

**ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი**

**კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტის სამი მონოთეისტური რელიგიისა
და კანონიკური სამართლის შესწავლის კვლევის ცენტრი**

Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

**The Centre for Religious and Juridical-Canonical Study and Research of Three
Monotheistic Religions of Constanta Ovidius University**

შავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე

IV (II)

Black Sea Region at the Crossroads of Civilizations

გამომცემლობა

„ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“

ბათუმი - 2026

მთავარი რედაქტორი:

როინ მალაყმაძე (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო)

რედაქტორები:

ნიკოლაი დურა (აკადემიკოსი, რუმინეთის მეცნიერებათა აკადემია, კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტი, რუმინეთი)

ოლეგ ჯიბაშვილი (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო)

ტექნიკური რედაქტორი:

სულხან მამულაძე (არქეოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო)

რეცენზენტები:

ლია მელიქიშვილი (აკადემიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია)

გიორგი სოსიაშვილი (აკადემიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია)

Editor-in-Chief:

Roin Malakmadze (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

Editors:

Nicolae V. Dură (Academician, the Academy of Romanian Scientists, Ovidius University of Constanta, Romania)

Oleg Jibashvili (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

Technical Editor:

Sulkhan Mamuladze (PhD in Archaeology, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

Reviewers:

Lia Melikishvili (Academician, Georgian National Academy of Sciences)

Giorgi Sosiashvili (Academician, Georgian National Academy of Sciences)

© ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, 2026

● Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, 2026

ISSN 2960-9208

E-ISSN 2960-9267

სარედაქციო კოლეგია: **როინ მეტრეველი** (აკადემიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, საქართველო), **დევიდ ბრაუნდი** (ემერიტუს-პროფესორი, ექსეტერის უნივერსიტეტი, დიდი ბრიტანეთი), **ვინსენტ კოპეჩეკი** (ანთროპოლოგიის დოქტორი, ოსტრავას უნივერსიტეტი, ჩეხეთი), **ჯაბა სამუშია** (ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **თამილა ლომთათიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **ელზა ფუტკარაძე** (ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **უჩა ოქროპირიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ნინო ინაიშვილი** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **მაია ჭიჭილეიშვილი** (ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **ხათუნა დიასამიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ლელა სარალიძე** (ისტორიის დოქტორი, რეგიონალი-ზმის კვლევის ინსტიტუტი, საქართველო), **მირიან ხოსიტაშვილი** (ეთნოლოგიის დოქტორი, საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა, საქართველო), **ვახტანგ მაისაია** (პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი, კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი, საქართველო), **როზეტა გუჯეჯიანი** (ისტორიის დოქტორი, თსუ-ს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი), **მიხეილ ქართველიშვილი** (ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ჯემალ კარალიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ემზარ მაკარაძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **სუდან ალთუნი** (ფილოლოგიის დოქტორი, კავკასიის (ყარსის) უნივერსიტეტი, თურქეთი), **ნერიმან ილმაზი** (ფილოლოგიის დოქტორი, რიზეს უნივერსიტეტი, თურქეთი).

Editorial Board: **Roin Metreveli** (Academician, Georgian National Academy of Sciences, Georgia), **David Braund** (Emeritus Professor, University of Exeter, United Kingdom), **Vincenc Kopeček** (PhD in Anthropology, University of Ostrava, Czechia), **Jaba Samushia** (Candidate of Historical Sciences, Iv. Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia), **Tamila Lomtadze** (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Elza Putkaradze** (PhD in Philology, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Ucha Okropiridze** (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Nino Inaishvili** (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Maia Tchitchileishvili** (PhD in Art History and Theory, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Khatuna Diasamidze** (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Lela Saralidze** (PhD in History, Regionalism Research Institute, Georgia), **Mirian Khositashvili** (PhD in Ethnology, National Parliamentary Library of Georgia, Georgia), **Vakhtang Maisaia** (PhD in Political Sciences, Caucasus International University, Georgia), **Rozeta Gujejiani** (PhD in History, History and Ethnology Institute of Tbilisi State University, Georgia), **Mikheil Kartvelishvili** (PhD in History, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University), **Jemal Karalidze** (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Emzar Makaradze** (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Sudan Altun** (PhD in Philology, Kars University, Turkey) **Neriman Yilmaz** (PhD in Philology, University of Rize, Turkey).

სარჩევი / Contents

არქეოლოგია / Archaeology

თახსინ ქორქუთი, ოსმან აითექინი, ემრე აითექინი	
ისტორიული ნაგებობა ბაღლიკში, სოფელ კუთლუში, არტანუჯი	12
Tahsin Korkut, Osman Aytekin, Emre Aytekin	
The Historical Building in Bağlık, Kutlu Village, Ardanuç	
Historical Building in Bağlık, Kutlu Village, Ardanuç	13
თათული მოწყობილი	
გონიო-აფსაროსის ადრეზიზანტიური ხანის კოლხური ამფორები: არქეომეტრიული კვლევის შედეგები	30
Tatuli Motskobili	
Colchian Amphorae of the Early Byzantine Period from Gonio-Apsaros: Results of Archaeometric Research	38

ისტორია / History

ფრიდონ დავითაძე	
რუსეთის სტრატეგიული ინტერესები ამიერკავკასიაში XVIII ს-ის ბოლოს	46
Fridon Davitadze	
Russia's Strategic Interests in the South Caucasus at the End of the 18th Century	58
ხათუნა დიასამიძე	
დაკარგული ალიანსი: პოლონეთ-საქართველოს დიპლომატიური კავშირი და Intermarium-ი (1918-1921)	81
Khatuna Diasamidze	
A Lost Alliance: Polish-Georgian Diplomatic Relations and the Intermarium (1918-1921)	104
არჩილ ვარშალომიძე	
ტერიტორიული დავები და ძალთა ბალანსი ბათუმის საზავო კონფერენციაზე 1918 წ	124
Archil Varshalomidze	
Territorial Disputes and the Balance of Power at the Batumi Peace Conference, 1918	132
ნუგზარ ზოსიძე, ნათია ზოსიძე, მზია გლოველი	
ხიხანის ციხე როგორც რეგიონული თავდაცვისა და ადათწ-ეს-ობრივი სამართლის შენარჩუნების ინსტიტუციური ცენტრი	138
Nugzar Zosidze, Natia Zosidze, Mzia Gloveli	
Khikhani Fortress as an Institutional Center of Regional Defense and the Preservation of Customary Law	156
ანა ლილუაშვილი	
საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარება ბათუმში 1910-1914 წწ	170
Ana Liluashvili	
The Socio-Political Situation in Batumi 1910–1914	176
მანანა ლომაძე	
გურული მოჯირითეები უცხოეთში	182
Manana Lomadze	
Gurian Horsemen Abroad	194

მერაბ მეგრელიშვილი, ნიკოლოზ მეგრელიშვილი ჩურუქ-სუს საბაჟო	205
Merab Megrelishvili, Nikoloz Megrelishvili The Churuk-Su Customs	221
თამარ ორჯონიკიძე აფხაზეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნის საკითხი საქართველოს ისტორიის საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა სახელმძღვანელოებში	236
Tamar Orjonikidze The Issue of the Establishment of the Abkhazian Autonomous Soviet Socialist Republic in Soviet and Post-Soviet Georgian History Textbooks	244
უჩა ოქროპირიძე, ასლან მახაძე ერთი გვარისა და მისი მფლობელობის პრობლემები	251
Ucha Okropiridze, Aslan Makhadze Problems of One Surname and Its Property Ownership	264
მირიან ფუტყარაძე სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ტენდენციები ბათუმში (XIX საუკუნის 90-იანი წლები XX საუკუნის დასაწყისი)	274
Mirian Putkaradze Trends in Socio-Economic Development in Batumi (The 1890s to the Early Twentieth Century)	280
ირინე შერვაშიძე 1951 წლის დეპორტაციის ტრავმული მეხსიერება აჭარაში	285
Irine Shervashidze Traumatic Memory of the 1951 Deportation in Ajara	295
ნაილა ჩელებაძე გიორგი ჩიტაია და 1924 წლის აჯანყება: მოსალოდნელი შედეგების შეფასება	303
Naila Chelebadze Giorgi Chitaia and the August 1924 Uprising: An Analysis of His Political Assessment of Its Prospects and Outcomes	308
თინათინ ჯაბადარი გიორგი ბოჭორიძის კახეთ-ჰერეთის ექსპედიციები	313
Tinatin Jabadari The Kakheti-Hereti Expeditions of Giorgi Bochoridze	322
დავით ჯიშკარიანი, ოლეგ ჯიბაშვილი 1951-1952 წლების დეპორტაციების კვალი აჭარის არქივში: ბიუროკრატია, საქმის წარმოება და ლოკალურობა	329
Davit Jishkariani, Oleg Jibashvili The Traces of the 1951-1952 Deportations in the Archives of Ajara: Bureaucracy, Record-Keeping, and Locality	335
პოლიტოლოგია / Political Science	
ლაშა ბაჟუნაიშვილი, ლაშა ბერიძე, მერაბ დიასამიძე, ირაკლი გორგილაძე „რევერსული მიგრაცია“ და საქართველოს უსაფრთხოების გამოწვევები უკრაინაში რუსეთის სრულმასშტაბიანი აგრესიის ფონზე	341

Lasha Bazhunaishvili, Lasha Beridze, Merab Diasamidze, Irakli Gorgiladze	
“Reverse Migration” and Georgia's Security Dilemma Amidst Russian Aggressive War in Ukraine	343
გივი ბარამიძე	
გამოწვევები და შესაძლებლობები სამხრეთ კავკასიის რეგიონულ დიპლომატიაში	357
Givi Baramidze	
Challenges and Opportunities for Regional Diplomacy in the South Caucasus	366
ეკა ბერაია, ანტონ კუთათელაძე	
სამხედრო თავდაცვა და საერთაშორისო თანამშრომლობა როგორც ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის მთავარი ელემენტები საქართველოში	373
Eka Beraia, Anton Kutateladze	
Military Defense and International Cooperation as Core Elements of the Total Defense Concept in Georgia	379
ალიკა გუჩუა, თორნიკე ზედელაშვილი	
ხელოვნური ინტელექტი და თანამედროვე ომი: სტრატეგიული რღვევა, ეთიკური დილემები (საქართველოს შემთხვევა)	384
Alika Guchua, Thornike Zedelashvili	
Artificial intelligence and contemporary warfare: strategic disruption, ethical dilemmas (Georgian case)	397
ალიკა გუჩუა	
ისრაელ-ირანის კონფლიქტი და ბირთვული უსაფრთხოების გამოწვევები	406
Alika Guchua	
The Israel-Iran Conflict and the Challenges of Nuclear Security	417
თამაზ დავითაძე	
შეერთებული შტატების მიერ ახალგაზრდა დემოკრატიის მხარდაჭერა და კავკასიის უსაფრთხოების საკითხებში თანამშრომლობის გაღრმავება საქართველოსთან 1996-2002 წლებში	426
Tamaz Davitadze	
United States Support for Young Democracies and Deepening Cooperation with Georgia in addressing Security Issues in the Caucasus, 1996-2002	432
თორნიკე ზედელაშვილი	
ჩინეთის ხელოვნური ინტელექტის პოლიტიკა	437
Thornike Zedelashvili	
China's Artificial Intelligence Policy	444
მაია კაპანაძე, ვახტანგ მაისაია, ალიკა გუჩუა	
COVID-19, როგორც ბიოლოგიური და გარემოსდაცვითი კრიზისი: შედეგები გარემოსდაცვით უსაფრთხოებასა და საზოგადოებრივი ჯანმრთელობისთვის საქართველოში	450
Maia Kapanadze, Vakhtang Maisaia, Alika Guchua	
COVID-19 as a Biological and Ecological Crisis: Implications for Environmental Security and Public Health in Georgia	458

მაია კაპანაძე	
ბიოლოგიური იარაღის გავრცელების რისკების ზრდა და მისი გავლენა შავი ზღვის რეგიონში	464
Maia Kapanadze	
The Increasing Risks of Biological Weapons and Their Impact in the Black Sea Region	475
სალომე კარალიძე	
ტერიტორიულ-სახელმწიფოებრივი მოწყობის თეორიულ-სამართლებრივი საფუძვლები	484
Salome Karalidze	
Theoretical and Legal Foundations of Territorial-State Arrangement	495
მაია მანჩხაშვილი	
დიპლომატიური ურთიერთობების დაწყება საქართველოსა და თურქეთს შორის და პირველი ფუნდამენტური ხელშეკრულება	504
Maia Manchkhashvili	
Beginning of Diplomatic Relations Between Georgia and Turkey and the First Fundamental Agreement	509
რელიგიის ისტორია / History of Religion	
ნიკოლაე ვ. დურა, კატალინა მიტიტელუ	
მიჰაილ შტეფანის (სტეფანეშვილის) ტიპოგრაფიული საქმიანობის შესახებ. მოსაზრებები და შეფასებები	513
Nicolae V. Dură, Cătălina Mititelu	
About the typographical activity of Mihail Ștefan (Stepaneshvili). Considerations and assessments	514
ჯორჯ-ანდრეი ჯიოცი	
ჰეტეროდოქსთა (ინომადიდებელთა) მიღება მართლმადიდებელ ეკლესიაში „კორმჩაია კნიგას“ (სჯულისკანონის) კანონიკურ-იურიდიული დებულებების შუქზე	532
George-Andrei Chioc	
The Reception of the Heterodox in the Orthodox Church in the Light of the Canonical-Juridical Provisions of the Kormciaia Kniga	533
ნიკოლაე ვ. დურა, კატალინა მიტიტელუ	
ანთიმოზ ივერიელისა და ვლახეთში (რუმინეთის მიწა) დაბეჭდილი მისი პირველი წიგნების შესახებ	542
Nicolae V. Dură, Cătălina Mititelu	
About Anthim the Iberian and his first books printed in Wallachia (The Romanian Land)	543
ანა-მარია კომშა	
სისხლისსამართლებრივი თანამშრომლობის სამართლებრივ-სტრუქტურული და ინსტიტუციური რეჟიმი ევროკავშირში	561
Ana-Maria Comșa	
The Legal-Structural and Institutional Regime of Criminal Cooperation in the European Union	562
კოსმინ-იონუტ ტიუდორი	
ბრალის ინსტიტუტი – შეფასება კანონიკური და საეკლესიო სამართლის პერსპექტივიდან	566
Cosmin-Ionuț Tudor	
The Institution of Guilt. An Evaluation from a Canonical Perspective and of Ecclesiastical Law	567

დანიელ-გრიგორე ფილიმონი	
წმიდა მღვდელმოწამე ანთიმოზ ივერიელი, ვალახეთის მიტროპოლიტი – რუმინული ენის ფუძემდებელი და მესტამბეობის ბრძენი განმავითარებელი ქართულ სივრცეში	578
Daniel-Grigore Filimon	
Saint Hierarch Martyr Anthimos the Iberian, Metropolitan of Wallachia, Founder of the Romanian Language and Wise Promoter of Printing in the Georgian Space	579
ენათმეცნიერება / Linguistics	
თემურ ავალიანი	
ონომასიოლოგია, ონომატოლოგია, ონომასტიკა (ტერმინების დაზუსტებისათვის)	589
Temur Avaliani	
Onomasiology, onomatology, onomastics (for clarification of terms)	593
ელვირა ასლანოვი	
პალატალიზაციისა და აფრიკატიზაციის პროცესები აზერბაიჯანული ენის დასავლური ჯგუფის ყაზახურ დიალექტში	596
Elvira Aslanovi	
Processes of Palatalization and Affrication in the Qazakh Dialect of the Western Group of the Azerbaijani Language	603
ცისნამი ბერიძე	
მერისის ხეობის მკვიდრთა მეტყველების მორფოლოგიური თავისებურებების შესახებ	609
Tsisnami Beridze	
Morphological Features of the Speech of the Inhabitants of the Merisi Gorge	616
თეა გიგიტაშვილი	
აფხაზურის, ბაცბურის, უდიურის, ხუნძურისა და ჩეჩნურის ენობრივი დინამიკა საქართველოში: სოციოლინგვისტური ფაქტორების ზეგავლენა	620
Tea Gigitashvili	
The linguistic dynamics of Abkhaz, Batsbi, Udi, Avar and Chechen in Georgia: The Influence of Sociolinguistic Factors	627
ეკა დადიანი, გიორგი მულანი	
ფილერები ფერეიდნელ ქართველთა მეტყველებაში	632
Eka Dadiani, Giorgi Muliani	
Discourse Fillers in the Speech of Fereydan Georgians	643
კაკალა ებრალიძე	
ღორჯომის ხეობის მეტყველების ზოგიერთი ფონეტიკური თავისებურება	648
Kakala Ebralidze	
Some Phonetic Features of the Speech of Ghorjomi Gorge	653
რუსუდან ზეკალაშვილი	
ნაზმნარი სახელების (მასდარების) წარმოება არაქართული ფუძეებისგან ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში	657
Rusudan Zekalashvili	
Formation of Verbal Nouns (Masdars) from Non-Georgian Stems in Technical Terminology	666
მანანა შელია, მაია მარღანია, მაია ჩქეანავა	
საქართველოსა და ბრიტანეთის ჰიდრონიმების ლინგვისტური თავისებურებანი	675

Manana Shelia, Maia Marghania, Maia Chkvanava	
Linguistic Peculiarities of Georgian and British Hydronyms	682
ლიტერატურა / Literature	
დალი ბეთხოშვილი	
ბათუმის საკითხი დავით კლდიაშვილის მემუარულ წიგნში „ჩემი ცხოვრების გზაზე“	688
Dali Betkhoshvili	
The Batumi issue in Davit Kldiashvili's memoir "My Life on the Road"	698
რუსუდან გოგოხია	
ბრიტანული და ქართული ლიტერატურის ზოგიერთი მწერლის შემოქმედების შედარებითი ანალიზი	706
Rusudan Gogokhia	
Comparative analysis of British and Georgian literature	711
მარიამ კორინთელი	
მორალი, როგორც წინააღმდეგობის იარაღი ჰერტა მიულერის შემოქმედებაში	715
Mariam Korinteli	
Morality as a Weapon of Resistance in the Works of Herta Müller	719
ნესტან კუტივაძე	
შიო არაგვისპირელის „გაბზარული გული“ როგორც ლიტერატურული ზღაპარი	723
Nestan Kutivadze	
"A Fractured Heart" by Shio Aragvispireli as a Literary Fairy Tale	730
ლილი მეტრეველი, თათია ობოლაძე	
გენდერული თავისუფლების ფორმები ქართულ ლიტერატურაში შემოქმედებითი და სოციალური ემანსიპაცია	736
Lili Metreveli, Tatia Oboladze	
Forms of Gender Freedom in Georgian Literature: Creative and Social Emancipation	743
ანა ფუტკარაძე	
სიტყვის მაგიური ძალისა და მოქმედების რწმენის ასახვა ეგნატე ნინოშვილის შემოქმედებაში	748
Ana Putkaradze	
The Belief in the Magical Power And Influence of the Word in the Works of Egnate Ninoshvili	753
ეკა ჩიკვაიძე	
„განმანათლებლური აბსოლუტიზმის“ იდეა სულხან-საბას კრებულში „სიბრძნე სიცრუისა“	759
Eka Chikvaidze	
The Concept of "Enlightened Absolutism" in Sulkhan-Saba Orbeliani's The Wisdom of Fiction	772
ეთნოლოგია / Ethnology	
ნოდარ შოშიტაშვილი, საბა კალანდარიშვილი	
ქართველი მუჰაჯირების ფაცაში დასახლებისა და ადაპტაციის საკითხები	784
Nodar Shoshitashvili, Saba Kalandarishvili	
Issues of the Settlement and Adaptation of Georgian Muhajirs in Fatsa	792

ნოდარ შოშიტაშვილი, საბა კალანდარიშვილი საქართველოს ასურელების სამეურნეო ადაპტაციისა და ყოფის საკითხები	799
Nodar Shoshitashvili, Saba Kalandarishvili Issues of the Economic Adaptation and Everyday Life of the Assyrians in Georgia	807
თამილა ლომთათიძე, ნანული ნოღაიდელი სოციონორმატიული კულტურა, როგორც აღზრდის პარადიგმა ტრადიციულ საზოგადოებაში (აჭარის მაგალითზე)	815
Tamila Lomtadze, Nanuli noghaideli Socio-Normative Culture as an Educational Paradigm in Traditional Society (The Case of Ajara)	823
ხათუნა მურადიშვილი, ირინე ცინცაძე აჭარელი ქალების სოციალური და კულტურული ნარატივები შავიზღვისპირეთში	828
Khatuna Muradishvili, Irine Tsintsadze The Social and Cultural Stories of Ajarian Women in the Black Sea Context	835
ნინო ხარჩილავა ტრადიციული კულტურის რევიტალიზაცია და ინოვაცია აფხაზეთში	841
Nino Kharchilava Revitalization and innovation of traditional culture in Abkhazia	849
თათია დავითაძე ანტიკური ტრაგედიიდან თანამედროვე დრამამდე: მედეას პერსონაჟის რეკონსტრუქცია პაატა ციკოლიას პიესაში	855
Tatia Davitadze From Ancient Tragedy to Modern Drama: The Reconstruction of Medea's Character in Paata Tsikolia's Play	861
სოფიო თავაძე იგავური ენა, როგორც კინემატოგრაფიული ხერხი, კინორეჟისორ ელდარ შენგელაიას შემოქმედებაში	866
Sopio Tavadze Parabolic Language as a Cinematographic Device in the Works of Film Director Eldar Shengelaia	873
რატი ჩიბურდანიძე „სამოციანელთა“ ფერწერული ტილოები აჭარის ხელოვნების მუზეუმიდან	879
Rati Chiburdanidze Paintings by the "Sixties Generation" from the Ajara Art Museum	889
მაია ჭიჭილეიშვილი მოდერნის სტილი ძველი ბათუმის არქიტექტურაში	898
Maia Tchitchileishvili Style Moderne in Architecture of Old Batumi	917
ეკოლოგია და ტურიზმი / Ecology and Tourism	
მაია აზმაიფარაშვილი ბიოეკონომიკაზე დაფუძნებული ტურიზმი: მდგრადი განვითარების მხარდაჭერა	935
Maia Azmaiparashvili Bioeconomy-Based Tourism: Supporting Sustainable development	943

ირაკლი მიქელაძე, დავით ბარათაშვილი, მარინე ბაკურიძე	
ქალაქ ბათუმის სინანტროპული ფლორის ზოგადი საკითხები	949
Irakli Mikeladze, Davit Baratashvili, Marine Bakuridze	
General Aspects of the Synanthropic Flora of Batumi (Georgia/Sakartvelo)	955
დალი ქამადაძე	
ფოთლის ფენოტიპური ვარიაციები ბუნებრივ პოპულაციებში	960
Dali Kamadadze	
Leaf Phenotypic Variation in Natural Populations	966
ეკონომიკა / Economy	
გიული გიგუაშვილი, მარიამ სადაღაშვილი	
ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტის ეკონომიკური პოტენციალი	971
Giuli Giguashvili, Mariam Sadagashvili	
The Economic Potential of the Anaklia Deep Sea Port	980
ფსიქოლოგია / Psychology	
გიორგი ამირანაშვილი	
დიმიტრი უზნაძის იდეები მოსწავლეთა მოქალაქეობრივი აღზრდის საკითხთან მიმართებით	988
Giorgi Amiranashvili	
Dimitri Uznadze's Ideas Regarding the Civic Education for Pupils	995
რუსუდან კეჭაყმაძე, ქეთევან ბერიძე	
გვიანი ზრდასრულობა (მოხუცებულობა) და ფსიქოლოგიური კეთილდღეობა	1001
Rusudan Kechakmadze, Ketevan Beridze	
Late Adulthood (Old Age) and Psychological Well-Being	1006
დავით ქათამაძე, ნინო რუსიეშვილი	
ფსიქიკური ჯანმრთელობის პრობლემებისადმი საზოგადოების დამოკიდებულების კვლევა აჭარის რეგიონში	1009
Davit Katamadze, Nino Rusieshvili	
Public Attitudes Toward Mental Health Problems in the Ajara Region	1015

ისტორიული ნაგებობა გადლიკში, სოფელ კუთლუში, არტანუჯი

თახსინ ქორქუთი

ვანის იუზუნჯუ ილის (ასწლეულის) უნივერსიტეტის

ასოცირებული პროფესორი, დოქტორი

ელ-ფოსტა: tahsinkorkut@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2888-662X>

ოსმან აითექინი

ვანის იუზუნჯუ ილის (ასწლეულის) უნივერსიტეტის

ასისტენტ-პროფესორი

ელ-ფოსტა: aytekinosman@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1145-8290>

ემრე აითექინი

დოქტორი; ართვინის პროვინციის კულტურისა

და ტურიზმის დირექტორი

ელ-ფოსტა: yea61@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5805-0850>

აბსტრაქტი. 2024 წელს დაიწყო არქეოლოგიური გათხრები ისტორიულ ნაგებობაზე, რომელიც ადგილობრივად ცნობილია როგორც „სოფელ კუთლუს ვენახის შენობა“ და მდებარეობს ბაღლარ მეჯიში (ვენახების უბანი), სოფელ კუთლუში, არტანუჯის რაიონში, ართვინის პროვინციაში. სამუშაოები ჩატარდა ართვინის მუზეუმის დირექტორატის ხელმძღვანელობითა და დოქტორ ოსმან აითექინის სამეცნიერო კონსულტაციით. ნაგებობა პირველად იდენტიფიცირებული და აღრიცხული იქნა 1995 წელს დოქტორ აითექინის სადოქტორო კვლევის დროს. 1996 წელს ტრაპიზონის კულტურული და ბუნებრივი ფასეულობების კონსერვაციის საბჭომ ეს ძეგლი დაარეგისტრირა როგორც „ციხესიმაგრე“ (გადაწყვეტილება №2415, 08.03.1996). თუმცა, მისი არქიტექტურული მახასიათებლების, ტოპოგრაფიული მდებარეობისა და მიმდებარე სასოფლო-სამეურნეო მიწების გათვალისწინებით, მკვლევრები ვარაუდობენ, რომ ეს ნაგებობა თავდაცვითი ციხესიმაგრის ნაცვლად, შესაძლოა, საზაფხულო სასახლის ფუნქციას ასრულებდა. გათხრების მიზანია სამეცნიერო მეთოდების გამოყენებით ნაგებობის ფუნქციის, მისი მშენებლობის ეტაპებისა და ისტორიული კონტექსტის დადგენა.

წინამდებარე ნაშრომში წარმოდგენილია გათხრების პირველი წლის წინასწარი შედეგები, ძეგლის შესახებ ზოგად ინფორმაციასთან ერთად. პირველი სეზონის განმავლობაში პრიორიტეტი მიენიჭა ტერიტორიის მომზადებას არქეოლოგიური კვლევისთვის. ძეგლის ტერიტორიაზე არსებული მცირე ზომის ხეები ფრთხილად მოიჭრა, ზედაპირი კი ხშირი მცენარეულობისგან გაიწმინდა. შესაძლო მიწისქვეშა სტრუქტურების გამოსავლენად ჩატარდა გეოფიზიკური კვლევები, კერძოდ, გეორადარული (GPR) გაზომვები. პირველი შედეგები კომპლექსის სივრცითი ორგანიზების, მისი სავარაუდო ფუნქციებისა და რეგიონის ისტორიაში შეტანილი წვლილის უფრო დრმა ანალიზის საშუალებას იძლევა. ეს კვლევები არა მხოლოდ ნათელს ჰფენს რეგიონის კულტურულ მემკვიდრეობას, არამედ წარმოადგენს მნიშვნელოვან ნაბიჯს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ნაკლებად ცნობილი განსახლების მოდელების შესასწავლად.

საკვანძო სიტყვები: ვენახი, არტანუჯი, რომაული პერიოდი, ბაგრატიონები (ბაგრატილი), გარნიზონი.

THE HISTORICAL BUILDING IN BAĞLIK, KUTLU VILLAGE, ARDANUÇ

Tahsin Korkut

Associate Professor Dr., at Van

Yüzüncü Yıl University

Email: tahsinkorkut@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2888-662X>

Osman Aytekin

Assistant Professor at Van Yüzüncü Yıl University

Email: aytekinosman@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1145-8290>

Emre Aytekin

Dr. Artvin Provincial Director of Culture and Tourism

Email: yea61@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5805-0850>

Abstract. In 2024, archaeological excavations began in a historic structure known locally as the “Kutlu Village Vineyard Building,” located in Bağlar Mevkii, Kutlu Village, Ardanuç District, Artvin Province. The work was conducted under the direction of the Artvin Museum Directorate, with scientific consultancy by Dr. Osman Aytekin. The building was first identified and recorded in 1995 during Dr. Aytekin’s doctoral research, where it was briefly mentioned. In 1996, the Trabzon Council for the Conservation of Cultural and Natural Assets registered the site as a “castle” (decision no. 2415, dated 08.03.1996). However, based on its architectural features, topographical setting, and the surrounding agricultural land, researchers believe that the structure may have served as a summer palace rather than a defensive castle. The aim of the excavation is to clarify the function of the building, its construction phases, and its historical context through scientific methods. This paper presents preliminary findings from the first year of excavations, along with general information about the site. During the first season, priority was given to preparing the area for archaeological research. Small trees within the site were carefully cut, and the dense surface vegetation was cleared. Geophysical surveys, especially ground-penetrating radar (GPR) measurements, were carried out to detect possible underground features. The first results allow deeper analysis of the spatial organization of the complex, its possible functions, and its contribution to the regional history. These studies not only shed light on the cultural heritage of the area but also represent an important step toward understanding the lesser-known settlement patterns of the Eastern Black Sea region.

Keywords: Vineyard, Ardanuç, Roman Period, Bagratli, Garrison

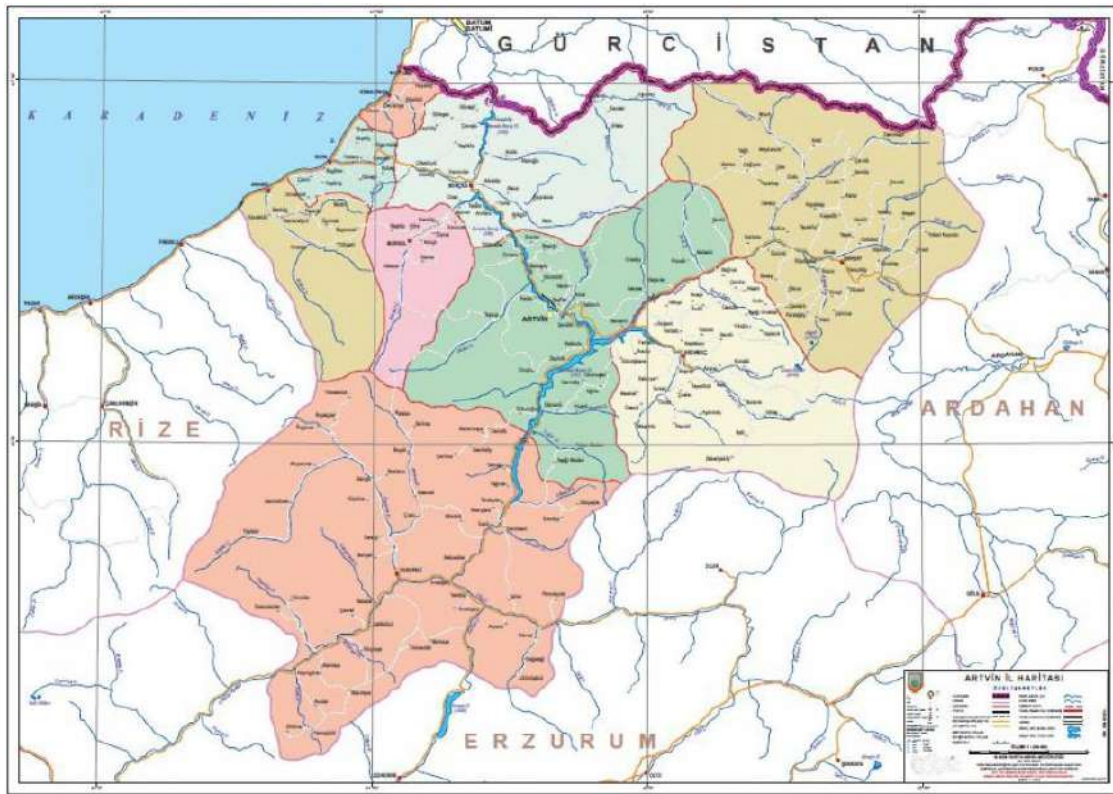
Introduction. Located between the Eastern Black Sea and the Caucasus, Artvin Province has historically functioned as a transitional zone, possessing a settlement pattern enriched by both its geographical and cultural diversity. Since antiquity, the region has stood at the intersection of various civilizations, political entities, and trade routes. Its natural defensive features, network of valleys, and fertile agricultural lands have supported continuous habitation throughout history. The archaeological remains found in Ardanuç and its surroundings demonstrate that the area served not only as a military or strategic site but also as a significant economic and cultural center.

The architectural remains known locally as the “Bağlık Structure” (Bağlık Yapısı), situated in the Bağlar locality of Kutlu Village within the Ardanuç District, provide valuable clues concerning the settlement history

of the region. First identified in 1995 during Dr. Osman Aytekin's doctoral research and later registered as a "fortress" by the Trabzon Council for the Conservation of Cultural and Natural Assets in 1996, the building exhibits features that distinguish it from a traditional defensive structure in terms of architectural form, building materials, and topographical placement (Aytekin, 1999). The dense agricultural lands surrounding the structure and the plan characteristics of the architectural remains suggest that the complex may have served as a summer residence or a rural settlement complex rather than a military fortification. Consequently, in 2024, under the supervision of the Artvin Museum Directorate and the scientific consultancy of Dr. Osman Aytekin, systematic excavations were initiated to reveal the building's function, construction phases, and historical context through scientific methods.

The first excavation season focused primarily on preparatory work, including cleaning the surface area, removing vegetation, and conducting geophysical measurements. Ground-penetrating radar (GPR) analyses carried out during this phase provided the first clues regarding subsurface remains. The preliminary data obtained from these studies constitute a solid foundation for future analyses concerning the building's spatial organization and patterns of use.

This study aims to evaluate the findings from the 2024 excavation season at the Kutlu Village Bağlık Structure and to discuss its architectural characteristics as well as its significance within the broader archaeological context of the region (Map 1).

Map 1: Physical map of Artvin.¹

Historical Geography of the Region

Tao-Klarceti, located in the northeastern part of Anatolia, is an important region that contains numerous monumental examples of Georgian architecture from the Middle Ages. In the medieval period, Tao-Klarceti referred to the geographical area of the principalities in southwestern Georgia. The region, which lies within the borders of present-day Turkey, encompasses the entirety of Artvin and Ardahan provinces as well as the

¹Access: <https://www.harita.gov.tr/urun/artvin-mulk-idare-il-haritasi>

northeastern part of Erzurum and the northern and northwestern parts of Kars (Djobadze, 1992; Author, 2018). It is a mountainous and fertile area, rich in mineral deposits such as copper, lead, and zinc, situated between the branches of the Çoruh River and the Tortum and Oltu streams (Orhan, 2015).

Archaeological excavations indicate that the first settlements in the region began after the Paleolithic period. The earliest written records about the region appear in Assyrian inscriptions and Urartian sources (9th–6th century BCE). These sources suggest that the Georgians (Kartveli), referred to as Diohils, established their first political unity within the borders of present-day Erzurum (Brosset, 2003). In the ancient period, the term “Kolhi” was used culturally in the Eastern Black Sea region, which was later replaced by the term “Lazi” during the Byzantine era (Zehiroğlu, 1999). Artvin, a region partially referred to as “Iberia” in Assyrian sources, was invaded by the Scythians in the 8th century BCE. Georgian tribes established their second political union in the 6th century BCE in Eastern Georgia (Kolhi) as the Egrisi, and around the same period, their third political union, the Kartli Kingdom, was founded in Western Georgia (Ünsal, 2010). The Kolha (Kolhi) Kingdom, formed by Georgian tribes, controlled extensive territories along the eastern Black Sea. Tao and Klarjeti are known as historically significant regions within Kolkh culture (Salia, 1972).

In the 4th century BCE, the Kartvelians founded the Kingdom of Sakartvelo in the Caucasus, composed of independent provinces, gradually expanding into the valleys along the Çoruh River and its tributaries (Subaşı, 2013). During this period, settlements such as Klarjeti (Ardanuç), Shavsheti (Şavşat), Tao (Oltu), Ispiri (İspir), Artahani (Ardahan), Kola (Göle), and Tchidrili (Çıldır) gained prominence. Since Tao-Klarjeti was the most important center, the entire valley became known by this name (Bayram, 2005).

By the late 3rd century BCE, Rome and neighboring Persia had emerged as dominant powers. In 66 BCE, the Romans gained control over Georgia. Western Georgian Kolha first came under the Pontic State and then the Roman Empire, followed by the conquest of Kartli lands. After completing the occupation of the Caucasus region in 66 BCE, the Roman Empire established Georgia as its ally for the next 400 years (Lordkipanidze, 1983).

In the first half of the 4th century CE, as a result of the influence of Saint Nino of Cappadocia (d. 338) on King Mirian III and the coercive policies of the Roman Empire, Christianity began spreading in the region from 330 CE onward, with King Mirian III officially adopting the faith (317/327). By embracing Christianity, the Georgians sought alliance with the Romans, who had also firmly embraced the religion, against the rising Sasanian threat (Bayram, 2015).

From the early 4th century onward, Georgia was a battleground between the Byzantine and Sasanian Empires for approximately three centuries. While the western Georgian Lazica Kingdom came under Byzantine control, the Eastern Georgian Kartli Kingdom, which reached its peak in the 5th century, was forced to submit to Persian authority (Salia-Beridze, 1972). King Vakhtang Gorgasali relocated the capital of Kartli from Mtskheta to Tbilisi. Sasanian King Khosrow (Firuz) ended the Kartli Kingdom’s sovereignty. In 654, Arab armies affiliated with the Caliphate entered the country and established an emirate in Tbilisi (Subaşı, 2013).

As the power of the Arab Emirate in Tbilisi declined, the Georgians took advantage of the weakening caliphal authority in the second half of the 8th century to declare independence, initially in the Kakheti region east of the Aragvi River. During the same period, movements for autonomy emerged in western Georgia under Byzantine control, resulting in the establishment of the Abkhazian Kingdom with its capital in Kutaisi. Under the Bagratid dynasty, Tao-Klarjeti declared independence with Ardanuç as its capital (Aytekin, 2018).

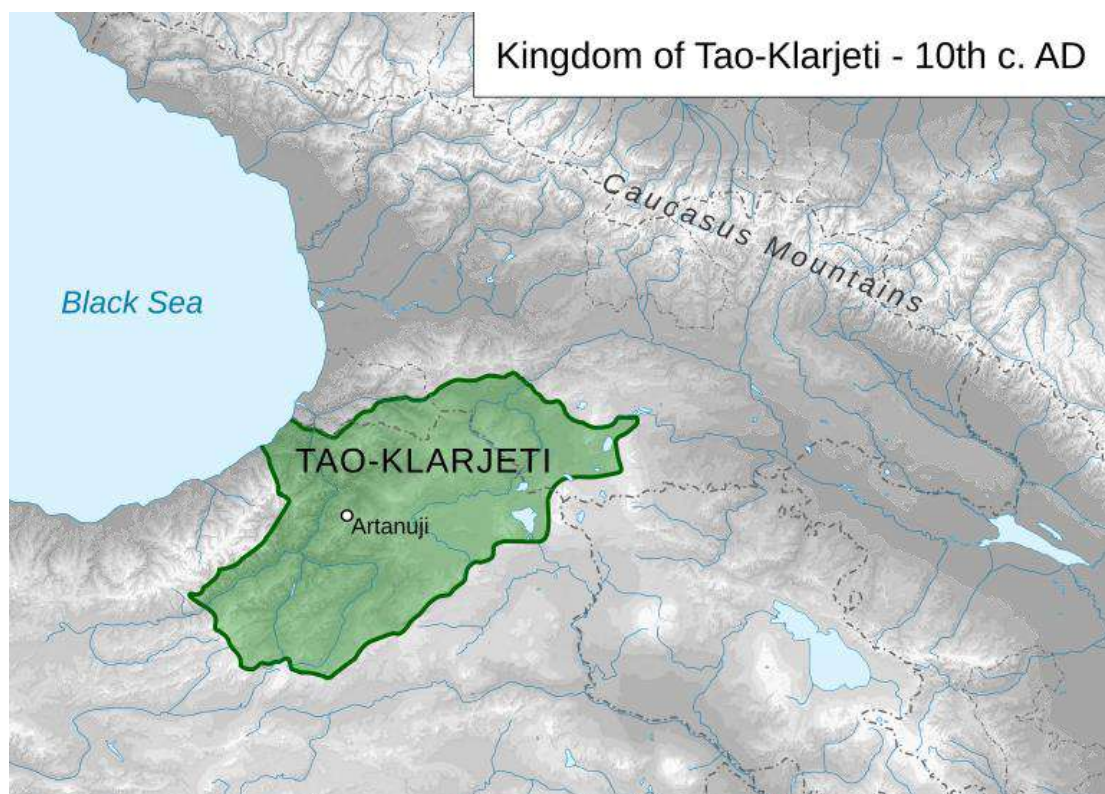
By the late 8th century, Georgia’s situation diverged between east and west. While a local prince governed Eastern Georgia, Tbilisi and its surroundings were ruled by an Arab emir. Western Georgia was under an independent king. Tao-Klarjeti was administered by the Tao branch of the Bagrationi dynasty under the suzerainty of the Byzantine Empire.

The Tao branch of the Bagrationi dynasty began with Adarnase (d. 809), son of Prince Vasak from the Guramid lineage (Brosset, 2003). Adarnase, prince of Erušeti (Western Javakheti and Artani regions), settled in Klarjeti in 772 alongside his Guramid cousins. Between 786 and 807, he inherited one-third of the Guramid lands, thereby placing Klarjeti, Shavsheti, Nigali, Lower Tao, and Upper Tao under his rule. His son, Ashot I, or Ashot the Great (780–826), became the first Bagrationi to bear the title of “king.” After 813, he received the title of “Curopalate,” and his realm was referred to as the “Kingdom of Iberia” or the “Georgian Kingdom” in Armenian and Byzantine sources (Kadiroğlu & İşler, 2010) (Map 2).

During the reign of Ashot I, construction activities increased, particularly with the material and spiritual support provided for monastic architecture by Priest Grigol Handzta. Consequently, alongside political developments, the region gained cultural and religious significance (Bayram, 2005). The newly adopted faith influenced various art forms: liturgical objects fostered craftsmanship; hymns promoted music; translations and reproductions of the Bible and other sacred texts supported literature; calligraphy and miniature arts developed; and the interior and exterior relief decorations of churches flourished (Kadiroğlu & İşler, 2010).

However, from the 11th century onward, Seljuk incursions, followed by Mongol and Turkmen rule, altered the political balance in the region (Kırzioğlu, 1998).

In the 16th century, during the reign of Sultan Selim I, the region was incorporated into the Ottoman Empire and organized as the Liva-i Ardanuç within the Çıldır Eyalet (Kaya, 2012). Under Ottoman administration, Islamization accelerated, while local architectural traditions based on stone masonry persisted. Following the Russo-Turkish War of 1877–1878, the region came under Russian administration for a brief period, before being reincorporated into Turkey under the 1918 Treaty of Brest-Litovsk and the 1921 Treaty of Kars (Balci, 2008). Consequently, Ardanuç and its surroundings preserve a multi-layered cultural continuity from antiquity to the late Ottoman period (Yılmaz, 2015).

Map 2: Tao- Klarjeti (MS 992-994)²

²Access: <https://au.pinterest.com/pin/493636809169064006/>

Excavation Works

The structure located in Artvin Province, Ardauç District, Kutlu Village, Bağlar Area, Plot 168, Parcel 94, known among the local population as the “Kutlu Village Bağlık Structure,” underwent excavation and cleaning works in 2024 in accordance with the provisions of the relevant legislation in force. The works are being carried out under the supervision of the Artvin Museum Directorate and the scientific responsibility of Dr. Osman Aytekin, Assistant Professor. The aforementioned structure was registered as a “castle” by the Trabzon Cultural and Natural Heritage Preservation Board with decision no. 2415 dated 08.03.1996. However, considering its architectural formation, topographical location, and the extensive surrounding agricultural lands, it is evaluated that the structure may have functioned more as a summer palace or rural settlement complex rather than a defensive castle. Excavation works are ongoing to reach a definitive conclusion on this matter (Photo 1).

As this is the first year of the excavation, priority has been given to the infrastructure works of the site. Since there was no access road, a new route was opened with the support of the Artvin Provincial Special Administration, and containers were installed to meet the accommodation and storage needs of the excavation team. Correspondence was conducted with the relevant authorities to remove the electrical poles within the area, and work was initiated with the Special Administration to draw a water line from a nearby source.

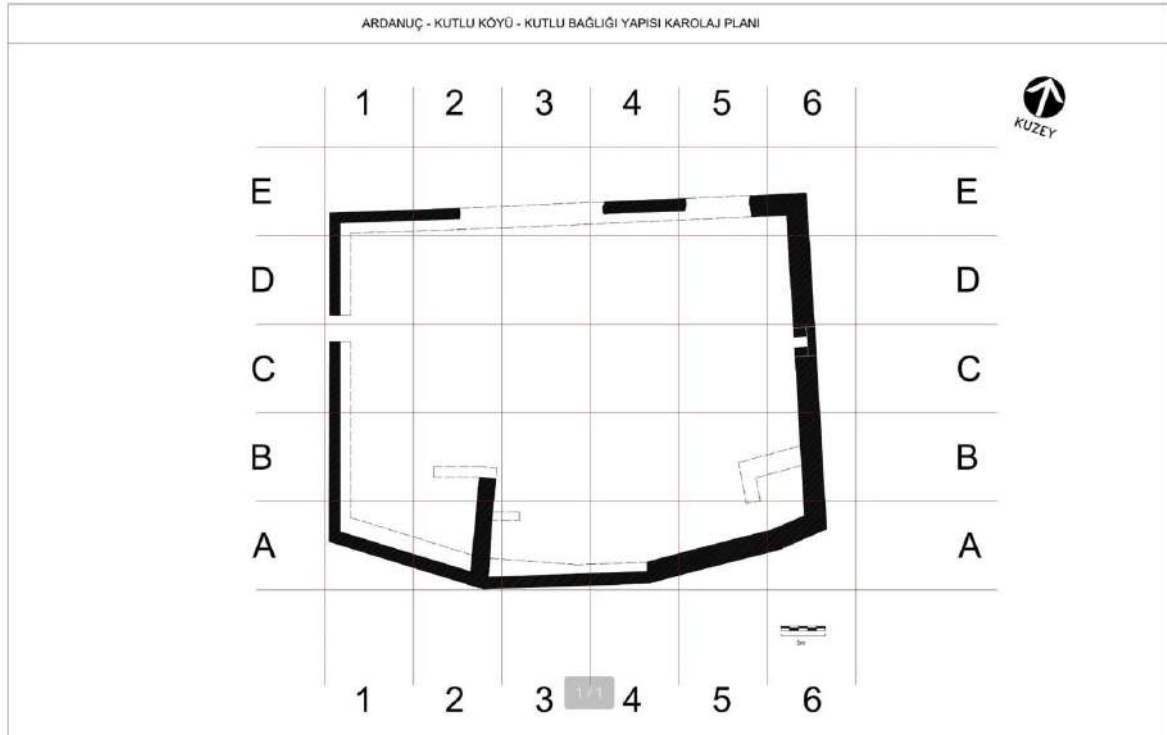
The excavation works commenced on 02.09.2024 under the supervision of the Artvin Museum Directorate. In the initial phase, dense vegetation and small trees covering the surface of the area were cleared to improve visibility. Discussions were held with the Forest Directorate regarding the sale of large walnut trees within the site to contribute to the excavation budget; however, due to transportation constraints, the process could not be completed. It is planned to finalize this procedure following the site’s official allocation by the Ministry in the upcoming period.

Geophysical (georadar) measurements have been conducted on the excavation site. According to the obtained report results, the structure contains dense wall remains from the recent period extending to approximately 3.5 meters deep. Furthermore, it has been determined that the building’s floor level is reached at 5.8–6 meters, architectural density continues between 6–10 meters, and the existing structure was constructed atop an older building located at a depth of 9–10 meters. These findings indicate that the Kutlu Village Bağlık Structure is not merely a superficial ruin but potentially possesses a multi-layered settlement history, suggesting that the structure was reused during different periods or underwent various construction phases.

A 10×10-meter grid system was established over the site, dividing the excavation area into sections according to scientific methodology. During the initial phase of the excavation, three trenches, labeled A1, A2, and A3, were investigated within this system (Plan 1–2; Photo 1–2).

Plan 1: Aerial Photograph-Based Plan

Plan 2: Grid Plan

Photo 1

Photo 2

Excavation Works in Trench A1

Excavation commenced from the southwest corner of the structure, in Trench A1. The excavations revealed that the levels descending from the surface are densely covered with fill soil. Within Trench A1, a rectangular-plan space (M1) was identified (Photo 3).

This space measures approximately 15 × 7.40 m and appears to extend towards Trench A2. The southern and western walls of the space function as thick outer walls. Three window openings were observed on the

southern wall (along the outer fortification line), and a doorway providing access to an adjacent room was identified in the northeastern corner (Photo 4–5).

During the excavation, displaced (in situ) architectural block stones and amorphous ceramic fragments were recovered. Due to the large size and weight of the block stones, it was not possible to move them manually; therefore, the installation of a fixed crane system for the site has been planned. Some of the equipment for the crane system has already been procured, and the remaining equipment is planned to be completed in the 2025 excavation season.

Although excavation in Trench A1 has reached a depth of 150 cm, the original floor level has not yet been reached.

Photo 3

Photo 4

Photo 5

Excavation Works in Trench A2

Excavation works in Trench A2 revealed that the space M1, identified in Trench A1, continues eastward. Immediately south of M1, and just south of its entrance opening, a second space (M2) measuring approximately 5.20×5.70 m was uncovered (Photo 6).

At the levels reached during the excavation, no door or window openings belonging to M2 were identified. Considering the current architectural fabric and wall construction of the structure, it is evaluated that the northern and southern walls of M2 may have been added at a later period.

Non-in situ stone blocks within the area were planned to be individually numbered and removed; however, this procedure could not be completed due to unfavorable weather conditions. As in the previous trenches, amorphous ceramic fragments and architectural stone blocks were also identified in Trench A2.

Photo 6

Excavation Works in Trench A3

Excavation works in Trench A3 were conducted with some difficulty due to the dense root systems of the trees cleared from the surface. It was observed that plant roots were damaging the structure and particularly hindering the identification of wall lines. The eastern wall of space M2, identified in Trench A2, continues within Trench A3. Within the boundaries of this trench, a third space (M3) was uncovered. M3 measures approximately 6 × 4 meters, and its northern wall was found to be partially collapsed (Photo 7–8).

The wall construction observed in this part of the structure shows similarities with the masonry in the previous trenches, suggesting that these spaces may belong to the same construction phase. North of the M3 space, outside the room and at a distance of 1 meter, two pithoi were identified (Photo 9–10).

The mouth of the pithos was leveled with stone material and used as a cover. The diameter of the mouth measures 30 cm, while the body is approximately 1 meter in height (Photo 11). The pithos clay, reinforced externally with stone fragments and mortar, is of relatively low quality and appears plaster-like (Photo 12–

13). The interior is empty; during excavation, the soil that had filled it was cleaned and sieved. Small charcoal fragments, three bone fragments presumed to have fallen in from outside, and two small pieces of baked clay were recovered (Photo 14). As the pithos lay below the current excavation level, its top was covered, and work continued around it. A second pithos was identified 1 meter east of the first pithos, with a broken and cracked mouth. The soil that had filled its interior was cleaned. The tops of both pithoi were covered, and excavation continued at the current level (Photo 15–16). No findings of survey or inventory significance were encountered. However, architectural fragments and amorphous ceramic artifacts were observed.

Photo 7

Photo 8

Photo 9

Photo 10

Photo 11

Photo 12

Photo 13

Photo 14

Photo 15

Photo 16

Conclusion. The data obtained during the 2024 excavation season at the Kutlu Village Bağlık Structure provide a new perspective for understanding the historical geography and architectural heritage of the region. The archaeological findings suggest that the structure may possess a multi-layered settlement history, indicating that the socio-cultural and architectural continuity in the area extends back to the Roman, Medieval, and Bagratid periods. Detailed stratigraphic analyses to be conducted in upcoming excavation

seasons will allow for the precise chronology of the construction phases, clarification of usage patterns, and a clearer understanding of the relationships between the Bağık Structure and surrounding settlements.

This study makes a significant contribution to the archaeological-topographical mapping of Artvin and its surroundings and offers a unique example for evaluating rural architectural typologies in the context of archaeology and art historical research in the Eastern Black Sea region.

The architectural stone blocks identified at the excavation site are planned to be transported in a controlled manner outside the working area. However, the absence of a suitable “stone depot” area on private property has prevented the completion of the necessary consent procedures. Moreover, the size and weight of some blocks render manual transportation impossible, necessitating the use of mechanical lifting systems. Accordingly, technical preparations for the installation of a fixed crane on site have been made; however, due to the high cost of the system, implementation has been postponed to the 2025 excavation season. Some of the equipment for the crane system has already been procured, and inventory registration has been completed, with installation planned for the next working period (Photo 17-18).

Photo 17

Photo 18

References

- Aytekin, O. (2018). *Taşların Hikayesi 2007-2016 Şavşat Kalesi Kazı Çalışmaları*. Ankara: Şavşat Municipality Cultural Publications.
- Aytekin, O. (1999). *Ortaçağ'dan Osmanlı dönemi sonuna kadar Artvin'deki mimarî eserler*. Ankara.
- Balcı, S. (2008). 19. *Yüzyılda Artvin ve Çevresi (Sosyo-Ekonomik ve İdari Yapı)* (Doctoral dissertation, Atatürk University, Institute of Social Sciences).
- Bayram, F. (2005). *Artvin'deki Gürcü Manastırlarının Mimarisi*. İstanbul.
- Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan Tarihi: Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar 17*. Ankara: Turkish Historical Society Press.
- Djobadze, W. (1992). *Early medieval Georgian monasteries in historical Tao, Klarjeti, and Shavshethi*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Kadiroğlu, M., & İşler, B. (2010). *Gürcü sanatının Ortaçağı*. Ankara: Bilgin Culture and Art Publications.
- Kaya, S. (2012). "Osmanlı Döneminde Çıldır Eyaleti'nin İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı." *Journal of Social Sciences Institute of Atatürk University*, 16(3), 231–248.
- Kırzioğlu, M. F. (1998). *Osmanlılar'ın Kafkas-Ellerini Fethi (1451–1590)*. Ankara: Turkish Historical Society Publications.
- Lordkipanidzé, O. (1983). The Greco-Roman world and ancient Georgia (Colchis and Iberia). In *La Romanisation du Pont-Euxin* (pp. 87–109). École Française de Rome. Retrieved from https://www.persee.fr/doc/efr_0000-0000_1983_act_67_1_2455
- Orhan, F. (2015). *Şavşat'ın Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası*. Ankara.
- Salia, N., & Beridze, K. W. (1972). "Revue de Kartvelogie: A Review of Georgian and Caucasian Studies—Georgia: An Introduction." *Bedi Kartlisa*, Vol. XXX. Paris.
- Subaşı, Ö. (2013). "Arap Akınlarına Kadar Artvin ve Çevresi." *Journal of Turkology Research Institute of Atatürk University*, 49, 323–342.
- Ünsal, V. (2010). "Doğu Karadeniz'in Tarihi Coğrafyası." *Journal of Social Sciences Institute of Atatürk University*, 8(2), 129–144.
- Yazar, T. (2018). "Tao-Klarceti Mimarlığında Taş Bezeme." *Journal of Seljuk Civilization Studies*, 3, 303–394.
- Yılmaz, F. (2015). "93 Harbi'nden Kars Antlaşması'na Artvin ve Çevresinde Siyasi Değişimler." *Journal of Turkology Research Institute of Atatürk University*, 54, 321–340.
- Zehiroğlu, A. M. (1999). *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz*. İstanbul.

გონიო-აფსაროსის ადრეიზანტიური ხანის კოლხური ამფორები: არქეოგრაფიული კვლევის შედეგები

თათული მოწყობილი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ელ.ფოსტა Tatulimotskobili00@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3632-7649>

აბსტრაქტი. ადრეიზანტიური პერიოდის სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ისტორიისა და არქეოლოგიის მთელი რიგი საკითხები დღემდე ერთ-ერთი აქტუალური და შედარებით ნაკლებად შესწავლილი საკითხია. მიუხედავად იმისა, რომ რეგიონის ამ პერიოდის ძეგლებისა და მატერიალური კულტურის შესახებ შეიქმნილია მდიდარი სამეცნიერო მემკვიდრეობა, მთელი რიგი საკითხები, განსაკუთრებით არქეოლოგიური თვალსაზრისით, ჯერ კიდევ ნაწილობრივად დამუშავებული ანდა სრულიად შეუსწავლელია. ზოგიერთ ძეგლზე (გონიო-აფსაროსი, პეტრა-ციხისძირი) დღემდე მიმდინარეობს არქეოლოგიური კვლევები და აქ აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალის უდიდესი ნაწილი ძირითადად მხოლოდ ტრადიციული არქეოლოგიური მეთოდების (ტოპოგრაფიული მიდგომა და მაკროსკოპული ანალიზი) გამოყენებითაა შესწავლილი. იგივე შეიძლება ითქვას ადრეიზანტიური ხანის კოლხური ამფორების შესახებაც.

ნაშრომში პირველად არქეომეტრიული, ქიმიური და პეტროგრაფიული კვლევების საფუძველზე კომპლექსურადაა შესწავლილი გონიო-აფსაროსის ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი კოლხური ამფორები.

საკვანძო სიტყვები: ბიზანტიის იმპერია, გონიო-აფსაროსის ციხე, კოლხური ამფორები, არქეოლოგია, არქეომეტრია.

შესავალი. გონიო-აფსაროსის ციხის ისტორიით მკვლევარები პირველად XIX საუკუნეში დაინტერესდნენ. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ფრედერიკ ლიუბუა დე მონპერე, რომელმაც 1831-1834 წლებში ყირიმში და სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში იმოგზაურა. ექსპედიციის კვლევის შედეგები - ალბომი რუკებით, გეგმებითა და ჩანახატებით ექვს ტომად გამოაქვეყნა (1839-1843 წწ). განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო უძველეს ნანგრევებს და დაგვიტოვა სხვადასხვა არქეოლოგიური ძეგლის უნიკალური აღწერები და ილუსტრირებული მასალა. ლიუბუა დე მონპერე პირველი იყო, ვინც მოახდინა უძველესი აფსაროსის იდენტიფიცირება გონიოს ციხესთან (Dubois de Montpéreux F., 1839).

საარქივო მასალებზე დაყრდნობით, რომლებიც სანტკპეტერბურგის არქივებშია დაცული, ირკვევა, რომ ციხის და მისი შემოგარენის ისტორიას ლეგენდარული ტროას აღმომჩენის ჰაინრიხ შლიმანის ყურადღებაც მიუპყრია. 1882 წელს ჰ.შლიმანმა, რომელიც დაინტერესებული იყო ძველი ბერძნული მითებით, განსაკუთრებით კი არგონავტების მითით, მიმართა რუსეთის იმპერიის არქეოლოგიურ კომისიას თხოვნით გაეცათ მისთვის ნებართვა ბათუმის გარშემო არქეოლოგიური სამუშაოების ჩასატარებლად. მას სურდა მოეძებნა მედეას ძმის აფსირტეს ლეგენდარული საფლავი, რომლის დაკრძალვის ადგილად პროკოპი კესარიელი აფსაროსს მოიხსენიებდა. არქეოლოგიურმა კომისიამ ნებართვა არ გასცა, შესაბამისად ჰ. შლიმანის ეს სურვილი არ განხორციელდა.

აფსაროსის ყურადღება მიიქცია ცნობილმა ბიზანტიოლოგმა თეოდორ უსპენსკიმ, რომელმაც სპეციალური სტატია მიუძღვნა ციხეს - „უძველესი ციხე მდინარე ჭოროხის შესართავთან“ (Успенский, 1917). რუსეთის საიმპერატორი კარმა მეცნიერს ნება დართო არქეოლოგიური გათხრების საწარმოებლად, მაგრამ გარკვეულ მიზეზთა გამო მაშინ აფსაროსში არქეოლოგიური სამუშაოები არ ჩატარებულა.

მოგვიანებით XX საუკუნის დასაწყისში ციხის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური სამუშაოების წარმოებისათვის ე.წ. „ღია ფურცელი“ აუღია ცნობილ მეცნიერს ნიკო მარს, მაგრამ, კვლევის წარმოება მასაც ვერ მოუხერხებია (ბრიჯი დ., კარასიევიჩი-შჩიპიორსკი რ., მამულაძე შ., 2024) (კახიძე ა., მამულაძე, შ., 2016) (კახიძე ა., მამულაძე, შ., 2024).

ციხის ტერიტორიაზე პირველი საველე-სადაზვერვო ხასიათის სამუშაოების ჩატარება ბათუმში საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის გახსნის შემდეგ, XX ს-ის 60-იანი წლებისთვის, გახდა შესაძლებელი (გძელიშვილი ი., ხახუტაიშვილი, დ., 1964), ხოლო მისი ინტენსიური შესწავლა, კი 1995 წლიდან დაიწყო და დღემდე გრძელდება, როდესაც შეიქმნა გონიო-აფსაროსის მუზეუმ-ნაკრძალი და გონიო-აფსაროსის მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიცია. ბოლო პერიოდში ციხის ტერიტორიაზე ნაყოფიერად მუშაობს ქართულ-პოლონური საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიცია. წარმოებული სისტემატური გათხრების შედეგად მოპოვებულია სხვადასხვა ეპოქების (დღ.წ. VIII-VII სს), რომაული (ახ.წ. I-III სს), ბიზანტიური (ახ.წ. VI-VII სს) და ოსმალური (ახ.წ. XVI-XIX სს)) მდიდარი და მრავალფენოვანი მასალა. გამოვლენილია სხვადასხვა დანიშნულების შენობა-ნაგებობათა ნაშთები, მათ შორის ბიზანტიურის პერიოდი (კახიძე ა., მამულაძე, შ., 2016) (კახიძე ა., მამულაძე, შ., 2024) (მამულაძე შ., კახიძე, ა., კახიძე, ე., 2007).

არქეოლოგიურმა გათხრებმა ბიზანტიური ეპოქის საკმაოდ მძლავრი ფენა და საყურადღებო მასალა გამოავლინა ციხის თითქმის მთელს ტერიტორიაზე. (მამულაძე შ.; კახიძე ე., ხალვაში მ., 2012) (ინაიშვილი ა., 1971ბ) (კახიძე ა., მამულაძე, შ., 2016) (მამულაძე შ.; კახიძე ე., ხალვაში მ., 2012) (კახიძე ა., მამულაძე, შ., 2024).

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აფსაროსში აღმოჩენილი ადრეობიზანტიური ხანის მასალა უკვე შევიდა სამეცნიერო მიმოქცევაში. მათ შესახებ არსებობს ცალკეული სტატიები და მონოგრაფიები, ამიტომ მათზე ვრცლად აღარ შევჩერდებით. ავლნიშნავთ მხოლოდ, რომ აქ აღმოჩენილი სატრანსპორტო ჭურჭელი-ამფორები საგანგებოდ შეისწავლა მ. ხალვაშმა. ავტორის მონოგრაფიაში „კერამიკული ტარა გონიო-აფსაროსიდან“ რომაული ხანის ამფორებთან ერთად დეტალურადაა განხილული 1995-1999 წლებში ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ადრეშუასაუკუნეების ამფორები და გონიო-აფსაროსის მონაპოვრების მიხედვით მათში შვიდი ძირითადი ტიპია გამოყოფილი (ხალვაში მ., 2002).

კვლევის მეთოდები. საკვლევი პრობლემის გადასაჭრელად ტრადიციულ არქეოლოგიურ მიდგომებთან - ტიპოქრონოლოგიურ და კეცის მაკროსკოპული ანალიზთან ერთად, გამოყენებულია არქეომეტრიული კვლევის შედეგები.

საკვლევი თემის ირგვლივ განხორციელდა გონიო-აფსაროსის მუზეუმ-ნაკრძალის ფონდებში დაცული ადრეობიზანტიური ხანის კოლხური ამფორების მაკროსკოპული ანალიზი. ამფორების ფრაგმენტის შესწავლის საფუძველზე, გამოიყო მორფოლოგიური და მაკროსკოპული კეცის სტრუქტურული ჯგუფები.

კვლევის მეორე ეტაპზე კი განხორციელდა არქეომეტრიული კვლევა. კვლევისათვის გამოყენებულ იქნა გონიო-აფსაროსის ქართულ-პოლონური საერთაშორისო ექსპედიციის მიერ 2018-2020 წლებში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა; კერძოდ, საანალიზოდ შეირჩა სხვადასხვა ტიპის ამფორის ნატეხი, მათ შორის კოლხური ამფორებიც. აღნიშნულ ნიმუშებს ჩაუტარდა კომპლექსური

ქიმიური და პეტროგრაფიული კვლევა, რომლის ფარგლებშიც დეტალურად შევისწავლეთ სამი ძირითადი კომპონენტი: თიხის მატრიცა, მინარევები და ფორები. გარდა ამისა, განისაზღვრა კეცის ზოგადი შემადგენლობა, გამოწვის ტემპერატურული რეჟიმი და მოხდა მინარევებისა თუ ქანების ტიპების იდენტიფიცირება და რაოდენობრივი შეფასება.

წინამდებარე სტატიაში შლიფები აღწერილ იქნა სტანდარტული მეთოდოლოგიის გამოყენებით, რომელიც ძირითადად ეფუძნება პ. ქვინის მიერ მის სახელმძღვანელოში გადმოცემულ მიდგომას: ზემოთ აღნიშნული სამი კომპონენტის (თიხა ანუ მატრიცა, მინარევები და ფორები) ცალცალკე აღწერას (Quinn P.S., 2022). თიხის აღწერა ხდება როგორც ერთ, ისე ჯვარედინ ნიკოლში. ფერის გარდა აღიწერება მასალის ერთგვაროვნება ან არაერთგვაროვნება, თიხის მინერალების ორიენტაცია და, შესაძლებლობის ფარგლებში, გამოწვის ხარისხიც.

მსჯელობა. ადრეიზანტიური პერიოდის კოლხური ამფორები წელშეზნეპილი, ყავისფერკეციანი კერამიკული ნაწარმია. აღნიშნული სახის კერამიკული ტარა გონიო-აფსაროსის გარდა ასევე აღმოჩენილია ჩრდილოეთ და დასავლეთ შავიზღვისპირეთის თანადროულ ძეგლებზეც. თიხის ანალიზის მიხედვით, ფიქრობენ, რომ ისინი კოლხურების მიბაძვით ადგილზეა დამზადებული (ხალვაში მ., 2002). ეს ტიპი ბოლო წლების მონაპოვრებში საკმაოდ მრავალრიცხოვანია (სურ.1).

სურ. 1 კოლხური ამფორების ტიპები: a – Ch1B, b- Ch1C, c-Ch1D

ადრებიზანტიური ყავისფერკაციანი ამფორები, რომლებიც ცნობილია როგორც Ch1D ამფორები, (კლასიფიცირებული ასევე როგორც Kuzmanov IX, Zeest 103, Tyritake ტიპის და აღმოსავლეთ პონტოური ამფორები (EP II-III)) ჩნდება დაახლოებით ახ.წ. IV საუკუნის შუა ხანებში და მათი წარმოება გაგრძელდა VII საუკუნემდე. ისინი იწარმოებოდა იმ კეცის გამოყენებით, რომელიც ნაწილობრივ მსგავსი იყო Ch1C -ის ახ.წ. I-III საუკუნეებში დამზადებული ანალოგიური ფორმის ამფორების (ჩვეულებრივ, ყავისფერი თიხა, რომელიც შეიცავს პიროქსენის ნარევებს, ასევე სხვა პატარა თეთრ, ნაცრისფერ და ზოგჯერ წითელ ჩანართებს (კეცი 2 ვნუკოვის მიხედვით). თუმცა, Ch1D კეცი იყო უფრო უხეში, ჰქონდა ნაკლები პიროქსენი და მეტი კვარცი. Ch1D ამფორები ზომით უფრო მცირეა ვიდრე Ch1C2. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ეს ამფორები სებასტოპოლისში გაჩნდა დაახლოებით ახ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევარში და მათი დამზადება გაგრძელდა მე-V საუკუნემდე. აფხაზეთში აღმოჩენილი ამფორების ნაწილი შესაძლებელია სებასტოპოლისის რაიონში იყო დამზადებული, თუმცა ვნუკოვის მიერ ჩატარებული კეცის ანალიზის საფუძველზე შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ მსგავსი ჭურჭელი კოლხეთის სხვა ადგილებშიც უნდა ყოფილიყო დამზადებული, ისევე როგორც ამ რეგიონის გარეთ, მაგალითად ჰერაკლეია-პონტიკაში (Vnukov s., 2010) (Erol A., Tamer D., 2020).

ვარაუდობენ რომ, ადრებიზანტიური კოლხური ამფორები, ისევე როგორც მათი ადრეული რომაული წინამორბედები ღვინის გადასაზიდად გამოიყენებოდა (Vnukov s., 2010) (Inaishvili N., Khalvashi M., 2011). თუმცა, როგორც ფიქრობენ, ზეითუნის ზეთი ასევე შესაძლოა ყოფილიყო ალტერნატიული ტვირთი.

კასაბ თეზგორის აზრით გვიანდელი კოლხური ამფორები მზადდებოდა როგორც კოლხეთის ჩრდილოეთ ნაწილში, ასევე ამ მხარის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში. უფრო მეტიც, არ არის გამორიცხული, რომ წარმოება გაგრძელდა ტრაპეზუნტში, სადაც ამზადდებდნენ რომაულ კოლხურ ამფორებს და, სავარაუდოდ, ჭოროხის აუზშიც (ძველი აკამფსისი) იწარმოებოდა. Ch1D ამფორების შიგთავსზე საუბრისას, უნდა ავლნიშნოთ ის ფაქტი, რომ მათი კედლის შიდა მხარე ხშირად დაფარული იყო მუქი ნივთიერებით, სავარაუდოდ ეს იყო ნავთობი, მაგალითად, ტირიტაკეში აღმოჩენილია მსგავსი სრულიად ხელუხლებელი ნავთობით სავსე Ch1D ამფორა (Kassab Tezgor D., 2020) (Opait A., 2015).

Ch1D ვარიანტის კოლხური ამფორები, კასაბ თეზგორისა და ტუმას მიერ 2001 წელს კლასიფიცირდა, როგორც „ფსევდო-კოლხურები“. ისინი ოქროსფერი და წითელი ჩანართებით სინოპურ კეცს ემსგავსებიან. ამავე დროს, მათი მორფოლოგია და თიხის ფერი წააგავს ადრეულ რომაულ კოლხურ ამფორებს (Kassab tezgor., Touma M., 2001).

Ch1D-ის გავრცელების არეალი შავი ზღვის რეგიონია (Inaishvili N., Khalvashi M., 2013). კოლხეთის გარეთ ისინი აღმოჩენილია რუმინეთში, ბულგარეთში და ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში (ბოსფორის სამეფოში). კოლხური Ch1D2 ამფორები (სავარაუდოდ აფხაზეთის რეგიონში დამზადებული) აღმოჩენილია ტირიტაკეში (Smokotina A., 2016) და პანტიკაპეონში (Fedoseev N.F., Domizaitski K., Opait A., Kulikov A.V., 2010). Ch1D-ის რამდენიმე ფრაგმენტი გვხვდება სამსუნისა და ანტაკიის მუზეუმების კოლექციებში, მაგრამ ისინი ნაპოვნია სირიაში, იბნ ჰანის ცისტერნის გათხრების დროს. ვარაუდობენ, რომ სირიაში აღმოჩენილი ნიმუშები, შეიძლება წარმოებულიყო სელევკიის პიერიის სახელოსნოში (Kassab Tezgor D., 2020) (Kassab tezgor., Touma M., 2001). ზღვაში აღმოჩენილი და სამსუნის მუზეუმში დაცული ანალოგიური ფორმის ამფორები გამოსცეს დ. კასაბ თეზგორმა და მ. აკაიამ. სამსუნის მუზეუმის ფსევდოკოლხური ამფორები ხუთ ტიპად იყო დაყოფილი: A, B, C, D, E, სადაც პირველი ორი წარმოდგენილია უფრო პატარა ფორმებით, ხოლო დანარჩენი სამი ტიპი მოიცავს დიდ სატრანსპორტო ფორმებს. ყველა მათგანს აქვს სამკუთხა ან მომრგვალებული რგოლი, გამლილი ან კონუსური ყელი, ბრტყელი სახელები და წაგრძელებული ტანი მკაფიოდ შესამჩნევ

წელით და წვეტიანი ძირით. თუმცა, როგორც ისინი ფიქრობენ გაურკვეველია, წარმოიშვა თუ არა ისინი კოლხეთში. მათი აზრით ეს ამფორები შესაძლოა ასევე წარმოებული იყო სინოპეში ან პერაკლეია-პონტიკაში (Kassab tezgor d., Akkaya M., 2000).

ბიზანტიური კოლხური ამფორების ტიპოლოგიური ვარიანტების ყველაზე დეტალური აღწერა წარმოგვიდგინა ოპაიტმა, რომელიც მათ ყოფს აღმოსავლეთ-პონტოურ II და III ამფორებად (EP II და III) (Opait A., 2015).

ოპაიტის მიხედვით, EP II-A ვარიანტის ამფორები (კასაბ თეზგორისა და აკაიას ტიპი A და B (Kassab tezgor d., Akkaya M., 2000). გამოირჩევა სხეულის შუა ნაწილში „წელით“ და მკვეთრი კონუსური ძირით. ამ ამფორების კორპუსი ხანდახან ღარებითაა დაფარული, მაგრამ რიგ ნიმუშებში ასევე არის გასწორების გრძივი კვალი. მათი ზომები მერყეობს 59-62 სმ ან 68,5-72 სმ (სიმაღლე), სხეულის მაქსიმალური დიამეტრი მერყეობს 18,7-დან 19,8 სმ-მდე (Opait A., 2015).

EP II-B ვარიანტის (კასაბ თეზგორისა და აკაიას ტიპი C-E (Kassab tezgor d., Akkaya M., 2000) ამფორების ქვედა ნაწილი სქელი და სამკუთხაა. ხოლო ფუძეს აქვს პატარა, ცილინდრული ფეხის ან სახელურის ფორმა. სახელურები არის გაბრტყელებული და მართკუთხა ფორმის და ნაკლებად ფრთხილად არის მიმაგრებული კისერზე, ვიდრე ქვეტიპში EP II-A. ეს ამფორები ასევე უფრო დიდია, ვიდრე წინა ვარიანტი, რადგან მათი სიმაღლე მერყეობს 78-დან 90 სმ-მდე, ხოლო სხეულის მაქსიმალური დიამეტრი 22-დან 32 სმ-მდე მერყეობს (Opait A., 2015).

EP III ქვეტიპის (რუსულ პუბლიკაციებში ცნობილი, როგორც Antonova 1/ Romanchuk, Sazanov და Sedikova 1) ამფორები აღმოაჩინეს VI საუკუნის ბოლოს და მე-VII საუკუნის დასაწყისის კულტურულ ფენებში ხერსონესში და მათ სამ ვარიანტად ყოფენ (Opait A., 2015).

EP III-A-ს აქვს წიბოსებრი რგოლი, ვიწრო, ცილინდრული ყელი და წაგრძელებული სხეული კონუსური ფუძით. სახელურები არის გაბრტყელებული და საკმაოდ მართკუთხა (EP II ვარიანტის მსგავსი). ისინი ყოველთვის სათუთად არის მიმაგრებული კისერზე და მხრებზე. ვარიანტი III-A საგრძნობლად მცირეა, ვიდრე მისი წინამორბედი, რადგან მისი სიმაღლე მერყეობს 57-58 სმ-ს შორის, ხოლო სხეულის მაქსიმალური დიამეტრი არ აღემატება 19 სმ-ს (Opait A., 2015).

EP III-B ამფორებს აქვს პირი, რომელიც იხრება ჭურჭლის შიგნით, ხოლო ყელი ზოგჯერ ოდნავ განიერია მის ქვედა ნაწილში. სახელურები თითქმის პერპენდიკულარულად ეცემა მხრებზე, ხოლო კონუსური ძირი მთავრდება პატარა ცილინდრული ფეხით. ეს ვარიანტი ოდნავ აღემატება მის EP-III-A წინამორბედს, რადგან მისი სიმაღლე მერყეობს 68,5-დან 74 სმ-მდე, ხოლო სხეულის მაქსიმალური სიგანე მერყეობს 20-დან 20,6 სმ-მდე (Opait A., 2015).

EP III-C ვარიანტს აქვს გადიდებული ყელი, პირი სამკუთხა განყოფილებით, პატარა, ცილინდრული ფეხით და დახრილი და დაუდევრად გაკეთებული სახელურებით (Opait A., 2015).

გონიოში 2018-2020 წლებში აღმოჩენილი გვიანდელი კოლხური ამფორები უმეტესად პირით, ყელის და სახელურებითაა წარმოდგენილი. აქედან გამომდინარე, შეუძლებელია ამ ამფორების ზუსტი ზომების მოცემა. მიუხედავად ამისა, ხშირად შესაძლებელი იყო პირის დიამეტრის გაზომვა, რომელიც მერყეობდა 5,7-დან 8 სანტიმეტრამდე.

გონიო-აფსაროსის ერთობლივი ქართულ-პოლონური საერთაშორისო ექსპედიციის მიერ 2018-2020 წლებში აღმოჩენილი Ch1D ამფორები წარმოდგენილი იყო სამი განსხვავებული პირით და დამზადებულია მინიმუმ 3 განსხვავებული კეცის გამოყენებით:

მაკროსკოპული კეცის ჯგუფი B1 - კეცის ჯგუფი, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ყავისფერი, ღია ყავისფერი ვარდისფერი, ნარინჯისფერი ფერები, შეიცავს პიროქსენის, კვარცის და ნაცრისფერი მოწითალო ფრაგმენტების ცვალებად რაოდენობას. ამ კეცის ჯგუფში დაფიქსირდა ნიმუშები წიბოთი და ასევე ლილვისებრი ფორმის პირით.

მაკროსკოპული კეცის ჯგუფი B2 - მოწითალო-ყავისფერი კეცი მცირე და საშუალო ზომის თეთრი ჩანარებით და იშვიათი ქანის კლდის ფრაგმენტებით. ამ კეცის ჯგუფში დადასტურდა ნიმუშები მხოლოდ ლილვისებრი ფორმის პირით.

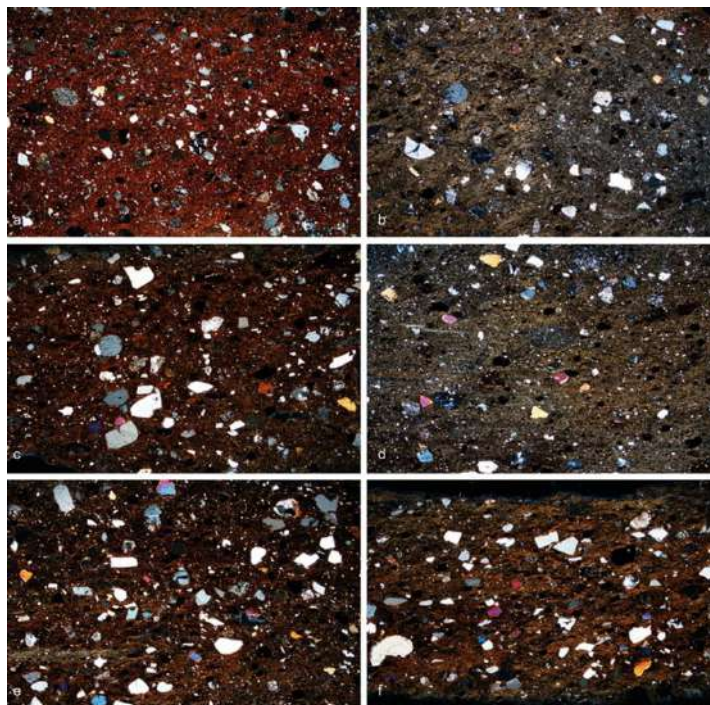
მაკროსკოპული კეცის ჯგუფი B3 - უხეში ფორთოხლისფერი კეცი უხვი თეთრი ჩანარებით, პიროქსენით და სხვა განუსაზღვრელი ტიპის ჩანარებით (2 ფრაგმენტი).

B1 მაკროსკოპული კეცისაგან დამზადებული ამფორები ერთადერთია, რომელიც ემთხვევა ოპაიტის მიერ გამოცემულ კოლხურ ამფორის კეცის შემადგენლობას (Opait A., 2015). B1 ავლენს ყველაზე მეტად მსგავსებას იმ კაზმთან, რომელიც გამოიყენება EP III A და B ვარიანტების დასამზადებლად, რომლებიც დათარიღებულია ახ.წ. მე-VI და მე-VII საუკუნის დასაწყისით ქერსონესში. მაკროსკოპული კეცის ჯგუფ B1-ით დამზადებული Ch1D-ების იდენტიფიკაცია EP III ქვეტიპთან დამატებით დასტურდება ორი არგუმენტით: 1. წიბოების არსებობა და ჩვენი ამფორების ქრონოლოგიურ დიაპაზონებს შორის თანხვედრა (VI-VII საუკუნეები) და 2. EP III-ად კლასიფიცირებული (VI საუკუნის დასასრული და VII საუკუნის დასაწყისი), რაც ამ იდენტიფიკაციას ყველაზე სავარაუდოს ხდის (Opait A., 2015).

მაკროსკოპული კეცების ჯგუფების B2 და B3 არარსებობა Opait-ის კლასიფიკაციის შემადგენლობაში, სავარაუდოდ კეცის რეალური მრავალფეროვნებითა (და შესაძლოა მორფოლოგიური ვარიანტების სიმრავლითაც) და, შესაბამისად, წარმოების ცენტრების რაოდენობის კიდევ უფრო მეტი რაოდენობით უნდა აიხსნას.

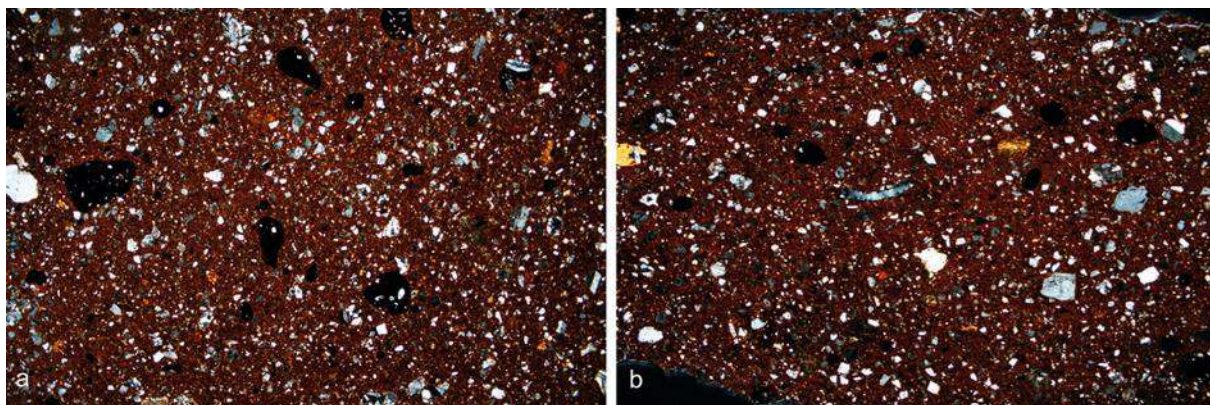
2018-2020 წლებში მოპოვებულ კოლხური ამფორებს ჩაუტარდათ ქიმიური და პეტროგრაფიული ანალიზები. ანალიზების შედეგად გამოიყო ორი კეცი - კეცი 6 და კეცი 7.

კეცი 6 ახასიათებს მარცვლის ზომის ბიმოდალური განაწილება, ზომიერი დახარისხება და ჩანარები, რომლების ფორმა იცვლება ძალიან დაკუთხულიდან ნახევრად მომრგვალებულამდე. მინარევებში გვხვდება რკინით მდიდარი გრანულები, ფელდშპატი, კვარცი, კლინოპიროქსენი, ვულკანური ქანების ფრაგმენტები ფელდშპატიცა და პიროქსენის ფენოკრისტებით, კაჟი, ქვიშაქვა/კვარციტი, ასევე ზოგჯერ სერპენტინიტი და ეპიდოტის ჯგუფის მინერალები (სურ.2).

სურ. 2. კეცი 6 -ის ფოტომიკროგრაფია (XPL): a) 22/101, b) 22/123, c) 22/124, d) 22/125, e) 22/126, და f) 22/128; ხედიდან არე 9.25 მმ.

კეცი 7-ში არსებულ მინარევებს აქვთ უნიმოდალური განაწილება. ჩანართებს ახასიათებთ მაღალი სიმჭიდროვე. კუთხოვანი მომრგვალებული ფორმები და ზომიერი დახარისხება. კეცი შედგება კვარცის, ფელდშპატის, და საშუალო და მაღალი მჟავიანობის მქონე ვულკანური და პლუტონური ქანების ფრაგმენტებისგან. კლინოპიროქსენის, სერპენტინიტის და გამონაკლის შემთხვევებში ქვიშაქვისა და ქარსის (სურ.3). ყველა ნიმუში წარმოადგენს მ. ხალვაშის კლასიფიკაციის VII კოლხურ Chr1D ტიპს და შეესაბამება მაკროსკოპული კეცის ჯგუფ B2.

სურ.3. კეცი7-ის ფოტომიკროგრაფია (XPL): a) 22/122 და b) 22/127; ხედვის არე 9.25 მმ.

როგორც „კეცი 7“, ასევე „კეცი 6“ შეესაბამება დასავლეთ საქართველოს ადგილობრივ გეოლოგიას, განსაკუთრებით ტრაბზონის ვულკანურ-პლუტონურ სარტყელს და მასთან დაკავშირებულ დანალექ აუზებს. „კეცი 6“-ის შემადგენლობა მიუთითებს სამხრეთ კოლხური/აჭარის ვულკანური კომპლექსებიდან წარმოშობაზე, რომლებიც ბაზალტურ-ანდეზიტური წყებებისაგან შედგება. მსგავსი მინერალოგიური ნიშნები მოგვეპოვება ა. როგავას მიერ აღწერილ პეტროგრაფიულ ქსელში Gm-3 პეტროგრაფიული კეცის ჯგუფში (კოლხური ამფორების შლიფები გონიო-აფსაროსიდან), სადაც კლინოპიროქსენისა და ფელდშპატის შემცველი ვულკანური ქანები სერპენტინიტთან ერთად დომინირებს (როგავა ა., 2021).

„კეცი 7“-ს, „კეცი 6“-თან შედარებით, უფრო მეტი ფელსური კომპონენტი და შედარებით ნაკლები მაფიური მინერალები აქვს. როგორც ჩანს, ის ა. როგავას (როგავა ა., 2021) პეტროგრაფიული კეცის ჯგუფი Pm-5 მსგავსია.

როგორც მკლევარი აღნიშნავს, ჩანართების უჩვეულოდ მაღალი სიხშირე მას გამოარჩევს ტიპური კოლხური ამფორების კეცისგან და მინერალოგიურად საკმაოდ განსხვავდება ადგილობრივი ქვიშის ნედლეულისაგან. თუმცა, მისი შემცველობა მაინც ვულკანურ-პლუტონური რელიეფებიდან წარმოშობაზე მიუთითებს, რაც აჭარა-ტრაბზონის სარტყელს შეესაბამება (როგავა ა., 2021).

დასკვნა. ამგვარად, კოლხური ამფორების ნიმუშებში გამოვლენილი კაზმი პეტროგრაფიულად შეესაბამება დასავლეთ საქართველოს ადგილობრივ, განსაკუთრებით კი აჭარა-ტრაბზონის ვულკანური სარტყელის გეოლოგიას. მნიშვნელოვანია, რომ მ. ხალვაშის კლასიფიკაციის III ტიპის ამფორების ერთ-ერთი ქვეტიპიც მსგავსი კეცის გამოყენებით იწარმოებოდა, რაც მიუთითებს წარმოების ტრადიციების გადაფარვასა და კოლხური რეგიონის ფარგლებში თიხის მოპოვების საერთო ზონებზე. კეცებს შორის განსხვავებები შეიძლება ასახავდეს ერთიდაიგივე გეოლოგიურ პროვინციაში თიხის მოპოვების მრავალ ზონას.

Bibliography

- Dubois de Montpéroux F. (1839). *Voyage autour du Caucase, chez Tcherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée* (T. 3). Paris.
- Erol A., Tamer D. (2020). 2020. Evaluations on colchian amphorae retrieved from Fasta. *Cingirt Kayasi excavations. Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 46, სტრ. 527-541.
- Fedoseev N.F., Domizaiski K., Opait A., Kulikov A.V. (2010). Post-Justinian pottery deposit from Pantikapaion-Bosporos. *B Archaeologia* (სტრ. 63-94).
- Inaishvili N., Khalvashi M. (2013). Study of the colchian Amphora of Early Byzantine Period. *PATABS Production and trade of Amphorae in the Black Sea Constanta* 351.
- Inaishvili N., Khalvashi M. (2011). Byzantine Amphorae from Southwestern Georgia. *PATABS II: production and trade of amphora in the Black Sea: Arts on the international Round Table held in kiten, Nessebar and Sredetz*, სტრ. 267.
- Kassab Tezgor D. (2020). *Corpus des amphores romaines produites dans les centres de mer Noire: collections des musées de la côte turque de la mer Noire (Eregli, Amasra, Sinop, Samsun, Giresun, Ordu, Trabzon et Amasya)*. Oxford: Archaeopress Publishing Ltd.
- Kassab tezgor d., Akkaya M. (2000). Les amphores "Pseudo-Colchidiennes" du musée de Samsun//. *Anatolia antiqua. Eski Anadolu*, სტრ. 127-141.
- Kassab tezgor., Touma M. (2001). Amphores exportées de mer Noire en Syrie du nord. *Anatolia Antiqua* 9, სტრ. 105-151.
- Opait A. (2015). Some Eats Pontic amphorae of Roman and Early Byzantine times. *The Danubian lands between the Black, Aegean and Adriatic seas (7th century BC-10 th c. AD). Proceedings of The Fifth International Congress on Black Sea Antiquities* (სტრ. 284-288). Belgrade: Oxford: Archaeopress Publishing Ltd.
- Quinn P.S. (2022). Thin Section Petrography, Geochemistry and Scanning Electron Microscopy of Archaeological Ceramics. Oxford: Archaeopress.
- Smokotina A. (2016). Late Roman Amphorae Tyritake. *Congresus vicesimus nonus Rei Cretariae Romanae Fautorum coloniae Ulpiae Traianae habitus MMXIV*, (სტრ. 716-724). Bonn.
- Vnukov s. (2010). Sinopean Amphorae of the Roman period. *acient civilization from Scythia to Sibberia* 16, სტრ. 361-370.
- Успенский, Ф. И. (1917). Старая крепость на устье Чороха. *Известия Императорской Академии Наук*, 11/2, სტრ. 163–169.
- ბრიზი დ., კარასიევიჩი-შიზიპიორსკი რ., მამულაძე მ. (2024). *რომაული სასაზღვრო ხაზი საქართველოში*. ოქსფორდი.
- გძელიშვილი ი., ხახუტაიშვილი, დ. (1964). რკინის წარმოების უძველესი კერა ჭოროხის ქვემო დინებაში და არქეოლოგიური დაზვერვები გონიო-აფსაროსში. თბილისი.
- ინაიშვილი ა. (1971ბ). პეტრას საეპისკოპოსო კათედრის საკითხისათვის ციხისძირის გათხრების შედეგების მიხედვით. *В სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები* (T. II, სტრ. 90-109). თბილისი.
- კახიძე ა., მამულაძე, მ. (2016). *აჭარის არქეოლოგიური ძეგლები*. თბილისი.
- კახიძე ა., მამულაძე, მ. (2024). *აჭარის არქეოლოგიური ძეგლები*. ბათუმი.
- მამულაძე მ., კახიძე, ა., კახიძე, ე. (2007). *გონიო-აფსაროსი*. თბილისი.
- მამულაძე მ.; კახიძე ე., ხალვაში მ. (2012). აფსაროსი ბიზანტიურ ეპოქაში. *საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისა და არქეოლოგიის საკითხები*, სტრ. 237-254.
- როგავა ა. (2021). *ელღინისტური და რომაული პერიოდის კოლხური ამფორების ტექნოლოგია და წარმოშობა ზღვისპირა აჭარის რეგიონში: არქეომეტრიული კვლევა, სადოქტორო დისერტაცია*. ბათუმი.
- ხალვაში მ. (2002). *კერამიკული ტარა გონიო-აფსაროსიდან*. ბათუმი: გამომცემლობა აჭარა.

COLCHIAN AMPHORAE OF THE EARLY BYZANTINE PERIOD FROM GONIO-APSAROS: RESULTS OF ARCHAEOMETRIC RESEARCH

Tatuli Motskobili

PhD Student at Batumi Shota Rustaveli State University

Email: Tatulimotskobili00@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3632-7649>

Abstract. A number of issues concerning the history and archaeology of the Southeastern Black Sea region during the Early Byzantine period remain highly relevant and relatively understudied to this day. Although a rich scientific heritage has been established regarding the monuments and material culture of this period in the region, a variety of topics - particularly from an archaeological perspective are still only partially processed or entirely unexamined. Archaeological excavations are ongoing at certain sites (Gonio-Apsaros, Petra-Tsikhisdziri), and the vast majority of the archaeological material discovered there has been studied primarily using traditional archaeological methodologies (the topo-chronological approach and macroscopic analysis). The same can be said for Colchian amphorae of the Early Byzantine period. For the first time, based on archaeometric, chemical, and petrographic research, this paper provides a comprehensive study of the Colchian amphorae discovered on the territory of the Gonio-Apsaros fortress.

Keywords: Byzantine Empire, Gonio-Apsaros fortress, Colchian amphorae, archaeology, archaeometry.

Researchers. first became interested in the history of the Gonio-Apsaros fortress in the 19th century. Particularly noteworthy is Frédéric Dubois de Montpéreux, who traveled to the Crimea and the countries of the South Caucasus between 1831 and 1834. He published the research results of his expedition-an album with maps, plans, and sketches-in six volumes (1839–1843). He paid special attention to ancient ruins, leaving behind unique descriptions and illustrated material of various archaeological sites. Dubois de Montpéreux was the first to identify ancient Apsaros with the Gonio fortress (Dubois de Montpéreux F., 1839).

Based on archival materials preserved in the archives of St. Petersburg, it is revealed that the history of the fortress and its surroundings also attracted the attention of Heinrich Schliemann, the legendary discoverer of Troy. In 1882, H. Schliemann, who was deeply interested in ancient Greek myths, particularly the myth of the Argonauts, requested permission from the Archaeological Commission of the Russian Empire to conduct archaeological fieldwork around Batumi. He intended to locate the legendary tomb of Medea's brother, Apsyrtus, whose burial place was identified as Apsaros by Procopius of Caesarea. The Archaeological Commission denied the permission; consequently, H. Schliemann's wish was never realized.

Apsaros also drew the attention of the famous Byzantinist Fyodor Uspensky, who dedicated a specific article to the fortress entitled "An Ancient Fortress at the Mouth of the Chorokhi River" (Uspensky Ф. И., 1917). Although the Russian Imperial Court granted the scholar permission to conduct archaeological excavations, due to certain reasons, no archaeological work was carried out in Apsaros at that time.

Later, at the beginning of the 20th century, the prominent scholar Niko Marr obtained a so-called "Open Ticket" (Otkrytity List) to conduct archaeological work on the territory of the fortress, but he was also unable to carry out the research (Breeze D., Karasiewicz-Szczypiorski R., Mamuladze Sh., 2024) (Kakhidze A., Mamuladze Sh., 2016) (Kakhidze A., Mamuladze Sh., 2024).

Conducting the first field-reconnaissance work on the territory of the fortress became possible by the 1906s, following the opening of the Niko Berdzenishvili Research Institute of the Georgian National Academy of Sciences in Batumi (Grdzeliashvili I., Khakhutaishvili D., 1964). However, its intensive study began in 1995 and continues to this day, marked by the establishment of the Gonio-Apsaros Museum-Reserve and the Gonio-Apsaros Permanent Archaeological Expedition. Recently, the Georgian-Polish International Archaeological Expedition has been working productively on the fortress territory. As a result of systematic excavations, rich and multilayered material from various eras has been recovered, including the Dune (8th-7th centuries BC), Roman (1st-3rd centuries AD), Byzantine (6th-7th centuries AD), and Ottoman (16th-19th centuries AD) periods. Remnants of buildings of various purposes have been revealed, including those from the Byzantine period (Kakhidze A., Mamuladze Sh., 2016) (Kakhidze A., Mamuladze Sh., 2024) (Mamuladze Sh., Kakhidze A., Kakshidze e., 2007).

Archaeological excavations have revealed a fairly substantial Byzantine layer and noteworthy material across almost the entire territory of the fortress (Mamuladze Sh., Kakhidze E., Khalvashi M., 2012) (Kakhidze A., Mamuladze Sh., 2016) (Mamuladze Sh., Kakhidze E., Khalvashi M., 2012) (Kakhidze A., Mamuladze Sh., 2024).

The Early Byzantine material discovered in Apsaros through archaeological excavations has already entered scientific circulation. Individual articles and monographs exist regarding these finds, so we will not dwell on them extensively. We will only note that the transit vessels the amphorae discovered here were specifically studied by M. Khalvashi. Along with Roman-era amphorae, the author's monograph, "Ceramic Containers from Gonio-Apsaros," provides a detailed discussion of the early medieval amphorae discovered on the territory of the fortress between 1995 and 1999, identifying seven main types among the Gonio-Apsaros finds (Khalvashi M., 2002).

Research Methods. Along with traditional archaeological approaches topochronological and macroscopic fabric analyses the results of archaeometric research were utilized to address the research problem.

A macroscopic analysis of the Early Byzantine Colchian amphorae preserved in the collections of the Gonio-Apsaros Museum-Reserve was conducted. Based on the study of the amphora fragments, morphological and macroscopic fabric structural groups were identified.

In the second stage of the research, an archaeometric analysis was conducted. The study utilized archaeological material recovered by the Gonio-Apsaros Georgian-Polish International Expedition between 2018 and 2020; specifically, fragments of various amphora types, including Colchian amphorae, were selected for analysis. These samples underwent comprehensive chemical and petrographic testing, within the framework of which we studied three main components in detail: the clay matrix, inclusions, and pores. Furthermore, the general composition of the fabric and the firing temperature regime were determined, and the types and quantities of inclusions and rocks were identified and evaluated.

In the present paper, thin sections were described using a standard methodology, which is primarily based on the approach outlined by P. Quinn in his textbook: the separate description of the three aforementioned components (clay or matrix, inclusions, and pores) (Quinn P.S., 2022). The clay is described in both plane-polarized light (PPL) and cross-polarized light (XPL). In addition to color, the homogeneity or heterogeneity of the material, the orientation of clay minerals, and, to the extent possible, the firing quality are also described.

Discussion. Early Byzantine Colchian amphorae are waisted, brown-fabric ceramic products. In addition to Gonio-Apsaros, this type of ceramic container has also been discovered at contemporary sites in the Northern and Western Black Sea regions. Based on clay analysis, it is believed that they were manufactured

locally in imitation of Colchian ones (Khalvashi M., 2002). This type is quite numerous among the finds of recent years (Fig. 1).

Fig. 1. Types of Colchian amphorae: a -Ch1B, b - Ch1C, c --Ch1D

Early Byzantine brown-fabric amphorae, known as Ch1D amphorae (also classified as Kuzmanov IX, Zeest 103, Tyritake-type, and East Pontic amphorae (EP II–III)), appear around the middle of the 4th century AD, and their production continued until the 7th century. They were manufactured using a fabric that was partially similar to that of the analogously shaped Ch1C amphorae produced in the 1st-3rd centuries AD (typically brown clay containing pyroxene inclusions, as well as other small white, gray, and occasionally red inclusions

[Fabric 2 according to Vnukov]). However, the Ch1D fabric was coarser, containing less pyroxene and more quartz. Ch1D amphorae are smaller in size than Ch1C2. It has been suggested that these amphorae appeared in Sebastopolis around the second half of the 4th century AD, and their production continued into the 5th century. Some of the amphorae discovered in Abkhazia may have been manufactured in the Sebastopolis area; however, based on the fabric analysis conducted by Vnukov, we can assume that similar vessels must have been produced in other parts of Colchis as well, as well as outside this region, for instance, in Heraclea Pontica (Vnukov S., 2010) (Erol A., Tamer D., 2020).

It is suggested that Early Byzantine Colchian amphorae, like their Early Roman predecessors, were used for transporting wine (Vnukov S., 2010) (Inaišvili N., Khalvashi M., 2011). However, olive oil is also thought to have been an alternative cargo.

According to Kassab Tezgör, Late Colchian amphorae were manufactured in both the northern and northwestern parts of Colchis. Moreover, it is possible that production continued in Trapezus, where Roman Colchian amphorae were made, and was likely also carried out in the Chorokhi River basin (ancient Acampsis). Regarding the contents of Ch1D amphorae, it should be noted that the inner surface of their walls was frequently coated with a dark substance, presumably petroleum; for instance, a completely intact Ch1D amphora filled with such petroleum was discovered in Tyritake (Kassab Tezgor D., 2020) (Opait A., 2015).

Colchian amphorae of the Ch1D variant were classified as "Pseudo-Colchian" by Kassab Tezgör and Touma in 2001. With their golden and red inclusions, they resemble Simolean fabric. At the same time, their morphology and clay color resemble Early Roman Colchian amphorae (Kassab Tezgor., Touma M., 2001).

The distribution area of Ch1D is the Black Sea region (Inaišvili N., Khalvashi M., 2013). Outside of Colchis, they have been discovered in Romania, Bulgaria, and the Northern Black Sea region (the Bosphoran Kingdom). Colchian Ch1D2 amphorae, presumably manufactured in the Abkhazia region, have been found in Tyritake (Smokotina A., 2016) and Panticapaeum (Fedoseev N.F., Domizaiski K., Opait A., Kulikov A.V., 2010). A few fragments of Ch1D are held in the collections of the Samsun and Antakya museums, though they were originally discovered in Syria during excavations of the Ibn Hani cistern. It is suggested that the samples found in Syria may have been produced in a workshop in Seleucia Pieria (Kassab Tezgor D., *Corpus des amphores romaines produites dans les centres de mer Noire: collections des musées de la côte turque de la mer Noire* (Eregli, Amasra, Sinop, Samsun, Giresun, Ordu, Trabzon et Amasya), 2020) (Kassab Tezgor., Touma M., 2001). Amphorae of a similar shape recovered from the sea and preserved in the Samsun Museum were published by D. Kassab Tezgör and M. Akkaya (Kassab tezgor D., Akkaya M., 2000). The pseudo-Colchian amphorae of the Samsun Museum were divided into five types: A, B, C, D, and E. The first two are represented by smaller forms, while the remaining three types consist of large transport vessels. All of them feature a triangular or rounded rim, a flared or conical neck, flat handles, an elongated body with a clearly distinct waist, and a pointed base. However, the authors note it remains unclear whether these vessels originated in Colchis. In their view, these amphorae could also have been produced in Sinope or Heraclea Pontica (Kassab tezgor D., Akkaya M., 2000).

The most detailed description of the typological variants of Byzantine Colchian amphorae was presented by Opait, who divides them into East Pontic II and III amphorae (EP II and III) (Opait A., 2015).

EP II-A variant amphorae, classified as Kassab Tezgör and Akkaya types A and B, are characterized by a distinct "waist" in the middle of the body, a sharp conical base, and potential surface features like grooves or longitudinal smoothing traces (Kassab tezgor D., Akkaya M., 2000). These vessels measure between 59-72 cm in height, with a maximum body diameter of 18.7-19.8 cm (Opait A., 2015).

The lower part of the EP II-B variant amphorae (Kassab Tezgör and Akkaya types C–E (Kassab tezgor D., Akkaya M., 2000) is thick and triangular, while the base has the shape of a small, cylindrical toe or knob. The

handles are flattened and rectangular in shape, and they are attached to the neck with less care than in subtype EP II-A. These amphorae are also larger than the previous variant, with their height ranging from 78 to 90 cm and their maximum body diameter varying between 22 and 32 cm (Opait A., 2015).

The EP III subtype amphorae (known in Russian publications as Antonova 1/Romanchuk, Sazanov, and Sedikova 1) were discovered in late 6th and early 7th-century cultural layers in Chersonesus and are divided into three variants (Opait A., 2015).

EP III-A features a ribbed rim, a narrow, cylindrical neck, and an elongated body with a conical base. The handles are flattened and relatively rectangular, similar to the EP II variant. They are always carefully attached to the neck and shoulders. Variant III-A is significantly smaller than its predecessor, with its height ranging between 57–58 cm, while its maximum body diameter does not exceed 19 cm (Opait A., 2015).

EP III-B amphorae feature a rim that curves inward, while the neck is sometimes slightly wider at its lower section. The handles fall almost perpendicularly onto the shoulders, and the conical base ends in a small cylindrical toe. This variant is slightly larger than its EP III-A predecessor, with its height ranging from 68.5 to 74 cm, and its maximum body width varying from 20 to 20.6 cm (Opait A., 2015).

EP III-C variant features an enlarged neck, a rim with a triangular cross-section, a small cylindrical toe, and slanted, carelessly made handles (Opait A., 2015).

The Late Colchian amphorae discovered in Gonio between 2018 and 2020 are mostly represented by rims, necks, and handles. Consequently, it is impossible to provide the exact dimensions of these amphorae. Nevertheless, it was frequently possible to measure the rim diameter, which ranged from 5.7 to 8 centimeters.

The Ch1D amphorae discovered by the Gonio-Apsaros Joint Georgian-Polish International Expedition between 2018 and 2020 were represented by three distinct rim types and manufactured using at least three different fabrics:

Macroscopic Fabric Group B1 features a color palette of brown, light brown-pinkish, and orange, containing variable amounts of pyroxene, quartz, and grayish-reddish fragments. Specimens within this group include both ribbed rims and roll-rims, as described in the archaeological classification.

Macroscopic Fabric Group B2 is characterized by a reddish-brown fabric containing small-to-medium-sized white inclusions and rare rock fragments. Within this fabric group, specimens were confirmed exclusively with roll-rims.

Macroscopic Fabric Group B3 consists of a coarse orange fabric featuring abundant white inclusions, pyroxene, and other unidentified types of inclusions (2 fragments).

Amphorae manufactured from Macroscopic Fabric B1 are the only ones that match the composition of Colchian amphora fabric published by Opait (Opait A., 2015). B1 shows the greatest similarity to the paste used to manufacture variants EP III A and B, which are dated to the late 6th and early 7th centuries AD in Chersonesus. The identification of Ch1D amphorae made with Macroscopic Fabric Group B1 as the EP III subtype is further supported by two arguments: 1. the presence of ribs and the alignment between the chronological ranges of our amphorae (6th-7th centuries), and 2. their classification as EP III (late 6th and early 7th centuries), which makes this identification the most probable (Opait A., 2015).

The absence of Macroscopic Fabric Groups B2 and B3 in Opait's classification should likely be explained by the actual diversity of the fabric (and possibly a multiplicity of morphological variants) and, consequently, an even greater number of production centers.

Chemical and petrographic analyses were conducted on the Colchian amphorae recovered between 2018 and 2020. Based on the results, two fabrics were identified: Fabric 6 and Fabric 7.

Fabric 6 is characterized by a bimodal grain-size distribution, moderate sorting, and inclusions ranging from very angular to sub-rounded in shape. The inclusions consist of iron-rich granules, feldspar, quartz, clinopyroxene, volcanic rock fragments with feldspar and pyroxene phenocrysts, chert, sandstone/quartzite, and occasionally serpentinite and epidote-group minerals (Fig. 2).

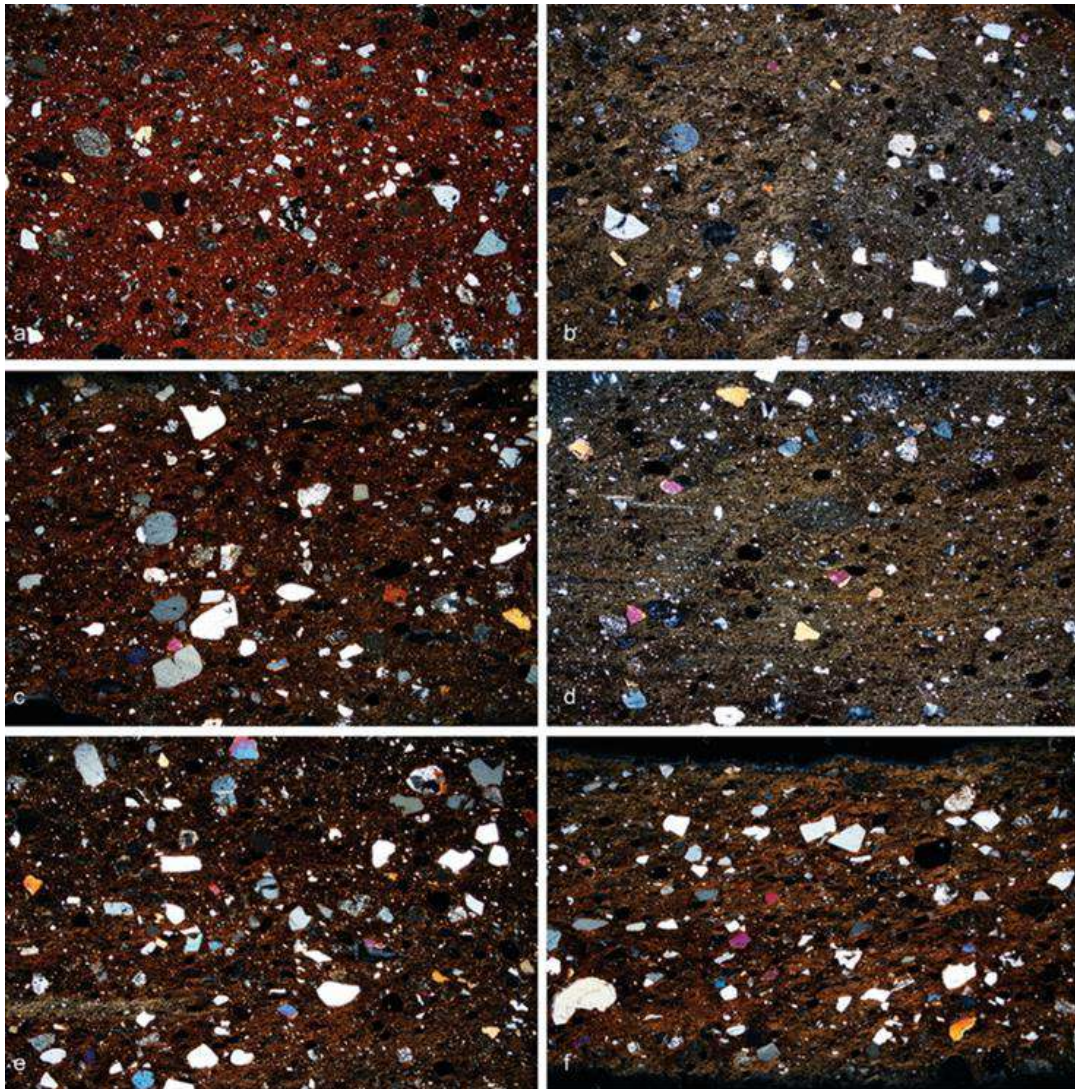

Fig. 2. Photomicrograph of Fabric 6 (XPL): a) 22/101, b) 22/123, c) 22/124, d) 22/125, e) 22/126, and f) 22/128; field of view 9.25 mm.

The inclusions in Fabric 7 exhibit a unimodal distribution. The inclusions are characterized by high density, angular-to-rounded shapes, and moderate sorting. The fabric consists of quartz, feldspar, and volcanic and plutonic rock fragments of medium-to-high acidity, as well as clinopyroxene, serpentinite, and, in exceptional cases, sandstone and mica (Fig. 3). All specimens represent the Colchian Chr1D Type VII of M. Khalvashi's classification and correspond to Macroscopic Fabric Group B2.

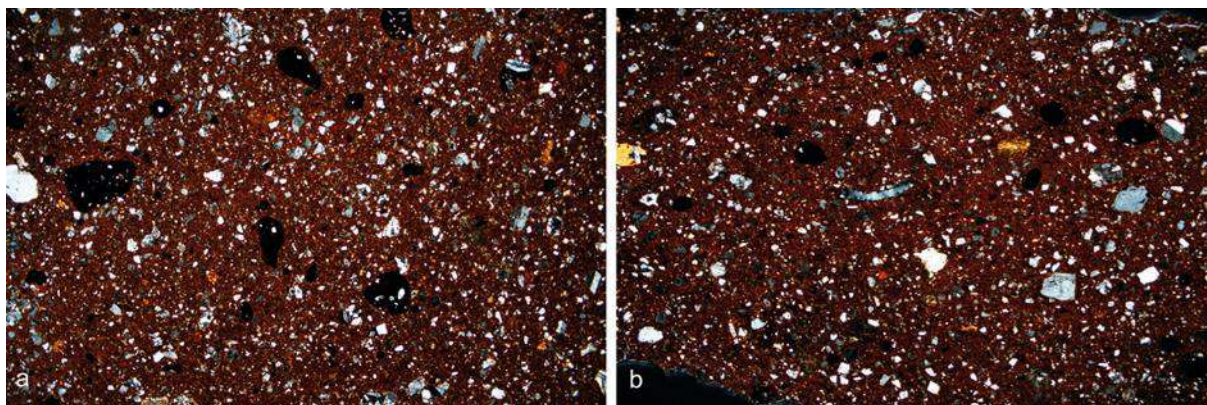

Fig. 3. Photomicrograph of Fabric 7 (XPL): a) 22/122 and b) 22/127; field of view 9.25 mm.

Both Fabric 7 and Fabric 6 correspond to the local geology of Western Georgia, particularly the Trabzon volcano-plutonic belt and its associated sedimentary basins. The composition of Fabric 6 indicates an origin from the South Colchian/Adjara volcanic complexes, which consist of basaltic-andesitic suites. Similar mineralogical features are observed in the Gm-3 petrographic fabric group within the petrographic network described by A. Rogava (thin sections of Colchian amphorae from Gonio-Apsaros), where volcanic rocks containing clinopyroxene and feldspar dominate alongside serpentinite (Rogava A., 2001).

Fabric 7, compared to Fabric 6, has a higher felsic component and relatively fewer mafic minerals. It appears to be similar to the petrographic fabric group Pm-5 described by A. Rogava (Rogava A., 2001).

As the researcher notes, the unusually high frequency of inclusions distinguishes it from typical Colchian amphora fabric and differs significantly from local sand raw materials in terms of mineralogy. However, its composition still indicates an origin from volcano-plutonic reliefs, which corresponds to the Adjara-Trabzon belt (Rogava A., 2001).

Conclusion. Thus, the paste identified in the Colchian amphora samples petrographically corresponds to the local geology of Western Georgia, particularly the Adjara-Trabzon volcanic belt. Significantly, one of the subtypes of Type III amphorae in M. Khalvashi's classification was also manufactured using a similar fabric, which indicates overlapping production traditions and shared clay procurement zones within the Colchian region. The differences between the fabrics may reflect multiple clay procurement zones within the same geological province.

Bibliography

- Breeze D., Karasiewicz-Szczypiorski R., Mamuladze Sh. (2024). *The Roman Limes in Georgia*. Oxford.
- Dubois de Montpéroux F. (1839). *Voyage autour du Caucase, chez Tcherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée*. Paris.
- Erol A., Tamer D., (2020). 2020. Evaluations on colchian amphorae retrieved from fasta. *Cingirt Kayasi excavations. Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 46, стр. 527-541.
- Fedoseev N.F., Domizaiski K., Opait A., Kulikov A.V. (2010). Post-Justinian pottery deposit from Pantikapaion-Bosporos. *B Archaeologia* (стр. 63-94).
- Grdzelishvili I., Khakhutaishvili D., (1964). "The ancient center of iron production in the lower reaches of the Chorokhi River and archaeological surveys in Gonio-Apsaros". *B Monuments of Southwest Georgia*, (T. I, стр. 59-94). Tbilisi.
- Inaishvili N., khalvashi M. (2013). study of the colchian Amphorae of Early Byzantine period. *PATABS Production and trade of Amphorae in the Black Sea Constanta 351*.

- InaiSvili N., khalvashi M., (2011). Byzantine Amphoras from southwestern Georgia. *PATABS II: production and trade of amphora in the Black Sea: Arts on the international Round Table held in kiten, Nessebar and Sredetz*, სტრ. 267.
- Kakhidze A., Mamuladze Sh., (2016). *Archaeological Monuments of Adjara*. Tbilisi.
- Kakhidze A., Mamuladze Sh., (2024). *Archaeological Monuments of Adjara*. Batumi.
- Kassab Tezgor D. (2020). *Corpus des amphores romaines produites dans les centres de mer Noire: collections des musées de la côte turque de la mer Noire (Eregli, Amasra, Sinop, Samsun, Giresun, Ordu, Trabzon et Amasya)*. Pxford: Archaeopress publishing Ltd.
- Kassab Tezgor D. (2020). *Corpus des amphores romaines produites dans les centres de mer Noire: collections des musées de la côte turque de la mer Noire (Eregli, Amasra, Sinop, Samsun, Giresun, Ordu, Trabzon et Amasya)*. Oxford: Archaeopress publishing Ltd.
- Kassab Tezgor D. (2020). *Corpus des amphores romaines produites dans les centres de mer Noire: collections des musées de la côte turque de la mer Noire (Eregli, Amasra, Sinop, Samsun, Giresun, Ordu, Trabzon et Amasya)*. Oxford: Archaeopress publishing Ltd.
- Kassab tezgor D., Akkaya M., (2000). Les amphores "Pseudo-Colchidiennes" du musée de Samsun//. *Anatolia antiqua, Eski Anadolu*, სტრ. 127-141.
- Kassab Tezgor., Touma M. (2001). Amphores exportées de mer Noire en Syrie du nord. *Anatolia Antiqua* 9, სტრ. 105-151.
- Khalvashi M. (2002). *Ceramic containers from Gonio-Apsaross*. Adjara Press.
- Mamuladze Sh., Kakhidze A., Kakshidze e., (2007). *Gonio-Apsaros*. Tbilisi.
- Mamuladze Sh., Kakhidze E., Khalvashi M., (2012). Apsaros in the Byzantine Era . *Issues in the History and Archaeology of Georgia and the Caucasus*, სტრ. 237-254.
- Opait A. (2015). Some Eats Pontic amphorae of Roman and Early Byzantine times. *The Danubian lands between the Black, Aegean and Adriatic seas (7th century BC-10 th c. AD). Proceedings of The Fifth International Congress on Black Sea Antiquities* (სტრ. 284-288). Oxford: Archaeopress Publishing Ltd.
- Quinn P.S. (2022). Thin Section Petrography, Geochemistry and Scanning Electron Microscopy of Archaeological Ceramics. Oxford: Archaeopress.
- Rogava A. (2001). *Technology and Origin of Hellenistic and Roman Period Colchian Amphorae in the Coastal Adjara Region: An Archaeometric Research, PhD dissertation*. Batumi.
- Smokotina A. (2016). Late Roman Amphorae Tyritaka. *Congresus vicesimus nonus Rei Cretariae Romanae Fautorum coloniae Ulpiae Traianae habitus MMXIV*, (სტრ. 716-124). Bonn.
- Uspensky Ф. И. (1917). Старая крепость на устье Чороха. *Известия Императорской Академии Наук*, სტრ. 163-169.
- Vnukov S. (2010). Sinopean Amphorae of the Roman period. *aciant civilization from Scythia to Sibberia* 16, სტრ. 361-370.
- ინაიშვილი ა. (1917). პეტრას საეპისკოპოსო კათედრის საკითხისათვის ციხისძირის გათხრების შედეგების მიხედვით. *В სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები* (სტრ. 90-109). თბილისი.

რუსეთის სტრატეგიული ინტერესები ამიერკავკასიაში XVIII ს-ის ბოლოს

ფრიდონ დავითაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: adjarskii@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7026-3603>

აბსტრაქტი. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში სამხრეთ კავკასია რუსეთის, ოსმალეთისა და ირანის ინტერესთა დაპირისპირების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან რეგიონად ჩამოყალიბდა. ამ პერიოდში რუსეთის იმპერია მიზანმიმართულად ცდილობდა შავი ზღვის სივრცეზე კონტროლის დამყარებას და სამხრეთ კავკასიაში პოლიტიკური გავლენის გაფართოებას. აღნიშნული პოლიტიკა ეფუძნებოდა სამხედრო ძალის გამოყენებას, დიპლომატიურ საქმიანობასა და საერთაშორისო ხელშეკრულებების მეშვეობით მიღწეული შედეგების სამართლებრივ განმტკიცებას.

ნაშრომში გაანალიზებულია რუსეთის სტრატეგიული ინტერესები სამხრეთ კავკასიაში XVIII საუკუნის ბოლოს და შესწავლილია 1768–1774 და 1787–1791 წლების რუსეთ–ოსმალეთის ომების გავლენა რეგიონის პოლიტიკურ განვითარებაზე. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ქუჩუკ-კაინარჯის (1774) და იასის (1791) ზავებს, რომლებმაც მნიშვნელოვნად შეცვალა ძალთა ბალანსი შავი ზღვის რეგიონსა და სამხრეთ კავკასიაში. ნაჩვენებია, რომ აღნიშნული ხელშეკრულებები მხოლოდ სამხედრო კონფლიქტების დასრულების აქტები არ ყოფილა; მათ შექმნეს რუსეთის პოლიტიკური და დიპლომატიური გავლენის გაფართოების სამართლებრივი საფუძველი.

კვლევა აჩვენებს, რომ რუსეთის პოლიტიკა სამხრეთ კავკასიაში არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ ტერიტორიული გაფართოებით. მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა მართლმადიდებელი მოსახლეობის „მფარველობის“ იდეას, რომელიც ხშირად გამოიყენებოდა რეგიონულ საქმეებში ჩარევის პოლიტიკური არგუმენტის სახით. ამ გზით სამხედრო წარმატებები თანდათან გარდაიქმნა ხანგრძლივ პოლიტიკურ უპირატესობად.

განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა საქართველოს მდგომარეობას, რომელიც XVIII საუკუნის ბოლოს რუსეთისა და ოსმალეთის დაპირისპირების ერთ-ერთ მთავარ ობიექტად იქცა. ნაშრომში დასაბუთებულია, რომ რუსეთის გავლენის ზრდამ და რეგიონში ძალთა ბალანსის ცვლილებამ მნიშვნელოვნად განსაზღვრა საქართველოს შემდგომი პოლიტიკური განვითარება და მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა საქართველოს შემდგომ პოლიტიკურ განვითარებაზე და შექმნა წინაპირობები XIX საუკუნეში რუსეთის პოლიტიკური დომინაციის განმტკიცებისთვის.

კვლევის შედეგები ცხადყოფს, რომ სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის გაძლიერება სამხედრო, დიპლომატიური და სამართლებრივი მექანიზმების ერთობლივი გამოყენებით განხორციელდა. სწორედ ამ პროცესმა შექმნა რუსეთის პოლიტიკური დომინაციის საფუძველი რეგიონში და განსაზღვრა სამხრეთ კავკასიის შემდგომი ისტორიული განვითარების ძირითადი მიმართულებები.

საკვანძო სიტყვები: რუსეთის იმპერია; სამხრეთ კავკასია; საქართველო; გეოპოლიტიკა; იმპერიული სტრატეგია; რუსეთ–ოსმალეთის ომები; ქუჩუკ-კაინარჯის ზავი; იასის ზავი.

შესავალი. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი სამხრეთ კავკასიის ისტორიაში მნიშვნელოვანი გარდატეხის პერიოდია. ამ დროს რეგიონში არსებულ ძალთა ბალანსში არსებითი ცვლილებები მოხდა, რაც დაკავშირებული იყო რუსეთის იმპერიის გაძლიერებასთან და ოსმალეთის გავლენის თანდათან შესუსტებასთან. სამხრეთ კავკასია გადაიქცა რუსეთისა და ოსმალეთის დაპირისპირების ერთ-ერთ მთავარ არეალად, სადაც წყდებოდა შავი ზღვის რეგიონისა და კავკასიის მომავალი პოლიტიკური განვითარების საკითხები.

წარმოდგენილი კვლევის მიზანია გამოავლინოს რუსეთის სტრატეგიული ინტერესები სამხრეთ კავკასიაში XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში და შეაფასოს ის პოლიტიკური, სამხედრო და დიპლომატიური მექანიზმები, რომელთა საშუალებითაც რუსეთმა რეგიონში თავისი გავლენა განამტკიცა. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა 1768–1774 და 1787–1791 წლების რუსეთ–ოსმალეთის ომებს, აგრეთვე ქუჩუკ-კაინარჯისა (1774) და იასის (1791) ზავებს, რომლებმაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა სამხრეთ კავკასიაში ძალთა თანაფარდობის ცვლილებაზე.

რუსეთისა და ოსმალეთის დაპირისპირება ამ პერიოდში სცილდებოდა მხოლოდ სამხედრო კონფლიქტის ფარგლებს. ბრძოლა მიმდინარეობდა შავი ზღვის სივრცეზე, სავაჭრო გზებსა და სამხრეთ კავკასიაში პოლიტიკური გავლენის მოსაპოვებლად (Suny, 1994, pp. 55–60). სამხედრო წარმატებები თანდათან მყარდებოდა დიპლომატიური შეთანხმებებით, რაც რუსეთის პოზიციებს რეგიონში მნიშვნელოვნად აძლიერებდა.

განსაკუთრებული ადგილი ამ პროცესში საქართველოს ეკავა. ქვეყნის გეოგრაფიული მდებარეობა მას მნიშვნელოვან სამხედრო-სტრატეგიულ და სატრანზიტო მნიშვნელობას ანიჭებდა, თუმცა პოლიტიკური დანაწევრება და საგარეო საფრთხეები ზღუდავდა დამოუკიდებელი პოლიტიკის წარმოების შესაძლებლობას (Lang, 1962). ვახტანგ გურული აღნიშნავს, რომ საქართველო იმპერიულ ინტერესთა გადაკვეთის სივრცედ იქცა, სადაც მისი პოლიტიკური მომავალი მნიშვნელოვანწილად გარე ძალების მოქმედებით განისაზღვრებოდა (გურული, 2012, გვ. 41). მერაბ ვაჩნაძის შეფასებით, ქართული სამეფოების საგარეო პოლიტიკა ძირითადად არსებულ საერთაშორისო ვითარებაზე რეაგირების ხასიათს ატარებდა, რაც კიდევ უფრო ზრდიდა მათ დამოკიდებულებას მეზობელ სახელმწიფოებზე (ვაჩნაძე, 2009).

1768–1774 და 1787–1791 წლების რუსეთ–ოსმალეთის ომებმა შექმნა ახალი პოლიტიკური რეალობა, რომელიც სამართლებრივად განმტკიცდა ქუჩუკ-კაინარჯისა და იასის ზავებით. აღნიშნულმა ხელშეკრულებებმა არა მხოლოდ დაასრულა სამხედრო დაპირისპირება, არამედ რუსეთის გავლენის გაფართოებისათვის მნიშვნელოვანი საფუძველიც შექმნა (Юзефович, 2005; Дыровин, 1897).

იასის ზავის შემდეგ ოსმალეთის პოზიციები რეგიონში მნიშვნელოვნად შესუსტდა, ხოლო სამხრეთ კავკასია რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებად ჩამოყალიბდა. სერგეი სოლოვიოვის შეფასებით, სწორედ ამ დროიდან რუსეთის სამხრეთის პოლიტიკა უფრო მიზანმიმართულ და თანმიმდევრულ ხასიათს იძენს (Соловьёв, 1886, т. XXVIII). დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოები სამხრეთ კავკასიაში შეზღუდულ პოლიტიკურ ინტერესს ავლენდნენ, რის გამოც რუსეთის აქტიურ გაფართოებას მნიშვნელოვანი საერთაშორისო წინააღმდეგობა არ მოჰყოლია.

ამრიგად, XVIII საუკუნის ბოლოს სამხრეთ კავკასიაში ძალთა თანაფარდობა რუსეთის სასარგებლოდ შეიცვალა. სამხედრო გამარჯვებებმა და დიპლომატიურმა წარმატებებმა საფუძველი ჩაუყარა რუსეთის პოლიტიკური გავლენის ზრდას, რამაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა რეგიონისა და საქართველოს შემდგომ ისტორიულ განვითარებაზე.

კვლევის მეთოდოლოგია. კვლევა ეფუძნება ისტორიულ-შედარებით, ისტორიულ-კრიტიკულ და ისტორიულ-კონტექსტუალურ ანალიზს. გამოყენებულია იმპერიული პოლიტიკისა და ძალთა

ბალანსის ისტორიული ინტერპრეტაციის ელემენტები, რაც საშუალებას იძლევა შეფასდეს რუსეთის სტრატეგიული ინტერესების ფორმირება სამხრეთ კავკასიაში. ნაშრომის ძირითად წყაროს წარმოადგენს ქუჩუკ-კაინარჯისა (1774) და იასის (1791) ზავების ტექსტები, აგრეთვე რუსული, ქართული და დასავლური ისტორიოგრაფია.

კვლევის პროცესში გამოყენებულია ისტორიულ-კონტექსტუალური ანალიზი, რომლის საფუძველზეც შეფასებულია რუსეთ-ოსმალეთის ომების, დიპლომატიური შეთანხმებებისა და სამხრეთ კავკასიაში ძალთა ბალანსის ცვლილების ურთიერთკავშირი. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა იმ პოლიტიკურ და სამართლებრივ მექანიზმებს, რომელთა საშუალებითაც რუსეთის იმპერიამ რეგიონში თავისი გავლენა განამტკიცა.

შედარებითი მეთოდის გამოყენებით გაანალიზებულია ქართული, რუსული და დასავლური ისტორიოგრაფიის ძირითადი შეფასებები, რამაც შესაძლებელი გახდა სხვადასხვა ინტერპრეტაციის შეჯერება და კვლევის ობიექტური სურათის წარმოჩენა.

კვლევის სანდოობის უზრუნველსაყოფად წყაროები განხილულია კრიტიკული ანალიზის პრინციპით, რაც საშუალებას იძლევა გამოვლინდეს როგორც მათი ინფორმაციული ღირებულება, ისე ავტორთა პოლიტიკური თუ იდეოლოგიური პოზიციების გავლენა.

მსჯელობა. იმპერიული სტრატეგიის ფორმირების წინაპირობები სამხრეთ კავკასიაში.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი რუსეთის იმპერიის საგარეო პოლიტიკის განვითარების მნიშვნელოვანი ეტაპია. ამ პერიოდში სამხრეთ კავკასია რუსეთის ინტერესთა ერთ-ერთ მთავარ მიმართულებად იქცა. იმპერიის პოლიტიკა აღარ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ სამხედრო წარმატებების გამოყენებით და თანდათან გრძელვადიანი სტრატეგიული მიზნების განხორციელებაზე იყო ორიენტირებული.

სამხრეთ კავკასიის მნიშვნელობას განსაზღვრავდა მისი სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიკური მდებარეობა. რეგიონზე კონტროლი რუსეთს შესაძლებლობას აძლევდა განემტკიცებინა პოზიციები შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, გაეფართოებინა გავლენა ირანის მიმართულებით და ზემოქმედება მოეხდინა ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ პროვინციებზე. ამავე დროს, კავკასია მნიშვნელოვანი სატრანზიტო სივრცე იყო, რომელიც ერთმანეთთან აკავშირებდა შავი ზღვის, ახლო აღმოსავლეთისა და კასპიისპირეთის რეგიონებს (Lieven, 2000).

რუსეთის პოლიტიკა სამხრეთ კავკასიაში არ წარმოადგენდა მხოლოდ რეაქციას ოსმალეთისა და ირანის დასუსტებაზე. იგი თანდათან ჩამოყალიბდა როგორც მიზანმიმართული სტრატეგია, რომლის საფუძველსაც რეგიონში პოლიტიკური გავლენის გაფართოება და მისი განმტკიცება წარმოადგენდა. ამ პროცესს ხელს უწყობდა რუსეთის მზარდი როლი ევროპულ საერთაშორისო ურთიერთობებში და მისი სწრაფვა შავი ზღვის რეგიონში დომინანტური პოზიციის დასამკვიდრებლად.

მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა იდეოლოგიურ ფაქტორსაც. რუსეთის ხელისუფლება საკუთარ პოლიტიკას ხშირად ამართლებდა მართლმადიდებელი მოსახლეობის დაცვის იდეით, რაც საგარეო პოლიტიკური მოქმედების ერთ-ერთ არგუმენტად გამოიყენებოდა. ამგვარად, სამხედრო ძალა, დიპლომატია და იდეოლოგიური მოტივაცია ერთმანეთთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული და განსაზღვრავდა რუსეთის პოლიტიკის ძირითად მიმართულებებს სამხრეთ კავკასიაში.

ამრიგად, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში სამხრეთ კავკასია რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებად ჩამოყალიბდა. რეგიონის სამხედრო-სტრატეგიულმა მნიშვნელობამ, საერთაშორისო ვითარებამ და იმპერიულმა ინტერესებმა შექმნა ის საფუძველი, რომელზეც შემდგომში რუსეთის პოლიტიკური გავლენა და გაძლიერება დამყარდა.

რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ტრანსფორმაცია. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. თუ საუკუნის დასაწყისში რუსეთის

მთავარი ამოცანა საზღვრების დაცვა და საერთაშორისო პოზიციების განმტკიცება იყო, ეკატერინე II-ის ეპოქაში საგარეო პოლიტიკა უფრო აქტიურ და ექსპანსიონისტურ ხასიათს იძენს. სახელმწიფო ცდილობდა გავლენის გაფართოებას შავი ზღვის რეგიონში, ბალკანეთსა და სამხრეთ კავკასიაში.

ამ პროცესში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა სამხედრო და ადმინისტრაციული სისტემის გაძლიერებას. რეგულარული არმიის განვითარებამ და სახელმწიფო მართვის ცენტრალიზაციამ რუსეთს შესაძლებლობა მისცა უფრო თანმიმდევრული საგარეო პოლიტიკა ეწარმოებინა. სერგეი სოლოვიოვის შეფასებით, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში სამხედრო ძალა რუსეთის სახელმწიფოს ერთ-ერთ მთავარ საყრდენად ჩამოყალიბდა (Соловьёв, 1886, т. XXVIII). ნიკოლაი დუბროვინი კი აღნიშნავს, რომ ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერებამ მნიშვნელოვნად გაზარდა იმპერიის შესაძლებლობები პერიფერიული რეგიონების მართვისა და კონტროლის მიმართულებით (Дубровин, 1897).

რუსეთის საგარეო პოლიტიკის გააქტიურებას ხელს უწყობდა საერთაშორისო ვითარებაც. XVIII საუკუნის ევროპული პოლიტიკა დიდწილად ძალთა ბალანსის პრინციპზე იყო აგებული და სახელმწიფოები საკუთარი გავლენის გაფართოებას სამხედრო, დიპლომატიური და ეკონომიკური საშუალებებით ცდილობდნენ. ანდრეას კაპელერის შეფასებით, რუსეთი თანდათან გადაიქცა ევროპული საერთაშორისო სისტემის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მონაწილედ და აქტიურად იყენებდა იმ პოლიტიკურ მექანიზმებს, რომლებიც იმდროინდელი დიდი სახელმწიფოებისთვის იყო დამახასიათებელი (Kappeler, 2001).

ქართული ისტორიოგრაფიის მიხედვით, სამხრეთ კავკასია ამ პერიოდში იქცა იმ სივრცედ, სადაც რუსეთის, ოსმალეთისა და ირანის ინტერესები იკვეთებოდა. მერაბ ვაჩნაძე აღნიშნავს, რომ რეგიონში მიმდინარე პროცესები უშუალოდ უკავშირდებოდა ძალთა ბალანსის ცვლილებას (ვაჩნაძე, 2009, გვ. 30), ხოლო ვახტანგ გურული ხაზს უსვამს, რომ რუსეთის პოლიტიკა სამხრეთ კავკასიაში უკვე გრძელვადიან სტრატეგიულ მიზნებს ემსახურებოდა (გურული, 2012).

მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა იდეოლოგიურ ფაქტორსაც. რუსეთის ხელისუფლება საკუთარ პოლიტიკას ხშირად ამართლებდა მართლმადიდებელი მოსახლეობის დაცვის იდეით. დუბროვინის შეფასებით, ეს არგუმენტი გამოიყენებოდა რუსეთის პოლიტიკური გავლენის გასაფართოებლად (Дубровин, 1897). პლატონ იოსელიანი აღნიშნავს, რომ ქართველ პოლიტიკურ წრეებში მართლმადიდებლური ერთობის იდეა ხშირად აღიქმებოდა როგორც უსაფრთხოების გარანტია, თუმცა შემდგომმა მოვლენებმა აჩვენა, რომ მას ასევე მნიშვნელოვანი პოლიტიკური დატვირთვაც ჰქონდა (იოსელიანი, 1936).

ამრიგად, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთის საგარეო პოლიტიკა თავდაცვითი ამოცანებიდან აქტიური ექსპანსიის პოლიტიკაზე გადავიდა. სამხედრო ძალის გაძლიერებამ, სახელმწიფო მართვის ცენტრალიზაციამ, საერთაშორისო ვითარებამ და იდეოლოგიურმა ფაქტორებმა შექმნა ის პირობები, რომლებმაც სამხრეთ კავკასია რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ მთავარ მიმართულებად აქცია.

შავი ზღვისა და კავკასიის გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა. შავი ზღვა და სამხრეთ კავკასია XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ მთავარ მიმართულებად იქცა. შავ ზღვაზე გასვლა რუსეთისთვის მხოლოდ სამხედრო ამოცანა არ იყო; იგი დაკავშირებული იყო როგორც საერთაშორისო ვაჭრობის გაფართოებასთან, ისე სამხრეთის მიმართულებით პოლიტიკური გავლენის ზრდასთან. სერგეი სოლოვიოვის შეფასებით, შავი ზღვის კონტროლი რუსეთის სამხრეთის პოლიტიკის უმთავრეს მიზანს წარმოადგენდა (Соловьёв, 1886, т. XXVIII).

ეკონომიკური თვალსაზრისით, შავ ზღვაზე დამკვიდრება რუსეთს უხსნიდა გზას ხმელთაშუა ზღვისპირეთისა და აღმოსავლეთის ბაზრებისკენ. ნიკოლაი დუბროვინი აღნიშნავს, რომ ამ გზით

რუსეთი თანდათან გამოდიოდა ოსმალეთის ეკონომიკური კონტროლის სფეროდან და იძენდა დამოუკიდებელი სავაჭრო კავშირების განვითარების შესაძლებლობას (Дүңровин, 1897).

ამ პროცესში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა სამხრეთ კავკასიას. რეგიონის გეოგრაფიული მდებარეობა აკავშირებდა შავი ზღვის, კასპიისპირეთის, ირანისა და ანატოლიის მიმართულებებს. დევიდ ლენგის შეფასებით, სამხრეთ კავკასიაზე გავლენა რუსეთს საშუალებას აძლევდა ერთდროულად ემოქმედა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ირანის მიმართულებით და ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ პროვინციებში (Lang, 1962).

ქართული ისტორიოგრაფიაც ხაზს უსვამს რეგიონის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას. ვახტანგ გურული აღნიშნავს, რომ კავკასიის გეოგრაფიული მდებარეობა მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა რეგიონში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებზე (გურული, 2012, გვ. 43). პლატონ იოსელიანი კი კავკასიას განიხილავს როგორც მნიშვნელოვან სატრანზიტო სივრცეს, რომელიც სხვადასხვა სახელმწიფოებსა და ცივილიზაციებს ერთმანეთთან აკავშირებდა (იოსელიანი, 1936, გვ. 85).

ანდრეას კაპელერის შეფასებით, კავკასია რუსეთისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის რეგიონი იყო, რადგან სწორედ აქ იკვეთებოდა სამხედრო, პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესები (Kappeler, 2001, p. 97). ამიტომ სამხრეთ კავკასიაზე გავლენის დამყარება რუსეთის ფართო საგარეო-პოლიტიკური მიზნების მნიშვნელოვანი ნაწილი გახდა.

ამრიგად, შავი ზღვისა და სამხრეთ კავკასიის მნიშვნელობა რუსეთისთვის განისაზღვრებოდა როგორც სამხედრო-სტრატეგიული, ისე ეკონომიკური და პოლიტიკური ფაქტორებით. ამ სივრცეზე გავლენის მოპოვება რუსეთის სამხრეთის პოლიტიკის ერთ-ერთ ძირითად ამოცანად იქცა და მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა რეგიონის შემდგომ განვითარებაზე.

ოსმალეთის იმპერიის დასუსტება. რუსეთის სამხრეთკავკასიური პოლიტიკის წინაპირობების გასაგებად აუცილებელია XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ოსმალეთის იმპერიის მდგომარეობის შეფასება. მიუხედავად იმისა, რომ ოსმალეთი კვლავ მნიშვნელოვან სამხედრო და პოლიტიკურ ძალას წარმოადგენდა, ამ პერიოდში აშკარა გახდა მისი ადმინისტრაციული, ფინანსური და სამხედრო სისტემების კრიზისული ნიშნები, რაც განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ ვლინდებოდა სასაზღვრო და პერიფერიულ რეგიონებში.

ოსმალეთის ცენტრალური ხელისუფლების გავლენის შესუსტება ხელს უწყობდა პროვინციული ელიტების გაძლიერებას და ზღუდავდა სახელმწიფოს შესაძლებლობას ეფექტიანად ემართა შორეული ტერიტორიები. ჰალილ ინალჩიქის შეფასებით, XVIII საუკუნისთვის ადგილობრივი მმართველები სულ უფრო მეტ ავტონომიას იძენდნენ, რაც იმპერიული ადმინისტრაციული სისტემის ერთიანობას ასუსტებდა (İnalçık, 1994, pp. 67–70). სურაია ფაროქი აღნიშნავს, რომ პროვინციებში ძალაუფლების დეცენტრალიზაცია ოსმალეთის სახელმწიფოს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან გამოწვევად იქცა (Farooqi, 2004, pp. 412–418).

ოსმალეთის დასუსტებას ხელს უწყობდა საერთაშორისო გარემოს ცვლილებაც. სტენფორდ მოუს მიხედვით, ევროპაში ძალთა ბალანსის ტრანსფორმაციამ და რუსეთისა და ავსტრიის გაძლიერებამ ოსმალეთის გეოპოლიტიკური პოზიციები მნიშვნელოვნად შეარყია (Shaw, 1976, pp. 250–258). ამ ფონზე სულ უფრო რთული ხდებოდა როგორც სამხედრო საზღვრების დაცვა, ისე სამხრეთ კავკასიაში პოლიტიკური გავლენის შენარჩუნება.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო სამხედრო სისტემის პრობლემები. ვირჯინია აქსანის შეფასებით, XVIII საუკუნის ბოლოს ოსმალეთის არმია ჩამორჩებოდა ევროპული სახელმწიფოების მოდერნიზებულ სამხედრო ორგანიზაციას, რაც რუსეთ-ოსმალეთის ომებში არაერთხელ გამოვლინდა (Aksan, 2007). სამხედრო რეფორმების არასაკმარისი ეფექტიანობა და ცენტრალური ხელისუფლების შეზღუდული რესურსები ამცირებდა იმპერიის შესაძლებლობას ეფექტიანად ეკონტროლებინა თავისი სასაზღვრო რეგიონები.

ომების სტრატეგიული მიზნები და მათი გეოპოლიტიკური შინაარსი. რუსეთის მიზნები რუსეთ-ოსმალეთის ომებში მნიშვნელოვნად სცილდებოდა ტერიტორიულ გაფართოებას. მათი არსი შავი ზღვის აუზსა და სამხრეთ კავკასიაში გრძელვადიანი პოლიტიკური და სამხედრო უპირატესობის მოპოვება იყო. შავ ზღვაზე გასვლა, ოსმალეთის მონოპოლიის დარღვევა და სამხრეთის მიმართულებით სტრატეგიული პოზიციების გამყარება რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ძირითად ამოცანებს წარმოადგენდა. დომინიკ ლივენის შეფასებით, რუსეთის სამხრეთის პოლიტიკა მიმართული იყო შავი ზღვის რეგიონში საკუთარი პოზიციების განმტკიცებისა და საერთაშორისო გავლენის გაფართოებისკენ (Lieven, 2000).

ამ პროცესში სამხედრო მოქმედება მხოლოდ ტერიტორიული დაპყრობის საშუალება არ იყო. ომი ქმნიდა ახალ პოლიტიკურ რეალობას, ხოლო დიპლომატიური შეთანხმებები ამ რეალობას სამართლებრივ საფუძველს ანიჭებდა. სერგეი სოლოვიოვის მიხედვით, რუსეთის პოლიტიკა ემყარებოდა სამხედრო წარმატებების პოლიტიკური შედეგების განმტკიცებასა და მათ საერთაშორისო აღიარებას (Соловьёв, 1886). ანდრეას კაპელერის შეფასებით, რუსეთის სტრატეგია სამხედრო, დიპლომატიური და ადმინისტრაციული მექანიზმების ურთიერთდაკავშირებულ გამოყენებას ეფუძნებოდა, რაც იმპერიის გავლენის გაფართოებას უწყობდა ხელს (Kappeler, 2001).

ქართული ისტორიოგრაფიის მიხედვით, აღნიშნულმა ომებმა კავკასიის პოლიტიკური სივრცის ტრანსფორმაციას შეუწყო ხელი. მერაბ ვაჩნაძე მათ განიხილავს როგორც პროცესს, რომელმაც რეგიონში რუსეთის გავლენის გაძლიერებას შეუწყო ხელი (ვაჩნაძე, 2009), ხოლო ვახტანგ გურული აღნიშნავს, რომ ისინი რუსეთის სამხრეთკავკასიური პოლიტიკის მნიშვნელოვანი ინსტრუმენტი გახდა (გურული, 2012).

ამრიგად, რუსეთის მიზანი მხოლოდ ახალი ტერიტორიების შეძენა არ ყოფილა; იგი ისწრაფოდა სამხრეთ კავკასიასა და შავი ზღვის რეგიონში ისეთი პოლიტიკური მდგომარეობის შექმნისაკენ, რომელიც მის სამხედრო და პოლიტიკურ უპირატესობას გაამყარებდა.

რუსეთ-ოსმალეთის ომების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურება სამხედრო წარმატებების დიპლომატიური და სამართლებრივი გზით განმტკიცება იყო. ეს პროცესი განსაკუთრებით ნათლად გამოვლინდა ქუჩუკ-კაინარჯის (1774) და იასის (1791) ზავების დროს, როდესაც ომების შედეგად მიღწეული წარმატებები საერთაშორისო ხელშეკრულებებში აისახა. რუსული საარქივო მასალები მიუთითებს, რომ სამხედრო კამპანიების მიზანი მხოლოდ ბრძოლის ველზე გამარჯვების მოპოვება არ ყოფილა; ისინი იმგვარი სამშვიდობო პირობების მიღწევასაც ისახავდა მიზნად, რომლებიც რუსეთის პოზიციებს შავიზღვისპირეთსა და სამხრეთის მიმართულებით გააძლიერებდა (АВПРИ, ф. 5, оп. 2, д. 171).

ანდრეას კაპელერის შეფასებით, რუსეთი სამხედრო წარმატებებს პოლიტიკური და დიპლომატიური მიზნების მისაღწევად იყენებდა. ამ პროცესში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა მართლმადიდებელი მოსახლეობის დაცვის საკითხს, რომელიც რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საყრდენად იქცა (Kappeler, 2001). ამგვარად, სამხედრო ძალა და დიპლომატია ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული იყო: ომი ქმნიდა ხელსაყრელ პირობებს, ხოლო საერთაშორისო ხელშეკრულებები მიღწეულ შედეგებს ამყარებდა და მათ საერთაშორისო აღიარებას უზრუნველყოფდა.

კავკასიის პოლიტიკური სისტემის ცვლილება. რუსეთ-ოსმალეთის ომების შედეგები კავკასიის პოლიტიკური ვითარების მნიშვნელოვანი ცვლილების კონტექსტში უნდა განვიხილოთ. XVIII საუკუნის განმავლობაში რეგიონში ძალთა ურთიერთობა ირანის, ოსმალეთის, რუსეთისა და ადგილობრივი პოლიტიკური ერთეულების ინტერესთა ბალანსს ეფუძნებოდა, თუმცა საუკუნის ბოლოს ეს ვითარება თანდათან შეიცვალა და რუსეთის გავლენა მნიშვნელოვნად გაძლიერდა.

შედეგად, კავკასიის პოლიტიკური ცხოვრება სულ უფრო მეტად ექცეოდა იმპერიული სახელმწიფოების პოლიტიკის გავლენის ქვეშ.

დომინიკ ლივენის მიხედვით, იმპერიების გაფართოების პროცესში სასაზღვრო და პერიფერიული რეგიონები თანდათან კარგავენ დამოუკიდებელი მოქმედების შესაძლებლობას და დიდი სახელმწიფოების სტრატეგიული ინტერესების ნაწილად იქცევიან (Lieven, 2000). მსგავს შეფასებას ვხვდებით ქართულ ისტორიოგრაფიაშიც. ვახტანგ გურული კავკასიას განიხილავს როგორც დიდი სახელმწიფოების დაპირისპირების სივრცეს, სადაც რუსეთის გავლენა თანდათან ძლიერდებოდა (გურული, 2012), ხოლო მერაბ ვაჩნაძე ყურადღებას ამახვილებს რეგიონული პოლიტიკის მზარდ დამოკიდებულებაზე გარე ძალების ინტერესების მიმართ (ვაჩნაძე, 2009).

ამ პროცესში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა დიპლომატიურმა ხელშეკრულებებმა, რომლებმაც სამხედრო გზით მიღწეული შედეგები განამტკიცა. ქუჩუკ-კაინარჯისა (1774) და იასის (1791) ზავები მხოლოდ ომების დასრულების დოკუმენტები არ ყოფილა. ისინი ასახავდა რეგიონში შექმნილ ახალ პოლიტიკურ ვითარებას და ამავე დროს ამყარებდა რუსეთის ახალ პოზიციებს შავი ზღვისა და სამხრეთ კავკასიის მიმართულებით.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ქუჩუკ-კაინარჯის ზავს. მისი დებულებები ყირიმის სახანოს „დამოუკიდებლობის“, შავი ზღვის ნაოსნობისა და ოსმალეთის ქრისტიანი მოსახლეობის დაცვის შესახებ ფორმალურად დიპლომატიურ და რელიგიურ საკითხებს ეხებოდა, თუმცა პრაქტიკაში რუსეთის გავლენის გაფართოების მნიშვნელოვან საშუალებად იქცა (Martens, 1874). განსაკუთრებით აღსანიშნავია მართლმადიდებელი მოსახლეობის მფარველობის საკითხი, რომელმაც რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში სულ უფრო დიდი ადგილი დაიკავა. რუსულ საარქივო მასალებშიც ჩანს, რომ ეს უფლება ოსმალეთის ქრისტიან მოსახლეობაში რუსეთის პოზიციების გასაძლიერებლად განიხილებოდა (АВПРИ, ф. 5, оп. 2, д. 176, л. 21).

იასის ზავმა კიდევ უფრო განამტკიცა რუსეთის მიერ მიღწეული შედეგები. თუ ქუჩუკ-კაინარჯის შეთანხმებამ ახალი პოლიტიკური რეალობის საფუძველი შექმნა, იასის ზავმა ეს მდგომარეობა დაადასტურა და გაამყარა. რუსულ დიპლომატიურ დოკუმენტებში ხაზგასმულია, რომ სამშვიდობო შეთანხმების ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა ომის შედეგად მიღწეული წარმატებების შენარჩუნება იყო (АВПРИ, ф. 5, оп. 2, д. 182, л. 7). შედეგად, რუსეთის პოზიციები შავიზღვისპირეთსა და სამხრეთის მიმართულებით კიდევ უფრო განმტკიცდა.

საქართველოსთვის ამ პროცესს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. მიუხედავად იმისა, რომ ქუჩუკ-კაინარჯისა და იასის ზავებში საქართველოს საკითხი ყოველთვის პირდაპირ არ ფიგურირებდა, მათი პოლიტიკური შედეგები მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა ქართული სამეფოებისა და სამთავროების მდგომარეობაზე. იასის ზავში ქართლის მეფის მიწების დაცვის შესახებ დებულება ფორმალურად საქართველოს ინტერესების დაცვას გულისხმობდა, თუმცა პრაქტიკაში ქვეყნის უსაფრთხოება სულ უფრო მეტად რუსეთის მხარდაჭერაზე ხდებოდა დამოკიდებული (Martens, 1878).

ამრიგად, სამხრეთ კავკასია რუსეთისთვის მხოლოდ სამხედრო დაპირისპირების არეალი არ ყოფილა. იგი იქცა რეგიონად, სადაც სამხედრო წარმატებები დიპლომატიური შეთანხმებებით მყარდებოდა, ხოლო პოლიტიკური გავლენა თანდათან ფართოვდებოდა. საქართველოს შემთხვევაში მართლმადიდებლური იდენტობა, რთული საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობა და რეგიონში არსებული ძალთა თანაფარდობა ხელს უწყობდა იმ პროცესს, რომლის შედეგადაც რუსეთის გავლენა სულ უფრო ძლიერდებოდა.

შედეგად, რუსეთ-ოსმალეთის ომებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური ვითარების ცვლილებაზე. სამხედრო გამარჯვებებმა, დიპლომატიურმა შეთანხმებებმა და თანმიმდევრულმა საგარეო პოლიტიკამ რუსეთს საშუალება მისცა რეგიონში პოზიცი-

იები გაემყარებინა, რამაც მნიშვნელოვნად განსაზღვრა საქართველოსა და მთლიანად სამხრეთ კავკასიის შემდგომი პოლიტიკური განვითარება.

საქართველოს საკითხი რუსეთის სამართლებრივ-გეოპოლიტიკურ სტრატეგიაში. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოს საკითხი მხოლოდ ადგილობრივი პოლიტიკური პროცესებით არ განისაზღვრებოდა. იგი დაკავშირებული იყო სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე უფრო ფართო ცვლილებებთან, რომელთა ფონზეც რეგიონი თანდათან რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მიმართულებად იქცა. საქართველოს მნიშვნელობას განსაზღვრავდა მისი გეოგრაფიული მდებარეობა, რომელიც შავი ზღვის, სამხრეთ კავკასიისა და ირანის მიმართულებებს ერთმანეთთან აკავშირებდა. სწორედ ამიტომ საქართველო მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდა როგორც რეგიონულ პოლიტიკაში, ისე რუსეთის სტრატეგიულ გეგმებში (Sunny, 1994).

საქართველოს მდებარეობა მას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა. ქვეყანა მდებარეობდა იმ გზებზე, რომლებიც ერთმანეთთან აკავშირებდა ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიას, შავი ზღვისპირეთსა და ახლო აღმოსავლეთის მიმართულებას. დევიდ ლენგის შეფასებით, მსგავსი სივრცეები ხშირად იქცევიან სხვადასხვა პოლიტიკური ინტერესის შეჯახების არეალად და მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ რეგიონული პოლიტიკის განვითარებაზე (Lang, 1962). ამდენად, საქართველო მხოლოდ გეოგრაფიული ერთეული არ იყო; იგი წარმოადგენდა მნიშვნელოვან სტრატეგიულ სივრცეს, რომლის კონტროლიც რეგიონში გავლენის განმტკიცების შესაძლებლობას ქმნიდა.

რუსეთისთვის საქართველოს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. ქვეყნის მეშვეობით შესაძლებელი ხდებოდა სამხრეთ კავკასიაში პოზიციების გამყარება, ოსმალეთისა და ირანის მიმართულებით მოქმედების გაფართოება და შავი ზღვის რეგიონში მიღწეული წარმატებების განმტკიცება. რუსეთის პოლიტიკურ წრეებში კარგად ესმოდათ, რომ სამხრეთ კავკასიაში მტკიცე პოზიციების დამყარება საქართველოს გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა. ამიტომ რუსეთის სამხრეთის პოლიტიკაში საქართველო თანდათან ერთ-ერთ მთავარ მიმართულებად იქცა.

ქართული ისტორიოგრაფიაც მიუთითებს, რომ საქართველო იმპერიათა ინტერესების გადაკვეთის სივრცეს წარმოადგენდა. ვახტანგ გურული აღნიშნავს, რომ ქვეყნის პოლიტიკური მდგომარეობა დიდწილად განისაზღვრებოდა რეგიონში მოქმედი ძლიერი სახელმწიფოების ინტერესებით (გურული, 2012). შესაბამისად, საქართველოს განვითარებაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა არა მხოლოდ შიდა პოლიტიკური ვითარება, არამედ ის საერთაშორისო გარემოც, რომელშიც მას არსებობა უხდებოდა. XVIII საუკუნის განმავლობაში საქართველო ერთდროულად ექცეოდა ოსმალეთის, ირანისა და რუსეთის ინტერესების სფეროში, რაც მის საგარეო პოლიტიკურ მდგომარეობას განსაკუთრებით რთულს ხდიდა.

ამავე დროს, XVIII საუკუნის საქართველო შიდა პოლიტიკური სირთულეებითაც გამოირჩეოდა. ფეოდალური დაქსაქსულობა, სამეფო-სამთავროებს შორის არსებული წინააღმდეგობები და ცენტრალური ხელისუფლების შეზღუდული შესაძლებლობები მნიშვნელოვნად ასუსტებდა ქვეყნის საერთო პოლიტიკურ მდგომარეობას. ქართლ-კახეთის, იმერეთისა და დასავლეთ საქართველოს სამთავროების ინტერესები ყოველთვის არ ემთხვეოდა ერთმანეთს, რაც ერთიანი სახელმწიფო პოლიტიკის განხორციელებას აფერხებდა. ეს გარემოება ხელს უწყობდა გარე ძალების ჩარევას და საქართველოს უფრო მოწყვლადს ხდიდა საერთაშორისო ურთიერთობებში (ვაჩნაძე, 2009).

პლატონ იოსელიანი აღნიშნავდა, რომ ქართველი მმართველები ხშირად ცდილობდნენ საგარეო საფრთხეების დაძლევის ძლიერი მფარველის დახმარებით, თუმცა ასეთი პოლიტიკა ხშირ შემთხვევაში ახალ დამოკიდებულებებს წარმოშობდა (იოსელიანი, 1936). XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ეს პრობლემა განსაკუთრებით აქტუალური გახდა. ირანისა და ოსმალეთის მუდმივი ზეწოლის პირობებში საქართველოს მმართველი წრეები სულ უფრო ხშირად განიხილავდნენ რუსეთის მხარდაჭერას, როგორც უსაფრთხოების უზრუნველყოფის საშუალებას. თუმცა პრაქტიკამ

აჩვენა, რომ ძლიერი მოკავშირის ძიება ყოველთვის არ იძლეოდა სასურველ შედეგს და ხშირად ახალი პოლიტიკური ვალდებულებების წარმოშობასაც იწვევდა.

ამ პროცესში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა „მფარველობის“ იდეას. მართლმადიდებლური ერთობა და საერთო სარწმუნოებრივი კავშირები რუსეთს საშუალებას აძლევდა საკუთარი პოლიტიკა საქართველოს ინტერესების დაცვასთან დაეკავშირებინა. თავდაპირველად ეს ურთიერთობა უსაფრთხოების უზრუნველყოფის საშუალებად აღიქმებოდა, თუმცა დროთა განმავლობაში სულ უფრო აშკარა ხდებოდა მისი პოლიტიკური მნიშვნელობა. რუსული დიპლომატიური დოკუმენტებიც ადასტურებს, რომ მფარველობის საკითხი მხოლოდ რელიგიური შინაარსით არ განიხილებოდა და მას მნიშვნელოვანი პოლიტიკური დატვირთვაც ჰქონდა (АВРПИ, ф. 5, оп. 1, д. 213, л. 9).

რუსეთისთვის მფარველობის იდეა ხელსაყრელი პოლიტიკური ინსტრუმენტი იყო. იგი საშუალებას აძლევდა სამხრეთ კავკასიაში საკუთარი გავლენა გაეფართოებინა ისე, რომ ეს პროცესი ქრისტიანი ხალხების დაცვისა და მხარდაჭერის პოლიტიკად წარმოეჩინა. საქართველოს შემთხვევაში ეს პოლიტიკა განსაკუთრებით ეფექტიანი აღმოჩნდა, რადგან საერთო სარწმუნოებრივი საფუძველი რუსეთს დამატებით არგუმენტს აძლევდა ადგილობრივ პოლიტიკურ პროცესებში აქტიური მონაწილეობისათვის.

XVIII საუკუნის ბოლოს საქართველო თანდათან უფრო მჭიდროდ უკავშირდებოდა რუსეთის პოლიტიკურ და სამხედრო ინტერესებს. ეს პროცესი ერთჯერადი გადაწყვეტილების შედეგი არ ყოფილა. იგი ვითარდებოდა ეტაპობრივად და მოიცავდა სამხედრო თანამშრომლობას, დიპლომატიურ ურთიერთობებსა და სხვადასხვა სამართლებრივ შეთანხმებას. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ის გარემოება, რომ რუსეთის გავლენა მხოლოდ სამხედრო ძალას არ ემყარებოდა; იგი ეფუძნებოდა ასევე პოლიტიკურ შეთანხმებებსა და იმ ურთიერთობათა სისტემას, რომელიც საუკუნის განმავლობაში ყალიბდებოდა.

რონალდ სუნის შეფასებით, XVIII საუკუნის ბოლოსთვის საქართველო უკვე მნიშვნელოვანწილად მოქცეული იყო რუსეთის გავლენის სფეროში, მიუხედავად იმისა, რომ ფორმალურად სახელმწიფოებრიობა ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ჰქონდა (Sunny, 1994). ეს მდგომარეობა ნათლად აჩვენებს, რომ რუსეთის გავლენის ზრდა საქართველოს მიმართ ერთბაშად არ განხორციელებულა. იგი იყო ხანგრძლივი პროცესის შედეგი, რომლის განმავლობაში ქვეყნის საგარეო-პოლიტიკური არჩევანი სულ უფრო მეტად უკავშირდებოდა რუსეთის ინტერესებს.

ქართული ისტორიოგრაფიაც აღნიშნავს, რომ ამ პროცესმა არსებითი გავლენა მოახდინა ქვეყნის შემდგომ განვითარებაზე. რუსეთის გავლენის ზრდასთან ერთად იცვლებოდა საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა და სულ უფრო იზრდებოდა მისი დამოკიდებულება ჩრდილოელი მეზობლის მხარდაჭერაზე (გურული, 2012).

ამრიგად, საქართველოს ადგილი რუსეთის პოლიტიკაში მხოლოდ სამხედრო ან დიპლომატიური ინტერესებით არ განისაზღვრებოდა. ქვეყნის გეოგრაფიული მდებარეობა, შიდა პოლიტიკური მდგომარეობა და საერთაშორისო გარემო ქმნიდა იმ პირობებს, რომლებშიც საქართველო რუსეთის სამხრეთკავკასიური პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მიმართულებად ჩამოყალიბდა. სწორედ ამ გარემოებებმა განსაზღვრა ის პროცესები, რომლებმაც XVIII საუკუნის მიწურულს საქართველოსა და რუსეთის ურთიერთობები სრულიად ახალ ეტაპზე გადაიყვანა და საფუძველი ჩაუყარა XIX საუკუნის დასაწყისში განვითარებულ მოვლენებს.

განზოგადება: საქართველოს მაგალითი როგორც იმპერიული მოდელი. საქართველოს მაგალითი საშუალებას გვაძლევს, რუსეთის იმპერიული პოლიტიკა განვიხილოთ არა მხოლოდ კონკრეტული ისტორიული პროცესის ფარგლებში, არამედ როგორც იმპერიული სტრატეგიის მოქმედი მოდელი. ამ სტრატეგიის საფუძველს წარმოადგენდა ძალის, სამართლისა და იდეოლოგიის ურთიერთდაკავშირებული გამოყენება. სწორედ ამ სამი კომპონენტის ერთიანობა ქმნიდა ისეთ

სისტემას, რომელიც სამხედრო უპირატესობას გარდაქმნიდა პოლიტიკურ წესრიგად და ამ წესრიგს ანიჭებდა ლეგიტიმურობის ფორმას.

საქართველო ამ პროცესში იქცა სივრცედ, სადაც აღნიშნულმა მოდელმა პრაქტიკული გამოხატულება მიიღო. სამხედრო ძალა ქმნიდა რეალურ საფუძველს და განსაზღვრავდა ძალთა ახალ ბალანსს; სამართლებრივი ფორმალიზაცია ამ ბალანსს აძლევდა ოფიციალურ სახეს და გარდაქმნიდა მას აღიარებულ პოლიტიკურ წესრიგად; იდეოლოგიური არგუმენტაცია კი ამყარებდა მის მისაღებობას როგორც იმპერიის შიგნით, ისე საერთაშორისო გარემოში. ამგვარად, იმპერიული პოლიტიკა არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ ძალის გამოყენებით. მისი მთავარი მიზანი იყო ძალის ინსტიტუციონალიზაცია და მისი წარმოდგენა კანონიერ და ისტორიულად გამართლებულ პროცესად.

ამ თვალსაზრისით, საქართველოს ისტორია აღნიშნულ პერიოდში უნდა განვიხილოთ არა მხოლოდ ეროვნული ისტორიის ნაწილად, არამედ იმპერიული ძალაუფლების ორგანიზების მნიშვნელოვან მაგალითად. საქართველო იყო არა მხოლოდ იმპერიული პოლიტიკის ობიექტი, არამედ ის სივრცეც, სადაც მკაფიოდ გამოჩნდა რუსეთის სტრატეგიის ძირითადი პრინციპები. აქ კარგად ჩანს, როგორ შეიძლება ადგილობრივი პოლიტიკური რეალობა გადაიქცეს იმპერიული ექსპერიმენტის არეალად, ხოლო რეგიონული პროცესები — ფართო გეოპოლიტიკური სტრატეგიის ნაწილად.

საქართველოს შემთხვევა ცხადყოფს, რომ იმპერიული გაფართოება მხოლოდ სამხედრო მოქმედებებით არ აიხსნება. იგი წარმოადგენს უფრო რთულ ტრანსფორმაციას, რომლის დროსაც ძალა, სამართალი და იდეოლოგია ერთმანეთს ერწყმის და ქმნის ახალ პოლიტიკურ რეალობას. ასეთ რეალობაში ჰეგემონია ყალიბდება არა როგორც დროებითი სამხედრო უპირატესობა, არამედ როგორც სტრუქტურულად და ნორმატიულად გამყარებული წესრიგი. სწორედ ეს უზრუნველყოფს იმპერიული გავლენის მდგრადობას და მის განმეორებად მოქმედებას სხვადასხვა ისტორიულ ვითარებაში.

ამრიგად, საქართველოს მაგალითი გვაძლევს საფუძველს დავასკვნათ, რომ იმპერიული სტრატეგიის წარმატება მხოლოდ სამხედრო შესაძლებლობებზე არ არის დამოკიდებული. გადამწყვეტია ის, თუ რამდენად ახერხებს იმპერია ამ შესაძლებლობების გარდაქმნას სამართლებრივად ლეგიტიმირებულ და იდეოლოგიურად გამართლებულ სისტემად. სწორედ ამ გარდაქმნის შედეგად იქმნება ჰეგემონია, რომელიც გაცილებით მდგრადია, ვიდრე დროებითი სამხედრო უპირატესობა, და რომელიც გრძელვადიან პერსპექტივაში განსაზღვრავს რეგიონის პოლიტიკური განვითარების მიმართულებას.

დასკვნა: სამხედრო ძალიდან სამართლებრივ ჰეგემონიამდე — სამხრეთ კავკასიის იმპერიული ტრანსფორმაციის მოდელი. კვლევამ აჩვენა, რომ XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე პოლიტიკური და გეოპოლიტიკური ცვლილებები არ წარმოადგენდა მხოლოდ რუსეთ-ოსმალეთის სამხედრო დაპირისპირების შედეგს. აღნიშნული პროცესები დაკავშირებული იყო რეგიონში ძალთა ახალი თანაფარდობის ჩამოყალიბებასთან, რომლის პირობებშიც რუსეთის იმპერია თანდათან იკავებდა წამყვან პოზიციებს როგორც შავი ზღვის აუზში, ისე სამხრეთ კავკასიაში. ამდენად, რეგიონის ტრანსფორმაცია უნდა განვიხილოთ როგორც ხანგრძლივი და მრავალსაფეხურიანი პროცესი, რომელშიც სამხედრო, დიპლომატიური და სამართლებრივი ფაქტორები ერთმანეთთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი რუსეთის საგარეო პოლიტიკისათვის გარდამტეხ პერიოდს წარმოადგენდა. 1768–1774 და 1787–1791 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომებმა მნიშვნელოვნად შეცვალა ძალთა ბალანსი შავი ზღვის რეგიონში და შექმნა ახალი პოლიტიკური რეალობა, რომელმაც პირდაპირი გავლენა მოახდინა სამხრეთ კავკასიაზეც. სამხედრო წარმატებებმა რუსეთს მისცა შესაძლებლობა გაემყარებინა პოზიციები ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში, შეედწია ოსმალეთის ტრადიც-

იული გავლენის სფეროში და სამხრეთის მიმართულებით აქტიური ექსპანსიური პოლიტიკა ეწარმოებინა. ამასთან, კვლევა ცხადყოფს, რომ რუსეთის წარმატება მხოლოდ სამხედრო გამარჯვებებით არ იყო განპირობებული. მიღწეული შედეგების შენარჩუნება და მათი გრძელვადიან პოლიტიკურ უპირატესობად გადაქცევა შესაძლებელი გახდა დიპლომატიური და სამართლებრივი მექანიზმების ეფექტიანი გამოყენებით.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ქუჩუკ-კაინარჯის (1774) და იასის (1791) ზავებს, რომლებმაც არა მხოლოდ დაასრულეს რუსეთ-ოსმალეთის ომები, არამედ შექმნეს ახალი საერთაშორისო-სამართლებრივი საფუძველი რუსეთის გავლენის გაფართოებისათვის. აღნიშნული ხელშეკრულებები ასახავდა ძალთა ახალ თანაფარდობას და ამავე დროს ამკვიდრებდა ისეთ პოლიტიკურ-სამართლებრივ პრინციპებს, რომლებიც რუსეთს დამატებით შესაძლებლობებს აძლევდა ოსმალეთის იმპერიის შიდა საქმეებზე გავლენის მოსახდენად. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მართლმადიდებელი მოსახლეობის დაცვის საკითხი, რომელიც დროთა განმავლობაში რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ინსტრუმენტად ჩამოყალიბდა. რელიგიური მფარველობის იდეა თანდათან გასცდა მხოლოდ კონფესიურ შინაარსს და პოლიტიკური გავლენის გაფართოების საშუალებად გადაიქცა.

საქართველოს მაგალითი ნათლად წარმოაჩინს ამ პროცესის პრაქტიკულ გამოვლინებას. ქვეყნის გეოპოლიტიკური მდებარეობა, ოსმალეთსა და ირანს შორის ხანგრძლივი კონკურენცია და შიდა პოლიტიკური სირთულეები ქმნიდა იმ გარემოს, რომელშიც რუსეთის გავლენა თანდათან ძლიერდებოდა. საქართველოს მმართველი წრეები რუსეთის მხარდაჭერას თავდაპირველად უსაფრთხოების უზრუნველყოფისა და საგარეო საფრთხეებისგან დაცვის საშუალებად განიხილავდნენ, თუმცა დროთა განმავლობაში ეს ურთიერთობა სულ უფრო მეტად დამოკიდებულების ნიშნებს იძენდა. შედეგად, ფორმალურად შენარჩუნებული სახელმწიფოებრივი სტატუსის მიუხედავად, ქვეყნის საგარეო-პოლიტიკური არჩევანის სივრცე მნიშვნელოვნად შეიზღუდა.

კვლევამ ასევე აჩვენა, რომ მფარველობის კონცეფცია რუსეთის პოლიტიკაში მხოლოდ დიპლომატიური ფორმულა არ ყოფილა. იგი წარმოადგენდა იმ პოლიტიკურ მექანიზმს, რომლის მეშვეობითაც იმპერია საკუთარი გავლენის გაფართოებასა და განმტკიცებას ცდილობდა. სწორედ ამ კონტექსტში უნდა განვიხილოთ საქართველოსა და რუსეთის ურთიერთობები XVIII საუკუნის მიწურულს, როდესაც უსაფრთხოების გარანტიად წარმოდგენილი მფარველობა თანდათან პოლიტიკური კონტროლის ერთ-ერთ ფორმად გადაიქცა.

შედარებითი ანალიზი ადასტურებს, რომ რელიგიური და ჰუმანიტარული არგუმენტების გამოყენება საერთაშორისო პოლიტიკაში მხოლოდ სამხრეთ კავკასიისთვის არ ყოფილა დამახასიათებელი. XVIII–XIX საუკუნეებში მსგავსი პრაქტიკა ფართოდ გამოიყენებოდა როგორც ბალკანეთში, ისე ახლო აღმოსავლეთში. თუმცა რუსეთის შემთხვევაში ეს პოლიტიკა განსაკუთრებული თანმიმდევრულობითა და სტრატეგიული მიზანმიმართულობით გამოირჩეოდა. სწორედ ამან უზრუნველყო რუსეთის გავლენის თანდათანობითი გაფართოება არა მხოლოდ შავი ზღვის რეგიონში, არამედ სამხრეთ კავკასიაშიც.

კვლევის შედეგები ასევე ცხადყოფს, რომ საერთაშორისო სამართალი აღნიშნულ ეპოქაში ვერ განიხილება მხოლოდ ნეიტრალურ მარეგულირებელ მექანიზმად. ხელშეკრულებები, შეთანხმებები და დიპლომატიური ფორმულირებები ხშირად ასახავდა არა აბსტრაქტულ სამართლებრივ პრინციპებს, არამედ კონკრეტულ პოლიტიკურ ინტერესებსა და ძალთა რეალურ თანაფარდობას. ამ თვალსაზრისით, ქუჩუკ-კაინარჯისა და იასის ზავები წარმოადგენდნენ არა მხოლოდ სამართლებრივ აქტებს, არამედ იმ პოლიტიკური პროცესების ნაწილს, რომელთა მეშვეობითაც რეგიონში ახალი წესრიგი ყალიბდებოდა.

ამრიგად, სამხრეთ კავკასიის XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ისტორია გვიჩვენებს, რომ იმპერიული გაფართოება კომპლექსური და მრავალგანზომილებიანი პროცესი იყო. სამხედრო გამარჯვებები ქმნიდა გავლენის გაფართოების შესაძლებლობას, დიპლომატიური მოლაპარაკებები ამყარებდა მიღწეულ შედეგებს, ხოლო სამართლებრივი ფორმები მათ ლეგიტიმაციასა და სტაბილურობას უზრუნველყოფდა. სწორედ ამ ფაქტორების ერთობლიობამ მისცა რუსეთს შესაძლებლობა, დროებითი სამხედრო წარმატებები მდგრად პოლიტიკურ უპირატესობად ექცია.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე პროცესებმა საფუძველი ჩაუყარა რეგიონში ძალთა ახალი სისტემის ჩამოყალიბებას. რუსეთის იმპერიამ შეძლო სამხედრო, დიპლომატიური და სამართლებრივი მექანიზმების ურთიერთშეთანხმებული გამოყენებით საკუთარი გავლენის განმტკიცება და რეგიონში დომინანტური პოზიციის მოპოვება. ამ პროცესების შედეგები გაცილებით სცდებოდა მოცემული ეპოქის ქრონოლოგიურ ფარგლებს და მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა როგორც საქართველოს, ისე მთლიანად სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკურ განვითარებაზე XIX საუკუნის განმავლობაში.

ბიბლიოგრაფია

ქართული ისტორიოგრაფია

გურული, ვ. (2012). *საქართველოს ისტორია XVIII საუკუნეში*. თბილისი: უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ვაჩნაძე, მ. (2009). *საქართველოს საგარეო პოლიტიკა XVIII საუკუნეში*. თბილისი: მეცნიერება.

იოსელიანი, პ. (1936). *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*. თბილისი: სახელმწიფო გამომცემლობა.

რუსული ისტორიოგრაფია და საარქივო მასალები

Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ).

- Ф. 5, Оп. 1, Д. 213.

- Ф. 5, Оп. 2, Д. 171.

- Ф. 5, Оп. 2, Д. 176.

- Ф. 5, Оп. 2, Д. 182.

Дубровин, Н. Ф. (1897). *История войны и владычества русских на Кавказе* (Тт. I–VI). Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук.

Соловьёв, С. М. (1886). *История России с древнейших времён* (Т. XXVIII). Москва: Университетская типография.

Юзефович, Т. (2005). *Кючук-Кайнарджийский мир и политика России на Востоке*. Москва: Наука.

დასავლური ისტორიოგრაფია

Kappeler, A. (2001). *The Russian Empire: A Multiethnic History*. Harlow: Longman.

Lang, D. M. (1962). *A Modern History of Georgia*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Lieven, D. (2000). *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*. New Haven, CT: Yale University Press.

Suny, R. G. (1994). *The Making of the Georgian Nation* (2nd ed.). Bloomington: Indiana University Press.

ოსმალური ისტორიოგრაფია

Aksan, V. H. (2007). *Ottoman Wars 1700–1870: An Empire Besieged*. London: Pearson Education.

Farooqi, S. (2004). *The Ottoman Empire and the World Around It*. London: I.B. Tauris.

İnalçık, H. (1994). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1600*. Cambridge: Cambridge University Press.

Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. I: Empire of the Gazis*. Cambridge: Cambridge University Press.

საერთაშორისო ხელშეკრულებების კრებულები

Martens, F. F. (Ed.). (1874). *Собрание трактатов и конвенций, заключённых Россией с иностранными державами* (Т. VII). Санкт-Петербург.

Martens, F. F. (Ed.). (1878). *Собрание трактатов и конвенций, заключённых Россией с иностранными державами* (Т. VIII). Санкт-Петербург.

RUSSIA'S STRATEGIC INTERESTS IN THE SOUTH CAUCASUS AT THE END OF THE 18TH CENTURY

Fridon Davitadze

PhD Student at Batumi Shota Rustaveli State University

Email: adjarskii@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7026-3603>

Abstract. In the second half of the eighteenth century, the South Caucasus emerged as a key geopolitical arena of imperial competition, where the confrontation between the Russian and Ottoman Empires evolved beyond episodic military conflicts into a process of structural redistribution of power. This transformation was driven by a strategic objective to establish control over the Black Sea region, combining military expansion, the domination of trade and transit routes, and the systematic integration of the Caucasus as a buffer and transit space within imperial policy. The Russo-Turkish wars of 1768–1774 and 1787–1791 created the conceptual and institutional framework within which military success was transformed into legally formalized and ideologically legitimized influence.

The study demonstrates that during this period the South Caucasus gradually shifted from a multipolar balance of power toward a model of asymmetric hegemony, in which the Russian Empire deliberately consolidated a dominant position. This transformation was achieved through the expansion of military infrastructure, the systematic use of diplomatic instruments, and the strategic interpretation of international law. Particular attention is paid to the Treaties of Küçük Kaynarca (1774) and Jassy (1791), which are analyzed not merely as formal acts concluding conflicts, but as normative mechanisms through which military superiority was consolidated and converted into long-term political influence. In this context, law functioned not only as a regulatory framework but also as an instrument of power, ensuring the stabilization of hegemonic dominance.

The article places special emphasis on the function of diplomatic language, which is interpreted not as a neutral communicative medium but as a mechanism of legitimizing power. Within this framework, the concept of “protection” is examined as an ideological and legal instrument through which the idea of confessional defense was transformed into a justification for political intervention. As a result, the synthesis of military, legal, and ideological components produced a multilayered structure in which power was not only acquired but also institutionally consolidated and normatively legitimized.

Such an analytical approach reveals that Russian imperial expansion cannot be reduced to territorial conquest alone. It was based on a mechanism of power transformation whereby military success was converted into legally entrenched and ideologically justified dominance. The principle of “protection” played a central role in this process by creating a legitimate basis for intervention while simultaneously constructing a discourse that presented imperial actions not as aggression, but as the maintenance of order and protection. Consequently, Russian policy in the South Caucasus assumed a systemic character, in which expansion was carried out through the combined use of military force, legal argumentation, and ideological formulation.

Within this process, Georgia occupied a strategic position as a geopolitical bridge linking the Black Sea region with the internal spaces of the South Caucasus and eastern directions. In this context, the transformation of Georgia’s political status must be understood as part of Russian imperial expansion, which resulted in the dismantling of centuries-old state institutions and the elimination of its political sovereignty.

It is essential to emphasize that the legal constructions employed in diplomatic texts did not reflect a system of equality or justice. Rather, they functioned as instruments for legitimizing imperial aggression,

through which military achievements were translated into formally justified political control. Legal language thus performed a masking function, creating the appearance of normative order, while in reality the process amounted to conquest.

In the case of Georgia, this process culminated in the destruction of its state system. The overthrow of the Bagrationi dynasty and the abolition of royal authority represented not an administrative adjustment, but a deliberate political act that led to the complete elimination of Georgia as an independent state.

The study argues that the formation of hegemonic order in the South Caucasus was based on the interaction of military power, legal formulations, and ideological justification. In this context, the concept of legal hegemony describes a mechanism through which imperial dominance assumes a normative form while preserving structural inequality in the distribution of power.

Thus, the transformation of the region should be interpreted as a shift from open military confrontation to a system in which conquest was formally embedded within a legal framework, while in practice resulting in the consolidation of imperial control and the ultimate abolition of Georgian statehood.

Keywords: Russian Empire; South Caucasus; Georgia; geopolitics; imperial strategy; Russo-Turkish wars; Treaty of Küçük Kaynarca; Treaty of Jassy; balance of power; imperial expansion

Introduction. The second half of the eighteenth century represents a decisive turning point in the historical development of the South Caucasus, during which the region was gradually integrated into a hierarchical system of imperial power and lost the structural dynamics characteristic of a multipolar balance. This period should not be interpreted merely as a chronology of military conflicts; rather, it constitutes a complex process in which military force, diplomatic practice, and legal formulations converged into a unified mechanism of geopolitical transformation.

The aim of this study is to examine how Russian military success in the South Caucasus was transformed into legally legitimized and institutionally consolidated hegemony between 1768 and 1791. In this context, particular attention is devoted to the mechanisms through which military superiority was converted into a structurally stable form of influence operating within the framework of international law.

The study is based on a theoretical synthesis that combines the paradigm of realism, the concept of the imperial frontier, and the dependency model. Realism explains state behavior through the logic of power maximization and security provision. The theory of the imperial frontier reveals the mechanisms through which peripheral spaces are integrated into imperial structures and gradually lose the capacity for autonomous political action. The dependency model highlights asymmetric relationships in which smaller political units operate within structural constraints imposed by external powers. The integration of these theoretical approaches enables the transformation of the South Caucasus to be interpreted as a transition from a multipolar system to a hegemonic order.

During this period, the confrontation between the Russian and Ottoman Empires assumed a systemic character and extended beyond the framework of localized conflicts. It evolved into a structural competition aimed at controlling the Black Sea region and redistributing political space in the Caucasus (Suny, 1994, pp. 55–60). Military operations, diplomatic agreements, and ideological argumentation were integrated into a coherent strategic system, reflecting the conceptual modernization of imperial policy.

Within this process, Georgia occupied a strategic position as a key geopolitical space. Its geographical location provided significant transit and military potential, yet internal political fragmentation limited the effectiveness of its foreign policy and increased external influence (Lang, 1962, pp. 142–148). This condition

corresponds to the logic of the imperial frontier, according to which peripheral entities gradually lose the capacity to formulate independent strategies. Vakhtang Guruli emphasizes that Georgia functioned as a zone of intersecting imperial interests, where its political status was largely determined by the strategic calculations of external powers (Guruli, 2012, p. 41).

According to Merab Vachnadze, Georgian foreign policy during this period did not exhibit proactive strategic planning and was largely shaped by adaptive responses to external pressures, reflecting the structural logic of dependency (Vachnadze, 2009, pp. 33–35). Under such conditions, political choices were formed not on the basis of autonomous strategy, but within a framework defined by external constraints.

The Russo-Turkish wars of 1768–1774 and 1787–1791 established the legal and institutional framework within which military success was transformed into stable political influence. The Treaties of Küçük Kaynarca and Jassy should therefore be understood as legal mechanisms that ensured the consolidation of Russia's strategic advantage. A terminological analysis of these agreements demonstrates that legal formulations functioned as instruments for legitimizing political intervention (Yuzefovich, 2005, p. 25; Dubrovin, 1897, p. 54).

The outcome of the Treaty of Jassy reflects a fundamental shift in the balance of power, whereby Ottoman influence was significantly weakened and the South Caucasus entered the sphere of Russia's strategic priorities. According to Sergei Solovyov, from this stage onward Russian policy in the south acquired a systematic and consistent character (Solovyov, 1886, Vol. 28, p. 239).

The limited involvement of Western powers created additional structural conditions favorable to Russian expansion. As Dominic Lieven argues, the Caucasus did not constitute a priority within European political strategy, and as a result Russian actions encountered no effective resistance (Lieven, 2000, p. 137). Andreas Kappeler similarly notes that expansion took place in an environment where mechanisms of containment were weak (Kappeler, 2001, p. 102).

As a result, by the end of the eighteenth century, an asymmetric hegemonic system had emerged in the South Caucasus, replacing the previous multipolar balance. Russian dominance was based on the interaction of military power, legal legitimation, and ideological construction, which together ensured the stabilization of imperial influence in the region. Within this process, Georgia's state status was incorporated into the framework of imperial policy and determined by the interaction of external powers.

Methodology. The present study is based on an integrated methodological framework that combines historical analysis, political-legal interpretation, and theoretical modeling. This approach is not limited to descriptive narration; rather, it aims to identify the structural logic of processes and the causal relationships underlying them.

The analysis of primary sources constitutes the empirical foundation of the research. The Treaties of Küçük Kaynarca and Jassy are examined as normative texts that formally reflect the redistribution of power. Key terms such as “protection,” “sovereign right,” and “authority” are interpreted as instruments of imperial legitimation, indicating the use of legal form as a mechanism for institutionalizing political control.

Historical-contextual analysis is employed to uncover causal linkages between events. Military actions, diplomatic agreements, and shifts in the balance of power are analyzed as interconnected components of a unified process, thereby demonstrating the systemic nature of Russian policy in the region.

The comparative method is used to differentiate historiographical interpretations. Georgian, Russian, and Western sources are treated as distinct analytical perspectives, allowing for interpretive balance and enhancing the accuracy of the study.

Political-legal analysis focuses on the functional role of diplomatic texts. Treaties are interpreted as instruments that not only describe international relations but also construct their normative framework and confer legitimacy upon power.

Spatial analysis is applied to define the geopolitical function of the South Caucasus. The region's location between the Black Sea, Iran, and Anatolia is considered a strategic factor that shaped Russian interests and assigned the region the role of a geopolitical bridgehead.

Critical source analysis ensures the reliability of the research. Imperial-era texts are approached as ideologically embedded materials and are examined through a comparative lens, reducing interpretive bias and strengthening analytical precision.

Preconditions for the Formation of Imperial Strategy in the South Caucasus

The second half of the eighteenth century marks a critical stage in the development of Russian foreign policy, during which territorial expansion can no longer be explained solely in terms of military success or dynastic interests. In this period, Russian state thinking shifted toward a spatial-strategic dimension, where foreign policy was increasingly oriented toward the formation of a long-term hegemonic order. This transformation reflects a qualitative change in imperial policy, in which military force, diplomatic practice, and legal formulation were integrated into a coherent strategic framework, giving rise to a new model of power organization.

The growing Russian interest in the South Caucasus must be understood within this broader context. The region emerged not as a peripheral direction, but as a space where multiple strategic objectives converged, including the provision of military security, the establishment of control over the Black Sea basin, the subordination of trade and transit routes, and the mobilization of ideological resources for legitimization (Lieven, 2000, pp. 89–94). These factors indicate that the South Caucasus functioned as a multifunctional geopolitical platform within imperial strategy, extending beyond regional significance and becoming closely linked to Russia's broader international positioning.

Russian policy toward the South Caucasus was not a spontaneous reaction to the weakening of the Ottoman Empire and Iran. Rather, it developed gradually as a deliberate strategy in which the region was initially perceived as a sphere of influence and subsequently transformed into an object of direct control. This transformation reflects the internal logic of imperial expansion, whereby political engagement evolves into structural domination. In this process, the instruments of influence undergo transformation and acquire institutional form, ensuring the durability and reproducibility of imperial policy.

This development was closely connected to Russia's integration into the European balance-of-power system. Eighteenth-century international politics was structured around principles of spatial control, the formation of buffer zones, and the subordination of transit regions, all of which determined the real capabilities of states. Russia's participation in this system entailed not only integration into its framework, but also the adaptation and application of its mechanisms to advance its own geopolitical interests. Consequently, Russian policy in the South Caucasus can be interpreted as the imperial transformation of the European balance-of-power logic within a peripheral space.

Spatial control occupied a central place in this strategy. The Caucasus was understood not merely as a territorial entity, but as a geopolitical space integrating military mobility, economic communication, and political influence. In this sense, space itself became a form of materialized power, shaping the direction of state behavior. Control over the region provided opportunities to consolidate influence along the eastern Black Sea coast, to establish strategic depth toward Iran, and to exert pressure on the northeastern regions of Anatolia, thereby highlighting its multilayered strategic function.

At the same time, a full understanding of this process requires consideration of its ideological dimension. Russian political discourse increasingly relied on the representation of the empire as the protector of the Orthodox world and as a civilizing force in eastern spaces. This ideological construction functioned as a mechanism of legitimization, through which military and political actions were normatively justified. Ideology

thus constituted not a supplementary element, but an integral component of imperial strategy, reinforcing its discursive and legal foundations.

As a result, the second half of the eighteenth century witnessed the formation of an imperial strategic model based on spatial control, integration into the international system, and ideological legitimation. The interaction of these components created the structural conditions under which the South Caucasus gradually became a priority geopolitical space for Russia. Accordingly, this period should be interpreted not merely as the beginning of expansion, but as the stage of conceptual formation of imperial strategy, which shaped Russia's subsequent policy in the region and laid the foundations of its hegemonic position.

Transformation of Russian Foreign Policy

The transformation of Russian foreign policy in the second half of the eighteenth century was shaped by several interrelated factors that created the structural foundation for the transition from adaptive responses to external threats toward a proactive geopolitical strategy. This transformation reflects a change in the functional nature of the state, in which foreign policy was no longer limited to defensive objectives but increasingly became an instrument of spatial control and the expansion of influence. As a result, Russian policy assumed a systemic character and was grounded in long-term strategic planning, which defined its actions in the South Caucasus.

The strengthening of the military-administrative system constituted a central component of this process. The institutionalization of a regular army and the professionalization of the officer corps created the conditions not only for border defense but also for the consistent implementation of offensive policies. Military power at this stage no longer functioned merely as a defensive resource; it was transformed into an active and strategic instrument of state policy. Sergei Solovyov notes that in the second half of the eighteenth century Russian military power became one of the principal pillars of state policy, indicating the systemic integration of force into political processes (Solovyov, 1886, Vol. 28, p. 238). This observation demonstrates that the military institution had already begun to operate as an organized mechanism of imperial expansion.

The deepening of administrative centralization significantly increased the effectiveness of state governance in peripheral regions and created the conditions for the implementation of a unified political course. Nikolai Dubrovin emphasizes that the strengthening of central authority ensured the consistency and purposefulness of Russian actions in regions that had previously been only episodic areas of interest (Dubrovin, 1897, p. 49). This shift indicates that imperial policy was no longer based on reactive measures but assumed a structured and pre-determined form. This development was particularly evident in the South Caucasus, where the state sought to expand its influence in a stable and institutionalized manner.

The specific characteristics of the European international system also played a significant role in shaping Russian strategic choices. The balance-of-power system of the eighteenth century was based on principles of spatial control, the formation of buffer zones, and the creation of political dependencies, all of which determined the real capacities of states. Russia's integration into this system involved not only participation but also the adaptation and application of its key mechanisms for the realization of its own geopolitical interests. According to Andreas Kappeler, Russia sought integration into this system by employing mechanisms similar to those used by Western European states (Kappeler, 2001, p. 98). In this sense, Russian policy in the South Caucasus can be understood as an imperial adaptation of the European balance-of-power model within a peripheral context.

Georgian historiography interprets this process as a turning point in geopolitical development, during which the Caucasus became a space where long-term imperial interests intersected. According to Merab Vachnadze, the region functioned as an arena of strategic confrontation in which the balance of power was determined (Vachnadze, 2009, p. 30). Vakhtang Guruli emphasizes that Russian policy in the South Caucasus

during this period already displayed a systemic and conceptually developed character, indicating the maturation of imperial strategy (Guruli, 2012, p. 42). These assessments confirm that the region was no longer merely a geographical entity but had become an active center of geopolitical processes.

An important dimension of this transformation was the evolution of imperial self-perception, which was directly linked to the ideological foundations of Russian foreign policy. The state increasingly presented itself as a civilizing force with a historical mission to protect Orthodox populations and to organize eastern spaces (Kappeler, 2001, pp. 94–99). This ideological construction functioned as a mechanism of political legitimation and provided normative justification for imperial expansion. As Dubrovin notes, the idea of protecting Orthodoxy was used as an argument for expanding influence, demonstrating the instrumentalization of ideology within imperial policy (Dubrovin, 1897, p. 52).

Platon Ioseliani observes that within Georgian political circles the idea of Orthodox unity was perceived as a guarantee of security, although it did not reflect the actual objectives of imperial policy (Ioseliani, 1936, p. 87). This situation created an ideological convergence that in practice rested on an asymmetric power relationship. Thus, the concept of protection, while formally oriented toward defense, was transformed into a mechanism of political dependence and served to expand imperial influence.

As a result, the transformation of Russian foreign policy in the second half of the eighteenth century should be understood as a complex and multilayered process in which military power, administrative organization, integration into the international system, and ideological construction were combined within a unified strategic model. This model established the structural conditions under which the South Caucasus became one of the central directions of Russian imperial policy, where expansion acquired a systematic, legitimized, and long-term character.

Geopolitical Significance of the Black Sea and the Caucasus

The significance of the Black Sea and the Caucasus for Russia should be understood as a multilayered strategic system that integrates military, economic, and political dimensions of control within a unified geopolitical logic. Access to the Black Sea was not limited to the resolution of a maritime problem; it represented a strategic opportunity through which Russia shifted the geopolitical initiative southward and expanded its spatial influence. According to Sergei Solovyov, control over the Black Sea constituted a central objective of Russia's southern policy, highlighting the systemic importance of this space within the framework of imperial strategy (Solovyov, 1886, Vol. 28, p. 241).

The economic factor operated in this process not as a supplementary element, but as a structural component. Access to the Black Sea ensured direct connections with Mediterranean and eastern markets and facilitated the creation of new networks of trade and communication, thereby reducing Ottoman control and increasing Russia's economic autonomy. As Nikolai Dubrovin notes, access to the Black Sea opened communication channels that had previously been under Ottoman control, indicating a redistribution of economic space (Dubrovin, 1897, p. 51). In this sense, economic integration and geopolitical expansion were organically interconnected.

Military and economic interests converged within a broader strategy of spatial control, in which territory was understood not as a static unit, but as a functional platform for the realization of power. Within this system, the Caucasus assumed the role of an intermediary space that integrated military mobility, trade flows, and the projection of political influence. According to David Lang, control over the South Caucasus implied simultaneous influence over the eastern Black Sea coast, the direction toward Iran, and the northeastern regions of Anatolia, thereby underscoring the region's multilayered strategic significance (Lang, 1962, pp. 140–145).

Georgian historiography interprets this process as a transformation of space into a political factor, in which geographical position became a determinant of power. Vakhtang Guruli emphasizes that the Caucasus evolved into a space where geography was transformed into political force, shaping the trajectory of regional processes (Guruli, 2012, p. 43). Platon Ioseliani highlights the role of the Caucasus within a broader transit network connecting different civilizations, thereby enhancing its strategic importance (Ioseliani, 1936, p. 85). These interpretations confirm that the region functioned as a critical link between multiple geopolitical systems.

According to Andreas Kappeler, the Caucasus was perceived as a key zone for the expansion of a multiethnic empire, underscoring its importance as a platform for imperial integration (Kappeler, 2001, p. 97). This perspective demonstrates that the region was not merely an object of foreign policy, but a space in which the structural mechanisms of imperial control were actively formed and consolidated.

As a result, the Black Sea and the Caucasus should be interpreted as a unified geostrategic system, within which military power, economic interests, and political control operated in an interdependent manner. The acquisition of this space by Russia did not signify only territorial expansion; it represented the formation of a mode of power capable of ensuring the stability of influence and the establishment of long-term hegemony in the southern direction.

The Condition of the Ottoman Empire and the Preconditions of Russian Policy in the South Caucasus

An analysis of Russian policy in the South Caucasus cannot be undertaken without examining the condition of the Ottoman Empire. In the second half of the eighteenth century, the empire retained formal strength, yet its institutional effectiveness was gradually declining, a process that was particularly evident in peripheral regions. The weakening of central authority led to increasing administrative decentralization and created spaces in which state power was unable to maintain stable control.

Sergei Solovyov observes that peripheral areas progressively lost stability, giving rise to zones beyond effective control, which indicates the weakening of imperial authority (Solovyov, 1886, Vol. 28, p. 245). This assessment reflects a broader process in which the decline of administrative control transformed into a geopolitical problem, creating conditions of fragmented authority. Turkish historiography partly attributes this development to an administrative model that granted significant autonomy to local elites, thereby limiting the effective influence of central power in the provinces (İnalçık, 1994, pp. 67–70). At the same time, Stanford Shaw emphasizes the role of external pressures, demonstrating that the Ottoman crisis was not solely the result of internal dynamics, but was also shaped by shifts in the international balance of power (Shaw, 1976, pp. 250–258).

Georgian historiography interprets this process as the formation of a power vacuum that created favorable conditions for external intervention. Vakhtang Guruli highlights the growth of decentralization, which weakened state control and increased regional instability (Guruli, 2012, p. 45). Merab Vachnadze points to the emergence of structural gaps that facilitated competition among imperial powers and simplified the conditions for Russian intervention (Vachnadze, 2009, pp. 30–33). These interpretations confirm that the situation within the Ottoman domains was not merely an internal crisis, but became a geopolitical opportunity for competing powers.

The relative backwardness of the Ottoman military further intensified this process and reinforced asymmetries in the balance of power. Virginia Aksan notes that the Ottoman army was unable to compete effectively with modernized European military systems, which reduced its operational capacity and increased its strategic vulnerability (Aksan, 2007, pp. 130–136). This military weakness not only diminished the empire's defensive capabilities but also created the conditions for the gradual loss of peripheral territories.

Thus, the institutional and military weakening of the Ottoman Empire should be understood as a structural process directly linked to the strengthening of Russia. These two developments evolved in an interdependent manner and produced a new configuration of power in the South Caucasus. This transformation created the conditions necessary for the emergence of a new hegemonic order, within which Russian influence gradually assumed a dominant and structurally embedded position in the region.

Military Conflicts as a Geopolitical Instrument (1768–1774; 1787–1791)

In the second half of the eighteenth century, the Russo-Turkish wars should not be understood as isolated military events, but as instruments of geopolitical strategy through which structural redistribution of power and transformation of regional space were achieved. These wars constituted a complex mechanism in which military action, diplomatic practice, and legal formulation were integrated into a coherent political system, creating the institutional foundation of imperial expansion (Black, 1999, pp. 120–125). In this sense, war functioned as a systemic instrument through which the state pursued not only territorial expansion, but also the reconfiguration of spatial order.

Within this framework, war was no longer an end in itself; it operated as a strategic mechanism whose outcomes were integrated from the outset into long-term geopolitical calculations. Military action should therefore be interpreted as a constitutive phase of policy, within which factual realities were produced and subsequently translated into legal form, becoming part of the normative structure of international relations. This approach demonstrates that military and legal processes were not separate domains, but functioned within a unified structural logic, where force and law operated in an interdependent relationship.

The conflicts of 1768–1774 and 1787–1791 should be interpreted as two interconnected stages of a single process, in which military success was systematically transformed into diplomatic advantage and subsequently into legally codified influence. As Jonathan Black argues, eighteenth-century wars were an integral component of the negotiation process, highlighting the functional unity of military and diplomatic practices (Black, 1999, p. 123). This interpretation underscores that war and diplomacy were not alternative mechanisms, but successive phases of a unified strategic process.

Russian historiography likewise presents these wars as strategically organized and premeditated processes whose objectives extended beyond immediate military outcomes. Sergei Solovyov emphasizes that Russian military action was directed not only toward operational success, but also toward its subsequent legal consolidation through international agreements (Solovyov, 1886, Vol. 28, p. 248). This perspective indicates that military campaigns were embedded from the outset within a long-term political strategy aimed at achieving outcomes that would enable the institutionalization of power.

Thus, the Russo-Turkish wars should be understood as an active instrument of geopolitical transformation, in which military action generated new configurations of power, diplomatic practice formalized these changes, and legal mechanisms ensured their stabilization. This three-stage process created the structural foundation through which regional space was transformed and Russian influence evolved into a systemic and long-term hegemonic order.

Strategic Objectives of the Wars and Their Geopolitical Content

Russian objectives in these wars extended significantly beyond territorial expansion and should be interpreted as a strategy oriented toward spatial control, grounded in the principles of long-term organization of power. The pursuit of dominance in the Black Sea basin, the disruption of the Ottoman monopoly, and the creation of strategic depth in the southern direction constituted the core components of this policy and defined the systemic character of Russian actions. As Dominic Lieven argues, Russian southern policy aimed to alter the balance of power through control of the Black Sea, indicating that this space was perceived as a central arena for the concentration of geopolitical power (Lieven, 2000, pp. 95–101).

Within this framework, military action should be understood as an instrument through which political reality is produced and new configurations of power are established. War creates factual conditions that determine the balance of forces, while diplomatic agreements transform these conditions into a legal system and confer international recognition upon them. Sergei Solovyov notes that Russian policy sought to закрепить military outcomes in international acts, highlighting the transformation of force into legal form and the attempt to stabilize its results (Solovyov, 1886, Vol. 28, p. 249). This perspective demonstrates that military and legal processes were integrated within a unified strategic logic, where power assumed an institutional form.

According to Andreas Kappeler, Russian objectives included the institutionalization of influence in the region, implying not only territorial expansion but also the creation of a system in which political control was reinforced through legal and diplomatic mechanisms (Kappeler, 2001, p. 103). This interpretation emphasizes that expansion was carried out through a комплексный approach, in which military action constituted only one component of a broader imperial strategy.

Georgian historiography evaluates this process as a structural reconfiguration of space, whereby the Caucasus was transformed into an organized sphere of imperial interests. Merab Vachnadze argues that these wars determined the subsequent political development of the Caucasus and created the conditions under which the region came under the strategic influence of external powers (Vachnadze, 2009, p. 34). Vakhtang Guruli interprets this process as an instrument for establishing imperial domination, highlighting the functional role of military conflicts in shaping geopolitical order (Guruli, 2012, p. 47).

Thus, Russian objectives in these wars should be understood not as isolated attempts at spatial expansion, but as a systematic construction of power. Within this framework, military action creates the factual foundation, diplomatic practice ensures its formalization, and legal mechanisms consolidate its outcomes. The interaction of these elements defines the effectiveness of imperial strategy and creates the conditions for the formation of Russia's hegemonic position in the South Caucasus.

The Relationship Between Military Operations and Diplomatic Outcomes

The interdependence of military operations and diplomatic processes constitutes a central characteristic of these wars and defines their structural function. The conclusion of the war of 1768–1774 and the Treaty of Küçük Kaynarca mark a turning point at which military success became fully integrated into diplomatic strategy and was transformed into legally legitimized influence. In this sense, war no longer functioned as a completed military event, but as part of a continuous process that was deliberately directed toward legal formalization.

Russian archival materials indicate that military operations were from the outset oriented toward the creation of peace conditions that would ensure Russia's "sustainable influence" in the Black Sea and its surrounding regions (AVPRI, f. 5, op. 2, d. 171, l. 11). This formulation demonstrates that military campaigns were not merely operational responses, but components of a pre-defined political process aimed at the institutionalization of achieved results.

According to Andreas Kappeler, Russia used military success to expand its legal influence (Kappeler, 2001, p. 103). In this context, particular significance is attached to the right to protect Orthodox Christians, which formally appears as a humanitarian category but in practice functioned as a legal basis for intervention. This mechanism reflects the specific character of imperial policy, in which legal argumentation was employed as an instrument for the expansion of influence.

The Treaty of Jassy represents both the continuation of this process and its consolidated stage. Russian documents indicate that its purpose was to reinforce the advantages gained through military means (AVPRI, f. 5, op. 2, d. 182, l. 7), implying not only the formal recognition of results but also their legal stabilization.

Military victory was thus transformed into a normative condition that ensured the long-term preservation of influence.

Jonathan Black's theoretical approach, according to which war functions as an instrument of negotiation (Black, 1999, p. 123), accurately captures the essence of this process. Military and diplomatic actions operated within a unified system in which force created opportunity, while diplomacy translated that opportunity into legal reality.

Legal Legitimation as an Instrument of Power

The Treaties of Küçük Kaynarca and Jassy should be interpreted as normative texts that ensured the transformation of military success into structural power and established the legal framework within which Russian influence acquired international legitimacy. These agreements cannot be reduced to formal acts marking the end of conflict; rather, they functioned as instruments for the organization of political space.

Within Russian diplomatic practice, the institution of "protection" operated as a systemic mechanism through which influence was expanded among the Christian populations of the Ottoman Empire (AVPRI, f. 5, op. 2, d. 176, l. 21). This indicates that legal formulation functioned as a political instrument, creating a legitimate basis for intervention. In this context, law no longer operated as a neutral regulator but was transformed into a technology of power.

Sergei Solovyov notes that such mechanisms ensured the long-term consolidation of military outcomes (Solovyov, 1886, Vol. 28, p. 250). This assessment confirms that legal formalization was an essential component of imperial strategy, without which military success could not be converted into stable political advantage.

Transformation of the Regional Balance of Power

The outcome of these wars was a systemic transformation of the regional balance of power, whereby the model of Ottoman-Iranian competition was replaced by Russian dominance. According to Ronald Suny, by the end of the eighteenth century Russia had emerged as the decisive power in the region, indicating the concentration of authority within an increasingly unipolar system (Suny, 1994, p. 60).

Russian archival materials suggest that the Caucasus entered a system of unipolar influence (RGVIA, f. 52, op. 1, d. 329, l. 6), meaning that regional politics came to be determined by a single hegemonic center. This transformation resulted in a sharp reduction of the political agency available to local actors and redefined the structure of regional decision-making.

Platon Ioseliani notes that this process significantly constrained Georgia's political choices and increased its dependence on external power (Ioseliani, 1936, p. 91). This observation indicates that changes in the balance of power had a direct impact on the sovereignty of regional political entities.

Disintegration of the Political System of the Caucasus

The consequences of these wars should be interpreted as a structural disintegration of the political system of the Caucasus. The multipolar model, based on a competitive balance among regional powers, was gradually replaced by a unipolar hegemonic system. This transformation was not merely a redistribution of power, but a qualitative change in the nature of political order.

According to Dominic Lieven, peripheral regions undergoing such transformations lose functional independence and become elements of strategic control (Lieven, 2000). This interpretation reflects the logic of imperial expansion, in which peripheral spaces are integrated into a system defined by the center.

Vakhtang Guruli emphasizes that the Caucasus was transformed into a space of imperial control (Guruli, 2012, p. 49), while Merab Vachnadze highlights the growing dependence of regional politics on external forces (Vachnadze, 2009, p. 36). These assessments confirm that the regional system no longer functioned as an autonomous political environment, but became an integral component of imperial strategy.

Diplomatic Treaties and the Consolidation of Legal Hegemony

A comprehensive analysis of Russian imperial strategy in the second half of the eighteenth century is impossible without examining the diplomatic treaties through which military advantage was transformed into legally legitimized, institutionally consolidated, and geopolitically stable hegemony. These documents should not be interpreted merely as formal acts concluding conflicts, as their function extends beyond recording the outcomes of war to encompass the normative mechanisms through which power is organized. It is within these treaties that military success acquires legal form and is transformed into a political reality capable of ensuring the durability and structural stability of influence.

From this perspective, diplomatic treaties perform a dual function that defines their particular significance within the context of imperial policy. On the one hand, they formalize the existing balance of power and reflect the reality established through military means. On the other hand, they construct the normative framework within which this balance is to operate in the future and define the rules governing political relations. Thus, a treaty is not merely a description of outcomes; it is an instrument for stabilizing those outcomes and for constructing a new political order on their basis. This functional duality transforms the diplomatic text into one of the principal mechanisms for the institutionalization of power.

For this reason, the Treaty of Küçük Kaynarca (1774) and the Treaty of Jassy (1791) should be regarded as two key pillars of the legal architecture of Russian southern policy, through which the empire transformed military success into structural advantage. These agreements do not simply mark the conclusion of specific wars; they establish a normative system that consolidates Russian influence and facilitates its transformation into long-term hegemony. Within this process, legal formulation becomes the medium through which military outcomes are translated into an internationally recognized order.

This transformation is particularly significant because it reveals the emergence of a modern form of imperial power. In medieval and early modern imperial relations, influence often rested on direct military force, dynastic arrangements, or personal subordination, creating relatively unstable and personalized systems. By the second half of the eighteenth century, a more complex and structurally organized mechanism had developed, in which law, diplomacy, and ideological justification were integrated into a unified model of power organization. Within such a system, military superiority alone was insufficient; it required legal reinforcement and diplomatic recognition in order to achieve legitimacy.

It is within this context that the process of the instrumentalization of law becomes evident. Legal texts no longer functioned as neutral regulatory frameworks; rather, they became active instruments of power organization, shaping not only the form but also the substance of political relations. Legal formulations performed a strategic function, creating the conditions under which one state could assume a privileged position and expand its influence. In this way, law and power were integrated into a single system that ensured the consolidation of imperial hegemony.

As a result, diplomatic treaties should be understood as a central instrument of imperial policy, through which military success was transformed into a stable and normatively structured order of power. This transformation represents a historical process in which authority shifts from the direct use of force to a form of legally regulated hegemony, thereby creating a more advanced model of imperial governance.

Diplomatic Treaties and the Consolidation of Legal Hegemony

A comprehensive analysis of Russian imperial strategy in the second half of the eighteenth century is impossible without examining the diplomatic treaties through which military superiority was transformed into legally legitimized, institutionally consolidated, and geopolitically sustainable hegemony. These documents should not be interpreted merely as formal acts concluding conflicts, as their function extends beyond recording the outcome of war and encompasses the normative mechanisms through which power is orga-

nized. It is precisely within these treaties that military success acquires legal form and is transformed into a political reality capable of ensuring the durability of influence and structural stability.

From this perspective, diplomatic treaties perform a dual function that defines their particular significance within the context of imperial policy. On the one hand, they formalize the existing balance of power and reflect the reality established through military means. On the other hand, they construct the normative framework within which this balance is to operate in the future and define the rules governing political relations. Thus, a treaty is not merely a description of outcomes; it is an instrument for stabilizing those outcomes and for constructing a new political order on their basis. Owing to this functional duality, the diplomatic text becomes one of the principal mechanisms for the institutionalization of power.

For this reason, the Treaty of Küçük Kaynarca (1774) and the Treaty of Jassy (1791) should be regarded as two key pillars of the legal architecture of Russian southern policy, through which the empire transformed military success into structural advantage. These agreements do not simply mark the conclusion of specific wars; they establish a normative system that ensures the consolidation of Russian influence and its transformation into long-term hegemony. Within this process, legal formulation becomes the medium through which military outcomes are translated into an internationally recognized order.

This transformation is particularly significant, as it reveals the emergence of a modern form of imperial power. In medieval and early modern imperial relations, influence often rested on direct military force, dynastic arrangements, or personal subordination, producing relatively unstable and personalized systems. By contrast, in the second half of the eighteenth century, a more complex and structurally organized mechanism emerged, in which law, diplomacy, and ideological justification were integrated into a unified model of power organization. Within such a system, military superiority alone was insufficient; it required legal reinforcement and diplomatic recognition in order to achieve legitimacy.

It is within this context that the process of the instrumentalization of law becomes clearly visible. Legal texts no longer functioned as neutral regulatory frameworks; instead, they became active instruments of power organization, shaping not only the form but also the substance of political relations. Legal formulations assumed a strategic function by creating the conditions under which one state could occupy a privileged position and expand its influence. In this way, law and power were integrated into a single system that ensured the consolidation of imperial hegemony.

As a result, diplomatic treaties should be understood as a central instrument of imperial policy, through which military success was transformed into a stable and normatively structured order of power. This transformation represents a historical process in which authority shifts from the direct use of force to a form of legally regulated hegemony, thereby creating a more advanced model of imperial governance.

The Treaty of Küçük Kaynarca as a Turning Point of Legal Transformation

The Treaty of Küçük Kaynarca represents a decisive legal turning point through which Russian military success, for the first time, assumed a broad normative form and was transformed into a systematic instrument of influence over the Ottoman Empire. Its significance extends beyond the formal conclusion of war; it reflects the emergence of a new order in international relations in which power is no longer determined solely by military victory, but is consolidated and extended through legal formulations. This transformation enabled Russia to convert military superiority into long-term political influence that was no longer dependent on periodic military campaigns, but instead rested on a legally reinforced privileged status.

The importance of the treaty is clearly evident in its provisions concerning the protection of Orthodox populations, the expansion of diplomatic representation, and the consolidation of Russia's status within the Ottoman domain. While these clauses could formally be interpreted as guarantees of confessional protection or extensions of diplomatic rights, their functional analysis demonstrates that they constituted a broader

mechanism. Through these legal formulations, Russia was able to transform religious issues into a legitimate basis for geopolitical intervention, thereby establishing a legal framework for the expansion of influence (Yuzefovich, 2005, p. 25; Dubrovin, 1897, p. 54).

In this context, the concept of protection acquires particular significance as the normative core of the treaty. Its formal humanitarian interpretation does not fully reflect its actual function. It creates an asymmetric legal relationship in which one state operates within the internal sphere of another under the claim of special responsibility. This arrangement departs from the classical model of sovereign equality and instead introduces a legal form of limited sovereignty in which the right of intervention acquires legitimacy. Consequently, legal formulation is directly linked to the possibility of political intervention and establishes the foundation for the expansion of imperial influence.

From this perspective, the Treaty of Küçük Kaynarca can be interpreted as one of the early models of a protection-based legal order in the Black Sea and southeastern European space. It establishes a precedent in which legal obligation no longer functions solely as a means of regulating relations, but becomes a mechanism for the unequal distribution of power. Its innovation lies precisely in the fact that law no longer constrains the stronger state, but instead facilitates the expansion and institutional consolidation of its influence.

This approach is clearly reflected in Russian archival materials. One document explicitly states that “the right of protection must serve as a means of strengthening influence among the Christian population of the Ottoman Empire” (AVPRI, f. 5, op. 2, d. 176, l. 21). This formulation confirms that legal categories were understood as practical instruments of policy aimed at expanding and consolidating influence.

Andreas Kappeler’s interpretation, which regards this agreement as an early form of the institutionalization of influence (Kappeler, 2001, p. 103), situates the process within a broader imperial context. This perspective demonstrates that the treaty should not be understood solely within the framework of Russo-Ottoman relations, but as part of a general model in which powerful states employ legal mechanisms to advance their interests. Accordingly, the Treaty of Küçük Kaynarca should be regarded as a significant stage in the development of imperial legal thinking.

A full understanding of its significance requires analysis not only of its text but also of its function. Diplomatic agreements are important insofar as they shape subsequent political practice. In this case, the treaty established legal principles that became the basis for future political action and defined the normative framework of imperial behavior.

The logic of this process can be divided into three stages. First, military success creates a new balance of power and establishes a factual reality. Second, this reality is formalized through legal instruments. Third, the legal framework is used to facilitate further political expansion. In this way, the treaty is no longer merely the outcome of conflict, but becomes the starting point of a new political process.

In this context, the legal text functions as an instrument for organizing geopolitical space. It defines the rules of power, establishes legitimate forms of intervention, and creates the argumentative framework within which state behavior is perceived as legally justified. For this reason, the Treaty of Küçük Kaynarca transcends the boundaries of a traditional agreement and acquires systemic significance.

Thus, legal principles cease to function as abstract norms and instead become the foundation of political practice, determining the forms through which power is exercised. Military force creates opportunity, while law defines the rules of its application and ensures its legitimacy.

As a result, following the Treaty of Küçük Kaynarca, Russian policy in the southern direction acquired a consistent and normatively grounded character. From this stage onward, a form of imperial policy emerges in which force and law are integrated into a unified system, creating a durable structure of hegemonic influence.

The Treaty of Jassy as the Second Stage of Legal Consolidation.

The Treaty of Jassy represents the conceptually completed stage of the same strategic line initiated by the Treaty of Küçük Kaynarca. If the 1774 agreement established the normative foundation through which military success was transformed into legal influence, the Treaty of Jassy of 1791 provided these foundations with stability, continuity, and practical effectiveness. Accordingly, it should be interpreted not merely as a postwar peace act, but as the legal consolidation of Russia's already acquired advantage and an instrument for its further expansion.

Russian diplomatic materials emphasize that the primary function of a peace agreement is the consolidation of results achieved by force (AVPRI, f. 5, op. 2, d. 182, l. 7). This principle defines the real purpose of the Treaty of Jassy. It concerns not the acquisition of new territories, but the legal stabilization of an already established superiority. Such stabilization creates the conditions necessary for the formation of hegemonic order, since power requires not only physical dominance but also normative reinforcement.

Hegemony cannot be sustained solely through military success. Its durability depends on legal recognition, international legitimacy, and political continuity. The Treaty of Jassy facilitated precisely this transformation. The position achieved by Russia was converted into a legally formalized order that was no longer perceived as a temporary outcome, but as a stable geopolitical configuration. In this way, Russia's position in the region became systemic rather than contingent.

The Treaty of Jassy represents a stage at which military results are transformed into institutional power. It does not introduce entirely new norms, but reinforces the existing legal framework and ensures its effective operation. As a result, influence becomes stabilized and develops into a form of political practice operating within a reproducible order.

Thus, the Treaty of Jassy may be interpreted as a highly developed form of the diplomatic capitalization of military advantage. It not only confirmed Russia's positions but also established long-term strategic expectations according to which the Black Sea region and the South Caucasus would remain within its sphere of influence. These expectations played a significant role, as they predetermined the future trajectory of power distribution in the region.

A full understanding of this process requires a combined analysis of the Treaties of Küçük Kaynarca and Jassy. In the second half of the eighteenth century, international law extended beyond its function of concluding conflicts and became an active mechanism for shaping geopolitical space. In this context, both agreements should be understood as elements of a unified legal-political system that restructured the balance of power in the Black Sea region.

One of the central provisions of the Treaty of Küçük Kaynarca concerns the "independence" of the Crimean Khanate (Martens, 1874, p. 316). Formally, this represents recognition of sovereignty; in practice, however, it created a political vacuum that facilitated the expansion of Russian influence. This demonstrates the divergence between legal formulation and political outcome, a key characteristic of eighteenth-century diplomacy.

Similarly, the principle of freedom of navigation in the Black Sea (Martens, 1874, p. 330) carried strategic implications beyond its economic dimension. The breakdown of Ottoman monopoly opened the space to Russian access, ultimately contributing to a shift in the balance of power. In this way, an economic provision was transformed into an instrument of geopolitical influence.

Particular importance attaches to the provision concerning the protection of Christians (Martens, 1874, p. 323), which formally addressed a religious issue but in practice created a legal basis for intervention. In this case, a humanitarian argument was employed to achieve political objectives, reflecting a characteristic feature of imperial diplomacy.

In the case of Georgia, these processes are not fully reflected in the treaty texts, yet their consequences are evident. Georgia gradually became a strategic space between two empires, which shaped its political choices and constrained its sovereignty.

The Treaty of Jassy reinforced this process in legal terms. The provision concerning the protection of the lands of the Kartli ruler (Martens, 1878, p. 52) formally elevated Georgia's status, yet in practice established an asymmetric system in which its independence was limited. At the same time, the reaffirmation of previous agreements (Martens, 1878, p. 45) ensured legal continuity and strengthened the existing order.

Historiographical interpretations of these treaties differ. Russian tradition emphasizes their role as stabilizing factors, whereas Western scholarship tends to interpret them as instruments of imperial expansion. This divergence reflects different approaches to the interpretation of international law.

Thus, both treaties should be understood as elements of a unified mechanism in which legal texts function as instruments of political influence. The example of Georgia clearly demonstrates how legal formulations can shape a country's geopolitical fate.

On this basis, a broader phenomenon can be identified, which may be defined as legal hegemony. This refers to a condition in which a state not only dominates, but also provides its dominance with legal form, transforming it into a legitimate political order.

Legal hegemony differs from military domination in that it reduces the need for direct force and creates a more stable system of control. In the South Caucasus, this model proved particularly effective, as direct annexation was not always feasible in a multipolar environment.

Under these conditions, the legal framework became the principal instrument of influence. It established an order in which peripheral spaces operated within norms defined by the hegemon, and their political choices were structurally constrained.

Thus, legal hegemony represents the highest form of imperial strategy, in which force, law, and diplomacy are integrated. It was precisely this model that defined Russia's success in the South Caucasus and laid the foundation for its long-term hegemonic position in the region.

The South Caucasus as a Space of Legal Experimentation

The South Caucasus was not merely a zone of military confrontation for Russia; it also constituted a space in which the empire systematically developed legal and diplomatic models for the expansion of its influence, thereby shaping a new type of imperial governance practice. In this context, the region should be understood not only as a strategically located territory, but as a functional platform where various instruments of power were synthesized and tested in practice. It was precisely here that military success, the ideology of protection, and diplomatic law converged, forming a complex and structurally coherent model of imperial policy.

The case of Georgia is particularly significant in this regard, as it represented a space in which this model assumed a concrete and clearly defined form. Orthodox identity provided the ideological foundation through which Russia presented its intervention as legitimate and endowed it with normative justification. At the same time, Georgia's political weakness and its position between competing powers created structural conditions that facilitated the transformation of this ideological argument into a practical political mechanism. This combination produced an asymmetric relationship in which the concept of legal protection gradually evolved into a condition of effective dependence.

Thus, the South Caucasus became a space in which the concept of protection was practically tested as a form of hegemonic relationship and acquired an institutional character. This process was not limited to ideological declaration; it involved the consistent application of legal and diplomatic mechanisms through

which a stable system of influence was established. It is precisely within this space that one can observe how confessional and ideological arguments were transformed into instruments of geopolitical control.

This provides grounds for the broader conclusion that Russian policy in the region was not a situational response to ongoing developments. It constituted a systematically developed strategic model based on the synthesis of force, law, and ideology. Within this model, military action created the factual foundation, legal formalization ensured its legitimacy, and ideological justification reinforced its acceptance at both domestic and international levels.

This synthesis distinguishes imperial strategy from simple military expansion. Military expansion relies on the direct use of force and often requires continuous control, whereas imperial strategy based on legal and diplomatic instruments creates a more stable and self-regulating system. Accordingly, the South Caucasus should be understood as a space in which a model of imperial governance was formed, grounded in the institutionalization of power and its transformation into a normative order.

Law as an Instrument of Imperial Power

An analysis of eighteenth-century diplomatic treaties demonstrates that law functioned within imperial policy in a dual capacity: as a language of legitimation and as a technology of power. This dual function defines the specific role of law within imperial strategy and indicates its transformation from a neutral regulator into an active political instrument. On the one hand, legal formulation was necessary to ensure that military outcomes received international recognition and were transformed into legitimate political realities. On the other hand, these same formulations created long-term mechanisms of control that ensured the stability of influence.

When law is employed as a technology of power, it no longer merely records achieved results, but actively structures political space and defines the rules of its operation. Legal norms, in this context, extend beyond regulation and become a form of organizing power. They establish roles and hierarchies, define who is the protector and who is to be protected, who possesses the right of intervention and who is subject to it. In this way, law creates the normative framework within which power acquires a systematic and reproducible form.

In this context, the Treaties of Küçük Kaynarca and Jassy acquire particular significance, as they represent the historical moment when legal discourse in the South Caucasus first became a primary instrument in the formation of imperial space. These agreements do not merely record military outcomes; they construct the order that shapes subsequent political practice. Military force produces the result, but legal formalization ensures its stabilization, recognition, and long-term effectiveness.

The instrumentalization of law should therefore be understood as a central mechanism of imperial policy, through which power is transformed from factual domination into a normatively reinforced system. This transformation is particularly important in environments where direct military control is difficult or undesirable, and where the maintenance of influence requires more flexible and institutionally structured forms. Under such conditions, law becomes the principal means of expanding and stabilizing power.

A broader evaluation of Russo-Ottoman diplomatic practice in the second half of the eighteenth century reveals a clear historical pattern: the success of Russian southern policy was determined not only by military capabilities, but also by the ability to transform those capabilities into a legally justified and normatively recognized order. In this process, the empire operated not only as a military power, but as an author of political order, establishing the norms according to which the regional system functioned.

For this reason, these treaties should be interpreted not as texts that merely confirmed an existing situation, but as documents that created a new historical reality and determined the direction of political development. They established a normative framework within which the South Caucasus gradually shifted

from a buffer space between competing empires into a region governed by a legal and political logic defined by Russia. This transformation involved not only a redistribution of power, but also a qualitative change in political order.

The essence of the consolidation of legal hegemony is revealed precisely in this process. Military victory alone remains temporary if it is not accompanied by legal formalization, which ensures its recognition and stabilization. At the same time, legal form cannot function effectively without the force that guarantees the implementation of its norms. It is this interdependent unity of force and law that produces an imperial order far more durable than any individual military success.

By the end of the eighteenth century, such an order began to take shape in the South Caucasus. This was a space in which military force, diplomatic practice, and legal formulation were integrated into a unified system, creating a new model of hegemonic control. This model was based not only on the physical exercise of power, but also on its normative justification and institutional consolidation, which determined the long-term success of the Russian Empire in the region.

Thus, the transition from military success to normative empire should be understood as the essential outcome of a historical process in which power was transformed into an organized, legitimate, and self-reinforcing system. It was precisely this transformation that defined the effectiveness of Russian imperial strategy and laid the foundation for the consolidation of its hegemonic position in the South Caucasus.

The Question of Georgia in Russia's Legal-Geopolitical Strategy

In the second half of the eighteenth century, the question of Georgia cannot be interpreted merely as the outcome of regional political dynamics or as an expression of local power relations. Rather, it should be understood as an integral component of a broader geopolitical process within which the South Caucasus was gradually integrated into the structural framework of Russian imperial policy. Georgia's significance in this process was determined not so much by its internal political resources, but by the function it performed as a geographical, military, and diplomatic nexus between the Black Sea and the Iranian directions (Suny, 1994, pp. 58–62).

In this sense, the question of Georgia becomes a space in which imperial strategy assumed a concrete form. It is here that a model of power becomes visible, one that is based not only on military action, but also on legal formalization and ideological legitimation. For this reason, the Georgian case occupies a particular place in the analysis of imperial policy: it does not represent an isolated episode, but rather a concentrated expression of the process through which Russian influence in the region was transformed into structural hegemony.

Georgia's Geopolitical Function: Space as a Determinant of Politics.

Georgia's geographical position created a configuration in which space itself became a determining factor of political behavior. Located at a strategic crossroads linking the Black Sea coast, the internal regions of the South Caucasus, and the Iranian direction, it possessed not merely a transit role but systemic geopolitical significance. As David Lang notes, such spaces become zones where multiple influences converge and competing political vectors intersect (Lang, 1962, pp. 140–145). Georgia, therefore, functioned as a structural node shaping regional dynamics.

For Russia, control over Georgia ensured not only immediate military advantage but also strategic depth and the expansion of influence toward the south. As Dominic Lieven observes, empires prioritize territories that serve as buffer zones and enable influence over peripheral regions (Lieven, 2000, p. 137). In this context, Georgia became a strategic platform for consolidating positions and extending influence in a structured manner.

Georgian historiography interprets this process as a classical example of spatial politics, in which geographical conditions are transformed into determinants of political behavior. Vakhtang Guruli emphasizes that Georgia functioned as a zone of intersecting imperial interests, where its political status was shaped less by internal development than by external strategic calculations (Guruli, 2012, p. 52). Space, therefore, was not a neutral setting but an active factor generating both opportunities and constraints.

Internal Political Structure: Weakness as a Geopolitical Factor.

The internal political condition of Georgia in the eighteenth century was characterized by decentralization and feudal fragmentation, which significantly limited the formation of unified state policy and reduced the effectiveness of collective action. This condition constituted not merely an internal weakness but a geopolitical factor that increased vulnerability to external intervention (Vachnadze, 2009, pp. 33–35).

In this context, internal weakness must be understood not only as a domestic political issue, but as a structural determinant of a state's position within the international system. When a state fails to consolidate its resources and maintain effective centralized governance, it inevitably becomes subject to the influence of stronger actors. This dynamic corresponds to the logic of dependency, whereby smaller political units operate under structural constraints that shape their strategic choices.

Platon Ioseliani notes that Georgian elites frequently sought external support, thereby reinforcing dependency and diminishing political autonomy (Ioseliani, 1936, p. 93). This created a paradox in which the pursuit of security itself deepened dependence. Internal weakness and external orientation thus appear as interconnected processes shaping the state's strategic position.

The Concept of Protection: From Security to Control.

In the Georgian case, the concept of "protection" occupies a central place. Initially perceived as a guarantee of security, it gradually evolved into an instrument of political dependence. The idea of Orthodox unity provided the ideological foundation through which Russia justified its intervention and presented it as both legitimate and necessary.

However, functional analysis demonstrates that this concept was not neutral. It operated as a legal-political mechanism through which influence was progressively expanded and structurally consolidated. Russian diplomatic documents indicate that "protection" was viewed as a means of strengthening positions in the region (AVPRI, f. 5, op. 1, d. 213, l. 9), confirming its instrumental character.

Within this process, a significant transformation becomes evident: protection, initially framed as a security mechanism, evolved into a form of control. It created an asymmetric relationship in which the protected party lost strategic autonomy, while the protecting power acquired the capacity to define political direction. In this way, ideological justification was transformed into a geopolitical instrument and became a key mechanism for the expansion of influence.

Integration into the Imperial System: From Process to Outcome

Georgia's integration into the Russian imperial system should be understood as a prolonged and multi-stage process that encompassed military, diplomatic, and legal components and unfolded within a structurally coherent logic. This process was not the result of a single act; rather, it constituted a gradual transformation through which Georgia progressively lost the capacity for independent action and became incorporated into an expanding system of imperial influence. Integration, therefore, should not be interpreted as a discrete political event, but as a dynamic process involving the transformation and institutionalization of forms of power.

Within this transformation, the military factor created the initial conditions, diplomatic practice ensured the formalization of relations, and legal mechanisms consolidated the achieved results and transformed them into a stable political reality. It was precisely the interaction among these three components that determined

both the effectiveness of the integration process and its long-term outcomes. As a result, influence gradually acquired a systemic character and ceased to depend solely on the periodic use of force.

As Ronald Suny observes, by the end of the eighteenth century Georgia had already entered the Russian sphere of influence, despite the formal preservation of sovereignty (Suny, 1994, p. 62). This situation reflects an intermediate form of imperial governance in which formal independence coexists with actual political dependence. Such a dual condition indicates that integration can occur not only through direct annexation, but also through the structural expansion of influence, which progressively constrains sovereign agency.

Georgian historiography emphasizes that this process ultimately led to the transformation of Georgia's political space and its incorporation into the imperial structure (Guruli, 2012, p. 55). This transformation involved not only territorial change, but also the reconfiguration of the political system, within which local institutions gradually came under the influence of imperial order. Integration, in this sense, should be understood as a structural transformation encompassing changes in governance, political relations, and the distribution of power.

The analysis of this process demonstrates that integration was not based on a single decision, but on a consistent mechanism through which dependence was gradually transformed into an institutionalized order. This mechanism relied on the expansion of influence through legal formalization, which ensured both its stability and reproducibility. As a result, Georgia became a space in which imperial policy operated as a normatively reinforced and structurally organized system.

Thus, Georgia's integration into the Russian imperial system should be assessed as the logical outcome of imperial strategy, in which military, diplomatic, and legal instruments were combined to create a durable form of power. This process reflects a model of imperial governance in which influence is transformed into a systemic and institutional reality, ultimately shaping the trajectory of regional political development.

Generalization: The Georgian Case as an Imperial Model

The Georgian case provides an opportunity not only to describe a specific historical process, but also to formulate a theoretical generalization of the core characteristics of Russian imperial strategy. This strategy was based on the synthesis of force, law, and ideology, through which a structurally organized and normatively reinforced system of hegemonic influence was established. The interaction of these three components determined the effectiveness of imperial policy and ensured the durability of its outcomes.

Within this process, Georgia became the space in which this synthesis assumed a practical and fully developed form. Military force created the factual foundation that defined the balance of power; legal formalization ensured the legitimation of this balance and its transformation into a recognized political order; and ideological justification reinforced the acceptance of this order at both domestic and international levels. The unity of these three elements thus produced a functional model of imperial policy that extended beyond the mere application of force and was grounded in its institutionalization.

For this reason, the history of Georgia in this period should be interpreted not only as part of national history, but also as an analytical example of imperial policy that allows for a deeper understanding of the mechanisms of power organization. In this context, Georgia represents not merely an object of imperial action, but a space in which the fundamental principles of imperial strategy were articulated and made visible. It demonstrates how regional realities can become experimental arenas of imperial policy and how local processes are transformed into components of broader geopolitical strategies.

Accordingly, the Georgian case demonstrates that imperial expansion is not solely a military process and cannot be explained exclusively through the use of force. It constitutes a complex transformation in which force, law, and ideology are integrated to produce a new political reality. Within this reality, hegemony emerges not as a temporary advantage, but as a structurally embedded and normatively reinforced order that ensures the stability and reproducibility of influence.

Thus, the Georgian example provides grounds for concluding that the success of imperial strategy depends not only on military capabilities, but also on the ability to transform those capabilities into a legally legitimized and ideologically justified system. It is precisely through this transformation that hegemony is created—one that is far more durable than any temporary military superiority and that ultimately determines the trajectory of regional political development in the long term.

Conclusion: From Military Power to Legal Hegemony — A Model of Imperial Transformation in the South Caucasus

The geopolitical transformation of the South Caucasus in the second half of the eighteenth century should be interpreted not as a coincidental convergence of historical events, but as a structurally organized process through which forms of power were transformed into more complex, institutionally consolidated, and normatively legitimized configurations. The analysis presented in this study demonstrates that the success of the Russian Empire in the region was determined not solely by military superiority, but by its capacity to convert that superiority into a legally structured and durable hegemonic system.

The central thesis of the research—military success, legal formalization, and the formation of hegemonic order—is confirmed through both empirical and theoretical analysis, allowing us to identify a universal mechanism of imperial policy. This three-stage model transcends the specific historical context and acquires broader analytical significance, as it reflects the logic through which power is transformed into a stable political order.

At the first stage, military force establishes factual reality and determines the balance of power. The Russo-Ottoman wars of 1768–1774 and 1787–1791 should be understood as instruments of geopolitical restructuring, through which Russia consolidated its position in the Black Sea basin and secured strategic initiative toward the South Caucasus. However, military success alone is insufficient for long-term domination, as it merely creates an opportunity that requires subsequent institutional and legal consolidation.

At the second stage, these military outcomes are formalized through legal mechanisms, transforming *de facto* superiority into a component of international law. The Treaties of Küçük Kaynarca and Jassy must therefore be interpreted as normative instruments that legitimize and stabilize military achievements. At this level, power acquires recognized form and becomes embedded within the regulatory framework of international relations.

Simultaneously, legal discourse undergoes a fundamental transformation, functioning as a technology of power. Law ceases to be a neutral regulator and becomes an active instrument through which states expand and consolidate their influence. The right to protect Orthodox Christians serves as a clear example of how humanitarian formulations can be converted into legal grounds for political intervention. In this way, legal norms acquire an instrumental character and become integral to geopolitical strategy.

At the third stage, a hegemonic order emerges, grounded not only in force but in its normative recognition. This stage represents the most advanced form of imperial policy, as it ensures stability of influence while reducing the need for direct coercion. Once legitimized through legal and diplomatic means, power becomes self-reinforcing and reproducible, functioning as a structural system.

Legal hegemony, as the final form of this process, represents a more sophisticated phase of imperial governance, in which power partially shifts into a self-regulating mode. The hegemon no longer relies on constant military demonstration, as its influence is already secured through legal and diplomatic mechanisms that guarantee recognition and stability. Thus, force and law merge into a unified system that sustains long-term political control.

The case of Georgia is particularly significant in this context, as it represents a space where this model assumes concrete and practical form. Its geopolitical position and internal political conditions created a

favorable environment for the implementation of imperial strategy. Georgia's integration into the Russian sphere of influence was not a singular event, but a multi-stage process in which military, diplomatic, and legal mechanisms operated sequentially to construct a system of structural dependence.

The concept of "protection" occupies a central place in this process, illustrating the transformation of an ideological argument into a geopolitical instrument. Initially perceived as a means of ensuring security, it gradually evolved into a form of political control and legally institutionalized dependency. This transformation demonstrates that ideology in imperial policy functions not merely as rhetoric, but as a strategic tool.

Georgia's integration into the imperial system reflects an intermediate model of governance, in which formal sovereignty coexists with actual dependency. This condition indicates that hegemony does not necessarily require direct political control; it can persist even when formal independence is maintained, provided that the effective scope of state action is determined by an external power.

Thus, the experience of the South Caucasus in the eighteenth century reveals that imperial expansion is a complex process in which force, law, and ideology converge to create a new political reality. Within this framework, hegemony emerges as a more устойчиво and enduring form of dominance than temporary military superiority, shaping the long-term trajectory of regional political development.

Conclusion: The present study demonstrates that Russian imperial policy in the South Caucasus in the second half of the eighteenth century cannot be assessed solely through the prism of military achievements. Rather, it constituted a multi-layered and coherent system in which military operations, diplomatic negotiations, and legal instruments were closely interconnected and collectively ensured the realization of geopolitical objectives.

The analysis of the Treaties of Küçük Kaynarca (1774) and Jassy (1791) reveals that these documents did not merely reflect an already existing balance of power; on the contrary, they actively produced a new political reality. The formulations embedded in the treaties—particularly the principles of "protection" and "guardianship"—should be understood not only as legal norms, but also as political instruments through which Russia legitimized its influence within the Ottoman sphere.

This approach is especially evident in the case of Georgia. While formal statehood was preserved, it gradually lost its substantive content, as key components of foreign and partially internal policy were transferred under imperial control. As a result, a condition emerged that may be defined as a model of limited sovereignty—characterized by the coexistence of formal independence and the systematic reduction of actual political agency.

A comparative perspective encompassing the Balkans and the Middle East confirms that such practices were not unique to the South Caucasus. During the eighteenth and nineteenth centuries, great powers actively employed religious and ethnic arguments to construct legal grounds for intervention. However, in the Russian case, this policy was particularly consistent and strategically oriented, ultimately ensuring the expansion of its influence in the Black Sea region and adjacent geopolitical spaces.

Thus, the study confirms that international law in this period did not function as a neutral system of rules. Instead, it was actively utilized as an instrument for the distribution of power and the advancement of imperial interests. Within this context, developments in the South Caucasus should be interpreted as processes in which legal forms became one of the principal instruments of geopolitical transformation.

The theoretical significance of the research lies in its proposal of an analytical model of imperial policy that integrates multiple methodological approaches into a unified explanatory framework. This approach enables the interpretation of historical processes not merely as chronological sequences of events, but as structurally organized systems governed by an internal logic.

At the core of this model lies the dynamic transformation of power, unfolding through interconnected stages. At the first stage, military force establishes factual reality and determines the balance of power. At the second stage, legal formalization ensures the legitimization of this reality and transforms it into a recognized component of international relations. At the third stage, diplomatic practice consolidates the achieved outcomes and establishes a stable political order.

The integration of these three components produces a durable political system that fundamentally differs from temporary military dominance. It is within this process that the interdependence of force and law becomes particularly evident: force creates opportunity, while legal form ensures the legitimization and stabilization of that opportunity.

In conclusion, the success of Russian imperial policy in the South Caucasus was determined not only by military strength, but also by its capacity to formalize that strength through legal and diplomatic means. This approach enabled not only the consolidation of achieved results but also their long-term preservation.

Accordingly, the transformation of the South Caucasus in the eighteenth century should be understood as a transition from military confrontation to a legally consolidated political order. It is precisely within this transformation that the essential characteristic of imperial policy is revealed—the capacity of power to evolve into a stable and reproducible system.

The original contribution of this research lies in its formulation of an integrated analytical model of imperial expansion, which unites military force, legal formalization, and diplomatic practice within a single framework. In contrast to traditional studies that focus on isolated factors, this approach demonstrates how these elements interact and produce a durable political order.

Furthermore, the study develops the concept of “legal hegemony,” according to which military success is transformed into a normatively grounded and institutionally stable system. The proposed three-stage model—military capability, legal legitimization, and political consolidation—can also be applied to the analysis of other historical processes.

Bibliography

A. Georgian Historiography

Baramidze, I. (2024). *History of Georgian Statehood*. Batumi: Batumi Shota Rustaveli State University.

Guruli, V. (2012). *History of Georgia in the 18th Century*. Tbilisi: University Press.

Vachnadze, M. (2009). *Foreign Policy of Georgia in the 18th Century*. Tbilisi: Metsniereba.

Ioseliani, P. (1936). *Essays on the History of Georgia*. Tbilisi: State Publishing House.

B. Russian Historiography and Archival Materials

Dubrovin, N. F. (1897). *History of the War and Russian Rule in the Caucasus* (Vols. 1–6). St. Petersburg: Imperial Academy of Sciences Press.

Solovyov, S. M. (1886). *History of Russia from the Earliest Times* (Vol. 28). Moscow: University Press.

Yuzefovich, T. (2005). *The Treaty of Küçük Kaynarca and Russia's Eastern Policy*. Moscow: Nauka.

Archive of Foreign Policy of the Russian Empire (AVPRI). Fond 5, Opis 1, File 213; Opis 2, Files 171, 176, 182. Russian State Military-Historical Archive (RGVIA). Fond 52, Opis 1, File 329.

C. Western Monographs and Studies

Black, J. (1999). *Eighteenth-century Europe* (2nd ed.). London: Macmillan.

Cleveland, W. L., & Bunton, M. (2016). *A history of the modern Middle East* (6th ed.). Boulder, CO: Westview Press.

Davison, R. H. (1976). Russian skill and Turkish imbecility: The Treaty of Küçük Kaynarca reconsidered. *Slavic Review*, 35(3), 463–483.

Kappeler, A. (2001). *The Russian Empire: A multiethnic history*. Harlow: Longman.

Lang, D. M. (1962). *A modern history of Georgia*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Lieven, D. (2000). *Empire: The Russian Empire and its rivals*. New Haven, CT: Yale University Press.
Suny, R. G. (1994). *The making of the Georgian nation* (2nd ed.). Bloomington: Indiana University Press.

D. Ottoman and General Historiography / Documentary Collections

Aksan, V. H. (2007). *Ottoman wars 1700–1870: An empire besieged*. London: Pearson.
İnalçık, H. (1994). *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300–1600*. Cambridge: Cambridge University Press.
Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (1976). *History of the Ottoman Empire and modern Turkey* (Vol. 1). Cambridge: Cambridge University Press.
Martens, F. F. (Ed.). (1874). *Collection of Treaties and Conventions Concluded by Russia with Foreign Powers* (Vol. 7). St. Petersburg.
Martens, F. F. (Ed.). (1878). *Collection of Treaties and Conventions Concluded by Russia with Foreign Powers* (Vol. 8). St. Petersburg.

დაკარგული ალიანსი: პოლონეთ-საქართველოს დიპლომატიური კავშირი და Intermarium-ი (1918-1921)¹

ხათუნა დიასამიძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოც. პროფესორი

ელ. ფოსტა: khatuna.diasamidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9966-0468>

„მოშვებულნი აღმოსავლეთს ჩვენ მივიღებოდით მუდამ დასავლეთისკენ. ამ ღებობილებით არის დაღარული ყოველი ხვეული ჩვენი ისტორიის; ...ჩვენ მუდამ გვქონდა ტრაგედია გეოგრაფიის... ჩვენ შევჩერდით შუა გზაზე: აღმოსავლეთსაც მოვსცილდით და ვერც დასავლეთს ვეზიარეთ...“

გრ. რობაქიძე (ევროპის სოციალისტურ დელეგაციას მწერალთა სახელით, თბილისი, 1920 წლის სექტემბერი)

აბსტრაქტი: სტატიაში შესწავლილია 1918-1921 წლებში საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და პოლონეთის რესპუბლიკას შორის სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის დამყარების მცდელობები იოზეფ პილსუდსკის Intermarium-ის გეოპოლიტიკური კონცეფციის ფარგლებში. გაანალიზებულია, როგორ გადაიკვეთა პოლონეთის და საქართველოს სტრატეგიული ინტერესები იოზეფ პილსუდსკის ფედერალისტურ ხედვასთან და რა ადგილი ეკავა პოლონურ-ქართულ სამხედრო-პოლიტიკურ თანამშრომლობას ამ გეოპოლიტიკურ კონცეფციაში. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა 1920 წლის გაზაფხულზე ტიტუს ფილიპოვიჩის დიპლომატიურ მისიას, როგორც სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობის დამყარებისკენ მიმართულ უმნიშვნელოვანეს ინიციატივას. კვლევა აჩვენებს, რომ აღნიშნული ინიციატივის წარუმატებლობა განაპირობა ურთიერთდაკავშირებულმა სამხედრო, გეოპოლიტიკურმა და ლოჯისტიკურმა ფაქტორებმა, მათ შორის ვარშავის ბრძოლაში პოლონეთის გამარჯვების შემდეგ საგარეო-პოლიტიკური პრიორიტეტების ცვლილებამ, საერთაშორისო უსაფრთხოების ეფექტიანი გარანტიების არარსებობამ, სამხრეთ კავკასიაში ბოლშევიკური რუსეთის ექსპანსიამ და სახმელეთო თუ საზღვაო კომუნიკაციების სირთულემ. დასკვნის სახით ნაჩვენებია, რომ მიუხედავად საქართველოსა და პოლონეთის ორმხრივი სტრატეგიული ინტერესებისა, აღნიშნულმა გარემოებებმა შეუძლებელი გახადა როგორც სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის ჩამოყალიბება, ისე Intermarium-ის ფარგლებში საქართველოსთან სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობის სახელმწიფოებრივ დონეზე განხორციელება.

საკვანძო სიტყვები: პოლონეთი; საქართველო; Intermarium; იოზეფ პილსუდსკი; სამხედრო ალიანსი; დიპლომატიური ურთიერთობები; საბჭოთა რუსეთი.

¹ კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის საგრანტო პროექტის – „პოლონელების დეპორტაცია საქართველოში და პოლონურ-ქართული გეოპოლიტიკური თანამშრომლობა (1830-1921)“ ფარგლებში. პროექტის შიფრია FR-22-9832

შესავალი. 1914-1918 წლები არაერთი ხალხის ისტორიაში აღმოჩნდა გარდამტეხი. დიდი იმპერიების (ავსტრია-უნგრეთი, გერმანია, რუსეთი, ოსმალეთი) ადგილას გაჩნდა ახალი, ერთმანეთისგან განსხვავებული ტერიტორიული, დემოგრაფიული და პოლიტიკური მასშტაბის, თუმცა, რიგ შემთხვევაში, მსგავსი ისტორიული გამოცდილების მქონე სახელმწიფოები. მათ მიზანს თავიდანვე წარმოადგენდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის და გარემოებათა სასურველი თანხვედრის შედეგად მოპოვებული დამოუკიდებლობის შენარჩუნება. ამ ქვეყნების ერთი ნაწილის ისტორია თვითგამორკვევის იდეის რეალიზების საინტერესო მაგალითად დარჩა, მეორე ნაწილისა კი სუვერენული სახელმწიფოს მშენებლობისა და მისი საერთაშორისო აღიარებისათვის ბრძოლის წარუმატებელ გამოცდილებად იქცა.

ერთმანეთისგან ათასობით კილომეტრით დაშორებულ, 1918 წლის 26 მაისს და 11 ნოემბერს დამოუკიდებლობაადგენილ საქართველოსა და პოლონეთის რესპუბლიკებს ბევრი რამ ჰქონდათ საერთო: მდიდარი ისტორიული წარსული; რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში იძულებით ყოფნის, ისტორიულ-სამართლებრივი თვალსაზრისით განსხვავებული, თუმცა ეროვნული ღირსების შემლახველი გამოცდილება; პირველი მსოფლიო ომის შედეგად შექმნილი ახალი გეოპოლიტიკური რეალობის პირობებში დამოუკიდებლობის მოპოვება და საერთაშორისო აღიარებისთვის ბრძოლა; ბოლშევიკური რუსეთის ექსპანსიონიზმის პირობებში სახელმწიფოებრიობის დაცვა. მსგავსი აღმოჩნდა მათი შემდგომი ბედიც: 1921 წელს საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაცია და დამოუკიდებლობის ლიკვიდაცია, ხოლო 1939 წელს ნაცისტური გერმანიისა და საბჭოთა კავშირის მიერ პოლონეთის დაპყრობა, მისი დამოუკიდებლობის ლიკვიდაცია და ტერიტორიის ორ ოკუპანტ სახელმწიფოს შორის განაწილება. ამგვარად, საქართველომ და პოლონეთმა, სახელმწიფოებრივი არსებობის თვალსაზრისით, არსებითად მსგავსი ისტორიული გზა გაიარეს. თუმცა, ამ ტრაგიკულ მოვლენებამდე ორივე ახლადშექმნილმა სახელმწიფომ, საკუთარი უსაფრთხოებისა და ეროვნული ინტერესების დაცვის მიზნით, იმდროინდელი რთული საერთაშორისო ვითარების პირობებში, ერთმანეთთან თანამშრომლობის დამყარება სცადა. 1918-1920 წლებში საბჭოთა რუსეთისგან მომდინარე საერთო საფრთხემ ორ სახელმწიფოს შორის დიპლომატიური ურთიერთობების განვითარებისათვის ხელსაყრელი წინაპირობები შექმნა, რასაც შედეგად მოჰყვა მოკლევადიანი, თუმცა მნიშვნელოვანი თანამშრომლობა.

დამოუკიდებლობაადგენილი პოლონეთის რესპუბლიკის მთავრობის მეთაურმა იოზეფ პილსუდსკიმ (1867-1935) მიზნად დაისახა, საბჭოთა რუსეთი რაც შეიძლება დისტანცირებული ყოფილიყო იმ ადგილიდან, სადაც პოლონური სახელმწიფო ყალიბდებოდა, რომ თავიდან აეცილებინა რუსეთის მიერ პოლონეთის სუვერენიტეტის ხელაღსახალი შეზღუდვა (Borzecki, 2008, p. 28). აღნიშნულის მისაღწევად საუკეთესო გზას პილსუდსკი რუსული სახელმწიფოს დასუსტებაში ხედავდა. პოლონელი ლიდერის გეოპოლიტიკური ხედვის მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენდა რუსეთისგან არარუსი ხალხებით დასახლებული ტერიტორიების ჩამოშორება და პოლონეთის ეგიდით, ანტირუსული სამხედრო-პოლიტიკური კოალიციის ფორმირება, რომელშიც ბალტიისპირეთის ქვეყნები და ფინეთიც გაერთიანდებოდნენ. იმავდროულად, პილსუდსკი ცდილობდა რუსი ემიგრანტი პოლიტიკოსების დარწმუნებას, რომ მიეღოთ მკაცრად ეთნიკურ საზღვრებში მოქცეული რუსული სახელმწიფოს კონცეფცია, რომელსაც ის „მესამე რუსეთს“ უწოდებდა, წითელი ან თეთრი რუსეთისგან განსხვავებით (Borzecki, 2008, p. 28).

ერთი შეხედვით რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლის მრავალსაუკუნოვანი ტრადიცია, სამხედრო პოტენციალი, კულტურული და ეკონომიკური რესურსები, ევროპის წამყვან სახელმწიფოთა მხარდაჭერა პოლონეთს საშუალებას აძლევდა, დახმარებოდა უკრაინის, ბელორუსის, ლატვიისა და ლიეტუვის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობებს. ამ გზით ვარშავა მიზნად ისახავდა ნებაყოფლობითი ფედერაციის შექმნას, სადაც მას წამყვანი როლი ექნებოდა უმნიშვნელოვანესი

პოლიტიკური და სამხედრო საკითხების გადაწყვეტისას. აღნიშნული გაერთიანების ფორმირება კი მნიშვნელოვნად შეზღუდავდა რუსეთის ექსპანსიონისტურ გეგმებს ამ რეგიონში (Borzecki, 2008, p. 28).

პილსუდსკის გეოპოლიტიკური ხედვა ისტორიაში „ინტერმარიუმის“ – Intermarium – „მიენძიმო-ჟე“ – Międzymorze-ს სახელწოდებით არის ცნობილი, რაც ქართულად ნიშნავს „ზღვათაშორისს“. გეოგრაფიული თვალსაზრისით, იგი ბევრად უფრო ვრცელ არეალს მოიცავდა, ვიდრე ზემოხსენებული ფედერაციის პროექტი. მართალია, თავდაპირველად მხოლოდ ბალტიისა და შავ ზღვებს შორის არსებული ტერიტორიების გაერთიანების იდეას წარმოადგენდა, მაგრამ, პილსუდსკის გაფართოებულ გეგმებში Intermarium-ის კონცეფცია უკვე გულისხმობდა ბალტიის, შავ და ადრიატიკის ზღვებს შორის მოქცეულ სახელმწიფოთა ფედერაციული თუ კონფედერაციული გაერთიანების შექმნას. ამ ბლოკის მიზანი აღმოსავლეთით – ბოლშევიკური რუსეთის, ხოლო დასავლეთით – დროებით დამარცხებული, მაგრამ რევანშისტულად განწყობილი გერმანიის მხრიდან მომავალი საფრთხეების მოგერიება იყო. გეოგრაფიული მდებარეობა და შავ ზღვაზე გასასვლელი, პილსუდსკის ანტირუსულ სტრატეგიაში საქართველოს პოტენციურად მნიშვნელოვან სამხრეთ-აღმოსავლეთ პარტნიორად აქცევდა.²

1920 წლის მარტის ბოლოს ვარშავამ თბილისში ტიტუს ფილიპოვიჩის მეთაურობით დიპლომატიური მისია გამოგზავნა. მხარეებმა სამხედრო შეთანხმების გაფორმების შესაძლებლობა მოლაპარაკებების ფარგლებში აქტიურად განიხილეს, თუმცა, პროცესის დასრულება ვერ მოხერხდა. 1920 წლის აპრილის ბოლოს, აზერბაიჯანის გასაბჭოებისა და ბაქოში ტ. ფილიპოვიჩის დაპატიმრების შემდეგ, მოლაპარაკებები შეწყდა. 1921 წლის 11 თებერვალს წითელი არმია საქართველოში შემოიჭრა, ხოლო 25 თებერვალს თბილისი დაიკავა. შედეგად, პოლონეთ-საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის შექმნის მცდელობა ამ ეტაპზე ჩაიშალა.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია 1918-1921 წლებში პოლონეთ-საქართველოს შორის სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის ჩამოყალიბების მცდელობებისა და მისი ჩაშლის მიზეზების შესწავლა. კვლევის ფარგლებში გაანალიზებულია, როგორ გადაიკვეთა პოლონეთის და საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკური ინტერესები პილსუდსკის Intermarium-ის კონცეფციასთან და რა ფაქტორებმა შეუშალა ხელი ამ თანამშრომლობის ინსტიტუციონალიზაციას.

1918-1921 წლების პოლონურ-ქართული ურთიერთობების „ინტერმარიუმის“ (Intermarium) კონტექსტში შესწავლის ისტორიოგრაფია საკმაოდ მწირია. ამასთანავე, თვალში საცემია პოლონელი და ქართველი მკვლევრების განსხვავებული აქცენტები. ქართული ისტორიოგრაფია, მეტწილად, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დიპლომატიური აღიარების პრობლემატიკასა და ამ პროცესში კონკრეტული პირების (მისიების ხელმძღვანელები, ემიგრანტები) როლს იკვლევს. პოლონურ სამეცნიერო ლიტერატურაში კი დომინირებს პილსუდსკის ფედერალისტური კონცეფციის ანალიზი და კავკასიის – განსაკუთრებით კი საქართველოს – სტრატეგიული ფუნქციის შეფასება ანტისაბჭოთა სტრატეგიის ჩრდილში. გარდა ამისა, აშკარაა პირველწყაროების შედარებით სუსტი ურთიერთგამოყენებაც. წარმოდგენილ ნაშრომში შევეცადეთ პოლონურ-ქართული ურთიერ-

² ვ. მატერსკი თავის სტატიაში „ტიტუს ფილიპოვიჩის მისია თბილისში (1920 წლის აპრილი)“ აღნიშნავს, რომ „ქართველებისა და პოლონელების ისტორიული ზედის მსგავსებასა და რომანოვების იმპერიის ბატონობისგან გათავისუფლების საქმეში მათი თანამშრომლობის შესაძლებლობას იოზეფ პილსუდსკიმ ყურადღება დიდი ხნით ადრე მიაქცია, ვიდრე ამისთვის რეალური პირობები შეიქმნებოდა. როდესაც იგი ემიგრაციაში, ლონდონში (1891-1903), პოლონეთის დამოუკიდებლობისათვის მუშაობდა, თავისი უახლოესი თანამოაზრეების – ტიტუს ფილიპოვიჩისა და ვიტოლდ იოდკო-ნარკევიჩის მეშვეობით დაამყარა კავშირები ქართველ დამოუკიდებლობისთვის მებრძოლ მოღვაწეებთან“. პილსუდსკის მხრიდან ქართველებით დაინტერესება, როგორც ისტორიული ზედის მსგავსებით, ისე ამიერკავკასიაში გადასახლებულ პოლონელთა მიმართ ქართველების ტრადიციულად კეთილგანწყობილი, მეგობრული დამოკიდებულებით უნდა ყოფილიყო განპირობებული (Materski, 1991, p. 26).

თობების განხილვა Intermarium-ის სტრატეგიული კონცეფციის ფარგლებში და მათი შეფასება არა მხოლოდ ორმხრივი დიპლომატიის, არამედ რეგიონული უსაფრთხოების კონტექსტშიც.

პოლონეთსა და საქართველოს შორის 1918-1921 წლებში სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის ჩამოყალიბების მცდელობა, მოლაპარაკებების მიმდინარეობა, ტ. ფილიპოვიჩის მისიის როლი და პროექტის ჩაშლის მიზეზები დღემდე კომპლექსური კვლევის საგანი არ გამხდარა. არსებული ნაშრომები უმეტესად ყურადღებას ამახვილებს Intermarium-ის კონცეფციაზე, პოლონეთის აღმოსავლურ პოლიტიკაზე ან ორმხრივი დიპლომატიური ურთიერთობების ცალკეულ ასპექტებზე, მაშინ როდესაც პოლონეთ-საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობის მცდელობა ერთიან კვლევით ჭრილში ნაკლებად არის გაანალიზებული.

წინამდებარე ნაშრომი აღნიშნული ხარვეზის ნაწილობრივ შევსებას ისახავს მიზნად. იგი ეფუძნება საქართველოს ეროვნული არქივის საისტორიო ცენტრალურ არქივში დაცულ დოკუმენტებს, პოლონურ დოკუმენტურ გამოცემებს, მემუარულ წყაროებს, პერიოდულ პრესასა და ქართულ, პოლონურ და ინგლისურენოვან სამეცნიერო ლიტერატურას.

განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა დოკუმენტების შედგენის გარემოებებს, ავტორობას, ადრესატს, კონფიდენციალურობის ხარისხსა და ოფიციალური პრესის ცნობებთან მათ შესაბამისობას. პოლონეთ-საქართველოს ურთიერთობები გაანალიზებულია ორმხრივი ინტერესებისა და პილსუდსკის ფედერალისტური პოლიტიკის ურთიერთმიმართების ასპექტში. ამგვარი ანალიზი საშუალებას იძლევა, შეფასდეს არა მხოლოდ ორმხრივი ურთიერთობების დინამიკა, არამედ Intermarium-ის კონცეფციის პრაქტიკული განხორციელების შესაძლებლობები სამხრეთ კავკასიაში.

მეთოდები. კვლევა ეფუძნება თვისებრივ ისტორიულ მეთოდოლოგიას და იყენებს ისტორიულ-კრიტიკულ და შედარებით ისტორიულ მეთოდებს, აგრეთვე წყაროთმცოდნეობით ანალიზს.

კვლევის ძირითად წყაროთა ბაზას წარმოადგენს ქართული და პოლონური საარქივო დოკუმენტები, დიპლომატიური მიმოწერა, ოფიციალური აქტები, იმდროინდელი ქართული და უცხოური პრესის მასალები, მემუარები. წყაროები გაანალიზებულია ისტორიზმისა და ობიექტურობის პრინციპების დაცვით, მათი წარმომავლობის, სანდოობისა და ინფორმაციული ღირებულების კრიტიკული შეფასების საფუძველზე. სხვადასხვა ტიპისა და წარმომავლობის წყაროების ურთიერთშეჯერების გზით განხორციელდა 1918-1921 წლებში პოლონეთსა და საქართველოს შორის სამხედრო-დიპლომატიური თანამშრომლობის მცდელობის მიზეზების, განვითარების დინამიკისა და წარუმატებლობის განმაპირობებელი ფაქტორების რეკონსტრუქცია და ინტერპრეტაცია.

რაც შეეხება საკითხთან დაკავშირებულ სამეცნიერო ლიტერატურას, კვლევაში გამოყენებულია ზ. ავალიშვილის, ნ. კირთაძის, ბ. კობახიძის, ო. ჯანელიძისა და სხვა ქართველი ისტორიკოსების ნაშრომები, რომლებშიც განხილულია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკისა და საერთაშორისო მდგომარეობის საკითხები. პილსუდსკის აღმოსავლური პოლიტიკის, Intermarium-ის კონცეფციისა და პოლონეთის გეოპოლიტიკური ხედვების შესწავლაში ვეყრდნობით მ. ძევანოვსკის, ი. ბორზენცკის, ფ. კაზემზადეს, ა. ვაინგერტნერს, სარალიძეს და სხვა ავტორებს. პოლონეთ-საქართველოს ურთიერთობების, ტ. ფილიპოვიჩის მისიისა და შესაბამისი დოკუმენტური მასალის კვლევისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ვ. მატერსკისა და მ. ვლოდარჩიკის ნაშრომებს.

მსჯელობა. ტერმინი *Intermarium*, როგორც ითქვა, ლათინურად ზღვებს შორის არსებულ სივრცეს ნიშნავს და თავდაპირველად ბალტიისა და შავ ზღვებს (მოგვიანებით გაფართოვდა ადრიატიკის ზღვამდეც) შორის განლაგებულ სახელმწიფოთა გაერთიანების იდეას გულისხმობდა. Intermarium-ის ისტორიული წინაპირობების მოკლე მიმოხილვა აუცილებელია, რათა გამოიკვეთოს ის პოლიტიკური იდეები და პროექტები, რომლებიც სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდში ჩამოყალიბდა და გარკვეულწილად აისახა პილსუდსკის გეოპოლიტიკური ხედვის ფორმირებაზე. ამ კონცეფციის წარმოშობა არ უკავშირდება პოლონეთის ისტორიის მხოლოდ ერთ კონკრეტულ მომენტს ან

პიროვნებას; მისი სათავეები ჯერ კიდევ პოლონეთ-ლიეტუვის თანამეგობრობის (Rzeczpospolita) ეპოქაში იღებს სათავეს.

მაგალითისთვის, XVI საუკუნის შუა ხანებში, მოსკოველ მთავართა პრეტენზიებმა აღმოსავლეთ სლავებით დასახლებულ იმ მიწებზე, რომლებიც მოცემული მომენტისათვის რეჩ-პოსპოლიტას შემადგენლობაში შედიოდა, პოლონეთ-ლიეტუვას სახელმწიფო სტრუქტურის შესახებ აქამდე უყურადღებოდ დატოვებული კითხვები წამოჭრა. კერძოდ, რეჩ-პოსპოლიტა უნდა დარჩენილიყო დუალისტურ სახელმწიფოდ, თუ აღმოსავლეთ სლავურ მოსახლეობასაც დათმობოდა სათანადო ადგილი მოცემულ კავშირში? ეს კითხვა მჭიდრო კავშირში იყო იმ პრობლემასთანაც, თუ ვინ იყო კიევის კანონიერი მემკვიდრე (Dziewanowski, 1969, p. 379).

როგორც პოლონეთ-ლიეტუვას, ისე მოსკოვს საკუთარი პოზიციების გასამყარებლად არაერთი არგუმენტის მოყვანა შეეძლო. მოსკოვის პრეტენზიები არსებითად დინასტიურ და რელიგიურ ხასიათს ატარებდა. მათი შეფასებით, ლიეტუველებმა და პოლონელებმა ყოფილი კიევის რუსეთის დასავლეთი სემენტები „თათრული უღლისა“ და ადგილობრივი მთავრების დროებითი სისუსტის წყალობით შეიერთეს. მოსკოვის მეფე თავს კიევის ერთადერთ კანონიერ მემკვიდრედ, „რუსული მიწების გამაერთიანებლად“ და იმ ტერიტორიების მბრძანებლად მიიჩნევდა, სადაც ოდესღაც რიურიკების დინასტია მართავდა. ბიზანტიის დაცემის შემდეგ კი მოსკოვის დიდი მთავარი მართლმადიდებლური ეკლესიის უპირატეს დამცველად მოგვევლინა. შესაბამისად, მის მოვალეობად განისაზღვრა მართლმადიდებელი მოსახლეობის „ლათინური უღლისგან“ გათავისუფლება და მათი საკუთარი კვერთხის ქვეშ გაერთიანება (Dziewanowski, 1969, p. 379).

რუსეთის მსგავსად, საკუთარი ტერიტორიული პრეტენზიების ისტორიული დასაბუთების მცდელობით გამოირჩეოდა პოლონური მხარეც, რაც განსაკუთრებით ნათლად გამოჩნდა XIX საუკუნის პოლონური ემიგრაციის, კერძოდ Hôtel Lambert-ის (პარიზი) დაჯგუფების სტრატეგიაში.

ამ დაჯგუფების ინიციატივითა და დაახლოებით ათწლიანი მუშაობის შემდეგ, 1859 წელს გამოიცა რუკა „Karta dawnej Polski“. რუკის შექმნა რამდენიმე მიზანს ემსახურებოდა: 1. პოლონეთ-ლიეტუვას თანამეგობრობის საზღვრების დემონსტრირებას 1772 წლის მდგომარეობით და პოლონეთის დამოუკიდებლობის იდეის პოპულარიზაციას; 2. რუკაზე დატანილ ტერიტორიებზე პოლონეთის ისტორიული უფლების დოკუმენტურ დასაბუთებას და არსებულ საზღვრებში პოლონეთის დამოუკიდებლობის აღდგენის აუცილებლობაზე ხაზგასმას; 3. აჯანყების შემთხვევაში რუკის პრაქტიკულ ინსტრუმენტად გამოყენებას (1831 წლის ნოემბრის აჯანყების ჩაშლის ერთ-ერთ მიზეზად პოლონეთის ერთიანი სტანდარტული რუკის არარსებობასაც ასახელებენ) (Zajac, 2020, pp. 327-354).

ვფიქრობთ, რომ Hôtel Lambert-ის პოლიტიკური ხედვა შეიძლება ჩაითვალოს Intermarium-ის კონცეფციის ერთ-ერთ წინამორბედად, რადგან ორივე ეფუძნებოდა რუსეთის გეოპოლიტიკური გავლენის შეზღუდვის იდეას დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამშრომლობის გზით.³ თუმცა Hôtel Lambert-ის პროექტი, უპირველესად, პოლონეთის სახელმწიფოებრიობის აღდგენის მიზანს ემსახურებოდა, მაშინ როდესაც Intermarium უკვე სახელმწიფოთაშორისი უსაფრთხოების სისტემისა და რეგიონული თანამშრომლობის ჩამოყალიბებას ისახავდა მიზნად. ამასთანავე, ეს კონცეფციები წარმოადგენდა არა ერთი და იგივე პოლიტიკური პროექტის უწყვეტ განვითარებას, არამედ სხვადასხვა ისტორიულ ვითარებაში ჩამოყალიბებულ, შინაარსობრივად ნაწილობრივ მსგავს, თუმცა განსხვავებული მიზნებისა და გეოპოლიტიკური კონტექსტის მქონე ხედვებს.

³ პოლონელი ისტორიკოსი პ. ვაინგერტნერი Hôtel Lambert-ის დაჯგუფების ლიდერის – თავად ადამ იეჟი ჩარტორისკისთან დაკავშირებით აღნიშნავს, რომ იგი იზიარებდა მომავალი რესპუბლიკის ფედერაციული მოწყობის გეგმებს და საფრანგეთის, ინგლისის და თურქეთის მხარდაჭერით ჩეხეთთან, სლოვაკეთთან, უნგრეთთან, რუმინეთთან და სამხრეთ სლავების ხალხებთან ერთად ფედერაციის შექმნის საკითხსაც განიხილავდა (Wain-gertner, 2022, p. 34).

Intermarium-ის გეოპოლიტიკური კონცეფციის საბოლოო სახით ჩამოყალიბება უკავშირდება ი. პილსუდსკის – 1918-1922 წლებში პოლონეთის სახელმწიფოს მეთაურს. მიუხედავად სოციალისტურ მოძრაობაში მისი აქტიური წარსულისა, იგი, უპირველეს ყოვლისა, ძლიერი ეროვნული სახელმწიფოს მშენებლობაზე ორიენტირებული პოლიტიკური ლიდერი იყო. ამასთან, ნებისმიერ სხვა პოლონელზე მეტად წარმოადგენდა იმ პოლიტიკურ მოღვაწეს, რომელიც როგორც რუსეთის, ისე მოგვიანებით (1917 წლიდან) გერმანიისთვისაც მიუღებელი აღმოჩნდა (Wiatr, 1988, p. 12). პილსუდსკი ომისშემდგომი ევროპის გეოგრაფიული ცვლილებების ინტერპრეტაციას პოლონეთის ეროვნული ინტერესებიდან და უსაფრთხოებიდან გამომდინარე ახდენდა: ბოლშევიზმისა და გერმანული რევანშიზმისგან პატარა სახელმწიფოების ცალ-ცალკე დაცვა ვერ მოხერხდებოდა. მხოლოდ ერთიანი სისტემის ამოქმედება შეიძლება გამხდარიყო ახლადშექმნილი სახელმწიფოების დამოუკიდებლობის შენარჩუნების გარანტი. სწორედ ამ პოლიტიკური ხედვიდან გამომდინარეობდა საქართველოს მიმართ პოლონეთის დაინტერესებაც, რადგან კავკასია პილსუდსკის აღმოსავლური სტრატეგიის პრიორიტეტულ მიმართულებას წარმოადგენდა.

პილსუდსკის სტრატეგიული კონცეფცია ორ ურთიერთდაკავშირებულ კომპონენტს ეფუძნებოდა. პირველი იყო „ინტერმარიუმი“ (Intermarium), რომლის გეოგრაფიული არეალი სხვადასხვა პერიოდში ბალტიისა და შავი ზღვების სივრციდან ადრიატიკის მიმართულებითაც ფართოვდებოდა და აქ მდებარე ქვეყნების სამხედრო-პოლიტიკურ ინტეგრაციას ისახავდა მიზნად, ხოლო მეორე – „პრომეთეიზმი“ (Prometheism), რაც ბოლშევიკური ხელისუფლების დესტაბილიზაციისა და დასუსტების მიზნით ყოფილი რუსეთის იმპერიის საზღვრებში მოქცეული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობების მხარდაჭერას გულისხმობდა. თუმცა ღიად რჩებოდა კითხვა, თუ რა ფორმით უნდა განხორციელებულიყო ეს გაერთიანება – ფედერაციის თუ კონფედერაციის სახით. პილსუდსკი სხვადასხვა ეტაპზე ორივე მოდელს განიხილავდა, თუმცა არც ერთის საბოლოო ინსტიტუციური ფორმა მკაფიოდ არ განუსაზღვრავს. ფედერაციული მოდელი, სადაც პოლონეთი წამყვან სახელმწიფოდ მოიაზრებოდა, აშკარად ეწინააღმდეგებოდა ახლადშექმნილ სახელმწიფოთა სუვერენიტეტს; კონფედერაციული მოდელი კი – ნებაყოფლობითი ერთობლიობა – სამხედრო-ლოჯისტიკური თვალსაზრისით პრობლემური იყო. Intermarium-ის განხორციელებას მნიშვნელოვნად აფერხებდა მონაწილე სახელმწიფოთა განსხვავებული საგარეო-პოლიტიკური ინტერესები და მათ შორის არსებული ტერიტორიული დავები (მაგალითად, პოლონეთ-ლიეტუვის, პოლონეთ-უკრაინისა და პოლონეთ-ჩეხოსლოვაკიის ურთიერთობებში არსებული უთანხმოებები).⁴

Intermarium-ის კონცეფციისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა შავ ზღვაზე გასასვლელს. ბალტიისპირეთის სახელმწიფოები – ფინეთი, ესტონეთი და ლატვია – ქმნიდნენ ჩრდილოეთის ფრთას (ზოგიერთი ავტორის მიხედვით, დამოუკიდებელ ჩრდილოეთ ბლოკს); პოლონეთი, ლიეტუვა და ბელორუსი წარმოადგენდნენ ალიანსის ბირთვს; უკრაინა იყო მისი სტრატეგიული ღერძის გაგრძელება სამხრეთის მიმართულებით, ხოლო რუმინეთი და ბულგარეთი – სამხრეთის მიმართულების ძირითადი საყრდენი. ამგვარად ყალიბდებოდა სამი ზღვის – ბალტიის, შავი და ადრიატიკის – სივრცის მომცველი გეოპოლიტიკური სისტემა. სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოები კი ამ სისტემის სამხრეთ-აღმოსავლეთ, ამავე დროს ყველაზე მოწყვლად ნაწილს წარმოადგენდნენ.

⁴ აღნიშნულთან დაკავშირებით, ბრიტანელი ისტორიკოსი შარლოტ ალსტონი აღნიშნავს, რომ პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე ლიეტუვას დელეგაციას უწევდა გამკლავება როგორც თეთრი რუსეთის პოლიტიკური წარმომადგენლობის, ისე პოლონეთის დელეგაციის ტერიტორიულ პრეტენზიებთან. ამასთან, პოლონურ დელეგაციაშიც ერთიანი პოზიცია არ არსებობდა: ფედერალისტები ლიეტუვასთან მჭიდრო პოლიტიკური კავშირის დამყარებას ემხრობოდნენ, ხოლო კონფერენციაზე წამყვან როლს, ძირითადად, ეროვნულ-დემოკრატიული (ანექსიონისტური) ბანაკი ასრულებდა, რომელიც ვილნიუსს ცენტრალიზებული პოლონეთის სახელმწიფოს შემადგენელ ნაწილად განიხილავდა. თავის მხრივ, ლიეტუვა ვილნიუსს საკუთარ ისტორიულ დედაქალაქად მიიჩნევდა (ალსტონი, 2018, გვ. 106).

საქართველოსთვის აღნიშნული კონცეფციის მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობდა, რომ სამხრეთ კავკასია, განსაკუთრებით საქართველო, პილსუდსკის გეოპოლიტიკურ ხედვაში სამხრეთ-აღმოსავლეთის სტრატეგიულ მიმართულებას წარმოადგენდა, თუმცა მისი გეოგრაფიული იზოლაციისა და საერთაშორისო გარემოს გამო ალიანსის ყველაზე დაუცველ ნაწილად მიიჩნეოდა. სწორედ ამ კონტექსტში უნდა შეფასდეს 1918-1921 წლებში პოლონეთ-საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობის დამყარების მცდელობაც.

განმათავისუფლებელი მოძრაობების მხარდაჭერა პილსუდსკის აღმოსავლური პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მიმართულებას წარმოადგენდა და Intermarium-ის სტრატეგიასთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული. მისი ფორმირების წინაპირობად მიჩნეულია პილსუდსკის ვიზიტი ტოკიოში 1904 წლის თებერვალში, როდესაც მან იაპონიის ხელისუფლებას რუსეთის იმპერიაში მცხოვრები არარუსი ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობების მხარდაჭერა შესთავაზა (Piłsudski, 1971, p. 159). ამავე ვიზიტის დროს იაპონიის ხელისუფლებისთვის წარდგენილ მემორანდუმში პილსუდსკიმ რუსეთის იმპერიის მიერ ჩაგრულ ერებს შორის ქართველებიც დაასახელა, რაც ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ საქართველო მის პოლიტიკურ ხედვაში უკვე ამ ეტაპზე მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდა (Jędrzejewicz, 1982, p. 36). აღნიშნული მიდგომა 1918 წლის შემდეგაც შენარჩუნდა. ახლად დამოუკიდებლობამოპოვებული სახელმწიფოებისა და რუსეთის დაქვემდებარებაში დარჩენილი ერების მხარდაჭერა პილსუდსკის სტრატეგიული ხედვის ურთიერთდაკავშირებულ ელემენტებს წარმოადგენდა და, საბოლოოდ, რუსეთის ექსპანსიონისტური პოლიტიკის შეკავებას ისახავდა მიზნად.

კვლევაში გაზიარებულია ის ინტერპრეტაცია, რომლის მიხედვითაც, 1918-1921 წლებში Prometheism, როგორც იდეა, Intermarium-ის გეოპოლიტიკური კონცეფციის პარალელურად ვითარდებოდა, ხოლო მისი ინსტიტუციური ჩამოყალიბება შემდგომ პერიოდს უკავშირდება. ამგვარად, Prometheism-ის იდეა ამიერკავკასიის სახელმწიფოებს (საქართველოს, სომხეთსა და აზერბაიჯანს) პილსუდსკის გეოპოლიტიკურ ჩანაფიქრში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა. სწორედ ამ ურთიერთდაკავშირებული სტრატეგიის ფარგლებში განხორციელდა პოლონეთის დიპლომატიური მისიის გაგზავნა კავკასიაში და განიხილებოდა საქართველოსთან სამხედრო ალიანსის შექმნის შესაძლებლობა.⁵

როგორც უკვე ითქვა, Intermarium-ის განხორციელებას საგრძნობლად აფერხებდა რეგიონული წინააღმდეგობები; მაგრამ არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო საერთაშორისო გარემოც. ვერსალის სამშვიდობო წესრიგით ჩამოყალიბებული ძალთა ბალანსი და დიდი სახელმწიფოების პრიორიტეტები Intermarium-ის პროექტის პრაქტიკულ განხორციელებას ხელს არ უწყობდა. მართალია, დასავლური სახელმწიფოები (რომლებიც თავთავისი ინტერესებიდან გამომდინარე) პოლონეთს საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ მიმართული პოლიტიკის უმნიშვნელოვანეს ფორპოსტად განიხილავდნენ, მაგრამ არ იზიარებდნენ რეგიონში ფართო ფედერაციული თუ კონფედერაციული ბლოკის შექმნის იდეას, რაც აღმოსავლეთ ევროპაში ძალთა ბალანსის შენარჩუნებას მნიშვნელოვნად გაართულებდა. უფრო მეტიც, „საქართველოს საკითხის გადაწყვეტა, მოკავშირეთა თვალთახედვით, რუსეთის მომავლის განსაზღვრას უკავშირდებოდა. საფრანგეთს ერთიანი და განუყოფელი

⁵ ზოგადად, Intermarium-ის გეოგრაფიული საზღვრებისა და Prometheism-ის მასთან მიმართების საკითხი ისტორიოგრაფიაში ერთმნიშვნელოვნად გადაწყვეტილი არ არის და დღემდე ცალკე კვლევის საგანს წარმოადგენს. მკვლევრების ნაწილი Prometheism-ს Intermarium-ის შემადგენელ ელემენტად განიხილავს, ნაწილი კი მას დამოუკიდებელ პოლიტიკურ კონცეფციად მიიჩნევს. ამასთანავე, იოზეფ პილსუდსკის გეოპოლიტიკური ხედვა საერთაშორისო ვითარების ცვლილებების შესაბამისად მუდმივად ტრანსფორმირდებოდა, რის გამოც იცვლებოდა Intermarium-ის გეოგრაფიული ჩარჩოებიც. სავარაუდოდ, სწორედ ამ კონცეპტუალური მოდიფიკაციებისა და პროექტის მიზნების ცვალებადობამაც, გარკვეულწილად, შეუწყო ხელი მისი პრაქტიკული განხორციელების წარუმატებლობას.

რუსეთის აღდგენა სურდა. ამას რამდენიმე მიზეზი ჰქონდა: 1. რუსეთს მსოფლიო ომის მსვლელობისას საფრანგეთის ვალები დაუგროვდა, რომელთა გადახდაზე ბოლშევიკები უარს აცხადებდნენ; 2. ფრანგული კაპიტალი გამოიღვენებოდა რუსეთიდან; 3. დასუსტებული რუსეთი, მომავალში, დამარცხებული გერმანიის რევანშისტული გეგმების პოტენციური მოკავშირე იქნებოდა; 4. ბოლშევიზმის ექსპორტის საფრთხე არსებობდა თავად საფრანგეთში“ (კობახიძე, 2015, გვ. 13). გამონაკლისი არც დიდი ბრიტანეთი იყო: ისიც უპირატესობას ერთიან და განუყოფელ რუსეთს ანიჭებდა (Baramidze, 2020, p. 9). წარმოდგენილი გარემოებები აჩვენებს, რომ საქართველოს საკითხი დასავლეთისთვის დამოუკიდებელ რეგიონულ პრობლემას კი არ წარმოადგენდა, არამედ ე. წ. „რუსული საკითხის“ ნაწილად განიხილებოდა. მიუხედავად ამისა, დასავლეთის ფრთხილი პოლიტიკა არ გამორიცხავდა პოლონეთის დამოუკიდებელ რეგიონულ ინიციატივებს, თუმცა მნიშვნელოვნად ზღუდავდა მათ წარმატების შესაძლებლობას. უფრო მეტიც, ამ საერთაშორისო გარემოში პოლონეთსა და საქართველოს შორის თანამშრომლობის პერსპექტივა სულ უფრო მეტად დამოკიდებული ხდებოდა არა მხოლოდ ორმხრივ ინტერესებზე, არამედ პოლონეთ-საბჭოთა რუსეთის ომის მიმდინარეობასა და ამ უკანასკნელის პოლიტიკაზე სამხრეთ კავკასიაში.

გარდა ამისა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ახლადშექმნილ სახელმწიფოებს – ლიეტუვას, ჩეხოსლოვაკიას, ლატვიას – პოლონეთთან საკუთარი ტერიტორიული დავები ჰქონდათ, რაც ნებაყოფლობითი ფედერაციის/კონფედერაციის შექმნის იდეას რთულად განსახორციელებელს ხდიდა. ამ კონტექსტში, საქართველოსთან ალიანსი – გეოგრაფიული დისტანციისა და სამხედრო-ლოჯისტიკური სირთულეების გამო – მთელი ამ ამბიციური გეოპოლიტიკური კონსტრუქციის ყველაზე სუსტ ნაწილს წარმოადგენდა.

1918 წლის 26 მაისს გამოცხადებული საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა სამხრეთ კავკასიაში შედარებით უფრო სტაბილურ სახელმწიფოებრივ მოდელად მიიჩნეოდა. სოციალ-დემოკრატთა მენშევიკური ფრთის და მისი ლიდერის ნოე ჟორდანიას (1868-1953) ხელმძღვანელობით, საქართველომ ჩამოაყალიბა საპარლამენტო რესპუბლიკა, რომელიც ევროპული სოციალ-დემოკრატიული ტრადიციის ფარგლებში ფუნქციონირებდა და აქტიურად ისწრაფოდა დასავლურ სამყაროსთან ინტეგრაციისკენ.

საქართველო უნიკალური გეოგრაფიული მდებარეობით გამოირჩეოდა. ბათუმის პორტის საშუალებით იგი შავი ზღვის აუზის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სატრანზიტო კვანძს წარმოადგენდა, რომელიც ევროპასა და აზიას შორის სხვადასხვა სახის ტვირთების (ენერგორესურსები, წიაღისეული, სამხედრო დანიშნულების ტვირთები, სამრეწველო პროდუქცია და სხვ.) გადაადგილებას უზრუნველყოფდა.⁶ ამასთანავე, საქართველო შეიძლებოდა ქვეულიყო შავი ზღვის მიმართულებით სამხედრო-ლოჯისტიკური კავშირის ერთ-ერთ ძირითად პუნქტად. სწორედ ამ გეოსტრატეგიულმა მნიშვნელობამ განაპირობა საქართველოს მიმართ პოლონეთის განსაკუთრებული დაინტერესება. მიუხედავად ამისა, ჩრდილოეთიდან – ბოლშევიკური რუსეთის, ხოლო სამხრეთიდან – ოსმალეთის მხრიდან მომდინარე სამხედრო საფრთხეები, აზერბაიჯანსა და სომხეთთან არსებული სასაზღვრო-ტერიტორიული დავების პარალელურად, ქმნიდა რთულ გარემოს, რომელიც საქართველოს ხელისუფლებას საერთაშორისო გარანტიებისა და ალტერნატიული სამხედრო-პოლიტიკური ალიან-

⁶ ამ თვალსაზრისით, ბათუმი ევროპული სახელმწიფოების ყურადღების ცენტრში ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 70-იან წლებში მოექცა; აღნიშნულის შედეგი იყო 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად, საკუთრივ რუსეთის და გასაკვირად, ბათუმის გადაცემა ჩრდილოეთ იმპერიაზე (ჯიბაშვილი, დიასამიძე, 2013, გვ. 241-246). 1919 წელს, საფრანგეთში მიმდინარე კონფერენციაზე მყოფი ქართული დელეგაციაც საქართველოს ეკონომიკურ რესურსებზე, ფოთისა და ბათუმის ნავსადგურებზე საუბრობდა. ევროპის, ცენტრალურ და წინა აზიას შორის ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობების განვითარებაში ამიერკავკასიის და, კონკრეტულად, საქართველოს დიდ როლზე საკუთარ მთავრობას ცნობას აწვდიდა საფრანგეთის სამხედრო მისიის უფროსი საქართველოში პოლკოვნიკი შარდინი (საქართველოს ეროვნული არქივი (სეა), საისტორიო ცენტრალური არქივი (სცა), ფ. 1864, ან. 2, საქ. 376, ფ. 1-8; კირთაძე, 1998, გვ. 12).

სების ძიებისკენ უბიძგებდა. ამასთანავე, აღნიშნული რეგიონული წინააღმდეგობები გავლენას ახდენდა არა მხოლოდ საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობაზე, არამედ მთლიანად სამხრეთ კავკასიის კონსოლიდაციის პერსპექტივაზეც. ეს კონფლიქტები არა მხოლოდ საქართველოს პოზიციებს ასუსტებდა, არამედ სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოებს შორის ერთიანი ანტისაბჭოთა პოლიტიკური და სამხედრო თანამშრომლობის ჩამოყალიბებასაც მნიშვნელოვნად აფერხებდა, რაც Intermarium-ის სამხრეთ-აღმოსავლეთი მიმართულების რეალიზებას დამატებით ართულებდა.

კვლევაში გამოყენებული ლიტერატურის და საარქივო დოკუმენტების ურთიერთშედარებითი ანალიზი აჩვენებს, რომ საქართველოს მიმართ პოლონეთის ინტერესი სამი ძირითადი ფაქტორით იყო განპირობებული. პირველი იყო გეოსტრატეგიული ფაქტორი: საქართველო აკონტროლებდა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს, რაც მას Intermarium-ის გეოპოლიტიკური არქიტექტურის სამხრეთ-აღმოსავლეთ საყრდენად აქცევდა. მეორე მიმართულება „პრომეთეიზმის“ კონცეფციას უკავშირდებოდა, სადაც საქართველო, აზერბაიჯანთან და სომხეთთან ერთად, ბოლშევიკური ექსპანსიის წინააღმდეგ მიმართულ სამხრეთის მყარ ფლანგს ქმნიდა; ამ სახელმწიფოთა სუვერენიტეტის შენარჩუნება პირდაპირ ასუსტებდა საბჭოთა რუსეთის პოზიციებს კავკასიაში. მესამე ფაქტორს იდეოლოგიური თანხედრობა წარმოადგენდა: საქართველოს მენშევიკური მთავრობა, თავისი მკაფიო ევროპული სოციალ-დემოკრატიული ორიენტაციით, ახლოს იდგა პილსუდსკის პოლიტიკურ მსოფლმხედველობასთან – ორივე მხარე სოციალისტური ტრადიციიდან იყო აღმოცენებული და ორივეს მტკიცე ანტიბოლშევიკური პოზიცია აერთიანებდა.

აღნიშნულმა გარემოებებმა ხელი შეუწყო იმას, რომ 1918 წლის აპრილში კავკასიაში პოლონეთის დიპლომატიური წარმომადგენლობის დაფუძნების გეგმაში საქართველოს განსაკუთრებული ადგილი დაეთმო. შესაბამისად, ორ სახელმწიფოს შორის ურთიერთობის დამყარების ინიციატორად პოლონეთი გამოვიდა (Włodarczyk, 2016, p. 464).

1918 წლის აგვისტოში, პოლონეთის რეგენტთა საბჭომ თბილისში თავის რწმუნებულად დანიშნა ადგილზე მყოფი პოლონელი პოლიტიკოსი ვაცლავ ოსტროვსკი, რომელმაც იმავე წლის 1 ოქტომბერს სამხრეთ კავკასიაში პოლონეთის მისიის ხელმძღვანელის სტატუსიც შეითავსა (ჯანელიძე, 2018, გვ. 273; Włodarczyk, 2016, p. 465). აღნიშნული გადაწყვეტილება გვაძლევს საფუძველს ვივარაუდოთ, რომ საქართველო პოლონეთისათვის უკვე 1918 წლიდან განიხილებოდა არა როგორც რიგითი დიპლომატიური მიმართულება, არამედ სამხრეთ კავკასიაში მისი პოლიტიკის ერთ-ერთი ძირითადი საყრდენი. ოსტროვსკის სამი ამოცანის შესრულება დაავალა:

1. პირველი მსოფლიო ომის სამხედრო და პოლიტიკური კატაკლიზმების შედეგად რეგიონში დარჩენილი პოლონური მოსახლეობის რეპატრიაციის ორგანიზება;

2. საქართველოსა და აზერბაიჯანის მთავრობებთან მჭიდრო პოლიტიკური კონტაქტების დამყარება და მომავალი სამხედრო-პოლიტიკური მოკავშირეობისთვის (Intermarium) ნიადაგის მომზადება;

3. თბილისში პოლონური ბანკის გახსნა და ორმხრივი სამრეწველო-სავაჭრო კავშირების სტიმულირება (ჯანელიძე, 2018, გვ. 274).

პოლონეთის გეგმებთან მიმართებით ქართული მხარის სტრატეგიული გათვლები ისტორიოგრაფიაში ნაკლებადაა შესწავლილი, თუმცა, თბილისის საგარეო-პოლიტიკური მოტივაციები არანაკლებ საინტერესო სურათს ქმნის. ვარშავასთან ალიანსი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისთვის კონკრეტული მიზეზით იყო მიმზიდველი. ევროპის წამყვანი სახელმწიფოები – საფრანგეთი და დიდი ბრიტანეთი – საქართველოს *de jure* აღიარებას აშკარად აყოვნებდნენ.⁷

⁷ საფრანგეთის და დიდი ბრიტანეთის მხრიდან საქართველოს *de jure* აღიარებისგან თავშეკავება ბევრი მიზეზით იყო განპირობებული. საქართველოს „გერმანული ორიენტაცია“ ერთ-ერთი იყო და მის დროულ შეცვლას

მიუხედავად იმისა, რომ პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე ქართული დელეგაცია ერთ-ერთ ყველაზე აქტიურ სუბიექტს წარმოადგენდა, მიღწეული შედეგი სასურველზე ნაკლები აღმოჩნდა. ამ კონტექსტში, პოლონეთთან პარტნიორობა დასავლეთ ევროპასთან დაკავშირების და რეგიონული კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის ნაწილად გადაქცევის ერთგვარ პერსპექტივას სახავდა, იმის გათვალისწინებით, რომ პოლონეთი არ განიცდიდა ყურადღების ნაკლებობას დიდი სახელმწიფოების მხრიდან. გარდა ამისა, ჩამოყალიბების პროცესში მყოფ ქართულ სახელმწიფოს მწვავე სამხედრო-ტექნიკური რესურსების დეფიციტი ჰქონდა, ვარშავასთან სამხედრო ალიანსი კი ამ პრობლემის თუნდაც ნაწილობრივ გადაჭრის რეალურ შანსს იძლეოდა.

გასათვალისწინებელია იდეოლოგიური მხარეც, კერძოდ – ქართული მენშევიკური მთავრობის მჭიდრო კავშირი ევროპულ სოციალ-დემოკრატიასთან. ამ მხრივ აღსანიშნავია 1920 წლის სექტემბერში მეორე ინტერნაციონალის ლიდერების ვიზიტი საქართველოში. თბილისში გამართულ შეხვედრებზე განხილვის მთავარ თემებს რესპუბლიკის საერთაშორისო ლეგიტიმაცია და სოციალისტური ინტერნაციონალის მხარდაჭერა წარმოადგენდა. ვიზიტის ფარგლებში დელეგაციის ბრიტანელმა წევრმა, რამსეი მაკდონალდმა (1866-1937) ხაზგასმით აღნიშნა: „დღეს ჩვენ ხელი ჩამოვართვით თავისუფალ და არა დამონებულ ერს. ჩვენ აქ არდადეგების გასატარებლად არ ჩამოვსულვართ. ჩვენი მიზანია: თქვენი დახმარება და თქვენი გამოცდილების გაზიარება... საქართველო სოციალისტური რესპუბლიკაა, რომელიც ევროპული სოციალ-დემოკრატიის ერთგული დარჩა“ (ბერიშვილი, 2021, გვ. 27-30). შესაბამისად, საქართველოს საგარეო პოლიტიკაში პოლონეთთან ალიანსი განიხილებოდა, როგორც ამგვარი საერთაშორისო კონტაქტების გაფართოებისა და ევროპულ პოლიტიკურ სივრცეში ქვეყნის პოზიციების განმტკიცების დამატებითი ბერკეტი.

Intermarium-ის გეოპოლიტიკური ჯაჭვის ანალიზი ცხადყოფს, რომ საქართველო ამ სისტემის ყველაზე შორეულ, თუმცა, ამავედროულად, სტრატეგიულად მნიშვნელოვან რგოლს წარმოადგენდა. იმ პირობებში, როდესაც ბალტიისპირეთის სახელმწიფოები უშუალოდ ესაზღვრებოდნენ ვარშავას, ხოლო უკრაინა ფრონტის ხაზზე პოლონეთთან ერთობლივ სამხედრო ოპერაციებს ახორციელებდა, სამხრეთ კავკასიაში მოვლენები ბევრად უფრო დრამატულად განვითარდა.

ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა უუნარობამ, გადაეჭრათ პირადი კონფლიქტები და საგარეო აგრესიას გაერთიანებული ძალებით დაპირისპირებოდნენ, ისინი რუსეთისათვის იოლ ნადავლად აქცია. 1920 წლის გაზაფხულზე საქართველოს ყველა მცდელობა, შეთანხმებულიყო სომხეთთან და აზერბაიჯანთან, მარცხით დასრულდა, ბაქოში ბოლშევიკთა მოღვაწეობის მასშტაბები კი სწრაფად გაიზარდა (Kazemzadeh, 1951, p. 276) 1920 წლის გაზაფხულზე აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის ბოლშევიკურმა ოკუპაციამ (ბოლშევიკების მიერ სომხეთის დაკავება უფრო მოგვიანებით, იმავე წლის ნოემბერში მოხდა) მანამდე შეცვალა ძალთა ბალანსი, ვიდრე პოლონური დიპლომატია რეგიონში საკუთარი გეგმების სრულფასოვან რეალიზებას მოასწრებდა.

სამხრეთ კავკასიაში შექმნილმა ახალმა გეოპოლიტიკურმა რეალობამ ქართული სახელმწიფოს საგარეო პოზიციები კიდევ უფრო დაასუსტა. თბილისის რეგიონში უკანასკნელ სუვერენულ სუბიექ-

გადამწყვეტი მნიშვნელობა შეიძლება ჰქონოდა არსებულ ვითარებაში. სწორედ ამ მნიშვნელობას გულისხმობდა ქართველი დიპლომატი ზურაბ ავალიშვილი, როდესაც წერდა: „შესაძლებლობისდაგვიარად სწრაფ გადაადგილებაზე ამჯერად გამარჯვებული სახელმწიფოების მიმართულებით“. მიზანი ინგლისის და საფრანგეთის მთავრობებთან „კონტაქტების დამყარება“ იყო (ავალიშვილი, 1990, გვ. 183).

საინტერესოა ზ. ავალიშვილის შენიშვნა იმდროისათვის ბერლინში დიპლომატიური მისიით მყოფ საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრ ა. ჩხენკელთან დაკავშირებითაც. მინისტრის მისიის მიზანი ახლად დამოუკიდებლობაგამოცხადებული საქართველოს საერთაშორისო აღიარებაზე ზრუნვა იყო. ავალიშვილი წერს: „რაც შეეხება ა. ჩხენკელს, იგი ახლა – მხოლოდ ახლა დარწმუნდა, რომ მისი ბერლინში ყოფნა... ცოტა არ იყოს გაჭიანურდა. გერმანიის სრული მარცხი და რევოლუცია იყო საჭირო, რომ მიმხედარიყო და მხოლოდ ანაზღაურდა გასროლილმა რევოლუციურმა ტყვიამ, რომელმაც ქუჩიდან მისი ოთახის ფანჯარა ჩამატვრია, აიძულა იგი ბოლოს და ბოლოს ოთახი გაეთავისუფლებინა...“ (ავალიშვილი, 1990, გვ. 184).

ტად იქცა, რამაც, ერთი მხრივ, გაზარდა მისი სტრატეგიული წონა ევროპელთა (მათ შორის პოლონელთა) თვალში, ხოლო, მეორე მხრივ, დააჩქარა მოსკოვის მოქმედება ანექსიასთან დაკავშირებით.

1920 წლის დასაწყისისთვის ორმხრივი დიპლომატიური დაახლოების წინაპირობები უკვე სრულად იყო მომწიფებული, რასაც, დიდწილად, პოლონეთ-საბჭოთა რუსეთის ომის (1919-1921) გადამწყვეტ ფაზაში შესვლაც განაპირობებდა. წითელი არმიის აქტიური შეტევის ფონზე, ვარშავისთვის სამხრეთ კავკასიაში მყარი მოკავშირის შეძენა უკვე არა მხოლოდ Intermarium-ის პროექტის ფარგლებში არსებულ იდეოლოგიურ ჩანაფიქრს, არამედ გადაუდებელ სამხედრო-სტრატეგიულ საჭიროებას წარმოადგენდა – ბოლშევიკების მიერ ყურადღების თუნდაც ნაწილობრივი გადატანა ამიერკავკასიის მიმართულებით, პოლონეთის ფრონტზე ზეწოლას ასე თუ ისე მაინც შეამსუბუქებდა. თავის მხრივ, 1920 წლის აპრილის ბოლოს აზერბაიჯანის გასაბჭოებამ და ბოლშევიკური საფრთხის ზრდამ საქართველოსაც უბიძგა პრევენციული ზომების მიღებისაკენ. ამრიგად, ორივე სახელმწიფოს ინტერესები ერთმანეთს დაემთხვა. ინიციატივა პოლონური მხრიდან წამოვიდა: 1920 წელს პოლონეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა სტანისლავ პატეკმა თბილისის ოფიციალური წინადადებით მიმართა დიპლომატიური მისიების გაცვლისა და სრულფასოვანი პოლიტიკური ურთიერთობების დამყარების თაობაზე. რაც, დიდი ალბათობით, Intermarium-ის სტრატეგიის ფარგლებში გააზრებული გეგმის ნაწილიც შეიძლება ყოფილიყო.

ქართული მხარის პასუხი მყისიერი აღმოჩნდა. ნოე ჟორდანიას მთავრობა, რომელიც ამ პერიოდში რთულ მოლაპარაკებებს მართავდა ოსმალეთის იმპერიასთან ტერიტორიულ საკითხებზე, იგერიებდა ბოლშევიკურ ზეწოლას და დასავლეთ ევროპაში *de jure* აღიარების კამპანიას აწარმოებდა, პოლონეთის ინიციატივას საგარეო იზოლაციიდან თავის დაღწევის შესაძლებელ ვარიანტად განიხილავდა. ვარშავის სტრატეგიული ინტერესის პრაქტიკულ გამოხატულებად იქცა 1920 წლის 30 მარტს, სამსახურეობრივი მიზნით, ტიტუს ფილიპოვიჩის დიპლომატიური მისია თბილისში (Materski, 2019, p. 141).⁸ ტ. ფილიპოვიჩი პილსუდსკის უახლოეს თანამებრძოლს,⁹ პოლონეთ-ლიეტუვის თანამეგობრობის ისტორიული ტრადიციის მიმდევარსა და „პრომეთეიზმის“ პროექტის ერთ-ერთ აქტიურ მოღვაწეს წარმოადგენდა. როგორც პოლონეთის სპეციალური პოლიტიკური მისიის ხელმძღვანელი, ტიტუს ფილიპოვიჩი საქართველოში მჭიდრო პოლიტიკური თანამშრომლობის დამყარებისა და სამხედრო ალიანსის პროექტის განხილვის მიზნით იყო მივლენილი (Materski, 2019, pp. 141-156). ამდენად, პოლონეთის ხელისუფლებამ საქართველოს დედაქალაქში რიგითი დიპლომატი კი არა, პილსუდსკის უახლოესი პოლიტიკური თანამოაზრე გაგზავნა, რაც მისიის განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე მიუთითებს.¹⁰

⁸ 1920 წლის 30 მარტს თბილისში ტ. ფილიპოვიჩის მისიის ჩამოსვლა დასტურდება პოლონეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ოფიციალური ბიულეტენით (№1, 1920 წლის 30 მარტი). მართალია, დოკუმენტში არსებული ინფორმაცია ძალიან მწირია – „სამხრეთ კავკასიის მიმართულებით სამსახურეობრივი გადაადგილების შესახებ. ტფილისში ჩავიდა პოლონეთის მისია ტიტუს ფილიპოვიჩის ხელმძღვანელობით“ – მაგრამ დოკუმენტის ისტორიული მნიშვნელობა უდაოა (Materski, 2019, p. 141).

პოლონელი მკვლევარი მ. ვლოდარჩიკი აღნიშნავს, რომ პოლონური სამხედრო მისიის გამოგზავნა სამხრეთ კავკასიაში თავდაპირველად 1919 წლის ოქტომბრის ბოლოს იყო დაგეგმილი, თუმცა საბოლოოდ იგი საქართველოში 1920 წლის მარტში ჩამოვიდა (Włodarczyk, 2016, p. 466).

⁹ ი. მორაჩევსკის მთავრობაში (1918 წლის 17 ნოემბერი-1919 წლის 16 იანვარი) მას საგარეო საქმეთა მინისტრის მოადგილის თანამდებობა ეკავა (Włodarczyk, 2016, p. 466).

¹⁰ 1904 წლის დასაწყისში ტ. ფილიპოვიჩის მონაწილეობა პილსუდსკის ტოკიოს მისიაში საფუძველს იძლევა ვივარაუდოთ, რომ იგი პილსუდსკის განსაკუთრებული ნდობით სარგებლობდა. ფილიპოვიჩის ჩართვა იმ დროის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან და კონფიდენციალურ საერთაშორისო მისიაში მიანიშნებს, რომ პილსუდსკი განსაკუთრებულ დიპლომატიურ დავალებებს სწორედ მას ანდობდა. ჩვენი შეფასებით, ამ გარემოების კიდევ ერთი დასტურია 1920 წელს ფილიპოვიჩის სამხრეთ კავკასიაში, მათ შორის თბილისში, გამოგზავნა, სადაც მას

საგულისხმოა, რომ ტ. ფილიპოვიჩის მისიის გამოგზავნამდე, 1920 წლის 10 იანვარს, მოკავშირეთა უმაღლესმა საბჭომ საქართველოსა და აზერბაიჯანის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის *de facto* აღიარების გადაწყვეტილება მიიღო. ამ გადაწყვეტილების განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ცხადყოფს 1920 წლის 14 იანვარს საქართველოს დამფუძნებელი კრების რიგგარეშე საზეიმო სხდომის მოწვევა, რომელიც საქართველოს *de facto* აღიარების აღსანიშნავად გაიმართა (საქართველოს დამფუძნებელი კრება, 2019, გვ. 7-26). ამ მოვლენამ „პოლონეთის ხელისუფლებას გაუადვილა განესაზღვრა საკუთარი დამოკიდებულება სამხრეთ კავკასიის ამ ორი რესპუბლიკისადმი. პოლონეთის სურვილს – ეთანამშრომლა მათთან, ანტანტის მესვეურთა მხრიდან წინააღმდეგობა არ მოჰყოლია“ (ჯანელიძე, 2018, გვ. 278).¹¹ თბილისში ჩამოსული მისიის დღის წესრიგი საკმაოდ დატვირთული აღმოჩნდა. ტ. ფილიპოვიჩი ქართულ მხარესთან მოლაპარაკებებს რამდენიმე მიმართულებით აწარმოებდა, კერძოდ: ოფიციალური დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარების, სამხედრო ალიანსის ძირითადი პრინციპების შეთანხმებისა და პოლონეთის სამხედრო-ტექნიკური დახმარების პირობების განსაზღვრის მიზნით. ჩვენს ხელთ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის და საარქივო მასალის ანალიზი მიუთითებს, რომ პოლონური მისიის ამოცანები გაცილებით ფართო იყო, ვიდრე ჩვეულებრივი დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარება. ქართული უწყებების (საგარეო და თავდაცვის სამინისტროების) ჩართულობა და განწყობა ცხადყოფდა, რომ რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა ამ პროცესს განსაკუთრებული პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა – ვარშავასთან ალიანსი მათთვის არა ფორმალური პოლიტიკური აქტი, არამედ სახელმწიფოს უსაფრთხოების უზრუნველყოფის რეალური შანსი იყო.

მოლაპარაკებათა შედეგად შემუშავებული სამხედრო ალიანსის იდეა რამდენიმე ძირითად ელემენტს მოიცავდა: 1. პოლონეთი ქართულ სამხედრო ძალებს საბრძოლო ტექნიკითა და ამუნიციით მოამარაგებდა, რაც ქართული ჯარის შესაძლებლობებს მნიშვნელოვნად გაზრდიდა; 2. ორი სახელმწიფო კოორდინირებულ სამხედრო მოქმედებებს განახორციელებდა, რაც გამოიწვევდა ბოლშევიკური ძალების დაქსაქსვას ორ ფრონტზე; 3. ალიანსი, სავარაუდოდ, *Intermarium*-ის ფართო სტრუქტურის ნაწილად, ხოლო საქართველო სამხრეთ კავკასიაში პოლონეთის სტრატეგიულ პარტნიორად გადაიქცეოდა.

აღნიშნული პუნქტების შესრულება თეორიულად შესაძლებელი ჩანდა, მაგრამ მთავარ დაბრკოლებას ლოჯისტიკური ფაქტორი წარმოადგენდა: ვარშავასა და თბილისს შორის ასობით კილომეტრზე გადაჭიმული, საბჭოთა რუსეთის მიერ კონტროლირებადი ტერიტორია მდებარეობდა. სამხედრო დახმარების ერთადერთი შესაძლო მარშრუტი შავ ზღვაზე, კერძოდ კი ბათუმის პორტზე გადიოდა, რაც პირდაპირ იყო დამოკიდებული საერთაშორისო საზღვაო მიმოსვლის ტექნიკურ სირთულეებზე, ადგილობრივი სარკინიგზო ინფრასტრუქტურის გამტარუნარიანობაზე და ბრიტანეთის კეთილ ნებაზე. ვფიქრობთ, ბათუმში ბრიტანეთის ყოფნა პოლონეთ-საქართვე-

საქართველოსთან სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობის შესაძლებლობების შესწავლა და შესაბამისი მოლაპარაკებების წარმოება დაევა.

¹¹ პოლონეთის საგარეო პოლიტიკურ კურსს დიდად განსაზღვრავდა ანტანტის განწყობა. 1920 წლის 24 მარტით დათარიღებულ პოლონეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის სტანისლავ პატიკის საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრ ევგენი გეგეჭკორის სახელზე გაგზავნილ ნოტაშიც აღნიშნულზეა საუბარი: „ბ-ნო მინისტრო! პატივი მაქვს გაუწყობ, რომ პოლონეთის მთავრობა მზად არის ცნოს საქართველოს მთავრობა, როგორც დამოუკიდებელი ორგანიზაცია „დეფაქტო“ იმ დრომდე, სანამ საზავო კონფერენცია არ იცნობს ხალხთა სურვილთან შეთანხმებულ „სტატუსს“ საქართველოს მიმართ“. ამავე ნოტაში საუბარია ტ. ფილიპოვიჩის მოსალოდნელ მისიაზეც, რომლის კეთილმეგობრულ მიღებასაც ითხოვს პატივი (პოლონეთი და საქართველო, 1920, გვ. 2). პოლონეთისათვის ბევრი მნიშვნელოვანი პრობლემის გადაწყვეტა რომ მოკავშირეთა ნებაზე იყო დამოკიდებული მაშინაც გამოჩნდა, როდესაც 1920 წლის დეკემბერში, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ერთა ლიგაში მიღების საკითხზე ხმის მიცემისას, პოლონეთის წარმომადგენელმა იგნაცი იან პადერევსკიმ თავი შეიკავა. პადერევსკის „თავშეკავება“ კი პოლონეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა საპიეჰამ სწორედ იმით ახსნა, რომ პადერევსკის არ ჰქონდა უფლება ემოქმედა ინგლის-საფრანგეთის მოსაზრების საწინააღმდეგოდ.

ლოს დაახლოებისთვის ერთდროულად იყო ხელმძღვანელობი და შემზღუდველი ფაქტორი. მართალია, იგი ქმნიდა უსაფრთხოების შედარებით სტაბილურ გარემოს, თუმცა, მაგრამ რეგიონის სტრატეგიულ საკითხებზე ბრიტანეთის გავლენა და პირადი ინტერესები ზღუდავდა პოლონეთ-საქართველოს დამოუკიდებელი სამხედრო და პოლიტიკური ალიანსის ჩამოყალიბების შესაძლებლობას.

პოლონეთ-საქართველოს შორის არსებული პოზიტიური ატმოსფეროსა და ინტერესთა თანხვედრის მიუხედავად, ორივე ქვეყნის ხელისუფლება აცნობიერებდა საბჭოთა რუსეთთან მიმართებით მაქსიმალური სიფრთხილის გამოჩენის აუცილებლობას. მიზეზთა გამო, ბოლშევიკურ რუსეთს არ ჰქონდა კავკასიის რეგიონთან დაკავშირებით ყურადღების მოდუნების უფლება და ეს კარგად ჰქონდათ გათავისებული მის ისტორიულ მეზობლებს (ჯანელიძე, 2018, გვ. 283). ანალოგიურ კონსპირაციულ მდგომარეობებზე მიუთითებს 1920 წლის 14 ოქტომბრით დათარიღებული წერილიც, რომელიც, საქართველოს მთავრობის თანხმობითა და საფრანგეთის მისიის ხელმძღვანელის, ვარშავაში მივლინებულმა ლეო კერესილიძემ გამოგზავნა. პოლონეთის ფრონტზე ქართველი ოფიცრების მონაწილეობის შესახებ ინფორმაციის გაჟონვა ქვეყნის „მტრებს საბუთს მისცემს, რომ ჩვენ ქვეყანას რაიმე შარი მოსდოს“ – აღნიშნავდა კერესილიძე (ჯანელიძე, 2018, გვ. 276).¹²

ორივე მხრიდან გამოვლენილი კეთილი ნების მიუხედავად, სრულფასოვანი სამხედრო ალიანსის გაფორმება რამდენიმე მიზეზის გამო შეუძლებელი აღმოჩნდა. პირველ რიგში, გადამწყვეტ როლს თამაშობდა ვარშავასა და თბილისს შორის არსებული ტერიტორიული სიშორე და მათი გამყოფი, ბოლშევიკების მიერ კონტროლირებადი ზონა. გარდა ამისა, 1920 წლის გაზაფხულ-ზაფხულში პოლონეთის რესპუბლიკა თავად იმყოფებოდა რუსეთთან მიმდინარე ომის ყველაზე კრიტიკულ სტადიაში. კერძოდ, აგვისტოში გამართულმა ვარშავის ბრძოლამ ქვეყნის მთელი სამხედრო-სტრატეგიული რესურსების მობილიზაცია მოითხოვა. მეორე მხრივ, მეზობელი სომხეთისა და აზერბაიჯანის ანექსიის შემდეგ, საქართველო საბჭოთა რესპუბლიკების გარემოცვაში მოექცა, რამაც გარე სამხედრო დახმარების მიღების შესაძლებლობა მინიმუმამდე შეამცირა. უფრო მეტიც, 1920 წლის აგვისტოში ვარშავის ბრძოლაში მოპოვებულმა გამარჯვებამ პოლონეთის საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტები მნიშვნელოვნად შეცვალა. საბჭოთა რუსეთისგან მომდინარე სამხედრო საფრთხის განეიტრალების შემდეგ, სახელმწიფოს გადარჩენის საკითხი დღის წესრიგიდან მოიხსნა. მთავარ ამოცანად ომის რაც შეიძლება სწრაფად დასრულება და ქვეყნის საერთაშორისო-სამართლებრივი მდგომარეობის განმტკიცება იქცა. ამავდროულად, გაძლიერდა რომან დმოვსკის (1864-1939) (პილსუდსკის პოლიტიკური ოპონენტის) ეროვნულ-დემოკრატიული ბანაკის გავლენა, რომელიც უპირატესობას ძლიერი ეროვნული სახელმწიფოს მშენებლობას ანიჭებდა და არა აღმოსავლეთ ევროპის ხალხებთან ფართომასშტაბიანი ფედერაციული კავშირების ჩამოყალიბებას.¹³ ამ მიმართულებას ემთხვეოდა დიდი სახელმწიფოების, განსაკუთრებით ბრიტანეთისა და საფრანგეთის, ინტერესიც, რომლებიც პოლონეთ-საბჭოთა რუსეთის ომის რაც შეიძლება სწრაფად დასრულებას ემხრობოდნენ. აღნიშნული პოლიტიკური და საერთაშორისო გარემოებების ფონზე, 1921 წლის რიგის ხელშეკრულებამ საბოლოოდ დაასრულა პილსუდსკის ფედერაციული პოლიტიკის პრაქტიკული განხორციელების პერსპექტივა: პოლონეთმა უარი თქვა უკრაინისა და ბელორუსის

¹² სხვა არასასურველ გარემოებებთან ერთად, კონსპირაციის დაუცველობის საფრთხეც აიძულა ლ. კერესილიძე „განზე“ გამდგარიყო და გალიციასა და ვარშავაში ქართველი ოფიცრობის გაგზავნაზე თანხმობისგან თავი შეეკავებინა (ჯანელიძე, 2018, გვ. 277).

¹³ საინტერესოა, რომ 1904 წლის დასაწყისში, როდესაც პილსუდსკი ტ. ფილიპოვიჩთან ერთად ტოკიოში იაპონიის მთავრობის მხარდაჭერის მოსაპოვებლად და რუსეთის წინააღმდეგ პოლონური ლეგიონის შექმნის შესაძლებლობის განსახილველად ჩავიდა, იქ მას რომან დმოვსკი დახვდა. პილსუდსკის მემუარების მთარგმნელისა და რედაქტორის, დარსი რუზერფორდ გილის (Darsie Rutherford Gillie), კომენტარის მიხედვით, დმოვსკი ტოკიოში საკუთარი პოლიტიკური მიზნების განსახორციელებლად იმყოფებოდა და უკვე გადაწყვეტილი ჰქონდა, ხელი შეეშალა პილსუდსკის ინიციატივისთვის (Piłsudski, 1971, p. 159).

დამოუკიდებლობის მხარდაჭერაზე, ხოლო Intermarium-ის კონცეფციის ფარგლებში საქართველოს-თან სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის შექმნის მცდელობამაც რეალური განვითარების შესაძლებლობა დაკარგა (Światłowski, 2014, p. 151).¹⁴

აღნიშნული სირთულეებიდან გამომდინარე, ქართულ-პოლონური ალიანსი, მიუხედავად მისი სტრატეგიული მიზანშეწონილობისა, პრაქტიკული რეალიზაციის თვალსაზრისით განუხორციელებელი აღმოჩნდა – ეს ფარული გეოპოლიტიკური წინააღმდეგობა 1921 წლის თებერვალ-მარტში მტკიცნულ რეალობად იქცა.

1920 წლის მიწურულს საბჭოთა რუსეთის სამხედრო-პოლიტიკური სტრატეგია სამხრეთ კავკასიაში საბოლოოდ ჩამოყალიბდა. აზერბაიჯანისა (1920 წლის აპრილი) და სომხეთის (1920 წლის ნოემბერი) გასაბჭოების შემდეგ, საქართველო – რეგიონში ერთადერთი სუვერენული სუბიექტი – მოსკოვისთვის მთავარ სამიზნედ გადაიქცა. საქართველოს ანექსია საბჭოთა რუსეთს რამდენიმე მნიშვნელოვანი ამოცანის გადაწყვეტის საშუალებას აძლევდა: ქვეყნის დამორჩილებით მოსკოვი სრულ კონტროლს აწესებდა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ბათუმის პორტსა და ბაქო-ბათუმის სტრატეგიულ ნავთ-სადენზე, რაც, ამავდროულად, საბოლოოდ შლიდა Intermarium-ის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ფლანგის კონცეფციას. ამ პროცესს ხელი შეუწყო 1920 წლის ოქტომბერში პოლონეთსა და საბჭოთა რუსეთს შორის საომარი მოქმედებების შეწყვეტამ (რიგის პრელიმინარული ზავის გაფორმებამ)¹⁵, რამაც ბოლშევიკებს სამხედრო რეზერვების გამოთავისუფლებისა და მათი კავკასიის ფრონტზე გადმოსროლის საშუალება მისცა. გარდა ამისა, მოსკოვს სურდა დაესწრო მოვლენების სავარაუდო განვითარებისათვის – დასავლეთის (საფრანგეთი, ინგლისი, აშშ) მხრიდან კეთილი ნების გამოვლენის შემთხვევაში, ქართულ-პოლონური ალიანსის გაფორმება, ახალ გეოპოლიტიკურ რეალობას შექმნიდა, რომელიც საბჭოთა იმპერიას სამხრეთიდან სერიოზული გრძელვადიანი საფრთხის წინაშე დააყენებდა.

შესაბამისად, 1921 წლის თებერვალში განხორციელებული სამხედრო ინტერვენცია არ ყოფილა სპონტანური აქტი – ის წარმოადგენდა წინასწარ დაგეგმილ სტრატეგიულ ნაბიჯს, რომლის ერთ-ერთ (და არა პირველხარისხოვან) მიზანს ანტისაბჭოთა საერთაშორისო კავშირების (ქართულ-პოლონური, ქართულ-დასავლური) პრევენცია და ხელსაყრელ მომენტში საქართველოს საბჭოთა ორბიტაში იძულებითი ინტეგრაცია იყო. 1921 წლის 11 თებერვალს საბჭოთა მე-11 არმიამ დაარღვია საქართველოს საზღვრები. ამჟამად აგრესიის ოფიციალური გამართლება – „საქართველოს მშრომელთა აჯანყება“ – საბჭოთა პროპაგანდისტული ისტორიოგრაფიის კლასიკურ შაბლონს წარმოადგენდა, რომელიც რეალური ფაქტების ნაცვლად ფიქტიურ ნარატივს ქმნიდა. სამხედრო თავდასხმა ორგანიზებული იყო ორი ძირითადი მიმართულებიდან: ჩრდილოეთიდან – დარიალის ხეობის გავლით, და სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან – გასაბჭოებული სომხეთის ტერიტორიიდან.

¹⁴ პოლონელი მკვლევარი ბარტომ შვიატლოვსკი აღნიშნავს, რომ მკვლევართა და პუბლიცისტთა უმრავლესობის შეფასებით, რიგის ხელშეკრულება პილსუდსკის ფედერაციული კონცეფციის მარცხს ნიშნავდა. მისი განმარტებით, ამ შედეგზე, მნიშვნელოვანწილად, პასუხისმგებელი იყო სამშვიდობო მოლაპარაკებებზე მყოფი პოლონური დელეგაცია. კერძოდ, დელეგაციის წამყვანი წარმომადგენლები – სტანისლავ გრაბსკი და იან დომბსკი, რომლებიც ეროვნულ-დემოკრატიულ ბანაკს ეკუთვნოდნენ, მოლაპარაკებების დროს რომან დმოვსკის აღმოსავლური სტრატეგიით ხელმძღვანელობდნენ. ეს სტრატეგია ტერიტორიული მოთხოვნების შეზღუდვას ითვალისწინებდა, რათა პოლონეთის სახელმწიფოში ეროვნული უმცირესობების რაოდენობა მნიშვნელოვნად არ გაზრდილიყო. შედეგად უარი ითქვა პილსუდსკის ფედერაციული პროექტის ძირითად პრინციპებზე, რომლებიც დამოუკიდებელ აღმოსავლეთევროპულ სახელმწიფოებთან პოლიტიკური და სამხედრო თანამშრომლობის სისტემის შექმნას ეფუძნებოდა. ხოლო, რიგის ხელშეკრულებამ ამ კონცეფციის განხორციელების შესაძლებლობა, ფაქტობრივად, გამორიცხა (Światłowski, 2014, p. 151).

¹⁵ 1920 წლის 12 ოქტომბერს ხელი მოეწერა ზავის წინასწარ (პრელიმინარულ) პირობებს, ხოლო საბოლოოდ რიგის სამშვიდობო ხელშეკრულება გაფორმდა 1921 წლის 18 მარტს (როდესაც საქართველო უკვე ოკუპირებული იყო).

ქართული შეიარაღებული ძალების წინააღმდეგობა საკმაოდ ორგანიზებული, მაგრამ ხანმოკლე აღმოჩნდა – საბჭოთა რუსეთის რიცხობრივ და მატერიალურ უპირატესობასთან გამკლავება ვერ მოხერხდა. 1921 წლის 25 თებერვალს, ქართველი იუნკრების გმირული თავგანწირვის მიუხედავად, წითელი არმია თბილისში შევიდა. ამავე წლის 18 მარტს, წინააღმდეგობის ბოლო კერების ჩაქრობის შემდეგ, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ ბათუმის პორტიდან დატოვა ქვეყნის ტერიტორია და ემიგრაციაში წავიდა (ჯერ სტამბოლში, ხოლო მოგვიანებით – პარიზში), სადაც ათწლეულების განმავლობაში აგრძელებდა დევნილობაში მყოფი ლეგიტიმური ხელისუფლების ფუნქციების შესრულებას.

ამ დრამატული პროცესების სიმბოლურ წინაპირობად იქცა პოლონეთის მისიის ხელმძღვანელის, ტიტუს ფილიპოვიჩის ბედიც, რომელიც ჯერ კიდევ 1920 წლის აპრილის ბოლოს, ბაქოში დააპატიმრეს ბოლშევიკებმა.¹⁶ ტ. ფილიპოვიჩი, რომელიც საქართველოში ოფიციალური დიპლომატიური მისიის ასამუშავებლად ჩამოვიდა, ახლად გასაბჭოებული აზერბაიჯანის ერთ-ერთი პირველი მსხვერპლი გახდა. მისი მისიის ფაქტობრივი ბლოკირება და, მოგვიანებით, საქართველოს დაცემა ნათლად აჩვენებდა, რომ Intermarium-ის გეოპოლიტიკურ იდეას სამხრეთ კავკასიური კომპონენტი გამოეთიშა.¹⁷

რაც შეეხება ტ. ფილიპოვიჩის მისიის შესახებ ცნობების სიმწირეს, სავარაუდოდ, ეს მოლაპარაკებების კონფიდენციალური ხასიათით იყო განპირობებული. სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობის საკითხების საჯაროდ განხილვა, განსაკუთრებით საბჭოთა რუსეთთან არსებული რთული ურთიერთობებისა და რეგიონში შექმნილი პოლიტიკური ვითარების ფონზე, არ იქნებოდა მართებული და არც იმდროინდელ დიპლომატიურ პრაქტიკას შეესაბამებოდა. აღნიშნულ ვარაუდს ამყარებს ის გარემოებაც, რომ იმდროინდელ ქართულ პრესაში, ტ. ფილიპოვიჩის მოსალოდნელი მისიის შესახებ მხოლოდ ერთი მოკლე ცნობა გამოქვეყნდა (პოლონეთი და საქართველო, 1920, გვ. 2), რომელიც მის საქართველოში მოსალოდნელ ვიზიტს ეხებოდა, ხოლო მოლაპარაკებების მიმდინარეობისა და შინაარსის შესახებ ინფორმაცია არ გავრცელებულა. სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობისა და შესაძლო ალიანსის საკითხი ოფიციალურ დონეზე რომ განიხილებოდა, დასტურდება ტ. ფილიპოვიჩის მისიის შემდეგ შედგენილი დოკუმენტით – „ინსტრუქცია საქართველოს წარმომადგენლისათვის პოლონეთში“, რომელიც საქართველოს ეროვნული არქივის ფონდშია დაცული (სეა, სცა, ფ. 1864, ან. 2, საქ. 404, ფ. 6). შინაარსობრივი ანალიზის საფუძველზე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ იგი 1920 წლის მეორე ნახევარში, საქართველოსა და

¹⁶ ტ. ფილიპოვიჩის დაპატიმრების ზუსტი თარიღი უცნობია. კონსტანტინოპოლში პოლონეთის სამხედრო წარმომადგენლის 1920 წლის 9 მაისის №395 რადიოდეკლამში უკვე არის საუბარი ტ. ფილიპოვიჩის და მისი მისიის კიდევ სამი წევრის „სავარაუდოდ, დაკავების შესახებ“ (Materski, 2019, pp. 142-143). 1920 წლის 22 მაისს ტ. ფილიპოვიჩის მეუღლე ვ. ფილიპოვიჩი სახელმწიფო ინსტიტუტებისგან ოფიციალურად ითხოვს დახმარებას მისი მეუღლის და მისიის სხვა წევრების გასათავისუფლებლად (Materski, 2019, pp. 143-144). იმავე დღეს ეპიდემიებთან ბრძოლის საკითხებში საგანგებო უმაღლესი კომისარი, პროფესორი ემილ გოდლეცკი მისიის წევრების გათავისუფლების საკითხში დახმარებას სთხოვს პოლონეთის წითელი ჯვრის გამგეობას (Materski, 2019, p. 145).

მკლევარი მ. ვლოდარჩიკი აღნიშნავს, რომ აზერბაიჯანის საგარეო საქმეთა მინისტრის ფათალი ხან-ხოსკის მიერ ბაქოში მოლაპარაკებებზე მიწვეული ფილიპოვიჩი და მისიის სხვა წევრები 1920 წლის 24 აპრილს დააპატიმრეს (Włodarczyk, 2016, p. 466). ფილიპოვიჩის დაპატიმრების ქრონოლოგიის დაზუსტება არა მხოლოდ მოვლენათა სწორი რეკონსტრუქციისთვის, არამედ ბოლშევიკური ხელისუფლების გადაწყვეტილების მოტივების გასაანალიზებლადც მნიშვნელოვანია. საკითხი, თუ რამდენად იყო მისი დაკავება წინასწარ დაგეგმილი და რამდენად ასახავდა იგი ფილიპოვიჩის მისიისადმი განსაკუთრებულ დამოკიდებულებას, ცალკე კვლევის საგანს წარმოადგენს.

¹⁷ თბილისში დარჩენილი პოლონური დიპლომატიური წარმომადგენლობა, ვიქტორ ბიალოზჟესკის ხელმძღვანელობით, უცხოური მისიების მასობრივი ევაკუაციის ფონზე, საკონსულოს ფუნქციონირების შენარჩუნებას ცდილობდა, თუმცა, აღნიშნული მცდელობა მხოლოდ სიმბოლურ პოლიტიკურ ჟესტს წარმოადგენდა და რეალურ პროცესებზე გავლენას ვეღარ ახდენდა.

საბჭოთა რუსეთს შორის 1920 წლის 7 მაისის სამშვიდობო ხელშეკრულების გაფორმების შემდეგ, მაგრამ პოლონეთის მიერ საქართველოს დე იურე აღიარებამდე შედგენილი. დოკუმენტი ასახავს საქართველოს მთავრობის ოფიციალურ საგარეო-პოლიტიკურ პოზიციას პოლონეთთან ურთიერთობის საკითხებში. მისი შინაარსი ცხადყოფს, რომ ამ ეტაპზე საქართველოს ხელისუფლების ხელდა უკვე სცილდებოდა მხოლოდ დამოუკიდებლობის საერთაშორისო აღიარების მიღწევის ან პოლიტიკური მხარდაჭერის მოპოვების ამოცანას. განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს დოკუმენტის მე-5 პუნქტი, რომელშიც პირდაპირ არის საუბარი პოლონეთთან და სხვა მოსაზღვრე სახელმწიფოებთან კავშირის შექმნის შესაძლებლობაზე წევრ სახელმწიფოთა დამოუკიდებლობის დაცვის მიზნით. ამასთანავე, ინსტრუქცია წარმომადგენელს ავალდებულებს საბჭოთა რუსეთთან ურთიერთობებში დაიცვას ხელშეკრულებით (1920 წლის 7 მაისის სამშვიდობო ხელშეკრულება – ხ. დ.) განსაზღვრული პრინციპები და თავი შეიკავოს ისეთი განცხადებებისა თუ მოქმედებებისგან, რომლებიც აღნიშნული შეთანხმების დარღვევად ან საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური კურსის შეცვლად შეიძლება აღქმულიყო. ამდენად, დოკუმენტი ნათლად წარმოაჩენს საქართველოს ხელისუფლების მცდელობას, ერთი მხრივ, არ დაერღვია საბჭოთა რუსეთთან დადებული სამშვიდობო ხელშეკრულებით ნაკისრი ვალდებულებები, ხოლო მეორე მხრივ, განევიტარებინა პოლონეთთან სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობა და შეენარჩუნებინა შესაძლო ალიანსის პერსპექტივა. აღნიშნული დოკუმენტი ერთ-ერთი იმ იშვიათი ოფიციალური წყაროთაგანია, სადაც პოლონეთთან სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის შესაძლებლობა ასე მკაფიოდ არის ფორმულირებული. აღნიშნული გარემოება საფუძველს იძლევა ვივარაუდოთ, რომ პოლონეთთან შესაძლო სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის საკითხი ტ. ფილიპოვიჩის მისიით არ ამოწურულა და საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური ხედვის მნიშვნელოვან მიმართულებად მისი დასრულების შემდეგაც რჩებოდა.

ამ ეტაპიდან პოლონეთ-საქართველოს თანამშრომლობის ბედი უკვე არა მხოლოდ ორმხრივ მოლაპარაკებებზე, არამედ სწრაფად ცვალებად საერთაშორისო გარემოზეც გახდა დამოკიდებული.

მართალია საბჭოთა ინტერვენციამ საბოლოოდ დაუსვა წერტილი ქართულ-პოლონური სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის შექმნის შესაძლებლობას, მაგრამ წარუმატებლობის მიზეზები ბევრად ღრმა იყო და თავად Intermarium-ის კონცეფციის სტრუქტურულ სისუსტეში მდგომარეობდა. როგორც ითქვა, გეოგრაფიული თვალსაზრისით, ვარშავასა და თბილისს შორის არსებული სახმელეთო კომუნიკაცია გადიოდა ან საბჭოთა რუსეთის, ან საომარ მოქმედებებში ჩართული უკრაინის ტერიტორიაზე. ერთადერთი ალტერნატიული საზღვაო მარშრუტი კი ანტანტის (კერძოდ, დიდი ბრიტანეთის) პოზიციებზე იყო დამოკიდებული, რაც სამხედრო დახმარების ოპერატიულად მიღებას პრაქტიკულად შეუძლებელს ხდიდა. ვითარებას საერთაშორისო ასპარეზზე კიდევ უფრო ართულებდა ის გარემოება, რომ საფრანგეთმა და ბრიტანეთმა საქართველოს *de jure* აღიარება 1921 წლის იანვრის ბოლომდე გააჭიანურეს. ეს დაგვიანება ნიშნავდა, რომ ქართული სახელმწიფოს საერთაშორისო-სამართლებრივი ლეგიტიმაცია მუდმივად ჩამორჩებოდა სამხედრო-პოლიტიკური მოვლენების დინამიკას.

1921 წლისთვის Intermarium-ის ფართო კონცეფციის რომლის მნიშვნელოვან ნაწილსაც საქართველო წარმოადგენდა, პრაქტიკული განხორციელების მცდელობა ჩაიშალა: ლიეტუვა პოლონეთთან დია კონფლიქტში იმყოფებოდა, ჩეხოსლოვაკია ალტერნატიულ კოალიციებს ანიჭებდა უპირატესობას, ხოლო 1921 წლის 18 მარტის რიგის სამშვიდობო ხელშეკრულებამ საბოლოოდ დაასრულა პოლონეთ-საბჭოთა რუსეთის ომი და მასთან ერთად Intermarium-ის პირველი ისტორიული ეტაპი. რიგის ზავით განისაზღვრა პოლონეთის აღმოსავლეთი საზღვრები – უკრაინის და ბელორუსის დასავლეთი ტერიტორიები პოლონეთის შემადგენლობაში მოექცა და აღმოსავლეთი ნაწილები საბჭოთა კონტროლს დაექვემდებარა, ვარშავის კავკასიური სტრატეგიის პერსპექტივა კი

დაიხურა. ამრიგად, ორი კვირით ადრე განხორციელებული საქართველოს ოკუპაცია ახალი გეო-პოლიტიკური მოცემულობის ნაწილად იქცა, რამაც რეგიონი ხანგრძლივი ვადით მოაქცია საბჭოთა ტოტალიტარული რეჟიმის ორბიტაში.¹⁸

სრულიად საფუძვლიანია მოსაზრება იმის თაობაზეც, რომ „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის (1918-1921) არსებობის გახანგრძლივებას მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი პოლონეთ-რუსეთის ომმა, რომელიც რუსების მარცხით დამთავრდა. ... როდესაც პოლონეთის ჯარები ქ. კიევს უახლოვდებოდნენ, რუსებმა, სწორედ, მაშინ მოაწერეს ხელი საქართველოსთან ე. წ. „სამშვიდობო“ ხელშეკრულებას“ (სარალიძე, 2008, გვ. 35). აღნიშნულ დინამიკას კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება ადასტურებს: ჯერ კიდევ 1920 წლის 1 მაისს, აზერბაიჯანის გასაბჭოებისთანავე, საბჭოთა ძალებმა გადმოკვეთეს საქართველოს საზღვარი და თბილისის მიმართულებით შეტევა სცადეს. წითელ ხიდთან საქართველოს სამხედრო სკოლის იუნკერებისა და მოგვიანებით, რეგულარული არმიის ნაწილების მედგარმა წინააღმდეგობამ ბოლშევიკთა ეს პირველი ცდა აღკვეთა. როგორც მკვლევრების ნაწილი ფიქრობს, „აღნიშნულ სამხედრო ოპერაციებს, იმ ეტაპზე, რუსეთისთვის მხოლოდ დაზვერვითი ხასიათი ჰქონდა, რისთვისაც დიდი რაოდენობით ჯარისკაცს არ აგზავნიდნენ. ბოლშევიკები ცდილობდნენ ამოეცნოთ არა მხოლოდ საქართველოს სამხედრო მომზადება, არამედ ევროპის რეაქცია თავიანთ ავანტიურისტულ მოქმედებებზე“ (სარალიძე, 2008, p. 35).¹⁹

ამგვარი ინტერპრეტაცია, გარკვეულწილად, შეესაბამება თავად საბჭოთა ხელისუფლების ოფიციალურ განმარტებებსაც, რაც წარმოდგენას გვიქმნის იმ მოტივებზე, რომლებიც 1920 წლის მაისში მოსკოვის პოლიტიკას განსაზღვრავდა. რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატმა საბჭოთა მთავრობის მიერ საქართველოს აღიარება ოთხი ძირითადი მიზეზით ახსნა: 1. შავ ზღვაზე ბლოკადისგან თავისუფალი გასასვლელის უზრუნველყოფის აუცილებლობით, რადგან იმ დროს უცხოური გემებისთვის ღია ერთადერთი ნავსადგური ბათუმი იყო; 2. საქართველოში მოქმედი ბოლშევიკების დაცვის საჭიროებით; 3. დასავლეთ ევროპის მუშებისთვის საბჭოთა საგარეო პოლიტიკის თანმიმდევრულობის თვალსაჩინო დემონსტრირებით; და 4. იმ მოსაზრებით, რომ

¹⁸ ყურადღებას იქცევს საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული კიდევ ერთი დოკუმენტი – მე-11 არმიის სარდლის, ანატოლი ჰეკერის საიდუმლო მოხსენება არმიის რევოლუციური სამხედრო საბჭოს თავმჯდომარის, სერგო ორჯონიკიძის სახელზე. მოხსენება თბილისზე თავდასხმისთვის მზადებასა და თურქეთთან ურთიერთობების მოწესრიგებას ეხება. დოკუმენტი 1920 წლის 18 დეკემბრით არის დათარიღებული. იმ დროს, როდესაც საქართველოს მთავრობა ჯერ კიდევ იმედოვნებდა დასავლეთის სახელმწიფოებთან, განსაკუთრებით კი პოლონეთთან, მჭიდრო პოლიტიკური, სამხედრო და ეკონომიკური თანამშრომლობის განვითარებას, მათ შორის საერთაშორისო აღიარების განმტკიცებას, სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის შექმნასა და ეკონომიკური ურთიერთობების გაფართოებას, ბოლშევიკური რუსეთის სამხედრო ხელმძღვანელობას საქართველოს წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაცია ფაქტობრივად დაგეგმილი ჰქონდა. ჰეკერის შეფასებით, ოპერაციის წარმატებით განხორციელებისთვის აუცილებელი იყო სამი ძირითადი პირობის შესრულება: საკმარისი სამხედრო ძალების კონცენტრირება, ლოჯისტიკური და სასურსათო უზრუნველყოფის სრულყოფილი ორგანიზება და თურქეთის სამხედრო ხელმძღვანელობასთან შეთანხმების მიღწევა. ამ დროს, მოხსენებაში არაფერია ნათქვამი არც დასავლეთის დიდი სახელმწიფოებისა და არც პოლონეთის შესაძლო სამხედრო თუ პოლიტიკურ ჩარევაზე მიმდინარე პროცესებში საქართველოს სასარგებლოდ, რაც გვაფიქრებინებს, რომ 1920 წლის დეკემბრისთვის საბჭოთა სამხედრო ხელმძღვანელობა ამ მიმართულებით მნიშვნელოვან წინააღმდეგობას აღარ ელოდა (სეა, სცა, ფ. 1864, ან. 2, საქმ. 258, ფ. 1-6).

¹⁹ საქართველოს მთავრობის მეთაური ნოე ჟორდანიას 1920 წლის მაისის დასაწყისში რუსეთ-საქართველოს შორის განვითარებულ მოვლენებთან დაკავშირებით აღნიშნავდა: „...საზოგადოთ რუსის შიში დიდი იყო. თუ რუსეთი დაიდრა, ვერას გავაწყობთო. საჭირო იყო დიდი მუშაობა, რომ ასეთი პანიკური განწყობილება შეგვესუსტებინა. სწორედ ამ დროს მოხდა მოსკოვთან ხელშეკრულების დადება და მით ომიც შეჩერდა. აშკარა იყო მოსკოვის ორი ტენდენცია: ერთი – პოლიტიკური და მეზობლური, მეორე – იმპერიალისტური. ამ უკანასკნელს მეთაურობდა ტროცკი, სამხედრო მინისტრი და სტალინი, ეროვნებათა მინისტრი (კომისარი), პირველს კი ლენინი, პირველმა ორმა უზრმავეს თავის ჯარს აზერბაიჯანში ჩვენი დაპყრობა. ეგონათ ადვილი იქნებოდა, ხოლო როცა ლენინმა დაინახა რომ უომოთ ეს არ შეიძლებოდა, ევროპის სკანდალს მოერიდა და გადასწყვიტა ხელშეკრულების დადება“ (ჟორდანიას, 1990, გვ. 16-17).

საქართველოს თავისი მცირერიცხოვანი პროლეტარიატით, არცერთ შემთხვევაში, არ შეეძლო მნიშვნელოვანი როლი ეთამაშა მსოფლიო რევოლუციის ბედის განსაზღვრაში, რაც საბჭოთა პოლიტიკის პრიორიტეტული მიმართულება იყო.

ჩამოთვლილი ოთხი მიზეზიდან გამომწვევტი მნიშვნელობა ჰქონდა ორს: საქართველოს ტერიტორიის, როგორც სატრანზიტო ღერეფნის გამოყენებას და ქართველი ბოლშევიკების მხარდაჭერას. შესაბამისად, საქართველოში ელჩად დანიშნული კიროვის დიპლომატიური საქმიანობაც, არსებითად, სწორედ ამ ორი მიმართულების განხორციელებას ემსახურებოდა (Kazemzadeh, 1951, p. 301). თუმცა, მხოლოდ ამ არგუმენტებით რთულია აიხსნას, თუ რატომ შეიცვალა საბჭოთა ხელისუფლების პოლიტიკა საქართველოს მიმართ სწორედ 1920 წლის მაისში. ჩვენი შეფასებით, ამ ორ მიზეზს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი გარემოებაც უნდა დაემატოს – პოლონეთ-საბჭოთა რუსეთის ომის მიმდინარეობის ფონზე საქართველოს განეიტრალების საჭიროება. შესაბამისად, საბჭოთა რუსეთის მიერ 5 მაისს საომარი მოქმედებების მოულოდნელი შეწყვეტა იძლევა საფუძველს ვივარაუდოთ, რომ მოსკოვი, გარკვეულწილად, უფრო ხელსაყრელი პოლონეთისა და საქართველოს შესაძლო სამხედრო-პოლიტიკურ დაახლოებას და ორ ფრონტზე ბრძოლის პერსპექტივას. ამდენად, 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულება, პოლონეთ-საბჭოთა ომში საქართველოს ჩაბმის თავიდან აცილებასაც ემსახურებოდა.²⁰

ამგვარ ინტერპრეტაციას დამატებით ამყარებს იმდროინდელი საბჭოთა ოფიციალური პრესის ანალიზი. განხილული მოვლენების თანმიმდევრობა ცხადყოფს, რომ 1920 წლის 1-5 მაისის სამხედრო შეტაკებებს სულ რამდენიმე დღეში მოჰყვა ჯერ 7 მაისს საქართველო-რუსეთს შორის სამშვიდობო ხელშეკრულების გაფორმება, ხოლო 9 მაისს გაზეთ „პრავდაში“ საქართველოს მიმართ აშკარად შემრიგებლური ტონის მქონე ორი სტატიის გამოქვეყნება. ჩვენი აზრით, ეს ქრონოლოგიური თანხვედრა საფუძველს იძლევა ვივარაუდოთ, რომ აღნიშნული მოვლენები საბჭოთა ხელისუფლების ერთიანი ტაქტიკური ხაზის ფარგლებში განხორციელებული ნაბიჯები იყო.

საქართველოსთან ხელმოწერილი სამშვიდობო ხელშეკრულების მნიშვნელობაზე, შესაძლოა, დამატებით მიუთითებდეს 1920 წლის 9 მაისის „პრავდის“ ერთსა და იმავე ნომერში, ერთსა და იმავე გვერდზე, ორი დამოუკიდებელი სტატიის გამოქვეყნება. ერთში – „Мир с Грузией“ (ავტორი - ა. მირსკი) – ხელშეკრულების პოლიტიკური შეფასებაა წარმოდგენილი, მეორეში – „Договор с Грузией“ (ავტორის გარეშე) – კი მისი ძირითადი დებულებებია განხილული. ამასთან, გაზეთის ანონსების

²⁰ 1920 წლის შემოდგომაზე პოლონეთში საქართველოს წარმომადგენლობაზე მიცემულ ინსტრუქციაშიც საქართველოს მთავრობა ხაზს უსვამდა რუსეთისადმი კეთილგანწყობილ დამოკიდებულებას და მოსკოვის ხელშეკრულების პირობების მკაცრად დაცვის აუცილებლობას. დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ „არც ერთი ნაბიჯი, არც ერთი განცხადება – არც პრესაში და არც ოფიციალურ ნოტებში – არ უნდა შეიცავდეს რაიმე მტრულს საბჭოთა რუსეთის მიმართ. ჩვენ მას ვეკიდებით, როგორც სახელმწიფოს, რომელთან ხელშეკრულებით მოწესრიგებული ურთიერთობები გვაკავშირებს. ...პოლონეთსა და რუსეთს შორის არსებული ცალკეული სადავო საკითხები – იქნება ეს ტერიტორიული თუ სხვა სახის – ჩვენი ურთიერთობების ფარგლებს სცილდება. ჩვენ არ უნდა ჩავერიოთ ამ სფეროში. ამ საკითხებში ჩართვა სრულიად დაუშვებელია“ (სეა, სცა, ფ. 1864, ან. 2, საქმ. 404, ფ. 6).

ისტორიკოსი ლ. თოიძე გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ 1920 წლის 28 აპრილიდან 6 მაისამდე მოსკოვში საბჭოთა რუსეთსა და საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას შორის მიმდინარე მოლაპარაკებებში ქართული მხარე უფრო აქტიურობდა. აზერბაიჯანის გასაბჭოების შემდეგ რომ საქართველოს ჯერიც დადგებოდა, ქართულ მხარეს ეჭვი არ ეპარებოდა. ქართველი მკვლევრის შენიშვნით, ლენინის ხელისუფლებაც არანაკლებ იყო დაინტერესებული საქართველოსთან ზავის გაფორმებით, რაც რამდენიმე მიზეზით იყო განპირობებული: 1. თუ საქართველოს გასაბჭოება უმტკივნეულოდ მოხდებოდა, რუსეთის ცკ-ის პოლიტიკურ ანაზღაურებას არ იქნებოდა, მაგრამ ქართველთა მხრიდან სერიოზული წინააღმდეგობა დაფიქსირდა; 2. ლენინმა არჩია ყურადღებოთ დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის კერზონის მოთხოვნა, დათანხმებულიყო ვრანგელის ამნისტიას და ყირიმის და კავკასიის მიმართულებით საომარი მოქმედებები შეეჩერებინა. ეს მას შესაძლებლობას მისცემდა მთელი ყურადღება მთავარ საფრთხეზე (პოლონეთთან მიმდინარე ომი...) გადაეტანა. მითუმეტეს, რომ „ყველაფერი ძვირფასი“ (ბაქოს ნავთობი) უკვე ხელთ ჰქონდათ... (თოიძე, 1991, გვ. 15-16).

რუბრიკაში დღის სამი მთავარი თემიდან ერთი სწორედ საქართველოსთან გაფორმებული სამშვიდობო ხელშეკრულებაა, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ეს ფაქტი საბჭოთა რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მოვლენად აღიქმებოდა (Мирский, 1920, с.1; Договор с Грузией, 1920, с. 1).

სტატიამ „Мир с Грузией“ საქართველოს მთავრობის პოზიცია, აშკარად, დადებითად არის შეფასებული:

„არ შეიძლება კმაყოფილებით არ აღინიშნოს ის გარემოება, რომ პოლონელი პანების დროებითმა წარმატებამ საქართველოს წარმომადგენლები ოდნავადაც არ დააბნია. ამით მათ უდავოდ დაამტკიცეს თავიანთი გულწრფელობა და იმის გაგება, რომ სასაზღვრო სახელმწიფოების ბედი მჭიდროდ არის დაკავშირებული საბჭოთა რუსეთის არსებობასთან. თუ საბჭოთა რუსეთი აღარ იარსებებს, აღარ იარსებებს არც დამოუკიდებელი საქართველო, არც სომხეთი, არც ლიტვა, არც ლატვია და, ბოლოს, არც დამოუკიდებელი პოლონეთი“. ამის დასტურად ავტორს პოლონელი ხალხის მრავალწლიანი მონობა და მეფის რუსეთის მიერ მისი ჩაგვრა მოჰყავს (Мирский, 1920, с. 1).

ჩვენი შეფასებით, ეს ციტატა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს, რადგან „პრაქტა“ საქართველოს მთავრობის დადებით შეფასებას არა ზოგადად, არამედ უშუალოდ პოლონეთ-საბჭოთა ომის კონტექსტში აკეთებს. ფაქტობრივად, გაზეთი საქართველოს „გულწრფელობას“ სწორედ იმით ხსნის, რომ პოლონეთის სამხედრო წარმატებამ მისი პოლიტიკური პოზიცია არ შეცვალა. ეს გარემოება დამატებით ამყარებს ჩვენს ვარაუდს, რომ 1920 წლის მაისში საბჭოთა ხელისუფლების საქართველოს მიმართ შემრიგებლური პოლიტიკა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული პოლონეთის ფრონტზე შექმნილ ვითარებასთან.

თუმცა, საქართველოსთან სამშვიდობო ხელშეკრულებას მხოლოდ პოლიტიკური და პროპაგანდისტული დატვირთვა არ ჰქონია. მას ორივე მხარისთვის პრაქტიკული შედეგებიც მოჰყვა. ხელშეკრულების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შედეგი საბჭოთა რუსეთისთვის ბათუმის პორტზე წვდომის შესაძლებლობის მოპოვება იყო. აზერბაიჯანის გასაბჭოების შემდეგ ბათუმმა ბოლშევიკური რუსეთისთვის განსაკუთრებული სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიკური მნიშვნელობა შეიძინა. საქართველოსთვის კი აღნიშნული ხელშეკრულება, სულ მცირე, ჩრდილოეთიდან მომდინარე სამხედრო საფრთხის, თუნდაც დროებით, შეჩერებას ნიშნავდა, რაც მთავრობას შესაძლებლობას აძლევდა, ყურადღება ქვეყნის უსაფრთხოებისა და საგარეო პოლიტიკის სხვა აქტუალური საკითხებისკენ მიემართა.

თუმცა, 1920 წლის მაისში საქართველოსთვის შექმნილი შედარებით ხელსაყრელი საერთაშორისო კონიუნქტურა ხანმოკლე აღმოჩნდა. მიუხედავად იმისა, რომ პილსუდსკიმ ვარშავის ბრძოლაში სამხედრო წარმატებას მიაღწია, Intermarium-ის პროექტმა პოლიტიკური რეალიზაცია ვერ ჰპოვა, ხოლო პოლონური-ქართულ სამხედრო ალიანსის შექმნის მცდელობა – მიუხედავად მისი სტრატეგიული მიზანშეწონილობისა – გეოპოლიტიკური, სამხედრო, ლოჯისტიკური ფაქტორების და 1920 წლის მეორე ნახევრიდან, საკუთრივ პოლონეთის საგარეო-პოლიტიკური პრიორიტეტების ცვლილების გამო, ვერ განხორციელდა.

ამდენად, საქართველოსთვის 1920 წელს შექმნილი ხელსაყრელი ვითარება პოლონეთ-საბჭოთა რუსეთის ომის კონკრეტულ ეტაპთან იყო დაკავშირებული და არა გრძელვადიან საერთაშორისო გარანტიებთან.

დასკვნა. წინამდებარე კვლევაში ნაჩვენებია, რომ 1918-1921 წლების პოლონურ-ქართული ურთიერთობები სცილდებოდა ორ სახელმწიფოს შორის სტანდარტული დიპლომატიური კავშირის ფარგლებს. მიუხედავად მათ შორის არსებული დიდი მანძილისა, ორმა ქვეყანამ სცადა სტრატეგიული პარტნიორობის ჩამოყალიბება, რაც ნაკარნახევი იყო მათი ეროვნული ინტერესებისა და უსაფრთხოების უზრუნველყოფის საერთო სურვილით. პოლონეთის ლიდერის გეოპოლიტიკურ კონცეფციაში საქართველოს, როგორც შავი ზღვის აუზის უმნიშვნელოვანეს აქტორს, განსაკუთრე-

ბული ფუნქციური დატვირთვა²¹ ჰქონდა, ხოლო ქართული მხარისთვის პოლონური ინიციატივა სუვერენიტეტის შენარჩუნების ალტერნატიულ მექანიზმად განიხილებოდა.

კვლევის შედეგად გამოიკვეთა, რომ სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის ჩამლა განაპირობა ფაქტორების ერთობლიობამ:

1. **სამხედრო-ლოჯისტიკურმა სირთულეებმა და გეოგრაფიულმა იზოლაციამ** – მოკავშირეთა მნიშვნელოვანი დამორების გამო კრიტიკულ მომენტში ოპერატიული და ეფექტური სამხედრო-მატერიალური დახმარების მიღება გართულებოდა;

2. **არახელსაყრელმა რეგიონულმა კონიუნქტურამ** – ორმხრივი ურთიერთობები ვითარდებოდა აღმოსავლეთ ევროპასა და კავკასიაში მიმდინარე ინტენსიური საომარი მოქმედებებისა და ტერიტორიული გადანაწილებების ფონზე;

3. **პოლონეთის საგარეო-პოლიტიკური პრიორიტეტების ცვლილებამ** – საბჭოთა რუსეთთან ომის სწრაფად დასრულებისა და აღმოსავლეთ საზღვრების საერთაშორისო-სამართლებრივი განმტკიცებისკენ მიმართულმა პოლიტიკამ, რომელიც საბოლოოდ 1921 წლის რიგის ზავით დაგვირგვინდა, საბოლოოდ დაუსვა წერტილი პოლონურ-ქართული სამხედრო თანამშრომლობის პერსპექტივას აღნიშნულ ეტაპზე;

4. **საერთაშორისო სისტემის ინდიფერენტულობამ** – დიდი სახელმწიფოების გეოპოლიტიკური პრიორიტეტები მცირე სახელმწიფოების ინტერესებს არ ემთხვეოდა,²² რაც ვერსალის სისტემის სტრუქტურულ ნაკლოვანებაზე მიუთითებდა და მოგვიანებით, მეორე მსოფლიო ომის წინარე პერიოდშიც, მკაფიოდ გამოვლინდა.

ისტორიოგრაფიაში Intermarium-ის პროექტთან დაკავშირებით ორ რადიკალურად განსხვავებულ შეფასებას ვაწყდებით: ერთი მხრივ, იგი განიხილება იოზეფ ჰილსდესკის წინდახედულ, სტრატეგიულ ხედვად, რომელსაც ევროპის პოლიტიკური რუკის ტრანსფორმაცია შეეძლო; მეორე მხრივ კი – ანტიკომუნისტურ, ჰეგემონურ ფანტაზიად, რომელიც მოკლებული იყო რეალისტურ საფუძვლებს. განხილული პერიოდის პოლონურ-ქართული ურთიერთობების ანალიზის საფუძველზე

²¹ ამის დადასტურებაა უკრაინაში საქართველოს რესპუბლიკის დიპლომატიური მისიის სამხედრო ატაშის, არტილერიის კაპიტან ა. სვანიძის 1920 წლის 13 იანვრით დათარიღებული მოხსენება, რომელიც შვეიცარიაში საქართველოს დიპლომატიური წარმომადგენლობის სახელზე იყო გაგზავნილი. სვანიძე ხაზს უსვამდა პოლონელების კეთილგანწყობას ქართველების მიმართ და აღნიშნავდა, რომ პოლონეთის მთავრობას უკვე დანიშნული ჰყავდა ტიტუს ფილიპოვიჩი ამიერკავკასიაში გამოსაგზავნი სპეციალური მისიის ხელმძღვანელად. იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებდა იმ გარემოებაზე, რომ მისიის მუდმივ ადგილსამყოფელად სწორედ თბილისი იყო განსაზღვრული, ხოლო მისი კავკასიაში გამგზავრება უკვე 1920 წლის იანვრის ბოლოს იყო დაგეგმილი. ამავე მოხსენების მიხედვით, სვანიძეს უკვე ჰქონდა შეხვედრა მისიის ყველა წევრთან, რომლებსაც საქართველოს იმჟამინდელი პოლიტიკური და სამხედრო მდგომარეობა გააცნო (Мамуля, 2011, с. 146).

²² დიდი სახელმწიფოების გეოპოლიტიკური პრიორიტეტებსა და მცირე სახელმწიფოების ინტერესებს შორის არსებული წინააღმდეგობა საქართველოსა და დიდი ბრიტანეთის ურთიერთობებზეც მკაფიოდ აისახა, რასაც საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული დოკუმენტებიც ადასტურებს. მაგალითად, 1919 წლის 25 მაისით დათარიღებულ ინფორმაციაში საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრის მოადგილე პარიზში მყოფ საქართველოს დელეგაციას სთხოვდა, მხედველობაში მიეღოთ ის გარემოება, რომ „ამ ექვსი თვის განმავლობაში ინგლისელების აქ ყოფნამ და მათმა მოღვაწეობამ კავკასიაში და სამხრეთით არა თუ არ გააუმჯობესა მდგომარეობა საზოგადოთ და კერძოთ ჩვენში, არამედ ძლიერ გააუმჯობესა და გააუარესა...“ (სეა, სცა, ფ. 1864, ან. 2, საქ. 33, ფ. 12). 1920 წლის 21 სექტემბერს პოლონეთში მოქმედი ქართული კომიტეტი კი ბერნში მყოფ საქართველოს წარმომადგენელს აცნობებდა ინგლისის პოლიტიკურ წრეებში საქართველოს როგორც გერმანოფილური სახელმწიფოს შესახებ გავრცელებული მოსაზრების თაობაზე. კომიტეტის შეფასებით, „ამჟამად, რომ ეს არის მორიგი პროპაგანდა, მაგრამ ისეთ დიდ და სერიოზულ სახელმწიფოში, როგორც არის პოლონეთი, ეჭვებს ბადებს და მის გასაქარვებლად საჭირო განმარტება მივაწოდეთ. ეს მართლაც პროვოკაციაა...“. ამასთანავე, კომიტეტი ითხოვდა საქართველოს შესახებ ინფორმაციის, ბროშურებისა და უახლესი პერიოდული გამოცემების გაგზავნას, რათა პოლონეთის მთავრობისა და პრესის წარმომადგენლებს საქართველოს იმდროინდელი მდგომარეობის შესახებ ობიექტური და სრულყოფილი წარმოდგენა შექმნოდათ (სეა, სცა, ფ. 1864, ან. 2, საქ. 398, ფ. 5).

შეიძლება ითქვას, რომ მხარეთა პოლიტიკური ნებისა და ინტერესების ორმხრივი ბუნებიდან გამომდინარე, თეორიულ დონეზე, ალიანსის კონცეფცია ურთიერთთავსებადი და პოლიტიკურად დასაბუთებული იყო. თუმცა, გადამწყვეტი აღმოჩნდა მისი პრაქტიკული განხორციელების სუსტი მექანიზმები და შეზღუდული დრო.

კვლევის სიახლე მდგომარეობს იმაში, რომ პოლონეთ-საქართველოს 1918-1921 წლების ურთიერთობები გაანალიზებულია არა მხოლოდ ორმხრივი დიპლომატიური ურთიერთობების, არამედ Intermarium-ის სამხრეთ კავკასიური მიმართულების კონტექსტში. ქართული და პოლონური პირველწყაროების ერთობლივმა ანალიზმა შესაძლებელი გახადა პოლონურ-ქართული სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობის მცდელობის რეკონსტრუქცია და იმ ფაქტორთა კომპლექსური შეფასება, რომლებმაც მისი პრაქტიკული განხორციელება შეაფერხა.

სახელმწიფოს მდებარეობა დიდწილად განსაზღვრავს მის როლს ისეთი კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემაში, რომლის გეოგრაფიული არეალიც საკმაოდ ვრცელია. გეოგრაფიულად რაც უფრო შორს არის ეს სახელმწიფო მოკავშირეებისგან, მტრულ გარემოცვაში იგი მით უფრო მოწყვლადი ხდება.

ამგვარად, კვლევის შედეგები შესაბამისობაშია გრიგოლ რობაქიძის ეპიგრაფში გამოთქმულ „გეოგრაფიის ტრაგედიის“ იდეასთან. საქართველოს გეოპოლიტიკური მდებარეობა, რომელიც ერთდროულად განაპირობებდა მის სტრატეგიულ მნიშვნელობას და ზრდიდა მის მოწყვლადობას, 1918-1921 წლებში პოლონეთთან სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობის განხორციელების ერთ-ერთ შემზღუდველ ფაქტორად იქცა.

კვლევამ დაადასტურა, რომ ფორმალური სამართლებრივი გარანტიების არარსებობა კრიზისის პერიოდში, სახელმწიფოს თავდაცვისუნარიანობას მინიმუმამდე ამცირებს. 1918-1921 წლების გამოცდილებამ გამოაშკარავა მცირე სახელმწიფოების ტრადიციული, ბუნდოვანი სტატუსი საერთაშორისო ასპარეზზე: საქართველო წარმოადგენდა სტრატეგიულად ღირებულ, თუმცა უსაფრთხოების მყარი გარანტიების არმქონე „ბუფერულ ზონას“, რისი თვალსაჩინო ილუსტრაციაც Intermarium-ის პროექტის წარუმატებლობაა.

ამასთანავე, კვლევის შედეგებმა აჩვენა, რომ პოლონეთ-საქართველოს 1918-1921 წლების ურთიერთობები მხოლოდ ორმხრივი დიპლომატიური თანამშრომლობის ფარგლებში არ უნდა განიხილებოდეს. მოვლენების ანალიზმა პილსუდსკის Intermarium-ის კონცეფციის სამხრეთ კავკასიური მიმართულების კონტექსტში წარმოაჩინა, რომ დიპლომატიური თანამშრომლობის პარალელურად, პოლონურ-ქართული სამხედრო-პოლიტიკური დაახლოების მცდელობა უფრო ფართო რეგიონული უსაფრთხოების პროექტის შემადგენელი ნაწილი იყო, რომლის განხორციელება სამხედრო-ლოჯისტიკური, საერთაშორისო და გეოპოლიტიკური ფაქტორების ერთობლიობამ შეაფერხა. აღნიშნული მიდგომა საშუალებას იძლევა, პოლონეთ-საქართველოს ურთიერთობები შეფასდეს არა მხოლოდ ორმხრივი დიპლომატიის, არამედ ევროპის აღმოსავლეთ ნაწილის კოლექტიური უსაფრთხოების კონცეფციის ქრილშიც.

ბიბლიოგრაფია

საარქივო წყაროები

საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი. ფონდი 1864, ანაწერი 2, საქმე 33, ფურცელი 12.

საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი. ფონდი 1864, ანაწერი 2, საქმე 258, ფურცლები 1-6.

საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი. ფონდი 1864, ანაწერი 2, საქმე 376, ფურცლები 1-8.

საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი. ფონდი 1864, ანაწერი 2, საქმე 398, ფურცელი 5.

საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი. ფონდი 1864, ანაწერი 2, საქმე 404, ფურცელი 6.

ხოსიტაშვილი, მ. (რედ.). (2019). *საქართველოს დამფუძნებელი კრება: სხდომების ოქმები* (ტ. 5). საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა.

გაზეთები და სხვა პირველწყაროები

პოლონეთი და საქართველო. (1920, 25 მარტი). *საქართველო*, № 64, გვ. 4.
https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/149241/1/Sakartvelo_1920_N64.pdf

რობაქიძე, გრ. (1920). *ევროპის სოციალისტურ დელეგაციას მწერალთა სახელით*.
<https://poetry.ge/poets/grigol-robakidze/publication/14-grigol-robaqidzis-sitkva-evropis-socialistur-delegacias-mweralta-saxelit>

Договор с Грузией. (1920, 9 мая). *Правда*. <https://yandex.ru/archive/catalog/d5b28dcc-4e9a-4a18-931c-66a3403acf82/1>

Мирский, А. (1920, 9 мая). Мир с Грузией. *Правда*. <https://yandex.ru/archive/catalog/d5b28dcc-4e9a-4a18-931c-66a3403acf82/1>

ქართულენოვანი ლიტერატურა

ავალიშვილი, ზ. (1990). *საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში: მოგონებანი, ნარკვევები*. კოოპერატივი „ნიაშორა“.

ალსტონი, მ. (2018). ბალტიური დიპლომატია და პირველი მსოფლიო ომის შემდგომი გარიგებები. ო. ჯანელიძისა და დ. სილაქაძის (რედ.), *საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის გახსენება ასი წლის შემდეგ: მოდელი ევროპისთვის?* (გვ. 95-116). ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ბერიშვილი, ტ. (2021). საერთაშორისო პოლიტიკური კონტექსტი მეორე სოციალისტური ინტერნაციონალის საქართველოში ვიზიტისას. ზ. გაიპარაშვილის (რედ.), *ევროპული სოციალისტების ვიზიტი საქართველოში: 1920*. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

თოიძე, ლ. (1991). *ინტერვენციაც, ოკუპაციაც, ძალდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობრივი ანექსიაც: რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის თებერვალ-მარტის ომის შეფასებისათვის*. კოოპერაციული გამომცემლობა „ივერთა მხარე“.

კირთაძე, ნ. (1998). *საქართველოს დამოუკიდებლობა და ქართულ-ევროპული ურთიერთობები: 1919–1923 წწ.* [დისერტაცია, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი]. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ციფრული ბიბლიოთეკა.
<https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/576625>

კობახიძე, ბ. (2015). *საქართველოს საკითხი პარიზის საზავო კონფერენციაზე* [სადოქტორო დისერტაცია, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი].
https://www.tsu.ge/assets/media/files/48/disertaciebi/Bega_Kobaxidze.pdf

ჟორდანია, ნ. (1990). *ჩემი წარსული*. რუსთაველის საზოგადოების გამომცემლობა „სარანგი“.

სარალიძე, ლ. (2008). *იოსებ პილსუდსკი და პოლონელი ხალხის ბრძოლა აგრესიის წინააღმდეგ* (მეომრის ბიბლიოთეკა, № 19). ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი.
https://ijhei.wordpress.com/wp-content/uploads/2010/03/ioseb_pilsudski.pdf

ჯანელიძე, ო. (2018). *საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ისტორიის ნარკვევები*. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა.
<https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/271051/4/SakartvelosDemokratiuliRespublikisNarkvevebi.pdf>

ჯიბაშვილი, ო., & დიასამიძე, ხ. (2013). ბათუმი როტმილდების სამრეწველო ინტერესებში. *ბათუმი: წარსული და თანამედროვეობა*, 4, 241-246.

უცხოენოვანი ლიტერატურა

- Baramidze, I., Jibashvili, O., & Diasamidze, K. (2020). Georgia at the Paris Peace Conference (1919-1920). *History and Historians in the Context of the Time*, 18(1), 3-11.
- Borzecki, J. (2008). *The Soviet-Polish peace of 1921 and the creation of interwar Europe*. Yale University Press.
- Dziewanowski, M. K. (1969). *Joseph Piłsudski: A European federalist, 1918-1922*. Hoover Institution Press.
- Jędrzejewicz, W. (1982). *Piłsudski: A life for Poland*. Hippocrene Books.
- Kazemzadeh, F. (1951). *The struggle for Transcaucasia (1917-1921)*. Philosophical Library.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015002294687&seq=9>
- Materski, W. (1991). Misja Tytusa Filipowicza w Tbilisi (kwiecień 1920 r.). *Pro Georgia: Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich*, 1, 26-28. <https://studium.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2018/12/PRO-GEORGIA-compressed.pdf>
- Materski, W. (2019). Uwięzienie szefa Misji Specjalnej RP do republik Kaukazu Południowego Tytusa Filipowicza (w świetle szczątkowej dokumentacji). *Pro Georgia: Journal of Kartvelological Studies*, 29, 137-158.
- Мамуля, Г. (2011). От Тифлиса до Киева и Варшавы: Из истории кавказско-украинского сотрудничества в рамках движения «Прометей». *Nowy Prometeusz*, 1, 133-155.
- Piłsudski, J. (1971). *The memories of a Polish revolutionary and soldier* (D. R. Gillie, Trans. & Ed.). AMS Press.
- Świątłowski, B. (2014). Prometejska racja stanu: Źródła i dzieje ruchu prometejskiego w II Rzeczypospolitej. *Poliarchia*, 2(2), 147-180. <https://doi.org/10.12797/Poliarchia.02.2014.02.08>
- Waingertner, P. (2022). *Międzymorze – wizja, iluzja czy... racja stanu? Z dziejów polskiej myśli i praktyki politycznej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/8331-090-9>
- Wiatr, J. J. (1988). *The soldier and the nation: The role of the military in Polish politics, 1918-1985*. Westview Press.
<https://archive.org/details/soldiernationrol0000wiat/page/10/mode/2up>
- Włodarczyk, M. (2016). Stosunki polsko-gruzińskie w latach 1918-1921. *Świat Idei i Polityki*, 15, 452-476.
<https://czasopisma.ukw.edu.pl/index.php/sip/article/view/514/507>
- Zajac, O. (2020). The map as political manifesto: The case of Karta Dawnej Polski and Hôtel Lambert's concepts of the Polish state and nation. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 69(3), 327-354. <https://www.zfo-online.de/portal/zfo/article/view/10771>

A LOST ALLIANCE: POLISH-GEORGIAN DIPLOMATIC RELATIONS AND THE INTERMARIUM (1918-1921)¹

Khatuna Diasamidze

Doctor of History, Associate Professor,

Batumi Shota Rustaveli State University

E-mail: khatuna.diasamidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9966-0468>

“Released to the East, we always aspired to the West. Every winding path of our history bears the marks of these aspirations; ... We have always endured the tragedy of geography ... We stopped halfway: we drifted away from the East, yet we never became part of the West”. Grigol Robakidze (Address to the European Socialist Delegation on behalf of Georgian writers, Tbilisi, September 1920)

Abstract: This article examines the attempts to establish a military-political alliance between the Democratic Republic of Georgia and the Republic of Poland during the years 1918-1921 within the framework of Józef Piłsudski's geopolitical concept of the Intermarium. It analyses how the strategic interests of Poland and Georgia intersected with Józef Piłsudski's federalist vision and what place Polish-Georgian military-political cooperation occupied within this geopolitical concept. Particular attention is devoted to the diplomatic mission of Tytus Filipowicz in the spring of 1920 as the most significant initiative aimed at establishing military-political cooperation. The study demonstrates that the failure of this initiative resulted from a combination of interconnected military, geopolitical, and logistical factors, including the shift in Poland's foreign policy priorities following Poland's victory in the Battle of Warsaw, the absence of effective international security guarantees, the expansion of Bolshevik Russia into the South Caucasus, and the difficulties of both land and maritime communications. The article concludes that, despite the converging strategic interests of Georgia and Poland, these circumstances made it impossible both to establish a military-political alliance and to implement military-political cooperation with Georgia at the state level within the framework of the Intermarium concept.

Keywords: Poland; Georgia; Intermarium; Józef Piłsudski; military alliance; diplomatic relations; Soviet Russia.

Introduction. The years 1914-1918 constituted a turning point in the history of many nations. In place of the great empires (Austria-Hungary, Germany, Russia, and the Ottoman Empire), new states emerged that differed from one another in terms of their territorial, demographic, and political scale but, in many cases, shared similar historical experiences. From the outset, their principal objective was to preserve the

¹ This research was carried out within the framework of the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia grant project “The Deportation of Poles to Georgia and Polish–Georgian Geopolitical Cooperation (1830-1921)” (Grant No. FR-22-9832).

independence they had attained through national liberation struggles and the favorable convergence of historical circumstances. For some of these states, their history became an interesting example of the successful realization of the principle of national self-determination, whereas for others it turned into an unsuccessful experience of state-building and the struggle for international recognition of their sovereignty.

Although separated by thousands of kilometers, the Democratic Republic of Georgia, which restored its independence on 26 May 1918, and the Republic of Poland, which regained its independence on 11 November 1918, shared many common features: a rich historical past; the experience of forced incorporation into the Russian Empire, differing in historical and legal terms yet equally detrimental to national dignity; the struggle to achieve independence and secure international recognition within the new geopolitical reality created by the First World War; and the defense of statehood against the expansionism of Bolshevik Russia. Their subsequent destinies also proved remarkably similar: the occupation of Georgia by Soviet Russia in 1921 and the liquidation of its independence, followed by the conquest of Poland by Nazi Germany and the Soviet Union in 1939, the destruction of its independence, and the partition of its territory between the two occupying powers. Thus, from the perspective of statehood, Georgia and Poland followed fundamentally similar historical trajectories. Prior to these tragic developments, however, both newly established states sought to develop cooperation with one another in the difficult international environment of the time in order to safeguard their national interests and security. During 1918-1920, the common threat emanating from Soviet Russia created favorable preconditions for the development of diplomatic relations between the two states, resulting in short-lived but nevertheless significant cooperation.

The Head of Government of the newly independent Republic of Poland, Józef Piłsudski (1867-1935), sought to ensure that Soviet Russia remained as far removed as possible from the area in which the Polish state was taking shape, thereby preventing any renewed infringement of Poland's sovereignty by Russia (Borzecki, 2008, p. 28). Piłsudski regarded the weakening of the Russian state as the most effective means of achieving this objective. A key component of his geopolitical vision was the separation of the territories inhabited by non-Russian peoples from Russia and the formation, under Polish leadership, of an anti-Russian military-political coalition incorporating the Baltic states and Finland. At the same time, Piłsudski sought to persuade Russian émigré politicians to accept the concept of a Russian state confined within strictly ethnic boundaries, which he referred to as the "Third Russia," in contrast to either Red or White Russia (Borzecki, 2008, p. 28).

At first glance, Poland's centuries-old tradition of resisting Russia, its military potential, cultural and economic resources, and the support of the leading European powers enabled it to assist the national liberation movements of Ukraine, Belarus, Latvia, and Lithuania. Through this policy, Warsaw sought to establish a voluntary federation in which it would assume the leading role in resolving the most important political and military issues. The formation of such a union would have significantly constrained Russia's expansionist ambitions in the region (Borzecki, 2008, p. 28).

Piłsudski's geopolitical vision is known in history as the Intermarium – Międzymorze – which literally means "between the seas." From a geographical perspective, it encompassed a considerably broader area than the above-mentioned federal project. Initially, it referred only to the idea of uniting the territories situated between the Baltic Sea and the Black Sea. However, in Piłsudski's expanded vision, the concept of the Intermarium came to envisage the creation of a federal or confederal union of the states located between the Baltic, Black, and Adriatic Seas. The objective of this bloc was to counter future threats posed by Bolshevik Russia in the east and by Germany in the west, which, although temporarily defeated, retained revanchist

aspirations. Owing to its geographical location and access to the Black Sea, Georgia was regarded as a potentially important south-eastern partner in Piłsudski's anti-Russian strategy².

At the end of March 1920, Warsaw dispatched a diplomatic mission to Tbilisi headed by Tytus Filipowicz. Within the framework of the negotiations, the parties actively discussed the possibility of concluding a military agreement; however, the negotiations were never brought to completion. At the end of April 1920, following the Sovietization of Azerbaijan and the arrest of T. Filipowicz in Baku, the negotiations were discontinued. On 11 February 1921, the Red Army invaded Georgia, and on 25 February it occupied Tbilisi. As a result, the attempt to establish a Polish-Georgian military-political alliance failed at this stage.

The present study aims to examine the attempts to establish a Polish-Georgian military-political alliance during 1918-1921 and to analyze the reasons for its failure. It explores how the military-political interests of Poland and Georgia intersected with Piłsudski's Intermarium concept and identifies the factors that hindered the institutionalization of this cooperation.

The historiography of Polish-Georgian relations during the period 1918-1921 within the context of the Intermarium remains relatively limited. At the same time, a noticeable difference exists between the research emphases of Polish and Georgian scholars. Georgian historiography has primarily focused on the issue of the diplomatic recognition of the Democratic Republic of Georgia and the role of particular individuals (heads of diplomatic missions and émigrés) in this process. By contrast, Polish scholarly literature has predominantly concentrated on the analysis of Józef Piłsudski's federalist concept and the assessment of the strategic role of the Caucasus – particularly Georgia – within the framework of the anti-Soviet strategy. Furthermore, the comparatively limited cross-utilization of primary sources is also evident. In the present study, we seek to examine Polish-Georgian relations within the framework of the strategic concept of the Intermarium and to evaluate them not only in terms of bilateral diplomacy but also within the broader context of regional security.

The attempts to establish a Polish-Georgian military-political alliance during 1918-1921, the course of the negotiations, the role of Tytus Filipowicz's mission, and the reasons for the failure of the project have not yet become the subject of comprehensive scholarly research. Existing studies have largely focused either on the concept of the Intermarium, Poland's Eastern policy, or selected aspects of bilateral diplomatic relations, whereas the attempt to establish Polish-Georgian military-political cooperation has received comparatively little attention as a unified subject of research.

The present study aims to fill this gap, at least in part. It is based on documents preserved in the Historical Central Archive of the National Archives of Georgia, Polish documentary publications, memoirs, periodical press, and Georgian, Polish, and English-language scholarly literature.

Particular attention is devoted to the circumstances surrounding the preparation of the documents, their authorship, intended recipients, degree of confidentiality, and their consistency with information published in the official press. Polish-Georgian relations are analyzed through the prism of the relationship between the bilateral interests of the two states and Piłsudski's federalist policy. Such an approach makes it

² W. Materski, in his article "Tytus Filipowicz's Mission to Tbilisi (April 1920)," notes that: "Józef Piłsudski recognized the similarity between the historical destinies of Georgians and Poles, as well as the potential for their cooperation in the struggle to free themselves from the domination of the Romanov Empire, long before the necessary conditions for such cooperation had emerged. While living in exile in London (1891-1903), where he was working for Poland's independence, he established contacts with Georgian activists fighting for their country's independence through his closest associates, Tytus Filipowicz and Witold Jodko-Narkiewicz."

According to Materski, Piłsudski's interest in the Georgians was motivated both by the similarity of their historical experience and by the traditionally benevolent and friendly attitude of Georgians towards Poles exiled to Transcaucasia (Materski, 1991, p. 26).

possible to assess not only the dynamics of bilateral relations but also the prospects for the practical implementation of the Intermarium concept in the South Caucasus.

Methods. The study is based on a qualitative historical methodology and employs historical-critical and comparative historical methods, as well as source analysis.

The principal source base of the research consists of Georgian and Polish archival documents, diplomatic correspondence, official acts, contemporary Georgian and foreign press materials, and memoirs. The sources were analyzed in accordance with the principles of historicism and objectivity, on the basis of a critical assessment of their provenance, reliability, and informational value. Through the comparative analysis and cross-examination of sources of different types and origins, the study reconstructs and interprets the reasons behind the attempts to establish military-diplomatic cooperation between Poland and Georgia during 1918-1921, the dynamics of its development, and the factors that contributed to its failure.

With regard to the scholarly literature relevant to the subject, this study draws upon the works of Z. Avalishvili, N. Kirtadze, B. Kobakhidze, O. Janelidze, and other Georgian historians, who have examined the foreign policy and international position of the Democratic Republic of Georgia. In analyzing Józef Piłsudski's Eastern policy, the concept of the Intermarium, and Poland's geopolitical vision, the study relies on the works of M. Dziewanowski, J. Borzęcki, F. Kazemzadeh, A. Waingertner, Saralidze, and other scholars. The studies of W. Materski and M. Włodarczyk are of particular importance for the examination of Polish-Georgian relations, Tytus Filipowicz's mission, and the relevant documentary sources.

Discussion. As noted above, the term Intermarium, derived from Latin, literally means "*between the seas*" and originally referred to the idea of a union of the states situated between the Baltic Sea and the Black Sea (later extended to include the Adriatic Sea). A brief review of the historical origins of the Intermarium is necessary in order to identify the political ideas and projects that emerged during different historical periods and that, to a certain extent, influenced the formation of Józef Piłsudski's geopolitical vision. The origins of this concept cannot be associated with a single episode or individual in Polish history; rather, they can be traced back to the era of the Polish-Lithuanian Commonwealth (*Rzeczpospolita*).

For example, in the mid-sixteenth century, the claims advanced by the rulers of Muscovy to the East Slavic lands that at that time formed part of the Polish-Lithuanian Commonwealth raised questions concerning the constitutional structure of the Commonwealth that had previously remained largely unaddressed. More specifically, should the *Rzeczpospolita* remain a dualistic state, or should the East Slavic population also be granted an appropriate place within this political union? This question was closely linked to another fundamental issue – namely, who was the legitimate heir to Kyiv (Dziewanowski, 1969, p. 379).

Both the Polish-Lithuanian Commonwealth and Moscow could advance numerous arguments in support of their respective positions. Muscovy's claims were essentially dynastic and religious in nature. According to the Muscovite interpretation, the Lithuanians and the Poles had annexed the western territories of the former Kyivan Rus' only because of the "Tatar Yoke" and the temporary weakness of the local princes. The Tsar of Muscovy regarded himself as the sole legitimate heir to Kyiv, the "gatherer of the Russian lands," and the rightful ruler of the territories once governed by the Rurik dynasty. Following the fall of Byzantium, the Grand Prince of Moscow also came to be regarded as the supreme defender of the Orthodox Church. Consequently, he considered it his duty to liberate the Orthodox population from the "Latin Yoke" and unite them under his own sceptre (Dziewanowski, 1969, p. 379).

Like Russia, the Polish side also sought to provide a historical justification for its territorial claims. This tendency became particularly evident in the strategy pursued by the Hôtel Lambert political group of the Polish émigré community in Paris during the nineteenth century.

At the initiative of this group, and following approximately a decade of work, the map entitled "Karta dawnej Polski" was published in 1859. The publication of the map served several objectives: (1) to

demonstrate the borders of the Polish-Lithuanian Commonwealth as they existed in 1772 and to promote the idea of Polish independence; (2) to provide documentary evidence of Poland's historical rights to the territories depicted on the map and to emphasize the necessity of restoring Polish independence within those borders; and (3) to serve as a practical instrument in the event of an uprising (indeed, the absence of a unified standard map of Poland has also been identified as one of the factors contributing to the failure of the November Uprising of 1831) (Zajac, 2020, pp. 327-354).

We argue that the political vision of Hôtel Lambert may be regarded as one of the precursors of the Intermarium concept, as both were founded upon the idea of limiting Russia's geopolitical influence through cooperation among independent states.³ However, the Hôtel Lambert project was primarily aimed at the restoration of Polish statehood, whereas the Intermarium sought to establish a system of interstate security and regional cooperation. At the same time, these concepts should not be viewed as successive stages in the development of a single political project but rather as distinct visions that emerged under different historical circumstances, sharing certain conceptual similarities while differing in their objectives and geopolitical context.

The final formulation of the Intermarium geopolitical concept is associated with Józef Piłsudski, the Head of State of Poland between 1918 and 1922. Despite his active involvement in the socialist movement in earlier years, he was, above all, a political leader committed to the construction of a strong nation-state. Moreover, more than any other Polish politician, he represented a statesman who was unacceptable first to Russia and, subsequently (from 1917 onwards), also to Germany (Wiatr, 1988, p. 12). Piłsudski interpreted the post-war territorial reconfiguration of Europe from the perspective of Poland's national interests and security. He believed that the small states of Central and Eastern Europe would be unable to defend themselves individually against Bolshevism and German revanchism. Only the establishment of a unified political and security system could guarantee the preservation of the independence of the newly created states. It was precisely this strategic vision that underlay Poland's interest in Georgia, as the Caucasus occupied a priority position within Piłsudski's Eastern strategy.

Piłsudski's strategic concept rested upon two closely interconnected components. The first was the Intermarium, whose geographical scope expanded over time from the area between the Baltic Sea and the Black Sea towards the Adriatic Sea, envisaging the military-political integration of the states located within this region. The second was Prometheism, which advocated support for the national liberation movements of the peoples remaining within the borders of the former Russian Empire with the aim of destabilizing and weakening the Bolshevik regime. Nevertheless, the question of the institutional form that this union should take – whether a federation or a confederation – remained unresolved. At different stages, Piłsudski considered both models without ever defining the final institutional structure of either. The federal model, in which Poland was envisaged as the leading state, clearly conflicted with the sovereignty of the newly established states. The confederal model, based on voluntary cooperation, proved problematic from military and logistical perspectives. The implementation of the Intermarium was further hindered by the divergent foreign-policy interests of the participating states and by territorial disputes among them, including disagreements in Polish-Lithuanian, Polish-Ukrainian, and Polish-Czechoslovak relations.⁴

³ Polish historian P. Waingertner notes that the leader of the Hôtel Lambert political faction, Prince Adam Jerzy Czartoryski, advocated a federal model for the future Polish Republic. According to Waingertner, with the support of France, Great Britain, and the Ottoman Empire, Czartoryski also considered the creation of a federation comprising Czechia, Slovakia, Hungary, Romania, and the South Slavic peoples (Waingertner, 2022, p. 34).

⁴ In this context, the British historian Charlotte Alston notes that, at the Paris Peace Conference, the Lithuanian delegation had to contend with the territorial claims of both the political representatives of White Russia and the Polish delegation. At the same time, the Polish delegation itself was far from unified: the federalists advocated the establishment of a close political union with Lithuania, whereas the conference was largely dominated by the National Democratic (annexationist) camp, which regarded

Access to the Black Sea was of decisive importance for the Intermarium concept. The Baltic states – Finland, Estonia, and Latvia – formed its northern flank (or, according to some scholars, an independent northern bloc); Poland, Lithuania, and Belarus constituted the core of the alliance; Ukraine represented the continuation of its strategic axis towards the south; while Romania and Bulgaria served as the principal pillars of its southern dimension. In this way, a geopolitical system encompassing the space between the Baltic, Black, and Adriatic Seas was envisaged. The states of the South Caucasus constituted the south-eastern – and at the same time the most vulnerable – part of this system.

For Georgia, the significance of this concept lay in the fact that the South Caucasus, and Georgia in particular, occupied the strategic south-eastern direction within Piłsudski's geopolitical vision. Owing, however, to its geographical isolation and the prevailing international environment, it was regarded as the most vulnerable part of the proposed alliance. It is within this context that the attempts to establish Polish-Georgian military-political cooperation during 1918-1921 should be understood.

Support for national liberation movements constituted one of the principal components of Piłsudski's Eastern policy and was closely connected with the strategy of the Intermarium. The origins of this approach are generally associated with Piłsudski's visit to Tokyo in February 1904, during which he proposed that the Japanese government support the national liberation movements of the non-Russian peoples living within the Russian Empire (Piłsudski, 1971, p. 159). In the memorandum submitted to the Japanese authorities during the same visit, Piłsudski specifically identified the Georgians among the nations oppressed by the Russian Empire, thereby demonstrating that Georgia already occupied an important place in his political vision at that stage (Jędrzejewicz, 1982, p. 36). This approach remained unchanged after 1918. Support for the newly independent states, as well as for the nations that remained under Russian rule, constituted interconnected elements of Piłsudski's strategic vision, ultimately aimed at containing Russia's expansionist policy.

The present study adopts the interpretation according to which, during 1918-1921, Prometheism, as an idea, developed in parallel with the geopolitical concept of the Intermarium, whereas its institutionalization belongs to a later period. Accordingly, the idea of Prometheism assigned particular significance to the South Caucasian states – Georgia, Armenia, and Azerbaijan – within Piłsudski's geopolitical vision. It was within the framework of this interconnected strategy that Poland dispatched its diplomatic mission to the Caucasus and considered the possibility of establishing a military alliance with Georgia.⁵

As noted above, the implementation of the Intermarium was considerably hindered by regional contradictions; however, the international environment was no less significant. The balance of power established by the Versailles peace settlement, together with the priorities of the Great Powers, was not conducive to the practical implementation of the Intermarium project. Although the Western powers – each acting in accordance with its own national interests – viewed Poland as the principal bulwark against Soviet Russia, they did not share the idea of establishing a broad federal or confederal bloc in the region, as such an arrangement would have considerably complicated the maintenance of the balance of power in Eastern Europe.

Vilnius as an integral part of a centralized Polish state. Lithuania, in turn, considered Vilnius to be its historic capital (Alston, 2018, p. 106).

⁵ In general, the geographical boundaries of the Intermarium concept and the relationship between Prometheism and Intermarium remain subjects of scholarly debate and continue to constitute a distinct field of historical research. Some scholars regard Prometheism as an integral component of the Intermarium project, whereas others consider it an independent political concept. Moreover, Józef Piłsudski's geopolitical vision evolved continuously in response to changing international circumstances, resulting in corresponding changes to the geographical scope of the Intermarium project. It may be argued that these conceptual modifications, together with the evolving objectives of the project, contributed, at least in part, to the failure of its practical implementation.

Moreover, "from the perspective of the Allied Powers, the resolution of the Georgian question was linked to determining the future of Russia. France favored the restoration of a united and indivisible Russia for several reasons: (1) during the First World War, Russia had accumulated substantial debts to France, which the Bolsheviks refused to repay; (2) French capital was being expelled from Russia; (3) a weakened Russia could, in the future, become a potential ally of a revanchist Germany; and (4) there existed the danger of the export of Bolshevism into France itself" (Kobakhidze, 2015, p. 13).

Great Britain was no exception, likewise favoring the preservation of a united and indivisible Russia (Baramidze, 2020, p. 9). These circumstances demonstrate that, for the Western powers, the Georgian question was not regarded as an independent regional issue but rather as part of the so-called "Russian Question." Nevertheless, the cautious policy pursued by the West did not preclude Poland from undertaking independent regional initiatives, although it significantly limited their prospects for success. Furthermore, within this international environment, the prospects for cooperation between Poland and Georgia became increasingly dependent not only upon their bilateral interests but also upon the course of the Polish-Soviet War and Soviet Russia's policy towards the South Caucasus.

Furthermore, as noted above, the newly established states – Lithuania, Czechoslovakia, and Latvia – had their own territorial disputes with Poland, which made the idea of creating a voluntary federation or confederation difficult to realize. In this context, an alliance with Georgia, owing to the geographical distance and the military-logistical difficulties involved, represented the weakest component of this ambitious geopolitical design.

The Democratic Republic of Georgia, proclaimed on 26 May 1918, was regarded as a comparatively more stable model of statehood in the South Caucasus. Under the leadership of the Menshevik wing of the Social Democratic Party and its leader Noe Zhordania (1868-1953), Georgia established a parliamentary republic that functioned within the framework of the European social-democratic tradition and actively sought integration with the Western world.

Georgia possessed a unique geographical position. Through the Port of Batumi, it constituted one of the principal transit hubs of the Black Sea basin, facilitating the movement of various types of cargo – including energy resources, mineral resources, military supplies, industrial products, and other goods – between Europe and Asia.⁶ At the same time, Georgia had the potential to become one of the principal military-logistical hubs along the Black Sea route. It was precisely this geostrategic significance that accounted for Poland's particular interest in Georgia. Nevertheless, military threats emanating from Bolshevik Russia in the north and the Ottoman Empire in the south, together with the ongoing border and territorial disputes with Azerbaijan and Armenia, created a complex security environment that compelled the Georgian government to seek international guarantees and alternative military-political alliances. Moreover, these regional conflicts affected not only Georgia's international position but also the prospects for the consolidation of the South Caucasus as a whole. They not only weakened Georgia's position but also significantly hindered the establishment of a unified anti-Soviet political and military cooperation among the South Caucasian states, thereby further complicating the implementation of the south-eastern dimension of the Intermarium.

⁶ From this perspective, Batumi had already become a focal point of European strategic interest in the 1870s. As a result of the Russo-Turkish War of 1877-1878, much to Russia's surprise, the city was transferred from the Ottoman Empire to the Russian Empire (Jibashvili & Diasamidze, 2013, pp. 241-246).

In 1919, the Georgian delegation attending the Paris Peace Conference likewise emphasized Georgia's economic resources, particularly the ports of Poti and Batumi. The significance of Transcaucasia – and Georgia in particular – for the development of economic and cultural relations between Europe, Central Asia, and Western Asia was also underscored by the head of the French Military Mission in Georgia, Colonel Chardigny, in a report submitted to his government (Georgian National Archives (GNA), Historical Central Archive (HCA), f. 1864, inv. 2, file 376, fols. 1-8; Kirtadze, 1998, p. 12).

The comparative analysis of the scholarly literature and archival documents employed in this study demonstrates that Poland's interest in Georgia was determined by three principal factors. The first was geostrategic: Georgia controlled the eastern coast of the Black Sea, making it the south-eastern pillar of the Intermarium's geopolitical architecture. The second factor was related to the concept of Prometheism, within which Georgia, together with Azerbaijan and Armenia, constituted a stable southern flank against Bolshevik expansion; the preservation of the sovereignty of these states directly weakened the position of Soviet Russia in the Caucasus. The third factor was ideological affinity: the Georgian Menshevik government, with its distinctly European social-democratic orientation, was politically close to Józef Piłsudski's worldview. Both sides had emerged from the socialist tradition, and both were united by a firm anti-Bolshevik position.

These circumstances contributed to the fact that, in April 1918, Georgia was accorded a special place in Poland's plans for the establishment of a diplomatic representation in the Caucasus. Accordingly, Poland took the initiative in establishing relations between the two states (Włodarczyk, 2016, p. 464).

In August 1918, the Regency Council of the Kingdom of Poland appointed the Polish politician Wacław Ostrowski, who was already in Tbilisi, as its plenipotentiary. On 1 October of the same year, he also assumed the position of Head of the Polish Mission in the South Caucasus (Janelidze, 2018, p. 273; Włodarczyk, 2016, p. 465). This decision provides grounds to assume that, from as early as 1918, Georgia was regarded by Poland not merely as an ordinary diplomatic destination but as one of the principal pillars of its policy in the South Caucasus. Ostrowski was entrusted with three principal tasks:

1. To organize the repatriation of the Polish population that had remained in the region as a result of the military and political upheavals of the First World War;
2. To establish close political contacts with the governments of Georgia and Azerbaijan and to prepare the ground for a future military-political alliance within the framework of the Intermarium;
3. To establish a Polish bank in Tbilisi and promote bilateral industrial and commercial relations (Janelidze, 2018, p. 274).

The strategic calculations of the Georgian side regarding Poland's plans have received comparatively little attention in the historiography. Nevertheless, Tbilisi's foreign-policy motivations present an equally significant picture. An alliance with Warsaw was attractive to the Democratic Republic of Georgia for several concrete reasons. The leading European powers – France and Great Britain – were clearly delaying the *de jure* recognition of Georgia.⁷ Although the Georgian delegation was among the most active participants at the Paris Peace Conference, the results achieved fell short of expectations. In this context, partnership with Poland offered Georgia the prospect of strengthening its links with Western Europe and becoming part of a regional collective security system, particularly given that Poland enjoyed considerable attention from the Great Powers. Furthermore, the newly established Georgian state suffered from an acute shortage of military and technical resources, and a military alliance with Warsaw offered a realistic opportunity to alleviate this problem, at least in part.

⁷ France's and Great Britain's reluctance to grant *de jure* recognition to Georgia was defined by a number of factors. Georgia's perceived "German orientation" was one of them, and a timely reorientation might have been of decisive importance under the circumstances. It was precisely this necessity that the Georgian diplomat Zurab Avalishvili had in mind when he wrote of the need for "as rapid a shift as possible toward the victorious powers." The objective was to establish "contacts with the governments of Great Britain and France" (Avalishvili, 1990, p. 183).

Also noteworthy is Avalishvili's observation regarding Akaki Chkhenkeli, Georgia's Minister of Foreign Affairs, who at the time was heading the Georgian diplomatic mission in Berlin. The purpose of Chkhenkeli's mission was to secure international recognition for the newly independent Georgian state. Avalishvili writes: "As for A. Chkhenkeli, only now – only now – has he become convinced that his stay in Berlin... had dragged on somewhat too long. Germany's complete defeat and the revolution were necessary for him to realize this, and it was only a revolutionary bullet, fired quite unexpectedly from the street and shattering the window of his room, that finally compelled him to vacate it..." (Avalishvili, 1990, p. 184).

The ideological dimension should also be taken into account, particularly the close ties between the Georgian Menshevik government and European social democracy. In this regard, the visit of the leaders of the Second International to Georgia in September 1920 is especially noteworthy. During the meetings held in Tbilisi, the principal subjects of discussion were the international legitimacy of the Republic and the support of the Socialist International. During the visit, the British member of the delegation, Ramsay MacDonald (1866-1937), emphasized:

"Today we have shaken hands with a free people, not with an enslaved nation. We have not come here for a holiday. Our purpose is to assist you and to learn from your experience... Georgia is a socialist republic that has remained faithful to European social democracy" (Berishvili, 2021, pp. 27-30).

Accordingly, within Georgia's foreign policy, an alliance with Poland was viewed as an additional instrument for expanding such international contacts and strengthening the country's position within the European political space.

An analysis of the geopolitical chain of the Intermarium demonstrates that Georgia constituted the most distant, yet simultaneously one of the most strategically significant, links within this system. Whereas the Baltic states bordered directly on Poland and Ukraine conducted joint military operations with Poland along the front line, developments in the South Caucasus unfolded in a far more dramatic manner.

The inability of the South Caucasian states to resolve their mutual conflicts and to confront external aggression through coordinated action made them an easy target for Russia. During the spring of 1920, all attempts by Georgia to reach an agreement with Armenia and Azerbaijan ended in failure, while the scale of Bolshevik activity in Baku increased rapidly (Kazemzadeh, 1951, p. 276). The Bolshevik occupation of the Democratic Republic of Azerbaijan in the spring of 1920 (Armenia was occupied later, in November of the same year) altered the regional balance of power before Polish diplomacy had been able to fully implement its plans in the region.

The new geopolitical reality that emerged in the South Caucasus further weakened the foreign-policy position of the Georgian state. Tbilisi became the last sovereign political entity in the region, which, on the one hand, increased its strategic importance in the eyes of the European powers – including Poland – but, on the other hand, accelerated Moscow's preparations for the annexation of Georgia.

By the beginning of 1920, the prerequisites for bilateral diplomatic rapprochement had fully matured, a development that was largely facilitated by the entry of the Polish-Soviet War (1919-1921) into its decisive phase. Against the backdrop of the Red Army's active offensive, the acquisition of a reliable ally in the South Caucasus became for Warsaw not merely an ideological objective within the framework of the Intermarium project but an urgent military-strategic necessity. Even a partial diversion of Bolshevik attention towards Transcaucasia would, to some extent, have eased the pressure on the Polish front. At the same time, the Sovietization of Azerbaijan at the end of April 1920 and the growing Bolshevik threat prompted Georgia to adopt preventive measures. Thus, the interests of the two states converged. The initiative came from the Polish side. In 1920, the Polish Minister of Foreign Affairs, Stanisław Patek, officially proposed to Tbilisi the exchange of diplomatic missions and the establishment of full-fledged political relations – a proposal that was, in all probability, also part of a broader strategy conceived within the framework of the Intermarium.

The Georgian response was immediate. At a time when the government of Noe Zhordania was engaged in difficult negotiations with the Ottoman Empire over territorial issues, resisting Bolshevik pressure, and simultaneously conducting a campaign for de jure recognition in Western Europe, it regarded the Polish initiative as a possible means of overcoming Georgia's foreign-policy isolation. A practical manifestation of Warsaw's strategic interest was the dispatch of the diplomatic mission headed by Tytus Filipowicz to Tbilisi

on 30 March 1920 (Materski, 2019, p. 141).⁸ Tytus Filipowicz was one of Józef Piłsudski's closest associates,⁹ a proponent of the historical tradition of the Polish-Lithuanian Commonwealth, and one of the leading figures of the Prometheist movement. As the head of the Polish Special Political Mission, he was sent to Georgia with the purpose of establishing close political cooperation and discussing the project of a military alliance (Materski, 2019, pp. 141–156). Thus, the Polish authorities dispatched to the Georgian capital not an ordinary diplomat but one of Piłsudski's closest political associates, a fact that underscores the exceptional importance attached to the mission.¹⁰

It is noteworthy that, prior to the dispatch of Tytus Filipowicz's mission, the Supreme Council of the Allied Powers, on 10 January 1920, had decided to grant *de facto* recognition to the independence of Georgia and Azerbaijan. The particular significance of this decision is demonstrated by the extraordinary ceremonial session of the Constituent Assembly of Georgia, convened on 14 January 1920 to commemorate Georgia's *de facto* recognition (Constituent Assembly of Georgia, 2019, pp. 7-26). This development "made it easier for the Polish authorities to define their position towards these two South Caucasian republics. Poland's desire to cooperate with them encountered no opposition from the leaders of the Entente" (Janelidze, 2018, p. 278).¹¹

The agenda of the Polish mission in Tbilisi proved to be extensive. Tytus Filipowicz conducted negotiations with the Georgian side in several directions, including the establishment of official diplomatic relations, agreement on the fundamental principles of a military alliance, and the determination of the conditions under which Poland would provide military-technical assistance. Our analysis of the available scholarly literature and archival materials indicates that the objectives of the Polish mission extended far beyond the establishment of ordinary diplomatic relations. The involvement and attitude of the Georgian governmental institutions – particularly the Ministries of Foreign Affairs and Defense – demonstrate that the leadership of the Republic attached exceptional importance to this process. For them, an alliance with Warsaw represented not merely a formal political act but a genuine opportunity to strengthen the security of the Georgian state.

⁸ The arrival of Tytus Filipowicz's mission in Tbilisi on 30 March 1920 is confirmed by the official Bulletin of the Polish Ministry of Foreign Affairs (No. 1, 30 March 1920). Although the information contained in the document is extremely brief – "Official transfer to the South Caucasus. The Polish mission under the leadership of Titus Filipowicz has arrived in Tiflis." – its historical significance is indisputable (Materski, 2019, p. 141).

The Polish researcher Magdalena Włodarczyk notes that the dispatch of the Polish military mission to the South Caucasus had initially been planned for the end of October 1919, but the mission ultimately arrived in Georgia in March 1920 (Włodarczyk, 2016, p. 466).

⁹ In the government of Jędrzej Moraczewski (17 November 1918 – 16 January 1919), he served as Deputy Minister of Foreign Affairs (Włodarczyk, 2016, p. 466).

¹⁰ Tytus Filipowicz's participation in Józef Piłsudski's mission to Tokyo in early 1904 provides grounds to assume that he enjoyed Piłsudski's particular trust. Filipowicz's involvement in one of the most important and confidential international missions of the period suggests that Piłsudski entrusted him with especially sensitive diplomatic assignments. In our assessment, a further indication of this trust was Filipowicz's dispatch to the South Caucasus, including Tbilisi, in 1920, where he was tasked with exploring the prospects for military and political cooperation with Georgia and conducting the relevant negotiations.

¹¹ Poland's foreign policy was largely shaped by the position of the Entente. This is also reflected in the note dated 24 March 1920, sent by the Polish Minister of Foreign Affairs, Stanisław Patek, to the Georgian Minister of Foreign Affairs, Evgeni Gegechkori: "Mr. Minister, I have the honor to inform you that the Polish Government is prepared to recognize the Government of Georgia as an independent entity *de facto* until such time as the Peace Conference recognizes a status for Georgia consistent with the wishes of its people". The same note also refers to the forthcoming mission of Tytus Filipowicz, for whose friendly reception Patek requests the cooperation of the Georgian authorities (Poland and Georgia, 1920, p. 2).

The extent to which the resolution of many important issues for Poland depended on the will of the Allied Powers became evident once again in December 1920, when Ignacy Jan Paderewski, Poland's representative, abstained during the vote on the admission of the Democratic Republic of Georgia to the League of Nations. The Polish Minister of Foreign Affairs, Eustachy Sapieha, explained Paderewski's abstention by stating that he had not been authorized to act contrary to the position adopted by Great Britain and France.

The concept of the military alliance developed during the negotiations comprised several principal elements: (1) Poland would supply the Georgian armed forces with military equipment and ammunition, thereby significantly enhancing their capabilities; (2) the two states would conduct coordinated military operations, compelling the Bolshevik forces to fight simultaneously on two fronts; and (3) the alliance would most likely become part of the broader Intermarium framework, while Georgia would assume the role of Poland's strategic partner in the South Caucasus.

Although the implementation of these objectives appeared theoretically feasible, the principal obstacle was the logistical factor. Between Warsaw and Tbilisi lay hundreds of kilometers of territory controlled by Soviet Russia. The only possible route for the delivery of military assistance ran across the Black Sea, specifically through the Port of Batumi, making such assistance directly dependent upon the technical constraints of international maritime transport, the capacity of the local railway infrastructure, and the goodwill of Great Britain. In our view, the British presence in Batumi simultaneously facilitated and constrained the rapprochement between Poland and Georgia. While it created a relatively stable security environment, British influence over the region's strategic affairs and its own political interests limited the prospects for the establishment of an independent Polish–Georgian military and political alliance.

Despite the positive atmosphere and the convergence of interests between Poland and Georgia, the governments of both countries understood the necessity of exercising the utmost caution in their relations with Soviet Russia. For obvious reasons, Bolshevik Russia could not afford to relax its attention towards the Caucasus, a fact that was well understood by its historical neighbors (Janelidze, 2018, p. 283). A similar degree of secrecy is reflected in a letter dated 14 October 1920, sent by Leo Kereselidze, who had been dispatched to Warsaw with the consent of the Georgian government and with the assistance of the French Mission. Referring to the participation of Georgian officers on the Polish front, Kereselidze warned that any disclosure of such information "would provide our enemies with grounds to bring accusations against our country" (Janelidze, 2018, p. 276).¹²

Notwithstanding the goodwill demonstrated by both sides, the conclusion of a full-scale military alliance proved impossible for several reasons. Above all, the decisive factor was the geographical distance separating Warsaw and Tbilisi, together with the Bolshevik-controlled territory lying between them. Moreover, during the spring and summer of 1920, the Republic of Poland itself was passing through the most critical stage of the war against Soviet Russia. In particular, the Battle of Warsaw in August 1920 required the mobilization of virtually all of the country's military and strategic resources. At the same time, following the annexation of neighboring Armenia and Azerbaijan, Georgia found itself surrounded by Soviet republics, reducing the possibility of receiving external military assistance to a minimum.

Furthermore, Poland's victory in the Battle of Warsaw in August 1920 fundamentally altered the priorities of Polish foreign policy. Once the immediate military threat posed by Soviet Russia had been neutralized, the question of the state's survival ceased to dominate the political agenda. The principal objective became the rapid conclusion of the war and the consolidation of Poland's international legal position. Simultaneously, the influence of the National Democratic camp led by Roman Dmowski (1864–1939), Piłsudski's principal political opponent, increased significantly. This political movement favored the construction of a strong nation-state rather than the establishment of broad federal ties with the peoples of Eastern Europe.¹³ This orientation also corresponded to the interests of the Great Powers – particularly Great

¹² Alongside other unfavourable circumstances, the risk of compromising operational secrecy also compelled L. Kereselidze to distance himself from the initiative and to refrain from consenting to the dispatch of Georgian officers to Galicia and Warsaw (Janelidze, 2018, p. 277).

¹³ It is noteworthy that, in early 1904, when Józef Piłsudski, accompanied by Tytus Filipowicz, arrived in Tokyo to seek the support of the Japanese government and to explore the possibility of forming a Polish Legion to fight against Russia, he found Roman Dmowski already there. According to the commentary of Darsie Rutherford Gillie, the translator and editor of Piłsudski's

Britain and France – which likewise favored bringing the Polish-Soviet War to an end as quickly as possible. Against the backdrop of these domestic and international political developments, the Treaty of Riga (1921) finally brought an end to the practical prospects of implementing Piłsudski's federalist policy. Poland abandoned its support for the independence of Ukraine and Belarus, while the attempt to establish a Polish–Georgian military-political alliance within the framework of the Intermarium likewise lost any realistic prospect of realization (Światłowski, 2014, p. 151).¹⁴

As a consequence of these circumstances, the Polish-Georgian alliance, despite its strategic rationale, proved impossible to realize in practice. This latent geopolitical contradiction became a painful reality in February-March 1921.

By the end of 1920, Soviet Russia's military-political strategy in the South Caucasus had assumed its final form. Following the Sovietization of Azerbaijan (April 1920) and Armenia (November 1920), Georgia – the only remaining sovereign state in the region – became Moscow's principal target. The annexation of Georgia would enable Soviet Russia to achieve several major strategic objectives. By bringing the country under its control, Moscow would establish complete control over the eastern coast of the Black Sea, the Port of Batumi, and the strategically important Baku-Batumi oil pipeline, while simultaneously destroying the very concept of the south-eastern flank of the Intermarium. This process was facilitated by the cessation of hostilities between Poland and Soviet Russia in October 1920, following the conclusion of the Preliminary Armistice of Riga,¹⁵ which enabled the Bolsheviks to release military reserves and redeploy them to the Caucasian front. Moreover, Moscow sought to act before events could take a different course. Had the Western powers – France, Great Britain, and the United States – demonstrated greater political support, the conclusion of a Polish-Georgian alliance might have created a new geopolitical reality that would have confronted the Soviet state with a serious long-term strategic threat from the south.

Accordingly, the Soviet military intervention of February 1921 was not a spontaneous act; rather, it constituted a carefully planned strategic operation, one of whose objectives – though not the primary one – was to prevent the formation of anti-Soviet international alignments, including Polish-Georgian and Georgian-Western cooperation, and to force Georgia into the Soviet sphere of influence at a politically opportune moment. On 11 February 1921, the Soviet 11th Army crossed the borders of Georgia. The official justification for this act of aggression – the alleged "uprising of the working people of Georgia" – represented a classic pattern of Soviet propagandistic historiography, substituting a fictional narrative for historical reality. The military offensive was launched from two principal directions: from the north, through the Dariali Gorge, and from the south-east, through the territory of Sovietized Armenia.

The Georgian armed forces offered organized but ultimately short-lived resistance, proving unable to withstand the overwhelming numerical and material superiority of Soviet Russia. On 25 February 1921, despite the heroic sacrifice of the Georgian military cadets (junkers), the Red Army entered Tbilisi. On 18 March of the same year, following the collapse of the last centers of resistance, the Government of the

memoirs, Dmowski had travelled to Tokyo to pursue his own political objectives and had already resolved to obstruct Piłsudski's initiative (Piłsudski, 1971, p. 159).

¹⁴ The Polish scholar Bartosz Światłowski notes that, in the opinion of the majority of historians and publicists, the Treaty of Riga signified the failure of Józef Piłsudski's federalist concept. According to Światłowski, responsibility for this outcome rested, to a considerable extent, with the Polish delegation participating in the peace negotiations. In particular, its leading representatives – Stanisław Grabski and Jan Dąbski, both members of the National Democratic camp – conducted the negotiations in accordance with Roman Dmowski's eastern strategy. This strategy advocated limiting Poland's territorial claims in order to avoid a substantial increase in the number of national minorities within the Polish state. As a result, the fundamental principles of Piłsudski's federalist project, which were based on the creation of a system of political and military cooperation with the newly independent states of Eastern Europe, were abandoned. Consequently, the Treaty of Riga effectively eliminated the possibility of implementing this concept (Światłowski, 2014, p. 151).

¹⁵ On 12 October 1920, the preliminary peace agreement was signed, whereas the Treaty of Riga was formally concluded on 18 March 1921, at a time when Georgia had already fallen under Soviet occupation.

Democratic Republic of Georgia departed the country through the Port of Batumi and went into exile – first to Istanbul and later to Paris – where it continued for decades to function as the legitimate government in exile.

The fate of the head of the Polish mission, Tytus Filipowicz, became a symbolic precursor to these dramatic events. At the end of April 1920, he was arrested by the Bolsheviks in Baku. Having arrived in the Caucasus to establish Poland's official diplomatic mission in Georgia, Tytus Filipowicz became one of the first victims of the newly Sovietized Azerbaijan.¹⁶ The effective obstruction of his mission and, subsequently, the fall of Georgia clearly demonstrated that the South Caucasian dimension had been eliminated from the geopolitical concept of the Intermarium.¹⁷

As for the scarcity of information concerning Tytus Filipowicz's mission, this was most likely the result of the confidential nature of the negotiations. Public discussion of issues relating to military-political cooperation, particularly in the context of the complex relations with Soviet Russia and the political situation prevailing in the region, would have been neither appropriate nor consistent with contemporary diplomatic practice. This assumption is further supported by the fact that the contemporary Georgian press published only a single brief notice concerning Tytus Filipowicz's expected mission (Poland and Georgia, 1920, p. 2), referring merely to his anticipated visit to Georgia, while no information was released regarding either the course or the substance of the negotiations.

That issues relating to military-political cooperation and a possible alliance were indeed discussed at the official level is confirmed by the document entitled "Instruction for the Representative of Georgia in Poland," drafted after Tytus Filipowicz's mission and preserved in the National Archives of Georgia (GNA, HCA, f. 1864, inv. 2, file 404, fol. 6). On the basis of its content, it may be assumed that the document was prepared during the second half of 1920, after the conclusion of the Peace Treaty of 7 May 1920 between Georgia and Soviet Russia, but before Poland's *de jure* recognition of Georgia. The document reflects the official foreign-policy position of the Georgian government with regard to relations with Poland. Its contents demonstrate that, by this stage, the Georgian leadership had moved beyond the sole objective of securing international recognition or political support for the country's independence.

Particular attention should be paid to Point 5 of the document, which explicitly refers to the possibility of establishing a union with Poland and other neighboring states for the purpose of safeguarding the independence of the participating countries. At the same time, the instruction requires the Georgian representative to adhere, in relations with Soviet Russia, to the principles established by the Peace Treaty of 7 May 1920 and to refrain from any statements or actions that might be interpreted as violating that agreement or as indicating a change in Georgia's foreign-policy orientation.

¹⁶ The exact date of Tytus Filipowicz's arrest remains unknown. In Radio Telegram No. 395, dated 9 May 1920, sent by the Polish military representative in Constantinople, reference is already made to the "probable arrest" of Filipowicz and three other members of his mission (Materski, 2019, pp. 142-143). On 22 May 1920, Filipowicz's wife, Wanda Filipowicz, formally appealed to state authorities for assistance in securing the release of her husband and the other members of the mission (Materski, 2019, pp. 143-144). On the same day, Professor Emil Godlewski, Extraordinary High Commissioner for Epidemic Control, requested the assistance of the Polish Red Cross in obtaining the release of the mission members (Materski, 2019, p. 145). The researcher Magdalena Włodarczyk notes that Filipowicz and the other members of his mission, who had been invited to Baku for negotiations by the Azerbaijani Minister of Foreign Affairs, Fatali Khan Khoyski, were arrested on 24 April 1920 (Włodarczyk, 2016, p. 466). Establishing the precise chronology of Filipowicz's arrest is important not only for the accurate reconstruction of the events but also for analyzing the motives behind the decision of the Bolshevik authorities. The question of whether his arrest had been planned in advance and to what extent it reflected a particular attitude toward Filipowicz's mission remains a subject for further research.

¹⁷ The Polish diplomatic representation that remained in Tbilisi, under the leadership of Wiktor Białobrzewski, sought to maintain the functioning of the Polish Consulate despite the mass evacuation of foreign diplomatic missions. However, this effort amounted to little more than a symbolic political gesture and was no longer capable of influencing the course of events.

The document therefore clearly illustrates the efforts of the Georgian government to pursue a dual-track policy: on the one hand, to comply with the obligations assumed under the peace treaty concluded with Soviet Russia, and, on the other, to develop military-political cooperation with Poland while preserving the prospect of a future alliance. It constitutes one of the rare official sources in which the possibility of a Polish-Georgian military-political alliance is articulated so explicitly. This provides sufficient grounds to assume that the question of a possible military-political alliance with Poland did not end with Tytus Filipowicz's mission but remained an important component of Georgia's foreign-policy vision even after the mission had come to an end.

From this stage onward, the future of Polish-Georgian cooperation depended not only on bilateral negotiations but also on the rapidly changing international environment.

Although the Soviet intervention ultimately put an end to the possibility of establishing a Polish-Georgian military-political alliance, the reasons for its failure were far more profound and lay in the structural weaknesses of the Intermarium concept itself. As noted above, from a geographical perspective, the overland communication route between Warsaw and Tbilisi passed either through Soviet Russia or through the territory of Ukraine, which was itself engulfed in military conflict. The only alternative maritime route depended upon the position of the Entente, particularly Great Britain, making the rapid delivery of military assistance virtually impossible. The international situation was further complicated by the fact that France and Great Britain delayed granting *de jure* recognition to Georgia until the end of January 1921. This delay meant that the international legal legitimacy of the Georgian state consistently lagged behind the rapidly evolving military and political developments.

By 1921, the attempt to implement the broader concept of the Intermarium, of which Georgia constituted an important component, had failed. Lithuania remained in open conflict with Poland, Czechoslovakia preferred alternative coalition arrangements, and the Treaty of Riga, signed on 18 March 1921, finally brought the Polish-Soviet War to an end and, with it, the first historical phase of the Intermarium. The Treaty of Riga established Poland's eastern borders: the western territories of Ukraine and Belarus were incorporated into Poland, while their eastern parts came under Soviet control. Consequently, Warsaw's strategic vision for the Caucasus came to an end. Thus, the Soviet occupation of Georgia, carried out two weeks earlier, became part of a new geopolitical reality that placed the region within the sphere of the Soviet totalitarian regime for decades to come.¹⁸

The view that "the existence of the Democratic Republic of Georgia (1918-1921) was significantly prolonged by the Polish-Russian War, which ended in Russia's defeat. ... It was precisely when the Polish army was approaching Kyiv that Russia signed the so-called 'peace' treaty with Georgia" (Saralidze, 2008, p. 35) is well founded. This dynamic is further corroborated by another important circumstance. As early as 1 May 1920, immediately following the Sovietization of Azerbaijan, Soviet forces crossed the Georgian border and attempted to advance towards Tbilisi. Their first attempt was repelled through the determined resistance of

¹⁸ Another document preserved in the Georgian National Archives deserves particular attention. It is a confidential report by the commander of the 11th Army, Anatoly Hecker, addressed to the Chairman of the Revolutionary Military Council, Sergo Ordzhonikidze. The report concerns preparations for an attack on Tbilisi and the normalization of relations with Turkey. The document is dated 18 December 1920.

At a time when the Georgian government still hoped to develop close political, military, and economic cooperation with the Western powers – particularly Poland – including the consolidation of international recognition, the establishment of a military-political alliance, and the expansion of economic relations, the military leadership of Bolshevik Russia had, in practice, already planned a military operation against Georgia. According to Hecker, the successful execution of the operation required the fulfilment of three essential conditions: the concentration of sufficient military forces, the effective organization of logistical and food supplies, and the achievement of an agreement with the Turkish military leadership.

Notably, the report contains no reference to the possibility of either military or political intervention by the major Western powers or by Poland in support of Georgia. This suggests that, by December 1920, the Soviet military leadership no longer anticipated significant opposition from that direction (GNA, HCA, f. 1864, inv. 2, file 258, fols. 1-6).

the cadets (junkers) of the Georgian Military School at Red Bridge, later reinforced by units of the regular army. As some scholars argue, "these military operations, at that stage, were merely reconnaissance missions for Russia, which explains why no large numbers of troops were deployed. The Bolsheviks sought to assess not only Georgia's military preparedness but also Europe's reaction to their adventurist actions" (Saralidze, 2008, p. 35).¹⁹

This interpretation is, to a certain extent, consistent with the official explanations provided by the Soviet authorities themselves, offering insight into the motives that shaped Moscow's policy in May 1920. The People's Commissariat for Foreign Affairs explained the Soviet government's recognition of Georgia on the basis of four principal considerations: (1) the necessity of securing an unrestricted outlet to the Black Sea, since Batumi was at that time the only port open to foreign shipping; (2) the need to protect the Bolsheviks operating in Georgia; (3) the desire to demonstrate to the workers of Western Europe the consistency of Soviet foreign policy; and (4) the conviction that Georgia, with its relatively small proletariat, could under no circumstances play a decisive role in determining the fate of the world revolution, which constituted a principal objective of Soviet policy.

Among these four considerations, two were of particular strategic importance: the use of Georgian territory as a transit corridor and support for the Georgian Bolsheviks. Accordingly, the diplomatic activities of Sergei Kirov, appointed Soviet representative to Georgia, were essentially directed towards the implementation of these two objectives (Kazemzadeh, 1951, p. 301).

Nevertheless, these arguments alone do not fully explain why Soviet policy towards Georgia changed precisely in May 1920. In our assessment, these two factors should be supplemented by another important consideration – the necessity of neutralizing Georgia against the backdrop of the Polish-Soviet War. Consequently, the Soviet government's unexpected decision to suspend military operations on 5 May provides grounds for assuming that Moscow was, to some extent, concerned about the prospect of a Polish–Georgian military-political rapprochement and the possibility of confronting a war on two fronts. From this perspective, the Treaty of 7 May 1920 also served to prevent Georgia from becoming involved in the Polish-Soviet War.²⁰

¹⁹ Commenting on the developments in Russo-Georgian relations in early May 1920, the Head of the Georgian Government, Noe Zhordania, wrote: "in general, fear of Russia was widespread. It was believed that if Russia moved against us, we would be powerless to resist. Considerable effort was therefore required to weaken such a sense of panic. It was precisely at this moment that the treaty with Moscow was concluded, bringing the hostilities to an end. It was evident that Moscow pursued two distinct tendencies: one political and based on good-neighborly relations, the other imperialistic. The latter was led by Trotsky, the People's Commissar for Military Affairs, and Stalin, the People's Commissar for Nationalities, whereas the former was represented by Lenin. The first two ordered their troops in Azerbaijan to conquer us, believing that this would be an easy task. However, when Lenin realized that this could not be achieved without war, he sought to avoid a scandal in Europe and decided instead to conclude the treaty" (Zhordania, 1990, pp. 16-17).

²⁰ The Georgian government's instructions issued to its representation in Poland in the autumn of 1920 likewise emphasized the importance of maintaining a friendly attitude toward Russia and of strictly observing the provisions of the Treaty of Moscow. The document states:

"Not a single step, not a single statement – whether in the press or in official notes – should contain anything hostile toward Soviet Russia. We regard it as a state with which our relations are regulated by treaty. ...The various disputes existing between Poland and Russia, whether territorial or of any other nature, lie outside the scope of our relations. We must not become involved in this sphere. Any involvement in these matters is entirely unacceptable" (GNA, HCA, f. 1864, inv. 2, file 404, fol. 6).

The historian L. Toidze argues that, during the negotiations between Soviet Russia and the Democratic Republic of Georgia held in Moscow between 28 April and 6 May 1920, the Georgian side displayed the greater degree of initiative. Following the Sovietization of Azerbaijan, the Georgian leadership had little doubt that Georgia would be the next target. According to Toidze, Lenin's government was no less interested in concluding a peace agreement with Georgia, for several reasons. First, although the Politburo of the Central Committee of the Russian Communist Party would not have objected to the Sovietization of Georgia had it been accomplished without difficulty, the Georgian side offered serious resistance. Second, Lenin chose to heed the demand of the British Foreign Secretary, Lord Curzon, to agree to Wrangel's amnesty and to suspend military operations in Crimea and the Caucasus. This would allow him to concentrate all available resources on what was regarded as the principal threat – the ongoing war with Poland – particularly since "everything of value" (namely, Baku's oil) was already under Soviet control (Toidze, 1991, pp. 15-16).

This interpretation is further supported by an analysis of the official Soviet press of the period. The sequence of events demonstrates that the military clashes of 1-5 May 1920 were followed, only a few days later, first by the signing of the Georgian-Russian Peace Treaty on 7 May, and subsequently, on 9 May, by the publication in *Pravda* of two articles adopting a distinctly conciliatory tone towards Georgia. In our view, this chronological sequence provides grounds for assuming that these developments constituted elements of a unified tactical strategy pursued by the Soviet leadership.

The significance attached to the peace treaty with Georgia may also be reflected in the publication of two separate articles in the same issue of *Pravda*, on the same page, on 9 May 1920. One article, "Мир с Грузией" (*Peace with Georgia*), authored by A. Mirsky, offers a political assessment of the treaty, while the other, "Договор с Грузией" (*The Treaty with Georgia*), published anonymously, discusses its principal provisions. Moreover, in the newspaper's list of the day's leading topics, the peace treaty concluded with Georgia appears among the three principal news items, further demonstrating that it was regarded as one of the most important developments in Soviet foreign policy (Mirsky, 1920, p. 1; *Dogovor s Gruziei*, 1920, p. 1).

In the article "Мир с Грузией", the position of the Georgian government is assessed in distinctly favourable terms:

"One cannot but note with satisfaction that the temporary successes of the Polish Pans did not in the slightest confuse the representatives of Georgia. In doing so, they undoubtedly demonstrated both their sincerity and their understanding that the fate of the border states is closely bound up with the existence of Soviet Russia. If Soviet Russia ceases to exist, neither an independent Georgia, nor Armenia, nor Lithuania, nor Latvia, nor, finally, an independent Poland will continue to exist." To support this argument, the author refers to the long years of Polish subjugation and the oppression of the Polish people under Tsarist Russia (Mirsky, 1920, p. 1).

In our assessment, this passage acquires particular significance because *Pravda* evaluates the Georgian government's position not in general terms but specifically within the context of the Polish-Soviet War. In effect, the newspaper explains Georgia's "sincerity" precisely by the fact that Poland's military successes did not alter Georgia's political position. This circumstance further reinforces our assumption that the Soviet government's conciliatory policy towards Georgia in May 1920 was closely linked to the situation on the Polish front.

The peace treaty with Georgia, however, was not merely a political and propagandistic instrument; it also produced tangible practical consequences for both parties. One of its principal outcomes for Soviet Russia was the acquisition of access to the Port of Batumi. Following the Sovietization of Azerbaijan, Batumi assumed particular military-strategic and economic importance for Bolshevik Russia. For Georgia, by contrast, the treaty meant, at least temporarily, the suspension of the military threat from the north, thereby allowing the government to concentrate its attention on other pressing issues relating to national security and foreign policy.

Nevertheless, the relatively favorable international circumstances that emerged for Georgia in May 1920 proved to be short-lived. Although Józef Piłsudski achieved military success in the Battle of Warsaw, the Intermarium project failed to attain political realization, while the attempt to establish a Polish-Georgian military alliance, despite its strategic rationale, proved impossible owing to geopolitical, military, and logistical constraints, as well as – beginning in the second half of 1920 – the shift in Poland's own foreign-policy priorities.

Accordingly, the favorable circumstances that emerged for Georgia in 1920 were linked to a specific phase of the Polish-Soviet War, rather than to the existence of long-term international guarantees.

Conclusion. The present study demonstrates that Polish-Georgian relations during 1918-1921 extended well beyond the framework of conventional diplomatic relations between two states. Despite the considerable geographical distance separating them, the two countries attempted to establish a strategic partnership driven by their shared determination to safeguard their national interests and security. Within the geopolitical concept advanced by Józef Piłsudski, Georgia occupied a distinctive functional role²¹ as one of the key actors in the Black Sea region. For the Georgian side, in turn, the Polish initiative was regarded as an alternative mechanism for preserving the country's sovereignty.

The findings of this study demonstrate that the failure to establish a military-political alliance resulted from the combined impact of several interrelated factors:

1. **Military-logistical constraints and geographical isolation** – the considerable distance separating the prospective allies would have made the rapid and effective delivery of military assistance and matériel extremely difficult at a critical moment.

2. **An unfavorable regional environment** – bilateral relations developed against the backdrop of intensive military conflict and territorial reconfiguration in both Eastern Europe and the Caucasus.

3. **The shift in Poland's foreign-policy priorities** – the policy aimed at bringing the war with Soviet Russia to a rapid conclusion and securing the international legal recognition of Poland's eastern frontiers, a process ultimately formalized by the Treaty of Riga (1921), effectively brought to an end the prospects for Polish – Georgian military cooperation at that stage.

4. **The indifference of the international system** – the geopolitical priorities of the Great Powers did not coincide with the interests of the smaller states²², revealing a structural weakness of the Versailles system, which became even more evident during the period preceding the Second World War.

The historiography presents two fundamentally different interpretations of the Intermarium project. On the one hand, it is regarded as Józef Piłsudski's far-sighted strategic vision, one that possessed the potential to reshape the political map of Europe. On the other hand, it has been interpreted as an anti-communist and hegemonic vision lacking realistic foundations. On the basis of the analysis of Polish-Georgian relations during 1918-1921, it may be concluded that, given the reciprocal political will and the convergence of interests between the two states, the concept of an alliance was theoretically compatible and politically well founded. Its failure, however, resulted from weak mechanisms of practical implementation and the limited time available for its realization.

²¹ Further evidence of this is provided by the report of Captain of Artillery A. Svanidze, Military Attaché of the Diplomatic Mission of the Republic of Georgia in Ukraine, dated 13 January 1920 and addressed to the Georgian diplomatic representation in Switzerland. Svanidze emphasized the favorable attitude of the Poles toward the Georgians and reported that the Polish government had already appointed Tytus Filipowicz to head a special mission to the South Caucasus. He attached particular importance to the fact that Tbilisi had been designated as the mission's permanent headquarters and that its departure for the Caucasus was already scheduled for the end of January 1920. According to the same report, Svanidze had already met with all members of the mission, to whom he presented an overview of the political and military situation in Georgia at that time (Mamulia, 2011, p. 146).

²² The contradiction between the geopolitical priorities of the Great Powers and the interests of small states was also clearly reflected in relations between Georgia and Great Britain, as confirmed by documents preserved in the Georgian National Archives. For example, in a report dated 25 May 1919, the Deputy Minister of Foreign Affairs of Georgia requested that the Georgian delegation in Paris take into account the fact that "during these six months, the presence and activities of the British here, in the Caucasus and further south, have not improved the situation either in general or in our country in particular; on the contrary, they have considerably aggravated and worsened it..." (GNA, HCA, f. 1864, inv. 2, file 33, fol. 12). Likewise, on 21 September 1920, the Georgian Committee in Poland informed the Georgian representative in Bern that political circles in England were circulating the perception of Georgia as a pro-German state. According to the Committee, "it is evident that this is yet another piece of propaganda; however, in a great and serious state such as Poland, it gives rise to doubts, and we have therefore provided the necessary clarification to dispel them. This is indeed a provocation..." The Committee also requested that information about Georgia, together with brochures and the latest periodical publications, be sent so that representatives of the Polish Government and the press could obtain an objective and comprehensive understanding of the situation in Georgia at that time (GNA, HCA, f. 1864, inv. 2, file 398, fol. 5).

The originality of the present study lies in the fact that Polish-Georgian relations during 1918-1921 have been analyzed not only from the perspective of bilateral diplomatic relations but also within the context of the South Caucasian dimension of the Intermarium. The combined analysis of Georgian and Polish primary sources has made it possible to reconstruct the attempt to establish Polish-Georgian military-political cooperation and to provide a comprehensive assessment of the factors that hindered its practical implementation.

The geographical position of a state largely determines its role within a collective security system whose geographical scope extends over a vast area. The greater the geographical distance separating a state from its allies, the more vulnerable it becomes when surrounded by hostile powers.

Accordingly, the findings of this study are consistent with the idea of the "tragedy of geography" expressed in Grigol Robakidze's epigraph. Georgia's geopolitical position, which simultaneously determined its strategic importance and increased its vulnerability, became one of the principal factors limiting the realization of Polish-Georgian military-political cooperation during 1918-1921.

The research further demonstrates that, in periods of crisis, the absence of formal legal guarantees reduces a state's capacity for self-defense to a minimum. The experience of 1918-1921 exposed the traditional and ambiguous position of small states within the international system. Georgia represented a strategically valuable buffer state, yet one lacking reliable security guarantees – a reality clearly illustrated by the failure of the Intermarium project.

Furthermore, the results of the study indicate that Polish-Georgian relations during 1918-1921 should not be viewed solely within the framework of bilateral diplomatic cooperation. Analyzed within the context of the South Caucasian dimension of Józef Piłsudski's Intermarium, these developments demonstrate that, alongside diplomatic relations, the attempt to establish Polish-Georgian military-political cooperation formed part of a broader regional security project whose implementation was ultimately impeded by the combined effect of military-logistical, international, and geopolitical factors. This approach makes it possible to evaluate Polish-Georgian relations not only within the framework of bilateral diplomacy but also from the perspective of the concept of collective security in Eastern Europe.

References

Archival Sources

- Sakartvelos Erovnuli Arkivi, Saistorio Tsentraluri Arkivi [National Archives of Georgia, Historical Central Archive].
Fond 1864, Anatseri [Inventory] 2, Sakme [File] 33, Purtseli [Folio] 12.
- Sakartvelos Erovnuli Arkivi, Saistorio Tsentraluri Arkivi [National Archives of Georgia, Historical Central Archive].
Fond 1864, Anatseri [Inventory] 2, Sakme [File] 258, Purtslebi [Folios] 1–6.
- Sakartvelos Erovnuli Arkivi, Saistorio Tsentraluri Arkivi [National Archives of Georgia, Historical Central Archive].
Fond 1864, Anatseri [Inventory] 2, Sakme [File] 376, Purtslebi [Folios] 1–8.
- Sakartvelos Erovnuli Arkivi, Saistorio Tsentraluri Arkivi [National Archives of Georgia, Historical Central Archive].
Fond 1864, Anatseri [Inventory] 2, Sakme [File] 398, Purtseli [Folio] 5.
- Sakartvelos Erovnuli Arkivi, Saistorio Tsentraluri Arkivi [National Archives of Georgia, Historical Central Archive].
Fond 1864, Anatseri [Inventory] 2, Sakme [File] 404, Purtseli [Folio] 6.
- Khositashvili, M. (Ed.). (2019). *Sakartvelos Damfudznebeli Kreba: Skhdomebis Oqmebi (T. 5) [The Constituent Assembly of Georgia: Minutes of the Sessions (Vol. 5)]. Sakartvelos Parlamentis Erovnuli Biblioteka [National Parliamentary Library of Georgia].*

Newspapers and Other Primary Sources

- Poloneti da Sakartvelo [Poland and Georgia]. (1920, March 25). *Sakartvelo*, No. 64, p. 4.
https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/149241/1/Sakartvelo_1920_N64.pdf
- Robakidze, G. (1920). *Evropis Sotsialistur Delegatsias Mtseralta Sakhelit [Address to the European Socialist Delegation on Behalf of the Writers]*. <https://poetry.ge/poets/grigol-robakidze/publication/14-grigol-robaqidzis-sitkva-evropis-socialistur-delegacias-mtseralta-saxelit>
- Dogovor s Gruziei [Treaty with Georgia]. (1920, May 9). *Pravda*.
<https://yandex.ru/archive/catalog/d5b28dcc-4e9a-4a18-931c-66a3403acf82/1>
- Mirskii, A. (1920, May 9). *Mir s Gruziei [Peace with Georgia]*. *Pravda*.
<https://yandex.ru/archive/catalog/d5b28dcc-4e9a-4a18-931c-66a3403acf82/1>

Georgian-Language Literature

- Avalishvili, Z. (1990). *Sakartvelos damoukidebloba 1918-1921 tslebis saertashoriso politikashi: Mogonebani, narkvevebi [Georgia's Independence in International Politics, 1918-1921: Memoirs and Essays]*. Kooperativi "Niamora" [Niamora Cooperative].
- Alston, C. (2018). *Baltiuri diplomatiia da pirveli msoplio omis shemdegi garegebi [Baltic Diplomacy and the Post-First World War Settlements]*. In O. Janelidze & D. Silakadze (Eds.), *Sakartvelos Demokratiuli Respublikis Gakhseneba Asi Tslis Shemdegi: Modeli Evropistvis? [Remembering the Democratic Republic of Georgia One Hundred Years Later: A Model for Europe]* (pp. 95-116). Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.
- Berishvili, T. (2021). *Saertashoriso politikuri konteksti meore sotsialisturi internatsionalis Sakartveloshi vizitisa [The International Political Context of the Second Socialist International's Visit to Georgia]*. In Z. Gaiparashvili (Ed.), *Evropeli Sotsialistebis Viziti Sakartveloshi: 1920 [The Visit of European Socialists to Georgia: 1920]*. Tbilisi State University Press.
- Toidze, L. (1991). *Interventsiats, okupatsiats, dzaldatanebiti gasabchovabats, paktobrivi aneksiats [Intervention, Occupation, Forced Sovietization, and De Facto Annexation]*. Kooperatsiuli Gamomtsemloba "Iverta Mkhare".
- Kirtadze, N. (1998). *Sakartvelos damoukidebloba da kartul-evropuli urtiertobebi: 1919-1923 [Georgia's Independence and Georgian-European Relations: 1919-1923]* [Doctoral dissertation].
<https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/576625>
- Kobakhidze, B. (2015). *Sakartvelos sakitkhi Parizis sazavo konferentsiaze [The Georgian Question at the Paris Peace Conference]* [Doctoral dissertation].
https://www.tsu.ge/assets/media/files/48/disertaciebi/Beqa_Kobakhidze.pdf
- Zhordania, N. (1990). *Chemi tsarsuli [My Past]*. Rustaveli Society Publishing House "Sarangi".
- Saralidze, L. (2008). *Ioseb Piłsudski da poloneli khalkhis brdzola agresiis tsinaaghamdeg [Józef Piłsudski and the Polish People's Struggle Against Aggression]*.
https://ijhei.wordpress.com/wp-content/uploads/2010/03/ioseb_pilsudski.pdf
- Janelidze, O. (2018). *Sakartvelos Demokratiuli Respublikis istoriis narkvevebi [Essays on the History of the Democratic Republic of Georgia]*.
<https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/271051/4/SakartvelosDemokratiuliRespublikisNarkvevebi.pdf>
- Jibashvili, O., & Diasamidze, K. (2013). *Batumi Rotshildebis samretsvelo interesebshi [Batumi in the Industrial Interests of the Rothschilds]. Batumi: Tsarsuli da Tanamedroveoba [Batumi: Past and Present]*, 4, 241-246.

Foreign-Language Literature

- Baramidze, I., Jibashvili, O., & Diasamidze, K. (2020). *Georgia at the Paris Peace Conference (1919-1920). History and Historians in the Context of the Time*, 18(1), 3-11.
- Borzecki, J. (2008). *The Soviet-Polish Peace of 1921 and the Creation of Interwar Europe*. Yale University Press.
- Dziewanowski, M. K. (1969). *Joseph Piłsudski: A European Federalist, 1918-1922*. Hoover Institution Press.
- Jędrzejewicz, W. (1982). *Piłsudski: A Life for Poland*. Hippocrene Books.
- Kazemzadeh, F. (1951). *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*. Philosophical Library.

- <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015002294687&seq=9>
- Materski, W. (1991). *Misja Tytusa Filipowicza w Tbilisi (kwiecień 1920 r.). Pro Georgia*, 1, 26-28.
<https://studium.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2018/12/PRO-GEORGIA-compressed.pdf>
- Materski, W. (2019). *Uwięzienie szefa Misji Specjalnej RP... Pro Georgia*, 29, 137-158.
- Mamulia, G. (2011). *Ot Tiflisa do Kiewa i Varshavy: Iz istorii kavkazsko-ukrainskogo sotrudnichestva v ramkakh dvizheniya "Prometey" [From Tiflis to Kyiv and Warsaw...]. Nowy Prometeusz*, 1, 133-155.
- Piłsudski, J. (1971). *The Memories of a Polish Revolutionary and Soldier* (D. R. Gillie, Trans. & Ed.). AMS Press.
- Światłowski, B. (2014). *Prometejska racja stanu... Poliarchia*, 2(2), 147-180.
<https://doi.org/10.12797/Poliarchia.02.2014.02.08>
- Waingertner, P. (2022). *Międzymorze – wizja, iluzja czy... racja stanu? Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego*.
<https://doi.org/10.18778/8331-090-9>
- Wiatr, J. J. (1988). *The Soldier and the Nation*. Westview Press.
<https://archive.org/details/soldiernationrol0000wiat/page/10/mode/2up>
- Włodarczyk, M. (2016). *Stosunki polsko-gruzińskie w latach 1918-1921. Świat Idei i Polityki*, 15, 452-476.
<https://czasopisma.ukw.edu.pl/index.php/sip/article/view/514/507>
- Zajac, O. (2020). *The Map as Political Manifesto. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 69(3), 327-354.
<https://www.zfo-online.de/portal/zfo/article/view/10771>

ტერიტორიული დავები და ძალთა ბალანსი ბათუმის საზავო კონფერენციაზე 1918 წ.

არჩილ ვარშალომიძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი

ელ. ფოსტა: Archil.varshalomidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5591-0891>

აბსტრაქტი: 1918 წლის ბათუმის საზავო კონფერენცია პირველი მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდიდან, წარმოადგენს კავკასიის რეგიონის ერთ-ერთ გადამწყვეტ დიპლომატიურ მოვლენას, რომელმაც მნიშვნელოვნად განსაზღვრა საქართველოს სახელმწიფოებრივი განვითარებისა და ტერიტორიული მთლიანობის საკითხი. კონფერენცია გაიმართა 1918 წლის მაის-ივნისში, იმ დროს, როცა ოსმალეთის იმპერია სამხედრო თვალსაზრისით ჯერ კიდევ ძლიერ პოზიციებს ინარჩუნებდა, ხოლო სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკები – საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი – ცდილობდნენ დამოუკიდებელი პოლიტიკური სტატუსის მიღწევას რუსეთის იმპერიის დაშლის შემდეგ.

კონფერენციის მთავარი თემა იყო ტერიტორიული დავები – განსაკუთრებით ბათუმის, არტაანისა და ყარსის ოლქების მფლობელობა. ოსმალეთის დელეგაცია, სამხედრო უპირატესობაზე დაყრდნობით, ცდილობდა საზღვრების გაფართოებას და პოლიტიკური ზეგავლენის განმტკიცებას შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე. სამხრეთ კავკასიის დელეგაცია კი ცდილობდა საერთაშორისო სამართლის პრინციპებსა და თვითგამორკვევის უფლებაზე დაყრდნობით დაეცვა საკუთარი ინტერესები.

ბათუმის კონფერენციის მსვლელობამ ნათლად აჩვენა, რომ რეგიონის პოლიტიკური კონფიგურაცია განისაზღვრა არა მხოლოდ მხარეთა დიპლომატიური უნარებით, არამედ საერთაშორისო ძალთა ბალანსით — იმ გეოპოლიტიკური გარემოთი, სადაც გლობალური ძალები (ოსმალეთი, გერმანია, ბრიტანეთი და ბოლშევიკური რუსეთი) ერთმანეთს უპირისპირდებოდნენ გავლენის ზონების გასაფართოებლად.

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს დელეგაცია სამხედრო თვალსაზრისით სუსტი იყო, მისმა დიპლომატიურმა მოქნილობამ და კონსტრუქციულმა მიდგომამ საშუალება მისცა მიეღო გარკვეული დათმობები და დაედო დროებითი შეთანხმება, რამაც საფუძველი შეუქმნა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებას 1918 წლის 26 მაისს.

ბათუმის საზავო კონფერენცია არ ყოფილა მხოლოდ საზღვრების გადანაწილების შეხვედრა; ის იყო ბრძოლა სახელმწიფოს სუვერენიტეტის აღიარებისა და საერთაშორისო სამართლებრივი სტატუსის მოპოვებისთვის.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმის საზავო კონფერენცია, ტერიტორიული დავები, ძალთა ბალანსი, საქართველო, ოსმალეთის იმპერია, დიპლომატია, დამოუკიდებლობა, სამხრეთ კავკასია.

შესავალი. 1918 წლის ბათუმის საზავო კონფერენცია წარმოადგენს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ეპიზოდს საქართველოსა და მთლიანად სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების ისტორიაში. პირველი მსოფლიო ომის დასასრულს, რუსეთის იმპერიის დაშლის შემდეგ, რეგიონში წარმოშობილმა ახალმა პოლიტიკურმა რეალიებმა საფუძველი მისცა სუვერენიტეტისა და ტერიტორიული მთლიანობისთვის ბრძოლის ახალ ეტაპს.

კონფერენციის ძირითადი მიზანი იყო სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკებსა და ოსმალეთის იმპერიას შორის საზღვრების დადგენა და სამშვიდობო შეთანხმების მიღწევა. ამ პროცესში მკვეთრად გამოიკვეთა რამდენიმე საკვანძო საკითხი: ტერიტორიული დავები ბათუმის, არტაანისა და

ყარსის ოლქებზე; მხარეთა განსხვავებული პოლიტიკური ინტერესები და საერთაშორისო ძალთა ბალანსის გავლენა მოლაპარაკებების დინამიკაზე.

ოსმალეთის დელეგაცია, სამხედრო უპირატესობაზე დაყრდნობით, ცდილობდა სამხრეთ კავკასიაში თავისი გავლენის ზონის გაფართოებას, მაშინ როცა საქართველოს დელეგაცია ცდილობდა ეროვნული ინტერესების დაცვას და საერთაშორისო სამართლის პრინციპებზე დაყრდნობით დამოუკიდებელი სახელმწიფოობისთვის იურიდიული საფუძვლის შექმნას.

სტატიის მიზანია გაანალიზოს ბათუმის კონფერენციის დიპლომატიური პროცესი როგორც საერთაშორისო ძალთა ბალანსის გამოვლინება, რომელიც განსაზღვრავდა მცირე ერების სახელმწიფოებრივ ბედს. აქცენტი გაკეთებულია იმაზე, თუ როგორ მოახერხა საქართველომ სუსტი სამხედრო პოზიციების მიუხედავად, დიპლომატიური გზით საკუთარი ინტერესების დაცვის ნაწილობრივი მიღწევა და როგორ იქცა კონფერენციის გამოცდილება საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების ერთ-ერთ წინაპირობად.

შედეგად, ბათუმის კონფერენცია შეიძლება განვიხილოთ არა მხოლოდ როგორც სამშვიდობო მოლაპარაკება, არამედ როგორც მაგალითი იმისა, თუ როგორ მოქმედებს გეოპოლიტიკური რეალობები, საერთაშორისო ძალთა ბალანსი და დიპლომატიური სტრატეგიები სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტისა და საზღვრების ფორმირებაზე.

მეთოდოლოგია / გამოყენებული კვლევის მეთოდები: სტატიის მომზადებისას გამოყენებულია ისტორიული კვლევისათვის დამახასიათებელი მრავალმხრივი მეთოდოლოგიური მიდგომა, რომელიც მიზნად ისახავს როგორც ფაქტობრივი მასალის ანალიზს, ასევე მოვლენების პოლიტიკური და დიპლომატიური კონტექსტის გააზრებას.

1. **ისტორიულ-დესკრიპტიული მეთოდი** – გამოყენებულია ბათუმის კონფერენციის მოვლენების ქრონოლოგიური სიზუსტით აღსაწერად და პროცესის დინამიკის წარმოსაჩენად.

2. **შედარებითი ანალიზის მეთოდი** – განხორციელდა სხვადასხვა მხარის (ოსმალეთის, საქართველოს, სომხეთის და აზერბაიჯანის) დიპლომატიური პოზიციების შედარება და მათი მიზნების შეფასება.

3. **საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ანალიზის მეთოდი** – გამოყენებულია რეგიონული და გლობალური ძალთა ბალანსის შესაფასებლად, რათა გამოიკვეთოს საერთაშორისო ფაქტორების გავლენა მოლაპარაკებების შედეგებზე.

4. **დოკუმენტური კვლევის მეთოდი** – სტატიის საფუძველს წარმოადგენს საარქივო მასალები, ოფიციალური დოკუმენტები, მემუარული წყაროები და პერიოდული პრესა.

5. **ინტერპრეტაციული ანალიზის მეთოდი** – მიზნად ისახავს დიპლომატიური ნაბიჯებისა და მოლაპარაკებების შინაარსის შეფასებას ფართო ისტორიულ და გეოპოლიტიკურ კონტექსტში.

აღნიშნული მეთოდების გამოყენება უზრუნველყოფს ბათუმის საზავო კონფერენციის კომპლექსურ გაანალიზებას, რაც საშუალებას იძლევა გამოიკვეთოს როგორც მისი უშუალო შედეგები, ისე გრძელვადიანი გავლენა საქართველოს სახელმწიფოებრივი განვითარების პროცესზე.

მსჯელობა/შედეგები. ოსმალეთის არმიის მიერ ბათუმის, ოზურგეთის, მთელი მესხეთისა და ყარს-ალექსანდროპოლის სწრაფმა აღებამ საბოლოოდ დაარწმუნა ამიერკავკასიელი პოლიტიკოსები ბრძოლის გაგრძელების უშედეგობაში. ამიტომ, დღის წესრიგში დადგა ტრაპიზონში შეწყვეტილი სამშვიდობო მოლაპარაკებების განახლების საკითხი. ამის მისაღწევად, პირველი ნაბიჯი იყო ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის გამოცხადება, რასაც თურქული მხარე შეთანხმების დადების ერთ-ერთ მთავარ პირობად მიიჩნევდა. 1918 წლის 22 აპრილს, ამიერკავკასიის სეიმის სხდომაზე გამოცხადდა დამოუკიდებელი ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკა. იმავე სხდომაზე მოისმინეს აკაკი ჩხენკელის მოხსენება სამშვიდობო მოლაპარაკებების განახლების აუცილებლობის შესახებ და მასვე დაევალა მოლაპარაკებების გაგრძელება და ოსმალეთის მთავრობასთან სამშვიდობო ხელშეკრულების დადება (აბაშიძე, 1998, გვ. 169).

23 აპრილს აკაკი ჩხენკელმა თურქული ძალების მთავარსარდალს, ვეჰიბ ფაშას, გაუგზავნა დეპეშა, რომელშიც შესთავაზა დროებით შეჩერებული მოლაპარაკებების განახლება, ამჯერად ბათუმში (საისტორიო ცენტრალური არქივი (სცა), გვ. 183) (სცსსა; ფ.1818; აღწ.2; საქ.179; ფურც.183). 28 აპრილს მან ვეჰიბ ფაშასგან მიიღო საპასუხო დეპეშა, რომელშიც გამოთქმული იყო მზადყოფნა კონფერენციის განახლების შესახებ.

1918 წლის 6 მაისს ამიერკავკასიის დელეგაცია ბათუმში ჩავიდა. საქართველოდან მის შემადგენლობაში შედიოდნენ - აკაკი ჩხენკელი და ნიკო ნიკოლაძე, სომხეთიდან რ. კაჩაზუნნი და ხატი-სოვი, ხოლო აზერბაიჯანიდან - მ.დ. გაჯინსკი და რასულ ზადე. თურქულ დელეგაციაში შედიოდნენ: დელეგაციის თავმჯდომარე, იუსტიციისა და საგარეო საქმეთა მინისტრი ჰალილ ბეი, კავკასიის ფრონტის არმიის მთავარსარდალი ვეჰიბ ფაშა და სხვები. ტრიუმფირატის ერთ-ერთი აქტიური წევრი, ჯემალ ფაშა ასევე იმყოფებოდა ბათუმში. გერმანულ დელეგაციას ხელმძღვანელობდა გენერალ-მაიორი ფონ ლოსოვი (სვანიძე, 1999, გვ. 184)

1918 წლის 11 მაისს ბათუმში გაიხსნა სამშვიდობო კონფერენციის პირველი ოფიციალური სესია. მას შემდეგ, რაც ოსმალეთის დელეგაციის ხელმძღვანელმა, ჰალილ ბეიმ, მიესალმა მონაწილეებს და მიულოცა კონფერენციის გახსნა, დაიწყო დისკუსიები ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანი რესპუბლიკების წარმომადგენლების კონფერენციაზე დაშვებისა და მათი უფლებამოსილების გადამოწმების შესახებ. ფაქტობრივად, კონფერენციის მთელი პირველი ნაწილი, სხდომის დასრულებამდე, ამ საკითხებს დაეთმო. საბოლოო გადაწყვეტილება მიღებულ იქნა კონფერენციაში მონაწილეობის უფლების მინიჭების შესახებ ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანი რესპუბლიკების წარმომადგენლებისთვის, რომლებიც წარმოდგენილი იყვნენ ხმის მიცემის უფლების მქონე ორი დელეგატით (არქივი)

პირველივე სესიაზე ოსმალეთის დელეგაციამ ამიერკავკასიის დელეგაციას შესთავაზა შეთანხმების პროექტი. ეს დოკუმენტი, „ოსმალეთის იმპერიის მთავრობასა და ამიერკავკასიის ფედერაციულ რესპუბლიკას შორის მშვიდობისა და მეგობრობის შესახებ შეთანხმება“, ამკარად ანექსიური ხასიათის იყო, ვინაიდან შეთანხმების პროექტის (12 მუხლისგან შედგებოდა) ძირითადი დებულებების თანახმად, საზღვრების ლეგალიზაცია ნიშნავდა საქართველოს მიერ იმ რაიონებისა და ტერიტორიების დაკარგვას, რომლებიც რუსეთის იმპერიამ ჯერ კიდევ 1828-1829 წლების ომის შედეგად ოსმალეთის ბატონობისგან გაათავისუფლა. ეს ეხებოდა ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებს (სცსსა; ფ.1816; აღწ.1; საქ.73; ფურც.407).

ამიერკავკასიის დელეგაციის წევრებმა ზემოაღნიშნულ პროექტზე მუშაობა მიუღებლად მიიჩნიეს და კიდევ ერთხელ ცალსახად განაცხადეს, რომ ბრესტ-ლიტოვსკის შეთანხმება ახალი სამშვიდობო ხელშეკრულების საფუძველი უნდა ყოფილიყო. იმავე დღეს აკაკი ჩხენკელმა ეროვნულ საბჭოს წერილობით აცნობა მიღებული გადაწყვეტილებისა და ბათუმში პირველი შეხვედრის შემდეგ შექმნილი ვითარების შესახებ. მან ხაზგასმით აღნიშნა: „ზემოთ აღნიშნული პროექტი მიუღებელია: 1) ის ახალციხეს, ახალქალაქს და თითქმის მთელ ერევნის გუბერნიას, სადაც სომხების კომპაქტური მასა ცხოვრობს, ჩვენი სხეულიდან ამოიღებს; 2) თურქები აქ წესრიგის აღდგენაში ერევიან; 3) ომის დროს მათ განკარგულებაში გადადის რკინიგზა და სხვა ეკონომიკური ბერკეტები (სცსსა; ფ.1816; აღწ.2; საქ.23; ფურც. 3).

კონფერენცია ჩიხში შევიდა მას შემდეგ, რაც ოსმალეთის დელეგაციამ მოითხოვა ჯულფა-ალექსანდროპოლის რკინიგზის მათთვის გადაცემა. ამიერკავკასიის დელეგაციის პროტესტის მიუხედავად, 15 მაისს ოსმალებმა ალექსანდროპოლი აიღეს და მოითხოვეს ჯულფისკენ მიმავალი გზის გახსნა (ალიევი, 1972, გვ. 320).

კონფერენციის დროს გამოიკვეთა ახალი ტენდენცია, რომელიც მოითხოვდა ამ საქციელისა და თურქების მტაცებლური მადის დასრულებას, რადგან ისინი მიუღებელი აღმოჩნდა არა მხოლოდ

სუსტი ამიერკავკასიის რესპუბლიკებისთვის, არამედ ძლიერი გერმანიისთვისაც. მაისის მეორე ნახევრიდან გერმანიის წარმომადგენლებმა აქტიურად დაიწყეს კონფერენციაში ჩარევა, რადგან გააცნობიერეს, თუ რა სერიოზულ საფრთხეს შეუქმნიდა მათი ქვეყნის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ინტერესებს თურქეთის გეგმების განხორციელება ამიერკავკასიაში. საქართველოსა და გერმანიის ინტერესებს აერთიანებდა ის ფაქტი, რომ თფილისს სურდა ბერლინი თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა, როგორც თავისი დამოუკიდებლობის გარანტორი, ხოლო ბერლინს სჭირდებოდა საქართველო, როგორც მისი აღმოსავლური პოლიტიკის ფორპოსტი. ამიტომ, 1918 წლის 14 მაისს, საქართველოს ეროვნული საბჭოს აღმასრულებელმა კომიტეტმა ფაქტობრივად ოფიციალურად დაადასტურა პროგერმანული საგარეო პოლიტიკის განხორციელება (გურული, 1999, გვ. 88).

ამიერკავკასიაში პოლიტიკური გავლენის გაძლიერების გარდა, გერმანიას რეგიონის ბუნებრივი რესურსებიც სჭირდებოდა. ჭიათურის მანგანუმს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. პირველ მსოფლიო ომამდე ჭიათურა ამ ნედლეულის მსოფლიო ექსპორტის 30-50%-ს შეადგენდა. გერმანიის მზარდ მეტალურგიულ და ქიმიურ მრეწველობას, თავის მხრივ, ჭიათურის მანგანუმი ძალიან სჭირდებოდა, რომელიც ქვეყნის სამრეწველო მოთხოვნის 60%-ს უზრუნველყოფდა. ჭიათურის მანგანუმის გარდა, გერმანიას ბაქოს ნავთობიც იზიდავდა. თავის მემუარებში გენერალი ლუდენდორფი წერს: „თუ გერმანიის მთავრობას შეუძლია ამიერკავკასიის მთავრობასთან კარგი ურთიერთობების დამყარება, ჩვენ მოგვეცემა შესაძლებლობა, თურქებისგან დამოუკიდებლად მივიდოთ კავკასიური ნედლეული და ამავდროულად გავაკონტროლოთ თბილისზე გამავალი მთელი რკინიგზის ხაზი. უფრო მეტიც, თუ გერმანიას სურს ბაქოს პორტის კონტროლი, მან მხოლოდ საკუთარ ძალებს უნდა დაეყრდნოს“ (ლუდენდორფი, 1924, გვ. 187-188) ბაღვაში გამართული სამშვიდობო კონფერენციის დროს გერმანული დელეგაციისთვის ნათელი გახდა, რომ ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკა მათი პოლიტიკური გეგმების განხორციელების სანდო პარტნიორი არ იქნებოდა. ამიერკავკასიაში პრობრიტანული სომხეთისა და პროთურქული აზერბაიჯანის არსებობის გამო, გერმანიის ერთადერთი მოკავშირე აქ საქართველო იყო, რადგან ამ ორი ქვეყნის ინტერესები დიდწილად ემთხვეოდა ერთმანეთს. ამის საფუძველზე, სწორედ გერმანულმა დიპლომატიამ მიუთითა ქართველ პოლიტიკოსებს ამიერკავკასიის მოკავშირე სახელმწიფოს გაუქმებისა და საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის გამოცხადების აუცილებლობაზე (სილაგაძე & გურული, 1996, გვ. 50).

საქართველოს დამოუკიდებლობის სწრაფი გამოცხადების აუცილებლობასთან დაკავშირებით, 22 მაისს, აკაკი ჩხენკელმა წერილი გაუგზავნა საქართველოს ეროვნული საბჭოს კომიტეტს, რომელშიც კიდევ ერთხელ გაუსვა ხაზი ამ ნაბიჯის აუცილებლობას (სცსსა; ფ.1836; ადწ.1; საქ.132; ფურც.13-14). 26 მაისს, 12 საათზე, გაიხსნა ამიერკავკასიის მთავრობის სხდომა, რომელმაც დაამტკიცა ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის გაუქმება. 26 მაისს, 16:00 საათზე, იმავე დარბაზში, სადაც ბოლო სხდომები გაიმართა, შეიკრიბა საქართველოს ეროვნული საბჭო და გამოაცხადა ქვეყნის დამოუკიდებლობა. ამრიგად, 1918 წლის 26 მაისს, საქართველომ დაიბრუნა 117 წლის წინ დაკარგული დამოუკიდებლობა.

საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებიდან ოთხი საათის შემდეგ, ოსმალეთის დელეგაციის თავმჯდომარემ, ხალილ ბეიმ, ამიერკავკასიის დელეგაციის თავმჯდომარეს ულტიმატუმი წაუყენა და მოითხოვა, რომ 11 მაისის შეთანხმების პროექტის ყველა მოთხოვნა 72 საათის განმავლობაში შესრულებულიყო (სიორიძე, 2002, გვ. 284)

ამ ულტიმატუმის საპასუხოდ, საქართველოს დელეგაციის წევრებმა ხალილ ბეის აცნობეს, რომ ამიერკავკასიის ფედერაცია დაიშალა და შესაბამისად, ამიერკავკასიის დელეგაცია ვერ შეძლებდა ბათუმის სამშვიდობო კონფერენციაზე არსებული შემადგენლობით მუშაობას, რადგან კონფერენციაზე მიღებულ გადაწყვეტილებას ამ შემთხვევაში იურიდიული ძალა არ ექნებოდა. ოსმალეთის დელეგაცია იძულებული გახდა დათანხმებულიყო და კონფერენციის განახლებას დალოდებოდა.

მას შემდეგ, რაც ოსმალეთის დელეგაციამ უარი თქვა გერმანიის დელეგაციის შუამავლობაზე, ამ უკანასკნელმა კონფერენციაზე თავისი ყოფნა უაზროდ მიიჩნია და 26 მაისს ბათუმში გემ „მინა-ჰორნიტ“ დატოვა. სინამდვილეში, გერმანიის დიპლომატიური მისია ფოთში ჩავიდა, სადაც საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და გერმანიას შორის მიღწეული შეთანხმების ხელმოწერა უნდა განხორციელებულიყო. ფოთში ჩავიდა საქართველოს დელეგაცია (ავალიშვილი, 1990, გვ. 83-84).

28 მაისს, ფოთის პორტში, გემ „მინა-ჰორნზე“, საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და იმპერიულ გერმანიას შორის სამსაათიანი აზრთა გაცვლის შემდეგ, გაფორმდა შეთანხმება ორ სახელმწიფოს შორის ურთიერთობების შემდგომი მოწესრიგების შესახებ. ძირითადი შეთანხმების გარდა, ხელი მოეწერა კიდევ ორ შეთანხმებას და სამ კონვენციას (სცსა; ფ.1864; აღწ.1; საქ.28; ფურც.15-21).

უნდა აღინიშნოს, რომ ამ შეთანხმებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოსთვის, რადგან მას საშუალება მიეცა თავიდან აეცილებინა ოსმალეთის მხრიდან არსებული სერიოზული საფრთხე.

რათქმუნდა, საქართველოს დემოკრატიული მთავრობის ეს პირველი დიპლომატიური ნაბიჯი, იმ მოცემულობაში სწორი და გამართლებული იყო. შეიძლება ითქვას, რომ ეს იყო ახლადშექმნილი ქართული დიპლომატიის პირველი გამარჯვება, მაგრამ უფრო რთული გამოცდა ელოდა მას ბათუმში, სადაც დროებით შეჩერებული სამშვიდობო კონფერენციის მუშაობა უნდა განეახლებინათ.

31 მაისს ბათუმში სამშვიდობო კონფერენციამ მუშაობა განაახლა. ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის ნაცვლად, კონფერენციის მუშაობაში სამი სახელმწიფოს - საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის წარმომადგენლები მონაწილეობდნენ. საქართველოს დელეგაციის შემადგენლობაში შედიოდნენ ნოე რამიშვილი (თავმჯდომარე), ი. ოდიშელიძე, გ. რცხილაძე, ვ. ღამბაშიძე, მ. გვაზავა და სხვები. სომხეთის დელეგაციის შემადგენლობაში შედიოდნენ ა. ხატისიანი, მ. პაპაჯანოვი, რ. კაჩაზნუნი და სხვები, აზერბაიჯანის დელეგაციას წარმომადგენდნენ სულთანოვი, უსუბეკოვი და სხვები (სცსა; ფ. 67; აღწ.1; საქ.14, ფურც.164).

1918 წლის 4 ივნისს, ბათუმში, საქართველოსა და ოსმალეთის იმპერიას შორის ხელი მოეწერა „მშვიდობისა და თანამშრომლობის“ შეთანხმებას, რომლის თანახმადაც, ამ ქვეყნებს შორის საზღვარი განისაზღვრა 1828-1829 წლების რუსეთ-თურქეთის ომამდე არსებული სახელმწიფო საზღვრების შესაბამისად, კერძოდ, ბაღვამის, ყარსის, არტანის ოლქების გარდა, ოსმალეთს გადაეცა ახალციხისა და ახალქალაქის ოლქები. 4 ივნისის შეთანხმებას 11 მაისის შეთანხმების პროექტთან შედარებით უპირატესობა ის ჰქონდა, რომ საქართველომ შეინარჩუნა აბასთუმანი და აწყური (სცსა; ფ.1836; აღწ.1; საქ.73; ფურც.13-18)

საერთო ჯამში, 4 ივნისის შეთანხმება კიდევ ერთი ბნელი ფურცელი იყო საქართველოს ისტორიაში, რადგან ქართულმა დიპლომატიამ დიდი კრახი განიცადა ბათუმში გამართული სამშვიდობო კონფერენციის დროს. ისარგებლა რა ოსმალეთის მთავრობამ მეორე მსოფლიო ომისა და რუსეთში მომხდარი რევოლუციების შედეგად შექმნილი რთული საერთაშორისო სიტუაციით, დაარღვია საერთაშორისო სამართალი, უგულბეღყო ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულება და საქართველოს რესპუბლიკას თავს მოახვია მძიმე კაბალური პირობები, რომლის ძალითაც ერთიან ტერიტორიულ სივრცეს მოწყვეტილი აღმოჩნდა - 9,500 კვადრატული კილომეტრი, 350,000 მცხოვრებით (ზოსიძე, 1995, გვ. 44).

ბათუმის შეთანხმების რატიფიცირება ერთი თვის ვადაში უნდა მომხდარიყო, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. საქართველოს მთავრობამ 4 ივნისის შეთანხმების გადასინჯვის მისაღწევად სასწრაფო ზომები მიიღო, საერთაშორისო სამართლებრივი ნორმების გამოყენებით. გერმანიის მხარდაჭერით, გადაწყდა ბათუმის კონფერენციის შედეგების გადახედვა (ახალი კონფერენციის მოწვევა),

მაგრამ ამ უკანასკნელის მოწვევა თავდაპირველად გადაიდო და საბოლოოდ ის საერთოდ არ შედგა, გერმანიისა და მისი მოკავშირეების მსოფლიო ომში განცდილი მაცხის გამო.

თავის მხრივ, ოსმალეთის მთავრობამ კარგად იცოდა, რომ მომავალ სამშვიდობო კონფერენციაზე მისი ტერიტორიული პრეტენზიები მინიმუმამდე იქნებოდა დაყვანილი და იძულებული იქნებოდა უარი ეთქვა ოკუპირებულ ტერიტორიებზე, ამიტომ თავისებური დიპლომატიური ტაქტიკა გამოიყენა. კერძოდ, ბათუმის, ყარსის და არტაანის ანექსიისთვის სამომავლო სამართლებრივი საფუძვლის შესაქმნელად, გადაწყვიტა ამ რაიონებში რეფერენდუმის ჩატარება.

ოსმალებმა რეფერენდუმი საერთაშორისო სამართლის ნორმების დარღვევით ჩაატარეს (ე. მესხია, 1997: გვ. 27-29; გაზეთი „ერთობა“, N-154; 1918). ამ დარღვევების შეფასება შესაძლებელია იმით, თუ როგორ ჩატარდა რეფერენდუმი ბათუმის რაიონში, სადაც მოსახლეობის მხოლოდ მცირე ნაწილმა მიიღო მონაწილეობა ხმის მიცემაში და ისიც „ხიშტების ქვეშ“ და იძულებით. აქ, 4076 ქართველიდან, რეფერენდუმში მხოლოდ 413-მა მიიღო მონაწილეობა. 1062 რუსი ეროვნების წარმომადგენელიდან მონაწილეობა მიიღო 467 და 838 ბერძენი ეროვნების ადამიანმა უფრო მეტიც, ოსმალებმა რეფერენდუმში მონაწილეობის უფლება მიანიჭა მათაც, ვინც იმ დროს ქალაქში იმყოფებოდა, შემთხვევით თუ დროებით. ცხადია, მათ ადგილობრივი მოსახლეობის ბედი არ ადარდებდათ, ამიტომ თურქეთის სასარგებლოდ მისცეს ხმა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის პროტესტს, შეუერთდა გერმანიის მთავრობაც. მან ოსმალეთის მთავრობა ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების მე-4 მუხლის დებულებების დარღვევაში დაადანაშაულა (დოკუმენტები და მასალები..., 1919, გვ. 374).

მასლიმურ საქართველოში რეფერენდუმის შედეგების გაყალბების შემდეგ, განმათავისუფლებელი მოძრაობა და ბრძოლა ოსმალთა დამპყრობლების წინააღმდეგ კიდევ უფრო გაძლიერდა. ამ მოძრაობის კოორდინაციის ცენტრი იყო „სამუსლიმანო საქართველოს განთავისუფლების კომიტეტი“, რომელიც 1918 წლის მაისში ბათუმში შეიქმნა. ამ კომიტეტმა თავისი მისია შესრულებულად მხოლოდ მაშინ ჩათვალა, როდესაც 1920 წლის 7 ივნისს, საქართველოს ეროვნული ძალები ტრიუმფალურად შევიდნენ ბათუმში, რითაც დასრულდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ორწლიანი პერიოდი და ტერიტორიულად გახლეჩილი საქართველოს გაერთიანების პროცესი.

დასკვნა. 1918 წლის ბათუმის საზავო კონფერენცია, როგორც ისტორიული მოვლენა, წარმოადგენს გარდამტეხ ეტაპს საქართველოსა და მთლიანად სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური სივრცის ფორმირებაში. მისი მიმდინარეობა და შედეგები ნათლად ასახავს იმ ეპოქის საერთაშორისო ურთიერთობათა სირთულეს, სადაც მცირე ერების პოლიტიკური ბედი დიდ სახელმწიფოებს შორის ძალთა ბალანსზე იყო დამოკიდებული.

კონფერენციის მსვლელობამ აჩვენა, რომ ოსმალეთის იმპერია ცდილობდა სამხედრო უპირატესობის გამოყენებით რეგიონში საკუთარი პოლიტიკური და ეკონომიკური გავლენის გაფართოებას, მაშინ როდესაც საქართველოს დელეგაცია ცდილობდა დიპლომატიური მოლაპარაკებების გზით შეენარჩუნებინა ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის მინიმუმი და დაედო ისეთი შეთანხმება, რომელიც მომავალში სახელმწიფოს დამოუკიდებლობის სამართლებრივ საფუძველს შექმნიდა.

მიუხედავად ოსმალეთის ანექსიური ზეწოლისა, ბათუმის კონფერენცია იქცა იმ პოლიტიკური გამოცდილების საფუძვლად, რომელმაც ქართველ პოლიტიკურ ელიტას დაანახა საერთაშორისო პოლიტიკის რეალური კანონზომიერებები – ის, რომ სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის მოპოვება მხოლოდ სამხედრო ძალით შეუძლებელი იყო და აუცილებელი ხდებოდა გონივრული დიპლომატიური სტრატეგიის შემუშავება.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია გერმანიის როლის გაძლიერება პროცესში, რომელმაც დროებით უზრუნველყო საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შესაძლებლობა და ოსმა-

ლეთის აგრესიის შეკავება. თუმცა, ბათუმის 4 ივნისის სამშვიდობო შეთანხმება ფაქტობრივად გახდა საქართველოსთვის მძიმე დიპლომატიური მარცხი.

ამ მოვლენებმა ცხადყო, რომ საქართველოს ახალგაზრდა სახელმწიფო იდგა ურთულესი გეოპოლიტიკური რეალობის წინაშე, სადაც გადარჩენა დამოკიდებული იყო მოქნილ პოლიტიკაზე, საერთაშორისო მხარდაჭერის მოპოვებაზე და ეროვნული ინტერესების დაცვაზე, გლობალური ძალთა ბალანსის პირობებში.

დიპლომატიური შეცდომები და პოლიტიკური არამდგრადობა მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავდა ამ მარცხს. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შეცდომა იყო საქართველოს პოლიტიკური ელიტის პასიურობა საერთაშორისო სამანდატო სისტემაში ჩართვასთან დაკავშირებით, რაც ქვეყნისთვის გარე გარანტიების და მეტი უსაფრთხოების გარანტიას ნიშნავდა. სამწუხაროდ საქართველო ვერ ჩაერთო იმ მექანიზმებში, რომლებიც პირველი მსოფლიო ომის შემდგომი საერთაშორისო სისტემის საფუძველს ქმნიდა.

გარდა ამისა, იმ დროის დომინანტმა პარტიულმა ძალებმა ვერ მოახერხეს ერთიანი ეროვნული ფრონტის ჩამოყალიბება. დემოკრატიული და სოციალ-დემოკრატიული ჯგუფების შიდა დაპირისპირებამ, აგრეთვე ოპოზიციური ძალების დევნამ და საზოგადოებაში იდეალური ერთიანობის ნაკლებობამ მნიშვნელოვნად შეასუსტა სახელმწიფოს დიპლომატიური პოზიციები. შედეგად, საქართველოს ელიტამ ვერ გამოიყენა საერთაშორისო კრიზისით გამოწვეული მანძი - მოეხდინა ქვეყნის ინტერესების კონსოლიდაცია დასავლური მხარდაჭერის მოსაპოვებლად.

ეს გარემოებები: ბრესტ-ლიტოვსკის მავნე შედეგები, ერზინჯანის ზავის შემდეგ დაკარგული ინიციატივა, შიდა პოლიტიკური დეზინტეგრაცია და საერთაშორისო იზოლაცია, გახდა ის კომპლექსური ფაქტორები, რომლებმაც საბოლოოდ გამოიწვია ბათუმის კონფერენციაზე საქართველოს დიპლომატიური მარცხი.

თუმცა, ამავე დროს, ბათუმის კონფერენციამ შექმნა პოლიტიკური გამოცდილება, რომელმაც საქართველოს პოლიტიკურ ელიტას ასწავლა საერთაშორისო პოლიტიკის რეალური მექანიზმების გააზრება: პატარა ერები მხოლოდ მაშინ ახერხებენ სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნებას, როდესაც მათ გააჩნიათ მტკიცე დიპლომატიური ხელვა, პოლიტიკური ერთიანობა და საერთაშორისო პარტნიორობის მკაფიო სტრატეგია.

ამრიგად, ბათუმის კონფერენცია უნდა განვიხილოთ როგორც დროებითი მარცხის, მაგრამ სტრატეგიული გაკვეთილის მოვლენა, რომელმაც ხელი შეუწყო დამოუკიდებელი სახელმწიფოს იდეის საბოლოო ჩამოყალიბებას.

ბიბლიოგრაფია

აბაშიძე, ა. (1998). *აჭარა*. მოსკოვი.

ავალიშვილი, ზ. (1990). *საქართველოს დამოუკიდებლობა საერთაშორისო პოლიტიკაში 1918-1921*. თბილისი.

ალიევი, გ. (1972). *თურქეთი ახალგაზრდა თურქების მმართველობის დროს (რუსულ ენაზე)*. მოსკოვი.

გურული, ვ. (1999). *ნოე ჟორდანია (პოლიტიკური პორტრეტი)*. თბილისი.

დოკუმენტები და მასალები... (1919). *დოკუმენტები და მასალები ამიერკავკასიისა და საქართველოს საგარეო პოლიტიკის შესახებ*. ტიფლისი.

ზოსიძე, ნ. (1995). *პოლიტიკური ვითარება და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობები აჭარაში 1918-1920 წლებში*. ბათუმი.

ლუდენდორფი, ე. (1924). *ჩემი მოგონებები 1914-1918 წლების ომის შესახებ*. მოსკოვი.

სვანიძე, მ. (1999). *ბათუმის კონფერენცია და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაარსება. ქართული დიპლომატია, №6*. თბილისი.

სილაგაძე, ა., & გურული, ვ. (1996). *სამი ისტორიული და პოლიტიკური ესე*. თბილისი.
სიორიძე, მ. (2002). *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო 1914-1918*. ბათუმი.
სცსსა; ფ.1819; აღწ.1; საქ.17; ფურც.39-42
სცსსა; ფ.1816; აღწ.1; საქ.73; ფურც.407
სცსსა; ფ.1816; აღწ.2; საქ.23; ფურც. 3
სცსსა; ფ.1836; აღწ.1; საქ.132; ფურც.13-14
სცსსა; ფ.1864; აღწ.1; საქ.28; ფურც.15-21
სცსსა; ფ.1836; აღწ.1; საქ.73; ფურც.13-18
სცსსა; ფ. 67; აღწ.1; საქ.14, ფურც.164
გაზეთი „ეროობა“ No153; 1918 წ.

TERRITORIAL DISPUTES AND THE BALANCE OF POWER AT THE BATUMI PEACE CONFERENCE, 1918

Archil Varshalomidze

*PhD in History, Assistant Professor at
Batumi Shota Rustaveli State University*

Email: Archil.varshalomidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5591-0891>

Abstract. The Batumi Peace Conference of 1918 represents one of the crucial diplomatic events in the South Caucasus region in the post-World War I period, which significantly determined the issue of Georgia's state development and territorial integrity. The conference took place in May–June 1918, at a time when the Ottoman Empire still maintained strong military positions, while the South Caucasian republics—Georgia, Armenia, and Azerbaijan—were striving to achieve independent political status following the collapse of the Russian Empire. The main theme of the conference centered on territorial disputes, particularly the ownership of the Batumi, Ardahan, and Kars regions. The Ottoman delegation, relying on military superiority, sought to expand its borders and consolidate its political influence on the eastern coast of the Black Sea. Conversely, the South Caucasian delegation attempted to protect its interests based on the principles of international law and the right to self-determination. The course of the Batumi Conference clearly demonstrated that the region's political configuration was determined not only by the diplomatic skills of the parties but also by the international balance of power—the geopolitical environment where global powers (the Ottoman Empire, Germany, Great Britain, and Bolshevik Russia) confronted each other to expand their spheres of influence. Although the Georgian delegation was militarily weak, its diplomatic flexibility and constructive approach enabled it to obtain certain concessions and conclude a temporary agreement, which laid the groundwork for the declaration of Georgia's independence on May 26, 1918. The Batumi Peace Conference was not merely a meeting for the redistribution of borders; it was a struggle for the recognition of state sovereignty and the acquisition of international legal status.

Keywords: Batumi Peace Conference, territorial disputes, balance of power, Georgia, Ottoman Empire, diplomacy, independence, South Caucasus.

Introduction. The 1918 Batumi Peace Conference constitutes one of the most important episodes in the history of Georgia and the South Caucasian countries as a whole. At the end of the First World War, following the collapse of the Russian Empire, the new political realities emerging in the region laid the foundation for a new stage of struggle for sovereignty and territorial integrity.

The primary objective of the conference was to establish borders and reach a peace agreement between the South Caucasian republics and the Ottoman Empire. In this process, several key issues became sharply apparent: territorial disputes over the Batumi, Ardahan, and Kars districts; the differing political interests of the parties; and the impact of the international balance of power on the dynamics of the negotiations.

The Ottoman delegation, relying on its military superiority, sought to expand its zone of influence in the South Caucasus, while the Georgian delegation strived to protect national interests and create a legal basis for independent statehood based on the principles of international law. The purpose of this article is to analyze the diplomatic process of the Batumi Conference as a manifestation of the international balance of power that determined the statehood and destiny of small nations. The emphasis is placed on how Georgia,

despite its weak military positions, managed to partially achieve the protection of its interests through diplomacy, and how the experience of the conference became one of the prerequisites for the declaration of Georgia's independence. Consequently, the Batumi Conference can be viewed not merely as a peace negotiation, but as an example of how geopolitical realities, the international balance of power, and diplomatic strategies influence the formation of state sovereignty and borders.

Methodology. In preparing this article, a multifaceted methodological approach characteristic of historical research was utilized, aiming both at analyzing factual material and understanding the political and diplomatic context of the events. The following specific research methods were deployed:

- **Historical-Descriptive Method** – Used to describe the events of the Batumi Conference with chronological precision and to present the dynamics of the process.
- **Comparative Analysis Method** – Employed to carry out a comparison of the diplomatic positions of the different sides (the Ottoman Empire, Georgia, Armenia, and Azerbaijan) and to evaluate their respective objectives.
- **Socio-Political Analysis Method** – Utilized to evaluate the regional and global balance of power in order to highlight the influence of international factors on negotiation outcomes.
- **Documentary Research Method** – Forms the primary foundation of the article, incorporating archival materials, official documents, memoir sources, and the contemporary periodical press.
- **Interpretative Analysis Method** – Aims to evaluate the content and implications of diplomatic steps and negotiations within a broad historical and geopolitical context.

The systematic application of these methods ensures a comprehensive, complex analysis of the Batumi Peace Conference, allowing for the elucidation of both its immediate results and its long-term impact on the process of Georgia's state development.

Discussion/Results. The rapid capture of Batumi, Ozurgeti, the entire Meskhethi region, and Kars-Alexandropol by the Ottoman army finally convinced Transcaucasian politicians of the futility of continuing the armed struggle. Therefore, the issue of resuming the peace negotiations that had been interrupted in Trebizond was placed on the agenda. To achieve this, the first step was the declaration of Transcaucasian independence, which the Turkish side considered one of the main prerequisites for concluding an agreement. On April 22, 1918, at a session of the Transcaucasian Seim, the independent Transcaucasian Democratic Federative Republic was proclaimed. At the same session, Akaki Chkhenkeli's report on the necessity of resuming peace negotiations was heard, and he was tasked with continuing the negotiations and concluding a peace treaty with the Ottoman government (Abashidze, 1998, p. 169).

On April 23, Akaki Chkhenkeli sent a telegram to the Commander-in-Chief of the Turkish forces, Vehib Pasha, proposing the resumption of the temporarily suspended negotiations, this time in Batumi [Central Historical Archive of Georgia (CHAG), Fund 1818, Inventory 2, File 179, Leaf 183]. On April 28, he received a reply from Vehib Pasha expressing readiness to resume the conference.

On May 6, 1918, the Transcaucasian delegation arrived in Batumi. From Georgia, the composition included Akaki Chkhenkeli and Niko Nikoladze; from Armenia, R. Kachaznuni and Khatissov; and from Azerbaijan, M.D. Hajinski and Rasolzade. The Turkish delegation included Halil Bey, the Chairman of the delegation and Minister of Justice and Foreign Affairs; Vehib Pasha, the Commander-in-Chief of the Caucasus Front Army, and others. Jemal Pasha, one of the active members of the Triumvirate, was also present in Batumi. The German delegation was headed by Major General von Lossow [Svanidze, 1999, p. 184].

On May 11, 1918, the first official session of the peace conference opened in Batumi. After Halil Bey, the head of the Ottoman delegation, welcomed the participants and congratulated them on the opening of the conference, discussions began regarding the admission of representatives of the Mountainous Republic

of the Northern Caucasus to the conference and the verification of their credentials. In fact, the entire first part of the conference, until the end of the session, was devoted to these issues. A final decision was made to grant participation rights to the representatives of the Mountainous Republic of the Northern Caucasus, who were represented by two delegates with voting rights [CHAG, Fund 1819, Inventory 1, File 17, Leaves 39-42].

At the very first session, the Ottoman delegation presented a draft agreement to the Transcaucasian delegation. This document, entitled "Agreement on Peace and Friendship between the Government of the Ottoman Empire and the Transcaucasian Federative Republic," was clearly of an annexationist nature, since according to the main provisions of the draft agreement (consisting of 12 articles), the legalization of the borders meant the loss by Georgia of those districts and territories that the Russian Empire had liberated from Ottoman rule as a result of the war of 1828–1829. This concerned the Akhaltsikhe and Akhalkalaki uyezds (districts) [CHAG, Fund 1816, Inventory 1, File 73, Leaf 407].

The members of the Transcaucasian delegation considered working on the aforementioned draft unacceptable and once again clearly stated that the Treaty of Brest-Litovsk should be the basis of the new peace treaty. On the same day, Akaki Chkhenkeli informed the National Council in writing about the decision made and the situation created after the first meeting in Batumi. He emphasized: "The above-mentioned project is unacceptable: 1) it detaches Akhaltsikhe, Akhalkalaki, and almost the entire Erivan Governorate, where a compact mass of Armenians lives, from our body; 2) the Turks are interfering in the restoration of order here; 3) during the war, the railways and other economic levers pass into their disposal" [CHAG, Fund 1816, Inventory 2, File 23, Leaf 3]. The conference reached an impasse after the Ottoman delegation demanded the handover of the Julfa-Alexandropol railway. Despite the protests of the Transcaucasian delegation, on May 15, the Ottomans captured Alexandropol and demanded the opening of the road to Julfa (Aliev, 1972, p. 320).

During the conference, a new trend emerged demanding an end to this behavior and the predatory appetite of the Turks, as they proved unacceptable not only to the weak Transcaucasian republics but also to powerful Germany. From the second half of May, German representatives began to actively intervene in the conference, realizing the serious threat that the realization of Turkey's plans in Transcaucasus would pose to their country's political and economic interests. The interests of Georgia and Germany were aligned by the fact that Tiflis wished to use Berlin to its advantage as a guarantor of its independence, while Berlin needed Georgia as an outpost of its Eastern policy. Therefore, on May 14, 1918, the Executive Committee of the National Council of Georgia virtually officially confirmed the implementation of a pro-German foreign policy (Guruli, 1999, p. 88).

In addition to strengthening political influence in Transcaucasus, Germany also needed the region's natural resources. The manganese of Chiatura was of great importance. Before World War I, Chiatura accounted for 30–50% of the world export of this raw material. Germany's growing metallurgical and chemical industries, in turn, desperately needed Chiatura manganese, which supplied 60% of the country's industrial demand. Apart from Chiatura manganese, Germany was also attracted by Baku oil. In his memoirs, General Ludendorff writes: "If the German government can establish good relations with the Transcaucasian government, we will have the opportunity to obtain Caucasian raw materials independently of the Turks and, at the same time, control the entire railway line passing through Tbilisi. Moreover, if Germany wants to control the port of Baku, it must rely solely on its own strength" [Ludendorff, 1924, pp. 187-188].

During the peace conference held in Batumi, it became clear to the German delegation that the Transcaucasian Federative Republic would not be a reliable partner for the implementation of their political plans. Due to the presence of pro-British Armenia and pro-Turkish Azerbaijan in Transcaucasus, Germany's

only ally here was Georgia, as the interests of these two countries largely coincided. On this basis, it was German diplomacy that pointed out to Georgian politicians the necessity of dissolving the Transcaucasian allied state and declaring Georgia's state independence (Silagadze & Guruli, 1996, p. 50).

Regarding the necessity of a rapid declaration of Georgia's independence, on May 22, Akaki Chkhenkeli sent a letter to the Committee of the National Council of Georgia, in which he once again emphasized the necessity of this step [CHAG, Fund 1836, Inventory 1, File 132, Leaves 13-14]. On May 26, at 12:00, the session of the Transcaucasian government opened, which approved the dissolution of the Transcaucasian Federative Republic. On May 26, at 16:00, in the same hall where the recent sessions had been held, the National Council of Georgia gathered and declared the country's independence. Thus, on May 26, 1918, Georgia regained its independence, which had been lost 117 years prior.

Four hours after the declaration of Georgia's independence, Halil Bey, the chairman of the Ottoman delegation, presented an ultimatum to the chairman of the Transcaucasian delegation, demanding that all requirements of the May 11 draft agreement be fulfilled within 72 hours (Sioridze, 2002, p. 242). In response to this ultimatum, the members of the Georgian delegation informed Halil Bey that the Transcaucasian Federation had dissolved, and consequently, the Transcaucasian delegation could no longer work in its existing composition at the Batumi Peace Conference, as decisions made at the conference would lack legal force in this case. The Ottoman delegation was forced to agree and await the resumption of the conference. After the Ottoman delegation rejected the mediation of the German delegation, the latter considered its presence at the conference pointless and left Batumi on May 26 on the ship *Minna Horn*. In reality, the German diplomatic mission arrived in Poti, where the signing of the agreement reached between the Democratic Republic of Georgia and Germany was to take place. The Georgian delegation also arrived in Poti (Avalishvili, 1990, pp. 83-84).

On May 28, in the port of Poti, on board the ship *Minna Horn*, after a three-hour exchange of views between the Democratic Republic of Georgia and Imperial Germany, an agreement was signed regarding the further regulation of relations between the two states. In addition to the main agreement, two more agreements and three conventions were signed [CHAG, Fund 1864, Inventory 1, File 28, Leaves 15-21]. It should be noted that this agreement was of great importance for Georgia, as it allowed the country to avoid the serious threat posed by the Ottoman side.

Of course, this first diplomatic step of the Democratic Government of Georgia was correct and justified in that given context. It can be said that it was the first victory of the newly formed Georgian diplomacy, but a more difficult test awaited it in Batumi, where the work of the temporarily suspended peace conference was to resume.

On May 31, the peace conference resumed its work in Batumi. Instead of the Transcaucasian Federative Republic, representatives of three states—Georgia, Armenia, and Azerbaijan—participated in the conference's work. The Georgian delegation included Noe Ramishvili (Chairman), I. Odishelidze, G. Rtskhiladze, V. Ghambashidze, M. Gvazava, and others. The Armenian delegation included A. Khatisian, M. Papajanov, R. Kachaznuni, and others. Azerbaijan was represented by Sultanov, Usubekov, and others [CHAG, Fund 67, Inventory 1, File 14, Leaf 164].

On June 4, 1918, in Batumi, an agreement on "Peace and Friendship" was signed between Georgia and the Ottoman Empire, according to which the border between these countries was determined in accordance with the state borders existing before the Russian-Turkish War of 1828–1829. Specifically, in addition to the Batumi, Kars, and Ardahan districts, the Akhaltsikhe and Akhalkalaki districts were handed over to the Ottoman Empire. The June 4 agreement had an advantage over the May 11 draft agreement in that Georgia retained Abastumani and Atskuri [CHAG, Fund 1836, Inventory 1, File 73, Leaves 13-18].

Overall, the Treaty of June 4 was another dark page in the history of Georgia, as Georgian diplomacy suffered a major collapse during the peace conference held in Batumi. Taking advantage of the complex international situation created by the World War and the revolutions in Russia, the Ottoman government violated international law, ignored the Treaty of Brest-Litovsk, and imposed severe, shackling terms on the Republic of Georgia, by virtue of which 9,500 square kilometers with 350,000 inhabitants were severed from the unified territorial space (Zosidze, 1995, p. 44).

The ratification of the Batumi agreement was supposed to take place within one month, but this did not happen. The Georgian government took urgent measures using international legal norms to achieve a revision of the June 4 agreement. With German support, it was decided to review the results of the Batumi Conference (by convening a new conference), but the convening of the latter was initially postponed and ultimately did not take place at all, due to the defeat suffered by Germany and its allies in the World War.

For its part, the Ottoman government was well aware that at a future peace conference its territorial claims would be minimized and it would be forced to relinquish the occupied territories; therefore, it used a peculiar diplomatic tactic. Specifically, to create a future legal basis for the annexation of Batumi, Kars, and Ardahan, it decided to hold a referendum in these regions.

The Ottomans conducted the referendum in violation of the norms of international law [E. Meskhia, 1997, pp. 27-29; newspaper *Ertoba*, No. 154, 1918]. These violations can be assessed by how the referendum was conducted in the Batumi district, where only a small part of the population participated in voting, and that too "under bayonets" and through coercion. Here, out of 4,076 Georgians, only 413 participated in the referendum. Out of 1,062 individuals of Russian nationality, 467 participated, and 838 individuals of Greek nationality took part [newspaper *Ertoba*, No. 153, 1918]. Moreover, the Ottomans granted the right to participate in the referendum to those who happened to be in the city at that time, whether by chance or temporarily. Obviously, they did not care about the fate of the local population, so they voted in favor of Turkey.

The government of Germany joined the protest of the government of the Democratic Republic of Georgia, accusing the Ottoman government of violating the provisions of Article 4 of the Treaty of Brest-Litovsk (Documents and Materials..., 1919, p. 374).

After the falsification of the referendum results in Muslim Georgia, the liberation movement and the struggle against the Ottoman occupiers intensified even further. The coordination center of this movement was the "Committee for the Liberation of Muslim Georgia," which was established in Batumi in May 1918. This committee considered its mission accomplished only when, on June 7, 1920, the national forces of Georgia triumphantly entered Batumi, thereby ending the two-year period of the national liberation movement and the process of unifying a territorially fragmented Georgia.

Conclusion. The 1918 Batumi Peace Conference, as a historical event, represents a turning point in the formation of the political space of Georgia and the South Caucasus as a whole. Its course and results clearly reflect the complexity of international relations of that era, where the political fate of small nations depended on the balance of power among great states.

The course of the conference showed that the Ottoman Empire sought to use its military superiority to expand its political and economic influence in the region, while the Georgian delegation attempted through diplomatic negotiations to maintain a minimum of the country's territorial integrity and conclude an agreement that would create a legal basis for the state's future independence.

Despite the annexationist pressure from the Ottoman Empire, the Batumi Conference became the basis for the political experience that demonstrated to the Georgian political elite the real laws of international politics—namely, that achieving state sovereignty was impossible through military force alone, making the

development of a wise diplomatic strategy essential. Particularly noteworthy is the strengthening of Germany's role in the process, which temporarily provided the opportunity for the declaration of Georgia's independence and the containment of Ottoman aggression. However, the peace agreement of June 4 in Batumi virtually became a severe diplomatic defeat for Georgia.

These events made it clear that the young state of Georgia stood before an extremely difficult geopolitical reality, where survival depended on a flexible policy, obtaining international support, and protecting national interests under the conditions of a global balance of power. Diplomatic errors and political instability significantly determined this defeat. One of the major mistakes was the passivity of the Georgian political elite regarding engagement in the international mandate system, which would have meant external guarantees and greater security for the country. Unfortunately, Georgia failed to integrate into the mechanisms that formed the basis of the post-World War I international system.

Furthermore, the dominant party forces of that time failed to form a unified national front. The internal confrontation between democratic and social-democratic groups, as well as the persecution of opposition forces and the lack of ideal unity in society, significantly weakened the state's diplomatic positions. As a result, the Georgian elite failed to utilize the opportunity presented by the international crisis to consolidate the country's interests to gain Western support.

These circumstances—the harmful consequences of Brest-Litovsk, the lost initiative after the Armistice of Erzincan, internal political disintegration, and international isolation—became the complex factors that ultimately led to Georgia's diplomatic defeat at the Batumi Conference. However, at the same time, the Batumi Conference created a political experience that taught the Georgian political elite to comprehend the real mechanisms of international politics: small nations succeed in maintaining statehood only when they possess a firm diplomatic vision, political unity, and a clear strategy for international partnership. Thus, the Batumi Conference should be viewed as an event of temporary defeat but of a strategic lesson that contributed to the final formulation of the idea of an independent state.

REFERENCES

- Abashidze, A. (1998). *Adjara*. Moscow.
- Avalishvili, Z. (1990). *The Independence of Georgia in International Politics 1918-1921*. Tbilisi (in Georgian).
- Aliev, G. (1972). *Turkey under the Rule of the Young Turks*. Moscow.
- Guruli, V. (1999). *Noe Jordania (A Political Portrait)*. Tbilisi (in Georgian).
- Zosidze, N. (1995). *The Political Situation and National Liberation Movements in Adjara in 1918-1920*. Batumi (in Georgian).
- Ludendorff, E. (1924). *My Memoirs of the War of 1914-1918*. Moscow.
- Sioridze, M. (2002). *South-West Georgia 1914-1918*. Batumi (in Georgian).
- Silagadze, A., & Guruli, V. (1996). *Three Historical and Political Essays*. Tbilisi (in Georgian).
- Svanidze, M. (1999). The Batumi Conference and the Establishment of the Democratic Republic of Georgia. *Georgian Diplomacy*, No. 6, Tbilisi (in Georgian).
- Central Historical Archive of Georgia (CHAG), Fund 1818, Inventory 2, File 179, Leaf 183.
- Central Historical Archive of Georgia (CHAG), Fund 1819, Inventory 1, File 17, Leaves 39-42.
- Central Historical Archive of Georgia (CHAG), Fund 1816, Inventory 1, File 73, Leaf 407.
- Central Historical Archive of Georgia (CHAG), Fund 1816, Inventory 2, File 23, Leaf 3.
- Central Historical Archive of Georgia (CHAG), Fund 1836, Inventory 1, File 132, Leaves 13-14.
- Central Historical Archive of Georgia (CHAG), Fund 1864, Inventory 1, File 28, Leaves 15-21.
- Central Historical Archive of Georgia (CHAG), Fund 1836, Inventory 1, File 73, Leaves 13-18.
- Central Historical Archive of Georgia (CHAG), Fund 67, Inventory 1, File 14, Leaf 164.
- Newspaper *Ertoba*, No. 153, 1918.

ხიხანის ციხე როგორც რეგიონული თავდაცვისა და ადამიანთა უსიყვარულო საფარის შენარჩუნების ინსტიტუციური ცენტრი

ნუგზარ ზოსიძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ელ-ფოსტა: n.zosidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2613-3365>

ნათია ზოსიძე

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ტბელ
აბუსერისძის სახელობის უნივერსიტეტი

ელ-ფოსტა: natiagosidze18@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6475-9028>

მზია გლოველი

ქუთაისის აკაკი წერეთლის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ელ-ფოსტა: glovelimzia7@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8268-1187>

აბსტრაქტი. ნაშრომი ეძღვნება ხიხანის ციხის ფუნქციურ-ისტორიულ ანალიზს, განსაკუთრებული აქცენტით მის როლზე თავდაცვითი სისტემის ორგანიზაციასა და ადამიანთა უსიყვარულო სამართლის შენარჩუნებაში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. კვლევა ეფუძნება როგორც ქართულ ეთნოგრაფიულ და ისტორიულ წყაროებს, ასევე თანამედროვე საერთაშორისო ისტორიოგრაფიასა და სამართლებრივ თეორიას, რაც საშუალებას იძლევა ხიხანის ციხე განიხილოს არა მხოლოდ როგორც სამხედრო-სტრატეგიული ობიექტი, არამედ როგორც მრავალფუნქციური ინსტიტუციური სივრცე.

სტატიაში ნაჩვენებია, რომ ხიხანის ციხე მოქმედებდა როგორც რეგიონული მმართველობის ცენტრი, სადაც თავდაცვა, სამართალი და სოციალური წესრიგი ერთიან სისტემად ფუნქციონირებდა. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა თემური კრებების როლს, როგორც ადამიანთა უსიყვარულო სამართლის ფორმირების, ინტერპრეტაციისა და აღსრულების მექანიზმს. ქონებრივი, სისხლის სამართლისა და ოჯახურ-მემკვიდრეობითი დავების ანალიზი ცხადყოფს, რომ სამართლებრივი პრაქტიკა ეფუძნებოდა კოლექტიურ განხილვას, კომპრომისსა და კონსენსუსს, რაც უზრუნველყოფდა კონფლიქტების დეესკალაციას და სოციალური ბალანსის შენარჩუნებას.

კვლევა ასევე წარმოაჩენს ხიხანის სამართლებრივი სისტემის სპეციფიკას ოსმალური მმართველობის პირობებში, სადაც ადგილი ჰქონდა სამართლებრივ პლურალიზმს და იმპერიული და ადგილობრივი ნორმების თანაარსებობას. აღნიშნული სისტემა ეფუძნებოდა მედიატორულ მმართველობას, რომელიც ხორციელდებოდა მორალურ ავტორიტეტსა და საზოგადოებრივ ნდობაზე დაყრდნობით, რაც განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ ვლინდება ხიმშიაშვილთა საგვარეულოს მმართველობით პრაქტიკაში.

შედარებითი ანალიზი სხვა ქართულ მთიან რეგიონებთან მიმართებაში აჩვენებს, რომ ხიხანის სამართლებრივი მოდელი გამოირჩეოდა მოქნილობითა და კონფლიქტების მშვიდობიანი რეგულაციისკენ ორიენტაციით. შედეგად, ხიხანის ციხე წარმოჩენდება როგორც ადამიანთა უსიყვარულო სამართლის ინსტიტუციური ცენტრი და სამართლებრივი მედიაციის სივრცე, რომლის ფუნქცია სცილდება რეგიონულ ჩარჩოს და იძენს მნიშვნელობას ფართო კავკასიური სამართლებრივი ტრადიციის კონტექსტში.

ნაშრომი ამტკიცებს, რომ ხიხანის ციხის სამართლებრივი და მმართველობითი მოდელი წარმოადგენს კონსენსუსზე დაფუძნებული სამართლის ერთ-ერთ გამორჩეულ მაგალითს, რომელიც

უზრუნველყოფდა საზოგადოების სტრუქტურულ მდგრადობას და ადაპტაციას მრავალსაფეხურიანი პოლიტიკური რეალობის პირობებში.

საკვანძო სიტყვები: ხიხანის ციხე; ადათწესობრივი სამართალი; თემური კრებები; სამართლებრივი პლურალიზმი; ხიმშიაშვილები.

შესავალი. ხიხანის ციხე როგორც სამხედრო, პოლიტიკური და სამართლებრივი ცენტრი.

სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ისტორიულ სივრცეში ხიხანის ციხე წარმოადგენს არა მხოლოდ სამხედრო სტრატეგიულ ობიექტს, არამედ მრავალფუნქციურ პოლიტიკურ და სამართლებრივ ცენტრს, რომლის მნიშვნელობა სცილდება თავდაცვითი ინფრასტრუქტურის ფარგლებს. იგი უნდა განვიხილოთ როგორც სივრცე, სადაც კონცენტრირებულია ძალაუფლება, რეგულირდება სოციალური ურთიერთობები და ხორციელდება თემური სამართალი. ამგვარი ფუნქციური დატვირთვა მიუთითებს იმაზე, რომ ხიხანის ციხე მოქმედებდა როგორც ადგილობრივი მმართველობის ინსტიტუციური ბირთვი, სადაც ადმინისტრაციული მანდატი ერწყმოდა ზნეობრივ ავტორიტეტსა და საზოგადოებრივ ნდობას.

ოსმალური მმართველობის პირობებში სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს რეგიონები წარმოადგენდა იმპერიის საზღვრისპირა ზონას, სადაც ცენტრალური ხელისუფლების პირდაპირი კონტროლი შეზღუდული იყო და დიდწილად ეყრდნობოდა ადგილობრივ გავლენიან საგვარეულოებს. დევიდ მარშალ ლენგი აღნიშნავს, რომ ოსმალური მმართველობის ქვეშ მოქმედი ქართული მუსლიმური ელიტა ინარჩუნებდა ადგილობრივ სოციალურ და კულტურულ სტრუქტურებს და ამით ქმნიდა შერეულ მმართველობით რეალობას (Lang, 1957, p. 104). აღნიშნული დაკვირვება აჩვენებს, რომ მსგავსი რეგიონები ვერ განიმარტება მხოლოდ იმპერიული ადმინისტრაციის ნაწილად. ისინი წარმოადგენდნენ სივრცეს, სადაც ადგილობრივი ტრადიცია და იმპერიული მმართველობა ერთმანეთთან იყო შერწყმული, რაც ხიხანის ციხეს ანიჭებდა არა მხოლოდ სამხედრო, არამედ პოლიტიკურ მნიშვნელობას.

რონალდ გრიგორ სუნი ხაზს უსვამს, რომ კავკასიის რეგიონებში იმპერიული ძალაუფლება ხშირად ეფუძნებოდა ადგილობრივ ელიტებთან თანამშრომლობას და არა სრულ ადმინისტრაციულ ცენტრალიზაციას (Sunny, 1994, p. 89). აღნიშნული პოზიცია საშუალებას გვაძლევს ხიხანის ციხის ფუნქცია გავიაზროთ როგორც მედიატორული სივრცე, სადაც იმპერიული ინტერესები და ადგილობრივი რეალობა თანხვედრაში მოდიოდა. ამგვარი მმართველობითი მოდელი მიუთითებს, რომ ხიხანი იყო არა მხოლოდ თავდაცვითი ობიექტი, არამედ ადგილი, სადაც ფორმირდებოდა ძალაუფლების პრაქტიკული ბალანსი.

დონალდ რეიფილდი აღნიშნავს, რომ საქართველოს მთიან და სასაზღვრო რეგიონებში სამართლებრივი წესრიგი დიდწილად ეფუძნებოდა ადათსა და ზნეობრივ ნორმებს, რომლებიც ავსებდა სახელმწიფო სამართალს და ხშირად უფრო ეფექტურად არეგულირებდა სოციალურ ურთიერთობებს (Rayfield, 2012, p. 213). ეს შეფასება განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ხიხანის ციხის კონტექსტში, რადგან იგი გვიჩვენებს, რომ სამართალი ამ სივრცეში არსებობდა როგორც სოციალური პრაქტიკა და არა მხოლოდ ფორმალური ნორმა. შესაბამისად, ხიხანის ციხე უნდა განვიხილოთ როგორც სამართლის განხორციელების ადგილი, სადაც გადაწყვეტილებები ეფუძნებოდა ზნეობრივ ავტორიტეტსა და თემურ თანხმობას.

დიმიტრი ბაქრაძე სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს აღწერისას მიუთითებს ადგილობრივი მმართველი ძალების მნიშვნელოვან როლზე და მათ კავშირზე ოსმალური ადმინისტრაციული სისტემის ფუნქციონირებასთან (ბაქრაძე, 1987, გვ. 70). ბაქრაძის ნაშრომი ეფუძნება უშუალო დაკ-

ვირვებებსა და ისტორიულ მასალას, რაც მის შეფასებებს განსაკუთრებულ სანდოობას ანიჭებს. მისი ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ადგილობრივი საგვარეულოები მოქმედებდნენ ორმაგ სისტემაში და ერთდროულად იყვნენ როგორც იმპერიული მმართველობის ნაწილი, ისე ადგილობრივი საზოგადოების ლეგიტიმური წარმომადგენლები. ამგვარი მოდელი ხიხანის ციხეს წარმოაჩენს როგორც ძალაუფლების მატერიალურ და სოციალურ ცენტრს.

გიორგი ყაზბეგი აღნიშნავს, რომ აჭარის მთიანეთში საგვარეულო ავტორიტეტი ეფუძნებოდა არა მხოლოდ ძალას, არამედ საზოგადოებრივ ნდობასა და აღიარებას (ყაზბეგი, 1960, გვ. 40). ყაზბეგის დაკვირვება ეფუძნება უშუალო საველე გამოცდილებას და ასახავს იმ სოციალურ რეალობას, სადაც მმართველის ავტორიტეტი ყალიბდებოდა თემის თანხმობის საფუძველზე. ამ გარემოებაში ხიხანის ციხე იქცეოდა იმ სივრცედ, სადაც ეს ავტორიტეტი პრაქტიკულად ხორციელდებოდა. შესაბამისად, მისი ფუნქცია მოიცავდა არა მხოლოდ თავდაცვას, არამედ სამართლებრივი და სოციალური წესრიგის უზრუნველყოფას.

ამრიგად, ხიხანის ციხის მნიშვნელობა უნდა განვიხილოთ ფართო ისტორიულ კონტექსტში, როგორც სივრცე, სადაც თავდაცვა, სამართალი და მმართველობა ერთიან სისტემად ფუნქციონირებდა. მისი როლი მდგომარეობდა არა მხოლოდ ტერიტორიული უსაფრთხოების უზრუნველყოფაში, არამედ თემური სამართლის შენარჩუნებასა და ადგილობრივი მმართველობის ლეგიტიმაციის ფორმირებაში. სწორედ ამგვარი კომპლექსური ფუნქცია განაპირობებს ხიხანის ციხის განსაკუთრებულ ადგილს სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ისტორიულ განვითარებაში.

კვლევის მეთოდები. წინამდებარე კვლევა ეფუძნება ისტორიულ-ანალიტიკურ და ინტერდისციპლინურ მიდგომას, რომელიც აერთიანებს ისტორიოგრაფიულ, წყაროთმცოდნეობით და სამართლებრივ ანალიზს. კვლევის ძირითად მეთოდოლოგიურ ჩარჩოს წარმოადგენს თვისებრივი (qualitative) კვლევა, რომლის მიზანია ხიხანის ციხის ფუნქციის გააზრება როგორც მრავალფუნქციური ინსტიტუციური სივრცის, სადაც თავდაცვა, მმართველობა და ადათწესობრივი სამართალი ურთიერთდაკავშირებულ სისტემად მოქმედებდა.

კვლევის პროცესში გამოყენებულია ისტორიული წყაროების კრიტიკული ანალიზის მეთოდი, რომლის ფარგლებში შესწავლილია დიმიტრი ბაქრაძის, გიორგი ყაზბეგის და სხვა ავტორების ნაშრომები, როგორც პირველწყაროების, ისე მათი ინტერპრეტაციის თვალსაზრისით. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო ტექსტების კონტექსტუალურ გააზრებას, რაც საშუალებას იძლევა გამოვლინდეს სამართლებრივი პრაქტიკის რეალური ფუნქციონირების მექანიზმები.

მნიშვნელოვან მეთოდოლოგიურ კომპონენტს წარმოადგენს შედარებითი ანალიზი, რომლის მეშვეობითაც ხიხანის სამართლებრივი სისტემა განხილულია სხვა ქართულ მთიან რეგიონებთან, განსაკუთრებით სვანეთსა და მთიულეთთან მიმართებაში. აღნიშნული მეთოდი საშუალებას იძლევა გამოვლინდეს როგორც საერთო სამართლებრივი ტრადიციები, ისე რეგიონული თავისებურებები.

კვლევაში ასევე გამოყენებულია სამართლებრივი პლურალიზმის თეორიული მიდგომა, რომლის საფუძველზეც გაანალიზებულია იმპერიული და ადგილობრივი სამართლის თანაარსებობა ოსმალური მმართველობის პირობებში. აღნიშნული მიდგომა საშუალებას იძლევა ხიხანის ციხე განვიხილოთ როგორც მედიატორული სივრცე, სადაც სხვადასხვა სამართლებრივი სისტემები ურთიერთქმედებენ და ქმნიან პრაქტიკულ ბალანსს.

დამატებით, გამოყენებულია რეკონსტრუქციული ანალიზის მეთოდი, რომლის მეშვეობითაც კონკრეტული ტიპის სამართლებრივი საქმეები (ქონებრივი, სისხლის სამართლის და ოჯახურ-მემკვიდრეობითი დავები) აღდგენილია არსებული წყაროების საფუძველზე. ეს მეთოდი შესაძლებელს ხდის ადათწესობრივი სამართლის პრაქტიკული მექანიზმების იდენტიფიცირებას და მათი ფუნქციური მნიშვნელობის განსაზღვრას.

ამრიგად, გამოყენებული მეთოდოლოგიური ჩარჩო უზრუნველყოფს კვლევის კომპლექსურობას და საშუალებას იძლევა ხიხანის ციხე შეფასდეს არა მხოლოდ ისტორიულ ობიექტად, არამედ როგორც სამართლებრივი და სოციალური სისტემის დინამიკური ცენტრი.

მსჯელობა. ხიხანის ციხე როგორც რეგიონული თავდაცვითი ინფრასტრუქტურის ბირთვი.

ხიხანის ციხის თავდაცვითი ფუნქციის გააზრება საჭიროებს მის განხილვას როგორც რეგიონული უსაფრთხოების სისტემის ცენტრალური ელემენტის, რომლის მნიშვნელობა სცილდება სამხედრო ინფრასტრუქტურის ჩარჩოს. მისი მდებარეობა ზემო აჭარის მთიან სივრცეში განსაზღვრავდა სივრცის კონტროლის შესაძლებლობას, რაც მოიცავდა როგორც შიდა გზებსა და გადასასვლელებს, ისე იმ კომუნიკაციურ არტერიებს, რომლებიც აკავშირებდა სანაპირო ზოლს შიდა კავკასიურ სივრცესთან. ამგვარ პირობებში თავდაცვა არ იყო მხოლოდ საფრთხის მოგერიება. იგი იყო სივრცის მართვის ფორმა, რომელიც განსაზღვრავდა პოლიტიკური კონტროლის შესაძლებლობას.

ამ კონტექსტში ხიხანის ციხე უნდა განვიხილოთ როგორც სტრატეგიული კვანძი, რომლის მეშვეობითაც მმართველი ძალა ახერხებდა არა მხოლოდ ტერიტორიული მთლიანობის დაცვას, არამედ შიდა სტაბილურობის უზრუნველყოფას. ციხის კონტროლი ნიშნავდა არა მხოლოდ სამხედრო უპირატესობას, არამედ მოძრაობის, ეკონომიკური აქტივობისა და სოციალური პროცესების რეგულაციას. შესაბამისად, თავდაცვა აქ გარდაიქმნება კომპლექსურ მმართველობით მექანიზმად.

დიმიტრი ბაქრაძის დაკვირვებები ამგვარი ინტერპრეტაციის მნიშვნელოვან ემპირიულ საფუძველს იძლევა. იგი მიუთითებს, რომ აჭარის მთიანეთში არსებული მმართველობითი ცენტრები ერთდროულად ასრულებდნენ სამხედრო და ადმინისტრაციულ ფუნქციებს და მათი გავლენა ვრცელდებოდა მთელ რეგიონზე (ბაქრაძე, 1987, გვ. 70). ბაქრაძის ეს შეფასება ადასტურებს, რომ თავდაცვა არ შეიძლება განვიხილოთ განცალკევებით. იგი იყო მმართველობის სტრუქტურის ნაწილი, რომელიც აერთიანებდა ძალაუფლებასა და სივრცის კონტროლს.

ამავე ავტორის მიერ ხაზგასმულია, რომ მთიან რეგიონებში ძალაუფლება მჭიდროდ იყო დაკავშირებული გზებისა და გადასასვლელების კონტროლთან (ბაქრაძე, 1987, გვ. 72). ეს გარემოება კიდევ ერთხელ მიუთითებს, რომ თავდაცვითი სისტემა არ იყო ლოკალიზებული ციხის კედლებში. იგი ვრცელდებოდა მთელ გეოგრაფიულ სივრცეზე. ამდენად, ხიხანის ციხე უნდა გავიაზროთ როგორც სივრცობრივი კონტროლის ცენტრი, რომლის გავლენა განსაზღვრავდა რეგიონის უსაფრთხოებას.

გიორგი ყაზბეგის საველე დაკვირვებები ამ სურათს დამატებით სიდრმეს აძლევს. იგი აღწერს, რომ აჭარის მთიანეთში მმართველი ძალა აკონტროლებდა მნიშვნელოვან გადასასვლელებს და ამით ინარჩუნებდა გავლენას მთელ რეგიონზე (ყაზბეგი, 1960, გვ. 38). ყაზბეგის ეს აღწერა მნიშვნელოვანია, რადგან იგი აჩვენებს თავდაცვითი სისტემის პრაქტიკულ ფუნქციონირებას. გზების კონტროლი აქ წარმოადგენს არა დამატებით, არამედ ცენტრალურ ელემენტს.

ამავე კონტექსტში ყაზბეგი მიუთითებს, რომ მმართველის ავტორიტეტი დიდწილად განისაზღვრებოდა მისი უნარით უზრუნველყო უსაფრთხოება (ყაზბეგი, 1960, გვ. 40). ეს დაკვირვება გვაძლევს საშუალებას თავდაცვა განვიხილოთ როგორც სოციალური კატეგორია. იგი მოიცავს არა მხოლოდ სამხედრო ძალას, არამედ წესრიგის შენარჩუნებასა და კონფლიქტების პრევენციას. სწორედ ამგვარ პირობებში ხიხანის ციხე იქცევა სივრცედ, სადაც ძალაუფლება იძენს ლეგიტიმაციას.

მნიშვნელოვანია ისიც, რომ თავდაცვითი სისტემა ეფუძნებოდა ადგილობრივი საზოგადოების მონაწილეობას. როგორც ბაქრაძე აღნიშნავს, მთიან აჭარაში არსებული სიმაგრეები ხშირად ასრულებდნენ მოსახლეობის ორგანიზებისა და კონსოლიდაციის ფუნქციას (ბაქრაძე, 1987, გვ. 75). ეს გარემოება მიუთითებს, რომ თავდაცვა იყო კოლექტიური პრაქტიკა და არა მხოლოდ მმართველის ინსტრუმენტი. ამდენად, ხიხანის ციხის ეფექტურობა დამოკიდებული იყო არა მხოლოდ მის სამხედრო შესაძლებლობებზე, არამედ საზოგადოების მხარდაჭერაზე.

ამავე აზრს ავითარებს ყაზბეგი, როდესაც მიუთითებს, რომ გზებისა და გადასასვლელების უსაფრთხოება განსაზღვრავდა ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სტაბილურობას (ყაზბეგი, 1960, გვ. 42). ეს დაკვირვება აჩვენებს, რომ თავდაცვითი სისტემა მოიცავდა ეკონომიკური პროცესების დაცვასაც. შესაბამისად, ხიხანის ციხე უნდა განვიხილოთ როგორც სისტემური უსაფრთხოების ინსტრუმენტი, რომელიც უზრუნველყოფდა რეგიონის ფუნქციონირებას ფართო გაგებით.

ამრიგად, ხიხანის ციხე უნდა შეფასდეს როგორც კომპლექსური თავდაცვითი სისტემა, რომელიც აერთიანებდა სამხედრო, ადმინისტრაციულ და სოციალურ ელემენტებს. მისი ფუნქცია მდგომარეობდა არა მხოლოდ საფრთხეების მოგერიებაში, არამედ სივრცის კონტროლში, სოციალური წესრიგის შენარჩუნებასა და მმართველობის ლეგიტიმაციის უზრუნველყოფაში. სწორედ ამგვარი მრავალმრიანი სტრუქტურა განაპირობებდა მის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ისტორიულ რეალობაში.

ხიხანის ციხე როგორც ადათწესობრივი სამართლის ინსტიტუციური ცენტრი. ხიხანის ციხის ფუნქციის სრულყოფილი გააზრება შეუძლებელია მისი სამართლებრივი დატვირთვის გათვალისწინების გარეშე. იგი არ წარმოადგენდა მხოლოდ თავდაცვით ცენტრს, არამედ იყო სივრცე, სადაც ყალიბდებოდა, ხორციელდებოდა და ინარჩუნებდა სიცოცხლისუნარიანობას ადათზე დაფუძნებული სამართალი. ამგვარ გარემოში სამართალი არ არსებობდა როგორც წერილობითი კოდექსი. იგი ფუნქციონირებდა როგორც საზოგადოებრივი პრაქტიკა, რომელიც ეფუძნებოდა ზნეობრივ ნორმებს, კოლექტიურ გამოცდილებასა და თემის თანხმობას.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მთიან რეგიონებში სამართლებრივი ურთიერთობების რეგულაცია დიდწილად ხდებოდა ადგილობრივი ადათის საფუძველზე, რაც განპირობებული იყო როგორც გეოგრაფიული იზოლაციით, ისე იმპერიული ადმინისტრაციული სისტემის შეზღუდული ეფექტიანობით. ასეთ პირობებში ხიხანის ციხე იქცა იმ სივრცედ, სადაც სამართალი იღებდა პრაქტიკულ ფორმას. იგი იყო ადგილი, სადაც განიხილებოდა დავები, წყდებოდა კონფლიქტები და ფორმირდებოდა სოციალური წესრიგის ნორმები.

დიმიტრი ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ აჭარის მთიანეთში ადგილობრივი მმართველობა ეფუძნებოდა ტრადიციულ წესებს, რომლებიც განსაზღვრავდა როგორც საზოგადოებრივ ურთიერთობებს, ისე ძალაუფლების განხორციელების ფორმებს (ბაქრაძე, 1987, გვ.74). ეს დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ სამართალი ამ სივრცეში იყო არა აბსტრაქტული კატეგორია, არამედ პრაქტიკული მექანიზმი, რომელიც ყოველდღიურ ცხოვრებაში მოქმედებდა. შესაბამისად, ხიხანის ციხე უნდა განვიხილოთ როგორც სამართლის რეალიზაციის ადგილი, სადაც მმართველობა ეფუძნებოდა არა მხოლოდ ძალას, არამედ სამართლიანობის აღქმას.

ბაქრაძე ასევე მიუთითებს, რომ ადგილობრივი საგვარეულოები ასრულებდნენ დავების განმხილველისა და მომრიგებლის ფუნქციას, რაც მათ ანიჭებდა სამართლებრივ ავტორიტეტს (ბაქრაძე, 1987, გვ. 76). აღნიშნული გარემოება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგან იგი გვიჩვენებს, რომ სამართალი ხორციელდებოდა პერსონალიზებული ავტორიტეტის მეშვეობით. ამგვარი სისტემა ეფუძნებოდა ნდობას და არა იძულებას. სწორედ ამიტომ ხიხანის ციხე იქცეოდა იმ სივრცედ, სადაც სამართალი იღებდა არა მხოლოდ ფორმალურ, არამედ მორალურ ძალას.

გიორგი ყაზბეგი თავის დაკვირვებებში ხაზს უსვამს, რომ აჭარის მთიანეთში საზოგადოებრივი წესრიგი დიდწილად დამოკიდებული იყო უხუცესთა და მმართველი პირების ავტორიტეტზე (ყაზბეგი, 1960, გვ. 45). ეს შეფასება გვიჩვენებს, რომ სამართალი ეფუძნებოდა კოლექტიურ აღიარებას. იგი არ საჭიროებდა მუდმივ იძულებით მექანიზმებს, რადგან მისი შესრულება უზრუნველყოფილი იყო საზოგადოებრივი თანხმობით. ამ კონტექსტში ხიხანის ციხე უნდა განვიხილოთ როგორც სივრცე, სადაც სამართალი ფუნქციონირებდა ნდობის საფუძველზე.

ყაზბეგი ასევე აღნიშნავს, რომ კონფლიქტების გადაწყვეტა ხშირად ხდებოდა ადგილობრივი წესებისა და მორალური ნორმების გათვალისწინებით, რაც უზრუნველყოფდა საზოგადოების შიდა ბალანსის შენარჩუნებას (ყაზბეგი, 1960, გვ. 47). ეს დაკვირვება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგან იგი გვიჩვენებს სამართლის მიზანს. იგი არ იყო მხოლოდ წესრიგის შენარჩუნება, არამედ სოციალური ჰარმონიის უზრუნველყოფა. ამგვარ პირობებში ხიხანის ციხე იქცეოდა არა მხოლოდ სამართლის განხორციელების ადგილად, არამედ საზოგადოების სტაბილურობის ცენტრად.

დონალდ რეიფილდი მიუთითებს, რომ საქართველოს მთიან რეგიონებში ადათზე დაფუძნებული სამართალი ხშირად უფრო ეფექტურად არეგულირებდა სოციალურ ურთიერთობებს, ვიდრე ფორმალური სახელმწიფო სამართალი (Rayfield, 2012, p. 213). ეს შეფასება კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ხიხანის ციხის სამართლებრივი ფუნქცია უნდა განვიხილოთ ფართო კონტექსტში. იგი იყო სივრცე, სადაც სამართალი რეალურად მოქმედებდა და არა მხოლოდ ფორმალურად არსებობდა.

ამრიგად, ხიხანის ციხე უნდა შეფასდეს როგორც სამართლის სივრცე, სადაც ადათწესობრივი ნორმები გარდაიქმნებოდა მმართველობით პრაქტიკად. მისი ფუნქცია მდგომარეობდა არა მხოლოდ დავების გადაწყვეტაში, არამედ სოციალური წესრიგის შენარჩუნებაში და მმართველობის ლეგიტიმაციის უზრუნველყოფაში. სწორედ ამგვარი მრავალმხრივი ფუნქცია განაპირობებს მის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიულ რეალობაში.

ხიხანის ციხე როგორც ადათწესობრივი სამართლის სივრცე. ხიხანის ციხის ისტორიული ფუნქციის გააზრება სრულყოფილი ვერ იქნება, თუ იგი განიხილება მხოლოდ როგორც სამხედრო ან ადმინისტრაციული ცენტრი. მისი რეალური მნიშვნელობა განსაკუთრებით მკაფიოდ ვლინდება სამართლებრივ სივრცეში, სადაც ადათზე დაფუძნებული წესრიგი წარმოადგენდა სოციალური ურთიერთობების რეგულაციის ძირითად მექანიზმს. ამ კონტექსტში ხიხანის ციხე უნდა შეფასდეს როგორც ადგილი, სადაც ადათწესობრივი სამართალი არა მხოლოდ არსებობდა, არამედ პრაქტიკულად ხორციელდებოდა და ინარჩუნებდა მოქმედების ძალას.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მთიან რეგიონებში სამართლებრივი ურთიერთობების ფორმირება დამოკიდებული იყო არა იმდენად წერილობით კანონებზე, რამდენადაც ტრადიციულ ნორმებზე, რომლებიც თაობიდან თაობას გადაეცემოდა. ეს გარემოება განპირობებული იყო როგორც გეოგრაფიული იზოლაციით, ისე იმპერიული ადმინისტრაციული სისტემის შეზღუდული ჩარევით. შედეგად, სამართალი იქცა კოლექტიური გამოცდილების პროდუქტად, რომელიც ეფუძნებოდა სამართლიანობის, პატივისა და სოციალური ბალანსის პრინციპებს.

დიმიტრი ბაქრაძე მიუთითებს, რომ აჭარის მთიანეთში საზოგადოებრივი ურთიერთობები რეგულირდებოდა ტრადიციული წესებით, რომლებიც განსაზღვრავდა როგორც ქონებრივ, ისე სოციალურ ურთიერთობებს (ბაქრაძე, 1987: 74). ბაქრაძის ეს დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ სამართალი ამ სივრცეში არ იყო ფორმალური ინსტიტუტი. იგი იყო ცხოვრების წესის ნაწილი, რომელიც მოქმედებდა ყოველდღიურ პრაქტიკაში. ამგვარი სამართალი არ საჭიროებდა წერილობით დაფიქსირებას, რადგან მისი ძალა განისაზღვრებოდა საზოგადოების მიერ მისი აღიარებით. სწორედ ამ პირობებში ხიხანის ციხე იქცა იმ სივრცედ, სადაც ეს წესები იღებდა ინსტიტუციურ ფორმას.

ბაქრაძე ასევე აღნიშნავს, რომ ადგილობრივი მმართველები ასრულებდნენ შუამავლისა და მომრიგებლის ფუნქციას, რაც მათ ანიჭებდა განსაკუთრებულ სამართლებრივ ავტორიტეტს (ბაქრაძე, 1987, გვ. 76). ეს გარემოება მიუთითებს, რომ ადათწესობრივი სამართალი ეფუძნებოდა პერსონალიზებულ ავტორიტეტს, რომლის საფუძველი იყო ნდობა და არა იძულება. ამგვარ პირობებში სამართალი ხორციელდებოდა შეთანხმების გზით და მიზნად ისახავდა არა მხოლოდ დავის გადაწყვეტას, არამედ სოციალური ბალანსის აღდგენას. შესაბამისად, ხიხანის ციხე უნდა განვიხილოთ როგორც სივრცე, სადაც სამართალი და მმართველობა ერთმანეთს ერწყმოდა.

გიორგი ყაზბეგის დაკვირვებები კიდევ უფრო ნათლად წარმოაჩენს ადათის როლს. იგი აღნიშნავს, რომ აჭარის მთიანეთში სამართლებრივი წესრიგი ეფუძნებოდა საზოგადოებრივ აღიარებას და უხუცესთა ავტორიტეტს (ყაზბეგი, 1960, გვ. 45). ეს შეფასება გვიჩვენებს, რომ სამართალი იყო კოლექტიური თანხმობის შედეგი. იგი არ საჭიროებდა მუდმივ კონტროლს, რადგან მისი შესრულება უზრუნველყოფილი იყო საზოგადოების მიერ. ამგვარ პირობებში ხიხანის ციხე იქცეოდა იმ სივრცედ, სადაც ეს კოლექტიური სამართალი პრაქტიკულად ხორციელდებოდა.

ყაზბეგი ასევე მიუთითებს, რომ კონფლიქტების გადაწყვეტა ეფუძნებოდა მორალურ ნორმებსა და ადათს, რაც უზრუნველყოფდა საზოგადოების შიდა სტაბილურობას (ყაზბეგი, 1960, გვ. 47). ეს დაკვირვება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგან იგი გვიჩვენებს ადათწესობრივი სამართლის მიზანს. იგი არ იყო მხოლოდ წესრიგის შენარჩუნება, არამედ სოციალური ჰარმონიის დაცვა. ამგვარი ფუნქცია ხიხანის ციხეს ანიჭებდა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას, როგორც სივრცეს, სადაც სამართალი ემსახურებოდა საზოგადოების მთლიანობას.

ამავე კონტექსტში უნდა აღინიშნოს, რომ ადათწესობრივი სამართალი არ ეწინააღმდეგებოდა მთლიანად იმპერიულ სამართალს. იგი ფუნქციონირებდა მის პარალელურად და ავსებდა იმ ხარვეზებს, რომელთა რეგულირებასაც ცენტრალური ხელისუფლება ვერ ახერხებდა. ამგვარი თანაარსებობა ქმნიდა შერეულ სამართლებრივ სისტემას, სადაც ადგილობრივი წესრიგი ინარჩუნებდა ავტონომიას, ხოლო იმპერიული წესრიგი უზრუნველყოფდა საერთო პოლიტიკურ ჩარჩოს.

ამრიგად, ხიხანის ციხე უნდა შეფასდეს როგორც ადათწესობრივი სამართლის ინსტიტუციური სივრცე, სადაც სამართალი არსებობდა არა როგორც აბსტრაქტული ნორმა, არამედ როგორც მოქმედი სოციალური პრაქტიკა. მისი ფუნქცია მდგომარეობდა არა მხოლოდ დავების გადაწყვეტაში, არამედ საზოგადოების სტაბილურობის შენარჩუნებაში და მმართველობის ლეგიტიმაციის უზრუნველყოფაში. სწორედ ამგვარი სამართლებრივი სისტემა ქმნიდა იმ საფუძველს, რომელზეც იდგა მთიანი აჭარის სოციალური და პოლიტიკური ორგანიზაცია.

თემური კრებები ხიხანის ციხის სამართლებრივ სივრცეში. ხიხანის ციხის, როგორც ადათწესობრივი სამართლის ცენტრის, ფუნქცია სრულად ვლინდება თემური კრებების პრაქტიკის გაანალიზებით. სწორედ თემური კრებები წარმოადგენდა იმ ინსტიტუციურ ფორმას, რომლის მეშვეობითაც ადათი გარდაიქმნებოდა მოქმედ სამართლებრივ წესად და იღებდა სავალდებულო ძალას. ამგვარი კრებები არ იყო შემთხვევითი შეკრებები; ისინი იყო სტაბილური სოციალური მექანიზმი, რომელიც უზრუნველყოფდა როგორც კონფლიქტების გადაწყვეტას, ისე საზოგადოებრივი წესრიგის შენარჩუნებას.

თემური კრებების ჩატარების ადგილი ხშირად დაკავშირებული იყო ისეთ სივრცეებთან, რომლებიც სიმბოლურადაც გამოხატავდა ძალაუფლებასა და სამართალს. ხიხანის ციხე სწორედ ასეთ სივრცედ უნდა განვიხილოთ. იგი იყო ადგილი, სადაც იკრიბებოდნენ თემის წარმომადგენლები, უხუცესები და მმართველი პირები, რათა ერთობლივად განეხილათ საზოგადოებრივი მნიშვნელობის საკითხები. ამ პროცესში სამართალი არ არსებობდა როგორც წინასწარ ჩამოყალიბებული კოდექსი; იგი იქმნებოდა განხილვისა და შეთანხმების გზით.

დიმიტრი ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ აჭარის მთიანეთში საზოგადოებრივი ურთიერთობები რეგულირდებოდა თემის შიგნით მიღებული გადაწყვეტილებებით, რომელთა საფუძველს ტრადიციული წესები წარმოადგენდა (ბაქრაძე, 1987, გვ. 74). ეს მიუთითებს გვაძლევს საშუალებას დავასკვნათ, რომ თემური კრება იყო სამართლის ფორმირების ძირითადი მექანიზმი. აქ მიღებული გადაწყვეტილებები აღიქმებოდა არა როგორც დროებითი შეთანხმება, არამედ როგორც სავალდებულო ნორმა, რომელიც განსაზღვრავდა თემის შიდა ცხოვრებას.

თემურ კრებებზე განსახილველი საკითხები მრავალფეროვანი იყო და მოიცავდა როგორც ქონებრივ, ისე სოციალურ და მორალურ სფეროს. პირველ რიგში, კრებები განიხილავდა მიწის, წყლისა

და საძოვრების გამოყენებასთან დაკავშირებულ დავებს. მთიან რეგიონში რესურსების შეზღუდულობა განაპირობებდა ამ საკითხების განსაკუთრებულ მნიშვნელობას. კრების მიერ მიღებული გადაწყვეტილებები მიზნად ისახავდა არა მხოლოდ დავის გადაწყვეტას, არამედ სამართლიანი განაწილების უზრუნველყოფას, რაც აუცილებელი იყო თემის სტაბილურობისთვის.

გიორგი ყაზბეგი მიუთითებს, რომ აჭარის მთიანეთში დავების გადაწყვეტა ხდებოდა კოლექტიური განხილვის გზით, სადაც მნიშვნელოვანი იყო არა მხოლოდ ფაქტობრივი გარემოებები, არამედ მორალური შეფასებაც (ყაზბეგი, 1960, გვ. 45). ეს დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ თემური კრება არ იყო მხოლოდ სამართლებრივი ინსტიტუტი ვიწრო გაგებით. იგი წარმოადგენდა მორალური ანტიტრაქის ფორმას, სადაც სამართალი და ეთიკა ერთმანეთთან იყო გადაჯაჭვული.

მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა სისხლის სამართლის ტიპის საკითხებსაც, განსაკუთრებით კონფლიქტებს, რომლებიც დაკავშირებული იყო ძალადობასთან ან შურისძიებასთან. ასეთ შემთხვევებში თემური კრება ცდილობდა კონფლიქტის დეესკალაციას და კომპენსაციის მექანიზმების გამოყენებას, რათა თავიდან აეცილებინა შურისძიების ჯაჭვური განვითარება. ამგვარი პრაქტიკა მიუთითებს, რომ ადათწესობრივი სამართალი მიზნად ისახავდა არა მხოლოდ დამნაშავეს დასჯას, არამედ სოციალური ბალანსის აღდგენას.

ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ ადგილობრივი მმართველები ხშირად ასრულებდნენ შუამავლის ფუნქციას და მათი მონაწილეობა კრებებში უზრუნველყოფდა გადაწყვეტილებების ავტორიტეტს (ბაქრაძე, 1987, გვ. 76). ეს გარემოება მიუთითებს, რომ თემური კრება არ იყო სრულად ჰორიზონტალური სტრუქტურა. მასში არსებობდა ავტორიტეტული ცენტრი, რომელიც უზრუნველყოფდა მიღებული გადაწყვეტილებების შესრულებას. ამგვარად, სამართალი ეფუძნებოდა როგორც კოლექტიურ თანხმობას, ისე ლიდერულ ავტორიტეტს.

თემურ კრებებზე ასევე განიხილებოდა სოციალური ქცევის ნორმები, მათ შორის ოჯახური ურთიერთობები, ქორწინება, მემკვიდრეობა და საზოგადოებრივი მორალის საკითხები. ეს მიუთითებს, რომ ადათწესობრივი სამართალი მოიცავდა არა მხოლოდ სამართლებრივ, არამედ კულტურულ და ეთიკურ სფეროსაც. ამგვარი ფართო კომპეტენცია კრებას აქცევდა საზოგადოებრივი ცხოვრების რეგულაციის ძირითად ინსტრუმენტად.

ყაზბეგი ხაზს უსვამს, რომ კრებების გადაწყვეტილებები ეფუძნებოდა საზოგადოების საერთო ინტერესს და მიზნად ისახავდა შიდა ჰარმონიის შენარჩუნებას (ყაზბეგი, 1960, გვ. 47). ეს დაკვირვება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგან იგი გვიჩვენებს, რომ სამართლის მთავარი მიზანი იყო არა ინდივიდუალური სასჯელი, არამედ კოლექტიური სტაბილურობა. სწორედ ამ პრინციპზე იყო აგებული თემური სამართლის სისტემა.

ამრიგად, თემური კრებები ხიხანის ციხის სამართლებრივი ფუნქციის ერთ-ერთი ძირითადი გამოვლინება იყო. ისინი წარმოადგენდა სივრცეს, სადაც ადათწესობრივი სამართალი იქმნებოდა, ფორმულირდებოდა და ხორციელდებოდა. კრებების მეშვეობით სამართალი იღებდა კოლექტიურ ლეგიტიმაციას და იქცეოდა საზოგადოების მიერ აღიარებულ წესად. სწორედ ამგვარი მექანიზმი უზრუნველყოფდა მთიანი აჭარის სოციალური სისტემის მდგრადობას და ხიხანის ციხეს ანიჭებდა არა მხოლოდ სამხედრო, არამედ სამართლებრივ მნიშვნელობას.

თემური კრებები: საქმეების ტიპოლოგია და შედარებითი პერსპექტივა. ხიხანის ციხესთან დაკავშირებული თემური კრებების პრაქტიკა განსაკუთრებით ნათლად ვლინდება იმ საქმეების ტიპოლოგიაში, რომლებიც ამ სივრცეში განიხილებოდა. კრებები არ იყო მხოლოდ დავების გადაწყვეტის მექანიზმი; ისინი წარმოადგენდა სამართლებრივი ნორმების ფორმირების პროცესს, სადაც კონკრეტული საქმეები იქცეოდა პრეცედენტად და შემდგომში განსაზღვრავდა თემის სამართლებრივ პრაქტიკას.

ერთ-ერთ ძირითად კატეგორიას წარმოადგენდა **ქონებრივი დავები**, განსაკუთრებით მიწისა და საძოვრების განაწილებასთან დაკავშირებული საკითხები. მთიან აჭარაში მიწის რესურსების სიმცირე და ბუნებრივი პირობების სირთულე განაპირობებდა ამ საკითხების განსაკუთრებულ მნიშვნელობას. ასეთ შემთხვევაში კრება ცდილობდა არა მხოლოდ საკუთრების დადგენას, არამედ ისეთი გადაწყვეტილების მიღებას, რომელიც შეინარჩუნებდა თემის შიდა ბალანსს. დიმიტრი ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ მსგავსი საკითხები წყდებოდა ტრადიციული წესების მიხედვით და მათი მიზანი იყო კონფლიქტის თავიდან აცილება და საერთო ინტერესის დაცვა (ბაქრაძე, 1987, გვ. 74). ეს მიუთითებს, რომ ქონებრივი სამართალი აქ არ ეფუძნებოდა აბსოლუტურ საკუთრებას, არამედ კოლექტიურ პასუხისმგებლობას.

მნიშვნელოვან კატეგორიას წარმოადგენდა **სისხლის სამართლის ტიპის საქმეები**, განსაკუთრებით ძალადობისა და მკვლელობის შემთხვევები. ასეთ სიტუაციებში თემური კრება ცდილობდა შურისძიების ჯაჭვის შეჩერებას და კომპენსაციის მექანიზმების გამოყენებას. პრაქტიკაში ეს ნიშნავდა ზარალის ანაზღაურებას, რაც მიზნად ისახავდა არა მხოლოდ დაზარალებულის დაკმაყოფილებას, არამედ კონფლიქტის დეესკალაციას. გიორგი ყაზბეგი მიუთითებს, რომ მსგავსი საქმეების გადაწყვეტა ეფუძნებოდა მორალურ შეფასებას და არა მხოლოდ ფაქტობრივ გარემოებებს (ყაზბეგი, 1960, გვ. 45). ამგვარი მიდგომა ცხადყოფს, რომ სამართალი მიმართული იყო სოციალური ჰარმონიის აღდგენისკენ და არა მხოლოდ დასჯისკენ.

ცალკე ჯგუფს წარმოადგენდა ოჯახური და მემკვიდრეობითი დავები, სადაც განიხილებოდა ქორწინება, განქორწინება, ნათესაური ურთიერთობები და ქონების გადაცემა. აღნიშნულ საკითხებში თემური კრება მოქმედებდა არა მხოლოდ როგორც სამართლებრივი ინსტიტუტი, არამედ როგორც მორალური არბიტრი, რომელიც ცდილობდა გადაწყვეტილების მიღებას თემის ეთიკურ ნორმებთან შესაბამისობაში. ასეთ გარემოში სამართალი არ ეფუძნებოდა ინდივიდუალური ინტერესების დაკმაყოფილებას, არამედ კოლექტიური წესრიგის შენარჩუნებას.

დიმიტრი ბაქრაძე მიუთითებს, რომ მსგავს შემთხვევებში გადამწყვეტი იყო ტრადიცია და არა ინდივიდუალური მოთხოვნა (ბაქრაძე, 1987, გვ. 76). აღნიშნული შეფასება ნათლად აჩვენებს, რომ სამართალი ამ სივრცეში ეფუძნებოდა საერთო ღირებულებებს, რომლებიც განსაზღვრავდა სოციალური ურთიერთობების ჩარჩოს. ამდენად, ხიხანის სამართლებრივი პრაქტიკა უნდა განვიხილოთ როგორც კოლექტიურ ნორმებზე დაფუძნებული სისტემა, სადაც ინდივიდუალური პრეტენზია მხოლოდ იმ შემთხვევაში იღებდა ძალას, თუ იგი არ ეწინააღმდეგებოდა თემის საერთო ინტერესს.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა საზოგადოებრივი წესრიგის დარღვევასთან დაკავშირებულ საქმეებს, როგორიც იყო ქურდობა, შეურაცხყოფა ან თემური ნორმების უგულებელყოფა. ამგვარ შემთხვევებში კრება არა მხოლოდ განსაზღვრავდა სანქციას, არამედ ცდილობდა დამნაშავის რეინტეგრაციას საზოგადოებაში, რაც მიუთითებს სამართლის რეაბილიტაციურ ხასიათზე.

გიორგი ყაზბეგი ხაზს უსვამს, რომ საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვა ეფუძნებოდა კოლექტიურ პასუხისმგებლობას (ყაზბეგი, 1960, გვ. 47). ეს დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ სამართლის მიზანი არ იყო მხოლოდ დარღვევის დასჯა. იგი მიმართული იყო სოციალური ერთიანობის შენარჩუნებაზე და თემის შიდა ბალანსის აღდგენაზე. სწორედ ამგვარი მიდგომა განაპირობებდა სამართლის ეფექტიანობას, რადგან იგი ეფუძნებოდა არა იძულებას, არამედ საზოგადოებრივ თანხმობას.

ამგვარი საქმეების ერთიანი ანალიზი გვაძლევს საშუალებას ხიხანის ციხე განვიხილოთ როგორც სამართლებრივი პრაქტიკის აქტიური ცენტრი, სადაც თითოეული გადაწყვეტილება ქმნიდა ნორმატიულ პრეცედენტს. სამართალი აქ არ იყო სტატიკური და წინასწარ განსაზღვრული სისტემა; იგი ვითარდებოდა კონკრეტული შემთხვევების საფუძველზე და მუდმივად ერგებოდა საზოგადოების საჭიროებებს. ამდენად, ხიხანის სამართლებრივი სივრცე შეიძლება შეფასდეს როგორც დინამიკური და თვითრეგულირებადი სისტემა, რომელიც აერთიანებდა ტრადიციას, მორალსა და პრაქტიკულ საჭიროებებს.

ხიხანის სამართლებრივი პრაქტიკის სრულყოფილი გააზრება საჭიროებს მის განხილვას ფართო ქართულ მთიან სამართლებრივ კონტექსტში, განსაკუთრებით სვანეთსა და მთიულეთთან შედარებით, სადაც ადათწესობრივი სამართალი ასევე მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. ასეთი შედარებითი ანალიზი საშუალებას გვაძლევს გამოვავლინოთ როგორც საერთო კავკასიური სამართლებრივი მოდელი, ისე ხიხანის სისტემის სპეციფიკური თავისებურებები, რაც საბოლოოდ მის უნიკალურობასა და ისტორიულ მნიშვნელობას წარმოაჩენს.

სვანეთში სამართლებრივი სისტემა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული საგვარეულო სტრუქტურასთან და სისხლის აღების ტრადიციასთან, რაც სამართალს ანიჭებდა მკვეთრად რეპრესიულ ხასიათს. კონფლიქტების გადაწყვეტა ხშირად ხანგრძლივ პროცესად იქცეოდა და არ იყო მიმართული სწრაფი სოციალური ბალანსის აღდგენისკენ. ამგვარი პრაქტიკა მიუთითებს, რომ სამართალი აქ ეფუძნებოდა ღირსებისა და შურისძიების პრინციპს. ამის საპირისპიროდ, ხიხანის სამართლებრივი სისტემა აშკარად იყო ორიენტირებული კონფლიქტის დეესკალაციაზე და შეთანხმების გზით გადაწყვეტაზე, რაც მის უფრო მოქნილ და მედიატორულ ბუნებას უსვამს ხაზს.

დიმიტრი ბაქრაძე, როდესაც აღწერს აჭარის სამართლებრივ პრაქტიკას, აღნიშნავს, რომ ადგილობრივი წესრიგი ეფუძნებოდა ტრადიციულ ნორმებს, რომელთა მიზანი იყო საზოგადოების შიდა სტაბილურობის შენარჩუნება (ბაქრაძე, 1987, გვ. 74). ბაქრაძის ეს დაკვირვება პირდაპირ ეწინააღმდეგება სვანურ მოდელს, სადაც სამართლის მთავარი ფუნქცია იყო შურისძიების ლეგიტიმაცია. შესაბამისად, ხიხანის სამართლებრივი პრაქტიკა უნდა განვიხილოთ როგორც უფრო დაბალანსებული და კონსენსუსზე დაფუძნებული სისტემა.

მთიულეთში სამართლებრივი პრაქტიკა ასევე ეფუძნებოდა თემურ კრებებს, თუმცა აქ უფრო მკაფიოდ იყო გამოხატული სამხედრო ორგანიზაციის გავლენა. თემური ერთობა ხშირად ფუნქციონირებდა როგორც სამხედრო ერთეული, რაც სამართალს ანიჭებდა უფრო მკაცრ და დისციპლინირებულ ხასიათს. ასეთ პირობებში სამართალი ნაკლებად მოქნილი იყო და უფრო მეტად ემსახურებოდა კოლექტიური უსაფრთხოების უზრუნველყოფას.

გიორგი ყაზბეგი მიუთითებს, რომ მთიან რეგიონებში სამართალი ხშირად დამოკიდებული იყო თემის ორგანიზაციის ფორმაზე და მისი სამხედრო ან სოციალური ხასიათი განსაზღვრავდა სამართლებრივი პრაქტიკის ბუნებას (ყაზბეგი, 1960, გვ. 45). ეს დაკვირვება საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ხიხანის სამართლებრივი სისტემა გამოირჩეოდა უფრო სოციალური ორიენტაციით, ვიდრე სამხედრო დისციპლინით.

ამასთანავე, ხიხანის სამართლებრივი პრაქტიკის სპეციფიკა განპირობებული იყო მისი მდებარეობით ოსმალური ადმინისტრაციული სივრცის ფარგლებში. ეს გარემოება ქმნიდა სამართლებრივი მოქნილობის აუცილებლობას, რადგან ადგილობრივი სისტემა იძულებული იყო შეეთავსებინა თემური წესრიგი და იმპერიული მოთხოვნები. სწორედ ამ ფაქტორმა განაპირობა მისი ადაპტაციური ხასიათი, რაც ნაკლებად შეინიშნებოდა სვანეთსა და მთიულეთში, სადაც სამართლებრივი სისტემა უფრო დახურული და თვითკმარი იყო.

დონალდ რეიფილდი აღნიშნავს, რომ საქართველოს სხვადასხვა მთიან რეგიონში ადათზე დაფუძნებული სამართალი განსხვავდებოდა თავისი პრაქტიკული ფორმებით, თუმცა საერთო იყო მისი სოციალური ფუნქცია, კერძოდ, საზოგადოების სტაბილურობის უზრუნველყოფა (Rayfield, 2012, გვ. 213). აღნიშნული შეფასება საშუალებას გვაძლევს ხიხანის სამართლებრივი სისტემა განვიხილოთ არა როგორც იზოლირებული მოვლენა, არამედ როგორც ფართო კავკასიური სამართლებრივი ტრადიციის ერთ-ერთი კონკრეტული გამოვლინება.

ამავე დროს, ხიხანის სამართლებრივი პრაქტიკა გამოირჩევა იმით, რომ იგი უფრო მკაფიოდ ავლენს მედიატორულ ფუნქციას, რაც გულისხმობს კონფლიქტების გადაწყვეტას შეთანხმებისა და კომპრომისის საფუძველზე. განსხვავებით იმ რეგიონებისგან, სადაც სამართალი ხშირად უკავ-

შირდებოდა შურისძიებისა და ძალის პრინციპს, აქ პრიორიტეტი ენიჭებოდა სოციალური ბალანსის აღდგენას. სწორედ ეს გარემოება განაპირობებს მის კონსენსუსზე დაფუძნებულ ხასიათს და აძლევს მას ადაპტაციის მაღალ ხარისხს.

ამრიგად, რეგიონალური დაკვირვება საშუალებას გვაძლევს ხიხანის სამართლებრივი სისტემა შევაფასოთ როგორც კავკასიური სამართლებრივი მოდელის სპეციფიკური ვარიანტი, რომლის საფუძველსაც წარმოადგენს არა მხოლოდ ადათი, არამედ მისი ინტერპრეტაცია სოციალური სტაბილურობისა და მმართველობის ეფექტიანობის უზრუნველსაყოფად.

ამრიგად, შედარებითი ანალიზი ცხადყოფს, რომ ხიხანის სამართლებრივი სისტემა განსხვავდებოდა სხვა მთიანი რეგიონებისგან თავისი მოქნილობით, კონფლიქტების მშვიდობიანი რეგულაციისკენ ორიენტიაციით და ადაპტაციის უნარით. იგი აერთიანებდა თემურ სამართალსა და ფართო პოლიტიკურ რეალობას, რაც მას ანიჭებდა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას. ამგვარი სისტემა უზრუნველყოფდა არა მხოლოდ სამართლებრივ წესრიგს, არამედ სოციალური სტაბილურობის უფრო მაღალ ხარისხს, რაც განსაზღვრავდა ხიხანის ციხის როგორც სამართლებრივი ცენტრის უნიკალურობა

ხიხანის ციხესთან დაკავშირებული თემური სამართლის რეალური ფუნქციონირება განსაკუთრებით ნათლად ვლინდება კონკრეტული ისტორიული პრაქტიკის ანალიზში. მიუხედავად იმისა, რომ წერილობითი დოკუმენტაცია ამ ტიპის საქმეებზე შეზღუდულია, ეთნოგრაფიული აღწერები და მოგზაურთა დაკვირვებები საშუალებას გვაძლევს აღვადგინოთ სამართლებრივი მექანიზმების ზოგადი მოდელი და გამოვყოთ ტიპური შემთხვევები, რომლებიც ასახავს თემური კრებების საქმიანობას.

ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულ სამართლებრივ კატეგორიას წარმოადგენდა საძოვრებისა და მიწის გამოყენებასთან დაკავშირებული დავები, რომლებიც განსაკუთრებით მწვავედ იდგა ზემო აჭარის მთიან გარემოში. რესურსების შეზღუდულობა და სივრცის რთული გეოგრაფიული პირობები განაპირობებდა მეზობელ თემებს შორის საზღვრების, საძოვრებისა და ბუნებრივი რესურსების გამოყენების საკითხზე კონფლიქტების წარმოშობას. ამგვარი დავები არ იყო მხოლოდ ეკონომიკური ხასიათის; ისინი პირდაპირ უკავშირდებოდა თემის არსებობის საფუძვლებს და მის სოციალურ სტაბილურობას.

დიმიტრი ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ მსგავს შემთხვევებში გადაწყვეტილება მიიღებოდა თემის უზუცესთა მონაწილეობით და მიზნად ისახავდა კონფლიქტის მშვიდობიან დასრულებას (ბაქრაძე, 1987, გვ. 74). ბაქრაძის ეს დაკვირვება მიუთითებს, რომ სამართალი ამ სივრცეში არ ეფუძნებოდა ერთპიროვნულ გადაწყვეტილებას ან იძულებით მექანიზმს. იგი წარმოადგენდა კოლექტიური განხილვის შედეგს, სადაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა თემის საერთო ინტერესს.

ამგვარი პრაქტიკა ცხადყოფს, რომ ხიხანის სამართლებრივი სისტემა ეფუძნებოდა კომპრომისის პრინციპს, რომლის მიზანი იყო არა გამარჯვებულისა და დამარცხებულის განსაზღვრა, არამედ კონფლიქტის დეესკალაცია და სოციალური ბალანსის აღდგენა. სწორედ ამ გარემოებაში ვლინდება ადათწესობრივი სამართლის ძირითადი თავისებურება, რომელიც განსხვავდება ფორმალური სამართლისგან იმით, რომ იგი ორიენტირებულია შეთანხმებაზე და არა სანქციაზე. შესაბამისად, მიწისა და საძოვრების დავები ხიხანის სამართლებრივ პრაქტიკაში უნდა განვიხილოთ არა მხოლოდ როგორც ეკონომიკური კონფლიქტები, არამედ როგორც სოციალური ურთიერთობების რეგულაციის მექანიზმი, რომელიც უზრუნველყოფდა თემის შიდა სტაბილურობას.

ამგვარი პრაქტიკის შეფასება საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ "ოსმალური მმართველობის პირობებში გვიჩვენებს, რომ ხიხანის ციხე ასრულებდა არბიტრაჟის ფუნქციას, სადაც მხარეები წარადგენდნენ თავიანთ პოზიციებს და საბოლოო გადაწყვეტილება ეფუძნებოდა არა მხოლოდ ფაქტობრივ გარემოებებს, არამედ თემის საერთო ინტერესს. ამგვარი პრაქტიკა სამართალს ანიჭებდა კოლექტიურ ლეგიტიმაციას.

მეორე მნიშვნელოვან კატეგორიას წარმოადგენდა სისხლის სამართლის ტიპის კონფლიქტები, განსაკუთრებით მკვლელობა და მძიმე დაზიანება, რომლებიც თემური წესრიგისთვის ყველაზე სერიოზულ საფრთხეს ქმნიდა. ამგვარი შემთხვევები არ ეხებოდა მხოლოდ ინდივიდუალურ დანაშაულს; ისინი საფრთხეს უქმნიდა მთლიან სოციალურ სტრუქტურას, რადგან არსებობდა შურისძიების ჯაჭვური განვითარების რეალური საფრთხე. სწორედ ამიტომ, თემური სამართლის მთავარი მიზანი იყო არა მხოლოდ დანაშაულზე რეაგირება, არამედ კონფლიქტის ესკალაციის შეჩერება და სოციალური ბალანსის აღდგენა.

გიორგი ყაზბეგი მიუთითებს, რომ მსგავს შემთხვევებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა შუამავლობასა და დაზარალებულ მხარესთან შეთანხმების მიღწევას (ყაზბეგი, 1960, გვ. 45). ყაზბეგის ეს დაკვირვება ცხადყოფს, რომ სამართალი ამ სივრცეში არ ეფუძნებოდა მხოლოდ დამნაშავის დასჯას. იგი იყო მედიატორული პროცესი, რომელიც მიზნად ისახავდა კონფლიქტის დეესკალაციას და თემის შიდა ერთიანობის შენარჩუნებას.

ტიპური სამართლებრივი პრაქტიკა ასეთ შემთხვევაში გულისხმობდა თემური კრების შეკრებას, სადაც განიხილებოდა არა მხოლოდ დამნაშავის პასუხისმგებლობის საკითხი, არამედ არსებული დაძაბულობის შემცირების გზები. გადაწყვეტილების მიღების პროცესში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა კომპენსაციის მექანიზმს, რომელიც მოიცავდა მატერიალურ ან სიმბოლურ ანაზღაურებას დაზარალებული მხარისთვის. აღნიშნული პრაქტიკა მიუთითებს, რომ სამართლის მიზანი იყო არა რეპრესიული სანქციის დაწესება, არამედ დარღვეული სოციალური ბალანსის აღდგენა.

ამგვარი მიდგომა მკაფიოდ განასხვავებს ხიზანის სამართლებრივ სისტემას იმ სამართლებრივი მოდელებისგან, სადაც სისხლის სამართალი ეფუძნება სასჯელსა და იძულებას. აქ სამართალი ფუნქციონირებდა როგორც სოციალური რეგულაციის მექანიზმი, რომელიც ცდილობდა შურისძიების პრინციპის ჩანაცვლებას შეთანხმებისა და კომპენსაციის ფორმებით. სწორედ ამ გარემოებაში ვლინდება ადათწესობრივი სამართლის მედიატორული ბუნება, რომელიც უზრუნველყოფდა თემის სტაბილურობას და კონფლიქტების მართვას მინიმალური დაპირისპირების პირობებში.

მესამე ტიპის საქმეები უკავშირდებოდა ოჯახურ და მემკვიდრეობით ურთიერთობებს, რომლებიც თემური სამართლის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სფეროს წარმოადგენდა. ასეთ შემთხვევებში თემური კრება მოქმედებდა როგორც მორალური და სამართლებრივი ინსტიტუტი ერთდროულად, რაც მიუთითებს სამართლისა და ეთიკის განუყოფელ კავშირზე. გადაწყვეტილებების მიღებისას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა არა ინდივიდუალურ მოთხოვნებს, არამედ ტრადიციას, რომელიც განსაზღვრავდა ოჯახის შიდა სტრუქტურისა და სოციალური წესრიგის შენარჩუნებას.

დიმიტრი ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ მემკვიდრეობის საკითხებში გადამწყვეტი იყო ტრადიცია და არა ინდივიდუალური პრეტენზია (ბაქრაძე, 1987, გვ. 76). აღნიშნული დაკვირვება ნათლად მიუთითებს, რომ სამართალი ამ სფეროში ეფუძნებოდა კოლექტიურ ღირებულებებს და მიზნად ისახავდა სოციალური სტაბილურობის შენარჩუნებას. შესაბამისად, მემკვიდრეობითი დავების გადაწყვეტა არ შემოიფარგლებოდა ქონების გადანაწილებით; იგი მოიცავდა ოჯახის შიდა ბალანსის დაცვასა და თემის საერთო წესრიგის შენარჩუნებას.

ამგვარი სამართლებრივი პრაქტიკის ანალიზი ცხადყოფს, რომ კრების გადაწყვეტილებები ემსახურებოდა არა მხოლოდ კონკრეტული დავის დასრულებას, არამედ სოციალური ურთიერთობების ჰარმონიზაციას. სწორედ ამ გარემოებაში ვლინდება ადათწესობრივი სამართლის განსაკუთრებული ფუნქცია, რომელიც აერთიანებს სამართლებრივ და ეთიკურ განზომილებებს.

მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა ასევე საზოგადოებრივი ნორმების დარღვევასთან დაკავშირებულ საქმეებს, როგორიც იყო ქურდობა, შეურაცხყოფა ან თემური წესების უგულებელყოფა. ასეთ შემთხვევებში სამართალი არ შემოიფარგლებოდა სანქციის განსაზღვრით; იგი მიზნად ისახავდა დამნაშავის საზოგადოებაში დაბრუნებას და დარღვეული სოციალური კავშირების აღდგენას.

გიორგი ყაზბეგი აღნიშნავს, რომ მსგავს შემთხვევებში სანქციები მიმართული იყო დამნაშავის რეინტეგრაციისკენ და არა მისი სრული იზოლაციისკენ (ყაზბეგი, 1960, გვ. 47). ეს შეფასება მიუთითებს სამართლის რეაბილიტაციურ ხასიათზე, რომელიც განსხვავდება რეპრესიულ მოდელ-თაგან.

ტიპური სამართლებრივი პრაქტიკა ასეთ შემთხვევებში გულისხმობდა ზარალის ანაზღაუ-რებასა და დამნაშავის მხრიდან სინანულის გამოხატვას, რაც აღიქმებოდა როგორც სოციალური წესრიგის აღდგენის აუცილებელი პირობა. ამგვარი მიდგომა ადასტურებს, რომ ადათწესობრივი სამართალი ხიხანის სამართლებრივ სივრცეში ფუნქციონირებდა როგორც რეაბილიტაციური და კონსენსუსზე დაფუძნებული სისტემა, რომლის მთავარი მიზანი იყო არა მხოლოდ სამართლის აღდგენა, არამედ საზოგადოების ერთიანობის შენარჩუნება.

მსგავსი სამართლებრივი მექანიზმების განხილვა ადასტურებს, რომ ერთიან ანალიზში იკვეთება რამდენიმე ძირითადი პრინციპი: პირველი — სამართალი ეფუძნებოდა კოლექტიურ განხილვას; მეორე — გადაწყვეტილებები მიმართული იყო კონფლიქტის დეესკალაციისკენ; მესამე — სამართლის მიზანი იყო სოციალური ბალანსის შენარჩუნება და არა მხოლოდ დამნაშავის დასჯა.

ამრიგად, ხიხანის ციხესთან დაკავშირებული თემური სამართლის პრაქტიკა უნდა შეფასდეს როგორც ცოცხალი და მოქნილი სისტემა, რომელიც კონკრეტული შემთხვევების საფუძველზე ვითარდებოდა და ერგებოდა საზოგადოების საჭიროებებს. წარმოდგენილი ქეისები ცხადყოფს, რომ სამართალი ამ სივრცეში ფუნქციონირებდა როგორც კოლექტიური მექანიზმი, რომელიც უზ-რუნველყოფდა არა მხოლოდ წესრიგს, არამედ სოციალური სისტემის მდგრადობას.

მორალური ავტორიტეტი როგორც მმართველობის საფუძველი. ხიხანის ციხის ფუნქციონი-რება მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მმართველობის იმ სპეციფიკურ ფორმასთან, რომელიც ეფუძნებოდა არა მხოლოდ ძალაუფლების ფიზიკურ რესურსებს, არამედ მორალურ ავტორიტეტს, ტრადიციულ ლეგიტიმაციასა და საზოგადოებრივ აღიარებას. ამგვარ სისტემაში მმართველის პოზიცია არ განისაზღვრებოდა მხოლოდ ფორმალური სტატუსით; იგი წარმოადგენდა მუდმივად დასამტკიცებელ პრაქტიკას, რომელიც ეფუძნებოდა სამართლიანობის აღქმასა და წესრიგის უზ-რუნველყოფის უნარს.

ამ კონტექსტში ძალაუფლების საფუძველი იყო ნდობა, რომელიც ყალიბდებოდა არა იძუ-ლების მექანიზმებით, არამედ სამართლიანი და ზომიერი მმართველობით. მმართველი ვალდებული იყო ემოქმედა როგორც მედიატორს, მოესმინა თემის წევრთა აზრი და გადაწყვეტილებები მიეღო კოლექტიური ინტერესის გათვალისწინებით. სწორედ ამგვარი მმართველობითი ლოგიკა ამცირებ-და კონფლიქტების ესკალაციის რისკს და უზრუნველყოფდა სოციალური სტაბილურობის შენარჩუ-ნებას.

ამ სისტემის პრაქტიკული განხორციელება განსაკუთრებით ნათლად ვლინდება ხიმში-აშვილთა საგვარეულოს საქმიანობაში, განსაკუთრებით სელიმ და შერიფ ხიმშიაშვილების შემთხ-ვევაში, რომელთა მმართველობითი პრაქტიკა ეფუძნებოდა ძალაუფლებისა და სამართლის ბალანსირებულ ერთიანობას. სელიმ ხიმშიაშვილი, რომელიც მოქმედებდა როგორც სამხედრო და პოლიტიკური ლიდერი, თავის ავტორიტეტს ამყარებდა არა მხოლოდ ძალაზე, არამედ თემის წინაშე პასუხისმგებლობაზე და სამართლიანობის დაცვის პრინციპზე. მისი მოღვაწეობა ცხადყოფს, რომ მმართველობა ამ სივრცეში იყო ფუნქციური და არა მხოლოდ დომინაციური, რაც მას ანიჭებდა ლეგიტიმაციას ადგილობრივი საზოგადოების თვალში.

შერიფ ხიმშიაშვილის მმართველობითი პრაქტიკა კიდევ უფრო მკაფიოდ ავლენს ამ სისტემის ტრანსფორმაციას ინსტიტუციურ ფორმაში. მისი პოლიტიკა მიმართული იყო კონფლიქტების მინიმზაციისკენ, თემური სამართლის შენარჩუნებისა და სოციალური თანხმობის გაძლიერების-კენ. ამგვარი მიდგომა მიუთითებს, რომ მმართველობა ხიხანის სივრცეში არ ეფუძნებოდა მხოლოდ

იერარქიულ კონტროლს; იგი წარმოადგენდა მედიატორულ სისტემას, რომელიც აერთიანებდა ტრადიციას, სამართალსა და პრაქტიკულ პოლიტიკას.

დიმიტრი ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ აჭარის მთიანეთში მმართველი პირების ავტორიტეტი ეფუძნებოდა მათ უნარს შეენარჩუნებინათ წესრიგი და სამართლიანობა (ბაქრაძე, 1987, გვ. 74). ეს დაკვირვება სრულად შეესაბამება ხიმშიაშვილთა მმართველობით პრაქტიკას, რომელიც ეფუძნებოდა არა ძალადობრივ იძულებას, არამედ ნდობაზე დამყარებულ ლეგიტიმაციას.

ამავე აზრს ავითარებს გიორგი ყაზბეგი, რომელიც მიუთითებს, რომ მთიან აჭარაში მმართველის ავტორიტეტი განისაზღვრებოდა მისი უნარით უზრუნველყო სამართლიანობა და სოციალური წესრიგი (ყაზბეგი, 1960, გვ. 45). ეს შეფასება ხაზს უსვამს, რომ მმართველობა იყო პრაქტიკულად დადასტურებადი ფუნქცია და არა მხოლოდ სტატუსი.

ხიხანის ციხე ამ პროცესში ასრულებდა როგორც სიმბოლურ, ისე პრაქტიკულ როლს. იგი წარმოადგენდა სივრცეს, სადაც მმართველობა ხდებოდა ხილული, კონცენტრირებული და ინსტიტუციურად ფორმალიზებული. აქ ხდებოდა თემური კრებების ჩატარება, სამართლებრივი დავების გადაწყვეტა და ძალაუფლების რეალიზაცია, რაც ციხეს ანიჭებდა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას როგორც სამართლებრივ და პოლიტიკურ ცენტრს.

ამრიგად, ხიხანის ციხე უნდა განვიხილოთ როგორც სივრცე, სადაც ძალაუფლება, სამართალი და სოციალური ნდობა ერთიან სისტემად ფუნქციონირებდა. სელიმ და შერიფ ხიმშიაშვილების მმართველობითი პრაქტიკა ამ სისტემის ყველაზე თვალსაჩინო გამოვლინებას წარმოადგენს, რაც ადასტურებს, რომ მმართველობა ამ სივრცეში ეფუძნებოდა არა მხოლოდ ძალას, არამედ მორალურ ავტორიტეტსა და კოლექტიურ ლეგიტიმაციას. სწორედ ამგვარი მოდელი უზრუნველყოფდა მმართველობის მდგრადობას და სოციალური სტაბილურობის შენარჩუნებას.

ოსმალური სახელმწიფო სამართლისა და ადგილობრივი ადათწესობრივი სისტემის თანაარსებობა. ოსმალური მმართველობის პირობებში ადგილობრივი სამართლის არსებობა ვერ იქნებოდა სრულად დამოუკიდებელი, თუმცა ხიხანის ციხის მაგალითი ცხადყოფს, რომ შესაძლებელი იყო იმპერიული და თემური სამართლებრივი წესრიგის თანაარსებობა კონფლიქტის მკვეთრი ესკალაციის გარეშე. აღნიშნული ვითარება მიუთითებს სამართლებრივი პლურალიზმის არსებობაზე (Merry, 1988, p. 870; Berman, 1983), სადაც სხვადასხვა ნორმატიული სისტემა ფუნქციონირებდა პარალელურად და ურთიერთქმედების პროცესში აღწევდა პრაქტიკულ ბალანსს.

იმპერიული სამართალი ამ კონტექსტში უზრუნველყოფდა ადმინისტრაციულ და პოლიტიკურ ჩარჩოს, რომელიც განსაზღვრავდა მმართველობის ზოგად პრინციპებსა და იერარქიულ დამოკიდებულებებს. ამის საპირისპიროდ, ადგილობრივი ადათწესობრივი სამართალი ავსებდა ამ ჩარჩოს სოციალური შინაარსით და არეგულირებდა ყოველდღიურ ურთიერთობებს იმგვარად, რაც უფრო შეესაბამებოდა თემის შიდა სტრუქტურასა და ღირებულებით სისტემას. აღნიშნული ურთიერთობა არ იყო თანაბარი ძალთა ბალანსის თვალსაზრისით, თუმცა არც ერთმნიშვნელოვნად დაქვემდებარებული. იგი წარმოადგენდა მოქნილ და მოლაპარაკებით განსაზღვრულ სისტემას, სადაც ადგილობრივი მმართველობა ახერხებდა იმპერიული მოთხოვნების შესრულებას ისე, რომ არ ირღვეოდა თემის შიდა წესრიგი.

დიმიტრი ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ აჭარის მთიანეთში ადგილობრივი წესრიგი დიდწილად ეფუძნებოდა ტრადიციულ ნორმებს, რომლებიც განსაზღვრავდა სოციალური ურთიერთობების პრაქტიკულ რეგულაციას (ბაქრაძე, 1987, გვ. 74). ეს დაკვირვება მიუთითებს, რომ იმპერიული სამართალი ვერ აღწევდა ყოველდღიური ცხოვრების ყველა სფეროში, რაც აუცილებელს ხდიდა ადგილობრივი სამართლის შენარჩუნებას.

ამავე დროს, გიორგი ყაზბეგი ხაზს უსვამს, რომ მთიან რეგიონებში მმართველობის ეფექტიანობა დამოკიდებული იყო ადგილობრივი საზოგადოების ინტერესების გათვალისწინებაზე (ყაზბეგი,

1960, გვ. 45). აღნიშნული შეფასება ცხადყოფს, რომ იმპერიული ადმინისტრაცია იძულებული იყო გარკვეულწილად ელიარებინა ადგილობრივი სამართლის ფუნქცია, რადგან მის გარეშე შეუძლებელი იყო სტაბილური მმართველობის უზრუნველყოფა.

ხიხანის ციხე ამ პროცესში ასრულებდა საკვანძო როლს, როგორც სივრცე, სადაც ხდებოდა ამ ორი სამართლებრივი სისტემის პრაქტიკული თანხვედრა. იგი წარმოადგენდა მედიატორულ ინსტიტუციურ ცენტრს (Sunny, 1994, p. 89; Rayfield, 2012, p. 213), სადაც იმპერიული მოთხოვნები გარდაიქმნებოდა ადგილობრივი პირობების შესაბამისად და თემური სამართალი იღებდა ფორმას, რომელიც მისაღები იყო ცენტრალური ხელისუფლებისთვისაც.

ამგვარად, ხიხანის ციხე უნდა განვიხილოთ როგორც სამართლებრივი და პოლიტიკური მედიაციის სივრცე, სადაც ყალიბდებოდა გადაწყვეტილებები, რომლებიც ერთდროულად პასუხობდა იმპერიული მმართველობის მოთხოვნებსა და ადგილობრივი საზოგადოების ინტერესებს. სწორედ ამგვარი დუალისტური, თუმცა ურთიერთშეთანხმებული სამართლებრივი სისტემა უზრუნველყოფდა მმართველობის სტაბილურობას და ხიხანის ციხეს ანიჭებდა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას როგორც სამართლებრივ და ადმინისტრაციულ ცენტრს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში.

ოსმალური მმართველობის პირობებში ადგილობრივი სამართლის არსებობა ვერ იქნებოდა სრულად დამოუკიდებელი, თუმცა ხიხანის ციხის მაგალითი ცხადყოფს, რომ შესაძლებელი იყო იმპერიული და თემური სამართლებრივი წესრიგის თანაარსებობა კონფლიქტის მკვეთრი ესკალაციის გარეშე. აღნიშნული ვითარება მიუთითებს სამართლებრივი პლურალიზმის არსებობაზე, სადაც სხვადასხვა ნორმატიული სისტემა ფუნქციონირებდა პარალელურად და ურთიერთქმედების პროცესში აღწევდა პრაქტიკულ ბალანსს.

ოსმალური სამართლებრივი პრაქტიკა თავადაც აღიარებდა ადგილობრივი წესრიგის მნიშვნელობას, განსაკუთრებით პერიფერიულ რეგიონებში, სადაც ცენტრალური კონტროლი შეზღუდული იყო. როგორც ჰალილ ინალჩიკი აღნიშნავს, ოსმალური ადმინისტრაცია ხშირად ტოვებდა ადგილობრივ სოციალურ წესებს ძალაში, იმ პირობით, რომ ისინი არ ეწინააღმდეგებოდა სახელმწიფო ინტერესებს (İnalçık, 1973, p. 114; Barkey, 2008, p. 112). ეს მიდგომა ქმნიდა სამართლებრივი თანაარსებობის საფუძველს, რაც განსაკუთრებით აქტუალური იყო სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მთიან რეგიონებში.

იმპერიული სამართალი ამ კონტექსტში უზრუნველყოფდა ადმინისტრაციულ და პოლიტიკურ ჩარჩოს, რომელიც განსაზღვრავდა მმართველობის ზოგად პრინციპებსა და იერარქიულ დამოკიდებულებებს (Quataert, 2005, p. 72). ამავე დროს, ადგილობრივი ადათწესობრივი სამართალი ავსებდა ამ ჩარჩოს სოციალური შინაარსით და არეგულირებდა ყოველდღიურ ურთიერთობებს იმგვარად, რაც შეესაბამებოდა თემის შიდა სტრუქტურასა და ღირებულებით სისტემას. ეს ურთიერთობა არ იყო თანაბარი, თუმცა არც ერთმნიშვნელოვნად დაქვემდებარებული; იგი ეფუძნებოდა პრაქტიკულ კომპრომისს და მოლაპარაკებით ჩამოყალიბებულ ბალანსს.

ამგვარი სამართლებრივი თანაარსებობის კონკრეტული დადასტურება გვხვდება რეგიონულ პოლიტიკურ შეთანხმებებშიც. მაგალითად, ყარსის ხელშეკრულება, რომელიც არეგულირებდა სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკურ სტატუსს, ითვალისწინებდა ადგილობრივი ადმინისტრაციული თავისებურებების გარკვეულ შენარჩუნებას (Treaty of Kars, 1921, Article VI). მიუხედავად იმისა, რომ ეს დოკუმენტი უფრო გვიან პერიოდს ეკუთვნის, იგი ასახავს იმ გრძელვადიან პრაქტიკას, როცა რეგიონში სამართლებრივი და ადმინისტრაციული მრავალფეროვნება აღიარებული იყო როგორც სტაბილურობის ფაქტორი.

დიმიტრი ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ აჭარის მთიანეთში ადგილობრივი წესრიგი დიდწილად ეფუძნებოდა ტრადიციულ ნორმებს, რომლებიც განსაზღვრავდა სოციალური ურთიერთობების პრაქტიკულ რეგულაციას (ბაქრაძე, 1987, გვ.74). ეს დაკვირვება მიუთითებს, რომ იმპერიული სა-

მართალი ვერ აღწევდა ყოველდღიური ცხოვრების ყველა სფეროში, რაც აუცილებელს ხდიდა ადგილობრივი სამართლის შენარჩუნებას.

ამავე დროს, გიორგი ყაზბეგი ხაზს უსვამს, რომ მთიან რეგიონებში მმართველობის ეფექტიანობა დამოკიდებული იყო ადგილობრივი საზოგადოების ინტერესების გათვალისწინებაზე (ყაზბეგი, 1960, გვ. 45). აღნიშნული შეფასება ცხადყოფს, რომ იმპერიული ადმინისტრაცია იძულებული იყო გარკვეულწილად ეღიარებინა ადგილობრივი სამართლის ფუნქცია, რადგან მის გარეშე შეუძლებელი იყო სტაბილური მმართველობის უზრუნველყოფა.

ხიხანის ციხე ამ პროცესში ასრულებდა საკვანძო როლს, როგორც სივრცე, სადაც ხდებოდა ამ ორი სამართლებრივი სისტემის პრაქტიკული თანხვედრა. იგი წარმოადგენდა მედიატორულ ინსტიტუციურ ცენტრს, სადაც იმპერიული მოთხოვნები გარდაიქმნებოდა ადგილობრივი პირობების შესაბამისად და თემური სამართალი იღებდა ფორმას, რომელიც მისაღები იყო ცენტრალური ხელისუფლებისთვისაც.

ამრიგად, ხიხანის ციხე უნდა განვიხილოთ როგორც სამართლებრივი და პოლიტიკური მედიაციის სივრცე, სადაც ყალიბდებოდა გადაწყვეტილებები, რომლებიც ერთდროულად პასუხობდა იმპერიული მმართველობის მოთხოვნებსა და ადგილობრივი საზოგადოების ინტერესებს. სწორედ ამგვარი დუალისტური, თუმცა ურთიერთშეთანხმებული სამართლებრივი სისტემა უზრუნველყოფდა მმართველობის სტაბილურობას და ხიხანის ციხეს ანიჭებდა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას როგორც სამართლებრივ და ადმინისტრაციულ ცენტრს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (Barkey, 2008; Merry, 1988).

დასკვნა. ხიხანის ციხე როგორც სამართლებრივი მედიაციის, ლეგიტიმაციისა და სოციალური სტაბილურობის ინტეგრირებული ინსტიტუციური სისტემა. ხიხანის ციხის ისტორიულ-პოლიტიკური და სამართლებრივი ფუნქციის ანალიზი ცხადყოფს, რომ იგი წარმოადგენდა არა მხოლოდ სამხედრო ინფრასტრუქტურის ელემენტს, არამედ მრავალფუნქციურ ინსტიტუციურ სივრცეს, სადაც თავდაცვა, მმართველობა და სამართალი ერთიან სისტემად იყო ჩამოყალიბებული. მისი მნიშვნელობა განისაზღვრებოდა არა მხოლოდ გეოსტრატეგიული მდებარეობით, არამედ იმით, რომ იგი მოქმედებდა როგორც ადათწესობრივი სამართლის განხორციელების და სოციალური წესრიგის რეგულაციის ცენტრი.

კვლევამ აჩვენა, რომ ხიხანის ციხესთან დაკავშირებული თემური კრებები ასრულებდა სამართლის ფორმირების, ინტერპრეტაციისა და აღსრულების ფუნქციას. სამართალი აქ არ არსებობდა როგორც სტატიკური და კოდიფიცირებული სისტემა; იგი წარმოადგენდა დინამიკურ პრაქტიკას, რომელიც ვითარდებოდა კონკრეტული შემთხვევების საფუძველზე და ერგებოდა საზოგადოების საჭიროებებს. ამ პროცესში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა კოლექტიურ განხილვას, მორალურ შეფასებასა და კონსენსუსის მიღწევას, რაც უზრუნველყოფდა სამართლის ლეგიტიმაციას.

სამართლებრივი პრაქტიკის ტიპოლოგიურმა ანალიზმა გამოავლინა, რომ ქონებრივი, სისხლის სამართლის და ოჯახურ-მემკვიდრეობითი დავები რეგულირდებოდა განსხვავებული, თუმცა ერთმანეთთან დაკავშირებული მექანიზმებით. საერთო მახასიათებელი იყო ის, რომ ყველა შემთხვევაში სამართლის მიზანი არ შემოიფარგლებოდა დარღვევის ფორმალური გადაწყვეტით. იგი მიმართული იყო სოციალური ბალანსის აღდგენასა და თემის შიდა სტაბილურობის შენარჩუნებაზე. განსაკუთრებით თვალსაჩინოა სისხლის სამართლის სფეროში კომპენსაციისა და შუამავლობის გამოყენება, რაც შურისძიების ციკლის შეჩერებას უზრუნველყოფდა, ხოლო საზოგადოებრივი ნორმების დარღვევის შემთხვევაში რეაბილიტაციური მიდგომა ამყარებდა სოციალური ერთიანობის პრინციპს.

შედარებითი ანალიზი სვანეთისა და მთიულეთის სამართლებრივ სისტემებთან მიმართებაში ცხადყოფს, რომ ხიხანის სამართლებრივი პრაქტიკა გამოირჩეოდა მოქნილობით და კონფლიქ-

ტების მშვიდობიანი რეგულაციისკენ ორიენტაციით. განსხვავებით იმ რეგიონებისგან, სადაც სამართალი ხშირად ეფუძნებოდა შურისძიებისა და ძალის პრინციპს ან მკაცრ სამხედრო დისციპლინას, ხიხანის სისტემაში პრიორიტეტი ენიჭებოდა მედიაციას, კომპრომისს და კოლექტიურ შეთანხმებას. ეს გარემოება განაპირობებდა მისი ფუნქციონირების უფრო მაღალ ეფექტიანობას სოციალურ სტაბილურობასთან მიმართებაში.

ხიხანის სამართლებრივი მოდელის სპეციფიკა მნიშვნელოვანწილად განპირობებული იყო მისი ფუნქციონირებით ოსმალური ადმინისტრაციული სივრცის ფარგლებში, რაც საჭიროებდა ადგილობრივი სამართლის ადაპტაციას ფართო პოლიტიკური რეალობის მიმართ. შედეგად ჩამოყალიბდა შერეული სამართლებრივი სისტემა, რომელიც აერთიანებდა თემურ ტრადიციებსა და იმპერიულ კონტექსტს, თუმცა ინარჩუნებდა შიდა ავტონომიას და ეფექტიანობას.

ამრიგად, ხიხანის ციხე უნდა შეფასდეს როგორც ადათწესობრივი სამართლის ინსტიტუციური ცენტრი, სადაც სამართალი ფუნქციონირებდა როგორც სოციალური რეგულაციის მოქნილი მექანიზმი. მისი მნიშვნელობა სცილდება რეგიონულ ჩარჩოს და საშუალებას გვაძლევს იგი განვიხილოთ ფართო კავკასიური სამართლებრივი ტრადიციის კონტექსტში, როგორც მედიატორული და კონსენსუსზე დაფუძნებული მოდელის მნიშვნელოვანი მაგალითი. აღნიშნული კვლევა ადასტურებს, რომ მსგავსი სისტემები მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა არა მხოლოდ სამართლებრივი წესრიგის, არამედ საზოგადოების სტრუქტურული მდგრადობის უზრუნველყოფაში.

ოსმალური მმართველობის პირობებში ადგილობრივი სამართლის არსებობა ვერ იქნებოდა სრულიად დამოუკიდებელი. მიუხედავად ამისა, ხიხანის ციხის მაგალითი აჩვენებს, რომ შესაძლებელი იყო იმპერიული და თემური წესრიგის თანაარსებობა ურთიერთგამომრიცხავი კონფლიქტის გარეშე.

იმპერიული სამართალი უზრუნველყოფდა ადმინისტრაციულ ჩარჩოს, ხოლო ადგილობრივი ადათი ავსებდა მას სოციალური შინაარსით. ეს ურთიერთობა არ იყო თანაბარი, თუმცა არც ერთ-მნიშვნელოვნად დაქვემდებარებული. ადგილობრივი მმართველობა ახერხებდა იმპერიული მოთხოვნების შესრულებას ისე, რომ არ ირღვეოდა თემის შიდა წესრიგი.

ხიხანის ციხე ამ პროცესში მოქმედებდა როგორც საკვანძო სივრცე, სადაც ხდებოდა ამ ორი სისტემის შეთანხმება. სწორედ აქ ყალიბდებოდა პრაქტიკული გადაწყვეტილებები, რომლებიც ერთდროულად პასუხობდა როგორც ცენტრალური ხელისუფლების მოთხოვნებს, ისე ადგილობრივი საზოგადოების ინტერესებს.

ბიბლიოგრაფია:

- ბაქრაძე, დ. (1987). *არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში: ატლასითურთ*. ბათუმი: საბჭოთა აჭარა.
- ყაზბეგი, გ. (1960). *სამი თვე თურქეთის საქართველოში*. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
- Barkey, K. (2008). *Empire of difference: The Ottomans in comparative perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berman, H. J. (1983). *Law and revolution: The formation of the Western legal tradition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- İnalçık, H. (1973). *The Ottoman Empire: The classical age 1300–1600*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Lang, D. M. (1957). *The last years of the Georgian monarchy, 1658–1832*. New York: Columbia University Press.
- Quataert, D. (2005). *The Ottoman Empire, 1700–1922*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rayfield, D. (2012). *Edge of empires: A history of Georgia*. London: Reaktion Books.
- Suny, R. G. (1994). *The making of the Georgian nation*. Bloomington: Indiana University Press.

Journal Article

Merry, S. E. (1988). Legal pluralism. *Law & Society Review*, 22(5), 869–896. <https://doi.org/10.2307/3053634>

საქართველოს ეროვნული არქივი (სეა), თბილისი.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

Российский государственный исторический архив (РГИА), Санкт-Петербург.

KHIKHANI FORTRESS AS AN INSTITUTIONAL CENTER OF REGIONAL DEFENSE AND THE PRESERVATION OF CUSTOMARY LAW

Nugzar Zosidze

*PhD in History, Associate Professor at
Batumi Shota Rustaveli State University*

Email: n.zosidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2613-3365>

Natia Zosidze

*St. Tbel Abuseridze University of the
Georgian Patriarchate*

Email: natiazosidze18@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6475-9028>

Mzia Gloveli

Akaki Tsereteli State University

Email: glovelimzia7@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8268-1187>

Abstract. The present study examines the functional and historical role of Khikhani Fortress, with particular emphasis on its significance in the organization of regional defense and the preservation of customary law in southwestern Georgia. The research is based on both Georgian ethnographic and historical sources, as well as modern international historiography and legal theory, which makes it possible to analyze Khikhani Fortress not only as a military-strategic structure but also as a multifunctional institutional space.

The article demonstrates that Khikhani Fortress functioned as a center of regional governance, where defense, law, and social order operated as an integrated system. Particular attention is devoted to the role of communal assemblies as mechanisms for the formation, interpretation, and enforcement of customary law. The analysis of property disputes, criminal cases, and family-inheritance conflicts shows that legal practice was grounded in collective deliberation, compromise, and consensus, thereby ensuring the de-escalation of conflicts and the preservation of social balance.

The study further highlights the specific character of the Khikhani legal system under Ottoman rule, where legal pluralism and the coexistence of imperial and local norms were evident. This system was based on mediatory governance, grounded in moral authority and social trust, which is particularly visible in the governing practices of the Khimshiashvili family.

Comparative analysis with other Georgian mountainous regions demonstrates that the Khikhani legal model was distinguished by flexibility and an orientation toward the peaceful resolution of conflicts. As a result, Khikhani Fortress emerges as an institutional center of customary law and a space of legal mediation, whose function extends beyond the regional framework and acquires broader significance within the context of Caucasian legal traditions.

The study argues that the legal and governance model of Khikhani Fortress represents a notable example of consensus-based law, which ensured the structural stability of society and its adaptation within a multi-layered political reality.

Keywords: Khikhani Fortress; customary law; communal assemblies; legal pluralism; Khimshiashvili family

Introduction: Khikhani Fortress as a Military, Political, and Legal Center. Within the historical landscape of southwestern Georgia, Khikhani Fortress represents not merely a military-strategic site but a multifunctional political and legal center whose significance extends beyond the framework of defensive infrastructure. It should be understood as a space where power is concentrated, social relations are regulated, and communal law is implemented. This functional complexity indicates that Khikhani Fortress operated as the institutional core of local governance, where administrative authority was intertwined with moral legitimacy and collective trust.

Under Ottoman rule, the regions of southwestern Georgia constituted a frontier zone of the empire, where direct control by the central authorities was limited and largely dependent on influential local noble families. David Marshall Lang notes that the Georgian Muslim elite operating under Ottoman rule preserved local social and cultural structures, thereby creating a hybrid model of governance (Lang, 1957, p. 104). This observation suggests that such regions cannot be interpreted solely as extensions of imperial administration; rather, they represent spaces where local traditions and imperial governance were intertwined, granting Khikhani Fortress not only military but also political significance.

Ronald Grigor Suny emphasizes that imperial authority in the Caucasus was often based on cooperation with local elites rather than strict administrative centralization (Suny, 1994, p. 89). This perspective allows Khikhani Fortress to be understood as a mediatory space, where imperial interests and local realities converged. Such a governance model indicates that Khikhani was not merely a defensive structure, but also a site where a practical balance of power was established.

Donald Rayfield observes that in the mountainous and border regions of Georgia, legal order was largely grounded in customary norms and moral principles, which complemented state law and often regulated social relations more effectively (Rayfield, 2012, p. 213). This insight is particularly significant in the context of Khikhani Fortress, as it demonstrates that law in this setting functioned as a social practice rather than solely as a formal system. Accordingly, Khikhani Fortress should be understood as a site of legal implementation, where decisions were based on moral authority and communal consensus.

Dimitri Bakradze, in his description of southwestern Georgia, points to the significant role of local governing forces and their connection to the functioning of the Ottoman administrative system (Bakradze, 1987, p. 70). His work is based on direct observations and historical material, which lends particular credibility to his conclusions. His analysis shows that local noble families operated within a dual system, simultaneously serving as components of imperial governance and as legitimate representatives of local society. This model presents Khikhani Fortress as both a material and social center of power.

Giorgi Kazbegi notes that in the mountainous regions of Adjara, familial authority was based not only on force but also on social trust and recognition (Kazbegi, 1960, p. 40). His observations, grounded in direct field experience, reflect a social reality in which the authority of leadership was shaped by communal consent. In this context, Khikhani Fortress became the space where such authority was practically exercised. Accordingly, its function extended beyond defense to include the maintenance of legal and social order.

Thus, the significance of Khikhani Fortress must be understood within a broader historical context, as a space where defense, law, and governance functioned as an integrated system. Its role lay not only in ensuring territorial security but also in preserving customary law and legitimizing local governance. It is precisely this multifunctional character that defines the distinctive place of Khikhani Fortress in the historical development of southwestern Georgia.

Research Methods. The present study is based on a historical-analytical and interdisciplinary approach that integrates historiographical, source-critical, and legal analysis. The primary methodological framework

of the research is qualitative in nature, aimed at understanding the function of Khikhani Fortress as a multi-functional institutional space in which defense, governance, and customary law operated as an interconnected system.

The research employs the method of critical analysis of historical sources, within which the works of Dimitri Bakradze, Giorgi Kazbegi, and other authors have been examined, both as primary sources and in terms of their interpretation. Particular attention has been devoted to the contextual analysis of texts, which makes it possible to identify the actual mechanisms underlying the functioning of legal practices.

An important methodological component of the study is comparative analysis, through which the legal system of Khikhani has been examined in relation to other Georgian mountainous regions, particularly Svaneti and Mtiuleti. This approach enables the identification of both shared legal traditions and region-specific characteristics.

The study also applies the theoretical framework of legal pluralism, on the basis of which the coexistence of imperial and local legal systems under Ottoman rule is analyzed. This approach allows Khikhani Fortress to be conceptualized as a mediatory space in which different legal systems interacted and produced a practical balance.

Additionally, the research utilizes a reconstructive analytical method, through which specific types of legal cases—property disputes, criminal cases, and family-inheritance conflicts—have been reconstructed based on available sources. This method enables the identification of the practical mechanisms of customary law and the determination of their functional significance.

Thus, the methodological framework employed in this study ensures its analytical comprehensiveness and allows Khikhani Fortress to be evaluated not merely as a historical site, but as a dynamic center of legal and social systems.

Analysis

Khikhani Fortress as the Core of Regional Defensive Infrastructure.

Understanding the defensive function of Khikhani Fortress requires its examination as a central element of a broader regional security system, whose significance extends beyond the framework of military infrastructure. Its location within the mountainous landscape of Upper Adjara enabled effective spatial control, encompassing not only internal routes and passes but also the communication arteries linking the coastal zone with the inner Caucasian regions. Under such conditions, defense was not merely a matter of repelling threats; it functioned as a form of spatial governance that determined the possibilities of political control.

In this context, Khikhani Fortress should be interpreted as a strategic node through which ruling authorities ensured not only territorial integrity but also internal stability. Control over the fortress signified not only military advantage but also the regulation of movement, economic activity, and social processes. Accordingly, defense was transformed into a complex mechanism of governance.

The observations of Dimitri Bakradze provide an important empirical basis for this interpretation. He notes that administrative centers in mountainous Adjara simultaneously performed military and administrative functions, and their influence extended across the entire region (Bakradze, 1987, p. 70). This assessment confirms that defense cannot be viewed in isolation; rather, it constituted an integral part of the governing structure that combined authority with spatial control.

Bakradze further emphasizes that in mountainous regions, authority was closely linked to the control of roads and passes (Bakradze, 1987, p. 72). This observation again indicates that the defensive system was not confined within the walls of the fortress but extended across the entire geographical space. Therefore, Khikhani Fortress should be understood as a center of spatial control whose influence determined regional security.

The field observations of Giorgi Kazbegi add further depth to this picture. He describes how ruling authorities in the mountainous regions of Adjara maintained control over key passes, thereby sustaining their influence throughout the region (Kazbegi, 1960, p. 38). This account is particularly valuable as it illustrates the practical functioning of the defensive system, in which control of routes constituted not a secondary but a central element.

Within the same context, Kazbegi points out that the authority of the ruler was largely determined by the ability to ensure security (Kazbegi, 1960, p. 40). This observation allows defense to be conceptualized as a social category, encompassing not only military force but also the maintenance of order and the prevention of conflicts. Under such conditions, Khikhani Fortress became a space where power acquired legitimacy.

It is also important to note that the defensive system relied on the participation of the local population. As Bakradze indicates, fortifications in mountainous Adjara often served as centers for organizing and consolidating the local population (Bakradze, 1987, p. 75). This suggests that defense was a collective practice rather than merely an instrument of ruling authority. Consequently, the effectiveness of Khikhani Fortress depended not only on its military capacity but also on social support.

Kazbegi further develops this idea by noting that the security of roads and passes determined both economic and political stability (Kazbegi, 1960, p. 42). This observation demonstrates that the defensive system also encompassed the protection of economic processes. Accordingly, Khikhani Fortress should be understood as an instrument of systemic security, ensuring the functioning of the region in a broader sense.

Thus, Khikhani Fortress must be evaluated as a complex defensive system integrating military, administrative, and social elements. Its function lay not only in repelling threats but also in controlling space, maintaining social order, and legitimizing governance. It was precisely this multi-layered structure that determined its distinctive significance within the historical reality of southwestern Georgia.

Khikhani Fortress as an Institutional Center of Customary Law.

A comprehensive understanding of the function of Khikhani Fortress is impossible without considering its legal dimension. It did not serve merely as a defensive center, but also as a space in which customary law was formed, implemented, and sustained. In such an environment, law did not exist as a written code; rather, it functioned as a social practice grounded in moral norms, collective experience, and communal consensus.

In the mountainous regions of southwestern Georgia, legal relations were largely regulated by local customs, a condition shaped both by geographical isolation and by the limited effectiveness of imperial administrative structures. Under these circumstances, Khikhani Fortress became the space in which law assumed a practical form. It was the site where disputes were examined, conflicts resolved, and the norms of social order were established.

Dimitri Bakradze notes that local governance in the mountainous regions of Adjara was based on traditional rules that determined both social relations and the forms through which authority was exercised (Bakradze, 1987, p. 74). This observation demonstrates that law in this context was not an abstract category but a practical mechanism operating within everyday life. Accordingly, Khikhani Fortress should be understood as a site of legal realization, where governance was grounded not only in force but also in the perception of justice.

Bakradze further observes that local noble families performed the functions of adjudication and mediation in disputes, thereby acquiring legal authority (Bakradze, 1987, p. 76). This is particularly significant, as it shows that law was implemented through personalized authority. Such a system was based on trust rather than coercion. For this reason, Khikhani Fortress became a space in which law acquired not only formal validity but also moral force.

Giorgi Kazbegi emphasizes that in the mountainous regions of Adjara, social order largely depended on the authority of elders and local leaders (Kazbegi, 1960, p. 45). This assessment indicates that law was grounded in collective recognition. It did not require constant coercive mechanisms, as its enforcement was ensured through social consensus. In this context, Khikhani Fortress should be understood as a space where law functioned on the basis of trust.

Kazbegi further notes that conflicts were often resolved through reference to local customs and moral norms, which ensured the preservation of internal social balance (Kazbegi, 1960, p. 47). This observation is particularly important, as it highlights the purpose of law: it was not limited to maintaining order but aimed at securing social harmony. Under such conditions, Khikhani Fortress became not only a site of legal practice but also a center of social stability.

Donald Rayfield observes that in the mountainous regions of Georgia, customary law often regulated social relations more effectively than formal state law (Rayfield, 2012, p. 213). This assessment further confirms that the legal function of Khikhani Fortress must be understood within a broader context, as a space where law was actively practiced rather than merely formally established.

Thus, Khikhani Fortress should be evaluated as a legal space in which customary norms were transformed into governing practice. Its function lay not only in resolving disputes but also in maintaining social order and ensuring the legitimacy of governance. It is precisely this multi-layered role that accounts for its distinctive significance within the historical reality of southwestern Georgia.

Khikhani Fortress as a Space of Customary Law.

A comprehensive understanding of the historical function of Khikhani Fortress remains incomplete if it is considered solely as a military or administrative center. Its true significance becomes particularly evident within the legal sphere, where customary law constituted the principal mechanism for regulating social relations. In this context, Khikhani Fortress should be understood as a space in which customary law not only existed but was actively practiced and sustained as a living system.

In the mountainous regions of southwestern Georgia, the formation of legal relations depended less on written legislation and more on traditional norms transmitted across generations. This condition was shaped both by geographical isolation and by the limited intervention of imperial administrative structures. As a result, law emerged as a product of collective experience, grounded in principles of justice, honor, and social balance.

Dimitri Bakradze observes that in the mountainous regions of Adjara, social relations were regulated by traditional norms that governed both property and social interactions (Bakradze, 1987, p. 74). This observation demonstrates that law in this context was not a formal institution but an integral part of everyday life. Such a system did not require codification, as its authority was derived from communal recognition. Under these conditions, Khikhani Fortress became the space in which these norms assumed an institutional form.

Bakradze further notes that local rulers performed the roles of mediators and arbitrators in disputes, thereby acquiring significant legal authority (Bakradze, 1987, p. 76). This indicates that customary law was based on personalized authority, grounded in trust rather than coercion. In such a system, law was implemented through agreement and aimed not only at resolving disputes but also at restoring social balance. Accordingly, Khikhani Fortress should be understood as a space where law and governance converged.

The observations of Giorgi Kazbegi further illuminate the role of custom. He emphasizes that in the mountainous regions of Adjara, legal order was based on collective recognition and the authority of elders (Kazbegi, 1960, p. 45). This assessment indicates that law was the product of communal consensus and did not require constant enforcement, as its implementation was ensured by society itself. Under such conditions, Khikhani Fortress became the space where this collective legal order was practically realized.

Kazbegi also notes that conflict resolution was grounded in moral norms and customary practices, ensuring internal social stability (Kazbegi, 1960, p. 47). This observation is particularly significant, as it reveals the purpose of customary law: it was not limited to maintaining order but was oriented toward preserving social harmony. In this respect, Khikhani Fortress assumed a distinctive role as a space where law served the cohesion of society.

Within this context, it should also be emphasized that customary law did not fully oppose imperial law. Rather, it functioned alongside it, compensating for areas that could not be effectively regulated by central authorities. This coexistence created a hybrid legal system in which local norms retained a degree of autonomy, while imperial structures provided the broader political framework.

Thus, Khikhani Fortress should be evaluated as an institutional space of customary law, where legal norms existed not as abstract principles but as active social practices. Its function extended beyond dispute resolution to include the preservation of social stability and the legitimation of governance. It was precisely this legal framework that formed the foundation of the social and political organization of mountainous Adjara.

Communal Assemblies within the Legal Space of Khikhani Fortress.

The function of Khikhani Fortress as a center of customary law is most clearly revealed through an analysis of the practice of communal assemblies. These assemblies constituted the institutional form through which custom was transformed into an operative legal norm and acquired binding force. Such gatherings were not occasional or spontaneous; rather, they represented a stable social mechanism that ensured both the resolution of conflicts and the maintenance of social order.

The location of communal assemblies was often associated with spaces that symbolically embodied authority and law. Khikhani Fortress should be understood as precisely such a space. It served as the site where representatives of the community, elders, and governing figures gathered to collectively deliberate on matters of public importance. In this process, law did not exist as a pre-established code; it was created through discussion and agreement.

Dimitri Bakradze notes that in the mountainous regions of Adjara, social relations were regulated by decisions taken within the community, based on traditional norms (Bakradze, 1987, p. 74). This observation allows us to conclude that communal assemblies functioned as the primary mechanism of legal formation. Decisions reached in these assemblies were not perceived as temporary arrangements but as binding norms that structured the internal life of the community.

The issues addressed in communal assemblies were diverse, encompassing property, social, and moral spheres. Primarily, assemblies dealt with disputes concerning the use of land, water, and pastures. In mountainous regions, the scarcity of resources heightened the importance of such matters. Decisions adopted by the assemblies aimed not only at resolving disputes but also at ensuring equitable distribution, which was essential for maintaining communal stability.

Giorgi Kazbegi points out that in mountainous Adjara, disputes were resolved through collective deliberation, where moral evaluation was as significant as factual circumstances (Kazbegi, 1960, p. 45). This observation demonstrates that communal assemblies were not merely legal institutions in a narrow sense; they also functioned as forms of moral arbitration, where law and ethics were closely intertwined.

Criminal matters, particularly conflicts involving violence or vengeance, also occupied an important place within these assemblies. In such cases, communal assemblies sought to de-escalate tensions and employed mechanisms of compensation in order to prevent cycles of retaliation. This practice indicates that customary law aimed not only at punishing wrongdoing but at restoring social balance.

Bakradze further observes that local rulers often acted as mediators, and their participation in assemblies reinforced the authority of decisions (Bakradze, 1987, p. 76). This suggests that communal assemblies were not entirely horizontal structures. They contained an authoritative center that ensured the enforcement of decisions. Thus, law was grounded both in collective consensus and in leadership authority.

Communal assemblies also addressed norms of social behavior, including family relations, marriage, inheritance, and issues of public morality. This demonstrates that customary law extended beyond strictly legal matters into cultural and ethical domains. Such broad competence made the assemblies the primary instrument for regulating social life.

Kazbegi emphasizes that the decisions of assemblies were based on the common interest of the community and aimed at preserving internal harmony (Kazbegi, 1960, p. 47). This observation is particularly important, as it reveals that the primary objective of law was not individual punishment but collective stability. It was upon this principle that the system of communal law was constructed.

Thus, communal assemblies constituted one of the principal manifestations of the legal function of Khikhani Fortress. They represented the space in which customary law was created, formulated, and implemented. Through these assemblies, law acquired collective legitimacy and became a socially recognized norm. It was precisely this mechanism that ensured the stability of the social system in mountainous Adjara and endowed Khikhani Fortress with not only military but also legal significance.

Communal Assemblies: Case Typology and Comparative Perspective

The practice of communal assemblies associated with Khikhani Fortress is most clearly reflected in the typology of cases considered within this space. These assemblies were not merely mechanisms for dispute resolution; they constituted a process of legal norm formation, in which individual cases became precedents that subsequently shaped the legal practices of the community.

One of the principal categories consisted of property disputes, particularly those related to the distribution of land and pastures. In mountainous Adjara, the scarcity of land resources and the challenges of the natural environment heightened the importance of such issues. In these cases, the assembly sought not only to determine ownership but also to reach decisions that would preserve the internal balance of the community. Dimitri Bakradze notes that such matters were resolved according to traditional norms, with the aim of preventing conflict and protecting the common interest (Bakradze, 1987, p. 74). This indicates that property law in this context was not based on absolute ownership but on collective responsibility.

Another important category consisted of criminal cases, particularly those involving violence and homicide. In such situations, communal assemblies aimed to prevent cycles of revenge by employing mechanisms of compensation. In practice, this involved restitution, which was intended not only to satisfy the injured party but also to de-escalate conflict. Giorgi Kazbegi observes that the resolution of such cases was based on moral evaluation rather than solely on factual circumstances (Kazbegi, 1960, p. 45). This approach demonstrates that law was oriented toward restoring social harmony rather than merely imposing punishment.

A distinct category included family and inheritance disputes, encompassing issues such as marriage, divorce, kinship relations, and the transfer of property. In these matters, communal assemblies functioned not only as legal institutions but also as moral arbiters, seeking decisions that aligned with the ethical norms of the community. In such a framework, law was not directed toward the satisfaction of individual interests but toward the preservation of collective order.

Dimitri Bakradze emphasizes that in such cases, tradition prevailed over individual claims (Bakradze, 1987, p. 76). This observation clearly demonstrates that law in this context was grounded in shared values that defined the framework of social relations. Accordingly, the legal practice of Khikhani should be unders-

stood as a system based on collective norms, in which individual claims acquired validity only insofar as they did not contradict the common interest of the community.

Cases involving violations of public order—such as theft, insult, or the disregard of communal norms—were also of particular importance. In such instances, assemblies not only determined sanctions but also sought to reintegrate the offender into society, reflecting the rehabilitative nature of customary law.

Kazbegi emphasizes that the maintenance of public order was based on collective responsibility (Kazbegi, 1960, p. 47). This observation indicates that the purpose of law was not merely to punish violations but to preserve social unity and restore internal balance within the community. It was precisely this approach that ensured the effectiveness of legal practice, as it was grounded in social consensus rather than coercion.

A comprehensive analysis of these cases allows Khikhani Fortress to be understood as an active center of legal practice, where each decision contributed to the formation of normative precedent. Law in this context was neither static nor predetermined; rather, it evolved through concrete cases and continuously adapted to the needs of society. Thus, the legal space of Khikhani may be characterized as a dynamic and self-regulating system that integrated tradition, morality, and practical necessity.

A full understanding of Khikhani's legal practice requires its examination within the broader context of Georgian highland legal traditions, particularly in comparison with Svaneti and Mtiuleti, where customary law also played a significant role. Such comparative analysis makes it possible to identify both the shared features of a broader Caucasian legal model and the specific characteristics of the Khikhani system, thereby highlighting its uniqueness and historical significance.

In Svaneti, the legal system was closely tied to clan structures and the tradition of blood revenge, which gave it a distinctly repressive character. Conflict resolution often became a prolonged process and was not oriented toward the rapid restoration of social balance. This practice indicates that law in Svaneti was based on principles of honor and retribution. In contrast, the legal system of Khikhani was clearly oriented toward de-escalation and resolution through agreement, emphasizing its more flexible and mediatory nature.

Dimitri Bakradze, in describing legal practices in Adjara, notes that local order was based on traditional norms aimed at preserving internal social stability (Bakradze, 1987, p. 74). This observation stands in contrast to the Svan model, where the primary function of law was the legitimization of revenge. Accordingly, Khikhani's legal practice should be understood as a more balanced and consensus-based system.

In Mtiuleti, legal practice was also based on communal assemblies; however, the influence of military organization was more pronounced. Communal unity often functioned as a military unit, which imparted a stricter and more disciplined character to the legal system. Under such conditions, law was less flexible and more oriented toward ensuring collective security.

Giorgi Kazbegi notes that in mountainous regions, legal practice was often dependent on the form of community organization, and its military or social character determined the nature of legal norms (Kazbegi, 1960, p. 45). This observation allows us to conclude that the legal system of Khikhani was characterized more by a social orientation than by strict military discipline.

At the same time, the specificity of Khikhani's legal practice was conditioned by its location within the Ottoman administrative framework. This situation created the necessity for legal flexibility, as the local system was required to reconcile communal norms with imperial demands. It was precisely this factor that shaped its adaptive character, which was less evident in Svaneti and Mtiuleti, where legal systems were more closed and self-sufficient.

Donald Rayfield observes that in various mountainous regions of Georgia, customary law differed in its practical forms, yet shared a common social function, namely the maintenance of social stability (Rayfield, 2012, p. 213). This assessment enables us to interpret the legal system of Khikhani not as an isolated phenomenon but as a specific manifestation of a broader Caucasian legal tradition.

At the same time, Khikhani's legal practice is distinguished by a more pronounced mediatory function, which implies the resolution of conflicts through agreement and compromise. In contrast to regions where law was often associated with principles of revenge and coercion, priority here was given to the restoration of social balance. This feature defines its consensus-based character and grants it a high degree of adaptability.

Thus, Rayfield's observation allows us to evaluate Khikhani's legal system as a specific variant of the Caucasian legal model, grounded not only in custom but also in its interpretation as a means of ensuring social stability and effective governance.

Accordingly, comparative analysis demonstrates that Khikhani's legal system differed from those of other mountainous regions through its flexibility, its orientation toward the peaceful regulation of conflicts, and its capacity for adaptation. It integrated communal law with broader political realities, thereby acquiring distinctive significance. Such a system ensured not only legal order but also a higher degree of social stability, which defined the uniqueness of Khikhani Fortress as a legal center.

The actual functioning of communal law associated with Khikhani Fortress is most clearly revealed through the analysis of concrete historical practices. Although written documentation on such cases is limited, ethnographic descriptions and travelers' observations allow us to reconstruct the general model of legal mechanisms and to identify typical cases that reflect the activity of communal assemblies.

One of the most common legal categories consisted of disputes related to the use of pastures and land, which were particularly acute in the mountainous environment of Upper Adjara. The scarcity of resources and the complex geographical conditions often led to conflicts between neighboring communities over boundaries, grazing areas, and the use of natural resources. Such disputes were not purely economic in nature; they were directly connected to the foundations of communal existence and social stability.

Dimitri Bakradze notes that in such cases, decisions were made with the participation of community elders and were aimed at achieving peaceful resolution (Bakradze, 1987, p. 74). This observation indicates that law in this context did not rely on unilateral decision-making or coercive mechanisms. Rather, it represented the outcome of collective deliberation, in which the common interest of the community was decisive.

This practice demonstrates that Khikhani's legal system was based on the principle of compromise, the aim of which was not to determine winners and losers but to de-escalate conflict and restore social balance. It is precisely in this context that the distinctive nature of customary law becomes evident, differing from formal legal systems in that it prioritizes agreement over sanction. Accordingly, disputes over land and pastures within Khikhani's legal practice should be understood not merely as economic conflicts but as mechanisms for regulating social relations and ensuring communal stability.

Such practices allow us to conclude that, under Ottoman rule, Khikhani Fortress functioned as a space of arbitration, where parties presented their positions and final decisions were based not only on factual circumstances but also on the collective interests of the community. In this way, legal practice acquired collective legitimacy.

Another important category consisted of criminal conflicts, particularly cases of homicide and serious injury, which posed the most serious threat to communal order. Such cases extended beyond individual wrongdoing and endangered the entire social structure, as they carried the risk of triggering cycles of revenge. For this reason, the primary objective of customary law was not merely to respond to crime but to prevent escalation and restore social balance.

Giorgi Kazbegi points out that in such cases, particular importance was attached to mediation and the achievement of agreement with the injured party (Kazbegi, 1960, p. 45). This observation demonstrates that law in this context was not based solely on punishment; rather, it functioned as a mediatory process aimed at de-escalating conflict and preserving internal cohesion within the community.

Typical legal practice in such cases involved the convening of a communal assembly, where not only the issue of the offender's responsibility was considered, but also the means of reducing existing tensions. In the decision-making process, particular importance was attached to mechanisms of compensation, which included material or symbolic restitution to the injured party. This practice indicates that the primary aim of law was not the imposition of repressive sanctions, but the restoration of disrupted social balance.

Such an approach clearly distinguishes the legal system of Khikhani from those models in which criminal law is based on punishment and coercion. Here, law functioned as a mechanism of social regulation that sought to replace the principle of revenge with forms of agreement and compensation. It is precisely in this context that the mediatory nature of customary law becomes evident, ensuring communal stability and the management of conflicts under conditions of minimal confrontation.

A third category of cases was related to family and inheritance relations, which constituted one of the key domains of communal law. In such situations, the communal assembly functioned simultaneously as a moral and legal institution, indicating the inseparable connection between law and ethics. In the process of decision-making, priority was given not to individual demands but to tradition, which determined the preservation of the internal structure of the family and the broader social order.

Dimitri Bakradze notes that in matters of inheritance, tradition prevailed over individual claims (Bakradze, 1987, p. 76). This observation clearly demonstrates that law in this sphere was grounded in collective values and aimed at maintaining social stability. Accordingly, the resolution of inheritance disputes was not limited to the distribution of property; it also involved preserving the internal balance of the family and the overall order of the community.

The analysis of such legal practices shows that the decisions of communal assemblies served not only to resolve specific disputes but also to harmonize social relations. It is precisely in this context that the distinctive function of customary law becomes evident, as it integrates legal and ethical dimensions.

Significant importance was also attached to cases involving violations of social norms, such as theft, insult, or disregard for communal rules. In such cases, law did not merely define sanctions; it aimed at reintegrating the offender into society and restoring disrupted social ties. Giorgi Kazbegi notes that in similar situations, sanctions were oriented toward reintegration rather than complete isolation of the offender (Kazbegi, 1960, p. 47). This assessment points to the rehabilitative character of law, distinguishing it from repressive models.

Typical legal practice in such cases involved restitution and the expression of remorse by the offender, which was perceived as a necessary condition for the restoration of social order. This approach confirms that customary law within the legal space of Khikhani functioned as a rehabilitative and consensus-based system, whose primary aim was not only the restoration of justice but also the preservation of social unity.

The examination of such legal mechanisms reveals several fundamental principles: first, law was based on collective deliberation; second, decisions were oriented toward the de-escalation of conflict; third, the primary objective of law was the preservation of social balance rather than merely the punishment of the offender.

Thus, the practice of communal law associated with Khikhani Fortress should be evaluated as a living and flexible system that evolved on the basis of concrete cases and adapted to the needs of society. The presented examples demonstrate that law in this context functioned as a collective mechanism that ensured not only order but also the stability of the social system.

Moral Authority as the Foundation of Governance

The functioning of Khikhani Fortress was closely connected to a specific form of governance that was based not only on the physical resources of power but also on moral authority, traditional legitimacy, and

social recognition. Within such a system, the position of the ruler was not defined solely by formal status; rather, it represented a continuously validated practice grounded in the perception of justice and the ability to maintain order.

In this context, the foundation of authority was trust, which was established not through mechanisms of coercion but through just and measured governance. The ruler was expected to act as a mediator, to listen to the opinions of community members, and to make decisions with consideration for the collective interest. This form of governance reduced the risk of conflict escalation and ensured the preservation of social stability.

The practical implementation of this system is particularly evident in the activity of the Khimshiashvili family, especially in the cases of Selim and Sherif Khimshiashvili, whose governing practices were based on a balanced integration of power and law. Selim Khimshiashvili, who operated as both a military and political leader, established his authority not only through force but also through responsibility toward the community and adherence to the principle of justice. His activity demonstrates that governance in this context was functional rather than purely dominant, which in turn secured its legitimacy in the eyes of the local population.

The governing practice of Sherif Khimshiashvili reveals even more clearly the transformation of this system into an institutional form. His policy was oriented toward minimizing conflict, preserving communal law, and strengthening social consensus. This approach indicates that governance within the Khikhani space was not based solely on hierarchical control; rather, it functioned as a mediatory system that integrated tradition, law, and practical politics.

Dimitri Bakradze notes that in the mountainous regions of Adjara, the authority of rulers was grounded in their ability to maintain order and justice (Bakradze, 1987, p. 74). This observation fully corresponds to the governing practices of the Khimshiashvili family, which were based not on coercion but on legitimacy rooted in trust.

A similar perspective is advanced by Giorgi Kazbegi, who points out that in mountainous Adjara, the authority of a ruler was determined by the ability to ensure justice and social order (Kazbegi, 1960, p. 45). This assessment emphasizes that governance was a function continuously confirmed in practice rather than merely a formal status.

In this process, Khikhani Fortress performed both symbolic and practical roles. It represented a space where governance became visible, concentrated, and institutionally formalized. It was here that communal assemblies were held, legal disputes resolved, and authority exercised, thereby granting the fortress particular significance as both a legal and political center.

Thus, Khikhani Fortress should be understood as a space in which power, law, and social trust functioned as an integrated system. The governing practices of Selim and Sherif Khimshiashvili represent the most vivid manifestation of this model, demonstrating that governance in this context was based not only on force but also on moral authority and collective legitimacy. It was precisely this model that ensured the sustainability of governance and the preservation of social stability.

The Coexistence of Ottoman State Law and Local Customary Legal System.

Under Ottoman rule, the existence of local law could not be entirely independent; however, the example of Khikhani Fortress demonstrates that the coexistence of imperial and communal legal orders was possible without sharp escalation of conflict. This situation indicates the presence of legal pluralism (Merry, 1988, p. 870; Berman, 1983), in which different normative systems functioned in parallel and, through interaction, achieved a practical balance.

In this context, imperial law provided the administrative and political framework that defined the general principles of governance and hierarchical relations. In contrast, local customary law supplemented this framework with social content and regulated everyday relations in a manner more closely aligned with the internal structure and value system of the community. This relationship was not equal in terms of the balance of power, yet it was not strictly subordinate either. Rather, it represented a flexible and negotiated system in which local governance managed to fulfill imperial demands without disrupting the internal order of the community.

Dimitri Bakradze notes that in the mountainous regions of Adjara, local order was largely based on traditional norms that governed the practical regulation of social relations (Bakradze, 1987, p. 74). This observation suggests that imperial law did not extend into all aspects of everyday life, making the preservation of local legal practices necessary.

At the same time, Giorgi Kazbegi emphasizes that the effectiveness of governance in mountainous regions depended on the consideration of local social interests (Kazbegi, 1960, p. 45). This assessment indicates that imperial administration was compelled, to some extent, to recognize the function of local law, as stable governance would have been impossible without it.

In this process, Khikhani Fortress played a key role as a space in which these two legal systems converged in practice. It functioned as a mediatory institutional center (Suny, 1994, p. 89; Rayfield, 2012, p. 213), where imperial requirements were adapted to local conditions and customary law assumed forms that were acceptable to central authority.

Thus, Khikhani Fortress should be understood as a space of legal and political mediation, where decisions were formulated in ways that simultaneously responded to the demands of imperial governance and the interests of local society. It was precisely this dual, yet mutually negotiated legal system that ensured the stability of governance and endowed Khikhani Fortress with particular significance as a legal and administrative center in southwestern Georgia.

Moreover, Ottoman legal practice itself recognized the importance of local order, particularly in peripheral regions where central control was limited. As Halil İnalcık notes, Ottoman administration often allowed local social norms to remain in force, provided that they did not contradict state interests (İnalcık, 1973, p. 114; Barkey, 2008, p. 112). This approach created the foundation for legal coexistence, which was especially relevant in the mountainous regions of southwestern Georgia.

In this context, imperial law provided an administrative and political framework that defined the general principles of governance and hierarchical relations (Quataert, 2005, p. 72). At the same time, local customary law supplemented this framework with social content and regulated everyday relations in a manner consistent with the internal structure and value system of the community. This relationship was not equal, yet neither was it strictly subordinate; rather, it was based on practical compromise and a negotiated balance.

Concrete confirmation of such legal coexistence can also be found in regional political agreements. For example, the Treaty of Kars, which regulated the political status of the South Caucasus, provided for the partial preservation of local administrative particularities (Treaty of Kars, 1921, Article VI). Although this document belongs to a later period, it reflects a longer-term practice in which legal and administrative diversity in the region was recognized as a factor of stability.

Dimitri Bakradze notes that in the mountainous regions of Adjara, local order was largely based on traditional norms that governed the practical regulation of social relations (Bakradze, 1987, p. 74). This observation indicates that imperial law did not penetrate all aspects of everyday life, which made the preservation of local legal practices necessary.

At the same time, Giorgi Kazbegi emphasizes that the effectiveness of governance in mountainous regions depended on the consideration of local social interests (Kazbegi, 1960, p. 45). This assessment demonstrates that imperial administration was compelled to recognize, to a certain extent, the function of local law, as stable governance would have been impossible without it.

In this process, Khikhani Fortress played a key role as a space where these two legal systems converged in practice. It functioned as a mediatory institutional center, in which imperial requirements were adapted to local conditions and customary law assumed forms acceptable to central authority.

Thus, Khikhani Fortress should be understood as a space of legal and political mediation, where decisions were formulated in a way that simultaneously responded to the demands of imperial governance and the interests of local society. It was precisely this dual, yet mutually negotiated legal system that ensured the stability of governance and endowed Khikhani Fortress with particular significance as a legal and administrative center in southwestern Georgia (Barkey, 2008; Merry, 1988).

Conclusion: Khikhani Fortress as an Integrated Institutional System of Legal Mediation, Legitimation, and Social Stability.

The historical, political, and legal analysis of Khikhani Fortress demonstrates that it represented not merely an element of military infrastructure, but a multifunctional institutional space in which defense, governance, and law were integrated into a unified system. Its significance was determined not only by its geostrategic location, but also by the fact that it functioned as a center for the implementation of customary law and the regulation of social order.

The study has shown that the communal assemblies associated with Khikhani Fortress performed the functions of legal formation, interpretation, and enforcement. Law in this context did not exist as a static and codified system; rather, it constituted a dynamic practice that evolved through concrete cases and adapted to the needs of society. In this process, decisive importance was attached to collective deliberation, moral evaluation, and the achievement of consensus, which ensured the legitimacy of law.

The typological analysis of legal practice has revealed that property, criminal, and family-inheritance disputes were regulated through distinct yet interrelated mechanisms. A common feature across all categories was that the aim of law was not limited to the formal resolution of disputes; instead, it was oriented toward restoring social balance and maintaining internal communal stability. This is particularly evident in the sphere of criminal law, where the use of compensation and mediation prevented cycles of revenge, while in cases involving violations of social norms, rehabilitative approaches reinforced the principle of social cohesion.

Comparative analysis with the legal systems of Svaneti and Mtiuleti demonstrates that Khikhani's legal practice was distinguished by flexibility and an orientation toward the peaceful resolution of conflicts. Unlike regions where law was often based on principles of revenge, coercion, or strict military discipline, the Khikhani system prioritized mediation, compromise, and collective agreement. This characteristic contributed to its higher level of effectiveness in maintaining social stability.

The specificity of Khikhani's legal model was largely shaped by its operation within the Ottoman administrative framework, which required the adaptation of local law to broader political realities. As a result, a hybrid legal system emerged, integrating communal traditions with the imperial context, while preserving internal autonomy and functional effectiveness.

Thus, Khikhani Fortress should be understood as an institutional center of customary law, in which law functioned as a flexible mechanism of social regulation. Its significance extends beyond the regional framework and allows it to be interpreted within the broader context of Caucasian legal traditions as an important

example of a mediatory and consensus-based model. This study confirms that such systems played a crucial role not only in maintaining legal order but also in ensuring the structural stability of society.

Under Ottoman rule, the existence of local law could not be entirely independent. Nevertheless, the example of Khikhani Fortress demonstrates that the coexistence of imperial and communal systems was possible without mutually exclusive conflict.

Imperial law provided the administrative framework, while local customary norms supplemented it with social content. This relationship was not equal, yet neither was it strictly subordinate. Local governance managed to fulfill imperial demands without disrupting the internal order of the community.

In this process, Khikhani Fortress functioned as a key space in which these two systems were reconciled. It was precisely here that practical decisions were formed, responding simultaneously to the requirements of central authority and the interests of local society.

References (APA 7)

Georgian Sources

Bakradze, D. (1987). *Archaeological travels in Guria and Adjara: With an atlas*. Batumi: Soviet Adjara.

Kazbegi, G. (1960). *Three months in Turkish Georgia*. Tbilisi: Publishing House of the Academy of Sciences of the Georgian SSR.

Foreign Monographs

Barkey, K. (2008). *Empire of difference: The Ottomans in comparative perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Berman, H. J. (1983). *Law and revolution: The formation of the Western legal tradition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

İnalçık, H. (1973). *The Ottoman Empire: The classical age 1300–1600*. London: Weidenfeld & Nicolson.

Lang, D. M. (1957). *The last years of the Georgian monarchy, 1658–1832*. New York: Columbia University Press.

Quataert, D. (2005). *The Ottoman Empire, 1700–1922*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rayfield, D. (2012). *Edge of empires: A history of Georgia*. London: Reaktion Books.

Suny, R. G. (1994). *The making of the Georgian nation*. Bloomington: Indiana University Press.

Journal Article.

Merry, S. E. (1988). Legal pluralism. *Law & Society Review*, 22(5), 869–896. <https://doi.org/10.2307/3053634>

Archival Sources.

Georgian National Archives (GNA), Tbilisi.

Başbakanlık Ottoman Archives (BOA), Istanbul.

Russian State Historical Archive (RGIA), Saint Petersburg.

ანა ლილუაშვილი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: analiluashvili1@gmail.com

ORCID:

აბსტრაქტი. ბათუმს მეტად მოხერხებული სატრანზიტო მდებარეობა და შავ ზღვაზე გამორჩეული ღრმაწყლოვანი ნავსადგური გააჩნია. ოსმალეთის იმპერიაში მოქცეული ქალაქის განვითარება ძალზე ნელი ტემპებით მიმდინარეობდა. ბათუმის განსაკუთრებულმა ბუნებრივმა პირობებმა იმთავითვე მიიქცია XIX საუკუნის დასაწყისიდან ამიერკავკასიაში შემოჭრილი რუსეთის ყურადღება. ბათუმის დაუფლება ცარიზმის ერთ-ერთ ძირითად სტრატეგიულ მიზანს წარმოადგენდა XIX საუკუნეში ოსმალეთთან წარმოებულ ომებში. თუმცა განზრახვის შესრულება რუსეთმა მხოლოდ 1877-1878 წლების ოსმალეთთან ომში გამარჯვების შემდეგ შეძლო. ჯერ სან-სტეფანოს, ხოლო შემდეგ ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებით ბათუმი რუსეთს გადაეცა პორტო-ფრანკოს - თავისუფალი სავაჭრო ნავსადგურის სტატუსით. ამიერიდან დაიწყო ბათუმის სწრაფი განვითარება, რაც განაპირობა ბაქოს ნავთობის მსოფლიო ბაზარზე ბათუმიდან ტრანზიტმა. რკინიგზის გაყვანამ, პორტის მშენებლობამ, ბაქო-ბათუმის ნავთობსადენის ამოქმედებამ მძლავრი ბიძგი მისცა ბათუმის სამრეწველო და სავაჭრო განვითარებას. სწრაფად იზრდებოდა ქალაქის მოსახლეობაც, ძირითადად მუშათა კლასის ხარჯზე. ყოველივე აღნიშნულმა განაპირობა XX საუკუნის დასაწყისიდან ბათუმის მძლავრ რევოლუციურ ქალაქად გადაქცევა. ნავთობის მსოფლიო ბაზარზე მიმდინარე ცვლილებები და რუსეთის იმპერიაში განვითარებული პოლიტიკური და ეკონომიკური პროცესები გავლენას ახდენდა ქალაქის მდგომარეობაზე.

XX საუკუნის 10-იანი წლებიდან პირველი მსოფლიო ომის მოახლოებამ კვლავ გამოიწვია ბათუმისადმი საერთაშორისო ინტერესის გაზრდა. უცხოეთის სპეცსამსახურების საქმიანობის გაძლიერება, კიდევ უფრო ამწვავებდა ისედაც რთულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ვითარებას ბათუმში. წარმოდგენილ ნაშრომში განხილულია პირველი მსოფლიო ომის წინ ბათუმში მიმდინარე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური პროცესები.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმი, ნავთობის ექსპორტი, პოლიტიკური პარტიები, სოციალ-დემოკრატები.

შესავალი. XIX საუკუნის ბოლო და XX საუკუნის დასაწყისი მეტად საინტერესო პერიოდია როგორც საქართველოს, ისე მისი რეგიონებისა და ქალაქების სოციალურ-პოლიტიკური განვითარების თვალსაზრისით. ბათუმის ბაქოს „ნავთობის კარიბჭედ“ გადაქცევამ, განსაზღვრა არა მხოლოდ ქალაქ ბათუმის ეკონომიკური, სოციალური, პოლიტიკური და კულტურული განვითარების ხასიათი და ტემპები, არამედ დიდი გავლენა მოახდინა საერთოდ ბათუმის ოლქის და შეიძლება ითქვას, მთელი დასავლეთ საქართველოს განვითარებაზე. ბაქო-ბათუმის სარკინიგზო ხაზის გაყვანამ, გამტარუნარიანი პორტის მშენებლობამ კიდევ უფრო თვალსაჩინო გახადა ბათუმის წარმატებები. მაგრამ XX საუკუნის დასაწყისიდან, ნავთობის მსოფლიო ბაზარზე მომხდარი ცვლილებები უარყოფითად აისახა ბათუმის ეკონომიკურ განვითარებაზე. უფრო მეტიც, მძიმე შედეგები იქონია ქალაქის განვითარებაზე: შემცირდა წარმოება, დაიხურა სამრეწველო საწარმოები, გაიზარდა უმუშევრობა. ამას დაერთო რუსეთის იმპერიაში განვითარებული პოლიტიკური პროცესები, რამაც

ბათუმში მუშათა დიდ მასას მოუყარა თავი. საგრძნობლად დაეცა ხელფასი, გაიზარდა სამუშაო დღე, მუშათა საბინაო პირობები კატასტროფული გახდა. აღნიშნულის შედეგად ბათუმის ოლქში ჩამოყალიბდა პოლიტიკური ორგანიზაციები და პარტიები, რომლებიც აქტიურად ჩაებნენ მხარის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია სოციალ-დემოკრატების, სოციალისტ-რევოლუციონერების, ეროვნულ-დემოკრატების პოლიტიკური პარტიები და მათი საქმიანობა.

900-იანი წლების ბოლოს დამთავრდა კრიზისის პერიოდი რუსეთის იმპერიაში და 10-იანი წლებიდან დაიწყო ეკონომიკური გამოცოცხლება. აღნიშნული ტენდენცია დამახასიათებელი იყო ბათუმისთვისაც. სამრეწველო განვითარებაში კვლავ წამყვანი ნავთობის ექსპორტთან დაკავშირებული საწარმოები იყო, თუმცა ისინი ადრინდელი დატვირთვით ვეღარ მუშაობდნენ. ვითარდებოდა სხვა დარგებიც. საერთოდ, ბათუმის განვითარება მის საპორტო-სატრანსპორტო ფუნქციასთან იყო დაკავშირებული.

ეკონომიკურმა აღმავლობამ გამოიწვია საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების გააქტიურებაც. პოლიტიკურ პარტიებს შორის, საზოგადოებაში გავლენითა და პოლიტიკური ორგანიზებულობით გამოირჩეოდა სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია და მისი ბათუმის კომიტეტი. ძირითადად იგი ხელმძღვანელობდა 1910-1914 წლებში ბათუმში მიმდინარე პოლიტიკურ გამოსვლებს.

1910-1914 წლები პირველი მსოფლიო ომის წინა პერიოდია. შესაბამისად, ბათუმის ოლქშიც, როგორც იმპერიის საზღვრისპირა რეგიონში აშკარა იყო უცხო ქვეყნების (განსაკუთრებით თურქი და გერმანელი) დაზვერვის სამსახურების გააქტიურება. აღნიშნულის გამო, კიდევ უფრო დაიძაბა მდგომარეობა ბათუმის ოლქში, ბათუმი მოექცა იმპერიალისტური სახელმწიფოების ინტერესის ცენტრში. აქ უპირისპირდებოდა ერთმანეთს რუსეთისა და ოსმალეთის (და არა მარტო მათი) იმპერიალისტური ინტერესები. საკმაოდ რთულ საშინაო-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ვითარებასთან ერთად საგარეო ფაქტორებმა არსებითი გავლენა მოახდინა 1910-1914 წლების ბათუმის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრების მიმდინარეობაზე.

წყაროებისა და ლიტერატურის მიმოხილვა. წარმოდგენილი ნაშრომი ეფუძნება შესაბამისი პერიოდის საარქივო დოკუმენტებს, პრესის მასალებს, მეშუარულ ცნობებს, გამოყენებულია ბათუმის ისტორიაზე ბოლო პერიოდში გამოცემული სამეცნიერო კრებულები და ისტორიოგრაფიის მონაცემები.

მეთოდოლოგია. ნაშრომში შესწავლილი პრობლემატიკის გათვალისწინებით გამოყენებულია კვლევის სხვადასხვა მეთოდები: წყაროს ანალიზი, ლოგიკური, შედარებითი, შედარებით-ისტორიული, სისტემური ანალიზი და სხვა.

დისკუსია. XX საუკუნის დამდეგს, მსხვილ კაპიტალისტებს შორის კონკურენციამ ბათუმში მწვავე ხასიათი მიიღო. წვრილი საწარმოები საბოლოოდ განადგურდა. მოწინავე ტექნიკით აღჭურვილმა კაპიტალისტურმა წარმოებამ განვითარების მაღალ დონეს მიაღწია. ნავთობის საექსპორტო ტარის წარმოების და თვით ექსპორტის უდიდესი ნაწილი მსხვილი მონოპოლიების ხელში გადავიდა.

მსხვილი ფაბრიკა ქარხნებისა და მათი მუშების რიცხვის მიხედვით ბათუმი ამიერკავკასიაში ჩამორჩებოდა მხოლოდ ბაქოსა და თბილისს. ბათუმი და მისი ოლქი რუსეთის იმპერიაში მოექცა კაპიტალისტურ ურთიერთობათა აქტიური განვითარების პერიოდში, რის გამოც იგი სწრაფი ტემპით დაწინაურდა და მალევე ამიერკავკასიის ერთ-ერთ მსხვილ სამრეწველო ცენტრად იქცა. ბათუმის ეკონომიკური დაწინაურების მიუხედავად XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე მძიმე იყო მუშათა შრომისა და საყოფაცხოვრებო პირობები. სწორედ ამ პერიოდში, ბათუმს სამუშაოს მაძიებელი გლეხობა მოაწყდა, რამაც შექმნა მუშახელის სიჭარბე. კონკურენციამ გააუარესა მათი მდგომარეობა. გაზეთი „კვალი“ იუწყებოდა: „უცქერის მექარხნე ამდენი სხვადასხვა ტომის ღარიბ-ღატაკ ხალხს, და რასაკვირველია იაფადაც ქირაობს და რატომ არ უნდა იქირაოს, როცა მუშები ეხვეწებიან:

ოღონდ დამიქირავე და რაც გინდა ის მომეციო, მუშები თვითონ ეცილებიან ერთმანეთს და ამის გამო მათ მდგომარეობა მიწასთან გასწორდა“ („კვალი“, №17, 1899).

XIX-XX საუკუნეთა მიჯნაზე საქართველოში საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოვიდა სხვადასხვა პოლიტიკური პარტია და მიმდინარეობა, რომელთაგან ყველაზე ანგარიშგასაწევ ძალად იქცა სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია.

სოციალ-დემოკრატიული წრეები დაარსდა ბათუმის სამრეწველო საწარმოებში-როტმილდისა და მანთაშევის ქარხნებში, რომელთა მუშახელი „თითქმის მხოლოდ ქართველობა... სოფლებიდან აყრილი და ბათუმს შემოხიზნული“ მუშები იყვნენ. ამიტომ აქ ერთიანი სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციის დაარსებას და მის აქტიურ საქმიანობას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ბათუმის ოლქსა და მთელს დასავლეთ საქართველოში, რევოლუციურ-განმანათავისუფლებელი მოძრაობის შემდგომი განვითარებისათვის. ორგანიზაციის ინტელიგენტი წევრები, რომელთაც ი. ჯუღაშვილი ხელმძღვანელობდა, ადგენდნენ და ავრცელებდნენ პროკლამაციებს, სხვა არალეგალურ ლიტერატურას.

XX საუკუნის დამდეგს პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოვიდა გაზეთების „ივერიისა“ და „ცნობის ფურცელი“-ს გარშემო შეკრებილი ჯგუფი (ა. ჯორჯაძე, გ. ლასხიშვილი, ს. ფირცხალავა და სხვ.) აირჩიეს ხელმძღვანელი კომიტეტი და დაიწყეს მუშაობა პარტიის შესაქმნელად. 1903 წელს პარიზში დაიწყეს გაზეთ „საქართველო“-ს გამოცემა. 1904 წლის აპრილში გაზეთ „საქართველო“-ს რედაქციამ იმ ქართველი ახალგაზრდების მონაწილეობით, რომლებიც საზღვარგარეთ სწავლობდნენ, მოიწვია ქენევაში კონფერენცია და დაარსა ქართველ სოციალისტ-ფედერალისტთა სარევოლუციო პარტია. სოციალისტ-ფედერალისტები ითხოვდნენ საქართველოს ავტონომიას ფედერალიზმის საფუძველზე მოწყობილი რუსეთის ფარგლებში. ქენევის კონფერენციის აქტიური მონაწილე იყო ბათუმელი დელეგატი ალ.გაბუნია. ორგანიზაციასთან ახლო კავშირი ჰქონდა სამუსლიმანო საქართველოში ეროვნული მოძრაობის ერთ-ერთ ლიდერს მემედ აბაშიძეს. ბათუმელი სოციალისტ-ფედერალისტები გახდნენ რეალური პოლიტიკური ძალა, რომელსაც დაეკისრა საკუთარი წვლილი შეეტანა მონარქიის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

სოციალ-დემოკრატიული და სოციალისტ-ფედერალისტური ორგანიზაციების გარდა, ბათუმის ოლქში მოქმედებდა სოციალისტ-რევოლუციონერების (ესერების), ებრაელთა პოლიტიკური ორგანიზაცია „ბუნდის“ და სომხური „დამნაკისტების“ პარტიული ორგანიზაციები. აგრეთვე „ხალხის კავშირის“, „მიწათმოქმედთა კავშირისა“ და „ქალაქების კავშირის“ წარმომადგენლობები (გოლიშვილი, 1996: 41-45).

900-იანი წლების დამდეგს სოციალისტ-რევოლუციონერთა ორგანიზაცია საქართველოში დამოუკიდებელი პარტიის სახით არ არსებობდა. ბათუმში იგი ადგილობრივ ჯგუფად სოციალისტ-ფედერალისტთა ორგანიზაციასთან მჭიდრო კავშირში მოქმედებდა და იდეოლოგიური მუშაობის თვალსაზრისით რუსეთში შექმნილი სოციალისტ-რევოლუციონერების (ესერების) პარტიის შემადგენელ ნაწილად ითვლებოდა.

ბათუმის ოლქში საქმიანობდა „დამნაკისტების“ სომხური ნაციონალისტური ორგანიზაცია. მისი წევრები ძირითადად შემოკრებილნი იყვნენ თბილისის კომერციული ბანკის ბათუმის განყოფილების გარშემო და დახმარებას უწევდნენ ოსმალეთიდან ჩამოსულ სომხებს დაბინავებასა და სამუშაოზე მოწყობაში, იარაღის შეძენასა და ფოთის თუ ბათუმის ნავსადგურებიდან ყარსში, არტაანსა და სხვა ადგილებში გამგზავრებაში (ასმხფ. 4, ს. 10: 45). „დამნაკისტების“ პარტია სოციალ-დემოკრატიული მიმართულების იყო და ძირითადად სომეხი მუშების ნაციონალისტურ ინტერესებს გამოხატავდა.

ებრაელ მუშათა საყოველთაო სოციალ-დემოკრატიული კავშირი „ბუნდი“-ს საქმიანობა ძირითადად ებრაელი პროლეტარების მდგომარეობას შეეხებოდა. „ბუნდელები“ ძირითადად ბათუმის

სამრეწველო საწარმოთა მუშებში საქმიანობდნენ. თავიანთი პროპაგანდით ისინი ცდილობდნენ რუსულ საზოგადოებაში გაეძლიერებინათ ებრაელთა სიყვარული, იმყოფებოდნენ ცარიზმის შოვინისტურ წრეებთან ალიანსში, ცდილობდნენ შუღლი ჩამოეგდოთ მაჰმადიან და ქრისტიან ქართველებს შორის (ასმხვ, 4, ს. 1520: 18).

XX საუკუნის დასაწყისიდან, განსაკუთრებით რუსეთის პირველი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის (1905-1907 წწ.) პერიოდში „ბათუმის რევოლუციური პროცესების ძირითადი მამოძრავებელი ძალები იყვნენ აქ არსებული პოლიტიკური პარტიები. ეთნიკური და სოციალური სიჭრელე ბათუმში განაპირობებდა სხვადასხვა ეროვნული და სოციალური ინტერესების გამომხატველი პოლიტიკური პარტიების არსებობას (გოგოლიშვილი, 2019: 73-74).

რუსეთის პირველი რევოლუციის დამარცხების შემდეგ, მწვავე პოლიტიკური რეპრესიების მიუხედავად, ბათუმის ოლქის პოლიტიკური პარტიები იატაკქვეშეთიდან განაგრძობდნენ საქმიანობას. იმ დროს აქტიურობდა მხოლოდ ორი პარტია: სოციალისტ-დემოკრატები და ფედერალისტები. ისინი ყოველ შესაძლებლობას იყენებდნენ რეჟიმის წინააღმდეგ საბრძოლველად XX საუკუნის 10-იანი წლებიდან რუსეთის იმპერიაში კვლავ გაძლიერდა რევოლუციური მოძრაობა. ბათუმის ოლქშიც „1913 წლიდან გაძლიერდა პოლიტიკური დაძაბულობა, რაც მოახლოებულ პირველ მსოფლიო ომს უკავშირდებოდა“ (აჭარა, 2024: 303).

ქუთაისის ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსის თანაშემწე ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს პოლიტიკური პარტიების საქმიანობის შესახებ აცნობებდა: „ბათუმში არსებობს სოციალ-დემოკრატებისა და ფედერალისტების პარტიები. მათი საქმიანობა ძირითადად უცხოეთიდან არალეგალური ლიტერატურის ჩამოტანასა და გავრცელებაში მდგომარეობს... ხშირია მათ შორის დაპირისპირება. მოსახლეობა სიმპათიით უფრო სოციალ-დემოკრატების მიმართ არის განწყობილი“ (სეა, ფ. 13, ს. 198: 81).

1910 წლის 20 ივნისს კავკასიის მეფისნაცვლის სახელზე გაგზავნილ ცნობაში აღნიშნულია სოციალ-დემოკრატების ტეროტისტული აქტების შესახებ. მიუხედავად ხელისუფლების მცდელობისა, უარყოფითად დაახასიათოს ამ პარტიის საქმიანობა და დააბრალოს სხვადასხვა დანაშაული, ამკარაა, რომ პარტიის ავტორიტეტი ხალხში საგრძნობლად იზრდებოდა. 1911-1912 წლიდან შეიმჩნეოდა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების გააქტიურება. გამოცოცხლდა ბათუმის ოლქის პრესა. იბეჭდებოდა მთავრობის მამხილებელი სტატიები, ხელისუფლება დევნიდა გაზეთებს, აწყობდა ჩხრეკებს რედაქციებში, აპატიმრებდა რედაქტორებს და აძევებდა ოლქის საზღვრებიდან, ხურავდა მისთვის არასასურველ გამოცემებს. ერთ-ერთი ასეთი გამოცემა იყო „ბათუმის გაზეთი“, რომელსაც ხელმძღვანელობდა სპირიდონ ჭელიძე (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, 2008: 342).

„ბათუმის გაზეთი“ თავის ფურცლებზე სისტემატურად და ფართოდ, მიუკერძოებლად აშუქებდა ბათუმის ოლქის, განსაკუთრებით კი ქალაქ ბათუმის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების აქტუალურ პრობლემებს. სწორედ ასეთი პოზიციის გამო, ხელისუფლება არ სწყალობდა მას (კარალიძე, 2012: 68). საბოლოოდ კი 1914 წლის 13 ივლისს, „ბათუმის გაზეთი“ აკრძალეს (სახალხო ფურცელი, 1914: №46).

1912 წელს ლენის ოქროს საბადოებში მომხდარმა მუშათა დახვრეტის ფაქტმა მთელ იმპერიაში მუშათა მოძრაობის მასობრივი გააქტიურება გამოიწვია. დიდი მღელვარება იყო ბათუმშიც („ბათუმის გაზეთი“, №116, 1912).

ხელისუფლება აქტიურად ჯაშუშურ საქმიანობას აძლიერებდა, გახშირდა „არასაკეთილსამედობის“ ბრალდებით მუშათა დაპატიმრებისა და გადასახლების შემთხვევები (აცსა, ფ. 1, ს. 454: 35).

1913 წელს ბათუმის ოლქში გაძლიერდა პოლიტიკური დაძაბულობა, რაც უშუალოდ უკავშირდებოდა მოახლოებულ ომს. XX საუკუნის დასაწყისიდან დაპირისპირება ევროპის დიდ სახელ-

მწიფოებს შორის სულ უფრო ღრმავდებოდა. ანტანტასა და სამთა კავშირის შორის სამხედრო კონფლიქტი გარდაუვალი ხდებოდა. „რუსეთის იმპერიის საგარეო პოლიტიკა, ისევე, როგორც გერმანიის, ინგლისის, საფრანგეთის, ავსტრია-უნგრეთის, იტალიის საგარეო პოლიტიკა ომის თავიდან აცილებისკენ არ იყო მიმართული. დიდი სახელმწიფოები ცდილობდნენ სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკების შექმნით მოეგვარებინათ ურთულესი საერთაშორისო პრობლემები. ევროპა მსოფლიო ომისკენ მიექანებოდა“ (გურული, 2021: 193) ხელისუფლების ჩინოვნიკთა აყველა მიმოწერა (ბათუმიდან ცენტრში თუ პირიქით) შეეხებოდა ოსმალეთთან ურთიერთობას და ოსმალეთის ემისრების გააქტიურებული საქმიანობის დაუყონებლივ აღკვეთას. ბათუმი მსოფლიოს დიდი ქვეყნების ყურადღების ცენტრში მოექცა. ამაზე მეტყველებდა გახშირებული ვიზიტები. ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორთან შეიქმნა შტაბი, რომელსაც ქალაქში ჩამოსულ ყველა უცხოელზე თვალთვალი დაევა. შტაბს ჰყავდა აგენტურის ფართო ქსელი, რომელშიც სხვადასხვა პროფესიის ადამიანებთან ერთად შედიოდა ოლქის ადმინისტრაციის წარმომადგენლები, პოლიციელები და ჟანდარმერიის წევრები. შტაბი საგანგებო ვითარებისთვის ემზადებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ უცხოელ აგენტებზე დაწესებული იყო თვალთვალი, ზოგ მათგანზე კონტროლი ვერ ხერხდებოდა, განსაკუთრებით იმათი, რომლებიც ოსმალეთიდან საზღვრის დარღვევით გადმოდიოდნენ. ბათუმში დაზვერვით საქმიანობას ეწეოდნენ თურქი, გერმანელი და ავსტრიელი აგენტები. უცხოელებმა შეძლეს თვით ბათუმის ოლქის ადმინისტრაციაში ჩინოვნიკების მოსყიდვა. ამ ცნობებით აღშფოთებული მეფისნაცვალმა, ავალდებულებდა გუბერნატორს, რომ მას სამსახურში მიეღო მხოლოდ პოლიტიკურად საიმედო ხალხი.

რუსეთის იმპერიის შინაგან საქმეთა სამინისტრო აფრთხილებდა კავკასიის მეფისნაცვალს მიეღო გადამჭრელი ზომები კავკასიაში ოსმალთა ძირგამომთხრელი საქმიანობის აღსაკვეთად.

ბუნებრივია, ბათუმის ოლქისადმი უმაღლესი ხელისუფლების ასეთი განსაკუთრებული ყურადღება იმით იყო გამოწვეული, რომ ოლქი უშუალოდ ესაზღვრებოდა ოსმალეთს.

პირველი მსოფლიო ომის მოახლოებასთან ერთად უკიდურესად დაიძაბა მდგომარეობა მთელ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. 1913 წლიდან ბათუმშიც მკვეთრად გაძლიერდა რევოლუციური მოძრაობა. იმავე დროს ბათუმში მოღვაწე სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის წევრის დავით ყიფშიძის ცნობით „ბათუმში მიმდინარე ფართოდ გაშლილი სამოქალაქო აქტივობები, გაცხარებული სამოქალაქო ინიციატივები „კულტურულ ომსაც“ წარმოადგენდა (ქავთარაძე, მანია, 2013: 65). იგივე დავით ყიფშიძე წერდა: „ქართველობა იღვიძებს, ირავმება კულტურული ომისთვის...“ (ქავთარაძე, 1992: 118).

1914 წელს ბათუმში რევოლუციური გამოსვლების გაძლიერებით აღინიშნა. ხელისუფლება შექმნილ მდგომარეობას საგანგებო მდგომარეობის გახანგრძლივებით პასუხობდა. „ბათუმის გაზეთი“ წერდა: „მუშათა მოძრაობა დღითი-დღე იზრდება, გაფიცვა სწრაფად ერთი ქარხნიდან მეორეს ედება... ყველგან სიცოცხლის ნიშნებია და ცხოვრებაც განახლების გზას ადგია“ („ბათუმის გაზეთი“, №8, 1914).

დასკვნა. XX საუკუნის 10-იანი წლები მეტად საინტერესო პერიოდია რეგიონის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური განვითარების თვალსაზრისით. ბათუმის ოლქში ჩამოყალიბდა პოლიტიკური ორგანიზაციები და პარტიები, რომლებიც აქტიურად ჩაებნენ მხარის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. პოლიტიკური პარტიების ინიციატივით მოწყობილმა მიტინგებმა, დემონსტრაციებმა და გაფიცვებმა უკიდურესად დაიძაბა პოლიტიკური მდგომარეობა ბათუმის ოლქში. რაც მთავარია, მთელი სიმძაფრით დადგა სოციალური პრობლემების გადაჭრის საკითხი. ეს პროცესები განვითარდა ბათუმის ოლქშიც. ეს პროცესები განსაკუთრებით აქტიური იყო ქალაქ ბათუმში.

პირველი მსოფლიო ომის წინ კიდევ უფრო დაიძაბა მდგომარეობა ბათუმის ოლქში. აქ კვლავ გადაიკვეთა რუსეთის, ოსმალეთის და ევროპის დიდი ქვეყნების ინტერესები. ოსმალებმა და მისმა

ევროპელმა მოკავშირეებმა, დიდი რაოდენობით შემოგზავნეს ემისრები სადაზვერვო საქმიანობის საწარმოებლად. უცხოელთა საქმიანობის გააქტიურება დაემთხვა მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების საფუძველზე გაძლიერებულ რევოლუციურ მოძრაობას. აღსანიშნავია, რომ შექმნილ ასეთ მწვავე საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ვითარებას, ქართველებმა ეროვნული ცნობიერების აღდგენისა და გაძლიერებისთვის წარმოებული უდიდესი ძალისხმევა დაუპირისპირეს.

ემისართა საქმიანობამ ნაწილობრივ ნაყოფიც კი გამოიღო, მაგრამ ქართველებმა ამ ფაქტს, ეროვნული ცნობიერების აღდგენისა და გაძლიერებისთვის წარმოებული უდიდესი ძალისხმევა დაუპირისპირეს.

ამდენად, 1900-იანი წლებისთვის რეგიონის მოსახლეობა უკვე მკაფიოდ აცნობიერებდა პროგრესული და დემოკრატიული ღრებულებების მნიშვნელობას, რაც ქალაქში სოციალური და პოლიტიკური მოძრაობის გააქტიურებისა და სოციალური სამართლიანობის მოთხოვნის გაძლიერების საფუძველად იქცა.

ბიბლიოგრაფია

აცსა, ფ. 1, ს.: აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი 1, აღწერა 1, საქმე 474.

ასმხფ. 4, ს. 10: აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი 4, საქმე 10, ს.1520.

აჭარა, 2024: აჭარა, უძველესი დროიდან თანამედროვეობამდე, მთავარი რედაქტორი როინ მაღაყმაძე, ბათუმი 2024.

„ბათუმის გაზეთი“, N8, 1914.

„ბათუმის გაზეთი“, N116, 1912.

გოგოლიშვილი, 1996: გოგოლიშვილი ოთარ, საზოგადოებრივ პოლიტიკური ვითარება ბათუმის ოლქში 1900-1914 წლებში, ქუთაისი 1996.

გოგოლიშვილი, 2019: გოგოლიშვილი ოთარ, ბათუმის ისტორიიდან, ქუთაისი 2019.

გურული, 2021: გურული ვახტანგ, საქართველოს ახალი ისტორია (1801-1918), წიგნი IV, თბილისი, 2021.

კარალიძე, 2012: კარალიძე ჯემალ, „ბათუმის გაზეთი“-ბათუმის ისტორიის მნიშვნელოვანი წყარო, ბათუმი, წარსული და თანამედროვეობა, II, ბათუმი 2012.

„კვალი“, N17, 1899.

„სახალხო საქმე“, N46, 1914

სეა, ფ. 13, ს. 198: საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 13, აღწერა 22, საქმე 198.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა, III, ბათუმი, 2008.

ქავთარაძე, 1992: ქავთარაძე ესმა, დავით ყიფშიძე (ცხოვრება და მოღვაწეობა) თბილისი, 1992.

THE SOCIO-POLITICAL SITUATION IN BATUMI 1910–1914

Ana Liluashvili

PhD Student at Batumi Shota Rustaveli State University

Email: analiluashvili1@gmail.com

ORCID:

Abstract: Batumi possesses an exceptionally advantageous transit location and a distinguished deep-water harbour on the Black Sea. Under Ottoman imperial rule, the city's development proceeded at a very slow pace. The particular natural conditions of Batumi attracted the attention of Russia - which had penetrated Transcaucasia from the early nineteenth century - from the outset. The seizure of Batumi constituted one of tsarism's principal strategic objectives in the wars waged against the Ottoman Empire during the nineteenth century; however, Russia was able to realise this ambition only following its victory in the Russo-Ottoman War of 1877–1878. By the decisions of the Congress of San Stefano and subsequently the Congress of Berlin, Batumi was transferred to Russia with the status of a *porto franco* - a free trade port. From this point onward, Batumi entered a period of rapid development, driven by the transit of Baku petroleum to world markets via the city. The construction of the railway, the development of the port, and the commissioning of the Baku–Batumi oil pipeline provided a powerful impetus to Batumi's industrial and commercial growth. The city's population likewise expanded rapidly, primarily through an influx of the working class. All of these factors contributed to Batumi's transformation, from the early twentieth century onward, into a major centre of revolutionary activity. Changes in global petroleum markets and the political and economic processes unfolding within the Russian Empire exerted a considerable influence on the city's condition.

From the 1910s onward, the approach of the First World War once again heightened international interest in Batumi. The intensification of foreign intelligence activities further exacerbated an already complex socio-political situation in the city. The present study examines the socio-political processes unfolding in Batumi on the eve of the First World War.

Keywords: Batumi; petroleum export; political parties; Social Democrats.

Introduction: The late nineteenth and early twentieth centuries constitute a particularly significant period with regard to the social and political development of Georgia, its regions, and its cities. Batumi's transformation into the "oil gateway" of Baku determined not only the character and pace of the city's economic, social, political, and cultural development, but also exerted a profound influence upon the broader development of the Batumi region and, it may be said, of western Georgia as a whole. The construction of the Baku–Batumi railway line and the development of a high-capacity port further consolidated these achievements. However, from the beginning of the twentieth century, shifts in the global petroleum market began to exert an adverse effect on Batumi's economic development. More significantly, the city experienced serious setbacks: industrial output declined, manufacturing enterprises closed, and unemployment rose. These difficulties were compounded by political processes unfolding within the Russian Empire, which drew large numbers of workers to Batumi. Wages fell substantially, working hours lengthened, and housing conditions for workers became catastrophic. As a result, political organisations and parties emerged in the Batumi region and became actively engaged in the public life of the area. Particularly noteworthy are the Social Democratic Party, the Socialist-Revolutionary Party, the National Democrats, and their respective activities.

By the late 1900s, the period of crisis within the Russian Empire had come to an end, and from the 1910s onward an economic revival commenced - a tendency equally characteristic of Batumi. In the sphere of industrial development, enterprises connected with petroleum export retained their leading role, though they were no longer able to operate at their former capacity. Other sectors also developed. In general, Batumi's development remained closely tied to its function as a port and transport hub.

Economic recovery also stimulated a revitalisation of socio-political life. Among the political parties, the Social Democratic Workers' Party and its Batumi Committee distinguished themselves by their influence in society and their organisational capacity, effectively directing the political movements that took place in Batumi between 1910 and 1914.

The years 1910–1914 constitute the pre-war period preceding the First World War. Accordingly, within the Batumi region - as a frontier territory of the empire - the intensification of foreign intelligence activities, particularly those of Turkish and German services, was clearly perceptible. This further heightened tensions in the Batumi region, which found itself at the centre of competing imperialist interests. The rival imperialisms of Russia and the Ottoman Empire - and not theirs alone - confronted one another directly in this arena. In addition to a complex domestic economic and political environment, external factors exerted a substantial influence on the course of socio-political life in Batumi during the period 1910–1914.

Sources and Literature Review: The present study is grounded in archival documents from the relevant period, press materials, and memoir accounts. Use has also been made of scholarly collections on the history of Batumi published in recent years, as well as historiographical data.

Methodology: In accordance with the problematic issues examined in the study, various research methods have been employed: source analysis, logical analysis, comparative analysis, comparative-historical analysis, systematic analysis, and others.

Discussion: At the turn of the twentieth century, competition among large-scale capitalists in Batumi assumed an acute character. Small enterprises were definitively eliminated. Capitalist production, equipped with advanced technology, attained a high level of development. The manufacture of export containers for petroleum, and the export trade itself, passed largely into the hands of major monopolies.

In terms of the number of large factories and their workforces, Batumi ranked behind only Baku and Tbilisi within Transcaucasia. Batumi and its surrounding region were incorporated into the Russian Empire during a period of active capitalist development, which enabled it to advance at a rapid pace and soon to become one of the major industrial centres of Transcaucasia. Notwithstanding Batumi's economic progress, the working and living conditions of the labouring population at the turn of the nineteenth and twentieth centuries were extremely harsh. It was precisely during this period that a large influx of peasants seeking employment descended upon Batumi, creating a surplus of labour. Competition further deteriorated their circumstances. The newspaper *Kvali* reported: "The factory owner surveys this multitude of impoverished people of so many different origins and naturally hires them cheaply - and why should he not, when workers beg him: just hire me and give me whatever you like - the workers compete with one another, and as a result their condition has been reduced to the lowest depths" (*Kvali*, No. 17, 1899).

At the turn of the nineteenth and twentieth centuries, various political parties and movements emerged on the public and political stage in Georgia, of which the Social Democratic Workers' Party became the most significant force.

Social Democratic circles were founded within Batumi's industrial enterprises - the Rothschild and Mantashev refineries - whose workforce consisted of workers who were "almost entirely Georgian... displaced from villages and seeking refuge in Batumi." The establishment of a unified Social Democratic organisation in this milieu and its active operation therefore held considerable importance for the further develop-

ment of the revolutionary and liberation movement in the Batumi region and throughout western Georgia. The organisation's intellectual members, led by I. Jughashvili, drafted and disseminated proclamations and other clandestine literature.

At the opening of the twentieth century, a group assembled around the newspapers *Iveria* and *Tsnobi* Purtseli (A. Jorjadze, G. Laskhishvili, S. Pirtskhalava, and others) emerged onto the political scene. They elected a directing committee and commenced efforts to establish a party. In 1903, publication of the newspaper *Sakartvelo* (Georgia) began in Paris. In April 1904, the editorial board of *Sakartvelo*, with the participation of young Georgians studying abroad, convened a conference in Geneva and founded the Georgian Socialist-Federalist Revolutionary Party. The Socialist-Federalists demanded Georgian autonomy within a Russian state organised on federal principles. The Batumi delegate Al. Gabunia was an active participant in the Geneva Conference. Memed Abashidze, one of the leaders of the national movement in Muslim Georgia, maintained close ties with the organisation. The Batumi Socialist-Federalists became a genuine political force, charged with contributing to the struggle against the monarchy.

In addition to the Social Democratic and Socialist-Federalist organisations, the Batumi region was home to organisational branches of the Socialist-Revolutionaries (SRs), the Jewish political organisation the Bund, and the Armenian Dashnaktsutyun party. Representatives of the People's Union (*Khalkhis Kavshiri*), the Peasants' Union (*Mitsatmoqmedta Kavshiri*), and the Cities' Union (*Kalakebis Kavshiri*) were also active in the region (Gogolishvili, 1996: 41–45).

At the beginning of the 1900s, the Socialist-Revolutionary organisation in Georgia did not exist as an independent party. In Batumi it operated as a local group in close association with the Socialist-Federalist organisation, and in ideological terms was regarded as a constituent part of the Socialist-Revolutionary (SR) Party as constituted in Russia.

The Armenian nationalist organisation Dashnaktsutyun operated in the Batumi region. Its members were concentrated primarily around the Batumi branch of the Tiflis Commercial Bank and provided assistance to Armenians arriving from the Ottoman Empire in finding accommodation and employment, acquiring weapons, and departing from the ports of Poti or Batumi for Kars, Artahan, and other destinations (ASMHF, f. 4, d. 10: 45). The Dashnaktsutyun party was social-democratic in orientation and primarily expressed the nationalist interests of the Armenian working class.

The activities of the General Jewish Labour Union - the Bund - pertained primarily to the condition of the Jewish proletariat. The Bundists operated principally among workers in Batumi's industrial enterprises. Through their propaganda they sought to foster sympathy for Jews within Russian society; they maintained an alliance with chauvinist circles within tsarism, and endeavoured to foment discord between Muslim and Christian Georgians (ASMHF, f. 4, d. 1520: 18).

From the beginning of the twentieth century - and particularly during the period of Russia's first bourgeois-democratic revolution (1905–1907) - "the main driving forces of Batumi's revolutionary processes were the political parties then active in the city." The ethnic and social diversity of Batumi's population gave rise to a multiplicity of political parties representing various national and social interests (Gogolishvili, 2019: 73–74).

Following the defeat of Russia's first revolution, and despite severe political repression, the political parties of the Batumi region continued their activities from underground. At that time, only two parties remained active: the Social Democrats and the Federalists. They exploited every available opportunity to resist the regime. From the 1910s onward, the revolutionary movement within the Russian Empire once again intensified. In the Batumi region as well, "political tension increased from 1913 onward, a development linked to the approaching First World War" (Adjara, 2024: 303).

The assistant to the head of the Kutaisi Gendarmerie Directorate informed the Military Governor of the Batumi region regarding the activities of political parties: "In Batumi there exist the Social Democratic and Federalist parties. Their activity consists primarily in the importation and distribution of illegal literature from abroad... Confrontations between them are frequent. The population is more sympathetically disposed toward the Social Democrats" (SEA, f. 13, d. 198: 81).

A report dispatched on 20 June 1910 to the Viceroy of the Caucasus noted the terrorist acts attributed to the Social Democrats. Notwithstanding the authorities' efforts to cast the party's activities in a negative light and to charge it with various criminal offences, it is evident that the party's authority among the population was growing appreciably. From 1911–1912 onward, a revitalisation of socio-political life became discernible. The press of the Batumi region was reinvigorated. Articles exposing the government were published; the authorities persecuted newspapers, conducting searches in editorial offices, arresting editors, expelling them from the region, and closing publications deemed undesirable. One such publication was the *Batumis Gazeti* (Batumi Newspaper), directed by Spiridon Chelidze (Essays on the History of South-Western Georgia, III, 2008: 342).

The *Batumis Gazeti* systematically and extensively, and with impartiality, covered the pressing problems of the socio-political, socio-economic, and cultural life of the Batumi region - and of the city of Batumi in particular. It was precisely on account of this editorial stance that the authorities showed it no favour (Karalidze, 2012: 68). The newspaper was ultimately banned on 13 July 1914 (Sakhalkho Purtseli, 1914: No. 46).

The shooting of workers at the Lena goldfields in 1912 provoked a mass intensification of the workers' movement throughout the empire. Considerable unrest was also felt in Batumi (*Batumis Gazeti*, No. 116, 1912). The authorities actively intensified surveillance operations; arrests and exilings of workers on charges of "unreliability" became more frequent (ACSA, f. 1, d. 454: 35).

In 1913, political tension in the Batumi region intensified sharply, in direct connection with the approaching war. From the early twentieth century onward, the antagonism among Europe's great powers had been deepening steadily. Armed conflict between the Entente and the Triple Alliance was becoming inevitable. "The foreign policy of the Russian Empire - like that of Germany, England, France, Austria-Hungary, and Italy - was not directed toward the avoidance of war. The great powers sought to resolve the most complex international problems through the creation of military-political blocs. Europe was hurtling toward world war" (Guruli, 2021: 193). All official correspondence among government functionaries - both from Batumi to the centre and in the reverse direction - concerned relations with the Ottoman Empire and the imperative of immediately suppressing the intensifying activities of Ottoman emissaries. Batumi found itself at the centre of the attention of the world's major powers, as evidenced by a growing number of visits. A staff headquarters was established under the Military Governor of the Batumi region, charged with surveillance over all foreigners arriving in the city. This headquarters maintained an extensive network of agents comprising, alongside individuals of various occupations, representatives of the regional administration, police officers, and members of the gendarmerie. The headquarters was preparing for an emergency situation. Although foreign agents were subject to surveillance, control over certain individuals proved impossible - particularly those who crossed into the region illegally from the Ottoman Empire. Turkish, German, and Austrian agents were engaged in intelligence activities in Batumi. Foreign actors succeeded in bribing officials within the Batumi regional administration itself. The Viceroy, outraged by these reports, obliged the Governor to employ only politically reliable personnel.

The Ministry of Internal Affairs of the Russian Empire warned the Viceroy of the Caucasus to take decisive measures to suppress subversive Ottoman activity in the Caucasus.

It is naturally the case that such exceptional attention on the part of the supreme authorities to the Batumi region was prompted by the fact that the region shared a direct border with the Ottoman Empire.

As the First World War drew closer, the situation throughout south-western Georgia became extremely tense. From 1913 onward, the revolutionary movement in Batumi also intensified sharply. According to David Kipshidze - a member of the Socialist-Federalist Party active in Batumi at that time - "the broadly unfolding civic activities and vigorous civic initiatives taking place in Batumi also constituted a 'cultural war'" (Kavtaradze, Mania, 2013: 65). The same David Kipshidze wrote: "The Georgian people are awakening, marshalling themselves for a cultural war..." (Kavtaradze, 1992: 118).

The year 1914 in Batumi was marked by an intensification of revolutionary activity. The authorities responded to the prevailing situation by prolonging the state of emergency. The Batumis Gazeti wrote: "The workers' movement grows day by day; a strike swiftly spreads from one factory to another... Signs of life are everywhere, and life itself is on the path of renewal" (Batumis Gazeti, No. 8, 1914).

Conclusion: The 1910s constitute a particularly significant period from the perspective of the socio-political development of the region. In the Batumi region, political organisations and parties were established that became actively engaged in the public life of the area. Rallies, demonstrations, and strikes organised on the initiative of political parties brought political tensions in the Batumi region to an extreme pitch. Most significantly, the question of resolving acute social problems arose with full urgency. These processes unfolded in the Batumi region as well, where they were especially pronounced in the city of Batumi itself.

On the eve of the First World War, the situation in the Batumi region became still more tense. The competing interests of Russia, the Ottoman Empire, and the major European powers once again converged at this point. The Ottomans and their European allies dispatched a large number of emissaries to conduct intelligence operations. The intensification of foreign activities coincided with a revolutionary movement strengthened by severe socio-economic grievances. It is notable that Georgians opposed this acute socio-political situation with an immense effort directed toward the restoration and consolidation of national consciousness.

The activities of foreign emissaries did produce some results; however, Georgians countered this with a determined and sustained effort toward the restoration and reinforcement of national awareness.

Thus, by the 1900s the population of the region had developed a clear understanding of the significance of progressive and democratic values - a realisation that became the foundation for the intensification of social and political movements in the city and for growing demands for social justice.

References

- ach'aris tsent'raluri sakhelmts'ipo arkivi, pondi 1, aghts'era 1, sakme 474.
ach'aris sakhelmts'ipo muzeumis khelnats'erta pondi 4, sakme 10.
asmkhp, 4, s.1520.
„batumis gazeti“, N8, 1914.
„batumis gazeti“, N116, 1912.
„k'vali“, N17, 1899.
„sakhalkho sakme“, N46, 1914
sakartvelos erovnuli arkivi, pondi 13, aghts'era 22, sakme 198.
ach'ara, udzvelesi droidan tanamedroveobamde, mtavari redakt'ori roin malaqmadze, batumi 2024.
gogolishvili, 1996: gogolishvili otar, sazogadoebriv p'olit'ik'uri vitareba batumis olkshi 1900-1914 ts'lebshi, kutaisi 1996.
gogolishvili, 2019: gogolishvili otar, batumis ist'oriidan, kutaisi 2019.
guruli, 2021: guruli vakht'ang, sakartvelos akhali ist'oria (1801-1918), ts'igni IV, tbilisi, 2021.

k'aralidze, 2012: k'aralidze jemal, „batumis gazeti“-batumis ist'oriis mnishvnelovani ts'qaro, batumi, ts'arsuli da tanamedroveoba, II, batumi 2012.

samkhret-dasavlet sakartvelos ist'oriis nark'vevebi, ach'ara, III , batumi, 2008.

kavtaradze, 1992: kavtaradze esma, davit qipshidze (tskhovreba da moghvats'eoba) tbilisi, 1992.

აბსტრაქტი. XIX-XX საუკუნეთა მიჯნაზე გურია მოიცვა ამერიკაში გამგზავრების სურვილმა, ამის მიზეზი იყო სარფი და თავის გამოჩენა. მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს ბათუმში ჩამოდის ამერიკის საერთაშორისო ცირკის წარმომადგენელი თომას ოლივერი. იგი დაბინავდა ამერიკის ბათუმელ კონსულთან ჯეიმს ჩემბერსთან. მისი ჩამოსვლის მიზანი იყო მოჯირითეთა შერჩევა. თომას ოლივერმა კონსულთან გაიცნო ზემო ჩიბათელი კირილე ჯორბენაძე, რომელმაც დახმარება აღუთქვა. წამოვიდნენ ლანჩხუთში გზად შეიარეს სოფელ ბახვში ცხენოსნობაში განთქმულ ივანე მახარაძის ოჯახში. გადაწყდა, რომ გუნდს შეკრავდნენ. 1893 წელს გავიდა გურულ მოჯირითეთა პირველი ჯგუფი ამერიკაში. აქედან მოყოლებული თითქმის 30 წლის განმავლობაში 150 მეტი ქალბატონი და მამაკაცი 105 ჯერ იყვნენ უცხოეთში, რომელთაც თავისი საშემსრულებლო ოსტატებით აღფრთოვანებაში მოჰყავდათ მაყურებელი. ამერიკელ მკვლევარი დი ბრაუნი წერდა: „ჯირითობა როდესოც შემოვიდა კახაკების დასიდან, დაიტერესდნენ რა კახაკთა ტრიუკებით, რომლებიც სრულდებოდა გაჭენებულ ცხენზე, ვესტერნმა კოვბოება, მალე წარუდგინეს მისი სახე სხვაობა ამრეკულ როდესოც“. გურულ მოჯირითეების საზღვარგარეთული ტურნეების შესახებ მრავალი კვლევა, ნაშრომი მიეძღვნა როგორც ქართველი, ისე უცხოელი ისტორიკოსების მიერ. დღეს უკვე ცნობილია, რომ ესენი კახაკები კი არა ქართველი-გურული მოჯირითეები იყვნენ.

საკვანძო სიტყვები: ჯირითი, მოჯირითეები, კახაკები, ამერიკული როდესო.

როგორც უცხოელი, ისე ქართული წყაროები მოწმობენ, რომ საქართველო მხედრული ტრადიციების ქვეყანას წარმოადგენდა. აქ გავრცელებული იყო ცხენოსნობის სხვადასვა სახეობა - დოდი. ცხენოსნური თამაშები, ყაბახი, ისინდი, ჯირითი და სხვა.

ცხენის კულტის არსებობა მიუთითებს, რომ ძვ. წ. II-I ათასწლეულებში ბალთებზე შემორჩენილი გამოსახულება, ხის ურიკები, ცხენის რიტუალური სამარხები, კოლხეთში, ნაოხვამუში აღმოჩენილი ჯიშიანი ცხენის ფიგურა, ადასტურებს, რომ ქართველ ტომებს ცხენის მოშენება-გაწვრთნაში არ ყოლიათ ბადალი. ზღუდერის სამაროვანში ვერცხლის პინაკის ძირზე გამოსახული ცეცხლოვანი ბომონდის წინაშე მდგარი ტორმემართული მოოქროვილი ცხენი III საუკუნის მეორე ნახევრით თარიღდება.

რომაელი ისტორიკოსის დონ კასიოსის ცნობით, რომს სტუმრებია, ჩვენი საუკუნის 141 წელს ომის ღმერთისადმი მიძღვნილ დღესასწაულთან დაკავშირებით, იბერთა მეფე ფარსმან ქველი, დედოფალ ღადანათი, ვაჟიშვილი რადამისტიტა და ქართველი წარჩინებულები. მარსის მოედანზე ომის ღმერთისადმი მიძღვნილ გრანდიოზულ შეჯიბრებაში მონაწილეობა მიუღია ქართველებს - მეფე ფარსმან ქველისა და მისი ვაჟიშვილის, რომელთა ასპარეზობამ მთელი რომი აღაფრთოვანა თურმე. პატივისცემის ნიშნად იმპერატორ ანტონინე პიუსის ბრძანებით ბელონას ტაძარში, საუკურთხეველთან აღმართეს ცხენზე ამხედრებული ფარსმან ქველის ქანდაკება.

ალბათ, გადაჭარბებული არ იქნება თუ ვიტყვი, რომ ცხენთან შეზრდილი ჩაუქი და მკვირცხლი გურულები არ ღალატობდნენ წინაპრების საქმეებს და XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე თავიანთი

ვირტოზული გამოსვლებით ართობდნენ და ადაფრთოვანებდნენ ევროპელ თუ ამერიკელ მაყურებლებს.

სწორედ ამ თემაზე გვექნება საუბარი წინამდებარე სტატიში. გაგაცნობთ გურულ მოჯირითეთა თვგადასავლებს, რომლებიც იყვნენ ამერიკული შოუბიზნესის სათავეებთან.

გურულ მოჯირითეთა გამოსვლებს არაერთი წიგნი და გამოკვლევა მიუძღვნა.

ამ თემას შეეხნენ ქართველი და უცხოელი ისტორიკოსები, მკვლევარები, მათ შორის აკადემიკოსი ამირან ცამციშვილი, რეჟისორი და მწერალი ირაკლი მახარაძე, ეთნოგრაფი საზოგადო მოღვაწე თედო სახოკია, მწერალი ნინო ნაკაშიძე, კინო რეჟისორი ალექსანდრე წუწუნავა, რომელმაც გადაიღო ფილმი „ვინ არის დამნაშავე“.

განსაკუთრებით დიდი ღვაწლი და დამსახურება გურული მოჯირითეების წარმოჩინების საქმეში მიუძღვის ქართული წარმომავლობის ამერიკელს რიჩარდ ალექსის ჯორჯიან-გოგოხიას.

2000 წლამდე, გურულ მოჯირითეების უცხოეთში მოღვაწეობაზე მეტ-ნაკლებად ვიცოდი ზემოთ დასახელებული მკვლევარებისა და მწერლების მიერ გადმოცემული ისტორიებით. მაგრამ 2000 წლის სექტემბერში, როდესაც მე გავიცანი ბატონი ჯორჯიანი, კარდინალურად შეიცვალა ჩემი შეხედულება მათ შესახებ. რიჩარდ ჯორჯიანმა უდიდესი გავლენა იქონია ჩემზე და ჩავერთე მის მიერ შემოთავაზებულ კვლევა-ძიებაში.

ინტერეს მოკლებული არ იქნება გაგაცნოთ ის შეფასებები, რომლებიც გურულმა მოჯირითეებმა დაიმსახურეს. თედო სახოკია: „ამერიკის თვით საუკრთესო ცხენოსნებიც კი იძულებულნი დამხდარავ პირველობა დაელოცათ ჩვენებურთათვის“.

ველური დასავლეთის ცნობილი მკვლევარი დი ბრაუნი წერდა: „ჯირითობა როდესაც შევიდა, ხელაღებული, ყაჩაღანა კაზაკების დასიდა, დაინტერესდნენ რა, კაზაკების ტრიუკებით, რომლებიც სრულდებოდა გაჭენებულ ცხენზე, ვესტერნმა კოვბოებმა, მალე წარმოუდგინეს მისი სახესხვაობა ამერიკულ როდეს“.

150-ზე მეტი მოჯირითე გურული ქალი და კაცი, ყოველგვარი წერილობითი ჩანაწერების გარეშე წავიდნენ ამ ქვეყნიდან, მაგრამ ბედისწერის წყალობით კვალი დაამჩნიეს ცხოვრების გზას, შეიქმნა დავიწყებულ ხალხთა ამბები - ანუ ისტორია.

2000 წლის სექტემბერში სოფელ ბახვში რიჩარდ ჯორჯიანმა თქვა: ჩემი ამოცანა და საქართველოში ჩამოსვლის მიზანი ის არის, რომ მოვძებნო ოჯახური ისტორიები, ზეპირი გადმოცემები და დოკუმენტები, რათა დავანგრიო ყალბი ამერიკული მითი კაზაკების შესახებ. ამერიკელები, ხომ ამ ისტორიებს ამერიკული შოუბიზნესის დასაწყისად თვლიან და რაოდენ საამაყოა, რომ მის სათავეებთან სწორედ გურულები დგანან. მე დღეს სრულიად განსხვავებული ადამიანი ვარ იმისაგან, რაც აქამდე ვიყავი, უფრო მაღალი, სწორედ ამ სულიერმა მეტამორფოზამ გადამაწყვეტინა - უზარმაზარი ძალა, ენერგია, ფინანსები შემეწირა გურული ცხენოსნების თავგადასვლების წიგნად გამოცემისათვის, რომლებმაც არ იკმარეს თავიანთი საკედარო სოფელ- ქვეყანა და ახალ სამყაროში ცხენდაცხენ შეაბიჯეს“.

ვინ არის ჯორჯიანი?

მისივე სიტყვებით: ის არის სოფელ ფახლუანში (წალენჯიხის მუნიციპალიტეტი) დაბადებული ალექსი ესტატეს ძე გოგოხიას შვილიშვილი, ალექსი უცხოეთში გამგზავრებულ მრავალ ქართველთა რიცხვს მიეკუთნება, იგი ოპოზიციურად იყო განწყობილი რუსეთის საქართველოზე განხორციელებული დომინანტური პოლიტიკის მიმართ და თბილისის სასულიერო სემინარიის სტუდენტი აჯანყდა ამ რეჟიმის წინააღმდეგ, იგი სემინარიიდან გარიცხეს. 1893 წლის დეკემბერში ალექსი ამერიკის შეერთებულ შტატებში ჩავიდა. 1896 წელს და მომდევნო წლებში შეუერთა ლუკა ჩხარტიშვილის ბუფალო ბილის უაილდ უესტის და ველური მოჯირითეების კონგრესს. ყველაფერი დაიწყო ბახვით, ივანე მახარაძით ამბობს რიჩარდი.

1892 წელს უილიამ ფრედერიკ ქოუდიმ, რომელიც ბუფალო ბილის სახელთ არის ცნობილი, მოაწყო შოუ 10 ქართველი მოჯირითისათვის ლონდონში, ინგლისში, მოჯირითეთა შორის იყვნენ: ივანე მახარაძე, ლუკა ჩხარტიშვილი, დიმიტრეი მგალობლიშვილი, ვასო ჭყონია, დათა ჭყონია, ირაკლი ჭყონია, ლევან ჯორბენაზე, მოსე გიგინეიშვილი, ბესარიონ ცინცაძე და მელიტონ ცინცაძე. ისინი ლონდონში 1892 წელის 26 მაისს ჩავიდნენ. დედოფალმა ვიქტორიამ ბუფალო ბილს შემდეგი შინაარსის წერილი გაუგზავნა: „მისი აღმატებულება დიდად პატივცემული იქნება თუ უაილ უესტის მენეჯერები, როგორმე მოახერხებენ, მათ კაზაკი მოჯირითეების უინძორის სასახლეში მობრძანებას და ცხენზე უკუღმა ჯირითის ჩვენებას მისი აღმატებულებისათვის“.

თვით ბუფალო ბილთან მომუშავე პრესის აგენტები ქართველ და გურულ მოჯირეთეებს „რუს კაზაკებს“ უწოდებდნენ.

1893 წელს პირველად ჩავიდა ამერიკაში ქართველ მოჯირითეთა ორი ჯგუფი. ერთი ბუფალო ბილისათვის მუშაობდა მსოფლიო გამოფენაში, ხოლო მეორე ჯეიმს ბეილის საკუთრებაში მყოფ ადამ ფორეპას ცირკში. ადამ ფორეპას ჯგუფში 12 მოჯირითე შედიოდა. ამათგან ერთი ქალბატონი ფრიდა მგალობლიშვილი იყო.

ქართველები ბუფალო ბილის შოუში 1895-1899 წლებში მოღვაწეობდნენ, ისინი ყოველწლიურად საქართველოდან ნიუ-იორკში ჩადიოდნენ აპრილში და სეზონის ბოლომდე რჩებოდნენ, რაც ჩვეულებრივ ოქტომბრამდე გრძელდებოდა. სახლში ნოემბერში უკან ბრუნდებოდნენ.

ქართველთა პოპულარობამ იქამდე მიაღწია, რომ უაილდ უესტის ყველა შოუს სურდა, რომ მასში მონაწილეობა „რუს კაზაკებს“ მიეღოთ. 1900-1905 წლებში ქართველები ჯირითობდნენ 10 სხვადასხვა შოუში.

ბუალო ბილმა 1903 წელს თავისი შოუ კვლავ ჩაიტანა ინგლისში და 1906 წლამდე იმოგზაურა ევროპაში, ქართველი მოჯირითეები ამ შოუთი ეწვივნენ ინგლისს, საფრანგეთს, იტალიას, ავსტრიას, უნგრეთს, გერმანიასა და ბელგიას. რაც შეეხება დანარჩენ მოჯირითეებს ისინი სხვადასხვა შოუში მუშაობდნენ და მოგზაურობდნენ ამერიკის მასშტაბით. ქართველი მოჯირითეები არა მხოლოდ ევროპასა და ამერიკაში მოგზაურობდნენ, არამედ იყვნენ ამერიკაში, კანადაში, კუბაში. ასობით ქართველმა იმუშავა უცხოეთში 1892-1920 წლებში. ფრიდა იყო პირველი და ერთადერთი ქალი 1893 წლამდე, მაგრამ ბოლო წლებში სხვა ქალბატონებიც წავიდნენ და შეუერთდნენ მოჯირითეებს ამერიკაში.

დრო გადიოდა, ქართველები ყოველწლიურად ბრუნდებოდნენ შინ, ზოგი ამერიკაში რჩებოდა და მკვიდრდებოდა ნიუ-იორკსა და ჩიკაგოში, 1914 წლის მსოფლიო ომმა და 1917 წლის რუსეთის რევოლუციამ ხელი შეუშალა საქართველოსა და ამერიკას შორის მიმოსვლას. ამერიკაში მყოფ ქართველებს იქ დარჩენა მოუხდათ. ამგვარად ქართველთა კარიერა, როგორც უაილდ უესტის მოჯირითეების ფაქტიურად დასრულდა.

ისტორიამ მიიწვწყა ის ქართველი მოჯირითეები, რომლებიც მიემგზავრებოდნენ საზღვარგარეთ საზოგადოების გასართობად.

აკადემიკოსმა ამირან ცამციშვილმა 1950 წელს აღადგინა უცხოეთში მყოფი ქართველი მოჯირითეების ისტორიის მცირე ნაწილი. ის ესაუბრა რამდენიმე მოჯირითე ადამიანს, თუმცა ისინი ფაქტებთან მიმართებაში დაბნეულობას ამჟღავნებდნენ.

კვლავ რიჩარდ ჯორჯიანს მოუხმობ: „მე ვალში ვარ ქართველი და გურული ხალხის წინაშე, ამიტომაც დავასრულებ ჩემს წიგნს და გამოვცემ მამაცი ქალბატონებისა და ბატონების ისტორიას, რომლებმაც საცხენოსნო ხელოვნებით გააკვირვა მსოფლიო და სახელი მოიხვეჭეს 100-ზე მეტი წლის წინათ.“

წლების მანძილზე გარკვეული სახის კვლევებსა და ინფორმაციებს პერიოდულად ვაწვდიდი ბატონ რიჩარდს მისი მომავალი წიგნისათვის. კვლევებს ვაწარმოებდი, როგორც ოზურგეთის, ისე

ჩოხატაურისა და ლანჩხუთის მუნიციპალიტეტებში, პირადად ვეცნობოდი მოჯირითეთა ოჯახის წევრებს, რომლებიც მიაშობდნენ მეხსიერებაში შემრჩენილ ისტორიებს, გადმოცემებს. იყო შემთხვევები, როცა თავად მოსულან ჩემთან როგორც სამსახურში, ასევე სახლში. თბილისიდან სახლში მესტუმრა ლია მშვიდბაძე - იოსებ მშვიდლობაძის შვილიშვილი, ჯიმშეთ ლომაძის რძალი - მაგნოლია ლომაძე, იაგორ კოპლატაძე - მარკოზ ჟღენტის შვილიშვილი. გურამ ქართველიშვილი და სხვა. მოჯირითეთა შთამომავლებს, გადმოცემით ახსოვთ, წინპართა საოცარი თავგადასავლები, გვიჩვენებენ ფორგადასულ, მაგრამ მრავლისმეტყველ სურათებს, სასწაულებრივად, რომ გადაურჩნენ ჟამთა-სვლას, დღეს სიამაყით გვიამბობენ, თუმცა სიმართლე მათ შესახებ მარცვალ-მარცვალ შესაკრებია. რადგან ეს ისტორიები საუკუნეზე მეტს ითვლის.

მინდა თქვენი ყურადღება გავამახვილო რამდენიმე მათგანზე და გაგაცნოთ მათი თავგადასავალი.

კირილე ჯორბენაძე

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს კირილე ჯორბენაძის პიროვნება, რომელსაც ამერიკის საკონსულოს გამგებელს უწოდებდნენ.

კირილე ჯორბენაძის სახელთანაა დაკავშირებული გურულ მოჯირითეთა ასპარესზე გამოსვლის დასაწყისი. მისი შთამომავლებიდან ცოცხალია ზექია ჯორბენაძე ლაზარე ჯორბენაძის შვილი, კირილეს ძმისშვილი (რომელიც მე 2001 წლის ოქტომბერში მოვინახულე თავის სახლში ჩიბათში) და კირილე ჯორბენაძის შვილიშვილი ალექო ჯორბენაძე.

კირილე ჯორბენაძის უშუალო მონაწილეობით ხდებოდა გურულ მოჯირითეთა შერჩევა, რეკომენდაციების მიცემა და საზღვარგარეთ გამგზავრება, ახლობლები, მას ანტრეპრენიორადაც იხსენიებენ. დღემდე არსებული ლიტერატურა კი- ინგლისის „კონსულის ხელზე მოსამსახე ბიჭად“.

მოჯირითეთა შესარჩევად ბათუმში ჩამოვიდა ამერიკის ცირკის წარმომადგენელი თომას ოლივერი (1867-1943). იგი ამერიკის კონსულთან ჯეიმს ჩემბერსთან დაბინავდა. კონსულთან მოჯამაგირედ იდგა ზემო ჩიბათელი კირილე ჯორბენაძე. კირილემ როცა გაიგო საქმის ვითარება, ოლივერს მოჯირითეების შეგროვებაში დახმარება აღუთქვა. კირილემ ოლივერთან და ვიცე კონსულ პარი ბრიგსთან ლანჩხუთს მოაშურა, გზაზე სოფელ ბახვში მთელ გურიაში ცხენოსნობაში განთქმულ ივანე (დიდი) როსტომის ძე მახარაძე, მეტსახელად „მათრახა“-ს ოჯახში შეიარეს. მასთან მოლაპარაკება გამართე გადაწყდა სივანე გუნდს შეკრებდა. აქედან დაიწყო მოჯირითეების მრავალწლიანი ტურნე საზღვარგარეთ.

ამ ფაქტს ადასტურებს გაზეთ „ივერია“-ში (1892 წ. 12 ივნისი N124) დაბეჭდილი სტატია: „ამ ორი თვის წინ, ბათუმის კონსულთან საზღვარგარეთიდან მოვიდა მდიდარი კაცი, რომელსაც ჩვენში „ინგლისელ თავადს“ უწოდებენ, ამ კაცს კონსულთან მყოფი გურული, გრძელი სამოსით მორთული „სილაღიანად“ ძლიერ მოეწონა, მდიდარმა სთხოვა ამ ბიჭს: „თორმეტი შენისთანა გამოწყობილი მოთამაშე მიშოვე და თვეში გაგიჩენ ჩემი ხარჯით 50 მანეთს, წაგიყვან ჩვენს ქვეყანაში, ექვსი თვის შემდეგ, ისევ ჩემი ხარჯით აქვე მოგიყვანო“.

ქალბატონი ზექია ჯორბენაძე მიაშობს: „ზემო ჩიბათელ ჯორბენაძეებს სწავლულ გლეხებს უწოდებენ. ოჯახი, ადაც ახლა მე ვცხოვრობ ხუთი თაობა აღიზარდა. თავიდან ხუთი ძმა ერთად ცხოვრობდა. ცეკვა-სიმღერა, ჯირითი და თამაში ხუთივე ძმამ კარგად იცოდა, განსაკუთრებით რთული ილეთების შესრულებით გამოირჩეოდნენ ივანე და ლაზარე. ლაზარე აკეთებდა თავყირა - უნაგირზე ხელებით დგომას, ივანე იდგა უნაგირზე და ხმლებს ათამაშებდა.

ძმები ამერიკაში წასვლამდე ვარჯიშობდნენ ლუკა ჩხარტიშვილის ეზოში. ლუკა ჩხარტიშვილმა გააკაფა თავისი ეზოს ნაწილი, როლმელსაც „მონგრეულას“ ეძახდნენ. როგორც შემდეგ ლუკა ჩხარტისვილს რძალმა მითხრა, დღეს ამ „მონგრეულას“ ადგილას შვიდი ოჯახი სახლობსო. ლუკა

ჩხარტიშვილის ეზოში იდგა დიდი მსხლის ხე და ამ ხის ქვეშ საუბრობდნენ და გეგმებს ადგენდნენ ამერიკაში წასვლის შესახებ.

საზრვარგარეთ წასვლის მსურველი ძალიან ბევრი იყო. 18-25 წლის ჭაბუკები, რომელთა მიზანი იყო სარფი და თავის გამოჩენა. საზღვარგარეთიდან დაბრუნებულები კი ყვებოდნენ თავგადასავლებს, რაც კიგილევ უფრო ზრდიდა წამსვლელთა ინტერესს. „ვერ გავკეთდები კაცი თუ“ ეუბნებოდნენ ერთმანეთს, ყიდნენ ყველაფერს და იძენდნენ საჭირო ამუნიციას.

მსურველები თხოვნით მიმართავდნენ ლუკა ჩხარტიშვილს ჩაეწერათ ისინი მის გუნდში. ამის შესახებ ყოველდღიური ილუსტრირებული გაზეთი „კვალი“ 1897 წლის 9 მარტის ნომერში აქვეყნებდა პუბლიკაციას: „აგერ 5-6 წელიწადია, რაც ერთი გურულის ლუკა ჩხარტიშვილის ხელმძღვანელობით ყოველ წელს 6-9 კაცი მიემცზავრება გურიიდან ჩიკაგოში, ნიუ-იორკში გამოფენაზე, ბატონ ჩხარტიშვილს, ისეთი კაცები მიჰყავს, რომლებსაც ცეკვა და განსაკუთრებით ცხენზე თამაში იციან, თვითონ ჩხარტიშვილი ცხენზე თამაშში ისეა დახელოვნებული, რომ ვერც ერთი ცირკის მოთამაშე ვერ შეედრება და ყველას უკვირს, ამ სოფლად ცხენზე თამაში ასე როგორ შეისწავლა ამ კაცმაო, უცხოელებმა მას მიანდვეს მეთაურობა და დაავალეს აერჩია 8 კარგი მოთამაშე ბიჭი გამოფენაზე სათამაშოდ.

ამ ამბავმა ყველა სოფლის ბიჭი ფეხზე დააყენა, ყველამ მოინდომა წასვლა, მაგრამ ეს ხომ შეუძლებელი იყო მას მხოლოდ რვა კაცი სწირდებოდა. ამ ხუთ ექვს წელიწადში ჩხარტიშვილმა 50-მეტი პირი წაიყვანა უცხოეთში და შესანიშნავი ქალაქებში დაატარა.

კვლავ კირილე ჯორბენაძეს დაუბრუნდეთ. იგი 1887 წლიდან ამერიკის კონსულის კამერდინერია (ხელზე მოსამსახურე ბიჭი).

ალექო ჯორბენაძე - კირილე ჯორბენაძის შვილიშვილი გვიამბობს. კირილე ჯორბენაძე იმდენად კარგი მუშაკი ყოფილა, რომ მას ამერიკის საკონსულოს გამგებელს ეძახდნენო. ალექოს შემორჩენილი აქვს მოწმობა გაცემული კონსულ ჯონი ჩემბერსის მიერ შედგენილი რუსულ ენაზე: „მიეცა ეს მოწმობა ჩემს მიერ ოზურგეთის მაზრის ჩიბთის საზოგადოების მცხოვრებ კირილე მაქსიმეს ძე ჯორბენაძეს მაზედ რომ ის იყო ჩემთან სამსახურში კამერდინერის თანამდებობაზე რვა წლის განმავლობასი. იგი კეთილსინდისიერად ასრულებდა თავის მოვალეობას. არ იყო შემჩნეული რაიმე ცუდ საქმიანობაში, იყო წყნარი და ყურადღებიანი. იგი განთავისუფლდა ჩემს მიერ თავისი განცხადების საფუძველზე. ეს მოწმობა ეძლევა ჩემს მიერ მის ყოფაქცევაზე, რასაც ვამოწმებ ნოემბრის პირველ დღეს 1098 წელს, ქ. ბათუმი ჯონი ჩემბერსი, ამერიკის კონსული.

ამერიკის საკონსულოში მუშაობის დროს კირილ ჯორბენაძე გავლენიანი და შეძლებული კაცი ჩანს. კირილეს ახლო ურთიერთობა ჰქონია კონსულთან. „ამ ხელზე მოსამსახურე ბიჭმა“, იმდენი იშრომა, რომ საკუთარი ბიზნესი წამოიწყო, რაზეც რეკომენდაცია და დახმარება, საწყისი კაპიტალი, თვით კონსულმა მისცა. კირილემ გახსნა რესტორანი „ფლორიდა“ (ხისაგან აშენებული). ამ რესტორნისათვის კონსულმა ბათუმიდან წასვლის შემდეგ კირილეს დაუტოვა საკონსულოს კუთვნილი სერვიზი 50 პერსონზე, მოსკოვში დამზადებული, სერვიზი დანომრილია, რაც მიგვანიშნებს მის ორიგინალურობაზე, ნაწილი ამ სერვიზისა დღესაც ინახება ჯორბენაძეების ოჯახში. კირილე მეწილე ყოფილა სასტუმრო „ლონდონისა“ და ფლობდა მიწებს არდაგანში (ბათუმთან ახლოს იდგა არდაგანის სამხედრო პოლკის ნაწილი, ამიტომ ამ ადგილს არდაგანს უწოდებდნენ).

ამერიკის კონსულთან ახლო ურთიერთობას ისიც ადასტურებს, რომ ამერიკაში დაბრუნების შემდეგ კონსულს მისი პატარა ვაჟი დასასვენებლად ბათუმში კირილესთან გამოუგზავნია, რამდენიმე ხნის შემდეგ კირილეს ბავშვისთვის თეთრი ჩოხა შეუკერავს და უკან გაუმგზავრებია. მოგვიანებით კონსულის ვაჟი ჩამოდის საბჭოთა კავშირის მოწვევით ვოლგა-დონის არხის მსენებლობაზე. იგი იმავე წელს ჩამოდის ბათუმში კირილესა და მისი ოჯახის მოსანახულებად.

იმ დროს, საკმაოდ შეძლებული კირილე ჯორბენაძე, თავად ჯირითის დიდი ტრფიალი, ცხოველ ინტერესს იჩენდა მისი თანამოძმეების მიმართ, რასაც ადასტურებს მისი ფოტო გადაღებული 1903 წელს ჩიკაგოში მიმავალ გურულ მოჯირითეებთან ერთად.

თავდაპირველად კირილე აზიზიეს მოედანზე ნაქირავებ ბინაში ცხოვრობდა შემდეგ კი ბეი-ბუთოვის მოედანზე იყიდა ხუთოთახიანი კერძო სახლი ეზოთი. კირილეს მდგომარეობა მკვეთრად შეიცვალა ხელისუფლებაში კომუნისტების მოსვლის შემდეგ. 1922 წელს მთავრობამ ჩამოართვა მთელი ქონება: მიწა-მამული, ამას დაემატა ქალიშვილის - შუშანას გარდაცვალება, მას დაემართა ინსულტი, 15 წელი იავადმყოფა და 1938 წელს გარდაიცვალა.

კირილეს და თამარს ჰყავდათ ოთხი შვილი: ვალენტინა, შუშანა, დავითი და კარლო. დავითი მეოცე საუკუნის 20-იან წლებში წავიდა საზღვარგარეთ ჯერ სტამბოლში შემდეგ კი გერმანიაში, დაამთავრა ბერლინის უნივერსიტეტი, იყო ქიმიის მეცნიერებათა დოქტორი. გასული საუკუნის 40-იან წლებში, მუშაობდა ხელოვნური კვარცის მიღებაზე. მიღებული კვარცის პირველი ეგზემპლარი ინახებოდა მისი მეგობრის და კოლეგის ოჯახში. ის ნიმუში შემდეგ გერმანიაში მივლინებით მყოფ დავითს ძმიშვილს სიმოს ჯორბენაძე გადაეცა, დავითი უცოლშვილოდ გარდაიცვალა გერმანიაში.

კარლოს ვაჟი ალექო ჯორბენაძე ინტერვიუს ჩაწერის დროს (2002 წ.) მუშაობდა ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიზიკური აღზრდის კათედრის გამგედ, იგი ოჯახთან ერთად ცხოვრობდა ბაბუის დანატოვარი სახლის ადგილას აგებულ მრავალსართულიანი ბინის ერთ-ერთ სართულზე, იგი სათუთად ინახავს ბაბუის კირილე ჯორბენაძის ძველ დოკუმენტებს.

მიუხედავად გარდასულ წელთა სიმრავლისა მაინც შევძელით დაგვედგინა, რომ კირილე ჯორბენაძე იყო, ჯირითობის დიდი ტრფიალი, რომელიც „სილაღიანად“ ძლიერ მოეწონა ბათუმში ჩამოსულ უცხოელ აგენტს, შემდგომში უკვე საკმაოდ გავლენიან და წარმატებულ ბიზნესმენს, რომელიც ყოველნაირად ეხმარებოდა გურულ მოჯირითეებს.

ივანე მახარაძე „მათრახა“

გურულ მოჯირითეთაგან ვინც პირველმა დაადგა ფეხი ამერიკის მიწას, იყო ივანე მახარაძე. მისი შვილიშვილის ნელი მახარაძის გადმოცემით, ივანეს მამა, როსტომი, ოზურგეთის მაზრის სოფელ ბახვში ცხოვრობდა, მას ჰყავდა ოთხი ვაჟი: სილიბისტრო, ალექსანდრე, პავლე და ივანე - მეტსახელად „მათრახა“. მათ სახლი ბახვის წყლისპირას, დაბლობში მდებარეობდა. მამას ისინი ზეგანზე ცალ-ცალკე დაუსახლებია. ამ ზეგანს ქვედა ბახვში დღესაც მახარაძეების გორას ეძახიან ქვედა ბახველი მახარაძეები განთქმული ბაზიერები და კარგი მოჯირითეები ყოფილან. როსტომსაც ჰყვარებია ხალხური სიმღერები, მიმინოთი ნადირობა და ჯირითი. ივანე, პავლე და სილიბისტრო მოჯირითეები გახდნენ. ალექსანდრე კი მომღერალი იყო.

ივანე მახარაძის ბიოგრაფია იწყება ასე: ერთ დღეს 14 წლის ივანე მამამ ბახმარში მყოფ ნათესავთან გაგზავნა, თავლიდან საყვარელი ცხენი გამოიყვანა და ზედ შესვა. ივანეს ცხენისათვის მათრახი გადაუკრავს და ჭენებით წაუყვანია, ცხენი ბაისურამდე (ადგილია ბახმაროს გზაზე). იქ წყლის დასაღევად ჩამომხტარა. უყურადღებოდ დატოვებული ცხენი კი ცივ წყალს დაწაფებია და მომკვდარა. ივანეს ცხენისათვის მოუხსნია უნაგირი, ზურგზე მოუკიდნია და შინ დაბრუნებულა, როსტომი განრისხებულა, გაოფლებულ ცხენს წყალი, როგორ დააღვევინეო და ივანესათვის სილა გაურტყამს. ეს შეურაცხყოფად მიუღია ივანეს, შინიდან გაქცეულა და ბათუმში ჩასულა. ეს მოხდა 1880 წელს, მაშინ ბათუმში გამოცხადებული იყო უცხოური საქონლის უბაჟო შეტანა-გამოტანის უფლების მქონე ნავსადგურად ანუ პორტო-ფრანკოდ.

ბათუმში რამდენიმე ხნის ხეტიალის შემდეგ, ის გაეცნო ორ რაჭველ მოგზაურს, რომლებიც ერთ-ერთ გემზე ცეცხლფარეზად მუშაობდნენ, რაჭველებს ივანე მიუყვანიათ კაპიტანთან, რომელსაც მოსწონებია ტანმორჩილი, მაგრამ კვირცხლი ბიჭი და ცეცხლფარეზად აუყვანია, იმ დღეს დაძრულა გემი ნავსადგურიდან და დაახლოებით 50 დღის შემდეგ ნიუ-იორკში ჩასულა.

გემზე შრომით განაწამებ ივანეს უარი განუცხადებია ცეცხლფარეშობაზე, ვიღაც ხაბაზთან მოწყობილა სამუშაოდ. აქაც მძიმე შრომა უწევდა, როგორც კი ცოტაოდენი ინგლისური შეისწავლა ხაბაზიც მიუტოვებია და ნიუ-იორკის ცირკში მოწყობილა დამლაგებლად.

ბავშვობიდანვე ცხენოსნობაში გაწაფულმა ივანემ მალე მიიპყრო არაბი მოჯირითის ყურადღება. მან ივანე აიყვანა თავისი ცხენის მომვლელად. ივანე კაპიკს კაპიკზე ადებდა და როცა საკმარის ფულს მოუყარა თავი არაბული ცხენი იყიდა, მოჯირითე არაბმა კი თავის ატრაქციონში ერთი ნომერი დაუთმო.

ქართულ ჩოხაში გამოწყობილი ივანე გაჭენებული ცხენიდან მანქაში გადაგდებულ მონეტებს იღებდა. მაყურებელს მოსწონდა ახალგზრდა ულვაშიანი ბიჭის გამოსვლა ცირკში და აპლოდისმენტებს არ იშურებდა.

არაბმა ივანეს გაუზარდა ხელფასი, რამაც მას მეორე ცხენის ყიდვის შესაძლებლობა შეაძლებინა, ამის შემდეგ ივანემ დატოვა არაბის შოუ და შექმნა თავისი ცირკი და ფულიც მეტი დააგროვა. წერილი გაუგზავნა მშობლებს და აცნობა, თუ სად იმყოფებოდა.

ივანე 1885 წელს დაბრუნდა მამისეულ სახლში, რომელიც დაშალა და მის ადგილზე ამერიკულ ყაიდაზე რვათვალისანი სახლი ააშენა. 1886 წელს კი დაქორწინდა ნინო კალანდარიშვილზე.

მოჯირითეთა შესარჩევად ბათუმში ამერიკული ცირკის წარმომადგენლის თომას ოლივერის (1863-1943 წ.) ჩამოსვლის შემდეგ ამერიკის კონსულთან მყოფ კირილე ჯორბენაძის უშუალო დახმარებით თომას ოლივერი შეხვდა ივანე მახარაძეს, შეირჩა პირველი ჯგუფი: ივანე მახარაძე - „მათარა“, ძმები პავლე და სილიბისტრო, ბიძაშვილები: ქიშვარდი და ივანე მახარაძეები - ივანე პატარა ანუ „ჩოხაგრძელა“, ივანეს ცოლისძმები ყარამან და გიორგი კალანდარიშვილები, ლანჩხუთიდან ლუკა ჩხარტიშვილი და ფოლტა ცინცაძე, ეს იყო პირველი ჯგუფი, ხოლო მისი ლიდერი „პრინცი ივანე მახარაძე“.

რუსი კაზაკები (ასე ეზახდნენ გურულ მოჯირითეებს) პირველად ბაფალო ბილის უაილდ უესტის შოუს შეუერთდნენ ლონდონში, 1892 წელს ჯგუფში შედიოდა 18 დან 25 წლის, ასაკის 10 კაცი. მათი ლიდერი იყო ივანე მახარაძე, მას დაუკავშირდა აგენტთა ეროვნული, რომელმაც ყველანაირი საორგანიზაციო საქმე მოაგვარა ლონდონში მის ჩამოსაყვანად.

1892 წლის 28 მაისს ლონდონური გაზეთი „Pictorial World“ - აღნიშნავდა: „ახალი ატრაქციონი ემატება, ისედაც მშვენიერ ერლ ქორთში, ორშაბათს ჩამოვიდა რამდენიმე დონის კაზაკი და ისინი, როგორც ჩვენ გავიგეთ მონაწილეობას მიიღებენ წარმოდგენებში“.

გურული მოჯირითეები ამერიკის შეერთებულ შტატებში პირველად გამოჩნდნენ 1893 წელს ადამ ფორეპას და ბაფალო ბილის შოუში.

ამის შესახებ გაზეთ „ივერია“ 1893 წლის 13 თებერვლის ნომერში წერდა: „ბათუმი ამასწინად აქედამ აქედან წავიდა ჩიკაგოს გამოფენის გამგებელთა სანდო კაცი, რომელსაც დავალებული ჰქონდა შეჰკრიბე რამოდენიმე ცხენოსანი გურული ვაჟკაცი და ჩიკაგოს გამოგზავნეო. ამ კაცს უკვე შეუკრებია ეს დასი, რომელშიც 10 კარგი ვაჟკაცია მშვენივრად გამოწყობილი და შეთოფიარებული. ეს დასი 13 თებერვალს უკვე ჩავიდა ბათომს და მოკლე ხანში გაემგზავრა კიდეც ამერიკას“.

გურული ცხენოსნები ნიუ-იორკში ჩავიდნენ 1893 წლის 10 აპრილს გემით „სპარსეთის მონარქი“. ჯგუფში შედიოდნენ პრინცი ივანე მახარაძე, ლუკა ჩხარტიშვილი, ქიშვარდი მახარაძე, ყარამან კალანდარიშვილი, ივანე (პატარა) მახარაძე მეტსახელად „ჩოხაგრძელა“, ს. დგებუაძე, სილიბისტრო მახარაძე, გიორგი კალანდარიშვილი, იოსებ ტალახაძე, პავლე მახარაძე. მათ ხან კაზაკებს, ხან რუსეთის კაზაკებს და ხან კავკასიის ებრაელებს უწოდებენ.

1892 წლის 25 ივნისს გურულებმა ივანე მახარაძის ხელმძღვანელობით დედოფლის, მისი შვილებისა და წარჩინებულ პირთა წინაშე იჯირითეს. კაზაკების გაჭენებულ ცხენზე უკუდმა ჯირითის შემყურე პრინცი ჰარი მიუბრუნდა დედოფალ ვიქტორიას და გერმანულად უთხრა: „დედა თქვენ

ფიქრობთ, რომ ესენი მართლა კაზაკები არიან? სანამ დედოფალი უპასუხებდა მე (ნოე სოლსბერსი) მიუგე, გარწმუნებთ, რომ ყველაფერი, რასაც თქვენ ხედავთ სცენაზე და რასაც ისინი წარმადგენენ ყველაფერი ნაღია, დედოფალი იმდენად ნასიამოვნები დარჩა, რომ გურულებს გადასცა მათივე ფოტოსურათებით სავსე ალბომი და ქებისა და მადლობის ადრესი ოცი ათასი კაცის ხელმოწერით.

ცხენოსანთა საერთაშორისო აკადემია საუკეთესო მოჯირითეებს ძვირფასი საჩუქრებითა და გულზე დასაკიდი ოქროს მედლით აჯილდოვებდა, რომელსაც გაჭენებული ცხენის ფორმა ჰქონდა. ასეთი მედლით დაჯილდოებული იყვნენ ივანე, პავლე მახარაძე, ლუკა ჩხარტიშვილი.

ქართველები გახდნენ შეუცვლელნი ბაფალო ბილში, ისევე როგორც ინდიელები, უფრო მეტიც, ველური დასავლეთის მკვლევარი დი ბრაუნი წერდა: ჯირითობა როდემოში შემოვიდა ყაჩაღანა კაზაკების დასიდან, დაიტერესდნენ, რა კაზაკების ტრიუკებით, რომლებიც სრულდებოდა გაჭენებულ ცხენზე, ვესსტერნმა კოვბოებმა მალე წარუდგინეს მისი სახესხვაობა ამერიკულ როდესოს.

ივანე მახარაძის ტუნრე საზღვარგარეთ დაახლოებით 4 წელს გაგრძელდა, შემდეგ იგი ქვედა ბახვიში ცხოვრობდა; გარდაიცვალა 1921 წელს, დაკრძალულია ქვედა ბახვის ეკლესიის გალავანში.

კაზაკების იმპერატრიცა

„ვისაც არ უნახავს ქართველ ქალთა ჯირითი მისთვის ძნელი არ იქნება დაიჯეროს, რომ ესენი ამორძალები არ არიან, რადგან მამაკაცებივით ცხენიდან ცხენებზე და აჭენებენ“.

კასტელი XVII საუკუნე

30 წლის განმავლობაში 150 მდე გურული მანდილოსანი და მამაკაცი 10-12 კაციან ჯგუფებად 105 ჯერ იყვნენ ევროპასა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში. მათ მრავალი ქება და ჯილდო დაიმსახურეს, მთელი ამ ხნის განმავლობაში არ სიამოვნებდათ მიუღებელი ზედწოდება - „კაზაკები“, „რუსეთის კაზაკები“, ამას ძალიან მტკივნეულად განიცდიდნენ.

პარიზში ყოფნისას თედო სახოკიას შესჩიოდნენ „სიკტილი რავა არ არის, ყველა კაზაკებს გვეძახის და ჩვენ ისიც ვერ გავაგებინეთ, რომ საქართველოს შვილები ვართო“.

ამის შესახებ 1903 წლის 13 აპრილის გაზეთ „ცნობის ფურცელი“ იუწყებოდა: „იმ ხანად საფრანგეთში მყოფმა გურულებმა დიდი აურზაური გამოიწვიეს, იარაღასხმულები ნამდვილ მეომრებს მოაგონებდა პარიზელებს, სადაც კი გაივლიდნენ ქუჩაში ტევა არ იყო, ქართველები ყველას კაზაკები ეგონათ აქეთ-იქიდან ეძახოდნენ, „ვივ კოზაკ“, „ვივ კოზაკ“.

ცნობილია, რომ გურულ მოჯირითეებთან ერთად ჯირითობდნენ და სასწაულებს ახდენდნენ გურული მანდილოსნებიც: მარო და ბარბალე ზაქრეიშვილები, ქრისტინე ნოდია ცინცაძისა და ფრიდა მგალობლიშვილი.

მარო ზაქრეიშვილი სამფერდიაკერებული ცხენის ჭენებით და ჯირითით გამოირჩეოდა. დიდ ინტერესს იწვევდა ცალი ფეხის ყაბარდული, მაკრატელა, მხარყირა და დგომი. იგი მონაწილეობდა დოდ-მარულაში, დას ტოლს არ უგდებდა ბარბალე ზაქრეიშვილი, რომელმაც თავისი ბედი დაუკავშირა თანამემამულე ქრისტიან ფორე იმნაძეს, შემდეგ ცოლ-ქმარი ამერიკაში დარჩა საცხოვრებლად, ბარბალეს შემდგომ წლებშიც არ შეუწყვეტია ცირკში მუშაობა.

ცხოველ ინტერესს იწვევდა ქრისტინე ნოდია-ცინცაძისა. იგი გამოირჩეოდა მხედრული გაწაფულობით და გაბედულობით. ქრისტინე დაიბადა სოფელ სუჯუნაში, სამეგრელოში, გათხოვდა ლანჩხუთში, ჯირითი ძმამ ასწავლა, ერთ-ერთი ჯირითის დროს მან ყბა დაკრა მიწას, და კბილები ჩაემტვრა, მაგრამ უმაღვე წამოიჭრა, ხელი მოეწვლო ცხენისთვის და გააგრძელა ჭენება, მამაცი საქციელისათვის იგი ცირკის მეპატრონემ ძვირფასი სამოსით, საათით და ბეჭდით დააჯილდოვა.

ასევე გამორჩეულობით ყოველგვარ მოლოდინს აჭარბებდა ფრიდა მგალობლიშვილი, ამერიკული პრესის მიხედვით, იგი ყველაზე აღმატებული მანდილოსანია, რომელიც მხედრული ოსტატობითა და განსწავლულობით გამოირჩევა. ამერიკული პრესა მას „კაზაკების პრინცესას“, „კაზაკების იმპერატრიცას“ უწოდებს.

ფრიდას მიერ მიცემულმა ინტერვიუებმა ჟურნალისტებს საშუალება მისცა აღეწერა ფრიდა და მისი მოძრაობის მარშრუტი: „მისი განათლება გამოგნებელია, იცის ფრანგული, გერმანული, ინგლისური, ლათინური, ამას ემატება დახვეწილი გემოვნება, მუსიკა, ხატვა და სხვა მაღალი ფასეულობებიც არ იყო უცხო მისთვის. („პიტსბურგ პოსტი“, სამშაბათი, 2 მაისი 1993 წელი).

ეს ინტერვიუები წარმოდგენას გვაძლევს არა მარტო ფრიდას არამედ, საერთოდ გურული, მოჯირითეების ცხოვრებაზე. ფრიდამ ჟურნალისტებს განუცხადა, რომ ის იყო 22 წლის და ხცოვრობდა მთებს შუა სოფელში ოზურგეთში, რომ ბავშვობიდან ცხენი იყო მისი მეგობარი და ჯირითი - გართობა.

ბავშვობას ასე იგონებს: ხელსაქმეს, პიანინოს და მანდოლინას სხვადასხვა მასწავლებლები ასწავლიდნენ. 12 წლის ასაკში დატოვა მოსაწყენი პროვინცია და შავი ზღვის გავლით განათლების მისაღებად გაემგზავრა პარიზში.

ერთ-ერთი ჟურნალისტი დაინტერესდა ფრიდას გარდერობით პრინცესა ფრიდა ატარებს მუხლებამდე კაბას, მხოლოდ ის არის ქალი „კაზაკთა შორის, ეს არის მისი ეროვნული ტანსაცმელი. და ისე უხდება, ყველა ქალს შეშურდება, მას აქვს თავისუფალი მოძრაობა, გრაციოზულობა, რომელიც ყველა ქალს შეშურდება, მას აქვს თავისუფალი მოძრაობა, გრაციოზულობა, რომელიც ყველა ქალს უნდა ჰქონდეს“ - (პიტსბურგ პოსტი, სამშაბათი, 22 მაისი) -- პრინცესას აცვია მაალყელიანი ჩექმები მოკლე ქვედა ბოლოზე“.

1893 წლის 23 აპრილს „ვაშოგტონ პოსტი“ იუწყებოდა: იმ არა ჩვეულებრივ განათებულ კარავში, ყველაზე აღმატებული კაზაკები იყვნენ, რომლენიც თავიანთი ლიდერის დიმიტრის ხელმძღვანელობით ჩამოვიდნენ ამერიკაში. პრინცს თან ახლავს, თავისი ცოლი პრინცესა დიმიტრი (ფრიდა), რომელიც ერთი ერთია კაზაკთა შორის, ვინც ინგლისურად ლაპარაკობს, მან განათლება მიიღო პარიზში, საუბრობს ფრანგულ-კავკასიური აქცენტით.

დიმიტრის და ფრიდას ამერიკული პრესა მოიხსენიებს, როგორც ცოლ-ქმარს, მაგრამ ეს ასე არ იყო, მათი ურთიერთობა სულ სხვა გვარი გახლდათ. ალბათ, დიმიტრი ითვალისწინებდა ფრიდას უფროსი ძმის მდგომარეობას და უსაფრთხოების მიზნით ქმრის როლს თამაშობდა, რასაც ადასტურებს ერთი ფაქტი, ამერიკული პრესიდან ცნობილია, რომ ერთმა შავკანიანმა შეურახყოფა მიაყენა ფრიდას, მას უმაღლეს მიეჭრა პრინცი დიმიტრი და მიწას დაარარცხა.

რეჟისორი და მკლევრი ირაკლი მახარაძე თავის წიგნში „უაილ უესთის მხედრები“ წერს: დღემდე ფრიდას შესახებ ძალიან ცოტა, რამ არის ცნობილი, იგი დაიბადა 1871 წლის 7 აგვისტოს ოზურგეთში ან მის შემოგარენში, როგორც გამოირკვა, მაღლობლიშვილი მისი გვარი არ არის და არ ენათესავება დიმიტრი მაღლობლიშვილს, თუმცა ხშირად პრგრამაში, როგორც ცოლ-ქმარი ისე იყვნენ მოხსენიებული (ი. მახარაძე, ა. ჩხაიძე „უაილდ უესთის მხედრები“ თბ. 2000წ. გვ 35).

1894 წლის 1 აპრილის „მორნინგ ჯორნალ“-ში დაიბეჭდა ინტერვიუ ფრიდა მაღლობლიშვილთან, სადაც ჟურნალისტი მას ნადვილ ლედის უწოდებს: „შეიძლება ითქვას, რომ ჩემთან ერთად დაიბადა, რაც თავი მახსოვს ცხენის ზურგი იყო ჩემთვის, როგორც აკვანი, სპეციალურად ჩემთვის ცხენზე ჯდომა არავის უსწავლებია... ყველა ტრიუკი, რასაც წარმოდგენების დროს ვასრულებ ამას ვაკეთებდი გასართობად და სხვადასხვა შეჯბრებაში, რომელიც ჩემს სამშობლოში ტარდებოდა... ჩვენ კაზაკი ქალები მიუხედავად იმისა, რომ ხმის უფლება არ გვაქვს და არ ვმონაწილეობთ იურისპრუდენციასა და მედიცინაში, უფრო თავისუფლები ვართ, ვიდრე თქვენი ამერიკელი ქალბატონები... ჩემს ქვეყანაში კაცებსაც და ქალებსაც ერთი წესჩვეულებანი გვაქვს, ქალები თითქმის თავისუფლად ეწევიან სასიამოვნო რბილ თამბაქოს, რომელიც ჩვენ მოგვყავს ან თურქეთიდან ჩამოგვაქვს, ჩვენთან ასევე თავისუფლად სვამენ მშვენიერ კავკასიურ ღვინოს, ჩვენ ვართ ღვინის და არა არყის მსმელები რუსებისაგან განსხვავებით. ჩვენ ძალზე ფხიზელი ხალხი ვართ. ლოთობა თითქმის უცნონია ჩვენთვის ალბათ ჩვენი კლიმატია დამნაშავე ამ ჰარმონიისა, რაც ჩვენში სუფევს,

სუფთა ჰაერზე ცხოვრება საწინდარია, ჩვენი ჯანმრთელობისა, ჩვენ მართლმადიდებლები ვართ და ისევე, როგორც კათოლიკეები, გვაქვს ბევრი წმინდა დღესასწაული. დაუშვათ თქვენ ჩახვედით კაკასიაში, იქ არ დაგჭირდებათ სარეკომენდაციო ბარათი. თქვენი სტუმრობით მოხარული იქნებიან, ყველაზე საუკეთესო ოჯახები და იქ იცხოვრებთ იმდენ ხანს, რამდენსაც მოისურვებთ, ყველაფერი, რაც კი სახლშია თქვენს განკარგულებას იქნება... ჩვენ უმეტესად ვცხოვრობთ სოფლის მეურნეობის ხარჯზე და ნადირობით. მახსოვს ჩემს ბავშვობაში გარეულ ნადირს პირდაპირ ჩემი საწოლი ოთახის ფანჯრიდან ესროდნენ.

ჩვენი მთავარი სასმელი ღვინის შემდეგ არის ჩაი. რომელიც ჩვენში მოდებულია და ძალიან კარგი ხარისხისაა. ჩვენი ხალხი ძალიან კარგი მჭამელია, მაგრამ სიმსუქნე იშვიათია ჩვენში, კაცები გამხდრები არიან, მგრამ უფრო ძლიერები არიან ვინც მე აქ მინახავს.“

პრესა იუწყებოდა, რომ პრინცესა ფრიდა ჯირითობდა ხან ერთი, ხან ოთხი ცხენით, ვინც კი ნახა მისი ეტლებით ჯირითი „მედისონ სკვერ გარდენში“, ან მისი მოხდენილი და საოცარი ჯირითი გამმაგებულ ცხენებზე, ის მაშინვე მიხვდება ფრიდა დაბადებულა, რომ მონუსხოს მთელი მსოფლიო განსაცვიფრებელი ჯირითით.

როგორც გამოირკვა დიმიტრი მგალობლიშვილის მამა გიორგი მამინაცვალი იყო ფრიდას. ფრიდას დედა მაკა, ჭყონიას ქალი, წარმოშობით ლანჩხუთიდან იყო. იგი გათხოვილი ყოფილა ოზურგეთში ილიკო დოლიძეზე. ილიკო გარდაცვლილა. გიორგის ნათესავები ჰყოლია ილიკო დოლიძის მახლობლად. მას გაუცნია მაკა, ლამაზი ქალი და მოუტაცნია. მაკას ჩოხატაურში - ონჭიქედში ქალიშვილები წაუყვანია, ვაჟები ოზურგეთში დაუტოვებია.

გიორგის ძმა ილარიონი მღვდელი ყოფილა, მისი შვილები სწავლობდნენ საფრანგეთში, როგორც გამოირკვა, ფრიდა მამინაცვალის ძმის - ილარიონის შვილებმა წაიყვანეს საფრანგეთში, იქ მონასტერში მიაბარეს და რადგან მგალობლიშვილის ოჯახში იზრდებოდა მამინაცვალმა - გიორგიმ მისცა გვარი.

ფრიდა მხოლოდ 1893-1894 წლებში ჯირითობდა ამერიკაში შემდეგ უჩინარდება, ალბათ, საფრანგეთში დაბრუნდა, მაგრამ მისი შემდგომი ბედი არ ჩანს.

მიუხედავად იმისა, რომ ბევრ მოჯირითეს ბედი უსამართლოდ მოექცა, გურულ მოჯირითეთა ისტორიები არ კვდება იგი ცოცხლდება მკვლევართა მიერ. ამის ნათელი დასტურია სულ ახლახან ბახველი მოჯირითის ქიშვარდი მახარაძის შთამომავლების სტუმრობა ოზურგეთის ისტორიულ მუზეუმში და სახელოვანი ბაბუის შესახებ მასალების მოძიება.

Jo Anne Steinberg, Cline Studio

George Georgian, ca. 1913, Australia

Author's Collection

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

- ამირან ცამციშვილი „ქართველი ცხენოსნები უცხოეთში“, თბ. 1958 წ.
- ირაკლი მახარაძე, აკაკი ჩხაიძე „უაილდ უესთის მხედრები“, თბ. 2001 წ.
- ირაკლი მახარაძე „გურული მოჭირითეები ამერიკასა და ევროპაში. თბ. 2011 წ.
- ერთხელ ამერიკაში გურული მხედრის ჩანაწერები, თბ. 2004 წ.
- რიჩარდ ჯორჯიანი GEORGIAN RIDER CHRONICLES-THE ADVENORES OF GEORGIAN RIDERS IN AMERICA.
- გაზეთი „ივერია“ 12 ივნისი N 121, თბ. 1892 წ.
- გაზეთი „ივერია“ 16 ივნისი N 124. 1892 წ.
- გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ 12 აპრილი 1903 წ.
- გაზეთი ცნობის ფურცელი 16 აპრილი 1903 წ.
- გაზეთი „კვალი“ N 11. 1897.
- გაზეთი „ახალგაზრდაკომუნისტი“ N46 , 1955 წ.
- გაზეთი „თბილისი“ 1958 წ.
- გაზეთი „ალიონი“ 6 ოქტმბერი 2000 წ.
- გაზეთი „ლე რეველ დე ლიონი“, 1903 წ.

GURIAN HORSEMEN ABROAD

Manana Lomadze

Ozurgeti History Museum

Email: mananalomadze@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6858-7990>

Abstract. At the turn of the 19th and 20th centuries, Guria was gripped by a desire to travel to America, driven by the prospects of financial gain and making a name for oneself. At the end of the nineteenth century, Thomas Oliver, a representative of an American international circus, arrived in Batumi. He stayed with the American Consul in Batumi, James Chambers. The purpose of his arrival was to select trick riders. At the Consul's residence, Thomas Oliver met Kirile Jorbenadze, a native of Zemo Chibati, who promised to assist him. They departed for Lanchkhuti, stopping along the way in the village of Bakhvi at the household of Ivane Makharadze, who was renowned for his horsemanship. It was decided that they would assemble a troupe. In 1893, the first group of Gurian horsemen departed for America. From then on, over a span of nearly 30 years, more than 150 women and men went abroad a total of 105 times, captivating audiences with their performing mastery. The American researcher Dee Brown wrote: *"Trick riding entered the rodeo from the troupe of the wild Cossacks; having become interested in the Cossacks' stunts, which were performed on galloping horses, the Western cowboys soon presented their variation to the American rodeo."* Numerous studies and works have been dedicated to the foreign tours of Gurian horsemen by both Georgian and foreign historians. Today, it is well known that these were not Cossacks, but Georgian-Gurian horsemen.

Keywords: Trick riding, horsemen, Cossacks, American rodeo.

Both foreign and Georgian sources testify that Georgia was a country of equestrian traditions. Various types of horsemanship were widespread here—horse racing, equestrian games, *qabakhi*, *isindi*, *jriti* (trick riding), and others.

The existence of a horse cult is indicated by representations preserved on belt buckles from the 2nd–1st millennia BC, wooden carts, and ritual horse burials. A figurine of a pedigree horse discovered in Naokhvamu, Colchis, confirms that Georgian tribes had no equals in horse breeding and training. A gilded horse with raised forelegs, depicted standing before a fiery altar on the bottom of a silver pinax from the Zghuderi burial ground, dates back to the second half of the 3rd century.

According to the Roman historian Dio Cassius, Rome was visited in the year 141 of our era, in connection with a festival dedicated to the god of war, by Pharasmanes the Valiant, King of the Iberians, Queen Ghadana, their son Radamistus, and Georgian nobles. Georgians took part in the grandiose competition dedicated to the god of war on the Campus Martius—specifically King Pharasmanes the Valiant and his son, whose competition reportedly amazed all of Rome. As a sign of respect, by order of Emperor Antoninus Pius, an equestrian statue of Pharasmanes the Valiant was erected near the altar in the Temple of Bellona.

Perhaps it will not be an exaggeration to say that the nimble and agile Gurians, who grew up bound to horses, did not betray the deeds of their ancestors and, at the turn of the 19th–20th centuries, entertained and amazed European and American audiences with their virtuoso performances.

It is precisely this topic that we will discuss in the present article. We will introduce you to the adventures of the Gurian horsemen who stood at the origins of American show business.

Numerous books and studies have been dedicated to the performances of Gurian horsemen.

Georgian and foreign historians and researchers have touched upon this topic, including Academician Amiran Tsamtsishvili, director and writer Irakli Makharadze, ethnographer and public figure Tedo Sakhokia, writer Nino Nakashidze, and film director Aleksandre Tsutsunava, who directed the film *Who is to Blame?*.

A particularly great contribution and merit in showcasing the Gurian horsemen belongs to an American of Georgian descent, Richard Alexi Georgian-Gokhia.

Prior to the year 2000, I knew more or less about the activities of the Gurian horsemen abroad through the stories passed down by the aforementioned researchers and writers. However, in September 2000, when I met Mr. Georgian, my view of them changed cardinally. Richard Georgian had a profound influence on me, and I became involved in the research and investigation proposed by him.

It will not be devoid of interest to introduce you to the appraisals that the Gurian horsemen earned. Tedo Sakhokia noted: *"Even the best horsemen of America itself were forced to concede first place to our compatriots."*

The famous researcher of the Wild West, Dee Brown, wrote: *"Trick riding entered the rodeo from the troupe of the reckless, outlaw Cossacks; having become interested in the stunts of the Cossacks, which were performed on galloping horses, the Western cowboys soon presented their variation to the American rodeo."*

More than 150 Gurian horsemen, women and men, departed from this world without leaving any written records, but by a stroke of fate, they left their mark on the path of life, and the stories—that is, the history—of a forgotten people was created.

In September 2000, in the village of Bakhvi, Richard Georgian said: *"My task and the purpose of my arrival in Georgia is to find family histories, oral traditions, and documents in order to dismantle the false American myth about the Cossacks. After all, Americans consider these stories to be the beginning of American show business, and how proud it is that it is precisely the Gurians who stand at its origins. Today I am a completely different person from who I was before; I am taller. It was precisely this spiritual metamorphosis that made me decide to sacrifice immense strength, energy, and finances for the publication of a book about the adventures of the Gurian horsemen, who were not content with their own ancestral villages and countries and stepped horse-to-horse into the New World."*

Who is Georgian? In his own words: he is the grandson of Alexi Gokhia, the son of Estate, who was born in the village of Pakhluani (Tsalenjikha municipality). Alexi was among the many Georgians who went abroad; he was oppositionally minded toward the dominant policy implemented by Russia over Georgia, and as a student of the Tbilisi Theological Seminary, he rebelled against this regime, for which he was expelled from the seminary. In December 1893, Alexi arrived in the United States of America. In 1896 and subsequent years, he joined Luka Chkhartishvili in Buffalo Bill's Wild West and Congress of Rough Riders of the World. *"Everything started with Bakhvi, with Ivane Makharadze,"* says Richard.

In 1892, William Frederick Cody, known by the name of Buffalo Bill, organized a show for 10 Georgian horsemen in London, England. Among the horsemen were: Ivane Makharadze, Luka Chkhartishvili, Dimitri Mgaloblishvili, Vaso Chkhonia, Data Chkhonia, Irakli Chkhonia, Levan Jorbenadze, Mose Gigineishvili, Besarion Tsintsadze, and Meliton Tsintsadze. They arrived in London on May 26, 1892. Queen Victoria sent a letter of the following content to Buffalo Bill: *"Her Majesty would be highly gratified if the managers of the Wild West could somehow arrange for their Cossack riders to come to Windsor Castle and exhibit their backward trick riding on horseback for Her Majesty."*

The press agents working with Buffalo Bill himself referred to the Georgian and Gurian horsemen as "Russian Cossacks."

In 1893, two groups of Georgian horsemen arrived in America for the first time. One worked for Buffalo Bill at the World's Fair, while the second was in the Adam Forepaugh Circus, owned by James Bailey. The Adam Forepaugh group included 12 horsemen. Among them was one woman, Frida Mgaloblishvili.

The Georgians performed in Buffalo Bill's show from 1895 to 1899. They traveled from Georgia to New York every year in April and remained until the end of the season, which usually lasted until October. They returned back home in November.

The popularity of the Georgians reached such an extent that every Wild West show wanted "Russian Cossacks" to participate in it. In 1900–1905, Georgians performed in 10 different shows.

In 1903, Buffalo Bill took his show to England again and toured Europe until 1906. With this show, the Georgian horsemen visited England, France, Italy, Austria, Hungary, Germany, and Belgium. As for the remaining horsemen, they worked in various shows and toured across America. The Georgian horsemen toured not only Europe and America, but were also in America, Canada, and Cuba. Hundreds of Georgians worked abroad between 1892 and 1920. Frida was the first and only woman until 1893, but in later years, other women also went and joined the horsemen in America.

Time passed; the Georgians returned home every year, though some remained in America and settled in New Court [New York] and Chicago. The World War of 1914 and the Russian Revolution of 1917 disrupted travel between Georgia and America. The Georgians who were in America had to remain there. Thus, the career of the Georgians as Wild West riders practically came to an end.

History forgot those Georgian horsemen who traveled abroad to entertain the public.

In 1950, Academician Amiran Tsamtsishvili reconstructed a small part of the history of the Georgian horsemen who were abroad. He spoke with several former horsemen, although they exhibited confusion regarding the facts.

I summon Richard Georgian again: *"I am in debt to the Georgian and Gurian people; therefore, I will finish my book and publish the history of the brave women and men who amazed the world with their equestrian art and won fame more than 100 years ago."*

Over the years, I periodically provided Mr. Richard with certain types of research and information for his future book. I conducted research in the municipalities of Ozurgeti, Chokhatauri, and Lanchkhuti, personally meeting members of the horsemen's families, who told me the stories and traditions preserved in their memories. There were cases when they came to me themselves, both at my workplace and at my home. Lia Mshvidobadze—granddaughter of Ioseb Mshvidobadze—visited me at home from Tbilisi; also Magnolia Lomadze—daughter-in-law of Jimsher Lomadze; Iagor Koplatadze—grandson of Markoz Zhghenti; Guram Kartvelishvili, and others. The descendants of the horsemen remember from tradition the amazing adventures of their ancestors; they show us faded but telling photographs that miraculously survived the passage of time. Today they tell us stories with pride, though the truth about them must be gathered grain by grain, as these stories span more than a century.

I want to draw your attention to several of them and introduce you to their adventures.

Kirile Jorbenadze

The personality of Kirile Jorbenadze, who was called the manager of the American Consulate, arouses particular interest.

The beginning of the Gurian horsemen's appearance on the arena is connected with the name of Kirile Jorbenadze. Among his descendants, Zekia Jorbenadze—daughter of Lazare Jorbenadze and niece of Kirile (whom I visited at her home in Chibati in October 2001)—and Kirile Jorbenadze's grandson, Aleko Jorbenadze, are alive.

The selection of Gurian horsemen, the giving of recommendations, and their departure abroad took place with the direct participation of Kirile Jorbenadze. His relatives also refer to him as an entrepreneur. The literature existing to this day, however, refers to him as "the servant boy at the hand of the English Consul."

To select horsemen, Thomas Oliver (1867–1943), a representative of an American circus, arrived in Batumi. He stayed with the American Consul, James Chambers. Kirile Jorbenadze, a native of Zemo Chibati, was employed as a valet with the Consul. When Kirile learned about the nature of the business, he promised Oliver assistance in gathering horsemen. Kirile, along with Oliver and Vice Consul Harry Briggs, set off for Lanchkhuti. Along the way, in the village of Bakhvi, they stopped at the household of Ivane (Didi) Makharadze, son of Rostom, who was renowned for his horsemanship throughout Guria and went by the nickname "Matrakha" (The Whip). They held negotiations with him, and it was decided that Ivane would assemble a troupe. From here began the horsemen's multi-year tour abroad.

This fact is confirmed by an article printed in the newspaper *Iveria* (June 12, 1892, N124): *"About two months ago, a wealthy man arrived from abroad to stay with the Consul of Batumi, whom we call the 'English Prince.' This man took a great liking to a Gurian boy who was with the Consul, dressed in long attire and carrying himself 'with grandeur.' The wealthy man asked the boy: 'Find me twelve players dressed like you, and I will provide you with 50 rubles a month at my expense, take you to our country, and after six months, bring you back right here, also at my expense.'"*

Ms. Zekia Jorbenadze tells me: *"The Jorbenadzes of Zemo Chibati are called learned peasants. Five generations were raised in the house where I live now. Initially, five brothers lived together. All five brothers knew singing, dancing, trick riding, and playing well; Ivane and Lazare were particularly distinguished by performing difficult maneuvers. Lazare performed the headstand—standing on his hands on the saddle; Ivane stood on the saddle and brandished swords."*

Before going to America, the brothers practiced in Luka Chkhartishvili's yard. Luka Chkhartishvili cleared a part of his yard, which was called "Mongreula." As Luka Chkhartishvili's daughter-in-law later told me, today seven families reside on the site of this "Mongreula." A large pear tree stood in Luka Chkhartishvili's yard, and under this tree, they talked and drew up plans about going to America.

There were very many who wished to go abroad—young men of 18–25 years of age whose goal was financial gain and also making a name for themselves. Those who returned from abroad told of their adventures, which further increased the interest of prospective travelers. *"A man cannot prosper if..."* they told each other; they sold everything and acquired the necessary ammunition.

Applicants approached Luka Chkhartishvili with requests to enlist them in his troupe. Regarding this, the daily illustrated newspaper *Kvali*, in its issue of March 9, 1897, published the following text: *"Lo, it has been 5–6 years since, under the leadership of a Gurian, Luka Chkhartishvili, 6–9 men depart from Guria every year to the exhibition in Chicago and New York. Mr. Chkhartishvili takes such men who know dancing and especially playing on horseback. Chkhartishvili himself is so skilled in playing on horseback that no circus player can compare to him, and everyone wonders how this man learned to play on horseback so well in this village. Foreigners entrusted him with the leadership and instructed him to choose 8 good player boys to play at the exhibition."*

This news set the boys of every village on their feet; everyone wanted to go, but this was impossible, as he needed only eight men. In these five or six years, Chkhartishvili took more than 50 persons abroad and guided them through magnificent cities."

Let us return again to Kirile Jorbenadze. From 1887, he was the valet (servant boy) to the American Consul.

Aleko Jorbenadze—grandson of Kirile Jorbenadze—tells us: *"Kirile Jorbenadze was reportedly such a good worker that he was called the manager of the American Consulate."* Aleko has preserved a certificate

issued by Consul John Chambers, compiled in the Russian language: *"This certificate is given by me to Kirile Maksime's son Jorbenadze, a resident of the Chibati community of the Ozurgeti district, to the effect that he was in service with me in the position of valet for eight years. He performed his duties conscientiously. He was not noticed in any bad activities, was quiet and attentive. He was dismissed by me on the basis of his own application. This certificate is given by me concerning his conduct, which I certify on the first day of November 1098 [1898], city of Batumi, John Chambers, American Consul."*

During his time working at the American Consulate, Kirile Jorbenadze appears to be an influential and well-to-do man. Kirile had a close relationship with the Consul. This "servant boy" worked so hard that he started his own business, for which the recommendation, assistance, and initial capital were given by the Consul himself. Kirile opened the restaurant "Florida" (built of wood). For this restaurant, after leaving Batumi, the Consul left Kirile a dinner service belonging to the consulate for 50 persons, manufactured in Moscow. The service is numbered, which indicates its originality; a portion of this service is still kept in the Jorbenadze family today. Kirile was reportedly a shareholder in the Hotel "London" and owned lands in Ardagan (near Batumi stood a unit of the Ardagan military regiment, which is why this place was called Ardagan).

His close relationship with the American Consul is also confirmed by the fact that after returning to America, the Consul sent his young son to Batumi to stay with Kirile for a vacation. After some time, Kirile had a white chokha tailored for the child and sent him back. Later, the Consul's son came by invitation of the Soviet Union to the construction of the Volga-Don Canal. That same year, he came to Batumi to visit Kirile and his family.

At that time, the quite wealthy Kirile Jorbenadze, himself a great lover of trick riding, showed a lively interest in his compatriots, as evidenced by his photograph taken in 1903 together with Gurian horsemen heading to Chicago.

Initially, Kirile lived in a rented apartment on Azizie Square, and later he bought a five-room private house with a yard on Beibutov Square. Kirile's situation changed drastically after the Communists came to power. In 1922, the government confiscated all his property: lands and estate. To this was added the death of his daughter, Shushana. He suffered a stroke, was ill for 15 years, and passed away in 1938.

Kirile and Tamar had four children: Valentina, Shushana, Davit, and Karlo. Davit went abroad in the 1920s, first to Istanbul and then to Germany. He graduated from Berlin University and was a Doctor of Chemical Sciences. In the 1940s of the last century, he worked on obtaining artificial quartz. The first specimen of the obtained quartz was kept in the family of his friend and colleague. That sample was later handed over to Davit's nephew, Simo Jorbenadze, who was on a business trip to Germany. Davit died unmarried and childless in Germany.

Karlo's son, Aleko Jorbenadze, at the time of the recording of the interview (2002), worked as the head of the physical education department of Batumi State University. He lived with his family on one of the floors of a multi-story apartment building constructed on the site of the house left by his grandfather. He tenderly preserves the old documents of his grandfather, Kirile Jorbenadze.

Despite the multitude of elapsed years, we were still able to establish that Kirile Jorbenadze was a great lover of trick riding, who, carrying himself "with grandeur," took the great liking of the foreign agent who arrived in Batumi, and subsequently became a quite influential and successful businessman who assisted the Gurian horsemen in every way.

Ivane Makharadze "Matrakha"

Among the Gurian horsemen, the one who first set foot on American soil was Ivane Makharadze. According to the account of his granddaughter, Neli Makharadze, Ivane's father, Rostom, lived in the village

of Bakhvi in the Ozurgeti district. He had four sons: Silibistro, Aleksandre, Pavle, and Ivane—nicknamed "Matrakha". Their house was located in the lowlands by the edge of the Bakhvi River. The father settled them separately on the plateau. This plateau in Kveda Bakhvi is still called the Makharadze Hill today. The Makharadzes of Kveda Bakhvi were renowned falconers and good horsemen. Rostom also loved folk songs, hunting with sparrowhawks, and trick riding. Ivane, Pavle, and Silibistro became horsemen, while Aleksandre was a singer.

Ivane Makharadze's biography begins like this: one day, the 14-year-old Ivane was sent by his father to a relative in Bakhmaro. He brought his favorite horse out of the stable and sat him upon it. Ivane whipped the horse and rode it at a gallop; the horse made it to Baisura (a place on the road to Bakhmaro). There he dismounted to drink water. The horse, left unattended, rushed to the cold water, drank, and died. Ivane removed the saddle from the horse, loaded it onto his back, and returned home. Rostom became furious, asking how he could let a sweating horse drink water, and slapped Ivane. Ivane took this as an insult, ran away from home, and went to Batumi. This happened in 1880, when Batumi was declared a duty-free port for the import and export of foreign goods, that is, a *porto-franco*.

After wandering in Batumi for some time, he became acquainted with two travelers from Racha who worked as firemen on a ship. The Rachans brought Ivane to the captain, who liked the short-statured but agile boy and hired him as a fireman. The ship departed from the port that very day and arrived in New York approximately 50 days later.

Ivane, exhausted by the labor on the ship, refused to continue as a fireman and found a job with a baker. Here, too, he had to perform heavy labor. As soon as he learned a little English, he left the baker as well and got a job as a cleaner in a New York circus.

Ivane, who had been skilled in horsemanship since childhood, soon caught the attention of an Arab horseman. The latter hired Ivane to take care of his horse. Ivane saved penny upon penny, and when he gathered enough money, he bought an Arabian horse. The Arab horseman then granted him one act in his attraction.

Dressed in a Georgian chokha, Ivane picked up coins thrown into the arena from his galloping horse. The audience liked the young, mustachioed boy's performance in the circus and did not spare their applause.

The Arab increased Ivane's salary, which enabled him to buy a second horse. After this, Ivane left the Arab's show, created his own circus, and accumulated more money. He sent a letter to his parents and informed them of where he was.

Ivane returned to his father's house in 1885, which he dismantled, and in its place built an eight-room house in the American style. In 1886, he married Nino Kalandarishvili.

Following the arrival of the American circus representative Thomas Oliver (1863–1943) in Batumi to select horsemen, and with the direct assistance of Kirile Jorbenadze, who was with the American Consul, Thomas Oliver met Ivane Makharadze. The first group was selected: Ivane Makharadze—"Matrakha", the brothers Pavle and Silibistro, cousins Kishvardi and Ivane Makharadze—Ivane the younger or "Chokhagrdze-la", Ivane's brothers-in-law Qaraman and Giorgi Kalandarishvili, Luka Chkhartishvili from Lanchkhuti, and Polta Tsintsadze. This was the first group, and its leader was "Prince Ivane Makharadze."

The Russian Cossacks (as they called the Gurian horsemen) first joined Buffalo Bill's Wild West show in London in 1892. The group consisted of 10 men aged 18 to 25. Their leader was Ivane Makharadze. He was contacted by the agent Ercoli, who managed all the organizational matters to bring them to London.

On May 28, 1892, the London newspaper *Pictorial World* noted: "*A new attraction is being added to the already splendid Earl's Court; on Monday, several Don Cossacks arrived, and as we understand, they will participate in the performances.*"

Gurian horsemen appeared in the United States of America for the first time in 1893 in the shows of Adam Forepaugh and Buffalo Bill.

Regarding this, the newspaper *Iveria*, in its issue of February 13, 1893, wrote: *"Batumi. Recently, a trusted man of the managers of the Chicago Exhibition departed from here, who was instructed to gather several equestrian Gurian brave men and send them to Chicago. This man has already gathered this troupe, in which there are 10 good brave men, splendidly dressed and fully armed. This troupe already arrived in Batumi on February 13 and shortly thereafter departed for America."*

The Gurian horsemen arrived in New York on April 10, 1893, on the ship *Persian Monarch*. The group included Prince Ivane Makharadze, Luka Chkhartishvili, Kishvardi Makharadze, Qaraman Kalandarishvili, Ivane (Patara) Makharadze nicknamed "Chokhagrdzela", S. Dgebuadze, Silibistro Makharadze, Giorgi Kalandarishvili, Ioseb Talakhadze, and Pavle Makharadze. They were called sometimes Cossacks, sometimes Russian Cossacks, and sometimes Caucasian Jews.

On June 25, 1892, the Gurians, under the leadership of Ivane Makharadze, performed before the Queen, her children, and noble persons. Watching the Cossacks ride backward on a galloping horse, Prince Harry turned to Queen Victoria and said in German: *"Mother, do you think these are really Cossacks?"* Before the Queen could answer, I (Nate Salsbury) replied: *"I assure you that everything you see on the stage and what they represent is entirely genuine."* The Queen was so pleased that she handed the Gurians an album filled with their own photographs, and an address of praise and thanks with twenty thousand signatures.

The International Academy of Horsemen awarded the best riders with valuable gifts and a gold medal to be worn on the chest, which had the shape of a galloping horse. Awarded with such a medal were Ivane and Pavle Makharadze, and Luka Chkhartishvili.

The Georgians became as indispensable to Buffalo Bill as the Indians. Moreover, the Wild West researcher Dee Brown wrote: *"Trick riding entered the rodeo from the troupe of the outlaw Cossacks; having become interested in the stunts of the Cossacks, which were performed on galloping horses, the Western cowboys soon presented their variation to the American rodeo."*

Ivane Makharadze's tour abroad lasted about 4 years, after which he lived in Kveda Bakhvi; he passed away in 1921 and is buried within the gates of the Kveda Bakhvi Church.

Empress of the Cossacks

"For one who has not seen the trick riding of Georgian women, it will not be difficult to believe that these are Amazons, because like men, they jump from horse to horse and ride them at a gallop." — Castelli, 17th Century

Over a span of 30 years, up to 150 Gurian ladies and men went to Europe and the United States of America 105 times in groups of 10–12 persons. They earned much praise and awards. Throughout all this time, they were displeased by the unacceptable moniker—"Cossacks", "Russian Cossacks"—and felt it very painfully.

While in Paris, they complained to Tedo Sakhokia: *"How is it not like death? Everyone calls us Cossacks, and we cannot even make them understand that we are children of Georgia."*

Regarding this, the April 13, 1903 issue of the newspaper *Tsnobis Purtseli* reported: *"The Gurians who were in France at that time caused a great stir. Fully armed, they reminded the Parisians of real warriors. Wherever they walked in the street, it was overcrowded. Everyone thought the Georgians were Cossacks and shouted from here and there, 'Vive les Cosaques!', 'Vive les Cosaques!'"*

It is known that along with the Gurian horsemen, Gurian ladies also performed trick riding and worked wonders: Maro and Barbale Zakareishvili, Kristine Nodia-Tsintsadze, and Frida Mgaloblishvili.

Maro Zakareishvili was distinguished by riding and trick riding on a horse with stitched sides. Great interest was aroused by her performing the single-leg Kabardian style, the "scissors," the shoulder-stand, and

the standing position. She participated in horse races, and Barbale Zakareishvili did not fall behind her sister. Barbale linked her fate with her compatriot Kristepore Imnadze; later the husband and wife remained to live in America, and Barbale did not stop working in the circus in subsequent years either.

Lively interest was aroused by Kristine Nodia-Tsintsadze. She was distinguished by equestrian training and boldness. Kristine was born in the village of Sujuna, Samegrelo, and married in Lanchkhuti. Her brother taught her trick riding. During one of the trick rides, her jaw struck the ground, and her teeth were smashed, but she immediately sprang up, caught hold of the horse, and continued galloping. For her brave action, the circus owner rewarded her with expensive attire, a watch, and a ring.

Likewise, exceeding all expectations with her distinctiveness was Frida Mgaloblishvili. According to the American press, she is the most supreme lady, distinguished by equestrian mastery and education. The American press calls her the "Princess of the Cossacks" and the "Empress of the Cossacks."

The interviews given by Frida allowed journalists to describe Frida and her travel route: *"Her education is astonishing; she knows French, German, English, and Latin. To this are added refined taste, music, painting, and other high values were not foreign to her."* (*The Pittsburg Post*, Tuesday, May 2, 1893).

These interviews give us an idea not only of Frida but of the life of Gurian horsemen in general. Frida stated to journalists that she was 22 years old and lived in a village between the mountains in Ozurgeti, and that since childhood, the horse had been her friend and trick riding her entertainment.

She recalls her childhood like this: different teachers taught her needlework, the piano, and the mandolin. At the age of 12, she left the boring province and traveled through the Black Sea to Paris to receive an education.

One of the journalists was interested in Frida's wardrobe: *"Princess Frida wears a knee-length dress; she is the only woman among the 'Cossacks.' This is her national clothing, and it suits her so well that every woman will be envious. She has a freedom of movement and a gracefulness that every woman should have"—* (*Pittsburg Post*, Tuesday, May 22)—*"The princess wears high-collared boots with a short skirt."*

On April 23, 1893, *The Washington Post* reported: *"In that extraordinarily illuminated tent, the most supreme were the Cossacks, who arrived in America under the leadership of their leader Dimitri. The prince is accompanied by his wife, Princess Dimitri (Frida), who is the only one among the Cossacks who speaks English. She received her education in Paris and speaks with a Franco-Caucasian accent."*

The American press refers to Dimitri and Frida as husband and wife, but this was not the case; their relationship was of a completely different nature. Probably, Dimitri took into account the status of Frida's older brother and, for safety reasons, played the role of the husband, which is confirmed by one fact. It is known from the American press that a Black man insulted Frida; Prince Dimitri immediately rushed to her and threw him to the ground.

Director and researcher Irakli Makharadze writes in his book *Riders of the Wild West*: *"To this day, very little is known about Frida. She was born on August 7, 1871, in Ozurgeti or its surroundings. As it turned out, Mgaloblishvili is not her surname, and she is not related to Dimitri Mgaloblishvili, although in the program they were often mentioned as husband and wife"* (I. Makharadze, A. Chkhaidze, *Riders of the Wild West*, Tb. 2000, p. 35).

In the April 1, 1894 issue of the *Morning Journal*, an interview with Frida Mgaloblishvili was printed, where the journalist calls her a true lady: *"It can be said that it was born with me; as long as I remember myself, the back of a horse was like a cradle for me. No one specifically taught me to sit on a horse... All the stunts that I perform during the shows, I used to do for entertainment and in various competitions that were held in my homeland... We Cossack women, despite the fact that we do not have the right to vote and do not participate in jurisprudence and medicine, are freer than your American ladies... In my country, men and*

women have the same customs. Women smoke pleasant mild tobacco quite freely, which we grow or bring from Turkey. With us, they also quite freely drink splendid Caucasian wine; we are drinkers of wine and not of vodka, unlike the Russians. We are a very sober people. Drunkenness is almost unknown to us. Probably our climate is to blame for this harmony that reigns among us. Living in the fresh air is the guarantee of our health. We are Orthodox and, just like Catholics, have many holy feasts. Suppose you arrived in the Caucasus; you will not need a letter of recommendation there. The best families will be glad of your visit, and you will live there as long as you wish; everything that is in the house will be at your disposal... We mostly live at the expense of agriculture and hunting. I remember in my childhood, wild beasts were shot right out of my bedroom window.

Our main drink after wine is tea, which is widespread among us and is of very good quality. Our people are very good eaters, but obesity is rare among us; the men are slender, but they are stronger than those I have seen here."

The press reported that Princess Frida practiced trick riding sometimes with one, sometimes with four horses. Anyone who saw her trick riding with chariots in "Madison Square Garden," or her graceful and amazing trick riding on furious horses, will immediately realize that Frida was born to mesmerize the whole world with astonishing trick riding.

As it turned out, Dimitri Mgaloblishvili's father, Giorgi, was Frida's stepfather. Frida's mother, Maka, a daughter of the Chkhonia family, was originally from Lanchkhuti. She had been married in Ozurgeti to Iliko Dolidze. Iliko passed away. Giorgi had relatives near Iliko Dolidze. He became acquainted with Maka, a beautiful woman, and abducted her. Maka took her daughters to Chokhatauri—Onchikedi, and left her sons in Ozurgeti.

Giorgi's brother, Ilarion, was reportedly a priest. His children studied in France. As it turned out, the children of the stepfather's brother—Ilarion—took Frida to France. They placed her in a convent there, and since she was raised in the Mgaloblishvili family, her stepfather—Giorgi—gave her his surname.

Frida performed trick riding in America only in 1893–1894; afterwards she disappears. Probably, she returned to France, but her subsequent fate is not visible.

Despite the fact that fate treated many horsemen unfairly, the stories of the Gurian horsemen do not die; they are revived by researchers. A clear proof of this is the very recent visit of the descendants of the Bakhvi horseman Kishvardi Makharadze to the Ozurgeti Historical Museum to search for materials about their glorious grandfather.

Sources and Literature Used:

Amiran Tsamtsishvili, *Georgian Horsemen Abroad*, Tb. 1958.

Irakli Makharadze, Akaki Chkhaidze, *Riders of the Wild West*, Tb. 2001.

Irakli Makharadze, *Gurian Horsemen in America and Europe*, Tb. 2011.

Once in America: Notes of a Gurian Rider, Tb. 2004.

Richard Georgian, *Georgian Rider Chronicles - The Adventures of Georgian Riders in America*.

Newspaper *Iveria*, June 12, N 121, Tb. 1892.

Newspaper *Iveria*, June 16, N 124, 1892.

Newspaper *Tsnobis Purtseli*, April 12, 1903.

Newspaper *Tsnobis Purtseli*, April 16, 1903.

Newspaper *Kvali*, N 11, 1897.

Newspaper *Akhalgazrda Kommunisti*, N46, 1955.

Newspaper *Tbilisi*, 1958.

Newspaper *Alioni*, October 6.

ჩურუქ-სუს საბაჟო

მერაბ მეგრელიშვილი

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო
ბერძენიშვილის ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: merab.megrelishvili@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7140-9173>

ნიკოლოზ მეგრელიშვილი

სამართლის დოქტორი, ბათუმის შოთა
რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ელ-ფოსტა: nikoloz.megrelishvili@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3639-5019>

აბსტრაქტი: 1878 წლის 8 ოქტომბრიდან, რუსების მიერ ბათუმის შემოერთების შემდეგ საფუძველი ეყრება თავისუფალ, ღია, სავაჭრო ნავსადგურს (პორტო-ფრანკო). საერთაშორისო საზღვაო ნაოსნობის წესებს დაუქვემდებარეს ბათუმის საუწყებო ნავსადგურის სამმართველო (იხ. ბათუმი და მისი შემოგარენი რუსულ ენაზე, ბათუმი 1906 წელი, გვ. 104). ბათუმის საბაჟოსთან დაკავშირებული იყო ჩურუქ-სუს საბაჟოს გადასასვლელი პუნქტი, რომელიც ჩამოყალიბდა კავკასიის საკარანტინო-საბაჟო სამმართველოს უფროსის განკარგულების თანახმად. ჩურუქ-სუს საბაჟომ საქმიანობა დაიწყო 1910 წლიდან, ნიკოლოზის საბაჟოს გაუქმების შემდეგ, ხოლო ოფიციალურად გაიხსნა 1912 წლის 28 მაისს. ჩურუქ-სუს საბაჟო მდებარეობდა ქობულეთის სადგურიდან ერთი ვერსის მანძილზე, შავი ზღვის სრუტის ქვიშიან გზაზე. მისი მომიჯნავე ტერიტორიები იყო ციხისძირი, ბუკნარი, ჩაქვი, მწვანე კონცხი. მას გააჩნდა სახელმწიფო მიწები და შენობები. საბაჟო განთავსებული იყო ერთსართულიანი ხის შენობაში. საბაჟოს შტატში მყოფი მებაჟეები შემოსავლის სახით იღებდნენ 1100 მანეთს, ხოლო კანცელარიის მუშაკები კი 540 მანეთს. ეს იყო ადგილობრივი მნიშვნელობის საბაჟო სამმართველო, რომლის მოვალეობას შეადგენდა უმნიშვნელო საქმეები, კერძოდ განბაჟებული საქონლის საზღვარზე გატანა და სასაზღვრო რაზმთან ერთად საკაბოტაჟო ტვირთის შემოტანა.

საკვანძო სიტყვები: საბაჟო, საზღვარი, საქონელი, ექსპორტი, იმპორტი.

ჩურუქ-სუს საბაჟო უზრუნველყოფდა საექსპორტო და საიმპორტო საქონლის მოძრაობას. საქონელი ძირითადად გადიოდა ირანსა და თურქეთში. საბაჟოს დაწესებული ჰქონდა ტვირთბრუნვის გადასახადები. 1910-1911 წლებში ჩინური ბანკი უზრუნველყოფდა ჩაის შემოტანას. იგი ძირითადად დაკავებული იყო კომერციული საქმიანობით. ირანის სატრანსპორტო საზოგადოებებს „კავკასია და მერკური“ და „აღმოსავლეთი და რუსეთი“ ნება დართეს რუსული ეტიკეტით გაეტანათ ქართული ჩაი ირანში (ასს. ფ. ი-14, ან. 1, ს. 12, ფურც. 7). 1911 წლის ივლისში ბაქოს საბაჟო ოკრუგს დაერქვა კავკასიის სახელი და მასში გაერთიანდა ბათუმის და ბაქოს საბაჟოები (ასს. ფ. ი-14, ან. 1, ს. 22, ფურც. 182) (ასს. ფ. ი-13, ან. 1, ს. 43, ფურც. 12). მის ფუნქციაში შედიოდა საკაბოტაჟო ხომალდების მიღება და გამშვება, ასევე კონტროლი ახლო მდებარე ნავსადგურებს შორის მოქმედ თურქულ ფელუგებზე, რომლებიც მოდიოდნენ ჩურუქ-სუში თევზის და დელფინების დასაჭერად. 1879 წელს, საზღვაო ყურეს კეთილმოწყობის და ხელოვნური ნავსადგურის მშენებლობის პროექტის შესამუშავებლად შეიქმნა კომისია. ზემოთ მითითებულ ფონდში {ი-13} დაცულია სახომალდე საზოგადოების მიერ დამტკიცებული საზღვაო მიმოსვლის გზები და რუკები. 1910 წელს შეკვეთილის ნიკოლოზის საბაჟოს გაუქმების შემდეგ, ადგილობრივ მოსახლეობას, საკუთარი შრომით მოწეული პროდუქ-

ტების ბაზარზე გასატანად შეექმნათ პრობლემები, შეფერხდა თურქეთიდან შემოსული გემების მიღება, რამაც გააჩინა ჩურუქ-სუს რეგიონში საბაჟო საგუშაგოს გახსნის აუცილებლობა. სავაჭრო-საფინანსო და მასთან დაკავშირებული სხვადასხვა მიზეზების გამო, ამ საკითხის გადაწყვეტა დროებით შეფერხდა. რუსეთის იმპერია უფროთხილდებოდა, როგორც საზღვაო, ისე სახმელეთო საზღვრების უსაფრთხოებას და უზრუნველყოფდა სამხედრო დანიშნულების მქონე საბაჟოების და მასთან არსებული საგუშაგოების მშვიდ მუშაობას. ზღვის სანაპიროს პერიმეტრზე სასაზღვრო რაზმის ჯარისკაცები, დღე-ღამის განმავლობაში აწარმოებდნენ შემოვლით კონტროლს. ზღვის სანაპიროზე განთავსებული იყო საბაჟო სამეთვალყურეო კოშკები. ჩურუქ-სუს საბაჟოს სამმართველოს ჰყავდა მმართველი, საბაჟოს გარეთ მოქმედი 25 მოსამსახურე და საბაჟოს ტერიტორიაზე მომუშავე 2 მუშაკი. პირველი მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ, რუსეთის სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარე, საბაჟოს სავაჭრო ფუნქციები შემცირდა და გემებით ძირითადად გადაჰყავდათ საჯარისო ნაწილები. ამ პერიოდში ჩურუქ-სუს საბაჟოზე დაფიქსირდა ერთ-ერთი უცნაური შემთხვევა. გემის დათვალიერების დროს გახსნილი გალიებიდან მტრედები გაფრინდნენ სანაპიროსკენ და ცოტა ხნის შემდეგ ისევ გემზე დაბრუნდნენ. საქმეში ჩაერთო სამხედრო პირები და წარმოიშვა აზრი მტრედების სამხედრო მიზნით გამოყენების შესახებ. ყოველივე ამის შემდეგ აიკრძალა აღნიშნულ ტერიტორიაზე მშვიდობის მოყვარე მტრედების შემოყვანა და გაიცა ბრძანება გალიაზე პლომბის ბეჭდის დასმის შესახებ, წინააღმდეგ შემთხვევაში საბაჟო აწარმოებდა მტრედების კონფისკაციას (ასს. ფ. ი-14, ან. 1, ს. 12, ფურც. 98) განსაკუთრებული კონტროლი დაწესდა გურიიდან შემოსულ რევოლუციონერებზე. 1914 წლის 15 სექტემბერს კავკასიის საბაჟოს სამმართველოს ბრძანებით პირველი მსოფლიო ომის დაწყების გამო, ვაკანსიის შენარჩუნებით, საბაჟოს მუშაკები, დაბალი თანრიგით გაამწესეს რუსეთის სამხედრო საზღვაო ფლოტის განკარგულებაში. საბაჟოს მუშაკები ავსებდნენ სარეზერვო-სამხედრო სამსახურის კონტიგენტს (ასს. ფ. ი-15, ან. 1, ს. 4, ფურც. 25). კავკასიის სამხედრო არმიის მთავარსარდლის ბრძანებით, თურქეთის საზღვარზე არსებული სამხედრო ძალები დაექვემდებარნენ ქობულეთის, ბათუმის და ლიმანის მესამე განყოფილების რაზმებს, მეოთხე განყოფილებას განაგებდა მიხაილოვის ციხე-სიმაგრის კომენდანტი. ქობულეთიდან რედუტ-კალემდე, სუფსის და ფოთის მესამე განყოფილების რაზმებს განაგებდა რიონის სადგურის კომენდანტი. 1914 წლის 24 სექტემბერს კავკასიის საბაჟო სამმართველომ ძებნა გამოუცხადა ბარკას „ჯეილანს“, „ანტონს“ და „ბომბორს“ (ასს. ფ. ი-14, ან. 1, ს. 28, ფურც. 153). რუსეთის იმპერატორის სურვილით შეიქმნა ქველმოქმედების განსაკუთრებული კომიტეტი, რომლის მთავარ მოვალეობას შეადგენდა მოსახლეობისგან თითოეული კაპიკის აღება, რუსეთის საზღვაო ფლოტის გასაძლიერებლად. ამ პერიოდში რუსებმა ააგეს 18 გრძელი კრეისერი, 3 წყალქვეშა ნავი და ერთი მინი კრეისერი, რომლებიც ბალტიის ზღვაზე სამხედრო სამსახურისთვის გაამწესეს. ერთ-ერთი ამათგანი იყო „ნოვაკი“, 1325 წყალწვით, რომელსაც მსოფლიოში ანალოგი არ გააჩნდა. რუსეთში გაიხსნა საზღვაო პროფესიების შემსწავლელი სკოლები. სევასტოპოლი გახდა მნიშვნელოვანი სამხედრო საზღვაო დანიშნულების პორტი. სახელი გაითქვა რუსულმა ქვემეხმა „kaizer torped“, რომელიც წარმოადგენდა ავტომობილს და იგი ადამიანის გარეშე მოძრაობდა რკინიგზაზე, იმართებოდა საათის მექანიზმით და გზაზე რაიმე სახის საგნის შეხებისას ფეთქდებოდა (ასს. ფ. ი-14, ან. 2, ს. 11, ფურც. 93). ჩურუქ-სუს საბაჟო სამსახურში სხვადასხვა ეროვნების ადამიანებთან ერთად მუშაობდნენ ქართველებიც.

1913 წლის 11 თებერვლის ბრძანებით ჩურქ-სუს საბაჟოს მეთვალყურე იყო გრიგორი ჯაველიძე (ასს. ფ. ი-14, ან. 1, ს. 26, ფურც. 64) 1912 წლის 28 ივლისის ბრძანებით ქართველი მებაჟეები, რომლებიც არასამუშაო საათებში აწარმოებდნენ გემების მიღება დატვირთვას და გაშვებას, დაჯილდოვდნენ ფულით და საჩუქრებით (ასს. ფ. ი-15, ან. 1, ს. 3, ფურც. 107).

ჩურუქ-სუს საბაჟო სამმართველოს გააჩნდა ბრძანებების წიგნი. 1912 წლის 15 დეკემბერს ავსტრიული გემის „ბუკოვინას“ შემოწმების საფუძველზე აღმოჩნდა განუბაჟებელი კავკასიური წარმოების ხალიჩები. ჩურუქ-სუს საბაჟოს სამმართველომ აღძრა მეთვალყურეების პასუხისმგებლობის საკითხი. 1913 წლის 5 თებერვალს, გემი „ბელაურის“ საცავში ნავთის დატუმბვის დროს მეთვალყურემ ზუსტად ვერ განსაზღვრა დატუმბვის დამატავრების დრო, რაც უარყოფითად აისახა ჩურუქ-სუს საბაჟოს შემოსავლის და გასავლის წიგნში. საბაჟოს სამმართველომ შეიმუშავა და გამოსცა დამატებითი სავალდებულო წესები, ჩატვირთვის სამუშაოთა გასაკონტროლებლად, რაც დადებითად აისახა საბაჟოს ტარიფებზე.

სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარე კონფისკაცია ქმნილი საქონელი ინახებოდა საბაჟოს საწყობში. ექსპერტის შემოწმების შემდეგ საქონელს ათავსებდნენ სპეციალურ ყუთებში და იგი მოგების მიზნით გაჰქონდათ გასაყიდად აუქციონზე (ასს. ფ. ი-14, ან. 1, ს. 25, ფურც. 130). ჩურუქ-სუს საბაჟოს სამმართველოს უცხოეთიდან შემოტანილ საქონელზე დაწესებული ჰქონდა აკრძალვის და ნორმირებული საქონლის შემოტანის წესები. ასეთივე წესები საბაჟოს მიერ ვრცელდებოდა გარკვეული სახის შემოტანილ საქონელზე. ხშირ შემთხვევაში მეზობელი არაკორექტულად მიმართავდნენ საქონლის მეპატრონეებს 1913 წლის 23 ნოემბერს საბაჟოს მიერ დაფიქსირდა ერთ-ერთი ასეთი შემთხვევა, კერძოდ კომპანია „ნობელის“ წარმომადგენელ კაზანოვსკის მიმართ ადგილი ჰქონდა მეზობლების მიერ უხეშად მოპყრობის ფაქტს, რასაც მოჰყვა მყისიერი რეაგირება. 1913 წლის 31 იანვარს ავსტრიული გემით „ბუკოვინა“ კონსტანტინეპოლიდან ბათუმში ჩამოვიდნენ, გადარჩენის მიზნით თურქეთიდან გამოქცეული ბერძენი, მაკედონელი, ბულგარელი და სომეხი ლტოლვილები. რუსეთის ხელისუფლებამ ისინი შეიცოდა იმ მოტივით, რომ მათი უკან დაბრუნება ნიშნავდა სიკვდილს. 1913 წლის 1 თებერვალს ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორის ნებართვის საფუძველზე გემ „პრინცესა ევგენია ოლდერბურგელით“ 45 თურქეთის ქვეშევრდომი ბათუმიდან გავიდა ოლქსაში (ასს. ფ. ი-1, ან. 1, ს. 613, ფურც. 27). წარმოგიდგენთ ამავე ფონდში არსებულ ლტოლვილთა სახელობით სიას:

(23) 23.

С П И С О К Ъ
лицамъ прибывшимъ 31-го Января 1913 года на Австрійскомъ пароходѣ „БУКО-
ВИНЪ“ въ гор. Батумъ

№	Имена и фамилии	Примѣчаніе
БОЛГАРИ		
1	Аргирій Лампо КАРМЕНТОВЪ	
2	Косьма Ставре ТЕМЕЛКОВЪ	
3	Діаманти Стоиче ЯЛОВЪ	
4	Косьма Десисовичъ ЧОВА	
5	Константинъ Килло ЛЯЗОВЪ	
6	Кириакъ Килло ЛЯЗОВЪ	
7	Христо Килло ЛЯЗОВЪ	
8	Перики Деміоновъ ЛЯЗОВЪ	
9	Николай Папофило КИНЧЕ	
10	Петро Янко САКЕЛАРИТОВЪ	
11	Филиппъ Димитріевичъ ВОЛОВОТОВЪ	
12	Василій Козьминъ КАЛЯМОНОВЪ	
13	Яни Димитріевичъ ЗУМЕРОВЪ	
14	Григорій Яни БРОНТЕВЪ	
15	Деміанъ Банде ЛАЗОВЪ	
16	Стефанъ Лавареъ ТАЛОСЪ	
17	Георгій Николаевичъ ХАЧОПУЛО	
ГРЕКИ		
18	Хаджи Христо Афанасій ПАЛАТИДИСЪ	
19	Хаджи Антоновъ Афанасій ПАЛАТИДИСЪ	
20	Василисъ Георгій ХАЧОПУЛО	
21	Кириакъ Гердановъ СИКАЛОПУЛОСЪ	
22	Іоанисъ Константиновъ МОНЕОСЪ	
23	Антонисъ Николаевъ ДЖЕРЕПОГАСЪ	
24	Іоанисъ Георгіевъ ЗЕХИРЪ-ОГЛЫ	
25	Панаіотъ Апостоловъ ДЖЕЛЕБЪ-ОГЛЫ	
26	Епиминиода Іоановъ ТЕОДОРИДИСЪ	

(39) 39.

С П И С О К Ъ
Грекамъ прибывшимъ изъ города Константинополя на Австрійскомъ
пароходѣ „ЛЕОПОЛИСЪ“ 28-го февраля 1913 года.

	ИМЕНА И ФАМИЛІИ.-	ПРИМЕЧАНИЕ.-
1.-	Георгій ЗЮТИСЪ.-	
2.-	Георгій ГЕРДАНПУЛО.-	
3.-	Стефанъ ЧИВОПУЛО.-	
4.-	Василій ГЕОРГИЕВЪ.-	
5.-	Христо АВГЕРИНЪ.-	
6.-	Николай ІОАНОВЪ.-	
7.-	Сева ЛАЗАРЬЕВЪ.-	
8.-	Алексѣй ТАТРОПУЛО.-	
9.-	Апостолій НИКОЛАИДИ.-	
10.-	Георгій НИКОЛАИДИ.-	
11.-	Василій СТАВРИДИ.-	
12.-	Савва ХАРАЛАМПУРЪ.-	
13.-	Николай ПАНТЕЛИДИСЪ.-	
14.-	Константинъ СТИРОПУЛО.-	
15.-	Димитрій ВЛАХОПУЛО.-	

Помощникъ Писмоводителя

ამავს წლის 28 მარტს კონსტანტინეპოლიდან ბათუმში ჩამოვიდა თურქეთის ქვეშევრდომი 14 ბერძენი ლტოლვილი. მათ მფარველობას უწევდა ტრაპიზონში არსებული რუსეთის საკონსულო. ლტოლვილები ითხოვდნენ სამშობლოში დაბრუნებას, რადგან არ უნდოდათ თურქეთის ომში მონაწილეობის მიღება. 1913 წლის 28 თებერვალს ავსტრიულ გემ „ლეონოლით“ ბათუმში ჩამოვიდნენ ბერძნები. 1913 წლის 1 მარტს ავსტრიული გემით კონსტანტინეპოლიდან ბათუმში ჩამოვიდნენ თურქეთიდან გამოქცეული ლტოლვილი სომხები, რომლებიც თურქებმა აღიარეს დეზერტირებად. 1918 წლის 28 მარტს ბათუმში საბერძნეთის კონსული ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს მადლობას უხდის ლტოლვილი ბერძნების მფარველობის გამო, რომლებიც გამოიქცნენ თურქეთიდან რუსეთში. 1913 წლის 19 აპრილს გემ „იმპერატორ ალექსანდრე III-ით“ ბათუმში მიიღეს ქურთი შეიხი აიედინ ბერა, რომელსაც დევნიდა თურქეთის ხელისუფლება (ასს. ფ. ი-1, ან. 1, ს. 61, ფურც. 67).

1914 წლის 28 ივლისს, კავკასიის მეფისნაცვლის, საგარეო საქმეთა სამინისტროს გადაწყვეტილებით ჩურუქ-სუს საბაჟო გაუქმდა. აღნიშნული საბაჟოს მმართველი და ორი მეთვალყურე გადაიყვანეს სხვა საბაჟოებში, მისი შენობა დაიკავა სასაზღვრო საგუშაგოს რაზმმა. საბაჟოს საქმეები, ქონება, სიმბოლოები, დროშა, საგერბო ბეჭედი გადაეცა საბაჟო საკრებულო დეპარტამენტს (ასს. ფ. ი-15, ან. 1, ს. 5, ფურც. 2). ჩურუქ-სუს საბაჟოს საქმეები გადაიბარა ბათუმის საბაჟომ, ხოლო ჩურუქ-სუს ტერიტორია გამოცხადდა სამხედრო-სასაზღვრო რეგიონად. 1916 წლის 1 ივნისს კავკასიის საბაჟო სამმართველო, ბათუმის საბაჟოს მიმართავს თხოვნით, რომ ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე გაეშვათ ვანის სამეცნიერო ექსპედიცია, რომელსაც ხელმძღვანელობდა პეტროგრადის მუზეუმის განყოფილების მცველი მილერი და არქეოლოგიური საზოგადოების პრივატ დოცენტი, ეთნოგრაფი ივანე ორბელი (ასს. ფ. ი-14, ან. 1, ს. 30, ფურც. 99). 1918 წლის აპრილში საბაჟოები იყო ბათუმში, ფოთში, სოხუმში, ანაკლიასა და გაგრაში. ამრიგად, ჩურუქ-სუს საბაჟოს მოღვაწეობა დაემთხვა მსოფლიო ისტორიაში არსებულ მძიმე პერიოდს, კერძოდ, პირველ მსოფლიო ომს. ჩურუქ-სუს საბაჟო ომის პერიოდში ინარჩუნებდა სამხედრო, საზღვაო საზღვრის დაცვის და სამხედრო სავაჭრო გემების მშვიდობიანი მიმოსვლის ფუნქციას. ჩურუქ-სუს საბაჟო უზრუნველყოფდა ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ შრომით მოპოვებული მოსავლის შიგა ბაზარზე მშვიდობიან გატანას.

წარმოგიდგენთ ჩურუქ-სუს საბაჟოს საქმიანობის ამსახველ დოკუმენტურ მასალას:

№ 108.

22/IV 1913.

37.

Копія съ предписанія Департамента Таможен-
ныхъ Сборовъ отъ апрѣля 1913 г. за № 14806 на
имя Кавказскаго Таможеннаго Инспектора. -

Вслѣдствіе донесенія отъ 1 марта с.г. за №
4054, Департаментъ Таможенныхъ Сборовъ поставля-
етъ Ваше Превосходительство въ извѣстность, для
объявленія по принадлежности, что за Министра Фи-
нансовъ г. Товарищъ Министра, принимая во внима-
ніе, что согласно донесенію Вашего Превосходи-
тельства открытіе въ сел. Чурукъ-Су таможенной
заставы не вызывается мѣстными нуждами, и что от-
пускъ за границу беспошлинныхъ товаровъ можетъ
производиться, на основаніи ст. II закона 28 мая
1912 г. объ учрежденіи мѣстнаго таможеннаго уп-
равленія /Собр. Узак. ст. 865/, и чрезъ находя-
щійся въ Чурукъ-Су таможенный постъ, приказала
ходатайство жителей сел. Чурукъ-Су о преобразо-
ваніи Чурукъ-Суйскаго таможеннаго поста въ та-
моженную заставу отклонить.

Подлинное за подписями.

Вѣрно. Секретарь *E. Novikova*.

(ახს. ფ. ი-14, აბ. 1, ს. 27, ფურც. 37)

ОБЪЯВЛЕНІЕ.

Батумскій Полиціймейстеръ симъ объявляетъ
тѣмъ, еще оставшимся въ городѣ Батумѣ, турецко-
подданнымъ армянамъ-бѣженцамъ, прибыв-
шимъ въ предѣлы края до 1-го Февраля 1901-го
года и не принявшимъ русскаго подданства, а
равно какъ и всѣхъ тѣхъ изъ нихъ, кои прибыли послѣ
назначеннаго срока безъ установленныхъ національ-
ныхъ видовъ, —

что послѣ продолжавшаго со стороны Турецкаго Прави-
тельства разрѣшенія о свободномъ возвращеніи ихъ обрат-
ка родину въ Турцію и на основаніи пункта 1-го Цир-
юляра Намѣстника Его Императорскаго Величества на
казъ отъ 20-го Апрѣля 1909 г. за № 2978, всѣ они
язакъ къ 1 Августа 1909 г. выѣхать добровольно
границу.

При чемъ всѣ бѣженцы-армяне приведенной выше
категоріи должны со дня изданія настоящаго объявле-
нія, въ 14 дневный срокъ явиться въ Батумское Поли-
ційское Управление, для занесенія каждого изъ нихъ въ
особый списокъ, подлежащихъ къ выдворенію изъ
предѣловъ Имперіи (города Батума) армянъ-бѣженцевъ.

При этомъ предвѣщается, что противъ тѣхъ изъ нихъ, которые не по-
спѣютъ въ назначенные выше сроки исполнить изложенныя требованія,
будутъ приняты мѣры принудительнаго выдворенія ихъ за границу въ за-
конномъ порядкѣ.

Батумскій Полиціймейстеръ, Подполковникъ ПАНИНЪ.

10 Мая 1909 г.
г. Батумъ.

ТИП. Д. Я. КАПЕЛІ, БАТУМЪ.

О П И С А Н И Е

6-го рода поддѣлки бандероли для заграничныхъ напитковъ.

Дѣйствительный.

ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТ

(Рис. 1).

Фальшивый.

ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТ

(Рис. 1).

Дѣйствительный.

ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТ

(Рис. 2).

Фальшивый.

ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТ

(Рис. 2).

Дѣйствительный.

ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТКОВЪ.

(Рис. 3).

Фальшивый.

ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТКОВЪ.

(Рис. 3).

Дѣйствительные.

Фальшивые.

(Рис. 4).

(Рис. 5).

Главнѣйшими отличительными признаками данного рода поддѣлки являются слѣдующіе:

Въ обѣихъ прописяхъ „ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТКОВЪ“, исполненныхъ крупными бѣлыми буквами по темному фону, всѣ буквы отличаются отъ буквъ настоящей бандероли. Для примѣра можно указать въ лѣвой прописи на букву „Д“ въ словѣ „ДЛЯ“, лѣвый штрихъ которой толще, чѣмъ на настоящей бандероли, на букву „З“, обѣ буквы „А“, букву „Р“, первую букву „Н“ и букву „Х“ въ словѣ „ЗАГРАНИЧНЫХЪ“ и на букву „Т“ въ словѣ „НАПИТКОВЪ“, верхній, горизонтальный штрихъ которой не симметриченъ по отношенію къ вертикальной части этой буквы (Рис. 1). Въ правой прописи можно также указать на буквы „Д“ и „Л“ въ словѣ „ДЛЯ“, на буквы „З“, „Р“ и „Х“ въ словѣ „ЗАГРАНИЧНЫХЪ“ и на буквы „А“ и „К“ въ словѣ „НАПИТКОВЪ“ (Рис. 2).

Въ прописяхъ „ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТКОВЪ“ (верхнихъ и нижнихъ), исполненныхъ темными буквами по бѣлому фону, всѣ буквы также, въ большей или меньшей степени, отличаются отъ буквъ настоящей бандероли. Не касаясь неправильностей ихъ исполненія во всѣхъ четырехъ этихъ прописяхъ, можно ограничиться сравненіемъ буквъ лѣвой нижней прописи съ соответственными буквами этой же прописи на настоящей бандероли (Рис. 3).

Государственный гербъ исполненъ неправильно; въ частности можно указать на форму и на несимметричную постановку хвоста орла (Рис. 4).

Неправильно исполнены также прилегающіе къ квадратной рамкѣ съ Государственнымъ гербомъ листовые орнаменты (Рис. 4) и орнаментальныя украшенія съ праваго края бандероли (Рис. 5).

ВЪ ТУМ С М Я
5 - ДЕК 1916

ПРИКАЗЪ 3953.

по Михайловской крѣпости

И ВРЕМЕННОМУ ГЕНЕРАЛЬ-ГУБЕРНАТОРСТВУ Г. БАТУМА И КРѢПОСТНОГО РАІОНА.

№ 286.

4 Декабря 1916 года Гор. Батумъ.

6-го сего Декабря въ день тезоименитства ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА НИКОЛАЯ АЛЕКСАНДРОВИЧА отслужить при Батумскомъ крѣпостномъ Александро-Невскомъ соборѣ благодарственный Господу Богу молебенъ, на который прибыть Начальникамъ частей войскъ, управленій, учреждений, заведеній и гражданскихъ установленій, послѣ чего назначаю парадъ, на который вывести:

- 1) Отъ Отдѣльной Морской запасной роты—взводъ въ 12 рядовъ.
- 2) " 221-го пѣхотнаго запаснаго полка—1 баталіонъ 4-хъ ротнаго состава по 24 ряда въ ротѣ.
- 3) " 582-й пѣшей Кубанской дружины—роту въ 24 ряда.
- 4) " Михайловской крѣпостной артиллеріи—1 баталіонъ 4-хъ ротнаго состава по 24 ряда въ ротѣ съ хоромъ музыки.

Парадомъ командовать Михайловской крѣпостной артиллеріи Полковнику Ефимову.

Частямъ войскъ выслать линейныхъ къ Крѣпостному Собору къ 10¹/₂ час. утра въ распоряженіе Адъютанта Михайловской крѣпостной артиллеріи Прапорщика Бафталовскаго.

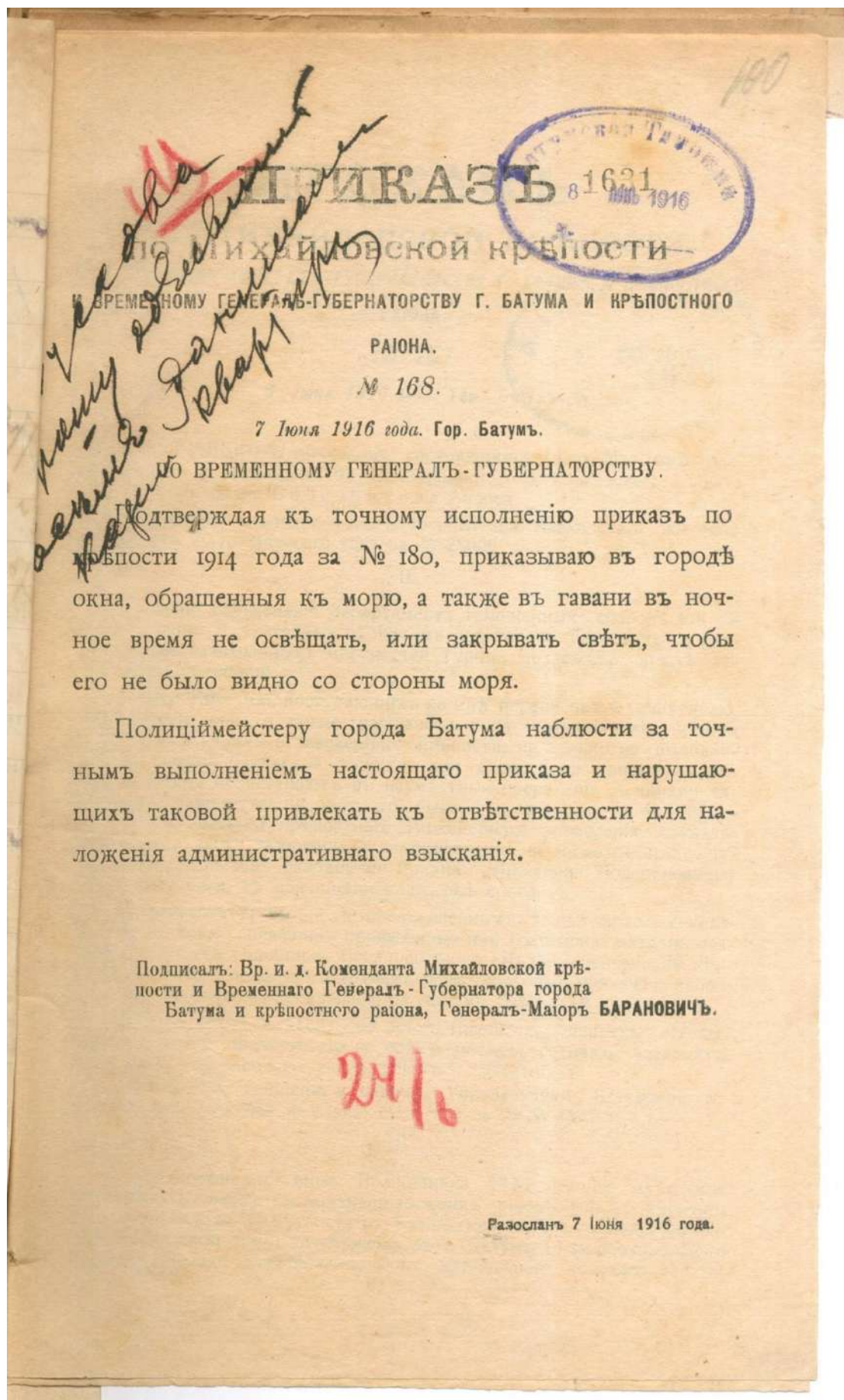
На парадъ, которому прибыть къ 11 часамъ утра, присутствовать всѣмъ г.г. офицерамъ свободнымъ отъ служебныхъ обязанностей.

При провозглашеніи многолѣтія ЕГО ИМПЕРАТОРСКОМУ ВЕЛИЧЕСТВУ и Царствующему Дому, распоряженіемъ Командира артиллеріи произвести салютъ въ 31 выстрѣлъ.

Во всѣхъ военныхъ церквахъ крѣпостного гарнизона отслужить молебенъ.

Подписаль: Комендантъ Михайловской крѣпости и
Временный Генераль-Губернаторъ города Батума и
крѣпостного раіона, Генераль-Маіоръ **БАРАНОВИЧЪ.**

Разосланъ 4 Декабря 1916 года.

(ახს. ფ. ი-14, აბ. 2, ს. 30, ფურც. 100)

~~Секрет~~ 29/III

(58)
58

Превосходительству

Горнодону Военному Губернатору
Батумской Области

Прим. герб.
Министру
по внутренним
делам
Министру
Варшавскому

Батумского армяно-григо-
рианского представительства
Каранета Малхасяна

Прошение

Вчера австрийский пароходный приканд
из Константинополя турецкого подданного армя-
но-воина Мухрана Кеворкяна, который фак-
тически паспорт, но не зарегистрирован; по этому
Батумское Партовое Владошево не выпу-
стило его из парохода и намечено возвра-
тить его обратно в Турцию, а это для
бывающего значить пойти на смерть, потому
что паша Батумский в Турцию стреляет.

Завладею об этом Вашему Превос-
ходительству почтительнейше прошу разре-
шить выпустить его на временное прови-
данье в пар. Батумский под надзором Поли-
ции или под надзором надзорных лиц
или местных обывателей.

23 марта 1913 г.
пар. Батумский.

(Подписанный) Каранета
Малхасяна.

ВОЕННЫЙ ГУБЕРНАТОРЪ
БАТУМСКОЙ ОБЛАСТИ

Г. Управляющему Батумской складочной та-
можней. -

№ 1820

10 октября 1903.

г. Батумь.

*Распоряжение
Генерала
Консула
Мини*

Турецкій Генеральный Консулъ въ Батумѣ 7-го
сего октября за № 312 сообщилъ мнѣ, что по по-
лученнымъ имъ отъ Трапезондскаго Генераль-Гу-
бернатора телеграфнымъ свидѣніямъ на этихъ дняхъ
отошло изъ города Карасунда въ гор. Батумъ судно
подъ № 144, подъ командою Киріако Реиса, на ко-
торомъ въ числѣ пассажировъ имѣется масса без-
паспортныхъ и неблагонадежныхъ лицъ, и въ виду
этого проситъ моего распоряженія о производствѣ
обыска означеннаго судна и осмотра находящихся
на немъ груза и пассажировъ. -

Объ изложенномъ считаю необходимымъ сооб-
щить Вашему Высочородію для свѣдѣнія и завися-
щихъ распоряженій. -

Военный Губернаторъ,

Генераль - Маіоръ

В. Мини

И. Д. Правителя Канцеляріи

В. Мини

И. д. дѣлопроизводителя

В. Мини

(ახს. ფ. ი-14, აბ. 2, ს. 5, ფურც. 49)

გამოყენებული ლიტერატურა

- ასს. ფ. ი-14, ან. 1, ს. 12 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-14 ანაწერი 1, საქმე N12.
- ასს. ფ. ი-14, ან. 1, ს. 22-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-14 ანაწერი 1, საქმე N22.
- ასს. ფ. ი-13, ან. 1, ს. 43-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 1, საქმე N43.
- ასს. ფ. ი-15, ან. 1, ს. 4-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-15 ანაწერი 1, საქმე N4.
- ასს. ფ. ი-14, ან. 1, ს. 28-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-14 ანაწერი 1, საქმე N28.
- ასს. ფ. ი-14, ან. 2, ს. 11-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-14 ანაწერი 2, საქმე N11.
- ასს. ფ. ი-14, ან. 1, ს. 26-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-14 ანაწერი 1, საქმე N26.
- ასს. ფ. ი-14, ან. 1, ს. 25-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-14 ანაწერი 1, საქმე N25.
- ასს. ფ. ი-1, ან. 1, ს. 613-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-1 ანაწერი 1, საქმე N613.
- ასს. ფ. ი-1, ან. 1, ს. 619-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-1 ანაწერი 1, საქმე N619.
- ასს. ფ. ი-1, ან. 1, ს. 61- აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-1 ანაწერი 1, საქმე N61.
- ასს. ფ. ი-15, ან. 1, ს. 5-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-15 ანაწერი 1, საქმე N5.
- ასს. ფ. ი-15, ან. 1, ს. 3-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-15 ანაწერი 1, საქმე N3.
- ასს. ფ. ი-14, ან. 2, ს. 30-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-14 ანაწერი 2, საქმე N30.
- ასს. ფ. ი-14, ან. 1, ს. 27-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-14 ანაწერი 1, საქმე N27.
- ალექსანდრე ფრენკელის :** „ჩურუქ-სუს და ბათუმის ნარკვევები“ რუსულ ენაზე 1879 თბილისი.
- ბათუმი და მისი შემოგარენი** რუსულ ენაზე, ბათუმი 1906 წელი.
- მალხაზ სიორიძე:** ბათუმის საბაჟო 2003 წელი ბათუმი.

THE CHURUK-SU CUSTOMS

Merab Megrelishvili

PhD in History, Research Fellow at the Niko

Berdzenishvili Institute of Batumi

Shota Rustaveli State University

Email: merab.megrelishvili@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7140-9173>

Nikoloz Megrelishvili

PhD in Law, Batumi Shota Rustaveli State University

Email: nikoloz.megrelishvili@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3639-5019>

Abstract. Following the incorporation of Batumi by the Russians, a free, open, commercial port (*porto-franco*) was established starting October 8, 1878. The administration of the Batumi departmental port was subjected to the rules of international maritime navigation (see *Batumi and its Environs* in Russian, Batumi 1906, p. 104). Connected to the Batumi customs was the Churuk-Su customs checkpoint, which was formed in accordance with the decree of the Head of the Caucasus Quarantine and Customs Administration. The Churuk-Su customs began operations in 1910, following the abolition of the Nikoloz customs, and was officially opened on May 28, 1912. The Churuk-Su customs was located at a distance of one verst from the Kobuleti station, on the sandy road of the Black Sea strait. Its adjacent territories were Tsikhisdziri, Buknari, Chakvi, and Mtsvane Kontskhi (Green Cape). It possessed state lands and buildings. The customs office was housed in a one-story wooden building. The customs officers on staff received 1,100 rubles as income, while the chancellery workers received 540 rubles. This was a customs administration of local importance, whose duties consisted of minor matters, specifically the transit of cleared goods across the border and, together with the border detachment, the entry of cabotage (coastal) cargo.

Keywords: customs, border, goods, export, import.

The Churuk-Su customs ensured the movement of export and import goods. Goods were mainly exported to Iran and Turkey. The customs office had established cargo turnover taxes.

In the years 1910–1911, a Chinese bank provided the importation of tea. It was mainly engaged in commercial activities. The Iranian transport companies "Caucasus and Mercury" and "East and Russia" were permitted to export Georgian tea to Iran under a Russian label (ASA, f. I-14, op. 1, d. 12, l. 7). In July 1911, the Baku Customs District was renamed the Caucasus District, and the Batumi and Baku customs were unified within it (ASA, f. I-14, op. 1, d. 22, l. 182) (ASA, f. I-13, op. 1, d. 43, l. 12). Its functions included the reception and dispatch of cabotage vessels, as well as control over Turkish feluccas operating between nearby ports that came to Churuk-Su to catch fish and dolphins. In 1879, a commission was established to develop a project for the improvement of the sea bay and the construction of an artificial port. The aforementioned fund [I-13] preserves the maritime navigation routes and maps approved by the shipping company.

Following the abolition of the Shekvetili Nikoloz customs in 1910, the local population faced difficulties in bringing their self-produced agricultural products to the market, and the reception of ships arriving from Turkey was hindered, which created the necessity to open a customs post in the Churuk-Su region. Due to trade-financial and various other related reasons, the resolution of this issue was temporarily delayed. The

Russian Empire guarded the security of both maritime and land borders and ensured the peaceful operation of military-purpose customs offices and their existing checkpoints. Along the perimeter of the seashore, soldiers of the border detachment conducted round-the-clock patrol controls. Customs observation towers were located on the seashore. The Churuk-Su customs administration had a manager, 25 employees operating outside the customs office, and 2 workers employed within the customs territory.

Following the outbreak of the First World War, based on Russian state interests, the commercial functions of the customs were reduced, and ships were mainly used to transport military units. During this period, one of the strangest incidents was recorded at the Churuk-Su customs. During a ship inspection, pigeons flew out towards the shore from opened cages and returned to the ship after a short time. Military personnel became involved in the matter, and the idea arose regarding the use of pigeons for military purposes. Following all this, the introduction of peace-loving pigeons into the said territory was prohibited, and an order was issued to place a lead seal on cages; otherwise, the customs would confiscate the pigeons (ASA, f. I-14, op. 1, d. 12, l. 98). Special control was established over revolutionaries entering from Guria.

On September 15, 1914, by order of the Caucasus Customs Administration, due to the outbreak of the First World War, while maintaining their vacancies, the customs workers were assigned with lower ranks to the disposal of the Russian Navy. The customs workers filled the contingent of the reserve-military service (ASA, f. I-15, op. 1, d. 4, l. 25). By order of the Commander-in-Chief of the Caucasus Military Army, the military forces present on the Turkish border were subordinated to the detachments of the third section of Kobuleti, Batumi, and Limani; the fourth section was administered by the commandant of the Mikhailovsky Fortress. From Kobuleti to Redut-Kale, the detachments of the third section of Supsa and Poti were administered by the commandant of the Rioni station. On September 24, 1914, the Caucasus Customs Administration issued a search warrant for the longboats "Jeylan", "Anton", and "Bombor" (ASA, f. I-14, op. 1, d. 28, l. 153).

By the will of the Russian Emperor, a special committee of charity was created, whose main duty consisted of collecting every kopeck from the population to strengthen the Russian fleet. During this period, the Russians built 18 long cruisers, 3 submarines, and one mini-cruiser, which were deployed for military service in the Baltic Sea. One of these was the "Novik", with a displacement of 1,325 tons, which had no analogue in the world. Schools for studying maritime professions were opened in Russia. Sevastopol became an important naval port. The Russian cannon "Kaizer Torped" gained fame, which was a vehicle that moved on the railway without human intervention, was controlled by a clock mechanism, and exploded upon touching any kind of object on the track (ASA, f. I-14, op. 2, d. 11, l. 93).

Along with people of various nationalities, Georgians also worked in the Churuk-Su customs service. By an order of February 11, 1913, the supervisor of the Churuk-Su customs was Grigori Javelidze (ASA, f. I-14, op. 1, d. 26, l. 64). By an order of July 28, 1912, Georgian customs officers who carried out the reception, loading, and dispatch of ships during non-working hours were rewarded with money and gifts (ASA, f. I-15, op. 1, d. 3, l. 107).

The Churuk-Su customs administration possessed an order book. On December 15, 1912, based on the inspection of the Austrian ship "Bukovina", undeclared carpets of Caucasian manufacture were discovered. The Churuk-Su customs administration raised the issue of the supervisors' accountability. On February 5, 1913, during the pumping of kerosene into the hold of the ship "Belauri", the supervisor failed to precisely determine the completion time of the pumping, which was negatively reflected in the income and expenditure ledger of the Churuk-Su customs. The customs administration developed and issued additional mandatory rules to control loading operations, which had a positive impact on customs tariffs.

Based on state interests, confiscated goods were stored in the customs warehouse. After an expert inspection, the goods were placed in special boxes and were taken to be sold at an auction for profit purposes

(ASA, f. I-14, op. 1, d. 25, l. 130). The Churuk-Su customs administration had established rules of prohibition and standardized goods importation on items brought from abroad. Similar rules were applied by the customs to certain types of imported goods. In many cases, customs officers addressed the owners of goods incorrectly. On November 23, 1913, one such incident was recorded by the customs, specifically, a case of harsh treatment by customs officers toward Kazanovsky, a representative of the "Nobel" company, which was followed by an immediate reaction.

On January 31, 1913, Greek, Macedonian, Bulgarian, and Armenian refugees who fled Turkey for survival arrived in Batumi from Constantinople via the Austrian ship "Bukovina". The Russian authorities took pity on them on the grounds that returning them meant death. On February 1, 1913, based on the permission of the Military Governor of the Batumi Oblast, 45 Turkish subjects departed from Batumi for Odessa via the ship "Princess Eugenia of Oldenburg" (ASA, f. I-1, op. 1, d. 613, l. 27). We present the nominal list of refugees existing in the same fund:

(23) 23.

С П И С О К Ъ
лицамъ прибывшимъ 31-го Января 1913 года на Австрійскомъ пароходѣ „БУКОВИНА“ въ г-р. Батумъ

№	Имена и фамилии	Примѣчаніе
<u>БОЛГАРИ</u>		
1	Аргирій Дамисъ КАРМЕНТОВЪ	
2	Косьма Ставро ТЕМЕЛКОВЪ	
3	Диаманти Стоиче ЯЛОВЪ	
4	Косьма Десисовичъ ЧОВА	
5	Константиъ Килло ДЯЗОВЪ	
6	Кириакъ Килло ДЯЗОВЪ	
7	Христо Килло ДЯЗОВЪ	
8	Перики Деміоновъ ДЯЗОВЪ	
9	Николай Папофилло КИНЧЕ	
10	Петро Янко САНЕЛАРИТОВЪ	
11	Тилиппъ Димитріевичъ ВОЛОВОТОВЪ	
12	Василіъ Козьминъ КАЛЯМОНОВЪ	
13	Яни Димитріевичъ ЗУМЕРОВЪ	
14	Григорій Яни БРОНТЕВЪ	
15	Деміанъ Банде ДЯЗОВЪ	
16	Стефъниосъ Лавареъ ТАЛОСЪ	
17	Георгій Николаевичъ ХАЧОПУЛО	
<u>ГРЕКИ</u>		
18	Хаджи Христо Аѳанасіи ПАЛАТИДИСЪ	
19	Хаджи Антоновъ Аѳанасіи ПАЛАТИДИСЪ	
20	Василіосъ Георгій ХАЧОПУЛО	
21	Кириакосъ Герданосъ СИКАЛОПУЛОСЪ	
22	Іоанисъ Константиновъ МОНЕОСЪ	
23	Антоніосъ Николаевъ ДЖЕРЕПОГАСЪ	
24	Іоанисъ Георгіевъ ЗЕХИРЪ-ОГЛЫ	
25	Панаіотъ Апостоловъ ДЖЕЛЕБЪ-ОГЛЫ	
26	Епиминиода Іоановъ ТЕОДОРИДИСЪ	

(ASA, f. I-1, op. 1, d. 619, ll. 23-39)

On March 28 of the same year, 14 Greek refugees who were Turkish subjects arrived in Batumi from Constantinople. They were patronized by the Russian Consulate in Trabzon. The refugees requested to return to their homeland, as they did not want to participate in the Turkish war. On February 28, 1913, Greeks arrived in Batumi via the Austrian ship "Leonol". On March 1, 1913, refugee Armenians who fled Turkey, whom the Turks recognized as deserters, arrived in Batumi from Constantinople via an Austrian ship. On March 28, 1918, the Consul of Greece in Batumi thanked the Military Governor of the Batumi Oblast for patronizing the refugee Greeks who fled Turkey to Russia. On April 19, 1913, the Kurdish Sheikh Aiedin Bera,

who was persecuted by the Turkish government, was received in Batumi via the ship "Emperor Alexander III" (ASA, f. I-1, op. 1, d. 61, l. 67).

On July 28, 1914, by decision of the Viceroy of the Caucasus and the Ministry of Foreign Affairs, the Churuk-Su customs was abolished. The manager and two supervisors of the said customs were transferred to other customs offices, and its building was occupied by a border post detachment. The customs files, property, symbols, flag, and state seal were transferred to the Customs Assembly Department (ASA, f. I-15, op. 1, d. 5, l. 2). The files of the Churuk-Su customs were taken over by the Batumi customs, while the Churuk-Su territory was declared a military-border region.

On June 1, 1916, the Caucasus Customs Administration addressed the Batumi customs with a request to allow the Van scientific expedition to pass without any hindrance, which was led by Miller, a curator of a department of the Petrograd Museum, and Ivan Orbeli, a Privatdozent of the Archaeological Society and ethnographer (ASA, f. I-14, op. 1, d. 30, l. 99). In April 1918, customs offices were active in Batumi, Poti, Sukhumi, Anaklia, and Gagra.

Thus, the activity of the Churuk-Su customs coincided with a difficult period in world history, namely, the First World War. During the war period, the Churuk-Su customs maintained the function of military and maritime border protection and the peaceful navigation of military-commercial ships. The Churuk-Su customs ensured the peaceful transit of the harvest obtained through the labor of the local population to the domestic market.

We present the documentary material reflecting the activities of the Churuk-Su customs:

(39) 39.

С П И С О К Ъ
Грекамъ прибывшимъ изъ города Константинополя на Австрійскомъ
пароходѣ "ЛЕОПОЛДСЪ" 28-го февраля 1913 года.-

	ИМЕНА И ФАМИЛИИ.-	ПРИМѢЧАНІЕ.-
1.-	Георгій ЗІОТИСЪ.-	
2.-	Георгій ГЕРДАНУЛО.-	
3.-	Стефанъ ЧИВОПУЛО.-	
4.-	Василій ГЕОРГИЕВЪ.-	
5.-	Христо АВРЕРИНЪ.-	
6.-	Николай ІОАНОВЪ.-	
7.-	Васа ЛАЗАРЬЕВЪ.-	
8.-	Алексѣй ТАТРОПУЛО.-	
9.-	Анестолій НИКОЛАИДИ.-	
10.-	Георгій НИКОЛАИДИ.-	
11.-	Василій СТАВРИДИ.-	
12.-	Савва ХАРАЛАМПУРЪ.-	
13.-	Николай ПАНТЕЛИДИСЪ.-	
14.-	Константинъ СТИРОПУЛО.-	
15.-	Димитрій ВЛАХОПУЛО.-	

Помощникъ Писмоводителя *[Signature]*

(ASA, f. I-14, op. 1, d. 27, l. 37)

№ 108.

22/IV 1913.

37.

Копія съ предписанія Департамента Таможен-
ныхъ Сборовъ отъ апрѣля 1913 г. за № 14806 на
имя Кавказскаго Таможеннаго Инспектора.-

Вслѣдствіе донесенія отъ 1 марта с.г. за №
4054, Департаментъ Таможенныхъ Сборовъ поставля-
етъ Ваше Превосходительство въ извѣстность, для
объявленія по принадлежности, что за Министра Фи-
нансовъ г. Товарищъ Министра, принимая во внима-
ніе, что согласно донесенію Вашего Превосходи-
тельства открытіе въ сел. Чурукъ-Су таможенной
заставы не вызывается мѣстными нуждами, и что от-
пускъ за границу беспошлинныхъ товаровъ можетъ
производиться, на основаніи ст. II закона 28 мая
1912 г. объ учрежденіи мѣстнаго таможеннаго уп-
равленія /Собр. Узак. ст. 865/, и чрезъ находя-
щійся въ Чурукъ-Су таможенный постъ, приказала
ходатайство жителей сел. Чурукъ-Су о преобразо-
ваніи Чурукъ-Суйскаго таможеннаго поста въ та-
моженную заставу отклонить.

Подлинное за подписями.

Вѣрно. Секретарь *Г. Новиковъ*.

ОБЪЯВЛЕНІЕ.

Батумскій Полиціймейстеръ симъ объявляетъ
тѣмъ, еще оставшимся въ городѣ Батумѣ, турецко-
подданнымъ армянамъ-бѣженцамъ, прибыв-
шимъ въ предѣлы края до 1-го Февраля 1901-го
года и не принявшимъ русскаго подданства, а
равно какъ и всѣхъ тѣхъ изъ нихъ, кои прибыли послѣ
назначеннаго срока безъ установленныхъ національ-
ныхъ видовъ, —

что послѣ продолжавшаго со стороны Турецкаго Прави-
тельства разрѣшенія о свободномъ возвращеніи ихъ обрат-
ка родину въ Турцію и на основаніи пункта 1-го Цир-
юляра Намѣстника Его Императорскаго Величества на
казъ отъ 20-го Апрѣля 1909 г. за № 2978, всѣ они
язакъ къ 1 Августа 1909 г. выѣхаютъ добровольно
границу.

При чемъ всѣ бѣженцы-армяне приведенной выше
категоріи должны со дня изданія настоящаго объявле-
нія, въ 14 дневный срокъ явиться въ Батумское Поли-
ційское Управление, для занесенія каждого изъ нихъ въ
особый списокъ, подлежащихъ къ выдворенію изъ
предѣловъ Имперіи (города Батума) армянъ-бѣженцевъ.

При этомъ предвѣщается, что противъ тѣхъ изъ нихъ, которые не по-
спѣютъ въ назначенные выше сроки исполнить изложенныя требованія,
будутъ приняты мѣры принудительнаго выдворенія ихъ за границу въ за-
конномъ порядкѣ.

Батумскій Полиціймейстеръ, Подполковникъ ПАНИНЪ.

10 Мая 1909 г.
г. Батумъ.

ТИП. Д. Я. КАПЕЛЛ, БАТУМЪ.

О П И С А Н И Е

6-го рода поддѣлки бандероли для заграничныхъ напитковъ.

Дѣйствительный.

ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТ

(Рис. 1).

Фальшивый.

ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТ

(Рис. 1).

Дѣйствительный.

ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТ

(Рис. 2).

Фальшивый.

ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТ

(Рис. 2).

Дѣйствительный.

ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТКОВЪ.

(Рис. 3).

Фальшивый.

ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТКОВЪ.

(Рис. 3).

Дѣйствительные.

Фальшивые.

(Рис. 4).

(Рис. 5).

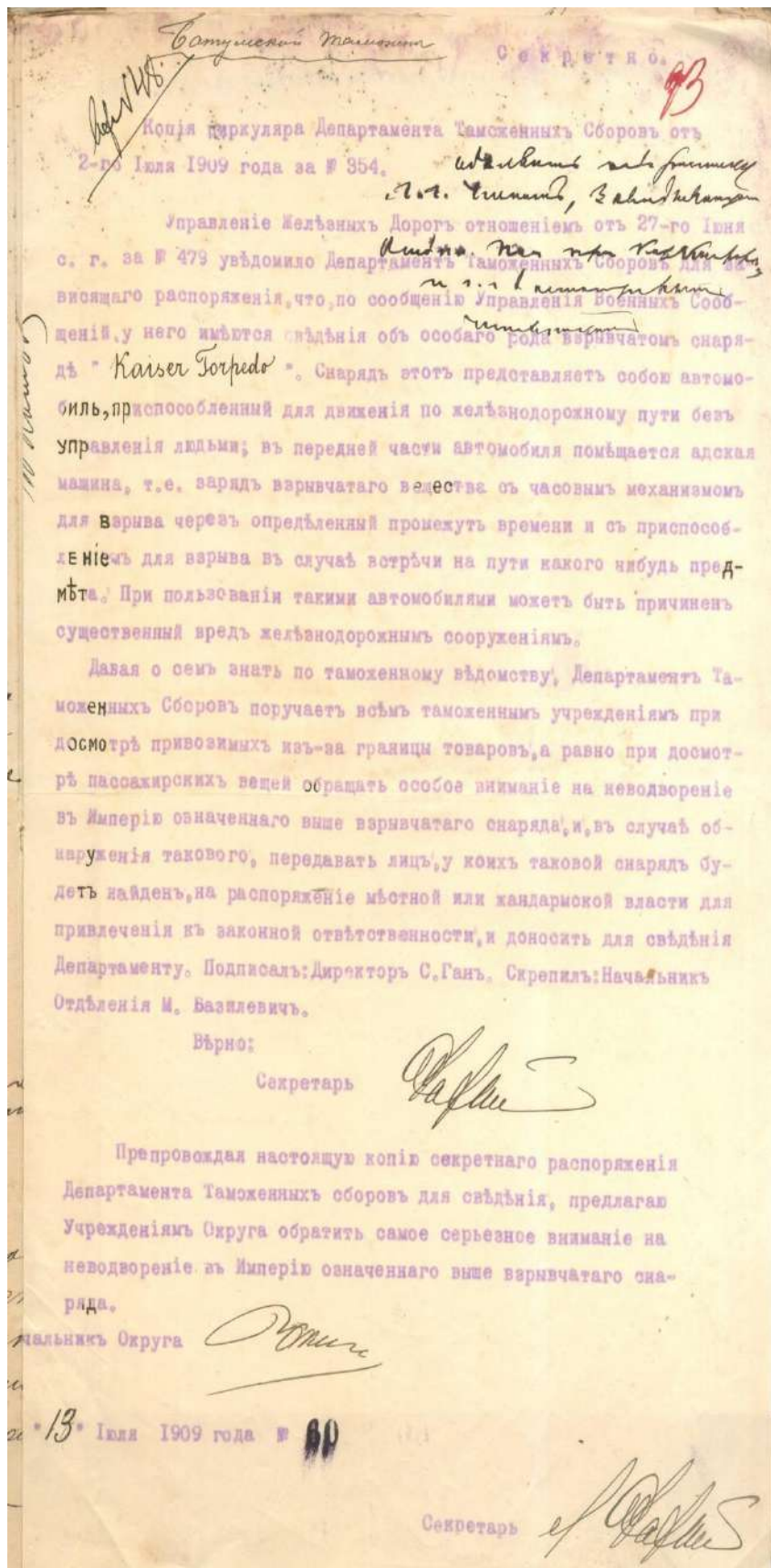
Главнѣйшими отличительными признаками данного рода поддѣлки являются слѣдующіе:

Въ обѣихъ прописяхъ „ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТКОВЪ“, исполненныхъ крупными бѣлыми буквами по темному фону, всѣ буквы отличаются отъ буквъ настоящей бандероли. Для примѣра можно указать въ лѣвой прописи на букву „Д“ въ словѣ „ДЛЯ“, лѣвый штрихъ которой толще, чѣмъ на настоящей бандероли, на букву „З“, обѣ буквы „А“, букву „Р“, первую букву „Н“ и букву „Х“ въ словѣ „ЗАГРАНИЧНЫХЪ“ и на букву „Т“ въ словѣ „НАПИТКОВЪ“, верхній, горизонтальный штрихъ которой не симметриченъ по отношенію къ вертикальной части этой буквы (Рис. 1). Въ правой прописи можно также указать на буквы „Д“ и „Т“ въ словѣ „ДЛЯ“, на буквы „З“, „Р“ и „Х“ въ словѣ „ЗАГРАНИЧНЫХЪ“ и на буквы „А“ и „К“ въ словѣ „НАПИТКОВЪ“ (Рис. 2).

Въ прописяхъ „ДЛЯ ЗАГРАНИЧНЫХЪ НАПИТКОВЪ“ (верхнихъ и нижнихъ), исполненныхъ темными буквами по бѣлому фону, всѣ буквы также, въ большей или меньшей степени, отличаются отъ буквъ настоящей бандероли. Не касаясь неправильностей ихъ исполненія во всѣхъ четырехъ этихъ прописяхъ, можно ограничиться сравненіемъ буквъ лѣвой нижней прописи съ соответственными буквами этой же прописи на настоящей бандероли (Рис. 3).

Государственный гербъ исполненъ неправильно; въ частности можно указать на форму и на несимметричную постановку хвоста орла (Рис. 4).

Неправильно исполнены также прилегающіе къ квадратной рамкѣ съ Государственнымъ гербомъ листовые орнаменты (Рис. 4) и орнаментальныя украшенія съ праваго края бандероли (Рис. 5).

(ASA, f. I-14, op. 1, d. 619, l. 58)

ВЪ ТУМ С М Я
5 - ДЕК 1916

ПРИКАЗЪ 3953.

по Михайловской крѣпости

И ВРЕМЕННОМУ ГЕНЕРАЛЬ-ГУБЕРНАТОРСТВУ Г. БАТУМА И КРѢПОСТНОГО РАІОНА.

№ 286.

4 Декабря 1916 года Гор. Батумъ.

6-го сего Декабря въ день тезоименитства ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА НИКОЛАЯ АЛЕКСАНДРОВИЧА отслужить при Батумскомъ крѣпостномъ Александро-Невскомъ соборѣ благодарственный Господу Богу молебенъ, на который прибыть Начальникамъ частей войскъ, управленій, учреждений, заведеній и гражданскихъ установленій, послѣ чего назначаю парадъ, на который вывести:

- 1) Отъ Отдѣльной Морской запасной роты—взводъ въ 12 рядовъ.
- 2) " 221-го пѣхотнаго запаснаго полка—1 баталіонъ 4-хъ ротнаго состава по 24 ряда въ ротѣ.
- 3) " 582-й пѣшей Кубанской дружины—роту въ 24 ряда.
- 4) " Михайловской крѣпостной артиллеріи—1 баталіонъ 4-хъ ротнаго состава по 24 ряда въ ротѣ съ хоромъ музыки.

Парадомъ командовать Михайловской крѣпостной артиллеріи Полковнику Ефимову.

Частямъ войскъ выслать линейныхъ къ Крѣпостному Собору къ 10¹/₂ час. утра въ распоряженіе Адъютанта Михайловской крѣпостной артиллеріи Прапорщика Бафталовскаго.

На парадъ, которому прибыть къ 11 часамъ утра, присутствовать всѣмъ г.г. офицерамъ свободнымъ отъ служебныхъ обязанностей.

При провозглашеніи многолѣтія ЕГО ИМПЕРАТОРСКОМУ ВЕЛИЧЕСТВУ и Царствующему Дому, распоряженіемъ Командира артиллеріи произвести салютъ въ 31 выстрѣлъ.

Во всѣхъ военныхъ церквахъ крѣпостного гарнизона отслужить молебенъ.

Подписаль: Комендантъ Михайловской крѣпости и
Временный Генераль-Губернаторъ города Батума и
крѣпостного раіона, Генераль-Маіоръ **БАРАНОВИЧЪ.**

Разосланъ 4 Декабря 1916 года.

*Указ
по
делу
о
освещении
окна
батумской
крепости*

ПРИКАЗЪ

ПО МИХАЙЛОВСКОЙ КРѢПОСТИ—
И ВРЕМЕННОМУ ГЕНЕРАЛЪ-ГУБЕРНАТОРСТВУ Г. БАТУМА И КРѢПОСТНОГО
РАІОНА.
№ 168.

7 Іюня 1916 года. Гор. Батумъ.

ПО ВРЕМЕННОМУ ГЕНЕРАЛЪ-ГУБЕРНАТОРСТВУ.

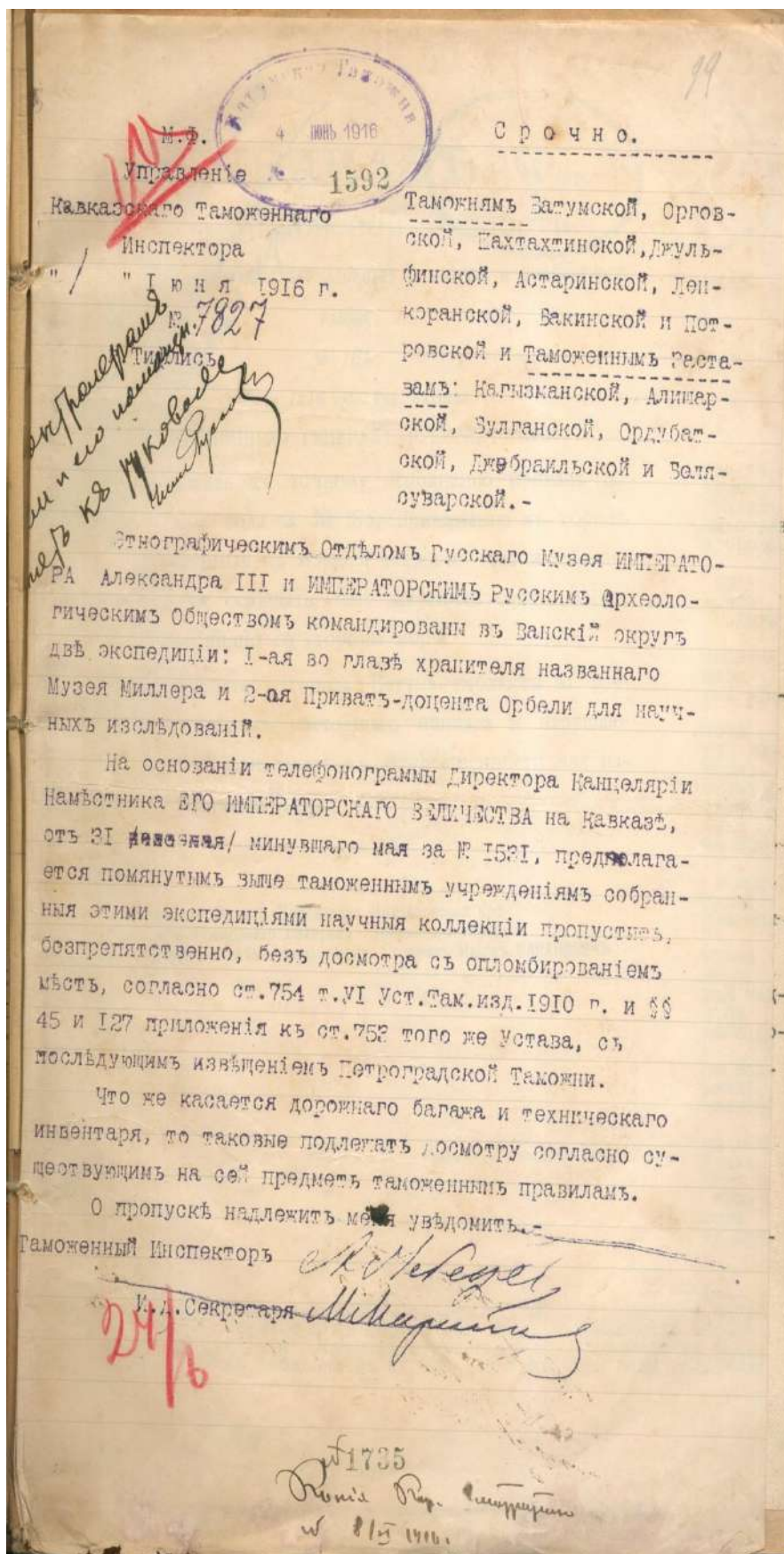
Подтверждая къ точному исполненію приказъ по
крѣпости 1914 года за № 180, приказываю въ городѣ
окна, обращенныя къ морю, а также въ гавани въ ноч-
ное время не освѣщать, или закрывать свѣтъ, чтобы
его не было видно со стороны моря.

Полиціймейстеру города Батума наблюсти за точ-
нымъ выполненіемъ настоящаго приказа и нарушаю-
щихъ таковой привлекать къ отвѣтственности для на-
ложенія административнаго взысканія.

Подписалъ: Вр. и. д. Коменданта Михайловской крѣ-
пости и Временнаго Генералъ-Губернатора города
Батума и крѣпостного раіона, Генералъ-Маіоръ **БАРАНОВИЧЪ.**

24/6

Разосланъ 7 Іюня 1916 года.

(ASA, f. I-1, op. 1, d. 619, l. 67)

~~Секрет~~ 29/III

(58)
58

Превосходительству

Господню Военному Губернатору
Батумской Области

Принт. герб.
Министерства
Внутренних
Дел
Министр

Батумского армяно-григо-
рианского представительства
Карамета Малхасяна

Прошение

Вчера австрийский пароходный приканд
иде Константинополь турецкого подданного армя-
но-воина Мухрана Кеворкяна, который фот
читает паспорт, но не выдана; по этому
Батумское Портовое Владошево не выпу-
стило его из парохода и намарено возвра-
тить его обратно в Турцию, а это для
бывающего значить пойти на смерть, потому
что пахитъ башенцевъ въ Турции стреляютъ.

Завляя объ этомъ Вашему Превос-
ходительству почарнаише прошу разра-
шить выпустить его на временное профи-
вание въ г. Батумъ подъ надзоромъ Поли-
ции или подъ надзирательствомъ надежныхъ лич-
ностей местных обывателей.

23 марта 1913 г.
г.р. Батумъ.

Сличенный Карамета
Малхасяна.

ВОЕННЫЙ ГУБЕРНАТОРЪ
БАТУМСКОЙ ОБЛАСТИ

Г. Управляющему Батумской складочной та-
можней. -

№ 1820

10 октября 1903 г.

г. Батумь.

*Распоряжение
Генерала
Консула
Мини*

Турецкій Генеральный Консулъ въ Батумѣ 7-го
сего октября за № 312 сообщилъ мнѣ, что по по-
лученнымъ имъ отъ Трапезондскаго Генераль-Гу-
бернатора телеграфнымъ свидѣніямъ на этихъ дняхъ
отошло изъ города Карасунда въ гор. Батумъ судно
подъ № 144, подъ командою Киріако Реиса, на ко-
торомъ въ числѣ пассажировъ имѣется масса без-
паспортныхъ и неблагонадежныхъ лицъ, и въ виду
этого просить моего распоряженія о производствѣ
обыска означеннаго судна и осмотра находящихся
на немъ груза и пассажировъ. -

Объ изложенномъ считаю необходимымъ сооб-
щить Вашему Высочородію для свѣдѣнія и завися-
щихъ распоряженій. -

Военный Губернаторъ,

Генераль - Маіоръ *В. Минин*

И. Д. Правителя Канцеляріи *В. Минин*

И. д. дѣлопроизводителя *В. Минин*

References (Used Literature)

- ASA, f. I-14, op. 1, d. 12 - Archives Administration of Adjara, Fund I-14, Record (Inventory) 1, File N12.
- ASA, f. I-14, op. 1, d. 22 - Archives Administration of Adjara, Fund I-14, Record (Inventory) 1, File N22.
- ASA, f. I-13, op. 1, d. 43 - Archives Administration of Adjara, Fund I-13, Record (Inventory) 1, File N43.
- ASA, f. I-15, op. 1, d. 4 - Archives Administration of Adjara, Fund I-15, Record (Inventory) 1, File N4.
- ASA, f. I-14, op. 1, d. 28 - Archives Administration of Adjara, Fund I-14, Record (Inventory) 1, File N28.
- ASA, f. I-14, op. 2, d. 11 - Archives Administration of Adjara, Fund I-14, Record (Inventory) 2, File N11.
- ASA, f. I-14, op. 1, d. 26 - Archives Administration of Adjara, Fund I-14, Record (Inventory) 1, File N26.
- ASA, f. I-14, op. 1, d. 25 - Archives Administration of Adjara, Fund I-14, Record (Inventory) 1, File N25.
- ASA, f. I-1, op. 1, d. 613 - Archives Administration of Adjara, Fund I-1, Record (Inventory) 1, File N613.
- ASA, f. I-1, op. 1, d. 619 - Archives Administration of Adjara, Fund I-1, Record (Inventory) 1, File N619.
- ASA, f. I-1, op. 1, d. 61 - Archives Administration of Adjara, Fund I-1, Record (Inventory) 1, File N61.
- ASA, f. I-15, op. 1, d. 5 - Archives Administration of Adjara, Fund I-15, Record (Inventory) 1, File N5.
- ASA, f. I-15, op. 1, d. 3 - Archives Administration of Adjara, Fund I-15, Record (Inventory) 1, File N3.
- ASA, f. I-14, op. 2, d. 30 - Archives Administration of Adjara, Fund I-14, Record (Inventory) 2, File N30.
- ASA, f. I-14, op. 1, d. 27 - Archives Administration of Adjara, Fund I-14, Record (Inventory) 1, File N27.
- Alexander Frenkel: *"Sketches of Churuk-Su and Batumi"* in Russian, 1879, Tiflis.
- "Batumi and its Environs"* in Russian, Batumi, 1906.
- Malkhaz Sioridze: *"Batumi Customs"*, 2003, Batumi.

აფხაზეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შიშხინის საკითხი საქართველოს ისტორიის საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა სახელმძღვანელოებში¹

თამარ ორჯონიკიძე

პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის
სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
მოწვეული ლექტორი; ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის
პოლიტოლოგიის ინსტიტუტის მკვლევარი
ელ-ფოსტა: Torjonikidze7@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7867-912X>

აბსტრაქტი. ნაშრომში განხილულია თუ როგორ არის წარმოდგენილი აფხაზეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნის საკითხი ისტორიის საბჭოთა სახელმძღვანელოებში, რაც სიახლეს წარმოადგენს. საკითხი აქტუალურია იმის გათვალისწინებით, რომ როგორც საბჭოთა პერიოდში, ისე თანამედროვე ეტაპზე რუსეთის ხელისუფლება ცდილობს ისტორიის გადაწერას, რისი შემადგენელიც არის „აფხაზეთის დამოუკიდებელი საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის“ საკითხი. საკუთარი პოზიციის გასამყარებლად კი ხშირად გამოიყენება ისტორიული მითები საკითხის შესახებ.

რუსეთის პრეზიდენტმა, ვ. პუტინმა, 2019 წელს განაცხადა, რომ აფხაზეთი როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო ისე შეუერთდა რუსეთის იმპერიას და „არავითარი საქართველო არ არსებობდა“. სტალინის დროს კი ჩამოყალიბდა სოციალისტური საქართველოს რესპუბლიკა, რომლის ნაწილადაც იქცა აფხაზეთი. აფხაზეთის მტკიცება იმის შესახებ, რომ დამოუკიდებლობა მათ საბჭოთა პერიოდში წაართვეს ნასაზრდოებია იმ პერიოდში შექმნილი ისტორიის სახელმძღვანელოებითაც. როგორც კვლევა აჩვენებს, საბჭოთა პერიოდის საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოებში ამასთან დაკავშირებით მოცემული ინფორმაცია არასრული, არაზუსტი და მწირია; მოცემული ფრაგმენტული მონაცემები აფხაზეთის სტატუსის ცვლილებასთან დაკავშირებით დამატებით კითხვებს იწვევს, რისი ახსნაც არაა წარმოდგენილი. ეს შესაძლებელია იმით ავსხნათ, რომ იმ პერიოდისთვის აფხაზეთის ავტონომიური სტატუსი გადაწყვეტილად ითვლებოდა და პრობლემას ვერ ხედავდნენ. პოსტსაბჭოთა საქართველოში აფხაზეთის სტატუსის საკითხმა მეტი აქტუალობა შეიძინა განვითარებული მოვლენებიდან გამომდინარე. ეს კი აისახა აღნიშნული პერიოდის ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოებში.

განსხვავებით საბჭოთა პერიოდისაგან, დამოუკიდებელ საქართველოში გამოქვეყნებულ სახელმძღვანელოებში მეტი ინფორმაციაა წარმოდგენილი ბოლშევიკების მიერ აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნის და შემდეგ მისთვის ავტონომიური რესპუბლიკის სტატუსის მინიჭების შესახებ. ხაზგასმულია საბჭოთა ხელისუფლების მიზნები და ამ „ადმინისტრაციული ექსპერიმენტის“ შედეგები.

საკვანძო სიტყვები: აფხაზეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა; ისტორიული მითი; საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოები.

¹ კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის საგრანტო პროექტის - „XX საუკუნის ქართულ-აფხაზური ურთიერთობების საკვანძო საკითხები ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოებში“ ფარგლებში. გრანტის კოდი: OTG-I-25-401

შესავალი. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის 1921 წლის კონსტიტუციით აფხაზეთს ანუ სოხუმის ოლქს მინიჭებული ჰქონდა ავტონომიის სტატუსი. განისაზღვრა ავტონომიის დებულებაც, მაგრამ მისი ამოქმედება შეუძლებელი გახდა 1921 წლის თებერვლის ომის შედეგად საქართველოს ოკუპაციამ და საბჭოთა რეჟიმის დამყარებამ.

ბოლშევიკურმა რეჟიმმა დაიწყო საქართველოს ტერიტორიული დანაწილება. ამ თვალსაზრისით უნდა განვიხილოთ აფხაზეთის „დამოუკიდებელი“ საბჭოთა რესპუბლიკის შექმნა, რომელიც შემდეგ კვლავ დააბრუნეს საქართველოს შემადგენლობაში. ამ პროცესის ახსნა საბჭოთა პერიოდის ისტორიის სახელმძღვანელოებში მეტად მშრალად არის წარმოდგენილი: ა) არ არის ნათქვამი, რომ აფხაზეთს ავტონომია ენიჭებოდა 1921 წელს დამფუძნებელი კრების მიერ მიღებული კონსტიტუციით; ბ) მოცემულია მხოლოდ თარიღები, თუმცა არ არის ახსნილი ცვლილებების მიზეზები.

მეთოდები. კვლევაში შინაარსობრივი ანალიზის მეთოდის გამოყენებით შესწავლილია საბჭოთა პერიოდში გამოქვეყნებული სკოლის ისტორიის 5 და პოსტსაბჭოთა პერიოდის 6 ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელო, სადაც განხილულია მეოცე საუკუნის საქართველოს ისტორიის საკითხები; ნაშრომის თეორიულ ჩარჩოს ქმნის ასევე სამეცნიერო ლიტერატურის ანალიზი ისტორიული მითის, მისი კონკრეტული პოლიტიკური მიზნებისათვის გამოყენების შესახებ და სახელმძღვანელოების, როგორც კოლექტიური მეხსიერების ჩამოყალიბების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გზის შესახებ.

მსჯელობა. §. 1. ისტორიული მითი. ისტორიული მითის ცნების განსაზღვრა საკმაოდ რთულია. 2019 წლის კვლევაში ბერნარდი და სხვა ავტორები სწორედ ამაზე საუბრობენ. მათი მტკიცებით, ისტორიული მითის ცნების განსაზღვრა არ არის მარტივი და თუ მაინც ვეცდებით, ეს შესაძლებელი იქნება მხოლოდ მისი შინაარსისა და ფუნქციების საფუძველზე. ავტორები აღნიშნავენ, რომ მითი პროპაგანდა არაა, თუმცა ის შეიძლება გახდეს პროპაგანდისტული ან იდეოლოგიური ინსტრუმენტალიზაციის მსხვერპლი და ბოროტად გამოიყენონ. ისტორიული მითის განსაკუთრებული ფუნქცია თხრობითი კავშირის შექმნაა კონკრეტული საზოგადოების აწმყოსა და წარსულის შორის, რომელიც თავისი მნიშვნელობით აღმოცენდება (Bernhard, Grindel, Hinz & Meyer-Hamme, 2019). იგივე ავტორები პოლიტიკურ და ისტორიულ მითებს შორის პარალელს ავლებენ და მათ შორის განსხვავებაზე ამახვილებენ ყურადღებას. საზღვარი პოლიტიკურ და ისტორიულ მითებს შორის მყარი არაა. ავტორები განმარტავენ, რომ პოლიტიკურ და ისტორიულ მითებს შორის გადამწყვეტი განსხვავება მათ საზოგადოებრივ ფუნქციაშია. ისინი ისტორიულ მითებს განასხვავებენ უტოპიისა და იდეოლოგიისაგან. მათი თქმით, მითი საზოგადოებრივი ძალის მობილიზებას ახდენს. ის განსხვავდება იდეოლოგიისაგან ინტეგრაციისკენ მიდრეკილებით (იდეოლოგია - ავტორთა მტკიცებით, არსებული წესრიგის დაყოფისა და გამრავლებისკენაა მიდრეკილი); ასევე რიტუალების მნიშვნელობაზე საუბრობენ. პოლიტიკური მითები და რიტუალები ხშირად მჭიდრო ურთიერთკავშირშია. რიტუალები აცოცხლებს მითებს აწმყოში, მითი კი სამაგიეროდ მას ლეგიტიმურობას ანიჭებს. რიტუალები, როგორც საზოგადოებრივი მოვლენები, რომლებიც ყოველდღიურობისაგან განცალკევებით მრავალჯერ სრულდება, მითს ანიჭებს ფუნქციას იყოს აზრის გენერატორი ადამიანთა ყოველდღიურ ცხოვრებაში. კავშირი, რომელსაც ქმნის მითი კოლექტივსა (ერსა თუ ადამიანთა გარკვეულ ჯგუფში) და მათ წარსულის ინტერპრეტაციაში, დასტურდება და განმტკიცდება სწორედ ამ რიტუალების უწყვეტი გამეორებით (Bernhard, Grindel, Hinz, & Meyer-Hamme, 2019).

ისტორიული მითის რეალობასთან კავშირს ეხებიან მელენტინი და შაპირო (MELLENTHIN & SHAPIRO, 2017), რომლებიც განმარტავენ, რომ ისტორიული მითები ისტორიული მოვლენების შესახებ მოგვითხრობენ და მეხსიერებაში აცოცხლებენ ამ პროცესებს. აღსანიშნავია, რომ ისტორიულ

მითებში სიზუსტე დაკარგულია, თუმცა ზოგადი სურათი შენარჩუნებულია. მაგალითად ავტორებს ტროას ომი მოჰყავთ, ასევე ილიადა და ოდისეა; ტროას ომი სინამდვილეში მოხდა, თუმცა პერსონაჟები, რომელთაც ილიადადან და ოდისეადან ვიცნობთ (აქილევსი, აგამემნონი...) სავარაუდოდ არ არსებობდნენ (MELLENTHIN & SHAPIRO, 2017). ამავე თემაზე საუბრობენ დუბალოვა და ფიცა. მათი აზრით, ისტორიული მითი შედგება მრავალი ისტორიულად გადამოწმებული და დამტკიცებული მოვლენისაგან. მათი წყარო რეალობაა და ადამიანი მისი უმნიშვნელოვანესი ნაწილია. მითი წარსულს აქცევს აწმყოდ, ხოლო ისტორიული მოვლენა გაყავს დროის ჩარჩოდან და ის უკვე ყველა დროში მისაღებია (Fica & Ďoubalová, 2014).

სამეცნიერო ლიტერატურის მოკლე მიმოხილვაც აჩვენებს, რომ „ისტორიული მითის“ ცნება საკმაოდ ბუნდოვანია და მისი ცალსახა დეფინიცია არ არსებობს. ისტორიული მითი პოლიტიკური მითის სახეობას წარმოადგენს (Белов, 2018). ისტორიული მითების სპეციფიკა, როგორც პოლიტიკური მითის სახეობისა, შემდეგში ვლინდება:

- ისტორიული მითები წარსულს ეხება და აგებულია ისტორიული ფაქტების საფუძველზე;
- ისტორიული მითი ამავე დროს თანამედროვეობასთან არის დაკავშირებული და ზეგავლენას ახდენს არსებული სინამდვილის აღქმაზე წარსულის მოვლენების ინტერპრეტაციის გზით;
- ისტორიული მითი, უმრავლეს შემთხვევებში, გარკვეულ პიროვნებასთან არის დაკავშირებული და მას წარმოადგენს პოზიტიურად ან ნეგატიურად;
- ისტორიული მითი ლეგიტიმაციას ანიჭებს გარკვეულ პოლიტიკურ წესრიგს ან, პირიქით, ანგრევს მის ლეგიტიმურობას;
- ისტორიული მითი ზეგავლენას ახდენს ადამიანთა მიერ საკუთარი იდენტობის აღქმაზე.

ისტორიული მითი წარსულის გამარტივებული, ხშირად არასწორი, მაგრამ მასობრივი ცნობიერებისათვის ადვილად აღსაქმელი და მოსახერხებელი სურათია. ისტორიული მითი მასობრივი აუდიტორიისთვის უფრო მიმზიდველი და გასაგებია, ვიდრე წარსულის სანდო მეცნიერული მოდე-ლი.

ისტორიული მითის მთავარი ფუნქციაა ისტორიული მოვლენების მარტივი და გასაგები გან-მარტებების ჩამოყალიბება. ისტორიული მითის ეს თვისება განაპირობებს იმას, რომ ისტორიული მითი ხშირად ხდება იდეოლოგიური კონსტრუქციის ელემენტი, აყალიბებს გარკვეულ პოლიტიკურ და კულტურულ იდენტობას (АНИКИН, 2018).

ისტორიული მითი წარსულის ვერსიის გადმოცემისას არ ეყრდნობა შემოწმებულ და რეალურ ფაქტებს, რომელიც რაციონალურ ცნობიერებას მიმართავს; ის ემოციურად არის გაჯერებული და სიმბოლოებითაა დატვირთული. ისტორიული მითი არა იმდენად ცოდნაა, რამდენადაც რწმენა. ამიტომაც მეცნიერული არგუმენტების მოშველიებით ისტორიული მითების გაქარწყლება, უმრავ-ლეს შემთხვევებში სათანადო ნაყოფს არ იძლევა.

რამდენად არასანდოა ისტორიული მითი, რამდენად არასწორია მასში გადმოცემული წარსუ-ლის სურათი?

ერთ-ერთი ვერსიით, ისტორიული მითი არის წარსულის მოვლენების გამარტივებული, ვულგა-რიზებული კონსტრუქცია, შეიძლება ჩამოყალიბდეს სტიქიურად, არ ქონდეს კონიუნქტურული ხასიათი და პოლიტიკური ქვეტექსტი (თუმცა, ისტორიული მითი პოლიტიკური ქვეტექსტის გარეშე ძნელად წარმოსადგენია).

პოლიტიკური მითი და მისი სახეობა - ისტორიული მითი საზოგადოების ცნობიერებაზე ახდენს ზეგავლენას, ამ მიზნით არის შექმნილი და მანიპულაციის ინსტრუმენტს წარმოადგენს.

პოლიტიკური ან, კონკრეტულად, ისტორიული მითების ამოცანა შეიძლება იყოს საზოგადოება-ში შიშის დანერგვა, რადაციისადმი სიძულვილის გაღვივება, ანდა პირიქით, - გარკვეული იდეის ან პოლიტიკური ძალისადმი მხარდაჭერის მობილიზება.

უმრავლეს შემთხვევაში, როგორც უკვე ითქვა, ისტორიული მითი გაგებულია როგორც ისტორიის ფალსიფიკაცია, წარსულის მოვლენების დამახინჯებული, არასწორი გადმოცემა.

§. 2. სახელმძღვანელოების მნიშვნელობა კოლექტიური მეხსიერების ჩამოყალიბებისას

მრავალი ავტორი საუბრობს იმის შესახებ თუ როგორ იყენებენ მთავრობები ისტორიის სწავლებას, როგორც ინსტრუმენტს ერის მშენებლობისთვის ან საზოგადოებაში კონკრეტული დისკურსის გასაძლიერებლად.

სკოლის ისტორიის სახელმძღვანელოს, როგორც კოლექტიური მეხსიერების ფორმირების მნიშვნელოვან ინსტრუმენტს, დიდი როლი აქვს ახალგაზრდების ეროვნული თუ კულტურული იდენტობის ჩამოყალიბებაში. სახელმძღვანელოები, მასში მოცემული ინფორმაციის შესაბამისად, შესაძლებელია გამოყენებულ იქნეს რომელიმე სახელმწიფოს მომავალი განვითარების, მიზნების თუ პოლიტიკური ორიენტაციის წარმოსაჩენად. სკოლაში ისტორიის სახელმძღვანელოებიდან მიღებული ინფორმაცია მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავს ახალგაზრდის დამოკიდებულებას მისი ქვეყნის არამხოლოდ წარსულის, არამედ მიმდინარე და მომავალი მოვლენების შესახებ.

კოლექტიური მეხსიერება წარსულის სოციალურად გაზიარებული წარმოდგენაა, რომელიც განუყოფელ როლს ასრულებს ჯგუფის იდენტობის შენარჩუნებაში (Roediger & Abel, 2015; Wertsch & Roediger, 2008). კოლექტიური მეხსიერება შეიძლება დროთა განმავლობაში შეიცვალოს საზოგადოებაში არსებული ცვალებადი განწყობების შესაბამისად (Roediger & Abel, 2015; Wertsch, 2009).

ისტორიის სახელმძღვანელოები გამოიყენება როგორც პოლიტიკური და კულტურული ინსტრუმენტები, რომლებიც ასახავს ეროვნული სახელმწიფოს ან ჯგუფის მიზნებსა და მოსაზრებებს (Blatz & Ross, 2009; Obradović, 2016; Podeh, 2000; Roediger, Zaromb, & Bulter, 2009) (იხ. Doi, 2017. p.4).

ბიკმენის მიხედვით, კოლექტიური მეხსიერება ავლენს თუ როგორ განმარტავენ კონკრეტული საზოგადოებრივი ჯგუფები ისტორიას ანუ აშკარაა კავშირი კოლექტიურ მეხსიერებასა და ისტორიას შორის (Bikmen, 2013). თუმცა აღსანიშნავია, რომ ვერჩი კოლექტიურ მეხსიერებას ახასიათებს როგორც „სუბიექტურს“, ისტორიას კი „ობიექტურს“ (Wertsch, 2009. იხ. Doi, 2017. p.7).

სახელმწიფოებს აქვთ ისტორიის თხრობის საკუთარი ვერსია, რომელიც საზოგადოების კოლექტიურ მეხსიერებას აყალიბებს „მყარი“ მოგონებების საშუალებით, როგორიცაა ძეგლები, სახელმწიფო კანონები, სასამართლო გადაწყვეტილებები და მემორიალური ადგილები (Gang, 2020). ისტორიის ეს ოფიციალური ნარატივი ისწავლება როგორც ფორმალურ საგანმანათლებლო სისტემაში, ასევე სახელმწიფო ნარატივებისა და სიმბოლოების საშუალებით, რომლებიც საზოგადოების წევრების ყოველდღიური ცხოვრების ნაწილია (იხ. ÖKSÜZÖĞLU, 2024. p.145). „რბილი“ მოგონებები იქმნება და გაზიარებულია სოციალური პროცესების სახით. ესენია ნარატივები, ისტორიული ტექსტები და სხვ.

ისტორიის სწავლებას მნიშვნელოვანი გავლენა აქვს სოციალურ დისკურსზე და იმაზე, თუ როგორ აღიქმება „რბილი“ მოგონებები (Korostelina, 2008) და რადგან ფორმალური სკოლა თაობის ჩამოყალიბების ცენტრშია და სახელმძღვანელოები ცოდნის გადაცემის მთავარი საშუალებაა, ოფიციალური ნარატივი აყალიბებს მას და ხშირად წარმოდგენილია შერჩევით (Boon & Gopinathan, 2005. იხ. ÖKSÜZÖĞLU, 2024. p. 145). ის გვაწვდის ინფორმაციას კოლექტიური წარსულის შესახებ და აყალიბებს ერთგულებას გარკვეული სოციალური ჯგუფების მიმართ. სახელმძღვანელოების მეშვეობით შესაძლებელია როგორც ოფიციალური (სახელმწიფოს მიერ განსაზღვრული) ცოდნის, ასევე ეროვნული, რელიგიური, ეთნიკური და რეგიონული იდენტობის ჩამოყალიბება ან ტრანსფორმაცია (Korostelina, 2008).

კოლექტიური მეხსიერების შესწავლისას სკოლის ისტორიის სახელმძღვანელოების მნიშვნელობაზე ამახვილებენ ყურადღებას 2009 წელს გამოქვეყნებულ კვლევაში ავტორები. იმის გათვალისწინებით, რომ სახელმწიფოს აქვს შესაძლებლობა, გარკვეულწილად გააკონტროლოს სკოლებ-

სა თუ უმაღლეს საგანმანათლებლო დაწესებულებებში შესასწავლი მასალა, რომელიც შესაძლებელია წლების განმავლობაში შეიცვალოს ისტორიის მიმდინარე და თანამედროვე პერსპექტივით (რისი შედეგიცაა გარკვეულწილად კოლექტიური მეხსიერების ჩამოყალიბება), კოლექტიური მეხსიერების ეფექტურად შესწავლა შესაძლებელია სკოლაში სწავლის პერიოდში მოსწავლეების მიერ გამოყენებული სახელმძღვანელოების ანალიზით (Roediger, Zaromb, & Butler, 2009), რაც აღნიშნულმა ავტორებმა კონკრეტული კვლევებით დაადასტურეს. კოლექტიური მეხსიერების კვლევაში სახელმძღვანელოების შესწავლის ეფექტურობის არგუმენტის კიდევ უფრო დასასაბუთებლად, უორდი (2006) ამტკიცებდა, რომ სახელმძღვანელოებს აქვთ უნიკალური თვისება, წარმოადგინონ ქვეყნის ეროვნული იდენტობა (იხ. Doi, 2017. p.8).

საბჭოთა ხელისუფლება იაზრებდა რა ისტორიის საკუთარი ვერსიის სწავლების მნიშვნელობას, ატარებდა შესაბამის სახელმწიფო პოლიტიკას (ქმნიდა სასკოლო სახელმძღვანელოებს) საკუთარი ინტერესების გასატარებლად.

საბჭოთა საქართველოში ისტორია, როგორც სასკოლო საგანი გაუქმდა 1922 წელს. როგორც ხელისუფლების წარმომადგენლები ხსნიდნენ, „ისტორიის შესწავლა იქნებოდა მნიშვნელოვანი დაბრკოლება მშრომელი მასებისთვის სოციალიზმის მშენებლობის გზაზე. 1920-იანი წლებიდან 1940-იან წლებამდე თაობები აღიზარდა საბჭოურ იდეოლოგიურ დოგმებზე, რომელთათვისაც საქართველო, როგორც სამშობლო არ არსებობდა“ (ვარდოსანიძე, 1998, გვ. 52).

მოგვიანებით, პოლიტიკა შეიცვალა და დაიწყო ისტორიის სწავლება. ჯერ კიდევ საბჭოთა კავშირის არსებობის პერიოდში, საქართველოს ისტორია ცალკე საგნად ისწავლებოდა როგორც საშუალო, ისე უმაღლეს საგანმანათლებლო დაწესებულებებში, „საბჭოთა კავშირის ისტორიის“ პარალელურად. თუმცა „შესაბამისი“ ისტორიის სწავლება მიჩნეული იყო ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ინსტრუმენტად საბჭოთა სახელმწიფოს ინტერესების გატარებისათვის.

§. 3. აფხაზეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნა საქართველოს ისტორიის საბჭოთა სახელმძღვანელოებში

როგორც უკვე აღინიშნა, აფხაზეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნის შესახებ საქართველოს ისტორიის საბჭოთა სახელმძღვანელოები ბევრს არ წერენ. კერძოდ, 1961 წელს, ნ. ბერძენიშვილის რედაქტორობით გამოქვეყნებულ საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოში საკვლევი საკითხის შესახებ მცირე ჩანაწერია მოცემული ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის შესახებ არსებულ ქვეთავში და ისიც ქართველი ე. წ. „ნაციონალ-უკლონისტების“ უარყოფითად წარმოჩენის მიზნით (ბერძენიშვილი, რედ. 1961. გვ. 349); ამავე სახელმძღვანელოში აფხაზეთის საქართველოს შემადგენლობაში ყოფნა ხაზგასმულია ასევე 1937 წელს, საქართველოს სსრ-ის მიერ კონსტიტუციის მიღების განხილვისას (ბერძენიშვილი, რედ. 1961. გვ. 379).

აღსანიშნავია ამავე წელს გამოქვეყნებული საქართველოს ისტორიის კიდევ ერთი სახელმძღვანელო ვლადიმერ გუჩუასა და შოთა მესხიას ავტორობით, რომელიც საერთოდ არ ახსენებს საბჭოთა საქართველოში ახალი ტერიტორიული ერთეულების შექმნას.

საქართველოს ისტორიის კიდევ ერთი საბჭოთა პერიოდის სახელმძღვანელო აფხაზეთის ასსრ-ს შექმნას „ეროვნული საკითხის გადაჭრას“ უკავშირებს (ციხისთავი, ცერცვაძე და მახარაძე, 1968. გვ. 225). თუმცა არაა ახსნილი კონკრეტულად როგორ „მოაგვარა ეროვნული საკითხი“ აფხაზეთის ასსრ-მ. სახელმძღვანელოში არაფერია ნათქვამი გასაბჭოებიდან მალევე შექმნილი აფხაზეთის „დამოუკიდებელი რესპუბლიკის“, მისი შექმნის მიზეზების შესახებ.

§. 4. აფხაზეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნა პოსტსაბჭოთა პერიოდის ისტორიის საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოებში

იმის გათვალისწინებით, რომ თანამედროვე ეტაპზე სკოლებში ისტორია ისწავლება 2012 და შემდგომ წლებში გამოქვეყნებული სახელმძღვანელოებით, ნაშრომში გაანალიზებულია სწორედ

ამ პერიოდის სახელმძღვანელოები, სადაც შესაძლებელია იყოს მოცემული ინფორმაცია აფხაზეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნის შესახებ.

აღსანიშნავია, რომ განსხვავებით საბჭოთა პერიოდისაგან, დამოუკიდებელი საქართველოში გამოქვეყნებული ისტორიის სახელმძღვანელოები მოსწავლეებს მეტ-ნაკლებად ამომწურავ ინფორმაციას აწვდიან საქართველოს შემადგენლობაში ახალი ტერიტორიული ერთეულების შექმნის შესახებ. მათ შორის განხილულია შექმნის მიზეზები, მოსახლეობის რაოდენობა და სხვ. აღნიშნული პერიოდის სახელმძღვანელოებში ახალი ავტონომიური ერთეულების შექმნა ახსნილია ბოლშევიკთა სურვილით - დაეძლიათ „ბურჟუაზიული წყობილების პირობებში ჩამოყალიბებული ეთნიკური შუღლი“ და ეროვნული უმცირესობებისთვის ავტონომიური სტატუსის მინიჭებით ეროვნული საკითხი მოეგვარებინათ (სურგულაძე და სხვ., 2021. გვ.303/304).

სახელმძღვანელოებში ასევე აღნიშნულია, რომ საბჭოთა ხელისუფლების ხელოვნურმა ჩარევამ მდგომარეობა გაართულა და წარმოშვა ეთნიკური დაპირისპირება ქართველებსა და ოსებს და ქართველებსა და აფხაზებს შორის. ბოლშევიკებმა რამდენჯერმე შეცვალეს გადაწყვეტილება - „1921 წელს აფხაზეთს მიენიჭა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სტატუსი, თუმცა იმავე წლის დეკემბერში ის „განსაკუთრებული სამოკავშირეო ხელშეკრულებით“ დაუკავშირდა საქართველოს სოციალისტურ რესპუბლიკას (ანუ აფხაზეთი საქართველოს განსაკუთრებული სტატუსის მქონე ნაწილი იყო და ფორმალურად იწოდებოდა საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად), 1931 წლიდან კი აფხაზეთს ავტონომიური რესპუბლიკის სტატუსი მიენიჭა საქართველოს სოციალისტური რესპუბლიკის შემადგენლობაში“ (სურგულაძე და სხვ., 2021. გვ.304). აფხაზეთისთვის სტატუსის შეცვლის მიზეზები არც თანამედროვე პერიოდის სახელმძღვანელოშია ახსნილი.

აფხაზეთისთვის ავტონომიური რესპუბლიკის სტატუსის მინიჭებას „საბჭოთა კავშირში ერთგვაროვანი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის ჩამოყალიბებით“ ხსნის 2012 წელს, ავტორთა კოლექტივის მიერ გამოქვეყნებული სახელმძღვანელო (კილურაძე და სხვ., 2012. გვ. 240). იქვე აღნიშნულია, რომ 1921-1931 წლების ეს „გაუგებარი ბოლშევიკური ადმინისტრაციული ექსპერიმენტი“ XX საუკუნის ბოლოს აფხაზმა სეპარატისტებმა გამოიყენეს „აფხაზეთის მიმართ ჩადენილი უსამართლობის - მისი სტატუსის დადაბლების“ იურიდიულ საბუთად“ (კილურაძე და სხვ., 2012. გვ. 240). სახელმძღვანელო აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნას უკავშირებს „კავშირებს“ და მისი მითითებით მოქმედ საქართველოს რევოლუციურ კომიტეტს. იქვე აღნიშნულია, რომ თბილისსა და სოხუმს შორის დაიდო სამოკავშირეო ხელშეკრულება, „აფხაზეთის სსრ შევიდა საქართველოს სსრ შემადგენლობაში, როგორც ე.წ. „სახელშეკრულებო რესპუბლიკა“, ფაქტობრივად, ავტონომიის უფლებებით (ზუსტად ასე განიხილავდა მას საბჭოთა კავშირის 1924 წლის კონსტიტუცია)“ (კილურაძე და სხვ., 2012. გვ. 240).

განსხვავებული მიზეზითაა ახსნილი აფხაზეთისთვის „დამოუკიდებლობის“ მინიჭება 2012 წელს გამოქვეყნებულ კიდევ ერთ სახელმძღვანელოში (ასათიანი და სხვ., 2012. გვ.380/381), სადაც ავტორები აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნის მიზეზად ლენინის სურვილს მიიჩნევენ „შენარჩუნებინა იმპერია“ და ამის გამო ყველას „დამოუკიდებლობას“ ჰპირდებოდა. თუმცა იქვე აღნიშნულია, რომ მალევე აფხაზეთის „დამოუკიდებლობა“ აბსურდად იქცა“ (ასათიანი და სხვ., 2012. გვ.381). 1921 წლის დეკემბერში კი დაიდო ხელშეკრულება, რომლის ძალითაც აფხაზეთი ოფიციალურად კვლავ საქართველოს შემადგენლობაში შევიდა. იმის მიუხედავად, რომ აფხაზეთი საქართველოს ერთ-ერთ ავტონომიურ ერთეულად იქცა, მისი სახელწოდება არ შეცვლილა. ეს ამკარა შეუსაბამობა 1931 წლამდე გაგრძელდა, როდესაც მისი სახელწოდება შეიცვალა „აფხაზეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკით“.

დასკვნა. როგორც კვლევა აჩვენებს, საბჭოთა პერიოდის საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოებში საკვლევ საკითხთან დაკავშირებით მოცემული ინფორმაცია არასრული, არაზუსტი

და მწირია; მოცემული ფრაგმენტული მონაცემები აფხაზეთის სტატუსის ცვლილებასთან დაკავშირებით დამატებით კითხვებს იწვევს, რისი ახსნაც არაა წარმოდგენილი. ეს შესაძლებელია იმით ავხსნათ, რომ იმ პერიოდისთვის აფხაზეთის ავტონომიური სტატუსი გადაწყვეტილად ითვლებოდა და პრობლემას ვერ ხედავდნენ. პოსტსაბჭოთა საქართველოში აფხაზეთის სტატუსის საკითხმა მეტი აქტუალობა შეიძინა განვითარებული მოვლენებიდან გამომდინარე. ეს კი აისახა აღნიშნული პერიოდის ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოებში. განსხვავებით საბჭოთა პერიოდისაგან, დამოუკიდებელ საქართველოში გამოქვეყნებულ სახელმძღვანელოებში მეტი ინფორმაციაა წარმოდგენილი ბოლშევიკების მიერ აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნის და შემდეგ მისთვის ავტონომიური რესპუბლიკის სტატუსის მინიჭების შესახებ. ხაზგასმულია საბჭოთა ხელისუფლების მიზნები და ამ „ადმინისტრაციული ექსპერიმენტის“ შედეგები.

იმის გათვალისწინებით, რომ სახელმძღვანელოები ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გზაა კოლექტიური მეხსიერების ჩამოყალიბების პროცესში და აფხაზეთის საკითხი განსაკუთრებით აქტუალურია თანამედროვე პირობებში, აღნიშნულის სწავლებას დიდი ყურადღება უნდა ეთმობოდეს არა მხოლოდ განსაზღვრული სახელმწიფო პოლიტიკის საწარმოებლად, არამედ რეალური ისტორიის სწავლებით იმ ისტორიული მითების დასაძლევად, რომლებიც დღეს ვრცელდება მათ შორის რუსეთის ხელისუფლების წარმომადგენლების მიერ და რომელიც ასაზრდოებს აფხაზი სეპარატისტების ანტიქართულ განწყობებს.

გამოყენებული ლიტერატურა

- აბდლაძე, გ. კუპატაძე, ბ. ახმეტელი, ნ. მურღულია, ნ. (2012). ისტორია. თბილისი. გამომცემლობა „დიოგენე“.
- ასათიანი, ნ. ლორთქიფანიძე, ნ. ლომაშვილი, ფ. მეტრეველი, რ. სანიკიძე, გ. და ოთხმეზური, გ. (2012). საქართველოს ისტორია. სულაკაურის გამომცემლობა.
- ახმეტელი, ნ. ლორთქიფანიძე, ბ. ფირცხალავა, ნ. (2021). ისტორია. თბილისი. გამომცემლობა „დიოგენე“.
- გუჩუა, ვ., & მესხია, ს. (1961). *საქართველოს ისტორია: VII-X კლასების სახელმძღვანელო*. თბილისი. „განათლება“.
- ვარდოსანიძე, ს. (1998). *როგორ იწერებოდა საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოები*. ისტორია. გამომცემლობა „სკოლა“.
- კიდურაძე, ნ. გაჩეჩილაძე, რ. სანიკიძე, გ. (2012). ისტორია. თბილისი. ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა.
- ლომაშვილი, ფ. (1990). *საქართველოს ისტორია. X კლასის სახელმძღვანელო*. თბილისი. გამომცემლობა „განათლება“.
- საქართველოს ისტორია. (1961). ბერძენიშვილის რედაქტორობით. თბილისი. „განათლება“.
- სურგულაძე, მ. კეკელია, ვ. ლაბაძე, რ. მურუსიძე, შ. და ქურთუბაძე, მ. (2021). საქართველოსა და მსოფლიოს ისტორია. თბილისი. ლოგოს პრესი
- ცერცვაძე, მ. (1973). *საქართველოს ისტორია*. თბილისი. გამომცემლობა „განათლება“.
- ციხისთავი, ლ. ცერცვაძე, მ., & მახარაძე, ი. (1968). *საქართველოს ისტორია. VII-X კლასების სახელმძღვანელო*. თბილისი. გამომცემლობა „განათლება“.
- ჯანელიძე, ო. თაბუაშვილი, ა. თავაძე, ლ. ირემაშვილი, ნ. (2012). საქართველოს ისტორია. თბილისი. გამომცემლობა „კლიო“.
- Bernhard, R., Grindel, S., Hinz, F., & Meyer-Hamme, J. (2019) Historical myth: a definition from the perspective of history education research. *Eckert. Dossiers 4* (2019).
- Bikmen, Nida. (2013). *Collective Memory as Identity Content After Ethnic Conflict: An Exploratory Study*. Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology Vol. 19, No. 1, 23–33. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0031472>

- Doi, Stephanie. (2017). *Collective Memory and History: An Examination of Perceptions of Accuracy and Preference for Biased "History" Passages*. COLLECTIVE MEMORY AND HISTORY. Claremont McKenna College.
- Fica, I., & Ďoubalová, K. (2014). Myth, History and Art. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 149 (2014) 339 – 343
- Korostelina, Karina. (2008). *History Education and Social Identity*. Identity: An International Journal of Theory and Research. 8:1, 25-45. Taylor & Francis Group, LLC <https://doi.org/10.1080/15283480701787327>
- Mellenthin, J., & Shapiro, S. (2017). *Mythology Unbound: An Online Textbook for Classical Mythology Utah State University*
- ÖKSÜZOĞLU, Gizem. (2024). *Construction of collective memory through official history education in North Cyprus (1971-2003)*. Turkish History Education Journal Vol.13 Issue.1 Pages 142-169. <https://doi.org/10.17497/tuhed.1423137>
- Paulson, J, Abiti, N, Bermeo Osorio, JD, Charria Hernandez, CA, Keo, D, Manning, P, Milligan, LO, Moles, K, Pennell, C, Salih, S & Shanks, K (2020), '*Education as a site of memory: Developing a research agenda*', International Studies in Sociology of Education, vol. 29, no. 4, pp. 429-451. <https://doi.org/10.1080/09620214.2020.1743198>
- АНИКИН, Д.А. (2018) ИСТОРИЧЕСКИЙ МИФ КАК ПРЕДМЕТ "MEMORY STUDIES": В ПОИСКАХ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ. *მედიკუმის* 20.03.2020. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36287950>
- Белов, С. И. (2018). «Соотношение концептов "политический миф" и "исторический миф"», - Вестн. Моск. Ун-та. Серия 12. Политические Науки 2018 № 3. *მედიკუმის* 20.03.2020. <https://tinyurl.com/mz5uu33a>

THE ISSUE OF THE ESTABLISHMENT OF THE ABKHAZIAN AUTONOMOUS SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN SOVIET AND POST-SOVIET GEORGIAN HISTORY TEXTBOOKS¹

Tamar Orjonikidze

*PhD of Political Science; Invited Lecturer at
Ivane Javakishvili Tbilisi State University;*

*Researcher at Institute of Political Sciences
of Ilia State University*

Email: Torjonikidze7@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7867-912X>

Abstract. This paper examines how the establishment of the Abkhazian Autonomous Soviet Socialist Republic is presented in Soviet history textbooks, offering a novel perspective on the matter. The topic is highly relevant, given that both during the Soviet era and at the contemporary stage, the Russian government has consistently attempted to rewrite history, a central component of which is the issue of the "Independent Soviet Socialist Republic of Abkhazia." To reinforce its position, historical myths regarding this issue are frequently utilized.

In 2019, Russian President V. Putin stated that Abkhazia joined the Russian Empire as an independent state and that "no Georgia existed" at the time. He claimed that the Socialist Republic of Georgia was only formed during Stalin's rule, with Abkhazia becoming a part of it. The Abkhazian claim that their independence was stripped away during the Soviet period is also fueled by history textbooks produced during that era. As this study demonstrates, information on this matter in Soviet-era Georgian history textbooks is incomplete, inaccurate, and scarce; the fragmented data regarding the changes in Abkhazia's status raises additional questions that remain unexplained. This can likely be attributed to the fact that during that period, Abkhazia's autonomous status was considered a settled matter, and no underlying problem was perceived. In post-Soviet Georgia, the issue of Abkhazia's status gained greater urgency due to unfolding historical events, which subsequently reflected on the school history textbooks of the period.

In contrast to the Soviet era, textbooks published in independent Georgia provide substantially more information regarding the establishment of the Soviet Socialist Republic of Abkhazia by the Bolsheviks and the subsequent granting of autonomous republic status to it. These texts emphasize the objectives of the Soviet regime and the consequences of this "administrative experiment."

Keywords: Abkhazian Autonomous Soviet Socialist Republic; Historical myth; Georgian history textbooks.

Introduction. Under the 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia, Abkhazia (the Sukhumi Okrug) was granted autonomous status. The provisions of this autonomy were also defined; however, its implementation was rendered impossible due to the occupation of Georgia and the establishment of the Soviet regime resulting from the February 1921 War.

The Bolshevik regime initiated the territorial fragmentation of Georgia. The creation of the "independent" Soviet Republic of Abkhazia, which was subsequently reintegrated into Georgia, must be viewed

¹ This research was conducted within the framework of the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia's grant project: "Key Issues of 20th-Century Georgian-Abkhazian Relations in School History Textbooks." Grant Code: OTG-I-25-401.

through this lens. The explanation of this process in Soviet-era history textbooks is presented in a highly dry and superficial manner: a) there is no mention of the fact that Abkhazia was granted autonomy under the constitution adopted by the Constituent Assembly in 1921; b) only specific dates are provided, while the underlying reasons for these changes remain unexplained.

Methods. Using the content analysis method, this study examines 5 school history textbooks published during the Soviet period and 6 school history textbooks from the post-Soviet era that address issues of 20th-century Georgian history. The theoretical framework of the paper is further informed by the analysis of scientific literature concerning historical myths, their utilization for specific political purposes, and textbooks as one of the crucial vehicles for shaping collective memory.

Discussion. 1. Historical Myth. Defining the concept of a historical myth is quite complex. In a 2019 study, Bernhard and co-authors address this very issue. They argue that defining the concept of a historical myth is not straightforward, and if an attempt is made, it can only be achieved based on its content and functions. The authors note that while a myth is not inherently propaganda, it can become a victim of propagandistic or ideological instrumentalization and be abused. The specific function of a historical myth is to establish a narrative connection between the present and the past of a given society, emerging from its significance (Bernhard, Grindel, Hinz & Meyer-Hamme, 2019). The same authors draw parallels between political and historical myths, highlighting the differences between them. The boundary between political and historical myths is not rigid. The authors explain that the crucial distinction between political and historical myths lies in their social function. Furthermore, they differentiate historical myths from utopia and ideology. According to them, a myth mobilizes social forces. It differs from ideology in its tendency toward integration (whereas ideology, the authors claim, tends toward the division and multiplication of the existing order); they also discuss the significance of rituals. Political myths and rituals are often closely interconnected. Rituals bring myths to life in the present, while the myth, in turn, grants them legitimacy. Rituals, as social events performed repeatedly apart from daily life, provide the myth with the function of being a generator of meaning in people's everyday lives. The connection that a myth creates within a collective (be it a nation or a specific group of people) and their interpretation of the past is confirmed and reinforced precisely through the continuous repetition of these rituals (Bernhard, Grindel, Hinz, & Meyer-Hamme, 2019).

The connection between historical myth and reality is addressed by Mellenthin and Shapiro (Mellenthin & Shapiro, 2017), who explain that historical myths narrate historical events and revive these processes in memory. It is noteworthy that while accuracy is lost in historical myths, the general picture is preserved. As an example, the authors cite the Trojan War, as well as the *Iliad* and the *Odyssey*; the Trojan War did indeed take place, but the characters we know from the *Iliad* and the *Odyssey* (Achilles, Agamemnon...) likely never existed (Mellenthin & Shapiro, 2017). Ďoubalová and Fica discuss the same topic. In their view, a historical myth consists of numerous historically verified and proven events. Their source is reality, and humans are its most essential part. Myth transforms the past into the present, while removing the historical event from its temporal framework, making it acceptable for all times (Fica & Ďoubalová, 2014).

A brief review of the scientific literature also demonstrates that the concept of a "historical myth" is quite ambiguous, and an unequivocal definition does not exist. A historical myth is a variant of a political myth (Белов, 2018). The specific characteristics of historical myths, as a subtype of political myth, manifest in the following:

- Historical myths concern the past and are constructed on the basis of historical facts;
- At the same time, a historical myth is connected to modernity and influences the perception of current reality through the interpretation of past events;

- In most cases, a historical myth is associated with a specific individual, presenting them either positively or negatively;
- A historical myth legitimizes a certain political order or, conversely, dismantles its legitimacy;
- A historical myth influences how individuals perceive their own identity.

A historical myth is a simplified, often incorrect, yet easily perceptible and convenient picture of the past for the mass consciousness. A historical myth is more attractive and comprehensible to a mass audience than a reliable scientific model of the past.

The primary function of a historical myth is to formulate simple and understandable explanations of historical events. This characteristic of a historical myth determines that it frequently becomes an element of ideological construction, shaping a certain political and cultural identity (Аникин, 2018).

When presenting a version of the past, a historical myth does not rely on verified and real facts that appeal to rational consciousness; rather, it is emotionally saturated and loaded with symbols. A historical myth is not so much knowledge as it is a belief. Therefore, in most cases, attempting to dispel historical myths by deploying scientific arguments does not yield the desired results.

How unreliable is a historical myth, and how incorrect is the picture of the past it presents?

According to one perspective, a historical myth is a simplified, vulgarized construction of past events that can develop spontaneously, without necessarily having a conjunctural character or political subtext (although a historical myth without political subtext is difficult to imagine).

A political myth and its variant—the historical myth—influence social consciousness; they are created precisely for this purpose and serve as instruments of manipulation.

The objective of political or, specifically, historical myths can be to instill fear in society, to fuel hatred toward something, or, conversely, to mobilize support for a certain idea or political force.

In most cases, as previously stated, a historical myth is understood as a falsification of history—a distorted and incorrect depiction of past events.

§ 2. The Significance of Textbooks in Shifting and Shaping Collective Memory

Numerous authors discuss how governments utilize history education as a tool for nation-building or to reinforce a specific discourse within society.

As an essential instrument for the formation of collective memory, the school history textbook plays a major role in shaping the national or cultural identity of young people. Textbooks, depending on the information they contain, can be used to project a state's future development, goals, or political orientation. The information acquired from history textbooks at school significantly determines a young person's attitude not only toward their country's past but also toward current and future events.

Collective memory is a socially shared representation of the past that plays an integral role in maintaining group identity (Roediger & Abel, 2015; Wertsch & Roediger, 2008). Collective memory can change over time in accordance with shifting attitudes within society (Roediger & Abel, 2015; Wertsch, 2009).

History textbooks are utilized as political and cultural instruments that reflect the goals and perspectives of a nation-state or a specific group (Blatz & Ross, 2009; Obradović, 2016; Podeh, 2000; Roediger, Zaromb, & Butler, 2009) (see Doi, 2017, p. 4).

According to Bikmen, collective memory reveals how specific social groups interpret history, indicating an obvious connection between collective memory and history (Bikmen, 2013). However, it is noteworthy that Wertsch characterizes collective memory as "subjective" and history as "objective" (Wertsch, 2009; see Doi, 2017, p. 7).

States have their own version of historical narrative that shapes the collective memory of society through "hard" memories, such as monuments, state laws, court decisions, and memorial sites (Gang, 2020).

This official narrative of history is taught both within the formal education system and through state narratives and symbols that are part of the daily lives of society's members (see Öksüzoğlu, 2024, p. 145). Meanwhile, "soft" memories are created and shared in the form of social processes, which include narratives, historical texts, and more.

History education has a significant impact on social discourse and how "soft" memories are perceived (Korostelina, 2008). Since the formal school setting is at the core of shaping a generation and textbooks serve as the primary medium for transferring knowledge, the official narrative shapes this knowledge and is frequently presented selectively (Boon & Gopinathan, 2005; see Öksüzoğlu, 2024, p. 145). It provides information about the collective past and fosters loyalty toward specific social groups. Through textbooks, it is possible to construct or transform official (state-defined) knowledge, as well as national, religious, ethnic, and regional identities (Korostelina, 2008).

In a study published in 2009, the authors emphasize the importance of school history textbooks when examining collective memory. Given that the state has the capacity to somewhat control the curriculum studied in schools and higher education institutions—which can change over the years based on ongoing and contemporary perspectives of history (the result of which, to some extent, is the formation of collective memory)—collective memory can be effectively studied through the analysis of the textbooks used by students during their school years (Roediger, Zaromb, & Butler, 2009), a premise these authors confirmed through specific empirical research. To further support the argument regarding the efficacy of examining textbooks in collective memory research, Ward (2006) maintained that textbooks possess a unique capacity to represent a country's national identity (see Doi, 2017, p. 8).

Recognizing the significance of teaching its own version of history, the Soviet government pursued a corresponding state policy (by creating school textbooks) to advance its own interests.

In Soviet Georgia, history as a school subject was abolished in 1922. As government officials explained, "the study of history would be a significant obstacle for the working masses on the path to building socialism. From the 1920s to the 1940s, generations were raised on Soviet ideological dogmas, for whom Georgia, as a homeland, did not exist" (Vardosanidze, 1998, p. 52).

Later, the policy shifted, and the teaching of history was reinstated. Even during the Soviet Union era, the history of Georgia was taught as a separate subject in both secondary and higher education institutions, running parallel to the "History of the Soviet Union." However, teaching the "appropriate" version of history was deemed one of the crucial instruments for advancing the interests of the Soviet state.

§ 3. The Establishment of the Abkhazian Autonomous Soviet Socialist Republic in Soviet Georgian History Textbooks

As previously noted, Soviet Georgian history textbooks do not write extensively about the establishment of the Abkhazian Autonomous Soviet Socialist Republic. Specifically, in the history of Georgia textbook published in 1961 under the editorship of N. Berdzenishvili, a brief entry regarding the research topic is provided within the subsection on the creation of the Transcaucasian Federation, and even then, it serves primarily to negatively portray the Georgian so-called "National-Deviationists" (Berdzenishvili, ed., 1961, p. 349). In the same textbook, Abkhazia's inclusion within Georgia is also emphasized during the discussion of the adoption of the Constitution by the Georgian SSR in 1937 (Berdzenishvili, ed., 1961, p. 379).

It is noteworthy that another history of Georgia textbook published in the same year, authored by Vladimir Guchua and Shota Meskhia, makes no mention whatsoever of the creation of new territorial entities within Soviet Georgia.

Another Soviet-era history of Georgia textbook links the creation of the Abkhazian ASSR to the "resolution of the national question" (Tsikhistavi, Tsertsvadze, & Makharadze, 1968, p. 225). However, it re-

mains unexplained how exactly the Abkhazian ASSR "settled the national question." The textbook says nothing about the "Independent Republic" of Abkhazia established shortly after sovietization, nor does it address the reasons behind its creation.

§. 4. The Establishment of the Abkhazian Autonomous Soviet Socialist Republic in Post-Soviet Georgian History Textbooks

Given that history is currently taught in schools using textbooks published in 2012 and subsequent years, this paper analyzes textbooks from this specific period, which may contain information regarding the establishment of the Abkhazian Autonomous Soviet Socialist Republic.

It is noteworthy that, in contrast to the Soviet era, history textbooks published in independent Georgia provide students with more or less comprehensive information regarding the creation of new territorial entities within Georgia. Among other aspects, they discuss the reasons behind their creation, population sizes, etc. In the textbooks of this period, the establishment of new autonomous entities is explained by the Bolsheviks' desire to overcome "ethnic strife formed under the conditions of the bourgeois regime" and to resolve the national question by granting autonomous status to national minorities (Surguladze et al., 2021, pp. 303/304).

The textbooks also note that the artificial intervention of the Soviet government complicated the situation and gave rise to ethnic conflicts between Georgians and Ossetians, and between Georgians and Abkhazians. The Bolsheviks altered their decisions several times: "In 1921, Abkhazia was granted the status of a Soviet Socialist Republic; however, in December of the same year, it was linked to the Socialist Republic of Georgia through a 'special union treaty' (meaning Abkhazia was a part of Georgia with a special status and was formally called a Soviet Socialist Republic). From 1931, Abkhazia was granted the status of an autonomous republic within the Soviet Socialist Republic of Georgia" (Surguladze et al., 2021, p. 304). The reasons for changing Abkhazia's status remain unexplained in contemporary textbooks as well.

The textbook published by a collective of authors in 2012 explains the granting of autonomous republic status to Abkhazia as the "establishment of a uniform administrative-territorial division within the Soviet Union" (Kighuradze et al., 2012, p. 240). It further notes that at the end of the 20th century, Abkhazian separatists utilized this "incomprehensible Bolshevik administrative experiment" of 1921–1931 as "legal proof of the injustice committed against Abkhazia—namely, the downgrading of its status" (Kighuradze et al., 2012, p. 240). The textbook attributes the creation of the Soviet Socialist Republic of Abkhazia to the "Kavburo" (Caucasian Bureau) and the Revolutionary Committee of Georgia, which acted under its directives. It is also mentioned there that a union treaty was signed between Tbilisi and Sukhumi, according to which "the Abkhazian SSR entered the Georgian SSR as a so-called 'treaty republic,' effectively with the rights of an autonomy (which is precisely how the 1924 Constitution of the Soviet Union viewed it)" (Kighuradze et al., 2012, p. 240).

The granting of "independence" to Abkhazia is attributed to a different reason in another textbook published in 2012 (Asatiani et al., 2012, pp. 380/381), where the authors view Lenin's desire to "preserve the empire" as the primary reason for creating the Soviet Socialist Republic of Abkhazia, noting that because of this, he promised "independence" to everyone. However, it is further stated there that shortly thereafter, Abkhazia's "independence became an absurdity" (Asatiani et al., 2012, p. 381). In December 1921, a treaty was signed by virtue of which Abkhazia officially became part of Georgia once again. Despite the fact that Abkhazia became one of Georgia's autonomous entities, its name remained unchanged. This clear discrepancy persisted until 1931, when its name was officially changed to the "Abkhazian Autonomous Soviet Socialist Republic."

Conclusion. As this study demonstrates, the information regarding the research topic in Soviet-era Georgian history textbooks is incomplete, inaccurate, and scarce; the fragmented data concerning the changes in Abkhazia's status raises additional questions that remain unexplained. This can likely be attributed to the fact that during that period, Abkhazia's autonomous status was considered a settled matter, and no underlying problem was perceived. In post-Soviet Georgia, the issue of Abkhazia's status gained greater urgency due to unfolding historical events, which subsequently reflected on the school history textbooks of the period. In contrast to the Soviet era, textbooks published in independent Georgia provide substantially more information regarding the establishment of the Soviet Socialist Republic of Abkhazia by the Bolsheviks and the subsequent granting of autonomous republic status to it. These texts emphasize the objectives of the Soviet regime and the consequences of this "administrative experiment."

Given that textbooks serve as one of the crucial vehicles for shaping collective memory, and considering that the issue of Abkhazia is particularly relevant in contemporary times, significant attention must be paid to teaching this subject. This is necessary not only for conducting a defined state policy but also for overcoming—through the teaching of objective history—the historical myths currently propagated, including those disseminated by representatives of the Russian government, which fuel the anti-Georgian sentiments of Abkhazian separatists.

References

- Abdaladze, Gvantsa, Kupatadze, Bondo, Akhmeteli, Nata, and Nikoloz Murghulia. 2012. *History*. Tbilisi: Publishing House Diogene.
- Akhmeteli, Nato, Lorkipanidze, Besik, and Natia Pirtkhalava. 2021. *History*. Tbilisi: Publishing House Diogene.
- Asatiani, Nodar, Lorkipanidze, Mariam, Lomashvili, Parnaoz, Metreveli, Roin, Sanikidze, Giorgi, and Giorgi Otkhmezuri. 2012. *History of Georgia*. Tbilisi: Sulakauri Publishing.
- Berdzenishvili, Niko, ed. 1961. *History of Georgia*. Tbilisi: Publishing House „Tsodna“.
- Guchua, Viktor, and Shota Meskhia. 1961. *History of Georgia*. Tbilisi: Publishing House “Ganatileba”.
- Vardosanidze, S. (1998). *How Georgian history textbooks were written*. *History*. Tbilisi: Publishing House "Clio".
- Kighuradze, Nino, Gachechiladze, Revaz, and Giorgi Sanikidze. 2012. *History*. Tbilisi: Sulakauri Publishing.
- Lomashvili, P. (1990). *History of Georgia*. Tbilisi: Publishing House “Ganatileba”.
- Surguladze, Mzia, Kekelia, Vldadimer, Labadze, Rusudan, Murusidze, Shorena, and Manana Kurtubadze. 2021. *History of Georgia and the World*. Tbilisi: Publishing house Logos Press.
- Tsertsvadze, M. (1973). *History of Georgia*. Tbilisi: Publishing House " Ganatileba".
- Tsikhistavi, L., Tsertsvadze, M., & Makharadze, I. (1968). *History of Georgia*. Tbilisi: Publishing House " Ganatileba".
- Janelidze, Otari, Tabuashvili, Apolon, Tavadze, Ieri, and Nana Iremashvili. 2012. *History of Georgia*. Tbilisi: Publishing House “Klio”.
- Bernhard, R., Grindel, S., Hinz, F., & Meyer-Hamme, J. (2019). Historical myth: a definition from the perspective of history education research. *Eckert. Dossiers*, 4, 1-12.
- Bikmen, N. (2013). Collective Memory as Identity Content After Ethnic Conflict: An Exploratory Study. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 19(1), 23–33. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0031472>
- Doi, S. (2017). *Collective Memory and History: An Examination of Perceptions of Accuracy and Preference for Biased “History” Passages* (Unpublished bachelor's thesis). Claremont McKenna College.
- Fica, I., & Ďoubalová, K. (2014). Myth, History and Art. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 149, 339–343. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.08.261>
- Korostelina, K. (2008). History Education and Social Identity. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 8(1), 25-45. <https://doi.org/10.1080/15283480701787327>
- Mellenthin, J., & Shapiro, S. (2017). *Mythology Unbound: An Online Textbook for Classical Mythology*. Utah State University.

- Öksüzoğlu, G. (2024). Construction of collective memory through official history education in North Cyprus (1971-2003). *Turkish History Education Journal*, 13(1), 142-169. <https://doi.org/10.17497/tuhed.1423137>
- Paulson, J., Abiti, N., Bermeo Osorio, J. D., Charria Hernandez, CA., Keo, D., Manning, P., Milligan, L. O., Moles, K., Pennell, C., Salih, S., & Shanks, K. (2020). Education as a site of memory: Developing a research agenda. *International Studies in Sociology of Education*, 29(4), 429-451. <https://doi.org/10.1080/09620214.2020.1743198>
- Аникин, Д. А. (2018). Исторический миф как предмет "Memory Studies": в поисках методологии исследования. *Общество: философия, история, культура*, (12). <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36287950>
- Белов, С. И. (2018). Соотношение концептов "политический миф" и "исторический миф". *Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки*, (3), 69-80. <https://tinyurl.com/mz5uu33a>

ერთი გვარისა და მისი მფლობელობის პრობლემები¹

უჩა ოქროპირიძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: ucha.okropiridze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1696-0781>

ასლან მახაძე

ეკონომიკის დოქტორი, ბათუმის
სახელმწიფო საზღვაო აკადემია

ელ-ფოსტა: a.makhadze@bsma.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2893-3724>

აბსტრაქტი. ნაშრომში შესწავლილია ერთი საგვარეულოს (მანელიშვილების) და მათთან დაკავშირებული სხვა მფლობელების ისტორია. ამ გვარის სამფლობელოს საზღვრები ოსმალთა და შემდეგ კი, აქ რუსეთის ბატონობის დამყარების შემდეგ. განხილულია ვახტანგ მეექვსესთან ერთად მათი რუსეთში გადასახლების შედეგები და რუსეთის სახელმწიფოსთან დამოკიდებულებაში მათი ლოიალობის გამო მათ მიერ მოღვაწეობასა და სახელმწიფო სამხედრო კარიერაში განვლილი საკმაოდ წარმატებული გზა. მოცემულია მოკლე მიმოხილვა, თუ როგორ განვითარდა რუსეთის იმპერიის კარზე მოღვაწეობა საკმაოდ ხანგრძლივ პერიოდში და ამასთან, რას მიაღწიეს თავიანთ კარიერასა და საზოგადოებრივ სარბიელზე.

პარალელურად გამოკვლეული იქნა მათი მდგომარეობა საკუთარ სამშობლოში, სადაც მათ უეჭველ მფლობელობას, დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიის საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიაზე, შეექმნა ხელოვნური პრობლემები.

რუსთ მფლობელობის ბათუმის ოლქში გავრცელების შემდეგ, ოსმალთ მპყრობელობისას დამტკიცებული მიწების უცილო მფლობელობის საკითხი, თვით 1879 წლის სტამბოლის შეთანხმების რუს ჩინოვნიკთაგან დარღვევის გამო, სადავო გახა-დეს. აღნიშნული საგვარეულოს სხვა მათ თანამფლობელებთან ერთად სასამართლო პროცესებზე მოუწიათ საკუთარი უეჭველი მფლობელობის მტკიცება, და ეს მაშინ, როდესაც რუსული ადმინისტრაცია და ხელისუფლება მოქმედებდა მათთვის დამახასიათებელი უპრინციპო პრინციპით - „გეკუთვნის, მაგრამ არ გეკუთვნის!“ ამიტომაც, ეს სასამართლო დავები მოსარჩლეათვის არც თუ დიდი წარმატებით დასრულდა. მათ თავიანი მიწების მხოლოდ ნაწილზე აღიდგინეს მფლობელობა.

ამ შედეგის დადგომაში, ალბათ, თავისი როლი შეასრულა 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში ციხისძირის მისადგომებთან განცდილმა ორმა სამხედრო მარცხმა, რომელშიც ადგილობრივმა მუსლიმანმა ქართველებმა გადამწყვეტი როლი შეასრულეს.

რუსეთის ხელისუფლება ითვალისწინებდა რა ყველაფერ ამას, ცდილობდა ამ რეგიონში ისეთი პირობები შეექმნათ, რომ მის პრივილიგიურებულ მაღალ ფენას საკუთარ მიწა-წყალზე თავი მტკიცედ არ ეგრძნო და მისთვის მოულოდნელი, ახალი პრობლემები არ შეექმნა.

საკვანძო სიტყვები: გვარის ისტორია, მანელიშვილები, რუსეთის იმპერია, კარიერა, ცხოვრება, მოღვაწეობა, პრივილიგიურებული ფენა, ციხისძირი.

¹ მასალები აღებულია ემერიტუს-პროფესორის ასლან მახაძის პირადი საგვარეულო არქივიდან.

შესავალი. ერთი გვარის, მანელიშვილების ისტორია და მათი მფლობელობის პრობლემები ოსმალეთისა და რუსეთის იმპერიათა ისტორიაში, მეტად საინტერესო ასპექტებს შეიცავს, როგორც რუსეთის იმპერიაში მათი ცხოვრების ნირისა და კარიერისტული წარმატების, ისე რუსეთის იმპერიის დაპყრობილ ტერიტორიაზე გამოვლენილი ურთიერთ უნდობლობისა და ერთმანეთის მიმართ არა კეთილმოსურნე დამოკიდებულების თვალსაზრისით. აქ ჩვენ საქმე გვაქვს ორ სრულიად სხვადასხვა გარემოებასთან, რომლებიც აიძულებს სახელმწიფოსა და პიროვნებებსაც იმოქმედონ საკუთარ შეხედულებათა და მპყრობელური მეთოდების გამოყენებით.

მეთოდები. ნაშრომზე მუშაობისას გამოყენებულია შედარებითი და კრიტიკული ანალიზის მეთოდი, რომელთა მეშვეობითაც ვცადეთ თემის შინაარსის გახსნა და წარვმართეთ სათანადო თხრობა.

ჩვენს რეგიონში ოსმალეთისა და რუსეთის იმპერიის ბატონობის პერიოდში საკუთარი სამფლობელოები (მიწები) გააჩნდა რიგ წარჩინებულ გვარებს. დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ერთ-ერთ ასეთ გვარს წარმოადგენდა მანველიშვილების საგვარეულო, რომლის შესახებ მოპოვებული მასალა წარმოგვიდგენს მეტად საინტერესო ისტორიულ ვითარებას, როგორც ოსმალთა ბატონობის, ისე რუსეთის იმპერიაში ამ მხარის მოქცევის შემდეგ. აღნიშნული მასალიდან ჩანს ამ იმპერიათა სულისკვეთება და ინტერესები მოცემულ რეგიონში საკუთარი მიზნების გატარების თვალსაზრისით, და მასთან დაკავშირებული მათ მიერ გატარებული ღონისძიებების ხასიათით, მხარეში საკუთარი იმპერიული მიზნების განსახორციელებლად;²³ მიზანი ორივე შემთხვევაში ერთი იყო – რეგიონში თავიანთი მფლობელობის განმტკიცება და გაძლიერება, ხოლო მის განსახორციელებლად გამოყენებული ღონისძიებანი და მეთოდები განსხვავდებოდა. სხვადასხვა იყო ასევე რუსეთის იმპერიის მესვეურთა დამოკიდებულება საქართველოდან რუსეთში მოხვედრილ და რუსეთის ერთგულ მსახურებად ქცეულ ქართველებზე და ადგილზე, საკუთარ სამშობლოში დარჩენილ პრივილიგიურებულ წოდების წარმომადგენელთა მიმართ, რასაც რა თქმა უნდა, ვერ ასცდა ჩვენს მიერ ნაშრომში მოყვანილი საგვარეულოს წარმომადგენლებიც. მოპოვებული მასალიდან ირკვევა, რომ „მანველიშვილი (მანელიშვილი, მანველოვი) რუსეთში ქართველი თავადების წარმომადგენლებია, რომლებიც ნაწილი გადასახლდნენ რუსეთში ვახტანგ VI-სთან ერთად. ისინი წარმოშობით გურიიდან არიან, სადაც XIX საუკუნის შუა ხანამდე განაგრძობდა უტიტულოდ არსებობას (რუსეთში). გურიის თავად-აზნაურთა უმაღლესად დამტკიცებულ სიაში მოიხსენიება როდამ მანველიშვილის ქვრივი, მაგრამ მისი შვილები მასთან მოხსენიებული არ არიან. ზოგიერთი მონაცემებით თავად გურიაში მანველიშვილები მიეკუთვნებოდნენ „დიდაზნაურთა“, თავადაზნაურთა უმაღლეს კატეგორიას და თავისი მდგომარეობით ახლოს იყვნენ თავადებთან, მაგრამ თავადურ ღირსებაში მათი დამტკიცება მოხდა მხოლოდ რუსულ შტოში.

(В. Цихинский Кавказский гербовник Тавадские роды (рукопись), Петроградъ, 1922 г. стр. 27: С. Думин, П. Гребельский Дворянские роды российской империи, изд. Ликоминвест т. IV, М., 1998 г. ст. 171).

მათი წარმომავლობის მამამთავარი ნიკოლოზ ვახუშტისძე მანველოვი იწოდება გურიის თავადად ვახტანგ VI-ის 1725 წლის აგვისტოს სიგელში... თურქებთან ომში თავის გამოჩენის შემდეგ თავადის ტიტულით 1738 წელს მიიღეს რუსეთის სამსახურში. 1790 წლის 31 დეკემბერს მისი ქვრივი თავადის ქალი ელენე ნიკოლოზის ასული და მისი შვილები-საბოლოოდ აღიარებული იქნენ რუსეთის იმპერიის თავადთა ღირსებაში 1863 წლის 3 ივლისის სენატის ბრძანებით უმაღლესად დამტკიცებულ სახელმწიფო საბჭოს მიერ 1863 წ. 13 აგვისტოს სენატის ბრძანებით შეტანილი იქნენ პოლტავის, შემდეგ კი ეკატერინოსლავის გუბერნიათა გვართწარმომავლობის წიგნის V ნაწილში. სენატის 1869 წლის 2 აპრილისა და 1885 წლის 1 აპრილის გადაწყვეტილებით ამ გვარში ჩაირიცხნენ თავადები ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე და ალექსანდრე ნიკოლოზის ძე მანველოვები.

თავად მანველოვების გვარს არა აქვს რუსეთში უმაღლესად დამტკიცებული გერბი, მაგრამ ცნობილია მათი საგვარეულო გერბის გამოსახულება.

რუსეთში მოღვაწე ამ თავადური გვარის წარმომადგენლებმა მიაღწიეს უმაღლეს კარიერას, როგორც სამხედრო ისე სამოქალაქო სამსახურის დარგში და სახელმწიფოს უამრავი უმაღლესი ჯილდოებიც დაიმსახურეს, განსხვავებით საქართველოში დარჩენილი მათი თანამოგვარეთა წარმომადგენლებისა, რომელთაც აქ, ადგილზე დიდი ბრძოლით უწევდათ საკუთარი წარმომადგენლობითი ღირსებისა და სამფლობელოების დაცვა.

[რუსეთის სამხედრო სამსახურში მათ მიაღწიეს გენერალიტეტის უმაღლეს ხარისხს, ხოლო სამოქალაქო მრავალ არჩევით თანამდებობასთან ერთად გახდნენ რუსეთის სახელმწიფოს ნამდვილი საიდუმლო მრჩეველები და სხვ.] ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე მანველოვი – 1816-1889 (გენერალ-ლეიტენანტი), ალექსანდრე ნიკოლოზის ძე მანველოვი (კავალერიის გენერალი- ნამდვილი საიდუმლო მრჩეველი, საპატიო მეურვე) – [1824-6. 04-1906. 2. 04] 1. Манвеловы, энциклопедический словарь Брокгауза и Европа: в 86 м. (82 м. и 4 доп.). – СПб., 1890-1907; 2. <https://ru.Wikipedia.org/W/index.php?title=Манвелов,АлександрНиколаевич&oldid=123989427>];

მანველოვი ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე გენერალ-მაიორი 1867 წლის 23 ნოემბრიდან, ხოლო 1884 წლის 4 სექტემბრიდან გენერალ-ლეიტენანტი. 1855 წელს მიიღო ოქროს იარაღი 20 წლიანი წარმატებული სამხედრო სამსახურისათვის, 1860 წელს წმ. ანას II ხარისხის ორდენი, 1879 წელს წმ. ვლადიმირის III ხარისხის ორდენი და სხვ. [<http://ru.hayazg.info> %DO% 9C% Do% BO%DO% BO% DO% 82% DO% DO%85 DO% BO% DO%BE% DO%82% DO%9].

მანველოვი ალექსანდრე ნიკოლოზის ძე, რუსი მხედართმთავარი, კავალერიის გენერალი, მოქმედი ნამდვილი საიდუმლო მრჩეველი და საპატიო მეურვე. 1866 წლის 11 იანვარს მიიღო მორიგი სამხედრო წოდება გენერალ-მაიორისა, ხოლო 1876 წლის 30 აგვისტოს მიიღო გენერალ-ლეიტენანტის ჩინი.

რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წლების ომის დაწყებისთანავე ა. ნ. მანველოვმა მე-12 არმიის კორპუსის შემადგენლობაში იასის და ბუქარესტის გავლით გაიჭრა დუნაისკენ და თავისი დივიზიის ჯარებით აკონტროლებდა ამ მდინარის 60 კილომეტრიან მონაკვეთს. მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა მდ. დუნაის (ფორსირების) გადალახვისას და ბულგარეთის ტერიტორიაზე ჩაატარა მნიშვნელოვანი სამხედრო ოპერაციები, იქედან კი რუსეთის ჯარებთან ერთად შეიჭრა თურქეთში, რომელიც დატოვა მხოლოდ 1879 წელს. ამ სამხედრო წარმატებებისათვის ა. ნ. მანველოვი დაჯილდოვდა წმ. ვლადიმირის ორდენით მახვილითა და ოქროს იარაღით მამაცობისათვის.

1881 წელს ა. ნ. მანველოვი დაჯილდოვდა თეთრი არწივის ორდენით. 1885 წლის 30 აგვისტოს მიიღო კავალერიის გენერლის ჩინი და ჩაეწერა არმიის რეზერვში, შემდეგ კი გავიდა თადარიგში. 1887 წლის 1 აგვისტოს გაამწესეს პირადად მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის კანცელარიაში, იმპერატრიცა მარიას დაწესებულებებში და გადავიდა ნამდვილ საიდუმლო მრჩეველის წოდებაში. იყო პეტერბურგის თვალის საავადმყოფოს მზრუნველი და სხვა.

ა. ნ. მანველოვი ფლობდა ტამბოვის გუბერნიაში 1522 დესეტიან ფართობის მქონე მამულებს... წარმატებული მსახურებისათვის მიღებული ჰქონდა უამრავი ორდენები დაწყებული წმ. სტანისლავის III, II და I ხარისხის და წმ. ანას ორდენებიდან, ფილიპე დიდსულოვნ ჰესენელის I ხარისხის ორდენით დამთავრებული (სულ 13 უმაღლესი ხარისხის ორდენი).

[Манвеловы – Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 м. (82 м. и 4 доп.), СПб, 1790-1907; Список генерал-адиутантом Свиты Его величества, генерал-майорам, флигель-адъютантам, и генералитета, состояниам при Особе его величества. Исправлено по 1 июня – СПб; Военная типография, 1875.-С. 194; Ианайлов Э.Э. Золотое оружие с надписью «За храбрость». Списки кавалеров 1788-1913,-М., 2007, стр. 318: ЦТИФ СПб. Ф. 19, оп. 123, д. 18;] წყარო: <https://ru.Wikipedia.org/W/index.php?title=Манвелов,АлександрНиколаевич&oldid=123989427>].

title=Манвелов, Александр Николаевич& oldid=123989427. Манелов Александр Николаевич Википедия).

თავის სამშობლოში დარჩენილი მანელიშვილების სამფლობელო აღნიშნულია XVII საუკუნის გურიის სამთავროს ტერიტორიაზე დღევანდელი ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მდ. კინტრიშისა და დეხვას ზღვასთან შეერთების მახლობელი ტერიტორიებიდან ზღვისპირეთში ციხისძირში (დღ. ბუკნარი) ნაჭიშკრევამდე და მდ. დეხვას სათავეებამდე. იგი მითითებულია 2016 წელს გამოცემულ „საქართველოს ისტორიული ატლასის“ (საქ. მეცნ. ეროვნული აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის კომისია, მეორე, შევსებული და გადამუშავებული გამოცემა, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი, 2016, 2016:46), 46-ე გვერდზე). ხოლო ხსენებული რეგიონის რუსეთის მიერ დაპყრობის შემდეგ თუ რა ბედი ეწია ამ მიწებზე მათ მფლობელობას, გადმოცემულია კავკასიის სამხედრო ოკრუგის, ბათუმის ოლქის, კინტრიშის უბნის უფროსის 1882 წლის 30 სექტემბრის N 1538 პატაკში.

მასში ნათქვამია: „ამ პატაკით სამხედრო გუბერნატორისათვის მოხსენების მიხედვით მისმა უდიდებულესობამ ბრძანა დატოვებულ იქნას მანელ-ოღლების (მანელიშვილებისა – ავტ.) და ბააკ-ოღლების (ბაკურიძეების – ავტ.) სარგებლობაში მხოლოდ ის მიწები იმათგან, რომელზეც მათ პრეტენზია გააჩნიათ, რომლებიც იმყოფებოდა ფაქტიურ მფლობელობაში და ჩამოთვლილია ამ პატაკის მე-4 პუნქტში (თურქული კონონმდებლობით, რომლითაც ამ შემთხვევაში რუსეთის ხელისუფლება სარგებლობდა, 20 წელიწადს დაუხნავ-დაუთესავი და გამოუყენებელი მიწები გადადიოდა სახელმწიფო ხაზინის საკუთრებაში – ავტ.) ხოლო მთელი დანარჩენი მიწა და ტყეები ჩაითვალოს სახაზინოდ და მათ მოეპყრან ამ საგანზე არსებულ განკარგულების თანახმად, ანუ გაიცეს დრომდე იჯარით.

საქმის ვითარებაში უკეთ გარკვევის მიზნით უფრო ღრმად გავეცნოთ აღნიშნული პატაკის შინაარსს.

ბატონ ბათუმის ოკრუგის უფროსს პატაკი

23 სექტემბრის N 2200 მოწერილობაზე გაცნობებთ: 1) რომ 1772 წ. სულეიმან მანელ-ოღლის სახელზე გაცემულ დოკუმენტში გაურკვევლად აღნიშნული საზღვრები, (იგულისხმება სულეიმან ბეგზე 1772 წ. გაცემული და სულთან აბდულ ჰამიდ ხანის მიერ დამტკიცებული დოკუმენტი – ავტ.) მისმა შთამომავალმა, ფერად მანელ-ოღლიმ მიუთითა ამგვარად, – ამჟამინდელი ნაჭიშკრევის საგუმაგოდან მიჯნა მდინარე შუაღელზე (მდ. დეხვას შენაკადი მარცხენა მხრიდან) გადის დეხვასთავის ადგილზე (თითქმის ერთი ვერსით მაღლა ბობოყვათის მეჩეთზე), ეკალდიდის მთამდე, შემდეგ ხელისფთის, ქვაკვერცხისა და სკურდას მთამდე (სოფ. კვირიკესთან ახლოს), ხოლო შემდეგ, მანელიშვილების მამულის საზღვარია ჯერ ბიასამეთის დელე, რომელიც ასევე, სოფელ ბობოყვათის და სოფელ კვირიკეს საზღვარია. - შემდეგ ბიასამეთის დელე, ჩაედინება მდინარე კინკიშაში. მდინარე კინკიშა წარმოადგენს მანელიშვილების მამულის საზღვარს ჩრდილოეთით (ის მდინარე კინტრიშის შენაკადია). თუმცა მანელიშვილების და სხვების მამულები დასავლეთით არ სრულდება ადგილით, სადაც მდინარე კინკიშა იცვლის მოძრაობის მიმართულებას კინტრიშთან შესაერთებლად. ამ ადგილიდან მანელიშვილების მამული გრძელდება ზღვისკენ (რკინიგზისკენ) რესულ-ოღლების მიწის საზღვრამდე, რკინიგზის ხიდან ახლოს. აქ მთავრდება მანელიშვილების მამულის საზღვარი ჩრდილოეთით და აქედან მარცხნივ იწყება მანელიშვილების და ბაკურიძეების მამულის საზღვარი დასავლეთით ჯერ მდინარე დეხვამდე, ჩურუქ-სუს ადგილამდე და დეხვას გავლის შემდეგ ნაჭიშკრევამდე. დეხვასთან მისვლამდე ამ მამულის დასავლეთის საზღვარია რკინიგზა, ხოლო დეხვადან ნაჭიშკრევამდე ზღვის ნაპირი. ამ სივრცეს კინკიშადან ნაჭიშკრევის საგუმაგომდე უკავია დაახლოებით „8 ვერსი; ხოლო ამ საგუმაგოდან მდ. სკურდამდე – 9 ვერსი და შეიძლება შედგებოდეს 8-10 ათასამდე დესეტიანა მიწისაგან; 2) ამ ნაკვეთის ნახევარზე პრეტენზიას

აცხადებს მანელ-ოღლები, ქემურ მანელ-ოღლი, ომან ულფანი, ხუსეინი და ასლან მანელ-ოღლი. აღნიშნული ნაკვეთის მეორე ნახევარი (25%-25%) დასახელებული დოკუმენტების საფუძველზე ამჟამინდელი მანელ-ოღლების წინაპრებმა გადასცეს ზარალი-ოღლისა (მიქელაძე-ავტ.) და ბააკ-ოღლების (ბაკურიძე – ავტ.) გვარს, რომელთაგან თითოეული თავს თვლის აღნიშნული მამულის მფლობელობის თანამონაწილედ. გარდა იმისა, ფირცხალაურის ადგილზე 12 დონუმიანი $\approx$ 1 დესეტინა – ავტ.) სახნავ მიწაზე პრეტენზიას აცხადებდა ახმედ სამბაშ-ოღლი (ლორთქიფანიძე – ავტ.), რომელმაც მიწა საჩუქრად მიიღო ერთ-ერთი მანელ-ოღლისგან. ეს გვარი (მანელ-ოღლი – ავტ.) თავს თვლიდა რა, მიწების ასეთი დიდი რაოდენობის მფლობელად, ურიგებდა მათ ასევე სხვა მეზობელ მცხოვრებლებსაც, რომლებიც ადგილ-ადგილ ასუფთავებდნენ რა ტყეებს, ამზადებდნენ სახნავ მიწებს... 4) ჩემს მიერ შეკრებილი ცნობების პატაკის ავტორი ჩინოვნიკი აღნიშნავს; თურქეთის მთავრობამ 1864 წელს ციხის-ძირის მალღობებზე დაასახლა რუსეთიდან გამოსახლებული აფხაზთა 60-მდე ოჯახი, რომლებმაც, იქ 1877 წლამდე (ანუ რუსეთ-თურქეთის 1877-1978 წლების ომამდე – ავტ.) იცხოვრეს. თავად მოამზადეს ტყისგან სახნავი საყანეები და ამისთვის ამარს უხდიდნენ თურქეთის მთავრობას და იჯარით არ იღებდნენ მანელ-ოღლების გვარისგან, რის გამოც ეს უკანასკნელნი ჩიოდნენ კიდეც...“ მათგანვე მიწების ნაწილი გაცემულია გვარიდან გათხოვილი ქალების მზითევში (К. В. О. Батумский область начальник Кинтришского участка, 30 ноября 1882 г. № 1538).

ამ პატაკის საფუძველზე სამხედრო გუბერნატორმა, მისმა მაღალკეთილშობილებამ ინება ებრძანებინა, რომ მანველ ოღლების და ბააკ ოღლების სარგებლობაში დაეტოვებინათ მათგან მოთხოვნილი მხოლოდ ის მიწები, რომლებსაც ისინი ფაქტობრივად იყენებდნენ და ადრიცხულია ამავე პატაკის მე-4 პუნქტში, ხოლო მთელი მიწები და მათთან ერთად ტყეები ჩაითვალოს სახაზინოდ და მათ მიმართ მოვიქცეთ გაცემული განკარგულების თანახმად, ანუ გარკვეულ დრომდე გაიცეს იჯარით (იქვე, პირველი პირი წარმოდგენილია თბილისის სასამართლო პალატაში 1900 წლის 19 ოქტომბერს). დოკუმენტის თანახმად მანელიშვილებმა მიიღეს მათი კუთვნილი მიწების მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილი (როგორც ირკვევა 202 დესეტინა მიწის ფართობი). ამ უსამართლო გადაწყვეტილების გამო მათ მიმართეს და სცადეს სასამართლოს გადაწყვეტილებით აღედგინათ სამართლიანობა. მაგრამ ამ საკითხზე მათი საჩივარი არა ერთგზის იქნა უარყოფილი სასამართლო უწყებათა მიერ (Д. № 316, 1906 г. ст. 1, Протокол заседания 1906 года сентября 18-го дня, Кутайский Окружный суд, в публичном заседании, по Грожданскому отделению Д. № м316 1906 г. 1906 года сентября 18го дня, по указу его Императорского величества, Кутайский Окружной суд, по гражданскому отделению, в составе:

Товарищ: председатель: М. Н. Ёжовский

Членов суда У.М. Нивинский, помощ. мир судьи Р. И. Шашнов)

Прокурор Н. А. Толпило

Секретар: Н. А. Ахвледиани

... ასეთმა ვითარებამ „ისინი იძულებული გახდა შუამდგომლობით მიემართათ ბატონ მინისტრისათვის აღნიშნული მიწების დაბრუნებასა და მათზე წინანდელი უფლებების აღდგენაზე (Актъ 1903 года октября 4 дня), რომელსაც ხელს აწერდნენ ფერად ალა მანელ-ოღლი და რამიზ მანელ-ოღლი, აგრეთვე მოხოვანელები: ქემალ ალა მანელ-ოღლი, ხუსეინ მანელ-ოღლი, ყასუმ ყადი-ოღლი, დურსუნ ზარალ-ოღლი, რეჯებ ბააკ-ოღლი, ოსმან მანელ-ოღლი. ტყის მცველები (მეთვალყურენი) (ქართულად), სულეიმან ჭყონია, თან ესწრებოდა თავადი, არჩილ გრიგორის-ძე აბაშიძე, სოფელ ბობოყვათის მამასახლისი (ქართულად), მიწის კოლეგიის ასესორი პ. ლიპინსკი (იქვე).

მაგრამ რუსეთის იმპერიის მიერ ბათუმის ოლქსა და საერთოდ, სამუსლიმანო საქართველოში გატარებული საადგილმამულო პოლიტიკის სრულყოფილად აღქმისათვის, საჭიროდ დავინახეთ

უფრო კონკრეტული მასალის განხილვა და მისი თანმიმდევრული ანალიზი, რომელიც კარგად დაგვისურათებს აქ გატარებული ღონისძიებების მიზნებსა და მიმართულებას. ამისათვის საჭიროა უფრო ღრმად და შინაარსობრივად განვიხილოთ ამ საკითხებთან დაკავშირებული ვითარება, რომელსაც აქ ქმნიდნენ მოქმედი რუსული სასამართლო უწყებები. ამიტომაც მოგვიწევს მათი ფართოდ წარმოჩენა ნაშრომში და მათზე დაყრდნობით სათანადო დასკვნების გაკეთება.

დავიწყოთ 1906 წლის 24 მაისის ქუთაისის სამხარეო სასამართლოს სამოქალაქო განყოფილების სხდომის ოქმიდან, რომელსაც წარმართავდნენ შესაბამისი მაღალი დონის ჩინოვნიკები. მასში გადმოცემულია: „მოსამართლემ, გახსნა რა სხდომა, გამოაცხადა, რომ სასამართლომ დაიწყო მოსმენა ფერათ-აღა და რამიზ აღა, ხუსეინ აღა ოღლი მანელ-ოღლების, დურსუნ ხუსეინ ზარალოღლის და სხვათა ხაზინისადმი საჩივრისა, მამულის ფაქტობრივი მფლობელობის აღდგენის თაობაზე.

სასამართლოს სხდომაზე მომჩივანთა მხრიდან გამოცხადდა მათი რწმუნებული, – ნაფიცი რწმუნებული ვ. გ. მაჩაბელი და აღნიშნულ საქმეზე სასამართლოს წევრ ა. ა. კრასოვსკის განუმარტა, რომ მომჩივანები, როგორც ბათუმის ოლქის კინტრიშის უბნის სოფ. ბობოყვათის ადგილობრივი მცხოვრებნი, დიდი ხანია, ჯერ კიდევ თურქთა ბატონობის დროიდან ფლობენ და სარგებლობდნენ სადავო ნაკვეთებით. მათი მფლობელობა და სარგებლობა გამოიხატებოდა იმაში, რომ ისინი ხნავდნენ ნათესებისათვის მიწას, სარგებლობდნენ ნარგავებით, ტყით, ასევე იყენებდნენ საძოვრებად. მსურველებს აძლევდნენ არენდით სათესად და ტყისაგან გასაწმენდად. ასეთი მფლობელობა და სარგებლობა გრძელდებოდა 1897 წლის მარტამდე. ამ წელს ქუთაისის გუბერნიის სახელმწიფო ქონების სამმართველომ, თავისი ბათუმელი მეტყევის მარკოვიჩის სახით, უკანასკნელმა თავისი ზედამხედველების მეშვეობით დაუუფლა სადავო ნაკვეთებს, გაყარა მათი მეიჯარეები ნაკვეთიდან და აუკრძალა მათ ამ ნაკვეთით ყოველგვარი სარგებლობა. სადავო ნაკვეთის ასეთმა უკანონო მითვისებამ რწმუნებული მაჩაბელი შეაშფოთა და იძულებული გახდა დაეწყო საქმე, ადგილზე მოეხდინა მოწმეების დაკითხვა სადავო ნაკვეთების შესახებ... სასამართლომ დაამტკიცა 1905 წლის შუამდგომლობა და მოხდა მხოლოდ დათვალიერება და მოწმეთა გამოკითხვა. დათვალიერების აქტის საფუძველზე სასამართლო დარწმუნდა, რომ მოწმემ წარმოადგინა სადავო ნაკვეთი საჩივარში მითითებულ საზღვრებში... ყველა მოწმემ ფიცის ქვეშ... 21 კაცი, ერთიანად უჩვენა, რომ სადავო ნაკვეთი ეკუთვნოდათ მანველ-ოღლებს (მანველიშვილებს – ავტ.), ფლობდნენ და სარგებლობდნენ მათი შთამომავლები. ისინი იყვნენ სრული მეპატრონენი ნათესებისა, ბუჩქნარისა და ტყისა, თავად სარგებლობდნენ და არენდით გასცემდნენ მიწებს. თავადაც ფართოდ იყენებდნენ თავიანთი საჭიროებისათვის, ამასთან ყიდდნენ კიდევ. ხაზინამ მიითვისა ეს ნაკვეთი თავისი ზედამხედველების მეშვეობით, რომლებმაც გამოყარეს მომჩივანები და მათი მეიჯარეები ნაკვეთიდან და აუკრძალეს მისით სარგებლობა.

ამ სახით მოწმეებმა დაამტკიცეს ერთი უდავო ფაქტი, მომჩივანთა მიერ მფლობელობა და სარგებლობა სადავო ნაკვეთისა, მეორე მხრივ კი – ამ მფლობელობისა და სარგებლობის დარღვევა ხაზინის მხრიდან. სხდომამ გაითვალისწინა რა ეს (ვითარებანი) გარემოებანი, რომლებიც აუცილებელი იყო საქმის გამოსარკვევად მფლობელობის ფაქტიური დარღვევისას, ამიტომ თავადმა მაჩაბელმა მოითხოვა, პატივი სცენ მომჩივანთა მოთხოვნებს და მიანიჭონ უფლება მოითხოვონ ხაზინის მიერ ზარალის ანაზღაურება, მისი უკანონო მფლობელობის გამო და ხაზინას დააკისრონ სასამართლოს წარმოებისათვის გაწეული ხარჯები, გადაწყვეტილება კი წინასწარ აღსრულებაში მოიყვანონ.

პროკურორის ამხანაგს საჭიროდ მიაჩნია აღნიშნულ გარემოებათა გამო საჩივრის დაკმაყოფილება. ამ სხდომის შესახებ სასამართლომ დაადგინა: „ამ საქმეზე რეზოლუციის გამოქვეყნება გა-

დაიდოს 31 მაისისათვის“. პიროვნება, რომელიც თავმჯდომარეობდა მას, გამოაცხადებს საჯაროდ – აღნიშნულია სხდომის ოქმში.

როგორც მასალებიდან ჩანს, მიტაცებული მამულის მფლობელობის საკითხი სასამართლოში 21 მოწმისა და სხვათა ჩვენებების თანახმად მათი მეპატრონეების სასარგებლოდ გადაწყდა, მაგრამ რუსეთის სახელმწიფო ხაზინამ ყველა ღონისძიება იხმარა მის გასაუქმებლად და მასზე სახელმწიფო ხაზინის მფლობელობის აღსადგენად, რასაც მოწმობს იმავე წლის 18 სექტემბრის გამოხმაურება ხაზინისა აღნიშნული მამულის მფლობელობის დარღვევის აღდგენის შესახებ, რომელიც მოხდა ზუსტად 1906 წლის 24-31 მაისის სასამართლო დადგენილებით. მასში აღნიშნულია, რომ „საოლქო სასამართლო ითხოვს ზემოთ აღნიშნულ სასამართლოს გადაწყვეტილება ჩაითვალოს უმოქმედოდ (გაუქმებულად) და საქმე დავაბრუნოთ თავიდან განსახილველად.

ხაზინის წარმოდგენილი საჩივრის უარყოფად გთხოვთ განიხილოთ ქვემოთ ჩამოთვლილი შემდეგი გარემოებანი:

მომჩივანნი ცდილობენ საჩივრის გზით აღიდგინონ დარღვეული მფლობელობა და ამოიღონ ხაზინის მფლობელობიდან მიწის ნაკვეთები ფართობით ათეულობით ღესეტიანა.

უპირველეს ყოვლისა გთხოვთ განიხილოთ მოსაზრება საკითხზე, აქვთ თუ არა უფლება ამ საჩივრისა?

მე ვამტკიცებ, რომ ასეთი უფლება მომჩივანთ არ გააჩნიათ!..

თუ კი დავუშვებთ, თუნდაც ვარაუდის სახით, რომ მომჩივანთა მფლობელობის ფაქტი დამტკიცებულია სადავო ნაკვეთზე, ეს მფლობელობა, როგორც წარმოშობილი მისი მფლობელის, ხაზინის თანხმობის გარეშე, არ შეიძლება ჩაითვალოს არსებულ კანონიერ საჩივრად.

რომ მომჩივანთა მფლობელობა, თუკი ღრობით დავუშვებთ მის არსებობას, ხაზინისაგან იყო დამოკიდებული, რაც მტკიცდება შემდეგი ფაქტებით:

1) მომჩივანები არ უარყოფენ და არც შეუძლიათ უარყონ ხაზინის ამ სადავო ნაკვეთზე საკუთრების უფლება.

2) უდავოა ის ფაქტიც, რომ მოპასუხენი მიეკუთვნებიან სოფელ ბობოყვათის დამოკიდებული წოდების მოსახლეობის და სახაზინო მიწით სარგებლობას ეწევიან თუ, როგორც საზოგადოების იმავე წოდების სხვა წარმომადგენლები, სოფლის საზოგადოების მოთხოვნათა შესაბამისად, ასრულებენ დადგენილ ვალდებულებას ხაზინის სასარგებლოდ, რა ვითარებითაც გამორიცხულია დამოუკიდებლობის ნიშნები მომჩივანთა მფლობელობაზე... (ჯერ თვითონ შექმნა პირობები, მერე კი მსჯელობს მათ მიხედვით - ავტ.).

3) სადავო ნაკვეთი წარმოადგენს ტყეს. ბათუმის ოლქში ახლა მოქმედი თურქული კანონმდებლობის მიხედვით ტყის სივრცე წარმოადგენს ხაზინის უცილობელ საკუთრებას.

4) თუნდაც დავუშვათ, ისევ ვარაუდის სახით, რომ მომჩივანენი ფლობდნენ სადავო ნაკვეთს, მათი მფლობელობა შეიძლება წარმოშობილიყო მხოლოდ „ერაზი-მირეის“ უფლებით (შეზღუდული მფლობელობა). ასეთი უფლება გამორიცხავს დამოუკიდებლობის ნიშნებს მომჩივანებისა ხაზინიდან მათი დამოუკიდებლად მფლობელობის არსებობისა... თუნდაც მფლობელობის შემთხვევაში ასეთ ვითარებაში გამორიცხულია მფლობელობის აღდგენა საჩივრის საშუალებით.

...ვთხოვ სამხარეო სასამართლოს საჩივარი ფაქტობრივი მფლობელობის შესახებ მომჩივანთათვის უარყოფილი იქნას და მიესაჯოს მათ საქმის წარმოების ხარჯები ხაზინის სასარგებლოდ (1906 წ. Кутайский окружной суд... отзыв на Заочной решение).

საქმის ასეთმა გაგრძელებამ, რა თქმა უნდა, მომჩივანები არ დააკმაყოფილა და 1907 წლის 2 მაისს კვლავ გაიმართა აღნიშნული საჩივრის განსახილველად ქუთაისის სამხარეო სასამართლოს მორიგი სხდომა, რომელიც ნამდვილი მაგალითია რუსეთის იმპერიაში გავრცელებული სასამართ-

ლო წარმოების ტენდენციისა კავკასიაში და კერძოდ, ბათუმის ოლქისადმი დამოკიდებულებაში. მის ოქმში იშლება შემდეგი სურათი:

„თავმჯდომარემ გახსნა სხდომა და განაცხადა, რომ სასამართლო შეუდგა საქმის მოსმენის ფერათ ადა და რამიზ ადა ხუსეინ-ადა-ოღლი მანელ-ოღლის, დურსუნ ხუსეინოვი ზარალ-ოღლის და სხვების საჩივრის ხაზინისადმი ფაქტობრივი მამულის მფლობელობის დარღვევის აღდგენის შესახებ.

სასამართლოს სხდომაზე გამოცხადდნენ: მომჩივან მანელ-ოღლების რწმუნებული და სხვები. ნაფიცი რწმუნებული მაჩაბელი და სახელმწიფო მმართველობის წარმომადგენელი ქუთაისის გუბერნიის ქონების სამმართველოდან, რომელმაც წარმოადგინა თავისი უფლებამოსილების საბუთი N7573.

საქმის ვითარების მოხსენებისას სასამართლოს წევრ შაგინოვს რწმუნებულმა მაჩაბელმა განუმარტა: უპირველეს ყოვლისა, სანამ დავიწყებთ ხაზინის მოწმეების ჩვენების შეფასებას, ის საჭიროდ თვლის სასამართლოს ყურადღება შეაჩეროს საკითხებზე და დებულებებზე, რომლებიც ამ საქმის გარემოებებიდან გამომდინარეობს. ეს გაადვილებს სასამართლოს თავის ამოცანას ამ საქმის გადაწყვეტაში, სასარჩელო მოთხოვნების დაკმაყოფილების გაგებაში. ამ საქმეში მთავარი და არსებითი საკითხი მდგომარეობს იმაში, რომ საერთაშორისო სამართლის ძირეული საწყისისა და 7 პ. პუნქტით 1879 წლის კონსტანტინეპოლის შეთანხმებით, ქონებრივი (დავა) უფლებები რუსეთთან შეერთებული მოსახლეობისა ბათუმისა და ყარსის ოლქებში რჩება ხელშეუხებელი და შეურყეველი. ეს შეხედულება გატარებულია კავკასიისათვის გამოცემულ ბრძანებაში, არმიისა და კავკასიის მხარისადმი, 1879 წლის 3 თებერვლის განკარგულებაში, რომლის ასლი წარმოდგენილი იქნა წინა სხდომაზე თვით სახელმწიფო ქონებისა და მიწების სამმართველოს უფროსის მიერ. 38-ე პარაგრაფში ბრძანებისა ნათქვამია, მიწის საკუთრების უფლებათა გარკვევამდე ბათუმისა და ყარსის ოლქებში ადგილობრივ მცხოვრებთა მიწათსარგებლობა დარჩება მისი ახლანდელი სახით.

აქედან გამომდინარე ცხადია, არავის აქვს უფლება დაარღვიოს ის საკუთრების უფლებანი ბათუმისა და ყარსის ოლქების მცხოვრებთა, რომლითაც ისინი სარგებლობდნენ თურქეთის მმართველობის დროს, ვიდრე არ გადაწყდება საერთოდ მიწის საკითხი ამ ოლქებში.

ერთ-ერთი გავრცელებული სახე მიწათმფლობელობის და სარგებლობისა ბათუმის ოლქში იყო „ერაზი-მირიის“ უფლება, რომელ უფლებაზეც როგორც განაცხადა ხაზინის წარმომადგენელმა თავის „გამოხმაურებაში“ (განცხადებაში), შეუძლიათ ფლობა მანელ ოღლებსაც. ახლა, საკითხავია, რაში მდგომარეობს „ერაზი-მირიის“ უფლება. იყო ის, როგორც ხაზინის რწმუნებული განმარტავს, ხაზინაზე დამოკიდებული, თუ წარმოდგენდა დამოუკიდებელ უფლებას, რომელიც ეკუთვნის მხოლოდ მიწის მფლობელს.

„ერაზი-მირი“ იყო მუდმივი მფლობელობისა და მემკვიდრეობით სარგებლობის უფლება, მიწათსარგებლობისა. თუმცა „ერაზი-მირი“ თარგმანში ნიშნავს სახელმწიფო მიწას, ხაზინის მიწას, მაგრამ ეს სახელი აიხსნება თურქის თეოლოგიური შეხედულებით საერთოდ საკუთრებაზე. ყურანის მოძღვრებით, ყველაფერი ღმერთს ეკუთვნის, ხოლო მიწაზე, მის მოადგილე წინასწარმეტყველს – იმამს, სულთანს. სწორედ ამგვარად მიწები ეკუთვნის სულთანს. მაგრამ ეს მხოლოდ ფიქციაა, აგებული რელიგიურ საფუძველზე. თავისი შინაარსით „ერაზი-მირი“ პასუხობს ჩვენი საკუთრების უფლებას. მას ჰქონდა ყველა ატრიბუტი საკუთრების უფლებისა: ფლობის უფლება, სარგებლობის უფლება, განკარგვის უფლება. ის თაობიდან თაობაში მემკვიდრეობით გადადიოდა და არავის შეეძლო ამ უფლების დარღვევა, გარდა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი აუცილებლობის ექსპროპრიაციისა. ეს უფლება შეიძლებოდა ფლობის ხანგრძლივობითაც, როგორც ეს გათვალისწინებულია მრავალრიცხოვან საბუთებში, რომლებშიც აღნიშნულია, რომ მიწა შეძენილია დიდი ხნის მფლობელობით. აი, ამიტომ „ერაზი-მირი“ არ შეიძლება გაკუთვანაბროთ ჩვენს

სახაზინო მიწებს, რომლებიც იმყოფებიან ხაზინისადმი სრულ დამოკიდებულებაში. ის შეიძლება, დარღვევის შემთხვევაში აღდგენილი იქნას (საზოგადოებრივი) წოდებრივი საჩივრით, როგორც ეს სამართლიანად ცნო სამხარეო სასამართლომაც, დაუშვა რა მოწმეების დაკითხვა.

როგორც გარემოებებიდან ჩანს, საქმე მანელ-ოღლების მფლობელობისა არის მუდმივ მემკვიდრეობითი მფლობელობისა და სარგებლობისა სადავო ნაკვეთისა 1897 წლამდე. 1897 წელს ქუთაისის გუბერნიის ქონების მართვის სამმართველომ, თავისი საკუთარი მეტყევე მარკოვიჩისა და მისი ზედამხედველების სახით, დაარღვიეს ეს მფლობელობა, გამოყარეს მანელ-ოღლები ნაკვეთიდან და არ დაუშვას მათ მიერ აღნიშნული მამულით სარგებლობა. ასეთმა დარღვევამ გამოიწვია ამ საქმის აღძვრა. ადგილობრივმა დათვალიერებამ, როგორც მომჩივანთა და ხაზინის მოწმეთა დაკითხვამ დაადგინა ეს დარღვევა. ხაზინა თავის მხრივ არ უარყოფდა სადავო ნაკვეთით მანელ-ოღლების მფლობელობას, 1903 წლის 4 ოქტომბრის აქტის მიხედვით, რომელიც შეადგინა მიწის სამმართველოს მზომელმა ლიპინსკიმ და მიუთითებდა დაკითხვისას თავის მოწმეებზე, ხაზინის 3 მეტყევეზე (მეთვალყურეზე). 1903 წლის ოქტომბრის აქტი არაფერს არ ამტკიცებს. იქ ლაპარაკია, რომ სადავო ნაკვეთზე გაცხადებულია მანელ-ოღლების პრეტენზია და მათთან ერთად ჩამოთვლილია სხვა სავარაუდო მფლობელებიც. აღმოჩნდა, რომ ყველა მათგანმა თავიანთი ნაკვეთები შეიძინეს მანელ-ოღლებისაგან. ეს გარემოება აშკარად მიუთითებს, რომ ყველა სადავო ნაკვეთი „ერაზი-მირიეს“ უფლებით ეკუთვნით მანელ-ოღლებს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, როგორ მიჰყიდოდა ალი ბეგ ჩიჯავაძეს, გიორგი დავიდოვს, პოლკოვნიკ სოლოვცოვს. ლიუბოვსკის – ამ ნაკვეთის ნაწილებს. არც ხაზინის მოწმეებს ახალი არაფერი არ უთქვამთ. ყველა მათ დაამტკიცეს ის ფაქტი, რომ 1897 წლიდან სადავო ნაკვეთებს იცავდნენ მეტყევეები, რასაც მანელ-ოღლები არ უარყოფენ, რომ მათ ზედამხედველებს დაცვამდე მათ გაუგონიათ, რომ ის ეკუთვნოდა მანელ-ოღლებს; რომ მანელ-ოღლები ცდილობდნენ ესარგებლათ სადავო ნაკვეთით და რომ ისინი (მეთვალყურეები – ავტ.) მათ ამაში ეწინააღმდეგებოდნენ – აღნიშნულია სასამართლო ოქმში. შემდეგ კი იქვე ნათქვამია:

„აქედან გამომდინარე მოწმეებმა დაამტკიცეს ყველაფერი ის, რასაც ამტკიცებდნენ მანელ-ოღლები. ყველაფერ ამის გამო თავადმა მაჩაბელმა მოითხოვა პატივი ეცათ სასაჩივრე მოთხოვნებისათვის, სასამართლო საქმის წარმოების ხარჯები დაეკისრებინათ ხაზინისათვის, ამასთან დაამატა, რომ 1882 წლის მოხსენებას არ შეიძლება აღნიშნული საქმისათვის რაიმე მნიშვნელობა ჰქონდეს, რადგანაც, პირველი – სამხედრო გუბერნატორს არავითარი უფლება არ ჰქონდა კერძო პირის ქონების განკარგვისა, ამისათვის დანიშნული იყო სამიწათმომწყობო კომისია, რომელმაც გაარკვია და განსაზღვრა ადგილობრივი მოსახლეობის უფლება მათ მიერ დაკავებულ მიწაზე და, მეორეც, – ამ ნაკვეთებს არავითარი კავშირ-ურთიერთობა არა აქვთ სადავო ნაკვეთთან, აქ წარმოებს საკითხი დარღვეული მფლობელობის აღდგენის შესახებ“.

აქ ყველაფერი ღელსავით ნათელია და მანელ-ოღლების მფლობელობის უფლება არავითარ ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. ამასთან, სასამართლოზე „უფლებამოსილმა ლიურიმ განმარტა, რომ ის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს მოხსენებას, ... რომლიდანაც ჩანს, რომ მოსაჩივრებზე დათმობილ იყო და 1882 წელს მათზე აღიარებული იქნა 75 დესეტინაზე ნაკლების ფლობის უფლება, ეს უფლება მართებულად იქნა ცნობილი სამხედრო გუბერნატორის მიერ, ასე რომ მიწაზე უფლების განსაზღვრა გადაეცა ადმინისტრაციას, და თუ მომჩივანნი უკმაყოფილო დარჩნენ ამ გადაწყვეტილებით, მათ უნდა მიემართათ სასამართლოსთვის. შემდეგ მანვე განუმარტა, რომ სადავო ფართობი საერთოდ არ შედიოდა მითითებულ 75 დესეტინას ფარგლებში და ამის დასადგენად მოითხოვა მოეხდინათ ადგილობრივი დათვალიერება, და თუ დათვალიერებას შეხვდება სიძნელებები საზღვრების გაურკვევლობის გამო, რომელიც მითითებულია 1882 წლის მოხსენებაში, მაშინ ეს უნდა დამტკიცდეს რამდენიმე ადგილობრივი ძველი მაცხოვრებლის მიერ: ამის საფუძველზე გთხოვთ მოსაჩივრებს სარჩელზე უარი ეთქვას“.

პროკურორის ამხანაგს მიაჩნდა, რომ საჩივარი უნდა დაკმაყოფილდეს.

მოსამართლეთა შეთანხმების (მოლაპარაკების) შემდეგ ბატონმა თავმჯდომარემ გამოაცხადა, რომ საქმის გარშემო რეზოლუცია გამოიცემა 16 მაისს, დღის 12 საათზე [Протоколь судебного завещание Кутаевского окруженного суда по гражданскому отделению. 1907 года, мая 2-го дня] საბოლოოდ ამ სასამართლოს გადაწყვეტილების შესახებ საქართველოს ეროვნული არქივის მიერ მოწოდებულ ცნობაში აღნიშნულია რომ „1907 წლის 2-16 მაისს განიხილა რა საქმის გარემოებანი, მოისმინა მხარეთა განმარტებანი და პროკურორის თანამემწის (ამხანაგის) დასკვნა, სასამართლომ დაიცვა თვით ფლობის ფაქტი, აღადგინა მოსარჩლეთა მიერ ბათუმის ოლქის კინტრიშის ნაწილის სოფ. ბობოყვათში მდებარე მამულის მფლობელობა და გადასცა იგი მოსარჩლეთ... მამულის (სათესი მიწების) ზომაა დაახლოებით 200 დესეტინა, საღვრებში: – დასავლეთით – გზა, სახელწოდებით დევრიმ-ფაშა, ჩრდილოეთით – ალი ბეგ ჩიჯავაძის მემკვიდრეთა მიწა, სამხრეთით – ლიუბოვსკის და სოლოვცოვის მიწები, ჯიათის გზა და ჯიათის ღელე და აღმოსავლეთით შუაღელე და დეხვა.

იქვე მითითებულია, რომ „კინტრიშის (უბნის – ავტ.) უფროსის 1882 წლის პატაკში აღნიშნულია, რომ ხუსეინ ზარალ-ოღლი (მიქელაძე – ავტ.), რომელიც იმ დროისათვის იმყოფებოდა ახმედ ზარალ-ოღლის ნაკვეთზე, ფლობდა სახნავი მიწის ნაკვეთებს, რომლებიც მისმა ბაბუამ მიიღო ცოლის – მანელ-ოღლის ქალის მზითევში... [საქ-ის იუსტიციის სამინისტრო, საჯარო სამართლის იურიდიული პირი, საქართველოს ეროვნული არქივი, ქუთაისის ცენტრალური არქივი, AA201301507203, საარქივო ცნობა, 08, 05. 2013, 17:57:09] კავკასიის სამხედრო ოკრუგის ბათუმის ოლქის კინტრიშის უბნის უფროსის 1882 წლის 30 სექტემბრის პატაკშიც (N1538; დედანი წარმოდგენილია თბილისის სასამართლო პალატის მიერ 1900 წლის 19 ოქტომბერს – ბათუმის ოკრუგის უფროსის პატაკი) აღნიშნულია, რომ „რეჯებ ბააკ-ოღლი და გულ ახმედ ბააკ-ოღლი ასევე ფლობენ სახნავ მიწებს, რომლებიც ბაბუამ მიიღო ცოლის მზითევში“. ამავე დოკუმენტში გადმოცემულია კიდევ ერთი ფაქტი, რუსეთის იმპერიის ადგილობრივ ჩინოვნიკთა მიერ მანელ-ოღლების და ადგილობრივ მფლობელობისადმი კიდევ ერთი უპატივცემულობისა და მათ მიმართ თვითნებობის გამოხატულებისა.

სარგებლობს რა ადგილობრივ მიწათმფლობელობის საკითხში თურქული კანონმდებლობით, რუსი ჩინოვნიკი აღნიშნავს: „...მიწის მთელი დანარჩენი სივრცე, რომელზედაც პრეტენზიას აცხადებენ მანელ-ოღლები, ბააკ-ოღლი, ზარალ-ოღლი ტყით და ბუჩქნარიტაა დაფარული, ხოლო მე-4 პუნქტში ჩამოთვლილი სახნავი მიწის ნაკვეთები, გარდა მცირედი მათგანისა, არ მუშავდება უკანასკნელი ომის დაწყებიდან.

ვაუწყებ რა ყოველივე ზემოთ აღნიშნულს თქვენს მაღალკეთილშობილებას, მაქვს პატივი, რომ მიწა, რომლის გამოყოფაზეც შუამდგომლობს აგრონომი კოჩეტოვი, ნაწილობრივ – ტყით, ნაწილობრივ ბუჩქნარიტაა დაფარული, მათგან თავისუფალი სივრცე კი 1877 წლის ომის დაწყებიდან არ დამუშავებულა, ამიტომ უმორჩილესად გთხოვთ შემატყობინოთ წერილობით გამოუყოთ თუ არა აღნიშნული მიწა ბატონ კოჩეტოვს, ვინაიდან მას სურს სწორედ მისი იჯარით აღება“... [К. В. О. Батумский область, начальник Кинтришского участка, «30» сентября 1882 года, № 1538; 25 октября 1906 г. копия с копии; Господин Начальнику Батумского Округа Рапорты]. მთელი დავიდარაბა და სასამართლო პროცესები გამოიწვია აღნიშნულ დოკუმენტზე გაკეთებულმა უკანონო და თვითნებურმა შემდეგმა რეზოლუციამ. „ამ პატაკით სამხედრო გუბერნატორისათვის მოხსენების მიხედვით მისმა უდიდებულესობამ ბრძანა: დატოვებულ იქნას მანელ-ოღლებისა და ბააკ-ოღლების სარგებლობაში მხოლოდ ის მიწები იმათგან, რომლებზეც მათ პრეტენზია გააჩნიათ, რომლებიც იმყოფებოდა მათ ფაქტიურ მფლობელობაში და ჩამოთვლილია ამ პატაკის მე-4 პუნქტში. ხოლო მთელი დანარჩენი მიწა და ტყეები ჩაითვალოს სახაზინოდ და მათ მოეპყრონ ამ საგანზე არსებული განკარგულების თანახმად, ანუ გაიცეს დრომდე იჯარით...“ რომლითაც 1879 წლის შეთანხმების ყვე-

ლა პუნქტი მიწათმფლობელობისა და მისით სარგებლობის შესახებ დარღვეული და უგულებელყოფილია.

საინტერესოა რით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული რუსეთის იმპერიის მესვეურთა ასეთი განსხვავებული პოლიტიკა და მიდგომა რუსეთში გადასახლებულ და მოღვაწე მანველოვებისა და თავის სამშობლოში დარჩენილი მანველ-ოფლებისადმი.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ რუსეთში გადასახლებულ და იქ მოღვაწე მანველოვების ლოიალობა და რუსეთის სახელმწიფოს ერთგულ სამსახურის შეგნება მათთვის წარმატებისა და კარიერული წინსვლის უმთავრესი გარანტია იყო, რასაც კარგად ხედავდა და კიდევ აფასებდა რუსული სახელმწიფოს მმართველი გარემოცვა. საქართველოში კი მათ მიმართ გარკვეული უნდობლობა და ეჭვები უნდა დაეთესა. 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომებში სწორედ მანველ ოფლების სამფლობელოში განცდილ ორ საკმაოდ მნიშვნელოვან სამხედრო წარუმატებლობას, რომელიც თითქმის ერთადერთი იყო ამ საომარი კამპანიის დროს. ამასთან ამ რეგიონის სხვა წარჩინებულთაც არ გამოუჩენიათ განსაკუთრებული სიმპატია, და მორჩილების სურვილი რუსული სამხედრო აგრესიისადმი, პირიქით, სწორედ ქობულეთელთა სამხედრო შემართება და მათი სიმტკიცე იქცა ამ რეგიონში რუსეთის უეჭველი მარცხის მიზეზად. ამიტომაც, ამ კუთხეში რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგ, ალბათ, საჭიროდ იქნა მიჩნეული აქ ისეთი ღონისძიებების გატარება და ისეთი გარემოს შექმნა, რომელშიც ადგილობრივი წარჩინებულები თავს მყარად და უსაფრთხოდ ვერ იგრძნობდნენ. ამიტომ გამოეცხადა ბრძოლა მათ ყველანაირ უფლებებს, და მათ შორის, მიწისმფლობელობის უფლებებს, აღნიშნულ რეგიონში.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

- В. Цихинский Кавказский гербовник Тавадские роды (рукопись), Петроградъ, 1922 г. стр. 27: С. Думин, П. Гребельский Дворянские роды российской империи, изд. Ликоминвест т. IV, М., 1998 г. ст. 171; 1824-6. 04-1906. 2. 04] 1. Манвеловы, энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 м. (82 м. и 4 доп.). – СПб., 1890-1907; 2. <https://ru.wikipedia.org/W/index.php?title=Манвелов,АлександрНиколаевич&oldid=123989427>];
- საქ. მეცნ. ეროვნული აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის კომისია, მეორე, შევსებული და გადამუშავებული გამოცემა, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი, 2016, 2016:46;
- Манвеловы – Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 м. (82 м. и 4 доп.), СПб, 1790-1907; Список генерал-адиутантом Свиты Его величество, генерал-майорам, флигель-адъютантам, и генералитета, состояниам при Особе его величества. Исправлено по 1 июня – СПб; Военная типография, 1875.-С. 194; Ианайлов Э.Э. Золотое оружие с надписью «За храбрость». Списки кавалеров 1788-1913,-М., 2007, стр. 318: ЦТИФ СПб. Ф. 19, оп. 123, д. 18; წყარო: <https://ru.wikipedia.org/W/index.php?title=Манвелов,АлександрНиколаевич&oldid=123989427>. (Манвелов Александр Николаевич Википедия).
- კავკასიის სამხედრო ოკრუგის, ბათუმის ოლქის, კინტრიშის უბნის უფროსის 1882 წლის 30 სექტემბრის N 1538 პატაკი;
- ბატონ ბათუმის ოკრუგის უფროსის პატაკი
- 23 სექტემბრის N 2200 მოწერილობაზე;
- К. В. О. Батумский область начальник Кинтришского участка, 30 ноября 1882 г. № 1538;
- Д. № 316, 1906 г. ст. 1, Протоколь заседания 1906 года сентября 18-го дня, Кутайский Окружный судъ, в публичном заседании, по Грожданскому отделению Д. № м316 1906 г. 1906 года сентября 18го дня, по указу его Императорского величества, Кутайский Окружной судъ, по гражданскому отделению, в составе:
- Товарищ: председатель: М. Н. Биколоски

Членов суда У.М. Нивинский, помощ. мир судьи Р. И. Шашнов)

Прокурор Н. А. Толпило

Секретар: Н. А. Ахвледиани

1906 წლის 24 მაისის ქუთაისის სამხარეო სასამართლოს სამოქალაქო განყოფილების სხდომის ოქმი;

1906 წ. Кутайский окружной судъ... отзыв на Заочной решение;

Протоколь судебного заведение Кутайского окруженного суда по гражданскому отделению. 1907 года, мая 2-го дня;

საქართველოს იუსტიციის სამინისტრო, საჯარო სამართლის იურიდიული პირი, საქართველოს ეროვნული არქივი, ქუთაისის ცენტრალური არქივი, AA201301507203, საარქივო ცნობა, 08, 05. 2013, 17:57:09;

К. В. О. Батумский область, начальник Кинтришского участка, «30» сентября 1882 года, № 1538; 25 октября 1906 г. копия с копии; Господин Начальнику Батумского Округа Рапортъ;

PROBLEMS OF ONE SURNAME AND ITS PROPERTY OWNERSHIP

Ucha Okropiridze

PhD in History, Chief Researcher at the Niko Berdzenishvili

Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

Email: ucha.okropiridze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1696-0781>

Aslan Makhadze

Doctor of Economics,

Batumi State Maritime Academy

Email: a.makhadze@bsma.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2893-3724>

Abstract. The paper studies the history of one lineage (the Manelishvilis) and other owners associated with them. The boundaries of the estate of this surname under the Ottomans and subsequently, following the establishment of Russian dominance here. Discussed are the consequences of their migration to Russia along with Vakhtang VI, and the quite successful path traversed by them in their public endeavors and state military careers due to their loyalty in relation to the Russian state. A brief overview is provided of how their activity at the court of the Russian Empire developed over a rather prolonged period, and alongside this, what they achieved on their career and public arenas.

In parallel, their condition in their own homeland was investigated, where their unquestionable ownership, over a quite extensive territory of the land of the present-day Kobuleti Municipality, was confronted with artificial problems.

Following the extension of Russian dominance over the Batumi District, the issue of the uncontested ownership of lands confirmed during the Ottoman rule was rendered disputable, due to the violation of the 1879 Treaty of Istanbul by Russian officials themselves. The noted lineage, together with their other co-owners, had to prove their unquestionable ownership in court proceedings, and this at a time when the Russian administration and authorities acted on the unprincipled principal characteristic of them – "It belongs to you, yet it does not belong to you!" Therefore, these legal disputes concluded with not very great success for the plaintiffs. They restored ownership over only a portion of their lands.

In the arrival of this outcome, presumably, a role was played by the two military defeats suffered near the approaches to Tsikhisdziri in the Russo-Turkish War of 1877–1878, in which the local Muslim Georgians played a decisive role.

The Russian government, taking all this into account, attempted to create such conditions in this region that its privileged upper class would not feel firmly established on their own land and water (homeland) and would not create unexpected, new problems for it.

Keywords: History of the surname, Manelishvilis, Russian Empire, career, life, public endeavor, privileged class, Tsikhisdziri.

Introduction. The history of one surname, the Manelishvilis, and the problems of their ownership within the history of the Ottoman and Russian Empires, contains highly interesting aspects, both from the viewpoint of their lifestyle and careerist success in the Russian Empire, as well as from the perspective of the mutual distrust and malevolent attitude manifested towards one another within the conquered territory of the

Russian Empire. Here we are dealing with two completely different circumstances that compel both the state and individuals to act using their own perceptions and conquering methods.

Methods. While working on the paper, the method of comparative and critical analysis was utilized, through which we attempted to disclose the content of the theme and directed the corresponding narrative.

In our region, during the period of the dominance of the Ottoman and Russian Empires, a number of distinguished surnames possessed their own estates (lands). Within the territory of the present-day Kobuleti Municipality, one such surname was represented by the Manvelishvili lineage, the material obtained about whom presents to us a highly interesting historical situation, both under Ottoman dominance and after the inclusion of this region within the Russian Empire. From the noted material, the spirit and interests of these empires are visible from the standpoint of pursuing their own goals in the given region, and by the character of the measures implemented by them associated with it, to realize their own imperial goals in the region; the goal in both cases was one – the consolidation and strengthening of their dominance in the region, whereas the measures and methods utilized for its realization differed. Different also was the attitude of the leaders of the Russian Empire toward the Georgians who arrived in Russia from Georgia and turned into loyal servants of Russia, and toward the representatives of the privileged class who remained on site, in their own homeland, which, naturally, the representatives of the lineage cited by us in the paper could not escape either. From the obtained material, it appears that "the Manvelishvilis (Manelishvili, Manvelov) are representatives of Georgian princes in Russia, a portion of whom migrated to Russia along with Vakhtang VI. They are by origin from Guria, where they continued to exist until the middle of the XIX century without titles (in Russia). In the Highest-approved list of the princely-noble families of Guria, the widow of Rodam Manvelishvili is mentioned, but her children are not mentioned with her. According to certain data, in Guria itself the Manvelishvilis belonged to the 'Didaznauri' [grand nobles], the highest category of the nobility, and by their position were close to the princes, but their confirmation in the princely dignity occurred only in the Russian branch.

The forefather of their lineage, Nikoloz Vakhushitis-dze Manvelov, is styled as a Prince of Guria in the August 1725 charter of Vakhtang VI... Following their distinction in the war against the Turks, they were received into the Russian service with the title of prince in 1738. On December 31, 1790, his widow, Princess Elene, daughter of Nikoloz, and his children—were ultimately recognized in the dignity of princes of the Russian Empire by the decree of the Senate of July 3, 1863, and by the Highest-approved State Council on August 13, 1863, by decree of the Senate they were entered into Part V of the genealogical book of noble lineages of the Poltava, and subsequently Ekaterinoslav Governorates. By the decisions of the Senate of April 2, 1869, and April 1, 1885, Princes Nikoloz, son of Nikoloz, and Aleksandre, son of Nikoloz Manvelov, were enrolled into this surname.

The lineage of the Princes Manvelov does not possess a Highest-approved coat of arms in Russia, but the depiction of their family coat of arms is known.

The representatives of this princely surname active in Russia achieved the highest career, both in the branches of military and civil service, and also merited numerous highest awards of the state, in contrast to the representatives of their namesakes who remained in Georgia, who here, on site, had to protect their own representative dignity and estates through a great struggle.

In the military service of Russia they achieved the highest rank of the generalität, while along with many elective civil positions they became Actual Privy Councillors of the Russian state, etc. Nikoloz Nikolozis-dze Manvelov – 1816–1889 (Lieutenant General), Aleksandre Nikolozis Manvelov (General of the Cavalry – Actual Privy Councillor, Honorary Curator) – [1824–1906].

Manvelov Nikoloz Nikolozis-dze, Major General from November 23, 1867, and Lieutenant General from September 4, 1884. In 1855, he received the Golden Weapon for 20 years of successful military service, in 1860 the Order of St. Anna 2nd Class, in 1879 the Order of St. Vladimir 3rd Class, etc.

Manvelov Aleksandre Nikolozis-dze, Russian military commander, General of the Cavalry, active Actual Privy Councillor, and Honorary Curator. On January 11, 1866, he received the next military rank of Major General, and on August 30, 1876, he received the rank of Lieutenant General.

Immediately upon the start of the Russo-Turkish War of 1877–1878, A. N. Manvelov, as part of the 12th Army Corps, broke through toward the Danube via Iași and Bucharest and controlled a 60-kilometer section of this river with the troops of his division. He played a significant role during the crossing (forcing) of the Danube River and conducted important military operations on the territory of Bulgaria, and from there, together with the Russian troops, broke into Turkey, which he left only in 1879. For these military successes, A. N. Manvelov was decorated with the Order of St. Vladimir with Swords and the Golden Weapon for Bravery.

In 1881, A. N. Manvelov was decorated with the Order of the White Eagle. On August 30, 1885, he received the rank of General of the Cavalry and was enrolled in the army reserve, and subsequently retired. On August 1, 1887, he was appointed to His Imperial Majesty's Own Chancellery, in the Institutions of Empress Maria, and transitioned to the rank of Actual Privy Councillor. He was the curator of the St. Petersburg Eye Hospital, etc.

A. N. Manvelov owned estates with an area of 1,522 desiatinas in the Tambov Governorate... For successful service, he had received numerous orders, starting from the Orders of St. Stanislav 3rd, 2nd, and 1st Class and St. Anna, ending with the Order of Philip the Magnanimous of Hesse 1st Class (in total, 13 orders of the highest class).

The estate of the Manelishvilis who remained in their homeland is noted on the territory of the XVII-century Principality of Guria from the territories near the confluence of the Kintrishi and Dekhva rivers with the sea, to Nachishkrevi in the coastal area of Tsikhisdziri (present-day Buknari) and to the headwaters of the Dekhva River. As for what fate befell their ownership of these lands after the conquest of the mentioned region by Russia, it is narrated in the report dated September 30, 1882, No. 1538, of the Chief of the Kintrishi Subdivision of the Batumi District of the Caucasian Military District.

It states therein: "By this report, according to the submission for the Military Governor, His Excellency commanded to leave in the use of the Manel-Oglis (Manelishvilis) and Baak-Oglis (Bakuridzes) only those lands from among those to which they lay claim, which were in actual possession and are listed in the 4th paragraph of this report (by Ottoman legislation, which in this case the Russian government utilized, lands unplowed, unsown, and unused for 20 years transferred into the ownership of the State Treasury), while all the remaining land and forests shall be considered as treasury property and they shall be dealt with in accordance with the existing regulation on this matter, that is, be leased out temporarily."

For the purpose of better clarifying the circumstances of the case, let us familiarize ourselves more deeply with the content of the noted report.

Report to the Mr. Chief of the Batumi District. In response to the communication of September 23, No. 2200, I inform you: 1) that the boundaries vaguely noted in the document issued in 1772 in the name of Suleiman Manel-Ogli (meaning the document issued to Suleiman Beg in 1772 and confirmed by Sultan Abdul Hamid Khan), were indicated by his descendant, Ferad Manel-Ogli, in this manner: – from the current Nachishkrevi outpost, the boundary goes along the Shuaghele river (a tributary of the Dekhva river from the left side), passes through the place of Dekhvastavi (almost one verst higher than the Bobokvati mosque), to Mount Ekaldidi, then to the mountains of Khelispti, Kvakvertskha, and Skurda (near the village of Kvirike),

and thereafter, the boundary of the Manelishvilis' estate is first the Biasameti stream, which is also the boundary between the village of Bobokvati and the village of Kvirike. - Next, the Biasameti stream flows into the Kinkisha River. The Kinkisha River represents the boundary of the Manelishvilis' estate to the north (it is a tributary of the Kintrishi River). However, the estates of the Manelishvilis and others do not terminate to the west at the place where the Kinkisha River changes its direction of movement to join the Kintrishi. From this place, the Manelishvilis' estate continues toward the sea (toward the railway) up to the boundary of the Resul-Ogli land, near the railway bridge. Here ends the boundary of the Manelishvilis' estate to the north, and from here to the left begins the boundary of the Manelishvilis' and Bakuridzes' estate to the west, first to the Dekhva River, to the place of Churuk-Su, and after passing the Dekhva, to Nachishkrevi. Before reaching the Dekhva, the western boundary of this estate is the railway, and from the Dekhva to Nachishkrevi, the seashore. This space from the Kinkisha to the Nachishkrevi outpost occupies approximately 8 versts; and from this outpost to the Skurda River – 9 versts, and it may consist of up to 8–10 thousand desiatinas of land; 2) to half of this plot, claim is laid by the Manel-Oglis: Khemur Manel-Ogli, Oman Ulfani, Khusein, and Aslan Manel-Ogli. The second half (25%–25%) of the named plot, on the basis of the designated documents, was transferred by the ancestors of the current Manel-Oglis to the lineage of the Zarali-Ogli (Mikeladze) and Baak-Ogli (Bakuridze), each of whom considers themselves a participant in the ownership of the noted estate. In addition, to the 12-donum (~1 desiatina) arable land at the place of Pirtskhalauri, claim was laid by Akhmed Sambash-Ogli (Lordkipanidze), who received the land as a gift from one of the Manel-Oglis. This lineage (Manel-Ogli), considering themselves the owners of such a large quantity of lands, distributed them also to other neighboring inhabitants, who, clearing the forests in places, prepared arable lands... 4) The official author of the report notes from the information gathered by him: In 1864, the government of Turkey settled about 60 families of Abkhazians displaced from Russia on the heights of Tsikhis-Dziri, who lived there until 1877 (that is, until the Russo-Turkish War of 1877–1878). They themselves prepared arable cornfields from the forest and for this paid the *ushur* [tithe] to the Turkish government and did not take it on lease from the lineage of the Manel-Oglis, due to which the latter even complained..." Out of these same lands, a portion has been given out as dowry for women married off from the lineage.

On the basis of this report, the Military Governor, His High Excellency, deigned to command that they leave in the use of the Manvel Ogli and Baak Ogli only those lands demanded by them which they actually utilized and are recorded in the 4th paragraph of the same report, while all the lands and along with them the forests shall be considered as treasury property and we shall act toward them in accordance with the issued regulation, that is, be leased out until a certain time (the first copy was presented to the Tbilisi Judicial Palace on October 19, 1900). According to the document, the Manelishvilis received only an insignificant portion of their rightful lands (as it turns out, an area of 202 desiatinas of land). Due to this unjust decision, they appealed and attempted to restore justice by a court decision. But their complaint on this matter was repeatedly rejected by the judicial authorities (Case No. 316, 1906, p. 1, Protocol of the session of the year 1906, September 18th day, Kutais District Court, in a public session, for the Civil Department, composed of Assistant Chairman: M. N. Nikolsky; Members of the court: U. M. Nivinsky, Assistant Justice of the Peace: R. I. Shashnov; Prosecutor: N. A. Tolpilo; Secretary: N. A. Akhvlediani).

...Such a situation "compelled them to appeal with a petition to the Mr. Minister for the return of the noted lands and the restoration of former rights upon them (Act of the year 1903, October 4 day)," which was signed by Ferad Agha Manel-Ogli and Ramiz Manel-Ogli, also the petitioners: Kemale Agha Manel-Ogli, Khusein Manel-Ogli, Qasum Qadi-Ogli, Dursun Zaral-Ogli, Rejeb Baak-Ogli, Osman Manel-Ogli. Forest guards (monitors), Suleiman Chkonja, present alongside was Prince Archil Grigoris-dze Abashidze, the elder of the village of Bobokvati, Assessor of the Land Colleague P. Lipinski.

But for the complete perception of the agrarian land policy implemented by the Russian Empire in the Batumi District and, in general, in Muslim Georgia, we saw it necessary to discuss more concrete material and its sequential analysis, which will well illustrate for us the goals and direction of the measures implemented here. For this, it is necessary to discuss more deeply and substantively the situation associated with these issues, which was created here by the active Russian judicial authorities. Therefore, we will have to present them widely in the paper and make corresponding conclusions based upon them.

Let us begin with the protocol of the session of the Civil Department of the Kutais Regional Court of May 24, 1906, which was directed by corresponding high-level officials. It states therein: "The judge, having opened the session, announced that the court began the hearing of the complaint of Ferat-Agha and Ramiz Agha, sons of Khusein Agha Manel-Ogli, Dursun Khusein Zaral-Ogli, and others against the Treasury, regarding the restoration of the actual ownership of the estate."

At the court session, on the side of the plaintiffs, appeared their attorney, – Sworn Attorney V. G. Machabeli, and explained to the member of the court A. A. Krasovsky regarding the noted case that the plaintiffs, as local residents of the village of Bobokvati of the Kintrishi Subdivision of the Batumi District, have for a long time, since the time of the Turkish dominance, owned and enjoyed the disputed plots. Their ownership and enjoyment was expressed in that they plowed the land for crops, utilized the plantings, the forest, and also used them as pastures. To those wishing, they gave it on rent for sowing and for clearing from the forest. Such ownership and enjoyment continued until March 1897. In this year, the Administration of State Property of the Kutais Governorate, in the person of its Batumian forester Markovich, the latter through his supervisors, took possession of the disputed plots, drove their tenants out from the plot, and forbade them from any enjoyment of this plot. Such illegal appropriation of the disputed plot alarmed Attorney Machabeli and compelled him to initiate the case, to perform the interrogation of witnesses on site regarding the disputed plots... The court approved the 1905 petition, and only an inspection and interrogation of witnesses took place. On the basis of the act of inspection, the court was convinced that the witness presented the disputed plot within the boundaries indicated in the complaint... All witnesses under oath... 21 men, uniformly testified that the disputed plot belonged to the Manvel-Oglis (Manvelishvilis), and their descendants owned and enjoyed it. They were the full owners of the crops, the shrubbery, and the forest, themselves enjoyed it, and leased out the lands. They themselves also widely utilized it for their own needs, alongside which they even sold it. The Treasury appropriated this plot through its supervisors, who drove out the plaintiffs and their tenants from the plot and forbade its enjoyment.

In this manner, the witnesses proved one undisputed fact: the ownership and enjoyment of the disputed plot by the plaintiffs, and on the other hand – the violation of this ownership and enjoyment on the part of the Treasury. The session took into consideration these circumstances (situations), which were necessary to clarify the case during the actual violation of ownership; therefore, Prince Machabeli demanded that they respect the demands of the plaintiffs and grant the right to demand from the Treasury compensation for damages due to its illegal ownership, and to charge the Treasury with the expenses incurred for the court proceedings, and to bring the decision into preliminary execution.

The Assistant Prosecutor considers it necessary to satisfy the complaint due to the noted circumstances. Regarding this session, the court resolved: "The publication of the resolution on this case shall be postponed until May 31." The person who presided over it will announce it publicly – it is noted in the protocol of the session.

As appears from the materials, the issue of the ownership of the seized estate was decided in the court in favor of their owners according to the testimonies of the 21 witnesses and others, but the State Treasury of Russia used all measures to annul it and to restore the ownership of the State Treasury upon it, which is

evidenced by the response of the Treasury of September 18 of the same year regarding the restoration of the violation of the ownership of the noted estate, which occurred precisely by the court resolution of May 24–31, 1906. It is noted therein that "the District Court demands that the above-noted court decision be considered inoperative (annulled) and we return the case to be considered from the beginning."

For the rejection of the presented complaint of the Treasury, I request you to consider the following circumstances listed below:

The plaintiffs attempt through the path of a complaint to restore the violated ownership and to extract from the ownership of the Treasury land plots with an area of tens of desiatinas. First and foremost, I request you to consider the opinion on the question: do they have the right to this complaint? I assert that the plaintiffs do not possess such a right. Even if we allow, even in the form of a supposition, that the fact of the plaintiffs' ownership is proven on the disputed plot, this ownership, as having arisen without the consent of its owner, the Treasury, cannot be considered as an existing legal complaint. That the ownership of the plaintiffs, if we temporarily allow its existence, was dependent upon the Treasury, which is proven by the following facts:

1. The plaintiffs do not deny, nor can they deny, the right of property of the Treasury on this disputed plot.

2. Undisputed is also the fact that the defendants belong to the dependent class population of the village of Bobokvati and carry out the enjoyment of the treasury land if, like other representatives of the same class of the society, in accordance with the demands of the village society, they perform the established obligation in favor of the Treasury, by which situation signs of independence on the ownership of the plaintiffs are excluded... (first it created the conditions itself, and then it argues according to them).

3. The disputed plot represents a forest. According to the Turkish legislation now active in the Batumi District, the forest space represents the unquestionable property of the Treasury.

4. Even if we allow, again in the form of a supposition, that the plaintiffs owned the disputed plot, their ownership could have arisen only by the right of "Arazi-Mirie" (limited ownership). Such a right excludes signs of independence of the plaintiffs from the Treasury of the existence of their independent ownership... even in the case of ownership, in such a situation, the restoration of ownership by means of a complaint is excluded. ...I request the Regional Court that the complaint about the actual ownership be rejected for the plaintiffs and they be sentenced to the expenses of the case proceedings in favor of the Treasury (Response to the Judgment in Absentia).

Such a continuation of the case, of course, did not satisfy the plaintiffs, and on May 2, 1907, the next session of the Kutais Regional Court was held again for the consideration of the noted complaint, which is a true example of the tendency of judicial proceedings widespread in the Russian Empire in the Caucasus and, namely, in the attitude toward the Batumi District. In its protocol, the following picture unfolds:

"The Chairman opened the session and announced that the court proceeded to the hearing of the case of the complaint of Ferat Agha and Ramiz Agha, sons of Khusein-Agha-Ogli Manel-Ogli, Dursun Khuseinov Zarat-Ogli, and others against the Treasury regarding the restoration of the violation of the actual estate ownership. At the court session appeared: the attorney of the plaintiff Manel-Oglis and others. Sworn Attorney Machabeli and the representative of the state administration from the Administration of Property of the Kutais Governorate, who presented the document of his authorization. During the reporting of the circumstances of the case to the member of the court Shaginov, Attorney Machabeli explained: First of all, before we begin evaluating the testimony of the witnesses of the Treasury, he considers it necessary to arrest the attention of the court on the questions and provisions that stem from the circumstances of this case. This will facilitate the court in its task in the decision of this case, in the understanding of satisfying the lawsuit

demands. The main and essential issue in this case consists in that by the fundamental principle of international law and paragraph 7 p. of the 1879 Treaty of Constantinople, the property (dispute) rights of the population united with Russia in the Batumi and Kars districts remain inviolable and unshakable. This view is carried out in the order issued for the Caucasus, to the army and to the Caucasus region, in the regulation of February 3, 1879, a copy of which was presented at the previous session by the Chief of the Administration of State Property and Lands himself. In paragraph 38 of the order, it is stated: until the clarification of the rights of land property in the Batumi and Kars districts, the land use of the local inhabitants shall remain in its present form. From here it is clear, no one has the right to violate those rights of property of the inhabitants of the Batumi and Kars districts, which they enjoyed during the time of the Turkish administration, until the land issue is decided in general in these districts. One of the widespread forms of landownership and enjoyment in the Batumi District was the right of "Arazi-Mirie," upon which right, as the representative of the Treasury stated in his "Response" (statement), the Manel Oglis also can possess. Now, the question is, in what consists the right of "Arazi-Mirie"? Was it, as the attorney of the Treasury explains, dependent on the Treasury, or did it represent an independent right that belongs only to the owner of the land? "Arazi-Mirie" was the right of permanent ownership and hereditary enjoyment, of land use. Although "Arazi-Mirie" in translation means state land, treasury land, but this name is explained by the Turkish theological view on property in general. By the doctrine of the Quran, everything belongs to God, and on earth, to his deputy the prophet – the Imam, the Sultan. Exactly in this manner the lands belong to the Sultan. But this is only a fiction, built on a religious foundation. By its content, "Arazi-Mirie" responds to our right of property. It possessed all the attributes of the right of property: the right of possession, the right of enjoyment, the right of disposal. It transitioned from generation to generation by inheritance, and no one could violate this right, except for the expropriation of state and public necessity. This right could also be [established] by the duration of possession, as is provided for in numerous documents in which it is noted that the land was acquired by long-time ownership. Behold, that is why "Arazi-Mirie" cannot be equated with our treasury lands, which find themselves in full dependence upon the Treasury. It can, in case of violation, be restored by a (social) class complaint, as this was justly recognized also by the Regional Court, allowing the interrogation of witnesses. As appears from the circumstances, the case of the ownership of the Manel-Oglis is of permanent hereditary ownership and enjoyment of the disputed plot until 1897. In 1897, the Administration of Property Management of the Kutais Governorate, in the person of its own forester Markovich and his supervisors, violated this ownership, drove the Manel-Oglis out from the plot, and did not allow the enjoyment of the noted estate by them. Such violation caused the initiation of this case. The local inspection, as well as the interrogation of the witnesses of the plaintiffs and the Treasury, established this violation. The Treasury for its part did not deny the ownership of the Manvel-Oglis over the disputed plot, according to the act of October 4, 1903, which was drawn up by the surveyor of the Land Administration Lipinski and pointed during the interrogation to his witnesses, 3 foresters (guards) of the Treasury. The act of October 1903 proves nothing. Talked about there is that upon the disputed plot, the claim of the Manel-Oglis is declared and along with them other assumed owners are listed as well. It turned out that all of them acquired their plots from the Manvel-Oglis. This circumstance clearly points that all the disputed plots belong to the Manel-Oglis by the right of "Arazi-Mirie." In the opposite case, how would he sell to Ali Beg Chijavadze, Giorgi Davidov, Colonel Solovtsov, Lyubovsky – portions of this plot. Nor did the witnesses of the Treasury say anything new. All of them proved the fact that from the year 1897 the disputed plots were protected by foresters, which the Manel-Oglis do not deny, that to their supervisors before protection they had heard that it belonged to the Manel-Oglis; that the Manel-Oglis attempted to enjoy the disputed plot and that they (the guards) opposed them in this – it is noted in the court protocol." And then it is stated right there:

"Consequently, the witnesses proved everything that the Manel-Oglis asserted. Because of all this, Prince Machabeli demanded that they respect the lawsuit demands, impose the expenses of the court case proceedings upon the Treasury, along with this he added that the report of 1882 cannot have any significance for the noted case, because, first – the Military Governor had no right whatsoever to dispose of the property of a private person, for this the Land Settlement Commission was appointed, which clarified and defined the right of the local population upon the land occupied by them, and, secondly, – these plots have no connection-relationship whatsoever with the disputed plot, here the issue takes place regarding the restoration of the violated ownership."

Here everything is as clear as day and the right of ownership of the Manel-Oglis should not cause any doubt. Along with this, at the court "the authorized Liuri explained that he attaches particular significance to the report,... from which it appears that conceded upon the plaintiffs was, and in 1882 recognized upon them was the right of possession of less than 75 desiatinas, this right was appropriately recognized by the Military Governor, so that the definition of the right on land was transferred to the administration, and if the plaintiffs remained dissatisfied with this decision, they should have appealed to the court. Then he himself explained that the disputed area was not included at all within the limits of the indicated 75 desiatinas and to establish this he demanded to perform a local inspection, and if the inspection encounters difficulties due to the vagueness of the boundaries, which is indicated in the report of 1882, then this must be proven by several local old residents: on the basis of this I request that the plaintiffs be refused the lawsuit.

The Assistant Prosecutor thought that the complaint must be satisfied.

After the consultation (negotiation) of the judges, the Mr. Chairman announced that the resolution around the case will be issued on May 16, at 12 o'clock of the day. Ultimately, regarding the decision of this court, it is noted that on May 2–16, 1907, having considered the circumstances of the case, having heard the explanations of the parties and the conclusion of the assistant prosecutor, the court protected the fact of possession itself, restored the ownership of the estate located in the village of Bobokvati of the Kintrishi section of the Batumi District by the plaintiffs and transferred it to the plaintiffs... the size of the estate (arable lands) is approximately 200 desiatinas, within the boundaries: – to the west – the road, by the name of Devrish-Pasha, to the north – the land of the heirs of Ali Beg Chijavadze, to the south – the lands of Lyubovsky and Solovtsov, the Jiati road and the Jiati stream, and to the east Shuaghele and Dekhva.

Right there it is indicated that in the report of 1882 of the Chief of the Kintrishi Subdivision it is noted that Khusein Zaral-Ogli (Mikeladze), who for that time found himself on the plot of Akhmed Zaral-Ogli, owned plots of arable land, which his grandfather received in the dowry of his wife – the Manel-Ogli woman... In the report of September 30, 1882 of the Chief of the Kintrishi Subdivision of the Batumi District of the Caucasian Military District as well (No. 1538) it is noted that "Rejeb Baak-Ogli and Gul Akhmed Baak-Ogli also own arable lands, which the grandfather received in the dowry of his wife." In the same document, yet another fact is narrated, of yet another disrespect by the local officials of the Russian Empire toward the Manel-Oglis and local ownership and an expression of arbitrariness toward them.

Here is the complete, direct translation of the exact text you provided, separated cleanly into the main narrative text and the literature/sources section as requested.

Utilizing the Ottoman legislation on the issue of local landownership, the Russian official notes: "...all the remaining space of land, to which claim is laid by the Manel-Oglis, Baak-Ogli, Zaral-Ogli is covered with forest and shrubbery, while the arable land plots listed in the 4th paragraph, except for a few of them, have not been worked since the start of the last war.

Informing your High Nobility of all the above-mentioned, I have the honor to state that the land, for the allocation of which agronomist Kochetov intercedes, is partly covered with forest, partly with shrubbery,

while the space free from them has not been worked since the start of the 1877 war, therefore I most humbly request you to inform me in writing whether or not to allocate the noted land to Mr. Kochetov, since he wishes precisely to take it on lease"... [K. V. O. Batumi Oblast, Chief of the Kintrishi Subdivision, "30" September 1882, No. 1538; October 25, 1906, copy from a copy; Report to the Mr. Chief of the Batumi District]. The entire trouble and court proceedings were caused by the following illegal and arbitrary resolution made on the noted document: "By this report, according to the submission for the Military Governor, His Excellency commanded: to leave in the use of the Manel-Oglis and Baak-Oglis only those lands from among those to which they lay claim, which were in their actual possession and are listed in the 4th paragraph of this report. While all the remaining land and forests shall be considered as treasury property and they shall be dealt with in accordance with the existing regulation on this matter, that is, be leased out until a certain time..." by which all paragraphs of the 1879 agreement concerning landownership and its utilization were violated and disregarded.

It is interesting what could have caused such a different policy and approach of the leaders of the Russian Empire toward the Manvelovs who migrated and were active in Russia, and the Manel-Oglis who remained in their own homeland.

We think that the loyalty of the Manvelovs who migrated to Russia and were active there, and their consciousness of faithful service to the Russian state, was the primary guarantee of success and career advancement for them, which the ruling circle of the Russian state saw well and even appreciated. In Georgia, however, certain distrust and suspicions must have been sown toward them. In the Russo-Turkish Wars of 1877–1878, precisely two rather significant military failures were suffered within the estate of the Manvel-Oglis, which were almost the only ones during this military campaign. Along with this, other prominent figures of this region did not show any particular sympathy or desire for submission toward the Russian military aggression either; on the contrary, it was precisely the military resolve of the Kobuleti inhabitants and their steadfastness that became the reason for Russia's undeniable defeat in this region. Therefore, after the establishment of Russian rule in this corner, it was probably deemed necessary to implement such measures here and create such an environment in which the local prominent figures would not feel firm and secure. For this reason, a war was declared against all their rights, and among them, the rights to landownership in the noted region.

References:

- V. Tsikhinsky, *Caucasian Armorial: Tavadi Lineages* (manuscript), Petrograd, 1922, p. 27.
- S. Dumin, P. Grebelsky, *Noble Lineages of the Russian Empire*, Likominvest publishing, vol. IV, Moscow, 1998, p. 171.
- [1824-6. 04-1906. 2. 04] 1. *Manvelovs*, *Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron*: in 86 vols. (82 vols. and 4 suppl.). – SPB., 1890–1907.
- [https://ru.wikipedia.org/W/index.php?title=Manvelov, Aleksandr Nikolaevich&oldid=123989427](https://ru.wikipedia.org/W/index.php?title=Manvelov,_Aleksandr_Nikolaevich&oldid=123989427).
- Commission of History, Archaeology, and Ethnology of the Georgian National Academy of Sciences, second, supplemented and revised edition, "Artanuji" Publishing House, Tbilisi, 2016, 2016:46.
- Manvelovs* – *Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron*: in 86 vols. (82 vols. and 4 suppl.), SPB, 1790–1907.
- List of Generals-Adjutant of the Suite of His Majesty, Majors-General, Fliegel-Adjutants, and Generalität attached to the Person of His Majesty. Corrected to June 1* – SPB; Military Typography, 1875. - p. 194.
- Ismailov E.E., *Golden Weapon with the inscription "For Bravery". Lists of Cavaliers 1788–1913*, - M., 2007, p. 318.

TsGIA SPb. F. 19, op. 123, d. 18; Source:
[https://ru.Wikipedia.org/W/index.php?title=Manvelov, Aleksandr Nikolaevich&oldid=123989427](https://ru.Wikipedia.org/W/index.php?title=Manvelov,_Aleksandr_Nikolaevich&oldid=123989427)
 (Manelov Aleksandr Nikolaevich Wikipedia).
 Report dated September 30, 1882, No. 1538, of the Chief of the Kintrishi Subdivision of the Batumi District of the Caucasian Military District.
 Report to the Mr. Chief of the Batumi District on the communication of September 23, No. 2200.
 K. V. O. Batumi Oblast, Chief of the Kintrishi Subdivision, November 30, 1882, No. 1538.
 Case No. 316, 1906, p. 1, Protocol of the session of the year 1906, September 18th day, Kutais District Court, in a public session, for the Civil Department, Case No. M316 of 1906; year 1906 September 18th day, by decree of his Imperial Majesty, Kutais District Court, for the Civil Department, composed of: Assistant Chairman: M. N. Nikolsky; Members of the court: U. M. Nivinsky, Assistant Justice of the Peace: R. I. Shashnov.
 Prosecutor: N. A. Tolpilo.
 Secretary: N. A. Akhvlediani.
 Protocol of the session of the Civil Department of the Kutais Regional Court of May 24, 1906.
 Year 1906 Kutais district court... response to the Judgment in Absentia.
 Protocol of the judicial session of the Kutais District Court for the civil department. Year 1907, May 2nd day.
 Ministry of Justice of Georgia, Legal Entity of Public Law, National Archives of Georgia, Central Archive of Kutaisi, AA201301507203, archival notice, 08, 05. 2013, 17:57:09.
 K. V. O. Batumi Oblast, Chief of the Kintrishi Subdivision, "30" September 1882, No. 1538; October 25, 1906, copy from a copy; Report to the Mr. Chief of the Batumi District.

სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ტენდენციები ბათუმში (XIX საუკუნის 90-იანი წლები XX საუკუნის დასაწყისი)

მირიან ფუტყარაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: mirian.phutkaradze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5712-8278>

აბსტრაქტი. სტატია ეხება სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ძირითად ტენდენციებს ბათუმში (XIX საუკუნის 90-იანი წლები XX საუკუნის დასაწყისი). XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან ბათუმი მსოფლიო მასშტაბების ნავთობის საექსპორტო ცენტრი გახდა. ნავთობის ექსპორტთან დაკავშირებული სამრეწველო ინფრასტრუქტურის განვითარებამ გადამწყვეტი გავლენა მოახდინა ქალაქის ეკონომიკურ ცხოვრებაზე. ბათუმი გადაიქცა არა მხოლოდ ამიერკავკასიის, არამედ შავი ზღვის აუზის მნიშვნელოვან სამრეწველო-სავაჭრო ცენტრად. ნაშრომში დოკუმენტურ მასალებზე დაყრდნობითა და საკითხთან დაკავშირებული ისტორიოგრაფიის გათვალისწინებით შესწავლილია ბათუმის პორტიდან ნავთობის ექსპორტის როლი ბათუმის სოციალურ, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ განვითარებაზე XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმი, ნავთობის ექსპორტი, მრეწველობა, ვაჭრობა, სოციალური ყოფა.

შესავალი. XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში ბათუმმა და მთლიანად აჭარის რეგიონმა მნიშვნელოვანი სოციალურ-ეკონომიკური ცვლილებები განიცადა. 1877–1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომისა და შემდგომი პოლიტიკური გადაწყვეტილებების შედეგად ბათუმი რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მოექცა, რამაც საფუძველი ჩაუყარა რეგიონის ეკონომიკური განვითარების ახალ ეტაპს. ბათუმის ხელსაყრელმა გეოპოლიტიკურმა მდებარეობამ, ბუნებრივად დაცულმა ნავსადგურმა, შესანიშნავმა ყურემ და საერთაშორისო სავაჭრო გზებთან სიახლოვემ ბათუმს განსაკუთრებული სტრატეგიული და ეკონომიკური მნიშვნელობა მიანიჭა. პორტო-ფრანკოს ანუ ღია ნავსადგურის სტატუსმა, ნავსადგურისა და სარკინიგზო ტრანსპორტის განვითარებამ, ასევე ბაქოს ნავთობის ექსპორტის ზრდამ ბათუმი სწრაფად აქცია მნიშვნელოვან სავაჭრო-სამრეწველო ცენტრად არა მხოლოდ კავკასიაში, არამედ მთელ რუსეთის იმპერიაში. ნავთობის ექსპორტის მზარდმა ტემპმა ბიძგი მისცა ბათუმის სამრეწველო განვითარებას. ბათუმში მრეწველობის განვითარების პარალელურად ვითარდებოდა სოფლის მეურნეობის ცალკეული დარგებიც და იზრდებოდა უცხოური კაპიტალის გავლენა რეგიონში. ეკონომიკური განვითარების სწრაფი ტემპი და დიდი მასშტაბი ხელს უწყობდა ბათუმის მოსახლეობის სწრაფ ზრდას. აღნიშნული პროცესები მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა როგორც ეკონომიკურ, ისე სოციალურ მდგომარეობაზე და განსაზღვრავდა ბათუმის განვითარების თავისებურებებს აღნიშნულ პერიოდში.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა. განსახილველ პრობლემაზე მდიდარი დოკუმენტური მასალა მოგვეპოვება (საარქივო, პრესის, უცხოელ მოგზაურთა ჩანაწერები, საიუბილეო კრებულები და სხვა). მრავალფეროვანია თემასთან დაკავშირებული ისტორიოგრაფია. საყურადღებო ნაშრომები გამოქვეყნებული აქვთ როგორც ქართველ (სიჭინავა ვ, თურმანიძე ო, სურგულაძე აბ, სიორიძე მ, მეგრელიძე შ, ჩხეიძე ა, გოგოლიშვილი ო, კარალიძე ჯ), ისე უცხოელ ავტორებს, რომლებიც შესაბამისი მითითებით გამოყენებულია აღნიშნულ სტატიაში.

მეთოდოლოგია. სტატიაში კვლევის მიზნებისა და ამოცანების შესაბამისად გამოყენებულია შემდეგი მეთოდები: წყაროს ანალიზი, შედარებითი, სისტემური ანალიზის, შედარებითი-ისტორიული, ლოგიკისა და სხვა.

დისკუსია/შედეგები. გადაჭარბების გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ როგორც აჭარა, ისე განსაკუთრებით ბათუმი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით ერთ-ერთ განვითარებულ, პერსპექტიულ ადგილს წარმოადგენდა. XIX საუკუნის დამდეგიდან რუსეთი ამიერკავკასიაში ფეხის მოკიდების შემდეგ განსაკუთრებით დაინტერესდა ბათუმით. რუსეთის დაინტერესება ბათუმით რამდენიმე მიზეზით შეიძლება ავსხნათ. ის, რომ რუსეთს მნიშვნელოვანი ღრმაწყლოვანი ნავსადგური არ ჰქონდა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ამიტომაც ბათუმის ნავსადგურს მისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, მით უმეტეს ბათუმის ნავსადგური დაცული იყო მთებით და ნებისმიერ ამინდში შეეძლო დიდ გემებს შესვლა ბათუმის პორტში. ბათუმის ბუნებრივი პირობების შესახებ იმერეთის მმართველი, გენერალი სიმონოვიჩი აღნიშნავდა: „ბათუმს აქვს ძალზე კარგი ნავსადგური“, ხოლო კავკასიის მთავარმართებელი პასკევიჩი წერდა: „ბათუმით ჩვენ შევიძენთ წლის ყველა დროს გემებისთვის უშიშარ ნავსადგურს“. გარდა ამისა, რუსეთს ბათუმი აინტერესებდა სამხედრო-სტრატეგიული თავლსაზრისითაც. რადგან ამ პერიოდში ბათუმი ამიერკავკასიის უმნიშვნელოვანეს გზებს აკონტროლებდა.

ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებით ბათუმი პორტო-ფრანკოს სტატუსით გადაეცა გამარჯვებულ რუსეთს. კავკასიის მმართველობას დაევალა შეემუშაებინა შესაბამისი წესდება პორტო-ფრანკოსთვის ბათუმში (სურგულაძე, სიორიძე, 1996: 25). პორტო-ფრანკოს დადებითი როლს ბათუმის ეკონომიკურ განვითარებაში ადასტურებს დ. კლდიაშვილიც, რომელიც საკმაოდ კარგად იცნობდა ბათუმში შექმნილ სიტუაციას და აღნიშნავდა: „პორტო-ფრანკობის დროს ქალაქის გარშემო სადარაჯოები იყო. ყოველი გამვლელ-გამომვლელი იჩხრიკებოდა. ნავაჭრზე ბაჟი უნდა გადაეხადა. რაკი ბათუმი პორტო-ფრანკო იყო, ყოველი მგზავრის ბარგი ბათუმიდან გამგზავრების დროს უნდა დაეჩხრიკათ საბაჟოში და ხელმეორედ ფოთში მისვლისას“ (კლდიაშვილი, 1984: 19). ასეთი რთული სიტუაციიდან გამომდინარე, მთავრობაც დარწმუნდა, რომ პორტო-ფრანკო ნაკლებად შეესაბამებოდა მათ ინტერესებს. შემდეგ წლებში კიდევ უფრო შეზღუდეს ბათუმის ნავსადგურის თავისუფლება, ბაჟი დააწესეს კიდევ ბევრ საქონელზე, რაც დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა სავაჭრო წრეებში, თუმცა პოლიტიკური გართულებები ამ ყველაფერს არ მოჰყოლია. რუსეთის ხელისუფლებამ უმტკივნეულოდ გააუქმა ბათუმის პორტო-ფრანკო 1886 წლის 27 ივნისს.

1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგებმა და სან-სტეფანოს ზავმა განსაზღვრა ბათუმის საკითხიც, ის რუსეთს გადაეცა. შემდგომში კავკასიის მეფისნაცვალმა ხელი მოაწერა დროებით წესდებას. ბათუმის ოლქს სათავეში სამხედრო გუბერნატორი ჩაუდგა, პირველი გუბერნატორი კონსტანტინე ბესარიონის ძე კომაროვი გახდა, შემდეგ კი ის გენერალ-მაიორმა სმეკალოვმა ჩაანაცვლა. ცარიზმის მიზნების გასარკვევად საკმარისია არსებული მიწის მფლობელთა უფლებების შემსწავლელი კომისიების საქმიანობა, რომელიც ეხებოდა საადგილმამულო ურთიერთობების შესწავლა-მოწესრიგება. ადგილობრივი მოსახლეობა უკმაყოფილო იყო ხელისუფლების დამოკიდებულებით. გაზეთი დროება იუწყებოდა: „ბათუმში საადგილმამულო საქმე განუსაზღვრელ და გაურკვეველ მდგომარეობაშია“ (დროება, N64, 1884).

ბათუმის ეკონომიკური მდგომარეობის დასახასიათებლად უნდა აღინიშნოს კაპიტალისტური მრეწველობის აღმოცენება და განვითარება XIX საუკუნის 90-იან წლებში. XIX საუკუნის 90-იან წლებში ბათუმის დაწინაურება ძირითადად ბაქოს ნავთობის ექსპორტზე იყო დამოკიდებული. ფუძნდებოდა მანუფაქტურები, ბათუმში ჩნდება პირველი ნავთობის ტარის დამამზადებელი ქარხანები. XIX საუკუნის ბოლოს ბათუმმა საკმაოდ დიდი რაოდენობით მოიზიდა მშენებელ ინჟინერები, კალატოზები, ხუროები, მუშები. ამავე პერიოდში ბათუმის მრეწველობამ განვლო კაპიტალისტური

განვითარების სამივე საფეხური, რომლებიც იყო: მარტივი კოოპერაცია, მანუფაქტურა, ფაბრიკა-ქარხანა. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბათუმში მრავალეროვნული ბურჟუაზიისა და დაქირავებული მუშათა გაჩენა-გამრავლება სწორედ მრეწველობის კაპიტალისტურმა განვითარებამ განაპირობა. მთელ ბათუმის ოლქში გაბატონებული მდგომარეობა ჰქონდა უცხოურ კაპიტალს, რაც ადგილობრივი ბურჟუაზიის სისუსტით უნდა ავსხნათ.

უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ მრეწველობა ბათუმში საერთოდ არ არსებობდა რუსეთთან შეერთებამდე. ამის შესახებ ფრენკელი წერდა: „ძველი სისტემის თოფების, ხანჯლებისა და საერთოდ ცივი იარაღის დამზადების გარდა, არა თუ ბათუმის მხარეში, არამედ მთელს ბათუმის ოლქში არანაირი ფაბრიკა და ქარხანა არ არის“ (Френкель, 1879: 4-5). თუმცა გეოგრაფიული მდებარეობითა და ბუნებრივი პირობებით მრეწველობის განვითარების ყველა წინაპირობა არსებობდა ბათუმში. რუსეთის გაბატონების შემდეგ მდგომარეობა შეიცვალა აჭარაში, ისე განსაკუთრებით ბათუმში, რომელსაც ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით დაეკისრა განმსაზღვრელი როლი. ხოლო ბათუმის სამრეწველო განვითარებაც ძირითადად ნავთობის ექსპორტის მიზნებს დაექვემდებარა (სიჭინავა, 1958: 122).

ბათუმის არნახული სწრაფი ეკონომიკური განვითარება XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან სწორედ ბაქოს ნავთობის ექსპორტმა განაპირობა. „შეიქმნა ნავთობპროდუქტების დახარისხებისა და ტრანსპორტირებასთან დაკავშირებული მყარი ინფრასტრუქტურა“ (ჩხეიძე, 1974: 105). თურმანიძე აღნიშნავდა, რომ „თუ რუსეთთან შეერთების მომენტში იქ გაბატონებული იყო ხელოსნობა, XIX საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს უპირატესობა უკვე მანუფაქტურამ და ქარხანამ მოიპოვა“ (თურმანიძე: 2004: 12). 1895 წლისთვის ქალაქ ბათუმში სულ 35 საწარმო იყო, მათ შორის, თამბაქოს, თუჯის სასხმელი, მინერალური წყლების, ხის სახერხი, ლურსმნის დასამზადებელი და სხვა. 1895 წელს ბათუმის საწარმოებში დასაქმებული იყო სულ 3845 მუშა, ხოლო წარმოებული პროდუქციის ღირებულება შეადგენდა 26.541.965 მანეთს. ეს მაშინ, როცა მთელს ქუთაისის გუბერნიამ, რომელშიც შედიოდა ადმინისტრაციულად ამ დროისთვის ბათუმის ოკრუგი, ითვლებოდა 723 სამრეწველო საწარმო, სადაც დასაქმებული იყო 5474 მუშა, ხოლო გამოშვებული პროდუქციის ღირებულება შეადგენდა 27.401.793 მანეთს (ქცა, ფ.130, ს.180:36). უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ნავთობის ექსპორტზე იყო დამოკიდებული ბათუმის სწრაფი ეკონომიკური ზრდა, რაც თავისთავად იწვევდა ქალაქში ინფრასტრუქტურის განვითარებას და მოწესრიგებას. ბათუმიდან გაიზარდა ნავთობპროდუქტების გატანა, რაც ზრდიდა პორტის ტვირთბრუნვას. სანამ ბათუმი რუსეთს შეუერთდებოდა პორტის ტვირთბრუნვა 500.000 ფუტს არ აღემატებოდა, 20 წლის შემდეგ, კონკრეტულად კი 1899 წელს მან 90000.000 ფუტს მიაღწია (სეა, ფ.12, ს.713: 52-53); ხოლო 1903 წლისათვის 107.700.000 ფუტი შეადგინა (სეა, ფ.12, ს. 2947: 10), (მურიე, 1962: 10).

XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში გამოჩნდა ინგლისური და ამერიკული კაპიტალი. განსაკუთრებით უცხოელთა დაინტერესება დიდი იყო ბათუმის ოლქის სპილენძის საბადოებით. მარტო 1901 წლისათვის 14 სამთო-სამრეწველო ორგანიზაცია ეწოდა სასარგებლო წიაღისეულის დამუშავებას ბათუმის ოლქში, რომელთა უმრავლესობა უცხოური კომპანიები იყო. ბათუმის ოლქში სპილენძის დამუშავებაში განმსაზღვრელ როლს ასრულებდა გერმანული ფირმა „ძმები სიმენსები“. თავდაპირველად სიმენსებს საზღვარგარეთ გაჰქონდათ სპილენძის მადანი, ხოლო 1905-1907 წლებში აქ შავი სპილენძის სადნობი ქარხანაც ააშენეს. 1902 წლისათვის ქალაქ ბათუმში 1026 სავაჭრო და 366 სამრეწველო დაწესებულება ფუნქციონირებდა. XX საუკუნის დამდეგიდან ქალაქი ბათუმი ამიერკავკასიაში მესამე სამრეწველო ცენტრად ითვლებოდა თბილისისა და ბაქოს შემდეგ (Батуми и его окрестности, 1906: 416). ბათუმის ზრდა განვითარება ბაქოს ნავთობის ექსპორტის ხარჯზე იზრდებოდა.

ეკონომიკური განვითარების კვალდაკვალ ვითარდებოდა ვაჭრობაც. მას შემდეგ რაც ბათუმი შეუერთდა რუსეთს, აუცილებელი გახდა რკინიგზის გაყვანა და ასევე სრულფასოვანი ნავსადგურის

მშენებლობა, რადგან რუსეთს ბათუმი სჭირდებოდა როგორც მნიშვნელოვანი გამტარუნარიანი სავაჭრო-ეკონომიკური ცენტრი. 1883 წელს ბაქო და ბათუმი ერთმანეთს დაუკავშირდა ბათუმი-სამტრედიის სარკინიგზო ხაზით, ბათუმი თანდათან გახდა ბაქოს ნავთობის მსოფლიო ბაზარზე ექსპორტის ძირითადი სატრანზიტო პუნქტი. ნავთობის ექსპორტის მზარდი ტემპი აუცილებლად მოითხოვდა ბათუმის ნავსადგურის მოდერნიზებას. ბათუმს გააჩნდა ბრწყინვალე ღრმაწყლოვანი ყურე, დაცული იყო ქარებისგან. „მაგრამ ასეთი შესაძლებლობა შესაფერისი ნავსადგურის უქონლობის გამო არ იყო გამოყენებული. აჭარაში ვაჭრობის განვითარებას ძლიერ აფერხებდა გამართული კომუნიკაციების არ არსებობა“ (კარალიძე, 2009: 156).

ბაქოსთან ბათუმის რკინიგზით დაკავშირებამ და ნავსადგურის რეკონსტრუქციამ მკვეთრად გაზარდა, როგორც ბათუმის პორტში შემოსული გემების რაოდენობა, ისე საერთო ტვირთბრუნვაც. 1878 წლის მონაცემებით ბათუმის პორტში შემოიტანეს 906.330 მანეთის საქონელი, ხოლო გაიტანეს 367.712 მანეთის.

1886 წლისათვის სულ შემოიტანეს 2.732.746 მანეთის საქონელი, ხოლო გაიტანეს 19.667.885 მანეთის. 1893 წელს კი შემოიტანეს 9.701.774 მანეთის, ხოლო გაიტანეს 23.556.690 (ქცა, ფ.130, ს.178: 14-15).

ბათუმში მრეწველობისა და ვაჭრობის სწრაფ განვითარებას ადასტურებს პორტში შემოსული გემების სტატისტიკაც. თუ 1879 წელს ბათუმის პორტში შემოვიდა 466 გემი, 1887 წელს ეს რიცხვი 1263-მდე გაიზარდა, 1893 წელს 1539-ს, ხოლო 1901 წელს 1753-ს მიაღწია (ქცა, ფ. 130, ს. 170: 11; ქცა, ფ. 186, ს. 781: 2). ყველაფერი ეს დადებითად აისახებოდა ქალაქის შემოსავლებზე და ხელს უწყობდა მის განვითარებასა და კეთილმოწყობას. ამის შესახებ გაზეთი „ივერია“ წერდა: „გუშინ წინ თავისთვის მივარდნილი, მიყუჩებული ბათუმი „აზიური ქალაქი“ დღეს ევროპის ქალაქად გადაიქცა, გაევროპელდა. ბათუმს აქვს წლიური შემოსავალი 80.000 მანეთზე მეტი. ყოველ წელს მატულობს შემოსავლის რაოდენობაც (ივერია N24, 1886). თავის დროზე ბათუმის ეკონომიკურ განვითარებაში დიდი წვლილი შეიტანა ბათუმის პორტო-ფრანკომ. პორტო ფრანკოს გაუქმებამ უარყოფითი გავლენა იქონია ბათუმზე. „პორტო-ფრანკოს გაუქმების შემდეგ საშინაო საქმე, ვაჭრობა და ხელოსნობა მკვეთრად დაეცა“ (ფუტყარაძე, 2024 :136).

ცნობილი მწერალი სოფრომ მგალობლიშვილი, თავის „მოგონებანში“ აღნიშნავდა, რომ ბათუმის ეკონომიკურ დაწინაურებას ხელი სწორედ ბათუმის ნავსადგურის მშენებლობამ და სარკინიგზო ხაზის გაყვანამ შეუწყო. ნავთობის მსოფლიო ბაზარზე ბაქო ექსპორტირებას სწორედ ბათუმის დახმარებით აწარმოებდა. თანდათანობით იზრდებოდა ბათუმიდან ბაქოს ნავთობის გატანა (მგალობლიშვილი, 1938: 120-121). XIX საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს ბათუმმა გაუსწრო არამარტო ფოთს საერთო ტვირთბრუნვის მაჩვენებლით, არამედ იმდროინდელ ქუთაისის გუბერნიაში მოიპოვა უპირატესობა.

ბათუმის სწრაფი ეკონომიკური განვითარება მოითხოვდა დიდი რაოდენობის მუშახელს, რაც განაპირობებდა ქალაქის მოსახლეობის სწრაფი ტემპით ზრდას. თუ ბათუმის მოსახლეობა 1878 წელს 3000 კაცს არ აღემატებოდა, 1903 წელს 30 000 გადააჭარბა. მოსახლეობის ზრდა ძირითადად მუშათა კლასის ხარჯზე ხდებოდა. მეტად მძიმე იყო მუშათა შრომის პირობები. „მუშების შრომისა და ცხოვრების პირობები მთლიანად დამოკიდებული იყო მეპატრონეებზე, რომელებიც უსაზღვრო ექსპლოატაციას უწევდნენ მათ (ჯიქია, 1973: 148). ბათუმელ მუშებს ფაქტიურად გაუსაძლის პირობებში უწევდათ შრომა: დაბალი ხელფასი, ხანგრძლივი სამუშაო დრო, მძიმე საყოფაცხოვრებო პირობები მათთვის ჩვეულებრივი იყო. გაზეთი „კვალი“ წერდა: „თუ მუშაკი ისევ უმწეოა სხვის ანაბრად მიგდებული, უანგარიშო, უთვალავ უბედურება-გაჭირვებას ითმენს ქედმოხრილი“ (კვალი, 1895: N34).

ასეთი პირობებით შეწუხებული მუშები ჯერ საწარმოთა მეპატრონეების წინააღმდეგ გამოთქვამენ პროტესტს და ეკონომიკური ხასიათის მოთხოვნებს აყენებენ. მაგრამ თანდათან ისინი პოლიტიკურ საკითხებს სვამენ და ხელისუფლების წინააღმდეგ ორგანიზებულ ბრძოლას იწყებენ.

XX საუკუნის დასაწყისში, კონკრეტულად 1901 წელს ბათუმში ერთიანი სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაცია შეიქმნა, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. 1902 წელი ბათუმისთვის მეტად რთულად დაიწყო, რადგან რევოლუციურ გამოსვლებს ჰქონდა ადგილი, იმ დროისთვის ბათუმის ქალაქის თავი იყო ივანე ანდრონიკაშვილი, რომელიც წერდა: „1902 წელი არის ბათუმის ნავთობის ქარხნების მუშათა რევოლუციური განწყობილებისა და სოციალურ-დემოკრატიული პროპაგანდის აღმავლობის წელი. ამ დროს ბათუმი მთელ საქართველოში გამოირჩეოდა მუშათა კლასის განსაკუთრებული სიმრავლისა და აქტიურობის თვალსაზრისით. აქეთ იყო მიმართული სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ყურადღება და მნიშვნელოვანი ძალები“. გახშირდა გაფიცვები მუშათა შორის, რომლებიც არა მხოლოდ ეკონომიკურ მოთხოვნებს აყენებდნენ, არამედ შორსმდევარი პოლიტიკურ მიზნებიც გააჩნდათ (კარალიძე, 2009: 194-195). დაიწყო ფართო მასშტაბიანი მუშათა გამოსვლები ბათუმში, რომელშიც მონაწილეობდა როტმილდის, სიდერიდისის, მანთაშევის და სხვათა ქარხნის მუშები. მიუხედავად მუშათა გამოსვლების მარცხისა, 1902 წლის 9 მარტის მუშათა გამოსვლებმა არათუ გადამწყვეტი, არამედ განმსაზღვრელი როლი შეასრულა ბათუმის მუშათა მოძრაობის ისტორიაში, რაც ხელს უწყობდა მუშათა მდგომარეობის გაძლიერებას და შემდგომ იმპერიის სოციალურ-პოლიტიკურ საქმიანობაში აქტიურად ჩართვას.

ამრიგად, ბათუმის ოლქში მოსახლეობის სოციალური მდგომარეობა მეტად რთული იყო. მართალია ბათუმში პორტო-ფრანკომ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ეკონომიკური მდგომარეობის განვითარებასა და სტაბილურობაში, მაგრამ ხელი შეუწყო მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილის თურქეთში გასახლებას, ამას ემატებოდა ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკაც. ხელისუფლება გამიზნულად აფერხებდა მიწათმფლობელობის საკითხის მოგვარებასაც, რაც მოსახლეობის სამართლიან უკმაყოფილებას იწვევდა. მიუხედავად იმისა, რომ ბათუმი მსხვილ სავაჭრო-სამრეწველო ცენტრად იქცა, ამ ყველაფერმა მაინც ვერ გააუმჯობესა მუშათა სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა. XX საუკუნის დასაწყისში ბათუმი არა მარტო საქართველოს, არამედ მთელი რუსეთის იმპერიის მასშტაბით რევოლუციური გამოსვლების მნიშვნელოვან ცენტრად გადაიქცა. რუსეთმა მიზანმიმართულად და გონივრულად გამოიყენა ბათუმში შექმნილი რთული სოციალურ, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარება და მუშათა გამოსვლების საბაბით 1903 წელს ბათუმი გამოეყო ქუთაისის გუბერნიას და ცალკე ადმინისტრაციულ ოლქად ჩამოყალიბდა.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

- ბატონიშვილი, 1973: - ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ IV, თბილისი, 1973.
- გაზეთი ივერია N24, 1886.
- გაზეთი დროება N64, 1884.
- „ივერია“ N68, 1894 წელი
- გაზეთი „კვალი“, N34, 1895 წელი
- კარალიძე, 2009: - კარალიძე ჯემალ, აჭარა 1878-1903 წლებში - პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური ვითარება, ბათუმი, 2009.
- თურმანიძე, 2004: - თურმანიძე ოთარ, სოფლის მეურნეობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (1878-1920 წწ.), ბათუმი, 2004.
- კლდიაშვილი, 1984: - კლდიაშვილი დავით, ჩემი ცხოვრების გზაზე, ბათუმი, 1984.
- მგალობლიშვილი, 1938: - მგალობლიშვილი სოფრომ, მოგონებანი, თბილისი, 1938.

მურიე, 1962: - მურიე ჟან, ბათუმი და ჭოროხის აუზი, ფრანგულიდან თარგმნა იზა ლორთქიფანიძემ, ბათუმი, 1962.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. აჭარა, III, ბათუმი. 2008.

სეა, ფ. 12: საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 12, საქმე 713, ს. 2947.

სიჭინავა, 1958: - სიჭინავა ვლადიმერ, ბათუმის ისტორიიდან, ბათუმი, 1958.

სურგულაძე, სიორიძე, 1996: - სურგულაძე აბელ, სიორიძე მალხაზ, პორტო-ფრანკო ბათუმში, ბათუმი, 1996.

ფუტკარაძე, (2024, 20-21 დეკემბერი): ფუტკარაძე მირიან, მუზეუმი და გლობალიზაცია საერთაშორისო კონფერენციის მასალები. ბათუმი, 2024. ჟურნალის DOI: <https://doi.org/10.52340/mg2023>.

ქცა, ფ. 130: ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 130, საქმე 180, ს.178, ს.170.

ქცა, ფ. 186: ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 186, ს. 681.

ჩხეიძე, 1974: - ჩხეიძე ავთანდილ, ბათუმი ინგლისის ახლოაღმოსავლურ პოლიტიკაში, ბათუმი, 1974.

ჯიქია ვ, საქართველოს მუშათა კლასის ისტორიიდან 1900-1914 წწ., თბილისი, 1973.

Батуми и его окрестности, Батуми, 1906.

Френкель А. Очерки Чурук-Су и Батума. Тифлис, 1879.

ლინკი:https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/578188/1/Muzeumi_Da_Globalizacia_2024_N4.pdf16

TRENDS IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN BATUMI (THE 1890S TO THE EARLY TWENTIETH CENTURY)

Mirian Putkaradze

PhD Student at Batumi Shota

Rustaveli State University

Email: mirian.phutkaradze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5712-8278>

Abstract: This article examines the principal trends in the socio-economic development of Batumi from the 1890s to the early twentieth century. From the 1890s onward, Batumi became a petroleum export centre of global significance. The development of industrial infrastructure associated with petroleum export exerted a decisive influence on the city's economic life. Batumi was transformed into a major industrial and commercial centre not only of Transcaucasia but of the entire Black Sea basin. Drawing upon documentary sources and taking into account the relevant historiography, the study investigates the role of petroleum exports through the port of Batumi in the city's social, economic, and political development in the late nineteenth and early twentieth centuries.

Keywords: Batumi; petroleum export; industry; trade; social conditions

Introduction: In the late nineteenth and early twentieth centuries, Batumi and the Adjara region as a whole underwent significant socio-economic transformation. As a result of the Russo-Ottoman War of 1877–1878 and subsequent political decisions, Batumi was incorporated into the Russian Empire, laying the foundation for a new phase of regional economic development. Batumi's favourable geopolitical location, its naturally sheltered harbour, its excellent bay, and its proximity to international trade routes endowed it with particular strategic and economic significance. The *porto franco* (free port) status, the development of port and rail transport, and the growth of Baku petroleum exports rapidly transformed Batumi into an important commercial and industrial centre — not only within the Caucasus but throughout the Russian Empire as a whole. The increasing pace of petroleum export gave a powerful impetus to Batumi's industrial development. Alongside industrialisation, certain branches of agriculture also developed, and the influence of foreign capital in the region grew. The rapid pace and large scale of economic development facilitated a swift expansion of Batumi's population. These processes exerted a significant influence on both the economic and social condition of the city and determined the distinctive character of Batumi's development during this period.

Sources and Literature Review: A rich body of documentary material is available on the subject under consideration, including archival sources, press materials, accounts by foreign travellers, jubilee collections, and others. The relevant historiography is likewise diverse. Noteworthy contributions have been published by both Georgian scholars (Sichinava V., Turmanidze O., Surghuladze Ab., Sioridze M., Megrelidze Sh., Chkheidze A., Gogolishvili O., Karalidze J.) and foreign authors, all of which are cited with appropriate references in this article.

Methodology: In accordance with the aims and objectives of the research, the following methods have been employed: source analysis, comparative analysis, systematic analysis, comparative-historical analysis, logical analysis, and others.

Discussion and Results: It may be stated without exaggeration that both Adjara and, in particular, Batumi represented one of the more developed and prospective locations from the standpoint of socio-economic advancement. From the early nineteenth century onward, following the establishment of its presence in Transcaucasia, Russia developed a particular interest in Batumi. This interest may be explained by several factors. Russia lacked a significant deep-water harbour on the eastern coast of the Black Sea; Batumi's port therefore held great importance for it, the more so since the harbour was sheltered by mountains and accessible to large vessels in all weather conditions. The Governor of Imereti, General Simonovich, noted of Batumi's natural conditions: "*Batumi has a very fine harbour,*" while the Commander-in-Chief of the Caucasus, Paskevich, wrote: "*With Batumi we shall acquire a harbour safe for vessels in all seasons of the year.*" In addition, Russia's interest in Batumi was of a military-strategic character, since during this period Batumi controlled the most important routes of Transcaucasia.

By the decision of the Congress of Berlin, Batumi was transferred to victorious Russia with the status of a *porto franco*. The Caucasian administration was tasked with drawing up the corresponding charter for the *porto franco* in Batumi (Surghuladze, Sioridze, 1996: 25). The positive role of the *porto franco* in Batumi's economic development is attested by D. Kldiashvili, who was well acquainted with the situation in the city and noted: "*During the porto franco period, guard posts surrounded the city. Every passer-by was searched. Customs duty had to be paid on traded goods. Since Batumi was a porto franco, every traveller's luggage had to be inspected at the customs office upon departure from Batumi, and again upon arrival in Poti*" (Kldiashvili, 1984: 19). Given this complex situation, the government became convinced that the *porto franco* regime was insufficiently suited to its interests. In subsequent years the freedoms of Batumi's port were further curtailed: customs duties were imposed on additional categories of goods, provoking considerable dissatisfaction in commercial circles, though no political complications ensued. The Russian authorities abolished the Batumi *porto franco* without difficulty on 27 June 1886.

The outcome of the Russo-Ottoman War of 1877–1878 and the Treaty of San Stefano settled the question of Batumi, which was transferred to Russia. The Viceroy of the Caucasus subsequently signed a provisional charter. The Batumi region was placed under the authority of a military governor; the first governor was Konstantin Bessarionovich Komarov, who was later replaced by Major-General Smekalov. The aims of tsarism are clearly revealed by the work of the commissions established to investigate the rights of existing landowners — commissions concerned with the study and regulation of land-ownership relations. The local population was dissatisfied with the authorities' conduct. The newspaper *Droeba* reported: "*In Batumi, the matter of land ownership is in an indefinite and unclear state*" (*Droeba*, No. 64, 1884).

To characterise Batumi's economic condition, attention must be drawn to the emergence and development of capitalist industry in the 1890s. During that decade, Batumi's advancement depended primarily on the export of Baku petroleum. Manufactories were founded; the first factories producing petroleum containers appeared in Batumi. By the late nineteenth century, Batumi had attracted a considerable number of construction engineers, craftsmen, carpenters, and workers. During the same period, Batumi's industry passed through all three stages of capitalist development: simple cooperation, the manufactory, and the factory proper. It should be noted that it was precisely the capitalist development of industry that brought about the emergence and proliferation of a multi-ethnic bourgeoisie and a hired labour force in Batumi. Foreign capital occupied a dominant position throughout the Batumi region — a circumstance attributable to the weakness of the local bourgeoisie.

It should also be noted that no industry whatsoever existed in Batumi prior to its incorporation into Russia. As Frenkel' wrote: "*Apart from the manufacture of old-style muskets, daggers, and edged weapons in general, there are no factories or workshops of any kind, not only in the Batumi district but throughout the*

entire Batumi region" (Frenkel', 1879: 4–5). Nevertheless, in terms of its geographical location and natural conditions, Batumi possessed all the prerequisites for industrial development. Following the establishment of Russian dominance, the situation changed in Adjara and especially in Batumi, which was assigned a determining role in economic development; and Batumi's industrial development was primarily subordinated to the purposes of petroleum export (Sichinava, 1958: 122).

The unprecedented rapidity of Batumi's economic development from the 1880s onward was indeed driven by the export of Baku petroleum. *"A sound infrastructure for the sorting and transportation of petroleum products was created"* (Chkheidze, 1974: 105). Turmanidze observed that *"whereas at the moment of union with Russia craftsmanship was predominant, by the late 1880s the manufactory and the factory had already gained ascendancy"* (Turmanidze, 2004: 12). By 1895 there were 35 enterprises in the city of Batumi, including tobacco, cast-iron smelting, mineral water, sawmill, nail manufacturing, and other establishments. In 1895, a total of 3,845 workers were employed in Batumi's enterprises, while the value of output amounted to 26,541,965 roubles. This at a time when the entire Kutaisi Governorate — which administratively included the Batumi district — counted 723 industrial enterprises employing 5,474 workers, with a total output value of 27,401,793 roubles (NGA, f. 130, d. 180: 36). It should also be noted that Batumi's rapid economic growth was contingent upon petroleum export, which in turn stimulated the development and improvement of the city's infrastructure. The export of petroleum products from Batumi increased, thereby augmenting the port's cargo turnover. Before Batumi's incorporation into Russia, the port's cargo turnover did not exceed 500,000 puds; twenty years later — specifically in 1899 — it reached 90,000,000 puds (SEA, f. 12, d. 713: 52–53), and by 1903 amounted to 107,700,000 puds (SEA, f. 12, d. 2947: 10; Mourrier, 1962: 10).

In the late nineteenth and early twentieth centuries, British and American capital appeared in southwestern Georgia. Foreigners showed particular interest in the copper deposits of the Batumi region. By 1901 alone, 14 mining and industrial organisations were engaged in the extraction of mineral resources in the Batumi region, the majority of which were foreign companies. The German firm Siemens Brothers played a decisive role in copper processing in the Batumi region. Initially, the Siemens firm exported copper ore abroad; between 1905 and 1907 they also constructed a blister-copper smelting plant on site. By 1902, 1,026 commercial and 366 industrial establishments were operating in the city of Batumi. From the early twentieth century onward, Batumi was regarded as the third industrial centre of Transcaucasia, after Tbilisi and Baku (*Batumi i ego okrestnosti*, 1906: 416). Batumi's growth and development proceeded at the expense of Baku petroleum exports.

Commercial activity developed in parallel with economic advancement. Following Batumi's incorporation into Russia, it became necessary to construct a railway and to build a fully functional port, since Russia required Batumi as an important high-capacity commercial and economic hub. In 1883, Baku and Batumi were connected by the Batumi–Samtredia railway line, and Batumi gradually became the principal transit point for the export of Baku petroleum to world markets. The growing pace of petroleum export made the modernisation of Batumi's harbour an urgent necessity. Batumi possessed a magnificent deep-water bay, sheltered from the winds. *"However, this potential was not being exploited due to the absence of a suitable port. The lack of adequate communications greatly impeded the development of trade in Adjara"* (Karalidze, 2009: 156).

The connection of Baku and Batumi by rail and the reconstruction of the harbour markedly increased both the number of vessels entering Batumi's port and the overall cargo turnover. According to 1878 data, goods worth 906,330 roubles were imported through the port of Batumi, while goods worth 367,712 roubles were exported. By 1886, total imports had risen to 2,732,746 roubles and exports to 19,667,885 roubles. In

1893, imports amounted to 9,701,774 roubles and exports to 23,556,690 roubles (NGA, f. 130, d. 178: 14–15).

The rapid development of industry and trade in Batumi is confirmed by shipping statistics. Whereas 466 vessels entered the port of Batumi in 1879, this figure increased to 1,263 in 1887, to 1,539 in 1893, and reached 1,753 in 1901 (NGA, f. 130, d. 170: 11; NGA, f. 186, d. 781: 2). All of this had a positive effect on the city's revenues and promoted its development and improvement. The newspaper *Iveria* wrote: "*Batumi — once an 'Asian city,' left to its own devices and quiet — has today been transformed into a European city, has become Europeanised. Batumi has an annual income of more than 80,000 roubles, and that income grows every year*" (*Iveria*, No. 24, 1886). The Batumi *porto franco* made a significant contribution to the city's economic development in its time. Its abolition had an adverse effect on Batumi: "*Following the abolition of the porto franco, domestic trade and craftsmanship declined sharply*" (Phutkaradze, 2024: 136).

The celebrated writer Sophrom Mgaloblishvili noted in his *Memoirs* that it was precisely the construction of Batumi's port and the laying of the railway line that facilitated the city's economic advancement. Baku exported petroleum to world markets by means of Batumi, and the volume of petroleum exported from Batumi via Baku grew progressively (Mgaloblishvili, 1938: 120–121). By the late 1880s, Batumi had surpassed not only Poti in overall cargo turnover but had also established its supremacy within the then-Kutaisi Governorate.

The rapid economic development of Batumi necessitated a large labour force, which in turn drove swift population growth. Whereas Batumi's population did not exceed 3,000 in 1878, by 1903 it had surpassed 30,000. Population growth was attributable primarily to the expansion of the working class. The working conditions of labourers were extremely harsh. "*The labour and living conditions of workers were entirely dependent upon their employers, who subjected them to limitless exploitation*" (Jiqia, 1973: 148). Batumi's workers were compelled to labour under practically intolerable conditions: low wages, long working hours, and poor housing conditions were their common lot. The newspaper *Kvali* wrote: "*The worker remains helpless, abandoned to the mercy of others, enduring innumerable misfortunes and hardships in submissive silence*" (*Kvali*, 1895: No. 34).

Workers, oppressed by such conditions, initially expressed protest against enterprise owners and advanced demands of an economic character; gradually, however, they began to raise political questions and to initiate organised resistance against the authorities.

At the beginning of the twentieth century — specifically in 1901 — a unified Social Democratic organisation of considerable importance was established in Batumi. The year 1902 opened with particular difficulty for the city, as revolutionary disturbances took place. The city's mayor at the time, Ivane Andronikashvili, wrote: "*The year 1902 is the year of the revolutionary upsurge among workers in Batumi's petroleum factories and of social-democratic propaganda. At this time, Batumi stood out throughout all of Georgia for the exceptional size and activism of its working class. The attention and significant resources of the Social Democratic Party were directed to this place.*" Strikes among workers, who put forward not merely economic demands but also far-reaching political objectives, became more frequent (Karalidze, 2009: 194–195). Large-scale workers' demonstrations broke out in Batumi, involving employees of the Rothschild, Sideriadis, Mantashev, and other factories. Despite the failure of the workers' protests, the demonstrations of 9 March 1902 played not merely a significant but a defining role in the history of the Batumi workers' movement, contributing to the strengthening of the working class's position and to its subsequent active engagement in the socio-political affairs of the empire.

Conclusion: The social condition of the population in the Batumi region was extremely difficult. While the *porto franco* played an important role in the development and stabilisation of the region's economic

situation, it also facilitated the emigration of a significant portion of the population to Turkey — a process further compounded by tsarism's colonial policy. The authorities deliberately obstructed the resolution of the land-ownership question as well, which gave rise to justifiable discontent among the population. Despite Batumi's transformation into a major commercial and industrial centre, none of this served to improve the socio-economic condition of the working class. By the early twentieth century, Batumi had become a significant centre of revolutionary activity not only in Georgia but on the scale of the entire Russian Empire. Russia deliberately and shrewdly exploited the complex social and socio-political situation in Batumi and, using workers' protests as a pretext, separated Batumi from the Kutaisi Governorate in 1903 and established it as a distinct administrative region.

References

- gazeti iveria N24, 1886.
gazeti droeba N64, 1884.
„iveria“ N68, 1894 ts'eli
gazeti „k'vali“, N34, 1895 ts'eli
sakartvelos erovnuli arkivi, pondi 12, sakme 713
sea, p.12, s.2947
kutaisis tsent'raluri arkivi, pondi 130, sakme 180
ktsa, p.130, s.178
ktsa, p.130, s.170
ktsa, p.186, s.681
bat'onishvili, 1973: - bat'onishvili vakhusht'i, aghts'era sameposa sakartvelosa, kartlis tskhovreba, t' IV, tbilisi, 1973.
k'aralidze, 2009: - k'aralidze jemal, ach'ara 1878-1903 ts'lebshi - p'olit'ik'uri, ek'onomik'uri da sotsialuri vitareba, batumi, 2009.
k'ldiashvili, 1984: - k'ldiashvili davit, chemi tskhovrebis gzaze, batumi, 1984.
mgaloblishvili, 1938: - mgaloblishvili soprom, mogonebani, tbilisi, 1938.
murie, 1962: - murie zhan, batumi da ch'orokhis auzi, prangulidan targmna iza lortkipanidzem, batumi, 1962.
samkhret-dasavlet sakartvelos ist'oriis nark'vevebi. ach'ara, III, batumi. 2008.
sich'inava, 1958: - sich'inava vladimer, batumis ist'oriidan, batumi, 1958.
surguladze, sioridze, 1996: - surguladze abel, sioridze malkhaz, p'ort'o-prank'o batumshi, batumi, 1996.
turmanidze, 2004: - turmanidze otar, soplis meurneoba samkhret-dasavlet sakartveloshi (1878-1920 ts'ts'), batumi, 2004.
chkheidze, 1974: - chkheidze avtandil, batumi ingლის akhloaghmosavlur p'olit'ik'ashi, batumi, 1974.
put'k'aradze, m. (2024, 20-21 dek'emberi). put'k'aradze mirian, muzeumi da globalizatsia saertashoriso k'onperentsiis masalebi. batumi, 2024. zhurnal is DOI: <https://doi.org/10.52340/mg2023>.
link'i: https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/578188/1/Muzeumi_Da_Globalizacia_2024_N4.pdf 16
jikia v, sakartvelos mushata k'lasis ist'oriidan 1900-1914 ts'ts', tbilisi, 1973.
Батуми и его окрестности, Батуми, 1906.
Френкель А. Очерки Чурук-Су и Батума. Тифлис, 1879.

1951 წლის დეპორტაციის ტრავმული მეხსიერება აჭარაში¹

ირინე შერვაშიძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა
რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი

ელ-ფოსტა: ir.shervashidze@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4997-4012>

აბსტრაქტი. სტატია ეხება 1950-იანი წლების საბჭოთა რეპრესიებს აჭარაში, კერძოდ, 1951 წლის დეპორტაციას, რომელიც საბჭოთა რეპრესიული პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან, თუმცა შედარებით ნაკლებად შესწავლილ ეპიზოდს წარმოადგენს.

კვლევის მიზანია გაანალიზოს დეპორტაციის გამოცდილება არა მხოლოდ ისტორიული ფაქტების დონეზე, არამედ ტრავმული მეხსიერების პერსპექტივიდანაც.

ნაშრომი ეფუძნება როგორც საარქივო დოკუმენტების, ასევე ზეპირი ისტორიების ანალიზს, რომელიც ჩაწერილია კვლევითი პროექტის - „ოფიციალური ისტორიიდან გარიყული მეხსიერება: 1951-1952 წლების რეპრესიები აჭარაში“ ფარგლებში.

ზეპირი ისტორიების ანალიზი აჩვენებს, რომ დეპორტაციის გამოცდილება კოლექტიურ და ოჯახურ მეხსიერებაში სპეციფიკური ნარატიული სტრუქტურებით კონსტრუირდება. კვლევის შედეგად გამოიკვეთა ის ძირითადი ნარატიული მოდელები, რომელთა საშუალებითაც ინდივიდები და ოჯახები ახდენენ ტრავმული გამოცდილების რეპრეზენტაციას, ინტერპრეტაციასა და თაობათა-შორის გადაცემას.

კვლევა ადასტურებს, რომ 1951 წლის დეპორტაცია უნდა განვიხილოთ არა მხოლოდ როგორც პოლიტიკური რეპრესიის აქტი, არამედ როგორც სოციალური და კულტურული ტრავმა, რომელმაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა აჭარის საზოგადოების ისტორიულ ცნობიერებასა და კოლექტიურ იდენტობაზე.

საკვანძო სიტყვები: საბჭოთა რეპრესიები, დეპორტაცია, აჭარა, ტრავმული მეხსიერება, ზეპირი ისტორია, კოლექტიური მეხსიერება, ტრანსგენერაციული ტრავმა.

შესავალი. საბჭოთა რეპრესიული პოლიტიკის კვლევა საქართველოს ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვან, თუმცა არათანაბრად შესწავლილ სფეროს წარმოადგენს. ტრადიციულად, სამეცნიერო ინტერესი 1924 წლის აჯანყებისა და 1937 წლის „დიდი ტერორისკენ“ არის მიმართული, რის ფონზეც 1940-1950-იანი წლების რეპრესიები, მათ შორის 1951 წლის დეპორტაცია, შედარებით ნაკლებად არის გაანალიზებული. სწორედ ამ კონტექსტში ჩნდება კვლევითი კითხვა: როგორ აისახა დეპორტაციის ეს ტალღა რეპრესირებულთა ინდივიდუალურ და კოლექტიურ მეხსიერებაში?

საქართველოში საბჭოთა რეპრესიულმა პოლიტიკამ მასშტაბური ხასიათი 1930-იან წლებში შეიძინა, თუმცა სისტემური დევნა ამ პერიოდით არ დასრულებულა. 1940-1950-იან წლებში ტოტალიტარული სისტემა კვლავ აქტიურად იყენებდა პოლიტიკური კონტროლის ისეთ ინსტრუმენტს,

¹ კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის საგრანტო პროექტის - „ოფიციალური ისტორიიდან გარიყული მეხსიერება: 1951-1952 წლების რეპრესიები აჭარაში“ ფარგლებში. პროექტის შიფრი FR-23-18809

როგორც იყო მასობრივი გადასახლება, რაც განსაკუთრებით შეეხო რეჟიმისთვის „არასანდოდ“ მიჩნეულ პირებსა და სოციალურ ჯგუფებს.

აჭარა, თავისი სტრატეგიული გეოგრაფიული მდებარეობითა და ეთნოკულტურული თავისებურებებით, საბჭოთა რეჟიმის განსაკუთრებული მეთვალყურეობის ობიექტს წარმოადგენდა. ტოტალიტარული სისტემა რეგიონში ხშირად ატარებდა სოციალურ ექსპერიმენტებს იდეოლოგიური დამკვიდრების მიზნით. მაგალითად, 1929 წლის ანტირელიგიურმა კამპანიამ ადგილობრივი მოსახლეობის პროტესტი გამოიწვია, რაც სამხედრო ძალით ჩაახშეს. ამ მოვლენამ საფუძველი ჩაუყარა სისტემასა და ადგილობრივ საზოგადოებას შორის ხანგრძლივ უნდობლობას, რაც შემდგომი წლების რეპრესიების ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორი გახდა.

1950-იანი წლებისთვის, მიუხედავად იმისა, რომ აჭარა სრულად იყო ინტეგრირებული საბჭოთა ადმინისტრაციულ სისტემაში, რეგიონი მაინც მკაცრი კონტროლის ქვეშ რჩებოდა. უშიშროების ორგანოები განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდნენ საზღვრისპირა მოსახლეობას, მათ თურქეთთან კონტაქტებსა და ფარულ რელიგიურ საქმიანობას. ამ პოლიტიკის ტრაგიკულ კულმინაციად იქცა 1951 წლის დეკემბრის დეპორტაცია, რომელიც მიმართული იყო „არასაიმედო ელემენტების“ და მათი ოჯახის წევრების წინააღმდეგ. აღნიშნულმა პროცესებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ადგილობრივი საზოგადოების სტრუქტურაზე. ბევრი ოჯახი აღმოჩნდა პოლიტიკური დევნის ქვეშ, რამაც საზოგადოებაში შიშისა და უნდობლობის გარემო შექმნა.

მიუხედავად მოვლენის მასშტაბურობისა, ეს პერიოდი ქართულ ისტორიოგრაფიაში დიდხანს რჩებოდა სათანადო ყურადღების მიღმა. მხოლოდ ბოლო წლებში, საარქივო მასალების ხელმისაწვდომობისა და მეხსიერების კვლევების განვითარების კვალდაკვალ, გახდა შესაძლებელი ტრავმული გამოცდილების ახალი პერსპექტივიდან გააზრება.

მოცემული კვლევის მიზანია 1951 წლის დეპორტაციის ანალიზი არა მხოლოდ ისტორიული ფაქტების დონეზე, არამედ ტრავმული მეხსიერების ჭრილში. კვლევის ამოცანებია:

1. დეპორტაციის ისტორიული კონტექსტისა და წინაპირობების გამოკვეთა;
2. ზეპირი ისტორიების საფუძველზე ტრავმული გამოცდილების ნარატიული ფორმების იდენტიფიცირება;
3. იმ მექანიზმების გაანალიზება, რომელთა საშუალებითაც აღნიშნული გამოცდილება გადაეცემა მომდევნო თაობებს.

ნაშრომი ადასტურებს, რომ 1951 წლის დეპორტაცია უნდა განვიხილოთ არა მხოლოდ როგორც პოლიტიკური აქტი, არამედ როგორც სოციალური და კულტურული ტრავმა, რომელმაც ფუნდამენტური გავლენა მოახდინა აჭარის საზოგადოების ისტორიულ ცნობიერებასა და კოლექტიურ იდენტობაზე.

კვლევის მეთოდოლოგია. წინამდებარე კვლევა ეფუძნება ინტერდისციპლინურ მიდგომას, რომელიც აერთიანებს საარქივო მასალისა და ზეპირი ისტორიების შესწავლის მეთოდოლოგიურ პრინციპებს, ასევე მეხსიერების კვლევების თეორიულ პარადიგმებს. კვლევის პირველ ეტაპზე განხილული საარქივო მასალები საშუალებას იძლევა, ადგეს 1951 წლის დეპორტაციის პოლიტიკური და ლოგისტიკური სურათი.

ემპირიული მასალის ძირითად წყაროს წარმოადგენს აჭარის სხვადასხვა მუნიციპალიტეტში 1950-იან წლებში რეპრესირებულ პირებსა და მათი ოჯახის წევრებთან ჩაწერილი 25-მდე სიდრმისეული ინტერვიუ, რომელიც პროექტის - „ოფიციალური ისტორიიდან გარიყული მეხსიერება: 1951-1952 წლების რეპრესიები აჭარაში“ ფარგლებში განხორციელდა. კვლევის ეს თვისებრივი ნაწილი ეყრდნობა ნარატიული ანალიზის ტექნიკას, რაც 1951 წლის ტრაგედიას წარმოაჩენს არა მხოლოდ როგორც სტატისტიკურ მოცემულობას, არამედ როგორც ოჯახურ და კოლექტიურ მეხსიერებაში დაღეილ ტრავმულ გამოცდილებას.

თეორიულ დონეზე ნაშრომი ეყრდნობა მეხსიერების სოციოლოგიურ გააზრებას, სადაც აქცენტი კეთდება წარსულის სუბიექტურ აღქმასა და მისი რეპრეზენტაციის ფორმებზე.

კვლევის პროცესში დაცულია რესპონდენტთა კონფიდენციალურობა და აკადემიური ეთიკის სტანდარტები.

მსჯელობა. 1951 წლის დეპორტაცია არ იყო მხოლოდ ლოკალური მოვლენა. იგი წარმოადგენდა რეჟიმის მიერ დაგეგმილი ფართომასშტაბიანი წმენდის ნაწილს, რომელმაც ათასობით ოჯახის ბედი შეცვალა. ამჯერად რეპრესიული მანქანის სამიზნედ იქცნენ ის პირები, რომლებსაც კავშირები ჰქონდათ საზღვარგარეთის კაპიტალისტურ ქვეყნებთან. რეჟიმისთვის მსგავსი კონტაქტების არსებობა ავტომატურად ნიშნავდა პოტენციურ „ღალატს“. რეპრესიები ასევე შეეხო მეორე მსოფლიო ომის ყოფილ სამხედრო ტყვეებს, ფრონტიდან დაბრუნებულ პირებსა და მათ ოჯახის წევრებს. უშიშროების ორგანოებმა ამ ადამიანების წინააღმდეგ ხელოვნური ბრალდებები შექმნეს, რის საფუძველზეც ომგამოვლილი მეომრები, თურქეთში გადასვენებული ქართველები და მათი ოჯახის წევრები „სამშობლოს მოღალატეებად“ გამოცხადდნენ.

დეპორტაცია განსაკუთრებით მტკივნეულად შეეხო საზღვრისპირა სოფლებს. საბჭოთა ხელისუფლება აჭარის ამ ნაწილს პოლიტიკურად არასაიმედოდ მიიჩნევდა, რადგან მოსახლეობა თურქეთში მცხოვრებ ნათესავებთან კავშირის შენარჩუნებას ცდილობდა და ზოგჯერ ფარულად კვეთდა საზღვარს. გადასახლების საფუძველი ხდებოდა არა მხოლოდ ნათესაური კავშირები, არამედ ეკონომიკური ფაქტორებიც. კვლევითი პროექტის - „ოფიციალური ისტორიიდან გარიყული მეხსიერება: 1951-1952 წლების რეპრესიები აჭარაში“ ფარგლებში ჩაწერილი ისტორიები აღწერს შემთხვევებს, როდესაც თურქეთში შეძენილი ტანისამოსი კი საკმარისი აღმოჩნდა მთელი ოჯახის დეპორტაციისთვის, რაც კონტროლის უკიდურეს ფორმებზე მიუთითებს.

იდეოლოგიური სეგრეგაციის ამ მასშტაბებს თვალსაჩინოს ხდის საარქივო სტატისტიკა. დოკუმენტების მიხედვით ირკვევა, რომ 1951 წელს ყაზახეთსა და უზბეკეთში 4000-მდე ადამიანი გადაასახლეს. აჭარიდან დეპორტირებულთა რაოდენობა რაიონების მიხედვით ასე ნაწილდება: ბათუმი - 140, ქობულეთი - 219, ხელვაჩაური - 1235, ქედა - 860, ხულო - 1308 პირი (სმსსა, ფ. 31, აღწ. 1, საქ. 80; თურმანიძე, 2019).

ხულოსა და ხელვაჩაურის მაღალი მაჩვენებლები (ჯამში დეპორტირებულთა თითქმის 65%) შემთხვევითი არ არის და სხვადასხვა ფაქტორით აიხსნება. თუ ხელვაჩაურის შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა თურქეთის საზღვართან სიახლოვეს ენიჭებოდა, ხულოსთან მიმართებაში საქმე უფრო კომპლექსურ, სოციალურ-კულტურულ „არასაიმედოობასთან“ გვაქვს.

ხულო, გარდა იმისა, რომ ფართო ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენდა, განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ტრადიციული და რელიგიური ცხოვრების წესის შენარჩუნებით, რაც საბჭოთა უშიშროების ორგანოებისთვის პირდაპირ ასოცირდებოდა „ანტისაბჭოთა განწყობებთან“. ამ გარემოებას ემატებოდა მუჰაჯირობის ტალღების შედეგად თურქეთში გაჩენილი მჭიდრო ნათესაური კავშირები. საბჭოთა პარანოიის პირობებში კი საზღვრის მიღმა არსებული ნებისმიერი ოჯახური ურთიერთობა (თუნდაც მხოლოდ მეხსიერების დონეზე) „ჯაშუშობად“ ან „თურქეთის აგენტობად“ კვალიფიცირდებოდა. სწორედ ამ მჭიდრო სოციალურმა კავშირებმა და ტრადიციულმა ავტონომიურობამ აქცია ეს რეგიონი 1951 წლის ოპერაციებისას სტრატეგიული „წმენდის“ მთავარ სამიზნედ.

საარქივო დოკუმენტებში ფიგურირებს ტერმინები: „სამშობლოს მოღალატე ქართველი აჭარელები“, „მავნებლური ელემენტები“, „კონტრაბანდისტები“, „პანთურქისტები“ და „პანისლამისტები“ (სმსსა, ფ. 31, აღწ. 1, საქ. „გროზა“). მსგავსი კლასიფიკაცია ადასტურებს, რომ რეპრესიული სისტემის ერთ-ერთი ძირითადი თავისებურება პასუხისმგებლობის კოლექტიური, არაპერსონალური ხასიათი იყო. „დანაშაული“ არ აღიქმებოდა ინდივიდუალურ ქმედებად. ბრალდება ავტომატურად ვრცელდებოდა რეპრესირებულის ოჯახზე, ნათესავებსა და სოციალურ წრეზე. შესაბამისად, დე-

პორტაცია ემსახურებოდა არა მხოლოდ კონკრეტული პირის დასჯას, არამედ მთელი სოციალური ჯგუფის დევნას, რაც პრაქტიკაში ტოტალური კონტროლის დამყარებას ნიშნავდა.

კვლევები აღწერს რეპრესიების შედეგად გადასახლებულთა მძიმე სოციალურ და საცხოვრებელ პირობებს ცენტრალური აზიის რეგიონებში, სადაც მათ „სპეცკონტინგენტის“ სტატუსი ჰქონდათ (თურმანიძე, 2019; Polian, 2004). დეპორტაციები ხორციელდებოდა მოულოდნელად. თითოეულ ოჯახზე გამოყოფილი იყო 3-კაციანი ოპერატიული ჯგუფი და 2 ჯარისკაცი. ოჯახებს ეძლეოდათ რამდენიმე საათი ნივთების შესაგროვებლად, რის შემდეგაც ისინი იძულებით გადაჰყავდათ ბათუმის სადგურზე წინასწარ მობილიზებულ ემელონებში და გადასახლების ადგილებში გზავნიდნენ. გადასახლებულთა მნიშვნელოვანი ნაწილი უკან ვეღარ დაბრუნდა. მათ შორის ნახევარზე მეტი ქალები და ბავშვები იყვნენ. ასევე მრავლად იყვნენ მოხუცები და სნეულები, რომლებიც მძიმე გზას ვერ უძლებდნენ და ხშირად გადაადგილების პროცესშივე იღუპებოდნენ. გარდაცვლილებს ვაგონებიდან პირდაპირ გზაზე ტოვებდნენ. აჭარაში შეგროვებული ისტორიები დეტალურად აღმოსცემს გადასახლების პროცესის არაადამიანურ პირობებს. რესპონდენტები იხსენებენ სატვირთო ვაგონებში გატარებულ რამდენიმე კვირას, აუტანელ სიცივეს, შიმშილსა და მაღალ სიკვდილიანობას. დანიშნულების ადგილზე ჩასულებს კი ახალი განსაცდელი ხვდებოდათ - მათ მიწურებში ასახლებდნენ. შუა აზიის ქვეყნებისთვის დამახასიათებელი მაღალი ტემპერატურა და სასმელად უვარგისი წყალი ეპიდემიების გავრცელებას უწყობდა ხელს, რასაც ხშირად ოჯახები ეწირებოდნენ. ზეპირი ისტორიები ადასტურებს შემთხვევებს, როდესაც ადამიანები გათავისუფლებამდე სულ რამდენიმე დღით ადრე გარდაიცვალნენ, რაც კიდევ უფრო ამძიმებს რეპრესირებული ოჯახების ისედაც ტრაგიკულ ბედს.

მასობრივი გადასახლება ღრმა სოციალურ, კულტურულ და ფსიქოლოგიურ გავლენას ახდენდა საზოგადოებაზე. რეპრესიული გარემო ქმნიდა მუდმივ შიშსა და დაუცველობის განცდას, რის გამოც ოჯახები წარსულ გამოცდილებაზე საჯაროდ საუბარს ერიდებოდნენ. ამ ვითარებამ გამოიწვია ე.წ. „შიშის კულტურის“ დამკვიდრება, რაც ისტორიოგრაფიაში ხშირად განიხილება, როგორც ინდივიდუალური და კოლექტიური თვითცენზურის მექანიზმი (Figes, 2007).

1954-1956 წლებში დაწყებული რეაბილიტაციის პროცესი წინააღმდეგობრივად წარიმართა. დაბრუნებულებს საკუთარ სახლებში შესვლის უფლება არ ეძლეოდათ, რამაც სოციალური დაძაბულობა და ე.წ. „მეორადი რეპრესიები“ წარმოშვა. გადასახლებულთა ქონება (სახლები, პირუტყვი, მიწები) უკვე განაწილებული იყო ადგილობრივ კოლმეურნეობებსა თუ სხვა სოფლებიდან ჩამოსახლებულ პირებზე. რეპრესირებულებს არ მიუღიათ არც მატერიალური ზიანის ანაზღაურება და არც სათანადო მორალური კომპენსაცია. შედეგად, 1951 წლის დეპორტაცია საბჭოთა და პოსტ-საბჭოთა ნარატივში „მეორეხარისხოვან“ ტრაგედიად დარჩა. ისინი, ფაქტობრივად, „გამოტოვებულნი“ აღმოჩნდნენ ისტორიული სამართლიანობის აღდგენის პროცესში. წინამდებარე კვლევის აქტუალობას სწორედ ამ მივიწყებული ტრაგედიის ისტორიულ-კულტურული რეაბილიტაცია და მისი ოფიციალურ ნარატივში დაბრუნების მცდელობა განაპირობებს.

ისტორიკოსები თანხმდებიან, რომ 1950-იანი წლების დეპორტაციის სრული სურათის აღდგენა ზეპირი მოგონებების გარეშე შეუძლებელია, რადგან საარქივო დოკუმენტაცია ხშირად აყალბებდა ან მალავდა მომხდარი ტრაგედიის რეალურ მასშტაბებს. მეხსიერების კვლევა კი იმ ისტორიული შრეების რეკონსტრუქციის შესაძლებლობას იძლევა, რომლებიც ოფიციალურ წყაროებში არ აისახება.

წლების განმავლობაში მრავალი ოჯახი ერიდებოდა წარსულზე საჯაროდ საუბარს, რადგან საბჭოთა სისტემის პირობებში მსგავსი აღიარება პოლიტიკურად სახიფათო იყო, რაც მათ, ფაქტობრივად, „უჩინარ“ რეპრესირებულებად აქცევდა. პოსტსაბჭოთა პერიოდში დაიწყო საბჭოთა რეპრესიების უფრო აქტიური საჯარო განხილვა. თანამედროვე ისტორიკოსები და მკვლევრები

ცდილობენ საარქივო დოკუმენტებისა და ზეპირი ისტორიების შეჯერებას, რათა უფრო სრულად გააანალიზონ ამ მოვლენების ისტორიული მნიშვნელობა და ადადგინონ კოლექტიური მეხსიერების დაკარგული რგოლები.

მორის ჰალბვაქსის (Halbwachs, 1992) თეორიის თანახმად, ტრავმული ისტორიული მოვლენა ხშირად რჩება „დამალულ მეხსიერებაში“, სანამ საზოგადოება მზად არ გახდება მისი საჯარო რეფლექსიისთვის. სწორედ ასეთ პროცესს ვხედავთ დღეს აჭარის შემთხვევაშიც. კვლევითი პროექტის - „ოფიციალური ისტორიიდან გარიყული მეხსიერება: 1951-1952 წლების რეპრესიები აჭარაში“ ფარგლებში შეგროვებული ზეპირი მოგონებები შეუცვლელ როლს ასრულებს მოვლენების „ქვემოდან დანახვაში“. ეს ისტორიები ფასეულია არა მხოლოდ წარსულის დოკუმენტირებისთვის, არამედ როგორც სუბიექტური მნიშვნელობების მატარებელი წყარო, რომელიც აუცილებელია რეგიონის თანამედროვე სოციალური მეხსიერების კონსტრუირებისა და ანალიზისთვის.

აჭარაში ჩაწერილი ინტერვიუები ადასტურებს, რომ მომდევნო თაობებისთვის გადაცემული მძიმე გამოცდილება განსაკუთრებით მკვეთრად არის შემორჩენილი ოჯახურ მეხსიერებაში და მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს ტრავმულ ნარატივებში. სტატიაში გაანალიზებულია ის კონკრეტული შემთხვევები, რომლებიც თვალსაჩინოდ წარმოაჩენს ამ მეხსიერების ფორმირებისა და ტრანსმისიის პროცესს.

ინტერვიუების ანალიზი ცხადყოფს, რომ რესპონდენტები საკუთარ გამოცდილებას ხშირად ფრაგმენტულად და არათანმიმდევრულად გადმოსცემენ. ეს ფენომენი ზეპირი წყაროს სპეციფიკური მახასიათებელია (Portelli, 1991). ტრავმული გამოცდილების პირობებში მეხსიერება ინახავს არა მოვლენათა სრულ ქრონოლოგიას, არამედ იმ ეპიზოდებს, რომლებსაც ინდივიდისთვის უდიდესი ემოციური და სიმბოლური დატვირთვა ჰქონდა. შესაბამისად, მეხსიერებაში ილექება განცდილი რეალობის სუბიექტური მნიშვნელობები, რაც თხრობის წყვეტილობასა და ფრაგმენტულობას განაპირობებს.

კოლექტიური მეხსიერება მხოლოდ უშუალო მონაწილეებით არ შემოიფარგლება. იგი სხვადასხვა თაობასა და სოციალურ ჯგუფებში ვრცელდება. რესპონდენტები, რომლებიც თავად არ ყოფილან გადასახლებული, ოჯახის წევრების გამოცდილებას დეტალურად აღწერენ, რაც ტრავმული მეხსიერების აქტიურ ტრანსმისიაზე მიუთითებს. იან ასმანის (Assmann, 2010) თანახმად, ამგვარი პროცესი კომუნიკაციური მეხსიერების სფეროს განეკუთვნება. აჭარის შემთხვევაში, ეს მეხსიერება ათწლეულების განმავლობაში სწორედ ოჯახურ ნარატივებში ინარჩუნებდა სიცოცხლეს, რადგან საბჭოთა რეჟიმის პირობებში ამ თემაზე საჯარო საუბარი შეუძლებელი იყო.

გადასახლებულთა და მათი შთამომავლების მონათხრობში ტრავმული გამოცდილება სხვადასხვა ფორმას იღებს. ამ პროცესში ცენტრალური ადგილი უჭირავს ოჯახის წარსული სტატუსისა და ღირსების ხაზგასმას, რაც ერთგვარი ნარატიული კომპენსაციის ფუნქციას ასრულებს (ჯავახიშვილი, 2018). მსხვერპლთა მოგონებებში ხშირად ფიგურირებს განცდა, რომ მათი რეპრესიის მიზეზი სწორედ სოციალური, ეკონომიკური ან კულტურული უპირატესობა გახდა:

„მაძაჩეში თვითგანათლებული კაცი იყო, იცოდა ორი-სამი ენა, წერა-კითხვა, რუსული, ქართული... ჩვენს გვარს არასდროს არ ჰქონია ოდელი“ (მამრ., 76 წ., ხელვაჩაურის რაიონი, რეპრესირებულის შვილი);

„მაძაჩეში იყო ძალიან განათლებული, სახელგანთქმული, ავტორიტეტიანი და თან ვაჟკაცი კაცი იყო“ (ნ. შ., მდედრ., 79 წ., ხულოს რაიონი, რეპრესირებული/დეპორტაციისას ბავშვი).

განსაკუთრებული სტატუსის, განათლებისა თუ ეკონომიკური კეთილდღეობის წინ წამოწევით, რესპონდენტები ოჯახის ღირსების სიმბოლურ აღდგენას ახდენენ. ამგვარი აქცენტირება არა მხოლოდ ოჯახის სოციალური სტატუსის რეკონსტრუქციას ემსახურება, არამედ მეხსიერებაში პოზიტიური თვითრეპრეზენტაციის გაძლიერებასაც უზრუნველყოფს.

ზეპირი ისტორიების თხრობისას მკაფიოდ იკვეთება ემოციური კონტრასტები, რაც ადასტურებს, რომ ტრავმული მეხსიერება ერთგვაროვანი არ არის და იგი სხვადასხვა ნარატიულ სტრატეგიებში იძენს ფორმას. ამ მხრივ საყურადღებოა ერთი და იმავე რესპონდენტის რადიკალურად განსხვავებული ემოციური რეაქციები:

„ჩვენ სახლში ცხოვრობდა [სხვა სოფლიდან] ჩამოსახლებული [პიროვნება], ძალიან მაგარი ადამიანი... (ხმა ეცვლება, ეტირება). [დაბრუნების შემდეგ] მიაკითხა მამაჩემს და უთხრა: შენ ოჯახში რატომ არ მოდიხარო. მამაჩემმა უთხრა, ჩემ ოჯახში შენ ხარ და მე როგორ მოვიდეთ. მეორე დღეს ეს ადამიანი ადგა და წავიდა [სახლი დაუცალა]“;

„თუ ვინმე მოკვდებოდა, იქვე გადააგდებდნენ... მამაჩემმა ერთი მიცვალებული დამალა, რომ არ გადაეგდოთ... სადგურშივე ჩამოაგდეს მიცვალებული და მამაჩემს უთხრეს, მეორეჯერ რომ გააკეთებ, შენ დაგტოვებთ სიცივეშიო (იცინის)“ (მამრ., 76 წ., ხელვაჩაურის რაიონი, რეპრესირებულის შვილი).

ეს ემოციური მრავალფეროვნება წარმოაჩენს, თუ როგორ ახდენს მთხრობელი მოვლენების ხელახალ ინტერპრეტაციას აწმყოდან. აქ ტირილი კოლექტიური თანაგრძნობისა და სოლიდარობის აღიარებაა, ხოლო სიცილი ტრაგიკულ გამოცდილებასთან ნარატიული დისტანცირების ფორმალ გვევლინება, სადაც რესპონდენტი წარსულს აწყობს არა როგორც ტრაგედიას, არამედ როგორც გადალახულ გამოცდილებას, რაც საბოლოოდ ცვლის კიდევ ამბის სუბიექტურ მნიშვნელობას.

ტრავმული ნარატივის გაანალიზებისას ასევე მნიშვნელოვანია იმ ეპიზოდების გამოყოფა, სადაც რესპონდენტები წარსულის პოზიტიურ რეკონსტრუქციას ახდენენ. ყაზახეთში ცხოვრების პერიოდიდან მეხსიერება ხშირად გამოარჩევს კეთილმეზობლობისა და ეკონომიკური საქმიანობის შედარებით სტაბილურ შემთხვევებს:

„ყაზახებთან კარგი მეზობლობა გვექონდა... ენა პატარა ასაკში ვისწავლე...“ ან „კოლმეურნეობიდან შემოსავალი ისეთი კარგი იყო, რომ აქაურზე უკეთესი“ (დ. წ., მამრ., 83 წ., ხულოს რაიონი, რეპრესირებული/დეპორტაციისას ბავშვი).

ეკონომიკური წარმატების წინ პლანზე წამოწევა რეზისტენტობის (წინააღმდეგობის) გამოვლინებაა, რაც მთხრობელს საშუალებას აძლევს, გადასახლების ისტორია პიროვნული გამარჯვების ნარატივად აქციოს. ამგვარად, რესპონდენტი უარყოფს მხოლოდ „მსხვერპლის“ პასიურ როლს და საკუთარ წარსულს თვითდამკვიდრების ისტორიად გარდაქმნის. მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ ეს პოზიტიური აქცენტები რეალურ ისტორიულ მოცემულობასაც ეყრდნობა: შუა აზიის კოლმეურნეობებში ანაზღაურება და სამუშაო პირობები ხშირად მართლაც აღემატებოდა აჭარის მაღალმთიანი სოფლების მაშინდელ შესაძლებლობებს.

რეპრესირებულთა მონათხრობში სტალინის ფიგურაც ორმაგ მნიშვნელობას იძენს - იგი ერთდროულად აღიქმება რეპრესიული სისტემის სიმბოლოდ და სამართლიანობის აღმდგენ ძალად:

„მამაჩემის განცხადება მივიდა სტალინამდე... ერთ-ერთი ოფიცრის მეშვეობით წერილები კრემლამდე მივიდა. განხილვის შემდეგ გაამართლეს და დაბრუნდა“ (მამრ., 76 წ., ხელვაჩაურის რაიონი, რეპრესირებულის შვილი).

სტალინის ფიგურის მსგავსი აღქმა პოლიტიკური კულტის გავლენის შედეგია, რაც ტრავმულ მეხსიერებაში სპეციფიკური ფორმით აისახა. მოსაზრება, რომ „სტალინმა რეპრესიების შესახებ არ იცოდა“, ემსახურება პასუხისმგებლობის გადატანას ცენტრიდან დაბალ იერარქიულ დონეზე, რაც სისტემურ ძალადობას მორალურად „გააზრებად“ ფორმას ანიჭებს (Figes, 2007).

„მისცეს სიები გადასახლებისა, რომ [ესა თუ ის პირი] მავნებელიაო. სტალინმა რა იცოდა, [ჩვენს სოფელში] მავნებელი ვინ იყო“ (ზ. ი., მამრ., 69 წ., ხულოს რაიონი, რეპრესირებულის შვილი).

პასუხისმგებლობის პერსონიფიკაცია ადგილობრივ ჩინოვნიკებსა თუ მეზობლებზე ადამიანს საშუალებას აძლევს, საბჭოთა ტერორი კონკრეტულ სოციალურ კონფლიქტად გარდაქმნას. აჭარის კონტექსტში ამას მყარი საფუძველიც ჰქონდა: ტოტალიტარული ძალადობა სწორედ დასმენების

პრაქტიკას ეფუძნებოდა, რამაც რეპრესიები ყოველდღიური სოციალური ურთიერთობების ნაწილად აქცია. შესაბამისად, რესპონდენტთა მიერ პასუხისმგებლობის ლოკალიზება კონკრეტულ პირებზე, ერთი მხრივ, ტრავმის სუბიექტური გააზრების ფორმაა, ხოლო მეორე მხრივ, ისტორიული რეალობის ასახვა.

ზეპირ ისტორიებში ხშირად ვლინდება აბსურდული ბრალდებებით გამოწვეული უსამართლობის განცდა:

„მოსკოვიდან წერილი მოვიდა, რომ 1925 წელს კონტრაბანდა გაქვს ნაზიდო... მამაჩემს გაეცინა, რადგან 1925 წელს იყო დაბადებული“ (დ. ფ., მამრ., 67 წ., ხელვაჩაურის რაიონი, რეპრესირებულის შვილი);

„უსამართლოდ რომ გადაასახლეს, ეს კი იცოდა, მაგრამ მას იმის საშუალება არ მიეცა, რომ სიმართლე დაემტკიცებინა“ (მამრ., 76 წ., ხელვაჩაურის რაიონი, რეპრესირებულის შვილი).

სიმართლის სიმბოლურ აღდგენას ემსახურება ე. წ. მორალური კომპენსაციის ისტორიები, სადაც დამსმენები მოგვიანებით სინანულს გამოხატავენ:

„სიკვდილის დროს ერთ-ერთმა პიროვნებამ დაიბარა მამაჩემი და უთხრა: შენს წინაშე, შენი ოჯახის წინაშე ცოდვა მაქვს ჩადენილი და მაპატიეო“ (მამრ., 76 წ., ხელვაჩაურის რაიონი, რეპრესირებულის შვილი).

ტრავმული მეხსიერების ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო მახასიათებელი მაინც **დუმილის კულტურაა**. შიშით გამოწვეული დუმილი შეგნებულად გადაეცემოდა მომდევნო თაობებს, რათა დაეცვათ ისინი მოსალოდნელი საფრთხისგან:

„მაგენი ყველაფერი დავივიწყეთ. ისე გვეძინოდა, რომ რამეს ვერ ვიტყოდით“ (დ. წ., მამრ., 83 წ., ხულოს რაიონი, რეპრესირებული/დეპორტაციისას ბავშვი);

„რაც არ უნდა ვინმემ მთხოვოს, ვერავის ვერ ვეტყვი, რომელი პიროვნება იყო“ (დ. ფ., მამრ., 67 წ., ხელვაჩაურის რაიონი, რეპრესირებულის შვილი);

„ოჯახში ახალგაზრდებთან არაფერს ამბობდნენ, რომ შუღლი არ გაგრძელებულიყო“ (ზ. ი., მამრ., 69 წ., ხულოს რაიონი, რეპრესირებულის შვილი).

ეს დუმილი ტრანსგენერაციული ტრავმის გამოხატულებაა, სადაც წინაპართა გამოცდილება შთამომავლებს არა მხოლოდ ნაამბობით, არამედ „დუმილის ენითა“ და ქცევითი მოდელებით გადაეცემათ. მომდევნო თაობები ახდენენ ამ ტრავმის ინტერნალიზებას, რაც ხშირად სოციალური გარემოსადმი უნდობლობასა და ფრთხილ ქცევაში ვლინდება:

„ლექსი ვერ მათქმევია მასწავლებელმა სტალინზე, იმდენად უკვე სიძულვილი მქონდა ჩანერგილი“ (ნ. შ., მდედრ., 79 წ., ხულოს რაიონი, რეპრესირებული/დეპორტაციისას ბავშვი).

ინტერვიუებში გამოიკვეთა ტრავმული მეხსიერების მატერიალიზაციის საინტერესო მაგალითებიც, სადაც წინაპართა სახლი „მეხსიერების ადგილის“ (Nora, 1989) ფუნქციას იძენს. რესპონდენტის ნარატივში ბაბუის სახლის შენარჩუნება პირდაპირ კავშირშია რეპრესირებული წინაპრის სიმბოლურ სიცოცხლესთან:

„...ეს სახლი თუ იქნება, ბაბუაჩემი სულ ცოცხალი იქნება“ (დ. ფ., მამრ., 67 წ., ხელვაჩაურის რაიონი, რეპრესირებულის შვილი).

მემორიზაციის ეს ფორმა რესპონდენტისთვის წინაპრის ღირსების სიმბოლური რეკონსტრუქციაა, რაც უსამართლობის განცდას აწმყოში მორალური გამარჯვებით ანაცვლებს. სახლი აქ ხდება სიმბოლური რეზისტენტობისა და გადარჩენის წერტილი.

სახლისგან განსხვავებით, ნარატივებში სრულიად საპირისპირო პოლუსს ქმნის „დაკარგული საფლავეების“ ფენომენი. საფლავი, როგორც „მეხსიერების ადგილი“, აუცილებელი პირობაა იმისთვის, რომ ტრავმული გამოცდილება წარსულად და ისტორიის ნაწილად იქცეს. მისი არქონა ხელს უშლის ხსოვნის რიტუალურ პროცესს და ტრავმას აწმყოში „ღია ჭრილობად“ ტოვებს:

„წელიწადნახევარში მამაჩემის დედა და მამა დარდით მოკვდნენ... დედი, დიდნენი იქ მყავს დასაფლავებული“ (თ. ფ., მდედრ., 78 წ., ხელვაჩაურის რაიონი, რეპრესირებული/დეპორტაციისას ბავშვი).

ამგვარად, საფლავის არარსებობა კოლექტიური მეხსიერების გაწყვეტილ ჯაჭვს წარმოადგენს. ინდივიდუალური დანაკლისის ამ განცდას კიდევ უფრო ამძაფრებს ინსტიტუციური აღიარების დეფიციტი. რეპრესირებულები აღნიშნავენ, რომ სახელმწიფოს მხრიდან მორალური აღიარება სიმბოლურ დონეზეც არ მომხდარა:

„37-იანებს ბოდიში მოუხადეს, ჩვენ - არა. ჩვენ პირიქით, ვალში ვართ, რომ უკან ჩამოგვიყვანეს“ (ნ. შ., მდედრ., 79 წ., ხულოს რაიონი, რეპრესირებული/დეპორტაციისას ბავშვი).

1951 წლის დეპორტაციის მსხვერპლთა ტრაგედია ვერ მოექცა ვერც სახელმწიფოს ოფიციალურ ნარატივში და ვერც სრულფასოვანი სამართლებრივი რეაბილიტაციის პროცესში, რაც უსამართლობის განცდას დღემდე ცოცხლად ინახავს.

საველე მასალების ანალიზი ცხადყოფს, რომ ტრავმა არ დასრულებულა მხოლოდ ფიზიკური გადასახლებით. ის გრძელდება სიმბოლური და გეოგრაფიული გაუცხოების სახით. შთამომავლების მცდელობა, მიაგნონ წინაპართა საფლავებს შუა აზიის ყოფილ სპეციალურ დასახლებებში, ხშირად მძიმე რეალობასთან შეჯახებით სრულდება. ის ადგილები, რომლებიც ოჯახურ მეხსიერებაში პატივგების სიმბოლოდ ინახებოდა, დღეს უკვე ათვისებული და ფუნქციურად შეცვლილი ლანდშაფტის ნაწილია. ამგვარი სივრცითი წაშლა მკაფიოდ ეხმიანება პაველ პოლიანის (Polian, 2004) ხედვას საბჭოთა რეპრესიული სისტემის ლოგისტიკურ ბუნებაზე, სადაც მსხვერპლი მოკლებულია არა მხოლოდ სიცოცხლეს, არამედ სიკვდილის შემდგომ საკუთარ ადგილსაც ისტორიასა და გეოგრაფიაში.

ზემოთ განხილული ნარატივები ადასტურებს, რომ რესპონდენტთა მიერ წარსულის რეკონსტრუქცია ეყრდნობა არა ოფიციალურ დოკუმენტაციას, არამედ ემოციურ რელიკვიებს. ეს ამყარებს ჰალბვაქსის თეორიას კოლექტიური მეხსიერების შესახებ, სადაც სოციალური ჯგუფი (ოჯახი) ინარჩუნებს იმ ისტორიას, რომელიც საჯარო სივრცეში წაშლილია.

ინტერვიუების ანალიზი ცხადყოფს, რომ დეპორტირებულთა მეხსიერება არის ცოცხალი, დინამიკური პროცესი, სადაც **დუმილი, წარსულის სიმბოლური რეკონსტრუქცია და „მეხსიერების ადგილების“ ძიება** ერთმანეთს ენაცვლება. ეს ნარატივები ავსებს იმ ნაპრალს, რომელიც ოფიციალურმა ისტორიოგრაფიამ დატოვა და 1951 წლის ტრაგედიას კოლექტიური იდენტობის განუყოფელ ნაწილად წარმოგვიდგენს.

კვლევის შედეგები და დასკვნა. 1950-იანი წლების რეპრესიებმა აჭარის საზოგადოებაში რამდენიმე გრძელვადიანი შედეგი გამოიწვია:

- **სოციალური ურთიერთობების რღვევა და უნდობლობა:** საბჭოთა ტერორის ერთ-ერთი ყველაზე მძიმე შედეგი საზოგადოებაში შიშის ატმოსფეროს დამკვიდრება და სოციალური კავშირების ეროზიაა. აჭარის კონტექსტში ეს გამოვლინდა როგორც ინტერპერსონალურ, ისე თემის დონეზე გაჩენილ უნდობლობაში, რაც ყოველდღიური ყოფის ნაწილად იქცა. შედეგად მოიშალა ის ტრადიციული სოლიდარობა, რომელიც მანამდე საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და გადარჩენის ერთ-ერთ ძირითად საყრდენს წარმოადგენდა.
- **ტრავმული მეხსიერების სპეციფიკური სტრუქტურა:** რეპრესირებულთა მონათხრობში მკაფიოდ იკვეთება ტრავმული მეხსიერებისთვის დამახასიათებელი სუბიექტური აქცენტები. რესპონდენტთა მიერ შერჩეული სიმბოლური დეტალები თუ ემოციური კონტრასტები წარმოადგენს ტრავმის ავტენტურ რუკას, რომელიც საარქივო დოკუმენტებზე უკეთ წარმოაჩენს რეპრესიების რეალურ ფასს. მეხსიერების ეს არაწრფივი ბუნება ადასტურებს, რომ სისტემამ კვალი დატოვა არა მხოლოდ ადამიანთა ბიოგრაფიებზე, არამედ მათ ფსიქიკურ

სტრუქტურაზე, რაც ათწლეულების შემდეგაც კი დათრგუნული შიშის სახით ამოტივტივდება.

- **მეხსიერების მარგინალიზაცია და „უხილავი“ ტრავმა:** კვლევამ გამოავლინა ტრაგედიათა სპეციფიკური იერარქია კოლექტიურ ცნობიერებაში, სადაც 1951 წლის დეპორტაციის გამოცდილება 1937 წლის „დიდ ტერორთან“ მიმართებით განიხილება. ეს უკანასკნელი საჯარო ნარატივში დომინანტურ ადგილს იკავებს, რაც 50-იანი წლების რეპრესიებს ჩრდილში აქცევს და მათ მეორეხარისხოვან ისტორიულ მოვლენად წარმოაჩენს. შესაბამისად, 1951 წლის მსხვერპლთა გამოცდილება საჯარო სივრცეში მარგინალიზებულ და „უხილავ“ ტრავმად რჩება, რომელიც მხოლოდ საოჯახო ნარატივების დონეზე ინარჩუნებს სიცოცხლისუნარიანობას.

ნარატიულმა ანალიზმა აჩვენა, რომ გადასახლებულთა მეხსიერება რამდენიმე ცენტრალური ფორმით ვლინდება: პერმანენტული უსამართლობის განცდა, ტრანსგენერაციული დუმილი და მორალური კომპენსაციის ძიება. ეს ფორმები წარმოადგენს იმ საყრდენებს, რომელთა საშუალებითაც ოჯახები ახდენდნენ წარსულის რეპრეზენტაციასა და საკუთარი ღირსების რეკონსტრუქციას. სახელმწიფოებრივი აღიარების დეფიციტის პირობებში, სწორედ პირადი და საოჯახო ნარატივები იქცა იმ ერთადერთ სივრცედ, სადაც ისტორიული სამართლიანობის სიმბოლური აღდგენა გახდა შესაძლებელი.

ამდენად, 1951 წლის დეპორტაცია არ ყოფილა მხოლოდ ფიზიკური გადასახლება. ეს იყო მიზანმიმართული დარტყმა სოციალურ სტრუქტურასა და ტრადიციულ ყოფაზე. კოლექტიური ტრავმის პირობებში შეიცვალა თვითაღქმის ფორმები, სადაც ადამიანები საკუთარ თავს განსაზღვრავდნენ არა მხოლოდ ინდივიდუალური ბიოგრაფიით, არამედ რეპრესირებულთა შთამომავლობისა და გადარჩენილი თემის წევრობის საფუძველზე. ამ პროცესში ოჯახური ისტორიები იქცა არა მხოლოდ დანაკარგის, არამედ სიმბოლური წინააღმდეგობის სივრცედაც, სადაც ღირსების აღდგენა თხრობის საშუალებით ხდება.

საბოლოოდ, კომუნიკაციური მეხსიერების დონეზე არსებული ეს კოლექტიური ტკივილი საჯარო ისტორიულ ცნობიერებად უნდა გარდაიქმნას. კომპლექსური ისტორიული, სოციოლოგიური და სამართლებრივი შეფასება ერთადერთი გზაა იმისათვის, რომ წარსულის ტრავმამ შეწყვიტოს არსებობა, როგორც „მემკვიდრეობითმა ტვირთმა“ და იქცეს ჯანსაღი სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირების საფუძვლად.

ბიბლიოგრაფია

- თურმანიძე, ო. (2019). *საბჭოთა რეჟიმი და მასობრივი რეპრესიები აჭარაში 1921-1952 წლები*. ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი (Turmanidze, O. (2019). *Soviet Regime and Mass Repressions in Ajara 1921-1952*. Batumi: Niko Berdzenishvili Institute).
- ჯავახიშვილი, ჯ. (2018). *ტოტალიტარული რეპრესიებით გამოწვეული ფსიქოსოციალური ტრავმის გავლენა და თაობათაშორისი გადაცემა საქართველოს მაგალითზე* (სადოქტორო დისერტაცია). თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი (Javakhishvili, J. (2018). *Impact of Psychosocial Trauma Caused by Totalitarian Repressions and its Intergenerational Transmission on the Example of Georgia* (Doctoral dissertation). Tbilisi: Ilia State University).
- Assmann, J. (2010). Communicative and Cultural Memory. In A. Erll & A. Nünning (Eds.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Walter de Gruyter.
- Caruth, C. (1996). *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Johns Hopkins University Press.
- Figes, O. (2007). *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia*. New York: Metropolitan Books.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. University of Chicago Press.

- Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, (26), 7-24. <https://doi.org/10.2307/2928520>
- Polian, P. (2004). *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*. Central European University Press.
- Portelli, A. (1991). *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany: State University of New York Press.
- საარქივო მასალები და ინტერვიუები / Archival Materials and Interviews:
- საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი (სშსსა). ფონდი 31, აღწერა 1, საქმე 80 (საქმე „გროზა“, I, ფურც. 1-7). (Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (MIA Archive). Fund 31, Description 1, File 80 (File "Groza", I, pp. 1-7)).
- ზეპირი ისტორიები (2024). ჩაწერილია კვლევითი პროექტის - „ოფიციალური ისტორიიდან გარიყული მემსიერება: 1951-1952 წლების რეპრესიები აჭარაში“ ფარგლებში (გამოუქვეყნებელი მასალა). ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი. (Oral Histories (2024). Recorded within the framework of the research project "Memory Excluded from Official History: 1951-1952 Repressions in Ajara" (Unpublished material)).

TRAUMATIC MEMORY OF THE 1951 DEPORTATION IN AJARA¹

Irine Shervashidze

*PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of
Batumi Shota Rustaveli State University*

Email: ir.shervashidze@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4997-4012>

Abstract. The article examines Soviet repressions in Ajara in the 1950s, specifically the deportation of 1951, which represents one of the significant yet relatively understudied episodes of Soviet repressive policy.

The aim of the study is to analyze the experience of deportation not only at the level of historical facts, but also from the perspective of traumatic memory.

The study is based on the analysis of both archival documents and oral histories recorded within the framework of the research project "Memory Excluded from the Official Narrative: Repressions of 1951-1952 in Ajara."

The analysis of oral histories demonstrates that the experience of deportation is constructed within collective and family memory through specific narrative structures. The research identifies the main narrative models through which individuals and families represent, interpret, and transmit traumatic experiences across generations.

The study confirms that the 1951 deportation should be understood not only as an act of political repression, but also as a social and cultural trauma that has had a significant impact on the historical consciousness and collective identity of the society of Ajara.

Keywords: Soviet repressions, Deportation, Ajara, Traumatic memory, Oral history, Collective memory, Transgenerational trauma.

Introduction. The study of Soviet repressive policy represents a significant, yet unevenly explored field within Georgian historiography. Traditionally, scholarly interest has been directed toward the 1924 uprising and the "Great Terror" of 1937. In this context, the repressions of the 1940s and 1950s, including the 1951 deportation, are relatively less analyzed. It is within this framework that the research question arises: how was this wave of deportation reflected in the individual and collective memory of the victims?

In Georgia, Soviet repressive policy took on a massive character in the 1930s, though systemic persecution did not end with this period. In the 1940s and 1950s, the totalitarian system continued to actively employ mass deportation as an instrument of political control, particularly targeting individuals and social groups deemed "unreliable" by the regime.

Ajara, with its strategic geographical location and ethno-cultural peculiarities, was an object of special surveillance by the Soviet regime. The totalitarian system frequently conducted social experiments in the region for the purpose of ideological consolidation. For instance, the anti-religious campaign of 1929 provoked protests from the local population, which were suppressed by military force. This event laid the

¹ The research was conducted within the framework of a grant project funded by the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia: "Memory Excluded from the Official Narrative: Repressions of 1951-1952 in Ajara." Project code: FR-23-18809.

groundwork for a long-standing distrust between the system and the local society, which became one of the determining factors of the repressions in subsequent years.

By the 1950s, despite Ajara being fully integrated into the Soviet administrative system, the region remained under strict control. Security agencies paid special attention to the borderland population, their contacts with Turkey, and clandestine religious activities. The tragic culmination of this policy was the deportation of December 1951, which was directed against "unreliable elements" and their family members. These processes had a significant impact on the structure of local society. Many families found themselves under political persecution, which created an environment of fear and distrust within the community.

Despite the scale of the event, this period remained beyond adequate attention in Georgian historiography for a long time. Only in recent years, following the accessibility of archival materials and the development of memory studies, has it become possible to conceptualize the traumatic experience from a new perspective.

The aim of the present research is to analyze the 1951 deportation not only at the level of historical facts but also through the lens of traumatic memory. The objectives of the research are:

- To outline the historical context and preconditions of the deportation;
- To identify the narrative forms of traumatic experience based on oral histories;
- To analyze the mechanisms through which this experience is transmitted to subsequent generations.

The work confirms that the 1951 deportation should be viewed not merely as a political act, but as a social and cultural trauma that had a fundamental impact on the historical consciousness and collective identity of the society of Ajara.

Research Methodology. The present research is based on an interdisciplinary approach that combines the methodological principles of studying archival materials and oral histories, as well as the theoretical paradigms of memory studies. The archival materials examined in the first stage of the research allow for the reconstruction of the political and logistical picture of the 1951 deportation.

The primary source of empirical material consists of up to 25 in-depth interviews recorded with individuals repressed in the 1950s and their family members across various municipalities of Ajara, conducted within the framework of the project "Memory Excluded from Official History: The 1951-1952 Repressions in Ajara." This qualitative part of the research relies on narrative analysis techniques, which present the 1951 tragedy not only as a statistical datum but as a traumatic experience deposited in family and collective memory.

On a theoretical level, the work relies on the sociological understanding of memory, where emphasis is placed on the subjective perception of the past and the forms of its representation.

During the research process, the confidentiality of respondents and the standards of academic ethics are maintained.

Discussion. The 1951 deportation was not merely a local event. It represented a part of a large-scale cleansing planned by the regime, which changed the fate of thousands of families. This time, the targets of the repressive machine were individuals who had connections with foreign capitalist countries. For the regime, the existence of such contacts automatically signified potential "treason." The repressions also affected former prisoners of war from World War II, individuals returning from the front, and their family members. Security agencies fabricated artificial charges against these people, on the basis of which war-hardened soldiers, Georgians exiled to Turkey, and their family members were declared "traitors to the motherland."

The deportation was particularly painful for the border villages. The Soviet authorities considered this part of Ajara politically unreliable, as the population strove to maintain ties with relatives living in Turkey and

occasionally crossed the border in secret. The grounds for exile were not only kinship ties but also economic factors. The stories recorded within the research project 'Memory Omitted from Official History: The 1951-1952 Repressions in Ajara' describe instances where even clothing purchased in Turkey was sufficient reason for the deportation of an entire family - a testament to the extreme forms of control.

The scale of this ideological segregation is made evident by archival statistics. According to the documents, approximately 4,000 people were deported to Kazakhstan and Uzbekistan in 1951. The number of deportees from Ajara is distributed by district as follows: Batumi - 140, Kobuleti - 219, Khelvachauri - 1,235, Keda - 860, and Khulo - 1,308 individuals (MIA, f. 31, op. 1, d. 80; Turmanidze, 2019).

The high figures for Khulo and Khelvachauri (accounting for nearly 65% of all deportees) are not coincidental and can be explained by various factors. While for Khelvachauri the decisive factor was its immediate proximity to the Turkish border, in the case of Khulo, we are dealing with a more complex social and cultural 'unreliability.'

Beyond being a large administrative unit, Khulo was particularly distinguished by its preservation of traditional and religious lifestyles, which Soviet security organs directly associated with 'anti-Soviet sentiments.' This situation was further compounded by the extensive kinship ties in Turkey resulting from waves of *Muhajirism*. Under the conditions of Soviet paranoia, any family connection existing across the border (even at the level of memory alone) was qualified as 'espionage' or being a 'Turkish agent.' Ultimately, it was these close-knit social bonds and traditional autonomy that made this region a primary target for strategic 'cleansing' during the 1951 operations.

The archival documents feature terms such as: "Georgian traitors to the motherland from Ajara," "harmful elements," "smugglers," "Pan-Turkists" and "Pan-Islamists" (MIA Archive, f. 31, op. 1, case "Groza"). Such classification confirms that one of the primary characteristics of the repressive system was the collective, impersonal nature of responsibility. "Crime" was not perceived as an individual act. The accusation automatically extended to the family, relatives, and social circle of the repressed. Consequently, the deportation served not only to punish specific individuals but to persecute an entire social group, which in practice amounted to total control.

Studies describe the difficult social and living conditions of those exiled as a result of the repressions in the regions of Central Asia, where they held the status of "special contingent" (Turmanidze, 2019; Polian, 2004). The deportations were carried out unexpectedly. An operational group of three people and two soldiers was assigned to each family. Families were given a few hours to gather their belongings, after which they were forcibly moved to pre-mobilized echelons at the Batumi station and dispatched to the places of exile. A significant portion of the deportees was never able to return. Among them, more than half were women and children. There were also many elderly and ill individuals who could not endure the difficult journey and often died during the process of transportation. The deceased were left on the roadside directly from the wagons. The accounts gathered in Ajara provide a detailed portrayal of the inhumane conditions of the deportation process. Respondents recall several weeks spent in freight wagons, unbearable cold, hunger, and high mortality rates. Upon arriving at their destination, a new ordeal awaited them - they were settled in mud huts (*dugouts*). The high temperatures characteristic of Central Asian countries and water unfit for drinking contributed to the spread of epidemics, to which entire families often fell victim. Oral histories confirm cases where individuals died just a few days before their release, further aggravating the already tragic fate of the repressed families.

Mass deportation had a profound social, cultural, and psychological impact on society. The repressive environment created a constant sense of fear and insecurity, which led families to avoid speaking publicly about their past experiences. This situation resulted in the establishment of a so-called "culture of fear,"

which in historiography is often discussed as a mechanism of individual and collective self-censorship (Figes, 2007).

The rehabilitation process that began between 1954 and 1956 proceeded in a contradictory manner. Returnees were denied the right to re-occupy their homes, which created social tension and led to so-called 'secondary repressions.' The property of the deportees (houses, livestock, land) had already been distributed among local collective farms or individuals resettled from other villages. The victims received neither restitution for their material losses nor adequate moral compensation. Consequently, the 1951 deportation remained a 'secondary' tragedy in Soviet and post-Soviet narratives. These individuals were, in effect, 'omitted' from the process of restoring historical justice. The relevance of the present research is determined precisely by the historical-cultural rehabilitation of this forgotten tragedy and the attempt to return it to the official narrative.

Historians agree that reconstructing the full picture of the 1950s deportation is impossible without oral memories, as archival documentation often falsified or concealed the real scale of the tragedy. Memory studies, however, offer the possibility of reconstructing those historical layers that are not reflected in official sources.

For years, many families avoided speaking publicly about the past, as such disclosure was politically dangerous under the Soviet system, effectively turning them into "invisible" repressed persons. In the post-Soviet period, a more active public discussion of Soviet repressions began. Contemporary historians and researchers strive to cross-reference archival documents with oral histories to more fully analyze the historical significance of these events and restore the lost links of collective memory.

According to the theory of Maurice Halbwachs (Halbwachs, 1992), a traumatic historical event often remains in "hidden memory" until society becomes ready for its public reflection. This is precisely the process we observe today in the case of Ajara. The oral memories collected within the framework of the research project "Memory Excluded from Official History: The 1951-1952 Repressions in Ajara" play an irreplaceable role in perceiving events "from below." These stories are valuable not only for documenting the past but also as a source of subjective meanings, which is essential for the construction and analysis of the region's contemporary social memory.

Interviews recorded in Ajara confirm that the difficult experience passed down to subsequent generations is particularly vividly preserved in family memory and occupies an important place in traumatic narratives. The article analyzes specific cases that clearly demonstrate the process of formation and transmission of this memory.

Analysis of the interviews reveals that respondents often recount their experiences fragmentarily and inconsistently. This phenomenon is a specific characteristic of oral sources (Portelli, 1991). In the context of traumatic experience, memory preserves not a full chronology of events, but those episodes that carried the greatest emotional and symbolic significance for the individual. Consequently, the subjective meanings of the experienced reality are deposited in the memory, which leads to the discontinuity and fragmentariness of the narrative.

Collective memory is not limited only to direct participants. It extends across different generations and social groups. Respondents who were not themselves deported describe their family members' experiences in detail, indicating an active transmission of traumatic memory. According to Jan Assmann (Assmann, 2010), such a process belongs to the sphere of communicative memory. In the case of Ajara, this memory was kept alive precisely through family narratives for decades, as public discussion of this topic was impossible under the Soviet regime.

In the accounts of the deportees and their descendants, the traumatic experience takes various forms. A central place in this process is occupied by the emphasis on the family's past status and dignity, which

functions as a kind of narrative compensation (Javakhishvili, 2018). In the memories of the victims, the feeling often figures that it was precisely their social, economic, or cultural superiority that became the reason for their repression:

"My father was a self-educated man, he knew two or three languages, literacy, Russian, Georgian... Our surname never had an 'Ogli' [suffix]" (Male, 76 years old, Khelvachauri district, child of a repressed person);

"My father was very educated, renowned, authoritative, and at the same time, he was a brave man" (N. Sh., Female, 79 years old, Khulo district, repressed / child during deportation).

By bringing forward special status, education, or economic well-being, respondents achieve a symbolic restoration of family dignity. Such accentuation serves not only the reconstruction of the family's social status but also ensures the strengthening of positive self-representation in memory.

In the telling of oral histories, emotional contrasts clearly emerge, confirming that traumatic memory is not homogeneous and takes form within various narrative strategies. In this regard, the radically different emotional reactions of the same respondent are noteworthy:

"A person [relocated from another village] lived in our house, a very great man... (voice changes, starts crying). [After the return] he went to my father and asked: 'Why don't you come to your home?' My father told him: 'You are in my home, and how can I come?' The next day, this man got up and left [vacated the house]";

"If someone died, they would throw them out right there... My father hid one deceased person so they wouldn't throw him out... They dropped the body off right at the station and told my father, 'If you do this a second time, we will leave you in the cold' (laughs)" (Male, 76 years old, Khelvachauri district, child of a repressed person).

This emotional diversity demonstrates how the narrator reinterprets events from the present. Here, crying is an acknowledgment of collective empathy and solidarity, while laughter appears as a form of narrative distancing from the tragic experience, where the respondent arranges the past not as a tragedy, but as a surmounted experience, which ultimately changes the subjective meaning of the story itself.

When analyzing traumatic narratives, it is also important to highlight episodes where respondents engage in a positive reconstruction of the past. From the period of living in Kazakhstan, memory often singles out cases of good neighborliness and relatively stable economic activities:

"We had a good neighborliness with the Kazakhs... I learned the language at a young age..." or *"The income from the collective farm was so good that it was better than here"* (Male, 83 years old, Khulo district, repressed / child during deportation).

Bringing economic success to the foreground is a manifestation of resistance, allowing the narrator to transform the story of exile into a narrative of personal victory. In this way, the respondent rejects the passive role of a "victim" and transforms their past into a story of self-assertion. It is important to note that these positive accents are also based on real historical circumstances: in the collective farms of Central Asia, compensation and working conditions often did indeed exceed the possibilities of the mountainous villages of Ajara at that time.

In the accounts of the repressed, the figure of Stalin also acquires a dual meaning - he is simultaneously perceived as a symbol of the repressive system and as a force restoring justice:

"My father's application reached Stalin... through one of the officers, letters reached the Kremlin. After consideration, he was acquitted and returned" (Male, 76 years old, Khelvachauri district, child of a repressed person).

Such a perception of Stalin's figure is a result of the influence of the political cult, which is reflected in a specific form within traumatic memory. The notion that "Stalin did not know about the repressions" serves

to shift responsibility from the center to a lower hierarchical level, giving systemic violence a morally "comprehensible" form (Figes, 2007).

"They were given lists for deportation, saying [the person] is harmful. How could Stalin know who was harmful [in our village]?" (Z. I., Male, 69 years old, Khulo district, child of a repressed person).

The personification of responsibility toward local officials or neighbors allows an individual to transform Soviet terror into a specific social conflict. In the context of Ajara, this had a solid foundation: totalitarian violence was precisely based on the practice of denunciation, which turned repressions into a part of everyday social relations. Consequently, the localization of responsibility on specific individuals by the respondents is, on the one hand, a form of subjective understanding of trauma and, on the other hand, a reflection of historical reality.

The feeling of injustice caused by absurd accusations is often revealed in oral histories:

"A letter came from Moscow saying that you smuggled goods in 1925... My father laughed because he was born in 1925" (D. F., Male, 67 years old, Khelvachauri district, child of a repressed person);

"He knew that they deported him unjustly, but he was not given the means to prove the truth" (Male, 76 years old, Khelvachauri district, child of a repressed person).

Stories of so-called moral compensation, where informants later express remorse, serve the symbolic restoration of truth:

"At the time of death, one person sent for my father and told him: 'I have committed a sin before you, before your family, and forgive me'" (Male, 76 years old, Khelvachauri district, child of a repressed person).

One of the most prominent characteristics of traumatic memory is the culture of silence. Silence induced by fear was deliberately passed down to subsequent generations to protect them from expected danger:

"We forgot all of that. We were so afraid that we couldn't say anything" (Male, 83 years old, Khulo district, repressed / child during deportation);

"No matter what someone asks me, I can't tell anyone which person it was" (Male, 67 years old, Khelvachauri district, child of a repressed person);

"They didn't say anything to the youth in the family, so that the feud wouldn't continue" (Male, 69 years old, Khulo district, child of a repressed person).

This silence is an expression of transgenerational trauma, where the ancestors' experience is transmitted to descendants not only through stories but also through the "language of silence" and behavioral models. Subsequent generations internalize this trauma, which is often manifested in mistrust of the social environment and cautious behavior:

"The teacher couldn't make me recite a poem about Stalin, so much hatred had already been instilled in me" (Female, 79 years old, Khulo district, repressed / child during deportation).

Interviews also revealed interesting examples of the materialization of traumatic memory, where the ancestral home acquires the function of a "site of memory" (Nora, 1989). In the respondent's narrative, maintaining the grandfather's house is directly linked to the symbolic life of the repressed ancestor:

"...If this house remains, my grandfather will always be alive" (Male, 67 years old, Khelvachauri district, child of a repressed person).

This form of memorization is a symbolic reconstruction of the ancestor's dignity for the respondent, replacing the sense of injustice with a moral victory in the present. Here, the house becomes a point of symbolic resistance and survival.

In contrast to the house, the phenomenon of "lost graves" creates a completely opposite pole in the narratives. A grave, as a "site of memory," is a necessary condition for traumatic experience to become part of the past and history. Its absence hinders the ritual process of remembrance and leaves the trauma as an "open wound" in the present:

"Within a year and a half, my father's mother and father died of grief... My grandmother and grandfather are buried there" (Female, 78 years old, Khelvachauri district, repressed / child during deportation).

Thus, the absence of a grave represents a broken chain in collective memory. This sense of individual loss is further intensified by a deficit of institutional recognition. The repressed note that moral recognition from the state has not occurred even at a symbolic level:

"They apologized to those from '37, but not to us. On the contrary, we are in debt because they brought us back" (Female, 79 years old, Khulo district, repressed / child during deportation).

The tragedy of the 1951 deportation victims failed to fit into either the state's official narrative or the process of full legal rehabilitation, which keeps the sense of injustice alive to this day.

Analysis of the field materials reveals that the trauma did not end with physical displacement alone. It continues in the form of symbolic and geographical alienation. The attempts of descendants to locate their ancestors' graves in the former special settlements of Central Asia often end in a confrontation with a harsh reality. The places preserved in family memory as symbols of reverence are now part of a developed and functionally altered landscape. This spatial erasure clearly echoes Pavel Polian's (Polian, 2004) vision of the logistical nature of the Soviet repressive system, where the victim is deprived not only of life but also of their post-mortem place in history and geography.

The narratives discussed above confirm that the respondents' reconstruction of the past relies not on official documentation, but on emotional relics. This reinforces Halbwachs's theory of collective memory, where a social group (the family) preserves the history that has been erased from the public sphere.

Analysis of the interviews demonstrates that the memory of the deportees is a living, dynamic process where silence, symbolic reconstruction of the past, and the search for "sites of memory" alternate. These narratives fill the gap left by official historiography and present the tragedy of 1951 as an integral part of collective identity.

Research Results and Conclusion

The repressions of the 1950s led to several long-term consequences in the society of Ajara:

- **Breakdown of Social Relations and Mistrust:** One of the severest consequences of Soviet terror was the establishment of an atmosphere of fear and the erosion of social bonds. In the context of Ajara, this manifested as mistrust emerging at both interpersonal and community levels, becoming a part of everyday life. Consequently, the traditional solidarity, which had previously served as one of the primary pillars of social life and survival, was dismantled.
- **Specific Structure of Traumatic Memory:** Subjective emphases characteristic of traumatic memory clearly emerge in the accounts of the repressed. The symbolic details and emotional contrasts selected by the respondents represent an authentic map of trauma, which demonstrates the real cost of repressions better than archival documents. This non-linear nature of memory confirms that the system left its mark not only on human biographies but also on their psychic structure, resurfacing as suppressed fear even decades later.
- **Marginalization of Memory and "Invisible" Trauma:** The research revealed a specific hierarchy of tragedies in the collective consciousness, where the experience of the 1951 deportation is viewed in relation to the "Great Terror" of 1937. The latter occupies a dominant place in the public narrative, casting the repressions of the 1950s into the shadows and presenting them as a secondary historical event. Accordingly, the experience of the 1951 victims remains a marginalized and "invisible" trauma in the public sphere, maintaining its vitality only at the level of family narratives.

Narrative analysis has shown that the memory of the deportees manifests in several central forms: a permanent sense of injustice, transgenerational silence, and the search for moral compensation. These forms

represent the pillars through which families represented the past and reconstructed their own dignity. In the absence of state recognition, personal and family narratives became the only space where the symbolic restoration of historical justice was possible.

Thus, the deportation of 1951 was not merely a physical exile; it was a deliberate blow to the social structure and traditional way of life. In the context of collective trauma, forms of self-perception changed, where individuals define themselves not only by individual biography but also on the basis of being descendants of the repressed and members of a surviving community. In this process, family stories became spaces not only of loss but also of symbolic resistance, where the restoration of dignity occurs through the act of narration.

Ultimately, this collective pain existing at the level of communicative memory must be transformed into public historical consciousness. A complex historical, sociological, and legal evaluation is the only way for the trauma of the past to cease existing as an "inherited burden" and become the foundation for the formation of a healthy civil society.

References

- Assmann, J. (2010). Communicative and Cultural Memory. In A. Erll & A. Nünning (Eds.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Walter de Gruyter.
- Caruth, C. (1996). *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Johns Hopkins University Press.
- Figes, O. (2007). *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia*. New York: Metropolitan Books.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. University of Chicago Press.
- Herman, J. L. (1992). *Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence-From Domestic Abuse to Political Terror*. New York: Basic Books.
- Javakhishvili, J. (2018). *Totalitariuli represiebit gamotsveuli psikhososialuri travmis gavlena da taobatashoris gadatsema Sakartvelos magalitze* [The impact and intergenerational transmission of psychosocial trauma caused by totalitarian repressions: The case of Georgia; Doctoral dissertation]. Tbilisi: Ilia State University.
- Ministry of Internal Affairs of Georgia Archive (MIA). Fund 31, Inventory 1, Case 80 (Case "Groza", Vol. I, pp. 1-7).
- Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, (26), 7-24. <https://doi.org/10.2307/2928520>
- Oral Histories (2024). Recorded within the project "Officially Excluded Memory: Repressions in Ajara in 1951-1952". Unpublished interview data. Batumi Shota Rustaveli State University, Niko Berdzenishvili Institute.
- Polian, P. (2004). *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*. Central European University Press.
- Portelli, A. (1991). *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany: State University of New York Press.
- Turmanidze, O. (2019). *Sabchota rejimi da masobrivi represiebi acharashi 1921-1952 tslebi* [Soviet regime and mass repressions in Ajara 1921-1952]. Batumi Shota Rustaveli State University, Niko Berdzenishvili Institute.

გიორგი ჩიტაია და 1924 წლის აჯანყება: მოსალოდნელი შედეგების შეფასება

ნაილა ჩელებაძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის

უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი;

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ტბელ აბუსერიძის

სახელობის უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ-ფოსტა: naila.chelebadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2451-1753>

აბსტრაქტი: გამოჩენილი ქართველი მეცნიერი, აკადემიკოსი გიორგი ჩიტაია (1890–1986), ქართული ეთნოლოგიის სამეცნიერო სკოლისა და საქართველოში სავსელ ეთნოგრაფიული კვლევის თანამედროვე მეთოდოლოგიის ფუძემდებელი, ახალგაზრდობიდანვე აქტიურად იყო ჩართული ეროვნულ-პოლიტიკურ საქმიანობაში. დამოუკიდებელი საქართველოს პერიოდში იგი ნიკო ნიკოლაძის რეკომენდაციით ფოთის ქალაქის თავად დაინიშნა, ხოლო 1921 წელს, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის უკანასკნელ დღეებში, მონაწილეობდა ბათუმის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში.

წინამდებარე სტატია ეფუძნება გიორგი ჩიტაიას ავტობიოგრაფიულ ჩანაწერებს, მემუარულ მემკვიდრეობასა და საარქივო მასალებს და მიზნად ისახავს მისი პოლიტიკური მოღვაწეობის ნაკლებად ცნობილი ეპიზოდების წარმოჩენას. საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ ჩიტაიამ აქტიურ პოლიტიკურ საქმიანობას თავი დაანება და მთლიანად სამეცნიერო კვლევას მიუძღვნა, თუმცა მისი ჩანაწერები ცხადყოფს, რომ იგი ყურადღებით ადევნებდა თვალს ქვეყანაში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებს, ანალიზებდა მოვლენებსა და მათ მონაწილე პირებს.

კვლევა აჩვენებს, რომ საბჭოთა ხელისუფლება გიორგი ჩიტაიას კვლავ ეროვნული მოძრაობის გავლენიან წარმომადგენლად მიიჩნევდა, რასაც მოწმობს მისი არაერთგზის დაპატიმრება და 1924 წლის ეროვნული აჯანყების კონტექსტში მისდამი გამოვლენილი განსაკუთრებული ინტერესი. მემუარული წყაროების მიხედვით, მას შესთავაზეს აჯანყების აფხაზეთის მიმართულების ხელმძღვანელობა, თუმცა, ძალთა რეალური თანაფარდობის შეფასებიდან გამომდინარე, ამ პასუხისმგებლობაზე მან უარი განაცხადა. მიუხედავად ამისა, იგი რეპრესიების მსხვერპლი გახდა და სიკვდილით დასჯის საფრთხეც გადაიტანა.

სტატიაში დასაბუთებულია, რომ გიორგი ჩიტაიას პოლიტიკური ბიოგრაფია მისი ცხოვრების მნიშვნელოვანი, თუმცა დღემდე ნაკლებად შესწავლილი მხარეა. წარმოდგენილი მასალები წარმოაჩენს არა მხოლოდ გამოჩენილ ეთნოლოგსა და მეცნიერების ორგანიზატორს, არამედ ეროვნული სახელმწიფოებრიობის იდეის ერთგულ საზოგადო მოღვაწეს, რომლის შემდგომი სამეცნიერო საქმიანობა მნიშვნელოვანწილად განპირობებული იყო მის მიერ გადატანილი პოლიტიკური გამოცდილებით.

საკვანძო სიტყვები: პირველი რესპუბლიკა, ფედერალისტური პარტია, დამკომი, ოზაკომი, პარიტეტული კომიტეტი, 1924 წლის აჯანყება, პოლიტიკური რეპრესიები.

შესავალი. გიორგი ჩიტაიას პოლიტიკური შეხედულებები 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების შესახებ ქართულ ისტორიოგრაფიაში დღემდე სპეციალური კვლევის საგნად არ ქცეულა. მიუხედავად იმისა, რომ მისი ბიოგრაფიისა და სამეცნიერო მემკვიდრეობის ცალკეული ასპექტები არაერთ ნაშრომშია განხილული, ავტობიოგრაფიულ ჩანაწერებსა და მემუარულ მასალებში დაცული პოლიტიკური შეფასებების სისტემური ანალიზი დღემდე არ განხორციელებულა. წინამდებარე სტატიის მიზანია აღნიშნული საკითხის შესწავლა და გიორგი ჩიტაიას პოლიტიკური პოზიციების წარმოჩენა 1924 წლის ეროვნულ-პოლიტიკურ მოვლენებთან მიმართებით.

1921 წელს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის დაკარგვის შემდეგ, საერთაშორისო მხარდაჭერის იმედის შესუსტების ფონზე, რაც განსაკუთრებით ნათლად გამოჩნდა 1922 წლის გენუის კონფერენციის შედეგებით, საქართველოში გააქტიურდა ეროვნული ძალების წინააღმდეგობის მოძრაობა. შეიქმნა არალეგალური პოლიტიკური გაერთიანებები, რომელთა მიზანი საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლა და საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა იყო.

მსჯელობა. 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების საკითხის შესწავლა საბჭოთა პერიოდში მნიშვნელოვანი იდეოლოგიური და პოლიტიკური შეზღუდვების პირობებში მიმდინარეობდა. საბჭოთა ისტორიოგრაფია საქართველოს დამოუკიდებლობის პერიოდისა და ანტისაბჭოთა მოძრაობის შეფასებას ერთმნიშვნელოვნად განსაზღვრული იდეოლოგიური ჩარჩოებით ახორციელებდა, რის გამოც ეროვნული წინააღმდეგობის ისტორიის მრავალი ასპექტი სრულყოფილად ვერ აისახა სამეცნიერო ლიტერატურაში.

XX საუკუნის 80-იანი წლების მეორე ნახევრიდან, ეროვნული მოძრაობის გააქტიურებისა და ისტორიული მეხსიერების აღდგენის პროცესის პარალელურად, გაიზარდა ინტერესი საქართველოს უახლესი ისტორიის პრობლემებისადმი. 1991 წლის შემდეგ ქართულმა ისტორიოგრაფიამ აქტიურად დაიწყო საბჭოთა პერიოდში ნაკლებად შესწავლილი საკითხების კვლევა. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო 1924 წლის აჯანყებას, რომლის პოლიტიკური, სამხედრო და სოციალური ასპექტები არაერთ ნაშრომში იქნა განხილული (მაზნიაშვილი, 2014; სულაძე, 2010; ნოზაძე, 1989; მარაძე, 1991, 1993; ხოსიტაშვილი, 2024; ჯიქია, 2012).

აღნიშნულ ისტორიოგრაფიულ პროცესამდე გიორგი ჩიტაიას პოლიტიკური ბიოგრაფიის მნიშვნელოვანი ეპიზოდები ფართო სამეცნიერო საზოგადოებისთვის ნაკლებად ცნობილი იყო. მათ შორის, სათანადოდ შესწავლილი არ ყოფილა მისი მონაწილეობა ბათუმის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში, ფედერალისტურ მოძრაობასთან მისი კავშირი და 1924 წლის მოვლენებისადმი მისი დამოკიდებულება.

გიორგი ჩიტაიას თანამოაზრე სტუდენტთა მოგონებებიდან ირკვევა, რომ იგი გარკვეული პერიოდის განმავლობაში დაკავშირებული იყო ფედერალისტურ პარტიასთან. იმ ეპოქის ქართველი ინტელიგენციის ნაწილისათვის (შ. ნუცუბიძე, ი. ყიფშიძე, აკ. შანიძე, გ. ახვლედიანი, ვ. კოტეტიშვილი და სხვ.) ამ პოლიტიკური მიმართულების მხარდაჭერა ბუნებრივი არჩევანი იყო. ფედერალისტური მოძრაობის წარმომადგენლები იზიარებდნენ ილია ჭავჭავაძის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ იდეებს და ცდილობდნენ, შეცვლილი ისტორიული ვითარების პირობებში, მათი განხორციელებისათვის ახალი პოლიტიკური გზები მოეძებნათ. შესაბამისად, მათი პოლიტიკური პოზიცია არ წარმოადგენდა ილიას ეროვნული პროგრამის უარყოფას; პირიქით, იგი განიხილებოდა ამ პროგრამის გაგრძელებისა და ახალი რეალობის შესაბამისად განვითარების განსხვავებულ მცდელობად.

გიორგი ჩიტაიას ავტობიოგრაფიული ჩანაწერები და მემუარული მასალები მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს XX საუკუნის პირველი მეოთხედის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური პროცესების შესწავლისათვის. მათში დაცულია ცნობები ბათუმის განთავისუფლებისათვის ბრძოლის

ცალკეული ეპიზოდების, ეროვნული მოძრაობის წარმომადგენლებთან ურთიერთობისა და იმდროინდელი პოლიტიკური ვითარების შესახებ (ჩელებაძე, 2025, გვ. 185-200).

საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ გიორგი ჩიტაიამ აქტიური პოლიტიკური საქმიანობა შეწყვიტა და მთლიანად სამეცნიერო მოღვაწეობაზე გადავიდა. თუმცა მისი ავტობიოგრაფიული ჩანაწერები ცხადყოფს, რომ იგი კვლავ ყურადღებით აკვირდებოდა ქვეყანაში მიმდინარე პროცესებს, ინიშნავდა მნიშვნელოვან მოვლენებს და აფასებდა მათ პოლიტიკურ მნიშვნელობას. მისი ეროვნული პოზიციები და წარსული პოლიტიკური კავშირები საბჭოთა ხელისუფლებისთვის ცნობილი იყო, რასაც ადასტურებს მისი ორჯერ დაპატიმრების ფაქტიც. მიუხედავად ამისა, ბრალდებების დაუმტკიცებლობისა და მისი სამეცნიერო ავტორიტეტის გამო, იგი გათავისუფლდა.

გიორგი ჩიტაიას მიმართ არსებული ნდობა ეროვნულ-პატრიოტულ წრეებში განსაკუთრებით გამოვლინდა 1924 წლის აჯანყების წინა პერიოდში, როდესაც მას აფხაზეთის ფრონტის ხელმძღვანელობა შესთავაზეს. ეს ფაქტი მიუთითებს, რომ იგი იმ დროის ეროვნული მოძრაობის წარმომადგენლების მიერ განიხილებოდა არა მხოლოდ როგორც გამოჩენილი მეცნიერი, არამედ როგორც პოლიტიკური გამოცდილებისა და ორგანიზაციული შესაძლებლობების მქონე პიროვნება.

გამოჩენილი ქართველი მეცნიერი გიორგი ჩიტაია ახალგაზრდობიდანვე იყო ჩართული ეროვნულ-საზოგადოებრივ საქმიანობაში. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში იგი გარკვეული დროის განმავლობაში ფოთის ქალაქის თავი (მერი) იყო, რაც ნიკო ნიკოლაძის რეკომენდაციით მის მიმართ გამოხატული მაღალი ნდობის მაჩვენებელი გახლდათ.

ამდენად, გიორგი ჩიტაიას სამეცნიერო მემკვიდრეობის შესწავლასთან ერთად მნიშვნელოვანია მისი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური საქმიანობის ანალიზიც. მისი მონაწილეობა დამოუკიდებელი საქართველოს სახელმწიფოებრივ პროცესებში, ტერიტორიული მთლიანობის დაცვის საკითხებში და 1924 წლის აჯანყებისადმი დამოკიდებულება წარმოადგენს ქართული ისტორიოგრაფიისათვის მნიშვნელოვან, თუმცა ჯერ კიდევ არასაკმარისად შესწავლილ პრობლემას.

გიორგი ჩიტაიას სიცოცხლის პერიოდში მისი ბიოგრაფიის ოფიციალური ვერსიიდან ფაქტობრივად ამოღებული იყო 1918–1924 წლების პერიოდი. სწორედ ეს წლები იყო ის ისტორიული მონაკვეთი, რომელსაც მეცნიერი სიცოცხლის ბოლო ეტაპზე განსაკუთრებული ემოციური დატვირთვით აფასებდა. მისი მოგონებებიდან იკვეთება, რომ 1918 წლის 26 მაისი მისთვის საქართველოს ისტორიის ყველაზე ნათელი დღე იყო, რასაც შემდგომ მოჰყვა იმედგაცრუება, ეროვნული ტრაგედიის განცდა და სულიერი სიცარიელის განცდა.

საბჭოთა იდეოლოგიურ გარემოში საკუთარი პოლიტიკური წარსულის სრულად წარმოჩენა გიორგი ჩიტაიასთვის რთული იყო. ეს განპირობებული უნდა ყოფილიყო არა მხოლოდ მისი პირადი თავმდაბლობით, არამედ იმ სიფრთხილითაც, რომელსაც იგი იჩენდა თანამოაზრეებისა და ახლობელი ადამიანების მიმართ. მიუხედავად ამისა, ამ პერიოდის, ისევე როგორც წინამორბედი და შემდგომი წლების მნიშვნელოვანი მოვლენები, პოლიტიკური პროცესები და ცალკეულ პიროვნებათა შესახებ მოგონებები აისახა მის ავტობიოგრაფიულ ჩანაწერებში.

გიორგი ჩიტაიას ავტობიოგრაფიული ნაშრომის გამოცემა შესაძლებელი გახდა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ. 1991 წელს გამომცემლობა „მეცნიერებამ“ გამოსცა მისი მოგონებები სახელწოდებით „ჩემი ცხოვრების გზებსა და ბილიკებზე“. ამ გამოცემის მომზადებაში განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვის გიორგი ჩიტაიას მოწაფეს, ეთნოლოგს, პროფესორ თამილა ცაგარეიშვილს, რომლის ღვაწლსაც მეცნიერი მაღლიერებით აღნიშნავს: „და, ბოლოს, მაღლობა უნდა ვუთხრა ღმერთს, რომ მომივლინა თქვენნაირი ადამიანი“ (ჩიტაია, 2001, გვ. 426).

1924 წლის აგვისტოს აჯანყებასთან დაკავშირებული ცნობები ძირითადად შეესაბამება ჩიტაიას შემუარულ ჩანაწერებში წარმოდგენილ შეფასებებს. ამასთან, გასათვალისწინებელია, რომ საბჭოთა პერიოდში შექმნილი ჩანაწერები ვერ ასახავდა სრულად მის ყველა შეხედულებასა და ინფორმაციას, რადგან ავტორი იძულებული იყო გარკვეული სიფრთხილე დაეცვა.

გიორგი ჩიტაიას შეფასებები ცხადყოფს, რომ იგი 1924 წლის აჯანყების პერსპექტივას სამხედრო-პოლიტიკური რეალიზმის პოზიციიდან აფასებდა. მისი უარი აფხაზეთის მიმართულებით აჯანყების ხელმძღვანელობაზე არ იყო პოლიტიკური პასიურობის გამოხატულება; იგი ეფუძნებოდა არსებულ ძალთა თანაფარდობის ანალიზს და რწმენას, რომ შეიარაღებული გამოსვლა მძიმე დანაკარგებს გამოიწვევდა. შემდგომმა მოვლენებმა აჩვენა, რომ მისი პროგნოზი საფუძველს მოკლებული არ ყოფილა.

გიორგი ჩიტაიას გააჩნდა ინფორმაცია, რომ შეიარაღებული გამოსვლა მზადდებოდა. როგორც დამოუკიდებელი საქართველოს პერიოდის ყოფილი პოლიტიკური მოღვაწე, იგი საბჭოთა ხელისუფლების განსაკუთრებული მეთვალყურეობის ქვეშ იმყოფებოდა. თავდაპირველად იგი დააპატიმრეს, თუმცა მოგვიანებით გაათავისუფლეს; მიუხედავად ამისა, კვლავ მოექცა რეპრესიული ორგანოების ყურადღების ცენტრში. მისი მოგონებებიდან ირკვევა, რომ იგი 1924 წლის აჯანყების წარმატების პერსპექტივას სკეპტიკურად აფასებდა და მიაჩნდა, რომ არსებული პოლიტიკური და სამხედრო ვითარება ფართომასშტაბიანი შეიარაღებული გამოსვლისთვის ჯერ კიდევ არ იყო მომწიფებული.

1924 წლის დასაწყისში საბჭოთა ხელისუფლებამ გააძლიერა ბრძოლა ანტისაბჭოთა ძალების წინააღმდეგ. ამ პერიოდში დააპატიმრეს 38 აქტიური მენშევიკი, რამაც მნიშვნელოვნად შეასუსტა აჯანყების მომზადებაში მონაწილე პოლიტიკური წრეები (ენდელაძე, 2004, გვ. 17-18). საქართველოს საგანგებო კომისიისთვის ცნობილი იყო, რომ პარიტეტული კომიტეტი საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ გამოსვლას ამზადებდა. 1924 წლის მაისში მიღებული ცნობების მიხედვით, იგეგმებოდა გამოსვლა 26 მაისისთვის.

მართალია, საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ გიორგი ჩიტაია აქტიურ პოლიტიკურ საქმიანობას ჩამოშორდა და ფოთი დატოვა, მაგრამ მისი წარსული პოლიტიკური კავშირები და საზოგადოებრივი ავტორიტეტი საბჭოთა ხელისუფლების მხრიდან კონტროლს განაპირობებდა.

1924 წლის აგვისტოს მოვლენების დროს გიორგი ჩიტაია მესხეთში, კერძოდ ზარზმამში, იმყოფებოდა სამეცნიერო მივლინებით. არქიტექტორ შავიშვილთან ერთად მუშაობისას მან შეიტყო აჯანყების დაწყების შესახებ, ასევე სურამის უღელტეხილის ჩაკეტვისა და ბათუმთან დაკავშირებული გზების შეზღუდვის შესახებ (ჩიტაია, 1991, გვ. 54; ჩიტაია, 2001, გვ. 204). ამის შემდეგ იგი დააპატიმრეს. „სამეულის“ გადაწყვეტილებით მას დახვრეტა ჰქონდა მისჯილი, თუმცა სასჯელი საბოლოოდ არ აღსრულდა. თავად მეცნიერი ამ ფაქტს „განგების მიერ სიცოცხლის მეორედ ჩუქებად“ მიიჩნევდა. მისი გადარჩენა ნაწილობრივ განაპირობა მისმა სამეცნიერო და საზოგადოებრივმა ავტორიტეტმა – ახალციხის რაიკომის მდივანს, გაბუნias, იგი ფოთიდან ახსოვდა (ჩიტაია, 1991, გვ. 55; ჩიტაია, 2001, გვ. 214).

გიორგი ჩიტაიას მემუარებში დაცული ცნობები ნათლად აჩვენებს, რომ იგი საქმის კურსში იყო 1924 წლის აჯანყების მომზადების პროცესში. როგორც თავად აღნიშნავს:

„მენიშნა – შეტყობილი მქონდა ოპოზიციური პარტიები აჯანყებას ამზადებდნენ, სათანადოდაც ემზადებოდნენ, მაგრამ რიცხვი, თუ როდის უნდა დაეწყოთ აჯანყება, არ ვიცოდი. ის კი არა, პარიტეტულმა კომიტეტმა შემომთავაზა აფხაზეთში მეხელმძღვანელა აჯანყებისათვის, მაგრამ მე კატეგორიულად ვიუარე გარკვეული მიზეზით: ეს იქნება ავანტიურა, ხალხი გაიჟლიტება და პარიტეტული კომიტეტი კი გადარჩება-მეთქი“ (ჩიტაია, 1991, გვ. 55).

აღნიშნული შეფასება მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ გიორგი ჩიტაიას პირადი პოლიტიკური პოზიციის გასაგებად, არამედ 1924 წლის აჯანყების ისტორიული შეფასების თვალსაზრისითაც. მისი დამოკიდებულება ახლოს იდგა ნიკო ნიკოლაძის პოზიციასთან, რომელიც ასევე ეწინააღმდეგებოდა მოუმზადებელ შეიარაღებულ გამოსვლას და დამკობს თავშეკავებისკენ მოუწოდებდა. აჯანყების შედეგებმა, რასაც მოჰყვა მსხვერპლი და პოლიტიკური ორგანიზაციების დაპატიმრება-

დასჯა, ნაწილობრივ დაადასტურა იმ პირთა შეხედულებები, რომლებიც გამოსვლის მიზანშეწონილობასა და შესაძლებლობებს სკეპტიკურად აფასებდნენ.

ამჟამად, რომ გიორგი ჩიტაიას გააჩნდა მნიშვნელოვანი პოლიტიკური გამოცდილება და მოვლენათა შეფასების უნარი. იგი ხედავდა 1924 წლის აჯანყების ორგანიზაციულ სისუსტეებს, აფასებდა ქვეყანაში და მის ფარგლებს გარეთ არსებულ პოლიტიკურ ვითარებას, ჰქონდა კავშირები ემიგრანტულ ინტელიგენციასთან და ფლობდა ინფორმაციას მიმდინარე პროცესების შესახებ. სწორედ ამ ფაქტორებმა მისცა შესაძლებლობა, რეალისტურად განესაზღვრა შეიარაღებული გამოსვლის შესაძლო შედეგები.

1924 წლის მოვლენებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა გიორგი ჩიტაიას შემდგომი ცხოვრების გზაზე. ამის შემდეგ მან საბოლოოდ ჩამოშორდა აქტიურ პოლიტიკურ საქმიანობას და საკუთარი ძალისხმევა მთლიანად მეცნიერებას, ქართული კულტურისა და ეროვნული მემკვიდრეობის კვლევას მიუძღვნა. ამგვარად, პოლიტიკური ბრძოლის გამოცდილება მისთვის ეროვნული სამსახურის სხვა – სამეცნიერო – ფორმით გაგრძელებად იქცა.

გიორგი ჩიტაიას პოლიტიკური ბიოგრაფია დღემდე არასაკმარისად არის შესწავლილი. მისი სამეცნიერო მოღვაწეობის მასშტაბის მიღმა იკვეთება პიროვნება, რომელიც ახალგაზრდობის წლებში აქტიურად მონაწილეობდა საქართველოს სახელმწიფოებრივი ინტერესების დაცვაში, ხოლო საბჭოთა პერიოდში განიცადა პოლიტიკური ზეწოლის შედეგები. ამ გამოცდილებამ მნიშვნელოვანი კვალი დატოვა მის მსოფლმხედველობასა და შემდგომ სამეცნიერო საქმიანობაზე.

დასკვნა. ამრიგად, XX საუკუნის პირველი მეოთხედის მოვლენების აღწერის სიზუსტე და თანმიმდევრულობა გიორგი ჩიტაიას მემუარულ ჩანაწერებში მიუთითებს, რომ ავტორი სიცოცხლის ბოლო წლებში საფუძვლიანად გააზრებულ და ხანგრძლივი მეხსიერებით შენარჩუნებულ ისტორიულ გამოცდილებას გადმოსცემდა. ამასთან, გასათვალისწინებელია, რომ საბჭოთა იდეოლოგიური გარემო არ იძლეოდა მსგავსი პოლიტიკური ბიოგრაფიის სრულად დოკუმენტირების შესაძლებლობას.

გიორგი ჩიტაიას ავტობიოგრაფიული ჩანაწერები მნიშვნელოვანი პირველწყაროა საქართველოს ეროვნული მოძრაობის, დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლისა და საბჭოთა ოკუპაციის შემდგომი პერიოდის შესწავლისათვის. აღნიშნული მასალები საშუალებას გვაძლევს, მისი სამეცნიერო მემკვიდრეობის პარალელურად, წარმოჩნდეს მისი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური საქმიანობის ის მხარეებიც, რომლებიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში დღემდე სათანადოდ არ არის გამოკვლეული – მათ შორის, მონაწილეობა ბათუმის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში და მისი დამოკიდებულება 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების მიმართ.

გამოყენებული ლიტერატურა და სამეცნიერო წყაროები:

მაზნიაშვილი, გ. (2014). *მოგონებანი*. თბილისი.

ნოზაძე, ვ. (1989). *საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო*. თბილისი.

სულაძე, გ. (2010). *ქართული ანტისაბჭოთა ემიგრაცია და სპეცსამსახურები (1918–1953 წწ.)*. თბილისი.

შარაძე, გ. (1991–1993). *უცხოეთის ცის ქვეშ* (ტომი 1–2). თბილისი.

ჩელებაძე, ნ. (2024). გიორგი ჩიტაია ბათუმის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში და ბრძოლის შესახებ.

წიგნში *მავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე II* (ნაწილი II). ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი. ბათუმი.

ჩიტაია, გ. (1991). *ჩემი ცხოვრების გზებსა და ბილიკებზე*. მეცნიერება. თბილისი.

ჩიტაია, გ. (2001). *შრომები ხუთ ტომად* (ტომი 3). მეცნიერება. თბილისი.

ხოსიტაშვილი, მ. (2024). *ასი წელი აჯანყებიდან*. თბილისი.

ჯიქია, ლ. (2012). *1924 წლის აჯანყება დასავლეთ საქართველოში* [სადოქტორო დისერტაცია]. თბილისი.

GIORGI CHITAIA AND THE AUGUST 1924 UPRISING: AN ANALYSIS OF HIS POLITICAL ASSESSMENT OF ITS PROSPECTS AND OUTCOMES

Naila Chelebadze

PhD in History, Senior Researcher at Niko Berdzenishvili

Institute, Batumi Shota Rustaveli State University;

Professor at St. Tbel Abuserisdze Teaching University

of Georgian Patriarchate,

E-Mail: naila.chelebadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2451-1753>

Abstract: Giorgi Chitaia (1890-1986), an Academician and the founder of the Georgian school of ethnology as well as the modern methodology of field ethnographic research in Georgia, was actively involved in national and political activities from an early age. During the period of the Democratic Republic of Georgia, he was appointed Mayor of Poti on the recommendation of Niko Nikoladze. In 1921, during the final days of the Democratic Republic, he participated in the defence and liberation of Batumi.

This article draws upon Giorgi Chitaia's autobiographical writings, memoirs, and archival sources to examine the lesser-known aspects of his political biography. Following the Sovietization of Georgia, Chitaia withdrew from active political life and devoted himself to scholarly research. His personal records, however, demonstrate that he continued to monitor political developments closely, documenting major events and reflecting on the activities of contemporary political figures.

The study argues that the Soviet authorities continued to regard Chitaia as a figure associated with the Georgian national movement, as evidenced by his repeated arrests and the attention paid to him in connection with the National Uprising of 1924. According to his memoirs, he was invited to assume responsibility for the Abkhaz sector of the uprising but declined after assessing the military and political situation as unfavourable. Nevertheless, he became a victim of Soviet political repression and narrowly escaped execution.

The article concludes that Chitaia's political biography represents a significant yet insufficiently studied dimension of his life. The examined sources demonstrate that his subsequent scholarly career developed in close connection with the political experience of the formative years of his public activity.

Keywords: Giorgi Chitaia; Democratic Republic of Georgia; Georgian Federalist Party; 1924 Anti-Soviet Uprising; Soviet political repression; Revolutionary Committee (Revkom); Special Transcaucasian Committee (Ozakom).

Introduction. Giorgi Chitaia's political views regarding the August 1924 Uprising have not yet been the subject of dedicated research in Georgian historiography. Although individual aspects of his biography and scholarly legacy have been addressed in several works, a systematic analysis of the political evaluations preserved in his autobiographical notes and memoir materials has not been conducted to date. The purpose of this article is to examine this issue and highlight Giorgi Chitaia's political stance in relation to the national-political events of 1924.

Following the loss of the Democratic Republic of Georgia's independence in 1921, and amid weakening hopes for international support – which became particularly evident through the outcomes of the 1922

Genoa Conference – the resistance movement of national forces in Georgia intensified. Illegal political unions were formed with the aim of fighting against the Soviet regime and restoring Georgia's state independence.

Discussion. The study of the August 1924 Uprising during the Soviet period was subject to significant ideological and political constraints. Soviet historiography evaluated the period of Georgia's independence and the anti-Soviet movement strictly within defined ideological frameworks, preventing many aspects of the national resistance history from being fully reflected in scientific literature.

From the second half of the 1980s, alongside the revitalization of the national movement and the process of restoring historical memory, interest in the problems of Georgia's modern history increased. After 1991, Georgian historiography actively began researching issues that were understudied during the Soviet era. Particular attention was paid to the 1924 Uprising, whose political, military, and social aspects were discussed in numerous works (Mazniashvili, 2014; Suladze, 2010; Nozadze, 1989; Sharadze, 1991, 1993; Khositashvili, 2024; Jikia, 2012).

Prior to this historiographical process, significant episodes of Giorgi Chitaia's political biography were largely unknown to the broader scientific community. Among these, his participation in the struggle for the liberation of Batumi, his connection with the Federalist Movement, and his attitude toward the events of 1924 had not been properly studied.

Memoirs of students who were like-minded contemporaries of Giorgi Chitaia reveal that for a certain period he was associated with the Federalist Party. Supporting this political orientation was a natural choice for a section of the Georgian intelligentsia of that era (Sh. Nutsubidze, I. Kipshidze, Ak. Shanidze, G. Akhvlediani, V. Kotetishvili, and others). Representatives of the Federalist Movement shared the national-state ideas of Ilia Chavchavadze and sought to find new political paths for their implementation under changed historical circumstances. Accordingly, their political position did not constitute a rejection of Ilia's national program; rather, it was considered a distinct attempt to continue and develop this program in line with the new reality.

Giorgi Chitaia's autobiographical notes and memoir materials constitute an important source for the study of the socio-political processes of the first quarter of the 20th century. They preserve information about individual episodes of the struggle for the liberation of Batumi, relations with representatives of the national movement, and the political situation of the time (Chelebadze, 2025, pp. 185-200).

Following the Sovietization of Georgia, Giorgi Chitaia ceased his active political work and devoted himself entirely to scientific endeavors. However, his autobiographical notes reveal that he continued to closely observe the ongoing processes in the country, noting important events and assessing their political significance. His national position and past political connections were known to the Soviet authorities, as evidenced by the fact that he was arrested twice. Nevertheless, due to unproven charges and his scientific authority, he was released.

The trust placed in Giorgi Chitaia within national-patriotic circles was particularly demonstrated in the period leading up to the 1924 Uprising, when he was offered leadership of the Abkhazian Front. This fact indicates that he was regarded by representatives of the national movement at the time not only as a prominent scholar, but also as a figure possessing political experience and organizational capabilities.

The distinguished Georgian scholar Giorgi Chitaia was involved in national and public affairs from his youth. During the period of the Democratic Republic of Georgia, he served for a time as the Mayor of Poti, which, upon the recommendation of Niko Nikoladze, reflected the high level of trust extended to him.

Thus, along with the study of Giorgi Chitaia's scientific heritage, the analysis of his socio-political activities is also essential. His participation in the statehood processes of independent Georgia, issues concerning the defense of territorial integrity, and his attitude toward the 1924 Uprising constitute an important, yet still insufficiently studied, issue in Georgian historiography.

During Giorgi Chitaia's lifetime, the period of 1918-1924 was effectively omitted from the official version of his biography. Yet, these years constituted the historical era that the scholar evaluated with particular emotional weight in the final stage of his life. It emerges from his memoirs that May 26, 1918, was for him the brightest day in the history of Georgia, which was subsequently followed by disappointment, a sense of national tragedy, and a feeling of spiritual emptiness.

Fully expressing his political past in the Soviet ideological environment was difficult for Giorgi Chitaia. This was likely conditioned not only by his personal humility, but also by the caution he exercised toward his fellow thinkers and close acquaintances. Nevertheless, key events of this period, as well as preceding and subsequent years, political processes, and recollections of individual figures, were reflected in his autobiographical notes.

The publication of Giorgi Chitaia's autobiographical work became possible after the restoration of Georgia's independence. In 1991, the "Metsniereba" Publishing House issued his memoirs titled *"On the Roads and Paths of My Life"*. A special contribution to the preparation of this publication was made by Giorgi Chitaia's student, ethnologist Professor Tamila Tsagareishvili, whose dedication the scholar gratefully noted: "And finally, I must thank God for sending me a person like you" (Chitaia, 2001, p. 426).

Accounts related to the August 1924 Uprising generally align with the evaluations presented in Chitaia's memoir notes. At the same time, it must be considered that records created during the Soviet era could not fully reflect all of his views and information, as the author was compelled to exercise a certain degree of caution.

Giorgi Chitaia's evaluations demonstrate that he assessed the prospects of the 1924 Uprising from a standpoint of military-political realism. His refusal to lead the uprising in the direction of Abkhazia was not an expression of political passivity; it was based on an analysis of the existing balance of forces and the conviction that an armed uprising would lead to heavy losses. Subsequent events demonstrated that his forecast was not unfounded.

Giorgi Chitaia possessed information that an armed uprising was being prepared. As a former political figure from the period of independent Georgia, he was under the special surveillance of the Soviet authorities. Initially, he was arrested, though later released; despite this, he once again became a focus of attention for the repressive organs. It emerges from his memoirs that he evaluated the prospects of success for the 1924 Uprising skeptically, believing that the existing political and military situation was not yet ripe for a large-scale armed movement.

In early 1924, the Soviet authorities intensified their campaign against anti-Soviet forces. During this period, 38 active Mensheviks were arrested, which significantly weakened the political circles involved in preparing the uprising (Endeladze, 2004, pp. 17-18). The Georgian Extraordinary Commission (Cheka) was aware that the Parity Committee was preparing an action against Soviet rule. According to information received in May 1924, an uprising was planned for May 26.

Although Giorgi Chitaia withdrew from active political life and left Poti following the Sovietization of Georgia, his past political connections and public authority conditioned ongoing surveillance by the Soviet authorities.

During the events of August 1924, Giorgi Chitaia was in Meskheta, specifically in Zarzma, on a scientific expedition. While working alongside the architect Shavishvili, he learned of the outbreak of the uprising, as well as the closure of the Surami Pass and restrictions on roads leading to Batumi (Chitaia, 1991, p. 54; Chitaia, 2001, p. 204). Following this, he was arrested. By decision of a "Troika," he was sentenced to death by firing squad, though the sentence was ultimately not carried out. The scholar himself regarded this fact as "a second gift of life from Providence." His survival was partly facilitated by his scientific and public authority –

Gabunia, the secretary of the Akhaltsikhe District Committee, remembered him from Poti (Chitaia, 1991, p. 55; Chitaia, 2001, p. 214).

Information preserved in Giorgi Chitaia's memoirs clearly shows that he was well aware of the preparation process for the 1924 Uprising. As he notes:

"I noticed – I had been informed that the opposition parties were preparing an uprising, and were making corresponding preparations, but I did not know the date when they were to begin. In fact, the Parity Committee offered me the leadership of the uprising in Abkhazia, but I categorically refused for a specific reason: this will be an adventure, the people will be slaughtered, while the Parity Committee will survive" (Chitaia, 1991, p. 55).

This evaluation is important not only for understanding Giorgi Chitaia's personal political stance, but also from the perspective of the historical evaluation of the 1924 Uprising. His attitude closely paralleled the position of Niko Nikoladze, who likewise opposed an unprepared armed movement and urged the Damkom (Independence Committee) to exercise restraint. The outcomes of the uprising, followed by heavy casualties and the arrest and execution of political organizers, partially confirmed the views of those who evaluated the expediency and viability of the movement skeptically.

It is evident that Giorgi Chitaia possessed significant political experience and the ability to evaluate events. He saw the organizational weaknesses of the 1924 Uprising, assessed the political situation both within the country and abroad, maintained connections with the émigré intelligentsia, and held information regarding ongoing processes. It was precisely these factors that enabled him to realistically determine the probable outcomes of an armed movement.

The events of 1924 exerted a significant influence on the subsequent trajectory of Giorgi Chitaia's life. Following these events, he permanently withdrew from active political work and dedicated his efforts entirely to science and the study of Georgian culture and national heritage. Thus, his experience of political struggle was transformed into another form of national service – scholarly endeavor.

Giorgi Chitaia's political biography remains insufficiently studied to date. Beyond the scale of his scientific activities, there emerges a figure who actively participated in protecting the state interests of Georgia in his youth, and later experienced the consequences of political pressure during the Soviet period. This experience left a significant imprint on his worldview and subsequent scientific work.

Conclusion. Thus, the precision and consistency in describing the events of the first quarter of the 20th century in Giorgi Chitaia's memoir notes indicate that in the final years of his life, the author conveyed a thoroughly reflected historical experience preserved in long-term memory. At the same time, it must be considered that the Soviet ideological environment did not allow for the full documentation of such a political biography.

Giorgi Chitaia's autobiographical notes serve as an important primary source for studying the Georgian national movement, the struggle for independence, and the period following the Soviet occupation. Alongside his scientific heritage, these materials allow us to highlight those aspects of his socio-political activity that have not yet been properly investigated in Georgian historiography – including his participation in the struggle for the liberation of Batumi and his attitude toward the August 1924 Uprising.

References and Scientific Literature:

- Mznishvili, G. (2014). *Memoirs*. Tbilisi.
- Nozadze, V. (1989). *The Struggle for the Restoration of Georgia: The Question of Meskheta*. Tbilisi.
- Suladze, G. (2010). *Georgian Anti-Soviet Emigration and Special Services (1918–1953)*. Tbilisi.
- Sharadze, G. (1991). *Under the Foreign Sky*, Vol. I. Tbilisi.
- Sharadze, G. (1993). *Under the Foreign Sky*, Vol. II. Tbilisi.
- Chelebadze, N. (2024). *Giorgi Chitaia in the Struggle for the Liberation of Batumi and His Contribution to This Struggle*. In *The Black Sea Region at the Crossroads of Civilizations II* (Part II), Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University. Batumi, pp. 185–200.
- Chitaia, G. (1991). *On the Roads and Paths of My Life*. Tbilisi: Metsniereba Publishing House.
- Chitaia, G. (2001). *Works in Five Volumes*, Vol. III. Tbilisi: Metsniereba Publishing House.
- Khositashvili, M. (2024). *One Hundred Years Since the Uprising*. Tbilisi.
- Jikia, L. (2012). *The 1924 Uprising in Western Georgia*. Doctoral Dissertation. Tbilisi.

აბსტრაქტი. თემა ეხება დიდი ქართველი მეცნიერის, ეროვნული არქივის ერთერთი დამაარსებელს, ჩვენი საისტორიო საზოგადოების თვალსაჩინო წარმომადგენელს, რეპრესირებულ მეცნიერს გიორგი ბოჭორიძესა და მის მიერ ჩატარებულ ექსპედიციებს კახეთსა და ჰერეთში.

გიორგი ბოჭორიძე ივანე ჯავახიშვილის საუკეთესო მოსწავლე იყო, მან ჩამოაყალიბა ისტორიკოსად, მეცნიერ-მკვლევარად, დააოსტატა ეპიგრაფიკაში, ეთნოგრაფიასა და ხელოვნებათმცოდნეობაში, რამაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა მის შემდგომ ცხოვრებაში.

ოციან წლებში ცენტრალურ არქივში მუშაობის დაწყებისთანავე შეუდგა გაბნეული საისტორიო წყაროების მოწესრიგებას, შეძლო სხვადასხვა უწყებებში დაუცველი და მოუვლელი წერილობითი წყაროების ცენტრალურ არქივში გადმოტანა, მათი სამეცნიერო წესრიგში მოყვანა. ეს იყო უადრესად შრომატევადი სამუშაო. როგორც მის ბიოგრაფიაში ვკითხულობთ, 1922-1923 წლებში მის მიერ ცენტრალურ არქივში შემოტანილი იყო 23 მეტად საინტერესო და სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ფონდი. ცენტრალური რკინიგზის სადგურიდან ეროვნულ არქივში იქნა გადმოტანილი რუსეთიდან დაბრუნებული არქივები: კრასნოდარიდან 4 ვაგონი, სტავროპოლიდან 7 ვაგონი, კავკაზიდან 1 ვაგონი. მან აღწერა დედაქალაქის 30-ზე მეტი ეკლესია, სამლოცველო, წიგნთსაცავები და არქივები.

დედაქალაქში ასეთი მძიმე საქმეების მოწესრიგების შემდეგ გადაწყვიტა საქართველოს რეგიონებში გამოეყენებინა თავისი ცოდნა და გამოცდილება. 1923-1936 წლებში მოიარა რაჭა-ლეჩხუმი, კახეთი, იმერეთი, სამცხე-ჯავახეთი, საინგილო, ქართლი. შეისწავლა და აღწერა სხვადასხვა კუთხის ისტორიული, ნივთიერი ძეგლები, ეპიგრაფიკული წარწერები, შეაგროვა ხალხში გაბნეული ეთნოგრაფიული მასალა. მან ბევრი ისეთი ეკლესია აღწერა, რომლებიც მანამდე არავის არ ენახა, მოუვლელობით კი დროთა განმავლობაში ნადგურდებოდა.

გასული საუკუნის ოთხმოცდაათიან წლებში დაიბეჭდა მის მიერ მოძიებული მასალის თუშეთის, რაჭა-ლეჩხუმის, იმერეთის და 2011 წელს კი ქართლის ისტორიულ ძეგლთა აღწერილობა. დღემდე არ არის გამოცემული 1923-1929 წლებში მისი კახეთსა და ჰერეთში ჩატარებული ექსპედიციების დროს მოძიებული მასალა. წინამდებარე თემის მიზანია საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული გიორგი ბოჭორიძის პირადი ფონდის გამოუქვეყნებელ მასალაზე ინფორმაციის მოწოდება, რადგან საკონფერენციო თემაში შეუძლებელია წლების განმავლობაში მისი მუშაობის შედეგების სრული სახით წარმოდგენა.

საკვანძო სიტყვები: გიორგი ბოჭორიძე, კახეთი, ჰერეთი, ისტორიული ძეგლები, აღწერა.

შესავალი: თემა ეხება დიდი ქართველი მეცნიერის, ეროვნული არქივის ერთ-ერთი დამაარსებლის, ივანე ჯავახიშვილის საუკეთესო სტუდენტის, ჩვენი საისტორიო საზოგადოების თვალსაჩინო წარმომადგენელს, რეპრესირებული მეცნიერს გიორგი ბოჭორიძესა და მიერ ჩატარებულ ექსპედიციებს მთლიან კახეთსა და ჰერეთში.

1921-1936 წლებში მეცნიერმა ფეხით შემოიარა თითქმის მთელი საქართველო, ადგილზე დაათვალიერა და აღწერა ყველა ძეგლი და ძეგლის ნარჩენი, ფანქრით შეადგინა კულტურული ძეგ-

ლების სახელდახელო ნახაზები და ადგილზე შემორჩენილი ყველანაირი წარწერები. შემოგვინახა ისტორიული ძეგლების ირგვლივ არსებული ჩვენამდე მოუღწეველი ისტორიები და საქართველოს სხვადასხვა კუთხის იშვიათი ეთნოგრაფიული მასალა. ის ძველ ქართულ საბუთებზე მომუშავე კომისიის წევრიც იყო. საბუთების მოძიებისა და ჩამოტანის გარდა, მისი უშუალო მონაწილეობით ხდებოდა მათი შესწავლა, აღრიცხვა და სათანადო რეგისტრაცია. მარტო ქართლ-კახეთიდან სამი კვირის განმავლობაში მის მიერ ჩამოტანილი და აღრიცხული იყო 3016 სიგელი და 145 წიგნის ნაშთი. კახეთის ექსპედიციამდე, 1921-1922 წლებში მისი უშუალო მონაწილეობით მოხდა ჩრდილოეთ კავკასიაში გატანილი არქივების დაბრუნება და საქართველოს საისტორიო ცენტრალური არქივის უძველესი დოკუმენტებით დაკომპლექტება. გ. ბოჭორიძის მიერ შეგროვილი და აღწერილი მასალა საფუძვლად დაედო საქართველოს საისტორიო არქივის დაარსებას, მისი ჩანაწერები, რომლებიც დაცულია მის პირად ფონდში, ყველა დაინტერესებულ პირს ეხმარება საქართველოს ნებისმიერი მხარის ძეგლების ისტორიის აღდგენაში.

გასული საუკუნის ოციან წლებში განათლების სახალხო კომისარიატის გადაწყვეტილებით დაიწყო თბილისის მაზრის ისტორიული ძეგლების და მათში შემორჩენილი, ხალხში გაბნეული ისტორიული ნივთების შესწავლა - აღწერა. კახეთი გარე კახეთიდან იწყება და იმ დროს თბილისის მაზრის შემადგენლობაში შედიოდა. გარე კახეთის ძეგლთა აღწერა და მთლიანი კახეთის ექსპედიციები 1923-1925 წლებში მოეწყო, ექსპედიციას ვამბობ, თორემ ხშირ შემთხვევაში მას მარტოს უწევდა სიარული. როგორც თვითონ წერს: "სამ წელიწად - ნახევარი გარე მხრობა (გარეთ ყოფნა), სულ მცირედი თანხით და სულ ფეხით სიარული, ზამთრის სიცივე და ზაფხულის სიცხე, დღეში 16-18 საათს მუშაობა, 9-10 ჯერ სიცოცხლის საფრთხის თავიდან აცილება (კლდე, წყალი, ხალხი და სხვა)¹" (სუიცა, ფ. 335, ა.9, ს. 98, გვ. 64).

მეთოდები: თემაზე მუშაობისას გამოვიყენე ძირითადად საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული გიორგი ბოჭორიძის და ვახტანგ გურგენიძის პირადი ფონდები და საქართველოს ეროვნული არქივის ფონდი, სადაც დაცულია მისი ბიოგრაფიული მონაცემები და მეცნიერის სამეცნიერო ექსპედიციების დროს ქიმიური ფანქრით და მელნით შესრულებული შესრულებული ჩანაწერები, მისი მოხსენებები, აღწერილ ისტორიულ ნაგებობათა, ტაძართა და მათში დაცული ძვირფასი და ფასეული ნივთების სიები.

მსჯელობა: პირველი ექსპედიცია გარე კახეთში 1925 წლის 25 მაისს მოეწყო. პირველი, რაც მან აღწერა ეს იყო საგარეჯოს გალავანი, რომლის შესახებაც XVIII საუკუნის ცნობილი გერმანელი მოგზაური გულდენშტედტიც საუბრობს თავის ჩანაწერებში. საქართველოში მისი მოგზაურობისას საგარეჯოს გალავანი უკვე დიდი ხნის აშენებული ყოფილა, რადგან მოსახლეობის ნაწილი გალავნის გარეთ იყო დასახლებული"ეს დაბა მდებარეობს თვალ წყაროზე... საგარეჯო გარშემორტყმულია გალავნით, თუმცა სახლების უმეტესობა გალავნის გარეთაა.... მის ირგვლივ გაშენებულია ვენახები, დარგულია დიდი რაოდენობით ხეხილი" (გიულდენშტედტი. 1962, გვ.16, 19). XX საუკუნის ოციან წლებში გიორგი ბოჭორიძეც ადასტურებდა გალავნის არსებობას. მიუხედავად მისი საკმაო დაზიანებისა, მეცნიერი ნაგებობას მაღალ შეფასებას აძლევდა:....."ეს გალავანი არის ნამდვილი ისტორიული ძეგლი, რომელიც ყოველის მხრივ ხელშეუხებელი და სასტიკად დაცული უნდა იქნეს.... "საგარეჯოს გალავანი, რომელშიც გადმოცემით მტრის შემოსევის დროს თავს იფარავდა თვით საგარეჯოს, გიორგიწმინდის და ნინოწმინდის მოსახლეობა, მის მცხოვრებთ საშინლად დაუზიანებიათ, მათ გალავნის კედლები ყოველ მხრივ გაუნგრ-გამოუნგრევიათ, ვისაც საით უნდოდათ კარები იქით გაუყვანია, ბურჯ-კედლების ზევით ნაწილი მოუნგრევიათ და ზედ სახლები დაუშენებიათ, სხვებს უქცევიათ იგი საშენებელ მასალად და დაუყიდათ" (სცა, ფ. 1753, ა.1, ს.4, გვ.92ა). გასული საუკუნის ოციან წლებში, მისი იქ ყოფნის დროს, შემონახული ყოფილა მხოლოდ ჩრდილო აღმოსავლეთის და სამხრეთის კედლები. ძეგლის შესწავლისას აღმოსავლეთით კედლის

სიახლოვეს ერთ-ერთი მაცხოვრებლის ეზოში უპოვნია საკმაოდ დაზიანებული წარწერებიანი ქვა, ზომით 14/10, კედლიდან ძალით ჩამოგდებული, რადგან დაზიანების გამო, მასზე შემორჩენილი წარწერის მხოლოდ რამდენიმე ასოს გარჩევა ყოფილა შესაძლებელი, ამიტომ შინაარსის გამოტანაც შეუძლებელი ყოფილა.

გიორგი ბოჭორიძე წარწერას და გალავნის აშენებას XVII საუკუნის მეორე ნახევარს მიაკუთვნებს. ადგილზე მუშაობის დროს მეცნიერმა მიმართა ადგილობრივ ხელისუფლებას და აცნობა გალავნის განგებ დაზიანების შესახებ, მაგრამ მოსახლეობამ კვლავ გააგრძელა გალავნის დაშლა... (ფ. 1753, ა. 1, ს. 4, გვ.97). სამწუხაროა, რომ დღეს გალავნის კვალი საერთოდ აღარ არსებობს.

დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსთან კავშირი ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზია იმისა, რომ გარე კახეთის, საგარეჯოს ტერიტორიაზე უამრავი საკულტო ტაძარია აშენებული. ამ ტაძრების ინტენსიური შესწავლა XX საუკუნის 20--იანი წლებიდან დაიწყო. თუმცა, XIX საუკუნის შუა ხანებში დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსით დაინტერესდა, მოინახულა და აღწერა კავკასიის მეფის-ნაცვალმა, კავკასიის ცალკეული კორპუსის მთავარსარდალმა და მოგზაურმა ნიკოლოზ მურავიოვმა.

გიორგი ბოჭორიძემ ფეხით შემოიარა, აღწუსა და გარეჯის ისტორიული ძეგლები. უმეტესი მათგანი გაძარცვული და დანგრეული დახვდა: "უსაშინლეს მდგომარეობაშია დავით გარეჯელის და ნათლისმცემლის უდაბნოები, განსაკუთრებით უკანასკნელი, აქ ბოროტმოქმედთ ფიცრის პატარა ნაჭერიც კი არ დაუტოვებიათ ორი ფოლად გადაკრული კარის გარდა, რომელთაც ალბათ ვერ მოერივნენ სიმძიმის გამო, სადაც კი რაიმე ხის მასალა ჰქონია ეკლესიებს თუ სხვა შენობებს, ყველგან კედლები გამოუნგრევიათ და წაუღიათ აქ თითქმის ყველაფერი განადგურებულია....აქ მრავალ საუკუნოვანი საქართველოს ისტორია კედლებზე არის დაწერილი, ეს ქვაბთა ქალაქია, ქალაქი უდაბნოში".....როგორც მისი ჩანაწერებიდან ჩანს, მას ნაწილობრივ ჰქონდა ინფორმაცია გარეჯის უდაბნოს სიწმინდეებისა, რადგან არსებობს ასეთი ჩანაწერი: „ისტორიულ ნივთთა შორის ყველაზე ბევრი დაღუპულა დავით გარეჯის უდაბნოში... ამოხრებელთ გაუტანიათ უამრავი ისტორიული ნივთი, საეკლესიო განძეული და ჭურჭელი გიორგი ბრწყინვალისა და ქეთევან დედოფალის დროისა, სხვათა შორის ვერცხლის ხატი ნათლისმცემლისა, ვერცხლის ჭადი შეწირული ქეთევან დედოფლის მიერ, ჯვრები ვერცხლისა 7 ცალი....ბარძიმ ფეშხუმი ვერცხლისა წარწერებით 7 ხელი, ჯამები წარწერებით, სპილენძეული დაახლოებით 15 ფუთი, რომელთა შორის ვერცხლის ჭურჭელიც ყოფილა,...ვინმე ტფილისელ მეთრიმლელეებს მთავარი უდაბნოს 5 ზარი წაუღიათ და ტფილისში გაუყიდიათ. რაც შეეხება უდაბნოთა მთავარ სიწმინდეთ: მადლის ქვას, წმ. შიოს თავის ქალას - იგინი გადაურჩენია ადგილობრივ მკვიდრს გიორგი აბაშიძეს, რომელსაც ჩაბარებული ჰქონდა უდაბნოთა მეთვალყურეობა"... უდაბნოს დაცვასა და მეთვალყურეობაში დიდი წვლილი შეუტანიათ, მონასტრებიდან 1-5 ვერსის მანძილზე განთავსებულ თივის დამამზადებელი პუნქტების თანამშრომლებს, "მათ გადაუტანიათ დავითის მარმარილოს საფლავის ქვა, შეწირული საბინინის მიერ, ამოხრებელთა მიერ გატეხილი ორად, დიდი ზარი და ფიცრის მასალა" (ფ.1753, ა1, ს. 4 გვ.92). დავით გარეჯის მონასტრის ტერიტორიაზე ბოჭორიძემ შეისწავლა წმ. ნიკოლოზის, ნათლისმცემლის და ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიები: რაც შემორჩა და რის გარჩევაც შეძლო მეცნიერმა ფურცლებზე შემოგვინახა: "ნათლისმცემლის ეკლესიასთან, დიდ აუზთან, რომელიც ქვითკირით არის ამოყვანილი, გდია ფოლად გადაკრული დიდი კარი, რომელსაც ფოლადზე ჰქონია მცირე წარწერები შემორჩენილი.

დავით გარეჯის უდაბნოში წმინდა ნიკოლოზის ეკლესიაში დაცული ყოფილა წარწერებიანი საფლავის ქვა აღსავლის კარებიდან ორ არძინის დამორებით: მეცნიერი აღნიშნავდა, რომ წარწერა დაუმთავრებელი იყო, ამიტომ შეუძლებელი იყო მისი თარიღის დადგენა. წმინდა ნიკოლოზის მახლობლად ერთ დიდ დარბაზში, სამხრეთის კედლის ქვაზე ორ ადგილას წარწერაზე მოხსენებული იყო ნიკოლოზ ანდრონიკაშვილი. ამავე დარბაზის სიღრმეში კედელზე გამოსახულნი ყოფილან

მდგომარე დავით გარეჯელი და ლუკიანე. დავითის თავზე წარწერაზე იკითხებოდა: "მოიხსენე უფალო მეოხებით ღირსისა მამისა ჩვენის დავით გარეჯელისათა/ ცოდვილ და სფირიდონ/". ამ ეკლესიის სამხრეთით კლდეში გამოყვანილ დიდ ეკლესიაში შემორჩენილი ყოფილა კედლის მხატვრობის ფრაგმენტი: დავით გარეჯელი ჯეირანებით და ფეხქვეშ ვეშაპის გამოსახულებით (ფ. 1753, ან. 1 ს. 105, ფ. 14,16,17).

დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსში განლაგებული, გადარჩენილი ეკლესიების გარდა მეცნიერმა აღწერა დასახლებულ პუნქტებში განლაგებული ეკლესიები. სოფელ საგარეჯოს დასავლეთით შემადგენელ ბორცვზე განთავსებული პეტრე - პავლეს სახელობის ეკლესია. "იგი ერთ ნავიანი ეკლესიაა, ნაშენი რიყის ქვისა და ნათალი ქვისაგან, საყდრის ამშენებლებად ბერძნები სახელდებიან, მაგრამ ზუსტი თარიღი ცნობილი არ არის. კარებს თავზე აქვს ფანჯარა, რომლის თავზე დიდი ჩუქურთმიანი ჯვარია გამოსახული. კარების ქვებისა და ჯვრის ჩუქურთმები მშვენიერია. ეკლესიას საძირკველი ორი საფეხურით აქვს გამოწეული, ეკლესიის სახურავი დაზიანებული იყო, შიგნით მოთავსებული იყო სახურავიდან ჩამოვარდნილი ერკემალი. ეკლესიის აღმოსავლეთის მხარეს, ფანჯრის თავზე რელიეფური ჯვარია გამოსახული, ფანჯრის ქვებიც კარის ქვებით ჩუქურთმებით არის გაწყობილი. აღმოსავლეთის მხარეს ფანჯრის თავზე გამოსახულია ანგელოზები და ვეშაპი". (ფ.1753, ა.1, ს. 105, გვ 22) .

საგარეჯოში არსებული წმ. დოდო გარეჯელის ეკლესიის შენობა შედარებით გადარჩენილი დახვედრია. მეცნიერს აღმოსავლეთის აღსავლის დაზიანებული კარები აქვს აღწერილი: ეს არის ნიშეში ძველი ხელოვნებისა, ასევე შენობაში შემორჩენილი 5 მცირე მოცულობის ხატი, მეექვსე და-კარგული ყოფილა.

გარე კახეთიდან ჩამოტანილ ეკლესიებში დაცულ სიძველეების უნივერსიტეტის სიძველეთა საცავისათვის გადაცემის ოქმის (1926 წლის 31 მარტი), თანდართულ მასალაში (ეკლესიებში დაცული სიძველეების სიები), მოხსენიებულია საგარეჯოს აღმასკომის საწყობიდან წამოღებული ხატები და სიწმინდეები: სულ 20 ერთეული. განსაკუთრებით საყურადღებოა ეს აღწერა, რადგან ამ ეკლესიების შესახებ ძალიან მწირი ჩანაწერები მოიპოვება, სიაში არის საგარეჯოს ღვთისმშობლის ეკლესია, საქართველოში ერთად ერთი ეკლესია, სადაც ერთ ეზოში აგებულია 16, 17 საუკუნეების ღვთისმშობლის შობისა და ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესიები, (ფ. 1753, ა. 1, ს. 115, გვ. 18).

გარე კახეთის ტაძრებს შორის უდავოდ მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ნინოწმინდის სამონასტრო კომპლექსს, რომელიც მეცნიერს შესწავლა - აღწერის დროს თითქმის მთლიანად განადგურებული დახვდა. კომისიამ, რომლის შემადგენლობაში დეკანოზი ალექსი გულისაშვილი შედიოდა, ისტორიულ ძეგლად სცნო ტაძარში შემორჩენილი, ფიცარზე დამზადებული მოვერცხლილი წმინდა ნინოს ორი ხატი, სამრეკლოში მოთავსებული ძველი ზარბაზანი ლომების ქანდაკებით, ნინოწმინდის ძველი ეკლესია თავის გალავნით, სამიტროპოლიტო სახლი და ადგილობრივ მთავრობას მოსთხოვა, ზემოთ ჩამოთვლილი ნივთები და შენობები მკაცრად ყოფილიყო დაცული. კომისიის დადგენილებით პირველი ნომრით აღწერილი ნივთები დატოვებული უნდა ყოფილიყო ადგილობრივ ეკლესიაში, ხოლო უკანასკნელი (ზარბაზანი) გადატანილი უნდა ყოფილიყო ქ. ტფილისის სათანადო მუზეუმში. (ფ. 1753, ა. 1, ს. 106, გვ. 100).

ოციან წლებში, იმდროინდელი მთავრობის პოლიტიკის გამო, მასიურად დაიკეტა ეკლესია-მონასტრები და შეწყდა მსახურება, ნინოწმინდის ტაძრიდან ზემოთაღნიშნული ხატები გაიტანეს და მათი ადგილსამყოფელი უცნობი დარჩა. ამ ხატების ბედით შეწუხებული დიდი ქართველი პოეტი გიორგი ლეონიძე მიმართავდა საქართველოს სსრ სამეცნიერო დაწესებულებათა მთავარ სამმართველოს: „გარე - კახეთში სხვა ეკლესიებთან ერთად დაკეტეს უძველესი ნინოწმინდის (V საუკუნე) საკათედრო ტაძარი, საიდანაც სხვა ნივთებთან ერთად საგარეჯოს რეკომმა (ურმით წაიღეს) გაიტანა ორი უძველესი ხატი.

1. წმინდა ნინოს სასწაულებისა, შეწირული არჩილ მეფისაგან (არჩილ I) .

2. წმინდა ნინოს ხატი ვერცხლის ჩუქურთმებით მოვლებული, შეწირული მიტროპოლიტის საბატუსისშვილის მიერ. (სუიცა, ფ. 300, ა. 3, ს. 44, გვ. 2).

გარე კახეთის საკულტო ნაგებობათა აღწერისას გიორგი ბოჭორიძემ მნიშვნელოვანი ინფორმაცია მოგვანოდა მანავ-თარაქის ტერიტორიაზე განლაგებულ ისტორიული ძეგლებზე. თარაქის ზევით, ცივის ძირზე,¹ არის ერთი გუმბათიანი ეკლესია, ხალხის გადმოცემით ვედრების ეკლესია, ..."ეკლესია ნაშენია აგურისა და შირიმის ქვისაგან, საძირკველი შიგნიდან კედლებზე განიერია, საძირკვლის შემდეგ კედლები აგურისგან არის ამოყვანილი, შირიმის ქვა მარტო კარნიზებად არის გამოყენებული. ეკლესიის გუმბათის კარნიზები ლეგა ფერის თლილი ქვისაა, თაღები ოდნავ ტეხილი. ჩრდილოეთის კარები ძველთაძვე ამოუშენებიათ. ეკლესიას სამ მხარეს აქვს ფანჯრები: აღმოსავლეთით, ჩრდილოეთით და სამხრეთით, გუმბათს აქვს ოთხივე მხარეს. გუმბათი შიგნიდან მრგვალია და გარედან რვა წახნაგოვანი, გუმბათის სახურავიც რვა წახნაგოვანი. გარედან ეკლესიის საძირკველთან, კედლებზე დიდი ნიშებია ამოყვანილი, სიმაღლით 80 სანტიმეტრი, საძირკვიდან 89 სანტიმეტრი. შიგნიდან ეკლესიის სიგრძით 7^{1/2} არშინი, სიგანით 6 არშინი. ჩრდილოეთით, კარების თავზე კედელში აგურისაგან ჯვარია გამოყვანილი. კარების თაღები დაზიანებულია, რადგან ხის მასალა მოსახლეობას გამოუყენებია. შუა ნიშები დაქანებით არის გადახურული. ეკლესია დგას სოფელ თარაქის თავზე, 2 ვერსის დაშორებით. გადმოცემით, სოფელ თარაქში ადრე თამარ მეფის სასახლე ყოფილა, ამის დასტურია დიდი შენობის საძირკველი. ამ ადგილს ნატახტარს ეძახიან. შენობის საძირკველთან ახლოს წყლის მსხვილი და წვრილი მიწების ნარჩენებია. აქვეა წყლის საწმენდი ქვევრიც. მახლობლად არის ქვითკირის შენობა, რომელსაც ადრე წყლის აუზად იყენებდნენ. ეს არის უმშვენიერესი ადგილი, რომელიც მთელს გარე კახეთს ხელისგულივით გადაჰყურებს" (ფ. 1753, ა.1, ს. 105. ფ. 4,5.) გიორგი ბოჭორიძე მანავ-თარაქის ეკლესია ნაგებობებში მოიხსენიებს მანავის თავზე განთავსებულ "წიტიხიზანის"

საყდარს, კალოუბანის წმინდა გიორგის განახლებულ ეკლესიას, თარაქის კერპის საყდარს და ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიას. განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს მანავის ციხე-გალავანს, "მანავის ციხე-გალავანი უდიდესი შენობა ყოფილა, დღეს მისგან ერთი ნაწილია არის შემონახული მრავალი ადგილი დაზიანებულია, რამდენიმე მხარეს კედელი გადაქცეულა, რაც შემორჩენილია, ამით მთლიანი სურათის აღდგენა შესაძლებელია. იგი უძველეს ხანას უნდა ეკუთვნოდეს. ციხის კოშკები ოთხკუთხოვანია, თვით ციხესაც კვადრატული დაახლოვებით 2 ღესეტიანმდე ადგილი უჭირავს, ციხე-გალავნის კედლები შერჩენილია ოთხივე მხარეს. იგი ოთხკუთხა შენობა ყოფილა დაქანებით აღმოსავლეთისაკენ. გალავანში შემორჩენილია ნასახლარები. ჩრდილოეთის კედელთან არის დუღაბით გალესილი შენობა, ხალხის გადმოცემით საფქვილე ყოფილა, სამხრეთით არის დიდი დუღაბის აუზი, დღეს ქვებით ამოვსებული, თუმცა წყალი ისევ დგას, ეტყობა ძველი გაყვანილობიდან მისი მიმდინარეობა არ შეწყვეტილა. ამ აუზთან არის ეკლესიები: მანავის ციხის ეკლესია, შირიმის ქვით, აგურითა და რიყის ქვითაა ნაშენი; სამხრეთით დგას მეორე ეკლესია, რიყის ქვისაგან ნაშენი ბაზილიკა. ამ უკანასკნელის აღმოსავლეთით დგას მესამე ციხისთავის წმინდა გიორგის ეკლესია, შირიმის ქვისა და რიყის ქვისაგან ნაშენი. ეკლესიას ძირი სარდაფის სართული აქვს, კარებით აღმოსავლეთისაკენ, კარები საკმაოდ მაღალია და სარდაფში ჩასასვლელი კიბე არა აქვს. დამაფიქრებელია, მაგრამ ხალხის გადმოცემით, სატუსაღო ყოფილა უწინ. პირველი ეკლესიის შენობიდან უყიდათ ხალხს შირიმის ქვები და საფლავებისთვის დაუდვიათ. ამ ციხის აღმოსავლეთის კედელთან ახლოს ცნობილ ფრიდონოვს ადგილობრივ სომხებისთვის აუშენებია საყდარი, რასაკვირველია ამით ციხე-გალავნისთვის დიდი ზიანი მიუყენებია, ჯერ ერთი ადგილის გათხრით

¹ ცივი - მთა საქართველოში, კახეთის მხარეში, თელავისა და საგარეჯოს მუნიციპალიტეტების საზღვარზე.

და მეორეც ციხის გალავნის მასალის შეხმარებით. ციხისთავის წმ. გიორგის ეკლესიაში შემონახულია სამრეკლოს ზარი წარწერით ქ. შემოგწირე ზარი ესე ციხის თავს ღვთის მშობლის ეკლესიას ღვთისავერძვილმა ღვდელმან ლაზარემ მეუღლემან ჩემან მელანიამ შვილისა ჩემისა სადღეგრძელოდ და საოხად სულისა ჩვ[ე] ნისათვინ წელსა ჩყკა"(1821). ზარები ქართულია, ყურები კუთხეებიანი აქვს, მასზედ გამოსახულია ღვთისმშობელი და ანგელოზები, წონით ორ ფუტამდე, იქნება." (ფ. 1753. ა.1, ს. 105. ფ.7,9).

1924 წლის 17 იანვრის ძეგლთა დაცვისა და საგანგებო კომიტეტის მინდობილობით, გიორგი ბოჭორიძემ ისტორიულ ძეგლთა აღწერა - გამოვლენის მიზნით ექსპედიცია მოაწყო თელავისა და სიღნაღის მაზრებში.

მისი გადმოცემით თელავის მაზრაში ნივთები ნაკლული სახით დახვდა, რადგან მათი ერთი ნაწილი, რომელიც ინახებოდა მაზრის აღმასრულებელი კომიტეტის საფინანსო განყოფილებაში, ადგილობრივ განათლების განყოფილებას სიძველეთა და ძეგლთა დაცვის სახელმწიფო კომიტეტის ნებართვით გაეყიდათ. გაყიდულ ნივთებს შორის იყო თელავის ღვთისმშობლის ტაძრიდან წაღებული: 1. ბაჯაღლო ოქროს ხატი მაცხოვრისა და სხვა წმინდანებისა შემკული 29 ძვირფასი თვლით. 2. თელავის ღვთისმშობლის შობის ეკლესიიდან სამღვდელმთავრო მიტრა, რომელსაც მერჩენილი ჰქონდა მარგალიტების მძივები; 3. ერეკლე მეორის მიერ შეწირული ხომლი; 4. სამი ხის ჯვარი ვერცხლითა და ძვირფასი ქვებით შემკული. გარდა ამისა დაკარგული იყო დაბადებიდან დარჩენილი ხუცური ხელნაწერის სამი დიდი ფურცელი. ხაზინაში დაცული სიძველეებიდან არ აღმოჩნდა თინათინ დედოფლის ნაქონი ოქროს საყურე 17 ძვირფასი თვლით; თელავის რაიონის განათლების განყოფილების მიერ გაყიდული იყო ასევე ადგილობრივი მუზეუმისთვის გადაღებული სამი ნივთი: წმინდა გიორგის დასაკეცი ვერცხლის ხატი; ერეკლე მეორის შეწირული ვერცხლის ფეშხუმი და კანდელი (ფ. 1753, ა.1 ს.4, გვ. 33, 46).

საშინელ მდგომარეობაში იყო ახმეტის რაიონის ძვირფასეულობა, თელავის რაიონის ძეგლთა აღწერისას ახმეტა თიანეთის მაზრას ეკუთვნოდა. აღწერის დამთავრებისას კი უკვე თელავის მაზრაზე იყო მიწერილი. ახლად შემოერთებული რაიონის აღმასკომის თავმჯდომარემ, რაიონის ყველა ეკლესიის კუთვნილი განძი, ოქრო - ვერცხლით შემკული უძვირფასესი ხატები გაყიდა. გ. ბოჭორიძეს იმედი ჰქონდა საეკლესიო დავთრებიდან შეძლებდა ეკლესია მონასტრებიდან გატანილი ქონების ზუსტი რაოდენობის გაგებას. იმ მოკლე პერიოდში ეს შეუძლებელი გახდა.

კახეთში ჩატარებული ექსპედიციის მსვლელობისას ბოჭორიძემ შეადგინა თელავის და სიღნაღის მაზრებში არსებული ისტორიულ ძეგლთა სიები, რომლებიც ხელშეუხებელნი და დაცულნი უნდა ყოფილიყვნენ ადგილობრივი მოსახლეობისა და მთავრობის მიერ. მან ცალკე გამოყო ფრესკებით დამშვენებული ეკლესიები და შენობები.

გიორგი ბოჭორიძის კახეთის ექსპედიციები დაემთხვა 1924 წლის აგვისტოს აჯანყებას, მეცნიერს დასჭირდა გაათმაგებული მუშაობა, რათა იმ არეულ დროში აღეწერა და დაეცვა წინაპრებისგან გადმოცემული ქონება. აგვისტოს გამოსვლების დროს სოფელ ს. აწყურიდან გაიტანეს უძველესი სიგელ-გუჯრები და ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსანი“. თელავის აღმასკომის გადაწყვეტილების გარეშე შენობიდან ტომრებით გაიტანეს თელავის არქივის დოკუმენტები. ადგილზე აღწერილი ნივთების დიდი ნაწილი მეცნიერის მიერ შესაბამისი მოხსენებითა და თანდართული სიებით, თბილისის უნივერსიტეტის სიძველეთა საცავს ჩაბარდა. „მე დავიარე მთელი თელავის მაზრა, გარდა თუშეთისა, აღწერე თითქმის ყველა ეკლესია, ძველი შენობები და ნანგრევები.... ჩემი მიზანი იყო მოსახლეობის დასახლების მახლობლად მენახა და ამეწერა ყველა შენობები და ნაგებობები, რადგან შეიძლება რომელიმე მათში ძვირფასი ისტორიული ძეგლი ყოფილიყო და ადამიანის ხელი შეხებოდა და მოესპო იგი... მართლაც უქმი და ნანგრევებად მდგარი შენობები უფრო მნიშვნელოვანი აღმოჩნდნენ. ვიდრე აწინდელი სოფლის მოქმედი ეკლესიები. ყველა ის 50 შენობა და ნანგრევი,

რომელიც შევიტანე დასაცავ ძეგლთა სიაში, (ერთი ორის გარდა), ყველა განსაკუთრებული აგებულებისაა“. თელავის მაზრაში ასეთი შენობები და ნანგრევები სულ 133 იყო..., თუმცა თითოეული თემის თავმჯდომარეს მე მისვლისთანავე ვაფრთხილებდი, რომ ყველა სოფელში მზად ყოფილიყვნენ და არ დავებრკოლებინე ეკლესიის აღწერისას, მაგრამ მიუხედავად ამისა, გარდა ალაზნის გაღმა მხრისა, ყველგან დაბრკოლებასა ვხედავდი....“ (ფ.1753, ა.1, ს. 4, გვ.3). ეკლესია ნაგებობები ძალიან დაშლილი იყო, თითო ეკლესიის ქონება სამ ოთხგან იყო მოთავსებული. ამან ძალიან გაურთულა მუშაობა. ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ გათენებებიდან გვიან საღამომდე, (თუ მოვარიანი დამე იყო) მუშაობდა.

საშინელ მდგომარეობაში იყო ისტორიული ძეგლების (ნაგებობების) ნაწილი, ძველი ისტორიული შენობები, კლუბბაღ, საავადმყოფოებად, საქონლის სადგომებად და სხვადასხვა დაწესებულებად გადაკეთებინათ.. ამგვარი მთელს თელავის მაზრაში 15 ეკლესია იყო, ყვარლის ნათლისმცემლის ეკლესია, სადაც ი. ჭავჭავაძის მშობლები იყვნენ დაკრძალულნი, აბანოდ გადაკეთებინათ, ს. ვეჯინის ამაღლების ეკლესიის საკურთხევლიდან გატანილი ყველა ნივთი ეკლესიის ეზოში დაეწვათ, ღვთისმშობლის ძველ ეკლესიაში ორი აკლდამა განძის პოვნის მიზნით გაეთხარათ და ისე დაეტოვებინათ. ნაქალაქარში ანუ ძველ გრემში ორ სამ ეკლესიასა და მასთან ახლოს მდგარ სამ შენობაში შესახლებულ ქურთებს სასტიკად დაეზიანებინათ ულამაზესი ხის აივნისანი შენობები. ასევე ძველ გრემში განძის მაძიებელთ ბევრი ტაძარი და შენობა დაეზიანებინათ. ეკლესიების უმეტეს ნაწილს, ჯვრები მოცილებული ჰქონდა, ტილოზე შესრულებული ხატები დახეული, ხეზე ამოკვეთილი ხატები დაჭრილი. ფიჩხოვანის ძველი კედლის მხატვრობით გამორჩეული ეკლესია საქონლის სადგომად, ძველი გავაზის ღვთისმშობლის ეკლესია კი აბანოდ იყო გადაკეთებული. ნახევარზე მეტ ეკლესიებში კანკელი მოშლილი ჰქონდათ.

კახეთის მაზრებში ექსპედიციების დროს ბოჭორიძემ დაათვალიერა და აღწერა 255 ეკლესია, ციხე-კოშკი და ნაგებობა. კახეთის ისტორიულ ძეგლთა შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავთ შუამთას, ალავერდს, ენისელის მთავარ ანგელოზის თარსა - გალავანს, ნეკრესს და ბოდბეს, მაგრამ როგორც ის ამბობს „მე მათზე არ შევჩერდები, რადგან იგინი საზოგადოდ ცნობილნი არიან და მე დავასახელებ მხოლოდ იმათ რომლებიც თხოულობენ სასწრაფო ყურადღებას“ . (ფ. 1753, ა.1, ს.4. გვ 31^ა).

შუამთის მახლობლად 7 ვერსზე მთაში აღმოჩნდა ერთი უცნობი ძველი ეკლესია წმინდა კუნტურის საყდარი, რომლის კედლებზეც შემონახული იყო 7 წარწერებიანი ქვა. საინტერესო იყო ს. ფიჩხოვანის ნათლისმცემლის და ღვთაების ფრესკებიანი ეკლესიები, წარწერებიანი ქვებით და ხარჭამნელი ეპისკოპოსის საფლავის ფიქალი ქვა მისივე გამოსახულებით...განსაკუთრებულ ყურადღებას იყო ძველი ნეკრესი, მისი კედლის ცოცხალი მხატვრობა, როგორც თვითონ ბოჭორიძე ამბობს: „ადამიანის თვალსა და გულს ეჭიდება“. (ფ. 1753, ა.1, ს. 4, გვ, 32ა).

ეკლესიების განძეულის ერთი ნაწილი ძლიერ დაზიანებული იყო. ხატებზე ვერცხლის და ოქროს არშიები თითქმის ყველგან შემოცლილი დახვდა. თელავის ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესიის 12 ძვირფასი ხატიდან, რომელიც გადმოცემით რომის პაპის ნაჩუქარი იყო, მხოლოდ 7 ხატი იყო გადარჩენილი. გადმოცემით ეს ხატები ეკლესიიდან გამოტანილი, ხის სხვა ნაკეთობებთან ერთად ურმით გატანილი და დაკარგული დახვდა. განადგურებული იყო გრემის წმ. გიორგის და კურდღელაურის ეკლესიის მშვენიერი კედლის მხატვრობა. ზოგიერთ ეკლესიაში კედლის მხატვრობა კირით იყო გადალესილი. განადგურებული დახვდა ალავერდის მონასტრის ბერთა საცხოვრებელი ოთახები. სოფელ ლალისყულის წმინდა ნიკოლოზის სახ. ეკლესიიდან ნივთების გადმოტანის დროს ძველი ხეცური ხელნაწერები და რამდენიმე ეტრადის გრაგნილი დაკარგული დახვდა. გ. ბოჭორიძის დიდი მცდელობის მიუხედავად აღნიშნული ხელნაწერები პოვნა შეუძლებელი გახდა.

მიუხედავად ამდენი უარყოფითი მხარისა, მაზრის ეკლესიების და ძვირფასი ნივთების ნაწილი გადარჩენილი იყო. პირველ რიგში აღიწერა თელავის მაზრის ცეიხჰაუზში დაცული ნივთები, ძირითადად შუამთის მონასტრიდან წამოღებული ხატები და განძეულობა, რომელიც დამალული იყო მონასტრის კედელში და აღმოჩენილი იქნა დავით ვაშაკიძის მიერ.

1928-1929 წლებში საქართველოს ცენტრალურ არქივში ძველ საბუთთა განყოფილების გამგედ მუშაობის პერიოდში გ. ბოჭორიძემ არქეოლოგიური კვლევის მიზნით მოიარა ზაქათალის, ნუხის და გეოქიას მაზრები, საქართველოს ისტორიული პროვინციის ჰერეთის ნაწილი: „უმთავრესი მიზანი ჩემი მოგზაურობისა იყო ისტორიული-ეპიგრაფიკული (დამწერლობის) ძეგლების პოვნა და ფოტოგრაფიული გადაღება. ასეთი ძეგლები ხსენებულ კუთხეში ძლიერ ცოტაა შენახული, მათი უდიდესი ნაწილი დრო - ჟამს მოუსპია, მიუხედავად ამისა, მაინც საკმარისი მასალა აღმოჩნდა: ნუხის მაზრაში, ალბანეთის ყოფილ ტერიტორიაზე ვიპოვნე ქვა ალბანური წარწერით, სხვა ადგილას აღმოჩნდა ქვა შესანიშნავი ყვავილოვანი სახეებით და უცნობი ხაზოვანი ნიშნებით (წარწერებით?)... წარწერების აღმოჩენას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ერთერთი უძველესი სახელმწიფოს ალბანეთის კულტურის აღდგენა შესწავლისათვის, რომლის მნიშვნელობა არა თუ საქართველოს და კავკასიის ფარგლებში, არამედ მსოფლიო ინტერესის შემცველია. ეს ორი აღმოჩენა პირველი მაგალითია ალბანური დამწერლობის ძეგლებისა, სხვა ამგვარი ჯერჯერობით არსად ჩანს“. (ფ. 1753, ა.1, ს. 12, გვ.2).

ნახურსა და საინგილოს ტერიტორიებზე მოგზაურობისას ადგილობრივ მოსახლეობასთან გასაუბრების დროს აღმოჩნდა, რომ აქ ძირითადად ალბანელების შთამომავალნი ცხოვრობდნენ, ადგილობრივები თვლიდნენ, რომ ისინი ქართველების მოდგმისანი უნდა ყოფილიყვნენ, გვარებიც ქართულ ძირებით იყო ნაწარმოები.

აქ ს. ნახურის თავზე სოფლიდან ჩრდილო აღმოსავლეთით და დასავლეთით ჭიქლარისა და მუჯის საზღვრებზე მდებარეობდა „დადიან-ფირი“, დადიანთა სალოცავი. ნახურის გზაზე არსებული ზოგიერთი მეჩეთი, ძველი ეკლესიების დანგრეულ კედლებზე იყო დაშენებული, ბელაქანიდან 5 კილომეტრში ტყეში აღმოაჩნდა ქართული ეკლესიის ნარჩენი, კედლებზე ფრესკებით. ბელაქანთან ახლოს კიდევ ორი ეკლესიის ნარჩენი აღმოჩნდა, ერთი „წითელი ეკლესიის“ სახელითა ყოფილა ცნობილი. კახის დასავლეთით მდებარე ეკლესიას, „თეთრი საყდარს“ უწოდებდნენ. (ფ. 1753, ა.1, ს. 152, გვ.5). ჰერეთში პირველი ორი მოგზაურობის შედეგად, მეტი არაფერი აღმოჩნდა. კახეთში კი მეტი ექსპედიცია არ ჩატარებულა.

დასკვნა: დასკვნისთვის ისევ მის ცხოვრების ისტორიიდან ამონარიდს გავაკეთებ, საოცარია იმ საქმის ჩამონათვალი რაც ერთმა ადამიანმა 15 წლის განმავლობაში გააკეთა: მან აღრიცხა 900 ისტორიული, მონუმენტური ძეგლი, მოაგროვა 2260 ისტორიული ნივთი, 540 ხელნაწერი და 200 სტამბური წიგნი, 28 წარწერებიანი ქანდაკება, 3550 სიგელ გუჯარი და ძველი საბუთი, 10 ტილოზე შესრულებული ნახატი, სამი კოლექცია მონეტებისა, ორი კოლექცია არქეოლოგიური ნივთებისა და შეადგინა ყველა ზემოთაღნიშნულ კუთხეში დაცული ეკლესიების და იქ დაცული ნივთების, წიგნების ხელნაწერების სიები. (სუიცა, ფ. 303, ა.1, ს.1237, გვ.3^ა) XX საუკუნის 20-იან წლებში საქართველოს სიძველეთა გადარჩენის საქმეში არც ერთ მეცნიერს არ გაუკეთებია, იმდენი რაც გიორგი ბოჭორიძემ გააკეთა. მან ბევრი ისეთი ეკლესია აღწერა, რომელიც მანამდე არავის არ უნახავს და დროთა განმავლობაში კი დაუცველობით განადგურდა.

1937 წლის დასაწყისით მთავრდება მისი ბოლო ჩანაწერები. 1937 წლის 28 დეკემბერს საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სამინისტროს სამეულმა დიდი მეცნიერი დაადანაშაულა საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის N 58 -10 და 58-11 მუხლით. ის გაასამართლეს და 10 წლით თავისუფლების აღკვეთა მიუსაჯეს... მაგრამ გადასახლებიდან აღარ დაბრუნებულა.... გადასახლებაში მიმავალი, ჩრდილოეთ კავკასიაში გზაში ვერაგულად მოკლეს და მატარებლიდან

გადმოაგდეს...1939 წლის 27 სექტემბერს, ჯვართამაღლებას მისი სულიც ქართველ წმინდანებს
შეუერთდა. სამწუხაროა, რომ შთამომავლობას მისი საფლავიც არ დარჩა.

გამოყენებული წყაროები:

საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი - სუიცა - ფ. 300, ა.3,ს.44;

ფ. 303, ა.1, ს.1237;

ფ. 335, ა.9, ს.98.

საქართველოს საისტორიო ცენტრალური არქივი - სცა –ფ.1753, ა.1, ს. NN 4, 12, 44, 105, 106, 115.

იჰან- ანტონ გულდენშტედტი- გულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, 1962, თბილისი.

THE KAKHETI-HERETI EXPEDITIONS OF GIORGI BOCHORIDZE

Tinatin Jabadari

PhD in History,

National Archives of Georgia

Email: tinikojabadari@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1997-5683>

Abstract. The topic concerns the great Georgian scientist, one of the founders of the National Archives, a prominent representative of our historical society, a repressed scientist Giorgi Bochoridze, and the expeditions he conducted in Kakheti and Hereti.

Giorgi Bochoridze was Ivane Javakhishvili's best student, who formed him as a historian, scientist-researcher, and mastered epigraphy, ethnography, and art history, which played an important role in his later life.

As soon as he started working at the Central Archives in the twenties, he began to organize scattered historical sources, managed to transfer unprotected and neglected written sources in various agencies to the Central Archives, and bring them into scientific order. This was an extremely laborious task. As we read in his biography, in 1922-1923, he brought to the Central Archive the most interesting archives from 23 institutions, vital to national history. Under his direct leadership and participation, the archives returned from Russia, which were transferred from the Tbilisi Central Railway Station and preserved in the National Archive: 4 wagons from Krasnodar, 7 wagons from Stavropol, 1 wagon from the Caucasus. He described more than 30 churches, chapels, book depositories and archives in the capital.

After arranging such difficult matters in the capital, he decided to use his knowledge and experience in the regions of Georgia. In 1923-1936, he traveled to Racha-Lechkhumi, Kakheti, Imereti, Samtskhe-Javakheti, Saingilo, Kartli. He studied and described historical, material monuments, epigraphic inscriptions from various parts of the country, and collected ethnographic material scattered among the people. He described many churches that no one had seen before, but which were destroyed over time due to neglect.

In the nineties of the last century, a description of the historical monuments of Tusheti, Racha-Lechkhumi, Imereti, and in 2011, Kartli was published. The material found during his expeditions to Kakheti and Hereti in 1923-1929 has not been published to this day. The purpose of this topic is to provide information on the unpublished material of Giorgi Bochoridze's personal fund, preserved in the National Archives of Georgia, since it is impossible to fully present the results of his work in a conference topic.

Keywords: Giorgi Bochoridze, Kakheti, Hereti, historical monuments, description.

Introduction: The topic concerns the great Georgian scientist, one of the founders of the National Archives, the best student of Ivane Javakhishvili, a prominent representative of our historical society, a repressed scientist, Giorgi Bochoridze, and the expeditions he conducted in Kakheti and Hereti.

In 1921-1936, the scientist walked almost all of Georgia on foot, studied and described all the monuments and remains of monuments on the ground, made up the names of cultural monuments and all kinds of inscriptions on the ground with a pencil. He preserved for us stories about historical monuments that have not reached us and rare ethnographic material from different parts of Georgia.

Giorgi Bochoridze was also a member of the commission working on ancient Georgian documents. In addition to finding and bringing documents, he directly participated in their study and registration. In just

three weeks, he brought 3016 documents and 145 book remains from Kartli-Kakheti and recorded them. In 1921-1922, with his direct participation, after the return of the archives taken to the North Caucasus, the Central Historical Archive of Georgia was replenished with ancient documents. The material collected and described by G. Bochoridze formed the basis for the creation of the Historical Archive of Georgia, and his records, which are kept in his personal fund, help all interested persons in restoring the history of monuments in any corner of Georgia. In the twenties of the last century, by decision of the People's Commissariat of Education, a description and study of the historical monuments of the Tbilisi region and the historical objects discovered in them and scattered among the people began. Kakheti begins with Outer Kakheti, which at that time was part of the Tbilisi region. The description of the monuments of Outer Kakheti and the expeditions of the entire Kakheti were organized in 1923-1925, I call it an expedition, otherwise in many cases he had to travel alone. As he himself writes: "Three years - half a year of being outside, with little money and walking all the way, in the winter cold and summer heat, working 16-18 hours a day, avoiding life-threatening situations (rocks, water, people, etc.) 9-10 times¹" (CAORHG, f. 335, a.9, c. 98, p. 64).

The first expedition to Outer Kakheti was organized on May 25, 1925. The first thing he described was the Sagarejo Wall, which the famous German traveler of the 18th century, Guldenstedt, also speaks of in his notes. During my trip to Georgia, the Sagarejo wall had been built for a long time, because part of the population lived outside the fence... "This city is located on the Tvaltskaro River... Sagarejo is surrounded by a wall, although most of the houses are outside the wall. (Guldenstandt, 1962, p.16, 19).

Giorgi Bochoridze also confirms the existence of the fence in the 1920s. Despite its considerable damage, the scientist gave the structure a high rating: "This wall is a real historical monument, which must be inviolable in every way and strictly protected..." The Sagarejo wall, in which, according to legend, the population of Sagarejo, Giorgitsminda and Ninotsminda took refuge during the enemy invasion, was terribly damaged by its inhabitants. They demolished the walls of the wall on all sides, opened doors wherever they wanted, demolished the upper part of the tower walls and built houses on top of them, and sold them to others as building material" (CHAG, f. 1753, d. 1, c. 4, p. 92^a). In the twenties of the last century, during his stay there, only the eastern and southern walls had been preserved. While studying the monument, one of the walls in the eastern part of the wall was a rather damaged inscribed stone, measuring 14/10, was found in the resident's yard, forcibly thrown from the wall, because it was badly damaged, only a few letters remained on it (there is a record), so it was impossible to deduce its contents.

Giorgi Bochoridze attributes the inscription and the construction of the fence to the second half of the 17th century. The scientist immediately appealed to the local authorities and informed them about the deliberate damage to the fence, but the local population continued to dismantle the fence... (f. 1753, d. 1, c. 4, p. 97). It is a pity that today there is no trace of the fence at al

The connection with the David Gareji monastery complex is one of the main reasons why a large number of cult temples have been built in the territory of Outer Kakheti, Sagarejo. The study of these temples began in the 20s of the 20th century.

However, before that, in the middle of the 19th century, David The Gareja monastery complex was visited and described by the Crown Prince of the Caucasus, Commander-in-Chief of the Separate Caucasian Corps and traveler Nikoloz Muravyov¹.

Giorgi Bochoridze walked around, recorded and described the historical monuments of Gareja. He found most of them looted and destroyed: "The hermitages of David

Especially the last one, here the criminals did not leave even a small piece of plank except for two steel-covered doors, which they probably could not avoid due to the weight, wherever there was any wooden material in churches or other buildings, they demolished the walls everywhere and took them away. Almost

everything here is destroyed"....As can be seen from his notes, he had partial information about the sanctuaries of the Gareja desert, because there is such an entry: "Among the historical items, the most perished were in the David Gareja desert... The looters took away a lot of historical items, church treasures and utensils from the time of Giorgi Brtskinvali and Queen Ketevan, among others, a silver icon of the Baptist, a silver chandelier donated by Queen Ketevan, 7 silver crosses.... Bardzim Peshkhumi 7 pieces of silver with inscriptions, jars with inscriptions, about 15 feet of copper, among which there were silver vessels,.... The 5 bells of the main hermitage were taken for sale by Tbilisi craftsmen. As for the main relics of the hermitage: the Stone of Grace, the skull of St. Shio - they were saved by a local resident Giorgi Abashidze, who was entrusted with the supervision of the hermitage"... The employees of the haymaking station located 1-5 kilometers from the monasteries made a great contribution to the protection and supervision of the hermitage, "they carried the marble tombstone of David, donated by Sabinin, broken in two by the desecrators" (f.1753, d.1, c. 4 p.92). On the territory of the David Gareji Monastery, Bochoridze studied the churches of St. Nicholas, the Baptist and the Virgin Mary: what remained and what the scientist was able to distinguish was preserved on the sheets: "Near the Church of the Baptist, near the large pool, which is carved out of stone, there was a large steel door, which had small inscriptions preserved:

In the church of St. Nicholas in the David Gareji desert, two meters from the doors, an inscribed tombstone was preserved. The scientist noted that the inscription was unfinished, therefore it was impossible to determine its date. In a large hall near St. Nicholas, on a stone of the southern wall, there is an inscription mentioning Nikoloz Andronikashvili "(f.1753, d. 1 c.105, p. 14, 16).

In the large rock-hewn church to the south of this church, a fragment of a wall painting was preserved, depicting David Garejeli with a whale under his feet.

In addition to the surviving churches located in the David Gareji monastery complex, the scientist described churches located in settlements. The Church of St. Peter and Paul, located on a hill to the west of Sagarejo, is a single-nave church, built of cobblestone and nave stone. According to legend, the church was built by the Greeks, but the exact date is unknown. A large carved cross is depicted on the window above the doors. The church has a two-step foundation, the roof of the church was damaged, and inside was placed a cherub that had fallen from the roof. On the east side of the church, a relief cross is depicted above the window, and the window stones are also decorated with carvings like the door stones. On the east side, angels and a whale are depicted above the window (f.1753, d.1, c. 105, p. 22).

The building of the St. Dodo Garejeli Church in Sagarejo was less damaged. The eastern doors are a sample of ancient art, but they were damaged. There were 5 small icons preserved in the building, the sixth was lost.

The antiquities stored in the churches brought from Kakheti were transferred to the University Antiquities Depository with an appropriate protocol and attached lists (March 31, 1926). The list mentions the icons and relics taken from the Sagarejo Executive Committee warehouse: a total of 20 items. This description is especially noteworthy, because very few records are available about this church, it is the only church in Georgia where the churches of the Nativity of the Virgin Mary and the Assumption of the Virgin Mary are built in the same yard. (16th, 17th centuries) (f. 1753, d. 1, c. 115, p. 18).

Among the temples of Outer Kakheti, the Ninotsminda monastery complex undoubtedly holds an important place, which was found almost completely destroyed during the study and description by the scientist. The commission, whose The commission, which included Archpriest Alexi Gulisashvili, recognized as historical monuments the two silver icons of St. Nino on a plank, placed in the church, and the old bell tower with lion statues placed in the bell tower. The commission recognized as historical the old church located in the courtyard of the Ninotsminda Church with its fence, the Metropolitan's house, the icons of St.

Nino painted on a plank, of ancient Georgian art, and the old bell tower with lion statues placed in the bell tower. According to the commission's resolution, the items described by the first number should have been left in the local church, while the last (the bell tower) should have been transferred to the appropriate museum in Tbilisi. (f. 1753, d. 1, c. 106, p. 100).

In the 1920s, due to the policies of the government of the time, churches and monasteries were closed en masse and services and prayers were suspended. These icons were taken out of the Ninotsminda Cathedral and their whereabouts remained unknown. Concerned about the fate of these icons, the great Georgian poet Giorgi Leonidze addressed the Main Department of Scientific Institutions of the Georgian SSR: "In Outer Kakheti, along with other churches, the ancient Ninotsminda Cathedral (5th century) was closed, from which, along with other things, the Sagarejo Revkom (took out) two ancient icons.

1. The miraculous icon of Saint Nino, donated by King Archil (Archil I).

2. The icon of Saint Nino decorated with silver carvings, donated by Metropolitan Saba Tusishvili (CAORHG, f. 300, d. 3, c. 44, p. 2).

While describing the cult buildings of Outer Kakheti, Giorgi Bochoridze provided us with important information about the historical monuments located in the territory of Manav-Taraki. Above Taraki, at the foot of Civi,¹ there is one The domed church, according to local tradition, is the Church of the Vedrebi. "The church is built of brick and shirim stone, the foundation is wider than the walls from the inside." After the foundation, the walls are built of brick, shirim stone is used only for cornices. The cornices of the church dome are of lega-colored hewn stone, the arches are slightly broken. The northern doors were removed long ago. The church has windows on three sides: east, north and south, the dome has windows on all four sides. The dome is round from the inside and octagonal from the outside, the roof of the dome is also octagonal. From the outside, near the foundation of the church, it is larger than the walls.

The niches are raised, 80 centimeters high, 89 centimeters from the foundation. The length of the church from the inside is 7 1/2 arsin and the width is 6 arsin. To the north, above the doors, a brick cross is raised in the wall. The door arches are damaged, because the population used wooden material. The middle niches are covered with a sloping rock. The church stands above the village of Tarak, 2 versts away. According to legend, there was previously a palace of Queen Tamar in the village of Tarak, as evidenced by the foundation of a large building. This place is called Natakhtari. There are remains of large and small water pipes near the foundation of the building. There is also a water purification tank. Nearby is a whitewashed building, which was previously used as a water basin. This is a beautiful place, which overlooks the entire outer Kakheti like the palm of your hand" (f. 1753, d.1, c. 105. p. 4,5.) Giorgi Bochoridze mentions the "Tsitikhizani" seat located on top of Manavi, the renovated St. George Church in Kalouban, the seat of the Tarak idol, and the Church of the Virgin Mary among the church buildings. He pays special attention to the Manavi fortress-wall, "The Manavi fortress-wall was a huge building, today only part of it has survived. Many places are damaged, but what has survived, the whole picture can be restored. It must belong to the ancient era. The towers of the fortress are rectangular, the fortress itself occupies an area of approximately 2 dessetins, the walls of the fortress-wall have survived on all four sides. It was a rectangular building with a slope towards the east. The remains of the walls have survived.

Near the northern wall is a stone-walled building, which according to local traditions was a mill, to the south is a large stone pool, today filled with stones, although the water still stands, apparently its flow from the old pipeline has not stopped. Near this pool are churches: the Manavi fortress church, built of shirimi stone, brick and cobblestone; to the south stands The second church, a basilica built of cobblestone. To the east of the latter stands the church of St. George of the Third Fortress, built of rubble stone and cobblestone. The church has a basement floor, with doors to the east, the doors are quite high and there is no staircase to

the basement. This place is suggestive, because according to the local population, it was once a prison. From the building of the first church, people sold tombstones and placed them on graves. Near the eastern wall of this fortress, the famous Fridonov built a chapel for local Armenians, which, of course, caused great damage to the fortress wall, firstly, by digging up the foundation and secondly, by using material from the fortress wall. In the church of St. George of Tsikhistavi, the bell tower has survived. suspended.

I traveled throughout the Telavi region, except for Tusheti, and described almost all the churches, old buildings, ruins... My goal was to see and describe all the buildings near the settlements of the population, because one of them could contain valuable items and inscriptions and be destroyed by human touch... "There were 133 such buildings-ruins in the Telavi region... Despite the fact that upon arrival I warned the chairman of each community that the population of all villages should be ready and not interfere with the inspection of the church, I saw obstacles everywhere, except for the other side of Alazani..." (f. 1753, a. 1, c. 4, p. 3). The church buildings were very dilapidated, the property of each church was located in three or four places. This made the work very difficult. That is why he worked from dawn until late at night (if it was a moonlit night). Some historical monuments (buildings) were in a terrible state, old historical buildings were converted into clubs, hospitals, cattle sheds and various institutions. There were 15 such churches in the entire Telavi district, the Kvareli Church, where I. Chavchavadze's parents were buried, was converted into a bathhouse, all the items removed from the altar of the Church of the Ascension of St. Vejin were burned in the churchyard, two graves were dug up in the old Church of the Virgin Mary to find treasure and left as is, the Kurds, who settled in Old Gremi, two or three churches and three buildings nearby, significantly damaged the beautiful wooden balcony buildings. Also, in Old Gremi, treasure hunters damaged many temples and buildings.

Most of the churches had their crosses removed, icons painted on canvas torn, and icons carved on wood were found cut out. The old church of Pichkhovani, which was distinguished by its wall paintings, was converted into a cattle shed... The old church of the Virgin Mary of Gavazi was converted into a bathhouse.

During his expeditions in the Kakheti region, Bochoridze studied and described 255 churches, fortresses, and buildings. Among the historical monuments of Kakheti, Shuamta, Alaverdi, the Eniseli Archangel Tower - Galavan, Nekresi, and Bodbe hold a special place, but, as he himself says, "I will not dwell on them, because they are widely known and I will only name those that require urgent attention." (f.1753, d.1,c.4. p. 31a).

Near Shuamta, 7 versts from the mountain, an unknown old church was discovered, the seat of st. Kunturi, on the walls of which 7 inscribed stones were preserved. The churches painted with frescoes of St. Pichkhovani the Baptist and the Deity, the inscribed stones and the slate tombstone of the Bishop of Kharchashneli with his own image were interesting.

The old Nekresi is especially noteworthy, with lively painting on its walls, as Bochoridze himself says: "It delights the human eye and heart." (f.1753. d.1, c.4, p. 32a). This is the only temple where pigs are sacrificed instead of cows and sheep.

Part of the church's treasury was badly damaged. The silver and gold frames on the icons were almost everywhere covered with gold. Of the 12 precious icons from the Church of the Assumption of the Virgin Mary in Telavi, which were said to have been a gift from the Pope, only 7 have survived. According to legend, these icons were taken out of the church, carried away on a cart along with other wooden objects, and were never found again. The beautiful wall paintings of the churches of St. George and Kurdgelauro in Gremi were destroyed. In some churches, the wall paintings were plastered with lime. The living quarters of the monks of the Alaverdi Monastery were destroyed. Ancient Khutsuri manuscripts and several traditional scrolls, which were taken from the St. Nicholas Church in the village of Laliskul, were lost along with the ancient objects. Despite the great efforts of G. Bochoridze, it was impossible to find the mentioned manuscripts.

Despite so many negative aspects, some churches and valuable objects in the region survived. First of all, the items kept in the church of the Telavi district were described, mainly icons and treasures taken from the Shuamta Monastery, which were hidden in the monastery wall and discovered by a local resident, Davit Vashakidze.

During his work as the head of the Department of Ancient Documents at the Central Archives of Georgia in 1928-1929, G. Bochoridze visited the Zakatali, Nukhi and Geokchai regions, part of the Hereti historical province of Georgia, for archaeological research: "The main goal of my trip was to find and photograph historical-epigraphic (written) monuments. Very few such monuments have been preserved in the mentioned area, most of them have not been destroyed by time, but nevertheless, sufficient material was found: in the Nukhi region, on the former territory of Albania, I found a stone with an Albanian inscription, in another place I found a stone with magnificent floral patterns and unknown linear signs (inscriptions?)... The discovery of the inscriptions is of great importance for the study of the restoration of the culture of one of the ancient states, Albania, the significance of which is not only within the framework of Georgia and the Caucasus, but also of world interest. These two discoveries are the first examples of monuments of Albanian writing, other such monuments have not yet been seen anywhere else." (f. 1753, d.1, c. 12, p. 2).

During a trip to the Nakhuri and Saingilo territories, during interviews with the local population, it turned out that mainly descendants of Albanians lived here, the locals believed that they must have been descendants of Georgians, and their surnames were also formed with Georgian roots. Here, on the top of S. Nakhuri, northeast of the village and west of the borders of Chiklari and Muji, was located "Dadian-Piri", the Dadiani shrine. Some mosques on the Nakhuri road were built on the ruined walls of old churches, 5 kilometers from Belakani, the remains of a Georgian church were found in the forest, with frescoes on the walls. The remains of two more churches were found near Belakani, one of which was known as the "Red Church". The church located west of Kakhi was called "White Throne". (f. 1753, d.1, c. 152, p.5). As a result of the first two trips, nothing more was found. No more expeditions were conducted in Kakheti.

Conclusion: To conclude, I will again make an excerpt from his life story, it is amazing to list the work that one person did in 15 years: he recorded 900 historical, monumental monuments, collected 2260 historical items, 540 manuscripts and 200 printed books, 28 inscribed statues, 3550 Gujar seals and old documents, 10 paintings on canvas, three collections of coins, two collections of archaeological items and compiled lists of churches and items preserved there, book manuscripts in all the above-mentioned corners. (CAORHG, f. 303, d.1, c.1237, p.3^a) In the 20s of the 20th century, no other scientist did as much in the preservation of Georgian antiquities as Giorgi Bochoridze did. He described many churches that no one had seen before and that were destroyed over time due to neglect.

His last notes end at the beginning of 1937. On December 28, 1937, the famous three-man team of the Ministry of Internal Affairs of the Georgian SSR accused the great scientist of Articles N 58-10 and 58-11 of the Criminal Code of the Georgian SSR. He was tried and sentenced to 10 years in prison... but he never returned from exile... During his exile, on the way, he was treacherously murdered and thrown off a train in the North Caucasus... On September 27, 1939, his soul joined the Georgian saints at the Exaltation of the Cross. It is a pity that his grave was not left for posterity.

References:

Central Archive of Recent History of Georgia - CARHG: f. 300, d.3, c.44;

f.303, d.1, c.1237;

f.335, d.9, c.98.

Central Historical Archive of Georgia – CHAG –f.1753, d.1, c.c.NN4, 12, 44, 105, 106, 115.

Johann Anton Guldenstedt - Guldenstedt's Journey to Georgia, 1962, Tbilisi.

1951-1952 წლების დეპორტაციების კვალი აჭარის არქივში: ბიუროკრატია, საქმის წარმოება და ლოკალურობა¹

დავით ჯიშკარიანი

დოქტორანტი, ჰამბურგის ჰელმუტ

შმიტდის უნივერსიტეტი,

მაქს ვებერის ფონდის საქართველოს ოფისის მკვლევარი

ელ. ფოსტა: david.jishkariani@mws-osteuropa.org

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1418-2357>

ოლეგ ჯიბაშვილი

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა

რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის

მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი

ელ. ფოსტა: oleg.jibashvili@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3453-3920>

აბსტრაქტი. სტატიაში მოკლედ არის განხილული საბჭოთა საქართველოში 1940-იანი წლებიდან 1950-იანი წლების დასაწყისამდე განხორციელებული მასობრივი დეპორტაციების ისტორია, მათ შორის 1941 წელს – ეთნიკური გერმანელების, 1944 წელს – ქურთების, აზერბაიჯანელებისა და ე.წ. „თურქი-მესხების“, ხოლო 1949 წელს – ბერძნების, თურქებისა და სხვა ჯგუფების გასახლებათა პროცესები. აღნიშნულია, რომ სახელმწიფოს მხრიდან ეს რეპრესიები განპირობებული იყო როგორც უსაფრთხოების მოტივებით, ასევე საბჭოთა ხელისუფლების პოლიტიკით „არასაიმედო“ ელემენტების მიმართ.

განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ოპერაცია „ვოლნას“ (1951) და მის გავლენას აჭარის მოსახლეობაზე, სადაც დეპორტაციის ძირითად მიზეზად სახელდება საზღვარგარეთ ნათესაური კავშირები და პოლიტიკური უნდობლობა. სტატიაში გამოყენებულია როგორც ცენტრალური, ისე აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის არქივის მასალები, განსაკუთრებით, ბათუმის რაიონის საფინანსო განყოფილების ფონდის დოკუმენტები, რომლებიც ასახავს დეპორტირებულთა ქონების აღწერისა და შეფასების პროცესს.

დოკუმენტების ანალიზი ცხადყოფს ბიუროკრატიულ მიდგომას, ემოციური კომპონენტის არქონას და ადგილობრივი ხელისუფლების მნიშვნელოვან როლს ქონების კონფისკაციასა და შეფასებაში. ნაშრომი აჩვენებს, რომ ადგილობრივი არქივები მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს რეპრესიების სოციალური და ეკონომიკური შედეგების შესასწავლად. კვლევა ხაზს უსვამს აღნიშნული პერიოდის არასაკმარის შესწავლილობას და შემდგომი მუშაობის საჭიროებას.

საკვანძო სიტყვები: საბჭოთა რეპრესიები; დეპორტაცია; აჭარა; 1951–1952 წლები; სპეცგადასახლებულები.

შესავალი. საბჭოთა ტოტალიტარული სისტემის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მახასიათებელს წარმოადგენდა მასობრივი რეპრესიები, რომლებიც სხვადასხვა ფორმითა და მასშტაბით ვლინ-

¹ კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის საგრანტო პროექტის – „ოფიციალური ისტორიიდან გარიყული მეხსიერება: 1951-1952 წლების რეპრესიები აჭარაში“ ფარგლებში. პროექტის შიფრი FR-23-18809

დებოდა მთელი მისი არსებობის მანძილზე. პოლიტიკური კონტროლის განმტკიცებისა და საზოგადოებაზე სრული ზეგავლენის მოპოვების მიზნით, ხელისუფლება სისტემატურად მიმართავდა იძულებით გადასახლებებს, დაპატიმრებებსა და სხვა რეპრესიულ მექანიზმებს. აღნიშნული პროცესები განსაკუთრებით მძაფრად აისახა მრავალეთნიკურ რეგიონებზე, სადაც „პოლიტიკურად არასაიმედო“ ჯგუფების იდენტიფიცირება ხშირად ეყრდნობოდა ეთნიკურ, რელიგიურ ან გეოგრაფიულ ნიშნებს. რეპრესიების შესწავლა მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ ისტორიული სამართლიანობის აღდგენის მიზნით, არამედ საბჭოთა ეპოქის სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური დინამიკის გააზრებისთვისაც.

საქართველოს შემთხვევაში, მასობრივი დეპორტაციები და პოლიტიკური წმენდები აქტიური კვლევის საგანია, თუმცა, რიგი მოვლენები კვლავ არასაკმარისადაა შესწავლილი. ამ კონტექსტში განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს 1951–1952 წლებში აჭარაში განხორციელებული რეპრესიები, რაც სტალინური ეპოქის ერთ-ერთ ბოლო მასობრივ ძალადობრივ აქტად უნდა განვიხილოთ. აღნიშნული წლების მოვლენები დაკავშირებული იყო როგორც გაზრდილ საგარეო პოლიტიკურ დაძაბულობასთან საბჭოთა კავშირსა და თურქეთს შორის, ასევე, შიდა პოლიტიკურ უნდობლობასთან სასაზღვრო რეგიონის მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფების მიმართ.

მეთოდები. კვლევისას ვიყენებთ საარქივო, ბიუროკრატიული დოკუმენტების ანალიზის მეთოდს, რომელიც გვაძლევს საშუალებას ბიუროკრატიულ საქმისწარმოებას დავაკვირდეთ ადგილობრივ, მიკრო დონეზე და განვსაზღვროთ მისი თავისებურებები, ენა და სპეციფიკა.

მსჯელობა. აჭარაში განხორციელებული დეპორტაციები ხასიათდებოდა მიზანმიმართული და ფართომასშტაბიანი ზემოქმედებით ადგილობრივ საზოგადოებაზე, თუმცა, მათი კვლევა დღემდე ფრაგმენტულ ხასიათს ატარებს. სწორედ ამიტომ, აღნიშნული პერიოდის საფუძვლიანი შესწავლა აუცილებელია, რათა სრულად გამოვლინდეს რეპრესიების მექანიზმები, მასშტაბები და მათი გავლენა როგორც ინდივიდებზე, ისე მთლიანად რეგიონის სოციალურ სტრუქტურაზე.

საბჭოთა საქართველოდან 1940-იან წლებში ხელისუფლებისაგან პოლიტიკურად არასანდო ელემენტებად შერაცხული მოსახლეობის ჯგუფების რამდენიმე მნიშვნელოვანი დეპორტაცია განხორციელდა. 1941 წელს მოხდა საქართველოს სსრ-ში მცხოვრები ეთნიკური გერმანელების გასახლება. სხვადასხვა ავტორი განსხვავებულად განსაზღვრავს დეპორტირებულთა რაოდენობას და ის მერყეობს 23 589-სა (Пономов & Полян, 2005, с.283) და 19 186-ს (ალავერდაშვილი, 2008, გვ.52) შორის. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს ჟურნალის – „საარქივო მოამბე“ – მიხედვით გადასახლებული იქნა 5 226 ოჯახი. (ალავერდაშვილი, 2008, გვ.52).

მეორე მსოფლიო ომის დროს, 1944 წლის აპრილში, მოხდა კიდევ ერთი მცირე გადასახლება. ქალაქ თბილისიდან და წალკის, ბორჩალოსა და ყარაიხის (გარდაბანის) რაიონებიდან გაასახლეს ქურთებისა და აზერბაიჯანელების ერთი ნაწილი, სულ 608 ოჯახი (3240 პირი) (Пономов & Полян, 2005, с.525).

იმავე 1944 წელს, სახელმწიფო თავდაცვის კომიტეტის 31 ივლისის სრულიად საიდუმლო ბრძანებით, გადაწყდა საქართველოს სსრ-ს სასაზღვრო ზოლიდან გაესახლებინათ „თურქი-მესხები, ქურთები და ხემშინები“ (Пономов & Полян, 2005, с.525). როგორც ცნობილია, ამ ე.წ. „თურქების“ დიდი უმრავლესობა მუსლიმი ქართველი იყო და მხოლოდ მცირე ნაწილს წარმოადგენდნენ ეთნიკური თურქები. გადასახლება გვიან შემოდგომაზე დაიწყო. ამის ერთ-ერთი მიზეზი იყო „ბორჯომივალეს რკინიგზის მონაკვეთის მშენებლობის დასრულება“ (Пономов & Полян, 2005, с.524). საბოლოოდ, სწორედ ამ გზით მოხდა მათი დეპორტაცია.

გასახლება, ძირითადად, შეეხო ადიგენის, ახალციხის, ახალქალაქის, ასპინძის, ბოგდანოვკის (ნინოწმინდა) რაიონების მოსახლეობის ზემოთ აღნიშნულ კატეგორიას, განურჩევლად მათი სკკპ(ბ)-სადმი კუთვნილებისა თუ ახალგაზრდული კომკავშირული ორგანიზაციის წევრობისა. ამ

ეტაპზე შედარებით მცირე მასშტაბით შეეხო რეპრესია აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკას. თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტი დეპორტაციის აუცილებლობას ასაბუთებდა თურქეთის მონაკვეთზე სახელმწიფო საზღვრის უსაფრთხოების გაუმჯობესების საჭიროებით. ჯამში, დასახელებული რაიონებიდან უნდა გაესახლებინათ „16 700 ოჯახი, 86 000 პირი“ (Поноhil & Полян, 2005, c.524).

სსრკ-ს მინისტრთა საბჭოს 1949 წლის 29 მაისის №221-856 დადგენილებითა და იმავე წლის 20 მაისის სსრკ შსს №00183 ბრძანების საფუძველზე დაიწყო დეპორტაციების ახალი ტალღა.

გადასახლება ეხებოდათ: „საბერძნეთის/თურქეთის ყველა ქვეშევრდომს, საბერძნეთის/თურქეთის ყოფილ ქვეშევრდომებს რომელთაც იმ მომენტისათვის არ გააჩნდათ საბჭოთა მოქალაქეობა, საბერძნეთის/თურქეთის ყოფილ ქვეშევრდომებს, რომლებმაც შემდგომში საბჭოთა კავშირის მოქალაქეობა მიიღეს. გადასახლებას ექვემდებარებოდნენ აღნიშნული კატეგორიის პირთა ოჯახების სრულწლოვანი წევრები, იმათ გარდა, რომლებიც აღრე ან იმ მომენტისათვის არ ყოფილან საბერძნეთის მოქალაქეები, ხოლო არასრულწლოვანი წევრები კი სხვა დანარჩენ პირებთან, ანუ თავიანთ ნათესავებთან ერთად იგზავნებოდნენ სპეცგადასახლების ადგილებში“ (ალავერდამვილი, 2009, გვ.42-46).

საქართველოდან, სომხეთიდან, აზერბაიჯანიდან, უკრაინიდან, კრასნოდარის მხარიდან სამუდამოდ უნდა გადაესახლებინათ: ალტაის მხარეში – დაშნაკთა 3620 ოჯახი (13 000 პირი), ტომსკის ოლქში – თურქების 1500 ოჯახი (5400 პირი), ჯამბულსკის ოლქში – ბერძნების 6000 ოჯახი (21 600 პირი) და სამხრეთ-ყაზახეთის ოლქში – ასევე, ბერძნების 1500 ოჯახი (5400 პირი) (Поноhil & Полян, 2005, c.671).

გასახლებულ ბერძენთა დიდი უმრავლესობა აფხაზეთში ცხოვრობდა. მათ შესახებ ინფორმაცია ინახებოდა აფხაზეთისა ენისა და კულტურის ინსტიტუტში, რომლის კურატორიც იყო ნიკოლა იოანიდი. მას და მის მოღვაწეობას რამდენიმე წერილი მიუძღვნა თომას დე ვაალმა (De Waal, 2010, p.154). თუმცა, ეს ხელნაწერებიც დღემდე ფართო საზოგადოებისათვის უცნობია და ელის გამოქვეყნებას. 1958 წელს ბერძნებმა მიიღეს რეპატრიაციის უფლება და ისინი ეტაპობრივად დაბრუნდნენ საქართველოში.

საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო უშიშროების სამინისტროს წინადადებით, საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭომ 1951 წლის 10 აგვისტოს გამოსცა №14133 განკარგულება, რომლის ძალითაც საქართველოს სსრ-დან გასახლებას დაექვემდებარა ირანელების, თურქების და დაშნაკების ის კონტინგენტი, რომელიც 1949 წლის 29 მაისის №2214-856 და 1950 წლის 21 მაისის №727-269 დადგენილებებით განხორციელებული დეპორტაციების დროს არ იმყოფებოდნენ საცხოვრებელ ადგილზე და გადაურჩნენ გადასახლებას. ასეთი აღმოჩნდა 69 ადამიანი (Поноhil & Полян, 2005, c.757).

ამდენად, 1940-იან წლებში განხორციელებული მასშტაბური რეპრესიები, რასაც მოსახლეობის მსხვილი ჯგუფების აყრა-გადასახლება მოჰყვა საცხოვრებელი ადგილებიდან და ეს პროცესი ინერციით 1950-იანი წლების დასაწყისამდე გაგრძელდა, საქართველოსაც მტკივნეულად შეეხო. ამ მასობრივი დეპორტაციების ფონზე თითქოს მიიჩქმალა და სათანადო ყურადღების მიღმა აღმოჩნდა 1951-1952 წლების საბჭოური რეპრესიები აჭარაში.

აჭარაში 1951-1952 წლებში ჩატარებული პოლიტიკური წმენდა ჯერ კიდევ არ არის სრულყოფილად შესწავლილი ისტორიკოსების მიერ. არადა ეს იყო სტალინური ეპოქის ერთ-ერთი უკანასკნელი მასობრივი ძალადობრივი აქტი მოსახლეობაზე. აჭარიდან დეპორტირებულთა უმრავლესობისათვის წაყენებულ ძირითად ბრალდებას წარმოადგენდა თურქეთთან კავშირი და იქ ნათესავების ყოლა. როგორც ცნობილია, ამ დროისათვის საბჭოთა კავშირსა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის ვითარება უადრესად დაიძაბა და სასაზღვრო ზოლი გაძლიერებული ყურადღების ქვეშ აღმოჩნდა.

1951-1952 წლების მოვლენების კვლევაში დიდი წვლილი მიუძღვის ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის მთავარ მეცნიერ თანამშრომელს, ისტორიკოს ოთარ თურმანიძეს, რომელმაც საქართველოს სხვადასხვა არქივში, ძირითადად, ყოფილი უშიშროებისა და აჭარის არქივებში იმუშავა ამ საკითხებზე.

1951 წელს იწყება ოპერაცია „Волна“ („ტალღა“), რომლის მიზანი იყო საქართველოდან გაესახლებინათ მეორე მსოფლიო ომში ტყვედ წამყოფი ადამიანები და მათი ოჯახები, ასევე, ის ოჯახები, რომლებსაც ახლო ნათესავები ჰყავდათ საზღვარგარეთ, კაპიტალისტურ ქვეყნებში, ან მათმა რომელიმე წევრმა ღუშერტირობა ჩაიდინა ომის დროს. იყო სხვა მიზეზებიც.

აღნიშნული ოპერაცია მტკიცნულად ჩატარდა აჭარაშიც. სახელმწიფო უშიშროების მასალებში ხშირად ფიგურირებდა ფრაზა „მოღალატე ქართველი აჭარლები“. საქართველოს უშიშროების სამინისტროში დამუშავდა ე.წ. „მავნებლების“ რესპუბლიკიდან გასახლების საკითხი, რაც წარედგინა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივანს კ. ჩარკვიანს. იგი მხარს უჭერდა საქართველოს უშიშროების სამინისტროს წინადადებას მოსახლეობის გასახლების თაობაზე. „კ. ჩარკვიანმა 1951 წლის 12 ნოემბერს წერილი გააგზავნა ი. სტალინის სახელზე, რომელშიც ცდილობდა დაესაბუთებინა ამ „მავნებლური ელემენტების“ საქართველოდან გასახლების აუცილებლობა, რადგან თურმე ისინი ქმნიდნენ საშიშროებას ქვეყნისათვის. კ. ჩარკვიანი მოითხოვდა საქართველოდან 6300 კაცის გასახლებას“ (თურმანიძე, 2019, გვ.556-557).

კანდიდ ჩარკვიანი წერდა, რომ „აჭარაში ცხოვრობენ ემიგრანტებისა და სამშობლოს მოღალატეების მნიშვნელოვანი ნაწილი. ისინი არიან კომპრომენტირებულები ანტისაბჭოთა საქმიანობაში წარსულში (საბჭოთა სახელმწიფოს წინააღმდეგ შეიარაღებული გამოსვლები), კონტრაბანდაში (არალეგალურად გადადიან თურქეთში და გადმოდიან), მონაწილეობენ ანტისაბჭოთა პანისლამისტურ ორგანიზაციაში „სედაი მილლეთი“ (ხალხის ხმა), იმალებიან თურქეთში და კავშირი აქვთ ბათუმში თურქეთის კონსულთან“ (თურმანიძე, 2019, გვ.558).

აღნიშნული წერილის შემდეგ, 1951 წლის 29 ნოემბერს, საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭომ მიიღო სპეციალური დადგენილება საქართველო-თურქეთის საზღვრისპირა რაიონებიდან არასაიმედო მოსახლეობის დეპორტაციის თაობაზე. „ამ დადგენილების მიღების შემდეგ საქართველოს უშიშროების სამინისტროს მუშაკებმა „ახალი მავნებლები“ გამოავლინეს, რის შედეგად გასახლებულთა კონტინგენტი 8615 სულამდე (2189 ოჯახი) გაიზარდა“ (თურმანიძე, 2019, გვ.559).

საბოლოო ჯამში, 1951 წელს საქართველოდან გაასახლეს 2581 ოჯახი, სულ 11.450 კაცი. გაცილებით იმაზე მეტი, ვიდრე განსაზღვრული იყო საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოს 1951 წლის 29 ნოემბრის დადგენილების მიღების მომენტში. უმძიმეს ვითარებაში ჩატარდა მოსახლეობის გასახლება აჭარაში. აქ დეპორტირება განხორციელდა ერთდროულად – 1951 წლის დეკემბრის დასაწყისში და გაგრძელდა 1952 წელსაც. კლიმატური პირობების გამო, დეპორტირებულთა მდგომარეობა კიდევ უფრო მეტად მძიმდებოდა (თურმანიძე, 2019, გვ.559). რაიონული ცენტრიდან ბათუმამდე დეპორტირებულთა ტრანსპორტირება სატვირთო მანქანებით ხდებოდა, თუმცა, სოფლებიდან, სადაც სამანქანო გზების ინფრასტრუქტურა არ იყო, ადამიანები რაიონულ ცენტრამდე ფეხით ჩამოჰყავდათ.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის საარქივო სამმართველო.

1951-1952 წლებში აჭარიდან დეპორტირებული მოსახლეობის შესახებ ინფორმაცია მხოლოდ საქართველოს ცენტრალურ არქივებში (იგულისხმება ყოფილი უშიშროებისა და ეროვნული არქივები) არ არის დაცული. ცნობები გადასახლებულთა შესახებ მოიპოვება აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის საარქივო სამმართველოს ფონდებშიც. მიუხედავად იმისა, რომ ინფორმაცია ფრაგმენტულია, ის კარგად აჩვენებს რეპრესიების მასშტაბებს ადგილობრივ დონეზე და მათ გავლენას

საზოგადოებაზე. ამ კუთხით უნდა გამოვყოთ იმდროინდელი ბათუმის რაიონის საფინანსო განყოფილების ფონდი P-1038 (ანაწერი №4), სადაც სახელმწიფო შემოსავლების ინსპექციის მასალებში, რაც მუდმივ შესანახ ერთეულად არის განსაზღვრული, მოიპოვება 1944-1954 წლების უაღრესად საინტერესო ცნობები სპეცგადასახლებულთა საქმეების შესახებ. სამწუხაროდ, აჭარის სხვა რაიონების შესახებ იდენტური მასალების მოძიება არქივებში მკვლევართა ჯგუფმა ვერ შეუძლია.

აღნიშნულ ფონდში დაცული დოკუმენტები მოიცავს სასოფლო საბჭოების აღმასრულებელი კომიტეტების მასალებს. ეს მასალები შეიძლება დაიყოს სამ ნაწილად:

ა) ბათუმის რაიონიდან 1951-1952 წლებში გადასახლებულ მოქალაქეთა ქონების შეფასების შედეგები სასოფლო საბჭოების აღმასკომების მიხედვით;

ბ) ბათუმის რაიონიდან სპეცგადასახლებულ პირთა სია სოფლის საბჭოების მიხედვით და ქონების ჩამონათვალი;

გ) სპეცგადასახლებაში ნამყოფი მოქალაქეების განცხადებები და ჩამორთმეული ქონების ანაზღაურებაზე შეტანილი საჩივრები.

სასოფლო საბჭოს აღმასკომი დეპორტირებულთა კონფისკირებულ ქონებას აღწერდა და აფასებდა. ამ წყაროში არ არის მითითებული ოჯახის წევრთა შემადგენლობა. მიეთითება მხოლოდ ოჯახის ერთი წევრი. კონფისკაციის ოქმი შედგენილია თითოეულ ოჯახზე. ქონების ჩამონათვალი იწყება საცხოვრებელი სახლით და სრულდება საყოფაცხოვრებო ნივთებით ან სოფლის მეურნეობის საწარმოო იარაღით, როგორიცაა ცელი, თოხი ან ნიჩაბი (აღწერაში გამოყენებულია სიტყვა „ლაფათქა“). ქონების ჩამონათვალი დამოკიდებულია გადასახლებული პირის (ოჯახის) მატერიალურ შესაძლებლობებზე. ნივთების აღწერისას აუცილებლად მითითებულია მისი მდგომარეობა: გატეხილი, ძველი, ახალი და ა.შ.

საცხოვრებელი სახლი დეტალურად აღიწერებოდა, რამდენი ოთახი იყო, რა მასალით აშენებული. ქვით ნაგები სახლები უფრო ძვირად ფასობდა. მნიშვნელოვანი იყო მთლიანად ფლობდა გადასახლებული ამ სახლს, თუ მხოლოდ ნაწილი ეკუთვნოდა მას. კონფისკაცია მის მფლობელობაში მყოფ ნაწილს ეხებოდა და არა სრულიად შენობას. თუ სახლი მშენებარე იყო, მაშინ კონფისკაციას ექვემდებარებოდა სამშენებლო მასალა (ხშირად ფიცრები) და ისიც აღიწერებოდა.

შეფასების დოკუმენტები ივსებოდა პოსტფაქტუმ, ქონების აღწერის აქტებზე დაყრდნობით. დოკუმენტები შევსებულია ერთი ხელწერით, ქართულად და გარკვევით. გადასახლებული ადამიანის სახელის, გვარის და მამის სახელის შემდეგ მითითებულია აღწერილი ქონების რიგითობა და ის დანომრილია. ნაწერი აკურატულია და მთლიანობაში მოწესრიგებული. წერის დროს პრაქტიკულად არაა დაშვებული შეცდომები, რაც გვაფიქრებინებს, რომ შესაბამისმა პირმა მოგროვებული დოკუმენტაცია შემდგომში ერთ საკანცელარიო წიგნში გადაიტანა. გვერდებს შესამჩნევად ეტყობა მკრთალად გავლებული ფანქრის ხაზები, რაც შემვსებ პირს საშუალებას აძლევდა სტრუქტურულად სწორად შეეტანა ინფორმაცია.

თუმცა არის მცირედი შეცდომებიც. დროის ხანგრძლივობის გამო რთულია განვსაზღვროთ, შემთხვევით მოხდა მათი დაშვება თუ გამოიწვია. მაგალითად, მეკლუდ ალის ძე ქარცივაძეს ხის ძველი, უბრალო სკამი 3 ცალი ჰქონია სახლში და თითო შეუფასებიათ 10 მანეთად. თუმცა, საბოლოო ჯამში, 30 ნაცვლად წერია 10 მანეთი (აჭარის საარქივო სამმართველო [ასს], (1952). ფ. P-1038, ან. 4, ს. 29, გვ. 2). მსგავსი შემთხვევები იშვიათი არ ყოფილა. თავად ტექსტში ვხვდებით ბარბარიზმებს, რომელიც დღეს ლიტერატურულ ქართულში არ გამოიყენება, მაგალითად: ლაფათქა, მკაფი, ატაჟერკა, ტუმბოჩკა, კრაოტი, სკამეიკა, კუშეტკა, სტოლი და სხვა.

გადასახლების მომენტისათვის ოჯახში არსებული ციტრუსი (მანდარინი, ფორთოხალი), სიმინდი, ლობიო და სხვა პროდუქტი მხოლოდ წონით აღირიცხებოდა და მისი ღირებულება არ იყო მითითებული. ციტრუსის ნარგავების აღწერისას კი მათ წლოვანებასაც კი უთითებდნენ, რადგან ეს

მნიშვნელოვანი სექტორი იყო ეკონომიკისათვის. აღწერას, ასევე, ექვემდებარებოდა საქონლის საკვები თივა და ჩალა. აქ მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ მათი წონა მუდამ მითითებულია დამრგვალებულიყო ფორმით (400 კგ, 70 კგ და ა.შ). პრაქტიკულად შეუძლებელია, რომ ასეთი სახის პროდუქცია ამდენ დეპორტირებულ ოჯახში ზუსტად მითითებული რაოდენობით ყოფილიყო დაცული. ეს გვაფიქრებინებს, რომ შეფასება ამ შემთხვევაში მიახლოებით ხდებოდა.

შეფასების წიგნში დიდი ყურადღება ეთმობა ციტრუსის ნარგავებს, რომლებზეც პირდაპირ ნადირობაა გამოცხადებული. როგორც ჩანს, ნერგები დეფიციტური იყო და მერე ვინმეს გადასცემდნენ, ან კოლმეურნეობებს დაურიგებდნენ.

აგრეთვე, აღნიშნული საქმეებით შეგვიძლია ვივარაუდოთ, თუ როგორ ჰქონდათ სახლი მოწყობილი იმ პერიოდში ადამიანებს, როგორი იყო ავეჯი, რა ნივთებს ფლობდნენ, როგორ იყო სახლი გადახურული და სხვ.

დოკუმენტები ბიუროკრატიული სტილითაა დაწერილი და არ ჩანს ადამიანის ან ემოცია ან ემპათია.

დასკვნა. აღნიშნული ლოკალური დოკუმენტები გვაძლევს საშუალებას ვიფიქროთ, რომ გადასახლებულთა ქონებით კოლმეურნეობები იყვნენ დაინტერესებული და ისინი ცდილობდნენ რაც შეიძლება აკურატულად აღეწერათ ის, რადგან მათ უნდა გადასცემოდა. ქონების აღწერისა და შეფასების მომენტში კარგად ჩანს სოფლსაბჭოს წარმომადგენლები, რომლებიც საზღვრავდნენ ნივთების ღირებულებას. რასაკვირველია, ასეთ შემთხვევაში მათი შეხედულება და ძალაუფლება ადგილზე გადამწყვეტი იყო ქონების შეფასებისას. რეპრესირებულთა გეოგრაფიული არეალის გათვალისწინებით სოფსაბჭოს წარმომადგენლებს ადგილზე ბევრი გადაწყვეტილების მიღება შეეძლოთ და ეს მათი პირადი ინიციატივით იქნებოდა ნაკარნახევი და არა ბრძანებით განსაზღვრული.

აგრეთვე აღსანიშნავია, რომ რეაბილიტაციის პროცესში, როდესაც გადასახლებულთათვის კონპენსაციის გადახდა ხდება, ადგილობრივი ორგანოები მათ უხდიან იმდენს, რამდენადაც აღწერილი და შეფასებული იყო მათი ქონება.

ამრიგად, აჭარის არქივებში 1951-1952 წლების დეპორტაციებზე მუშაობა გრძელდება. ადგილობრივი არქივები, ცენტრალური არქივებისგან განსხვავებით, კარგად აჩვენებენ, თუ როგორია გადასახლების პროცესი ადგილობრივად და რა გავლენა აქვს მას კოლმეურნეობებსა და ადგილობრივ ძალაუფლების სტრუქტურებზე.

ამ კუთხით მუშაობას კიდევ გავაგრძელებთ.

ბიბლიოგრაფია:

- აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის საქვეუწყებო დაწესებულება – საარქივო სამმართველო [ასს]. (1952). *ბათუმის რაიონის საფინანსო განყოფილება. სახმომოსავლების ინსპექცია. სია აჭარისწყლის მცხოვრებლებისა, რომლებიც მოხვდნენ სპეცგადასახლებაში 1952 წელს და ცნობები მათი ქონებრივი შეფასების შესახებ*. ფონდი P-1038, ანაწერი 4, საქმე №29. ბათუმი, საქართველო.
- ალავერდაშვილი, დ. (2008). ცნობები ეროვნული ნიშნით გერმანელთა გადასახლების შესახებ. *საარქივო მოამბე*, (2), 50-54. თბილისი.
- ალავერდაშვილი, დ. (2009). ბერძნების, თურქების, ირანელებისა და სხვა წარმომავლობის მქონე პირთა გადასახლება 1949-1950 წლებში. *საარქივო მოამბე*, (4), 42-49. თბილისი.
- თურმანიძე, ო. (2019). *საბჭოთა რეჟიმი და მასობრივი რეპრესიები აჭარაში (1921-1952 წლები)*. ბათუმი.
- De Waal, T. (2010). *The Caucasus: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Поболь, Н. Л., & Полян, П. М. (Сост.). (2005). *Сталинские депортации. 1928-1953* (Серия «Россия. XX век. Документы»). Москва: Издательство «Материк».

THE TRACES OF THE 1951–1952 DEPORTATIONS IN THE ARCHIVES OF AJARA: BUREAUCRACY, RECORD-KEEPING, AND LOCALITY¹

David Jishkariani

*PhD candidate, Helmut-Schmidt-University /
University of the Federal Armed Forces Hamburg,
Maw Weber Foundation (Georgian Branch Office) Researcher
E-Mail: david.jishkariani@mws-osteuropa.org
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1418-2357>*

Oleg Jibashvili

*PhD in History, Senior Researcher
at Niko Berdzenishvili Institute of
Batumi Shota Rustaveli State University
E-Mail: oleg.jibashvili@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3453-3920>*

Abstract. The study briefly examines the history of mass deportations carried out in Soviet Georgia from the 1940s to the early 1950s. This includes the expulsion of ethnic Germans in 1941, Kurds, Azerbaijanis, and the so-called "Meskhetian Turks" in 1944, and Greeks, Turks, and other groups in 1949. The authors note that these state-implemented repressions were driven both by security motives and by the Soviet regime's policy toward "unreliable" elements.

Particular attention is paid to the operation "Volna" ("Wave") in 1951 and its impact on the population of Adjara, where ties to relatives abroad and political distrust are identified as the primary reasons for deportation. The article utilises archival materials from both the National Archives of Georgia and the Archive Administration of the Autonomous Republic of Adjara, focusing specifically on the records of the Batumi District Finance Department, which document the process of inventorying and assessing deportees' property.

An analysis of these documents reveals a highly bureaucratic approach lacking emotional nuance, as well as the significant role of local authorities in property confiscation and valuation. The paper demonstrates that local archives serve as a crucial source for studying the social and economic consequences of these repressions. Finally, the study highlights that this historical period remains insufficiently researched and emphasises the need for further scholarly investigation.

Keywords: Soviet repressions; deportation; Adjara; years 1951–1952; special settlers (*spetspere-selentsy*).

Introduction. One of the most defining characteristics of the Soviet totalitarian system was mass repression, which manifested in various forms and scales throughout the regime's existence. In order to consolidate political control and achieve total influence over society, the government systematically resorted to forced resettlement, arrests, and other repressive mechanisms. These processes had an especially severe impact on multiethnic regions, where the identification of "politically unreliable" groups was frequently based on ethnic, religious, or geographical markers. The study of these repressions is essential not only for restoring historical justice but also for understanding the social, economic, and political dynamics of the Soviet era.

¹ The research was conducted within the framework of a grant project funded by the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia: "Memory Excluded from the Official Narrative: Repressions of 1951-1952 in Ajara". Project code: FR-23-18809.

In the case of Georgia, mass deportations and political purges are subjects of active research; however, a number of events remain insufficiently studied. In this context, the repressions carried out in Adjara in 1951–1952 merit special attention, as they represent one of the final mass acts of state violence of the Stalinist era. The events of these years were linked both to heightened foreign policy tensions between the Soviet Union and Turkey, and to internal political distrust toward specific groups of the population residing in the border region.

Methods. In our research, we utilize the method of analysing archival and bureaucratic documents, which allows us to observe bureaucratic record-keeping at a local, micro-level and to determine its characteristics, language, and specifics.

Discussion. The deportations executed in Adjara were characterised by a deliberate and wide-ranging impact on local society, yet scholarly research on them remains fragmented to this day. For this reason, a thorough examination of this period is necessary to fully uncover the mechanisms and scale of the repressions, as well as their impact on both individuals and the social structure of the region as a whole.

In the 1940s, several major deportations were carried out from Soviet Georgia targeting population groups branded by the authorities as politically unreliable elements. In 1941, ethnic Germans living in the Georgian SSR were expelled. Different authors vary on the total number of deportees, with figures ranging between 23,589 (Pobol & Polyan, 2005, p.283) and 19,186 (Alaverdashvili, 2008, p. 52). According to "Saarqivo Moambe" ("Archival Bulletin"), a journal published by the Ministry of Internal Affairs of Georgia, 5,226 families were resettled (Alaverdashvili, 2008, p.52).

During the Second World War, in April 1944, another smaller-scale resettlement took place. A segment of the Kurdish and Azerbaijani populations—a total of 608 families (3,240 individuals)—was deported from the city of Tbilisi and Tsalka, Borchalo, and Karayazi (Gardabani) districts (Pobol & Polyan, 2005, p.525).

In that same year of 1944, by a top-secret decree of the State Defense Committee dated July 31, it was decided to expel "Meskhetian Turks, Kurds, and Khemshils" from the border zone of the Georgian SSR (Pobol & Polyan, 2005, p.525). As is well known, the vast majority of these so-called "Turks" were Muslim Georgians, while ethnic Turks constituted only a small minority. The resettlement began in late autumn. One of the reasons for this timing was the "completion of the construction of the Borjomi–Vale railway section" (Pobol & Polyan, 2005, p.524). Ultimately, it was via this railway line that their deportation was carried out.

The expulsion primarily affected the aforementioned categories of the population in the Adigeni, Akhaltsikhe, Akhalkalaki, Aspindza, and Bogdanovka (Ninotsminda) districts, regardless of their membership in the CPSU(b) or the Komsomol youth organisation. At this stage, the repression affected the Adjarian Autonomous Republic on a relatively minor scale. The State Defense Committee justified the necessity of the deportation by citing the need to improve state border security along the Turkish sector. In total, "16,700 families, 86,000 individuals" were slated for expulsion from the designated districts (Pobol & Polyan, 2005, p.524).

A new wave of deportations began on the basis of Decree №221-856 of the Council of Ministers of the USSR, dated May 29, 1949, and the USSR Ministry of Internal Affairs (MVD) Order №00183, dated May 20 of the same year.

The resettlement targeted: "All subjects of Greece/Turkey, former subjects of Greece/Turkey who did not hold Soviet citizenship at that moment, and former subjects of Greece/Turkey who had subsequently acquired Soviet citizenship. Adult members of the families of the people in these categories were subject to resettlement, except for those who had not previously been or were not currently citizens of Greece/Turkey, while minor members were sent to special settlement locations along with the other individuals, i.e., their relatives" (Alaverdashvili, 2009, pp. 42-46).

The following groups were to be permanently exiled from Georgia, Armenia, Azerbaijan, Ukraine, and the Krasnodar Krai: 3,620 Dashnak families (13,000 individuals) to the Altai Krai; 1,500 Turkish families (5,400 individuals) to the Tomsk Oblast; 6,000 Greek families (21,600 individuals) to the Dzhambul Oblast; and 1,500 Greek families (5,400 individuals) to the South Kazakhstan Oblast (Pobol & Polyan, 2005, p.671).

The vast majority of the exiled Greeks lived in Abkhazia. Information about them was preserved at the Abkhazian Institute of Language and Culture, under the curation of Nikola Ioannidi. Thomas de Waal (the British journalist and writer on the Caucasus) dedicated several pieces to him and his work (De Waal, 2010, 154). However, these manuscripts remain unknown to the wider public and await publication. In 1958, the Greeks received the right to repatriation and gradually returned to Georgia.

At the proposal of the Ministry of State Security (MGB) of the USSR, the Council of Ministers of the USSR issued Directive №14133 on August 10, 1951. By virtue of this directive, the contingent of Iranians, Turks, and Dashnaks from the Georgian SSR who were not present at their places of residence during the deportations carried out under the decrees of May 29, 1949 (№2214-856) and May 21, 1950 (№727-269) – and had thus evaded resettlement – became subject to expulsion. There turned out to be 69 such individuals (Pobol & Polyan, 2005, p.757).

Thus, the large-scale repressions implemented in the 1940s, which resulted in the uprooting and relocation of massive population groups from their places of residence – a process that continued by inertia into the early 1950s – painfully affected Georgia as well. Against the backdrop of these mass deportations, the Soviet repressions of 1951-1952 in Adjara seemed to be obscured and overlooked by adequate scholarly attention.

The political purge conducted in Adjara in 1951-1952 is still not fully investigated by historians. Yet, this was one of the last mass violent acts against the population of the USSR. The primary accusation brought against the majority of those deported from Adjara was their connection to Turkey and having relatives there. As is well known, relations between the Soviet Union and the Republic of Turkey had become extremely tense by this period, and the border zone fell under heightened scrutiny.

A major contribution to the research of the 1951-1952 events has been made by historian Otar Turmanidze, Chief Researcher at the Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, who has worked on these issues across various Georgian archives, primarily the former State Security and Adjarian archives.

In 1951, the operation Volna ("Wave") began. Its objective was to deport those individuals from Georgia who had been prisoners of war during World War II and their families, as well as families who had close relatives abroad in capitalist countries, or those whose members had committed desertion during the war. There were other reasons as well.

This operation was carried out painfully in Adjara too. The phrase "traitor Georgian Adjarians" frequently appeared in state security materials. The Ministry of State Security of Georgia drafted a proposal for the expulsion of the so-called "harmful elements" (Russian—"vrediteli") from the republic, which was presented to the First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Georgia, K. Charkviani. He supported the Ministry of State Security's proposal regarding the population's expulsion.

"On November 12, 1951, K. Charkviani sent a letter addressed to J. Stalin, in which he attempted to justify the necessity of exiling these 'harmful elements' from Georgia, claiming they posed a danger to the country. K. Charkviani requested the deportation of 6,300 people from Georgia" (Turmanidze, 2019, pp.556–557).

K. Charkviani wrote that: "A significant portion of emigrants and traitors to the motherland live in Adjara. They are compromised by past anti-Soviet activities (armed uprisings against the Soviet State), smuggling

(crossing illegally back and forth into Turkey), participation in the anti-Soviet Pan-Islamist organisation Sedai Millet (the Voice of the People), hiding in Turkey, and maintaining contact with the Turkish Consul in Batumi" (Turmanidze, 2019, p.558).

Following this letter, on November 29, 1951, the Council of Ministers of the USSR adopted a special decree on the deportation of unreliable populations from the border districts of Georgia and Turkey. "After the adoption of this decree, workers of the Ministry of State Security of Georgia identified 'new harmful elements,' as a result of which the contingent of deportees increased to 8,615 individuals (2,189 families)" (Turmanidze, 2019, p.559).

Ultimately, in 1951, 2,581 families—a total of 11,450 people—were expelled from Georgia. This was far more than originally specified at the time by Decree №221-856 that was adopted by the Council of Ministers on November 29, 1951. The expulsion of the population in Adjara was carried out under the harshest conditions. Here, the deportation was executed simultaneously at the beginning of December 1951 and continued into 1952. Due to severe climatic conditions, the plight of the deportees was made even more miserable (Turmanidze, 2019, p.559). While transportation from regional centers to Batumi was done by cargo trucks, individuals from villages lacking road infrastructure were forced to march to the regional centers on foot.

The Archive Division of the Autonomous Republic of Adjara

Information regarding the population deported from Adjara in 1951–1952 is not preserved exclusively in the central archives of Georgia (the former State Security and National Archives are meant). Data about the resettled individuals can also be found in the collections of the Archive Administration of the Autonomous Republic of Adjara. Although the information is fragmented, it clearly demonstrates the local scale of the repressions and their impact on society. In this regard, we must highlight Fund P-1038 (Inventory №4) of the then Batumi District Finance Department. Within the materials of the State Revenue Inspection, which are designated as permanent storage units, extremely interesting records are available concerning the cases of special settlers between 1944 and 1954. Unfortunately, our research group was unable to locate identical materials for other districts of Adjara in the archives.

The documents preserved in this fund include materials from the executive committees of rural councils (Russian "selsovets"). These materials can be divided into three parts:

1. The results of the property estimation of citizens deported from Batumi district in 1951–1952, categorised by the executive committees of rural councils;
2. Lists of special settlers from Batumi district organised by rural councils, along with inventories of their property;
3. Records of statements and complaints filed by citizens in special settlements regarding compensation for confiscated property.

The executive committee of the rural council inventoried and assessed the confiscated property of the deportees. The family composition is not specified in this source; only one member of the household is named. A confiscation protocol was drawn up for each individual family. The itemized property list begins with the residential house and ends with household items or agricultural tools, such as a scythe or a hoe or a shovel (in inventory the Russian word "Lapatka" was used). The scope of the inventory depended on the material wealth of the deported individual (or family). When items were described, their condition was strictly noted: broken, old, new, etc.

Residential houses were described in detail, noting the number of rooms and the building materials used. Stone houses were valued higher. It was crucial to establish whether the deportee owned the entire house or only a portion of it. Confiscation applied only to the share in their possession, not the entire building.

If a house was under construction, the building materials were subject to confiscation and were itemized accordingly.

The assessment documents were filled out post-factum, based on the property inventory acts. The documents are written in a single hand, in clear, legible Georgian. Following the first name, surname, and patronymic of the deported person, the itemized property is listed sequentially and numbered. The handwriting is neat and generally orderly. Practically no errors were made during writing, which suggests that the responsible official later transferred the gathered documentation into a single ledger. The pages show faint pencil lines drawn across them, which enabled the compiler to enter the information in a structurally correct manner.

However, minor errors do exist. Due to the passage of time, it is difficult to determine whether they were accidental or intentional. For example, Mevlud Kartsivadze, son of Ali, had three old, simple wooden chairs in his house, and each was appraised at 10 rubles. However, in the final total, 10 is written instead of 30 (the Archive Administration of the Autonomous Republic of Adjara, 1952). Fund P-1038, Inv. 4, File 29, p. 2). Such instances were not uncommon. Within the text itself, we encounter Russian loan words (barbarisms) that are no longer used in literary Georgian today, such as: *lapatka* (a shovel), *shkafi* (a wardrobe), *etazherka* (a bookshelf), *tumbochka* (a bedside table), *kraoti* (a bed), *skaimeika* (a bench), *kushetka* (a couch), *stoli* (a table) and others.

At the time of deportation, citrus fruits (tangerines, oranges), corn, beans, and other produce present in the household were recorded only by weight, and their monetary value was not indicated. When inventorying citrus plantations, however, even the age of the trees was specified, as this was a vital sector for the economy. Livestock feed, such as hay and straw, was also subject to inventory. It is important to note here that their weights are always recorded in rounded numbers (400 kg, 70 kg, etc.). It is practically impossible for such products to have been kept in exactly these quantities across so many deported households. This leads us to believe that the valuation in these cases was approximate.

In the appraisal ledger, great attention is paid to citrus plantations, which seem to be explicitly targeted. Evidently, seedlings were scarce, and they were later transferred to others or distributed among collective farms.

Furthermore, these case files allow us to infer how people's homes were furnished during that period, what kind of furniture they had, what items they owned, how their houses were roofed, and so forth.

The documents are written in a rigid bureaucratic style, showing no human emotion or empathy.

Conclusions. These local documents allow us to conclude that the collective farms were highly interested in the property of the deportees and attempted to inventory it as accurately as possible because it was to be transferred to them. During the inventory and assessment of property, representatives of the rural councils are clearly visible as the actors who determined the value of the items. Naturally, in such cases, their personal views and local authority were decisive. Given the geographical distribution of the repressed individuals, rural council representatives had the power to make many decisions on the spot, dictated by their own initiative rather than fixed orders.

It is also noteworthy that during the rehabilitation process, when compensation was paid out to the deportees, local organs reimbursed them exactly according to the amounts at which their property had been inventoried and assessed.

In conclusion, archival research on the 1951–1952 deportations continue in Adjara. Local archives, unlike central repositories, vividly illustrate the realities of the resettlement process on the ground and highlight the influence exerted by collective farms and local power structures.

We will continue our work along these lines.

References

- Alaverdashvili, D. (2008). Tsnobebi erovnuli nishnit germanelta gadasakhlebis shesakheb [Information about the deportation of Germans on ethnic grounds]. *Saarkivo Moambe [The Archival Messenger]*, (2), 50-54.
- Alaverdashvili, D. (2009). Berdznebis, turkebis, iranelibisa da skhva tsarmomavlobis mkone pirta gadasakhleba 1949-1950 tslebshi [Deportation of Greeks, Turks, Iranians and persons of other origins in 1949-1950]. *Saarkivo Moambe [The Archival Messenger]*, (4), 42-49.
- The Archive Administration of the Autonomous Republic of Adjara, (1952). *Finance Department of Batumi District. Income Tax Inspection. List of residents of Acharistsqali who were subjected to special deportation in 1952 and records regarding their property evaluation*. Fund P-1038, Inventory 4, File 29. Batumi, Georgia.
- De Waal, T. (2010). *The Caucasus: An Introduction*. Oxford University Press.
- Pobol, N. L., & Polyan, P. M. (Eds.). (2005). *Stalinskie deportatsii. 1928-1953* [Stalin's deportations. 1928-1953] (Rossiya. XX vek. Dokumenty series). Moscow, Russia: Materik.
- Turmanidze, O. (2019). *Sabchota rezhimi da masobrivi represiebi acharashi (1921-1952 tslebi)* [The Soviet regime and mass repressions in Adjara (1921-1952)]. Batumi.

„ჩეჩენური მიგრაცია“ და საქართველოს უსაფრთხოების გამოწვევები უკრაინაში რუსეთის სრულმასშტაბიანი აგრესიის ფონზე

ლამა ბაჟინაიშვილი

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: lasha.bazhinaishvili@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6416-4279>

ლამა ბერიძე

ბიზნესის ადმინისტრირების დოქტორი,
ტბელ აბუსერიძის სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი;
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის მოწვეული მასწავლებელი
ელ-ფოსტა: lashalasha0103@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4733-2212>

მერაბ დიასამიძე

ბიზნესის ადმინისტრირების დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: Diqamidze.merab@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7140-8846>

ირაკლი გორგილაძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: irakli.gorgiladze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4714-5631>

აბსტრაქტი. რუსეთის ფედერაციის მიერ უკრაინაში სრულმასშტაბიანი სამხედრო აგრესიის დაწყებამ არსებითად შეცვალა ევროპის და შავი ზღვის რეგიონის უსაფრთხოების გარემო. ომმა არა მხოლოდ სამხედრო და პოლიტიკური, არამედ ეკონომიკური, დემოგრაფიული და მიგრაციული პროცესების მნიშვნელოვანი ტრანსფორმაცია გამოიწვია. ამ კონტექსტში საქართველო ერთ-ერთ მნიშვნელოვან დანიშნულების ქვეყნად ჩამოყალიბდა რუსეთისა და ბელარუსის მოქალაქეებისთვის, რომლებიც ომის, მობილიზაციის, საერთაშორისო სანქციებისა და ეკონომიკური შეზღუდვების ფონზე საკუთარ ქვეყნებს ტოვებენ. პარალელურად, საქართველოდან დასავლეთის მიმართულებით ემიგრაციის ტენდენციის გაძლიერებამ ქვეყანაში დემოგრაფიული და უსაფრთხოების ხასიათის ახალი გამოწვევები წარმოშვა.

წინამდებარე კვლევის მიზანია საქართველოში მიმდინარე რევრსული მიგრაციის პროცესის პოლიტიკური, ეკონომიკური, დემოგრაფიული და უსაფრთხოების შედეგების ანალიზი. კვლევა ეფუძნება თვისებრივ მეთოდოლოგიას და შემთხვევის მეთოდის გამოყენებით იკვლევს რუსეთის აგრესიის შემდეგ საქართველოში განვითარებულ მიგრაციულ პროცესებს. ნაშრომში გაანალიზებულია საქართველოს სახელმწიფო უწყებების, საერთაშორისო ორგანიზაციების, ეროვნული ბანკისა და სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემები, აგრეთვე საერთაშორისო და ადგილობრივი აკადემიური ლიტერატურა, მედია-წყაროები და ექსპერტთა შეფასებები.

კვლევის შედეგები აჩვენებს, რომ რუსეთის მოქალაქეთა მასობრივმა შემოდინებამ მნიშვნელოვნად იმოქმედა საქართველოს ეკონომიკურ გარემოზე. გაიზარდა ფულადი გზავნილების მოცულობა, საბანკო დეპოზიტები, უძრავი ქონების შეძენისა და იჯარის მაჩვენებლები, რაც, ერთი მხრივ, ეკონომიკური აქტივობის ზრდას უწყობდა ხელს, ხოლო მეორე მხრივ, ადგილობრივი მოსახლეობისთვის საცხოვრებლის ხელმისაწვდომობის შემცირებას და ფასების ზრდას განაპირობებდა. ასევე გამოიკვეთა რუსეთის ეკონომიკაზე დამოკიდებულების ზრდის ტენდენცია, რაც ქვეყნის ეკონომიკურ უსაფრთხოებასთან დაკავშირებულ დამატებით რისკებს წარმოშობს.

ნაშრომში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა უსაფრთხოების განზომილებას. განხილულია მიგრაციული პროცესების გავლენა საქართველოს დემოგრაფიულ სტრუქტურაზე, შრომის ბაზარზე, სოციალურ სტაბილურობასა და ეროვნული უსაფრთხოების ინტერესებზე. ხაზგასმულია, რომ რუსეთის მოქალაქეთა მასობრივ შემოდინებასთან ერთად იზრდება ჰიბრიდული საფრთხეების, სადაზვერვო საქმიანობის, კიბერუსაფრთხოების გამოწვევებისა და ტრანსნაციონალური დანაშაულის რისკები. ამასთან, საქართველოს მოქალაქეების მზარდი ემიგრაცია, განსაკუთრებით შრომისუნარიანი ასაკის მოსახლეობის გასვლა, ქვეყნის დემოგრაფიულ და თავდაცვით პოტენციალს ასუსტებს.

კვლევის დასკვნით ნაწილში აღნიშნულია, რომ რევერსული მიგრაცია საქართველოსთვის მრავალგანზომილებიან გამოწვევას წარმოადგენს. მიუხედავად მოკლევადიანი ეკონომიკური სარგებლისა, გრძელვადიან პერსპექტივაში აუცილებელია მიგრაციული პროცესების ეფექტიანი მართვა, ეკონომიკური კავშირების დივერსიფიკაცია, დემოგრაფიული პოლიტიკის გაძლიერება და ეროვნული უსაფრთხოების მექანიზმების ადაპტირება ახალ რეალობასთან. მხოლოდ კომპლექსური და სტრატეგიული მიდგომით იქნება შესაძლებელი აღნიშნული პროცესებისგან გამომდინარე რისკების შემცირება და ქვეყნის მდგრადი განვითარების უზრუნველყოფა.

საკვანძო სიტყვები: რევერსული მიგრაცია, საქართველო, ეროვნული უსაფრთხოება, რუსეთ-უკრაინის ომი, ჰიბრიდული ომი, საერთაშორისო მიგრაცია, შავი ზღვის რეგიონი.

“REVERSE MIGRATION” AND GEORGIA'S SECURITY DILEMMA AMIDST RUSSIAN AGGRESSIVE WAR IN UKRAINE

Lasha Bazhunaishvili

*PhD in History, Associated Professor at Batumi
Shota Rustaveli State University,*

Email: lasha.bazhunaishvili@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6416-4279>

Lasha Beridze

*PhD in Business Administration; Invited
Teacher at Batumi Shota Rustaveli State*

University; Professor at Tbel

Abuserisdze State Univeristy

Email: lashalasha0103@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4733-2212>

Merab Diasamidze

*PhD in Business Administration; Associate Professor
at Batumi Shota Rustaveli State University,*

Email: Diasamidze.merab@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7140-8846>

Irakli Gorgiladze

*PhD in History, Professor at Batumi Shota
Rustaveli State University*

Email: irakli.gorgiladze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4714-5631>

Abstract. After the full-scale invasion of the Russian Federation's troops into Ukraine, the analysis of the statistical data of the border crossing of Georgia shows that the number of Russian and Belarusian citizens staying in Georgia has increased significantly. Moreover, most of them did not leave the country after staying for at least 1-3 months. Therefore, it is unlikely that the visits of the mentioned persons are related to the tourist goals. Simultaneously, the discussion about "soft threats" is becoming active. It is likely that, both in the short and long term, this process will have an impact on certain issues related to security. Accordingly, it is necessary to analyze whether this situation represents a real threat to state security and how the state should respond to a potential challenge.

Due to the relevance of the topic, in the given article authors discuss the main tasks of Georgia's foreign policy and evaluate the perspective of whether Georgia can pursue its state interests, which are closely related to national and global security, or not. The article depicts activities and functions of international organizations as well. A significant amount of attention is paid to the policies of the target countries of future migration flows to Georgia (in particular, the European Union and Russia).

Keywords: Russian War in Ukraine, Sanctions, Migration, Hybrid Warfare, Balance of trade.

Introduction. The national security concept of any state is typically based on an analysis of interests and values, as well as domestic and foreign threats and challenges, resulting in an authoritative determination of political priorities. The concept of national security of Georgia is close to a standard pattern: a description of the country's security environment is followed by a discussion of national values and interests. Then, it

proceeds to threats, challenges, and opportunities, concluding with a list of priorities. However, the post-Soviet experience - internal political instability has repeatedly shown us how large the area of invisible threats is, which manifests itself in different forms at different times in the country's development or stagnation. The new reality emerging in the world today turns the current political processes into a multifaceted dilemma. The fact is that the so-called Against the background of "asymmetrical challenges", foreign appropriately achieving policy goals and objectives, including overcoming the challenges and problems facing the state (especially migration issues) is determined by "smart", "hard" and "soft power", the only essential is to identify and take preventive steps.

After the invasion of the Russian Federation into Ukraine, the analysis of the statistical data of the border crossing of Georgia shows that the indicators of Russian and Belarusian citizens staying in Georgia have increased significantly. Moreover, most of them did not leave the country after a delay of at least 1-3 months. Therefore, it is unlikely that the visits of the mentioned persons are related to the tourist goals. Against this background, the discussion about "soft threats" is becoming active. It is likely that, both in the short and long term, this process will have its impact on certain issues related to security. Accordingly, it is necessary to analyze whether this situation represents a real threat to state security and how the state should respond to a potential challenge.

Methodology. Methodologically, article adopts a qualitative research design and employs the case study method as its principal methodological framework. Data collection and analysis are grounded in a systematic review of secondary sources and relevant scholarly literature related to the research problem, thereby establishing a robust theoretical and empirical foundation for the study. This approach ensures the scientific rigor and academic relevance of the findings.

The empirical material includes official statements, policy documents, and public speeches issued by international organizations, as well as by the ministries of foreign affairs of Georgia, Russia, and other states. The study also draws on Georgian and international print media, peer-reviewed academic publications, research conducted by Georgian scholars, and materials obtained from electronic media sources.

In addition, expert interviews were conducted as a complementary qualitative method, contributing to the refinement of the research questions and the generation of new analytical insights. The study applies economic and political analytical frameworks to test the proposed hypothesis and to examine the degree of alignment between the theoretical assumptions articulated in the article and the empirical evidence.

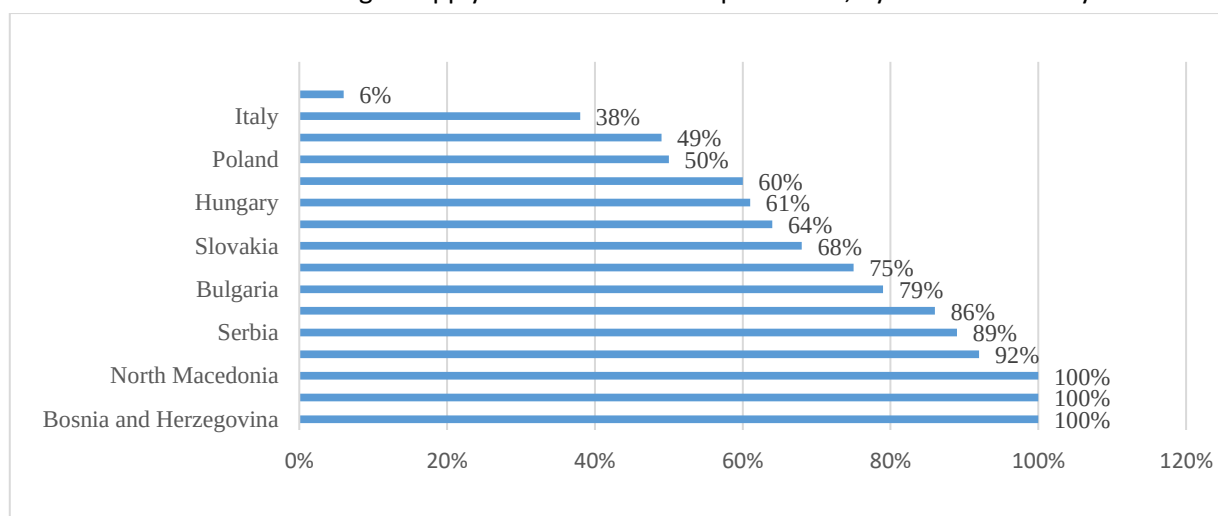
Security and Economic Impact of Russia's Aggressive War Against Ukraine – Nexus Migrations, and "Strange Refugees" From Russia to Georgia

It is widely recognized that stabilization of the economic environment cannot be achieved without political stabilization, and war represents the most severe form of instability. Russia's full-scale invasion of Ukraine is not only an aggressive war against Ukraine but also against the entire civilized world that upholds basic norms of international law and justice. Consequently, most countries have responded by providing economic and military assistance to Ukraine and imposing comprehensive economic sanctions on the Russian Federation. However, "divorce" in the strategic economic relations with Russia was not easy for the EU and generally for the West. 40% of natural gas and 27% of oil products imported into the European Union came from Russia, as a result of which the Russian Federation received 400 billion euros from the European Union every year. (BCC, 2022). Thus, During the decades after the end of the Cold war inexpensive Russian energy resources increased dependence on Russia's energy, as well as determined the EU's "soft" reactions regarding the Kremlin's aggressive revisionist politics, violation of international norms, and use of hard power

against neighboring countries (5 days war against Georgia in August 2008, annexation of Crimea 2014, military buildup in the Black Sea, etc.).

However, , the full-scale invasion of Ukraine by Russian troops on 24 February 2022, became a turning point in terms collapse of Post Bipolar European security architecture and strategic economic relations between Russia and Europe. In response to the aggression, Euro-Atlantic states and their partners and international institutions cut off bilateral and multilateral political and economic relations, imposed total economic sanctions, and suspended or excluded Russia's voting rights and even membership in international organizations. Finally, the decades-long bilateral and multilateral relations between Russia and Western countries in economic, political, military-strategic, and cultural fields have collapsed. It can be said that relations and the index of trust between Russia and the West have fallen to the pre-1991 level. (Lasha Bazhunaishvili, 2022).

Table 1. Share of gas supply from Russia in Europe in 2021, by selected country

Source: (Department, 2023)

Russia's aggressive created not only a perilous situation in the European Region, but exposed critical vulnerabilities in the global economy as well. According to an article published in the WSJ, based on an OECD (OECD) forecasting study, Russia's invasion of Ukraine would cost the world's global economy \$2.8 trillion, and more if energy prices remain volatile over the winter. However, according to the latest OECD forecast, the growth of the global economy was reduced from 4.5% to 3% by 2022, and by 2023 to 2.2% from 3.2%. (WSJ, 2022). War also triggered shortage of energy, trade and investment sectors, which caused inflation **(See Table 1)**. Despite the fact that in most of the countries in the presented table, inflation and the refinancing rate have increased even more than in the Russian Federation, the fact is that the sanctions are working on Russia and the results will be even more difficult. In the advanced economies (USA, Germany, Italy, Great Britain, etc.), the inflation rate is at the historical maximum in recent years and the refinancing rate is increasing, but the consolidation of the countries in relation to the Russian sanctions is still maintained, and this process also accelerates the process of replacing Russian energy resources. With the security risks and economic difficulties the war also triggered migration process across the EU and in the wider Black Sea region as well. It is essential that due to aggressive and Barbaric war, Ukrainians were forced to leave the country due to Russia's missile attacks against living areas, mass massacres of civilians in the occupied territories, and violations of the rights of peaceful Ukrainians. But the war in Ukraine also caused another "strange migration"

from Russia to the neighboring countries, especially in Georgia. The wartime migration of Russians to Georgia has an economic and security impact on Georgia, which is measurable with economic parameters.

Table 1. Statistical indicators of the countries

Country	GDP YoY, %	Interest rate, 01.2022	Current interest rate, 2023	Inflation rate, 01.2022	Current inflation rate, 2023
USA	1.8	0.25%	5.0%	7.5%	6.0%
China	3.9	3.7%	3.65%	0.9%	1.0%
Japan	0.9	-0.1%	-0.1%	0.5%	3.3%
Germany	1.2	0.0	3.5%	4.9%	7.4%
United Kingdom	4.4	0.5%	4.25%	5.5%	10.4%
India	13.5	4.0%	6.5%	6.01%	6.44%
France	1	0.0	3.5%	2.9%	5.6%
Italy	0.5	0.0	3.5%	4.8%	7.7%
Canada	0.8	0.25%	4.5 %	5.1%	5.2%
South Korea	3.1	1.0%	3.5 %	3.6%	4.2%
Australia	0.9	0.10%	3.6 %	2.2%	7.8%
Brazil	3.2	10.0%	13.75%	10.38%	5.6%
Russia	-4.1	8.5%	7.5%	8.73%	11.00%
Turkey	7.6	14.0%	8.5%	48.69	50.51%
Ukraine	-37.20	10.0%	25.0%	10.0%	24.9%
Azerbaijan	51.19	7.4%	8.75%	12.5%	14.10%

Source: (ECONOMICS, TRADING ECONOMICS, 2023)

Georgia's economic dependence on Russia has been shaped by several interrelated factors, including geographical proximity and the historical legacy of economic interdependence inherited from the Soviet and post-Soviet periods. Long-standing integration into Russia's market structures, combined with technological and infrastructural linkages developed during these periods, contributed to the persistence of asymmetric economic ties between the two countries. From Russia's perspective, maintaining a dominant economic position in Georgia serves not only economic interests but also geopolitical objectives. Trade and economic relations have therefore been used as instruments of political pressure, providing Russia with a permanent tool to pursue political and geostrategic goals. However, asymmetric economic relations and their impact on the political relations of Russia and Georgia have been permanently changing. In the early years of Georgia's independence, which were characterized by political instability and economic crisis, the country's economic dependence on Russia was largely shaped by historical trade ties, energy supply reliance, and the legacy of Soviet-era industrial and infrastructural integration. After the collapse of the Soviet Union, Georgia faced severe shortages of essential goods, a disrupted industrial base, and an underdeveloped domestic energy sector, which made Russian markets and energy resources a crucial lifeline. Moreover, long-standing trade relationships and supply chains that had developed during the Soviet period were difficult to replace or diversify in the short term. As a result, despite political tensions, economic pragmatism compelled Georgia to maintain close economic links with Russia, reinforcing asymmetric dependencies that would persist into

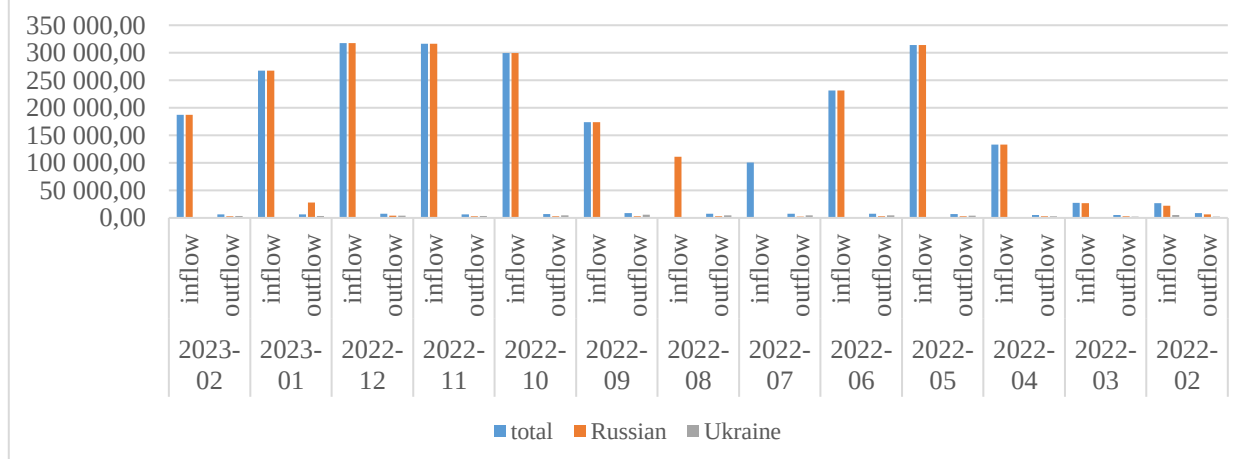
the subsequent decades. But after the “Rose Revolution”, when new Western-style leadership of Georgia leading by then-President Mikheil Saakashvili expand Georgia’s Economic and political ties with Western countries and actively emphasized Georgia’s transit capacity as an alternative to Russia’s controlled transit routes, economic relations between Georgia and Russia collapsed. Russia imposed several trade sanctions, a ban on importing goods from Georgia, and even an energy blockade via explodes main gas supply pipeline, and deported a large number of Georgian worker migrants from Russia. After the 2012 elections, when pro-Russian Oligarch Bidzina Ivanishvili and its controlled Georgian Dream party captured power, Georgia’s asymmetric economic dependence on Russia (meaning trade and investments) grew again.

Parallel to the growing economic and energy dependence on Russia Georgian Dream government start slow shift from the West to Russia. AT the first time Georgian Dram Government successfully implemented EU integration requirements, but slightly distanced from NATO and stated that from this point its politics regarding to the Russia will base on a “non-irritation” strategy. Since “non-irritation” and appeasement strategy does not give any tangible affects and illegal “Borderization” of occupied territories by Russia went unstoppable *the Georgian Dream* Government changed its approaches (Arladiusz Modrzejewski, 2025). On May 30, 2023, at the Global Security Forum in Bratislava at Thematic Discussion with Justin Voog Prime Minister Irakli Garibashvili **stated that** “in foreign policy, we (the *Georgian Dream Party*) established the doctrine of “**Strategic Patience**” due to which Georgia managed to secure peace and stability (PM: NATO Enlargement “One of the Main Reasons for Ukraine War”, 2023).

After the war outbreak, Ivanishvili controlled the Georgian Dream Government surprisingly took a different, even contradictory stance. Governmental messages, statements to the press and opinions expressed at international forums were particularly unfriendly. Commenting on the Georgian media, then-Prime Minister Irakli Gharibashvili noted, “*I have my work to do... The war is in Ukraine... Kyiv is being bombed, and no one can stop it...*” (Kupreishvli, 2022) Georgia declared that it would not join the sanctions imposed on Russia for the two main reasons: Anti-Russian Sanctions would threaten the security and national interests of Georgia, and second, sanctions were ineffective, and they weren’t working. Meanwhile, Georgia opened its doors wide to Russian migrants “fleeing” the economic hardships caused by the war and sanctions. Georgia became one of the important loopholes for Russia to avoid sanctions in critical areas. The U.S. State Department officials, including **James O’Brien, head of the sanction’s coordination office**, identified several neighboring countries, including Georgia, as areas where **sanctions evasion routes might be exploited**.

Consequently, Georgia’s economic dependence on Russia significantly increased, especially in the areas of direct investments, energy, trade, and money transfers. Diagram 2 shows that as a result of increased migration from Russia after 2022 the amount of transfers increased, and from Ukraine, on the contrary, decreased.

Diagram 2. Money transfers from selected countries, during 02.2022-02.2023, in thousand

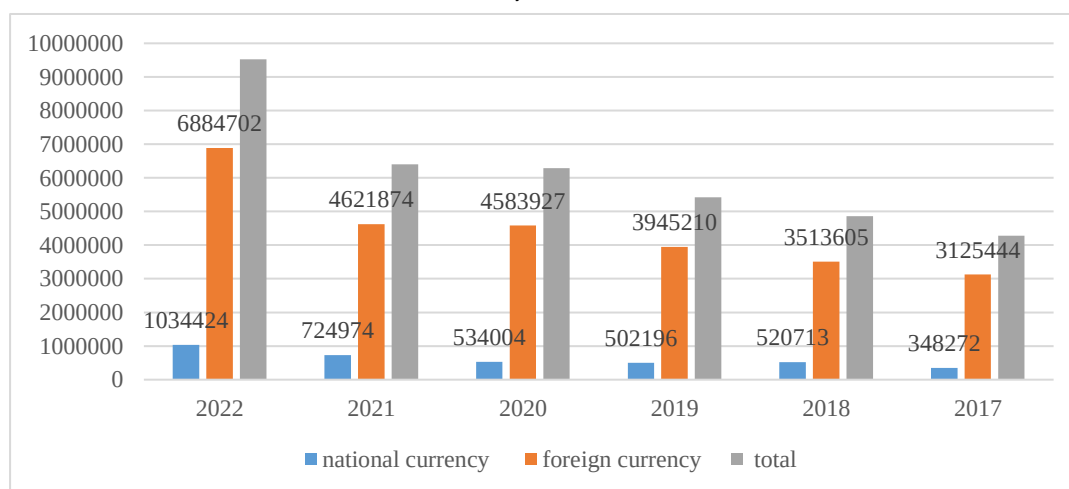

Source: (GEORGIA N. B., 2023)

For example, if in February 2022 the amount of transfers from Russia amounted to only 27 million US dollars, in February 2023 it reached to 187 million dollars, while the highest transfer from Russia after the start of the war was recorded in the month of December 2022 and amounted to 317 million dollars, of course, at the expense of the inflow of such cash flows, the demand for the national currency increased from the side of the emigrants, which became the main determining factor for the strengthening of the GEL. In total, the amount of transfers from Russia over the last year reached \$2.4 billion, which is a record figure, in addition, by looking at the diagram, we can conclude that the analysis of the data from the beginning of the war to the present shows that the peak of transfers from the Russian Federation in Georgia has been passed and we should expect a decrease. This is also indicated by the Asian Development Bank report, which suggests that: "Total remittances in Georgia will decrease to 2.5 billion USD by 2023, as the inflow of migrants decreases, which will likely lead to pressure on the exchange rate." (BANK, 2023)

Also, it is important at the expense of increasing migration opening bank accounts by non-residents in resident commercial banks of Georgia and increase the volume of deposits of non-residents.

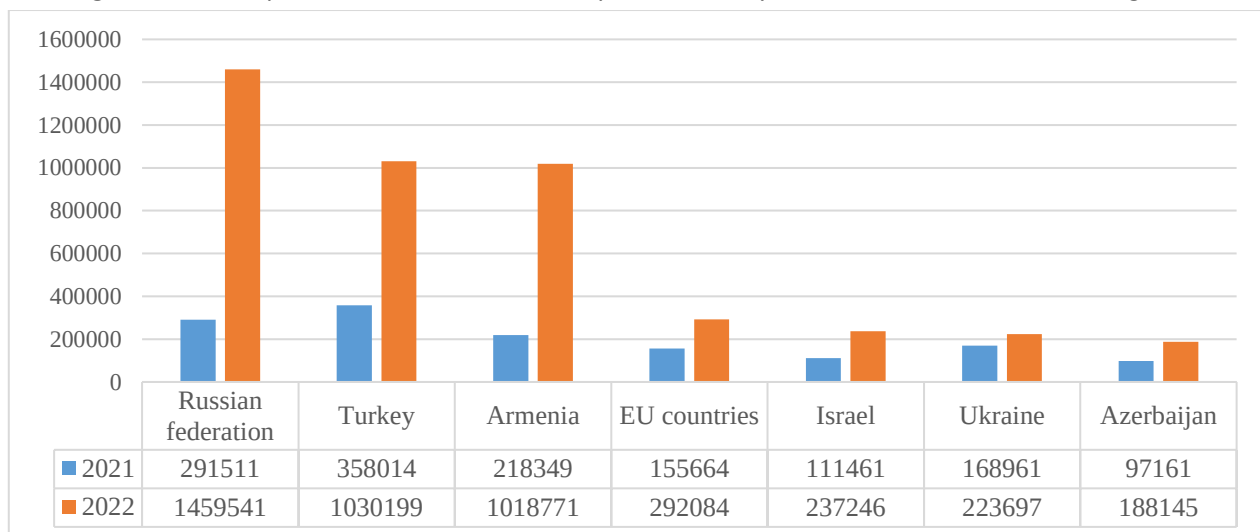
Diagram 3. The volume of deposits of non-residents in Georgia, according to national and foreign currencies, 2017-2022

Source: (Georgia N. B., Interactive Statistics, 2023)

As can be seen from the diagram 3, the volume of non-resident deposits increased by 48% in 2022 compared to 2021, which is much higher than in previous years, and it is also worth noting that the volume of foreign currency deposits increased by a greater proportion - about 50%, what makes it more difficult to overcome the de-dollarization process, which is unfortunately a challenge for Georgia, in particular, the increase the volume of foreign currencies placed on deposits gives commercial banks more opportunities to finance banking activities in foreign currencies, What increases the dollarization of the economy through the multiplier effect, it is clear that by itself, the majority of funds transferred from the Russian Federation, which will be deposited in resident banks of Georgia or cashed out by their owners, may not be directly integrated into the economy, but a large share of such funds are still accumulated in the formation of the gross domestic product of Georgia, in particular, it can be the financing of personal consumption expenses, which is manifested in the purchase/renting of housing, financing of daily household expenses, and others. To reveal such a connection, we present information about the number of people entering Georgia in 2022 and real estate prices.

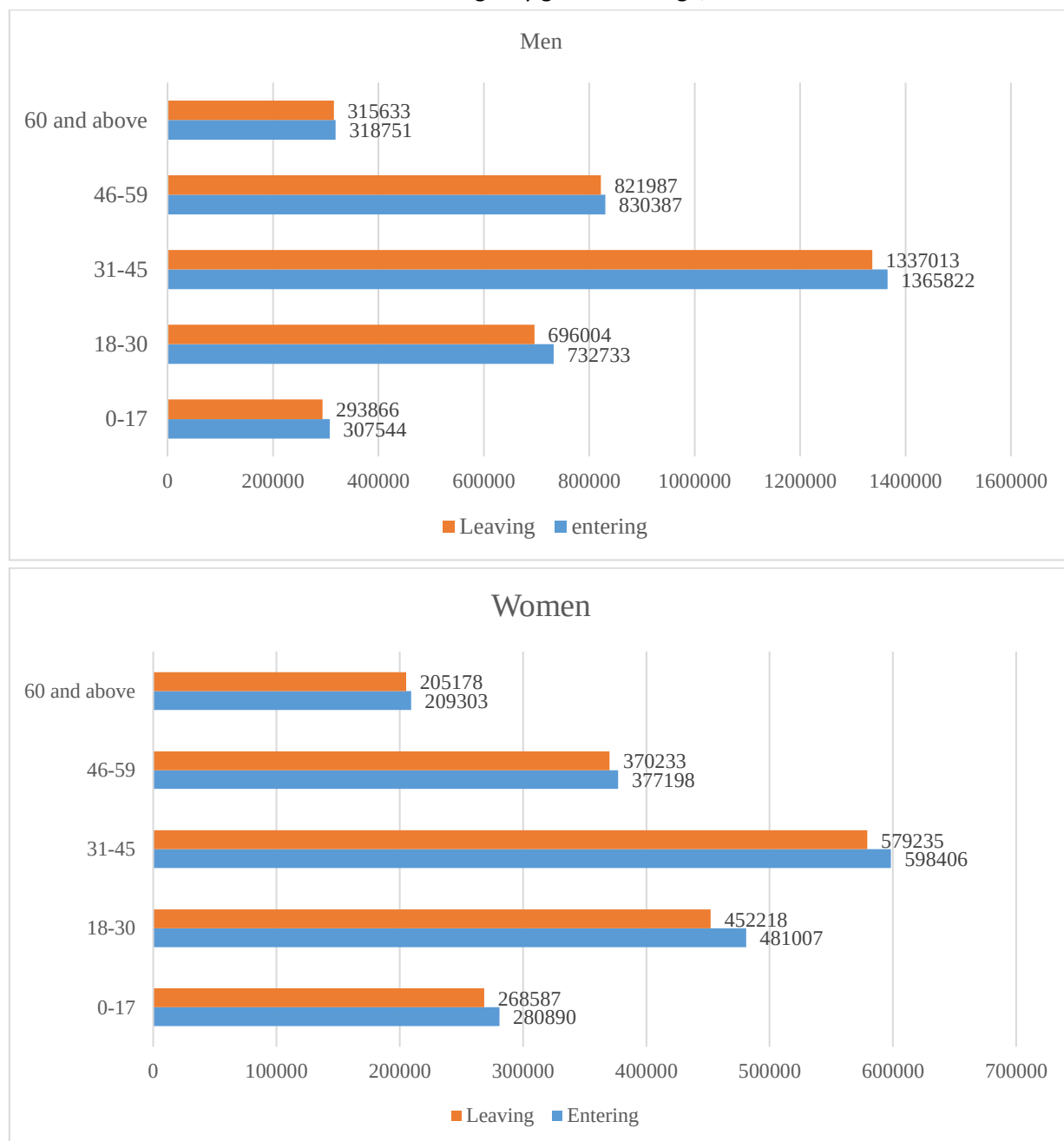
Diagram 4. The top six countries and the European Union by the number of border crossings, 2022

Source: (Affairs, 2023)

As the chart shows, the number of inflows from the Russian Federation increased by 41%, while the increase in the number of inflows from Russia during 2021 was only 27% (from 229,692 to 291,511 in 2021). This process is logical, because it is dictated by the outcome of the war and the declaration of partial mobilization in the Russian Federation, as evidenced by the statistical data on the crossing of the border of foreign citizens who have moved to the state border of Georgia by age and gender, for example, men 31-45 years prevail and their number is much higher than the number of women.

Diagram 5. Statistical data of the crossing of the border of citizens of foreign countries moved to the state border of Georgia by gender and age, 2022

Source: (Affairs, 2023)

In contrast to the Russian inflow in Georgia, there is a high rate of immigration of Georgians to the US and European countries. In the 2021-2022 period, the border crossing rate of Georgian citizens in terms of entry and exit is negative, i.e. more leave than enter, for example, in 2021, 749,322 left and 710,327 entered, and in 2022, 2,422,849 left and 2,378,262 entered. In addition, it is worth noting the fact that 31-45 years lead the age group of Georgian citizens who left Georgia, which will affect the reduction of the workforce, if, of course, it cannot be compensated at the expense of the inflow of replaceable labor force (in the citizens of a foreign country mainly mean migrants from Russia during of the war), in addition, a negative natural increase (the difference between the number of live births and deaths) was recorded in Georgia, and it was determined by -6,799 units (in 2022, the number of live births was 42,319, and the number of deaths was

49,118). (GEORGIA N. S., 2023) In addition, it should be noted that in 2023 the migration balance worsened and amounted to - 39,207, which, together with the process of natural reduction of the population, worsens the demographic situation, and this increases political risks among them, in terms of the Georgian population remaining in the ethnic minority in the future (in 2022, the migration balance was positive and amounted to 54,509, mainly due to the influx of population from the Russian Federation).

Along with the influx of population from Russia to Georgia, It is logical that important economic parameters would begin to adjust, even at the expense of increased supply and demand, especially in the real estate and services market. For example, according to the data of September 2022 (meaning from January 1, 2022 to September 9, 2022), more than 12,000 Russian citizens purchased more than 15,000 real estate, of which more than 13,000 are residential apartments, and up to 14,000 plots of land were purchased by up to 11,000 citizens of Russia, registered as property. As for the past years, in 2020, 2,366 Russian citizens owned 2,701 real estates, and in 2021, 3,739 citizens owned 4,332 real estates. (ambebi.ge, 2023)

Table 2. Migration

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Net migration, persons	-8,060	-2,212	-10,783	-8,243	15,732	-25,966	54,509	-39,207
Net migration rate per 1,000 persons	-2,2	-0,6	-2,9	-2,2	4,2	-7,0	14,7	-10,6

Source: (Georgia N. s., 2024)

In addition, the increase in demand from non-residents led to an increase in the price of real estate, for example, according to the 4th quarter of 2022 of the Statistics Service, in the market of new residential real estate in the city of Tbilisi, the increase in the weighted average value of both multi-story houses (apartments) and private houses amounted to 14.3% during the year, and 24% compared to 2020 (see Table 3).

Table 3. Residential Real Estate Price Index (RPPI), Tbilisi, 4th quarter, 2023

Index	compared to the 2020 average, %	compared to the previous quarter	compared to the corresponding quarter of the previous year, %
total RPPI	39,8	2,9	12,8
apartments	37,9	2,5	14,2
private houses	43,1	4,3	8,6

Source: (GEOSTAT.ge, 2024)

According to the data published by the Statistics Service, in the 4th quarter of 2024, the price of apartments (in GEL) according to the condition (frames) looks like this:

- Green frame - 3,350 GEL
- White frame - 2,875 GEL
- Black frame - 2,629 GEL

It should be noted that the increase in real estate prices did not affect only the city of Tbilisi, but also Georgia as a whole and especially the city of Batumi due to the increase in tourism potential. In fact, together

with the inflows, the demand for apartment rents also increased, which was reflected to the price, for example, according to the research of "TBC Capital", in the 10 months of 2022, compared to the previous October 2021, the rent price increased by 120%, and according to the same research, the rent price will increase by 28% and the price of real estate by 18% in 2023. (www.kvirispalitra.ge, 2023)

Factors resulting from migration processes can be considered in a positive and negative context. For example, on the one hand, price increases, purchasing power demand is perceived by producers as an additional incentive for the expansion of production and price increases, but it is difficult to measure what effect this will have on the local population in general. For the sake of correctness, it should be noted that inflation is a challenge not only for Georgia, but for the whole world; moreover, the size of inflation in Georgia is moderate at this stage.

Based on the discussion and summary of the data discussed above, we can assume that the inflow of cash, the increase in the volume of trade, and the increased flow of travelers would lead to the correction of macroeconomic indicators. To present a comparative analysis according to the beginning of the year and the current situation, see Table 7.

Diagram 7. Foreign trade of Georgia, export-import volume, 2023, (million USD)

Source: (Service, 2024)

As can be seen from the table, even though the economic growth is higher than planned, at the same time, the national exchange rate is strengthened. It is essential that this was due to the inflow of money transfers from Russia and visitors (mainly emigrants from Russia). Besides the facts that lot of money were inflowed to the Georgia some economic parameters worsened rather improved. I.e. the level of unemployment is still high, the rate of refinancing has increased, and the inflation rate is close to double digits, which is an additional burden (cost) to the population of Georgia. For the sake of fairness, it should be noted that increased inflation is a characteristic of the world's leading and trade partner countries of Georgia. For example, there is 50% inflation in Turkey and 14% in Azerbaijan, which in itself affects the cost of goods imported to Georgia. The neutralization of relative prices is provided by the effect of the national currency exchange rate and the refinancing rate, which at this stage is definitely aimed at reducing inflation and stimulating exports. But we understand that the current geopolitical situation is one-time in nature, but its impact will be relatively strategic for those countries which have the potential to represent us as a partial or complete substitute for the Russian market.

Table 7. Some macroeconomic indicators of Georgia during the Russia-Ukraine war

	01.2022 year	2022	2023,*	2021 year
Economic Growth	forecast 6%	11%	7.5	10%
Inflation rate, real	13,9%	11.9%	2.5%	13,9%
Refinance rate	10,5%	11%	9%	8-10,5%
Exchange rate of the national currency against the US dollar	3,07	2.68 (12.2022)	2,65	-3,27
unemployment rate	19,4%	17,3%	15.3%	20,6%

Note: to be specified, not final data, according to the <https://www.geostat.ge/en>

Conclusions. Inflow of migrants from Russia and a huge number of immigration of Georgians to the EU and USA create challenges for Georgia's security

- Inflow from Russia and at the same time, with the outflow of Georgian citizens, employment at the local level of the workforce is at risk. It is obvious that the majority of Georgian citizens going abroad for work purposes, while since the majority of those who came from Russia have to stay in Georgia for a long time (more than 3 months) and they will automatically start looking for a job, which increases competition for employment of Georgian citizens.

- the price of real estate and rent increased significantly due to migration. In some cases increasing prices are profitable for owners, but generally it has a negative impact on the locals who want to buy or rent real estate (the high purchasing power of migrants compared to the local population puts them at an advantage, and the financing of such purchases is less by Georgian citizens).

- Against the background of the war, the reduction of export and import from Russia should be done periodically. As this market is considered the most unstable for Georgia, past experience is enough as evidence, for example, the imposition of an economic embargo on Georgia by Russia in 2007 caused significant damage to the Georgian economy in general, and mineral water and wine producers were especially affected (economic relations with Russia have not been fully restored to this day, and Russia has not yet lifted the visa regime for Georgian citizens).

- Diversification of markets should be done periodically. Even in terms of export of traditional goods for us, because if the war continues, the restriction of trade relations with Russia will likely continue and expand;

- Although the volume of oil products imported from Russia is high and logical, after the full implementation of EU sanctions, we will probably have to stop importing Russian oil from by the summer of 2023, so it is important to start the process of replacing Russian oil.

- The Russia-Ukraine war showed us that as a result of the increase in migration, within the framework of the increased demand we have to finance additional imports. It is clear that the production of food products is related to specific conditions, including the geographical environment, but it is possible to produce and export those goods that Georgia has the ability to produce, i.e. agricultural (natural) products. (it turned out that we have the potential to produce half of the total wheat consumption in Georgia), as a result of the increase in demand, the increase in the prices of already imported goods has a negative impact on the local resident consumer.

- The impact of the Russia-Ukraine war and migration on the economy of Georgia is obvious, the new geopolitical situation gives Georgia more opportunities in this regard due to its geographical location. Russia's

economy has a greater impact on Georgia's economy compared to Ukraine's, but this should not be seen as a positive event due to the unpredictability of Russia's actions. It may even be better for the perspective to distance the economy of Georgia from the economy of Russia (at least the latest developments show this). In addition, Georgia's economic policy mustn't be dictated by one-time injections (meaning the increase in migration and increased demand, as well as not reducing trade in the background of the war with Russia, but rather strengthening it), but rather by a long-term strategy. It is worth noting that economic stability and development are achieved through a strategic plan and not a one-time action. In addition, the current situation significantly increases the political-economic role of Georgia, especially for Europe, so it will become necessary to distance Georgia's economic policy from the Russian Federation, as an unpredictable economy.

In parallel with the economic challenges, the migration processes in Georgia contains significant threats in the military and political context:

1. The inflow of Russian money continues, bypassing international sanctions. Under oligarchy, Bidzina Ivanishvili's informal rule of Georgia in fact, has become a "Sanitary Cordon for the Transferring sanctioned money" from Russia to Georgia and then worldwide, which causes significant damage to the country's image in the eyes of Western partners. European partners actively accuse the current Georgian Dream government that they "Profiting from the War".

2. Parallel to the massive influx of Russian citizens, it becomes difficult to control and prevent the entry of intelligence or subversive groups. These groups may be used to provoke subversive acts or a politically unstable situation in the country. There is a high risk of provoking violence against Russian citizens now living in Georgia, which the Kremlin may use for military intervention.

3. Risks of confrontation between Ukrainian refugees and groups of migrating Russian citizens. In an interview with "European Pravda", Acting Ambassador of Ukraine to Georgia Andrey Kasyanov said that the Embassy of Ukraine does not exclude the evacuation of Ukrainian citizens from Georgia if they are in danger in case of resumption of direct air connection between Moscow and Tbilisi.

4. The growth of transnational crime related to "Fishing", Cyber-Crimes, Cyber-Fraud, drug distribution and etc.

5. Parallel to the massive influx of citizens from Russia, there is a mass outflow of Georgian citizens as labor migrants, which is mainly flowing to the EU countries, the US, and Canada. Among the Labor Migrants from Georgia are citizens under 50 years old, and their migration has both short-term and long-term aims. Moreover, there is also a high willingness among the European countries and the US, among certain age and both gender groups from Georgia, is increasing for socio-economic and various political reasons, both in the short-term and in the long-term perspective. The desire to immigrate from Georgia is also high among the population inhabiting main cities or the countryside. NDI and CRRC research for 2023 reveals that every five citizens under the age of 50 (mostly men) are considering leaving the country and moving for labor purposes. According to statistical data, 88,561 citizens left the country in 2021 due to the decrease in birth rate compared to the death rate, as a result of which the population of Georgia decreased by 400,000 in 2022 compared to 2021. The existing demographic and migration situation poses a significant challenge to the security of the country. Men under the age of 50 represent the vitally important assets for defense and security, but unfortunately, they are leaving Georgia for a better life.

References

- Administration, U. S. (2022, October 04). *U. S. imports from Russia of crude oil and petroleum products, monthly*. Retrieved from U. S. Energy Information Administration: https://www.eia.gov/opendata/v1/qb.php?sdid=PET.MTTIM_NUS-NRS_1.M
- Affairs, M. o. (2023, 03 30). *Ministry of Internal Affairs*. Retrieved from Statistical data: <https://info.police.ge/uploads/63dba9f1763d9.pdf>
- ambebi.ge. (2023, 01 16). *More than 12,000 buildings and up to 14,000 plots of land - how many Russian citizens registered real estate in Georgia during 8 months?* Retrieved from ambebi.ge: <https://www.ambebi.ge/article/288044-12-000-ze-meti-shenoba-nageboba-da-14-000-mde-m/>
- Arladiusz Modrzejewski, L. B. (2025). Lost in Ambiguity. Georgia's Stance Towards the Russian Invasion of Ukraine. In M. R. Andrew F. Coper, *Global Governance and The Global South. Continuity and Change in and Between the BRICS* (pp. 192-205). NY: Routledge. doi:10.4324/9781003508526-16
- Bank, A. D. (2023). *Asian Development Outlook, April 2023*. Manila: ASIAN DEVELOPMENT BANK.
- BANK, A. D. (2023). *ASIAN DEVELOPMENT OUTLOOK, APRIL, 2023*. Manila: ASIAN DEVELOPMENT BANK.
- BCC. (2022, November 11). *EU reveals its plans to stop using Russian gas*. Retrieved from BBC: <https://www.bbc.com/news/science-environment-61497315>
- CGTN. (2022, October 28). *Mercedes-Benz sells off shares to local investor after leaving Russia*. Retrieved from CGTN: <https://newseu.cgtn.com/news/2022-10-28/Mercedes-Benz-sells-off-shares-to-local-investor-after-leaving-Russia-1etTRJK7wgc/index.html#:~:text=Mercedes%2DBenz%20is%20the%20latest,15%25%20stake%20in%20Kamaz%20trucks.>
- CGTN. (2022, October 28). *Mercedes-Benz sells off shares to local investor after leaving Russia*. Retrieved from CGTN: <https://newseu.cgtn.com/news/2022-10-28/Mercedes-Benz-sells-off-shares-to-local-investor-after-leaving-Russia-1etTRJK7wgc/index.html#:~:text=Mercedes%2DBenz%20is%20the%20latest,15%25%20stake%20in%20Kamaz%20trucks.>
- Department, S. R. (2023, 03 08). *Dependence on Russian gas in Europe 2021, by country*. Retrieved from Statista: <https://www.statista.com/statistics/1201743/russian-gas-dependence-in-europe-by-country/>
- ECONOMICS, T. (2022, November 08). *Brent crude oil*. Retrieved from TRADING ECONOMICS: <https://tradingeconomics.com/commodity/brent-crude-oil>
- ECONOMICS, T. (2022, November 08). *TRADING ECONOMICS*. Retrieved from Chicago wheat futures prices: <https://tradingeconomics.com/commodity/wheat>
- ECONOMICS, T. (2023, 03 08). *TRADING ECONOMICS*. Retrieved from statistical indicators of the countries: <https://tradingeconomics.com/>
- Georgia, N. B. (2023, 03 30). *Interactive Statistics*. Retrieved from National Bank of Georgia: https://analytics.nbg.gov.ge/views/Deposits_by_Currency_EN/DepositsbyCurrency?iframeSizedToWindow=true&%3Aembed=y&%3AshowAppBanner=false&%3Adisplay_count=no&%3AshowVizHome=no
- Georgia, N. B. (2023, 04 02). *National Bank of Georgia*. Retrieved from National Bank of Georgia, Interactive statistic, external trade: https://analytics.nbg.gov.ge/views/External_Trade_GE/sheet0?iframeSizedToWindow=true&%3Aembed=y&%3AshowAppBanner=false&%3Adisplay_count=no&%3AshowVizHome=no
- GEORGIA, N. B. (2023, 04 05). *NATIONAL BANK OF GEORGIA*. Retrieved from External Trade Portal: https://analytics.nbg.gov.ge/views/External_Trade_EN/Table?iframeSizedToWindow=true&%3Aembed=y&%3AshowAppBanner=false&%3Adisplay_count=no&%3AshowVizHome=no
- GEORGIA, N. S. (2023, MARCH 30). *SUMMARY OF VITAL STATISTICS IN GEORGIA, 2022*. Retrieved from NATIONAL STATISTICS OFFICE OF GEORGIA: <https://www.geostat.ge/media/52530/SUMMARY-OF-VITAL-STATISTICS---2022.pdf>

- Georgia, N. S. (2024, 05 07). *Migration*. Retrieved from Geostat: <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/322/migration>
- GEOSTAT.ge. (2024, 04 16). *Residential Property Price Index*. Retrieved from GEOSTAT: <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/698/residential-property-price-index>
- HOUSE, T. W. (2022, March 08). *ACT SHEET: United States Bans Imports of Russian Oil, Liquefied Natural Gas, and Coal*. Retrieved from THE WHITE HOUSE: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/03/08/fact-sheet-united-states-bans-imports-of-russian-oil-liquefied-natural-gas-and-coal/>
- Kupreishvili, T. (2022, March 1). *Anti-Ukrainian Actions of Gharibashvili and "Georgian Dream" Party after the Start of the War*. Retrieved 02 12, 2023, from www.batumelebi.ge: <https://netgazeti.ge/life/595817/>
- Lasha Bazhunaishvili, I. G. (2022). RUSSIAN WAR AGAINST UKRAINE AND REMAKE OF EUROPEAN SECURITY ARCHITECTURE: DYNAMICS AND PROSPECTS. *European Journal of Transformation Studies*, 10(2), 235-258.
- OECD. (2022, November 07). *The impacts and policy implications of Russia's aggression against Ukraine on agricultural markets*. Retrieved from OECD: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/the-impacts-and-policy-implications-of-russia-s-aggression-against-ukraine-on-agricultural-markets-0030a4cd/>
- PM: NATO Enlargement "One of the Main Reasons for Ukraine War". (2023, 05 30). Retrieved 03 15, 2024, from www.Civil.ge: <https://civil.ge/archives/545397>
- Service, N. S. (2024, April 17). *National Bank of Georgia*. Retrieved from Foreign trade by goods, 2023: https://analytics.nbg.gov.ge/views/External_Trade_EN/Table?iframeSizedToWindow=true&%3Aembed=y&%3AshowAppBanner=false&%3Adisplay_count=no&%3AshowVizHome=no
- WSJ. (2022, SEPTEMBER 26). *Russia's War in Ukraine to Cost Global Economy \$2.8 Trillion, OECD Says*. Retrieved from THE WALL STREET JOURNAL: <https://www.wsj.com/articles/russias-war-in-ukraine-to-cost-global-economy-2-8-trillion-oecd-says-11664177401>
- www.kvirispalitra.ge. (2023, 01 23). *Will real estate prices rise again?* Retrieved from www.kvirispalitra.ge: <https://kvirispalitra.ge/article/99840-gazvirdeba-tu-ara-kvlav-uzravi-koneba/>

გივი ბარამიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: Gbaramidze86@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3416-1255>

აბსტრაქტი. საბჭოთა კავშირის დანგრევის და სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, საკუთარი პოლიტიკის ფორმირება პირველ რიგში ცივ ომში გამარჯვებულმა მხარემ, აშშ-მა და შემდეგ, ევროპის კავშირმა დაიწყო. ერთიანი პოლიტიკური სივრციდან პატარა სუბიექტების გამოსვლის მიუხედავად, არსად წასულა მოსკოვის ინტერესები. საბჭოთა იმპერიის დანგრევის შემდეგ, სამხრეთ კავკასიაში საკუთარი ინტერესების გატარების და მოქმედების საშუალება მიეცათ რეგიონის უშუალო მეზობელ დიდ ქვეყნებს, თურქეთსა და ირანს. ბოლო ათწლეულში მრავალვექტორული საგარეო პოლიტიკის ფორმირება დაიწყო მსოფლიოს დიდმა ეკონომიკამ, ჩინეთმა, რომლის ერთ-ერთი ხაზი სამხრეთ კავკასიაზე გადის. სამხრეთ კავკასიის რეგიონში ახალი გეოეკონომიკური პოლიტიკის ჩამოყალიბებას იწყებს ინდოეთი.

შედარებით მცირე რეგიონში საშუალო და დიდი ძალის მქონე ქვეყნების ინტერესების ამ მასშტაბით თავმოყრა, სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს მნიშვნელოვან გამოწვევებს უქმნის, თუმცა თანამშრომლობის ხელსაყრელ შესაძლებლობასაც აჩენს. პროცესებზე დაკვირვება ადასტურებს, რომ რეგიონში პატარა ქვეყნების თანამშრომლობა აუცილებელია. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, სამხრეთ კავკასიაში ერთგვარი გეოპოლიტიკური წესრიგი ჩამოყალიბდა, რაც გულისხმობდა პოლიტიკური ძალების სამოკავშირეო დაჯგუფებას რეგიონის პატარა და რეგიონის მეზობელ და არამეზობელ ქვეყნებს შორის. რეგიონის გეოპოლიტიკური ვერტიკალი ასე ჩამოყალიბდა: თურქეთი-აზერბაიჯანი; რუსეთი-სომხეთი-ირანი; პარტნიორული, თუმცა არასამოკავშირეო ურთიერთობები საქართველოს და დასავლეთის ქვეყნებს შორის. თანამედროვე პერიოდში ტრადიციული გეოპოლიტიკური ვერტიკალების ცვლილებების ნიშნები გამოიკვეთა, რაც შესაძლოა რეგიონის სუბიექტების მომავლისთვის გარდამტეხი ფაქტორი გახდეს. რეგიონული თანამშრომლობისა და ინტეგრაციის შედარებითი მაგალითების საფუძველზე, ნაშრომი ასახავს კონკრეტულ სფეროებს, სადაც საქართველოს, სომხეთს და აზერბაიჯანს შეუძლიათ პრაგმატული თანამშრომლობის განვითარება, არსებული პოლიტიკური დაბრკოლებების მიუხედავად.

აღნიშნული თვალსაზრისით, ნაშრომში ყურადღება ფოკუსირებულია სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს შორის თანამშრომლობის გაძლიერებისთვის საჭირო მნიშვნელოვან სფეროებზე და მიმართულებებზე, სეგმენტური თანამშრომლობის გადრმავეების მნიშვნელობაზე, რაც მყარ საფუძველს შეუქმნის სამხრეთ კავკასიის რეგიონულ უსაფრთხოებას და გეოპოლიტიკურ სტაბილურობას. ამ ფონზე შესაძლებელი ხდება სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს შორის თანამშრომლობის ახალი დღის წესრიგის ფორმირება.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო; აზერბაიჯანი; სომხეთი; სამხრეთ კავკასია; გეოპოლიტიკა.

შესავალი. საბჭოთა კავშირის დანგრევის შემდეგ, სამხრეთ კავკასიის რეგიონში ბევრი მიმართულებით იყო არასტაბილურობა, რასაც განსაზღვრავდა როგორც შიდა, ასევე საგარეო ფაქტორების ერთობლიობა. პრობლემების მიუხედავად, სამხრეთ კავკასიის რეგიონს, წარსულის მსგავსად, ისევ გაუჩნდა გეოპოლიტიკური დატვირთვა. რეგიონი მდიდარია ბუნებრივი რესურსებით,

გეოგრაფიული მდებარეობა სამხრეთ კავკასიას გზაჯვარედინის დატვირთვას სძენს და ასევე, რეგიონზე გადის გამყოფი ხაზი ქრისტიანულ და ისლამურ ცივილიზაციას შორის.

სამხრეთ კავკასია, რომელიც მოიცავს საქართველოს, სომხეთს და აზერბაიჯანს, განსაკუთრებული გეოპოლიტიკური და ეკონომიკური მნიშვნელობის რეგიონია. ევროპის, აზიისა და ახლო აღმოსავლეთის გზაჯვარედინზე მდებარეობით, რეგიონი ძირითად ბაზრებსა და ცივილიზაციებს შორის სტრატეგიული ხიდის ფუნქციას ასრულებს. თუმცა, თავისი პოტენციალის მიუხედავად, სამხრეთ კავკასია ევრაზიაში ერთ-ერთ ყველაზე ნაკლებად ინტეგრირებულ რეგიონად რჩება, რაც რეგიონის ქვეყნებისთვის არაერთი პრობლემის შემქმნელია. ისტორიული უთანხმოებები, გადაუჭრელი კონფლიქტები და განსხვავებული საგარეო პოლიტიკური ორიენტაციები, ხელს უშლიდა ერთიანი რეგიონული ჩარჩოს შექმნას. რეგიონულ ინტეგრაციას შეუძლია ხელი შეუწყოს სტაბილურობას, გააძლიეროს ეკონომიკური განვითარება და რეგიონის მდგრადობა გარე მოკების მიმართ.

კვლევის მიზანია სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს შორის თანამშრომლობის გაღრმავებისთვის ახალი ჩარჩოს შექმნის მცდელობა, რაც რეგიონის ქვეყნების ხშირად ცალკეულ და ფრაგმენტირებულ პოლიტიკას ახალ ფორმას მისცემს და უფრო მეტად ინტეგრაციული სახით წარმოადგენს.

სტრატეგიული მნიშვნელობის მიუხედავად, რეგიონი ისტორიულად ზარალდებოდა კონფლიქტებით, იყო ფრაგმენტული პოლიტიკური ორიენტაციები და გარე მეტოქეობის გავლენა. სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს შორის თანამშრომლობის გაძლიერებამ ეკონომიკურ, ინფრასტრუქტურულ, გარემოსდაცვით, საგანმანათლებლო, ჯანდაცვისა და ტექნოლოგიურ სფეროებში, შეიძლება, რეგიონი უფრო მდგრად, ურთიერთდაკავშირებულ და აყვავებულ ზონად აქციოს. მაგალითად, ევროკავშირისა და „ასეანის“ (სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნების ასოციაცია) ქვეყნებისგან განსხვავებით, სამხრეთ კავკასიას არ გააჩნია შიდა დონის ინტეგრაციული ინსტრუმენტი, რის გამოც რეგიონულ დინამიკას ხშირად გარე აქტორები აყალიბებენ.

მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონებში მიმდინარე პროცესებზე და წარსულ გამოცდილებაზე დაკვირვება, აჩვენებს, რომ ინტეგრაციული პროცესების გაღრმავებას უფრო მეტად დადებითი შედეგები შეიძლება ჰქონდეს ქვეყნებს შორის ურთიერთობების დინამიკაში, ვიდრე უარყოფითი. ცალკეული სეგმენტებით თანამშრომლობის გაღრმავება მნიშვნელოვანი იქნება რეგიონული მშვიდობისა და გრძელვადიანი სტაბილურობის უზრუნველსაყოფად.

მეთოდები. კვლევა ეფუძნება ისტორიოგრაფიაში და საერთაშორისო ურთიერთობების დარგში კარგად ნაცნობ მეთოდებს. კვლევაში გამოყენებულია კრიტიკული ანალიზის მეთოდი, ხარისხობრივი კვლევის მეთოდი, რაც სიდრმისეულ ანალიზს გულისხმობს და ასევე შედარებითი კვლევის მეთოდი, რაც მოიცავს ინტერესების კონტექსტუალურ აღწერას და ინტერესებთან დაკავშირებული საფრთხეების კლასიფიკაციას.

რაც შეეხება ხარისხობრივი კვლევის მეთოდს და მასთან დაკავშირებულ სიდრმისეულ ანალიზს, ეს გულისხმობს თვისებრივი მონაცემების, როგორიცაა: დაკვირვებების ან ტექსტური შინაარსის საფუძვლიან და დეტალურ გამოკვლევას უფრო ღრმა მნიშვნელობების და შეხედულებების გამოსავლენად. მიზანი არ არის მხოლოდ მონაცემების შეჯამება, არამედ ძირითადი კონტექსტის, თემებისა და დინამიკის ინტერპრეტაცია და გაგება. სიდრმისეული ანალიზი ხაზს უსვამს მონაცემების გაგებას იმ კონტექსტში, რომელშიც ის შეიქმნა. ეს ასევე გულისხმობს ურთიერთობების იდენტიფიცირებას, რათა ხაზი გაუსვას მონაწილეთა გამოცდილებას შორის საერთოს და განსხვავებებს. პროცესი მოიცავს მონაცემთა ანალიზისა და ინტერპრეტაციის უწყვეტ პროცესს.

შედარებითი კვლევის მეთოდი გამოიყენება ორ ან მეტ ერთეულს შორის მსგავსებისა და განსხვავებების შესადარებლად და გასაანალიზებლად, რაც კარგ საფუძველს ქმნის საკვლევი თემის სრული სურათით დასანახად. შედარებითი კვლევის მეთოდოლოგიის ძირითადი მახასიათებლებიდან ერთ-ერთია ფოკუსირება შედარებაზე. ის ცდილობს გამოავლინოს მსგავსებები და გან-

სხვაკვებები შესასწავლ შემთხვევებს შორის. რთულ გეოპოლიტიკურ ვითარებაში, როდესაც დიდი მოთამაშეები და რეგიონის მეზობელი დიდი ქვეყნები საკუთარ ინტერესებს ავლენენ და მათი განხორციელებისთვის მნიშვნელოვან პოლიტიკურ, ეკონომიკურ თუ სხვა სახის რესურსებს იყენებენ, სამხრეთ კავკასიის რეგიონის ქვეყნებისთვის სასიცოცხლო მნიშვნელობა აქვს გამოიკვლიონ, თუ რა მიმართულებებით შეუძლიათ თანამშრომლობის გაღრმავება ერთმანეთთან, გამოავლინონ მათ ინტერესებს შორის მსგავსებები და განსხვავებები, შეძლებისდაგვარად გამოკვეთონ სხვადასხვა ინტერესების გამომწვევი მიზეზები და კონტექსტუალური ფაქტორები.

რადგანაც შედარებითი კვლევის მეთოდის მნიშვნელოვანი მახასიათებელია საერთაშორისო პერსპექტივა და იკვლევს შემთხვევებს სხვადასხვა რეგიონში და ქვეყანაში, აღნიშნული მეთოდის გამოყენება მართებული გამოდგა კვლევისთვის. ამ გზით ყურადღება გამახვილდა სამხრეთ კავკასიის რეგიონის ქვეყნებზე, მათი ინტერესების შედარებაზე და საერთაშორისო მაგალითების შესწავლაზე.

მსჯელობა. 2022 წელს უკრაინაში რუსეთის შეჭრის შემდეგ, პოლიტიკური უთანხმოების გამო, საქართველოს ურთიერთობები დასავლეთის ქვეყნებთან მნიშვნელოვნად გართულდა. ყარაბაღის ომის შემდეგ, სომხეთს და მის ტრადიციულ მოკავშირე რუსეთს შორის ურთიერთობების ახლებურ ფორმირებას ერევანი ცდილობს, რასაც სომხეთში აშშ-ის და ევროპის ქვეყნების გავლენის გაზრდა ახლავს თან. ყარაბაღის ომის შემდეგ დარჩენილი პრობლემური საკითხების გადაწყვეტის დროს, სომხეთის ტერიტორიული მთლიანობის დაცვის გარანტიად ირანი გამოდის. სომხეთში ახალ განზომილებას იძენს აშშ-ის ინტერესები, რაც ძირითადად ეკონომიკურ ჩართულობას ითვალისწინებს. აზერბაიჯანის და თურქეთის სამოკავშირეო ურთიერთობების გაძლიერება გრძელდება და ამ ვერტიკალს რეგიონში ახალი სუბიექტი ემატება პაკისტანის სახით. ტრადიციული გეოპოლიტიკური ვერტიკალების შესაძლო დარღვევამ, დიდი ცვლილებების ფონზე, შესაძლოა, რეგიონზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინოს. ამ ფონზე, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს სამხრეთ კავკასიაში თანამშრომლობის გაღრმავება, რამაც პირველ რიგში რეგიონული უსაფრთხოება, გრძელვადიან პერსპექტივაში კი, კეთილდღეობის გაზრდა უნდა გამოიწვიოს.

რეგიონალიზმის კონცეფციის თანახმად, „რეგიონული შეთანხმებები რეგიონში მშვიდობისა და უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად მოქმედებს“ (Kurian, 2020: 397), შესაბამისად სამხრეთ კავკასიაში თანამშრომლობის გაძლიერების უმთავრესი ამოცანა მშვიდობის გრძელვადიანი უზრუნველყოფა უნდა იყოს. რეგიონალიზმის თანახმად, ინტეგრაცია შეიძლება წარმოიშვას როგორც ზემოდან ქვემოთ პოლიტიკური შეთანხმებებიდან, მაგალითად ევროკავშირის მსგავსად, ასევე ქვემოდან ზემოთ ფუნქციური თანამშრომლობიდან შეზღუდულ სექტორებში, როგორც ეს „ასეანის“ შემთხვევაში ხდება. ასეთი თანამშრომლობის კარგ მაგალითს ასევე წარმოადგენს „ჩრდილოეთ ამერიკის თავისუფალი ვაჭრობის ხელშეკრულება“, რომელიც აშშ-ს, მექსიკას და კანადას შორის მოქმედებს. სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური რეალობის გათვალისწინებით, სექტორული თანამშრომლობა და ფოკუსირება საერთო ინტერესებზე, ყველაზე რეალისტურ გზას შეიძლება წარმოადგენდეს.

ეს მიდგომა თანხვედრაშია ნეოფუნქციონალიზმთან, რომლის თანახმად, ერთ სექტორში (მაგ., ვაჭრობა) თანამშრომლობამ შეიძლება გამოიწვიოს გადამდები ეფექტები, რაც დროთა განმავლობაში სხვა სფეროებში უფრო ღრმა ინტეგრაციას გამოიწვევს. ნეოფუნქციონალიზმის თეორიის ფუძემდებელი, ერნსტ ჰაასი განმარტავს, რომ „სექტორული ინტეგრაცია წარმოშობს საკუთარ იმპულსს მთელი ეკონომიკის გაფართოებისკენ, მაშინაც კი, თუ არ არსებობს კონკრეტული ჯგუფური მოთხოვნები და მათი თანმხლები იდეოლოგიები“ (Haas, 1958: 297). ეს ნიშნავს, რომ ეკონომიკური თანამშრომლობის გაძლიერება სრულიად შესაძლებელია სამხრეთ კავკასიის მსგავს რეგიონში.

გამოწვევებთან ერთად, სამხრეთ კავკასიის რეგიონის ქვეყნებს თანამშრომლობის კარგი პერსპექტივები აქვთ, რაც ყარაბაღის ომის შედეგად წარმოქმნილ ახალ გეოპოლიტიკურ წესრიგს უკავშირდება. სომხეთ-აზერბაიჯანის ურთიერთობების დარეგულირება მყარ საფუძველს შექმნის სამი ქვეყნის მრავალვექტორული თანამშრომლობისთვის. გეოპოლიტიკური ვერტიკალების ფორმირებასთან ერთად, ქვეყნებს შორის სექტორული და პრაგმატული ინტეგრაციის სტრატეგია შეიძლება შეეხოს ისეთ სფეროებს, როგორიცაა ეკონომიკა, ტრანსპორტი და ვაჭრობა. სექტორული თვალსაზრისით თანამშრომლობის გაძლიერებისთვის კარგი შესაძლებლობებია ეკონომიკის მიმართულებაში, რადგან დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ რეგიონის ქვეყნებს შორის ჩამოყალიბებული ეკონომიკური გაცვლის რეჟიმი დატვირთული არ არის და სამომავლოდ სამივე ქვეყანას კარგ საფუძველს უქმნის სექტორული თანამშრომლობის გაძლიერებისთვის. საქართველოს, აზერბაიჯანის და სომხეთის მთავარი სავაჭრო პარტნიორები რეგიონს მიღმა არიან, რაც შეიძლება ბუნებრივიც იყოს, რადგან რეგიონის პატარა ქვეყნების ეკონომიკები ადგილობრივ მოთხოვნებს ვერ აკმაყოფილებენ, თუმცა არსებული შესაძლებლობების მეტად გამოყენება, ამ დისბალანსს შეცვლის.

საბაჟო პროცედურების გამარტივების შემდეგ, ეკონომიკური თანამშრომლობის გაძლიერება შესაძლებელია პრეფერენციული სავაჭრო ზონების შექმნით და ინფრასტრუქტურის განვითარებით. „მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის“ „ვაჭრობის ხელშეწყობის შესახებ შეთანხმების“ მოდელის მიხედვით რეგიონული ვაჭრობის ხელშეწყობის ჩარჩოს შექმნა შეამცირებს ტრანზაქციის ხარჯებს და ხელს შეუწყობს რეგიონის შიგნით ვაჭრობას. ევროკავშირთან საქართველოს ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი სავაჭრო სივრცე (DCFTA) შეიძლება გამოყენებულ იქნას, როგორც პლატფორმა რეგიონში სტანდარტების ჰარმონიზაციისთვის, რაც ეკონომიკურ აქტივობას მეტი იმპულსს მისცემს. სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს შორის სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირების გაღრმავებისთვის მნიშვნელოვანი სექტორი შეიძლება იყოს ენერგეტიკა. კოორდინირებული ენერგეტიკული სტრატეგია, მათ შორის ელექტროენერგიის გაცვლა და განახლებადი ენერგიის ერთობლივი პროექტები, შეამცირებს დამოკიდებულებას გარე მომწოდებლებზე და რეგიონის ქვეყნების უფრო მეტად დაკავშირებას უზრუნველყოფს. რეგიონული თანამშრომლობის გაძლიერების მნიშვნელობაზე საუბრისას, მნიშვნელოვანია მსგავსი შემთხვევების მოშველიება, რაც საერთო სურათს უკეთესად აჩვენებს. ამ შემთხვევაში კარგი შედარებითი მაგალითია „ვიშეგრადის“ ჯგუფი (პოლონეთი, ჩეხეთი, სლოვაკეთი, უნგრეთი). ამ ჯგუფის ფუნქციონირება ცენტრალურ ევროპაში 1990-იანი წლების დასაწყისში მოკრძალებული ეკონომიკური თანამშრომლობით დაიწყო და მოგვიანებით ევროკავშირის ფარგლებში, უფრო ფართო რეგიონული თანამშრომლობის პლატფორმად გადაიქცა.

მეზობელ ქვეყნებს შორის რეგიონული დიპლომატიის გაძლიერებისთვის ფუნდამენტური მნიშვნელობა აქვს სატრანსპორტო მიმოსვლას და დაკავშირებადობის გაძლიერებას, არა მხოლოდ რეგიონის ქვეყნებისთვის, ასევე ევროპა-აზიის სავაჭრო ურთიერთობებისთვისაც, რადგან სამხრეთ კავკასია აღმოსავლეთ-დასავლეთის მნიშვნელოვანი დამაკავშირებელი რგოლია. რეგიონი ცენტრალურ ადგილს იკავებს „შუა დერეფნის“ (ჩინეთი-ევროპა ცენტრალური აზიისა და სამხრეთ კავკასიის გავლით) და ჩრდილოეთ-სამხრეთის სატრანსპორტო დერეფნის (რუსეთი-ირანი-ინდოეთი) მიმართულებით. დაბლოკილი სატრანსპორტო კავშირების საერთაშორისო გარანტიებით და სტაბილური შეთანხმებებით ხელახლა გახსნამ შესაძლოა გაზარდოს რეგიონული ურთიერთ-დამოკიდებულება.

სამხრეთ კავკასიის როლი საერთაშორისო დაკავშირებადობის კუთხით სავარაუდოდ კიდევ უფრო გაიზრდება, რაც ადგილობრივ სუბიექტებს ასევე კარგ შესაძლებლობას აძლევს ადგილზე განავითარონ ინფრასტრუქტურა. თბილისში, ბაქოში და ერევანში ლოგისტიკური ცენტრების შექმნამ შესაძლოა რეგიონი ევრაზიის კრიტიკულ კვანძად წარმოაჩინოს. ამ კუთხით მნიშვნელოვანი

იქნება ერთობლივი ინვესტიციები სატრანსპორტო ქსელებში, რაც ადამიანების, პროდუქციის და სერვისების უფრო მოქნილ გადაადგილებას შეუწყობს ხელს და სარგებლის მომტანი იქნება უფრო ფართო კონტექსტშიც. თანამედროვე მსოფლიოში ტრადიციული სავაჭრო მარშრუტების ცვლილებამ სამხრეთ კავკასიას ახლებური დატვირთვა მისცა და გზაჯვარედინის ფუნქციით დატვირთვის შესაძლებლობებს აძლევს. მსოფლიოს დიდ ძალებს შორის ეკონომიკური კავშირებისთვის გზები სწორედ სამხრეთ კავკასიაზე გადის. ამ თვალსაზრისით, ისეთი პროექტების გამოყენება, როგორიცაა „შუა დერეფანი“ და „ჩრდილოეთ-სამხრეთის სატრანსპორტო დერეფანი“, ასევე აღნიშნული დერეფნების პოტენციური დაკავშირება, შეიძლება, რეგიონის სტაბილიზაციის მნიშვნელოვანი ფაქტორი გახდეს. ამ კუთხით, სწორედ სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს შორის მოქნილი ურთიერთობები გადამწყვეტი მნიშვნელობის იქნება.

რეგიონული თანამშრომლობისთვის განსაკუთრებული დატვირთვა შეიძლება მიენიჭოს ერთობლივი ქსელების განვითარებას. რეგიონის ქვეყნების ხელსაყრელი გეოგრაფია ინტეგრირებული საზღვაო-საგზაო-სარკინიგზო ლოგისტიკური ცენტრების განვითარების შესაძლებლობას აჩენს. შედარებითი მაგალითისთვის შეიძლება ბალტიისპირეთის ქვეყნების მაგალითის მოტანა. ბალტიისპირეთის სამი ქვეყანა, რომლებიც ოდესღაც ეკონომიკურად იზოლირებულნი იყვნენ, შესამჩნევ ინტეგრაციას იმედოვნებენ ერთობლივი სატრანსპორტო პროექტების მეშვეობით, როგორიცაა „Rail Baltica“. აღნიშნული პროექტით ევროპის ქვეყნები „სამგზავრო და სატვირთო გადაზიდვების დროის განახევრებას“ (European Commission: 2026) გეგმავენ, რაც მნიშვნელოვანი სტიმული იქნება ადგილობრივი ეკონომიკებისთვის.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, სამხრეთ კავკასიას მძიმე მემკვიდრეობა ერგო, რაც გამოიხატებოდა ეკონომიკის ფრაგმენტაციაში, პოლიტიკურ არასტაბილურობაში, სამხედრო კონფლიქტებში და სხვა. რეგიონის ქვეყნებს ამ მძიმე მემკვიდრეობისგან თავი სრულად ჯერ კიდევ არ დაუღწევიათ და ეს ისევ აისახება ურთიერთობებზე. პოლიტიკურმა უთანხმოებებმა, ეკონომიკურმა შეფერხებებმა და მუდმივმა დაძაბულობამ რეგიონში ნდობის სერიოზული დეფიციტი გააჩინა. სწორედ ამ ფაქტორის გამო, რეგიონის ქვეყნებმა პოლიტიკური და ეკონომიკური კავშირების დამყარებაზე ფსონები რეგიონს მიღმა ქვეყნებზე დადეს. რეგიონში ნდობის აღდგენისთვის სამივე ქვეყანას შორის სასარგებლო იქნებოდა არასამხედრო თანამშრომლობის გაძლიერება, როგორიცაა ერთობლივი ანტიკონტრაბანდისტული ოპერაციები ან გარემოს ერთობლივი მონიტორინგი. მართალია, რეგიონის ორ ქვეყანას, საქართველოს და აზერბაიჯანს შორის არის სამხედრო თანამშრომლობაც, მაგრამ ეს პროცესი სამივე ქვეყანას არ მოიცავს.

ნდობის გაძლიერების კუთხით მნიშვნელოვანი შეიძლება იყოს მეორე დონის დიპლომატიის გააქტიურება. ამ პროცესს აკადემიური სფეროს წარმომადგენლებმა, არასამთავრობო ორგანიზაციებმა და ახალგაზრდულმა ჯგუფებმა უნდა უხელმძღვანელონ, რომელიც თანდათანობით შექმნის ნდობას საზოგადოებრივ დონეზე. საბოლოო ჯამში, სამხრეთ კავკასიაში გრძელვადიანი სტაბილურობისკენ სწრაფვის ხაზგასასმელად, მნიშვნელოვანი განაცხადი იქნებოდა ადგილობრივი სამშვიდობო ფორუმის დაფუძნება, რომელიც თავს მოუყრიდა როგორც რეგიონის, ასევე რეგიონის მეზობელ ქვეყნებს, დიდ სახელმწიფოებს და საერთაშორისო ორგანიზაციებს. ეს იქნებოდა რეგიონის გზავნილი, რომ გრძელვადიანი მშვიდობა პრიორიტეტულია. სამხრეთ კავკასიის მშვიდობის ფორუმის შექმნას შეუძლია უზრუნველყოს ინკლუზიური დიალოგის პლატფორმა გარემოწინიერების გარეშე. შედარებითი მაგალითისთვის ევროპაში უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის ორგანიზაციის (ეუთო) ჰელსინკის პროცესმა აჩვენა, თუ როგორ შეუძლია მდგრადი დიალოგის პლატფორმებს თანდათანობით შეამცირონ დაძაბულობა.

საბჭოთა კავშირისა და იუგოსლავიის დაშლის შემდეგ, ევროპის კონტინენტზე წარმოქმნილი ახალი გეოპოლიტიკური რეალობა სუვერენული ქვეყნებისგან თანამედროვე მდგომარეობის ფორმი-

რებას მოითხოვდა. ახალი სუბიექტების გამოჩენამ დღის წესრიგში დააყენა ურთიერთობების რეგულირების საკითხი, რასაც ხშირად თან ახლავდა კონფლიქტები. რეგიონული თანამშრომლობის გაღრმავებისთვის შესაბამის მაგალითად შეიძლება დასახელდეს „სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის თანამშრომლობის პროცესი“, რომელიც ბულგარეთის ინიციატივით 1996 წელს დაიწყო. თანამშრომლობის ეს ფორმატი მიზნად ისახავს კეთილმეზობლური ურთიერთობების გაღრმავებას, დიალოგის და პოლიტიკური, უსაფრთხოებისა და ეკონომიკური თანამშრომლობის ხელშეწყობას.

სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს შორის რეგიონული დიპლომატიის გასაძლიერებლად ყურადღება უნდა დაეთმოს კულტურულ-საგანმანათლებლო ერთობლივ პროგრამებს. ამ თვალსაზრისით, დიდი მნიშვნელობა ექნება რეგიონის ქვეყნების უნივერსიტეტებს და დარგობრივ ორგანიზაციებს შორის თანამშრომლობის გაღრმავებას. მაგალითად, სამხრეთ კავკასიის საგანმანათლებლო პროგრამას შეუძლია წაახალისოს აკადემიური გაცვლები, გაამყაროს ხალხთა შორის კავშირები. ასეთი პროგრამის შექმნა დარგობრივ მიმართულებებში თანამშრომლობის სრულიად ახალ ეტაპს ნიშნავს. სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს შორის ურთიერთობების გაღრმავებისთვის განსაკუთრებული ყურადღება შეიძლება დაეთმოს კულტურული ურთიერთობების გააქტიურებას. მაგალითად, ერთობლივ კულტურულ ფესტივალებს და მემკვიდრეობის დაცვის პროექტებს შეუძლია გამოკვეთოს მსგავსი ან საერთო ტრადიციები, რომლებიც სცილდება პოლიტიკურ საზღვრებს.

თანამედროვე დროში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ტურიზმის სფეროს განვითარებას. საქართველო მნიშვნელოვან ინვესტიციებს დებს ტურიზმის განვითარებაში, რაც ტურისტული ნაკადების მოზიდვას უწყობს ხელს. ტურიზმის სფეროს სულ უფრო დიდი ყურადღება ეთმობა სომხეთში და აზერბაიჯანში. მსოფლიოს არაერთი ქვეყნისთვის დაინტერესება შეიძლება გამოიწვიოს ინტეგრირებულმა მიდგომამ, რაც რეგიონული ტურისტული პაკეტების შექმნას ითვალისწინებს. ასეთმა სიახლემ შეიძლება წარმოაჩინოს სამხრეთ კავკასია, როგორც ერთიანი დანიშნულების ადგილი, “ჩრდილოეთის ტურისტული კოლექტივის” მოდელის მსგავსად. ეს ინიციატივა სკანდინავიის და ბალტიისპირეთის ტურისტულ ინდუსტრიებს აკავშირებს და მისი „მიზანია ტურიზმის მდგრადი განვითარების ხელშეწყობა სკანდინავიისა და ბალტიისპირეთის რეგიონებში“ (THE NORDIC). აღნიშნული ინიციატივა საინტერესოა იმ კუთხითაც, რომ ხელს უწყობს ეკოლოგიურად მეგობრულ მოგზაურობას, ადგილობრივი კულტურების ხელშეწყობას და შიდა ტურიზმის განვითარებას.

თანამედროვე მსოფლიოში ომებთან, კონფლიქტებთან და დავებთან ერთად, დიდ ყურადღებას ითხოვს ჯანმრთელობის დაცვის საკითხები. დაავადებებთან და ეპიდემიებთან ერთობლივი ბრძოლა მნიშვნელოვანია საზოგადოებრივი ჯანდაცვის უზრუნველსაყოფად და ქვეყნებს შორის სტაბილური ურთიერთობების განვითარებისთვის. „კოვიდ-19“-ის პანდემიამ კი მსოფლიოს აჩვენა, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ერთობლივ ძალისხმევას როგორც ჯანდაცვის, ასევე ეკონომიკური და სოციალური კავშირების მდგრადობისთვის. ასეთი ერთობლივი ხედვის პრაქტიკული განხორციელება შეიძლება სამხრეთ კავკასიის რეგიონში, სადაც ხალხთა შორის ურთიერთობებისთვის სტაბილურ გარემოს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს. იგივე „კოვიდ-19“-ის პრევენციისთვის, ჯერ კიდევ ჩაკეტილია აზერბაიჯანის სახმელეთო საზღვარი, რაც ხაზს უსვამს საკითხის მნიშვნელობას. ამ მიმართულებით სასარგებლო ინიციატივა შეიძლება იყოს დაავადებათა კონტროლის რეგიონული ცენტრის შექმნა, რაც გააუმჯობესებდა დაავადებებთან ბრძოლის ძალისხმევას და პოტენციური პანდემიისთვის მზადყოფნას. ამ კუთხით, სამედიცინო მომზადების ერთობლივმა პროგრამებმა შესაძლოა რეგიონში დარჩენის სტიმული შექმნას და ხელი შეუწყოს პროფესიონალებს შორის თანამშრომლობის გაღრმავებას. შედარებით მაგალითისთვის შეიძლება დავასახელოთ „აფრიკის კავშირის“ ინიციატივა „აფრიკის დაავადებათა კონტროლის ცენტრი“, რომელიც აჩვენებს, თუ რო-

გორ შეიძლება რეგიონული ჯანდაცვის ორგანოების შექმნა პოლიტიკურად ფრაგმენტულ კონტექსტებშიც კი. აფრიკული ინიციატივა კონტინენტის 55 ქვეყანაში მუშაობს, რომლის მიზანია ქვეყნები „ყოველთვის მზად იყვნენ ჯანმრთელობის საფრთხეებსა და ეპიდემიებზე ეფექტური რეაგირებისთვის“ (AfricaCDC).

სამხრეთ კავკასია მთიანი რეგიონია, რაც განსაკუთრებულ გარემოს ქმნის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. რელიეფურ თავისებურებებს თან ერთვის ბუნებრივი კატასტროფები, რაც სულ უფრო მეტად პრობლემურია კლიმატური ცვლილებების მზარდი ტენდენციების დროს. ხშირად ბუნებრივი კატასტროფები ისეთ მასშტაბს იღებს, რასთან გამკლავება ერთ ქვეყანას თავისი რესურსებით უჭირს. ეს დღის წესრიგში აყენებს დახმარების საჭიროებას, რადგან ბუნებრივი კატასტროფის შედეგები არაერთ ქვეყანაზე ახდენს გავლენას. კატასტროფებზე რეაგირების კოორდინირებული მექანიზმების შექმნა კრიტიკულად მნიშვნელოვანი იქნებოდა ამ მიწისძვრებისა და სხვა ბუნებრივი კატასტროფებისადმი მიდრეკილ რეგიონში. ეს მექანიზმი ეფექტური იქნება დროში ეფექტური მოქმედებისთვისაც, რადგან მეზობელ ქვეყანაში არსებული პრობლემის მოსაგვარებლად, დახმარება ყველაზე სწრაფად სწორედ უახლოესი მეზობლიდან შეიძლება მოვიდეს. სამეზობლო დახმარების ცალკეული არაერთი მაგალითია ამის დასტური.

თანამედროვე მსოფლიოში გაზრდილი ეკონომიკური საქმიანობა, გლობალიზებული სავაჭრო ურთიერთობები, ინდუსტრიული წარმოება, კლიმატის ცვლილებები და სხვა არაერთი ფაქტორი ადამიანის საცხოვრებელ გარემოს მნიშვნელოვან ზიანს აყენებს. ეკოლოგიური პრობლემების მართვა ცალკეულ სახელმწიფოს დამოუკიდებლად ხშირ შემთხვევაში არ შეუძლია. გარემოს დაცვისთვის სულ უფრო დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სუფთა წყალს. გაეროს მონაცემების თანახმად, მსოფლიოს მოსახლეობის დაახლოებით ნახევარი, წყლის მწვავე დეფიციტს განიცდის და „მოსალოდნელია, რომ ეს რიცხვები კიდევ უფრო გაიზრდება“ (United Nations). გაეროს მონაცემებით, ბოლო ოცი წლის განმავლობაში, ხმელეთზე წყლის მარაგი წელიწადში 1 სმ-ით შემცირდა, რაც ადასტურებს, რომ სუფთა წყლის პრობლემა მზარდია. სამხრეთ კავკასიაში ისეთი საერთო მდინარეები, როგორიცაა მტკვრის და არაქსის აუზები, საჭიროებენ ერთობლივ მართვას წყლის დეფიციტისა და დაბინძურების თავიდან ასაცილებლად. ამ კუთხით, თანამშრომლობის ერთობლივი მექანიზმების შექმნა უარყოფითი შედეგების შემსუბუქებას შეუწყობს ხელს.

კლიმატის ცვლილებასთან ადაპტაციის საკითხებში რეგიონული თანამშრომლობა, მათ შორის ტყის აღდგენა, წყალდიდობის კონტროლი და გაუდაბნოების შემცირება, ხელს შეუწყობდა რესურსებზე დაფუძნებული თანამშრომლობის გაღრმავებას და კავშირების გაძლიერებას. რეგიონული თანამშრომლობის გაძლიერებისთვის შესაძლოა კარგი საშუალება იყოს საზღვრისპირა დაცული ტერიტორიების შექმნა, რაც ხელს შეუწყობდა როგორც ბიომრავალფეროვნების შენარჩუნებას, ასევე ეკოტურიზმს. შედარებისთვის შეიძლება მოვიყვანოთ მეკონგის მდინარის კომისია. ეს კომისია ინდოჩინეთის ნახევარკუნძულზე ქვეყნებს შორის თანამშრომლობას უზრუნველყოფს და იძლევა მაგალითს, თუ როგორ შეიძლება ფუნქციონირებდეს რესურსების გაზიარების შეთანხმებები განსხვავებული პოლიტიკური სისტემების მქონე სახელმწიფოებს შორისაც კი. ქვეყნებს შორის „თანამშრომლობის სფეროები მოიცავს მდგრად განვითარებას, წყლისა და მასთან დაკავშირებული რესურსების გამოყენებას, მართვასა და შენარჩუნებას“ (Asia Regional Integration Center).

თანამედროვე მსოფლიოში ეკონომიკური განვითარების მთავარი ღერძი ტექნოლოგიური სიახლეებია. სწორედ ტექნოლოგიური განვითარების ტემპები განსაზღვრავს გლობალური კონკურენციის მასშტაბებს. ტექნოლოგიური განვითარება თავის მხრივ ინოვაციურ მიდგომებს ეფუძნება. ამ კუთხით, სამხრეთ კავკასიას აქვს შესაძლებლობა იქცეს ტექნოლოგიური განვითარების ცენტრად, რაც გულისხმობს როგორც ადგილობრივი ტექნოლოგიური სიახლეების დანერგვას, ასევე მის გამოყენებას საერთაშორისო მასშტაბით. სამხრეთ კავკასიაში „ციფრული აბრეშუმის გზის ღერეფ-

ნის“ განვითარება ევროპასა და აზიას უფრო ეფექტურად დააკავშირებდა. „ციფრული აბრეშუმის გზა“ შეიძლება მოიცავდეს ინტერნეტისთვის საჭირო კაბელებს, რეგიონული მონაცემების და ამ მონაცემების დამუშავებისთვის საჭირო ცენტრებს, ციფრულ გადახდებს, ელექტრონულ კომერციას, ციფრულ საბაჟო და სატრანზიტო სისტემებს. ამ მიზნის განხორციელებისთვის, რეგიონული სტარტაპ ინკუბატორები საერთაშორისო ინვესტორებსა და ნიჭიერ ადამიანებს მოიზიდავდნენ, კიბერუსაფრთხოების რეგულაციების ჰარმონიზაცია კი გარე საფრთხეების მიმართ მდგრადობას გააძლიერებდა. სისტემების ჰარმონიზაციით და სიახლეების დანერგვით, სამხრეთ კავკასიის რეგიონი შეიძლება გახდეს ნეიტრალური ციფრული პლატფორმა ევროპასა და აზიას შორის.

სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს შორის თანამშრომლობის განვითარება მცირე ნაბიჯებით და თანდათანობით უნდა დაიწყოს, სადაც პრიორიტეტი მიენიჭება მეორე დონის პოლიტიკის სექტორებს ნდობის შესაქმნელად და ურთიერთკავშირების გასაძლიერებლად. პროცესს ხელს შეუწყობს მუდმივი დიალოგის პლატფორმა. რეგიონული თანამშრომლობის წინსვლა მოიცავს საერთაშორისო მხარდაჭერის მიღებასაც, თუმცა გრძელვადიანი სტაბილურობისთვის ერთ კონკრეტულ ძალაზე საჭიროზე მეტი დამოკიდებულება სასურველი სცენარი არ არის.

დასკვნა. სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების განვითარების ტრექტორია, რეგიონში თავმოყრილი გეოპოლიტიკური ინტერესები და მსოფლიოს აღმოსავლეთ და დასავლეთ პოლუსებს შორის მზარდი სავაჭრო-ეკონომიკური საქმიანობა ადასტურებს, რომ სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებისთვის გადაუდებელ აუცილებლობას წარმოადგენს თანამშრომლობის განვითარება სხვადასხვა სექტორში. რეგიონული ურთიერთობების გაძლიერების აუცილებლობა გამოწვეულია გეოგრაფიული ფაქტორით, რომ მეზობელი ქვეყნები ერთმანეთთან თანამშრომლობისთვის არიან „განწირული“, რაც ყველა ქვეყნისგან შესაბამის მიდგომას საჭიროებს. მეორე ფაქტორი გეოპოლიტიკურია, რადგან მსოფლიოს მნიშვნელოვან გზაჯვარედინზე მდებარე რეგიონი არამხოლოდ საკუთარ, არამედ მსოფლიოს ინტერესებსაც უნდა ემსახურობდეს. სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს აქვთ გარკვეული ტიპის თანამშრომლობა, მაგრამ ცალკეული მაგალითები აჩვენებს, რომ თანამშრომლობის გასაძლიერებლად კვლავ დიდი სივრცე არსებობს.

უფრო ურთიერთდაკავშირებული სამხრეთ კავკასია არა მხოლოდ მის ხალხებს მოუტანს სარგებელს, არამედ გააძლიერებს რეგიონის, როგორც ევროპასა და აზიას შორის სტაბილური და საიმედო დერეფნის სტრატეგიულ ღირებულებას. ამრიგად, პრაგმატული ინტეგრაცია წარმოადგენს არა მხოლოდ კეთილდღეობისკენ მიმავალ გზას, არამედ ევრაზიის ამ კრიტიკულ გზაჯვარედინზე გრძელვადიანი მშვიდობისა და სტაბილურობისკენ გადადგმულ ნაბიჯსაც.

გამოყენებული ლიტერატურა

Kurian, Anju L. Vinodan, C. Regionalism and Regional Cooperation in International Relations: A Conceptual Analysis, 2020. 7 February 2026

<https://www.academia.edu/72111829/Regionalism_and_Regional_Cooperation_in_International_Relations_A_Conceptual_Analysis>

Haas, Ernst B. The uniting of Europe: Political, social, and economic forces, 1950–1957. 1958. 8 February 2026.

<<https://www.europarl.europa.eu/100books/file/EN-H-BW-0038-The-uniting-of-Europe.pdf>>

European Commission, Rail Baltica: connecting the Baltic States to rest of Europe by high-speed train. 2026. 11 February 2026.

<https://cinea.ec.europa.eu/featured-projects/rail-baltica-connecting-baltic-states-rest-europe-high-speed-train_en>

THE NORDIC TOURISM COLLECTIVE, 15 February 2026.

<<https://www.nordictourismcollective.com/>>

AfricaCDC, What is the Africa CDC? 16 February 2026.

<<https://africacdc.org/download/what-is-the-africa-cdc/#:~:text=Opened%20in%20January%202017%2C%20the%20Africa%20Centres,respond%20effectively%20to%20health%20threats%20and%20outbreaks>>

United Nations, Water – at the center of the climate crisis. 18 February 2026.

<<https://www.un.org/en/climatechange/science/climate-issues/water>>

Asia Regional Integration Center, Mekong River Commission. 19 February 2026.

<<https://aric.adb.org/initiative/mekong-river-commission>>

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR REGIONAL DIPLOMACY IN THE SOUTH CAUCASUS

Givi Baramidze

PhD Student at Ivane Javakishvili

Tbilisi State University

E-mail: Gbaramidze86@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3416-1255>

Abstract. After the collapse of the Soviet Union and the restoration of the independence of the South Caucasus countries, the winning side in the Cold War, the USA, and then the European Union, began to form their own policies. Despite the withdrawal of small entities from the unified political space, Moscow's interests did not go anywhere. After the collapse of the Soviet Empire, the large countries directly neighboring the region, Turkey and Iran, were given the opportunity to pursue their interests and act in the South Caucasus. In the last decade, the world's largest economy, China, has begun to form a multi-vector foreign policy, one of whose lines passes through the South Caucasus. India is beginning to form a new geoeconomic policy in the South Caucasus region.

The concentration of interests of medium and large powers in a relatively small region on this scale poses significant challenges for the countries of the South Caucasus, but also presents an opportunity for cooperation. Observation of the processes confirms that cooperation between small countries in the region is necessary. After the collapse of the Soviet Union, a kind of geopolitical order was formed in the South Caucasus, which implied an alliance grouping of political forces between small countries in the region and neighboring and non-neighboring countries. The geopolitical vertical of the region was formed as follows: Turkey-Azerbaijan; Russia-Armenia-Iran; partnership, although non-alliance relations between Georgia and Western countries. In the modern period, signs of changes in traditional geopolitical verticals have been identified, which may become a turning point for the future of the subjects of the region. Based on comparative examples of regional cooperation and integration, the paper highlights specific areas where Georgia, Armenia, and Azerbaijan can develop pragmatic cooperation, despite existing political obstacles.

In this regard, the paper focuses on important areas and directions for strengthening cooperation between the countries of the South Caucasus, on the importance of deepening segmental cooperation, which will create a solid foundation for regional security and geopolitical stability in the South Caucasus. Against this background, it becomes possible to form a new agenda for cooperation between the countries of the South Caucasus.

Keywords: Georgia; Azerbaijan; Armenia; South Caucasus; Geopolitics.

Introduction. After the collapse of the Soviet Union, the South Caucasus region experienced instability in many areas, driven by a combination of internal and external factors. Despite the problems, the South Caucasus region, like in the past, has once again assumed geopolitical significance. The region is rich in natural resources, its geographical location makes it a crossroads, and the dividing line between Christian and Islamic civilizations runs through the region.

The South Caucasus, which includes Georgia, Armenia, and Azerbaijan, is a region of particular geopolitical and economic importance. Located at the crossroads of Europe, Asia, and the Middle East, the region serves as a strategic bridge between major markets and civilizations. However, despite its potential, the South Caucasus remains one of the least integrated regions in Eurasia, which poses a number of challenges.

ges for the countries of the region. Historical disagreements, unresolved conflicts, and divergent foreign policy orientations have hindered the creation of a unified regional framework. Regional integration can contribute to stability, enhance economic development, and increase the region's resilience to external shocks.

The aim of the study is to attempt to create a new framework for deepening cooperation between the countries of the South Caucasus, which will give a new shape to the often separate and fragmented policies of the countries of the region and present them in a more integrative manner.

Despite its strategic importance, the region has historically been plagued by conflict, fragmented political orientations, and external rivalries. Strengthening cooperation among the South Caucasus countries in the economic, infrastructure, environmental, educational, health, and technological spheres could make the region a more sustainable, interconnected, and prosperous region. For example, unlike the European Union and ASEAN (Association of Southeast Asian Nations), the South Caucasus lacks domestic integration tools, leaving regional dynamics often shaped by external actors.

Observation of current processes and past experience in various regions of the world shows that deepening integration processes can have more positive consequences for the dynamics of relations between countries than negative ones. Deepening cooperation with individual segments will be important for ensuring regional peace and long-term stability.

Method. The research is based on methods well-known in historiography and the field of international relations. The research uses the method of critical analysis, the qualitative research method, which implies in-depth analysis, and the comparative research method, which includes a contextual description of interests and a classification of threats related to interests.

As for the qualitative research method and its associated in-depth analysis, it involves a thorough and detailed examination of qualitative data, such as observations or textual content, to uncover deeper meanings and insights. The goal is not just to summarize the data, but to interpret and understand the underlying context, themes, and dynamics. In-depth analysis emphasizes understanding the data in the context in which it was generated. It also involves identifying relationships to highlight commonalities and differences between the experiences of participants. The process involves a continuous process of data analysis and interpretation.

The comparative research method is used to compare and analyze the similarities and differences between two or more entities, which creates a good basis for seeing the full picture of the research topic. One of the main features of the comparative research methodology is the focus on comparison. It tries to reveal the similarities and differences between the cases under study. In a difficult geopolitical situation, when major players and large neighboring countries of the region demonstrate their own interests and use significant political, economic and other resources to implement them, it is vital for the countries of the South Caucasus region to explore in what directions they can deepen cooperation with each other, to reveal the similarities and differences between their interests, to identify, as far as possible, the causes and contextual factors that cause different interests.

Since an important characteristic of the comparative research method is an international perspective and examines cases from different regions and countries, the use of this method was appropriate for the study. In this way, the focus was on the countries of the South Caucasus region, comparing their interests and studying international examples.

Discussion. After Russia's invasion of Ukraine in 2022, Georgia's relations with the West have become significantly more complicated due to political disagreements. After the Karabakh war, Yerevan is trying to reshape relations between Armenia and its traditional ally Russia, which is accompanied by an increase in

the influence of the US and European countries in Armenia. In resolving the remaining problematic issues after the Karabakh war, Iran is acting as a guarantor of Armenia's territorial integrity. US interests in Armenia are gaining a new dimension, mainly in terms of economic engagement. The strengthening of the alliance between Azerbaijan and Turkey continues, and a new entity in the region is being added to this vertical in the form of Pakistan. The possible disruption of traditional geopolitical verticals, amid major changes, may have a significant impact on the region. Against this background, deepening cooperation in the South Caucasus is gaining particular importance, which should lead primarily to regional security, and in the long term, to increased prosperity.

According to the concept of regionalism, "regional agreements act to ensure peace and security in the region" (Kurian, 2020: 397), therefore, the main task of strengthening cooperation in the South Caucasus should be to ensure long-term peace. According to regionalism, integration can arise both from top-down political agreements, such as the European Union, and from bottom-up functional cooperation in limited sectors, as is the case with ASEAN. A good example of such cooperation is also the "North American Free Trade Agreement", which operates between the United States, Mexico and Canada. Given the political realities of the South Caucasus, sectoral cooperation and a focus on common interests may be the most realistic path.

This approach is consistent with neofunctionalism, which argues that cooperation in one sector (e.g., trade) can have spillover effects that, over time, lead to deeper integration in other areas. Ernst Haas, the founder of the theory of neofunctionalism, explains that "sectoral integration generates its own impulse towards the expansion of the entire economy, even in the absence of specific group demands and their accompanying ideologies" (Haas, 1958: 297). This means that enhanced economic cooperation is entirely possible in a region like the South Caucasus.

Along with the challenges, the countries of the South Caucasus region have good prospects for cooperation, which is associated with the new geopolitical order that emerged as a result of the Karabakh war. The regulation of Armenian-Azerbaijani relations will create a solid foundation for multi-vector cooperation between the three countries. Along with the formation of geopolitical verticals, a strategy of sectoral and pragmatic integration between the countries can touch upon such areas as the economy, transport, and trade. From a sectoral point of view, there are good opportunities for strengthening cooperation in the economic direction, since the economic exchange regime established between the countries of the region after gaining independence is not burdened and in the future creates a good basis for all three countries to strengthen sectoral cooperation. The main trading partners of Georgia, Azerbaijan and Armenia are outside the region, which may be natural, since the economies of the small countries of the region cannot meet local demands, although greater use of existing opportunities will change this imbalance.

After simplifying customs procedures, economic cooperation can be strengthened by creating preferential trade zones and developing infrastructure. The creation of a regional trade facilitation framework, modeled on the World Trade Organization's Trade Facilitation Agreement, would reduce transaction costs and facilitate intra-regional trade. Georgia's Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) with the EU could be used as a platform for harmonizing standards in the region, which would give a greater impetus to economic activity. Energy could be an important sector for deepening trade and economic ties between the countries of the South Caucasus. A coordinated energy strategy, including electricity exchanges and joint renewable energy projects, would reduce dependence on external suppliers and ensure greater connectivity between the countries of the region. When discussing the importance of strengthening regional cooperation, it is important to draw on similar cases that better illustrate the overall picture. In this case, a good comparative example is the Visegrad Group (Poland, the Czech Republic, Slovakia, Hungary). This group began its

activities in Central Europe in the early 1990s with modest economic cooperation and later developed into a platform for broader regional cooperation within the framework of the European Union.

Transport connectivity and strengthening regional diplomacy among neighboring countries are of fundamental importance, not only for the countries of the region, but also for Euro-Asian trade relations, as the South Caucasus is an important East-West link. The region occupies a central position in the direction of the “Middle Corridor” (China-Europe via Central Asia and the South Caucasus) and the North-South Transport Corridor (Russia-Iran-India). Reopening blocked transport links with international guarantees and stable agreements could increase regional interdependence.

The South Caucasus is likely to play an increasingly important role in international connectivity, which also presents a good opportunity for local actors to develop infrastructure on the ground. The creation of logistics hubs in Tbilisi, Baku and Yerevan could position the region as a critical hub for Eurasia. Joint investments in transport networks will be important in this regard, facilitating the more flexible movement of people, goods and services, with wider benefits. In the modern world, the change in traditional trade routes has given the South Caucasus a new significance and provides opportunities to function as a crossroads. The roads for economic ties between the world's great powers pass through the South Caucasus. In this regard, the use of projects such as the “Middle Corridor” and the “North-South Transport Corridor”, as well as the potential connection of these corridors, can become an important factor in stabilizing the region. In this regard, flexible relations between the countries of the South Caucasus will be of crucial importance.

Regional cooperation can be given special emphasis on the development of joint networks. The favorable geography of the countries of the region opens up the possibility of developing integrated maritime-road-rail logistics centers. For a comparative example, the example of the Baltic countries can be cited. The three Baltic states, once economically isolated, are hoping for significant integration through joint transport projects such as Rail Baltica. With this project, European countries plan to “halve passenger and freight travel times” (European Commission: 2026), which will be a significant boost to local economies.

After the collapse of the Soviet Union, the South Caucasus was left with a difficult legacy, which was manifested in economic fragmentation, political instability, military conflicts, and more. The countries of the region have not yet fully overcome this difficult legacy, and this continues to affect relations. Political disagreements, economic disruptions, and constant tensions have created a serious trust deficit in the region. It is precisely because of this factor that the countries of the region have placed their bets on establishing political and economic ties with countries outside the region. Strengthening non-military cooperation between the three countries, such as joint anti-smuggling operations or joint environmental monitoring, would be beneficial to restore trust in the region. Although there is also military cooperation between two countries in the region, Georgia and Azerbaijan, this process does not include all three countries.

In terms of confidence-building, the activation of second-level diplomacy could be important. This process should be led by academics, NGOs, and youth groups, which will gradually build trust at the public level. Finally, to emphasize the desire for long-term stability in the South Caucasus, an important application would be the establishment of a local peace forum that would bring together both the region and its neighbors, major powers, and international organizations. This would send a message to the region that lasting peace is a priority. The creation of a South Caucasus Peace Forum could provide a platform for inclusive dialogue without external domination. For a comparative example, the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) Helsinki Process has shown how sustainable dialogue platforms can gradually reduce tensions.

After the collapse of the Soviet Union and Yugoslavia, the new geopolitical reality emerging on the European continent required the formation of modern approaches from sovereign states. The emergence of

new subjects put the issue of regulating relations on the agenda, which was often accompanied by conflicts. A relevant example for the deepening of regional cooperation can be called the “South-Eastern European Cooperation Process”, which was launched in 1996 by the initiative of Bulgaria. This format of cooperation aims to deepen good-neighborly relations, promote dialogue and political, security and economic cooperation.

To strengthen regional diplomacy among the countries of the South Caucasus, attention should be paid to joint cultural and educational programs. In this regard, deepening cooperation between universities and sectoral organizations of the countries of the region will be of great importance. For example, the South Caucasus Educational Program can encourage academic exchanges and strengthen ties between peoples. The creation of such a program marks a completely new stage of cooperation in sectoral areas. To deepen relations between the countries of the South Caucasus, special attention could be paid to the intensification of cultural relations. For example, joint cultural festivals and heritage preservation projects could highlight similar or shared traditions that transcend political boundaries.

In modern times, special attention is paid to the development of the tourism sector. Georgia is making significant investments in the development of tourism, which contributes to attracting tourist flows. The tourism sector is receiving increasing attention in Armenia and Azerbaijan. An integrated approach, which involves the creation of regional tourist packages, may be of interest to many countries around the world. Such an innovation could present the South Caucasus as a single destination, similar to the model of the “Northern Tourist Collective”. This initiative connects the Scandinavian and Baltic tourism industries and “aims to promote sustainable tourism development in the Nordic and Baltic regions” (THE NORDIC). The initiative is also interesting in that it promotes environmentally friendly travel, promotes local cultures, and develops domestic tourism.

In the modern world, along with wars, conflicts and disputes, health issues demand great attention. Joint fight against diseases and epidemics is important for ensuring public health and developing stable relations between countries. The Covid-19 pandemic has shown the world how important joint efforts are for the sustainability of both health and economic and social ties. Such a joint vision can be practically implemented in the South Caucasus region, where a stable environment is of paramount importance for relations between peoples. The fact that Azerbaijan’s land border is still closed to prevent COVID-19 underscores the importance of the issue. A useful initiative in this regard could be the establishment of a regional disease control center, which would improve disease control efforts and preparedness for a potential pandemic. In this regard, joint medical training programs could create incentives to stay in the region and facilitate closer cooperation between professionals. A comparative example is the African Union’s initiative, the Africa Centre for Disease Control, which demonstrates how regional health bodies can be established even in politically fragmented contexts. The African initiative operates in 55 countries on the continent, with the aim of ensuring that countries are “always prepared to respond effectively to health threats and epidemics” (AfricaCDC).

The South Caucasus is a mountainous region, which creates a special environment for public life. The relief features are accompanied by natural disasters, which are increasingly problematic in the face of increasing trends in climate change. Natural disasters often take on a scale that a single country cannot cope with with its own resources. This puts the need for assistance on the agenda, since the consequences of a natural disaster affect more than one country. The establishment of coordinated disaster response mechanisms would be critically important in a region prone to these earthquakes and other natural disasters. This mechanism would also be effective for time-effective action, since to solve a problem in a neighboring country, help can come most quickly from the nearest neighbor. Numerous individual examples of neighborhood assistance are proof of this.

In the modern world, increased economic activity, globalized trade relations, industrial production, climate change and many other factors cause significant damage to the human environment. In many cases, individual states cannot manage ecological problems independently. Clean water is increasingly important for environmental protection. According to the United Nations, about half of the world's population suffers from acute water shortages and "these numbers are expected to increase further" (United Nations). According to the UN, over the past twenty years, the water supply on land has decreased by 1 cm per year, which confirms that the problem of fresh water is growing. In the South Caucasus, such common rivers as the Mtkvari and Araks basins require joint management to prevent water shortages and pollution. In this regard, the creation of joint mechanisms for cooperation will help mitigate the negative consequences.

Regional cooperation on climate change adaptation, including reforestation, flood control, and desertification mitigation, could help to deepen resource-based cooperation and strengthen linkages. The establishment of transboundary protected areas, which would contribute to both biodiversity conservation and ecotourism, could be a good way to strengthen regional cooperation. The Mekong River Commission is a good example. This commission facilitates cooperation between countries on the Indochina Peninsula and provides an example of how resource-sharing agreements can work even among states with different political systems. "Areas of cooperation between the countries include sustainable development, use, management and conservation of water and related resources" (Asia Regional Integration Center).

In the modern world, the main axis of economic development is technological innovations. It is the pace of technological development that determines the scale of global competition. Technological development, in turn, is based on innovative approaches. In this regard, the South Caucasus has the opportunity to become a center of technological development, which implies both the introduction of local technological innovations and their use on an international scale. The development of a "Digital Silk Road Corridor" in the South Caucasus would connect Europe and Asia more effectively. The "Digital Silk Road" could include cables for the Internet, regional data centers, digital payments, e-commerce, digital customs and transit systems. To achieve this goal, regional startup incubators would attract international investors and talent, while harmonizing cybersecurity regulations would strengthen resilience to external threats. By harmonizing systems and introducing innovations, the South Caucasus region could become a neutral digital platform between Europe and Asia.

The development of cooperation between the countries of the South Caucasus should begin with small steps and gradually, with priority given to second-tier policy sectors to build trust and strengthen ties. The process will be facilitated by a permanent dialogue platform. Advancing regional cooperation also includes receiving international support, although over-reliance on one particular power for long-term stability is not a desirable scenario.

Conclusions. The development trajectory of the South Caucasus countries, the geopolitical interests concentrated in the region, and the growing trade and economic activity between the Eastern and Western poles of the world confirm that the development of cooperation in various sectors is an urgent necessity for the South Caucasus countries. The need to strengthen regional relations is caused by the geographical factor that neighboring countries are "doomed" to cooperate with each other, which requires an appropriate approach from all countries. The second factor is geopolitical, as the region, located at an important crossroads of the world, must serve not only its own interests, but also the interests of the world. The countries of the South Caucasus have some type of cooperation, but individual examples show that there is still a lot of space for strengthening cooperation.

A more interconnected South Caucasus will not only benefit its people, but also enhance the region's strategic value as a stable and reliable corridor between Europe and Asia. Pragmatic integration is thus not

only a path to prosperity, but also a step towards lasting peace and stability at this critical crossroads of Eurasia.

References and internet resources

Kurian, Anju L. Vinodan, C. Regionalism and Regional Cooperation in International Relations: A Conceptual Analysis, 2020. 7 February 2026

<[https://www.academia.edu/72111829/Regionalism and Regional Cooperation in International Relations A Conceptual Analysis](https://www.academia.edu/72111829/Regionalism_and_Regional_Cooperation_in_International_Relations_A_Conceptual_Analysis)>

Haas, Ernst B. The uniting of Europe: Political, social, and economic forces, 1950–1957. 1958. 8 February 2026.

<<https://www.europarl.europa.eu/100books/file/EN-H-BW-0038-The-uniting-of-Europe.pdf>>

European Commission, Rail Baltica: connecting the Baltic States to rest of Europe by high-speed train. 2026. 11 February 2026.

<https://cinea.ec.europa.eu/featured-projects/rail-baltica-connecting-baltic-states-rest-europe-high-speed-train_en>

THE NORDIC TOURISM COLLECTIVE, 15 February 2026.

<<https://www.nordictourismcollective.com/>>

AfricaCDC, What is the Africa CDC? 16 February 2026.

<<https://africacdc.org/download/what-is-the-africa-cdc/#:~:text=Opened%20in%20January%202017%2C%20the%20Africa%20Centres,respond%20effectively%20to%20health%20threats%20and%20outbreaks>>

United Nations, Water – at the center of the climate crisis. 18 February 2026.

<<https://www.un.org/en/climatechange/science/climate-issues/water>>

Asia Regional Integration Center, Mekong River Commission. 19 February 2026.

<<https://aric.adb.org/initiative/mekong-river-commission>>

სამხედრო თავდაცვა და საერთაშორისო თანამშრომლობა როგორც გლობალური თავდაცვის კონცეფციის მთავარი ელემენტები საქართველოში

ეკა ბერაია

ამერიკათმცოდნეობის დოქტორი, კავკასიის
საერთაშორისო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ელ-ფოსტა: eka.beraia@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5491-7672>

ანტონ ქუთათელაძე

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: Anton.kutateladze@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7732-7060>

აბსტრაქტი. წინამდებარე სადისერტაციო ნაშრომი ეძღვნება „ტოტალური თავდაცვის“ კონცეფციის როლის კვლევას საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების უზრუნველყოფის პროცესში. თანამედროვე საერთაშორისო უსაფრთხოების გარემო ხასიათდება მრავალფეროვანი და კომპლექსური საფრთხეებით, რომლებიც მოიცავს როგორც ტრადიციულ სამხედრო აგრესიას, ისე ჰიბრიდულ ომს, კიბერსაფრთხეებს, დეზინფორმაციას, ეკონომიკურ ზეწოლასა და სხვა არაკონვენციურ გამოწვევებს. აღნიშნული გარემოებები სახელმწიფოებისგან მოითხოვს უსაფრთხოების სადმი ახალი, ინტეგრირებული და მრავალგანზომილებიანი მიდგომების შემუშავებას. კვლევის მიზანია „ტოტალური თავდაცვის“ კონცეფციის თეორიული საფუძვლების, ისტორიული განვითარების, ძირითადი კომპონენტებისა და საქართველოს პირობებში მისი პრაქტიკული განხორციელების შესაძლებლობების ანალიზი. ნაშრომში განხილულია კლასიკური რეალიზმის, ნეორეალიზმის, სეკურიტიზაციის, ლიბერალიზმის, ეკონომიკური უსაფრთხოებისა და ჰიბრიდული ომის თეორიების მნიშვნელობა ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის ჩამოყალიბების პროცესში. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა სამხედრო თავდაცვის, სამოქალაქო ჩართულობის, საერთაშორისო თანამშრომლობის, ეკონომიკური, სოციალური, ფსიქოლოგიური და ციფრული თავდაცვის ურთიერთკავშირს. კვლევა ეფუძნება ისტორიულ-აღწერილობით, შედარებით, კონტენტ-ანალიზის, შემთხვევის შესწავლის (Case Study), SWOT ანალიზისა და ჩაღრმავებული ინტერვიუს მეთოდებს. ნაშრომი აჩვენებს, რომ საქართველოს უსაფრთხოების ეფექტიანი უზრუნველყოფა შეუძლებელია მხოლოდ სამხედრო ძალებზე დაყრდნობით და საჭიროებს სახელმწიფოს, საზოგადოების, კერძო სექტორისა და საერთაშორისო პარტნიორების კოორდინირებულ თანამშრომლობას.

კვლევის შედეგად დასტურდება, რომ „ტოტალური თავდაცვის“ კონცეფცია წარმოადგენს საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების გაძლიერების მნიშვნელოვან მექანიზმს, რომელიც ზრდის ქვეყნის მდგრადობას, კრიზისებისადმი ადაპტაციის უნარსა და ჰიბრიდული საფრთხეებისადმი წინააღმდეგობის შესაძლებლობას. ნაშრომში წარმოდგენილია შესაბამისი რეკომენდაციები, რომლებიც ხელს შეუწყობს ეროვნული უსაფრთხოების სისტემის სრულყოფასა და საქართველოს თავდაცვისუნარიანობის შემდგომ გაძლიერებას.

საკვანძო სიტყვები: ტოტალური თავდაცვა, ეროვნული უსაფრთხოება, ჰიბრიდული ომი, სამხედრო თავდაცვა, სამოქალაქო თავდაცვა, სეკურიტიზაცია, ეკონომიკური უსაფრთხოება, კიბერუსაფრთხოება, საერთაშორისო თანამშრომლობა, საქართველო

შესავალი. თანამედროვე საერთაშორისო უსაფრთხოების გარემო გამოირჩევა სწრაფი ცვლილებებითა და საფრთხეების მზარდი მრავალფეროვნებით. თუ წარსულში სახელმწიფოების უსაფრთხოების მთავარი გამოწვევა ძირითადად სამხედრო აგრესია იყო, XXI საუკუნეში მას დაემატა ჰიბრიდული ომი, კიბერშეტევები, დეზინფორმაცია, ეკონომიკური ზეწოლა, ტერორიზმი და სხვა არაკონვენციური საფრთხეები. აღნიშნულმა პროცესებმა მნიშვნელოვნად შეცვალა უსაფრთხოების ტრადიციული გაგება და დღის წესრიგში დააყენა ისეთი მიდგომების აუცილებლობა, რომლებიც სახელმწიფოს თავდაცვისუნარიანობას მხოლოდ სამხედრო შესაძლებლობებით არ განსაზღვრავს. სწორედ ამ კონტექსტში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს „ტოტალური თავდაცვის“ კონცეფცია, რომელიც ეროვნული უსაფრთხოების უზრუნველყოფას განიხილავს როგორც სახელმწიფოს, საზოგადოების, ეკონომიკისა და საერთაშორისო პარტნიორების ერთობლივი ძალისხმევის შედეგს. აღნიშნული მოდელი ეფუძნება იდეას, რომ ქვეყნის უსაფრთხოება მხოლოდ თავდაცვის ძალების პასუხისმგებლობა არ არის და მასში მნიშვნელოვანი როლი ეკისრება სამოქალაქო საზოგადოებას, კერძო სექტორს, სახელმწიფო ინსტიტუტებსა და თითოეულ მოქალაქეს. საქართველოსთვის, მისი გეოპოლიტიკური მდებარეობისა და არსებული უსაფრთხოების გამოწვევების გათვალისწინებით, ტოტალური თავდაცვის კონცეფცია განსაკუთრებულ აქტუალობას იძენს. ქვეყნის წინაშე მდგარი სამხედრო, პოლიტიკური, ეკონომიკური და საინფორმაციო საფრთხეები საჭიროებს ეროვნული რესურსების ეფექტიან მობილიზებასა და კოორდინირებულ გამოყენებას. ამასთანავე, თანამედროვე ჰიბრიდული საფრთხეების პირობებში მნიშვნელოვანი ხდება საზოგადოების მდგრადობის, კრიზისებისადმი მზადყოფნისა და ეროვნული ერთიანობის განმტკიცება.

წინამდებარე ნაშრომი მიზნად ისახავს ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის თეორიული საფუძვლების, მისი ძირითადი კომპონენტებისა და საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების სისტემაში მისი მნიშვნელობის ანალიზს. კვლევაში განხილულია საერთაშორისო ურთიერთობებისა და უსაფრთხოების კვლევების ძირითადი თეორიები, აგრეთვე სამხედრო, სამოქალაქო, ეკონომიკური, ფსიქოლოგიური და ციფრული თავდაცვის როლი ქვეყნის უსაფრთხოების უზრუნველყოფის პროცესში. ნაშრომი ასევე აფასებს ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის პრაქტიკულ მნიშვნელობას და მის შესაძლებლობებს საქართველოს ეროვნული მდგრადობისა და თავდაცვისუნარიანობის გაძლიერების მიმართულებით.

ლიტერატურის მიმოხილვა. „ტოტალური თავდაცვის“ კონცეფციის კვლევა ეფუძნება საერთაშორისო ურთიერთობების, უსაფრთხოების კვლევებისა და სამხედრო მეცნიერების ფარგლებში განვითარებულ მრავალ თეორიულ და პრაქტიკულ ნაშრომს. თანამედროვე უსაფრთხოების გარემოს ტრანსფორმაციამ და ჰიბრიდული საფრთხეების ზრდამ მნიშვნელოვნად გაზარდა ინტერესი იმ მოდელების მიმართ, რომლებიც სახელმწიფოს უსაფრთხოებას კომპლექსურად განიხილავენ და სამხედრო, სამოქალაქო, ეკონომიკურ და საინფორმაციო რესურსებს ერთიან სისტემაში აერთიანებენ.

ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის თეორიული გააზრებისას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია კლასიკური რეალიზმის წარმომადგენლებს, განსაკუთრებით ჰანს მორგენტაუსა და ნიკოლო მაკიაველის ნაშრომებს, რომლებიც სახელმწიფო უსაფრთხოებისა და ძალაუფლების მნიშვნელობას უსვამენ ხაზს. რეალიზმის მიხედვით, საერთაშორისო სისტემა ანარქიულია, რის გამოც სახელმწიფოები იძულებულნი არიან საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად მუდმივად განავითარონ თავდაცვითი შესაძლებლობები.

ნეორეალიზმის წარმომადგენლები, მათ შორის კენეტ უოლცი, რობერტ ჯერვისი და სტივენ ვან ევერა, განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებენ ძალთა ბალანსისა და შეკავების პოლიტიკის მნიშვნელობაზე. მათი მოსაზრებით, ეფექტიანი თავდაცვითი შესაძლებლობები აგრესიის პრევენციის ერთ-ერთ მთავარ ინსტრუმენტს წარმოადგენს.

თანამედროვე უსაფრთხოების კვლევებში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ბარი ბუზანის, ოლე ვავერისა და იააპ დე უაილდის მიერ შემუშავებულ სეკურიტიზაციის თეორიას, რომელიც განმარტავს, თუ როგორ იქცევა კონკრეტული საკითხი ეროვნული უსაფრთხოების პრობლემად და როგორ ხდება სახელმწიფოს რესურსების მობილიზება მის საპასუხოდ. აღნიშნული მიდგომა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის გასაანალიზებლად.

ჰიბრიდული ომის თეორიის განვითარებაში განსაკუთრებული წვლილი შეიტანა ფრენკ გ. ჰოფმანმა. მისი ნაშრომები აღწერს თანამედროვე კონფლიქტების იმ ფორმას, სადაც ტრადიციული სამხედრო მოქმედებები შერწყმულია კიბერშეტევებთან, საინფორმაციო ოპერაციებთან, ეკონომიკურ ზეწოლასა და სხვა არაკონვენციურ მეთოდებთან. სწორედ ჰიბრიდული საფრთხეების ზრდამ განაპირობა ტოტალური თავდაცვის მოდელის აქტუალობის ზრდა.

საქართველოს უსაფრთხოების საკითხების კვლევაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ქართველი მკვლევრების – ვახტანგ მაისაიას, გუგული მალრაძის, კორნელი კაკაჩიას, ნიკა ჩიტაძისა და სხვა ავტორების ნაშრომებს, რომლებიც განიხილავენ ეროვნული უსაფრთხოების, რეგიონული სტაბილურობისა და თავდაცვის პოლიტიკის განვითარების საკითხებს. მათი კვლევები მნიშვნელოვან საფუძველს ქმნის ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის საქართველოს რეალობაში გააზრებისა და შეფასებისთვის.

აღნიშნული სამეცნიერო ნაშრომებისა და თეორიული მიდგომების ანალიზი ადასტურებს, რომ თანამედროვე უსაფრთხოების გარემოში სახელმწიფოს მდგრადობისა და თავდაცვისუნარიანობის უზრუნველყოფა მოითხოვს კომპლექსურ და მრავალგანზომილებიან მიდგომას, რასაც ყველაზე სრულყოფილად სწორედ ტოტალური თავდაცვის კონცეფცია პასუხობს.

მეთოდოლოგია. წინამდებარე კვლევა ეფუძნება თვისებრივი კვლევის მეთოდოლოგიას და მიზნად ისახავს „ტოტალური თავდაცვის“ კონცეფციის თეორიული და პრაქტიკული ასპექტების შესწავლას საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების კონტექსტში. კვლევის პროცესში გამოყენებულია რამდენიმე ურთიერთმეშველელი მეთოდი, რაც უზრუნველყოფს საკითხის მრავალმხრივ ანალიზსა და ობიექტური დასკვნების ჩამოყალიბებას. კვლევის ძირითად მეთოდს წარმოადგენს ისტორიულ-აღწერილობითი მეთოდი, რომლის საშუალებითაც გაანალიზებულია ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის ფორმირების ისტორიული წინაპირობები, მისი განვითარების ეტაპები და სხვადასხვა სახელმწიფოს გამოცდილება. აღნიშნული მეთოდი საშუალებას იძლევა შეფასდეს კონცეფციის ევოლუცია და მისი მნიშვნელობა თანამედროვე უსაფრთხოების გარემოში.¹ ნაშრომში ასევე გამოყენებულია კონტენტ-ანალიზის მეთოდი, რომლის მეშვეობითაც შესწავლილია საერთაშორისო და ქართული სამეცნიერო ლიტერატურა, სახელმწიფო სტრატეგიული დოკუმენტები, უსაფრთხოების კონცეფციები, კვლევები და ექსპერტული შეფასებები. აღნიშნული მასალების ანალიზმა შესაძლებელი გახადა ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის თეორიული საფუძვლებისა და პრაქტიკული მნიშვნელობის განსაზღვრა. კვლევის მნიშვნელოვანი კომპონენტია შემთხვევის შესწავლის (Case Study) მეთოდი, რომელიც გამოყენებულია სხვადასხვა ქვეყნის გამოცდილების ანალიზისთვის. აღნიშნული მიდგომა საშუალებას იძლევა შეფასდეს ტოტალური თავდაცვის მოდელის პრაქტიკული შედეგები და მისი გამოყენების შესაძლებლობები საქართველოს რეალობაში. ნაშრომში გამოყენებულია ასევე SWOT ანალიზის მეთოდი, რომლის მეშვეობითაც შეფასებულია ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის ძლიერი და სუსტი მხარეები, შესაძლებლობები და გამოწვევები საქართველოს უსაფრთხოების გარემოს გათვალისწინებით. აღნიშნული მეთოდი ხელს უწყობს არსებული მდგომარეობის კომპლექსურ შეფასებასა და შესაბამისი რეკომენდაციების შემუშავებას. კვლევის პროცესში გათვალისწინებულია შედარებითი ანალიზის ელემენტებიც, რაც შესაძ-

¹ Kakachia, Kornely. 2018. Georgia's Security Challenges and Foreign Policy Priorities. Tbilisi: Georgian Institute of Politics.

ლებლობას იძლევა ერთმანეთთან შედარდეს სხვადასხვა თეორიული მიდგომა და პრაქტიკული გამოცდილება. აღნიშნული მეთოდოლოგიური ჩარჩო უზრუნველყოფს კვლევის სანდოობას, ობიექტურობასა და მეცნიერულ ღირებულებას, რაც აუცილებელია ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის სრულყოფილი ანალიზისა და შეფასებისთვის.²

თეორიული ჩარჩო. წინამდებარე კვლევის თეორიულ საფუძველს წარმოადგენს საერთაშორისო ურთიერთობებისა და უსაფრთხოების კვლევების ფარგლებში განვითარებული ძირითადი თეორიები, რომლებიც შესაძლებელს ხდის „ტოტალური თავდაცვის“ კონცეფციის არსის, მნიშვნელობისა და პრაქტიკული როლის გაანალიზებას. კვლევის თეორიული ჩარჩო ეფუძნება კლასიკური რეალიზმის, ნეორეალიზმის, სეკურიტიზაციისა და ჰიბრიდული ომის თეორიებს, რომლებიც ერთმანეთისგან განსხვავებული, თუმცა ურთიერთშემავსებელი პერსპექტივებით ხსნიან თანამედროვე უსაფრთხოების გამოწვევებს.

კლასიკური რეალიზმის მიხედვით, საერთაშორისო სისტემა მუდმივი კონკურენციისა და ძალაუფლებისთვის ბრძოლის სივრცეს წარმოადგენს. აღნიშნული თეორია ხაზს უსვამს სახელმწიფოს, როგორც საერთაშორისო ურთიერთობების მთავარ აქტორს და ეროვნული უსაფრთხოების უზრუნველყოფის აუცილებლობას. ამ მიდგომის შესაბამისად, ტოტალური თავდაცვის კონცეფცია განიხილება, როგორც სახელმწიფოს მიერ საკუთარი რესურსების მაქსიმალური მობილიზების საშუალება ეროვნული ინტერესებისა და სუვერენიტეტის დასაცავად.³

ნეორეალიზმი განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებს საერთაშორისო სისტემის ანარქიულ ბუნებასა და ძალთა ბალანსის მნიშვნელობაზე. ამ თეორიის მიხედვით, სახელმწიფოები უსაფრთხოების უზრუნველყოფას საკუთარი შესაძლებლობების გაძლიერებითა და თავდაცვითი მექანიზმების განვითარებით ცდილობენ. ტოტალური თავდაცვის კონცეფცია სწორედ ამ მიდგომას ეხმარება, რადგან იგი სახელმწიფოს მდგრადობისა და თავდაცვისუნარიანობის გაძლიერებისკენ არის მიმართული.²⁴

სეკურიტიზაციის თეორიას კვლევის თეორიულ ჩარჩოში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია რომელიც შემუშავებულია კოპენჰაგენის სკოლის წარმომადგენლების – ბარი ბუზანის, ოლე ვავერისა და იაპ დე ვილდის მიერ. აღნიშნული თეორია განმარტავს, თუ როგორ ხდება კონკრეტული საკითხების უსაფრთხოების სფეროში გადატანა და მათი აღქმა, როგორც ეგზისტენციალური საფრთხეების.²⁵ სეკურიტიზაციის მიდგომა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ტოტალური თავდაცვის კონცეფციისთვის, რადგან ის იძლევა საზოგადოების, სახელმწიფო ინსტიტუტებისა და რესურსების მობილიზების შესაძლებლობას საერთო უსაფრთხოების მიზნების მისაღწევად. ამასთანავე, კვლევა ეყრდნობა ჰიბრიდული ომის თეორიას, რომელიც თანამედროვე კონფლიქტების მრავალგანზომილებიან ხასიათს ასახავს. ჰიბრიდული ომი აერთიანებს სამხედრო, საინფორმაციო, კიბერნეტიკურ, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ინსტრუმენტებს, რაც სახელმწიფოს წინაშე არსებულ საფრთხეებს კიდევ უფრო კომპლექსურს ხდის. აღნიშნული თეორია განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ტოტალური თავდაცვის მოდელს, რადგან თანამედროვე ჰიბრიდულ საფრთხეებთან ეფექტიანი გამკლავება მხოლოდ სამხედრო ძალებით შეუძლებელია და მოითხოვს სახელმწიფოსა და საზოგადოების ერთიან ძალისხმევას. შესაბამისად, წარმოდგენილი თეორიული ჩარჩო ქმნის კონცეპტუალურ საფუძველს, რომლის მეშვეობითაც შესაძლებელია ტოტალური თავდაცვის კონ-

² Buzan, Barry, Ole Wæver, and Jaap de Wilde. 1998. Security: A New Framework for Analysis. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

³ Waltz, Kenneth N. 1979. Theory of International Politics. Reading, MA: Addison-Wesley.

²⁴ Van Evera, Stephen. 1999. Causes of War: Power and the Roots of Conflict. Ithaca, NY: Cornell University Press.

²⁵ Buzan, Barry, Ole Wæver, and Jaap de Wilde. 1998. Security: A New Framework for Analysis. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

ცეფციის მნიშვნელობის, მისი ძირითადი კომპონენტებისა და საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების სისტემაში მისი როლის სიღრმისეული ანალიზი.

სამხედრო თავდაცვა, როგორც ტოტალური თავდაცვის უმნიშვნელოვანესი კომპონენტი

ტოტალური თავდაცვის კონცეფციაში სამხედრო თავდაცვა ერთ-ერთ ძირითად და ფუნდამენტურ კომპონენტს წარმოადგენს. მისი მთავარი დანიშნულებაა სახელმწიფოს სუვერენიტეტის, ტერიტორიული მთლიანობისა და ეროვნული ინტერესების დაცვა გარე საფრთხეებისგან. თანამედროვე უსაფრთხოების გარემოში სამხედრო ძალები არა მხოლოდ ქვეყნის თავდაცვის პირველ ხაზს ქმნიან, არამედ მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ კრიზისების მართვის, შეკავების პოლიტიკის განხორციელებისა და ეროვნული უსაფრთხოების საერთო სისტემის გამართულ ფუნქციონირებაში.

სამხედრო თავდაცვის ეფექტიანობა დამოკიდებულია შეიარაღებული ძალების პროფესიონალიზმზე, თანამედროვე ტექნოლოგიებით აღჭურვილობაზე, საბრძოლო მზადყოფნასა და სწრაფი რეაგირების შესაძლებლობებზე. ამასთანავე, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება რეზერვის სისტემის განვითარებას, სამხედრო განათლებასა და თავდაცვის სფეროში საერთაშორისო თანამშრომლობას. ტოტალური თავდაცვის პირობებში სამხედრო კომპონენტი მჭიდროდ თანამშრომლობს სახელმწიფო ინსტიტუტებთან, სამოქალაქო სექტორსა და საზოგადოებასთან, რაც ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობისა და მდგრადობის გაძლიერების მნიშვნელოვანი წინაპირობაა.²⁶

საქართველოსთვის, არსებული უსაფრთხოების გამოწვევებიდან გამომდინარე, სამხედრო თავდაცვის გაძლიერება ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკის ერთ-ერთ უმთავრეს მიმართულებად რჩება. სწორედ ძლიერი, თანამედროვე და ეფექტიანი თავდაცვის ძალები წარმოადგენს იმ საფუძველს, რომელზეც ტოტალური თავდაცვის მთელი სისტემა არის აგებული

საერთაშორისო თანამშრომლობა, როგორც ტოტალური თავდაცვის მნიშვნელოვანი კომპონენტი

ტოტალური თავდაცვის კონცეფციაში საერთაშორისო თანამშრომლობა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კომპონენტს წარმოადგენს, რადგან თანამედროვე უსაფრთხოების გარემოში სახელმწიფოები მრავალი ისეთი საფრთხის წინაშე დგანან, რომელთა დაძლევა მხოლოდ ეროვნული რესურსებით რთულია. საერთაშორისო პარტნიორობთან თანამშრომლობა ხელს უწყობს თავდაცვის შესაძლებლობების გაძლიერებას, გამოცდილების გაზიარებას, თანამედროვე სტანდარტების დანერგვასა და კრიზისებზე ეფექტიანი რეაგირების მექანიზმების განვითარებას. საერთაშორისო თანამშრომლობა მოიცავს როგორც სამხედრო, ისე პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და უსაფრთხოების სფეროებში პარტნიორული ურთიერთობების გაღრმავებას. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება საერთაშორისო ორგანიზაციებთან თანამშრომლობას, ერთობლივ წვრთნებს, თავდაცვის სფეროში გამოცდილების გაცვლასა და უსაფრთხოების საკითხებზე კოორდინირებულ მოქმედებას. აღნიშნული პროცესები ხელს უწყობს სახელმწიფოს მდგრადობის გაზრდას და ეროვნული უსაფრთხოების სისტემის განვითარებას.²⁷ საქართველოსთვის საერთაშორისო თანამშრომლობა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ატარებს, რადგან ქვეყნის უსაფრთხოების გარემო დაკავშირებულია როგორც რეგიონულ, ისე გლობალურ გამოწვევებთან. საერთაშორისო პარტნიორობის მხარდაჭერა, გამოცდილების გაზიარება და საერთო უსაფრთხოების ინტერესებზე დაფუძნებული თანამშრომლობა მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობისა და უსაფრთხოების განმტკიცების პროცესში. შესაბამისად, საერთაშორისო თანამშრომლობა ტოტალური თავ-

²⁶ Clausewitz, Carl von. 1976. On War. Edited and translated by Michael Howard and Peter Paret. Princeton, NJ: Princeton University Press.

²⁷ Cohen, Richard. 2001. Cooperative Security: From Individual Security to International Stability. Garmisch-Partenkirchen: George C. Marshall European Center for Security Studies.

დაცვის სისტემის განუყოფელი ნაწილია და ქმნის დამატებით შესაძლებლობებს ეროვნული ინტერესების დაცვისა და უსაფრთხოების უზრუნველყოფისთვის.²⁸

დასკვნა. კვლევამ აჩვენა, რომ თანამედროვე უსაფრთხოების გარემოში სახელმწიფოს წინაშე არსებული საფრთხეები მრავალგანზომილებიანი და კომპლექსური ხასიათისაა, რაც უსაფრთხოების უზრუნველყოფის ტრადიციული მიდგომების გადახედვას საჭიროებს. „ტოტალური თავდაცვის“ კონცეფცია წარმოადგენს ეფექტიან მოდელს, რომელიც აერთიანებს სამხედრო, სამოქალაქო, ეკონომიკურ, ფსიქოლოგიურ და ციფრულ კომპონენტებს ეროვნული უსაფრთხოების გაძლიერების მიზნით. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ საქართველოს უსაფრთხოების ეფექტიანი უზრუნველყოფა შეუძლებელია მხოლოდ სამხედრო ძალებზე დაყრდნობით და მოითხოვს სახელმწიფოს, საზოგადოების, კერძო სექტორისა და საერთაშორისო პარტნიორების კოორდინირებულ თანამშრომლობას. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სამხედრო თავდაცვის გაძლიერებას, საზოგადოების ჩართულობასა და საერთაშორისო თანამშრომლობის განვითარებას. შესაბამისად, ტოტალური თავდაცვის კონცეფციის განვითარება და მისი ელემენტების ეფექტიანი ინტეგრირება მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების, მდგრადობისა და თავდაცვისუნარიანობის შემდგომ გაძლიერებას თანამედროვე გამოწვევების პირობებში.²⁹

გამოყენებული ლიტერატურა

- Buzan, Barry, Ole Wæver, and Jaap de Wilde. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Cohen, Richard. 2001. *Cooperative Security: From Individual Security to International Stability*. Garmisch-Partenkirchen: George C. Marshall European Center for Security Studies.
- Clausewitz, Carl von. 1976. *On War*. Edited and translated by Michael Howard and Peter Paret. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hoffman, Frank G. 2007. *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies.
- Jervis, Robert. 1978. "Cooperation under the Security Dilemma." *World Politics* 30 (2): 167–214.
- Machiavelli, Niccolò. 2005. *The Prince*. Translated by Peter Bondanella. Oxford: Oxford University Press.
- Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.
- Morgenthau, Hans J. 2006. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. 7th ed. New York: McGraw-Hill.
- NATO. 2022. *NATO Strategic Concept 2022*. Brussels: North Atlantic Treaty Organization.
- Republic of Georgia. 2023. *National Security Concept of Georgia*. Tbilisi: Government of Georgia.
- Republic of Georgia. 2021. *National Defense Strategy of Georgia 2021–2025*. Tbilisi: Ministry of Defence of Georgia.
- Van Evera, Stephen. 1999. *Causes of War: Power and the Roots of Conflict*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Kakachia, Kornely. 2018. *Georgia's Security Challenges and Foreign Policy Priorities*. Tbilisi: Georgian Institute of Politics.
- Chitadze, Nika. 2022. *National Security of Georgia and Contemporary International Relations*. Tbilisi: Universal Publishing House.

²⁸ Chitadze, Nika. 2022. *National Security of Georgia and Contemporary International Relations*. Tbilisi: Universal Publishing House.

²⁹ Republic of Georgia. 2021. *National Defense Strategy of Georgia 2021–2025*. Tbilisi: Ministry of Defence of Georgia.

MILITARY DEFENSE AND INTERNATIONAL COOPERATION AS CORE ELEMENTS OF THE TOTAL DEFENSE CONCEPT IN GEORGIA

Eka Beraia

*PhD in American Studies, Associate
Professor at Caucasus International University*

Email: eka.beraia@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5491-7672>

Anton Kutateladze

PhD Student at Caucasus International University

Email: Anton.kutateladze@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7732-7060>

Abstract. This doctoral dissertation examines the role of the **Total Defense** concept in ensuring Georgia's national security. The contemporary international security environment is characterized by diverse and complex threats, including conventional military aggression, hybrid warfare, cyber threats, disinformation, economic pressure, and other non-conventional challenges. These circumstances require states to develop new, integrated, and multidimensional approaches to security. The aim of this study is to analyze the theoretical foundations, historical development, key components, and practical implementation prospects of the Total Defense concept within the Georgian context. The dissertation discusses the significance of Classical Realism, Neorealism, Securitization Theory, Liberalism, Economic Security Theory, and Hybrid Warfare Theory in the formation and development of the Total Defense concept. Particular attention is paid to the interrelationship between military defense, civil engagement, international cooperation, and the economic, social, psychological, and cyber dimensions of defense. The research is based on historical-descriptive, comparative, content analysis, case study, SWOT analysis, and in-depth interview methods. The study demonstrates that the effective provision of Georgia's security cannot rely solely on military capabilities but requires coordinated cooperation among the state, society, the private sector, and international partners. The findings confirm that the Total Defense concept represents an important mechanism for strengthening Georgia's national security by enhancing national resilience, increasing adaptability to crises, and improving resistance to hybrid threats. The dissertation presents relevant recommendations aimed at improving the national security system and further strengthening Georgia's defense capabilities.

Keywords: Total Defense, National Security, Hybrid Warfare, Military Defense, Civil Defense, Securitization, Economic Security, Cyber Security, International Cooperation, Georgia.

Introduction. The contemporary international security environment is characterized by rapid changes and an increasing diversity of threats. While in the past the primary security challenge for states was mainly military aggression, in the 21st century it has been supplemented by hybrid warfare, cyberattacks, disinformation, economic pressure, terrorism, and other non-conventional threats. These processes have significantly transformed the traditional understanding of security and created the necessity for approaches that do not define a state's defense capability solely through military means. In this context, the concept of "Total Defense" has gained particular importance, as it considers the provision of national security as the result of joint efforts by the state, society, economy, and international partners. This model is based on the idea that the security of a country is not solely the responsibility of the defense forces; rather, civil society, the private

sector, state institutions, and individual citizens also play an important role in this process. For Georgia, considering its geopolitical location and existing security challenges, the concept of Total Defense has become particularly relevant. The military, political, economic, and informational threats facing the country require the effective mobilization and coordinated use of national resources. At the same time, under conditions of modern hybrid threats, strengthening societal resilience, crisis preparedness, and national unity has become increasingly important. The present study aims to analyze the theoretical foundations of the Total Defense concept, its main components, and its significance within Georgia's national security system. The research examines the major theories of international relations and security studies, as well as the role of military, civilian, economic, psychological, and digital defense in ensuring national security. The paper also evaluates the practical significance of the Total Defense concept and its potential for strengthening Georgia's national resilience and defense capabilities.

Literature Review. The study of the concept of "Total Defense" is based on numerous theoretical and practical works developed within the fields of international relations, security studies, and military science. The transformation of the contemporary security environment and the growing prevalence of hybrid threats have significantly increased interest in models that approach state security in a comprehensive manner and integrate military, civilian, economic, and informational resources into a unified system. In the theoretical understanding of the Total Defense concept, an important role is played by representatives of classical realism, particularly the works of Hans Morgenthau and Niccolò Machiavelli, who emphasize the importance of state security and power. According to realism, the international system is anarchic, which forces states to continuously develop their defense capabilities in order to ensure their own security. Representatives of neorealism, including Kenneth Waltz, Robert Jervis, and Stephen Van Evera, place particular emphasis on the importance of the balance of power and deterrence policies. According to their perspective, effective defensive capabilities represent one of the main instruments for preventing aggression. In contemporary security studies, an important place is occupied by the Securitization Theory developed by Barry Buzan, Ole Wæver, and Jaap de Wilde. This theory explains how a particular issue becomes transformed into a national security problem and how state resources are mobilized in response to it. This approach is particularly important for analyzing the concept of Total Defense. A significant contribution to the development of Hybrid Warfare Theory was made by Frank G. Hoffman. His works describe a form of modern conflict in which traditional military operations are combined with cyberattacks, information operations, economic pressure, and other non-conventional methods. The growing nature of hybrid threats has directly contributed to the increased relevance of the Total Defense model. In the study of Georgia's security issues, significant attention is given to the works of Georgian researchers, including Vakhtang Maisaia, Guguli Maghradze, Korneli Kakachia, and Nika Chitadze, as well as other authors who examine issues related to national security, regional stability, and the development of defense policy. Their studies provide an important foundation for understanding and evaluating the concept of Total Defense within the Georgian context. The analysis of these academic works and theoretical approaches demonstrates that ensuring state resilience and defense capability in the contemporary security environment requires a comprehensive and multidimensional approach. The concept of Total Defense provides the most effective framework for addressing these challenges.

Methodology. The present study is based on a qualitative research methodology and aims to examine the theoretical and practical aspects of the concept of "Total Defence" within the context of Georgia's national security. The research employs several complementary methods, which ensure a comprehensive analysis of the issue and the formulation of objective conclusions. The main research method is the historical-descriptive method, through which the historical prerequisites for the formation of the Total Defence concept, the stages of its development, and the experiences of different states are analyzed. This method

enables the assessment of the evolution of the concept and its significance within the contemporary security environment. The study also applies the content analysis method, which is used to examine international and Georgian academic literature, state strategic documents, security concepts, research studies, and expert assessments.¹ The analysis of these materials makes it possible to identify the theoretical foundations and practical significance of the Total Defence concept. An important component of the research is the case study method, which is applied to analyze the experiences of different countries. This approach allows for the evaluation of the practical outcomes of the Total Defence model and the assessment of its applicability within the Georgian context. The study also employs the SWOT analysis method, through which the strengths and weaknesses, opportunities, and challenges of the Total Defence concept are assessed in relation to Georgia's security environment. This method contributes to a comprehensive evaluation of the current situation and supports the development of relevant recommendations. The research further incorporates elements of comparative analysis, which enables the comparison of different theoretical approaches and practical experiences. This methodological framework ensures the reliability, objectivity, and academic value of the research, which are essential for a comprehensive analysis and evaluation of the Total Defence concept.²

Theoretical Framework. The theoretical foundation of the present study is based on the major theories developed within the fields of international relations and security studies, which enable the analysis of the essence, significance, and practical role of the concept of "Total Defence." The theoretical framework of the research is based on the theories of classical realism, neorealism, securitization, and hybrid warfare, which provide different yet complementary perspectives for explaining contemporary security challenges.

According to classical realism, the international system represents a sphere of continuous competition and struggle for power. This theory emphasizes the state as the primary actor in international relations and highlights the necessity of ensuring national security. Within this approach, the concept of Total Defence is considered a means through which a state can maximize the mobilization of its resources in order to protect national interests and sovereignty.³

Neorealism places particular emphasis on the anarchic nature of the international system and the importance of the balance of power. According to this theory, states seek to ensure their security by strengthening their capabilities and developing effective defence mechanisms. The concept of Total Defence corresponds to this approach, as it is aimed at enhancing state resilience and defence capabilities.⁴

The theory of securitization occupies an important place within the theoretical framework of the research and was developed by representatives of the Copenhagen School — Barry Buzan, Ole Wæver, and Jaap de Wilde. This theory explains how specific issues are transferred into the security domain and perceived as existential threats.⁵ The securitization approach is particularly relevant to the concept of Total Defence, as it provides the basis for mobilizing society, state institutions, and resources in order to achieve common security objectives. Furthermore, the research draws upon the theory of hybrid warfare, which reflects the multidimensional nature of contemporary conflicts. Hybrid warfare combines military, informational, cyber, economic, and political instruments, making the threats faced by states increasingly complex. This theory is particularly significant for the Total Defence model, as effectively responding to modern hybrid threats cannot be achieved through military capabilities alone and requires a unified effort by both the state and

¹ Kakachia, Kornely. 2018. *Georgia's Security Challenges and Foreign Policy Priorities*. Tbilisi: Georgian Institute of Politics.

² Buzan, Barry, Ole Wæver, and Jaap de Wilde. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

³ Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.

⁴ Van Evera, Stephen. 1999. *Causes of War: Power and the Roots of Conflict*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

⁵ Buzan, Barry, Ole Wæver, and Jaap de Wilde. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

society. Therefore, the presented theoretical framework establishes a conceptual foundation through which it becomes possible to conduct an in-depth analysis of the significance of the Total Defence concept, its key components, and its role within Georgia's national security system.

Military Defence as the Most Important Component of Total Defence. Within the concept of Total Defence, military defence represents one of the fundamental and core components. Its primary purpose is to protect the state's sovereignty, territorial integrity, and national interests from external threats. In the contemporary security environment, armed forces not only constitute the first line of national defence but also play an important role in crisis management, the implementation of deterrence policies, and the effective functioning of the overall national security system. The effectiveness of military defence depends on the professionalism of the armed forces, their equipment with modern technologies, combat readiness, and rapid response capabilities. At the same time, particular importance is attached to the development of the reserve system, military education, and international cooperation in the field of defence. Within the framework of Total Defence, the military component closely cooperates with state institutions, the civilian sector, and society, which represents an important prerequisite for strengthening the country's defence capabilities and resilience.⁶ For Georgia, given the existing security challenges, strengthening military defence remains one of the primary directions of national security policy. Strong, modern, and effective defence forces represent the foundation upon which the entire Total Defence system is built.

International Cooperation as an Important Component of Total Defence. Within the concept of Total Defence, international cooperation represents one of the important components, as in the contemporary security environment states face numerous threats that are difficult to overcome solely through national resources. Cooperation with international partners contributes to strengthening defence capabilities, sharing experience, introducing modern standards, and developing effective mechanisms for responding to crises. International cooperation includes the deepening of partnerships in the military, political, economic, and security fields. Particular importance is placed on cooperation with international organizations, joint exercises, the exchange of defence-related experience, and coordinated actions on security issues. These processes contribute to increasing state resilience and developing the national security system.⁷ For Georgia, international cooperation holds particular significance, as the country's security environment is connected with both regional and global challenges. The support of international partners, the exchange of experience, and cooperation based on common security interests play an important role in strengthening the country's defence capabilities and security. Accordingly, international cooperation represents an integral part of the Total Defence system and creates additional opportunities.⁸

Conclusion. Conclusion The research has demonstrated that in the contemporary security environment, the threats facing states are multidimensional and complex in nature, which requires a reconsideration of traditional approaches to ensuring security. The concept of "Total Defence" represents an effective model that integrates military, civilian, economic, psychological, and digital components in order to strengthen national security. The findings of the study indicate that ensuring Georgia's effective security cannot be achieved solely through reliance on military capabilities and requires coordinated cooperation between the state, society, the private sector, and international partners. Particular importance is attached to strengthening military defence, increasing public involvement, and developing international cooperation.

⁶ Clausewitz, Carl von. 1976. *On War*. Edited and translated by Michael Howard and Peter Paret. Princeton, NJ: Princeton University Press.

⁷ Cohen, Richard. 2001. *Cooperative Security: From Individual Security to International Stability*. Garmisch-Partenkirchen: George C. Marshall European Center for Security Studies.

⁸ Chitadze, Nika. 2022. *National Security of Georgia and Contemporary International Relations*. Tbilisi: Universal Publishing House.

Therefore, the development of the Total Defence concept and the effective integration of its components will significantly contribute to the further strengthening of Georgia's national security, resilience, and defence capabilities in the face of contemporary challenges.³⁰

References

- Buzan, Barry, Ole Wæver, and Jaap de Wilde. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Cohen, Richard. 2001. *Cooperative Security: From Individual Security to International Stability*. Garmisch-Partenkirchen: George C. Marshall European Center for Security Studies.
- Clausewitz, Carl von. 1976. *On War*. Edited and translated by Michael Howard and Peter Paret. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hoffman, Frank G. 2007. *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies.
- Jervis, Robert. 1978. "Cooperation under the Security Dilemma." *World Politics* 30 (2): 167–214.
- Machiavelli, Niccolò. 2005. *The Prince*. Translated by Peter Bondanella. Oxford: Oxford University Press.
- Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.
- Morgenthau, Hans J. 2006. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. 7th ed. New York: McGraw-Hill.
- NATO. 2022. *NATO Strategic Concept 2022*. Brussels: North Atlantic Treaty Organization.
- Republic of Georgia. 2023. *National Security Concept of Georgia*. Tbilisi: Government of Georgia.
- Republic of Georgia. 2021. *National Defense Strategy of Georgia 2021–2025*. Tbilisi: Ministry of Defence of Georgia.
- Van Evera, Stephen. 1999. *Causes of War: Power and the Roots of Conflict*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Kakachia, Kornely. 2018. *Georgia's Security Challenges and Foreign Policy Priorities*. Tbilisi: Georgian Institute of Politics.
- Chitadze, Nika. 2022. *National Security of Georgia and Contemporary International Relations*. Tbilisi: Universal Publishing House.

³⁰ Republic of Georgia. 2021. *National Defense Strategy of Georgia 2021–2025*. Tbilisi: Ministry of Defence of Georgia.

**ხელოვნური ინტელექტი და თანამედროვე ომი:
სტრატეგიული რღვევა, ეთიკური დილემები (საქართველოს შემთხვევა)**

ალიკა გუჩუა

პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი,
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი

ელ-ფოსტა: alika_guchua@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0347-9574>

თორნიკე ზედელაშვილი

პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი, იუსტიციის
სამინისტროს ციფრული მმართველობის სააგენტოს
ინფორმაციული უსაფრთხოების დეპარტამენტის
თანამშრომელი; ინტერნეტგამოცემა „ლიდერის“

დამფუძნებელი; კავკასიის საერთაშორისო
უნივერსიტეტის მოწვეული ლექტორი

ელ-ფოსტა: thomaszedelashvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2630-1779>

აბსტრაქტი. სტატია იკვლევს ხელოვნური ინტელექტის ტრანსფორმაციულ გავლენას თანამედროვე ომის ბუნებაზე, ქცევასა და შედეგებზე. სტატიის მიზანია წარმოადგინოს ხელოვნური ინტელექტის როლი თანამედროვე ომში და მასთან დაკავშირებული უსაფრთხოების ფაქტორები. მოცემული კვლევის მთავარი კვლევითი კითხვაა: როგორ ცვლის ხელოვნური ინტელექტის ტექნოლოგიების ინტეგრაცია ომის სტრატეგიულ, ეთიკურ და სამართლებრივ განზომილებებს და რა შედეგები მოჰყვება ამას საერთაშორისო უსაფრთხოებისა და ჰუმანიტარული სამართლისთვის? სტატია აანალიზებს ძირითად კვლევით კითხვებს სეკურიტიზაციის თეორიის, პოლიტიკური რეალიზმისა და ჰიბრიდული ომის გამოყენებით. კვლევა იყენებს პოლიტიკის ანალიზს, შინაარსობრივ ანალიზს და შემთხვევის შესწავლის მეთოდებს. ტექნოლოგიური დეტერმინიზმის, კონსეკვენციალისტური ეთიკისა და სამართლიანი ომის თეორიის თეორიულ ჩარჩოებზე დაყრდნობით, კვლევა იკვლევს ავტონომიური იარაღის სისტემების განლაგებას, ხელოვნური ინტელექტით გაძლიერებულ სამხედრო დაზვერვას და კიბერომის შესაძლებლობებს. დეტალური შემთხვევების შესწავლის გზით, მათ შორის რუსეთ-უკრაინის კონფლიქტის, ისრაელის „რკინის გუმბათის“ და ნატოს „DIANA“ ინიციატივის ჩათვლით, სტატია აჩვენებს, თუ როგორ ცვლის ხელოვნური ინტელექტი გადაწყვეტილების მიღების პროცესებს, აჩქარებს შეიარაღების რბოლას და ეჭვქვეშ აყენებს არსებულ სამართლებრივ ნორმებს. ნაშრომში განხილულია და გაანალიზებულია ხელოვნური ინტელექტისა და საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკის საკითხი. დასკვნები ხაზს უსვამს გლობალური მარეგულირებელი ჩარჩოების, ეთიკური ზედამხედველობისა და მრავალმხრივი თანამშრომლობის აუცილებლობას, რათა უზრუნველყოფილი იყოს ხელოვნური ინტელექტის პასუხისმგებლიანი გამოყენება სამხედრო კონტექსტში.

საკვანძო სიტყვები: ხელოვნური ინტელექტი, ავტონომიური იარაღი, კიბერომი, სამხედრო სტრატეგია, შეიარაღების კონტროლი, საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართალი, სამართლიანი ომის თეორია, საქართველო.

შესავალი. ხელოვნური ინტელექტი სწრაფად წარმოიშვა, როგორც გლობალური უსაფრთხოების დესტრუქციული ძალა, რომელმაც შეცვალა ომის სტრატეგიული ლანდშაფტი და ხელახლა განსაზღვრა სამხედრო ძალაუფლების საზღვრები. ავტონომიური დრონებიდან, რომლებსაც აქვთ სასიკვდილო სიზუსტის უნარი, მტრის გადაადგილების პროგნოზირებად ალგორითმებამდე, ხელოვნური ინტელექტის ტექნოლოგიები სულ უფრო მეტად ინტეგრირდება თავდაცვის ინფრასტრუქტურასა და ოპერატიულ დოქტრინებში. ეს ტრანსფორმაცია არ არის მხოლოდ ტექნოლოგიური - ის ღრმად პოლიტიკური, ეთიკური და იურიდიულია. ხელოვნური ინტელექტის ინტეგრაცია ომში ფუნდამენტურ კითხვებს ბადებს ანგარიშვალდებულების, პროპორციულობისა და საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართლის მომავლის შესახებ.

აღნიშნული სტატიის ცენტრალური კვლევითი კითხვაა: როგორ ცვლის ხელოვნური ინტელექტის ტექნოლოგიების ინტეგრაცია ომის სტრატეგიულ, ეთიკურ და იურიდიულ განზომილებებს და რა შედეგები მოჰყვება ამას საერთაშორისო უსაფრთხოებისა და ჰუმანიტარული სამართლისთვის? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად, კვლევა ეყრდნობა სამ ურთიერთდაკავშირებულ თეორიულ ჩარჩოს. პირველი, ტექნოლოგიური დეტერმინიზმი ამტკიცებს, რომ ტექნოლოგიური ინოვაცია იწვევს სოციალურ და პოლიტიკურ ცვლილებებს, ხშირად ადამიანის მოქმედებისგან დამოუკიდებლად. ომის კონტექსტში, ეს თეორია ეხმარება ახსნას, თუ როგორ ცვლის ხელოვნური ინტელექტის სისტემები სამხედრო დოქტრინებს, ოპერატიულ ქცევას და სტრატეგიული გადაწყვეტილების მიღებას (Altmann. & Sauer. 2017). მეორეც, კონსეკვენციალისტური ეთიკა აფასებს ქმედებებს მათი შედეგების მიხედვით, რაც ნორმატიულ ლინზას იძლევა საბრძოლო ხელოვნებაში ხელოვნური ინტელექტით გათვალისწინებული გადაწყვეტილებების მორალის შესაფასებლად, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ადამიანის ზედამხედველობა შეზღუდულია ან საერთოდ არ არსებობს (Bode. & Huelss. 2022). მესამე, სამართლიანი ომის თეორია გვთავაზობს კლასიკურ ჩარჩოს ომის ლეგიტიმურობის (jus ad bellum) და ომის დროს ქცევის (jus in bello) შესაფასებლად, რომლებიც ორივეს ავტონომიური სისტემებისა და ალგორითმული დამიზნების განლაგებით ეჭვქვეშ აყენებს (Bode. & Huelss. 2022).

მეთოდები. მეთოდოლოგიურად, სტატია იყენებს თვისებრივ ანალიზს და თემატურ სინთეზს, ეყრდნობა რა ბოლოდროინდელ აკადემიურ ლიტერატურას, პოლიტიკურ დოკუმენტებს და რეალური სამყაროს შემთხვევების კვლევებს. მიზანია უზრუნველყოს ყოვლისმომცველი გაგება იმის შესახებ, თუ როგორ გარდაქმნის ხელოვნური ინტელექტი ომს და გამოავლინოს პოლიტიკური რეაგირება, რომელიც ამცირებს მის რისკებს. სტატია სტრუქტურირებულია ხუთ ძირითად ნაწილად: 1. ომის სტრატეგიული ტრანსფორმაცია ხელოვნური ინტელექტის მეშვეობით; 2. ავტონომიური იარაღის მიერ წარმოქმნილი ეთიკური დილემები; 3. ხელოვნური ინტელექტის როლი სამხედრო დაზვერვასა და დამიზნებაში; 4. ხელოვნური ინტელექტით გაძლიერებული კიბერომი და მისი შედეგები; და 5. გლობალური შეიარაღების რბოლა და მარეგულირებელი ხარვეზები. თითოეული სექცია აერთიანებს ემპირიულ მტკიცებულებებსა და თეორიულ რეფლექსიას, რათა შეიქმნას ხელოვნური ინტელექტის ომზე გავლენის ნიუანსირებული ანალიზი.

ხელოვნური ინტელექტი და ომის ტრანსფორმაცია

ხელოვნური ინტელექტის სამხედრო სისტემებში ინტეგრაცია ომის ბუნებისა და წარმოების პარადიგმის ცვლილებას აღნიშნავს. ისტორიულად, ტექნოლოგიურმა მიღწევებმა, როგორიცაა დენთი, მექანიზებული მანქანები და ბირთვული იარაღი, ხელახლა განსაზღვრა საბრძოლო და სტრატეგიული აზროვნება. ხელოვნური ინტელექტი აგრძელებს ამ ტრაექტორიას, რაც მანქანებს საშუალებას აძლევს შეასრულონ ტრადიციულად ადამიანებისთვის განკუთვნილი ამოცანები - თვალთვალი, საფრთხის შეფასება, გადაწყვეტილების მიღება და თუნდაც სასიკვდილო მოქმე-

დება. ეს ცვლილება არ არის მხოლოდ ოპერატიული; ის ონტოლოგიურია, რაც ცვლის ომის მნიშვნელობას და მასში ადამიანური აგენტების როლს.

ხელოვნური ინტელექტის ორმაგი დანიშნულების ბუნება ართულებს მის რეგულირებასა და ეთიკურ ზედამხედველობას. სამოქალაქო გამოყენებისთვის შემუშავებული ტექნოლოგიები - როგორცაა სახის ამოცნობა, ბუნებრივი ენის დამუშავება და ავტონომიური ნავიგაცია - სწრაფად ადაპტირდება სამხედრო გამოყენებისთვის. მაგალითად, კომერციული გამოსახულების ამოცნობის პროგრამული უზრუნველყოფა ხელახლა გამოიყენება ბრძოლის ველის იდენტიფიცირებისა და დამიზნებისთვის, ხოლო ავტონომიური მართვის ალგორითმები ხელს უწყობს უპილოტო სახმელეთო მანქანების განვითარებას (Cave. & Dignum. 2019). ეს კონვერგენცია აჩქარებს ხელოვნური ინტელექტის მილიტარიზაციას და იწვევს შეშფოთებას გამჭვირვალობის, ანგარიშვალდებულების და სამოქალაქო-სამხედრო საზღვრების ეროვნული შესახებ.

სტრატეგიულად, ხელოვნური ინტელექტი გთავაზობთ რამდენიმე უპირატესობას, რომელიც მიმზიდველია სამხედრო დამგეგმავებისთვის. ის აუმჯობესებს ოპერაციულ სიჩქარეს, სიზუსტეს და მასშტაბირებას, რაც რეალურ დროში მონაცემთა დამუშავებისა და სწრაფი გადაწყვეტილების მიღების საშუალებას იძლევა. 2022 წლის რუსეთ-უკრაინის კონფლიქტის დროს, ხელოვნური ინტელექტით გაძლიერებულმა დამიზნების სისტემებმა უკრაინის ძალებს საშუალება მისცა, თანამგზავრული სურათების, ღია წყაროებიდან მიღებული ინტელექტისა და მანქანური სწავლების ალგორითმების გამოყენებით, რუსული სამიზნეები უპრეცედენტო სიზუსტით ამოეცნოთ და დაეჯახათ (Geist. & Lohn. 2018). ანალოგიურად, ისრაელის ხელოვნური ინტელექტით გაძლიერებულმა „რკინის გუმბათის“ სისტემამ 2021 წლის დაზას კონფლიქტის დროს ათასობით რაკეტა ჩაჭრა, რითაც აჩვენა, თუ როგორ შეუძლია მანქანურ სწავლებას საფრთხის აღმოჩენისა და ჩაჭრის ოპტიმიზაცია (Gilli. & Gilli. 2021).

ჩინეთის სამხედრო დოქტრინა ხაზს უსვამს „ინტელექტუალურ ომს“, ხელოვნური ინტელექტის ინტეგრირებას სამეთაურო სისტემებში, ლოჯისტიკასა და საბრძოლო ველის სიმულაციებში. სახალხო განმათავისუფლებელმა არმიამ (PLA) დიდი ინვესტიცია ჩადო ხელოვნური ინტელექტის კვლევაში, მათ შორის ავტონომიურ წყალქვეშა მანქანებში, გუნდურ რობოტიკასა და ხელოვნურ ინტელექტზე დაფუძნებულ გადაწყვეტილების მხარდაჭერის სისტემებში. Gilli და Gilli (2021) თანახმად, ჩინეთი ხელოვნურ ინტელექტს სტრატეგიულ ხელშემწყობ ფაქტორად მიიჩნევს, რომელსაც შეუძლია ტრადიციული სამხედრო ნაკლოვანებების კომპენსირება და ძალთა გლობალური ბალანსის შეცვლა (Gilli. & Gilli. 2021).

თუმცა, ეს შესაძლებლობები ასევე მნიშვნელოვან რისკებს შეიცავს. გადაწყვეტილების მიღების უფრო სწრაფმა ციკლებმა შეიძლება შეამციროს დიპლომატიისა და კონფლიქტის დეესკალაციის შესაძლებლობები. ხელოვნური ინტელექტით დაფუძნებულ სისტემებს შეუძლიათ გამოიწვიონ ავტომატური რეაგირება აღქმულ საფრთხეებზე, რაც ზრდის გაუთვალისწინებელი ჩართულობისა და ესკალაციის ალბათობას. გარდა ამისა, ხელოვნური ინტელექტით გადაწყვეტილების მიღების ბუნდოვანება - რომელსაც ხშირად „შავი ყუთის“ პრობლემას უწოდებენ - ართულებს ანგარიშვალდებულებას და სტრატეგიულ სიგნალიზაციას. თუ მოწინააღმდეგეები ვერ გაიგებენ ან ვერ იწინასწარმეტყველებენ ხელოვნური ინტელექტით მართულ ქცევას, იზრდება არასწორი გაანგარიშებისა და შემთხვევითი კონფლიქტის რისკი (Geist. & Lohn. 2018).

ხელოვნური ინტელექტის მეშვეობით ომის ტრანსფორმაცია ასევე გამოწვევას უქმნის ტრადიციულ სამეთაურო სტრუქტურებსა და ოპერატიულ დოქტრინებს. მეთაურ პიროვნებებს ახლა უწევთ ურთიერთქმედება რთულ ალგორითმულ სისტემებთან, ხშირად ეყრდნობიან მანქანების მიერ გენერირებულ რეკომენდაციებს სიცოცხლისა და სიკვდილის გადაწყვეტილებებისთვის. ეს ცვლილება კითხვებს ბაღებს ადამიანის განსჯის ეროვნული, მორალური პასუხისმგებლობის დელეგი-

რების და ჯარისკაცებსა და გადაწყვეტილების მიმღებ პირებზე ფსიქოლოგიური ზემოქმედების შესახებ. როგორც Scharre (2018) ამტკიცებს, „კენტავრი მეომრების“ - ადამიანი-მანქანის ჰიბრიდების - აღზვევა მოითხოვს წვრთნის, ლიდერობისა და ეთიკური რეფლექსიის ახალ მოდელებს.

მოკლედ, ხელოვნური ინტელექტი არ არის მხოლოდ ომის ინსტრუმენტი; ეს არის ძალა, რომელიც ცვლის სამხედრო ძალაუფლების სტრატეგიულ, ეთიკურ და ინსტიტუციურ საფუძვლებს. მისი ომში ინტეგრაცია მოითხოვს დოქტრინების, სამართლებრივი ნორმებისა და ადამიან-მანქანის ურთიერთობების გადახედვას. შემდეგი ნაწილი განიხილავს ამ ტრანსფორმაციის ერთ-ერთ ყველაზე საკამათო ასპექტს: ავტონომიური იარაღის განლაგებას და მათ მიერ წარმოქმნილ ეთიკურ დილემებს.

ავტონომიური იარაღი და ეთიკური დილემები

ხელოვნური ინტელექტის სამხედრო კონტექსტში გამოყენების ყველაზე საკამათო საკითხებს შორისაა ლეტალური ავტონომიური იარაღის სისტემების (LAWS) შემუშავება და განლაგება. ამ სისტემებს შეუძლიათ სამიზნეების შერჩევა და მათზე თავდასხმა ადამიანის პირდაპირი ჩარევის გარეშე, რაც ღრმა ეთიკურ, სამართლებრივ და სტრატეგიულ შეშფოთებას იწვევს. LAWS-ის გარშემო დებატები არ არის მხოლოდ ტექნიკური - ის ფუნდამენტურად ფილოსოფიურია და ეხება ომში ავტომატიზაციის მოქმედების ბუნებას, პასუხისმგებლობას და მორალურ საზღვრებს.

ავტონომიური იარაღი ეჭვქვეშ აყენებს საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართლის ფუნდამენტურ პრინციპებს, განსაკუთრებით განსხვავების, პროპორციულობისა და ანგარიშვალდებულების მოთხოვნებს. განსხვავების პრინციპი მოითხოვს, რომ მეზრძოლებმა განასხვავონ სამხედრო სამიზნეები და მშვიდობიანი მოქალაქეები, ხოლო პროპორციულობა მოითხოვს, რომ თავდასხმის მოსალოდნელი სამხედრო უპირატესობა აღემატებოდეს მშვიდობიანი მოსახლეობისთვის პოტენციურ ზიანს. ადამიანის განსჯის არარსებობის შემთხვევაში, გაურკვეველია, თუ როგორ შეუძლიათ ავტონომიურ სისტემებს საიმედოდ დაიცვან ეს პრინციპები. როგორც Cave და Dignum (2019) ამტკიცებენ, ლეტალური გადაწყვეტილებების მიღების მანქანებისთვის დელეგირება ომის ეთიკური არქიტექტურის ძირს უთხრის (Cave. & Dignum. 2019).

რეალური სამყაროს მოვლენები ასახავს ამ შეშფოთების აქტუალურობას. 2020 წელს გავრცელდა ინფორმაცია, რომ თურქეთის STM Kargu-2 დრონი შესაძლოა ლიბიაში შეტაკების დროს ავტონომიურად მოქმედებდა, რაც წარმოადგენს ხელოვნური ინტელექტით მართული სასიკვდილო ძალის გამოყენების ერთ-ერთ პირველ ცნობილ შემთხვევას ადამიანის ზედამხედველობის გარეშე (Saylor. 2020). მიუხედავად იმისა, რომ დეტალები სადავოა, ინციდენტმა გამოიწვია საერთაშორისო დებატები ავტონომიის ზღურბლისა და რეგულირების საჭიროების შესახებ. ანალოგიურად, შეერთებულმა შტატებმა გამოსცადა ავტონომიური სისტემები, რომლებსაც შეუძლიათ გუნდურად ქცევის განხორციელება, სადაც მრავალი დრონი კოორდინაციას უწევს თავდასხმებს ცენტრალიზებული კონტროლის გარეშე. ეს შესაძლებლობები გვთავაზობს ტაქტიკურ უპირატესობებს, მაგრამ ასევე ბადებს კითხვებს საგანგებო ქცევისა და საბრძოლო სცენარებში არაპროგნოზირებადობის შესახებ.

ეთიკური თვალსაზრისით, კონსეკვენციალისტური მსჯელობა იძლევა ერთ ლინზას ავტონომიური იარაღის გამოყენების შესაფასებლად. თუ ასეთ სისტემებს შეუძლიათ შეამცირონ მშვიდობიან მოსახლეობაში მსხვერპლი, მინიმუმამდე დაიყვანონ ადამიანური შეცდომები და გააძლიერონ ოპერატიული ეფექტურობა, ისინი შეიძლება ჩაითვალოს მორალურად დასაშვებად. თუმცა, ეს ლოგიკა ვარაუდობს, რომ ხელოვნური ინტელექტის სისტემებს შეუძლიათ საიმედოდ ინტერპრეტაცია გაუწიონ რთულ საბრძოლო გარემოს, რაც გარანტირებულისგან შორს არის. მანქანური სწავლების ალგორითმები მხოლოდ იმდენად კარგია, რამდენადაც მათი სასწავლო მონაცემები და დინამიურ, მაღალი რისკის მქონე გარემოში არასწორი კლასიფიკაციის ან გაუთვალისწინებელი ესკალაციის რისკი მნიშვნელოვანია (Altmann. & Sauer. 2017).

გარდა ამისა, პასუხისმგებლობის საკითხი კვლავ გადაუჭრელი რჩება. ტრადიციულ ომში, უკანონო ქმედებების პასუხისმგებლობა შეიძლება ადამიანებს მოქმედ პირებს - მეთაურებს, ჯარისკაცებს ან პოლიტიკურ ლიდერებს მივაკუთვნოთ. ავტონომიური სისტემების შემთხვევაში, პასუხისმგებლობის ჯაჭვი ბუნდოვანი ხდება. თუ დრონი ომის დანაშაულს ჩაიდენს, ვინ არის პასუხისმგებელი? პროგრამისტი, რომელმაც კოდი დაწერა? მეთაური, რომელმაც სისტემა განალაგა? მწარმოებელი, რომელმაც აპარატურა შექმნა? იურიდიული მიმართულებით მეცნიერებმა შემოგვთავაზეს სხვადასხვა მოდელი, მათ შორის მკაცრი პასუხისმგებლობის რეჟიმები და სავალდებულო „ადამიანის ციკლში ჩართვის“ პროტოკოლები, მაგრამ კონსენსუსი კვლავ გაურკვეველია (Scharre. 2018).

სამართლიანი ომის თეორია დამატებით წარმოდგენას გვთავაზობს ავტონომიური იარაღის მიერ წარმოქმნილ ეთიკურ დილემებზე. მაგალითად, სწორი განზრახვის პრინციპი მოითხოვს, რომ ომი მორალურად გამართლებული მიზეზების გამო დაიწყოს. თუ ავტონომიური სისტემები გამოიყენება ალგორითმული პროგნოზების საფუძველზე პრევენციული დარტყმების განსახორციელებლად, განზრახვის მორალური სიცხადე ბუნდოვანი ხდება. ანალოგიურად, უკანასკნელი დონისძიების პრინციპი ვარაუდობს, რომ ადამიანმა მოქმედ პირებმა ძალადობამდე ამოწურეს დიპლომატიური ვარიანტები. სამყაროში, სადაც მანქანები გადაწყვეტილებებს მანქანების სიჩქარით იღებენ, დიპლომატიის დროითი სივრცე შეიძლება შემცირდეს ან საერთოდ აღმოიფხვრას (Bode. & Huelss 2022).

ავტონომიური იარაღის რეგულირების მცდელობებმა იმპულსი მოიპოვა, მაგრამ ფრაგმენტული რჩება. გარკვეული ჩვეულებრივი იარაღის შესახებ გაეროს კონვენცია (CCW) 2014 წლიდან იწვევდა ექსპერტთა შეხვედრებს კანონების განსახილველად, თუმცა არანაირი სავალდებულო ხელშეკრულება არ შექმნილა. ზოგიერთი სახელმწიფო, მათ შორის ავსტრია და ბრაზილია, ეთიკურ და ჰუმანიტარულ საკითხებზე დაყრდნობით პრევენციულ აკრძალვას უჭერს მხარს. სხვები, როგორიცაა შეერთებული შტატები და რუსეთი, ეწინააღმდეგებიან რეგულაციას და ამტკიცებენ, რომ ავტონომია აძლიერებს სამხედრო ეფექტურობას და შეკავების ძალას (Boulainin. & Verbruggen. 2017).

სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციებიც მობილიზებული არიან ავტონომიური იარაღის წინააღმდეგ. 2013 წელს დაწყებული მკვლელი რობოტების შეჩერების კამპანია მოუწოდებს საერთაშორისო ხელშეკრულებისკენ, რომელიც კრძალავს სრულად ავტონომიურ სასიკვდილო სისტემებს. მათმა მხარდაჭერამ გავლენა მოახდინა საზოგადოებრივ დისკურსზე და ეროვნული მთავრობები აიძულა, განეხილათ ეთიკური სახელმძღვანელო პრინციპები, მაგრამ სამართლებრივი კოდიფიცირება ჯერ კიდევ შორს არის.

მოკლედ, ავტონომიური იარაღი წარმოადგენს კრიტიკულ ეტაპს ომის ევოლუციაში. ისინი გვთავაზობენ სტრატეგიულ უპირატესობებს, მაგრამ წარმოადგენენ მნიშვნელოვან ეთიკურ და სამართლებრივ რისკებს. მკაფიო ანგარიშვალდებულებების მექანიზმების არარსებობა, გაუთვალისწინებელი ესკალაციის პოტენციალი და ჰუმანიტარული ნორმების ეროვნული სასწრაფო ყურადღებას მოითხოვს. რადგან ხელოვნური ინტელექტი აგრძელებს განვითარებას, საერთაშორისო საზოგადოებამ უნდა გაუმკლავდეს მანქანებისთვის სასიკვდილო ძალის დელეგირების მორალურ და სამართლებრივ შედეგებს. შემდეგი განყოფილება იკვლევს, თუ როგორ ცვლის ხელოვნური ინტელექტი სამხედრო დაზვერვასა და დამიზნებას, რაც კიდევ უფრო ართულებს თანამედროვე კონფლიქტის ეთიკურ რელიეფს.

ხელოვნური ინტელექტი სამხედრო დაზვერვასა და დამიზნებაში

ხელოვნურმა ინტელექტმა რევოლუცია მოახდინა სამხედრო დაზვერვის სფეროში, შემოიღო შესაძლებლობები, რომლებიც გაცილებით აღემატება ტრადიციულ ადამიანურ ანალიზს. მანქანური სწავლების, ბუნებრივი ენის დამუშავებისა და კომპიუტერული ხედვის მეშვეობით, ხელოვნური

ინტელექტის სისტემებს შეუძლიათ რეალურ დროში მონაცემების უზარმაზარი მოცულობის დამუშავება, ნიმუშების იდენტიფიცირება და ქმედითი ინფორმაციის გენერირება. ეს ტექნოლოგიები სულ უფრო ხშირად გამოიყენება სტრატეგიული დაგეგმვის, ბრძოლის ველზე ცნობიერების ამაღლებისა და ზუსტი დამიზნების მხარდასაჭერად, რაც ცვლის სამხედრო გადაწყვეტილებების მიღებისა და შესრულების წესს.

ხელოვნური ინტელექტის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი უპირატესობა სამხედრო დაზვერვაში არის მისი უნარი, სინთეზირება გაუკეთოს ჰეტეროგენულ მონაცემთა წყაროებს. თანამგზავრული გამოსახულებები, დრონების ჩანაწერები, ჩაჭრილი კომუნიკაციები და სოციალური მედიის კონტენტი შეიძლება ინტეგრირებული იყოს გაერთიანებულ პლატფორმებში, რომლებიც მეთაურებს ყოვლისმომცველ სიტუაციურ ცნობიერებას ანიჭებენ. მაგალითად, რუსეთ-უკრაინის კონფლიქტის დროს, უკრაინის ძალებმა გამოიყენეს ხელოვნური ინტელექტით გაუმჯობესებული სისტემები თანამგზავრული მონაცემებისა და ღია წყაროს დაზვერვის გასაანალიზებლად, რაც საშუალებას აძლევდა რუსული ჯარების გადაადგილებისა და არტილერიის პოზიციების სწრაფ იდენტიფიცირებას (King. 2024). ეს სისტემები იყენებდნენ კონვოლუციურ ნეირონულ ქსელებს რელიეფსა და ინფრასტრუქტურაში ანომალიების აღმოსაჩენად, რაც საშუალებას იძლეოდა უფრო ზუსტი დამიზნებისა და თანმხლები ზიანის შემცირების.

შეერთებულმა შტატებმა ასევე დიდი ინვესტიციები ჩადო ხელოვნურ ინტელექტზე დაფუძნებულ დაზვერვის პლატფორმებში. 2017 წელს თავდაცვის დეპარტამენტის მიერ დაწყებული პროექტი Maven მიზნად ისახავდა დრონების მიერ გადაღებული ვიდეოჩანაწერების ანალიზის ავტომატიზაციას კომპიუტერული ხედვის ალგორითმების გამოყენებით. მიუხედავად იმისა, რომ პროექტს Google-ის თანამშრომლების მხრიდან ეთიკური უკმაყოფილება მოჰყვა, მან აჩვენა ხელოვნური ინტელექტის პოტენციალი, დააჩქაროს სადაზვერვო ციკლები და შეამციროს კოგნიტური დატვირთვა ანალიტიკოსებზე (Geist. & Lohn. 2018). ცოტა ხნის წინ, უკრაინის უსაფრთხოების დახმარების ჯგუფმა ხელოვნური ინტელექტი გამოიყენა საბრძოლო ველის მონაცემების პროგნოზირებად ანალიტიკასთან შესარწყმელად, რაც აძლიერებს ოპერატიულ კოორდინაციას და რესურსების განაწილებას.

პროგნოზირებადი დამიზნება კიდევ ერთი სფეროა, სადაც ხელოვნურმა ინტელექტმა მნიშვნელოვანი წინსვლა განიცადა. ისტორიული ნიმუშების, ქვევითი ინდიკატორების და გარემოსდაცვითი ცვლადების ანალიზით, ხელოვნური ინტელექტის სისტემებს შეუძლიათ მტრის ქმედებების პროგნოზირება და პრევენციული რეაგირების რეკომენდაცია. ეს შესაძლებლობები განსაკუთრებით ღირებულია კონტრ-ამბოხებულებებსა და ურბანულ ომებში, სადაც მოწინააღმდეგეები ხშირად ერწყმიან მშვიდობიან მოსახლეობას. თუმცა, პროგნოზირებადი დამიზნება ეთიკურ შეშფოთებას იწვევს პროფილირების, მიკერძოების და ცრუ დადებითი შედეგების რისკის შესახებ. არასრულ ან დამახინჯებულ მონაცემთა ნაკრებებზე გაწვრთნილმა ალგორითმებმა შეიძლება არასწორად ამოიცნონ პირები ან არასწორად განმარტონ განზრახვა, რაც გამოიწვევს არასწორ დამიზნებას და საერთაშორისო სამართლის პოტენციურ დარღვევებს (Taddeo. & Floridi. 2018).

ხელოვნური ინტელექტის გადაწყვეტილების მიღების ბუნდოვანება კიდევ უფრო ართულებს ანგარიშვალდებულებას. მანქანური სწავლების მრავალი მოდელი მოქმედებს როგორც „შავი ყუთი“, რაც შედეგებს იძლევა გამჭვირვალე მსჯელობის გარეშე. ინტერპრეტაციის ეს ნაკლებობა სირთულეებს უქმნის სამხედრო ზედამხედველობას სამართლებრივი განხილვისთვის. თუ სამიზნედ განსაზღვრის გადაწყვეტილება გაუმჭირვალე ალგორითმს ეფუძნება, რთული ხდება მისი შესაბამისობის შეფასება აუცილებლობისა და პროპორციულობის პრინციპებთან. როგორც Altmann და Sauer (2017) აღნიშნავენ, ხელოვნური ინტელექტის ინტეგრაცია სამიზნედ განსაზღვრის სისტემებში განმარტებისა და აუდიტის ახალ სტანდარტებს მოითხოვს (Altmann. & Sauer. 2017).

გარდა ამისა, მოწინააღმდეგეები სულ უფრო მეტად აცნობიერებენ ხელოვნური ინტელექტის როლს დაზვერვაში და ავითარებენ საპასუხო ზომებს. მონაცემთა „მოწამვლა“, შეწინააღმდეგების მიერ შეყვანილი მონაცემები და გაყალბების ტექნიკა შეიძლება ხელოვნური ინტელექტის სისტემებს შეცდომაში შეჰყავდეს, რაც არასწორ კლასიფიკაციას და ოპერაციულ ჩავარდნებს იწვევს. 2023 წელს ნატოს DIANA ინიციატივამ დაიწყო კვლევითი პროგრამების სერია, რომელიც მიზნად ისახავს ხელოვნური ინტელექტის სისტემების მდგრადობის გაზრდას ასეთი თავდასხმების მიმართ. ეს ძალისხმევა მოიცავს შეწინააღმდეგების მიერ სწავლების პროტოკოლების და ანომალიების აღმოჩენის ალგორითმების შემუშავებას, რომლებიც შექმნილია მანიპულირების მცდელობების რეალურ დროში აღმოსაჩენად (Kaspersen. 2021).

მიზნობრივად ხელოვნური ინტელექტის ეთიკური შედეგები ბრძოლის ველზე ეფექტურობის ფარგლებს სცდება. ისინი ეხება ადამიანის მოქმედების ფუნდამენტურ საკითხს სიცოცხლისა და სიკვდილის გადაწყვეტილებებში. მიუხედავად იმისა, რომ ხელოვნურ ინტელექტს შეუძლია გააძლიეროს ადამიანის განსჯა, არსებობს რისკი, რომ მეთაურები შეიძლება ზედმეტად დაეყრდნონ ალგორითმულ რეკომენდაციებს, განსაკუთრებით დროის ზეწოლის ქვეშ. ამ ფენომენს, რომელიც ცნობილია როგორც ავტომატიზაციის მიკერძოება, შეუძლია კრიტიკული აზროვნების შერყევა და ანგარიშვალდებულების შემცირება. როგორც Scharre (2018) ხაზს უსვამს, მიზნობრივ გადაწყვეტილებებზე მნიშვნელოვანი ადამიანის კონტროლის შენარჩუნება აუცილებელია მორალური პასუხისმგებლობის შესანარჩუნებლად და შეიარაღებული კონფლიქტის კანონების დასაცავად (Scharre. P. 2018).

ოპერაციულ საზრუნავებთან ერთად, ხელოვნური ინტელექტის გამოყენება დაზვერვაში სტრატეგიულ და გეოპოლიტიკურ საკითხებს წარმოშობს. განვითარებული ხელოვნური ინტელექტის შესაძლებლობების მქონე სახელმწიფოებმა შესაძლოა არაპროპორციული გავლენა მოიპოვონ გლობალურ საქმეებში, რაც ძალაუფლებისა და შეკავების ასიმეტრიას გამოიწვევს. ხელოვნური ინტელექტის ტექნოლოგიების გავრცელება ასევე ართულებს შეიარაღების კონტროლს, რადგან პროგრამულ უზრუნველყოფაზე დაფუძნებული სისტემების მონიტორინგი და გადამოწმება უფრო რთულია, ვიდრე ტრადიციული იარაღის. როგორც Boulanin და Verbruggen (2017) ამტკიცებენ, ხელოვნურ ინტელექტზე დაფუძნებული სამიზნე პლატფორმების გავრცელება მოითხოვს სახელმწიფოებს შორის გამჭვირვალობის, გადამოწმებისა და ნდობის აღდგენის ახალ ჩარჩოებს (Boulanin. & Verbruggen. 2017).

შეჯამების სახით, ხელოვნურმა ინტელექტმა შეცვალა სამხედრო დაზვერვა და მიზნობრივი მართვა, უზრუნველყო უპრეცედენტო შესაძლებლობები მონაცემთა ანალიზისთვის, პროგნოზირებისა და გადაწყვეტილების მხარდაჭერისთვის. თუმცა, ამ სარგებელს თან ახლავს მნიშვნელოვანი ეთიკური, იურიდიული და სტრატეგიული რისკები. ამ სფეროში ხელოვნური ინტელექტის პასუხისმგებლიანი გამოყენების უზრუნველყოფა მოითხოვს ძლიერ ზედამხედველობის მექანიზმებს, გამჭვირვალე ალგორითმებს და ადამიანის განსჯის გადამოწმებას კრიტიკული გადაწყვეტილების მიღებისას. შემდეგი ნაწილი განიხილავს, თუ როგორ ცვლის ხელოვნური ინტელექტი კიბერომს, კიდევ უფრო აფართოებს თანამედროვე კონფლიქტების მასშტაბებსა და სირთულეს.

კიბერომი და ხელოვნური ინტელექტით გაძლიერებული თავდაცვა

ხელოვნური ინტელექტი კიბერომის ცენტრალურ კომპონენტად იქცა, რაც უპრეცედენტო სიჩქარითა და დახვეწილობით უზრუნველყოფს როგორც შეტევით, ასევე თავდაცვით ოპერაციებს. ტრადიციული ომისგან განსხვავებით, კიბერკონფლიქტი ციფრულ სფეროში ვითარდება, სადაც ატრიბუციის დადგენა რთულია, საზღვრები ბუნდოვანია და სამოქალაქო ინფრასტრუქტურა ხშირად პირდაპირი სამიზნეა. ხელოვნური ინტელექტი აძლიერებს ამ სფეროს საფრთხის აღმოჩენის

ავტომატიზირებით, რეაგირების სტრატეგიების ოპტიმიზაციით და რეალურ დროში ადაპტური სწავლების ჩატარების გზით.

შეტევით, ხელოვნური ინტელექტის გამოყენება შესაძლებელია სისტემის დაუცველობის იდენტიფიცირებისთვის, პოლიმორფული მავნე პროგრამების გენერირებისთვის და მასშტაბური ფიშინგის კამპანიების ჩასატარებლად. ეს შესაძლებლობები საშუალებას აძლევს სახელმწიფო და არასახელმწიფო აქტორებს შეადგინონ უსაფრთხო ქსელებში, შეაფერხონ კომუნიკაციები და მანიპულირონ მონაცემები. მაგალითად, რუსეთსა და უკრაინას შორის ომის ადრეულ ეტაპზე, ხელოვნური ინტელექტით აღჭურვილი კიბერინსტრუმენტები, როგორც ამბობენ, გამოიყენებოდა უკრაინის მთავრობის ვებსაიტებსა და ენერგეტიკულ ინფრასტრუქტურაზე თავდასხმისთვის, რაც იწვევდა დროებით შეფერხებებს და ავრცელებდა დეზინფორმაციას (Kaspersen. 2021).

თავდაცვის სფეროში, ხელოვნური ინტელექტი მნიშვნელოვან როლს ასრულებს შეჭრის აღმოჩენის სისტემებში (IDS), ანომალიების ამოცნობასა და პროგრამული უზრუნველყოფის ავტომატურ განახლებებში. მანქანური სწავლების ალგორითმებს შეუძლიათ ქსელური ტრაფიკის ანალიზი, უჩვეულო ნიმუშების იდენტიფიცირება და მავნე კოდის იზოლირება მის გავრცელებამდე. ნატოს კიბერთავდაცვის კოოპერატიული ცენტრის მიერ ხაზგასმულია ხელოვნური ინტელექტის მნიშვნელობა მდგრადი კიბერთავდაცვის შექმნაში, განსაკუთრებით კი ისეთი კრიტიკული ინფრასტრუქტურის დაცვაში, როგორიცაა საავადმყოფოები, ელექტროქსელები და ფინანსური სისტემები (Bode. & Huelss. 2022).

თუმცა, ხელოვნური ინტელექტის გამოყენება კიბერომში სერიოზულ ეთიკურ და სამართლებრივ შეშფოთებას იწვევს. სამოქალაქო ინფრასტრუქტურაზე თავდასხმებმა შეიძლება დაარღვიოს საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართალი, განსაკუთრებით თუ ისინი ზიანს აყენებენ მშვიდობიან მოსახლეობას. პროპორციულობის პრინციპის გამოყენება კიბერსივრცეში რთულია, სადაც თავდასხმის შედეგები შეიძლება იყოს არაპროგნოზირებადი ან დაგვიანებული. უფრო მეტიც, კიბერშეტევისთვის მიკუთვნების პრობლემა ართულებს სამართლებრივ პასუხისმგებლობას და დიპლომატიურ რეაგირებას.

ხელოვნური ინტელექტი ასევე ქმნის ესკალაციის რისკს ავტომატური შურისძიების გზით. ზოგიერთი სამხედრო დოქტრინა ითვალისწინებს „აქტიური თავდაცვის“ სისტემებს, რომლებიც ავტონომიურად რეაგირებენ კიბერშეტევებზე. თუ ასეთი სისტემები არასწორად ამოიცნობენ საფრთხეს ან არაპროპორციულად უპასუხებენ, მათ შეუძლიათ გაუთვალისწინებელი კონფლიქტის პროვოცირება. გეისტი და ლოუნი (2018) აფრთხილებენ, რომ ხელოვნური ინტელექტით მართულ კიბეროპერაციებმა შეიძლება შეამციროს ადამიანებისთვის გადაწყვეტილების მიღების ფანჯარა, რაც გაზრდის არასწორი გაანგარიშების ალბათობას (Geist. & Lohn. 2018).

ამ რისკების მოსაგვარებლად, საერთაშორისო ორგანიზაციებმა შემოგვთავაზეს კიბერსივრცეში პასუხისმგებლიანი ქცევის ნორმები. გაეროს სამთავრობო ექსპერტთა ჯგუფმა (UNGGE) მოუწოდა გამჭვირვალობის, თავშეკავებისა და თანამშრომლობისკენ კიბეროპერაციებში. ევროკავშირის კიბერსოლიდარობის აქტი, რომელიც 2024 წელს იქნა მიღებული, მოიცავს ხელოვნურ ინტელექტზე დაფუძნებული საფრთხის აღმოჩენისა და საზღვრისპირა ინციდენტებზე რეაგირების დებულებებს. ეს ინიციატივები ასახავს ხელოვნური ინტელექტის როლის მზარდ აღიარებას კიბერთავდაცვაში და საერთო სტანდარტების საჭიროების შესახებ.

საერთო ჯამში, ხელოვნურმა ინტელექტმა გააფართოვა კიბერომის მასშტაბები და დახვეწილობა, რაც უზრუნველყოფს ძლიერ ინსტრუმენტებს როგორც თავდასხმისთვის, ასევე თავდაცვისთვის. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ტექნოლოგიები აძლიერებს ოპერატიულ ეფექტურობას, ისინი ასევე ეჭვქვეშ აყენებენ სამართლებრივ ნორმებსა და ეთიკურ საზღვრებს. პასუხისმგებლიანი

გამოყენების უზრუნველყოფა მოითხოვს ძლიერ ზედამხედველობას, საერთაშორისო თანამშრომლობას და სამოქალაქო ინფრასტრუქტურის ციფრული ზიანისგან დაცვის ვალდებულებას.

გლობალური შეიარაღების რბოლა და პოლიტიკური ხარვეზები

ხელოვნური ინტელექტის სტრატეგიულმა ღირებულებამ გლობალური შეიარაღების რბოლა გამოიწვია, წამყვანი სახელმწიფოები დიდ ინვესტიციებს დებენ ავტონომიურ სისტემებში, ალგორითმულ ომსა და მონაცემებზე დაფუძნებულ სამხედრო პლატფორმებში. შეერთებულმა შტატებმა, ჩინეთმა, რუსეთმა და ევროკავშირმა შეიმუშავეს ეროვნული ხელოვნური ინტელექტის სტრატეგიები, რომლებიც მოიცავს სამხედრო კომპონენტებს. ეს ინიციატივები პრიორიტეტს ანიჭებს ავტონომიას, სიჩქარეს და ინფორმაციულ უპირატესობას, რაც ცვლის ძალთა ბალანსს საერთაშორისო ურთიერთობებში.

ჩინეთის „შემდეგი თაობის ხელოვნური ინტელექტის განვითარების გეგმა“ აშკარად აკავშირებს ხელოვნურ ინტელექტს ეროვნულ უსაფრთხოებასთან, ხაზს უსვამს ინტელექტუალურ მართვის სისტემებსა და უპილოტო საბრძოლო პლატფორმებს. შეერთებულმა შტატებმა უპასუხა ხელოვნური ინტელექტის ერთობლივი ცენტრის (JAIC) შექმნით, რომელიც კოორდინაციას უწევს ხელოვნური ინტელექტის ინტეგრაციას თავდაცვის სამინისტროში. რუსეთი ფოკუსირებულია ხელოვნურ ინტელექტზე დაფუძნებულ ელექტრონულ ომსა და ავტონომიურ სახმელეთო მანქანებზე, ხოლო ევროკავშირი ხაზს უსვამს ეთიკურ პრინციპებსა და ორმაგი დანიშნულების რეგულაციებს (Gilli. & Gilli. 2021).

ამ მოვლენების მიუხედავად, არ არსებობს სავალდებულო საერთაშორისო ხელშეკრულება, რომელიც არეგულირებს ხელოვნური ინტელექტის სამხედრო გამოყენებას. არსებული შეიარაღების კონტროლის შეთანხმებები, როგორიცაა ჟენევის კონვენციები და ევროპაში ჩვეულებრივი შეიარაღებული ძალების შესახებ ხელშეკრულება, არ ეხება ალგორითმულ სისტემებს ან ავტონომიურ პლატფორმებს. ახალ ჩარჩოებზე შეთანხმების მცდელობებს წინააღმდეგობა შეხვდა, რადგან სახელმწიფოები შიშობენ სტრატეგიული უპირატესობის დაკარგვის ან მგრძნობიარე ტექნოლოგიების გამჟღავნების (Boulanin. & Verbruggen. 2017).

რეგულაციების არარსებობა ქმნის ნაყოფიერ გარემოს ექსპერიმენტებისა და განხორციელებისთვის. ზედამხედველობის გარეშე, ხელოვნურმა ინტელექტმა შეიძლება შეამციროს კონფლიქტის ზღვარი, შესაძლებელი გახადოს პრევენციული დარტყმები და შეაფერხოს შეკავების ეფექტი. Altmann და Sauer (2017) ამტკიცებენ, რომ ავტონომიურმა სისტემებმა შეიძლება დესტაბილიზაცია მოახდინონ სტრატეგიული სტაბილურობის დესტაბილიზაციის გზით, გაურკვევლობის შემოღებით და სამხედრო ოპერაციების გამჭვირვალობის შემცირებით (Altmann. & Sauer. 2017).

სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციები მოითხოვენ საერთაშორისო ნორმებისა და ხელშეკრულებების მიღებას, რომლებიც არეგულირებენ ხელოვნური ინტელექტის გამოყენებას ომში. მკვლელი რობოტების შეჩერების კამპანია მხარს უჭერს სრულად ავტონომიური ლეტალური სისტემების აკრძალვას, ეთიკურ და ჰუმანიტარულ საკითხებზე დაყრდნობით. გაეროს მაღალი დონის პანელმა განვითარებადი ტექნოლოგიების შესახებ რეკომენდაცია გაუწია სამხედრო ხელოვნური ინტელექტის აპლიკაციების გლობალური რეესტრის შექმნას, მაგრამ მისი განხორციელება კვლავ გაურკვეველია.

პოლიტიკურმა რეაგირებამ უნდა გადაჭრას რამდენიმე ძირითადი საკითხი. პირველ რიგში, სახელმწიფოები უნდა შეთანხმდნენ ავტონომიის განმარტებებსა და ზღვრებზე. მეორეც, უნდა შემუშავდეს ვერიფიკაციის მექანიზმები შესაბამისობის უზრუნველსაყოფად. მესამე, ეთიკური სტანდარტები უნდა იყოს ჩადებული სისტემის დიზაინში, მათ შორის ადამიანური ზედამხედველო-

ბისა და ახსნა-განმარტების მოთხოვნების ჩათვლით. და ბოლოს, მრავალმხრივი თანამშრომლობა აუცილებელია ნდობის ასამაღლებლად და შეიარაღების რბოლის თავიდან ასაცილებლად.

შეჯამების სახით, ხელოვნური ინტელექტის ომში გლობალური შეიარაღების რბოლა მნიშვნელოვან რისკებს უქმნის საერთაშორისო უსაფრთხოებას. რეგულაციების გარეშე, ამ ტექნოლოგიებმა შეიძლება ძირი გამოუთხაროს ჰუმანიტარულ ნორმებს, დესტაბილიზაცია მოახდინოს შეკავების მექანიზმებზე და გაზარდოს კონფლიქტის ალბათობა. საერთაშორისო საზოგადოებამ დაუყოვნებლივ უნდა იმოქმედოს ისეთი ჩარჩოს შესაქმნელად, რომელიც უზრუნველყოფს სამხედრო ხელოვნური ინტელექტის პასუხისმგებლიან განვითარებასა და გამოყენებას.

ხელოვნური ინტელექტი და ეროვნული უსაფრთხოება საქართველოში

რადგან ხელოვნური ინტელექტი (AI) გლობალური უსაფრთხოების პარადიგმებს ტრანსფორმირებს, ისეთი პატარა სახელმწიფოები, როგორიც საქართველოა, ორმაგი გამოწვევის წინაშე დგანან: ახალი ტექნოლოგიების გამოყენება საკუთარი თავდაცვის მოდერნიზებისთვის და ამავდროულად ხელოვნური ინტელექტით აღჭურვილი ომის ეთიკურ, სამართლებრივ და გეოპოლიტიკურ სირთულეებში ნავიგაცია. აღმოსავლეთისა და დასავლეთის გზაჯვარედინზე მდებარე საქართველოს სტრატეგიული დაუცველობა, რომელიც გამწვავებულია გადაუჭრელი ტერიტორიული კონფლიქტებითა და რევიზიონისტულ ძალებთან სიახლოვით, ხელოვნური ინტელექტის ინტეგრაციას როგორც აუცილებლობად, ასევე გამოწვევად აქცევს. ეს თავი იკვეთს საქართველოს თავდაცვის სტრატეგიას ხელოვნური ინტელექტის კონტექსტში, ფოკუსირებით სტრატეგიულ დარღვევებზე, ეთიკურ დილემებსა და ეროვნული და რეგიონული უსაფრთხოებისთვის მის შედეგებზე.

საქართველოს თავდაცვის მოდერნიზაცია სულ უფრო მეტად მოიცავს ციფრულ ტექნოლოგიებს, მათ შორის ხელოვნური ინტელექტით აღჭურვილი მეთვალყურეობის, კიბერთავდაცვისა და ბრძოლის ველზე გადაწყვეტილების მიღების მხარდაჭერის სისტემებს. თავდაცვის სამინისტრო პრიორიტეტს ანიჭებს სარდლობისა და კონტროლის (C2) ავტომატიზაციას, გაუმჯობესებულ დაზვერვას, მეთვალყურეობასა და დაზვერვას (ISR) და საფრთხის შეფასების პროგნოზირებად ანალიტიკას (Ministry of Defense of Georgia, 2021).

საქართველოს მონაწილეობამ ნატოს ჩრდილოატლანტიკური თავდაცვის ინოვაციების ამაჩქარებელში (DIANA) ხელი შეუწყო ორმაგი დანიშნულების ხელოვნური ინტელექტის ტექნოლოგიებსა და ურთიერთქმედების სტანდარტებზე წვდომას. DIANA მხარს უჭერს ალიანსის ფარგლებში მოწინავე ტექნოლოგიების განვითარებას, მათ შორის ხელოვნური ინტელექტის გამოყენებას შეზღუდულ გარემოში და მდგრადობის საფრთხეებთან საბრძოლველად (NATO DIANA. 2026). თუმცა, სტრატეგიული ინტეგრაცია კვლავ შეზღუდულია შიდა კვლევისა და განვითარების შესაძლებლობებით, უცხოურ პლატფორმებზე დამოკიდებულებით და ეროვნული ხელოვნური ინტელექტის თავდაცვის დოქტრინის არარსებობით.

ხელოვნური ინტელექტის სამხედრო და უსაფრთხოების სფეროებში გამოყენება სერიოზულ ეთიკურ კითხვებს ბადებს, განსაკუთრებით გარდამავალ დემოკრატიებში, სადაც ინსტიტუციური ზედამხედველობა მყიფეა. ეს შეშფოთებები მოიცავს ალგორითმულ მიკერძოებას საფრთხეების პროფილირებაში, გაუმჭირვალე გადაწყვეტილების მიღებას ავტონომიურ სისტემებში და სამხედრო ოპერაციებზე სამოქალაქო კონტროლის შესუსტებას. საქართველოს საკანონმდებლო ჩარჩოს არ გააჩნია მკაფიო დებულებები ავტონომიური იარაღის სისტემების (LAWS), ხელოვნური ინტელექტზე დაფუძნებული მეთვალყურეობის ან საბრძოლო რობოტიკის შესახებ, რაც ქმნის მარეგულირებელ ხარვეზებს, რომელთა გამოყენებაც შესაძლებელია კრიზისების ან ჰიბრიდული ომის სცენარების დროს.

ხელოვნური ინტელექტის გამოყენება საზღვრების მონიტორინგსა და კონტრტერორიზმში, განსაკუთრებით აფხაზეთისა და ე.წ. სამხრეთ ოსეთის ოკუპირებულ რეგიონებში, ქმნის დილემებს პროპორციულობის, ანგარიშვალდებულებისა და ადამიანის უფლებების პატივისცემის შესახებ. საიმედო დაცვის მექანიზმების გარეშე, ხელოვნურ ინტელექტზე დაფუძნებული ოპერაციები რისკის ქვეშ აყენებს დაძაბულობის გამწვავებას და საქართველოს საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართლისადმი ერთგულების შელახვას (Napetvaridze, 2020).

საქართველო ხშირად გამხდარა კიბერშეტევების სამიზნე, განსაკუთრებით 2008 და 2019 წლებში, რასაც რუსეთის სამთავრობო უწყებების მხრიდან ხორციელდებოდა. ეს ინციდენტები ხაზს უსვამს ხელოვნური ინტელექტის სტრატეგიულ მნიშვნელობას კიბერთავდაცვაში, მათ შორის ანომალიების აღმოჩენაში, საფრთხის პროგნოზირებასა და ავტომატიზირებულ რეაგირების მექანიზმებში. საქართველოს კიბერუსაფრთხოების ბიურომ დაიწყო საპილოტე პროგრამები მანქანური სწავლების გამოყენებით ქსელის მდგრადობისა და ინციდენტებზე რეაგირების გასაუმჯობესებლად, მაგრამ სისტემური დაუცველობა კვლავ რჩება ფრაგმენტული ინფრასტრუქტურისა და კვალიფიციური პერსონალის შეზღუდული შენარჩუნების გამო (Lomidze, 2022).

ხელოვნური ინტელექტი ასევე მნიშვნელოვან როლს ასრულებს დეზინფორმაციისა და კოგნიტური ომის წინააღმდეგ ბრძოლაში, რაც რეგიონში ჰიბრიდული საფრთხეების ცენტრალური კომპონენტებია. საქართველოს სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციებმა და მედიასაშუალებებმა ექსპერიმენტები ჩაატარეს ბუნებრივი ენის დამუშავების (NLP) ინსტრუმენტებით, რათა გამოეკლინათ კოორდინირებული არაავთენტური ქცევა და მავნე გავლენის კამპანიები. თუმცა, ასეთი ინსტრუმენტების ეთიკური გამოყენება მოითხოვს გამჭვირვალობას, მონაცემთა დაცვას და საზოგადოების ნდობას - ელემენტები, რომლებიც ჯერ კიდევ განუვითარებელია საქართველოს ციფრული მმართველობის ეკოსისტემაში.

საქართველოს სტრატეგიული პარტნიორობა ნატოსთან, ევროკავშირთან და აშშ-სთან ამზადებს გზას ხელოვნური ინტელექტის პასუხისმგებლიანი დანერგვისთვის, შესაძლებლობების განვითარებისა და ნორმების შემუშავებისთვის. ნატოს ხელოვნური ინტელექტის გადახედული სტრატეგია ხაზს უსვამს ეთიკურ გამოყენებას, ურთიერთქმედებას და რისკის შემცირებას მოკავშირეებსა და პარტნიორებს შორის (NATO, Summary of NATO's Revised Artificial Intelligence Strategy. 2024).

თუმცა, სტრატეგიული ავტონომიის უზრუნველსაყოფად, საქართველოს სჭირდება გარე დამოკიდებულების დაბალანსება საკუთარი შესაძლებლობების განვითარებასთან. ეროვნული ხელოვნური ინტელექტის სტრატეგიის შექმნა, რომელიც აერთიანებს თავდაცვის, სამოქალაქო და აკადემიურ სექტორებს, საშუალებას მისცემს საქართველოს ჩამოაყალიბოს თავისი პრიორიტეტები, შეესაბამებოდეს საერთაშორისო ნორმებს და ხელი შეუწყოს ინოვაციებს. ასეთი სტრატეგია უნდა მოიცავდეს ეთიკურ პრინციპებს, მარეგულირებელ ჩარჩოს და ინვესტიციებს STEM განათლებაში, რათა შეიქმნას მდგრადი ხელოვნური ინტელექტის ეკოსისტემა.

საქართველოსთვის ხელოვნური ინტელექტი წარმოადგენს როგორც სტრატეგიულ შესაძლებლობას, ასევე ნორმატიულ გამოწვევას. თავდაცვის სისტემის მოდერნიზაციისა და სუვერენიტეტის დაცვის მიზნით, ქვეყანამ უნდა გადაჭრას ხელოვნური ინტელექტით განპირობებული ომის ეთიკური სირთულეები, გააძლიეროს ინსტიტუციური ზედამხედველობა და ინვესტიციები განახორციელოს მდგრადი ინფრასტრუქტურის შექმნაში. ხელოვნური ინტელექტის დემოკრატიული ანგარიშვალდებულებისა და საერთაშორისო თანამშრომლობის ჩარჩოში ინტეგრირებით, საქართველოს შეუძლია გააძლიეროს თავისი უსაფრთხოება და ამავდროულად წვლილი შეიტანოს თავდაცვაში ხელოვნური ინტელექტის პასუხისმგებლიანი გამოყენების შესახებ გლობალურ დისკუსიაში.

დასკვნა. ხელოვნური ინტელექტი ომის ფორმას ღრმა და მრავალმხრივი გზებით ცვლის. ის აძლიერებს ოპერატიულ ეფექტურობას, ხელს უწყობს ბრძოლის ახალი ფორმების წარმოებას და

ეჭვქვეშ აყენებს ეთიკურ და სამართლებრივ ნორმებს. ცენტრალურ კვლევით კითხვას - როგორ ცვლის ხელოვნური ინტელექტის ტექნოლოგიების ინტეგრაცია ომის სტრატეგიულ, ეთიკურ და სამართლებრივ განზომილებებს და რა გავლენას ახდენს ეს საერთაშორისო უსაფრთხოებასა და ჰუმანიტარულ სამართალზე? - დადებითი პასუხი გაეცა. ხელოვნური ინტელექტი ქმნის როგორც შესაძლებლობებს, ასევე რისკებს, რომლებიც მოითხოვს სასწრაფო პოლიტიკურ ყურადღებას.

კვლევამ აჩვენა, რომ ხელოვნური ინტელექტი ცვლის სტრატეგიული გადაწყვეტილების მიღებას, აჩქარებს დაზვერვის ციკლებს და აფართოებს კიბეროპერაციების მასშტაბებს. თუმცა, ის ასევე სერიოზულ შეშფოთებას იწვევს ანგარიშვალდებულების, პროპორციულობისა და ადამიანის განსჯის ეროვნული შესახებ. ავტონომიური იარაღი, პროგნოზირებადი დამიზნება და ალგორითმული ომი ტექნოლოგიურ ინოვაციებსა და ეთიკურ შეზღუდვას შორის დაძაბულობის მაგალითია.

ამ რისკების შესამცირებლად, სახელმწიფოებმა უნდა შეიმუშაონ მარეგულირებელი ჩარჩოები, დაიცვან ეთიკური სტანდარტები და უზრუნველყონ ხელოვნური ინტელექტზე დაფუძნებულ სისტემებზე მნიშვნელოვანი ადამიანის კონტროლი. საერთაშორისო თანამშრომლობა აუცილებელია უკონტროლო შეიარაღების რბოლის თავიდან ასაცილებლად და გლობალური უსაფრთხოების დასაცავად. რადგან ხელოვნური ინტელექტი აგრძელებს განვითარებას, გამოწვევა არა მხოლოდ მისი ძალაუფლების გამოყენებაა, არამედ მისი გონივრულად და სამართლიანად მართვა.

ხელოვნური ინტელექტის როლი თანამედროვე პოლიტიკაში რიგ სფეროებში იზრდება. საქართველოს პოლიტიკა ხელოვნური ინტელექტის გამოყენებასთან დაკავშირებით ემსახურება ეროვნული ინტერესების დაცვას და არსებული და ახალი რისკებისა და საფრთხეების პრევენციასა და მართვას. საქართველომ უნდა განახორციელოს არაერთი რეფორმა და გადადგას მნიშვნელოვანი ნაბიჯები ხელოვნური ინტელექტის სარგებლის გამოსაყენებლად ეროვნული ინტერესების დასაცავად. ჰიბრიდული და ინფორმაციული ომის კონტექსტში, ხელოვნური ინტელექტის მნიშვნელობა თანამედროვე ომში იზრდება, განსაკუთრებით სამხედრო ტექნოლოგიებში მისი ფართოდ ინტეგრაციისა და ავტონომიური სისტემების გამოყენების გათვალისწინებით. ამიტომ, საქართველომ სწრაფად უნდა დაწეროს თანამედროვე ტექნოლოგიები და უზრუნველყოს მათი ეფექტური მართვა.

ბიბლიოგრაფია:

- Altmann. J. & Sauer. F. 2017. *Autonomous weapon systems and strategic stability*. Survival, Vol.59, No.5. <https://doi.org/10.1080/00396338.2017.1375263>
- Bode. I. & Huelss. H. 2022. *Ethical governance of AI in military contexts: Norms, challenges, and policy options*. *Journal of International Affairs*, Vol. 75, No.1. <https://www.jia.sipa.columbia.edu/ethical-governance-ai-military-contexts>
- Boulanin. V. & Verbruggen. M. 2017. *Mapping the development of autonomy in weapon systems*. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). <https://www.sipri.org/publications/2017/other-publications/mapping-development-autonomy-weapon-systems>
- Cave. S. & Dignum. V. 2019. *Overcoming ethical concerns of autonomous weapons systems: A responsibility gap*. *Nature Machine Intelligence*, 1(1). <https://doi.org/10.1038/s42256-018-0006-7>
- Geist. E. & Lohn. A. J. 2018. *How might artificial intelligence affect the risk of nuclear war?* RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE296.htm>
- Gilli. A. & Gilli. M. 2021. *The diffusion of military AI: China's rise and strategic implications*. *International Security*, 45(2). https://doi.org/10.1162/isec_a_00401
- Kaspersen. A. 2021. *AI and cyber conflict: Emerging threats and governance challenges*. UNIDIR Insights. <https://unidir.org/publication/ai-and-cyber-conflict>

- King. A. 2024. *AI-enabled targeting in Ukraine: Lessons from the battlefield*. Defense Studies Quarterly, 33(1).
<https://doi.org/10.1080/14702436.2024.1122334>
- Lomidze. N. 2022. *Cyber Security Challenges in Georgia*. Georgian Scientists, 4.3. DOI:10.52340/g.s.2022.04.03.15
- Ministry of Defense of Georgia. 2021. "Strategic Defense Review 2021–2025".<https://shorturl.at/ri0B7>
- Napetvaridze. V. 2020. *Georgia's Cybersecurity Environment in the AI Era*. <https://shorturl.at/1hPSK>
- NATO DIANA. 2025. "2026 Challenge Programme", NATO Defence Innovation Accelerator for the North Atlantic.
<https://www.diana.nato.int/resources/site1/general/challenges/docs/2026-challenge-programme-cfp.pdf>
- NATO, *Summary of NATO's Revised Artificial Intelligence Strategy*. 2024. North Atlantic Treaty Organization.
<https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2024/07/10/summary-of-natos-revised-artificial-intelligence-ai-strategy>
- Sayler. K. M. 2020. *Autonomous weapons: Background and issues for Congress*. Congressional Research Service.
<https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R45178>
- Scharre. P. 2018. *Army of none: Autonomous weapons and the future of war*. W. W. Norton & Company.
- Taddeo. M. & Floridi. L. 2018. *How AI can be a force for good*. Science, 361(6404).
<https://doi.org/10.1126/science.aat5991>

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CONTEMPORARY WARFARE: STRATEGIC DISRUPTION, ETHICAL DILEMMAS (GEORGIAN CASE)

Alika Guchua

*Doctor of Political Science, Associate Professor at
Caucasus International University*

E-mail: alika_guchua@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0347-9574>

Thornike Zedelashvili

*Doctor of Political Science, employee of the Information
Security Department of the Digital Governance Agency
of the Ministry of Justice, founder of the online
publication „Leader”, invited lecturer at the
Caucasus International University*

E-Mail: thomaszedelashvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2630-1779>

Abstract: This article explores the transformative impact of Artificial Intelligence on the nature, conduct, and consequences of contemporary warfare. The aim of this article is to present the role of artificial intelligence in contemporary warfare and the security factors associated with it. The central research question guiding this inquiry is: *How does the integration of AI technologies reshape the strategic, ethical, and legal dimensions of warfare, and what are the implications for international security and humanitarian law?* This article analyzes the main research questions using securitization theory, political realism, and hybrid warfare. The research utilizes policy analysis, content analysis, and case study methods. Drawing on the theoretical frameworks of technological determinism, consequentialist ethics, and Just War Theory, the study examines the deployment of autonomous weapons systems, AI-enhanced military intelligence, and cyberwarfare capabilities. Through detailed case studies-including the Russia-Ukraine conflict, Israel's Iron Dome, and NATO's DIANA initiative the article demonstrates how AI alters decision-making processes, accelerates arms races, and challenges existing legal norms. The paper discusses and analyzes the issue of artificial intelligence and Georgia's national security policy. The findings underscore the urgent need for global regulatory frameworks, ethical oversight, and multilateral cooperation to ensure the responsible use of AI in military contexts.

Keywords: Artificial Intelligence, Autonomous Weapons, Cyberwarfare, Military Strategy, Arms Control, International Humanitarian Law, Just War Theory, Georgia.

Introduction. Artificial Intelligence has rapidly emerged as a disruptive force in global security, reshaping the strategic landscape of warfare and redefining the boundaries of military power. From autonomous drones capable of lethal precision to predictive algorithms that anticipate enemy movements, AI technologies are increasingly embedded in defense infrastructures and operational doctrines. This transformation is not merely technological - it is deeply political, ethical, and legal. The integration of AI into warfare raises fundamental questions about accountability, proportionality, and the future of international humanitarian law.

The central research question of this article is: *How does the integration of AI technologies reshape the strategic, ethical, and legal dimensions of warfare, and what are the implications for international security*

and humanitarian law? To address this question, the study draws on three interrelated theoretical frameworks. First, **technological determinism** posits that technological innovation drives social and political change, often independently of human agency. In the context of warfare, this theory helps explain how AI systems alter military doctrines, operational behavior, and strategic decision-making (Altmann. & Sauer. 2017). Second, **consequentialist ethics** evaluates actions based on their outcomes, providing a normative lens to assess the morality of AI-enabled decisions in combat, particularly when human oversight is limited or absent (Bode. & Huelss. 2022). Third, **Just War Theory** offers a classical framework for evaluating the legitimacy of war (jus ad bellum) and the conduct within war (jus in bello), both of which are challenged by the deployment of autonomous systems and algorithmic targeting (Bode. & Huelss. 2022).

Methodologically, the article employs qualitative analysis and thematic synthesis, drawing on recent academic literature, policy documents, and real-world case studies. The aim is to provide a comprehensive understanding of how AI transforms warfare and to identify policy responses that mitigate its risks. The article is structured into five main sections: 1. *the strategic transformation of warfare through AI*; 2. *ethical dilemmas posed by autonomous weapons*; 3. *the role of AI in military intelligence and targeting*; 4. *AI-enhanced cyberwarfare and its implications*; and 5. *the global arms race and regulatory gaps*. Each section integrates empirical evidence and theoretical reflection to build a nuanced account of AI's impact on war.

Artificial Intelligence and the Transformation of Warfare

The integration of Artificial Intelligence into military systems marks a paradigm shift in the nature and conduct of warfare. Historically, technological advances such as gunpowder, mechanized vehicles, and nuclear weapons have redefined combat and strategic thinking. AI continues this trajectory by enabling machines to perform tasks traditionally reserved for humans - surveillance, threat assessment, decision-making, and even lethal action. This shift is not merely operational; it is ontological, altering the very meaning of war and the role of human agency within it.

AI's dual-use nature complicates its regulation and ethical oversight. Technologies developed for civilian applications - such as facial recognition, natural language processing, and autonomous navigation - are rapidly adapted for military use. For instance, commercial image recognition software has been repurposed for battlefield identification and targeting, while autonomous driving algorithms inform the development of unmanned ground vehicles (Cave. & Dignum. 2019). This convergence accelerates the militarization of AI and raises concerns about transparency, accountability, and the erosion of civilian-military boundaries.

Strategically, AI offers several advantages that appeal to military planners. It enhances operational speed, precision, and scalability, allowing for real-time data processing and rapid decision-making. In the 2022 Russia - Ukraine conflict, AI-assisted targeting systems enabled Ukrainian forces to identify and strike Russian assets with unprecedented accuracy, using satellite imagery, open-source intelligence, and machine learning algorithm (Geist. & Lohn. 2018). Similarly, Israel's Iron Dome system, enhanced by AI, intercepted thousands of rockets during the 2021 Gaza conflict, demonstrating how machine learning can optimize threat detection and interception (Gilli. & Gilli. 2021).

China's military doctrine emphasizes "*intelligentized warfare*," integrating AI into command systems, logistics, and battlefield simulations. The People's Liberation Army (PLA) has invested heavily in AI research, including autonomous underwater vehicles, swarm robotics, and AI-driven decision support systems. According to Gilli and Gilli (2021), China views AI as a strategic enabler that can offset conventional military disadvantages and reshape the global balance of power (Gilli. & Gilli. 2021).

However, these capabilities also introduce significant risks. Faster decision cycles may reduce opportunities for diplomacy and conflict de-escalation. AI-enabled systems can trigger automatic responses to per-

ceived threats, increasing the likelihood of unintended engagements and escalation. Moreover, the opacity of AI decision-making - often referred to as the “*black box*” problem - complicates accountability and strategic signaling. If adversaries cannot understand or predict AI-driven behavior, the risk of miscalculation and accidental conflict rises (Geist. & Lohn. 2018).

The transformation of warfare through AI also challenges traditional command structures and operational doctrines. Human commanders must now interact with complex algorithmic systems, often relying on machine-generated recommendations for life-and-death decisions. This shift raises questions about the erosion of human judgment, the delegation of moral responsibility, and the psychological impact on soldiers and decision-makers. As Scharre (2018) argues, the rise of “*centaur warfighters*” - human-machine hybrids - requires new models of training, leadership, and ethical reflection.

In sum, AI is not merely a tool of war; it is a force that reshapes the strategic, ethical, and institutional foundations of military power. Its integration into warfare demands a rethinking of doctrines, legal norms, and human-machine relations. The next section examines one of the most contentious aspects of this transformation: the deployment of autonomous weapons and the ethical dilemmas they pose.

Autonomous Weapons and Ethical Dilemmas

Among the most contentious applications of Artificial Intelligence in military contexts is the development and deployment of Lethal Autonomous Weapons Systems (LAWS). These systems are capable of selecting and engaging targets without direct human intervention, raising profound ethical, legal, and strategic concerns. The debate surrounding LAWS is not merely technical - it is fundamentally philosophical, touching on the nature of agency, responsibility, and the moral limits of automation in warfare.

Autonomous weapons challenge the foundational principles of international humanitarian law, particularly the requirements of distinction, proportionality, and accountability. The principle of distinction mandates that combatants must differentiate between military targets and civilians, while proportionality requires that the anticipated military advantage of an attack must outweigh potential harm to civilians. In the absence of human judgment, it is unclear how autonomous systems can reliably uphold these principles. As Cave and Dignum (2019) argue, the delegation of lethal decision-making to machines risks undermining the ethical architecture of war (Cave. & Dignum. 2019).

Real-world developments illustrate the urgency of these concerns. In 2020, reports emerged that Turkey’s *STM Kargu-2* drone may have operated autonomously during a skirmish in Libya, marking one of the first known instances of AI-driven lethal force without human oversight (Sayler. 2020). Although the details remain contested, the incident sparked international debate about the threshold of autonomy and the need for regulation. Similarly, the United States has tested autonomous systems capable of swarming behavior, where multiple drones coordinate attacks without centralized control. These capabilities offer tactical advantages but also raise questions about emergent behavior and unpredictability in combat scenarios.

From an ethical standpoint, consequentialist reasoning provides one lens for evaluating the use of autonomous weapons. If such systems can reduce civilian casualties, minimize human error, and enhance operational efficiency, they may be considered morally permissible. However, this logic assumes that AI systems can reliably interpret complex battlefield environments, which is far from guaranteed. Machine learning algorithms are only as good as their training data, and in dynamic, high-stakes settings, the risk of misclassification or unintended escalation is significant (Altmann. & Sauer. 2017).

Moreover, the issue of accountability remains unresolved. In traditional warfare, responsibility for unlawful actions can be traced to human actors - commanders, soldiers, or political leaders. With autonomous systems, the chain of responsibility becomes opaque. If a drone commits a war crime, who is liable?

The programmer who wrote the code? The commander who deployed the system? The manufacturer who built the hardware? Legal scholars have proposed various models, including strict liability regimes and mandatory human-in-the-loop protocols, but consensus remains elusive (Scharre. 2018).

Just War Theory offers additional insight into the ethical dilemmas posed by autonomous weapons. The principle of right intention, for example, requires that war be waged for morally justifiable reasons. If autonomous systems are used to conduct preemptive strikes based on algorithmic predictions, the moral clarity of intention becomes blurred. Similarly, the principle of last resort assumes that human actors have exhausted diplomatic options before resorting to violence. In a world where machines make decisions at machine speed, the temporal space for diplomacy may be compressed or eliminated altogether (Bode. & Huelss 2022).

Efforts to regulate autonomous weapons have gained momentum but remain fragmented. The United Nations Convention on Certain Conventional Weapons (CCW) has convened expert meetings since 2014 to discuss *LAWS*, yet no binding treaty has emerged. Some states, including Austria and Brazil, advocate for a preemptive ban, citing ethical and humanitarian concerns. Others, such as the United States and Russia, resist regulation, arguing that autonomy enhances military effectiveness and deterrence (Boulanin. & Verbruggen. 2017).

Civil society organizations have also mobilized against autonomous weapons. The Campaign to Stop Killer Robots, launched in 2013, has called for an international treaty prohibiting fully autonomous lethal systems. Their advocacy has influenced public discourse and prompted national governments to consider ethical guidelines, but legal codification remains distant.

In sum, autonomous weapons represent a critical juncture in the evolution of warfare. They offer strategic advantages but pose significant ethical and legal risks. The absence of clear accountability mechanisms, the potential for unintended escalation, and the erosion of humanitarian norms demand urgent attention. As AI continues to advance, the international community must confront the moral and legal implications of delegating lethal force to machines. The next section explores how AI is reshaping military intelligence and targeting, further complicating the ethical terrain of modern conflict.

AI in Military Intelligence and Targeting

Artificial Intelligence has revolutionized the domain of military intelligence, introducing capabilities that far exceed traditional human analysis. Through machine learning, natural language processing, and computer vision, AI systems can process vast volumes of data in real time, identify patterns, and generate actionable insights. These technologies are increasingly used to support strategic planning, battlefield awareness, and precision targeting, reshaping how military decisions are made and executed.

One of the most significant advantages of AI in military intelligence is its ability to synthesize heterogeneous data sources. Satellite imagery, drone footage, intercepted communications, and social media content can be integrated into unified platforms that provide commanders with comprehensive situational awareness. For example, during the Russia–Ukraine conflict, Ukrainian forces leveraged AI-enhanced systems to analyze satellite data and open-source intelligence, enabling rapid identification of Russian troop movements and artillery positions (King. 2024). These systems used convolutional neural networks to detect anomalies in terrain and infrastructure, allowing for more accurate targeting and reduced collateral damage.

The United States has also invested heavily in AI-driven intelligence platforms. Project Maven, launched by the Department of Defense in 2017, aimed to automate the analysis of drone surveillance footage using computer vision algorithms. Although the project faced ethical backlash from Google employees, it demonstrated the potential of AI to accelerate intelligence cycles and reduce cognitive load on analysts (Geist. & Lohn. 2018). More recently, the Security Assistance Group - Ukraine employed AI to fuse battlefield data with predictive analytics, enhancing operational coordination and resource allocation.

Predictive targeting is another area where AI has made substantial inroads. By analyzing historical patterns, behavioral indicators, and environmental variables, AI systems can forecast enemy actions and recommend preemptive responses. These capabilities are particularly valuable in counterinsurgency and urban warfare, where adversaries often blend into civilian populations. However, predictive targeting raises ethical concerns about profiling, bias, and the risk of false positives. Algorithms trained on incomplete or skewed datasets may misidentify individuals or misinterpret intent, leading to wrongful targeting and potential violations of international law (Taddeo. & Floridi. 2018).

The opacity of AI decision-making further complicates accountability. Many machine learning models operate as “*black boxes*,” producing outputs without transparent reasoning. This lack of interpretability poses challenges for military oversight and legal review. If a targeting decision is based on an opaque algorithm, it becomes difficult to assess its compliance with the principles of necessity and proportionality. As *Altmann and Sauer (2017)* note, the integration of AI into targeting systems demands new standards for explainability and auditability (Altmann. & Sauer. 2017).

Moreover, adversaries are increasingly aware of AI’s role in intelligence and are developing countermeasures. Data poisoning, adversarial inputs, and spoofing techniques can deceive AI systems, leading to misclassification and operational failure. In 2023, NATO’s DIANA initiative launched a series of research programs aimed at enhancing the robustness of AI systems against such attacks. These efforts include the development of adversarial training protocols and anomaly detection algorithms designed to identify manipulation attempts in real time (Kaspersen. 2021).

The ethical implications of AI in targeting extend beyond battlefield efficiency. They touch on the fundamental question of human agency in life-and-death decisions. While AI can augment human judgment, there is a risk that commanders may become overly reliant on algorithmic recommendations, especially under time pressure. This phenomenon, known as automation bias, can erode critical thinking and reduce accountability. As *Scharre (2018)* emphasizes, maintaining meaningful human control over targeting decisions is essential to preserve moral responsibility and uphold the laws of armed conflict (Scharre. P. 2018).

In addition to operational concerns, the use of AI in intelligence raises strategic and geopolitical issues. States with advanced AI capabilities may gain disproportionate influence in global affairs, leading to asymmetries in power and deterrence. The diffusion of AI technologies also complicates arms control, as software-based systems are harder to monitor and verify than traditional weapons. As *Boulanin and Verbruggen (2017)* argue, the proliferation of AI-enabled targeting platforms necessitates new frameworks for transparency, verification, and trust-building among states (Boulanin. & Verbruggen. 2017).

In conclusion, AI has transformed military intelligence and targeting, offering unprecedented capabilities for data analysis, prediction, and decision support. However, these benefits come with significant ethical, legal, and strategic risks. Ensuring the responsible use of AI in this domain requires robust oversight mechanisms, transparent algorithms, and a reaffirmation of human judgment in critical decisions. The next section examines how AI is reshaping cyberwarfare, further expanding the scope and complexity of modern conflict.

Cyberwarfare and AI-Enhanced Defense

Artificial Intelligence has become a central component of cyberwarfare, enabling both offensive and defensive operations with unprecedented speed and sophistication. Unlike conventional warfare, cyber conflict unfolds in digital spaces where attribution is difficult, boundaries are blurred, and civilian infrastructure is often directly targeted. AI enhances this domain by automating threat detection, optimizing response strategies, and enabling adaptive learning in real time.

On the offensive side, AI can be used to identify system vulnerabilities, generate polymorphic malware, and conduct large-scale phishing campaigns. These capabilities allow state and non-state actors to penetrate secure networks, disrupt communications, and manipulate data. For example, during the early stages of the Russia - Ukraine war, AI-assisted cyber tools were reportedly used to target Ukrainian government websites and energy infrastructure, causing temporary outages and spreading disinformation (Kaspersen. 2021).

Defensively, AI plays a critical role in intrusion detection systems (*IDS*), anomaly recognition, and automated patching. Machine learning algorithms can analyze network traffic, identify unusual patterns, and isolate malicious code before it spreads. NATO's Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence has emphasized the importance of AI in building resilient cyber defenses, particularly in protecting critical infrastructure such as hospitals, power grids, and financial systems (Bode. & Huelss. 2022).

However, the use of AI in cyberwarfare raises significant ethical and legal concerns. Attacks on civilian infrastructure may violate international humanitarian law, especially when they result in harm to non-combatants. The principle of proportionality is difficult to apply in cyberspace, where the effects of an attack may be unpredictable or delayed. Moreover, the attribution problem - identifying the true source of a cyberattack - complicates legal accountability and diplomatic response.

AI also introduces the risk of escalation through automated retaliation. Some military doctrines envision "*active defense*" systems that respond to cyber intrusions autonomously. If such systems misidentify a threat or respond disproportionately, they could trigger unintended conflict. *Geist and Lohn (2018)* warn that AI-driven cyber operations may reduce the decision-making window for human actors, increasing the likelihood of miscalculation (Geist. & Lohn. 2018).

To address these risks, international organizations have proposed norms for responsible behavior in cyberspace. The United Nations Group of Governmental Experts (*UN GGE*) has called for transparency, restraint, and cooperation in cyber operations. The European Union's Cyber Solidarity Act, adopted in 2024, includes provisions for AI-based threat detection and cross-border incident response. These initiatives reflect growing recognition of AI's role in cyber defense and the need for shared standards.

In sum, AI has expanded the scope and complexity of cyberwarfare, offering powerful tools for both attack and defense. While these technologies enhance operational effectiveness, they also challenge legal norms and ethical boundaries. Ensuring responsible use requires robust oversight, international cooperation, and a commitment to protecting civilian infrastructure from digital harm.

Global Arms Race and Policy Gaps

The strategic value of AI has triggered a global arms race, with major powers investing heavily in autonomous systems, algorithmic warfare, and data-driven military platforms. The United States, China, Russia, and the European Union have all launched national AI strategies that include military components. These initiatives prioritize autonomy, speed, and information dominance, reshaping the balance of power in international relations.

China's "*Next Generation AI Development Plan*" explicitly links AI to national security, emphasizing intelligentized command systems and unmanned combat platforms. The United States has responded with the Joint Artificial Intelligence Center (*JAIC*), which coordinates AI integration across the Department of Defense. Russia has focused on AI-enabled electronic warfare and autonomous ground vehicles, while the EU has emphasized ethical guidelines and dual-use regulation (Gilli. & Gilli. 2021).

Despite these developments, there is no binding international treaty governing the military use of AI. Existing arms control agreements - such as the Geneva Conventions and the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe - do not address algorithmic systems or autonomous platforms. Efforts to negotiate new

frameworks have faced resistance, as states fear losing strategic advantage or exposing sensitive technologies (Boulanin. & Verbruggen. 2017).

The lack of regulation creates a permissive environment for experimentation and deployment. Without oversight, AI may lower the threshold for conflict, enable preemptive strikes, and undermine deterrence. *Altmann and Sauer (2017)* argue that autonomous systems could destabilize strategic stability by introducing uncertainty and reducing transparency in military operations (Altmann. & Sauer. 2017).

Civil society organizations have called for international norms and treaties to govern AI in warfare. The Campaign to Stop Killer Robots advocates for a ban on fully autonomous lethal systems, citing ethical and humanitarian concerns. The UN High-Level Panel on Emerging Technologies has recommended a global registry of military AI applications, but implementation remains uncertain.

Policy responses must address several key challenges. First, states must agree on definitions and thresholds of autonomy. Second, verification mechanisms must be developed to ensure compliance. Third, ethical standards must be embedded in system design, including requirements for human oversight and explainability. Finally, multilateral cooperation is essential to build trust and prevent arms races.

In conclusion, the global arms race in AI-enabled warfare presents significant risks to international security. Without regulation, these technologies may erode humanitarian norms, destabilize deterrence, and increase the likelihood of conflict. The international community must act swiftly to establish frameworks that ensure the responsible development and use of military AI.

AI and National Security in Georgia

As artificial intelligence (AI) transforms global security paradigms, small states like Georgia face a dual imperative: to harness emerging technologies for defense modernization while navigating the ethical, legal, and geopolitical complexities of AI-enabled warfare. Located at the intersection of East and West, Georgia's strategic vulnerability-exacerbated by unresolved territorial conflicts and proximity to revisionist powers-renders AI integration both a necessity and a challenge. This chapter explores Georgia's evolving defense posture in the context of AI, focusing on strategic disruption, ethical dilemmas, and implications for national and regional security.

Georgia's defense modernization increasingly incorporates digital technologies, including AI-driven surveillance, cyber defense, and battlefield decision-support systems. The Ministry of Defense has prioritized command-and-control (C2) automation, ISR (Intelligence, Surveillance, Reconnaissance) enhancement, and predictive analytics for threat assessment (Ministry of Defense of Georgia, 2021).

Georgia's participation in NATO's Defence Innovation Accelerator for the North Atlantic (*DIANA*) has facilitated access to dual-use AI technologies and interoperability standards. *DIANA* supports deep-tech development across the Alliance, including AI applications for denied environments and resilience threats (NATO *DIANA*. 2026). However, strategic integration remains constrained by limited domestic R&D capacity, dependence on foreign platforms, and the absence of a national AI defense doctrine.

The deployment of AI in military and security domains raises profound ethical questions, particularly in a transitional democracy with fragile institutional oversight. Concerns include algorithmic bias in threat profiling, opaque decision-making in autonomous systems, and the erosion of civilian control over military operations. Georgia's legal framework lacks explicit provisions regulating autonomous weapons systems (*LAWS*), AI-based surveillance, or battlefield robotics, creating normative gaps that could be exploited during crises or hybrid warfare scenarios.

AI use in border monitoring and counterterrorism-especially in the occupied regions of Abkhazia and so-called South Ossetia-poses dilemmas regarding proportionality, accountability, and human rights complian-

ce. Without robust safeguards, AI-enabled operations risk exacerbating tensions and undermining Georgia's commitment to international humanitarian law (Napetvaridze, 2020).

Georgia has frequently been the target of cyberattacks, particularly in 2008 and 2019, carried out by Russian government agencies. These incidents underscore the strategic importance of AI in cyber defense, including anomaly detection, threat prediction, and automated response mechanisms. The Cyber Security Bureau of Georgia has initiated pilot programs using machine learning to enhance network resilience and incident response, yet systemic vulnerabilities persist due to fragmented infrastructure and limited talent retention (Lomidze, 2022).

AI also plays a role in countering disinformation and cognitive warfare, central components of hybrid threats in the region. Georgian civil society and media watchdogs have experimented with natural language processing (NLP) tools to identify coordinated inauthentic behavior and malign influence campaigns. However, ethical use of such tools requires transparency, data protection, and public trust-elements still underdeveloped in Georgia's digital governance ecosystem.

Georgia's strategic partnerships with NATO, the EU, and the United States offer pathways for responsible AI adoption, capacity building, and norm development. NATO's revised AI strategy emphasizes ethical use, interoperability, and risk mitigation across member and partner states (NATO, Summary of NATO's Revised Artificial Intelligence Strategy. 2024).

Nevertheless, Georgia must balance external dependence with the cultivation of indigenous capabilities to ensure strategic autonomy. The establishment of a national AI strategy-integrating defense, civil, and academic sectors-would enable Georgia to articulate its priorities, align with international norms, and foster innovation. Such a strategy should include ethical guidelines, regulatory frameworks, and investment in STEM education to build a sustainable AI ecosystem.

For Georgia, artificial intelligence represents both a strategic opportunity and a normative challenge. As the country seeks to modernize its defense posture and safeguard its sovereignty, it must navigate the ethical complexities of AI-enabled warfare, strengthen institutional oversight, and invest in resilient infrastructure. By embedding AI within a framework of democratic accountability and international cooperation, Georgia can enhance its security while contributing to the global discourse on responsible AI in defense.

Conclusion. Artificial Intelligence is reshaping warfare in profound and multifaceted ways. It enhances operational efficiency, enables new forms of combat, and challenges ethical and legal norms. The central research question - *How does the integration of AI technologies reshape the strategic, ethical, and legal dimensions of warfare, and what are the implications for international security and humanitarian law?* - has been answered affirmatively. AI introduces both opportunities and risks that demand urgent policy attention.

The study has shown that AI transforms strategic decision-making, accelerates intelligence cycles, and expands the scope of cyber operations. However, it also raises serious concerns about accountability, proportionality, and the erosion of human judgment. Autonomous weapons, predictive targeting, and algorithmic warfare exemplify the tensions between technological innovation and ethical restraint.

To mitigate these risks, states must develop regulatory frameworks, uphold ethical standards, and ensure meaningful human control over AI-enabled systems. International cooperation is essential to prevent an uncontrolled arms race and to safeguard global security. As AI continues to evolve, the challenge is not merely to harness its power, but to govern it wisely and justly.

The role of artificial intelligence in modern politics is growing across a number of areas. Georgia's policy on the use of artificial intelligence serves to protect national interests and prevent and manage existing and emerging risks and threats. Georgia must implement a number of reforms and take important steps to leverage the benefits of artificial intelligence to protect its national interests. In the context of hybrid and

information warfare, the importance of artificial intelligence in modern warfare is growing, especially with its widespread integration into military technologies and the use of autonomous systems. Therefore, Georgia must quickly adopt modern technologies and ensure their effective management.

Bibliography

- Altmann. J. & Sauer. F. 2017. *Autonomous weapon systems and strategic stability*. Survival, Vol.59, No.5. <https://doi.org/10.1080/00396338.2017.1375263>
- Bode. I. & Huelss. H. 2022. *Ethical governance of AI in military contexts: Norms, challenges, and policy options*. Journal of International Affairs, Vol. 75, No.1. <https://www.jia.sipa.columbia.edu/ethical-governance-ai-military-contexts>
- Boulanin. V. & Verbruggen. M. 2017. *Mapping the development of autonomy in weapon systems*. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). <https://www.sipri.org/publications/2017/other-publications/mapping-development-autonomy-weapon-systems>
- Cave. S. & Dignum. V. 2019. *Overcoming ethical concerns of autonomous weapons systems: A responsibility gap*. Nature Machine Intelligence, 1(1). <https://doi.org/10.1038/s42256-018-0006-7>
- Geist. E. & Lohn. A. J. 2018. *How might artificial intelligence affect the risk of nuclear war?* RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE296.htm>
- Gilli. A. & Gilli. M. 2021. *The diffusion of military AI: China's rise and strategic implications*. International Security, 45(2). https://doi.org/10.1162/isec_a_00401
- Kaspersen. A. 2021. *AI and cyber conflict: Emerging threats and governance challenges*. UNIDIR Insights. <https://unidir.org/publication/ai-and-cyber-conflict>
- King. A. 2024. *AI-enabled targeting in Ukraine: Lessons from the battlefield*. Defense Studies Quarterly, 33(1). <https://doi.org/10.1080/14702436.2024.1122334>
- Lomidze. N. 2022. *Cyber Security Challenges in Georgia*. Georgian Scientists, 4.3. DOI:10.52340/g.s.2022.04.03.15
- Ministry of Defense of Georgia. 2021. *"Strategic Defense Review 2021–2025"*. <https://shorturl.at/ri0B7>
- Napetvaridze. V. 2020. *Georgia's Cybersecurity Environment in the AI Era*. <https://shorturl.at/1hPSK>
- NATO DIANA. 2025. *"2026 Challenge Programme"*, NATO Defence Innovation Accelerator for the North Atlantic. <https://www.diana.nato.int/resources/site1/general/challenges/docs/2026-challenge-programme-cfp.pdf>
- NATO, *Summary of NATO's Revised Artificial Intelligence Strategy*. 2024. North Atlantic Treaty Organization. <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2024/07/10/summary-of-natos-revised-artificial-intelligence-ai-strategy>
- Sayler. K. M. 2020. *Autonomous weapons: Background and issues for Congress*. Congressional Research Service. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R45178>
- Scharre. P. 2018. *Army of none: Autonomous weapons and the future of war*. W. W. Norton & Company.
- Taddeo. M. & Floridi. L. 2018. *How AI can be a force for good*. Science, 361(6404). <https://doi.org/10.1126/science.aat5991>

ალიკა გუჩუა

პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი; კავკასიის

საერთაშორისო უნივერსიტეტის

ასოცირებული პროფესორი

ელ-ფოსტა: alika_guchua@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0347-9574>

აბსტრაქტი: 21-ე საუკუნეში მსოფლიოში მრავალი კონფლიქტი მიმდინარეობს, რომლებიც საერთაშორისო უსაფრთხოებაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ და ასუსტებენ მას, რაც განაპირობებს ახალი უსაფრთხოების არქიტექტურის ჩამოყალიბების აუცილებლობას. ახლო აღმოსავლეთის რეგიონი საუკუნეებია სამხედრო-პოლიტიკური და ასიმეტრიული საფრთხეების კუთხით საკმაოდ აქტიურ რეგიონს წარმოადგენს. რაც განპირობებულია რეგიონში და მსოფლიოში მიმდინარე გეოპოლიტიკური და გეოეკონომიკური ფაქტორებით. ისრაელ-ირანის დაპირისპირება ათეული წლებია გრძელდება, რაც კიდევ უფრო გამძაფრდა ირანის ბირთვული პროგრამის გააქტიურების და ბირთვული ბომბის შექმნის საფრთხის შემდგომ. ნაშრომის მიზანს წარმოადგენს ისრაელ-ირანის კონფლიქტის დაწყების მიზეზების, ჩართული აქტორების და შედეგების კვლევა და ანალიზი, რეგიონული და საერთაშორისო უსაფრთხოების კონტექსტში. ასევე, კონფლიქტის შედეგად წარმოქმნილი ბირთვული უსაფრთხოების პოლიტიკა, რომელიც სულ უფრო აქტუალური ხდება ბოლო წლებში. ნაშრომის კვლევის პროცესში გამოყენებულია ისტორიულ-აღწერილობითი, პოლიტიკის კვლევის, კონტენტ ანალიზი და შედარებითი კვლევის მეთოდი, რომელთა გამოყენების შედეგადაც მივიღეთ მნიშვნელოვანი დასკვნები. ნაშრომის თეორიულ ჩარჩოს წარმოადგენს რეალიზმის თეორია, სეკიურიტიზაციის თეორია, ძალთა ბალანსის თეორია, რეგიონული უსაფრთხოების თეორია და ბირთვული დამინების თეორია. კვლევის შედეგად გამოკვეთილია ძირითადი მიგნებები და ანალიზი ისრაელ-ირანის კონფლიქტის, რომელმაც მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ბირთვული უსაფრთხოების პოლიტიკაზე. ამ ორი გეოპოლიტიკური მოთამაშის დაპირისპირება მნიშვნელოვან საფრთხეს და გამოწვევას წარმოადგენს ახლო აღმოსავლეთის რეგიონისათვის, სადაც საფრთხეების განზომილება ისედაც დიდია.

საკვანძო სიტყვები: რეგიონული უსაფრთხოება, გლობალური უსაფრთხოება, ისრაელი, ირანი, აშშ, ბირთვული პროგრამა.

შესავალი. XXI საუკუნის საერთაშორისო უსაფრთხოების ერთ-ერთ ყველაზე მწვავე გამოწვევად ისრაელ-ირანის დაპირისპირება რჩება. ეს კონფლიქტი არ შემოიფარგლება მხოლოდ ორ სახელმწიფოს შორის პოლიტიკური დაძაბულობით; იგი მოიცავს სამხედრო, სადაზვერვო, იდეოლოგიურ, რეგიონულ, კიბერუსაფრთხოებისა და ბირთვული უსაფრთხოების განზომილებებს. სწორედ ბირთვული საკითხი აქცევს ისრაელ-ირანის ურთიერთობას არა მხოლოდ ახლო აღმოსავლეთის, არამედ გლობალური უსაფრთხოების პრობლემად.

ირანის ბირთვული პროგრამა ათწლეულებია საერთაშორისო ყურადღების ცენტრშია. თეირანი ამტკიცებს, რომ მისი ბირთვული საქმიანობა მშვიდობიან მიზნებს ემსახურება, ხოლო ისრაელი და დასავლეთის სახელმწიფოების ნაწილი მიიჩნევს, რომ ირანის ტექნოლოგიური შესაძლებლობები შეიძლება გადაიზარდოს სამხედრო დანიშნულების ბირთვულ პოტენციალში (International Atomic Energy Agency, 2025). ეს განსხვავებული აღქმები ქმნის უსაფრთხოების დილემას: ერთი მხარის მიერ

თავდაცვის ან ენერგეტიკული საჭიროებების სახელით გადადგმული ნაბიჯი მეორე მხარისთვის ეგზისტენციალურ საფრთხედ აღიქმება.

ბირთვული უსაფრთხოების საკითხი თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობებში მხოლოდ ბირთვული იარაღის არსებობას არ გულისხმობს. იგი მოიცავს ბირთვული მასალების დაცვას, ობიექტების ფიზიკურ უსაფრთხოებას, რადიაციული რისკების პრევენციას, საერთაშორისო ინსპექციებს, კიბერუსაფრთხოებას, ტერორისტული საფრთხეების თავიდან აცილებასა და კრიზისის მართვის მექანიზმებს (International Atomic Energy Agency, 2011). ისრაელ-ირანის კონფლიქტის პირობებში ეს ყველა კომპონენტი განსაკუთრებულად მოწყვლადი ხდება.

წინამდებარე სტატიის მიზანია ისრაელ-ირანის კონფლიქტის ანალიზი ბირთვული უსაფრთხოების ჭრილში. ნაშრომი განიხილავს დაპირისპირების ისტორიულ საფუძვლებს, ირანის ბირთვული პროგრამის ევოლუციას, ისრაელის უსაფრთხოების დოქტრინას, საერთაშორისო სამართლებრივ ჩარჩოებს, IAEA-ის როლს, კიბერუსაფრთხოების გამოწვევებს, რეგიონული ესკალაციის საფრთხეებს და საერთაშორისო საზოგადოების რეაგირების შესაძლებლობებს.

კვლევის მეთოდოლოგია. წინამდებარე ნაშრომში გამოყენებულია **თვისებრივი კვლევის მეთოდოლოგია**, რადგან კვლევის მიზანია არა რაოდენობრივი მონაცემების სტატისტიკური დამუშავება, არამედ ისრაელ-ირანის კონფლიქტისა და ბირთვული უსაფრთხოების გამოწვევების სიღრმისეული ანალიზი პოლიტიკური, სამართლებრივი, უსაფრთხოების და საერთაშორისო ურთიერთობების ჭრილში.

კვლევის პროცესში გამოყენებულია **დოკუმენტების ანალიზის მეთოდი**. გაანალიზდა საერთაშორისო ორგანიზაციების ანგარიშები, მათ შორის IAEA-ის დოკუმენტები, გაეროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუციები, ბირთვული იარაღის გაუზრცელებლობის ხელშეკრულება (NPT), ასევე აკადემიური ლიტერატურა, სამეცნიერო სტატიები და უსაფრთხოების კვლევითი ცენტრების პუბლიკაციები. აღნიშნული მეთოდი საშუალებას იძლევა შეფასდეს, როგორ არის წარმოდგენილი ირანის ბირთვული პროგრამა საერთაშორისო სამართლებრივ და უსაფრთხოების დისკურსში.

ნაშრომში ასევე გამოყენებულია **ისტორიულ-ანალიტიკური მეთოდი**, რომლის მეშვეობითაც შესწავლილია ისრაელ-ირანის ურთიერთობების განვითარება 1979 წლის ირანის ისლამური რევოლუციიდან დღემდე. ამ მეთოდმა შესაძლებელი გახადა კონფლიქტის ეტაპობრივი ტრანსფორმაციის ჩვენება — პოლიტიკური დაპირისპირებიდან რეგიონულ, სამხედრო და ბირთვულ უსაფრთხოების კრიზისამდე.

კვლევის მნიშვნელოვანი ნაწილია **შედარებითი ანალიზი**. შედარებულია ირანის ბირთვული პროგრამისადმი საერთაშორისო საზოგადოების მიდგომები, ისრაელის უსაფრთხოების დოქტრინა, აშშ-ისა და ევროპული ქვეყნების პოლიტიკა, ასევე IAEA-ის მონიტორინგის მექანიზმები. შედარებითი მიდგომა ხელს უწყობს იმის გააზრებას, თუ რატომ განსხვავდება მონაწილე აქტორების საფრთხის აღქმა და პოლიტიკური რეაგირება.

გამოყენებულია **საერთაშორისო სამართლებრივი ანალიზის მეთოდიც**, რომლის საფუძველზეც შეფასებულია NPT-ის, JCPOA-სა და გაეროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუციების მნიშვნელობა ირანის ბირთვული პროგრამის კონტროლის პროცესში. აღნიშნული მეთოდი აუცილებელია იმის დასადგენად, რამდენად შეესაბამება მხარეთა ქმედებები საერთაშორისო სამართლის პრინციპებსა და ბირთვული გაუზრცელებლობის რეჟიმის მოთხოვნებს.

ნაშრომში გამოყენებულია **უსაფრთხოების დილემის ანალიზის მეთოდი**, რომელიც ეფუძნება საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიულ ჩარჩოს. ამ მიდგომით შეფასებულია, როგორ აღიქვამს ისრაელი ირანის ბირთვულ პროგრამას ეგზისტენციალურ საფრთხედ, ხოლო ირანი — საკუთარ ბირთვულ განვითარებას სუვერენიტეტისა და უსაფრთხოების დაცვის ინსტრუმენტად. აღნიშნული მეთოდი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია კონფლიქტის ესკალაციის ლოგიკის ასახვას ნელად.

დამატებით გამოყენებულია **რისკების ანალიზის მეთოდი**, რომლის საშუალებითაც განხილულია ბირთვული ობიექტების სამხედრო სამიზნედ ქცევის, კიბერშეტევების, რადიაციული საფრთხეების, ბირთვული მასალების უსაფრთხოების დარღვევისა და რეგიონული ბირთვული ესკალაციის შესაძლო სცენარები. ეს მეთოდი ხელს უწყობს არა მხოლოდ არსებული საფრთხეების აღწერას, არამედ მათი შესაძლო შედეგების შეფასებასაც.

ამრიგად, კვლევა ეფუძნება მრავალმეთოდურ ანალიტიკურ მიდგომას, რომელიც აერთიანებს დოკუმენტების ანალიზს, ისტორიულ-ანალიტიკურ კვლევას, შედარებით ანალიზს, საერთაშორისო სამართლებრივ შეფასებას, უსაფრთხოების დილემის თეორიულ გააზრებასა და რისკების ანალიზს. აღნიშნული მეთოდების კომბინაცია იძლევა შესაძლებლობას, ისრაელ-ირანის კონფლიქტი შეფასდეს როგორც კომპლექსური ბირთვული უსაფრთხოების გამოწვევა, რომელიც სცდება რეგიონულ ჩარჩოს და პირდაპირ უკავშირდება საერთაშორისო უსაფრთხოების სისტემის სტაბილურობას.

ისრაელ-ირანის დაპირისპირების ისტორიული საფუძვლები

ისრაელსა და ირანს შორის ურთიერთობა ყოველთვის მტრული არ ყოფილა. ირანის 1979 წლის ისლამურ რევოლუციამდე თეირანსა და თელ-ავივს შორის არსებობდა პრაგმატული თანამშრომლობა, რომელიც ეფუძნებოდა საერთო გეოპოლიტიკურ ინტერესებს. შაჰის ირანი ისრაელს ხედავდა როგორც რეგიონულ პარტნიორს, ხოლო ისრაელისთვის ირანი მნიშვნელოვანი იყო არაბული სახელმწიფოების ბალანსირების თვალსაზრისით (Parsi, 2007).

1979 წლის რევოლუციის შემდეგ ვითარება რადიკალურად შეიცვალა. ირანის ისლამურმა რესპუბლიკამ ისრაელი გამოაცხადა არალეგიტიმურ სახელმწიფოდ და პალესტინის საკითხი თავისი საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ ცენტრალურ ელემენტად აქცია. ამ პერიოდიდან დაიწყო იდეოლოგიური დაპირისპირება, რომელიც დროთა განმავლობაში სამხედრო და სტრატეგიულ კონკურენციაში გადაიზარდა (Acton, 2012).

ირანი რეგიონში მხარს უჭერდა ისეთ არასახელმწიფო აქტორებს, როგორებიცაა „ჰეზბოლა“, ჰამასი და სხვა დაჯგუფებები. ისრაელი ამ მხარდაჭერას აღიქვამდა როგორც ირანის მიერ არაპირდაპირი ომის წარმოებას. შედეგად, ჩამოყალიბდა ე.წ. „ჩრდილოვანი ომი“, რომელიც მოიცავდა სადაზვერვო ოპერაციებს, კიბერშეტევებს, მიზნობრივ მკვლელობებს, საბოტაჟს და სამხედრო დარტყმებს ირანის ან ირანთან დაკავშირებული სამიზნეების წინააღმდეგ.

ამ დაპირისპირებაში ბირთვული ფაქტორი განსაკუთრებულ ადგილს იკავებს. ისრაელის უსაფრთხოების ელიტა მიიჩნევს, რომ ირანის მიერ ბირთვული იარაღის პოტენციური მიღება შეცვლიდა ძალთა ბალანსს ახლო აღმოსავლეთში და მნიშვნელოვნად შეასუსტებდა ისრაელის შეკავების სტრატეგიას. ირანისთვის კი ბირთვული პროგრამა დაკავშირებულია ტექნოლოგიურ განვითარებასთან, სუვერენიტეტთან, ენერგეტიკულ დამოუკიდებლობასთან და დასავლეთის ზეწოლის წინააღმდეგ სიმბოლურ წინააღმდეგობასთან.

ირანის ბირთვული პროგრამის განვითარება

ირანის ბირთვული პროგრამა დაიწყო ჯერ კიდევ შაჰის პერიოდში, როდესაც დასავლეთის ქვეყნები მხარს უჭერდნენ ირანის ბირთვულ ენერგეტიკულ განვითარებას. თავდაპირველად პროგრამა განიხილებოდა როგორც მოდერნიზაციისა და ენერგეტიკული დივერსიფიკაციის ნაწილი. თუმცა ისლამური რევოლუციის შემდეგ ირანის მიმართ ნდობა შემცირდა, ხოლო პროგრამის გამჭვირვალობის საკითხი საერთაშორისო დავის საგნად იქცა (International Atomic Energy Agency, 2025).

განსაკუთრებული დაძაბულობა გაჩნდა 2000-იანი წლების დასაწყისში, როდესაც ცნობილი გახდა ირანის ბირთვული ინფრასტრუქტურის ზოგიერთი აღრე გაუმჟღავნებელი ელემენტის შესახებ. ამან გააჩინა ეჭვი, რომ ირანი შესაძლოა არ ასრულებდა ყველა ვალდებულებას ბირთვული გაუზრცელებლობის ხელშეკრულების ფარგლებში. IAEA-ის შემდგომმა ანგარიშებმა აჩვენა, რომ ირანის ბირთვული პროგრამის გარკვეული ასპექტები საჭიროებდა დამატებით განმარტებას და მონიტორინგს (Associated Press, 2026).

ურანის გამდიდრება განსაკუთრებით მგრძნობიარე საკითხია. დაბალ დონეზე გამდიდრებული ურანი შეიძლება გამოყენებულ იქნას ენერგეტიკულ მიზნებში, მაგრამ მაღალი დონით გამდიდრებული ურანი ბირთვული იარაღის შექმნისთვის აუცილებელი მასალის წარმოებას უახლოვდება. სწორედ ამიტომ, ირანის გამდიდრების პროგრამა განიხილება როგორც მთავარი არაგავრცელებითი გამოწვევა.

2015 წელს ირანსა და P5+1 ქვეყნებს შორის გაფორმდა ერთობლივი ყოვლისმომცველი სამოქმედო გეგმა — JCPOA. შეთანხმება მიზნად ისახავდა ირანის ბირთვული პროგრამის შეზღუდვას სანქციების შემსუბუქების სანაცვლოდ. ირანს უნდა შეეზღუდა ურანის გამდიდრების დონე, შემცირებულიყო ცენტრიფუგების რაოდენობა და დათანხმებოდა გაძლიერებულ საერთაშორისო მონიტორინგს (United Nations Security Council, 2015).

თუმცა 2018 წელს აშშ-ის JCPOA-დან გასვლამ შეთანხმების სტაბილურობა მნიშვნელოვნად შეასუსტა. ირანმა თანდათან შეამცირა შეთანხმებით ნაკისრი ვალდებულებების შესრულება და გააფართოვა გამდიდრების შესაძლებლობები. ამან კვლავ გაამწვავა ისრაელისა და დასავლეთის შეშფოთება, რადგან JCPOA-ს შესუსტებამ შეამცირა ირანის ბირთვული პროგრამის პროგნოზირებადობა.

ისრაელის უსაფრთხოების დოქტრინა და პრევენციული დარტყმის პოლიტიკა

ისრაელის ეროვნული უსაფრთხოების დოქტრინა ეფუძნება რამდენიმე ძირითად პრინციპს: ტექნოლოგიურ უპირატესობას, სადაზვერვო სიღრმეს, სწრაფ სამხედრო რეაგირებას და მტრული სახელმწიფოების მიერ მასობრივი განადგურების იარაღის შექმნის პრევენციას. ამ მიდგომას ხშირად უკავშირებენ ე.წ. „ბეგინის დოქტრინას“, რომლის მიხედვითაც ისრაელი არ დაუშვებს რეგიონში მტრულად განწყობილი სახელმწიფოს მიერ ბირთვული იარაღის მიღებას (Talbot, 2023).

ამ დოქტრინის პრაქტიკულ გამოვლინებად ხშირად განიხილება 1981 წელს ერაყის ოსირაკის ბირთვულ რეაქტორზე ისრაელის საჰაერო დარტყმა და 2007 წელს სირიის ალ-ქიბარის ობიექტის განადგურება. ისრაელის ხედვით, პრევენციული მოქმედება აუცილებელია მაშინ, როდესაც მომავალში საფრთხის განეიტრალება უფრო რთული ან შეუძლებელი გახდება (Bowen & Moran, 2015).

ირანის შემთხვევაში პრევენციული სტრატეგია გაცილებით რთულია. ირანის ბირთვული ინფრასტრუქტურა მრავალ ობიექტზეა განაწილებული, ზოგიერთი ობიექტი ღრმად მიწისქვეშაა განთავსებული, ხოლო პროგრამა მოიცავს ადამიანურ კაპიტალს, ტექნოლოგიურ ცოდნასა და სამეცნიერო ქსელებს. შესაბამისად, მხოლოდ სამხედრო დარტყმით ბირთვული პროგრამის სრულად განადგურება პრაქტიკულად შეუძლებელია.

ისრაელისთვის ირანის ბირთვული პროგრამა არა მხოლოდ სამხედრო საფრთხეა, არამედ სტრატეგიული შეკავების კრიზისიც. თუ ირანი მიიღებს ბირთვულ იარაღს ან ძალიან მიუახლოვდება მის შექმნას, შესაძლოა შეიცვალოს რეგიონული ძალთა ბალანსი, გაძლიერდეს ირანის მოკავშირე დაჯგუფებები და გაიზარდოს ისრაელის წინააღმდეგ უფრო რისკიანი მოქმედებების ალბათობა.

საერთაშორისო სამართალი, NPT და გაუვრცელებლობის რეჟიმი

ბირთვული იარაღის გაუვრცელებლობის ხელშეკრულება — NPT — საერთაშორისო ბირთვული წესრიგის მთავარი სამართლებრივი საფუძველია. მისი სამი ძირითადი საყრდენია: ბირთვული იარაღის გაუვრცელებლობა, ბირთვული ენერგიის მშვიდობიანი გამოყენების უფლება და ბირთვული განიარაღების გრძელვადიანი მიზანი (International Atomic Energy Agency, 2025).

ირანი NPT-ის მონაწილე სახელმწიფოა, რაც ნიშნავს, რომ მას აქვს უფლება მშვიდობიანი ბირთვული ენერგიის განვითარებაზე, მაგრამ ვალდებულია არ განავითაროს ბირთვული იარაღი და დაუშვას IAEA-ის მონიტორინგი. სწორედ აქ ჩნდება მთავარი დაპირისპირება: ირანი ხაზს უსვამს მშვიდობიანი ბირთვული ტექნოლოგიის უფლებას, ხოლო მისი ოპონენტები ყურადღებას ამახვილებენ გამჭვირვალობის, ინსპექციებისა და ნდობის დეფიციტზე.

ისრაელი NPT-ის მონაწილე არ არის და ატარებს ბირთვული გაურკვევლობის პოლიტიკას. ეს გარემოება ახლო აღმოსავლეთში არაგავრცელების რეჟიმის ასიმეტრიულობას ქმნის. ირანი ხშირად მიუთითებს ამ ფაქტზე და აცხადებს, რომ დასავლეთის პოლიტიკა ორმაგ სტანდარტებს ეფუძნება. ისრაელი კი ამტკიცებს, რომ მისი უსაფრთხოების გარემო უნიკალურია და მისი სტრატეგიული გაურკვევლობა თავდაცვითი მიზნებით არის განპირობებული.

გეროს უშიშროების საბჭოს 2231 რეზოლუციამ JCPOA საერთაშორისო სამართლებრივ ჩარჩოში მოაქცია. რეზოლუცია ითვალისწინებდა სანქციების შემსუბუქებას, მაგრამ ასევე აწესებდა გარკვეულ შეზღუდვებს ირანის ბირთვულ და სარაკეტო საქმიანობასთან დაკავშირებით (Milevski, 2011). თუმცა შეთანხმების პოლიტიკური შესუსტება აჩვენებს, რომ სამართლებრივი მექანიზმები ეფექტიანია მხოლოდ მაშინ, როდესაც მათ თან ახლავს პოლიტიკური ნება და მხარეებს შორის მინიმალური ნდობა.

IAEA-ის როლი და მონიტორინგის გამოწვევები

ატომური ენერგიის საერთაშორისო სააგენტო — IAEA — ირანის ბირთვული პროგრამის მონიტორინგის ცენტრალური ინსტიტუტია. მისი ფუნქციაა შეამოწმოს, ხდება თუ არა ბირთვული მასალების გადამისამართება სამხედრო მიზნებისთვის. IAEA-ის ინსპექციები, კამერები, ანგარიშგების მექანიზმები და ტექნიკური შეფასებები ქმნის საერთაშორისო ნდობის მინიმალურ საფუძველს (Fitzpatrick, 2019).

თუმცა ირანის შემთხვევაში მონიტორინგის პროცესი არაერთხელ გართულდა. სააგენტოს ანგარიშებში არაერთხელ გაჩნდა საკითხები, რომლებიც უკავშირდებოდა გაუმჟღავნებელ მასალებს, ობიექტებზე წვდომას, კამერების მონაცემებსა და დამატებითი პროტოკოლის შესრულებას. როდესაც მონიტორინგი სუსტდება, იზრდება ეჭვი და პოლიტიკური დაძაბულობა.

IAEA-ის როლი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სამხედრო ესკალაციის პირობებში. თუ ბირთვული ობიექტები ხდება თავდასხმის სამიზნე, სააგენტოსთვის რთულდება რადიაციული მდგომარეობის შეფასება, მასალების აღრიცხვა და ობიექტების უსაფრთხოების შემოწმება. ასეთი ვითარება ქმნის ორმაგ საფრთხეს: ერთი მხრივ, არსებობს რადიაციული ან ეკოლოგიური ინციდენტის რისკი, ხოლო მეორე მხრივ, ბირთვული მასალების ადგილსამყოფლის გაურკვევლობა ზრდის გავრცელების საფრთხეს (Kibaroglu, 2006).

IAEA-ის ეფექტიანობა დამოკიდებულია არა მხოლოდ ტექნიკურ შესაძლებლობებზე, არამედ სახელმწიფოთა თანამშრომლობაზე. თუ სახელმწიფო ზღუდავს ინსპექტორების წვდომას, სააგენტო ვერ უზრუნველყოფს სრულფასოვან გარანტიას. ამიტომ ირანის ბირთვული საკითხი აჩვენებს, რომ ბირთვული უსაფრთხოება არის არა მხოლოდ ტექნიკური, არამედ დრამად პოლიტიკური პროცესი.

ბირთვული ობიექტების სამხედრო სამიზნედ ქცევის საფრთხე

ისრაელ-ირანის დაპირისპირების ერთ-ერთი ყველაზე საშიში ასპექტია ბირთვული ობიექტების სამხედრო სამიზნედ ქცევა. ბირთვულ ინფრასტრუქტურაზე თავდასხმა განსხვავდება ჩვეულებრივ სამხედრო ობიექტზე თავდასხმისგან, რადგან მას შეიძლება მოჰყვეს რადიაციული, ეკოლოგიური, ჰუმანიტარული და პოლიტიკური შედეგები.

ბირთვული ობიექტის დაზიანების შემთხვევაში საფრთხე დამოკიდებულია ობიექტის ტიპზე. რეაქტორზე თავდასხმა შეიძლება უფრო მძიმე რადიაციულ შედეგს იწვევდეს, ხოლო გამდიდრების ობიექტებზე დარტყმა შეიძლება ნაკლებად კატასტროფული იყოს, მაგრამ მაინც წარმოშობდეს ქიმიურ, რადიაციულ და უსაფრთხოების რისკებს (Sagan, 1996). გარდა ამისა, თავდასხმამ შეიძლება გაანადგუროს მონიტორინგის ინფრასტრუქტურა და გააჩინოს გაურკვევლობა ბირთვული მასალების მდგომარეობის შესახებ.

სამხედრო დარტყმები შესაძლოა მოკლევადიანად შეაფერხებდეს ბირთვულ პროგრამას, მაგრამ გრძელვადიანად ზრდიდეს სახელმწიფოს მოტივაციას, პროგრამა კიდევ უფრო ფარულად და დაცულად განავითაროს. ასეთ შემთხვევაში ძალის გამოყენება შეიძლება გახდეს არა პრობლემის გადაწყვეტა, არამედ უფრო ღრმა ბირთვული კრიზისის გამომწვევი ფაქტორი.

ამიტომ ბირთვული ობიექტების წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედება საერთაშორისო სამართლის, ჰუმანიტარული ნორმებისა და ბირთვული უსაფრთხოების თვალსაზრისით უკიდურესად სარისკო ნაბიჯია. იგი შესაძლოა აღქმულ იქნას როგორც პრევენციული თავდაცვა ერთი მხარის მიერ, მაგრამ როგორც აგრესია და სუვერენიტეტის დარღვევა მეორე მხარის მიერ.

კიბერუსაფრთხოება და ბირთვული ინფრასტრუქტურის მოწყვლადობა

თანამედროვე ბირთვული უსაფრთხოება შეუძლებელია კიბერუსაფრთხოების გარეშე. ბირთვული ობიექტები იყენებენ კომპიუტერულ სისტემებს, კონტროლის მექანიზმებს, სენსორებს, მონაცემთა ბაზებსა და კომუნიკაციის ქსელებს. მათი დაზიანება შეიძლება ისეთივე სერიოზული იყოს, როგორც ფიზიკური თავდასხმა (International Atomic Energy Agency, 2021).

Stuxnet-ის შემთხვევა ამ მხრივ გარდამტეხი იყო. იგი ფართოდ განიხილება როგორც პირველი ცნობილი კიბეროპერაცია, რომელმაც მიზანში ამოიღო ბირთვული ინფრასტრუქტურის ინდუსტრიული კონტროლის სისტემა და დააზიანა ირანის ნატანზის გამდიდრების პროგრამა (Cirincione, 2007). ამ შემთხვევამ აჩვენა, რომ ბირთვული უსაფრთხოება აღარ არის მხოლოდ ფიზიკური დაცვის საკითხი; იგი მოიცავს პროგრამულ უზრუნველყოფას, ადამიანურ ფაქტორს, მიწოდების ჯაჭვს და საინფორმაციო სისტემების საიმედოობას.

კიბერშეტევები განსაკუთრებით საშიშია, რადგან მათი ავტორის დადგენა რთულია. ეს ქმნის ესკალაციის რისკს: თუ სახელმწიფო კიბერშეტევას აღიქვამს როგორც სამხედრო აგრესიას, მან შეიძლება უპასუხოს ფიზიკური ძალით. ამგვარად, კიბერსივრცე ხდება ისრაელ-ირანის დაპირისპირების ერთ-ერთი ყველაზე ნაკლებად პროგნოზირებადი ფრონტი.

ბირთვული ობიექტების კიბერუსაფრთხოება მოითხოვს მუდმივ მონიტორინგს, სისტემების იზოლაციას, პერსონალის გადამზადებას, ინციდენტებზე რეაგირების გეგმებს და საერთაშორისო თანამშრომლობას. თუმცა კონფლიქტურ გარემოში ასეთი თანამშრომლობა ხშირად შეზღუდულია, რაც საფრთხეებს კიდევ უფრო ზრდის.

რეგიონული უსაფრთხოების დილემა ახლო აღმოსავლეთში

ირანის ბირთვული პროგრამა გავლენას ახდენს მთელ ახლო აღმოსავლეთზე. თუ რეგიონული სახელმწიფოები დაიჯერებენ, რომ ირანი უახლოვდება ბირთვულ იარაღს, შესაძლოა დაიწყოს რეგიონული ბირთვული კონკურენცია. საუდის არაბეთი, თურქეთი, ეგვიპტე და სხვა სახელმწიფოები

შეიძლება დაინტერესდნენ საკუთარი ბირთვული შესაძლებლობების განვითარებით ან უსაფრთხოების გარანტიების გაძლიერებით (Mearsheimer, 2014).

ეს ქმნის ე.წ. დომინოს ეფექტის საფრთხეს. ბირთვული გაუზრცელებლობის რეჟიმის მთავარი მიზანი სწორედ ასეთი პროცესის შეჩერებაა. თუ ერთ რეგიონულ სახელმწიფოს ექნება ბირთვული იარაღი ან მისი შექმნის რეალური შესაძლებლობა, სხვა სახელმწიფოებიც დაიწყებენ ანალოგიური უსაფრთხოების მექანიზმების ძიებას (Sagan, 1996).

ამასთან, ახლო აღმოსავლეთში მრავალი კონფლიქტი ერთმანეთთან არის გადაჯაჭვული: სირია, ლიბანი, იემენი, ერაყი, პალესტინის საკითხი და სპარსეთის ყურის უსაფრთხოება. ირანის ბირთვული პროგრამა ამ კონფლიქტების ფონზე აღიქმება არა იზოლირებულ ტექნიკურ საკითხად, არამედ ფართო რეგიონული ძალაუფლების ბრძოლის ნაწილად.

ისრაელისთვის ირანის ბირთვული შესაძლებლობა საფრთხეს უქმნის არა მხოლოდ სამხედრო ბალანსს, არამედ მის ფსიქოლოგიურ და პოლიტიკურ უსაფრთხოებას. ირანისთვის კი ისრაელის სამხედრო უპირატესობა, აშშ-ის მხარდაჭერა და სანქციური ზეწოლა ქმნის გარემოს, სადაც ბირთვული პროგრამა შეიძლება აღქმულ იქნას როგორც შეკავების ინსტრუმენტი.

ბირთვული ესკალაციის სცენარები

ისრაელ-ირანის კონფლიქტში ბირთვული ესკალაცია შეიძლება განვითარდეს რამდენიმე სცენარით. პირველი სცენარია სამხედრო დარტყმა ირანის ბირთვულ ობიექტებზე, რასაც მოჰყვება ირანის საპასუხო მოქმედებები ისრაელის, აშშ-ის ბაზების ან რეგიონული პარტნიორების წინააღმდეგ. ასეთი სცენარი შეიძლება სწრაფად გადაიზარდოს ფართომასშტაბიან რეგიონულ ომში.

მეორე სცენარია ირანის მიერ ბირთვული პროგრამის სრული ფარულობა. თუ თეირანი გადაწყვეტს, რომ საერთაშორისო ინსპექციები აღარ ემსახურება მის ინტერესებს, შესაძლოა შეამციროს ან შეწყვიტოს თანამშრომლობა IAEA-სთან. ეს გაზრდის გაურკვევლობას და გააძლიერებს პრევენციული დარტყმის მომხრეთა პოზიციებს.

მესამე სცენარია ბირთვული ზღურბლის პოლიტიკა. ასეთ შემთხვევაში ირანი შეიძლება არ შექმნას უშუალოდ ბირთვული იარაღი, მაგრამ მიაღწიოს ისეთ ტექნოლოგიურ მდგომარეობას, როდესაც მას სწრაფად შეეძლება იარაღის შექმნა პოლიტიკური გადაწყვეტილების მიღების შემთხვევაში. ეს მდგომარეობა განსაკუთრებულად საფრთხის შემცველია, რადგან ზრდის შეცდომის, პანიკისა და წინმსწრები სამხედრო მოქმედების ალბათობას (Fitzpatrick, 2019).

მეოთხე სცენარია ბირთვული მასალების უსაფრთხოების რღვევა შიდა არეულობის, საბოტაჟის ან სამხედრო დარტყმის შედეგად. ასეთ შემთხვევაში საფრთხე შეიძლება იყოს არა მხოლოდ სახელმწიფოებრივი ბირთვული პროგრამა, არამედ მასალების დაკარგვა, უკანონო ტრეფიკინგი ან ტერორისტული ჯგუფების ხელში მოხვედრა.

ბირთვული ტერორიზმისა და არასახელმწიფო აქტორების საფრთხე

ახლო აღმოსავლეთში არასახელმწიფო აქტორების გავლენა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ბირთვული უსაფრთხოების საკითხს. რეგიონში მოქმედი დაჯგუფებები ხშირად დაკავშირებულია სახელმწიფოებთან, იღებენ მათგან ფინანსურ, სამხედრო ან პოლიტიკურ მხარდაჭერას და მონაწილეობენ ასიმეტრიულ კონფლიქტებში.

ბირთვული ტერორიზმის საფრთხე არ გულისხმობს მხოლოდ სრულფასოვანი ბირთვული იარაღის მოპოვებას. უფრო რეალისტური საფრთხეა რადიოაქტიური მასალების გამოყენება ე.წ. „ბინძური ბომბის“ შესაქმნელად, ბირთვულ ობიექტებზე თავდასხმა, კიბერშეტევა ან ტრანსპორტირების დროს მასალების ხელში ჩაგდება (International Atomic Energy Agency, 2011).

ისრაელ-ირანის კონფლიქტის ესკალაციამ შეიძლება გაზარდოს ასეთი საფრთხეები, რადგან ომის ან ქაოსის პირობებში უსაფრთხოების მექანიზმები სუსტდება. თუ ბირთვული მასალების მონიტორინგი შეფერხდება, ან ობიექტები დაზიანდება, გაიზრდება უკანონო ტრეფიკინგისა და არასახელმწიფო აქტორების ჩართულობის რისკი.

ამიტომ ბირთვული უსაფრთხოების პოლიტიკა უნდა მოიცავდეს არა მხოლოდ სახელმწიფოთა შორის მოლაპარაკებებს, არამედ მასალების ფიზიკურ დაცვას, საზღვრის კონტროლს, დაზვერვის გაცვლას და რეგიონული კრიზისების პრევენციას.

ენერგეტიკული, ეკოლოგიური და ჰუმანიტარული განზომილება

ბირთვულ კრიზისს ხშირად განიხილავენ სამხედრო-სტრატეგიული კუთხით, თუმცა მას აქვს მნიშვნელოვანი ენერგეტიკული და ეკოლოგიური განზომილებაც. ირანი აცხადებს, რომ მისი ბირთვული პროგრამა ენერგეტიკული საჭიროებებით არის განპირობებული. საერთაშორისო სამართალი მართლაც აღიარებს მშვიდობიანი ბირთვული ენერგიის გამოყენების უფლებას, თუმცა ეს უფლება დაკავშირებულია გამჭვირვალობისა და მონიტორინგის ვალდებულებასთან (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 1968).

ბირთვულ ობიექტებზე თავდასხმამ შეიძლება გამოიწვიოს გარემოს დაბინძურება, მოსახლეობის ევაკუაცია, სასმელი წყლისა და ნიადაგის დაბინძურების საფრთხე, ასევე გრძელვადიანი ფსიქოლოგიური ეფექტები. თუნდაც რადიაციული შედეგი შეზღუდული იყოს, ბირთვულ ობიექტზე თავდასხმა საზოგადოებაში იწვევს პანიკას და უნდობლობას სახელმწიფო ინსტიტუტების მიმართ (Reuters, 2026).

ჰუმანიტარული თვალსაზრისით, ბირთვული უსაფრთხოების დარღვევა განსაკუთრებით სახიფათოა მჭიდროდ დასახლებულ რეგიონებში. ახლო აღმოსავლეთში ბირთვული კრიზისი სწრაფად შეიძლება გადაიზარდოს ლტოლვილთა ახალ ნაკადებში, ენერგეტიკულ კრიზისში და საერთაშორისო ბაზრების რყევაში.

საქართველოსთვის არსებული გაკვეთილები

ისრაელ-ირანის ბირთვული დაპირისპირება საქართველოსთვისაც მნიშვნელოვანია, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო უშუალოდ არ არის კონფლიქტის მხარე. საქართველო მდებარეობს რთულ გეოპოლიტიკურ გარემოში, სადაც ერთმანეთთან იკვეთება რუსეთის, თურქეთის, ირანის, დასავლეთისა და ახლო აღმოსავლეთის ინტერესები. რეგიონული ესკალაცია შეიძლება აისახოს ენერგეტიკულ უსაფრთხოებაზე, სატრანსპორტო დერეფნებზე, ეკონომიკაზე და უსაფრთხოების პოლიტიკაზე.

საქართველოსთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ბირთვული და რადიაციული უსაფრთხოების ეროვნული სისტემების გაძლიერება. ეს მოიცავს საზღვრის კონტროლს, რადიოაქტიური მასალების ტრეფიკინგის წინააღმდეგ ბრძოლას, საგანგებო სიტუაციების მართვას, კიბერუსაფრთხოებას და საერთაშორისო ორგანიზაციებთან თანამშრომლობას.

გარდა ამისა, საქართველო, როგორც საერთაშორისო სისტემის მცირე სახელმწიფო, დაინტერესებულია წესებზე დაფუძნებული საერთაშორისო წესრიგის შენარჩუნებით. თუ ბირთვული საკითხები გადაწყდება მხოლოდ ძალის გამოყენებით და არა საერთაშორისო სამართლისა და მოლაპარაკებების გზით, ეს მცირე სახელმწიფოებისთვის სახიფათო პრეცედენტს ქმნის.

ძირითადი გამოწვევები და პოლიტიკის რეკომენდაციები

ისრაელ-ირანის კონფლიქტის ბირთვული განზომილება აჩვენებს რამდენიმე ძირითად გამოწვევას. პირველი არის ნდობის დეფიციტი. ირანს, ისრაელს, აშშ-სა და ევროპულ ქვეყნებს შორის

არსებული უნდობლობა ართულებს ნებისმიერი შეთანხმების შესრულებას. მეორე გამოწვევაა მონიტორინგის პოლიტიკური ხასიათი: IAEA ტექნიკური ორგანიზაციაა, მაგრამ მისი მუშაობა დამოკიდებულია პოლიტიკურ ნებაზე.

მესამე გამოწვევაა ძალის გამოყენების შეზღუდული ეფექტიანობა. სამხედრო დარტყმამ შეიძლება შეაფერხოს ბირთვული პროგრამა, მაგრამ ვერ გააქროს ცოდნა, ტექნოლოგიური უნარები და სახელმწიფოს მოტივაცია. მეოთხე გამოწვევაა კიბერუსაფრთხოება, რადგან ბირთვული ინფრასტრუქტურა სულ უფრო მეტად არის დამოკიდებული ციფრულ სისტემებზე (Waltz, 2012).

პოლიტიკის რეკომენდაციები შეიძლება ჩამოყალიბდეს რამდენიმე მიმართულებით. პირველ რიგში, აუცილებელია IAEA-ის სრული წვდომის აღდგენა და მონიტორინგის გაძლიერება. მეორე, საჭიროა ახალი ან განახლებული დიპლომატიური შეთანხმება, რომელიც გაითვალისწინებს როგორც ირანის მშვიდობიანი ბირთვული უფლებების, ისე რეგიონული უსაფრთხოების გარანტიებს. მესამე, უნდა შეიქმნას კომუნიკაციის არხები ისრაელსა და ირანს შორის, თუნდაც არაპირდაპირი ფორმით, რათა შემცირდეს შემთხვევითი ესკალაციის რისკი.

მეოთხე, საერთაშორისო საზოგადოებამ უნდა გააძლიეროს ბირთვული ობიექტების დაცვის ნორმები. ბირთვულ ინფრასტრუქტურაზე თავდასხმა არ უნდა იქცეს ჩვეულებრივ სამხედრო ინსტრუმენტად. მეხუთე, აუცილებელია ბირთვული უსაფრთხოებისა და კიბერუსაფრთხოების ინტეგრირებული მიდგომა, რადგან მომავალში საფრთხეები სწორედ ამ ორი სფეროს გადაკვეთაზე გაჩნდება.

დასკვნა. ისრაელ-ირანის კონფლიქტი თანამედროვე საერთაშორისო უსაფრთხოების ერთ-ერთი ყველაზე რთული და მრავალგანზომილებიანი კრიზისია. მისი განსაკუთრებული სიმწვავე განპირობებულია იმით, რომ კონფლიქტის ცენტრში დგას ბირთვული უსაფრთხოების საკითხი. ირანის ბირთვული პროგრამა, ისრაელის პრევენციული უსაფრთხოების დოქტრინა, აშშ-ისა და დასავლეთის სანქციური პოლიტიკა, IAEA-ის მონიტორინგის გამოწვევები და რეგიონული ძალთა ბალანსი ქმნის ისეთ გარემოს, სადაც ნებისმიერი შეცდომა შეიძლება ფართომასშტაბიან ესკალაციაში გადაიზარდოს.

კვლევამ აჩვენა, რომ ბირთვული უსაფრთხოება არ არის მხოლოდ ტექნიკური საკითხი. იგი მჭიდროდ უკავშირდება პოლიტიკურ ნდობას, საერთაშორისო სამართალს, სამხედრო შეკავებას, კიბერუსაფრთხოებას, ენერგეტიკულ პოლიტიკას და რეგიონულ სტაბილურობას. ირანის ბირთვული პროგრამის გარშემო არსებული კრიზისი სწორედ ამ ურთიერთდამოკიდებულების ნათელი მაგალითია.

ისრაელისთვის ირანის ბირთვული შესაძლებლობა აღიქმება როგორც ეგზისტენციალური საფრთხე. ეს აღქმა განპირობებულია ისტორიული გამოცდილებით, რეგიონული იზოლაციის განცდით და ირანის ანტიისრაელური რიტორიკით. ირანისთვის კი ბირთვული პროგრამა არის სუვერენიტეტის, ტექნოლოგიური განვითარების და სტრატეგიული დამოუკიდებლობის სიმბოლო. ამ ორ აღქმას შორის არსებული უფსკრული ქმნის უსაფრთხოების დილემას, რომლის გადაჭრაც მხოლოდ სამხედრო გზით შეუძლებელია.

სამხედრო მოქმედებები შეიძლება დროებით შეაფერხოს ბირთვული პროგრამა, მაგრამ გრძელვადიანად ისინი ზრდის ფარულობის, რადიკალიზაციისა და ბირთვული გადაწყვეტილების მიღების რისკს. ბირთვული ინფრასტრუქტურის წინააღმდეგ ძალის გამოყენება ასევე ზრდის რადიაციული, ეკოლოგიური და ჰუმანიტარული შედეგების ალბათობას. ამიტომ პრევენციული დარტყმის პოლიტიკა, მიუხედავად მისი მოკლევადიანი სამხედრო ლოგიკისა, გრძელვადიანად შეიძლება უფრო დიდი საფრთხის წყაროდ იქცეს.

IAEA-ის როლი ამ კრიზისში შეუცვლელია. მხოლოდ საერთაშორისო მონიტორინგს შეუძლია შექმნას მინიმალური ნდობა და შეამციროს გაურკვევლობა. თუმცა IAEA ვერ იქნება ეფექტიანი, თუ

სახელმწიფოები არ უზრუნველყოფენ მისთვის სრულ წვდომას და თუ დიდი სახელმწიფოები მის ტექნიკურ მანდატს საკუთარი პოლიტიკური მიზნებისთვის გამოიყენებენ.

განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დაეთმოს კიბერუსაფრთხოებას. Stuxnet-ის შემთხვევამ აჩვენა, რომ ბირთვული ობიექტების წინააღმდეგ შეტევა შეიძლება განხორციელდეს არა მხოლოდ ბომბებით, არამედ კოდითაც. მომავალში ბირთვული უსაფრთხოების მთავარი გამოწვევები სწორედ ფიზიკური და ციფრული საფრთხეების ერთობლიობაში გამოჩნდება.

საბოლოოდ, ისრაელ-ირანის კონფლიქტის ბირთვული განზომილება გვიჩვენებს, რომ თანამედროვე საერთაშორისო უსაფრთხოება საჭიროებს არა მხოლოდ სამხედრო ძალას, არამედ დიპლომატიას, სამართლებრივ წესრიგს, ტექნიკურ მონიტორინგს და კრიზისის მართვის მუდმივ მექანიზმებს. ბირთვული საკითხი ვერ გადაიჭრება მხოლოდ ზეწოლით, ისევე როგორც ვერ გადაიჭრება მხოლოდ დეკლარაციებით. აუცილებელია ისეთი კომპლექსური მიდგომა, რომელიც ერთდროულად შეამცირებს ირანის ბირთვული პროგრამის გაურკვევლობას, გაითვალისწინებს ისრაელის უსაფრთხოების შემფოთებას და შეინარჩუნებს საერთაშორისო არაგავრცელების რეჟიმის სანდოობას.

ამ კონფლიქტის მთავარი გაკვეთილი ის არის, რომ ბირთვული უსაფრთხოება არის საერთო უსაფრთხოება. ერთი სახელმწიფოს შიში, მეორე სახელმწიფოს ამბიცია და მესამე მხარის გეოპოლიტიკური გათვლები შეიძლება გადაიქცეს გლობალურ კრიზისად. ამიტომ ისრაელ-ირანის კონფლიქტის მართვა უნდა ეფუძნებოდეს არა მხოლოდ შეკავებას, არამედ ნდობის აღდგენას, გამჭვირვალობასა და საერთაშორისო სამართლის განმტკიცებას.

გამოყენებული ლიტერატურა

- Acton, J. M. (2012). *Iran violated international obligations on Qom facility*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Associated Press. (2026). *A primer on uranium enrichment as Iran's nuclear program faces scrutiny*. AP News.
- Bowen, W. Q., & Moran, M. (2015). Living with nuclear hedging: The implications of Iran's nuclear strategy. *International Affairs*.
- Cirincione, J. (2007). *Bomb Scare: The History and Future of Nuclear Weapons*. Columbia University Press.
- Fitzpatrick, M. (2019). *Nuclear latency and hedging: Concepts, history, and issues*. International Institute for Strategic Studies.
- International Atomic Energy Agency. (2011). *Nuclear security recommendations on physical protection of nuclear material and nuclear facilities*. IAEA Nuclear Security Series No. 13.
- International Atomic Energy Agency. (2021). *Computer security at nuclear facilities*. IAEA Nuclear Security Series.
- International Atomic Energy Agency. (2021). *Computer security for nuclear security*. IAEA Nuclear Security Series.
- International Atomic Energy Agency. (2025). *NPT safeguards agreement with the Islamic Republic of Iran*. IAEA.
- International Atomic Energy Agency. (2025). *Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran*. IAEA.
- International Institute for Strategic Studies. (2025). *Strategic Survey 2025*. Routledge.
- Kibaroglu, M. (2006). Good for the Shah, banned for the Mullahs: The West and Iran's quest for nuclear power. *Middle East Journal*, 60(2), 207–232.
- Mearsheimer, J. J. (2014). *The tragedy of great power politics*. W. W. Norton.
- Milevski, L. (2011). *Stuxnet and strategy*. Joint Force Quarterly.
- Parsi, T. (2007). *Treacherous alliance: The secret dealings of Israel, Iran, and the United States*. Yale University Press.
- Reuters. (2026). *Main provisions of the 2015 Iran nuclear deal*. Reuters.
- Sagan, S. D. (1996). Why do states build nuclear weapons? *International Security*, 21(3), 54–86.

Talbot, B. (2023). *Israel's Begin Doctrine: Preventive strike tradition and Iran's nuclear pursuits*. *Æther: A Journal of Strategic Airpower & Spacepower*.

Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. (1968).

United Nations Security Council. 2015. *Resolution 2231 (2015)*.

Waltz, K. N. 2012. Why Iran should get the bomb. *Foreign Affairs*, 91(4), 2–5.

THE ISRAEL-IRAN CONFLICT AND THE CHALLENGES OF NUCLEAR SECURITY

Alika Guchua

*Doctor of Political Science, Associate Professor at
Caucasus International University*

E-mail: alika_guchua@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0347-9574>

Abstract: In the 21st century, many conflicts are taking place in the world, which have a significant impact on international security and weaken it. All this determines the need to establish a new security architecture. The Middle East region has been a very active region in terms of military-political and asymmetric threats for centuries. This is due to the geopolitical and geoeconomic factors in the region and the world. The Israeli-Iranian confrontation has been going on for decades, which has intensified even more after the activation of Iran's nuclear program and the threat of creating a nuclear bomb. The purpose of the paper is to research and analyze the causes of the Israeli-Iranian conflict, the actors involved and the consequences, in the context of regional and international security. Also, the nuclear security policy resulting from the conflict, which has become increasingly relevant in recent years. In the research process of the paper, historical-descriptive, policy research, content analysis and comparative research methods were used, as a result of which we obtained important conclusions. The theoretical framework of the paper is the theory of realism, securitization theory, balance of power theory, regional security theory and nuclear intimidation theory. The research identifies the main findings and analysis of the Israeli-Iranian conflict, which has had a significant impact on nuclear security policy. The confrontation between these two geopolitical players poses a significant threat and challenge for the Middle East region, where the dimension of threats is already large.

Keywords: Regional security, Global security, Israel, Iran, USA, Nuclear program.

Introduction. One of the most serious challenges to international security in the twenty-first century is the confrontation between Israel and Iran. This conflict is not limited to political tension between two states; rather, it includes military, intelligence, ideological, regional, cyber-security, and nuclear-security dimensions. The nuclear issue, in particular, transforms Israeli-Iranian relations from a regional dispute into a matter of global security.

Iran's nuclear program has been at the center of international attention for decades. Tehran argues that its nuclear activities serve peaceful purposes, while Israel and a number of Western states believe that Iran's technological capabilities may develop into a military nuclear potential (International Atomic Energy Agency, 2025). These opposing perceptions create a security dilemma: a step taken by one side in the name of defense, sovereignty, or energy needs is perceived by the other side as an existential threat.

In contemporary international relations, nuclear security does not refer only to the existence or non-existence of nuclear weapons. It also includes the protection of nuclear materials, the physical security of nuclear facilities, the prevention of radiological risks, international inspections, cyber-security, the prevention of nuclear terrorism, and effective crisis-management mechanisms (International Atomic Energy Agency, 2011). In the context of the Israel-Iran conflict, all these components become especially vulnerable.

The purpose of this article is to analyze the Israel-Iran conflict from the perspective of nuclear security. The paper examines the historical roots of the confrontation, the evolution of Iran's nuclear program, Israel's

security doctrine, the international legal framework, the role of the IAEA, cyber-security challenges, the risks of regional escalation, and the possible responses of the international community.

Research Methodology

This study applies a qualitative research methodology, as its purpose is not the statistical processing of quantitative data, but rather an in-depth analysis of the Israel-Iran conflict and nuclear-security challenges from political, legal, security, and international-relations perspectives.

The research process relies on the method of document analysis. The study examines reports of international organizations, including documents of the International Atomic Energy Agency, United Nations Security Council resolutions, the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, as well as academic literature, scholarly articles, and publications of security research institutions. This method makes it possible to assess how Iran's nuclear program is represented within the international legal and security discourse.

The study also uses the historical-analytical method, through which the development of Israeli-Iranian relations from the 1979 Islamic Revolution in Iran to the present day is examined. This method makes it possible to demonstrate the gradual transformation of the conflict—from political confrontation into a regional, military, and nuclear-security crisis.

A significant part of the research is based on comparative analysis. The study compares the approaches of the international community toward Iran's nuclear program, Israel's security doctrine, the policies of the United States and European states, and the monitoring mechanisms of the IAEA. The comparative approach helps explain why the threat perceptions and political responses of the involved actors differ.

The paper also applies the method of international legal analysis, through which the significance of the NPT, the JCPOA, and United Nations Security Council resolutions is assessed in relation to the control of Iran's nuclear program. This method is necessary to determine the extent to which the actions of the parties correspond to the principles of international law and the requirements of the nuclear non-proliferation regime.

In addition, the study uses the method of security dilemma analysis, based on the theoretical framework of international relations. Through this approach, the paper evaluates how Israel perceives Iran's nuclear program as an existential threat, while Iran views its nuclear development as an instrument of sovereignty and security. This method is particularly important for explaining the logic of conflict escalation.

The study further applies the method of risk analysis, which examines possible scenarios related to military attacks on nuclear facilities, cyber-attacks, radiological threats, breaches in the security of nuclear materials, and regional nuclear escalation. This method contributes not only to the description of existing threats, but also to the assessment of their possible consequences.

Thus, the research is based on a multi-method analytical approach that combines document analysis, historical-analytical research, comparative analysis, international legal assessment, theoretical interpretation of the security dilemma, and risk analysis. The combination of these methods makes it possible to evaluate the Israel-Iran conflict as a complex nuclear-security challenge that goes beyond the regional framework and is directly connected to the stability of the international security system.

Historical Foundations of the Israel-Iran Confrontation

Relations between Israel and Iran have not always been hostile. Before the 1979 Islamic Revolution in Iran, there was pragmatic cooperation between Tehran and Tel Aviv based on common geopolitical interests. The Shah's Iran viewed Israel as a regional partner, while for Israel, Iran was important in balancing Arab states (Parsi, 2007).

After the 1979 revolution, the situation changed radically. The Islamic Republic of Iran declared Israel an illegitimate state and made the Palestinian issue one of the central elements of its foreign policy. From this period onward, an ideological confrontation began, which gradually developed into military and strategic competition (Acton, 2012).

Iran supported non-state actors in the region, including Hezbollah, Hamas, and other groups. Israel perceived this support as Iran's indirect warfare against it. As a result, a so-called "shadow war" emerged, involving intelligence operations, cyber-attacks, targeted killings, sabotage, and military strikes against Iranian or Iran-linked targets.

The nuclear factor occupies a special place in this confrontation. Israel's security elite believes that Iran's potential acquisition of nuclear weapons would change the balance of power in the Middle East and significantly weaken Israel's deterrence strategy. For Iran, however, the nuclear program is associated with technological development, sovereignty, energy independence, and symbolic resistance against Western pressure.

The Development of Iran's Nuclear Program

Iran's nuclear program began during the period of the Shah, when Western countries supported Iran's nuclear-energy development. Initially, the program was viewed as part of modernization and energy diversification. However, after the Islamic Revolution, international trust toward Iran declined, and the transparency of its program became a subject of international dispute (International Atomic Energy Agency, 2025).

Particular tension emerged in the early 2000s, when some previously undisclosed elements of Iran's nuclear infrastructure became known. This raised suspicions that Iran might not have fulfilled all its obligations under the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Subsequent IAEA reports showed that certain aspects of Iran's nuclear program required further clarification and monitoring (Associated Press, 2026).

Uranium enrichment is an especially sensitive issue. Low-enriched uranium can be used for energy purposes, while highly enriched uranium approaches the level necessary for producing material suitable for nuclear weapons. For this reason, Iran's enrichment program is considered the main non-proliferation challenge.

In 2015, Iran and the P5+1 countries concluded the Joint Comprehensive Plan of Action, known as the JCPOA. The agreement aimed to limit Iran's nuclear program in exchange for sanctions relief. Iran was required to restrict the level of uranium enrichment, reduce the number of centrifuges, and agree to enhanced international monitoring (United Nations Security Council, 2015).

However, the withdrawal of the United States from the JCPOA in 2018 significantly weakened the stability of the agreement. Iran gradually reduced its compliance with the obligations undertaken under the deal and expanded its enrichment capabilities. This once again intensified Israeli and Western concerns, because the weakening of the JCPOA reduced the predictability of Iran's nuclear program.

Israel's Security Doctrine and the Policy of Preventive Strike

Israel's national security doctrine is based on several core principles: technological superiority, intelligence depth, rapid military response, and the prevention of hostile states from acquiring weapons of mass destruction. This approach is often associated with the so-called Begin Doctrine, according to which Israel will not allow a hostile state in the region to acquire nuclear weapons (Talbot, 2023).

The practical expression of this doctrine is often seen in Israel's 1981 airstrike on Iraq's Osirak nuclear reactor and the 2007 destruction of Syria's Al-Kibar facility. From Israel's perspective, preventive action

becomes necessary when neutralizing a future threat may become more difficult or impossible (Bowen & Moran, 2015).

In the case of Iran, the preventive strategy is much more complicated. Iran's nuclear infrastructure is distributed across multiple facilities; some of them are located deep underground, and the program includes human capital, technological knowledge, and scientific networks. Therefore, the complete destruction of the nuclear program through military strikes alone is practically impossible.

For Israel, Iran's nuclear program is not only a military threat, but also a crisis of strategic deterrence. If Iran acquires nuclear weapons or comes very close to producing them, the regional balance of power may change, Iran's allied groups may become stronger, and the likelihood of riskier actions against Israel may increase.

International Law, the NPT, and the Non-Proliferation Regime

The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, or NPT, is the main legal foundation of the international nuclear order. Its three main pillars are nuclear non-proliferation, the right to the peaceful use of nuclear energy, and the long-term goal of nuclear disarmament (International Atomic Energy Agency, 2025).

Iran is a party to the NPT, which means that it has the right to develop peaceful nuclear energy, but it is also obliged not to develop nuclear weapons and to allow IAEA monitoring. This is where the main dispute arises: Iran emphasizes its right to peaceful nuclear technology, while its opponents focus on transparency, inspections, and the lack of trust.

Israel is not a party to the NPT and maintains a policy of nuclear ambiguity. This creates asymmetry in the non-proliferation regime in the Middle East. Iran often points to this fact and argues that Western policy is based on double standards. Israel, however, maintains that its security environment is unique and that its strategic ambiguity serves defensive purposes.

United Nations Security Council Resolution 2231 placed the JCPOA within an international legal framework. The resolution provided for sanctions relief, but also introduced certain restrictions related to Iran's nuclear and missile activities (Milevski, 2011). However, the political weakening of the agreement demonstrates that legal mechanisms are effective only when they are accompanied by political will and a minimum level of trust among the parties.

The Role of the IAEA and the Challenges of Monitoring

The International Atomic Energy Agency is the central institution responsible for monitoring Iran's nuclear program. Its function is to verify whether nuclear materials are being diverted for military purposes. IAEA inspections, cameras, reporting mechanisms, and technical assessments create a minimum basis of international confidence (Fitzpatrick, 2019).

However, in Iran's case, the monitoring process has repeatedly become complicated. IAEA reports have raised issues related to undeclared materials, access to facilities, camera data, and the implementation of the Additional Protocol. When monitoring weakens, suspicion and political tension increase.

The role of the IAEA becomes especially important in conditions of military escalation. If nuclear facilities become targets of attack, it becomes difficult for the Agency to assess the radiological situation, account for nuclear materials, and verify the safety of facilities. Such a situation creates a double risk: on the one hand, there is the danger of a radiological or environmental incident; on the other hand, uncertainty regarding the location and condition of nuclear materials increases proliferation risks (Kibaroglu, 2006).

The effectiveness of the IAEA depends not only on technical capacity, but also on state cooperation. If a state restricts inspectors' access, the Agency cannot provide full assurance. Therefore, the Iranian nuclear issue shows that nuclear security is not only a technical matter, but also a deeply political process.

The Danger of Turning Nuclear Facilities into Military Targets

One of the most dangerous aspects of the Israel-Iran confrontation is the possibility that nuclear facilities may become military targets. An attack on nuclear infrastructure differs from an attack on an ordinary military facility because it may produce radiological, environmental, humanitarian, and political consequences.

The danger caused by damage to a nuclear facility depends on the type of facility. An attack on a reactor may create more serious radiological consequences, while a strike on enrichment facilities may be less catastrophic but still create chemical, radiological, and security risks (Sagan, 1996). In addition, an attack may destroy monitoring infrastructure and create uncertainty regarding the condition of nuclear materials.

Military strikes may delay a nuclear program in the short term, but in the long term they may increase a state's motivation to develop the program in a more secretive and protected manner. In such a case, the use of force may become not a solution to the problem, but a factor that produces a deeper nuclear crisis.

Therefore, military action against nuclear facilities is an extremely risky step from the perspective of international law, humanitarian norms, and nuclear security. It may be perceived by one side as preventive defense, but by the other as aggression and a violation of sovereignty.

Cyber-Security and the Vulnerability of Nuclear Infrastructure

Modern nuclear security is impossible without cyber-security. Nuclear facilities use computer systems, control mechanisms, sensors, databases, and communication networks. Their disruption can be as serious as a physical attack (International Atomic Energy Agency, 2021).

The Stuxnet case was a turning point in this regard. It is widely regarded as the first known cyber operation that targeted the industrial control system of nuclear infrastructure and damaged Iran's Natanz enrichment program (Cirincione, 2007). This case demonstrated that nuclear security is no longer only a matter of physical protection; it also includes software, the human factor, supply chains, and the reliability of information systems.

Cyber-attacks are particularly dangerous because attribution is difficult. This creates a risk of escalation: if a state perceives a cyber-attack as military aggression, it may respond with physical force. In this way, cyberspace becomes one of the least predictable fronts of the Israel-Iran confrontation.

The cyber-security of nuclear facilities requires constant monitoring, system isolation, staff training, incident-response plans, and international cooperation. However, in a conflict environment, such cooperation is often limited, which further increases the risks.

The Regional Security Dilemma in the Middle East

Iran's nuclear program affects the entire Middle East. If regional states believe that Iran is approaching nuclear-weapons capability, a regional nuclear competition may begin. Saudi Arabia, Turkey, Egypt, and other states may become interested in developing their own nuclear capabilities or strengthening external security guarantees (Mearsheimer, 2014).

This creates the danger of a domino effect. The main purpose of the nuclear non-proliferation regime is precisely to prevent such a process. If one regional state possesses nuclear weapons or the real capability to produce them, other states may begin to seek similar security mechanisms (Sagan, 1996).

At the same time, many conflicts in the Middle East are interconnected: Syria, Lebanon, Yemen, Iraq, the Palestinian issue, and Persian Gulf security. Against this background, Iran's nuclear program is not perceived as an isolated technical issue, but as part of a broader regional struggle for power.

For Israel, Iran's nuclear capability threatens not only the military balance, but also its psychological and political security. For Iran, Israel's military superiority, U.S. support, and sanctions pressure create an environment in which the nuclear program may be perceived as an instrument of deterrence.

Scenarios of Nuclear Escalation

Nuclear escalation in the Israel-Iran conflict may develop through several scenarios. The first scenario is a military strike against Iranian nuclear facilities, followed by Iranian retaliation against Israel, U.S. bases, or regional partners. Such a scenario could quickly develop into a large-scale regional war.

The second scenario is the full concealment of Iran's nuclear program. If Tehran concludes that international inspections no longer serve its interests, it may reduce or terminate cooperation with the IAEA. This would increase uncertainty and strengthen the position of those who support preventive strikes.

The third scenario is a policy of nuclear threshold status. In this case, Iran may not directly produce nuclear weapons, but may reach a technological level at which it could produce them rapidly if a political decision were made. This situation is especially dangerous because it increases the likelihood of miscalculation, panic, and pre-emptive military action (Fitzpatrick, 2019).

The fourth scenario is the breakdown of nuclear-material security as a result of internal unrest, sabotage, or military strikes. In such a situation, the threat may not be limited to a state nuclear program, but may also include the loss of materials, illegal trafficking, or their acquisition by terrorist groups.

The Threat of Nuclear Terrorism and Non-State Actors

The influence of non-state actors in the Middle East gives special importance to the issue of nuclear security. Armed groups operating in the region are often linked to states, receive financial, military, or political support from them, and participate in asymmetric conflicts.

The threat of nuclear terrorism does not necessarily mean the acquisition of a full nuclear weapon. A more realistic threat is the use of radioactive materials to create a so-called "dirty bomb," an attack on nuclear facilities, a cyber-attack, or the seizure of materials during transportation (International Atomic Energy Agency, 2011).

Escalation of the Israel-Iran conflict may increase such risks, because during war or chaos, security mechanisms become weaker. If the monitoring of nuclear materials is interrupted or facilities are damaged, the risk of illegal trafficking and the involvement of non-state actors increases.

Therefore, nuclear-security policy must include not only negotiations between states, but also the physical protection of materials, border control, intelligence sharing, and the prevention of regional crises.

The Energy, Environmental, and Humanitarian Dimension

The nuclear crisis is often discussed from a military-strategic perspective, but it also has important energy and environmental dimensions. Iran argues that its nuclear program is driven by energy needs. International law indeed recognizes the right to the peaceful use of nuclear energy, but this right is connected to obligations of transparency and monitoring (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 1968).

An attack on nuclear facilities may cause environmental contamination, population displacement, risks to drinking water and soil, as well as long-term psychological effects. Even if the radiological consequences

are limited, an attack on a nuclear facility creates public panic and undermines trust in state institutions (Reuters, 2026).

From a humanitarian perspective, a breach of nuclear security is especially dangerous in densely populated regions. A nuclear crisis in the Middle East may rapidly turn into new refugee flows, an energy crisis, and instability in international markets.

Lessons for Georgia

The Israeli-Iranian nuclear confrontation is important for Georgia as well, even though Georgia is not directly a party to the conflict. Georgia is located in a complex geopolitical environment where the interests of Russia, Turkey, Iran, the West, and the Middle East intersect. Regional escalation may affect energy security, transport corridors, the economy, and security policy.

For Georgia, it is especially important to strengthen national nuclear and radiological security systems. This includes border control, the fight against the trafficking of radioactive materials, emergency management, cyber-security, and cooperation with international organizations.

In addition, as a small state within the international system, Georgia is interested in maintaining a rules-based international order. If nuclear issues are resolved only through the use of force rather than through international law and negotiations, this creates a dangerous precedent for small states.

Key Challenges and Policy Recommendations

The nuclear dimension of the Israel-Iran conflict reveals several key challenges. The first is the lack of trust. The mistrust among Iran, Israel, the United States, and European states makes the implementation of any agreement difficult. The second challenge is the political nature of monitoring: the IAEA is a technical organization, but its work depends on political will.

The third challenge is the limited effectiveness of the use of force. A military strike may delay a nuclear program, but it cannot eliminate knowledge, technological skills, or a state's motivation. The fourth challenge is cyber-security, as nuclear infrastructure is increasingly dependent on digital systems (Waltz, 2012).

Policy recommendations may be formulated in several directions. First, full IAEA access must be restored and monitoring must be strengthened. Second, a new or renewed diplomatic agreement is needed, one that takes into account both Iran's peaceful nuclear rights and regional security guarantees. Third, channels of communication between Israel and Iran should be established, even if indirectly, in order to reduce the risk of accidental escalation.

Fourth, the international community should strengthen norms protecting nuclear facilities. Attacks on nuclear infrastructure should not become a normal military instrument. Fifth, an integrated approach to nuclear security and cyber-security is necessary, because future threats will increasingly emerge at the intersection of these two areas.

Conclusion. The Israel-Iran conflict is one of the most complex and multidimensional crises in contemporary international security. Its particular intensity is caused by the fact that the nuclear-security issue stands at the center of the confrontation. Iran's nuclear program, Israel's preventive security doctrine, the sanctions policy of the United States and the West, the monitoring challenges faced by the IAEA, and the regional balance of power create an environment in which any mistake may lead to large-scale escalation.

This study has shown that nuclear security is not merely a technical issue. It is closely connected to political trust, international law, military deterrence, cyber-security, energy policy, and regional stability. The crisis surrounding Iran's nuclear program is a clear example of this interdependence.

For Israel, Iran's nuclear capability is perceived as an existential threat. This perception is shaped by historical experience, a sense of regional isolation, and Iran's anti-Israeli rhetoric. For Iran, however, the nuclear program represents sovereignty, technological development, and strategic independence. The gap between these two perceptions creates a security dilemma that cannot be solved by military means alone.

Military action may temporarily delay a nuclear program, but in the long term it increases the risks of secrecy, radicalization, and nuclear decision-making. The use of force against nuclear infrastructure also increases the possibility of radiological, environmental, and humanitarian consequences. Therefore, the policy of preventive strike, despite its short-term military logic, may become a source of greater danger in the long run.

The role of the IAEA in this crisis is irreplaceable. Only international monitoring can create a minimum level of trust and reduce uncertainty. However, the IAEA cannot be effective if states do not provide it with full access and if major powers use its technical mandate for their own political purposes.

Special attention must be paid to cyber-security. The Stuxnet case demonstrated that an attack against nuclear facilities can be carried out not only with bombs, but also with code. In the future, the main challenges of nuclear security will emerge precisely at the intersection of physical and digital threats.

Ultimately, the nuclear dimension of the Israel-Iran conflict shows that contemporary international security requires not only military power, but also diplomacy, legal order, technical monitoring, and permanent crisis-management mechanisms. The nuclear issue cannot be resolved through pressure alone, just as it cannot be resolved through declarations alone. A comprehensive approach is necessary—one that reduces uncertainty around Iran's nuclear program, addresses Israel's security concerns, and preserves the credibility of the international non-proliferation regime.

The main lesson of this conflict is that nuclear security is shared security. One state's fear, another state's ambition, and a third party's geopolitical calculations can turn into a global crisis. Therefore, the management of the Israel-Iran conflict must be based not only on deterrence, but also on confidence-building, transparency, and the strengthening of international law.

References:

- Acton, J. M. (2012). *Iran violated international obligations on Qom facility*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Associated Press. (2026). *A primer on uranium enrichment as Iran's nuclear program faces scrutiny*. AP News.
- Bowen, W. Q., & Moran, M. (2015). Living with nuclear hedging: The implications of Iran's nuclear strategy. *International Affairs*.
- Cirincione, J. (2007). *Bomb Scare: The History and Future of Nuclear Weapons*. Columbia University Press.
- Fitzpatrick, M. (2019). *Nuclear latency and hedging: Concepts, history, and issues*. International Institute for Strategic Studies.
- International Atomic Energy Agency. (2011). *Nuclear security recommendations on physical protection of nuclear material and nuclear facilities*. IAEA Nuclear Security Series No. 13.
- International Atomic Energy Agency. (2021). *Computer security at nuclear facilities*. IAEA Nuclear Security Series.
- International Atomic Energy Agency. (2021). *Computer security for nuclear security*. IAEA Nuclear Security Series.
- International Atomic Energy Agency. (2025). *NPT safeguards agreement with the Islamic Republic of Iran*. IAEA.
- International Atomic Energy Agency. (2025). *Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran*. IAEA.
- International Institute for Strategic Studies. (2025). *Strategic Survey 2025*. Routledge.
- Kibaroglu, M. (2006). Good for the Shah, banned for the Mullahs: The West and Iran's quest for nuclear power. *Middle East Journal*, 60(2), 207–232.
- Mearsheimer, J. J. (2014). *The tragedy of great power politics*. W. W. Norton.

- Milevski, L. (2011). *Stuxnet and strategy*. Joint Force Quarterly.
- Parsi, T. (2007). *Treacherous alliance: The secret dealings of Israel, Iran, and the United States*. Yale University Press.
- Reuters. (2026). *Main provisions of the 2015 Iran nuclear deal*. Reuters.
- Sagan, S. D. (1996). Why do states build nuclear weapons? *International Security*, 21(3), 54–86.
- Talbot, B. (2023). *Israel's Begin Doctrine: Preventive strike tradition and Iran's nuclear pursuits*. *Æther: A Journal of Strategic Airpower & Spacepower*.
- Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. (1968).
- United Nations Security Council. 2015. *Resolution 2231 (2015)*.
- Waltz, K. N. 2012. Why Iran should get the bomb. *Foreign Affairs*, 91(4), 2–5.

**შეერთებული შტატების მიერ ახალგაზრდა დემოკრატიის მხარდაჭერა
და კავკასიის უსაფრთხოების საკითხებში თანამშრომლობის
გაღრმავება საქართველოსთან 1996-2002 წლებში**

თამაზ დავითაძე

*ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის მოწვეული მასწავლებელი
ელ-ფოსტა: tamazdavitadze1994@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0469-1949>*

აბსტრაქტი. ოფიციალურ ვაშინგტონს, საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, კავკასიის რეგიონთან ურთიერთობის პოლიტიკურ კურსში თავისი ინტერესები ჰქონდა. ძირითადად მისი ფორმულირება შემდეგგვარია: ა) რეგიონში შემავალ ქვეყნებში დამოუკიდებლობისა და დემოკრატიული ფასეულობების განმტკიცებით, შეერთებული შტატები კავკასიაში რუსეთის გავლენას შეასუსტებდა, თავისი გავლენების გაფართოების ხარჯზე; ბ) კონტროლს გაუწევდა ირან-რუსეთის ბალანსს. ამ ორი ქვეყნის ალიანსი, კონტროლის გარეშე შეუზღუდავად, ოფიციალური ვაშინგტონისთვის მეტად სახიფათო იყო; გ) არ მისცემდა რუსეთს ენერგეტიკული რესურსების ერთპიროვნულად მართვის საშუალებას, კასპიის რეგიონის ენერგო რესურსების ტრანზიტის დივერსიფიკაცია; გააძლიერებდა ჩრდილო-ატლანტიკური ალიანსის უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთ მიმართულებას და რეგიონს თავისი სტრატეგიული მოქმედებების პლაცდარმად გადააქცევდა.

„ევროპის ქვეყნები და ამერიკის შეერთებული შტატები, დარჩნენ ფრთხილი საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, საწყის ეტაპზე კავკასიის ქვეყნებთან ურთიერთობისას, მათთვის სხვადასხვა გარემოებების გამო, პირველ ეტაპზე მთავარ პრიორიტეტს ბალტიისპირეთის ქვეყნები წარმოადგენდნენ. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ამერიკის შეერთებული შტატებიც და დასავლეთ ევროპის წამყვანი სახელმწიფოებიც, მხარს უჭერდნენ საბჭოთა კავშირის შემავალ ყველა მოკავშირე სახელმწიფოში, დემოკრატიული ფასეულობებისა და საბაზრო ეკონომიკის პრინციპების დამკვიდრებასა და განვითარებას. ცნობილი ამერიკელი მკვლევარი, ამერიკის შეერთებული შტატების ყოფილი პრეზიდენტის დონალდ ტრამპის ეროვნული უსაფრთხოების საბჭოში ევროპის და რუსეთის საქმეთა სპეციალური ასისტენტი ფიონა ჰილი აღნიშნავს, რომ ბილ კლინტონის მმართველობის დროს ვაშინგტონის ინტერესები სამხრეთ კავკასიის რეგიონისადმი სტრატეგიული გახდა, რაც ახალი დამოუკიდებელი ქვეყნების თავისუფლების პირველ წლებში არ იყო და აშშ-ის ინტერესის სფეროში ენერგოსექტორი მოექცა. სტრატეგიული თანამშრომლობის გაღრმავება იწყება, 2001 წლის 11 სექტემბრის შემდეგ შეცვლილი გეოპოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე.

საკვანძო სიტყვები: საბჭოთა კავშირის დაშლა; სტრატეგიული პარტნიორობა; კავკასია; შეერთებული შტატები; საქართველო; 9/11 ტერორისტული აქტი.

შესავალი. ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და საქართველოს შორის ოფიციალური ურთიერთობები საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ ჩამოყალიბდა. მას შემდეგ, რაც საბჭოთა კავშირი დაიშალა, აშშ-მ საქართველოს დამოუკიდებლობა ოფიციალურად აღიარა, 1991 წლის 25 დეკემბერს. ეს იყო მნიშვნელოვანი ნაბიჯი საქართველოს საერთაშორისო აღიარებისა და დასავლურ სამყაროსთან დაახლოების პროცესში.

ურთიერთობების გაღრმავების მიზნით, 1992 წლის 23 აპრილს თბილისში გაიხსნა ამერიკის საელჩო, რაც ორ ქვეყანას შორის პირდაპირი თანამშრომლობის დაწყების სიმბოლო გახდა. იმავე წელს საქართველოს ეწვია აშშ-ის სახელმწიფო მდივანი ჯეიმს ბეიკერი, რაც დამოუკიდებელი საქართველოს ისტორიაში პირველი მაღალი რანგის ამერიკელი ოფიციალური პირის ვიზიტი იყო.

1990-იანი წლების დასაწყისში აშშ საქართველოს ძირითადად ეხმარებოდა სახელმწიფო ინსტიტუტების გაძლიერებაში, დემოკრატიული რეფორმების განხორციელებაში და ეკონომიკური განვითარების ხელშეწყობაში. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო იმ პერიოდში მძიმე შიდა პოლიტიკური და ტერიტორიული კონფლიქტების წინაშე იდგა, ამერიკა მის სუვერენიტეტსა და ტერიტორიულ მთლიანობას მხარს უჭერდა.

მეთოდები. წარმოდგენილი სამეცნიერო ნაშრომი ეფუძნება კვლევის შემდეგ მეთოდებს; წყაროს ანალიზი, შედარებით-ისტორიული მეთოდი, მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის დადგენა, სისტემური ანალიზი.

მსჯელობა. XX საუკუნის ბოლო ათწლეულში, მსოფლიოში პოლიტიკური რუკის ცვლილებები განხორციელდა, გაჩნდა „ახალი მსოფლიო რუკა“. გეოპოლიტიკური ცვლილებებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია, საბჭოთა კავშირის დაშლა. საბჭოთა იმპერიის დაშლის შემდეგ 15 დამოუკიდებელი ქვეყანა წარმოიშვა, მათ შორის საქართველოც. სსრკ-ის დაშლის შემდეგ, მსოფლიო ბიპოლარული აღარ იყო, უპირობა ლიდერი სახელმწიფოს როლი, XX საუკუნის ბოლო ათწლეულში, ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა მოირგო. თავდაპირველად ამერიკის შეერთებული შტატები, ყურადღებით აკვირდებოდა საბჭოთა კავშირში მიმდინარე მოვლენებს, საწყის ეტაპზე, პირდაპირი დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარებას არ ჩქარობდა პოსტსაბჭოთა ქვეყნებთან.¹

საქართველო-აშშ-ის თანამშრომლობის ახალი ეტაპი იწყება შეერთებული შტატების პრეზიდენტის ბილ კლინტონის მმართველობის მეორე ვადის პერიოდში. როცა ოფიციალური ვაშინგტონის დაინტერესება: კავკასიის და უფრო მეტად საქართველოს მიმართ, სტრატეგიული ურთიერთობის ხასიათს ატარებდა. ბილ კლინტონის მმართველობის დროს ვაშინგტონის ინტერესები სამხრეთ კავკასიის რეგიონისადმი სტრატეგიული გახდა, რაც ახალი დამოუკიდებელი ქვეყნების თავისუფლების პირველ წლებში არ იყო და აშშ-ის ინტერესის სფეროში ენერგო სექტორი მოექცა. ამერიკული და რუსული მხარეები შეთანხმდნენ და კასპიის ზღვის აუზის ხუთი ენერგო პროექტიდან ორი რუსეთის ფედერაციის მოთხოვნის გათვალისწინებით განხორციელდა. ესენია: ბაქო-ნოვოროსიისკი და ყაზახეთი-ნოვოროსიისკის ენერგო პროექტები; რაც შეეხება დანარჩენ სამს: ბაქო-სუფსის ნავთობის მილსადენს, სამხრეთ კავკასიის გაზის მილსადენსა და ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის პროექტს: აღნიშნული პროექტები რუსეთის გვერდის ავლით, სამხრეთ კავკასიის რეგიონში განხორციელდა. ამით: აზერბაიჯანის, საქართველოსა და თურქეთის ენერგო ქოლგა მაინც შეიქმნა, რაც დასავლეთის აქტიური ქმედებების განხორციელების გარეშე ამ რეგიონში უბრალოდ შეუძლებელი გახლდათ. ამრიგად: სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის ფედერაციის საკმაოდ დიდი გავლენის მიუხედავად, შტატებმა მაინც მოახერხა რეგიონში სასურველი შედეგების მიღწევა, ეს ფაქტი ქართულ-ამერიკული პოლიტიკური ურთიერთობების გასაღრმავებლად უმნიშვნელოვანესი იყო. ორმხრივი თანამშრომლობა მიუთითებდა აშშ-ის დაინტერესებას და კავკასიის რეგიონის მიმართ აშშ-ის მხრიდან პრიორიტეტების გამოკვეთას. ამერიკელი დიპლომატი ბაქო-სუფსის ნავთობსადენზე განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებდა, ვინაიდან მისი აზრით, ამ პროექტზე ორი ქვეყნის მჭიდრო ეკონომიკურ და პოლიტიკურ თანამშრომლობასთან ერთად, დამოკიდებული იყო აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ტრანზიტული კორიდორის შექმნა. რაც შეეხება ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის პროექტს, ელჩის შეფასებით, ეს პროგრამა, საგრძნობლად შეცვლიდა მომავალში პოლი-

¹ ყორანაშვილი, ს. (2009). დისერტაცია.

ტიკურ და ეკონომიკურ მდგომარეობას რეგიონში. მისივე განცხადებით, მილსადენის აშენება კომერციული მიზნების გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა, ამიტომაც კერძო სექტორის როლი გადამწყვეტი იყო ეკონომიკური, პოლიტიკური და კომერციული ფაქტორების გაერთიანებისა და საერთო სარგებლის შექმნისთვის.

ორმხრივი ურთიერთობების ახალი ეტაპის დაწყებაზე მიაწინებდა, ოფიციალური ვაშინგტონის მხრიდან, მიწვევა საქართველოს პრეზიდენტის და სამთავრობო დელეგაციის. 1998 წელს საქართველოს სამთავრობო დელეგაცია, პრეზიდენტ ედუარდ შევარდნაძის მეთაურობით მიწვეული იყო ვაშინგტონში. შეხვედრა გაიმართა აშშ-ის შინაგანი ძალების გაერთიანებული შტაბის უფროსთან, ჯონ მალხაზ შალიკაშვილთან. შეხვედრაზე ყურადღება დაეთმო ისეთ საკითხებს, როგორიცაა კავკასიაში სტაბილურობის მიზნით პრობლემების და აფხაზეთის კონფლიქტის გადაჭრის მექანიზმები. ამავე ვიზიტის დროს პენტაგონში გაფორმდა შეთანხმება, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ორ ქვეყანას შორის სამხედრო თანამშრომლობას. ვაშინგტონში, პრეზიდენტ ედუარდ შევარდნაძის ვიზიტის დროს გადაწყდა შეერთებული შტატების სენატორთა და კონგრესმენტთა გააქტიურება საქართველოსთან მიმართებაში. ამ გეგმის შედეგად უკვე აგვისტოს თვეში თბილისს საპასუხო ვიზიტით ეწვია აშშ-ის სენატორთა და კონგრესმენტთა მიერ შექმნილი მცირე ჯგუფი (ს. კალაპანი, ჯ. მაკკეინი, ფ. გრემი, ქ. ბ. პაჩისონი და სხვ.). ორმხრივი ვიზიტები და ორი ქვეყნის უმაღლესი თანამდებობის პირთა შეხვედრები, ურთიერთობების გაღმავებასა და ორ ქვეყანას შორის სტატეგიული თანამშრომლობის ჩამოყალიბებისკენ მნიშვნელოვანი წინ გადადგმული ნაბიჯები გახლდათ.²

საუკუნის ბოლოს 1999 წელს, შეერთებულ შტატებში მიიღეს, საქართველოს საკითხთან დაკავშირებული, აშშ-ის კონგრესის მიერ ძირითადი რეზოლუცია, რაც თანამშრომლობის გაღმავების მნიშვნელოვანი დოკუმენტი გახლდათ.

აშშ-ის სენატის მიერ 1999 წელს მიღებულ იქნა „აბრეშუმის გზის, სტრატეგიული აქტი“. აღნიშნულ პროექტში ჩართული არიან, სამხრეთ კავკასიისა და ცენტრალური აზიის შემდეგი ქვეყნები: სომხეთი, აზერბაიჯანი, საქართველო, ყაზახეთი, ყირგიზეთი, ტაჯიკეთი, თურქმენეთი და უზბეკეთი.

1999 წელს სტამბოლმა ევროპის უშიშროებისა და თანამშრომლობის ორგანიზაციის უმაღლეს სამიტს უმასპინძლა. შეხვედრაში 54 სახელმწიფო და რამდენიმე საერთაშორისო ორგანიზაცია მონაწილეობდა. სამიტს დაესწრნენ საქართველოს პრეზიდენტი ედუარდ შევარდნაძე და შეერთებული შტატების პრეზიდენტი ბილ კლინტონი. ამერიკის შეერთებულ შტატებში და საქართველოშიც კარგად ესმოდათ, რომ რეგიონში უსაფრთხოების გარეშე, საერთაშორისო პროექტები აზრს დაკარგავდა. სამიტის მიზანი ევროპის ახალი გეოპოლიტიკური მოწყობის საკითხის განხილვა იყო; დიდი ყურადღება დაეთმო ევროპაში ჩვეულებრივი შეიარაღების შეზღუდვის თემასაც. საქართველოსთვის, სტამბოლის სამიტი რამდენიმე საკითხით გამოირჩა. მათგან აღსანიშნავია: 1. საქართველო, როგორც ევროპული უსაფრთხოების სივრცის ნაწილი; 2. რუსეთის ფედერაციის სამხედრო ბაზები საქართველოში; 3. საქართველო და საუკუნის პროექტები. სამიტის ფარგლებში ხელი მოეწერა დეკლარაციას, რომლის მიხედვითაც, ამერიკის შეერთებული შტატების მიერ დაფინანსებული და მხარდაჭერილი ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის პროექტი რეალიზაციაში შევიდა. შეერთებულმა შტატებმა, 2000 წლის ბიუჯეტში 10 მილიონი დოლარი გამოყო საქართველოდან რუსეთის ფედერაციის სამხედრო ბაზებისა და ჭარბი შეიარაღების გატანის ხელშეწყობის მიზნით.

ოფიციალური ვაშინგტონის და საქართველოს თანამშრომლობა მეოცე საუკუნის ბოლოს შემდეგი მიმართულებებით შემოიფარგლებოდა: 1. ორმხრივი თანამშრომლობის განვითარება. 2.

² მოსაშვილი, ა: (2020) დისერტაცია .

პროგრამა „პარტნიორობა მშვიდობისთვის“ ფარგლებში საქართველოსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის თანამშრომლობის გაღმავება და სამომავლო პერსპექტივების განხილვა; 3. დახმარების გაწევა, თავდაცვის რესურსების სწორ მენეჯმენტსა და თავდაცვის დაგეგმარების რეფორმების შემუშავების პროცესში. 4. საქართველოსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის, საჰაერო სივრცის მართვის საკითხებზე ორმხრივი დიალოგის გაგრძელება. „ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპის აეროკოსმოსურ ინიციატივაში“ საქართველოს ჩართვის შესაძლებლობების განხილვა; 5. საქართველოსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის გარემოს დაცვის საკითხებზე დიალოგის დაწყება.³ ოფიციალური თბილისისა და ოფიციალური ვაშინგტონის ურთიერთობა 1996 –2000 წლებში, პროგრესული, ეფექტური და შედეგზე ორიენტირებული გახლდათ. აღნიშნულ პერიოდში, საქართველოსა და შეერთებულ შტატებს შორის მოხდა, ურთიერთობების გაღრმავება და ძირითადი სტრატეგიული მიზნების განსაზღვრა (თ.დ).

კაცობრიობის ისტორიაში, ყველაზე დიდი ტერორისტული აქტი 2001 წლის 11 სექტემბერს მოხდა ამერიკის შეერთებულ შტატებში. „მსოფლიო ვეღარასოდეს იქნება ისეთი, როგორიც აქამდე იყო“ – 2001 წლის 11 სექტემბრის შემდეგ, ეს სიტყვები არაერთხელ გვსმენია. ამ მოვლენამ თანამედროვე ამერიკის ისტორია, ორ ნაწილად გაყო: 11 სექტემბრამდე და 11 სექტემბრის შემდეგ. ამ პერიოდში ამერიკის შეერთებული შტატების პრეზიდენტი გახლდათ, ჯორჯ ბუში. ახალმა პრეზიდენტმა სრულიად ახალი საგარეო პოლიტიკა დაიწყო საქართველოსა და მსოფლიოსთან მიმართებაში. 2001 წელს ამერიკის შეერთებული შტატების ახალი ადმინისტრაციის საგარეო პოლიტიკის ძირითად პრიორიტეტულ მიმართულებებს შორის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საკითხს საქართველოსთან: თავდაცვის, უსაფრთხოების, ეკონომიკისა და სხვა მნიშვნელოვან სფეროებში თანამშრომლობა წარმოადგენდა. ამას მოწმობდა 2001 წელს ჯორჯიის შტატში საქართველოს თავდაცვის სამინისტროსა და აშშ-ის თავდაცვის დეპარტამენტის წარმომადგენლებს შორის გამართული შეხვედრა. საქართველოსა და აშშ-ის პრეზიდენტების შეხვედრა 2001 წლის სექტემბრის მეორე ნახევარში იყო დაგეგმილი. ბუნებრივია, თარიღმა გადაიწია 11 სექტემბრის საშინელი ტერაქტის გამო. მსოფლიოს შოკიდან გამოსასვლელად დრო სჭირდებოდა. ქართულ და ამერიკულ მხარეებს შორის მჭიდრო კოორდინაცია მაინც გრძელდებოდა და მიუხედავად იმისა, რომ ვაშინგტონში რთული და დაძაბული, თითქმის 24-საათიანი, სამუშაო გრაფიკი ჰქონდათ, საქართველოსა და აშშ-ის პირველ პირებს შორის ოფიციალური შეხვედრა მაინც შედგა. 7 ოქტომბერს მთელი მსოფლიოს მედიის ყურადღება ავღანეთისკენ იყო მიპყრობილი. სამყაროში ომის დაწყების ჰორიზონტი მოჩანდა. მალე შეერთებული შტატები პირველ საჰაერო დარტყმას განახორციელებდა მათ წინააღმდეგ, რომლებმაც გაბედეს და 2001 წლის 11 სექტემბრის ტერაქტით, მსოფლიოს ზესახელმწიფო - ამერიკის შეერთებული შტატებიც კი, თუნდაც 1 დღით დაუცველი გახადეს. აშშ-ის სახელმწიფო მდივანმა, მათთვის ასეთ უკიდურესად დაძაბულ და მნიშვნელოვან საათებში, ეღუარდ შევარდნაძეს დაურეკა და შემდეგი აუწყა: „პრეზიდენტმა ბუშმა დამავალა გადმოგცეთ, რომ ორიოდ საათში ჩვენ დავიწყებთ სამხედრო ოპერაციას ავღანეთში. დარტყმები განხორციელდება მხოლოდ ალქაიდასა და სამხედრო ობიექტებზე“, რაც სრულიად ახალი ეტაპის დასაწყისად უნდა მივიჩნიოთ, ორი ქვეყნის ურთიერთობების ისტორიაში და სტრატეგიული პარტნიორობის ფარგლებში ძირითადი პრიორიტეტული მიმართულებების ჩამოყალიბების მთავარი ფაქტორი გახლდათ. 2001 წლის 11 სექტემბრის შემდეგ მსოფლიო შეიცვალა, ოფიციალურმა ვაშინგტონმა, საქართველოსთან მნიშვნელოვნად გააფართოვა ურთიერთობა. შეერთებული შტატებისთვის საქართველო ღირებული პარტნიორი და მოკავშირე გახდა.⁴ მომდევნო 2002 წელს ეს თანამშრომლობა უკვე მნიშვნელო-

³ მოსაშვილი, ა: (2020) დისერტაცია .

⁴ შურდულაია, თ. თბილისი (2009).

ვანი მიმართულებებით გაღმავდა და აშშ-ის ქმედითი დახმარების ნაბიჯებით გამოიკვეთა: კერძოდ საქართველოში პანკისის რეგიონში დახმარების გაწევით, რითაც საქართველომ თავიდან აიცილა ორი სეპარატისტული რეგიონის შემდეგ, მესამე კონფლიქტის კერის გაჩენა ჩვენს ქვეყანაში. (თ.დ)

დასკვნა. განხილულ დოკუმენტებთან დაკავშირებით, სხვადასხვა ინტერპრეტაციის არსებობის მიუხედავად, ერთი რამ ფაქტია; 1992 წლიდან დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარების შემდეგ, საქართველოში მიმდინარე მოვლენებს დიდ ყურადღებას უთმობდა ამერიკის შეერთებული შტატები. სწორედ ამ პოლიტიკურმა ურთიერთობებმა ჩაუყარა საფუძველი და განავითარა თანამედროვე ქართულ-ამერიკული ურთიერთობები, რომელიც სამხრეთ კავკასიაში საერთო პარტნიორული ინტერესებით გამორჩეულია. საქართველოს მიმართ წარმოებული, აშშ-ის საგარეო პოლიტიკის სისტემის ფუნქციონირების შეპირისპირებამ მის ფუნქციონირებასთან, სამხრეთ კავკასიის დანარჩენი სახელმწიფოების მიმართ, საშუალება მოგვცა წარმოგვეჩინა მთლიანად რეგიონში, აშშ-ის პოლიტიკისათვის დამახასიათებელი ზოგადი მოდელები. აშშ-ის პოლიტიკა საქართველოსთან დაკავშირებით, მიმართულია: მისთვის დამახასიათებელი დემოკრატიული ღირებულებების შენარჩუნებასა და განმტკიცებაზე, ეკონომიკური და გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით, დასავლეთი დაინტერესებულია ევროპისა და ახლო აღმოსავლეთის პერიფერიაზე სტაბილურობით, ხოლო საქართველო კავკასიაში სტაბილურობის მნიშვნელოვანი ფაქტორია. მაგრამ იმისათვის, რომ საქართველომ სტაბილურობისკენ მიმართული გავლენა იქონიოს კავკასიაში, აუცილებელია მისი საკუთარი უსაფრთხოების პრობლემების გადაჭრა. აშშ აქტიურად ახორციელებს ენერგეტიკული და გეოპოლიტიკური პოლიტიკის აღრევას, რათა ამიერკავკასიაში ყოვლისმომცველი რეგიონალური სტაბილურობა დამკვიდრდეს.

უკვე დიდი ხანია სამხრეთ კავკასიის რეგიონში საქართველო შეერთებული შტატების მთავარი, გეოპოლიტიკურად ერთგული მოკავშირეა. შეგვიძლია ავლენოთ, რომ ამერიკის შეერთებული შტატები გახდა, საქართველოს სუვერენიტეტის და ტერიტორიული მთლიანობის, ერთ-ერთი უმთავრესი საერთაშორისო გარანტორი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

აბაშიძე ზ. (2000). *ნატო და საქართველო; უტოპიიდან რეალობისაკენ*. თბილისი.

აშშ-ის სენატორები ვიზიტით საქართველოში. (1997 წლის 13 08). *საქართველოს რესპუბლიკა*.

გეგეშიძე, ა. (1999). *გეოპოლიტიკა*. თბილისი .

დოღონაძე, დ. (2002). *საქართველოს: გზა საერთაშორისო აღიარებიდან საერთაშორისო თანამეგობრობისაკენ*, „თბ., „მეცნიერება“.

თედოზაშვილი, გ. (1997 წლის 19 02). „კავკასია სტრატეგიული მოკავშირის ძიებაში“.

მოსაშვილი, ა. (2020). „*ქართულ-ამერიკული პოლიტიკური ურთიერთობები 1992-2002 წწ.*“ [სადისერტაციო ნაშრომი]. თბილისი.

საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტრო, ა. დ. (Ed.). (n.d.). *ქართულ-ამერიკული პოლიტიკურ-სამხედრო ურთიერთობები 1995-2002 წწ.* Retrieved 05 13, 2025

ქოჩორაძე, მ. (2008). „საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა აშშ-ის სპეციალური ინტერესების თვალსაწიერში,“ . *ამერიკის შესწავლის საკითხები წიგნი მე-5, თსუ-I*.

ყორანაშვილი, ს. (2009). „*პოლიტიკური ურთიერთობები საქართველოს, ამერიკის შეერთებული შტატებსა და რუსეთის ფედერაციას შორის 1991-1997 წ.წ.*“ [სადისერტაციო ნაშრომი]. თბილისი: თსუ-ის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი.

შევარდნაძე, ე. (1997). *After meeting with President Clinton, President Shevardnadze talked to reporters about U.S.-Georgia relations*. Retrieved 08 14, 2025, from www.c-span.org: <https://www.c-span.org/video/?88260-1/us-georgia-relations>

შურდულაია, თ. (2007). *აშშ-ის საგარეო პოლიტიკა საქართველოსთან მიმართებაში*. თბილისი.

- შურდულაია, თ. (2009). საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ორიენტაციის ისტორიულ-პოლიტიკური ასპექტები. თბილისი.
- Bush, G. (1992b). *Nomination of Kent N. Brown To Be United States Ambassador to the Republic of Georgia*. Bush, .
- Bush, G. (2002). საქართველო ნატო-ში მიიღტვის. Retrieved from civil.ge,: <https://old.civil.ge/eng/>
- Chikvaidze, A. (1992). Baker Visits Georgia to Help a Friend; Retrieved from www.nytimes.com
- Clinton, J. (1994a;). U.S.-Georgia Joint Statement, c-span.org . Retrieved from c-span.org .

UNITED STATES SUPPORT FOR YOUNG DEMOCRACIES AND DEEPENING COOPERATION WITH GEORGIA IN ADDRESSING SECURITY ISSUES IN THE CAUCASUS, 1996-2002

Tamaz Davitadze

PhD Student at Ivane Javakishvili Tbilisi State

University; Visiting Lecturer at Batumi

Shota Rustaveli State University

Email: tamazdavitadze1994@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0469-1949>

Abstract. After the collapse of the Soviet Union, official Washington, developed its own interests in shaping the political course of relations with the Caucasus region. These interests can be summarized as follows: a) By strengthening the independence and democratic values of the countries in the region, the United States sought to weaken the influence of Russia in the Caucasus, while expanding its own; b) To maintain control over the Iran-Russia balance, since an unrestricted alliance between these two countries was viewed as highly dangerous for official Washington; c) To prevent Russia from unilaterally managing energy resources and to diversify the transit of energy resources of the Caspian region; To strengthen the extreme southwestern flank of the North Atlantic Alliance and turn the region into a springboard for its strategic actions.

European countries and the United States remained cautious in their relations with the Caucasus countries after the collapse of the Soviet Union. Due to various circumstances, the Baltic countries were initially the main priority. Nevertheless, it should also be noted that both the United States and the leading Western European nations supported the establishment and development of democratic values and the market economy principles in all allied countries, that were part of the Soviet Union. Fiona Hill, a well-known American researcher and Special Assistant for European and Russian Affairs at the National Security Council under former US President Donald Trump, notes that during the administration of Bill Clinton, Washington's interests in the South Caucasus region became strategic and the energy sector became a field of interest for the United States – unlike in the early years of independence of the newly formed states. The deepening of strategic cooperation began, due to the changed geopolitical circumstances following the events of September 11, 2001.

Keywords: disintegration of the Soviet Union, strategic partnership, Caucasus, United States, Georgia, 9/11 terrorist act

Introduction: Official relations between the United States of America and Georgia were established after the restoration of Georgia's independence. Following the dissolution of the Soviet Union, the United States officially recognized Georgia's independence on December 25, 1991. This was an important step in the process of Georgia's international recognition and its rapprochement with the Western world.

In order to deepen bilateral relations, the U.S. Embassy was opened in Tbilisi on April 23, 1992, symbolizing the beginning of direct cooperation between the two countries. In the same year, U.S. Secretary of State James Baker visited Georgia, marking the first visit by a high-ranking American official in the history of independent Georgia.

In the early 1990s, the United States primarily assisted Georgia in strengthening state institutions, implementing democratic reforms, and promoting economic development. Although Georgia faced serious

internal political and territorial conflicts during that period, the United States supported its sovereignty and territorial integrity.

Methods. The presented scientific paper is based on the following research methods: source analysis, the comparative-historical method, the identification of cause-and-effect relationships, and systemic analysis.

Discussion. In the last decade of the 20th century, the political order of the world underwent changes, giving rise to a “new world map”. Among these geopolitical shifts, the collapse of the Soviet Union is particularly noteworthy. Following its disintegration, fifteen independent states emerged, including Georgia. After the collapse of the USSR, the world was no longer bipolar, and by the last decade of the 20th century, the United States had assumed the role of the unconditional leading power.

Initially, the United States of America carefully monitored the events taking place in the Soviet Union. At this early stage, it was in no hurry to establish direct diplomatic relations with the post-Soviet countries.

A new stage of Georgia-US cooperation began during the second term of US President Bill Clinton. At that time, official Washington's interest in the Caucasus and, more specifically, in Georgia, took on the character of a strategic relationship. During Bill Clinton's administration, Washington's interests in the South Caucasus region became strategic, which had not been the case in the first years of the newly independent states' freedom. During this particular period, the energy sector became a sphere of US interest. The American and Russian sides reached an agreement, and two of the five energy projects in the Caspian Sea basin were implemented taking into account the requirements of the Russian Federation. These were: Baku-Novorossiysk and Kazakhstan-Novorossiysk energy projects; As for the remaining three: the Baku-Supsa oil pipeline, the South Caucasus gas pipeline and the Baku-Tbilisi-Ceyhan project: these projects were implemented in the South Caucasus region, bypassing Russia. Thus, an energy alliance among Azerbaijan, Georgia and Turkey was created, which would have been impossible in this region without the active involvement of the West. Despite the considerable influence of the Russian Federation in the South Caucasus, the United States of America still managed to achieve the desired results in the region. This fact was of great importance for the deepening of Georgian-American political relations. Bilateral cooperation reflected US interest and the identification of US priorities towards the Caucasus region. The American diplomat W. H. Courtney paid special attention to the Baku-Supsa oil pipeline, since, in his opinion, the creation of a transit corridor between East and the West, along with close economic and political cooperation between the two countries - depended on this project. Regarding the Baku-Tbilisi-Ceyhan project, the ambassador noted that, in the future, this program would significantly change the political and economic situation in the region. According to him, the construction of the pipeline would be impossible without commercial goals, therefore, the role of the private sector was crucial for combining economic, political and commercial factors and creating common benefits.

The initiation of a new phase in bilateral relations was marked by an invitation from the official Washington side to the President of Georgia and the Georgian government delegation. In 1998, the Georgian delegation, led by President Eduard Shevardnadze, visited Washington D.C. The meeting was held with the Chairman of the Joint Chiefs of Staff of the United States Armed Forces, General John Malkhaz Shalikashvili. The discussions addressed key issues such as mechanisms for resolving regional problems in the Caucasus and the Abkhazian conflict.

During the same visit, an agreement was signed at the Pentagon, which laid the foundation for future military cooperation between the two countries. It was decided to intensify the engagement of US senators and congressmen in relation to Georgia. As part of this initiative, a delegation of US legislators (including senators S. Kalapan, J. McCain, F. Graham, K. B. Hutchinson, among others) conducted a return visit to Tbilisi

in August. These reciprocal visits and high-level meetings between the officials of both nations represented significant progress toward strengthening bilateral relations and developing strategic cooperation.

By the end of the decade, in 1999, the U.S. Congress adopted an important resolution concerning Georgia, which served as a major milestone in advancing bilateral collaboration. In the same year, the U.S. Senate passed the *Silk Road Strategic Act*, involving the countries of the South Caucasus and Central Asia – namely Armenia, Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan.

Additionally, in 1999, Istanbul hosted a major summit of the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), attended by the representatives of 54 member states and several international organizations. Among the participants were the President of Georgia, Eduard Shevardnadze, and the President of the United States, Bill Clinton. The United States and Georgia both recognized that without stability and security in the region, international projects would lose their significance. The principal objective of the summit was to discuss an emerging geopolitical configuration of Europe, with particular emphasis on the issue of limitation of conventional weapons in Europe.

For Georgia, the Istanbul summit was especially significant in addressing several strategic issues:

1. Integration of Georgia into the European security framework;
2. Military bases of the Russian Federation in Georgia;
3. Georgia's participation in major transnational projects.

Within the framework of the summit, a declaration was signed, according to which the Baku-Tbilisi-Ceyhan project, financed and supported by the United States of America, was subsequently implemented. Furthermore, the United States government allocated \$10 million in the 2000 budget to support the withdrawal of Russian military bases and surplus weapons from Georgia.

By the end of the twentieth century, official cooperation between Washington and Tbilisi was focused on several key areas:

1. The development of bilateral cooperation.
2. Deepening ties between Georgia and the United States within the framework of the *Partnership for Peace* program and discussing future prospects;
3. Providing assistance in the proper management of defense resources and in the process of developing defense planning reforms.
4. Continuation of bilateral dialogue on airspace management issues, including discussions on potential inclusion of Georgia in the Central and *Eastern European Aerospace Initiative*;
5. Starting an official dialogue on environmental protection issues.

Overall, the cooperation between official Tbilisi and Washington during this period (1996-2000) was characterized by progress, mutual trust and a result-oriented approach. Relations between Georgia and the United States deepened and key strategic goals were defined.

The largest terrorist act in modern history occurred on September 11, 2001 in the United States of America. The phrase: *The world will never be the same again* – has been repeated countless times since that day. The attacks of September 11 marked a clear division in contemporary history – between the periods before and after the event.

At that time, the President of the United States of America was George W. Bush, whose administration initiated a fundamentally new foreign policy toward both Georgia and the wider world. In 2001, one of the main priorities of US was cooperation with Georgia in the fields of defense, security, economic development and other important areas. This orientation was demonstrated by the meeting held in Georgia between representatives of the Ministry of Defense of Georgia and the US Department of Defense. The bilateral meeting between the presidents of Georgia and the United States was scheduled for the second half of

September 2001. However, the date was postponed due to the tragic events of September 11. Despite the global crisis, tension and almost 24-hours work schedule of official Washington, close coordination between the Georgian and American sides continued, resulting in the following official meeting between the leaders of Georgia and the United States. On October 7, the attention of the entire world media shifted to Afghanistan. The prospect of war was visible on the horizon. As the United States prepared for the military action against those who made the world's superpower - the United States of America - defenseless, even for 1 day.

During this period, the US Secretary of State, contacted Georgian president Eduard Shevardnadze and conveyed the message from President Bush, stating that within hours the United States would begin military operations against Al-Qaeda and related facilities in Afghanistan. This moment signaled the beginning of a completely new stage in international relations and defined the strategic framework of cooperation between Georgia and the United States.

Following the September 11 attacks, the global political landscape changed profoundly. Washington significantly expanded its relations with Georgia which became an increasingly valuable partner and ally for the United States. In the following year, 2002, this cooperation deepened in several key areas and was exemplified by the US assistance programs - particularly, those aimed at strengthening security in Pankisi region of Georgia, thereby helping Georgia prevent the emergence of a third conflict zone, besides already existing two separatist regions. (T.D).

Conclusion. In conclusion, it can be noted that since the establishment of diplomatic relations in 1992, the United States has paid significant attention to the events taking place in Georgia. These political relations laid the foundation for and fostered the development of modern Georgian-American relations, which are distinguished by shared partnership interests in the South Caucasus. By contrasting the functioning of the US foreign policy system towards Georgia with its policies towards the rest of the South Caucasus states, we can identify general models of US policy in the region as a whole.

US policy towards Georgia is aimed at preserving and strengthening its democratic values. From both economic and geopolitical perspectives, the West is interested in ensuring stability on the periphery of Europe and the Middle East, and Georgia represents an important factor of stability in the Caucasus. However, for Georgia to maintain its stabilizing influence in the Caucasus, it is necessary to resolve its own security challenges. The US is actively pursuing a combination of energy and geopolitical policies in order to establish comprehensive regional stability in the South Caucasus.

Georgia has long been the United States' primary and geopolitically reliable ally in the South Caucasus region. It can be concluded that the United States has become one of the most important international guarantors of Georgia's sovereignty and territorial integrity.

References

- Abashidze, Z. (2000). *NATO and Georgia; from utopia to reality*.
US Senators' Visit to Georgia (1997, August 13,). *The Respublika*.
Gegeshidze, A. (1999). *Geopolitics*.
Dogonadze, Sh. (2002). Georgia: The path from international recognition to international community. *The Science*. Tbilisi
Tedoashvili, G. (1997, February 19). Caucasus in search of a strategic ally. *The Morning Newspaper*, N31.
Mosashvili, A. (2020). Georgian-American political relations 1992-2002. [Dissertation]. Tbilisi.
Georgian-American political-military relations 1995-2002. Ministry of Foreign Affairs of Georgia, Department of America.

- Kochoradze, M. (2008). The struggle for Georgia's independence in the eyes of the special interests of the united states. *American Studies, Book 5, TSU-I*. Tbilisi.
- Koranashvili, S. (2009). Political relations between Georgia, the United States of America and the Russian Federation 1991-1997. [Dissertation, Tbilisi State University].
- Shevardnadze, E. (1997, July 18). On U.S.-Georgia relations. [Interview by C-SPAN]. <https://www.c-span.org/video/?88260-1/us-georgia-relations>.
- Shurghulaia, T. (2009). Historical-Political aspects of Georgia's foreign policy orientation.
- Shurghulaia, T. (2007). US foreign policy towards Georgia.
- Bush, G. (2002). Georgia toward NATO. *Civil.ge*. <https://old.civil.ge/eng/>
- Bush, G. (1992). Nomination of Kent N. Brown To Be United States Ambassador to the Republic of Georgia.
- Chikvaidze, A. (1992). Baker Visits Georgia to Help a Friend; www.nytimes.com
- Clinton, W. J. (1994). U.S.-Georgia joint statement. c-span.org.

ჩინეთის ხელოვნური ინტელექტის პოლიტიკა

თორნიკე ზედელაშვილი

პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი, იუსტიციის
სამინისტროს ციფრული მმართველობის სააგენტოს
ინფორმაციული უსაფრთხოების დეპარტამენტის
თანამშრომელი; ინტერნეტგამოცემა „ლიდერის“
დამფუძნებელი; კავკასიის საერთაშორისო
უნივერსიტეტის მოწვეული ლექტორი
ელ-ფოსტა: thomaszedelashvili@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2630-1779>

აბსტრაქტი: 21-ე საუკუნის დასაწყისიდან, ხელოვნური ინტელექტის განვითარება გახდა გლობალური ტექნოლოგიური, ეკონომიკური და გეოპოლიტიკური ტრანსფორმაციის ერთ-ერთი უმთავრესი მამოძრავებელი ძალა. ამ პროცესში ჩინეთი იკავებს წამყვან პოზიციას არა მხოლოდ ტექნოლოგიური მიღწევების თვალსაზრისით, არამედ კონკრეტულად ხელოვნური ინტელექტის სახელმწიფოებრივი სტრატეგიული მართვის პოლიტიკით. ჩინეთის ხელოვნური ინტელექტის პოლიტიკა მოიცავს მრავალფეროვან კომპონენტებს, დაწყებული სამეცნიერო კვლევების ხელშეწყობიდან, დამთავრებული ეროვნული უსაფრთხოების, მონაცემის უსაფრთხოებისა და ეთიკური რეგულირების საკითხებით. თემის აქტუალობა განპირობებულია იმით, რომ პირველ რიგში, ხელოვნური ინტელექტი უკვე მოქმედებს ჩინეთის სოციალურ სტრუქტურებსა და სამთავრობო მმართველობის ფორმებზე - მათ შორის საგანმანათლებლო, ჯანდაცვის, ურბანული მართვისა და სამართალდამცავი ორგანოების სფეროებში. მეორე მხრივ, ჩინეთის ხელოვნური ინტელექტის პოლიტიკის გავლენა მნიშვნელოვნად სცდება ეროვნულ საზღვრებს, რაც მას აქცევს გლობალურ ძალად ტექნოლოგიური და პოლიტიკურ-ეკონომიკური წესრიგის გადანაწილების კონტექსტში. ასევე ჩინეთმა 2017 წელს მიიღო ხელოვნური ინტელექტის სტრატეგია - „ახალი თაობის ხელოვნური ინტელექტის განვითარების გეგმა“, რომელიც მიზნად ისახავს 2030 წლისთვის ჩინეთის გადაქცევას ხელოვნური ინტელექტის გლობალურ ლიდერად. ამ დოკუმენტში გაწერილია სახელმწიფოს პრიორიტეტები: ინოვაციების სტიმულირება, ნიჭიერი კადრების განვითარება, ეთიკური ჩარჩოს შექმნა და მონაცემთა ეროვნული სტანდარტების განვითარება. საინტერესოა, რომ ჩინეთი ცდილობს ხელოვნური ინტელექტის გამოყენებით საზოგადოების „საუკეთესო მმართველობის“ მოდელის ჩამოყალიბებას, რაც გულისხმობს ტექნოლოგიური პროგრესის შერწყმას მმართველობით ინსტრუმენტებთან.

ჩინეთის ხელოვნური ინტელექტის პოლიტიკა აჩვენებს, როგორ შეიძლება ტექნოლოგია იქცეს სახელმწიფოს ღრმა სტრატეგიულ ინსტრუმენტად, რომელიც გავლენას ახდენს არა მხოლოდ ეკონომიკასა და ინდუსტრიაზე, არამედ სამთავრობო სტრუქტურების ტრანსფორმაციაზე და საზოგადოებრივი კონტროლის ახალ ფორმებზე. ამ ფონზე, თემის ანალიზი მნიშვნელოვანია როგორც ტექნოლოგიური კვლევისთვის, ისე პოლიტიკური მეცნიერებისა და გლობალური მმართველობისთვის.

საკვანძო სიტყვები: ხელოვნური ინტელექტი, ჩინეთი, უსაფრთხოება, თავდაცვა, სტრატეგია, განვითარება, პოლიტიკა, მმართველობა, ლიდერობა, ტექნოლოგია.

ჩინეთის სტრატეგია ახალი ტექნოლოგიების განვითარებისთვის

ჩინეთი წარმოადგენს ანგარიშგასაწევ ქვეყანას მსოფლიო მასშტაბით, იგი ცნობილია თავისი ისტორიითა და კულტურით, მაგრამ ამ შემთხვევაში უნდა ვისაუბროთ ტექნოლოგიურ მიღწევებზე. 2017 წელს ჩინეთმა გამოაქვეყნა სტრატეგიული გეგმა „ახალი თაობის ხელოვნური ინტელექტის განვითარება - 2030“, სადაც ხაზგასმით არის ნათქვამი, რომ ჩინეთის სამხედრო და ეკონომიკური წინსვლისთვის მნიშვნელოვანია ხელოვნური ინტელექტის ტექნოლოგიების მიმართულებით მსოფლიოში ლიდერობა. ჩინეთის ტექნოლოგიური მიღწევები ყოველდღიურად იზრდება და შესაძლებელია, ნომერ პირველი ქვეყანაც კი გახდეს ამ მიმართულებით. ცნობილია, რომ ჩინეთი მუშაობს ახალ კანონმდებლობაზე, რომელიც დაარეგულირებს სარეკომენდაციო ალგორითმებს, ანუ ხელოვნური ინტელექტის იმ ფორმებს, რომლებიც უკვე ინტერნეტშია გავრცელებული. აღნიშნული რეგულაციები ზეგავლენას მოახდენს, თუ როგორ არის აგებული და განლაგებული ტექნოლოგიები ჩინეთის მასშტაბით და ასევე საერთაშორისო დონეზე, ეს კი გულისხმობს ჩინეთის ტექნოლოგიების ექსპორტს. შემუშავებული რეგულაციები ამერიკის შეერთებული შტატებისთვის და ევროპისთვის ხშირად მიუღებელი და შეუსაბამოა. თუმცა, ვფიქრობთ, მიუხედავად ამისა, ეს სფერო იმდენად მრავალფუნქციურია, რომ შესაძლებელია, მოხდეს გამონაკლისის დაშვება.

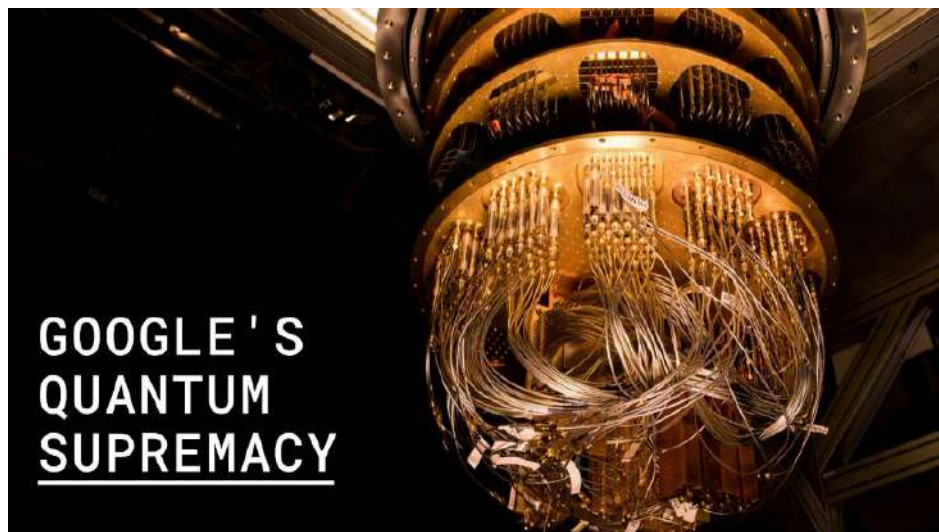
უნდა გამოვყოთ ჩინეთის მიერ შემუშავებული სამი ძირითადი რეგულაცია, რომელიც აქამდე უკვე გამოიყენეს:

- 2021 წ. - რეგულაცია სარეკომენდაციო ალგორითმების შესახებ (*regulation on recommendation algorithms*);
- 2022 წ. - წესები ღრმა სინთეზისთვის (*deep synthesis (synthetically generated content)*) / (რეგულაციები, რომლებიც მოიცავს სურათებისა და ვიდეოების გასაზრცელებას და ხელოვნურ გენერაციულ სისტემებს, როგორიცაა OpenAI's ChatGPT და სხვ.)
- 2023 წ. - წესების პროექტი გენერაციული ხელოვნური ინტელექტის შესახებ (*draft rules on generative AI*). (Sheehan, 2023, p. 1)

რას მოიცავს აღნიშნული რეგულაციები და წესები? იგი შედგება უამრავი პუნქტებისა და დებულებებისგან, ყველა მათგანის საერთო მიზანს წარმოადგენს ინფორმაციის კონტროლი. მაგალითად, რეგულაცია სარეკომენდაციო ალგორითმების შესახებ, კრძალავს უთანასწორო მოპყრობას და იცავს ალგორითმულ განრიგს დაქვემდებარებული მუშახელის უფლებებს. ღრმა სინთეზის რეგულაცია ითხოვს ეტიკეტების განთავსებას სინთეზურად წარმოქმნილ ფოტო-ვიდეო თუ აუდიო მასალაზე. პროექტი გენერაციული ხელოვნური ინტელექტის შესახებ, ითხოვს, ტრენინგისა და მოდელის მონაცემების შედეგები იყოს ზუსტი, რაც ხელოვნური ინტელექტის ტექნოლოგიაზე მომუშავე ჩეთბოტების გადაულახავ დაბრკოლებას წარმოადგენს. სამივე რეგულაცია ჩინელ დეველოპერებს ავალდებულებს, დარეგისტრირდნენ ალგორითმის რეესტრში, რათა მოხდეს ინფორმაციის შეგროვება და უსაფრთხოების თვითმეფასების განსაზღვრა. ალგორითმის რეესტრს აქვს შესაძლებლობა, დადებითი გავლენა მოახდინოს ახალი რეგულაციების შემოღებაზე და გააადვილოს რეგულაციების შემუშავება. ეს მნიშვნელოვან საკითხს წარმოადგენს ჩინეთისთვის, რადგან იგი მუშაობს ხელოვნური ინტელექტის კანონ-პროექტზე, სადაც უშუალოდ ჩართულები არიან ჩინეთის **კიბერსივრცის ადმინისტრაცია (CAC), მეცნიერებისა და ტექნოლოგიების სამინისტრო, საინფორმაციო კომუნიკაციებისა და ტექნოლოგიების აკადემია, ცინგხუას უნივერსიტეტის ხელოვნური ინტელექტის საერთაშორისო მმართველობის ინსტიტუტი.**

ჩინეთი მსოფლიოში ხელოვნური ინტელექტის კვლევის თვალსაზრისით უმსხვილესი მწარმოებელია. შესაბამისად, მისი რეგულაციები ევროპაზეც მოახდენს გავლენას და შეეხება ყველა ჩინურ ტექნოლოგიას, მასში ჩაშენებულ ხელოვნური ინტელექტის ელემენტებს. ცნობილია, რომ

ამერიკის შეერთებული შტატები და ჩინეთი კონკურენციას უწევენ ერთმანეთს ხელოვნური ინტელექტის სისტემების მიმართულებით, ფინანსურ ბაზრებსა და საერთაშორისო საჰაერო სივრცეში. შესაბამისად, ამ ქვეყნებში რეგულაციების შემუშავება მნიშვნელოვან საკითხს წარმოადგენს, რათა შეიქმნას სტაბილური გარემო. ჩინეთი საინტერესოდ აყალიბებს თავის რეგულაციებს, შეიძლება სხვა ქვეყნებისთვის ერთგვარ სასწავლო მასალადაც კი გამოდგეს, მათ შორის საქართველოსთვის. მაგალითად, ტექნიკური შესრულების სტანდარტები, აუდიტის მექანიზმები, განბაჟების მოთხოვნები და ასე შემდეგ.

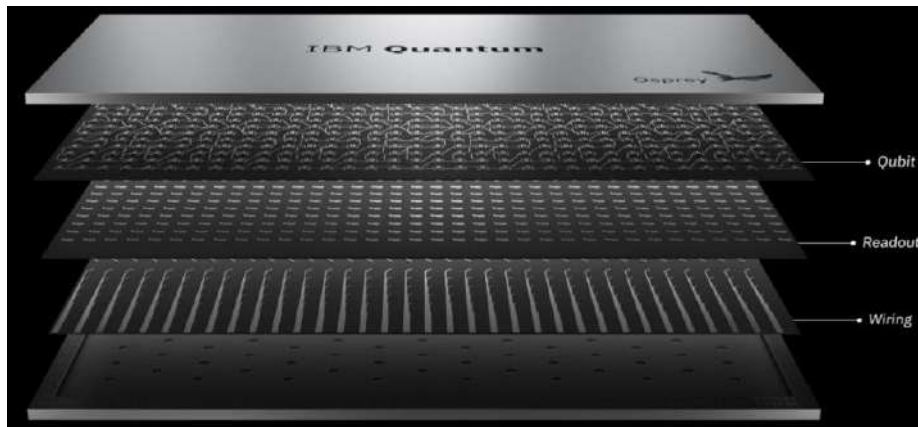
სურათი 1. Google-ის 53 კუბიტისანი პროცესორი (სუპერკომპიუტერი). წყარო:

<https://towardsdatascience.com/google-has-cracked-quantum-supremacy-cd70c79a774b?qi=ed3b6f5989f1>

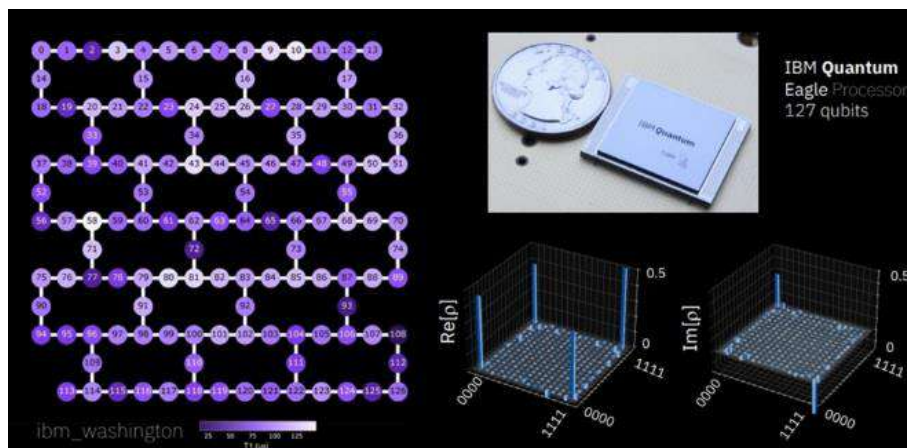
2019 წელს მეგაკომპანია **Google-ის 53 კუბიტისანი**¹ პროცესორმა - **Sycamore-მ** ისეთი დავალება, რომელიც ჩვეულებრივ ტრადიციულ სუპერკომპიუტერს ორ დღეზე მეტი დასჭირდებოდა, დაასრულა 3,3 წუთში, ხოლო ჩინეთის მეცნიერებათა აკადემიის კვანტური ინფორმაციისა და კვანტური ფიზიკის განვითარების ცენტრის მკვლევართა ჯგუფმა, შანხაის ტექნიკური ფიზიკის ინსტიტუტთან და მიკროსისტემებისა და ინფორმაციული ტექნოლოგიების ინსტიტუტთან ერთად შექმნილმა 66 კუბიტისანმა კვანტურმა პროცესორმა - **Zuchongzhi 2-მა** იგივე დავალებას უფრო სწრაფად გაართვა თავი.

¹ **კუბიტი** კვანტური ინფორმაციის ერთეულია. კვანტური ბიტი კლასიკური ბიტის კვანტური ანალოგია. კუბიტი, ორ მდგომარეობიან კვანტურ სისტემებს აღწერს, მაგალითად ფოტონის პოლარიზაციას, ან ელექტრონის სპინს. კლასიკურ სისტემაში, ბიტი ორი მდგომარეობიდან აუცილებლად ერთ-ერთში უნდა იყოს. თუმცა, კვანტური მექანიკის მიხედვით კუბიტს შეუძლია ორი მდგომარეობის სუპერპოზიციაში იყოს. კვანტური ინფორმაციის ამ თვისებას მნიშვნელოვანი გამოყენება აქვს კვანტური კომპიუტერებისთვის. კლასიკური ბიტი ინფორმაციის ძირითადი ერთეულია და კომპიუტერებში ინფორმაციის ჩასაწერად გამოიყენება. ფიზიკური რეალიზაციის მიუხედავად კლასიკურ ბიტს ორი შესაძლო მდგომარეობა აქვს. ამ მდგომარეობებს როგორც წესი 0-ს და 1-ს ან ჭეშმარიტს და მცდარს ვუწოდებთ. განსხვავება ისაა, რომ თუ კლასიკური ბიტის მდგომარეობა ყოველთვის არის ან 0 ან 1, კუბიტის მდგომარეობა ასევე შეიძლება ამ ორი მდგომარეობის სუპერპოზიცია იყოს. ერთი კლასიკური ბიტი შეგვიძლია ერთი კვანტური ბიტის საშუალებით შევინახოთ, თუმცა კუბიტი კლასიკურ ბიტზე მეტ ინფორმაციას იტევს. მაგალითად, ერთი კვანტური ბიტის და ერთი წინასწარ გამზადებული ბელის წყვილის საშუალებით შესაძლებელია ორი კლასიკური ბიტის გადაცემა. კიდევ ერთი განსხვავება ის არის, რომ n კომპონენტისანი (ბიტისანი) სისტემის სრული აღწერა კლასიკურ ფიზიკაში მხოლოდ n ბიტის გამოყენებას მოითხოვს, კვანტურ ფიზიკაში კი ასეთი სისტემის აღსაწერად 2^n-1 კომპლექსური რიცხვია საჭირო.

Google-ის ყოფილმა აღმასრულებელმა დირექტორმა (CEO) **ერიკ შმიდტმა ((Eric Schmidt)** განაცხადა, რომ ხელოვნური ინტელექტის მიმართულებით ჩინეთი დაახლოებით ერთი წლით ჩამორჩება ამერიკის შეერთებულ შტატებს, აქედან გამომდინარე, აშშ-მ, დიდი ალბათობით, შეიძლება დაკარგოს პირველი პოზიცია ხელოვნური ინტელექტის სფეროში.

სურათი 2. სუპერჩიპების სამი ძირითადი ფენა: კუბიტი (Qubit), წამკითხველი (Readout), გაყვანილობა (Wiring). წყარო: <https://www.notebookcheck.net/IBM-announces-433-qubit-quantum-processor-Bosch-taps-IBM-s-quantum-computers-in-search-for-alternative-EV-metals.667799.0.html>

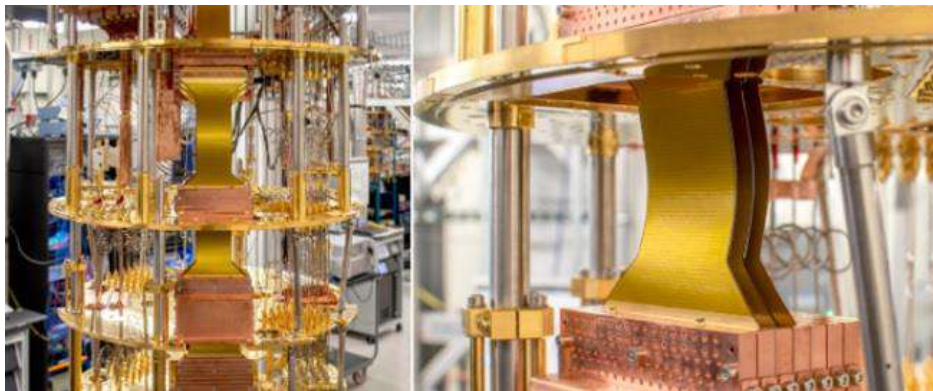

სურათი 3. 127 კვანტური ბიტის შიდა ვიზუალური მხარე. წყარო: <https://www.forbes.com/sites/moorinsights/2021/12/02/ibm-rolls-out-a-game-changing-127-qubit-quantum-computer-that-redefines-scale-quality-and-speed/?sh=5796fed83f40>

2020 წელს ჩინეთის მეცნიერებისა და ტექნოლოგიების უნივერსიტეტმა განაცხადა, რომ **Jiuzhang 2** პროცესორს შეუძლია ისეთი დავალების დასრულება ერთ მილიწამში, რასაც ჩვეულებრივი კომპიუტერი მოანდომებს 30 ტრილიონი წელი. ეს კი მსოფლიო მასშტაბით ახალი მაქსიმალური სიჩქარეა კვანტური პროცესორისთვის, რომლის კუბიტებიც არის სინათლეზე დაფუძნებული. ჩინეთი ამ სფეროს 10 მილიარდი დოლარით აფინანსებს, რაც წინა წლის დაფინანსებას 7 პროცენტით აღემატება. კვანტური კომპიუტერების უმეტესობას შეუძლია, თანმიმდევრულად იმუშაოს 50 კუბიტით.

სურათი 4. 127 კუბიტიანი სუპერჩიპიანი (სუპერგამტარი) კვანტური კომპიუტერი. წყარო: <https://wccftech.com/move-over-ai-the-age-of-quantum-computing-approaches-as-ibm-demonstrates-useful-application-of-its-quantum-tech/>

სურათი 5. 400 კუბიტიანი სუპერჩიპიანი კვანტური კომპიუტერი. წყარო: <https://www.forbes.com/sites/moorinsights/2022/11/09/ibm-announces-new-400-qubit-quantum-processor-plus-plans-for-a-quantum-centric-supercomputer/?sh=de0ae81eaa99>

სურათი 6. 1000 კუბიტიანი სუპერგამტარი კვანტური კომპიუტერი. წყარო: <https://www.forbes.com/sites/moorinsights/2022/11/09/ibm-announces-new-400-qubit-quantum-processor-plus-plans-for-a-quantum-centric-supercomputer/?sh=de0ae81eaa99>

ამერიკის შეერთებული შტატები ჩინეთს ადანაშაულებს, რომ იგი იპარავს აშშ-ის მთავრობისა და კომერციულ დაშიფრულ მონაცემებს. ამიტომ აქვს უფრო დიდი წინსვლა კვანტური ტექნოლოგიის მიმართულებით. ამის გამო, კომერციის დეპარტამენტმა შვიდი სუპერკომპიუტერი შავ სიაში შეიყვანა, რომელიც, მათი ინფორმაციით, სახალხო განმათავისუფლებელ არმიასთან იყო დაკავშირებული. თუმცა ტექნოლოგიურმა კომპანია **IBM-მა** “2021 წელს 127-კუბიტიანი სუპერჩიპებით აღჭურვილი (სუპერგამტარი) კვანტური კომპიუტერი, 2022 წელს - 400-კუბიტიანი კვანტური კომპიუტერი, ხოლო 2023 წელს - 1000-კუბიტიანი სუპერგამტარი კვანტური კომპიუტერი გამოუშვა”. (Corbett & Singer, 2022, p. 1) ეს ყველაფერი კი მიანიშნებს იმაზე, რომ კვანტური გამოთვლის უზარმაზარი სტრატეგიული პოტენციალის გათვალისწინებით, კონკურენცია უფრო გამძაფრდება. რამდენად შეძლებენ ჩინეთი, ამერიკის შეერთებული შტატები და სხვა მოწინავე ქვეყნები ასეთი ტემპის შენარჩუნებას, ეს მომავალიში განსაზღვრული საკითხია.

ჩინეთს აქვს რამდენიმე მნიშვნელოვანი უპირატესობა ხელოვნური ინტელექტის მიმართულებით, რაც განაპირობებს წარმატებას ამ სფეროში. იგი ამუშავებს დიდი რაოდენობით მონაცემებს როგორც ონლაინ, ასევე რეალურ სივრცეში. ჩინეთის მოსახლეობა ყველაფრის გადასახდელად იყენებს სმარტფონს, აღნიშნული კი ქმნის უამრავ მონაცემს თითოეული ტრანზაქციისგან. ჩინური სტარტაპები ხელოვნური ინტელექტის მიმართულებით ბევრად კონკურენტულ გარემოს ქმნიან, რადგან მუდმივად შეჯიბრისა და ახალი ტექნოლოგიების გამოგონების პროცესში არიან. ჩინეთის ხელოვნური ინტელექტის გეგმის მიხედვით, მთავრობა მიუთითებს კომპანიებს იმ ტექნოლოგიების ჩამონათვალს, რომელთა წახალისებაც ხდება სუბსიდირებით, საჯარო კონტრაქტებით და ასე შემდეგ. რა თქმა უნდა, არსებობს პრობლემები და ნაკლოვანებები, რაც აუცილებლად საჭიროებს გამოსწორებას - მაგალითად, ჩინეთის მთავრობა აცხადებს, რომ ხელოვნურ ინტელექტთან დაკავშირებულ სფეროებში აკლიათ ნიჭიერი და გათვითცნობიერებული ადამიანები. ამ მიმართულებით, 2018 წელს ჩინეთის მთავრობამ წარმოადგინა უნივერსიტეტებისა და კოლეჯებისთვის ხელოვნური ინტელექტის ინოვაციის სამოქმედო გეგმა, რომლის მიზანი იყო, 5 წლის განმავლობაში 500 მასწავლებლისა და 5000 სტუდენტის გადამზადება. 2020 წლის შემდეგ ჩინეთში 100-ზე მეტი არასაუნივერსიტეტო ხელოვნური ინტელექტის მიმართულებით მომუშავე სამეცნიერო კვლევითი დაწესებულება, ხოლო 200-ზე მეტი უნივერსიტეტი და კოლეჯი ფუნქციონირებს. ამის მიუხედავად, ჩინეთის მთავრობა დღემდე აცხადებს, რომ **AI** მიმართულებით მაინც განიცდიან ნიჭიერი და გათვითცნობიერებული ადამიანების ნაკლებობას. როგორც ვიცით, მსოფლიო მასშტაბით პრიორიტეტულ საკითხს წარმოადგენს მიკროჩიპების, ანუ ნახევარგამტარების დამზადება, რაც ხელოვნური ინტელექტის ძირითადი საკვანძო საკითხია. ჩინეთი ამ მიმართულებითაც განიცდის ე.წ. კრიზისს. ასევე, არც ერთი პოპულარული პროგრამული უზრუნველყოფა ან პლატორმა, რომელსაც იყენებენ ხელოვნურ ინტელექტზე მომუშავე ადამიანები, ჩინეთში არ არის შექმნილი (*PyTorch, Caffe, Tensorflow* და სხვ.). როგორც ჩვენთვის არის ცნობილი, ჩინეთში მუშაობს რამდენიმე მსხვილი კომპანია ხელოვნური ინტელექტის მიმართულებით - **Alibaba Tencent** და სხვ. თუმცა ისინი მაინც ჩამორჩებიან ამერიკის შეერთებულ შტატებში მომუშავე მეგაკომპანიებს. ჩინეთს აქვს ათზე მეტი კერძო საკუთრებაში არსებული ხელოვნური ინტელექტის სტარტაპი, რომელთა ღირებულება დაახლოებით 1 მილიარდ აშშ დოლარს შეადგენს. ეს დიდ გავლენას მაინც ვერ ახდენს საერთო სურათზე, საჭიროა სტარტაპების უფრო დიდი ეკოსისტემა.

ჩინეთი თავის ტექნოლოგიურ მდგომარეობას დღითი-დღე აუმჯობესებს. ხელოვნური ინტელექტისა და რობოტიკის სფეროში მომუშავე ჩინელი მკვლევარები აღნიშნავენ, რომ შესაძლოა, მალე დაიწყოს მასშტაბური კონკურენცია ხელოვნური ინტელექტის სისტემებისა იარაღთან მიმართებაში, რაც გამოიწვევს მასშტაბურ ომებს - რობოტების ბრძოლაში ცოცხალი ძალის მსხვერპლი ბევრად ნაკლები იქნება. ამ საფრთხეების გასაანალიზებლად ჩინეთის **საინფორმაციო და**

საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების აკადემიამ გამოაქვეყნა ხელოვნური ინტელექტის უსაფრთხოების „თეთრი წიგნი“, (Tellez, 2021, p. 1) სადაც გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ახლა მნიშვნელოვანია საერთაშორისო თანამშრომლობა. უნდა დარეგულირდეს ამ ტექნოლოგიების გამოყენება პლანეტის დონეზე, როგორც ბირთვული იარაღის შემთხვევაშია.

დასკვნა. დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ჩინეთის ხელოვნური ინტელექტის პოლიტიკა წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე კომპლექსურ და სტრატეგიულ მიმართულებას თანამედროვე გლობალურ ტექნოლოგიურ და პოლიტიკურ სივრცეში. 2017 წელს მიღებული „ახალი თაობის ხელოვნური ინტელექტის განვითარების გეგმა“ ნათლად აჩვენებს სახელმწიფოს მიზანს - 2030 წლისთვის გაზდეს ხელოვნური ინტელექტის მსოფლიო ლიდერი. ამ მიზნის მისაღწევად ჩინეთი იყენებს მრავალ ინსტრუმენტს: ინოვაციების სტიმულირებას, ნიჭიერი კადრების განვითარებას, ეთიკური ჩარჩოების შექმნას და მონაცემთა უსაფრთხოების სტანდარტების ჩამოყალიბებას.

ჩინეთის მიერ შემუშავებული რეგულაციები - სარეკომენდაციო ალგორითმების, ღრმა სინთეზისა და გენერაციული ხელოვნური ინტელექტის შესახებ - ხაზს უსვამს ინფორმაციის კონტროლისა და უსაფრთხოების პრიორიტეტს. ეს მიდგომა, ერთი მხრივ, აძლიერებს სახელმწიფოს შესაძლებლობას მართოს ტექნოლოგიური პროცესები, ხოლო მეორე მხრივ, ქმნის საერთაშორისო დისკუსიას რეგულაციების მიღებისა და მისი შესაბამისობის თვალსაზრისით საერთაშორისო სტანდარტებთან.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ჩინეთის სწრაფი პროგრესი კვანტურ ტექნოლოგიებში, რაც მას აძლევს სტრატეგიულ უპირატესობას გლობალურ კონკურენციაში. მიუხედავად იმისა, რომ ამჟამად კვლავ ინარჩუნებს ლიდერობას, ჩინეთის მიერ განხორციელებული ინვესტიციები და მიღწევები მიუთითებს, რომ მომავალში ძალთა ბალანსი შეიძლება მნიშვნელოვნად შეიცვალოს.

ამრიგად, ჩინეთის ხელოვნური ინტელექტის პოლიტიკა არ არის მხოლოდ ტექნოლოგიური განვითარების საკითხი - იგი წარმოადგენს სახელმწიფოს სტრატეგიულ ხედვას, რომელიც აერთიანებს ეკონომიკურ, სამხედრო, სოციალურ და ეთიკურ განზომილებებს. ეს პოლიტიკა ქმნის ახალ მოდელს, სადაც ტექნოლოგია იქცევა მმართველობისა და გლობალური გავლენის ინსტრუმენტად.

ბიბლიოგრაფია

- Sheehan M., "China's AI Regulations and How They Get Made", the Carnegie Endowment for International Peace, p. 1, 2023. <https://carnegieendowment.org/2023/07/10/china-s-ai-regulations-and-how-they-get-made-pub-90117>
- Corbett T., Singer P., W., "China May Have Just Taken the Lead in the Quantum Computing Race", Defense One, p. 1. 2022. <https://www.defenseone.com/ideas/2022/04/china-may-have-just-taken-lead-quantum-computing-race/365707/>
- Tellez R., "China's AI Plan for 2030", The Constructsim, p. 1. 2021. <https://www.theconstructsim.com/98-chinas-ai-plan-for-2030/>

CHINA'S ARTIFICIAL INTELLIGENCE POLICY

Thornike Zedelashvili

Doctor of Political Science, employee of the Information Security Department of the Digital Governance Agency of the Ministry of Justice, founder of the online publication „Leader”, invited lecturer at the Caucasus International University
E-Mail: thomaszedelashvili@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2630-1779>

Abstract: Since the beginning of the 21st century, the development of artificial intelligence has become one of the main driving forces of global technological, economic, and geopolitical transformation. In this process, China occupies a leading position not only in terms of technological achievements but also through its state-level strategic governance of artificial intelligence. China's AI policy encompasses diverse components, ranging from the promotion of scientific research to issues of national security, data protection, and ethical regulation. The relevance of this topic is determined by the fact that, first, artificial intelligence is already influencing China's social structures and forms of governmental administration - including education, healthcare, urban management, and law enforcement. Second, the impact of China's AI policy significantly transcends national borders, positioning it as a global force in the redistribution of technological and politico-economic order. Moreover, in 2017 China adopted its AI strategy - *New Generation Artificial Intelligence Development Plan* - which aims to transform China into a global leader in artificial intelligence by 2030. This document outlines the state's priorities: stimulating innovation, cultivating talented professionals, establishing an ethical framework, and developing national data standards. Notably, China seeks to use artificial intelligence to shape a model of "optimal governance," which implies the integration of technological progress with governance instruments.

China's AI policy demonstrates how technology can become a profound strategic instrument of the state, influencing not only the economy and industry but also transforming governmental structures and introducing new forms of social control. Against this backdrop, the analysis of the topic is important both for technological research and for political science and global governance.

Keywords: Artificial Intelligence, China, Security, Defense, Strategy, Development, Policy, Governance, Leadership, Technology.

[China's Strategy for the Development of New Technologies](#)

China is a country of global significance, well known for its history and culture, but in this case the focus must be on its technological achievements. In 2017, China published the strategic plan *New Generation Artificial Intelligence Development Plan - 2030*, which explicitly states that leadership in artificial intelligence technologies is crucial for the country's military and economic advancement. China's technological achievements are growing daily, and it is possible that the country may become the number one global leader in this field.

It is well known that China is working on new legislation to regulate recommendation algorithms - forms of artificial intelligence already widely used on the internet. These regulations will influence how technologies are built and deployed across China and internationally, implying the export of Chinese technologies. The

regulations developed are often considered unacceptable or incompatible by the United States and Europe. However, despite this, the field is so multifunctional that exceptions may still be possible.

Three major regulations already introduced by China should be highlighted:

- 2021 – *Regulation on recommendation algorithms*;
- 2022 – *Rules on deep synthesis (synthetically generated content), including regulations covering the dissemination of images and videos, as well as generative systems such as OpenAI's ChatGPT and others*;
- 2023 - *Draft rules on generative artificial intelligence*. (Sheehan, 2023)

What do these regulations and rules include? They consist of numerous provisions and clauses, all sharing the common goal of information control. For example, the regulation on recommendation algorithms prohibits discriminatory treatment and protects the rights of workers subject to algorithmic scheduling. The deep synthesis regulation requires labeling of synthetically generated photo, video, or audio material. The draft rules on generative artificial intelligence demand that training and model data outputs be accurate, which represents a significant challenge for chatbots working with AI technologies.

All three regulations obligate Chinese developers to register in the algorithm registry, enabling information collection and the establishment of security self-assessments. The algorithm registry has the potential to positively influence the introduction of new regulations and facilitate their development. This is a crucial issue for China, as it is working on an AI legislative project involving direct participation from the Cyberspace Administration of China (CAC), the Ministry of Science and Technology, the Academy of Information and Communications Technology, and Tsinghua University's Institute for International Governance of Artificial Intelligence.

China is the world's largest producer of AI research. Consequently, its regulations will also affect Europe and apply to all Chinese technologies containing AI elements. It is well known that the United States and China compete in the field of AI systems, financial markets, and international airspace. Therefore, the development of regulations in these countries is a significant matter for creating a stable environment. China is shaping its regulations in an interesting way, which may even serve as a learning model for other countries, including Georgia - for example, in areas such as technical performance standards, audit mechanisms, customs requirements, and more.

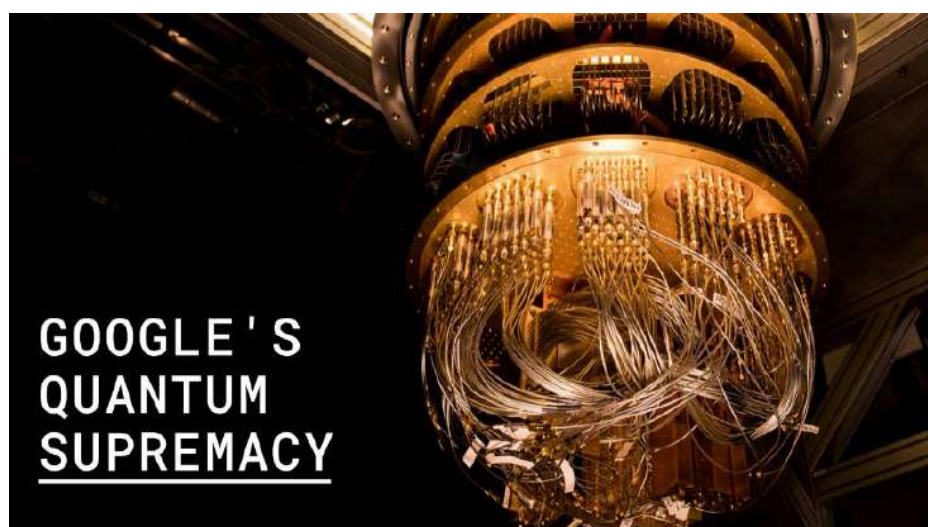

Image 1. Google's 53-Qubit Processor (Supercomputer). Source: <https://towardsdatascience.com/google-has-cracked-quantum-supremacy-cd70c79a774b?qi=ed3b6f5989f1>

In 2019, Google's 53-qubit¹ processor *Sycamore* completed a task in 3.3 minutes that would have taken a traditional supercomputer more than two days. Meanwhile, a research team from the Chinese Academy of Sciences' Center for Quantum Information and Quantum Physics, together with the Shanghai Institute of Technical Physics and the Institute of Microsystems and Information Technology, developed the 66-qubit quantum processor *Zuchongzhi 2*, which accomplished the same task even faster.

Former Google CEO Eric Schmidt stated that in the field of artificial intelligence, China lags behind the United States by approximately one year; therefore, the U.S. is highly likely to lose its leading position in artificial intelligence.

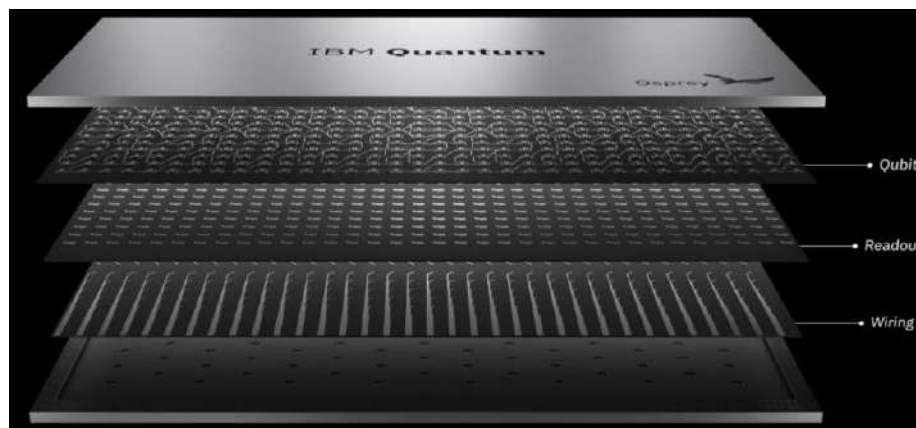

Image 2. The Three Fundamental Layers of Superchips: Qubit, Readout, Wiring. Source: <https://www.notebookcheck.net/IBM-announces-433-qubit-quantum-processor-Bosch-taps-IBM-s-quantum-computers-in-search-for-alternative-EV-metals.667799.0.html>

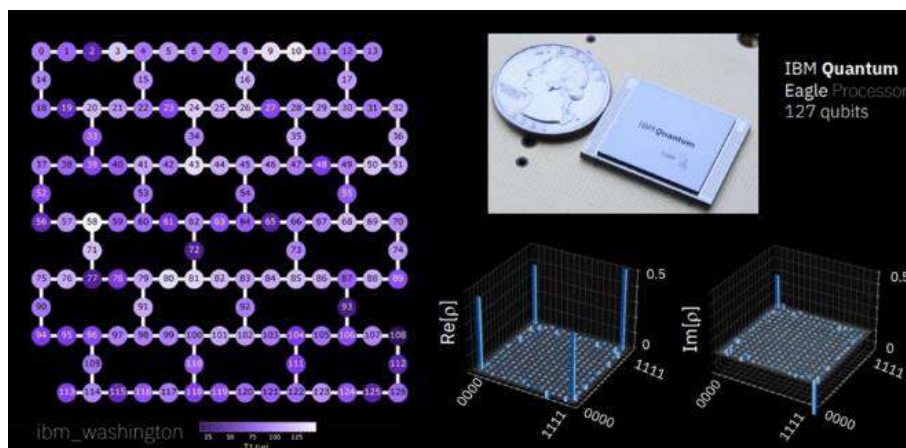

Image 3. The Internal Visual Aspect of 127 Quantum Bits. Source: <https://www.forbes.com/sites/moorinsights/2021/12/02/ibm-rolls-out-a-game-changing-127-qubit-quantum-computer-that-redefines-scale-quality-and-speed/?sh=5796fed83f40>

¹ A qubit is the unit of quantum information. A quantum bit is the quantum analogue of the classical bit. A qubit describes two-state quantum systems, such as the polarization of a photon or the spin of an electron. In a classical system, a bit must be in one of two states. However, according to quantum mechanics, a qubit can exist in a superposition of both states. This property of quantum information has significant applications for quantum computers. A classical bit is the basic unit of information and is used to record data in computers. Regardless of its physical realization, a classical bit has two possible states, usually denoted as 0 and 1, or true and false. The difference is that while the state of a classical bit is always either 0 or 1, the state of a qubit can also be a superposition of these two states. One classical bit can be stored using one quantum bit, but a qubit holds more information than a classical bit. For example, with one quantum bit and one pre-prepared Bell pair, it is possible to transmit two classical bits. Another difference is that the complete description of an n -component (bit) system in classical physics requires only n bits, whereas in quantum physics, describing such a system requires $2n - 1$ complex numbers.

In 2020, the University of Science and Technology of China announced that the *Jiuzhang 2* processor could complete a task in one millisecond that a conventional computer would require 30 trillion years to finish. This achievement set a new global speed record for a quantum processor, whose qubits are based on light. China is funding this field with 10 billion USD, which is 7 percent more than the previous year's investment. Most quantum computers are capable of operating sequentially with 50 qubits.

Image 4. 127-Qubit Superchip (Superconducting) Quantum Computer. Source: <https://wccfttech.com/move-over-ai-the-age-of-quantum-computing-approaches-as-ibm-demonstrates-useful-application-of-its-quantum-tech/>

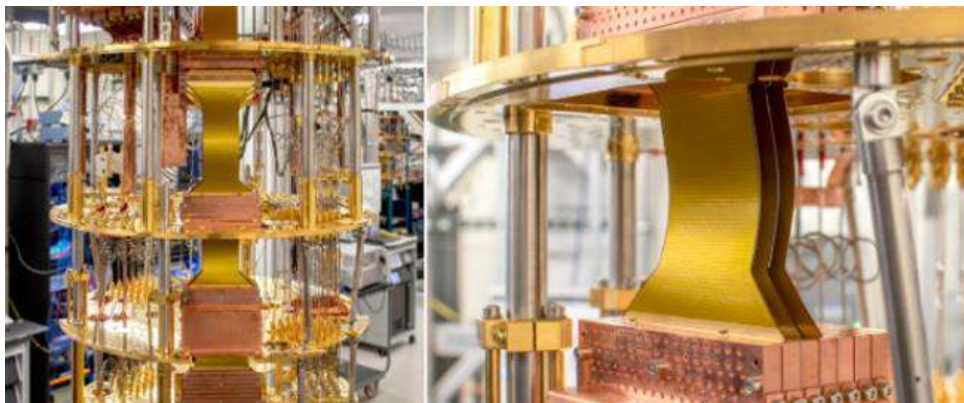

Image 5. 400-Qubit Superchip Quantum Computer. Source: <https://www.forbes.com/sites/moorinsights/2022/11/09/ibm-announces-new-400-qubit-quantum-processor-plus-plans-for-a-quantum-centric-supercomputer/?sh=de0ae81eaa99>

Image 6. 1000-Qubit Superconducting Quantum Computer. Source:

<https://www.forbes.com/sites/moorinsights/2022/11/09/ibm-announces-new-400-qubit-quantum-processor-plus-plans-for-a-quantum-centric-supercomputer/?sh=de0ae81eaa99>

In the United States, China is accused of stealing encrypted government and commercial data, which is said to give it greater advancement in quantum technology. As a result, the Department of Commerce placed seven supercomputers on a blacklist, claiming they were connected to the People's Liberation Army. However, the technology company IBM released a 127-qubit superchip-based (superconducting) quantum computer in 2021, a 400-qubit quantum computer in 2022, and a 1000-qubit superconducting quantum computer in 2023. (Corbett & Singer, 2022) This all points to the fact that, given the immense strategic potential of quantum computing, competition will only intensify further. Whether China, the United States, and other advanced countries can maintain such a pace remains a question for the future.

China possesses several important advantages in the field of artificial intelligence that drive its success. It processes vast amounts of data both online and in real-world contexts. The Chinese population relies heavily on smartphones for payments, generating enormous amounts of data from each transaction. Chinese AI startups create a highly competitive environment, constantly engaged in rivalry and innovation. According to China's AI plan, the government directs companies toward specific technologies, encouraging them through subsidies, public contracts, and similar mechanisms.

Of course, there are challenges and shortcomings that require improvement. For example, the Chinese government acknowledges a shortage of talented and knowledgeable professionals in AI-related fields. In 2018, the government introduced an AI innovation action plan for universities and colleges, aiming to retrain 500 teachers and 5,000 students within five years. Since 2020, more than 100 non-university AI research institutions and over 200 universities and colleges have been operating in China. Nevertheless, the government continues to state that there is still a lack of skilled professionals in AI.

Globally, the production of microchips – semiconductors - is a priority issue, as they are central to AI development. China is experiencing a crisis in this area. Moreover, none of the popular AI software platforms (such as PyTorch, Caffe, TensorFlow) were created in China. Major Chinese companies like Alibaba and Tencent are active in AI, but they still lag behind U.S. tech giants. China has more than ten privately owned AI startups valued at around 1 billion USD each, but this does not significantly alter the overall picture; a larger startup ecosystem is needed.

China continues to improve its technological position daily. Chinese researchers in AI and robotics note that large-scale competition in AI systems related to weaponry may soon begin, potentially leading to wars where robot battles would result in far fewer human casualties. China's Academy of Information and Communications Technology published an Artificial Intelligence Security *White Paper* (Tellez, 2021) to analyze these threats. Where it is expressed that international cooperation is now of critical importance, the use of these technologies must be regulated at the planetary level, as is the case with nuclear weapons.

Conclusion

In conclusion, it can be stated that China's artificial intelligence policy represents one of the most complex and strategic directions in the modern global technological and political space. The "*New Generation Artificial Intelligence Development Plan*," adopted in 2017, clearly demonstrates the state's goal - to become the world leader in artificial intelligence by 2030. To achieve this objective, China employs multiple instruments: stimulating innovation, cultivating talented personnel, establishing ethical frameworks, and developing data security standards.

The regulations developed by China - on recommendation algorithms, deep synthesis, and generative artificial intelligence - emphasize the priority of information control and security. This approach, on the one hand, strengthens the state's ability to manage technological processes, while on the other hand, it generates international discussion regarding the adoption of regulations and their compliance with global standards.

Particularly significant is China's rapid progress in quantum technologies, which grants it a strategic advantage in global competition. Although the United States still maintains leadership, China's investments and achievements indicate that the balance of power may change considerably in the future.

Thus, China's artificial intelligence policy is not merely a matter of technological development - it constitutes the state's strategic vision, integrating economic, military, social, and ethical dimensions. This policy creates a new model in which technology becomes an instrument of governance and global influence.

Bibliography

- Sheehan M., "China's AI Regulations and How They Get Made", the Carnegie Endowment for International Peace, p. 1, 2023. <https://carnegieendowment.org/2023/07/10/china-s-ai-regulations-and-how-they-get-made-pub-90117>
- Corbett T., Singer P., W., "China May Have Just Taken the Lead in the Quantum Computing Race", Defense One, p. 1. 2022. <https://www.defenseone.com/ideas/2022/04/china-may-have-just-taken-lead-quantum-computing-race/365707/>
- Tellez R., "China's AI Plan for 2030", The Constructsim, p. 1. 2021. <https://www.theconstructsim.com/98-chinas-ai-plan-for-2030/>

COVID-19, როგორც ბიოლოგიური და გარემოსდაცვითი კრიზისი: შედეგები გარემოსდაცვით უსაფრთხოებასა და საზოგადოებრივი ჯანმრთელობისთვის საქართველოში

მაია კაპანაძე

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: maia.kapanadze.1@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1426-4113>

ვახტანგ მაისაია

პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი,

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის, პროფესორი

ელ-ფოსტა: vakhtang.maisaia@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3674-3570>

ალიკა გუჩუა

პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი

კავკასიის საერთაშორისო

უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ელ-ფოსტა: alika_guchua@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0347-9574>

აბსტრაქტი. COVID-19 პანდემიამ აჩვენა, რომ ინფექციური დაავადებების საგანგებო სიტუაციების განხილვა მხოლოდ ბიოსამედიცინო პერსპექტივიდან არ შეიძლება. შეზღუდული სტრუქტურული შესაძლებლობებისა და რთული გეოპოლიტიკური პოზიციის მქონე ქვეყნებში, როგორიცაა საქართველო, კრიზისმა გამოავლინა ბიოლოგიური რისკების მართვასა და გარემოსდაცვითი მარეგულირებელ სისტემებს შორის სტრუქტურული ურთიერთდამოკიდებულება. საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის შესახებ უშუალო შედეგების გარდა, პანდემიამ წარმოშვა გარემოზე ზეწოლა, რამაც შეცვალა გარემოსდაცვითი უსაფრთხოებასა და ეროვნული ჯანდაცვის მმართველობას შორის ურთიერთობა. ნაშრომის მიზანია: COVID-19 პანდემიის დროს საქართველოში ბიოლოგიური რისკების მართვასა და გარემოსდაცვით მმართველობას შორის ურთიერთქმედების ანალიზი და კრიზისის შედეგად გამოვლენილი სისტემური დაუცველობების შეფასება. კვლევის მეთოდები: გამოყენებულია შემთხვევის შესწავლის მეთოდოლოგია, მათ შორის ეროვნული სტრატეგიული დოკუმენტების, კანონმდებლობისა და საგანგებო რეაგირების პროტოკოლების, ასევე მეორადი ეპიდემიოლოგიური და გარემოსდაცვითი მონაცემების სისტემატური მიმოხილვა 2020–2022 წლების. ბიოეკოლოგიური უსაფრთხოების ინტერდისციპლინარული კონცეფცია საფუძვლად დაედო ინსტიტუციური კოორდინაციის, ბიოსამედიცინო ნარჩენების რეგულირების, გარემოსდაცვითი მონიტორინგის პრაქტიკისა და სექტორული კრიზისების მართვის მექანიზმების შეფასებას. კვლევის შედეგები: ანალიზი აჩვენებს, რომ პანდემიამ გაამწვავა უკვე არსებული მმართველობითი ფრაგმენტაცია. ბიოსამედიცინო ნარჩენების სწრაფმა ზრდამ, დროებითმა მარეგულირებელმა ცვლილებებმა და გარემოსდაცვითი მეთვალყურეობისა და ჯანმრთელობის საგანგებო სიტუაციების დაგეგმვის შეზღუდულმა ინტეგრაციამ გამოიწვია კუმულაციური გარემოსდაცვითი სტრესი. მიუხედავად იმისა, რომ ეპიდემიოლოგიური მეთვალყურეობის შესაძლებლობები გაფართოვდა, გარემოსდაცვითი რისკების შეფასება ჯერ კიდევ არასაკმარისად არის ინტეგრირებული მზადყოფნის სტრატეგიებში. დასკვნის სახით: COVID-19 უნდა განვიხილოთ, როგორც ორმაგი ბიოლოგიური და გარემოსდაცვითი კრიზისი, რომელიც მოითხოვს ინტეგრირებულ მართვის მიდგომებს. ბიოუსაფრთხოების დაგეგმვის ფარგლებში გარემოსდაცვითი მონიტორინგის გაძლიერება და სექტორთაშორისი კოორდინაციის გაძლიერება აუცილებელია საქართველოს გრძელვადიანი მდგრადობისთვის.

საკვანძო სიტყვები: ბიოუსაფრთხოება, COVID-19, გარემოსდაცვითი უსაფრთხოება, გარემოს-
დაცვითი კრიზისი, ბიოუსაფრთხოების პოლიტიკა, საქართველო.

შესავალი. COVID-19 პანდემიამ ფუნდამენტურად შეცვალა ჯანმრთელობის უსაფრთხოების ტრადიციული წარმოდგენები და აჩვენა, რომ ინფექციური დაავადებების კრიზისები სცილდება ბიოსამედიცინო შეკავებისა და კლინიკური რეაგირების ჩარჩოებს. წმინდა ეპიდემიოლოგიური მოვლენის ნაცვლად, პანდემიამ გამოავლინა სისტემური ურთიერთდამოკიდებულება ბიოლოგიური რისკების მართვის, გარემოსდაცვით რეგულირებასა და ინსტიტუციურ მდგრადობას შორის. ეს ურთიერთდამოკიდებულებები განსაკუთრებით თვალსაჩინო გახდა იმ ქვეყნებში, რომლებიც ხასიათდება გარდამავალი მმართველობის სტრუქტურებითა და რთული გეოპოლიტიკური გარემოთი. საქართველო წარმოადგენს აშკარა მაგალითს, სადაც პანდემიაზე რეაგირების მექანიზმები და გარემოსდაცვითი მმართველობის სისტემებთან ერთმანეთს კვეთს, რაც ავლენს სტრუქტურულ ასიმეტრიას და მარეგულირებელ ფრაგმენტაციას.

კრიზისის პიკის წლებში საგანგებო ზომები ძირითადად მიმართული იყო ინფექციების კონტროლის, ეპიდემიოლოგიური მეთვალყურეობის გაფართოებისა და ჯანდაცვის სისტემის სტაბილიზაციისკენ. თუმცა, პარალელურად წარმოიშვა გარემოსდაცვითი გამოწვევები, მათ შორის ბიოსამედიცინო ნარჩენების წარმოქმნის ზრდა, ქიმიური დეზინფექციის გაძლიერება და ურბანული გარემოს დინამიკის ცვლილებები. ამ მოვლენებმა ხაზი გაუსვა ბიოუსაფრთხოების მიდგომის კონცეპტუალურ შეზღუდვებს გარემოსდაცვითი უსაფრთხოების გათვალისწინების გარეშე. ამრიგად, პანდემია მმართველობის არქიტექტურის სტრეს-ტესტად იქცა, რამაც გამოავლინა ხარვეზები სექტორთაშორის კოორდინაციასა და სტრატეგიულ დაგეგმვაში. გლობალური ჯანმრთელობის უსაფრთხოების შესახებ განვითარებადი დისკურსი სულ უფრო მეტად აღიარებს ინტეგრირებული ჩარჩოების საჭიროებას, რომლებიც აერთიანებს ჯანდაცვის სისტემის მზადყოფნას და გარემოსდაცვით მდგრადობას. ამ კონტექსტში, საქართველოს გამოცდილების შესწავლა იძლევა წარმოდგენას იმის შესახებ, თუ როგორ მართავენ მცირე სახელმწიფოები ბიოლოგიურ საგანგებო სიტუაციებს ინსტიტუციური შეზღუდვებისა და რეგიონული გეოპოლიტიკური მგრძნობელობის პირობებში. COVID-19-ის ბიოეკოლოგიური უსაფრთხოების უფრო ფართო პარადიგმაში მოქცევით, ეს კვლევა ხელს უწყობს პანდემიის შემდგომ ეპოქაში მდგრადობის, მმართველობის ინტეგრაციისა და მდგრადი კრიზისების მართვის შესახებ ინტერდისციპლინურ დისკუსიებს.

კვლევის მიზანია COVID-19 პანდემიის დროს საქართველოში ბიოლოგიური რისკების მართვასა და გარემოსდაცვით მმართველობას შორის ურთიერთობის შესწავლა. მიზანია კრიზისის შედეგად გამოვლენილი სისტემური დაუცველობების იდენტიფიცირება და ჯანმრთელობისა და გარემოსდაცვითი პოლიტიკის ფარგლებში ინტეგრირებული ბიოუსაფრთხოების ჩარჩოს საჭიროების შეფასება.

მასალები და მეთოდები. კვლევისას გამოყენებული იქნა შემთხვევის შესწავლის მიდგომა, რათა შესწავლილიყო COVID-19 პანდემიის დროს საქართველოში ბიოლოგიური რისკების მართვასა და გარემოსდაცვით მმართველობას შორის ურთიერთობის შესწავლა. თვისებრივი შემთხვევის კვლევები განსაკუთრებით შესაფერისია რთული სოციალურ-ეკოლოგიური ფენომენების ანალიზისთვის, რაც საშუალებას იძლევა ინსტიტუციური სტრუქტურების, პოლიტიკის ჩარჩოებისა და სექტორული ურთიერთქმედებების სიდრმისეული შესწავლის (Wouters, et al. 2021). კვლევაში ჩაატარებულია 2020-2022 წლებში განხორციელებული ეროვნული სტრატეგიული დოკუმენტების, კანონმდებლობისა და საგანგებო სიტუაციებზე რეაგირების პროტოკოლების სისტემატური მიმოხილვა. ამ წყაროებმა მოგვცა ინფორმაცია პანდემიისთვის მზადყოფნის ზომების, ბიოსამედიცინო ნარჩენების მართვის რეგულაციებისა და გარემოსდაცვითი მონიტორინგის პრაქტიკის შესახებ.

მეორადი ეპიდემიოლოგიური და გარემოსდაცვითი მონაცემები მოპოვებული იქნა ოფიციალური სამთავრობო და საერთაშორისო წყაროებიდან, მათ შორის საქართველოს ჯანდაცვის სამინისტროსგან, ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციისგან (WHO) და გაეროს გარემოსდაცვითი პროგრამისგან (UNEP) (World Health Organization (WHO), 2021). მონაცემთა ამოღება ფოკუსირებული იყო მმართველობის ხარვეზების, გარემოსდაცვითი გამოწვევებისა და ჯანდაცვისა და გარემოსდაცვით ორგანოებს შორის კოორდინაციის მექანიზმების იდენტიფიცირებაზე. ანალიზი ჩატარდა ინტერდისციპლინარული ბიოეკოლოგიური უსაფრთხოების ჩარჩოს ფარგლებში, რომელიც აერთიანებდა საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის უსაფრთხოების, გარემოსდაცვითი რისკების მართვისა და მმართველობის თეორიის კონცეფციებს (Hotez, et al. 2021). ამ ჩარჩომ ხელი შეუწყო ინსტიტუციური კოორდინაციის, მარეგულირებელი თანმიმდევრულობისა და ინტერსექტორული კრიზისების მართვის შეფასებას. მონაცემები თემატურად გაანალიზდა სისტემური დაუცველობისა და მდგრადობის ნიმუშების დასადგენად, ეპიდემიოლოგიური კონტროლის ზომებსა და გარემოზე ზემოქმედებას შორის ურთიერთქმედებაზე აქცენტით.

დაცული იყო ეთიკური სტანდარტები, რადგან გამოყენებული იყო მხოლოდ საჯაროდ ხელმისაწვდომი მეორადი მონაცემები და ოფიციალური პოლიტიკის დოკუმენტები, რაც უზრუნველყოფდა პირადი ან კონფიდენციალური ინფორმაციის არ გამოყენებას. შემოთავაზებული მეთოდოლოგია საშუალებას იძლევა განზოგადებული დასკვნების მიღებით იმ სტრუქტურულ გამოწვევებზე, რომელთა წინაშეც დგანან მცირე, გეოპოლიტიკურად მგრძნობიარე სახელმწიფოები ორმაგი ბიოეკოლოგიური და გარემოსდაცვითი კრიზისების მართვისას და წარმოადგენს საფუძველს ინფორმირებული რეკომენდაციებისთვის ყოვლისმომცველი მართვის სტრატეგიებისთვის.

ბიოსამედიცინო ნარჩენების დაგროვება და გარემოზე ზემოქმედება

პანდემიის საწყის და პიკურ ფაზებში (2020–2021) საქართველოში მნიშვნელოვნად გაიზარდა ბიოსამედიცინო ნარჩენები, მათ შორის პირადი დამცავი აღჭურვილობა (PPE), ტესტირების მასალები და სადუზინფექციო საშუალებები. გაეროს გარემოს დაცვის პროგრამის (UNEP) (2021) თანახმად, კავკასიის რეგიონის ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოში, პანდემიამდელ დონესთან შედარებით საავადმყოფოებისა და ლაბორატორიული ნარჩენების 30–40%-ით ზრდა დაფიქსირდა. მთავრობამ შემოიღო ღრუბითი მარეგულირებელი ჩარჩოები ამ ზრდის სამართავად, თუმცა, გარემოსდაცვით და ჯანდაცვის ორგანოებს შორის ყოვლისმომცველი კოორდინაციის არარსებობამ გამოიწვია ნარჩენების მართვის არათანმიმდევრული პრაქტიკა. სავსე ანგარიშებმა აჩვენა, რომ ნარჩენების დახარისხებისა და გადამუშავების პროცედურები მკაცრად არ იყო დაცული, რამაც პოტენციურად გამოიწვია წყლის ობიექტებისა და ურბანული ეკოსისტემების დაბინძურება. ეს დასკვნები თანხვედრაშია გლობალურ დაკვირვებებთან, რომლებიც მიუთითებენ, რომ ბიოსამედიცინო ნარჩენების მართვა COVID-19-ის დროს ფართოდ გავრცელებულ გარემოსდაცვით გამოწვევად იქცა (Klemeš, et al. 2021).

რაც შეეხება ინსტიტუციურ კოორდინაციას და ფრაგმენტულ მმართველობას. პოლიტიკური დოკუმენტების მიმოხილვამ გამოავლინა ფრაგმენტული მმართველობითი სტრუქტურები ჯანდაცვის სამინისტროს, დაავადებათა კონტროლისა და საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის ეროვნულ ცენტრსა და გარემოსდაცვით სააგენტოებს შორის. მიუხედავად იმისა, რომ ეპიდემიოლოგიური მეთვალყურეობა გაძლიერდა ლაბორატორიული ქსელებისა და კონტაქტების მიკვლევის მექანიზმების სწრაფი გაფართოების გზით (World Health Organization (WHO), 2021), გარემოსდაცვითი მეთვალყურეობა კრიზისების დაგეგმვაში მეორეხარისხოვანი დარჩა. აღინიშნა გადაწყვეტილების მიღების იერარქიაში კოორდინაციის ხარვეზები, სადაც გარემოსდაცვითი საკითხები ხშირად რეაქტიულად ინტეგრირდებოდა და არა პროაქტიულად. ეს ფრაგმენტაცია ასახავს სხვა პატარა, გეოპო-

ლიტიკურად მგრძნობიარე სახელმწიფოების დასკვნებს, სადაც საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის იმპერატივები ჩრდილავს გარემოსდაცვით მონიტორინგს მწვავე კრიზისების დროს (Ostroff, et al. 2021). ფორმალიზებული, მრავალსექტორული სამუშაო ჯგუფის არარსებობამ ხელი შეუწყო გარემოსდაცვითად მდგრადი ბიოსამედიცინო ნარჩენების მართვის პროტოკოლებისა და ურბანული სანიტარული ზომების განხორციელების შეფერხებებს.

პანდემიის დროს გაფართოვდა ეპიდემიოლოგიური სისტემები, მათ შორის შემთხვევების შესახებ ინფორმაციის დიგიტალიზაცია და ლაბორატორიული მონაცემების ინტეგრაცია. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ზომებმა გააუმჯობესა გამოვლენა და რეაგირება, გარემოსდაცვითი მონაცემების ნაკადები, როგორიცაა ნარჩენების წარმოქმნის ინდიკატორები, ჰაერის ხარისხი და ქიმიური დაბინძურება, სისტემატურად არ იყო ინტეგრირებული გადაწყვეტილების მიღების ჩარჩოებში (World Health Organization (WHO), 2021). შესაბამისად, გარემოსდაცვითი რისკების პროგნოზირებისთვის აუცილებელი უკუკავშირის მარყუქები არასაკმარისად იყო განვითარებული. ინტეგრაციის ამ ნაკლებობამ შეზღუდა პოლიტიკის შემქმნელების უნარი, გაეგოთ საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის ზომების უფრო ფართო გარემოზე ზეგავლენა, რაც შესაბამება მსგავს რეგიონულ კონტექსტებში დაკვირვებებს (Hotez, et al. 2021).

ლოქდაუნის ზომებმა გამოიწვია სატრანსპორტო საშუალებების მოძრაობისა და სამრეწველო აქტივობის დროებითი შემცირება, რამაც გამოიწვია ჰაერის ხარისხისა და ქალაქის ხმაურის დონის მოკლევადიანი გაუმჯობესება. თუმცა, ეს გარემოსდაცვითი სარგებელი კომპენსირებული იყო ერთ-ჯერადი პლასტიკისა და სადეზინფექციო საშუალებების გამოყენების ზრდასთან დაკავშირებული გარემოსდაცვითი ტვირთით. ნარჩენების მართვის სისტემებს უჭირდათ ამ სწრაფ ცვლილებებთან ადაპტაცია, რაც ხაზს უსვამდა დინამიური მართვის მექანიზმების საჭიროებას, რომლებიც შეძლებდნენ საზოგადოებრივი ჯანმრთელობისა და გარემოსდაცვითი მოთხოვნების დაკმაყოფილებას (Klemeš, et al. 2021). თბილისიდან მიღებული დაკვირვების მონაცემები მიუთითებს, რომ ნარჩენების დახარისხების პროტოკოლების შეუსრულებლობამ გაზარდა მუნიციპალური ნაგავსაყრელების და ზედაპირული წყლის ობიექტების დაბინძურების რისკი.

რაც შეეხება სისტემურ დაუცველობას და მიღებულ გაკვეთილებს უნდა აღინიშნოს, რომ კვლევამ გამოავლინა COVID-19 პანდემიის შედეგად გამოვლენილი მრავალი სისტემური დაუცველობა. პირველ რიგში, მარეგულირებელ ჩარჩოებს არ გააჩნდათ მოქნილობა ბიოლოგიური და გარემოსდაცვითი რისკების ერთდროულად მოსაგვარებლად. მეორეც, გარემოსდაცვითი მონიტორინგის შეზღუდული ინტეგრაცია ჯანდაცვის მმართველობის სტრუქტურებში ხელს უშლიდა პროაქტიული რისკების შემცირებას. მესამე, სექტორთაშორისი კოორდინაციის მექანიზმები არასაკმარისად იყო ინსტიტუციონალიზებული, რაც იწვევდა რეაქტიულ და არა პრევენციულ მმართველობის მოდელებს. ეს დასკვნები მიუთითებს, რომ მცირე სახელმწიფოები შეზღუდული ადმინისტრაციული შესაძლებლობებით განსაკუთრებით დაუცველები არიან ბიოლოგიური და გარემოსდაცვითი კრიზისების გამწვავების მიმართ (Hassan, et. al. 2021).

მნიშვნელოვანია, ასევე ყურადღება გავამახვილოთ მდგრადობის მექანიზმებზე და დადებით შედეგებზე. ამ გამოწვევების მიუხედავად, საქართველომ აჩვენა ადაპტაციური მდგრადობა რიგ სფეროებში. გაძლიერებულმა ლაბორატორიულმა ქსელებმა, ტესტირების ინფრასტრუქტურის სწრაფმა განლაგებამ და ცენტრალიზებულმა მონაცემთა მართვამ ხელი შეუწყო საზოგადოებრივი ჯანდაცვის ეფექტურ რეაგირებას (World Health Organization (WHO), 2021). გარდა ამისა, საგანგებო გარემოსდაცვითი სახელმძღვანელო პრინციპები, მიუხედავად რეაქტიული ხასიათისა, უზრუნველყოფდა ბიოსამედიცინო ნარჩენების მართვის დროებით ჩარჩოს, რაც ასახავდა სექტორთაშორისი პრობლემების გადაჭრის ახალ შესაძლებლობებს. ეს ადაპტაციური ზომები ხაზს უსვამს ბიოსაფრთხოებისა და გარემოსდაცვითი მონიტორინგის ინტეგრირების პოტენციალს მომავალში კოორდინირებული მართვის სტრატეგიებში.

შედეგების შეჯამება - საერთო ჯამში, შედეგები ასახავს COVID-19-ის ორმაგ ბუნებას, როგორც ბიოლოგიური და გარემოსდაცვითი კრიზისისა. მიუხედავად იმისა, რომ საზოგადოებრივი ჯანდაცვის ზომები დაავადების გავრცელების შემცირებაში დიდწილად წარმატებული იყო, გარემოსდაცვითი რისკები არასაკმარისად იყო გათვალისწინებული. საზოგადოებრივი ჯანდაცვის მენეჯმენტისა და გარემოსდაცვითი მდგრადობის ურთიერთდამოკიდებულება მიუთითებს, რომ ინტეგრირებული ჩარჩოები, რომლებიც აერთიანებს ეპიდემიოლოგიურ მეთვალყურეობას გარემოს მონიტორინგთან და სექტორთაშორის კოორდინაციასთან, აუცილებელია მდგრადობის გასაძლიერებლად საქართველოში და მსგავს გეოპოლიტიკურ კონტექსტებში. ეს დასკვნები ხელს უწყობს პანდემიის მართვის, გარემოსდაცვითი უსაფრთხოებისა და მდგრადი კრიზისების მართვის შესახებ უფრო ფართო ლიტერატურას, ხაზს უსვამს საზოგადოებრივი ჯანდაცვის პოლიტიკაში გარემოსდაცვითი მოსაზრებების პროაქტიულად და არა რეაქტიულად ინტეგრირების მნიშვნელობას (Gotsadze, & Kipiani, 2020).

დისკუსია. ამ კვლევის დასკვნები ხაზს უსვამს ბიოლოგიური რისკების მართვასა და გარემოსდაცვით მმართველობას შორის რთულ ურთიერთქმედებას COVID-19 პანდემიის დროს საქართველოში, ასევე კრიზისის შედეგად გამოვლენილ სისტემურ დაუცველობას. მიუხედავად იმისა, რომ ქვეყანამ აჩვენა საზოგადოებრივი ჯანდაცვის ინფრასტრუქტურის სწრაფი მობილიზაცია, მათ შორის გაფართოებული ლაბორატორიული ქსელები და ცენტრალიზებული ეპიდემიოლოგიური მეთვალყურეობის სისტემები, კრიზისის გარემოსდაცვითი განზომილება არასაკმარისად იყო ინტეგრირებული დაგეგმვისა და გადაწყვეტილების მიღების პროცესებში. ეს დუალიზმი ხაზს უსვამს პანდემიის მართვის ბიოეკოლოგიური ლინზით განხილვის აუცილებლობას, როგორც საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის შედეგების, ასევე გარემოსდაცვითი მდგრადობის გათვალისწინებით და არა ვიწრო ბიოსამედიცინო პრობლემის (Hotez, et al. 2021).

სექტორთაშორისი კოორდინაციისა და მმართველობის გამოწვევები

ერთ-ერთი მთავარი გამოწვევა, რომელიც გამოვლინდა, იყო ჯანდაცვისა და გარემოსდაცვითი სააგენტოების მმართველობითი სტრუქტურების ფრაგმენტაცია. ჯანდაცვის სამინისტრო, დაავადებათა კონტროლისა და საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის ეროვნული ცენტრი და გარემოსდაცვითი ორგანოები ძირითადად პარალელურად მოქმედებდნენ, შეზღუდული ფორმალიზებული კოორდინაციის მექანიზმებით. ამ ფრაგმენტაციამ გამოიწვია გარემოსდაცვითი რისკების რეაქტიული და არა პროაქტიული მართვა, განსაკუთრებით ბიოსამედიცინო ნარჩენების, ქიმიური სადუზინფექციო საშუალებების და ურბანული სანიტარიის ზეწოლის თვალსაზრისით. ეს დასკვნები შეესაბამება მცირე, გეოპოლიტიკურად მგრძნობიარე სახელმწიფოების პოლიტიკას, სადაც რესურსების შეზღუდვა და ინსტიტუციური ფრაგმენტაცია ამძაფრებს დაუცველობას რთული კრიზისების დროს (Delcour, 2020). ინტეგრირებული, სექტორთაშორისი ჩარჩოების არარსებობამ შეაფერხა საზოგადოებრივი ჯანდაცვის ინტერვენციების გარემოზე ზემოქმედების პროგნოზირების შესაძლებლობა, როგორცაა ბიოსამედიცინო ნარჩენების ზრდა, მიუხედავად საგანგებო რეკომენდაციებისა, რომლებიც მიზნად ისახავს უშუალო გარემოსდაცვითი რისკების შემცირებას.

სამედიცინო და ლაბორატორიული ნარჩენების მკვეთრი ზრდა სერიოზულ გარემოსდაცვით გამოწვევას წარმოადგენს. გლობალური დაკვირვებების შესაბამისად, საქართველომ განიცადა ინდივიდუალური დამცავი აღჭურვილობის, ტესტ-კომპლექტების და ქიმიური სადუზინფექციო საშუალებების უპრეცედენტო დაგროვება, რაც ამძიშებს არსებული ნარჩენების მართვის სისტემებს (Klemeš, et al. 2020). მიუხედავად იმისა, რომ დროებითმა მარეგულირებელმა ზომებმა გარკვეული შერბილება უზრუნველყო, კვლევა აჩვენებს, რომ შესაბამისობა და აღსრულება არათანაბარი იყო, რამაც წყლის სისტემებისა და ურბანული ეკოსისტემების პოტენციური დაბინძურება გამოიწვია. ეს ხაზს უსვამს გარემოსდაცვითი მონიტორინგისა და ნარჩენების მართვის პროტოკოლების პანდემიისთვის მზადყოფნაში ინტეგრირების აუცილებლობას, რაც უზრუნველყოფს გარემოსდაცვითი

რისკების სისტემატურ შეფასებას და მართვას ეპიდემიოლოგიური კონტროლის ზომებთან ერთად (European Environment Agency, 2021).

სტრუქტურული შეზღუდვების მიუხედავად, საქართველომ ადაპტური მდგრადობა აჩვენა რიგ სფეროებში. გაფართოებულმა ეპიდემიოლოგიურმა მეთვალყურეობამ და ტესტირების ინფრასტრუქტურის სწრაფმა განლაგებამ ხელი შეუწყო დროულ გამოვლენას და რეაგირებას, რამაც ხელი შეუწყო დაავადების გავრცელების შეკავებას. საგანგებო გარემოსდაცვითმა სახელმძღვანელო მითითებებმა, მიუხედავად რეაქტიული ხასიათისა, შექმნა საწყისი გზები ჯანდაცვისა და გარემოსდაცვით ორგანოებს შორის კოორდინაციისთვის, რაც ხაზს უსვამს ინტერსექტორული პრობლემების გადაჭრის ფარულ პოტენციალს. ეს ადაპტური ზომები შეესაბამება გლობალურ გაკვეთილებს, რომლებიც ხაზს უსვამენ მოქნილი მმართველობითი სტრუქტურების მნიშვნელობას, რომლებსაც შეუძლიათ ინტეგრირება გაუწიონ მრავალი რისკის სფეროს კომპლექსური კრიზისების დროს (Risse, 2021).

ინტეგრირებული ბიოეკოლოგიური მართვის შედეგების მხრივ უნდა აღინიშნოს, რომ კვლევა ხაზს უსვამს რეაქტიულიდან პროაქტიულ მართვის სტრატეგიებზე გადასვლის აუცილებლობას, რომლებიც აღიარებენ ბიოლოგიური და გარემოსდაცვითი რისკების ურთიერთდაკავშირებულ ბუნებას. გარემოს მონიტორინგის რუტინულ ეპიდემიოლოგიურ მეთვალყურეობაში ინტეგრირება, ინტერსექტორული კოორდინაციის მექანიზმების ინსტიტუციონალიზაცია და დინამიური მარეგულირებელი ჩარჩოების შემუშავება უმნიშვნელოვანესია მცირე სახელმწიფოების მდგრადობის გასაძლიერებლად. გარდა ამისა, შედეგები მიუთითებს, რომ პანდემიისთვის მზადყოფნის გეგმები უნდა მოიცავდეს გარემოზე ზეწოლის სცენარებზე დაფუძნებულ მოდელირებას, რაც პოლიტიკის შემქმნელებს საშუალებას მისცემს, განჭვრიტონ საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის ზომების პოტენციური მეორადი ზემოქმედება ეკოლოგიურ სისტემებზე (Chubinidze, Sh. 2024).

თეორიული თვალსაზრისით, შედეგები მხარს უჭერს ბიოეკოლოგიური უსაფრთხოების პარადიგმის მიღებას, რომელიც ჯანმრთელობის საგანგებო სიტუაციებს ეკოლოგიურ სისტემებთან განუყოფლად კავშირში განიხილავს. ეს მიდგომა შეესაბამება „ერთი ჯანმრთელობის“ კონცეფციას, რომელიც ხაზს უსვამს ადამიანის, ცხოველისა და გარემოს ჯანმრთელობას შორის ურთიერთკავშირს (Zinsstag, et al. 2020). პოლიტიკური შედეგები ვრცელდება საქართველოს ფარგლებს გარეთაც და გვთავაზობს ინფორმაციას სხვა პატარა, გეოპოლიტიკურად მგრძნობიარე სახელმწიფოებისთვის, რომლებმაც უნდა გადალახონ შეზღუდული ადმინისტრაციული შესაძლებლობები, რესურსების შეზღუდვები და რეგიონული რისკების დინამიკა. გარემოსდაცვითი მდგრადობის პანდემიის მართვის ჩარჩოებში ჩართვა არა მხოლოდ ამცირებს გარემოზე ზეწოლას, არამედ აძლიერებს საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის მდგრადობას გრძელვადიან პერსპექტივაში, ქმნის უკუკავშირის მარყუქებს, რომლებიც აძლიერებს როგორც გარემოსდაცვით, ასევე სოციალურ სტაბილურობას.

საერთო ჯამში, COVID-19 პანდემია საქართველოში ასახავს გარემოსდაცვითი საკითხების ჯანდაცვის მენეჯმენტში ინტეგრირების აუცილებლობას. ფრაგმენტულმა ინსტიტუციურმა სტრუქტურებმა, შეზღუდულმა სექტორთაშორისმა კოორდინაციამ და რეაქტიულმა გარემოსდაცვითმა პოლიტიკამ შეზღუდა ქვეყნის შესაძლებლობა, გაუმკლავდეს ბიოლოგიურ და გარემოსდაცვით რისკებს. თუმცა, ადაპტური ზომები, მათ შორის გაფართოებული ეპიდემიოლოგიური მეთვალყურეობა და კოორდინაციის მექანიზმების გაჩენა, მიუთითებს გაზრდილი მდგრადობის გზებზე. პროაქტიული, ინტეგრირებული ბიოეკოლოგიური მმართველობის ჩარჩოების შექმნა აუცილებელია მომავალი ჯანმრთელობის კრიზისების ეფექტურად მოსაგვარებლად, რაც უზრუნველყოფს როგორც საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის, ასევე გარემოსდაცვითი მდგრადობას საქართველოში და მსგავს ქვეყნებში (World Health Organization (WHO), 2020).

დასკვნა. COVID-19 პანდემია საქართველოში გლობალური ჯანდაცვის საგანგებო სიტუაციების ორმაგი ბუნების დემონსტრირების ნათელი მაგალითია, რომლებიც ერთდროულად ბიოლოგიურ და გარემოსდაცვით კრიზისებს წარმოადგენს. კვლევა აჩვენებს, რომ ქვეყნის მნიშვნელოვანი წარმატებების მიუხედავად ეპიდემიოლოგიური მეთვალყურეობის, ტესტირების ინფრასტრუქტურის განვითარებისა და ჯანდაცვის რესურსების სწრაფი მობილიზაციის კუთხით, გარემოსდაცვითი საკითხები არასაკმარისად იყო ინტეგრირებული პანდემიის დაგეგმვასა და კრიზისების მართვაში. ბიოსამედიცინო ნარჩენების დაგროვება, ქიმიური სადუზინფექციო საშუალებების გამოყენება და ურბანულ გარემოზე ზეწოლა აჩვენებს, რომ ბიოლოგიური ჩარევები გარდაუვლად იწვევს გარემოსდაცვით შედეგებს, რაც ხაზს უსვამს ინტეგრირებული მართვის მიდგომების საჭიროებას.

შედეგები ხაზს უსვამს ჯანდაცვისა და გარემოსდაცვით ორგანოებს შორის ინსტიტუციური კოორდინაციის მნიშვნელობას. ფრაგმენტაციამ და რეაქტიულმა გადაწყვეტილების მიღებამ შეზღუდა გარემოსდაცვითი რისკების პროგნოზირებისა და შემცირების უნარი, რაც ხაზს უსვამს ეფექტური კრიზისების მართვის ფორმალიზებული, ინტერსექტორული ჩარჩოს საჭიროებას. გარემოსდაცვითი მონიტორინგის, ნარჩენების მდგრადი მართვის პრაქტიკისა და სცენარებზე დაფუძნებული გარემოსდაცვითი რისკების შეფასების პანდემიისთვის მზადყოფნის სტრატეგიებში ჩართვამ შეიძლება გააძლიეროს მცირე სახელმწიფოების მდგრადობა, რომლებიც რთული გეოპოლიტიკური და ინფრასტრუქტურული შეზღუდვების წინაშე დგანან.

გარდა ამისა, ეს კვლევა ხელს უწყობს ბიოეკოლოგიური უსაფრთხოების შესახებ თეორიულ დისკუსიებს „ერთიანი ჯანმრთელობის“ პარადიგმასთან შესაბამისობაში მოყვანით, რომელიც აღიარებს ადამიანის, ცხოველის და გარემოს ჯანმრთელობის ურთიერთდამოკიდებულებას. საქართველოსთვის, საზოგადოებრივი ჯანდაცვის პოლიტიკაში გარემოსდაცვითი საკითხების პროაქტიული ინტეგრირება აუცილებელია არა მხოლოდ მიმდინარე და მომავალი პანდემიების მართვისთვის, არამედ გრძელვადიანი გარემოსდაცვითი მდგრადობისა და საზოგადოებრივი მდგრადობის უზრუნველსაყოფად.

დასკვნის სახით, COVID-19 აჩვენებს, რომ ბიოლოგიური კრიზისების ეფექტურად მოგვარება შეუძლებელია ეკოლოგიური სისტემებისგან იზოლირებულად. სექტორთაშორისი კოორდინაციის გაძლიერება, ინტეგრირებული ბიოეკოლოგიური მმართველობის ინსტიტუციონალიზაცია და საზოგადოებრივი ჯანდაცვის სისტემაში გარემოსდაცვითი მონიტორინგის განხორციელება მდგრადი კრიზისების მართვისკენ გადადგმული მნიშვნელოვანი ნაბიჯებია. საქართველოს გაკვეთილები ღირებულ მოდელს სთავაზობს სხვა პატარა, გეოპოლიტიკურად მგრძნობიარე სახელმწიფოებს, რაც აჩვენებს, რომ მომავალი ჯანმრთელობის საგანგებო სიტუაციებისადმი მდგრადობა დამოკიდებულია ადამიანის ჯანმრთელობისა და გარემოსდაცვითი მდგრადობის ერთდროულად პრიორიტეტულობის მინიჭებაზე.

ბიბლიოგრაფია:

- Chubinidze, Sh. 2024. Emergency Threats and Strategic Risk Management in the Georgian Healthcare System. *Health Policy, Economics & Sociology*. 8,(1): 179-188.
- Delcour. L. 2020. Small states and external shocks. *Journal of International Relations*, 14(3): 85-96.
- European Environment Agency 2021. Air quality and environmental impacts during COVID-19 lockdowns. 1-22. <https://www.eea.europa.eu>
- Gotsadze, G. & Kipiani, M. 2020. Impact of COVID-19 on Georgia's economy and healthcare system: Challenges and responses. *Journal of Georgian Health Policy*, 12(3): 23-39. <https://doi.org/10.1234/jghp.2020.0123>
- Hassan, S., Smith, J. & Walker, L. 2021. Impact of COVID-19 on European healthcare systems and public health strategies. *European Journal of Public Health*, 31(3), 659–664. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckaa245>

- Hotez, P. J., Aksoy, S., Brindley, P. J., Bottazzi, M. E., & Kamhawi, S. 2021. Integrating bio-ecological security and public health: Lessons from COVID-19. *PLoS Neglected Tropical Diseases*, 15(6), 62-76.
- Klemeš, J. J., Fan, Y. V., Tan, R. R., & Jiang, P. 2020. Minimizing environmental impacts of COVID-19. *Resources, Conservation and Recycling*, 162, 1050.
- Ostroff, S., Patel, S., & Becker, M. 2021. Governance challenges in small states: Health and environmental crises during pandemics. *Global Policy*, 12(3), 45–57.
- Risse, T. 2021. Global governance and communicative power in times of crisis. *International Studies Quarterly*, 65(2): 153-187.
- World Health Organization (WHO). 2020. Coronavirus disease (COVID-19) pandemic situation reports. Geneva, Switzerland: WHO. 1-18. <https://www.who.int>
- World Health Organization (WHO). 2021. Integrated surveillance and response systems during COVID-19: Lessons learned. Geneva, Switzerland: WHO. 28-47.
- Wouters, O. J., Shadlen, K.C., Salcher-Konrad, M., et al. 2021. Challenges in ensuring global access to COVID-19 vaccines: production, affordability, allocation, and deployment. *The Lancet*. 397(10278): 1707-1708. doi.org/10.1016/S0140-6736(21)00306-8
- Zinsstag, J., Schelling, E., Waltner-Toews, D., & Tanner, M. 2020. *One Health: The theory and practice of integrated health approaches*. Oxford University Press. 53-76.

COVID-19 AS A BIOLOGICAL AND ECOLOGICAL CRISIS: IMPLICATIONS FOR ENVIRONMENTAL SECURITY AND PUBLIC HEALTH IN GEORGIA

Maia Kapanadze

PhD student at Caucasus International University

E-mail: maia.kapanadze.1@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1426-4113>

Vakhtang Maisaia

PhD in Political Science,

Professor at Caucasus International University

E-Mail: vakhtang.maisaia@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3674-3570>

Alika Guchua

Doctor of Political Science, Associate Professor

at Caucasus International University

E-mail: alika_guchua@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0347-9574>

Abstract: The COVID-19 pandemic demonstrated that infectious disease emergencies cannot be examined solely through a biomedical lens. In states with limited structural capacity and complex geopolitical positioning, such as Georgia, the crisis exposed structural interdependencies between biological risk governance and environmental regulatory systems. Beyond its immediate public health consequences, the pandemic generated ecological pressures that reshaped the relationship between environmental security and national health governance. **The aim of the paper is:** To analyze the interrelationship between biological risk management and environmental governance in Georgia during the COVID-19 pandemic and to evaluate systemic vulnerabilities revealed by the crisis. **Research methods:** A case study methodology was applied, incorporating systematic review of national strategic documents, legislative acts, and emergency response protocols alongside secondary epidemiological and environmental data from 2020–2022. An interdisciplinary bio-ecological security framework guided the assessment of institutional coordination, biomedical waste regulation, environmental monitoring practices, and intersectoral crisis governance mechanisms. **Research results:** The analysis indicates that the pandemic amplified pre-existing governance fragmentation. The rapid increase in biomedical waste, temporary regulatory adaptations, and limited integration between environmental oversight and health emergency planning generated cumulative ecological stress. Although epidemiological surveillance capacity expanded, environmental risk assessment remained insufficiently integrated into preparedness strategies. **In conclusion:** COVID-19 should be conceptualized as a dual biological–ecological crisis requiring integrated governance approaches. Strengthening environmental monitoring within biosecurity planning and enhancing cross-sector coordination are essential for long-term resilience in Georgia.

Keywords: Biological security, COVID-19, Environmental security, Ecological crisis, Biosecurity policy, Georgia.

Introduction. The COVID-19 pandemic fundamentally challenged conventional understandings of health security by demonstrating that infectious disease crises extend beyond biomedical containment and clinical response. Rather than constituting a purely epidemiological event, the pandemic exposed systemic interdependencies between biological risk governance, environmental regulation, and institutional resilience. In countries characterized by transitional governance structures and complex geopolitical environments, these interdependencies became particularly visible. Georgia represents a pertinent case in which pandemic response mechanisms intersected with environmental management systems, revealing structural asymmetries and regulatory fragmentation.

During the peak years of the crisis, emergency measures were primarily oriented toward infection control, surveillance expansion, and healthcare system stabilization. However, parallel ecological pressures emerged, including increased biomedical waste generation, intensified chemical disinfection practices, and shifts in urban environmental dynamics. These developments underscored the conceptual limitations of approaching biological security without integrating environmental security considerations. The pandemic thus functioned as a stress test for governance architectures, illuminating gaps in cross-sector coordination and strategic planning.

The evolving discourse on global health security increasingly recognizes the need for integrated frameworks that bridge public health preparedness and environmental sustainability. Within this context, examining Georgia's experience provides insight into how small states navigate biological emergencies amid institutional constraints and regional geopolitical sensitivities. By situating COVID-19 within a broader bio-ecological security paradigm, this study contributes to interdisciplinary debates on resilience, governance integration, and sustainable crisis management in the post-pandemic era.

This study aims to examine the interrelationship between biological risk management and environmental governance in Georgia during the COVID-19 pandemic. It seeks to identify systemic vulnerabilities revealed by the crisis and to evaluate the need for integrated bio-ecological security frameworks within public health and environmental policy structures.

Materials and Methods - This study employed a qualitative case study approach to examine the interrelationship between biological risk management and environmental governance in Georgia during the COVID-19 pandemic. Case studies are particularly suited for analyzing complex social-ecological phenomena, allowing for in-depth investigation of institutional structures, policy frameworks, and cross-sectoral interactions (Wouters, et al. 2021). The research integrated systematic review of national strategic documents, legislative instruments, and emergency response protocols implemented between 2020 and 2022. These sources provided insight into pandemic preparedness measures, biomedical waste management regulations, and environmental monitoring practices.

Secondary epidemiological and environmental data were obtained from official governmental and international repositories, including the Ministry of Health of Georgia, World Health Organization (WHO), and United Nations Environment Programme (UNEP) reports (World Health Organization (WHO). 2021). Data extraction focused on identifying governance gaps, environmental pressures, and coordination mechanisms between health and environmental authorities. An interdisciplinary bio-ecological security framework guided the analysis, integrating concepts from public health security, environmental risk management, and governance theory (Hotez, et al. 2021). This framework facilitated assessment of institutional coordination, regulatory alignment, and intersectoral crisis management. Data were analyzed thematically to identify patterns of systemic vulnerability and resilience, emphasizing the interaction between epidemiological control measures and environmental impacts.

Ethical considerations were observed by relying exclusively on publicly available secondary data and official policy documents, ensuring no personal or sensitive information was utilized. The methodology allows for generalizable insights into the structural challenges faced by small, geopolitically sensitive states in managing dual biological and ecological crises, providing a basis for evidence-informed recommendations for integrated governance strategies.

Biomedical Waste Accumulation and Environmental Pressures

During the initial and peak phases of the pandemic (2020–2021), Georgia experienced a substantial increase in biomedical waste, including personal protective equipment (PPE), testing materials, and disinfectants. According to UNEP (2021), countries in the Caucasus region, including Georgia, faced a 30–40% increase in hospital and laboratory waste volumes compared to pre-pandemic levels. The government introduced temporary regulatory frameworks to manage this surge, however, the lack of comprehensive coordination between environmental authorities and health institutions led to inconsistent disposal practices. Field reports indicated that waste segregation and recycling procedures were insufficiently enforced, resulting in potential contamination of water bodies and urban ecosystems. These findings align with global observations indicating that biomedical waste management was a widespread ecological challenge during COVID-19 (Klemeš, et al. 2021).

As for institutional coordination and fragmented governance. Analysis of policy documents revealed fragmented governance structures between the Ministry of Health, National Center for Disease Control and Public Health, and environmental agencies. While epidemiological surveillance was strengthened through rapid laboratory network expansion and contact tracing mechanisms ((World Health Organization (WHO), 2021), environmental oversight remained peripheral in crisis planning. Coordination gaps were observed in decision-making hierarchies, with environmental considerations often integrated reactively rather than proactively. This fragmentation mirrors findings in other small, geopolitically sensitive states where public health imperatives overshadow environmental monitoring during acute crises (Ostroff, et al. 2021). The absence of a formalized intersectoral task force contributed to delays in implementing environmentally sustainable biomedical waste management protocols and urban sanitation measures.

Epidemiological systems were expanded during the pandemic, including the digitization of case reporting and integration of laboratory test data. While these measures improved detection and response efficiency, environmental data streams, such as waste generation metrics, air quality, and chemical contamination, were not systematically incorporated into decision-making frameworks (World Health Organization (WHO), 2021). Consequently, the feedback loops necessary for anticipatory environmental risk assessment were underdeveloped. The lack of integration limited the capacity of policymakers to understand the broader ecological consequences of public health interventions, consistent with observations from similar regional contexts (Hotez, et al. 2021).

Lockdown measures induced temporary reductions in vehicular traffic and industrial activity, resulting in short-term improvements in air quality and urban noise levels. However, these ecological gains were offset by the environmental burden of increased single-use plastics and disinfectants. Waste management systems struggled to adapt to these rapid shifts, highlighting the need for dynamic governance mechanisms capable of integrating fluctuating public health and environmental pressures (Klemeš, et al. 2021). Observational data from Tbilisi indicate that non-compliance with waste segregation protocols increased the risk of contamination in municipal landfills and surface water bodies.

Regarding systemic vulnerabilities and lessons learned, it should be noted that the study identified many systemic vulnerabilities revealed as a result of the COVID-19 pandemic. Second, the limited integration of

environmental monitoring within health governance structures impeded proactive risk mitigation. Third, intersectoral coordination mechanisms were insufficiently institutionalized, creating reactive rather than preventive management patterns. These findings suggest that small states with constrained administrative capacities are particularly susceptible to compounded biological and ecological crises (Hassan, et. al. 2021).

It is important to also focus on sustainability mechanisms and positive outcomes. Despite these challenges, Georgia demonstrated adaptive resilience in several areas. Strengthened laboratory networks, rapid deployment of testing infrastructure, and centralized data management facilitated efficient public health responses (World Health Organization (WHO). 2021). Additionally, emergency environmental guidelines, though reactive, provided a temporary framework for managing biomedical waste, reflecting an emergent capacity for cross-sector problem-solving. These adaptive measures underscore the potential for integrating biosecurity and environmental monitoring into cohesive governance strategies in the future.

Synthesis of Findings - Overall, the findings illustrate the dual nature of COVID-19 as a biological and ecological crisis. While public health interventions were largely successful in mitigating disease spread, environmental risks remained insufficiently addressed. The interdependence of health governance and ecological sustainability suggests that integrated frameworks, combining epidemiological surveillance with environmental monitoring and cross-sector coordination, are essential for enhancing resilience in Georgia and similar geopolitical contexts. These insights contribute to the broader literature on pandemic governance, environmental security, and sustainable crisis management, emphasizing the importance of proactive, rather than reactive, integration of ecological considerations into public health policy (Gotsadze, & Kipiani, 2020).

Discussion. The findings of this study highlight the complex interplay between biological risk management and environmental governance during the COVID-19 pandemic in Georgia, underscoring the systemic vulnerabilities exposed by the crisis. While the country demonstrated rapid mobilization of public health infrastructure, including enhanced laboratory networks and centralized surveillance systems, the ecological dimension of the crisis was insufficiently integrated into planning and decision-making processes. This duality emphasizes that pandemic management cannot be narrowly conceived as a biomedical problem, but must be approached through a bio-ecological lens that considers both public health outcomes and environmental sustainability (Hotez, et al. 2021).

Intersectoral Coordination and Governance Challenges

One of the primary challenges identified was the fragmentation of governance structures across health and environmental institutions. The Ministry of Health, the National Center for Disease Control and Public Health, and environmental authorities operated in largely parallel tracks, with limited formalized coordination mechanisms. This fragmentation resulted in reactive rather than proactive management of ecological risks, particularly concerning biomedical waste, chemical disinfectants, and urban sanitation pressures. These findings are consistent with the politics of small, geopolitically sensitive states, where resource constraints and institutional fragmentation exacerbate vulnerability during complex crises (Delcour, 2020). The lack of integrated intersectoral frameworks hindered the ability to anticipate ecological consequences of public health interventions, such as increased biomedical waste, despite emergency guidelines aimed at mitigating immediate environmental risks.

The surge in medical and laboratory waste represents a critical environmental challenge. In line with global observations, Georgia faced unprecedented accumulation of PPE, testing kits, and chemical disinfectants, which stressed existing waste management systems (Klemeš, et al. 2020). While temporary regulatory measures provided some mitigation, the study indicates that compliance and enforcement were uneven,

leading to potential contamination of water systems and urban ecosystems. This underscores the need to embed environmental monitoring and waste management protocols into pandemic preparedness frameworks, ensuring that ecological risks are systematically assessed and managed alongside epidemiological control measures (European Environment Agency, 2021).

Despite structural limitations, Georgia demonstrated adaptive resilience in several areas. The expansion of epidemiological surveillance and rapid deployment of testing infrastructure facilitated timely detection and response, contributing to disease containment. Emergency environmental guidelines, though reactive, created initial coordination pathways between health and environmental authorities, suggesting a latent capacity for cross-sectoral problem-solving. These adaptive measures align with global lessons emphasizing the importance of flexible governance structures capable of integrating diverse risk domains during complex crises ((Risse, 2021).

In terms of the results of integrated bioecological management, it should be noted that the study highlights the need to move from reactive to proactive management strategies that recognize the interconnected nature of biological and environmental risks. Integrating environmental monitoring into routine public health surveillance, institutionalizing cross-sectoral coordination mechanisms, and developing dynamic regulatory frameworks are critical for enhancing resilience in small states. Moreover, the findings suggest that pandemic preparedness plans should incorporate scenario-based modeling of ecological pressures, enabling policymakers to anticipate potential secondary impacts of public health interventions on environmental systems (Chubinidze, Sh. 2024).

From a theoretical perspective, the results support the adoption of a bio-ecological security paradigm, which conceptualizes health emergencies as inherently intertwined with environmental systems. This approach aligns with the One Health framework, which emphasizes the interconnection between human, animal, and environmental health (Zinsstag, et al. 2020).. Policy implications extend beyond Georgia, offering insights for other small, geopolitically sensitive states that must navigate limited administrative capacities, resource constraints, and regional risk dynamics. Embedding environmental sustainability into pandemic governance frameworks not only mitigates ecological pressures but also strengthens long-term public health resilience, creating feedback loops that reinforce both ecological and societal stability.

Overall, the COVID-19 pandemic in Georgia illustrates the necessity of integrating ecological considerations into public health governance. Fragmented institutional structures, limited intersectoral coordination, and reactive environmental policies constrained the country's ability to address compounded biological and ecological risks. Nevertheless, adaptive measures, including surveillance expansion and emergent coordination mechanisms, indicate pathways for enhancing resilience. Establishing proactive, integrated bio-ecological governance frameworks is essential to navigate future health crises effectively, safeguarding both public health and environmental sustainability in Georgia and comparable states (World Health Organization, 2020).

Conclusion. The COVID-19 pandemic in Georgia serves as a critical case demonstrating the dual nature of global health emergencies as both biological and ecological crises. The study highlights that while the country achieved notable successes in epidemiological surveillance, testing infrastructure, and rapid mobilization of public health resources, environmental considerations remained insufficiently integrated into pandemic planning and crisis management. Biomedical waste accumulation, chemical disinfectant usage, and urban environmental pressures illustrate that biological interventions inevitably generate ecological consequences, underscoring the necessity for integrated governance approaches.

The findings emphasize the importance of institutional coordination across health and environmental authorities. Fragmentation and reactive decision-making limited the capacity to anticipate and mitigate ecological risks, suggesting that effective crisis governance requires formalized intersectoral frameworks.

Embedding environmental monitoring, sustainable waste management practices, and scenario-based ecological risk assessments into pandemic preparedness strategies can strengthen resilience in small states facing complex geopolitical and infrastructural constraints.

Moreover, this study contributes to theoretical discussions on bio-ecological security, aligning with the One Health paradigm that recognizes the interdependence of human, animal, and environmental health. For Georgia, proactive integration of ecological considerations into public health policy is not only essential for managing current and future pandemics but also for ensuring long-term environmental sustainability and societal resilience.

In conclusion, COVID-19 illustrates that biological crises cannot be effectively addressed in isolation from ecological systems. Strengthening cross-sector coordination, institutionalizing integrated bio-ecological governance, and operationalizing environmental monitoring within public health frameworks are critical steps toward sustainable crisis management. Lessons from Georgia offer a valuable model for other small, geopolitically sensitive states, demonstrating that resilience in future health emergencies depends on the simultaneous prioritization of human health and ecological stability.

References

- Chubinidze, Sh. 2024. Emergency Threats and Strategic Risk Management in the Georgian Healthcare System. *Health Policy, Economics & Sociology*, 8,(1): 179-188.
- Delcour, L. 2020. Small states and external shocks. *Journal of International Relations*, 14(3): 85-96.
- European Environment Agency 2021. Air quality and environmental impacts during COVID-19 lockdowns. 1-22. <https://www.eea.europa.eu>
- Gotsadze, G. & Kipiani, M. 2020. Impact of COVID-19 on Georgia's economy and healthcare system: Challenges and responses. *Journal of Georgian Health Policy*, 12(3): 23-39. <https://doi.org/10.1234/jghp.2020.0123>
- Hassan, S., Smith, J. & Walker, L. 2021. Impact of COVID-19 on European healthcare systems and public health strategies. *European Journal of Public Health*, 31(3), 659–664. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckaa245>
- Hotez, P. J., Aksoy, S., Brindley, P. J., Bottazzi, M. E., & Kamhawi, S. 2021. Integrating bio-ecological security and public health: Lessons from COVID-19. *PLoS Neglected Tropical Diseases*, 15(6), 62-76.
- Klemeš, J. J., Fan, Y. V., Tan, R. R., & Jiang, P. 2020. Minimizing environmental impacts of COVID-19. *Resources, Conservation and Recycling*, 162, 1050.
- Ostroff, S., Patel, S., & Becker, M. 2021. Governance challenges in small states: Health and environmental crises during pandemics. *Global Policy*, 12(3), 45–57.
- Risse, T. 2021. Global governance and communicative power in times of crisis. *International Studies Quarterly*, 65(2): 153-187.
- World Health Organization (WHO). 2020. Coronavirus disease (COVID-19) pandemic situation reports. Geneva, Switzerland: WHO. 1-18. <https://www.who.int>
- World Health Organization (WHO). 2021. Integrated surveillance and response systems during COVID-19: Lessons learned. Geneva, Switzerland: WHO. 28-47.
- Wouters, O. J., Shadlen, K.C., Salcher-Konrad, M., et al. 2021. Challenges in ensuring global access to COVID-19 vaccines: production, affordability, allocation, and deployment. *The Lancet*. 397(10278): 1707-1708. [doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)00306-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)00306-8)
- Zinsstag, J., Schelling, E., Waltner-Toews, D., & Tanner, M. 2020. One Health: The theory and practice of integrated health approaches. Oxford University Press. 53-76.

ბიოლოგიური იარაღის გავრცელების რისკების ზრდა და მისი გავლენა შავი ზღვის რეგიონში

მაია კაპანაძე

კავკასიის საერთაშორისო

უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: maia.kapanadze.1@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1426-4113>

აბსტრაქტი. ბიოლოგიური ომი არის მიკროორგანიზმებისა და ტოქსინების მიზანმიმართული გამოყენება, რომელიც შეიძლება იყოს ვირუსული, ბაქტერიული, მცენარეული ან ცხოველური წარმოშობის, რომელთაც შეუძლიათ გამოიწვიოს ადამიანებსა და პირუტყვში როგორც დასნებოვნება, ასევე სიკვდილიანობა, გავლენა იქონიოს აგროკულტურებზე. ბიოიარაღის გამოყენების მიზანი ტერორისტულ თავდასხმებში განპირობებულია დაავადების გამომწვევი ბიოლოგიური აგენტების ფართო სპექტრთან ადვილი წვდომით, წარმოების დაბალ ხარჯებით, რუტინული უსაფრთხოების სისტემების მიერ მათ გამოუცნობლობითა და მარტივი ტრანსპორტირებით, ერთი ადგილიდან მეორეში. გარდა ამისა, ახალი და ხელმისაწვდომი ტექნოლოგიები იწვევს ისეთი იარაღის გავრცელებას, რაც გავლენას ახდენს რეგიონალურ და გლობალურ უსაფრთხოებაზე. ამგვარი საფრთხეების წინააღმდეგ საბრძოლველად, კულტურისა და მშვიდობის დაცვის მიზნით, საერთაშორისო კონსულტაციებისა და თანამშრომლობის გზით საჭიროა, ყურადღება გამახვილდეს ბიოლოგიურ უსაფრთხოებაზე და მოხდეს პრევენციული და დამცავი სტრატეგიების შემუშავება.

სტატიაში განხილულია ბიოლოგიური იარაღის არსი, საერთაშორისო ხელშეკრულებები რომელიც არეგულირების მის გაუვრცელებლობის პოლიტიკას. ასევე, მნიშვნელოვანი ყურადღება ეთმობა ბიოლოგიური იარაღისგან მომდინარე საფრთხეს და მის ფაქტორს საერთაშორისო უსაფრთხოებაში. განხილულია აგრეთვე პანდემიის გავლენას შავი ზღვისპირეთის ქვეყნებზე, კოვიდ-19-ის მაგალითზე, ასევე 2022 წლის მაიმუნის ყვავილის გავრცელება, მისი შესაძლო გავლენა შავის ზღვის აუზში მოქცეულ ქვეყნებზე, აღნიშნული ვირუსის გავრცელებასაც ჯერჯერობით ეპიდემიური სახე აქვს, რაც გვახსენებს, რომ გადამდები დაავადებების უფრო მცირე აფეთქებები კაცობრიობის მუდმივი თანამგზავრია. სტატიის მიზანია განიხილოს ბიოლოგიური უსაფრთხოების როლი თანამედროვე გეოპოლიტიკაში, ბიოლოგიური იარაღისგან მომდინარე საფრთხეები და მისი გავლენა შავი ზღვის ქვეყნებზე, რომელმაც შესაძლოა მსოფლიო პოლიტიკა ჯერ კიდევ ბევრი გამოწვევისა და საერთაშორისო ურთიერთობების არევის წინაშე დააყენოს. ნაშრომში გამოყენებულია ისტორიულ-აღწერილობითი მეთოდი, პოლიტიკის კვლევის ანალიზი, კონტენტ ანალიზი. თეორიული ჩარჩო ეფუძნება რეალიზმის თეორიას, ბიოლოგიური უსაფრთხოების თეორიას და საეკურიტიზაციის თეორიას.

საძიებო სიტყვები: პანდემია, ბიოლოგიური იარაღი, შავი ზღვის რეგიონი, საერთაშორისო უსაფრთხოება, ასიმეტრიული საფრთხეები.

შესავალი. 21-ე საუკუნეში, როდესაც მიმდინარეობს მსოფლიო წესრიგის ჩამოყალიბების პროცესი და სახელმწიფოები ახალი რეალობის წინაშე იმოყოფებიან მათ უწევთ ადაპტირება ცვალებად გარემოსადმი. მსოფლიოში იზრდება საფრთხეების განზომილება, რომელიც მომდინარეობს სახელმწიფოების თუ არასახელმწიფოებრივი აგრესიული აქტორების მხრიდან, ასევე

მსოფლიო უსაფრთხოებას ემუქრება ისეთი საფრთხეები რომლის გამომწვევი მიზეზიც ბუნებრივი პროცესები შეიძლება იყოს. ბიოლოგიური უსაფრთხოების საკითხი და ახალი მსოფლიო წესრიგის ჩამოყალიბების პროცესი საკმაოდ აქტუალური საკითხია, რომელიც საჭიროებს მნიშვნელოვან კვლევას და გაანალიზებას უსაფრთხოების ანუ სექიურითიზაციის კონტექსტში. ქიმიური, ბიოლოგიური, რადიოლოგიური და ბირთვული რისკებისა და საფრთხეების შემცირება მსოფლიოში ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს პრიორიტეტს წარმოადგენს სახელმწიფოებისთვის.

ბიოლოგიურ უსაფრთხოებაზე საუბრისას მნიშვნელოვანია მისი ფაქტორის, გავლენის და ზემოქმედების შედეგის ცოდნა. ბიოლოგიურ უსაფრთხოებაში იგულისხმება პათოგენური ბიოლოგიური აგენტების ზემოქმედებისაგან პერსონალის, მოსახლეობისა და გარემოს დაცვისკენ მიმართული ორგანიზაციული, სამედიცინო-ბიოლოგიური და საინჟინრო-ტექნოლოგიური ღონისძიებებისა და საშუალებების სისტემა.

საფრთხის მასშტაბით, მასობრივი განადგურების იარაღის სამი ძირითადი სახეობიდან, ბიოლოგიური არა მარტო ქიმიურს, ბირთვულსაც კი აღემატება, რადგან გლობალური ბირთვული ომის შემთხვევაშიც შეიძლება კაცობრიობა გადარჩეს, ბიოლოგიური იარაღის გამოყენებით გამოწვეულ პანდემიებს კი დედამიწის მოსახლეობა თითქმის მთლიანად შეეწირება, სწორედ ეს გახლავთ ნაშრომის მთავარი საკვლევი პრობლემა (Sauer, 2020).

21-ე საუკუნეში, როცა გლობალური უსაფრთხოების სისტემა მკვეთრ ტრანსფორმაციაშია და სახელმწიფოები ახალი, კომპლექსური გამოწვევების წინაშე დგანან, ბიოლოგიური უსაფრთხოების საკითხი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს. ბიოლოგიური აგენტები, როგორც მასობრივი განადგურების იარაღი, გამოირჩევიან განსაკუთრებული ხასიათით და მაღალი საფრთხის პოტენციალით, რაც განისაზღვრება მათი გავრცელების სისწრაფით, უღმობლობით და ეფექტურობით. თანამედროვე საერთაშორისო კონტექსტში ბიოლოგიური საფრთხეები სულ უფრო მეტად დაუკავშირა არა მხოლოდ სახელმწიფოთაშორის ურთიერთობებს, არამედ უსაფრთხოების სფეროში ასევე არარეგულარულ აქტორებსა და ტრანსნაციონალურ გამოწვევებს, როგორებიცაა ბიოტერორიზმი და ორგანიზებული კრიმინალი (Koblentz, 2014).

ბიოლოგიური უსაფრთხოების სისტემის ამოქმედება მოითხოვს ფართო ინტეგრირებულ მიდგომას, რომელიც მოიცავს ეპიდემიოლოგიურ მონიტორინგს, დროულ და ეფექტურ რეაგირებას, ასევე საერთაშორისო თანამშრომლობის გაძლიერებას. რაც მთავარია, ბიოლოგიური უსაფრთხოება მოიცავს როგორც სახალხო ჯანმრთელობის დაცვის ღონისძიებებს, ასევე ეროვნული უსაფრთხოების სტრატეგიებს, რაც ამჟამად ხშირად ერთმანეთთან არის გადაჯაჭვული და გამოყოფილი არ არის (Fidler & Gostin, 2006). ბიოლოგიური საფრთხეების ზრდა და მათი გამომწვევი მიზეზების ბუნებრივ-ტექნოლოგიური სინთეზი აძლიერებს საჭიროებას, რომ სახელმწიფომ და საერთაშორისო საზოგადოებამ გაუმჯობესოს პრევენციის, კვლევის და კრიზისის მართვის მექანიზმები.

გლობალური უსაფრთხოების ახალი ერა მოითხოვს არა მხოლოდ ტრადიციული სამხედრო საფრთხეების აღიარებას, არამედ ჯანმრთელობისა და გარემოს კომპლექსურ დაცვას. ამიტომ ბიოლოგიური უსაფრთხოების გაუმჯობესება უნდა იყოს ერთ-ერთი უმთავრესი პრიორიტეტი როგორც რეგიონულ, ისე საერთაშორისო დონეზე, რათა მომავალში თავიდან იქნეს აცილებული კატასტროფული პანდემიები და მათი მძიმე სოციალური და ეკონომიკური შედეგები.

ბიოლოგიური იარაღის გამოყენების ისტორიული ფაქტები

ითვლება, რომ ბიოლოგიური იარაღის გამოყენების პირველი დადასტურებული ფაქტი უკავშირდება 1346 წელს ოქროს ურდოს ხანის, ჯანიბეკის მიერ ალყაშემორტყმულ ქალაქ კაფის (დღევანდელი ფეოდოსიის რაიონი ყირიმის ნახევარკუნძულზე) ციხე-სიმაგრეში შავი ქირით გარდაცვლილი მეომრის გვამის გადაგდებას. მართალია, შავმა ქირმა ციხე-სიმაგრის დამცველები აიძულა,

დანებებულიყვნენ, მაგრამ ქალაქიდან გაქცეულმა ვაჭრებმა შავი ჭირის ეპიდემია მთელ ევროპას მოსდეს (Wheelis, 2002).

1763 წელს ოქროს ურდოზე თითქოს უფრო დემოკრატიმა ბრიტანელმა სამხედროებმა ჩუტყვა-ვილათი დასნებოვნებული ზეწრები შეუგზავნეს იმ ინდიელებს, რომლებმაც ბრიტანელთა ფორტს ალყა შემოარტყეს (Spyrou et al. 2022).

მეორე მსოფლიო ომის დროს იაპონია ბიოლოგიური იარაღის შესაქმნელად ცდებს ატარებდა, ნიმუშები კი მონღოლეთსა და ჩინეთში საბრძოლო მოქმედებების დროს გამოიყენა.

საბჭოთა კავშირი 1930-იანი წლებიდან ფარულად ატარებდა კვლევებს ბიოლოგიური იარაღის შესაქმნელად და ომის დროს სტალინის განკარგულებაში ციმბირის წყლულის გამომწვევი ბომბებიც კი იყო, თუმცა ბერიას ქვეშევრდომებმა ბიოლოგიური იარაღი მხოლოდ ერთხელ გამოიყენეს: როდესაც 1942 წლის ზაფხულში საბჭოთა არმიას სტალინგრადთან ძალიან გაუჭირდა, მათ ტულარემიით დაავადებული მინდვრის თავგები გაუშვეს გერმანელების პოზიციებზე და ცოტა ხანში მართლაც შეაჩერეს მათი შეტევა, რადგან ფრონტის ხაზის ამ კონკრეტულ მონაკვეთზე მკვეთრად მოიმატა ტულარემიით დაავადებულ გერმანელ ჯარისკაცთა რიცხვმა, მაგრამ მალე აღმოჩნდა, რომ ბერიას "დავალებით" გაგზავნილ რუსულ მინდვრის თავგებს პატრიოტული სული არ აღმოაჩნდათ და ფრონტის ხაზის მეორე მხარეს უკვე საბჭოთა არმიის სანგრებსა და შტაბებსაც შემოუტიეს.

მოქალაქეთა შორის ციმბირის წყლულის მასობრივად გავრცელების შემთხვევა, რომელიც ლეტალური შედეგებით დასრულდა, 1979 წელს საბჭოთა კავშირში, ქალაქ სვერდლოვსკში (დღევანდელ ეკატერინბურგში) დადასტურდა. გასაიდუმლოებული სამხედრო ნაწილის ტერიტორიაზე ლაბორატორიიდან, სადაც ციმბირის წყლულის სპორებს საბრძოლო მიზნებისთვის იკვლევდნენ, ტექნიკური გაუმართაობის შედეგად ამ საშიშმა ბაქტერიებმა ატმოსფეროში გააღწია, შედეგად კი ქალაქის 64 მცხოვრები დაიღუპა (ალადაშვილი, 2022).

ცივი ომის პერიოდში ბიოლოგიური იარაღის კვლევა და განვითარება ინტენსიურად გაგრძელდა როგორც აღმოსავლეთის, ასევე დასავლეთის ბლოკში. 1943 წელს ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა დაიწყო ფართომასშტაბიანი ბიოლოგიური იარაღის პროგრამა, რომელიც რამდენიმე ათას მეცნიერისა და სამხედრო პერსონალის ჩართულობით განხორციელდა. თუმცა 1969 წელს, პრეზიდენტმა რიჩარდ ნიქსონმა ოფიციალურად განაცხადა ბიოლოგიური იარაღის კვლევისა და წარმოების შეწყვეტის შესახებ და ქვეყანა შეუერთდა ბიოლოგიური და ტოქსიკური იარაღის აკრძალვის კონვენციას (Biological and Toxin Weapons Convention, BTWC).

არცთუ ისე შორი წარსულიდან, შეგვიძლია გავიხსენოთ, რომ 2001 წელს აშშ-ში ანტრაქსით (ციმბირის წყლული) გამოწვეულმა ბიოლოგიურმა შეტევებმა კიდევ ერთხელ გააჩინა შეკითხვები ბიოიარაღის კონტროლის ეფექტიანობასთან დაკავშირებით (Atlas, 2002). ფოსტის გზით გაგზავნილმა სპორებმა ხუთი ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა და ათობით დააზიანა, რაც ნათლად წარმოაჩენს, რომ ბიოლოგიური იარაღის გამოყენება შესაძლებელია არა მხოლოდ სახელმწიფოთა, არამედ ინდივიდების ან ტერორისტული ჯგუფების მიერაც. ეს შემთხვევა კიდევ უფრო ხაზს უსვამს ბიოლოგიური იარაღის თანამედროვე საფრთხეებს და საჭიროებას მისი მკაცრი საერთაშორისო კონტროლის.

ბიოლოგიური იარაღის სახეობები

მასობრივი განადგურების ბიოლოგიურ იარაღად შეიძლება ზოგიერთი პათოგენური მიკროორგანიზმის, ვირუსების, ბაქტერიული ტოქსინების, მათ შორის ადამიანისთვის სასიკვდილოდ საშიში ციმბირის წყლულის, დიზენტერიის, შავი ჭირის, დროებით მწყობრიდან გამომყვანი ქოლერის, ბრუცელოზის, დიფტერიის, ტულარემიის და სხვათა გამოყენება.

ენტომოლოგიური იარაღი შეიძლება სამ ტიპად დაიყოს. პირველი - მწერებს წინასწარ დაავადებენ საშიში პათოგენით და შემდეგ მათ მოწინააღმდეგის პოზიციების თავზე ჭურვებისა და

საავიაციო ბომბების გამოყენებით გაფანტავენ. ეს მწერები კბენენ ადამიანებსა და ცხოველებს, რითაც აჩქარებენ ეპიდემიის გავრცელებას. მეორე - მწერებს, რომლებიც შეიძლება არც იყვნენ წინასწარ დაავადებული, მასობრივად უშვებენ მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების გასანადგურებლად. მესამე - მოწინააღმდეგის სანგრების თავზე დიდი რაოდენობის ფუტკრებისა და კრაზანების გაფანტვის შემდეგ მტკივნეულმა ნაკბენებმა, განსაკუთრებით თვალების არეში, შეიძლება მოწინააღმდეგის ჯარისკაცები გარკვეული ხნით ბრძოლისუნარიოდ აქციოს.

ბიოლოგიური იარაღის ფორმად ენტომოლოგიური საშუალებების გამოყენება ნაკლებად შესწავლილია, თუმცა სერიოზული საფრთხის მატარებელია. ისტორიულად იაპონიის მიერ განხორციელებული ექსპერიმენტები მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში (ცნობილი როგორც "ერთეული 731") მოიცავდა ჭიანჭველების, ბუზების და რწყილების ინფიცირებას შავი ჭირის და ქოლერის გამომწვევებით და მათი გამიზნულ გავრცელებას მტრის ტერიტორიაზე (Harris, 2002). ამგვარი მეთოდები ეფექტურად აჩქარებს ინფექციების გავრცელებას და ართულებს ეპიდემიოლოგიურ კონტროლს. გარდა ამისა, არადაინფიცირებული მწერების გამოყენება სოფლის მეურნეობის განადგურების ან მორალური ზეწოლის მიზნით წარმოადგენს ბიოლოგიური საბოტაჟის სახეს, რომელიც იოლად დასამტკიცებელი არ არის საერთაშორისო ტრიბუნალებში (Lockwood, 2012). აღნიშნული იარაღი განსაკუთრებულად პრობლემურია, რადგან მის აღმოჩენასა და იდენტიფიცირებას ხშირად სერიოზული დრო და რესურსი სჭირდება.

ბიოლოგიური იარაღის გამოყენების მეთოდები - ნებისმიერი სახის იარაღს გარკვეულ მანძილზე გადატანა სჭირდება, რათა შეიძლებოდეს მისი მოწინააღმდეგესთან მიახლოება. ამ მხრივ გამონაკლისი არც ბიოლოგიური იარაღია. ბიოლოგიური იარაღის გამოყენების მეთოდები მრავალფეროვანია და ხშირად რთული იდენტიფიცირებისთვის. გარდა ტრადიციული გადამტანების – როგორიცაა საავიაციო საშუალებები და ჭურვები – მნიშვნელოვანი რისკი დაკავშირებულია მცირე, რთულად შესამჩნევ არხებთან, მაგალითად, ფოსტით, სასმელ წყალში ან საკვებში აგენტის ინტეგრირებით (Leitenberg, 2001). ერთ-ერთი ცნობილი შემთხვევა 2013 წელს დაფიქსირდა, როდესაც აშშ-ის მაღალი თანამდებობის პირებს ფოსტით გადაეგზავნათ წერილები, რომლებიც შეიცავდა რიცინს – ცილოვან ტოქსინს, რომელიც მცენარეულ წარმოშობასთან ერთად უკიდურესად ტოქსიკურია მცირე დოზითაც (Franz et al., 2011). ეს შემთხვევა ნათლად მიუთითებს, რომ ბიოლოგიური იარაღი შეიძლება გამოყენებულ იქნას მიზნობრივად, სახელმწიფო საზღვრებს მიღმა, რაც თავდასხმის გამოვლენისა და პრევენციის პროცესს გაცილებით ართულებს. ამავე დროს, ბიოლოგიური აგენტების შეუმჩნევლობა მათ განსაკუთრებულ საფრთხედ აქცევს თანამედროვე უსაფრთხოების სისტემებისთვის.

აქვე შეგვიძლია დავსვათ კითხვა რატომ არის განსაკუთრებულად საშიში ბიოლოგიური იარაღი? ბიოლოგიურ იარაღად გამოყენებულ ვირუსებსა და ბაქტერიების შტამებს ახასიათებს საინკუბაციო პერიოდი და, ამასთან, ვიზუალურად ან ყნოსვითა თუ გემოთი ადამიანი მათ ვერ აღმოაჩენს, ძალიან ძნელია ოპერატიულად დადგინდეს მოწინააღმდეგის მიერ მასობრივი განადგურების ასეთი იარაღის გამოყენების ფაქტი. ამისთვის სპეციალური ლაბორატორიული კვლევებია საჭირო. ბიოლოგიური იარაღის გამოყენების ერთგვარ მინიშნებად შეიძლება იქცეს იმ სპეციფიკური ბომბებისა თუ ჭურვების ფრაგმენტების აღმოჩენა, რომელთა საშუალებით ის მოწინააღმდეგე გაავრცელა (United Nations Office for Disarmament Affairs, 2020).

საბრძოლო მოქმედებების რაიონში ან სულაც დრმა ზურგში მდრღნელებისა და მწერების რიცხვის უეცარი მომრავლება, მით უმეტეს ზამთარში რწყილების გამოჩენა ასევე დაფიქრების საფუძველი უნდა გახდეს.

ბიოლოგიური იარაღის საბრძოლო ეფექტიანობის გაზრდის მიზნით მასში შეიძლება სხვადასხვა ვირუსი და ბაქტერიების სპორები იყოს გამოყენებული, თუმცა მისი შემქმნელები თავს მაინც იზღვევენ და ისეთ შტამებს ათავსებენ, რომლებიც ადამიანიდან ადამიანს არ გადაედება, რადგან თავიანთი ჯარისკაცების უსაფრთხოებაზეც ზრუნავენ.

ბიოლოგიური იარაღის წარმოება და გამოყენება

ბიოლოგიური იარაღის აკრძალვა საერთაშორისო სამართალში ერთ-ერთ ყველაზე მწვავე გამოწვევად რჩება. 1972 წელს მიღებულმა ბიოლოგიური და ტოქსიკური იარაღის აკრძალვის კონვენციამ (Biological and Toxin Weapons Convention - BTWC) სამართლებრივად აუკრძალა სახელმწიფოებს აღნიშნული იარაღის შექმნა, დაგროვება და გამოყენება (United Nations Office for Disarmament Affairs [UNODA], 2020). თუმცა კონვენციის მნიშვნელოვანი ნაკლი მისი აღსრულების მექანიზმების არარსებობაა – განსხვავებით ქიმიური იარაღის აკრძალვის კონვენციისგან, BTWC-ს არ გააჩნია შემოწმების (verification) სისტემები, რაც შესაძლებლობას იძლევა სახელმწიფოთა ფარული პროგრამების რეალიზებისთვის.

საბჭოთა კავშირის მაგალითი ამის თვალსაჩინო ილუსტრაციას წარმოადგენს: 1973 წელს, BTWC-ზე ხელმოწერიდან მხოლოდ ერთ წელიწადში, მოსკოვმა დააფუძნა მაღალდასაიდუმლოო კვლევითი კომპლექსი „ბიოპრეპარატი“, რომელშიც ათწლეულების განმავლობაში ინახავდა და აწარმოებდა პათოგენებს — მათ შორის ებოლას ვირუსს, შავი ქირის ბაქტერიებს და სხვა აგენტებს (Alibek & Handelman, 1999). მსგავსი პრაქტიკა ეჭვქვეშ აყენებს საერთაშორისო შეთანხმებების ეფექტიანობას და ცხადყოფს, რომ მხოლოდ პოლიტიკური ნება და ხელმოწერა არ არის საკმარისი ბიოლოგიური საფრთხეების თავიდან ასაცილებლად.

მიუხედავად ბიოლოგიური იარაღის საერთაშორისო აკრძალვისა, მასზე კონტროლის განხორციელება დღემდე რჩება გლობალური უსაფრთხოების გამოწვევად. ბევრ სახელმწიფოს არ აქვს სრული გამჭვირვალობა ბიოლოგიური კვლევების პროგრამებში, რაც ართულებს მშვიდობიანი და სამხედრო დანიშნულების გარჩევას (Koblentz, 2010). განსაკუთრებით რთულია ე.წ. „ორმაგი დანიშნულების“ ტექნოლოგიების მონიტორინგი – მაგალითად, ლაბორატორიებში მიმდინარე კვლევები, რომლებიც ერთდროულად შეიძლება იყოს სამეცნიერო ან ბიოიარაღის განვითარების ნაწილიც. ამასთან, კონვენციაზე ხელი არ მოუწერია რამდენიმე მნიშვნელოვან სახელმწიფოს, მათ შორის ისრაელს, რაც კიდევ უფრო ართულებს გლობალური შეთანხმების მიღწევას.

ბიოლოგიური იარაღის განვითარებასთან დაკავშირებული საფრთხეები სულ უფრო აქტუალური ხდება თანამედროვე ბიოტექნოლოგიის პირობებში, სადაც გენური ინჟინერია ან სინთეზური ბიოლოგია შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ახალი, ბუნებაში არდამკვირდებული პათოგენების შექმნისთვის (Selgelid, 2007). ეს აჩენს საკითხს, საჭირო ხომ არ არის BTWC-ის გაძლიერება ახალი, სავალდებულო შემოწმების მექანიზმებით.

Covid 19 ის გავლენა შავი ზღვისპირეთის უსაფრთხოებაზე

COVID-19-ის გამომწვევი ვირუსი, SARS-CoV-2, პირველად 2019 წლის დეკემბერში დაფიქსირდა ჩინეთის ქალაქ უჰანში და მალევე გადაიქცა გლობალურ პანდემიად. მისი ზუსტი წარმოშობის საკითხი კვლავ მეცნიერებისა და საერთაშორისო საზოგადოებისთვის აქტუალურ და სადავო თემად რჩება. მიუხედავად ამისა, წამყვანი მეცნიერები თანხმდებიან ორ ძირითად ჰიპოთეზაზე: ბუნებრივი ზოონოზური გადაცემის თეორიაზე და ლაბორატორიული გაჟონვის ჰიპოთეზაზე.

პირველ ჰიპოთეზას — რომ ვირუსი ადამიანზე გადმოვიდა ცხოველური წარმომავლობის ბუნებრივი გადაცემის გზით — მხარს უჭერს კორონავირუსების გავრცელების ისტორია. SARS-CoV და MERS-CoV ასევე წარმოიშვა ღამურებიდან, შუალედური მასპინძლების გავლით (მაგალითად, ცივე-

ტები და აქლემები) ადამიანებზე გადასვლის გზით. SARS-CoV-2-ს გენომი 96%-ით იდენტურია ღამურების ვირუს RaTG13-ს, რაც მეტყველებს მის ბუნებრივ წარმოშობაზე (Zhou et al., 2020). გარდა ამისა, ვირუსის რეცეპტორთან – ACE2-სთან – მაღალი დამაკავშირებელი უნარი ბუნებრივ ევოლუციურ პროცესს ემთხვევა და ნაკლებად შეესაბამება გენეტიკურად მანიპულირებული ვირუსის პროფილს (Andersen et al., 2020).

მეორე ჰიპოთეზა ეხება შესაძლებლობას, რომ SARS-CoV-2 უჰანის ვირუსოლოგიის ინსტიტუტიდან გამოიქცა. ამ თეორიის მხარდამჭერები მიუთითებენ იმ ფაქტზე, რომ ინსტიტუტში მიმდინარეობდა ღამურებზე დაფუძნებული კორონავირუსების კვლევა. თუმცა, ამ ეტაპზე არ არსებობს მტკიცებულება, რომელიც ადასტურებს გენეტიკურად შეცვლილი ვირუსის შექმნას ან ლაბორატორიული გაჟონვის ფაქტს. მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაციის 2021 წლის ანგარიშშიც ლაბორატორიული წარმოშობა შეფასებულია როგორც „მიუხედავად არ შეიძლება სრულად გამოირიცხოს, ნაკლებად სავარაუდო“ (World Health Organization, 2021).

საბოლოოდ, COVID-19-ის წარმოშობის ზუსტი მექანიზმის დადგენა საჭიროებს ღია, გამჭვირვალე და საერთაშორისო თანამშრომლობაზე დაფუძნებულ მრავალდარგოვან კვლევას. ამ პროცესში მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ მეცნიერული მონაცემების ანალიზი, არამედ ბიოუსაფრთხოების მაღალი სტანდარტების დანერგვაც, რათა მომავალში თავიდან იქნას აცილებული მსგავსი პანდემიური რისკები.

COVID-19-ის პანდემიამ მნიშვნელოვნად შეცვალა გლობალური უსაფრთხოების პარადიგმა, აჩვენა, რომ თანამედროვე საფრთხეები მხოლოდ სამხედრო ხასიათის არ არის და ბიოლოგიური საფრთხეები შეიძლება გამოიწვიოს მასობრივი არასტაბილურობა. პანდემიამ შეარყია ჯანდაცვის სისტემები, ეკონომიკები და სახელმწიფო მმართველობის სტრუქტურები. ბევრ ქვეყანაში დაფიქსირდა კრიტიკული ინფრასტრუქტურის ფუნქციონირების შეფერხება, რაც პირდაპირ აისახა სოციალური წესრიგის და ეროვნული უსაფრთხოების მდგომარეობაზე (Koblentz, 2020).

გლობალური შოკი განსაკუთრებით მკვეთრად შეეხო საკვები პროდუქტების მიწოდების ჯაჭვებს, სამედიცინო რესურსებსა და ლოგისტიკას. ასევე გაიზარდა პოლიტიკური დაძაბულობა საერთაშორისო დონეზე – მაგალითად, ვაქცინების გეოპოლიტიკა ან ბრალდებები ვირუსის წარმოშობის საკითხზე. პანდემიამ წამოაყენა ბიოუსაფრთხოების და ბიოეთიკის საკითხები, გამოკვეთა სახელმწიფოთა დაუცველობა და მჭიდრო კავშირის საჭიროება სამეცნიერო და უსაფრთხოების სტრუქტურებს შორის (World Health Organization, 2020).

COVID-19-ის პანდემიამ საგრძნობლად შეცვალა შავი ზღვის რეგიონის უსაფრთხოების არქიტექტურა, სადაც ისედაც რთული გეოპოლიტიკური ვითარება სუფევდა. პანდემიის დაწყების დროს რეგიონში მიმდინარეობდა არაერთი დიპლომატიური კრიზისი და სამხედრო დაძაბულობა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია თურქეთისა და რუსეთის სამხედრო ჩართულობა სირიაში, სადაც მიუხედავად ხანგრძლივი თანამშრომლობის ისტორიისა, ქვეყნები კვლავ დაპირისპირებულ პოზიციებზე იმყოფებოდნენ. ამასთან, რუსეთის მიერ ყირიმის ანექსიამ და აღმოსავლეთ უკრაინაში საომარი მოქმედებების გაგრძელებამ გააღრმავა დაძაბულობა ნატოს წევრებთან — თურქეთთან, ბულგარეთთან და რუმინეთთან (The source of the Black Death in fourteenth-century central Eurasia, 2022).

პანდემიის დაწყებისთანავე განსაკუთრებული გამოწვევების წინაშე აღმოჩნდა რუმინეთი, რომელიც ევროკავშირის და ნატოს ერთ-ერთ ყველაზე დაუცველ წევრად ჩამოყალიბდა. ეს მდგომარეობა ორ ძირითად ფაქტორს უკავშირდებოდა: ქვეყნის ჯანდაცვის სისტემის სუსტი მართული მექანიზმები და მნიშვნელოვანი დიასპორის არსებობა, რომელიც მჭიდროდ იყო დაკავშირებული პანდემიის ეპიცენტრებთან — იტალიასა და ესპანეთთან.

თურქეთის შემთხვევაშიც COVID-19-მა სოციალური და პოლიტიკური რისკები გაამწვავა. ქვეყანამ 2020 წლის აპრილში უკვე ფიქსირებდა 13,000-ზე მეტ დადასტურებულ შემთხვევას და ამავედროულად მასპინძლობდა მსოფლიოში ლტოლვილთა ყველაზე დიდ რაოდენობას — დაახლოებით 4,1 მილიონს. ლტოლვილთა კონცენტრაცია, ეკონომიკური გამოწვევები და სუსტი საჯარო სერვისები მნიშვნელოვნად შეაფერხა ვირუსის წინააღმდეგ ბრძოლის შესაძლებლობება (Crisis Group. 2020).

საქართველოში პანდემიის საწყის ეტაპზე ინფიცირების დონე შედარებით დაბალი იყო. მიუხედავად ამისა, მთავრობამ დროულად გაატარა პრევენციული ზომები, მათ შორის, საზღვრების დაკეტვა და საჯარო მიმოსვლის შეწყვეტა მაღალი რისკის ქვეყნებთან. მიუხედავად წარმატებული მენეჯმენტის, ქვეყნის ეკონომიკა — რომელსაც მნიშვნელოვანი წილი ტურიზმის სექტორში აქვს — მნიშვნელოვნად დაზარალდა.

განსაკუთრებულად რთული ვითარება შეიქმნა რუსეთის მიერ ოკუპირებულ რეგიონებში — აფხაზეთსა და სამხრეთ ოსეთში, სადაც ადგილობრივი ჯანდაცვის სისტემები არ იყო მზად გრძელვადიანი პანდემიური პროცესის სამართავად. მათი არაღიარებული სტატუსისა და იზოლაციური მდგომარეობის გამო საერთაშორისო დახმარების ხელმისაწვდომობა შეზღუდული გახლდათ. საქართველოს ხელისუფლების მცდელობა ხელი შეეწყოს სამედიცინო მხარდაჭერისთვის, მათ შორის რუხის კლინიკის ამოქმედებით, მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო. მიუხედავად ამისა, არსებული პოლიტიკური მდგომარეობა კვლავ აფერხებდა სრულფასოვან ჰუმანიტარულ რეაგირებას.

აღმოსავლეთ უკრაინაში განვითარებული კონფლიქტი მრავალი თვალსაზრისით შედარებადი იქნება ე.წ. სამხრეთ ოსეთსა და აფხაზეთში არსებულ ჰიბრიდულ გამოწვევებთან. ორივე შემთხვევაში ვხედავთ ტერიტორიულ სეპარატიზმს, რომელსაც მხარს უჭერს მეზობელი სახელმწიფოს — რუსეთის — პირდაპირი ან ირიბი მხარდაჭერა, რაც არღვევს საერთაშორისო სამართლის ფუნდამენტურ პრინციპებს. ამგვარი კონფლიქტები რთულად ექვემდებარება სტანდარტულ დიპლომატიურ ან სამხედრო გადაწყვეტას, ვინაიდან მათ საფუძვლად უდევს არა მხოლოდ შიდა პოლიტიკური დაპირისპირება, არამედ გეოპოლიტიკური ინტერესების ღრმა ფესვები (De Waal, 2020).

COVID-19-ის პანდემიის ფონზე და შემდგომ განვითარებულმა მოვლენებმა, აღმოსავლეთ უკრაინის კონფლიქტის სპეციფიკა კიდევ უფრო გაართულდა. მიუხედავად იმისა, რომ გლობალური ჯანდაცვის კრიზისმა მრავალი სახელმწიფო აიძულა გადაეხედა პრიორიტეტებისთვის და შეემცირებინა სამხედრო აქტიურობა, დონბასის რეგიონში არ გამოირიცხებოდა საპირისპირო ტენდენციაც (Kuzio, 2021). ერთ-ერთი შესაძლო სცენარის მიხედვით, პანდემიამდე არსებული ცეცხლის შეწყვეტის რეჟიმის არასტაბილურობა შეიძლება გადაზრდილიყო ინტენსიფიცირებულ საბრძოლო მოქმედებებში საკონტაქტო ხაზის გასწვრივ, რაც ორივე მხარეს უბიძგებდა საკუთარი პოზიციების გაფართოებისა და კონსოლიდაციისკენ მანამ, სანამ ინფექციის გავრცელება გაართულებდა ლოჯისტიკურ და მობილიზაციის შესაძლებლობებს. საომარი მოქმედებები როგორცაა რუსეთ-უკრაინის ომის, საკმაოდ ზრდის პანდემიების საფრთხეებს, მაშინ როდესაც არის დადასტურებული ინფორმაცია იმისა, რომ რუსეთი უკრაინის წინააღმდეგ იყენებს ბიოლოგიურ იარაღს. შესაბამისად მისი გავრცელების არეალი და შემდგომი მიტაციის კონტროლი საკმაოდ რთული იქნება, რადგან საომარი მოქმედებების ეპიცენტრში ვირუსული დავალებების მართვა ძალიან რთულია. ყველაფრის გათვალისწინებით საერთაშორისო საზოგადოებამ უფრო მკაცრი ზომები უნდა მიიღოს იმისთვის, რომ რუსეთი მხრიდან ბიოლოგიური იარაღის გამოყენება შეზღუდოს და აკრძალოს.

პანდემიამ საერთაშორისო კონფლიქტებზე ახალი, მულტიდისციპლინური პერსპექტივა მოიტანა, რომელშიც ჯანდაცვა, უსაფრთხოება და ადამიანის უფლებები ერთმანეთთან მჭიდროდ გადაჯაჭვულია. შესაძლებელი იყო მეორე სცენარიც — სამხედრო ოპერაციების დაყვნება, თუ კონფლიქტის მონაწილე მხარეები — კიევი, მოსკოვი და ადგილობრივი სეპარატისტული ხელ-

მძღვანელობები — პრიორიტეტს მიანიჭებდნენ მოსახლეობის კეთილდღეობაზე ზრუნვასა და ინფექციის კონტროლს. მიუხედავად ამისა, აღმოსავლეთ უკრაინაში მცხოვრები სამოქალაქო და სამხედრო პერსონალი კვლავ რჩებოდა ყველაზე დაუცველ ჯგუფად შავი ზღვის რეგიონში (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 2021).

ამ კონტექსტში საერთაშორისო თანამეგობრობის როლი მეტად აქტუალური ხდებოდა. აუცილებელი იყო, რომ დასავლეთს — როგორც საერთაშორისო სამართლის და ჰუმანიტარული ღირებულებების დამცველს — კვლავ ხაზგასმით გააქვდებინა მოსკოვის პასუხისმგებლობა არა მხოლოდ ყირიმის ანექსიისა და დე ფაქტო ოკუპირებული დონბასის ტერიტორიის გამო, არამედ იქ მცხოვრები მოსახლეობის ჯანმრთელობასა და კეთილდღეობაზე ზრუნვის კუთხითაც. ჰუმანიტარული ვალდებულებების უგულებელყოფა პანდემიის პირობებში აუცილებლად უნდა გამხდარიყო, როგორც სამართლებრივი, ასევე ეთიკური პასუხისმგებლობის საფუძველი.

შავი ზღვის რეგიონი წარსულშიც მრავალი კრიზისის ეპიცენტრი ყოფილა, თუმცა COVID-19-მა შექმნა უპრეცედენტო სახის გამოცდა, რომელიც შეიძლება საშუალოვადიან პერსპექტივაში უფრო მეტად განსაზღვროს რეგიონის სტრატეგიული ხასიათი, ვიდრე ნებისმიერი სამხედრო თუ პოლიტიკური კონფლიქტი. პანდემიის გავლენით წარმოშობილი ეკონომიკური რეცესია, ჯანდაცვის სისტემების დატვირთვა და სოციალური შუღლის გაღრმავება ხელს უწყობს რეგიონულ არასტაბილურობას და შესაძლო რადიკალიზაციას. ამგვარად, შავი ზღვის რეგიონის გამძლეობა შეფასდება არა მხოლოდ მისი სამხედრო პოტენციალით, არამედ იმუნური სისტემით — როგორც სიტყვასიტყვით (ჯანდაცვაში), ასევე მეტაფორულად — ინსტიტუციური მდგრადობისა და საერთაშორისო თანამშრომლობის კუთხით (Burkle, 2020).

რაც შეეხება მაიმუნის ყვავილს და მის გავრცელებას მსოფლიოში მათ შორის შავი ზღვისპირეთის ქვეყნებში, 2024 წლის, მეორე კვარტლის მონაცემებით არცთუ ისეთი სახარბიელო მდგომარეობაა სტატისტიკის თვალსაზრისით, ის რაც აქამდე მხოლოდ სამხრეთ აფრიკის ქვეყნებში პერსისტირებდა, ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციამ (WHO) ვირუსი გამოაცხადა „საერთაშორისო შემოფოტების გადაუდებელ მდგომარეობად“ და ხაზგასმით აღნიშნა, რომ მაიმუნის ყვავილი „არ არის ახალი COVID ინფექცია“. ეს არის მეორე გადაუდებელი გაფრთხილება, რომელიც ეხება გლობალური ჯანდაცვის სააგენტოს აღნიშნულ ვირუსთან დაკავშირებით, ბოლო ორი წლის განმავლობაში.

მაიმუნის ყვავილი იდენტიფიცირებულია აფრიკაში 2022 წლიდან, თავდაპირველად კონგოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში (DRC).

ამჟამინდელი ეპიდემია ძირითადად გამოწვეულია Clade 1 შტამით, რომელიც ითვლება უფრო რთულ ვარიანტად, რომელიც შეიძლება გავრცელდეს კანით კანთან კონტაქტით. 2023 წელს, DRC-ში აღმოაჩინეს Clade 1-ის ახალი შტამი - Clade 1b. ასევე ვრცელდება ვირუსის ადრინდელი Clade 2 შტამის განსხვავებული ალელები, თუმცა უფრო დაბალ დონეზე, ივლისის თვეში 100-ზე მეტმა ქვეყანამ დაადასტურა ვირუსის დადასტურებული შემთხვევა. მათ შორის ყველაზე დიდი პროცენტული მაჩვენებელი მოდისკონგოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაზე, სადაც 2022 წლის დეკემბერში, კონგოს მთავრობამ, მაიმუნის ვირუსის ეპიდემია გამოაცხადა. აფრიკის ქვეყნების გარდა, დაბალი პროცენტული მაჩვენებლით, თუმცა მაინც ფიქსირდება გავრცელება როგორც აზიის ქვეყნებში, მაგალითად პაკისტანი, ფილიპინები, ტაილანდი სადაც თითო შემთხვევაა დაფიქსირებული, სიკვდილიანობის მაჩვენებელი კი ნულის ტოლია. რაც შეეხება ევროპისა და შვიზღვისპირეთის ქვეყნებს, ევროპაში კერძოდ შვედეთში, ამა წლის 15 აგვისტოს დადასტურდა მაიმუნის ყვავილის ერთი შემთხვევა, Clade1 შტამით, დაავადებათა პრევენციისა და კონტროლის ევროპული ცენტრის თანახმად, ისინი ვარაუდობენ რომ ევროპა დააფიქსირებს Clade 1-ის შტამის უფრო მეტ შემთხვევას ევროპასა და აფრიკას შორის ხშირი საჰაერო მოგზაურობის გამო. თუმცა, გავრცელების მაჩვენებელი შეიძლება

დაბალი იყოს ევროპაში, თუ შემთხვევები სწრაფად დადგინდება და თუ ტესტირება, მეთვალყურეობა და კონტაქტის მიკვლევა დროულად იქნება შესრულებული. ამ ეტაპზე ევროკავშირმა გამორიცხა საზღვრების დაკეტვა იმ ქვეყნებისთვის, სადაც ვირუსი პერსისტირებს. ვინაიდან შავი ზღვისპირეთის ქვეყნებს, მეტად თურქეთს, საჰაერო მიმოსვლა აფრიკის ქვეყნებთან მეტად ინტენსიურად აქვს, არის განცდის საფუძველი იმისა რომ შესაძლებელია, მალე ამ რეგიონშიც დაფიქსირდეს მაიმუნის ყვავილი, რომელიც სერიოზულ ეკონომიკურ რღვევასა და ჯანდაცვის სფეროს კრიზისულ მდგომარეობას გამოიწვევს. მიუხედავად იმისა, რომ ჯანდაცვის საერთაშორისო ორგანიზაცია უარყოფს, ეპიდემიიდან, მისი პანდემიად გამოცხადების შესაძლებლობას, დარწმუნებით ამის თქმა ჯერჯერობით შეუძლებელია.

როგორც მასობრივი განადგურების არატრადიციული, არაკინეტიკური იარაღი, ბიოიარაღს შეუძლია ისეთივე უბედურება გამოიწვიოს, როგორც პანდემიას. როგორც პანდემიის შემთხვევაში, თუ ბიოიარაღის შეტევა ფართოდ გავრცელდება, ჯანდაცვის სისტემები შეიძლება გადაიტვირთოს, რაც გამოიწვევს სოციალურ პანიკას, ჯანდაცვის მუშაკების შემცირებას, ეკონომიკის განადგურებას, ადამიანთა რესურსების შემცირებას და რაც ყველაზე მთავარია, საფრთხეს დააყენებს სიცოცხლის არსებობისა დედამიწაზე. ეს ციკლი შეიცვლება მხოლოდ მაშინ, როდესაც პათოგენი დასუსტდება ან ბუნებრივი იმუნიტეტი გაძლიერდება.

დასკვნა. COVID-19-ის პანდემია გახდა გარდამტეხი მოვლენა, რომელმაც საფუძვლიანად შეცვალა საერთაშორისო უსაფრთხოების პრიორიტეტები. დაავადებათა კონტროლის ნაცვლად ტრადიციული თავდაცვითი მიდგომების გამოყენება ვერ აღმოჩნდა ეფექტური – ამით გამოიკვეთა ჯანდაცვის სისტემების, სამეცნიერო სექტორისა და მმართველი სტრუქტურების ჰარმონიზებული თანამშრომლობის აუცილებლობა (Burkle, 2020). სახელმწიფოთა დაუცველობა ვირუსული საფრთხეების წინაშე ნათლად მიანიშნებს იმაზე, რომ ბიოლოგიური უსაფრთხოება უნდა აღიქმებოდეს არა მხოლოდ ჯანდაცვის სფეროს, არამედ ეროვნულ და საერთაშორისო უსაფრთხოების სტრატეგიის ნაწილად.

გლობალურ დონეზე პანდემიამ მნიშვნელოვნად გააღრმავა სოციალური და ეკონომიკური უთანასწორობა, რაც თავისთავად ქმნის პოლიტიკური უკმაყოფილების პოტენციალს, ზრდის რადიკალიზმისა და კონფლიქტების რისკს. ეკონომიკური კრიზისი და სურსათის მიწოდების შეფერხება ზოგ რეგიონში გახდა მოსახლეობის მიგრაციის, სოციალური პროტესტისა და ძალადობრივი დაპირისპირების მიზეზი. ამავდროულად, სახელმწიფოებმა გააძლიერეს საზღვრების კონტროლი და შეამცირეს საერთაშორისო თანამშრომლობა, რაც შემდგომ საფრთხეს უქმნის კოლექტიური უსაფრთხოების მექანიზმებს.

პანდემიამ ასევე გამოაჩინა ინფორმაციული უსაფრთხოების სუსტი მხარეები – დეზინფორმაციამ, შეთქმულების თეორიებმა და ცრუ მედიკამენტურმა რეკომენდაციებმა მნიშვნელოვანი ზიანი მიაყენა საზოგადოებრივ ჯანმრთელობას და გაართულა კრიზისის მართვა (World Health Organization, 2020). შედეგად, ცხადი გახდა, რომ მომავალი პანდემიებისთვის მზადება მოითხოვს არა მხოლოდ ვაქცინების არსებობას, არამედ საერთაშორისო სტანდარტებზე დაფუძნებულ, ინტეგრირებულ რეაგირების სისტემებს.

საერთაშორისო უსაფრთხოებაზე COVID-19-ის გავლენა მიუთითებს იმაზე, რომ ბიოლოგიური საფრთხეები აღარ არის ჰიპოთეტური – ისინი რეალური გამოწვევაა, რომელიც მოითხოვს ტრანს-დისციპლინარულ, სწრაფ და სოლიდარულ რეაგირებას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ალადაშვილი ბ. 2022. რუსეთის ხელისუფლებამ კვლავ ბიოლოგიური იარაღის "ძველი ზღაპრები" გაიხსენა, კვირის პალიტრა. <https://kvispalitra.ge/article/90366-rusetis-xelisuplebam-kvlav-biologiuri-iaragis-zveli-zgaprebi-gaixsena/> ბ.6 07.02.2024
- Alibek, K., & Handelman, S. 1999. Biohazard: The chilling true story of the largest covert biological weapons program in the world. Random House.
- Andersen, K. G., Rambaut, A., Lipkin, W. I., Holmes, E. C., & Garry, R. F. 2020. The proximal origin of SARS-CoV-2. *Nature Medicine*, 26(4), 450–452. Available at: <https://doi.org/10.1038/s41591-020-0820-9>
- Atlas, R. M. 2002. Bioterrorism: From threat to reality. *Annual Review of Microbiology*, 56(1), 167–185. Available at: <https://doi.org/10.1146/annurev.micro.56.012302.160652>
- Burkle, F. M. 2020. Declining public health protections within national security strategies: pandemic preparedness and response gaps exposed. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 14(3), e27–e30. Available at: <https://doi.org/10.1017/dmp.2020.111>
- Crisis Group. 2020. COVID-19 and conflict: Seven trends to watch. International Crisis Group. Available at: <https://www.crisisgroup.org/global/sb4-covid-19-and-conflict-seven-trends-watch>
- De Waal, T. 2020. COVID-19 and the South Caucasus: The impact on conflict dynamics. Carnegie Europe. Available at: <https://carnegieeurope.eu/2020/04/14/covid-19-and-south-caucasus-impact-on-conflict-dynamics-pub-81402>
- Fidler, D. P., & Gostin, L. O. 2006. The new International Health Regulations: an historic development for international law and public health. *The Journal of Law, Medicine & Ethics*, 34(1), 85–94.
- Franz, D. R., Jahrling, P. B., Friedlander, A. M., McClain, D. J., Hoover, D. L., Bryne, W. R., ... & Huggins, J. W. 2011. Clinical recognition and management of patients exposed to biological warfare agents. *JAMA*, 278(5), 399–411.
- Harris, S. H. 2002. *Factories of Death: Japanese Biological Warfare, 1932–45 and the American Cover-up*. Routledge.
- Koblentz, G. D. 2010. Biosecurity reconsidered: Calibrating biological threats and responses. *International Security*, 34(4), 96–132.
- Koblentz, G. D. 2014. Biosecurity reconsidered: calibrating biological threats and responses. *International Security*, 34(4), 96–132
- Koblentz, G. D. 2020. Pandemics and national security: The need for a new strategy. *Survival*, 62(4), 105–118. Available at: <https://doi.org/10.1080/00396338.2020.1792128>
- Kuzio, T. 2021. *Russian nationalism and the Russian-Ukrainian war: Autocracy–Orthodoxy–Nationality*. Routledge.
- Leitenberg, M. 2001. Assessing the biological weapons and bioterrorism threat. U.S. Army War College, Strategic Studies Institute.
- Lockwood, J. A. 2012. *Six-Legged Soldiers: Using Insects as Weapons of War*. Oxford University Press.
- Sauer, T. 2020. The impact of COVID-19 on international security. *Global Policy*, 11(5), 469–472. Available at: <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12813>
- Selgelid, M. J. 2007. A tale of two studies: Ethics, bioterrorism, and the censorship of science. *Hastings Center Report*, 37(3), 35–43.
- Spyrou, M. A., Musralina, L., Ruscone, G. A. G., Kocher, A., Borbone, P. G., Khartanovich, V. I., Buzhilova, A., Djansugurova, L., Bos, I. K., Kühnert, D., Haak, W., Slavin, P. & Krause, J. 2022. The source of the Black Death in fourteenth-century central Eurasia. *Nature portfolio*. Available at: <https://doi.org/10.1038/s41586-022-04800-3>
- The source of the Black Death in fourteenth-century central Eurasia. 2022. *Nature*. Available at: <https://www.nature.com/articles/s41586-022-04800-3> ბ.6 07.02.2024
- United Nations Office for Disarmament Affairs. (2020). *The Biological Weapons Convention*. <https://www.un.org/disarmament/biological-weapons/>

- United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA). 2021. Ukraine: Humanitarian Impact of COVID-19. Available at: <https://www.unocha.org/ukraine>
- Wheelis, M. 2002. Biological warfare at the 1346 siege of Caffa. *Emerging Infectious Diseases*, 8(9), 971–975. Available at: <https://doi.org/10.3201/eid0809.010536>
- World Health Organization. 2020. Managing the COVID-19 infodemic: Promoting healthy behaviours and mitigating the harm from misinformation and disinformation. Available at: <https://www.who.int/news/item/23-09-2020-managing-the-covid-19-infodemic>
- World Health Organization. 2021. WHO-convened global study of origins of SARS-CoV-2: China part. Available at: <https://www.who.int/publications/i/item/who-convened-global-study-of-origins-of-sars-cov-2-china-part>
- Zhou, P., Yang, X. L., Wang, X. G., et al. 2020. A pneumonia outbreak associated with a new coronavirus of probable bat origin. *Nature*, 579(7798), 270–273. Available at: <https://doi.org/10.1038/s41586-020-2012-7>

THE INCREASING RISKS OF BIOLOGICAL WEAPONS AND THEIR IMPACT IN THE BLACK SEA REGION

Maia Kapanadze

PhD student at Caucasus International University

E-mail: maia.kapanadze.1@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1426-4113>

Abstract. Biological warfare is the deliberate use of microorganisms and toxins, which may be of viral, bacterial, plant, or animal origin, capable of causing infection and mortality in humans and livestock, as well as affecting agricultural crops. The use of biological weapons in terrorist attacks is driven by the easy accessibility of a wide range of disease-causing biological agents, their low production costs, the inability of routine security systems to detect them, and the ease of transporting them from one place to another. In addition, new and accessible technologies contribute to the proliferation of such weapons, which impact regional and global security. To combat such threats and to preserve culture and peace, it is necessary to focus on biological security and develop preventive and protective strategies through international consultations and cooperation.

The article examines the essence of biological weapons and the international treaties that regulate the policy of their non-proliferation. Significant attention is also devoted to the threat posed by biological weapons and their impact on international security. The study further discusses the effects of pandemics on the countries of the Black Sea region, using COVID-19 as an example, as well as the 2022 monkeypox outbreak and its potential impact on the nations within the Black Sea basin. The spread of this virus, which still has an epidemic character, serves as a reminder that smaller outbreaks of infectious diseases remain a constant companion of humanity. The aim of the article is to explore the role of biological security in contemporary geopolitics, the threats posed by biological weapons, and their implications for the Black Sea countries—challenges that may continue to place global politics and international relations in a state of uncertainty. The research employs a historical-descriptive method, policy analysis, and content analysis. The theoretical framework is based on realism theory, biological security theory, and securitization theory.

Key words: Pandemic, Biological weapons, Black Sea Region, International security, Asymmetric threats.

Introduction. In the 21st century, as the process of shaping the world order unfolds and states face new realities, they are compelled to adapt to a changing environment. The scale of threats is growing globally, originating both from states and non-state aggressive actors, while global security is also challenged by dangers arising from natural processes. The issue of biological security and the formation of a new world order are highly relevant topics that require thorough research and analysis in the context of security, or securitization. Reducing chemical, biological, radiological, and nuclear (CBRN) risks and threats is among the most important priorities for states worldwide.

When discussing biological security, it is important to understand its factors, influence, and consequences. Biological security refers to the system of organizational, medical-biological, and engineering-technological measures and means aimed at protecting personnel, the population, and the environment from the effects of pathogenic biological agents.

In terms of threat scale, among the three main types of weapons of mass destruction, the biological variety surpasses not only chemical weapons but even nuclear ones. This is because, in the event of a global nuclear war, humanity might still survive, whereas pandemics caused by the use of biological weapons could lead to the near-total extermination of the Earth's population. This is precisely the central research problem of the present study (Sauer, 2020).

In the 21st century, as the global security system undergoes profound transformation and states face new, complex challenges, the issue of biological security acquires particular significance. Biological agents, as weapons of mass destruction, possess distinctive characteristics and a high threat potential, defined by their speed of dissemination, lethality, and effectiveness. In the modern international context, biological threats have become increasingly connected not only to interstate relations but also to irregular actors and transnational challenges in the security sphere, such as bioterrorism and organized crime (Koblentz, 2014).

The implementation of a biological security system requires a broad, integrated approach that includes epidemiological monitoring, timely and effective response, and strengthened international cooperation. Most importantly, biological security encompasses both public health protection measures and national security strategies, which at present are often interconnected and not distinctly separated (Fidler & Gostin, 2006). The growth of biological threats and the natural-technological synthesis of their causes further reinforce the necessity for states and the international community to enhance prevention, research, and crisis management mechanisms.

The new era of global security requires not only the recognition of traditional military threats but also the comprehensive protection of health and the environment. Therefore, improving biological security must be one of the highest priorities at both regional and international levels in order to prevent catastrophic pandemics in the future and mitigate their severe social and economic consequences.

Historical Instances of Biological Weapon Use

It is believed that the first confirmed use of biological weapons dates back to 1346, when Janibek of the Golden Horde reportedly threw the corpse of a soldier who had died of the plague into the besieged fortress of Caffa (present-day Feodosia region, Crimea). Although the plague forced the defenders of the fortress to surrender, fleeing merchants carried the epidemic of the Black Death across Europe (Wheelis, 2002).

In 1763, during the period of the Golden Horde—allegedly with a more “democratic” approach—the British military reportedly sent blankets infected with smallpox to Native Americans who had besieged a British fort (Spyrou et al. 2022).

During the Second World War, Japan conducted experiments to develop biological weapons, deploying samples in Mongolia and China during military operations.

From the 1930s, the Soviet Union secretly conducted research to develop biological weapons, and during the war, Stalin's directives even included bombs containing the causative agent of anthrax. However, under Beria's supervision, biological weapons were reportedly used only once: in the summer of 1942, when the Soviet army faced severe difficulties near Stalingrad, they released field mice infected with tularemia onto German positions. This action temporarily halted the German advance, as the number of German soldiers infected with tularemia sharply increased in that particular sector of the front. Nevertheless, it soon became evident that the Russian field mice, sent under Beria's “orders,” lacked patriotic loyalty; the mice crossed to the other side of the front and infiltrated Soviet trenches and command posts as well.

A major incident of anthrax dissemination among civilians, resulting in lethal consequences, occurred in 1979 in the Soviet city of Sverdlovsk (present-day Ekaterinburg). Due to technical malfunctions at a classified military facility, where anthrax spores were being studied for combat purposes, these dangerous bacteria were released into the atmosphere, resulting in the deaths of 64 inhabitants of the city (Aladashvili, 2022).

During the Cold War, research and development of biological weapons continued intensively in both the Eastern and Western blocs. In 1943, the United States initiated a large-scale biological weapons program, involving several thousand scientists and military personnel. However, in 1969, President Richard Nixon officially announced the termination of all research and production of biological weapons, and the country subsequently acceded to the Biological and Toxin Weapons Convention (BTWC).

More recently, it is worth recalling that in 2001, a series of biological attacks using anthrax in the United States once again raised questions regarding the effectiveness of biological weapons control (Atlas, 2002). Spores sent through the postal system resulted in the deaths of five individuals and caused injury to dozens more, clearly demonstrating that biological weapons can be employed not only by states but also by individuals or terrorist groups. This incident further underscores the contemporary threats posed by biological weapons and the urgent need for stringent international regulation.

Types of Biological Weapons

Certain pathogenic microorganisms, viruses, and bacterial toxins can be employed as weapons of mass destruction. These include agents that are potentially lethal to humans, such as *Bacillus anthracis* (anthrax), *Shigella* species (dysentery), *Yersinia pestis* (plague), as well as agents causing temporary incapacitation, such as *Vibrio cholerae* (cholera), *Brucella* species (brucellosis), *Corynebacterium diphtheriae* (diphtheria), *Francisella tularensis* (tularemia), among others.

Entomological weapons can be classified into three types. The first type involves insects deliberately infected with a pathogenic agent, which are then dispersed over enemy positions using artillery shells or aerial bombs. These insects bite humans and animals, thereby accelerating the spread of epidemics. The second type consists of releasing insects—potentially not pre-infected—in large numbers over enemy positions agricultural lands to destroy crops and livestock. The third type involves the dispersal of large numbers of bees or wasps over enemy trenches, where painful stings, particularly to the eyes, can temporarily incapacitate opposing soldiers and reduce their combat effectiveness.

The use of entomological agents as a form of biological weapon is relatively under-researched, yet it poses a significant threat. Historically, experiments conducted by Japan during World War II, notably the infamous "Unit 731," involved infecting ants, flies, and lice with pathogens such as plague and cholera, and deliberately deploying them over enemy territory (Harris, 2002). Such methods effectively accelerate the spread of infections and complicate epidemiological control. Moreover, the deployment of non-infected insects for agricultural destruction or as a means of psychological pressure constitutes a form of biological sabotage, which is often difficult to substantiate in international tribunals (Lockwood, 2012). This type of weapon is particularly problematic due to the considerable time and resources required for its detection and identification.

Methods of Biological Weapon Deployment—Any type of weapon requires transportation over a certain distance in order to bring it into proximity with the intended target. Biological weapons are no exception. The methods of deploying biological weapons are diverse and often difficult to identify. Beyond traditional delivery mechanisms—such as aerial vehicles and artillery shells—significant risks are associated with small, hard-to-detect channels, for instance, the incorporation of the agent into mail, drinking water, or food (Leitenberg, 2001). One notable incident occurred in 2013, when letters containing ricin—a proteinaceous toxin of plant origin that is extremely toxic even in small doses—were sent via mail to high-ranking U.S. officials (Franz et al., 2011). This case clearly demonstrates that biological weapons can be used in a targeted manner, beyond national borders, significantly complicating detection and prevention efforts. At the same

time, the inconspicuous nature of biological agents renders them particularly hazardous for modern security systems.

Why Biological Weapons Are Particularly Dangerous—Biological weapons are especially hazardous due to the characteristics of the viral and bacterial strains used. These agents often have an incubation period during which infected individuals show no visible or olfactory signs, and they cannot be detected by taste. This makes it extremely difficult to promptly identify the use of such weapons of mass destruction by an adversary. Specialized laboratory analyses are required for confirmation. One potential indicator of biological weapon deployment may be the discovery of specific bombs or shell fragments through which the agent was dispersed (United Nations Office for Disarmament Affairs. 2020).

A sudden increase in the number of rodents or insects in a combat zone, or even deep within rear areas—particularly the appearance of fleas in winter—should also raise suspicion. To enhance the combat effectiveness of a biological weapon, it may contain various viruses or bacterial spores. However, its developers usually take precautions, employing strains that are not transmissible from human to human, thereby protecting their own troops from unintended infection.

Production and Use of Biological Weapons

The prohibition of biological weapons remains one of the most pressing challenges in international law. The Biological and Toxin Weapons Convention (BTWC), adopted in 1972, legally prohibits states from developing, stockpiling, or using such weapons (United Nations Office for Disarmament Affairs (United Nations Office for Disarmament Affairs. 2020). However, a significant shortcoming of the Convention lies in the absence of enforcement mechanisms—unlike the Chemical Weapons Convention, the BTWC lacks verification systems, which creates opportunities for the implementation of clandestine state programs.

The example of the Soviet Union provides a striking illustration of this issue: in 1973, merely one year after signing the BTWC, Moscow established the highly classified research complex “Biopreparat,” which, for decades, maintained and produced pathogens—including the Ebola virus, *Yersinia pestis* (the causative agent of plague), and other agents (Alibek & Handelman, 1999). Such practices cast doubt on the effectiveness of international agreements and demonstrate that political will and signatures alone are insufficient to prevent biological threats.

Despite the international prohibition of biological weapons, their control remains a global security challenge. Many states lack full transparency in their biological research programs, complicating the distinction between peaceful and military purposes. Monitoring so-called “dual-use” technologies is particularly difficult—for example, laboratory research that may simultaneously serve scientific and biological weapons development purposes (Koblentz, 2010). Moreover, several significant states, including Israel, have not acceded to the Convention, further complicating the attainment of a global agreement.

The threats associated with the development of biological weapons are becoming increasingly salient in the context of modern biotechnology, where genetic engineering and synthetic biology could be used to create novel pathogens that do not naturally exist (Selgelid, 2007). This raises the critical question of whether the BTWC should be strengthened with new, binding verification mechanisms.

The Impact of COVID-19 on Black Sea Regional Security

SARS-CoV-2, the etiological agent of COVID-19, was first identified in December 2019 in Wuhan, China, and rapidly evolved into a global pandemic. The precise origin of the virus remains a contentious and highly debated issue within the international scientific and policy communities. Leading researchers have proposed two principal hypotheses: the natural zoonotic spillover theory and the laboratory leak hypothesis.

The zoonotic spillover hypothesis is supported by the historical epidemiology of coronaviruses. Both SARS-CoV and MERS-CoV originated in bats and subsequently crossed to humans via intermediate hosts, such as civets and camels. The genome of SARS-CoV-2 shares 96% sequence identity with the bat coronavirus RaTG13, which strongly indicates a natural origin (Zhou et al., 2020). Furthermore, the virus's high binding affinity to the ACE2 receptor aligns with natural evolutionary processes and is less consistent with a genetically engineered profile (Andersen et al., 2020).

The second hypothesis concerns the possibility that SARS-CoV-2 originated from the Wuhan Institute of Virology. Proponents of this theory note that the Institute was conducting research on bat-derived coronaviruses. However, to date, no evidence has been identified that confirms the creation of a genetically engineered virus or a laboratory leak. The World Health Organization's 2021 report similarly assessed a laboratory origin as "extremely unlikely, although it cannot be entirely ruled out" (World Health Organization, 2021).

Ultimately, establishing the precise mechanism of COVID-19's emergence requires open, transparent, and internationally coordinated multidisciplinary research. This process necessitates not only rigorous analysis of scientific data but also the implementation of high biosecurity standards to mitigate the risk of future pandemic events.

The COVID-19 pandemic has significantly transformed the paradigm of global security, demonstrating that contemporary threats are not solely of a military nature and that biological hazards can precipitate widespread instability. The pandemic undermined healthcare systems, economies, and state governance structures. In numerous countries, the functioning of critical infrastructure was disrupted, directly impacting social order and national security (Koblentz, 2020).

The global shock particularly affected food supply chains, medical resources, and logistics. Additionally, political tensions escalated on the international stage—for instance, through the geopolitics of vaccine distribution or accusations regarding the virus's origin. The pandemic also raised pressing issues of biosecurity and bioethics, highlighting the vulnerabilities of states and underscoring the necessity for close coordination between scientific and security institutions (World Health Organization, 2020).

The COVID-19 pandemic has significantly altered the security architecture of the Black Sea region, which was already characterized by a complex geopolitical landscape. At the onset of the pandemic, the region was experiencing multiple diplomatic crises and military tensions. Notably, the military involvement of Turkey and Russia in Syria stood out, where, despite a long history of cooperation, the two countries remained in opposing positions. Additionally, Russia's annexation of Crimea and the continuation of military operations in eastern Ukraine further exacerbated tensions with NATO members—Turkey, Bulgaria, and Romania (The source of the Black Death in fourteenth-century central Eurasia, 2022).

From the very beginning of the pandemic, Romania faced particular challenges, emerging as one of the most vulnerable members of both the European Union and NATO. This situation was linked to two main factors: the country's weakly managed healthcare system and the significant diaspora closely connected to the pandemic epicenters in Italy and Spain.

In Turkey, COVID-19 also exacerbated social and political risks. By April 2020, the country had already recorded over 13,000 confirmed cases while simultaneously hosting the world's largest refugee population—approximately 4.1 million. The concentration of refugees, combined with economic challenges and weak public services, significantly hindered the country's capacity to combat the virus effectively (Crisis Group, 2020).

In Georgia, the initial phase of the pandemic saw relatively low infection levels. Nevertheless, the government promptly implemented preventive measures, including border closures and the suspension of

air travel to high-risk countries. Despite this effective management, the country's economy—which relies heavily on the tourism sector—suffered substantial negative impacts.

The situation was particularly difficult in the Russian-occupied regions of Abkhazia and South Ossetia, where local healthcare systems were ill-prepared to manage a prolonged pandemic. Due to their unrecognized status and isolation, access to international assistance was severely limited. The Georgian government's efforts to support medical services, including the activation of the Rukhi Clinic, represented a significant step. Nevertheless, the prevailing political situation continued to hinder a comprehensive humanitarian response.

The conflict in eastern Ukraine is, in many respects, comparable to the hybrid challenges present in South Ossetia and Abkhazia. In both cases, territorial separatism is supported either directly or indirectly by a neighboring state—Russia—violating fundamental principles of international law. Such conflicts are difficult to address through standard diplomatic or military solutions, as they are rooted not only in internal political disputes but also in deeply entrenched geopolitical interests (De Waal, 2020).

Against the backdrop of the COVID-19 pandemic and subsequent developments, the dynamics of the conflict in eastern Ukraine became even more complicated. Although the global health crisis forced many states to reconsider priorities and reduce military activity, the opposite trend could not be ruled out in the Donbas region. According to one possible scenario, the pre-pandemic instability of the ceasefire regime could have escalated into intensified combat along the contact line, prompting both sides to expand and consolidate their positions until the spread of infection hindered logistical and mobilization capacities.

Armed conflicts such as the Russia–Ukraine war significantly amplify pandemic-related risks, especially considering verified reports that Russia has employed biological weapons against Ukraine. Consequently, controlling the spread and potential further mutation of pathogens becomes extremely challenging, as managing viral outbreaks in active combat zones is highly complex. Taking all this into account, the international community must adopt stricter measures to prevent and prohibit the use of biological weapons by Russia.

The pandemic introduced a new, multidisciplinary perspective on international conflicts, in which health, security, and human rights are closely interconnected. A different scenario was also possible—delays in military operations if the conflict parties—Kyiv, Moscow, and local separatist authorities—had prioritized the welfare of the population and the control of infection. Nevertheless, civilian and military personnel residing in eastern Ukraine remained the most vulnerable group in the Black Sea region (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA). 2021).

In this context, the role of the international community became even more salient. It was essential for the West—as a defender of international law and humanitarian values—to consistently emphasize Moscow's responsibility, not only for the annexation of Crimea and the de facto occupation of the Donbas region but also for the health and welfare of the population living there. Neglecting humanitarian obligations during the pandemic must necessarily constitute a basis for both legal and ethical accountability.

The Black Sea region has historically been the epicenter of numerous crises; however, COVID-19 created an unprecedented test that, in the medium term, may shape the region's strategic character even more than any military or political conflict. The economic recession triggered by the pandemic, the strain on healthcare systems, and the deepening of social divisions all contribute to regional instability and potential radicalization. Accordingly, the resilience of the Black Sea region will be assessed not only by its military capabilities but also by its "immune system"—both literally, in terms of public health, and metaphorically, in terms of institutional robustness and the capacity for international cooperation (Burkle, 2020).

Regarding monkeypox and its global spread, including in Black Sea countries, the situation as of the second quarter of 2024 is not particularly encouraging from a statistical standpoint. What had previously

persisted primarily in Southern African countries prompted the World Health Organization (WHO) to declare the virus a “Public Health Emergency of International Concern,” emphasizing that monkeypox “is not a new COVID infection.” This marks the second emergency alert issued by the global health agency concerning this virus within the past two years.

Monkeypox was first identified in Africa in 2022, initially in the Democratic Republic of the Congo (DRC). The current epidemic is primarily driven by the Clade 1 strain, considered a more severe variant that can be transmitted through skin-to-skin contact. In 2023, a new Clade 1 strain—Clade 1b—was identified in the DRC. Additionally, there have been sporadic outbreaks of the earlier Clade 2 strain, although at a lower level. In July, more than 100 countries reported confirmed cases of the virus. The highest proportional incidence was recorded in the Democratic Republic of the Congo, where, in December 2022, the Congolese authorities declared a monkeypox epidemic.

Outside African countries, the virus has spread to Asia at low percentages, with isolated cases reported in countries such as Pakistan, the Philippines, and Thailand, while the mortality rate remains zero. Regarding Europe and the Black Sea region, one case of monkeypox was confirmed in Sweden on August 15 of this year, caused by the Clade 1 strain. According to the European Centre for Disease Prevention and Control, it is expected that Europe may record more Clade 1 cases due to frequent air travel between Europe and Africa. However, the spread in Europe may remain low if cases are detected quickly and if testing, surveillance, and contact tracing are carried out promptly. At this stage, the European Union has ruled out closing borders to countries where the virus persists. Since Black Sea countries—particularly Turkey—maintain intensive air connections with African nations, there is a basis to anticipate that monkeypox could soon appear in this region as well, potentially causing serious economic disruption and a crisis in healthcare capacity. Although the World Health Organization currently rejects the classification of the epidemic as a pandemic, it is not yet possible to state this with certainty.

As an unconventional, non-kinetic weapon of mass destruction, biological weapons can inflict devastation comparable to that of a pandemic. Similar to a pandemic, if a biological attack spreads widely, healthcare systems may become overwhelmed, leading to social panic, a reduction in healthcare personnel, economic collapse, depletion of human resources, and—most critically—a threat to life on Earth. This cycle will only change when the pathogen weakens or natural immunity strengthens.

Conclusion. The COVID-19 pandemic represented a pivotal event that fundamentally reshaped international security priorities. The reliance on traditional defense-oriented approaches, rather than disease control measures, proved ineffective—underscoring the critical necessity for harmonized collaboration among healthcare systems, the scientific community, and governing institutions (Burkle, 2020). The vulnerability of states in the face of viral threats clearly indicates that biological security must be regarded not merely as a matter of public health but as an integral component of both national and international security strategies.

At the global level, the pandemic has markedly exacerbated social and economic inequalities, inherently generating potential for political discontent and increasing the risk of radicalization and conflict. Economic crises and disruptions in food supply chains have, in certain regions, precipitated population displacement, social protests, and violent confrontations. Concurrently, states have reinforced border controls and curtailed international cooperation, thereby posing additional threats to mechanisms of collective security.

The pandemic also exposed vulnerabilities in information security—misinformation, conspiracy theories, and false medical recommendations inflicted significant harm on public health and complicated crisis management (World Health Organization, 2020). Consequently, it became evident that preparedness for future pandemics requires not only the availability of vaccines but also integrated response systems grounded in international standards.

Regarding international security, COVID-19 underscores that biological threats are no longer hypothetical; they constitute a tangible challenge demanding a transdisciplinary, rapid, and coordinated response.

Bibliography

- Aladashvili, B. (2022, March 14). Rusetis khelisuplebam kvlav biologiuri iaragis "dzveli zghaprebi" gaikhsena [The Russian government once again recalled the "old fairy tales" of biological weapons]. Kviris Palitra. <https://kvirispalitra.ge/article/90366-rusetis-xelisuplebam-kvlav-biologiuri-iaragis-zveli-zgaprebi-gaixsena/>
- Alibek, K., & Handelman, S. 1999. Biohazard: The chilling true story of the largest covert biological weapons program in the world. Random House.
- Andersen, K. G., Rambaut, A., Lipkin, W. I., Holmes, E. C., & Garry, R. F. 2020. The proximal origin of SARS-CoV-2. *Nature Medicine*, 26(4), 450–452. Available at: <https://doi.org/10.1038/s41591-020-0820-9>
- Atlas, R. M. 2002. Bioterrorism: From threat to reality. *Annual Review of Microbiology*, 56(1), 167–185. Available at: <https://doi.org/10.1146/annurev.micro.56.012302.160652>
- Burkle, F. M. 2020. Declining public health protections within national security strategies: pandemic preparedness and response gaps exposed. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 14(3), e27–e30. Available at: <https://doi.org/10.1017/dmp.2020.111>
- Crisis Group. 2020. COVID-19 and conflict: Seven trends to watch. International Crisis Group. Available at: <https://www.crisisgroup.org/global/sb4-covid-19-and-conflict-seven-trends-watch>
- De Waal, T. 2020. COVID-19 and the South Caucasus: The impact on conflict dynamics. Carnegie Europe. Available at: <https://carnegieeurope.eu/2020/04/14/covid-19-and-south-caucasus-impact-on-conflict-dynamics-pub-81402>
- Fidler, D. P., & Gostin, L. O. 2006. The new International Health Regulations: an historic development for international law and public health. *The Journal of Law, Medicine & Ethics*, 34(1), 85–94.
- Franz, D. R., Jahrling, P. B., Friedlander, A. M., McClain, D. J., Hoover, D. L., Bryne, W. R., ... & Huggins, J. W. 2011. Clinical recognition and management of patients exposed to biological warfare agents. *JAMA*, 278(5), 399–411.
- Harris, S. H. 2002. *Factories of Death: Japanese Biological Warfare, 1932–45 and the American Cover-up*. Routledge.
- Koblentz, G. D. 2010. Biosecurity reconsidered: Calibrating biological threats and responses. *International Security*, 34(4), 96–132.
- Koblentz, G. D. 2014. Biosecurity reconsidered: calibrating biological threats and responses. *International Security*, 34(4), 96–132
- Koblentz, G. D. 2020. Pandemics and national security: The need for a new strategy. *Survival*, 62(4), 105–118. Available at: <https://doi.org/10.1080/00396338.2020.1792128>
- Kuzio, T. 2021. *Russian nationalism and the Russian-Ukrainian war: Autocracy–Orthodoxy–Nationality*. Routledge.
- Leitenberg, M. 2001. *Assessing the biological weapons and bioterrorism threat*. U.S. Army War College, Strategic Studies Institute.
- Lockwood, J. A. 2012. *Six-Legged Soldiers: Using Insects as Weapons of War*. Oxford University Press.
- Sauer, T. 2020. The impact of COVID-19 on international security. *Global Policy*, 11(5), 469–472. Available at: <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12813>
- Selgelid, M. J. 2007. A tale of two studies: Ethics, bioterrorism, and the censorship of science. *Hastings Center Report*, 37(3), 35–43.
- Spyrou, M. A., Musralina, L., Ruscone, G. A. G., Kocher, A., Borbone, P. G., Khartanovich, V. I., Buzhilova, A., Djansugurova, L., Bos, I. K., Kühnert, D., Haak, W., Slavin, P. & Krause, J. 2022. The source of the Black Death in fourteenth-century central Eurasia. *Nature portfolio*. Available at: <https://doi.org/10.1038/s41586-022-04800-3>

- The source of the Black Death in fourteenth-century central Eurasia. 2022. *Nature*. Available at: <https://www.nature.com/articles/s41586-022-04800-3> 07.02.2024
- United Nations Office for Disarmament Affairs. (2020). The Biological Weapons Convention. <https://www.un.org/disarmament/biological-weapons/>
- United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA). 2021. Ukraine: Humanitarian Impact of COVID-19. Available at: <https://www.unocha.org/ukraine>
- Wheelis, M. 2002. Biological warfare at the 1346 siege of Caffa. *Emerging Infectious Diseases*, 8(9), 971–975. Available at: <https://doi.org/10.3201/eid0809.010536>
- World Health Organization. 2020. Managing the COVID-19 infodemic: Promoting healthy behaviours and mitigating the harm from misinformation and disinformation. Available at: <https://www.who.int/news/item/23-09-2020-managing-the-covid-19-infodemic>
- World Health Organization. 2021. WHO-convened global study of origins of SARS-CoV-2: China part. Available at: <https://www.who.int/publications/i/item/who-convened-global-study-of-origins-of-sars-cov-2-china-part>
- Zhou, P., Yang, X. L., Wang, X. G., et al. 2020. A pneumonia outbreak associated with a new coronavirus of probable bat origin. *Nature*, 579(7798), 270–273. Available at: <https://doi.org/10.1038/s41586-020-2012-7>

ტერიტორიულ-სახელმწიფოებრივი მოწყობის თეორიულ-სამართლებრივი საფუძვლები

სალომე კარალიძე

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის
დოქტორანტი; ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწვეული ლექტორი
ელ-ფოსტა: salome.karalidze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6085-0415>

აბსტრაქტი. წინამდებარე სტატიაში შესწავლილია ტერიტორიულ-სახელმწიფოებრივი მოწყობის თეორიულ-სამართლებრივ საფუძვლები შედარებითი კონსტიტუციური სამართლის და საქართველოს კონსტიტუციური სამართლის კონტექსტში. კვლევის მიზანია ტერიტორიული მოწყობის ძირითადი მოდელების - უნიტარული სახელმწიფოს, ფედერაციისა და ავტონომიის - სამართლებრივი ბუნების ანალიზი და მათი თეორიული კლასიფიკაციის შემუშავება, ასევე საქართველოს კონსტიტუციური მოდელის შეფასება საერთაშორისო სტანდარტებისა და შედარებითი გამოცდილების ჭრილში. ნაშრომი ეყრდნობა შედარებით-სამართლებრივ, ისტორიულ-სამართლებრივ და ფორმალურ-სამართლებრივ მეთოდებს. კვლევა ადასტურებს, რომ საქართველოს 1995 წლის კონსტიტუციამ განამტკიცა უნიტარული სახელმწიფოს მოდელი, თუმცა ავტონომიური რესპუბლიკების სტატუსის მოუწესრიგებლობა და ტერიტორიული მთლიანობის „გაყინვის კლაუზულა“ ქმნის განსაკუთრებულ კონსტიტუციურ-სამართლებრივ ფენომენს, რომელსაც შედარებით კონსტიტუციონალიზმში ანალოგი თითქმის არ მოეძებნება. სტატია ასევე განიხილავს ადგილობრივი თვითმმართველობის კონსტიტუციურ გარანტიებს, მხარეების სამართლებრივ ბუნებას და დეცენტრალიზაციის პერსპექტივებს ევროინტეგრაციის კონტექსტში.

საკვანძო სიტყვები: ტერიტორიული მოწყობა; უნიტარული სახელმწიფო; ფედერალიზმი; ავტონომია; საქართველოს კონსტიტუცია; კონსტიტუციონალიზმი; დეცენტრალიზაცია; ადგილობრივი თვითმმართველობა; ტერიტორიული მთლიანობა; მხარეები

შესავალი. ტერიტორიულ-სახელმწიფოებრივი მოწყობის საკითხი კონსტიტუციური სამართლის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს თეორიულ და პრაქტიკულ პრობლემას წარმოადგენს. სახელმწიფოს ტერიტორიული ორგანიზაციის ფორმა განსაზღვრავს ხელისუფლების განაწილების პრინციპებს, სახელმწიფოებრივ ერთიანობასა და ადგილობრივი საზოგადოებების მმართველობით ავტონომიას შორის ბალანსს. ამ გადაწყვეტილების სამართლებრივი გაფორმება კი, უპირველეს ყოვლისა, კონსტიტუციის პრეროგატივაა.

თანამედროვე კონსტიტუციონალიზმში სამ კლასიკურ მოდელს გამოყოფს: უნიტარულ სახელმწიფოს, ფედერაციასა და კონფედერაციას. თუმცა, XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან, განსაკუთრებით კი პოსტ-კომუნისტური გარდაქმნების შემდეგ, ამ მოდელებს შორის მკაფიო ზღვარი სულ უფრო მეტად იშლება. „ჰიბრიდული“ ტერიტორიული სისტემები, ასიმეტრიული ფედერაციები და პოლიტიკური ავტონომიის სხვადასხვა ფორმა სულ უფრო ხშირი მოვლენა ხდება შედარებითი კონსტიტუციური სამართლის სივრცეში (Elazar, 1987, 12).

საქართველო ამ კონტექსტში განსაკუთრებით საინტერესო შემთხვევას წარმოადგენს. 1991 წელს საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, ახალ დამოუკიდებლობა ქართული სახელმწიფო აღმოჩნდა პროვოცირებული, მწვავე ეთნო-პოლიტიკური კონფლიქტების წინაშე - აფხაზეთსა და სამხ-

რეთ ოსეთში. ამ ფონზე 1995 წელს მიღებულმა კონსტიტუციამ განამტკიცა უნიტარული სახელმწიფოს მოდელი, ამავედროულად კი ტერიტორიული მოწყობის საბოლოო გადაწყვეტა „გაყინა“ - ანუ გადადო ვითარების ნორმალიზაციამდე (ქანთარია, უგრეხელიძე, 2020, 45). ეს კომპრომისული გადაწყვეტა დღემდე განაპირობებს ქართული კონსტიტუციური სამართლის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან დაუმთავრებელ საკითხს.

კვლევის ობიექტს წარმოადგენს ტერიტორიულ-სახელმწიფოებრივი მოწყობის სამართლებრივი ფორმები საერთაშორისო შედარებით-სამართლებრივ და ქართულ კონსტიტუციურ კონტექსტში. კვლევის საგანია ამ ფორმების განმსაზღვრელი თეორიული კატეგორიები, კონსტიტუციური ნორმები და მათი პრაქტიკული განხორციელების მექანიზმები.

წინამდებარე ნაშრომის მეცნიერული სიახლე მდგომარეობს იმაში, რომ საქართველოს ტერიტორიულ-სახელმწიფოებრივი მოწყობის კონსტიტუციური მოდელი გაანალიზებულია არა მხოლოდ კლასიკური უნიტარული სახელმწიფოს პარადიგმის ფარგლებში, არამედ შემოთავაზებულია მისი განხილვა, როგორც „გადავადებული ტერიტორიული კონსტიტუციონალიზმის“ (Deferred Territorial Constitutionalism) დამოუკიდებელი მოდელისა. აღნიშნული კონცეფცია აღწერს ისეთ კონსტიტუციურ მდგომარეობას, როდესაც სახელმწიფო ინარჩუნებს უნიტარული სახელმწიფოს კონსტიტუციურ იდენტობას, თუმცა ტერიტორიული მოწყობის საბოლოო არქიტექტურის განსაზღვრას მომავალ კონსტიტუციურ აქტს უკავშირებს. ავტორის შეფასებით, საქართველოს კონსტიტუციური გამოცდილება ამ თვალსაზრისით განსხვავდება როგორც კლასიკური უნიტარული სახელმწიფოების, ასევე ფედერაციული და ავტონომიური მოდელებისგან და ქმნის დამოუკიდებელი თეორიული კატეგორიის ჩამოყალიბების საფუძველს.

ავტორის შეფასებით, საქართველოს ტერიტორიული მოწყობის არსებული მოდელი წარმოადგენს გარდამავალ კონსტიტუციურ კონსტრუქციას, რომელიც ერთდროულად ინარჩუნებს უნიტარული სახელმწიფოს ფორმალურ სტაბილურობას და დეცენტრალიზაციის დინამიკურ მოთხოვნებს. შესაბამისად, მისი საბოლოო სამართლებრივი ფორმის განსაზღვრა არ შეიძლება დარჩეს მხოლოდ პოლიტიკური კონიუნქტურის შედეგზე დამოკიდებული და საჭიროებს მკაფიო კონსტიტუციურ-ნორმატიულ გადაწყვეტას.

კვლევის მიზანი: ტერიტორიული მოწყობის თეორიული მოდელების სამართლებრივი ბუნების ანალიზი; საქართველოს კონსტიტუციური მოდელის შეფასება შედარებითი გამოცდილების ქრილში; ტერიტორიული მოწყობის სამართლებრივი გამოწვევების იდენტიფიცირება; დეცენტრალიზაციის კონსტიტუციური პერსპექტივების გამოკვეთა.

მეთოდები. კვლევა ეფუძნება შედარებით-სამართლებრივ მეთოდოლოგიას, რომლის ფარგლებში შეირჩა ტერიტორიული მოწყობის განსხვავებული მოდელების მქონე სახელმწიფოები - საფრანგეთი, გერმანია, ესპანეთი, კანადა და ფინეთი. აღნიშნული სახელმწიფოები შეირჩა მიზანმიმართული შერჩევის (purposeful sampling) პრინციპით, რადგან თითოეული მათგანი წარმოადგენს ტერიტორიული ორგანიზაციის განსხვავებულ სამართლებრივ მოდელს: ცენტრალიზებულ უნიტარიზმს, კოოპერატიულ ფედერალიზმს, ასიმეტრიულ ავტონომიასა და სპეციალური სტატუსის მქონე ტერიტორიულ ერთეულებს.

შედარებითი ანალიზი განხორციელდა სამი ძირითადი კრიტერიუმის მიხედვით: ა) ტერიტორიული ერთეულების კონსტიტუციური სტატუსი; ბ) კომპეტენციათა განაწილების მექანიზმი; გ) ტერიტორიული ერთეულების მონაწილეობა სახელმწიფო ხელისუფლების განხორციელებაში.

დამატებით გამოყენებულია ისტორიულ-სამართლებრივი მეთოდი საქართველოს ტერიტორიული მოწყობის ევოლუციის შესასწავლად, ფორმალურ-სამართლებრივი მეთოდი კონსტიტუციური ნორმების ინტერპრეტაციისთვის და სისტემური ანალიზის მეთოდი ტერიტორიული ორგანიზაციის ინსტიტუტების ურთიერთკავშირის გამოსაკვლევად.

მსჯელობა: უნიტარული სახელმწიფო კონსტიტუციური სამართლის თეორიაში განიმარტება, როგორც სახელმწიფო, რომელშიც სუვერენიტეტი განუყოფელია და ცენტრალური ხელისუფლება იერარქიულად უზენაესია ნებისმიერი ტერიტორიული ერთეულის მიმართ. ამ მოდელის თეორიული საფუძვლები სათავეს იდებს ჟან ბოდენის სუვერენიტეტის კლასიკური კონცეფციიდან, რომლის თანახმადაც სახელმწიფო ხელისუფლება შეიძლება იყოს მხოლოდ ერთიანი, განუყოფელი და უზენაესი (Bodin, 1576/1992, 25). ბოდენისეული კონცეფცია XVII-XVIII საუკუნეებში განავითარა ჟან-ჟაკ რუსომ, რომელმაც „საზოგადოებრივი ხელშეკრულების“ თეორიაში სუვერენიტეტი განმარტა, როგორც ერის ერთიანი ნება, რომელიც გაუყოფელია თავისი ბუნებით (Rousseau, 1762/1968, 69).

უნიტარული სახელმწიფოს ძირითადი სამართლებრივი ნიშნებია: პირველი - ნორმატიული ერთიანობა, რაც გულისხმობს, რომ კონსტიტუცია და ცენტრალური კანონმდებლობა მოქმედებს მთელ ტერიტორიაზე ერთნაირი იურიდიული ძალით; მეორე - კანონის უზენაესობა, ანუ პარლამენტის ექსკლუზიური უფლება, განსაზღვროს ტერიტორიული ერთეულების სტატუსი და კომპეტენცია; მესამე - ადმინისტრაციული ერთგვაროვნება, რაც ნიშნავს ადმინისტრაციული სტრუქტურების ერთიანობას მთელ ქვეყანაში (Dicey, 1885/1982, 39).

თანამედროვე სახელმწიფოთმცოდნეობაში, „სუფთა“ უნიტარიზმის კონცეფცია სულ უფრო მეტად ერთვის დეცენტრალიზაციის ელემენტებს. ეს პროცესი განსაკუთრებით მკაფიოდ გამოიხატება ფრანგული სამართლებრივი სისტემის ევოლუციაში. საფრანგეთში, როგორც კლასიკური ცენტრალიზმის ქვეყანაში, 1982 წლის დეცენტრალიზაციის კანონებით და 2003 წლის საკონსტიტუციო ცვლილებებით მნიშვნელოვნად გაფართოვდა ადგილობრივი ხელისუფლების კომპეტენციები, თუმცა კონსტიტუციის პირველი მუხლი კვლავ ანიჭებს სახელმწიფოს „განუყოფელ“ ხასიათს (Loughlin, 2000, 56). ანალოგიური ტენდენცია შეინიშნება იტალიასა და ესპანეთში, სადაც უნიტარული მოდელი ავტონომიური რეგიონების ფართო სისტემებით შეივსო.

ამ ევოლუციის თეორიული ახსნისათვის სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოიყენება „ახალი უნიტარიზმის“ ან „დეცენტრალიზებული უნიტარული სახელმწიფოს“ კონცეფცია, რომელიც გამიჯნავს ფორმალურ სუვერენიტეტს (რომელიც ცენტრს ეკუთვნის) და ფუნქციური მმართველობის განაწილებას (რომელიც ტერიტორიულ ერთეულებს გადაეცემა) (Watts, 1999, 8).

ფედერალიზმი, როგორც სახელმწიფოებრივი მოწყობის პრინციპი, გულისხმობს სახელმწიფო ხელისუფლების კონსტიტუციურ გამიჯვნას ცენტრალურ მთავრობასა და ფედერაციული სუბიექტების ხელისუფლებას შორის, ისე, რომ თითოეულ დონეს გარანტირებული ავტონომია გააჩნია თავისი კომპეტენციის სფეროში. ფედერალიზმის კლასიკური განმარტება ეკუთვნის ალექსანდრ ჰამილტონს, ჯეიმს მედისონსა და ჯონ ჯეის - „ფედერალისტის“ ავტორებს, - რომლებმაც აღნიშნული პრინციპი 1787 წლის ამერიკის შეერთებული შტატების კონსტიტუციის თეორიულ საფუძვლად გამოაცხადეს (Hamilton, Madison, Jay, 1788/2003, 45).

თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურა ფედერალიზმის რამდენიმე ძირითად სახეს გამოყოფს. ღუალური ფედერალიზმი (აშშ-ის კლასიკური მოდელი) გულისხმობს ცენტრისა და სუბიექტების კომპეტენციათა მკვეთრ გამიჯვნას, ისე რომ თითოეული დონე თავის სფეროში სრულიად დამოუკიდებელია. კოოპერატიული ფედერალიზმი (გერმანიის მოდელი) ეფუძნება ცენტრსა და ლანდებს შორის ურთიერთთანამშრომლობას კანონმდებლობის მიღებისა და განხორციელების პროცესში - კერძოდ, ფედერალური კანონების განხორციელება ძირითადად ლანდების ადმინისტრაციებს ეკისრებათ (Hesse, 1962, 26). ასიმეტრიული ფედერალიზმი კი გულისხმობს სუბიექტების სხვადასხვა სამართლებრივ სტატუსს - კლასიკური მაგალითია კანადა, სადაც კვებეკი განსხვავებულ უფლებამოსილებებს ფლობს სხვა პროვინციებთან შედარებით (Kymlicka, 1995, 29).

ფედერალიზმის ძირითადი სამართლებრივი ნიშნებია: პირველი - კონსტიტუციური გარანტია, ანუ სუბიექტების ავტონომია განმტკიცებულია კონსტიტუციის დონეზე და ცენტრი ვერ ახდენს მის

ლიკვიდირებს ცალმხრივად; მეორე - კომპეტენციითა გამიჯვნა, ანუ კონსტიტუცია ზუსტად განსაზღვრავს, რა საკითხები განეკუთვნება ცენტრის, რა - სუბიექტების, და რა - საერთო კომპეტენციებს; მესამე - სუბიექტების მონაწილეობა ცენტრალურ გადაწყვეტილებებში, ჩვეულებრივ ორპალატიანი პარლამენტის მეშვეობით (Elazar, 1987, 33); მეოთხე - კონსტიტუციური სასამართლოს განსაკუთრებული როლი კომპეტენციური კონფლიქტების გადაწყვეტაში.

ავტონომია, ტერიტორიულ-სახელმწიფოებრივი მოწყობის კატეგორიად, არ წარმოადგენს დამოუკიდებელ მოდელს, არამედ ფუნქციონირებს, როგორც გარკვეული შუალედური ფორმა უნიტარულ სახელმწიფოსა და ფედერაციას შორის. ფართოდ გაზიარებული განმარტებით, ტერიტორიული ავტონომია გულისხმობს „ტერიტორიული ერთეულის ეთნიკური, კულტურული ან ადმინისტრაციული განსხვავებულობის სამართლებრივ აღიარებას და შიდა საქმეებში გარკვეული თვითმმართველობის გარანტიას, ხელისუფლების ცენტრალიზებული სტრუქტურის შენარჩუნებით“ (Ghai, 2000, 8).

ავტონომიისა და ფედერაციული სუბიექტის სამართლებრივი განსხვავება რამდენიმე ძირითად ასპექტში ვლინდება. ფედერაციული სუბიექტი ფლობს კონსტიტუციურად გარანტირებულ სუვერენიტეტის ელემენტებს, მისი სტატუსის ცვლილება მოითხოვს მის თანხმობას, ხოლო ავტონომიური ერთეულის სტატუსი შეიძლება, პრინციპში, შეიცვალოს ცენტრალური ხელისუფლების გადაწყვეტილებით, თუნდაც კონსტიტუციური ცვლილების გზით (Lapidoth, 1997, 45). ავტონომია, ამდენად, ფორმალურად განეკუთვნება უნიტარული სახელმწიფოს ლოგიკას, მაგრამ შინაარსობრივად იძლევა მმართველობის ისეთ სიმძლავრეს, რომელიც ზოგჯერ ფედერაციულ სუბიექტებზე ნაკლები არ არის.

ევროპული გამოცდილება ამ მხრივ მდიდარია. ესპანეთში „ავტონომიური თემების“ სისტემა (Comunidades Autónomas), შექმნილი 1978 წლის კონსტიტუციით, ქვეყანას ეფექტურად აქცევს „ნახევრად-ფედერაციულ“ სახელმწიფოდ, რადგან ბასკეთსა და კატალონიას გააჩნიათ საკანონმდებლო, სასამართლო და საგადასახადო ავტონომია, რომელიც ბევრ ფედერაციულ სუბიექტზე უფრო ფართოა (Moreno, 2001, 51). იტალიაში კონსტიტუცია განასხვავებს „ჩვეულებრივი სტატუსის“ (15 რეგიონი) და „განსაკუთრებული სტატუსის“ (5 რეგიონი - სიცილია, სარდინია, ვ. აოსტა, ტრენტინო-ზემო ადიჯე, ფრიული-ვენეცია-ჯულია) ავტონომიებს, სადაც უკანასკნელები სარგებლობენ კონსტიტუციით განმტკიცებული განსაკუთრებული სტატუსით (Palermo, Woelk, 2003, 38). ფინეთის შემადგენლობაში შემავალი ოლანდია კი საერთაშორისო ხელშეკრულებით გარანტირებული ავტონომიის იშვიათ მაგალითს წარმოადგენს (Hannikainen, 1994, 22).

XX საუკუნის ბოლოდან კონსტიტუციური სამართლის მეცნიერება სულ უფრო მეტად ამხვილებს ყურადღებას სამი კლასიკური მოდელის კონვერგენციის ფენომენზე. Ronald Watts-ის კვლევამ, რომელმაც 24 ფედერალური სისტემა შეისწავლა, აჩვენა, რომ „სუფთა“ ფედერაციები და „სუფთა“ უნიტარული სახელმწიფოები სინამდვილეში არარსებობენ - ყველა სახელმწიფო ცენტრალიზაციისა და დეცენტრალიზაციის კონტინუუმის სადმე განლაგდება (Watts, 1999, 14). ეს დაკვირვება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია პოსტ-კომუნისტური ტრანსფორმაციის სახელმწიფოების ანალიზისთვის, სადაც ტერიტორიული ორგანიზაციის ფორმებმა სწრაფი და ხშირად არათანმიმდევრული ევოლუცია განიცადა.

„კონსოციაციური დემოკრატიის“ კონცეფცია კიდევ ერთ მნიშვნელოვან ანალიტიკურ ჩარჩოს გვთავაზობს: ეთნიკურად ან კულტურულად მრავალფეროვან სახელმწიფოებში ტერიტორიული ავტონომია შეიძლება გახდეს კონფლიქტის მოწესრიგების ეფექტური მექანიზმი, თუ იგი ჯგუფებს თვითმმართველობის საშუალებას აძლევს, ამაღროულად კი სახელმწიფოს ტერიტორიულ მთლიანობას ინარჩუნებს (Lijphart, 1977, 42). ეს კონცეფცია პირდაპირ რელევანტურია საქართველოს შემთხვევის ანალიზისთვის, რომელსაც შემდეგ ქვეთავში განვიხილავთ.

საქართველოს 1995 წლის კონსტიტუცია მიღებულ იქნა განსაკუთრებულ ისტორიულ-პოლიტიკურ გარემოებებში. 1991-1993 წლების შეიარაღებული კონფლიქტების შედეგად, ქვეყანა აღმოჩნდა ფაქტობრივი ტერიტორიული დაშლის პირისპირ - აფხაზეთი და სამხრეთ ოსეთი (სამაჩაბლო) სცდებოდა ცენტრალური ხელისუფლების ეფექტური კონტროლის სფეროს. ამ ფონზე კონსტიტუციის შემქმნელები იდგნენ უმძიმესი დილემის წინაშე: ერთი მხრივ, საჭირო იყო სახელმწიფოებრივი ერთიანობის კონსტიტუციური განმტკიცება, მეორე მხრივ კი - ისეთი ნორმების ჩამოყალიბება, რომლებიც რეალურ ვითარებას შეესაბამებოდა და მომავალ მოლაპარაკებებს არ გამორიცხავდა (ქანთარია, უგრეხელიძე, 2020, 47).

საქართველოს კონსტიტუციის მე-2 მუხლი აღგენს სახელმწიფოს ტერიტორიული მოწყობის საფუძვლებს. მე-2 მუხლის პირველი პუნქტის თანახმად, „საქართველო არის ერთიანი და განუყოფელი სახელმწიფო, რაც დადასტურებულია მთელ მის ტერიტორიაზე საქართველოს მოქალაქეთა ნების გამოვლინებით 1991 წლის 31 მარტის რეფერენდუმზე.“ ეს ფორმულირება მნიშვნელოვანია რამდენიმე სამართლებრივი თვალსაზრისით: პირველი, იგი კონსტიტუციურ დონეზე ამყარებს სახელმწიფოს უნიტარულ ბუნებას; მეორე, ეს ბუნება დაკავშირებულია 1991 წლის რეფერენდუმის შედეგებთან, რაც მას განსაკუთრებულ ლეგიტიმაციას ანიჭებს; მესამე, „განუყოფელობის“ პრინციპი გამორიცხავს ნებისმიერი ტერიტორიული ერთეულის სეცესიის კონსტიტუციურ შესაძლებლობას (გოცირიძე, 2016, 112).

კონსტიტუციის მე-2 მუხლის მე-3 პუნქტი კი აღგენს ე.წ. „გაყინვის კლაუზულას“: „საქართველოს ტერიტორიული სახელმწიფოებრივი მოწყობა განისაზღვრება საქართველოს იურისდიქციის მთელ ტერიტორიაზე სრულად აღდგენის შემდეგ კონსტიტუციური კანონით.“ ეს ნორმა სამართლებრივ მეცნიერებაში განსხვავებული შეფასებების საგანი გახდა. ერთი მხრივ, იგი განიმარტება, როგორც პრაგმატული კომპრომისი - შეუძლებელი იყო ფედერალური თუ ავტონომიური მოწყობის კონსტიტუციური განმტკიცება იმ ტერიტორიებზე, რომლებზეც ეფექტური კონტროლი არ არსებობდა (Wheatley, 2005, 113). მეორე მხრივ, ნორმის კრიტიკოსები მიუთითებენ, რომ გაყინვის კლაუზულა სინამდვილეში ქმნის კონსტიტუციურ ვაკუუმს - სახელმწიფოს ტერიტორიული მოწყობა კანონმდებლობის ყველაზე ფუნდამენტურ ელემენტს წარმოადგენს, რომლის „გადაღება“ ნებისმიერ, კონსტიტუციის მიღების მომენტში გაურკვეველ, ვადამდე კონსტიტუციური სახელმწიფოს პრინციპებთან ძნელად შეთავსებადია (Slider, 1997, 163). ავტორის აზრით, „გაყინვის კლაუზულა“ წარმოადგენს აუცილებელ, თუმცა დროებით კონსტიტუციურ კომპრომისს, რომლის ხანგრძლივად შენარჩუნება ზრდის სამართლებრივი გაურკვევლობის რისკს. ამდენად, მისი არსებობა გამართლებულია მხოლოდ იმ დრომდე, სანამ შესაძლებელი გახდება ტერიტორიული მთლიანობის რეალური აღდგენის პირობებში კონსტიტუციური მოდელის სრულფასოვანი განსაზღვრა.

შედარებითი კონსტიტუციური სამართლის პერსპექტივიდან, „გაყინვის კლაუზულის“ ანალოგები ნაწილობრივ გვხვდება სხვა პოსტ-კონფლიქტური სახელმწიფოების კონსტიტუციებში. ბოსნია-ჰერცეგოვინის 1995 წლის დეიტონის შეთანხმება ასევე აღგენდა „გარდამავალ“ ტერიტორიულ მოწყობას, თუმცა, განსხვავებით საქართველოს შემთხვევისა, ეს მოწყობა გარე საერთაშორისო გარანტიებით იყო გამყარებული (Bieber, 2006, 78). საქართველოს შემთხვევა, ამდენად, წარმოადგენს კონსტიტუციური სამართლის უნიკალურ ფენომენს, სადაც ტერიტორიული მოწყობის ფუნდამენტური საკითხი კონსტიტუციურ-სამართლებრივ გაურკვევლობაში იმყოფება.

საქართველოს კონსტიტუცია ცნობს ორ ავტონომიურ რესპუბლიკას - აფხაზეთსა და აჭარას. თუმცა, ამ ორი ავტონომიური ერთეულის სამართლებრივი სტატუსი არსებითად განსხვავებულია, რაც კონსტიტუციაში ექვსი მუხლის მეშვეობით ვლინდება.

აფხაზეთის სამართლებრივი სტატუსი კონსტიტუციაში არსებითად არაა დარეგულირებული - ტერიტორიული კონფლიქტის გამო ვერ ხერხდება კონსტიტუციური კანონის მიღება, რომელიც

ავტონომიის სამართლებრივ ჩარჩოს განსაზღვრავდა. კონსტიტუციის 89-ე მუხლი მხოლოდ ადგენს, რომ „აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის სახელმწიფო ორგანოები" მოქმედებენ, თუმცა მათი კომპეტენციის სფერო, ურთიერთობა ცენტრალურ ხელისუფლებასთან და ავტონომიის კონკრეტული შინაარსი კონსტიტუციით განუსაზღვრელი რჩება (ქანთარია, უგრეხელიძე, 2020, 89). ეს ვითარება, შედარებითი სამართლის კუთხით, არა მხოლოდ იურიდიული ანომალიაა, არამედ პრაქტიკული სახელმწიფო მმართველობის სერიოზული გამოწვევა.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა განსხვავებული სამართლებრივი ევოლუციის გზას გაჰყვა. 1991 წლამდე, საბჭოთა პერიოდში, აჭარა სარგებლობდა ავტონომიური სტატუსით ყარსის 1921 წლის საერთაშორისო ხელშეკრულების საფუძველზე. 1995 წლის კონსტიტუციამ ეს სტატუსი შეინარჩუნა, თუმცა 2004 წლამდე მისი სამართლებრივი შინაარსი ბუნდოვანი რჩებოდა - ფაქტობრივად, რეგიონი ასლან აბაშიძის ავტოკრატიული მმართველობის ქვეშ იმყოფებოდა, რომელიც ცენტრალური ხელისუფლების ეფექტური კონტროლის მიღმა მოქმედებდა (Jones, 2013, 178). 2004 წელს, ავტოკრატიული რეჟიმის შეცვლის შემდეგ, „საქართველოს ორგანული კანონი აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შესახებ" მნიშვნელოვნად გარდაქმნა ავტონომიის სამართლებრივ სტრუქტურას. ახალი ჩარჩო ამცირებდა ავტონომიის ფარგლებს, ადგენდა ცენტრის სასარგებლო კონსტიტუციურ ბალანსს და, ფაქტობრივად, საქართველოში ავტონომიის „ევოლუციური" გაგებუნეცა განაპირობა (Nodia, Pinto-Scholtbach, 2006, 89).

ავტორის შეფასებით, საქართველოს ავტონომიური რესპუბლიკების არსებული ასიმეტრია არ წარმოადგენს სისტემურ დეფექტს, არამედ ასახავს სახელმწიფოს პოლიტიკური განვითარების რეალურ პირობებს. თუმცა, გრძელვადიან პერსპექტივაში აუცილებელია ავტონომიური სტატუსების უფრო მკაფიო კონსტიტუციური დიფერენცირება, რათა თავიდან იქნეს აცილებული უფლებამოსილებების გაურკვევლობა.

ავტონომიური რესპუბლიკების სამართლებრივი სტატუსის შეფასებისას, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ვენეციის კომისიის 2004 წლის დასკვნას, რომელიც აღნიშნავდა, რომ საქართველოს ავტონომიური სტრუქტურების სამართლებრივი ბაზა არასრულია და ევროსაბჭოს სტანდარტებთან სრული შესაბამისობის მიღწევა მოითხოვს ავტონომიის კომპეტენციების უფრო მკაფიო კონსტიტუციურ განსაზღვრასა და განმტკიცებას (Venice Commission, 2004, 14).

საქართველოს ტერიტორიული ადმინისტრაციის სისტემის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან ელემენტს წარმოადგენს მხარეების ინსტიტუტი. მხარეები შეიქმნა 1994 წელს, საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებულებით, - ჯერ კიდევ კონსტიტუციის მიღებამდე, - და 1995 წლის კონსტიტუციამ ისინი ინსტიტუციური სახელმწიფო მმართველობის სისტემაში ჩართო. კონსტიტუციის მე-3 თავი ადგენს სახელმწიფო რწმუნებულ-გუბერნატორის ინსტიტუტს: ეს თანამდებობის პირი ინიშნება პრეზიდენტის მიერ, ანგარიშვალდებულია მის წინაშე და ახორციელებს ცენტრალური ხელისუფლების ფუნქციებს მხარის ტერიტორიაზე.

მხარეების სამართლებრივი ბუნება კონსტიტუციური სამართლის თეორიაში განსხვავებულ კვალიფიკაციებს იწვევს. ზოგი მკვლევარი მათ განიხილავს, როგორც ადმინისტრაციულ ოლქებს - ანუ ცენტრალური ხელისუფლების დეკონცენტრაციის ინსტრუმენტს, - რომელთა ძირითადი დანიშნულება ცენტრალური პოლიტიკის ადგილობრივ დონეზე განხორციელებაა და არა ტერიტორიული ავტონომია (Wheatley, 2005, 134). ამ კვალიფიკაციის სასარგებლოდ მეტყველებს ის ფაქტი, რომ მხარის გამგეობა, სახელმწიფო რწმუნებულ-გუბერნატორის ხელმძღვანელობით, არ არის წარმომადგენლობითი ორგანო - მის შექმნაში ადგილობრივ მოსახლეობას არ მიუღია მონაწილეობა და ის არ არა ანგარიშვალდებული ადგილობრივი ამომრჩეველის წინაშე. ეს ფუნდამენტურად განასხვავებს მხარეებს ავტონომიური ერთეულებისგან და, მით უფრო, ფედერაციული სუბიექტებისგან (Slider, 1997, 158).

შედარებითი სამართლის პერსპექტივიდან, ქართული მხარეების სისტემა ყველაზე მეტად ფრანგული პრეფექტურის ინსტიტუტს შეიძლება მივამსგავსოთ - ცენტრის წარმომადგენელი ადგილობრივ დონეზე, რომელიც ახორციელებს ცენტრალური ხელისუფლების პოლიტიკას და ზედამხედველობს ადგილობრივი მმართველობის კანონიერებაზე (Loughlin, 2000, 134). ეს შედარება კარგად ასახავს ქართული ადმინისტრაციული სისტემის ცენტრალიზებულ ხასიათს.

ავტორის მოსაზრებით, მხარეების არსებული მოდელი ეფექტურია ცენტრალური მმართველობის ერთიანობის უზრუნველყოფის თვალსაზრისით, თუმცა ის სუსტდება დემოკრატიული ანგარიშვალდებულების მიმართულებით. შესაბამისად, სისტემის შემდგომი რეფორმა უნდა იყოს მიმართული ადგილობრივი წარმომადგენლობითი მექანიზმების გაძლიერებისკენ, ცენტრალური ხელისუფლების კონტროლის სრული დაკარგვის გარეშე.

ადგილობრივი თვითმმართველობა კონსტიტუციური სამართლის ისეთ ინსტიტუტს წარმოადგენს, სადაც ტერიტორიული ორგანიზაციის პრინციპები ყველაზე პირდაპირ ეხება მოქალაქეთა ყოველდღიურ ცხოვრებას. საქართველოს კონსტიტუციის მე-7 თავი, „ადგილობრივი თვითმმართველობა“, ადგენს ამ ინსტიტუტის ძირითად კონსტიტუციურ გარანტიებს. კონსტიტუციის 104-ე მუხლი განსაზღვრავს, რომ „ადგილობრივი თვითმმართველობის წარმომადგენლობითი ორგანო - საკრებულო - აირჩევა პირდაპირი, საყოველთაო, თანასწორი, საიდუმლო კენჭისყრით“, რაც წარმომადგენლობითი დემოკრატიის ფუნდამენტურ პრინციპს ასახავს ადგილობრივ დონეზე.

ევროპის ადგილობრივი თვითმმართველობის ქარტიასთან (1985) შესაბამისობის თვალსაზრისით, საქართველო 2004 წელს შეუერთდა ამ საერთაშორისო ხელშეკრულებას, რომელიც ადგენს ადგილობრივი თვითმმართველობის ევროპულ მინიმალურ სტანდარტებს. ქარტიის მე-3 მუხლი განმარტავს ადგილობრივ თვითმმართველობას, როგორც „ადგილობრივი ხელისუფლების ორგანოების უფლებასა და შესაძლებლობას, კანონის ფარგლებში, მართონ და განკარგონ საჯარო საქმეთა მნიშვნელოვანი ნაწილი საკუთარი პასუხისმგებლობით და ადგილობრივი მოსახლეობის ინტერესებში“ (European Charter of Local Self-Government, 1985, Art. 3). ქართული კანონმდებლობის ევოლუცია 2005 წლის „ადგილობრივი თვითმმართველობის შესახებ“ ორგანული კანონიდან 2014 წლის „ადგილობრივი თვითმმართველობის კოდექსამდე“ ზოგადად ქარტიის სტანდარტებთან დაახლოების ტენდენციას ადასტურებს (Nodia, Pinto-Scholtbach, 2006, 145).

2017 წლის საკონსტიტუციო ცვლილებებმა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგა ადგილობრივი დემოკრატიის განმტკიცებისაკენ - კონსტიტუციამ პირველად მოიცვა დებულებები, რომლებიც ადგილობრივი თვითმმართველობის ფინანსური ავტონომიის გარანტიებს ეხება. თუმცა, მკვლევართა შეფასებით, ფინანსური დეცენტრალიზაციის პრაქტიკა კვლავ ჩამორჩება კონსტიტუციური ნორმების დეკლარირებულ პრინციპებს - მუნიციპალიტეტების ბიუჯეტების 80%-ზე მეტი სახელმწიფო ტრანსფერებზეა დამოკიდებული, რაც ეფექტური ფინანსური ავტონომიის მიღწევას ართულებს (გოცირიძე, 2016, 289).

საქართველოს კონსტიტუციური მოდელის ანალიზი აჩვენებს, რომ მისი კლასიფიცირება მხოლოდ უნიტარული სახელმწიფოს კატეგორიაში ვერ ასახავს არსებული სისტემის სრულ სამართლებრივ ბუნებას. მართალია, კონსტიტუცია საქართველოს ერთიან და განუყოფელ სახელმწიფოდ აცხადებს, თუმცა ამავე დროს ტერიტორიული მოწყობის საბოლოო ფორმას უკავშირებს მომავალ კონსტიტუციურ კანონს. ასეთი კონსტრუქცია განსხვავდება როგორც ფედერაციული მოდელისაგან, სადაც ტერიტორიული არქიტექტურა კონსტიტუციითაა განსაზღვრული, ისე კლასიკური უნიტარული სახელმწიფოსაგან, სადაც ტერიტორიული ორგანიზაციის საკითხები სრულად დადგენილია კონსტიტუციის მიღების მომენტიდან.

აღნიშნული გარემოება საფუძველს იძლევა, საქართველოს მოდელი განვიხილოთ როგორც „გადავადებული ტერიტორიული კონსტიტუციონალიზმის“ (Deferred Territorial Constitutionalism)

მაგალითი. ამ მოდელის არსი მდგომარეობს იმაში, რომ კონსტიტუცია წინასწარ განსაზღვრავს სახელმწიფოს ერთიანობისა და სუვერენიტეტის პრინციპებს, თუმცა ტერიტორიული ორგანიზაციის საბოლოო კონსტრუქციის ფორმირებას უკავშირებს მომავლის პოლიტიკურ-სამართლებრივ გარემოებებს. შედარებითი ანალიზი აჩვენებს, რომ მსგავსი კონსტიტუციური მიდგომა სრულყოფილი სახით პრაქტიკულად არ გვხვდება თანამედროვე კონსტიტუციონალიზმში. მიუხედავად იმისა, რომ ბოსნია და ჰერცეგოვინა, სუდანი და ზოგიერთი პოსტ-კონფლიქტური სახელმწიფო შეიცავს გარდამავალ ტერიტორიულ მექანიზმებს, საქართველოს შემთხვევა განსხვავებულია იმით, რომ ტერიტორიული მოწყობის საკითხი გადავადებულია არა დროებითი გარდამავალი რეჟიმის, არამედ მუდმივმოქმედი კონსტიტუციური ნორმის საფუძველზე. შესაბამისად, საქართველოს კონსტიტუციური გამოცდილება შეიძლება ჩაითვალოს ტერიტორიული მოწყობის დამოუკიდებელი თეორიული კატეგორიის ფორმირების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მაგალითად თანამედროვე შედარებით კონსტიტუციურ სამართალში.

ტერიტორიული მთლიანობისა და ხალხთა თვითგამორკვევის პრინციპებს შორის კოლიზია თანამედროვე საერთაშორისო სამართლის ერთ-ერთ ყველაზე მწვავე თეორიულ და პრაქტიკულ პრობლემას წარმოადგენს. გაეროს წესდების მე-2 მუხლის მე-4 პუნქტი კრძალავს სახელმწიფოთა ტერიტორიული მთლიანობის ხელყოფას, ხოლო იმავე წესდების პირველი მუხლი ცნობს ხალხთა თვითგამორკვევის პრინციპს. ეს ორი ნორმა, ფორმალურად ერთ დოკუმენტში მოქცეული, პრაქტიკაში ხშირად ურთიერთსაპირისპირო სამართლებრივ მოთხოვნებს წარმოშობს (Cassese, 1995, 53).

საერთაშორისო სამართლის დოქტრინა ამ კოლიზიის გადაჭრის რამდენიმე კონცეფციას გვთავაზობს. შიდა თვითგამორკვევის კონცეფცია, რომელიც გაეროს 1970 წლის „მეგობრული ურთიერთობების დეკლარაციაში“ იქნა ჩამოყალიბებული, ამტკიცებს, რომ ხალხთა თვითგამორკვევა ძირითადად ნიშნავს ეფექტური მონაწილეობის უფლებას ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, და არა სეცესიის უფლებას. სეცესია კი შეიძლება განხილულ იქნეს მხოლოდ „ultima ratio“-ს - საბოლოო გამოსავლის - სახით, მაშინ, როდესაც ჯგუფი სრულიად გამორიცხულია სახელმწიფოს პოლიტიკური სისტემიდან (Cassese, 1995, 112). კანადის უზენაესმა სასამართლომ 1998 წლის „კვებეკის საქმეში“ ეს პრინციპი კიდევ უფრო განავითარა, დაადგინა რა, რომ კვებეკს სეცესიის „ცალმხრივი“ უფლება არ გააჩნდა, ვინაიდან კანადა კვებეკელებს პოლიტიკური თვითგამორკვევის ეფექტურ შესაძლებლობას აძლევს (Reference re Secession of Quebec, 1998, para. 138).

საქართველოს შემთხვევაში ეს კოლიზია განსაკუთრებულ სამართლებრივ სიმძიმეს იძენს. 2008 წლის აგვისტოს ომისა და რუსეთის მიერ აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის „დამოუკიდებლობის“ ცნობის შემდეგ, ტერიტორიული მთლიანობის პრინციპი პირდაპირ დაუპირისპირდა ე.წ. „კოსოვოს პრეცედენტის“ ლოგიკით. საერთაშორისო სამართლის მეცნიერება ამ კონტექსტში ორ ბანაკად გაიყო: ერთი ჯგუფი მიიჩნევს, რომ კოსოვოს საქმეში საერთაშორისო სასამართლოს 2010 წლის სათათბირო დასკვნა - „დამოუკიდებლობის დეკლარაცია არ ეწინააღმდეგება საერთაშორისო სამართლის ზოგად ნორმებს“ - ქმნის „რემედიალური სეცესიის“ პრეცედენტს; მეორე ჯგუფი კი ამტკიცებს, რომ ეს დასკვნა ექსკლუზიურად კოსოვოს კონტექსტზე ვრცელდება და პოსტ-საბჭოთა სივრცეში ანალოგიურად ვერ გამოიყენება (Weller, 2008, 34).

ქართული კანონმდებლობა ამ გამოწვევაზე რეაგირებს „ოკუპირებული ტერიტორიების შესახებ“ 2008 წლის კანონით, რომელიც სამართლებრივ ჩარჩოს ქმნის ოკუპირებულ ტერიტორიებთან ურთიერთობისთვის და საერთაშორისო სამართლის ნორმებს ეყრდნობა ტერიტორიული მთლიანობის პოზიციის სამართლებრივი გამყარებისათვის. კანონი ადგენს, რომ „ოკუპირებული ტერიტორია“ წარმოადგენს საქართველოს განუყოფელ ნაწილს, სადაც საქართველოს კანონმდებლობა მოქმედებს, თუმცა ამ ნორმის პრაქტიკული განხორციელება ობიექტური მიზეზების გამო შეუძლებელია (ქანთარია, უგრეხელიძე, 2020, 134).

ოკუპირებული ტერიტორიების სამართლებრივი სტატუსი საქართველოს კონსტიტუციური სამართლის ერთ-ერთ ყველაზე რთულ პრობლემას წარმოადგენს. კონსტიტუციური ნორმებისა და სინამდვილის გამიჯვნა ამ შემთხვევაში განსაკუთრებულ სიმძიმეს იძენს: ერთი მხრივ, კონსტიტუცია ამ ტერიტორიებს საქართველოს განუყოფელ ნაწილად მიიჩნევს; მეორე მხრივ კი, ეფექტური მმართველობის არარსებობა ქმნის დე-ფაქტო სახელმწიფოებრიობის ფენომენს, რომელიც საერთაშორისო სამართლის კუთხით კვლავ დარჩება პრობლემური.

საერთაშორისო სამართლის პოზიციიდან, „დე-ფაქტო სახელმწიფოების“ ფენომენი მოცემულ სივრცეში ფართო სამეცნიერო კვლევის საგანი გახდა. Pegg-ის განმარტებით, „დე-ფაქტო სახელმწიფო“ არსებობს მაშინ, როდესაც არსებობს „ორგანიზებული პოლიტიკური ხელმძღვანელობა, რომელმაც მიაღწია შიდა ლეგიტიმაციას, ახდენს სახელმწიფოს ძირითადი ფუნქციების განხორციელებას განსაზღვრულ ტერიტორიაზე, რომელიც გრძელდება გარკვეული პერიოდის განმავლობაში, - მაგრამ ვერ ახერხებს საერთაშორისო სამართლებრივ აღიარებას“ (Pegg, 1998, 26). ეს განმარტება ზუსტად ახასიათებს გამყოფი ხაზების მიღმა არსებულ ვითარებას.

საქართველოს ევროინტეგრაციის პროცესი ტერიტორიული მოწყობის საკითხზე უშუალო გავლენას ახდენს. 2022 წელს ევროკავშირის კანდიდატის სტატუსის მიღებამ - ოფიციალურად კი 2023 წლის დეკემბერში - საქართველო ვალდებულიყო, ევროკავშირის სტანდარტებთან დაახლოვებულიყო, მათ შორის მმართველობის დეცენტრალიზაციის კუთხით. ევროკომისიის 2023 წლის „საქართველოს შესახებ“ მოხსენება კონკრეტულად მიუთითებს ადგილობრივი თვითმმართველობის გაძლიერების, ფისკალური დეცენტრალიზაციისა და ადგილობრივი ბიუჯეტების გაფართოების აუცილებლობაზე, როგორც ევროინტეგრაციის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პირობაზე (European Commission, 2023, 67).

ევროკავშირის გამოცდილება ტერიტორიული მოწყობის სფეროში მდიდარ საყრდენ მასალას სთავაზობს საქართველოს. „სუბსიდიარობის პრინციპი“, რომელიც ევროკავშირის შესახებ მაასტრიხტის ხელშეკრულებით 1992 წელს ევროპულ სამართლებრივ წესრიგში შევიდა, ადგენს, რომ გადაწყვეტილებები უნდა მიიღებოდეს ქვედა დონეზე - ადგილობრივ ან ეროვნულ - თუ ეს შესაძლებელია. ეს პრინციპი პირდაპირ კოორდინირდება ადგილობრივი თვითმმართველობის ქარტიის ფილოსოფიასთან და ქართული სახელმწიფოს ცენტრალიზებული მმართველობის მოდელის გარდაქმნის გზამკვლევს გვთავაზობს (Watts, 1999, 67).

კონსტიტუციური სამართლის პერსპექტივიდან, ქართული ტერიტორიული სისტემის ევოლუციის სამი ძირითადი მიმართულება იკვეთება. პირველი - ადგილობრივი თვითმმართველობის ფინანსური ბაზის გაფართოება, მუნიციპალიტეტებისათვის საკუთარი საგადასახადო შემოსავლების კონსტიტუციური გარანტიების განმტკიცების გზით. მეორე - რეგიონული განვითარების პოლიტიკის სამართლებრივი ჩარჩოს შექმნა, სადაც მხარეებს, ადმინისტრაციული ერთეულების სახით, შეიძლება მიენიჭოთ სოციალურ-ეკონომიკური დაგეგმარების ფუნქციები ევროკავშირის „სტრუქტურული ფონდების“ მოდელის ანალოგიით. მესამე - ავტონომიური რესპუბლიკების კომპეტენციების კონსტიტუციური კონკრეტიზაცია, განსაკუთრებით აჭარის შემთხვევაში, ევროსაბჭოს სტანდარტებთან შესაბამისობის გასაუმჯობესებლად (Venice Commission, 2004, 22).

Wheatley-ს ანალიზი, რომელიც პოსტ-საბჭოთა სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიული კონფლიქტების სამართლებრივ ასპექტებს სწავლობს, ხაზს უსვამს, რომ ევროინტეგრაცია და ტერიტორიული კონფლიქტების მოგვარება ურთიერთდამაკავშირებელ პროცესებს წარმოადგენენ: ეფექტური მმართველობის დემონსტრირება, მათ შორის სამართლებრივ სახელმწიფოსა და ადგილობრივი დემოკრატიის სფეროში, ნდობის მშენებლობის ინსტრუმენტი შეიძლება გახდეს გრძელვადიანი კონფლიქტის ტრანსფორმაციის პროცესში (Wheatley, 2005, 201).

კვლევამ აჩვენა, რომ თანამედროვე კონსტიტუციურ სამართალში ტერიტორიული მოწყობის კლასიკური მოდელები - უნიტარული სახელმწიფო, ფედერაცია და ავტონომია - სულ უფრო მეტად კონვერგენციას განიცდიან და პრაქტიკაში მკაცრად გამიჯნულ კატეგორიებად აღარ ფუნქციონირებენ. საქართველოს კონსტიტუციური მოდელი ამ კონტექსტში წარმოადგენს უნიტარული სახელმწიფოს სპეციფიკურ ფორმას, სადაც ტერიტორიული მოწყობის საბოლოო არქიტექტურა გადაადებულია კონსტიტუციური ნორმით, რაც ქმნის „გაყინული კონსტიტუციური გადაწყვეტის“ თავისებურ მოდელს.

კვლევამ ასევე აჩვენა, რომ ქვეყნის მთავარი გამოწვევაა ავტონომიური და დეცენტრალიზებული მექანიზმების არასაკმარისი ინსტიტუციონალიზაცია, რაც ზღუდავს ეფექტური ტერიტორიული მმართველობის განვითარებას. შესაბამისად, საქართველოს ტერიტორიული მოწყობის მომავალი უნდა განიხილებოდეს როგორც ევოლუციური პროცესი, რომელიც მოითხოვს ეტაპობრივ კონსტიტუციურ განვითარებას სუბსიდიარობისა და დემოკრატიული მმართველობის პრინციპების საფუძველზე.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

- საქართველოს კონსტიტუცია: საქართველოს კონსტიტუცია, 1995 წლის 24 აგვისტო (2017 წლის რედაქცია). საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე. ხელმისაწვდომია: <https://matsne.gov.ge>
- საქართველოს ორგანული კანონი „ადგილობრივი თვითმმართველობის კოდექსი“: საქართველოს ორგანული კანონი „ადგილობრივი თვითმმართველობის კოდექსი“, 2014 წლის 5 თებერვალი. საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე. ხელმისაწვდომია: <https://matsne.gov.ge>
- საქართველოს ორგანული კანონი „აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შესახებ“: საქართველოს ორგანული კანონი „აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შესახებ“, 2004 წლის 1 ივლისი. საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე. ხელმისაწვდომია: <https://matsne.gov.ge>
- საქართველოს კანონი „ოკუპირებული ტერიტორიების შესახებ“: საქართველოს კანონი „ოკუპირებული ტერიტორიების შესახებ“, 2008 წლის 23 ოქტომბერი. საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე. ხელმისაწვდომია: <https://matsne.gov.ge>
- საქართველოს კანონი „საქართველოს დედაქალაქის - თბილისის შესახებ“: საქართველოს კანონი „საქართველოს დედაქალაქის - თბილისის შესახებ“, 1998 წლის 26 მაისი. საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე. ხელმისაწვდომია: <https://matsne.gov.ge>
- აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის კონსტიტუცია: აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის კონსტიტუცია, 2008 წლის 15 სექტემბერი. ხელმისაწვდომია: <https://matsne.gov.ge>
- გაეროს წესდება: გაეროს წესდება, 1945. United Nations Treaty Series, Vol. 1, p. XVI.
- გაეროს გენერალური ასამბლეის რეზოლუცია: გაეროს გენერალური ასამბლეის რეზოლუცია 2625 (XXV) - „სახელმწიფოთა შორის მეგობრული ურთიერთობებისა და თანამშრომლობის საერთაშორისო სამართლის პრინციპების შესახებ დეკლარაცია“, 1970.
- ევროპის ადგილობრივი თვითმმართველობის ქარტია: ევროპის ადგილობრივი თვითმმართველობის ქარტია, 1985 წლის 15 ოქტომბერი. European Treaty Series, No. 122. სტრასბურგი: ევროსაბჭო.
- ასოცირების შეთანხმება საქართველოსა და ევროკავშირის შორის: ასოცირების შეთანხმება საქართველოსა და ევროკავშირის შორის, 2014 წლის 27 ივნისი. Official Journal of the European Union, L 261/4.
- მაასტრიხტის ხელშეკრულება: მაასტრიხტის ხელშეკრულება (ევროკავშირის შესახებ ხელშეკრულება), 1992. Official Journal of the European Union, C 191.
- ქანთარია, უგრეხელიძე: ქანთარია ბ., უგრეხელიძე მ., საკონსტიტუციო იდეები და პროცესები ქართულ პუბლიცისტიკაში (1990-1995), თბილისი 2020
- International Court of Justice. (2010). *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo (Advisory Opinion)*.
- Supreme Court of Canada. (1998). *Reference re Secession of Quebec*, 2 S.C.R. 217.

- Venice Commission. (2004). *Opinion on the Constitutional Situation in Georgia and the Powers of the Autonomous Republic of Adjara* (CDL-AD(2004)008).
- European Commission. (2023). *Georgia Report 2023* (SWD(2023) 697 final).
- Bodin, J. (1992). *On sovereignty* (J. Franklin, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1576)
- Dicey, A. V. (1982). *Introduction to the study of the law of the constitution*. Liberty Fund. (Original work published 1885)
- Hamilton, A., Madison, J., & Jay, J. (2003). *The Federalist Papers* (G. Wills, Ed.). Bantam Books. (Original work published 1788)
- Rousseau, J.-J. (1968). *The social contract* (M. Cranston, Trans.). Penguin Books. (Original work published 1762)
- Elazar, D. J. (1987). *Exploring federalism*. University of Alabama Press.
- Watts, R. L. (1999). *Comparing federal systems* (2nd ed.). McGill-Queen's University Press.
- Lijphart, A. (1977). *Democracy in plural societies: A comparative exploration*. Yale University Press.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford University Press.
- Lapidoth, R. (1997). *Autonomy: Flexible solutions to ethnic conflicts*. United States Institute of Peace Press.
- Ghai, Y. (2000). Autonomy and ethnicity: Negotiating competing claims in multi-ethnic states. In Y. Ghai (Ed.), *Autonomy and ethnicity* (pp. 1–28). Cambridge University Press.
- Moreno, L. (2001). *The federalization of Spain*. Frank Cass.
- Hesse, K. (1962). *Der unitarische Bundesstaat*. C. F. Müller.
- Jones, S. F. (2013). *Georgia: A political history since independence*. I. B. Tauris.
- Wheatley, J. (2005). *Georgia from national awakening to Rose Revolution: Delayed transition in the former Soviet Union*. Ashgate.
- Bieber, F. (2006). *Post-war Bosnia: Ethnicity, inequality and public sector governance*. Palgrave Macmillan.
- Pegg, S. (1998). *International society and the de facto state*. Ashgate.

THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF TERRITORIAL-STATE ARRANGEMENT

Salome Karalidze

*PhD Student at Caucasus International
University; Invited Lecturer at Batumi Shota
Rustaveli State University*

Email: salome.karalidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6085-0415>

Abstract. This article examines the theoretical and legal foundations of territorial-state organization within the framework of comparative constitutional law and Georgian constitutional law. The purpose of the study is to analyze the legal nature of the principal models of territorial organization - the unitary state, the federation, and autonomy - to develop a theoretical classification of these models, and to assess Georgia's constitutional model in light of international standards and comparative experience. The work relies on comparative-legal, historical-legal, and formal-legal methods. The study confirms that Georgia's 1995 Constitution established the model of a unitary state, yet the unresolved status of the autonomous republics and the constitutional "freezing clause" concerning territorial integrity create a distinctive constitutional-legal phenomenon that has almost no analogue in comparative constitutionalism. The article also examines the constitutional guarantees of local self-government, the legal nature of the sub-national entities, and the prospects for decentralization within the context of European integration.

Keywords: territorial organization; unitary state; federalism; autonomy; Constitution of Georgia; constitutionalism; decentralization; local self-government; territorial integrity; regions (mkhareebi)

Introduction: The issue of territorial-state arrangement constitutes one of the most significant theoretical and practical problems of constitutional law. The form of a state's territorial organization determines the principles of the distribution of power and the balance between state unity and the governing autonomy of local communities. The legal formalization of this decision is, first and foremost, the prerogative of the constitution.

Contemporary constitutionalism distinguishes three classical models: the unitary state, the federation, and the confederation. However, since the second half of the twentieth century - and especially following post-communist transformations - the clear boundary between these models has increasingly blurred. "Hybrid" territorial systems, asymmetric federations, and various forms of political autonomy have become an increasingly common phenomenon within the space of comparative constitutional law (Elazar, 1987, 12).

Georgia represents a particularly interesting case in this context. Following the dissolution of the Soviet Union in 1991, the newly independent Georgian state found itself confronted with acute ethno-political conflicts - in Abkhazia and South Ossetia. Against this backdrop, the Constitution adopted in 1995 established the model of a unitary state while simultaneously "freezing" the final resolution of the territorial arrangement - that is, deferring it until the normalization of the situation (Kantaria & Ugrekhelidze, 2020, 45). This compromise solution continues to this day to determine one of the most significant unresolved issues of Georgian constitutional law.

The object of the study is the legal forms of territorial-state organization within the international comparative-legal and Georgian constitutional context. The subject of the study is the theoretical categories, constitutional norms, and mechanisms of practical implementation that define these forms.

The scientific novelty of this work consists in the fact that Georgia's constitutional model of territorial-state organization is analyzed not only within the framework of the classical unitary-state paradigm, but is also proposed for consideration as an independent model of "Deferred Territorial Constitutionalism." This concept describes a constitutional condition in which the state retains the constitutional identity of a unitary state while linking the determination of the final architecture of its territorial organization to a future constitutional act. In the author's assessment, Georgia's constitutional experience in this respect differs from both classical unitary states and federal or autonomous models, and creates grounds for the formation of an independent theoretical category.

In the author's assessment, Georgia's existing model of territorial organization represents a transitional constitutional construction that simultaneously preserves the formal stability of the unitary state and the dynamic demands of decentralization. Accordingly, the determination of its final legal form cannot be left dependent solely on the outcome of political conjuncture and requires a clear constitutional-normative resolution.

The objectives of the study are: to analyze the legal nature of the theoretical models of territorial organization; to assess Georgia's constitutional model in light of comparative experience; to identify the legal challenges of territorial organization; and to elucidate the constitutional prospects for decentralization.

Methods: The study is based on a comparative-legal methodology, within which states possessing differing models of territorial organization were selected - France, Germany, Spain, Canada, and Finland. These states were selected according to the principle of purposeful sampling, as each represents a distinct legal model of territorial organization: centralized unitarism, cooperative federalism, asymmetric autonomy, and territorial units with special status.

The comparative analysis was carried out according to three principal criteria: (a) the constitutional status of territorial units; (b) the mechanism for the distribution of competences; and (c) the participation of territorial units in the exercise of state power.

Additionally, the historical-legal method was employed to study the evolution of Georgia's territorial organization, the formal-legal method for the interpretation of constitutional norms, and the systemic analysis method for examining the interrelation of institutions of territorial organization.

Discussion: The unitary state is defined in the theory of constitutional law as a state in which sovereignty is indivisible and the central authority is hierarchically supreme over any territorial unit. The theoretical foundations of this model originate in Jean Bodin's classical concept of sovereignty, according to which state power can only be unified, indivisible, and supreme (Bodin, 1576/1992, 25). Bodin's concept was further developed in the seventeenth and eighteenth centuries by Jean-Jacques Rousseau, who, in his theory of the "social contract," defined sovereignty as the unified will of the nation, indivisible by its very nature (Rousseau, 1762/1968, 69).

The principal legal features of the unitary state are as follows: first, the unity of the hierarchy of norms, meaning that the constitution and central legislation operate throughout the entire territory with equal legal force; second, the supremacy of law, that is, the exclusive right of parliament to determine the status and competence of territorial units; and third, administrative uniformity, meaning the unity of administrative structures throughout the country (Dicey, 1885/1982, 39).

In contemporary political science, the concept of "pure" unitarism increasingly incorporates elements of decentralization. This process is particularly clearly expressed in the evolution of the French legal system. In France, historically the classical country of centralism, the competences of local government were significantly expanded by the decentralization laws of 1982 and the constitutional amendments of 2003, although the first article of the Constitution still confers upon the state an "indivisible" character (Loughlin,

2000, 56). An analogous tendency is observed in Italy and Spain, where the unitary model has been supplemented by extensive systems of autonomous regions.

For the theoretical explanation of this evolution, the scholarly literature employs the concept of "new unitarism" or the "decentralized unitary state," which distinguishes formal sovereignty (which belongs to the center) from the distribution of functional governance (which is transferred to territorial units) (Watts, 1999, 8).

Federalism, as a principle of state organization, entails the constitutional division of state power between the central government and the authorities of the federal subjects, such that each level is guaranteed autonomy within its own sphere of competence. The classical definition of federalism belongs to Alexander Hamilton, James Madison, and John Jay - the authors of "The Federalist" - who proclaimed this principle to be the theoretical foundation of the 1787 Constitution of the United States of America (Hamilton, Madison, & Jay, 1788/2003, 45).

Contemporary scholarly literature distinguishes several principal types of federalism. Dual federalism (the classical U.S. model) entails a sharp division of competences between the center and the subjects, such that each level is entirely independent within its own sphere. Cooperative federalism (the German model) is based on mutual cooperation between the center and the Länder in the process of legislating and implementing law - specifically, the implementation of federal laws is primarily entrusted to the administrations of the Länder (Hesse, 1962, 26). Asymmetric federalism, in turn, entails differing legal status among the subjects - the classical example being Canada, where Quebec possesses powers distinct from those of the other provinces (Kymlicka, 1995, 29).

The principal legal features of federalism are as follows: first, constitutional guarantee, meaning that the autonomy of the subjects is entrenched at the constitutional level and cannot be unilaterally abolished by the center; second, the division of competences, meaning that the constitution precisely defines which matters fall within the competence of the center, which within that of the subjects, and which are shared competences; third, the participation of the subjects in central decision-making, typically through a bicameral parliament (Elazar, 1987, 33); and fourth, the special role of the constitutional court in resolving conflicts of competence.

Autonomy, as a category of territorial-state organization, does not constitute an independent model but rather functions as a kind of intermediate form between the unitary state and the federation. According to a widely shared definition, territorial autonomy entails "the legal recognition of the ethnic, cultural, or administrative distinctiveness of a territorial unit and the guarantee of a degree of self-government in internal affairs, while preserving a centralized structure of authority" (Ghai, 2000, 8).

The legal distinction between autonomy and a federal subject is manifested in several key aspects. A federal subject possesses constitutionally guaranteed elements of sovereignty, and a change to its status requires its consent, whereas the status of an autonomous unit may, in principle, be altered by a decision of the central government, even by way of constitutional amendment (Lapidoth, 1997, 45). Autonomy, accordingly, formally belongs to the logic of the unitary state, but in substance may afford a degree of governing capacity that is at times no less than that of federal subjects.

European experience in this respect is rich. In Spain, the system of "autonomous communities" (Comunidades Autónomas), created by the 1978 Constitution, effectively renders the country a "semi-federal" state, since the Basque Country and Catalonia possess legislative, judicial, and fiscal autonomy broader than that of many federal subjects (Moreno, 2001, 51). In Italy, the Constitution distinguishes between "ordinary status" regions (15 regions) and "special status" regions (5 regions - Sicily, Sardinia, Aosta Valley, Trentino-Alto Adige, and Friuli-Venezia Giulia), the latter enjoying special status entrenched by the Constitution (Paler-

mo & Woelk, 2003, 38). The Åland Islands, part of Finland, present a rare example of autonomy guaranteed by international treaty (Hannikainen, 1994, 22).

Since the end of the twentieth century, the scholarship of constitutional law has increasingly focused attention on the phenomenon of the convergence of the three classical models. Ronald Watts's study, which examined 24 federal systems, demonstrated that "pure" federations and "pure" unitary states do not, in fact, exist - every state is situated somewhere along a continuum of centralization and decentralization (Watts, 1999, 14). This observation is especially significant for the analysis of post-communist transformation states, where the forms of territorial organization have undergone rapid and often inconsistent evolution.

The concept of "consociational democracy" offers a further important analytical framework: in ethnically or culturally diverse states, territorial autonomy may become an effective mechanism for conflict resolution if it grants groups a means of self-government while preserving the territorial integrity of the state (Lijphart, 1977, 42). This concept is directly relevant to the analysis of Georgia's case, which will be examined in the following subsection.

Georgia's 1995 Constitution was adopted under particular historical and political circumstances. As a result of the armed conflicts of 1991–1993, the country found itself facing the prospect of actual territorial disintegration - Abkhazia and South Ossetia (Samachablo) fell outside the sphere of effective control of the central government. Against this backdrop, the framers of the Constitution faced an exceedingly difficult dilemma: on the one hand, it was necessary to constitutionally entrench state unity; on the other, it was necessary to formulate norms that corresponded to the real situation and did not foreclose future negotiations (Kantaria & Ugrekhelidze, 2020, 47).

Article 2 of the Constitution of Georgia establishes the foundations of the state's territorial organization. According to the first paragraph of Article 2, "Georgia is a unified and indivisible state, as confirmed by the expression of the will of the citizens of Georgia in the referendum of 31 March 1991 across its entire territory." This formulation is significant from several legal perspectives: first, it constitutionally entrenches the unitary nature of the state; second, this nature is linked to the outcome of the 1991 referendum, which lends it particular legitimacy; and third, the principle of "indivisibility" excludes the constitutional possibility of secession by any territorial unit (Gotsiridze, 2016, 112).

The third paragraph of Article 2 of the Constitution establishes the so-called "freezing clause": "The territorial-state organization of Georgia shall be determined by constitutional law upon the complete restoration of the jurisdiction of Georgia throughout its entire territory." This norm has been the subject of differing assessments in legal scholarship. On the one hand, it is interpreted as a pragmatic compromise - it was impossible to constitutionally entrench a federal or autonomous arrangement over territories that were not under effective control (Wheatley, 2005, 113). On the other hand, critics of the norm point out that the freezing clause in fact creates a constitutional vacuum - the territorial organization of the state constitutes one of the most fundamental elements of a legal order, and its "deferral" to any date left undetermined at the moment of the Constitution's adoption is difficult to reconcile with the principles of a constitutional state (Slider, 1997, 163). In the author's view, the "freezing clause" constitutes a necessary, albeit temporary, constitutional compromise, the prolonged maintenance of which increases the risk of legal uncertainty. Its existence is therefore justified only until such time as it becomes possible, under conditions of genuinely restored territorial integrity, to fully determine the constitutional model.

From the perspective of comparative constitutional law, partial analogues to the "freezing clause" can be found in the constitutions of other post-conflict states. The 1995 Dayton Agreement in Bosnia and Herzegovina likewise established a "transitional" territorial arrangement, although, unlike Georgia's case, this arrangement was reinforced by external international guarantees (Bieber, 2006, 78). Georgia's case,

accordingly, represents a unique phenomenon of constitutional law, in which the fundamental question of territorial organization remains suspended in constitutional-legal uncertainty.

The Constitution of Georgia recognizes two autonomous republics - Abkhazia and Adjara. However, the legal status of these two autonomous units is substantially different, as reflected across six articles of the Constitution.

The legal status of Abkhazia is not substantively regulated in the Constitution - owing to the territorial conflict, it has proven impossible to adopt the constitutional law that would define the legal framework of its autonomy. Article 89 of the Constitution merely establishes that the "state bodies of the Autonomous Republic of Abkhazia" operate, yet their sphere of competence, their relationship with the central government, and the specific content of the autonomy remain undefined by the Constitution (Kantaria & Ugrekheidze, 2020, 89). This situation, from the standpoint of comparative law, represents not merely a legal anomaly but also a serious challenge for practical state governance.

The Autonomous Republic of Adjara followed a different path of legal evolution. Prior to 1991, during the Soviet period, Adjara enjoyed autonomous status on the basis of the 1921 Treaty of Kars. The 1995 Constitution preserved this status, although until 2004 its legal content remained ambiguous - in practice, the region was under the autocratic rule of Aslan Abashidze, which operated beyond the effective control of the central government (Jones, 2013, 178). In 2004, following the change of the autocratic regime, the "Organic Law of Georgia on the Autonomous Republic of Adjara" significantly transformed the legal structure of the autonomy. The new framework narrowed the scope of the autonomy, established a constitutional balance favorable to the center, and, in effect, determined the "evolutionary" understanding of autonomy in Georgia (Nodia & Pinto-Scholtbach, 2006, 89).

In the author's assessment, the existing asymmetry between Georgia's autonomous republics does not represent a systemic defect but rather reflects the real conditions of the state's political development. Nevertheless, in the long-term perspective, a clearer constitutional differentiation of autonomous statuses is necessary in order to avoid ambiguity in the distribution of competences.

In assessing the legal status of the autonomous republics, particular significance attaches to the 2004 opinion of the Venice Commission, which noted that the legal basis of Georgia's autonomous structures is incomplete, and that full compliance with Council of Europe standards requires a clearer constitutional definition and entrenchment of the competences of autonomy (Venice Commission, 2004, 14).

One of the most significant elements of Georgia's system of territorial administration is the institution of the mkhare (region). The mkhareebi were established in 1994 by presidential decree - prior even to the adoption of the Constitution - and the 1995 Constitution incorporated them into the institutional system of state governance. Chapter 3 of the Constitution establishes the institution of the State Trustee-Governor: this official is appointed by the President, is accountable to the President, and exercises the functions of the central government within the territory of the region.

The legal nature of the mkhareebi elicits differing characterizations in the theory of constitutional law. Some scholars regard them as administrative districts - that is, as an instrument of the deconcentration of central authority - whose principal purpose is the implementation of central policy at the local level rather than territorial autonomy (Wheatley, 2005, 134). This characterization is supported by the fact that the administration of the mkhare, headed by the State Trustee-Governor, is not a representative body - the local population does not participate in its formation, and it is not accountable to the local electorate. This fundamentally distinguishes the mkhareebi from autonomous units and, still more so, from federal subjects (Slider, 1997, 158).

From a comparative-law perspective, Georgia's system of mkhareebi may be likened most closely to the institution of the French prefecture - a representative of the center at the local level who implements central government policy and oversees the legality of local governance (Loughlin, 2000, 134). This comparison well illustrates the centralized character of the Georgian administrative system.

In the author's view, the existing model of the mkhareebi is effective in ensuring the unity of central governance, but weak with regard to democratic accountability. Accordingly, further reform of the system should be directed toward strengthening mechanisms of local representation, without a complete loss of control by the central government.

Local self-government represents an institution of constitutional law in which the principles of territorial organization most directly affect the daily lives of citizens. Chapter 7 of the Constitution of Georgia, "Local Self-Government," establishes the basic constitutional guarantees of this institution. Article 104 of the Constitution provides that "the representative body of local self-government - the sakrebulo (council) - shall be elected by direct, universal, equal, and secret suffrage," which reflects the fundamental principle of representative democracy at the local level.

With regard to compliance with the European Charter of Local Self-Government (1985), Georgia acceded to this international treaty in 2004, which establishes European minimum standards for local self-government. Article 3 of the Charter defines local self-government as "the right and the ability of local authorities, within the limits of the law, to regulate and manage a substantial share of public affairs under their own responsibility and in the interests of the local population" (European Charter of Local Self-Government, 1985, Art. 3). The evolution of Georgian legislation from the 2005 Organic Law "On Local Self-Government" to the 2014 Code of Local Self-Government generally confirms a tendency toward convergence with the Charter's standards (Nodia & Pinto-Scholtbach, 2006, 145).

The constitutional amendments of 2017 marked a further significant step toward the strengthening of local democracy - the Constitution, for the first time, incorporated provisions concerning guarantees of the financial autonomy of local self-government. However, in scholars' assessments, the practice of fiscal decentralization continues to lag behind the principles declared in the constitutional norms - more than 80% of municipal budgets remain dependent on state transfers, which complicates the achievement of effective financial autonomy (Gotsiridze, 2016, 289).

An analysis of Georgia's constitutional model demonstrates that its classification solely within the category of the unitary state fails to capture the full legal nature of the existing system. Although the Constitution declares Georgia to be a unified and indivisible state, it simultaneously links the final form of territorial organization to a future constitutional law. Such a construction differs both from the federal model, in which the territorial architecture is defined by the constitution itself, and from the classical unitary state, in which matters of territorial organization are fully settled from the moment of the constitution's adoption.

This circumstance provides grounds for regarding Georgia's model as an example of "Deferred Territorial Constitutionalism." The essence of this model consists in the fact that the constitution determines in advance the principles of state unity and sovereignty, while linking the formation of the final construction of territorial organization to future political-legal circumstances. Comparative analysis demonstrates that a similar constitutional approach, in fully developed form, is practically absent from contemporary constitutionalism. Although Bosnia and Herzegovina, Sudan, and certain other post-conflict states contain transitional territorial mechanisms, Georgia's case differs in that the question of territorial organization is deferred not by a temporary transitional regime, but on the basis of a permanently operating constitutional norm. Accordingly, Georgia's constitutional experience may be regarded as an important example of the formation of an independent theoretical category of territorial organization within contemporary comparative constitutional law.

The collision between the principles of territorial integrity and the self-determination of peoples represents one of the most acute theoretical and practical problems of contemporary international law. Article 2(4) of the United Nations Charter prohibits the violation of the territorial integrity of states, while Article 1 of the same Charter recognizes the principle of the self-determination of peoples. These two norms, formally contained within a single document, frequently generate mutually opposing legal demands in practice (Cassese, 1995, 53).

The doctrine of international law offers several concepts for resolving this collision. The concept of internal self-determination, formulated in the UN's 1970 Declaration on Friendly Relations, holds that the self-determination of peoples essentially means the right to effective participation in the political life of the country, rather than a right to secession. Secession may be considered only as an ultima ratio - a solution of last resort - in circumstances where a group is entirely excluded from the state's political system (Cassese, 1995, 112). The Supreme Court of Canada, in the 1998 Quebec case, further developed this principle, holding that Quebec did not possess a "unilateral" right to secession, since Canada affords Quebecers an effective opportunity for political self-determination (Reference re Secession of Quebec, 1998, para. 138).

In Georgia's case, this collision acquires particular legal weight. Following the August 2008 war and Russia's recognition of the "independence" of Abkhazia and South Ossetia, the principle of territorial integrity came into direct conflict with the logic of the so-called "Kosovo precedent." International legal scholarship has divided into two camps on this question: one group considers that the International Court of Justice's 2010 advisory opinion in the Kosovo case - that "the declaration of independence does not violate general norms of international law" - creates a precedent for "remedial secession"; the other group argues that this opinion applies exclusively to the context of Kosovo and cannot be applied by analogy in the post-Soviet space (Weller, 2008, 34).

Georgian legislation responds to this challenge through the 2008 Law "On Occupied Territories," which establishes a legal framework for relations with occupied territories and relies on norms of international law to reinforce the position of territorial integrity. The law provides that the "occupied territory" constitutes an inseparable part of Georgia, where Georgian legislation applies, although the practical implementation of this norm is impossible for objective reasons (Kantaria, Ugrehelidze, 2020, 134).

The legal status of the occupied territories represents one of the most complex problems of Georgian constitutional law. The distinction between constitutional norms and reality acquires particular weight in this case: on the one hand, the Constitution regards these territories as an inseparable part of Georgia; on the other hand, the absence of effective governance creates a phenomenon of de facto statehood, which remains problematic from the standpoint of international law.

From the standpoint of international law, the phenomenon of "de facto states" has become the subject of extensive scholarly research in this space. According to Pegg's definition, a "de facto state" exists where there is "an organized political leadership which has achieved internal legitimacy, exercises the basic functions of a state over a defined territory, and does so for a sustained period of time, but fails to achieve international legal recognition" (Pegg, 1998, 26). This definition precisely characterizes the situation existing beyond the dividing lines.

Georgia's process of European integration has a direct bearing on the question of territorial organization. The granting of European Union candidate status in 2022 - formally in December 2023 - obligated Georgia to move toward alignment with EU standards, including in the sphere of the decentralization of governance. The European Commission's 2023 "Georgia Report" specifically points to the necessity of strengthening local self-government, fiscal decentralization, and the expansion of local budgets as an important condition of European integration (European Commission, 2023, 67).

The European Union's experience in the sphere of territorial organization offers rich foundational material for Georgia. The "principle of subsidiarity," which entered the European legal order through the 1992 Maastricht Treaty on European Union, establishes that decisions should be taken at the lowest possible level - local or national - where feasible. This principle directly coordinates with the philosophy of the Charter of Local Self-Government and offers a roadmap for the transformation of the Georgian state's centralized model of governance (Watts, 1999, 67).

From the perspective of constitutional law, three principal directions emerge in the evolution of the Georgian territorial system. First, the expansion of the financial base of local self-government, through the entrenchment of constitutional guarantees of municipalities' own tax revenues. Second, the creation of a legal framework for regional development policy, whereby the mkhareebi, as administrative units, might be assigned functions of socio-economic planning by analogy with the EU's "structural funds" model. Third, the constitutional concretization of the competences of the autonomous republics, particularly in the case of Adjara, in order to improve compliance with Council of Europe standards (Venice Commission, 2004, 22).

Wheatley's analysis, which studies the legal aspects of post-Soviet territorial conflicts in the South Caucasus, emphasizes that European integration and the resolution of territorial conflicts are mutually reinforcing processes: the demonstration of effective governance, including in the sphere of the rule of law and local democracy, may become an instrument of confidence-building in the process of long-term conflict transformation (Wheatley, 2005, 201).

Conclusion: The study has shown that, in contemporary constitutional law, the classical models of territorial organization - the unitary state, the federation, and autonomy - are increasingly undergoing convergence and no longer function in practice as strictly delineated categories. Within this context, Georgia's constitutional model represents a specific form of the unitary state, in which the final architecture of territorial organization is deferred by a constitutional norm, thereby creating a distinctive model of a "frozen constitutional solution."

The study has also shown that the country's principal challenge lies in the insufficient institutionalization of autonomous and decentralized mechanisms, which limits the development of effective territorial governance. Accordingly, the future of Georgia's territorial organization should be regarded as an evolutionary process requiring gradual constitutional development on the basis of the principles of subsidiarity and democratic governance.

References

- sakartvelos k'onst'it'utsia: sakartvelos k'onst'it'utsia, 1995 ts'lis 24 agvist'o (2017 ts'lis redaktsia). sakartvelos sak'anonmdeblo matsne. khelmisats'vdomia: <https://matsne.gov.ge>
- sakartvelos organuli k'anoni „adgilobrivi tvitmartvelobis k'odeksi": sakartvelos organuli k'anoni „adgilobrivi tvitmartvelobis k'odeksi", 2014 ts'lis 5 tebervali. sakartvelos sak'anonmdeblo matsne. khelmisats'vdomia: <https://matsne.gov.ge>
- sakartvelos organuli k'anoni „ach'aris avt'onomiuri resp'ublik'is shesakheb": sakartvelos organuli k'anoni „ach'aris avt'onomiuri resp'ublik'is shesakheb", 2004 ts'lis 1 ivlisi. sakartvelos sak'anonmdeblo matsne. khelmisats'vdomia: <https://matsne.gov.ge>
- sakartvelos k'anoni „ok'up'irebuli t'erit'oriebis shesakheb": sakartvelos k'anoni „ok'up'irebuli t'erit'oriebis shesakheb", 2008 ts'lis 23 okt'omberi. sakartvelos sak'anonmdeblo matsne. khelmisats'vdomia: <https://matsne.gov.ge>

sakartvelos k'anoni „sakartvelos dedakalakis - tbilisis shesakheb": sakartvelos k'anoni „sakartvelos dedakalakis - tbilisis shesakheb", 1998 ts'lis 26 maisi. sakartvelos sak'anonmdeblo matsne. khelmisats'vdomia: <https://matsne.gov.ge>

ach'aris avt'onomiuri resp'ublik'is k'onst'it'utsia: ach'aris avt'onomiuri resp'ublik'is k'onst'it'utsia, 2008 ts'lis 15 sekt'emberi. khelmisats'vdomia: <https://matsne.gov.ge>

gaeros ts'esdeba: gaeros ts'esdeba, 1945. United Nations Treaty Series, Vol. 1, p. XVI.

gaeros generaluri asambleis rezolutsia: gaeros generaluri asambleis rezolutsia 2625 (XXV) - „sakhelmts'ipota shoris megobruli urtiertobebisa da tanamshromlobis saertashoriso samartlis p'rintsip'ebis shesakheb dek'laratsia", 1970.

evrop'is adgilobrivi tvitmmartvelobis kart'ia: evrop'is adgilobrivi tvitmmartvelobis kart'ia, 1985 ts'lis 15 okt'omberi. European Treaty Series, No. 122. st'rasburgi: evrosabch'o.

asotsirebis shetankhmeba sakartvelosa da evrok'avshirs shoris: asotsirebis shetankhmeba sakartvelosa da evrok'avshirs shoris, 2014 ts'lis 27 ivnisi. Official Journal of the European Union, L 261/4.

maast'rikht'is khelshek'ruleba: maast'rikht'is khelshek'ruleba (evrok'avshiris shesakheb khelshek'ruleba), 1992. Official Journal of the European Union, C 191.

kantaria, ugrehelidze: kantaria b., ugrehelidze m., sak'onst'it'utsio ideebi da p'rotsesebi kartul p'ublistsist'ik'ashi (1990-1995), tbilisi 2020

International Court of Justice. (2010). Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo (Advisory Opinion).

Supreme Court of Canada. (1998). Reference re Secession of Quebec, 2 S.C.R. 217.

Venice Commission. (2004). Opinion on the Constitutional Situation in Georgia and the Powers of the Autonomous Republic of Adjara (CDL-AD(2004)008).

European Commission. (2023). Georgia Report 2023 (SWD(2023) 697 final).

Bodin, J. (1992). On sovereignty (J. Franklin, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1576)

Dicey, A. V. (1982). Introduction to the study of the law of the constitution. Liberty Fund. (Original work published 1885)

Hamilton, A., Madison, J., & Jay, J. (2003). The Federalist Papers (G. Wills, Ed.). Bantam Books. (Original work published 1788)

Rousseau, J.-J. (1968). The social contract (M. Cranston, Trans.). Penguin Books. (Original work published 1762)

Elazar, D. J. (1987). Exploring federalism. University of Alabama Press.

Watts, R. L. (1999). Comparing federal systems (2nd ed.). McGill-Queen's University Press.

Lijphart, A. (1977). Democracy in plural societies: A comparative exploration. Yale University Press.

Kymlicka, W. (1995). Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights. Oxford University Press.

Lapidoth, R. (1997). Autonomy: Flexible solutions to ethnic conflicts. United States Institute of Peace Press.

Ghai, Y. (2000). Autonomy and ethnicity: Negotiating competing claims in multi-ethnic states. In Y. Ghai (Ed.), Autonomy and ethnicity (pp. 1–28). Cambridge University Press.

Moreno, L. (2001). The federalization of Spain. Frank Cass.

Hesse, K. (1962). Der unitarische Bundesstaat. C. F. Müller.

Jones, S. F. (2013). Georgia: A political history since independence. I. B. Tauris.

Wheatley, J. (2005). Georgia from national awakening to Rose Revolution: Delayed transition in the former Soviet Union. Ashgate.

Bieber, F. (2006). Post-war Bosnia: Ethnicity, inequality and public sector governance. Palgrave Macmillan.

Pegg, S. (1998). International society and the de facto state. Ashgate.

დიპლომატიური ურთიერთობების დაწყება საქართველოსა და თურქეთს შორის და პირველი ფუნდამენტური ხელშეკრულება

მაია მანჩხაშვილი

პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი,
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი

ელ ფოსტა: maia.manchkhashvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4321-977X>

აბსტრაქტი. წინამდებარე სტატია საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის დიპლომატიური ურთიერთობების დაწყებისა და პირველი ფუნდამენტური ხელშეკრულების შესახებაა. ამ ხელშეკრულებაზე ხელმოწერამ განსაზღვრა ორ ქვეყანას შორის ურთიერთობების ძირითადი მიმართულებები და ხასიათი.

ფუნდამენტური ხელშეკრულებები, როგორც წესი, არის ბაზისი, რომელზეც შენდება მომავალი ურთიერთობები ქვეყნებს შორის. საქართველოსა და თურქეთს შორის ასეთი ხელშეკრულება გაფორმდა 1992 წლის 30 ივლისს. ამ ხელშეკრულებაში არაერთ საინტერესო საკითხზეა აქცენტი გაკეთებული, რომლებიც ხშირად ხდება მკვლევართა განხილვის თემა და ჩვენ ვეცადეთ ჩვენი მოკრძალებული მიდგომები გამოგვეხატა მათზე. კერძოდ, მისი ძირითადი შინაარსის გარდა, სწორედ ამ ხელშეკრულებაშია დამოწმებული 1921 წლის 13 ოქტომბერს გაფორმებული ყარსის ხელშეკრულება, რომელიც აღგენს საქართველოსა და თურქეთს შორის სადემარკაციო ხაზს. სწორედ ამ ჩანაწერის მიხედვით თურქეთი ერთადერთი საქართველოს მეზობელი სახელმწიფოა, რომელთან საზღვარიც ოფიციალურად დადგენილია.

საკვანძო სიტყვები: თურქეთი; საქართველო; ფუნდამენტური ხელშეკრულება; ურთიერთობები; დიპლომატია.

შესავალი. თურქეთის რესპუბლიკა საქართველოსათვის არის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მეზობელი სახელმწიფო და სტრატეგიული პარტნიორი, რომელთან ურთიერთობაც მრავალმხრივ საინტერესო და სასარგებლოა. ორ ქვეყანას შორის დიპლომატიურ ურთიერთობებს საფუძველი ჩაეყარა 1992 წლის 21 მაისს, როცა თურქეთმა ერთ-ერთმა პირველმა აღიარა საქართველოს დამოუკიდებლობა საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ 1991 წლის 16 დეკემბერს. ამ პერიოდიდან მოყოლებული ორ ქვეყანას შორის არაერთი ხელშეკრულება გაფორმდა და ურთიერთობები გაღრმავდა. მაგრამ, ორმხრივი ურთიერთობები იწყება ფუნდამენტური ხელშეკრულებით, რომელზეც ქვემოთ ვისაუბრებთ.

1992 წელს საქართველოში ოფიციალურ ვიზიტად მყოფი თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი ჰიქმეთ ჩეთინი ამბობდა: “ვამაყობ იმით, რომ წილად მხვდა პატივი ხელი მოვაწერო დოკუმენტს საქართველოსთან დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარების შესახებ” (კომახიძე, 1994: 6).

საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, სწორედ თურქეთის რესპუბლიკა იყო ერთ-ერთი პირველი, რომელმაც არა მარტო დიპლომატიური ურთიერთობები დაამყარა საქართველოსთან, არამედ, დახმარების არაერთი პაკეტი შესთავაზა საქართველოს.

1992 წლის ივლისის ბოლოს საქართველოს ეწვია თურქეთის მთავრობის ოფიციალური დელეგაცია. დელეგაციას ხელმძღვანელობდა პრემიერ-მინისტრი სულეიმან დემირელი. მოლაპარაკებები

კებებისას განიხილეს ორივე მხარისათვის ბევრი აქტუალური და მნიშვნელოვანი საკითხი. ორმხრივი მუშაობის შედეგად უკვე მომზადებულ ფუნდამენტურ ხელშეკრულებას ხელი მოეწერა იმავე წლის 30 ივლისს; ეს იყო ხელშეკრულება “საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის მეგობრობის, თანამშრომლობისა და კეთილმეზობლური ურთიერთობების შესახებ” (ხელშეკრულება: 1992). ხელშეკრულება ძალაში შევიდა 1994 წლის 13 იანვრიდან ორივე ქვეყნის პარლამენტებში რატიფიცირების შემდგომ. ამ ხელშეკრულების მიხედვით ორივე ქვეყანა აღიარებდა ერთმანეთის დამოუკიდებლობას, ტერიტორიულ მთლიანობას, საზღვრების ურღვევობას, ერთმანეთის საშინაო საქმეებში ჩაურევლობას და გამოთქვამდნენ თანამშრომლობის გაღრმავების სურვილს.

მეთოდები: სტატიაზე მუშაობისას, თემატიკის შინაარსიდან გამომდინარე, გამოვიყენეთ თვითსებრივი კვლევის მეთოდები. კერძოდ, სოციალურ მეცნიერებებში კარგად აპრობირებული აკადემიური კვლევის მეთოდი - დოკუმენტების ანალიზის მეთოდი. ამ მეთოდის დახმარებით გავაანალიზეთ ჩარჩო ხელშეკრულების ძირითადი თეზისები და ვეცადეთ ობიექტური დასკვნების გაკეთებას.

შედეგები: საქართველო-თურქეთს შორის პირველ ფუნდამენტურ ხელშეკრულებაზე ხელმოწერის შემდეგ მხარეები შეთანხმდნენ, რომ ორ ქვეყანას შორის ურთიერთობა საერთაშორისო სამართლის ნორმების საფუძველზე განეკუთვნებინათ და “გაეფართოვებინათ ურთიერთობები პოლიტიკური, ეკონომიკური, სავაჭრო, სამეცნიერო-ტექნიკური, სოფლის მეურნეობის, მეცნიერების, ტრანსპორტის, კულტურის, ინფორმაციის, ტურიზმის, სპორტისა და სხვა დარგებში” (ხელშეკრულება: 1992).

აღნიშნული ფუძემდებლური ხელშეკრულება მრავალმხრივია საინტერესო; მეცნიერთა შორის დავას იწვევს მასში ყარსის ხელშეკრულების მოხსენიება და დღემდე აზრთა სხვადასხვაობაა ამ საკითხზე. კერძოდ, ხელშეკრულების დასაწყისშივე აღიშნულია: „მხარეები აცხადებენ, რომ დაიცავენ მათ შორის დადებულ ხელშეკრულებებს და შეთანხმებებს დაწყებული 1921 წლის 13 ოქტომბრის ყარსის შეთანხმებით. მხარეები ხელმძღვანელობენ იმით, რომ ამ შეთანხმებით საბოლოოდ დადგინდა საზღვარი ორ სახელმწიფოს შორის“ (ხელშეკრულება: 1992).

როგორც ვიცით, ყარსის ხელშეკრულება დაიდო 1921 წლის 13 ოქტომბერს. ამ ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს შემდეგმა პოლიტიკურმა სუბიექტებმა: რუსეთის საბჭოთა ფედერაციულ სოციალისტურმა რესპუბლიკამ (რსფსრ), ანკარის მთავრობამ და სამხრეთ კავკასიის სამივე საბჭოთა სოციალისტურმა რესპუბლიკამ. ყარსის ხელშეკრულება 20 მუხლისა და 3 დანართისგან შედგება. ამ ხელშეკრულებით რუსეთის სფსრ-მ და ანკარის მთავრობამ გადაინაწილეს ტერიტორიები და გაავლეს საზღვრები. ამ გადაინაწილებამ საქართველოს საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკას ჩამოაცილა მისი ისტორიული ნაწილი _ ართვინისა და არტაანის ოკრუგები. ბათუმის ოლქიდან მხოლოდ ბათუმი დარჩა საქართველოს სსრ-ს შემადგენლობაში. ქალაქი ბათუმი იმდენად სრატატეგიული მნიშვნელობის ქალაქი იყო, რომ საბჭოთა მთავრობა მას ადვილად არ შეეუდოდა და არც დაუთმია. 1923 წელს, როცა თურქეთის რესპუბლიკის დაფუძნება გამოცხადდა, საქართველოს ისტორიული ტერიტორიები მოექცა ახლად წარმოქმნილი რესპუბლიკის შემადგენლობაში. საბჭოთა კავშირის დაშლის მერე, როცა სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოებმა კვლავ მოიპოვეს დამოუკიდებლობა და დადგა საერთაშორისო დონეზე მათი აღიარების საკითხი, ისტორიული ტერიტორიების თემა თურქეთთან ბუნებრივია, ვერ და არ გააქტიურდებოდა. ამიტომ, 1992 წელს დანაარჩენმა მსოფლიომ საქართველო აღიარა იმ საზღვრებში, რომელიც დაახლოებით ემთხვეოდა (რათქმუნდა, არა სრულიად) საქართველოს სსრ-ს საზღვრებს.

მოგეხსენებათ, ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს დაფუძნება/აღიარება ნიშნავს იმას, რომ მას გააჩნია ოფიციალური სადემარკაციო ხაზი მეზობელ სახელმწიფოებთან, აქვს ეროვნული ჰიმნი, დროშა, ოფიციალურად გამოცხადებული სახელმწიფო ენა და სახელმწიფოსათვის მნიშვნე-

ნელოვანი სხვა რეგალიები. ამ კონტექსტიდან გამომდინარე, სახელმწიფო საზღვარი, რომელიც შესაბამისი ხელშეკრულებით არის გამყარებული, საქართველოს დღევანდელი მდგომარეობით აქვს მხოლოდ თურქეთის რესპუბლიკასთან და ეს სასაზღვრო ზოლი მოხსენიებულია დაახლოებით 70 წლის წინ დადებულ ყარსის ხელშეკრულებაში. სწორედ ამიტომ მოხდა მისი დამოწმება ახალ ფუნდამენტურ ხელშეკრულებაში.

აქვს თუ არა ძალა ყარსის ხელშეკრულებას და ჩაითვლება თუ ვერა იგი მოქმედ ხელშეკრულებად? არა, რატომუნდა. ყარსის ხელშეკრულებას იურიდიული ძალა არ გააჩნია. მასზე ხელმომწერი მხარეები იურიდიულად არ არსებობენ: რსფსრ დაიშალა (მართალია, მას ყავს სამართალმემკვიდრე, მაგრამ ამ ხელშეკრულებაზე ხელმომწერი სუბიექტი სახელმწიფო იურიდიულად არ არსებობს); ანკარის მთავრობა გარდაიქმნა თურქეთის რესპუბლიკად; სამხრეთ კავკასიის სამივე რესპუბლიკა უკვე დამოუკიდებელი სახელმწიფოები არიან. ანუ, ყარსის ხელშეკრულება ისტორიის საკუთრებაა. მაგრამ, ვიყენებთ მას, ვინაიდან ვახდენთ ჯერ კიდევ ამ ხელშეკრულებაში დაზუსტებული სასაზღვრო ხაზის აღიარებას საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკების ოფიციალურ სადემარკაციო ხაზად. შესაბამისად, ყოველგვარი სკეპტიციზმი და უარყოფითი მოლოდინების გაჩენა საზოგადოებაში, არის სრულიად უსაფუძვლო და არგუმენტებს მოკლებული. მსგავსი საქციელი გავს პროპაგანდის მეთოდების გამოყენებას გარკვეული მიზნებისათვის.

სამწუხაროდ, საქართველოს დღემდე არ აქვს დაზუსტებული საზღვრები დანარჩენ სახმელეთო მეზობლებთან (რუსეთთან, აზერბაიჯანთან, სომხეთთან). დღემდე სასაზღვრო ზოლად პირობითად მიჩნეულია საბჭოთა კავშირის დაშლამდე არსებული სადემარკაციო ხაზები. თუმცა, იქაც არის გარკვეული უზუსტობები და გაუგებრობები, სადაო ტერიტორიები. სწორედ ამიტომაც, დღემდე ვერ მოხერხდა ამ საკითხებზე შეთანხმების მიღწევა. არსებობს ჯერ კიდევ პრეზიდენტ ელუარდ შევარდნაძის დროს შექმნილი სასაზღვრო კომისიები, რომელთაც დღემდე არ დაუსრულებიათ მუშაობა ამ საკითხებზე.

დავუბრუნდეთ ისევ საქართველო-თურქეთის ფუნდამენტურ ხელშეკრულებას: იგი 15 მუხლი-საგან შედგება და არავითარი საიდუმლო მუხლები და დამატებები არ აქვს.

ხელშეკრულების მეორე მუხლი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს და გამოკვეთს შავი ზღვის აუზის ქვეყნების თანამშრომლობის მნიშვნელობას. ხელშეკრულებაში აღნიშნულია, რომ: „*მხარეები ერთობლივი ძალისხმევით შეეცდებიან განავითარონ აღნიშნული თანამშრომლობა, ყოველმხრივ აამაღლონ მისი სტატუსი და ეფექტიანობა, დიდ მნიშვნელობას მიანიჭებენ უთანხმოებების პოლიტიკური საშუალებებით გადაჭრას, რეგიონალური უსაფრთხოების და ნდობის სისტემის იდეის განხორციელების საქმეს*“ (ხელშეკრულება: 1992) – შავი ზღვის რეგიონული თანამშრომლობის განვითარებისათვის ხელშეწყობა არა მარტო საქართველო-თურქეთის ინტერესებშია და არა მხოლოდ ამ ორი ქვეყნის თანამშრომლობას განავითარებს, ამ კუთხით მუშაობა ევროკავშირთან სამხრეთ კავკასიისა და შავი ზღვის რეგიონის სახელმწიფოების დაახლოების საწინდარიცაა. საქართველო-სადმი ევროკავშირის მომზადებულ რეკომენდაციებშიც არაერთხელ გაიჟღერა ამ იდეამ, რომ შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობა ჩამოყალიბდეს, როგორც რეგიონული თანამშრომლობის წარმატებული მაგალითი, რომელიც უფრო საინტერესო და მიმზიდველი იქნება ევროკავშირისათვის, ვიდრე ცალკე აღებული ნებისმიერი ქვეყანა შავი ზღვის რეგიონიდან. თუ ეს კავშირი ევროკავშირის ალტერნატივად ჩამოყალიბდება და განვითარებული ეკონომიკური ზონა გახდება, ის იქნება უალტერნატივოდ საკვანძო რეგიონი ევრაზიის კონტინენტზე, რომელიც მჭიდროდ დააკავშირებს ერთმანეთთან აღმოსავლეთსა და დასავლეთს, მსოფლიოს ერთ-ერთ დიდ ეკონომიკურ მოთამაშეს ჩინეთს უფრო დაახლოებს ევროკავშირთან, საქართველოსა და თურქეთს მეტად დაახლოებს ევროკავშირთან, როგორც ერთად, ისე ცალ-ცალკე.

აღნიშნული ხელშეკრულების მე-4 მუხლი ხაზს უსვამს იმას, რომ ორმხრივ თანამშრომლობაში სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები პრიორიტეტულია და მთელმა მომდევნო რამდენიმე

ათწლეულმა ეს ნამდვილად დაადასტურა (“ბიზნეს პარტნიორი”: 2024). დღემდე ორ ქვეყანას შორის დაიდო 70-ზე მეტი ხელშეკრულება ვაჭრობის თავისუფლების, ვიზების გაუქმების, საბაჟო გადასახადების, ბუნებრივი გაზისა და ნავთობის მიღსადენების, მაღალი ძაბვის ელექტროენერგიის გადამცემი ხაზების და რკინიგზის ინფრასტრუქტურის მშენებლობის შესახებ და სხვა (ჯანდიერი, 2016: 4-5). ეს ზედნაშენი ხელშეკრულებები, ბუნებრივია, ეფუძნება ჩარჩო ხელშეკრულებას.

თურქეთი 1995 წლიდან გახდა მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის წევრი, რამაც უფრო გამოაცოცხლა მისი ეკონომიკა. ამ პროცესებმა მოიტანა მისი სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების (და არა მხოლოდ) გაფართოება და საქართველოც ამ პროცესების ნაწილი გახდა.

თურქეთი წლების განმავლობაში ინარჩუნებდა ძირითადი სავაჭრო პარტნიორის სტატუსს საქართველოსთვის (ჯანდიერი, 2016: 10). 2024 წლის საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემების მიხედვით კი, თურქეთი საქართველოს ექსპორტ-იმპორტიორი ქვეყნების ათეულში შედის (საქონლით საგარეო ვაჭრობა საქართველოში, 2024: 4). დაახლოებით იგივე პოზიციას იკავებს თურქეთი 2025 მიმდინარე წელსაც.

ზოგადად კი პრიორიტეტული სფეროები ორმხრივ ურთიერთობებში ასე გამოიყურება: მრეწველობა, ენერგეტიკა, სოფლის მეურნეობა, კომუნიკაციები, თავდაცვა - ამ მიმართულებებში თანამშრომლობა დღემდე საკმაოდ ნაყოფიერი და აქტიურია.

ეროვნული უსაფრთხოების გამოწვევების დაძლევის ჭრილში ძალზედ მნიშვნელოვანია ხელშეკრულების მე-13 მუხლი, რომელიც მხარეებს აკისრებს ვალდებულებას, არ დაუშვან საკუთარ ტერიტორიაზე ისეთი ორგანიზაციის, დაჯგუფების ან პიროვნებათა მოქმედების თავისუფლება, რომელთა ქმედება ზიანს მიაყენებს რომელიმე ქვეყნის ტერიტორიულ მთლიანობას და კონსტიტუციის ძირითად პრინციპებს: “მხარეები კისრულობენ ვალდებულებას საკუთარ ტერიტორიაზე არ დაუშვან ისეთ ორგანიზაციად, დაჯგუფებათა თუ პიროვნებათა მოქმედება, რომლებიც მიზნად ისახავენ მეორე მხარის ტერიტორიული მთლიანობის ხელყოფას, კონსტიტუციური წყობის ძალადობით შეცვლას” (ხელშეკრულება: 1992). ეს მუხლი არის გარანტი, რომელზეც შეიძლება მყარი თანამშრომლობის აგება და დღემდე მხარეები ცდილობენ პირნათლად შეასრულონ ნაკისრი ვალდებულება. ამ მუხლის შინაარსი საკმაოდ ფართოა და მრავალმხრივ თანამშრომლობას მოიაზრებს.

თავდაცვის სფეროში 1992 წელს დაწყებული ორმხრივი თანამშრომლობა დღემდე ინტენსიურად მიმდინარეობს. თურქეთი ეხმარება საქართველოს ნატო-ს სტანდარტებთან დაახლოებაში და ჯერ კიდევ წლების წინ აღებულ პასუხისმგებლობას მისი ხელისუფლება პირნათლად ახორციელებს. ამ ოცდაათი წლის განმავლობაში არაერთი მნიშვნელოვანი პროგრამა განხორციელდა, რომელმაც საგრძნობლად აამაღლა საქართველოს თავდაცვისუნარიანობა და ქართველი ჯარისკაცების კვალიფიკაცია. ერთობლივი პროგრამების აქ ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანს. ერთ-ერთ ბოლო მაგალითს მოვიშველიებთ მხოლოდ: 2024 წლის ივნისში თურქეთმა საქართველოს გადმოსცა თურქეთის კომერციული და სამხედრო მანქანების ერთ-ერთი უმსხვილესი მწარმოებელი კომპანიის - BMC-ის VURAN ტიპის ჯავშანტრანსპორტიორები (civil.ge: 2025). მაშინ საქართველოს თავდაცვის მინისტრის პირველმა მოადგილემ კიდევ ერთხელ ხაზი გაუსვა ამ ურთიერთობების მნიშვნელობასა და ინტენსივობას: „საქართველო და თურქეთი თავდაცვის სფეროში ხანგრძლივად და წარმატებულად თანამშრომლობენ ...“ (civil.ge: 2025).

აღნიშნული ხელშეკრულების მე-8 მუხლით დათქმული იყო, რომ “მხარეები შექმნიან ხელსაყრელ პირობებს ორ ქვეყანას შორის მათი მოქალაქეების თავისუფალი მიმოსვლისათვის, საკონსულო ურთიერთობათა განვითარების მიზნით ხელს შეუწყობენ შესაბამისი ხელშეკრულების ხელმოწერას” (ხელშეკრულება: 1992). წლების განმავლობაში მჭიდრო თანამშრომლობა 2006 წლიდან ახალ ეტაპზე გადავიდა: თურქეთმა საქართველოსთან სავიზო რეჟიმი გაამარტივა და საქართველოს მოქალაქეებს თურქეთის ტერიტორიაზე უკვე უვიზოდ შეუძლიათ შესვლა. ორი ქვეყნის საზღვარზე მუშაობს სარფისა და ვალეს სასაზღვრო-გამშვები პუნქტები. 2007 წლიდან კი მორიგი

სასაზღვრო-გამშვები პუნქტი ამუშავდა, რომლისთვისაც 25 მილიონი დოლარი დაიხარჯა. 2011 წლის 31 მაისს კი თურქეთის პრემიერ-მინისტრმა რეჯებ ტაიპ ერდოღანმა და საქართველოს პრეზიდენტმა მიხეილ სააკაშვილმა კიდევ ერთი მოდერნიზებული სასაზღვრო-გამშვები პუნქტი გახსნეს სარფში (მანჩხაშვილი, 2024: 110).

მსჯელობა: საქართველოც და თურქეთიც სამხრეთ კავკასიისა და შავი ზღვის რეგიონის სახელმწიფოები არიან და მათი კეთილმეზობლური და პარტნიორული ურთიერთობები გავლენას ახდენს რეგიონში მიმდინარე პროცესებზე. გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან დაწყებული პარტნიორობა რომ სტრატეგიულ თანამშრომლობაშია გადაზრდილი, დიდი სარგებლის მომტანია ორივე მხარისათვის: თურქეთს სჭირდება სამხრეთ კავკასიის რეგიონი ცენტრალური აზიის სახელმწიფოებთან მარტივად დასაკავშირებლად და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების გასაფართოებლად, საქართველოს კი სჭირდება მეტი კონტაქტები ნატოსთან. თურქეთმა დიდი ძალისხმევა ჩადო საქართველოს ნატოსთან დაახლოების პროცესში. ეს პროცესები კი პირველ რიგში ფუნდამენტური ხელშეკრულების საფუძველზე აშენდა.

დასკვნები: საქართველო-თურქეთს შორის 1992 წელს დადებული ფუნდამენტური ხელშეკრულება გამოდგა წარმატებული ხელშეკრულება, რომელმაც ხელი შეუწყო ორი ქვეყნის ურთიერთობების განვითარებას. მის ხელმოწერას მოყვა სხვა არაერთი და არანაკლებ მნიშვნელოვანი შეთანხმების გაფორმება, რომელმაც მრავალმხრივ თანამშრომლობას მისცა ბიძგი. ოცდამეერთე საუკუნის პირველ ოცწლედში საქართველო-თურქეთის ურთიერთობები უკვე სტრატეგიულ თანამშრომლობაშია გადაზრდილი და ამ თანამშრომლობას ალტერნატივა არ აქვს. ქვეყნებს შორის უკვე მოქმედებს თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ შეთანხმებაც, რომელიც ხელს უწყობს ორ ქვეყანას შორის პოლიტიკური თანამშრომლობის გამყარებას.

თანამედროვე მსოფლიო გამოწვევების პირობებში ამ ორმხრივ ურთიერთობებს განვითარებას ალტერნატივა არ გააჩნია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ხელშეკრულება საქართველოს რესპუბლიკასა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის მეგობრობის, თანამშრომლობისა და კეთილმეზობლური ურთიერთობების შესახებ, გაზ., „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1993, №62 (606) 26 მარტი.
- კომანხიძე ნ., მეზობლო კარისაო... საქართველო-თურქეთის ურთიერთობების თვისებრივად ახალი ეტაპი, სამშობლო, თბილისი, 1994.
- გიგინეიშვილი ო., 1960 წლის 27 მაისის სახელმწიფო გადატრიალების მოკლე ისტორია თურქეთში, თბილისი, გამომცემლობა ცოდნა, 1989.
- გიგინეიშვილი ო., თურქიზმი და ოსმალეთის საგარეო პოლიტიკა, თბილისი, გამომცემლობა ცოდნა, 1963.
- კაციტაძე გ., საქართველო-ირან-თურქეთის მშვიდობიანი კავკასიის კონცეფცია, ქართული დიპლომატია, წელიწდული 10, თსუ გამომცემლობა, 2003.
- კომანხიძე ნ., მეზობელი კარისაო. საქართველო-თურქეთის ურთიერთობების თვისებრივად ახალი ეტაპი, თბილისი, გამომცემლობა ვადარტა, 1994.
- ლუბანიძე ტ., თურქეთის შიდა პოლიტიკა 1945-1980 წლებში და პოლიტიკური პარტიები, თბილისი, თსუ გამომცემლობა, 2003.
- მაკარაძე ე., თანამედროვე თურქეთის აქტუალური საკითხები, ბათუმი, ბათუმის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2000.
- მაკარაძე ე., ნატო და კვიპროსის პრობლემა, ისტორია-ფილოლოგია I (შრომების კრებული), თბილისი, თსუ გამომცემლობა, 1998.
- მანჩხაშვილი მ., თურქეთი XX საუკუნის ბოლოს და XXI საუკუნის დასაწყისში, გამომცემლობა უნივერსალი, თბილისი, 2014.

BEGINNING OF DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN GEORGIA AND TURKEY AND THE FIRST FUNDAMENTAL AGREEMENT

Maia Manchkhashvili

Doctor of Political Science,

Associate Professor at Georgian Technical University

Email: maia.manchkhashvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4321-977X>

Abstract. This article is about the beginning of diplomatic relations between Georgia and the Republic of Turkey and the first fundamental agreement. The signing of this agreement determined the main directions and character of relations between the two countries.

Fundamental agreements, as a rule, are the basis on which future relations between countries are built. Such an agreement between Georgia and Turkey was signed on July 30, 1992. This agreement focuses on a number of interesting issues, which often become the subject of discussion among scholars, and we have tried to express our modest approaches to them. In particular, in addition to its main content, it is this agreement that confirms the Kars Agreement signed on October 13, 1921, which establishes the demarcation line between Georgia and Turkey. According to this entry, Turkey is the only neighboring state of Georgia with which the border is officially established.

Keywords: Turkey; Georgia; Fundamental Agreement; Relations; Diplomacy.

Introduction. The Republic of Turkey is one of the most important neighboring state and strategic partner for Georgia, with which relations are interesting and beneficial in many ways. The foundation for diplomatic relations between the two countries was laid on May 21, 1992, when Turkey was one of the first to recognize the independence of Georgia after the collapse of the Soviet Union on December 16, 1991. Since then, a number of agreements have been signed between the two countries and relations have deepened. However, bilateral relations begin with a fundamental agreement, which we will discuss below.

Turkish Foreign Minister Hikmet Çetin, who was on an official visit to Georgia in 1992, said: "I am proud that I had the honor to sign a document on the establishment of diplomatic relations with Georgia" (Komakhidze, 1994: 6).

After Georgia regained its independence, the Republic of Turkey was one of the first country to not only establish diplomatic relations with Georgia, but also to offer Georgia a number of assistance packages.

At the end of July 1992, an official delegation of the Turkish government visited Georgia. The delegation was headed by Prime Minister Suleyman Demirel. During the negotiations, many topical and important issues for both sides were discussed. The fundamental agreement, which had already been prepared as a result of bilateral work, was signed on July 30 of the same year; it was the Agreement "On Friendship, Cooperation and Good-Neighborly Relations between Georgia and the Republic of Turkey" (Agreement: 1992). The agreement entered into force on January 13, 1994, after ratification by the parliaments of both countries. According to this agreement, both countries recognized each other's independence, territorial integrity, inviolability of borders, non-interference in each other's internal affairs, and expressed their desire to deepen cooperation.

Methods: While working on the article, based on the content of the topic, we used qualitative research methods. In particular, a well-proven academic research method in the social sciences - the method of

document analysis. With the help of this method, we analyzed the main theses of the Framework Agreement and tried to draw objective conclusions.

Results: After signing the first fundamental agreement between Georgia and Turkey, the parties agreed to develop relations between the two countries on the basis of international law and “expand relations in political, economic, trade, scientific-technical, agricultural, scientific, transport, cultural, information, tourism, sports and other fields” (Agreement: 1992).

This fundamental agreement is interesting in many ways; the mention of the Treaty of Kars in it causes controversy among scholars, and there are still differences of opinion on this issue. In particular, at the very beginning of the agreement it is stated: “The parties declare that they will abide by the treaties and agreements concluded between them, starting with the Treaty of Kars of October 13, 1921. The parties are guided by the fact that this agreement finally established the border between the two states” (Agreement: 1992).

As we know, the Treaty of Kars was signed on October 13, 1921. This treaty was signed by the following political entities: the Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR), the Ankara government, and all three South Caucasus Soviet Socialist Republics. The Treaty of Kars consists of 20 articles and 3 annexes. By this treaty, the Russian SFSR and the Ankara government redistributed territories and demarcated borders. This redistribution deprived the Georgian Soviet Socialist Republic of its historical part - the Artvin and Artaani districts. From the Batumi region, only Batumi remained within the Georgian SSR. The city of Batumi was a city of such strategic importance that the Soviet government did not easily interfere with it or cede it. In 1923, when the Republic of Turkey was established, the historical territories of Georgia became part of the newly formed republic. After the collapse of the Soviet Union, when the states of the South Caucasus regained their independence and the issue of their international recognition arose, the issue of historical territories naturally could not and would not be activated with Turkey. Therefore, in 1992, the rest of the world recognized Georgia within borders that approximately coincided (of course, not completely) with the borders of the Georgian SSR.

As you know, the establishment/recognition of a new independent state means that it has an official demarcation line with neighboring states, a national anthem, a flag, an officially declared state language and other regalia important for the state. Based on this context, the state border, which is strengthened by the relevant agreement, Georgia currently has only with the Republic of Turkey, and this border line is mentioned in the Kars Treaty signed about 70 years ago. That is why it was confirmed in the new fundamental agreement.

Is the Kars Treaty valid and can it be considered a valid treaty? No, of course. The Kars Treaty has no legal force. The parties signing it do not exist legally: the RSFSR was dissolved (it is true that it has a legal successor, but the subject state that signed this agreement does not exist legally); The Ankara government was transformed into the Republic of Turkey; all three republics of the South Caucasus are now independent states. That is, the Kars Treaty is a thing of the past. However, we use it because we recognize the border line specified in this treaty as the official demarcation line between the Republics of Georgia and Turkey. Accordingly, any skepticism and negative expectations in society are completely groundless and devoid of arguments. Such behavior is similar to the use of propaganda methods for certain purposes.

Unfortunately, Georgia still does not have specified borders with its remaining land neighbors (Russia, Azerbaijan, Armenia). To this day, the demarcation lines that existed before the collapse of the Soviet Union are conditionally considered the border zone. However, there are also certain inaccuracies and misunderstandings, disputed territories. That is why it has not been possible to reach an agreement on these issues to this day. There are still border commissions created during the time of President Eduard Shevardnadze, which have not yet completed their work on these issues.

Let us return to the fundamental agreement between Georgia and Turkey: it consists of 15 articles and does not have any secret articles or additions.

The second article of the agreement is of great importance and highlights the importance of cooperation between the countries of the Black Sea basin. The agreement states that: "The parties will make joint efforts to develop this cooperation, to raise its status and effectiveness in every way, to attach great importance to resolving disagreements through political means, to the implementation of the idea of a regional security and confidence-building system." Promoting the development of Black Sea regional cooperation is not only in the interests of Georgia and Turkey and will not only develop cooperation between these two countries, but working in this regard with the European Union is also a prerequisite for the rapprochement of the states of the South Caucasus and the Black Sea region.

The recommendations prepared by the European Union for Georgia also repeatedly voiced the idea that the Black Sea Economic Cooperation should be established as a successful example of regional cooperation, which would be more interesting and attractive to the European Union than any country from the Black Sea region taken separately. If this union is established as an alternative to the European Union and becomes a developed economic zone, it will be an undisputed key region on the Eurasian continent, which will closely connect the East and the West, bring one of the world's major economic players, China, closer to the European Union, and bring Georgia and Turkey closer to the European Union, both together and separately.

Article 4 of the aforementioned agreement emphasizes that trade and economic relations are a priority in bilateral cooperation, and the entire next few decades have truly confirmed this ("Business Partner": 2024). To date, more than 70 agreements have been concluded between the two countries on freedom of trade, visa abolition, customs duties, construction of natural gas and oil pipelines, high-voltage electricity transmission lines and railway infrastructure, and others (Jandieri, 2016: 4-5). These superstructure agreements are naturally based on the framework agreement.

Turkey has become a member of the World Trade Organization since 1995, which has further revitalized its economy. These processes have led to the expansion of its trade and economic relations (and not only), and Georgia has also become part of these processes.

Turkey has maintained the status of a major trading partner for Georgia for years (Jandieri, 2016: 10). According to the data of the National Statistical Service of Georgia for 2024, Turkey is among the top ten export-import countries of Georgia (Foreign Trade in Goods in Georgia, 2024: 4). Turkey occupies approximately the same position in the current year 2025.

In general, the priority areas in bilateral relations look like this: literature, energy, agriculture, communications, defense - cooperation in these areas is still quite fruitful and active.

In the context of overcoming national security challenges, Article 13 of the Treaty is very important, which obliges the Parties to prevent the freedom of action of such organizations, groups or individuals on their territory, whose actions would harm the territorial integrity of any country and the basic principles of the Constitution: "The Parties undertake to prevent the actions of such organizations, groups or individuals on their territory, which aim to encroach on the territorial integrity of the other Party or to change the constitutional order by force" (Agreement: 1992). This article is a guarantee on which solid cooperation can be built, and to this day the Parties are trying to sincerely fulfill the obligation they have undertaken. The content of this article is quite broad and implies multilateral cooperation.

Bilateral cooperation in the field of defense, which began in 1992, is still ongoing intensively. Turkey helps Georgia to approach NATO standards, and its government is faithfully implementing the responsibility it assumed years ago. During these thirty years, a number of important programs have been implemented, which have significantly increased Georgia's defense capabilities and the qualifications of Georgian soldiers. Listing joint programs here would take us too far. We will cite only one recent example: in June 2024, Turkey

delivered to Georgia VURAN armored personnel carriers from BMC, one of the largest manufacturers of commercial and military vehicles in Turkey (civil.ge: 2025). At that time, the First Deputy Minister of Defense of Georgia once again emphasized the importance and intensity of these relations: "Georgia and Turkey have been cooperating in the field of defense for a long time and successfully ..." (civil.ge: 2025).

Article 8 of the aforementioned agreement stipulated that "the parties will create favorable conditions for the free movement of their citizens between the two countries, and will facilitate the signing of a relevant agreement for the development of consular relations" (Agreement: 1992). Over the years, close cooperation has moved to a new stage since 2006: Turkey simplified the visa regime with Georgia and Georgian citizens can now enter the territory of Turkey without a visa. The Sarpi and Vale border checkpoints are operating on the border of the two countries. Since 2007, another border checkpoint has been operational, for which 25 million dollars were spent. On May 31, 2011, Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdogan and Georgian President Mikheil Saakashvili opened another modernized border crossing point in Sarpi (Manchkhashvili, 2024: 110).

Discussion: Both Georgia and Turkey are states of the South Caucasus and the Black Sea region, and their good-neighborly and partnership relations influence the processes taking place in the region. The partnership that began in the 1990s has grown into a strategic partnership, bringing great benefits to both sides: Turkey needs the South Caucasus region to easily connect with the Central Asian states and expand trade and economic relations, while Georgia needs more contacts with NATO. Turkey has invested a lot of effort in the process of Georgia's rapprochement with NATO. These processes were built primarily on the basis of the Fundamental Agreement.

Conclusions: The Fundamental Agreement between Georgia and Turkey signed in 1992 was a successful agreement that contributed to the development of relations between the two countries. Its signing was followed by the conclusion of a number of other, no less important agreements that gave impetus to multilateral cooperation. In the first decade of the twenty-first century, Georgian-Turkish relations have already grown into strategic cooperation, and this cooperation has no alternative. A free trade agreement is already in force between the countries, which contributes to the strengthening of political cooperation between the two countries.

In the conditions of modern world challenges, there is no alternative to the development of these bilateral relations.

References

- Treaty of friendship, cooperation and good neighborly relations between the Republic of Georgia and the Republic of Turkey, Gaz., "Republic of Georgia", 1993, No. 62 (606) March 26.
- Komakhidze N., Mezobelo Karisao... Qualitatively new stage of Georgia-Turkey relations, Samshoblo, Tbilisi, 1994.
- Gigineishvili O., A brief history of the May 27, 1960 coup d'état in Turkey, Tbilisi, G-Ba Knowledge, 1989.
- Gigineishvili O., Turkism and Ottoman Foreign Policy, Tbilisi, G-Ba Knowledge, 1963.
- Katsitadze G., Georgia-Iran-Turkey concept of a peaceful Caucasus, Georgian Diplomacy, Yearbook 10, TSU G-BA, 2003.
- Komakhidze N., Neighboring Karisao. Qualitatively new stage of Georgia-Turkey relations, Tbilisi, G-Ba Vadharta, 1994.
- T. Lebanidze, Turkey's internal politics in 1945-1980 and political parties, Tbilisi, TSU G-BA 2003.
- E. Makaradze, Current issues of modern Turkey, Bt., G-Ba Batumi University, 2000.
- Makaradze E., NATO and the Cyprus problem, History-Philology I (collection of works), Tbilisi, TSU G-BA, 1998.
- M. Manchkhashvili, Turkey at the end of XX century and beginning of XXI century, Universali, Tbilisi, 2014.

**მიჰაილ შტეფანის (სტეფანეშვილის) დიპლომატიური საქმიანობის შესახებ.
მოსაზრებები და შეფასებები**

ნიკოლაე ვ. დურა

კონსტანტინე ოვიდიუსის უნივერსიტეტის
პროფესორი; რუმინულ მეცნიერთა აკადემია
საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1175-5551>

კატალინა მიტიტელუ

კონსტანტინე ოვიდიუსის უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6489-9252>

აბსტრაქტი. მიჰაილ შტეფანმა (დაახლ. 1650 - დაახლ. 1720 წწ.), თვალსაჩინო სტამბის მუშაკმა, გრავიორმა, მთარგმნელმა, მეცნიერმა და თეოლოგმა, რუმინეთის სამთავროები არაერთი უმნიშვნელოვანესი ნაბეჭდი გამოცემით გაამდიდრა, ხოლო საქართველოს მისსავე მიწაზე დაბეჭდილი პირველი წიგნები უბოძა. ორსავე ქვეყანაში ამ რუმინელმა მესტამბემ უდიდესი წვლილი შეიტანა მათი კულტურული და სულიერი მემკვიდრეობის პოპულარიზაციასა და განვითარებაში.

თავისი დასტამბული წიგნებით - რომლებიც შემკული იყო გამორჩეული გრავირებული სატიტულო ფურცლებითა და განსაკუთრებული მხატვრული ღირებულების მქონე ილუსტრაციებით - მიჰაილ შტეფანმა წვლილი შეიტანა არა მხოლოდ რუმინეთისა და საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის გამდიდრებაში, არამედ რუმინული მესტამბეობის ტრადიციის გაგრძელებასა და წინსვლაში. 1708 წელს თბილისში (ქართლში) მის ჩამოსვლამდე, ეს ტრადიცია მის მშობლიურ ვლახეთში უკვე თითქმის ორი საუკუნის განმავლობაში იყო დამკვიდრებული.

რუმინული, საეკლესიო სლავური და ბერძნული ენების ცოდნამ მიჰაილ შტეფანს საშუალება მისცა საფუძვლიანად გაცნობოდა არა მხოლოდ შუა საუკუნეების რელიგიური ლიტერატურის თემატიკას და მის ეპოქამდე რუმინეთის მიწაზე ამ სამ ენაზე დაბეჭდილ წიგნებს, არამედ ბიზანტიური წარმოშობის უმთავრეს თეოლოგიურ შრომებსაც.

საბეჭდი ხელობის ტარგოვიშტეში შესწავლის შემდეგ, მესტამბე მიჰაილ შტეფანი შემდგომში მოღვაწეობდა ბუქარესტისა და სნაგოვის სამთავრო სტამბებში, ასევე ბუქარესტის მიტროპოლიისა და ტრანსილვანიაში მდებარე ბელგრადის (ალბა-იულიას) მიტროპოლიის სტამბებში, ვლახეთის მიტროპოლიტ თეოდოსის კურთხევით. მოგვიანებით მან საქმიანობა განაგრძო რუმინიკის საეპისკოპოსო სტამბაში, სადაც 1705–1708 წლებში ეპისკოპოსად ანთიმოზ ივერიელი მსახურობდა, რის შემდეგაც მოღვაწეობა საქართველოში განაგრძო.

თბილისში (საქართველო), მიჰაი/მიჰაილ უნგროვლახელმა (უნგრო-ვალახიელმა) დააარსა ქვეყანაში პირველი სტამბა, სადაც დაბეჭდა ქართულ მიწაზე შექმნილი პირველი წიგნები. ამით მან საფუძვლი ჩაუყარა მყარ კულტურულ ურთიერთობებს რუმინეთსა და საქართველოს შორის - ორ ერს შორის, რომელთაც იმ დროიდან მოყოლებული საერთო ქრისტიანული კულტურული და სულიერი ფასეულობები აერთიანებთ.

საკვანძო სიტყვები: რელიგიური ლიტერატურა; სტამბა; ნაბეჭდი წიგნები; სულიერი მემკვიდრეობა.

ABOUT THE TYPOGRAPHICAL ACTIVITY OF MIHAIL ȘTEFAN (STEPANESHVILI). CONSIDERATIONS AND ASSESSMENTS

Nicolae V. Dură

Professor at Ovidius University of Constanța

Academy of Romanian Scientists

Georgian National Academy of Sciences

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1175-5551>

Cătălina Mititelu

Associate Prof. at Ovidius University

of Constanta, Romania

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6489-9252>

Abstract. Mihail Ștefan (c. 1650–c. 1720), an outstanding printer, engraver, translator, scholar, and theologian, enriched the Romanian Principalities with a number of landmark printed works and provided Georgia with the first books ever printed on its soil. In both countries, the Romanian printer made significant contributions to the promotion and development of their cultural and spiritual heritage.

Through the books he printed—embellished with remarkable engraved title pages and illustrations of exceptional artistic quality—Mihail Ștefan contributed not only to the enrichment of the cultural heritage of both Romania and Georgia, but also to the continuation and advancement of the Romanian printing tradition. By the time he arrived in Tbilisi (Kartli) in 1708, this tradition had already been established in his native Wallachia for nearly two centuries.

His knowledge of Romanian, Church Slavonic, and Greek enabled **Mihail Ștefan** to become thoroughly acquainted not only with the themes of medieval religious literature and the books printed in these three languages on Romanian soil up to his own time, but also with the principal theological works of Byzantine origin.

Having learned the craft of printing at Târgoviște, the typographer Mihail Ștefan subsequently worked in the princely printing houses of Bucharest and Snagov, as well as in the printing house of the Metropolitanate of Bucharest and in the printing house of the Metropolitanate of Bălgrad, in Transylvania, with the blessing of Metropolitan Teodosie of Wallachia. He then continued his activity in the printing house of the Bishopric of Râmnic, where Antimoz Iverieli served as bishop between 1705 and 1708, and subsequently in Georgia.

In Tbilisi, Georgia, Mihai/Mihail Ungrovlăhitul (Mihail of Ungro-Wallachia) established the first printing house in the country, where he printed the first books produced on Georgian soil, thereby laying the foundations for enduring cultural relations between Romania and Georgia, two nations united since that time by their common Christian cultural and spiritual values.

Keywords: religious literature; printing house; books printed; spiritual heritage.

Introduction. In the Romanian consciousness of the medieval period, printing was regarded as “a treasure more precious than all earthly treasures. For gold, silver, and precious stones” (Bianu, Hodoș, 1903: 105), wrote Prince Matei Basarab of Wallachia in the Preface to the Church Slavonic Psalter printed in 1637, “are earthly treasures; they adorn only the transitory course of time, whereas this treasure adorns the souls of men” (Bianu, Hodoș, 1903: 105).

Accordingly, among the Romanians the printed book came to be perceived as one of these precious treasures of the human soul. Through his printed works, Mihail Ștefan likewise enriched and ennobled the spiritual life of both the Romanian and the Georgian peoples.

Only fifty years after the appearance of printing — invented by Gutenberg — the “first book” (**Simonescu, Buluță**, 1981: 6) was printed on the territory of our country, namely the *Liturgier* of the Hieromonk Macarie, printed in 1508 at Târgoviște, the residence of the rulers of Wallachia between 1396 and 1714. Târgoviște thus became the “first Romanian printing centre” (Nițulescu, 2009: 8), where, through the books printed there, the foundations were laid not only for that Romanian cultural “Renaissance,” but also for the creation of a prestigious school “of Romanian master printers who also worked in Transylvania” (Nițulescu, 2009: 8).

One of these master printers was Mihail Ștefan (c. 1650–c. 1720), who, in 1699, printed at Bălgrad (Alba Iulia) two books in Romanian: the *Bucoavna* (*Primer*), regarded as “the oldest Romanian schoolbook” (Nițulescu, 2009: 111), and the *Chiriadodromion*, “a new edition of the *Cazania* printed by Varlaam at Iași in 1643” (Nițulescu, 2009: 111).

Both books were printed by Mihail Ștefan in Transylvania, where other “branches of the Romanian nation” (Iorga, 1914: 8) lived, at the expense of Prince Constantin Brâncoveanu of Wallachia. At that time, the Romanians of Transylvania were under Habsburg rule and were in danger of losing not only their ancestral Orthodox faith but also their Romanian ethnic identity as a result of the expansionist and proselytising policies promoted by the temporary rulers of that ancient Romanian land, who belonged to the Calvinist, Lutheran, and Roman Catholic confessions.

Romanian culture, disseminated through the printed book—which, during the sixteenth and seventeenth centuries, was almost exclusively religious in character—distinguished itself “through its openness and generosity” (**Simonescu, Buluță**, 1981: 6) and “spread the light of printing as far as Georgia and Syria through the work of such printers as Anthim the Iberian and Mihai, son of Ștefan” (**Simonescu, Buluță**, 1981: 6).

From the *Liturgikon* printed by the Hieromonk Macarie in 1508, the first printed book produced in the Romanian lands, to the Gospel Book (*Tetraevangelion*) printed in Georgia by the hypodeacon Mihail Ștefan in 1709, more than two centuries had elapsed during which the Romanians continued to accumulate these treasures of the mind and the soul, namely books.

The earliest document attesting the triumph of the Romanian written language over Greek and Church Slavonic in the Romanian lands is Neacșu's Letter from Câmpulung (Wallachia), addressed to the mayor of Brașov, Johannes (Hans) Benkner, on 29–30 June 1521, although it was still written in the Cyrillic alphabet.

Twenty-three years later, the first book in the Romanian language printed on Romanian soil appeared, namely the *Romanian Catechism* (Bianu, Hodoș, 1903: 20), published in 1544 by the Romanian printer Filip Moldoveanul (c. 1500–1554/1555) in Sibiu. In the municipal records of Sibiu (Transylvania), where the book was printed, he is identified as “Filipp Pictor” (“Philip the Painter”). He had studied Latin theology and had acquired the craft of printing within the academic milieu of Kraków.

This *Romanian Catechism*, regarded as “the first book printed in the Romanian language throughout the entire Romanian cultural area” (**Eșanu, Eșanu V.**, 2019: 7), was followed, in 1546, by the *Gospel Book* printed in Church Slavonic, likewise produced by Filip Moldoveanul. This edition contains several engravings, which testify to his remarkable skill as an engraver. Indeed, the engraved portraits of the Four Evangelists demonstrate that Filip Moldoveanul was also an accomplished artist, whose engravings were unique among the books printed during the sixteenth century, both in Romanian and in Church Slavonic (**Demény**, 1969: 229-241).

The Lutheran Saxon priest Adalbertus Wvurmloch of Bistrița (Transylvania) wrote, in a letter sent in 1546 to the Lutheran pastor J. Hesus of Breslau, that in Transylvania there existed *quaedam gens non solum moribus et lingua, sed in religione a nobis diversa, quam walachos nominamus* (“a people differing from us not only in customs and language, but also in religion, whom we call Wallachians”) (Bianu, Hodoș, 1903: 22). It was precisely for this Romanian population that, in 1561, the deacon Coresi, a printer from Wallachia (Ungro-Wallachia), printed at Sibiu a *Tetraevangelion* in the Romanian language.

From Coresi's *Tetraevangelion*, printed in Romanian in 1561 for the Romanians of Transylvania, to which the Saxon Lutheran priest explicitly referred, to the *Tetraevangelion* printed in Georgian by our compatriot Mihail Ștefan at Tbilisi in 1709, 148 years had passed, during which Romanian printing achieved recognition and prestige beyond the borders of the Romanian lands through the books issued from its presses.

It is also worth noting that Coresi's *Tetraevangelion*, printed at Brașov in 1561, bears the coat of arms of Wallachia, displaying the great eagle as a clear indication of the printer's homeland. By contrast, the books printed by Mihail Ștefan in Georgia bear only the coat of arms of the Principality of Kartli, thereby affirming the identity of the country in which the Romanian printer produced the first books ever printed on Georgian soil.

I. On the Prefaces and Epilogues of the Books Printed by Mihail Ștefan

The books printed by Mihail Ștefan both in the Romanian Lands (Wallachia and Transylvania) and in Georgia were accompanied by prefaces and epilogues written and signed by the printer himself. These texts portray the Romanian printer not only as a promoter of printing and Romanian book culture, but also as the printer of the first books produced in the Georgian alphabet at Tbilisi, where he established the first printing house on Georgian soil. Through this achievement, together with Antimoz Iverieli, he laid the foundations of official cultural and spiritual relations between the two countries, Romania and Georgia (Dură, 2017: 191-200).

His poetic compositions in verse—which continued a literary tradition already established in the odes and epigrams of distinguished seventeenth-century scholars from the Romanian Lands, such as Udriște Năsturel, Varlaam, and Dosoftei—his political verses dedicated to Constantin Brâncoveanu, Prince of Wallachia, and to Prince Vakhtang VI of Kartli, who would later reign as king (1716–1724), his introductory verses dedicated to the Holy Trinity and to saints of the Eastern Church, together with the engravings and ornamental title pages accompanying them, define Mihail Ștefan as both a consummate master printer and a poet belonging to the tradition of medieval versifiers.

It is therefore no coincidence that Mihail Ștefan (Mikheil Stepaneshvili), or Iștvanovici, as some historians and philologists prefer to refer to the founder of Georgian printing, was also the printer of Shota Rustaveli's monumental masterpiece *The Knight in the Panther's Skin*, published in 1712.

Indeed, among the thirteen books printed by Mihail Ștefan at Tbilisi between 1709 and 1713 was also Shota Rustaveli's (Georgian Encyclopedia) work. The last book printed entirely by Mihail Ștefan on Georgian soil was, however, the *Euchologion*, or *Prayer Book* (*Εὐχολόγιον / Kurtkhevani*), printed in the spring of 1713, before the exile of Prince Vakhtang VI to Persia. The final stage of printing Rustaveli's masterpiece, *The Knight in the Panther's Skin*, and its release from the press were carried out by one of Mihail Ștefan's Georgian apprentices, whom he had instructed and trained in the art of printing.

Thus, the claim made by some Georgian scholars that “**Ishtvanovich remained in Georgia from 1708 to 1711**” (Kavtaria, 2025: 322) is not supported by the historical evidence. Although the historian Nino Kavtaria acknowledges that “**in the colophons of the Tbilisi books**” (Kavtaria, 2025: 324) we find the statement that these books were printed by Stepaneshvili, and that the Preface to the Gospel Book (*Tetraevangelion*) printed

in Tbilisi in 1709 specifies that it was produced **“by the hands of the typographer Mihail, son of Stepane [Stepaneshvili] from Ungro-Wallachia”** (Kavtaria, 2025: 323), the Georgian historian nevertheless maintains that Mihail Ștefan bore the name **“Ishtvanovich in Wallachia”** (Kavtaria, 2025: 324). It is true that he also bore this name; however, he was equally, and indeed more frequently, known and identified by the name **Mihail Ștefan**, as he was called by his Romanian contemporaries.

It is therefore not surprising that some Georgian historians have even asserted that the poems appended to his books were **“probably composed in Tbilisi”** (Kavtaria, 2025: 325), although the very same poems are found in the books printed by Mihail Ștefan in Wallachia.

The fact that some books printed by Mihail, the son of Ștefan from Ungro-Wallachia, lack decorative elements (Kavtaria, 2025: 329), such as the Psalter of 1709, may also be explained by the circumstance that the *editio princeps* has not survived, and that only copies of later impressions have been preserved. That Mihail Ștefan adorned his printed books with engravings, headpieces, and other ornamental elements is conclusively demonstrated by another work printed in the same year, namely the **Apostolos** (τὸ Ἀπόστολος βιβλίον), which contains **“the Acts of the Apostles and the Epistles included in the New Testament, from which the liturgical pericopes are read before the Gospel during the celebration of the Divine Liturgy”** (Braniște, Braniște Ec., 2001: 44).

This book contains numerous engravings, including: **“1) Pentecost (p. 4) (Fig. 9); 2) the portrait of the Holy Apostle Paul (p. 78), next to which appears the inscription ‘By the hand of the sinful archdeacon Markoz’ (Khelita chem tsodvili mtavardiakon Markozisata); 3) the Holy Apostle James (p. 249); 4) the Holy Apostle Peter (p. 259); 5) the Holy Apostle John (p. 275); 6) the Holy Apostle Jude (p. 287); 7) the portrait of King Vakhtang (p. 422), which is identical to the one printed in the Gospel”** (Kavtaria, 2025: 329), among others.

With regard to their artistic style, these engravings reflect both Romanian and Georgian medieval artistic traditions, thereby providing art historians with a fertile field for comparative study. Indeed, Georgian scholars have also observed that „the typographer’s colophon in the Liturgikon is followed by a Greek inscription. It is assumed that the Greek font was brought from Wallachia by Ishtvanovich. This edition of the Liturgikon is also interesting in that it contains a Romanian poem presumably composed by Ishtvanovich and printed in Mkhedruli type” (Kavtaria, 2025: 330).

The same Georgian scholars have also observed that „the engravings of the Liturgikon still bear a great resemblance to the compositions contained in the books printed in Wallachia (in particular, the *Crucifixion* and *Christ Blessing*). The image of the *Crucifixion* (Fig. 11) is an exact copy of the engraving included in the Euchologion printed in 1706 at Râmnic (Fig. 12)” (Kavtaria, 2025: 330).

We should also note that the **Horologion** (τὸ Ὠρολόγιον)—corresponding to the **Breviarium** in the Roman Catholic tradition—was printed by Mihail Ștefan in Tbilisi in 1710 and contains the services of the Seven Canonical Hours: (1) Vespers, (2) Compline, (3) the Midnight Office, (4) Matins, (5) the First Hour, (6) the Third and Sixth Hours, and (7) the Ninth Hour.

The **Horologion** printed in Tbilisi contains twenty-one engravings (the Holy Trinity, the Blessed Virgin Mary, the Exaltation of the Holy Cross, etc.). It also includes a portrait of Prince Vakhtang VI (Kavtaria, 2025: 331), which, in all probability, was engraved by local craftsmen, since Georgia possessed „various fields of fine arts, including miniature and fresco, is attested in the 17th and 18th centuries in Kartli” (Kavtaria, 2025: 331).

It has also been observed that, in the Psalter printed by Mihail Ștefan in 1711, **“the Psalms are preceded by a poem in Greek dedicated to the biblical King David”** (Kavtaria, 2025: 332), and that the illustrations of the Psalter include two portraits, that of the Prophet David and that of King Vakhtang.

As for the portrait of the Prophet David, it is in fact a reproduction of the one featured in the Psalter printed at the Princely Printing House in Bucharest in 1694 by **“Anthim the Iberian, the printer”** (Bianu, Hodoș, 1903: 337). Ioan Bianu and Nerva Hodoș pointed out that **“the engraver of the 1694 edition,”** namely Antimoz Iverieli, **“used as his model an earlier drawing dating from the time of Matei Basarab. This engraving was also reproduced in the Greek Anthologion printed by Antimoz Iverieli at Snagov in 1697”** (Bianu, Hodoș, 1903: 337) published by **“Ἀνθίμου ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἰβηρίας”** (Anthim, the hieromonk from Iberia) (Bianu, Hodoș, 1903: 349).

All this evidence indicates that Mihail Ștefan transferred into the books he printed in Tbilisi part of the artistic heritage of the books printed in the Romanian Principalities during the sixteenth and seventeenth centuries, which were adorned not only with images of Saints but also with portraits of the Princes. Thus, through his work as an engraver, Mihail Ștefan succeeded in creating a link between the two engraving traditions, those of Wallachia and Kartli.

In 1713, a Euchologion came off the presses of Mihail Ștefan’s printing house in Tbilisi. Following his sudden departure from Georgia in the spring of that year, however, the book was issued under the name of one of his disciples. Therefore, a genuine *restitutio in integrum* of Mihail Ștefan’s contribution to the printing of the first books in the Georgian language is required. Such a reassessment must also acknowledge that he not only established the printing house and pioneered book printing in Georgia, but also founded a school of printers, whose direct disciples continued printing books in that same press until 1723.

The **Euchologion**, or **Book of Needs (Molitfelnic)**, is a liturgical book containing the services of the Holy Mysteries (Sacraments), the rites of blessings and other sacred offices (*ierurgies*), as well as, in most editions, the Prayers of Saint Basil the Great. It was compiled gradually, **“beginning in the fourth century and continuing until about the ninth century. It is based on the manuscript texts attributed to Saint James, Saint Mark, and the (abridged) liturgy contained in the Apostolic Constitutions ... as well as the liturgies of Saint Basil the Great, Saint John Chrysostom, and Saint Gregory the Dialogist (fourth–sixth centuries)”** (Braniște, Braniște Ec., 2001: 309).

The Romanian Metropolitan **Petru Movilă of Kiev** printed a Church Slavonic **Book of Needs** in 1646, entitled **Trebnik**, which is **“the richest in the variety of its services and prayers”** (Braniște, Braniște Ec., 2001: 309). For this reason, it became a primary documentary source in the specialized literature of Southeastern Europe.

In 1706, Mihail Ștefan printed a **Book of Needs** at the printing house of the Bishopric of Râmnic **“in our Romanian language”** (*Predoslovie la Molitfelnic*) (Bianu, Hodoș, 1903: 542), at the expense of **“Kyr Anthim the Iberian, Bishop of Râmnic”** (Bianu, Hodoș, 1903: 541). From the title page we also learn that the **Book of Needs** was compiled **“according to the Greek order”** (Bianu, Hodoș, 1903: 541), that is, according to the Greek Euchologia that were in use in Wallachia at that time.

Both the title of the work and its preface, signed by the hypodeacon Mihail Ștefan, reveal that the **“printer”** Mihail Ștefan possessed a solid knowledge not only of the Greek language but also of the history of printing in the Romanian lands.

As may also be seen from the prefaces and colophons printed at the Râmnic press, Mihail Ștefan (Ishtvanovich / Stepaneshvili) was not **“an apprentice of Anthim”** (Georgian Encyclopedia) but rather one of Anthim the Iberian’s collaborators. Both of them, however, had been disciples of Bishop Mitrofan, **“the maker of printing types”** (Bianu, Hodoș, 1903: 245). It was through Anthim, nevertheless, that Mihail Ștefan became acquainted with the Georgian alphabet and culture.

As also attested by several distinguished Georgian scholars, the books printed by Mihail Ștefan in Georgia were accompanied by **“illustrations (engravings). Every aspect of the technical execution – good**

paper, excellent binding, and decoration – is a masterpiece of the art of that time” (Georgian Encyclopedia). Some of these illustrations had been brought by Mihail Ștefan from Bucharest to serve as models for the books he was to print in Tbilisi.

This fact, however, does not exclude the use of engraving models derived from numerous centuries-old Georgian manuscripts, which were skilfully made available to him by the learned hieromonk Nikoloz, the editor of the Romanian printer’s books.

In the present study, we have also sought to highlight the contribution of Antimoz Iverieli and Mihail Ștefan to the establishment of the cultural and spiritual relations between our Churches and countries. For this reason, they may rightly be regarded as the principal founding fathers of these relations, together with the two princes, Constantin Brâncoveanu and Vakhtang VI.

II. Who is Mihail Ștefan (Mikheil Stepaneshvili)?!

Mihail Ștefan (Mikheil Stepaneshvili) was the person that, beyond of his reach activity in the field of printing books in the two Romanian Principalities, Wallachia and Transylvania, he was the first one that installed the first Printing press on Georgian soil, and printed Georgian books, contributing thus not only to the promotion of the Georgian language and culture (sacred and secular) beyond the frontiers of the Kingdom of Kartli, but also to the promotion of the cultural and spiritual relations between Georgia and Romania.

The prefaces and colophons of his printed works attest to several onomastic variants of his name, namely: **Mihai Ștefanovici; Mihai Iștvanovici**, hypodeacon; **Mihai Ungrovlahul, the son of Ștefan; Mihail Stepaneshvili**; or **Stepanidze** (Pavel, 2021: 93).

Over the years, Romanian biographers have maintained that Mihail Ștefan was **“the one from Ungro-Wallachia”**. More recently, however, some scholars—either because they themselves are of Transylvanian origin or because they have displayed a confessional partisanship—have been inclined to regard him as **a printer of Transylvanian origin** (Pavel, 2021: 94) that is, a Romanian from Transylvania, although they have produced no documentary evidence whatsoever in support of this claim. Moreover, Mihail Ștefan himself stated, both in the books printed in Wallachia and Transylvania and in those printed in Tbilisi (Georgia), that he was **“from Ungro-Wallachia,”** that is, a Vlach (Romanian) from Ungro-Wallachia (Wallachia).

According to some historians of Romanian literature, Mihail Ștefan was the son of the Vlach Ștefan of Ohrid, a printer who published books **“between 1638 and 1651 at Govora, Câmpulung, and Bălgrad (Alba Iulia)”** (Pavel, 2021: 95). In their opinion, this would explain both **“the addition of the patronymic suffix -ovici to the Hungarianized form of his father’s name”** (Pavel, 2021: 95) and Mihail Ștefan’s typographical activity at Târgoviște, Bucharest, Snagov, and Bălgrad (Alba Iulia).

As for the printer Ștefan of Ohrid, the **Church Slavonic Psalter with the Horologion and Paschalion**, printed at the Princely Printing House of Govora Monastery (Vâlcea) in 1638 **“by the command and at the expense of Prince Matei Basarab of Ungro-Wallachia”** (Bianu, Hodoș, 1903: 533), states that its printer was **“the most sinful among hieromonks, Ștefan of Ohrid”** (Bianu, Hodoș, 1903: 106).

From the information preserved in the title, the preface and the epilogue of this book, it is evident that the printer, Ștefan of Ohrid, had an excellent command of the Romanian language. This leads us to believe that he was one of the Vlachs living in the Ohrid region who had taken refuge with his family in Wallachia because of the Ottoman occupation. Nevertheless, one question remains unanswered. Since the printer Ștefan was a hieromonk—that is, a monk who was also an ordained priest—it would normally be assumed that he had no children, unless he entered monastic life at a later stage, after the death of his wife, having withdrawn to a monastery thereafter.

From the preface to this Psalter, signed by Prince Matei Basarab, it is evident that this Church Slavonic book was intended “for the Orthodox and pious people of our homeland and for other peoples related to us in faith and sharing the same renowned Slavonic dialect as their language” (Bianu, Hodoș, 1903: 534). It was printed by “the least among monks, Meletie the Macedonian, abbot of the coenobitic Monastery of Govora” (Bianu, Hodoș, 1903: 535). The Psalter was therefore a book intended for all those who could read Church Slavonic, thus transcending ethnic boundaries.

As for the printer of this book, Meletie the Macedonian of Govora, the claim has also been advanced that he was “the presumed father of Ștefan” (Pavel, 2021: 95), whose son was the printer Mihai. Hence the conclusion reached by some historians that Mihail Ștefan was “a native of Alba Iulia by birth and Serbian by origin” (Pavel, 2021: 95). However, they overlooked what is in fact the essential point, namely that, from an ethnic perspective, both of his presumed fathers, Ștefan and Meletie, were Vlachs, that is, Romanians, originating from Montenegro, who also carried out typographical work at Govora Monastery in Wallachia.

This assertion, however, is supported by no documentary evidence whatsoever and therefore proves to be nothing more than a *pium desiderium* (a pious wish), namely, an attempt to associate Mihail Ștefan of Bălgrad, by any possible means, with the Serbian ethnic community.

It therefore remains for scholars of early Romanian literature to determine which of these two hieromonks—Ștefan of Ohrid or Meletie the Macedonian—was the printer of the Govora Psalter of 1638 and, *ipso facto*, the presumed father of Mihail Ștefan. Regardless, however, of which of the two was his father, Mihail Ștefan himself was a Vlach (Romanian), even if his family originated from the Vlach communities of the Ohrid region (Macedonia).

The same contemporary historians of Romanian literature maintain that Mihail Ștefan began his apprenticeship in Wallachia alongside Antimoz Iverieli, whom he followed to Snagov Monastery in 1694, where “in 1696” (Pavel, 2021: 96), he printed the book entitled *The Order of the Service of Saints Constantine and Helena*. Mihail Ștefan had, however, mastered the craft of printing before Anthim arrived in Wallachia, that is, before 1690. Nor can the claim be considered credible that, in 1694, Anthim the Iberian brought Mihail Ștefan to Snagov Monastery without any prior knowledge of the printing craft and taught him there from the beginning.

Indeed, however gifted Mihail Ștefan may have been, it is hardly conceivable that within only one or two years he could have printed this book in Church Slavonic, “with the approval of the most illustrious and exalted Lord of all Wallachia, Ioan Constandin B. Basarab Voievod” (Bianu, Hodoș, 1903: 341), while the head of the Church in Wallachia at that time was “His Most Holy Kyr Teodosie, Metropolitan of the Land and Exarch of the Regions” (Bianu, Hodoș, 1903: 341).

It is also worth noting that the preface to the book *The Order of the Service of Saints Constantine and Helena*—which in fact consists of words of gratitude addressed to Prince Constantin Brâncoveanu—is signed by “your Highness’s humble and devoted servant Mihai” (Bianu, Hodoș, 1903: 341-342), through which he dedicated “this little book” (Bianu, Hodoș, 1903: 342) to him. As may readily be observed, no mention is made of the hieromonk Anthim, abbot of Snagov Monastery; instead, reference is made only to Metropolitan Teodosie, who is said to have composed the liturgical service entitled *Paraklesis* and ordered that it be inserted at the end of the book so that it might “be chanted on the feast day of the Saints wherever the church bears the dedication” (Bianu, Hodoș, 1903: 343) of Saints Constantine and Helena.

It may well have been precisely the fact that this book was printed with the approval of the Prince of the country and with the blessing of Metropolitan Teodosie that prompted Mihail Ștefan to speak of “the care of my honorable spiritual father and gracious teacher, Anthim the Iberian” (Bianu, Hodoș, 1903: 342), the abbot of Snagov Monastery and the head of the princely printing house in that ancient monastic foundation.

It is not known, however, whether this “servant of His Highness, the printer Mihai,” who printed *The Order of the Service of Saints Constantine and Helena* in Church Slavonic “with the approval of the most illustrious and exalted Lord of all Wallachia, Ioan Konstantind B. Basarab Voievod” (Bianu, Hodoș, 1903: 341), and with the blessing of “His Most Holy Teodosie, Metropolitan of the Land” (Bianu, Hodoș, 1903: 341), was in fact one and the same person as the printer Mihail Ștefan, who signed his printed works with both his given name and surname, and not merely with his given name (Mihai).

This question therefore remains to be clarified, and only when reliable documentary evidence has been discovered will it be possible to determine whether that “humble and devoted servant Mihai” was indeed the same person as Mihail Ștefan. Until then, the two Mihai’s cannot be identified as one and the same individual, namely Mihail Ștefan, who had already proved himself at that time to be a skilled master printer, and the novice Mihai, who was still serving his apprenticeship under Abbot Anthim at Snagov.

As for the Psalter printed by Anthim the Iberian in 1694, it was not “a new translation”; consequently, “Anthim was content merely to revise an older text and to add several prayers” (Bianu, Hodoș, 1903: 337; Picot, 1889: 531 n. 3) which had themselves already been circulating in Liturgicons and Euchologia since the time of the Metropolitans Teofil (1636–1648) and Ștefan (1648–1653) of Wallachia. Consequently, the 1694 Psalter printed by Anthim of Iberia was not a translation but merely a reprinting of earlier editions.

It should also be noted that, in 1694, Anthim the Iberian was still in Bucharest and that it was only in 1696 that he began his typographical activity at the Princely Printing House of Snagov Monastery. Consequently, it would not have been possible for the printer Mihail Ștefan to have printed *The Order of the Service of Saints Constantine and Helena* immediately after being brought to Snagov by the hieromonk Anthim, that is in 1696.

That Mihail Ștefan was already an experienced master printer, well established within his craft, is confirmed by the fact that in 1699 he printed two books at Bălgrad (Alba Iulia), the *Bucoavna* and the *Chiriadromion* (Cazania), and subsequently, at the printing house of the Bishopric of Râmnic—where Antimoz Iverieli was bishop—he printed “between 1706 and 1707 seven books, two of which were in Greek” (Pavel, 2018: 472).

This also explains why Mihail Ștefan was recommended both by Bishop Anthim of Râmnic—who, in the spring of 1708, was enthroned as Metropolitan of Wallachia—and by Prince Constantin Brâncoveanu, who, being well acquainted with and appreciative of Mihail Ștefan’s skill and dedication in printing Romanian, Greek, and Church Slavonic books, ordered him to go to Georgia to print the first books in the Georgian language, in response to the explicit request of Prince Vakhtang VI of Kartli.

In the autumn of 1708, Mihail Ștefan arrived—via Bucharest, Bulgaria, and Turkey—in Tbilisi (Tiflis), where, in 1709, he printed the first book on Georgian soil, namely a Gospel Book (*Tetraevangelion*).

From Mihail Ștefan’s own accounts in the Prefaces and Epilogues of the books he printed in Tbilisi, we know that he arrived there “with type and other things necessary for a printing house” (*The Georgian Gospel Book* of 1709) (Pavel, 2018: 472), which he had brought with him from Bucharest, accompanied by some of his Romanian apprentices. We do not know whether these apprentices returned to their homeland or left together with their master, Mihai, for Alba Iulia, especially in view of the fact that, by 1712–1713, the good relations between Metropolitan Antimoz Iverieli and Prince Constantin Brâncoveanu had been strained by the metropolitan’s open support for the national party, which favored an alliance with Moscow rather than Vienna against Ottoman expansion.

As regards the printing of the books in Georgian language, Mihail Ștefan was able to bring his meritorious contribution to its promotion by his printing books due certainly to the help of some Georgian scholars, pointed out just by the Prince Vakhtang VI Bagrationi of Kartli, like hieromonk *Nikoloz Orbeliani*, who chose

for his printing books the best manuscripts written in Kartvelian language, and others eminent Georgians writers (theologians, philologists, historians etc.).

In fact, so as *Orbeliani*, a very qualified person, revised the Georgian texts printed by Mihail Ștefan, so did the Romanian scholars of the Church for the texts written or printed in Romanian language by Antimoz Iverieli, as, for example, the hieromonk Mitrofan, his famous teacher of the printing skill and fellow labour of the metropolitan Dosoftei of Suceava (1624-1693), a great scholar who also contributed to the promotion of the Romanian language and its introduction in the Church.

As it is known, even his famous Sermons (*Didahii*), that Antimoz delivered every Sunday in his Cathedral of Bucharest, had to be corrected and stylized by some Romanian grammarians, among which one of these were Steward (Stolnic) Cantacuzino, the brothers Șerban și Radu Greceanu, Mihail Ștefan etc.

From cultural point of view, the people of our countries had the possibility to be acquainted with each other before the epoch of Antimoz Iverieli (cca. 1650 - 1716) and Mihail Ștefan (cca. 1650 – cca. 1720) by the agency of the two great spiritual and culture centers of the Eastern Christianity, that is Jerusalem and Mount Athos, where the Georgians (Kvesitadze; Dură, 2017: 9-61) and Romanians people (Kvesitadze; Dură, 2017: 62-164) were among the first nations.

Owing to the prodigious activity of the two scholars' clerics, namely Antimoz Iverieli and Mihail Ștefan, not only the people of our countries managed to know better each other, and consequently to became more familiar with each other's history, culture and spirituality, but also with other people beyond Europe and Caucasian region, namely in Near East (Jerusalem, Antioch and Alexandria).

The fact that the Georgian Antimoz was brought in Romania by the Greek patriarch of Jerusalem of that time, that is the patriarch Dositheos II Notaras (1669 - 1707), to print books in his Greek language for the benefit of all Christian speakers of Greek, who, in that time, they were under the ecclesiastical jurisdiction of the four Greek Patriarchates (Constantinople, Alexandria, Antioch and Jerusalem), as it is also peremptory proved by the books printed by Antimoz in Greek in the Romania printing presses at the end of the seventeenth century and the beginning of the eighteenth century in the Romanian principality (Wallachia / Ungro-Valahia).

According to both literary and historical sources, Greek and Romanian alike, a young man named Andrew was brought to the Romanian lands by Patriarch Dositheos II Notaras of Jerusalem in either 1680 or 1682 in order to learn the art of printing. He was sent to Moldavia, one of the Romanian principalities, where a printing press for Greek books had been established at the Cetățuia Monastery in Iași with the approval and financial support of Prince Gheorghe Duca of Moldavia.

From the information given to us by the greatest typograph of that epoch, the hieromonk Mitrofan, Andrew, the Georgian, is mentioned only once among his apprentices, and with this name, but it is not known when he was out of his apprenticeship. Probably in 1690, since he printed his first book in 1691.

The renowned printer, Hieromonk Mitrofan, a former disciple and close collaborator of Metropolitan Dosoftei of Moldavia — the distinguished scholar, poet, and printer — was consecrated Bishop of Huși in 1683. Nevertheless, he continued to reside and work at the printing house of the Cetățuia Monastery until 1686, or in 1689 / 1690, when he moved to Bucharest.

According to some Romanian historical sources, Antimoz came together with or after his master in Bucharest to continue to learn better the craftsman of printing. According to other sources, Antimoz Iverieli was sent in Bucharest in 1689 / 1690 by the Patriarch Dositheos of Jerusalem to continue his apprenticeship with his master Mitrofan, former Bishop of Huși, since he intended to print books in Greek for his protector, the Greek patriarch.

As we mention above, during his apprenticeship with his master, typographer Mitrofan, at the Cetățuia Monastery (Iași), that is between 1680/1682 – 1686, we find Antimoz mentioned only once under the name Andrew, as the third apprentice of „hieromonk Mitrofan, the maker of printing type” (Bianu, Hodoș, 1903: 245).

According to the same literary sources, Andrew of Iveria was tonsured as a monk in Wallachia under the name **Antim (Antimoz)**, but, in our opinion, he became monk at the Monastery Cetățuia (Iași). In Bucharest, Antimoz subsequently continued the process of replacing Church Slavonic with Greek and Romanian in the liturgical life of the Romanian Church (Mititelu, 2017: 95–113).

This process had been initiated during the tenure of Metropolitans Teofil (1636–1648) and Ștefan of Ungrovlachia (Wallachia) and was later continued by Metropolitan Teodosie of Ungrovlachia (1668–1672; 1679–1708), who either replaced certain Slavonic liturgical texts with Romanian translations or accompanied the Slavonic text with Romanian translations of selected prayers.

In order to eliminate any connection between the Romanians living north of the Danube and the episcopal sees south of the Danube (Dură, 2001-2002: 5-20), which remained in communion with the Apostolic See of Rome until the time of Patriarch Photius (ninth century), the Byzantines promoted a policy of Slavization of the Vlachs on both sides of the Danube. From the perspective of Byzantine imperial policy, this orientation was regarded as a guarantee of keeping the Vlachs within the sphere of influence of the Byzantine Empire and the Church of Constantinople.

From the twelfth to the thirteenth centuries, the Slavonic language was imposed by the Byzantines as a „lingua sacra” throughout the entire south-eastern European area, but, later on the Slavonic liturgical language was about to be replaced by Greek language (the language of the New Testament, excepting the Evangel after Matthew), including in the Rumanian countries (Wallachia and Moldavia).

As a bishop of the eparchy of Râmnic (Vâlcea) (1705-1708), and then, between 1708-1716, as an archbishop of Bucharest and metropolitan of the Romanian Country (Wallachia), Antimoz Iverieli continued the pastoral activity of his predecessor in these two episcopal Sees, namely of Râmnic and of Bucharest (Wallachia), where the Romanian hierarch Teodosie († 1708) had to fight both against the interests the Phanariotes, and to the despotic behavior of some Greek patriarchs (Constantinople, Alexandria, Antioch and Jerusalem), who, with the support of some Romanian princes, of Greek ethnic origin, have been managed to graecized Romanian Church, and, as a result, to hasten the replacement of the Slavonic language with Greek in the Church.

Mihail Ștefan, the famous typograph and church writer, one of the outstanding close collaborator of Antimoz Iverieli in the printing presses from Râmnic, Bucharest and Snagov, was in fact well known in all the historical Romanian provinces, namely Wallachia, Moldavia and Transylvania, before the arrival of Antimoz on the Romanian soil. But, from Antimoz Iverieli, Mihail Ștefan had to learn not only his first words in Georgian language, but also the characters of the Georgian alphabet, that he needed in his providential activity as a printer and a founder of a printing press in Georgia.

III. About the books printed by Mihail Ștefan in Georgia

Mihail Ștefan (Mikheil Stepaneshvili) – who, unfortunately, for some Georgians and Romanians is still an enigmatic personage – printed in Tiflis (Georgia) eleven books.

In the year 1709, he printed three books, namely: a) „Sakhareba” (Evangelion), that it was in fact an „Tetraevangelion” (the four Gospels); b) „Davitni” (Psalter) and c) „Samotsikulo” (Apostolos). In the year 1710, he printed another three books, *„in which are included also some verses printed in Romanian language” (as the foreigners are desiring to see their homelands ...)* (Bianu, Hodoș, 1903: 484).

In 1710, the first book printed by the Ungro-Wallachian printer Mikheil Stepaneshvili, also known as the Romanian Mihail Ștefan, in Tbilisi, was a *Kondaki* (Λειτουργικόν / Missal), a liturgical book containing “the texts and chants of the Divine Liturgy and of the preparatory services (Vespers and the Midnight Office)” (Braniște, Braniște Ec., 2001: 266).

The second book printed in 1710 was Zhamni (The Book of Hours, Horologion), which, according to the statement of the editor *Nikoloz Orbeliani*, contained „the *Little Hours Prime, Terce, Sext, and None* and the *Menaion in Greek order*”.

The third book printed by Mihail Ștefan in Tbilisi, in 1710, was the *Loțvani* (*Euchologion*). This liturgical book contained „the rites of the Holy Mysteries and various prayers” (Braniște, Braniște Ec., 2001: 309). In Wallachia, the first Church Slavonic *Molitfelnic* (*Euchologion*) was printed in 1635; later, in 1681, Metropolitan Dosoftei of Moldavia printed the first *Molitfelnic* in the Romanian language.

In 1711, Mihail Ștefan printed three books in all, among them *Biblia Tinastarmetkveli Sakkhdraba*, that is, “The Holy Bible,” which, in reality, contained the Book of the Prophets, the Four Gospels, and the Psalter (*Davitni*), that is two books. Hieromonk Nikoloz Orbeliani, their editor, used the texts of old Georgian manuscripts, a fact which proves that the circulation of the biblical text had a long-standing tradition in the geographical area of Georgia.

In the same year (1711), Mihail Ștefan (Stepaneshvili) printed the third book, namely Germanus’ *Guidebook*, entitled *How a Teacher Should Teach a Student* (*Stsavla tu vitar martebz modzgvarsa stsavleba motsapisa*). In his *Guidebook*, the Georgian hieromonk Germanus also stated that “Prince Vakhtang, defender of the faith of his fathers and protector of Christianity, ..., brought a printing press from Wallachia, which was governed by the Gospodar, that is, the voivode/prince Ioan Constantin Basarab Brâncoveanu” (Machaidze, 2009: 67–68).

At the beginning of 1712, Mihail Ștefan printed the famous work of Shota Rustaveli, *Vepkhistqaosani* (*The Knight in the Panther’s Skin*). Mihail Ștefan’s Georgian apprentice, Michael, the son of the court bishop, had only the task of completing and publishing a book that had already been printed by his master before his departure from Georgia.

In 1713, the second edition of the *Euchologion* (*Book of Needs*) came off the presses of Mihail Ștefan’s printing house in Tbilisi. Although, in the spring of that same year, Mihail Ștefan was compelled to leave Tbilisi after his patron, Prince Vakhtang VI, was removed from power by the Persians, it may be stated without hesitation that Mihail Ștefan should also be recognized as the printer of this book, since his Georgian apprentices did no more than bring it off the press, completing the printing that had been begun under his direction.

Testimonies concerning the deportation of Prince Vakhtang VI to Persia are also found in the catalogues of Georgian manuscripts. For example, in one of them, written in prison by the prince himself, it is stated that: „King Vakhtang was summoned from Kartli to Isfahan and came to the Persian king, [who] forced him to renounce the religion of his fathers/fatherland, and this God-loving king did not obey the order of that oppressor, for this he was put in prison, where he began to write this” (Macharashvili, 2023: 682).

Through these thirteen printed books printed in Georgia, the famous Romanian printer managed to put the basis for a common collaboration between Romanians and Georgians in the culture and spiritual field, becoming thus, alongside with Antimoz Iverieli, one of the main Fathers of the cultural and spiritual relation between Georgians and Romanians.

The assemblage and the putting into operation of that printing press, in Tiflis (Georgia), was indeed the exclusive merit of the great master in the typographical art, that is the Romanian Mihail Ștefan, who, by his *first books printed on the Georgian soil, contributed to the promotion of the Georgian language and culture*

not only in the geographical space of Georgia and the Caucasus, but far beyond of this (Jerusalem, Mount Athos etc.).

IV. The Preface and the Epilogue of the *Sakhareba* (the Evangelion), the First Book Printed by Mihail Ștefan in Georgia

In this chapter, we present the results of our examination and evaluation of the text of the Preface and the Colophon of the first book printed in Georgia by the renowned printer Mihail Ștefan, namely the Gospel Book (*Tetraevangelion*), printed in 1709.

As a rule, the text of this book is—or, more precisely, ought to be—identical in all Orthodox Churches. One Gospel Book differs from another only in the notes left on its pages by printers, translators, or editors. For this very reason, in addition to their documentary, scriptural, theological, and literary significance, these notes constitute valuable testimonies concerning the book's provenance, the language in which it was printed, the style of its authors or editors, and other aspects of its historical and cultural context.

More often than not, Gospel Books differ from one another in the texts of their prefaces and epilogues, as is also the case with the Gospel Book printed by Mihail Ștefan in Georgia in 1709, which provides valuable information concerning the genesis of the work, its printer, the spirit of the age in which it was printed, its role and significance within the society of its time, as well as the impact it had upon its readers. Moreover, the Gospel Book printed by Mihail Ștefan in Tbilisi also highlights the Romanian printer's contribution to the promotion and advancement of Christian culture and spirituality through the Holy Book.

The first book printed by Mihail Ștefan in Georgia was the *Sakhareba* (The Evangelion) (Câdea, 1998: 87), or more precisely a *Tetraevangelion*, that is “a liturgical book containing the pericopes or passages from the four Gospels appointed to be read during the Divine Liturgies and other church services” (Branște, Branște Ec., 2001: 159).

In the Romanian lands, the first Cyrillic *Tetraevangelia* (Ostapczuk, 2022: 47-92) were printed during the sixteenth century. The earliest of these was the *Tetraevangelion* printed at Târgoviște in 1512 by the hieromonk Macarie, which has been regarded as “the prototype and model for the subsequent editions of the Cyrillic Gospel Books printed by Romanians and Serbs” (Ostapczuk, 2022: 50).

According to several historians of Romanian printing, Târgoviște, the capital of Wallachia at that time, had become “the third European Cyrillic printing house, preceding those of Prague (1517), Venice (1519), Gorazde in Herzegovina (1519), Vienna (1521), and other Slavic presses” (Păcurariu, 2016: 13).

The *Tetraevangelion* of 1512, as well as of the first two books printed in the Romanian lands in Church Slavonic—the *Liturgicon* of 1508 and the *Octoechos* of 1510—all three books were printed “by the command and at the expense of Lord Io Basarab, the Great Voivode and ruler of all Wallachia and the lands along the Danube” (Bianu, Hodoș, 1903: 17-18).

Authoritative historians categorically maintain that Macarie was “a Vlach” from Zeta (Montenegro), where, after the Ottoman conquest of the country in 1496, “the activity of the printing house of Cetinje also came to an end” (Păcurariu, 2016: 13), a region in which the Vlach, that is, Romanian, population constituted the majority.

The master printers of the printing house at Cetinje, among them the hieromonk Macarie, who belonged to the Vlach Crnojević (Cernoievici) family, maintained family ties with the ruling family of the Wallachian Prince Radu the Great (1495–1507). Romanian historiography attests that Prince Radu the Great “was married to Princess Cătălina of the Vlach Crnojević family, which ruled in Montenegro” (Păcurariu, 2016: 14), and that “between 1505 and 1508 Maxim Branković, known in secular life as Gheorghe, the son of the last Serbian Despot Stefan Branković, occupied the metropolitan see of Wallachia” (Păcurariu, 2016: 14).

Hence, Maxim Branković, “a cousin (or, according to some, the son of the sister) of Đurađ Crnojević, Prince of Montenegro, was the very person who supported the printing activity at Cetinje” (Păcurariu, 2016: 14). Accordingly, “it cannot be ruled out that Maxim Branković himself recommended the hieromonk-printer Macarie to Prince Radu the Great” (Păcurariu, 2016: 14), the man who established the first printing house in Wallachia and the third printing house in Southeastern Europe.

Scholars specializing in Macarie’s printed works have also observed that their typefaces “do not correspond to those used at Cetinje” (Păcurariu, 2016: 15), since they were produced by “Macarie, assisted by several Romanian monks”, and that the wooden printing blocks used “for the headpieces and initials were likewise carved in Wallachia, taking as their models various Slavo-Romanian manuscripts” (Păcurariu, 2016: 15).

Macarie’s *Liturgicon*, which circulated not only throughout the three Romanian Lands (Wallachia, Moldavia, and Transylvania) but also in the Slavic-speaking countries south of the Danube, remains the first edition of a liturgical book printed on Romanian soil, preceding by twelve years the first edition of the *Liturgicon* in the Greek language, which “appeared only in 1526, in Venice and simultaneously in Rome” (Păcurariu, 2016: 16).

The bibliographers and philologists Ioan Bianu and Nerva Hodoș pointed out that, in Macarie’s *Tetraevangelion*, printed in 1512, the introductory text to the Gospel according to Matthew was in fact a reproduction of the commentary composed on this Gospel by the Greek scholar, Metropolitan Theophylact of Ohrid (Bianu, Hodoș, 1903: 9).

Another distinctive feature of Macarie’s *Tetraevangelion* is “woodcut ornament no. 24 bearing the coat of arms of Wallachia” (Bianu, Hodoș, 1903: 9), which would subsequently reappear—together with the entire ornamental repertoire—in the books printed in Wallachia, including those produced by Antimoz Iverieli and Mihail Ștefan.

In 1561, that is, forty-nine years after the publication of Macarie’s *Tetraevangelion*, the deacon Coresi printed at Brașov the first *Tetraevangelion* in the Romanian language (Bianu, Hodoș, 1903: 45). And, in 1682, while Mihail Ștefan was serving his apprenticeship in the printing houses of Târgoviște and Anthim of Iberia was setting foot on Romanian soil, having been brought to Iași (Cetățuia Monastery) by Patriarch Dositheos of Jerusalem, a Gospel Book (*Tetraevangelion*) in the Romanian language was being printed at the Princely Printing House in Bucharest by “the humblest among hieromonks, Chiriac the Printer” (Bianu, Hodoș, 1903: 251), by the command of, “and entirely at the expense of, the most illustrious and most learned Lord and ruler of all Wallachia, Io Șerban K. Voievod” (Bianu, Hodoș, 1903: 246).

This Romanian *Tetraevangelion* preceded by six years the publication of the Romanian Bible printed in 1688, which crowned the efforts undertaken to print the Holy Scriptures ever since the sixteenth century, more specifically since 1561, when Coresi printed a Gospel Book at Brașov, which it was followed by other liturgical books printed in Romanian, such as the *Didactic Gospel* (*Evanghelia învățătoare*), printed at Govora in 1642, the *New Testament of Bălgrad* (Alba Iulia), printed in Romanian, as well as other Slavo-Romanian editions.

This explains why both Antimoz Iverieli and Mihail Ștefan had at their disposal this rich cultural heritage of the Romanian book, which had initially circulated in manuscript form and was later disseminated through printed editions. Thus, these two leading figures of the cultural and spiritual relations between our countries, Romania and Georgia, continued the work begun centuries earlier by the copyists, translators, and printers of Romanian books.

Their great merit, however, was that they brought the efforts of their predecessors to fruition through works that contributed decisively to the definitive triumph of the Romanian book over the Church Slavonic

one throughout the Romanian Lands. Although the Phanariot period (1711 in Moldavia and 1716 in Wallachia) witnessed the reintroduction of the Greek language not only into the princely chancelleries but also into the Church, it was no longer able to displace Romanian as the official language of either the State or the Church.

At present, just as in the time of Anthim the Iberian and Mihail Ștefan, the *Evangelhion* (Tetraevangelion) contains the texts of pericopes from the four Holy Gospels (Matthew, Mark, Luke, and John), which are “arranged according to the movable date of Pascha in thirty-six calendrical tables placed at the end of the Gospel Book or *Evangelhion*” (Braniște, Braniște Ec., 2001: 159). These tables explain “how and when the Resurrection Gospels are to be read, together with the tones (that is, the music from the *Octoechos*) and the *voscesne* hymns (the chants and hymns of praise to Christ accompanying the reading of the respective Gospel passage)” (Braniște, Braniște Ec., 2001: 160).

For the present study, we have used one of the two copies of the *Evangelhion* printed by Mihail Ștefan in Tbilisi, which Metropolitan Anthim the Iberian received from Prince Vakhtang VI and which the Primate of the Church of Wallachia presented to Prince Constantin Brâncoveanu.

From the text of the Preface and of the Epilogue of the first book printed in Georgia, that is „Sakhareba”, the reader could retain among other things the fact that this book was for the „first time” printed in Georgia by the „typographer Mihail, son of Stephan, the Ungro-Vlachian” (Bianu, Hodoș, 1903: 543), that is from Wallachia (Romanian country).

Already from the title of the Georgian *Evangelhion*, it was specified that this was “a novelty and the first book printed in the Georgian language” (Bianu, Hodoș, 1903: 543), published at the request of Prince Vakhtang VI and edited by “Nikoloz the monk, son of Orbeli,” while the printer of the book was “Michael, son of Stephen, the Ungro-Wallachian” (Bianu, Hodoș, 1903: 543), that is, the Romanian.

On the verso of the title page, the following lines are found: “Glory to the Holy Trinity! I, Prince Vakhtang, ..., grandson of the renowned and glorious King Vakhtang, son of the most distinguished Levan and governor of Georgia, brought from Ungro-Wallachia a printer and established a printing press as a ransom for the souls of the above-mentioned kings, of my father and mother, for the consolation of my soul and that of my wife Rusidan, ... and for the education of my sons and daughters” (Bianu, Hodoș, 1903: 543). Thus, for Prince Vakhtang, the printing of the Gospel of Christ represented a gift from God, a means for the redemption and forgiveness of the sins of his lineage and family, and also a precious instrument for the Christian religious education of his sons and daughters, and therefore of his entire people.

The fact that, in the homeland of Mihail Ștefan as well, the “divine Gospel” was regarded as “the way and the truth by which we are guided toward the light of life” (Bianu, Hodoș, 1903: 248) and as the book in which “the knowing and practical philosophy is to be found” (Bianu, Hodoș, 1903: 250), is also eloquently attested by the Gospel Book (Tetraevangelion) printed by the hieromonk Chiriacu, the Printer (Bianu, Hodoș, 1903: 251), in 1682 at the princely printing house in Bucharest.

The text of the manuscript of “this sacred and divine book,” that is, the Evangelhion, was selected and proofread “by the Hieromonk Nikoloz Orbeliani,” as he usually did for all the books printed by Mikheil Stepaneshvili in Georgia.

From the Epilogue of this sacred book, that is „The Gospel” printed in „Tiflis” in 1709, we find out that this one was printed by „the humble typographer Ungrovlach Mikheil Stepaneshvili”, as called himself in a monastical spirit both in his native country, and in Georgia, even though, he was not a monk.

With many centuries before, some famous scholars of the first millennium from Mihail Ștefan’s country, such as, for example, the two outstanding personalities of the Christian world of their epoch, the hieromonks John Cassian († 435) (Mititelu, 2018: 316-331) and Dionysius Exiguus († 545) (Dură 1993, 279-290) signed their works with the same appellation, „humilis” (the humble).

Therefore, it is not surprise that Mihail Ștefan considered himself not only a humbly typographer, but also as „Your servant that works with passionate heart”, that is as a devoted servant to the king Vakhtang VI, for whom he worked indeed with sincere and „passionate heart”.

In the text of Epilogue of the Gospel, „the *humble typographer*”, namely Mikheil Stepaneshvili, addressed to the Georgians readers of that sacred book printed by him, with the following words: „Rejoice all who read this!” The word, „Rejoice”, was not only the expression of the joy for his great cultural achievement, but also a manifestation of his spiritual Christian satisfaction, that made him to be „full of joy” (Acts, 2, 28).

According to the testimony left by Mihail Ștefan in the Epilogue of his first book printed in Georgia, „Prince Vakhtang” was „*the one who*” had „*the idea of founding a printing press ... in ... Georgia*”. But he added the precision that, for setting up the printing press, it was he, Mihail Ștefan, who created the tools, the machinery and the letterforms. And, put it in his words, „It is me, your useless servant, who has done and runs all these”.

From the statements of Mikheil Stepaneshvili, we have also to retain the fact that the initiative to get a printing press for Georgia belonged to the prince Vakhtang, but only he, in his quality of the master-*typograph*, was the person who settled down that printing press, created its tools, the machinery and the letterforms, or, according to the words of Mikheil Stepaneshvili, was the one „who has done and runs all these”. In other words, even if he could have brought with him some Romanian apprentices, still, they were not able to do a such work, that is to create the tools and to assemblage of a Printing press.

In the same Epilogue, Mikheil Stepaneshvili confessed that, „before” his arrival „in Georgia”, he didn't travel in Georgia, and he didn't know the Georgian language. But, here is what he wrote: „I knew neither your country, nor your language”. Then, he stated that his Georgian „apprentices were *inexperienced in my art*”, that is, in his typographical art, in which also he also excelled in his native country.

Finally, from the Epilogue of his first printed book, the „Evangelion”, it has to be also retained the fact that in the time of Mikheil Stepaneshvili, the name Georgia was synonym with „Kartli”.

The truthfulness of the statements of Mikheil Stepaneshvili, from the text of the Preface and the Epilogue of the Gospel, it was certified by the editor of this book, namely by the hieromonk Nikoloz Orbeliani who, in his editorial Note, said - among others things - that he was a „nephew of the pious King Archil and the glorious King Giorgi”, and that he received order from King Vakhtang „... to correct the books”, that is the Georgian manuscripts, since they „were greatly distorted due to the errors of scribes”. Indeed, the hieromonk Nikoloz Orbeliani had to correct the manuscripts of the „Holy Gospel with great difficulty”, since he had to compare the text of the ancient Georgian manuscripts with „the typographic Gospel printed by Greeks”.

From both the statements of the editor, Nikoloz Orbeliani, and those made by Mikheil Stepanishvili, we may therefore infer that King Vakhtang of Kartli (Georgia) brought a printing press to his country from Wallachia, one of the Romanian Principalities. They also indicate that no such printing press had previously existed in Georgia, and that the founder of this printing press on Georgian soil was the famous Romanian printer, as Nikoloz Orbeliani also confirms in his editorial note to the Gospel Book.

Instead of Conclusions. We underline the fact that, only few of the books printed by Mikheil Stepaneshvili in Georgia have a worldly content, since the majority of them have an exclusively ecclesiastical and theological content, hence the lack of an adequate approach to and assessment of their content by the scholars who are familiar not only with the philological approach, but also with medieval Christian culture and spirituality.

Since the content of the printed books of Mikheil Stepaneshvili in Georgia is indeed eminently theological one, about the content of his printing books are therefore qualified to pronounce only the persons who

have an interdisciplinary approach of such subjects, such as the theologians, historians and philologists. Evidently, only these kinds of the scholars who are acquainted with these fields could have a credible competence to make considerations and assessments about the content and the language of such books. Indeed, only those scholars who are acquainted with these fields possess the necessary competence to make credible observations and assessments regarding both the content and language of such books, as the history of the establishment of the printing press in Georgia.

Certainly, this reality does not exclude the possibility that the texts of these books may also be analyzed and assessed by other scholars; however, such work must always be carried out through an interdisciplinary approach. In fact, the lack of concerted work by specialists from different fields of research proves *à l'évidence* that only a common contribution can enable us to achieve holistic scientific results.

It is also true the fact that, until now, some of the Romanians and Georgians who wrote about the content of the books printed in Georgia by Mikheil Stepaneshvili, as well as about his contribution to the promotion of the Georgian language and culture, they did it without to see or to read the documentary sources, that is the Georgian and Romanian, being indebted exclusively to the information put in circulation by the literature of specialty.

In conclusions, we would like to acknowledge the fact that from the text of the books printed in Tbilisi (1709-1711/1712), including the Prefaces and the Epilogues of Mikheil Stepaneshvili and the Notes of their publishers, the hieromonks Orbeliani and Germanus, the reader has the possibility to familiarize not only with the Christian theological thinking of humanist byzantine source, but also with the history of the ancient Georgian language and culture, to which the Romanian Mihail Ștefan brought a real contribution by printing the first books on the Georgian soil.

The Prefaces and Epilogues written and signed by Mikheil Stepaneshvili for his books printed in Georgia also remain clear testimony to his real contribution both to the promotion of the Georgian language and culture and to Orthodox theology of Byzantine origin.

At the same time, Mikheil Stepaneshvili's contribution to the promotion of the Georgian language and culture also remains a historical testimony to the ancient cultural and spiritual relations between our countries, in which our peoples confessed — in their native languages — the same Orthodox apostolic faith (Dură 2006, 15–260) for almost two millennia. Hence, they share a rich cultural and spiritual Christian heritage, which gives the peoples of our countries a legitimate European Christian identity.

Undoubtedly, for a better understanding of Mikheil Stepaneshvili's contribution to the promotion of the Georgian language and culture through the books he printed on Georgian soil, it is certainly necessary to draw upon both Georgian and Romanian documentary sources. Moreover, we need to be well acquainted not only with the history of the languages and cultures of Georgia and Romania, but also with the history of the printing presses of the Orthodox countries of that epoch, since, even at that time, printed books promoted both the culture and the languages of peoples, as well as their cultural and spiritual identity.

According to the documentary information provided by some of the Prefaces and Epilogues of the books printed in Georgia after Mihail Ștefan's departure, in early 1713, his Georgian apprentices continued to work in the same printing press established in Tbilisi, Georgia, by the Romanian Mihail Ștefan (Mikheil Stepaneshvili), until 1722. We may therefore say that, owing to the printing press established by Mihail Ștefan and to the books printed there subsequently, Georgian culture and spirituality continued to be promoted, in their Christian-humanistic character, over the centuries, both in Georgia and abroad.

Last but not least, we must bear in mind the fact that, through their valuable works in the cultural and spiritual fields, both the famous typographer and scholar Antimoz Iverieli, Archbishop and Metropolitan of Ungro-Wallachia, and the hypodeacon Mihail Ștefan (Mikheil Stepaneshvili), a renowned Romanian printer

and a remarkable humanist theologian of his time, remained, for Romania and Georgia, as well as for Europe, the Caucasian region, the Middle East, and the Arab world, great humanist scholars who, through their printed books, promoted both divine and human sciences.

Above all, for us, Romanians and Georgians, Antimoz Iverieli and Mihail Ștefan remain the principal founders of more than “three centuries of fraternal relations” (Beruchashvili, 2023) between our peoples and countries, Georgia and Romania. This legacy obliges our scholars to return *ad fontes* and to keep their memory alive, thus contributing to the promotion of our common cultural and spiritual identity for the benefit of both Georgians and Romanians.

References:

- Beruchashvili, T. (2023). „Trei veacuri de relații frățești determinate de Sfântul Ierarh Antim Ivireanul” (Three Centuries of Fraternal Relations Determined by the Holy Hierarch Antim Ivireanul). *Ziarul Lumina*, February 1. <https://ziarulumina.ro/actualitate-religioasa/stiri/trei-veacuri-de-relatii-fratesti-determinate-de-sfantul-ierarh-antim-ivireanul-178057.html>
- Bianu, I., and Hodoș, N., eds. (1903). *Bibliografia Românească Veche (Old Romanian Bibliography)*. Tom. I. București: Ed. Academiei Române.
- Braniște, E., and Braniște, Ec. (2001). *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase (Encyclopedic Dictionary of Religious Knowledge)*. Caransebeș: Ed. Diecezană.
- Cândea, V. (1998). *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie (Romanian Testimonies Abroad. A Small Encyclopedia)*. Vol. II. București: Ed. Enciclopedică.
- Demény, L. A. (1969). „Xilogravurile lui Filip Moldoveanul” (The Woodcuts of Filip Moldoveanul). *Studii și cercetări de istoria artei. Seria Artă plastică*, 16, no. 2: 229–241.
- Dură, N. V. (1993). „Denis Exiguus (Le Petit) (465–545). Précisions et correctifs concernant sa vie et son oeuvre”. *Revista Española de Derecho Canónico* L: 279–290.
- Dură, N. V. (2001–2002). „Les relations canoniques de l'Église roumaine nord-danubienne avec les principaux Sièges épiscopaux du Sud du Danube”. *Revue Roumaine d'Histoire* XL–XLI: 5–20.
- Dură, N. V. (2006). „Scythia Mynor” (Dobrogea) și Biserica ei apostolică. *Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (sec. IV–XIV) (“Scythia Minor” (Dobruja) and Its Apostolic Church. The Episcopal and Metropolitan See of Tomis, 4th–14th Centuries)*. București: Ed. Didactică și Pedagogică.
- Dură, N. V. (2017). „New Contributions about “Mihail Ștefan” (Michael Stephen), “Ungrovlakeli” (the Romanian), the Fellow Laborer of Metropolite “Antimoz Iverieli”(Anthim the Iberian) in the Printing Presses of Wallachia (Romanian Principality), and his Printing Activity in Georgia”. *Dionysiana* 1: 191–200.
- Eșanu, A., and Eșanu, V. (2019). „Filip Moldoveanul (?-1554), primul tipograf de limbă română” (Filip Moldoveanul (?-1554), the First Romanian-Language Printer). *Revista de Istorie a Moldovei*, no. 1–2 (117–118): 5–25.
- Georgian Encyclopedia. *The Printing House of Vakhtang VI*. https://georgianencyclopedia.ge/en/form_eng/794
- Iorga, N. (1914). *Activitatea culturală a lui Constantin Vodă Brâncoveanu și scopurile Academiei Române (The Cultural Activity of Prince Constantin Brâncoveanu and the Aims of the Romanian Academy)*. București: Socec.
- Kavtaria, N. (2025). “The Georgian Books of the First Tbilisi Printing Press and Their Artistic Decoration (1709–1722)”. In: O. Iacubovschi, S. Noble, and I. Feodorov, eds., *Icons, Ornaments, and Other Charms of Christian Arabic Books. Second Volume of Collected Works of the TYPARABIC Project*, Berlin–Boston: De Gruyter: 315–356.
- Kvesitadze, G., and Dură, N. V. (2017). *The Roots of the Georgian and Romanian Science and Culture*. București: Ed. Academiei Oamenilor de Știință din România.
- Machaidze, D., ed. (2009). *ვახტანგ VI-ის სტამბის გამოცემები (1709–1722) (Publications of Vakhtang VI's Printing House, 1709–1722)*. Tbilisi: National Parliamentary Library of Georgia.

- Macharashvili, G. T. (2023). "Rhymed Historical Texts: Bibliography of Georgian Manuscripts". *History, Archeology and Ethnography of the Caucasus* 19, no. 3: 676–690.
- Mititelu, C. (2017). "The Typographer and Hierarch Anthim the Iberian, Successor of his Predecessors in the Promotion of Romanian Language and Culture." *Dionysiana* XI, no. 1: 95–113.
- Mititelu, C. (2018). "Dacian-Roman Cultural Personalities from Scythia Minor (4th–6th Centuries) and their Contribution to the Affirmation and Promotion of a Humanistic-Christian Culture at European Level". In: *New Approaches in Social and Humanistic Sciences*, ed. V. Manolachi, C. Rus, and S. Rusnac, Iași: Lumen: 316–331.
- Nițulescu, G. (2009). *Cartea tipărită la Târgoviște și Renașterea românească (The Printed Book in Târgoviște and the Romanian Renaissance)*. Târgoviște: Ed. Bibliotheca.
- Ostapczuk, J. (2022). „Tetraevangeliarele liturgice chirilice tipărite timpuriu publicate în ținuturile medievale românești în secolul al XVI-lea. Prezentare generală și analiza Minolghioanelor” (The Early Printed Cyrillic Liturgical Tetraevangelia Published in the Medieval Romanian Lands in the Sixteenth Century. An Overview and Analysis of the Menologia). In: *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică și traductologie (The Reception of Holy Scripture: Between Philology, Hermeneutics and Translation Studies)*, Iași: Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, vol. XI: 47–92.
- Păcurariu, M. (2016). *Tiparul în Biserica Ortodoxă Română (Printing in the Romanian Orthodox Church)*. Sibiu: Ed. Andreiana.
- Pavel, E. (2018). „Iștvanovici, Mihai (cca. 1650 – cca. 1720)”. In: *Enciclopedia literaturii române vechi (Encyclopedia of Old Romanian Literature)*, 471–475. București: Fundația Națională pentru Știință și Artă / Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
- Pavel, E. (2021). *Carte și tipar la Bălgrad (1567–1702) (Books and Printing in Bălgrad, 1567–1702)*. Cluj-Napoca: Ed. Școala Ardeleană.
- Picot, É. (1889). *Anthime l'Ibérien, les débuts de l'imprimerie en Valachie et la Bibliothèque de St-Petersbourg*. Paris: Ernest Leroux.
- Simonescu, D., and Buluță, G. (1981). *Pagini din istoria cărții românești (Pages from the History of the Romanian Book)*. București: Ed. Ion Creangă.

**ჰეტეროდოქსთა (ინოვაციურობის) მიღება მართლმადიდებელ ეკლესიაში
„კორმჩაია კნიგას“ (საქულისკანონის) კანონიკურ-იურიდიული
დებულებების შუამდგომლობა**

ჯორჯ-ანდრეი კიოკი

კონსტანტინე ოვიდიუსის უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6850-7449>

აბსტრაქტი. წინამდებარე სტატიის მიზანია იმ კანონიკური და იურიდიული რეგულაციების ანალიზი, რომლებიც ეხება მართლმადიდებელ ეკლესიაში ჰეტეროდოქსი (ინოვაციურობის) მორწმუნეების მიღებას, როგორც ეს ასახულია სლავური ტრადიციის საეკლესიო სამართლის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კრებულში - „კორმჩაია კნიგაში“ (მესაქის წიგნი/საქულისკანონი). ამ კომპილაციაში შესული და ადაპტირებული ბიზანტიური წყაროების, ისევე როგორც სლავური სამყაროს ისტორიულ-საეკლესიო კონტექსტის საფუძველზე, კვლევა წარმოაჩენს, თუ როგორ უდგებოდა აღმოსავლური ტრადიცია ჰეტეროდოქსი ქრისტიანების საკითხს - „აკრიბიის“ (კანონის მკაცრი დაცვა) სიმკაცრესა და „იკონომიის“ (პასტორალური შეღავათი/განგებულება) პასტორალურ გამოყენებას შორის ბალანსირებით. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ჰეტეროდოქსული თემების საიდუმლოებრივ სტატუსს, საეკლესიო წიადში რეინტეგრაციის პირობებსა და პასტორალური პრაქტიკის ვარიაციებს.

სტატიაში წარმოდგენილია „კორმჩაია კნიგას“, „პიდალიონის“ (ბერძნული საქულისკანონი), სინოდალური კანონებისა და თანამედროვე მართლმადიდებელი თეოლოგების - იოანე ნ. ფლოკას, იოანე მილაძის, ლივიუ სტანის, ნიკოლაე ვ. დურასა და კატალინა მიტიტელუს კანონიკური კომენტარების შედარებითი ანალიზი.

დასკვნები ავლენს „კორმჩაია კნიგაში“ არსებულ პასტორალურ კეთილგონიერებასა და კანონიკურ ბალანსს, მის ისტორიულ გავლენასთან ერთად რუმინეთის მართლმადიდებლურ სივრცეში შემდგომ საკანონმდებლო კოდიფიკაციებზე.

წინამდებარე კვლევა აჩვენებს, რომ მართლმადიდებელი ეკლესია ყოველთვის მიისწრაფოდა ერთგული დარჩენილიყო თავისი კანონიკური ტრადიციისა, ამავედროულად, მას იყენებდა კეთილგონიერებითა და თანაგრძნობით, განსაკუთრებით იმ შემთხვევებში, რომლებიც ეხება მათ, ვინც გულწრფელად ეძიებს ქრისტესთან და მის ეკლესიასთან ერთობას.

საკვანძო სიტყვები: კორმჩაია კნიგა; ჰეტეროდოქსთა მიღება; მართლმადიდებლური საეკლესიო სამართალი; იკონომია; აკრიბია; საეკლესიო ერთობა.

THE RECEPTION OF THE HETERODOX IN THE ORTHODOX CHURCH IN THE LIGHT OF THE CANONICAL-JURIDICAL PROVISIONS OF THE KORMCIAIA KNIGA

George-Andrei Chioc

PhD Student at Ovidius University of Constanța

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6850-7449>

Abstract. This article aims to analyze the canonical and juridical regulations concerning the reception of heterodox believers into the Orthodox Church, as they are reflected in the Kormciaia Kniga, one of the most important collections of ecclesiastical law in the Slavonic tradition. Based on the Byzantine sources adopted and adapted by this compilation, as well as on the historical and ecclesiastical context of the Slavic world, the study highlights how the Eastern tradition addressed the issue of heterodox Christians, navigating between the rigors of akribeia and the pastoral applications of ikonomia. Special attention is given to the sacramental status of heterodox communities, the conditions for ecclesial reintegration, and the variations in pastoral practice.

The article offers a comparative analysis of the Kormciaia Kniga, the Pidalion, synodical canons, and the canonical commentaries of modern Orthodox theologians such as Ioan N. Floca, Ioan Mihaș, Liviu Stan, Nicolae V. Dură, and Cătălina Mititelu.

The conclusions reveal the pastoral discernment and canonical balance within the Kormciaia Kniga, along with its historical influence on later codifications in the Romanian Orthodox space.

This study demonstrates that the Orthodox Church has always sought to remain faithful to its canonical tradition while applying it with discernment and compassion, especially in cases involving those who sincerely seek communion with Christ and His Church.

Keywords: Kormciaia Kniga; reception of heterodox; Orthodox canon law; ikonomia; akribeia; ecclesial communion.

Introduction. The reception of heterodox Christians into the Orthodox Church has always represented a complex theological, ecclesiological, and canonical issue. At its core lie fundamental concerns such as the validity of sacraments, the real belonging to the Body of Christ, and the conditions for the restoration of ecclesial communion. The Orthodox Church has consistently confessed itself to be One, Holy, Catholic, and Apostolic — not merely as a dogmatic formula, but as a concrete reality grounded in grace, apostolic succession, and the preservation of the true faith. Therefore, the question of how the Church relates to communities outside its visible bounds is not only pastoral, but also deeply ecclesiological.

Since the earliest centuries, Orthodox canonical tradition has developed clear yet non-rigid criteria for the reception of those of another confession. The canons of the Ecumenical and Local Councils, along with patristic commentary, established a nuanced typology of heterodox: heretics, schismatics, unbaptized non-Christians, and members of groups with distorted doctrine or defective sacramental practice. The Church's approach — from rebaptism to simple profession of faith — has always depended on the degree of deviation from orthodoxy and on the recognition or rejection of sacramental validity (Mititelu 2008, 322-336; Mititelu 2020, 7-18).

This Byzantine canonical and nomocanonical (Dură 2011, 25-48; Mititelu 2014, 25-80) inheritance was received, adapted, and expanded in the Slavic world through important canonical compilations, among which

the Kormciaia Kniga holds a prominent place. Compiled in the 13th century as a Slavonic adaptation of Photius's Nomocanon in 14 Titles, this collection became the normative basis for the canonical life of the Russian Orthodox Church and other Slavic Orthodox Churches. Unlike mere translations, the Kormciaia includes Slavic legal developments and ecclesiastical interpretations, granting it a distinct character that is both Byzantine in essence and Slavic in structure and application.

The issue of heterodox reception is treated in the Kormciaia Kniga with both doctrinal rigor and pastoral discernment. Drawing from canonical sources such as the Apostolic Canons, the Councils of Carthage, Laodicea, and Trullo, as well as the writings of the Holy Fathers — especially Basil the Great and Cyprian of Carthage — the collection offers detailed regulations regarding whether and how baptism, chrismation, or even exorcism should be administered to those outside the Church. The determining criteria often included the form of the sacrament, its theological content, and the personal disposition of the one seeking to enter communion.

One of the most significant aspects of the Kormciaia is its emphasis on episcopal discernment. The bishop is granted the authority not only to enforce canonical norms but also to interpret and apply them with wisdom and love, based on the particularities of each case. Thus, the collection does not rigidly impose uniform measures but acknowledges the principle of *ikonomia* (ikonomy) — pastoral leniency rooted in truth — as a canonical norm in its own right.

This flexibility was not arbitrary, nor was it doctrinally relativistic. Rather, it was grounded in the Church's understanding that canons exist to serve the salvation of souls, not to function as static legal rules. This view is reflected not only in the text of the Kormciaia but also in its application throughout the centuries in the Slavic and Romanian canonical traditions (Dură 1990, 58-79; Dură 1995, 229-262).

In the Romanian Lands, the Kormciaia Kniga was received through Slavonic translations and became one of the primary canonical sources for early Romanian church legislation. Its influence is visible in the printed *Pravilas* of the 17th century (Mititelu 2012, 15-98), such as the *Îndreptarea Legii* (1652) (*The Straightening of the Law*), which codified the reception of heterodox according to a similar balance of fidelity and flexibility. In this way, the Kormciaia left its mark not only on Slavic Orthodoxy but also on the broader Orthodox world, including Romanian canon law and pastoral practice.

In this article, we aim to examine in detail the canonical prescriptions concerning the reception of heterodox Christians as presented in the Kormciaia Kniga. We will compare these with other canonical collections — such as the *Pēdálion* (Rudder), the Nomocanon, and patristic texts — and with the interpretations of modern Orthodox canonists and theologians, including Ioan N. Floca, Ioan Milaş, Liviu Stan, Nicolae V. Dură, and Cătălina Mititelu. Our goal is not merely to reconstruct historical norms, but to evaluate their current relevance and offer insight into how the Church, faithful to its canonical and theological heritage, can respond today with both truth and love to those who sincerely seek communion through confession (Mititelu 2015, 10-18).

In a time marked by doctrinal confusion, religious relativism, and spiritual displacement, the Church's canonical tradition — illuminated by sources such as the Kormciaia Kniga — can offer a different path: one of truth lived in love, of discipline grounded in compassion, and of unity pursued not through coercion, but through genuine conversion.

Methods. This study employs a historical-canonical and theological-hermeneutical methodology, drawing from primary canonical sources and their patristic interpretations, as well as from modern canonical scholarship. The main corpus of analysis includes the Kormciaia Kniga, the Nomocanon in 14 Titles, the *Pēdálion* (Rudder), and relevant synodical canons (especially from the Councils of Carthage, Trullo, and Laodicea), supplemented by canonical commentaries from Fathers such as St. Basil the Great and St. Cyprian.

Through comparative analysis, the study identifies and interprets the provisions regarding the reception of heterodox believers, focusing on sacramental conditions, canonical distinctions, and pastoral principles. Emphasis is placed on the dynamic between *akribeia* (strictness) and *ikonomia* (iconomy), as well as on the bishop's role in applying these norms within the ecclesiastical context.

Modern scholarly interpretations by canonical jurists such as Ioan N. Floca, Ioan Mihaș, Liviu Stan, Nicolae V. Dură, and Cătălina Mititelu are used to evaluate the contemporary relevance and ecclesiological coherence of the *Kormciaia*'s provisions. The methodology follows a qualitative and contextual approach, prioritizing theological meaning over legal formalism and analyzing canonical texts in light of the Orthodox understanding of salvation (soteriology) and ecclesial unity.

Discussion. The canonical prescriptions of the *Kormciaia Kniga* concerning the reception of heterodox Christians reveal a well-structured framework that seeks to preserve both the truth of faith and the pastoral mission of the Church. Following the model of earlier canonical collections such as the *Nomocanon in 14 Titles* and the Byzantine *Pēdálion*, the *Kormciaia* continues the canonical line that distinguishes between various categories of heterodox and adapts their reception based on theological, sacramental, and pastoral criteria (Floca 1990, 45–51; Mihaș 1902, 122–130).

In the canonical tradition, the concept of *ikonomia* (iconomy) refers to the pastoral flexibility through which certain canonical rules may be relaxed, not arbitrarily, but out of love for the person and for their salvation. This principle is not a denial of the canons, but their wise and spiritual application in specific cases. In the *Kormciaia*, this is explicitly granted as a prerogative of the bishop, who must weigh the condition of the person, their previous confession, and the validity of the baptism received (Stan 1959, 56–58).

The ecclesiastical discipline regarding the reception of heterodox is not fixed once and for all. For instance, the *Canons of St. Basil the Great* differentiate among heretics, schismatics, and the unbaptized, assigning different canonical remedies to each (David Cummings, 2000). In harmony with this, the *Kormciaia* establishes that some converts may be received by confession of faith and Chrismation, while others must be baptized anew.

Another important canonical source reflected in the *Kormciaia* is the decision of the Council of Carthage (3rd–4th century), under the influence of St. Cyprian of Carthage, who advocated for the re-baptism of all heretics (*The Seven Ecumenical Councils* 1956, 201–223; Cyprian 1844, 73: 201–205). Nevertheless, the Byzantine synthesis — continued in the *Kormciaia* — introduces a more balanced view, accepting the validity of sacraments administered with correct form and intention, even if outside full ecclesial communion (*The Seven Ecumenical Councils* 1956, 201–223; Cyprian 1844, 73: 201–205).

This nuance is vital in understanding how Orthodoxy has responded over time to the question of the heterodox. The *Kormciaia* does not impose a rigid uniformity but articulates a pastoral model based on criteria such as: the doctrine professed, the sacramental praxis, and the degree of deviation from the Orthodox ethos.

In its canonical logic, the *Kormciaia* affirms that the bishop has the freedom and responsibility to choose between *akribeia* (strict observance) and *ikonomia* (iconomy), in accordance with the spiritual benefit of the person and the safeguarding of Church unity. This is not a subjective decision, but one informed by canon law, patristic tradition, and the guidance of the Holy Spirit (Mihaș 1902, 122–130; Floca 1990, I: 45–51).

In the canonical tradition of the Orthodox Church, the reception of heterodox individuals is not only a sacramental and disciplinary matter, but also a profound expression of ecclesiological identity. The criteria by which the Church receives those outside its canonical boundaries are rooted in a rigorous understanding of the boundaries of grace, apostolic succession, and the visible unity of the Church. The Byzantine canonical commentaries — particularly those of Balsamon (12th c.) (Balsamon, 1966), Zonaras (12th c.) (Zonaras, 1966),

and Aristen (12th c.) (Aristenos, 1966) – consistently emphasized that the reception of heretics cannot be approached lightly, as it affects both the theological integrity of the sacraments and the visible communion of the Church (Dură 2014, 465-484; Dură 2004, 7-25).

According to Balsamon (12th c.), any economy (*ikonomia*) granted in matters of heterodox reception must never violate the canonical conscience (*syneidesis*) of the Church, nor obscure the distinction between truth and error. The same line of thought is followed by Zonaras (12th c.), who interprets Canon 1 of St. Basil the Great as affirming a fundamental difference between heresy and schism – a distinction that determines whether chrismation or baptism is necessary upon reception.

The canonical synthesis provided by Vlastares (1335) (Vlastares, 1966) in the *Syntagma Alphabetikon* reflects a mature understanding of patristic and conciliar texts, bringing together earlier canonical rulings and offering a framework that resists both extremes: on the one hand, a rigorist exclusivism that denies any grace outside canonical boundaries, and on the other, a relativistic inclusivism that disregards the need for true ecclesial unity.

This patristic-canonical balance is also evident in the writings of St. John of Damascus (8th c.) (John of Damascus 1984, 1–101), who, while recognizing the existence of Christian elements among the heterodox, does not minimize the need for repentance and full integration into the Church's sacramental and canonical life. In modern Orthodox theology, Vladimir Lossky (Lossky 1957, 121–135) and John Meyendorff (Meyendorff 1983, 195–210) have reaffirmed this perspective, stressing that sacramental economy is always bound to the fullness of ecclesial truth, not to abstract ecumenical diplomacy. According to Lossky, the Orthodox Church is not merely the most complete among Christian communities, but the one Church in which the fullness of the truth dwells.

The implications of these positions are significant. They reveal a deep canonical and theological awareness that the Church cannot compromise its ecclesiological identity in the name of false unity. Even when economy is applied, it must be an act of pastoral discernment and not an abandonment of canonical order.

The canonical regulation of heterodox reception in the Orthodox Church is not a fixed or ahistorical system, but one shaped by a complex synthesis of historical experience, conciliar decisions, and pastoral discernment. Over time, different local churches developed divergent practices based on their geopolitical, cultural, and theological contexts. Thus, the Eastern Church has sometimes accepted heretics through baptism, chrismation (Dură 1981, 39-57), or even confession of faith (Mititelu 2019, 313-341), depending on the severity of their separation from ecclesial communion and the nature of their previous sacraments (Ware, 1993; Ramet, 2005).

Historical records reveal that councils and hierarchs adapted these practices to contemporary needs. The Council of Constantinople (1484), for example, after the fall of Constantinople, required the baptism of Latin converts, reflecting both ecclesiological caution and reaction to the Union of Florence. Yet in other times, such as the 17th-century Russian Church under Patriarch Nikon, chrismation was considered sufficient for certain Western Christians (Stăniloae 1997, 23–45; Runciman 1977, 34).

The fluidity of these practices points to a dynamic canonical consciousness that must always balance fidelity to tradition with the pastoral imperative of salvation. Modern Orthodox canonists such as Grigorios Papathomas (Papathomas 2008, 112–120) and Liviu Stan (Stan 1959, 56–58) have highlighted this tension between *akribeia* and *ikonomia*, showing that canonical exactness is not rigidity, and pastoral leniency is not arbitrariness.

Equally important is the role played by theological anthropology in shaping canonical policy. The understanding of the human person as bearer of the *imago Dei*, even in conditions of schism or heresy, allows the Church to exercise a form of restorative justice – one aimed at healing and reintegration rather than exclusion.

The issues raised by the regulations concerning the reception of heterodox Christians, as found in the *Kormchaia Kniga*, do not belong only to the past, but continue to influence contemporary Orthodox reflection in pastoral, missionary, and even ecumenical contexts. In a world marked by mobility, inter-confessional contact, and theological dialogue (Dură 1984, 692-706), the Orthodox Church is challenged to reinterpret her Tradition in light of new realities, without betraying its dogmatic content. In this sense, the *Kormchaia Kniga*, though compiled in a medieval context, may offer essential criteria for discernment.

One of the fundamental principles of Orthodox canonical Tradition, reaffirmed by Vlasios Fidas (Fidas 2002, 88–94), is that "sacramental validity is not judged merely formally, but in relation to ecclesial communion and the preservation of truth." This statement emphasizes the importance of understanding the Church not as an isolated institution, but as the living Body of Christ, in which grace is present where the fullness of faith and unity with the Eucharistic bishop exist.

Within this framework, the heterodox are not merely "foreign to grace" but persons situated in an incomplete relationship with the Church, yet still oriented toward its fullness. This type of approach allows for a pastoral reevaluation of canonical norms in the spirit of those already found in the *Kormchaia*, without contradicting Orthodox Tradition.

On the canonical level, this tension between *akribeia* and *oikonomia* is also visible in current debates within local Orthodox Churches. For example, in the United States, the practice of the Orthodox Church in America (OCA) or the Antiochian Church allows, in certain cases, for the reception of Catholics and Protestants through chrismation, with the blessing of the local bishop—a form of applied *ikonomia* in the diaspora context (Erickson 1996, 101–105). This practice is grounded not in dogmatic relativism, but in the local application of principles already established in collections like the *Kormchaia Kniga*, adapted to a new context.

Another important author who analyzes this dynamic is Georges Florovsky, who affirms that "the real problem of the Church is not how exclusive it must be, but how it can remain faithful to the Truth while also being open to the reality of human fallenness and broken communion" (Florovsky 1972, 55). This vision balances dogmatic fidelity with pastoral responsibility, reaffirming that canonical norms are not ends in themselves, but means of ecclesial restoration.

In the same spirit, theologians such as Oliver O'Donovan (O'Donovan 1996, 215–223) and Paul Valliere (Valliere 2000, 150–153) speak of an "ethic of reconciliation," in which canonical discipline becomes a vehicle for communion rather than a static barrier. In this framework, the regulations of the *Kormchaia Kniga*, if reread with contemporary eyes, can become sources of pastoral wisdom rather than merely juridical relics.

It is noteworthy, finally, that many of the *Kormchaia* norms concerning the reception of heterodox imply an organic vision of unity: not juridical, but spiritual-sacramental. This model may offer a significant contribution to current inter-Orthodox and inter-confessional dialogues, especially in light of recent tensions surrounding the recognition of sacraments outside Orthodoxy (e.g., the debates regarding the rebaptism of Catholics in Greece or Russia).

In a time when the Church is called to bear witness amid a fragmented world, canonical collections such as the *Kormchaia Kniga* can serve as living points of reference if embraced in the spirit of the Fathers and applied with spiritual discernment. It is not the letter of the text that saves, but the Spirit that gives life and this Spirit remains ever present wherever the Church acts with love, truth, and balance.

The canonical and ecclesiological considerations derived from the *Kormchaia Kniga* reveal that the Orthodox Church has always sought to uphold the integrity of the faith while also exercising pastoral discernment through the principle of *ikonomia*. The canonical heritage preserved in this collection demonstrates a dynamic tension between strict fidelity to doctrinal truth (*akribeia*) and merciful application of canonical rules (*ikonomia*), which remains relevant in the Church's approach to heterodox Christians.

The synthesis of patristic, synodal (Dură 1999, 10-102), and canonical sources (Dură, Mititelu 2014, 10-65) found in the *Kormchaia* provides not only a legal framework but also a theological vision of ecclesial unity, grounded in sacramental realism and spiritual discernment. Authors such as Zizioulas, Florovsky, Valliere, and O'Donovan illustrate the way in which Orthodox theology integrates canonical rigor with an ethic of reconciliation and openness to divine grace.

In the contemporary world, marked by pluralism and fragmentation, this canonical tradition offers a living witness to the Church's capacity to respond faithfully and creatively to new challenges. Rather than functioning as a closed legalistic system, Orthodox canon law—as exemplified by the *Kormchaia Kniga*—points to the Church's mission of healing, restoration, and communion, affirming that the goal of discipline is not exclusion but salvation.

Conclusion. The analysis of the provisions regarding the reception of heterodox Christians in the Orthodox Church, as formulated in the *Kormchaia Kniga*, reveals the complexity and depth of Eastern canonical thought. Far from being a mere legal compilation, this collection reflects a living synthesis between fidelity to the Patristic Tradition and the need for pastoral application adapted to the concrete realities of both the medieval and modern eras. Through the balance between *akribeia* and *ikonomia*, the *Kormchaia* proposes a model of ecclesial discernment that places not only the rule but also the person, seeking salvation, at the center.

The regulations concerning the validity of sacraments, the conditions for reception into the Church, and the bishop's authority to apply well-grounded *ikonomia* provide a coherent theological framework that remains valuable today. The Church, through her canons, is not reduced to a disciplinary institution, but remains a community of grace that responds to every person's calling with love, truth, and responsibility.

The historical importance of the *Kormchaia Kniga* is doubled by its influence in the Romanian space, where, through the Slavic and Romanian *pravilas*, its canonical-theological principles shaped ecclesial practice up to the modern era. Its reception in the normative documents of the Romanian principalities and in the thought of contemporary Orthodox theologians proves the perennial relevance of a tradition that does not remain trapped in the letter of the law but opens toward its fulfillment in Spirit and Truth.

In the current context of confessional pluralism, migration, and ecumenical challenges, the rereading of the *Kormchaia Kniga*'s provisions is not merely an academic endeavor but a pastoral necessity. The Orthodox Tradition, rooted in revealed truth and enlightened by salvific *ikonomia*, can offer living and balanced responses to the contemporary person who seeks communion with Christ.

Thus, the legacy of the *Kormchaia* remains an example of canonical wisdom, where doctrinal rigor and pastoral mercy do not exclude one another but embrace in a pedagogy of salvation. In this pedagogy, the Church is called to remain faithful to the Truth, yet always ready to receive the one who is lost, “not unto condemnation, but unto eternal life”.

In light of the foregoing, we may affirm that the regulations regarding the reception of heterodox Christians, as found in the *Kormchaia Kniga*, express not merely a juridical concern for ecclesiastical order but a profoundly theological vision of restoring lost communion. Orthodox ecclesiology does not operate by the logic of definitive exclusion but by the dynamic of return, reintegration, and transfiguration through grace. In this perspective, canons are not closed borders, but spiritually ordered gates through which the non-Orthodox person is invited, in freedom and repentance, to the fullness of life in Christ.

Through its subtle balance of *akribeia* and *ikonomia*, the *Kormchaia Kniga* expresses the Orthodox ethos of “truth with mercy” and “justice with discernment.” This balance is not the result of a theology of compromise, but the fruit of ecclesial wisdom drawn from the very life of the Church. Dogmatic truth is preserved with rigor, but its application is mediated by a spiritual pedagogy in which the bishop, as shepherd and judge, is called to serve not a dead rule, but the living salvation of the concrete person.

This deep, personalist, and soteriological dimension of canonical discipline remains relevant today in a world marked by dogmatic confusion, religious relativism, and spiritual disorientation. Orthodox Tradition, through the legacy of collections such as the *Kormchaia*, can bear witness to another path: that of truth lived in love, of discipline lived in mercy, of unity sought not through coercion, but through sincere conversion.

Faithful to the spirit of the Fathers, the Orthodox Church is called today to rediscover and harness these sources of canonical discernment in order to respond not only to juridical questions but above all to the contemporary human thirst for meaning and communion. The *Kormchaia Kniga* thus offers not merely an archive of norms but a model of thought and ministry, where canons become instruments of *ikonomia*, and *ikonomia*—the face of a living, humble, and salvific Church.

In the radiant tradition of the Orthodox Church, canon law has never been a mere legal scaffold but a spiritual roadmap—a pedagogy of salvation woven into the very fabric of ecclesial life. As the holy canons are not ends in themselves but luminous signposts on the path toward deification (*theosis*), their application must always reflect the spirit of the Incarnation: truth enfleshed in love, justice transfigured by mercy. The *Kormchaia Kniga*, in its majestic synthesis of doctrinal fidelity and pastoral wisdom, invites us to gaze beyond the letter of the law, into the living Tradition where Christ Himself is the fulfillment of every ordinance.

Following the wisdom of the Holy Fathers—of Basil the Great, whose canons breathed the spirit of pastoral discernment; of John Chrysostom, who taught that love is the highest law; and of Photios the Great, who shaped canonical thought with luminous clarity - we are reminded that the Church is not a tribunal but a spiritual hospital, where the physician is also a father, and the rule is administered not with cold precision but with trembling compassion.

Thus, the Orthodox Church, clothed in the beauty of holiness (*Psalms 96:9*), walks the royal path between rigor and mercy, guided not by human convenience but by the Holy Spirit, who vivifies the Body of Christ in every age. And it is this Spirit that speaks still today through the *Kormchaia Kniga* - not as a relic of the past, but as a voice echoing the eternal Word: “Come unto Me, all you who are weary and heavy-laden, and I will give you rest” (*Matthew 11:28*).

References:

- Cyprian of Carthage. (1844). „Epistola LXXIII” / “Epistle 73”. In: J.-P. Migne, ed., *Patrologia Latina*, vol. 4. Paris: Jacques-Paul Migne.
- Dură, N. V. (1981). „Rânduiești și norme canonice privind administrarea Mirungerii. Sfințirea Sfântului Mir pe teritoriul românesc, expresie elocventă a stării de autocefalie a Bisericii române de-a lungul secolelor” (Canonical Regulations and Norms Concerning the Administration of Chrismation. The Consecration of the Holy Chrism on Romanian Territory, an Eloquent Expression of the Autocephalous Status of the Romanian Church throughout the Centuries). *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, LVII, no. 1–3, 39–57.
- Dură, N. V. (1984). „Receptarea textelor rezultate din dialogurile teologice ecumeniste. Considerații ecleziologice-canonice” (The Reception of the Texts Resulting from Ecumenical Theological Dialogues: Ecclesiological-Canonical Considerations). *Mitropolia Banatului*, XXXIV, no. 11–12, 692–706.
- Dură, N. V. (1990). „350 de ani de la tipărirea Pravilei de la Govora. Contribuții privind identificarea izvoarelor sale” (350 Years since the Printing of the Govora Pravila: Contributions to the Identification of Its Sources). *Altarul Banatului*, I, no. 3–4, 58–79.
- Dură, N. V. (1995). “The Ecumenicity of the Council in Trullo: Witnesses of the Canonical Tradition in the East and the West”. In: G. Nedungatt and M. Featherstone, eds., *The Council in Trullo Revisited*. Rome, 229–262.
- Dură, N. V. (1999). *Le Régime de la synodalité selon la législation canonique, conciliaire, oecuménique, du Ier millénaire*. București: Ed. Ametist 92.

- Dură, N. V. (2004). „Regula de credință” și rugăciunea pentru unitatea creștină. O evaluare eclesiologico-canonică (“The Rule of Faith” and the Prayer for Christian Unity: An Ecclesiological-Canonical Evaluation). *Ortodoxia*, LV, no. 3–4, 7–25.
- Dură, N. V. (2011). “The Byzantine Nomocanons, Fundamental Sources of Old Romanian Law.” In: *Exploration, Education and Progress in the Third Millennium*, Galați: Galați University Press, vol. I, no. 3, 25–48.
- Dură, N. V. (2014). „Rânduiești și norme canonice privind administrarea Sfintei Euharistii” (Canonical Regulations and Norms Concerning the Administration of the Holy Eucharist). In: *Spovedania și Euharistia izvoare ale vieții creștine*, vol. II. București: Ed. Basilica, 465–484.
- Dură, N. V., and Mititelu, C. (2014). *Legislația canonică și instituțiile juridico-canonic europene, din primul mileniu* (Canonical Legislation and the European Juridical-Canonical Institutions of the First Millennium). București: Ed. Universitară.
- Erickson, J. H. (1996). *The Challenge of Our Past: Studies in Orthodox Canon Law and Church History*. Crestwood, NY: St. Vladimir’s Seminary Press.
- Fidas, V. (2002). *Ζητήματα εκκλησιολογίας και τα όρια της Εκκλησίας*. Athens: Apostoliki Diakonia.
- Floca, I. N. (1990). *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească* (Orthodox Canon Law. Church Legislation and Administration), vol. I–II. București: Ed. Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R.
- Florovsky, G. (1972). *Bible, Church, Tradition: An Eastern Orthodox View*. Belmont, MA: Nordland Publishing Company.
- John of Damascus. (1984). “An Exact Exposition of the Orthodox Faith” (S. D. F. Salmond, trans.). In: P. Schaff and H. Wace, eds., *Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series*, vol. 9: *Hilary of Poitiers, John of Damascus*, Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company, 1–101.
- Lossky, V. (1957). *The Mystical Theology of the Eastern Church*. London: James Clarke & Co.
- Meyendorff, J. (1983). *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*. New York: Fordham University Press.
- Milaș, I. (1902). *Dreptul canonic al Bisericii Ortodoxe Orientale* (The Canon Law of the Eastern Orthodox Church). Arad: Tipografia Diecezană.
- Mititelu, C. (2008). „Norme și rânduieli canonice privind modalitățile primirii eterodocșilor în Biserica Ortodoxă” (Canonical Norms and Regulations Concerning the Ways of Receiving Heterodox Christians into the Orthodox Church). *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, XII, no. 1, 322–336.
- Mititelu, C. (2012). *Pravilele românești, tipărite, din secolul al XVII-lea. Infrațiuni și pedepse* (The Printed Romanian Pravile of the Seventeenth Century. Offences and Punishments). București: Ed. Didactică și Pedagogică RA.
- Mititelu, C. (2014). *Dreptul bizantin și receptarea lui în Pravilele tipărite, în Țările Române, din secolul al XVII-lea* (Byzantine Law and Its Reception in the Printed Pravile in the Romanian Principalities in the Seventeenth Century). București: Ed. Universitară.
- Mititelu, C. (2015). “The Application of Epitimias in the See of Confession according to the ‘Canonical Custom’ and the ‘Penitential Canons’”. *Teologia Młodych*, 4, 10–18.
- Mititelu, C. (2019). “The Oikonomia and Its Application in the See of the Confession”. *Analecta Cracoviensia*, 51, 313–341.
- Mititelu, C. (2020). “The Virgin Mary in the ‘Baptismal Symbols’ of the Pre-Nicene Church.” In: D. Muskhelishvili, ed., *The Tradition of the Adoration of the Theotokos in the Orthodox Church*. New York: Nova Science Publishers, 7–18.
- O’Donovan, O. (1996). *The Desire of the Nations: Rediscovering the Roots of Political Theology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papathomas, G. (2008). *Le droit canonique oriental: Entre théologie et ecclésiologie*. Paris: Cerf.
- Runciman, S. (1977). *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stan, L. (1959). *Biserica Ortodoxă și Uniatismul* (The Orthodox Church and Uniatism). Sibiu: Tiparul Tipografiei Eparhiale.

- Stan, L. (1959). „Pravila și rolul ei în societatea românească medievală” (“The Pravila and Its Role in Romanian Medieval Society”). *Ortodoxia*, 11, no. 4, 745–762.
- Stăniloae, D. (1997). *Teologia dogmatică ortodoxă* (Orthodox Dogmatic Theology), vol. III. București: Ed. Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R.
- The Seven Ecumenical Councils. (1956). In: H. R. Percival, ed., *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Second Series, vol. 14. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Valliere, P. (2000). *Modern Russian Theology: Bukharev, Soloviev, Bulgakov: Orthodox Theology in a New Key*. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company.

ანთიმოზ ივერიელისა და ვლახეთში (რუმინეთის მიწა) დაბეჭდილი მისი პირველი წიგნების შესახებ

ნიკოლაე ვ. დურა

კონსტანტინას ოვიდიუსის უნივერსიტეტის პროფესორი

რუმინელ მეცნიერთა აკადემია

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1175-5551>

კატალინა მიტიტელუ

კონსტანტინას ოვიდიუსის უნივერსიტეტის

ასოცირებული პროფესორი

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6489-9252>

აბსტრაქტი. წინამდებარე კვლევაში წარმოდგენილია იმ პერმენევტიკული ანალიზის შედეგები, რომელიც ჩატარდა ანთიმოზ ივერიელის მიერ რუმინეთის მიწაზე დაბეჭდილი პირველი წიგნების (1691–1699 წწ.) წინასიტყვაობებისა და კოლოფონების (ანდერძ-მინაწერების) ტექსტებზე. აღნიშნული ტექსტები დღემდე არ ყოფილა შესწავლილი და შეფასებული სპეციალიზებულ ლიტერატურაში ინტერდისციპლინური (ისტორიული, ფილოლოგიური, თეოლოგიური და ა.შ.) პერსპექტივიდან.

კომპეტენტური მკითხველი შეამჩნევს, რომ ანთიმოზ ივერიელის მიერ დაბეჭდილი წიგნების უმრავლესობა ბერძნულ ენაზე იყო შესრულებული. ეს განპირობებული გახლდათ იმ გარემოებით, რომ აღნიშნული გამოცემები - მთავარ კონსტანტინ ბრინკოვიანუს შუამდგომლობით - შეუკვეთა იერუსალიმის პატრიარქმა დოსითეოს II ნოტარასმა, რომელიც დაინტერესებული იყო არა მხოლოდ ბერძნულენოვანი კულტურის პოპულარიზაციით, არამედ მთელ ქრისტიანულ აღმოსავლეთში ნაბეჭდ წიგნებზე არსებული გადაუდებელი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებით.

მთავრების - შერბან კანტაკუზინოსა (1678–1688 წწ.) და კონსტანტინ ბრინკოვიანუს (1688–1714 წწ.) მმართველობის პერიოდში ვლახეთი (რუმინეთის მიწა) თავშესაფრად იქცა არა მხოლოდ ბიზანტიური კულტურის სულით აღზრდილი განათლებული ბერძნებისთვის, არამედ ოთხივე ბერძნული საპატრიარქოს (კონსტანტინოპოლის, ალექსანდრიის, ანტიოქიისა და იერუსალიმის) მრავალრიცხოვანი სასულიერო პირისთვის, რომელთაც ესაჭიროებოდათ ბერძნული წიგნები; აღნიშნული ლიტერატურით მათ ამარაგებდა როგორც სამთავრო, ისე უნგრო-ვლახეთის მიტროპოლიის სტამბა.

საკვანძო სიტყვები: კულტურული ურთიერთობები; ტიპოგრაფიული საქმიანობა; საბეჭდი სტამბა; კულტურული მემკვიდრეობა.

ABOUT ANTHIM THE IBERIAN AND HIS FIRST BOOKS PRINTED IN WALLACHIA (THE ROMANIAN LAND)

Nicolae V. Dură

Professor at Ovidius University of Constanța

Academy of Romanian Scientists

Georgian National Academy of Sciences

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1175-5551>

Cătălina Mititelu

Associate Prof. at Ovidius University of Constanta, Romania

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6489-9252>

Abstract. In the pages of this study, we have presented the results of the hermeneutical analysis carried out on the texts of the Prefaces and Colophons of the first books printed by Anthim the Iberian (Antimoz Iverieli) on Romanian soil (1691–1699), which, until the present day, have not been examined and evaluated in the specialized literature from an interdisciplinary perspective (historical, philological, theological etc.).

The informed reader will be able to observe that the majority of the books printed by Anthim the Iberian were in the Greek language, and that this was due to the fact that they had been commissioned — through the mediation of Prince Constantin Brâncoveanu — by Dositheus II Notaras, Patriarch of Jerusalem, who was interested not only in promoting Greek-language culture, but also in meeting the urgent need for printed books throughout the Christian East.

During the reigns of Princes Șerban Cantacuzino (1678–1688) and Constantin Brâncoveanu (1688–1714), Wallachia (the Romanian Land) became a place of refuge not only for Greeks educated in the spirit of Byzantine culture, but also for numerous clerics from all four Greek Patriarchates (Constantinople, Alexandria, Antioch, and Jerusalem), who were in need of Greek books, supplied to them both by the princely printing press and by that of the Metropolitanate of Ungro-Wallachia.

Keywords: cultural relations; typographical activity; printing press; cultural heritage.

Introduction. In 1716, the envoys of the Ottoman Porte took Anthim the Iberian (Antimoz Iverieli) *manu militari* from his metropolitan residence in Bucharest, with the assistance of the Phanariot prince of Wallachia, the Greek Nicholas Mavrocordatos — a native of the Phanar district of Constantinople, where he had proved himself a devoted servant of the Sultan — in order to send him into exile at the Monastery of Saint Catherine on Mount Sinai. Yet, as soon as he was removed from the geographical space of his adoptive homeland, Wallachia, Anthim the Iberian — who, through “his diligence, his artistic tastes, and his passion for books, would alone suffice to be regarded as an exceptional figure” (Picot, 1886: 515) — was treacherously murdered, and his body thrown into the swift waters of the Tundzha River in Bulgaria.

Metropolitan Anthim the Iberian of Wallachia proved to be one of the fervent supporters of the independence of the Christian countries — including both his native homeland, Georgia, and his adoptive homeland, Ungro-Wallachia (Wallachia) — from Ottoman domination at that time. Thus, in 1716, he passed to the Lord as a martyr in defense of the Christian faith and of the independence of the Christian states subject to Ottoman rule.

By martyring such a cleric, renowned printer, and scholar-theologian, the rulers on the Bosphorus believed that they would put an end to the flourishing process of printing books intended for the entire Orthodox Christian world in the Greek, Slavonic, Romanian, Georgian, and Arabic languages.

Through these books, Anthim of Iveria, who had ascended to the primatial throne of the Church of Wallachia, actively promoted and supported the ideals of liberation of these peoples from Ottoman domination. Indeed, through the written word — whose power was overwhelming even in that age — Anthim contributed to the awakening of an acute awareness of the imperative necessity of liberation from Ottoman rule, which was meant to lead to the building of a new world in which the humanistic and Christian values for which Andrew, known as Anthim, of Georgian origin, had struggled, would be affirmed and fulfilled.

In 2016, three hundred years had passed since the martyric death of the ever-memorable Holy Hierarch Anthim the Iberian, a founding figure of the cultural and spiritual relations between the two peoples. As was only natural, the commemoration of this historical event took place both in Romania and in Georgia.

These relations, however, had been initiated more than three centuries earlier, namely after 1690, when Anthim, recommended to Prince Constantin Brâncoveanu by Patriarch Dositheos of Jerusalem, printed his first books in Greek on Romanian soil.

In 1704, when the brother of Prince Vakhtang VI of Kartli, of the Bagrationi dynasty, the hieromonk Domentius, came to Bucharest in order to present to Prince Constantin Brâncoveanu the request of the Prince of Kartli to send them a printer, these relations entered a new stage, in which Anthim the Iberian undoubtedly played a decisive role in bringing to fruition the desideratum of Prince Vakhtang VI.

In 1709, when “Mihail, the son of Stephen the Ungro-Wallachian” (Bianu, Hodoș, 1903: 544), that is the Romanian Mihail Ștefan from Ungro-Wallachia (Wallachia), printed at Tbilisi the first book in the Georgian language with the type matrices cast in Bucharest by Anthim the Iberian, together with a number of ornaments and woodcut frontispieces of Romanian tradition, a new stage in Romanian–Georgian cultural relations was inaugurated. This therefore represents another significant date marking the early history of cultural relations between Romanians and Georgians.

In 2014, by a decision of the Holy Synod of the Romanian Orthodox Church the year 2016 was declared “a year of tribute to the religious education of Christian youth and a commemorative year of St. Hierarch Anthim the Iberian and church printers” (Patriarhia Română, 2016). In his spoken words on the first January 2016, his Beatitude, the Father Daniel, the Patriarch of Romanian Orthodox Church, remembered — among other things — that by a decision of the Holy Synod of the Romanian Orthodox Church — Antimoz Iverieli, who was martyred in 1716 by the Ottomans in the river Tundja (Bulgaria), was canonized as a Saint of the Orthodox Church on 27th September 1992. In other words, from that day, Antimoz Iverieli he is venerated as a Saint of the Church, and every year of this day, that is 27 September, he is honored in the Romanian soil as a Romanian Saint.

I. Antimoz Iverieli and Mihail Ștefan (Mikheil Stepaneshvili), the main Founding Fathers of Georgian–Romanian Cultural Relations

In 2016, His Beatitude Daniel, Patriarch of the Romanian Orthodox Church, stated that Antimoz Iverieli, who published 63 books on Romanian soil — in Greek, Arabic, Church Slavonic, and Romanian — of which only 21 were in Romanian, “laid the foundations for the establishment of the first printing press with Georgian characters” (Patriarhia Română, 2016) in his native country, Georgia, and that, in 1706, he founded “a printing press with Arabic characters,” in which he printed, at Snagov Monastery, “the first book in Arabic” (Patriarhia Română, 2016), namely a Liturgikon.

In 2016, Georgia and Romania celebrated the 300th anniversary of Georgian–Romanian cultural relations, which rest upon four great pillars: two Georgians and two Romanians, namely: St. Martyr Antimoz Iverieli, Metropolitan of Ungro-Wallachia († 1716); St. Martyr Constantin Brâncoveanu, Prince of Wallachia († 1714); Vakhtang VI Bagrationi, Prince of Kartli and, from 1716, king; and the hypodeacon Mihail Ștefan (Michael Stepaneshvili), a scholar and master of the art of printing, who arrived in Georgia in 1707, where he established the first printing press and, until the spring of 1713, printed the first books on Georgian soil.

All these four personalities, who are indeed the founding fathers of the cultural and spiritual relations between our peoples and countries, deserve the respect of each and every one of us. However, we must take into account the fact that such relations began with the presence of Antimoz Iverieli on Romanian soil, which occurred in the years 1680/1682, when he was brought by Patriarch Dositheus II Notaras of Jerusalem to Moldavia in order to learn the art of printing from the Romanian famous master, the hieromonk “Mitrofan, the printer”.

In 2016, on the occasion of the commemoration of the 300th anniversary of the death of Antimoz Iverieli, Georgia and Romania also celebrated 300 years of cultural relations. In Romania, Georgian texts, engravings, typographical ornaments, gables, frontispieces, and other items — some of them originating from the works printed by Mihail Ștefan — were exhibited in 2019 during an exhibition of Georgian prints organized by the Ambassador of Georgia in Bucharest, Mr. Nikoloz Nikolozishvili, with the support of Professors N. V. Dură and C. Mititelu, on the premises of Ovidius University of Constanța.

A few days later, such an exhibition took place at the “*Antim Ivireanul / Antimoz Iverieli*” Library in Râmnicu Vâlcea, the city where Antimoz served as bishop between 1705 and 1708 and where he published books with the assistance of his Romanian collaborator Mihail Ștefan. At that time, Mihail Ștefan corrected and revised the Romanian texts of his bishop and personally printed the books requested by Antimoz.

Certainly, we cannot speak about Antimoz Iverieli, the main founder of the cultural and spiritual relations between our countries, without mentioning his printing activity, materialized in 63 books, nor without referring to his relationship with his fellow labourer in the field of book printing, namely Mihail Ștefan (Michael Stepaneshvili), who published 20 books and left us many introductory studies, such as prefaces and epilogues to his own books, to some of the books of Antimoz Iverieli printed by him, and to the books of other authors.

Among the main founders of the cultural and spiritual relations between our countries were the Iberian Antimoz (Dură, 2016: 153–162) († 1716) and the Romanian Mihail Ștefan (Stepaneshvili) (Dură, 2017: 191–200), who signed his first printed book in Georgia, *The Gospel / Evangelion* (1709), as “the typographer Mihail, the son of Ștefan, the Ungro-Wallachian” (Bianu, Hodoș, 1903: 484 and 543), that is, from Wallachia, the Romanian Principality.

In their typographical activity, Antimoz and Mihail had the opportunity to work together in the cultural field for the benefit of their countries, Georgia and Romania, and thus they were also able to gain a better knowledge of their cultural heritage and spiritual identity.

In the pages of our paper, we also make some additional references to the contribution of the two lay founding fathers of the cultural and spiritual relations between our peoples and countries, namely the two great Christian princes of that time: Constantin Brâncoveanu of Wallachia, the Romanian Principality, and Vakhtang VI Bagrationi of Kartli, Georgia, who were indeed two secular pillars in the establishment of Georgian–Romanian relations.

In the Preface to the Georgian Liturgikon (Liturgy Book) printed by Mihail Ștefan in 1709 at Tiflis — on whose first page appeared the coat of arms of the Bagrationi dynasty (the dynasty that ruled Georgia) together with a portrait of Vakhtang VI — Prince Vakhtang VI (Bianu, Hodoș, 1903: 484) wrote: “I brought a

printer from Wallachia and established a printing house" (Bianu, Hodoș, 1903: 484). Thus, from the testimony left to us by Prince Vakhtang of Kartli, it emerges that the request that a master printer be sent to him was made by the prince himself. Moreover, from the testimony left by Mihail Ștefan — who publicly declared his origin, presenting himself as "the Ungro-Wallachian printer," that is, from Ungro-Wallachia/Wallachia — we may observe that "the ruler and governor of Georgia, Prince Vakhtang", was the one who "took care" of the printing of this book as well, just as he "also took care of other books printed by us in your Georgian language" (Bianu, Hodoș, 1903: 484).

Through the printing of the Liturgikon, Vakhtang VI was placing — as Mihail Ștefan stated — "the candle upon the lampstand," since the "most holy prelates and humble priests" of Georgia now had a book in their own language, which enabled them, "during the celebration of the service and the bloodless sacrifice [...]" (Bianu, Hodoș, 1903: 484), to commemorate and pray "for the health and life of the one at whose expense this work was accomplished and the book was printed" (Bianu, Hodoș, 1903: 484).

It is also worthy of note that Mihail Ștefan concluded his dedication addressed to Vakhtang VI with the words: "your spiritual son, the Ungro-Wallachian printer Mihail Ștefanovici" (Bianu, Hodoș, 1903: 484).

Through these words, Mihail Ștefan — who, in the note placed at the end of this book and written in the Georgian language, appears with the statement that "this book was printed at Tiflis by the hand of the printer Mihail Ștefanishvili" (Bianu, Hodoș, 1903: 484) — also attests to the fact that his name, Ștefan, had been rendered by the Hungarians in the form "Istvánovici", and at Tbilisi in the form "Ștefanishvili".

The fact that the Georgians rendered the surname „Ștefan” in its Georgian form, „Stepanishvili” (Ștefanishvili), constitutes compelling evidence that they learned directly from Mihail himself that his authentic name was Mihail Ștefan, and not Mihail Iștvanovici.

In the Liturgikon, known in Georgian as the *Kondaki*, printed in Tiflis/Tbilisi in 1709, we also find six Romanian verses printed in Georgian characters, which could not have been transcribed into Georgian script and cast in type by anyone other than Anthim the Iberian, in Bucharest. Moreover, these verses recur as a leitmotif not only in the works of Anthim Ivireanul and Mihail Ștefan, but also among other printers from the Romanian Principalities as early as the sixteenth and seventeenth centuries (Bianu, Hodoș, 1903: 484).

Georgian historiography has also recorded the fact that Vakhtang VI, Prince of Kartli (1675–1715) and King of Georgia between 1715 and 1737, made "a great contribution to the study of *Kartlis Tskhovreba*" (Metreveli, 2014: 6), that is, of "the historical works of different authors", since he was the one "who created a special commission of learned men to compile and edit the texts of this literary work" (Metreveli, 2014: 6). These texts were arranged "in chronological order," thus producing "a unified history of Georgia" (Metreveli, 2014: 6), within the horizon of which the history of Georgian printing may also naturally be integrated, a history to whose foundation Anthim of Iberia and Mihail Ștefan of Wallachia/Valachia made a founding contribution on Georgian soil.

II. New Documentary Testimonies concerning Antimoz Iverieli, Who Was Brought to the Romanian Principalities by Dositheus II Notaras, Patriarch of Jerusalem

That "Antimoz" was a native of Georgia is confirmed not only by foreigners — Turks, Greeks, Romanians, etc. — but also by Antimoz himself, who called himself by the Turkish word "gurji" ("Georgian"), as is also attested in the prefaces of the books printed by Antimoz in Greek, Romanian, Slavonic, and Arabic in the Romanian printing presses of Bucharest, Snagov, Râmnic, and Târgoviște.

In 1680 or 1682, Antimoz Iverieli arrived on Romanian soil, having been brought to the Romanian Principalities by Patriarch Dositheus II Notaras of Jerusalem so that he might learn the art of printing and subsequently serve as a typographer in the printing house of Cetățuia Monastery in Iași.

However, although Antimoz spent four years, from 1682 to 1686, as an apprentice to the famous Romanian printer Mitrofan, who in 1682 had been employed by Patriarch Dositheus as printer of his Greek printing house at Cetățuia Monastery in Iași, he nevertheless did not manage to master all the secrets of the printing art. This could explain the fact that Antimoz Iverieli published his first book in Wallachia, in the Greek language, only in 1691.

Antimoz Iverieli printed his first books in Greek for the benefit of the three Greek Patriarchates — Jerusalem, Antioch, and Alexandria — thus promoting the development and predominance of the Greek language in the theological, liturgical, historical, and literary spheres within the Romanian Principalities.

The fact that, during the reign of Constantin Brâncoveanu (1688–1714), one may speak of a “history of Greek domination in the Romanian Principalities” (Legrand, 1888: V) is not surprising, since in both Wallachia and Moldavia many hierarchs were Greeks, usually accompanied by Greek clerics and scholars who had sought refuge in the Romanian Principalities after the fall of Constantinople in 1453.

Some of these Greeks came to occupy not only the leadership of the Church or of the country, but also the administration of the higher schools of the time, namely the famous Princely Academies founded as early as the reign of Șerban Vodă Cantacuzino (1678–1688). Moreover, some of the rulers of the Romanian Principalities themselves, at the persistent insistence of certain Greek patriarchs from Jerusalem, Antioch, and Alexandria, dedicated monasteries of the country to them, printed books for them, established printing houses, and granted them substantial financial assistance.

One of these rulers was Gheorghe Duca, Prince of Moldavia (1665–1666; 1668–1672; 1678–1683), who was **of Greek origin**. At the persistent request of Dositheus II Notaras, Patriarch of Jerusalem, he ordered that the princely printing press at the Cetățuia Monastery in Iași be transformed into a **Greek printing press**. The monastery had, in fact, been placed under the canonical jurisdiction of the Greek Patriarchate of Jerusalem long before his reign, during the time of his predecessors.

In this Greek printing house at the Cetățuia Monastery (Iași), the hieromonk Mitrofan, disciple and collaborator of the celebrated humanist scholar Dosoftei, Metropolitan of Moldavia (1671–1674 and 1675–1686), who, in his work *The Lives of the Saints*, printed in Romanian in 1682, made, among other things, also explicit reference to the “science of the Romanian language” (Bianu, Hodoș, 1903: 244), printed in Greek, at the request of Patriarch Dositheus of Jerusalem, several valuable books on theology and church history.

If we take into account the fact that books in the Romanian language had already been printed in the time of Filip Moldoveanul, in 1544, and later by Coresi (†1583), beginning in 1559, we may also speak of a “science” of the Romanian language, even though it had, for centuries, been ignored or overshadowed by the princely courts and the country's nobility, whose cultural formation was rooted first in the Slavonic tradition and, from the time of Șerban Cantacuzino and Constantin Brâncoveanu onward, in the Greek tradition—an influence from which the Romanian cultural milieu was not fully emancipated until after the end of the Phanariot regime, that is, after 1821 and, more precisely, only toward the middle of the nineteenth century.

Nevertheless, the prefaces, epilogues and colophons of the books printed on Romanian soil, beginning with Macarie's *Liturgikon* of 1508, also bear witness to the contribution made by the servants of this “science” of the Romanian language, among whom some cleric-printers occupy a place of particular distinction.

During the age of the Renaissance and the Reformation, the notion of “science” defined “knowledge in every sense”, while “natural philosophy was an examination of God's creation similar to Theology, without indicating any incompatibility of purpose or intention with religion” (MacCulloch, 2011: 696). Nevertheless, in that period, the history of the Enlightenment, whose beginnings may already be identified in the Re-

naissance era, also associated “science” with certain aspects of cultural life developed up to the year 1700. Thus, many of the ideas of Enlightenment doctrine “derived from the Old and New Testament and from the two religions that had created this literature, Judaism and Christianity” (MacCulloch, 2011: 713-714).

Within this history of cultural and spiritual illumination are also included the great scholar-printers of the Romanian Principalities, such as deacon Coresi, Metropolitan Dosoftei, the hieromonk and later bishop Mitrofan, the hieromonk Anthim of Iberia, who subsequently became bishop and metropolitan, as well as the hypodeacon Mihail Ștefan. Therefore, whenever we attempt to classify these scholars as “moral philosophers” or “Enlightenment philosophers”, we must understand that, in reality, they were first and foremost clerics theologians, whose enlightenment ideas derived from the Old and New Testaments, that is, from Holy Scripture, and not from the philosophy of Plato, Aristotle, or of the leading representatives of Neoplatonists, such as Plotinus, John of Damascus etc.

As regards the assertion that Antimoz Iverieli was a philosopher, we state from the outset that this claim is attested neither by his writings nor by his typographical, scholarly, and pastoral activity. We likewise consider unfounded the assertion that Antimoz Iverieli was a “philhellene”, as some recent researchers of his typographical activity have maintained, since the Romanians never perceived him as such. Perhaps the fact that Antimoz printed the majority of his books in Greek — more than 40 out of 63 — and that he expressed particular appreciation for the Greek language and culture, as well as for the Greek patriarchs, led some of his biographers to state categorically that he deserved the appellation of “philhellene” (Chițulescu, 2024: 31-44).

One should not, however, ignore or conceal the fact that Antimoz Iverieli was brought to Romanian soil by the Greeks, namely by Patriarch Dositheus of Jerusalem, for the purpose of learning the craft of printing and printing Greek books. And, therefore, also the first books printed by him were in Greek, in Wallachia (Ungro-Wallachia). Nevertheless, this did not prevent him from integrating into his adoptive homeland, loving it, and striving for the affirmation of Romanian culture and for the fulfilment of its ideals of political and ecclesiastical freedom and independence.

III. The Typographical Activity of Antimoz Iverieli between 1691 and 1699

In 1691, Anthim the Iberian printed on Romanian soil his first book, namely a work originally written in Ancient Greek, but translated into the vernacular Greek (*dimotiki*) by the hieromonk Chrysanthos Notaras, nephew of Patriarch Dositheos, “Archimandrite of the Most Holy and Divine Sepulchre”.

The correction (*diorthosis*) of the book, entitled *Sixty-Six Admonitory Chapters* of Emperor Basil the Macedonian addressed to his son Leo the Wise, was carried out by “the hieromonk Chrysanthos,” who, in turn, expressed with reverence and gratitude his thanks to “the most illustrious, most pious, and most exalted ruler and lord of all Ungrovlahia, Lord Ioan Constantin Basarab Voivode,” who was indeed a patron of Greek books and culture.

The book of Emperor Basil the Macedonian was printed “by the hieromonk Anthim” (Bianu, Hodoș, 1903: 326) in the princely printing house of Bucharest, at the request of Chrysanthos Notaras and by the command of Prince Constantin Brâncoveanu.

In the following year, 1692, “Anthim the Iberian, the most humble among hieromonks” (Bianu, Hodoș, 1903: 326) — as he styled himself — printed *The services of Saint Paraskeva the New* and of *Saint Gregory the Decapolite*, “whose holy relics are found in this God-loving land of Wallachia (τῆς Βλαχίας), in the holy and princely Monastery of Bistrița” (the Preface of Șerban Cantacuzino addressed to Prince Constantin Brâncoveanu) (Bianu, Hodoș, 1903: 327).

Both the book and its preface were written in the popular Greek language (*dimotiki*), which abundantly attests to the fact that Anthim of Iberia had a rather good command of the modern Greek spoken in his time.

In 1693, “the humble hieromonk Anthim of Iberia” printed — in the princely printing house of Bucharest — a bilingual Greek-Romanian Gospel Book, “by the command and at the expense of ... the most pious and illustrious lord and protector of all Ungrovlahia, Io Constantin Basarab Voivode” (Bianu, Hodoș, 1903: 328).

The work was corrected by a Romanian, “the humble hieromonk Atanasie Moldoveanul” (Bianu, Hodoș, 1903: 334), and printed by Anthim the Iberian. The fact that the correction of the book was carried out by a Romanian remains further peremptory evidence that, in 1693, Anthim the Iberian had not yet fully mastered the cultivated register of the Romanian language, or, more precisely, literary Romanian.

In the *Predoslovie* (Foreword) to the *Evangelion* (Εὐαγγέλιον), printed in Greek and Romanian by the typographer Antimoz in 1693 and drafted by the logothete Șerban, it is stated that it had been **“now for the first time compiled in both languages and arranged according to the Greek order of the Church”** (Bianu, Hodoș, 1903: 328). In other words, this appears to have been the first bilingual Greek–Romanian Gospel Book, whose exemplar was the Greek text.

Among other things, in the Preface to this *Evangelion* (Εὐαγγέλιον), **the Grand Chancellor (logothete) Șerban** also stated that **“the worthy Christian nations have adopted the practice that the Gospel should be written and printed in the language of every nation according to the model of the Greek language; so that, if any error or doubt should arise in the Gospel translated into their own languages, the doubt may be resolved and the error corrected by reference to the Greek one, just as the New Testament was written by the Apostles in the Greek language”** (Bianu, Hodoș, 1903: 333).

Thus, even after the publication of the Bible in Romanian in 1688, the idea still prevailed that every book ought to be translated from the Greek original, since the New Testament was written in Greek, although the Gospel according to Matthew is believed to have been composed around the year 50 in Aramaic for Christians converted from among the Jews of Palestine, and only about two decades later translated into Greek.

In 1694, **“the humble among hieromonks, Anthim the Iberian, the Printer,”** printed in the same princely printing house in Bucharest the first book in the Romanian language, namely a *Psalter*, **“by the command and entirely at the expense of Prince Constantin Brâncoveanu,”** and with the blessing of **“Metropolitan Teodosie of Wallachia”** (Bianu, Hodoș, 1903: 335). Thus, twelve years after his arrival on Romanian soil, Anthim Ivireanul printed his first book in Romanian, namely a *Davitni* (*Psalter*), which Mihail Ștefan would likewise print in Tbilisi in 1709.

In 1737, **“by the command of Prince Matei Basarab”** and with the blessing of **“the Most Reverend Archbishop Teofil, Metropolitan of the entire Land of Wallachia,”** a Slavonic *Psalter* with the *Horologion* was printed at the princely press of Govora Monastery by **“Hieromonk Ștefan of Ohrid”** (Bianu, Hodoș, 1903: 106). According to several historians of early Romanian literature, this printer, Ștefan of Ohrid, was a Vlach (Romanian) from Montenegro and is believed to have been the father of the renowned printer Mihail Ștefan, who likewise printed a *Psalter* in the Georgian language, just as Hieromonk Antimoz Iverieli had done in Wallachia in 1694.

In the Preface to the 1694 *Psalter*, printed at the **“princely printing house”** in Bucharest, Anthim of Ivir stated that it had been **“translated into the Romanian language, together with the kathismata, troparia, and prayers, for the greater benefit and understanding of those who shall read it”** (Bianu, Hodoș, 1903: 336), as was likewise emphasized in the dedicatory letter addressed to **“the pious, most illustrious and most glorious Lord and ruler of the entire Orthodox Land of Wallachia”** (Bianu, Hodoș, 1903: 336), namely **“the good and Christian Ioan Constandin Băsărabă Voievod, my benefactor and merciful lord,”** who had printed it **“entirely at His Highness’s expense, in order to distribute it as a gift among the Orthodox Christians”** (Bianu, Hodoș, 1903: 337).

Indeed, in almost all the Prefaces to the books printed by Anthim at the expense of Constantin Brâncoveanu, he expressed words of gratitude and appreciation for the reception and paternal support he enjoyed in Wallachia. At the same time, Anthim acknowledged that it was thanks to Prince Brâncoveanu that books had been printed not only for Greeks and Romanians but also for those who used the Slavonic, Arabic, and Georgian languages. Indeed, only in this way can we explain why, in 1694, Hieromonk Anthim regarded Brâncoveanu as his **“benefactor and merciful lord”** and, **“bowing down in reverence, I pray to God to grant him blessed happiness”** (Bianu, Hodoș, 1903: 336), wished that he might **“increase and strengthen the Orthodox faith (pravoslaviia),”** so that he might become **“like the great Constantine”** (Bianu, Hodoș, 1903: 337).

The fact that, in 1694, the hieromonk Anthim of Iviron printed the first book in the princely printing house that he directed at Snagov was due, first and foremost, to the efforts of Metropolitan Teodosie, the Primate of the Church of Wallachia at that time, who, through his own writings and through the books printed with his blessing in the printing presses of the Church of Wallachia, contributed decisively to the implementation of the process of introducing the Romanian language into the liturgical worship of Wallachia. For example, in the Slavonic–Romanian Liturgikon, printed by Bishop Mitrofan of Buzău in 1702, the *Brief Instructions for Priests*, previously composed in Romanian by Metropolitan Teodosie, were also included.

All these manifest efforts of the worthy Romanian hierarchy, Metropolitan Teodosie of Ungro-Wallachia, were to contribute to the formal completion of the process of reintroducing the Romanian language into the worship of the Church and, *ipso facto*, to the acceleration of the process of removing the domination exercised by the Slavonic and Greek languages (Mititelu, 2017: 95–113).

Indeed, the triumph of the Romanian language, both in the Church and in the cultural life of Wallachia, was crowned by the publication of the **Șerban Cantacuzino Bible** in 1688, a work produced by **“Mitrofan, Bishop of Huși, master of every craft of typography, corrector of the Romanian texts, and God-loving laborer,”** together **“with all his disciples”** (Bianu, Hodoș, 1903: 291), among whom **Anthim of Iviron** was absent, since at that time (1688) he was still at **Cetățuia Monastery** in Iași.

It was within this climate of cultural effervescence, marked by the publication of the monumental **Bible of Bucharest** (1688), that the activity of Anthim of Iviron developed. Although he was also obliged by his protectors to print books in Greek and Slavonic, in 1713 Anthim personally financed the printing of the book entitled *The Divine and Holy Liturgies*, produced by the printer Gheorghe Radovici in the princely printing house at Târgoviște (Bianu, Hodoș, 1903: 487).

In this **Liturgikon** of 1713, written in a refined Romanian language, heir to the tradition of the old **Cazanii** (*Books of Homilies*), and owing much to the Romanian scholars of the period, we find, alongside the coat of arms of Wallachia, **“several ornaments and engravings”** (Bianu, Hodoș, 1903: 487) that Gheorghe Radovici reproduced from the **Liturgikon** printed by **Bishop Mitrofan of Buzău** in 1702.

The first **Liturgikon** printed entirely in Romanian, with both the liturgical text and the typikon rubrics in Romanian, was in fact printed by **Mihail Ștefan** in 1706 in the printing house of the **Bishopric of Râmnic**. More precisely, it was the text of a **Liturgikon** incorporated into an **Euchologion (Molitfelnik)** printed by the same typographer, in the same place and in the same year, with the blessing of the local bishop, **Anthim of Iviron**, **“while Kir Teodosie was Metropolitan of the country”** (Bianu, Hodoș, 1903: 541), the very hierarchy who had earlier sent Mihail Ștefan to **Bălgrad (Alba Iulia)** to print Romanian-language books for the Church of the Romanians in Transylvania, where, in 1699, he published two books in Romanian.

In the opening pages of the **Euchologion** printed at **Râmnic** in 1706 by Mihail Ștefan, we find the coat of arms of Wallachia together with the **“political verses from the Psalter of Buzău (1701)”** (Bianu, Hodoș, 1903: 541), which had been printed **“through the zeal and diligent efforts of the lover of labor, Mitrofan, Bishop of Buzău”** (Bianu, Hodoș, 1903: 416), the teacher of Antimoz Iverieli in the art of printing.

This **Psalter** also contains the six “**political verses concerning the honorable Cross in the coat of arms of the most illustrious Lord Io Constantin Basarab Voivode**” (Bianu, Hodoș, 1903: 414), reproduced *ad litteram* in the **Euchologion** printed by Mihail Ștefan at Râmnic in 1706, into which the **Liturgikon** was incorporated.

It should also be noted that, in the **Preface** to the **Psalter** printed at Buzău, Bishop Mitrofan informed Prince Constantin Brâncoveanu that “**in political affairs, too, there is an order established according to the pattern of spiritual matters**” (Bianu, Hodoș, 1903: 414), thereby emphasizing that the order of civil society had been established in harmony with the spiritual order. At the same time, he added that “**with the good counsel, the will, and the blessing of His Holiness our Archbishop and Metropolitan Kir Teodosie, I was moved to print this soul-profiting Psalter ... in the language customarily read in the Romanian churches**” (Bianu, Hodoș, 1903: 415).

It is equally important to note that, following the coat of arms of the country and the political verses in the **Euchologion of Râmnic** (1706), there appear “**extracts from Holy Scripture concerning the celebration of the divine services in the national language**” (Bianu, Hodoș, 1903: 541), as well as the remarkable testimony entitled “**Proof that it is not forbidden for every Orthodox Christian to celebrate the Liturgy in his own language**” (Bianu, Hodoș, 1903: 541), after which follows the preface signed by “**Mihai Iștvanovici, hypodeacon and printer**” (Bianu, Hodoș, 1903: 542).

Such an affirmation—that every believer is entitled to hear the Word of God in his own language—can already be found in the sixteenth century in the prefaces of the printers **Filip Moldoveanul** and **deacon Coresi**. This principle, however, was reaffirmed and further promoted in the early eighteenth century, finding renewed expression in the books printed during that period by Antimoz Iverieli and Mihail Ștefan.

As several distinguished scholars have also observed, “**this Psalter is not a new translation,**” since “**Anthim merely revised an older text and added a few prayers**” (Bianu, Hodoș, 1903: 388). Indeed, we are not dealing with a new translation, because in 1568—that is, 126 years earlier—deacon Coresi (a Romanian from Wallachia) printed in Brașov (Transylvania) a “**Romanian Psalter**” (Bianu, Hodoș, 1903: 52-53), which he reprinted in the same printing house in 1570 (Bianu, Hodoș, 1903: 54-56), on the basis of Romanian manuscripts dating back to the fourteenth and fifteenth centuries, whose sources were Greek and Slavonic texts.

In 1570, Coresi, the greatest Romanian printer of the sixteenth century, printed a Romanian *Psalter* in Brașov, explaining that he had seen that “**almost all nations have the Word of God in their own language, while we Romanians alone do not,**” and that, for this reason, he had resolved to print this book “**in the town of Brașov**” (*The Romanian Psalter of Deacon Coresi*, Brașov, 1570) (Bianu, Hodoș, 1903: 56). In Wallachia, however, a Slavonic *Psalter* was printed in 1574, in which one of the leaves bears the **coat of arms of Wallachia** (Bianu, Hodoș, 1903: 527).

It is also worth noting that on the verso of the first leaf of the *Psalter* (*Kitāb al-Zabūr al-Sharīf*), printed in Aleppo (Syria) in 1706, the coat of arms of Constantin Brâncoveanu is depicted as an expression of gratitude on the part of the Greek Patriarch of Syria, Athanasius Dabbas, for the assistance provided by the Prince of Wallachia, Constantin Brâncoveanu, in establishing that printing press. Indeed, upon his departure from Bucharest in 1708, where he had lived for several years at the princely court, he received from the Prince of Wallachia “the Arabic types and other printing implements ... as a gift” (Feodorov, 2013: 242).

With the aid of these printing types, Patriarch Athanasius Dabbas printed books in Arabic at Aleppo between 1706 and 1711, when the printing press was closed by the Ottoman authorities, since Syria was then under Ottoman rule.

The Arabic characters were inserted into the matrices by Patriarch Athanasius himself and his Arabic-speaking Greek companions from Syria. This makes the head of the Syrian Orthodox Church of that period

an example even for Metropolitan Anthim the Iberian, who, in 1708, although he was the head of the Church of Wallachia, personally prepared the matrices that his collaborator in the printing enterprise, Mihail Ștefan, would later carry with him to Georgia.

The activity of the printing press established in Aleppo by Patriarch Athanasius III al-Dabbās resulted, according to several scholars, in the printing of **“a dozen books”** (Frantsouzoff, 2020: 197), in which **“the beautiful regular typefaces engraved by Antimoz Iverieli, which may be admired in the books printed by him at Snagov in 1701 (Liturgikon, with parallel Greek and Arabic text) and at Bucharest in 1702 (Horologion in Greek and Arabic), differ considerably from the clumsy characters characteristic of the Aleppo Psalter”** (Frantsouzoff, 2020: 198).

In 1648, Metropolitan Simion Ștefan of Bălgrad (Alba Iulia, Transylvania) printed the *New Testament* in the Romanian language, making use of the **“original of its language”** (Bianu, Hodoș, 1903: 184), that is, the Greek text, in which this book had been **written**.

In 1651, the same Romanian Metropolitan of Transylvania, Simion Ștefan, printed the *Psalter of Alba Iulia* (Neaga, 1970: 257–261), translated **“from the Hebrew original into the Romanian language”** (as stated on the title page) (Bianu, Hodoș, 1903: 184). Concerning this *Psalter*, the great Romanian historian Nicolae Iorga (1871–1940) wrote that no other book is more suitable **“for everyone’s needs, sufferings, and hopes than the Psalms”** (Iorga, 1904: 184). This also explains why the *Psalter* became, for the Romanians as well, a fundamental book for all those able to read Greek, Slavonic and Romanian texts.

Thus, forty-three years later, Antimoz printed a new Romanian *Psalter*, and in the dedicatory letter to the *Psalter* printed in Romanian in 1694, addressed to **“the good and Christian Ioan Constantin Basarab Voievod”** (Bianu, Hodoș, 1903: 336), and **“my benefactor”**, **“Antimoz Iverieli, the printer,”** stated, among other things, that although this book had been **“printed by others before in many editions, ... it has now been brought to light with even greater diligence and adorned more richly than by others; namely, translated into the Romanian language itself, together with the kathismata, troparia, and prayer offices for the greater benefit and understanding of those who shall read it”** (*The Printer Antimoz Iverieli’s Foreword*) (Bianu, Hodoș, 1903: 337).

From these words it clearly follows that Prince Constantin Brâncoveanu was Antimoz Iverieli’s protector and **“benefactor,”** and that, some twelve to fourteen years after his arrival in Wallachia, Antimoz Iverieli had succeeded in learning and mastering the Romanian language sufficiently well to print a book in the language of his adopted country.

We should also note that, in the *Psalter* printed in 1694, the **“kathismata, together with the troparia and prayer offices”** (Bianu, Hodoș, 1903: 337), were translated from Greek into Romanian and incorporated into the text.

Although such kathismata, that is, “groups into which the 150 Psalms of David are divided” (Baniște, E. Baniște, 2001: 22) within Orthodox divine worship, accompanied by troparia and prayers, were already circulating in Romanian through certain manuscript texts, we nevertheless cannot exclude the possibility that Antimoz Iverieli was the one who translated into Romanian the *Kathismata* (*Τὰ Καθίσματα*), namely groups of Psalms arranged according to their liturgical use — for example, the Psalms of the morning and of the night — which are read during “the weekday services,” while “during Great Lent they are read twice” (Baniște, E. Baniște, 2001: 92). The same possibility may also be considered with regard to the *molitvas*, namely “the prayers that the priest reads for various purposes or needs in the life of the Christian” (Baniște, E. Baniște, 2001: 309).

Since Antimoz Iverieli had mastered not only Greek, but also Slavonic—most probably initiated in his native country—a few months after printing the Romanian *Psalter*, and still in 1694, he also printed a

“Slavonic Psalter”. In the Romanian Principalities, such Slavonic *Psalters* had been printed since the sixteenth century.

As for the *Slavonic Psalter* printed by **Antimoz Iverieli** in 1694, it has been observed that the printer rendered in its text all the typikon instructions relating to certain kathismata and prayers in the Romanian language, following the example of earlier hierarchs of the Romanian Orthodox Church, such as Metropolitans Ștefan of Wallachia (1648–1653 and 1655–1668) and Teodosie of Wallachia (1668–1672 and 1679–1708).

At the princely printing house of Snagov Monastery, directed by Abbot **Antimoz Iverieli** from 1696 onwards, the *Order of the Service of Saints Constantine and Helen* (1696) was printed in the Slavonic language by the printer **“Robu Mihai”** (Bianu, Hodoș, 1903: 341). From the text of the book’s *Predoslovie* (Foreword)—which is, in fact, an encomium dedicated to Prince Constantin Brâncoveanu—we learn that the printer Mihai Robu had learned the craft of printing from **Antimoz Iverieli**, of whom he stated that his work was due to **“the care of my honourable father and gracious teacher, Antimoz Iverieli”** (Bianu, Hodoș, 1903: 342).

This is, in fact, the first occasion on which **“the humble hieromonk and printer, Antimoz Iverieli, appears in the role of a teacher”** to his own apprentices in the art of printing, just as he himself had been, in 1682 at Iași, among the disciples of **“Hieromonk Mitrofan, the maker of printing types”** (Bianu, Hodoș, 1903: 345).

Therefore, after four years of apprenticeship (1682–1686) spent at the Greek printing house of Cetățuia Monastery (Iași) under the guidance of his renowned teacher, Hieromonk Mitrofan (who became Bishop of Huși in 1683), and after a further two years of apprenticeship (1689–1691) in Bucharest under the supervision of the same bishop-printer, **Antimoz Iverieli** emerged in the role of a master and teacher in the art of printing.

From the latter part of 1691, after being appointed Bishop of Buzău, Mitrofan disappeared from the Bucharest printing scene and transformed the printing house of that bishopric into a second capital of Romanian printing.

From a note at the end of the book *The Order of the Service of Saints Constantine and Helen*, printed in the Slavonic language by Mihail Ștefan **“under the care of my honourable father”** (Bianu, Hodoș, 1903: 342) that is, his spiritual father, **Antimoz Iverieli**, Abbot of Snagov Monastery and director of the princely printing house established there in 1696—the very year in which this book was printed—we learn that **“the Paraklesis, not being found for the Feast of the Saints in the Greek originals, was composed in Slavonic by the command of the Most Reverend Kyr Teodosie, Metropolitan of Ungrovlahia. And it was appointed to be sung on the Feast of the Saints”** (Bianu, Hodoș, 1903: 343). From this we may conclude that Metropolitan Teodosie of Wallachia did not rely exclusively on the **“Greek originals,”** but also made use of Slavonic sources whenever he considered that they could supplement or improve the Greek text.

In Orthodox liturgical terminology, **“Paraklesis** also denotes the religious service (*παράκλησις* = invocation) consisting of prayers and hymns through which the Saints are invoked for help” (Braniște, E. Braniște, 2001: 343–344). Thus, it was Metropolitan Teodosie who ordered that the text of this **“Service”** should remain in the Slavonic language, while the typikon should be introduced in Romanian. This represented yet another way of contributing to the introduction of the Romanian language into the liturgical worship of the Church, and, to some extent, to curb the hegemony of the Greek language in the liturgical life of the Romanian Church.

From the sixteenth century onwards, and especially from its second half, marked by the Romanian-language publications of deacon Coresi, one may also speak of the **“triumph of Romanian writing”** (P. P. Panaitescu). This period was followed, in the seventeenth century, by the appearance of the first liturgical books in the Romanian language and by the process of compiling and printing the first collections of civil and ecclesiastical (nomocanonical) laws in Romanian, during the reigns of Matei Basarab in Wallachia and Vasile Lupu in Moldavia.

A new stage in the triumph of Romanian writing through liturgical books was brought about by the great Romanian scholar, Metropolitan Dosoftei of Moldavia (some of whose works were revised and printed by his disciple and collaborator, the printer Mitrofan). Indeed, through the *Liturgikon* printed in Romanian at the printing house of the Metropolitanate of Moldavia (Suceava) in 1679, Dosoftei established the language of the Romanian people as the liturgical language of the Church.

On the title page of the work, entitled *The Divine Liturgy*, it was stated that this book was **“now for the first time printed in Romanian”** (Bianu, Hodoș, 1903: 222), that it was addressed **“to the whole Romanian nation ... found within this Orthodox language”** (Bianu, Hodoș, 1903: 223), and that it was offered as **“a gift to the Romanian language ... so that all those who do not understand Slavonic or Greek may understand”** (Bianu, Hodoș, 1903: 224).

The first *Liturgikon* in the Romanian language was therefore offered as **“a gift to the Romanian language”** to all Romanian speakers, both within the country and throughout the diaspora. Its author, the eminent scholar, theologian, and poet, Metropolitan Dosoftei of Moldavia, regarded it as **“a gift to the Romanian language”**.

The expression **“a gift to the Romanian language”** had already been used by Metropolitan Varlaam of Moldavia in the preface to his aptly entitled *Romanian Book of Teaching*, printed at the princely printing house of the Monastery of the Three Holy Hierarchs in Iași in 1643. The same expression also appears in the *Psalter in Verse* by Metropolitan Dosoftei of Moldavia, printed in 1673.

Through this **“gift to the Romanian language”**, an expression reiterated in the *Bible of 1688*, it became evident that these books emancipated the Romanians from the dominance of the Slavonic and Greek languages, in which the Divine Liturgy had been celebrated for centuries (from the twelfth to the sixteenth century). Indeed, **“whereas in the sixteenth century only about 20% of the entire printed book production was in the Romanian language, in the seventeenth century Romanian-language books became predominant, accounting for more than 60% of the total book production”** (Danielopolu, Demény, 1985: 8). However, by the end of the seventeenth century and the beginning of the eighteenth century, **“a new element that can be observed in the structure of printed books is the emergence and increasing proportion of Greek-language publications”** (Danielopolu, Demény, 1985: 8). This was, moreover, the period during which **Antimoz Iverieli**, first as a hieromonk and later as a hierarch, printed his books.

It should also be noted that, in Transylvania, **“Cyrillic printing throughout the entire seventeenth century was carried out exclusively in the Romanian language”** (Danielopolu, Demény, 1985: 8), and that **“the most significant achievement of Romanian printing in Transylvania at the end of the seventeenth century”** (Danielopolu, Demény, 1985: 76) remains the *Chiriadromion*, printed at Alba Iulia in 1699 by **Mihail Ștefan (Iștvanovici)** from Wallachia (Bianu, Hodoș, 1903: 373).

This *Chiriadromion* was also known as the **Gospel with Homilies** (*Evangelia cu învățătură*), because it contained homilies (*cazanii*) for the Sundays throughout the ecclesiastical year, for the major feasts of the Lord, and for the **“named Saints,”** that is, the most renowned saints. In the Preface to this book, Mihail Ștefan (Iștvanovici) recalled that its publication had been made possible through the **“assistance”** received **“from the Most Illustrious and Exalted Victor over the whole of Ungrovlahia, Io Constandinu Brâncoveanu Basarab Voievod”** (Bianu, Hodoș, 1903: 375), who **“has shown himself (and continues always to show himself) to be an illuminator of the Orthodox faith, strengthening it through divine books,”** and who was **“the true patron of the Holy Metropolitanate here in Transylvania and of all those who seek refuge under His Highness's mercy”** (Bianu, Hodoș, 1903: 375). He further stated that he himself had been sent to Transylvania by Prince Brâncoveanu as a **“master craftsman for the work of the printing house”** (Bianu, Hodoș, 1903: 375), that is, to re-establish the printing press of the Metropolitanate of Transylvania, where books would be printed in the Romanian language.

Both in his books printed in Transylvania and in those produced in Georgia, Mihail Ștefan employed as models the entire iconographic repertoire (headpieces, engravings, images of Saints, etc.) that he had known and used in Wallachia, where he had lived and worked as a printer. Indeed, several distinguished scholars of Romanian printing maintain that, in the case of Georgia as well, we are dealing with **“the transfer of ornamental and iconographic matrices from Wallachia to Tbilisi by Mihail Ștefan, who used in the Georgian liturgical books engravings created by Ioanichie Bacov”** (Feodorov, 2013: 245), one of the Romanian master engravers who had worked together with Mihail Ștefan and **Antimoz Iverieli** at the printing house of Snagov.

The same scholars have also observed that **“this iconography is also present in books previously printed by Anthim in his printing shops”** (Feodorov, 2013: 245).

In 1697, on the feast of the **“Holy Great Sovereigns and Equals to the Apostles, Constantine and his mother Helen,”** the Greek priest Gheorghe Maiotis delivered, in the Cathedral Church of the Holy Metropolitanate of Ungrovlahia in Bucharest, a **“Panegyric”** (Πανηγυρικός), that is, a laudatory oration **“on the God-crowned Emperor and Equal to the Apostles, the Great Constantine”** (Bianu, Hodoș, 1903: 350), namely Prince Constantin Brâncoveanu of Wallachia.

This *Panegyric*, which was in fact **“a speech of praise delivered on the occasion of a celebration in honour of someone (on the feast day of a Saint)”** (Braniște, E. Braniște, 2001: 338), was dedicated by the panegyrist Gheorghe Maiotis to Prince Constantin Brâncoveanu, who, in all probability, was present at the Divine Liturgy celebrated by Metropolitan Teodosie of Wallachia on the occasion of the Prince's name day, that is, the feast associated with his baptismal name.

This Panegyric also attests to the fact that, at the end of the seventeenth century, the Greeks insisted that panegyrics be delivered in their own language, and not in the language of the people, *recte*, in Romanian. Hence also the observation that, at that time, one could not yet speak of a definitive victory of the Romanian language, but only of a formal exclusion of the Slavonic language and of a coexistence with the language of the Princely Court and of the Princely Academy, namely Greek, which had succeeded in gaining hegemony not only in the worship of the princely and boyar churches, but also in the Church of the Romanians.

The considerable presence of Greeks at the princely court and at the Princely Academy in Bucharest indeed caused the Greek language to be perceived as a kind of **“lingua franca”** and, naturally, as the language of the aristocracy of that period. This is likewise confirmed by the Greek publications of **Antimoz Iverieli** at the close of the seventeenth century, for he too had to align himself with this Hellenic current in order to satisfy the expectations of his patrons, Prince Constantin Brâncoveanu and Patriarch Dositheos of Jerusalem.

This *Panegyric*, delivered in the Greek language, was printed **“by Hieromonk Antimoz from Iveria”** (Bianu, Hodoș, 1903: 349-350) at the princely printing house of Snagov Monastery (near Bucharest).

In September of the same year, 1697, **Antimoz Iverieli** printed, at the same press, and **“at the request of the most noble and learned archon, Lord Constantin Cantacuzino,” “brother of the most illustrious and most pious Lord Ioan Șerban Cantacuzino”** (Bianu, Hodoș, 1903: 349), the work of Ioan Karyophylles, **“most learned among teachers”** (Bianu, Hodoș, 1903: 349) and **“Grand Logothete of the Great Church of Christ”** (Bianu, Hodoș, 1903: 350), entitled **“Manual on Certain Doubts”**.

In that same year, 1697, the presses of Snagov Monastery also produced a **“Slavonic Grammar”** with the **“blessing of the Most Reverend Kyr Teodosie ... Metropolitan of this Land”** (Bianu, Hodoș, 1903: 351). The supporters of preserving the Slavonic language in the Church thus persuaded Metropolitan Teodosie—who, like his predecessor Metropolitan Ștefan, had introduced the text of certain prayers and the typikon order into books printed in the Slavonic language—to publish a **“Slavonic Grammar”** as well.

In the *Predoslovie* (Foreword) to this book, signed by **Antimoz Iverieli**, which is in fact an encomium dedicated to Prince Constantin Brâncoveanu, it was stated that **“we Romanians,”** although we use the Sla-

vonian language **“not as our own, but as a foreign and borrowed one”** (Bianu, Hodoș, 1903: 353), nevertheless, **“during Your Highness's reign,”** this grammar had been printed in a **“fortunate”** manner because such a work was greatly needed in order **“to understand what is read”** (Bianu, Hodoș, 1903: 353) and **“what is written”** (Bianu, Hodoș, 1903: 353). Indeed, at that time, the Slavonic language continued to be understood not only by neither the people nor the greater part of the clergy.

More than fifteen years had passed since Anthim the Iberian, probably tonsured by Patriarch Dositheos II of Jerusalem either in Jerusalem or at the Cetățuia Monastery in Iași, had come to live in the Romanian lands. The fact that he regarded himself as one of **“us, the Romanians”** constitutes the earliest eloquent testimony that the country which had adopted him and which he, in turn, had adopted—namely Wallachia (Ungro-Wallachia)—had also become his own homeland. This is demonstrated not only by the sentiments he expressed toward the Romanian people but also by his typographical activity, carried out for the benefit of his adopted country, his native homeland, and the Orthodox Christian world as a whole.

That **Antimoz Iverieli** was also familiar with the texts of the prefaces to Greek grammars is demonstrated by the following words written by him in his Foreword to the **“Slavonic Grammar”**: **“If anyone wishes to know the nature of letters and syllables, if he wishes to accentuate words correctly and to mark them with the proper accents, he must turn to the first part of grammar, namely orthography. If he wishes to analyse words into their constituent parts accurately, he must examine in detail the second part, namely etymology. If he wishes to compose compound words, he must first master well the rules of syntax. If anyone desires to compose verses, he acquires this skill through prosody, the art of verse-making. Truly speaking, all the intellectual benefits that grammar has produced, whether in the Greek language, the Latin language, or any other language, it likewise provides in Slavonic, for it teaches us to recognize in sentences the distinctions between the parts of speech, the declension of nouns and the conjugation of verbs according to their stems and endings, and to judge irregular or anomalous forms with regard to omission, addition, or change. In a word, it teaches those who zealously strive to learn it to speak and to write correctly. Of all these things we were greatly deprived, because we lacked a guiding grammar”** (Bianu, Hodoș, 1903: 353-354).

In order to demonstrate both the absence of such a Slavonic grammar and the evident and urgent necessity of printing one, **Antimoz Iverieli** further stated that **“all the more useful it ought to appear to us, since in our divine churches we have become accustomed to reading in Slavonic; yet, because we do not know this language, which is foreign to us and not our own, we could (many times) ... fall into errors”** (Bianu, Hodoș, 1903: 354). Hence Antimoz's assertion that this language was useful to us in the Church, that is, in the liturgical services, whose ministers were obliged to know it, even though it was not our own language but a foreign one, both to the Romanian tongue and to its own printer, Hieromonk **Antimoz Iverieli**, who nevertheless knew and spoke it quite well, like any theologian of his time, with the exception of those of Greek origin.

Antimoz Iverieli concluded this Preface to the Slavonic Grammar by noting that Prince Constantin Brâncoveanu had also established **“a school for the teaching and correction of the Slavonic language for children of tender age”** (Bianu, Hodoș, 1903: 354) and that **“the humble among hieromonks, Antimoz the printer”** (Bianu, Hodoș, 1903: 354), had printed **“this little book called Grammar, now brought forth from the press at Your Highness's command”** (Bianu, Hodoș, 1903: 354).

This Preface likewise remains eloquent evidence that **Antimoz Iverieli** wrote in all three languages—Greek, Slavonic, and Romanian—at the command of his patrons, namely the prince Constantin Brâncoveanu and the Greek Patriarchs of Jerusalem, Dositheos and Chrysanthos. At the same time, Antimoz was also able to speak and write in his native language whenever he wished or had the opportunity to do so. Hence, it may

be concluded that the learned hieromonk knew and employed four languages in his typographical activity: Georgian (for the letters engraved into the matrices sent to Tbilisi through Mihail Ștefan), Greek, Slavonic, and Romanian.

As for the Turkish and Arabic languages, we possess no direct evidence that Antimoz knew them. However, in printing books in Arabic, he relied—just as Mihail Ștefan did for Georgian publications—on matrices prepared by the Arabic-speaking Greeks from Antioch and Jerusalem, who were present at the court of Prince Brâncoveanu together with their Patriarchs and who were all proficient in the Arabic language.

In February 1699, **Antimoz Iverieli** printed at the princely printing house of Snagov Monastery, **“at the initiative and expense of ... the Most Illustrious Prince and Ruler of all Ungrovlahia, Constantin Basarab Voievod Brâncoveanu, for the benefit of Orthodox Christians”** (Bianu, Hodoș, 1903: 379), the book by **“the most learned Hieromonk Visarion Makris of Ioannina,”** entitled **“Confession of the Orthodox Faith and an Exposition on the Three Virtues”** (Bianu, Hodoș, 1903: 378), whose corrector and editor was **“Panaghiotis of Sinope, from Pontus Euxinus”** (Bianu, Hodoș, 1903: 379).

On the occasion of the publication of this book, Prince Constantin Brâncoveanu was also praised and thanked by several distinguished Greeks of the time. Among them was Sevastos Trapezountios Chimenites, **“Professor of Sciences at the Princely Academy of Bucharest in Ungrovlahia,”** who wrote: **“The Western world once took great pride in all its wisdom and in the printing of Oriental books; but now, through the zeal and expense of your magnanimous and God-inspired hand, O Prince, most perfect among the faithful, Constantine the Great, most illustrious Basarab, the best among the rulers of the cities of Ungrovlahia, the grace of Christians has also flourished here, both in learning and in printing houses”** (Bianu, Hodoș, 1903: 380).

According to this professor of the Princely Academy of Bucharest, printing and books had thus found a true home in Ungrovlahia (Wallachia), thanks to the initiative and zeal of the illustrious Prince Constantin Brâncoveanu, the genuine patron of Orthodox Christian culture not only in South-Eastern Europe, but also throughout the Arab and Caucasian worlds.

For his part, Prince Brâncoveanu's personal physician, Dr Ioan Comnenos, likewise praised **“the renowned Brâncoveanu, Prince of the Ungro-Wallachians; gentle, gracious, yet endowed with a profound and righteous mind, the pious publisher of the words of Holy Scripture ... under whose rule Dacia rejoices in the pursuit of philosophy”** (Bianu, Hodoș, 1903: 381). By **“Dacia”** he referred to the ancient land of Decebalus, the name by which the Romanian territories had been known more than two millennia earlier.

These words, in fact, encapsulate and reveal the essential features of the remarkable personality of Constantin Brâncoveanu, who proved himself to be not only an outstanding statesman, endowed with a profound sense of justice and love for his people, but also a publisher of the words of Holy Scripture, thereby revealing himself to be an authentic intellectual shaped by a humanism of Christian provenance.

In one of his encomia, Patriarch Dositheos of Jerusalem likewise testified that **“the Christ-loving Prince Ioan Constantin Basarab Voievod was the defender of the Orthodox faith”** (Bianu, Hodoș, 1903: 385). Undoubtedly, Dositheos was referring specifically to the printing of books in the Greek language, which, according to the testimony of the Patriarch of Jerusalem himself, could not have been published because the **“Orthodox Community”** had **“no one else to whom it could turn for assistance”** (Bianu, Hodoș, 1903: 389) except **“the most pious and most illustrious, God-beloved Prince of all Ungrovlahia, Lord Ioan Constantin Basarab Voievod, whose soul was endowed with humanity, piety, and the rectitude of the Orthodox faith ...; therefore he bestowed benefactions upon many churches, in many different ways, throughout various provinces and numerous places; and, besides these, through the books that he caused to be printed, as the whole Apostolic Church knows”** (Bianu, Hodoș, 1903: 389). That is, the Church of the Holy City of Jerusalem.

Among the books printed **“at the initiative and expense”** of Prince Constantin Brâncoveanu **“for the benefit of Orthodox Christians”** (Bianu, Hodoș, 1903: 379) was also **The Orthodox Confession of Faith** by Peter Mogila (Petru Movilă), translated from Greek into Romanian by the Grand Logothete Radu Greceanu and printed at Buzău in 1690.

The Epistle of Patriarch Dositheos of Jerusalem—which was included as the Preface to the book printed by Antimoz Iverieli in 1699—further informs us that Prince Brâncoveanu “commanded that it be printed, bound, and distributed free of charge to the Christian multitude” (Bianu, Hodoș, 1903: 389). Hence the Patriarch’s exhortation: “Having therefore received this book, let us all together, brethren, with one voice and one accord, cry out: ‘O Lord, save the Christ-loving Prince Io Constantin Basarab Voievod, the defender of the Orthodox faith (τὸν προμάχον τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως)’” (Bianu, Hodoș, 1903: 385-389).

This, then, is the true portrait of Brâncoveanu, who was indeed a patron of learning and a defender of the Eastern Orthodox Church, suffering a martyr’s death by beheading in Istanbul in 1714 for the Orthodox faith, together with his four sons and his brother-in-law and faithful counsellor, Ianache Văcărescu.

In April 1699, Hieromonk **Antimoz Iverieli** printed, **“at the princely printing house of the Holy Monastery of Snagov”** (Bianu, Hodoș, 1903: 370), another work **“in the Romanian language,”** entitled **“Book, or Light, with Sound Proofs from the Dogmas of the Eastern Church regarding the Divisions of the Papists”** (Bianu, Hodoș, 1903: 370), written by Hieromonk Maximos the Peloponnesian.

In his Preface to this book, Patriarch Dositheos of Jerusalem tells us that its author had been **“the disciple of the renowned Kyr Meletios Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria”** (Bianu, Hodoș, 1903: 372), and that **“many”** had refused to print it **“because it openly, demonstrably, and clearly proclaims the truth. Yet the truth prevailed, and the Lord willed that it should be printed, for the remembrance of the wise and for the instruction and strengthening of all Orthodox Christians. Therefore, O enlightened sons of the holy, catholic and apostolic Church of Christ in the East, having received it and read it, pray for those who wrote it, printed it, and corrected it”** (Bianu, Hodoș, 1903: 372).

This constitutes yet another eloquent testimony of Patriarch Dositheos of Jerusalem concerning the role and mission of the books printed in the printing houses of Wallachia, at the expense of Prince Constantin Brâncoveanu, for the propagation and defence of the Orthodox faith of the apostolic, Orthodox, and ecumenical (catholic) Church of the East.

The book written by **“the learned Hieromonk Maximos the Peloponnesian”** (Bianu, Hodoș, 1903: 370) was printed by **Antimoz Iverieli “by the command and entirely at the expense”** (Bianu, Hodoș, 1903: 370) of Prince Constantin Brâncoveanu, whom Antimoz esteemed as **“my benefactor and merciful lord”** (*Foreword, Psalter*, 1694) (Bianu, Hodoș, 1903: 336).

Through this work, **Antimoz Iverieli** also aligned himself with the programme established by Patriarch Dositheos, namely that of making known the **“dogmas of the East”** (Bianu, Hodoș, 1903: 372) and responding to the accusations levelled by the **“Latins”** against the Eastern Christians, according to whom **“the Pope of Rome”** is **“the first and head of all”** (Bianu, Hodoș, 1903: 372).

In these books, printed by order and at the expense of Prince Constantin Brâncoveanu, certain medieval beliefs and practices of the Church of Rome were also refuted, such as the doctrine of the “procession of the Holy Spirit” (Bianu, Hodoș, 1903: 372) also from the Son (*Filioque*), the use of “unleavened bread,” the “change in the substance of the Mysteries,” the “cleansing fire, which they call Purgatory” (Bianu, Hodoș, 1903: 372), and so forth, which the Byzantines had numbered among the teachings regarded as heretical as early as the time of Patriarch Photios of Constantinople, in the ninth century.

Conclusions. Since the beginnings of a literary language are to be found in the prefaces of books, often written by the printers themselves, who proved to be good connoisseurs of Greek, Latin, and Slavonic and,

ipso facto, of the medieval religious texts written in these languages, in the pages of this study we have examined and evaluated the texts of the prefaces and epilogues written by Antimoz Iverieli for the books printed between 1691 and 1699.

From the analysis of these Prefaces and Epilogues to the books printed by Antimoz Iverieli in the last decade of the seventeenth century, in the princely printing houses — in Bucharest, at the Holy Metropolitan Church of Bucharest, and at Snagov Monastery —, it could be observed that Antimoz Iverieli printed 12 books, of which 7 were in Greek, 3 in Romanian, one in Slavonic, and one bilingual, Greek-Romanian.

The books printed by the hieromonk Anthim were usually prefaced by their printers, namely Antimoz Iverieli and Mihail Ștefan, and sometimes also by high-ranking churchmen and distinguished scholars of the time, both Romanians and Greeks, who were associated either with the Princely Academy of Bucharest or with the court of Prince Constantin Brâncoveanu.

It should also be noted, albeit briefly, that, first as Bishop of Râmnic (1705–1708) and subsequently as Metropolitan of Wallachia, Antimoz Iverieli contributed to the official completion of a long historical process, extending over several centuries, through which Church Slavonic was replaced as the liturgical language and Romanian was established as the sole official liturgical language of the Church. Nevertheless, in response to the requests of the Orthodox Patriarchs of the East, to which Prince Constantin Brâncoveanu gave his support, Anthim was also obliged to promote the use of Greek in the liturgical life of the Church in Wallachia, both through the books printed in that language and through the Princely Academies, where Greek served as the language of instruction.

From the end of the seventeenth century and the beginning of the eighteenth century, a process of the “Romanianization” of Byzantine chant also took place, owing to the works of several renowned protopsaltai of Wallachia (Bucur, 1980: 836-856). Through their activity, they contributed to the indigenization of Byzantine chant and to the creation of a form of ecclesiastical music much more closely attuned to the musical spirit of a people whose earliest ancestors, the Thracians, inspired even the music of the ancient Greeks.

Through the clarifications and assessments concerning the earliest printed works of Antimoz Iverieli, as well as through the new contributions advanced in this regard, we have sought to help eliminate a number of misconceptions perpetuated in the scholarly literature through stereotypical clichés derived from popularizing works lacking documentary support. Hence the compelling necessity of relying on authoritative sources and first-hand documentary evidence.

The printed works of Saint Antimoz Iverieli, the principal founder of the cultural and spiritual relations between Romania and Georgia, provide us with a valuable primary documentary source, not least through the Prefaces and Epilogues of the books he printed in Wallachia. These texts constitute an invaluable source of documentary information not only for historians, theologians, philologists, and sociologists, but also for scholars of the medieval culture shaped by the ideals of Christian humanism.

By examining and evaluating these Prefaces and Epilogues, we have sought to offer the reader new insights not only into the content and thematic scope of the books printed by Antimoz Iverieli between 1691 and 1699, that is, during the final decade of the seventeenth century, but also into their underlying intellectual message, which forms an integral part of the heritage of world culture.

Last but not least, these Prefaces and Epilogues also reveal lesser-known aspects of the typographical activity of the man who laid the foundations of the cultural and spiritual relations between Georgia and Romania, namely Anthim “of Iveria”. Hence the necessity of examining, highlighting, and systematically evaluating these texts in order to bring to light their full documentary, cultural, and epistemological value.

References:

- Bianu, I., and Hodoș, N. eds. (1903). *Bibliografia Românească Veche (Old Romanian Bibliography)*. Tom. I. București: Ed. Academiei Române.
- Braniște, E., and Braniște, Ec. (2001). *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase (Encyclopedic Dictionary of Religious Knowledge)*. Caransebeș: Ed. Diecezană.
- Bucur, S. B. (1980). „Acțiunea de «românire» a cântărilor psaltice și determinările ei social-patriotice. Filothei Sin Agăi Jipăi și alți autori din secolul al XVIII-lea” (The Action of ‘Romanianizing’ Psaltic Chants and Its Social-Patriotic Determinations. Filothei Sin Agăi Jipăi and Other Authors of the Eighteenth Century). *Biserica Ortodoxă Română* XCVIII (7–8): 836–856.
- Chițulescu, P. (2024). „Câteva aspecte privind filoelenismul lui Antim Ivireanul” (Some Aspects regarding the Philhellenism of Antim the Iberian). In: *Mărturii de istorie și cultură românească (Testimonies of Romanian History and Culture)*, vol. 3, ed. M. Lazăr, 31–44. București: Ed. Muzeul Național Cotroceni.
- Dură, N. V. (2016). „‘Antimoz Iverieli’ (Anthim the Iberian). New Contributions on his Life and Printing Activity”. *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences* 10 (2): 153–162.
- Dură, N. V. (2017). „New Contributions about ‘Mihail Ștefan’ (Michael Stephen), ‘Ungrovlakeli’ (the Romanian), the Fellow Laborer of Metropolit ‘Antimoz Iverieli’ (Anthim the Iberian) in the Printing Presses of Wallachia (Romanian Principality), and his Printing Activity in Georgia”. *Dionysiana* 1: 191–200.
- Feodorov, I. (2013). “Beginnings of Arabic Printing in Ottoman Syria (1706–1711). The Romanians’ Part in Athanasius Dabbās’s Achievements.” *ARAM* 25 (1–2): 231–260.
- Frantsouzoff, S. A. (2020). “Les psautiers arabes imprimés dans les bibliothèques de Saint-Pétersbourg”. In: *Culture manuscrite et imprimé dans et pour l’Europe du Sud-Est*, 197–214. Brăila: Ed. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”.
- Iorga, N. (1904). *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688 (The History of the Religious Literature of the Romanians up to 1688)*. București: Tipografia I. V. Soccec.
- Legrand, É., ed. (1888). *Épistolaire grec: ou, Recueil de lettres adressées pour la plupart à Chrysanthé Notaras par les princes de Valachie et de Moldavie*. Paris.
- MacCulloch, D. (2011). *Istoria creștinismului (A History of Christianity)*. Translated by C. Dumitru and M. S. Chirilă. Iași: Ed. Polirom.
- Metreveli, R., ed. (2014). *Kartlis Tskhovreba: A History of Georgia*. Tbilisi: Artanuji Publishing.
- Mitelu, C. (2017). “The Typographer and Hierarch Anthim the Iberian, Successor of his Predecessors in the Promotion of Romanian Language and Culture.” *Dionysiana* XI, no. 1: 95–113.
- Neaga, N. 1970. „Psaltirea românească din 1570. 400 de ani de la tipărirea ei” (The Romanian Psalter of 1570. 400 Years since Its Printing). *Mitropolia Ardealului* XV (4–6): 257–261.
- Papacostea-Danielopolu, C., and Demény, L. (1985). *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII–XIX) (Books and Printing in Romanian and South-East European Society, Seventeenth–Nineteenth Centuries)*. București: Ed. Eminescu.
- Patriarhia Română. (2016). „2016 - Anul omagial al educației religioase a tineretului creștin ortodox și Anul comemorativ al Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul și al tipografilor bisericești” (2016 - The Homage Year of the Religious Education of Orthodox Christian Youth and the Commemorative Year of the Holy Hierarch Martyr Anthim the Iberian and of Church Printers). <https://arhiva.patriarhia.ro/2016-anul-omagial-al-educaiei-religioase-a-tineretului-cretin-ortodox-i-anul-comemorativ-al-sfantului-ierarh-martir-antim-ivireanul-i-al-tipografilor-bisericeti-9232-en.html>
- Picot, É. (1886). *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir, métropolitain de Valachie*. In *Nouveaux mélanges orientaux / Mémoires, textes et traductions publiés par les professeurs de l'École spéciale des langues orientales vivantes*, Paris: Éditeur Ernest Leroux, 515–560.

სისხლისსამართლებრივი თანამშრომლობის სამართლებრივ-სტრუქტურული და ინსტიტუციური რაჟიში ევროკავშირში

ანა-მარია კომმა

სპირუ ჰარეტის უნივერსიტეტის

ასოცირებული პროფესორი

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5071-5643>

აბსტრაქტი. გლობალიზაციისა და ტრანსსასაზღვრო დანაშაულებრივი საქმიანობის ინტენსიფიკაციის კონტექსტში, სისხლის სამართლის საქმეებზე სასამართლო თანამშრომლობა ევროკავშირის წევრ სახელმწიფოებს შორის გახდა ფუნდამენტური კომპონენტი ევროპულ სივრცეში უსაფრთხოებისა და მართლმსაჯულების უზრუნველსაყოფად. ორგანიზებული დანაშაულის, ტერორიზმისა და ტრანსნაციონალური დანაშაულებრივი სხვა ფორმების გავრცელებამ მოითხოვა ეროვნულ სასამართლო ორგანოებს შორის ეფექტიანი კოლაბორაციის მექანიზმების შემუშავება. ევროკავშირმა მნიშვნელოვანი ევოლუცია განიცადა სისხლის სამართლის საქმეებზე სასამართლო თანამშრომლობის სფეროში - საერთაშორისო კონვენციებზე დაფუძნებული სისტემიდან გადავიდა თანმიმდევრულ საკანონმდებლო ჩარჩოზე, რომელიც ეყრდნობა სასამართლო გადაწყვეტილებებისა და განჩინებების ორმხრივი (ურთიერთ) აღიარების პრინციპს. ისეთი სამართლებრივი ინსტრუმენტების მიღებით, როგორიცაა ევროპული დაპატიმრების ორდერი (EAW) და გამოძიების ევროპული ორდერი (EIO), წევრმა სახელმწიფოებმა შეძლეს ექსტრადიციის, მტკიცებულებათა გაცვლისა და სისხლისსამართლებრივ გამოძიებაში თანამშრომლობის პროცედურების გამარტივება და გაუმჯობესება. ცენტრალური კონცეფცია, რომელიც საფუძვლად უდევს ევროკავშირის ფარგლებში სასამართლო თანამშრომლობას, არის სასამართლო გადაწყვეტილებებისა და განჩინებების ურთიერთაღიარების პრინციპი. აღნიშნული პრინციპი გულისხმობს, რომ ერთი წევრი სახელმწიფოს ხელისუფლების მიერ გამოტანილი გადაწყვეტილება დაუყოვნებლივ უნდა იქნეს აღიარებული და აღსრულებული სხვების მიერ, დამატებითი ვალიდაციის (კანონიერების დადასტურების) პროცედურის საჭიროების გარეშე. ევროპული დაპატიმრების ორდერი ამ პრინციპის გამოყენების თვალსაჩინო მაგალითია, რაც წევრ სახელმწიფოებს შორის ეჭმიტანილთა სწრაფი გადაცემის შესაძლებლობას იძლევა.

საკვანძო სიტყვები: წევრი სახელმწიფოები; თანამშრომლობა; ევროკავშირი; უსაფრთხოება; დაცვა.

THE LEGAL-STRUCTURAL AND INSTITUTIONAL REGIME OF CRIMINAL COOPERATION IN THE EUROPEAN UNION

Ana-Maria Comşa

Associate Professor at Spiru Haret University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5071-5643>

Abstract: In the context of globalization and the intensification of cross-border criminal activity, judicial cooperation in criminal matters among the Member States of the European Union has become a fundamental component in ensuring security and justice within the European area. The expansion of organized crime, terrorism, and other forms of transnational criminality has required the development of effective mechanisms of collaboration among national judicial authorities. The European Union has undergone substantial evolution in the field of judicial cooperation in criminal matters, transitioning from a system rooted in international conventions to a coherent legislative framework grounded in the principle of mutual recognition of judicial decisions and rulings. Through the adoption of legal instruments such as the European Arrest Warrant (EAW) and the European Investigation Order (EIO), Member States have succeeded in simplifying and enhancing procedures concerning extradition, evidence exchange, and cooperation in criminal investigations. A central concept underpinning judicial cooperation within the EU is the principle of mutual recognition of judicial decisions and rulings. This principle entails that a decision issued by the authorities of one Member State must be acknowledged and promptly enforced by the others, without the need for an additional validation procedure. The European Arrest Warrant exemplifies the application of this principle, enabling the swift surrender of suspects between Member States.

Keywords: member states; cooperation; European Union; security; protection.

Introduction. Judicial cooperation in criminal matters within the European Union relies on a set of institutions and mechanisms designed to facilitate collaboration among Member States in addressing cross-border crime. These instruments support the effective enforcement of criminal law, enable the swift exchange of information, and enhance investigation and prosecution processes at the European level.

Key legal tools, such as the European Arrest Warrant (EAW) and the European Investigation Order (EIO), have significantly simplified procedures related to extradition, evidence sharing, and cross-border investigative cooperation. Central to this framework is the principle of mutual recognition of judicial decisions, which requires Member States to acknowledge and execute each other's rulings without additional validation. The EAW is a prime example of this principle in practice.

European cooperation mechanisms have markedly accelerated extradition and evidence-transfer procedures, reducing timelines from years to weeks. They also facilitate joint investigations and access to shared databases, including the Schengen Information System.

However, the implementation of these mechanisms faces notable challenges, including divergences among national legal systems, the need to safeguard fundamental rights, and the implications of developments such as Brexit. Institutions such as Eurojust and the European Public Prosecutor's Office (EPPO) play a crucial role in addressing these challenges and reinforcing the efficiency and fairness of the EU's judicial area.

1. Institution

Several institutions facilitate cooperation among EU Member States in combating cross-border crime, most notably Eurojust, the European Public Prosecutor's Office (EPPO), and the European Judicial Network.

Eurojust, established in 2002, is the EU agency responsible for supporting and coordinating cross-border criminal investigations and prosecutions. Its primary function is to assist national authorities in addressing terrorism and serious organised crime involving at least two Member States. Eurojust may request national authorities to initiate investigations or prosecutions, determine which jurisdiction is best placed to handle a case, coordinate competent authorities, establish joint investigation teams, and provide relevant information necessary for its operational tasks. The agency consists of 27 National Members—one from each EU Member State—who serve as prosecutors, judges, or senior law-enforcement officers and are permanently stationed in The Hague. Some are supported by deputies, assistants, or seconded national experts. Eurojust has also concluded cooperation agreements with 14 non-EU countries, several of which have seconded liaison prosecutors. This international network grants EU prosecutors access to more than 50 jurisdictions worldwide.

The European Public Prosecutor's Office (EPPO), operational since 1 June 2021, is responsible for investigating and prosecuting criminal offences affecting the European Union's financial interests, including fraud involving EU funds, corruption, and money laundering. Acting independently, EPPO cooperates closely with national authorities and EU bodies such as OLAF and Eurojust.

All EU institutions and the competent authorities of participating Member States are required to report to EPPO any conduct that may harm the EU budget, while private individuals may also submit relevant information. To date, 24 Member States (Austria, Belgium, Bulgaria, Cyprus, Croatia, the Czech Republic, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Italy, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Malta, Poland, Portugal, Romania, Slovakia, Slovenia, Spain, and the Netherlands) have joined EPPO through the enhanced cooperation procedure.

The scale of financial harm underscores the institution's necessity: in 2018, cross-border VAT fraud alone was estimated to cost EU countries around EUR 140 billion, while misuse of structural funds amounted to approximately EUR 638 million in 2015. Prior to EPPO's establishment, only national authorities—limited by territorial jurisdiction—could investigate such offences, and EU bodies such as OLAF, Europol, and Eurojust lacked prosecutorial powers.

EPPO addresses these structural limitations by exercising autonomous investigative and prosecutorial competences in cases involving more than EUR 10,000 in EU-funds fraud or cross-border VAT fraud exceeding EUR 10 million. Its work relies on coordinated cross-border investigations carried out in close cooperation with national law-enforcement authorities and EU agencies.

The European Judicial Network (EJN) (Sandru, Morar, Herinean, Predescu, 2021:361) is a cooperation structure that facilitates direct communication between judicial authorities in Member States. Its main functions are to support the rapid exchange of information between judges and prosecutors, provide guidance and assistance in applying European legal instruments, and facilitate the execution of mutual legal assistance requests and the mutual recognition of judicial decisions.

The EJN consists of national contact points designated by each EU Member State to support judicial cooperation in criminal matters. These contact points assist investigations by identifying competent authorities and providing legal and practical guidance in cross-border cases, promote the exchange of best practices, foster mutual trust, and organize training sessions in judicial cooperation. The EJN was established by Joint Action 98/428/JHA of 29 June 1998, which was later replaced by Council Decision 2008/976/JHA.

Despite these advancements, judicial cooperation in the EU continues to face challenges, including divergences in national legal systems, the need to safeguard fundamental rights, and evolving political contexts such as Brexit. Nevertheless, institutions such as Eurojust, EPPO, and the EJN play a central role in strengthening the coherence, efficiency, and integrity of the EU's judicial area.

2. Essential Mechanisms of Judicial Cooperation in Criminal Matters

Institutions and mechanisms of judicial cooperation are essential for ensuring effective criminal justice within the European Union. Through bodies such as **Eurojust**, the **European Public Prosecutor's Office**, and the **European Judicial Network**, member states coordinate efforts to combat cross-border crime. (Boroi, Rusu, 2008: 252) Key instruments, including the **European Arrest Warrant (EAW)**, the **European Investigation Order (EIO)**, and **ECRIS**, facilitate the rapid and efficient application of EU criminal law.

The **European Arrest Warrant**, adopted in 2002 and amended in 2009, exemplifies the principle of **mutual recognition of judicial decisions**, allowing for the swift surrender of suspects or convicts between member states without traditional extradition procedures. (Anghel-Tudor, Constantinescu, 2009: 45)

Execution of an EAW requires respect for fundamental procedural rights, including the right to legal counsel, translation, and information regarding the warrant. EU directives on procedural rights (2010–2016) further ensure that individuals subject to an EAW are adequately informed and assisted throughout the process.

The EAW significantly streamlines judicial procedures and strengthens cooperation among EU member states, reflecting the Union's commitment to an integrated area of justice, freedom, and security. (Patraus, 2025: 123)

The European Commission published a manual on the issuance of the European Arrest Warrant (EAW) to facilitate and simplify the daily work of judicial authorities. The manual provides detailed guidance on procedural steps for issuing and executing an EAW and explains key cases decided by the Court of Justice of the European Union interpreting the Framework Decision on the EAW.

Despite all member states being bound by the European Convention on Human Rights (ECHR), significant differences exist in pre-trial detention practices and detention conditions. As recognized in the *Aranyszi/Caldararu* ruling, such disparities affect mutual trust and the functioning of the EAW. Since 2016, EAW execution has been postponed or refused in nearly 300 cases due to a real risk of fundamental rights violations.

To strengthen judicial cooperation and improve detention conditions across the EU, the Commission issued a recommendation on 8 December 2022 concerning procedural rights of suspects and detainees and minimum detention standards. This provides an overview of key European standards and priorities for protecting fundamental rights in pre-trial detention.

The European Investigation Order (EIO) is another EU legal instrument designed to facilitate and accelerate the collection and transfer of evidence between member states in cross-border criminal investigations.

Adopted under Directive 2014/41/EU on 3 April 2014, the European Investigation Order (EIO) was transposed into national legislation by 22 May 2017, except in Denmark and Ireland, which do not participate. The EIO allows judicial authorities in one member state (issuing state) to request specific investigative measures in another member state (executing state) to obtain or transfer evidence. Based on the principle of mutual recognition, member states are obliged to recognize and execute such requests as if they were their own judicial decisions.

EIOs may be issued for measures such as witness interviews, communication interceptions, or obtaining banking information, and must be necessary, proportionate, and lawful under national law. The executing state must process EIOs with the same urgency and priority as comparable domestic cases.

The European Criminal Records Information System (ECRIS) facilitates rapid and efficient exchange of criminal record information between member states. Implemented in 2012, ECRIS allows national judicial authorities to access and share up-to-date criminal records of EU citizens, supporting security and justice across the EU. It is a decentralized IT system based on national criminal record databases and enables information exchange between central authorities of member states.

Conclusions. Judicial cooperation in criminal matters within the European Union has made considerable progress due to the implementation of essential legal instruments, such as the European Arrest Warrant (EAW), the European Investigation Order (EIO), and the European Criminal Records Information System (ECRIS). These mechanisms have facilitated the rapid cross-border exchange of information, the collection and transfer of evidence, and the surrender of suspects or convicted persons between member states, thereby strengthening the efficiency and coherence of criminal justice administration in the European area. The foundation of these instruments lies in the principle of mutual recognition of judicial decisions and acts, which promotes a unified framework for judicial cooperation.

However, significant challenges persist, arising from divergences among national legal systems, detention conditions, and the protection of fundamental rights of involved persons, including the right to a fair trial and adequate legal assistance.

The jurisprudence of the Court of Justice of the European Union, exemplified by the *Aranyosi/Căldăraru* case, highlights the practical impact of these differences on mutual trust and the applicability of judicial cooperation instruments. Furthermore, events such as Brexit have created additional challenges for EU–UK judicial cooperation.

Looking ahead, the European Union aims to strengthen existing mechanisms through **closer** coordination among national judicial authorities, the development of new legislative instruments, and the standardization of procedural rights and detention conditions.

The primary objective is to enhance the efficiency of the fight against cross-border crime while ensuring the effective protection of fundamental rights and consolidating a European area of justice, freedom, and security.

References:

- Anghel-Tudor, G., Constantinescu, M. (2009), *Mandatul European de Arestare. Aspecte teoretice și practică judiciară*, (The European Arrest Warrant. Theoretical Aspects and Judicial Practice), Hamangiu, București, Romania, 45.
- Boroi, A., Rusu, I., (2008), *Cooperarea judiciară internațională în materie penală*, (International Judicial Cooperation in Criminal Matters), C.H.Beck, București, Romania, 252.
- Dediu, D. (2022), *Mandatul European de Arestare*, (The European Arrest Warrant.) Universul Juridic, București, Romania, 85.
- [Commission Notice – Handbook on how to issue and execute a European Arrest Warrant](#)
- [Directive - 2014/41 - EN - EUR-Lex](#)
- [European arrest warrant - European Commission](#)
- [European Convention on Human Rights](#)
- [European Criminal Records Information System \(ECRIS\) - European Commission](#)
- [Eurojust | European Union Agency for Criminal Justice Cooperation](#)
- [European Investigation Order | Eurojust | European Union Agency for Criminal Justice Cooperation](#)
- [European Judicial Network \(EJN\)](#)
- [EUR-Lex - 32022H1215\(01\) - EN - EUR-Lex](#)
- [EUR-Lex - 62015CJ0404 - EN - EUR-Lex](#)
- Pătrăuș M. (2025), *Mandatul european de arestare și multiplele sale fațete* (The European Arrest Warrant and Its Multiple Facets), Universul Juridic, București, Romania, 123.
- Sandru, A., Morar, M., Herinean, D., Predescu, O. (2021), *Parchetul European, Reglementare. Controverse. Explicații*, (The European Public Prosecutor's Office: Regulation, Controversies, Explanations), Universul Juridic, București, Romania, 361.

ბრალის ინსტიტუტი – შეფასება კანონიკური და საეკლესიო სამართლის პერსპექტივიდან

კოსმინ-იონუც ტიუდორი

ბუქარესტის უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3577-9886>

აბსტრაქტი. ბრალის ინსტიტუტი წარმოადგენს ფუნდამენტურ კონცეფციას სამართლის სფეროში და არის ერთ-ერთი იმ არსებითი ელემენტთაგანი, რომელიც სამართლებრივ პასუხისმგებლობას განაპირობებს. თავისი არსით, ბრალი ასახავს პირის ფსიქიკურ ან მორალურ დამოკიდებულებას ჩადენილი ქმედებისა და მისი შედეგების მიმართ. ბრალის დადგენას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს სამართლებრივი პასუხისმგებლობის დასაკისრებლად.

ბრალი, როგორც ინდივიდუალური პასუხისმგებლობის განმსაზღვრელი ელემენტი, ასევე აქტუალური კონცეფციაა კანონიკურ თეოლოგიასა და, შესაბამისად, საეკლესიო კანონმდებლობაში. მიუხედავად იმისა, რომ პარადიგმული განსხვავებები მნიშვნელოვანია - ვინაიდან საეკლესიო სამართალს არსებითად სულიერი და მორალური განზომილება გააჩნია - ბრალის იდენტიფიცირება, დეფინიცია და სანქცირება მაინც ფუნდამენტურ საზრუნავად რჩება საეკლესიო ცხოვრების ორგანიზებისა და დისციპლინისთვის.

საკვანძო სიტყვები: ბრალი, ინსტიტუტი, კანონიკური თეოლოგია, საეკლესიო სამართალი, კანონები, ცოდვა, ადამიანის ერთობა (ზიარება) დმერთთან.

THE INSTITUTION OF GUILT. AN EVALUATION FROM A CANONICAL PERSPECTIVE AND OF ECCLESIASTICAL LAW

Cosmin-Ionuț Tudor

Phd Student at University of Bucharest

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3577-9886>

Abstract. The institution of guilt is a fundamental concept in the field of law, being one of the essential elements that imply legal responsibility. Essentially, guilt reflects the person's mental or moral attitude towards the act committed and its consequences. Establishing guilt is essential to incurring legal liability.

Guilt, as a determining element of individual responsibility, is a concept also present in canonical theology, respectively in ecclesiastical legislation. Although the paradigm differences are significant, since ecclesiastical law has an essentially spiritual and moral dimension, the identification, definition and sanction of guilt remain fundamental concerns for the organization and discipline of ecclesial life.

Keywords: guilt, institution, canonical theology, ecclesiastical law, canons, sin, communion of man with God.

Brief terminological clarifications and conceptual delimitations

In Romanian, the term "guilt" is of Slavonic origin. The Slavic word *виноватъ* (guilty) means "obliged" or "obliged" to answer for an action committed, "guilty" for a deviation from a norm or a generally valid rule.

In the Romanian vocabulary, the etymon has evolved towards a predominantly legal meaning, designating a state of moral or legal guilt. Thus, in the proper sense, guilt designates that mental state of an active subject towards the reprehensible act he has committed and towards the consequences of this action for the social order or the moral order (Antoniou 2002: 27). It should be noted that the existence and determination of guilt always depends on the omission or commission violation of a rule or a rule of conduct. The just judgment tells us that only the one who has deviated from the law, regardless of its kind, is guilty, but not the one who respects and conforms to the law. If the purpose of the rule or norm is to mention or preserve an order or a purpose, then guilt concerns disorder or the state of exit from the natural and normal course of things.

For this reason, the subject of guilt is the subject of legal thinking and concerns, because it is within the competence of the authority to react promptly to any form of disorder or abuse and to restore or impose order. In the effort to restore good order, guilt is a key element. It presupposes the existence of a form of fault: intention, recklessness (fault with or without provision) or, in some cases, even mixed form. Guilt materializes in the form of awareness and assumption of illicit behavior, either by direct will, or by accepting risks, or by negligence.

According to the legal principle "nullum crimen, nulla poena sine culpa" (there is no crime and no punishment without guilt), guilt is the indispensable condition for holding accountable a person, whom we naturally call guilty.

From a moral point of view, guilt refers to the relationship of conscience between the perpetrator and the act committed, involving elements of will and representation. From a legal point of view, guilt is a judgment of objective value formulated by the legislator and the court of law regarding the conduct of a person, in relation to the rules of law and the values protected by them (Paraschiv 2009: 263-273).

This double dimension, moral and normative, justifies the complexity of the institution of guilt and explains the need for rigorous legal treatment, especially with regard to the individualization of punishment. The institution of guilt is a central element of the law, without which the existence of a punishment cannot be conceived. The etymology of the term reveals a continuity of the idea of responsibility, and the theoretical analysis highlights the legal and moral complexity of this concept (Mircea 1998: 152). Understanding guilt involves both the interpretation of the legal provisions and an analysis of the psychological and social context in which the reprehensible act occurred.

The Subject of Guilt in the Christian Life

Within Christian theology, guilt is understood primarily as a rupture of the communion between man and God, caused by sin. According to Orthodox doctrine, the natural order of creation is the expression of the divine will, a reflection of God's harmony and wisdom.

Man, created "in the image and likeness" of God (Genesis 1:26), is called to live in communion with his Creator, integrated in an order in which all beings have their place and purpose. This order presupposes both an ontological structure of the world and, above all, a living and dynamic relationship between God, man and the rest of creation. In this context, man is seen as a bridge between the spiritual and material worlds, a microcosm capable of deification by grace.

Sin must be understood as a moral mistake. At the same time, it is a conscious choice against the divine will and, therefore, a profound rupture in this natural order. More than a trivial violation of a law, sin is a breakdown of communion with God, a withdrawal of man from the relationship of love, obedience and trust that united him with the Creator. The Holy Fathers teach that, through sin, man turns to non-being, that is, he loses his essential orientation towards God, the source of life.

This breaking or disruption of order has consequences on a spiritual level and affects the entire creation. The Apostle Paul speaks of creation that "groans and suffers the pains of childbirth" (Romans 8, 22), emphasizing that the disorder of human sin reverberates cosmically. Thus, the restoration of natural order can only be achieved through the renewal of communion with God, which is made possible through Christ, the new Adam, who assumes sin and death in order to restore man's path to life.

Therefore, sin is more than an absence of good. It is a fracture in the very relational structure of human existence. Only through the restoration of communion with God can the natural order be reconstituted, and man can rediscover his original purpose.

Any deviation from the divine commandments constitutes a real form of spiritual guilt with personal and community implications. Sin affects both the individual and the church community as a whole. According to Sacred Scripture, "all have sinned and fall short of the glory of God" (Romans 3, 23), a truth that suggests that guilt is a general-human condition. However, personal responsibility remains central to the patristic approach: each person is responsible for his or her own deeds, according to his or her conscience and degree of moral knowledge.

The relationship between guilt and sin. A Theological and Legal Analysis

At the heart of Orthodox anthropology are two fundamental concepts: *guilt* and *sin*.

Although the terms come from different fields, guilt belonging mainly to the juridical sphere, and sin to the theological and moral field, these two notions are interconnected. The relationship between them reveals the way in which society perceives and regulates deviant behavior, but also the way in which man relates to himself, to others and to God.

We have already seen that, in the legal sense, guilt is the psychological attitude of a person towards the

committed act and its consequences. Guilt is essential for attracting responsibility and for individualizing punishment. At the same time, guilt has a psychological dimension, presupposing a relationship of conscience between the perpetrator of the deed and the violated value. Thus, guilt is not only a legal criterion, but also a moral one, expressing the responsibility and freedom of human decision.

Sin is defined as a violation of God's will, as a deviation from divine commandments, and a breaking of communion with the Creator. If man's relationship with God represents the naturalness or order in which man should be, sin means both an exit from this order and an alienation or denial of all the norms that maintain this order. Sin, has an anthropological dimension, expressing the inclination of human nature towards evil (concupiscence), but also a personal one, insofar as man, in complete freedom, chooses to commit the sinful act.

Unlike guilt in the juridical sense, sin is a moral-spiritual matter: not every act that produces negative social effects is necessarily sinful in the theological sense. Also, not every sin constitutes an act provided for and sanctioned by criminal or civil law. However, sin is accompanied by guilt. It is a moral guilt, which the conscience feels as an inner rebuke. In the Church, this guilt is dealt with through repentance, Confession (Mititelu 2019: 313-341) and the Eucharist (Dură 2014a: 465-484).

There is a close connection between legal guilt and moral guilt, occasioned by sin.

First of all, this relationship is manifested by the fact that both realities imply a personal responsibility. Both in the juridical sphere and in ecclesial life, the individual is considered capable of choosing between good and evil, between conformity and deviation. Freedom of will or free will is active and unrestricted both in social life and in man's dialogue with God and with his fellow men.

Another common point is the connection with existing norms: guilt and sin are determined in relation to a concrete norm or rule (juridical or divine). The act becomes culpable or sinful depending on the relationship to the existing regulations and the author's intention to commit it. For example, in the Judeo-Christian tradition, certain sins were sanctioned both morally and legally. Murder, theft or adultery were perceived as both sins and crimes, and laws such as the Decalogue had a double role: spiritual and juridical.

However, despite the existence of these general commonalities, it should be noted that there are essential, substantive differences between legal guilt and guilt caused by sin.

Legal guilt determines a legal punishment: fine, imprisonment, prohibitions. The law aims to maintain social order and repair the damage caused by the reprehensible act.

By comparison, sin leads to the rupture of man's communion with God and ultimately leads to death. The salvation of the guilty person is possible only through repentance and forgiveness (Berdyayev 2004: 152).

Also, legal guilt is assessed from the outside, by specialized courts, on the basis of objective evidence, while the guilt of sin involves an internal process, most of the time the personal conscience being the main court of judgment, followed by the ordinances of the Church.

Therefore, in personal and community life, understanding the relationship between guilt and sin contributes to an integrated vision of human responsibility. The law can punish the deed, but it cannot transform man; Only grace and repentance can restore spiritual balance.

In this sense, in the Church, the emphasis is not on sanction, but on the spiritual therapy of the person; On the ecclesial soteriological level, priority is given to the path or path of correction of the guilty. For this reason, the recognition of sin and the assumption of guilt become premises of salvation, because they indicate the desire for correction of the person, but also the fact that this correction cannot be achieved by force or coercion, but by the awareness of guilt and by a personal assumption of correction. In other words, on a spiritual level, the Church takes note of the repentance of the believer, who recognizes his guilt and who personally engages in the process of moral healing and supports him by sharing the grace of the Holy Spirit,

through the Holy Mysteries, but also pastoral exhortations.

Consequently, the relationship between guilt and sin reflects the complexity of the human being, who is at the intersection of law and grace, between norm and freedom. Guilt is a complex reality, situated on the border between legal and moral, between law and conscience. If guilt expresses a legal or psychological aspect of responsibility, sin concerns the existential and spiritual dimension of breaking with God. Together, they show that man is not only a rational agent, but also a moral and religious being, capable of choice, fall, and rehabilitation. The interdisciplinary approach to these concepts is not only useful, but also necessary for a full understanding of human responsibility.

Guilt in Orthodox canonical theology

The canonical Orthodox corpus is made up of pastoral rules that show us how we should believe (Grigoriță 2017: 155-186). The canons order the life of the Church. They include moral, disciplinary, and organizational provisions. Referring to the practical life of the Church, the canons are not alien to ecclesial doctrine (Ivan 1970: 365-372).

In Orthodox teaching, man is created "in the image of God" (Genesis 1:26), which presupposes rationality, freedom and the capacity to love. It is precisely this freedom that offers the possibility of sin, and guilt arises when man, consciously and willingly, chooses to deviate from God's will. As a result, guilt is not a simple psychological state, but the expression of a real break from communion with God, with one's neighbor and with the Church.

This anthropological vision underpins the canonical perspective: man is responsible for his actions to the extent that he is conscious and free. The canons, in this context, do not come to judge man, but to help him return to the state of communion with God.

In Orthodox theology, sin is not a simple mistake, but a disease of the soul, a form of existential error (Larchet 2001: 39). It is the source of guilt, and canonical theology is constituted precisely as an attempt to formulate, in normative language, an ordinance by which sin is recognized, assumed, and treated. The canons identify and classify various sins and establish the measure of epithymia appropriate to each case. But this classification is not a rigid or purely juridical one, it is rooted in a profoundly theological understanding of evil as disorder in relation to revealed good. Therefore, as I have already mentioned, in the Church, the emphasis does not fall on epithymia or on ecclesiastical punishment, but on the healing of the person. In this regard, the clarification in Canon 2 of St. Basil the Great is relevant: "healing should be established not according to time, but according to the type of repentance" (Perșa 2018 III: 9). In the text of Canon 3, the same Holy Father recalls: "A truer healing is the complete removal from sin..." (Perșa 2018 III: 97). It can be seen that, from the canonical point of view, the principle of retribution does not prevail, but the evaluation of the sinner's situation with spiritual discernment.

In the light of the Holy Canons, guilt appears especially in relation to deviations from church discipline, such as: heresies, schisms, immoral behavior, violation of liturgical ordinances, etc. Unlike secular law, where guilt is assessed in relation to objective and subjective elements, in the canonical tradition the assessment of guilt is rather a moral and spiritual one.

The Church does not limit itself to ascertaining the fact, but takes into account the intention of the perpetrator, the degree of repentance and, above all, the purpose of correction. Relevant in this regard is one of the fundamental canonical principles that underlie the activity of judgment in the Romanian Orthodox Church, namely "*the correction of persons...*" (*Regulation of the Canonical Disciplinary Authorities and of the Courts of Law of the Romanian Orthodox Church* art. 3, let. h).

The text of canon 102 trulan is a good example to highlight the emphasis that the Holy Canons place on

the correction of the person, that is, on his spiritual healing:

"Those who have received from God the power to bind and loose must consider the quality of the sin and the sinner's disposition to return, and thus apply the appropriate treatment to the disease, lest, by overusing both, they err in regard to the salvation of the sufferer. For the sickness of sin is not simple, but diversified and varied, and sprouts many shoots of corruption, from which evil spreads more and develops further, until it is stopped by the power of the healer (...) For all the care of God and of him to whom the pastoral direction has been entrusted is to turn the lost sheep and heal the one bitten by the serpent, so as not to push it to the brink of despair, nor to loosen its reins to degradation and contempt of life, but to stand in a certain way, either by the most bitter and constraining remedies, or by the most delicate and gentle, wholly against the passion, and to strive for the healing of the wound, examining the fruits of repentance and taking care wisely of the man called to bear the radiance of the highest. Therefore, we must know both, both those of acrimony and those of custom, but we must follow, with regard to those who do not accept rigor, the model handed down, as St. Basil teaches us" (Perşa 2018 I: 332-333).

It can be seen that, through the ordinances, canon 102 trulan provides for a form of penance applied as a canonical sanction, proportional to the gravity of the deed and to the inner state of the penitent. In the text of the canon, guilt is not expressed through guilt, but through a call to sincere repentance and through the reintegration of the person in the effort to achieve salvation. This perspective is general both in Sacred Scripture (Luke 15:7, 10; 2 Peter 3:9) and in canonical tradition (Apostolic Canons 41, 72 and 73, 12 Ecumenical Council I, Ecumenical Council 16, Ecumenical Fourth Council, 2, 5, 7 and 15 Local Council of Ancyra, etc.).

In church law, sanctions are not punitive in the legal sense, but pedagogical and therapeutic. They have a pronounced personal coordinate, because the main objective is the correction of the person, but also a community dimension, because spiritual healing, no matter how personal, is not carried out in isolation, but takes place in the Church, which is a space of communion. In the ecclesial sphere, the "guilty" man is not shackled and separated from society by "imprisonment" or deprivation of certain rights and freedoms, but, on the contrary, he becomes the subject of a profound process of reintegration into the order of things, that is, into natural communion with his Creator, God, and with other people.

Among the most common sanctions applied according to guilt (Dură 1987: 84-135 & 105-143), we mention: *reprimand*, applied in case of slight deviations; *stopping from Holy Communion*, for serious deviations, until correction; *excommunication*, in serious cases, when the person persists in a state of sin and refuses correction; *deposition from the stage*, for clergy who seriously violate their duties.

All these sanctions are conditioned by an assessment of guilt that includes the objective gravity of the act, but also intentionality, perseverance in sin and lack of repentance.

Therefore, in the Church's activity, guilt is understood above all as an indicator of the need for spiritual healing. In contrast to the strict juridical approach of secular law, ecclesiastical legislation values the dimension of repentance, forgiveness and the restoration of communion with God and the Church. The sanctioning of guilt always has a spiritual purpose: to correct the person, not to simply punish. This perspective gives the Holy Canons and ecclesiastical legislation a special depth, specific to his salvific and pastoral vocation.

The stages of establishing guilt in church law

In church law, guilt is not treated in a criminal or punitive sense, but from a theological and spiritual perspective. The goal is the restoration of communion with God and with the Church.

Even if the canonical provisions do not provide for a procedure identical to that of the lay judiciary, clear stages in establishing moral guilt can nevertheless be distinguished, especially in the context of ecclesial

discipline and pastoral care. These stages involve both a moral judgment and a canonical analysis of the deed, following both its nature and the state of mind of the person.

The first step in establishing guilt is the finding of a fact that contravenes ecclesiastical, moral or canonical norms. This can be an act of:

- morality (e.g. adultery, drunkenness, blasphemy),
- liturgical (profanation of the holy mysteries, service in a state of unworthiness),
- doctrinal (spreading heresies) or
- of canonical disobedience (schism, defiance of ecclesiastical authority).

The identification of the deed can take place directly (self-denunciation, confession) or indirectly (testimonies, pastoral observation, notification).

The Church treats this step with particular attention, since the mere appearance of guilt is not enough. A careful assessment of context and intent is needed.

After the ascertainment of the fact, a stage of spiritual analysis and canonical research follows.

This is usually done by:

- confessor, in the case of personal sins and confession, or
- bishop or ecclesiastical courts (diocesan consistory, disciplinary councils) in case of public or clerical misconduct.

Canonical research aims to:

- if the act was committed with intent (with knowledge and will) or out of ignorance,
- if the perpetrator acted under pressure or coercion,
- if there are aggravating or mitigating circumstances (repetition of the act, sincere repentance, etc.)

and, above all, what is the inner attitude of the person towards the committed act.

An essential stage in establishing guilt is the sincere confession, voluntarily, within the Sacrament of Confession (for lay people and clergy) (Dură 2014b: 99-127; Mititelu **2015: 10-18**), but also in the canonical audiences, in the situation of serious or clerical deviations. This stage is particularly important because: implies the recognition of personal responsibility; allows the process of repentance and correction to begin and provides the necessary framework for the application of a canonical epithymia (spiritual punishments or sanctions for pedagogical purposes).

Without this stage, the establishment of guilt remains incomplete in the spiritual perspective, because the Church does not seek only an objective ascertainment of the fact, but an inner transformation of the person.

Finally, after evaluating the act and the attitude of the perpetrator, the competent ecclesiastical authority (usually the bishop or the diocesan council) makes a canonical decision, depending on the seriousness of the offense and the level of guilt. Church sanctions may include: various epithymia (temporary bans on communion); canonical reprimands, warnings or penances; suspensions from service (for clergy); temporary or permanent exclusion from ecclesial communion in very serious cases (excommunication).

It is important to emphasize that these sanctions are not punitive in themselves, but spiritual therapeutic, in the sense of healing the soul and restoring lost communion.

The last stage, both spiritual and canonical, is the restoration of the person in full communion with the Church, through the fulfillment of the canon received and through the sincere proof of correction. This stage confirms that guilt is not the end, but only a necessary step in the process of dispassion and sanctification. Through the communion of the Holy Mysteries, especially the Holy Eucharist, the person is fully reintegrated into ecclesial life and recognized as a living member of the Body of Christ.

It should be noted that this reintegration or restoration of the fallen person is not a unilateral act; the

moral and spiritual healing of the sinner, that is, of the one guilty of committing a sin, is often a voluntary process, but it is achieved and produces effects only to the extent that the will of the person cooperates with divine grace (Mazilescu 1975: 23-34). If, according to Orthodox doctrine, man can partake of divine grace through the Holy Mysteries, then it is quite obvious that the beginning of the restoration of the man guilty of sin begins in the Church, with the Sacrament of Confession, and continues also in the Church, where all the means necessary for healing and dispassion are found. The Church thus becomes a hospital, not a prison, for those guilty of sin, the only place where assumed or conscious guilt leads to an ample process of healing and re-establishment in the naturalness of life.

Therefore, from an ecclesial perspective, establishing guilt is a complex spiritual process that involves pastoral discernment, moral evaluation, and spiritual guidance. The stages of this process, from the ascertainment of the deed to repentance and restoration, reflect the therapeutic and soteriological character of ecclesiastical law, whose basic purpose is not punishment, but the salvation of the soul. In this way, the Church combines canonical rigor with mercy and pastoral love, offering every believer the opportunity to rise by mistake and return to communion with God.

Forms of guilt in church law

The canons, far from being rigid and impersonal, reflect a profound understanding of the complexity of the human soul and of the way in which sin manifests itself in personal and community life. The Church does not apply canonical sanctions mechanically, but takes into account the form of guilt, the degree of intent, the level of awareness, and the circumstances in which the act was committed. This attention to the nature of guilt shows the personalistic and therapeutic character of canonical theology. Not every sin attracts the same order, and not every guilt is considered identical.

In canonical theology, the emphasis is on personal responsibility. Every person is called to answer before God and the Church for his or her own actions. Therefore, guilt has an obvious and undeniable personal dimension.

However, there are also situations in which guilt is of a collective nature, affecting the entire ecclesial body. It has a community dimension. For example, heresies or schisms were born as personal wanderings, but you became phenomena that involved entire communities. The canons treat such cases seriously because they endanger the unity of the Church. On the other hand, even in collective cases, the evaluation is also done at the individual level: who was the instigator, who followed out of ignorance, who showed repentance, who persisted stubbornly. This distinction between levels of involvement shows canonical subtlety and discernment.

In the Orthodox Church, man is not an isolated being. He is a member or part of the Body of Christ. In this capacity, individual sin affects the entire community, and personal guilt also has consequences at the ecclesial level. The canons come to restore both the individual's relationship with God and the order of church life. Stopping Holy Communion, for example, is a sanction, but also a signal of the fact that the person has distanced himself from the Eucharistic communion of the Body of Christ. His reintegration implies a healing, a cleansing of guilt through sincere repentance and the fulfillment of the ordained epithymia.

Guilt can also be conscious and unconscious. One of the most important distinctions made in the canons is that between willful guilt and unintentional guilt. This relationship can be seen in canons 56 and 57 of St. Basil the Great. If in the text of canon 56 it is stipulated that "he who has killed voluntarily, but has repented for it, shall be excommunicated from the Holy Houses for twenty years...", in canon 57 it is ordered that "he who has killed involuntarily shall be excommunicated from the Holy Houses for ten years..." (Perşa 2018 III: 126-127).

The distinction between voluntary and involuntary is essential for the moral and canonical evaluation of facts. Responsibility increases in proportion to the level of awareness and willpower. Thus, the Church proves a nuanced understanding of the human soul: not only the deed matters, but also the motivation, the inner state, and the discernment of the person at the moment of committing it.

The provisions of the Holy Canons are deeply contextual. The canons take into account age, discernment, external pressure, state of mind and even local traditions in assessing guilt. The same acts can be treated differently depending on who commits them and under what circumstances. An eloquent example is canon 74 of St. Basil the Great, which specifies that the same ordinance should not be applied to a sinner who has sincerely repented and given proofs of correction, as to one who persists in sin with stubbornness: *"If any of those who have been in the sins mentioned before become diligent and confess, then he who has been entrusted by God's love of men to bind and loose, if he becomes more lenient in diminishing the period of epithymia, because he has seen the depth of the sinner's confession, will not be worthy of judgment. For the account in the Scriptures makes it known to us that those who confess with greater sorrow quickly obtain God's love for men"* (Perša 2018, III: 132).

Therefore, the role of the confessor or hierarch is essential: he does not apply a "grid" of sanctions but evaluates the life of the person as a whole, with discernment, prayer and love for the human soul.

In ecclesiastical judgment, guilt is never reduced to a simple deed. It is evaluated according to an essential triad: the intention or how conscious and willful was the act committed?; the act or what is the objective gravity of the action?; consequences or what effects did it have on the person and on the Church?

This approach is reminiscent of the patristic vision of sin as an inner process that manifests itself externally and affects the relationship with God. For this reason, canons are not conceived as mere "laws". They are tools or means of healing. A serious deed committed out of weakness can be treated with mildness, while a less serious deed, but done with contempt for the ecclesiastical order, can attract severe epithymia.

A fundamental element in church life is the principle of economy or the discerning application of the canons, depending on the pastoral context. This principle allows the sanction to be adapted to the reality of human life and avoids legal formalism. Economy does not mean ignoring guilt, but evaluating it in the light of mercy and repentance. The Holy Fathers often applied economy in cases where severe epithymia would have led to despair. In such situations, the purpose of the canons remains the same: not condemnation, but healing.

In conclusion, the forms of guilt in the light of canonical theology and Church practice reflect a deep understanding of the human soul and the reality of sin. The Church judges the act, but taking into account the intention, the conscience, the inner state of the subject, as well as the consequences of the action. The canons are not applied uniformly, but with discernment, depending on the form of guilt. This nuanced and profoundly spiritual approach shows that ecclesiastical law is, in its essence, a path to restoration, a framework that offers every soul the possibility of return, correction and salvation. In the canonical approach, the Theological and Legal Foundation of Guilt in Orthodox Canon Law is also deeply anchored in the Church's teaching on man, sin and salvation. The canons are both rules and expressions of the Church's pedagogical love, which seeks to heal, not to condemn. Guilt is recognized, evaluated and dealt with in the light of revealed truth and God's mercy, with the ultimate goal of restoring lost communion.

The Therapeutic Purpose of the Canons and the Restoration of Communion

The canons are the expression of the life of the Church, of the spiritual and pastoral experience of the saints. Their purpose is not punitive, but therapeutic: they seek to heal sin, to restore man to communion with God and the Church, and to restore spiritual order in the ecclesial body. The canons are manifestations

of the Church's love and concern for the salvation of the souls of her faithful.

In this context, every canonical provision or rule must be understood as a means of pastoral care, of restoring the Eucharistic and existential communion of the guilty man with God. Canons are not legal reactions to a misconduct. This perspective is essential to penetrate the spirit of the canons and to understand their true function in the life of the Church.

The patristic tradition speaks of the Church, calling it a spiritual hospital in which Christ, the Great Doctor, heals the wounds of sin by His grace. In this paradigm, the canons are the means of treatment, and the spiritual father is the doctor who applies them according to the spiritual diagnosis of each person. St. John Chrysostom teaches that punishment in the Church is not for destruction, but for salvation. Canonical ordinances, including *epithymia* or stopping from the Holy Mysteries, are not acts of rejection, but steps or stages on the path of healing. Their goal is correction, repentance, and the regaining of lost grace.

Therefore, communion with God and with the Body of Christ, the Church, is the main goal of the Christian life. In this light, sin is a rupture of communion, a rupture of the unity between the person and God, but also of relationships with the other members of the Church. The canons intervene precisely to restore this communion, vertically and horizontally. The temporary stop from Communion does not mean definitive exclusion, but it is a time of waiting and inner work, in which the soul is called to return back to the arms of the Father. The restoration of man guilty of sin has an ontological and sacramental character: to return to the Eucharistic table means, in fact, the full restoration of communion with God, through communion with the Body and Blood of Christ. The canons, therefore, always have in mind this reintegration of the person into the ecclesial body.

The key to applying the canons is sincere repentance. The canons are not rigid or automatic, but presuppose a living dynamic between the conscience of the sinner and the economy of the Church (Vlaicu 2013: 45).

The canons of St. Basil the Great, St. John the Fasting or the apostolic canons constantly emphasize that repentance changes the character and duration of *epithymia*. St. John Cassian speaks of repentance as a second birth, and St. Isaac the Syrian called the tears of repentance "the second Sacrament of Baptism." In this context, the canonical sanction is not an end, but a pedagogical means, designed to help the soul to return sincerely and fully to the love of God. Also, the discernment of the confessor is essential, in that he applies a rule, but at the same time, he accompanies the soul on the way back, adapting the canonical treatment according to the sincerity and inner work of the penitent.

Orthodoxy has managed, through its entire canonical tradition, to maintain a fine balance between *acribia* (rigor) and economy (mercy). The canons are expressions of the truth of faith, but also of God's love for fallen man. Their application requires wisdom and prayer, so as not to destroy what is desired to be healed. Applying an indiscriminate *epithymia* can lead to despair, while an exaggerated economy can relativize the gravity of sin. That is why the purpose of the canons always remains the restoration of communion through truth and love.

The most profound sign of restoration is the sharing anew with the Body and Blood of the Lord. After the period of *epithymia*, when the sinner has sincerely repented and been released, he is readmitted to the Lord's table, in the liturgical community. This moment marks not only the end of the sanction, but the renewal of grace, belonging, and life in Christ.

In this way, the entire canonical order is oriented towards the Eucharistic reintegration of the person, the visible sign of a restored interior communion.

Summarizing the above, we can say that the ultimate goal of the canons of the Orthodox Church is not to punish the sinner, but to heal him, return to God and restore Eucharistic communion. The canons are the

expression of the therapeutic love of Christ, the Great Doctor, and their application must be done with discernment, gentleness and in a spirit of repentance. In this sense, ecclesiastical judgment is radically distinguished from worldly juridical systems, being rooted in the theology of salvation, in the life of the Church, and in the hope of restoring the divine image in man.

Conclusions. Through the present study, entitled *The Institution of Guilt. An evaluation from a canonical perspective and of ecclesiastical law*, I have proposed to highlight a fundamental theological truth, namely: in the light of the canons of the Church, guilt is not observed in a punitive, punitive context, but is closely linked to a spiritual dimension, in which the work of grace oriented to the correction and salvation of the person prevails. In contrast to the secular juridical logic, where guilt presupposes a sentence and a sanction proportional to the deed, at the ecclesiastical level, guilt is seen first as a rupture of communion with God and with the Church, and the sanction as a means of healing, not of condemnation.

This difference in essence emerges from the entire theological and pastoral framework in which the canons are applied. They are not cold, impersonal norms, or means of exclusion and alienation of believers. The canons are living instruments of divine love, at work in the ecclesial community. The canons express truth, but also mercy; they establish the order of the Church, but they also leave room for pastoral discernment, that is, economy, so that the fallen soul is not crushed, but raised.

Guilt, in this context, is no longer a legal label. It becomes a spiritual reality that requires repentance, assumption, tears and the restoration of the connection with God. Repentance thus becomes the key to the entire canonical process regarding guilt, an inner state without which no epithymia can bear fruit and no sanction makes sense.

Canonical sanctions, especially epithymias, have a therapeutic function: they are adapted to the person, the context, the intensity of the rupture, but above all to the capacity for spiritual healing of the one who is in sin. The Church, like a spiritual hospital, administers her treatments with gentleness and attention, with acrimony or economy, as the case may be, but always with the aim of restoring communion.

This restoration culminates in the reintegration of the person into the liturgical and sacramental life of the Church, especially through Communion with the Body and Blood of the Lord, a visible sign of the restored union with Christ and with the ecclesial community. Orthodox canonical theology, therefore, shows itself to be a right of communion, not of exclusion; a right of life, not of death.

In conclusion, the institution of guilt in canonical theology and ecclesiastical law is part of a profoundly different logic from the secular juridical one. It is an integral part of a theological vision in which man is not judged to be condemned, but to be recovered, forgiven and saved. The canons thus become a concrete form of the Church's loving work in the world, a love that rebukes but does not discourage; that corrects, but does not crush; that punishes, but only to heal.

References:

- Antoniou, G. (2002). *Criminal Guilt* (ed. Edition 2). Bucharest, Romania: Romanian Academy Publishing House.
- Berdiaev, N. (2004). *Despre menirea omului. Încercare de etică paradoxală (The Destiny of Man: An Essay in Paradoxical Ethics)*, traducere de Daniel Hoblea. Oradea: Aion.
- Dură, N. V. (1987). „Precizări privind unele noțiuni ale dreptului canonic bisericesc (depunere, caterisire, excomunicare [afurisire] și anatema) în lumina învățăturii ortodoxe. Studiu canonic” (*Clarifications regarding Certain Notions of Ecclesiastical Canon Law [Deposition, Defrocking, Excommunication and Anathema] in the Light of Orthodox Teaching. A Canonical Study*), în *Ortodoxia*, anul XXXIX, nr. 2, 84–135; nr. 3, 105–143.

- Dură, N. V. (2014a). „Rânduiești și norme canonice privind administrarea Sfintei Euharistii” (*Canonical Rules and Norms concerning the Administration of the Holy Eucharist*), în *Spovedania și Euharistia, izvoare ale vieții creștine*, vol. II, București: Basilica, 465–484.
- Dură, N. V. (2014b). „Taina Sfintei Mărturisiri în lumina dispozițiilor și normelor canonice ale Bisericii Ortodoxe” (*The Sacrament of Holy Confession in the Light of the Canonical Provisions and Norms of the Orthodox Church*), în C. Vatamanu (coord.), *Spovedanie și Euharistie*, Iași: Doxologia, 99–127.
- Grigoriță, G. (2017). *Sfintele și Dumnezeuieștile Canoane în Biserică: între tradiție eclezială și necesitate pastorală. O analiză a izvoarelor teologiei canonice în actualul context ecleziologic* (*The Holy and Divine Canons in the Church: Between Ecclesial Tradition and Pastoral Necessity. An Analysis of the Sources of Canonical Theology in the Current Ecclesiological Context*). București: Editura Universității din București.
- Ivan, I. (1970). „Oros și canon în dreptul bisericesc ortodox” (*Oros and Canon in Orthodox Ecclesiastical Law*), în *Orthodoxia*, anul XXII, nr. 3, 365–372.
- Larchet, J.-C. (2001). *Therapeutics of Spiritual Diseases*, trans. M. Bojin. Bucharest: Sophia Publishing House.
- Mazilescu, G. (1975). *Dreptate, îndreptare, îndreptărire după învățătura Bisericii noastre* (*Justice, Rectification and Justification according to the Teaching of Our Church*). Mitropolia Olteniei, XXVII (1–2), 23–34.
- Mircea, I. (1998). *Vinovăția în dreptul penal român* (*Guilt in Romanian Criminal Law*). Bucharest: Lumina Lex Publishing House.
- Mititelu, C. (2015). “The Application of Epitimias in the See of Confession according to the ‘Canonical Custom’ and the ‘Penitential Canons’”, *Teologia Młodych*, 4, 10–18.
- Mititelu, C. (2019). “The Oikonomia and Its Application in the See of Confession”, *Analecta Cracoviensia*, 51, 313–341.
- Paraschiv, D.-Ș. (2009). *The Content of Guilt as an Essential Feature of Crime* (Vols. in vol. In honor: Prof. George Antoniu, PhD. Collection of Legal Studies). Craiova: Sitech Publishing House.
- Perșa, R. (2018). *The Canons of the Orthodox Church* (vol. I – The Apostolic Canons and the Canons of the Ecumenical Councils). Bucharest: Basilica Publishing House.
- Perșa, R. (2018). *The Canons of the Orthodox Church* (vol. III – The Canons of the Holy Fathers, the Canons of Completeness and Canonical Prescriptions). Bucharest: Basilica Publishing House.
- Regulation of the Canonical Disciplinary Authorities and of the Courts of Law of the Romanian Orthodox Church*. (n.d.). Bucharest: Publishing House of the Orthodox Biblical and Mission Institute.
- Vlaicu, P. (2013). *Canon and Freedom. Continuous Sharing from the Experience of the Church*. Cluj-Napoca: Cluj University Press Publishing House.

წმიდა მღვდელმონაზონი ანთიმოზ ივერიელი, ვალახეთის მიტროპოლიტი – რუმინული ენის ფუძემდებელი და მესტამბეობის გრძელი განმავითარებელი ქართულ სივრცეში

დანიელ-გრიგორე ფილიმონი

რუმინეთის საპატრიარქოს დოქტორი

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0674-6979>

აბსტრაქტი. შუა საუკუნეების ეპოქაში წმიდა მღვდელმონაზონი ანთიმოზ ივერიელი (1650–1716) გამორჩეული ადგილი უჭირავს იმ თვალსაჩინო მოღვაწეთა შორის, რომელთაც უდიდესი წვლილი შეიტანეს, როგორც სასულიერო, ისე რუმინული ხალხის კულტურული ცნობიერების ამაღლების მიმართულებით.

წარმოშობით ივერიიდან (თანამედროვე საქართველო) წმიდა ანთიმოზ ივერიელი იყო „რუმინელი ბედისწერითა და თავდადებით“. მან ჭეშმარიტად დაიმკვიდრა ადგილი რუმინეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის ცნობიერებაში თავისი მღვდელმთავრული მსახურებით, რუმინული ლიტურგიკული ენის განვითარებაში შეტანილი ფუნდამენტური წვლილითა და მდიდარი საგამომცემლო-მესტამბეობრივი მოღვაწეობით. მისი შემოქმედება სცილდება თეოლოგიის ფარგლებს და მოიცავს ისეთ სფეროებს, როგორიცაა წიგნის ბეჭდვა, მორალურ-ეთიკური ლიტერატურა, ჰომილეტიკა (ქადაგების ხელოვნება), პედაგოგიკა და ეროვნული ცნობიერება.

იგი იყო ჭეშმარიტი „სიტყვის მოციქული“, რომელმაც გონიერებითა და მჭვრეტელობით იტვირთა სახარების ხალხის ენაზე ქადაგების მისია. სწორედ ამიტომ, რუმინულ თეოლოგიასა და კულტურაში წმიდა ანთიმოზ ივერიელის პატივისცემა და ხსოვნა ეფუძნება ამ ღირსეული მიტროპოლიტის ძალისხმევას, რათა რუმინული ენა ქცეულიყო ლიტურგიკულ ენად, წიგნს ემსახურა ევანგელიზაციის (ქრისტიანული განათლების) იარაღად, ხოლო იდენტობის ცნობიერებას ფესვი გაედგა წერილობითი და ზეპირი სიტყვის მეშვეობით. ამ მასშტაბური შრომის გამოძახილმა ქართულ ნიადაგამდეც მოაღწია.

საკვანძო სიტყვები: ანთიმოზ ივერიელი, კულტურა, მესტამბეობის ხელოვნება, ვლახეთი, ბრინკოვიანუს ეპოქა, ივერია, რუმინული ენის ფუძემდებელი, ლიტურგიკული წიგნი.

SAINT HIERARCH MARTYR ANTHIMOS THE IBERIAN, METROPOLITAN OF WALLACHIA, FOUNDER OF THE ROMANIAN LANGUAGE AND WISE PROMOTER OF PRINTING IN THE GEORGIAN SPACE

Daniel-Grigore Filimon

Phd. Romanian Patriarchate

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0674-6979>

Abstract. Within the medieval horizon, the holy hierarch and martyr Anthim the Iberian (1650-1716) holds a distinguished place among the eminent figures who made a vast contribution both from an ecclesial standpoint and in terms of the cultural edification of the Romanian people.

Originating from Iviria (present-day Georgia), Saint Anthim the Iberian was "Romanian by destiny and devotion". He established himself in the consciousness of the Romanian Orthodox Church through his hierarchical ministry, through his essential contribution to the development of the Romanian liturgical language, and through his rich activity as a printer. His work extends beyond the "boundaries" of theology and encompasses fields such as printing, moral literature, homiletics, pedagogy, and national consciousness.

He was a true "apostle of the word" who assumed, with discernment, the mission of preaching the Gospel in the language of the people. This is why the honour and memory of Saint Anthim the Iberian in Romanian theology and culture rest upon the efforts made by this worthy metropolitan so that the Romanian language would become a liturgical language, so that the book would serve as an instrument of evangelization, and so that identity consciousness would take root through the written and spoken word. The repercussions of these considerable efforts also reached Georgian soil.

Keywords: Anthim the Iberian, culture, art of printing, Wallachia, Brâncoveanu era, Iviria, founder of the Romanian language, liturgical book

1. The Brâncoveanu era understood as a synthesis of Orthodox spirituality, artistic refinement and Romanian identity

The reign of Constantin Brâncoveanu (1688–1714) represents one of the most significant and valuable chapters in the cultural and religious history of Wallachia.

In a complex historical context, characterized by political tension and expansionist rivalries, the Holy Martyr Constantin Brâncoveanu Voievod encouraged and supported, in the Romanian space, an unprecedented cultural, artistic and religious renaissance.

The Brâncoveanu culture is the result of a thoughtful policy and the expression of the maturity of an Orthodox ruler who knew how to attract and assimilate external influences without neglecting or losing the national specificity. The Brâncoveanu era, also known as the "golden age" of Wallachia, left a lasting legacy on a theological, cultural, architectural, literary (Călinescu 1964: 340) and educational level.

The first and most important pillar of the Brâncoveanu culture was Orthodoxy. Prince Constantin Brâncoveanu proved to be a constant defender of the Orthodox faith, both in Wallachia and in the entire South-Eastern European Orthodox space.

The Holy Martyr Constantine Brâncoveanu financially and culturally supported the Patriarchates of Constantinople, Jerusalem, Antioch, monasteries of Mount Athos and religious units in Georgia. He strengthened an Orthodox network with an international specificity in which the Romanian culture became a centre

of spiritual irradiation. As a sign of gratitude for the benefits received, the Patriarch of Antioch at that time said about Constantin Brâncoveanu "that he printed for four nations: Greeks, Romanians, Arabs and Georgians and that the pious ruler procured books for the entire Orthodoxy" (Giurescu 1946: 892).

On the same note of admiration, in the preface of a *Chiriacadromion* (book of sermons), printed in Bălgrad, by Mihail Iștvanovici, it was recalled about Brâncoveanu that "he is the true patron of the Holy Metropolis here, in Transylvania, and of all those who yearn under his great mercy" (Pop 1989: 63).

Internally, under the wise leadership of Saint Constantine Brâncoveanu, the religious life underwent an important development: numerous churches and monasteries were built and embellished, the printing activity was intensified, the religious language became closer and closer to the language spoken by the people, several translations and original redactions in Romanian were made.

From an architectural point of view, the Brâncoveanu style developed during this period, which represents a synthesis of Byzantine, Oriental, Renaissance and Baroque elements, harmonized in an authentically Romanian formula. The defining characteristics of this style are gazeboes with three-lobed arches and slender columns; the facades richly decorated with vegetal motifs, rosettes, arches, in a balanced symmetry; the harmonious combination of stone and brick masonry, in a sober refinement; mural painting in fresco, with a touch of Byzantine monumentality and expressiveness, but also with Western influences in votive portraits. Monuments of this authentic Romanian style have remained, over the centuries, the Hurezi Monastery, an objective that is included in the UNESCO Heritage, the church dedicated to "St. George the New", in Bucharest, the „Sâmbăta de Sus” Monastery, the Mogoșoaia Architectural Ensemble (last was the prince's summer residence) etc.

The Brâncoveanu era is also distinguished by the contribution it had to the development of Romanian written culture and religious and secular education. "The Brâncoveanu era is a time in which the figurative language of the past was intensely built and restored, not only at the level of expression, but also of themes. The large construction sites favoured the emergence of groups of craftsmen and a school of painting. The school developed not only at the higher level, but also at the elementary level, thanks to the printed books (Octoih, Psalter) that were used for the first rudiments of reading" (Duțu 1989: 160).

Saint Constantine Brâncoveanu continued the efforts of his predecessors and consistently supported the activity started in the printing houses organized in Bucharest, Buzău, Râmnic and especially at the Snagov Monastery. These printing centres were under the coordination of another Romanian Saint and Martyr, Metropolitan Anthimos the Iberian.

In particular, the prints that appeared in the Brâncoveanu period have the following distinctive notes: exceptional quality, both from a technical point of view (clearly outlined letters) and from an artistic point of view (illustrations, frontispieces, etc.); the universal Orthodox vocation, concretized especially by the fact that the published writings are printed works in Romanian, Greek, Slavonic, Arabic, Georgian, that is, in the language of peoples with an Orthodox tradition; the emphasis placed on the liturgical Romanian language, which led to the consolidation of the Romanian language as a language of culture and worship (Câdea 1979: 68).

On the educational level, during the reign of Saint Constantine Brâncoveanu, monastic and princely schools carried out their activity, in which humanities, ancient Greek, Slavonic, but also the grammar of the Romanian language were taught. Constantin Brâncoveanu is the founder of the Princely Academy of Bucharest, founded in 1694, in the buildings that belonged to the Saint Sava Monastery. In this regard, one can speak of the beginning and formation of a Romanian cultural elite aware of its mission.

Another peculiarity of the Brâncoveanu era is the cultural patronage of the ruler and his family. Constantin Brâncoveanu maintained correspondences and cultural relations with the great centres of Orthodoxy, but also with the West (Austria, Venice, Poland, etc.). This wise diplomacy helped him to promote a cultural

model balanced between tradition and modernity, between fidelity to Orthodox roots and receptivity to educational and artistic progress.

Among the special merits that Saint Constantine Brâncoveanu had is that of having brought and promoted, in Wallachia, numerous artists, scholars, translators and miniaturists, who put their talents and chosen formation at the service of the Church and Romanian culture. "Brâncoveanu's court was a permanent place of refuge for all dissatisfied scholars, but also a protective and brilliant fortress of letters, where influences crossed and numerous works of neo-Hellenism were made" (Ștrempel 1972: IX).

Among those who found a place and protection at the court of the illustrious Wallachian Voivode, Constantin Brâncoveanu, was the Holy Hierarch Martyr Anthimos the Iberian.

Therefore, against the background of the above, it can be said that, in the history of the Romanian people, the Brâncoveanu era represents one of the most beautiful syntheses of the Romanian spirit: a culture of balance, refinement and fidelity to Orthodox values. The martyrdom of Prince Constantin Brâncoveanu and his four sons, in Constantinople, in 1714, is the sacrifice that became the symbol of the culture based on faith, dignity and unwavering in the face of the temptation to renounce Christ (Bibliarsky 2006: 153-176).

In particular, in a secular context, the Brâncoveanu era testifies to the fact that, in times of need, culture is not a luxury, but a form of resistance and inner edification: it is a means of uniting faith with art, education with tradition and sacrifice with love of nation.

Saint Anthimos the Iberian, a visionary theologian educated in the spirit of Eastern Orthodoxy

From the content of the works and studies that make up the specialized bibliography, we find out that, until his arrival in Wallachia, the Holy Hierarch Martyr Anthimos the Iberian, Metropolitan of Wallachia, had a biographical career about which little information is known. However, Saint Anthimos lived "in an era of brilliant culture and refined art and succeeded through his multiple talents and his unsurpassed ability to play the first role in the life of Wallachia" (Ștrempel 1972: IX).

Most scholars believe that St. Anthimos was born in Iveria, present-day Georgia, around 1650, in an Orthodox Christian region under constant threat of invasion. In the context of the expansionist policy carried out by the Ottoman Empire, the young Andrew, as the Saint was called before entering monasticism, was taken captive by the Turks and sold as a slave. Providentially, he was released and arrived in Constantinople.

In the former capital of Byzantium, Saint Anthimos "wandered through many places, until Patriarch Dositeus, formerly of Jerusalem, and at the court of Brâncoveanu, called him to himself" (Gibescu 1907: 73).

According to the chronological data provided by other biographers, St. Anthimos was freed from slavery and embraced the monastic life, becoming a brother in the Ecumenical Patriarchate. This fact gave him the opportunity to complete his education, being appreciated for his zeal and qualities. In addition to the Ecumenical Patriarchate, he discovered and cultivated multiple talents: calligraphy, sculpture, painting, but especially the art of printing, a new occupation for that time, but extremely important for the spread of the faith.

Under the guidance of Greek and Arab printers, he learned the secrets of printing and liturgical language. However, the early trauma of slavery and subsequent liberation were experiences that definitively left their mark on Saint Anthimos. His entire work was marked by a deep awareness of inner freedom and the defense and cultivation of human dignity.

The period he spent in Constantinople helped Saint Anthimos the Iberian to form himself theologically, intellectually and craftsmanship. He also had the opportunity to get to know the universal Orthodox culture, through interaction with various traditions (Greek, Slavic, Arabic). In this way, Saint Anthimos acquired a vast erudition that he later put at the service of the Church, as evidenced by the creations and activities carried

out during his pastorate in the Romanian space.

At the same time, the presence and activity carried out in Constantinople helped Saint Anthimos to meet and interact with many influential people. In this way, the news of his skill and diligence quickly circulated in the Orthodox space, reaching as far as Wallachia.

Prince Constantin Brâncoveanu, himself a great lover of art and culture, saw in Saint Anthimos a huge potential, which is why he intervened to bring him to Wallachia. Here, Anthimos began an exceptional editorial activity, contributing decisively to the process of Romanianization of church services, but also to the development of Romanian culture.

In this context, we note the following clarification: "from a cultural point of view, Brâncoveanu's reign was characterized by particularly close contacts with the enlightened figures of the Greek-speaking Orthodox world, but also with the cultural world of the West, especially with the Italian one. The universal character of this culture allowed it to penetrate deeply into the Orthodox world. Anthimos the Iberian will use this culture and will work with the presses of his printing presses on the great achievements that the Lord wanted; but he will not forget for a moment that his pastors were Romanians and that their language was not Greek, but Romanian" (Ștrempel 1972: IX).

A good connoisseur of the craft of printing, but also of "drawing, wood engraving and embroidery" (Giurescu 1946: 858), Saint Anthimos the Iberian carried out a remarkable activity in Wallachia, important from several points of view. This rich activity was amplified after the election of Saint Anthimos in the dignities of Bishop of Râmnic Nouă Severin (March 16/27, 1705) and Metropolitan of Wallachia (January 28/February 8, 1708).

The martyrdom of Saint Anthimos the Iberian also constitutes the testimony of faith and personal sacrifice for the Church. Although he had a decisive contribution to the development of religious life and culture in Wallachia, unanimously recognized since his lifetime, Saint Anthimos was persecuted by the Phanariot ruler Nicolae Mavrocordat.

At the Phanariot's interventions, the Ecumenical Patriarch Jeremiah III "declared Anthimos a scoundrel and an undead, a man who deals with satanic crafts and magic, a conspirator against the Turkish power. He was deposed and removed from the throne, restoring his lay name, Andrei. He was sentenced to life imprisonment at St. Catherine's Monastery, Mount Sinai" (Giurescu 1946: 858-859).

He did not get to the place of exile. At Mavrocordat's command, the Ottoman guards who accompanied Saint Anthimos, "after crossing the Danube, in Galipolis, near the Dulcia River, which passes through Adrianople, cut him into pieces and threw him into the river that is now called Marița" (Gibescu 1907: 74).

The martyrdom of Saint Anthimos took place on September 27, 1716.

The centuries have dressed the Holy Hierarch Martyr Anthimos the Iberian, Metropolitan of Wallachia, in the well-deserved garment of recognition and honor. He was a complex personality, endowed with many talents that, with great faith, Saint Anthimos understood to multiply, in the historical context in which he lived. For this reason, he is certainly among the most emblematic figures of the early eighteenth century, remaining in the consciousness of the Romanian people both through his theological thought, his vocation as a pastor, his special erudition, and through the diverse work he carried out.

The art of printing, the bridge created by Metropolitan Anthimos between the Gospel and the people

The end of the seventeenth century and the beginning of the eighteenth century summed up a period of time characterized by extensive political turmoil and tension, especially in Southern and Eastern Europe.

Wallachia, although under Ottoman domination, nevertheless benefited from a relative internal autonomy. In the Romanian space, the Orthodox Church was the only institution that could maintain the

cultural and religious cohesion of the people. However, in order to achieve this national goal, faithful, wise and hardworking hierarchs were needed.

A good example of this is Saint Anthimos the Iberian who, in the historical circumstances mentioned, proved to be "the right man in the right place".

A good connoisseur of the Romanian language, but also of the Greek, Slavonic, Arabic, Turkish and Georgian languages, Metropolitan Anthimos the Iberian has folded as best he could on the path of cultural effervescence and the rebirth of the Orthodox identity initiated and supported with great ambition by Constantin Brâncoveanu. "As a man of letters, he had great merit, printing several books in Romanian, Slavonic, Greek, Latin and Arabic" (Gibescu 1907: 74). In a relatively short time, Saint Anthimos became, deservedly, the central figure of the entire process of Romanianization of the religious and secular culture in Wallachia, a truth that may seem paradoxical if we take into account the ethnic origins of this gifted Metropolitan.

There are numerous and diverse achievements and contributions that have been recognized to Saint Anthimos the Iberian. Many of these are presented and deepened in the rich literature. Among these, the role and efforts that Saint Anthimos carried out in the typographic field stand out in particular.

First as abbot of the Snagov Monastery, later as Bishop of Râmnic Nouă Severin and, finally, as Metropolitan of Ungrovlachia, Anthimos the Iberian printed over 60 works, in various languages (Ciobanu 1989: 231).

Among these, keeping the chronological order, we mention the following considered to be more important:

Teachings of Vasile the Macedonian to his son Leon (1691), printed immediately after his arrival in Wallachia. It is considered to be the first creation of Saint Anthimos in the Romanian space (Călinescu 1964: 530-531).

Greek-Romanian Gospel (1693).

Romanian Psalter, with molitves to all kathismas (1694) (Cireșeanu 1910: 112).

The Ordinances of the Service of the Holy Emperors Constantine and Helen (1696).

An Anthology, a Gospel, in Romanian, and a Slavonic Grammar (1697).

Book or light, with just proofs, from the dogmas of the Eastern Church, and on the distinction of the Catholics (1699). It is a reprint of the work signed by Maximus the Peloponnesian.

Orthodox Confession (1699), printed in Greek.

The Flower of the Gifts or Christian Teachings (1700), translation from Greek of the writing *Fiore di virtù*, composed by the Benedictine monk Tommaso Gozzadini (1260-1329), in the thirteenth century.

The Proschinitary of the Holy Mountain (description of holy places), composed by one of the doctors of Prince Constantin Brâncoveanu, namely Ioan Comnenus (1701).

Also in 1701, he printed a *Greek-Arabic Liturgy*. In the context of the latter printing, in the specialized literature it is recorded that "the Arabic machine from Snagov was given by Brâncoveanu to Patriarch Athanasie IV Dabbas, who used it to print the books from Aleppo, Syria" (Călinescu 1964: 116).

The New Testament, Akathist in Romanian and a *Greco-Arabic Clock* (1702).

Slavonic Ceaslov (1703) and a *Molitvelnic* in two editions (1706 and 1713), in Romanian language.

A Gospel in Romanian, *Antologhion* or *The Flower of Words* and the work *Tome of Joy*, in Greek (1705).

A Slavo-Romanian Minei and an *Octoih* (1706).

Speech delivered on the occasion of his ascension to the throne of Metropolitan of Wallachia (1708).

The Faces of the Old and New Testament (1709), the work also includes a genealogy of the Savior, up to Adam, materialized in 505 portraits worked in pen, 3 sketches and 8 drawings.

A Romanian *Octoih* (1712) and a *Liturgy* in Romanian (1713).

A Slavo-Romanian *Ceaslov* (1714), a *Catavasier* in Romanian, in two editions (1714 and 1715) and a *Clock* in Romanian (1715).

Heads of commandment to the entire ecclesiastical group and the *Charter for the abolition of the cowherd* (1714), "form, together, a veritable manual of civil law" (Călinescu 1964: 340). In particular, the work *Heads of Commandment*, which is "an encyclical of the Metropolitan addressed to the priests of his diocese" (Cireșeanu 1910: 119), was called by researchers "the last Romanian rule before the Phanariot period" (Călinescu 1964: 348), important for rules regarding the drawing up of wills, dowry sheets, but also for the guidelines regarding the marriage between Romanians and Gypsies or the status of Romanian priests freed from serfdom.

Heads of Command is the expression of the hierarchical authority of Saint Metropolitan Anthimos the Iberian, but also the result of his fatherly care for the diocese he pastored.

Compared to another representative work, *the Didachies*, the writing of *Heads of Commandment* consists of clear, concisely formulated prescriptions, addressed especially to clergy and monks, in a context in which the Orthodox Church of Ungrovlahia was facing serious challenges: the decline of monastic life, moral deviations among the clergy, a tendency to relax canonical ordinances under the influence of the unstable political context. Although it approaches, in its form and tone, the classical pravilnic texts, nevertheless, in *the Heads of Commandment*, St. Anthimos did not render the canons formally, but offered an application of them to the immediate needs of the Church, offering his contemporaries a living pastoral code, which expresses the Orthodox ideal of service understood as responsibility, not as privilege. This is why the work *Heads of Commandment* remains a true legal-canonical and pastoral monument, which is part of the tradition of Orthodox canon law adapted to the Romanian context at the beginning of the eighteenth century.

Christian-political advice, in Greek (1715) (Rotaru 2006: 79).

The Didachies remain the masterpiece of Saint Hierarch Anthimos the Iberian, "the adornment of all his literary works" (Gibescu 1907: 76). The work consists of 28 sermons, grouped into two volumes, the first comprising homilies and sermons on the Great Feasts (1709-1716), and the second consisting of sermons for all Sundays throughout the year.

Although in the literature it has been highlighted that Saint Anthimos was inspired by the sermons and homilies of the greek preacher Ilie Miniat (1669-1714), who was his contemporary, *the Didachies* are particularized by originality, practical sense and oratorical talent, which is why Saint Anthimos was called, deservedly, "the first great church orator in the Romanian language" (Călinescu 1964: 540).

The often polemical and courageous tone of the homilies indicates the assumption of a hierarch who was aware of the dangers of the time, both spiritual and political. In ecclesiastical literature, *the Didachies* of Saint Anthimos the Iberian remain a valuable landmark also in that, in their content, we find a unique synthesis between theology, Christian morality and prophetic attitude. In an era of moral and political crisis, Anthimos the Iberian, through *his Didachies*, fulfilled the role of voice of the Church's conscience.

At the same time, one of the defining aspects of *the Didachies* remains the moralizing tone, often severe, but loving. Anthimos addresses the clergy, dignitaries, and people, criticizing corruption, shallowness of faith, immorality, and lack of compassion. A relevant aspect is that the criticisms they formulate are not general, but punctual and assumed. He denounces sins "by name and surname": greed, injustice, the laziness of the clergy, the lack of love for one's neighbour, etc. But he does not do this out of hatred, but with the pain of a parent who wants the correction of his spiritual children. "It is better to hate me for the truth than to love me for the lie", said Metropolitan Anthimos in one of his sermons, an eloquent expression of his moral uprightness. Certainly, it can be said that Metropolitan Anthimos the Iberian "is original in his eloquence and

especially in the quality of the language that dresses the ideas in his sermons. His stylistic procedures, comparisons and metaphors, plastic images and epithets place him among the great writers of our medieval literature" (Călinescu 1964: 540).

A reference chapter in the pastoral work of Saint Anthimos: the first national printing house of Georgia

The prodigious typographic activity carried out by Saint Anthimos the Iberian reveals to us the many qualities of this worthy Metropolitan. He was a polyglot, a great lover of books, a responsible and erudite hierarch, a diligent worker in the service of the Church and the nation. "Due to his work as a printer-scholar, in Brâncoveanu's time there were no less than five printing houses operating in Wallachia, with more or less continuous activity: in Bucharest, in Snagov, in Târgoviște, in Buzău, in Râmnic" (Ciobanu 1989: 231).

If his training as a master printer is different, opinions are different, one thing remains certain: Saint Anthimos "was the creator of a typographic school, from which the brilliant Mihai Iștvanovici, Gheorghe Radovici, Dinisie Floru and others emerged"(Ciobanu 1989: 231).

In particular, the master printer Mihai Ștefan or Iștvanovici became the apostle and messenger across the borders of the pastoral and cultural mission that Saint Anthimos the Iberian carried out in his time. I am referring here in particular to the fact that Mihai Iștvanovici was the one who, on several occasions, successfully fulfilled the responsibility of representative or delegate of the Metropolitan of Wallachia in terms of learning and spreading the craft of printing in various Orthodox centres of the time. Thus, between 1697 and 1699 he worked in Bălgrad, and between 1702 and 1708 he was present in Aleppo, Syria, where he founded printing houses and taught and transmitted the art of printing.

In 1708, at the insistent calls of King Vahtang IV of Iveria, with the agreement of Prince Brâncoveanu and the blessing of Anthimos the Iberian, Mihai Iștvanovici arrived in Tiflis (Tbilisi), Georgia, where he remained for about four years, until 1712. Here, in the capital of Georgia, Iștvanovici organized a printing house, with the support he received from Wallachia, and published several books, training Georgian apprentices who continued his printing activity (Bianu & Simionescu 1944: 32-38). The presence and achievements of Michael Iștvanovici in Georgia open a special chapter in the biography of Saint Anthimos the Iberian, namely the way he managed relations with the Georgian people.

We have already mentioned the Georgian origins of Saint Anthimos the Iberian. Although his life took a providential turn in the Romanian space, Metropolitan Anthimos has not forgotten where he started from. Often, the works he printed bear the signature of their author, which is also a true testimony of identity: "Anthimos, Georgian by birth" or "Anthimos, hieromonk, printer from Iveria". It is the business card through which Metropolitan Anthimos assumed and respectfully cultivated his origin.

The merit of Anthimos the Iberian is that "he gave a new bearing to the graphic arts in Wallachia, combining the craft of printing with that of the engraver" (Giurescu 1946: 1009).

However, from this position of connoisseur of the art of printing, Saint Anthimos became a bridge between two Orthodox worlds: his native Georgia (Iveria) and the Romanian Lands, where he completed his missionary, cultural and spiritual work.

As a tireless scholar and gifted church artist, Metropolitan Anthimos managed to mediate, with great wisdom and love for the Church, the rapprochement between the Georgian cultural tradition and the culture of Wallachia. To the Romanian believers he gifted, with great skill and love, "the floral motifs found in all the art objects of the Brâncoveanu era" (Iorga 1934: 124). These floral motifs contributed to the definition of the Brâncoveanu cultural style, which has lasted until today.

To the faithful Georgian people, Saint Anthimos gave the most precious fruit of his formation and experience on Romanian soil: the craft of printing and the priceless treasure of publishing books. In this re-

gard, the specialized bibliography reminds that among the important achievements of Metropolitan Anthimos was that he sent winepresses made by him, personally, with Georgian letters, for the establishment and organization of a printing house in Tiflis, Georgia. Because the responsibilities of Bishop did not allow him to go to his native homeland himself, Saint Anthimos sent, along with the technical equipment, a team of Romanian printers and craftsmen, led by his apprentice, Stefan Iştvánovici. "Identified with the aspirations of his adopted country, for which he worked and suffered, Anthimos the Iberian did not forget Iveria and the people from whose rank he rose. For the cultural uplift of Georgia, he sent there his most skilled printer, Mihai Iştvánovici, who printed, between 1709 and 1712, no less than ten books" (Călinescu 1964: 535).

Subsequently, after Iştvánovici left for the Netherlands, the printing house in Tiflis continued its activity until 1722, under the leadership of Georgian craftsmen trained by Mihai Iştvánovici. Russian invasions have interrupted.

About this printing house founded through the efforts of Metropolitan Anthimos the Iberian, some researchers have recalled that it was "the first national printing house, a product of the Romanian printing workshops, which contributed decisively to the cultural elevation of Georgia" (Ştrempel 1972: VII).

We do not know all the titles of the prints that were made in the Tiflis printing house. It is quite possible that they were cult books in Georgian, just as most of the writings that appeared in Wallachia were also cult books. For example, it is recalled that, in 1710, a *Liturgy*, which, at first, had the coat of arms of the Bagratids, the dynasty that ruled Georgia, and the portrait of Vahtang VI. There is also mention of the printing of an Apostle (1712) and a poem by Vahtang.

At the same time, the information according to which two copies of a *Gospel Book*, printed in 1709, were brought to Wallachia and given by Anthimos the Iberian, on the occasion of the name day, on May 21, 1709, to Prince Constantin Brâncoveanu. This edition of the Gospel Book "was adorned with engravings made in the manner of those who adorn the books printed in our country, probably made by the hand of Anthimos. Both include the autograph dedication of the metropolitan, a word of praise for the Lord who has made it possible for the land of the Ivers to be enriched with the patterns of his language" (Ştrempel 1972: XXI).

Some researchers also recall a *Bible*, printed in 1710, in which Mihai Iştvánovici wrote four Romanian verses with Georgian letters. "This scriptural manifestation in the Georgian Bible is the concretization of an idea of Anthimos the Iberian" (Bărbulescu 1928: 18), the erudite Romanian Metropolitan who, in the preface of another of his works, *The Slavic Grammar* (1697), stated: "it is admirable and comforting for everyone, when in his furrow grows some grain of foreign language" (Bărbulescu 1928: 18). According to other researchers, those verses were "stihurs in which the Georgian king Vahtang thanked Brâncoveanu for the printing house and the craftsmen" (C. 1951: 157).

The initiative and openness to support the Georgian people with a printing house and master printers is not something new in the complex activity carried out by the Holy Hierarch Martyr Anthimos the Iberian. He had also helped the Orthodox Church in Transylvania, but also many other Orthodox centres, such as, for example, the one in Syria, in Aleppo, or the one in Egypt. This time, however, it was about his brothers of origin. "Anthimos was an Iberian, from Iveria, Iberia of the Caucasus, a country with a long and significant past in terms of defending the Christian religion, as well as in terms of art, and literature, less so. He never forgot this Iberia" (Iorga 1937: 613).

Certainly, Saint Anthimos the Iberian supported the Georgian people in other ways, than through the printing press sent to Tiflis in 1708. The prestige and influence he enjoyed helped the Metropolitan of Wallachia to maintain close relations with the Georgian Church and people.

The historical truth according to which the Romanian Lands and Georgia have shared, over the centuries, common religious and cultural values also contributed to maintaining this connection with the homeland.

The fact that Saint Anthimos kept in touch with his country of origin is also proven by the fact that Anthimos "had learned, in 1713, of the departure from Georgia of the disciple Mikhail Iștvanovici, who went first to Moscow, then to the Netherlands" (C. 1951: 157).

Regarding Mihai Iștvanovici's departure from Georgia, researchers' opinions are divided. Some of them says that he left Georgian soil and settled in the Netherlands, where nothing more was heard of him. Others show that Iștvanovici left Georgia at the initiative of King Vahtang, who sent him to Moscow in 1712 with a message, after which he sent him to Holland for improvement in the craft of printing. However, it seems that "Iștvanovici would have returned to Georgia, with letters bought from Holland, and would have printed both Greek books (Lauds of the Virgin Mary) and numerous other works" (C. 1951: 160).

Conclusions. The biographical journey of the Holy Hierarch Martyr Anthimos the Iberian, Metropolitan of Wallachia, represents a synthesis of the encounter between suffering and grace, between craft and mission, between the written word and the Incarnate Word.

The unpleasant experiences of his youth, complemented by his cultural and craft training in Constantinople, but also by the activity carried out in Wallachia, made the Metropolitan of Wallachia a providential man, with a decisive role in promoting culture, in the crystallization of the liturgical Romanian language and in the affirmation of the Romanian Orthodox conscience.

At the same time, through his efforts, Saint Anthimos the Iberian has managed to bring two Orthodox peoples, the Romanians and the Georgians, closer together around the same ideal of enlightenment through faith and culture. He is among those who served the Church and the nation as a metropolitan, a man, a theologian, a scholar and a printer.

The pastoral work of Saint Anthimos the Iberian is vast and rich, intense and necessary.

In particular, if we refer to the love he showed to the Georgian Orthodox faithful, we can say that Saint Anthimos is "the most outstanding figure of our past ties with Georgia" (C. 1951: 131). He remains in history as a Georgian who became a saint of the Romanian nation, but also a Romanian with an Iberian heart, who remained attached to his native country.

Precisely because of his merit of being a founder of language and culture, both for the Georgians and, especially, for the Romanian people, Saint Anthimos the Iberian entered for eternity in the collective memory of the two nations, being honoured, admired and regarded with gratitude. His example of life and ministry puts before us a truth that is as important as it is profound and essential: God knows no ethnic boundaries, and the Gospel must not only be translated into languages, but also into human lives. On these two moral principles were built all the achievements of Saint Anthimos the Iberian.

References

- Bărbulescu, I. (1928). *Literary Currents in Romanians in the Period of Cultural Slavonism*. Bucharest, Romania: Casa Școalelor Publishing House.
- Bianu, I. & Simionescu, D. (1944). *Old Romanian bibliography*, vol. IV. Bucharest, Romania.
- Bibliarsky, I. (2006). „*Contribution à l'étude du culte de Saint Constantin en Valachie au XVIIe siècle. Le canon de prière du ms. sl. 778 BAR*”. *Revue des Études Sud-Est Européennes*, tome XLIV, 1-4, 153-176.
- C. (1951). "The Links of the Romanian Countries with Georgia (Anthimos the Iberian)". *Studies. Journal of History and Philosophy*, IV, October-December, 131-163.
- Călinescu, G. (1964). *History of Romanian Literature*, vol. I. Bucharest, Romania: Publishing House of the Academy of the Romanian People's Republic.
- Cândea, V. (1979). *The Dominant Reason. Contributions to the History of Romanian Humanism*. Cluj-Napoca, Romania: Dacia Publishing House.

- Ciobanu, R.Ş. (1989). *"Aspects of spiritual life in the era of Constantin-Vodă Brâncoveanu through the prism of relations with the Cantacuzinii"*. Cernovodeanu, P., Constantiniu, F. (coord.). (1989). *Constantin Brâncoveanu*, Bucharest, Romania: Publishing House of the Academy of the Socialist Republic of Romania, 219-232.
- Cireşeanu, B. (1910). *The Liturgical Treasure of the Holy Eastern Orthodox Christian Church*, volume I. Bucharest, Romania: Gutenberg Printing House, Bucharest.
- Duţu, A. (1989). *"The Brâncoveanu Cultural Model"*. Cernovodeanu, P., Constantiniu, F. (coord.). (1989). *Constantin Brâncoveanu*, Bucharest, Romania: Publishing House of the Academy of the Socialist Republic of Romania, 156-169.
- Gibescu, G. I. (1907). *The History of the Hungarian-Vlachian Metropolitan Church and the Metropolitans of Wallachia*. Bucharest, Romania: Church Books Printing House.
- Giurescu, C. C. (1946). *The History of the Romanians*, vol. III, part two. Bucharest, Romania: Royal Foundation for Literature and Art.
- Iorga, N. (1937). *"About Anthimos the Iberian"*. *The Romanian Orthodox Church*, LV, 11-12, 609-623.
- Iorga, N. (1934). *Old Romanian religious art*. Vălenii de Munte, Romania: Publishing House of the Hotin Diocese.
- Pop, I. A. (1989). *"The Reign of Constantin Brâncoveanu and the Romanians in Transylvania – Historical Reality and Reflection in the Transylvanian Romanian Historiography of the Eighteenth Century"*. Cernovodeanu, P., Constantiniu, F. (coord.). (1989). *Constantin Brâncoveanu*, Bucharest, Romania: Publishing House of the Academy of the Socialist Republic of Romania, 59-73.
- Rotaru, F. (2006). *Bibliography of the Bucharest Book from the Origins to the Present 1494/2006*, part I (1494/1918), vol. I (A/C). Bucharest, Romania: Bucharest Library Publishing House.
- Ştrempel, G. (1972). *Introductory study*. Anthimos the Iberian. (1972). *Works*, critical edition by Gabriel Ştrempel. Bucharest, Romania: Minerva Publishing House.

**ონომასიოლოგია, ონომატოლოგია, ონომასტიკა
(ტერმინების დაგუსტებისათვის)**

თემურ ავალიანი

ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: temur.avaliani@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0941-4752>

აბსტრაქტი. არცერთი დარგობრივი ტერმინოლოგია არ არის დაზღვეული ხარვეზებისგან. ანალოგიური სიტუაციაა ონომასიოლოგიაშიც, სადაც ერთმანეთში აღრეულია ისეთი ფუძემდებლური ტერმინებიც კი, როგორებიცაა „**ონომასიოლოგია**“, **ონომატოლოგია**, **ონომასტიკა**“ და სხვა. უფრო მეტიც, არც ქართულ და არც უცხოურ სამეცნიერო სივრცეში დღემდე არ არსებობს „**ონომასიოლოგიურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი**“. არის მხოლოდ „**ონომასტიკურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონები**“, რომლებში განმარტებული ტერმინთა მნიშვნელოვანი ნაწილი სწორედაც რომ ზოგადად ონომასიოლოგიურია და არა კონკრეტულად ონომასტიკური. დღეს არავისთვის საკამათო აღარაა ის, რომ „**ონომასიოლოგია**“ და „**ონომასტიკა**“ ერთმანეთისგან დამოუკიდებელი ლინგვისტური დარგებია. შესაბამისად წინამდებარე ნაშრომში არსებული ვითარების ანალიზის საფუძველზე დასმულია საკითხი „ქართულ ონომასიოლოგიურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონის“ შედგენის და მისი „**ონომასტიკურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონებისგან**“ გამიჯვნის შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: ონომასიოლოგია, ონომასტიკა, ონომასიოლოგიური ლექსიკონი, ონომასტიკური ლექსიკონი, ნომინაცია, ონიმი.

შესავალი. მეცნიერების ნებისმიერი დარგის ფორმირება, როგორც წესი, უკავშირდება საკუთარი ცნებითი აპარატის და ტერმინოლოგიური ბაზის შექმნას, თუმცა ვერცერთი დარგობრივი ტერმინოლოგია ვერ აღწევს თავს ხარვეზებს. ასეა ონომასიოლოგიური ტერმინოლოგიის შემთხვევაშიც, რის შესახებაც **ოლგა ბლინოვა** ჯერ კიდევ 1972 წელს წერდა: „სამწუხაროდ, უამრავი ონომასიოლოგიური ცნება და მათი შესაბამისი ტერმინია განსასაზღვრის და დასაზუსტებელი (Блинова, 1972: 98). სიტუაცია დიდად არ შეცვლილა ამ მოსაზრების გამოთქმიდან ათეულობით წლის შემდეგაც: „მიუხედავად იმისა, რომ ნომინაციის თეორიამ და მისმა შემსწავლელმა დარგმა მნიშვნელოვნად წაიწიეს წინ, მისი მეტაენის პრობლემა დღემდე აქტუალური და მოუგვარებელია“ (Графорова, 2010: 172). ეს ნათლად ჩანს ამ დარგის ფუძემდებლური ტერმინების - „**ონომასიოლოგია**“, **ონომატოლოგია**, **ონომასტიკა**“ - მაგალითზე. მათი დეფინიციების თუნდაც ზედაპირული შედარებითი ანალიზიდან ნათლად ჩანს, თუ რაოდენ აღრეულია ერთმანეთში ამ დარგის ძალიან ბევრი ტერმინი.

მეთოდები. კვლევა ეფუძნება აღწერით, შედარებით, ტერმინოლოგიური ანალიზის, დეფინიციური ანალიზისა და კონცეპტუალური ანალიზის მეთოდებს. აღწერითი მეთოდის გამოყენებით

განხილულია ტერმინები „ონომასიოლოგია“, „ონომატოლოგია“ და „ონომასტიკა“ თანამედროვე ლინგვისტურ ლიტერატურაში. **შედარებითი მეთოდის** საფუძველზე გამოვლენილია აღნიშნულ ტერმინთა მსგავსება და განსხვავება. **დეფინიციური და ტერმინოლოგიური ანალიზის** საშუალებით დაზუსტებულია მათი შინაარსობრივი მოცულობა და ფუნქციური საზღვრები. კვლევის პროცესში ასევე გამოყენებულია **კონცეპტუალური ანალიზი**, რომელმაც შესაძლებელი გახდა განსახილველ ცნებათა ურთიერთიმართების დადგენა

მსჯელობა. რა არის ონომასიოლოგია (ბერძნ. *onomastikē* – სახელი და *logos* – მოძღვრება)? ეს არის „მეცნიერება აპელატიური და ონიმური აღნიშვნისა და სახელდების /ნომინაციის/ შესახებ“ (ცხადაია, 1988; Подольская, 1988).

რა არის ონომასტიკა (ბერძ. *onomastikē technē* – სახელდების ხელოვნება; *ὀνομαστική* — "სახელწოდებასთან დაკავშირებული")? ეს არის ენათმეცნიერების დარგი, რომელიც შეისწავლის **ყოველგვარ საკუთარ სახელს**. ონომასტიკის ქვედარგებია: ანთროპონიმია, ტოპონიმია, ზოონიმია, ეთნონიმია, კოსმონიმია, თეონიმია და სხვა (ქეე, 2008).

ერთი სიტყვით, განმარტებების მიხედვით ლინგვისტური დარგები ონომასიოლოგია და ონომასტიკა მკაფიოდ არის გამიჯნული ერთმანეთისგან: ონომასიოლოგია არის მეცნიერება ზოგადად სახელდების შესახებ, ხოლო ონომასტიკა - მეცნიერება საკუთარ სახელთა შესახებ (Доржиева, Щербакова. 2019). პრობლემებს ვაწყდებით მაშინ, როგორც კი ვიწყებთ „**ონომასიოლოგიურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონის**“ ძიებას. საქმე ისაა, რომ მის ნაცვლად თითქმის ყველგან, როგორც ქართულ, ისე უცხოურ (მათ შორის თანამედროვე და საბჭოთა პერიოდის რუსულ) ლინგვისტიკაში გვხვდება „**ონომასტიკურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონები**“ (როგორებიცაა, მაგ.: ცხადაია, 1988; Подольская, 1988 და სხვ.). ამავე დროს, მათში მოცემული ტერმინების მნიშვნელოვანი ნაწილი ზოგადად ონომასიოლოგიურია და არა კონკრეტულად ონომასტიკური, რასაც ხაზგასმით აღნიშნავს ერთ-ერთი ასეთი ლექსიკონის ავტორიც: „ონომასტიკაში ორი ძირითადი ტერმინოლოგიური პლასტი გამოიყოფა: 1. საკუთრივ ონომასტიკური ტერმინები, შექმნილი ონომასტთა მიერ და 2. მონათესავე დისციპლინებიდან ნასესხები ტერმინები. ასეთი (**ენათმეცნიერების სხვა დარგები**, არქეოლოგია, ისტორია, გეოგრაფია და სხვა). მაშასადამე, ონომასტიკურ ტერმინთა მნიშვნელოვანი ნაწილი დისციპლინათშორისი ტერმინებია“ (ცხადაია, 1988: 7). უშუალოდ ონომასიოლოგიურია, მაგალითად, ამ ლექსიკონში განმარტებული უამრავი ტერმინი: *აპელატივი*, *დენოტაცია*, *მოტივირება*, *მოტივირების პრინციპი*, *მოტივირებული (არამოტივირებული) სახელი*, *ნომინაციის მოტივი*, *ნომინაცია*, *ნომინატორი*, *ნომინაციის ობიექტი*, *ნომინაციის სუბიექტი*, *ნომინაციის პრინციპი*, *ნომინაციის სიტუაცია*, *ნომინაციის აქტი*, *ონომასიოლოგია*, *ონომატოლოგია*, *სახელდება*, *სახელმდებელი სუბიექტი*, *სახელწოდება*, *პეიორატივი* და უამრავი სხვა. პ.ცხადაია სამართლიანად აღნიშნავს იმასაც, რომ: „ვითარება მოითხოვს არა მარტო ქართული ონომასტიკური ტერმინოლოგიის გამდიდრებას, არამედ უკვე გამოყენებულის დაზუსტება-დახვეწასაც. **ტრადიციის ძალით „ონომასტიკა“** ჯერ კიდევ გამოიყენება „*ანთროპონიმის*“ მნიშვნელობით, ხოლო „*ტოპონიმია*“ და „*ტოპონიმია*“ სინონიმებად ითვლება. ეს უზუსტობა აისახა „რუსულ-ქართული ლექსიკონის“ ბოლო გამოცემაშიც /“*топонимика*“ იგივეა, რაც *топонимия*“/ (ცხადაია, 1988: 9).

თვალში საცემია ტერმინების: „*ონომატოლოგია*“ - „*ონომასიოლოგია*“ და „*ონომატოლოგია*“ — „*ონომასტიკა*“ ერთმანეთში ადრევაც. ასე მაგალითად, ალ. ღლონტის სიტყვებით, „**ონომატოლოგია ანუ ონომასტიკა** - ლექსიკოლოგიის ნაწილია, რომელიც სწავლობს საკუთარ სახელთა (ადამიანთა, ტომთა, ადგილთა) სახელებს (ღლონტი, 1988: 157). მაშასადამე, ის ამ **ტერმინებს აიგივებს ერთმანეთთან**. ანალოგიურია ა. მატვეჯის¹ პოზიციაც, რომლის შესახებაც ე. ბერეჟოვიჩი წერს:

¹ ავტორი მონოგრაფიისა: „*Ономатология*“. Москва: Наука, 2006

„Обозревая употребление указанных терминов в отечественной и международной традиции, А. К. Матвеев предлагает использование термина ономатология в значении ‘наука о собственных именах’. (Березович, 2007: 318). ონომასიოლოგიასა და ონომატოლოგიას ერთმანეთთან აიგივებს ნ. პოდოლსკაიაც: „**Ономасиология (ономатология)** - Наука об обозначении, назывании, номинации **апеллятивной и онимической**“ (Подольская, 1988: 95). უფრო შორს მიდის პ. ცხადაია: „**ონომატოლოგია** - 1. იგივეა, რაც **ონომასიოლოგია**, 2. იგივეა, რაც **ონომასტიკა** (ცხადაია, 1988: 86).

ვერც იმას ავუვლით გვერდს, რომ არცერთ ლექსიკონში ტერმინები „**ონომასიოლოგიური ტერმინი**“, „**ონომასიოლოგიური ტერმინოლოგია**“ არათუ განმარტებული, **არამედ საერთოდ ნახსენებიც კი არ არის**. უფრო მეტიც, მათში საეთოდ არ არის ნახსენები მსაზღვრელი კომპონენტი „**ონომასიოლოგიური**“, რომელიც სამეცნიერო სივრცეში აქტიურ მიმოქცევაშია. მეორე მხრივ, ლექსიკონში არის უამრავი ტერმინი-შესიტყვება მსაზღვრელი კომპონენტით „**ონომასტიკური**“. ისინი შემდეგი სახით არის განმარტებული:

- **ონომასტიკური ტერმინი** – სიტყვა ან შესიტყვება, რომელიც ზუსტად აღნიშნავს **ონომასტიკის** გარკვეულ ცნებას. მაგ. *ონიმი*, *ტოპონიმი*, *ანთროპონიმი*, *დეონიმიზაცია* და ა.შ.
- **ონომასტიკური ტერმინოლოგია** - ონომასტიკურ ტერმინთა ერთობლიობა და სხვა.

დაბოლოს: არც ქართულ და არც უცხოურ ინტერნეტსივრცეში ონომასიოლოგიურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონები საერთოდ არ იძებნება.

კიდევ უამრავი მაგალითის მოშველიება შეიძლება იმის დასტურად, რომ ონომასიოლოგიის სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში ძალიან ბევრი რამ სერიოზულად გადასაზრებელი და დასაზუსტებელია. აღნიშნული პრობლემის მოგვარებისკენ გადადგმული უმნიშვნელოვანესი ნაბიჯი იქნებოდა „**ონომასიოლოგიურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონის**“ შექმნა, რითაც ნათლად გამოჩნდება, რომ ონომასიოლოგია და ონომასტიკა ორი ლინგვისტური დისციპლინაა. თითოეულს თავისი კვლევის ობიექტი და ტერმინოლოგიური აპარატი აქვს, შესაბამისად, **მათი ერთმანეთში აღრევა დაუშვებელია**. ონომასტიკა, როგორც ონომასიოლოგიის დარგი, იკვლევს საკუთარ სახელთა დარქმევის ანუ **ონიმური ნომინაციის თეორიას**, მეორე მხრივ კი, ონომასიოლოგია მოიცავს მეორე ქვედარგს, რომელიც იკვლევს ზოგადად სახელდების, ანუ **აპელატიური ნომინაციის თეორიას**. ვინაიდან ამ მეორე ნაწილის აღმნიშვნელი ჰიპონიმური ტერმინი არ გვაქვს, ამკარაა, რომ ეს სიცარიელე მთლიანად შეავსო ტერმინმა „**ონომასტიკური ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი**“, მაშინ როცა ის უნდა შემოიფარგლოს მხოლოდ ონომასტიკური (ონიმური) ტერმინებით. თუ ამგვარ ლექსიკონში შევა როგორც ონიმური ნომინაციის თეორიის, ისე აპელატიური ნომინაციის თეორიის ტერმინები, მას უნდა დაერქვას ჰიპერონიმული დასახელება „**ონომასიოლოგიურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი**“ და უნდა მოიცავდეს ორ შემადგენელ ნაწილს.

დასკვნა. ამრიგად, ჩვენი აზრით, უმჯობესი იქნებოდა ტერმინი „**ონომასიოლოგია**“ გამოგვეყენებინა ორი მნიშვნელობით: 1. ფართო გაგებით - ენათმეცნიერების დარგი, რომელიც მოიცავს როგორც აპელატიურ, ისე ონიმურ ნომინაციას და 2. ვიწრო გაგებით -ენათმეცნიერების დარგი, რომელიც მოიცავს მხოლოდ აპელატიურ ნომინაციას. შესაბამისად, ტერმინი „**ონომასტიკური ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი**“ გაგებული უნდა იყოს როგორც მხოლოდ ონიმური ნომინაციის ტერმინთა ერთობლიობა, ხოლო „**ონომასიოლოგიურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი**“ - შედგენილი ორი ნაწილისგან: როგორც ონიმური ნომინაციის და აპელატიური ნომინაციის ტერმინთა ერთობლიობა.

გამოყენებული ლიტერატურა.

- ფოჩხუა ბ. - ქართული ენის ლექსიკოლოგია. თბილისი, თსუ.1974.
- ფოჩხუა ბ. თანამედროვე ქართული ენის იდეოგრაფიული ლექსიკონი (ნაკვეთი პირველი). თბილისი. „მეცნიერება“. 1987 წ.
- ქვე-ქართული ენა (ენციკლოპედია). თბ. 2008.
- ღლონტი ალ. ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები. თბ.1988.
- ცხადაია პ, *ონომასტიკურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი*. თბილისი. „თსუ“. 1988.
- Березович Е. Л, Матвеев А. К. Ономатология“. М.: Наука, 2006. //Русский язык в научном освещении. 2007. № 1 (13).
- Блинова О. И. – Лексическая мотивированность и некоторые проблемы региональной лексикологии – В журн.: Вопросы изучения лексики русских народных говоров. Л., 1972, № 2.
- Доржиева Г. С., Щербакова А. А. *Ономасиология vs ономастика: проблемы номинации*: учебное пособие. Улан-Удэ. 2019. <https://rusexpert.ru/public/knigi/DorzhSherb2019.pdf>
- Косых Е. А. *Русская ономасиология: учебное пособие* Барнаул, 2016.
- Матвеев А. К. Ономастика и ономатология: терминологический этюд // ВОПРОСЫ ОНОМАСТИКИ. 2005. № 2.
- Матвеев А. К. *Ономатология*. М.: Наука, 2006.
- Подольская, Н. В. *Словарь русской ономастической терминологии*. М. 1988.
- Ягафарова Г. Н. Основные ономасиологические понятия. Вестник Челябинского государственного университета. 2010. № 13 (194). Филология. Искусствоведение. Вып. 43.
- <https://ka.wiktionary.org/wiki/%E1%83%9D%E1%83%9C%E1%83%9D%E1%83%9B%E1%83%90%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%99%E1%83%90>

ONOMASIOLOGY, ONOMATOLOGY, ONOMASTICS (FOR CLARIFICATION OF TERMS)

Temur Avaliani

Candidate of Philological Sciences.

Associate Professor at Batumi

Shota Rustaveli State University

Email: temur.avaliani@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0941-4752>

Abstract. No field terminology is immune from errors. A similar situation exists in onomasiology, where even such fundamental terms as “onomasiology”, “onomatology”, “onomastics”, etc. are confused. Moreover, neither in the Georgian nor in the foreign scientific space does there exist an **“explanatory dictionary of onomasiological terms”**. There are only **“explanatory dictionaries of onomastic terms”**, in which a significant part of the terms explained are precisely onomasiological in general, and not specifically onomastic. Today, it is no longer controversial for anyone that “onomasiology” and “onomastics” are independent linguistic fields. Accordingly, based on the analysis of the current situation, the present work raises the issue of compiling a “Georgian Explanatory Dictionary of Onomasiological Terms” and separating it from “Explanatory Dictionaries of Onomastic Terms”.

Keywords: onomasiology, onomastics, onomasiological dictionary, onomastic dictionary, nomination, onyme.

Introduction. The formation of any field of science is usually connected with the creation of its own conceptual apparatus and terminological base, although no field terminology can overcome its shortcomings. This is also the case with onomasiological terminology, about which **Olga Blinova** wrote as early as 1972: "Unfortunately, there are many onomasiological concepts and their corresponding terms to be defined and specified (Blinova, 1972: 98). The situation has not changed much even decades after this opinion was expressed: "Although the theory of nomination and its field of study has advanced significantly, the problem of its metalanguage is still relevant and unsolved (Yagafarova, 2010: 172)". This can be clearly seen on the example of the basic terms of this field - "onomasiology", "onomatology", "onomastics". Even from a superficial comparative analysis of their definitions, it is clear how many terms of this field are confused with each other.

Methods. The research is based on descriptive, comparative, terminological analysis, definitional analysis and conceptual analysis methods. Using the descriptive method, the terms “onomasiology”, “onomatology” and “onomastics” in modern linguistic literature are discussed. Based on the comparative method, the similarities and differences of the mentioned terms are revealed. Through definitional and terminological analysis, their content scope and functional boundaries are clarified. Conceptual analysis was also used in the research process, which made it possible to determine the relationships between the concepts under consideration.

Discussion. What is onomasiology (Greek *onoma* – name and *logos* – teaching)? It is "the science of appellative and onymic designation and naming" (Tskhadaia, 1988; Podolskaya, 1988).

What is onomastics (Greek *onomastikē téchnē* – the art of naming; ὀνομαστικός - "related to naming")? It is a branch of linguistics that studies all proper names. The subfields of onomastics are: anthroponymics, toponymics, zoonymics, ethnonymics, cosmonymics, theonymics, and others (EGL, 2008).

In a word, according to the definitions, the linguistic fields of onomasiology and onomastics are clearly separated from each other: onomasiology is the science of names in general, and onomastics is the science of proper names (Jorjieva, Shcherbakova. 2019). We run into problems as soon as we start looking for an "explanatory dictionary of onomasiological terms". The fact is that instead of it, almost everywhere, both in Georgian and foreign (including modern and Soviet-era Russian) linguistics, "explanatory dictionaries of onomastic terms" can be found (such as, for example: Tskhadaia, 1988; Podolskaya, 1988, etc.). At the same time, a significant part of the terms contained in them are generally onomasiological and not specifically onomastic, which is emphasized by the author of one of these dictionaries: "In onomasticism, two main terminological groups are distinguished: 1. Onomastic terms themselves, created by onomasticists and 2. Terms borrowed from related disciplines (other linguistics fields, archaeology, history, geography and others). For example, many terms defined in this dictionary are directly onomasiological: აპელატივი (*apelativi*), დენოტაცია /*denotatsia*/, მოტივირება /*motivireba*/, მოტივირების პრინციპი /*motivirebis printsiipi*/, მოტივირებული (არამოტივირებული) სახელი /*motivirebuli (aramotivirebuli) sakheli*/, ნომინაციის მოტივი /*nominatsiis motivi*/, ნომინაცია /*nominatsia*/, ნომინატორი /*nominatori*/, ნომინაციის ობიექტი /*nominatsiis obiekti*/, ნომინაციის სუბიექტი /*nominatsiis subiekti*/, ნომინაციის პრინციპი /*nominatsiis printsipi*/, ნომინაციის სიტუაცია /*nominatsiis situatsia*/, ნომინაციის აქტი /*nominatsiis akti*/, ონომასიოლოგია /*onomasiologia*/, ონომატოლოგია /*onomatiologia*/, სახელდება /*sakheldeba*/, სახელმდებელი სუბიექტი /*sakhelmdebeli subiekti*/, სახელწოდება /*sakheltsodeba*/, პეიორატივი /*peiorativi*/. P. Tskhadaia rightly points out that: "The situation requires not only the enrichment of the Georgian onomastic terminology, but also the clarification and refinement of the already used one. By virtue of tradition, "onomastic" is still used in the meaning of "anthroponymy", while "toponymy" and "toponymics" are considered synonyms. This inaccuracy was also reflected in the last edition of the "Russian-Georgian Dictionary" /"топонимика" (toponimika) is the same as "топонимия" (toponymiya) / (Tskhadaia, 1988: 9).

It is also striking to see the confusion between the terms: "onomatology" - "onomasiology" and "onomatology" - "onomastics". For example, in the words of Al. Glonti, "Onomatology or onomastics is a part of lexicology that studies proper names (of people, tribes, places)" (Glonti, 1988: 157). Therefore, he equates these terms with each other. A. Matveev's¹ position is similar, about which E. Berezovich writes: "Reviewing the use of the above terms in the domestic and international traditions, A. K. Matveev proposes the use of the term onomatology in the meaning of "science of proper names." (Berezovich, 2007: 318). N. Podolskaya also equates onomasiology and onomatology: "Onomasiology (onomatology) - Science of designation, naming, nomination of appellative and onymic" (Podolskaya, 1988: 95). P. Tskhadaia goes further.: "Onomatology - 1. is the same as onomasiology, 2. is the same as onomastics. (Tskhadaia, 1988: 86).

We cannot ignore the fact that in no dictionary are the terms "*onomasiological term*" and "*onomasiological terminology*" not only not defined, but even not mentioned at all. Moreover, they do not mention the defining component "*onomasiological*", which is actively circulating in the scientific space. On the other hand, the dictionary contains a large number of term-combinations with the defining component "onomastic". They are defined as follows:

- **Onomastic term** - a word or phrase that precisely denotes a certain concept of onomastics. For example, onyme, toponym, anthroponym, deonymization, etc.

¹ Author of the monograph: "Onomatology". Moscow: Nauka, 2006

- **Onomastic terminology** - a set of onomastic terms, etc.

Finally: neither in Georgian nor in foreign Internet space can one find explanatory dictionaries of onomasiological terms at all.

Many more examples can be cited to prove that there is much that needs to be seriously reconsidered and clarified in the scientific terminology of onomasiology. The most important step towards solving this problem would be the creation of an "Explanatory Dictionary of Onomasiological Terms", which would clearly show that onomasiology and onomastics are two linguistic disciplines. Each has its own object of research and terminological apparatus, therefore, their confusion with each other is unacceptable. Onomastics, as a branch of onomasiology, studies its own theory of naming, or onymic nomination, while onomasiology includes another subfield, which studies the theory of names in general, or appellative nomination. Since we do not have a hyponymic term denoting this second part, it is obvious that this void has been completely filled by the term "Explanatory Dictionary of Onomastic Terms," whereas it should be limited to onomastic (onymic) terms only. If such a dictionary includes terms from both the theory of onymic nomination and the theory of appellative nomination, it should be called the hypernymic term "Explanatory Dictionary of Onomasiological Terms" and should include two components.

Conclusion. Thus, in our opinion, it would be better to use the term "onomasiology" in two meanings: 1. In a broad sense - the field of linguistics, which includes both appellation and onymic nomination, and 2. In a narrow sense - the field of linguistics, which includes only appellation nomination. Accordingly, the term "Explanatory Dictionary of Onomastic Terms" should be understood as a set of terms of onymic nomination only, and "Explanatory Dictionary of Onomasiological Terms" - composed of two parts: as a set of terms of onymic nomination and appellation nomination.

References:

- Pochkhua B. - Lexicology of the Georgian language. Tbilisi, TSU.1974.
- Pochkhua B. Ideographic dictionary of the modern Georgian language (part one). Tbilisi. "Science". 1987.
- EGL - Georgian language (encyclopedia). TSU. 2008.
- Glonti A.L. Fundamentals of Georgian lexicology. TSU.1988.
- Tskhadaia P., Explanatory dictionary of onomastic terms. Tbilisi. "TSU". 1988.
- Berezovich E. L, Matveev A. K. "Onomatology". M.: Nauka, 2006. // Russian language in scientific education. 2007. № 1 (13).
- Blinova O. I. – Lexical motivation and some problems of regional lexicology – In magazine: Questions of studying the vocabulary of Russian national languages. L., 1972, No. 2.
- Dorzhieva G. S., Shcherbakova A. A. Onomasiology vs. Onomastics: Problems of Nominations: A Study Guide. Ulan-Ude. 2019. <https://rusexpert.ru/public/knigi/DorzhSherb2019.pdf>
- Kosykh E. A. Russian onomasiology: textbook Barnaul, 2016.
- Matveev A.K. Onomastics and onomatology: a terminological study // ISSUES OF ONOMASTICS. 2005. No. 2.
- Matveev A.K. Onomatology. M.: Nauka, 2006.
- Podolskaya, N.V. Dictionary of Russian onomastic terminology. M. 1988.
- Yagafarova G. N. Basic onomasiological concepts. Bulletin of Chelyabinsk State University. 2010. No. 13 (194). Philology. Art history. Vol. 43
- <https://ka.wiktionary.org/wiki/%E1%83%9D%E1%83%9C%E1%83%9D%E1%83%9B%E1%83%90%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%99%E1%83%90>

პალატალიზაციისა და აფრიკატიზაციის პროცესები აზერბაიჯანული ენის დასავლური ჯგუფის ყაზახურ დიალექტში

ელვირა ასლანოვი

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

კავკასიოლოგიის ინსტიტუტის დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: elvira.aslanovi010@hum.tsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2754-8386>

აბსტრაქტი. სტატია ეძღვნება აფრიკატიზაციისა და პალატალიზაციის პროცესების ანალიზს აზერბაიჯანული ენის დასავლური ჯგუფის ყაზახურ დიალექტში. კვლევის მიზანია აღნიშნული ფონეტიკურ-ფონოლოგიური მოვლენების სტრუქტურული და არტიკულაციური თავისებურებების დადგენა და მათი ფუნქციური დიფერენცირება. ტრადიციულად რიგი ბგერათიანაცვლებები ($d \rightarrow \text{ჩ}$, $k \rightarrow \text{ჩ}$, $\text{ჟ} \rightarrow \text{ჟ}$) განიხილება აფრიკატიზაციის ფარგლებში, თუმცა ემპირიული მასალის ანალიზი აჩვენებს, რომ ყველა მსგავსი ტრანსფორმაცია ერთსა და იმავე მექანიზმს არ ეფუძნება.

კვლევა ეფუძნება დიალექტურ მასალას და ხორციელდება არტიკულაციური ფონეტიკისა და შედარებით-დიალექტოლოგიური მეთოდის გამოყენებით. დადგენილია, რომ $k \rightarrow \text{ჩ}$ და $\text{ჟ} \rightarrow \text{ჩ}$ წარმოადგენს აფრიკატიზაციის შემთხვევებს, რადგან ტრანსფორმაცია არ არის დამოკიდებული მხოლოდ პალატალური ხმოვნის მეზობლობაზე და იწვევს რთული, სპირანტული კომპონენტის მექანე თანხმოვნის წარმოქმნას.

მეორე მხრივ, $d \rightarrow \text{ტ}$, $\text{ჟ} \rightarrow \text{ჟ}$, $k \rightarrow \text{კ}$ და $g \rightarrow \text{კ}$ პროცესები განისაზღვრება როგორც პალატალიზაციის შედეგი, ვინაიდან ისინი ვითარდება პოზიციური ბგერათშერთვისა და არტიკულაციური ასიმილაციის საფუძველზე. შესაბამისად, ნაშრომში შემოთავაზებულია აფრიკატიზაციისა და პალატალიზაციის ტერმინოლოგიური და სისტემური გამიჯვნა.

კვლევის შედეგები ხაზს უსვამს ყაზახური დიალექტის დამოუკიდებელ ფონეტიკურ თავისებურებებს და მის მნიშვნელობას თურქოლოგიური კვლევებისთვის.

საკვანძო სიტყვები: აფრიკატიზაცია; პალატალიზაცია; პოზიციური ასიმილაცია; აზერბაიჯანული ენის ყაზახური დიალექტი; აზერბაიჯანული ენის დასავლური ჯგუფი.

შესავალი. აზერბაიჯანული ენის დასავლური ჯგუფის ყაზახური დიალექტი ფონეტიკურ-ფონოლოგიური პროცესების თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს, ვინაიდან მასში ფიქსირდება ისეთი ბგერათიანაცვლებები, რომლებიც როგორც სტრუქტურულად, ისე ფუნქციურად განსხვავდება სალიტერატურო ნორმისაგან. აღნიშნულ პროცესებს შორის განსაკუთრებით აქტუალურია აფრიკატიზაცია და პალატალიზაცია, რომელთა ურთიერთმიმართება და დიფერენციაცია დღემდე ერთმნიშვნელოვნად არ არის გამიჯნული.

ტრადიციულად რიგი ბგერათიანაცვლებები (მაგ., $d \rightarrow \text{ჩ}$, $k \rightarrow \text{ჩ}$, $\text{ჟ} \rightarrow \text{ჟ}$) ერთიანდება აფრიკატიზაციის ფარგლებში, თუმცა ემპირიული მასალის დეტალური ანალიზი აჩვენებს, რომ ყველა მსგავსი ტრანსფორმაცია ერთსა და იმავე ფონეტიკურ მექანიზმს არ ეფუძნება. ამდენად, ჩნდება საჭიროება განისაზღვროს: არის თუ არა მოცემული ცვლილებები აფრიკატიზაციის შედეგი, თუ ისინი წარმოადგენენ პალატალიზაციის მრავალსაფეხურიან პროცესს, რომელიც ბგერათშერთვისა და არტიკულაციური ასიმილაციის შედეგად ვითარდება.

წინამდებარე სტატიის მიზანია აზერბაიჯანული ენის დასავლური ჯგუფის ყაზახურ დიალექტში წარმოდგენილი აღნიშნული პროცესების სტრუქტურული ბუნების დადგენა, მათი არტიკულაციური საფუძვლის განსაზღვრა და ფუნქციური განსხვავებების გამოკვეთა.

კვლევის მეთოდები. კვლევა ეფუძნება ემპირიულ დიალექტურ მასალას, რომელიც გაანალიზებულია არტიკულაციური ფონეტიკის პრინციპების საფუძველზე. გამოყენებულია შედარებით-დიალექტოლოგიური მეთოდი, რაც გულისხმობს ყაზახური დიალექტის მონაცემთა შედარებას როგორც სალიტერატურო აზერბაიჯანულ ენასთან, ისე სხვა თურქული ენებისა და დიალექტების მასალასთან.

ანალიზის პროცესში განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო ბგერათა პოზიციურ გარემოს, არტიკულაციის ზონას, ხმოვნებთან მეზობლობის ფაქტორსა და ბგერათშერთვის შედეგებს. თითოეული ტრანსფორმაცია შეფასდა როგორც სტრუქტურულ, ისე ფუნქციურ ქრილში, რაც შესაძლებელს ხდის აფრიკატიზაციისა და პალატალიზაციის მკაფიო დიფერენცირებას.

მსჯელობა. აფრიკატიზაცია არის ბგერათშერწყმის ერთი მნიშვნელოვანი მოვლენა, რაც მდგომარეობს მარტივი ხშულის შეცვლაში რთულ ხშულად. აფრიკატიზაციაში იგულისხმება მარტივი ხშულის რთულად ქცევის პროცესი, რის შედეგადაც გვაქვს აფრიკატი (ახვლედიანი, 1938:128). აზერბაიჯანული ენის ყაზახურ დიალექტში აფრიკატებს ვიღებთ შემდეგი თანხმოვნების ტრანსფორმაციის დროს, მაგ.,

$d \rightarrow \check{c}$	$\check{c} \rightarrow c$
$k \rightarrow \check{c}$	$c \rightarrow \check{c}$
$\check{s} \rightarrow \check{c}$	$\check{z} \rightarrow \check{c}$
$\check{t} \rightarrow \check{z}$	$\check{z} \rightarrow z$

შემოაღნიშნული პროცესებიდან, ჩემი აზრით, აფრიკატიზაციის შედეგად გვაქვს მხოლოდ $k \rightarrow \check{c}$, $\check{s} \rightarrow \check{c}$, ხოლო $d \rightarrow \check{c}$, $\check{t} \rightarrow \check{z}$ მივაკუთნებ პალატალიზაციის პროცესს, $\check{c} \rightarrow c$ და $\check{z} \rightarrow z$ - გასისინების პროცესს, $c \rightarrow \check{c}$, $\check{z} \rightarrow \check{c}$ - გამიშინების პროცესს.

ვეთანხმებით გ. ახვლედიანის მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც „აფრიკატიზაციას გენეზისური კავშირი აქვს, როგორც ჩანს, პალატალიზაციასთან: როგორც იქ ეცვლება დამმართვა პალატალიზებულ თანხმოვანს, ისე აქ ამა თუ იმ ხშულის დამმართვის პროცესში ჰომორგანული სპირანტული ხასიათის გარდამავალი ბგერა“ (ახვლედიანი, 1949:128). როგორც პალატალიზაციისას ბგერა იცვლის არტიკულაციის ზონას და პალატალურ ელემენტს იძენს, ანალოგიურად, აფრიკატიზაციის პროცესში ზოგიერთი ხშულმსკდომი თანხმოვანი ბგერის ტრანსფორმაციისას წარმოიქმნება მისთანავე ორგანული სპირანტული შრე, რაც საბოლოოდ იძლევა აფრიკატულ ბგერას. შედეგად, აფრიკატული თანხმოვანი გაერთიანებულად მოიცავს ხშულისა და სპირანტის კომპონენტებს. „ყოველი აფრიკატის შემადგენელია ხშული პლუს სპირანტი, ე. ი. აფრიკატს ხშული დაწყება აქვს და სპირანტული დაბოლოება. ამიტომ აფრიკატს ფრანგულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ნახევრად ხშულს უწოდებენ“ (ქლენტი, 1956:146).

როგორც უკვე ცნობილია, სალიტერატურო აზერბაიჯანულ ენას ორი აფრიკატი მოეპოვება: $\check{c}$ და $\check{z}$, მაგრამ აზერბაიჯანული ენის ყაზახური დიალექტის ზოგ თქმაში გვხვდება ოთხი აფრიკატი: $\check{z}$, $\check{c}$, z , c . „საერთოდ მიღებულია, რომ, მაგ., რუს. აფრიკატები $\check{c}$ და $\check{z}$ მიღებულია tc -სა და tz -ს შერწყმით (ბგერათმონაცვლეობა როგორიცაა მხედველობაში არ გვაქვს)“ (ახვლედიანი, 1938:130). „ამ აფრიკატთა შემადგენელ კომპონენტებად იგულისხმება მარტივი თანხმოვნები: $d=d\check{z}$, $c=t\check{s}$, $\check{f}=t\check{s}$, $\check{x}=d\check{z}$, $\check{h}=t\check{m}$, $\check{t}=t\check{m}$. ყოველი აფრიკატი ჩვეულებრივი მარტივი თანხმოვნისაგან განსხვავდება თავისი რთული არტიკულაციური მოძრაობებით“ (ქლენტი, 1956:145). ამის მიხედვით აზერბაიჯანული აფრიკატების შედგენილობას (შერწყმის თვალსაზრისით) ჩვეულებრივ ასე წარმოვადგენთ:

$\check{z} = dj$	$z = tz$

č = tš

c = ts

ემპირიული მასალის საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ აზერბაიჯანული ენის ყაზახურ დიალექტში აფრიკატიზაციის პროცესი - **k** → **č** ფართოდ არის გავრცელებული. განვიხილოთ ეს პროცესი:

➤ **k** → **č**: **k** - შუაენისმიერი ხშული ყრუ თანხმოვანია. იგი იხმარება როგორც წინა- და შუა რიგის (i, ü, ö, e, ä), ასევე უკანარიგის ხმოვნებთანაც (a, o, u). მაგრამ აღამუსა ახუნდოვის აზრით, „ეს პროცესი აზერბაიჯანული ენის ისტორიულ ძეგლებში არ გვხვდება“ და k-ს č-ში გადასვლა დაკავშირებულია მომდევნო ხმოვნის ზეგავლენასთან (k თანხმოვნის წარმოთქმა იწვევს წინ და ემსგავსება č-ს). ვფიქრობ, ეს მოსაზრება მისაღები იქნებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, k რომ იხმარებოდა, როგორც č მხოლოდ პალატალურ ხმოვნებთან მეზობლობაში, მაგრამ ეს პროცესი გვხვდება არა მხოლოდ პალატალური (რბილი) ხმოვნების ხმარების დროს, არამედ არაპალატალურ ანუ მაგარ ხმოვნებთანაც. ზუსტად ამიტომ ვფიქრობ, რომ k-ს č-ში გადასვლის პროცესი აფრიკატიზაციის პროცესს უნდა მიეკუთვნოს, ვინაიდან č თავს იჩენს, როგორც უკვე ითქვა, არა მხოლოდ პალატალურ, ასევე უკანარიგის ხმოვნებთანაც.

k → **č** პროცესი წინა- და შუაენისმიერ ხმოვნებთან ანლაუტსა და ინლაუტში (i, ü, ö, e, ä), მაგ.:

keçi → čeci - თხა

küçä → čüčä - ქუჩა

käläm → čäläm - კომბოსტო

kiftä → čiftä – გუფთა

häkim → häčim - ექიმი

könüllü → čönüllü - ნებაყოფლობით

ikižä → ičizä - ორიდა

k → **č** უკანაენისმიერ ხმოვნებთან (o და a გარდა ə, u ხმოვნისა), მაგ.:

kayəz → čayəz - ქაღალდი

kar → čar - ყრუ

kol → čol - ბუჩქი

kom → čom - შეკვრა

მ. შირალიევის აზრით, ეს პროცესები თურქულ ენებში იშვიათი მოვლენაა (Şirəliyev, 2008:82).

k → **č** და **č** → **ž** პროცესები ასევე ვრცლად არის გავრცელებული ანატოლიის, ტრაპიზონისა და ერზურუმის დიალექტებში; მაგ., četirdi (მდრ. getirdi „მოიტანა“), žetdi (gitdi „წავიდა“), čöpek (köpek „ძაღლი“), čim (kim „ვინ“), čiši (kiši „კაცი“) (Caferoğlu, 1944:183-195).

➤ **ž** → **č** პროცესი იშვიათი პროცესია, გვხვდება სულ ორ სიტყვაში, მაგ.:

garanguš → garanguč - მერცხალი

šüjüd → čüt// šüjüt - კამა (დენდრ.).

პალატალიზაცია ანუ დარბილება, არის ბგერათმეურთეობა, რომელშიც ადგილი აქვს წინაენის შუანაწილის არტიკულაციას მაგარი სასის მიმართ. ეს არტიკულაცია შეიძლება გამოიხატოს, როგორც სასასთან შეხებაში, ისე მასთან მიახლოებაში (ახვლედიანი, 1949: 125). პალატალიზაცია არის ბგერათა ასიმილაციის ერთ-ერთი ტიპი, რომლის დროსაც ხმოვნის დარბილება ხდება მახლობლად მდგომი რბილი თანხმოვნის, და, პირიქით, თანხმოვანი განიცდის პალატალიზაციას პალატალური ხმოვნის გავლენით. პალატალიზაცია აზერბაიჯანულ ენაში გვხვდება როგორც ხმოვნებში, ასევე თანხმოვნებში. პალატალიზაციის პროცესი ხმოვნებში განხილული გვაქვს ხმოვნების ჩანაცვლებაში. განვიხილოთ თანხმოვნების პალატალიზაცია.

აზერბაიჯანული ენის ყაზახურ დიალექტში შეგვიძლია გამოვყოთ პალატალიზაციის შემდეგი პროცესები:

d → t → č

k → j

q → ž

ანუ აზერბაიჯანული ენის ყაზახურ დიალექტში პალატალიზაციის პროცესს განიცდის თანხმოვნები, რომლებიც ისედაც პალატალურია: d (→t), k, q. აღნიშნული თანხმოვნები პალატალურ ხმოვნებთან მეზობლობაში (წინმდგომი თუ მომდევნო) კიდევ უფრო განიცდიან დარბილების პროცესს. პალატალური ანუ რბილი ეწოდება ისეთ ხმოვნებს, რომლებიც პალატალიზაციას განაპირობებენ. აზერბაიჯანულ ენაში ასეთებია, წინა- და შუაენისმიერი ხმოვნები. „აკუსტიკურად რბილ და დარბილებულ ბგერებს ახასიათებს მაღალი სატემბრო ტონები“ (ახვლედიანი, 1949: 126).

ყველა ეს პროცესი სათითაოდ განვიხილოთ.

➤ **d (→ t) → č**: მ. შირალიევის მიხედვით, „d → č პროცესი ფიქსირდება მხოლოდ აზერბაიჯანული ენის ყაზახურ დიალექტში და რამდენიმე სიტყვაში დახურული ხმოვნების წინ“ (Şirəliyev, 2008: 78). d-ს č-ში გადასვლა თანამედროვე აზერბაიჯანული ენის არც ერთ დიალექტში არ გვხვდება, გარდა აზერბაიჯანული ენის დასავლური ჯგუფის ყაზახური დიალექტისა (Axundov, 2007: 194). აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ეს პროცესი აზერბაიჯანული ენის დასავლური დიალექტისათვის ერთ-ერთი დამახასიათებელი პროცესია.

d (→ t) → č ბგერათიანაცვლება გვხვდება სიტყვის დასაწყისში - პირველ მარცვალში, როდესაც დახურული, წინაენისმიერი პალატალური ხმოვანი (i და ü), რომელთა შემმართვის მომენტი მდგომარეობს წინაენის აწევაში მაგარი სასისკენ, დგას d-სა და č თანხმოვნებს შორის. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სანამ d გადავა č-ში, მანამდე ის გადის რამდენიმე საფეხურს: თავიდან - დაყრუების პროცესს, d → t, შემდგომ პალატალიზაციის პროცესს ანუ **t → č**:

d (→ t) + პალატალური ხმოვანი + č = č

როგოც ვხედავთ, t-ს პალატალიზაციას იწვევს მომდევნო i ან ü, რომელთა შემმართვის მომენტი მდგომარეობს წინაენის აწევაში მაგარი სასისკენ; ამავ დროს ხდება ამ ხმოვანთა წინ მდგომი დაყრუებული თანხმოვნის დამმართვაც, რომელიც ცვლის მეზობელი ბგერის ძირითად ხასიათს, გადადის პირდაპირ მომდევნო რბილი ხმოვნის არტიკულაციაზე.

აქედან გამომდინარე, აზერბაიჯანული ენის ყაზახურ დიალექტში ბგერათმერთვა - di, dü და d+არაპალატალური დახურული ხმოვანი (მაგ., du, də...), გვაძლევს ორ სხვადასხვა სურათს, სადაც ორი სხვადასხვა d გვაქვს, ამიტომ აქ ბგერათმერწყმაა, რის შედეგადაც გვაქვს პალატალიზაციის პროცესი, მაგ.:

düşmək → tüşmäč → čüşmäč – (და düşmək ფუძისაგან ნაწარმოები ყველა ზმნური ფორმა) – ვარდნა

diş → tiş → čiş – კბილი

dişi → tişi → čiši – ძუ

düşman → tüşman → čüşman – მტერი

dişlämä → tişlämä → čişdämä – კბენა

düşpärä → tüşpärä → čüşpärä – დუშფარა

düşkün → tüşkün → čüşkün – სულმხდილი

düşük → düşük → čüşük – ჩამოშვებული

dişlāk → tişdäč → čişdäč – ნაკბეჩი

düşünsän → tüşünsän → čüşünsän – იფიქრე!

d → č პროცესი სხვა თურქულ ენებში იშვიათი პროცესია. თანამედროვე თურქული ენებიდან ეს პროცესი დღემდე შენარჩუნებულია უიდურულ ენაში (Şirəliyev, 2008: 83). საინტერესო აღმოჩენა იყო ის, რომ ეს პროცესი თავს იჩენს იმავე მაგალითებში, რომლებიც ზემოთ გვქონდა მოყვანილი, მაგ.,

diš → čiš (მდრ. აზერბ. diš → tiš → čiš); diši → čisi (მდრ. აზერბ. diši → tiši → čiši); düšmək – čüşmək (მდრ. აზერბ. düšmək → tüşmə → čüşmə) (Русско-уйгурский словарь, 1956: 411, 807, 1138).

„მაგრამ ესაა მხოლოდ ბგერათმერთვის ის სახე, რომელსაც ჩვენ ბგერათმერთვას ვეძახით“, რადგანაც აზერბაიჯანულ ენაში „ახალი ბგერა, ფონემა არ წარმოქმნილა“ (Şirəliyev, 2008: 83). ანუ თამამად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ აზერბაიჯანულისათვის ეს ბგერათმერთვაა.

➤ **k→j**: ეს პროცესი ასევე დამახასიათებელია აზერბაიჯანული სალიტერატურო ენისათვის. ეს პროცესი გვხვდება ინლაუტსა და მორფემების გასაყარზე. პალატალიზაციის ეს პროცესი პოზიციურია.

ინლაუტში, მაგ.: säksän → säjsän – ოთხმოცი

säksänmək → säjsänmə → შეკროთმა

äskik → äjsi – დანაკლისი

tikmək → dijmə – აშენება.

k-ფუძიანი სიტყვისა და ხმოვნით დაწყებულ სუფიქსის დართვისას k ხვდება ინტერვოკალურ პოზიციებში და გადადის j-ში, k → j, Vk +V > VjV, მაგ.:

čöräk → čörä – პური მდრ.

čöräk+i → čöräji – პური (ბრალდ. ბრ.) და čöräk+dä → čörädä – პურში (ადგ. ბრ.)

üräk → ürä – გული მდრ.

üräk+i → üräji – გული (ბრალდ. ბრ.) და üräk+dä → ürädä – გულზე (ადგ. ბრ.).

➤ **Ბ → j**: არ არის ფართოდ გავრცელებული პროცესი და გვხვდება სულ რამდენიმე სიტყვაში, სადაც მეზობლად არის პალატალური ხმოვანი. აქაც d → č პროცესის მსგავსად პალატალიზაციას ვლევულობით ბგერათმერთვის შედეგად, მაგ.:

kölä → köljöj – ჩრდილი

sürün → sürjün – გადასახლება

jadiar → jadjar – სახსოვარი

Niar → Nijar – ნიგარი

äär → äjār – თუ

➤ **Ბ → ž**: Ბ თანხმოვანი k-სგან თითქმის არ განსხვავდება. განსხვავებას ქმნის ის, რომ Ბ-ს წარმოთქმისას სასუნთქი მილი დაჭიმულ მდგომარეობაშია და იგი მჟღერია. ნ. გაჯიევას აზრით, პალატალურია და წინაენისმიერ ხმოვნებთან Ბ რბილდება და გადადის ž-ში. ამასობაში ž → ž, ვინაიდან ž ასრულებს Ბ ფუნქციას (Гаджиева, 1978: 50), მაგრამ არ ფიქსირდება ყველა თქმაში.

აზერბაიჯანული ენის ყაზახურ დიალექტში Ბ → ž პალატალიზაციის პროცესი დამოკიდებულია ბგერათმერთვაზე (Ბ+პალატალური ხმოვანი და Ბ+არაპალატალური ხმოვანი), გვაძლევს ორ სხვადასხვა სურათს, სადაც ორი სხვადასხვა Ბ გვაქვს, ამიტომ აქ საქმე გვაქვს ბგერათმერთვასთან ანუ პალატალიზაციასთან, მაგ.:

Ბežä → žežä – ღამე

Ბül → žül – ყვავილი

G~ünel → žünel – გუნელი

Ბün → žün – მზე, დღე

Ბördüm → žördüm – დავინახე

➤ **g → j**: ბოლო პერიოდში შესამჩნევი გახდა g-ს j-ში გადასვლის პროცესი. ეს პროცესი შეგვხვდა მასდარის, ასევე ბრუნვიან ფორმებში. ეს პროცესი გვხვდება აუსლაუტსა და მორფემების გასაყარზე

• აუსლაუტში, მაგ.:

oxumag → oxumaj – კითხვა

jatmag → jatmaj - ძილი

ojnamag → ojnamaj – თამაში

• მორფემების გასაყარზე, მაგ.:

oxumag+ən+ → oxumajən - კითხვის

jatmag+ən → jatmajən - ძილის

ojnamag+a → ojnamaja – თამაშს

აზერბაიჯანული ენის სალიტერატურო ენის ნორმების მიხედვით, ამ მაგალითებში სიტყვის ბოლოს მჟღერი *g* ყრუვდება და გადადის *x*, ხოლო მორფემების გასაყარზე *g* ინტერვოკალურ პოზიციაში გადადის *γ*-ში. ამასთან დაკავშირებით, მაქვს შემდეგი მოსაზრება: მასდარში პალატალურ ხმოვნებთან გვაქვს -mäk დაბოლოება, რომელიც სიტყვის ბოლოში, ინტერვოკალურ პოზიციაში პალატალიზდება და გადადის *j*-ში; ხოლო -mag დაბოლოების დროს უნდა გადავიდეს *x*-ში, მაგრამ გადადის *j*-ში. უკანა რიგის ხმოვნებთან ეს პროცესი არის დაუშვებელი, აქ სინჰარმონიზმის კანონი ხმოვნებსა და თანხმოვნების შორის ირღვევა.

რაც შეეხება *k* ბგერას, ვინაიდან ის *č*-ში გადადის არა მხოლოდ პალატალურ ხმოვნებთან, არამედ დანარჩენ უკანა რიგის ხმოვნებთანაც, შესაბამისად, პროცესი *k* → *č* აფრიკატიზაციის პროცესს მივაკუთვნე. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ პალატალიზაცია ხდება მხოლოდ ბგერათა უშუალო მეზობლობის გამო, ასე ვთქვათ, არტიკულაციურად, ფიზიოლოგიური თავსებადობის გამო.

დასკვნა. კვლევამ აჩვენა, რომ აზერბაიჯანული ენის დასავლური ჯგუფის ყაზახურ დიალექტში აფრიკატიზაცია და პალატალიზაცია ფორმალურად მსგავსი, მაგრამ მექანიზმით განსხვავებული პროცესებია.

აფრიკატიზაციად უნდა მივიჩნიოთ ის შემთხვევები, როდესაც ხშული თანხმოვნის ტრანსფორმაციის შედეგად წარმოიქმნება სპირანტული კომპონენტის მქონე რთული თანხმოვანი და პროცესი არ არის დამოკიდებული მხოლოდ პალატალური ხმოვნის მეზობლობაზე (*k* → *č*, *š* → *č*).

პალატალიზაცია კი წარმოადგენს არტიკულაციურად მოტივირებულ, პოზიციურ ბგერათმერთვისას, რომელიც ვითარდება უშუალო მეზობლობის საფუძველზე (*d* → *t* → *č*; *ḡ* → *ž*; *k* → *j*; *g* → *j*).

დადგენილია, რომ *d* → *č* და *ḡ* → *ž* დამოუკიდებელ აფრიკატიზაციას არ წარმოადგენს; ისინი პალატალიზაციის შედეგია. შესაბამისად, აუცილებელია ტერმინოლოგიური გამიჯვნა, რათა ერთმანეთში არ აირიოს აფრიკატიზაცია და პოზიციური ასიმილაციური პროცესები.

გარდა ამისა, გამოვლინდა, რომ აზერბაიჯანული ენის ყაზახური დიალექტი ინარჩუნებს ისეთ ფონეტიკურ თავისებურებებს, რომლებიც სხვა თანამედროვე თურქულ ენებში იშვიათია ან მხოლოდ ნაწილობრივ არის წარმოდგენილი. ეს გარემოება კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს აღნიშნული დიალექტის დამოუკიდებელ სისტემურ ღირებულებას და მის მნიშვნელობას თურქოლოგიური კვლევებისთვის.

ამრიგად, კვლევა აჩვენებს, რომ აფრიკატიზაცია და პალატალიზაცია ყაზახურ დიალექტში ურთიერთდაკავშირებული, მაგრამ განსხვავებული მექანიზმების მქონე პროცესებია, რომელთა მკაფიო დიფერენცირება აუცილებელია როგორც თეორიული ფონეტიკის, ისე თურქული ენების დიალექტოლოგიისათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ახვლედიანი, გ. (1949). *ზოგადი და ქართული ენის ფონეტიკის საკითხები*. თბილისი. სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

ქლენტი, ს. (1956). *ქართული ენის ფონეტიკა*. თბილისი: სტალინის სახელობის

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

Şirəliyev, M. (2008). *Azərbaycan dialektologiyasının əsasları*. Bakı: Şərq-Qərb.

Axundov, Ağ. (2007). *Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi*. Bakı: Şərq-Qərb.

Гаджиева Н. З. (1978). Тюркоязычные ареалы Кавказа. Москва: Наука.

Caferoğlu, A. (1944). *Sivas ve Tokat illeri ağızlarından toplamalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Русско-уйгурский словарь. (1956). Москва

PROCESSES OF PALATALIZATION AND AFFRICATION IN THE QAZAKH DIALECT OF THE WESTERN GROUP OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE

Elvira Aslanovi

*PhD student at the Institute of Caucasology
Of Tbilisi State University*

Email: elvira.aslanovi010@hum.tsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2754-8386>

Abstract. The present article examines the processes of palatalization and affrication in the Qazakh dialect of the western group of the Azerbaijani language. The aim of the research is to determine the structural nature of these phonetic-phonological phenomena, to define their articulatory basis, and to differentiate their functional characteristics.

Traditionally, several sound changes ($d \rightarrow \check{c}$, $k \rightarrow \check{c}$, $\text{q} \rightarrow \check{z}$) have been treated within the framework of affrication; however, the analysis of dialectal material demonstrates that these transformations are not realized through a uniform phonetic mechanism. The study is based on empirical data and employs the methods of articulatory phonetics and comparative dialectology.

It has been established that $k \rightarrow \check{c}$ and $\text{š} \rightarrow \check{c}$ represent cases of affrication, since the transformation of a stop consonant results in a complex consonant containing a fricative component and is not dependent solely on adjacency to a palatal vowel. In contrast, the changes $d \rightarrow t \rightarrow \check{c}$, $\text{q} \rightarrow \check{z}$, $k \rightarrow j$, and $g \rightarrow j$ are identified as results of palatalization, as they develop on the basis of positional sound coalescence and articulatory assimilation.

The findings demonstrate that palatalization and affrication in the Qazakh dialect are formally similar but mechanistically distinct processes, which necessitates their clear terminological and systemic differentiation. The study highlights the independent phonetic features of the Qazakh dialect and its significance for Turkological research.

Keywords: affrication; palatalization; positional assimilation; Qazakh dialect of the Azerbaijani language; western group of the Azerbaijani language.

Introduction. The Qazakh dialect of the Western group of the Azerbaijani language attracts particular interest from the perspective of phonetic-phonological processes, since it exhibits sound changes that differ both structurally and functionally from the literary norm. Among these processes, affrication and palatalization are especially relevant, the relationship and differentiation of which have not yet been clearly distinguished.

Traditionally, a number of sound changes (e.g., $d \rightarrow \check{c}$, $k \rightarrow \check{c}$, $\text{q} \rightarrow \check{z}$) are grouped under affrication; however, a detailed analysis of empirical material shows that not all such transformations are based on the same phonetic mechanism. Therefore, it becomes necessary to determine whether the given changes are the result of affrication or represent a multi-stage process of palatalization that develops through sound combination and articulatory assimilation.

The aim of the present article is to determine the structural nature of these processes in the Qazakh dialect of the Western group of the Azerbaijani language, to identify their articulatory basis, and to highlight functional differences.

Research Methods. The study is based on empirical dialectal material analyzed according to the principles of articulatory phonetics. A comparative-dialectological method was employed, which involves comparing data from the Qazakh dialect with both the literary Azerbaijani language and material from other Turkic languages and dialects.

During the analysis, particular attention was paid to the positional environment of sounds, the articulatory zone, the factor of adjacency to vowels, and the results of sound combination. Each transformation was evaluated both structurally and functionally, allowing a clear differentiation between affrication and palatalization.

Discussion. Affrication is an important type of sound combination, which involves the transformation of a simple consonant into a complex consonant. Affrication refers to the process in which a simple consonant becomes complex, resulting in an affricate [Akhvlediani, 1938:128]. In the Qazakh dialect of the Azerbaijani language, affricates are obtained during the transformation of the following consonants, for example:

$d \rightarrow \check{c}$	$\check{c} \rightarrow c$
$k \rightarrow \check{c}$	$c \rightarrow \check{c}$
$\check{s} \rightarrow \check{c}$	$\check{z} \rightarrow \check{c}$
$\check{t} \rightarrow \check{z}$	$\check{z} \rightarrow \check{z}$

Among the above processes, in my view, affrication involves only $k \rightarrow \check{c}$, $\check{s} \rightarrow \check{c}$, whereas $d \rightarrow \check{c}$, $\check{t} \rightarrow \check{z}$ are attributed to palatalization, $\check{c} \rightarrow c$ and $\check{z} \rightarrow \check{z}$ to devoicing, and $c \rightarrow \check{c}$, $\check{z} \rightarrow \check{c}$ to fortition.

We agree with G. Akhvlediani's view that "affrication has a genetic connection, apparently, with palatalization: just as the governing consonant changes to a palatalized consonant there, here during the governing process of a given consonant, a homorganic spirant transitional sound arises" [Akhvlediani, 1949:128]. As during palatalization a consonant changes its articulatory zone and acquires a palatal element, similarly, in the process of affrication some plosive consonants, during transformation, develop an organic spirant layer, which ultimately yields an affricate consonant. As a result, an affricate consonant combines both plosive and spirant components. "Each affricate consists of a plosive plus a spirant, i.e., an affricate has a plosive onset and a spirant ending. Therefore, in the French linguistic literature, affricates are called semi-plosives" [Zhghenti, 1956:146].

As is known, the literary Azerbaijani language has two affricates: $\check{c}$ and $\check{z}$, but in some accent of the Qazakh dialect of Azerbaijani, there are four affricates: $\check{z}$, $\check{c}$, $\check{z}$, c . "It is generally accepted, for example, that Russian affricates ч and ц are obtained by merging ts and tš (we do not consider sound change such as this)" [Akhvlediani, 1938:130]. "The component sounds of these affricates are simple consonants: $\text{d}=\text{დ}$, $\text{g}=\text{გ}$, $\text{f}=\text{ფ}$, $\text{x}=\text{ღ}$, $\text{h}=\text{თ}$, $\text{q}=\text{კ}$. Each affricate differs from a simple consonant in its complex articulatory movements" [Zhghenti, 1956:145]. Accordingly, the composition of Azerbaijani affricates (from the perspective of merging) is usually represented as:

$\check{z} = dj$	$\check{z} = tz$
$\check{c} = tš$	$c = ts$

Based on empirical material, we can conclude that in the Qazakh dialect of the Azerbaijani language, the affrication process $k \rightarrow \check{c}$ is widespread. Let us consider this process:

➤ **$k \rightarrow \check{c}$:** k is a mid-back voiceless consonant. It occurs with both front- and mid-vowels (i , $ü$, $ö$, e , $ä$) and back vowels (a , o , u). According to Axundov, "this process is not found in historical monuments of the Azerbaijani language," and the change of k to $\check{c}$ is associated with the influence of the following vowel (the articulation of k is drawn forward and resembles $\check{c}$). I believe this view would be acceptable only if k were used as $\check{c}$ only in the environment of palatal vowels, but this process occurs not only with palatal (soft) vowels

but also with non-palatal, i.e., hard vowels. Therefore, the process of $k \rightarrow \check{c}$ should be attributed to affrication, since $\check{c}$ occurs not only with palatal but also with back vowels.

$k \rightarrow \check{c}$ in the environment of front- and mid-vowels, in both initial and non-initial positions (i, ü, ö, e, ä), e.g.:

keçi → čeci - goat
küčä → čücä - street
käläm → čäläm - cabbage
küftä → čiftä – meatballs
häkim → häčim - doctor
könüllü → čönüllü - voluntary
ikižä → ičižä – only / just two

$k \rightarrow \check{c}$ with back vowels (excluding o and a, including ə, u), e.g.:

kayəz → čayəz - paper
kar → čar - deaf man
kol → čol - bush
kom → čom - bundle

According to M. Shiraliyev, these processes are rare in Turkic languages [Shireliyev, 2008].

The processes $k \rightarrow \check{c}$ and $q \rightarrow \check{z}$ are also widespread in the Anatolian, Trabzon, and Erzurum dialects; e.g., četirdi (cf. getirdi “brought”), žetdi (gitdi “went”), čöpek (köpek “dog”), čim (kim “who”), čiši (kiši “man”) [Jaferoğlu, 1944: 183-195].

- $\check{s} \rightarrow \check{c}$: a rare process, occurring in only two words, e.g.:

garanguš → garanguč - swallow
šüjüd → čüt / šüjüt - fennel

Palatalization, i.e., softening, is a sound combination in which the anterior part of the tongue articulates toward the hard palate. This articulation may manifest as contact with or approach to the palate [Akhvlediani, 1949:125]. Palatalization is a type of assimilation, in which the vowel is softened by a nearby soft consonant, and conversely, a consonant undergoes palatalization under the influence of a palatal vowel. Palatalization in Azerbaijani occurs both in vowels and consonants.

In the Qazakh dialect of Azerbaijani, the following palatalization processes can be distinguished:

$d \rightarrow t \rightarrow \check{c}$
 $k \rightarrow j$
 $q \rightarrow \check{z}$

That is, in the Qazakh dialect, consonants that are already palatal undergo further softening in the environment of palatal vowels. Palatal (soft) vowels are those that induce palatalization, namely front- and mid-front vowels. “Acoustically, soft and palatalized sounds are characterized by high timbral tones” [Akhvlediani, 1949:126].

Let us consider each process individually:

➤ **$d (\rightarrow t) \rightarrow \check{c}$** : According to M. Shiraliyev, “the $d \rightarrow \check{c}$ process is recorded only in the Qazakh dialect of Azerbaijani and in a few words before a closed vowel” [Shireliyev, 2008:78]. The change of d to $\check{c}$ is not found in any other dialect of contemporary Azerbaijani, except the Qazakh dialect of the Western group [Akhundov, 2007:194]. Hence, this process can be considered a characteristic of the Western dialect.

The d (→ t) → č change occurs word-initially, in the first syllable, when a closed, front palatal vowel (i and ü), whose governing moment is raised toward the hard palate, stands between d and š. Before d changes to č, it undergoes several steps: first devoicing, d → t, then palatalization,

t → č:

d (→ t) + palatal vowel + š = č

As we can see, t is palatalized by the following i or ü, whose articulation is raised toward the hard palate; at the same time, the preceding devoiced consonant influences the neighboring sound, transferring directly to the articulation of the next soft vowel.

Hence, in the Qazakh dialect, the combination di, dü and d + non-palatal closed vowel (e.g., du, də...) produces two different variants of d, resulting in a palatalization process, e.g.:

düşmək → tüşmä → čüşmä – falling

diş → tiş → čiş – tooth

dişi → tişi → čişi – female

düşman → tüşman → čüşman – enemy

dişlămä → tişdä → čişdä – bite

düşbärä → tüşpärä → čüşpärä – dushbara (Azerbaijani dumplings)

düşkün → tüşkün → čüşkün – a person having weakness (for)

düşük → tüşük → čüşük – prematurely born

dişlāk → tişdā → čişdā – bite

düşünsän! → tüşünsän! → čüşünsän! – think!

The d → č process is rare in other Turkic languages. Among modern Turkic languages, it is preserved only in the Uyghur language [Şirəliyev, 2008:83]. Interestingly, it occurs in the same examples mentioned above, e.g., diş → čiş (cf. Azerbaijani diş → tiş → čiş); dişi → čişi (cf. Azerbaijani dişi → tişi → čişi); düşmək → čüşmək (cf. Azerbaijani düşmək → tüşmä → čüşmä) [Russko-Uyghur Dictionary, 1956:411, 807, 1138]. “But this is only the form of sound combination that we call sound combination,” because in Azerbaijani “a new sound, a phoneme, is not created” [Shireliyev, 2008:83]. Therefore, we can confidently conclude that this is a sound combination for Azerbaijani.

➤ **k → j:** This process is also characteristic of literary Azerbaijani. It occurs in non-initial position and at morpheme boundaries. This palatalization process is positional.

In non-initial position, e.g.:

säksän → säjsän – eighty

säksänmək → säjsänmä – to wince

äskik → äjsi – missing

tikmək → dijmä – to build

When a k-rooted word receives a vowel-initial suffix, k in intervocalic position changes to j, k → j, Vk + V > VjV, e.g.:

čöräk → čörä – bread (cf.)

čöräk+i → čöräji – bread (acc.) and čöräk+dä → čörä+dä – in bread (loc.)

üräk → ürä – heart (cf.)

üräk+i → üräji – heart (acc.) and üräk+dä → ürä+dä – on the heart (loc.)

➤ **q → j:** Not widespread, occurs in a few words with a palatal vowel nearby, e.g.:

kölqä → köljöj – shadow

sürqün → sürjün – exile

jadiqar → jadijar – souvenir

Ni^qar → Nijar – Nigar

ä^qär → äjär – if

➤ **q → ž:** The ^q consonant differs little from k. The difference is that during ^q articulation, the vocal tract is tense and sonorous. According to N. Gadzhieva, ^q is palatalized before front vowels and changes to ž. Meanwhile, ž → ʒ because ž performs the function of ^q [Gadzhieva, 1978:50], but not in all words.

In the Qazakh dialect, the ^q → ž palatalization process depends on sound combination (^q + palatal vowel and ^q + non-palatal vowel), giving two variants, thus involving sound combination, i.e.:

^qežä → žežä – night

^qül → žül – flower

G~ünel → žünel – sunflower

^qün → žün – day

^qördüm → žördüm – I saw

➤ **g → j:** Recently, the process of g changing into j has become noticeable. This process occurs in the **infinitive** as well as in inflected forms. It occurs in the **auslaut** and at **morpheme boundaries**.

In the initial position, e.g.:

oxumag → oxumaj – to read

jatmag → jatmaj – to sleep

ojnamag → ojnaj – to play

• At morpheme boundaries:

oxumag+ən → oxumajən – to read (genitive case)

jatmag+ən → jatmajən – to sleep (genitive case)

ojnamag+a → ojnajaja – to play (genitive case)

According to the norms of literary Azerbaijani, in these examples, final voiced g becomes voiceless x, while in intervocalic morpheme-final position, g changes to ɣ. I believe that in the infinitive with palatal vowels, the -mäk ending in word-final intervocalic position is palatalized and changes to j; while with -mag ending, it should change to x, but changes to j. With back vowels, this process is not permitted; the harmony law between vowels and consonants is violated.

Regarding k, since it changes to č not only with palatal vowels but also with back vowels, the k → č process is attributed to affrication. Consequently, palatalization occurs only due to immediate adjacency, i.e., articulatory, physiological compatibility.

Conclusion. The study showed that in the Qazakh dialect of the Western group of the Azerbaijani language, affrication and palatalization are formally similar but mechanistically different processes.

Affrication should be considered in cases where the transformation of a plosive consonant produces a complex consonant with a spirant component, and the process is not dependent solely on the adjacency of a palatal vowel (k → č, š → č).

Palatalization, on the other hand, represents an articulatorily motivated, positional combination of sounds, developing based on immediate adjacency (d → t → č; ^q → ž; k → j; g → j).

It was established that d → č and ^q → ž do not constitute independent affrication; they are the result of palatalization. Accordingly, terminological distinction is necessary so as not to confuse affrication with positional assimilatory processes.

Furthermore, the Qazakh dialect retains phonetic features that are rare or partially represented in other contemporary Turkic languages. This emphasizes the dialect's independent systemic value and its significance for Turkological research.

Thus, the study shows that affrication and palatalization in the Qazakh dialect are interconnected yet involve different mechanisms, whose clear differentiation is essential for both theoretical phonetics and the dialectology of Turkic languages.

Bibliography:

- Akhvlediani, G. (1949). *Zogadi da Kartuli enis fonetiki saqmeebi*. Tbilisi: Sakartvelos Universitatis Gamomcemloba.
- Zhghenti, S. (1956). *Kartuli enis fonetika*. Tbilisi: Stalinis sakhelmtsipo Universitetis Gamomcemloba.
- Shireliyev, M. (2008). *Azerbaijan dialektologiyasinin esaslari*. Baki: Sharq-Qerb.
- Akhundov, Ag. (2007). *Azerbaijan edebi dilinin tarixi*. Baki: Sharq-Qerb.
- Gadzhieva, N. Z. (1978). *Tiurkoiazychnye arealy Kavkaza*. Moskva: Nauka.
- Jaferoglu, A. (1944). *Sivas ve Tokat illeri agizlarindan toplamalar*. Istanbul: Istanbul Universitesi Yayinlari.
- Russko-Uyghurskiy slovar*. (1956). Moskva.

ცისნამი ბერიძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
მეცნიერი თანამშრომელი; ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ელ. ფოსტა: tsisnam.beridze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8200-1668>

აბსტრაქტი: წინამდებარე ნაშრომი ეხება აჭარული დიალექტის ერთ-ერთი გამორჩეული ერთეულის, მერიის ხეობის მეტყველების ზოგიერთ მორფოლოგიურ თავისებურებას. კვლევა ეფუძნება საველე-დიალექტოლოგიური მუშაობის შედეგად ჩემ მიერ მოპოვებულ ემპირიულ მასალასა და ცოცხალ მეტყველებას. ნაშრომში დეტალურადაა განხილული ის გრამატიკული მოვლენები, რომლებიც ვლინდება სახელის ფორმარმოებაში, ზმნის სტრუქტურაში, ზმნისწინთა ფუნქციონირებასა და დამხმარე მეტყველების ნაწილთა (კავშირები, თანდებულები, ნაწილაკები) გამოყენების სპეციფიკაში. მერიის ხეობის ლინგვისტური მასალის ანალიზი მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანს ზემო აჭარის მეტყველების თავისებურებათა წარმოჩენაში, აჭარული დიალექტის შესწავლა კი სრულყოფილ წარმოდგენას შეგვიქმნის ქართული ენის სამხრულ მეტყველებაზე.

სტატიაში გამოყენებულია სამხრულ მეტყველებაზე დაკვირვებების შედეგად შექმნილი პრობები და კვლევები, აღსანიშნავია, რომ ბევრი მოვლენა გადაისინჯა თანამედროვე მეცნიერების მიერ, რომლებმაც უფრო სრულყოფილად წარმოადგინეს სამხრული კილოების თავისებურებები.

სტატიის შექმნისას გამოვიყენეთ ემპირიული მასალის დამუშავების, ისტორიულ-შედარებითი, აღწერის, ანალიზის, სინთეზის და შეპირისპირების მეთოდები.

საკვანძო სიტყვები: მერიის ხეობა; მორფოლოგიური თავისებურებები; აჭარული დიალექტი; სამხრული მეტყველება.

მსჯელობა/შედეგები: ჩვენი კვლევის მიზანია ზემოაჭარული კილო-კავის ერთ-ერთ თქმის - მერიის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაზე დაკვირვება და მისი თავისებურებების წარმოჩენა. ამ მიზნით აღნიშნულ ხეობაში ჩავიწერეთ დიალექტოლოგიური, ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული ხასიათის ტექსტები, რომელთა ანალიზმა მოგვცა საინტერესო ლინგვისტური სურათი.

სამხრული კილოების მსგავსად ზემო აჭარულში და რა თქმა უნდა, მერიის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაშიც, გვხვდება სხვადასხვა მორფოლოგიური თავისებურება. განვიხილოთ რამდენიმე მათგანი.

სახელის ბრუნება:

მერიის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაში სახელები თავისებურებას ავლენენ ბრუნვისას. ხმოვანფუძიანი სახელები, საკუთარიც და საზოგადოც, **სახელობით** ბრუნვაში დაირთავენ **ა** (<ი) ნახევარხმოვანს. მაგალითად:

ბაბაა შეწუხებული მყავს და ხვალ არ ვიქნები სახში; ადრე **მამინაა** იყო, **ზაპოა**; შენი **დედეა** იყო **აქიფაა**, ხომ?; **პაწაა** გული გიმხტა; **დედეა** იტყოდა; **ზულემაა** აგერ ერთი კვირაა აღარ გყავს; **მელექაა** თურმანიძეა მოხებრე; **ყველაა** მასთან გაჩდება; **ჩურულაა** ცხელი თვეა...

ხმოვანფუძიან სახელთა სახელობით ბრუნვაში ბრუნვის ნიშნის დართვასთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობაა. ახალ კვლევებში აღნიშნულია, რომ აჭარულშიც და სხვა სამხრულ კილოებშიც სახელობით ბრუნვაში ხმოვანფუძიან სახელებს სახელობით ბრუნვის ნიშნად დაერთვის -ი (ფაღავა, ..., 2022: 51-52). თავის დროზე ამ აზრს ავითარებდნენ შ. ნიჟარაძე (ნიჟარაძე, 1975: 118; ნიჟარაძე, 1961: 66-67; ნიჟარაძე, 1957: 32), ჯ. ნოღაიდელი (ნოღაიდელი, 1960: 31), ბ. ჯორბენაძე (ჯორბენაძე, 1989: 552).

შ. ფუტყარაძე „ჩვენებურების ქართულში“ სამხრული კილოების თავისებურებების განხილვისას აღნიშნავს, რომ ხმოვანფუძიან სახელებს სახელობით ბრუნვაში დაერთვის -ი ბრუნვის ნიშანი (ფუტყარაძე, 2016; ფუტყარაძე, 2021: 183). აღვნიშნავთ, რომ აუსლაუტში ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ი-ს დავიწროება სამხრული მეტყველებისათვის დამახასიათებელი მოვლენაა.

მერისის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაში, მოთხრობითი ბრუნვა განსაკუთრებული თავისებურებებით არ გამოირჩევა. სალიტერატურო ენის მსგავსად, ხმოვანფუძიან სახელებს მოთხრობით ბრუნვაში დაერთვის -მ, ხოლო თამხმოვანფუძიან სახელებს -მა, მაგრამ გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც მოსალოდნელი სახელობითი ბრუნვის ნაცვლად მოთხრობითი ბრუნვაა გამოყენებული, მაგალითად:

თქვენ რომ იყავით, იმ კაც ერთი კვირის წინ **გოგომ გეაქცა** (გოგო გაეცა); ზვავი წამოვდა და **წისქვილმა წეიქცა** (წისქვილი წაიქცა); მე მგონი შენ **თვალმა გეცა** (თვალი გეცა); **გულიმა გუუსკდა** (გული გაუსკდა) დარდში...

მერისის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაში ხშირია შემთხვევები, როდესაც მიცემით ბრუნვაში ბრუნვის ნიშანი -ს იკარგება. მაგალითად:

სახლ (სახლს) დაალაგებდა და ისე წევდოდა ძროხებში; ადრე **თუთუნ** (თუთუნს) ვგავდით; **კარტოფილ** (კარტოფილს) ხულოდან ვზიდევდით; ვარჩევ **სიმიინდ** (სიმიინდს); **ქალ** (ქალს) საქმე დააკლდება; **თაფლ** (თაფლს) ვურევ ცოტას...

მერისულში ხშირია ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნისეული -ს-ს დაკარგის შემთხვევებიც. მაგალითად:

ოთახი (ოთახის) კარები გავაღე და ფაროსანები სავსეა; წინდებს **წინდი** (წინდის) ჩხირით ვქსოვდი, ახლა ჰაზირს ყიდულობენ; **ქოხი** (ქოხის) **კარები** (კარები) დასაკეპათ ევდენ; თელი ღამე **ძაღლი** (ძაღლის) ყეფა მესმის, მარა ვინმე არ ჩანს; **ჩალი** (ჩალის) ზვინ ვყიდი, ჰადადაა ძროხები...

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია: რომ „ს-ს დაკარგვა უპირატესად წინაენისმიერ საშუალებებთან გავრცელებული მოვლენაა ქართული ენის დიალექტებში“ (ტაო, 2020: 691; კლარჯეთი, 2016: 533; ფაღავა..., 2022: 25), „ს-ს დაკარგვის საფუძველი ქართულ წარმოთქმაში უნდა ვეძიოთ“ (კლარჯეთი, 2016: 533).

ივ. ქავთარაძე **ს-ს** დაკარგვასთან დაკავშირებით აღნიშნავს, რომ იგი საერთოქარველური მოვლენაა. მკვლევარი იმოწმებს მაგალითებს გვიანი პერიოდის ლიტერატურული ძეგლებიდან: გავწორდებით, დავიწარი, დავწრებივართ (ქავთარაძე, 1964: 140). შდრ. მიწასთან გააწორა და მოკლა (ყარ. 566) (ფაღავა..., 2022: 19).

მერისულში **მოქმედებითი** ბრუნვაც ავლენს თავისებურებებს, როგორც სხვა სამხრულ კილოებში. ხმოვანფუძიან სახელებში -თ(ი) ბრუნვის ნიშნის ნაცვლად გვხვდება -ით. მაგალითად:

ყაზმაით ხელში იქნები შენც; **რაით** ხარ უკმაყოფილო; **თამარაით** არის ის, რაცხა არის; **სანიით** ვართ ოჯახი ფეხზე...

მერისის ხეობის ცოცხალი მეტყველება გვიჩვენებს, რომ ვითარებით ბრუნვაში -ად/დ ბრუნვის ნიშანი ყრუვდება და სისტემურად გვაქვს -ათ/თ. მაგალითად:

თლათ **წითლათ** შეიღება აჭარიწყალი; ღმერთმა **ღამურათ** აქცია; მერისის კალმალე **წითლათ** არი შეღებილი; ცხრა **კლასათ** გადააკეთეს მერე; **თეთრათ** მეფარება თვალებზე ნისლი; ახლა ი ბარანა **სუსტათაა**, რაცხა...

მერისულში -იან სუფიქსიანი სახელები ვითარებით ბრუნვაში -ა ხმოვნითაა წარმოდგენილი. მაგალითად:

ცოლ-შვილიანა გედებიარგა; რუს **სტუმრებიანა** წველ ზღვაზე; **დედა-ბუდიანა** ამოწყვიტეს თუ(რ)ქებმა; **დიდიან-პატარაიანა** ყვლაა მარხულობდა; **ქალიან-ბაღნიანა** წვდენ ბათუმ; მე ვარ მარტო ჩემ **დედაბრიანა**...

მერისულში შევხვდებით შემთხვევას, როცა ერთი ბრუნვის ფორმა ენაცვლება მეორეს. ზოგჯერ მოსალოდნელი მოქმედებითი ბრუნვის ნაცვლად გვხვდება სახელობითი ბრუნვა. მაგალითად:

ერთი **გემრიელაა** კი მუუზაპუნა; ჩემი შვილის **ერთაა** წვედა პოლონეთში; პირველაა შემემინდა, წესიერაა ვერც ვიცნობ; წესიერაა არ მიძინია; ჩემ გულობაა არ და(რ)ჩე; თათრულაა სიმინდია...

რაც შეეხება წოდებით ბრუნვას, მერისულში ხშირად საკუთარ სახელებს, როგორც თანხმომავანფუძიან, ისე ხმომავანფუძიანს, დაერთვის -ვ ბრუნვის ნიშანი, რაც ზოგადად აჭარული კილოსთვი-საა დამახასიათებელი. მაგალითად:

მეხსუდავ, გეიხსენე ჯარში რაფერ წაა, **მეხსუდავ**, ქორწილი მუუყე მაგ გოგოს; **მიქაელავ**, შენ კაცი ხარ თუ რადიო; **მელიქავ**, ხაში აჭამეთ ამათ; **ზექიევ**, შუულოცე ერთი შენებურა; **სანიევ**, კოფე დაადგი....

მერისულში მრავლობითი რიცხვის ძირითადი მაწარმოებელია -ებ. როგორც საენათმეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, **ე’-ზე** დაბოლოებულ სახელებთან **ებ’-იან** მრავლობითში ორი **ე’** მოიყრის თავს. თუმცა მერისულში ორი **ე’** დისიმილირდება და მიიღება **იე’** დაბოლოება. ეს მოქმედი პროცესია არა მარტო აჭარულისთვის, არამედ სხვა სამხრული კილეობისთვის (ფაღავა...2022; ფაღავა...2023; ფუტყარაძე, 2016: 251; ფუტყარაძე 2021: 184). მაგალითად:

ლეიწყო საშინელი **სიცხიები** (სიცხეები); გაჩინდა **სიმსივნეები** (სიმსივნეები); ამ **კიბიებზე** (კიბეებზე) მიჭირს სიარული; ბევრი **საქმიები** (საქმეები) მქონდა; ნელ-ნელა დაბერდა **კილდიებიც** (კლდე); გეიზარდა **დღიები** (დღეები)...

მერისულსი ა’ ხმოვანზე დაბოლოებული სახელი მრავლობით რიცხვს **აწარმოებს ე’** ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელთა ანალოგიით -იებ დაბოლოებით. მაგალითად:

აგერ, თურმანიძეებში ხის **უსტიებმა** კოტეჯები დააწუწვეს; ადრე იყვენ **ადიები**; ახლა რაღა უნდა, **გზიები** დასხმულია; ძროხები **გზიებში** წვებიან; იმ ტყეში **მუხიები**; ახალგაზდა ძროხებს წაწვეტებული **ქიები** აქვან...

ზედსართავი სახელი

ზედსართავი სახელი მერისულში, ისე როგორც, ზოგადად, სამხრულ კილეებში, განსაკუთრებული თავისებურებებით არ გამოირჩევა.

ზედსართავი სახელის „**უმფროსი**“-ის ნაცვლად გვხვდება „**უმფოსი**“<უმფროსი<უმფროსი. **უმფროს’**ში **მ’** განვითარებულია უმცროსის ანალოგიის (გ. ახვლედიანი).

საილუსტრაციოდ დავასახელებთ რამდენიმე მაგალითს:

მაშინდელი **უმფოსი** იყო ლევანა; **უმფოსო**, მამობძანდი; მიხეილა რომაა, მაგათი **უმფოსი** ძმა; გაფუჭდა ახალგაზდობა, **უმფოსებს** ვერარ გვცნობილობენ...

მერისის ცოცხალ მეტყველებაში განსაკუთრებული თავისებურებებით არც ნაცვალსახელი ხასიათდება. თავისებურია **ეს’**, **ის’** ნაცვალსახელების გამოყენება შეკვეცილი ფორმით: ნაცვალსახელთა თანხმომვითი ნაწილი მოკვეცილია და გვხვდება **ე’**, **ი’**. მაგალითად:

ე(ს) რა სიცხიები დეიწყო; **ე(ს)** რამდენი უწვალა; **ი(ს)** იმფერი კაცი იყო; ჰაიდან მეფყანა **ი(ს)** გოგო; **ე(ს)** გული თუ არ გიმისკდებოდა არ მეგონა; მეგემ გუუშვეს **ი(ს)** კაცი და დეჭირეს; **ე(ს)** იმისთნა შვილია; **ე(ს)** ვინ არი ჭო; წევყვია **ე(ს)** ქალი წყალტუბოში; მიყურებს **ე(ს)** ქალი და მეზნევა; მე ვუთხარ, **ი(ს)** ძალვან დეიჩაგრა; **ე(ს)** იმფერი ქალი მყავს, ზამთარ-ზაფხულ ცივა-მეთქი...

მერისულში **ამას', ამის', მაგი'** ნაცვალსახელების ნაცვლად შეგვხვდება **ამა', იმა', მაი'**(>იმა) ფორმები. საილუსტრაციოდ დავასახელებთ რამდენიმე მაგალითს:

იმა(ს) მაი (მაგი) რაფერ შეშალა; **იმა(ს)** ხედავ, იმ კოტეჯებ, ოთხი ცალი ააშენა კაცმა; **მაი** ხაში მზადაა და ვაჭამოთ სტუმრებს; **იმა(ს)** მასე ნუ უყურეფ; იმა(ს) ღუუძახებდი და მეხმარებოდა; **იმა(ს)** სამი ბიჭი ყავს, მე - ერთი; **იმა(ს)** იმფერი გუუხარდება; **იმა(ს)** ღუუწერა ლექსი...

მერისის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაში „**ასეთი**“, „**ისეთი**“ ნაცვალსახელის ნაცვლად გვხვდება „**ამფერი**“, „**იმფერი**“. მაგალითად,

ამფერი რა გეიჩინა, რომ აღარ იყურება ამკენ; **ამფერი** იყო მაშინ ცხოვრობა; **ამფერი** რა ისესხა, რომ აღარ გამეიდარა; **იმფერი** გოგო იყო, ნეტად ვინცხას ოჯახში შევა; **იმფერი**, საშინელი სიცხიები იცის; რაცხა, **იმფერი** უშნო იყო; იმა **იმფერი** გუუხარდება; **იმფერი** ქალი მყავს, ზამთარ-ზაფხულ ცივა-მეთქი... **იმფერი** სიმკაცრე იყო მაშინ სკოლაში და სხვა.

ზმნა:

მერისის მკვიდრთა მეტყველებაში გვხვდება ზმნასთან დაკავშირებული თავისებურებებიც. განსაკუთრებით თვალშისაცემია ზმნის მრავლობითი რიცხვის წარმოება. მრავლობითში მესამე სუბიექტური პირის მრავლობითის **ნენ'** დაბოლოების ნაცვლად გვაქვს **ენ'** დაბოლოება:

ადრე დედოფალს კაბას **შუუკერავდენ** (შუუკერავდენენ); ადრე **გადმეიპარებოდენ** (გადმეიპარებოდენენ); ჩვენი მამები წინ **დაწინაურდებოდენ** (დაწინაურდებოდენენ); სიხარულით ცას **ეწოდენ** (ეწოდენენ); მოხუცებ გულს **გუუხარებდენ** (გუუხარებდენენ); რა გგონია, იმ ტალახში **გუუხტებოდენ** (გუუხტებოდენენ)-**გამუუხტებოდენ** (გამოუხტებოდენენ);

უნდა აღინიშნოს, „დასავლური ჯგუფის დიალექტებისთვის დამასახიანებელია **-ნენ'** სუფიქსის ნაცვლად **-ენ'**-ის გამოყენება, რაც ფორმათა უნიფიკაციის ტენდენციით აიხსნება“ (ჯორბენაძე, 1989: 529).

აღსანიშნავია, რომ მერისულში ხშირად სუბიექტური პირის ნიშანი **ჰ'** არაა წარმოდგენილი ზმნებში. მაგალითად,

კითხე (ჰკითხე), აბა, თუ წამუა; შენ მამამთილ გრიშაი **ქვია** (ჰქვია); იმა ორი ძმა **ყავს** (ჰყავს); სამი ბაღანა **ყოლია** (ჰყოლია); გული საგულეს აღარ **ქონია** (ჰქონია) შიშისგან; იმა მეხსუდაა **ქვია**; ბაბას კარტოფილი ხულოდან **ჩამოქონდა** (ჩამოჰქონდა)...

მერისის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაში გვხვდება შემთხვევები, როცა წყვეტილის მწკრივში **-ე** დაბოლოებას ემატება **-ვი'**. მაგალითად,

იმფერი ძალი **მევყვანევი**, რომ მარხულობს; ჯარში წერილი **წევკითხევი**, რომ მეგემ ანაჲ მომკდარა; ჩემი სიცოცხლე მას **შევწირევი**; ქალი **მევყვანევი**...

ენათმეცნიერები აღნიშნავენ, რომ ამგვარი წარმოება უცხოა ქობულეთურისა და ქვემოაჭარულისთვის (ფაღავა, ცეცხლაძე, 2017: 57).

საანალიზო ფორმები გვიჩვენებს, რომ მერისულში -ავ თემის ნიშნის ნაცვლა -ევ იხმარება. მაგალითად,

ყარტუფას ხულოდან **ვზიდევდით**; **ხედევდი**, რაფერი გულდიდი იყო; სხალს ჭურში ჩავყრი- დით, **დავახურევდით** და **ვინახევდით**; ჯარში წერილი **წევკითხევი**; ნახევდი, რომ ბათუმში გაგზა- ნილი, ხულოს ამოყოფდა თავს; ერთ ჰექტარს **თესევდა**; ჩვენ ვერ ვჭამდით, სტუმრისთვის **ვინახევ- დით**; სხალ-ვაშლ **მოკრიფევდა**;

ზმნისწინი:

ქართული ენის დიალექტებისთვის დამახასიათებელია ზმნისწინისეული ხმოვნითი ნაწილის შეცვლა. მერისის მკვიდრთა ცოცხალ მეტყველებაშიც ზმნისწინი იცვლის ხმოვნით ნაწილს. **და'** ზმნისწინის ნაცვლად გამოიყენება **ღუ' ან ღუ'** ფორმა. მაგალითად:

ღუუბრმავდეს (დაუბრმავდეს) მისი თვალები; **ღუუბიქსეს** (დაუბიქსეს) კარები; **ღუუნგრიე** (დაუნგრიე) იმ ქალ ოჯახი; მიდი და **ღუუჭირე** (დაუჭირე) ფიცრები; იმხელა ხმაზე **ღუუძახა** (დაუძა-

ხა); საკორწიალაზე ძროხებს სადამოს ჩალა **დუუყარე** (დაუყარე); ერთი და აქ **დუუსახლებია** (დაუსახლებია); მეშოკებ თავებს **წუუკერავენ** (წაუკერავენ); ამან **დუუწყო** (დაუწყო) ლაპარიკი; ბევრი ლექსები **დუუწერია** (დაუწერია); ბადნები **დუუყარა** (დაუყარა) და **დუუტია** (დაუტოვა)...

გუ' ან გე' ფორმა:

აწიოს და იმანაც **გუუშვას** (გაუშვას) მისი ძალი; ბაბუამისმა **გუუკეთა** (გაუკეთა) სახლი; საკორწიალაზე **გუუკორწიალდებოდით** (გაუკორწიალდებოდით); ნაჩუქარ ცხენ კბილებ არ **გუუსინჯავენო** (გაუსინჯავენო); ამფერი საქციელი სხვას **გუუკვირდება** (გაუკვირდება).

დავასახელებთ ზმნისწინთა ხმოვნითი ნაწილის შეცვლის სხვა მაგალითებს:

მოუკიდებდა (მოუკიდებდა) ცეცხლ და დაწვავდა; ადრე სახლი **მოუწყობელი** (მოუწყობელი) მეონდა; ამფერი შეცდომა **მოუვდენ** (მოუვიდათ); ეს კაბა **მოუხტება** (მოუხდება) ჩემ ძალ; **მოუყვა** (მოუყვა) სიზმარი...

ქალი **გაექცა** (გაექცა) სახლიდან; მას **გაეცინა** (გაეცინა) და უთხრა; **გაედვიდა** (გაედვიდა) რომ არვინ არ არი სახში...

კაი ჩასაცმელი **შეურჩიე** (შეურჩიე); მერე სახელი **შეუცვალა** (შეუცვალა); იმ ბაღნისთვინ ფული **შეუგროვებია** (შეუგროვებია); ბაღანას საქმელინა **შეურჩიო** (შეურჩიო); ყანაში ტურებს სიმინდი **შეუჭამიან** (შეუჭამიან); გრიპი ისევ **შეუბრუნდა** (შეუბრუნდა)...

დედაბერს ვეფხვისტყაოსანი მზითევში **შეუტანეს** (მიუტანეს); კატას **შეუალერსა** (მიუალერსა); სტუმრებისთვინ კაი ყურადღება **შეუქცევია** (მიუქცევია); **შეუახლოვდენ** (მიუახლოვდენ); ამასობაში ავადმყოფობამ **შეუსწრო** (მიუსწრო) და მოკდა და სხვა.

იცვლება **შემო'**, **ჩამო'** ზმნისწინის ხმოვნითი ნაწილიც:

როგორც აჭარულში, ისე სხვა სამხრულ კილოებში ზმნისწინთა ხმოვნითი ნაწილის შეცვლა დადასტურებულია არაერთ გამოკვლევაში. ცვლილების მიზეზი ყველა შემთხვევაში ფონეტიკურია (იხ. ფაღავა, ცეცხლაძე, 2017:57; ფაღავა..., 2022: 70-73; ფაღავ..., 2023: 50,51; ტაო, 2020: 736-738; ნიქარაძე, 1975: 145-146; ნიქარაძე, 1961: 94-95; ნიქარაძე, 1957: 40-41; ფუტკარაძე, 2016).

ზმნიზედა:

მერისულში გარკვეულ თავისებურებას იჩენს ზმნიზედაც. როგორც სალიტერატურო ენიდანაა ცნობილი, ადგილის ზმნიზედა გადმოიცემა **-ში** თანდებულთ, მაგრამ მერისულში **-ში** თანდებულის გარეშე, ან დაერთვის სუფიქსი **ს'**. საილუსტრაციოდ დავასახელებთ მაგალითებს:

ადრე **ბათუმ** თვეში ერთ ვერ ჩევდოდით; ქალი **საირმეს** ძლივს წევყვა; თბილისს ვცეკვობდით; ჩემი ბიჭები **ბათუმ** ცხოვრობენ; ჩვენც ზამთარში წავალთ **ბათუმ**..

აქ, იქ ადგილის ზმნიზედების ნაცვლად მერისულში გვხვდება **აგზე, იგზე** ფორმები. მაგალითად:

იგზე დაბდნდით; **იგზეა** მეხსუდას სახლი; **იგზე** იყავით? აგერ **აგზე** მაქ გასასხლავი ვენახი...

აგზე, იგზე დამახასიათებელია ზემოაჭარულისთვის. „ფორმები უცხოა ქობულეთურისთვისა და ზოგადად ქვემოაჭარულისთვის“ (ფაღავა, ცეცხლაძე, 2017:61), გვხვდება კლარჯულშიც:

მერისულში სპორადულად გვხვდება **შიან'** ზმნიზედა, ნიშნავს, **შიგ, შიგნით**. მაგალითად:

კაკალი **შიან** ჭირიანია; წრევლაჲ ვაშლი **შიან** დამატლული იყო; **შიან** შემოდო; **შიანედან** ნახე თვარა...

ზემოაჭარულისთვის ნიშანდობლივია **შიან'** ზმნიზედაც. არაა დამახასიათებელი ქობულეთურისა და ბათუმურისთვის (ფაღავა, ცეცხლაძე, 2017: 61).

შიან' ზმნიზედის ნაცვლად, ქობულეთურისთვის დამახასიათებელია **შით'** (ფაღავა, ცეცხლაძე, 2017: 61), რაც ასევე, გვხვდება მერისულშიც. მაგალითად:

შით იყოს ჯობია; მაშინას ბორბლების **შით** შეუგრდენ ბაღნებს...

შით<შიგ' ისაგან **გ'**ს დაყრუებით.

როგორც ნიჟარაძე აღნიშნავს, **შიან'** საშუალო ქართულში გავრცელებული „**შიგან**“ თანდებულის სახეცვლილი ფორმა ჩანს, „ოღონდ იგი თანდებულს კი არ წარმოადგენს, არამედ ზმნიზებას“ (ნიჟარაძე, 1975: 131).

თანდებული

მერისის მკვიდრთა მეტყველებაში **-თვის** თანდებულის ნაცვლად დასტურდება **-თვინ** ფორმა. მაგალითად:

სოფლის **გულისთვინ** გაწირა თავი; **მისთვინ** იყო მარტო; **კატისთვინ** დავწერე ლექსი; ცემი **გულისთვინ** მოკდა; **ჯამთელობისთვინ** წევყვანე საირმეში; **თათრებისთვინ** მუტყვილებია; **ბადიშებისთვინ** გავაკეთე ჭიბონი; **ბადიშებისთვინ** ვუკრავდი; სიმინდს **ჭყინტლისთვინ** ვგავთ; მერი-სული **სიმღერებისთვინ** დავდიოდი გუნდში; **საქონელისთვინ** რჩებოდა სახში; **ოჯახისთვინ** იყო მარტო, მე კი დროს ვატარებდი...

-თვის, -თვინ მონაცვლეობაზე საუბრობს ვ. თოფურიაც (თოფურია, 1941: 192).

მერისულში **-ვით** თანდებულის ნაცვლად აქა-იქ გვხვდება **-ვეთ** ფორმა. მაგალითად:

ქალსავეთ ლამაზი იყო, ბათაჯადი; პაწვანია, **კაკალისავეთ**; **ჭიანჭელასავეთ** შრომობენ...

კავშირი:

მერისის მკვიდრთა მეტყველებაში კავშირი რაიმე განსაკუთრებული თავისებურებას არ ავლენს.

სპორადულად გვხვდება **რომ** კავშირის **რომე** ფორმით გამოყენება:

გუშინ **რომე** გეთქვა, წინასწარ მევემზადებოდი; ადრე **რომე** მცოდნოდა ამბებს მოგიმზადებდით...

თორემ კავშირის ნაცვლად აქა-იქ გვხვდება **თვარა**:

მარინავ, არ გამაბრაზო **თვარა**, შენთან მეყვან სტუმრებს; **თვარა** არ იყოს ახლა ახალგაზდა; შენ იმარხე, **თვარა**, საქმეს რა გაჩივლებს...

ნაწილაკი

მერისულში **უნდა'** ნაწილაკის სახეცვლილი ფორმა **'ნა** დამოუკიდებლად არ გვხვდება, იგი ან სახელთან, ან ზმნასთანაა შეზრდილი. საილუსტრაციოდ დავასახელებთ რამდენიმე მაგალითს მერისულიდან:

ბაღანას **საჭმელი'ნა** შუურიჩიო; მას **ლექსი'ნა** დეეწერა; ვითომ **გეეცოცხლებიანა**; შენთვინ **ფული'ნა** გამეუტანებია; **დიეწიო'ნა** და **წელი'ნა** მოტეხო; **დეერტყა'ნა** ძროხაზე; ხორცი **ბილი'ნა** იყოს; მაქ **რა'ნა** ვილაპარიკოთ; ის იმფო **კაი'ნა** იყოს; რაცხა **პატივი'ნა** გეცე; მეზობელს **ლუკმა'ნა** გუუნაწილო...

უნდა ნაწილაკი დასტურდება სხვა სამხრულ კილოშიც. კლარჯულში, შავშურში (ფაღავა, ცინცაძე, ბარამიძე, 2022: 104; შავშეთი, 2011: 271-272).

დასკვნა:

ამრიგად, აჭარული დიალექტის სრულყოფილი ანალიზისთვის აუცილებელია მისი შესწავლა ლოკალურად, ხეობებისა თუ სოფლების მიხედვით. ამგვარად ჩაწერილი მასალა უფრო მეტ საანალიზო ფორმას გამოავლენს. ამ მიმართებით კვლევა ბუნებრივია, აქტუალური, საშური და სიახლის შემცველია, რაც საშუალებას მოგვცემს დიალექტი შევისწავლოთ უფრო კონკრეტულად, დეტალურად და სიღრმისეულად.

გამოყენებული სამეცნიერო ლიტერატურა

- თოფურია, 1941 - თოფურია ვარლამ, ნ. და ს. ფენებისათვის ქართველურ ენაში. მოამბე, ტ. 2, თბილისი.
- კლარჯეთი, 2016 - ფაღავა მამია, ცინცაძე მერი, ბარამიძე მაია, ჩოხარაძე მალხაზ, შიოშვილი თინა, მამულაძე შოთა, ხალვაში რამაზ, მგელაძე ნუგზარ, შაშიკაძე ზაზა, კარალიძე ჯემალ, „კლარჯეთი“, ბათუმი;
- ნიჟარაძე, 1961 - ნიჟარაძე შოთა, „ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი“, ბათუმი.
- ნიჟარაძე, 1975 - ნიჟარაძე შოთა, „აჭარული დიალექტი“, ბათუმი.
- ნიჟარაძე, 1957 - ნიჟარაძე შოთა, „ზემო აჭარულის თავისებურებანი“, ბათუმი.
- ნორაიდელი, 1960 - ნორაიდელი ჯემალ, „აჭარული კილოს თავისებურებანი“, ბათუმი.
- ტაო, 2020 - ფაღავა მამია, ცინცაძე მერი, ბარამიძე მაია, ჩოხარაძე მალხაზ, შიოშვილი თინა, ხალვაში რამაზ, მგელაძე ნუგზარ, შაშიკაძე ზაზა, ხალვაში მერაბ, ჩხვიმიანი ჯიმშერ, კარალიძე ჯემალ, „ტაო“, ბათუმი.
- ფაღავა, ცეცხლაძე, 2017 - ფაღავა მამია, ცეცხლაძე ნანა, „სამხრული კილოები - ბრუნებისა და უღლების პარადიგმები, თბილისი.
- ფაღავა, ცინცაძე, ბარამიძე, 2023 - ფაღავა მამია, ცინცაძე მერი, ბარამიძე მაია, „ქართული ენის კლარჯული დიალექტი“, თბილისი.
- ფაღავა, ცინცაძე, ბარამიძე, 2022 - ფაღავა მამია, ცინცაძე მერი, ბარამიძე მაია, „ქართული ენის შავშური დიალექტი“, თბილისი.
- ფუტყარაძე, 2016 - ფუტყარაძე შუშანა, „ჩვენებულების ქართული“ – II, ბათუმი.
- ფუტყარაძე..., 2021 - ფუტყარაძე შუშანა, ფუტყარაძე ელზა, „ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტიდან მუჰაჯირად გადასახლებული ქართველების მეტყველების ფონეტიკურ-გრამატიკული თავისებურებანი“, ბსუ-ს ნიკო ბერძენიშვილის შრომები XV, ბათუმი.
- ქავთარაძე, 1964 - ქავთარაძე ივანე, „ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისთვის (XII-XVIII სს) – I“, თბილისი, 1964;
- შავშეთი, 2011 - ფაღავა მამია, შიოშვილი თინა, მამულაძე შოთა, ცინცაძე მერი, ჩოხარაძე მალხაზ, შაშიკაძე ზაზა, ცეცხლაძე ნუგზარ, ფუტყარაძე თამაზ, ბარამიძე მაია, კარალიძე ჯემალ, ჩოხარაძე მალხაზ, „შავშეთი“, თბილისი.
- ჯორბენაძე, 1989 – ჯორბენაძე ბესარიონ, „ქართული დიალექტოლოგია“ ტ. I, თბილისი.

MORPHOLOGICAL FEATURES OF THE SPEECH OF THE INHABITANTS OF THE MERISI GORGE

Tsisnami beridze

*Researcher at the Niko Berdzenishvili Institute
of Batumi Shota Rustaveli State*

*University; PhD Student at Batumi Shota
Rustaveli State University*

Email: tsisnam.beridze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8200-1668>

Abstract: The present paper deals with certain morphological features of the speech of the Merisi Gorge, one of the distinctive units of the Ajarian dialect. The study is based on the empirical material and authentic speech collected by me as a result of field dialectological research. The paper discusses in detail the grammatical phenomena manifested in noun form-building, verb structure, the functioning of preverbs, and the specific use of auxiliary parts of speech (conjunctions, postpositions, and particles). The analysis of the linguistic material of the Merisi Gorge will make a significant contribution to revealing the characteristic features of the speech of Upper Ajara, while the study of the Ajarian dialect will provide us with a comprehensive understanding of the southern speech of the Georgian language.

The article draws upon studies and research conducted as a result of observations of the southern speech varieties. It should be noted that many linguistic phenomena have been re-examined by modern scholarship, which has presented the distinctive features of the southern dialects in a more comprehensive manner.

In preparing the article, we employed the methods of empirical data processing, the historical-comparative method, description, analysis, synthesis, and comparison.

Keywords: Merisi Gorge; morphological features; Ajarian dialect; southern speech.

Discussion/Results: As in the southern dialects, various morphological features are also found in the Upper Ajarian dialect and, naturally, in the speech of the inhabitants of the Merisi Gorge. Let us consider some of them.

Noun Declension:

In the speech of the inhabitants of the Merisi Gorge, nouns display distinctive features in declension. Vowel-stem nouns, both proper and common, take the semivowel **ა** (<ა/i) in the nominative case. For example:

In the speech of the inhabitants of the Merisi Gorge, the ergative case does not exhibit any particularly distinctive features. As in the standard literary language, the ergative marker **-ბ** (**m**) is attached to vowel-stem nouns, while **-ბა** (**ma**) is attached to consonant-stem nouns. However, there are also instances in which the ergative case is used instead of the expected nominative case.

In the speech of the inhabitants of the Merisi Gorge, cases of the loss of the case marker **-ბ** (**s**) in the dative case are frequent.

In the Merisi speech variety, cases of the loss of the genitive case marker **-ბ** (**s**) are also frequently encountered.

Specialized literature notes that “the loss of **-ს (s)** is a phenomenon predominantly widespread with front-lingual consonant groups in the dialects of the Georgian language” (Tao, 2020:691; Klarjeti, 2016:533; Paghava..., 2022:25), and that “the basis of the loss of **-ს (s)** should be sought in Georgian pronunciation” (Klarjeti, 2016:533).

Regarding the loss of **-ს (s)**, Iv. Kavtaradze notes that it is a common Georgian phenomenon. The researcher cites examples from literary monuments of the later period (Kavtaradze, 1964:140; Paghava..., 2022:19).

In the Merisi speech variety, the instrumental case also displays distinctive features, as in other southern dialects. In vowel-stem nouns, the case marker **-თ(ი) (-t(i))** is replaced by **-ით (-it)**. For example:

The living speech of the inhabitants of the Merisi Gorge shows that in the adverbial case, the case marker **-ად/დ (-ad/d)** becomes devoiced, and **-ათ/თ (-at/t)** is systematically used. For example:

In the Merisi speech variety, nouns with the suffix **-იან (-ian)** are represented with the vowel **-ა (-a)** in the adverbial case.

In the Merisi speech variety, we encounter cases where one case form replaces another. Sometimes, the nominative case is used instead of the expected instrumental case.

As for the vocative case, in the Merisi speech variety, proper names, both consonant-stem and vowel-stem, are often accompanied by the case marker **-ჲ (-v)**, which is generally characteristic of the Ajarian dialect. For example:

In the Merisi speech variety, the main marker of the plural number is **-ებ (-eb)**. As is known from linguistic literature, with nouns ending in **-ე' (-e')**, two **-ე' (-e')** vowels come together in the plural form with the **-ებ (-eb)** suffix. However, in the Merisi speech variety, the two **-ე' (-e')** vowels undergo dissimilation, resulting in the ending **-იე' (-ie')**. This is an ongoing process not only in the Ajarian dialect but also in other southern dialects (Paghava... 2022; Paghava... 2023; Putkaradze, 2016: 251; Putkaradze, 2021: 184).

In the Merisi speech variety, nouns ending in the vowel **ა' (a')** form the plural with the ending **-იებ (-ieb)**, by analogy with nouns ending in the vowel **-ე' (-e')**.

Adjective

The adjective in the Merisi speech variety, as generally in the southern dialects, does not display any particular distinctive features.

Instead of the adjective **„უფროსი“ (uprosi ‘elder, older’)**, the form **„უმფროსი“ (umposi)** is found: უმფროსი < უმფროსი < უფროსი (umposi < umprosi < ufrosi). The consonant მ (m) in უმფროსი (umprosi) developed by analogy with უმცროსი (umtsrosi) (G. Akhvlediani).

In the living speech of the inhabitants of the Merisi Gorge, the pronoun is also not characterized by any particular distinctive features. A specific feature is the use of the pronouns ეს and ის in shortened forms: the consonantal part of the pronouns is omitted, and the forms ე' (e) and ი' (i) are found.

In the Merisi speech variety, instead of the pronouns ამას (amas), ამის (amis), and მაგი (magi), the forms ამა (ama), იმა (ima), and მაი' (mai') (> იმაი) are encountered. For illustration, we present several examples:

In the speech of the inhabitants of the Merisi Gorge, instead of the pronouns „ასეთი“ (aseti) and „ისეთი“ (iseti), the forms „ამფერი“ (amperi) and „იმფერი“ (imperi) are found.

Verb

In the speech of the inhabitants of the Merisi Gorge, there are features related to the verb. The formation of the plural number of verbs is particularly noticeable. In the plural, instead of the **-ენ' (-en')** ending of the third subject person plural, the ending **-ენ' (-en')** is used:

It should be noted that “the use of **-ენ’** (-en’) instead of the **-ნენ’** (nen’) suffix is characteristic of the dialects of the western group, which is explained by the tendency toward the unification of forms” (Jorbenadze, 1989:529).

It is noteworthy that in the Merisi speech variety, the subject person marker **ჰ’** (h’) is often not represented in verbs.

In the speech of the inhabitants of the Merisi Gorge, there are cases when the ending **-ვი’** (vi’) is added to the **-ე** (-e) ending in the aorist series. For example:

Linguists note that such a formation is not characteristic of Kobuleti and Lower Ajarian dialects (Paghava, Tsetskhladze, 2017:57).

The forms under analysis show that in the Merisi speech variety, **-ევ** (-ev) is used instead of the **-ავ** (-av) stem marker.

Preverb

The change of the vowel component of preverbs is characteristic of the dialects of the Georgian language. In the living speech of the inhabitants of the Merisi Gorge, the preverbs also undergo changes in their vowel components. Instead of the preverb **და’** (da’), the forms **დუ’** (du’) or **დე’** (de’) are used; likewise, **გუ’** (gu’) or **გე’** (ge’) forms are found:

The vowel component of the preverbs **შემო’** (shemo’) and **ჩამო’** (chamo’) is also changed:

Adverb

Adverbs display certain distinctive features in the Merisi speech variety. As is known from the literary language, the adverb of place is expressed with the postposition **-ში** (-shi); however, in the Merisi speech variety, it occurs without the postposition **-ში** (-shi) or takes the suffix **-ს’** (-s’).

Instead of the adverbs of place **აკ** (ak) and **იკ** (ik), the forms **აგზე** (agze) and **იგზე** (igze) are found in the Merisi speech variety.

The forms **აგზე** (agze) and **იგზე** (igze) are characteristic of Upper Ajarian. “These forms are unfamiliar to the Kobuleti dialect and, generally, to Lower Ajarian” (Paghava, Tsetskhladze, 2017:61); they are also found in the Klarjeti dialect.

The adverb **შიან’** (shian’) is sporadically found in the Merisi speech variety and means “inside, within.”

As Nizharadze notes, **შიან’** (shian’) appears to be a modified form of the postposition „**შიგან**” (shigan), widespread in Middle Georgian; “however, it does not represent a postposition but rather an adverb” (Nizharadze, 1975: 131).

Postposition

In the speech of the inhabitants of the Merisi Gorge, the form **-თვინ** (-tvin) is attested instead of the postposition **-თვის** (-tvis).

V. Topuria also discusses the alternation between **-თვის** (-tvis) and **-თვინ** (-tvin) (Topuria, 1941: 192).

In the Merisi speech variety, the form **-ვეთ** (-vet) is occasionally found instead of the postposition **-ვით** (-vit). For example:

Conjunction

In the speech of the inhabitants of the Merisi Gorge, conjunctions do not display any particular distinctive features.

The form **რომე** (rome) of the conjunction **რომ** (rom) is sporadically encountered.

Instead of the conjunction **თორემ** (torem), the form **თვარა** (tvava) is occasionally found.

Particle

In the Merisi speech variety, the modified form ‘ნა (‘na) of the particle უნდა (unda) does not occur independently; it is either fused with a noun or with a verb.

The particle უნდა (unda) is also attested in other southern dialects, including Klarjetian and Shavshurian (Paghava, Tsintsadze, Baramidze, 2022: 104; Shavsheti: 271–272).

Conclusion. A comprehensive analysis of the Ajarian dialect requires a localized study, focusing on specific Gorges and villages. Thus, the recorded material will reveal more analytical forms. In this regard, the study is naturally relevant and innovative, allowing us to study the dialect in a more specific, detailed, and in-depth manner.

References

- Topuria, 1941 – Topuria Varlam, *For the n. and s. Layers of the Georgian Language*. Moambe, Vol. 2, Tbilisi.
- Klarjeti, 2016 – Paghava Mamia, Tsintsadze Meri, Baramidze Maia, Chokharadze Malkhaz, Shioshvili Tina, Mamuladze Shota, Khalvashi Ramaz, Mgeladze Nugzar, Shashikadze Zaza, Karalidze Jemal, *Klarjeti*, Batumi.
- Martirosov, 1984 – Martirosov Aram, *The Javakhetian Dialect of the Georgian Language*, Tbilisi.
- Nizharadze, 1961 – Nizharadze Shota, *The Upper Ajarian Dialect of the Georgian Language*, Batumi.
- Nizharadze, 1975 – Nizharadze Shota, *The Ajarian Dialect*, Batumi.
- Nizharadze, 1957 – Nizharadze Shota, *The Features of Upper Ajarian*, Batumi.
- Nogaideli, 1960 – Nogaideli Jemal, *The Features of the Ajarian Dialect*, Batumi.
- Tao, 2020 – Paghava Mamia, Tsintsadze Meri, Baramidze Maia, Chokharadze Malkhaz, Shioshvili Tina, Khalvashi Ramaz, Mgeladze Nugzar, Shashikadze Zaza, Khalvashi Merab, Chkhvimiani Jimsher, Karalidze Jemal, *Tao*, Batumi.
- Paghava, Tsetsckhladze, 2017 – Paghava Mamia, Tsetsckhladze Nana, *Southern Dialects – Paradigms of Declension and Conjugation*, Tbilisi.
- Paghava, Tsintsadze, Baramidze, 2023 – Paghava Mamia, Tsintsadze Meri, Baramidze Maia, *The Klarjetian Dialect of the Georgian Language*, Tbilisi.
- Paghava, Tsintsadze, Baramidze, 2022 – Paghava Mamia, Tsintsadze Meri, Baramidze Maia, *The Shavshurian Dialect of the Georgian Language*, Tbilisi.
- Putkaradze, 2016 – Putkaradze Shushana, *Our Georgian – II*, Batumi.
- Putkaradze..., 2021 – Putkaradze Shushana, Putkaradze Elza, *Phonetic-Grammatical Features of the Speech of Georgians Resettled as Muhajirs from Khelvachauri Municipality*, Proceedings of Niko Berdzenishvili of BSU, XV, Batumi.
- Shavsheti, 2011 – Paghava Mamia, Shioshvili Tina, Mamuladze Shota, Tsintsadze Meri, Chokharadze Malkhaz, Shashikadze Zaza, Tsetsckhladze Nugzar, Putkaradze Tamaz, Baramidze Maia, Karalidze Jemal, Chokharadze Malkhaz, *Shavsheti*, Tbilisi.
- Jorbenadze, 1989 – Jorbenadze Besarion, *Georgian Dialectology*, Vol. I, Tbilisi.

აფხაზურის, გაცხურის, უდიურის, ხუნძურისა და ჩეჩნურის ენობრივი დინამიკა საქართველოში: სოციოლინგვისტური ფაქტორების გავლენა

თეა გიგიტაშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: tea.gigitashvili@hum.tsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5607-0396>

აბსტრაქტი. წინამდებარე სტატიაში შევეცდები, წარმოვადგინო საქართველოში გავრცელებული იბერიულ-კავკასიური, ანუ მთის კავკასიური ენების ფუნქციონირების რამდენიმე საკითხი:

- მათი გავრცელების არეალი;
- თაობათაშორის ენის გადაცემის მაჩვენებელი;
- მშობლიური ენის ფლობის დონე.

ნაშრომი ეფუძნება 2019-2024 წლებში ჩატარებულ საველე სოციოლინგვისტურ კვლევებს, რომლებიც მოიცავდა საქართველოში მცხოვრები ეთნიკური უმცირესობების — **აფხაზების, ჩეჩნების (ქისტების), ბაცბების/წოვა-თუშების, უდიებისა და ხუნძების** (კომპაქტურ და დისპერსიულ დასახლებებში) — ენობრივი მდგომარეობის შესწავლას და მათზე მოქმედ სოციალურ-ლინგვისტურ თუ დემოგრაფიულ ფაქტორებს. კვლევა ჩავატარე საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში: **აჭარაში** (აფხაზური თემი), **პანკისის ხეობაში** (ქისტური თემი), **ახმეტისა და ყვარლის მუნიციპალიტეტებში** (უდიური, ბაცბური და ხუნძური თემები).

იუნესკოს **საფრთხის ქვეშ მყოფი ენების ატლასის** თანახმად, ის, რაც მეტ-ნაკლებად აერთიანებს ამ ენებს, არის მომავალში გაქრობის საფრთხე.

სოციოლინგვისტურ გამოკითხვებში მონაწილეობა მიიღეს სხვადასხვა ასაკობრივი ჯგუფის წარმომადგენლებმა. კვლევა მოიცავდა როგორც რაოდენობრივ, ისე თვისებრივ მეთოდებს: ანონიმურ ანკეტირებას, სტრუქტურირებულ ინტერვიუებს, დაკვირვებას, აუდიო-ვიდეო ჩანაწერებსა და ენათა კოდ-შერწყმის ანალიზს.

საკვანძო სიტყვები: საფრთხეში მყოფი ენა; ეთნიკური და ენობრივი თვითკუთვნილება; ეთნიკური უმცირესობის ენა; საოჯახო ენა.

შესავალი. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ჯგუფიდან საქართველოში გავრცელებულია:

- **აფხაზური ენა** — (აფხაზურ-ადიღური, აფხაზურ-აბაზური ქვეჯგუფის ენა);
- **უდიური ენა** — (ნახურ-დაღესტნურ ენათა ჯგუფის, ლეზგიურ ენათა ქვეჯგუფის ენა);
- **წოვა-თუშური ანუ ბაცბური** — (ნახურ-დაღესტნურ ენათა ჯგუფის ენა);
- **ჩეჩნური ენის ქისტური დიალექტი** — (ნახურ-დაღესტნურ ენათა ნახური ჯგუფის ვაინახური ქვეჯგუფის ენა);
- **ხუნძური (ავარული) ენა** — (დაღესტნური ჯგუფის ხუნძურ-ანდიური ქვეჯგუფის ენა).

ცნება „**საფრთხეში მყოფი ენა**“ სოციოლინგვისტური ტერმინია და იმ ენასთან მიმართებით გამოიყენება, რომელიც კარგავს ბუნებრივი ენისათვის დამახასიათებელ არსებით თვისებებს – იგი აღარ არის სოციუმის წევრთათვის საკომუნიკაციო საშუალება; შესაბამისად, კლებულობს ენობრივი კომპეტენცია ამ ენის მატარებელ სოციუმის წევრებს შორის, ენა თაობიდან თაობას აღარ გადაეცემა და საბოლოოდ გაქრობის საშიშროება ემუქრება. ამ საფრთხის წინაშე შეიძლება დადგეს როგორც ენა, ისე ამ ენის რომელიმე დიალექტიც. (<https://www.ethnologue.com/endangered-languages>, n.d.)

§ 1. აფხაზური ენა — (აფხ. Аԥсуа бызшәа — „აფსუა ბჷშჷა“, ან მოკლედ აფხ. Аԥсәа — „აფსჷა“) — იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის აფხაზურ-ადიღური ჯგუფის აფხაზურ-აბაზური ქვეჯგუფის ენაა.

აფხაზური ენა იუნესკო-ს გაქრობის საფრთხის წინაშე მდგომი ენების სიაშია შეტანილი.

აფხაზურ ენაზე ლაპარაკობენ საქართველოსა (აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკა) და თურქეთში. აფხაზური „ენის კუნძულად“ შეიძლება ჩაითვალოს საქართველოს ტერიტორიაზე აჭარის ერთ-ერთ მუნიციპალიტეტსა და ასევე სირიაში არსებული რამდენიმე აფხაზურენოვანი დასახლებული პუნქტი. (მაჭავარიანი, 2017)

აფხაზები კომპაქტურად ცხოვრობენ ბათუმის რამდენიმე უბანში — ანგისა, გარადოკი, ასევე მის შემოგარენში მდებარე სოფლებში: ფერია, სალიბაური, ერგე, ურეხი, ადლია, ჩელტა და სხვ. აფხაზები დისპერსიულად სახლობენ გონიოში, ჭარნალში, მახინჯაურში, ჩაქვში, ციხისძირში.

2002 წლის საყოველთაო აღწერის მიხედვით, საქართველოში 3 527 აფხაზი ცხოვრობდა, რაც მთლიანი მოსახლეობის 0.1%-ს შეადგენდა (გარდა ოკუპირებული ტერიტორიებისა), ხოლო 2014 წლის აღწერით — 864. (2014 წლის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის შედეგები, 2014)

2019-2020 წლებში ჩავატარე სოციოლინგვისტური გამოკითხვა აჭარაში, აფხაზებით დასახლებულ სოფლებსა და ბათუმის შემოგარენში. კვლევის შედეგების ანალიზი ასეთია:

გამოკითხული 150 რესპონდენტიდან აფხაზურ ენას თავისუფლად ფლობს მხოლოდ 4%, საშუალო დონეზე ფლობს — 10%, ცუდად — 16% და საერთოდ ვერ ფლობს — 70%.

აფხაზურ ენაზე ოჯახში მხოლოდ 4% საუბრობს, ქართულ და აფხაზურ ენებზე — 6%, 2% — რუსულ ენაზე, 88% — ქართულ ენაზე.

150 რესპონდენტიდან 2% იყენებს მშობლიურ - აფხაზურ ენას - სასაუბროდ თემში ან უბანში, 94% — ქართულ ენას, ხოლო 4% — რუსულს ან თურქულს (რიგ შემთხვევაში, ტურისტებთან, — ინგლისურს).

ამჟამად აფხაზურ ენაზე წერა-კითხვას ასწავლიან ფერიის საჯარო სკოლასა და ბათუმის მეთოთხმეტე საჯარო სკოლაში.

§ 2. ქისტური წარმოადგენს ნარევ დიალექტს ჩეჩნური ენის დიალექტებისა და კილოკავებისა. შესაბამისად, იგი განეკუთვნება იბერიულ-კავკასიურ ენათა ვაინახურ ქვეჯგუფს. ქისტები ძირითადად საქართველოში, ახმეტის მუნიციპალიტეტში, პანკისის ხეობის სოფლებში სახლობენ. პანკისის ხეობაში ამჟამად ჩეჩნებით/ქისტებით კომპაქტურად დასახლებული სოფლებია: ღუმასტური, ომალო, ჯოყოლო, ბირკიანი, ხალაწანი (ქვემო, შუა და ზემო), წინუბანი, ძიბახევი, ყვარელწყალი. ქისტები ქართველებთან ერთად ცხოვრობენ სოფელ ქორეთშიც. 2014 წლის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის მიხედვით საქართველოში ცხოვრობდა 5 697 ქისტი, რაც ქვეყნის მოსახლეობის დაახლოებით 0.15%-ს წარმოადგენს. (2014 წლის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის შედეგები, 2014)

პანკისელმა ქისტებმა დღემდე შემოინახეს მშობლიური ენა. ისინი ჩეჩნური ენის ქისტურ დიალექტზე მეტყველებენ, თუმცა ქართული ენის გავლენის შედეგად მათმა ენამ ფონეტიკური, მორფოლოგიური და ლექსიკური ცვლილებები განიცადა. მათ ლექსიკაში ბევრი ქართული სიტყვაა დამკვიდრებული. (ფარეულიძე, 2011)

2023 წლის ოქტომბერში სოციოლინგვისტური გამოკვლევის სამიზნე პანკისის ხეობის რამდენიმე სოფელი - ომალო, ჯოყოლო, ბირკიანი და ხალაწანი იყო. გამოკითხვაში მონაწილეობა მიიღო 150 რესპონდენტმა. ანკეტირება ანონიმური იყო.

ჩეჩნური ენის ქისტურ დიალექტს თავისუფლად ფლობს გამოკითხულთა 100%. ოჯახში საუბრის ენა 82%-ისთვის მხოლოდ ჩეჩნურია, 10% საუბრობს ქართულ და ჩეჩნურ ენებზე, 6% ქართულ ენას გამოიყენებს, 2% - რუსულ ენას.

პანკისის ჩეჩენი მოსახლეობა ბილინგვალაია, ისინი თავისუფლად ფლობენ ქართულ და ჩეჩნურ ენებს. სავარაუდოდ ის 2%, რომელიც ოჯახში სასაუბრო ენად იყენებს რუსულს, ჩეჩნეთიდან პანკისში ახალჩამოსახლებულთა რიცხვს განეკუთვნება. მიუხედავად იმისა, რომ პანკისის ჩეჩნური მოსახლეობა ქართულ ენაზე იღებს სკოლაში განათლებას, ყოველი მათგანი თავისუფლად ფლობს მშობლიურ ენას.

ქისტური მეტყველება ფუნქციონირებს ნახური ენებისაგან იზოლირებულად — უშუალო კონტაქტის გარეშე. შესაბამისად, იგი განვითარდა ქართული ენის ძლიერი ზეგავლენის პირობებში. განსაკუთრებული ინტენსივობით ეს გავლენა XX საუკუნის 30-იანი წლებიდან შეინიშნება, როცა ქისტურ სოფლებში გაიხსნა ქართული სკოლები, ბიბლიოთეკები, გავრცელდა ქართული პერიოდული გამოცემები, ამუშავდა რადიო და ტელევიზია. ამან ხელი შეუწყო ორენოვნების ჩამოყალიბებას ქისტურ საზოგადოებაში.

პანკისელი ქისტები განათლებას ქართულად იღებენ და ქართული მათთვის მეორე მშობლიურ ენად იქცა.

§ 3. წოვა-თუშები, იგივე ბაცბები ისტორიულად ჩამოყალიბებულ ცნობიერებაში თავს ქართულ ეთნოსს მიაკუთვნებენ, თუმცა მათი სამეტყველო ენა იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ვაინახურ ქვეჯგუფს განეკუთვნება. ისინი ისტორიულად სახლობდნენ თუშეთის ტერიტორიაზე. მოგვიანებით, თუშების მსგავსად, მოხდა მათი ჩამოსახლება ბარში, სოფელ ზემო ალვანის ტერიტორიაზე. წოვა-თუშური (ბაცბური) ენა იუნესკომ გაქრობის აშკარა საფრთხის წინაშე მდგომ ენათა სიაში შეიტანა.

2014 წლის მოსახლეობის აღწერის მონაცემებით, სოფელ ზემო ალვანში რეგისტრირებულია 3 306 მცხოვრები. UNESCO-ს 2010 წლის მონაცემებით, წოვა-თუშურ (ბაცბურ) ენაზე მოსაუბრეთა რაოდენობა დაახლოებით 500 ადამიანს შეადგენდა. თუმცა, 2022 წელს ადგილობრივ მოსახლეობასთან ჩატარებული გამოკითხვისა და ინტერვიუების შედეგად გამოიკვეთა, რომ აღნიშნულ ენაზე აქტიურად მოსაუბრეების რაოდენობა შემცირებულია და დაახლოებით 300–400 ადამიანს შეადგენს. აღნიშნული კლების ერთ-ერთ განმარტებულ ფაქტორად შეიძლება განიხილებოდეს მიგრაციული პროცესების გაძლიერება, რომლის მაჩვენებელიც ბოლო ათწლეულის განმავლობაში განსაკუთრებით მაღალია სოფელში.

წოვათუშური მოსახლეობა ბილინგვურ გარემოში ფუნქციონირებს. ზემო ალვანში ფართოდ არის გავრცელებული შერეული ოჯახები, რის გამოც სოფელში მცხოვრები 3 306 ადამიანიდან ბაცბური ყველასთვის მშობლიურ ენას არ წარმოადგენს. ამასთან, ბაცბურ ენაზე მოსაუბრეების მნიშვნელოვანი ნაწილი 50 წელს გადაცილებულ ასაკობრივ ჯგუფს მიეკუთვნება, რაც ენის თაობათა-მორისი გადაცემის შესუსტებაზე მიუთითებს.

სოციოლინგვისტური კვლევა სოფელ ზემო ალვანში ვაწარმოე 2022 წლის შემოდგომაზე. კვლევის შედეგები თითქმის ემთხვევა უდიდებით დასახლებული სოფელი ზინობიანის მოსახლეობის კვლევის შედეგებს. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ რესპონდენტთა უმეტესობა მშობლიურ ენად ასახელებს ქართულ ენას. ეს განპირობებულია რამდენიმე ფაქტორით: წოვა-თუშები საკუთარ თავს ეთნიკურად ქართველებად მიიჩნევენ; ზემო ალვანში შერეული (ქართულ-ბაცბური) ოჯახებია, რომელთა უმეტესობა შინ თუ გარეთ სასაუბრო ენად ქართულს იყენებს.

თუშების (ბაცბების) მენტალიტეტი ღღეს ქართულია, ისინი თავს ქართველებად თვლიან და მათი ვაინახობა მხოლოდ ისტორიულად თუ განიხილება. მაგრამ მეცნიერულად თუშების ვაინახურ წარმომავლობას გვერდს ვერ ავუვლით. თვითონ თუშებიც განასხვავებენ წოვა-თუშებს და ჩადმა-თუშებს, რაც არანაირ გაუგებრობას და დაპირისპირებას არ ქმნის მათ შორის.

რესპონდენტთა ნაწილმა მშობლიურ ენად დააფიქსირა ქართული, მაგრამ ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ სახელმწიფო ენას თავისუფლად ფლობს გამოკითხულთა 100%. ხოლო იმ რეს-

პონდენტთა 10%, რომელთა მშობლიურ ენად სახელდება ბაცბური ენა, თავისუფლად ფლობს ამ ენას, საშუალო დონეზე — 16%, ცუდად — 24%, საერთოდ ვერ ფლობს 50% (უმეტესად ახალგაზდები, 30 წლის ქვემოთ).

გამოკითხულთა 76% ოჯახში სასაუბროდ იყენებს ქართულ ენას, 10% - ბაცბურს (უმეტესად უფროსი ასაკის ადამიანები), ხოლო შერეულად, ქართულ-ბაცბურ ენაზე — 14%.

კვლევის მიხედვით, რესპონდენტთა 80% თემში, უბანსა და სოფელში სასაუბროდ იყენებს მხოლოდ ქართულ ენას, 12% ქართულ და ბაცბურ ენაზე საუბრობს (მათივე საუბრიდან ირკვევა, რომ ბაცბურს მისალმება-დამშვიდობებისა თუ მოკითხვისთვის იყენებენ, შემდეგ ისევ ქართულ ენაზე გადადიან) და 8% — ბაცბურად. ეს 8% 60 წელს გადაცილებული რესპონდენტები იყვნენ.

ზემო აღვანის საჯარო სკოლა ქართულენოვანია. ბაცბური/წოვათუშური ენა სკოლაში არ ისწავლება. თანამედროვე ვითარებაში წოვა-თუშური (ბაცბური) ენა სერიოზული ენობრივი რისკის წინაშე დგას და მის არსებობას რეალური საფრთხე ემუქრება. თაობათაშორისი ენობრივი გადაცემის შესუსტების ფონზე, ახალგაზრდა თაობის მნიშვნელოვანი ნაწილი აღნიშნულ ენას ვერ ფლობს ან შეზღუდულად იყენებს, რაც ენის ფუნქციური გავრცელებისა და სიცოცხლისუნარიანობის შემცირებაზე მიუთითებს.

კვლევის შედეგებმა აჩვენა, რომ ბაცბური ენის რეცესიის პროცესი ინტენსიურად მიმდინარეობს. ენის გამოყენების არეალის შევიწროება და სოციალური ფუნქციების შემცირება ქმნის ამ ენის განღვეადობისა და გაქრობის საფრთხეს.

§ 4. უდიური ენა გადაშენების საფრთხის ქვეშ მყოფი უნიკალური ენაა, რომელსაც მიიჩნევენ ალბანური ენის მემკვიდრედ. უდიური ენა განეკუთვნება იბერიულ-კავკასიურ ენათა დაღესტნური ჯგუფის ლეზგიურ ქვეჯგუფს, აქვს ორი დიალექტი: ვართამნული და ნიჯური.

უდიები მსოფლიოს ერთ-ერთი მცირერიცხოვანი ერია. მათი საერთო რაოდენობა მსოფლიოს მასშტაბით 15 000-მდეა. სწორედ ეს მცირერიცხოვნება განაპირობებს უდი ხალხის ასიმილირების საფრთხეს სხვა ხალხებთან და უდიური ენის გაქრობის საშიშროებას.

საქართველოში უდიები კომპაქტურად სახლობენ ყვარლის მუნიციპალიტეტის სოფელ ზინობიანში. აქ უდიები გადმოსახლდნენ 1920-1922 წლებში სომხურ-აზერბაიჯანული კონფლიქტის გამო. (ბიბლიოთეკა, 2008)

2002 წლის საყოველთაო აღწერის შედეგების მიხედვით, საქართველოში 203 უდი ცხოვრობდა და მათი აბსოლუტური უმრავლესობა ყვარლის რაიონის სოფ. ზინობიანშია დასახლებული, ხოლო 174 უდი აღირიცხებოდა 2014 წლის აღწერით.

2023 წლის ოქტომბერში ვაწარმოე სოციოლინგვისტური გამოკვლევა სოფ. ზინობიანში. რესპონდენტთა უმეტესობამ მშობლიურ ენად დაასახელა ქართული ენა, მსგავსად წოვა-თუშებისა.

უდიურ ენაზე მოსაუბრეთა ასაკობრივი სტრუქტურის ანალიზი ცხადყოფს თაობათაშორის ენის გამოყენების დისბალანსს. ჩემ მიერ ჩატარებული კვლევის მონაცემების მიხედვით, ახალგაზრდა თაობა უდიურ ენას ყოველდღიური კომუნიკაციისას თითქმის არ იყენებს, რაც ენის ვიტალიურობას საგრძნობლად ასუსტებს და მისი გაქრობის რისკს ზრდის.

გამოკითხულთა 80% თემში სასაუბროდ იყენებს ქართულ ენას, 14% იყენებს ქართულ და უდიურ ენებს, მხოლოდ 6% საუბრობს უდიურ ენაზე, ძირითადად შუა ხნის ასაკს გადაცილებულნი და ხანდაზმულები.

სოფ. ზინობიანში უკვე მრავლადაა შერეული, ქართულ-უდიური ოჯახები, ასეთი ოჯახების უმეტეს ნაწილში ქართულად საუბრობენ. სოფლის მოსახლეობის ნაწილი ბილინგვალია. გამოკითხულთა 80% ოჯახში სასაუბრო ენად იყენებს ქართულს, უდიურ ენაზე საუბრობს 10%, ხოლო შერეულად, ქართულ-უდიურად — 10%. აქაც უდიურ ენაზე მოსაუბრეთა საშუალო ასაკი განისაზღვრება 50 წლის ზემოთ.

2015 წლიდან საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს ხელშეწყობით, უდიური ენა ისწავლება დაწყებით კლასებშიც სოფ. ზინობიანში, სადაც ანბანი (ქართული დამწერლობის საფუძველზე) და ენის შემსწავლელი სახელმძღვანელო შეადგინა ადგილობრივმა უდიამ მამული ნეშუმაშვილმა.

დღესდღეობით უდიურ ენას, როგორც საქართველოში, ასევე მსოფლიოში, გაქრობა ემუქრება. ახალგაზრდობის უდიდესი ნაწილი ამ ენაზე არ/ვერ საუბრობს. უდიური ენის სოციალური სტატუსი საგრძნობლადაა შესუსტებული. უმეტეს შემთხვევაში ამ ენას აქვს **საოჯახო ენის სტატუსი** და ყველა დანარჩენ შემთხვევაში ქართული ენა დომინანტობს: სწავლა-განათლების, ტელე-რადიო მაუწყებლობის, სახელმწიფო და მუნიციპალიტეტის ორგანოების საქმიანობის, ოფიციალურ საქმისწარმოებასა თუ სამართალწარმოებაში. უდიური ენის მატარებელთა რიცხვი საგრძნობლად მცირეა სახელმწიფოს საერთო მოსახლეობის რაოდენობასთან მიმართებაში.

ჩემ მიერ ჩატარებული 2023 წლის სოციოლინგვისტური კვლევის ანალიზის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ თაობათა შორის გადაცემის ფაქტორი ყველაზე ცუდად მოქმედებს უდიური ენის ვიტალურობის მაჩვენებელზე.

§ 5. ხუნძები (იგივე ავარები) (ხუნძ. marlapyal, მარულალ) — დაღესტნის ყველაზე მრავალრიცხოვანი ხალხია. ისინი ძირითადად ცხოვრობენ დაღესტნის მთიანეთში, აგრეთვე აზერბაიჯანში (მეტწილად ბელაქნის, ზაქათალის რაიონებსა და ბაქოში). ერთ-ერთი ყველაზე დიდი დიასპორა ხუნძებს აქვთ თურქეთში. მსოფლიოს მასშტაბით დაახლოებით 1 მილიონამდე არიან. (Б., 2023)

ხუნძების მცირე ჯგუფები კომპაქტურად სახლობენ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, ყვარლის მუნიციპალიტეტში — **სოფ. თივში, სოფ. ჩანტლისყურესა და სოფ. შოროხში (სარუსო-ში)**, (ისინი ანწუხისა და კაპუჭის თავისუფალ მეთემეთა შთამომავალნი არიან). 2014 წლის აღწერით, საქართველოში სულ 954 ხუნძი იყო აღრიცხული.

2023 წლის ოქტომბერში ვაწარმოე სოციოლინგვისტური გამოკითხვა კახეთში, ყვარლის მუნიციპალიტეტის სოფლებში, სადაც კომპაქტურად ცხოვრობენ ხუნძები (ავარები).

ხუნძებით დასახლებულ სკოლებში XX მე-2 ნახევარში რამდენჯერმე შეიცვალა სწავლების ენა: თავდაპირველად რუსული იყო, შემდეგ ქართულად გადაკეთდა, მერე ისევ — რუსულად. ამჟამად სკოლებში ქართულად სწავლობენ, მაგრამ 2015-2016 სასწავლო წლიდან შეისწავლიან მშობლიურ ენასაც კვირაში 3 საათით. შესაბამისად, ახალგაზრდები თავისუფლად ფლობენ ქართულ ენას, უფროს თაობას 35 წლის ზემოთ კი პირიქით - უჭირთ ქართულად საუბარი, ხოლო 50 წლის ზემოთ რესპონდენტები თითქმის ვერ ფლობენ სახელმწიფო ენას.

კვლევის შედეგები ასე გადანაწილდა: გამოკითხულთა 88% თავისუფლად ფლობს მშობლიურ ენას, საშუალო დონეზე — 12%. სოციოლინგვისტურ გამოკითხვებში ჩავრთე 14 -18 წლის სკოლის მოსწავლეებიც. ისინი ყოველდღიურ საუბარში ქართულს იყენებენ, მშობლიურ ენაზე მხოლოდ ოჯახებში საუბრობენ და ეს 12% სწორედ მათი გამოკითხვის სტატისტიკური მაჩვენებელია. შედეგად, ახალგაზრდებში მშობლიური ენის ფლობის დონე შესუსტებულია.

გამოკითხულთა 80% თემში, უბანში, სოფელში სასაუბრო ენად იყენებს მშობლიურ ენას, 16% — ქართულ და ხუნძურ ენებზე, 4% — ქართულ ენაზე. გამოკითხულთა 100% ოჯახში სასაუბრო ენად იყენებს მშობლიურ ენას.

ერთი საინტერესო ფაქტი გამოიკვეთა ხუნძებით დასახლებულ თემში. მართალია, თივსა და ჩანტლისყურეში ისწავლება მშობლიური, ხუნძური ენა, მაგრამ სალიტერატურო ხუნძური და მათი სასაუბრო ენები განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

როგორც სოციოლინგვისტურმა კვლევამ აჩვენა, ხუნძურ ენას ძირითადად აქვს საოჯახო ენის სტატუსი. ქართული ენა დომინანტობს: სწავლა-განათლების, ტელე-რადიო მაუწყებლობის, სახელმწიფო და მუნიციპალიტეტის ორგანოების საქმიანობის, ოფიციალურ საქმისწარმოებასა თუ სამართალწარმოებაში.

დასკვნები. წარმოდგენილი მონაცემების ანალიზი ცხადყოფს, რომ საქართველოში გავრცელებული მთის იბერიულ-კავკასიური ენების — აფხაზურის, ჩეჩნურის (ქისტურის), წოვა-თუშურის (ბაცბურის), უდიურისა და ხუნძურის — ენობრივი მდგომარეობა მნიშვნელოვნად განსხვავდება ერთმანეთისაგან, თუმცა მათ შორის იკვეთება საერთო ტენდენციებიც, რომლებიც დაკავშირებულია ენობრივ ვიტალურობასთან, ორენოვნებასთან და ასიმილაციურ პროცესებთან.

კვლევის შედეგად დასტურდება, რომ ენების სიცოცხლისუნარიანობას განსაზღვრავს ისეთი ფაქტორების ერთობლიობა, როგორიცაა ენის თაობათაშორისი გადაცემის უწყვეტობა, ენის პრესტიჟულობა (მშობლიური ენის მატარებელთა შორის) და დემოგრაფიული მაჩვენებლები. UNESCO-ს კრიტერიუმების შესაბამისად, ენის პრესტიჟულობის შემცირება და თაობათაშორისი გადაცემის რღვევა კრიტიკულ საფრთხედ ითვლება ენის შენარჩუნების თვალსაზრისით.

კვლევამ აჩვენა, რომ ყველაზე მაღალი ენობრივი მდგრადობა ჩეჩნურ (ქისტურ დიალექტურ) მეტყველებას ახასიათებს. პანკისის ხეობაში ქისტურმა ენამ შეინარჩუნა როგორც საოჯახო, ისე ყოველდღიური კომუნიკაციის ფუნქცია, რაც უზრუნველყოფს მის თაობათაშორის გადაცემას. მიუხედავად ძლიერი ქართული ენობრივი გარემოსი, ქისტურ საზოგადოებაში ჩამოყალიბდა მდგრადი ბილინგვიზმი.

ხუნძური ენის მდგომარეობა შედარებით სტაბილურია, თუმცა კვლევა ცხადყოფს ასაკობრივ დისბალანსს. უფროსი თაობა აქტიურად იყენებს მშობლიურ ენას, მაშინ, როცა ახალგაზრდებში მისი ფუნქციური გამოყენება შემცირებულია და ძირითადად ოჯახური კომუნიკაციით შემოიფარგლება. ამავდროულად, ქართულ ენაზე განათლების მიღებამ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ჩართულობამ მნიშვნელოვნად გააძლიერა სახელმწიფო ენის პოზიცია.

განსხვავებული ვითარება იკვეთება წოვა-თუშური (ბაცბური) და უდიური ენების შემთხვევაში. ორივე ენა იუნესკოს კლასიფიკაციით გაქრობის სერიოზული საფრთხის წინაშე დგას. კვლევებმა აჩვენა, რომ აღნიშნულ ენებში თაობათაშორისი გადაცემის პროცესი მნიშვნელოვნად შესუსტებულია. ახალგაზრდობის დიდი ნაწილი ან საერთოდ ვერ ფლობს მშობლიურ ენას, ან იყენებს მას მხოლოდ მეზუღედულ სოციალურ კონტექსტებში. შერეული ოჯახების ზრდა, მიგრაციული პროცესები და ქართული ენის დომინანტური სტატუსი ხელს უწყობს ამ ენების ფუნქციური არეალის შემცირებასა და მათ ეტაპობრივ რეცესიას.

სოციოლინგვისტური გამოკითხვების შედეგების მიხედვით, აფხაზური, ბაცბური და ხუნძური ენების ვიტალურობა საგრძნობლად შესუსტებულია. აფხაზური ენის მდგომარეობა საქართველოში განსაკუთრებით კრიტიკულია. აფხაზური ენის პრესტიჟულობის დაქვეითება აჩქარებს მისი ფუნქციური სივრცის შემცირებასა და ენობრივ ასიმილაციას. ბაცბური და ხუნძური ენები — თაობათაშორისი გადაცემის სირთულეების, დემოგრაფიული კლებისა და შერეული ქორწინებების ფონზე, კრიტიკულად საშიშ მდგომარეობაში არიან. ჩეჩნური ენის ქისტური დიალექტის შემთხვევაში აღინიშნება სოციოლინგვისტური ბალანსი ქართულთან, სადაც ჩეჩნური ენა დომინირებს ოჯახსა და თემში, ხოლო ქართული — საჯარო სივრცეში. ჩეჩნური ენა აღიქმება ეთნიკური იდენტობის მთავარ ელემენტად, ხოლო ქართული — სოციალური წარმატების მნიშვნელოვან წინაპირობად.

ამრიგად, წარმოდგენილი კვლევა ადასტურებს, რომ საქართველოში მთის იბერიულ-კავკასიური ენების სიცოცხლისუნარიანობა არაერთგვაროვანია: ქისტური და ნაწილობრივ ხუნძური მეტყველება შედარებით მდგრადია, მაშინ, როდესაც წოვა-თუშური, უდიური და განსაკუთრებით აფხაზური ენები სერიოზული ენობრივი საფრთხის წინაშე დგანან. აღნიშნული ვითარება საჭიროებს მიზნობრივ ენობრივ პოლიტიკას, საგანმანათლებლო პროგრამებისა და კულტურული ინიციატივების გაძლიერებას, რათა უზრუნველყოფილ იქნეს აღნიშნული ენების შენარჩუნება და თაობათაშორისი გადაცემა.

Bibliography

(n.d.). Retrieved from <https://www.ethnologue.com/endangered-languages>.

2014 წლის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის შედეგები. (2014). Retrieved from <http://pop-stat.mashke.org/georgia-ethnic-loc2014.htm>.

2014 წლის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის შედეგები. (2014). Retrieved from <http://pop-stat.mashke.org/georgia-ethnic-loc2014.htm>.

Б., А. (2023). *Языки и Диалекты Дагестана: социолингвистический аспект*. Махачкала: ИЯЛИ ДФИЦ РАН; Издательство АЛЕФ.

ბიბლიოთეკა, ს. ს. (2008). *ეთნოსები საქართველოში*. თბილისი: საქართველოს სახალხო დამცველის ბიბლიოთეკა.

მაჭავარიანი, ნ. (2017). *აფხაზური ენის გრამატიკის საკითხები, აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველების გათვალისწინებით*. თბილისი: თსუ არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი.

ფარეულიძე, რ. (2011). *ჩეჩნური ენა*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

THE LINGUISTIC DYNAMICS OF ABKHAZ, BATSBI, UDI, AVAR AND CHECHEN IN GEORGIA: THE INFLUENCE OF SOCIOLINGUISTIC FACTORS

Tea Gigitashvili

PhD student at Ivane Javakhishvili

Tbilisi State University

Email: tea.gigitashvili@hum.tsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5607-0396>

Abstract. The present article aims to examine several aspects of the functioning of **Iberian-Caucasian**, or **Mountain Caucasian, languages** spoken in Georgia, specifically:

- their geographical distribution;
- the level of intergenerational language transmission;
- the degree of native language proficiency.

The study is based on field sociolinguistic research conducted between 2019 and 2024. The research focused on the linguistic situation of ethnic minority groups living in Georgia — **Abkhazians, Chechens (Kists), Bats/Batsbi (Tsova-Tush), Udis**, and **Avars** — in both compact and dispersed settlements, as well as on the sociolinguistic and demographic factors influencing these communities. The fieldwork was carried out in several regions of Georgia, including **Adjara** (Abkhaz community), the **Pankisi Gorge** (Kist community), and the municipalities of **Akhmeta** and **Kvareli** (Udi, Batsbi, and Avar (Khunz) communities).

According to the **UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger**, the unifying feature of these languages is the threat of extinction they face.

Participants in the sociolinguistic survey represented various age groups. The research employed both quantitative and qualitative methods, including anonymous questionnaires, structured interviews, observation, audio and video recordings, and analysis of code-switching phenomena.

Keywords: endangered language; ethnic and linguistic identity; minority language; home language.

Introduction. Among the Iberian-Caucasian language group, the following languages are spoken in Georgia:

- Abkhaz — belonging to the Abkhaz-Adyghe group, Abkhaz-Abaza subgroup;
- Udi — belonging to the Nakh-Daghestanian language family, Lezgif subgroup;
- Tsova-Tush (Batsbi) — belonging to the Nakh-Daghestanian language family;
- The Kist dialect of the Chechen language — belonging to the Nakh-Daghestanian language family, Nakh group, Vainakh subgroup;
- Avar — belonging to the Daghestanian language group, Avar-Andic subgroup.

The term “endangered language” is a sociolinguistic concept referring to a language that is losing the essential characteristics of a naturally functioning language. Such a language gradually ceases to serve as a means of communication within a speech community; consequently, linguistic competence declines among its speakers, intergenerational transmission weakens or stops, and ultimately the language faces the risk of extinction. This threat may apply not only to entire languages but also to particular dialects.

§ 1. Abkhaz Language

The Abkhaz language (Abkhaz: Аҧсуаа бызшәа — Apsua Bzyshwa, or abbreviated as Аҧсшәа — Apssh-wa) belongs to the Abkhaz-Abaza subgroup of the Abkhaz-Adyghe branch within the Iberian-Caucasian language family.

The Abkhaz language is included in UNESCO's list of endangered languages. Abkhaz is spoken in Georgia (Autonomous Republic of Abkhazia) and Turkey. Certain Abkhaz-speaking settlements in Adjara, Georgia, as well as several Abkhaz-speaking communities in Syria, may be considered linguistic "islands" (Machavariani, 2017).

Abkhazians live compactly in several neighborhoods of Batumi — Angisa, Garadoki — and in nearby villages such as Feria, Salibauri, Erge, Urekhi, Adlia, Chelta, and others. Abkhaz populations also live in dispersed settlements in Gonio, Charnali, Makhinjauri, Chakvi, and Tsikhisdziri.

According to the 2002 population census, 3,527 Abkhazians lived in Georgia (excluding occupied territories), constituting approximately 0.1% of the total population. According to the 2014 census, this number decreased to 864 (National Census of Population, 2014).

During 2019–2020, a sociolinguistic survey was conducted in Adjara, including Abkhaz-inhabited villages and the Batumi area. The results demonstrated that among 150 respondents, only 4% reported fluent proficiency in Abkhaz, 10% intermediate proficiency, 16% limited proficiency, and 70% reported no knowledge of the language.

Only 4% of respondents use Abkhaz as the language of family communication; 6% use both Georgian and Abkhaz; 2% use Russian; and 88% use Georgian. In community or neighborhood communication, 2% use Abkhaz, 94% Georgian, and 4% Russian or Turkish (and occasionally English when communicating with tourists).

Currently, literacy in Abkhaz is taught in **Feria Public School** and **Batumi Public School No. 14**.

§ 2. Kist Dialect of the Chechen Language

The Kist dialect represents a mixed dialectal variety of Chechen dialects and belongs to the Vainakh subgroup of the Iberian-Caucasian language family. Kists mainly reside in the Pankisi Gorge in the Akhmeta Municipality of Georgia. Compact Kist settlements include the villages of Dumasturi, Omalo, Jokolo, Birkiani, Khalatsani (Lower, Middle, and Upper), Tsinubani, Dzibakhevi, and Kvareltskali. Kists also live alongside ethnic Georgians in the village of Koreti. According to the 2014 census, 5,697 Kists lived in Georgia, representing approximately 0.15% of the country's population.

The Kist population of Pankisi has preserved its native language. They speak the Kist dialect of Chechen, although the language has undergone phonetic, morphological, and lexical changes due to the influence of Georgian, resulting in significant borrowing of Georgian vocabulary (Pareulidze, 2011).

In October 2023, sociolinguistic research was conducted in several villages of the Pankisi Gorge — Omalo, Jokolo, Birkiani, and Khalatsani — involving 150 respondents. The survey was anonymous.

The Kist dialect of Chechen is fluently spoken by 100% of respondents. For 82%, Chechen is the exclusive language of family communication; 10% use both Georgian and Chechen; 6% use Georgian; and 2% use Russian.

The Chechen/Kist population of Pankisi is bilingual, with high proficiency in both Georgian and Chechen. The 2% using Russian at home likely represent recent migrants from Chechnya. Although formal education in Pankisi is conducted in Georgian, native language proficiency remains universally high.

The Kist dialect has developed in relative isolation from other Nakh languages and has evolved under strong Georgian influence. This influence intensified from the 1930s, when Georgian schools, libraries, print media, radio, and television became widespread, facilitating bilingualism within Kist society. Georgian has effectively become a second native language for the Kists of Pankisi.

§ 3. Tsova-Tush (Batsbi) Language

Tsova-Tush, or Batsbi, speakers traditionally identify themselves as ethnically Georgian, although their spoken language belongs to the Vainakh subgroup of the Iberian-Caucasian language family. Historically, they inhabited Tusheti but later resettled in the lowland village of Zemo Alvani. The Tsova-Tush (Batsbi) language is classified by UNESCO as severely endangered.

According to the 2014 census, Zemo Alvani has a population of 3,306. UNESCO data from 2010 estimated approximately 500 speakers of the Batsbi language. However, interviews and surveys conducted in 2022 suggest that the number of active speakers has declined to approximately 300–400. One contributing factor appears to be increased migration, which has intensified significantly during the last decade.

The Tsova-Tush population functions within a bilingual environment. Mixed Georgian-Batsbi families are common, and Batsbi is not the native language for all residents. Most fluent speakers belong to the 50+ age group, indicating weakening intergenerational transmission.

A sociolinguistic study conducted in Zemo Alvani in 2022 revealed that many respondents identified Georgian as their native language. This is largely due to strong Georgian ethnic self-identification and widespread mixed families.

Among respondents, 10% identified Batsbi as their native language: 10% reported fluent proficiency, 16% intermediate, 24% limited, and 50% no knowledge (predominantly respondents under 30).

In family communication, 76% use Georgian, 10% Batsbi (mostly older individuals), and 14% both languages. In community communication, 80% use Georgian exclusively, 12% use both languages (often using Batsbi for greetings only), and 8% use Batsbi — primarily individuals over 60.

Zemo Alvani Public School provides education exclusively in Georgian, and Batsbi is not taught. Currently, the language faces severe vitality challenges, including reduced intergenerational transmission and shrinking functional domains.

§ 4. Udi Language

The Udi language is an endangered language considered a descendant of Caucasian Albanian. It belongs to the Lezgi subgroup of the Daghestanian branch of the Iberian-Caucasian language family and includes two dialects: Vartashen and Nij.

The Udi constitute one of the world's smallest ethnic groups, with a global population of approximately 15,000, making them particularly vulnerable to assimilation and language loss.

In Georgia, Udis live compactly in the village of Zinobiani in Kvareli Municipality. They resettled there between 1920 and 1922 following the Armenian-Azerbaijani conflict (Library, 2008). According to census data, 203 Udis lived in Georgia in 2002 and 174 in 2014.

A sociolinguistic survey conducted in Zinobiani in October 2023 indicated that many respondents identified Georgian as their native language. The age distribution of speakers demonstrates a significant intergenerational imbalance. Younger generations rarely use Udi in daily communication, weakening language vitality.

Approximately 80% of respondents use Georgian in community communication, 14% use both Georgian and Udi, and only 6% use Udi, mainly middle-aged and elderly speakers.

Mixed Georgian-Udi families are increasingly common. Approximately 80% use Georgian at home, 10% use Udi, and 10% use both languages. Most Udi speakers are over 50.

Since 2015, with support from the Georgian Ministry of Education and Science, Udi has been taught in primary grades in Zinobiani. The alphabet (based on Georgian script) and textbooks were developed by local Udi scholar Mamuli Neshumashvili.

Despite these efforts, Udi remains highly endangered, with reduced social prestige and limited functional domains. Georgian dominates education, media, administration, and legal communication. Intergenerational transmission remains the most critical factor weakening language vitality.

§ 5. Avar Language

The Avar people (Avar: *ма'арулал* / *ma'arulal*) represent the largest ethnic group in Dagestan. They primarily inhabit mountainous Dagestan, as well as regions of Azerbaijan and Turkey. The global Avar population is estimated at approximately one million (B., 2023).

Small Avar communities live compactly in eastern Georgia, particularly in Kvareli Municipality, in the villages of Tivi, Chantliskure, and Shorokhi (Saruso). According to the 2014 census, 954 Avars lived in Georgia.

A sociolinguistic survey conducted in October 2023 examined Avar-speaking communities in Kvareli Municipality. Historically, the language of instruction in Avar-inhabited schools shifted several times between Russian and Georgian. Currently, education is conducted in Georgian, while Avar is taught three hours weekly since the 2015–2016 academic year.

Younger generations demonstrate high proficiency in Georgian, whereas older generations, especially those over 50, show limited knowledge of Georgian. Among respondents, 88% reported fluent proficiency in Avar, and 12% intermediate proficiency.

Approximately 80% use Avar in community communication, 16% use both Georgian and Avar, and 4% use Georgian. All respondents reported using Avar in family communication.

However, the literary Avar language differs from local spoken varieties. Overall, Avar functions primarily as a home language, while Georgian dominates public domains such as education, media, and administration.

Conclusions. The analysis of the presented data demonstrates that the linguistic situation of the **Mountain Iberian-Caucasian** languages spoken in Georgia — **Abkhaz, Chechen (Kist dialect), Tsova-Tush (Batsbi), Udi, and Avar (Khunz)** — differs significantly from one another; however, they also reveal common tendencies related to language vitality, bilingualism, and assimilation processes.

The research confirms that language vitality is determined by a combination of factors such as the continuity of intergenerational language transmission, language prestige (among native speakers), and demographic indicators. According to **UNESCO** criteria, the decline in language prestige and the disruption of intergenerational transmission are considered critical threats to language preservation.

The study revealed that the highest level of linguistic stability is characteristic of Chechen (Kist dialect) speech. In the Pankisi Gorge, the Kist language has preserved both family and everyday communicative functions, which ensures its intergenerational transmission. Despite the strong Georgian linguistic environment, stable bilingualism has developed within the Kist community.

The condition of the Avar (Khunz) language is relatively stable; however, the study indicates an age-related imbalance. The older generation actively uses the native language, whereas its functional use among younger generations has decreased and is largely limited to family communication. At the same time, education in the Georgian language and participation in public life have significantly strengthened the position of the state language.

A different situation is observed in the cases of Tsova-Tush (Batsbi) and Udi languages. Both languages are classified by **UNESCO** as being under serious threat of extinction. Research has shown that intergenerational transmission in these languages has significantly weakened. A large portion of the younger generation either does not speak the native language at all or uses it only in limited social contexts. The growth of mixed families, migration processes, and the dominant status of the Georgian language contribute to the reduction of the functional domains of these languages and their gradual recession.

According to sociolinguistic survey results, the vitality of Abkhaz, Batsbi, and Avar languages has significantly weakened. The situation of the Abkhaz language in Georgia is particularly critical. The decline in the prestige of the Abkhaz language accelerates the reduction of its functional domains and linguistic assimilation. Batsbi and Avar languages, in the context of difficulties in intergenerational transmission, demographic decline, and mixed marriages, are in a critically endangered condition. In contrast, the Kist dialect of the Chechen language demonstrates a sociolinguistic balance with Georgian, where Chechen dominates in family and community domains, while Georgian dominates in the public sphere. The **Chechen** language is perceived as a primary element of ethnic identity, whereas Georgian is regarded as an important prerequisite for social success.

Thus, the presented research confirms that the vitality of **Mountain Iberian-Caucasian languages** in Georgia is uneven: **Kist** and partially **Avar** speech remain relatively stable, while **Tsova-Tush**, **Udi**, and especially **Abkhaz** languages are facing serious linguistic threats. This situation requires targeted language policies, the strengthening of educational programs, and cultural initiatives to ensure the preservation of these languages and their intergenerational transmission.

Bibliography

(n.d.). Retrieved from <https://www.ethnologue.com/endangered-languages>.

Results of the 2014 General Population Census. (2014). Retrieved from <http://pop-stat.mashke.org/georgia-ethnic-loc2014.htm>.

Results of the 2014 General Population Census. (2014). Retrieved from <http://pop-stat.mashke.org/georgia-ethnic-loc2014.htm>.

B., A. (2023). *Languages and Dialects of Dagestan: A Sociolinguistic Aspect*. Makhachkala: Institute of Language, Literature and Art, Dagestan Federal Research Centre of the Russian Academy of Sciences; ALEF Publishing House.

Public Defender's Library. (2008). *Ethnic Groups in Georgia*. Tbilisi: Public Defender of Georgia Library.

Machavariani, N. (2017). *Issues of Abkhaz Grammar with Consideration of the Speech of Abkhazians Living in Adjara*. Tbilisi: Arnold Chikobava Institute of Linguistics, Tbilisi State University.

Pareulidze, R. (2011). *The Chechen Language*. Tbilisi: Tbilisi University Press.

ფილერები ფერეიდნულ ქართველთა მეტყველებაში

ეკა დადიანი

ფილოლოგიის დოქტორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი;
პროფესორ ტარიელ ფუტყარაძის სახელობის ქართველოლოგიის
სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის ხელმძღვანელი
ელ-ფოსტა: eka.dadiani@atsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-82>

გიორგი მულიანი

ფილოლოგიის დოქტორი
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: mulianisaid2@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8652-1006>

აბსტრაქტი. ფერეიდნული დიალექტი, რომელიც ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში, კერძოდ, ფერეიდუნშაჰრის პროვინციაში არის გავრცელებული, ენათმეცნიერთა განსაკუთრებული ინტერესის საგანია. ფერეიდნულ ქართველთა მეტყველება საინტერესოა ფილერების გამოყენების მხრივ. მეტყველების პროცესში ხშირად იხმარება სხვადასხვა ენობრივი საშუალებები: ნაცვალსახელები, შორისდებულები, ნაწილაკები, სიტყვები, ფრაზები, ბგერები / მარცვლები, პაუზა...). ფილერების მრავალფეროვნებასა და ინტენსივობას ძირითადად განსაზღვრავს ფერეიდანში არსებული ბილინგვური გარემო და, შესაბამისად, იქ მცხოვრებ ქართველთა დაბალი ენობრივი კომპეტენცია (მშობლიური ენის / დიალექტის ფლობის კუთხით). ზოგადად, ფილერებს მეტწილად ის ადამიანები იყენებენ, რომლებიც სრულყოფილად ვერ ფლობენ მშობლიურ ენას / დიალექტს და საუბრისას წარმოქმნილი პაუზის შევსებას სხვადასხვა საშუალებით ცდილობს. გარდა ენობრივი კომპეტენციისა, გასათვალისწინებელია სხვა ფაქტორებიც (განათლების დონე, ფსიქოლინგვისტური...).

ფერეიდნულ დიალექტში აქტიურად გამოიყენება ქართული სიტყვა-ფილერები. ამასთან, უცხოენოვან გარემოში ხანგრძლივი არსებობის შედეგად გაჩნდა უცხოენოვანი (უმთავრესად სპარსული, იშვიათად არაბული წარმომავლობის) სიტყვაფორმები, რაც, ბუნებრივია, შესაბამისი ქართული მასალის შეზღუდვის ხარჯზე ხდება.

წარმოდგენილ კვლევაში დიალექტურ მასალასა და სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით, გააანალიზებულია ფერეიდნულ ქართველთა მეტყველებაში დადასტურებული პაუზის შევსების საშუალებები / ფილერები, მათი ფორმოებრივი, სემანტიკური და ფუნქციონალური მახასიათებლები. ფერეიდნულის ფაქტები შედარებულია ქართული ენის სხვა დიალექტების მონაცემებთან.

საანალიზოდ აღებულია სტატიის ავტორთა მიერ სხვადასხვა პერიოდში ფერეიდნის ქართულ დასახლებებში ჩაწერილი დიალექტური ტექსტები. აგრეთვე, სხვადასხვა დროს ქართველ მკვლევართა მიერ ჩაწერილი ფერეიდნული მეტყველების ნიმუშები, რომლებიც გამოქვეყნებულია და განთავსებულია ქართულ დიალექტურ კორპუსში (corpora.co).

განხილული მასალა ნათლად ასახავს ფერეიდანში ქართულ-სპარსული ენობრივი ინტერფერენციის შედეგად ამჟამად არსებულ ენობრივ ვითარებას და წარმოაჩენს ფერეიდნულ ქართველთა მეტყველებაში მიმდინარე ცვლილებებების ზოგად ტენდენციებს.

საკვანძო სიტყვები: ქართული დიალექტები; ფერეიდნული დიალექტი; ფილერები.

შესავალი. ფილერები (ინგლ. filler), იგივე პაუზის შემავსებლები, მეტყველების პროცესში წარმოიქმნება. ის, როგორც წესი, ზეპირ მეტყველებას ახასიათებს. ფილერის ფუნქცია-დანიშნულებით

გამოიყენება სხვადასხვა ენობრივი საშუალებები: ბგერები / მარცვლები; ჩვენებითი ნაცვალსახელები; შორისდებულები; ნაწილაკები; სიტყვები; ფრაზეოლოგიური ერთეულები; ჟარგონი; პაუზა (თურქია, 2006: 118).

ამავე ფუნქციით გვხვდება აგრეთვე: ზმნისართები; სიტყვების / ფრაზების გამეორება, რითაც მოსაუბრე ცდილობს მეტყველების ნაკადის უწყვეტობა შეინარჩუნოს და ნათქვამს ბუნებრიობა, დამაჯერებლობა შესძინოს. ეს ერთგვარი საშუალებაა მეტყველების ხარვეზის შესანიშნავად.

ფილერების გამოყენების თვალსაზრისით დიალექტები მეტ-ნაკლებად განსხვავდებიან. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა ფერეიდნული დიალექტი, სადაც ფილერების მრავალფეროვნებასა და ინტენსივობას მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავს იქ არსებული ბილინგვური გარემო და, შესაბამისად, ფერეიდნულ ქართველთა დაბალი ენობრივი კომპეტენცია (მშობლიური ენის / დიალექტის ფლობის კუთხით). ზოგადად, ფილერებს მეტწილად ის ადამიანები იყენებენ, რომლებიც სრულყოფილად ვერ ფლობენ მშობლიურ ენას / დიალექტს და საუბრისას წარმოქმნილი პაუზის შევსებას სხვადასხვა საშუალებით ცდილობს. ენობრივ კომპეტენციასთან ერთად გასათვალისწინებელია სხვა ფაქტორებიც (განათლების დონე, ფსიქოლინგვისტური...).

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ფილერების შესახებ კვლევები მწირია. ფერეიდნული დიალექტისთვის დამახასიათებელ ფილერებზე ზოგადი მსჯელობა წარმოდგენილია ბოლო პერიოდში გამოქვეყნებულ ნაშრომებში. დ. ჩხუბიანიშვილი **ემე**-ს მოუგონებლობის ნაწილაკს უწოდებს (ჩხუბიანიშვილი, 2012: 105). შდრ. **ემენი** – სიტყვის მოუგონებლობის ზრახვა (ორბელიანი, 1991). მ. ბერიძისა და ლ. ბაკურაძის მონოგრაფიაში „ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი“ (2020) ზოგადად განხილულია ფერეიდნულში გამოყენებული სხვადასხვა სახის ფილერები (ბერიძე, ბაკურაძე, 2020: 669).

ე. დადიანის სტატიაში (დადიანი, 2023) გამოქვეყნებული და ახალი დიალექტური მასალის მიხედვით გაშუქებულია **ემე** ნაცვალსახელი-ფილერის გამოვლენის შემთხვევები ფერეიდნულში ქართული ენის სხვა დიალექტებთან (ინგილოური, იმერხეული, ტაოური...) მიმართებით.

წარმოდგენილი კვლევის მიზანია, დიალექტურ მასალასა და სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით, გავაანალიზოთ ფერეიდნულ ქართველთა მეტყველებაში გამოყენებული პაუზის შევსების საშუალებები, მათი ფორმობრივი, სემანტიკური და ფუნქციონალური მახასიათებლები; ვაჩვენოთ ქართული და უცხოურის წარმომავლობის ფილერების გამოყენების კონტექსტი და ინტენსივობა.

საანალიზოდ აღებულია სტატიის ავტორთა მიერ სხვადასხვა პერიოდში ფერეიდნის ქართულ დასახლებებში ჩაწერილი დიალექტური მასალა. აგრეთვე, სხვადასხვა დროს ქართველ მკვლევართა მიერ ჩაწერილი ფერეიდნული მეტყველების ნიმუშები, რომლებიც გამოქვეყნებულია და განთავსებულია ქართულ დიალექტურ კორპუსში (corpora.co).

მეთოდები. საკითხის სპეციფიკიდან გამომდინარე, კვლევისას გამოვიყენეთ სხვადასხვა მეთოდი; საველე მუშაობის მეთოდის საშუალებით ფერეიდნის ქართულ დასახლებებში სხვადასხვა დროს უშუალოდ ჩავიწერეთ აუდიო და ვიდეომასალა, მოვამზადეთ აუდიო-ვიდეომასალის შესაბამისი ბეჭდური ტექსტი. დავამუშავეთ დიალექტური მასალა; შევარჩიეთ და დავაჯგუფეთ საანალიზო თემასთან დაკავშირებული სიტყვაფორმები. აღწერილი მეთოდის მეშვეობით აღვწესეთ ფილერების გამოყენების შემთხვევები, პოზიციები; სისტემატიზებული მასალა შევუდარეთ ქართული ენის სხვა დიალექტების მონაცემებს; შეპირისპირებითი მეთოდი დაგვეხმარა სპარსულ ენასთან მსგავსება-განსხვავების დადგენაში; ანალიზის მეთოდით ვაჩვენეთ ფერეიდნულ დიალექტში ფილერების გამოყენების მხრივ არსებული ვითარება.

მსჯელობა. ფერეიდნულ ქართველთა მეტყველებაში გამოყენებული ფილერები მრავალფეროვანია. წარმომავლობის მიხედვით ისინი ორ ჯგუფად დავყავით: **1. ქართული, 2. უცხოური (ნა-სესხები).**

1. ფერეიდნულში ფილერის ფუნქციით სმირად გვხვდება **ქართული სიტყვები და შესიტყვებები**. მათი დიდი ნაწილი ჩვეულებრივ გამოიყენება ქართულ მეტყველებაში, ნაწილი კი დიალექტის/დიალექტთა ჯგუფისათვის არის ნიშანდობლივი.

ა) ზოგადად ქართული მეტყველებისათვის დამახასიათებელი სიტყვა-ფრაზები:

რა ჰქიან / რა-მქიან „რა ჰქვია“

თქო, რო შენ ესეო ჩადტაო და ანგრედა ამოდი, **რა ჰქიან**, ამ ქომოთ ყელთანო – დიდი ქუასთან (ჩუღრუთი, 2016); მე მინდა გამოკითხო, აი, გაიარა რაგდენ ხან ემესთანა, **რა-მქიან**, ან ემე შაქნილა-და თაის ემელა არი საქართველოსი? (ქდკ; ახჩა, 1998); ემერყ თამის ემესა **რა ჰქიან**, ფარჩასა ჩადღებენ და მიჰყუდებენ – ბალიში (ქდკ; თორელი, 1998).

რა არის თაის სახელი?

ჩაძყრით თაის და დაუდუფთ ბა ემეით, **რა არის თაის სახელი?** – ჯააფარი (ქდკ; თორელი, 1998).

მე რო გითხრა / მე რო ქენ გითხრაყე / რა ვიბნა

მე აბოლძაზლე რაძიი მელიანი, სამოზდასამ წელიისი ვარ, **მე რო შენ გითხრა**, რო ცხრა ემე, ხუთი ყმაწილიცა მყავ და ცხრა ნავა (თორელი, 2023); **მე რო შენ გითხრა**, ჩონ საქმე თოვლის ხეტადყო, თოვლსა ძხეტევდით და ექითაცა პირიტყსა ვზაძტევდით... ქანდაჩი ჩადტანით, დოყარიტყე, გომოხეტითყე, **მე რო შენ გითხრა**, თუ, მასალან, ბევრ ბატკანი ყვანდისყე, ბატკნები გავასუქითყე, რო ნავრუზზე, მასალან, წადყვანოთ, გაძყიდოთ (ჩუღრუთი, 2019); **მე რო ქენ გითხრა-ყ და გიამბოყე**, ჩემი ბატონეფსა, **რა ვიბნა**, რო ბაიტა შორსა ვართ ქენტანა, შორსა ვართ, გასლა-გამოსლა არა გოქ... (თოდუა, 1975: 44).

რა ვიცი / არ ვიცი

მე ათი წლისა ქი ვიყავ, მე მარტო ემეფს უვლიდიყე, ემ სახლსა, თოვლის გახეტვა იყო, ემის, წყალისა, **მე რა ვიცი**, ყოლის მოტანა იყო, ბზეს მოტანა იყო, სხო საქმე იყო... ფული, ლარი, დოლარი, **მე რა ვიცი**, თუმანი... (ახჩა, 2023); ახანძალიდა რო მაყვანეს, დასხდიანყე ექა, ახანძალი, რო წადდიანყე, მაყვანონ შაბო-შაბო და **არ ვიცი**, ოჰოდ შაბო და ეგეა ზადები იყო... (ჩუღრუთი, 2016); სველად ქალაჯუმი, შაჭამანდი, **რა ვიცი**, ფაში, ემეფსა ჰა გავაკეთებთ, შაძჭამთ (ქდკ; ფერეიდანი, 1998).

ფილერის დანიშნულებით იხმარება **ზმნისართები, ნაწილაკები**.

ეხლა / ახლა

ყურბანი დაკლისყელა და შამადტანისყელა და **ეხლა კი** ახანძალი შადყვანის, ნეფეც დამალულ იყვისყე ამ ზემოთ გომზე და გადმაჰტრეტდის (ჩუღრუთი, 2019); **ახლა კი** ამ ქორწილჩი დაჰკლვენ ერთი ჰარსა, ხუთი, ათინ ცხორსა, აღბათა ბრინჯსა, რო ეს გჰკეთებენ, **ახლა კი** ანსები რო დაქუჩიდებიან, მოვლენ შუმპრობაზე... (თოდუა, 1975: 51); **ჰა**. შამადყვანეს და **ეხლა კი** ღამე-ღა რო გადღეს, ამებმა... **ხობ**, იმაში-ღა შემევეყარენით ერთ ოთაღჩიგა და ვიბენით ბადტახან მე და ჩემ ახანძალმა. (მარტო?) მარტო. მარტო შემევეყარეთ და **ეხლა კი**, დავსხედით და ვიბენით და ვიციენეთ და გუხაროდა-ღა, რო შამოყრილი ვიყნევი... (იქვე: 85).

იმაში / იმაშინ

ფუშრუკი, გითხრა, რო ერ ნაყრი ქბილი, ერთი ზარძჩი დალბიანყე, აღბათა ჰელი ნაამა დადბანიანყე, დადბანიანყე, **იმაშინ, ეხლა კი**, მოდდიანყე და იგრე არ დალბიანყე, რო ეს წყალი მადღედესა, ერ თალაქად ნამი მიჰციანყე და **იმაშინ**, მოდდიანყე ჰელითა ეგრე აფხნიანყე, ეგეათი ექსიდე-ექსიდე შაქნისყე...ავალან, რო შადდიან, ხო, დიახ გარმადა დასხდიანყე და ერთი ნაყრი **იმაშინ**, ერ ნაყრი ხილი მაღტანიანყე (მარტყოფი, 2015).

ხო ნაწილაკი

სამკალი **ხო** ფაიზზე მოძჰნითყე ყანა, ფაიზზე ყანა მოძჰნითყე და ზაფხულე გამოდღისყე, გადღითყე ბიაბანზე, ფარაგანზე... გაზაფხული რო შაქნისყე და **ხო** წადღითყე სარწყავზედა... ქორ-

წილიცა **ხო** ბიჭსა და ყროსა ერთმანერთი უნდოდაყე... ოთხი დღე რო გაადისყე, დასხდიანყე და იბნიანყე, **ხო**, აბა რას გომოგორთომთ და რას იქთ და ემათაცა თქიანყე, **ხო**, ბალე შირბაჰას გამო-გართომთეყო (ჩუღრუთი, 2016); შაჭამადსაცა, მასალან, ჩონ, ქე ცოტა-ყოს, **ხო** ბელახარა, და ცოტა-ყოს და ბევრი, ჭარყი არ აქ (ახჩა, 2019).

მეტყველების პროცესში საჭირო სიტყვის მოფიქრების პროცესში ხშირად მიმართავენ **სიტყვის ან ფრაზის გამეორებას**:

ხო, **ესები სუ ითამაშიანყე**, **ესები სუ ითამაშიანყე** და ქორწილ ღამემდი ეს ბარნამა ქონდაყე (მარტყოფი, 2016); მოატანთ **იმიშინ**, ქე დავდგამთ, **იმიშინ**, ქე მაძხარშების ერბოს ჩოგლებთ, მოძხარშავთ, ბაყზიებ მაჰხარშვენ, ბაყზიები, **ელა, ელა, უმად, უმად** გარეცხვენ და დაარჩევენ და დადურღვენ (ახჩა, 2020).

არცთუ იშვიათად პაუზის დროს საჭირო **სიტყვის დასაწყის მარცვლებს** წარმოთქვამენ:

დიდებმა წაიდიანყე, **და...** დაჯდიანყე (ვაშლოვანი, 2023); ერბოც **ხო**, კარაქიც **ხო შა...** ემეძქ-ნითყე, გავაწყალითყე, ჩავასხითყე ემეჩი, სალთეფჩიგა; ჰა, **გუგუ...** ეგრე გუგუხარდებისყე (ჩუღრუთი, 2023); ღმერთმა ყმაწილი მამცა, **ღავა...** მე დავაქორწილეყე; ეს თითებია ცხრა არი, **და...** დაარქმიანდა ცხრათითი (ახჩა, 2023).

ბ) დიალექტური ფორმები

ფერეიდნულში პაუზის შემავსებლის ფუნქციით ხშირად გვევლინება ნაცვალსახელი **ემე**, რომელიც როგორც ფორმით, ისე ფუნქცია-დანიშნულებით განსხვავდება III პირის **ეს** ნაცვალსახელისაგან.

ემე ნაცვალსახელის ბრუნების პარადიგმა: მხ. რიცხვი: **ემე, ემემ, ემეს, ემეს(ი), ემეათ/ემეთ(ი), ემედ, ემე**; მრ. რიცხვი: **ემეები/ემები, ემეებმა/ემებმა, ემეებს/ემებს, ემეების/ემების, ემეებით/ემებით, ემეებად/ემებად** (დადიანი, 2023: 136).

მღრ. **ეს** ნაცვალსახელის ბრუნვის ფორმები: მხ. რიცხვი: **ეს/ესა/ესე, ემან/ემამ/ემენ, ემას, ემის, ემით(ა), ემად**; მრ. რიცხვი: **ესენი, ემათ; ესები, ესებმა, ესებს(ა), ესებით...** (ბერიძე, ბაკურაძე, 2020: 425-441).

ემე და **ეს** ნაცვალსახელების ფორმაწარმოება თვალსაჩინოდ განსხვავდება მხოლობითში, ასევე მრავლობითში იმ შემთხვევაში, როცა **ეს** ნაცვალსახელი ერთი ფუძითაა წარმოდგენილი: **ეს-ებ-ი, ეს-ებ-მა...** ხოლო როდესაც **ეს** ნაცვალსახელი მრავლობითს სუპლექტურად, ორი ფუძით აწარმოებს, მაშინ ემთხვევა **ემე** ნაცვალსახელის მრავლობითის ფორმებს; სახელობითში ჩვეულებრივ **ეს(ე)** ფუძე გვაქვს (**ესები/ესეები**), სხვა ბრუნვებში კი **ემ** ენაცვლება: **ემ-ებ-მა** (/ემეებმა), **ემ-ებ-ს** (/ემეებს)...

„**ეს(ე)** ნაცვალსახელის -ებიანი მრავლობითის ფორმები სუპლექტური წარმოებისას, გარდა სახელობითისა, გარეგნულად ემთხვევა **ემე** ნაცვალსახელის შესაბამის ფორმებს. ფორმით იდენტური ნაცვალსახელების გარჩევა, მათი განსხვავებული ფუნქციურ-სემანტიკური ასპექტების გათვალისწინებით, კონტექსტით არის შესაძლებელი“ (დადიანი 2023: 137).

ემე ნაცვალსახელიკონსტრუქციაში უკავშირდება როგორც სახელებს, ასევე ზმნებს.

ა) ემე გვხვდება სხვადასხვა პოზიციაში. ძირითადად **ემე-ს** მოსდევს ზმნა, შემდეგ კი – ფილერის შესაბამისი სიტყვა.

• **მხოლობით რიცხვში ემე** ნაცვალსახელი დაირთავს შესაბამისი ბრუნვის ნიშანს. საილუსტრაციო ნიმუშები:

სახელობითი: ბევრი **ემე** ჰქონდა, გზა-კოლი ბევრი ქონდა (თორელი, 2023); ერთჯელ აჰმანან **ემე** არა ჰქონდეს ექა, აშხალი, ბრე, ბზე, ეგეა ზადები არა ჰქონდესყე, ხალესიდა **ემე** იყვისყე, ხორბალი (ჩუღრუთი, 2016); ეხლა ესენი რო ქორწილი ქონდაყე, ეს ბიჭიანი, **ემე**, ყორიანი, წადდიანყე ელა მევორე ღამესა სიმამრობაჩი (მარტყოფი, 2015); ნასურალჩიგაც ეს ცერას დათესვა ყოფილა, რო ემ

როლანის **ემე** ყოფილა, თესლი (თოდუა 1975: 47); გოგოგლიტყე ეს **ემე** ფეჰი ემ აკუნჩი და ვაქანებ-დიტყე; ორი ჩემ **ემე** ანქ არი ძმა; **ემე** არი, სუფერი არი, ჰა, სუფერი არი და თაფლს ჰყიდის (ქდკ; თორელი, 1998).

მოთხრობითი: ერთჯელ წისქილის **ემემა** გაწყდისყე, მა წყალი მაძპარისყე იმ ქურამ (ჩუღრუთი, 2016); **ემემ** მოდდა ასლან ხანმამ თავი თითანა ჰყვანდა (ქდკ; დამქესანა, 1998).

მიცემითი: ხაბარი, **ემეს**, ამბავს მიჰცემენ ამ ჩონ ბიძასა, მაჰმადალასა (თორელი, 2023); იმაში-ნაც იმ **ემესა** ყორსაცა ორ-სამ დასტი, ორ დასტი ნამაღ ლაბასი წოოდიან (ქდკ; თორელი, 1998); ღურ-ბინდსა რას დაუძახით, **ემესა**, რო ჩაძხედვენ, რო დაახლოვოს? (ქდკ; ამირაბადი, 2009).

ემე ნაცვალსახელი ჩვეულებრივ დაირთავს თანდებულებს: ჯუბე გორჯი რო არი ამ **ემეჩი**, ხუნგ-სა, ანსი ერთ სარდარი (მარტყოფი, 2015); ღორიც ბევრი მოძკალ, ვალი ღორი **ხო** ჩონ **ემეჩიგა** და-ვაგლითყე და მოდლითყე (ჩუღრუთი, 2019); ესეები დააწყვიანყე ემ **ემეზე**, მაჯმაზე (მარტყოფი, 2015); მო წადღეთა და წადყვანს თავინთ **ემეზეგა**, ჩადრჩიგა (თორელი, 2023); არ არის, რო უღელის შუა ჩადღებენ ელა, ემ ცხვარის **ემესავით** სამ ემე, სამკუთხე ერი (ქდკ; თორელი, 2012); თქო: არ იქნების. რაც ემამ ბეგრე ხაჰეშტო, თუმანა ძქნა **ემესყენ** დარვიშსყე (ქდკ; დამქესანა, 1998).

ნათესაობითი: ანს ხო სილაქჩი ჩადვიანყე, **ემეს** ტყავ იყო, თხას ტყავი, ცხორის ტყავი საბუ-ჰარსათი, ჩადვიან ემეჩი (ჩუღრუთი, 2016); მინახავ, ამ **ემესი** წიგნჩი ვიკითხე, რო ქეთო, ქეთო ამ **ემეს** ყორი, რო ლექსებმა წაიყვანეს კახეთსაყენ და წადყვანეს ემეჩიგა (თოდუა, 1975: 47); სიმამრი **ემესი**, რევაზის სიმამრი, დიდ მუცელი აქ (ქდკ; ისპაჰანი, 2009); ჩონ უნდ ამაღამ ექ გზა მოვნახოთ, გაიდეთო და **ემეს** ჰელჩი კი არ მოდღეთ – ტერისაო (ქდკ; გურჯაანი, 1976).

მოქმედებითი: ელიმ **ემეთა**, შალაფით დაჯრიტიან (<http://corpora.co/#/corpus>); იმაშინ ხიშტით ერთ **ემემათა**, ქუადთ აბტანით-ყე (თოდუა 1975: 29); დაუდღეთ ახალი მთვარე უნდა **ემეთ** ეძებო, საძებვარით, ღურბინით (ქდკ; მარტყოფი, 2012); **ემეით** რა არის თაის სახელი? (ქდკ; ფერეიდანი, 1998);

თანდებულიანი ფორმა: ღუყრითყე ემე, კინას **ემეიდან**, და შუა და შუაც უქცივითყე (მარტყოფი, 2023).

ვითარებითი: ეს ტრედი ეს დღე და ღამე აქო ამ გოოყლეფიყე, ბრინჯებზე ძეო და **ემედ** იქერდაო, შაჰედად იქერდაო (ქდკ; ვაშლოვანი, 1998).

წოდებითი მიმართვის ფორმას წარმოადგენს. ჩვეულებრივ, უნიშნოდ იხმარება. იშვიათად -**ვ** სუფიქსით დასტურდება: კაჭკაჭმა ჩიტს უთხრა: ჰოო, **ემე**, ერთ ბარტყი ჩამამიგდეო; შირმა მელას დოკივლა, **ემევ**, აბა მოდი ექა (ჩუღრუთი, 2016).

• **მრავლობითი ემე** ნაცვალსახელი ძირითადად -**ებ** სუფიქსს დაირთავს. საილუსტრაციო ნიმუშები:

სახელობითი: ის **ემეები** რო უკრვენ, ლუთთი, რო უკრვენა, ძარსულად იტყიან ლუთთი, ეხლაც ნამადა (ქდკ; თორელი, 1998); **ემეები** გერდები ემეეტანაყე (ქდკ; ნაჯაფაბადი, 2012); **ემეები** გოქ, სო-მოხტალუნები, იქ ჩავასხამთ (ქდკ; გურჯაანი, 1976); დათან დაძახიანყე დიდ **ემეები** აყე, დათსავითა დიდები არიან (ქდკ. ისპაჰანი, 2009); შიდ, რუა ბატატა სოფელი არი, რო ექა **ემეები**, სომხები (ქდკ; ფერეიდანი, 1976); ქართველებისა ქომოთა, ქომოთ, რო ის აღილები, ის **ემეები** ყოფილა, ოზოები ყოფილა, (ქდკ; ფერეიდანი, 1976).

მოთხრობითი: ძმამ და მამამ და **ემებმა** წადიანყე, ორ-სამმა წადიანყე დახატულადა (მარტყოფი, 2015); ქარიმ-ხანი რო მოდდა, მეფე შაქენა, **ემებმა**, ესეები, რო მალიათს ართემდეს, მოდდეს და ქერიმ-ხანს უთხრეს (თოდუა, 1975: 56); ერთხელ რო **ემებმა**, თურქებმა, დააღონიანყე, ჩონ წადლითყე და მევეშელითყე სომხეფსა; იმაში რო **ემებმა** მოდდეს, ამ აძყანებმა რო შამოდდეს სო-ფელჩი, ექ იყო, რო ქართველებმა, – რო ჩონ პაპებმა იბნეს (ქდკ; ფერეიდანი, 1976).

მიცემითი: თოხმანლები ქე ავა, ჩადრსა და ემებსა ჰკრავს (თორელი, 2023); ჰამაცა ხო ემებს უყურებენდა და თელევეზუნსა და ვიდიოსა და რადიოსა და ეგეთ რამებს. კითხვა დამიწყებიაყე (ქდკ; თორელი, 1998); ემ სამი ყორსყენ ძაყათ ანს ბადტა ყორი ღურზავდა და ათორიალავდა **ემეფს**, ემ საჰლას (ქდკ; დაშქესანა, 1998); ელ **ემებჩილა** არი, რაძტომადი იმ წინ იფრო იყვისყე (ქდკ; თორელი, 1998); ერთ თახთესანგი ზედ **ემებზე** იყო ჰაძხომადე ხოსროვზეგო (ქდკ; სიბაქი, 1998); არ ჩაიდალა, რო ნახოს, რო აბა, ამ **ემებთან** ცხვრებთან, თავის პირიტყი, ჰარები არიან თუ არა (ქდკ; ისპაჰანი, 2009).

ნათესაობითი: ეს აყრის, კარგად აყრის, კარგად აყრის და თავის **ემეების** მოსხილვებია, ნუხუ-დოს ტოლებია (ბერიძე, ბაკურაძე, 2020: 416); სახლის ემე დაწერილები, საწერები და მამულებისა, **ემეებისა** რო შამამიყრია, თა ათთი მამამდინ დაწერილი გოქ, რო მინ მის ბიჭია... (ქდკ; ნაჯაფაბადი, 2012).

მოქმედებითი: მოდღიან, ალბათა სტირ-ნაღარაით და **ემებითა** გეგებიაწყე ახანძალსა (ჩუღრუთი, 2016); მერე დედაკაცები მოღიან **ემებით**, დიგებით საჭმელს მიაქვენ წენია, ალბათ, წენია (ქდკ; დაშქესანა, 1998); იმაშინ სუნვენილა ბარით, **ემებითა**, გოოზიდვენყე, მიწასლა დააყრიან (ქდკ; ფერეიდანი, 1976).

ვითარებითი: ანქ იგრე იბნა, რო მე **ემებად**, ტყუანებად გამამიყვანა (ჩუღრუთი, 2023).

წოდებითი: ადგა და ჩადა ანქა და უთხრაყე, ქე **ემებო**, რათ გემელვენეთ ამ ბერკაცებს, ქართ-ველებსაო? (მარტყოფი, 2023).

- **ემე** ნაცვალსახელი შედარებით იშვიათად **ნართანიანი** მრავლობითის ფორმითაც გვხვდება:

სახელობითი: ეს **ემენი**, ელეს იუსელიანი ჩუღრუთელნი რო არიან, ეს ყასიანი, ესენი დარ ასლ დაუუთანთეყენ არიან; ჩონ ჯანგჯუ ხალდი ვართ და **ემენი** და ვალი ეს ემტებარი და ძალან და ბანას იქმენ ამ ემესა (იაზდონმაჰრი, 2016); ერთ **ემები** გვაქს და ფარყი არა გოქ. ფარყი ხო არა გოქ? [არა, არა] [აქბარ ასლანი] – ერთს **ემენი** ვართ და ეჯადი ერთი გოქ (ქდკ; ჩუღრუთი, 2008); ეხლა სუ კი ერთ **ემენია**, ერთ რჯული. ჩამოიდენ ენქა, ესენიცა მდიდარ ხალდებია (ქდკ; ისპაჰანი, 2009).

მოთხრობითი: **ემენო**, ხუციანთ იშუღლეს (იაზდონმაჰრი, 2016).

მიცემითი: ხურმა და ჰალვა და **ემენსას** დაარიგებენ მაჩიჩი (ქდკ; ფერეიდანი, 1998). (მოცემულ შემთხვევაში მოსალოდნელი იყო: **ემეთ**).

ნათესაობითი: **ემენო**, მოზობელიანთ ჰარებიც გამოაჰირითყე და კალოზე შავაბითყე (ჩუღრუთი, 2016).

წოდებითი: მემელემ ადღისყე გომზე და დიდად დაჰკივლიდყე: **ემენო**, ხალდნო, ამანდებულად ერთ ცხორი დაკარგულა, მის უნახავ? (ჩუღრუთი, 2016).

ემე ნაცვალსახელი მრავლობითის ნაცვლად შესაძლოა მხოლობითის ფორმით შეგვხვდეს, შესაბამისი სახელი კი მრავლობითში იდგეს:

ჩონლა წაიდითყე ჰევჩიგა, ეს **ემე**, წინდები გავრეცხითყე (ჩუღრუთი, 2023). იმაშინაც იგრე იყო, **ემე** წაიდიანყე, მასალან, ყანდი და ჩაი და არ ვიცი, ხილი და ეგეთ რამეები (ქდკ; თორელი, 2008).

არცთუ იშვიათად წინადადებაში ფილერი და ზმნა სახეზეა, ფილერის შესაბამისი სიტყვა კი არ არის წარმოდგენილი; ის კონტექსტით იგულისხმება. მაგალითად:

ეხლა იმან რაც უნდა ხელ-ფეხი იქნიოს, მათას **ემე** მაგარიდა და ქუა ვერ გაჰტეხავს (ახჩა, 2023); პირიტყი იყვისყე თავლებჩი და ხო დოუყარე **ემე** და წაიდიანყე და დასხდიანყე ერთმანეთთანა (ქდკ. ამირაბადი, 2009); მე მინდა გადდე, მოვთიბო, ჩონ **ემები** გამჰმარა (ქდკ; ფერეიდანი, 1976).

არის შემთხვევები, როცა **ემე** ნაცვალსახელი-ფილერი არა კონკრეტულ სიტყვას, არამედ მთელ ფრაზას შეესატყვისება:

ემე, შიდი დღეს წინასწინ დაქუჩდიანყე და ითამაშიანყე (მარტყოფი, 2015); თქო, რო **ემე**, წაველთ ანქაო, ჩონ მოზობელიანთასაო და **ემე**, ამამ თოლჩი მაჰყვანაო. მართლაო? (ჩუღრუთი, 2023).

ზოგჯერ **ემა** ნაცვალსახელი არც კონკრეტულ სიტყვას გულისხმობს, არც აზრის გამოხატვას ემსახურება, არამედ სიტყვის მასალად არის გამოყენებული და მოსაუბრის ერთგვარ სამეტყველო ჩვევაზე მიუთითებს:

ეს **ემა** რო მოდდა და **ემა**, ის რო მე გამიგია და **ემა**, ეს ალიმერდანხანის **ემა**, რო ბე ესტელაჰ ესენი სამ **ემენი** იყნეს, სეფაჰსალარი იყნეს და **ემა**, ერთი ხო ელამ აღამაჰმად ხანის მამა ყოფილა (მარტყოფი, 2015).

ემა ნაცვალსახელი ფილერის დანიშნულებით ცნობილია ქართული ენის დიალექტებში: ტაოურში, იმერხეულში (დადიანი, 2013; 2015), ინგილოურში (აბაშვილი, 2009: 177), მესხურში, ზემო-აჭარულში, თუშურში (დლონტი, 1984).

მრავლობითში **-ებიანი** წარმოება (ემები, ემებმა...) დასტურდება იმერხეულში, ინგილოურში, ხოლო ტაოურსა და მესხურში **ნართანიანი** მრავლობითის წარმოება (ემენი, ემეთ) გვაქვს (დადიანი, 2013; 2015; (დლონტი, 1984).

მდრ. ქართულ ზეპირ მეტყველებასა და დიალექტებში ფილერის ფუნქციით მხოლოდობითში ძირითადად **ის(ა) / იგი** ნაცვალსახელი გამოიყენება, მრავლობითში კი – **ისინი/იგენი** (იმათ/იგენ-მა/იმგენმა, იმათ/იგენს/იმგენს...) (დადიანი, 2020: 54-60).

ბ) ფერეიდნულში ემა ნაცვალსახელი ხშირად ზმნასთან კომბინაციაში იხმარება. **ემა** ნაცვალსახელი უკავშირდება **ქნა** ზმნას, რომელიც სხვადასხვა პირის, რიცხვისა და მწკრივის ფორმით არის წარმოდგენილი.

- **I სერიის** ფორმებთან **ემა** ნაცვალსახელი მიცემითის ფორმით (**-ს** ნიშნით) იხმარება:

ნუ **ემესიქ**, ერთხელ არ გიკბინოსო (ჩუღრუთი, 2023); დოქტორთან იფო ელა ცოტად **ემეს ვიქთყე** ელეჟარი (ქდკ; დაშქესანა, 1998); ერთ ბატკანს შენთი დაძკლავ. იმაში **ემეს იქს**, ჩამუა ქოვით (ქდკ; დაშქესანა, 1998); ერთ-ორი მილიმეტრი რო თავს ამადჰყოფს, **ემეს იქმენ** იმას, იმ ხორბალით გააკეთებენ, აწიკა (ქდკ; ამირაბადი, 2009); რო დაბრუნდებიან შუღლსაყე და მოვლენ და **ემესიქმენ**, ამას მაათხოვს და ამ ჯუბე გორჯის ამას მისცემს (მარტყოფი, 2015); რო თამაშობდიანყე და **ემესიქმოღეს**, ისიც ქამარბანდ იყო (მარტყოფი, 2015);

- **II სერიის** ფორმებთან **ემა** სახელობითის ფორმით (უნიშნოდ) იხმარება:

ემექენო, მაიტაო (ჩუღრუთი, 2023); რაქთენ დღე-ღამე წყაროზე დადგა და იტირა, **ემა ქნა** და აიყარაღა (ქდკ; გურჯაანი, 1972); მეღამ მიდდა და ერთ ნამაღ ღუმა ემ თალაჰზე **ემა ქნა** – დააკრა (ქდკ. თორელი, 1998); ნამა არ ვიცოდით, რო **ემეძქნათ**, გავაგებინითყე ერ ჯურაღა (მარტყოფი, 2023); იტყიანყე, რო წაიდეთო ემესა, ქურდებიჲ იყვნესო, წაიდეთო ღენოო **ემა ვქნათ**, გამოართოთო, ვიშოვნოთაო (ქდკ. ამირაბადი, 2009); თოფების ალაგი დეეგდოყე, რო [გაღ] ტყვია გადსროლონ და ექით **ემა ქნან** (ქდკ. თორელი, 1998); ...და **ემექნიანყე**, გააკეთიანყე, ერთ, ორი (ჩუღრუთი, 2023); მინდორჩი **ემექნიანყე**, მასალან, პირიტყ აძოვიანყე, იონჯა მოთიბიანყე, ყანა მოთიბიანყე და მინდორჩი იყვიანყე (ჩუღრუთი, 2023); აბა, ცოტა დაბლაღო, რო **ემა ქნისყე**, კარი გააღისყე, წყალი მაასხის და დაგავისყე (ქდკ; ამირაბადი, 2009).

- **III სერიაშიც ემა** ნაცვალსახელი სახელობითის ფორმითაა წარმოდგენილი:

აბა მოდი აქაო, რა არი ეს **ემეგიქნიო** (ჩუღრუთი, 2023).

განხილული შემთხვევებიდან აშკარაა, რომ ფერეიდნულში **ემა** ნაცვალსახელი-ფილერის გამოყენების არე საკმაოდ ფართოა. მსგავსი ნიმუშები გვხვდება ტაოურში, იმერხეულში, მესხურში, ინგილოურში... (ფუტკარაძე, 1989: 170; აბაშვილი 2009: 124; დადიანი 2013: 16-21).

2. ფერეიდნელ ქართველთა მეტყველებაში ფილერის ფუნქცია-დანიშნულებით ქართული სიტყვა-ფრაზების პარალელურად იხმარება უცხოური (უმთავრესად სპარსული, შედარებით იშვიათად არაბული წარმომავლობის) ლექსიკა. საილუსტრაციო ნიმუშები:

- **მანი** არაბულის გზით არის შემოსული სპარსულში და ნიშნავს: 1. ანუ, ესე იგი (ელერდაშვილი, 2012: 765).

ერთ დედაკაცი იყვის, ებნებოდეს მაყყარი, ეს მაყყარი, **მანი**, ორნი იყვიან, სამნი, ამა ერთი ანს ორი ვარდასტი იყნეს (ახია, 2020); იტყიან, ვალი, ცოტა, **მანი**, სუ ერთმანეთს ეღრინებიან, **მიხდი?** (ახია, 2023); წინანდელ ქორწილები, ყორმა და ნეფემ ერთმანეთის ნახვა არ იყო, **მანი**, არა ნახიანყე (ჩულრუთი, 2019); არ მივციოთ სირე ხოშკი, არ იყო, **მანი**, ამაშინა (ქდვ; თორელი, 2008); **მანი**, ეს ჩონა ურუჯი რო ღუგუჭერია, ნამა ურუჯი იყოს და ღმერთმა იყაბულოს. ურუჯი, **მანი** პურს არ შავჭამთ – რუზე (ქდვ; ფერეიდან, 1976).

- **მასალან / მასან** სპარსულში არაბულის გზით არის დამკვიდრებული და ნიშნავს: „მაგალითად“ (თოდუა, 2016: 210).

რაქთენები, **მასალან**, ორმოზდაათი, მა სამოცი, **მასალან**, ექთენები, წავლენ ანქა დაჯდებიან და ღოწყობენ, **მასალან**, გაფსა (ახია, 2020); ამებს ქე ესედი წოლიაყე ერთ მოხთასარ რამე, **მასალან**, ჩოდებენყე, ბარადე ინქე თამაქორ იყოს, **მასალან** (ახია, 2020); ეს ერთი არა, **მასან**, ემან უნდოდის ახანდალის ლაბასი ჩააცოს, წადლიანყე ანქ ისტირ-ნალარადთა (ახია, 2020); იყვის თა, **მასალან**, ფაიზობამდინა, ფაიზობაც ქე შაქნისყე, ნაძთი ხო არ იყო, იმაშინ ქე, **მასან**, ეგრე არ იყო, გაზი ხო არ იყვის, ემ ბიაბანზეგად თელ ემ ბიაბანზეგა ემდენ, იცი, **მასალან**, შემა რა-რი თუ არა? (ახია, 2020); თუ, **მასალან**, გინდა, **მასალან**, ბევრი ვიბნა და, **მასალან**, ქაღაზზე, წიგნზე მოდესა, იმაშინ, იმაშინ, **მასალან**, თუ ერთგან იყოს, ბევრნი იყოს, ჭამენ (ახია, 2023); რაქთენ ღდეს უკან წადლიან და ეს ემ ყორიანთას ეს ბალგა წადლიანყედა. და დაწყვიანყე რო, **მასალან**, რაქთენ ღდეს უკან მოდენდა და ესლა გაძკეთონდა. გაძკეთიანყე, **მასალან**, ხუთი ცხორი და ხუთი არზ ქონამ რო ყანდი და შირბაჰა და ესებიდა (ჩულრუთი, 2019).

- **ხობ** სპარსული სიტყვაა, რომელსაც რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს: აუდიტორიის აზრის დადასტურება, ცნობისმოყვარეობის გამოვლენა ან ლოღინი სიტყვის გასაგრძელებლად, საუბრისას დასტურის მისაღებად ან ყურადღების მისაპყრობად, მოსაუბრის გასაჩუმებლად ან მოქმედების შესაჩერებლად. ზოგ სპარსულ დიალექტში „კარგის“ მნიშვნელობითაც იხმარება (Dehxoda, 1998, 6: 9487-8).

ელეგრეც შაქნა, **ხობ**, დაძქორწილდით. თხოვნა, **ხობ**, მასალან, წაველ ანქა ელა ერთ ღამესა (ახია, 2020); უნდა მეჭრი გამართო, **ხობ**, ერთ, აველზე ბევრს იტყიან, ბაყდ იტყიან (ახია, 2020); ეხლა კი ჩემ მამასა, რო მარიზ იყო ისი, **ხობ**, მუდოდა-მოდოდა, უხაროდა, ძრიალ უხაროდა და ჩემ ქორწილი... (თოდუა, 1975: 81); ასკილის წყაროს დაუძახით, იქა ჩამაძადა თავის ლაშქარმა და **ხობ**, ე, ქართველებიც ხო იყნეს ციხეში (ბერიძე, ბაკურაძე, 2020: 670).

- **ხოლასა** არაბულის გზით შემოსული სიტყვაა (Dehxoda, 1998, 3: 9903). **ხოლასე** – 1. რეზიუმე, მოკლე შინაარსი. 2. დედააზრი, არსი. 3. ჯამში, ზოგადად, ერთი სიტყვით (ელერდაშვილი, 2012: 272).

მოდლიან, ჰარილა დაკლიანყედა და, **ხოლასა**, ერთ ფანჯ მანი ჰორცი გადადვიანყე ამ ყორიანთ ჰარასათი (ჩულრუთი, 2016); მოდიოდენ ჩემ ნახუაზე და მე არც ერთს არ ვიცნობდი, არ ვიცნობდი და ერთ რაქთენს ხან მარიზი ვიყავ და, **ხოლასა**. ესე გონჯი ხათერი იყო, ჩემთი დავარდა... (ქდვ; დაშქესანა, 1998); ეგეთი გზასავით ყოფილა, რო გონია, რო გზღ რი. **ხოლასა**, ბიჭი და ყორი და დედაკაცი... (თოდუა, 1975: 58).

- **ბელახარა** არაბული სიტყვაა, ნიშნავს: „ბოლოს, ბოლოს და ბოლოს“ (თოდუა, 2016: 31).

მოდლიანყე და წყრან, **ბელახარა**, ემ ყორმა და ემ ბიჭმა გადლიანყე (მარტყოფი, 2015); ეს თავის შირბაჰა, ხუთი ცხორი იყვისყე, ხუთი თაჩა ხორბალი, მა ქბილი იყვისყე, **ბელახარა**, ყანდი იყვისყე, ჩაი იყვისყე, **ბელახარა**, ეს ხარჯო-ბარჯი ნამა გამართიანყე თა ქორწილამდი (ჩულრუთი, 2016); შამადსაცა, მასალან, ჩონ, ქე ცოტა-მყოს, ხო, **ბელახარა**, მა ცოტა-მყოს, მა ბევრი, ჭარყი არ აქ (ახია,

2019); წადლიანე, შაკრიანე ეს ყესმათი და ილიგრე რო ძთეჲ, რამქონმა წადლის და ბელახარა მეთოფემაჲ ესროლის და მოკლისყე (ჩუღრუთი, 2019).

- **ბე ესთელაჲ / ბესთელაჲ** ორი ნაწილისგან შედგება: **ბე** სპარსული წინდებულია, **ესთელაჲ** კი არაბული „სიტყვა, რომელსაც მეცნიერებასა და ხელოვნებაში, ძირითადი მნიშვნელობის გარდა, სხვა განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს“ (Amid, 2010: 137). სპარსულ-ქართულ ლექსიკონში **ბესთელაჲ** ასეა განმარტებული: 1. როგორც იტყვიან, როგორც მიღებულია თქმა. 2. ეგრეთ წოდებული; ბრჭყალებში (ელერდაშვილი, 2012: 78).

ემას რო ესროლა, ემ შიქალსთინ ძეშანგი და მეეკლა, **ბე ესთელაჲ** ტყავი და თავი და კისერი ემის იყო, რო ესროლა... (ჩუღრუთი, 2019); გურჯი ექა ამ ზამანზე, ქე **ბე ესთელა** შაჰაბასე ქაბირის შუღლი შადგომილა, მეგ მეყდარი ბე ესარათ მოსულან ექა. **ბე ესთელა** ზენდეგის იქმენ ამ ზამანზე, ქე **ბე ესთელა** შოურავიჩი ყოფილან, გორჯესტანჩი ყოფილან თამამ... (ქდკ; დამქესანა, 1998); თამნთინ ბემრი ძიმე თავდებოდა, მისცენ. მისცენ და აზ ზამანი, ქე **ბესთელა** ემებმანლა წადლენ თამანთ ქმრების სახჩი (ქდკ. დამქესანა, 1998).

- **არზ მიშად / არზ მიშავად / არზ მიშოდ – არზ** არაბ. სიტყვაა: მოგახსენებთ, რომ. (Dehxoda, 1998: 15807). მას რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს: 1. ზეპირი მოხსენება, 2. თხოვნა, 3. დემონსტრაცია, 4. წარმოშობა (ელერდაშვილი, 2012: 467). ფერეიდნულში აღნიშნავს: „მოგახსენებთ“.

ახანძალსლა რო წოოლიანე კერძი, **არზ მიშად**, რო მაჯმაზე დააწყვიანე ერთ დიდ ბადიან ხავიჩი, გააკეთიანე ჰალუა. ხავიჩი. ნამად ერბო ერთ დიდ ბადია აველა დამეს ელა, ერთ დიდ ბადია ხავიჩი გაკეთიანე, **არზ მიშავად** რო ერნაყრი ხილი, ნამად ხილი და ერ ნაყრი ყურზენი და ისეები რო ელა თავინთყენ თაჲმინ **მიშოდ**, ჰალა და ქონდაყე, ერთ წითელ მაჯმაზე ეს ავსიანე ხილითა და ნამად რამე-რუმეითა და **არზ მიშად** რო კაკალითა და ნუშითა და ესეები ადლიანე (მარტყოფი, 2015).

- **არზ ქონამ / არზი ძეჲნა –** მოგახსენებთ, რომ. **ქონამ** მიღებულია **ქარდან** ფუძიდან, რაც „კეთებას, ქმნას“ ნიშნავს (ელერდაშვილი, 2012: 537).

გააკეთიანე, მასალან, ხუთი ცხორი და ხუთი, **არზ ქონამ**, რო ყანდი და შირბაჰა და ესეებილა, რაქთენი ქბილი და ესეებილა ქორწილსათინ შააყენონ (ჩუღრუთი, 2016); იტყის: შენ დადექ ელექა და ბე შომა ქე **არზ ქონამ**, ელექლა იმუშავე ჩონთანო (თორელი, 2023); დედამთილი ქე მიდიოდის ჩირადით, სარკე ჰქონდის, ჩერაყ თური ჰქონდის, სინი ქონდის, **არზ ქონამ** ქე, თა იმაშინ ქე ახანძალი, ქე მაჰყვანდაყე ახანძალის ძმასა, ჯელზე შეეტაცნის, ერ სხოსაც შემშირით, მასალან (ახჩა, 2020); ქორწილსათი ყორი და ბიჭი ორ ემე გაგზავნიანე, **არზი ძეჲნა**, რო მოწევარი გაგზავნიანე, ყორები ცალკე, ბიჭები ცალკე (ჩუღრუთი, 2017).

- **ძარზ ქონ –** სპარსული გამოთქმაა, ნიშნავს: წარმოიდგინე...

მასალან, ხორბალი, **ძარზ ქონ**, ქე მოადიან, გალენიანე ჩუმფარა და ჯარეზბითა არ გოშიანე, ერთ ზარა გამწონდეს, თა ამოადისყე, დობარა ემე ქნიანე, დათხარიანე, ხობ, მასან, შააქნისყე, **ძარზ ქონ**, ფაიზობა, ფაიზობაც ხო მინაც ნამუშები ჩაყარიანე (ახჩა, 2020).

- **ძოლან / ძელან –** არაბული სიტყვაა, ორაზროვანი ნაცვალსახელია, უცნობი პიროვნება (Dehxoda 1998, 11: 17203). **ძოლან –** 1. უცნობი, 2. მავანი (ელერდაშვილი, 2012: 499).

როგორი ზირინგიაო ის **ძოლან** აქესი, ქენ გამარჯობა, **ხო**, ქენ რო იტყიტყე გამარჯობაო, ჩონ ვიტყიტყე ეს **ძოლან**... [ნარგის აბასი].(ქდკ; ჩუღრუთი, 2008); ყენმა მოადეს და დამჭიროსო და **ძოლანო**, აბადაო, მოკლავ მეო, არ გაგიშეფ, თა მთელი გახიდეო (ქდკ; ვაშლოვანი, 1998).

- **ალბათა. ალბათე –** რა თქმა უნდა, აუცილებლად (ელერდაშვილი, 2012: 52). არაბული წარმომავლობისაა.

ჰად, ამ რასულამ ერთ მაშვერათი ქნისყე ამ ჰაიდარ ყოლიასთან, დეეკითხისყე, ხოლასე, **ალბათა**, იმიშინ ემეც იყო, ჩონ ვიყნევით მუშტარი და ჰაჯი ადია (ჩუღრუთი, 2016); ბალე ჯარი დაკლიანე, სტირ-ნაღარაით, **ალბათა** ბაჲდ, მასალან, სიგარის დადება იყო, მიჰცენყე, ნამად ხარჯი

მიჭიანყე... წადიანყე თუ დადნახიანყე სადომის ღურბინით **ალბათა**, წადიანყე, შაკრიანყე ეს ყესმათი და ილიგრე რო ძთქი, რამქონმა წადლის და ბელახარა მეთოფემაც ესროლის და მოკლისყე, **ალბათა** თავუსტანჩი ერთ ზარა ძარყი ჰქონდა, მასალან, თას შაკრუას და ემებს (ჩუღრუთი, 2019); ექ მოვლენ ითამაშებენ ემ თამაშობას ერთ გზა აქ, **ალბათა**, დანი, როგო ფილაქანი (თოდუა, 1975: 76). იმაშინ, **ალბათა**, სუნივენი დეეხოვიან, სუნივენი დეეხოვიან და ადებენ იმ ჯოხსა (იქვე: 34).

• **ბად / ბა'დ** – არაბულის გზით შემოსული სიტყვაა. ნიშნავს: 1. შემდეგ, მერე(თოდუა 2016: 38); მასალან, თავის საქმე რასა იქთ? [ალი ხოსრავი] – მასალან, ჩონთი რასმე აჩოვს. **ბად** რამე დარსის რამე(...[შაჰინ ხოსროვი] – არ შუღლობთ ბიჭები? [ალი ხოსრავი] – **ბად**, ახჩაზე ვშუღლოფთ. (ქდკ; დამქესანა, 2008); ემსიქე შირეფს ავაწყითყე, **ბად** და ქასებიცაღა დ'ეს დაასხიან, ეგრე მეეხუენ აანთით (ქდკ; დამქესანა, 1998).

ფილერის ფუნქციას ასრულებს აგრეთვე ბგერის (ხმოვნის) გრძლად გამოთქმა: „მე მინდაო რო ე, მარტყოფჩი გაისხნას სკოლაო. ჰო, ძალიან ეხლა და, ნება მისცაყე და **ეეე**, ბძანება რო აუცილებლად ერთი სკოლა გაკეთდეს მარტყოფში (ბერიძე, ბაკურაძე, 2020: 669).

ხშირად ერთი პირის მეტყველებაში დასტურდება **სხვადასხვა სახის ფილერები**:

ემასაცა ეგრე, რო მე გამიგია, აველან ელა **ემე** არა ჰქონია, რო იშუღლოს და იტყის, რო, **მასალან**, ესენი ნახვენ, რო მე ემათლა შამოვდგომივარყე და **ემე**, ნაჩარი შაქნებიან, ჩამოღლენო და მე, **ბელახარა**, ერთი ოზრხაჰობას იქმენ და ერთ **ემეს იქმენ** და მეცლა უბახშებავეყო (მარტყოფი, 2016).

ემ **ემე** რო მოდდა და **ემე** ის რო მე გამიგია და **ემე**, ეს ალიმერდანხანის **ემე** რო **ბე ესტელაჰ** ესენი სამ **ემენი** იყნის (იაზდონმაჰრი, 2016).

მე მინდოდა, არა, ერთ აზრ მინდოდა გამოკითხო, ქე არ მინდა შენ ღურბინდში **ემე** იყოს, მე მინდა გამოკითხო, აი, გაიარა რაგდენ ხან **ემესთანა**, რა **ექიან**, ან **ემე** შაქნილადა თაის **ემელა** არი საქართველოსი? (ქდკ; ახჩა, 2008).

მევორე დღეს სადომო. სადამოსა კიდემ პურს შავჭამთ და **ემას** ვიტყით: ეძტარი, ეძტარის დრო. ბუნგეფს რო დააკივლეფთ, იმაშინ ეძტარის დრო მუა. ბუნქსა, **დანი**, ღმერთის დიდობას ვიბნებთ და ფეღამბარისა და ემამისა და **ემებისა** დიდობას ვიბნეფთ და **ემით** სახელს ჰად დააკივლეფთ, რო **დანი**, ეს ჩონა ურუჯი რო დუგუჭერია, ნამა ურუჯი იყოს და ღმერთმა იყაბულოს. ურუჯი, **დანი** პურს არ შავჭამთ – რუზე (ქდკ; ფერეიდანი, 1976).

დასკვნა. ამგვარად, ფერეიდნელ ქართველთა მეტყველებაში ფილერებს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. დიალექტში აქტიურად გამოიყენება ქართული სიტყვაფორმები (როგორც საერთო, ისე დიალექტური მოდიფიკაციით). ამასთან, უცხოენოვან გარემოში ხანგრძლივი არსებობის შედეგად დიალექტში გაჩნდა და თანდათან მკვიდრდება ნასესხები (სპარსული, თურქული, არაბული წარმომავლობის) სიტყვა-ფილერები, რაც, ბუნებრივია, შესაბამისი ქართული მასალის შეზღუდვა-შევიწროების ხარჯზე ხდება. განხილული მასალა ნათლად ასახავს ფერეიდანში ქართულ-სპარსული ენობრივი ინტერფერენციის შედეგად ამჟამად არსებულ ენობრივ ვითარებას და წარმოაჩენს ცვლილებების ზოგად ტენდენციებს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

აბაშვილი, ვ. (2009). ქართული ენის ინგილოური დიალექტი. თბილისი. გამომც. „მერიდიანი“.

ბერიძე, მ., ბაკურაძე, მ. (2020). ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი. თბილისი. გამომც. „მერიდიანი“.

დადიანი, ე. (2013). ემე ნაცვალსახელი იმერხეულსა და ტაოურში. XXXIII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები. თბილისი. თსუ-ს გამომცემლობა. გვ. 18-20.

- დადიანი, ე. (2015). III პირის (ჩვენებით) ნაცვალსახელთა წარმოების თავისებურებები ტაოურში. ილია ჭავჭავაძის ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის ჟურნალი „წელიწდული“, ტ. VII. ქუთაისი. გამომც. „ქუთაისი“. გვ. 107-114.
- დადიანი, ე. (2020). ნაცვალსახელი-ფილერები ქვემოიმერულში (ოკრიბული მეტყველების მიხედვით). XL რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სესიის მასალები. თბილისი. თსუ-ს გამომცემლობა. გვ. 54-61.
- დადიანი, ე. (2023). *ემე* ნაცვალსახელი ფერეიდნულში (ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი). შავიზღვის-პირეთი ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე. II საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. ბათუმი, 2023 (2), გვ. 121-133. <https://nbi.openjournals.ge/index.php/nbi/article/view/7861/7819>
- ელერდაშვილი, ა. (2012). სპარსულ-ქართული ლექსიკონი. თბილისი. გამომც. „უნივერსალი“.
- თოდუა, მ. (1975). ქართულ-სპარსული ეტიუდები. II. ფერეიდნული ტექსტები (გვ. 29-111). თბილისი. გამომც. „მეცნიერება“,
- თოდუა, ხ. (2016). სპარსულ-ქართული ლექსიკონი. თბილისი. გამომც. „ინტელექტი“.
- თურქია, თ. (2006). ტექსტობრივი პაუზის შევსების საშუალებანი. ჟურნალი „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. X. ქუთაისი. „აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა“.
- თურქულ-ქართული ლექსიკონი (2001). თურქულ-ქართული ლექსიკონი. ლ. ჩლაიძის რედაქციით. სტამბოლი.
- მარტიროსოვი, ა. (1964). ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში. თბილისი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
- ორბელიანი, ს.-ს. (1991). ლექსიკონი ქართული. ტომი I. თბილისი. გამომც. „მერანი“.
- ფაღავა, მ., ცინცაძე, მ., მაკარიძე, ე., დიასამიძე რ., თანდილაშვილი ლ. (2005). ტაოური მეტყველების ნიმუშები. ბათუმის უნივერსიტეტის კრებული, IV. ბათუმი. “ბათუმის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“.
- ფუტყარაძე, შ. (1993). ჩვენებურების ქართული, წიგნი პირველი. ბათუმი. აჭარის ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა.
- ქართული დიალექტური კორპუსი (ქდკ). <http://corpora.co/#/corpus>. 22.07.2023.
- ღლონტი, ა. (1984). ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. თბილისი. გამომც. „განათლება“.
- ჩხუბიანიშვილი, დ. (2012). საენათმეცნიერო წერილები. თბილისი. თსუ გამომცემლობა.
- ფერეიდნული მასალა (2016-2023). ფერეიდანში სტატიის ავტორთა მიერ დიალექტოლოგიური ექსპედიციის პერიოდში და ინდივიდუალურად ჩაწერილი დიალექტური მასალა (დაცულია აწსუ-ს პროფ. ტარიელ ფუტყარაძის სახელობის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრში და პირად არქივში).
- Amid, Hasan. (1389) 2010: Farhang-e Amid, Tehran: pres. Reh-roshd.
- Dehxoda, Ali akbar. (1998). Loqat name (Dictionary). vol. 3. Tehran: pres. University of Tehran.
- Dehxoda, Ali akbar. (1998). Loqat name (Dictionary). vol. 6. Tehran: pres. University of Tehran.
- Dehxoda, Ali akbar. (1998). Loqat name (Dictionary). vol. 11. Tehran: pres. University of Tehran.

DISCOURSE FILLERS IN THE SPEECH OF FEREYDAN GEORGIANS

Eka Dadiani

*PhD in Philology, Associate Professor,
Akaki Tsereteli State University,
Head of the Scientific-Research Center of Kartvelology
named after Professor Tariel Putkaradze
e-mail: eka.dadiani@atsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-82>*

Giorgi Muliani

*PhD in Philology,
Akaki Tsereteli State University
e-mail: mulianisaid2@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8652-1006>*

Abstract. Fereydan Georgians, who have resided in the Fereydunshahr province of the Islamic Republic of Iran for over four centuries, frequently employ various types of discourse fillers in their speech (including sounds/syllables, pronouns, interjections, particles, words, phrases, pauses, etc.). The diversity and frequency of such fillers are primarily determined by the local bilingual environment and, respectively, Fereydan Georgians' low level of linguistic proficiency in their native language/dialect. Generally, fillers are common among the speakers lacking full mastery of their mother tongue, who use them to bridge conversational gaps through various means. In addition to linguistic competence, there are other factors (such as education level and psycholinguistic factors) that must be considered.

The Fereydan dialect actively utilizes Georgian lexical fillers. However, the long-term existence in a foreign linguistic environment led to the integration of foreign word forms (predominantly of Persian and occasionally Arabic origin). This phenomenon naturally occurs through the displacement and restriction of corresponding Georgian linguistic material.

Premised on the existing dialectological data and scholarly literature, this research analyzes the mechanisms of "pause-filling" in the speech of Fereydan Georgians, examining their formal, semantic, and functional properties. The Fereydan material is evaluated as opposed to the data from other Georgian dialects.

The empirical basis of this study consists of dialectal texts recorded by the authors in Georgian settlements of Fereydan during various periods. It also incorporates Fereydan speech samples recorded by other Georgian researchers, which have been published and integrated into the Georgian Dialect Corpus (corpora.co).

The analyzed material illustrates the current linguistic situation caused by the Georgian-Persian linguistic interference in Fereydan and highlights general trends of ongoing changes in the speech of Fereydan Georgians.

Keywords: Georgian dialects, Fereydan dialect, fillers.

Introduction. Fillers (an English linguistic term for sounds and words used in spoken conversation to bridge pauses) occur during the spontaneous speech process and are characteristic of oral discourse. Various linguistic means employed to fulfill the function of a filler contain: sounds/syllables, demonstrative pronouns, interjections, particles, words, phraseological units, jargon, and silent pauses (Turkia 2006: 118).

Adverbs are also found serving the same function. Additionally, the repetition of words and phrases is established, through which the speaker attempts to maintain communicative continuity and add naturalness and credibility to their speech. This functions as a strategic mechanism to mask disfluencies in speech production (Dadiani 2013: 18).

From the perspective of filler usage, different dialects present varying patterns. In this regard, the Fereydan dialect is of particular interest. The diversity and frequency of fillers in this dialect are substantially determined by the prevailing bilingual environment and the resulting low proficiency of Fereydan Georgians in their native tongue/dialect. As a general rule, fillers are more prevalent among the speakers who lack full mastery of their mother tongue and seek to bridge conversational pauses by various linguistic strategies. Alongside linguistic competence, there are other variables (such as educational background and psycholinguistic factors) that must be taken into consideration.

Studies regarding fillers in Georgian academic literature remains scarce. General discussions regarding the fillers characteristic of the Fereydan dialect have been presented in recently published works. D. Chkhubianishvili refers to **eme** as a hesitation particle (literally, “inability to recall” particle) (Chkhubianishvili 2012: 105). Cf. **emeni** – the notion of being unable to recall a word (Orbeliani 1991) in the monograph *The Fereydan Dialect of the Georgian Language* (2020) by M. Beridze and L. Bakuradze, where it states the following: “The primary reason for filler usage in Fereydan Georgian is a psycholinguistic factor. In a bilingual context, when the speaker's linguistic competence is limited, they attempt to fill the delay caused by inability to recall the following word with a filler. While searching for a word, the speaker may repeat the preceding word, prolong time with elongated vowels, or insert specific particles to avoid conversational awkwardness” (Beridze et al., 2020: 669).

Formal and functional-semantic analysis of the pronoun/filler **eme** in the Fereydan dialect is conducted in an article by E. Dadiani (Dadiani 2023). Based on both published and newly collected dialectal material, the author examines instances of the **eme** pronoun in Fereydan Georgian in comparison to other Georgian dialects (such as Ingilo, Imerkheuli, Taoan, etc.).

The present research aims at analyzing the mechanisms of pause-filling used in the speech of Fereydan Georgians, based on dialectal data and scholarly literature. It examines their formal, semantic, and functional characteristics and demonstrates the context and frequency of both indigenous Georgian and loanword fillers.

The research material includes dialectal records produced by the authors in the Georgian settlements of Fereydan during various periods. Furthermore, the study incorporates samples of Fereydan speech recorded by various Georgian researchers at different times, which are published and integrated into the Georgian Dialect Corpus (corpora.co).

Methods. In addressing the research objectives, several methodological approaches were exercised. Considering the specific nature of the subject, fieldwork method was employed to create direct audio and video recordings in the Georgian settlements of Fereydan during different periods. These recordings were subsequently transcribed into print format. The dialectal data were processed; the word forms relevant to the analysis were identified and classified. By applying the descriptive method, instances of usage and positions of fillers were registered; The systematized material was examined against the data from other Georgian dialects. Moreover, the comparative method facilitated the identification of points of convergence and divergence with the Persian language. Ultimately, by means of the analytical method, the study characterized the present state of filler usage in the Fereydan dialect.

Discussion. Based on their origin, we have categorized the fillers used in the speech of Fereydan Georgians into two groups: **1. Georgian** and **2. Foreign**.

1. Georgian Discourse Fillers

In the Fereydan dialect, **Georgian** words and phrases are frequently employed as fillers: **ra hkian / ra-ykian** (“what is it called”); **ra-aris tais** (misi) **sakheli?** (“what is its [his/her] name?”); **me ro gitkhra / me ro ken gitkhra’qe** (“if I tell you / as I told you”)/ **ra vibna** (“what should I say”); **ra vitsi / ar vitsi** (“I don’t know”), among others.

Adverbs such as **ekhla / akhla** (“now”) and **imashi / imashin** (“then/at that time”) are also used as fillers, as is the **particle** **kho** (“right/yes”).

During the speech process, while searching for the necessary word, speakers frequently resort to **the repetition of a word or phrase**.

In the Fereydan dialect, the pronoun **eme** is a prevalent pause-filler. It differs from the third-person demonstrative pronoun **es** (“this”) in both its morphological form and its functional-semantic purpose.

The declension paradigm of the pronoun **eme**:

Singular: **eme** (Nom.), **emem** (Erg.), **emes** (Dat.), **emes(i)** (Gen.), **emeyt/emet(i)** (Inst.), **emed** (Adv.), **eme** (Voc.).

Plural: **emeebi/emebi** (Nom.), **emeebma/emebma** (Erg.), **emeebis/emebs** (Dat.), **emeebis/emebis** (Gen.), **emeebit/emebit** (Inst.), **emeebad/emebad** (Adv.) (Dadiani 2023).

Cf. the declension forms of the demonstrative pronoun **es**:

Singular: **es/esa/ese** (Nom.), **eman/emam/emen** (Erg.), **emas** (Dat.), **emis** (Gen.), **emit(a)** (Inst.), **emad** (Adv.).

Plural: **eseni, emat; esebi, esebma, esebis(a), esebit...** (Beridze et al., 2020: 425-441).

In sentence construction, the filler-pronoun **eme** can be syntactically linked to both nouns and verbs.

a) Eme occurs in various syntactic positions. In the **singular**, it takes the corresponding case markers. It commonly attaches postpositions: **eme-chi, eme-chiga, eme-china** (in/inside), **eme-ze** (on), **eme-stan** (with/at), **eme-savit** (like), **eme-sqen** (towards), **eme-idan** (from).

The pronoun **eme** primarily forms the **plural** with the **-eb** suffix: **emebi / emeebi, emebma, emebis(a), emeebis(a), emeebit(a), emebad, emebo**.

Occasionally, archaic **n-type** (nartaniani) plural forms are also produced: **emeni, ement, emeno**.

The filler **eme** is well-known across various dialects of the Georgian language: Taoan, Imerkheuli (Dadiani 2013; 2015), Ingilo (Abashvili 2009: 177), Meskhetian, Upper Adjaran, and Tushetian (Ghlonti 1984).

Plural production using the **-eb** suffix has been noted in Imerkheuli, while **n-type** plural forms are attested in Ingilo, Taoan (Dadiani 2013; 2015), and Meskhetian (Ghlonti 1984).

Cf. In standard Georgian oral speech and other dialects, the pronouns **is(a) / igi** (“that”) are primarily used as singular fillers, while **isini / igeni** (and their oblique cases: **imat/igenma/imgenma, imat/igens/im-gens...**) are used in the plural (Dadiani 2020: 54-60).

b) In the Fereydan dialect, the pronoun **eme** is frequently used in combination with a verb. Particularly, **eme** links with the verb **kna** (“to do/make”), which appears in various persons, numbers, and screeves. With Series I (present/imperfect) forms, the pronoun **eme** takes the Dative case (marked by **-s**): **emes iks** (“does ‘this-filler’”), **emes ikmen** (“they do ‘this-filler’”). With Series II and III (aorist/perfect) forms, it stands in the Nominative case: **eme kna** (“did ‘this-filler’”), **eme knan** (“they did ‘this-filler’”), **eme giknia** (“you have done ‘this-filler’”).

From the cases examined, it is evident that the scope of usage for the pronoun-filler **eme** in Fereydan Georgian is quite broad. Similar patterns are attested in other Georgian dialects (Taoan, Imerkheuli, Meskhetian, Ingilo, etc.).

2. Foreign Discourse Fillers

Alongside Georgian words and phrases, the speech of Fereydan Georgians contains foreign linguistic material (primarily of Persian origin, and less frequently of Turkish and Arabic origin) serving as fillers. For example:

Yani – Entered Persian via Arabic. It means: 1. that is to say, i.e., namely (Elerdashvili 2012: 765).

Masalan / Masan – of Arabic origin, meaning: “for example” (Todua 2016: 210).

Khob – a Persian word with several pragmatic functions: confirming the audience’s opinion, expressing curiosity, or signaling a pause while waiting for a conversation to continue. It is used to seek affirmation or attract attention, to silence a speaker or halt an action. In some Persian dialects, it is also used to mean “good”, “fine”, or “okay” (Dehkhoda 1998, 6: 9487-8).

Kholasa – a loanword from Arabic (Dehkhoda 1998, 3: 9903). It means: 1. summary, abstract. 2. the main idea or essence. 3. in summary, generally, in a word (Elerdashvili 2012: 272).

Belakhara – an Arabic word meaning: “finally, at last, eventually” (Todua 2016: 31).

Be estelah / Bestelah – It consists of two parts: **be** (a Persian preposition) and **estelah** is an Arabic “word that, along with its basic meaning, has a specific technical or artistic meaning” (Amid 2010: 137). In the Persian-Georgian dictionary, **be-estelah** is defined as: 1. as they say, as is commonly said. 2. so-called; “in quotes” (Elerdashvili 2012: 78).

Arz mishad / Arz mishavad / Arz mishod – **Arz** is an Arabic loanword meaning “statement” (Dehkhoda 1998: 15807). It conveys several meanings: 1. oral statement; 2. request; 3. demonstration; 4. origin (Elerdashvili 2012: 467). In Fereydan Georgian, this expression is used as a filler meaning: “I am saying/stating.”

Arz konam / Arzi fkna – **Konam** is derived from the root **kardan**, meaning “to do” or “to make” (Elerdashvili 2012: 537). In Fereydan Georgian, it means “I am saying/stating.”

Farz kon – a Persian expression meaning: “imagine...” or “suppose...”

Folan/Felan – an Arabic word functioning as an ambiguous pronoun (Dehkhoda 1998, 11: 17203). **Folan** 1. unknown; 2. so-and-so / such-and-such (Elerdashvili 2012: 499).

Albatta/Albatte – an Arabic word meaning “of course” or “by all means” (Elerdashvili 2012: 52).

Bad/Ba’d – a loanword from Arabic. It means: “next,” “then,” or “afterward” (Todua 2016: 38).

Conclusion. In closing, fillers occupy a significant place in the speech of Fereydan Georgians. Georgian word forms, both standard and dialectal, are widely used in the dialect. However, as a result of long-term existence within a foreign linguistic environment, foreign/borrowed filler words (of Persian and Arabic origin) have emerged and are gradually becoming established. Naturally, this process occurs at the cost of restriction and displacement of comparable Georgian linguistic material. The analyzed data clearly reflects the current linguistic situation arising from Georgian-Persian linguistic interference in Fereydan and highlights the general trends of ongoing evolutionary changes in the speech of Fereydan Georgians.

Reference and Sources

- Abashvili, V. (2009). Ingilo dialect of the Georgian language. Tbilisi. Publishing House “Meridiani”.
- Amid, Hasan. (1389) 2010: Farhang-e Amid, Tehran: pres. Rah-e roshd.
- Beridze, M., Bakuradze, L. (2020). A Fereydani Dialect of the Georgian Language. Tbilisi. Publishing House “Meridiani”.
- Dadiani, E. (2013). Pronoun *eme* in Imerkhevan and Taoan. XXXIII Dialectological scientific session. Gori. P. 18-20.
- Dadiani, E. (2015). For peculiarities of III person (demonstrative) pronouns in Tao dialect. Annual of Kutaisi scientific Library, VII. Kutaisi.

- Dadiani, E. (2023). The pronoun *eme* in the Fereydani Dialect (Formal and functional-semantic analysis Materials of the International Scientific Conference - Black Sea Region at the crossroads of civilizations, II. Batumi. p. 121-133. <https://nbi.openjournals.ge/index.php/nbi/article/view/7861/7819>
- Dadiani, E. (2020). Pronoun-fillers in Lower Imereti (according to Okribul speech). Proceedings of the XL Republican Dialectological Session. Tbilisi. TSU Publishing House. pp. 54-61.
- Dehxoda, Ali akbar. (1998). Loqat name (Dictionary). vol. . 3. Tehran: pres. University of Tehran.
- Dehxoda, Ali akbar. (1998). Loqat name (Dictionary). vol. . 6. Tehran: pres. University of Tehran.
- Dehxoda, Ali akbar. (1998). Loqat name (Dictionary). vol. . 11. Tehran: pres. University of Tehran.
- Elerdashvili, A. (2012). Persian-Georgian Dictionary. Tbilisi. Publishing House "Universal".
- Fereidani material (2016-2023). material recorded individually by the authors of the article during the dialectological expedition in Fereidan (stored at the Prof. Taniel Putkaradze Scientific and Research Center of Kartvelology of the Georgian State University and in their personal archives).
- Georgian Dialect Corpus. <http://corpora.co/#/corpus>. 22.07.2023.
- Chkhubianishvili, D. (2012). Linguistic Letters. Tbilisi. TSU Publishing House.
- Glonti, A. (1984). Dictionary of Georgian Dialects. Tbilisi. Publishing House "Education".
- Martirosov, A. (1964). Pronouns in the Georgian Languages. Tbilisi. Publishing House of the Academy of Sciences of the Georgian.
- Orbeliani, S.-S. (1991). Georgian Dictionary, t. I. Tbilisi. Publishing House "Merani".
- Paghava, M., Tsintsadze M., Makaridze E., Diasamidze R., Tandilava, L. (2005). Taoian speech samples. Collection of Batumi University, IV. Batumi: "Batumi University Publishing House".
- Putkaradze, Sh. (1993). Georgian of Our Time, Book One. Batumi. Adjara Journal-Newspaper Publishing House.
- Todua, M. (1975). Georgian-Persian Etudes, Vol. II. Fereydnian texts (pp. 29-111) Tbilisi. Publishing House "Metsniereba".
- Todua, Kh. (2016). Persian-Georgian Dictionary. Tbilisi. Publishing House "Intellect".
- Turkia, T. (2006). Means of Filling text pause. Journal Kartvelian Heritage, Vol. X. Kutaisi. "Akaki Tsereteli State University Publishing House".
- Turkish-Georgian Dictionary (2001). Turkish-Georgian Dictionary, edited by L. Chlaidze. Istanbul.

კაკალა ებრალიძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

დოქტორანტი; ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის

ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: kakala.ebravidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8424-7842>

აბსტრაქტი: დიალექტებში მოქმედ ენობრივ პროცესებზე დაკვირვება და მათი შესწავლა ენათმეცნიერებისათვის ყოველთვის საჭირო და სიახლისმომცემია. ხშირად დიალექტებში შემონახულია ის, რაც სალიტერატურო ქართულში დავიწყებული ჩანს. ამ კუთხით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება დიალექტის ლოკალურ კვლევას, რომელიც დიალექტის ენობრივ თავისებურებათა შედარებით სრულ სურათს წარმოაჩენს.

ნაშრომში განხილულია ზემოაქარული კილოკავის ერთ-ერთი საინტერესო და სახასიათო ხეობის - ღორჯომის მკვიდრთა მეტყველების ფონეტიკური თავისებურებები. კერძოდ, ბგერითი შედგენილობა და ზოგიერთი ბგერათცვლილება. კვლევის საგანს წარმოადგენს ღორჯომის ხეობაში სავლელ მუშაობისას ჩაწერილი ცოცხალი მეტყველების ნიმუშები. მათზე დაკვირვებისა და ანალიზის შედეგად გამოვლენილი თავისებურებები შედარებულია სამხრული კილოებისა და სხვა ქართული დიალექტების მონაცემებთან.

ნაშრომში შესწავლილია ისეთი ფონეტიკური ერთეულები, როგორებიცაა **ა**, **ჟ**, ნეიტრალური ბგერა **²** და ფარინგალური **ყ**, როგორც აბრუპტივი **ყ**-ს ნაპრალოვანი ალომორფი. ყურადღება გამახვილებულია მათ პოზიციასა და გამოყენების თავისებურებებზე. კვლევამ აჩვენა, რომ ცოცხალ მეტყველებაში **ა** და **ჟ** ბგერებთან შედარებით, უფრო ხშირად სრულხმოვანი **ი** და **უ** ბგერები გამოყენება.

საკვანძო სიტყვები: ბგერითი შედგენილობა, ფონემა, ნახევარხმოვანი, სრულხმოვანი, **²** (ნეიტრალური ბგერა), ფარინგალური ბგერა, ასიმილაცია.

მეთოდოლოგია: საკვლევი საკითხის თავისებურების გათვალისწინებით სამუშაო პროცესში გამოყენებულია კვლევის სხვადასხვა მეთოდი. მათ შორის სავლელ მუშაობის მეთოდი, კვლევა ეყრდნობა ღორჯომის ხეობაში სავლელ ექსპედიციების დროს ჩვენ მიერ ჩაწერილ ცოცხალი მეტყველების ნიმუშებს. მასალა მოპოვებულია ინტერვიუებისა და მიზნობრივი დიალოგების გზით. ნაშრომში ასევე გამოყენებულია ემპირიული მასალის დამუშავების, ანალიზის, აღწერის, შეფასებისა და შეპირისპირების მეთოდი.

ქართული ენის სხვა დიალექტების მსგავსად, ზემოაქარული კილოკავის ღორჯომის ხეობის მეტყველებაში მოიპოვება **ა**, **ჟ**, **²** (ნეიტრალური ბგერა) და ფარინგალური **ყ**.

როგორც ცნობილია, ისტორიულად ქართულის ბგერათსისტემაში **ა** ფონემას წარმოადგენდა. თანამედროვე ქართულ ენაში **ა** ფონემას აღარ წარმოადგენს. თუმცა იგი შემონახულია დიალექტებში და ძირითადად **ი** ბგერის რეფლექსია. **ა** გვხვდება აქარული დიალექტის ღორჯომულ მეტყველებაში შემდეგ პოზიციებში:

ა. სახელობით ბრუნვაში **ა**, **ე**, **ო** და იშვიათად **უ** ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებთან:

მელაა მამეჩკია ჩვენს ყანებს; ძველად უფრო მეტს ვქსოვდით, **კვეთაა**, **ჭიბოშინაა**, - ყველა-ნაირი წინდა იყო მოქსოვნილი; **მარტუაა** ვიყავით და ვერ ვისწავლე; წყლის **ყუა** წყალი რომ ამოვლებდით მიწიდან იგია; თოხები იყო **ყაზმაა** და თოხი; **თვარიაა** **ლობიაა** ვიცით ჩვენა...

ჩვენი დაკვირვებით, **ა** ახლოს დგას სრულხმოვან **ი**-სთან, ძალიან ხშირად მათი გარჩევა ჭირს. ჩაწერილ მასალაზე დაკვირვებით შევნიშნავთ, რომ ღორჯომულში სახელობით ბრუნვაში ხმოვან-ფუძიან სახელებთან **ა**-სთან შედარებით უფრო ფართოდ სრული **ი** გამოიყენება.

თქვენ **თოფიაი** გინდა, იქით ფაფარაზე; რა **ტუჩაი** არი ხათუნა; **თალათინაი** მახასი გვაქ ბარში; **თამთაი** დედათ ქნა მანანამო; დედოფალთან მიდის **სიძეი**; **ფახრაჯაი** გვაქვს - ბუხარში წყალ ჩაას-ხემდი და მუდგემდი;

ი-სა და **ა**-ს გამოყენების თვალსაზრისით კანონზომიერების დადგენა ჭირს.

აჭარულ დიალექტში, კონკრეტულად კი ზემოაჭარულ კილოკავში, ხმოვანფუძიან სახელებთან ბრუნვის ნიშნად **ა**-ს პარალელურად **ი**-ს განიხილავენ ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაშიც. „ქართულ კილოებში შემონახული **ა**, არც ისე შორსაა სრულ ხმოვან **ი**-ზე, ჭანური **ა** მკვეთრად გამო-ხატული ნახევარხმოვანია (ნოღაიდელი ჯ. , 1960, გვ. 10). მ. ხუბუა ზემოაჭარულში სახელობითი ბრუნვის დაბოლოებად სრულხმოვან **ი**-ს ასახელებს: „წყობილ სიტყვაობაში ეს ხმოვანი ხან ქმნის მარცვალს („ოქრო კაი ბათუმისა, ზალუმების თავი-ბაში; ამ დესტნების გამომთქმელი ეუბაი (უ უმარცვლოა) ვარ პაქსაძელი, ხან კი არა („ესეკიაი რუმ მოვკალი, ნათლათ მე დადამაკრეს თავზე“) (ხუბუა, 1932, გვ. 7). აჭარული დიალექტში **ა**-სა და **ი**-ს პარალელურ გამოყენებაზე საუბარია ქართულ დიალექტოლოგიაში (ჯორბენაძე, 1989, გვ. 541).

არცთუ იშვიათად ხმოვნებზე ფუძედამთავრებული სახელები ფუძის სახითაა წარმოდგენილი.

ბ. გამოვლინდა რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც **ი||ა** მიცემითი ბრუნვის ნიშნის ნაცვლად გამოიყენება:

ბოგაი||ბოგაი მაღლაზე დადგემდენ, რომ საქონელი ვერ მიწვდებოდა (მდრ. ბოგას); ერთ დღეს გათენდებოდა **კდარი** ილლა მიაბარებდენ (მდრ. კდარს);

ანალოგიური მოვლენა დამახასიათებელია სხვა ქართული დიალექტებისთვისაც. როგორც ცნობილია, მსგავს პოზიციაში **ა** გვხვდება **კლარჯულშიც** (ფაღავა მ., ცინცაძე მ., ბარამიძე მ. , 2023, გვ. 9). **ა**-ს გამოყენება მიცემითი ბრუნვის ნიშნის ნაცვლად დამახასიათებელია **ქართლურისა** და კახური დიალექტის **ქიზიყურისთვის** (ჯორბენაძე, 1989, გვ. 292, 316).

გ. **ა** გვხვდება ხმოვანფუძიან უკვეცელ სახელებში ნათესაობითი და მოქმედებითის -ის, -ით ბრუნვის ნიშნების ი ხმოვნითი ნაწილის დასუსტების შედეგად:

ბაჰრამლულზე **ოქრომს** ჩუქებაც იყო; **ფატომს** ძროხამ ხბო ქნა; ნანა **რურუმთ** დავაძინებთ ბაღვებს...

სამხრული კილოებიდან ამავე პოზიციაში **ა** ბევრა გვხვდება **ტაოურსა** და **კლარჯულში**. ხმო-ვანფუძიან სახელებთან **ა** ნათესაობითსა და მოქმედებით ბრუნვებში **ი** ხმოვნის რეფლექსად გვხვდება გურულში, ლეჩხუმურსა და რაჭულში. ქართლურს კი ახასიათებს მხოლოდ ნათესაობით ბრუნვაში (ჯორბენაძე, 1989, გვ. 292).

დ. ღორჯომულ მეტყველებაში, ისევე, როგორც მთელს სამხრულ კილოებში, **ა** დაცულია უცხო ენებიდან შემოსულ ლექსიკაში და ქმნის **ადმავალ დიფთონგს**. წარმოვადგენთ მაგალითებს:

აასინიხან მოკდა ბაღვი; რამაზანში **აასლოღზე** შევსჭამთ საჭმელ; მივტანდით 1 მოსახლეს-თან, ის გამოაცხოდა **აადლიპურს**...

მსგავსი თავისებურება დამახასიათებელია სხვა სამხრული კილოებისთვისაც:

მდრ. **კლარჯული**: მაზმა, მასალი... (ფაღავა მ., ცინცაძე მ., ბარამიძე მ. , 2023, გვ. 9) **შავშური**: მერლი, მანი, მაგანი, გავრი... (ფაღავა მამია, 2022, გვ. 8) **ტაოური**: მუზ, გოლი, მავ!... (ფაღავა, და სხვ., 2020, გვ. 683).

ე. ღორჯომული მეტყველება, ბუნებრივია, იმეორებს აჭარული დიალექტის ზოგად ფონეტიკურ მახასიათებლებს. ხშირად **ა** ზმნის ბოლოკიდური ი ხმოვნის ფონეტიკური ნაირსახეობაა:

მოდი, წადი ზმნების დიალექტურ ვარიანტებად წარმოდგენილია **მოი||მოი**, **წაი ||წაი**; **გადაი** - **გადმოი** ფორმები.

ბაღნებო, **გამოძო**, არ გადაჩეჩდეთ დეფანზე; **წაა** ახლა და ყაზმათ თოხნე ყანიები; ციცავ, **გადმოა**, დღეს ჩემთან ბევრი ქალები შეიყრებიან.

აღნიშნულ პოზიციაში **ა** ბგერას აჭარული დიალექტის მახასიათებლად მიიჩნევენ.

როგორც აღვნიშნეთ, ი და ა ბგერების გამოყენების თვალსაზრისით რაიმე კანონზომიერების დადგენა რთულია. თუმცა, ჩვენი დაკვირვებით, ა-ს გამოყენება გაცილებით იშვიათია სრულხმოვან ი-სთან შედარებით.

უმარცვლო ჟ. სხვა სამხრული დიალექტების მსგავსად, აჭარული კილოს ღორჯომულ მეტყველებასაც დაუცავს **ჟ**, რომელიც იშვიათად გვხვდება და ფონეტიკური გარდაქმნის შედეგი ჩანს. **ჟ** ღორჯომულ მეტყველებაში დასტურდება იმ შემთხვევებში, როგორც იგი ძველი ქართულის მიხედვითაა მოსალოდნელი. კერძოდ, **ჟ** არ გვხვდება სიტყვის თავში, იგი მოსდევს რომელიმე თანხმოვანს და შეიძლება შეგვხვდეს სიტყვის შუაში და ბოლოში (შანიძე, 1976, გვ. 20).

წარმოვადგენთ შესაბამის მაგალითებს:

თჟალი (მდრ. თვალი) გამძღარი და გქონდეს, ცოდვაა ინსანი; ჩვენებური ქორწილი **სხჟა** (მდრ. სხვა) იყო, ფატიტ რომ ახლა დგებიან იმფერი ჰა იყო; ნუხი ხალხ ებნეოდა, **ქჟეყანაზე** (მდრ. ქვეყანაზე) დიდი ყიამეთი მოვაო...

ჟ ვ ბგერის რეფლექსი ჩანს, მაშინ, როდესაც ვ მოქცეულია ხმოვანსა და თანხმოვანს შორის:

ბაჟშვობა (მდრ. ბავშვობა)... მე ყველაზე პატარა ვიყავ; ჩახვში ჩავწურავთ შრატს და ნადული გამუა, **წჟენი** (მდრ. წვენი) გადინდება; მოვდოდენ იმფო **ზოჟლი** (მდრ. ზოვლი) მათიანები.

ღორჯომულ მეტყველებაში დადასტურებულ ფორმებს პარალელი ეძებნება სხვა სამხრულ კილოებში.

ტაოური: ერმანებს მაშინ **ბეჟრი** ფულები ქონებიან; აქ **ბეჟრნი** მოვლნეს თურისტები... მავშური: ხარჩლუხი **ჩამოჟდა** თავით; ახლა **მიჟხტი** განა... კლარჯული: მაგას **წეყჟან** მე და **სხჟა** არ მოვალ... (ფაღავა, და სხვ., 2020, გვ. 685).

ჟ ცალკეულ შემთხვევაში **ო** ბგერის დავიწროებით ჩანს მიღებული:

მარტჟი (მდრ. მარტო) ვიყავით და ვერ ვისწავლე.

ჟ||უ ღორჯომულ მეტყველებაში ხშირად „**ოა**“, „**ოვ**“, „**ოვა**“, კომპლექსთა ცვლილების შედეგია: თიდან **წამჟელით** (მდრ. წამოვედით) დილაზე. ახლა ტელეფონზე დოურეკავთ და **მჟა** (მდრ. მოვა). შვალამიხან **მჟაწია** (მდრ. მოაწია) ამბავმა ისმაილაი მოკდაო; ჩახვში ჩავწურავთ შრატს და ნადული **გამჟა** (მდრ. გამოვა), წვენი გადინდება; ღმერთმა შენი თავი **გამჟანცხადებია** (მდრ. გამოაცხადებია); ქაშატობიხან წყალი **წამჟა** (მდრ. წამოვა)...

მაგალითებზე დაკვირვება გვაფიქრებინებს, რომ **ოა**, **ოვ** და **ოვა** კომპლექსებში შემავალი ვიწრო ხმოვანი **ო** კიდევ მეტად ვიწროვდება და იქცევა **ჟ**-დ. ჩვენ მიერ ჩაწერილი დიალექტური მასალა და მისი ანალიზი გვაძლევს საშუალებას აღნიშნული მოვლენა გამოვავლინოთ და შევადაროთ როგორც აჭარულ, ისე ქართული ენის სხვა დიალექტებს. მ. ხუბუა ზემოაჭარის ენობრივი მიმოხილვისას თვლის, რომ **ვა** კომპლექსი გვაძლევს **უ**-ს. ანალოგიურ მოვლენას ადასტურებს აჭარულ მუჰაჯირთა მეტყველებაში შ. ფუტყარაძე. აღმოსავლურ და დასავლურ დიალექტებში **ოა ||ოვა** კომპლექსის ჟა-დ ქცევის ტენდენციაზე ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში არაერთი მოსაზრებაა გამოთქმული.

ჩვენი დაკვირვებით, ღორჯომელთა მეტყველებაში **ჟ** იშვიათად ისმის, ხოლო მარცვლიანი **უ**-ს გამოყენება სისტემურია. ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ ღორჯომულში **ჟ** გაქრობის გზაზე დგას.

² **(ნეიტრალური ბგერა).** როგორც ცნობილია, ² ნეიტრალური ბგერა ფიქსირებულია ზემოაჭარის რამდენიმე სოფელში და მათ შორის, ორიოდ შემთხვევაში გამოვლინდა ღორჯომის ხეობის მოხუცთა მეტყველებაშიც.

ზორტიყელი იყიდეს ჩვენებმა, **ღორჯუმის** (მდრ. ღორჯომის) ხალხმა გურულებისგან; მოგიტანდენ საჩუქვარს, მშობლები, **დაპაიჯნილი** (მდრ. დაპაიჯნილი) და სახლისაც.

ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლებში გ. ახვლედიანი ²-ს ნეიტრალურ, ირაციონალურ ბგერას უწოდებს და მას შუა რიგის ხმოვნად მიიჩნევს. სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ² ჩნდება მაშინ, როცა სიტყვაში არ იქმნება ქართულისთვის დამახასიათებელი ჰარმონიული კომპლექსები, წარმოთქმის გასამარტივებლად კი გამოდის ² (ღორჯ²მული, ცხ²რა...). აჭარულში ²-ს გამოყოფს მ. ხუბუა ისეთ სიტყვებში, სადაც თანხმოვანთა კომპლექსი მიჯრითაა წარმოდგენილი. ასეთ დროს თანხმოვნებს შორის ჩნდება ² ბგერა (ხუბუა, 1932, გვ. 7).

სამხრული კილოების ბგერითი შედგენილობიდან ² ბგერა გამოყოფა შავშურსა და აჭარულში. „იგი ან ანაპტიქსური ხმოვანია, ან რომელიმე ბგერის ალომორფი“ (ფაღავა მ., 2017, გვ. 14).

მიჩნეულია, რომ ² ბგერის პოვნირება არის ერთ-ერთი თავისებურება, რაც უწყობს ხელს გასრულხმოვნებისკენ მიმართულ ტენდენციას, რაც აშკარად შესამჩნევია ღორჯომულში.

ყ ფარინგალური ბგერა. ღორჯომელ მოხუცთა მეტყველებაში აკუსტიკურ-არტიკულაციური თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს ყ ბგერა. ცოცხალ მეტყველებაზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ყ ბგერა წარმოითქმება ხორხში არა მეყსეულად, როგორც ეს აბრუპტივების შემთხვევაშია მოსალოდნელი, არამედ მისი წარმოთქმისას წარმოიქმნება სპირანტივური ჩქამი. ეს მოვლენა განსაკუთრებით შესამჩნევია მაშინ, როცა ყ ბგერა სიტყვის თავშია მოქცეული:

ხულოს რაიონში ყუალას ვიცნობ; ყუელგან მიმესლება, გამგებელი ჩემი ძმაკაცია; სუყველამ გაუკეთა სეჯდე და რომელიც იყო შეითანი - არა...

სამეცნიერო ლიტერატურაში ყ ბგერის ყელხშულობის შესახებ არ არის ერთიანი შეხედულება. ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლებში ნათქვამია, რომ ყ-ს შემართვისას წარმოიქმნება სპირანტივური ჩქამი და ჩანს, რომ ყ სპირანტოიდულია (ახვლედიანი, 1999, გვ. 90). თუმცა საბოლოოდ თანხმოვანთა ცხრილში ყ-ს ხშულთა გრაფამია განთავსებული. ყ ბგერას სპირანტოიდად მიჩნევენ ს. ჟღენტი, თ. გამყრელიძე, თ. უთურგაიძე. ენათმეცნიერთა ნაწილს კი აღნიშნული ბგერა ხშულ თანხმოვნად მიაჩნია (ა. შანიძე, გ. დოლიძე, ჰ. ფოგტი და სხვ.). თუმცა ზოგიერთი მათგანი თვლის, რომ ხმოვანთშუა პოზიციაში დადასტურებული ყ ხშულის ნაპრალოვანი ალომორფია. ყ გლოტალიზებულ და ამავდროულად ხშულ ბგერად მიაჩნია ტ. ფუტყარაძეს. მისი შეხედულებით ყ ႁ ფშვინვიერი თანხმოვნის მსგავსად, წარმოითქმის ხახის უკანა კედელზე ენის ძირის მიბჯენისას ხშულობის განხშვით (ფუტყარაძე, 2014: 77).

ღორჯომელთა ცოცხალ მეტყველებაზე დაკვირვებისას აშკარად გამოიკვეთა შემთხვევები, როდესაც ყ ბგერა ფარინგალურია და აბრუპტივი ყ-ს ნაპრალოვან ალომორფს წარმოადგენს.

ღორჯომული მეტყველება სამხრული დიალექტებისგან განსხვავებულ რაიმე სპეციფიკურ ფონეტიკურ გარდაქმნას არ ავლენს, რის გამოც ამჯერად მასზე არ შევიჩერდებით. ყურადღებას გავამახვილებთ თანამედროვე საენათმეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულ კონკრეტულ შეხედულებასთან დაკავშირებით, რაც სამხრულ დიალექტებში ასიმილაციის პროცესს უკავშირდება.

ცნობილია, რომ სამხრულ კილოებში ხმოვანკომპლექსთა გარდაქმნის პროცესი ასე წარიმართა: აუ>უუ; დაუ>დუუ, გაუ>გუუ, ჩაუ>ჩუუ, წაუ>წუუ, შეუ>შუუ, მოუ>მუუ - აღნიშნული გარდაქმნის საფუძველია სრული რეგრესული ასიმილაცია (ფაღავა, და სხვ., 2020, გვ. 710). შენიშნულია რომ ტაოურში, გარდაქმნა უფრო შორს მიდის, კომპლექსი მარტივდება და გვაქვს უუ>უ (დუუწერა' დუწერა). ამ კომპლექსის გამარტივების მიზეზად ხმოვნის დისიმილაციურ დაკარგვას ასახელებენ. ჩვენი დაკვირვებით, ღორჯომულ მეტყველებაში პროცესი აუ>ოუ>უუ (გაუჩინა>გოუჩინა>გუუჩინა); უუ>ოუ>უუ (შეურჩედი>შოურჩედი>შუურჩედი); იუ>უუ (მიუტანდი>მუუტანდი); ოუ>უუ (მოუგებ>მუუგებ) აქ ჩერდება.

დასკვნა: ღორჯომის ხეობის მეტყველების ფონეტიკურ თავისებურებებზე დაკვირვებამ და ანალიზმა ცხადყო, რომ ჯერ კიდევ ცოცხალია ნახევარხმოვანი *ღ* და *ჟ*, თუმცა ისინი სრულხმოვან *ი* და *უ* ბგერებთან შედარებით ნაკლებად გამოიყენება. მოხუცთა მეტყველებაში ორიოდ შემთხვევაში გამოვლინდა ² (ნეიტრალური ბგერა) როგორც ანაპტიქსური ბგერა. დადასტურდა ფარინგალური *ყ*, რომელიც წარმოადგენს აბრუპტივი *ყ*-ს ნაპრალოვან ალომორფს. ხმოვანკომპლექსთა ასიმილაციის პროცესი აუ>უუ, დაუ>დუუ ღორჯომულ მეტყველებაში აქ სრულდება, შემდგომი გარდაქმნა არ ფიქსირდება.

ფონეტიკური თავისებურებების ანალიზი და სხვა დიალექტებთან შედარება ცხადყოფს, რომ ღორჯომული მეტყველება ზემოაჭარულთან ერთად მჭიდროდ უკავშირდება სამხრულ დიალექტებს. ამასთანავე მსგავს ფონეტიკურ გარდაქმნათა პოვნისგან უახლოვდება როგორც დასავლურ, ისე აღმოსავლურ დიალექტებს.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ახვლედიანი, გ. (1999). *ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები*. თბილისი: სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ნოღაიდელი, ნ. (2004). აჭარული დიალექტის საერთო ქართველურ ლექსიკასთან მიმართების საკითხებისათვის. ბ. შ. უნივერსიტეტი-ში, *შრომები*. ტ. VI. ბათუმი: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- ნოღაიდელი, ჯ. (1960). *აჭარული კილოს თავისებურებანი*. ბათუმი: აჭარის ასსრ სახელმწიფო გამომცემლობა.
- ფაღვაძე მ., ც. ნ. (2017). *სამხრული კილოები - ბრუნებისა და უღლების ძირითადი პარადიგმები*. თბილისი: "ივერიონი".
- ფაღვაძე მ., ცინცაძე მ., ბარამიძე მ. . (2023). *ქართული ენის კლარჯული დიალექტი*. თბილისი: "მერიდიანი".
- ფაღვაძე მამია, ც. მ. (2022). *ქართული ენის შავშური დიალექტი*. ბათუმი.
- ფაღვაძე, მ., ცინცაძე, მ., ბარამიძე, მ., ჩოხარაძე, მ., შიოშვილი, თ., ხალვაში, რ., . . . კარალიძე, ჯ. (2020). *ტაო*. ბათუმი: მერიდიანი.
- ფუტყარაძე ტ., მ. მ. (2014). *ქართული სამწიგნობრო ენის ფონეტიკა*. თბილისი: უნივერსალი.
- შანიძე, ა. (1976). *ძველი ქართული ენის გრამატიკა*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ხუბუა, მ. (1932). *ზემოაჭარის ენობრივი მიმოხილვა*. ბათუმი: აჭარისტანის სახელმწიფო გამომცემლობა.
- ჯორბენაძე, ბ. (1989). *ქართული დიალექტოლოგია*. თბილისი: "მეცნიერება".

SOME PHONETIC FEATURES OF THE SPEECH OF GHORJOMI GORGE

Kakala Ebralidze

PhD Student at Batumi Shota Rustaveli State
University; Research Fellow at the Niko Berdzenishvili
Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

Email: kakala.ebralidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8424-7842>

Abstract: Observing and studying active linguistic processes in dialects is always necessary and innovative for linguistics. Dialects often preserve elements that appear to be forgotten in literary Georgian. In this regard, local research on a dialect is of particular importance, as it provides a more complete picture of its linguistic characteristics.

This paper discusses the phonetic features of the speech of the inhabitants of Ghorjomi—one of the most interesting and characteristic gorges of the Upper Adjarian sub-dialect—focusing on its phonetic inventory and certain sound changes. The research subject consists of authentic oral speech samples recorded during direct fieldwork in the Ghorjomi Gorge. The features identified through observation and analysis of these samples are comparatively analyzed alongside data from other Southern dialects and Kartvelian dialect groups.

The paper investigates phonetic units such as α , $\hat{y}$ [u], the neutral sound $\mathfrak{z}$, and the pharyngeal y [q] as a fricative allophone of the abruptive y [q]. Attention is focused on their position and patterns of usage. The research reveals that in oral speech, the full vowels α and $\hat{y}$ [w] are more frequently used compared to the sounds i and u .

Key words: *phonetic inventory, phoneme, semi-vowel, full vowel, $\mathfrak{z}$ (neutral vowel), pharyngeal sound, assimilation.*

Methodology: Taking into account the specificity of the research topic, various research methods have been used in the working process. Among them, the fieldwork method; the study is based on the live speech samples recorded by us during field expeditions in the Ghorjomi Gorge. The material is obtained through interviews and targeted dialogues. The method of processing, analysis, description, evaluation, and comparison of empirical material is also used in the work.

Similar to other dialects of the Georgian language, the speech of the Ghorjomi Gorge within the Upper Adjarian sub-dialect contains the semi-vowel α [y], the non-syllabic $\hat{y}$ [w], the neutral sound $\mathfrak{z}$, and the pharyngeal y [q].

As is well known, historically, the semi-vowel α constituted a phoneme in the sound system of Old Georgian. In the modern Georgian literary language, α [y] is no longer a phoneme; however, it is preserved in dialects and functions primarily as a reflex of the vowel i . The sound α [y] is found in the Adjarian dialect of Ghorjomi speech in the following positions:

In the nominative case, following stems ending in the vowels a , e , o , and occasionally u .

According to our observations, the semi-vowel α [y] is acoustically close to the full vowel i , making them very difficult to distinguish. Based on the recorded material, we observe that in Ghorjomi speech, the full vowel i is more widely used in the nominative case of vocalic stems compared to α [y]. Establishing a strict phonetic rule governing the parallel distribution of i and α [y] is challenging.

In the Adjarian dialect, specifically in the Upper Adjarian sub-dialect, the use of *i* parallel to α [y] as a nominative case marker for vocalic stems is also discussed in Georgian linguistic literature. "The α [y] preserved in Georgian dialects is not very far from the full vowel *i*, whereas the Chan α [y] is a sharply pronounced semi-vowel" (Nogaideli, 1960, p. 10). M. Khubua identifies the full vowel *i* as the nominative case ending in Upper Adjarian (Khubua, 1932, p. 7).

Several cases were identified where *i* || [y] is used instead of the dative case marker. A similar phenomenon is characteristic of other Georgian dialects as well. As is known, α [y] occurs in a similar position in the Klarjeti dialect (Paghava M, M., & m., 2023, p. 9). The use of α instead of the dative case suffix is also characteristic of Kartlian and the Qiziqi sub-dialect of the Kakhetian dialect (Jorbenadze, 1989, pp. 292, 316).

The sound α [y] occurs in vocalic, non-truncating stems as a result of the weakening of the vocalic part *i* of the genitive (-is) and instrumental (-it) case suffixes. Among the Southern dialects, the sound α is also found in this position in Taoan and Klarjetian. In vocalic stems, α appears as a reflex of the vowel *i* in the genitive and instrumental cases in Gurian, Lechkhumian, and Rachian, whereas Kartlian exhibits this feature only in the genitive case (Jorbenadze, 1989, p. 292).

In Ghorjomi speech, as in all Southern dialects, α [y] is preserved in loanwords of foreign origin, forming an ascending diphthong. A similar feature is also characteristic of other Southern dialects.

Ghorjomi speech naturally replicates the general phonetic characteristics of the Adjarian dialect. Often, α [y] is a phonetic variant of the verb-final vowel *i*; the dialectal variants of the verbs *modi* (come) and *tsadi* (go) are represented as *moi* || *mo α* [*moy*], *tsai* || *tsa α* [*tsay*], *gada α* [*gaday*], and *gadmo α* [*gadmoy*] forms.

As noted, establishing a strict rule for the distribution of the *i* and α [y] sounds is challenging. However, our observations suggest that the use of α [y] is significantly less frequent compared to the full vowel *i*.

The non-syllabic $\hat{\gamma}$ [w]. Similar to other Southern dialects, the Ghorjomi speech of the Adjarian dialect has preserved the non-syllabic $\hat{\gamma}$ [w], which occurs infrequently and appears to be the result of phonetic transformation. The sound $\hat{\gamma}$ [w] is attested in Ghorjomi speech in environments predicted by Old Georgian phonology. Specifically, $\hat{\gamma}$ [w] does not occur word-initially; it follows a consonant and can appear word-medially or word-finally (Shanidze, 1976, p. 20).

The sound $\hat{\gamma}$ [w] appears as a reflex of the consonant *v* when *v* is positioned between a vowel and a consonant.

In individual cases, $\hat{\gamma}$ [w] is derived from the narrowing of the vowel *o*.

The variation $\hat{\gamma}$ || *u* in Ghorjomi speech is frequently the result of changes in the "oa", "ov", and "ova" complexes.

Observation of these examples suggests that the mid-vowel *o* within the "oa", "ov", and "ova" complexes undergoes further narrowing, transforming into the non-syllabic $\hat{\gamma}$ [w]. Our recorded dialectal data and its analysis allow us to identify this phenomenon and compare it with both Adjarian and other Georgian dialects. In his linguistic review of Upper Adjaria, M. Khubua argues that the "va" complex yields *u*. A similar phenomenon is confirmed by Sh. Putkaradze in the speech of Adjarian Muhajirs. Numerous opinions have been expressed in Georgian linguistic literature regarding the tendency of the *oa* || *ova* complex to transform into $\hat{\gamma}$ ||[wa] in both Eastern and Western dialects.

According to our observations, $\hat{\gamma}$ [w] is rarely heard in the speech of Ghorjomi residents, whereas the use of the syllabic *u* is systemic. Thus, it can be concluded that $\hat{\gamma}$ [w] is on the path to extinction in Ghorjomi.

The neutral sound γ . As is known, the neutral vowel γ is documented in several villages of Upper Adjaria and, based on our field data, was recorded in only a couple of instances in the speech of elderly residents in the Ghorjomi Gorge.

In the foundations of general phonetics, G. Akhvlediani calls ɔ a neutral, irrational sound and classifies it as a central vowel. Linguistic literature notes that ɔ appears when harmonic consonant clusters characteristic of Georgian are not formed, serving to simplify pronunciation (*ghorjɔmuli, tsxɔra...*). In Adjarian, M. Khubua identifies ɔ in words where consonant clusters occur in close succession; during such instances, the sound ɔ emerges between the consonants (Khubua, 1932, p. 7).

Among the Southern dialects, the sound ɔ is identified in Shavshetian and Adjarian. "It is either an anaptyctic vowel or an allomorph of another sound" (Pagava M., 2017, p. 14)

It is widely believed that the presence of the ɔ sound is one of the features that facilitates the general trend toward vocalization, which is clearly noticeable in Ghorjomi speech.

The pharyngeal y [q]. From an acoustic-articulatory perspective, the sound y [q] in the speech of elderly Ghorjomi residents attracts significant interest. Observation of live speech shows that the sound y [q] is pronounced in the pharynx not as an abruptive/stop, as would be expected, but with a spirant-like friction. This phenomenon is particularly noticeable when the sound y [q] is positioned word-initially.

There is no consensus in scientific literature regarding the occlusion of the y [q] sound. In the foundations of general phonetics, it is stated that "during the onset of y [q], a spirant-like friction is produced, and it appears that y [q] is spirantoid" (Akhvlediani, 1999, p. 90). However, the author ultimately places y [q] in the category of stops in the consonant chart. S. Zhghenti, T. Gamkrelidze, and T. Uturgaidze also consider y to be a spirantoid. Conversely, some linguists class this sound as a stop (A. Shanidze, G. Dolidze, H. Vogt, etc.), though some among them believe that y [q] attested in intervocalic positions is a fricative/spirantoid allophone of a stop. T. Putkaradze considers y [q] to be a glottalized and simultaneously occlusive sound. In his view, y [q] is pronounced like the aspirate consonant â [kh] on the posterior pharyngeal wall with the release of occlusion upon the approximation of the tongue root (Putkaradze T., 2014, p. 77).

Our observations of Ghorjomi live speech clearly highlight cases where the y [q] sound is pharyngeal and represents a fricative/spirantoid allophone of the glottalized abruptive y [q].

Ghorjomi speech does not exhibit any specific phonetic transformations that differ significantly from other Southern dialects; therefore, we will not dwell on them at this time. Instead, we will focus on a specific view expressed in modern linguistic literature concerning the process of assimilation in Southern dialects.

It is well established that the transformation of vocalic complexes in Southern dialects proceeded as follows: $\text{au} > \text{uu}$, $\text{dau} > \text{duu}$, $\text{gau} > \text{guu}$, $\text{chau} > \text{chuu}$, $\text{tsau} > \text{tsuu}$, $\text{sheu} > \text{Shuu}$, $\text{mou} > \text{muu}$ — this transformation is based on complete regressive assimilation (Batumi Shota Rustaveli State University Faculty of Humanities Centre for Kartvelian Studies, 2020, p. 710). It has been noted that in Southern dialects, particularly in Taoan, this transformation goes further — the complex simplifies, yielding a monophthong: $\text{uu} > \text{u}$ (*duutsera > dutsera*). This simplification is attributed to the dissimilative loss of the vowel. According to our observations, in Ghorjomi speech, this process halts at the double-vowel stage, and the following types of transformations are recorded: $\text{au} > \text{ou} > \text{uu}$ (*gauchina > gouchina > guuchina*); $\text{eu} > \text{ou} > \text{uu}$ (*sheurchevdit > shourchevdit > shuurchevdit*); $\text{iu} > \text{uu}$ (*miutandit > muutandit*); $\text{ou} > \text{uu}$ (*mougeb > muugeb*).

Conclusion: Observation and analysis of the phonetic features of Ghorjomi speech have shown that the semi-vowel ɔ [y] and the non-syllabic ɟ [w] are still active, though they are used less frequently compared to the full vowels i and u . In the speech of elderly residents, the neutral vowel ɔ was documented in only a couple of instances as an anaptyctic sound. The pharyngeal y [q] was confirmed, representing a fricative/spirantoid allophone of the glottalized abruptive y [q]. The process of vocalic complex assimilation ($\text{au} > \text{uu}$, $\text{dau} > \text{duu}$) stops at this stage in Ghorjomi speech, and further transformation (monophthongization) is not observed.

The analysis of phonetic features and comparison with other dialects reveal that Ghorjomi speech, along with Upper Adjarian, is closely linked to the Southern Georgian dialects. At the same time, due to the presence of similar phonetic transformations, it converges with both Western and Eastern Georgian dialects.

Bibliography:

- Akhvlediani, G. (1999). *Zogadi ponetikis sapudzvebi [Foundations of general phonetics]*. Tbilisi: Sulkhan-Saba Orbeliani Tbilisi State Pedagogical University.
- Batumi Shota Rustaveli State University Faculty of Humanities Centre for Kartvelian Studies. (2020). *Tao [Tao]*. Batumi: Meridiani.
- Jorbenadze, B. (1989). *Kartuli dialektologia [Georgian dialectology]*. Tbilisi: Metsniereba.
- Khubua, M. (1932). *Zemoacharis enobrivi mimoxilva [Linguistic Overview of Upper Adjara]*. Batumi: Adjarian State Publishing House.
- Nogaideli, J. (1960). *Adjariuli kilos taviseburebani [Peculiarities of the Adjarian dialect]*. Batumi: Adjara ASSR State Publishing House.
- Pagava M., T. N. (2017). *Samkhruli kiloebi - brunebisa da ughlebis dziritadi paradigmebi [Southern Dialects: Basic Paradigms of Declension and Conjugation]*. Tbilisi: Iverioni.
- Paghava M., M., T., & m., B. (2023). *kartuli enis klarjuli dialekti [Georgian Language Klarjeti Dialect]*. Batumi: Meridiani.
- Paghava, M., & Tsintsadze, M. (2022). *Georgian Language Shavshian Dialect [kartuli enis shavshuri dialekti]*. Batumi: Meridiani.
- Phutkaradze T., M. M. (2014). *Kartuli samtsignobro enis ponetika [Phonetics of the Georgian Literary Language]*. Tbilisi: Universali.
- Shanidze, A. (1976). *Dzveli kartuli enis gramatika [Grammar of the Old Georgian language]*. Tbilisi: Tbilisi State University Publishing House.

ნაზმნარი სახელების (მასდარების) წარმოება არაქართული ფუძეებისგან ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში

რუსუდან ზეკალაშვილი

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ელ. ფოსტა: rusudan.zekalashvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5820-8618>

აბსტრაქტი. სტატიაში შესწავლილია ქართულ ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში გამოყენებული უცხოურფუძიანი ნაზმნარი სახელების (მასდარის) წარმოების საშუალებები, მათი ადაპტაციის ხერხები ქართულად. საკვლევი მასალა ეყრდნობა ლექსიკონებს, კერძოდ, 1972 და 1988 წელს გამოქვეყნებულ ტექნიკურ ტერმინოლოგიურ ლექსიკონებს (რედ. დვალი, ღამბაშიძე), რომლებიც მეცნიერთა მთელი გუნდის დიდი შრომის შედეგად გამოიცა. ნაშრომში ნასახელარ ტერმინებში გამოყოფილია რამდენიმე გავრცელებული ყალიბი: -ებ და -ავ თემისნიშნის, რომლებსაც ყველაზე ხშირად ახლავს და- ზმნისწინი (და+ფუძე+ებ, და+ფუძე+ავ), თუმცა მეტ-ნაკლებად გვხვდება გა-, გან-, გამო-, შე-, წა- ზმნისწინებიც და უზმნისწინო წარმოებაც. ყურადღება მიქცეულია იმაზე, რომ და- ზმნისწინის უპირატესობა ამ უცხო ფუძეების გაქართულებისთვის განპირობებულია მისი სპეციფიკური სემანტიკით: ნეიტრალური მიმართულების გამოხატვის უნარით. ეს ასეა არა მარტო ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში, არამედ სალიტერატურო ენასა და ზეპირმეტყველებაშიც. გარდა ნასესხებფუძიანი ტერმინებისა, განხილულია სემანტიკური ადაპტაციით (თარგმნითი კალკირებით) მიღებული ლექსიკური ერთეულებიც (მაგ., დაჯვარება...).

საინტერესოა დასახელებული ფორმებისგან ნაზმნარი ზედსართავი სახელების (მიმღებობის) წარმოების შესაძლებლობები. დადასტურებულია მიმღებობათა ყველა წარმოება, მათ შორის – უარყოფითი ფორმებიც, თუმცა ლექსიკონში გასაგები მიზეზების გამო შეტანილია მხოლოდ მათი ნაწილი, განსაკუთრებით ხშირად – -ულ-სუფიქსიანები. მიმღებობის ფუნქციითვე გვხვდება -ად სუფიქსიანი წარმოებაც, მაგრამ ის თითქმის არაა გამოყენებული ზმნისწინიან ფორმებთან (**კოქსვალი – coking; აბსორბირებადი – absorbing; absorptive; დეგრადირებადი – degenerative**).

ტექნიკურ ლიტერატურაში გაქართულებული ნაზმნარი სახელები (უმეტესად მასდარებთან) გამოყენებულია არსებითი სახელების სახით, იშვიათია ზმნური ფორმები, ამის ნაცვლად ქართულ სამეცნიერო ტექსტებში გავრცელებულია შემდეგი სტრატეგია: ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებები: ნაზმნარი სახელი + მიმდინარეობს, წარმოებს, ხორციელდება, გრძელდება და სხვ. ამის მიზეზია ტერმინოლოგიის სპეციფიკა, რომ ასეთი სიტყვები ზმნის უღლებად ფორმებში თითქმის არ გვხვდება (მაგ., მიმდინარეობს დააგრეგატება და სხვ.).

საკვანძო სიტყვები: ტექნიკური ტერმინოლოგია; ნაზმნარ სახელად ქცევა; წარმოების მოდელები; ზმნისწინები.

შესავალი. განსახილველი პრობლემა თანამედროვე სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის ფონზე ძალზე აქტუალურია, რადგან შეისწავლის ახალი სამეცნიერო ტერმინების წარმოების სტრატეგიებს და აანალიზებს ამ მხრივ ქართულ სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში არსებულ მდგომარეობას.

კვლევის მიზნები გულისხმობს ტერმინოლოგიაში ნასესხები სიტყვებისთვის დერივაციული სტრატეგიების გამოცდილების გააზრებას და მისი პერსპექტივის შეფასებას.

კვლევის მნიშვნელობა ქართული სალიტერატურო ენისა და სამეცნიერო ტერმინოლოგიის განვითარებისთვის მნიშვნელოვანია, რადგან შეფასებულია თანამედროვე ვითარება და დასახულია გარკვეული ამოცანები. განხილული სტრატეგიები გამოდგება უცხოური (ძირითადად, ინგლისური) ფუძეების მქონე სამეცნიერო ტერმინების გაქართულებისთვის.

ნაშრომის მიზანია ნასესხები ფუძეების ადაპტაციის ხერხების აღწერა ქართულ სამეცნიერო ენაში, კერძოდ, ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში. ამ მიზნით გამოყოფილია ნაშმნარი სახელების ყალიბები და ახსნილია ნაწარმოები ფორმების სემანტიკური თავისებურებები ზმნისწინთა ფუნქციების გათვალისწინებით.

თეორიულ საფუძველს წარმოადგენს ქართველი ენათმეცნიერების (აკაკი შანიძის, 1973; 1981; ლევან კიკნაძის, 1946; მანანა ტუსკიას, 2014; ნათელა მუზაშვილის, 2016; ნანა ლოლაძის, 1998; როგნელა ღამბაშიძის, 1986; მარინე ოსაძის, 2016 და სხვათა) ნაშრომები ნასახელარი ზმნებისა და ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიის წარმოების შესახებ.

ბოლო დროს გაიზარდა ენათმეცნიერთა ინტერესი ნასესხები სიტყვების (კერძოდ, ნასესხები ზმნების) ადაპტაციის პრობლემებზე, რადგან ეს საკითხი გლობალიზაციის გამო უაღრესად აქტუალური გახდა (მაგ., ამირიძე, 2018; კობაიძე, 2021; ზექალაშვილი, 2025 და სხვ.), თუმცა ნაკლებად ექცევა ყურადღება ნაშმნარი სახელების (მასდარის) წარმოებას.

საკვლევი მასალა: ანალიზი ძირითადად ეფუძნება ქართულ ტექნიკურ ტერმინოლოგიურ ლექსიკონებს, იქ შემავალ ქართულ და რუსულ ტერმინოლოგიას, მოშველიებულია ტექნიკური სამეცნიერო ტექსტებით.

საკითხის შესწავლის ისტორია: ქართულ ლინგვისტიკაში კარგა ხანია ყურადღებას აქცევენ უცხო ენებიდან ლექსიკის შესხების მიზეზებსა და სახელებისგან ზმნების წარმოებას (შანიძე, 1981), ამასთან დაკავშირებულია ტერმინოლოგიური დერივაციის საკითხებიც (ღამბაშიძე, 1986; ოსაძე, 2016 და სხვ.).

ქართულ ენაში უცხო ენებიდან ნასესხები მრავალი სიტყვა გამოიყენება: ზოგი უცვლელი ფორმით, ზოგი – გაქართულებული. მე-20 საუკუნეში განსაკუთრებით გახშირდა რუსული ენიდან ნასესხები სიტყვების გამოყენება, მაგრამ მხოლოდ მათი მცირე ნაწილი გახდა სალიტერატურო ქართულის კუთვნილებად.

აუცილებელია იმის დადგენა, არის თუ არა ეს პროცესი ნეგატიური ტერმინოლოგიისთვის. თვით ენა ყოველთვის ცდილობს უცხო სიტყვებისა და ფუძეების გაქართულებას: შესაბამისი პრეფიქსებითა და სუფიქსებით, ტექსტებში – სახელთა ბრუნებისა და ზმნის უღლების შესაძლებლობებით.

მეთოდები. კვლევის პროცესში გამოყენებულია აღწერითი, შედარებით-შეპირისპირებითი, სემანტიკური ანალიზი მეთოდები, მოშველიებულია სტატისტიკური მეთოდიც.

მსჯელობა.

1. ნასესხები ფუძის შემცველი ნაშმნარი არსებითი სახელები (მასდარები) ქართულ ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში

როგორც ცნობილია, ყოველი ენა დროთა განმავლობაში იცვლება, განსაკუთრებით ეხება ეს ლექსიკას, რომელიც დღითი დღე იზრდება ისტორიული განვითარების განმავლობაში ახალი ერთეულების შესხების ან მათი ადაპტაციის გზით. ამ პროცესს კიდევ უფრო აჩქარებს დღევანდელი ეპოქა, რადგან ენათა კონტაქტები სულ უფრო დიდია და, ცხადია, სიტყვების შესხებაც სულ უფრო

ინტენსიური ხდება. ეს ეხება როგორც სალიტერატურო მწიგნობრულ ქართულს, ისე ზეპირმეტყველებას (მათ შორის, სლენგს) და, უპირველეს ყოვლისა, სამეცნიერო ტერმინოლოგიას.

ენაში ისტორიული განვითარების განმავლობაში ყალიბდება სიტყვაწარმოებითი მოდელები, რომელთა საფუძველზე იქმნება ახალი სიტყვები და ხდება ნასესხები ლექსიკის ადაპტაცია არსებულ ენობრივ სისტემასთან. სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში შეუძლებელია უცხოური ფუძეებისა და სიტყვების სესხებაზე უარის თქმა. ეს განპირობებულია დარგის სპეციფიკით.

რა თქმა უნდა, უზარმაზარი მუშაობა მიმდინარეობდა და მიმდინარეობს ტერმინთა გასაქართულებლად, მაგრამ შეუძლებელია ყველა ტერმინისთვის მხოლოდ ქართული შესატყვისის მოძებნა. ევროპულ ენებშიც ამ ლექსიკურ ერთეულთა უმრავლესობის ფუძეები ლათინურია (ზოგიერთ დარგში – ბერძნული), მათ უწოდებენ ინტერნაციონალიზმებს. სპეციალისტების მიერ ხაზგასმულია, რომ „ტერმინთა მნიშვნელოვან ნაწილს დღეს ნასესხები სიტყვები, მეტწილად კი, ინტერნაციონალიზმები შეადგენს, რომლებიც შედიან სხვადასხვა ენის ტერმინოლოგიურ სისტემებში, როგორც მზამზარეული ენობრივი ერთეულები თავიანთი მნიშვნელობებითა და სემანტიკური სახესხვაობებით“ (ოსაძე, 2016, გვ. 5).

უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ ლექსიკოგრაფიაში დიდი სამუშაოა ჩატარებული ტექნიკური ტერმინების დასახვეწად და ტერმინოლოგიური ლექსიკონების შესადგენად.

ამჯერად განვიხილავთ ქართულ ტექნიკურ ტერმინოლოგიას, მასში გამოყენებული უცხოური ფუძეების შემცველ ნაზმნარ სახელებს და მათი გაქართულების სტრატეგიებს.

თუკი სალიტერატურო ენასა და ზეპირმეტყველებაში ინგლისური სიტყვების მომრავლება არ მიიჩნევა დადებით მოვლენად და ვცდილობთ მათი გამოყენებისგან თავის არიდებას, „სესხება ტერმინოლოგიაში მეტად აქტიური საშუალებაა და ერთგვარად მისი განვითარების შემაპირობებელიც“ (ოსაძე, 2016, გვ. 5).

ტერმინოლოგიაში ყველაზე მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია არსებით სახელებს ან ნაზმნარ არსებით სახელებს (მასდარებს) და ტერმინოლოგიური სისტემა ლექსიკური ერთეულებით სწორედ მათი წარმოების გზით მდიდრდება (იხ. ამის შესახებ ღამბაშიძე, 1986, გვ. 61-68).

2. ნასესხები ფუძეების ადაპტაციის საშუალებები ტერმინოლოგიაში

ქართულში ნასესხები ფუძეებისგან ზმნების ადაპტაციის ორი ტიპი გამოიყოფა. პირველი განპირობებულია ენობრივი საშუალებების ეკონომიურობით: ზმნის სინთეზური, ორგანული ფორმები ყალიბდება ნასესხები ფუძისგან ქართული ზმნური აფიქსების გამოყენებით. ამ სტრატეგიას ენაში დიდი ხნის ტრადიცია აქვს **საერთაშორისო** (უმეტესად ლათინური) ნასესხობების ადაპტაციისთვის:

საერთაშორისო ფუძეებისგან ზმნების/მასდარების ადაპტაციის დროს ყველაზე გავრცელებულია **და-** ზმნისწინი. ამის მიზეზია მისი ზოგადი, ნეიტრალური მნიშვნელობა. ცნობილია, რომ ყველა ზმნისწინს აქვს სხვადასხვა ფუნქცია, მაგრამ მთავარია მიმართულების ჩვენება. მართალია, და-ს შეუძლია გამოხატოს მიმართულება ზემოდან ქვემოთ, მაგრამ მისთვის ძირითადია ახალი ზმნებისა და ნაზმნარი სახელების წარმოება (იხ. შანიძე, 1973, გვ.).

ნასესხები ფუძეებისგან ახალი მასდარები იწარმოება ქართული აფიქსების გამოყენებით, მაგრამ, განსხვავებით სალიტერატურო ქართულისა და ზეპირმეტყველებისგან, ტერმინოლოგიაში ასეთი ფორმები იშვიათად იუღლება.

3. ნასესხები ნაზმნარი სახელების (მასდარების) მოდელები

ნასესხები მასდარების მოდელებში განსაკუთრებით გავრცელებულია ქართული ზმნისწინი **და-** (გვხვდება სხვა ზმნისწინებშიც), ფუძეს ემატება თემის ნიშანი **-ებ** (ზოგჯერ კი **-ავ**). ადაპტაციის

იგივე საშუალებები გამოიყენებოდა ლათინური ან ბერძნული ფუძეების ნასესხობებისთვის, მაგრამ ასეთი სიტყვები დიდი ხანია ინტერნაციონალიზმებად მიიჩნევა და ქართული ენის ძირითადი ლექსიკის ნაწილია.

ა. ადაპტაციის პირველი მოდელი: და- ზმნისწინიანი

ესაა და- ზმნისწინის გამოყენება -ებ თემის ნიშანთან ერთად, რომელსაც ემატება მასდარის მაწარმოებელი სუფიქსი -ა: **PRV-R-THS-Suf (და-R -ებ-ა)**

დაელექტროება, ელექტრიზაცია – электризовать, электризация – electrification; electrization.

დააგრეგატება – агрегатирование – aggregation.

დააზოტება, ნიტრირება – азотирование, нитрирование – nitration.

დაანკერება – анкерование, анкеровка – anchorage.

დაანოდება – анодирование – anodization; anodizing.

დაარომატება, გასურნელოვნება – ароматизировать – aromatize, გერმ. Aromatisieren.

დაბალასტება – балластировка – ballasting.

დაბეტონება – бетонирование, бетонировка – concreting.

დაბრიკეტება – брикетирование – briquetting.

დადისკოება – дискование – dialing; diskling.

დაეკრანება – экранирование, экранировка – ground effect; insulation; masking; screening.

ზოგჯერ ფუძეს ემატება -იან დერივაციული სუფიქსი:

-იან+ებ+ა:

დაოზონიანება, გაოზონიანება, ოზონიზაცია – озонизация, озонирование – ozonization.

დახაოიანება – ворсование, ворсовка – teasing.

დაგაზიანება, დააირება – газирование, загазирование, загазование – gassing, aerated.

ბ. ადაპტაციის მეორე მოდელი

ერთმარცვლიან ფუძეებთან და- ზმნისწინი გამოიყენება -(ა)ვ თემის ნიშანთან ერთად, ავ იკუმშება მასდარის -ა სუფიქსის დართვისას და გვხვდება მხოლოდ -ვ-ა: **PRV-R-THS-Suf (და- R -(ვ)ა):**

დაკვალვა, მონიშვნა – разбивка, бороздование – furrowing.

დაკვანტვა – квантование – quantification; quantization.

დაღამვა – заиление, заиловка – silting.

დამორვა – раскряжовка bucking; crosscutting, распорцовка (მერქნის) – разделка древесины.

დამუხტვა – заряд; зарядка; заряджение – charging.

დანადმვა – минирование – minining.

დაპლომბვა – пломбировка, пломбирование – sealing, seal integrity.

დარგოლვა, შერგოლვა – кольцевание – cross-feeding; cyclization.

დასალტვა, მოსალტვა, შებურვა – ошиновка – bus system; buses.

დაღორღვა, შეღორღვა – бойка щебня – driving.

დახორვა, დახორავება – нагромождение, аккумуляция – pile.

იშვიათად გვხვდება გა- ზმნისწინიც:

გაგოზვა, შეგოზვა – замазка – filling; mastic; puttying.

გარდა ქართული თემისნიშნის წარმოების მოდელისა, ლექსიკონებში მითითებულია უცხოური ან (იშვიათად – ქართული) **სინონიმები:**

დაალუმინება, ალიტირება – aluminizing; – calorizing; mollerizing; დაარომატება –

გასურნელოვნება – aromatize; დაგრაფიტება – графитизация – graphitization; გააღგორითმება,

ალგორითმიზაცია – алгоритмизация – algorithmization; გაუმინოება, განმინვა – расстекловывание – devitrification.

აღსანიშნავია, რომ ასეთ ნაშმნარ სახელებში ლექსიკონებში დასტურდება სხვა ზმნისწინებიც და მაშინ ხაზი ესმება ზმნისწინის პირველად ფუნქციას: მიმართულების ჩვენებას (ხშირია მათი გამოყენება ქართულ ნათარგმნ ფუძეებთან):

ამო- (შიგნიდან გარეთ ან ქვევიდან ზევით მიმართულება): ამონიხბვა, გამონიხბვა, ამოღება – *выгреб rake, raking*; ამოკირვა, შემოკირვა – *обмуровка – brickwork; setting*; ამოჩამჩვა, ამოხაპვა – *зачерпывание – ladling; scooping*.

გან- (ტერმინში ხშირად გამოხატავს საპირისპირო ცნებას: შდრ.: დამაგნიტება – განმაგნიტება): განმაგნიტება *размагничивание demagnetization, demagnetizing, degaussing*; განბლოკირება *разблокировка unlocking*; განთითება, განშტოება *развилка bifurcation*; განლამბა *дешламация desludging*; განხრაზნა, მოშვება, დაშლა – *развинчивание, разбирание, развертка unscrewing*; განმოქლონვა – *расклепывание, расклепка; отклепывание – unriveting, cupping*.

გა-: გააღგორითმება, ალგორითმიზაცია – *алгоритмизация – algorithmization*.

გამინება – *аминирование – amidating, amidation, amination*.

გამო- (მიმართულება შიგნიდან გარეთ): გამონიხბვა, ამონიხბვა, ამოღება – *выгреб – rake, raking, casspool*; გამოფლატვა გამორეცხვა, ძირის გამოთხრა – *подмыв, подмывание – washing*; გამომარილება – *отсаливание – salting out*.

გადა- (ხელახლა მოქმედება): გადავალცვა – *перевальцевание – rolling to death*; გადამაგნიტება – *перемагничивание – flux reversal, magnetization reversal, reversal, switch, magnetization switching, switching, flux transition*.

მი-: მიტუმბვა – *подкачка drink, roll-in, swap, swapping, upload*.

მიმო- (აქეთ-იქით მოქმედება): მიმოქლონვა – *приклепка – riveting*.

შე-: შეკილოება შებნევა, შეკვრა – *застегивание – closing*; შეფიცვრა – *опалубка; подшивка – boarding*; შებიჯება, ბიჯის შედგმა – *подпирать – bear, carry, promote, support, sustain*; შერგოლვა, დარგოლვა – *кольцевание – (ხეების) girdling, ring-barking, (ფრინველების) ringing*; შეტბორვა – *подтопление – waterlogging*; შეზეთვა, გაპოხვა – *смазка – lubrication action; lubricant; oiling*.

შემო- (გარედან შიგნით და ირგვლივ): შემოკირვა, ამოკირვა – *обмуровка – brickwork envelope, casing, serving, walling-up*; შემოგოხვა, ამოგლესა – *обмазка, обмазывание – daubing, doping*; შემოჩარხვა, გაჩარხვა, მოხარატება – *обточка, обтачивание – circular job*.

ჩა- (ზევიდან ქვევით და შიგნით): ჩაგლინვა, ჩატკეცა – *закатать – wrap roll*; ჩაკვერვა *зачеканка – blade footing, crown setting (of diamonds)*.

ასეთ ტერმინებში შედარებით ცოტაა სხვა ზმნისწინები, თუმცა გაცილებით მეტია, ვიდრე სხვა ტიპის ნასესხებ ლექსიკაში. ამ დროს გადამწყვეტია სიტყვის სემანტიკა, რამდენადაა შესაძლებელი ნაშმნარ სახელში რაიმე სახის მიმართულების ჩვენება.

4. ნაშმნარი სახელების გამოყენება ზმნურ-სახელურ შესიტყვებასთან ერთად სპეციალურ ტექსტებში

ტერმინოლოგიაში ნაშმნარი სახელის (მასდარის) სპეციალურ ტექსტში გამოყენებისას არსებობს ადაპტაციის ერთი **საშუალება**: ანალიტიკური ფორმების მოშველიება, როცა ნასესხები სიტყვა დგას დამხმარე ზმნასთან, ე. წ. **ვერბალიზატორთან** ერთად. ყველა ასეთი დამხმარე ზმნა დესემანტიზებულია და ქმნის ე. წ. ზმნურ-სახელურ შესიტყვებას (იხ. შამელაშვილი-ზექალაშვილი, 2010). ნაშმნარი სახელი გამოდის ე. წ. **ფორმალურ სუბიექტად ან ობიექტად**, ძირითადი ზმნური სემანტიკაც მასში ჩანს, ვერბალიზატორი კი გამოხატავს ზმნურ ფუნქციებს ყველა საჭირო კატეგორიით: პირს, რიცხვს, კილოს, გვარს...

ასეთი დამხმარე ზმნების ნაწილი აქტიური მოქმედებას გამოხატავს, ნაწილი – პასიურს, მაგ.: ახდენს (ACT) – „ის ახდენს“; ხდება (PASS) происходит – „იქცევა“; აწარმოებს (AKT) производить, продуцировать – „ის აწარმოებს (ან ატარებს)“; წარმოებს (MED) производиться – „მიდის, აგრძელებს“; ახორციელებს (ACT) realize – осуществлять; ხორციელდება (PASS) осуществляться – „რეალიზებულია“.

შეიძლება შეგვხვდეს დროის ხანგრძლივობის გამომხატველი ან სხვა ზმნებიც: მიმდინარეობს, გრძელდება, გეგმავს, აგრძელებს, ამთავრებს, წყვეტს...

ტექნიკურ ტექსტებში გამოყენებულია ადაპტაციის ყველა შესაძლებლობა: ორგანული წარმოება, სიტყვების აღწერითი კომბინაცია (ზოგჯერ თარგმნითი კალკირებაც). განსაკუთრებით ხშირია ისეთი ფორმების წარმოება ზმნებისგან, რომლებიც ბოლოვდება **ირ-** (-ირ-ება) სუფიქსზე:

ინვესტირება: დააინვესტირებს, ინვესტირდება, ინვესტირებას ახდენს/აწარმოებს, ინვესტირება ხდება/ წარმოებს... (მდრ.: გერმ. investieren).

რეგისტრირება: დაარეგისტრირებს, რეგისტრირდება, რეგისტრირებას ახდენს/აწარმოებს; რეგისტრირება ხდება.

ფიქსირება: აფიქსირებს, ფიქსირდება, დაფიქსირებას ახდენს/ აწარმოებს/ახორციელებს, დაფიქსირება ხდება/წარმოებს/ხორციელდება.

5. სიტყვაწარმოების შესაძლებლობები იმავე ფუძის სიტყვებისგან

ცნობილია, რომ ნაზმნარი არსებითი სახელები ერთმანეთისაგან არ განსხვავდება გვარის მიხედვით, ცხადია, არც პირის ნიშნებს დაირთავს, შესაძლებელია მიმღეობათა წარმოება, თუმცა წარმოების მიხედვით მათი ყველა ტიპი ვერ იქნება შეტანილი ტერმინოლოგიურ ლექსიკონში.

მიმღეობებში (მიმღეობების წარმოების შესახებ დაწვრილებით იხ. ოსაძე, 2016, გვ. 103-117) გამოიყოფა უზმნისწინო და ზმნისწინიანი ფორმები:

მ- (-ავ თემის ნიშნიანი): მკვანტავი – квантователь – quantizer, მპლომბავი – пломбировавший – plomber, მფილტრავი (საფილტრავი, საწური) – фильтрующий – cleaner, filtering, filtrate, მმტამპავი – штамповщик – puncher, pressman.

უზმნისწინო: მაპროექტებელი – проектируемый – estimated; projected; projectible; მასინქრონებული – синхронизируемый, хронизируемый – synchronized.

ზმნისწინიანი: მ(ა)-ულ: განმამაგნიტებელი – размагничивающий – bucking; (კაბელი) degaussing cable; დამაცემენტებელი – цементирующий – binding, cementitious; მაფოკუსირებელი – фокусируемый – driven.

ზმნისწინიანი: გამომტუტავი – выщелачивающий – leaching; leaching-out.

-ირ სუფიქსის შემცველი: მარეგულირებელი, მომწესრიგებელი – регулировщик – regulator; регулирующий – adjusting, control, governing, potentiometric, regulatin.

-იზ სუფიქსის შემცველი:

მაპოლარიზებელი – поляризующий – polarizing;

-ულ: დააგრეგატებული – агрегатированный – packaged; unitized;

დაიონებული – ионизированный; ионизованный – ionized;

დაბაკელიტებული – бакелизированный – bakelized;

დაბარიუმებული – барированный – barium-coated; bariated;

დაკარბიდებული – карбидированный – carbilized; (კათოდი) tungsten-carbide cathode;

დაემულსიებული – эмульгированный, эмульсированный – emulsified;

დარეზინიანებული – обрезиненный – coated, rubber, rubberised;

-ირ სუფიქსის შემცველი: ნიტრირებული, დააზოტებული – нитрированный – nitrated

-იზ სუფიქსის შემცველი:

გალვანიზებული – гальванизированный – galvanized,

პასტერიზებული – пастеризованный – (pasteurization) pasteurized

სა-ელ: საპროექტებელი – проектируемый – estimated; projected; projectible; სარეგულირებელი, რეგულირებადი, საწესრიგებელი – регулируемый – adjustable; controllable; controlled; regulable.

უკუთქმითი მიმღობა:

უ-: დაუშუნტავი – нешунтированный – unshunted.

უ-ელ: დაუკალიბრებელი – некалиброванный – calibrated, (ლილვი) gauged

მინაარსით მიმღობებთან ახლოს დგას -ად დაბოლოებიანი წარმოება (მაგ.: ამობურცვადი, ხსნადი, წყვეტადი):

ჭედადი – ковкий вольфрам – ductile, malleable, pliable, pliant, (ვოლფრამი) wrought;

ხსნადი – растворимый, растворяющийся – dissoluble, resolvable.

გვხვდება როგორც **ქართულ**, ისე **უცხოურ** ფუძეებთან:

მდგრადი – устойчивый – fast, firm, inconvertible, persistent;

გამოფიტვადი – выветривающийся; истощимый – exhaustible, depletable;

დაბალღნობადი – низкоплавкий – low-melting, soft, depletable;

დაბრკოლებამდგრადი – помехозащитный, помехоустойчивый – noiseproof; jamproof.

უცხოურ ფუძეებთან ზმნისწინიანი ფორმები იშვიათად იძებნება:

კოქსვადი – коксующийся – coking,

აბსორბირებადი – абсорбирование – absorbent; absorbing; absorptive;

დეგრადირებადი – деградирующий – degenerative;

დეფორმირებადი – деформируемый – deformable; deformed;

დეფიბრირებადი – дефибрирование – defibering.

დასკვნა. ქართულში **ლათინურ და ბერძნულ** სიტყვების სესხებას ხანგრძლივი ტრადიცია აქვს. ტერმინოლოგიაში ბევრი ზმნა და ნაზმნარი სახელი იწარმოება უცხო ენებიდან ნასესხები ფუძეების გამოყენებით. ეს შეიძლება იყოს წარმოშობით საერთაშორისო (ლათინური ან ბერძნული) ან ინგლისური სიტყვები (ადრე სესხება რუსულიდან ინტენსიური იყო, თუმცა იქაც ფუძეთა უმეტესობა ინტერნაციონალური გვხვდებოდა).

რუსულში ასეთი საერთაშორისო სიტყვები წარმოებულია სუფიქსით **-ировать**. ქართულში რჩება **-ირ**, რომელსაც ემატება ზმნური თემის ნიშანი **-ებ**, ბოლოს კი – **ა** (მასდარის მაწარმოებელი). ზოგჯერ გამოყენებულია ორი ვარიანტი: სუფიქსი **-ირებ-ა** ან ნასესხებია **-ცია**-თი დაბოლოებული მთელი სიტყვა: ფიქსირება და ფიქსაცია, რეგისტრირება და რეგისტრაცია,...

ხაზი უნდა გავუსვათ იმას, რომ ნასესხები ლექსიკის ჭარბი გამოყენება სალიტერატურო ენაში უარყოფით პროცესადაა შეფასებული, სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში კი მისაღები და აუცილებელიცაა. ქართველი ტერმინოლოგები არ იშურებენ ძალისხმევას ტერმინთა გასაქართულებლად ტრადიციულად დამკვიდრებული მოდელების მოშველიებით.

შეჯამება: ტერმინოლოგიური სისტემა უცხოური ფუძეებისგან ახალ ლექსიკურ ერთეულთა საწარმოებლად იყენებს იმავე ყალიბებს, რომლებიც ისტორიულად ჩამოყალიბდა ქართულ სალიტერატურო ენასა და ზეპირმეტყველებაში (მათ შორის – სლენგშიც). ეს გამართლებულიცაა და შესაძლებლობას იძლევა, რომ ქართული ტერმინოლოგიური ბაზა კიდევ უფრო გამდიდრდეს, შეივსოს და ფეხი აუწყოს სამეცნიერო-ტექნიკურ პროგრესს, გაზარდოს ლექსიკურ ერთეულთა რაოდენობა ნასესხები ფუძეების გამოყენებით.

ერთის მხრივ, ქართულ ტექნიკურ ტერმინოლოგიურ სისტემაში უცხო სიტყვები შეიძლება იყოს უცვლელად გადმოტანილი ანუ ნასესხები; მეორე მხრივ, ეს სიტყვები გამოიყენება ნაზმნარი სახელის (მასდარის) ფუძედ ქართული ზმნისწინისა და ზმნური თემის ნიშნის დამატებით; სამეცნიერო ტექსტებში კი ვერბალურ-სახელურ შესიტყვებასთან ერთად გვხვდება სახელადი ნაწილის სახით. მაგ.: ფიქსირება ან ფიქსაცია; ზმნურ ფორმებად: აფიქსირებს/ფიქსირდება (ის აფიქსირებს; ფიქსირებას ახდენს – ფიქსირება ხდება); მიმღეობები: დამფიქსირებელი, ფიქსირებული, დასაფიქსირებელი, დაუფიქსირებელი; ასიმილირება – ასიმილაცია; ზმნურ ფორმებად: ასიმილირებს, ასიმილირდება; ასიმილაციას ახდენს – ასიმილირება ხდება; მიმღეობა: ასიმილირებული და ა. შ.

ქართულ ნასესხებფუძიან ნაზმნარ სახელებთან დაკავშირებული პროცესები ენის განვითარების ერთსა და იმავე ტენდენციებზე მოწმობს და უნდა განვიხილოთ, როგორც ენობრივი კონტაქტებისა და სამეცნიერო პროგრესის შედეგი.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

- Amiridze Nino (2018). Accommodating loan verbs in Georgian: Observations and questions: Journal of Pragmatics, Volume 133, August 2018, 150-165. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2018.02.008>
- Zekalashvili, Rusudan (2019). Strategies of Loan Verbs Accommodation in the Georgian Language: (Bridging Languages and Cultures. Linguistics, Translation Studies and Intercultural Communication) ... (TransÜD Book 104), Verlag: Frank & Timme, 2019, 71-94.
- ზექალაშვილი, რ. (2025). ნასესხებფუძიანი ზმნები ახალგაზრდულ მეტყველებაში ქართულში: *ქართველური ენათმეცნიერება*, XI, 2025 (გვ. 109-121).
- Zekalashvili, Rusudan (2025). The Verbs with Borrowed Stems in the Speech of the Young People: *Kartvelian Linguistic*, XI, 2025, 109-121.
- კიკნაძე, ლ. (1946). ძირეული და ნასახელარი ზმნები ქართულში: *თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები*, ტ. 28, 1946 (გვ. 163-178).
- Kobaidze Manana (2021). Recently borrowed English verbs and their morphological accommodation in Georgian, 2021, 59-71.
- ლოლაძე, ნ. (1998). ნასახელარ ზმნათა მოდელები თანამედროვე ქართულში: *საენათმეცნიერო ძიებანი*, ტ. VII, თბილისი (გვ. 80-93).
- მუზაშვილი, ნ. (2016). *ნასახელარი ზმნები ძველ ქართულში*: თბილისი, ენათმ-ის ინსტიტუტი, 2016 (133გვ.).
- ოსაძე, მ. (2016). *ტერმინთა სესხება-ადაპტაციის საკითხები ქართულ ენაში*: თბილისი: ენათმ-ის ინსტიტუტი, 2016 (147გვ.).
- ტუსკია, მ. (2014). ნასახელარ ზმნათა ჩამოყალიბების ისტორია და თანამედროვე ენობრივი სიტუაცია): *ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები*, წ. 14, 2014 თბილისი (გვ. 143-158).
- ფეიქრიშვილი, ჟ. (2009). ნასახელარი ზმნების წარმოება-ფუნქციისათვის თანამედროვე ქართულში): *ენათმეცნიერული ძიებანი*, თბილისი: უნივერსალი, 2014.
- მამელაშვილი-ზექალაშვილი, რ. (2010). ვერბალიზატორთა ფუნქციისათვის ზმნურ-სახელურ შესიტყვებებში თანამედროვე ქართულში: *საენათმეცნიერო ძიებანი*, XXXI, 2009, თბილისი: გამომცემლობა „ქართული ენა“, 2010 (გვ. 199-208).
- მანიძე, ა. (1973). *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, თბილისი: თბ. უნ-ტის გამომც., 1973 (672გვ.).
- მანიძე, ა. (1981). *ნასახელარი ზმნები ქართულში*: თხზულებანი, ტ. 2 თბილისი: თბ. უნ-ტის გამომც., 1981 (გვ. 39-48).
- ტექნიკური ტერმინოლოგია* (რუსულ-ქართული ნაწილი), რედ. აკად. რ. ღვალა და დოც. რ. ღამბაშიძე: თბილისი: გამომც. „მეცნიერება“, 1977.

ტექნიკური ტერმინოლოგია (ქართულ-რუსული ნაწილი), რედ. აკად. რ. ღვალაი და დოც. რ. ღამბაშიძე:
თბილისი: გამომც. „მეცნიერება“, 1982.
ტექნიკური ლექსიკონი: <https://techdict.ge/ka/about/>
ქართული ტერმინთბანკი:
<https://termbank.ice.tsu.ge/ka/qtb/terminology>
Русско-английский технический словарь: <https://rus-eng-technical-dict.slovaronline.com/>

FORMATION OF VERBAL NOUNS (MASDARS) FROM NON-GEORGIAN STEMS IN TECHNICAL TERMINOLOGY

Rusudan Zekalashvili

*Doctor of Philological Sciences,
Associate Professor of Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University*

Email: rusudan.zekalashvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5820-8618>

Abstract. The article analyzes the means of forming verbal nouns (masdars) from foreign roots in Georgian technical terminology, as well as the ways of their adaptation into Georgian. The research material is based on dictionaries, specifically, technical terminological dictionaries published in 1972 and 1988 (edited by R. Dvali and R. Ghambashidze), compiled as a result of extensive work of a large team of scholars. The research identifies several common patterns among the analyzed terms: those marked by the base-markers **-eb** and **-av**, which are most often accompanied by the verbal prefix **da-** (da + root + eb, da + root + av). However, other prefixes such as **ga-**, **gan-**, **gamo-**, **she-**, and **tsa-**, as well as formations without prefixes, also occur to varying degrees. Special attention is given to the dominance of the prefix **da-** in adapting these foreign roots into Georgian, which is due to its specific semantic feature: the ability to express neutral direction. This peculiarity is observed not only in technical terminology but also in the literary language and spoken Georgian. In addition to the terms with borrowed roots, the article also discusses lexical units obtained through semantic adaptation (loan translation/calquing), e.g. *dajvareba* (“breeding”). Of particular interest are the possibilities of deriving verbal adjectives (participles) from these forms. All types of participle formation are attested, including negative forms, although, for understandable reasons, the dictionaries include only some of them, most frequently, those with the suffix **-ul**. Formations with the suffix **-ad** are also encountered functioning as participles, but they are almost never used with prefixed forms (e.g. *k'oksvadi* – “coking”; *absorbirebadi* – “absorbing; absorptive”; *degradirebadi* – “degrading/degenerative”). In technical literature, Georgianized verbal nouns (mostly masdars) are used primarily as nouns; verbal forms are rare. Instead, Georgian scientific texts commonly employ the following strategy: Collocations with the functional verb: *verbal noun + “is in progress,” “is carried out,” “is implemented,” “continues,”* etc. The reason for this is the specificity of terminology: such words are almost never found in fully conjugated verbal forms (e.g. “aggregation is in progress” etc.).

Key words: technical terminology; conversion into verbal nouns (masdars); formation patterns; verbal prefixes.

* * *

Introduction. The issue under discussion is highly relevant in the context of modern scientific and technological progress, as it examines the strategies of formation of new scientific terms and analyzes the current state of Georgian scientific terminology in this regard.

The aim of the article. Research objectives involve understanding the experience of derivational strategies applied to borrowed words in terminology and evaluating their future prospects.

Significance of the research. The research is important for the development of the Georgian literary language and scientific terminology, as it assesses the current situation and outlines specific tasks. The

discussed strategies can be used for the adaptation of scientific terms derived from foreign (primarily English) roots.

History of the Study of the Issue. In Georgian linguistics, attention has long been paid to the reasons for borrowing foreign vocabulary units and the formation of verbs from nouns (Shanidze, 1981). Related to this are issues of terminological derivation (Ghambashidze, 1986; Osadze, 2016, and others).

In the Georgian language, many words borrowed from foreign languages are used: some in unchanged form, others in adapted forms. In the 20th century, the use of words borrowed from Russian became especially frequent, but only a small portion of them have become part of standard literary Georgian.

It is important to determine whether this process is negative for terminology. The language itself always tends to adapt foreign words and roots in Georgian: through the use of appropriate prefixes and suffixes, and within texts – through the possibilities of nominal declension and verbal conjugation.

Relevance of the issue. The goal of the research is to describe the ways of adapting borrowed roots in the Georgian scientific language, specifically, in technical terminology. For this purpose, the patterns of verbal nouns (masdars) are identified/ The semantic features of the derived forms are explained with consideration of the functions of verbal prefixes.

Theoretical foundation. The theoretical basis of the research embraces the works by Georgian linguists (Shanidze, 1973; 1981; Kiknadze, 1946; Tuskia, 2014; Muzashvili, 2016; Loladze, 1998; Ghambashidze, 1986; Osadze, 2016, and others) dedicated to the nominal verbs and the formation of Georgian scientific terminology.

In recent years, linguists' interest in the adaptation of borrowed words (particularly, borrowed verbs) has increased, as this issue has become highly relevant due to globalization (e.g. Amiridze, 2018; Kobaidze, 2021; Zekalashvili, 2025, and others). However, comparatively less attention has been paid to the formation of verbal nouns (masdars).

Research material. The analysis is mainly based on Georgian technical terminological dictionaries, including both Georgian and Russian terminology presented in them; technical scientific texts are also used as supporting material.

Research Methods: The following methods have been used in the research process: descriptive, comparative-contrastive, semantic analysis method; statistical method.

Discussion:

1. Verbal nouns (masdars) containing borrowed roots in Georgian technical terminology As is well known, every language changes over time. This is especially true for vocabulary, which continually expands throughout historical development through the borrowing or adaptation of new units. This process is further accelerated in the modern era, as language contacts are increasing, consequently, borrowing of words is becoming more intensive. This applies both to standard literary Georgian and the spoken language (including slang), and, above all, to scientific terminology.

In the course of the historical development of a language, word-formation patterns are established, on the basis of which new words are created and borrowed vocabulary is adapted to the existing linguistic system. In scientific terminology, it is impossible to avoid the borrowing of foreign roots and words. This is determined by the specific nature of the field.

Naturally, extensive efforts have been made and continue to be carried out with the aim of adaptation of foreign terms in Georgian. However, it is impossible to find exclusively native Georgian equivalents for each term. In European languages as well, the majority of roots of such lexical units are Latin (and, in some

fields, Greek). These are referred to as “internationalisms”. Specialists emphasize that “a significant portion of terms today consists of borrowed words, mostly internationalisms, which enter the terminological systems of different languages as ready-made linguistic units with their meanings and semantic variations” (Osadze, 2016, p. 5).

It should be noted that significant work has been carried out in Georgian lexicography to refine technical terms and compile terminological dictionaries.

In the given research, we examine Georgian technical terminology, specifically, verbal nouns (masdars) containing foreign roots, and the strategies for their adaptation in Georgian.

While the increasing use of English words in the literary language and spoken Georgian is not generally considered a positive phenomenon, and efforts are made to avoid them, “borrowing in terminology is a highly active means and, in a way, a driving force of its development” (Osadze, 2016, p. 5).

In terminology, the most important place is occupied by nouns and verbal nouns (masdars), and the terminological system is enriched with lexical units precisely through their formation (see Ghambashidze, 1986, pp. 61–68).

2. Means of adaptation of borrowed stems in terminology

In Georgian, two types of adaptation of verbs derived from borrowed stems can be distinguished. The first is conditioned by the economy of linguistic means: synthetic, morphologically integrated verbs are formed from borrowed stems through the use of Georgian verbal affixes. This strategy has a long-standing tradition in the language for adapting **international** (mostly Latin) borrowings.

In the process of adapting verbs/masdars from international stems, the most commonly used verbal prefix is **da-**. The reason is its general, neutral meaning. It is well known that all verbal prefixes have different functions, but their primary role is to indicate direction. Although **da-** can express downward direction, its main function is the formation of new verbs and verbal nouns (see A. Shanidze, 1973).

New masdars are formed from borrowed stems using Georgian affixes; however, unlike standard literary Georgian and everyday speech, such forms are rarely conjugated in terminology.

3. Patterns of borrowed verbal nouns (masdars)

In the patterns of borrowed masdars, the Georgian verbal prefix **da-** is especially common (though other prefixes also occur), and the stem takes the thematic suffix ~~base marker~~ **-eb** (sometimes **-av**). The same means of adaptation were used for borrowings from Latin or Greek stems, but such words have long been considered internationalisms and form part of the core vocabulary of the Georgian language.

a. The first pattern of adaptation: verbs with the prefix da-

The verbal prefix **da-** is used together with the thematic suffix ~~base marker~~ **-eb**, with the addition of the masdar-forming suffix **-a**: **PRV-R-THS-Suf (da-R -eb-a)**

daelet'roeba, elekt'rizacia – электризовать, электризация – electrification; electrization.

daagregat'eba – агрегатирование – aggregation.

daazot'eba, nit'rireba – азотирование, нитрирование – nitration.

daank'ereba – анкерование, анкеровка – anchorage

daanodeba – анодирование – anodization; anodizing.

daaromat'eba, gasurnelovneba – ароматизировать – aromatize (Germ. Aromatisieren)

dabalast'eba – балластировка – ballasting.

dabet'oneba – бетонирование, бетонировка – concreting.

dabrik'et'eba – брикетирование – briquetting.

dadisk'oeba – дискование – dialing; diskling.

daek'raneba – экранирование, экранировка – ground effect; insulation; masking; screening.

In some cases, the root is added by the derivational suffix **-ian**:

-ian+eb+a: daozonianebe, gaozonianebe, ozonizacia – озонизация, озонирование – ozonization.

dakhaoianebe – ворсование, ворсовка – teasing.

dagazianebe, daairebe – газирование, загазирование, загазование – gassing, aerated.

b. The second pattern of adaptation

Monosyllabic stems are added the verbal prefix **ga-** and the thematic suffix ~~base marker~~ **-(a)v**, which is contracted when added the masdar suffix **-a**, leaving only **-v-a**:

PRV-R-THS-Suf (da- R-v-a):

dak'valva, monishvna – разбивка, бороздование – furrowing.

dalamva – заиление, заиловка – silting.

damorva – раскряжовка bucking; crosscutting, расторцовка – разделка древесины.

damucht'va – заряд; зарядка; заряджение – charging.

danaghmva – минирование – minining.

dap'lombva – пломбировка, пломбирование – sealing, seal integrity.

dargolva, shergolva – кольцевание – cross-feeding; cyclization.

dasalt'va, mosalt'va, sheburva – ошиновка – bus system; buses.

daghorghva, sheghorghva – бойка щебня – driving.

dachorva, dachoravebe – нагромождение, аккумуляция – pile.

Apart from the Georgian derivational patterns with thematic suffixes ~~base marker~~, dictionaries also mention foreign (rarely – Georgian) **synonyms**: daaluminebe, alit'irebe – Aluminizing; – calorizing; molerizing; aromatizing;

In rare cases, the verbal prefix **ga-** is also used: gagozva, shegozva – замазка – filling; mastic; puttying.

dagrapit'eba, grapit'izacia – graphitization;

gauminoeba, ganminva – расстекловывание – devitrification.

It should be noted that with regard to such verbal nouns, dictionaries also mention other verbal prefixes, underlining the primary function of the verbal prefix: expression of direction (they are often used with the stems translated into Georgian):

amo- (showing outward or upward direction): amochamchva, amochap'va amonichbva, gamonichbva, amoghebe – выгреб rake, raking;

amok'irva, shemok'irva – обмуровка – brickwork; setting;

amochamchva, amochap'va amonichbva, gamonichbva, amoghebe – выгреб rake, raking;

amochamchva, amochap'va – зачерпывание – ladling; scooping.

gan- (in terms, this prefix often denotes an opposite concept: ganmagnit'eba размагничивание demagnetization, demagnetizing, degaussing;

ganmagnit'eba – размагничивание demagnetization, demagnetizing, degaussing;

ganblok'irebe – разблокировка unlocking;

gantitebe, gansht'oeba – развилка bifurcation;

ganlamva – дешламация desludging;

ganchrachna, moshvebe, dashla – развинчивание, разбирание, развертка unscrewing;

ganmoklonva – расклепывание, расклепка; отклепывание – unriveting, cupping.

ga-:

gaalgoritmeba, algoritmizacia – алгоритмизация – algorithmization;

gaamineba – аминирование – amidating, amidation, amination.

gamo- (showing outward direction):

gamonichbva, amonichbva, amogheba – выреб – rake, raking, casspool;

gamoplat'va gamorecchva, dziris gamotchra – подмыв, подмывание – washing.

gamomarileba – отсаливание – salting out.

gada- (showing repetition):

gadavalcva – перевальцевание – rolling to death;

gadamagnit'eba – перемагничивание – fluch reversal, magnetization reversal, reversal, switch, magnetization switching, switching, fluch transition.

mi-:

mit'umbva – подкачка – drink, roll-in, swap, swapping, upload.

mimo- (showing the movement to and fro):

mimoklonva – приклепка – riveting.

she-:

shek'iloeba shebneva, shek'vra – застегивание – closing;

shepicvra – опалубка; подшивка – boarding;

shebijgeba, bijgis shedgma – подпирать – bear, carry, promote, support, sustain;

shergolva, dargolva – кольцевание – girdling, ring-barking; ringing;

shet'borva – подтопление – waterlogging;

shezetva, gap'ochva – смазка – lubrication action; lubricant; oiling.

shemo- (direction inward and around):

shemok'irva, amok'irva – обмуровка – brickwork envelope, casing, serving, walling-up;

shemogozva, amoglesa – обмазка, обмазывание – daubing, doping;

shemocharchva, gacharchva, mocharat'eba – обточка, обтачивание – circular job.

cha- (downward and inward direction):

chaglinva, chat'k'esa – закатать – wrap roll;

chak'verva – зачеканка – blade footing, crown setting (of diamonds).

In these terms, other verbal prefixes are rare. Yet, they outnumber the prefixes found in other lexical units. In such cases, the semantics plays a decisive role, depending on the meaning of direction in a verbal noun.

4. The usage of verbal nouns together with verbal-nominal collocations in special texts

In scientific terminology, verbal nouns (masdars) are adapted based on the following **means**: analytical forms are used when the borrowed word is accompanied by an auxiliary verb, the so-called **verbalizer**. All these auxiliary verbs are devoid of their initial semantics. They form the so-called verbal-nominal collocation. The verbal noun turns into the so-called **formal subject or object**. It expresses the key verbal semantics, whereas the verbalizer expresses all the verbal categories: person, number, mood, voice...

Some of the above-mentioned auxiliary verbs express active action, others – passive, for instance: akhdens (ACT) – „is akhdens“ – (implements); ckdeba (PASS) происходит – „ikceva“ (happens); ts'armoebs (MED) производится – „midis, agrdzelebs“; akhorcielebs (ACT) realize – осуществлять; khorcieldeba (PASS) осуществляться – „realizebulia“.

There are also verbs that express duration: mimdinareobs (is going on), grdzeldeba (continues), or verbs of different semantics like gegmavs (plans), agrdzelebs (goes on), amtavrebs (finishes), ts'q'vet's (stops)...

Technical texts use all the means of adaptation: organic formation, descriptive combination of words (in some cases, translation loans). Most frequently, forms are based on the verbs ending in suffix **ir-** (-ir-eba):

invest'ireba (investing): daainvest'irebs (will invest), invest'irdeba (is invested), invest'irebas akhdebs/ats'armoebs (makes an investment), invest'ireba khdeba/ts'armoebs (investment is made)... (cf.: German: investieren).

regist'rireba (registering): daaregist'rirebs (will register), regist'rirdeba (is registered), regist'rirebas akhdens/ats'armoebs regist'rireba khdeba (registration) (carries out registration, is being registered);

piksireba (fixation): apiksirebs (fixes), piksirdeba (is fixed), dapiksirebas akhdens/ (makes/implements fixation), ats'armoebs/akhorcielebs, dapiksireba khdeba/ts'armoebs/khorcieldeba (is being fixed/fixation is implemented).

5. Possibilities of Derivation from the Same Root

It is well known that verbal nouns do not differ in voice. Naturally, they do not add person markers. It is possible to form participles, but all the derivational types cannot be presented in the dictionary.

Participles (for detailed information regarding the formation of participles, see Osadze, 2016, p. 103-117) can distinguish forms **with and without prefixes**:

m- (-av thematic suffix ~~base marker~~):

mk'vant'avi – квантователь – quantizer,

mp'lombavi – plombировщик – plumber,

mpilt'ravi (sapilt'ravi, sats'uri) – фильтрующий – cleaner, filtering, filtrate,

msht'amp'avi – штамповщик – puncher, pressman.

With a verbal prefix:

gamomt'ut'avi – выщелачивающий – leaching; leaching-out.

mapok'usirebeli – фокусируемый – driven.

Without a verbal prefix:

damatsement'ebeli – цементирующий – binding, cementitious;

mapok'usirebeli – фокусируемый – driven.

map'roekt'ebeli – проектируемый – [estimated](#); [projected](#); [projectible](#);

masinkronebeli – синхронизируемый, хронизируемый – synchronized.

Containing the suffix **-iz**:

map'olarizebeli – поляризующий – polarizing;

galvanizebuli – гальванизированный – galvanized;
p'ast'erizebuli – пастеризованный – (pasteurization) pasteurized.

Containing the suffix **-ir**:

maregulirebeli, momts'esrigebeli – регулировщик – regulator;
регулирующий – adjusting, control, governing, potentiometric, regulating.

With a verbal prefix: m(a)-el:

ganmamagnit'ebeli – размагничивающий – bucking; degaussing (cable);

-ul:

daagregat'ebuli – агрегатированный – packaged; unitized;
daionebuli – ионизированный; ионизованный – ionized;
dabak'elit'ebuli – бакелизированный – bakelized;
dabariumebuli – барированный – barium-coated; bariated;
dak'arbidebuli – карбидированный – carbilized; tungsten-carbide cathode;
daemulsiebuli – эмульгированный, эмульсированный – emulsified;
darezinianebuli – обрешиненный – coated, rubber, rubberised;
nit'rirebuli, daazot'ebuli – нитрированный – nitrated

sa-el:

sap'roekt''ebeli – проектируемый – estimated; projected; projectible;
saregulirebeli, regulirebadi, sats'esrigebeli – регулируемый – adjustable; controllable; controlled;
regurable.

Negative participles:

u-: daushunt'avi – [нешунтированный](#) – [unshunted](#).

u-el: dauk'alibrebeli – некалиброванный – calibrated, (ღილვი) gauged

Formation with the ending **-ad** is semantically close to participle (e.g.: amoburcvadi, ts'edadi – ковкий вольфрам – ductile, malleable, pliable, pliant, wrought; khsnadi – растворимый, растворяющийся – dissoluble, resolvable).

The above-mentioned forms are created from both **Georgian** and **foreign** stems:

mdgradi – устойчивый – fast, firm, inconvertible, persistent;
gamopit'vadi – выветривающийся; истощимый – echhaustible, depletable;
dabaldnobadi – низкоплавкий – low-melting, soft, depletable;
dabr'k'olebamdgradi – помехозащитный, помехоустойчивый – noiseproof; jamproof.

Forms with verbal prefixes are rare with **foreign** stems:

k'oksvadi – коксующийся – coking;
absorbirebadi – абсорбирование – absorbent; absorbing; absorptive;
degradirebadi – деградирующий – degenerative;

depormirebadi – деформируемый – deformable; deformed;
depibirebadi – дефибрирование – defibrating.

Conclusions. Georgian has a longstanding tradition of borrowing words from **Latin and Greek**. In terminology, many verbs and verbal nouns are formed using stems borrowed from foreign languages. These may be of international origin (Latin or Greek) or English words (earlier, borrowing from Russian was intensive, although most of the stems were international in Russian terminology as well).

In Russian, such international words are formed with the suffix **-ировать**. In Georgian, the element **-ir** is retained, to which the verbal ~~base marker thematic~~ thematic suffix **-eb** is added, and finally **-a** (a marker forming the verbal noun/masdar) is added. Sometimes two variants are used: the suffix **-ireb-a**, or the entire borrowed word ending in **-tsia**, for example: piksireba (fixing) and fiksatsia (fixation), regist'ireba (registering) and regist'ratsia (registration).

It should be underlined that the excessive use of borrowed vocabulary in the literary language is considered a negative process, whereas in scientific terminology it is acceptable and even necessary. Georgian terminologists spare no effort to adapt terms into Georgian by making use of traditionally established patterns.

Summary. The terminological system uses the same patterns to produce new lexical units from foreign stems as those that have historically developed in the Georgian literary language and spoken speech (including slang). This is justified and makes it possible to further enrich and expand the Georgian terminological base, keeping pace with scientific and technological progress and increasing the number of lexical units through the use of borrowed stems.

On the one hand, in the Georgian technical terminological system, foreign words may be transferred unchanged, that is, borrowed as they are; on the other hand, these words are used as the base for verbal nouns (masdars) by adding a Georgian prefix and a verbal thematic suffix ~~base marker~~. In scientific texts, they also occur as nominal components within verbal-nominal constructions. For example: piksireba (fixing) or fiksatsia (fixation); verbal forms: afiksirebs / fiksirdeba (he/she fixes/ fixing takes place); participles: damfiksirebeli (one who fixes), fiksirebuli (fixed), dasafiqsirebeli (to be fixed), daufiksirebeli (unfixed). Similarly: asimilireba (assimilating) – asimilatsia (assimilation); verbal forms: asimilirebs (assimilates), asimilirdeba (is assimilated); asimilatsias akhdens (performs assimilation) – asimilatsia khdeba (assimilation takes place); participle: asimilirebuli (assimilated) and so on.

The processes associated with Georgian verbal nouns formed from borrowed stems reflect the same trends in language development and should be considered a result of language contacts and scientific progress.

References

- Amiridze, N. (2018). *Accommodating loan verbs in Georgian: Observations and questions*: Journal of Pragmatics, Volume 133, August 2018, pp. 150–165. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2018.02.008>
- Kiknadze, L. (1946). dzireuli da nasakhelari zmnebi kartulshi [*Root Verbs and Nominal Verbs in Georgian*]: *Papers of Tbilisi State University*, volume 28 (pp. 163–178).
- Kobaidze, M. (2021). *Recently Borrowed English Verbs and Their Morphological Accommodation in Georgian*, pp. 59–71.
- Loladze, N. (1998). nasakhelar zmnata modelebi tanamedrove kartulshi [*Models of Verbs Nominal Derivation in Present-Day Georgian*]: *Linguistic Papers*, volume VII. Tbilisi (pp. 80–93).

- Muzashvili, N. (2016). *nasakhelari zmnebi dzvel kartulshi [Denominative Verbs in the Old Georgian]*: Tbilisi. Institute of Linguistics (133 pages).
- Osadze, M. (2016). *t'erminta seskheba-adap't'atsiis sak'itkhebi kartul enashi [The Process of Borrowing and Adaptation of Foreign Terms into the Georgian Language]*: Tbilisi: Institute of Linguistics (147 pages).
- Peikrishvili, Zh. (2009). *nasakhelari zmnebis ts'armoeba-punktsiisatvis tanamedrove kartulshi [Formation and Function of Nominal Verbs in Contemporary Georgian: Linguistic Papers]*. Tbilisi. "Universali" Publishing House.
- Shamelashvili-Zekalashvili, R. (2010). verbalizat'orta punktsiisatvis zmnur-sakhelur shesit'q'vebebshi tanamedrove kartulshi [Towards the Function of Verbalizers in Verbal-Nominal Set Expressions]: *Linguistic Papers*, XXXI, Tbilisi, "Kartuli Ena" Publishing House (pp. 199–208).
- Shanidze, A. (1953). *kartuli enis gramat'ik'is sapudzvlebi [Basics of the Georgian Grammar]*. Tbilisi. Tbilisi University Printing Press (672 pages).
- Shanidze, A. (1981). *nasakhelari zmnebi kartulshi [Nominal Verbs in Georgian]*. *Collection of Works*, Volume 2. Tbilisi. Tbilisi University Printing Press (pp. 39–48).
- Tuskia, M. (2014). nasakhelar zmnata chamoq'alibebis ist'oria da tanamedrove enobrivi sit'uatia [History of Formation of Denominative Verbs and the Modern Language Situation]: *Issues of the History of Georgian Speech Culture*, Book 14, Tbilisi (pp. 143–158).
- Zekalashvili, R. (2019). *Strategies of Accommodation of Loan Verbs in the Georgian Language: (Bridging Languages and Cultures. Linguistics, Translation Studies and Intercultural Communication) (TransÜD Book 104)*, Verlag: Frank & Timme, 71–94.
- Zekalashvili, R. (2025). naseskhebpudziani zmnebi akhlagazrdul met'q'velebashi kartulshi [The Verbs with Borrowed Stems in the Speech of the Young People]: *Kartvelian Linguistics*, XI (pp. 109–121).
- Georgian Bank of Terms: <https://termbank.ice.tsu.ge/ka/qtb/terminology>
- Russian-Georgian Technical Dictionary: <https://rus-eng-technical-dict.slovaronline.com/>
- Technical Terminology* (Russian-Georgian Part), edited by Academician R. Dvali and Prof. R. Ghambashidze. Tbilisi. "Metsniereba" Publishing House. 1977.
- Technical Terminology* (Georgian-Russian Part), edited by Academician R. Dvali and Prof. R. Ghambashidze. Tbilisi. "Metsniereba" Publishing House. 1982.
- Technical Dictionary*: <https://techdict.ge/ka/about/>

საქართველოსა და ბრიტანეთის ჰიდრონიმების ლინგვისტური თავისებურება

მანანა შელია

განათლების დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ელ-ფოსტა: shelia.manana9@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4040-9675>

მაია მარგანია

ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ელ-ფოსტა: maiko_margania@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4300-2114>

მაია ჩქვანავა

ფილოლოგიის დოქტორი, ცხუმ-აფხაზეთის

მეცნიერებათა აკადემიის უფროსი მეცნიერი-თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: makochqva@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8452-124X>

აბსტრაქტი. წინამდებარე სტატია საინტერესოა როგორც გეოგრაფებისა და ისტორიკოსების, ისე ლინგვისტებისთვისაც.

დედამიწის ჰიდრონიმები და მათ გარშემო არსებული ბუნებრივი სამყარო გეოგრაფიული გარემოს უმნიშვნელოვანესი ფაქტორებია. უძველესი პერიოდიდან ადამიანები ცდილობდნენ ჰიდრონიმების გასწვრივ დასახლებას და ბუნების პირობებთან ადაპტირებას.

საუკუნეების განმავლობაში ბრიტანეთისა და საქართველოს ჰიდრონიმების სახელწოდება მდიდარ ლექსიკას ქმნიდა. ჰიდრონიმებში მოიაზრება პელაგონიმები, ლიმონიმები და პოტამონიმები - ესაა გეოგრაფიული სახელწოდებების უძველესი და სტაბილური ფენა. მემატრიანებისა და ისტორიკოსების მიერ ჰიდრონიმების შექმნა ფართოდ გავრცელებული ფენომენია, რომელიც ხანგრძლივ პერიოდს მოიცავს.

გეოგრაფიული სახელწოდებების ლექსიკა დროთა განმავლობაში შეიძლება შეიცვალოს. ტოპონიმების უმეტეს სახელწოდებასთან შედარებით, ჰიდრონიმები ენობრივად ძალიან კონსერვატიულია. ჰიდრონიმული სახელწოდებები ყველაზე სტაბილურია ენის ლექსიკურ ფონდში.

სტატია ეხება დიდი ბრიტანეთისა და საქართველოს ჰიდრონიმების ეტიმოლოგიურ და სემანტიკურ ანალიზს. ლინგვისტური ანალიზის მეთოდები, მაგალითად, ეტიმოლოგიური, სემანტიკური, მნიშვნელოვნად გვეხმარება გეოგრაფიული სახელების წარმომავლობის გარკვევაში. ეტიმოლოგიური მეთოდი, რომელიც ძალიან მნიშვნელოვანია ტოპონიმშიკაში, წამყვანია, რადგან ის ხელს უწყობს გეოგრაფიული სახელწოდების პირველადი მნიშვნელობის აღდგენას.

სტატიაში განხილულია ამ ორივე ქვეყნის ზღვების, ტბებისა და მდინარეების სახელწოდებათა წარმოშობა. აღწერილია იმ ჰიდრონიმთა ონომასტიკური ლექსიკა, რომლებმაც თავიანთი სახელი ბრიტანულ და ქართულ ენობრივ გარემოში მიიღეს. სტატია საშუალებას იძლევა, გავერკვეთ ბრიტანეთის კუნძულებსა და საქართველოს ტერიტორიაზე მდებარე ჰიდრონიმების გეოგრაფიულ, ისტორიულ და ლინგვისტურ ასპექტებში.

კვლევის შედეგად გამოვლინდა, რომ ბრიტანული და ქართული ჰიდრონიმების ეტიმოლოგია აიხსნება კელტური და ქართული ენობრივი გარემოთი, რომელთა საფუძველზეც ჩამოყალიბდა საქართველოსა და ბრიტანეთის კუნძულების ჰიდრონიმია.

საკვანძო სიტყვები: ტოპონიმია, გეოგრაფიული გარემო, საქართველოსა და ბრიტანეთის ჰიდრონიმები, ლინგვისტური, ეტიმოლოგიური, სემანტიკური.

ნებისმიერი ენა მუდამ მოქცეულია ლინგვისტური, კერძოდ, ონომასტიკური კვლევების ყურადღების ცენტრში და მასში შემავალი სიტყვები წარმოადგენს საინტერესო ფაქტებისა და პროცესების სამყაროს, რომელთაც სპეციფიკური ლექსიკური თავისებურებები გააჩნიათ.

სახელთა სამყარო იდუმალეობით მოცული რთული სისტემაა მრავალსაუკუნოვანი ისტორიით. თითოეული ენის ლექსიკაში საკუთარი სახელები ქმნიან სპეციალურ კატეგორიას, რომელსაც გააჩნია თავისი სპეციფიკური მახასიათებლები. საკუთარი სახელი არის კონკრეტული ენის ლექსიკური ელემენტი, რომელიც მიეკუთვნება შესაბამის ონიმურ ქვესისტემას და რომელიც გვაძლევს ტრადიციულ სემანტიკურ განმარტებას: ცალკეული ადამიანის, ადგილის და ა. შ. სახელს (Crystal, 2008, p. 392).

ცნობილია, რომ ლანდშაფტის მრავალფეროვნებიდან გამომდინარე, ადამიანებმა ადრეული პერიოდიდანვე დაიწყეს გეოგრაფიული ობიექტების, როგორც საკუთარი სახელების, დაჯგუფება.

რადგან ტოპონიმია გეოგრაფიული მეცნიერების მნიშვნელოვანი დარგია. ადგილმდებარეობათა სახელწოდებები ძვირფასი გეოგრაფიული იდენტიფიკატორებია, გეოგრაფიული ინფორმაციის დამუშავების, ინტერპრეტაციისა და გავრცელებისთვის საჭირო ინსტრუმენტებია (Parker 2001, p. 2).

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ ტოპონიმები და მასში შემავალი ჯგუფები - **ოიკონიმები და ჰიდრონიმები** - კულტურული მემკვიდრეობის ნაწილია და ასევე ენის ელემენტებია, რომლებიც, როგორც საკუთარი სახელები, სპეციფიკურ ფუნქციებს ასრულებენ და გეოგრაფიულ ცნებებსა და მახასიათებლებს აღნიშნავენ. ჰიდრონიმია მდინარეების, ტბებისა და წყლის სხვა ობიექტების სახელწოდებებია.

სტატიის მიზანია საქართველოსა და ბრიტანეთის ჰიდრონიმების სისტემის ეტიმოლოგიური, სემანტიკური განხილვა. სტატიაში შესწავლილია საქართველოსა და ბრიტანეთის ჰიდრონიმები, გაანალიზებულია რამდენიმე ჰიდრონიმული სახელი და ტერმინი. წარმოდგენილია ჰიდრონიმების მნიშვნელობა, რომლებიც ვრცელ ინფორმაციას გვაწვდიან ამ ტერიტორიებზე მდებარე ზონებზე, ისტორიულ და ონომასტიკურ ცნობებსა და ლანდშაფტურ თავისებურებებზე. ასევე ნაშრომში განვიხილავთ სეხნია ტოპონიმებს და ფერის აღმნიშვნელ ჰიდრონიმებს. შესაბამისად, გეოგრაფიული სახელწოდებების ფორმირებისას, სახელების ერთ-ერთი წამყვანი ობიექტი ფერია. ასევე ამ კვლევაში არის ჰიდრონიმების -ზღვების, მდინარეებისა და ტბების სახელების ლინგვოკულტურული ანალიზის მცდელობა სემანტიკური და ლინგვოკულტურული ასპექტის გათვალისწინებით.

საინტერესოა, რომ ჰიდრონიმების როლი მნიშვნელოვანია მსოფლიო ხალხთა ცივილიზაციაში, ქალაქების, სოფლებისა და რეგიონების სახელწოდებების დიდი რაოდენობა ჰიდრონიმებიდან მომდინარეობს ან - პირიქით.

დედამიწაზე მრავალი სეხნია ტოპონიმია, კერძოდ კი, **ოიკონიმები და ჰიდრონიმები**, რომლებსაც იგივე სახელწოდება აქვთ.

როგორც ცნობილია, სეხნია ტოპონიმების წარმოშობის მიზეზები საუკუნეების განმავლობაში ევროპის კონტინენტიდან სხვა კონტინენტებზე ხალხთა გადასახლებისა და მიგრაციის შედეგი იყო. ასე მაგალითად: ქალაქი **ლონდონი-London** (მდებარეობს ინგლისში, აშშ-ში, კანადაში, ავსტრალიასა და ახალ ზელანდიაში - მსოფლიოში სულ 29 ლონდონია), **კემბრიჯი (Cambridge)** მდებარეობს ინგლისში, ავსტრალიაში, კანადასა და ახალ ზელანდიაში, მდინარეები **ტემზა (River Thames)**, **სე-**

ვერნი (River Severn), ტრენტი (River Trent) და ა. შ. ინგლისის გარდა, გვხვდება ჩრდილოეთ ამერიკაშიც.

აღსანიშნავია, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე უამრავი სეხნია ტოპონიმია (ოიკონიმები და ჰიდრონიმები) როგორც აღმოსავლეთში, ასევე დასავლეთ ნაწილში. არსებობს სამეგრელოსა და აფხაზეთის ორ ათეულზე მეტი სოფელი, რომლებსაც მსგავსი სახელები აქვთ: მაგალითად: **ახალ-დაბა** ოჩამჩირის რაიონში და ასევე ახმეტის, მცხეთის, ბორჯომის მუნიციპალიტეტებში და ა. შ. **სოფელი ილორი** ოჩამჩირის რაიონში, აფხაზეთში და იმავე სახელწოდების სოფელი სამტრედიის რაიონში, **მდინარე რეკა** ოჩამჩირის რაიონსა და სამეგრელო-ზემო სვანეთის მხარის სენაკის მუნიციპალიტეტში.

აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის გულრიფშის მუნიციპალიტეტის წებელდის თემში მდინარე კელასურის ხეობაში მდებარეობს სოფელი კელასური. „640-662 წლებში ეგრისის სამეფო ხან სპარსელებს იწვევდა ბიზანტიელების წინააღმდეგ, ხან - პირიქით. კელასურის დიდი კედელიც მაშინ ააშენეს ბერძნებმა სპარსელების შესაჩერებლად. „კლისურა“ ბერძნული სიტყვიდან მომდინარეობს და ვიწრობს ნიშნავს, სწორედ ასეთ ვიწრობებშია აგებული კედელი. მდინარესაც აქედან ეწოდა კელასური“ (ცხადაია და ხორავა, 2016, გვ. 79).

სეხნია ოიკონიმები და ჰიდრონიმები მრავალია აფხაზეთის ტერიტორიაზე. ასე მაგალითად: მდინარე მაჭარა და სოფელი მაჭარა, მდინარე ბესლეთი და სოფელი ბესლეთი, მდინარე ოქუმი და სოფელი ოქუმი, მდინარე კოდორი და ქედი კოდორი. სოფელი გუმისთა და მდინარე გუმისთა, ქალაქი გაგრა და გაგრის ქედი. მდინარე გაგრიფში - გაგრის წყალი და ა. შ.

გაგრა აფხაზეთის ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული კურორტია კავკასიის შავი ზღვის სანაპიროზე. შუა საუკუნეებში მას „გაგარი“ ეწოდებოდა, რაც ძველ ქართულში „ხეობაში ვიწრო გასასვლელს“ ნიშნავდა. ქართულ წყაროში პირველად მოხსენიებულია XIV საუკუნეში. იტალიურ და კათალიკონურ რუკებზე აღნიშნულია **Cacary, Chachari/Cacr/ Chatari** ფორმით. გაგრას ჩრდილო-დასავლეთით **მდინარე გაგრიფში** (აფხ. გაგრის წყალი) საზღვრავს. ამ მდინარის შესართავში გვიანდელ ანტიკურ ხანაში ციხესიმაგრე აუგიათ, რომელიც შუა საუკუნეებშიც გამოიყენებოდა. ციხესიმაგრის ტერიტორიაზე დგას V-VI საუკუნეების სამნავიანი ბაზილიკა, რომელიც XX საუკუნეში აღადგინეს (ცხადაია და ხორავა, 2016, გვ. 39-40).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სეხნია ტოპონიმები შეიძლება მოიპოვებოდეს ბრიტანეთის ტერიტორიაზეც და სხვადასხვა კონტინენტზეც. **ტვიდი (Tweed)** ბუნებით საოცრად ლამაზი რეგიონია ჩრდილოეთ ინგლისში, სადაც მიედინება **მდინარე ტვიდი (River Tweed)** და მდებარეობს **ტვიდის ველი**.

როგორც ცნობილია, **ტვიდი (Tweed)** შალის ქსოვილია, თუმცა, ამ შესანიშნავი მასალის გამოჩენამდე დიდი ხნით ადრე არსებობდა მდინარე ტვიდი (The Tweed River). სიტყვა „ტვიდის“ წარმოშობა დღემდე საკამათოა. ზოგი მიიჩნევს, რომ ის მომდინარეობს შოტლანდიური სიტყვიდან „**tweel**“, რაც ქსოვილის დიაგნოსტურ ქსოვას აღნიშნავს, ზოგის აზრით კი, ლონდონელი ვაჭრის ისტორიას უკავშირდება. სახელი ტვიდი უბრალო შეცდომამ წარმოშვა: ლონდონელმა ვაჭარმა არასწორად წაიკითხა შოტლანდიელი ქსოვილების გამყიდველის ხელნაწერი, რომელიც „ტვიდს“ – „**tweel**“ უწევდა რეკლამირებას. მან იფიქრა, რომ მასში მდინარე ტვიდი იყო ნახსენები, რომელიც შოტლანდიის ტექსტილის ცენტრში - შოტლანდიის საზღვრებში - მიედინება და ქსოვილს ახალი სახელწოდებით - „ტვიდ“ – „**Tweed**“ რეკლამირება გაუწია. ამგვარად, არასწორი ინტერპრეტაცია მემკვიდრეობად იქცა.

მდინარე ტვიდი (River Tweed, შოტლ. (გაელური) Uisge Thuaidh), ინგლისსა და შოტლანდიას შორის სასაზღვრო რეგიონში მიედინება, რომელზეც მდებარეობს ქალაქი **ბერიკ-აფონ-ტვიდი (Berwick-upon-Tweed)**, ცნობილი, როგორც **Berwick-on-Tweed**, ან უბრალოდ **Berwick** და ასევე სამ-

რევლო ნორთუმბერლენდში. ადრე, ამ ქალაქის ადგილზე დაარსებული იყო ანგლოსაქსური დასახლება. ქალაქი შედიოდა ნორთუმბრიის სამეფოში, რომელიც X საუკუნეში ინგლისმა შეიერთა.

ირლანდია მდებარეობს ამავე სახელწოდების კუნძულზე (ევროპაში სიდიდით მესამე), ატლანტის ოკეანის ჩრდილოეთ ნაწილში.

ძვ. წ. 2000 წლისთვის კუნძულზე საბოლოოდ ჩამოყალიბდა კელტური წარმოშობის ხალხი. თანამედროვე ირლანდიელები ამ ხალხის შთამომავლები არიან. ინდოევროპელი კელტები ირლანდიაში ძვ. წ. VII საუკუნეში, რკინის ხანაში დასახლდნენ. რომის იმპერია მათ “Galli” - „გალებს“ - „ბარბაროსებს“ უწოდებდა, რომელთა წინააღმდეგაც ისინი მრავალ სამხედრო კამპანიაში მონაწილეობდნენ.

კვლევებით დადგენილია, რომ ირლანდიის მრავალი სახელი და მნიშვნელობა არსებობს: **Éire, Erin, the Emerald Isle, the Republic, Land of Saints and Scholars** (Rogers, 2016). ქვეყნის სახელი Ireland-ირლანდია წარმოშობილია სიტყვიდან **Eire**, რომელიც მომდინარეობს **Ériu**-დან, რაც თავის მხრივ, სათავეს იღებს პროტოკელტური **Iweriu, Iweri**-დან, რაც „ნაყოფიერ მიწას“ ნიშნავს. რომაელები მას ჰიბერნიას (Hibernia) ან ივერნიას (Ivernia) უწოდებდნენ, რომელიც შესაძლოა მიუთითებდეს ირლანდიელთა წინაპრების კავშირზე პირენეის ნახევარკუნძულის უძველეს მოსახლეებთან - იბერიელებთან. ბრიტანეთის კუნძულების პირველ მაცხოვრებლებს **იბერიელები (ან იბერები)** უწოდეს.

ირლანდიის მრავალი ტოპონიმი შეიცავს ღმერთებისა და ქალღმერთების სახელებს. ირლანდიურ მითოლოგიაში ცნობილია სამი ქალღმერთი და - **ფოლა (Fola), ბანბა (Banba) და ეირიუ (Éiriú)** მალე ერთ-ერთმა მათგანმა **ეირიუმ (Éiriú)** მოისურვა ფუტკრის დედოფალი გამხდარიყო და ქვეყნისთვის თავისი სახელი დაერქმია (Rogers, 2016).

მაშასადამე, სიტყვა **Éire** სავარაუდოდ, ძველი ირლანდიური სიტყვიდან **Éiru**-დან მომდინარეობს, რომელიც ითვლება ირლანდიის ნაყოფიერების, კეთილდღეობისა და სიუხვის, ასევე კელტური პანთეონის ერთ-ერთ უზენაეს ქალღმერთად.

ირლანდიას ულამაზესი მწვანე ბუნების, თვალწარმტაცი პეიზაჟებისა და მომხიბვლელი სანაპირო ზოლის გამო შეარქვეს ზურმუხტისფერი კუნძული” (Emerald Isle).

სიტყვა **emerald** - გამოჩნდა ინგლისურ ენაში 1300 წელს, იგი შემოვიდა ძველი ფრანგულიდან **emeraude** XII საუკუნეში. თავდაპირველად ეს სიტყვა მომდინარეობდა ებრაულიდან (ან სხვა მონათესავე სემიტური ენიდან, როგორიცაა აქადური *barraqtu*); სიტყვა **bareket** ბერძნულში შევიდა როგორც **smaragdus**, რომელიც ლათინურმა ენამ ისესხა როგორც **smaragdus**. საბოლოოდ, საშუალო ლათინურში მიიღო ფორმა *esmaraldus*. <https://languagehat.com>

XVIII საუკუნის ირლანდიელი პოეტი უილიამ დრენანი (William Drennan) პირველი იყო, ვინც ირლანდია “ზურმუხტისფერ კუნძულად” – *Emerald Isle* მოიხსენია თავის ლექსში, სადაც ის აღწერს ირლანდიის სილამაზეს, მარადმწვანეს და ზურმუხტივით მბზინვარეს.

ირლანდიის ზღვა დედამიწის ქერქში ბოლო 20 000 წლის განმავლობაში მომხდარი ცვლილებების შედეგია. სავარაუდოდ, ირლანდიის ზღვა გრძელი მტკნარი წყლის ტბა იყო. ირლანდიის ზღვაში 50-ზე მეტი კუნძულია, მათ შორის ორი მთავარია: **მენის კუნძული** და **ანგლსი**. ირლანდიის ზღვას ზოგჯერ **მენის ზღვასაც** უწოდებენ.

საინტერესოა, რომ ჰიდრონიმების მრავალფეროვანი ბუნება, განსაკუთრებით წყლის სულები-სა და ღვთაებების თაყვანისცემა სათავეს იღებს ადრეული ანტიკური პერიოდიდან. ჩრდილოეთის ხალხების მითოლოგიაში მდინარე მნიშვნელოვან როლს ასრულებს, რაც ადამიანთა სამყაროსა და ზებუნებრივს შორის კავშირის სიმბოლოა.

მდინარე სევერნი (Severn) დიდი ბრიტანეთის ყველაზე გრძელი მდინარეა (354 კმ.) და ასევე მნიშვნელოვან წყალსავალ გზად ითვლება, რადგან ისტორიულად ის მთავარი სავაჭრო გზა იყო. მდ. სევერნი სათავეს იღებს უელსის შუაგულში - Wales, კამბრიის მთებში (**the Cumbrian Mountain**),

პლინლიმონის (**Plynlimmon**) აღმოსავლეთ კალთაზე და ჩაედინება **ბრისტოლის არხში (Bristol Channel)**.

მდინარე სევერნი 15 000 წლის წინ ჩამოყალიბდა, როდესაც ჩრდილოეთ შროპშირის (**the North Shropshire**) ვაკეზე ყინული დნებოდა, რამაც **მდინარე დი-დან (the River Dee)** ახალი მარშრუტი შექმნა და მდინარე სევერნის სახელით გახდა ცნობილი.

დღემდე ბევრი ლინგვისტი კამათობს მდინარე სევერნის სახელწოდების წარმოშობაზე. თვლიან, რომ ის კელტური ენიდან მომდინარეობს. ზოგიერთი წყაროს თანახმად, ეს სახელი ფერია საბრინას მდინარეში დახრჩობის შესახებ მითიურ ისტორიას ეფუძნება.

მწერალი კლაუდია მერილი აღნიშნავს: „ერთ-ერთი მოსაზრების მიხედვით, სიტყვა „სევერნი“ (Severn) შესაძლოა დაკავშირებული იყოს ზღვის ფერია **საბრინას (Sabrina)** სახელთან (მისი ადრეული კელტური სახელწოდება, რომელსაც ზოგიერთი მეცნიერი სამაროსინად თვლის **Samarosina ან Samarina** ნიშნავს-*land of summertime fallow*“ - „ზაფხულის გაორთქლილ ან მოხნულ მიწას“). გაურკვეველი მიზეზის გამო ნიმფა საბრინამ გადაწყვიტა ამ მდინარის ნაკადში დახრჩობა. ამ სახელწოდების ლათინიზირებული ფორმაა **Sabrina**, ხოლო უელსური ვარიანტია - **Afon Hafren** (უელსურად ნიშნავს „საზღვარს“ - „boundary“), რომელიც თარიღდება ჩ. წ. აღ-ით II საუკუნით.

სევერნის მახლობლად რომაული გალავანი აღმოაჩინეს, რაც იმას ნიშნავდა, რომ მდინარე რომაელებისთვის მნიშვნელოვანი იყო. სავარაუდოდ, სწორედ ამიტომ გადაწყვიტეს მათ მდინარის სახელი პირდაპირ ადგილობრივებისგან ეთარგმნათ და თან შეენარჩუნებინათ მასთან დაკავშირებული ლეგენდა.

უელსურად აფონ ჰაფრენი (Afon Hafren), მდინარე სევერნის ადგილობრივი სახელწოდებაა, რომელიც ლეგენდარულ პრინცესას უკავშირდება. იგი, როგორც ამბობენ, მის წყლებში ცხოვრობდა. სახელი ჰაფრენი პირველად XII საუკუნის „ბრიტანიის სამეფოს ისტორიაში“ ჯეფრი მონმაუთელმა ჩაწერა.

ჯეფრი მონმაუთელის ზღაპარში (Geoffrey of Monmouth's tale), ჰაფრენი (Hafren) იყო ბრიტანელთა მეფე ლოკრინის (King Locrin) ლამაზი, არაკანონიერი შვილი, რომელიც გაუჩნდა მას საიდუმლო მიჯნურის, გერმანელი პრინცესა ესტრილდისისგან (Estrildis).

მნიშვნელოვანია, რომ მოგვიანებით ჰაფრენი (Hafren) ამ მდინარის სახელად იქცა. მის ხსოვნას ინარჩუნებდნენ შემდგომი საუკუნეების პოეტები, როგორებიც არიან ედმუნდ სპენსერი „ფერიების დედოფალში“ (The Faerie Queene) – (1590) და ჯონ მილტონი თავის პოემაში „საბრინა ფერია“ (Sabrina Fair) (1634), რომელმაც ის წყლის ნიმფად წარმოსახა. <https://www.claudiamer-rill.com>

როგორც წესი, გეოგრაფიული ობიექტების დასახელებები „ხალხური ეტიმოლოგიის“ საშუალებით განიმარტებოდა. ამრიგად, ხალხური ეტიმოლოგია სევერნს ნიმფა საბრინას გამოსახულებასთან აკავშირებს, რომელიც, ლეგენდის თანახმად, მასში დაიღუპა (Mills, 2011, p. 532).

მდინარე სევერნის სეხნია ჰიდრონიმი მიედინება კანადაში, ონტარიოსა და მანიტობას პროვინციებში, ხოლო ჩრდილო-აღმოსავლეთით სევერნის ტბაში ჩადის. მდინარე საბოლოოდ ჰუდსონის ყურეში (Hudson Bay) ჩაედინება- **ფორტ სევერნის** სახელით ცნობილ ადგილას. **ფორტ სევერნი (Fort Severn)** მდებარეობს ზუსტად იქ, სადაც მდინარე სევერნი ჰუდსონის ყურეს (Hudson Bay) უერთდება. ის თავდაპირველად სავაჭრო პუნქტად XVII საუკუნეში, 1689 წელს დაარსდა. მდინარეს იყენებდნენ ბეწვის ვაჭრები, რომლებიც ყურესა და ვინიპეგის ტბას შორის მოგზაურობდნენ. მას სახელი ბრიტანეთის კუნძულებზე მდებარე მდინარე სევერნის მიხედვით ეწოდა. <https://thecanadianencyclopedia.ca>

ცხადია, ბუნებრივი სამყარო სხვადასხვა ფერებით არის სავსე. ფერთა აღმნიშვნელი ლექსიკა ხშირად გამოიყენება ტოპონიმებში გეოგრაფიული ობიექტის ფერთა მახასიათებლების გამოსახატავად.

უძველესი დროიდან დედამიწაზე არსებული ფერთა აღმნიშვნელი ჰიდრონიმები ქმნიდა მდიდარ ლექსიკას. წყალი ირეკლავს მწვანე და ფირუზისფერის კაშკაშა ელფერებს, რომლებიც დაკავშირებულია ბუნებრივ გეოგრაფიულ პირობებთან.

ლაჟვარდოვანი, თეთრი, შავი, ლურჯი, მწვანე და ფირუზისფერი ჰიდრონიმები საქართველოსა და ბრიტანეთის ბუნებას განსაკუთრებულ ელფერს აძლევს.

ჰიდრონიმებში ლურჯი (ცისფერი) ფერი ლანდშაფტის, ბუნებრივი პეიზაჟებისა და გარემოს რეალური ანარეკლია. ცისფერი წყლის ტბები წყალმცენარეებისა და სხვა ნივთიერებების დაბალ კონცენტრაციას შეიცავს, რაც მათ მაღალ გამჭვირვალობასა და მუქ ლურჯ ფერს ანიჭებს. ზოგიერთი თვლის, რომ მდინარეებში, ტბებსა და ზღვებში წყლის ლურჯი ფერი განპირობებულია იმით, რომ წყალი სინამდვილეში ცას ირეკლავს.

აფხაზეთში, გაგრის მუნიციპალიტეტში მდებარე **ცისფერი (ლურჯი) ტბა** კარსტული წარმოშობისაა, ტბა ივსება მიწისქვეშა მდინარის წყლით და წვიმით. მრავალი ლეგენდა არსებობს ამ იდეალურ ტბაზე, მაგრამ ყველაზე პოპულარულია ცისფერთვალეობა მოხუცის ლეგენდა. ამ ლეგენდის თანახმად, ერთ დროს ამ ლურჯი ტბის ადგილზე იყო გამოქვაბული, რომელშიც ლურჯთვალეობა, თოვლივით თეთრი და გრძელწვერიანი მოხუცი განმარტოებით ცხოვრობდა. ის თავისი სიბრძნით, ცხოვრებისეული გამოცდილებით და სიკეთით გამოირჩეოდა. ერთ დღეს მოხუცს უცნობები ეწვივნენ გამოქვაბულში დამის გასათევად. მან ისინი გულთბილად მიიღო, მაგრამ ხარბმა და ბოროტმა სტუმრებმა ის გაძარცვეს და სიცოცხლეს გამოასაღმეს. ნაქურდალი საქონლის წაღებისას მოულოდნელად ძლიერმა წყლის ნაკადმა გამოქვაბულიდან გასასვლელი გადაკეტა და ისინი ხაფანგში აღმოჩნდნენ. ასე წარმოიქმნა მოხუცის ლურჯი თვალეობის მსგავსი ულამაზესი ლურჯი ტბა.

აბუდელაურის ფერადი ტბები მდებარეობს ხევსურეთში, მდინარე აბუდელაურის ხეობის თავში, ზღვის დონიდან 2600 მეტრზე. აბუდელაურის ტბები მოიცავს სამ ტბას - **მწვანე ტბა, ლურჯი ტბა და თეთრი ტბა**.

ბუნებაში ერთ-ერთი ყველაზე დომინანტური ფერია მწვანე, რომელიც სიცოცხლის, განახლების, ზრდისა და სიუხვის სიმბოლოა.

საქართველოში წყლის ობიექტების ზოგიერთი სახელწოდება შეიცავს მწვანე ფერის ზედსართავ სახელს. მწვანე ტბა მდებარეობს აჭარაში, ხულოს მუნიციპალიტეტში, არსიანის ქედის ჩრდილოეთ მხარეს. ტბა სუფთა და გამჭვირვალეა. მწვანე ფერს ტბას ხშირი ტყე და გარემო აძლევს, რადგან წყალი ირეკლავს გარშემო არსებულ ხე-მცენარეებს, განსაკუთრებით უხვად არის ტბის ირგვლივ წიფლის ხეები.

ბრიტანეთის რელიეფი ჩრდილოეთით და დასავლეთით მთიანია და გამოირჩევა წყალუხვი ჰიდროგრაფიული ქსელით. ბრიტანეთის ჰიდრონომებში ასევე ვხვდებით თეთრ ფერს, მაგალითად, **Whitewater** მდინარეა შოტლანდიაში, ის ასევე ძალიან მოკლე მანძილზე მიედინება ნორთუმბერლენდში, ინგლისში და უერთდება მდინარე ტვიდს.

White Lough ასევე ცნობილი, როგორც **White Lake** მტკნარი წყლის ტბაა ირლანდიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით.

საქართველოში არის ერთი უცნაური ჰიდრონიმი, რომელიც წითელ ფერთანაა დაკავშირებული. ესაა მდინარე **წყალწითელა**, რომელიც მოედინება იმერეთში, ტყიბულისა და თერჯოლის მუნიციპალიტეტებში, სათავეს კი იღებს რაჭის ქედზე მდებარე მთა ნაქერალადან. საინტერესოა ასევე, რომ მას აქვს სეზონი ტოპონიმები: სადაც ახლა მოწამეთას მონასტერია, იქ ადრეული შუა საუკუნეების ციხე-ქალაქი წყალწითელა არსებობდა. ასევე მთა წყალწითელაც არსებობს იმერეთისა და სამცხე-ჯავახეთის მხარეში, ბაღდათისა და ახალციხის მუნიციპალიტეტების საზღვარზე, მესხეთის ქედზე.

მდინარე წყალწითელასთან დაკავშირებით ცნობილია ლეგენდა, რომ მას ასეთი სახელი ეწოდა ისტორიული ხრესილის ომის შემდეგ, რადგან წყალი ბევრი სისხლისგან წითლად შეიღება. მაგრამ გეოლოგების აზრით, როდესაც მდინარე აღიდგება, იმ წითელი მიწის ქანებს რეცხავს, რომლებიც ამ მდინარის გასწვრივ, სათავესთან, ოკრიბაში თითქმის ყველგანაა და წყალი წითელ ფერს იღებს.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ სტატია საშუალებას იძლევა, გავერკვეთ ბრიტანეთის კუნძულებსა და საქართველოს ტერიტორიაზე მდებარე ჰიდრონიმების გეოგრაფიულ, ისტორიულ და ლინგვისტურ ასპექტებში.

კვლევის შედეგად გამოვლინდა, რომ ბრიტანული და ქართული ჰიდრონიმების ეტიმოლოგია აიხსნება კელტური და ქართული ენობრივი გარემოთი, რომელთა საფუძველზეც ჩამოყალიბდა საქართველოსა და ბრიტანეთის კუნძულების ჰიდრონიმია.

ამრიგად, ჰიდრონიმების ეტიმოლოგიურ-სემანტიკური ანალიზი საშუალებას გვაძლევს, თვალყური ვადევნოთ ამა თუ იმ ტერიტორიაზე ხალხთა ეთნიკურ და იგრაფიულ პროცესებს, დასახლების გზებსა და მიმართულებებს ისტორიული მოვლენების ჭრილში.

გამოყენებული ლიტერატურა

ცხადაია, პ., ხორავა ბ. (2016). *აფხაზეთის გეოგრაფიული სახელწოდებანი*. თბილისი.

Crystal, D. A. (2008). *Dictionary of Linguistics and Phonetics*. sixth edition, Blackwell Publishing, p.: 392.

Merrill, C. *The Goddess of the River Severn* <https://www.claudiamerrill.com>

Mills, A. D. (2011). *A Dictionary of British Place Names* (Oxford Paperback Reference) /A. D. Mills [Rev. and expanded ed.]. Oxford: Oxford University Press, Current Online Version -2011 xxxvii – 532.

Parker, J.R. (2001). *The importance of Geographic Names in a Spatial Data Infrastructure*. New York, January 2001, pp.:1-6.

Rogers, M. (2016). *Ireland's many names and their meanings*. <https://www.irishpost.com/life-style/irelands-many-names-and-their-meanings-90875>

<https://languagehat.com>

<https://thecanadianencyclopedia>.

LINGUISTIC PECULIARITIES OF GEORGIAN AND BRITISH HYDRONYMS

Manana Shelia

*Doctor of Education, Associate Professor
at Sokhumi State University*

Email: shelia.manana9@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4040-9675>

Maia Marghania

*PhD in Philology, Associate Professor
at Sokhumi State University*

Email: maiko_margania@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4300-2114>

Maia Chkvanava

*PhD in Philology, Senior Researcher at
Tskhum-Abkhazian Academy of Sciences*

Email: makochqva@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8452-124X>

Abstract. This paper is of interest to geographers and historians, as well as linguists. Hydronyms and the natural world around them are the most important factors of the geographical environment. Since ancient times, people have tried to settle along hydroobjects and adapt to natural conditions.

Over the centuries, the names of hydronyms in Britain and Georgia have formed a rich vocabulary. The hydronyms of Britain and Georgia - pelagonyms, limnonyms and potamonyms - are an ancient and stable layer of geographical names. The creation of hydronyms by chroniclers and historians is a widespread phenomenon, covering a long period.

The vocabulary of geographical names can change over time. Compared to most toponyms, hydronyms are linguistically very conservative. Hydronymic names are the most stable in the lexical fund of a language.

The paper deals with the etymological and semantic analysis of hydronyms of the British Isles and Georgia. Linguistic analysis methods, such as etymological, semantic, significantly contribute to the clarification of the origin of geographical names. The etymological method, which is very important in toponymy, is leading, as it helps to restore the primary meaning of a geographical name.

The onomastic vocabulary of those hydronyms that received their names in the British and Georgian linguistic environments has been described. The paper allows us to understand the geographical, historical and linguistic aspects of hydronyms located in the British Isles and in Georgia.

The research revealed that the etymology of British and Georgian hydronyms has been explained by the Celtic and Georgian linguistic environment, on the basis of which the mentioned hydronyms were formed.

Keywords: toponymy, geographical environment, Georgian and British hydronyms, linguistic, etymological, semantic.

Any Language is always at the center of linguistic and especially onomastic research. Words are a world of interesting facts and processes that have specific lexical-semantic properties.

The world of names is a complex system shrouded in mystery and has a centuries-old history. In the vocabulary of each language, proper names form a special category that has its own specific characteristics.

Proper name reflects its traditional semantic definition: the name of an individual person, place, etc. (Crystal, 2008)

It is known that due to the diversity of the landscape, people from an early period began to group geographical features as their own names. Toponymy is an essential field of geographical science in two ways. First, place names are valuable geographic identifiers, instruments for the processing, interpretation and dissemination of geographical information (Parker 2001, p. 2).

It should be noted that toponyms and their constituent groups - oikonyms and hydronyms are part of cultural heritage as well as elements of the language, which, like proper names, perform certain functions and denote geographical concepts and features.

According to Cambridge Dictionary the naming of areas of water such as rivers, lakes, and seas, or the study of these names, their origins and meanings.

The aim of the paper is to discuss the etymological and semantic system of Georgia and Britain's hydronyms. The paper studies and analyses several hydronymic names and terms of both countries. The meanings of hydronyms provide extensive information about the zones located in these territories, historical and onomastic references, and landscape features. The paper also discusses name-sake toponyms and hydronyms denoting colors. Accordingly, in the formation of geographical names, one of the leading objects of names is color.

This study attempts to conduct a linguo-cultural analysis of hydronyms - the names of seas, rivers, and lakes - taking into account semantic and linguo-cultural aspects as well.

It is interesting that the role of hydronyms in the civilization of the world population is important; a large number of names of regions, cities and villages derive from hydronyms or vice versa.

There are many different name-sake toponyms on Earth, namely **oikonyms** and **hydronyms**, which have the same name.

As is known, the origin of the name sake toponyms is associated with the resettlement and migration of peoples from the European continent to other continents over the centuries.

For example: **the city of London** (located in England, the USA, Canada, Australia and New Zealand - there are 29 London in the world), **Cambridge** is located in England, Australia, Canada and New Zealand, **the rivers Thames, Severn, Trent**, etc. In addition to England, they can be found in North America as well.

It is noteworthy that on the territory of Georgia, both in the east and in the west, there are many name sake toponyms (oikonyms and hydronyms). In Samegrelo and Abkhazia, there are more than two dozen villages with similar names: for example, **Akhaldaba** in the Ochamchire region, as well as in Akhmeta, Mtskheta, Borjomi municipalities, etc.; **Ilori village** in Ochamchire district, in Abkhazia, and the village of the same name in Samtredia district; The River Reka in Ochamchire district and Senaki municipality of Samegrelo-Zemo-Svaneti region.

The village of Kelasuri is located in the valley of the Kelasuri River in the Tsebelda community of the Gulripshi municipality of the Autonomous Republic of Abkhazia. "In 640-662, the Kingdom of Egrisi sometimes invited the Persians against the Byzantines and sometimes - vice versa. **The Great Wall of Kelasuri** was also built by the Greeks at that time to stop the Persians. "**Klisura**" comes from the Greek word and means **narrow**, the wall was built in these narrow places⁶ therefore, the **Kelasuri River** took this name"(Tskadaia & Khorava, 2016).

There are numerous name-sake oikonyms and hydronyms in the territory of Abkhazia. For example: the Machara River and the village of Machara, the Besleti River and the village of Besleti, the Okumi River and the village of Okumi, the Kodori River and the Kodori Range, the village of Gumista and the Gumista River, the city of Gagra and the Gagra Range, the Gagripsh River - Gagra Water, etc.

Gagra is one of the most popular resorts in Abkhazia on the Black Sea coast of the Caucasus. In the middle ages it was called "**Gagari**", which in old Georgian language meant "**narrow passage in a valley**". It was first mentioned in Georgian sources in the 14th century.

On Italian and Catalan maps, it is marked as **Cacary, Chachari/ Cacr/ Chatari**. Gagra is bordered to the northwest by **the Gagripsh River** (In the Abkhazian language it means Gagris **Tiscali**. At the mouth of this river, a fortress was built in late antiquity, which was also used in the middle ages. On the territory of the fortress there is a three-nave basilica of the 5th-6th centuries, which was restored in the 20th century "(Tskadaia & Khorava, 2016).

As it has been mentioned above, name-sake toponyms can be found both in the territory of Britain and also on different continents. Tweed is a region of stunning natural beauty in northern England, where **the River Tweed** flows and the Tweed Valley is located.

As is known, tweed is a woolen fabric, however, long before the appearance of this wonderful material, there was a river called **the Tweed River**.

The origin of the word "tweed" is still controversial. Some believe it comes from the Scottish word "**tweel**", which refers to the diagonal weave of the fabric, while others believe it is related to the history of a London merchant. The name tweed originated from a simple mistake: a London merchant misread a manuscript by a Scottish cloth merchant advertising "**tweel**". He thought it referred to **the River Tweed**, which flows through the Scottish textile heartland – the Scottish Borders – and advertised the fabric under a new name – "**Tweed**". Thus, the misinterpretation became a legacy. <https://runwaymagazines.com> ›

The River Tweed (Scottish Gaelic: Uisge Thuaidh) is a river in the border region between England and Scotland, on which lies the town of **Berwick-upon-Tweed**, known as **Berwick-on-Tweed**, or simply **Berwick**, and a parish in Northumberland. The town was formerly the site of an Anglo-Saxon settlement and it was a part of the Kingdom of Northumbria, which was annexed by England in the 10th century.

Ireland is located on the island of the same name (the third largest in Europe), in the North Atlantic Ocean.

By 2000 BC, a Celtic people had finally established themselves on the island. The modern Irish are the descendants of this people. The Indo-European Celts settled in Ireland in the 7th century BC, during the Iron Age. The Roman Empire called them "**Galli**" – 'Gauls' – 'barbarians', against whom they participated in many military campaigns.

Studies have shown that Ireland has many names and meanings: **Éire, Erin, the Emerald Isle, the Republic, Land of Saints and Scholars** (Rogers, 2016). The name Ireland is derived from the word **Eire**, which is derived from **Ériu**, which in turn is derived from the Proto-Celtic **Iweriu, Iweri**, meaning "**fertile land**". The Romans called it **Hibernia or Ivernia**, which may indicate the connection of the ancestors of the Irish with the ancient inhabitants of the Iberian Peninsula - the Iberians. The first inhabitants of the British Isles were called **Iberians (or Ibers)**.

Many Irish place names contain the names of gods and goddesses. In Irish mythology, there are three goddesses: **Fola, Banba** and **Éiriú**. Soon, one of them, **Éiriú**, wished to become the queen bee and gave her name to the country (Rogers, 2016).

Therefore, the word "**Éire**" is likely derived from the Old Irish word "**Éiru**", which is considered the goddess of fertility, prosperity, and abundance in Ireland, as well as one of the supreme goddesses of the Celtic pantheon.

Ireland is a very beautiful country, rich in history and culture. This country was nicknamed **the "Emerald Isle"** because of its beautiful green nature, breathtaking landscapes and charming coastline.

The word **emerald** - appeared in English in 1300, it was introduced from the Old French **emeraude** in the 12th century, originally the word came from Hebrew (or another related Semitic language, such as Akkadian **barraqtu**), the word "**bareket**" entered Greek as **smaragdos**, which was borrowed by Latin as **smaragdus**. Eventually, in Middle Latin it took the form **esmaraldus**. <https://languagehat.com>

The 18th-century Irish poet **William Drennan** was the first to refer to Ireland as the "**Emerald Isle**" in his poem, where he describes the beauty of Ireland, evergreen and shining like emerald.

The Irish Sea is an inter-island sea in the Atlantic Ocean, between the islands of Great Britain and Ireland.

St. George's Bay, which connects the Irish South Sea with the Celtic Sea and the Atlantic Ocean, is named after a saint who, according to 14th-century legend, swam across the strait.

The Irish Sea is the result of changes in the Earth's crust over the past 20,000 years. It is believed that the Irish Sea was once a large freshwater lake. There are more than 50 islands in the Irish Sea, the two main ones being **the Isle of Man** and **Anglesey**. The Irish Sea is sometimes called **the Sea of Man**.

It is interesting to note the diverse nature of hydronyms, especially the worship of water spirits and deities, dates back to early antiquity. In the mythology of the northern peoples, the river plays an important role, symbolizing the connection between the human world and the supernatural.

The River Severn is the longest river in Great Britain (354 km) and is also considered an important waterway, as it was historically a major trade route. The River Severn rises in central **Wales**, in **the Cumbrian Mountains**, on the eastern slopes of **Plynlimmon**, and flows into the **Bristol Channel**.

The River Severn was formed 15,000 years ago when ice melted on the **North Shropshire Plain**, creating a new route from **the River Dee**, and became known as **the River Severn**.

To this day, many linguists debate the origin of the name of the River Severn. It is believed that it comes from the Celtic language. According to some sources, this name is based on the mythical story of the fairy **Sabrina** drowning in the river.

The writer Claudia Merrill notes: "One theory is that the word **Severn** may be related to the name of the sea nymph **Sabrina** (her early Celtic name, which some scholars believe to be **Samarosina** or **Samarina**, means "*land of summertime fallow*"). For some unknown reason, the nymph Sabrina decided to drown herself in the river. The Latinized form of this name is Sabrina, and the Welsh version is **Afon Hafren** (Welsh for "**boundary**"), which dates back to the 2nd century BC.

A Roman wall was discovered near the Severn, indicating that the river was important to the Romans. This is probably why they decided to translate the name of the river directly from the locals and preserve the legend associated with it.

Afon Hafren is a Welsh local name for the River Severn, associated with a legendary princess who is said to have lived in its waters. The name Hafren was first recorded in Geoffrey of Monmouth's 12th-century History of the Kingdom of Britain.

In Geoffrey of Monmouth's tale, Hafren was the beautiful, illegitimate son of King Locrin of the Britons, fathered by his secret lover, the German princess **Estrildis**.

It is significant that Hafren later became the name of the river. Her memory was preserved by poets of later centuries, such as Edmund Spenser in *The Faerie Queen* (1590) and John Milton in his poem *Sabrina the Fair* (1634), who portrayed her as a water nymph. <https://www.claudiamerrill.com>

As a rule, the names of geographical features were explained by means of "folk etymology". Thus, folk etymology connects the Severn with the image of the nymph Sabrina, who, according to legend, died in it. (Mills, 2011)

The name-sake hydronyms of the Severn River flows through the provinces of Ontario and Manitoba in Canada, before flowing northeast into *Severn Lake*. The river eventually flows into Hudson Bay at a point known as Fort Sever located exactly where the Severn River joins *Hudson Bay*. It was originally established as a trading post in the 17th century, in 1689. The river was used by fur traders traveling between the bay and Lake Winnipeg. It was named after the Severn River in the British Isles. <https://thecanadianencyclopedia.ca>

It is obvious that the natural world is full of different colors. Color vocabulary is often used in toponyms to express the color characteristics of a geographic object.

Since ancient times, hydronyms have formed a rich vocabulary of colors on Earth. Water reflects bright shades of green and turquoise, which are associated with natural geographical conditions.

Azure, white, black, blue, green, and turquoise hydronyms give a special touch to the nature of Georgia and Britain.

In hydronyms, blue - the dark blue (light blue) color is a real reflection of the landscape, natural scenery, and environment. Blue-water lakes contain a low concentration of algae and other substances, which gives them high transparency and a dark blue color. Some believe that the blue color of water in rivers, lakes, and seas is due to the fact that the water actually reflects the sky.

Located in Abkhazia, in the Gagra municipality, **the Blue Lake** is of karst origin, the lake is filled with water from an underground river and rain.

There are many legends about this mysterious lake, but the most popular is the legend of the Blue-Eyed Old Man. According to this legend, once upon a time there was a cave on the site of this blue lake, in which a blue-eyed, snow-white, and long-bearded old man lived in seclusion. He was distinguished by his wisdom, life experience, and kindness.

One day, strangers visited the old man in a cave to spend the night. He welcomed them warmly, but the greedy and evil guests robbed him and took his life. While taking the stolen goods, a sudden strong stream of water blocked the exit from the cave and they found themselves trapped. Thus, a beautiful blue lake was formed, similar to the old man's blue eyes.

Abudelaury **Colored Lakes** are located in Khevsureti, at the head of the Abudelaury River Gorge, at an altitude of 2600 meters above sea level. Abudelaury Lakes include three lakes - **Green Lake**, **Blue Lake**, and **White Lake**.

Green is one of the most dominant colors in nature, symbolizing growth, abundance, renewal, and life.

Some names of water bodies in Georgia contain the adjective green. **Green Lake** is located in Adjara, in the Khulo municipality, on the northern side of the Arsiani ridge. The lake is clean and transparent. The green color of the lake is given by the dense forest and environment, which reflects the surrounding vegetation, especially the abundance of beech trees around the lake, which gives the water a green hue.

The relief of Britain is mountainous in the north and west, with a rich hydrographic network. The color white is also found in British hydronomes, for example, the **Whitewater** is a river in Scotland, it also flows a very short distance into Northumberland, England, and joins the **River Tweed**.

White Lough, also known as **White Lake**, is a freshwater lake in the northeast of Ireland.

There is one strange hydronym in Georgia, which is associated with the color red. This is the **Tskaltsitela River**, which flows in Imereti, in the municipalities of Tkibuli and Terjola, and originates from the mountain Nakerala located on the Racha ridge. It is also interesting that it has name-sake toponyms: where the Motsameta monastery is located, there was an early medieval fortress-city *Tskaltsitela*. There is also a mountain *Tskaltsitela* in the region of Imereti and Samtskhe-Javakheti, on the border of the municipalities of Bagdati and Akhaltsikhe, on the Meskheti ridge.

There is a legend about *the Tskaltsitela River* that it was named after the historical Khresili War because the water turned red from the blood. However, according to geologists, when the river floods, it washes away the red earth rocks that are found almost everywhere along the river, near the source, and in Okriba, and the water takes on a red color.

In conclusion, it can be said that the paper allows us to investigate the geographical, historical and linguistic aspects of hydronyms located in the British Isles and Georgia.

The research has revealed that the etymology of British and Georgian hydronyms is explained by the Celtic and Georgian linguistic environment, on the basis of which the hydronyms of Georgia and the British Isles were formed.

Thus, etymological and semantic analysis of hydronyms allows us to observe the ethnic and migration processes, settlement routes and directions of peoples in a given territory in the context of historical events.

References

- Crystal, D. A. (2008). *Dictionary of Linguistics and Phonetics*. sixth edition, Blackwell Publishing, p.:392.
- Merrill, C. *The Goddess of the River Severn* <https://www.claudiamerrill.com>
- Mills, A. D. (2011). *A Dictionary of British Place Names* (Oxford Paperback Reference) /A. D. Mills [Rev. and expanded ed]. Oxford: Oxford University Press, Current Online Version -2011 xxxvii – 532.
- Parker, J.R. (2001). *The importance of Geographic Names in a Spatial Data Infrastructure*. New York, January 2001, pp.:1-6.
- Rogers, M. (2016). *Ireland's many names and their meanings*. <https://www.irishpost.com/life-style/irelands-many-names-and-their-meanings-90875>
- Tskhadaia, P., Khorava B. (2016). *Geographical Names of Abkhazia*. Tbilisi.
<https://languagehat.com>
<https://thecanadianencyclopedia>.

ბათუმის საკითხი დავით კლდიაშვილის მემუარულ წიგნში „ჩემი ცხოვრების გზაზე“

დალი ბეთხოშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი,

სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ასოცირებული პროფესორი

ელ-ფოსტა: dali.betkhoshvili@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6947-160X>

აბსტრაქტი: დავით კლდიაშვილის შემოქმედებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს მემუარულ წიგნს „ჩემი ცხოვრების გზაზე“, რომელშიც ბათუმის სახით მრავალი ეროვნული საკითხია წამოჭრილი, რაც ერთიან ქართულ ეროვნულ სულს წარმოაჩენს და ქვეყნის მთლიანობის საჩვენებლად ერთიან კონტექსტშია გასააზრებელი.

მემუარულ წიგნში „ჩემი ცხოვრების გზაზე“ დავით კლდიაშვილის მიერ აღწერილი რეალობა ნათლად ასახავს იმდროინდელი ცხოვრების მძიმე ვითარებას – სოციალურ, პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, კულტურულ გარემოს, იმ საფუძვლებს, რაზეც იყო დაყრდნობილი თითოეული სფერო, სადაც კარგად იკვეთება ამ გარემოში მყოფი ადამიანის რთული არსებობა და ყოველივე ამის ფონზე მწერლის თვალთა დანახული სინამდვილეა მოცემული, რაც მწერლის შეხედულებებით და განცდილობითაა მოწოდებული.

დავით კლდიაშვილის მემუარულ წიგნში „ჩემი ცხოვრების გზაზე“ გადმოცემულია ბათუმში მწერლის ცხოვრება-მოღვაწეობის ოცდარვა წელზე მეტი ისტორია, მასში აღწერილი და გაანალიზებულია ბათუმთან დაკავშირებული არაერთი საკითხი: პორტო-ფრანკოს გაუქმება, მიწების ყიდვა-გაყიდვა, მუხაჯირების საკითხი, ბათუმში ნავთის ქალაქის შექმნის პროცესი, ქართული თეატრის მსახიობების ჩასვლა ბათუმში და თეატრალური სცენის წარმოდგენა, ქალაქის თვითმართველობის შექმნა, ღარიბი მოსახლეობის სწრაფვა ბათუმისაკენ, რკინიგზის გაყვანა, მწვანე კონცხის, ბუღვარების მშენებლობის საკითხები, ქალაქში საზოგადო საკრებულოს ჩამოყალიბება... ძალზედ მნიშვნელოვანია მწერლის ცნობები სასწავლებელთა არსებობის შესახებ, კერძოდ, შეიქმნა სამოქალაქო სასწავლებელი და ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ქართული სკოლა; გვაცნობს, როგორ ხდებოდა ბინების მშენებლობა, რომ ქალაქის გამგეობის როლს ასრულებდა პოლიცია... აგრეთვე მნიშვნელოვანია ცნობები იმის შესახებ, როგორ დაარსდა სამკითველო-ბიბლიოთეკა, გამრავლდა წიგნადი ფონდი, დიდი ტირაჟით დაიწყო ჟურნალ-გაზეთების გამოცემის საქმიანობა; მწერალი დიდ ყურადღებას აქცევს მთელ რიგ ეროვნულ პრობლემას... ეს უამრავი საკითხი, რომელიც წამოჭრილია დავით კლდიაშვილის მემუარებში, ნათელ წარმოდგენას იძლევა ბათუმში მიმდინარე მღელვარე ცხოვრების არსებობის შესახებ.

ამდენად, დავით კლდიაშვილის მემუარულ წიგნში „ჩემი ცხოვრების გზაზე“ წამოჭრილი საკითხები საქართველოს ეროვნული პრობლემის გადაჭრის, საზოგადოებრივი განვითარების თვალსაზრისით ღირებულია და ქვეყნის სახელმწიფოებრივად მოგვარების გზას ისახავს მიზნად. მასში ასახული საკითხები შემოენახა ისტორიას და აცოცხლებს ეპოქებს თავისი სათქმელით.

თემა აქტუალურია და დიდი თეორიული და პრაქტიკული ღირებულების მომცველი, რამდენადაც დავით კლდიაშვილის მემუარული წიგნი ნაკლებადაა შესწავლილი და გამოკვლევას საჭიროებს

მემუარებში წამოჭრილი პრობლემების, მასში ასახული არსისა და დანიშნულების თვალსაზრისით. ნაწარმოებში ასახული საკითხები არა მარტო დავით კლდიაშვილის ეპოქაში, არამედ დღესაც არ კარგავს აქტუალობას, საჭიროა მისი ხელახლა გაცოცხლება, ახლებური თვალთ შებედვა და გაანალიზება. პრობლემა, რა თქმა უნდა, პირველ რიგში, ერთიან ეროვნულ ჭრილშია გასააზრებელი, შემდეგ კი მთლიანი გლობალური კონტექსტითაცაა გასათვალისწინებელი. თემის სიახლევ, სწორედ, აღნიშნულის მოგვარებაში მდგომარეობს.

საკვანძო სიტყვები: დავით კლდიაშვილი; „ჩემი ცხოვრების გზაზე“; მემუარები; ბათუმი; საქართველო; ეროვნული პრობლემა.

შესავალი: დავით კლდიაშვილის მდიდარ ნააზრევში განსაკუთრებული ადგილი განეკუთვნება მის მნიშვნელოვან მემუარებს „ჩემი ცხოვრების გზაზე“, რომელშიც არაერთი საჭირობოროტო საკითხია წინა პლანზე წამოწეული, რაც ერთიან ქართულ ეროვნულ სულს წარმოაჩენს და ქვეყნის მთლიანობის საჩვენებლად ერთიან კონტექსტშია გასააზრებელი.

მემუარულ წიგნში „ჩემი ცხოვრების გზაზე“ დავით კლდიაშვილის მიერ აღწერილი რეალობა ნათლად ასახავს იმდროინდელი ცხოვრების მძიმე ვითარებას – სოციალურ, პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, კულტურულ გარემოს, იმ საფუძვლებს, რაზეც იყო დაყრდნობილი თითოეული სფერო, სადაც კარგად იკვეთება ამ გარემოში მყოფი ადამიანის რთული არსებობა და ყოველივე ამის ფონზე მწერლის თვალთ დანახული სინამდვილეა მოცემული, რაც მწერლის შეხედულებებით და განცდილითაა მოწოდებული.

დასახელებულ მოგონებებში დავით კლდიაშვილის მიერ წამოჭრილი საკითხები არა მარტო თავის ეპოქაში იყო პრობლემატური და მნიშვნელოვანი, არამედ დღესაც მტკივნეულად აღიქმება თითოეული ქართველის მსოფლმხედველობაში და მთლიანი ქვეყნის სატკივარს წარმოადგენს. ეს პრობლემები წითელი ხაზით გასდევს არა მარტო ბათუმს, არამედ მთელი საქართველოს ისტორიას, მის პოლიტიკურ, სოციალურ, რელიგიურ და კულტურულ პრობლემად რომ იქცა და თანამედროვე კვლევის საგნადაც არის გადაქცეული.

ამდენად, ეს საკითხი სამეცნიერო დონეზე უნდა იქნას გამოტანილი და დღეს მისი განხილვა აქტუალობას არაა მოკლებული, ამიტომ სამეცნიერო აზრით მისი კვლავ გაცოცხლება და გააზრება დროულიცაა და აუცილებელიც. სწორედ ამაში მდგომარეობს ჩვენი ნაშრომის მნიშვნელობა და ღირებულება.

წყაროების / ლიტერატურის მიმოხილვა: აჭარის საკითხი რომ ყოველთვის პრობლემატური, საინტერესო და მსჯელობის საგანი ხდებოდა, ჩანს როგორც მწერალ-პუბლიცისტთა ნააზრევში, ასევე მეცნიერ-მკვლევართა ნაშრომებშიც, კერძოდ, აღნიშნულს გარკვეული ადგილი ეთმობა სერგეი მესხის, რაფიელ ერისთავის, იაკობ გოგებაშვილის, ილია ჭავჭავაძის, ნიკო ნიკოლაძის, ეგნატე ნინოშვილის და სხვა მოაზროვნეთა შემოქმედებაში. აჭარის სხვადასხვა პრობლემატურ საკითხზე კვლევები წარმოდგენილია პ. უმიკაშვილის, ზაქარია ჭიჭინაძის, მიხ. თამარაშვილის, ა. ახვლედიანის, დ. ბაქრაძის და სხვათა შრომებში, მაგრამ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ზურაბ კიკნაძის, ავთანდილ ნიკოლეიშვილის („აკაკი წერეთელი და ოსმალეთის ქართველობა“, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის „წელიწდეული“, VI, 2014; „თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ქართულენოვანი ზეპირსიტყვიერება“, წერილი 1; „თურქეთელ ქართველთა ქართულენოვანი პოეზია“, ქართველოლო-

გიის აქტუალური პრობლემები, IV), დალი ბეთხოშვილის¹, გურამ ბახტაძის („აჭარა XIX საუკუნის ქართულ მწერლობაში“, დისერტაცია, თსუ, 2001), მაია არველაძის (აკაკი წერეთლის პირადი და საზოგადოებრივი ცხოვრების ამსახველი უცნობი დოკუმენტები (აკაკი და მაჰმადიანი ქართველები)“, ქართველური მემკვიდრეობა, XXIII, 2019), ლუკა დვალაშვილის („აკაკი წერეთელი და აჭარის შემოერთების პრობლემა“, ქართველური მემკვიდრეობა, XIII, 2010), ოთარ გოგოლიშვილის („აკაკი და აჭარა“, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის „წელიწდეული“, VI, 2014) ორიგინალური შრომები, რომლებშიც ძალზედ აქტუალურად და საინტერესოდაა წამოჭრილი და გაანალიზებული არაერთი საკითხი: სწავლა-განათლების, რწმენის, ისტორიული, ეროვნული, კულტურის და სხვ. რომელთაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება აჭარის რეგიონის შესახებ არსებული პრობლემების გასააზრებლად.

მეთოდოლოგია: კვლევის განხორციელებისთვის ნაშრომში გამოყენებულია პრობლემაზე დაფუძნებული კვლევა, ისტორიულ-ლიტერატურული, ჰერმენევტიკული და ანალიტიკური კვლევის მეთოდები, რომელთა მეშვეობით დამუშავდა დავით კლდიაშვილის მნიშვნელოვანი ცნობები ბათუმის შესახებ მისი მემუარული წიგნის მიხედვით, რათა გამოიკვეთოს ნააზრევი და დასკვნები კვლევის შესახებ, საკითხი გააზრებულ უნდა იქნას ერთიან ეროვნულ ჭრილში თანამედროვე პრობლემების კონტექსტის გათვალისწინებით, რომელიც ხელს შეუწყობს საკითხის უკეთ წარმოჩენას და შედეგების ჩამოყალიბებას.

დისკუსია / შედეგები: დავით კლდიაშვილის მემუარულ წიგნში „ჩემი ცხოვრების გზაზე“ გამოცემულია ბათუმში მწერლის ცხოვრება-მოღვაწეობის ოცდარვაწელზე მეტი ისტორია, მასში აღწერილი და გაანალიზებულია ბათუმთან დაკავშირებული არაერთი საკითხი: პორტო-ფრანკოს გაუქმება, მიწების ყიდვა-გაყიდვა, მუხაჯირების საკითხი, ბათუმში ნავთის ქალაქის შექმნის პროცესი, ქართული თეატრის მსახიობების ჩასვლა ბათუმში და თეატრალური სცენის წარმოდგენა, ქალაქის თვითმართველობის შექმნა, ღარიბი მოსახლეობის სწრაფვა ბათუმისაკენ, რკინიგზის გაყვანა, მწვანე კონცხის, ბულვარების მშენებლობის საკითხები, ქალაქში საზოგადო საკრებულოს ჩამოყალიბება... ძალზედ მნიშვნელოვანია მწერლის ცნობები სასწავლებელთა არსებობის შესახებ, კერძოდ, შეიქმნა სამოქალაქო სასწავლებელი და ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ქართული სკოლა; გვაცნობს, როგორ ხდებოდა ბინების მშენებლობა, რომ ქალაქის გამგეობის როლს ასრულებდა პოლიცია... აგრეთვე მნიშვნელოვანია ცნობები იმის შესახებ, როგორ დაარსდა სამკითველო-ბიბლიოთეკა, გამრავლდა წიგნადი ფონდი, დიდი ტირაჟით დაიწყო ჟურნალ-გაზეთების გამოცემის საქმიანობა; მწერალი დიდ ყურადღებას აქცევს ეროვნულ საკითხს... ეს უამრავი საკითხი, რომელიც წამოჭრილია დავით კლდიაშვილის მემუარებში, ნათელ წარმოდგენას იძლევა ბათუმში მიმდინარე მღელვარე ცხოვრების არსებობის შესახებ.

„დავით კლდიაშვილმა ყველას დაანახა, რომ ცხოვრების სინამდვილე ძალიან ღრმაა და ამოუწურავი, ხოლო მისი განსახიერების საშუალებები შემოუსაზღვრელი“ (ევგენიძე, მინაშვილი, 2013: 557).

¹ იხ. აჭარის საკითხი შემდეგ კვლევებში: აჭარის მოსახლეობის სოციალურ-კულტურული ვითარების თავისებურებანი ადიგენის მაღალმთიანეთში (რამდენიმე სოფლის მაგალითის მიხედვით), საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის ნაშრომების კრებული „წელიწდეული“, XII, ქ. ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის IX საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, ეძღვნება ცნობილ ქართველოლოგს, საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აქტზე ხელისმომწერის, საქართველოს უზენაესი საბჭოს დეპუტატს, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის, პროფესორ ტარიელ ფუტყარაძის სამოცი წლის იუბილეს, ქუთაისი, 2020 წ., გვ. 46-58. აგრეთვე, დ. ბეთხოშვილი, აჭარის საკითხი ილია ჭავჭავაძის ნააზრევში, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, 2022; ოსმალეთის ქართველების საკითხი აკაკი წერეთლის პუბლიცისტიკაში („ოსმალეთის ქართველებს“), ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, 2023.

მოგონებების შესავალში ავტორს წამძღვარებული აქვს: „ეს მოგონებები იწერება იმ მოსაზრებით, რომ რომელიმე მკვლევარმა ჩვენი წარსული ცხოვრების სურათის დასახატავად შეიძლება ამ სტრიქონებშიაც იპოვოს გამოსადეგი რამ მასალა. თუ ეს ასე იქნა, მაშინ ამის დაწერაც გამართლებული იქნება და დამწერიც დიდად დაკმაყოფილებული. ნამრომს კი ვუძღვნი მათ ხსოვნას, ვინც გული სიყვარულით გამითბო, მასწავლა ადამიანის პატივისცემა და ნდობა. მოკლე მონაგონებში არაფერი შეფერადებული არ იქნება. მხოლოდ სინამდვილე, სინამდვილე, რომელსაც გადაუხრელად ვემსახურებოდი მთელი ჩემი მწერლობის განმავლობაში“ (კლდიაშვილი, 1952: 118).

ლევან ასათიანის თქმით, „თავისი შთაგონების წყაროს დავით კლდიაშვილი მუდამ ხალხის სინამდვილეში ეძებდა, ის მოდიოდა უშუალოდ ცხოვრებიდან და არა წიგნებიდან და ლიტერატურული თეორიებიდან... ლიტერატურულ სკოლებში არასოდეს მიფათურებია... გავა დრო, სკოლა გაქრება, ნაწერებიდან კი მხოლოდ ის დარჩება, რომელიც ადამიანის სიყვარულით არის აღსავსე“ (ასათიანი, 1940: 23).

დავით კლდიაშვილის მემუარული წიგნი „ჩემი ცხოვრების გზაზე“ შედგება 14 თავისაგან, რომელთაგან თითოეულ მათგანში მწერლის ცხოვრება-მოღვაწეობის სხვადასხვა ეტაპებია გადმოცემული, სადაც საქართველოს რამდენიმე ქალაქში მისი საქმიანობაა ასახული, მომეტებულად კი ბათუმში მისი მოღვაწეობის პერიოდი და გადმოცემული აქვს ბევრი საკითხი, რომელთა ცენტრში იმყოფებოდა მწერალი და მათ გადაწყვეტაშიც აქტიურად იყო ჩაბმული... ბათუმში მიმდინარე პროცესებს ფართო მასშტაბით ეხება წიგნის თითქმის ყველა თავი. მე-14 თავში თანდართულ ეპიგრაფში ავტორი ასეთ ღრმაშინაარსიან ფრაზას წერს: „... ლიტერატურული გზა ბედნიერად გავლილ გზად მიმაჩნია“ (კლდიაშვილი, 1952: 352), და ამას ნათელყოფს მისი მემუარებიც, რომელშიც აღბეჭდილია მწერლის მიზანდასახული და შინაარსიანი ცხოვრება-მოღვაწეობა.

დავით კლდიაშვილმა სამხედრო განათლება რუსეთში მიიღო, შემდეგ კი ბრუნდება საქართველოში და ბათუმში იწყებს სამხედრო საქმიანობას. როგორც მწერალი წერს, „... 1882 წლის აგვისტოს დავასრულე სამხედრო სასწავლებელი და გამოვსწიე სამსახურისათვის დანიშნულ ადგილს – ბათუმისკენ, რომელიც ამ დროს პორტო-ფრანკო იყო“ (კლდიაშვილი, 1952: 137).

სამეცნიერო კვლევებში აღნიშნულია, რომ „იმ დროს, როდესაც დავითმა სამხედრო სამსახური დაიწყო, ბათუმი ერთ პატარა, უსიცოცხლო, პრიმიტიულად გაშენებულ დაბას წარმოადგენდა... მაგრამ სწორედ ამ დროს იწყებოდა ბათუმის ახალი ისტორია, მისი სწრაფი ზრდისა და განვითარების ხანა... ბათუმში მოღვაწე სხვა მოწინავე ქართველ ინტელიგენტებთან ერთად დავითი იყო ბათუმის მოწინავე ძალების დარაზმვის, მთელ რიგ კულტურულ დაწესებულებათა მოწყობისა და ფართო საზოგადოებრივი საქმიანობის გაშლის ერთ-ერთი ინიციატორი“ (მერკვილაძე, 1982, გვ. 93) (ქართული..., 1982: 93).

„განსაკუთრებით მძიმე აღმოჩნდა დავითისათვის სამხედრო ყოფა მუშათა გაფიცვების, მათი გამოსვლების, ერთგვარი რევოლუციური აღმავლობის წლებში. ამ დროს ბათუმში ვითარება დაიძაბა, სისხლიც ბევრი დაიდვარა, შეტაკებებიც მოხდა სამხედრო ნაწილებსა და მუშებს შორის. მაგრამ დავითმა მოახერხა ის, რომ მისი ჯარისკაცების მხრიდან თოფი არ გავარდნილიყო. ასეთი ქმედება კი დავითს ძალიან ძვირად უჯდებოდა... მთელი მისი სამხედრო სამსახურის ოცდარვაწლიანი ისტორია არის მუდმივი დაძაბულობა, მუდმივი შინაგანი ჭიდილი...“ (ევგენიძე, მინაშვილი, 2013: 562).

დავით კლდიაშვილი მემუარებში „ჩემი ცხოვრების გზაზე“ გადმოსცემს იმის შესახებ, როდის, რომელ წელს და როგორ ჩავიდა ბათუმში: „1882 წ. სექტემბრის დამლევს პირველად ჩავედი ბათუმში. იქ იყო ის სამხედრო ნაწილი, რომელიც მე ავირჩიე სამსახურისათვის. ბათუმი მაშინ პორტო-

ფრანკო იყო; პატარა ქალაქი, ოთხიათასი მცხოვრებით². ქალაქი, თუკი შეიძლებოდა მისი ქალაქად წოდება, მდებარეობდა ზღვის პირად; ზღვის პირადვე იყო ბაზარი, პატარა დაბალი ქოხმახები – ვითომ მაღაზიები, რამდენიმე ქუჩა, ვიწრო და მოუკირწყლავი. ქალაქის გარშემო გაბნეული იყო ფაცხები, რომლებშიც ცხოვრობდნენ აფხაზები და ზანგები. ახლა რომ რკინიგზა მიდის ქალაქში, ეს ისეთი მოშორებული ადგილი იყო, რომ მარტოდ აქ წასვლა საშიშარი და სარიდებელი იყო დღისით, საღამოთი კი პირდაპირ შეუძლებელი; გამბედავს არაფერი სიკეთე მოელოდა: ან გაძარცვავდნენ, ან დასჭრიდნენ, ანდა კლავდნენ...” (კლდიაშვილი, 1952: 137-138).

დავით კლდიაშვილის მოგონებებში ნაჩვენებია ბათუმის განაშენიანების, ნამდვილ ცოცხალ ქალაქად ქცევის პროცესი: „1883 წელს დასრულდა რკინიგზის კეთება და ბათუმი შეუერთდა თბილისს, რის შედეგადაც 1885 წელს პორტო-ფრანკო გაუქმდა. რკინიგზის ნაპირებზე დაუწყიათ ტყეების გაჩეხა და აგარაკების აშენება. გზა გადიოდა უდაბურ ტყეში, ადგილი და ჰაერი ძალიან მავნე ყოფილა... მიწა მუქთა ყოფილა... დაიწყეს ადგილების მიკუთვნება... დიდი ადგილები მიუკუთვნებიათ მაღალი თანამდებობის პირებს: გიმნაზიის დირექტორს, პოლკოვნიკს, ნოტარიუსის უფროსს, მილიონერებს და სხვ., რომელთაც „მუხაჯირებისაგან შეისყიდეს დიდძალი ადგილები“ (კლდიაშვილი, 1952: 139) და შეიძინეს დიდი ფული.

დავით კლდიაშვილი გვაწვდის ცნობას მუხაჯირების შესახებ: „მუხაჯირებს ეძახოდნენ იმათ, რომელნიც ტოვებდნენ თავიანთ საცხოვრებელ ადგილებს და მიილტვოდნენ დასასახლებლად ოსმალეთისაკენ. ბევრი ყალბი ნაყიდობა კეთდებოდა ამ მუხაჯირების სახელით, ბევრ უპატრონო ადგილს ახალი და უცხო პატრონი უჩნდებოდა; ბევრს აცდენდნენ ფულის შეტყუებით და ეშმაკურად ხელიდან აცლიდნენ სამოსახლოს. საოცარი თარეში იყო მიწების შესაძენად... მწერალი გვაცნობს, როგორ შეისყიდა ადგილები ცნობილმა ჩაის ვაჭარმა პოპოვმა, რომელმაც იწყო ჩაის და რამის მოყვანა – რამი – ჩინური ჭინჭრის, რომლისგანაც კეთდება საუკეთესო ქაღალდი. ქაღალდის ფულისათვის ქაღალდს ამ რამისაგან ამზადებდნენ და დიდძალ სარგებელს ნახულობდნენ“ (კლდიაშვილი, 1952: 139). აქვე აღნიშნულია, რომ აგრეთვე განუკითხავად იმკვიდრებდნენ მიწებს.. მწერალი გვაცნობს აგრეთვე მეზაღე დალფონსს – პიონერს მოაგარაკეთა წრის შემქმნელს. მისივე თქმით, გასაოცარი მოხერხებით მან პირველმა ჩადგა ფეხი ე. წ. „მწვანე კონცხში“... მან ჩამოიყვანა თურმე აქ ფულიანი პირები პეტერბურგიდან და მოსკოვიდან... ამ დალფონსმა პირველმა შემოიღო მანდარინების გაშენება; ზრდიდა აგრეთვე ევროპულ მცენარეებს... მალე მწვანე კონცხზე მან მოიყვანა მდიდარი და არა წვრილი მოაგარაკენი (კლდიაშვილი, 1952: 139). მწერლის აზრით, მისი მიზანი იყო ადგილობრივი მცხოვრებლები აეყარა და მათ ადგილას რუსთა მოსახლეობა გაეჩინა... მწერალი აქვე აღნიშნავს, რომ „თვით ბათუმში კი უფრო ნელი სპეკულაცია იყო მიწების, რადგან პორტო-ფრანკოს არსებობა აშინებდათ ერთრიგად. მაგრამ აქაც ჩნდებოდნენ გაბედულები და იძენდნენ ადგილებს, განსაკუთრებით აფხაზებისაგან, რომლებიც სტოვებდნენ თავიანთ ფაცხებს და მიეშურებოდნენ ოსმალეთისაკენ საცხოვრებლად. ფაცხების მაგიერ ჩნდებოდა დიდი სახლები და პაწაწინა ქალაქი ნელ-ნელა იზრდებოდა“ (კლდიაშვილი, 1952: 140).

დავით კლდიაშვილი მეშუარების მეშვეობით მომდევნო ეპოქებს აწვდის ბათუმში მიმდინარე კულტურული ცხოვრების ჩამოყალიბების შესახებ: „ქალაქში არავითარი გასართობი არ მოიპოვებოდა. ერთადერთი კულტურული ადგილი იყო საზოგადო საკრებულო, სადაც თავს იყრიდა ხოლმე ერთი ნაწილი მოხელეთა ოჯახებისა. სასწავლებელი იყო ერთი: სამოქალაქო სასწავლებელი და ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ქართული სკოლა. ეს უკანასკნელი გახსნილი იყო ბათუმის შემოერთების მეორე წელს – იმ მიზნით, რომ აქ თავი მოეყარათ

² სხვა ადგილას დამატებით აღნიშნულია, რომ „...ესეც სამხედრო ნაწილების მითვლით, სხვადასხვა ეროვნებით აჭრელებული. იქ ცხოვრობდნენ: ქართველი, რუსი, სომეხი, ბერძენი, თათარი, ოსმალე, აფხაზი, რომელთა შორის იყო ბევრი ზანგი. აქაურობას განაგებდა გუბერნატორი... სმეკალოვი...“ (კლდიაშვილი 1952: 140).

და ესწავლებინათ ქართველი მუსულმანების ბავშვებისათვის. სკოლა იყო მოთავსებული პაწაწინა სახლში, მეტად ღარიბულად და საწყლად, თავის მიზანს დაშორებული, რადგან მუსულმან-ქართველები არ აბარებდნენ შვილებს, ვინაიდან ეშინოდათ შვილებს გაგვიქრისტიანებნო... (კლდიაშვილი, 1952: 140-141). მცირე შემოსავალი ძლივს ინახავდა სკოლას. „დიდ დახმარებას უწევდა სკოლას ამ მხრივ ბათუმის პოლიცემისტერის ღურმიშხან ჟურულის მეუღლე ქეთევანი. ეს უკანასკნელი არა თუ ამ სკოლას უწყობდა ხელს, იგი იყო ბათუმის ქართველი საზოგადოების თავმომყრელი და სულის ჩამდგმელი... ბათუმში ჩამოსული ყოველი ინტელიგენტი მის ოჯახში მიდიოდა. ქართველ არტისტებს აქ დიდი ყურადღება ექცეოდათ და დიდად ხელი ეწყობოდათ. ქართული სკოლა, როგორც ვთქვი, – წერს ავტორი, ამ ოჯახის მზრუნველობით არსებობდა. მწერლის გადმოცემით, „მეც, ახალგაზრდა ოფიცერი, მიმიყვანეს ჟურულის ოჯახში და გააცნეს ჩემი თავი. ქეთევანმა პირველ გაცნობისთანავე მისაყვდურა, რომ ქართული ძლივს მეხერხებოდა და დედისებური დარიგება მომცა მშობლიური ენა შემესწავლა. რამდენიმე ხნის შემდეგ საქმეში ჩამაბა: იმართებოდა წარმოდგენა სკოლის სასარგებლოდ; იდგმებოდა გიორგი ერისთავის „გაყრა“ და მე დამაკისრეს გაბრიელის როლი“ (კლდიაშვილი, 1952: 141). მისივე ცნობით, დადგმისას დაწესებული იყო ცენზურაც.

დავით კლდიაშვილი გადმოსცემს ცნობებს ბათუმში ხელოვნების განვითარების შესახებ, კერძოდ, როგორი მდგომარეობა იყო მაშინდელ ქალაქში თეატრის საკითხი და, ზოგადად, სამსახიობო ხელოვნება: „დუნედ მიმავალ ცხოვრებას ასიცოცხლებდნენ ხანდახან ქართველი არტისტები. ისინი ჩამოდიოდნენ უფრო ზაფხულობით. მაშინ ბათუმში თეატრი არ იყო; წარმოდგენები იმართებოდა სამოქალაქო სასწავლებლის ეზოში მდგარ ერთ პატარა შენობაში, სადაც იყო მოწყობილი სცენა. ასიოდე მაყურებელი თუ დაეტეოდა, მეტს ვერ იტევდა დარბაზი. სხვა უკეთესი ბინა წარმოდგენებისათვის არსად მოიძებნებოდა და ამით კმაყოფილდებოდა საზოგადოება...“ (კლდიაშვილი, 1952: 142).

დავით კლდიაშვილი განცალკევებით და განსაკუთრებულად გამოყოფს ალექსანდრე ყაზბეგის პიროვნებას, რომლის პორტრეტულ შტრიხებს და სახასიათო თვისებებს ასე წარმოაჩენს: „... ჩვენი სიამაყე, დიდი მწერალი სანდრო ყაზბეგი, მაღალი, გამხდარი ბეჭებში ცოტათი მოხრილი, მოკლე ჩოხით. იგი ვერაფერ კარგ შთაბეჭდილებას ახდენდა თავის გარეგნობით; ამასთანავე თვალშიც კარგად ვერ იხედებოდა – ეს ერთ დროს თურმე შნოიანი, ლამაზი, კოხტა ყმაწვილი, ამ ხანებში სულ გამოცვლილიყო. არ დაიჯერებდით მისი მნახველი, რომ ეს იყო „ელგუჯას“ და „მამის მკვლელის“ ავტორი. ლაპარაკიც კი შნოიანი არ იცოდა და სიტყვის წარმოთქმა სრულად არ ეხერხებოდა... ალბათ ამ გარემოებამ, რომ გარეგნული შეხედულება არ შეეფერებოდა მის მომხიბლავ ნაწერებს, იპოვა დამჯერნი, რომ სანდრო არ იყო ავტორი, დამწერი იმ ნაწარმოებთა, რომლებმაც დაამშვენეს ქართული ლიტერატურა. ბევრი სიმწარე უნახავს სანდროს, ბევრთაგან დიდი მწუხარება შეხვედრია, ბევრს ცხარე ცრემლით უტირებია, და სიკვდილის შემდეგ რაც კი დააბრალეს, რომ სხვისი ნაშრომი თავისი სახელით გამოაქვეყნაო. სანდროს ახლო მცნობისათვის სრულიად მიუღებელია ის აზრი, რომ მას არ შეეძლო ისეთი საუცხოო მოთხრობების დაწერა, როგორიც არის „ელგუჯა“, „მამის მკვლელი“, „ხევისბერი გოჩა“, „მოძღვარი“ და სხვ. პირიქით, სანდროს ახლო მცნობი იუცხოვებს ამ აზრს, რომ, რადგან, როცა მაღალი ცეცხლით აინთებოდა სანდრო, იგი უცნაური სანახავიც იყო და გატაცებული, აღელვებული მოლაპარაკე და ამ დროს მისი მნახველი და მსმენელი ჩახვდებოდა მის დიდ ნიჭს და ტალანტს. განსხვავებული ბუნების კაცი იყო და წერაც განსხვავებული იცოდა...“ (კლდიაშვილი, 1952: 147).

დავით კლდიაშვილი მემუარებში იძლევა ცნობებს ბათუმის პორტო-ფრანკოების გაუქმების შესახებ, რამაც მშვიდობიანად ჩაიარა, ისე, რომ სხვა სახელმწიფოებისაგან არავითარ წინააღმდეგობას აღგილი არ ჰქონია. „პორტო-ფრანკოს მოხსნით გარშემო მცხოვრებთათვის გაადვილდა ქალაქში მისვლა-მოსვლა. პორტო-ფრანკოების დროს ქალაქში სადარაჯოები იყო და მოსახლეობა

იჩხრიკებოდა, ბაჟს იხდიდნენ... სოფლის მოსახლეობა დიდ გაჭირვებაში იმყოფებოდნენ... ეს შევიწროება მოიხსნა პორტო-ფრანკოს გაუქმებასთან ერთად... ვაჭრობა დღითი-დღე მატულობდა, ქალაქში მოძრაობა თანდათან იზრდებოდა... ბათუმი ყველასათვის სამოვარ ადგილად შეიქნა აღიარებული..." (კლდიაშვილი, 1952: 159). „სულ მოკლე ხანში გაიყიდა ცარიელი მიწები, გაშენდა ახალი შენობები... ძველი კი, სადაც მაღაზიები იყო, ცეცხლს მისცეს. მთელი ბაზარი გაიწმინდა, გაფართოვდა ზღვის ნაპირი... ქალაქის გამგე იყო პოლიცია... ქალაქში დაიწყო ბულვარის გაკეთება ქვიშაზე. აშენდა პირველი ორსართულიანი შენობა“ (კლდიაშვილი, 1952: 161).

მწერალი აჩვენებს საყურადღებო ვითარებას იმის შესახებ, რომ ქალაქის ცხოვრებაში მეტად ჩართული იყვნენ სხვა ეროვნების წარმომადგენლები, ვიდრე ქართველები, რომლითაც ავტორმა წარმოაჩინა დიდი ეროვნული ტკივილი – ქართველის დაჩაგვრა და სხვათა აღზევა: „გულდასაწყვეტი მხოლოდ ის იყო, რომ თვითმართველობაში მეტად მკრთალად იყვნენ წარმოდგენილნი ადგილობრივი მცხოვრებნი... უმრავლესობა მოსულთაგანი ფულიანი პირები იყვნენ... მკვიდრთა ინტერესები სრულად წაყრუებულ იქნა..." (კლდიაშვილი, 1952: 162).

მწერლის გადმოცემით, „1881 წლიდან დაწყებული სასტიკი რეჟიმის მიუხედავად, თვალსაჩინოდ იზრდებოდა პერიოდულ გამოცემათა გამოსვლა და წიგნის გავრცელება. ათასამდე აწევდა ტირაჟი გაზეთ „ივერიისა“, თანდათან ვრცელდებოდა „კვალი“ და ეფინებოდა სოფლადაც კი ბროშურები, ფურცლები, სხვადასხვა წიგნაკები, მკითხველთა რიცხვიც საოცრად იზრდებოდა... ხალხის დინება მომძლავრდა სოფლებიდან ქალაქისაკენ. მწერლის თქმით, „ყველას ენაზე ეკერა ქადაგება „ქარხნის ქვაბში ამოხარშვის საჭიროების“ შესახებ, მიწისაგან გამოღობა. ამ ქადაგებამ შუაზე გაყო საზოგადოება – ერთნი მიწასთან განშორებაში ხედავდნენ ხსნას, მეორენი – მიწასთან კავშირში ხედავდნენ ხსნას. ამ საკითხებზე ხშირი კამათი იმართებოდა, მწერლის ცნობით, ახალმოსულს, ილია ჭავჭავაძესა და ნოე ჟორდანიას შორის... ყველაზე უფრო ეს, სოფლის შემოსევა განიცადა ბათუმმა, რადგან არსად არ ჰქონდა გასავალი მუშა-ხელს, როგორც აქაურ ქარხნებში. განვითარდა წვრილი ვაჭრობაც... „მთავრობა იმის ცდაში იყო, რომ რაც შეიძლება მეტი გადმოესახლებინა შიდა რუსეთიდან და დაებინავებინა, მკვიდრნი აეყარნა და სხვაგან გადაეგდო, აქაურობას მოეშორებინა... რუსების ნაწილი დაასახლეს „ბათუმის მახლობლად ჭოროხის გაღმა ე. წ. თხილნარში... კვლავ ციება ჩამოვარდა და ხალხი ისევ გაიქცა..." (კლდიაშვილი, 1952: 163).

ჩამოსახლების და გადასახლების პროცესი მიმდინარეობდა ბათუმის სხვადასხვა უბანსა თუ დასახლებაში. ამგვარ სურათს ხატავს სოფელ ბორჩხის გაღაღმა მდებარე მურდულის ხეობაში. მწერლის შეფასებით, ეს ხეობა მეტად მდიდარი და ღონიერი იყო; აქაურები კარგად, კმაყოფილად ცხოვრობდნენ; ჰქონდათ ჩინებულად აგებული და მოწყობილი სახლები; ჰყავდათ საკმაო საქონელი, მოსდიოდათ საკმაოდ სიმინდი, ზოგ ადგილას პურიც; ხილი – ვაშლი და მსხალი – აუარებელი; ჰავა მშვენიერი..." (კლდიაშვილი, 1952: 164).

„ბათუმის განაპირა უბანში, ე. წ. გოროდოკში, არარუსს ნება არ ჰქონდა ეყიდნა ადგილი და სახლი აეშენებინა. სოფლიდან აყრილს, ქალაქს შემოხიზნულს, ერთადერთი ადგილი ჰქონდა დასაბინავებლად. ეს იყო როტშილდის ქარხნის გაღაღმა, მდინარე ბარცხანას ნაპირზე. ამ დათმობაში გადაცდა მთავრობა... – არ ეგონა თუ აქ თავს მოიყრიდა ერთგვარი ელემენტი, რომელიც 905-ში ერთ ალიაქოთს აუტეხავდა, გამოაცხადებდა თავის ნებას უჩინარი „ბარცხანის გუბერნატორის“ სახელით და მის მთავრობასაც“ (კლდიაშვილი, 1952: 165).

მწერლის ცნობით, „იმის გასაცნობად, თუ რას წარმოადგენდა იმ ხანებში ბათუმი, თუ როგორ გაიზარდა იგი, რამ შექმნა იგი მნიშვნელოვან ცენტრად, რომელსაც ეტანებოდა ბუნებრივად ჩვენებურობა და შორებლებიც, ამის გასაცნობად საკმაო გასაღებს იძლევა ჩემი წერილი, წერს დ. კლდიაშვილი, რომელიც მქონდა დაბეჭდილი გაზეთ „ცნობის ფურცელში“. წერილი წარმოადგენს ამონაკრებს იმ მოხსენებიდან, რომელიც წარუდგინა მთავრობას ცალკე წიგნად საგანგებოდ ბათუმის

საკითხის შესასწავლად დანიშნულმა კომისიამ, ე. წ. „ზაბუგინის კომისიამ“. ეს მოხსენება მე ბედნიერი შემთხვევით ჩამივარდა ხელში და ვისარგებლე მასში მოყვანილი ძვიფასი ცნობით“. დავით კლდიაშვილის ცნობით, „ამ მოკლე დროში ბათუმში დაფუძნდება ე. წ. ნავთის ქალაქი, რომელიც სრულიად შესცვლის ქალაქის აღმოსავლეთ მხარეს. საქონლის დღევანდელი სადგური სრულიად მოიშლება და აქ ნავთის ქალაქი გაშენდება. რკინიგზა მარცხნიდან მიხაილოვის ქვეითა ბატალიონის ყაზარმებს წინ გაივლის და კახაბერის მთის ძირისკენ გაემართება. აქ გაშენდება მგზავრთა და საქონლის სადგურები“ (კლდიაშვილი, 1952: 167).

განკარგულების თანახმად, „... დაწესდეს ცალკე უბანი, რომელსაც უნდა დაერქვას „ნავთის ქალაქი“. ქალაქის თვითმართველობამ იმ ადგილს საზღვარიც აღნიშნა, სადაც უნდა დაარსდეს ეს „ნავთის ქალაქი“ – ადგილი, რომელზეც მოთავსებული იყო ნავთის ქარხნები და რკინიგზის საქონლის სადგური. ქალაქის თვითმართველობის თხოვნა შეწყნარებულ იქნა. უმაღლესად დაინიშნა კომისია ბათუმში ნავთის ქალაქის დასაარსებლად. ...აქვე ჩამოთვლილია ოთხ პუნქტიანი გეგმა, რაც ამ კომისიას უნდა განეხორციელებინა (კლდიაშვილი, 1952: 168-169).

დავით კლდიაშვილი საინტერესო ცნობებს იძლევა ქარხნების განთავსების ადგილის, სივრცის (105 დესეტინაზე მეტი იყო), როგორი განშტოებები ჰქონდა, რამდენი რკინიგზის შესასვლელი და ა. შ. სულ ყოფილა ნავთის 11 ქარხანა და ნავთის გასაგზავნი თუნუქის ყუთებისა და კასრების 9 სახელოსნო. ქარხნები და სახელოსნოები ეკუთვნოდნენ: ხაზინას – 1, უცხოელებს – 8, სომხებს – 6; დანარჩენი სხვა პირებს, რომელთა შორის, რასაკვირველია, არც ერთი ქართველი არ ერია. მიწების ფასი ამ რაიონში დღითი დღე იზრდებოდა: 1899 წელს ოთხკუთხა საჟენი მიწა ფასობდა რვა მანეთიდან თხუთმეტ მანეთამდე; საიჯარო – ოთხკუთხა საჟენი – ორმანეთ-ნახევრამდი აღიოდა წლიურად. შემდეგში ეს ფასები გაორკეცდა, რადგან საიჯარო მიწის შოვნაც ბნელი შეიქნა: გასაყიდი კი სრულიად აღარ მოიძებნებოდა... ნავთის ქარხნები მოწყობილი იყო ექსპორტის საჭიროებათა მიხედვით: – ნავთი იგზავნებოდა გემებში გადასხმით და ყუთებით; ამის გამო ქარხნებიც ორნაირი იყო: ყუთებით მგზავნებული და გემებით მგზავნელი... რეზერვუარებში, ქვაბებში თავსდებოდა 25000-30000 ყუთამდე ნავთი. 1899 წელს ამ რეზერვუარების რიცხვი იყო 172, რომელშიაც შეიძლებოდა 14 მილიონი ფუთი ნავთის მოთავსება. ასევე დ. კლდიაშვილი იძლევა საინტერესო ცნობებს იმის შესახებ, როგორ ხდებოდა ნავთის შემოტანა ბაქოდან, როგორი გემებით და რა ტევადობით, რამდენი ფუთი ნავთი იქაჩებოდა რეზერვუარებში, ნავთის სადენი მიწები როგორი იყო, როგორი აღნაგობის, დასახელებულია ის ფირმები, რომელსაც ეკუთვნოდა გემებიც. მისივე ცნობით, ნავთის გამტან გემთა რიცხვი 1899 წელს იყო ოთხმოცამდე და ყველაში მათში ეტეოდა 17000000 ფუთამდი (კლდიაშვილი, 1952: 170). გარდა გემებისა ნავთი იგზავნებოდა თუნუქის ყუთებითა და კასრებით... მწერლის მხრიდან მოწოდებულია საინტერესო ცნობები: რამდენი ესხმებოდა ამ ყუთებში, რომელი ხისგან მზადდებოდა, თუნუქი საიდან მოჰქონდათ (ინგლისიდან), ლურსმანი – პეტერბურგიდან და რიგიდან და ა. შ. ნავთის გაზიდვას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სახელმწიფო ვაჭრობისათვის; ამიტომ საჭირო იყო მისი ხელის შეწყობა და დათმობა მისდა სასარგებლოდ ზოგიერთი ინტერესისა (კლდიაშვილი, 1952: 171-172).

ბათუმის მმართველობა, კომისია შეუდგა იმ ადგილების მოძიებას, სადაც შეიძლებოდა ნავთის ახალი რეზერვუარების აგება. „კომისიამ დაათვალიერა მთელი ბათუმის მიდამოები. ამ ადგილების აღწერილობაში ბევრი რამ საინტერესო ცნობებია“ (კლდიაშვილი, 1952: 173), – წერს დ. კლდიაშვილი. ეს ადგილებია: ადგილები მდინარე ჭოროხის ნაპირებზე და ართვინის გზატკეცილის დაყოლება, ბარცხანის ხეობა, ყოროლის წყლის ჭალები, მახინჯაური, ჩაქვის არემარე, სადგურ ქობულეთის არემარე. მწერლის შენიშვნით, „კანონის ყოველსავე მოთხოვნილების სისრულეში მოსაყვანად ნავთის ქალაქში ქარხნის პატრონებს ვადად ეძლეოდათ სამი წელიწადი ნავთის ქალაქის გეგმის დამტკიცების დღიდან“ (კლდიაშვილი, 1952: 177).

მემუარებში დ. კლდიაშვილი საუბრობს მთელ რიგ ეროვნულ პრობლემებზე... დაარსდა სამხედრო სკოლა, სადაც მასწავლებლად დანიშნეს... „ამ ხანებში მოხდა ის ახალი განკარგულება, რომლის ძალით ქართველი ჯარისკაცები უნდა აერიათ რუსებში. წინათ სამსახურში გაყვანილი ქართველები მსახურობდნენ ქართულ რაზმებში. ასეთი წესი მოიშალა და ყველა სამსახურში გაყვანილნი ერთმანეთში აურიეს – ეროვნებას აღარ უყურებდნენ“ (კლდიაშვილი, 1952: 225). ... ყველაფერში რუსეთის ქვეშევრდომობა იგრძნობოდა... სხვა ეროვნების ადამიანს აიძულებდნენ ეთქვა, ვითომ იყო რუსი და არა, მაგალითად, ებრაელი, ქართველი, სომეხი... რომ მათი სამშობლო რუსეთია (კლდიაშვილი, 1952: 243-245).

დავით კლდიაშვილის ცნობით, ქალაქში გახსნეს საჯარო ბიბლიოთეკა – სამკითხველო, რომელსაც მოუგროვეს მრავალი წიგნი და უწერდნენ ჟურნალ გაზეთებს. სამკითხველო ნურიაში იყო და მუდამ სავსე იყო მკითხველით. სამკითხველოს გარდა, დიდი მეცადინეობის შემდეგ, გაიხსნა საკვირაო სკოლა ბარცხანაში. აქ როტმილდის ქარხანას მუშების სასადილოსათვის ჰქონდა აგებული ფიცრული და აქ გაიმართა საკვირაო სკოლა. დ. კლდიაშვილის მოგონებით, ... საკვირაო ერქვა სკოლას, მაგრამ მეცადინეობა კვირა დღეების გარდაც იყო“ (კლდიაშვილი, 1952: 246-247).

დავით კლდიაშვილი იგონებს იმ მღელვარების შესახებ, რაც ხდებოდა მთლიანად ბათუმში, ცხოვრების ტალღები თანდათან ძლიერდებოდა... ავტორის შენიშვნით, „ყველგან მღელვარება, ყველგან არევ-დარევა, მოუსვენარია, აღშფოთებულია დიდი და პატარა“ (კლდიაშვილი, 1952: 289); კონკრეტულად, მწერლის მიერ მოტანილია ცნობები იმ უკმაყოფილების შესახებ, რომელსაც იმ დროს ადგილი ჰქონდა ბათუმის ქალთა და ვაჟთა გიმნაზიებში, იმ უსარგებლო სწავლისა და პედაგოგთა (უმრავლესი იყვნენ რუსები) მხრიდან მოსწავლეებისადმი უსამართლო დამოკიდებულების თაობაზე, რაც გამეფებული იყო აღნიშნულ გიმნაზიებში. მწერლის ცნობით, ქალთა გიმნაზიაში, მათი უმრავლესობის მოთხოვნით, გაძევებულ იქნა მათი გამგე ქალი, ვაჟთა გიმნაზიაში კი, მთელი ამბოხებით, მშობელთა კრებამაც (ერთ-ერთი მშობელი თვით დ. კლდიაშვილი იყო) ვერ შეაძვლევინა გადაწყვეტილება მოსწავლეებს და გააგდეს ერთ-ერთი მასწავლებელი; ერთ-ერთმა მოსწავლემ, მშობელთა კრების მოთხოვნაზე თავი შეეკავებინათ, პირდაპირ განაცხადა: „... გეუბნებით, ჩვენი მოთმინება აივსო... შეისმინეთ ჩვენი – გეუბნებით, გთხოვთ, მოგვაშორეთ ვინოგრაფი... ჩვენ აღარ შეგვიძლია კიდევ ვუყუროთ მის სახეს, მის გაქვავებულ სახეს, რომელზედაც არასოდეს ღიმილი არ დაგვინახავს, ვეღარ ვუძლებთ მისი მშრალი დარიგების მოსმენას; ის გონებასთან კი არ მიდის, თავში კვერივით გვირტყამს; თქვენ, ჩვენს მშობელთ გწადიათ, რომ ჩვენ აქ ვისწავლოთ; ჩვენ გვინდა ვისწავლოთ, მაგრამ მასთან სწავლა არ შეგვიძლია, არა; თუ ჩვენი სიკეთე გსურთ, შეისმინეთ ჩვენი თხოვნა, თორემ მიგვიყვანთ იმ ზომამდე, რომ ერთ დღეს სრულიად დაკარგავთ მოთმინებას და ჩვენდა უნებურად ვეცემით ჩვენს ამაღელვებელს და კისრის ტეხით ჩავათრევთ კიბეზე!“ (კლდიაშვილი, 1952: 291).

მოტანილი მონაკვეთის მწარე რეალობა ნათლად წარმოაჩენს იმ სულისკვეთებას, რომელიც მაშინდელ გიმნაზიებში სწავლის პროცესში სუფევდა... ქართველი ახალგაზრდების გამოფხიზლებული, შეუპოვარი ეროვნული სული, რომელიც იოლად თავს არ მოიღრეკს უცხო მასწავლებლის მხრიდან თავსმოხვეულ უცხო გავლენებს...

დავით კლდიაშვილი აღწერს აგრეთვე იმ მღელვარებას, რასაც ადგილი ჰქონდა სამხედრო სამსახურში, ყაზარმებში, როგორ გაიფიცნენ მოსამსახურე ჯარისკაცები და გამოხატეს პროტესტი უღირსი რეჟიმის წინააღმდეგ, არასასურველ კვებაზეც კი და მათ ჰქონდათ უტეხი ნება და შეუდრეკელობა უშიშრად დაპირისპირებოდნენ იქ გამეფებულ მკაცრ რუსიფიკატორულ რეჟიმს.

ამდენად, დავით კლდიაშვილის მემუარულ წიგნში „ჩემი ცხოვრების გზაზე“ წამოჭრილი საკითხები საქართველოს ეროვნული პრობლემის გადაჭრის, საზოგადოებრივი განვითარების თვალსაზრისით ღირებულია და ქვეყნის სახელმწიფოებრივად მოგვარების გზას ისახავს მიზნად.

მასში ასახული საკითხები შემოენახა ისტორიას და აცოცხლებს ეპოქებს თავისი სათქმელით. დავით კლდიაშვილმა თავის „მემუარებში“ ნათლად ასახა თავისი დროის ბათუმში მიმდინარე მღელვარე პროცესები, სინამდვილე, ამიტომ მისი მოგონებები უტყუარი მატიაწია, ნამდვილი ისტორიული წყაროა მაშინდელ ბათუმში მიმდინარე პროცესების აღსაქმელად და გასააზრებლად.

თემა აქტუალურია, რამდენადაც დავით კლდიაშვილის ნააზრევი ამ კუთხით ნაკლებადაა შესწავლილი და კვლავ კვლევას საჭიროებს მათში წამოჭრილი პრობლემების არსისა და დანიშნულების თვალსაზრისით. მასში განხილული პრობლემატური საკითხები მნიშვნელოვანი იყო არა მარტო დავით კლდიაშვილის ეპოქაში, არამედ დღესაც არ კარგავს აქტუალობას, საჭიროა მისი ხელახლა გაცოცხლება, ახლებური თვალთქედვა და გაანალიზება. პრობლემა, რა თქმა უნდა, პირველ რიგში, ერთიან ეროვნულ ჭრილშია გასააზრებელი, რაც მთლიანი სამყაროს ქრისტიანული ნაწილის კონტექსტითაცაა გასათვალისწინებელი.

სამეცნიერო სიახლე მდგომარეობს იმაში, რომ ეს საკითხი, ვფიქრობ, სამეცნიერო დონეზე უნდა იქნას გამოტანილი და დღეს მისი განხილვა არა მარტო შავიზღვისპირეთის ნაწილს, კერძოდ, ბათუმს აცოცხლებს, არამედ მთლიანი ეროვნული ჭრილითაა საინტერესო, ამიტომ სამეცნიერო აზრით მისი კვლავ განხილვა აუცილებელია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ასათიანი, ლ. (1940). წერილები ლიტერატურაზე. ტფილისი. სახელმწიფო გამომცემლობა.

ევგენიძე, ი., მინაშვილი, ლ. (2013). ქართული ლიტერატურა. ტ. II (XIX საუკუნე). თბილისი.

კლდიაშვილი, დ. (1952). თხზულებათა სრული კრებული ორ ტომად. ტომი I. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალი“.

ქართული ლიტერატურის ისტორია (1982). ექვს ტომად. ტომი V. (XIX საუკუნის დასასრული, XX საუკუნის დასაწყისი). რედაქტორი გ. მერკვილაძე. თბილისი. „საბჭოთა საქართველო“.

THE BATUMI ISSUE IN DAVIT KLDIASHVILI'S MEMOIR "MY LIFE ON THE ROAD"

Dali Betkhoshvili

*PhD in Philology, Associate Professor
At Samtskhe-Javakheti State University*

Email: dali.betkhoshvili@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-6947-160X>

Abstract: An important place in David Kldiashvili's work is occupied by the memoir "On the Path of My Life", in which many national issues are raised in the form of Batumi, which demonstrates a unified Georgian national spirit and should be understood in a unified context to demonstrate the integrity of the country.

In the memoir book "On the Path of My Life", the reality described by David Kldiashvili clearly reflects the difficult situation of life at that time - the social, political, economic, cultural environment, the foundations on which each sphere was based, where the difficult existence of a person living in this environment is clearly visible, and against the background of all this, the reality seen through the eyes of the writer is given, which is provided by the writer's views and experience.

David Kldiashvili's memoir "On the Path of My Life" recounts the writer's life and work in Batumi for more than twenty-eight years. It describes and analyzes a number of issues related to Batumi: the abolition of Porto-Franco, the purchase and sale of land, the issue of landowners, the process of creating an oil city in Batumi, the arrival of Georgian theater actors in Batumi and the presentation of a theatrical stage, the creation of city self-government, the aspiration of the poor population to Batumi, the construction of the railway, the construction of the Green Cape and boulevards, the formation of a public council in the city... The writer's information about the existence of schools in the city is very important, in particular, the creation of a civic school and the Georgian school of the society for spreading literacy among Georgians; It tells us how the construction of apartments was carried out, that the police played the role of the city administration... Also important are the information about how the reading room-library was founded, the book collection increased, and the publication of magazines and newspapers with a large circulation began; The writer pays great attention to a number of national problems... These numerous issues raised in Davit Kldiashvili's memoirs provide a clear idea of the turbulent life in Batumi.

Thus, the issues raised in David Kldiashvili's memoir "On the Path of My Life" are valuable in terms of solving the national problem of Georgia, social development, and aim at the path to resolving the country's statehood. The issues reflected in it preserve history and revive epochs with their own words.

The topic is relevant and of great theoretical and practical value, since Davit Kldiashvili's memoirs have been little studied and require research in terms of the problems raised in the memoirs, the essence and purpose reflected in them. The issues reflected in the work do not lose their relevance not only in the era of Davit Kldiashvili, but also today, it is necessary to revive it, look at it with new eyes and analyze it. The problem, of course, must first be understood in a unified national context, and then it must be considered in the entire global context. The novelty of the topic lies precisely in the resolution of the above-mentioned.

Key words: David Kldiashvili; "On the Path of My Life"; memoirs; Batumi; Georgia; National Problem.

Introduction: A special place in the rich thinking of Davit Kldiashvili belongs to his important memoirs "On the Path of My Life", in which a number of difficult issues are brought to the fore, which demonstrates

the unified Georgian national spirit and should be understood in a unified context to demonstrate the integrity of the country.

The reality described by Davit Kldiashvili in the memoir "On the Path of My Life" clearly reflects the difficult situation of life at that time - the social, political, economic, cultural environment, the foundations on which each sphere was based, where the difficult existence of a person living in this environment is clearly visible, and against the background of all this, the reality seen through the eyes of the writer is given, which is provided by the writer's views and experience.

The issues raised by David Kldiashvili in the above-mentioned memoirs were not only problematic and important in his era, but are still perceived as painful in the worldview of every Georgian today and represent the pain of the entire country. These problems run like a red line not only through Batumi, but also through the history of the entire Georgia, becoming its political, social, religious and cultural problem and the subject of modern research.

Thus, this issue should be raised at a scientific level, and its discussion is not devoid of relevance today, therefore, its revival and understanding from a scientific point of view is both timely and necessary. This is precisely the meaning and value of our work.

Sources // Literature Review: The fact that the issue of Adjara has always been problematic, interesting, and a subject of discussion is evident both in the thoughts of writers and publicists, as well as in the works of scientists and researchers. In particular, a certain place is devoted to this issue in the works of Sergey Meskhi, Rafiel Eristavi, Iakob Gogebashvili, Ilia Chavchavadze, Niko Nikoladze, Egnate Ninoshvili, and other thinkers. Studies on various problematic issues of Adjara are presented by P. Umikashvili, Zakaria Chichinadze, Mikhael Tamarashvili, A. Akhvlediani, D. In the works of Bakradze and others, but especially noteworthy are Zurab Kiknadze, Avtandil Nikoleishvili ("Akaki Tsereteli and the Georgianness of the Ottoman Empire", Kutaisi Scientific Library "Tselitsdeuli", VI, 2014; "Georgian-speaking oral speech of Georgians living in Turkey", letter 1; "Georgian-speaking poetry of Georgians living in Turkey", Current Problems of Kartvelology, IV), Dali Betkhoshvili, Guram Bakhtadze ("Adjara in 19th-century Georgian writing", dissertation, TSU, 2001), Maia Arveladze ("Unknown documents reflecting the personal and public life of Akaki Tsereteli (Akaki and Muslim Georgians)", Kartvelui Peredobaba, XXIII, 2019), Luka Dvalishvili ("Akaki Tsereteli and the problem of the annexation of Adjara", Kartvelui Peredobaba, XIII, 2010), Otar Gogolishvili's original works ("Akaki and Adjara", Kutaisi Scientific Library "Tselitsdeuli", VI, 2014), in which a number of issues are raised and analyzed in a very topical and interesting way: education, faith, historical, national, cultural, etc., which are of great importance for understanding the existing problems of the Adjara region.

Methodology: To conduct the research, the paper uses problem-based research, historical-literary, hermeneutic and analytical research methods, through which Davit Kldiashvili's important information about Batumi was processed according to his memoirs. In order to outline the thoughts and conclusions about the research, the issue should be understood in a unified national perspective, taking into account the context of modern problems, which will contribute to a better presentation of the issue and the formation of results.

Discussion / Results: David Kldiashvili's memoir "On the Path of My Life" recounts the writer's life and work in Batumi over a period of more than twenty-eight years. It describes and analyzes a number of issues related to Batumi: the abolition of Porto-Franco, the purchase and sale of land, the issue of landowners, the process of creating an oil city in Batumi, the arrival of Georgian theater actors in Batumi and the presentation of a theatrical stage, the creation of city self-government, the aspiration of the poor population to Batumi, the construction of the railway, the construction of the Green Cape and boulevards, the formation of a public council in the city... The writer's information about the existence of educational institutions in the city is very important, in particular, the creation of a civic school and the Georgian school of the society for the disse-

mination of literacy among Georgians; It tells us how the construction of apartments was carried out, that the police played the role of the city administration... Also important are the information about how the reading room-library was founded, the book collection increased, and the publication of magazines and newspapers with a large circulation began; the writer pays great attention to the national issue... These numerous issues raised in Davit Kldiashvili's memoirs provide a clear idea of the turbulent life in Batumi.

"David Kldiashvili showed everyone that the reality of life is very deep and inexhaustible, and the means of its embodiment are unlimited" (Evgenidze, Minashvili, 2013: 557).

In the introduction to the memoirs, the author is guided by the following: "These memoirs are written with the idea that some researcher may find useful material in these lines to paint a picture of our past life. If this is the case, then writing this will be justified and the writer will be greatly satisfied. I dedicate the work to the memory of those who warmed my heart with love, taught me to respect and trust people. Nothing will be colored in these short memoirs. Only the truth, the truth that I have served unwaveringly throughout my writing" (Kldiashvili, 1952: 118).

According to Levan Asatiani, "David Kldiashvili always sought his inspiration in the reality of people, it came directly from life, and not from books and literary theories... I have never been educated in literary schools... Time will pass, the school will disappear, and only that which is filled with human love will remain from the writings" (Asatiani, 1940: 23).

David Kldiashvili's memoir "On the Path of My Life" consists of 14 chapters, each of which describes different stages of the writer's life and work, reflecting his activities in several cities of Georgia, and in addition, the period of his work in Batumi, and describes many issues at the center of which the writer was and was actively involved in their resolution... Almost all chapters of the book deal with the ongoing processes in Batumi on a large scale. In the epigraph accompanying Chapter 14, the author writes this profound phrase: "... I consider the literary path to be a happily traveled path" (Kldiashvili, 1952: 352), and this is also illustrated by his memoirs, which capture the writer's purposeful and meaningful life and work.

David Kldiashvili received his military education in Russia, then returned to Georgia and began his military career in Batumi. As the writer writes, "... in August 1882 I graduated from the military academy and went to the place of service assigned to me - Batumi, which at that time was Porto-Franco" (Kldiashvili, 1952: 137).

Scientific studies indicate that "at the time when David began his military service, Batumi was a small, lifeless, primitively built town... But it was at this time that Batumi's new history, an era of its rapid growth and development, began... Along with other leading Georgian intellectuals working in Batumi, David was one of the initiators of organizing the advanced forces of Batumi, establishing a number of cultural institutions, and expanding broad public activities" (Merkviladze, 1982, p. 93)(Georgian..., 1982: 93).

"Military life turned out to be especially difficult for Davit during the years of workers' strikes, their demonstrations, and a kind of revolutionary upsurge. At that time, the situation in Batumi became tense, a lot of blood was shed, and clashes occurred between military units and workers. But Davit managed to prevent his soldiers from firing a gun. Such an act cost Davit very dearly... The entire twenty-eight-year history of his military service is one of constant tension, constant internal struggle..." (Evgenidze, Minashvili, 2013: 562).

In his memoirs "On the Path of My Life," David Kldiashvili tells about when, in what year, and how he arrived in Batumi: "I first arrived in Batumi at the end of September 1882. The military unit that I had chosen for service was there. Batumi was then a port city; a small town with four thousand inhabitants. The town, if it could be called a town, was located on the seafront; on the seafront itself was a market, small low huts - supposedly shops, several streets, narrow and unpaved. Scattered around the town were huts in which

Abkhazians and Negroes lived. Now that the railway leads to the town, it was such a remote place that going there alone was dangerous and difficult during the day, and impossible at night; nothing good awaited the brave: they would either rob you, or stab you, or kill you..." (Kldiashvili, 1952: 137-138).

David Kldiashvili's memoirs show the process of Batumi's development, its transformation into a truly living city: "In 1883, the construction of the railway was completed and Batumi joined Tbilisi, as a result of which Porto-Franco was abolished in 1885. They began to cut down forests and build summer houses on the banks of the railway. The road ran through a deserted forest, the terrain and air were very harmful... The land was dark... They began to allocate plots... Large plots were allocated to high-ranking officials: the director of the gymnasium, the colonel, the head of the notary, millionaires, etc., who "bought a lot of plots from the landowners" (Kldiashvili, 1952: 139) and made a lot of money.

David Kldiashvili provides us with information about the Mukhajirs: "Mukhajirs were those who left their places of residence and migrated to the Ottoman Empire to settle. Many fraudulent purchases were made in the name of these Mukhajirs, many unoccupied places had new and foreign owners; many were deceived by money and cunningly snatched their homes from their hands. There was an amazing rush to buy land... The writer tells us how the famous tea merchant Popov bought the places, who began to grow tea and ramie - ramie - Chinese nettle, from which the best paper is made. They made paper from this material for paper money and saw great profits" (Kldiashvili, 1952: 139). It is also noted that they also inherited lands without permission. The writer also introduces us to the gardener Dalfons - the pioneer who created the Moagarakesi circle. According to him, with amazing resourcefulness he was the first to set foot in the so-called "Green Cape"... He apparently brought wealthy people here from St. Petersburg and Moscow... This Dalfons was the first to introduce the cultivation of tangerines; he also grew European plants... Soon he brought rich and not small Moagarakesi to the Green Cape (Kldiashvili, 1952: 139). According to the writer, his goal was to evict the local residents and replace them with a Russian population... The writer also notes that "in Batumi itself, land speculation was slower, because the existence of Porto-Franco was feared by everyone. But even here, brave people appeared and acquired land, especially from Abkhazians, who left their huts and fled to the Ottoman Empire to live. Large houses appeared instead of huts, and the tiny city slowly grew" (Kldiashvili, 1952: 140).

David Kldiashvili, through his memoirs, provides the following eras with information about the formation of cultural life in Batumi: "There was no entertainment in the city. The only cultural place was the public assembly, where a part of the families of officials would gather. There was only one school: a civil school and a Georgian school of the society for the dissemination of literacy among Georgians. The latter was opened in the second year of the annexation of Batumi - with the aim of gathering and educating the children of Georgian Muslims. The school was located in a tiny house, very poor and dilapidated, far from its purpose, because the Muslim-Georgians did not send their children to school, because they were afraid that they would convert their children to Christianity... (Kldiashvili, 1952: 140-141). The small income barely supported the school. "The school was greatly helped in this regard by Ketevan, the wife of Batumi Police Chief Durmishkhan Zhuruli. The latter not only supported this school, but was the rallying point and inspiration for the Georgian community of Batumi... Every intellectual who came to Batumi went to her family. Georgian artists were given great attention and support here. The Georgian school, as I said, - writes the author, existed under the care of this family. According to the writer, "I, a young officer, was taken to the Zhuruli family and introduced myself. Ketevan, upon first meeting me, scolded me that I could barely speak Georgian and gave me a motherly order to learn my native language. After some time, she got me involved: a performance was being held in favor of the school; Giorgi Eristavi's "Divorce" was being staged, and I was assigned the role of Gabriel" (Kldiashvili, 1952: 141). According to him, censorship was also imposed during the production.

David Kldiashvili provides information about the development of art in Batumi, in particular, the state of the theater in the city at that time and, in general, the acting art: "The sluggish life was sometimes revived by Georgian artists. They came mostly in the summer. At that time, there was no theater in Batumi; performances were held in a small building in the courtyard of the civil school, where a stage was set up. If a hundred spectators were to gather, the hall could not accommodate more. No other better place for performances could be found anywhere, and the public was satisfied with this..." (Kldiashvili, 1952: 142).

Davit Kldiashvili singles out the personality of Aleksandre Kazbegi separately and especially, presenting his portrait features and character traits as follows: "... Our pride, the great writer Sandro Kazbegi, tall, thin, slightly stooped in the shoulders, with a short beard. He did not make a good impression with his appearance; at the same time, he was not very good looking either - this once charming, handsome, and handsome young man had completely changed in these times. You would not believe, seeing him, that he was the author of "Elguja" and "The Father's Murderer." Shnoyan could not even speak and was not able to pronounce words at all... Perhaps this circumstance, that his external appearance did not suit his fascinating writings, led to the belief that Sandro was not the author, the writer of those works that adorned Georgian literature. Sandro has seen a lot of bitterness, has encountered great sorrow from many, has cried bitter tears from many, and after his death has been accused of publishing someone else's work under his own name. For Sandro's close acquaintances, the idea that he could not have written such wonderful stories as "Elguja", "Mami's Killer", "Khevisberi Gocha", "Mozhgvari" and others is completely unacceptable. On the contrary, a close acquaintance of Sandro would support this idea, because when Sandro was burning with a high fire, he was a strange sight and a passionate, excited talker, and at that time his viewer and listener would recognize his great talent and skill. He was a man of a different nature and knew how to write differently..." (Kldiashvili, 1952: 147).

David Kldiashvili provides information in his memoirs about the abolition of the Porte-Francoise of Batumi, which took place peacefully, without any opposition from other states. "With the abolition of the Porte-Francoise, it became easier for the people living in the surrounding areas to get to and from the city. During the Porte-Francoise, there were guards in the city and the population was searched, they paid taxes... The rural population was in great need... This oppression was removed with the abolition of the Porte-Francoise... Trade increased day by day, traffic in the city gradually increased... Batumi became recognized as a place of livelihood for everyone..." (Kldiashvili, 1952: 159). "In a very short time, empty lands were sold, new buildings were built... and the old ones, where there were shops, were set on fire. The entire market was cleaned, the seashore was expanded... The city governor was the police... A boulevard began to be built in the city on sand. The first two-story building was built" (Kldiashvili, 1952: 161).

The writer shows the remarkable situation that representatives of other nationalities were more involved in the life of the city than Georgians, with which the author depicted a great national pain - the oppression of Georgians and the rise of others: "The only disappointing thing was that the local residents were very poorly represented in the self-government... The majority of those who came were wealthy people...: the interests of the inhabitants were completely ignored..." (Kldiashvili, 1952: 162).

According to the writer, "Despite the brutal regime that began in 1881, the publication of periodicals and the distribution of books were noticeably increasing. The circulation of the newspaper "Iveria" was reaching a thousand, "Kvali" was gradually spreading and brochures, leaflets, and various booklets were being distributed even in the villages, and the number of readers was also growing remarkably... The flow of people from the villages to the city intensified. According to the writer, "everyone had a sermon on their tongue about the "need to boil the factory in a cauldron" and about separation from the land. This sermon divided society in half - some saw salvation in separation from the land, others saw salvation in connection

with the land. According to the writer, there were frequent arguments on these issues between the newcomer, Ilia Chavchavadze, and Noe Zhordania... Batumi suffered the most from this rural invasion, because there was nowhere for workers to find work, as in the local factories. Small trade also developed... "The government was trying to resettle as many people as possible from inner Russia and to make them settle, to drive the inhabitants out and throw them elsewhere, to remove them from this place... Some of the Russians were settled "in the so-called Tkhilnari, across the Chorokhi River near Batumi... The cold weather came again and the people fled again..." (Kldiashvili, 1952: 163).

The process of resettlement and deportation took place in various districts and settlements of Batumi. Such a picture is painted in the Murghuli Gorge, located across the village of Borchkhi. According to the writer, this valley was very rich and fertile; the people here lived well and contentedly; they had well-built and furnished houses; they had enough livestock, they produced a lot of corn, and in some places even bread; the fruits - apples and pears - were irresistible; The weather is wonderful... "(Kldiashvili, 1952: 164).

"In the suburbs of Batumi, in the so-called Gorodok, non-Russians were not allowed to buy land and build houses. Those who had been thrown out of the village and moved to the city had only one place to live. It was across from the Rothschild factory, on the banks of the Bartskhana River. The government made a mistake in this concession... _ It did not think that a certain element would gather here, which in 905 would break a single aliquot, declare its will in the name of the invisible "Governor of Bartskhana" and his government" (Kldiashvili, 1952: 165).

According to the writer, "in order to get to know what Batumi was like in those times, how it grew, what made it an important center, which naturally bore the characteristics of our country and Even those who are far away can find out enough about this through my letter, writes D. Kldiashvili, which I had printed in the newspaper "Tsofnis Purtseltse".

The letter is an excerpt from the report that was submitted to the government as a separate book by the commission specially appointed to study the Batumi issue, the so-called "Zabugin Commission". This report fell into my hands by a happy accident and I took advantage of the valuable information contained in it". According to David Kldiashvili, "In this short time, the so-called Oil City will be established in Batumi, which will completely change the eastern side of the city. The current freight station will be completely demolished and an oil city will be built here. The railway will pass from the left in front of the barracks of the Mikhailov Infantry Battalion and will head towards the foot of Mount Kakhaveri. Passenger and freight stations will be built here" (Kldiashvili, 1952: 167).

According to the decree, "... a separate district will be established, which should be called "Oil City". The city's self-government also marked the border of the place where this "oil city" was to be established - the place where the oil factories and the railway freight station were located. The request of the city's self-government was accepted. A commission was appointed to establish an oil city in Batumi. .. A four-point plan is also listed here, which this commission was to implement (Kldiashvili, 1952: 168-169).

David Kldiashvili provides interesting information about the location of the factories, their area (it was more than 105 dessetinas), what kind of branches it had, how many railway entrances, etc. There were 11 kerosene factories in total and 9 workshops for tin boxes and barrels for shipping kerosene. The factories and workshops belonged to: the treasury - 1, foreigners - 8, Armenians - 6; the rest to other individuals, among whom, of course, there was not a single Georgian. The price of land in this district was increasing day by day: in 1899, a square sazhen of land cost from eight to fifteen rubles; the rent for a square sazhen of land was increasing by two and a half rubles annually. Later, these prices doubled, because it became difficult to find land for rent: there was no more to sell... The oil refineries were arranged according to the needs of export: _ The oil was shipped by pouring it into ships and in boxes; therefore, the factories were of two types: those

that shipped in boxes and those that shipped by ships... Up to 25,000-30,000 boxes of oil were stored in tanks and boilers. In 1899, the number of these tanks was 172, which could hold 14 million feet of oil. Also D. Kldiashvili provides interesting information about how kerosene was imported from Baku, what kind of ships and what capacity, how many feet of kerosene were stored in the reservoirs, what kind of oil pipelines were, what kind of construction, and the names of the firms that owned the ships are also mentioned. According to him, the number of ships transporting kerosene in 1899 was about eighty, and they all carried 17,000,000 feet (Kldiashvili, 1952: 170). In addition to ships, kerosene was shipped in tin boxes and barrels... The writer provides interesting information: how much was in these boxes, what kind of wood it was made of, where the tin was brought from (England), nails - from St. Petersburg and Riga, etc. The transportation of kerosene was of great importance for state trade; Therefore, it was necessary to facilitate his efforts and concede some interests in his favor (Kldiashvili, 1952: 171-172).

Batumi administration, the commission began to search for places where new kerosene reservoirs could be built. "The commission examined the entire Batumi area. There are many interesting facts in the description of these places" (Kldiashvili, 1952: 173), writes D. Kldiashvili. These places are: places on the banks of the Chorokhi River and along the Artvin highway, the Bartskhani gorge, the Koroli water ravines, Makhinjauri, the Chakvi Aremare, the Kobuleti Aremare station. According to the writer, "the owners of the factories in the oil city were given a period of three years from the date of approval of the oil city plan to fulfill all the requirements of the law" (Kldiashvili, 1952: 177).

In his memoirs, D. Kldiashvili speaks about a number of national problems... A military school was established, where he was appointed as a teacher... "During these times, a new decree was issued, by virtue of which Georgian soldiers were to be mixed with Russians. Previously, Georgians who had been drafted into service served in Georgian units. This rule was abolished, and all those drafted into service were mixed together - they no longer looked at nationality" (Kldiashvili, 1952: 225). ... Russian subordination was felt in everything... People of other nationalities were forced to pretend to be Russian and not, for example, Jewish, Georgian, Armenian... that their homeland was Russia (Kldiashvili, 1952: 243-245).

According to David Kldiashvili, a public library was opened in the city - a reading room, to which they collected many books and wrote magazines and newspapers. The reading room was in Nuria and was always full of readers. In addition to the reading room, after much study, a Sunday school was opened in Bartskhana. Here, the Rothschild factory had built a wooden canteen for the workers' dining room, and Sunday school was held here. According to D. Kldiashvili's recollections, "... the school was called Sunday, but the study took place on Sundays as well" (Kldiashvili, 1952: 246-247).

David Kldiashvili recalls the excitement that was taking place throughout Batumi, the waves of life gradually growing stronger... According to the author's note, "everywhere there is excitement, everywhere there is confusion, everyone is restless, both big and small are agitated" (Kldiashvili, 1952: 289); specifically, the writer reports on the dissatisfaction that was taking place at that time in the Batumi women's and men's gymnasiums, about the useless learning and the unfair attitude of the teachers (most of whom were Russians) towards the students, which reigned in the aforementioned gymnasiums. According to the writer, at the request of the majority of the students in the women's gymnasium, their female headmistress was expelled, and at the boys' gymnasium, despite a great deal of uproar, the parents' meeting (one of the parents was D. Kldiashvili himself) was unable to change the students' decision and one of the teachers was expelled; One of the students, having refrained from the parents' meeting's request, directly stated: "... I tell you, our patience is exhausted... Hear our - I tell you, please, get rid of Vinogradov... We can no longer look at his face, his stony face, on which we have never seen a smile, we can no longer bear to listen to his dry instructions; he does not go to the mind, he hits us in the head like a club; you, our parents, wanted us to

study here; we want to study, but we cannot study with him, no; if you want our good, hear our request, otherwise you will bring us to such a point that one day we will completely lose patience and involuntarily fall on our exasperation and drag us down the stairs by the neck!" (Kldiashvili, 1952: 291).

he bitter reality of the passage clearly shows the spirit that reigned in the process of studying in the gymnasiums of that time... The awakened, indomitable national spirit of Georgian youth, which does not easily succumb to foreign influences imposed by a foreign teacher...

Davit Kldiashvili also describes the excitement that took place in military service, in the barracks, how the serving soldiers went on strike and expressed their protest against the unworthy regime, even about the undesirable food, and they had the unbreakable will and indomitability to fearlessly confront the harsh Russifying regime that reigned there.

Thus, the issues raised in David Kldiashvili's memoir "On the Path of My Life" are valuable in terms of solving the national problem of Georgia, social development, and aim at the path to the country's statehood. The issues reflected in it have preserved history and revived the eras with their words. In his "Memoirs", David Kldiashvili clearly reflected the turbulent processes taking place in Batumi of his time, the reality, therefore his memories are an infallible chronicle, a real historical source for understanding and comprehending the processes taking place in Batumi at that time.

The topic is relevant, since David Kldiashvili's thoughts in this regard have been little studied and still require research in terms of the essence and purpose of the problems raised in them. The problematic issues discussed in it were important not only in the era of David Kldiashvili, but also do not lose their relevance today, they need to be revived, looked at and analyzed with new eyes. The problem, of course, must first be understood in a unified national context, which must also be considered in the context of the Christian part of the entire world.

The scientific novelty lies in the fact that this issue, I believe, should be raised at a scientific level, and its discussion today not only revitalizes part of the Black Sea coast, specifically Batumi, but is also interesting from a national perspective, therefore, from a scientific perspective, it is necessary to discuss it again.

References:

Asatiani, L. (1940). Letters on Literature. Tbilisi. State Publishing House.

Evgenidze, I., Minashvili, L. (2013). Georgian Literature. Vol. II (XIX century). Tbilisi.

Kldiashvili, D. (1952). Complete Collection of Works in Two Volumes. Volume I. Tbilisi. Publishing House "Soviet Writer".

History of Georgian Literature (1982). In Six Volumes. Volume V. (End of the XIX century, Beginning of the XX century). Editor G. Merkviladze. Tbilisi. "Soviet Georgia".

ბრიტანული და ქართული ლიტერატურის ზოგიერთი მწერლის შემოქმედების შედარებითი ანალიზი

რუსუდან გოგოხია

განათლების დოქტორი ევროპის უნივერსიტეტის

ასოცირებული პროფესორი

ელ-ფოსტა: gogokhia.rusudan@eu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1137-6823>

აბსტრაქტი. ლიტერატურა არის კულტურის სარკე, რომელიც ასახავს ერის ისტორიას, მის ტრადიციებს და სულიერ ღირებულებებს. ბრიტანეთის და ქართული ლიტერატურა ორი ცალკეული, თუმცა ერთმანეთთან დაკავშირებული, კულტურული ტრადიციის ნაწილია. მიუხედავად იმისა, რომ ისინი განსხვავდებიან როგორც ენით, ისე სტილისტიკით და ჟანრით, ორივე მათგანი წარმოადგენს თავისი ქვეყნის სულიერ ძეგლებს, რომლებიც გამოხატავენ ეროვნულ იდენტობას და სამყაროს ხედვას. ბრიტანეთის ლიტერატურამ, თავისი მრავალწლიანი ისტორიისა და მნიშვნელოვანი ავტორების შესანიშნავი შემოქმედებით, დიდი გავლენა იქონია არა მხოლოდ ინგლისურენოვან, არამედ სხვა კულტურასა და ლიტერატურაზე. მიუხედავად იმისა, რომ ბრიტანული ლიტერატურა უმთავრესად ასოცირდება ინგლისურენოვან ქვეყნებთან, მისი შთაგონება და გავლენა გაცდა ინგლისს და ევროპას. ბრიტანულმა ლიტერატურამ, რომელიც ხშირად შეეხებოდა სოციალურ პრობლემებს, უდიდესი გავლენა მოახდინა ქართულ მწერლობაში, სადაც სოციალური უთანასწორობა და პოლიტიკური საკითხები მნიშვნელოვან თემას წარმოადგენდა. დიკენსის და ჰარდის მსგავსმა ავტორებმა, რომლებმაც აღწერეს კლასობრივი უთანასწორობა, გაჭირვება და შრომის პირობები, შთაგონება მისცეს ქართველ მწერლებს, რათა უფრო ღრმად შეძლებოდათ დაკავშირება ქართულ საზოგადოებაში არსებულ გამოწვევებთან. ქართულ ლიტერატურასა და კულტურაში, განსაკუთრებით XIX და XX საუკუნეებში, ბრიტანეთის ლიტერატურის რამდენიმე მნიშვნელოვანი ასპექტი აისახა, რაც ფუნდამენტური გარდამავალი პერიოდის ნაწილი გახდა. საქართველოში ბრიტანული ლიტერატურის საკითხები აქტიურად განიხილებოდა და მისი ნაწარმოებები ითარგმნებოდა ქართულ ენაზე, შეიმჩნეოდა აშკარა შთაგონება. ამ სტატიის მიზანია, შევადაროთ ბრიტანეთისა და ქართული ლიტერატურა მათი ისტორიის, ძირითადი მიმდინარეობებისა და ავტორების ჟრილში, რათა გამოვავლინოთ მსგავსებები და განსხვავებები. შევისწავლოთ, როგორ აისახა ბრიტანული ლიტერატურის ელემენტები ქართულ ლიტერატურაში, რა გავლენა მოახდინა მან ქართულ მწერლობაზე და რომელ ავტორებსა და მიმდინარეობებზე ჰქონდათ გავლენა. გავანალიზოთ, როგორ მოახდინა ბრიტანეთის ლიტერატურამ გავლენა ქართულ კულტურაზე, როგორ აისახა ეს გავლენა ქართულ მწერლობაში, მის სტილისტიკაში, სოციალურ და კულტურულ კონტექსტში.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ლიტერატურა; ინგლისური ლიტერატურა; ლიტერატურული ანალიზი

შესავალი. ბრიტანეთის ლიტერატურა წარმოადგენს ერთ-ერთი ყველაზე მდიდარ და მრავალფეროვან ტრადიციას მსოფლიოში. მისი ისტორია მოიცავს მრავალწლიანი განვითარების პროცესებს, რომლებიც აისახება როგორც სოციალური, პოლიტიკური და კულტურული ცვლილებების, ასევე ინდივიდუალური გენიოსების შრომის შედეგებზე. ბრიტანული ლიტერატურა ამაყობს თავისი

კლასიკური ნაწარმოებებით, რომლებიც არა მხოლოდ ინგლისურენოვან ქვეყნებში, არამედ მთელ მსოფლიოშია აღიარებული.

ბრიტანული ლიტერატურა მრავალი საუკუნის განმავლობაში განვითარდა, ითვისებდა სხვადასხვა ენობრივი და კულტურული მთაგონებების გავლენას. ბრიტანული ლიტერატურის უდიდესი მომენტები დაკავშირებულია რამდენიმე ძირითად ეპოქასთან.

ბრიტანეთის ლიტერატურა არა მხოლოდ მკითხველთა გრძნობებს აღძრავდა, არამედ ეხმარებოდა საქართველოში ახალი ინტელექტუალური მიმართულებების ჩამოყალიბებას. ეს გავლენა, მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ საზოგადოებაში ხშირად დახურული იყო, ტრადიციულ კულტურასთან შერწყმული იყო. ბრიტანული ლიტერატურა საქართველოში მეტად პოპულარული გახდა XIX და XX საუკუნეების მიჯნაზე. ქართველმა მწერლებმა შეისწავლეს და თარგმნეს უამრავი ბრიტანული ნაწარმოები. ბრიტანულმა ლიტერატურულმა ტრადიციებმა უდიდესი გავლენა მოახდინა ქართულ პოეზიაზე და პროზაზე, რომელიც იმ დროისთვის ემთხვეოდა სოციალურ და პოლიტიკურ ცვლილებებს.

ქართული ლიტერატურა, ისტორიულად მრავალფეროვანი ტრადიციის ნაწილია. იგი უკავშირდება როგორც ცივილიზაციის აღმავლობას, ისე იდენტობის საკითხებს, რაც ეროვნულ გმირებზე და რელიგიურ საკითხებზე დგას.

მსჯელობა. ადრეული ლიტერატურა. ბრიტანეთის ლიტერატურის ისტორია იწყება ანგლო-საქსონის პერიოდიდან, დაახლოებით V-დან XI საუკუნის ჩათვლით. ამ პერიოდში შეიქმნა ცნობილი ეპიკური პოემა „ბეოვულფი“ (Beowulf), რომელიც თანამედროვე ინგლისური ლიტერატურის ერთ-ერთ ფუნდამენტურ ნიმუშად ითვლება. მისი მახასიათებლებია ჰეროიზმი, ტრაგიზმი და მორალური არჩევანი. ამ დროის ლიტერატურა ძირითადად იყო ეპიკური და რელიგიური, რადგან ინგლისი ამ პერიოდში ქრისტიანული გავლენის ქვეშ იყო.

შუასაუკუნეების ლიტერატურა. XII-XIII საუკუნეების განმავლობაში ინგლისური ლიტერატურა ძლიერად ასოცირდებოდა რელიგიურ თემებზე და ხალხური შემოქმედებით, მაგალითად, ჯეფრი ჩოსერის (Geoffrey Chaucer) „კენტერბერული მოთხრობები“ (The Canterbury Tales), რომელიც მე-14 საუკუნეში შეიქმნა, არის ერთ-ერთი პირველი მნიშვნელოვანი ნაწარმოები, სადაც გენიალურადაა გაერთიანებული სასიყვარულო ლიტერატურა, ტრაგიკომედია და სოციალური კრიტიკა. ამ პერიოდში ქართული ლიტერატურა ძალიან მდიდარია რელიგიური და ეპიკური ნაწარმოებებით. „ვეფხისტყაოსანი“ - შუა საუკუნეების ეპოსი, რომელიც ეკუთვნის შოთა რუსთაველს. ეს ნაწარმოები წარმოადგენს ლიტერატურულ სიმბოლოს ქართული კულტურისა და ეროვნული იდენტობისთვის. „ვეფხისტყაოსანი“ ასახავს ქართულ რაინდულ კუთვნილებას და ზნეობრივ ფასეულობებს, სიყვარულს, გმირობას და ადამიანურ გრძნობებს, რაც, თავის მხრივ, არის ეროვნული ცნობიერების ნაწილი.

რენესანსი და შექსპირი. მე-16 საუკუნე წარმოადგენს ბრიტანული ლიტერატურის აღორძინების ხანას. ამ დროს იწყება ლიტერატურული ახალი ფორმების განვითარება, შექსპირის პიესები, როგორიცაა „ჰამლეტი“, „მაკბეთი“, „რომეო და ჯულიეტა“ და „ოტელო“, ქმნის ლიტერატურულ პარადიგმას, რომელიც დღემდე ვრცელდება მსოფლიო ლიტერატურაში. შექსპირის ნამუშევრები საფუძვლად დაედო ბრიტანული და მსოფლიო თეატრისა და პოეზიის კლასიკურ ტრადიციებს. მისი პიესები, ტრაგედიები, კომედიები და ისტორიული პიესები წარმოადგენენ ადამიანური სულიერი და სოციალური პრობლემების უკვდავყოფას, რომელთა ჭკრეტა დღემდე აქტუალურია. შექსპირის ნაწარმოებები განხილულია არა მხოლოდ ინგლისურ, არამედ მსოფლიო ლიტერატურაში. მისი მთაგონება გახლავთ ცივილიზაციის წინააღმდეგობების კვლევა: შიდა კონფლიქტები, სიყვარული, შური, გრძნობა, სინდისი.

ვიქტორიანული ეპოქა. (1837–1901) ინგლისში დიდი პოლიტიკური და სოციალური ცვლილებების პერიოდია. ამ ეპოქაში ბრიტანულ ლიტერატურაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა საზოგადოებრივი პრობლემების განხილვამ. ჩარლზ დიკენსი, ჯორჯ ელიოტი, ტომას ჰარდი და სხვა ავტორები, თავიანთი ნაწარმოებებით, მიმოიხილავდნენ ინდუსტრიალიზაციის, კლასობრივი უთანასწორობისა და სოციოლოგიური კრიზისის საკითხებს. ნაწარმოებები გამოხატავენ ადამიანთა ბრძოლას საზოგადოებრივ წინააღმდეგობებთან და სოციალურ სტატუსთან. ამ პერიოდში გაიზარდა სოციალურ-პოლიტიკური და სოციალური პრობლემების ხილვა ლიტერატურაში.

ჩარლზ დიკენსის ნაწარმოებები, რომლებიც გამოხატავენ სოციალური უთანასწორობის, უმწეობისა და ადამიანური ღირსების საკითხებს, აქტუალურობას არ კარგავდა არც ქართული საზოგადოებისათვის. მისი ნაწარმოებები დიდი ინტერესით შემოვიდა ქართულ ლიტერატურულ წრეებში. დიკენსის სტილმა და მისმა თემატიკამ – რომელიც ადამიანის შრომის, სიღარიბის და ტოტალიტარული საზოგადოებრივი სისტემის შესახებ საუბრობდა გავლენა მოახდინა იმ დროს ქართულ მწერლობაზე, რომელთა ნაწარმოებებიც ამ პრობლემებსა და კონფლიქტებს ეხებოდა. მისი სათქმელი დიდად ემთხვეოდა ქართულ ტრადიციებს. გატაცება და ზნეობრივი საკითხები ქართული მწერლების მიერ აღიარებული იყო. ტ.ს. ელიოტის პოეზია გავლენას ახდენს მოდერნისტულ მოძრაობაზე და წარმოადგენს XX საუკუნის ერთ-ერთ ყველაზე გავლენიან ნაწარმოებს. ტომას ჰარდი ასახავს საზოგადოებრივი ჩარჩოების დარღვევასა და სოციალური თანასწორობის პრობლემებს, რასაც ხშირად ქართული მწერლებიც აქტიურად იკვლევდნენ, ამავე დროს კი ბრიტანული რეალიზმის სტილისტიკური მახასიათებლები ქართულ ლიტერატურაშიც აისახა. რენესანსი და თანამედროვე ქართული ლიტერატურა. ქართულ ლიტერატურაში კი დავით გურამიშვილი, აკაკი წერეთელი და ილია ჭავჭავაძე გამოხატავენ პოეტური და პროზაული ფორმით ქართული საზოგადოების გამოწვევებს. ნაწარმოებები ასახავს საზოგადოებრივ ცვლილებებს და ერის იმედებს ეროვნული განვითარების მხრივ.

მოდერნიზმი, თანამედროვე ბრიტანული ლიტერატურა. XX საუკუნის დასაწყისში ბრიტანული ლიტერატურა გადავიდა მოდერნიზმის ეპოქაში. ეს მოძრაობა ხასიათდება ტრადიციული ფორმების უარყოფით და ექსპერიმენტებით. მე-20 საუკუნის დასაწყისში ბრიტანული ლიტერატურა იწყებს ახალ მიმართულებებს. მოდერნიზმი და პოსტმოდერნიზმი, რომლებიც მნიშვნელოვან ცვლილებებსა და ექსპერიმენტებს უკავშირდება, მაგალითად, ჯეიმს ჯოისის (James Joyce) და Virginia Woolf-ის (ვირჯინია ვულფი) ნამუშევრები, რომლებიც სრულყოფილად ასახავს მოდერნისტული ლიტერატურის ექსპერიმენტებს დროის, შეგრძნების და სტრუქტურის საკითხებზე. ისინი მტკიცედ დგებიან მოდერნისტულ პრინციპებზე, როგორც ფსიქოლოგიური ვარიაციები.

XIX საუკუნის ბრიტანული რომანტიზმის მწერლებმა, როგორიც იყვნენ ლორდ ბაირონი, პერსი ბიში შელი, და უილიამ ვორდსუორთი, შეიტანეს დიდი ცვლილებები ლიტერატურაში. მათი ნაწარმოებები არა მხოლოდ რომანტიზმის ფილოსოფიას ავლენდა, არამედ ფიქრის ახალ სახეობას გვთავაზობდა. მათი შემოქმედება იყო თავისუფლების, ინდივიდუალიზმისა და ბუნების მიმართ განსაკუთრებული სიყვარულის შესახებ. ეს რომანტიკოსი მწერლები გახდნენ ერთგვარი შთაგონების წყარო და ცვლიდნენ კულტურული თუ ემოციური რუკების მნიშვნელობას.

ბრიტანული რომანი თანამედროვე ლიტერატურაში ითვლება ერთ-ერთ ყველაზე აღიარებულ ჟანრად. ქეით ოსტინი, მარლოტ ბრონტე და ემილი ბრონტე მთელ მსოფლიოში ცნობილნი არიან თავიანთი რომანებით, რომლებსაც გატაცების, სიყვარულისა და სოციალური მოლოდინების თემა აქვთ. მათ რომანებში ძალიან ზუსტად არის ასახული ბრიტანული საზოგადოების სოციალური სტრუქტურა.

ილია ჭავჭავაძე - ქართული რომანტიზმის ერთ-ერთი ფუძემდებელი, საკუთარ ნაწარმოებებში ხშირად მიმართავდა თავისუფლებისა და ეროვნული თვითმყოფადობის თემებს, რაც პირდაპირ

ეკვივალენტურია ბრიტანული რომანტიზმის იდეებს. მისი პოეზია, რომელიც ღრმად ასახავდა ჰუმანიტარულ ღირებულებებს, ხშირად ასახავდა ისეთ ტრადიციებს, რომლებიც დასავლურ მთაგონებას ეფუძნებოდა.

გალაკტიონ ტაბიძის პოეზიაში პოეტური თავისუფლება და პიროვნული განმტკიცება ხშირად გულისხმობდა ბაირონის სტილს, რომელშიც ის გამოხატავდა დიდძალ ემოციებს, შემოქმედებით თავისუფლებას და ინდივიდუალური ბრძოლების პარალელებს. გალაკტიონ ტაბიძე და ბრიტანული პოეზიის გავლენა. გალაკტიონ ტაბიძე, რომელიც თანამედროვეობის ერთ-ერთ უდიდეს ქართველ პოეტად მიიჩნევა, ბრიტანული ლიტერატურის მნიშვნელოვან მიმდევარად იქცა. მის პოეზიაში იმპულსის და მტრულობის გადმოცემის უნიკალური სტილი გამოკვეთილი იყო ბრიტანული პოეზიის გავლენით. გ. ტაბიძის პოეზიაში ბუნებისა და ადამიანის სულიერი მდგომარეობის გამოხატვა, ხშირად ჰარმონიაშია ბაირონის და შელის შემოქმედებასთან, რომელიც გულისხმობს შინაგან ემოციებს და ბრძოლას მსხვერპლმწიფრის გზით.

ბრიტანული პოეზია არის ერთ-ერთი ყველაზე მდიდარი და გამორჩეული ლიტერატურული ტრადიცია. ბრიტანულ პოეზიაში მოიაზრება ცნობილი ავტორები, როგორიცაა John Milton (ჯონ მილტონი), რომლის "Paradise Lost" (დაკარგული სამოთხე) დღემდე ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი ნაწარმოებია დასავლურ ლიტერატურაში. William Blake (უილიამ ბლეიკი) და Samuel Taylor Coleridge (სემუელ ტეილორ კოლერიჯი) პოეზიაში სენტიმენტალური ტონებით და რომანტიკული იდეებით გამოირჩევიან. 20-ე საუკუნეში კი, T. S. Eliot (თომას სტერნზ ელიოტმა) და W. B. Yeats (უილიამ ბუტლერ იეიტსმა), რევოლუციური ცვლილებები განახორციელეს პოეზიის ფორმასა და სტილში.

ბაირონი და მისი პოეზია, რომელიც ასახავდა პიროვნული თავისუფლებისა და ეროვნული დამოუკიდებლობის იდეებს ამორჩა. ილია ჭავჭავაძის და გალაკტიონ ტაბიძის ნაწარმოებები, რომლებიც ღრმად ასახავდა ეროვნული დამოუკიდებლობის იდეებს და პიროვნული თავისუფლების მნიშვნელობას, პირდაპირ დაკავშირებული იყო ბაირონის მსგავს იდეებთან.

დასკვნა. ბრიტანული ლიტერატურა დიდ როლს თამაშობს როგორც ბრიტანეთის კულტურული იდენტობის ჩამოყალიბებაში, ასევე თანამედროვე მსოფლიოს ლიტერატურული ტრადიციების ფორმირებაში. მისი ეპოქალური მწერლები და ნამუშევრები დღესაც აქტიურად განიხილება, მათში ღრმა ფილოსოფიური და სოციალური საკითხებია მოცემული.

ბრიტანული და ქართული ლიტერატურა საფუძვლიანად უკავშირდება ადამიანურ გრძნობებს, სოციალურ გამოწვევებსა და ეროვნულ იდენტობას. მიუხედავად იმისა, რომ ორივე კულტურას აქვს სხვადასხვა ისტორიული და გეოგრაფიული კონტექსტი, ორივე ლიტერატურა ემსახურება ეროვნულ ღირებულებებს და სოციალურ პრობლემებს. ორივე ლიტერატურაში ნაპოვნია მძლავრი სულიერი ძეგლები, რომლებიც ჭვრეტენ ადამიანის სულიერ სამყაროს, მის შინაგან ბრძოლას და ურთულეს მდგომარეობებში ყოფნას.

ბრიტანული ლიტერატურა ხშირად დაინტერესებულია ფსიქოლოგიური ფენომენებით და უფრო ექსპერიმენტული მიდგომებით (მოდერნიზმი, პოსტმოდერნიზმი), ხოლო ქართული ლიტერატურა უფრო მეტად მიმოიხილავს ეროვნულ ღირსებას, ფოლკლორის თემებს და რელიგიურ საკითხებს. ბრიტანულ ლიტერატურაში კოსმოპოლიტური ტენდენცია უფრო ძლიერად არის წარმოდგენილი, რაც განსაკუთრებით აღინიშნება მისი კოლონიური წარსულის გავლენით, მაშინ როდესაც ქართული ლიტერატურა უფრო მეტად ფოკუსირებულია ერთიანი ერისა და კულტურის შენარჩუნებაზე.

ბრიტანული და ქართული ლიტერატურა უნიკალურია და თითოეულმა მათგანმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა მსოფლიო კულტურაზე. მიუხედავად მრავალი განსხვავებისა, ორივე

ლიტერატურა აღიარებულია, როგორც ისტორიული მემკვიდრეობა, რომელიც არა მხოლოდ ეროვნული, არამედ მსოფლიოს კულტურულ მდგრადობას უზრუნველყოფს.

ბრიტანული ლიტერატურა დიდ როლი თამაშობს როგორც ბრიტანეთის კულტურული იდენტობის ჩამოყალიბებაში, ასევე თანამედროვე მსოფლიოს ლიტერატურული ტრადიციების ფორმირებაში. მისი ეპოქალური მწერლები და ნამუშევრები ჯერ კიდევ დღეს აქტიურად განიხილება, ბრიტანეთის ლიტერატურამ მნიშვნელოვანი და მრავალმხრივი გავლენა მოახდინა ქართულ მწერლობაზე და კულტურაზე, განსაკუთრებით XIX და XX საუკუნეებში. ბრიტანულმა რომანტიზმმა, რეალიზმმა და პოეზიამ შეიტანეს ახალი სტილისტიკური და თემატური ელემენტები ქართულ ლიტერატურაში, რაც დაეხმარა ქართულ მწერლებს, უფრო ღრმად გამოეხატათ ეროვნული იდენტობა, სოციალური გამოწვევები და პიროვნული თავისუფლება. ამგვარი გავლენები არა მხოლოდ ლიტერატურაში, არამედ საზოგადოებრივ და კულტურულ დონეზე აისახა, რაც ბრიტანეთის და ქართული კულტურის ურთიერთობის გამყარების ნაწილად იქცა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

გაბულოვა, ზ. (2020). პოსტმოდერნული რომანის შედარებითი ანალიზი ინგლისურ და ქართულ ლიტერატურაში. თბილისი.

გუბელაძე, ნ. (2018). აღორძინების ხანის ინგლისური ლიტერატურა. გამომცემლობა: აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ინგლისური კლასიკური ლიტერატურა. <https://craft-m.ru/ka/android-instructions/angliiskaya-klassicheskaya-literatura-luchshee-chitat-znamenitye-angliiskie/>

ქართული	ლიტერატურის	ისტორია.	ტომი	1.
https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/2998/1/KartuliLiteraturisIstoria_Tomi_1.pdf				

ძაგნიძე, ლ. (2023). ტომას ელიოტი და რენესანსული ჰუმანიზმის ტრადიციათა გადაფასება ინგლისურენოვან მოდერნისტულ ლიტერატურაში. თბილისი.

COMPARATIVE ANALYSIS OF BRITISH AND GEORGIAN LITERATURE

Rusudan Gogokhia

Doctor of Philosophy in Education

Associate Professor at European University

Email: gogokhia.rusudan@eu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1137-6823>

Abstract. Literature is a mirror of culture, reflecting the history of a nation, its traditions and spiritual values. British and Georgian literature are part of two separate, yet interconnected, cultural traditions. Although they differ in language, style and genre, both represent spiritual monuments of their countries, expressing national identity and worldview. British literature, with its long history and the excellent work of significant authors, has had a great influence not only on English-speaking, but also on other cultures and literatures. Although British literature is primarily associated with English-speaking countries, its inspiration and influence have gone beyond England and Europe. British literature, which often touched on social problems, has had a great influence on Georgian writing, where social inequality and political issues have been important themes. Authors like Dickens and Hardy, who described class inequality, hardship, and working conditions, inspired Georgian writers to connect more deeply with the challenges of Georgian society. Georgian literature and culture, especially in the 19th and 20th centuries, reflected several important aspects of British literature, which became part of a fundamental transition period. In Georgia, issues of British literature were actively discussed and its works were translated into Georgian, and a clear inspiration was observed. The aim of this article is to compare British and Georgian literature in terms of their history, main movements, and authors, in order to reflect their similarities and differences, to study how elements of British literature were reflected in Georgian literature, what influence it had on Georgian writing, and which authors and movements they influenced. Let us analyze how British literature has influenced Georgian culture, how this influence was reflected in Georgian writing, its style, in the social and cultural context.

Keywords: Georgian literature; English literature; Literary analysis

Introduction. British literature is one of the richest and most diverse traditions in the world. Its history encompasses many years of development, reflecting both social, political and cultural changes and the work of individual geniuses. British literature boasts classic works that are recognized not only in English-speaking countries, but also throughout the world.

British literature has developed over many centuries, absorbing the influence of various linguistic and cultural inspirations. The greatest moments of British literature are associated with several major eras.

British literature not only stirred the feelings of readers, but also helped to form new intellectual trends in Georgia. This influence, although often closed in Georgian society, was combined with traditional culture. British literature became very popular in Georgia at the turn of the 19th and 20th centuries. Georgian writers studied and translated numerous British works. British literary traditions have had a profound influence on Georgian poetry and prose, which have coincided with the social and political changes of the time. Georgian literature is part of a historically diverse tradition. It is associated with both the rise of civilization and issues of identity, centered on national heroes and religious issues.

Discussion. Early literature. The history of British literature begins with the Anglo-Saxon period, from about the 5th to the 11th century. During this period, the famous epic poem Beowulf was created, which is

considered one of the fundamental examples of modern English literature. Its characteristics are heroism, tragedy, and moral choice. The literature of this time was mainly epic and religious, as England was under Christian influence during this period.

Medieval literature. During the 12th and 13th centuries, English literature was strongly associated with religious themes and folkloric works, for example, Geoffrey Chaucer's *The Canterbury Tales*, written in the 14th century, is one of the first significant works, ingeniously combining romance, tragicomedy, and social criticism. During this period, Georgian literature is very rich in religious and epic works. "The Knight in the Leopard's Skin" is a medieval epic poem by Shota Rustaveli. This work is a literary symbol of Georgian culture and national identity. "The Knight in the Leopard's Skin" reflects Georgian chivalry and moral values, love, heroism and human feelings, which, in turn, are part of the national consciousness.

Renaissance and Shakespeare. The 16th century is a period of revival of British literature. At this time, the development of new literary forms begins, Shakespeare's plays, such as "Hamlet", "Macbeth", "Romeo and Juliet" and "Othello", create a literary paradigm that is still widespread in world literature. Shakespeare's works formed the basis of the classical traditions of British and world theater and poetry. His plays, tragedies, comedies and historical plays are an immortalization of human spiritual and social problems, the contemplation of which is still relevant. Shakespeare's works are discussed not only in English, but also in world literature. His inspiration is the study of the contradictions of civilization: internal conflicts, love, envy, feeling, conscience.

Victorian era. (1837–1901) A period of great political and social change in England. In this era, the discussion of social problems occupied an important place in British literature. Charles Dickens, George Eliot, Thomas Hardy and other authors, in their works, discussed the issues of industrialization, class inequality and sociological crisis. The works express people's struggle with social contradictions and social status. During this period, the visibility of socio-political and social problems in literature increased.

The works of Charles Dickens, which expressed the issues of social inequality, helplessness and human dignity, did not lose their relevance for Georgian society. His works were received with great interest in Georgian literary circles. Dickens's style and his themes – which spoke of human labor, poverty, and a totalitarian social system – influenced Georgian literature at the time, whose works dealt with these problems and conflicts. His message was very much in line with Georgian traditions. Passion and moral issues were recognized by Georgian writers. T.S. Eliot's poetry influenced the modernist movement and is one of the most influential works of the 20th century. Thomas Hardy reflects the violation of social frameworks and problems of social equality, which were often actively explored by Georgian writers, while at the same time the stylistic characteristics of British realism were also reflected in Georgian literature. Renaissance and modern Georgian literature. In Georgian literature, Davit Guramishvili, Akaki Tsereteli, and Ilia Chavchavadze expressed the challenges of Georgian society in poetic and prose form. The works reflect social changes and the nation's hopes for national development.

Modernism, modern British literature. At the beginning of the 20th century, British literature entered the era of modernism. This movement was characterized by the rejection of traditional forms and experimentation. At the beginning of the 20th century, British literature began to develop new directions. Modernism and postmodernism, which are associated with significant changes and experiments, for example, the works of James Joyce and Virginia Woolf, which perfectly reflect the experiments of modernist literature on issues of time, sensation and structure. They firmly stand on modernist principles as psychological variations.

The British Romantic writers of the 19th century, such as Lord Byron, Percy Bysshe Shelley, and William Wordsworth, made great changes in literature. Their works not only revealed the philosophy of Romanticism, but also offered a new kind of thinking. Their work was about freedom, individualism and a special love for

nature. These Romantic writers became a kind of source of inspiration and changed the meaning of cultural and emotional maps.

The British novel is considered one of the most recognized genres in modern literature. Kate Austen, Charlotte Bronte and Emily Bronte are known throughout the world for their novels, which have themes of passion, love and social expectations. Their novels very accurately reflect the social structure of British society.

Ilia Chavchavadze - one of the founders of Georgian Romanticism, often addressed the themes of freedom and national identity in his works, which are directly equivalent to the ideas of British Romanticism. His poetry, which deeply reflected humanitarian values, often reflected traditions that were based on Western inspiration.

In Galaktion Tabidze's poetry, poetic freedom and personal empowerment often referred to the style of Byron, in which he expressed great emotions, creative freedom and parallels to individual struggles. Galaktion Tabidze and the Influence of British Poetry. Galaktion Tabidze, who is considered one of the greatest Georgian poets of modern times, became an important follower of British literature. The unique style of conveying impulse and hostility in his poetry was marked by the influence of British poetry. The expression of nature and the spiritual state of man in G. Tabidze's poetry is often in harmony with the work of Byron and Shelley, which implies inner emotions and struggle through sacrifice.

British poetry is one of the richest and most distinctive literary traditions. British poetry includes such famous authors as John Milton, whose "Paradise Lost" remains one of the most influential works in Western literature. William Blake and Samuel Taylor Coleridge are known for their sentimental tone and romantic ideas. In the 20th century, T. S. Eliot and W. B. Yeats revolutionized the form and style of poetry. Byron and his poetry, which reflected the ideas of personal freedom and national independence, survived. The works of Ilia Chavchavadze and Galaktion Tabidze, which deeply reflected the ideas of national independence and the importance of personal freedom, were directly related to similar ideas of Byron.

Conclusion. British literature plays a major role in shaping both the cultural identity of Britain and the literary traditions of the modern world. Its epochal writers and works are still actively discussed today, they contain deep philosophical and social issues.

British and Georgian literature are deeply connected with human feelings, social challenges and national identity. Despite the fact that both cultures have different historical and geographical contexts, both literatures serve national values and social problems. In both literatures, powerful spiritual monuments are found that contemplate the spiritual world of man, his inner struggle and being in the most difficult situations.

British literature is often interested in psychological phenomena and more experimental approaches (modernism, postmodernism), while Georgian literature is more concerned with national dignity, folklore themes and religious issues. British literature has a more cosmopolitan tendency, particularly marked by its colonial past, while Georgian literature is more focused on preserving a unified nation and culture.

British and Georgian literature are unique, and each has had a significant impact on world culture. Despite many differences, both literatures are recognized as a historical heritage that ensures not only national but also world cultural sustainability.

British literature plays a major role in shaping both the cultural identity of Britain and the literary traditions of the modern world. Its epochal writers and works are still actively discussed today, and British literature has had a significant and multifaceted influence on Georgian writing and culture, especially in the 19th and 20th centuries. British Romanticism, Realism, and Poetry introduced new stylistic and thematic elements to Georgian literature, helping Georgian writers to express national identity, social challenges, and

personal freedom more deeply. Such influences were reflected not only in literature, but also at the societal and cultural levels, which became part of the strengthening of the relationship between British and Georgian culture.

References:

Gabulova, Z. (2020). Comparative Analysis of the Postmodern Novel in English and Georgian Literature. Tbilisi.

Gubeladze, N. (2018). English Literature of the Renaissance. Publishing House: Akaki Tsereteli State University.

English Classical Literature. <https://craft-m.ru/ka/android-instructions/angliiskaya-klassicheskaya-literatura-luchshee-chitat-znamenitye-angliiskie/>

History of Georgian Literature. Volume 1.

https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/2998/1/KartuliLiteraturisIstoria_Tomi_1.pdf

Dzagnidze, L. (2023). Thomas Eliot and the Reevaluation of the Traditions of Renaissance Humanism in English-Language Modernist Literature. Tbilisi.

მარიამ კორინთელი

ფილოლოგიის დოქტორი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი,

ელ-ფოსტა: mariam_korinteli@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7895-518X>

აბსტრაქტი: ნაშრომი წარმოადგენს ჰერტა მიულერის რომანის - „სუნთქვის საქანელას“ კვლევას, კერძოდ, მორალურობის ასპექტს რომანში, როგორც ტოტალიტარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის იარაღს. ჰერტა მიულერის ცხოვრებაცა და შემოქმედებაც წინააღმდეგობის ისტორიაა, ამბავი იმისა, თუ როგორ შეიძლება, საკუთარი სუბიექტური გამოცდილებები მთელი ქვეყნის ბიოგრაფიად აქციო. მისი რომანების ძირითადი თემაა ავტორიტეტები და ძალაუფლება, ცენზურა და დამორჩილება, ემიგრაცია, ეროვნული იდენტობის ძიება. ტოტალიტარიზმის დამანგრეველი გავლენისგან თავის დასაცავად ერთ-ერთ იარაღად მწერალს ზოგადმორალური პრინციპების დაცვა მიაჩნია; ეპოქაში, რომელმაც თავდაყირა დააყენა სამართლისა და სამართლიანობის გაგება; ღრმში, როდესაც არ მოქმედებს არც ადამიანური და არც ღვთაებრივი სამართალი, ერთადერთ ხსნად ზოგადი ადამიანურ-მორალური პრინციპების შენახვა-შენარჩუნებაღა რჩება. ჰერტა მიულერის რომანები განსაკუთრებით აქტუალურია საქართველოსთვის, როგორც პოსტსაბჭოთა სივრცის ნაწილისთვის. მის ნაწარმოებებში აღწერილი პრობლემატიკა საქართველოსთვისაც მეტად მტკივნეული საკითხია - საბჭოთა გამოცდილება და კოლექტიური, თაობათაშორისი ტრავმები ჯერ კიდევ საჭიროებს კვლევასა და რეფლექსიას, სწორედ ამიტომ, ჰერტა მიულერისეული რუმინული ტოტალიტარიზმი, წინააღმდეგობა და მორალური ორიენტირების მოშლა რეჟიმების პირობებში მთელი სოციალისტური ბანაკის გამოცდილებაა, განსაკუთრებით კი - საქართველოსი, რომელსაც რიგ შემთხვევებში ყველაზე მძიმედ შეეხო ტოტალიტარიზმის გამოვლინებები და რეპრესიები.

საკვანძო სიტყვები: ჰერტა მიულერი, ტოტალიტარიზმი, მორალი, რეპრესიები, გადასახლება

შესავალი. ჰერტა მიულერი რუმინელი გერმანულენოვანი მწერალია, რომელსაც 2009 წელს ნობელის პრემია მიენიჭა. მიულერის ნაწარმოებების მთავარი თემაა ტოტალიტარიზმის გამოვლინება სხვადასხვა პერიოდის რუმინეთში, ომის შემდგომი პერიოდიდან და სოციალისტური რესპუბლიკიდან მოყოლებული, ჩაუშესკუს რეჟიმით დასრულებული.

ჰერტა მიულერის ცხოვრებაცა და შემოქმედებაც წინააღმდეგობის ისტორიაა, ამბავი იმისა, თუ როგორ შეიძლება, საკუთარი სუბიექტური გამოცდილებები მთელი ქვეყნის ბიოგრაფიად აქციო. მისი რომანების ძირითადი თემაა ავტორიტეტები და ძალაუფლება, ცენზურა და დამორჩილება, ემიგრაცია, ეროვნული იდენტობის ძიება. ნიცკიდორფში დაბადებული მწერალი რუმინულ გარემოში გაიზარდა, მაგრამ იქ ჩასახლებული გერმანელი შვაბების შთამომავალი იყო. მისი ეროვნული იდენტობა დაბადებიდანვე ორად გაიხლიჩა - ერთი მხრივ, რუმინეთის შვილი იყო, მეორე მხრივ კი გერმანულ კულტურას ეკუთვნოდა. მწერლის ავტობიოგრაფიულმა ეპიზოდებმა ბავშვობიდან, დიდი გავლენა მოახდინა მის მთელ შემოქმედებაზე, ყველაზე მეტად კი რომან „სუნთქვის საქანელაზე“. რომანის მთავარი თემა საბჭოთა გულაგში გადასახლებული რუმინელების ცხოვრებაა, რომლის აღსაწერადაც ჰერტა მიულერმა დედამისის, უკრაინულ გულაგში 4 წლით გადასახლებული ქალის ფრაგმენტული ნაამბობის რეკონსტრუქცია მოახდინა.

2009 წელს, ნობელის პრემიის მინიჭებისას, ნობელის კომიტეტმა ჰერტა მიულერი მოიხსენია, როგორც „ის, ვინც გულისხმიერებით პოეზიაში და გულწრფელობით პროზაში ჩაგრულთა ცხოვრებას ასახავს“. რეჟიმებისგან ჩაგრულები და ტოტალიტარიზმის ანატომია მართლაც მიუღერის შემოქმედების მთავარი თემაა, რადგან ორი ტირანის - ანტონესკუსა და ჩაუშესკუს - ხელში გამოვლილ ცხოვრებაში, ალბათ, არც არაფერი სცნობია ჩაგვრასა და ტირანიაზე უფრო ახლოს და უკეთ.

მსჯელობა. ჰერტა მიულერი 1953 წელს დაიბადა ბანატში, სოფელ ნიცკიდორფში, პატარა გერმანულ სოფელში, რომელიც ავსტრო-უნგრეთის იმპერიის დამხობის შემდეგ გადმოსახლებული გერმანელი შვაბებით იყო დასახლებული. 1940 წელს რუმინეთმა ერთგულება გამოუცხადა ნაცისტურ რეჟიმს, ანტონესკუ ადოლფ ჰიტლერს დაემორჩილა, რუმინელ გერმანელთა უდიდესი ნაწილი კი მესამე რაიხის სამხედრო სამსახურში ჩადგა. ამ გერმანელთა შორის იყო ჰერტა მიუღერის მამაც. 1944 წელს საბჭოთა არმია შეიჭრა რუმინეთში და დაამხო ანტონესკუ. სტალინის ბრძანების თანახმად, ჩვიდმეტიდან ორმოცდათხუთმეტ წლამდე ასაკის ყველა გერმანელი საბჭოთა შრომით ბანაკში გადაასახლეს, მათ შორის იყო მიუღერის დედაც, რომელმაც უკარინაში მღევარე ნოვო-გორელოვკას ბანაკში რამდენიმე წელი გაატარა.

1987 წლიდან ჰერტა მიულერი გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაში გადადის საცხოვრებლად. ის ფიზიკური და წარმოსახვითი კავშირის გაწყვეტას ცდილობს სამშობლოსთან და ეს მცირე ხნით გამოსდის კიდევ; თითქოსდა ყველაფერი კარგად უნდა იყოს და შეეძლოს, თავი უსაფრთხოდ დაიგულოს, მაგრამ ასე არ ხდება. „მართალია, ემიგრანტები სახიფათო მხარეს ხელსაყრელ დროს ტოვებენ და მეტ-ნაკლებად მისაღებ ქვეყანასაც პოულობენ, მაგრამ უცხო ქვეყანაში მცდარ ადგილზე რჩებიან, სხვაგან ხელმეორედ წასვლა კი ვერა და ვერ გადაუწყვეტიათ.“ (მიულერი, 2017, გვ.42) 1989 წელს, ჩაუშესკუს ჩამოგდების შემდეგ, მწერალი იწყებს სამშობლოსთან ემოციური დაფების აღდგენას და შემოქმედებით უბრუნდება რუმინეთს. „ჰერტა მიულერი აცნობიერებს იმასაც, რომ ვერასდროს შეელება სამშობლოს, რადგან ის მუდმივად თან ახლავს, თან ახლავს, როგორც მშობლიური კილოკავი (ცაგარელი, 2011)

„ტოტალიტარიზმის დეტალური და მართალი აღწერისთვის“ - თქვა ნობელის კომიტეტმა 2009 წელს. ამავე წელს, ცოტა უფრო ადრე, უკვე გამოცემულია ჰერტა მიუღერის მთავარი რომანი, „სუნთქვის საქანელა“, რომელმაც მწერალს საპატიო ადგილი დაუმკვიდრა ცოცხალ კლასიკოსთა შორის. ჰერტა მიუღერის გმირები „მოჩურჩულეთა“ თაობას მიეკუთვნებიან. „მოჩურჩულე“ საბჭოთა პერიოდის მკვლევრის, წიგნის „პირადი ცხოვრება სტალინურ რუსეთში“ - ავტორის, ორლანდო ფაიგის ტერმინია და აღნიშნავს მთელ თაობებს, რომლებმაც დაიმახსოვრეს თვითგადარჩენის მთავარი ოქროს წესი - ჩურჩულით ილაპარაკე, ხალხს შეერიე, შეუმჩნეველი გახდი და რეალობის პარალელურად იცხოვრე ისე, რომ არ დაგჭირდეს თვითრეფლექსია და ანალიზი იმისა, თუ რა აკეთე. დეპორტაციისა და გულაგებში გადასახლების თემა რუმინეთში ტაბუდადებული იყო, ისევე, როგორც ალიანსი მესამე რაიხთან. ჰერტა მიუღერმა კი გადაწყვიტა, რომ წარსულზე რეფლექსიის დრო იყო, თანაც არა ჩურჩულით, არამედ - ყვირილით. ამიტომ მან დაიწყო იმ ნიცკიდორფელთა ამბების შეგროვება, რომლებმაც ბანაკის სიმწარე საკუთარ თავზე იგემეს. მათ შორის იყო დედა-მისიც. „სუნთქვის საქანელა“ სწორედ ამ ამბების კომბინაციაა.

რომანის მთავარი გმირია ლეო აუბერგი, ჰომოსექსუალი პოეტი, რომელიც გერმანელობისა და სექსუალური ორიენტაციის გამო ნოვო-გორელოვკაში გადასახლეს. რომანი სწორედ მისი ფიქციური მონათხრობია, ნარატორი თავად ლეოა, ლეოს კი რეალური პროტოტიპი ყავს - რუმინელთათვის საყვარელი და ძვირფასი პოეტი, ოსკარ პასტიორი, რომელმაც, ლეოს მსგავსად, რამდენიმე წელი იცხოვრა შრომით ბანაკში. ჰერტა მიულერი და ოსკარ პასტიორი წლების განმავლობაში მუშაობდნენ წიგნზე, ჰერტა მხატვრულ ფორმას აძლევდა მეგობრის დოკუმენტურ მონათხრობს, ოსკარის

სიკვდილის შემდეგ კი თავად დაასრულა რომანის წერა და პასტიორის მონათხრობი ბანაკის სხვა რეალურ ბინადართა ისტორიებითაც შეავსო.

ჰერტა მიულერს თავისი შემოქმედების ცენტრალურ თემად, ტოტალიტარიზმთან ერთად, ჰქონდა ადამიანური მორალის განცდა, მორალის ანატომია და ტრანსფორმაცია პოლიტიკური ცვლილებების კვალდაკვალ. საკითხი, თუ როგორ იმლება მორალური ორიენტირები, როგორ დეგრადირდება ჰუმანიზმით ნაკარნახევი, საუკუნეების განმავლობაში შემონახული ზოგადსაკაცობრიო მორალური სამარჯვები, ყოველთვის იყო მისი რომანების მთავარი თემა. მორალის თემატიკამ მის ემიგრანტულ პროზაში ცვლილებები განიცადა და მჭიდროდ დაუკავშირდა ეროვნული იდენტობის, სამშობლოსთან მიკუთვნებულობის განცდის შენარჩუნებას. მორალის შენარჩუნება იქცა ფესვების შენარჩუნების განუყოფელ ელემენტად. სწორედ ზოგადი ჰუმანისტური მორალური პრინციპების განცდა და მასზე ჩაბლაუჭებაა ის გზა, რომელიც ლეო აუბერგს სრულიად მადეგრადირებელ გარემოში ყავარჯნად ექცევა; გარემოში, რომელიც გამალებით ცდილობს ადამიანის დეჰუმანიზაციას და ამისთვის იარაღად იყენებს ორ დაუნდობელ მხეცს - მუდმივ შიმშილს და სირცხვილის განცდის დაკარგვას. ტოტალიტარული გარემო, ამ შემთხვევაში, საბჭოთა შრომითი ბანაკი, ადამიანის საბაზისო ინსტინქტებზე თამაშით ახდენს დეჰუმანიზაციას. როცა გმია, თავისუფლებისთვის არ აჯანყდები; როცა აღარაფრის გრცხვენია, ადამის მოდგმასაც აღარ ეკუთვნი.

დეჰუმანიზაციისა და მორალური კომპასის მოშლის პირველ მცდელობას რეჟიმი ბანაკისკენ მიმავალ გზაზევე ახდენს: ტყვეებს აიძულებენ, ერთმანეთის თვალწინ მოისაქმონ. ამის შემდეგ კი დეგრადაციის ისეთი შეუქცევადი პროცესი იწყება, საიდანაც ადამიანად გამოსვლა თითქმის შეუძლებელი ჩანს. დამშეული ქმარი ცოლს დღიურ ულუფას ჰპარავს და სასიკვდილოდ იმეტებს, „პურის სასამართლოზე“ დაუნდობლად კლავენ საქმლის ქურდს, ადამიანის სიცოცხლეს ჩალის ფასი აქვს, აღარ ჩანს მიზეზ-შედეგობრივი კავშირები, შრომით ბანაკში კაუზალობის ერთადერთი პრინციპი მოქმედებს - ერთი ნიჩბის მოქნევა უდრის ერთ ლუკმა პურს.

ის, რასაც ლეოპოლდ აუბერგი ამორალურ გარემოში მორალური საყრდენების საძიებლად აკეთებს, მარტივად ვერ აიხსნება. ყველაზე კარგად მის ნაბიჯებს ვიქტორ ფრანკლის სიტყვები აღწერს წიგნიდან „ვუთხრათ სიცოცხლეს დიახ“ ფრანკლი ამბობს, რომ „ადამიანი არის არსება, რომელსაც შეუძლია ცხოვრება აზრად აქციოს - გადარჩენის კი არა, მნიშვნელობის საშუალებით“ (frankl, 2023, p.31) ფრანკლმა, რომელმაც ნაცისტურ საკონცენტრაციო ბანაკში 4 წელი გაატარა, ყველაზე კარგად იცოდა სიცოცხლისთვის თუნდაც პრიმიტიული მნიშვნელობების მინიჭების გადამრჩენელი არსი. ლეო აუბერგიც ამავეს აკეთებს მიულერის რომანში - საგანთა გაპოტურებით ყველაზე ყოფით მოვლენებსაც კი განსაკუთრებულ მნიშვნელობებს ანიჭებს. მაგალითად, შიმშილის მწვავე შემოტევას ის „შიმშილის ანგელოზის გამოცხადებას“ უწოდებს. „შიმშილის ანგელოზი“ წიგნის ინგლისურენოვან სათაურსაც ჰქვია.

„ყველა ადამიანს ბარგის ზიდვა უწევს, ბანაკში ეს ბარგი მხოლოდ ცარიელი მუცელი და მოგონებებია“ (მიულერი, 2019, გვ.96) ბანაკში წარსულს მნიშვნელობა აღარ აქვს, არის მხოლოდ ახლანდელი დღე, რომელიც უნდა დაადამო, გადარჩე და გახსოვდეს, რომ ნიჩბის მოქნევა უდრის პურს, პური უდრის გადარჩენას. გადარჩენა კი უდრის თავის დადწევას.

ბანაკის არაადამიანობა და სისასტიკე ისაა, რომ მისგან თავის დადწევას ვერავინ ახერხებს, ის უკან დაბრუნებულ ადამიანს ბარგად ექცევა. ლეო აუბერგს კი თითქოს სულაც ნოსტალგია კლავს - მან არ იცის, რომელია სახლი - ნიცკიდორფი თუ ნოვო-გორელოვკა. მაინც რა არის ის, რამაც ბანაკი ლეოს მეხსიერებაში სახლად შემოინახა და მას მონატრების უსაშველო გრძნობაც კი გაუჩინა? სწორედ ამაზე პასუხია ჰერტასეული მორალის გაგება - ტოტალურ უმორალობაში გაყოფილი ლუკმა, თმის დავარცხნაში დახმარება, ქვანახშირის ურიკაზე დაცემისას ხელის შეშვლება - პატარ-პატარა ჰუმანისტური აქტები დეჰუმანიზებულ გარემოში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს და ვინ იცის,

იქნებ აბსოლუტურ უმორალობაში შენარჩუნებული ადამიანობა იყოს ქრისტიანული მორალის უმაღლესი გამოვლინება. „მე მჯერა, რომ სულიერი რეალობა არსებობის ქვაკუთხედია, და სწორედ იქ იბადება ღირსება და პასუხისმგებლობა“ (Frankl, 2023, p.15)

დასკვნა. დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ტოტალიტარიზმის დამანგრეველი გავლენისგან თავის დასაცავად ერთ-ერთ იარაღად მწერალს ზოგადმორალური პრინციპების დაცვა მიაჩნია; ეპოქაში, რომელმაც თავდაყირა დააყენა სამართლისა და სამართლიანობის გაგება; დროში, როდესაც არ მოქმედებს არც ადამიანური და არც ღვთაებრივი სამართალი, ერთადერთ ხსნად ზოგადი ადამიანურ-მორალური პრინციპების შენახვა-შენარჩუნებაღა რჩება.

ჰერტა მიულერი თანამედროვე მწერლობის ერთ-ერთი გამორჩეული და კამკაშა ფიგურაა, რომლის შემოქმედების მთავარი თემები არ კარგავს სიმწვავესა და აქტუალობას. მისი რომანები განსაკუთრებით აქტუალურია საქართველოსთვის, როგორც პოსტსაბჭოთა სივრცის ნაწილისთვის. ჰერტა მიულერის ნაწარმოებებში აღწერილი პრობლემატიკა საქართველოსთვისაც მეტად მტკივნეული საკითხია - საბჭოთა გამოცდილება და კოლექტიური, თაობათაშორისი ტრავმები ჯერ კიდევ საჭიროებს კვლევასა და რეფლექსიას, სწორედ ამიტომ, ჰერტა მიულერისეული რუმინული ტოტალიტარიზმი და წინააღმდეგობა მთელი ყოფილი საბჭოეთის გამოცდილებათა, განსაკუთრებით კი - საქართველოსი, რომელსაც რიგ შემთხვევებში ყველაზე მძიმედ შეეხო ტოტალიტარიზმის გამოვლინებები და რეპრესიები, მოგვიანებით კი, საბჭოთა კავშირისა და სოციალისტური ბანაკის კოლაფსის შემდეგ, რუმინეთის მსგავსად, საქართველომაც გამოიარა უმწვავესი სამოქალაქო დაპირისპირება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

მიულერი, ჰ. (2019). სუნთქვის საქანელა, თბილისი: სიესტა

მიულერი, ჰ. (2017). ჩემი სამშობლო იყო ვაშლის კურკა, თბილისი: ინტელექტი

ცაცაგარელი, ლ. (2011). დიქტატურიდან ნობელის პრემიამდე, თბილისი: ილიას უნივერსიტეტის გამომცემლობა

Figes O. (2007). The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia, New York: Metropolitan Books

Frankl V. (2023). Yes to Life, The Book Kingdom

MORALITY AS A WEAPON OF RESISTANCE IN THE WORKS OF HERTA MÜLLER

Mariam Korinteli

Doctor of Philology,

Batumi Shota Rustaveli State University

Assistant Professor

Email: Mariam_korinteli@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7895-518X>

Abstract: This paper examines Herta Müller's novel *The Hunger Angel*, focusing specifically on the aspect of morality in the novel as a means of resistance against totalitarianism. Both Herta Müller's life and literary work constitute a history of resistance—a story of how one can transform personal, subjective experiences into the biography of an entire country. The central themes of her novels include authority and power, censorship and subjugation, emigration, and the search for national identity. To protect oneself from the destructive impact of totalitarianism, the writer considers adherence to universal moral principles to be one of the most important tools of resistance. In an era that overturned conventional understandings of law and justice, and at a time when neither human nor divine law seemed to function, the preservation of fundamental human and moral values remained the only path to salvation. Herta Müller's novels are particularly relevant to Georgia as part of the post-Soviet space. The issues depicted in her works are also deeply significant for Georgian society. The Soviet experience and the collective, intergenerational traumas it produced still require extensive study and reflection. For this reason, Müller's portrayal of Romanian totalitarianism, resistance, and the collapse of moral frameworks under oppressive regimes reflects the broader experience of the former Soviet world, and especially that of Georgia, where manifestations of totalitarianism and political repression were, in many cases, particularly severe.

Keywords: Herta Müller, totalitarianism, morality, repression, deportation.

Introduction. Herta Müller is a Romanian-born German-language writer who was awarded the Nobel Prize in Literature in 2009. The central theme of Müller's works is the manifestation of totalitarianism in Romania during different historical periods, ranging from Soviet influence to the regime of Nicolae Ceaușescu.

Both Herta Müller's life and literary work constitute a history of resistance—a story of how personal, subjective experiences can be transformed into the biography of an entire nation. The main themes of her novels include authority and power, censorship and submission, emigration, and the search for national identity. Born in Nițchidorf, the writer grew up in a Romanian environment, yet she was a descendant of the German Swabian community that had settled there. From birth, her national identity was divided: on the one hand, she was a child of Romania, while on the other, she belonged to German culture. Autobiographical episodes from the writer's childhood had a profound influence on her entire literary oeuvre, particularly on her novel *The Hunger Angel*. The novel's central theme is the life of Romanian deportees in the Soviet Gulag. In depicting this experience, Herta Müller reconstructed the fragmented recollections of her mother, who had been deported to a labor camp in Ukraine for four years.

In 2009, when awarding Herta Müller the Nobel Prize in Literature, the Nobel Committee described her as “one who, with the concentration of poetry and the frankness of prose, depicts the lives of the dispossessed.” Indeed, the oppressed under authoritarian regimes and the anatomy of totalitarianism constitute the

central themes of Müller's work. Having lived under two tyrants—Ion Antonescu and Nicolae Ceaușescu—she was perhaps more intimately familiar with oppression and tyranny than with anything else.

Discussion. Herta Müller was born in 1953 in Banat, in the village of Nițchidorf, a small German-speaking settlement populated by German Swabians who had settled there following the collapse of the Austro-Hungarian Empire. In 1940, Romania aligned itself with the Nazi regime, and Antonescu pledged loyalty to Adolf Hitler. As a result, the majority of Romania's ethnic Germans entered military service for the Third Reich. Herta Müller's father was among them. In 1944, the Soviet Army invaded Romania and overthrew the Antonescu regime. On Stalin's orders, all ethnic Germans between the ages of seventeen and fifty-five were deported to Soviet labor camps. Among them was Müller's mother, who spent several years in the Novo-Horlivka labor camp in Ukraine.

In 1987, Herta Müller moved to the Federal Republic of Germany. She attempted to sever both her physical and imagined ties with her homeland, and for a short time she seemed to succeed. It appeared that everything should finally be well and that she could feel safe; however, this was not the case. "It is true that emigrants leave the dangerous side at an opportune moment and find a more or less acceptable country, but in a foreign land they remain in the wrong place, unable to decide to move elsewhere once again" (Müller, 2017, p.42). After the fall of Ceaușescu in 1989, the writer began to restore her emotional ties with her homeland and returned to Romania through her literary work. As noted by Tsagareli (2011), "Herta Müller also realizes that she will never be able to relinquish her homeland, because it constantly accompanies her, just as a native dialect accompanies a person."

"For the detailed and truthful depiction of totalitarianism," declared the Nobel Committee in 2009. Earlier that same year, Herta Müller's most significant novel, *The Hunger Angel*, had already been published—a work that secured her a place among the living classics of contemporary literature. Müller's characters belong to what may be called the "whisperers' generation." The term "whisperers" was coined by the historian Orlando Figes, author of *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia*. It refers to entire generations who internalized the fundamental rule of survival: speak in whispers, blend into the crowd, remain unnoticed, and live a parallel existence that spares you from reflecting on or analyzing your own actions. The subject of deportations and exile to the Gulag remained taboo in Romania, just as the country's alliance with the Third Reich was largely unspoken. Herta Müller, however, decided that the time had come to reflect on the past—not in whispers, but through a loud and uncompromising voice. She began collecting the stories of the inhabitants of Nițchidorf who had personally experienced the hardships of the labor camps. Among them was her own mother. *The Hunger Angel* is a combination of these stories.

The novel's protagonist is Leo Auberg, a homosexual poet who is deported to Novo-Horlivka because of his German ethnicity and sexual orientation. The novel is presented as his fictional narrative, with Leo himself serving as the narrator. Leo, however, has a real-life prototype: the beloved Romanian-German poet Oskar Pastior, who, like Leo, spent several years in a Soviet labor camp. For many years, Herta Müller and Oskar Pastior worked together on the book. Müller gave artistic form to her friend's documentary recollections. After Pastior's death, she completed the novel on her own, enriching his account with the stories of other real survivors of the camp.

Herta Müller's central concern in her work, alongside totalitarianism, is the sense of human morality—the anatomy of morality and its transformation in the course of political change. The question of how moral orientations disintegrate, how the universal moral instruments shaped by humanism and preserved over centuries gradually degrade, has always been a central theme of her novels. In her émigré prose, the theme of morality undergoes transformation and becomes closely connected to the preservation of national identity and the sense of belonging to one's homeland. The preservation of morality becomes an inseparable element

of the preservation of one's roots. It is precisely the awareness of, and adherence to, universal humanist moral principles that becomes the crutch for Leo Auberg in a completely degrading environment—an environment that relentlessly attempts to dehumanize the individual and uses two ruthless instruments for this purpose: constant hunger and the loss of the sense of shame. In this case, the totalitarian environment—the Soviet labor camp—dehumanizes people by exploiting their basic instincts. When you are hungry, you do not rebel for freedom; when you no longer feel shame, you no longer belong to humanity itself.

The regime's first attempt at dehumanization and the destruction of the moral compass begins already on the way to the camp: prisoners are forced to defecate in front of one another. After this, an irreversible process of degradation begins, from which it seems almost impossible to emerge as a human being again. A starving husband steals his wife's daily ration and condemns her to death; at the "court of bread," food thieves are mercilessly killed; human life becomes worth nothing. Causal relationships disappear, and in the labor camp only one principle of causality remains: one swing of a shovel equals one piece of bread.

What Leopold Auberg does in this immoral environment in search of moral anchors cannot be easily explained. His actions are best described by Viktor Frankl's words from *Yes to Life*: Frankl says that "man is the being who is able to turn life into meaning—not through survival, but through significance" (Frankl, 2023, p.31). Frankl, who spent four years in a Nazi concentration camp, understood better than anyone the life-saving power of assigning even the most primitive meanings to existence.

Leo Auberg does the same in Müller's novel—through the poeticization of objects, he assigns special meaning even to the most ordinary events. For example, he calls the acute onset of hunger "the appearance of the Angel of Hunger." "The Angel of Hunger" is also the title of the book in its English translation.

"Every person has to carry their own luggage; in the camp this luggage consists only of an empty stomach and memories" (Müller, 2019, p.96). In the camp, the past no longer has meaning; there is only the present day, which must be endured in order to survive—and one must remember that one swing of a shovel equals bread, bread equals survival, and survival equals escape.

The inhumanity and cruelty of the camp lie in the fact that no one manages to escape it; it turns into a burden for anyone who returns from it. Leo Auberg is even, in a sense, killed by nostalgia—he does not know which place is home: Nițchidorf or Novo-Horlivka. But what is it that has preserved the camp in Leo's memory as a kind of home and even awakened in him an unbearable sense of longing?

The answer lies precisely in Herta Müller's understanding of morality: in the midst of total immorality, even a shared piece of bread, helping someone comb their hair, or offering a hand when someone falls from a coal cart—these small humanistic acts acquire extraordinary significance in a dehumanized environment. And who knows, perhaps the preservation of humanity in absolute immorality is the highest manifestation of Christian morality.

"I believe that spiritual reality is the cornerstone of existence, and it is there that dignity and responsibility are born" (Frankl, 2023, p.15).

Conclusion. In conclusion, it can be said that, in order to protect oneself from the destructive influence of totalitarianism, the writer considers adherence to universal moral principles to be one of the key tools of resistance. In an era that turned the very understanding of law and justice upside down, and in a time when neither human nor divine law functions, the only remaining salvation lies in the preservation and maintenance of general human moral principles. Herta Müller is one of the most prominent and striking figures in contemporary literature, whose central themes remain as sharp and relevant as ever. Her novels are particularly significant for Georgia as part of the post-Soviet space. The issues addressed in Müller's works are also deeply painful for Georgian society—the Soviet experience and the collective, intergenerational traumas still require study and reflection. For this reason, Müller's depiction of Romanian totalitarianism and resistance reflects

the broader experience of the former Soviet world, especially Georgia, which in some cases was among the most severely affected by manifestations of totalitarianism and repression. Later, after the collapse of the Soviet Union, Georgia, like Romania, also experienced extremely severe civil conflict.

References:

Muller H.(2019). Hunger Angel, Tbilisi: Siesta

Muller H. (2017) Home is what is spoken there, Tbilisi: Intelekti

Tsagareli L. (2011). From Dictatorship to Nobel Prize, Tbilisi: Ilia State University Press

Figs O. (2007). The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia, New York: Metropolitan Books

Frankl V. (2023). Yes to Life, The Book Kingdom

შიო არაგვისპირელის „გაბზარული გული“ როგორც ლიტერატურული ზღაპარი

ნესტან კუტივაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ-ფოსტა: nestani.kutivadze@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8419-6976>

აბსტრაქტი. ლიტერატურული ზღაპარი, როგორც მხატვრულ-ესთეტიკური ფენომენი, განსაკუთრებულია იმითაც, რომ საგულისხმო ტრანსფორმაციას განიცდის ჟანრობრივი თვალსაზრისით. ზღაპარი იწერება პოეტური თუ პროზაული ფორმით და არსებობს რომანის, მოთხრობის, ნოველის სახით. ეს ასპექტი ამ უკანასკნელს სრულიად განასხვავებს სხვა ლიტერატურული ჟანრებისაგან. XIX-XX საუკუნეების მიჯნის ცნობილი ქართველი მწერლის შიო არაგვისპირელის სახელთანაა დაკავშირებული ქართულ ლიტერატურაში ფსიქოლოგიური ნოველის დამკვიდრება. პროზაიკოსი, ამავე დროს, ლიტერატურული ზღაპრების ავტორიცაა. მწერალმა თავისი შემოქმედების შედეგებით ადრეულ წლებში დაწერილ მცირე მოცულობის რამდენიმე ტექსტის ქვესათაურში ამ ჟანრს თავად გაუსვა ხაზი („...და, აჰა, მოვიდა მოგვი აღმოსავლეთით“ (ზღაპარი, 1900), „გრძნული ციხე“ (ფანტასტიური ეტიუდი, 1901), „ჩემი თავგადასავალი“ (ფერია, 1901)) ისევე, როგორც მოგვიანებით გამოქვეყნებულ რომან-ზღაპარში „გაბზარული გული“ (ქართული არაკი 1920). ქართულმა სალიტერატურო კრიტიკამ არაგვისპირელის შემოქმედების შეფასებისას ხაზი გაუსვა ავტორის ერთადერთ რომანსაც და ყურადღება გაამხვილა სიყვარულის, მეგობრობისა და ხელოვნების თემების მხატვრული ასახვის შინაარსობრივ ასპექტებზე. „გაბზარული გული“ მნიშვნელოვანია როგორც აღნიშნული საკითხების, ასევე, ტექსტში არსებული ალუზიური პლანებისა თუ ერთგვარი მეტატექსტური ფუნქციის მქონე ეპიზოდების გამოც, რომლებიც, თავის მხრივ, ქმნის რომანისათვის დამახასიათებელ არაერთ ჟანრობრივ თავისებურებასაც. ამ თვალსაზრისით დეტალური ანალიზი წარმოაჩენს ფაბულისა და სიუჟეტის, ქვესიუჟეტების, მიმართების თავისებურებებს. საგულისხმოა, რომ რომანში ჩართული არაკები (მწყემსის არაკი, ტყის დედოფლის არაკი) გარკვეულ მსგავსებასაც ავლენს ამავე პერსონაჟების თავგადასავალთან და, ამავე დროს, ერთი ამბის განსხვავებულ ვერსიებსაც წარმოადგენს. კიდევ უფრო განმსაზღვრელია რომანის მიმართება ქართულ ფოლკლორულ ეპოსთან „ეთერიანი“. ამ კავშირზე მკითხველს თავად ავტორი მიანიშნებს პერსონაჟების სახელებით (ეთერი, მარეხი). შიო არაგვისპირელის რომანი-ზღაპარი „გაბზარული გული“ მრავალმხრივ საგულისხმო ტექსტია, როგორც ერთ-ერთი პირველი დიდი მოცულობის ლიტერატურული ზღაპარი, რითაც მწერალი გამორჩეულ ადგილს იჭერს ქართული ლიტერატურული ზღაპრის ისტორიაში.

საკვანძო სიტყვები: ლიტერატურული ზღაპარი, ზღაპარი-რომანი, ინტერპრეტაცია, ალუზია.

შესავალი. ლიტერატურული ზღაპარი, როგორც მხატვრულ-ესთეტიკური ფენომენი, განსაკუთრებულია იმითაც, რომ საგულისხმო ტრანსფორმაციას განიცდის ჟანრობრივი თვალსაზრისით. ზღაპარი იწერება პოეტური თუ პროზაული ფორმით და არსებობს რომანის, მოთხრობის, ნოველის სახით. ეს ასპექტი ამ უკანასკნელს სრულიად განასხვავებს სხვა ლიტერატურული ჟანრებისაგან.

XIX-XX საუკუნეების მიჯნის ცნობილი ქართველი მწერლის შიო არაგვისპირელის სახელთანაა დაკავშირებული ქართულ ლიტერატურაში ფსიქოლოგიური ნოველის დამკვიდრება. პროზაიკოსი,

ამავე დროს, ლიტერატურული ზღაპრების ავტორიცაა. მწერალმა თავისი შემოქმედების შედარებით ადრეულ წლებში დაწერილ მცირე მოცულობის რამდენიმე ტექსტის ქვესათაურში ამ ჟანრს თავად გაუსვა ხაზი („...და, აჰა, მოვიდა მოგვი აღმოსავლეთით“ (ზღაპარი, 1900), „გრძნეული ციხე“ (ფანტასტიური ეტიუდი, 1901), „ჩემი თავგადასავალი“ (ფერია, 1901) ისევე, როგორც მოგვიანებით გამოქვეყნებულ რომან-ზღაპარში „გაბზარული გული“ (ქართული არაკი 1920).

ქართულმა სალიტერატურო კრიტიკამ (მ. ზანდუკელი, დ. ბენაშვილი, ს. ჭილაია, ვ. ცისკარიძე და სხვ.) არაგვისპირელის შემოქმედების შეფასებისას ყურადღება გაამახვილა ავტორის ამ ერთადერთ რომანზე და გამოკვეთა სიყვარულის, მეგობრობისა და ხელოვნების თემების მხატვრული ასახვის შინაარსობრივი ასპექტები.

„გაბზარული გული“ მნიშვნელოვანია როგორც აღნიშნული საკითხების, ასევე, ტექსტში არსებული ალუზიური პლანებისა თუ ერთგვარი მეტატექსტური ფუნქციის მქონე ეპიზოდების გამოც, რომლებიც, თავის მხრივ, წარმოქმნის რომანისათვის დამახასიათებელ არაერთ ჟანრობრივ მარკერს. ამ თვალსაზრისით დეტალური ანალიზი წარმოაჩენს ფაბულისა და სიუჟეტის, ქვესიუჟეტების, მიმართების თავისებურებებს. საგულისხმოა, რომ რომანში ჩართული არაკები (მწყემსის არაკი, ტყის დედოფლის არაკი) გარკვეულ მსგავსებასაც ავლენს ამავე პერსონაჟების თავგადასავალთან და, ამავე დროს, ერთი ამბის განსხვავებულ ვერსიებსაც წარმოადგენს. კიდევ უფრო განმსაზღვრელია რომანის მიმართება ქართულ ფოლკლორულ ეპოსთან „ეთერიანი“. ამ კავშირზე მკითხველს თავად ავტორი მიანიშნებს პერსონაჟების სახელებით (ეთერი, მარეხი).

მეთოდები: ნაშრომში გამოყენებულია ისტორიულ–შედარებითი, ტექსტის მხატვრული ანალიზის, დესკრიპციული და კომპარატივისტული მეთოდები.

მსჯელობა. ფოლკლორული „ეთერიანის“ ჭრილში არაგვისპირელის ზღაპარ–რომანის გააზრებისას ნათლად იკვეთება, რომ რომანი ხალხური ეპოსის განსხვავებული წაკითხვაა. მსგავს ხერხს არაგვისპირელმა პირველად ნოველაში „შემუსვრილი სამი მცნება“ მიმართა, როდესაც „რამას განდევნის“ მეფის გადაწყვეტილების საპირისპირო ინტერპრეტირება მოახდინა და მიზანდასახული და მტკიცე მეომარი, ფაქტობრივად, ანტიგმირად იქცა, რისი საშუალებითაც ხაზი გაუსვა პიროვნებისთვის/ინდივიდისთვის სულიერი კრიზისის, რწმენის ნაკლებობისა და უმოქმედობის დამანგრეველ შედეგს (იხ. კუტივაძე, 2005, გვ. 56–69).

იგივე ვითარებაა „გაბზარული გულის“ შემთხვევაშიც. ბუნებრივია, მრავალპლანიან მხატვრულ ტექსტსა და ხალხურ ეპოსს შორის არსებითი განსხვავებაა, თუმცა ზოგიერთი საკითხი უფრო მეტ დეტალიზაციას საჭიროებს. უპირველეს ყოვლისა, უნდა გამოიყოს ფოლკლორული ეპოსის გმირების სახელების მატარებელი პერსონაჟები რომანში. ამ ხერხს მწერალი ბუნებრივია, მიზამიმართულად იყენებს.

რომანის პერსონაჟებს, ეთერსა და მარეხს, მკითხველისათვის კარგად ნაცნობი ტექსტის გმირების სახელებთან ერთად მეტ–ნაკლებად შენარჩუნებული აქვთ ზღაპრის გმირების ფუნქციებიც.

ეთერი: კაცის კანჭიდან მოვლენილი ეთერი (ღლონტი, 1991, გვ. 492–499) ხდება ხელმწიფის ცოლი, მაგრამ აბესალომი (ხელმწიფე) ქორწილის დღეს უარს ამბობს ეთერზე, რადგან მას მკბენარი დაეხვევა.

კაცია ბატონის ასული („გაბზარული გული“) ეთერი ხდება სეფე–წულ ნადირას ცოლი, თუმცა მას ცოლობას არ უწევს, რადგან ხვდება, რომ ოქრომჭედელი უყვარს.

ორივე შემთხვევაში საბოლოოდ ერთდებიან შეყვარებული წყვილები: ეთერი და აბესალომი ხალხური ზღაპრის შემთხვევაში, ეთერი და ოქრომჭედელი მახარე რომანის შემთხვევაში.

მარეხი: ზღაპარში მარეხი ცდილობს მომაკვდავი აბესალომის სანახავად სასახლეში ეთერი მოიყვანოს და ძმა სიკვდილს გადაარჩინოს.

რომანში სეფე–წულის და მარეხი ცდილობს ძმას დაეხმაროს და გადაარჩინოს მისი ქორწინება.

მკაფიოა, რომ ორივე ტექსტში ამ გმირების როლი იდენტურია.

ამის მიუხედავად, როგორც მოსალოდნელი იყო, რომან–ზღაპარში გმირთა მოქმედების მოტივირება განსხვავებული და გართულებულია პერსონაჟთა დაფარული გრძნობებისა და მისწრაფებების ჩვენებით.

ეთერს უყვარს („გაბზარული გული“) ოქრომჭედელი, რომელმაც, თავის მხრივ, იცის, რომ ეთერი დედოფლობაზე ოცნებობს, თუმცა გახდება თუ არა დედოფალი, ეს სწრაფვა უფერულდება და მთელი ძალით იფეთქებს სიყვარული (ამ ეპიზოდში შესაძლებელია, ვასილ ბარნოვის რომან „მიმქრალი შარავანდედის“ ინტერტექსტიც ირეკლებოდეს). ამდენად, ფაქტობრივად, ვიღებთ სასიყვარულო სამკუთხედს მეფეს, დედოფალსა და ოქრომჭედელს შორის, რომელშიც სიყვარულით არიან დაკავშირებული ეთერი და ოქრომჭედელი.

ფოლკლორულ „ეთერშიც“ სიუჟეტურ დონეზე იგივე მოცემულობაა, ოღონდ განსხვავებულია მიმართებები. სამკუთხედს ზღაპარში ქმნიან: აბესალომი, ეთერი და მურმანი. ეს უკანასკნელი ემმაკთან გარიგებით ეუფლება ეთერს.

რომანში ეთერი ვერ იზიარებს მეფის სიყვარულს, რაც სეფე–წულს მძიმე მდგომარეობაში აგდებს.

მარეხი, როგორც ზღაპარში, რომანშიც ცდილობს ძმას ამ ვითარებიდან გამოსვლაში დაეხმაროს.

ხალხურ ზღაპარში უპირობოა დის სიყვარული ძმის მიმართ. რომანშიც და ძმის ერთგულია, მაგრამ ეს ხაზი გართულებულია ახალი ქვესიუჟეტით, რაც შემდეგნაირად განსახოვნდება – მარეხს უყვარდება მახარე–ოქრომჭედელი. თუ ეთერი და სეფე–წული ცოლქმრულ ცხოვრებას შეუდგებიან, მარეხს მახარესაკენ გზა გაეხსნება.

რომანის კიდევ ერთი საყურადღებო პერსონაჟია ირემა, მეფის ერთგული ვეზირი, რომელიც უარყოფილია მარეხისაგან და რომელსაც აბოროტებს ის ფაქტი, რომ სამეფო გვარის ასული ირჩევს დაბალი სოციალური ფენიდან გამოსულ მახარეს, თუმცა არა მას. ეს უკანასკნელიც სასიყვარულო სამკუთხედია მარეხს, ვეზირსა და ოქრომჭედელს შორის. ზოგადად, მარეხი ეთერის ერთგვარი ინვერსიული სახეა (ისინი ფიზიკურადაც ძალიან ჰგავნან ერთმანეთს). წარმომავლობასთან შედარებით მარეხიც გრძნობას ანიჭებს უპირატესობას, მაგრამ, ეთერისაგან განსხვავებით, მარეხის სიყვარულის ისტორია კეთილად ვერ სრულდება, მიუხედავად იმისა, რომ მის შემთხვევაში უფრო იოლი უნდა ყოფილიყო ამბის ბედნიერი დასასრული.

მოსალოდნელი იყო, რომ რომანის გმირების ლიტერატურული კვალი ბუნებრივად მისულიყო მურმანისა და აბესალომის ფუნქციების გამოვლენამდე, მით უფრო, რომ მურმანის სახის ერთგვარი მხატვრული ალუზირება რამდენიმე პერსონაჟში ხდება (მახარე, ირემა), მათ შორის, სეფე–წულიც აღმოჩნდება ამ როლში, რაც სავსებით კანონზომიერს ხდის იმ ფაქტს, რომ მწერალმა არ გამოიყენა აბესალომისა და მურმანის სახელები.

აღსანიშნავია, რომ თოთოეულ ამბავს თავისი განვითარება გააჩნია და წარმოადგენს რომანის სიუჟეტის რელევანტური ეპიზოდებს, რომელთა საშუალებით ავტორი მხატვრულ დამაჯერებლობას სძენს გმირთა მოქმედებას, რითაც ახალი აზრობრივი პლასტები შემოდის ტექსტში.

არაგვისპირელის რომან–ზღაპარი საგულისხმოა იმ თვალსაზრისითაც, რომ პროზაიკოსმა თხრობაში ჩართო რამდენიმე არაკი. ეს უკანასკნელი მონაწილეობს ავტორის მიერ მკითხველისათვის შეთავაზებულ თავისებურ ლიტერატურულ თამაშში – განმეორდება თუ არა ის, რაც, ტექსტის მიხედვით, ლეგენდის ან გადმოცემის სახით არსებობს ხალხის კოლექტიურ მეხსიერებაში, შეძლებენ, თუ არა, გმირები თავი დააღწიონ ამ გადმოცემების როგორც პირდაპირ, ისე ქვეცნობიერ ზემოქმედებას და შეცვალონ საკუთარი ცხოვრება. „რამდენი არაკი მოუსმენია ბავშვობისას, სადაც მეფის ასულნიც კი მწეყმსს, მებატეს მისდევდნენ... თუნდ დედამ რომ უკანასკნელად უამბო, ხომ

დიდი შზგავსებაა ...“ – სვამს არცთუ მთლად რიტორიკულ კითხვას მწერალი (არაგვისპირელი, 1970, გვ. 470). ამასთან ტექსტში აქცენტირებულია მახარეს თანმდევი განცდა, რომ მის თავს ძველი ამბავი მეორდება (არაგვისპირელი, 1970, გვ. 512).

მახარეს ახსოვს დედის ნაამბობი ლეგენდა იმის შესახებ, როგორ მოიხიბლა კოშკში მყოფი ბატონის ასული მწყემსის დაკრული სალამურის ხმით ისე, რომ დატოვა კოშკი და მწყემსს გაჰყვა მთის წვერზე, მაგრამ, როდესაც ნეტარებაში მყოფი ოცნებისაგან გამოფხიზლდა, „მწყემსი უძრავად გაშეშებული იღო იმის წინ“ (არაგვისპირელი, 1970, გვ. 472). ქალს მწყემსი ერთგულმა ძაღლმა დაამარხვინა. „ქალისა და ძაღლის თავ–გადასავალზე აღარას ამბობენ, გარდა იმისა, რომ საქონელი ბარში ჩალაღეს პატრონებმა, თავიანთი საქონელი მიიღეს, და ქალი და ძაღლი კი ისევ მთისკენ გაემგზავრნენ“ (არაგვისპირელი, 1970, გვ. 473), – ამბის ასეთი ფინალი, ერთი მხრივ, კიდევ უფრო მიმზიდველს ხდის ოქრომჭედლისთვის საკუთარ თავგადასავალს, მეორე მხრივ კი, სიმძაფრეს მატებს მთლიანად ტექსტს.

საგულისხმოა, რომ ორივე შემთხვევაში ბატონის ასულს უნაზესი ხმა უხმობს. თუ არაკში ეს მწყემსის სალამურის ხმაა, რომანის შემთხვევაში, მახარეს, ოქრომჭედლის, მიერ ხელოვნურ ბაგეში გამომწყვდეული ეთერისავე ხმაა. მწყემსი, ბედნიერების მწვერვალზე მყოფი, იღუპება. „იქნებ მე უფრო ბედნიერი ვიყო მწყემსზე... ვარ კიდევაც... ის მოკვდა და მე ისევ ცოცხალი ვარ“ (არაგვისპირელი, 1970, გვ. 473), – ამბობს მახარე, რომელიც დარწმუნებულია, რომ მწყემსის თავს გადამხდარი ტრაგიკული ამბავის მისთვის კეთილად დასრულდება.

მართალია, ოქრომჭედელი სინდისის ქენჯნას განიცდის, რადგან კარგად იცოდა, რომ კაცია–ბატონის ასული დედოფლობაზე ოცნებობდა, მაგრამ სეფე–წულთან მეტოქეობის გრძნობა მაინც უჩნდება, ცდილობს სრულყოფილებას მიაღწიოს, ცხენოსნობასაც იმიტომ სწავლობს, რომ სეფე–წული კარგი მხედარია (არაგვისპირელი, 1970, გვ. 573). ამ ცოდნას რომანის ფინალში გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს მინიჭებული.

ბუნებრივად ჩნდება კითხვა – არის მახარე მწყემსზე ბედნიერი? რომანში მოქმედების განვითარების მთელ მანძილზე, განსაკუთრებით კი ფინალით, ნათელია, რომ მახარე თავს ბედნიერადამიანად არ მიიჩნევს, მიუხედავად იმისა, რომ მას მწყემსისაგან განსხვავებით ვაჟიც შეეძინა საყვარელი ქალისაგან და ფიზიკურადაც გადარჩა.

რომანში, ასევე, საგულისხმო დატვირთვა აქვს ტყის დედოფლის არაკს. ამ უკანასკნელს მელორეთ–უხუცესი უამბობს მახარესა და ირემას (მეფის ერთგულ ყმას, მონადირეს), როდესაც ისინი ტყეს აფარებენ თავს.

მელორეთ–უხუცესის ნაამბობის მიხედვით, ერთ ღამეს ბიძამის მგელას (ნიშანდობლივია, რომ მელორეთ–უხუცესი მახარეს ამსგავსებს მგელას) მოეჩვენა ტყის დედოფალი, რომელიც თავისი სინაზით და სილამაზით გამოირჩეოდა და თავისკენ იზიდავდა, ვინც მოეწონებოდა. თუ გაიტყუებდა რომელიმე მწყემსს და ჩაიხუტებდა, ამ უკანასკნელის სიმხურვალე დედოფალს გადაეცემოდა, თავად კი იყინებოდა „...თურმე ისე ჩაიხუტებს, ისე დაეწაფება ვაჟკაცს, რომ ნეტარებით რაც კი რამ სიმხურვალე აქვს, სულ დედოფალს აძლევს და თითონ კი იყინება...“ (არაგვისპირელი, 1970, გვ. 581–583). მგელამაც ვერ გაუძლო დედოფლის თვალისმომჭრელ მშვენიერებას, მაგრამ რამდენჯერაც მისკენ წავიდა, იმდენჯერ ხელი შეუშალა შეჩვეულმა კერატმა (მამალი ღორი). მართალია გაყინვასა და სიკვდილს გადარჩა, მაგრამ ამ შემთხვევის შემდეგ გამორჩეული ვაჟკაცი ძალიან შეიცვალა.

ნიშანდობლივია, რომ ეს არაკი ნაწარმოებში თავად გმირების მიერ რეფლექსირდება შემდეგნაირად: ასეთი ჯადოსნური სიყვარულის თუნდაც ერთხელ, ერთი ღამით, განცდა და დაღუპვაა უმჯობესი, თუ ვერ დაძლიო ის და „გაუცინრად აღმოიფხვრა“, როგორც მგელას დაემართა. მახარე თვლის, რომ უმჯობესი იყო მგელა ბოლომდე ჩაჰყოლოდა ტყის დედოფალს (არაგვისპირელი, 1970, გვ. 583). მრავლისმთქმელია, რომ მელორეთუხუცესიც ეთანხმება მას.

ტექსტის მიხედვით, ირემა მახარეს მგელაზე უშიშრად მიიჩნევს, რითაც ავტორი მკითხველს არაკისა და რომანის ძირითადი ამბის კავშირზე მიანიშნებს, რაც ამ რეფლექსირების გაგრძელებას გულისხმობს არა ზოგადად, არამედ გმირების თავგადასავლის გათვალისწინებითაც.

საერთოდ ხალხურ რწმენა-წარმოდგენებს რომანის გმირების ცხოვრებაზე საკმაოდ ძლიერი გავლენა აქვს. თავიდან მახარეს ალად წარმოუდგება ეთერი, ირემასაც ალად მიჩნია იგი და სასახლიდან გარბის შიშის გამო, თავის მხრივ, ავ სულად მიიჩნევს მახარეს ეთერის გადია.

რა თქმა უნდა, რომანის მოქმედ გმირთა მეხსიერებაში შემონახული არაკები ხალხის ცხოვრებისეული გამოცდილების გამომხატველია, მაგრამ ნაწარმოებში ასახული მხატვრული სინამდვილე გაცილებით უფრო რთული და მრავალწახნაგოვანია, ვიდრე ეს ტრაგიკული გადმოცემები, რითაც მოქმედი გმირები მათ ირგვლივ შექმნილი რეალობის ახსნას ცდილობენ, შესაბამისად, მათი ბედიც უფრო მეტად არის დამოკიდებული საკუთარსავე არჩევანზე.

უნდა აღინიშნოს, რომ რომანში გადმოცემული სასიყვარულო ისტორიები თავის კულმინაციას აღწევს, როდესაც ეს უკანასკნელი დრამატულად დაუკავშირდება სამეფოს ბედს. ტექსტში მოთხრობილი ზღაპრული ამბავი თხზულების მეექვსე კარში ალეგორიულად საქართველოს სინამდვილეს, XX საუკუნის დასაწყისის საქართველოს ისტორიულ რეალიებს ასახავს, შესაძლოა ქვესათაური – ქართული არაკი – სწორედ ამ უკანასკნელზე მინიშნებას გულისხმობდეს.

ჩრდილოეთის მეფის მიერ მოსათვინიერებლად რაშის გამოგზავნა ქართველი მკითხველისათვის საკმაოდ გამჭვირვალე სიმბოლური დატვირთვის მატარებელია.

ცნობილია, რომ ქართულ ხალხურ ზღაპარში

„რაშის გახედვნის“ ეპიზოდი, როგორც გმირის დახასიათების საუკეთესო საშუალება, რთული დავალების შესრულებასთანაა დაკავშირებული. ეს ეპიზოდი ერთგან შესაძლოა კულმინაციური იყოს, სხვაგან კი მოქმედების განვითარების ფუნქციას ასრულებდეს. (...) რაშის გახედვანს მამაცი გმირები ახერხებენ და მათ თავის დამხმარედ გადააქცევენ“ (ქურდოვანიძე, 2002, გვ. 140–141).

ზღაპრული რაშის ფუნქცია არსებითად შენარჩუნებულია რომანში, გამოკვეთილია რთული დავალებაც, რომელიც სახელმწიფოს დამოუკიდებლობისა და მეფის ღირსების შენარჩუნება-დაკარგვასთანაა დაკავშირებული.

თავისთავად ის, რომ პირობის შეუსრულებლობის შემთხვევაში ჩრდილოეთის მეფე, რომელსაც „მთელი ხმელეთი აქვს დაპყრობილი“ (არაგვისპირელი, 1970, გვ. 587), ნადირ მეფის (სეფე-წულის) ულამაზეს ცოლს მოითხოვს, ზღაპრისათვის დამახასიათებელი დეტალია, მაგრამ ტექსტში ამ დეტალს განსხვავებულ დატვირთვა აქვს. სწორედ აქ ჩნდება ნადირ-მეფის მშიშარა ბუნება, რაც საბოლოოდ დაღუპავს კიდეც მას. იგი გადაწყვეტს, მარეხი გაუგზავნოს ჩრდილოეთის მეფეს, რომელმაც ერთხელ უკვე გახედნილი რაში უკან მოუბრუნა, ვირად გიქცევიათო. ცხადია, ჩრდილოეთის მეფისათვის მთავარი ამ ქვეყნის დამორჩილებაა, რაში მხოლოდ საბაბია ომისათვის. ნადირ-მეფეს კი სურს ომზე თქვას უარი, ისარგებლოს იმით, რომ დედოფალი მისი და ჰგონიათ მოციქულებს. ეს დეტალი ნაწარმოებში რამდენჯერმე მეორდება. თავად ნადირ-მეფეც ეთერში მარეხის მსგავს მშვენებას ხედავს და ამიტომაც გადაწყვეტს მასზე იქორწინოს, პირველად ღლის სინათლეზე ხილვისას ვერც ოქრომჭედელი არჩევს ეთერსა და მარეხს.

ქვეყნის დიდი მეფე საომრად უხმობს თავის ხალხს, ქალიშვილს კი გახიზნავს. მიტოვებული სასახლის ხილვისას შეშინებული ნადირ-მეფეც ტყეში უჩინარდება და ქვეყანა უპატრონოდ რჩება. უკან მობრუნებულ მეფეს პირველი ბრძოლა უკვე მოგებული ხდება, ოღონდ ამ გამარჯვებას მისი ერთგული მონადირე ზეიმობს, რომელიც ხალხს თავისავე მეფეს ჩააქოლვინებს, საკუთარ მეგობარს (ოქრომჭედელს) კი იმის გამო, რომ მეფის გადარჩენას ცდილობს, მოღალატედ აცხადებს.

ქვეყნის ბედის გადამწყვეტ მომენტში ოქრომჭედლისა და მონადირის ასეთი აქტიურობა ამ საზოგადოების დაშლის მიმანიშნებელია, ამასთან, მეფის, მონადირისა და ოქრომჭედლის ერთ

სიბრტყეზე წარმოჩენა ანარეკლია იმ ცვლილებებისა, საზოგადოებრივ ძალთა გადაადგილებაში რომ ხდებოდა XX საუკუნის დასაწყისში. მართალია, ფოლკლორული ზღაპარი ზოგადად გამო-რიცხავს სოციალურ წარმოშობას, როგორც დაბრკოლებას, მაგრამ ამ შემთხვევაში საუბარი ამ მოვლენას არ ეხება. ტექსტში ნათელია მოვლენათა იმგვარი ჯაჭვი, რომელშიც ლიტერატურული ზღაპრის ავტორის ეპოქის ტენდენციები იჩენს თავს, რაც სავსებით რელევანტურია ლიტერატურუ-ლი ზღაპრის ჟანრისათვის.

ნაწარმოები იწყება ზღაპრისათვის დამახასიათებელი ტიპური ფორმულით: იყო და არა იყო რა, მაგრამ დასასრულს არ ჩანს იგივე ტიპური ფორმულა – ჭირი იქა, ლხინი აქა და, ასევე, ზღაპრი-სათვის დამახასიათებელი კეთილი ფინალი. „გაბზარული გულის“ უკანასკნელი ფრაზაა: „*ძმადნა-ფიცმა ხალხის მოღალატედ გამოძახა*“ (არაგვისპირელი, 1970, გვ. 638). ამას ამბობს გმირი, რომელმაც თითქოს იპოვა ბედნიერება. როგორც დასაწყისში აღინიშნა, არაერთი ლიტერატურათ-მცოდნის აზრით, რომანში იმარჯვებს სიყვარული (ეთერისა და მახარეს (ოქრომჭედლის) გრძნობის სახით), მაგრამ სწორედ მახარეს აცხადებს ძმადნაფიცი მოღალატედ. სწორედ მეგობრის საქციე-ლის გამო მახარეს გული ემსგავსება გაბზარულ ზარს: „მისმა გულმა ჟღერიალი გამოიღო, როგორც გაბზარულმა ზარმა, როდესაც ის უნებურად სტყორცნა“ (არაგვისპირელი, 1970, გვ. 638). თითქმის იმავეს ამბობს ეთერი ამბის დასაწყისში, რომ ზარის გაბზარვით გაიბზარა მისი გულიც (არაგვის-პირელი, 1970, გვ. 558), თუმცა ეს უკანასკნელი მახარესა და მის სიყვარულს მიემართება.

ტექსტში მკაფიოა მწერლის აპელირება ზნეობრივ ასპექტებზე. ნაწარმოების მოქმედი გმირე-ბის ერთმანეთის მიმართ არაგულწრფელი დამოკიდებულება განსაზღვრავს მათს პირად ტრაგე-დიასაც. ნადირ–მეფე იცრუებს, ვეზირად წარუდგება ეთერს, ეთერს მახარე უყვარს, მაგრამ დედოფ-ლობას ამჯობინებს, მახარემაც იცის, რომ ეთერი დედოფლობაზე ოცნებობს, მაგრამ მაინც დაე-წაფება მის სიყვარულს, შემდეგ თავადაც გაიმეტებს მარესს (მეფის დას), რომელიც მისი დანიშ-ნულია. ირემა ცდილობს, ხალხის წინაშე გმირად წარმოჩნდეს და აზვიადებს საკუთარ დამსახუ-რებას.

ნიმანდობლივია, რომ არაგვისპირელი რომანში ომონიმურ სახელებს იყენებს. ერთ–ერთია უგულო. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, უგულო ნიშნავს გულქვას, გულცივს, უგრძნობელს, რამე საგანს, რომელსაც გული არ აქვს, ასევე, უხალისოს (ლექსიკონი, 1990, გვ. 926). რომანში მახარე მარეხთან დამოკიდებულებაში მართლაც ამჟღავნებს ამ თვისებებს, მაგრამ, ამავე დროს უგულოს მას არქმევს ძმადნაფიცი ირემა მისი გაბედულებისა და უშიშრობის გამო.

როგორც ფუნქციური, ისე სემანტიკური თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია ზარი. ეს უკანასკნელი ამასთანავე მჭიდროდ უკავშირდება თხზულებაში რეპრეზენტირებულ ხელოვნების თემას (იხ. კუტივაძე, 2009, გვ. 338-347). რომანის სიუჟეტურ ქარგაში უმთავრესი ფუნქცია აქვს დაკისრებული ოქრომჭედლის მიერ ჩამოსხმულ ზარს, რომელიც იარაღია ეთერისათვის სეფე–წულის მოსახიბ-ლავად და გასადედოფლებლად. სიტყვა ზარი ომონიმური მნიშვნელობისაა და მას რამდენიმე მნიშვნელობა გააჩნია: ზარი კონუსის ფორმის სპილენძის შენადნობისაგან ჩამოსხმული ნაკეთობაა შიგნით მოძრავი რკინის ღეროთი, რომელიც ხმას გამოსცემს; ზარი შიშით, მოულოდნელობით გამოწვეული ელდა და ზარი – ტირილი, გლოვა (ლექსიკონი, 1990, გვ. 500–501).

სამივე ამ ნიშვნელობით მოიხსენიებენ რომანის პერსონაჟები ამ ხელსაწყოს. მახარე ზარს ბაგეს, ეთერის ბაგეს უწოდებს (არაგვისპირელი, 1970, გვ. 477), კაცია ბატონი შიშის ზარს (არაგის-პირელი, 1970, 473, 480), საამო ზარადაც მოიხსენიებენ (არაგისპირელი, 1970, გვ. 476) გაბზარვის შემ-დეგ კი „თავ–ზარად“ იქცევა (არაგისპირელი, 1970, გვ. 480).

გარდა იმისა, რომ რომანში ჩამოსხმული ზარი ადამიანის ხმას იმეორებს, სწორედ ეს ჯადოს-ნური საგანი ქრესტომატიულად აქცევს ტექსტს ლიტერატურულ ზღაპრად, მის ჩამოსხმაცა და გაბზარვაც სიუჟეტის არსებითი ელემენტია.

საგულისხმოა, რომ ორმაგი დატვირთვა აქვს ნადირ–მეფის სახელსაც. ეს უკანასკნელი ასოცირდება მტაცებელ ცხოველთანაც, თუმცა ასოციაციით ის შეიძლება დაკავშირებული იყოს ნადირობასთან. ნადირობის დროს შეხვდა აბესალობი ეთერს, სეფე–წული, თავის ერთგულ ყმას, მონადირეს უცვლის როლს, რომ ეთერი ნახოს ჩუმად (არაგვისპირელი, 1970, გვ. 483).

სწორედ პერსონაჟთა ქცევის, პიროვნული ნიშნებისა თუ მიღებული გადაწყვეტილებების გათვალისწინებით ნიშანდობლივია, რომ მწერალმა რომანს მოსალოდნელი „გაბზარული ზარის“ ნაცვლად, სწორედ „გაბზარული გული“ უწოდა.

შიო არაგვისპირელი რომანში უჩვენებს იმ სამყაროს, რომელშიც უგულვებელყოფილია ზნეობრივი პრინციპები, რაც სახელმწიფოს ნგრევის მთავარი მიზეზია, ხოლო ხალხის მიერ ჩადენილი უმძიმესი ცოდვა – საკუთარი მეფის მოკვლა – ამ საზოგადოების განწირულობის გამომხატველია. ნაწარმოების დასასრულის ამ სიბრტყეში გადატანა ნათელს ხდის მწერლის საკმაოდ პესიმისტურ დამოკიდებულებას თავის ქვეყანაში მიმდინარე ისტორიული პროცესების მიმართ.

დასკვნა. შიო არაგვისპირელის „გაბზარული გული“ ავტორის ერთადერთი რომანია. ცნობილი ნოველისტის მიერ თავისი მოღვაწეობის დასასრულს შექმნილ ამ ნაწარმოებს კარგად ეტყობა როგორც მწერლის ცხოვრებისეული და შემოქმედებითი გამოცდილების, ისე ჩვენი ქვეყნის წარსულისა და XX საუკუნის დასაწყისის ისტორიულ–საზოგადოებრივი მოვლენების კვალი. პროზაიკოსის მიერ „გაბზარულ გულში“ დასმული უმწვავესი ზნეობრივი პრობლემები მოიცავს ნაწარმოების ყველა დანარჩენ თემას. ლიტერატურული ზღაპრისათვის დამახასიათებელი ალეგორიზმით მწერალი შეეცადა, აეხსნა ის მიზეზები, რომლებმაც, მისი აზრით, განაპირობეს არაერთი მოვლენა საქართველოს ისტორიულ თუ საზოგადოებრივ ყოფაში.

შიო არაგვისპირელის რომანი–ზღაპარი „გაბზარული გული“ მრავალმხრივ საგულისხმო ტექსტია, როგორც ერთ–ერთი პირველი დიდი მოცულობის ლიტერატურული ზღაპარი, რითაც მწერალი გამორჩეულ ადგილს იჭერს ქართული ლიტერატურული ზღაპრის ისტორიაში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

არაგვისპირელი, შ. (1970). ერთტომეული, თბილისი.

კუტივაძე, ნ. (2005). ადამიანის არსის ძიება შიო არაგვისპირელის ნოველებში, ქუთაისი.

კუტივაძე, ნ. (2009). შიო არაგვისპირელის "გაბზარული გულისა" და გერჰარტ ჰაუპტმანის "ჩაძირული ზარის" ტიპოლოგიის საკითხისათვის, საერთ. სამეცნ. კონფერენციის: "ენა როგორც კულტურათაშორისი მედიატორი" მასალები, ქუთაისი.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, (1990). ერთტომეული, ნაკვეთი მეორე, თბილისი.

ქურდოვანიძე, თ. (2002). ქართული ზღაპარი, თბილისი.

ღლონტი, ალ. (1991). შემდგ. ქართული ხალხური ზღაპრები, თბილისი.

"A FRACTURED HEART" BY SHIO ARAGVISPIRELI AS A LITERARY FAIRY TALE

Nestan Kutivadze

Professor at Akaki Tsereteli State University

Email: nestani.kutivadze@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8419-6976>

Abstract. The literary fairy tale, as an artistic and aesthetic phenomenon, is also distinctive in that it undergoes notable genre transformations. A fairy tale may be written in either poetic or prose form and can take the shape of a novel, short story, or novella. This aspect clearly sets it apart from other literary genres. Shio Aragvispireli, a prominent Georgian writer active at the turn of the 19th and 20th centuries, is credited with establishing the psychological novel in Georgian literature. The prose writer is also the author of literary fairy tales. The writer himself emphasized this genre in the subtitles of several short texts from the early years of his careers ("*...And There Came the Magus from the East*" (a fairy tale, 1900), "*A Magic Fortress*" (a fantasy etude, 1901), and "*My Adventure*" (a fairy tale play, 1901)) as well as in his later novel-fairy tale "*A Fractured Heart*" (a Georgian fable, 1920). In its evaluation of Aragvispireli's creative work, Georgian literary criticism has paid particular attention to his only novel, focusing on thematic aspects of the artistic representation of love, friendship, and art. "*A Fractured Heart*" is significant not only for the aforementioned thematic issues but also for its passages featuring allusive layers and subtle metatextual functions, which contribute to shaping key genre characteristics of the novel. In this context, a detailed analysis reveals the peculiarities of the relationship between the storyline, theme and subtheme. Notably, the fables included in the novel (the fable of the shepherd and the fable of the forest queen) exhibit certain similarities in the characters' adventures, while simultaneously presenting different versions of the same story. Even more remarkable is the novel's connection to the Georgian folk epic romance "*Eteriani*". The author himself hints at this connection through the names of the characters (Eteri, Marekhi). Shio Aragvispireli's novel-fairy tale "*A Fractured Heart*" is significant in many respects as one of the first large-scale literary fairy tales, earning the author a distinguished place in the history of Georgian literary fairy tales.

Keywords: literary fairy tale, fairy tale-novel, interpretation, allusion.

Introduction. The literary fairy tale, as an artistic-aesthetic phenomenon, is particularly distinctive in that it undergoes significant genre transformation. Fairy tales are written in poetic or prose form and exist as novels, short stories, or novellas. This aspect completely distinguishes the literary fairy tale from other literary genres.

The establishment of the psychological novel in Georgian literature is associated with the name of Shio Aragvispireli, a famous Georgian writer of the turn of the 19th and 20th centuries. The prose writer was also the author of literary fairy tales. In the relatively early years of his career, the writer himself emphasized this genre in the subtitles of several short texts: ("*...And There Came the Magus from the East*" (a fairy tale, 1900), "*A Magic Fortress*" (a fantasy etude, 1901), and "*My Adventure*" (a fairy tale play, 1901)) as well as in his later fairy tale-novel "*A Fractured Heart*" (a Georgian fable, 1920).

Georgian literary critics (M. Zandukeli, D. Benashvili, S. Chilaia, V. Tsiskaridze, and others), when evaluating Aragvispireli's work, focused on the author's only novel and highlighted the content aspects of the artistic representation of the themes of love, friendship, and art.

"A Fractured Heart" is significant not only for the aforementioned themes but also for the allusive planes and episodes with a metatextual function present in the text, which, in turn, create a multiple genre markers characteristic of the novel. From this perspective, a detailed analysis reveals the particular features of the relationship between the fabula and the plot, including subplots. It is noteworthy that the fables incorporated into the novel (the Shepherd's Fable, the Forest Queen's Fable) show a certain resemblance to the adventures of the same characters and, at the same time, represent different versions of a single story. Even more defining is the novel's connection to the Georgian folk epic romance "Eteriani". The author himself hints at this link through the character's names (Eteri, Marekhi).

Methods: The paper employs historical-comparative, literary-analytical, descriptive, and comparative methods.

Discussion. When interpreting Aragvispireli's fairy tale-novel through the lens of the folk epic romance "Eteriani", it becomes clear that the novel represents a different version of the folk epic narrative. Aragvispireli used a similar technique for the first time in the novella "The Three Broken Commandments", when he interpreted the king's decision to "exile Rama" in the opposite way and turned the determined warrior into an anti-hero, thereby emphasizing the destructive consequences that spiritual crisis, lack of faith and inaction can have on an individual (see Kutivadze, 2005, pp. 56–69).

The same situation applies in the case of "A Fractured Heart". Naturally, there is a significant difference between a multi-layered literary text and a folk epic, although some issues require more detailed examination. First of all, the characters in the novel who bear the names of the heroes of the folk epic should be identified. It is evident that the writer uses this technique deliberately.

The novel's characters, Eteri and Marekhi, along with the names of heroes well-known to the reader from the source text, have more or less retained the functions of the fairy tale characters.

Eteri: Eteri, born from a man's rib (Glonti, 1991, pp. 492–499), becomes the king's wife, but Abesalom (the king) refuses her on the wedding day because she is bitten all over by lice.

Master Katsia's daughter ("A Fractured Heart"), Eteri, becomes the wife of Prince Nadir, but she does not consummate the marriage because she realizes that she loves the goldsmith.

In both cases, the lovers are eventually united: Eteri and Abesalom in the folk tale, Eteri and Goldsmith Makhare in the novel.

Marekhi: In the fairy tale, Marekhi tries to bring Eteri to the palace to see the dying Abesalom and save his brother from death.

In the novel, prince's sister Marekhi tries to help her brother and save his marriage. It is clear that the role of these characters in both texts is identical.

Despite this, as expected, the motivation for the heroes' actions in the fairy tale-novel is different and complicated by revealing the characters' hidden feelings and aspirations.

Eteri loves ("A Fractured Heart") the goldsmith, who, in turn, knows that Eteri dreams of becoming queen, but as soon as she becomes queen, this aspiration fades and love erupts in full force (this episode may also reflect the intertext of Vasil Barnov's novel "The Faded Halo"). Thus, we essentially have a love triangle between the king, the queen, and the goldsmith, in which Eteri and the goldsmith are connected by love.

In the folk tale "Eteri", the plot is the same, but the relationships are different. The triangle in the tale is formed by: Abesalom, Eteri and Murman. The latter gains possession of Eteri through a deal with the devil.

In the novel, Eteri is unable to reciprocate the king's love, which puts the prince in a difficult position.

In the novel, Marekhi also tries to help her brother, just as she does in the fairy tale.

In the folk tale, the sister's love for her brother is unconditional. In the novel, the sister is also loyal to her brother, but this line is complicated by a new subplot, which unfolds as follows – Marekhi falls in love

with Makhare, the goldsmith. If Eteri and the Prince get married, it will be easier for Marekhi to reach Makhare.

Another notable character in the novel is Irema, the king's loyal vizier, who is rejected by Marekhi and is angered by the fact that the daughter of a royal family chooses Makhare, who comes from a lower social class, rather than him. The latter is also a love triangle between Marekhi, the vizier, and the goldsmith. In general, Marekhi is a kind of inverted version of Eteri (they are also very similar physically). Like Eteri, Marekhi also gives preference to feelings over origin, but, unlike Eteri, Marekhi's love story does not end well, even though in her case a happy ending should have been easier to achieve.

It was expected that the literary traces of the novel's characters would naturally lead to revealing the functions of Murman and Abesalom. Several characters (Makhare, Irema and the prince), allude to Murman's role. This artistic strategy logically accounts for the writer's decision not to use the names of Abesalom and Murman.

It is noteworthy that each story has its own development and represents relevant episodes of the novel's plot, through which the author lends artistic credibility to the characters' actions, thus introducing new layers of meaning into the text.

Aragvispireli's novel-tale is also significant in that the prose writer incorporated several fables into the narrative. The latter participate in a peculiar literary game offered by the author to the reader: will what, according to the text, exists in the collective memory of the people as a legend or tradition be repeated, will the heroes be able to escape the direct and subconscious influence of these traditions and change their own lives? *"How many fables has one heard in childhood, where even the king's daughters followed shepherds, gooseherds...there is such a great resemblance..."*, the writer poses a not entirely rhetorical question (Aragvispireli, 1970, p. 470). At the same time, the text emphasizes Makhare's accompanying feeling that the old story is repeating itself for him (Aragvispireli, 1970, p. 512).

Makhare remembers a legend told by his mother about how the master's daughter in a tower, was so enchanted by the sound of the shepherd's flute that she left the tower and followed the shepherd to the mountaintop. But when she awoke from her blissful dream, *"the shepherd lay motionless, frozen before her"* (Aragvispireli, 1970, p. 472). Shepherd's faithful dog helped her hurry him. *"Nothing further is said about the adventures of the woman and the dog, except that the owners drove down the cattle into the valley and collected their animals, and the woman and the dog set off again towards the mountains"* (Aragvispireli, 1970, p. 473), – such a finale of the story, on the one hand, makes the goldsmith's own adventure even more attractive, and on the other hand, adds intensity to the entire text.

It is noteworthy that in both cases, a tender voice calls out to the master's daughter. If in the fable it is the sound of the shepherd's flute, in the the novel it is Eteri's own voice, produced by the goldsmith Makhare through an artificial mouthpiece. The shepherd, at the peak of happiness, dies. *"Perhaps I am happier than the shepherd... I am indeed ... He died and I am still alive"* (Aragvispireli, 1970, p. 473), says Makhare, who is confident that the tragic story that happened to the shepherd will end well for him.

Although the goldsmith feels pangs of conscience because he knows well that Master Katsia's daughter dreams of becoming queen, he still feels a sense of rivalry with the prince, tries to achieve perfection, and even learns horsemanship because the prince is a good rider (Aragvispireli, 1970, p. 573). This knowledge is given decisive importance in the novel's finale.

The question naturally arises: is Makhare happier than the shepherd? Throughout the development of the action in the novel, and especially in the finale, it is clear that Makhare does not consider himself a happy person, even though, unlike the shepherd, he also had a son from the woman he loved and survived physically.

In the novel the Forest Queen's Fable also carries a significant meaning. The chief swineherd tells the story to Makhare and Irema (the king's loyal servant, a hunter) when they take refuge in the forest.

According to the story of the chief swineherd one night his uncle Mgela (it is noteworthy that the chief swineherd likens Makhare to Mgela) saw the Forest Queen, who was distinguished by her tenderness and beauty and attracted whoever she liked. If she deceived any shepherd and embraced him, the latter's warmth would be transferred to the queen, while he himself would freeze. *"...it turns out that she embraces the man, clings to him so much, that, in bliss, he gives all the warmth he has to the queen and freezes himself..."* (Aragvispireli, 1970, pp. 581–583). Mgela also could not resist the dazzling beauty of the queen, but every time he went toward her, the loyal boar stopped him. Although he survived freezing and death, after this incident the courageous man changed greatly.

It is noteworthy that this fable is reflected by the heroes themselves in the work as follows: it is better to experience such magical love even once, for one night, and perish, than to be unable to overcome it and "suddenly disappear," as happened to Mgela. Makhare believes it would have been better for Mgela to have followed the Forest Queen to the end (Aragvispireli, 1970, p. 583). It should be noted that the chief swineherd also agrees with him.

According to the text, Irema considers Makhare more fearless than Mgela, thereby hinting to the reader about the connection between the fable and the novel's main story, which implies the continuation of this reflection not in general terms, but also taking into account the adventures of the heroes.

In general, folk beliefs have a strong influence on the lives of the characters in the novel. At first, Eteri appears as a wicked witch to Makhare, Irema also considers her a wicked witch and flees the palace out of fear, while, in turn, Eteri's nurse-maid considers Makhare to be an evil spirit.

Of course, the fables preserved in the memories of the novel's protagonists express people's life experiences, but the artistic reality depicted in the work is much more complex and multifaceted than these tragic narratives, with which the protagonists try to explain the reality created around them, and therefore their fate depends more on their own choices.

It should be noted that the love stories narrated in the novel reach their climax when they are dramatically connected with the fate of the kingdom. The fairy tale told in the sixth chapter allegorically reflects Georgia, the historical realities of Georgia at the beginning of the 20th century, and perhaps the subtitle – Georgian Fable – is a reference to this very aspect.

The sending of a steed to be tamed by the King of the North carries a fairly transparent symbolic meaning for the Georgian reader.

It is known that in a Georgian folk tale *"the episode of 'taming a steed', as the best means of characterizing a hero, is related to the performance of a difficult task. This episode may be culminating in one place and serve as a development of the action in another. (...) Brave heroes manage to tame steeds and turn them into their helpers"* (Kurdovanidze, 2002, pp. 140–141).

The function of the fairy tale steed is essentially preserved in the novel; moreover, the difficult task is highlighted, which is related to preserving the state's independence and the king's dignity.

The very fact that in case of failure to fulfill the condition, the King of the North, who "has conquered the entire land" (Aragvispireli, 1970, p. 587), demands the beautiful wife of King Nadir, is a characteristic fairy tale detail. However, in the text this detail carries a different meaning. It is here that King Nadir's cowardly nature emerges, which ultimately destroys him. He decides to send Marekhi to the King of the North, who had once returned the tamed steed, claiming it to be turned into a donkey. Clearly, the main goal of the King of the North is to subjugate this country; the steed is merely a pretext for war. King Nadir, however, wants to avoid war by exploiting the fact that the envoys believe the queen is his sister. This detail is repeated

several times in the composition. King Nadir himself sees a beauty similar to Marekhi in Eteri and therefore decides to marry her; even the goldsmith cannot distinguish between Eteri and Marekhi when first seeing them in daylight.

The Great King of the country calls his people to war, and sends his daughter into hiding. Upon seeing the abandoned palace, the frightened King Nadir also disappears into the forest, leaving the country without a ruler. When the king returns, the first battle has already been won, but this victory is celebrated by his loyal hunter, who incites the people to stone their own king, and declares his own friend (the goldsmith) a traitor for attempting to save the king.

Such activism by the goldsmith and the hunter at this crucial moment in the country's fate signals the collapse of this society. Moreover, the presentation of the king, the hunter and the goldsmith on the same plane reflects the shifts in social forces that were occurring at the beginning of the 20th century. While folk tales generally excludes social origin as an obstacle, this case addresses a different phenomenon. The text clearly illustrates a chain of events that reflects the tendencies of the author's era, which is quite relevant for the genre of the literary fairy tale.

The work begins with a typical fairy tale formula: "once upon a time", but the ending lacks the conventional formula _ "misery there, joy here" _ and also the happy ending characteristic of fairy tales. The final sentence of "A Fractured Heart" reads: "*My sworn brother declared me a traitor to the people*" (Aragvispireli, 1970, p. 638). This is said by the hero, who seemingly found happiness. As noted at the beginning, according to many literary critics, love triumphs in the novel (in the form of Eteri's and Makhare's (the goldsmith) feelings, yet it is precisely Makhare whom his sworn brother declares a traitor. It is because of his friend's actions that Makhare's heart resembles a cracked bell: "His heart made a ringing sound, like a cracked bell when he unintentionally threw it away" (Aragvispireli, 1970, p. 638). Eteri says almost the same thing at the beginning of the story, noting that as the bell cracked, so did her heart (Aragvispireli, 1970, p. 558), although here she is referring to Makhare and his love.

The author's appeal to moral aspects is evident in the text. The insincere attitude of the main characters towards one another determines their personal tragedies. King Nadir lies, presenting himself to Eteri as a vizier. Eteri loves Makhare, but chooses queenship instead. Makhare also knows that Eteri dreams of becoming queen, yet he still pursues her love, and then betrays Marekhi (King's sister) to whom he is engaged. Irema tries to appear as a hero to the people and exaggerates his own merits.

It is noteworthy that Aragvispireli uses homonyms in the novel. One example is "ugulo". According to the Explanatory Dictionary of the Georgian Language, "ugulo" means heartless, cold-hearted, insensitive, something that has no heart, as well as joyless (Dictionary, 1990, p. 926). In the novel, Makhare does indeed display these qualities in his relationship with Marekhi, but simultaneously, his sworn brother Irema calls him "ugulo" because of his boldness and fearlessness.

The bell is significant both functionally and semantically. This element is also closely connected to the theme of art represented in the work (see Kutivadze, 2009, pp. 338-347). In the plot of the novel, the primary function is assigned to the bell cast by the goldsmith, which serves as a tool for Eteri to enchant the prince and to become queen. The word "zari" (bell) is homonymous with several meanings: "zari" is a cone-shaped object cast from a copper alloy with a moving iron rod inside that produces sound; "zari" also means a cry caused by fear or sudden shock, and "zari" means weeping, lamentation (Dictionary, 1990, pp. 500-501).

The characters in the novel refer to this instrument in all three of its meanings. Makhare calls the bell the lips, the lips of Eteri (Aragvispireli, 1970, p. 477), Master Katsia calls it "the bell of fear" (Aragvispireli, 1970, 473, 480), and it is also referred to as "the pleasant bell" (Aragvispireli, 1970, p. 476), and after cracking, it turns into a "horror" (tav-zari) (Aragvispireli, 1970, p. 480).

Beyond the fact that the cast bell in the novel reproduces the human voice, it is precisely that magical object that transforms the text into a literary fairy tale, both its casting and cracking are essential plot elements.

It is noteworthy that King Nadir's name also carries a double meaning. It is associated with a predatory animal, though by association it can also relate to hunting. Abesalom met Eteri while hunting. In order to secretly see Eteri, the prince exchanges roles with his loyal servant, the hunter. (Aragvispireli, 1970, p. 483).

In light of the characters' behavior, personal traits, and decisions made, it is significant that the author titled the novel "A Fractured Heart" rather than "A Cracked Bell."

In his novel, Shio Aragvispireli depicts a world in which moral principles are neglected, which constitutes the primary cause of the collapse of the state. The gravest sin committed by the people – the murder of their own king – expresses the doom of this society. The shift of the work's ending to this plane shows the writer's rather pessimistic attitude towards the historical processes taking place in his country.

Conclusion. "A Fractured Heart" by Shio Aragvispireli is the author's only novel. This work, created by the famous short story writer at the end of his career, clearly bears the traces of both the writer's life and creative experience, as well as our country's past and the historical and social events of the early 20th century. The most acute moral problems raised by the prose writer in "A Fractured Heart" encompass all the other themes of the work. Using the allegory characteristic of a literary fairy tale, the writer attempted to explain the causes that, in his view, determined numerous events in the historical and social life of Georgia.

Shio Aragvispireli's fairy tale-novel "A Fractured Heart" is a significant text in many respects. As one of the first large-scale literary fairy tales, it secures the writer a distinguished place in the history of Georgian literary fairy tales.

References

- Aragvispireli, Sh. (1970). *Collected Works in One Volume*. Tbilisi.
- Kutivadze, N. (2005). *The Seek for Human Essence in the Stories by Shio Aragvispireli*. Kutaisi.
- Kutivadze, N. (2009). *For the typological issues of "The Broken Heart" by Shio Aragvispireli and "The Sunken Bell" by Gerhardt Hauptmann*. In Proceedings of the International Scientific Conference "Language as an Intercultural Mediator." Kutaisi.
- Explanatory Dictionary of the Georgian Language** (1990). One-volume edition, part two. Tbilisi.
- Kurdovanidze, T. (2002). *The Georgian Fairy Tale*. Tbilisi.
- Glonti, Al. (Ed.) (1991). *Georgian Folk Tales*. Tbilisi.

გენდერული თავისუფლების ფორმები ქართულ ლიტერატურაში ფემოქმედებითი და სოციალური ემანსიპაცია

ლილი მეტრეველი

ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის დოქტორანტი; კავკასიის საერთაშორისო
უნივერსიტეტი; თსუ შოთა რუსთაველის სახელობის
ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი
ელ-ფოსტა: Lili.metreveli@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3263-1593>

თათია ობოლაძე

ფილოლოგიის დოქტორი, თსუ შოთა რუსთაველის
სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი
ელ-ფოსტა: tatia.oboladze@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2326-5965>

აბსტრაქტი. მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან ამერიკულ და ევროპულ ლიტერატურულ სივრცეში ფორმირებულ ფემინისტურ დისკურსს, რომელიც მიზნად ისახავდა ტრადიციული გენდერული როლებისა და კულტურული სტერეოტიპების გადაზრებას, ქალთა ეკონომიკურ, სოციალურ, პოლიტიკურ, სექსუალურ და შემოქმედებით ემანსიპაციასთან დაკავშირებული თემების გააქტიურებას, მალევე შეუერთდა ქართული ლიტერატურაც. დასავლეთის მსგავსად, საქართველოშიც ქალების აქტივიზმი დაკავშირებული იყო სხვადასხვა საგანმანათლებლო ღონისძიებების საშუალებით ცნობიერების ამაღლებასა და საუკუნების განმავლობაში კონსტრუირებული გენდერული მითების მსხრევასთან. ფემინისტური ნარატივის მხატვრული რეპრეზენტაცია გვხვდება მე-19-მე-20 საუკუნეების მიჯნაზე მოღვაწე შემდეგი ქართველი ქალი ავტორების ტექსტებში: ეკატერინე გაბაშვილი, საფო მგელაძე, ბარბარე ჯორჯაძე, ლილია მეგრელიძე, კატო მიქელაძე და სხვ.

20-იანი წლებიდან საბჭოთა იდეოლოგიამ ფემინისტების აქტივიზმი და მათი მხატვრული შემოქმედება დასავლური ტენდენციების მექანიკურ კოპირებად და ახალი სოციალისტური რეალობისთვის შეუსაბამო პოზიციად გამოაცხადა, იმის გათვალისწინებით, რომ ქალთა „გენდერული ემანსიპაციის“ საკითხი საბჭოთა კავშირში „გადაჭრილად“ ითვლებოდა. განსხვავებით დასავლეთისგან, ქალების განათლება, მუშაობა, აბორტისა და განქორწინების ლეგალიზაცია, სექსუალური ლიბერალიზაცია, ჰომოსექსუალიზმის დაშვება (1934 წლამდე) პოლიტიკური და იდეოლოგიური დღისწესრიგის ნაწილად იქცა, ხოლო პროპაგანდამ ეს საკითხი დასავლეთთან უპირატესობის დემონსტრირების ერთ-ერთ ბერკეტად გამოიყენა. შესაბამისად, სოციალისტური დისკურსის პირობებში იქმნება ახალი, „ემანსიპირებული საბჭოთა ქალის“ მითი, რომლის უპირველესი ფუნქცია საზოგადოებრივი კეთილდღეობისთვის თავდაუზოგავი შრომა ხდება.

სტატიაში განხილულია ქართველი ფემინისტი ქალი მწერლის ეკატერინე გაბაშვილის პიესა „ფრთებდაგლეჯილი“ და პოლიკარპე კაკაბაძის პიესა - „კოლმეურნეს ქორწინება“. სხვადასხვა კონტექსტში შექმნილი ორი ტექსტის შედარებითი ანალიზის საფუძველზე გამოკვეთილია, როგორ ჩაანაცვლა 10-იან წლების ქართულ ლიტერატურაში აქტიური ფემინისტური დისკურსი საბჭოთა ქალის მითმა, როგორ გაქრნენ ქართული ლიტერატურული ველიდან თვითგამორკვევის პროცესში მყოფი მრავალფეროვანი ქალი პერსონაჟები და ავტორები და როგორ შეიქმნა უნიფიცირებული საბჭოთა ქალის სახე.

საკვანძო სიტყვები: გენდერული ემანსიპაცია; ფემინისტური დისკურსი; საბჭოთა ფემინიზმი.

შესავალი. დასავლეთში ფორმირებულ ფემინიზმის პირველ ტალღას, რომელიც მიზნად ისახავდა ქალთა პოლიტიკურ, სოციალურ, ეკონომიკურ ემანსიპაციას, ტრადიციული გენდერული როლებისა და კულტურული სტერეოტიპების გადაზრებას¹, მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან ქართული ლიტერატურაც გამოეხმაურა². ქართულ კულტურულ სივრცეს ეტაპობრივად უერთდებიან ბარბარე ჯორჯაძე³ (1833-1895 წწ.), ეკატერინე გაბაშვილი (1851-1938 წწ.), ანასტასია ერისთავი ხომტარია (1868-1951 წწ.), კატო მიქელაძე (1878-1942 წწ.) მარიამ გარიყული (1883-1960 წწ.), ლილია მეგრელიძე (1883-1968 წწ.), ბაბილინა ხოსიტაშვილი (1884-1973 წწ.) ანა ხახუტაშვილი (1886-1960 წწ.), საფო მგელაძე (1894-1936 წწ.) და სხვ. ქალი მწერლები არა მხოლოდ მხატვრული შემოქმედებით, არამედ საზოგადოებრივი მოღვაწეობითა და აქტივიზმით ადვოკატირებას უწევენ ფემინისტური პრობლემების გაშუქებას. ქართველი ფემინისტების სტრატეგიული ამოცანა ქალების საგანმანათლებლო და კულტურულ პროცესებში აქტიური ჩართვა იყო⁴. მნიშვნელოვანია, ქალი მწერლების თანამშრომლობა წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებასთან, მათ მიერ სხვადასხვა დროს ქალთა გაერთიანებების, კლუბების⁵ („ქართველ ქალთა ამხანაგობა“, „ქალთა კლუბი“, „ქართველ ქალთა საქველმოქმედო საზოგადოება“, „ქალთა ინტერპარტიული კლუბი“) დაფუძნება, საბავშვო ლიტერატურული ჟურნალების („ჯეჯილი“, „ნობათი“, „ნაკადული“) დაარსების მხარდაჭერა და პერიოდული გამოცემების სარედაქციო ჯგუფის წევრობა, სხვადასხვა რეზონანსული ლიტერატურული კრებულების, თარგმანების გამოცემა („თარგმანნი საამო საკითხავთა თხზუ-

¹ როგორც ბრიტანელი ფემინისტი რიტა ფელსკი ნაშრომში „ფემინისტური ლიტერატურა და სოციალური ცვლილებები“ აღნიშნავს, პირველი ტალღის ფემინიზმი ნაკლებ ინტერესს იჩენდა ფუნდამენტური თეორიული დასაბუთების მიმართ. თეორიული დისკურსის განვითარებას და ქალთა კვლევების გაფორმებას აკადემიურ დისკურსად ფელსკი უკავშირებს 1970-80-იანი წლების პერიოდს („Beyond feminist aesthetics: Feminist literature and social change“). ფემინიზმის ისტორიაში უნდა გამოვყოთ რამდენიმე გავლენიანი ავტორი და მიმართულება, რომლებმაც თავდაპირველად მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს ქალთა პოლიტიკურ, ეკონომიკურ თუ შემოქმედებით ემანსიპაციის, შემდგომ ეტაპზე კი ქალების ფუნდამენტური უფლებების (პოლიტიკურ პროცესში მონაწილეობის, ხმის მიცემის, სრულფასოვანი განათლების მიღების, საკუთრების ფლობის და ა.შ.) აღიარებისა და გენდერული მითების/სტერეოტიპების დეკონსტრუქციის პროცესში. ამ თვალსაზრისით უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი მიმართულებები და ავტორები: განმანათლებლური ფემინიზმი - მერი უილსონკრაფტის „ქალთა უფლებების დაცვა“ (1790 წწ.), მარგარეტ ფულერი „ქალი მე-19 საუკუნეში“ (1845 წწ.), პოლიტიკური ფემინიზმი - ფემინიზმი ლიბერალიზმის პერსპექტივიდან, ჯონ სტიუარტ მილის „ქალთა დაქვემდებარება“ (1869 წწ.), ქალთა ეკონომიკური და შემოქმედებითი ემანსიპაცია ვირჯინია ვულფი - „საკუთარი ოთახი“ (1929 წწ.)

² მსოფლიო ლიტერატურულ სივრცეს უერთდებიან ქალი ავტორები ფემინისტური თემებით: ემილი ბრონტე „ქარიშხლიანი უღელტეხილი“, შარლოტა ბრონტე „ჯეინ ეარი“, „მასწავლებელი“, „შერილი“, ენ ბრონტე „აგნეს გრეი“, ჯეინ ოსტინი „სიამაყე და ცრურწმენა“, „სანდიტონი“, ლუიზა მეი ოლკოტი „მატარა ქალები“ და სხვ.

³ „ბარბარე ჯორჯაძე იყო „პირველი მერცხალი“, ვის შემდეგაც ჟურნალმა ცისკარმა ფართოდ გაუღო კარი სხვა ქართველ მწერალ ქალებს - სალომე მაყაშვილს, მარიამ და ეკატერინე ერისთავებს, ნინო ორბელიანს, ნინო აბაშიძეს, ეკატერინე დანდუროვს და სხვ.“ - აღნიშნავს გენდერული საკითხების ქართველი მკვლევარი თამარ ციციშვილი ბარბარე ჯორჯაძის შესახებ ვრცელ წერილში (ციციშვილი 2015: გვ. 168-169).

⁴ ამ მიზნით ეკატერინე გაბაშვილმა საკუთარ სახლში გახსნა ჭრა-კერვის სკოლა, რაც დარიბი და ობოლი გოგონებისთვის პროფესიული განათლების მიღების შესაძლებლობა აღმოჩნდა. ამავე დროს ეკატერინეს სახლი ქართველი ფემინისტი მწერალი ქალების თავშესაფრისა და შემოქმედებითი იდეების გაზიარების სივრცედ იქცა.

⁵ 1870 წელს ეკატერინე გაბაშვილმა დაარსა „ქართველ ქალთა ამხანაგობა“, 1895 წელს - „ქალთა კლუბი“, 1916 წელს - „ქართველ ქალთა საქველმოქმედო საზოგადოება“, ხოლო 1918 წელს - კატო მიქელაძემ „ქალთა ინტერპარტიული კლუბი/ლიგა“.

ლებათა“⁶ - 1870 წ., „ქართველ მწერალ ქალთა ალმანახი“⁷ - 1925 წ.), პირველი ფემინისტური ყოველკვირეული პოლიტიკური, სამეცნიერო და ლიტერატურული გაზეთის - „ხმა ქართველი ქალისა“ - დაარსება, რომელშიც გაქდერებული იყო ქალთა უფლებების გამომხატველი და მათი გაერთიანების იდეის შემცველი მოწოდებები: „სრული პოლიტიკური და მოქალაქეობრივი უფლება ქალებს“, „გაუმარჯოს ქალთა სოლიდარობას“, „ქალებო, მთელი ქვეყნისა, შეერთდით“, დევიზი - „თანასწორობა სქესთა წინაშე კანონისა“. იბეჭდება სტატიები შემდეგი სათაურებით: „ქალებო, მოითხოვეთ ხმის უფლება“ („ხმა ქართველი ქალისა“ 1917, N2), „ქართველი ქალი დღევანდელ ოჯახში“ („ხმა ქართველი ქალისა“ 1917, N2). „დედაკაცი - თავისუფალი მოქალაქე“ („ხმა ქართველი ქალისა“ 1917, N5) „მიეცით გზა ქალებს“ („ხმა ქართველი ქალისა“ 1917, N11) „მიზეზი ქალთა მონობისა და ქალთა მოძრაობისა“ („ხმა ქართველი ქალისა“ 1917, N19) „როგორ ვებრძოლოთ პროსტიტუციას?“ („ხმა ქართველი ქალისა“ 1917, N23) და ა.შ.

ფემინისტური თემები მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრისა და მე-20 საუკუნის 10-იანი წლების ქალი ავტორების ლიტერატურული დისკურსის განუყოფელ ნაწილად იქცა. ეკატერინე გაბაშვილის ავტობიოგრაფიული⁸ პიესის „ფრთებდაგლეჯილი“⁹ მაგალითზე განვიხილავთ, როგორ გაიაზრეს ქართველმა ქალმა მწერლებმა ფემინიზმის ერთ-ერთი ცენტრალური პრობლემა - ქალების მემოქმედებითი ემანსიპაცია და როგორ რეფლექსირდა ეს თემა მხატვრული ტექსტის დონეზე.

მეთოდები. კვლევა ეფუძნება შედარებით-ტიპოლოგიურ, ისტორიულ-კულტურულ და ფემინისტურ ლიტერატურათმცოდნეობით ანალიზს. ნაშრომში ერთმანეთთან შედარებულია სხვადასხვა ისტორიულ და იდეოლოგიურ კონტექსტში შექმნილი ორი დრამატული ტექსტი: ეკატერინე გაბაშვილის „ფრთებდაგლეჯილი“ და პოლიკარპე კაკაბაძის „კოლმეურნეს ქორწინება“. მეთოდოლოგიურად მნიშვნელოვანი იყო პერსონაჟთა გენდერული ფუნქციების, სოციალური როლებისა და ემანსიპაციის მოდელების ინტერპრეტაცია.

მსჯელობა. საგულისხმოა, რომ ეკატერინე გაბაშვილმა თითქმის ორი ათეული წლით ადრე - 1912 წელს დასვა კითხვა, რომელიც პირველი ტალღის ფემინისტი ევროპელი მწერლების, მათ შორის - ვირჯინია ვულფის - („საკუთარი ოთახი“ 1929 წ.) განსაკუთრებული ყურადღების ცენტრში მოექცა - რატომ არ ისმის ქალის ხმა ლიტერატურაში?

პიესაში წარმოდგენილია ორი განსხვავებული პერსპექტივა ქალის გენდერული ფუნქციისა და თვითრეალიზაციის შესახებ. ერთ მხრივ, ქეთო - მწერალი ქალი - და მისი რედაქტორი, რომლებიც ტექსტში უმცირესობის აზრს წარმოადგენენ და მარგინალიზებულნი არიან. ქეთო საკუთარ თავს

⁶ „თარგმანნი საამო საკითხავთა თხზულებათა“ გამოიცა 1872 წელს, 1870 წელს ეკატერინე გაბაშვილის, ეკატერინე მელიქიშვილისა და ელენე ყიფიანის მიერ დაარსებული „ქართველ ქალთა ამხანაგობის“ მიერ. „რომელიც მიზნად ისახავდა უცხოელ ავტორთა თარგმნასა და გამოცემას. კრებულში შესულია „პარიჟელი ბიჭი“ (ნაწყვეტი ვ. ჰიუგოს რომანიდან „საბრალონი“), „ამერიკელი ქალები XVIII საუკუნისა“, „ჟულ ტარო“ და „უკანასკნელი დღენი ნათანიელ როსსელისა“. გამოცემას სეროზული რეზონანსი მოჰყვა, რამაც მძლავრი ზიგის მისცა ქართველ ქალთა გააქტიურებას საზოგადოებრივ, კულტურულ-საგანმანათლებლო და სალიტერატურო ასპარეზზე“ (იხ. ბმული: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია - <https://georgianencyclopedia.ge/ka/form/19127>)

⁷ კრებულში დაიბეჭდა მე-20 საუკუნის 20-იან წლებში მოღვაწე მნიშვნელოვანი ქალი ავტორების მხატვრული ტექსტები - ეკატერინე გაბაშვილის „სოფლის მეფახშენი“, საფო მგელაძის ლექსები: „ქარიშხლის ფრთებზე“, „ნაწყვეტი პოემიდან“, ლიდია მეგრელიძის „ახალი მემკვიდრე“, „დღეები ბორჯომში“, მარიჯანის „წიგნიდან შემთხვევითი თემები“, ნინო ნაკაშიძის „საღდათი“ და სხვ. ამავე დროს - ქალი მწერლების პუბლიცისტური წერილები და თარგმანები: (ქართველ მწერალ ქალთა სამხატვრო-სალიტერატურო ალმანახი, ელექტრონული ვერსია 1926 წელი: <http://openlibrary.ge/bitstream/123456789/5385/1/samxatvro%2c%20saliteraturuli%20almanaxi.pdf>)

⁸ მარიამ გარიყულისადმი მიწერილ წერილში ეკატერინე გაბაშვილი აღნიშნავს: „განა მე არ მიშლიდნენ ხელს შვილები ლიტერატურულ მუშაობაში? მიშლიდნენ და ძალიანაც მიშლიდნენ. ჩემი ერთმოქმედებიანი სცენა „ფრთებდაგლეჯილი“ სწორედ ამ წიგნდგაზე დაწერილი, მაგრამ რას ვიზამთ, ჩემო კარგო მარიამ! დედაკაცის ხვედრი ეს არის...“ (გორგალავა 2014: <https://feminism-boell.org/ka/2014/06/04/mariam-gariquli>)

⁹ პიესა 1912 წელს დაიბეჭდა სალიტერატურო კრებულ „გრდემლის“ # 2 ნომერში.

მამაკაცის თანასწორად აღიქვამს ინტელექტუალური და სოციალური თვალსაზრისით, მისი აზრით, ოჯახი უნდა ეფუძნებოდეს ერთმანეთის დროისა და პროფესიის პატივისცემას. მეორე მხრივ, პატრიარქალური საზოგადოების პერსპექტივიდან (ქმარი ნიკო, დედამთილი - ბარბარე, მსახური ქალი - მელანია) სრულად უარყოფილია ქეთოს პროფესიული არჩევანი, სკეპტიკურადაა შეფასებული მისი შემოქმედებითი შესაძლებლობები. ქეთოს სოციალური და ეკონომიკური უფლებები მხოლოდ ფიქტიურად არის გათანაბრებული ნიკოსთან, თუმცა რეალურად მას არ აქვს „საკუთარი ოთახი“ და არაა აღიარებული არც მიკრო და არც მაკრო სივრცეში.

ქეთოს გარემოცვა მისგან ტრადიციული სოციალური და კულტურული ნორმის მიღებას მოითხოვს, რომლის მიხედვით, „ქეშმარიტი ქალი“ ნიშნავს მორჩილ პოზიციას, ქალის გენდერული როლი კი უკიდურესად შეზღუდული და რეგლამენტირებულია, მხოლოდ მამაკაცის მსახურებით, დიასახლისობითა და დედობით შემოიფარგლება.

ბარბარე (დედამთილი): „ვის გაუგონია, გეთაყვანეთ, გათხოვილი ქალი და გაზეთები, წერილები...“ (გაბაშვილი 2021: 306).

მელანია - მსახური: „დიდი რამე მაგის ნაჯღაბნები თუ დავწვი. ბატონი ტყუილად კი არ აყვდრის: სულ სწერ და სწერო, კითხულობო, სწერ და კითხულობო“ (პაუზა). ქალი უნდა ტახტზედ უნდა იჯდეს და მთელი დღე ქმარ-შვილს საკერავს უკერავდეს, სახლ-კარს უვლიდეს, შვილებს დასტრიალებდეს! ეგ კი სულ დუ, დუ, დუ!“ (გაბაშვილი 2021: 303).

მნიშვნელოვანია გავიხსენოთ, რომ ვირჯინია ვულფი თავის ესეში „საკუთარი ოთახი“ ქალების შემოქმედებითი ემანსიპაციისთვის პოლიტიკურ და სოციალურ ფაქტორებთან ერთად, მიუთითებს ქალების ფინანსური დამოუკიდებლობის აუცილებლობაზე, ვინაიდან მამაკაცების მხრიდან საუკუნეების მანძილზე სწორედ ეკონომიკური ფაქტორი ხდებოდა ქალებზე მანიპულაციისა და დომინირების ბერკეტი. აღნიშნული სოციალური და კულტურული ნორმის ფარგლებში მოქმედებს ნიკო, რომელიც პრივილეგირებული მდგომარეობის დემონსტრირებით, ერთი მხრივ, ხაზს უსვამს საკუთარ უპირატესობას, მეორე მხრივ, კი ქეთოს ფინანსურ შეზღუდულობას მისდამი მორჩილების ინსტრუმენტად აქცევს:

ნიკო (ქმარი) - „ნიკო (ყვირის) როგორ თუ მაძებნინებ! მე და შენ ერთ ვართ? მაშ, სამსახურში რომ დავდივარ, ხუთ-ექვსს საათს ორად მოკაკული ვზივარ და ვწერ, ოცში რომ შრიალ-შრიალით ახალ-ახალს ასიგნაციებს ჩაგიტვლი ხოლმე, ამას პატივისცემა არ უნდა?“ (გაბაშვილი 2021: 300).

ტექსტში ქეთო არ ემორჩილება დისკრიმინაციულ დისკურსს, რომელსაც მას საზოგადოება სთავაზობს. ვულფის დაკვირვებით, ნორმის წინააღმდეგ ქალის ნებისმიერი ამბოხი განწირულია განადგურებისთვის, შემოქმედებითი უნარი ქალებში, როგორ წესი, განიხილება გადახრად და ხდება მისი მარგინალიზაციის წინაპირობა, კუდიანად, შემლილად იდენტიფიცირება (ვულფი „საკუთარი ოთახი“). რა ბედი ელის ქეთოს, გაივლის თუ არა ის შემოქმედი ქალის არქეტიპულ გზას? კულმინაციურ მომენტში თხრობის შეწყვეტით ამ კითხვას ავტორი უპასუხოდ ტოვებს. ბუნდოვანია ქეთოს, როგორც მწერლის, მომავალი, მოახერხებს თუ არა ის წინააღმდეგობის დაძლევას (მათ შორის უსაფუძვლო ბრალდებების - რედაქტორთან რომანტიკული ურთიერთობის გაბმის შესახებ - იგნორირებას) და სოციუმის მხრიდან მხარდაჭერის არარსებობის პირობებში, თვითრეალიზაციას.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარსა და მე-20 საუკუნის 10-იან წლებში მოღვაწე ქართველი ქალი ავტორების საზოგადოებრივი მოღვაწეობის გათვალისწინებითა და ეკატერინე გაბაშვილის პიესა „ფრთებდაგლეჯილის“ ანალიზის საფუძველზე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ქართველმა ქალებმა გამოიყენეს ყველა საზოგადოებრივი პლატფორმა თავიანთი სათქმელის გასაჟღერებლად. მართა-

ლია, ქალი მწერლების მიერ დასმული პრობლემების დიდი ნაწილი (ქალების დესაკრალიზაცია¹⁰, ქალის გონებრივი შესაძლებლობებისა და მისი ფსიქო-ემოციური ბუნების მცდარი ინტერპრეტაცია, გენდერული როლების არასამართლიანი გადანაწილება³¹) გადაუჭრელი დარჩა, თუმცა მე-20 საუკუნის 10-იანი წლების ბოლოს ქალების ბრძოლა კონკრეტული შედეგით დასრულდა. 1919 წელს ჩატარებული დამფუძნებელი კრების არჩევნებში სხვადასხვა პარტიის სახელით კენჭს იყრიდა 17 ქალი, რომელთაგანაც 5 მათგანი³² წევრად აირჩიეს.

ქართველი ქალების მხრიდან ევროპული ფემინისტური სკოლის თანადროულად (და ზოგიერთ შემთხვევაში, უფრო ადრეც) გენდერული თემების აქტუალიზება უმნიშვნელოვანეს მოვლენად უნდა შეფასდეს ქართული ფემინიზმის ისტორიისთვის, რომლის ორგანულ ნაწილსაც წარმოადგენს საბჭოთა კავშირის გენდერული პოლიტიკა და მისი ლიტერატურული რეფლექსია.

სოციალისტური ფემინიზმის იდეოლოგი ალექსანდრა კოლონტაი (1872-1952) დასავლეთსა და საბჭოთა კავშირში ქალების განსხვავებულ უფლებებზე მდგომარეობაზე მსჯელობისას აღნიშნავს: „მთელს მსოფლიოში ქალები აგრძელებენ ბრძოლას საკუთარი უფლებებისთვის, თუმცა ამ გზაზე თავიანთი ბურჟუაზიული მთავრობების მხრიდან ძლიერ წინააღმდეგობასა და უარყოფას აწყდებიან. ქალებმა დასავლეთში ვერ შეძლეს ისეთი უფლებების მოპოვება, როგორიც გააჩნია თითოეულ ქალს საბჭოთა კავშირში“ (კოლონტაი, 1919).³³

პოლიკარპე კაკაბაძის კომედია „კოლმეურნეს ქორწინების“ ანალიზის საფუძველზე, შესაძლებელი ხდება საბჭოთა კავშირის გენდერული სტრატეგიის გამოვლენა, ვინაიდან ტექსტის მთავარი გმირი ახალი დროის ქალია. „კოლმეურნის ქორწინებაში“ მოქმედება სოციალისტურ სოფელში ვითარდება. პიესაში, ძველი დროების გადმონაშთებისა (ხახული, მანუჩარი) და უწარსულო თადლითების (ვატა, კაკალა, ლომკაცა) ფონზე განსაკუთრებულად მთამბეჭდავ სახეებს ქმნიან საბჭოთა გმირები, სოციალისტური იდეებით მთავგონებული ადამიანები (გვირისტინე, მირიანე, ირინე, ჯამლეთი).

ტექსტის მთავარი პერსონაჟი - გვირისტინე - თავდაჯერებული, დამოუკიდებელი და აღიარებული ქალია, რომელიც საკუთარ პოზიციას ყველგან და ყველასთან მტკიცედ აფიქსირებს, მათ შორის მოსკოვში, სტახანოველების ღონისძიებაზე, სადაც სიტყვით გამოსვლა უდიდეს მიღწევად ითვლებოდა საბჭოთა რეალობაში. გვირისტინეს სიტყვამ აღაფრთოვანა საბჭოთა ელიტა და სტალინის მოწონებაც დაიმსახურა: „ერთმა დიდმა ამხანაგმა, სტალინს უჯდა ერთ მხარეს, მკითხა:

¹⁰ „ძალიან მიჭირს თავის შეკავება, როცა ვხედავ, როგორ იწყებს მამაკაცი მოწადინებული და სერიოზული მზრუნველობით ქალისთვის ცხვირსახოცის მიწოდებას ან კარის დახურვას, როცა ქალბატონს შეუძლია ეს თავად გააკეთოს, თუ ხელს ოდნავ გაანძრევს (უილსთონგრავტი 2017: 45).

წარმოსახვაში ქალი უმაღლესი არსებაა, პრაქტიკულად კი სრულიად უმნიშვნელო და შეუმჩნეველი. ის პოეზიის მთავარი გმირია, ის ყველაგანაა, ისტორიის გარდა. მხატვრულ ლიტერატურაში ქალი განაგებს მეფეებისა და დამპყრობლების ბედ-იღბალს; რეალობაში კი იმ კაცის მონაა, რომელიც თითზე ბეჭედს უკეთებს (Woolf, 1929: 33).

³¹ „ქორწინება არის დანიშნულების პუნქტი, დადგენილი საზოგადოების მიერ ქალებისთვის, პერსპექტივა, რომლისკენაც ისინი მიისწრაფიან, და მიზანი, რომელიც განზრახვის მიხედვით, ყველა მათგანისთვის სასურველი უნდა იყოს, გარდა ნაკლებად მიმზიდველებისა, რომელსაც არც ერთი მამაკაცი არ ირჩევს თანამგზავრად“ (მილი, 2021: 137).

³² მინდორა ორჯონიკიძე-ტოროშელიძე (1879-1967), ელისაბედ ნაკაშიძე-ბოლქვაძე (1885-1937), ელენორა ტერ-ფარსეგოვა-მახვილაძე (1875-გარდაცვალების თარიღი უცნობია), ანა (ოლა) სოლოლაშვილი (1882-1937), ქრისტინე (ჩიტო) შარაშიძე (1887-1973) - მათგან ორი ქალი - ელისაბედ ნაკაშიძე-ბოლქვაძე და ანა (ოლა) სოლოლაშვილი - კონტრრევოლუციური საქმიანობისა და „მოვინისტური განწყობილებების“ ბრალდებით 1937 წელს საბჭოთა ხელისუფლებამ დახვრიტა.

³³ ამავე პოზიციას ეხმაურება საბჭოთა პროპაგანდის მთავარი რუპორი, გაზეთი „პრავდა“: „მთავრობა ძალას არ იშურებდა გაეთავისუფლებინა მუშა ქალი ყოველგვარი ექსპლუატაციისგან, მატერიალური გაჭირვებისგან, კულტურის ნაკლებობისგან და ბარბაროსობისგან“ (Правда, 1929).“

მუშაობით ხომ არ იღლებიო. მე ვუთხარი: იმას ვნანობ, რომ თავი დავზოგე მეთქი“ (კაკაბაძე, 1946:162).

გენდერული ემანსიპაციის საბჭოთა მოდელზე საუბრისას, მნიშვნელოვანია დავაკვირდეთ, მთავარი გმირის არჩევანის თავისუფლების ხარისხს, იმდენად, რამდენადაც თავისუფლება ფემინიზმის ფუნდამენტურ პრინციპს წარმოადგენს. საინტერესოა, გვირისტინესთვის შრომა არჩევანია თუ სოციალურ თავის დამკვიდრების უალტერნატივო გზა? ჩვენი დაკვირვებით, გვირისტინეს შრომისადმი ობსესიურ დამოკიდებულებას განსაზღვრავს საბჭოთა სტანდარტი, რომელიც თითოეული მოქალაქისგან, მათ შორის ქალისგან, საზოგადოების სრულფასოვანი წევრის სტატუსის მოსაპოვებლად მოითხოვდა კოლექტიური შრომა თვითრეალიზაციის საშუალებად და იდენტობის მსაზღვრელად ექცია. შესაბამისად, ის საბჭოთა იდეოლოგიის „წარმატებული პროდუქტია“, რომლისთვისაც ადამიანის სოციალური ფუნქცია - შრომა - საზოგადოებრივი იზოლაციისგან თავის არიდების ერთადერთ საშუალებად ქცეულა. უფრო მეტიც, შრომისადმი აღმატებული დამოკიდებულება მთავარი გმირის „ქალურობას“ სრულად აუქმებს: [გვირისტინე] „ბოლოს, ჯამლეთმა მითხრა, ერთი ამ მოსკოვში, შენი ორდენის შესაფერი კაბა უნდა გიყიდოვო. მე ვუთხარი: კაბა კი არ იქნება ამ ორდენის შესაფერი, ჩემი მარჯვენა უნდა დარჩეს-მეთქი...“ (კაკაბაძე, 1946: 87).

მნიშვნელოვანია, რომ მშრომელი ქალის სტატუსთან ერთად, საზოგადოება გვირისტინესგან პარალელურად ტრადიციული გენდერული როლის შესრულებასაც მოითხოვს.

„ხახული: – დღე და ღამე იმ კოლექტივის საქმეზე დაშლივინობ. ქალის საქციელი შენ არა გაქვს და ვაჟიც არა ხარ.

გვირისტინე: - რა ვუყო.

ხახული: - სინდისი თუ გაწუხებდეს, მამას მიხედავდი“ (კაკაბაძე, 1946: 74).

„ხახული - კოლექტივში ხეტიალს სჯობს. მოხუცს უპატრონოდ არ მტოვებდე“ (კაკაბაძე, 1946: 75).

დასკვნები. მარი ბერკლი წერილში „ქალები საბჭოთა კავშირში“ ხსნის ტოტალიტარიზმის პირობებში „გენდერული ემანსიპაციის“ მიზანს, მისი შეფასებით, საბჭოეთში ქალის შრომის ბაზარზე შემოყვანა აიხსნება ეკონომიკური სარგებლის მიღებისა და დასავლეთთან უპირატესობის მოპოვების მოტივაციით (Buckley, 1981). მართალიც, გასაბჭოების შემდეგ ქართული ფემინიზმის განვითარების ბუნებრივი პროცესი იზღუდება საბჭოთა ფსევდო გენდერული პოლიტიკით. ახალ რეალობაში არა თუ მოხერხდა ქალთა რეალური ემანსიპაცია და მე-19 საუკუნიდან დაწყებული ფემინისტური მოძრაობის მიღწევების ბუნებრივი განვითარება დასავლეთის მსგავსად, არამედ საბჭოთა რეალობაში პროცესი რეჟიმის მოთხოვნებს დაექვემდებარა და ქალები მამაკაცებისა და იდეოლოგიის, ანუ ირმაგი დაქვემდებარებულობის, პირობებში აღმოჩნდნენ.

ამრიგად, სტატია აჩვენებს, რომ ქართულ ლიტერატურაში ფემინისტური დისკურსი მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან ორგანულად ჩამოყალიბდა, თუმცა საბჭოთა იდეოლოგიის პირობებში ქალის ემანსიპაციის იდეა კოლექტიური შრომისა და სახელმწიფოსადმი ლოიალობის მოდელით ჩანაცვლდა. ეკატერინე გაბაშვილის ქეთო მრავალხმიანი თვითგამორკვევის პროცესს განასახიერებს, ხოლო პოლიკარპე კაკაბაძის გვირისტინე — უნიფიცირებული „საბჭოთა ქალის“ მითს, რომელიც ერთდროულად ექვემდებარება როგორც პატრიარქალურ, ისე იდეოლოგიურ კონტროლს.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

- გაბაშვილი, ე. (2021). კონა - რჩეული ნაწარმოებები. თბილისი: გამომცემლობა პალიტრა L.
- კაკაბაძე, პ. (1946). ორი პიესა. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალი“.
- მილი, ჯ. ს. (2021). ქალთა დაქვემდებარება. წიგნში: სოციალიზმი, ქალთა დაქვემდებარება. თბილისი: გამომცემლობა iBooks.
- უოლსტონქრაფტი, მ. (2007). ქალთა უფლებების დაცვა. თარგმანი თ. პატარიძე; სამეცნიერო რედაქტორი ნ. ბერეკაშვილი. გენდერის საკითხავი ლიტერატურა. ქრესტომათია. თბილისი: სოციალურ მეცნიერებათა ცენტრი.
- ფირცხალავა, ე. (2014). მარიამ გარიყული. ფემინიზმი და გენდერული დემოკრატია. <https://feminism-boell.org/ka/2014/06/04/mariam-gariquli>
- ციციშვილი, თ. (2015). ქართული რეალიზმის სათავეებთან. ბარბარე ჯორჯაძე. თბილისი: შოთა რუსთაველის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი, თსუ გამომცემლობის სტამბა.
- ხმა ქართველი ქალისა. (1917-1918). <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/34482>
- Buckley, M. (1981). Women in the Soviet Union. Feminist Review, 8, 79-106. <https://www.jstor.org/stable/139492>
- Felski, R. (1989). Beyond feminist aesthetics: Feminist literature and social change. Harvard University Press. <https://www.hup.harvard.edu/books/9780674068957>
- Kollontai, A. (1918). V.I. Lenin and the First Congress of Women Workers. <https://www.marxists.org/archive/kollontai/1918/congress.htm>
- Woolf, V. (1929). A room of one's own. Alma Classics. <https://almabooks.com/wp-content/uploads/2018/10/room-of-ones-own.pdf>

FORMS OF GENDER FREEDOM IN GEORGIAN LITERATURE: CREATIVE AND SOCIAL EMANCIPATION

Lili Metreveli

*PhD Student at Caucasus International University;
Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature of
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University*

Email: Lili.metreveli@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3263-1593>

Tatia Oboladze

*PhD in Philology, Shota Rustaveli Institute of Georgian
Literature of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University*

Email: tatia.oboladze@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2326-5965>

Abstract. From the second half of the 19th century, Georgian literature joined the feminist discourse that had emerged in American and European literary spheres. This discourse aimed to reconsider traditional gender roles and cultural stereotypes and to highlight issues connected to women's economic, social, political, sexual, and creative emancipation. Similar to the West, in Georgia, women's activism was linked to raising awareness through various educational activities and fight against gender myths that had been constructed over centuries. Artistic representations of feminist narratives can be found in the works of Georgian female writers active at the turn of the 19th–20th centuries, including Ekaterine Gabashvili, Sappho Mgeladze, Barbare Jorjadze, Lidia Megrelishvili, Kato Mikeladze, and others.

From the 1920s onward, Soviet ideology declared feminist activism and artistic work to be mechanical copies of Western trends and incompatible with the new socialist reality. This position was based on the claim that the issue of women's "gender emancipation" had already been "resolved" in the Soviet Union. Unlike the West, women's education, employment, the legalization of abortion and divorce, sexual liberalization, and the decriminalization of homosexuality (until 1934) became part of the political and ideological agenda. Propaganda used these themes to demonstrate superiority over the West. Accordingly, in the socialist discourse, a new myth of the "emancipated Soviet woman" emerged, whose primary function was tireless labor for the public good.

The article examines the play *"Wingless"* by the Georgian feminist woman writer Ekaterine Gabashvili and the play *"The Collective Farmer's Wedding"* by Polikarp Kakabadze. Based on a comparative analysis of these two texts, created in different contexts, the study highlights how the feminist discourse that was active in Georgian literature of the 1910s was replaced by the myth of the Soviet woman, how diverse female characters and authors engaged in processes of self-determination disappeared from the Georgian literary field, and how a unified image of the Soviet woman was constructed.

Keywords: gender emancipation; feminist discourse; Soviet feminism.

From the second half of the 19th century, Georgian literature, along with European traditions, responded to the first wave of feminism that emerged in the West. This wave aimed at women's political, social,

and economic emancipation, as well as the rethinking of traditional gender roles and cultural stereotypes.¹ Gradually, prominent Georgian women entered the cultural sphere: Barbare Jorjadze (1833 - 1895²), Ekaterine Gabashvili (1851 - 1938), Anastasia Eristavi-Khoshtaria (1868 - 1951), Kato Mikeladze (1878 - 1942), Mariam Gariquli (1883 - 1960), Lidia Megrelidze (1883 - 1968), Babilina Khositashvili (1884 - 1973), Ana Khakhutashvili (1886–1960), Safo Mgeledze (1894–1936), and others. Women writers advocated feminist concerns not only through their artistic works but also through public activity and activism.³ Their strategic goal was women's active inclusion in educational and cultural processes. They collaborated with the Society for the Spreading of Literacy, founded women's organizations and clubs ("Georgian Women's Society," "Women's Club," "Georgian Women's Charitable Society," "Women's Interparty Club"), supported the creation of children's literary journals (Jejili, Nobati, Nak'aduli), and took part in editorial boards of periodicals. They also contributed to significant anthologies and translations, such as *Translations of Pleasant Readings* (1870) and the *Almanac of Georgian Women Writers* (1925). Most importantly, they founded the first feminist weekly political, scientific, and literary newspaper, *Voice of the Georgian Woman* (1917 - 1918), which demanded full political and civil rights for women, called for solidarity, and promoted women's unity with slogans such as "Full political and civil rights for women," "Long live women's solidarity," and "Women of the whole country, unite!" Its pages featured articles such as "Women, Demand the Right to Vote" (*Voice of the Georgian Woman*, 1917, N2), "The Georgian Woman in Today's Family" (*Voice of the Georgian Woman*, 1917, N2), "Woman as a Free Citizen" (*Voice of the Georgian Woman*, 1917, N5), "Give Way to Women" (*Voice of the Georgian Woman*, 1917, N11) and "The Cause of Women's Enslavement and the Women's Movement" (*Voice of the Georgian Woman*, 1917, N23). Thus, feminist themes became an integral part of the literary discourse of Georgian women authors in the late 19th and early 20th centuries.

¹ Women authors also entered the world literary space with feminist themes: Emily Bronte, *Wuthering Heights*; Charlotte Bronte, *Jane Eyre*, *The Professor*, *Shirley*; Anne Bronte, *Agnes Grey*; Jane Austen, *Pride and Prejudice*, *Sanditon*; Louisa May Alcott, *Little Women*; and others.

As the British feminist Rita Felski notes in her work *Feminist Literature and Social Change*, the first wave of feminism showed relatively little interest in fundamental theoretical justification. Felski associates the development of theoretical discourse and the establishment of women's studies as an academic field with the 1970s - 80s (*Beyond Feminist Aesthetics: Feminist Literature and Social Change*). In the history of feminism, several influential authors and directions should be highlighted, as they initially played a crucial role in women's political, economic, and creative emancipation, and later in the recognition of women's fundamental rights (participation in political processes, the right to vote, access to full education, ownership of property, etc.), as well as in the deconstruction of gender myths and stereotypes. In this regard, we should note the following movements and authors: Enlightenment Feminism - Mary Wollstonecraft's *A Vindication of the Rights of Woman* (1790s); Margaret Fuller's *Woman in the Nineteenth Century* (1845); Political Feminism - Feminism from the perspective of liberalism, John Stuart Mill's *The Subjection of Women* (1869); Women's Economic and Creative Emancipation - Virginia Woolf's *A Room of One's Own* (1929).

² "Barbare Jorjadze was the 'first swallow,' after whom the journal *Tsiskari* widely opened its doors to other Georgian women writers—Salome Makashvili, Mariam and Ekaterine Eristavi, Nino Orbeliani, Nino Abashidze, Ekaterine Dandurov, and others," notes Georgian gender studies scholar Tamar Tsitsishvili in her extensive essay on Barbare Jorjadze (Tsitsishvili 2015: pp. 168–169).

³ For this purpose, Ekaterine Gabashvili opened a sewing school in her own home, which provided poor and orphaned girls with the opportunity to receive vocational education. At the same time, Ekaterine's house became a gathering place for Georgian feminist women writers and a space for sharing creative ideas.

In 1870, Ekaterine Gabashvili founded the *Georgian Women's Society*; in 1895, the *Women's Club*; in 1916, the *Georgian Women's Charitable Society*; and in 1918, Kato Mikeladze established the *Women's Interparty Club/League*.

"*Translations of Pleasant Readings*" was published in 1872 by the *Georgian Women's Society*, which had been founded in 1870 by Ekaterine Gabashvili, Ekaterine Melikishvili, and Elene Kipiani. The aim of the society was to translate and publish works by foreign authors. The collection included "*The Parisian Boy*" (an excerpt from Victor Hugo's novel *Les Misérables*), "*American Women of the 18th Century*", "*Jules Tarrot*", and "*The Last Days of Nathaniel Russell*." The publication had a serious resonance, which gave a powerful impetus to the increased activity of Georgian women in the public, cultural-educational, and literary spheres.

We aim to examine how the theme of women's creative emancipation - a central issue in feminist discourse - was represented in Georgian women's writing, using Ekaterine Gabashvili's autobiographical play *Wingless* as a case study.

Remarkably, in 1912 Gabashvili raised the same question that Virginia Woolf would later pose in *A Room of One's Own* (1929): Why is the woman's voice absent in literature?

Gabashvili's play presents two perspectives on gender roles and self-realization. On one side is Keto, a woman writer, and her editor, who represent marginalized voices. Keto sees herself as equal to men, intellectually and socially, and insists that family life must respect each other's profession and time. On the other side stand patriarchal figures - her husband Niko, mother-in-law Barbare, and the servant Melania - who reject Keto's professional choices, belittle her creative abilities, and confine her rights to a merely formal equality. Keto lacks both "a room of her own" and recognition in either the private or public sphere.

Society demands her conformity to the traditional female role, defined by service to men, domestic work, and motherhood. Her mother-in-law says: "Who ever heard of a married woman writing for newspapers?" (Gabashvili 2021:306). Her servant complains, "Women should sit on the couch and sew all day for their husbands and children, not scribble nonsense" (Gabashvili 2021:303).

It is important to recall that Virginia Woolf, in her essay *A Room of One's Own*, pointed out - alongside political and social factors - the necessity of women's financial independence for creative emancipation, since for centuries men had used economic dependence as a tool of manipulation and domination over women. Within this social and cultural framework operates Niko, who, by demonstrating his privileged position, on the one hand emphasizes his superiority, and on the other hand turns Keto's financial limitations into an instrument of her subordination:

Niko (the husband): "Niko (shouting): How dare you defy me! Are you and I the same? When I go to work, sit for five or six hours bent over and write, when I hand you one new banknote after another with a rustle, isn't that worthy of respect?" (Gabashvili 2021: 300).

In the text, Keto does not submit to the discriminatory discourse that society imposes on her. As Woolf observes, any rebellion by a woman against the norm is doomed to destruction: women's creative ability is usually regarded as a deviation, serving as grounds for their marginalization. They are labeled as witches, madwomen, feared, and ridiculed (Woolf, *A Room of One's Own*).

What fate awaits Keto? Will she follow the archetypal path of the creative woman? At the climax, the author interrupts the narrative, leaving this question unanswered. Keto's future as a writer remains uncertain: will she manage to overcome resistance (including unfounded accusations of a romantic relationship with her editor) and achieve self-realization in the absence of societal support? In our view, the open ending leaves space for the possibility of Keto's creative emancipation.

Considering the public activity of Georgian women authors in the late 19th - early 20th century and Gabashvili's *Wingless*, we can conclude that Georgian women employed every available platform to make their voices heard. While many issues remained unresolved - such as the desacralization of women, misinterpretation of women's intellectual and emotional capacities, and the unfair division of gender roles - the struggle reached concrete results: in the 1919 elections for the Constituent Assembly, 17 women stood as candidates, and 5 were elected deputies.

The fact that Georgian women raised feminist questions simultaneously with, or even earlier than, their European counterparts must be seen as a milestone in the history of Georgian feminism. This history also necessarily includes the Soviet Union's gender policies and their literary reflections.

The ideologue of socialist feminism, Alexandra Kollontai (1872 - 1952), in discussing the differing legal status of women in the West and in the Soviet Union, noted: "All over the world, women continue to struggle

for their rights, yet on this path they encounter strong resistance and rejection from their bourgeois governments. Women in the West have been unable to obtain the rights that every woman possesses in the Soviet Union.” (Kollontai, 1919)

In the framework of our paper, we will attempt to highlight the Soviet Union’s gender strategy through the analysis of Polikarpe Kakabadze’s comedy *The Collective Farmer’s Wedding*. The choice of this play is determined, on the one hand, by the fact that its main character is a woman of the “new era,” and on the other hand, by the figure of the author himself. Kakabadze belongs to that small group of writers who were, at the same time, both recipients of the Soviet Union’s Order of the Red Banner of Labour and outspoken critics of the system (as the author of *Qvarkvare Tutaberi*).

In *The Collective Farmer’s Wedding*, the action takes place in a socialist village. Against the backdrop of remnants of the old times (Khakhuli, Manuchari) and rootless tricksters (Vata, Kakala, Lomkatsa), the play presents especially striking figures of Soviet heroes - people inspired by socialist ideals (Guiristine, Miriane, Irine, Jamlet).

The main character of the text, Gviristine, is a confident, independent, and respected woman who firmly asserts her position everywhere and with everyone, including in Moscow, at a Stakhanovite event, where delivering a speech was considered a great achievement in Soviet reality. Guiristine’s speech impressed the Soviet elite and even won Stalin’s approval: “One great comrade, sitting next to Stalin, asked me: ‘Don’t you get tired from working so much?’ I replied: ‘I only regret that I spared myself.’” (Kakabadze 1946: 162).

When defining the Soviet model of gender emancipation, it is important to pay attention to the degree of freedom of choice enjoyed by the main character, since freedom is a fundamental principle of feminism. An interesting question arises: for Gviristine, is labor truly a matter of choice, or is it the only path to establishing herself in society? In our view, Gviristine’s obsessive devotion to work is shaped by the Soviet standard, which demanded that every citizen, including women, embrace collective labor as both the means of self-realization and the determinant of personal identity in order to gain recognition as a full member of society. Accordingly, she becomes the “successful product” of Soviet ideology, for whom human social function – labor - has turned into the only way to avoid social isolation. Moreover, her exalted attitude toward work completely erases her “femininity”:

Guiristine: “In the end, Jamlet told me that in Moscow he wanted to buy me a dress worthy of my Order. I replied: it is not the dress that will be worthy of this Order, but my right hand must remain worthy of it.” (Kakabadze 1946: 87).

It is also important to note that alongside her status as a working woman, society simultaneously demands that Guiristine fulfill traditional gender roles:

Khakhuli: “Day and night you are running around with the affairs of the collective. You don’t behave like a woman, but you’re not a man either.”

Guiristine: “What can I do?”

Khakhuli: “If you had any conscience, you would take care of your father.” (Kakabadze 1946: 74).

Khakhuli: “Better to tend to an old man than wander around the collective. Don’t leave the elder without care.” (Kakabadze 1946: 75).

In her article *Women in the Soviet Union*, Mary Buckley explains the aim of so-called “gender emancipation” under conditions of totalitarianism. In her assessment, the integration of women into the Soviet labor market was motivated primarily by the desire for economic gain and the drive to claim superiority over the West. Indeed, after Sovietization, the logical development of Georgian feminism was transformed by the Soviet pseudo - gender policy. In the new reality, not only did genuine emancipation fail to occur, and the achievements of the feminist movement that had begun in the 19th century fail to evolve naturally as in the

West, but instead the process became subordinated to the demands of the regime. Women thus found themselves in a condition of dual subordination - both to men and to ideology.

References:

- Gabashvili 2021. Gabashvili, Ekaterine. *Kona – Selected Works*. Palitra L Publishing, Tbilisi, 2021.
- Kakabadze 1946. Kakabadze, P. *Two Plays*. Tbilisi: “Soviet Writer” Publishing House, 1946.
- Mill 2021. Mill, J.S. *The Subjection of Women*. Translation. *Socialism, The Subjection of Women*. iBooks Publishing, Tbilisi, 2021.
- Wollstonecraft 2007. Wollstonecraft, Mary. *A Vindication of the Rights of Woman*. Translation. Translator: T. Pataridze; Scientific Editor: N. Berekashvili. *Gender Studies Reader. Anthology*. Social Sciences Center, 2007.
- Firtckhalava 2014. Firtckhalava, Ekaterine. “Mariam Gariquli. Feminism and Gender Democracy.” 2014. <https://feminism-boell.org/ka/2014/06/04/mariam-gariquli>
- Tsitsishvili 2015. Tsitsishvili, Tamar. *At the Origins of Georgian Realism: Barbare Jorjadze*. Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature, TSU Publishing Press, 2015.
- Voice of the Georgian Woman (1917–1918). <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/34482>
- Buckley 1981. Buckley, Mary. “Women in the Soviet Union.” *Feminist Review*, No. 8, 1981, pp. 79–106. <https://www.jstor.org/stable/139492>
- Felski 1989. Felski, Rita. *Beyond Feminist Aesthetics: Feminist Literature and Social Change*. Harvard University Press, 1989. <https://www.hup.harvard.edu/books/9780674068957>
- Kollontai 1918. Kollontai, Alexandra. V.I. Lenin and the First Congress of Women Workers. <https://www.marxists.org/archive/kollonta/1918/congress.htm>
- Woolf 1929. Woolf, Virginia. *A Room of One’s Own*. Alma Classics, 1929. <https://almabooks.com/wp-content/uploads/2018/10/room-of-ones-own.pdf>

სიტყვის მაგიური ძალისა და მოქმედების რწმენის ასახვა ეგნატე ნინოშვილის შემოქმედებაში

ანა ფუტკარაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ელ.ფოსტა Anuki.futkaradze@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0003-0789-0114>

აბსტრაქტი. ნაშრომში შესწავლილია ეგნატე ნინოშვილის (1859-1894) მოთხრობებიდან ამოკრებილი სიტყვის მაგიური ძალის რწმენის ამსახველი ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები, გაანალიზებულია მათი შექმნის მოტივი და ამ მოტივზე აგებულ პერსონაჟთა სახე-ტიპები. მწერალი იყენებს უშუალოდ ხალხის წიაღში დაბადებულ რწმენა-წარმოდგენათა ამსახველ სტრიქონებს, რომლებიც მასის ყოველდღიური ცხოვრების განუყოფელი ნაწილი გამხდარა; ამათგან ერთ-ერთია ქართული ხალხური შელოცვები.

სიტყვის მაგიური ძალის რწმენასა და პრაქტიკულ მოქმედებებზე (ხალხური მკურნალობა) დაფუძნებული არქაული ჟანრის ნიმუშები - ხალხური შელოცვები, რომლებიც მთელი სისავსით გამოხატავენ მრავალთა გულსთქმასა და მისწრაფებებს, მწერალმა დიდებულად გამოიყენა პერსონაჟთა პორტრეტებისა თუ სოციალური დასახასიათებლად.

კვლევის მიზნებია, განისაზღვროს სიტყვისა და მოქმედების მაგიური ძალის რწმენის გავლენა პერსონაჟებზე, წარმოჩნდეს მათი ფსიქოლოგიური პორტრეტები; გამოიკვეთოს ამ ტიპის რწმენათა (სხვადასხვა სახის ეგრეთ წოდებული „დაცდები“, წყევლა, დალოცვა და სხვა) ფუნქცია მოთხრობათა იდეის ანალიზის პროცესში.

საკვანძო სიტყვები: შელოცვა, სოციალური, მსოფლმხედველობა, ფსიქოლოგიური პორტრეტები.

შესავალი. ეგნატე ნინოშვილის (1859-1894) შემოქმედება მრავალჟანრობრივი ქართული ხალხური სიტყვიერების შესწავლისთვის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფენომენიაა. „ერთი შეხედვით, ეგნატე ნინოშვილი ხალხური შემოქმედების არც შემკრები ყოფილა და არც თეორეტიკოსი. არა გვაქვს მწერლის მიერ ჩაწერილი მასალების კრებული, არც თეორიული ხასიათის წერილები ხალხური შემოქმედების შესახებ“ (სიხარულიძე, 1956:238), თუმცა, ფაქტია, რომ თითოეული მოთხრობის ღრმა შრეებში მიმოხეულია ამ უკანასკნელის უამრავი ნიმუში.

შელოცვა ზეპირსიტყვიერი შემოქმედების ერთ-ერთი არქაული ჟანრია, რომელიც ეფუძნება სიტყვისა და მოქმედების მაგიას. მისი ჩასახვა მოხდა საზოგადოების განვითარების უძველეს ხანაში, როცა ადამიანის მსოფლმხედველობას განსაზღვრავდა ანიმისტური რწმენა-წარმოდგენები (შიოშვილი, 2022:248).

სწორედ, ამ მიზნით არის შექმნილი არქაული ფოლკლორული ჟანრი - შელოცვა, რომლის ბადალი სიტყვა ბიბლიის ქართულ თარგმანებში არის „სახვრა“, რაც შელოცვის პროცესს აღნიშნავს; თუმცა, XIV საუკუნის ხელნაწერებში გვხვდება როგორც ტრადიციული ჟანრის სახელი შელოცვა, ასევე - ქრისტიანული ტერმინი „ლოცვა“ (ოქროშიძე, 1960:302).

როგორც ზურაბ კიკნაძე მიაჩნდება, „...თუ ლოცვა მიემართება იერარქიულად მაღლა მდგომ არსებას (ღმერთი, ანგელოზი, წმინდანი) როგორც სათხოვარი, რომელიც შეიცავს ვედრებას სათხოვარის აღსასრულებლად, შელოცვის საშუალებით ადამიანი ცდილობს, შემოქმედება მოახდინოს

არსებათა ნებაზე - იძულებით დაიყოლიოს თავის სასიკეთოდ... ერთი, რაც საერთოა ლოცვასა და შელოცვას შორის, ეს არის რწმენა ფიზიკური სინამდვილის მიღმური რეალობის არსებობისა“. შემლოცველი არ გრძნობს არავითარ იერარქიულ დამოკიდებულებას იმათზე, ვის მიმართაც შელოცვის ტექსტია გამიზნული. ის მათ იმავე ჰორიზონტალურ სიბრტყეზე ან მის ქვემოთაც გაიზრებს, სადაც თავად არის“ (კიკნაძე, 2008:216-217).

სოციალური ხასიათის თემატიკაზე შექმნილ ეგნატე ნინოშვილის მოთხრობაში „პარტახი“ მრავლად ვხვდებით შელოცვის ტექსტებს, რომელთაგან აღსანიშნავი ფრაგმენტია მკითხაობის სცენა: „დიდი ბედნიერი შეიქნება ცოლის შერთვითო“ (ნინოშვილი, 1954:299) - ხვარამზე, ჯერანის დედა აკითხვინებს მკითხავეს, როგორი ბედი მოელის თავის ვაჟს. ამ საქმეში დედას ტოლს არ უდებს ქალიშვილიც, ელისაბედი:

„ - მემაჯესთან ვიყავი და იქიდან მეხუთოესთან გამევიარე. ორივე მარჩიელმა ერთხმად მითხრა:

„ - ბედი კარზე მოგდგომიათ, ხელიდან არ გუშვათო. მემაჯემ იგიც მითხრა, იმ ქალის ფეხზე თქვენი ოჯახი, წვიმაში რომ წყალი იმატებდეს, ისე იმატებსო“ (ნინოშვილი, 1954:303).

გარიგებით შეირთავს ჯერანი ლიზას. გაუთავებელ ოჯახურ კამათს მოჰყვება წყევლა-კრულვა. ელისაბედი ხვარამზეს:

„ - ნეტაი, ნენავ, შენ და ბაბიდას უწინ ფეხი მოგტეხოდათ, სანამდი ჯერანის საცოლეს გამო-ნახავდით!“ (ნინოშვილი, 1954:313); პასუხად ქალიშვილს:

„ - მე არა, მამიდაშენს რეიზა არ დუდგა უწინ თვალეები და მოტყდა ფეხი! იმას უნდა სცოდნოდა, იმ კისერმოსატეხს, თვარა მე რა შუაში ვარ!“ (ნინოშვილი, 1954:313).

ჯერან ტევრიძის გავერანებულ სახლს რომ გაივლის სოფლის ხალხი, მეტადრე ქალები და ბავშვები, „შეაფურთხებენ, თვალს მოარიდებენ და წმინდა გიორგი, შენ დამიცევიო, იტყვიან პირჯვრის წერით“ (ნინოშვილი, 1954:295). აწ უკვე გაჩანაგებული სახლ-კარი სოცუმიწისთვის ავი სულების საუფლოს წარმოადგენს, თავად კი მსგავსი ძალების ზემოქმედებისაგან დასაცავად, პროფილაქტიკის მიზნით, წმინდა გიორგის, როგორც ღვაწლმოსილს, სასწაულმოქმედსა და გლახაკთა მემწეს, ავედრებენ სულს.

მოთხრობა მდიდარია წყევლის ტექსტებით, რომლებშიც პერსონაჟი სწყევლის თავისი გაჩენის დღეს, იწყევლის თავს ან კრულავს ავის მოსურნეს:

„ - ღმერთო, იგი დღეი რეზა არ დააქციე, რაც დღეს მე ჯვარი დამწერესო“ (ნინოშვილი, 1954:296);

„ - დასწყევლოს ღმერთმა, ერთი ფიქრიდან მეორეს გავყვები და მერე აღარ გათავდება!“ (ნინოშვილი, 1954:331);

„ - რეზა არ დამიდგა თვალეები იმის ნახვამდი!“ (ნინოშვილი, 1954:336);

„ - გლოვა ჩემი მტრის ოჯახს დუბედეს! ჩვენ რა გჰქირს საგლოვი!“ (ნინოშვილი, 1954:317);

„ - ღმერთმა გიქნა თქვენ იმისთანაი კაი, რავარიც მე მიქენით!“ (ნინოშვილი, 1954:297);

„ - ღმერთო, დუუკარქე ტვინიც და გრძნობაც, ვინცხამ ასე მომაქცია დღესო“ (ნინოშვილი, 1954:297);

პასუხად ისმის:

„ - თუ მტყვანი ვიყო, აგისრულოს, თუ არა და შენ დაგემართოსო“ (ნინოშვილი, 1954:297);

„ - გველი დაგეკიდა იმ ენაზე, თუ მისდღემში არ იწყევლებოდო“ (ნინოშვილი, 1954:297).

წარმოდგენილი ტექსტებით მიმართავენ ერთმანეთს აწ უკვე ოჯახის წევრები - რძალი, მული და დედამთილი.

რაკი დედა-შვილი (ხვარამზე და ელისაბედი) გამოსავალს ვერ ხედავენ, ისევ მკითხავს მიადგებიან კარს. აქ ნათლად ჩანს სოცუმიწის სულიერი და გონებრივი სიბნელე, რის გამოსობითაც უბედურებას უბედურება ემატება:

„ - თქვენი რძალი იმისთანა ავი ფეხის ყოფილა, რომ თქვენი ოჯახი აწი ძნელათ, რომ უკან-უკან არ წევიდესო“ (ნინოშვილი, 1954:320);

„რომ დაეფარა ელისაბედ მავნე სულისაგან, მკითხავმა გამოკერა რაღაც შელოცვითი ნივთი ტილოს ნაჭერში, მისცა ხვარამზეს, ელისაბედს შეაბი ყელზეო, შემდგომ მისცა სიტყვიერი დარიგება, თუ როგორ მოქცეულიყვნენ:

„ - ნამეტარი უფროხილდი დადეგ დღესო!“ (ნინოშვილი, 1954:323).

შელოცვის ეს რიტუალი მოთხრობის უმნიშვნელოვანესი ფრაგმენტია, რამდენადაც ავტორი გვიხატავს რეალობას, როცა ადამიანი მინდობილია არა ღმერთს, არამედ _ ამოუცნობ მაგიურ ნივთს (თილისმას), რომლის არც არსი ესმის და ვერც შემწეობას გრძნობს მისგან.

ავტორის მიზანია, დაგვანახვოს, რომ ამგვარ ქმედებათა შედეგად ცხოვრებისეული ტრაგიზმი მძაფრდება, ადამიანი უვიცობის მორევში იკარგება, კარგავს უფლის ხატებასა და მსგავსებას და უკვალოდ ქრება, კვდება. ყველაფერი კი იქიდან იწყება, რომ ცოლ-ქმარი ვერ ეჩვევა თანაცხოვრებას, ამას ემატება მულის გაუთავებელი ამბოხი, თითქოს რძალი ავსუღია, მას გათხოვებაში უშლის ხელს და, ამდენად, ის ოჯახის მტერიცაა. ამგვარ ურთიერთობაში ბოროტი სული იოლად იკიდებს ფეხს: „ჯერანს სძულდა კიდეც ცოლი, მეტადრე მას შემდეგ, რაც მკითხავებმა უთხრეს, მავნე სულიაო“ (ნინოშვილი, 1954:324). ვითარებას ამძაფრებს მკითხავი:

„ - (ლიზამ - ა.ფ.) არ გაიგოს, თვარა წამალი აღარ გასჭრისო!“ (ნინოშვილი, 1954:323).

და აი, მჩხიბავთა ზეგავლენით ოჯახი დიდ განსაცდელში ვარდება. არ ამართლებს „ნაწინასწარმეტყველებს“, მისი მოიმედენი იმედგაცრუებულნი რჩებიან. ფინალი ტრაგიზმის ტიპური სურათია:

ლიზა თავს იკლავს, ჯერანს, ცოლის მკვლელობის ბრალდებით, ციმბირში გზავნიან, ელისაბედს ჭლექი მოუღებს ბოლოს, ხვარამზე ჭკუიდან იშლება და კვდება.

სიტყვის მაგიური ძალის რწმენის ამსახველი ზეპირსიტყვიერი ნიმუშების თვალსაზრისით, არანაკლებ საინტერესოა სოციალური თემატიკის ამსახველი მოთხრობა „ცოლი და ქმარი“:

„ - რაცხამ ჩემი საგვირგვინო კაბის კალთა წეიღო, ჩემი გულიც და ქალობაც იმან გაიყოლა“ (ნინოშვილი, 1954:456) - ქვრივი თინათინი თავის უშვილობას აბრალებს მავან სულს, რომელმაც ვითომდა ერთ ღამეს კალთა მიაჭრა იმის სადედოფლო კაბას.

თავისი სპეციფიკური ნიშნით არანაკლებ საყურადღებოა წყევლითი ტექსტებიც: „ - არა, შენი ჭკუით, ახლა სამოცი წლის ვარ მე? იმდონი შენ ნახე ხეირი!“ (1954:489); „ - ნენავ, თუ შენი საწყენი იქნება, ღმერთმა მე აგი ბედი ნუ მომცეს!“ (1954:460) - ამ სიტყვებში იკითხება, თუ რაოდენ ანგარიშგასაწევია ოჯახის წევრების შეხედულება მაშინაც კი, როცა საქმე პირად ცხოვრებას ეხება.

სოციალური უთანასწორობის პრობლემის ამსახველი მოთხრობა „მონადირე“ სხვა მოთხრობებისგან გამოირჩევა ისეთი მნიშვნელოვანი ასპექტით, რომელსაც ჰქვია ცრურწმენის გავლენა ადამიანის ცხოვრებასა და აზროვნებაზე. მწერალი ოსტატურად ახერხებს, წარმოგვიჩინოს ერთი პერსონაჟის ორი სახე - მორწმუნისა და ცრუმორწმუნისა. სანადიროდ წასასვლელად გამზადებული ბეჟანა ტყისპირელიძე ლოცულობს:

„ - ღმერთო და ივანე მახარობელო, შენ გამიმარჯვეო!“ (ნინოშვილი, 1954:396).

საინტერესოა, რატომ მიმართავს პერსონაჟი იოანე მახარებელს (მოციქულს) დასახმარებლად, არ კმარა, მხოლოდ უფალს სთხოვოს შემწეობა? რასაკვირველია, კმარა, თუმცადა ბეჟანამ იცის წმინდა იოანეს, როგორც მეზადურის, ცხოვრების იმ მონაკვეთის შესახებ, როცა, მაცხოვრის შემწეობით, მოციქულებს ნანადირევი მოუმრავლდათ, აი, ამ ქვეტექსტის გამო მიმართავს ბეჟანა წმინდა მოციქულს.

„როგორც ცრუმორწმუნე, ბეჟანა დიდ მნიშვნელობას აძლევდა ასეთ დაცდას: სკვინჩას ძახილი, ყურის წივილი, ტურის ნახვა, კურდღლის ნახვა და სხვა ამგვარები, ბეჟანას ფიქრით, უეჭველად რისამე მომასწავებელი ნიშანი იყო ადამიანისთვის“ (ნინოშვილი, 1954:398).

„ძლიერ ეშინოდა კიდევ ბეჟანას „დაცალებების“, რომელიც, ბეჟანას და ყველა იქაური მონადირეების ფიქრით, მდგომარეობს შემდეგში: როცა ორი ან მეტი ამხანაგი ჯერ ერთად ნადირობს და შემდეგ გაიყოფიან, შესაძლებელია, რომელიმე მათგანმა რაღაც საიდუმლო ზეგავლენით ნაამხანაგარი „დააცალოს“. დაცალებულის ტყვია ნადირს აღარ მოხვდებოდა. თუ მაინცდამაინც მოხვდა, ვერ მოქმედებდა, უმნიშვნელოდ ძირს ვარდებოდა. დაცალებულს არ შეუძლია დაჭრილი ნადირის სისხლი დაინახოს და სხვა. ერთი სიტყვით, სანამ „ცალებს არ აიხსნის“, მისი ნადირობა გაფუჭებულია. ცალები ამნაირად უნდა აიხსნას: ნაამხანაგებნი ერთ ღღეს ხელახლავ ერთად წავლენ სანადიროდ, რასაც იმ ღღეს იშოვნენ, ისე გაიყოფენ, რომ არავის არა ეწყინოს რა, სადამოს ერთმანეთს ამოლოცვენ და გათავდა, „ცალები ახსნილია“ (ნინოშვილი, 1954:398).

ადამიანის ბუნებასთან სისხლხორცეული კავშირის ამსახველი ეს ფრაგმენტი გასაგებს ხდის მწერლის ჩანაფიქრს, კონკრეტული სოციალური მაგალითზე ამხილოს ერი, დაანახვოს მას საკუთარი გონებრივი სიბნელე და წვლილი შეიტანოს მისი გარდაქმნის პროცესში.

სიტყვის მაგიური ძალის რწმენის ამსახველი ზეპირსიტყვიერებით გამოირჩევა მოთხრობა „სიმონა“, რომელიც სოციალური უთანასწორობით გამოწვეულ შუღლს მკაფიოდ ასახავს. წყევლითი ტექსტები ძირითადად მიმართულია ავი მეზობლისადმი და მთქმელის უსასოო მდგომარეობით ან/და ძლიერთა წინაშე თავის მართლების მიზნით არის გამოწვეული:

„ - ისე შენმა ცოლ-შვილმა ნახოს ხეირი, რავაც მე შენი ან ყურძენი, ან ხილი, ან იი დათიკაის სიმინდი მევიპარე!“ (ნინოშვილი, 1954:157);

„ - ღმერთო, სასტორ-მართალო, შენ ატირე და აწამე, ვინც მე ჩემი სიმონა ამდონი ხანია, სანახავათ დამიკარქა! უსამართლოთ თუკი დეეტანჯოს, ტანჯვას ნუ გამუწყვეტ მის ოჯახს!“ (ნინოშვილი, 1954:166);

„ - თუ ღმერთი მაღირსებდა მის მოსვლას, მაშინ ღამის თევამიც წევიდოდით და სალოცავსაც ვილოცავდით, თუ არა და, არამც მიცოცხლია უიმისოთ ერთი წამი!“ (ნინოშვილი, 1954:176);

„ - ვაი, ვინცხამ მე იგი ამდონ ხანს სანახავათ დამიკარქა, იმას დუუკარქე სააქაოც და საიქიოც! თუ უდანაშაულოთ კი დევეწვა, წმინდაო გიორგი, შენ დაწვი და დუუდაგე საცხოვრებელი!“ (ნინოშვილი, 1954:176);

„ - ღმერთო, შენ მიუზღე, ვინც ჩემი ოჯახი ასე მოაქცია, ღმერთო, ჰკითხე დავითს!“ (ნინოშვილი, 1954:187).

აღსანიშნავია, რომ პერსონაჟები, უსამართლოდ ჩაგრულნი, პროტესტის ნიშნად (შვილისა და მეუღლის უდანაშაულოდ დასჯისთვის) იწყევლებიან, თუმცა კი საგულისხმოა ქვეტექსტიც. უიარაღო ქალბატონების იარაღი სიტყვაა, ამდენად, ამ სოციალურ წყევლა პროფილაქტიკურ მაგიასთან ერთად სამართლის ძიების ეფექტურ საშუალებად დაუსახავს. საინტერესოა ქეთევანის (სიმონას დედის) რეპლიკა, რომ თუკი მისი შვილი უდანაშაულოდ იხდის სასჯელს, მხოლოდ ამ შემთხვევაში მიუზღოს უფალმა მჩაგვრელს მისაგებელი, სხვა შემთხვევაში კი – არა. პერსონაჟის მხატვრულ სახეზე მსჯელობისას ეს დეტალი უმნიშვნელოვანესია, მასში იკითხება წყურვილი სოციალურ სამართლიანობის აღდგენისა, განცდა სოციალური უთანასწორობისა, ღვთის მოშიშება, თანასოფელელთა პატივისცემა და ოჯახური ღირებულებების დაცვა. სარძლო კერას უთბობს სადედამთილოს მაშინ, როცა საქმრო ციხეშია - სიკეთის გაცემისა და მიღების უნარი მხოლოდ თანასწორთა ხვედრია. ავტორის ჩანაფიქრით, ეგოცენტრიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა არის საწყისი სოციალური მომავალი კეთილდღეობისა.

დასკვნა. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ეგნატე ნინოშვილის შემოქმედებაში სიტყვის მაგიური ძალისა და მოქმედებათა (ეგრეთ წოდებული „დაცალები“, წყევლა, დალოცვა და სხვა) ამსახველი ნიმუშები ერთ-ერთი მრავალფუნქციური შტრიხებია მოთხრობათა სიუჟეტურ ქარგაში. ეს არქაული რწმენა-წარმოდგენები ერთგვარი მხატვრული საშუალებანია, რომლებითაც ავტორი ამხელს ადა-

მიანთა ნაკლოვანებას, სააშკარაოზე გამოაქვს უკუდმართი წეს-ჩვეულებანი; სწორედ, ამგვარ ფენომენტა მთელი წყება, თავისი რიტუალებითურთ, არის ავტორის მიერ მონათხრობ უბედურებათა სათავე; ის არის ერის სულიერი დეკადანსის ცხადი საწყისი, თუმცა, ამავედროულად, პერსონაჟთა მომავლის ნათელი სხივიც მათში გამოსჭვივის.

ეგნატე ნინოშვილის შემოქმედებაში მაგიურ-რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებში ჩაკარგული სოციალური ღმერთსაც კარგავს, ეზიარება ბოროტებას. რამდენადაც მწერლის მოთხრობათა ანალიზი თვალნათლივ გვიჩვენებს, რომ ხსენებულ სოციალურ ასე სურს და არის კიდევ მსხვერპლი საკუთარი ფანტაზიით შექმნილი ბოროტი ძალებისა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბიბლია, საქართველოს საპატრიარქოს გამომცემლობა, თბილისი, 1989;

კიკნაძე, 2008 - ზურაბ კიკნაძე, „ქართული ფოლკლორი“, თბ.;

ნინოშვილი, 1954 - ეგნატე ნინოშვილი, „თხზულებათა სრული კრებული“, გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალი“, თბილისი;

ოქროშიძე, 1960 - თამარ ოქროშიძე, „შელოცვა“. - კრებულში: „ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება“, ტ. I, თბ.;

სიხარულიძე, 1956 - ქსენია სიხარულიძე, „ქართველი მწერლები და ხალხური შემოქმედება“, ტ. I, თბილისი;

შიოშვილი, 2022 - თინა შიოშვილი, „ქართული ზეპირსიტყვიერება“, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“;

<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=6&t=16341> „სამოქალაქო განათლების ლექსიკონი“;

<https://www.ganmarteba.ge/word/%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%AE%E1%83%98> „ქართული ლექსიკონი“.

THE BELIEF IN THE MAGICAL POWER AND INFLUENCE OF THE WORD IN THE WORKS OF EGNATE NINOSHVILI

Ana Putkaradze

PhD Student at Batumi Shota

Rustaveli State University

E-mail Anuki.futkaradze@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0003-0789-0114>

Abstract. The paper examines examples of folklore collected from the short stories of Egnate Ninoshvili (1859–1894) that reflect the belief in the magical power of the word. It analyzes the motives behind their creation and the character types built upon these motives. Ninoshvili integrates authentic expressions – emergent from the collective oral discourse of the people – which have become embedded in the socio-cultural fabric of everyday life; one such example is Georgian folk incantations.

The writer masterfully employed examples of an archaic genre – folk incantations – based on the belief in the magical power of the word and its practical applications (such as folk healing). These incantations vividly express the emotions and aspirations of many and were used by the author to characterize both the portraits of the individual characters and the broader community.

The objectives of the study are to determine the influence of the belief in the magical power of words and actions on the characters, to reveal their psychological portraits, and to highlight the function of such beliefs (various forms of so-called “trials,” curses, blessings, and others) in the process of analyzing the central ideas of the stories.

Key words: incantation, society, worldview, psychological portraits.

Introduction. The literary legacy of **Egnate Ninoshvili (1859–1894)** constitutes one of the most significant sources for the study of the diverse genres of Georgian oral folk tradition. At first glance, Ninoshvili appears to have been neither a collector nor a theoretician of folklore. As Sikharulidze observes, *“Egnate Ninoshvili was, at first sight, neither a collector of folk literature nor a theorist of folklore. We possess neither a collection of folkloric materials recorded by the writer nor theoretical works devoted to folk tradition”* (Sikharulidze, 1956, p. 238). Nevertheless, it is evident that the deeper semantic layers of each of his short stories are permeated with numerous elements of Georgian oral tradition.

Incantation (*shelotsva*) is one of the most archaic genres of oral folklore, founded upon the belief in the magical power of both the spoken word and ritual action. Its origins date back to the earliest stages of human society, when people's worldview was predominantly shaped by animistic beliefs and perceptions (Shioshvili, 2022, p. 248).

It was within this cultural and religious context that the archaic folkloric genre of the incantation emerged. In the Georgian translations of the Bible, its lexical equivalent is the term *sakhvra*, denoting the act or process of performing an incantation. However, fourteenth-century Georgian manuscripts preserve both the traditional designation *shelotsva* (“incantation”) and the Christian term *lotsva* (“prayer”) (Okroshidze, 1960, p. 302).

As Zurab Kiknadze points out, prayer and incantation differ fundamentally in their function and the nature of the relationship between the speaker and the supernatural realm. Whereas prayer is addressed to a hierarchically superior being—God, an angel, or a saint—as a supplication containing a plea for divine

intervention, the purpose of an incantation is to influence the will of supernatural beings and compel them to act in the practitioner's favor. The common feature shared by prayer and incantation is the belief in the existence of a transcendent reality beyond the physical world. The practitioner of an incantation, however, perceives no hierarchical relationship with the beings to whom the incantatory text is addressed; rather, these entities are conceived as existing on the same horizontal plane as the practitioner or even on a lower one (Kiknadze, 2008, pp. 216–217).

In Egnate Ninoshvili's socially oriented short story "**Partakhi**" (*The Wasteland*), numerous examples of incantatory and magical speech occur, among which the fortune-telling episode is particularly noteworthy. The fortune tellers predict that **"He will become very fortunate through marriage"** (Ninoshvili, 1954, p. 299). Khvaramze, Jeran's mother, consults fortune tellers in an attempt to discover the destiny awaiting her son. Her daughter, Elisabed, proves no less devoted to divinatory practices:

"I visited one fortune teller and then another. Both unanimously told me: 'Fortune is already standing at your door; do not let it slip away.' The fortune teller also added: 'With the arrival of that woman, your household will prosper just as water rises during heavy rain'" (Ninoshvili, 1954, p. 303).

Following an arranged marriage, Jeran takes Liza as his wife. Their marital life soon becomes dominated by incessant domestic conflict, accompanied by mutual curses and imprecations. Elisabed addresses her mother, Khvaramze, with the following curse:

"Mother, if only you and Aunt had broken your legs before you ever found Jeran a bride!" (Ninoshvili, 1954, p. 313).

Khvaramze responds in kind:

"Why should it have been me? Why didn't your aunt lose her eyesight and break her leg first? She, that wretched woman, should have known better. What blame rests on me?" (Ninoshvili, 1954, p. 313).

Among the curses articulated by the characters are the following:

"O God, why did You not bring an end to the day on which I was married?" (Ninoshvili, 1954, p. 296);

"May God curse it! One thought leads to another, and there is no end to them!" (Ninoshvili, 1954, p. 331);

"Why did I not lose my sight before I ever laid eyes on that person?" (Ninoshvili, 1954, p. 336);

"May mourning befall the household of my enemy! What cause have we for mourning?" (Ninoshvili, 1954, p. 317);

"May God reward you with the very same kindness that you have shown me!" (Ninoshvili, 1954, p. 297);

"O God, deprive of reason and feeling the one who has brought me to this state today!" (Ninoshvili, 1954, p. 297).

These curses are answered in equally formulaic language:

"If I am guilty, may your words come true; but if I am innocent, may the same fate befall you." (Ninoshvili, 1954, p. 297);

"May a serpent cling to your tongue if you cease uttering curses." (Ninoshvili, 1954, p. 297).

These verbal formulas are exchanged among members of the same household—namely, the daughter-in-law, the sister-in-law, and the mother-in-law—demonstrating how ritualized speech permeates even the closest familial relationships and functions as a conventional means of expressing hostility, resentment, and emotional conflict.

Unable to find a solution to their troubles, Khvaramze and her daughter Elisabed once again turn to a fortune teller. This episode vividly illustrates the spiritual and intellectual darkness that characterizes the community, where superstition perpetuates rather than alleviates suffering:

"Your daughter-in-law has brought such ill fortune into your family that from now on your household will only continue to decline." (Ninoshvili, 1954, p. 320).

The fortune teller's pronouncement reinforces the family's belief in supernatural causality, attributing their misfortunes not to social or interpersonal factors but to the supposedly malignant influence embodied in the daughter-in-law. In this way, Ninoshvili exposes the destructive consequences of superstition and demonstrates how unquestioning faith in divination deepens familial discord and intensifies human tragedy.

In an attempt to protect Elisabed from an evil spirit, the fortune teller stitched an enchanted object into a piece of cloth and handed it to Khvaramze, instructing her to tie it around Elisabed's neck. She then provided further verbal instructions concerning the ritual:

"Be especially careful on the appointed day!" (Ninoshvili, 1954, p. 323).

This ritual of incantation constitutes one of the most significant episodes in the narrative, as it portrays a reality in which human beings place their trust not in God but in an obscure magical object—an amulet—whose nature they neither understand nor genuinely experience as a source of spiritual assistance.

Through this episode, Ninoshvili seeks to demonstrate that such beliefs and practices only intensify the tragic dimension of human existence. Immersed in ignorance and superstition, individuals gradually lose their likeness to God, become alienated from genuine spiritual values, and ultimately perish. The tragedy begins with the inability of the newly married couple to establish a harmonious relationship. Their conflict is further aggravated by the incessant hostility of Jeran's sister, who becomes convinced that the bride is possessed by an evil spirit, that she prevents her from marrying, and therefore constitutes an enemy of the entire family. Within such an atmosphere of suspicion and resentment, evil readily gains a foothold. As the narrator observes, **"Jeran came to hate his wife, especially after the fortune tellers declared that she was possessed by an evil spirit"** (Ninoshvili, 1954, p. 324).

The fortune teller further exacerbates the situation by warning:

"Do not let Liza know about this; otherwise, the remedy will lose its power." (Ninoshvili, 1954, p. 323).

Under the influence of fortune tellers and practitioners of folk magic, the family is ultimately plunged into profound misfortune. None of the prophecies comes to pass, and those who placed their faith in them are left utterly disillusioned. The conclusion of the story presents a quintessential image of tragedy: Liza takes her own life; Jeran is exiled to Siberia after being accused of murdering his wife; Elisabed dies of tuberculosis; and Khvaramze loses her sanity before eventually dying herself.

Ninoshvili thus employs this sequence of events to expose the destructive consequences of superstition and blind faith in magical practices. Rather than offering protection or salvation, fortune-telling and incantatory rituals become catalysts for familial disintegration, moral decline, and irreversible human tragedy.

From the perspective of oral traditions reflecting the belief in the magical power of the spoken word, Ninoshvili's socially oriented short story **"Tsolis da K'mari" (*Husband and Wife*)** is no less significant. One illustrative example reads:

"Someone cut off the hem of my wedding dress, and with it they carried away both my heart and my womanhood." (Ninoshvili, 1954, p. 456).

The widowed Tinatini attributes her childlessness to a malevolent supernatural force which, according to popular belief, secretly cut the hem of her bridal dress one night. This passage reflects the widespread folk conviction that magical interference with a person's clothing could adversely affect fertility and marital happiness.

Equally noteworthy are the story's curse formulas, which reveal important aspects of the characters' worldview:

"Do you really think I am sixty years old now? May you receive only as much happiness as you wish upon me!" (Ninoshvili, 1954, p. 489);

"Mother, if this would grieve you, may God never grant me such a fate!" (Ninoshvili, 1954, p. 460).

These utterances demonstrate the considerable authority exercised by family members, whose opinions remain decisive even in matters concerning an individual's private life. They also underscore the moral and emotional weight attached to familial relationships within the traditional social order.

The short story **"Monadire" (The Hunter)**, which addresses the problem of social inequality, is distinguished from Ninoshvili's other works by its exploration of the profound influence of superstition upon human thought and behavior. The author masterfully presents two contrasting dimensions of a single character: the genuinely religious believer and the superstitious individual.

As he prepares to depart on a hunting expedition, Bezhana T'qispireli offers the following prayer:

"O God and Saint John the Evangelist, grant me success!" (Ninoshvili, 1954, p. 396).

The invocation of Saint John the Evangelist alongside God invites closer consideration. From a Christian theological perspective, prayer directed to God alone would suffice. However, Bezhana's appeal to Saint John is motivated by his familiarity with the Gospel narrative in which John, formerly a fisherman, witnesses the miraculous abundance of fish granted through Christ's intervention. This biblical allusion explains why the hunter regards the saint as a particularly appropriate heavenly intercessor in seeking success in the hunt.

At the same time, Ninoshvili emphasizes the coexistence of authentic religious belief and popular superstition within the character's worldview:

"As a superstitious man, Bezhana attached great importance to various omens: the chirping of a finch, the ringing of one's ears, the sight of a jackal, the appearance of a hare, and similar signs, all of which he regarded as certain portents of future events." (Ninoshvili, 1954, p. 398).

Through this portrayal, Ninoshvili demonstrates how Christian faith and pre-Christian folk beliefs coexist within the consciousness of the individual. The juxtaposition of prayer and superstition illustrates the syncretic religious mentality characteristic of the traditional Georgian rural community, where ecclesiastical belief often coexists with magical thinking and the interpretation of everyday phenomena as supernatural signs.

Another superstition that deeply troubled Bezhana was the phenomenon known as **daq'albeba** ("bewitchment" or "ritual contamination"). According to Bezhana and the other local hunters, this occurred when two or more companions initially hunted together but later separated. It was believed that one of them could secretly cast a supernatural influence over the others, thereby "bewitching" a fellow hunter. A hunter who had been thus afflicted would no longer be able to hunt successfully: his bullets would fail to strike the game, or, even if they did, they would have no effect and would simply fall harmlessly to the ground. Moreover, the bewitched hunter would be unable to see the blood of wounded prey or experience other signs indicating a successful hunt. In short, until the spell was removed, his hunting would remain unsuccessful.

The ritual for removing the **q'albi** ("bewitchment") required the hunting companions to go hunting together once again. Whatever game they obtained that day had to be divided fairly so that no one felt wronged. In the evening, they would pronounce ritual blessings over one another, after which **"the spell was considered broken"** (Ninoshvili, 1954, p. 398).

This episode, which vividly illustrates the intimate relationship between human beings and the natural world as conceived in traditional folk culture, also clarifies the author's broader artistic purpose. By portraying the beliefs of a particular rural community, Ninoshvili exposes the intellectual and spiritual darkness of society as a whole. In doing so, he encourages readers to recognize these deeply rooted superstitions as obstacles to moral and cultural development, thereby contributing to the process of social transformation.

The short story "**Simona**" likewise contains numerous examples of oral expressions reflecting the belief in the magical efficacy of the spoken word. The narrative, which depicts conflicts arising from social inequality, is particularly rich in curse formulas. These verbal expressions are directed primarily against hostile neighbors and emerge either from the speaker's profound despair or from the desire to assert innocence in the face of oppression by those wielding greater social power.

One such example reads:

"May your wife and children prosper only to the same extent that I have ever stolen your grapes, your fruit, or Datika's corn!" (Ninoshvili, 1954, p. 157).

Further examples of such curse formulas include:

"O God, righteous and just, make the one who has kept my Simona from me for so long weep and suffer! And if he has caused him to suffer unjustly, let his family know no end to their affliction!" (Ninoshvili, 1954, p. 166).

"If God were to grant me his return, we would go night fishing together, and I would offer prayers at the holy shrine; otherwise, may I not live another moment without him!" (Ninoshvili, 1954, p. 176).

"Woe to the one who has deprived me of seeing him for so long! May both this world and the next be taken from him! And if my son has indeed suffered unjustly, Saint George, consume him with fire and lay waste to his dwelling!" (Ninoshvili, 1954, p. 176).

"O God, repay the one who has brought my family to this state. O Lord, demand an account from David!" (Ninoshvili, 1954, p. 187).

It is noteworthy that these curses are uttered by characters who have themselves become victims of injustice, serving as expressions of protest against the undeserved punishment inflicted upon their sons and husbands. At the same time, the underlying subtext is particularly significant. Deprived of any tangible means of resistance, these women resort to the spoken word as their only weapon. Within the worldview of this community, the curse functions not merely as an expression of emotional anguish or an act of prophylactic magic, but also as a symbolic instrument for the pursuit of justice.

Especially revealing in this regard is the statement made by Ketevan, Simona's mother. She implores God to punish the oppressor **only if** her son is indeed suffering innocently; otherwise, she refrains from invoking divine retribution. This qualification is crucial for understanding her literary characterization. It reflects not a desire for indiscriminate vengeance but a profound longing for justice, an acute awareness of social inequality, reverence for divine judgment, respect for fellow villagers, and unwavering devotion to family values.

Another meaningful detail is the relationship between the bride-to-be and her future mother-in-law. While her fiancé remains imprisoned, the young woman continues to care for his mother and maintain the household. Through this episode, Ninoshvili emphasizes that the capacity both to offer and to receive kindness is rooted in relationships founded upon mutual respect and moral equality. According to the author's broader artistic conception, overcoming egocentrism constitutes the essential prerequisite for the future moral well-being and social renewal of the community.

Conclusion. Based on the foregoing analysis, the representations of the magical power of the spoken word and ritual actions (so-called *omens*, curses, blessings, and related practices) in the literary works of Egnate Ninoshvili constitute one of the multifunctional elements shaping the narrative structure of his short stories. These archaic beliefs and perceptions serve as significant artistic devices through which the author exposes human shortcomings and reveals distorted customs and social practices. Indeed, this entire complex of beliefs, together with the rituals accompanying them, becomes the underlying cause of the misfortunes depicted in Ninoshvili's narratives. It represents a visible manifestation of the spiritual decline of the

community; at the same time, however, it also contains a glimmer of hope for the future of his characters, suggesting the possibility of moral transformation and renewal.

In Ninoshvili's works, a society immersed in magical and religious beliefs gradually loses its connection with God and becomes vulnerable to destructive forces. The analysis of the writer's short stories clearly demonstrates that this community not only accepts such beliefs but also becomes a victim of the evil forces created by its own imagination. Through his artistic representation of superstition, Ninoshvili reveals the devastating consequences of spiritual ignorance and emphasizes the necessity of overcoming irrational fears and false convictions as a path toward ethical and social advancement.

References

The Bible. Tbilisi: Publishing House of the Patriarchate of Georgia, 1989.

Kiknadze, Zurab. *Georgian Folklore*. Tbilisi, 2008.

Ninoshvili, Egnate. *Complete Collection of Works*. Tbilisi: Publishing House Soviet Writer, 1954.

Okroshidze, Tamar. "Incantation." In: *Georgian Folk Poetic Creativity*, Vol. I. Tbilisi, 1960.

Sikharulidze, Ksenia. *Georgian Writers and Folk Creativity*, Vol. I. Tbilisi, 1956.

Shioshvili, Tina. *Georgian Oral Tradition*. Batumi: Publishing House of Batumi Shota Rustaveli State University, 2022.

"Civil Education Dictionary." Available at: <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=6&t=16341>

"Georgian Dictionary." Available at: <https://www.ganmarteba.ge/word/%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%AE%E1%83%98>

„განმანათლებლური აბსოლუტიზმის“ იდეა სულხან-საბას კრეატივში „სიბრძნე სიცრუისა“

ეკა ჩიკვაიძე

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული
ლიტერატურის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: chikvaidzeeka@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4096-6427>

აბსტრაქტი. საქართველო გეოპოლიტიკური ვითარების გამო მუდმივად იყო არა მხოლოდ კულტურათა გზაგასაყარი (აღმოსავლურ-დასავლური, ქრისტიანულ-მუსლიმური), არამედ გზაშესაყარიც. XVI-XVIII საუკუნეები ქართულ კულტურულ სივრცეში განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა. ამ სიჭრელემ ერთგვარად იდეურად დაძრა პოლიტიკური უნიათობით გამოწვეული სტაგნაცია და ბიძგი მისცა ახალ კულტურულ მერიდიანებს. განსაკუთრებით საინტერესო ამ თვალსაზრისით სულხან-საბას შემოქმედებაა. საბა „სიტყვის კონით“ განმანათლებელ ენციკლოპედიკებს ეხმიანება, სახელმწიფოს კონცეფციით - ტრადიციულ ხედვასა და ნოვატორულ იდეებს. მსოფლმხედველობრივი თვალსაზრისით საბა ჰუმანისტი ქრისტიანია, რომელიც სახელმწიფოს შენებაში მონარქიზმის იდეის ერთგულია, თუმცა რეფორმატორი. მისი ენა და სტილი ისეთივე სინთეზი და გზაშესაყარია აღმოსავლურ-დასავლური კულტურისა, როგორიც თავად ეპოქა ქართული საზოგადოებისთვის. ამჯერად ჩვენს ყურადღებას იპყრობს საბას სახელმწიფოებრივი ხედვა, რომელიც იგავ-არაკთა კრებულშია ასახული. საბასთან ერთმანეთს უპირისპირდება ფსევდო-სიკეთე და სიკეთე, ფსევდო-ქმედება და ქმედება. ევროპული განმანათლებლობის მსგავსად, სულხან-საბაც ფიქრობს ჰარმონიულ საზოგადოებაზე, რომლის საფუძველს და საყრდენსაც წარმოადგენს მოქალაქე და მისი ზნეობრივ-პოლიტიკური ცნობიერება. ეპოქის ეთიკური პრობლემები უნდა წარმოჩნდეს პერსონაჟთა სახეებში და აისახოს ეთიკურისა და ესთეტიკურის გადაკვეთით. ცოდნის გავრცელება მასებში, გარდამქმნელი იდეების შეტანა მოქალაქეებში და მორალისტური პათოსი, რითაც გამოირჩევა ევროპული განმანათლებლობა, შეინიშნება სულხან-საბას მხატვრულ პროზაშიც. წიგნში „სიბრძნე სიცრუისა“ გამოყენებულია განმანათლებლობისთვის დამახასიათებელი ალეგორია, სატირა, იუმორი, ირონია, პარადოქსი. სულხან-საბას სოციალურ-პოლიტიკური იდეები უახლოვდება ეგრეთ წოდებული „განათლებული აბსოლუტიზმის“ მსოფლმხედველობას, რომელიც აღიარებს სახელმწიფო ინტერესების უზენაესობას და ამტკიცებს, რომ ყველაფერი უნდა ხორციელდებოდეს სახელმწიფოს ინტერესებისთვის. სწორედ ეს არის ის ღერძი, რომელიც რეალურსა და სასურველს ერთმანეთს უპირისპირებს „სიბრძნე სიცრუისაში“, ამ დაპირისპირებაში ამარჯვებინებს სახელმწიფოს იდეას, სადაც ყველა რგოლს საკუთარი ფუნქცია აქვს, რათა „აღმოსავლურ-დასავლურ დივანზე“ (ვ. კოტეტიშვილი) ქვეყანამ კუთვნილი ადგილი იპოვოს.

საკვანძო სიტყვები: განმანათლებლობა; განათლებული აბსოლუტიზმი; ქართული კულტურა; სულხან-საბა; კულტურული გზაშესაყარი.

საქართველო გეოპოლიტიკური ვითარების გამო მუდმივად იყო არა მხოლოდ კულტურათა გზაგასაყარი (აღმოსავლურ-დასავლური, ქრისტიანულ-მუსლიმური), არამედ გზაშესაყარიც. XVI-XVIII საუკუნეები ქართულ კულტურულ სივრცეში განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა. ამ სიჭრელემ ერთგვარად იდეურად დაძრა პოლიტიკური უნიათობით გამოწვეული სტაგნა-

ცია და ბიძგი მისცა ახალ კულტურულ მერიდიანებს. განსაკუთრებით საინტერესო ამ თვალსაზრისით სულხან-საბას შემოქმედებაა. საბა „სიტყვის კონით“ განმანათლებელ ენციკლოპედისტებს ეხმიანება, სახელმწიფოს კონცეფციით კი ტრადიციულ ხედვასა და ნოვატორულ იდეებს აერთიანებს. მსოფლმხედველობრივი თვალსაზრისით საბა ჰუმანისტი ქრისტიანია, რომელიც სახელმწიფოს შენებაში მონარქიზმის იდეის ერთგულია, თუმცა რეფორმატორი. მისი ენა და სტილი ისეთივე სინთეზი და გზაშესაყარია აღმოსავლურ-დასავლური კულტურისა, როგორიც თავად ეპოქა ქართველი საზოგადოებისთვის. ამჯერად ჩვენს ყურადღებას იპყრობს საბას სახელმწიფოებრივი ხედვა, რომელიც იგავ-არაკთა კრებულშია ასახული. მართალია, საბამ „სიბრძნე სიცრუისა“ „ჟამსა ჭაბუკობისასა“ (როგორც მითითებულია, საფიქრებელია, რომ ბერად აღკვეცამდე, 1698 წლამდე) დაწერა, ხოლო ამ პერიოდში თავად ევროპაშიც ახალ ფენმოკიდებული იყო განმანათლებლური იდეები, მაგრამ წინამდებარე ნაშრომში მხედველობაში გვაქვს სწორედ ის კულტურული კვეთა და მერიდიანები, რომელთა მიღება და საკუთარ ნიადაგზე დაშენებაც ქმნის ქართული კულტურის განსაკუთრებულ პროფილს.

აღსანიშნავია, რომ ეს ნაწილობრივ ავტობიოგრაფიული ტექსტი არა მხოლოდ იგავ-არაკებითაა ალეგორიული, არამედ იდეის კონსტრუირებით. ერთი მხრივ, ევროპულ ტენდენციათა ზეგავლენით, მეორე მხრივ, - ტრადიციულის რეფორმირების გზით გაუმჯობესების სურვილით განმსჭვალული საბა ალეგორიული ტექსტით გვაწვდის სიკეთის ბოროტებაზე გამარჯვების იდეას, სადაც სახელმწიფოს სტრუქტურა, ღვთისა და ადამიანის ნების სინთეზი, პასუხისმგებლობის გააზრება, დროული და მოხერხებული რეაგირება, საბას აზრით, განაპირობებს სახელმწიფოს წარმატებას. საბასთან ერთმანეთს უპირისპირდება ფსევდო-სიკეთე და სიკეთე, ფსევდო-ქმედება და ქმედება. ევროპული განმანათლებლობის მსგავსად, სულხან-საბაც ფიქრობს ჰარმონიულ საზოგადოებაზე, რომლის საფუძველს და საყრდენსაც წარმოადგენს „მოქალაქე“ და მისი ზნეობრივ-პოლიტიკური ცნობიერება. ალეგორიული ტექსტის კარდინალური ამოცანა შეიძლება ჩამოვადგინოთ ერთი კითხვით: რამ შეიძლება გაანეიტრალოს ადამიანის თანდაყოლილი სწრაფვა ბოროტებისა და დაცემისკენ? რა თქმა უნდა, აღზრდამ, რომელიც ჩამოაყალიბებს განათლებულ, ტოლერანტ, თანამგრძნობ, სამართლიან, სრულყოფილ მეფეს, მმართველს, რომელიც სახელმწიფოს ჰარმონიული ყოფის, ბოროტების დამარცხების გარანტი იქნება. ამიტომ საბა გვთავაზობს მოქალაქის აღზრდის პრინციპებსაც და შედეგებსაც. მისი აზრით, აღზრდა არის ყველაზე სანდო გზა საზოგადოების ჰარმონიზაციისაკენ. ეპოქის ეთიკური პრობლემები უნდა წარმოჩნდეს პერსონაჟთა სახეებში და აისახოს ეთიკურისა და ესთეტიკურის გადაკვეთით. ცოდნის გავრცელება მასებში, გარდამქმნელი იდეების შეტანა მოქალაქეებში და მორალისტური პათოსი, რითაც გამოირჩევა ევროპული განმანათლებლობა, არის სულხან-საბას მხატვრული ტექსტების კონცეპტუალური ღერძიც. წიგნში „სიბრძნე სიცრუისა“ გამოყენებულია განმანათლებლობისთვის დამახასიათებელი ალეგორია, სატირა, იუმორი, ირონია, პარადოქსი. სულხან-საბას სოციალურ-პოლიტიკური იდეები უახლოვდება ე. წ. „გან(მან)ათლებული აბსოლუტიზმის“ მსოფლმხედველობას, რომელიც აღიარებს სახელმწიფო ინტერესების უზენაესობას და ამტკიცებს, რომ ყველაფერი უნდა ხორციელდებოდეს სახელმწიფოს ინტერესებისთვის. სწორედ ეს არის ის ღერძი, რომელიც რეალურსა და სასურველს ერთმანეთს უპირისპირებს საბას „სიბრძნე სიცრუისაში“ და ამ დაპირისპირებაში ამარჯვებინებს სახელმწიფოს იდეას, სადაც ყველა რგოლს საკუთარი ფუნქცია აქვს, რათა „აღმოსავლურ-დასავლურ დივანზე“ (ვ. კოტეტიშვილი) ქვეყანამ კუთვნილი ადგილი მოიპოვოს.

XVI-XVIII საუკუნეების საქართველო წარმოადგენდა განსაკუთრებულ გეოპოლიტიკურ და კულტურულ სივრცეს, რომელიც მუდმივად იდგა აღმოსავლურ და დასავლურ გავლენათა გზაგასაყარზე. ამ ეპოქაში ქვეყნის პოლიტიკური სტრუქტურა ხშირად განიცდიდა სტაგნაციას სხვადასხვა მიზეზით, მათ შორის, - ცენტრალური ხელისუფლების სუსტი ორგანიზებით და გარესამყაროს ზეწოლის

შედეგად. მიუხედავად ამისა, სწორედ ამ სირთულეებმა შექმნა ინტელექტუალური გარემო, რომელიც ხელს უწყობდა ლიტერატურული და ფილოსოფიური იდეების განვითარების მრავალფეროვნებას. ასეთმა გარემომ წარმოშვა შესაძლებლობა, რომლის შედეგადაც ქართულ კულტურაში გაჩნდნენ ავტორები, რომლებიც ევროპული განმანათლებლობის პრინციპებს ქართულ ყოფასა და ტრადიციებს უკავშირებდნენ, სულხან-საბა ერთი მათგანია, მაგრამ, ამავე დროს, უნივერსალიზაციის პრინციპსაც მისდევს და ჩვენი ქვეყნის პრობლემატიკას საერთო ტენდენციაში, პრობლემათა საერთო რკალსა და გადაჭრის უნივერსალურ ფორმულებში ხედავს, რაც განსაკუთრებით სწორედ კრებულში „სიბრძნე სიცრუისა“ იგრძნობა. იგავ-არაკთა ეს კრებული არა მხოლოდ მხატვრული მნიშვნელობით გამოირჩევა, არამედ ფლობს პოლიტიკურ, ეთიკურ და ფილოსოფიურ ასპექტებსაც. სულხან-საბა წერს როგორც ჰუმანისტი ქრისტიანი, რომელიც ერთდროულად იცავს მონარქიის იდეას, მაგრამ, ამავე დროს, რეფორმატორულ ხედვას ავითარებს სახელმწიფოებრივი სისტემის სრულყოფისთვის. მისი ნაწარმოები, ალეგორიული იგავებისა და სოციალური კომენტარებით გაჯერებული, წარმოადგენს ერთგვარ ინტელექტუალურ დინამიკას, სადაც იდეის კონსტრუქცია და პრაქტიკული სახელმწიფოებრივი ხედვა ერთმანეთთანაა ინტეგრირებული.

სულხან-საბა ორბელიანის განმანათლებლური მსოფლმხედველობის შესასწავლად წინამდებარე ნაშრომში გამოყენებულია **მეთოდოლოგიური ჩარჩო**, რომელიც აერთიანებს სტრუქტურულ-სემანტიკურ, კომპარატივისტულ და ლიტერატურის სოციოლოგიის მიდგომებს. კვლევის მთავარ ემპირიულ ბაზას წარმოადგენს „წიგნი სიბრძნე სიცრუისა“, რომელიც განიხილება არა მხოლოდ მცირე პროზის ნიმუშად, არამედ ადრეული განმანათლებლობის ეპოქის მულტიდისციპლინურ ფილოსოფიურ-პედაგოგიურ ტრაქტატად. ნაწარმოებში არსებული ალეგორიული ნარატივი და იგავური სტრუქტურა გაანალიზებულია ჰერმენევტიკული მეთოდით, რაც საშუალებას იძლევა გაიხსნას ტექსტის დრმა სემანტიკური შრეები, როგორებიცაა გონების უზენაესობის კულტი, ფეოდალური მმართველობის სოციალურ-პოლიტიკური კრიტიკა და ანთროპოცენტრიზმი. პერსონაჟთა იდეოლოგიური პოზიციების კომპარატივისტული შესწავლა დასავლეთევროპული რაციონალიზმის კონტექსტში ავლენს საბასეულ ჰუმანისტურ კონცეფციას, სადაც დიდაქტიკური პრინციპები მიმართულია საზოგადოების მორალური და ინტელექტუალური ტრანსფორმაციისაკენ. შესაბამისად, აღნიშნული სტრუქტურული და კონტექსტუალური მიდგომების სინთეზი უზრუნველყოფს ნაწარმოების იდეური არქიტექტონიკის მეცნიერულ შეფასებას თანამედროვე აკადემიურ დისკურსში. სტატია მიზნად ისახავს სულხან-საბას სახელმწიფოებრივი ხედვისა და „განათლებული აბსოლუტიზმის“ იდეის ანალიზს, კვლევა ცდილობს, გაარკვიოს, როგორ გამოხატავს ავტორი ევროპის ინტელექტუალურ ტენდენციებსა და ქართული სახელმწიფოებრივი ტრადიციების სინთეზს, აგრეთვე, როგორ ქმნის ალეგორია, იუმორი, ირონია და სოციალური კრიტიკა ტექსტის პოლიტიკურ და ეთიკურ გემოვნებას. მეთოდოლოგიურად, კვლევა ასევე ეყრდნობა ტექსტუალურ ანალიზს, ისტორიულ-კულტურულ კონტექსტსა და ფილოსოფიურ შედარებებს ევროპულ განმანათლებლობასთან, განსაკუთრებით, - „განათლებული აბსოლუტიზმის“ იდეის აღქმასთან.

სტატია მოიცავს შემდეგ ძირითად მიმართულებებს: მოკლე ისტორიულ-კულტურული ფონით გამყარებულ კონტექსტს, სულხან-საბას ინტელექტუალურ პროფილს, ტექსტის სახელმწიფოს კონცეფციის დეტალურ ანალიზს, ევროპული „განათლებული აბსოლუტიზმის“ გავლენის ინტერპრეტაციას, ეპოქის ეთიკური და ესთეტიკური განზომილების გაანალიზებას და საბოლოო დასკვნას, რომელიც გამოკვეთს სულხან-საბას როლს ქართულ სახელმწიფოებრივ აზროვნებასა და კულტურული ინტეგრაციის პროცესში.

I. ისტორიულ-კულტურული კონტექსტი

განმანათლებლური აბსოლუტიზმი (XVIII ს.) არის მმართველობის ფორმა, სადაც მონარქები (მაგ. ფრიდრიხ II, იოზეფ II) განმანათლებლობის იდეების გამოყენებით ცდილობდნენ სახელმწი-

ფოს მოდერნიზებას, რეფორმების გატარებას, განათლების გავრცელებასა და ეკონომიკურ წინსვლას აბსოლუტური ძალაუფლების შენარჩუნებით. ის მიზნად ისახავდა მართვას „გონივრული“ პრინციპებით, ხშირად პატერნალისტური მიდგომით. იდეის მოდერნიზაცია გულისხმობს სახელმწიფო აპარატის, სამართლისა და ადმინისტრაციის რეფორმირებას რაციონალურობის პრინციპებით. განათლების სფეროს სისტემატიზება ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ვექტორია, რომლის განვითარება მოიცავს განათლების ხელმისაწვდომობის გაზრდას, რელიგიური ტოლერანტობის დამკვიდრებას და სუპერსტიციების შემცირებას; ეკონომიკური რეფორმების თვალსაზრისით, - წარმოების წახალისებას, ფიზიოკრატების იდეების გავლენით მეურნეობის განვითარებას; ძალაუფლების ასპექტით კი, განმანათლებელთა თვალსაზრისით, მონარქი კვლავ აბსოლუტური მმართველია, რომელიც მოქმედებს „ხალხის სასარგებლოდ“, მაგრამ ხალხის მონაწილეობის გარეშე. აქვე უნდა აღვნიშნოთ პატერნალიზმიც: მმართველის, როგორც „სახელმწიფოს პირველი მსახურის“, როლი, რომელიც ზრუნავს ქვეშევრდომებზე. განმანათლებლური აბსოლუტიზმი ყველაზე მეტად დამახასიათებელი იყო ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპისთვის, მაგალითად, პრუსიის, ავსტრიისა (ჰაბსბურგთა მონარქია) და რუსეთისთვის.

XVI–XVIII საუკუნეების საქართველოში პოლიტიკური და კულტურული სიტუაცია გამოირჩეოდა განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით. ქვეყანა თავისი გეოპოლიტიკური მდებარეობიდან გამომდინარე მუდმივად იყო აღმოსავლურ და დასავლურ გავლენათა გზაგასაყარზე. ქრისტიანულ და მუსლიმურ სამყაროებთან მჭიდრო კონტაქტები ქმნიდნენ ინტელექტუალურ გარემოს, სადაც ქართველი საზოგადოება უნდა გამკლავებოდა კულტურათა სინთეზისა და დაპირისპირების ერთდროულ პროცესს. ამ ეპოქის პოლიტიკური სტრუქტურები ხშირად იყო არასტაბილური; ცენტრალური ხელისუფლების სუსტი ორგანიზება და გარესამყაროს მუდმივი ზეწოლა ქმნიდა პირობებს, რომელთა შედეგადაც საზოგადოებაში იბადებოდა ინოვაციური აზრები. სწორედ ასეთი გარემო ქმნიდა შესაძლებლობას, რომ ინტელექტუალური წრეები მოეხერხებინათ ახალი პოლიტიკური და ეთიკური ხედვების ჩამოყალიბება. ქართული კულტურა ამ პერიოდში განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ელიტური განათლებითა და ენციკლოპედიკური ინტერესებით, რაც ხელს უწყობდა ევროპული აზროვნების შერწყმას ადგილობრივ ტრადიციებთან.

სულხან-საბას შემოქმედება, რომელიც ერთდროულად ეხმიანება როგორც აღმოსავლურ ტრადიციებს, ისე ევროპულ განმანათლებლობას, ამ კონტექსტშიც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს და ქმნის სინთეზურ ხედვას სახელმწიფოს, საზოგადოების და პიროვნების, პოტენციური მოქალაქის ურთიერთობების შესახებ. მისი ნაშრომები წარმოადგენს არა მხოლოდ ლიტერატურულ ქმნილებებს, არამედ ინტელექტუალურ და სახელმწიფოებრივ დისკურსს, რომელიც ქმნის საფუძველს თანამედროვე კვლევებისთვის.

II. სულხან-საბა ორბელიანის ინტელექტუალური პროფილი

სულხან-საბა ორბელიანი (1658–1725) წარმოგვიდგება როგორც ერთ-ერთი გამორჩეული ფიგურა ქართულ ინტელექტუალურ სივრცეში, რომლის შემოქმედებაც აერთიანებს ჰუმანისტულ ქრისტიანულ იდეებს და რეალური სახელმწიფოებრივი ხედვის ელემენტებს. მისი ტექსტები, განსაკუთრებით კრებული „სიბრძნე სიცრუისა“, შექმნილია როგორც ერთგვარი განმანათლებლური დისკურსის ქართული ვარიანტი, თუმცა ძნელია თქმა, ავტორი იზიარებს განმანათლებლურ ტენდენციებს და ცდილობს თანხვედრას ევროპული განმანათლებლობის ზოგიერთი პრინციპთან, თუ დამოუკიდებლად მივიდა ევროპული განმანათლებლობის მსგავს კონცეპტებამდე (ვთქვათ, ქართულ რომანტიკოსთა მსგავსად, სადაც დამოუკიდებელი საფუძველი და თარგმანისა და პოლიტიკური კონტექსტის შედეგად შემოსული რეალობა ერთმანეთს დაემთხვა და რომანტიკულ მსოფლალქმად ფორმირდა). თუმცა საბას შემოქმედება ყოველთვის აღსავსეა ადგილობრივი, ქრისტიანული ეთიკისა და ტრადიციის ელემენტებით.

სულხან-საბას ინტელექტუალური პროფილი გამოირჩევა რამდენიმე ძირითადი ასპექტით:

1. **ენციკლოპედისტური მიდგომა** – ავტორი იყენებს მრავალფეროვან ინფორმაციულ და ინტელექტუალურ წყაროებს, ქმნის ცოდნის სისტემატიზებულ ხედვას, რაც საშუალებას აძლევს მას შექმნას პოლიტიკური, ეთიკური და ფილოსოფიური იდეების სინთეზი.

2. **ჰუმანისტური მიმართულება** – სულხან-საბა აღიქვამს ადამიანს, როგორც თვითმყოფად არსებას, რომლის განვითარებაც დამოკიდებულია ცოდნაზე, ზნეობრივ აღზრდასა და ინტელექტუალურ პრაქტიკაზე. მისი სწავლების ძირითადი მიზანია პიროვნების/მოქალაქის ზნეობრივი ცნობიერების განვითარება და საზოგადოების ჰარმონიზაცია.

3. **რეფორმატორული მონარქიზმი** – სულხან-საბა ერთდროულად ერთგულია მონარქიული სახელმწიფოს კონცეფციისა და მისი მმართველობის ეფექტურობისთვის - რეფორმირების იდეისა. იგი აღწერს სახელმწიფოს, როგორც ორგანიზმს, რომელშიც თითოეული რგოლი უზრუნველყოფს საერთო კეთილდღეობას, ხოლო ხელისუფლება აგებულია ზნეობრივ, სამართლებრივ და ზუსტი პასუხისმგებლობის პრინციპებზე.

4. **სტილისტიკური სინთეზი** – მისი ენა და სტილი აერთიანებს აღმოსავლური და დასავლური კულტურული მემკვიდრეობის ელემენტებს, ალეგორიას, იგავ-არაკებს, იუმორს, ირონიას და პარადოქსებს. ეს მრავალგანზომილებიანი სტილისტიკა ერთდროულად მხატვრულიცაა და ნაყოფიერიც ფილოსოფიური აზროვნებისთვის.

ინტელექტუალური პროფილი, მოკლედ რომ ვთქვათ, წარმოაჩენს ავტორს კულტურულ მეტამორფოზებში ჩაფლულ ჰუმანისტად, რომელიც ცდილობს ევროპული იდეების სინთეზს ადგილობრივ ტრადიციებთან, ქმნის მხატვრულ, ეთიკურ და სახელმწიფოებრივ დისკურსს, სადაც პიროვნების/მოქალაქის აღზრდა, ცოდნის გავრცელება და პოლიტიკური ჰარმონია სინთეზურ ერთობაშია.

III. „განათლებული/განმანათლებლური აბსოლუტიზმის“ იდეა და სულხან-საბას ხედვა

სულხან-საბას „სიბრძნე სიცრუისა“ უახლოვდება ე. წ. განათლებული აბსოლუტიზმის კონცეფციას, რომლის ევროპული მოდელები წარმოადგენს მონარქის ძალაუფლების გასაძლიერებელ პოლიტიკურ სისტემას, მაგრამ განათლებისა და ჰუმანისტური იდეების ინტეგრირებით, რათა სახელმწიფომ უზრუნველყოს მოქალაქეთა კეთილდღეობა. მაგალითისთვის, ფრედერიკ II პრუსიაში გამოკვეთს განათლებული მონარქის მნიშვნელობას, ვოლტერი და მონტესკიე აღნიშნავენ, რომ კანონი და ზნეობა აუცილებელია საზოგადოების ჰარმონიისთვის. თუმცა ეპოქალურად საბა ყველაზე მეტად **ბეკონს** ემთხვევა (1561–1626), სწორედ იმიტომ, რომ ბეკონი უსწრებს საბას მოღვაწეობის ხანას, ამ პერიოდში მისი იდეები გავრცელებასაც მოასწრებდა და ხორცმესხმასაც. შესაბამისად, ჩემი აზრით, საბას მსოფლმხედველობრივი სისტემაც სწორედ მასთან ჰპოვებს უფრო მეტ საერთოს.

ბეკონის მთავარი იდეები მონარქიის შესახებ:

ფრენსის ბეკონი მონარქიის მიმართ საკმაოდ თავისებურ დამოკიდებულებას ავლენდა. როგორც ელიზაბეთ I-ისა და იაკობ I-ის მსახური, ბეკონი ფიქრობდა, რომ ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლება აუცილებელი იყო სახელმწიფოს სტაბილურობისთვის, თუმცა, ამასთანავე, მეფე ვალდებული იყო ემსახურა „საერთო სიკეთისთვის“ და მართვისას გონიერება გამოეჩინა. შესაძარებად გამოკვეთოთ რამდენიმე აქცენტი:

მეფე როგორც კანონის მსახური – ბეკონისთვის მონარქი არ უნდა ყოფილიყო თვითნებური მმართველი; ის სამართლისა და გონივრული წესრიგის დამცველი იყო.

სიბრძნის მნიშვნელობა – ბეკონი ხშირად ამბობდა, რომ მეფეებისთვის ყველაზე დიდი სიმდიდრე სიბრძნეა, რადგან მხოლოდ გონიერი მმართველი შეძლებს საზოგადოების კეთილდღეობას.

მეფის მოვალეობა – ბეკონის აზრით, მეფის პირველადი დანიშნულება იყო სახელმწიფოს სიმშვიდის, ეკონომიკური წინსვლისა და სამართლიანი წესრიგის უზრუნველყოფა.

მონარქიის ლეგიტიმურობა – იგი თვლიდა, რომ ძალაუფლება ღმერთისგან იყო მოცემული, მაგრამ ღმერთს მეფისგან პასუხისმგებლობა და კეთილგონიერება სჭირდებოდა.

მონარქია და ტირანია – ბეკონი მკაფიოდ განასხვავებდა ჭკვიან და სამართლიან მონარქს ტირანისგან: თუ მეფე საკუთარი ინტერესებისთვის მართავს და არა ქვეყნისთვის, იგი ტირანად იქცევა.

ამგვარად, ფრენსის ბეკონის თვალსაზრისით, მონარქია აუცილებელი მმართველობის ფორმა იყო, ოღონდ იმ პირობით, რომ მეფე უნდა ყოფილიყო „კეთილგონიერი“ და უზრუნა საერთო კეთილდღეობაზე. მისი აზრით, მეფე ვალდებული არ არის საკუთარი ქმედებების ანგარიში ვინმეს მისცეს, გარდა ღმერთისა. მეფე მიწაზე მოკვდავი ღმერთია, რომელსაც ცოცხალმა ღმერთმა თავისი სახელი დიდებული პატივის ნიშნად უბოძა; მაგრამ თუ მეფე მოვალეობას ვერ ასრულებს, ის დალატობს ნდობას და სისხლისმსმელ ადამიანად იქცევა. მეფეთა მოვალეობაა მართონ ხალხის სიკეთისთვის და არა საკუთარი მიზნებისთვის. გონების უსასოო მდგომარეობაა, როცა მცირედია სასურველი და მრავალი - საშიში; და მაინც, ეს უმეტეს მეფეთა ხვედრია; მეფენი მსგავსნი არიან ზეციურ სხეულთა, რომლებიც იწვევენ კეთილ ან ცუდ დროს; მათ დიდი პატივისცემა აქვთ, მაგრამ არასოდეს - მოსვენება; მეფეებს უწევთ ურთიერთობა თავიანთ მეზობლებთან, ცოლებთან, შვილებთან, ეკლესიის წინამძღოლებთან, დიდგვაროვნებთან, საშუალო ფენასთან, ვაჭრებთან, უბრალო ხალხთან და მეომრებთან; უცნაურია ძალაუფლების ძიება და თავისუფლების დაკარგვა; ან სხვებზე ძალაუფლების ძიება და საკუთარ თავზე ძალის დაკარგვა. ბეკონის აზრით, განათლებული მონარქი შეძლებს ქვეყანაში ჰარმონიის დამყარებას.

სულხან-საბას ხელვა ამ თვალსაზრისით გამოირჩევა ალეგორიული იგავარაკული სისტემით, რომელიც უკავშირდება სახელმწიფოებრივი პრინციპების დანერგვას. მაგალითად, იგავ-არაკებში „მეფე და მისი სამი ძე“, „მეფე ხორასანისა“, „უსამართლო შირვანშაჰ“ წარმოდგენილია, თუ როგორ შეიძლება სამართლიანობის, პატიოსნებისა და ცოდნის არქონამ სახელმწიფო მოწყობას ავნოს. აქვე ვხედავთ პარალელს ფრედერიკ II-ის იდეასთან, რომლის მიხედვითაც მონარქი უნდა იყოს განათლებული, რათა საკუთარი ქმედებებით უზრუნველყოფდეს სახელმწიფო ინსტიტუტების ეფექტიანობას და ბეკონის ყოველი ზემოჩამოთვლილი თვალსაზრისის ერთგვარ მხატვრულ ხორც-შესხმასაც (თუმცა, კიდევ გავიმეორებთ, „ყრმობის ჟამს“, ევროპაში ელჩობამდე დაწერილი თხზულება, რა თქმა უნდა, პირდაპირ ვერ იქნება დაკავშირებული ევროპულ იდეებთან. ამ შემთხვევაში ევროპაში გავრცელებულ მოსაზრებათა ზეპირი ტენდენციების სახით გავრცელებას ან ადგილობრივი ნიადაგის გამო მომწიფებულ სათანადო იდეებს თუ ვივარაუდებთ). დავაკვირდეთ: **სულხან-საბას მიხედვით**, მოქალაქის აღზრდა პირდაპირ კავშირშია სახელმწიფო ინტერესებთან. ამიტომ განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაპყრობს მეფე-მონარქს და არა მხოლოდ იგავ-არაკებით წარმოაჩენს სამართლიანი, ძლიერი, გონიერი, წინდახედული, სიკეთის ქმედითად მსახური, საზოგადოების ყველა ფენაზე მზრუნველი მეფის სახეს, არამედ თეორიულადაც აღწერს, რა შემთხვევაში მივიღებთ სასურველ ნაყოფს: „მეფეთაგან სამნი უყვარან ღმერთსა“... „შენი ძე სამეფოდ გინდა, თუცა მწყემსად...“ ამასვე ემსახურება უფლისწულის აღზრდაც და გამოცდის შედეგიც (სპილოზე ამხედრებული ჯუმბერის მისვლა, საკუთარი ქმედების ახსნა - ჰუბუტი დიდი არს...) დასკვნით: „ნახა მეფემან სიტყვა საქმიანი და საქმე სიტყვიანი“. საბას იდეა ამგვარადაა კონსტრუირებული: ფინეზი კეთილი მეფეა, მაგრამ არა სრულყოფილი. მის სახეს ჩრდილს სასახლის მოწყობა აყენებს, რადგან სწორედ ამ მოწყობის შედეგია უსამართლობა, შური, შურისძიება,... კაცის კვლავ კი (რუქას ქმედება). ფინეზის სასახლის პრობლემა ისაა, რომ მის კარზე მსახურობენ სედრაქი და რუქა. რომ არა რუქა, სედრაქის რჩევა მეფეს დააბრკოლებდა ლეონის მოძიებისას („გლახაკი და ქილა ერბო“), თუმცა თავად რუქა ნახვისთანავე გაუმტერდება ლეონს, მიუხედავად იმისა, რომ ფინეზმა ლეონის საღვთო

წარმომავლობის (ღვთისგან გამოგზავნილობა) ამბავი ყველაზე უკეთ იცის და თითქოს მისდევს ღვთის ნებას, რუქას მტერობა აღმზრდელს სიკვდილის წინაშეც დააყენებს. როგორია, საბას აზრით, სრულყოფილი მონარქი, რომელიც წესრიგით განამტკიცებს და გააძლიერებს სახელმწიფოს? ქმედითი რწმენა (ლოცვა და მოწყალება მემკვიდრისათვის), ღვთივრჩეულება (მეფის ხილვა), ღვთის ნების მიყოლა (ლეონის პოვნა), გამოცდილება, ხალხის სიბრძნისა და რეალური პრობლემების ცოდნა (აქა-იქა სლვითა აღზრდა), სიმართლე (რუქასთან მიმართება), სიტყვისა და საქმის სინთეზი (ქმედითი სიკეთე), უკომპრომისობა ყოველგვარ ზაკულებასთან (ბოროტებასთან) და საბოლოო შედეგი - ფინეზის თვალის ახელა, სიკეთის ბოროტებაზე გამარჯვება არის, საბას აზრით, წარმატებული სახელმწიფოს საფუძველი. საბას აქცენტი მიმართულია ღვთის რწმენის, გონების აქტიური ჩართვის, ქმედითი სიკეთის და ღმობიერი, მაგრამ პრინციპულად სამართლიანი და სამართლიანად უკომპრომისო მმართველობისკენ (დროული რეაგირება). ეს კი ის მოდელია, რომელსაც ევროპელ განმანათლებლებთანაც მოვუძებნით თანხვედრას. მაგალითად, ვოლტერის რწმენასთან, რომ განათლებული საზოგადოება საფუძველს უყრის ჰარმონიულ სახელმწიფოებრივ სისტემას, ხოლო მონარქი მის განხორციელებაში ცენტრალური ფიგურაა.

ამგვარად, ქართველი ავტორი აერთიანებს აღმოსავლური მონარქიული ტრადიციის ალეგორიას, მოქალაქის ზნეობრივ აღზრდას და ევროპული ჰუმანისტური იდეების სინთეზს, რომელიც ახასიათებს განათლებულ აბსოლუტიზმს: სახელმწიფო არის მაღალი მიზნების მქონე ინსტიტუტი, მოქალაქის განათლება (ცოდნა) კი - მისი სისრულის საწინდარი.

IV. ეთიკური და ესთეტიკური განზომილება

სულხან-საბას „სიბრძნე სიცრუისა“ არა მხოლოდ პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივი დისკურსის მატარებელია, არამედ ღრმა ეთიკური და ესთეტიკური განზომილების მქონე ნაშრომიცაა. ტექსტის ალეგორიული სტრუქტურა საშუალებას აძლევს ავტორს ასახოს სიკეთისა და ბოროტების, ფსევდო-სიკეთისა და რეალური ქმედებების დაპირისპირება, რაც შექმნილია საზოგადოების ჰარმონიის შესანარჩუნებლად.

1. პერსონაჟები როგორც ეთიკის მატარებლები

ალეგორიული პერსონაჟები წარმოადგენენ ადამიანურ თვისებებს და ზნეობრივ თუ არაზნეობრივ ქმედებებს. მაგალითად, „თვალხილული და უსინათლო“, „უკან მიღვენებული ლამპარი“, „უსამართლო შირვანშაჰ“ და სხვ. ცოცხლად აჩვენებენ, თუ როგორ გავლენას ახდენს მოქალაქის ზნეობრივი ცნობიერება სახელმწიფოებრივი ჰარმონიის ხარისხზე. პერსონაჟები არა მხოლოდ მხატვრული ფუნქციის მატარებლები არიან, არამედ წარმოადგენენ სოციალური პათოსის ინსტრუმენტებს, რაც იძლევა ევროპული ჰუმანისტური იდეების ადგილობრივ ადაპტაციას.

2. ალეგორია და ინტელექტუალური სტრუქტურა

ალეგორიული სისტემა საშუალებას აძლევს სულხან-საბას გაშალოს ზნეობრივი, პოლიტიკური და სოციალური კონცეპტები ერთ მთლიანობაში. იგავ-არაკები და იუმორი, ირონია და პარადოქსი შექმნიან მრავალასპექტიან ტექსტს, რომელიც მხატვრული ფორმით ნერგავს განათლებულ აბსოლუტიზმს. ეს მიდგომა მსგავსია ევროპული განმანათლებლების ნაშრომებისა, სადაც რეფორმატორული სახელმწიფო და მოქალაქის განათლება ერთმანეთს ეთავსება.

3. ეთიკისა და ესთეტიკის გადაკვეთა

სულხან-საბას ტექსტში ეთიკა და ესთეტიკა ერთმანეთშია შერწყმული: მხატვრული ფორმა – ალეგორია, იუმორი, ირონია, იქმნება სივრცე, სადაც პოლიტიკური იდეები ზნეობრივ ფუნქციებს ემორჩილება. ამ გზით ტექსტი არა მხოლოდ საზოგადოებრივ აღზრდას ემსახურება, არამედ მხატვრულ ტრადიციებს ინარჩუნებს და ადგილობრივ კულტურაში ახალ ინტელექტუალურ პლატფორმას ქმნის.

4. განათლება, ცოდნა და ჰარმონია

სულხან-საბას მიხედვით, გაწონასწორებული სახელმწიფო და ჰარმონიული საზოგადოება შეუძლებელია მოქალაქეების განათლების გარეშე. ცოდნის გავრცელება მასებში, ზნეობრივი აღზრდა და საზოგადოებრივი პასუხისმგებლობის გააზრება არის მთავარი მექანიზმები ჰარმონიის მისაღწევად. აქ მკაფიოა ევროპული განმანათლებლობის ტენდენციები: განათლება და მოქალაქის ცნობიერება სახელმწიფოს სტაბილურობის განმაპირობებელია, თუმცა სულხან-საბა ამას ადგილობრივ ქრისტიანულ-ზნეობრივ საფუძველზე შლის.

5. სინთეზური მხატვრული და პოლიტიკური პრინციპი

მონარქი, როგორც „სახელმწიფოს პირველი მსახური“, საბასთვისაც კარდინალური საკითხია. მნიშვნელოვანია, რომ განმანათლებელი მეფეები (მაგალითად, ფრიდრიხ II დიდი ან ეკატერინე II) აღარ ამბობდნენ, რომ მათი ძალაუფლება მხოლოდ ღვთისგან იყო. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ მართავდნენ ხალხის საკეთილდღეოდ. რეფორმები მოიაზრებოდა ზემოდან (რადგან ქმედითია თეხა: თუ სათავეში წმინდა წყალია, ნაკადულიც სუფთა იქნება): ცვლილებები ხორციელდებოდა არა რევოლუციით, არამედ მონარქის ბრძანებით. ეს მოიცავდა განათლების სისტემის გაუმჯობესებას, რელიგიურ შემწყნარებლობას და წამების აკრძალვას სასამართლოში. ცენტრალიზაცია: აქტუალური გახდა სახელმწიფო აპარატის გაძლიერება და ბიუროკრატიის მოწესრიგება, რათა ქვეყანა უფრო ეფექტურად ემართათ. ეკონომიკური განვითარება მოიაზრებდა ვაჭრობისა და მრეწველობის ხელშეწყობას ქვეყნის სიმდიდრის გასაზრდელად.

ფრიდრიხ II დიდი (პრუსია) საკუთარ თავს „სახელმწიფოს პირველ მსახურს“ უწოდებდა და მეგობრობდა ვოლტერთან. მისი რეფორმები მოიცავდა სასამართლო რეფორმას (აკრძალა წამება და დაამკვიდრა პრინციპი - კანონის წინაშე ყველა თანასწორია (გარკვეულწილად); რელიგიური შემწყნარებლობა (მის ქვეყანაში თითოეულს შეეძლო თავისებურად ეძევა ცხოვნება და იღებდა დევნილ პროტესტანტებსა და კათოლიკეებსაც კი. განათლება (შემოიღო სავალდებულო დაწყებითი განათლება, რაც იმ დროისთვის რევოლუციური ნაბიჯი იყო).

იოზეფ II ითვლება ყველაზე რადიკალურ განმანათლებელ მონარქად. მისი მმართველობა („იოზეფინიზმი“) გამოირჩეოდა შემდეგი ნაბიჯებით: ბატონყმობის გაუქმება (მან სცადა გლეხების სრული გათავისუფლება და მათთვის მიწის საკუთრების უფლების მიცემა); ეკლესიის დაქვემდებარება (დაზურა ასობით მონასტერი, რომელიც „საზოგადოებისთვის სასარგებლო“ საქმეს (მაგ. სწავლება, მკურნალობა) არ ეწეოდა); ტოლერანტობის მცდელობა (მიანიჭა სრული სამოქალაქო უფლებები პროტესტანტებს, მართლმადიდებლებსა და ებრაელებს). იოზეფ II-ის რეფორმები იმდენად სწრაფი და მკაცრი იყო, რომ დიდგვაროვნების წინააღმდეგობას წააწყდა. სიკვდილის წინ მან იწეოდა, რომ მის საფლავზე დაეწერათ: „აქ განისვენებს ხელმწიფე, რომელსაც საუკეთესო განზრახვები ჰქონდა, მაგრამ ვერაფერი განახორციელა“. ამავე კონტექსტში უნდა განვიხილოთ ეკატერინე II-ც (რუსეთი) თავისი „ოქროს ხანით“. ეკატერინე თავს განმანათლებლების ერთგულ მოწაფედ მიიჩნევდა. მას აქტიური წერილობითი კავშირი ჰქონდა ვოლტერსა და დიდროსთან. სასამართლოს სისტემატიზების კვალობაზე მან შემოიღო ე. წ. „ნაკაზი“ (განჩინება), კანონთა კრებული, რომელიც ეფუძნებოდა მონტესკიეს იდეებს (კანონის წინაშე თანასწორობა, წამების აკრძალვა). თუმცა, პრაქტიკაში ეს იდეები მხოლოდ თავადაზნაურობას შეეხო. ეკატერინემ წამოსწია განათლება და ჯანდაცვა, დააარსა პირველი სკოლები გოგონებისთვის (სმოლნის ინსტიტუტი) და პირველმა აიცრა ყვავილზე, რათა ხალხისთვის მაგალითი მიეცა. ეკატერინეს „ლიბერალიზმი“ დასრულდა იქ, სადაც საფრთხე მის ძალაუფლებას შეექმნა. პუგაჩოვის აჯანყების შემდეგ მან გლეხების მდგომარეობა კიდევ უფრო დაამძიმა და ბატონყმობა გაამკაცრა. სანამ პრუსიაში, ავსტრიაში და რუსეთში მონარქები „ზემოდან“ ატარებდნენ რეფორმებს, საფრანგეთში მეფე ლუი XVI ვერ ბედავ-

და ცვლილებებს. ამან გამოიწვია აფეთქება „ქვემოდან“. განმანათლებლების (რუსო, ვოლტერი) იდეებმა დემოსი დაარწმუნა, რომ ხელისუფლება ეკუთვნის არა მეფეს, არამედ ერს. როდესაც ხალხმა დაინახა, რომ აბსოლუტიზმი ვერ (ან არ) პასუხობდა მათ საჭიროებებს, სისტემის შეცვლა ძალისმიერად გადაწყვიტეს. **შედეგი:** თუ განმანათლებლური აბსოლუტიზმი ცდილობდა მონარქიის გადარჩენას რეფორმებით, საფრანგეთის რევოლუციამ ის საერთოდ გააუქმა და გზა გაუხსნა თანამედროვე დემოკრატიას. განმანათლებლების ნაწილი მიიჩნევდა, რომ ძლიერი, მაგრამ „გონიერი“ მონარქი იყო ყველაზე სწრაფი გზა საზოგადოების გარდაქმნისთვის. მათ სჯეროდათ, რომ ხალხის მასა ჯერ კიდევ გაუნათლებელი იყო რეფორმების თავად გასატარებლად. შესაბამისად, ზოგიერთი ფილოსოფოსი მხარს უჭერდა მონარქიის ამა თუ იმ ფორმას. მათ შორისაა ვოლტერი, „განმანათლებლური აბსოლუტიზმის“ ყველაზე ცნობილი მომხრე. ვოლტერს არ სჯეროდა დემოკრატიისა და მიაჩნდა, რომ „განათლებული დესპოტი“ (ფილოსოფოსი მეფე) საუკეთესო გარანტი იყო რელიგიური ფანატიზმისა და უვიცობის წინააღმდეგ საბრძოლველად. მისი აზრით, მონარქს უნდა დაეცვა კანონი და ადამიანის თავისუფლება, მაგრამ ძალაუფლება თავად უნდა შეენარჩუნებინა. მონტესკიე არ იყო აბსოლუტიზმის მომხრე, თუმცა კონსტიტუციურ მონარქიას საუკეთესო მოდელად მიიჩნევდა. მისი ცნობილი თეორია ხელისუფლების დანაწილების შესახებ (საკანონმდებლო, აღმასრულებელი, სასამართლო) სწორედ იმიტომ შეიქმნა, რომ მონარქის ძალაუფლება კანონით ყოფილიყო შეზღუდული და არა გაუქმებული. თომას ჰობსი, მიუხედავად იმისა, რომ უფრო ადრეული პერიოდის მოღვაწეა, იდურად კვებავდა დისკუსიას მონარქიზმის შესახებ. ის ამბობდა, რომ ადამიანებს შორის „ყველას ომი ყველას წინააღმდეგ“ რომ არ დაწყებულიყო, საჭირო იყო ერთი ძლიერი მმართველი („ლევიათანი“), რომელსაც ხალხი საკუთარ უფლებებს უსაფრთხოების სანაცვლოდ გადასცემდა. მონარქიას ემხრობოდა ფიზიოკრატების სახელით ცნობილი ფრანგ ეკონომისტთა ჯგუფიც, მაგ. ფრანსუა კენე, რომლებიც თვლიდნენ, რომ მხოლოდ აბსოლუტურ მონარქს შეეძლო ეკონომიკური რეფორმების გატარება და ფეოდალური დაბრკოლებების მოხსნა თავისუფალი ვაჭრობისთვის. საპირისპიროდ, ჟან-ჟაკ რუსო იყო ის, ვინც რადიკალურად უარყო მონარქია და „სახალხო სუვერენიტეტის“ (პირდაპირი დემოკრატიის) იდეა წამოსწია.

სულხან-საბა ორბელიანის ხედვა „სიბრძნე სიცრუისაში“ საინტერესო პარალელს ქმნის ევროპულ განმანათლებლურ აბსოლუტიზმთან, თუმცა მას ქართული რეალობისთვის დამახასიათებელი სპეციფიკა აქვს. შევადაროთ საბასა და ევროპელი განმანათლებლების ხედვა რამდენიმე ძირითადი ასპექტის მიხედვით:

1. მონარქის როლი და „განათლებული მმართველი“

ევროპელი განმანათლებლები (მაგ. ვოლტერი): მიიჩნევდნენ, რომ მონარქი უნდა იყოს „ფილოსოფოსი ტახტზე“, რომელიც გონებაზე დაყრდნობით, ზემოდან ატარებს რეფორმებს ხალხის საკეთილდღეოდ. სულხან-საბასთან თხრობის ცენტრალური ფიგურა, ლეონი, არის სწორედ „განათლებული მმართველის“ ის ღვთისგან მოვლენილი აღმზრდელი, რომელიც საბოლოოდ იდეალურ და მოაზროვნე მმართველს ჩამოაყალიბებს ჯუმბერის სახით. საბას ხედვით, მეფობა არ არის მხოლოდ მემკვიდრეობითი უფლება; ეს არის ხელოვნება და მეცნიერება, რომელიც სწავლასა და გამოცდილებას საჭიროებს. ლეონი სწორედ განათლებისა და წიგნიერების წყალობით აღზრდის ასეთსავე ბრძენ მმართველს.

2. მრჩევლის ინსტიტუტი და კრიტიკა

ევროპული ხედვა: ფილოსოფოსი უნდა იყოს მონარქის მრჩეველი (მაგ. ვოლტერი და ფრიდრიხ დიდი). მმართველი უნდა უსმენდეს „გონების ხმას“. სულხან-საბა: კრებულში ვხედავთ ორგვარ მრჩეველს: სედრაქს (გამოცდილება, ტრადიცია) და რუქას (ცბიერება, უვიცობა). საბა გამოკვეთს, რომ მონარქის წარმატება დამოკიდებულია იმაზე, თუ ვის უსმენს ის. მეფე ფინეზი ხშირად უსუ-

სურია სწორი რჩევის გარეშე, რაც მიანიშნებს, რომ აბსოლუტური ძალაუფლება დამღუპველია, თუ მას სიბრძნე არ მართავს.

3. კანონიერება vs. ნება

მონტესკიე/ვოლტერი აქცენტს აკეთებდნენ კანონის უზენაესობაზე. მონარქი უნდა მართავდეს არა საკუთარი ხასიათის, არამედ დადგენილი წესების მიხედვით. სულხან-საბა იგავ-არაკებში (მაგ. „მოხერხებული არაბი“, „მეფე და მხატვარი“) ხშირად აკრიტიკებს უსამართლობას, ტირანიასა და თვითნებობას. მისი იდეალია მმართველი, რომელიც სამართლიანია. საბასთვის სამართლიანობა უფრო ზნეობრივი კატეგორიაა, ვიდრე მშრალი იურიდიული კანონი, რაც ქართული „დასტურლამალის“ ეპოქის სულისკვეთებას შეესაბამება.

4. პრაგმატიზმი და რეალიზმი

ევროპელი ფიზიოკრატები მონარქიას ხედავდნენ როგორც ინსტრუმენტს ეკონომიკური და სოციალური პროგრესისთვის. სულხან-საბას ხედვა უფრო დიდაქტიკურია. ის თვლის, რომ თუ მეფე იქნება განათლებული და ზნეობრივი, სახელმწიფოც აყვავდება. საბა არ მოითხოვს წყობილების შეცვლას (რესპუბლიკას), მას სურს არსებული სისტემის გაკეთილშობილება განათლების გზით.

ძირითადი განსხვავება: ევროპელი განმანათლებლობა უფრო მეტად ორიენტირებული იყო სეკულარიზმსა და ინსტიტუციურ ცვლილებებზე მაშინ როცა სულხან-საბას „განმანათლებლობა“ ეყრდნობა ქრისტიანულ მორალს და პიროვნულ სათნოებებს. საბას „განმანათლებლობა“ უფრო ეთიკურია, ევროპული კი ინსტიტუციური. საბას სჯერა, რომ კარგი ადამიანი კარგ მეფობას ნიშნავს, ხოლო ევროპელები (განსაკუთრებით გვიანდელ პერიოდში) თვლიდნენ, რომ სისტემა უნდა იყოს ისეთი, რომ ცუდმა ადამიანმაც ვერ შეძლოს ქვეყნის დაზიანება[სულხან-საბას პოლიტიკური ფილოსოფიის საუკეთესო გამოხატულებაა იგავ-არაკი „მეფე და მხატვარი“, რომელიც პირდაპირ ეხმიანება განმანათლებლური აბსოლუტიზმის მთავარ პრინციპს: მმართველის პასუხისმგებლობას კანონისა და სიმართლის წინაშე. მხატვარი მეფეს ხატავს ისეთს, როგორიც არის (ნაკლით), რაც სიმბოლურად ნიშნავს, რომ მონარქმა უნდა იცოდეს საკუთარი შეცდომები და არ იყოს გარემოცული მხოლოდ პირფერობით. ეს ემთხვევა ვოლტერის იდეას, რომ განათლებული მმართველი სიმართლესა და გონიერებას უნდა ეყრდნობოდეს. ამგვარად, შედარებითი ანალიზი გვაჩვენებს მსგავსებას განსხვავებას სულხან-საბასა და ევროპელი მოაზროვნეებს შორის: მმართველის იდეალი - ეთიკა/სამართალი; განათლების მიზანი - ღვთაებრივი სიბრძნე+პრაგმატიზმი სიკეთის სამსახურში; მენიერული პროგრესი, გონების გათავისუფლება; ტირანიის პრევენცია - მორალური თვითკონტროლი და სხვათა სმენის უნარი/ ხელისუფლების დანაწილება (მონტესკიე) და სამოქალაქო კონტრაქტი (ჰობსი/ლოკი); ხალხის როლი - ხალხი სამწყსოა, რომელსაც კარგი მწყემსი (მეფე) სჭირდება გადასარჩენად/ხალხი სუვერენიტეტის წყაროა, რომელსაც მონარქი მხოლოდ ემსახურება

განათლება, როგორც მართვის საფუძველი (პედაგოგიური ოპტიმიზმი)

ევროპელი განმანათლებლების მსგავსად, საბას სჯერა, რომ ადამიანის (და მით უმეტეს, მონარქის) ბუნების შეცვლა სწორი აღზრდით არის შესაძლებელი. ტენდენცია: უფლისწულ ჯუმბერის სახე არის „ტაბულა რაზა“ (სუფთა დაფა), რომელზეც ლეონ მოძღვარი სიბრძნეს ტვიფრავს. ეს ემთხვევა ჯონ ლოკის იდეას, რომ განათლება აყალიბებს პიროვნებას. საბასთვის მეფე უნდა იყოს არა მხოლოდ მემკვიდრე, არამედ კვალიფიციური მმართველიც. მიუხედავად იმისა, რომ საბა სასულიერო პირია, მის იგავ-არაკებში პრობლემების გადაჭრის გზა ყოველთვის გონებაა და არა მისტიკა. რა ტენდენცია იკვეთება? ლეონიც და ჯუმბერიც დავებს წყვეტენ წინდახედულებით, ლოგიკით, დაკვირვებითა და მახვილგონიერებით. ეს არის რაციონალიზმის ადრეული გამოვლინება - რწმენა იმისა, რომ სამყარო და სახელმწიფო მოწყობა გონიერ კანონებს უნდა ექვემდებარებოდეს. ამ აზრს ლოგიკურად ებმის ტირანიის კრიტიკა და ზომიერების შეგრძნება, როგორც საშუალება

სამეფოს ჰარმონიზაციისა, რაც, თავის მხრივ, კანონის გარეშე არ არსებობს. განმანათლებლური აბსოლუტიზმი გულისხმობდა მონარქს, რომელიც კანონს ექვემდებარება. იგავებში საბა ხშირად ამარჯებს მეფეებს, რომლებიც მხოლოდ საკუთარ ჟინს (ნება-სურვილს) მიჰყვებიან. მაგალითად, „მოხერხებული მსახური“ გვიჩვენებს, რომ მეფეც ადამიანია, შეიძლება შეცდეს და მას სიმართლის მთქმელი მრჩეველი სჭირდება. ეს არის ირიბი კრიტიკა იმ ეპოქის ქართული ფეოდალური ანარქიისა.

ენობრივი დემოკრატიზაცია: განმანათლებლობის ერთ-ერთი ნიშანია ცოდნის ხელმისაწვდომობა. საბასთანაც იკვეთება მკაფიო ტენდენცია: „სიბრძნე სიცრუისა“ დაწერილია მარტივი, ხალხური, ცოცხალი ენით. მანამდე არსებული რთული, მაღალფარდოვანი სტილის ნაცვლად, მან არჩია ენა, რომელიც ყველასთვის გასაგები იქნებოდა. ეს არის ინტელექტუალური ემანსიპაციის მცდელობა. შემთხვევითი არ არის, რომ სწორედ საბა არის ის მოაზროვნე, რომელიც ქართულ ლექსიკოგრაფიას უტოვებს ფუნდამენტურ ენციკლოპედიური სტატიებით გაჯერებულ ნაშრომს, რომელიც ერთდროულად განმარტებითი ლექსიკონიცაა, თარგმნითიც და ენციკლოპედიაც და თვისებრივად ენათესავება ევროპელი ენციკლოპედისტების ხედვას.

სამოქალაქო ეთიკა: საბას იგავ-არაკებში სიკეთე ხშირად გაიგივებულია საზოგადოებრივ სარგებელთან. იკვეთება ტენდენცია: ის აქებს შრომისმოყვარეობას, ერთგულებასა და პრაგმატიზმს. მისი გმირები წარმატებას აღწევენ არა ჯადოქრობით, არამედ გამჭრიახობით. ეს კი არის ბურჟუაზიული/განმანათლებლური ეთიკის საწყისი ელემენტები ფეოდალურ გარემოში.

იგავი „მეფე და მხატვარი“ სულხან-საბას პოლიტიკური ფილოსოფიის ქვაკუთხედი. მასში ყველაზე მკაფიოდ ჩანს ის განმანათლებლური ტენდენცია, რომელსაც მოგვიანებით ევროპელი მოაზროვნეები „სიმართლის ძალაუფლების პირისპირ დგომას“ უწოდებდნენ. დავაკვირდეთ იგავს განმანათლებლური აბსოლუტიზმის ჭრილში: 1. სიმართლე, როგორც მმართველის სარკე: იგავ-არაკში მეფე ცალთვალა და უსამართლოა; განმანათლებლური კავშირი: მხატვარი განასახიერებს „გონიერ მრჩეველს“. განმანათლებლური აბსოლუტიზმის იდეა სწორედ ისაა, რომ მმართველმა სიმართლე უნდა იცოდეს, მაგრამ ეს სიმართლე სახელმწიფოს ინტერესებს (პორტრეტის ღირსებას) უნდა ემსახურებოდეს. 2. კრიტიკული აზროვნება და ბრმა მორჩილება: საბა ამბობს, რომ მონარქი არ უნდა იყოს გარემოცული პირფერებით. მხატვრის შესაძლო დასჯა არის განმანათლებლური აქტი უარი თქვას ილუზიებზე. მმართველი, რომელიც იჯერებს ტყუილს საკუთარ თავზე, ვერ იქნება ეფექტური. ტოტალური და უფლებრივი უსამართლობის ფონზე ისმის კითხვა: სად არის ხსნა? პასუხი „ოქროს შუალედი“, ანუ რაციონალიზმია. მხატვრის გამოსავალი არის წმინდა წყლის რაციონალისტური მიდგომა. მან არც სიმართლე დაამახინჯა და არც მეფის ავტორიტეტს მიაყენა ჩრდილი. ეს არის პოლიტიკური პრაგმატიზმი, რომელიც დამახასიათებელი იყო ფრიდრიხ დიდისა თუ ეკატერინე II-ისთვის - ისინი ცდილობდნენ რეფორმების გატარებას ისე, რომ მონარქიის ძირეული საფუძვლები არ შეერყიათ. ამგვარად, საბას აზრით, ხელოვნება და ინტელექტი ხელისუფლების სამსახურში უნდა იყოს, რადგან ინტელექტს (მხატვრის მოხერხებულობას) შეუძლია ყველაზე რთული პოლიტიკური სიტუაციიდან გამოსავლის პოვნა. ეს არის საბას მთავარი გზავნილი: სიბრძნე უფრო ძლიერია, ვიდრე უხეში ძალა.

სულხან-საბას პოლიტიკური პრაგმატიზმი ყველაზე მკაფიოდ ლეონ მოძღვრის პერსონაჟში ვლინდება. თუ მხატვარი ამ პრაგმატიზმის ერთჯერად აქტს ახორციელებს, ლეონი მას სისტემურ, „განმანათლებლურ“ სახეს აძლევს.

ლეონ მოძღვრის პრაგმატიზმის ძირითადი მტრის ქმნის ცოდნა, როგორც იარაღი: ლეონისთვის განათლება არ არის მხოლოდ თეორიული სიბრძნე. ეს არის პრაქტიკული უნარი, მართო სახელმწიფო, ამოიცნო მტერი და მოყვარე. მისი სწავლება მიმართულია იქით, რომ უფლისწული

გახდეს ეფექტური მმართველი და არა მხოლოდ „კეთილი პიროვნება“. მოქნილობა და გამჭრიახობა: ლეონი უფლისწულს ასწავლის, რომ სიმართლე ყოველთვის პირდაპირი არ არის (ისევე როგორც მხატვრის პორტრეტი). საჭიროა დროსა და გარემოებაზე მორგება. ეს არის ის „პოლიტიკური გონიერება“, რასაც ევროპელი განმანათლებლები (მაგ. ფრიდრიხ დიდი) „სახელმწიფო აუცილებლობას“ უწოდებდნენ. აღზრდის ექსპერიმენტული მეთოდი იმპლემენტირებულია ლეონის მხატვრულ სახეში. ის უფლისწულს არ აიძულებს წიგნების დაზეპირებას, თუმცა აიძულებს იფიქროს და იპოვოს გამოსავალი რთული სიტუაციებიდან. ეს არის განმანათლებლური პედაგოგიკის საწყისი - სწავლა გამოცდილებით, ერთგვარი ემპირიზმი. ლეონი (პრაგმატიზმი) და რუქა (ცბიერება): ამ ასპექტით საბა ძალიან საინტერესო ზღვარს ავლენს: ლეონის პრაგმატიზმი ემსახურება საერთო სიკეთეს, სახელმწიფოს სიმტკიცეს და სამართლიანობას. მისი „ხერხები“ მიმართულია აღმშენებლობისკენ. რუქას ცბიერება (სიცრუე) კი მხოლოდ პირადი სარგებლისთვის, სხვის დასაზიანებლად და არევ-დარევისთვისაა. ის არის ანტი-განმანათლებელი, მცოდნე, მაგრამ არა სიკეთეზე დაშენებული, ამიტომაც მიმართავს „ფუნქციურ უნაყოფობას“ (საჭურისი რუქას სახეს), როგორც იდეის ხორცშესხმის საშუალებას. ბოროტება, რომელიც პოლიტიკურ ინტრიგას იყენებს ნგრევისთვის.

ამრიგად, ლეონი არის იმ განმანათლებლური აბსოლუტიზმის იდეოლოგი, რომელსაც საბა საქართველოში ნატრობდა: მმართველი, რომელიც ეყრდნობა გონებას და არა ინსტინქტებს. ესთეტიკა აქ არა მხოლოდ მხატვრული, არამედ სტრატეგიული პოლიტიკური ინსტრუმენტი. ალეგორიული პერსონაჟები, იგავ-არაკები და სარკასტული მიდგომები ქმნიან ინტელექტუალურ ნარატივს, სადაც მკითხველი ითვისებს არა მხოლოდ ზნეობრივ, არამედ სახელმწიფოებრივ პრინციპებს. ასეთია მაგალითი იმ გზისა, რომელსაც სულხან-საბა ადგენს: მოქალაქის აღზრდა + სახელმწიფოებრივი ჰარმონია + ზნეობრივი მიდგომა და კულტურული სახე.

სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“ წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე სიღრმისეულ ინტელექტუალურ ტექსტს ქართული პოლიტიკურ-კულტურული აზროვნების ისტორიაში, რომელიც აერთიანებს ადგილობრივ ტრადიციებსა და ევროპული განმანათლებლობის პრინციპებს. სულხან-საბას სახელმწიფოებრივი ხედვა, ალეგორიული სტრუქტურის, იგავ-არაკებისა და ზნეობრივი მაგალითების საშუალებით, გვაძლევს განათლებული აბსოლუტიზმის იდეის ადაპტირებულ ვერსიას, სადაც მონარქი განათლებულია, მოქალაქე აღზრდილია, ხოლო სახელმწიფო ინტერესი - უზენაესი, მაგრამ ზნეობრივად და ჰუმანისტურად გამართული. ევროპული პარალელების გათვალისწინებით, ვხედავთ, რომ სულხან-საბა აერთიანებს მონარქიის ძალაუფლებას, მოქალაქის ზნეობრივ აღზრდას და სახელმწიფო სტრუქტურების ფუნქციონირებას, რაც ქმნის სინთეზურ, ჰარმონიულ მოდელს, რომელიც ადაპტირებულია ქართულ კულტურულ კონტექსტში. ტექსტში გამოყენებული ალეგორია, იუმორი, ირონია და პარადოქსი აძლევს შესაძლებლობას იდეური და პრაქტიკული საფრთხეების ვიზუალიზაციით გაანალიზდეს ჰარმონიის მიღწევის გზები. სტატიამ აჩვენა, რომ სულხან-საბა არ იყო მხოლოდ მწერალი ან სწავლული, არამედ ფილოსოფოსი, რეფორმატორი და პოლიტიკური მოაზროვნე, რომლის ნაშრომებს მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვთ ქართული სახელმწიფოებრივი აზროვნების განვითარებაში, ახლებურად ინტეგრირებს ევროპულ იდეებს და ქმნის უნიკალურ კულტურულ ჰიბრიდს აღმოსავლური და დასავლური ტრადიციების შერწყმით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Frederick II, King of Prussia. (1983). Political writings of Frederick the Great (H. W. Smyser, Ed.). Hackett Publishing.
- Montesquieu, C. de. (1989). The spirit of the laws (A. Cohler, B. Miller, & H. Stone, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1748)
- Orbeliani, S.-S. (1928). Sibrzne-sicruisa [The wisdom of fiction] (G. Leonidze, Ed.). Shroma.
- Outram, D. (2013). The Enlightenment (3rd ed.). Cambridge University Press.
- Porter, R. (2001). Enlightenment: Britain and the creation of the modern world. Penguin Books.
- Riley, P. (1997). The humanist tradition in Georgian thought. Universal.
- Shota Rustavelis sakhelobis qartuli literaturis instituti. (2010). XVI-XVIII saukuneebis qartuli literatura [Georgian literature of the 16th-18th centuries]. TSU. <https://literaturatmcodneoba.tsu.ge/files/saxelmzgvanelo/XVI-XVII%20ss.%20-%20qartuli.pdf>
- Voltaire. (1994). Candide, or optimism (R. H. Brissenden, Trans.). Oxford University Press. (Original work published 1759).

THE CONCEPT OF "ENLIGHTENED ABSOLUTISM" IN SULKHAN-SABA ORBELIANI'S *THE WISDOM OF FICTION*

Eka Chikvaidze

Research Fellow at TSU, Shota Rustaveli

Institute of Georgian Literature

E-mail: chikvaidzeeka@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4096-6427>

Abstract. Due to its geopolitical positioning, Georgia has historically served not merely as a cultural crossroads but as an intersection where Eastern-Western and Christian-Muslim civilizations converge. The sixteenth through the eighteenth centuries were characterized by pronounced diversity within the Georgian cultural sphere. This heterogeneity intellectually disrupted the stagnation caused by political inertia, thereby catalyzing new cultural dimensions. In this regard, the oeuvre of Sulkhan-Saba Orbeliani is of particular scholarly interest. Through his lexicographical work *Sityvis Kona* (The Bouquet of Words), Orbeliani aligns with the traditions of Enlightenment encyclopedists, while his governance concepts synthesize traditional paradigms with innovative ideologies. Ideologically, Orbeliani operates as a Christian humanist who maintains fidelity to the monarchical model of state-building while concurrently advocating for reform. His linguistic repertoire and stylistic approach reflect the same synthesis and intersection of Eastern and Western cultures that defined the contemporary Georgian societal epoch. This study focuses on Orbeliani's statecraft vision as articulated in his collection of fables. In his narrative framework, pseudo-virtue is contrasted with genuine virtue, and superficial action is juxtaposed with meaningful agency. Mirroring the European Enlightenment, Orbeliani conceptualizes a harmonious society anchored by the citizenry and their ethical-political consciousness. The ethical dilemmas of the era are manifested through character archetypes and reflected at the intersection of ethical and aesthetic dimensions. The ethical dilemmas of the era are manifested through character archetypes and reflected at the intersection of ethical and aesthetic dimensions. The dissemination of knowledge among the masses, the introduction of transformative ideologies to the citizenry, and the moralistic pathos that characterize the European Enlightenment are equally observable in Sulkhan-Saba Orbeliani's literary prose. Within *The Wisdom of Fiction*, the author utilizes allegory, satire, humor, irony, and paradox—literary devices intrinsically tied to Enlightenment discourse. Orbeliani's socio-political concepts closely align with the paradigm of so-called "enlightened absolutism," which asserts the supremacy of state interests and posits that all actions must be executed for the benefit of the state. This exact principle serves as the axis that contrasts reality with the ideal within *The Wisdom of Fiction*. In this conflict, the text ensures the triumph of the state ideal, wherein every societal component possesses a distinct function, enabling the nation to claim its rightful position upon the "Eastern-Western Divan" (Kotetishvili).

Key words: Enlightenment; enlightened absolutism; Georgian culture; Sulkhan-Saba Orbeliani; cultural intersection.

Due to its geopolitical positioning, Georgia has historically served not merely as a cultural crossroads but as a vital intersection where Eastern-Western and Christian-Muslim civilizations converge. The sixteenth through the eighteenth centuries were characterized by pronounced diversity within the Georgian cultural sphere. This heterogeneity intellectually disrupted the stagnation caused by political inertia, thereby

catalyzing new cultural dimensions. In this regard, the oeuvre of Sulkhani-Saba Orbeliani is of particular scholarly interest. Through his lexicographical work *Sityvis Kona* (The Bouquet of Words), Orbeliani aligns with the traditions of Enlightenment encyclopedists, while his governance concepts synthesize traditional paradigms with innovative ideologies. Ideologically, Orbeliani operates as a Christian humanist who maintains fidelity to the monarchical model of state-building while concurrently advocating for reform. His linguistic repertoire and stylistic approach reflect the same synthesis and intersection of Eastern and Western cultures that defined the contemporary Georgian societal epoch.

This study focuses on Orbeliani's statecraft vision as articulated in his collection of fables. Although Orbeliani composed *The Wisdom of Fiction* during "the days of his youth" (as indicated by historical records, presumably prior to taking monastic vows in 1698)—a period when Enlightenment ideals were just beginning to establish a foothold in Europe—this paper specifically examines those cultural intersections and dimensions whose integration and adaptation onto indigenous soil forged the distinctive profile of Georgian culture.

It is noteworthy that this partially autobiographical text functions allegorically not only through its constituent fables but also through the very configuration of its ideological construct. Influenced by European intellectual currents on the one hand, and driven by a desire to optimize traditional systems via reform on the other, Orbeliani employs an allegorical narrative framework to present the ultimate triumph of virtue over malice. In his view, state efficacy is contingent upon a functional state structure, the synthesis of divine providence and human agency, a deep cognizance of institutional responsibility, and timely, strategic responsiveness.

Within Orbeliani's conceptual framework, pseudo-virtue is juxtaposed with genuine virtue, and superficial action is contrasted with meaningful agency. Mirroring the core tenets of the European Enlightenment, Orbeliani envisions a harmonious society anchored by the concept of the "citizen" and their ethico-political consciousness. The cardinal objective of this allegorical text can be formulated in a single inquiry: what mechanism can neutralize the inherent human propensity toward malice and degradation? The manifest resolution is education and upbringing, which cultivate an enlightened, tolerant, empathetic, just, and consummate monarch—a ruler who serves as the ultimate guarantor of societal harmony and the mitigation of evil. Consequently, Orbeliani delineates both the fundamental tenets and the socioeconomic outcomes of civic education. In his theoretical model, the educational framework represents the most reliable paradigm for the stabilization and harmonization of society. The ethical dilemmas of the era are manifested through character archetypes and reflected at the intersection of the ethical and aesthetic dimensions. The dissemination of knowledge among the masses, the introduction of transformative ideologies to the citizenry, and the moralistic pathos that characterize the European Enlightenment also constitute the conceptual axis of Sulkhani-Saba Orbeliani's literary texts. Within *The Wisdom of Fiction*, the author utilizes allegory, satire, humor, irony, and paradox—literary devices intrinsically tied to Enlightenment discourse.

Orbeliani's socio-political concepts closely align with the paradigm of so-called "enlightened absolutism," which asserts the supremacy of state interests and posits that all actions must be executed for the benefit of the state. This exact principle serves as the axis that contrasts reality with the ideal within *The Wisdom of Fiction*. In this conflict, the narrative ensures the triumph of the state ideal, wherein every societal component possesses a distinct function, enabling the nation to claim its rightful position upon the "Eastern-Western Divan" (Kotetishvili, as cited in Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature, 2010, p. 9). Sixteenth- to eighteenth-century Georgia constituted a distinctive geopolitical and cultural space, perpetually situated at the crossroads of Eastern and Western influences. During this era, the nation's political structure frequently experienced stagnation due to various systemic factors, including the fractured organization of

central authority and intense external geopolitical pressure. Nevertheless, these very complexities Engendered an intellectual milieu that fostered a rich diversity in the development of literary and philosophical thought. This environment provided a fertile ground for the emergence of Georgian scholars who sought to integrate the foundational principles of the European Enlightenment with indigenous realities and traditions. Sulkhan-Saba Orbeliani serves as a prominent exponent of this intellectual movement; however, he concurrently operates through a framework of universalization. He conceptualizes the nation's specific domestic dilemmas within a broader macro-historical trajectory, framing local challenges within a shared nexus of systemic problems that necessitate universal solutions—a paradigm most palpably manifested in his seminal collection *The Wisdom of Fiction*. This collection of fables is distinguished not only by its artistic significance but also by its embedded political, ethical, and philosophical dimensions. Sulkhan-Saba Orbeliani writes from the perspective of a Christian humanist who simultaneously defends the institution of monarchy while advancing a reformatory vision aimed at optimizing the state apparatus. Infused with allegorical parables and socio-political commentary, his work generates a distinct intellectual dynamic wherein conceptual architecture and practical statecraft are integrally synthesized.

To investigate the Enlightenment worldview of Sulkhan-Saba Orbeliani, this study establishes a methodological framework that integrates structural-semantic, comparative, and sociological approaches to literature. The primary empirical foundation of the research is *The Wisdom of Fiction*, which is conceptualized not merely as a specimen of short prose, but as a multidisciplinary philosophical-pedagogical treatise from the early Enlightenment epoch. The allegorical narrative and parabolic structure inherent in the text are analyzed through a hermeneutic method, facilitating the decoding of deep semantic strata, such as the cult of the supremacy of reason, the socio-political critique of feudal governance, and anthropocentrism. A comparative examination of the characters' ideological positionings within the context of Western European rationalism reveals Orbeliani's humanist paradigm, wherein didactic principles are oriented toward the moral and intellectual transformation of society. Consequently, the synthesis of these structural and contextual approaches ensures a scientific evaluation of the work's ideological architectonics within contemporary academic discourse. This article aims to analyze Sulkhan-Saba Orbeliani's statecraft vision and the concept of "enlightened absolutism." The study seeks to elucidate how the author articulates the synthesis of European intellectual currents with indigenous Georgian traditions of statehood, as well as how allegory, humor, irony, and social critique shape the text's political and ethical aesthetic. Methodologically, the research further relies on textual analysis, the socio-historical and cultural context, and philosophical comparisons with the European Enlightenment, particularly regarding the perception of the concept of enlightened absolutism. The article encompasses the following primary thematic directions: a contextual framework anchored by a concise socio-historical and cultural background; Sulkhan-Saba Orbeliani's intellectual profile; a detailed analysis of the text's conceptualization of statecraft; an interpretation of the influence of European "enlightened absolutism"; an examination of the ethical and aesthetic dimensions of the era; and a definitive conclusion highlighting Orbeliani's role in the development of Georgian political thought and the process of cultural integration.

I. Socio-Historical and Cultural Context

Enlightened absolutism, predominant in the eighteenth century, represents a form of governance wherein monarchs—such as Frederick II and Joseph II—utilized Enlightenment philosophies to modernize the state apparatus, enact socio-economic reforms, and disseminate education, while concurrently maintaining absolute sovereign authority. This paradigm aimed to govern through "rational" principles, frequently utilizing a paternalistic approach. The modernization of this ideology entails the systematic reformation of the state apparatus, legal institutions, and public administration based on principles of rationality. The syste-

matization of the educational sphere constitutes a crucial trajectory, the development of which encompasses expanding access to schooling, institutionalizing religious tolerance, and mitigating superstition. From an economic perspective, these reforms encouraged manufacturing and advanced agricultural productivity, heavily influenced by Physiocratic thought. Regarding the dynamics of power, Enlightenment thinkers conceptualized the monarch as an absolute ruler who acts exclusively "for the benefit of the people," yet fundamentally without popular political participation. Concurrently, the element of paternalism must be highlighted: the ruler is cast in the role of the "first servant of the state," bearing the ultimate responsibility to care for their subjects. Enlightened absolutism was most characteristically manifested within Central and Eastern Europe, specifically in Prussia, Austria (the Habsburg Monarchy), and Russia.

The political and cultural landscape of sixteenth- to eighteenth-century Georgia was characterized by unique heterogeneity. Due to its geopolitical positioning, the nation was perpetually situated at the crossroads of Eastern and Western spheres of influence. Intensive interactions with both the Christian and Muslim worlds engendered an intellectual milieu in which Georgian society had to concurrently navigate the dual processes of cultural synthesis and civilization-level confrontation. The political structures of this epoch were frequently volatile; the fragmented organization of central authority and unremitting external pressure created conditions that paradoxically stimulated innovative thought within society. It was precisely this environment that enabled intellectual circles to formulate novel political and ethical paradigms. During this period, Georgian culture was uniquely distinguished by elite education and encyclopedic scholarly interests, which facilitated the organic integration of European thought with indigenous traditions.

Within this macro-historical context, the oeuvre of Sulkhan-Saba Orbeliani acquires exceptional significance, as it concurrently engages with Eastern traditions and Western European Enlightenment philosophy to forge a synthetic vision concerning the triad of state, society, and the individual—the potential citizen. His writings constitute not merely literary compositions, but a robust intellectual and statecraft discourse that establishes a fundamental baseline for contemporary scholarly research.

II. The Intellectual Profile of Sulkhan-Saba Orbeliani

Sulkhan-Saba Orbeliani (1658–1725) emerges as a preeminent figure within the Georgian intellectual landscape, whose oeuvre synthesizes humanist Christian ideals with pragmatically oriented statecraft paradigms. His writings—most notably the collection *The Wisdom of Fiction*—function as a distinct Georgian iteration of Enlightenment discourse. However, it remains a complex hermeneutic inquiry whether the author deliberately embraced European Enlightenment tendencies to align with Western principles, or if he independently arrived at conceptual models analogous to those of the European Enlightenment. This phenomenon mirrors the trajectory of the later Georgian Romantics, for whom indigenous sociocultural foundations and external realities—imported via translation and specific political contexts—converged to crystallize into a unified romantic worldview. Nevertheless, Orbeliani's literary output remains intrinsically saturated with elements of vernacular Christian ethics and local tradition.

The intellectual profile of Sulkhan-Saba Orbeliani is distinguished by several fundamental dimensions: Encyclopedic Approach; Humanist Paradigm; Reformatory Monarchism; Stylistic Synthesis.

III. The Concept of "Enlightened Absolutism" and Orbeliani's Vision

Orbeliani's *The Wisdom of Fiction* closely aligns with the paradigm of so-called enlightened absolutism, whose European configurations functioned as political systems designed to consolidate monarchical authority through the integration of educational and humanist frameworks, thereby ensuring civic welfare. For instance, Frederick II of Prussia emphasizes the necessity of an enlightened sovereign, while Voltaire and Montesquieu posit that jurisprudence and ethical standards are indispensable for societal synchronization. However, chronologically and conceptually, Orbeliani exhibits the most significant structural convergence

with Francis Bacon (1561–1626). Because Bacon's intellectual activities antedate Orbeliani's literary tenure, Baconian philosophy had sufficient temporal opportunity to undergo historical dissemination and institutionalization. Consequently, this study suggests that Orbeliani's ideological architecture demonstrates its profoundest commonalities precisely with the Baconian paradigm.

Bacon's Fundamental Imperatives Regarding Monarchy

Francis Bacon maintained a distinctive philosophical paradigm regarding the institution of monarchy. Serving under Elizabeth I and James I, Bacon posited that robust centralized authority was imperative for state stability; nevertheless, the sovereign was simultaneously obligated to pursue the "common good" and manifest structural rationality in governance. For comparative analysis, several key imperatives are delineated below:

Thus, from a Baconian perspective, monarchy constituted an indispensable form of governance, provided that the sovereign remained prudent and dedicated to the promotion of the collective welfare. According to his doctrine, the monarch is under no obligation to render an account of their executive actions to any earthly authority, but to God alone. The sovereign is conceptualized as a mortal god on earth, upon whom the living God has bestowed His own name as a token of majestic honor; yet, should the king fail to execute his constitutional and moral duties, he betrays that divine trust and degenerates into a predatory, bloodthirsty ruler. The primary teleological function of monarchs is to govern for the benefit of the populace rather than for the aggrandizement of personal ambitions.

It represents a desperate state of mind when few objectives are desirable and numerous factors are perilous; nevertheless, this remains the historical destiny of most sovereigns. Monarchs are analogous to celestial bodies, which act as the catalysts for either fortuitous or adverse eras; they command immense veneration, yet are perpetually denied tranquility. Sovereigns must continuously navigate complex institutional relations with neighboring states, consorts, progeny, ecclesiastical hierarchies, the nobility, the middle class, merchants, the common citizenry, and the military. It is an existential paradox to actively pursue supreme authority while concurrently relinquishing personal liberty, or to seek systemic dominion over others while losing governance over oneself. Ultimately, Bacon posits that only an enlightened monarch is capable of institutionalizing structural harmony within the state. From this analytical standpoint, Orbeliani's paradigm is characterized by an allegorical and parabolic architecture designed to facilitate the institutionalization of fundamental statecraft principles. For instance, the fables "The King and His Three Sons," "The King of Khorasan," and "The Unjust Shirvanshah" demonstrate how the absence of justice, integrity, and foundational knowledge inherently disrupts the state mechanism. A direct parallel emerges here with the philosophy of Frederick II, who posited that a monarch must be highly educated to ensure the institutional efficacy of the state apparatus through their executive actions. This narrative framework also functions as a literary manifestation of the aforementioned Baconian maxims.

Nevertheless, it must be reiterated that because this treatise was composed during "the days of his youth"—predating his diplomatic mission to Western Europe—it cannot be definitively linked to a direct reception of European texts. Instead, this study hypothesizes either the oral dissemination of prevailing European intellectual currents or an autonomous crystallization of analogous ideas ripened by the indigenous sociocultural soil. Within Orbeliani's theoretical model, civic education is directly intertwined with structural state interests. Consequently, he focuses primary analytical attention on the sovereign. Through his narrative framework, he not only depicts the archetype of a just, robust, rational, and prudent monarch who actively serves the collective good and protects all societal strata, but also theoretically delineates the exact conditions required to achieve this ideal outcome, as illustrated by the didactic prompts: "Three types of kings are beloved by God..." and "Do you wish your son to be a king or a shepherd?..." The educational frame-

work and subsequent empirical evaluation of the crown prince serve this exact purpose (exemplified by Jumber's arrival riding an elephant and his programmatic articulation: "The hubut is a great creature..."), culminating in the definitive conclusion: "The king witnessed an active word and a verbalized action." Orbeliani's ideological construct is configured as follows: Phinez is depicted as a benevolent monarch, yet he lacks ultimate perfection. His sovereign character is overshadowed by the internal structure of his court, as this specific institutional setup breeds systemic injustice, envy, vengeance, and ultimately, homicide (manifested through the machinations of Ruka). The structural pathology of Phinez's court stems from the concurrent service of Sedrak and Ruka. Were it not for Ruka, Sedrak's counsel would have obstructed the king from seeking Leon (as seen in the parable "The Pauper and the Jar of Ghee"); however, Ruka immediately adopts a hostile stance toward Leon upon their initial encounter. Despite Phinez recognizing Leon's divine providence and seemingly executing the divine will, Ruka's antagonism ultimately exposes the preceptor to mortal peril.

What, then, constitutes a consummate monarch capable of consolidating and reinforcing the state through structural order according to Orbeliani? Active faith (evinced by prayer and philanthropy to secure an heir), divine election (manifested in the king's vision), adherence to the divine will (the discovery of Leon), experiential knowledge, awareness of vernacular wisdom and systemic societal dilemmas (cultivated through pedagogical perambulation), absolute truth (in relation to Ruka), the synthesis of word and action (efficacious benevolence), and an uncompromising stance against all forms of malice and deceit. The ultimate realization of this model—Phinez's enlightenment and the triumph of virtue over vice—serves as the foundational baseline for a successful state within Orbeliani's theoretical framework. His primary scholarly emphasis is oriented toward divine faith, the active engagement of human reason, functional benevolence, and a compassionate yet fundamentally just and uncompromisingly equitable style of governance characterized by timely administrative responsiveness. Orbeliani's primary emphasis is oriented toward divine faith, the active engagement of human reason, functional benevolence, and a compassionate yet fundamentally just and uncompromisingly equitable style of governance characterized by timely administrative responsiveness. This dynamic constitutes a model that exhibits structural convergence with the philosophies of European Enlightenment thinkers. It mirrors, for instance, Voltaire's conviction that an enlightened populace establishes the baseline for a harmonious state system, within which the monarch operates as the pivotal figure of institutional execution.

Consequently, the Georgian author synthesizes the allegorical traditions of Eastern monarchical discourse with the moral education of the citizenry and Western European humanist paradigms characteristic of enlightened absolutism: the state is conceptualized as an institution directed toward elevated teleological objectives, whereas the education and intellectual enlightenment of the citizen serve as the ultimate prerequisite for its systemic consummation.

IV. The Ethical and Aesthetic Dimensions

Orbeliani's *The Wisdom of Fiction* is not merely a vehicle for political and statecraft discourse, but a treatise possessing profound ethical and aesthetic dimensions. The allegorical structure of the text enables the author to mirror the confrontation between virtue and malice, and between pseudo-virtue and genuine agency, all of which are configured to preserve societal synchronization.

Characters as Ethical Axiological Vehicles

Allegorical archetypes embodying intrinsic human attributes alongside moral or immoral agency. Direct narrative demonstrations of how civic ethical consciousness dictates the quality of state stability. Structural employment of tales like "The Sighted and the Blind," "The Lantern Brought From Behind," and "The Unjust Shirvanshah." Characters functioning as instruments of social pathos to facilitate the localization of European

humanist paradigms. Allegory and Conceptual Architecture: Holistic deployment of the allegorical system to synthesize moral, political, and social paradigms. Rhetorical employment of parables, irony, satire, and paradox to construct a multidimensional discourse. Literary dissemination of enlightened absolutism frameworks through advanced aesthetic forms. Methodological alignment with European Enlightenment traditions where state optimization and civic education intersect. Intersection of the Ethical and Aesthetic Dimensions: Structural convergence of ethical imperatives and aesthetic configurations within the narrative space. Tactical utilization of literary devices—allegory, humor, and irony—to subordinate political theories to moral functions. Pedagogical focus directed toward systematic civic socialization and character development. reservation of classical artistic traditions while generating a novel intellectual baseline for the vernacular culture. Pedagogy, Epistemic Frameworks, and Societal Synchronization: Inherent reliance of structural state equilibrium and societal harmony upon civic enlightenment. Systematic mass dissemination of knowledge alongside the cultivation of civic ethical responsibility. Direct alignment with European Enlightenment macro-tendencies regarding civic consciousness as a vector of political stability. Analytical grounding of secular educational paradigms within an indigenous, Christian-ethical substrate. Synthetic Aesthetic and Geopolitical Governance Axioms: Conceptual prioritization of the sovereign operating as the "first servant of the state." Historical transition of enlightened monarchs—such as Frederick II or Catherine II—away from purely divine-right absolutism.

Theoretical re-legitimization of autocratic governance based on the active promotion of public welfare. Socio-political reforms were conceptualized as strictly top-down initiatives, grounded in the axiomatic principle that a pristine source guarantees the purity of the stream; thus, structural transformations were enacted not via revolutionary upheaval, but through imperial or monarchical decree. These initiatives encompassed the modernization of educational frameworks, the institutionalization of religious pluralism, and the prohibition of judicial torture. Concurrently, administrative centralization became a primary trajectory, emphasizing the consolidation of the state apparatus and the systematization of bureaucracy to optimize governance efficacy. Macroeconomic development entailed the systematic promotion of commerce and industrial manufacturing aimed at amplifying state wealth.

The Enlightenment Model of Frederick II (The Great) of Prussia

Conceptual self-identification as the "first servant of the state". Intellectual alignment and sustained correspondence with Voltaire. Judicial modernization through the abolition of judicial torture. Structural implementation of the principle of quasi-equality before the law. Institutionalization of universal religious toleration for persecuted Protestants and Catholics. Enforcement of mandatory primary education as a revolutionary pedagogical vector.

The Radical Enlightenment Paradigm of Joseph II (Hapsburg Monarchy)

Historical conceptualization of his governance model as "Josephinism." Structural abolition of serfdom alongside peasant landownership initiatives. Systemic subordination of ecclesiastical institutions to state authority. Dissolution of monasteries lacking measurable public utility. Legislative institutionalization of religious toleration for minority confessions. Entrenchment of intense aristocratic opposition due to rapid execution. Self-authored epitaph acknowledging unfulfilled yet noble teleological ambitions.

The Imperial Governance Context of Catherine II (Russia)

Historiographical characterization of her reign as a "Golden Age." Intellectual alignment and epistemic correspondence with Voltaire and Diderot. Codification of the Nakaz (Instruction) leveraging Montesquieu's legal theories. Legislative consolidation of equality before the law and anti-torture measures. Practical containment of Enlightenment liberties exclusively to the nobility. Systematic advancement of early modern public education and healthcare. Foundational sponsorship of women's academic schooling via the Smolny

Institute. Personal inoculation against smallpox to establish a public health precedent. The pragmatic limitations of Catherine II's "liberalism" became evident precisely where systemic threats to her autocratic power emerged. In the wake of the Pugachev Rebellion, she further marginalized the peasantry and structurally intensified the institution of serfdom. Conversely, while monarchs in Prussia, Austria, and Russia implemented structural adjustments via a strictly top-down approach, Louis XVI in France resisted systemic transformation. This institutional failure ultimately triggered a revolutionary explosion from below. The philosophical doctrines of Enlightenment thinkers—most notably Rousseau and Voltaire—convinced the demos that legitimate political sovereignty resided within the nation rather than the monarch. Consequently, when the citizenry perceived that absolutism was structurally incapable of, or indifferent to, addressing their socio-economic needs, they resorted to violence to reshape the political apparatus. As a structural outcome, while enlightened absolutism sought to preserve the monarchical institution through reform, the French Revolution completely dismantled it, thereby clearing the historical path for modern democratic systems.

A segment of Enlightenment philosophers maintained that a robust yet rational sovereign represented the most accelerated vehicle for total societal transformation. They operated under the assumption that the popular masses remained too uneducated to independently enact socio-political reforms. Consequently, several philosophers actively defended various iterations of monarchical governance. Prominent among them was Voltaire, the most celebrated proponent of enlightened absolutism. Voltaire maintained an explicit skepticism toward democratic governance, arguing that an "enlightened despot"—conceived as a philosopher-king—served as the optimal structural guarantor against the proliferation of religious fanaticism and systemic ignorance. In Voltaire's view, the monarch was obligated to protect jurisprudence and individual liberty, yet retain sovereign executive authority. Conversely, Montesquieu did not advocate for absolute rule; instead, he conceptualized constitutional monarchy as the optimal governance model. His seminal theory on the separation of powers—delineated into the legislative, executive, and judicial branches—was engineered precisely to ensure that monarchical authority was legally constrained by constitutional parameters rather than entirely dismantled. Thomas Hobbes, despite operating during an earlier historical epoch, provided the foundational ideological framework for subsequent intellectual discourse surrounding monarchism. Hobbes posited that to prevent an anarchic state of nature characterized by a "war of all against all," society required a singular, robust sovereign—the "Leviathan"—to whom the populace would surrender their natural rights in exchange for structural security.

Monarchical rule was similarly endorsed by the school of French economists known as the Physiocrats, most notably François Quesnay. This group argued that only an absolute monarch possessed the institutional capacity to execute systemic economic reforms and eradicate feudal impediments to free trade. In radical opposition to these paradigms, Jean-Jacques Rousseau vehemently rejected the institution of monarchy, advancing instead the doctrine of "popular sovereignty" and direct democracy.

Within *The Wisdom of Fiction*, Sulkhan-Saba Orbeliani's political vision generates a compelling parallel with European enlightened absolutism, yet it remains intrinsically bounded by the specific sociopolitical realities of early modern Georgia. To elucidate these structural dynamics, the paradigms of Orbeliani and European Enlightenment thinkers are comparatively analyzed across several fundamental dimensions below:

The Role of the Sovereign and the "Enlightened Ruler"

European Enlightenment Paradigm (e.g., Voltaire): Conceptualization of the monarch as a "philosopher on the throne" executing top-down rational reforms for collective public welfare. Orbeliani's Paradigm: Establishment of Leon as a divinely ordained preceptor whose ultimate teleological function is to cultivate an ideal, rational ruler in the character of Jumber. Epistemic Foundation of Statecraft: Rejection of monarchy as a purely hereditary privilege; statecraft is reframed as an objective art and science requiring systematic

education and empirical experience. Pedagogical Execution: Reliance on rigorous education, literacy, and scholarly wisdom as the primary mechanisms for engineering a wise sovereign.

The Institution of Council and Internal Critique

European Enlightenment Paradigm: Prioritization of the intellectual philosopher acting as the sovereign's counselor to ensure the executive apparatus responds directly to the "voice of reason." Orbeliani's Paradigm: Bifurcation of counsel through the structural juxtaposition of Sedrak (representing experiential wisdom and traditional integrity) and Ruka (representing malice and systemic ignorance). Institutional Dependency: Analytical emphasis on the premise that a sovereign's administrative efficacy is strictly contingent upon the quality of intellectual counsel they receive. Critique of Arbitrary Absolute Rule: Structural depiction of King Phinez's executive paralysis in the absence of sound counsel, indicating that unconstrained autocratic power degenerates into systemic decay unless guided by philosophical wisdom.

Jurisprudence versus Arbitrary Will: European Enlightenment Paradigm (e.g., Montesquieu, Voltaire): Strict emphasis on the supremacy of the rule of law, requiring the sovereign to govern via established codifications rather than subjective disposition. Orbeliani's Paradigm: Explicit critique of systemic injustice, despotic tyranny, and autocratic whim through instructive tales like "The Clever Arab" and "The King and the Painter." Axiological Framework of Justice: Conceptualization of justice as a profound ethico-moral category rather than a detached, clinical legal mechanism. Socio-Historical Context: Methodological alignment of Orbeliani's moral-legal framework with the contemporary legislative spirit of the Georgian Dasturlamali (King Vakhtang VI's legal code). Pragmatism and Realism: European Physiocratic Paradigm: Instrumental view of the monarchy as a structural vehicle for socio-economic modernization and macroscopic financial progress. Orbeliani's Paradigm: Primacy of a didactic, pedagogical approach, positing that a nation's prosperity is intrinsically contingent upon the moral and intellectual enlightenment of its sovereign. Systemic Stance: Rejection of radical institutional upheaval or republican transformation; advocacy focuses exclusively on the moral refinement of the existing state apparatus via targeted education.

Epistemic Divergences and Analytical Syntheses: The Core Divergence: Ethical and Institutional Orientations; European Enlightenment: Methodological prioritization of institutional secularization, structural legal checks, and systemic administrative modifications. Orbeliani's Enlightenment: Epistemic reliance upon Christian morality, deontological principles, and individual cardinal virtues. Systemic vs. Anthropocentric Models: The late European model engineered automated structural checks to prevent bad actors from damaging the state, whereas Orbeliani maintained that the ethical cultivation of the ruler dictates the quality of governance. The Axiological Model of "The King and the Painter": Practical literary manifestation of Orbeliani's overarching political philosophy. Direct narrative dialogue with the core tenant of enlightened absolutism regarding sovereign accountability before truth and natural law. The painter's realistic depiction of the monarch's physical defects serving as a symbolic imperative for self-critique.

Structural warning against internal courtly sycophancy, demanding that the sovereign actively cultivate self-awareness regarding imperial administrative errors. This concept directly converges with the Voltairean doctrine that an enlightened sovereign must ground their authority in empirical truth and rationality. Consequently, this comparative matrix delineates the structural symmetries and divergences between Sulkhani-Saba Orbeliani and Western European political thinkers across four core epistemological axes: Pedagogy as the Operational Substrate of Statecraft (Pedagogical Optimism). Mirroring European Enlightenment thinkers, Orbeliani operates under a framework of pedagogical optimism, positing that human nature—specifically that of a sovereign—can be fundamentally transformed through rigorous, structured upbringing. Within this narrative trajectory, the character of Crown Prince Jumber functions as a literal tabula rasa (clean slate) upon

which his preceptor, Leon, systematically imprints philosophical wisdom. This paradigm exhibits direct convergence with John Locke's empirical doctrine that education unilaterally constructs the individual persona.

For Orbeliani, the monarch must not merely be a hereditary successor, but a highly qualified administrative executive. It is a highly significant thematic trend that despite Orbeliani's ecclesiastical status, the operational mechanism for resolving systemic crises within his fables is invariably human reason and pragmatic intellect rather than divine mysticism or supernatural intervention. Both Leon and Jumber resolve complex judicial and administrative disputes by utilizing foresight, dialectical logic, systemic observation, and acute intellect. This methodology represents an early manifestation of rationalism—a paradigm grounded in the conviction that the physical cosmos and state structures must conform to immutable rational laws. This concept is logically intertwined with a rigorous critique of tyranny and an emphasis on moderation as a structural mechanism for societal harmonization, which is itself impossible without the rule of law. Enlightened absolutism fundamentally predicated a sovereign who was subordinated to jurisprudence. Within his parables, Orbeliani frequently satirizes monarchs who operate exclusively on arbitrary whim and personal impulse. For instance, the fable "The Clever Servant" demonstrates that the sovereign remains inherently fallible as a human actor and requires a counselor dedicated to uncompromised truth. This narrative device functions as an implicit critique of the contemporary feudal anarchy that fragmented early modern Georgia.

Linguistic Democratization and Lexicographical Emancipation

A defining hallmark of the European Enlightenment was the systematic democratisation of knowledge accessibility. A corresponding trajectory is palpably manifested within Orbeliani's framework: *The Wisdom of Fiction* is intentionally composed in an accessible, vernacular, and dynamic idiom. Rejecting the convoluted, high-flown, and ornate rhetoric that dominated prior literary epochs, Orbeliani elected a linguistic register universally accessible to the populace. This stylistic shift constitutes an explicit attempt at intellectual emancipation. Consequently, it is highly indicative that Orbeliani stands as the foundational thinker who bequeathed to Georgian lexicography a monumental work saturated with encyclopedic articles. Serving concurrently as an explanatory dictionary, a translational index, and a general encyclopedia, his *Sityvis Kona* (*The Bouquet of Words*) shares a profound qualitative and epistemic affinity with the holistic vision of the Western European Encyclopedists.

Within Orbeliani's framework, civic ethics explicitly equate virtue with public utility. A clear thematic trajectory emerges: the narrative praises industriousness, fidelity, and pragmatism. His protagonists achieve success not through supernatural intervention or mysticism, but via acute intellect and practical discernment. These dynamics represent the nascent elements of a bourgeois Enlightenment ethic emerging within a deeply entrenched feudal environment.

The parable "The King and the Painter" constitutes the cornerstone of Orbeliani's political philosophy. It most palpably manifests the Enlightenment trajectory that Western European thinkers subsequently termed "speaking truth to power." When analyzed through the analytical lens of enlightened absolutism, this parable reveals two core components: Truth as the Sovereign's Speculum. The Narrative Context: The depiction of a physically defective and unjust monarch. The Enlightenment Connection: The painter operating as the archetype of the "rational counselor." The Institutional Imperative: The core tenet of enlightened absolutism dictates that while the sovereign must confront objective reality, this truth must ultimately serve state interests and preserve the institutional dignity of the crown. Critical Inquiry versus Blind Obedience: The Rejection of Flattery: An explicit warning against enveloping the monarchical court in sycophancy. The Epistemic Act: The painter's refusal to conform to illusion, even under the structural threat of capital

punishment. The Practical Outcome: A sovereign who succumbs to self-delusion is structurally incapable of maintaining administrative efficiency.

Faced with a socio-political backdrop of total and institutionalized injustice, the text poses a fundamental question: where lies systemic salvation? The definitive resolution is found in the "golden mean"—the ultimate institutionalization of rationalism. Sulkhan-Saba Orbeliani's "The Book of Wisdom and Lies" portrays the painter's resolution as a rationalist, pragmatic approach that aligns with enlightened absolutism, serving the state without undermining monarchical authority. This political pragmatism is further systemized through the character of Leon, who champions knowledge as a tool for administrative efficacy and statecraft, favoring calculated wisdom over brute force. Strategic Adaptability and Analytical Sagacity. The Pedagogy of Contextual Truth: Leon instructs the crown prince that truth is not invariably unidimensional or direct. The Temporal Alignment Requirement: Imperative adjustment to specific historical epochs and shifting administrative circumstances.

The Geopolitical Connection: Direct conceptual convergence with the "political prudence" that European Enlightenment thinkers (e.g., Frederick II) operationalized as *raison d'État* (state necessity).

The Implementation of Empirical Pedagogical Methods

Rejection of Rote Memorization: Absolute dismissal of mechanical learning and dogmatic recitation within Leon's instructional design. Cultivation of Autonomous Problem-Solving: Enforced intellectual engagement demanding that the pupil formulate independent resolutions to complex systemic crises. The Epistemic Foundation: Early manifestations of progressive Enlightenment pedagogy characterized by learning via direct empirical experience and proto-empiricism.

The Analytical Bifurcation: Leon's Pragmatism versus Ruka's Duplicity. The Teleological Orientation of Leon: Strategic pragmatism deployed exclusively to advance the common good, state structural consolidation, and absolute justice. The Machinations of Ruka: Egoistic duplicity and systemic falsehood exploited solely for localized personal aggrandizement, targeted subversion, and structural destabilization. The Anti-Enlightenment Archetype: Erudition detached from ethico-moral foundations, weaponizing political intrigue strictly as a vector of institutional destruction. The Symbolism of "Functional Sterility": Structural employment of Ruka's physical status as a eunuch to allegorically embody the ultimate philosophical fruitlessness of malicious governance. Thus, Leon operates as the ideologue of that specific iteration of enlightened absolutism which Orbeliani envisioned for Georgia: a sovereign whose governance is anchored in human reason rather than baseline instincts. Within this framework, aesthetics serve not merely as an artistic device, but as a strategic political instrument. The integration of allegorical archetypes, parables, and sarcastic rhetorical approaches constructs an intellectual narrative through which the reader internalizes both ethico-moral values and foundational statecraft principles. This trajectory delineates the definitive paradigm established by Orbeliani: civic education, state structural harmony, a deontological approach, and an elevated cultural profile.

Ultimately, Sulkhan-Saba Orbeliani's *The Wisdom of Fiction* stands as one of the most profound intellectual texts in the history of Georgian political and cultural thought, synthesizing indigenous traditions with the core tenets of the Western European Enlightenment. Through its allegorical architecture, didactic parables, and moral exemplars, Orbeliani's statecraft vision delivers a localized adaptation of enlightened absolutism—a paradigm wherein the monarch is enlightened, the citizenry is educated, and state interest remains supreme, yet ethically and humanistically legitimized. Examined alongside European parallels, the evidence demonstrates that Orbeliani converges monarchical authority, the moral socialization of the citizen, and the functional efficacy of state institutions into a synthetic, harmonious model uniquely adapted to the Georgian cultural milieu. The tactical deployment of allegory, humor, irony, and paradox within the narrative

framework facilitates an analytical visualization of both conceptual and pragmatic perils, thereby illuminating the pathways toward systematic state harmonization. Ultimately, this article demonstrates that Sulkhan-Saba Orbeliani operated not merely as a creative writer or a traditional scholar, but as an acute philosopher, a visionary reformer, and a political theorist whose writings contribute a foundational cornerstone to the evolution of Georgian statecraft paradigms. His oeuvre innovatively integrates Western European intellectual currents, generating a unique cultural hybrid through the organic synthesis of Eastern and Western traditions.

References:

- Frederick II, King of Prussia. (1983). *Political writings of Frederick the Great* (H. W. Smyser, Ed.). Hackett Publishing.
- Montesquieu, C. de. (1989). *The spirit of the laws* (A. Cohler, B. Miller, & H. Stone, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1748)
- Orbeliani, S.-S. (1928). *Sibrdzne-sicruisa* [The wisdom of fiction] (G. Leonidze, Ed.). Shroma.
- Outram, D. (2013). *The Enlightenment* (3rd ed.). Cambridge University Press.
- Porter, R. (2001). *Enlightenment: Britain and the creation of the modern world*. Penguin Books.
- Riley, P. (1997). *The humanist tradition in Georgian thought*. Universal.
- Shota Rustavelis sakhelobis qartuli literaturis instituti. (2010). XVI-XVIII saukuneebis qartuli literatura [Georgian literature of the 16th-18th centuries]. TSU. <https://literaturatmcodneoba.tsu.ge/files/saxelmzgvanelo/XVI-XVII%20ss.%20-%20qartuli.pdf>
- Voltaire. (1994). *Candide, or optimism* (R. H. Brissenden, Trans.). Oxford University Press. (Original work published 1759).

ქართველი მუჰაჯირების ფაცაში დასახლებისა და ადაპტაციის საკითხები

ნოდარ შოშიტაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ელ-ფოსტა: nodar_shoshitashvili@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7286-0087>

საბა კალანდარიშვილი

კულტურული და სოციალური ანთროპოლოგიის მაგისტრი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ელ-ფოსტა: sabakalanda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1815-9810>

აბსტრაქტი: წინამდებარე ნაშრომი განიხილავს ქართველი მუჰაჯირების ფაცას (ორდუს პროვინცია, თურქეთი) რეგიონში დასახლების პროცესს, მის ისტორიულ წინაპირობებსა და ადაპტაციის საწყის ეტაპებს. კვლევა ეფუძნება ეთნოგრაფიული საველე მუშაობის შედეგად შეგროვებულ ზეპირ ისტორიებს, მიგრანტთა შთამომავლების კულტურულ მემკვიდრეობას, ოსმალურ საარქივო მასალებსა და არსებული ისტორიოგრაფიის კრიტიკულ ანალიზს. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ქართველი მუჰაჯირების ფაცაში მოხვედრის გარემოებებს, ოსმალეთის იმპერიის განსახლების პოლიტიკას, ალი ფაშა თავდგირიძის როლს, მიწების განაწილების პროცესსა და ახალ სოციალურ გარემოსთან ადაპტაციის სირთულეებს. ნაშრომში ნაჩვენებია, რომ ფაცაში ქართველთა დასახლება ოსმალეთის თავდაპირველი გეგმის შედეგი არ ყოფილა და მნიშვნელოვანწილად შემთხვევითმა გარემოებებმა განაპირობა. ასევე გაანალიზებულია მიგრანტთა და ადგილობრივ მოსახლეობას შორის ურთიერთობები, სოციალური დაძაბულობის მიზეზები და მათი გავლენა რეგიონის ეთნოპოლიტიკურ ვითარებაზე. კვლევა ცხადყოფს, რომ კულტურული მემკვიდრეობა მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს იმ ისტორიული მოვლენების რეკონსტრუქციისთვის, რომლებიც წერილობით წყაროებში არასრულად ან საერთოდ არ არის ასახული, და ახალი პერსპექტივით წარმოაჩენს ქართველი მუჰაჯირების განსახლებისა და ინტეგრაციის ისტორიას ცენტრალურ მავიზღვისპირეთში.

საკვანძო სიტყვები: მუჰაჯირობა, ფაცა, ორდუ, მუჰაჯირები, კულტურული მემკვიდრეობა, ზეპირი ისტორია, ოსმალეთის იმპერია, მიგრაცია, ეთნოგრაფია.

შესავალი: 1877–1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდგომ დაწყებული მუჰაჯირობა XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთ ყველაზე მასშტაბურ მიგრაციულ პროცესს წარმოადგენს. ამ პერიოდში აჭარიდან, განსაკუთრებით კი ჩურუქსუს (დღევანდელი ქობულეთის) რეგიონიდან, ათიათასობით მუსლიმი ქართველი გადასახლდა ოსმალეთის იმპერიაში, სადაც მათ საფუძველი ჩაუყარეს მრავალ ქართულ დასახლებას. მიუხედავად იმისა, რომ მუჰაჯირობის ისტორია არაერთი ქართველი და უცხოელი მკვლევრის ინტერესის საგანია, დღემდე არასაკმარისადაა

შესწავლილი ქართველი მუჰაჯირების განსახლების კონკრეტული პროცესები და მათი ადაპტაცია ცალკეულ რეგიონებში, განსაკუთრებით კი ორდუს პროვინციის ფაცის რაიონში.

ფაცა ქართველი მუჰაჯირების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან განსახლების ცენტრად ჩამოყალიბდა. თუმცა, მათი რეგიონში მოხვედრის გარემოებები, დასახლების საწყისი ეტაპები, ოსმალეთის ხელისუფლების განსახლების პოლიტიკა, ადგილობრივ მოსახლეობასთან ურთიერთობები და ადაპტაციის პროცესები ქართულ ისტორიოგრაფიაში ფრაგმენტულადაა წარმოდგენილი. აღნიშნული საკითხების შესწავლას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ის გარემოება, რომ წერილობითი წყაროების სიმწირის პირობებში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს მიგრანტთა შთამომავლების კულტურულ მემკვიდრეობასა და ზეპირ ისტორიებს, რომლებიც დღემდე ინახავს ინფორმაციას მათი წინაპრების მიგრაციისა და დასახლების შესახებ.

წინამდებარე სტატიის მიზანია ფაცაში ქართველი მუჰაჯირების დასახლებისა და ადაპტაციის პროცესის ისტორიული რეკონსტრუქცია. კვლევა ეფუძნება ეთნოგრაფიული საველე მუშაობის შედეგად მოპოვებულ ზეპირ ისტორიებს, მუჰაჯირთა შთამომავლების ინტერვიუებს, ოსმალურ საარქივო მასალებს, დიპლომატიურ ანგარიშებსა და თანამედროვე ისტორიოგრაფიის კრიტიკულ ანალიზს. სხვადასხვა ტიპის წყაროთა ურთიერთშედარების საფუძველზე განხილულია ქართველი მუჰაჯირების ფაცაში მოხვედრის გარემოებები, მათი განსახლების პოლიტიკა, სოციალურ გარემოსთან ადაპტაციის პროცესი და ადგილობრივ მოსახლეობასთან ურთიერთობის დინამიკა.

კვლევის სიახლე მდგომარეობს იმაში, რომ ისტორიული წყაროები პირველად სისტემურად არის შეჯერებული ეთნოგრაფიულ საველე მასალასთან, რაც შესაძლებელს ხდის ფაცაში ქართველი მუჰაჯირების განსახლებისა და ადაპტაციის პროცესის უფრო სრულყოფილ რეკონსტრუქციას და მიგრაციული გამოცდილების ახალი პერსპექტივით წარმოჩენას.

მეთოდოლოგია: კვლევა ეფუძნება თვისებრივ კვლევის მეთოდოლოგიას და აერთიანებს ისტორიული და ეთნოგრაფიული კვლევის მეთოდებს. ძირითადი ემპირიული მასალა მოპოვებულია თურქეთის ორდუს პროვინციის ფაცას რაიონში ჩატარებული ეთნოგრაფიული საველე კვლევის ფარგლებში. კვლევის პროცესში გამოყენებული იყო ნახევრადსტრუქტურირებული სიღრმისეული ინტერვიუები ქართველი მუჰაჯირების შთამომავლებთან, ზეპირი ისტორიის მეთოდი, მონაწილე დაკვირვება და კულტურული მემკვიდრეობის ანალიზი. ეთნოგრაფიული მონაცემები შეჯერებულია ოსმალურ საარქივო დოკუმენტებთან, ბრიტანეთისა და საფრანგეთის საკონსულოების ანგარიშებთან და თანამედროვე ისტორიოგრაფიულ ლიტერატურასთან. წყაროთა ურთიერთშედარებისა და კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე განხორციელდა მუჰაჯირთა განსახლების პროცესისა და ფაცაში მათი ადაპტაციის ისტორიული რეკონსტრუქცია.

მსჯელობა: მუჰაჯირობის პერიოდში მოსახლეობის ყველაზე დიდი რაოდენობა ქობულეთიდან (ჩურუქ-სუ) გადასახლდა. დღევანდელ თურქეთში ქობულეთიდან წასულ მუჰაჯირთა შთამომავლებს შეხვდებით როგორც ეგეოსის ზღვის პირას არსებულ ქართულ დასახლებებში, ისე ცენტრალურ შავი ზღვისპირეთში. თუმცა, თურქეთ-საქართველოს საზღვრის გახსნისა და თანამედროვე კვლევების გაჩენის პირობებში, დადგინდა, რომ ქობულეთელ მუჰაჯირთა უმეტესი ნაწილი დასახლებულა ცენტრალური შავიზღვისპირეთის, კერძოდ, ორდუ, ფაცა, უნიე, სამსუნის მიდამოებში, სადაც შეუქმნიათ კომპაქტური დასახლებები და შემდგომ გამრავლებულან მიმდებარე ტერიტორიებზე.

იქედან გამომდინარე, რომ ფაცაში ტრანსპორტირებისა და ზოგად მათ ბედზე ქართულ წერილობით წყაროებში არაფერია ნათქვამი, ძირითადი ისტორიული წყარო მიგრანტთა შთამომავლების კულტურული მემკვიდრეობაა, რომელიც წლების განმავლობაში თაობიდან თაობაზე გადაეცემოდა.

ფაცაში მცხოვრები ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების მეოთხე-მეხუთე თაობას მათი წინაპრების აქ მოსვლასთან დაკავშირებით ზეპირი გადმოცემები ახსოვთ. ყველა მთხრობელი მათი წინაპრების მოსვლის დროდ 1877-1878 წლების („93 წლის ჰარბის“ - ისლამური კალენდრით) ომის შემდგომ პერიოდს ასახელებენ. „ჩვენ მუსლიმანები ვართ, დედეები მუსლიმანები იყვნენ, იქნაი არიყო მასე და წამოსულან, გამოქცეულან. მშიერი მომკტარან გზაში, ბევრი მომკტარა, იქიდან ფეხით რამდენს წამოხვალ, ხარის არაბაი იყო, ცხენების, ვირების. თლათ შიერი ყოფილან... თქვეს რომ იქ ყველაფერი არის, მიწა, სახლი, ჯენეთივით, ამბობდენ. მაგრამ პირველი რეისი რომ წამოვდენ და ნახენ რომ არც მიწაა, არც სახლი და არც კაი ცხოვრება, არაფერი არაა. აქიდან ნელნელა ინფორმაცია მივიდა იქ რომ აქ არაფერი არაა და ხალხი აღარ მოდიოდა აქა. ხოჯაც ეხვეწებოდა ხალხს ჯენეთში მოხდებიო, მარა ახალხი არმოდიოდა, მერე ბევრი ძალით ჩეიყვანეს ბათუმის სადგურში“.

მუჰაჯირების ქალაქ ორდუსა და მიმდებარე რაიონებში, ფაცასა და უნიეში, ჩასვლა სრულიად შემთხვევითი მოვლენაა. ერთ-ერთმა მთხრობელმა გვარად გოლომანიძემ, რომლის წინაპარიც, სავარუდოდ, სოფელ ბობოყვათიდან უნდა წამოსულიყო, გაიხსენა ფაცაში მისი დედეების (ბაბუების) დასახლების ისტორია: „მაგაზე დაზუსტებული არ არის არაფერი, იქიდან ბათუმიდან გემები დადიოდა ბურსაში. ამბობენ, რომ გემი აქ ფაცაის ახლოს გაფუჭდა რაღაცა და ხალხი ჩამეიყვანეს იქა. აქედან არის 8 კილომეტრი ბოლომანი, იქ დატოვეს მინდორზე ხალხი. არის მეორე ვარიანტი, ამბობენ, რომ იმ ხალხმა იმდენმა წამოვდენ იქიდან, საჭმელი არ ხონდენ რამე და ის კაპიტანი დეიჭირეს და გემით აქ გამოვდენ, არ წევდენ იქით. არ ვიცით რომელია სწორი ვარიანტი. ჯერ პირველად რომ წამოვდა ხალხი, დასახლდა, მერე ვიღაცა ნათესავი, ბიძაშვილი ტაიაშვილი ჩამოვდენ ფეხით. სულ პირველი გემებით ჩამოვდენ“.

აჰმედ ბეჟიოღლუ (ბეჟანიძე), რომელიც ქართულის კარგი მცოდნე და ფაცას გამოჩენილი პიროვნებაა, მისი წინაპრების მოსვლის შესახებ საინტერესო და ემოციურ ამბავს მიყვება:

იქა ახლა იმ დროზე თქვენ მუსლიმანი ვიყავით, მუსლიმანის ადგილზე რომ არ მოკტები, მაშვინ სამოთხეზე ვერ შეხვალთ, იქა წედითო, ასე თქვეს. მერე ჩვენებმა თქვეს, რომ წევდეთ უნდაო. პირველად წევდენ სასაფლაოში, ბაბაი, ნენეი, დედეი იგინი იყო იქა. იტირენ, თურქეთს წევდეთ უნდა, უკან ვერ შემოხვიდეთ უნდაო. მემრე კარები დაკილტენ, იქიდან ლოგინი რაცხაები იგი ქნეს ხელში. ცხვრები, მოზვები რაცხაები, კარები გააღეს, გუშვეს. მერე ბათუმის პორტზე ჩამოვდენ. აჭარლები და აფხაზები გემებით თურმე იქიდან მოსულან თურქეთში. მემრე ჩვენებმაც იქა წევდენ. ბათუმიდან გემში ჩაჯდენ, იგინმა გემები არ იცოდენ, დაჭირეთეს გემი და აქა მოსლიხან თქვეს რომ თქვენ იქა სახლი გქვონდოს და მიწას მოგცემთო...

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო კვლევას გვთავაზობს თურქეთში მოღვაწე, წარმომობით ქართველი ისტორიკოსი ოქტაი იოზელი (ქათამაძე) თავის ნაშრომში „მიგრაცია და ძალაუფლების პოლიტიკა: ქართველი ემიგრანტების დასახლება თურქეთში (1878–1908)“ (Özel, გვ. 2010).

ოსმალეთის ადმინისტრაციას გეგმა ჰქონდა, ეს მიგრანტები ალაფაზარსა და ბურსას შორის ტერიტორიაზე დაესახლებინათ. თუმცა, ადგილობრივების თქმით, რთული საზღვაო მოგზაურობის დროს გადასახლების ორგანიზატორი, ქობულეთელი ალი ფაშა თავდგირიძე ავად გამხდარა. როდესაც კოლონის სამმა გემმა ორდუს სანაპიროებს მიაღწია, მიგრანტებმა კაპიტნებს დაემუქრნენ და ორდუში გადმოსვლა და დასახლება მოითხოვეს. ეს მოთხოვნა სტამბოლში გადაიგზავნა. საბოლოოდ, დაახლოებით სამ დღიანი მოლაპარაკებების შემდეგ, მიგრანტ ოჯახებს ორდუში გადმოსვლის ნებართვა მიეცათ. ამრიგად, ისტორიის თანახმად, მათი რეგიონში ჩამოსვლა ოსმალეთის მთავრობის თავდაპირველი გეგმის შედეგი არ ყოფილა. ეს სრულიად შემთხვევითი იყო (Özel, გვ. 2010 p. 478).

იოზელი მიგრაციის ფაქტობრივი პროცესის შესახებ საარქივო მასალებს ეყრდნობა. ბრიტანეთის საკონსულოს ანგარიშების შესწავლის შედეგად დადგინდა, რომ ბურსასკენ მიმავალი ასობით მუჰაჯირი ოჯახის გადამყვანი გემები გზად მგზავრებმა მართლაც გააჩერეს და საბოლოოდ ორდუში ჩავიდნენ. აღნიშნული ჩანაწერი 1879 წლითაა დათარიღებული. იმავე წლის საფრანგეთის საკონსულოს ანგარიში განსაკუთრებით ხაზგასმულია, რომ ორდუში ჩასულებს შორის, ჩვეულებრივ იმიგრანტ ოჯახებთან ერთად, არსებობდნენ ბათუმ-ჩურუქსუს რეგიონის მდიდარი და გამოჩენილი ფიგურებიც (Özel, 2010 , გვ. p. 478).

ინფორმანტთა ნაწილი აღნიშნავს, რომ მათი წინაპარი არა გემით, არამედ ხმელეთით მოსულა. მაგალითად, ჩემი ერთ-ერთი მთხრობელის, ზათი ინაიშვილის დიდი ბაბუა ფაცაში ასე ჩავიდა - „აი გაგონილი არ გექნება ახლა რაც უნდ გითხრა, სეიდ ალა ინაიშვილი წამოსლიხან ორი ცხენით წამოსულა, ცხენის ნალი უკუდმა დუუჟედია, კვალი ასე მია, ცხენი ისე მია, არ დეგვიჭირონო და გამოსულა (ეძებდა მილიციას). წამოიღო იქიდან საჭმელი-სასმელი, რაც დიეტია ცხენზე და ერი ცხენი დაჭირთული ოქრო. ფერშემბეს იქანაი გაჩერებულან, მერმე ბიჭები ყოლია თან, ჩემი ბაბუასი მამა 15 წლის ყოფილა რომ წამოსულან, იქიდან თურმე აქა მთავრობაში გახდენ, საქმე დეიწყეს მთავრობაში. ფაცაიდან ჩვენს სოფელში კარატაში მიწა იყიდა, დაქორწილდა და აქა დასახლდა“.

მიგრაციის პირველი ორი წლის განმავლობაში, 1879-დან 1881 წლამდე, დაახლოებით 6000 ქართული ოჯახი (დაახლოებით 30-40 000 ადამიანი) ტრაპიზონის გუბერნიის პორტებში გადავიდა. მათგან დაახლოებით 4500 ოჯახი ორდუს, ფაცას და უნიეს რაიონებში (კაზა) ჩავიდა. ამ ოჯახიდან ორი ათასი მხოლოდ ორდუს რაიონში დასახლდა. შვიდი თვის შემდეგ, 1882 წლის თებერვალში, თავად ჩურუქსუელი ალი ფაშას მონაცემებით, რომელიც იმ დროისთვის რეგიონში მიგრანტების განსახლების პასუხისმგებელ პირად იყო დანიშნული, ზღვით მისული ქართველების საერთო რაოდენობა დაახლოებით 80 000 იყო. ხმელეთით ჩასული ადამიანების რაოდენობა კი დაახლოებით 40 000 (Özel, 2010 , pp. 478-479).

1881 წლის შემდგომ, რუსეთის-ოსმალეთს შორის დადებული ხელშეკრულება კიდევ 2 წლით გახანგრძლივდა. იოზელი ვარაუდობს, რომ მიგრაციის მეორე ტალღა 1883-84 წლებში მიმდინარეობდა, თუმცა, უფრო მცირე მასშტაბით. თუ ის ცნობები, რომლებიც დაკავშირებულია მუჰაჯირთა რაოდენობასთან, გაზვიადებული არ არის, მაშინ ნამდვილად შეიძლება, რომ ბერლინის ხელშეკრულების შემდეგ ხუთწლიან პერიოდში ოსმალეთის ტერიტორიებზე მინიმუმ 150 000 ქართველი გადასულიყო. მუჰაჯირთა უმეტესობა დასავლეთით მდებარე რეგიონებისკენ იყო მიმართული, როგორიცაა სამსუნი (მათ შორის თერმეს, ჩარშამბას და ბაფრას რაიონები), სინოპი, ქოჯაელი, ადაფაზარი, ინეგოლი და ბურსა, ხოლო რამდენიმე მცირე ჯგუფი შავი ზღვის რეგიონის შიდა ნაწილშიც, ისეთ რაიონებში დასახლდა, როგორიცაა სივასი, ტოკათი და ამასია (Özel, 2010 , pp. 478-479).

ზოგადად, თურქეთში მაჰმადიანი მიგრანტების დასახლების საკითხი საკმაოდ საინტერესოა იმ თვალსაზრისითაც, თუ რა პოლიტიკას ატარებდა პორტა მიგრანტების ადაპტაციისთვის. 1960-იანი წლებიდან დაიწყო სხვადასხვა ინსტიტუციებისა და კომისიების შექმნა, რომლებიც მუშაობდნენ ბალკანეთიდან და კავკასიიდან ჩასულ მიგრანტთა დასახლებასა მათი ადგილობრივებთან ინტეგრირების უზრუნველყოფაზე.

რუსეთ-ოსმალეთის ომისა და ახალი მიგრაციული ტალღის საფუძველზე მიგრანტთა დახმარების კომისიის ფარგლებში მუჰაჯირებისთვის რამდენიმე ახალი დაწესებულება დაარსდა. 1877-1878 წლების შემდგომ ამგვარი ინსტიტუტების ზრდა მხოლოდ მიგრანტთა რაოდენობასთან არ იყო დაკავშირებული, არამედ ეს იყო ერთგვარი მაკროპოლიტიკა, რაც განპირობებული იყო, იმპერიის დემოგრაფიული, ეკონომიკური, პოლიტიკური და განსაკუთრებით იდეოლოგიური ტრანსფორმაციით. სახელმწიფო დონეზე ისლამიზმი და ინტელექტუალურ (ძირითადად სახელმწიფოს მიერ დაფინანსებული ინტელექტუალების მიერ წარმოებული) თურქიზმი ორ ახალ პოლიტიკურ

იდეოლოგიას წარმოადგენდა. აბდულჰამიდ II-მ ქარიზმატული ტიტულით - „ხალიფატი“ შეიმუშავა ახალი მაკროპოლიტიკური პროექტები, რომლებშიც მიგრაციის კომისიებმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშეს. აღსანიშნავია, რომ სულთანი აბდულჰამიდ II თავად იყო ინსტიტუციონალიზაციის საქმიანობის ცენტრში. მის მიერ დაარსდა და ხელმძღვანელობდა სამ კომისიას: მიგრაციის გენერალური კომისია, მუსლიმი მიგრანტების კომისია და მიგრანტების უმაღლესი საბჭო. მეოთხე კომისია - მიგრანტთა გენერალური ადმინისტრაციის კომისია - ტექნიკურ ასპექტებზე იყო პასუხისმგებელი (Dündar, 2018, p. 174).

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ინსტიტუციური გამოვლენაა ამგვარ კომისიებში თავად მიგრანტების ან მათი ცნობილი ფიგურების ჩართვა, რომლებსაც მუჰაჯირთა მსგავსი ეთნიკური ან რელიგიური წარმომავლობა ჰქონდათ. ამის ყველაზე კარგი მაგალითია ჩურუქსული ალი-ფაშა თავდგირიძე, რომელიც დანიშნული იყო „დასახლების საპატიო ოფიცრად“ სპეციალურად ქართველი მუჰაჯირების დასასახლებლად (Dündar, 2018, გვ. 174).

იმიგრანტი საზოგადოების ლიდერებისა და ფიგურების, მაგალითად, ქართველების, კომისიებში ჩართვის ეს მეთოდი მუჰაჯირთა ახალ მუსლიმურ საზოგადოებაში ადაპტაციის ხელშეწყობად მიიჩნეოდა. ეს სტრატეგია მიზნად ისახავდა უფრო ძლიერი კავშირების დამყარებას და ადგილობრივ პირობებთან სრულ ინტეგრაციას (Dündar, 2018, გვ. 174).

აჰმედ ბეჟანიძე იხსენებს წინაპრების მოყოლილს და ადასტურებს, რომ მიწის განაწილება და მოსახლეობის დასახლება ფაცაში ალი ფაშა თავდგირიძის თაოსნობით მომხდარა. „თავდგირიძე ალიფაშამ მოვდა კაბაკდაღზე, აქა ბეჟანიძეები იყვნენ, აქა მახარაძე იყო, აქა გოლომანიძე - აქა 30, აქა 20, ასე გაანაწილა. სუნთელ ხალხს მიწა მისცა თითოს 11 ჰექტარი სულ დაარიგა. იმ ადგილებზე ჩვენებმა სახლები გააკეთეს“. დაახლოებით იგივეს მიყვება ჰუსეინ იუგუნ (მოწყობილიც):

აქ მოვდენ რამე არ დახდენ. ჩვენები ფაცას პირველი რეისი რომ ჩამოვდა გემიდან, დასვეს იქ მინდორზე. არაფერი, ერთი დღე გავიდა, ორი დღე გავიდა. ხალხს მოშვიდენ, რა ექნენ. მივდა მეიპარა, ქათამი მეიპარა, ცხვარი მეიპარა და მაშინ პრობლემა გახდა, მთავრობაში წევდა ამბავი და აქ ვინც იყო უფროსი ხალხი იმას დაავალეს, რომ ეს ხალხი დაასახლე, მიწა მიეცი და ახლანდელი კაბაკდაღი იქიდან რომ დეიწყება, დიდი, იგი ალი ფაშამ მისცა ქართველებს. ალი ფაშა აქაური ჰაზნედაროღლი, იგიც ქართველია მარა ძაან ადრე წამოსული ოჯახია, იმან დაასახლა მიცა მიწა. ერთ ოჯახს მისცა 10 დონუმი.¹ დაახლოებით 2 დონუმი ჰექტარი ტყე და დანარჩენი ყანა, მარა ყანა კი არ იყო, ტყე და იგი გასაჭარი, ხალხმა გაჭრა. ხალხმა დათესა, მერე დეიწყო მუშაობა და წვალემა, ამდენი წვალემა. მერე გამრავლდენ აღარ ეყონ მიწა და სხვა სოფლებში წევდენ. პირველი იყო კაბაკდაღი. აი რომ დეიწყო, გემი რომ გაფუჭდა, მერე კიდე ჩამოვდენ იქიდან, საქართველოდან და დასახლდენ სხვა სოფლებში.

ქართველი მუჰაჯირების ჩასვლამ ფაცაში მუსლიმი გლეხობის მდგომარეობა კიდევ უფრო გააუარესა. ადგილობრივი მოსახლეობა არ იყო მომზადებული მოულოდნელი სტუმრების ასეთი დიდი რაოდენობით ჩასვლისთვის. ოსმალეთის მთავრობის რეგულაციისა და ჩვეულებრივი პრაქტიკის თანახმად, მუჰაჯირებს ადგილობრივი მუსლიმი გლეხები უნდა დახვედროდნენ. ისინი პასუხისმგებელნი იყვნენ ამ ხალხის დროებით დასახლებაზე და მიწებზე. ყოველ შემთხვევაში, ქალაქებში მაინც. ისინი ვალდებული იყვნენ ახალმოსულების თავშესაფრითა და საკვებით უზრუნველყოფა, სანამ თითოეულ ოჯახს მიწის ნაკვეთს არ მისცემდნენ დასასახლებლად (Özel, 2010, გვ. 479-480). ადგილობრივი მუსლიმი გლეხების დიდ ნაწილს მცირე მიწები ჰქონდა საარსებოდ, ხოლო დანარჩენები, მათ შორის ქრისტიანი გლეხების უმეტესობა, ადგილობრივი წარჩინებული ადა-ბეგების ოჯახების საკუთრებაში არსებულ მიწებზე იყვნენ დასაქმებულნი, რომლე-

¹ 1 დონუმი - 1000 კვ.მ.

ბიც რეგიონში შეუზღუდავ ძალაუფლებას ფლობდნენ. შესაბამისად ქართველებისთვის მიწის მიცემა და რჩენა ისედაც ღატაკი ადგილობროვნებისთვის ძალიან რთული იყო.

ფაცაში მცხოვრები ადგილობრივი მოსახლეობა ძირითადად მუსლიმები იყვნენ, ქრისტიანი (ბერძნული და სომხური) უმცირესობებით. ამ რაიონების ადგილობრივი მუსლიმი მოსახლეობა, სამ ძირითად ჯგუფად იყო დაყოფილი: მიწის მსხვილი მესაკუთრები, ქალაქის სავაჭრო ბურჟუაზია და გლეხები. ასევე უნდა აღინიშნოს ჩერქეზი მუჰაჯირები, რომლებიც რეგიონის დასავლეთ რაიონებში (ჯანიქის ქვეპროვინციის უნიეს, თერმეს, ჩარშამბას რაიონები) 1860-იანი წლებიდან იმყოფებოდნენ და სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდნენ როგორც ადგილობრივ გლეხობას, ასევე სოფლის წარჩინებულ ოჯახებს. ასეთი რთული სოციალური პირობების ფონზე ადგილობრივები ძლივს ახერხებდნენ საკუთარი თავის გამოკვებას. რაც შეეხება ქართველ მუჰაჯირებს, მათი მდგომარეობა კიდევ უფრო რთული იყო. ბოსტნეულისა და კულტურების საარსებო რაოდენობის მოსაყვანად საკმარისი მიწა არ ჰქონდათ, მათ უმეტესობას არც სათანადო თავშესაფარი გააჩნდა. ფული მხოლოდ საკვების, ან საჭირო საქონლის შესაძენად ჰქონდათ. მიგრაციის პირველი ტალღის დროს მიგრანტთა მხოლოდ მცირე ნაწილს მიეცა მიწები. მაგალითად, ფაცაში 1879 წელს ჩასული მუჰაჯირების 1/3 ერთი წლის შემდეგაც უმიწო და უსახლკარო იყო, ხოლო დანარჩენები გაჭირვებით დასახლდნენ ათ სოფელში, სადაც მიწის ძალიან პატარა ნაკვეთები ადგილობრივი გლეხების საკუთრებაში იყო (Özel, 2010, გვ. 479-480).

პირველი დასახლება, სადაც ქართველები მივიდნენ დღევანდელი სოფელ კაბაკდაღის ცენტრია, იგივე ზეგანი. ეს იყო უზარმაზარი ხელუხლებელი, ტყით დაფარული ტერიტორია. აქაური გარემო პირობები გაცილებით უკეთესი იყო, ვიდრე ზღვისპირეთი, სადაც მრავლად იყო ჭაობი და მწერები. გარდა ამისა, ამ ტერიტორიაზე ბერძნების და სომხების დასახლებებიც არ არსებობდა. როგორც მთხრობელები ყვებიან, წინაპრებმა ადგილის შერჩევის შემდეგ პირველ რიგში მეჩეთისა და სასაფლაოს ადგილი გაითვალისწინეს და დაადგინეს წესი, რომ საცხოვრებლად შერჩეულ ამ ადგილს არავინ მიახლოვებოდა. ეს წესი მოქმედებდა 143 წლის განმავლობაში. პირველი ჯგუფი, რომელიც ზეგანში მივიდა 80 კომლისგან შედგებოდა. მოგვიანებით, ზოგიერთი იმ ადგილას ავიდა, სადაც დღევანდელი ჰასანჯიქის სოფელი მდებარეობს.

ეთნოგრაფიული მასალებიდან ცხადი ხდება, რომ მათ აირჩიეს ისეთი ტერიტორია, რომელიც სამშობლოდ მიიჩნიეს. ეს იყო, ღია, თავისუფალი, ხელუხლებელი ტერიტორია, ზღვასთან ახლოს. აჰმეთ ბეჟანიძეს, რომელიც იმყოფებოდა საზღვრის გახსნის შემდეგ ქობულეთში და უნახავს იქაური გარემო, ვკითხე - თქვენი აზრით, დედებმა მართლა მიახლოვდნენ აქაურობა ჩურუქსუს? - მან კი ჩემდა გასაოცარი პასუხი მომიგო: „თუ ფაცას შევადარებთ ქობულეთს, მაშინ ასე ვთქვათ, თუ კონაკბაშიდან გადიხედავ დეინახავ ილიჯის მდინარეს და ზღვას. თუ ქობულეთის სოფელ გვარაში ახვალ და ქვემოთ გაიხედავ, დეინახავ კინტრის მდინარე და ზღვას. კვირიკეს სოფელი ქვემოთ, მდინარის პირას მდებარეობს, ის ზავოს დასახლებას ჰგავს. ეს არის ფაცას და ქობულეთის მსგავსება“. 78 წლის ერდოღან მესხიძემ კი, რომელიც არასდროს ყოფილა საქართველოში და მხოლოდ მამის მოყოლილი ახსოვს, მითხრა: „იქიდან მოსულები იქა რომე ადგილებია, აქაც იმფერ ადგილებზე დარჩენილან. მოსულან ადგილი აგი ჩემიაო, შამულობიან, მის სახლთან, ერთმანეთთან ახლოს არ არის. შორ-შორ არიან. ახლა რომ გავბევრდით ახლოს დავრჩით ადრე შორ-შორ იყვენ... მინდა გამოსლა, დევნახო ჩემი სოფელი, მემგონია ამფერი იქნება“.

უნდა აღინიშნოს, რომ მუჰაჯირთა სრულად დასახლებამდე და მის შემდგომაც გარკვეული პერიოდი ქართველებსა და თურქებს შორის დაძაბული ვითარება იყო. უსახლკარო და ყოველგვარი საარსებო პირობების გარეშე ქართველი მუჰაჯირები იძულებულნი იყვნენ მოპარვითა და გამოძალავით ერჩინათ თავი. ამას ამძაფრებდა ისიც, რომ ქართველების უმეტესობა შეიარაღებული იყო. მათ თან წამოღებული ჰქონდათ თოფები, ძირითადად მარტინი, რომლებიც მათ შეინახეს იმ დროიდან,

როდესაც ისინი საქართველოში ადგილობრივ მილიციაში იყვნენ და რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ იბრძოდნენ. მუჰაჯირები, ბუნებით მკაცრნი, ცნობილნი იყვნენ თავიანთ მშობლიურ ქვეყანაში, ჩურუქსუმი, ცეცხლსასროლი იარაღის სიყვარულით (ჭიჭინაძე, 1917, გვ. 121-122). ეს ცეცხლსასროლი იარაღი მალევე აღმოჩნდა მათი გადარჩენისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ისეთ მკაცრ პირობებში.

ქართველ მუჰაჯირთა ხელწერად იქცა ყაჩაღობაც. ის ძირითადად გავრცელებული იყო იქ, სადაც ქართველი მუჰაჯირები იყვნენ დასახლებულნი. ქართული ბანდების მიერ განხორციელებული ძარცვის უშუალო შედეგი იყო რეგიონში არსებულ თემებს შორის დაძაბულობის გაჩენა. ასეთი შემთხვევების ზრდასთან ერთად, დაძაბული საზოგადოებრივი ურთიერთობები თანდათან სიძულვილში გადაიზარდა ქართველებსა და ადგილობრივ თემებს შორის. ზათი ინაიშვილი მიყვება: „თურქებთან ჩხუბობდნენ. აქედან ბევრი წასულია იქიდან მეგობრები მეიყვანეს, თურქები აქანე ვერ გვიტანებენო და ამისთვის, ერთი ამბავი იყო. მერე აქა ჩვენებურებს მოპარვა, გალახვა, ქალ-ბაღანაზე პაწაი ამბები აქვან. ამის გამო დიდი ხანი თურქებმა ჩვენ ვერ შეგვიყვარა, ადრინდელი ამბები არ დაავიწყდენ. რომ მოგვპარენ, ქალი-ბაღანაი წაგვართვესო, ამიზა გაკუჭებულები იყვენ“. ურთიერთსიძულვილიდან წარმოიშვა ის, რასაც ოსმალეთის ხელისუფლება „ქართულ პრობლემას“ (Özel, 2010 , გვ. 481) უწოდებდა, რამაც კიდევ უფრო შეუწყო ხელი პოლიტიკურ არასტაბილურობას და დაუცველობის ზრდას არა მხოლოდ ორდუს რეგიონში, არამედ მთელ ტრაპიზონის გუბერნიაში.

ამ პრობლემის კიდევ ერთი შედეგი იყო ადგილობრივი არამუსლიმების, ძირითადად გლეხების, მასობრივი მიგრაცია არასტაბილური სოფლებიდან, ძირითადად კავკასიაში, რომელიც იმ დროს რუსეთის ადმინისტრაციის ქვეშ იყო. საარქივო დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ მუჰაჯირებთან დაკავშირებული ყაჩაღობა არ იყო ამ მიგრაციის ერთადერთი მიზეზი. მთელ შავი ზღვის რეგიონში რუსეთის საელჩოები და მათი აგენტები აქტიურად აქეზებდნენ სომხებსა და ბერძნებს, გადასულიყვნენ რუსეთის ტერიტორიაზე, რათა ჩაენაცვლებინათ წასული მუსლიმი ქართველები და ხელახლა დაესახლებინათ ომის შემდეგ ცარიელი მიწები. რა რეალური მიზეზებიც არ უნდა ყოფილიყო მათი წასვლის, ბევრი არამუსლიმი, რომლებმაც დატოვეს თავისი სოფელი და დათმეს მიწები ორდუს, გირესუნისა და სამსუნის რეგიონებში, თავს ქართველ მუჰაჯირთა ყაჩაღობის მსხვერპლად წარმოაჩენდა და მიუთითებდა, რომ რეგიონის დატოვების თითქმის ერთადერთი მიზეზი ქართველების მიერ მათი შევიწროება იყო (Özel, 2010 , გვ. 481). აჰმედ ბეჟანიდის თქმით, ქართველების და თურქების დაპირისპირება ხშირად მკვლელობამდეც მიდიოდა. „ჩვენ რომ მოვეით აქა ბეგები იყვენ. მოდითო ყანის მუშაუო, გოლომანიძე ხუსტადმა (დიდი კაცი იყო კაბაკდაღზე) ჩვენო თქვენ ადგილზე არ ვიმუშავებთო. მემრე ერი ქართველი მოკლეს ბეგებმა, მემრე ქართველებმა 2 თურქი მოკლეს. არ წევდა, ჩვენ მასე არ ვართო, და თურქებმა ვითომ შაჰმინეს ქართველები და იმ დამეს მერე 6 კაცი მოკლეს ჩვენებმა. მიახტინეს, რომ ჩვენ ჩერქეზებს არ ვგავართო. იქიდან მოსულებს იარაღი რუსის ფიშტო ხონდენ წელზე. ვერ შაგვაშინეს ჩვენ. ჩერქეზებმა მოვდენ ჩვენებამდე 30 წლის წინ და თურქებმა შაჰმინეს და გეიქენ აქიდან, ქართველები ვერ შაჰმინეს“.

თანაცხოვრებიდან წარმოშობილი პრობლემები, რომლებიც თავდაპირველად გადარჩენისთვის ბრძოლისა და არასაკმარისი პირობებით იყო გამოწვეული, სწრაფად გამწვავდა, რამაც საზოგადოებრივი არეულობა და ეთნიკური სიზიზღი გააღვივა. როგორც ოზელი აღნიშნავს, შექმნილი მძიმე პრობლემა ალი ფაშას პოლიტიკური ამბიციებით იყო განპირობებული. აღნიშნული დაპირისპირება სხვადასხვა ფორმით, ძალაუფლებისთვის ბრძოლით, ადგილობრივი კონფლიქტებითა და ძალადობრივი ინციდენტებით 1880-იანი წლების დასაწყისიდან XX საუკუნის დასაწყისამდე გაგრძელდა.

დასკვნა: წარმოდგენილი კვლევა ცხადყოფს, რომ ქართველი მუჰაჯირების ფაცაში დასახლებისა და ადაპტაციის პროცესი მრავალმხრივი და წინააღმდეგობრივი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ

ოსმალეთის ხელისუფლება მიგრანტთა განსახლების ინსტიტუციურ მართვას ცდილობდა, მათი მასობრივი ჩასვლა ადგილობრივ სოციალურ და ეკონომიკურ გარემოს სერიოზულ გამოწვევებს უქმნიდა. მიწის სიმცირემ, სიღარიბემ, არასაკმარისმა საცხოვრებელმა პირობებმა და რესურსებზე კონკურენციამ ქართველ მუჰაჯირებსა და ადგილობრივ მოსახლეობას შორის დაძაბულობა წარმოშვა, რაც დროთა განმავლობაში ძალადობრივ დაპირისპირებაში გადაიზარდა.

კვლევის შედეგად ირკვევა, რომ ოსმალეთის ადმინისტრაციის მიერ „ქართულ პრობლემად“ მოხსენიებული ვითარება მხოლოდ ქართველი მუჰაჯირების ქმედებებით არ იყო განპირობებული. არსებული კონფლიქტები უნდა განიხილებოდეს ფართო სოციალურ-პოლიტიკურ კონტექსტში, სადაც ერთმანეთს ემატებოდა მიგრაციის მძიმე პირობები, რესურსების სიმწირე, ადგილობრივი ძალაუფლებისთვის ბრძოლა, ოსმალეთის განსახლების პოლიტიკა და რუსეთის იმპერიის ინტერესებიც. შესაბამისად, რეგიონიდან არამუსლიმი მოსახლეობის მიგრაციაც მხოლოდ ქართველ მუჰაჯირთა მოქმედებებით ვერ აიხსნება.

ეთნოგრაფიული მასალებისა და ისტორიული წყაროების ურთიერთშედარებამ შესაძლებელი გახდა იმ მოვლენების რეკონსტრუქცია, რომლებიც ქართულ წერილობით წყაროებში ფრაგმენტულად ან საერთოდ არ არის წარმოდგენილი. ზეპირი ისტორიები, კულტურული მეხსიერება და საარქივო დოკუმენტები ერთმანეთის შევსებით უფრო სრულ სურათს ქმნის ქართველი მუჰაჯირების ფაცაში დასახლების, ადაპტაციისა და ადგილობრივ საზოგადოებასთან ურთიერთობის შესახებ. ამგვარად, კვლევა არა მხოლოდ ავსებს ქართველი მუჰაჯირების ისტორიის ნაკლებად შესწავლილ ეპიზოდებს, არამედ წარმოაჩენს კულტურული მეხსიერების მნიშვნელობას მიგრაციული პროცესების ისტორიული რეკონსტრუქციისთვის.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

- Özel, O. (2010, July). Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878–1908). *Middle Eastern Studies*, 47(4), 477-496. DOI: 10.1080/00263206.2010.492984
- Dündar, F. (2018). How Migration Institutions "Think"? The Ottoman-Turkish Case. *Anatoli*, 9(9), 165-189. DOI: 10.4000/anatoli.731
- ჭიჭინაძე, ზ. (1917). *ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმალეთში*. ტფილისი: სტამბა ნ. გ. აღანიანცისა.

ISSUES OF THE SETTLEMENT AND ADAPTATION OF GEORGIAN MUHAJIRS IN FATSA

Nodar Shoshitashvili

Doctor of Historical Sciences, Ivane

Javakhishvili Tbilisi State University

Email: nodar_shoshitashvili@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7286-0087>

Saba Kalandarishvili

Master of Cultural and Social Anthropology, Ivane

Javakhishvili Tbilisi State University

Email: sabakalanda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1815-9810>

Abstract: This paper examines the process of settlement, historical prerequisites, and initial stages of adaptation of Georgian Muhajirs in the Fatsa region (Ordu Province, Turkey). The research is based on oral histories gathered through ethnographic fieldwork, the cultural memory of the descendants of migrants, Ottoman archival materials, and a critical analysis of existing historiography. Particular attention is paid to the circumstances of the arrival of Georgian Muhajirs in Fatsa, the settlement policy of the Ottoman Empire, the role of Ali Pasha Tavdgiridze, the process of land distribution, and the difficulties of adapting to a new social environment. The paper demonstrates that the settlement of Georgians in Fatsa was not the result of an initial Ottoman plan but was significantly determined by accidental circumstances. Furthermore, the relationships between the migrants and the local population, the causes of social tension, and their impact on the ethnopolitical situation of the region are analyzed. The study reveals that cultural memory constitutes a vital source for reconstructing historical events that are incompletely or not at all reflected in written sources, offering a new perspective on the history of settlement and integration of Georgian Muhajirs in the Central Black Sea region.

Keywords: Muhajirism, Fatsa, Ordu, Muhajirs, Cultural Memory, Oral History, Ottoman Empire, Migration, Ethnography.

Introduction: The Muhajirism that commenced following the Russo-Ottoman War of 1877–1878 represents one of the largest migration processes in the nineteenth-century history of Georgia. During this period, tens of thousands of Muslim Georgians migrated from Adjara, particularly from the Çünüksu (modern-day Kobuleti) region, to the Ottoman Empire, where they founded numerous Georgian settlements. Although the history of Muhajirism has captured the interest of many Georgian and foreign scholars, the specific processes of the settlement of Georgian Muhajirs and their adaptation in individual regions – especially in the Fatsa district of the Ordu Province remain insufficiently studied.

Fatsa emerged as an important settlement center for Georgian Muhajirs. However, the circumstances of their arrival in the region, the initial stages of settlement, the settlement policy of the Ottoman authorities, relations with the local population, and adaptation processes are only fragmentarily represented in Georgian historiography. The study of these issues is rendered particularly significant by the fact that, amidst a scarcity of written sources, a prominent place is occupied by the cultural memory and oral histories of the migrants descendants, which preserve information regarding their ancestors' migration and settlement to this day.

The purpose of this article is to provide a historical reconstruction of the settlement and adaptation process of Georgian Muhajirs in Fatsa. The research relies on oral histories obtained through ethnographic

fieldwork, interviews with descendants of Muhajirs, Ottoman archival materials, diplomatic reports, and a critical analysis of contemporary historiography. Based on the cross-referencing of various types of sources, the circumstances of the arrival of Georgian Muhajirs in Fatsa, their settlement policy, the process of adaptation to the social environment, and the dynamics of relations with the local population are discussed.

The novelty of the research lies in the fact that historical sources are systematically cross-referenced with ethnographic field material for the first time, enabling a more comprehensive reconstruction of the settlement and adaptation process of Georgian Muhajirs in Fatsa and presenting the migratory experience from a new perspective.

Methodology: The study is based on qualitative research methodology, combining historical and ethnographic research methods. The primary empirical material was obtained through ethnographic fieldwork conducted in the Fatsa district of the Ordu Province, Turkey. Semi-structured in-depth interviews with the descendants of Georgian Muhajirs, the oral history method, participant observation, and cultural memory analysis were utilized during the research process. The ethnographic data are cross-referenced and corroborated with Ottoman archival documents, reports from British and French consulates, and contemporary historiographical literature. Based on the comparative and critical analysis of these sources, a historical reconstruction of the Muhajir settlement process and their adaptation in Fatsa was achieved.

Discussion: During the period of Muhajirism, the largest number of people emigrated from Kobuleti (Çürük-su). In present-day Turkey, descendants of Muhajirs who left Kobuleti can be found both in Georgian settlements along the Aegean coast and in the Central Black Sea region. However, with the opening of the Turkey-Georgia border and the emergence of modern research, it has been established that the majority of Kobuleti Muhajirs settled in the Central Black Sea region, specifically in the vicinities of Ordu, Fatsa, Ünye, and Samsun, where they formed compact settlements and subsequently expanded into adjacent territories.

Given that Georgian written sources say nothing about their transportation to Fatsa or their general fate, the primary historical source is the cultural memory of the migrants descendants, which has been transmitted from generation to generation over the years.

The fourth and fifth generations of descendants of Georgian Muhajirs living in Fatsa remember oral traditions regarding the arrival of their ancestors here. All narrators identify the period following the War of 1877–1878 (the "War of '93" according to the Islamic calendar) as the time of their ancestors arrival. One narrator recalled: *"We are Muslims, our dedes (grandfathers) were Muslims; it wasn't like that over there, so they left, they fled. They died of hunger on the way, many died; how far can you walk from there? There were ox carts, horses, donkeys. They were completely starving... They were told that everything was there—land, houses, like cennet (paradise), they said. But when the first voyage arrived and they saw that there was neither land, nor houses, nor a good life—there was nothing. From here, information slowly reached back there that there was nothing here, and people stopped coming. The hodja also begged the people, saying you will end up in cennet, but the people wouldn't come; then many were taken to the Batumi station by force."*

The arrival of the Muhajirs in the city of Ordu and its neighboring districts, Fatsa and Ünye, was a completely accidental event. One of the narrators, surnamed Golomanidze, whose ancestor presumably came from the village of Bobokvati, recalled the history of his dedes' settlement in Fatsa: *"Nothing is precisely verified about that; from over there, from Batumi, ships used to go to Bursa. They say that the ship broke down somewhere near here, in Fatsa, and the people were brought ashore. Bolomani is 8 kilometers from here, and they left the people there in a field. There is a second version: they say that so many people came from there, they had no food or anything, so they seized the captain and came here by ship, refusing to go further. We do not know which version is correct. First, when the people came, they settled; later, some relatives, like first cousin Taiashvili, arrived on foot. The very first ones came by ships."*

Ahmed Bezhioglu (Bezhanidze), who possesses a good command of the Georgian language and is a prominent figure in Fatsa, shares an interesting and emotional story about the arrival of his ancestors: "Back then, at that time, we were Muslims, and they said that if you do not die in a Muslim place, you cannot enter paradise, so go there, they said. Then our people said we must go. First, they went to the cemetery—baba, nene, dede, they were all there. They cried, saying we must go to Turkey, you must not return. Then they locked the doors, and took bedding and things like that in their hands. They opened the gates for the sheep and calves and let them loose. Then they came down to the port of Batumi. It turns out Adjarians and Abkhazians came from there to Turkey by ships. Then our people went there too. They boarded a ship in Batumi; they did not know about ships, they loaded the ship, and when they arrived here, they were told you will have a house there and we will give you land..."

An interesting study regarding this issue is offered by the historian of Georgian descent working in Turkey, Oktay Özel (Katamadze), in his work *"Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878–1908)"* (Özel, 2010).

The Ottoman administration had a plan to settle these migrants in the territory between Adapazarı and Bursa. However, according to locals, during the difficult sea voyage, the organizer of the resettlement, Ali Pasha Tavdgiridze from Kobuleti, fell ill. When the three ships of the convoy reached the shores of Ordu, the migrants threatened the captains and demanded to disembark and settle in Ordu. This request was forwarded to Istanbul. Ultimately, after approximately three days of negotiations, the migrant families were granted permission to disembark in Ordu. Thus, according to history, their arrival in the region was not the result of the Ottoman government's original plan. It was entirely accidental (Özel, 2010, p. 478).

Özel relies on archival materials regarding the actual process of migration. Through the study of British consular reports, it was established that the ships carrying hundreds of Muhajir families bound for Bursa were indeed stopped by the passengers along the way and ultimately arrived in Ordu. This record is dated 1879. The French consular report of the same year particularly emphasizes that among those who arrived in Ordu, alongside ordinary immigrant families, there were wealthy and prominent figures from the Batumi-Çürüksu region (Özel, 2010, p. 478).

Some informants note that their ancestors arrived by land rather than by sea. For instance, the great-grandfather of one of my narrators, Zati Inaishvili, reached Fatsa in the following manner: *"You won't have heard what I am about to tell you now—Seyid Aga Inaishvili left, he came with two horses; he shod the horse's horseshoes backward, so the tracks pointed one way while the horse went the other, so they wouldn't catch us (the police were searching for him). He brought food and drink from there, whatever fit on the horse, and one horse loaded with gold. They stopped there in Perşembe; then he had boys with him—my grandfather's father was 15 years old when they left. From there, it turns out, they entered the government here, they started working in the government. He bought land in our village, Karataş, from Fatsa, got married, and settled here."*

During the first two years of migration, from 1879 to 1881, approximately 6,000 Georgian families (about 30,000–40,000 people) disembarked at the ports of the Trebizond Vilayet. Of these, about 4,500 families arrived in the districts (*kaza*) of Ordu, Fatsa, and Ünye. Two thousand of these families settled in the Ordu district alone. Seven months later, in February 1882, according to data from Ali Pasha of Çürüksu himself, who by that time had been appointed as the official responsible for the settlement of migrants in the region, the total number of Georgians who arrived by sea was approximately 80,000. The number of people arriving by land was approximately 40,000 (Özel, 2010, pp. 478-479).

After 1881, the treaty concluded between Russia and the Ottoman Empire was extended for another two years. Özel suggests that the second wave of migration took place in 1883–1884, albeit on a smaller

scale. If the reports related to the number of Muhajirs are not exaggerated, it is entirely possible that at least 150,000 Georgians migrated to Ottoman territories in the five-year period following the Treaty of Berlin. The majority of the Muhajirs were directed toward regions located to the west, such as Samsun (including the districts of Terme, Çarşamba, and Bafra), Sinop, Kocaeli, Adapazarı, İnegöl, and Bursa, while several small groups also settled in the interior parts of the Black Sea region, in districts such as Sivas, Tokat, and Amasya (Özel, 2010, pp. 478-479).

In general, the issue of settling Muslim migrants in Turkey is quite interesting in terms of the policies pursued by the Porte for the adaptation of migrants. Beginning in the 1860s, the creation of various institutions and commissions commenced, which worked on settling migrants arriving from the Balkans and the Caucasus and ensuring their integration with the locals.

Based on the Russo-Ottoman War and the new migration wave, several new institutions were established for the Muhajirs within the framework of the Migrant Assistance Commission. The growth of such institutions after 1877–1878 was not solely connected to the number of migrants, but was rather a kind of macro-policy driven by the demographic, economic, political, and especially ideological transformation of the Empire. At the state level, Islamism and intellectual Turkism (primarily driven by state-funded intellectuals) constituted two new political ideologies. Abdulhamid II, utilizing his charismatic title of the "Caliphate," developed new macro-political projects in which migration commissions played a significant role. It is noteworthy that Sultan Abdulhamid II himself was at the center of these institutionalization activities. Three commissions were founded and led by him: the General Migration Commission, the Commission for Muslim Migrants, and the Supreme Council of Migrants. A fourth commission—the Commission of the General Administration of Migrants—was responsible for technical aspects (Dündar, 2018, p. 174)

One of the important institutional manifestations was the inclusion of the migrants themselves or their prominent figures—who shared a similar ethnic or religious background with the Muhajirs—into these commissions. The best example of this is Ali Pasha Tavdgiridze of Çürüksu, who was appointed as an "honorary settlement officer" specifically for the resettlement of Georgian Muhajirs (Dündar, 2018, 83. 174).

This method of involving leaders and figures of the immigrant community, such as Georgians, in the commissions was considered a means to facilitate the adaptation of Muhajirs into the new Muslim society. This strategy aimed to establish stronger bonds and full integration with local conditions (Dündar, 2018, 83. 174).

Ahmed Bezhanidze recalls what his ancestors told him and confirms that the distribution of land and the settlement of the population in Fatsa occurred under the leadership of Ali Pasha Tavdgiridze: *"Tavdgiridze Ali Pasha came to Kabakdağ; the Bezhanidzes were here, Makharadze was here, Golomanidze was here, 30 here, 20 here, that's how he distributed them. He gave land to all the people, distributing 11 hectares to each. Our people built houses on those lands."* Huseyin Uygun (Moatskobili) recounts a similar story: "When they arrived here, nothing was waiting for them. When the first voyage of our people disembarked from the ship in Fatsa, they sat them down there in a field. Nothing happened; one day passed, two days passed. The people grew hungry, what could they do? Someone went and stole—stole a chicken, stole a sheep, and then it became a problem. The news reached the government, and whoever was the chief person here was tasked with settling these people and giving them land. And present-day Kabakdağ, starting from where it begins, that large area was given to the Georgians by Ali Pasha. Ali Pasha Haznedaroğlu of this place—he was also Georgian, but from a family that had come much earlier—he settled them and gave them land. He gave 10 dönüms to one family. Approximately 2 dönüms (hectares) of forest and the rest fields, but it wasn't fields, it was forest and brush wood, and the people cleared it. The people sowed, then began working and suffering, so much suffering. Then they multiplied, the land was no longer enough, and they moved to other villages.

The first was Kabakdağ. That's how it started; when the ship broke down, then more came from there, from Georgia, and settled in other villages."

The arrival of Georgian Muhajirs in Fatsa further exacerbated the condition of the Muslim peasantry (Özel, 2010, pp. 479-480). The local population was unprepared for the arrival of such a large number of unexpected guests. According to Ottoman government regulations and customary practice, the Muhajirs were supposed to be received by the local Muslim peasants. They were responsible for the temporary accommodation of these people and their lands at least on paper. They were obliged to provide the newcomers with shelter and food until each family was allocated a plot of land for settlement (Özel, 2010, pp. 479-480). A large portion of the local Muslim peasants possessed meager lands for subsistence, while the rest, including the majority of Christian peasants, were employed on lands owned by the local elite Aga-Beg families, who wielded unrestricted power in the region. Consequently, providing land and sustenance to the Georgians was extremely difficult for the already impoverished locals.

The local population living in Fatsa consisted predominantly of Muslims, along with Christian (Greek and Armenian) minorities. The local Muslim population of these districts was divided into three main groups: large landowners, the urban merchant bourgeoisie, and peasants. Mention must also be made of the Circassian Muhajirs, who had been present in the western districts of the region (the Ünye, Terme, and Çarşamba districts of the Canik sub-province) since the 1860s and posed a serious threat to both the local peasantry and the elite rural families. Against the backdrop of such difficult social conditions, the locals could barely manage to feed themselves. As for the Georgian Muhajirs, their situation was even more arduous. They lacked sufficient land to cultivate a subsistence amount of vegetables and crops, and most of them did not even possess proper shelter. They had money only to purchase food or necessary goods. During the first wave of migration, only a small fraction of the migrants were granted land. For instance, one-third of the Muhajirs who arrived in Fatsa in 1879 remained landless and homeless even a year later, while the rest settled with great difficulty in ten villages where very small plots of land were owned by local peasants (Özel, 2010, p. 480).

The first settlement where the Georgians arrived is the center of the present-day village of Kabakdağ, also known as the plateau. This was a vast, untouched area covered with forest. The environmental conditions here were much better than on the coast, which abounded with swamps and insects. Furthermore, there were no Greek or Armenian settlements in this territory. As the narrators recount, after selecting the site, the ancestors first took into account and designated the location for the mosque and the cemetery, establishing a rule that no one should encroach upon this area chosen for living. This rule remained in effect for 143 years. The first group that reached the plateau consisted of 80 households. Later, some ascended to the area where the present-day village of Hasancık is located.

It becomes clear from the ethnographic materials that they chose an area that they perceived as a homeland. It was an open, free, untouched territory close to the sea. I asked Ahmet Bezhanidze, who visited Kobuleti after the opening of the border and saw the environment there: "In your opinion, did the dedes really find this place similar to Çürüksu?" He gave me a surprising answer: *"If we compare Fatsa to Kobuleti, then so to speak, if you look out from Konakbaşı, you will see the Ilija River and the sea. If you go up to the village of Gvara in Kobuleti and look down, you will see the Kintrishi River and the sea. The village of Kvirike below, by the riverbank, resembles the Zavo settlement. This is the similarity between Fatsa and Kobuleti."* Seventy-eight-year-old Erdogan Meskhidze, who has never been to Georgia and only remembers what his father told him, told me: *"Those who came from there stayed in places similar to the ones they left. They came and said, 'This place is mine,' fenced it off; it is not close to one another's houses. They are far apart."*

Now that we have multiplied, we live close, but formerly they were far apart... I want to visit, to see my village; I imagine it will be just like this."

It should be noted that prior to the full settlement of the Muhajirs and for a certain period thereafter, a tense situation existed between the Georgians and the Turks. Homeless and destitute of any means of subsistence, the Georgian Muhajirs were forced to maintain themselves through theft and extortion. This was intensified by the fact that the majority of the Georgians were armed. They had brought along rifles, mostly Martinis, which they had kept from the time when they were in the local militia in Georgia and fought against the Russian Empire. The Muhajirs, severe by nature, were well known in their native country, Çürüksu, for their love of firearms (Chichinadze, 1917, pp. 121-122). These firearms soon proved vital for their survival in such harsh conditions.

Brigandage also became a trademark of the Georgian Muhajirs. It was primarily prevalent where the Georgian Muhajirs were settled. A direct consequence of the robberies carried out by Georgian bands was the emergence of tension among the communities existing in the region. With the increase of such incidents, tense public relations gradually transformed into animosity between the Georgians and the local communities. Zati Inaishvili recounts: *"They used to fight with the Turks. Many left from here and brought friends from over there, saying the Turks cannot tolerate us here, and because of this, it was quite an event. Then our people here had minor incidents involving stealing, beating, and women and children. Because of this, for a long time, the Turks could not grow to love us; they didn't forget the old stories. They were angry, saying they robbed us and took our women and children."* Out of mutual animosity arose what the Ottoman authorities termed the "Georgian problem" (Özel, 2010, p. 481), which further contributed to political instability and rising insecurity not only in the Ordu region but throughout the entire Trebizond Vilayet.

Another consequence of this problem was the mass migration of local non-Muslims, primarily peasants, from unstable villages, mostly to the Caucasus, which was under Russian administration at the time. Court records and archival documents reveal that the brigandage associated with the Muhajirs was not the sole cause of this migration. Throughout the Black Sea region, Russian embassies and their agents actively encouraged Armenians and Greeks to move to Russian territory in order to replace the departed Muslim Georgians and resettle the lands left vacant after the war. Whatever the real reasons for their departure, many non-Muslims who left their villages and abandoned their lands in the Ordu, Giresun, and Samsun regions presented themselves as victims of Georgian Muhajir brigandage, indicating that the harassment by the Georgians was almost the sole reason for leaving the region (Özel, 2010, p. 481). According to Ahmed Bezhanidze, the confrontation between Georgians and Turks often escalated to murder: *"When we arrived here, there were Begs. They said, 'Come work in the fields.' Golomanidze Khustagh (he was a big man in Kabakdağ) said, 'We will not work on your land.' Subsequently, one Georgian was killed by the Begs, and then the Georgians killed two Turks. It didn't stop, they said we are not like that, and the Turks supposedly intimidated the Georgians, and that night our people killed 6 men. They showed them that we are not like the Circassians. The Circassians had arrived 30 years before us, and the Turks intimidated them and they fled from here; they couldn't intimidate the Georgians. Those who came from there had weapons—Russian pistols—on their belts. They couldn't scare us."*

The problems arising from cohabitation, which were initially caused by the struggle for survival and insufficient conditions, rapidly escalated, fueling public disorder and ethnic animosity. As Özel notes, the severe problem created was driven by Ali Pasha's political ambitions. This confrontation continued in various forms - through power struggles, local conflicts, and violent incidents from the early 1880s until the beginning of the twentieth century.

Conclusion: The presented research demonstrates that the process of settlement and adaptation of Georgian Muhajirs in Fatsa was multifaceted and contradictory. Although the Ottoman authorities attempted the institutional management of the resettlement of migrants, their mass arrival posed serious challenges to the local social and economic environment. The scarcity of land, poverty, inadequate housing conditions, and competition for resources generated tension between the Georgian Muhajirs and the local population, which over time escalated into violent confrontation.

The results of the study reveal that the situation referred to by the Ottoman administration as the "Georgian problem" was not driven solely by the actions of the Georgian Muhajirs. The existing conflicts must be viewed within a broader socio-political context, where the harsh conditions of migration, scarcity of resources, struggles for local power, Ottoman settlement policies, and the interests of the Russian Empire intersected. Consequently, the migration of the non-Muslim population from the region cannot be explained solely by the actions of the Georgian Muhajirs.

The cross-referencing of ethnographic materials and historical sources has made it possible to reconstruct events that are fragmentarily or not at all represented in Georgian written sources. Oral histories, cultural memory, and archival documents complement one another to create a more comprehensive picture of the settlement, adaptation, and relations of Georgian Muhajirs with the local society in Fatsa. Thus, the study not only fills the less-studied episodes of the history of Georgian Muhajirs but also demonstrates the significance of cultural memory for the historical reconstruction of migratory processes.

References and Sources:

- Özel, O. (2010). Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878–1908). *Middle Eastern Studies*, 46(4), 477-496. DOI: 10.1080/00263206.2010.492984
- Dündar, F. (2018). How Migration Institutions "Think"? The Ottoman-Turkish Case. *Anatoli*, 9(9), 165–189. DOI: 10.4000/anatoli.731
- Chichinadze, Z. (1917). *The Great Resettlement of Georgian Muslims to the Ottoman Empire [Kartvel makhmadiana didi gadasakhleba osmaletshi]*. Tiflis: Printing House of N. G. Aganiants.

ნოდარ შოშიტაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ელ-ფოსტა: nodar_shoshitashvili@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7286-0087>

საბა კალანდარიშვილი

კულტურული და სოციალური ანთროპოლოგიის მაგისტრი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ელ-ფოსტა: sabakalanda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1815-9810>

აბსტრაქტი: სტატიის მიზანია განხილულია საქართველოში მცხოვრები ასურელების სამეურნეო ადაპტაციისა და ყოფის ძირითადი საკითხები. კვლევის მიზანია საქართველოს ასურული თემის მიგრაციის ისტორიის, სამეურნეო საქმიანობის, ტრადიციული ყოფისა და ქართულ ეთნოკულტურულ გარემოსთან ინტეგრაციის პროცესის წარმოჩენა. ნაშრომი ეფუძნება ისტორიულ წყაროებს, ეთნოგრაფიულ ლიტერატურას, პერიოდულ გამოცემებსა და სხვა ეთნოგრაფიულ მასალას.

განხილულია ასურელთა საქართველოში ჩამოსახლების ისტორიული წინაპირობები და მიგრაციული ტალღები, განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა მცხეთის მუნიციპალიტეტის სოფელ ქანდას, როგორც საქართველოში ასურელთა ძირითად დასახლებას. გაანალიზებულია მათი სამეურნეო ადაპტაციის პროცესი, რომელიც გამოიხატა ადგილობრივი მიწათმოქმედების, მევენახეობა-მეღვინეობის, მესაქონლეობისა და ტრადიციული სასოფლო-სამეურნეო ტექნოლოგიების ათვისებაში. ამასთანავე, ნაჩვენებია, რომ ასურელებმა ქართულ გარემოში ინტეგრაციის მიუხედავად შეინარჩუნეს ეთნიკური თვითმყოფადობის მნიშვნელოვანი ნიშნები – ენა, რელიგიური ტრადიციები, რიტუალები, დღესასწაულები და ტრადიციული კულინარია.

კვლევა ცხადყოფს, რომ საქართველოს ასურელთა სამეურნეო ადაპტაცია წარმოადგენდა ადგილობრივი ბუნებრივ-ეკონომიკური პირობებისადმი წარმატებულ შეგუებას, რომელიც განხორციელდა ეთნოკულტურული თვითმყოფადობის შენარჩუნებასთან ერთად. ეს პროცესი ნათლად ასახავს ეთნიკური უმცირესობების ინტეგრაციისა და კულტურული მდგრადობის თავისებურებებს საქართველოში.

საკვანძო სიტყვები: ასურელები, საქართველო, ეთნიკური უმცირესობები, სამეურნეო ადაპტაცია, ეთნიკური იდენტობა, ტრადიციული ყოფა, ქანდა, ეთნოგრაფია, კულტურული ინტეგრაცია, მიგრაცია.

შესავალი: საქართველო ისტორიულად მრავალეთნიკური და მრავალკონფესიური სივრცეა, სადაც საუკუნეების განმავლობაში სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფი თანაცხოვრობდა და ქვეყნის სოციალურ-კულტურულ განვითარებაში საკუთარი წვლილი შეჰქონდა. მათ შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია ასურელებს, რომელთა საქართველოში დამკვიდრების ისტორია რამდენიმე საუკუნეს ითვლის. მიუხედავად იმისა, რომ მათი რაოდენობა მცირერიცხოვანია, ასურული თემი დღემდე ინარჩუნებს ეთნიკური თვითმყოფადობის მნიშვნელოვან ნიშნებს – ენას, რელიგიურ

ტრადიციებს, ჩვეულებებსა და კულტურულ მემკვიდრეობას, ამავე დროს კი ორგანულადაა ინტეგრირებული ქართულ საზოგადოებრივ და კულტურულ სივრცეში.

ეთნიკური ჯგუფების სამეურნეო ადაპტაციის შესწავლა მნიშვნელოვან საშუალებას იძლევა განისაზღვროს, თუ როგორ ერგებიან მიგრანტი თემები ახალ ბუნებრივ, სოციალურ და ეკონომიკურ გარემოს, რა ფორმით ითვისებენ ადგილობრივ სამეურნეო გამოცდილებას და რომელ ტრადიციულ ელემენტებს ინარჩუნებენ საკუთარი კულტურული თვითმყოფადობის ფარგლებში. ამ თვალსაზრისით, საქართველოს ასურელები საინტერესო კვლევის ობიექტს წარმოადგენენ, რადგან მათი ისტორიული ბედი, მიგრაციული პროცესები და სამეურნეო საქმიანობის ტრანსფორმაცია ნათლად ასახავს ადაპტაციისა და კულტურული უწყვეტობის ურთიერთმიმართებას.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია საქართველოში მცხოვრები ასურელების სამეურნეო ადაპტაციისა და ყოფის ძირითადი საკითხების წარმოჩენა, მათი ისტორიული მიგრაციის, განსახლების, სამეურნეო საქმიანობის, ტრადიციული კულტურისა და ქართულ ეთნოკულტურულ გარემოსთან ურთიერთობის კონტექსტში. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა მცხეთის მუნიციპალიტეტის სოფელ ძველ ქანდას, რომელიც საქართველოში ასურელთა უმთავრეს დასახლებას წარმოადგენს და სადაც ყველაზე სრულად არის შემონახული მათი ტრადიციული ყოფისა და კულტურის მრავალი ელემენტი.

კვლევა ეფუძნება ისტორიულ და ეთნოგრაფიულ ლიტერატურას, საარქივო და პერიოდულ გამოცემებში დაცულ ცნობებს, აგრეთვე ავტორთა მიერ სხვადასხვა დროს მოპოვებულ სხვადასხვა ეთნოგრაფიულ მასალას. აღნიშნული წყაროების ურთიერთშეჯერების საფუძველზე გაანალიზებულია ასურელთა სამეურნეო ადაპტაციის პროცესი, ადგილობრივი სამეურნეო გამოცდილების ათვისების ფორმები და იმ ეთნოკულტურული ღირებულებების შენარჩუნება, რომლებმაც საქართველოს ასურელებს ეთნიკური თვითმყოფადობის დაცვა და ქართულ საზოგადოებაში წარმატებული ინტეგრაცია უზრუნველყვეს.

მსჯელობა: საქართველოში მცხოვრებ ეთნიკურ უმცირესობებს შორის აღსანიშნავია ასურელთა ეთნიკური ჯგუფი. ეს ის ხალხია, რომელთა წინაპრები სახელოვანი ისტორიისა და კულტურის შემომქმედნი არიან. ამ ხალხს რამდენიმე სახელით მოიხსენიებენ: ასურელები, ასირიელები (რუსულის გავლენით), აისორები (სომხურის გავლენით), რაც ამჟამად კნინობით-დამამცირებლად ითვლება; აგრეთვე ქალდეველები, არამეელები, სირიელები და სხვ. კონფესიური მიკუთვნების გამო ზოგჯერ მათ მოიხსენიებენ ნესტორიანელებად, იაკობიტებად, აგრეთვე ქალდეველებად. თვითდასახელება მათი, ანუ ენდოეთნონიმია - ასურაი, ქალდაი ან ათურაი. ამჯერად ჩვენ ასურელების სახელით მოვიხსენიებთ, მით უმეტეს, რომ მათი სურვილიც ესაა.

ჯერ კიდევ ისტორიულ ხანაში იყო რამდენიმე „შეხვედრა“ ქართველთა წინაპრებსა და ძველ ასურელებს შორის. ქრისტეშობამდე დიდი ხნით ადრე გაეცნენ ისტორიული საქართველოს სამხრეთში მცხოვრები ჩვენი ტომები და აღრეკლასობრივი სახელმწიფოები მძლავრ ასურეთის სახელმწიფოსა და მათ უზენაეს ღვთაება აშურს; შემდგომ, უფრო მეტიც, ძველი და ახალი წელთ-არიცხვის მიჯნაზე, ელინისტურ ხანაში, როგორც ისტორიული წყაროები მოწმობენ, ასურული ანუ არამეული ენა ერთ-ერთი გავრცელებული და ოფიციალური, სამწერლობო ენა ყოფილა ქართლის სამეფოში. ამაზე მეტყველებს, თუნდაც მცხეთაში, არმაზისხევში აღმოჩენილი ე. წ. არმაზის ბილინგვა. სერაფიტას საფლავის ქვაზე ბერძნულთან ერთად არამეულ ენაზეა ამოკვეთილი ეპიტაფია. ასე რომ, არამეული ენა დაახლოებით ორი ათასი წელია ისმის ჩვენთან და დამწერლობის ადგილობრივი სახეობა. თავის დროზე, ე. წ. „არმაზული დამწერლობაც“ კი ჩამოყალიბდა.

თუმცა, ამ დროს ასურელებს თავისი სახელმწიფო აღარ ჰქონდათ; არც მაშინ და აღარც მთელი მომდევნო ისტორიის განმავლობაში. ძვ. წ. 610 წლიდან და შემდგომ, მრავალი ასწლეულის განმავლობაში, ასურელი ხალხი, ძირითადად დისპერსიულად განსახლდა და გაფანტულად, ანკლავებად ცხოვრებდა სხვადასხვა იმპერიისა თუ სახელმწიფოთა შემადგენლობაში; ცხოვრობდნენ იმ

მიწა-წყალზე, რომელთა ადგილზე, ამჟამად, რამდენიმე სახელმწიფო მდებარეობს ისლამის მიმდევარი მოსახლეობით: ირანი, თურქეთი, სირია და ერაყი. სწორედ ქრისტიანობამ, რწმენამ შეუნარჩუნა ეთნიკური სახე ასურელებს.

ასურელები ერთ-ერთი პირველნი შეუდგნენ ქრისტეს რწმენას. ეს ამბავი კი შემთხვევითი არ იყო, რადგანაც, ჩვენი მაცხოვარი, უფალი იესო ქრისტე სწორედ არამეულ ენაზე მეტყველებდა და ამავე ენაზე ქადაგებდა. სირიიდან, სწორედ ანტიოქიიდან გავრცელდა ქრისტიანული რწმენა საქართველოში და პირველ ხანებში სწორედან ანტიოქიის ეკლესიას ექვემდებარებოდა ჩვენი ეკლესია. შემდგომ იყო მეექვსე საუკუნე, როდესაც შემოვიდნენ „ათცამეტი“ ასურელი მამანი იოანე ზედაზნელის თაოსნობით; შემოვიდნენ ურხადან (ედესიდან), შემოიტანეს ჩვენთან ბერ-მონაზნური ცხოვრება და თავისი რწმენით, ქადაგებით და უმწიკვლო ცხოვრებით სული შთაბერეს მომძლავრებული მაზდეანობით მინავლებულ ქრისტიანულ ცხოვრებას.

ასურელებს ცხოვრება უმძიმდათ გარემომცველ მუსლიმურ სამყაროში, ამიტომ დაიწყეს გამოსავლის და გზების ძიება. ამ ძიებამ საქართველოსკენ მოაპყრობინათ თვალი. როგორც ჩანს, უკვე XVIII საუკუნის 70-იანი წლებიდან ჩნდება პირველი ასურული ოჯახები ქართლ-კახეთის სამეფოში (აბაშიძე 2008: 208, ჩიხლაძე 2002:3). მუდმივი ღვინა-შევიწროვება მათი ყოფის ხვედრი იყო, ამიტომ ეძებნენ მშვიდ და რწმენით ახლობელ გარემოს ასურისა და ნინევიის შთამომავალნი! ასეთად კი, საქართველო მიიჩნიეს და არც შემცდარან. არსებობს ერეკლე მეორის დროინდელი საინტერესო დოკუმენტები, როგორც ძვირფასი წყარო ქართულ-ასურული ურთიერთობის შესახებ. ესაა წერილები ასურელთა კათალიკოსის სიმონის (ასურულად მარ-შიმუნი) და ეპისკოპოს ისაიას (მარ-იშაი) მიერ მიწერილი ერეკლე მეორისადმი (მაჭარაძე, 1984: 21, ოსიპოვი 2007:15). კათალიკოსი მეფეს ჰპირდება, რომ თუ ერეკლე ჯარს შეიყვანს ოსმალეთში, ოცი ათასი მეომრის გამოყვანას შესძლებს დასახმარებლად. საინტერესოა ერეკლე მეორის მინაწერი ეპისკოპოს ისაიას წერილზე, „რომელიც ამის უწინარეს ჩვენთან მოვიდა და მკითხა, ასურთ შემოერთება უნდათ თქვენთანო“.

ასურელთა მიგრაციის „დამაჩქარებელი“ რუსეთის იმპერია აღმოჩნდა. მე-18 საუკუნის მიწურულიდან რუსეთმა გააქტიურა იმპერიული პოლიტიკა ახლო აღმოსავლეთში. მრავალი ომიც აწარმოა ირანისა და ოსმალეთის წინააღმდეგ. ამ ომებში რუსეთი ქრისტიანების დაცვის ლოზუნგით გამოდიოდა, დასაყრდენად ამ ქვეყნებში მცხოვრები ქრისტიანული მოსახლეობა მიიჩნია და როგორც ჩანს არც შემცდარა. ისინიც იმედის თვალთ შეჰყურებდნენ ქრისტიანულ რუსეთს და მათ საომარ ოპერაციებში სხვადასხვა ფორმით ეხმარებოდნენ კიდევ. რუსეთის ბრძოლებს წარმატებებს წარუმატებლობა მოსდევდა და უკანდახევების დროს ოფიციალურ ირან-თურქეთსა თუ უშუალოდ ასურელთა მეზობლად მცხოვრებ სხვა მუსლიმურ მოსახლეობის შურის მაძიებელთა ობიექტებად იქცეოდნენ. ამიტომ რუსეთი იძულებული იყო განეთავსებინა იმპერიის ტერიტორიაზე ღვნილი ასურელები.

ასურელები სომხეთის გავლით რამდენიმე ტალღად შემოდიან საქართველოში: ჯერ XIX საუკუნის 30-იან წლებში, შემდგომ, XIX საუკუნის 40-იან წლებში. ასურელები ადრეც ჩამოდიოდნენ სეზონურ სამუშაოდ კავკასიაში და კონკრეტულად მის ადმინისტრაციულ და ეკონომიკურ ცენტრს, თბილისს ეტანებოდნენ. ერთი ნაწილი მუდმივადაც რჩებოდა. მე-XIX საუკუნის 60-იან წლებში, ასურელთა ერთი ნაწილი ჩამოსახლდა და დაიწყეს ცხოვრება ქვემო ქართლში, ყარაიას ველზე, დღევანდელ გარდაბნის რაიონში. სწორედ გარდაბანთან, სოფელი ვასილევკა და ყარათაფა დააარსეს. დაახლოებით ამ დროს, 1867 წელს დასახლდნენ სოფელ ქანდაში. ღვნილ ასურელთა განსაკუთრებით დიდი ნაწილი, საქართველოში 1915 წელს შემოდის, პირველი მსოფლიო ომის დროს, როდესაც მათი გენოციდი განხორციელდა და ლტოლვილმა ასურელებმა საქართველოში ჰპოვეს ახალი სამშობლო. ასურელები დასახლდნენ აგრეთვე რუსეთში, კრასნოდარისა და როსტოვის მხარეებში. ამჟამად საკმაო რაოდენობით ცხოვრობენ მოსკოვშიც.

თბილისიდან დასავლეთისკენ მიმავალი მგზავრისთვის, სამუხრანბატონოში მდინარე ქსნის ნაპირას და გრანდიოზული ქსნის ციხისა და სხალტბის ქედის სამხრეთით, თვალშისაცემია ერთი კოხტა, ლამაზი სახლებითა და მოვლილი კარმიდამოებით გაწყობილი, მწვანეში ჩაფლული სოფელი ქანდა. ამჟამად მისი სახელი ძველი ქანდაა. სწორედ აქ დაფუძნდნენ ურმიიდან (ირანი), სალმასიდან (ერაყი) და ხაკარგიდან (ბითლისი, თურქეთი) ლტოლვილ ასურელთა დიდი ნაწილი და აქ გააჩაღეს ახალი კერა კეთილგანწყობილ ქართველებს შორის.

რაც შეეხება ტოპონიმ, ქანდის ეტიმოლოგიას. ერთი ვერსიით, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, სპარსული წარმოშობის სიტყვაა და „ანათალს“ ნიშნავს. ეს სიტყვა სულხან საბა ორბელიანის „სიტყვის კონაშიცაა მოხსენიებული და „ოქროს ვარაყს“ აღნიშნავს, რაც უფრო უხდება, მიესადაგება აქაურობას. არავინ იცის დაზუსტებით როდის და საიდან მიიღო ეს სახელი ქსნის ხეობის ქვემო წელში მდებარე ამ ბარაქიანმა ადგილმა. ვახუშტი ბატონიშვილთან ვხვდებით ქანდას, თუმცა სოფელთა შორის არ იხსენიება. ნახსენებია ოდენ „ქანდა ციხე“. გამოჩენილი ისტორიკოსი და გეოგრაფოსი აღნიშნავს: „კუალად ნარეკუავის შესართავის დასავლეთით, სარკინეთის მთის ჩრდილოს გუერდი, ვიდრე ქანდა ციხის ძირამდე, არს ვენახოვანი, ხილიანი, ბარაქიანი და ტყიანი. ხოლო ციხის ძირს ჩამოუდის კ(?)სანი“ (ბატონიშვილი ვახუშტი, 1973:351). როგორც ჩანს, XVIII საუკუნისათვის არც ამჟამინდელი სოფელი ციხისძირი არსებობდა და არც ქანდა. ციხისძირი მუხრანბატონების მიერ ჩამოსახლებული თურქული მოდგმის მწყემსებით დასახლებული სოფელია, ხოლო ქანდა - ასურელთა დასახლება, სადაც ამჟამად დაახლოებით 540 კომლი, ანუ 1500-ზე მეტი ადამიანი ცხოვრობს.

საქართველოს ტერიტორიაზე სხვაგანაც დაფუძნდნენ ასურელები, უფრო მცირე რაოდენობით: გარდაბან-ყარაიაში, ბათუმში, სენაკში, ზესტაფონში, ქუთაისში და განსაკუთრებით თბილისში - ვერა-ვაკისა და კუკიის უბნებში.

მიზანდასახულმა და აღდოიანმა ასურელებმა თბილისში აგურის ქარხნები დააარსეს და გამოშვებულ აგურებზე ჯვრებიც აღბეჭდეს. ასურელები ქრისტიანობის ნესტორიანული და სხვა მიმართულებიდან მართლმადიდებლობაზეც გადმოვიდნენ. ამის თაობაზე, ჯერ კიდევ XIX საუკუნის პრესა: „ივერია“, „ცნობის ფურცელი“ და სხვა გაზეთები გვამცნობენ (ივერია, 1998, ცნობის ფურცელი, 1998). საქართველოში ჩამოსახლებული ასურელების შესახებ ცნობას გვაწვდის გაზეთი „დროება“ (დროება, 1875).

ახლად მოსული ასურელები სრულად ჩაეწერნენ ქართულ გარემოში, ძვირფასი ადამიანური თვისებებით: შრომის სიყვარულით, პატიოსნებით და სიკეთით გამსჭვალულნი ახალი სამშობლოსადმი. მართალია, ასურელები საქართველოს სხვადასხვა ადგილზე განსახლდნენ, მაგრამ, ამჟამად, მათი ძირითადი განსახლების ადგილი მღევანდელი მცხეთის მუნიციპალიტეტის სოფელი ძველი ქანდაა.

როგორც აღვნიშნეთ, ქანდა ძველი სოფელია, შუა საუკუნეებიდან იხსენიება, მაგრამ ვიმეორებთ, იმ დროს, როდესაც ასურელები დასახლდნენ, იგი უკვე ნასოფლარი იყო. აქაურები გადმოგვცემენ, რომ უკვე ჩამოსახლებული ასურელებისთვის 1900 წელს ადგილობრივი მიწები ოქროს ფასად შეუძენია ივანე მუხრანბატონისგან ვინმე უსტა ალავერდის, გვარად ბადალოვს. იგი ხელოსანთა „გილდიის უფროსი“ ყოფილა და, როგორც ამბობენ, სახელმწიფო შეკვეთებსაც იღებდა. შესაბამისად, როგორც მთხრობელები გადმოგვცემენ, მეტად მდიდარი ყოფილა და საფასურად, ჰიპერბოლურად, ერთ ურემ ოქროს ასახელებენ. საერთოდ, გადმოსახლებულ ასურელებს ყოფდნენ წარმოშობისა და გამოსვლის ადგილის მიხედვით მთიელებად, ურმიელებად, სალმასურებად და სხვ. ჩამოსახლებულები სოციალურად გვარებად იყოფოდნენ, რომელთაც მალიქი მეთაურობდა. სხვადასხვა თემებიდან გამოსულებს სხვადასხვა წესებიც მოჰყვათ. ამათგან, მთიელ ასურელებს სცოდნიათ საქორწინოდ ქალის სყიდვა, რაც შემდგომში მათ თითქმის მონურ მდგომარეობაში აგდებდა (სონდულაშვილი, 2005: 35). ბევრი საინტერესო საქორწინო ტრადიცია და

რიტუალიც მოიტანეს ასურელებმა ქანდაში. ასე მაგალითად, სასიძოს ოჯახს საპატარძლოს სახლში მიჰქონდა სიმბოლური ხე - საჩუქრებითა და ტკბილეულით შემკული, რომელიც ერთგვარ ანალოგს პოულობს ქართლში არსებულ საქორწინო „ჩირადდანში“/“იახტანში“. იმართებოდა საქორწინო ხის „გამოსყიდვის“ რიტუალიც.

150 წლის წინ, მუხრანის ველზე დამკვიდრებულმა ქანდელებმა მუხრან-აღაიანელი ქართველებისაგან აითვისეს მემინდვრეობასთან დაკავშირებული სამეურნეო ჩვევები, მარცვლეული კულტურების ჯიმ-სახეობები და მემინდვრეობის წარმოების ხელსაწყო-იარაღები. ასურელებმა აითვისეს ხორბლის როგორც ენდემური, ისე ტრადიციული სახეობები დოლის პური, დიკა, თავთუხი, შავფხა და სხვ.

შიდა ქართლის ვაკეზე, გამომდინარე აქაური კლიმატურ-ნიადაგობრივი თვისებებიდან, უკვე განვითარებულ შუა საუკუნეებში შეიქმნა მასთან მისადაგებული სახვნელი, დიდი გუთანი. თანაც, იყო დიდ გუთანში ნიუანსური განსხვავება მიკროზონების მიხედვით. ამ თვალსაზრისით მუხრანის ველზე „მუშაობდა“ ე. წ. მუხრანული დიდი გუთანი უზარმაზარი სახნის-საკვეთელით და 8-9 უღელი ხარ-კამეჩის გამოყენებით. მეზობლების მაგალითით, ქანდაშიც გაინერგა „მუხრანული დიდი გუთანი“ და მასთან დაკავშირებული შრომითი გაერთიანება მოდგამი. ისწავლეს კალოს გამართვა, ძნების „ჩაშლა“, კევრის, არნადის, ცხრილ-ცხავის გამოყენება. სწორედ ამ ხორბლეულის გამტკიცული ფქვილი იყო ერთ-ერთი მთავარი კომპონენტი, რიტუალური მურთუხას მომზადებისას.

საერთოდ, მრავალი ტრადიციული კერძი ასურელებში რიტუალური დანიშნულებისაა, რომელნიც მზადდება სასოფლო, საოჯახო და რელიგიური დღესასწაულების დროს. სწორედ ერთი ასეთთაგანია მურთუხა. შემადგენელი ინგრედიენტების თვალსაზრისით იგი არაა რთული და მასში სიმბოლურად წარმოდგენილია ქანდელ ასურელთა სამეურნეო-კულტურული ტიპი, მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის სიმბიოზური ხასიათი. მესაქონლეობა კი ქანდაში ძირითადად ბაგური ხასიათისა იყო. მთის იალაღების არარსებობის გამო უცხო იყო გადარეკვითი მეურნეობა (რაც დამახასიათებელი იყო ბითლის-ვანში მთიელი ასურელებისთვის).

ქანდელმა ასურელებმა ადგილობრივი მოსახლეობისაგან აითვისეს რძის გადამუშავების ადგილობრივი წესები და საშუალებანი, განსაკუთრებით კარაქის დღვების ჰორიზონტალური სადღვებელი ხის „ვარია“ და სხვ. ქართველებისგან გადაიღეს ბოსტნეულის ადგილობრივი სახეობები და დაიწყეს მათი მოყვანა. განსაკუთრებით კი გული დაუდეს მევენახეობა-მეღვინეობა. ასურელები ძველ სამკვიდროშიც აშენებდნენ ყურძენს, მაგრამ მუსლიმური სამყაროთი გარემოცულნი, სავარაუდოდ, ღვინოს ნაკლებად აყენებდნენ. ქანდელებმა დაიწყეს ყურძნის ადგილობრივი ჯიშების გაშენება: ჩინური, გორული მწვანე, შავკაპიტო და სხვ. დღეისათვის, როგორც ასეთი, ვენახები ნაკლებადაა ქანდაში, მხოლოდ ხეივანზე გაშვებული ჩინურით, გორული მწვანეთი, იზაბელათი, ლომიაურით აყენებენ ღვინოს.

საინტერესოა, რომ, ერთი ხანობა ასურელებს გერმანელებთან ერთად მოუწიათ ცხოვრება. მეოცე საუკუნის დასაწყისში, პირველ ათწლეულში, ქანდის აღმოსავლეთ გაგრძელებაზე, შეავიწროვეს ასურელები და ჩამოასახლეს გერმანელები. თითქოს ცალკე სოფელიც დაარსდა, სახელიც დაარქვეს, გეორგესტალი. ბევრი სასიკეთო გადაიღეს მათგან ქანდელებმა. დაარსდა პირველი სკოლა. ცხადია, გერმანულ ენაზე და ქანდელი ბავშვების ერთმა ნაწილმა აქ დაიწყო სწავლა. გაიყვანეს მთავარი, ფართე ქუჩა, რომელიც დღესაც იმავე სივრცითა და ფორმითა; ააგეს გზისადმი პერპენდიკულარულად განთავსებული გრძელი ფორმის სახლები, რომელთაგან რამდენიმე დღემდეა შეორჩენილი... მერე მოხდა მეორე მსოფლიო ომი და გერმანელების გასახლება შუა აზიაში. თუმცა სტალინურ გადასახლებას არც ასურელთა ერთი ნაწილი გარდაურჩა, ზოგი ირანის, ზოგიც თურქეთის აგენტობის გრალდებით...

საინტერესოა თვალის გადავლება ასურელების ანთროპონიმიკისათვის. დევნილობით მოსულ ასურელებს გვარები არ ჰქონდათ. ერთმანეთს მოიხსენიებდნენ მამის სახელით ან პატრონომიის

მიხედვით. მაგალითად, ბით იაკოფ, ბით ათანუზ, ბით ხირდი, მირ შიმუნი, მირ იშაი და სხვ. რუსეთის იმპერიის ადმინისტრაციამ მათ გვარები მინიჭა, ცხადია რუსული ფორმანტით, „ოვ“ და „ევ“ მაწარმოებლებით. სომხეთში მათი გვარები გაფორმდა სომხური ყაილით. მაგალითად, ბით რაის გახდა რაისიანი და სხვ. დღეისათვის არის ტენდენცია რუსულის ნაცვლად მათი გვარები ქართულ ყაიდაზე გაფორმდეს. კერძოდ, იაკუფოვი იცვლება იაკობიძით, ივანოვი გახდა ივანიძე და სხვ. სხვა ტენდენცია განვითარდა დასავლეთ საქართველოში. კერძოდ, გვარები თავიდანვე ქართული ფორმანტით აიღეს პატრონიმიის მითითებით. ამიტომაც იმერეთ-აჭარაში ასურელთა გვარებია იონანიძე, იგავაიძე, იჭვაიძე, აშკაიძე, აზვანიშვილი და სხვ. ბავშვებს ამჟამად ძირითადად ქართულ სახელებს არქმევენ.

რა პროფესია აღარ გამოსცადეს ახალმოსახლე ასურელებმა. იყვნენ ხარაზები, ფესაცმლის მწმენდავები (იყო ასეთი პროფესია ახლო წარსულამდე) იმ დონეზე აყვანილი, რომ ფესაცმლის საკუთარი საცხის შემადგენლობაც კი შეიმუშავეს. გასული საუკუნის შუა ხანებამდე, თბილისელებს ახსოვთ ახოვანი, ხშირულვაშიანი მამაკაცები, რომლებსაც მხრებზე განსაკუთრებული მოწყობილობა ჰქონდათ გადაკიდებული, სალესი ქვებით ახუნძლული. ესენი დანების მღესავი ასურელები იყვნენ. ეს პროფესიაც წარსულს ჩაბარდა, მაგრამ დარჩა კიდევ ერთი პროფესია, რომელზეც მუდმივი მოთხოვნილებაა. ქანდელები სახლების საუკეთესო მღესავები არიან. მთელი ქართლის საცხოვრებელთა ოთახების უმეტესობა „გაჯით“ მათი გალესილია. ფულსაც საკმაოდ შოულობდნენ და რამდენე დღე ლესვისას ოჯახებში გაჩერებულებს, მოწონებული საპატარძლოებიც იქიდან მოჰყავდათ. ამიტომაც ნახევარი ქანდის ოჯახების რძლების „სამშობლოებს“ რომ გაეცნობი, ქართლის სოფლების მოზაიკა გამოისახება!

ამრიგად, მიწათმოქმედებაშიც გამოიჩინეს თავი ქანდელებმა, საქონელიც გაამრავლეს, ბევრი რამ გადაიღეს ქართველებისაგან, მაგრამ შეინარჩუნეს მთავარი - საქართველოს პატრიოტიზმთან ერთად, საკუთარი წარმომავლობისადმი, ფესვებისადმი ხსოვნა-პატივისცემა, წინაპრების არდავიწყება და რაც მთავარია ეთნოსის თვითშეგნებისათვის, ასურული, არამეული ტბილხმოვანი ენა. სწორედ იმის გამო, რომ ასურულ ენას არ შეექმნას საშიშროება, ქანდის სკოლაში ისწავლება ასურული ენა, ასურული დამწერლობა, მოსწავლეები ეუფლებიან ასურულ წერა-კითხვას.

მიუხედავად საბჭოთა პერიოდში, ათეიზმის დანერგვა-ქადაგებისა, ასურელებმა ერთგულად შემოინახეს ტრადიციული, ქრისტიანული დღესასწაულები. უფრო მეტიც, ამჟამად კიდევ უფრო ფართოდ აღნიშნავენ აქაური ოჯახები. ერთი ასეთია ხაბ-ნისანი, ასურული ახალი წლის აღნიშვნა. იგი გაზაფხულის დღესასწაულია, ბუნების გამოღვიძებასთან არის და დღე-ღამის სწორობასთანაა დაკავშირებული. ქანდაში ამ დღეობას ყოველ წლის, ზუსტად პირველ აპრილს აღნიშნავენ. წარსულში, როდესაც ქანდაში, ისევე როგორც მეზობელ ქართულ სოფლებში მუხრანსა და აღაიანში მიწათმოქმედება, განსაკუთრებით კი მემინდვრობა, მოსახლეობის ყოფაში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდა და ხვნა-თესვა საგაზაფხულო სამეურნეო კალენდრის ერთ-ერთი მთავარი ეტაპი იყო, სწორედ ამ დღიდან იწყებდნენ მინდორში გასვლას და პირველი ხნულის გავლებას.

დიდ-პატარა აღნიშნავს ილა სურას (*შობა*), ეს დღე განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, მარხვის შემდეგ ყველა ელოდება გახსნილებას. შობის ღამეს ოჯახებში ჰარისა იხარშება ქათმის ხორცისა და ხორბლისაგან. დილით სწორედ ჰარისათი იხსნილებენ. ჰარისა სხვა მეზობელ ხალხებშიც იციან, ასურულად კი საშობაო ჰარისა ასე მზადდება - გადმოგვცემს ქალბატონი ნაია ბით იაოანი-ივანიძე: „წყალს ვასხამთ ქვაბში და ნელ-ნელა ვუმატებთ გარეცხილ ხორბალს და ფრინველის ხორცს. ცეცხლზე დადგმულს დროდადრო ვურევთ. როდესაც შევატყობთ, რომ ხორბალი და ხორცი კარგად მოიხარშა, გადმოვდგამთ ცეცხლიდან. თეფშებზე ჩამორიგებისას ვაზავებთ მარილით და გამდნარი ერბოთი.“

ასურელთა ტრადიციულ სადღესასწაულო ციკლში აღსანიშნავია სიდა გურა (აღდგომა), მარ გივარგიზი (გიორგობა), მარიამობა და სხვ. (ასურელები დარწმუნებით ამბობენ, რომ წმინდა გიორგიც და წმინდა ნინოც წარმოშობით ასურელები არიან). (ოსიპოვი, 2007: 66)

ქანდელი ასურელები განსაკუთრებული ენთუზიაზმით აღნიშნავენ მარეზობას, იგივე მარეზის, მარ ზაიას (წმინდა ზაიას) დღესასწაულს. წელიწადში ორჯერ ზეიმობენ, ზამთარში - 18 იანვარს და ზაფხულში - 14 ივნისს. ეს არის მოსავლიანობისა და ბარაქიანობისადმი მიძღვნილი დღესასწაული. ზამთარში მარეზობა ხორციით და საკლავით იმართება. სოფელში ამ დღისადმი გროვდება ფული, ამ ფულით შეიძენენ საქონელს და სამი დღის მარხულობის შემდეგ - 18 იანვარს, გამთენიისას დაკლავენ, დაჭრიან-დაანაწილებენ და უზარმაზარ სასოფლო ქვაბში ხარშავენ. მოხარშული ხორცი წესის მიხედვით ოჯახ-ოჯახ ჩამორიგდება. ამ დღეს იკვლება საღვთო, წითელი მამლებიც. განსხვავებულია ივნისის მარეზობა. ზაფხულის მარეზობა, ივნისში, საკლავის გარეშე მიმდინარეობს. ამჯერად სოფელი რძეს, ფქვილს და ერბოს აგროვებს და სოფლის შუაგულში, უზარმაზარი ხის ქვეშ, მთელი დამე იხარშება მურთუხა და ესეც მთელ სოფელზე ნაწილდება.

რა შეიძლება ითქვას ორი მარეზობის შესახებ და რა დასკვნის გამოტანა შეგვიძლია? მათ შორის ერთი საერთოა - ორივე მიძღვნილია ნაყოფიერებასთან, გამრავლებასთან, ხვავ-ბარაქიანობასთან. ზამთარში საკლავით ჩატარება და ზაფხულში აქცენტის გაკეთება მარცვლეულზე, რძესა და ერბოზე, იმის მიმანიშნებელია, რომ ქვეცნობიერად აისახება ასურელებში არსებული სამეურნეო-კულტურული ტიპი. მხედველობაში გვაქვს მესაქონლეობისა და მიწათმოქმედების სიმბიოზური შეთანაწყობა და მეურნეობის ორივე დარგისადმი სუხვე-ბარაქიანობის დაკვებების თხოვნა-სურვილი.

და ბოლოს, ერთ-ერთი მთავარი ხალხის თვითმყოფადობისათვის და სხვათაგან გამორჩევისათვის, ტრადიციული ხალხური კულინარია, ასურული ხალხური კერძები, რომელთა ჩამოთვლაც კი ერთობ მთამბეჭდავია: ჰასიდა, ბუშალა, მურთუხა, ხმსა, ხვისა, ჭურჭური, ჯაჯიკი, ჰარისა, თრიდა, იარყა შეჭამანდი და სხვ. ამ კერძებიდან ზოგი სანიადაგოა, ყოველდღიური, ზოგიც რიტუალურია, სადღესასწაულო. საქმე იმაშია, რომ ასურელებმა, საერთო ქრისტიანული დღესასწაულებთან ერთად, რომელსაც ქართველებთან ერთად აღნიშნავენ (მარიამობა, გიორგობა - „წმ გივარგის დღე“ და სხვ.) ერთგულად შემოინახეს მამაპაპათა წმინდანების დღეობები, მოწიწებით აღნიშნით და რიტუალური კერძებით. ერთი ასეთი დღესასწაულია მარეზობა.

დასკვნა: კვლევამ აჩვენა, რომ საქართველოში ასურელთა ჩამოსახლება განპირობებული იყო ისტორიული, პოლიტიკური და რელიგიური ფაქტორებით, ხოლო მათი საბოლოო დამკვიდრება XIX-XX საუკუნეებში განხორციელდა. ახალ სოციალურ და ბუნებრივ გარემოში ასურელებმა შეძლეს წარმატებული სამეურნეო ადაპტაცია, რაც გამოიხატა ადგილობრივი მიწათმოქმედების, მევენახეობა-მეღვინეობის, მესაქონლეობისა და ტრადიციული სასოფლო-სამეურნეო გამოცდილებისათვისებაში.

განსაკუთრებით თვალსაჩინოა მცხეთის მუნიციპალიტეტის სოფელ ქანდაში მცხოვრები ასურელების მაგალითი, სადაც ადგილობრივი ქართული სამეურნეო ტრადიციების მიღება ორგანულად შეერწყა ასურელთა ტრადიციულ ყოფასა და კულტურას. მათ წარმატებით აითვისეს ადგილობრივი სასოფლო-სამეურნეო კულტურები, შრომის ორგანიზების ფორმები და სამეურნეო ტექნოლოგიები, თუმცა ამ პროცესს არ მოჰყოლია ეთნიკური თვითმყოფადობის დაკარგვა.

კვლევა ადასტურებს, რომ ინტეგრაციის პარალელურად საქართველოს ასურელებმა შეინარჩუნეს ეროვნული იდენტობის უმნიშვნელოვანესი ნიშნები - არამეული ენა, რელიგიური მემკვიდრეობა, ტრადიციული დღესასწაულები, რიტუალები, კულინარია და ოჯახური წეს-ჩვეულებები. სწორედ ამ კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნებამ უზრუნველყო მათი ეთნიკური თვითშეგნების უწყვეტობა მრავალეთნიკურ ქართულ საზოგადოებაში.

ამრიგად, საქართველოს ასურელთა სამეურნეო ადაპტაცია წარმოადგენს კულტურული ადაპტაციის წარმატებულ მაგალითს, რომლის საფუძველსაც, ერთი მხრივ, ადგილობრივი სოციალურ-ეკონომიკური გარემოსადმი ეფექტიანი შეგუება, ხოლო, მეორე მხრივ, საკუთარი ეთნოკულტურული

ღირებულებების ერთგული დაცვა წარმოადგენს. საქართველოს ასურელთა გამოცდილება ნათლად წარმოაჩენს, რომ ეთნიკური უმცირესობის ინტეგრაცია შესაძლებელია კულტურული თვითმყოფადობის შენარჩუნებასთან სრულ თანხვედრაში, რაც ქვეყნის მრავალსაუკუნოვანი მრავალეთნიკური თანაცხოვრების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებელია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- აბაშიძე, ნ. (2008). ასურელები. წიგნში *ეთნოსები საქართველოში*. თბილისი.
- ბატონიშვილი ვახუშტი. (1975). *აღწერა სამეფოსა საქართველოსი*. წიგნში *ქართლის ცხოვრება* (ტ. 4). თბილისი.
- გაზეთი „დროება“. (1875).
- გაზეთი „ივერია“. (1898).
- გაზეთი „ცნობის ფურცელი“. (1898).
- მაჭარაძე, ვ. (1984). *ქართულ-ქერთულ-ასურულ-რუსული ურთიერთობანი (XVIII ს. 60–70-იანი წლები)*. თბილისი.
- ოსიპოვი, ი. (2007). *ასირიელები თბილისში*.
- სონდულაშვილი, ა. (2005). *ეროვნული უმცირესობანი და კონფესიები საქართველოში*. თბილისი.
- ჩიხლაძე, ი. (2002). გაზეთი *კავკასიის აქცენტი*, №23.

ISSUES OF THE ECONOMIC ADAPTATION AND EVERYDAY LIFE OF THE ASSYRIANS IN GEORGIA

Nodar Shoshitashvili

PhD in History, Ivane Javakhishvili

Tbilisi State University

E-mail: nodar_shoshitashvili@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7286-0087>

Saba Kalandarishvili

MA in Cultural and Social Anthropology,

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

E-mail: sabakalanda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1815-9810>

Abstract: The article discusses the main issues related to the economic adaptation and everyday life of the Assyrians living in Georgia. The aim of the study is to present the history of migration of the Assyrian community in Georgia, their economic activities, traditional lifestyle, and the process of integration into the Georgian ethnocultural environment. The research is based on historical sources, ethnographic literature, periodicals, and field ethnographic materials.

The article examines the historical background of the settlement of Assyrians in Georgia and the waves of migration, with particular attention given to the village of Kanda in the Mtskheta Municipality as the main Assyrian settlement in Georgia. The process of their economic adaptation is analyzed, which was expressed through the adoption of local agricultural practices, viticulture and winemaking, livestock breeding, and traditional rural economic technologies. At the same time, the study demonstrates that despite integration into the Georgian environment, the Assyrians have preserved significant elements of their ethnic identity, including language, religious traditions, rituals, celebrations, and traditional cuisine.

The research reveals that the economic adaptation of the Assyrians in Georgia represents a successful adjustment to local natural and economic conditions, achieved alongside the preservation of their ethnocultural identity. This process clearly reflects the characteristics of ethnic minority integration and cultural sustainability in Georgia.

Keywords: Assyrians, Georgia, ethnic minorities, economic adaptation, ethnic identity, traditional lifestyle, Kanda, ethnography, cultural integration, migration.

Introduction: Georgia has historically been a multiethnic and multi-confessional country, where various ethnic groups have coexisted for centuries and contributed to the country's social and cultural development. Among these communities, the Assyrians occupy a distinctive place, as their history of settlement in Georgia spans several centuries. Despite their relatively small population, the Assyrian community has preserved important elements of its ethnic identity to the present day, including language, religious traditions, customs, and cultural heritage, while at the same time becoming organically integrated into the Georgian social and cultural environment.

The study of the economic adaptation of ethnic groups provides an important opportunity to understand how migrant communities adjust to new natural, social, and economic environments, how they adopt local economic practices, and which traditional elements they preserve within the framework of their cultural identity. From this perspective, the Assyrians of Georgia represent an important subject of research, as their

historical experience, migration processes, and transformation of economic activities clearly demonstrate the interrelationship between adaptation and cultural continuity.

The aim of this paper is to explore the main aspects of the economic adaptation and everyday life of the Assyrians living in Georgia within the context of their historical migration, settlement patterns, economic activities, traditional culture, and interaction with the Georgian ethnocultural environment. Particular attention is paid to the village of Old Kanda in the Mtskheta Municipality, which represents the main Assyrian settlement in Georgia and where many elements of their traditional lifestyle and cultural heritage have been preserved most fully.

The research is based on historical and ethnographic literature, archival materials, information preserved in periodicals, as well as field ethnographic data collected by the authors at different times. Through the comparative analysis of these sources, the study examines the process of Assyrian economic adaptation, the forms of adoption of local economic practices, and the preservation of ethnocultural values that have enabled the Assyrians of Georgia to maintain their ethnic identity while achieving successful integration into Georgian society.

Discussion: Among the ethnic minorities living in Georgia, the Assyrian ethnic group occupies a noteworthy place. They are a people whose ancestors created a distinguished history and culture. This community is referred to by several names: Assyrians, Assyrians (under the influence of the Russian language), Aysors (under Armenian influence, a term currently considered derogatory), as well as Chaldeans, Aramaeans, Syrians, and others. Due to religious affiliation, they have sometimes been referred to as Nestorians, Jacobites, and Chaldeans. Their self-designation, or endoethnonym, is Assuraya, Chaldai, or Athurai. In the present study, we use the term “Assyrians,” especially since this is also the preferred designation of the community itself.

Even in ancient historical periods, there were several encounters between the ancestors of Georgians and the ancient Assyrians. Long before the birth of Christ, the tribes and early states located in the southern part of historical Georgia became acquainted with the powerful Assyrian state and its supreme deity Ashur. Later, particularly at the turn of the old and new eras, during the Hellenistic period, historical sources indicate that the Assyrian, or Aramaic, language was one of the widespread official and literary languages in the Kingdom of Kartli. This is evidenced, among other things, by the so-called Armazi Bilingual inscription discovered in Mtskheta, at Armazihevi. The epitaph on Seraphita’s gravestone was carved in both Greek and Aramaic. Thus, the Aramaic language has been present in Georgia for approximately two thousand years, and a local form of writing known as the “Armazian script” was developed in its historical context.

However, by that time the Assyrians no longer had their own state, nor did they regain one throughout subsequent history. From 610 BCE onward, and for many centuries thereafter, the Assyrian people were mainly dispersed, living in scattered communities and enclaves within various empires and states. They inhabited territories that today correspond to several countries with predominantly Muslim populations: Iran, Turkey, Syria, and Iraq. It was Christianity and religious faith that played a decisive role in preserving the ethnic identity of the Assyrians.

The Assyrians were among the first peoples to adopt Christianity. This was not accidental, since Jesus Christ himself spoke and preached in the Aramaic language. Christianity spread to Georgia from Syria, particularly from Antioch, and during the early period the Georgian Church was subordinated to the Church of Antioch. Later, in the sixth century, the “Thirteen Assyrian Fathers” arrived in Georgia under the leadership of John of Zedazeni. They came from Urha (Edessa), introduced monastic life, and through their faith, preaching, and exemplary way of life revitalized Christian traditions that had weakened under the influence of Zoroastrianism.

Life became increasingly difficult for Assyrians within the surrounding Muslim world, which led them to seek new possibilities and safer places for settlement. This search directed their attention toward Georgia. It appears that the first Assyrian families began to appear in the Kingdom of Kartli-Kakheti as early as the 1770s (Abashidze, 2008, p. 208; Chikhladze, 2002, p. 3). Constant persecution and oppression shaped their historical experience, and therefore the descendants of Assur and Nineveh sought a peaceful and religiously familiar environment. They considered Georgia such a place, and this choice proved successful.

There are several important documents from the period of King Erekle II that serve as valuable sources for the history of Georgian-Assyrian relations. These include letters written to Erekle II by the Assyrian Catholicos Simon (in Assyrian: Mar Shimun) and Bishop Isaiah (Mar Ishai) (Macharadze, 1984, p. 21; Osipov, 2007, p. 15). In his correspondence, the Catholicos promised the king that if Erekle II launched a military campaign into Ottoman territories, he would be able to provide an army of twenty thousand soldiers in support. Particularly noteworthy is Erekle II's note on Bishop Isaiah's letter, "which had previously arrived to us and asked whether the Assyrians wished to unite with you."

The Russian Empire became the main "accelerating factor" in Assyrian migration. From the end of the eighteenth century, Russia intensified its imperial policy in the Near East and conducted numerous wars against Iran and the Ottoman Empire. In these conflicts, Russia presented itself under the banner of protecting Christians, viewing Christian populations living in these regions as potential allies. The local Christian communities, in turn, looked upon Christian Russia with hope and provided various forms of assistance during Russian military operations. However, Russian campaigns were accompanied by both victories and defeats, and during periods of retreat, Christian populations, including Assyrians, often became targets of retaliation by Ottoman and Iranian authorities, as well as by neighboring Muslim communities. As a result, Russia was compelled to resettle persecuted Assyrians within the territories of the empire.

Assyrians entered Georgia through Armenia in several migration waves: first in the 1830s and later in the 1840s. Even before these migrations, Assyrians had periodically arrived in the Caucasus for seasonal work, particularly gravitating toward Tbilisi as the administrative and economic center of the region. Some of them eventually settled permanently. In the 1860s, one group of Assyrians migrated and established settlements in Lower Kartli, in the Karaia Plain, in present-day Gardabani Municipality. Near Gardabani, they founded the villages of Vasilevka and Karatapa. Around the same period, in 1867, Assyrians settled in the village of Kanda.

A particularly large number of displaced Assyrians arrived in Georgia in 1915, during the First World War, when the Assyrian genocide took place. Seeking refuge, many Assyrians found a new homeland in Georgia. Other Assyrian communities also settled in Russia, particularly in the Krasnodar and Rostov regions, and today a significant number live in Moscow.

For a traveler heading west from Tbilisi, in the historical Mukhrani estate, along the banks of the Ksani River and south of the impressive Ksani Fortress and the Skhaltba ridge, one of the most striking sights is a picturesque village surrounded by greenery, characterized by beautiful houses and well-maintained courtyards. Today it is known as Old Kanda. It was here that a large part of the Assyrians who had fled from Urmia (Iran), Salamas (Iran), and Hakkari (Bitlis, Ottoman Empire) established themselves and created a new community among the hospitable Georgian population.

Regarding the etymology of the toponym "Kanda," one interpretation, based on the Explanatory Dictionary of the Georgian Language, considers it a word of Persian origin meaning "to shine" or "to illuminate." The word is also mentioned in Sulikhan-Saba Orbeliani's Dictionary, where it refers to "gold leaf," a meaning that appears particularly suitable for this location. It is not known with certainty when and from where this name originated for this fertile area situated in the lower Ksani valley.

The village of Kanda is mentioned by Prince Vakhushti Batonishvili, although it is not listed among the villages of the region. He refers only to “Kanda Fortress.” The renowned historian and geographer writes: “Again, west of the confluence of the Narekvavi River, the northern slope of the Sarkineti mountain up to the foot of Kanda Fortress is covered with vineyards, fruit trees, fertile land, and forests. The Ksani River flows below the fortress” (Batonishvili Vakhushti, 1973, p. 351).

It appears that by the eighteenth century neither the present-day village of Tsikhisdziri nor Kanda existed in their current form. Tsikhisdziri is a village settled by shepherds of Turkic origin who were relocated by the Mukhranbatoni princes, whereas Kanda became an Assyrian settlement. Today, approximately 540 households, or more than 1,500 people, live there.

Assyrians also established settlements in other parts of Georgia, although in smaller numbers, including Gardabani–Karaia, Batumi, Senaki, Zestaponi, Kutaisi, and especially Tbilisi, where they lived mainly in the Vera, Vake, and Kukia districts.

The purposeful and industrious Assyrians founded brick factories in Tbilisi, and crosses were stamped on the bricks they produced. Some Assyrians belonging to Nestorian and other Christian traditions later converted to Eastern Orthodoxy. The nineteenth-century Georgian press, including the newspapers “Iveria”, “Tsnobis Purtseli”, and others, reported on these religious and social transformations among Assyrians (“Iveria”, 1898; “Tsnobis Purtseli”, 1898). Information about Assyrians who settled in Georgia was also published in the newspaper “Droeba” (“Droeba”, 1875).

The newly arrived Assyrians became fully integrated into the Georgian environment, bringing valuable human qualities such as diligence, honesty, and devotion toward their new homeland. Although Assyrians settled in different regions of Georgia, their main settlement today remains the village of Old Kanda in the present-day Mtskheta Municipality.

As noted above, Kanda is an old settlement mentioned since the medieval period; however, it should be emphasized that by the time Assyrians arrived, the village had already become abandoned. Local residents recount that in 1900 a man named Usta Alaverdi, whose surname was Badalov, purchased local lands from Ivane Mukhranbatoni for the already settled Assyrians. He was reportedly the “head of the craftsmen’s guild” and is said to have received state contracts. According to local oral traditions, he was a very wealthy person, and the price paid for the land is metaphorically described as “a cartload of gold.”

In general, newly settled Assyrians were divided according to their places of origin and were identified as mountain Assyrians, Urmians, Salamasans, and others. The settlers were also socially organized into clans, each headed by a malik. Different groups brought with them distinct customs and traditions. For example, among mountain Assyrians, the practice of purchasing a bride was known, which later placed women in an almost dependent social position (Songhulashvili, 2005, p. 35). Assyrians also brought many interesting wedding traditions and rituals to Kanda.

One example was the custom in which the groom’s family brought a symbolic tree to the bride’s house, decorated with gifts and sweets. This ritual has certain similarities with the Georgian wedding tradition of “chiraghadani” or “iakhtani”. The ceremony of “redeeming” the wedding tree was also practiced.

Around 150 years ago, the Assyrians of Kanda, who settled on the Mukhrani Plain, adopted agricultural practices from the neighboring Georgian villages of Mukhrani and Agaiani. They acquired local farming skills, varieties of grain crops, and agricultural tools and techniques related to field cultivation. Assyrians adopted both endemic and traditional Georgian wheat varieties, including “dolis puri”, “dika”, “tavgukhi”, “shavpkha”, and others.

Due to the climatic and soil characteristics of the Shida Kartli plain, a specific type of plough known as the large plough (“didi gutani”) had developed by the medieval period. Moreover, variations of this plough existed according to different micro-regions. In the Mukhrani Plain, the so-called Mukhranian large plough

was used, equipped with a massive ploughshare and cutter and operated with eight to nine pairs of oxen and buffaloes.

Following the example of their Georgian neighbors, the Assyrians of Kanda adopted the “Mukhranian large plough” and the associated cooperative labor system known as “modgami”. They learned traditional agricultural practices such as preparing the threshing floor, spreading sheaves, and using tools including the “kevri”, “arnadi”, and sieves. The finely ground flour produced from these grains became one of the main ingredients in preparing the ritual dish “murtukha”.

In general, many traditional Assyrian dishes have a ritual significance and are prepared during agricultural, family, and religious celebrations. One such dish is “murtukha”. In terms of its ingredients, it is not complex; however, symbolically it represents the agricultural and cultural identity of the Assyrians of Kanda, reflecting the symbiotic relationship between agriculture and livestock breeding.

Livestock breeding in Kanda was primarily of a stall-based character. Due to the absence of mountain pastures, seasonal transhumance, which was characteristic of mountain Assyrians from the Bitlis–Van region, was not practiced there.

The Assyrians of Kanda adopted local methods and tools of dairy processing from the Georgian population, particularly the traditional horizontal wooden churn known as “varia”, used for producing butter. They also adopted local vegetable varieties from Georgians and began cultivating them. However, they paid particular attention to viticulture and winemaking. Although Assyrians had cultivated grapes in their ancestral homeland, living within a predominantly Muslim environment likely limited their wine production. In Kanda, they began growing local grape varieties such as “Chinuri”, “Goruli Mtsvane”, “Shavkapito”, and others. Today, large-scale vineyards are less common in Kanda; however, wine is still produced from grapes such as Chinuri, Goruli Mtsvane, Isabella, and Lomiauri, mainly from vines grown on traditional trellises.

It is also interesting that for a certain period Assyrians lived alongside Germans. In the first decade of the twentieth century, Germans were settled to the east of Kanda, in an area adjacent to the village, and a separate settlement called Georgental was established there. The Assyrians of Kanda adopted many useful practices from them. The first school was founded in this area, where education was conducted in German, and some Kanda children began their studies there. A main wide street was constructed, which still preserves its original spatial arrangement. Long houses positioned perpendicular to the road were also built, several of which have survived to the present day.

Later, during the Second World War, the Germans were deported to Central Asia. The Stalinist deportations also affected part of the Assyrian population; some were accused of being agents of Iran or Turkey and were subjected to repression.

The study of Assyrian anthroponymy is also of particular interest. The displaced Assyrians who arrived in Georgia originally did not possess family surnames. They identified one another through the father’s name or patronymic forms. Examples include “Bit Yakob”, “Bit Atanez”, “Bit Khirdi”, “Mar Shimun”, “Mar Ishai”, and others. The administration of the Russian Empire later assigned surnames to them, naturally using Russian suffixes such as “-ov” and “-ev.” In Armenia, Assyrian surnames were adapted according to Armenian linguistic patterns; for example, “Bit Rais” became “Raisian”.

Today, there is a tendency to replace Russian-style surnames with Georgian forms. For instance, “Iakubov” is transformed into “Iakobidze”, and “Ivanov” into “Ivanidze”. A different tendency developed in Western Georgia, where Assyrians adopted Georgian surname forms from the beginning, often based on patronymic traditions. Therefore, in Imereti and Adjara, Assyrian surnames include forms such as “Ionanidze”, “Igavaidze”, “Ichvaidze”, “Ashkashidze”, “Azvanishvili”, and others. Today, children are predominantly given Georgian names.

The newly settled Assyrians practiced a wide range of professions. They worked as shoemakers, shoe polishers (a profession that existed until the recent past), and even developed their own formulas for shoe polish. Until the middle of the twentieth century, residents of Tbilisi remembered tall men with thick mustaches carrying special devices on their shoulders equipped with sharpening stones. These were Assyrian knife sharpeners. Although this profession has disappeared, another occupation has remained in demand: the Assyrians of Kanda are renowned as excellent plasterers.

A large part of the interior walls of traditional Kartlian houses covered with “gaji” (a type of plaster) were finished by them. This profession provided good income, and during the days spent working in different families, many Assyrian craftsmen also formed marital connections with local communities. Therefore, when one examines the origins of the brides in approximately half of Kanda’s families, a mosaic of villages throughout Kartli emerges.

Thus, the Assyrians of Kanda demonstrated considerable success in agriculture, expanded livestock breeding, and adopted many practices from the Georgian population. At the same time, they preserved what was most important: along with their loyalty to Georgia, they maintained respect for their origins, memory of their ancestral roots, and awareness of their ethnic identity. Above all, they preserved the Assyrian (Aramaic) language, which remains a fundamental element of their ethnic consciousness.

Because of the desire to protect and preserve the Assyrian language, it is currently taught at the Kanda school. Students study the Assyrian language and script and acquire reading and writing skills in Assyrian.

Despite the introduction and promotion of atheism during the Soviet period, the Assyrians faithfully preserved their traditional Christian celebrations. Moreover, many of these festivals are now observed even more widely among local families. One such celebration is “Kha b-Nisan”, the Assyrian New Year. It is a spring festival associated with the awakening of nature and the equinox. In Kanda, it is celebrated every year on April 1.

In the past, when agriculture - especially grain cultivation - occupied an important place in the everyday life of Kanda, as it did in the neighboring Georgian villages of Mukhrani and Agaiani, and when ploughing and sowing formed one of the key stages of the spring agricultural calendar, this day marked the beginning of fieldwork and the drawing of the first furrow.

Another important celebration is “Ida Sura” (Christmas), which is highly significant for the Assyrian community. After the fasting period, everyone eagerly awaits the end of the fast. On Christmas Eve, families prepare “harisa”, a traditional dish made from chicken meat and wheat. On Christmas morning, the fast is broken with “harisa”. According to Mrs. Naya Bit Yaoyani-Ivanidze, the Assyrian Christmas “harisa” is prepared as follows: “Water is poured into a pot, and washed wheat and poultry meat are gradually added. The mixture is placed on the fire and stirred from time to time. When the wheat and meat are thoroughly cooked, the pot is removed from the fire. When served on plates, it is seasoned with salt and melted clarified butter.”

Among the traditional Assyrian festive cycle, important celebrations include “Sida Gura” (Easter), “Mar Givargiz” (St. George’s Day), “Mariamoba” (the Dormition of the Virgin Mary), and others. Assyrians of Kanda firmly believe that both Saint George and Saint Nino were originally of Assyrian origin (Osipov, 2007, p. 66).

The Assyrians of Kanda celebrate “Marezoba”, also known as the feast of “Mar Eza” or “Mar Zaya” (Saint Zaya), with particular enthusiasm. It is celebrated twice a year: in winter, on January 18, and in summer, on June 14. This festival is dedicated to fertility, abundance, and prosperity.

The winter “Marezoba” is associated with animal sacrifice and communal feasting. Money is collected within the village, and livestock is purchased with these funds. After a three-day fast, on January 18, at dawn, the animal is sacrificed, cut into portions, and cooked in a large communal cauldron. According to tradition, the prepared meat is distributed among households. On this day, red roosters are also sacrificed as sacred

offerings. The summer “Marezoba” in June differs from the winter celebration, as it is held without animal sacrifice. Instead, the village collects milk, flour, and clarified butter. In the center of the village, beneath a large tree, “murtukha” is prepared throughout the night and later distributed among the entire community.

What can be concluded from these two forms of “Marezoba”? The common element between them is that both are dedicated to fertility, reproduction, and abundance. The winter emphasis on livestock sacrifice and the summer focus on grain, milk, and butter symbolically reflect the traditional Assyrian economic and cultural model. This refers to the harmonious combination of livestock breeding and agriculture and the desire to receive prosperity and abundance through both branches of economic activity.

Finally, one of the most important elements contributing to the preservation of a people’s identity and distinction from others is traditional cuisine. Assyrian folk dishes represent a rich cultural heritage, including “hasida”, “bushala”, “murtukha”, “khmsa”, “khvisa”, “chur churi”, “jajik”, “harisa”, “trida”, “iarqa”, and others.

Some of these dishes are everyday foods, while others have ritual and festive significance. The important point is that, alongside common Christian holidays celebrated together with Georgians (such as the Dormition of the Virgin Mary and St. George’s Day—“St. Givargis Day”), Assyrians have faithfully preserved the feast days of their ancestral saints, celebrating them with respect and preparing traditional ritual dishes. One of these important celebrations is “Marezoba”.

Conclusion: The study has demonstrated that the settlement of Assyrians in Georgia was determined by historical, political, and religious factors, while their permanent establishment in the country took place during the nineteenth and twentieth centuries. In the new social and natural environment, Assyrians successfully adapted economically, which was reflected in their adoption of local agricultural practices, viticulture and winemaking, livestock breeding, and traditional rural economic experience.

The example of the Assyrians living in the village of Kanda, Mtskheta Municipality, is particularly significant, as it demonstrates how the adoption of local Georgian agricultural traditions became organically integrated with Assyrian traditional lifestyle and culture. They successfully adopted local agricultural crops, forms of labor organization, and economic technologies; however, this process did not result in the loss of their ethnic identity.

The research confirms that, alongside integration into Georgian society, Assyrians have preserved essential elements of their ethnic identity, including the Aramaic language, religious heritage, traditional festivals, rituals, cuisine, and family customs. The preservation of this cultural heritage has ensured the continuity of their ethnic consciousness within Georgia’s multiethnic society.

Thus, the economic adaptation of Assyrians in Georgia represents a successful example of cultural adaptation, based on both effective adjustment to the local socio-economic environment and the faithful preservation of their own ethnocultural values. The experience of Georgia’s Assyrian community clearly demonstrates that the integration of an ethnic minority can coexist harmoniously with the preservation of cultural identity, which represents one of the important characteristics of Georgia’s centuries-old tradition of multiethnic coexistence.

References:

- Abashidze, N. (2008). Assyrians. In *Ethnic Groups in Georgia*. Tbilisi.
- Batonishvili Vakhushti. (1975). *Description of the Kingdom of Georgia*. In *Kartlis Tskhovreba* (Vol. 4). Tbilisi.
- Droeba* Newspaper. (1875).
- Iveria* Newspaper. (1898).
- Tsnobis Purtseli* Newspaper. (1898).
- Macharadze, V. (1984). *Georgian–Kurdish–Assyrian–Russian Relations (1860s–1870s of the 18th Century)*. Tbilisi.
- Osipov, I. (2007). *Assyrians in Tbilisi*.
- Songhulashvili, A. (2005). *Ethnic Minorities and Confessions in Georgia*. Tbilisi.
- Chikhladze, I. (2002). *Kavkazis Akcenti* Newspaper, No. 23.

სოციონოგრაფიული კულტურა, როგორც აღზრდის პარადიგმა ტრადიციულ საზოგადოებაში (აჭარის მაგალითზე)

თამილა ლომთათიძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: Tamila.lomtadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6163-5876>

ნანული ნოღაიდელი

ფილოლოგიის მაგისტრი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის ფოლკლორის, დიალექტოლოგიისა
და ემიგრანტული ლიტერატურის კვლევის
განყოფილების მეცნიერი თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: Nanuli.noghaideli@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7688-4844>

აბსტრაქტი. პიროვნების ფორმირების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია სოციონორმა-ტიული კულტურა, რომელიც აერთიანებს თაობების მიერ შემუშავებულ სოციალურ ჩვევებს, ეტიკეტს, ქცევის მრავალფეროვან ფორმებს — წეს-ჩვეულებებიდან დაწყებული, ხალხური სამართლის ნორმებით დასრულებული. იგი, როგორც საზოგადოების „კოლექტიური მორალი“, მნიშვნელოვან ზემოქმედებას ახდენს ინდივიდის ჩამოყალიბებაზე და გვევლინება აღზრდის ერთგვარ პარადიგმად.

პიროვნების ფორმირება მიმდინარეობს კონკრეტულ სოციალურ-კულტურულ კონტექსტში. თითოეულ საზოგადოებას გააჩნია საკუთარი სოციოკულტურული ნორმები, რომელთა მეშვეობითაც ის ახდენს ახალი თაობის სოციალიზაციას. აჭარაში აღზრდის პროცესში აქტიურად არის ჩართული ისეთი ძირითადი სოციალური ინსტიტუტები, როგორიცაა ოჯახი და სოციუმი (გვარი, სოფელი, თემი).

აღზრდაში განსაკუთრებულ როლს ასრულებს სოციოკულტურული ნორმები, მათ შორის: ადათი (ხალხური სამართალი), ხალხური ეთიკა და ტრადიციები. ეს ნორმები წარმოადგენს ტრადიციული საზოგადოების მიერ ჩამოყალიბებულ ქცევის წესებსა და ღირებულებებით სისტემას, რომლებიც განსაზღვრავს ინდივიდის ზნეობრივ და სოციალურ ორიენტაციას.

ტრადიციული ქართული საზოგადოებისთვის დამახასიათებელია აღზრდის ავტორიტარული სტილი, მორჩილებაზე ორიენტაცია, თაობათაშორისი და ოჯახური კავშირების სიმტკიცე. ამასთანავე, აჭარის ეთნოგრაფიული ყოფა ავლენს შედარებით მოქნილ და გარემოსთან ადაპტირებულ აღმზრდელობით პრაქტიკებს, რომლებიც, კონტროლის პარალელურად, უზრუნველყოფს მოზარდის თანდათანობით, უმტკივნეულო ინტეგრაციას სოციალურ ცხოვრებაში და მის ჩამოყალიბებას საზოგადოების ტრადიციული ღირებულებების მატარებლად.

საკვანძო სიტყვები: აღზრდა, სოციოკულტურული ნორმები, ოჯახი, სოციუმი, პიროვნების ფორმირება

შესავალი. აღზრდის პროცესი ყოველთვის იდგა კაცობრიობის ყურადღების ცენტრში, რადგან იგი კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნებისა და თაობათა შორის გადაცემის აუცილებელ

წინაპირობას წარმოადგენს. აღზრდისადმი ინტერესი საზოგადოების განვითარების ყველა ეტაპზე არსებობდა, თუმცა განსხვავებულია მისადმი დამოკიდებულება ტრადიციულ და ინდუსტრიულ საზოგადოებებში.

ტრადიციული საზოგადოებები ორიენტირებულია ისტორიულად ჩამოყალიბებული ცხოვრების წესის შენარჩუნებაზე. ამ მიზნის მიღწევის ერთ-ერთ მთავარ გზად განიხილება ისეთი პიროვნების ფორმირება, რომელიც იზიარებს საზოგადოების ნორმებს, ღირებულებებსა და იდეალებს და მზად არის შესაბამისი სოციალური როლების შესასრულებლად.

სოციუმი უზრუნველყოფს ინდივიდის სრულფასოვან ინტეგრაციას კულტურული ღირებულებების, ქცევის ნორმებისა და სოციალური კოდექსის თაობათაშორისი გადაცემის გზით. ამგვარ საზოგადოებებში აღნიშნული ღირებულებები ხშირად საკრალურ მნიშვნელობას იძენს, მკაცრად არის ფორმალიზებული და ექვემდებარება სოციალურ კონტროლს (Camilleri, C., Malewska-Peyre H., 1997, გვ. 45).

პიროვნების ფორმირების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია სოციონორმატიული კულტურა, რომელიც ასახავს საზოგადოების „კოლექტიურ მორალს“ და მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს მოზარდი თაობის ჩამოყალიბებაზე. შესაბამისად, აღზრდა უნდა განვიხილოთ სოციალურ-კულტურულ კონტექსტში, რადგან ინდივიდის განვითარება კონკრეტულ გარემოში მიმდინარეობს და ბავშვი ასახავს იმ კულტურას, რომელშიც იზრდება (ვიგოტსკი, 2022).

სოციონორმატიული სისტემა მოიცავს თაობების მიერ შემუშავებულ სოციალურ ჩვევებს, ეტიკეტს, ადამიანის ქმედებების ფართო სპექტრს, წეს-ჩვეულებებიდან დაწყებული, სამართლიანობის შესახებ შეხედულებებით დამთავრებული. არსებითად, სოციალურ-კულტურული ნორმები არის ქცევის სტანდარტები, რომლებიც ფართოდაა ინტეგრირებული სოციუმის ყოველდღიურობაში და ამ საზოგადოებისთვის მიზანშეწონილად ითვლება. სოციალურ-კულტურული ნორმები, გარკვეულწილად, არის სოციალურ ჯგუფში ქცევის შესახებ არსებული კოლექტიური მოლოდინები, რომლებიც გამყარებულია საერთო ღირებულებებით, რწმენებით და ხშირად, სამყაროს შესახებ გამოუთქმელი ვარაუდებით. ისინი არ წარმოადგენენ უბრალოდ საერთო ქცევის აღწერით სტატისტიკას, არამედ პრესკრიპტიციულ მითითებებს, რომლებსაც აქვთ ნორმატიული წონა, რაც გავლენას ახდენს შესაბამისობის, მორალის და თუნდაც საღი აზრის შესახებ შეფასებებზე. სოციალურ-კულტურული ნორმები წარმოადგენენ საზოგადოებაში ან ჯგუფში ქცევის იმპლიციტურ წესებს ან სტანდარტებს, რომლებიც განსაზღვრავენ, თუ რა ითვლება „ნორმალურად“, შესაფერისად ან სასურველად. ამასთან, სოციალური ნორმები, როგორც წესი, ორიენტირებულია ჯგუფში მოსალოდნელ ქცევაზე, ხოლო კულტურული ნორმები უფრო ფართო, ღრმად ფესვგადგმული ღირებულებები, ტრადიციები და შეხედულებებია. ეს ნორმები, ძირითადად, დაუწერელი, მაგრამ სოციუმში ფართოდ მიღებულია და ისინი ემპირიულად, დაკვირვებისა და მიბაძვის გზით შეისწავლება და ხშირად უფრო მოქმედი და მეტი ზეგავლენის მქონეა პიროვნების ფორმირებაზე, ვიდრე ფორმალური ნორმები (კანონები, წესები...) (<https://lifestyle.sustainability-directory.com/term/socio-cultural-norms/Nacademic>, თ. გ.).

მეთოდოლოგია. აღზრდა ყველა საზოგადოებაში კულტურული მემკვიდრეობის თაობათაშორის ტრანსლაციის აუცილებელი პირობაა და სხვადასხვა საზოგადოებაში მისი თავისებურებების შესწავლა სხვადასხვა მეცნიერებების ინტერესის საგანს წარმოადგენს. კვლევის საგანი მრავალსპექტიანია, ამიტომაც გამოყენებულია სხვადასხვა მიდგომები. საკითხი განხილულია კვლევების მნიშვნელოვანი კონცეფციების შუქზე. ამავე დროს, რადგან საკითხი შესწავლილია ერთი კულტურული სივრცის შიგნით (აჭარა), ეფუძნება როგორც ამ რეგიონის სოციოკულტურული მახასიათებლების შესახებ უკვე არსებულ მდიდარ სამეცნიერო ბაზას, ასევე, კონკრეტულ არეალში განხორციელებულ სავსელ კვლევების შედეგებსა და სხვადასხვა წლის საფონდო მასალას, ზეპირ ისტორიებს.

ამიტომაც კვლევისას გამოყენებულია სავსე ეთნოგრაფიული კვლევა-ძიების (უბრალო და ჩართული დაკვირვება), ინტერვიუების (ნახევრად სტრუქტურირებული, არასტრუქტურირებული, ჩაღრმავებული ინტერვიუები, ბიოგრაფიული და ფოკუსირებული ინტერვიუები) და ეთნოგრაფიული მასალის ანალიზის მეთოდები.

მსჯელობა. ნებისმიერ კულტურაში აღზრდას გააჩნია კონკრეტული ფორმები, მეთოდები და ინსტიტუციური საფუძვლები, რომლებიც უზრუნველყოფს ინდივიდის სოციალიზაციას და ყოველდღიური ცხოვრებისათვის აუცილებელი უნარ-ჩვევების ფორმირებას. მარგარეტ მიდის კლასიფიკაციის მიხედვით, ქართული ეთნოკულტურა მიეკუთვნება პოსტფიგურაციულ კულტურათა ტიპს, სადაც ცოდნისა და გამოცდილების ძირითადი წყარო წინა თაობებია და სოციალური პრაქტიკის რეპროდუქცია თაობათა უწყვეტობას ეფუძნება (Mead, 1963). ამგვარ კულტურულ მოდელში აღზრდა ხასიათდება ავტორიტარული ელემენტებით, მორჩილებაზე ორიენტაციითა და თაობათაშორისი კავშირების სიმტკიცით. ანუ ესაა კულტურული მოდელი, სადაც ყველა ცხოვრებისეულ სიტუაციას მთლიანად აკონტროლებს საზოგადოება (წულაძე, 2023). თუმცა, ემპირიული მასალა აჩვენებს, რომ აჭარის ეთნოგრაფიულ სივრცეში აღნიშნული მოდელი არ არის ერთგვაროვანი და იგი მოიცავს მოქნილ, გარემოსთან ადაპტირებულ პრაქტიკებსაც.

აჭარაში პიროვნების ფორმირების პროცესში ცენტრალურ როლს ასრულებს ორი ძირითადი სოციალური ინსტიტუტი — ოჯახი და სოციალური (თემი, გვარი). ოჯახი წარმოადგენს პირველადი სოციალიზაციის სივრცეს, სადაც ინდივიდი ითვისებს როგორც მატერიალურ, ისე სულიერ-კულტურულ ღირებულებებს. ამასთან, აღზრდის პროცესში მკაფიოდ იკვეთება სქესობრივ-ასაკობრივი დიფერენციაცია, რაც განპირობებულია ტრადიციული სოციალური როლების განაწილებით. ვაჟებისა და გოგონების სოციალიზაცია განსხვავებულ პრაქტიკებს ეფუძნება: ვაჟები ადრეული ასაკიდან ერთვებიან სამეურნეო საქმიანობაში და მზადდებიან საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფუნქციების შესასრულებლად, ხოლო გოგონები ორიენტირებულნი არიან საოჯახო საქმიანობასა და შინამეურნეობაზე. აღნიშნული დიფერენციაცია არა მხოლოდ შრომით განაწილებას, არამედ ღირებულებით სისტემასაც ასახავს, რომელიც განსაზღვრავს გენდერულ როლებს ტრადიციულ საზოგადოებაში.

აჭარაში პატარაობის ასაკში ბავშვის აღზრდა მთლიანად დედას ევალებოდა. ბავშვის ნაკლს უფრო დედას აბრალებდნენ. იგი იყო ვალდებული ყურადღება მიექცია ბავშვის აღზრდისათვის. მემდგომ პერიოდში განასხვავებდნენ ქალთა და ვაჟთა აღზრდის მეთოდებს. დაახლოებით 6 წლიდან ბიჭის აღზრდა და ცხოვრებისათვის მომზადება უფრო მამას ევალებოდა: „ბიჭი ბალანა უფრო მამის ზედამხედველობის ქვეშ იყო. 6-7 წლიდან მამა ასწავლიდა ცხენზე ჯდომას, თოფის სროლას და ნადირობას, საქონლის მომწყემსვას, შემის დაჩეხვას და სხვ.“ (ბსკიეა, საქმე N168). გოგო კი უფრო დედის, ბებულისა და მამიდა-ბიცოლების გავლენით იზრდებოდა. პატარებს ხშირად სახლეულის უხუცესი წევრებისათვის განკუთვნილ საუფროსო ოთახშიც აწვენდნენ, მაგრამ ბავშვების ადგილი, ძირითადად, კერასთან, საქალებო ნაწილში, საბავშვო კუთხეში იყო. ასაკობრივ ცვლილებასთან ერთად თანდათან, ნელ-ნელა ხდებოდა ბავშვის გადანაცვლება საუფროსო ნაწილისაკენ. ბავშვები მონაწილეობდნენ დიდი ჯალაბის ყოველდღიურ ცხოვრებაში. შრომის დანაწილებისას, ასაკისა და სქესის გათვალისწინებით, „სახლის დიდი“ ბავშვებისთვის არჩევდა შესაბამის დატვირთვას, რთავდა მათ საოჯახო საქმეებში და ამით თავიდანვე უვითარებდნენ შრომით ჩვევებს. საოჯახო საკითხების, სამართლებრივი, სოციალურ-ქონებრივი თუ სამეურნეო პრობლემებს განხილვას მოზარდებიც ესწრებოდნენ. ასე თანდათანობით და მარტივად რთავდნენ ბავშვებს შინაგან საოჯახო საქმეებში და უვითარებდნენ დამოუკიდებელი საქმიანობისა და ცხოვრებისათვის საჭირო უნარ-ჩვევებს.

სქესობრივი ნიშნით განსხვავდებოდა მოზარდების ინკორპორაცია სამეურნეო საქმიანობაში. ბიჭების ჩაბმას სამეურნეო საქმიანობაში მამა ხელმძღვანელობდა. ბიჭებს ბავშვობიდან აჩვენებდნენ საქონლის მწყემსვას, რესპოდენტის გადმოცემით, „ჯერ თხებს და ცხვრებს ვანდობდით, მერე ხბორებს, ბოლოს საქონელს. ზაფხულში მთაზე ბავშვებიც მიგვყავდა. გვეხმარებოდნენ საქონლის მომწყემსვაში. გვეხმარებოდნენ რძის პროდუქტების გასაღებაშიც“ (ბსკიეა, საქმე N168).

მნიშვნელოვანია, რომ მოზარდთა ჩართვა სოციალურ და ეკონომიკურ საქმიანობაში ეტაპობრივად და სიმბოლური რიტუალების თანხლებით ხდება, რაც ინდივიდის ახალ სოციალურ სტატუსზე გადასვლას აღნიშნავს. ამგვარი ინიციაციური პრაქტიკები უზრუნველყოფს მოზარდის ინტეგრაციას ზრდასრულთა სოციალურ სივრცეში და ამავე დროს ამყარებს კოლექტიურ იდენტობას. ბიჭები პატარაობიდან იღებდნენ მონაწილეობას თოხნაშიც. შესაფერისი ზომის თოხებს დააჭერინებდნენ და ამუშავებდნენ, მაგრამ მოზარდის ჩართვა სამიწათმოქმედო სამუშაოებში უფროსებთან ერთად ოფიციალურად ხდებოდა ნადის დროს. ვაჟი რომ 16-17 წლის გახდებოდა, „ნადში დაპატიჟებდნენ“. ამას „მანიღში მიღებას“ ეძახდნენ. ამის შემდეგ მოზარდი გადადიოდა ახალ საფეხურზე – იგი გვარის, თემის მამაკაცთა საზოგადოების სრულფასოვანი წევრი ხდებოდა (ნოღაიდელი, 2013). ვაჟები მომავლიანობის სიმბოლოდ იყვნენ აღქმული აჭარაში და შრომითი საქმიანობის დროს არაერთი სიმბოლური რიტუალი უკავშირდებოდა მათ. პირველი ხნულის გავლებისას ზოგან მოზადრი უძღვებოდა ხარს, მოსავლის აღებისას იწყებდა ოჯახის უფროსი მამაკაცი. იგი მოსავალს უთავაზებდა უმცროსს, დედ-მამიანს – „მომავლიანიაო“. ან კიდევ ყანის აღება ყველაზე უმცროსმა წევრმა უნდა დაამთავროს იმის ნიშნად, რომ მომავალში მანვე უნდა გააგრძელოს ეს საქმიანობა. როგორც ჩანს, უფროსის მიერ საქმიანობის დაწყება და უმცროსის მიერ მისი დამთავრება სიმბოლურად უნდა გამოხატავდეს ცხოვრების წრებრუნვის უწყვეტ ციკლს და ბიჭის, როგორც ოჯახის მომავლის, მთა-მომავლობის გამგრძელებლის ფუნქციას უნდა უკავშირდებოდეს. იგივე იდეა იკითხება პირველი ნაყოფის მოწყვეტის ჩვეულებაში. ყველა ახალშემოსული ხილის პირველი ნაყოფი მოზარდ ვაჟს უნდა მოეწყვიტა, რათა მსხმოიარობა მომავალშიც გაგრძელებულიყო (ლომთათიძე, 2014).

გოგონების საქმიანობაზე ოჯახის ქალები – ბებიები, დედა, ბიცოლა-მამიდები ზრუნავდნენ. გოგონები მონაწილეობდნენ რძის პროდუქტების გადამამუშავებაში, ჭურჭლის დარეცხვაში, სახლისა და ეზო-კარის დასუფთავებაში. რესპოდენტი იგონებს: „13 წლიდან უფროსმა ბიცოლამ მითხრა, „ახლა შენც უნდა გეჩვიო საქმესო“. ამის შემდეგ მამიდებთან და ბიცოლებთან ერთად ვშრომობდი. დავყავდით ხილის საკრეფად. დედამ კეცის დადგმა მასწავლა. დასათესად მივყავდით“ (ბსკიეა, საქმე N168). გოგონები ხშირად მემთევრადაც მიყავდათ. 5-6 წლიდან ხდებოდა მისი ინკორპორაცია ქსოვის პროცესში (ჩელებაძე, 2005, გვ. 34). ინფორმატორის გადმოცემით: „ჩვენთან შრომის გარეშე არ იქნება. ვერ იარსებებ. 6-7 წლიდან ბავშვებს ვაჩვენებდით ქსოვას, კერვას, ქარგვას. გოგოს ჯერ მარტივი ქარგვიდან ვაწყებინებდით, მერე ვაჩვენებდით ორნამენტების კეთებას“ (ბსკიეა, საქმე N168). ახალ საფეხურზე ასვლა მის სოციალურ სტატუსში, განსაკუთრებული წეს-ჩვეულებით აღინიშნებოდა: გოგონას თავზე დაადებდნენ თიხის კეცს ან ჭურჭლის ნატეხს და ზედ დააწვავდნენ მის მიერ მოქსოვილ პატარა ნაჭერს. ითვლებოდა, რომ ამის შემდეგ ის შეიყვარებდა რთვა-ქსოვას და სრულყოფილად დაუფლებოდა ამ საქმეს (ნოღაიდელი, ფეიქრობის ტრადიცია და ლექსიკა (აჭარა), 2017, გვ. 65).

ოჯახთან ერთად, პიროვნების ფორმირებაში მნიშვნელოვანი ფუნქცია ეკისრება სოციუმს. ტრადიციულ ქართულ საზოგადოებაში აღზრდა კოლექტიური პასუხისმგებლობის სფეროა. თემი აქტიურად მონაწილეობს როგორც ყოველდღიური ქცევის რეგულირებაში, ისე კრიტიკულ სოციალურ სიტუაციებში. ქართული ტრადიციული საზოგადოებისათვის, ძირითადად, დამახასიათებელი იყო კოლექტიური ცხოვრების წესი და პიროვნების ფორმირება არა მხოლოდ ოჯახის, არამედ მთელი საზოგადოების საზრუნავს წარმოადგენდა. ქართული ეთნოსოციუმი ადამიანს განიხილავდა

არა მხოლოდ როგორც ცალკეულ ინდივიდს, არამედ როგორც საზოგადოების ნაწილს, რომელიც თავისთავში პიროვნულთან ერთად საზოგადოებრივ ინტერესებსაც უნდა აერთიანებდეს. ამიტომაც აღზრდის ყველა საფეხურზე სოციუმი აქტიურად ერეოდა პიროვნების ფორმირების პროცესში, ცდილობდა აღეზარდა ინდივიდში კორპორაციული ღირებულებები და ტრადიციები. აჭარაშიც ბავშვის აღზრდაზე ზრუნვა მისი დაბადებისთანავე იწყებოდა. ახალშობილისათვის „ჭიპის მიჭრის“ ცერემონიალიდან დაწყებული, ბავშვები საზოგადოების მზრუნველობის მთავარ ობიექტს წარმოადგენდნენ. ახალი სიცოცხლის გაჩენა უმნიშვნელოვანესი მოვლენა იყო არა მხოლოდ ოჯახისათვის, არამედ მთელი სოფლის, გვარის ან თემისათვის. ღვთისგან ნაჩუქარ სიცოცხლეს მთელი სოციუმი უფრთხილდებოდა, ამიტომაც აჭარის ეთნოკულტურაში მრავლად იყო როგორც ახალშობილის, ისე მეძუძური ქალის დასაცავად განკუთვნილი წეს-ჩვეულებები, ტაბუირების მთელი სისტემა, რომლის მიზანიც გარემოს უარყოფითი ზემოქმედებისაგან ქალისა და ბავშვის დაცვა და ჯანსაღი თაობის აღზრდა იყო. აჭარაში ორსული, მშობიარე და მეძუძური ქალი განსაკუთრებული ყურადღებით და მზრუნველობით იყო გარემოცული, რაც შემდეგ ბავშვზე გადადიოდა. მაგალითად, ორსულ ქალს არ წაიყვანდნენ გასვენებაში, არ ჩააცმევდნენ შავებს და თუ ეს მაინც აუცილებელი იყო, მუცელზე ფერად ქსოვილს შემოახვევდნენ, რომ „ბავშვი“ არ დათრგუნულიყო და რაიმე ნაკლი არ ქონოდა. საგვარეულო, სოფელი, თემი არასოდეს ტოვებდა ოჯახს მარტო ცხოვრებისეული წინააღმდეგობებისა და პრობლემების დაძლევისას. აჭარაში ქვრივი ქალი მარტო რომ არ დარჩენილიყო შვილების მომვლელად და აღმზრდელად, მას გვერდში უდგებოდა მთელი საგვარეულო, საკუთარიც და ქმრისეულიც, სამეზობლო. დაობლებული ბავშვების აღზრდის ტვირთს მთელი მიკრო-სოციუმი ინაწილებდა. თემი იყო ქვრივ-ობოლთა გამკითხავი.

აღზრდის პროცესში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს სოციოკულტურული ნორმების სისტემა, რომელიც მოიცავს:

- ხალხურ სამართალს (ადათი),
- ხალხურ ეთიკას,
- ტრადიციებსა და რიტუალებს.

აღზრდაში დიდ როლს თამაშობდა ისეთი სოციოკულტურული ნორმა, როგორიცაა ტრადიციული ანუ ხალხური სამართალი, რაც აჭარაში ადათის//ადეთის სახელით იყო ცნობილი. ადათი არაბული წარმადვლობის სიტყვაა (عادت) და ჩვეულებას, შარიათისაგან განსხვავებულ, დაუწერელ კანონ-სამართალს ნიშნავს ისლამის მიმდევარ ხალხებში. ეს იყო ტრადიციულ-ადათობრივი, მამა-პაპისაგან დამკვიდრებული, დაუწერელი, მაგრამ სავალდებულოდ მიღებული წესები, რომელზე დაყრდნობითაც საზოგადოებრივი ყოფის საკითხები წყდებოდა. ადათი, როგორც დაუწერელი სამართლებრივი სისტემა, არეგულირებს საზოგადოებრივ ურთიერთობებს და ამავდროულად ასრულებს სოციალიზაციის ფუნქციას — მოზარდს აცნობს სამართლებრივ წესრიგს და აყალიბებს პასუხისმგებლობის განცდას.

აჭარაში საადათო სასამართლო უძველესი დროიდან არსებობდა და იგი ტრადიციული ყოფის აუცილებელი და ორგანული ნაწილი იყო. გარდა იმისა, რომ ხალხური სამართალი მოზარდს აცნობდა საზოგადოებრივი ყოფისათვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან სამართლებრივ საკითხებს და აჩვენებდა საერთ-სათემო სამართლებრივი ნორმების დაცვას, გარკვეულწილად, მისი პირად-ქონებრივი უფლებების დამცველად და გარანტად გვევლინებოდა. აჭარაში თუ ობლად დარჩენილი ბავშვის დედა გათხოვდებოდა, ბავშვი აუცილებლად მამის ოჯახში რჩებოდა და მას ღვიძლი პაპა ან ბიძა ზრდიდა. თუ ოჯახი უკვე გაყრილი იყო, სხვა ნათესავს - „მორ ბიძას“ ეკისრებოდა ეს მოვალეობა, მაგრამ არა საკუთარი სურვილით. გვარის ან თემის უხუცესი წევრები უხუცესები, როგორც აჭარაში ეძახდნენ წინაა კაცები ან თავი კაცები იმსჯელებდნენ და ისე შეარჩევდნენ მეურვეს, რომელსაც აჭარაში ერქვა ვესი. მეურვის მოვალეობა საპატიო და საპასუხისმგებლო იყო, რადგან ვესს

ბავშვი თექვსმეტ-თვრამეტ წლამდე უნდა ეზარდა, მისი სახლ-კარისა და ქონებისათვის პატიოსნად მოევლო, ხოლო შემდეგ ზრდასრული ჭაბუკი დაექორწინებინა – „დაესახლებინა“. ამ ხნის მანძილზე წინაი კაცები – სოფლის ავტორიტეტული პირები – თვალს ადევნებდნენ, რამდენად პატიოსნად ასრულებდა ის თავის მოვალეობას.

ობოლ ბავშვთან დაკავშირებით მოქმედებდა ხალხური სამართლის კიდევ ერთი ნორმა: დიდი სახლულის მოწილე ძმა თუ საოჯახო ქონების გაყოფამდე გარდაიცვლებოდა და მემკვიდრედ მას ვაჟიშვილი დარჩებოდა, ბუნებრივია, ცხოვრებას იგი სახლუელში აგრძელებდა და ბიძების მეთვალყურეობითა და ზედამხედველობით იზრდებოდა, შესაბამისად, ბავშვი არც ნათესაური ჯგუფის უხუცესთა მიერ გამოყოფილ მეურვეს – ვესს არ საჭიროებდა. თუ დიდ სახლუელში უხუცესი პაპა ცოცხალი იყო და ჯალაბობას მართავდა, მაშინ, ბავშვის აღზრდა მას ეკისრებოდა. ასეთ ბავშვს „დედეეთიმს“ ანუ „პაპის ობოლს“ ეძახდნენ. წესის მიხედვით, დიდი სახლულის გაყრის დროს ობოლ ვაჟს საძმო ქონებიდან მოწილე მამის მთლიანი სარგო ეკუთვნოდა. მაგრამ თუ შვილიშვილის მფარველი პაპა გარდაიცვლებოდა და სახლულის გაყრას მისი გარდაცვალების შემდეგ მოხდებოდა და მამის ძმები მისი წილის შემცირებას ან მისაკუთრებას განიზრახავდნენ, თემი არა მხოლოდ გაკიცხავდა მათ, არამედ შეკრებაზე დაიბარებდა და აიძულებდა დედეეთიმისთვის მამისეული წილი სრულად მიეცათ (მგელაძე, 2004), (მგელაძე, 2021) (https://bsu.ge/text_files/ge_file_16130_1.pdf).

ერთ-ერთი უმთავრესი სოციალური ნორმა, რომლითაც ხდება აღზრდა არის ხალხური ეთიკა ანუ ტრადიციული საზოგადოების მიერ საუკუნეების განმავლობაში შემუშავებული ცხოვრების წესი – ზნე-ჩვეულებები, ქცევის ნორმები, რომლებიც ზნეობის, მორალის ხალხურ გააზრებას ეფუძნება. ხალხური ეთიკა განსაზღვრავს ქცევის მორალურ სტანდარტებს და უზრუნველყოფს სოციალური კონტროლის არაფორმალურ მექანიზმებს (გაკიცხვა, შერცხვენა, იზოლაცია). თუმცა, ამ ნორმების ინტერნალიზაცია ძირითადად ხდება არა იძულების, არამედ სოციალური ურთიერთობებისა და მოდელირების გზით - უფროსთა ქცევა მოზარდისთვის მაგალითს წარმოადგენს.

სოციალური ცდილობს მიუახლოვოს თავისი წევრი იმ ზნეობრივ იდეალებს, რაც საზოგადოებას აქვს გამომუშავებული. ტრადიციულ საზოგადოებასა თუ სოციალურ ჯგუფში გამომუშავებული ქცევისა და მოქმედების სტერეოტიპიზებული ნორმების დაცვა ამ სოციალური ჯგუფის თითოეული წევრისთვის აუცილებელია და დამრღვევის მიმართ ტრადიციულ საზოგადოებაში ხორციელდება არაფორმალური სანქციები – გაკიცხვა, შერცხვენა, დაწყევლა, იზოლაცია და სხვ. მაგრამ ეს ფასეულობები მოზარდის ცხოვრებაში მკვიდრდება არა მხოლოდ დასჯით, შეგონებით, დარიგებით, ბრმა მორჩილებით, არამედ ყოველდღიური ურთიერთობებით, ყოფა-ცხოვრების ნორმატიული საფუძვლების გააზრებით, ქართველთა ზნეობრივი კოდექსით განსაზღვრული თვისებების: სამშობლოს სიყვარული, ოჯახის ერთგულება, უფროსის პატივისცემა, უმცროსებზე მზრუნველობა, ზრდილობა, მოძმის გატანა და ა.შ. უფროსების მიერ დაცვით და მაგალითის ჩვენებით. ამგვარად ხალხური ეთიკის განზომილებები და ღირებულებები თანდათან შემოდის ბავშვის ცხოვრებაში.

ტრადიციები და რიტუალები, თავის მხრივ, ასრულებს კულტურული მემკვიდრეობის ტრანსლაციის ფუნქციას. მათი მეშვეობით მოზარდი თანდათანობით ეუფლება საზოგადოების ღირებულებით სისტემას და ერთვება კოლექტიურ პრაქტიკებში. აღნიშნული პროცესები ქმნის ერთიან კულტურულ სივრცეს, სადაც ინდივიდი იძენს როგორც სოციალურ, ისე სიმბოლურ კაპიტალს. ამდენად, თავისი არსით, უკვე წარმოადგენს აღზრდის გარკვეულ პარადიგმას. ტრადიცია პიროვნების ფორმირებას ახორციელებდა თაობების განმავლობაში შენარჩუნებულ რიტუალებსა და წეს-ჩვეულებებში მომავალი თაობების ჩართვით, აქცევდა მათ მოზარდების ყოველდღიური ცხოვრების შემადგენელ ნაწილად, ჩვევიდან გადაყავდა ცნობიერებაში. სოციალურმა მათი თანდათან ინკორპორაცია ხდებოდა აჭარაში შემუშავებულ ბავშვთა ინიციატივის ანუ ერთი სტატუსიდან მეორეში, ერთი სოციალური მდგომარეობიდან სხვა მდგომარეობაში გადასვლის წესებში.

აჭარაში უფროს-უმცროსობის ტრადიცია ბავშვობიდან ძვალ-რბილში ჰქონდა გამჯდარი. ბავშვები რიდით ეპყრობოდნენ უფროსებს, განსაკუთრებით, სტუმარს. უფროსისათვის სიტყვის შებრუნება და მისი შეწინააღმდეგება არ შეიძლებოდა, მისი ნათქვამი და დავალება უსიტყვოდ უნდა შესრულებულიყო. ბავშვს უფლება არ ჰქონდა უფროსების ლაპარაკში ჩარეულიყო ან უფროსების საუბარი მოესმინა, ყური მიეგდო. გადმოცემით: «ბიჭი ბაღანა სოფლის თავშეყრის ადგილზე თუ გაჩერდებოდა, უფროსი მამაკაცების ლაპარაკს შორიდან უსმენდა, ახლოს ვერ მივიდოდა. ასე იქცეოდა ბიჭი 16-17 წლამდე, სანამ არ დაკაცდებოდა» (ბსკიეა, საქმე N168). ანუ 16-17 წელი ითვლებოდა ახალ სოციალურ საფეხურზე – მამაკაცობაზე გადასვლის ზღვრულ ეტაპად. სწორედ ამ პერიოდში, სოფლის მამაკაცების თავშეყრის ადგილზე მათი პირველი მიწვევით, ხდებოდა მათი ინიციაცია მოზრდილი მამაკაცების სამყაროში. გოგონების ცხოვრებაში ასაკობრივი ინიციაციის ერთ-ერთი გამოხატულება იყო ცვლილება ტანსაცმლის ფერებსა ან ფორმაში. ქალიშვილობაში შესვლისას ახლებურად ჩაცმა გოგონას ცხოვრების ახალ ეტაპზე გადასვლის ერთ-ერთ მაჩვენებელია. ასაკობრივი თავისებურება გამოიხატებოდა გოგონების კაბების თარგსა და ფერებში. გოგონებს უფრო მხიარული ფერების (წითელი, ყვითელი, მწვანე, ალისფერი), უხვი ორნამენტით შემკულ კაბებს აცმევდნენ, 4-5 წლის გოგონას საყურეს შეაბამდნენ, მაგრამ ყველაზე დიდი ცვლილება მის ჩაცმულობაში ფიზიოლოგიური მომწიფების შემდეგ ხდებოდა. ხალხური შეხედულებით, «გოგოს სიმწიფის» ასაკად 13 წელი იყო მიჩნეული. სწორედ ამ პერიოდიდან ხურავდნენ მას ჩადრს, მაშინ, როცა შარიათის თანახმად გოგონას 9 წლიდან უნდა ეტარებინა ჩადრი. ქორწინების ასაკად კი 17-20 წელი ითვლებოდა. პატარა ასაკიდან რთავდნენ მოზარდებს საერთო-სათემო საქმეებშიც, როგორც იყო, მაგალითად, მეიდანოდას მომსახურება, სტუმრების მომსახურება საქორწინო ან სამგლოვიარო სუფრაზე, სამიწათმოქმედო სამუშაოების დროს სადილის წაღება, წყლის მიწოდება მომუშავეებისათვის და სხვა. ამ მეთოდებს გარკვეული ემოციური დატვირთვაც ჰქონდათ, რადგან ცხოვრების ყველა ეტაპზე ჩვეულებებში ჩართვა, ქცევის გარკვეული წესების დაცვა ამათუ იმ ჩვეულების შესრულებისას პიროვნული ღირსების დაფასებადაც აღიქმება მოზარდთა ცნობიერებაში. აჩვენებს მათ ჩვეულებისადმი ერთგულებას, არსებული წესების დაცვის აუცილებლობას. ამავე დროს წეს-ჩვეულებებში (სამეურნეო, საქორწინო, სამგლოვიარო, საოჯახო....) ერთობლივი მონაწილეობით მოზარდს უჩნდება ერთობის, დაცულობის, სოლიდარობის, მხარდაჭერის განცდა. მოზარდი რიტუალებში მონაწილეობით იღებს იმ არქეტიპულ შეხედულებებს რაც ამ საზოგადოებას ახასიათებს, საკრალურ ცოდნას სამყაროს მოწყობის შესახებ, რაც ამ საზოგადოებას აქვს და შეუმჩნევლად ითავისებს საზოგადოებისათვის დამახასიათებელ მენტალურ ნიშნულებს. რადგან რიტუალი არის რეგულარული, განმეორებადი, რაც მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს გარკვეული სტერეოტიპების ქცევაში გადასვლას.

აღზრდის მნიშვნელოვან კომპონენტად გვევლინება თამაშიც, რომელიც ტრადიციულ საზოგადოებაში არა მხოლოდ გართობის, არამედ სწავლებისა და სოციალური როლების ათვისების საშუალებაა. თამაშის მეშვეობით ბავშვი ივითარებს კოგნიტურ, ემოციურ და სოციალურ უნარებს და ემზადება ზრდასრულთა სამყაროში ინტეგრაციისათვის. თამაში ბავშვისთვის არის სწავლა, შრომა, საქმიანობის სერიოზული ფორმა, გარესამყაროს შემეცნების საშუალება. თამაში უდიდეს როლს ასრულებს ბავშვის პიროვნებად ჩამოყალიბებაში, მისი სხეულის, სულის, ყურადღების, მეხსიერებისა და აზროვნების სრულყოფილ განვითარებაში. ტრადიციული საზოგადოება აღზრდას აწარმოებს ვერბალური საშუალებებითაც (ენა, ხალხური ზეპირსიტყვიერება, ფოლკლორი), რაც ქვეყნიერების, სამყაროს შეცნობის ერთ-ერთი გზაა. ზღაპრები, თქმულებები, გადმოცემები, ანდაზები, შეგონებები, რომლებშიც მოცემულია საზოგადოების ზნეობრივი კრედო, გამოცანები, კითხვა-პასუხიანი თამაშები. თამაშების სიტყვიერი მასალა სიუჟეტურ-როლური თამაში საფუძვლად ედება აზროვნების განსაკუთრებული თვისებების ფორმირებას, რომელიც საშუალებას აძლევს ბავშვს დადგეს სხვა

ადამიანების პოზიციაზე, გაითვალისწინოს მომავალი ქცევა და ამის საფუძველზე ააგოს საკუთარი ქცევა. ამდენად, ხალხური თამაში ახალი თაობის აღზრდისა და ცხოვრებისათვის მომზადების უმნიშვნელოვანესი საშუალება იყო ტრადიციულ საზოგადოებაში. თამაშები ამზადებდნენ ბავშვებს ნამდვილი ცხოვრებისათვის, უფროსების საზოგადოებაში შესასვლელად. პიროვნების ფორმირებაში, როგორც სოციოკულტურული ნორმა ჩართულია ხალხური ესთეტიკა ანუ ფიზიკური, გარემომცველი სამყაროს მოვლენები – საცხოვრებელი და მისი ესთეტიკური გარემო, გარემომცველი სამყარო და სამზარეულო, ტანსაცმელი და ინტერიერი და სხვ. ამგვარად, აჭარის ტრადიციულ კულტურაში აღზრდა წარმოადგენს კომპლექსურ, მრავალმრიან პროცესს, რომელიც ეფუძნება როგორც მკაცრ ნორმატიულ ჩარჩოს, ისე პრაქტიკულ, გამოცდილებაზე დაფუძნებულ მიდგომებს.

დასკვნა. აჭარის ეთნოგრაფიული მასალა ნათლად აჩვენებს, რომ აღზრდა ტრადიციულ საზოგადოებაში წარმოადგენს ერთ-ერთ ფუნდამენტურ სოციალურ ფუნქციას, რომლის მიზანია საზოგადოების სტაბილურობის უზრუნველყოფა თაობათაშორისი კულტურული მემკვიდრეობის გადაცემის გზით.

პიროვნების ფორმირება ხორციელდება სოციონორმატიული კულტურის ფარგლებში, რომელიც აერთიანებს ქცევის ნორმებს, ღირებულებებსა და სოციალურ პრაქტიკებს. ამ სისტემაში განსაკუთრებულ როლს ასრულებს ოჯახი და სოცუმი, როგორც სოციალიზაციის ძირითადი აგენტები.

კვლევა ადასტურებს, რომ მიუხედავად ტრადიციული საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი ავტორიტარული და ნორმატიულად მკაცრი აღზრდის მოდელისა, აჭარის რეალური სოციალური პრაქტიკა გამოირჩევა შედარებითი მოქნილობით. აღზრდის პროცესში კონტროლი თანაარსებობს ზრუნვასთან, ხოლო ნორმების ინტერნალიზაცია ხდება თანდათანობით, უმეტესად არაძალადობრივი გზებით.

სოციოკულტურული ნორმები — ხალხური სამართალი, ეთიკა, ტრადიციები და რიტუალები — ფუნქციონირებს როგორც სოციალური რეგულაციისა და კულტურული ტრანსლაციის მექანიზმები. მათი მეშვეობით ინდივიდი არა მხოლოდ ეუფლება საზოგადოებაში მიღებულ ქცევის წესებს, არამედ იძენს კოლექტიურ იდენტობას და ხდება ამავე საზოგადოების ღირებულებითი სისტემის მატარებელი.

ამგვარად, სოციონორმატიული კულტურა წარმოადგენს პიროვნების ფორმირების ერთ-ერთ ძირითად საფუძველს, რომელიც უზრუნველყოფს როგორც ინდივიდის ინტეგრაციას სოციალურ გარემოში, ისე საზოგადოების კულტურული უწყვეტობის შენარჩუნებას.

ბიბლიოგრაფია

- Camilleri, C., Malewska-Peyre H. (1997). Socialization and Identity Strategies. *Handbook of Cross-Cultural Psychology*, 2 , 41–67.
- <https://lifestyle.sustainability-directory.com/term/socio-cultural-norms/Nacademic>. (n.d.).
- Mead. (1963). Socialization and Enculturation. *“Current Anthropology”*, vol. 4 .
- ვიგოტსკი. (2022). *აზროვნება და მეტყველება*. თბილისი.
- ლომთათიძე. (2014). *ხალხური აგრარული წეს-ჩვეულებები აჭარაში*. ბათუმი.
- მგელაძე. (2004). *აჭარული ნოგრო და გვარი*. ბათუმი.
- მგელაძე. (2021). *ხალხური მმართველობისა და ჩვეულებითი სამართლის ისტორია განვითარებული და გვიანი შუასაუკუნეების სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში*. ბათუმი.
- ნ.ჩელებაძე. (2005). *ქალი და ოჯახი (XIXს. II ნახევრისა და XXს.დასაწყისის ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით*. თბილისი.
- ნოლაიძელი. (2013). *აჭარული კილოს სალექსიკონო მასალები*, ბათუმი.
- ნოლაიძელი. (2017). *ფეიქრობის ტრადიცია და ლექსიკა (აჭარა)*. ბათუმი.
- წულაძე. (2023). *კულტურის სოციოლოგია, როგორ გვანიჭებს საზრისს კულტურა*. თბილისი.

SOCIO-NORMATIVE CULTURE AS AN EDUCATIONAL PARADIGM IN TRADITIONAL SOCIETY (THE CASE OF AJARA)

Tamila Lomtadze

PhD in History, Chief scientific researcher at

Niko Berdzenishvili Institute of Batumi

Shota Rustaveli State University

E-mail: Tamila.lomtadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6163-5876>

Nanuli Noghaideli

MA in Philology, Researcher at the Department

of Folklore, Dialectology and Immigrant Literature

Studies of Niko Berdzenishvili Institute of

Batumi Shota Rustaveli State University;

E-mail: Nanuli.noghaideli@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7688-4844>

Abstract. One of the significant factors in the formation of personality is socio-normative culture, which encompasses the social practices developed across generations, etiquette, and a broad spectrum of human behavior, ranging from customs and traditions to folk law. As a form of the society's "collective morality," it exerts a considerable influence on personality formation and functions as a particular paradigm of upbringing. Personality formation takes place within a specific socio-cultural context (environment). Every society develops particular sociocultural norms through which it influences and socializes its members.

In Adjara, important social institutions such as the family and the wider social milieu (lineage, village, community, etc.) are actively involved at all stages of the upbringing process. Sociocultural norms play a crucial role in this process, including **adet/adat** (folk law)—traditional customary rules inherited from ancestors, unwritten yet widely recognized as obligatory; folk ethics—the way of life developed by traditional society over centuries, including moral customs and behavioral norms based on popular conceptions of morality; and traditions, which reflect and preserve the cultural values characteristic of this ethnic group.

It is generally considered that traditional Georgian society is characterized by an authoritarian style of upbringing, an orientation toward obedience, strong family and intergenerational attachment, interpersonal interdependence, and the development of the individual within a framework closely tied to family members. In other words, this represents a cultural model in which society exercises comprehensive control over life situations.

Although the model of upbringing in Georgian society is largely well-defined and systematized, the ethnographic life of various regions of Georgia—including Ajara—has preserved rather flexible and contextually adaptive methods of upbringing. Alongside social control, these methods gradually and smoothly support the development of adolescents, cultivate essential life skills, and facilitate their progressive incorporation into the life of the community, ultimately shaping them into bearers and continuers of the traditional values of their society.

Keywords: upbringing, sociocultural norms, family, society, personality formation.

Introduction. The process of upbringing has always been at the center of humanity's attention, as it represents a necessary condition for the preservation of cultural heritage and its transmission between generations. Interest in upbringing has existed at every stage of social development; however, attitudes toward upbringing differ in "traditional" and "industrial" societies. All traditional societies are interested in preserving a way of life formed over centuries, and one of the main means of achieving this goal is the formation of individuals who internalize the norms, customs, values, and ideals of that society and are prepared to fulfill specific social roles within it.

The full integration of the individual into society is achieved through the transmission of values, cultural codes, and behavioral norms between generations. In such societies these values are often understood as sacred, strictly formalized, and socially controlled. Therefore, every member of such a society is obliged to respect and strictly follow the existing rules and regulations (Camilleri & Malewska-Peyre, 1997).

One of the powerful factors in personality formation is socio-normative culture, since socio-cultural norms reflected a certain "collective morality" in traditional societies and constituted a structure that influenced the formation of the younger generation. Personality formation is determined by social relations and cultural achievements. Therefore, upbringing and development should be considered within a socio-cultural context, since the formation of personality takes place within a specific socio-cultural environment, and the child reflects the culture in which they grow up (Vygotsky, 2022).

The socio-normative system includes social habits developed by generations, etiquette, and a wide range of human activities—from customs to concepts of justice. Essentially, socio-cultural norms are behavioral standards that are widely integrated into the everyday life of society and are considered appropriate within that community. To a certain extent, socio-cultural norms represent collective expectations regarding behavior within a social group, reinforced by shared values, beliefs, and often implicit assumptions about the world. They are not merely descriptive statistics of common behavior but prescriptive guidelines carrying normative weight that influence judgments about conformity, morality, and even common sense.

Socio-cultural norms represent implicit rules or standards of behavior within a society or group that determine what is considered "normal," appropriate, or desirable. Social norms are generally oriented toward expected behavior within a group, while cultural norms represent broader, deeply rooted values, traditions, and beliefs. These norms are mostly unwritten but widely accepted in society; they are learned empirically through observation and imitation and often have a greater influence on personality formation than formal norms such as laws and official regulations.

Methods. In every society, upbringing represents a necessary condition for the intergenerational transmission of cultural heritage, and the study of its characteristics in different societies has become a subject of interest across various academic disciplines. Given the multidimensional nature of the research subject, multiple methodological approaches have been employed. The issue is examined in light of key theoretical concepts developed in previous studies.

Since the research focuses on a single cultural space—Adjara—it draws both on the extensive scholarly literature concerning the sociocultural characteristics of this region and on the results of field research conducted in specific localities, as well as archival materials from different years and oral histories. Accordingly, the study employs methods of ethnographic field research, including direct and participant observation, as well as interviewing techniques (semi-structured, unstructured, and in-depth interviews, along with biographical and focused interviews) and the analysis of ethnographic materials.

Discussion. Every culture possesses specific forms, methods, and institutions of upbringing that provide the knowledge and skills necessary for everyday life. According to the cultural classification model developed by Margaret Mead (postfigurative, cofigurative, and prefigurative cultures), Georgian ethnocultural belongs to the postfigurative type, a culture in which children learn primarily from their ancestors and the past of adults becomes the future for each new generation (Mead, 1963). In such cultures, children mainly learn through personal experience under the supervision of elders.

As a “traditional” society, Georgian culture is characterized by an authoritarian style of upbringing, orientation toward obedience, strong family and intergenerational attachment, interpersonal dependency, and personality development closely linked to family relations. In such a cultural model, society largely controls the major aspects of life.

Although the ideals, content, and means of upbringing in traditional Georgian society were strictly defined, structured, and systematized, different regions of Georgia—including Adjara—demonstrate various methods and attitudes toward personality formation. In Adjara, the main carriers of socio-normative culture involved in personality formation are key social institutions: the **family** and the **community (sodium)**.

In Georgia, the influence of the family on personality formation has traditionally been very strong, as the family represents a micro-society in which the younger generation inherits spiritual and material values and assimilates accumulated socio-historical experience. Traditional upbringing practices in Georgia reveal certain methods based on gender norms and expectations regarding the behavior of boys and girls. In Adjara as well, family upbringing was always differentiated by age and gender.

Boys were prepared for traditionally masculine tasks, while girls were taught handicrafts and household management. They were encouraged to develop masculine and feminine traits respectively, considering that they would assume different social functions in the future. According to traditional perceptions, the man was the head of the family, the provider responsible for external relations, whereas the woman was the guardian of the household, the caregiver, and the manager of domestic affairs.

In early childhood, the responsibility for raising the child was primarily assigned to the mother, and shortcomings in a child’s behavior were often attributed to her. Later, the methods of upbringing diverged according to gender. From approximately six years of age, the father assumed responsibility for preparing the boy for life. Fathers taught boys horseback riding, shooting, hunting, herding livestock, chopping wood, and other activities. Girls, on the other hand, were mainly raised under the influence of their mothers, grandmothers, and female relatives.

Children participated in the everyday life of the extended household. During the distribution of labor, the head of the household assigned tasks to children according to their age and gender, gradually involving them in family work and developing their work habits. Adolescents also attended discussions of family matters—legal, social, economic, and household issues—which allowed them to gradually acquire practical life skills and develop independence.

The incorporation of adolescents into economic activity also differed by gender. Boys were guided by their fathers and gradually entrusted with responsibilities such as herding animals, agricultural labor, and participation in communal work. By the age of 16–17, a boy could be formally invited to participate in collective labor gatherings, marking his transition into the community of adult men.

Girls were trained by female members of the family in domestic activities such as processing dairy products, washing dishes, cleaning the household, and various forms of handicraft. From a young age they were taught sewing, weaving, embroidery, and other skills necessary for household management.

Beyond the family, the **community** played a crucial role in upbringing. Traditional Georgian society was largely characterized by a collective way of life, and the formation of personality was considered a concern

not only of the family but of the entire community. The ethnosocium viewed a person not only as an individual but also as a member of society whose identity combined personal and collective interests.

Therefore, the community actively participated in the upbringing process at all stages, striving to instill corporate values and traditions in individuals. The care for a child began immediately after birth. From the ritual of cutting the newborn's umbilical cord onward, children became the central object of social attention. The birth of a new life was regarded as an important event not only for the family but for the entire village or kin group.

In Adjara, numerous customs and taboos existed to protect both the newborn and the nursing mother, aiming to safeguard them from negative influences and ensure the upbringing of a healthy generation. For example, pregnant women were not allowed to attend funerals or wear black clothing; if unavoidable, colorful fabric would be wrapped around the abdomen to symbolically protect the unborn child.

Traditional or customary law—known in Adjara as **adat**—also played a significant role in upbringing. The term originates from Arabic and refers to unwritten customary rules distinct from Islamic Sharia law. These norms formed the basis of social regulation and decision-making in community life.

In addition to regulating legal and social relations, customary law also protected the rights of minors, particularly orphans. Guardianship arrangements ensured that orphaned children were raised within the kinship network, and respected community elders supervised guardians to ensure that they fulfilled their responsibilities honestly.

Another essential socio-cultural norm involved in upbringing was **folk ethics**—the moral code developed over centuries in traditional society. This code encompassed behavioral norms and moral ideals such as love for the homeland, loyalty to family, respect for elders, care for younger members of society, politeness, and solidarity. These values were transmitted not only through discipline and instruction but also through everyday interactions and the example set by elders.

Tradition itself functioned as a key regulator of behavior and a mechanism of socialization. By participating in rituals and customary practices, children internalized the cultural values of the community and gradually incorporated them into their own consciousness.

Children were also involved in communal events such as weddings, funerals, and agricultural work, where they assisted adults and learned the social norms governing community life. Through participation in rituals, adolescents absorbed archetypal beliefs and sacred knowledge about the world, internalizing the mental frameworks characteristic of their society.

Play also served as an important educational tool in traditional society. Through play, children absorbed accumulated knowledge, developed physical and cognitive abilities, and prepared for independent life. Folk games, storytelling, proverbs, riddles, and other forms of oral tradition transmitted the moral and intellectual foundations of society.

Finally, folk aesthetics—manifested in architecture, clothing, interior design, cuisine, and the surrounding environment—also played a role in shaping personality and cultural identity.

Conclusion - Thus, the folk traditions of upbringing in Adjara demonstrate that education and socialization represent one of the most important social functions of society. In traditional societies, upbringing is understood as the transmission of knowledge, skills, and cultural experience accumulated by generations through social communication and interaction with knowledgeable and experienced members of the community.

The ethnosocium seeks stability, and one of the guarantees of this stability is the upbringing of individuals who embody traditional values. Societies employ different methods and factors to achieve this goal, among which socio-normative culture occupies a central place.

Socio-cultural norms encompass various domains such as folk ethics, customary law, aesthetics, oral tradition, and ritual practices. Although traditional societies often rely on authoritarian forms of upbringing oriented toward obedience, the traditional life of Adjara also demonstrates relatively flexible practices of personality formation.

In this context, the community influenced children not through coercion but through a combination of supervision, care, and social participation. By gradually integrating children into communal life and transmitting values through everyday practice rather than force, society ensured the preservation of emotional attachment to the group and continuity of cultural traditions.

In this way, individuals became carriers of both the past and the present of their community, ensuring the preservation of social unity within traditional society.

References

- Camilleri, C., Malewska-Peyre H. (1997). Socialization and Identity Strategies. *Handbook of Cross-Cultural Psychology*, 2, 41–67.
- <https://lifestyle.sustainability-directory.com/term/socio-cultural-norms/Nacademic>. (n.d.).
- Mead. (1963). Socialization and Enculturation. *“Current Anthropology”*, vol. 4 .
- Vygotsky. (2022). *Thinking and Speech*. Tbilisi.
- Lomtadze. (2014). *Folk Agrarian Customs in Adjara*. Batumi.
- Mgeladze. (2004). *Adjarian Nogro and Surname*. Batumi.
- Mgeladze. (2021). *History of Folk Governance and Customary Law in Southwestern Georgia of the Early and Late Middle Ages*. Batumi.
- N. Chelebadze. (2005). *Woman and Family (According to Ethnographic Data of the Second Half of the 19th Century and the Beginning of the 20th Century)*. Tbilisi.
- Noghaideli. (2013). *Lexical Materials of the Adjarian Kilo*, Batumi.
- Noghaideli. (2017). *Tradition and Lexicon of Peikrob (Adjara)*. Batumi.
- Tsuladze. (2023). *Sociology of Culture, How Culture Gives Us Meaning*. Tbilisi.

აჭარელი ქალების სოციალური და კულტურული ნარატივები შავიზღვისპირეთში

ხათუნა მურადიშვილი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ასისტენტ პროფესორი

ელ-ფოსტა: khatunamuradishvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4415-3079>

ირინე ცინცაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ასისტენტ პროფესორი

ელ-ფოსტა: tsintsadzeirina9@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5627-3230>

აბსტრაქტი. შავიზღვისპირეთი, როგორც გეოპოლიტიკური და კულტუროლოგიური გზაჯვარედინი, ასახავს მრავალსაუკუნოვან ცივილიზაციურ შრეებს, სადაც ტრადიცია და თანამედროვეობა, აღმოსავლეთი და დასავლეთი, ქრისტიანობა და ისლამი მრავალწახნაგოვნად იკვეთება. ამ სივრცეში აჭარელი ქალები წარმოადგენენ უნიკალურ სოციოკულტურულ ფიგურებს, რომლებიც გადმოსცემენ, ინარჩუნებენ და გარდაქმნიან იმ გამოცდილებებს, რაც მჭიდროდ უკავშირდება იდენტობას, მეხსიერებასა და ძალაუფლების ნარატივებს.

ნაშრომი ეფუძნება ისტორიის მეთოდს და აერთიანებს სხვადასხვა თაობის აჭარელი ქალების პერსონალურ ისტორიებს. კვლევა მიზნად ისახავს ქალთა ნარატივების გააზრებას რელიგიური, ოჯახური, საგანმანათლებლო და საზოგადოებრივი როლების ქრილში, რაც აჩვენებს მათ ქვეცნობიერ ბრძოლას გენდერულ სტერეოტიპებთან, კულტურულ მემკვიდრეობასთან და სოციალური ტრანსფორმაციების დინამიკასთან.

ეს ნარატივები არა მხოლოდ ილუსტრაციაა რეგიონული ისტორიისა, არამედ აქტიური კომპონენტია შავიზღვისპირეთის მრავალშრიანი ცივილიზაციური რუკისა. აჭარელი ქალების ხმა გზაჯვარედინზე გვთავაზობს ახალი ხედვის კარს რეგიონის გენდერულ-კულტურული გაგებისთვის.

საკვანძო სიტყვები: შავიზღვისპირეთი, აჭარა, გეოპოლიტიკური რეგიონი, ტრანსფორმაცია

შესავალი. შავიზღვისპირეთი ევრაზიის კონტინენტის ერთ-ერთი გამორჩეული და საინტერესო რეგიონია. მრავალი საუკუნის განმავლობაში ის ერთგვარ დამაკავშირებელ სივრცეს წარმოადგენდა ევროპასა და აზიას, დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის. აღნიშნული გეოგრაფიული მდებარეობა შავიზღვისპირეთის ქვეყნებს აძლევდა ეკონომიკური განვითარების უდიდეს შანსებს, რაც ზრდიდა საზოგადოების სოციალურ და მატერიალურ დონეს, თუმცა ამავე დროს სწორედ ეს მდებარეობა უქმნიდა მას უსაფრთხოებისა და მშვიდობის მიმართულებით სერიოზულ პრობლემებს. ამავდროულად სტრატეგიული გეოპოლიტიკური რეგიონი ყოველთვის რჩებოდა დიდი სახელმწიფოების სამიზნე და მათი გავლენის გადანაწილების არეალი.

შავიზღვისპირეთი ისტორიულად ერთ-ერთი ყველაზე დინამიკური და მრავალფეროვანი სივრცეა, სადაც აღმოსავლური და დასავლური ცივილიზაციების გზაჯვარედინი საუკუნეების განმავლობაში აფორმირებდა სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობების უნიკალურ ქსელს. საქართველო ამ თვალსაზრისით მეტად მოწყვლადი რეგიონია, რომელზეც საუკუნეების განმავლობაში ახლო თუ შორეული მეზობლების კულტურა, განსაკუთრებით განაპირა, საზღვრის-

პირა მხარეებზე აშკარად და თვალსაჩინოდ ტოვებდა თავის ხილულ კვალს. აქ თითქმის უცხო არაფერია, რადგან მსოფლიო ცივილიზაციები სწორედ მეზობელი სახელმწიფოების კულტურათა გავლენას მუდმივად განიცდიდა, მაგრამ საქართველო გამორჩეული კულტურის მქონე, დამოუკიდებელი ენისა და დამწერლობის მქონე ქრისტიანული ქვეყანა, რომელიც გარემოცული იყო და არის განსხვავებული რელიგიური და საზოგადოებრივი მოწყობის მქონე სახელმწიფოებით. მათი ურთიერთობა განაპირობებს იმ სიჭრელეს რაც ყველაზე მეტ სიღამაზეს სძენს საქართველოს და ამავდროულად მოითხოვს ფრთხილ პოლიტიკურ მიდგომებს.

საქართველოში განსაკუთრებულად სამხრეთ დასავლეთის რეგიონები გამოირჩევიან კულტურათა ცივილიზაციის საინტერესო ნაზავით. ჩვენს წინამდებარე თემაში სწორედ ერთ-ერთი ასეთი რეგიონის აჭარის მაგალითზე გვინდა ვისაუბროთ. აჭარა წარმოადგენს განსაკუთრებული ინტერესის საგანს, რადგან იგი ერთდროულად ასახავს ტრადიციისა და თანამედროვეობის, ქრისტიანული და ისლამური კულტურული მემკვიდრეობის, აგრეთვე გლობალიზაციის პროცესების თანაარსებობას.

აჭარის, როგორც შავიზღვისპირა რეგიონის მნიშვნელოვანი ნაწილის, ისტორია იწყება კოლხეთის ცივილიზაციიდან. იგი ვითარდება ბიზანტიისა და საქართველოს სამეფოების ტერიტორიული ცვალებადობის ფონზე. ამ პატარა კუთხეში მწარედ იწვინა ოსმალეთის მძიმე ბატონობა და ამ ბატონობისაგან თავის დახსნისათვის როგორც “საუკეთესო ვარიანტი” შედის რუსეთის იმპერიაში, აქტიურად მონაწილეობდა საბჭოთა კავშირის დაშლის პროცესებში და განსაკუთრებული დილემის წინაშე დადგა როგორც სასაზღვრო რეგიონი, რომელსაც უნდა დაერეგულირებინა როგორც სახმელეთო, ასევე საზღვაო და საჰაერო სასაზღვრო სივრცე. ამ ისტორიულმა ქართუხილებმა, ჯერ ოსმალეთის იმპერიის, შემდეგ საბჭოთა ოკუპაციის პერიოდებმა სერიოზული პრობლემები შექმნა აჭარის რეგიონში, კულტურული, რელიგიური და სოციალური იდენტობის თვალსაზრისით. მრავალფეროვანი კუთხის მოსახლეობის ინტეგრაცია დედასამშობლოსთან ბევრი ბრძოლის, აჯანყების, დაუმორჩილებლობისა და საკუთარი თავის დამკვიდრებისათვის ბრძოლის ფონზე მიმდინარეობდა.

ამრიგად, აჭარა შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან რეგიონს წარმოადგენს, რომლის სოციალურ და კულტურულ სივრცეში დღემდე თვალსაჩინოდ იკვეთება ისტორიული წარსულის კვალი. ისტორიულმა პროცესებმა რეგიონში მნიშვნელოვნად განსაზღვრა საზოგადოების ცხოვრების წესი, თუმცა ვერ შეარყია აჭარელი მოსახლეობის სახელმწიფოებრივი თვითმყოფადობა. მიუხედავად ოსმალური გავლენებისა, ადგილობრივი მოსახლეობა არასოდეს აღიქვამდა საკუთარ თავს ოსმალური ეროვნების ნაწილად. ამავ დროს, განსხვავებული კულტურული გარემო და მრავალფეროვანი კულტურათაშორისი ურთიერთობები გარდაიქმნა სოციალური ყოფისა და კულტურული განვითარების მნიშვნელოვან ფაქტორად, რომელმაც, თავის მხრივ, ხელი შეუწყო ინტეგრაციის პროცესის დინამიკას. აღნიშნული პროცესი, აღსანიშნავია, რომ საქართველოს ფარგლებში მეტნაკლებად მშვიდ გარემოში წარიმართა.

წინამდებარე სტატია ეყრდნობა ხელმისაწვდომ სამეურნეო და ეთნოგრაფიულ სტატიებს, ადგილობრივ კვლევებს, ნიუანსირებულ ჟურნალისტურ მასალებსა და ექსპერტების ანალიზს. საბოლოო ანალიზში შერჩეულია თემატური ბლოკები: რელიგია და იდენტობა, ოჯახური როლები, ეკონომიკურ-სოციალური ცვლილებები და ქალთა სამოქალაქო აქტივობა.

1. ქალის სოციალური როლის ტრანსფორმაცია აჭარაში

სოციუმის განვითარება ქართულ კულტურაში გაჯერებულია როგორც ევროპული, ასევე აზიური ელემენტებით. ამას ხელი შეუწყო საქართველოს გეოგრაფიულმა მდებარეობამ და მოსაზღვრე ცივილიზაციებმა. ამ კულტურათა ქაოსში ქართველი კაცი ყოველთვის მყარად იდგა ქართულ მემკვიდრეობაზე, მაგრამ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მეზობელმა სახელმწიფოებმა გავლენა მოახდინა ქართულ ლექსიკაზე, ჩაცმულობაზე, სოციალურ დიფერენციაციაზე.

სოციუმში სქესთა უთანასწორობა საქართველოში მეტ-ნაკლებად გამიჯნული იყო. თუ შევაღრმავებთ ბევრ მეზობელ ქვეყანას, ნათლად დავინახავთ, რომ საქართველოში ქალის სულ სხვაგვარი კულტურა და დამოკიდებულება არსებობდა, მაგრამ აჭარის ისტორიას თუ გადავხედავთ, სწორედ ზემოთხსენებულმა გავლენამ გარკვეულწილად შეცვალა აჭარელი ქალის სოციალურ-კულტურული ყოფა.

აჭარაში, ისევე როგორც საქართველოს სხვა რეგიონებში, ქალის სოციალური როლი დიდხანს განისაზღვრებოდა ტრადიციული ოჯახური იერარქიით. ქალის ადგილი ძირითადად ოჯახისა და შინამეურნეობის მართვასთან იყო დაკავშირებული, რაც მოიცავდა როგორც ბავშვთა აღზრდას, ასევე ოჯახის ეკონომიკური რესურსების სწორ განაწილებას. მიუხედავად მკაფიოდ გამოხატული პატრიარქალური წესრიგისა, ქალს ჰქონდა მნიშვნელოვანი ფუნქცია ოჯახის შიგნით სოციალური ერთობის შენარჩუნებაში და კულტურული ფასეულობების თაობიდან თაობაზე გადაცემაში. რელიგიურმა და კულტურულმა ნორმებმა განსაზღვრა ქალის ქცევის მოდელი, რომელიც საზოგადოებაში ხშირად აღიქმებოდა, როგორც „**დაცვისა და ტრადიციის შემნახველი**“.

ეკონომიკური საქმიანობის სფეროში აჭარელი ქალები ისტორიულად აქტიურად იყვნენ ჩართულნი. მათი შრომა განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანი იყო სოფლის მეურნეობის დარგში, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების წარმოებაში. ქალის მონაწილეობა ოჯახურ ეკონომიკაში ხშირად გადამწყვეტი აღმოჩნდებოდა, რადგან სწორედ მათი შრომა უზრუნველყოფდა ყოველდღიური საჭიროებების დაკმაყოფილებასა და ოჯახის შემოსავლის შენარჩუნებას. დროთა განმავლობაში, ეკონომიკური პროცესების განვითარებასთან ერთად, ქალის როლი თანდათან გაფართოვდა, მათ შორის მცირე მეწარმეობაში, მომსახურების სფეროსა და საგანმანათლებლო საქმიანობაში. ეს ფაქტორი განსაკუთრებით თვალსაჩინო გახდა საბჭოთა პერიოდში, როდესაც ერთის მხრივ გამოიყო ქალთა პროფესიები, ხოლო მეორეს მხრივ საბჭოთა ეპოქას ჰყავდა ქალი პროფესიით კოსმონავტი. ანუ საბჭოთა პერიოდში, თითქოს იშლება კულტურული დიფერენციაცია, მაგრამ აჭარაში ქალის სოციალური სტატუსი და მისი ყოველდღიური ყოფა მაინც განსხვავებულია.

ქალთა განათლების საკითხი აჭარაში ყოველთვის მნიშვნელოვან სოციალურ გამოწვევად რჩებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ტრადიციული კულტურული ნორმები გარკვეულ შეზღუდვებს აწესებდა ქალთა განათლებაზე, დროთა განმავლობაში შეიმჩნეოდა პროგრესი. დიდი ქართველი განმანათლებლების, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მიერ დაწყებული საგანმანათლებლო საყოველთაოობამ დასაბამი მისცა ქალთა განათლების მიღების შესაძლებლობებს, ხოლო მოგვიანებით საბჭოთა ეპოქამ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქალთა განათლების ხელმისაწვდომობის ზრდაში, რამაც მათ ინტელექტუალურ განვითარებასა და პროფესიულ რეალიზაციას ხელი შეუწყო. განათლება იქცა აჭარელი ქალისთვის არა მხოლოდ ინდივიდუალური შესაძლებლობების განვითარების, არამედ სოციალური მობილობის მთავარ წყაროდ. შედეგად, აჭარელი ქალები თანდათანობით გადაიქცნენ ინტელექტუალური და კულტურული ცხოვრების აქტიურ მონაწილეებად, რაც მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს მათ როლს თანამედროვე საზოგადოებაში.

დღეს, როდესაც გლობალიზაციისა და მიგრაციის პროცესები უფრო და უფრო ცვლის შავი-ზღვისპირეთის სოციალურ ლანდშაფტს, განსაკუთრებით აქტუალური ხდება ქალთა ნარატივების კვლევა. ისინი გვიჩვენებენ, თუ როგორ ინარჩუნებს ტრადიცია აქტუალობას ახალი სოციალური რეალობის პირობებში, როგორ გარდაიქმნება იდენტობა, და რა როლს თამაშობს ქალი რეგიონული კულტურის მდგრადობასა და განვითარების პერსპექტივებში.

ამგვარად, აჭარელი ქალების გამოცდილება შავიზღვისპირეთში არა მხოლოდ ისტორიული და კულტუროლოგიური ინტერესის საგანია, არამედ მნიშვნელოვანი სოციალური კვლევის სფეროა, რომელიც გვაძლევს საშუალებას შევაფასოთ რეგიონში მიმდინარე ცვლილებების სიღრმე და მიმართულება.

2. აჭარელი ქალის კულტურული ნარატივები

აჭარელი ქალები ისტორიულად მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნებასა და მათი თაობათა შორის გადაცემაში. ოჯახის სივრცეში სწორედ ქალის პასუხისმგებლობა იყო რელიგიური რიტუალების, დღესასწაულებისა და ყოველდღიური ყოფის ტრადიციული წეს-ჩვეულებების დაცვა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ფოლკლორული მემკვიდრეობა: თქმულებები, ლექსები და სიმღერები, რომელთა გადმოცემაშიც ქალის ხმა და ინტერპრეტაცია არსებითად განსაზღვრავდა კულტურული კოდის გადარჩენას.

რელიგიურ საკითხებში, მათ შორის მუსლიმურ და ქრისტიანულ რიტუალებში, ქალი ხშირად მორალური და სულიერი საყრდენის ფუნქციას ატარებდა, რაც აძლიერებდა მის სტატუსს როგორც ოჯახში, ასევე ფართო საზოგადოებრივ სივრცეში.

შავიზღვისპირეთის გეოპოლიტიკურმა მდებარეობამ აჭარა გადააქცია მრავალცივილიზაციური გავლენების შეხვედრის ადგილად. აქ აღმოსავლური და დასავლური კულტურული ტრადიციები ურთიერთქმედებაშია, რამაც ქალის გამოცდილება კიდევ უფრო მრავალფეროვანი გახადა. მაგალითად, ოსმალური გავლენები არამარტო რელიგიურ საკითხებში, არამედ ჩაცმის კულტურასა და ყოფით ურთიერთობებშიც აისახა. თუმცა, ამავე დროს, დასავლური კულტურის ტალღამ, განსაკუთრებით განათლებისა და ხელოვნების სფეროში, ქალებს მისცა ახალი შესაძლებლობები საკუთარი სოციალური სტატუსის გასაზრდელად. სწორედ ამ კულტურულ მრავალფეროვნებაში აჭარელი ქალების ნარატივები განსაკუთრებული მნიშვნელობით გამოირჩევა: **მათში თანაბრად იკითხება ტრადიციის ერთგულება და ცვლილების საჭიროება.**

აჭარაში ქალთა სოციალური და კულტურული ნარატივები თვალსაჩინოდ ასახავს აღმოსავლური და დასავლური ღირებულებების შეხების პროცესს. აღმოსავლური კულტურის გავლენით ქალის როლი ხასიათდებოდა ოჯახისადმი ერთგულებით, მორჩილებით და ტრადიციული იერარქიის მიღებით. ხოლო დასავლური კულტურის ინტენსიური გავრცელებით, განსაკუთრებით განათლების, მიგრაციისა და კულტურული გაცვლის გზით, ქალებში გაძლიერდა დამოუკიდებლობის, პიროვნული თვითრეალიზაციისა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში აქტიური მონაწილეობის ტენდენცია. ამ ორმხრივმა გავლენამ შექმნა უნიკალური სინთეზი, რომელიც აჭარელ ქალთა სოციალურ ნარატივებს ღღემდე განსაზღვრავს.

ქალების მიერ მოყოლილი ისტორიები, მოგონებები და ყოველდღიური ცხოვრებისეული გამოცდილება მნიშვნელოვანწილად ქმნის „ცოცხალი მეხსიერების“ სივრცეს. მათი ნარატივები მხოლოდ პირადი ან ოჯახური ისტორიების გადმოცემა კი არა, არამედ საზოგადოებრივი კულტურის შენარჩუნებისა და ტრანსფორმაციის მექანიზმიცაა. ქალის სიტყვიერად და ქმედებით გადმოცემულ გამოცდილებაში ერთდროულად იკვეთება ტრადიციული ღირებულებები, სოციალური ცვლილებები და ინდივიდუალური ემოციური განზომილებები. ამგვარად, აჭარელი ქალების ნარატივები შეიძლება აღქმულ იქნას როგორც კულტურულ-ისტორიული არქივი, რომელიც აერთიანებს კოლექტიურ მეხსიერებასა და ინდივიდუალურ გამოცდილებას.

3. აჭარელი ქალის თანამედროვე სოციო-კულტურული დინამიკა

თანამედროვე აჭარაში, ისევე როგორც მთლიანად საქართველოში, გენდერული თანასწორობის საკითხი ერთ-ერთ მთავარ სოციალურ გამოწვევად რჩება. მიუხედავად იმისა, რომ საკანონმდებლო ჩარჩოები და სახელმწიფო პოლიტიკა თანაბარი შესაძლებლობების პრინციპს აღიარებს, რეალობაში ქალები ჯერ კიდევ აწყდებიან სტრუქტურულ და კულტურულ ბარიერებს. ტრადიციული სტერეოტიპები ქალის ფუნქციის შესახებ ხშირად ზღუდავს მათ საზოგადოებრივ აქტივობას და პროფესიულ რეალიზაციას. ოჯახის მოვალეობებისა და კარიერული განვითარების შეთავსება ბევრ შემთხვევაში რთულად მისაღწევი აღმოჩნდება, განსაკუთრებით სოფლის თემებში, სადაც განათლების, დასაქმებისა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მონაწილეობის შესაძლებლობები შედა-

რებით შეზღუდულია. ამდენად, გენდერული თანასწორობა აჭარაში არა მხოლოდ იურიდიული, არამედ ღრმად კულტურულ-სამწესწარმო გამოწვევადაც განიხილება.

ბოლო ათწლეულების განმავლობაში თვალსაჩინოდ გაიზარდა აჭარელი ქალების ჩართულობა საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში. თუ წარსულში მათი როლი ძირითადად ოჯახურ და კულტურულ სივრცეებში იფარგლებოდა, დღეს ქალები სულ უფრო აქტიურად მონაწილეობენ ადგილობრივ თვითმმართველობებში, საზოგადოებრივ ორგანიზაციებსა და პოლიტიკურ პროცესებში. არასამთავრობო სექტორი მნიშვნელოვანი პლატფორმაა, სადაც ქალები ახერხებენ გენდერული თანასწორობისა და სოციალური სამართლიანობის დღის წესრიგის წინ წაწევას. მიუხედავად ამისა, წარმომადგენლობის დონე ქალთა ჩართულობა კვლავ დაბალია, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ ქალთა პოლიტიკური გაძლიერება ჯერ კიდევ დაუმთავრებელი პროცესია.

მიგრაცია და გლობალიზაცია აჭარელი ქალების სოციალურ და კულტურულ ნარატივებზე განსაკუთრებულ გავლენას ახდენს. საერთაშორისო მიგრაციის პროცესებში ქალების ჩართულობა ხშირად უკავშირდება ეკონომიკურ საჭიროებებს, რაც ქმნის როგორც შესაძლებლობებს, ასევე სირთულეებს. ერთი მხრივ, მიგრაციამ ქალებს მისცა ფინანსური რესურსები და პიროვნული თავისუფლების ახალი სივრცე, მეორე მხრივ კი, ოჯახური სტრუქტურის დესტაბილიზაციის საფრთხე და სოციალური იზოლაციის რისკები წარმოშვა. გლობალიზაციის პროცესებმა, განსაკუთრებით კომუნიკაციისა და მედიის სფეროში, გააძლიერა კულტურული გაცვლა და დასავლური ღირებულებების გავლენა, რამაც ხელი შეუწყო ქალთა თვითშეგნების ზრდასა და სოციალურ აქტიურობას. თუმცა, ამავე დროს, გლობალიზაცია მოაქვს კულტურული იდენტობის დილემებსაც ტრადიციული და თანამედროვე ღირებულებების დაბალანსება ქალებისთვის რთულ ამოცანად რჩება.

4. ნარატივების ინტერპრეტაცია

აჭარელი ქალების პირადი ისტორიები მნიშვნელოვანწილად ქმნის „ცოცხალი მეხსიერების“ ქსელს, რომელიც არა მხოლოდ ინდივიდუალური გამოცდილების, არამედ კოლექტიური იდენტობის შენარჩუნებასაც ემსახურება. პირადი ნარატივები ხშირად უკავშირდება ისტორიულ ტრავმებს, სოციალური ცვლილებების პერიოდებსა და კულტურულ გარდაქმნებს. სწორედ ქალების მეშვეობით შენარჩუნდა ოჯახური ისტორია, რელიგიური პრაქტიკები და ყოფითი ტრადიციები, რაც მეხსიერების კულტურას რეგიონში განსაკუთრებულ დატვირთვას ანიჭებს. მათი გამოცდილება იშლება როგორც ყოველდღიურ პრაქტიკებში, ისე ზეპირსიტყვიერ ფორმებში, რომლებიც თაობათა შორის გადაცემით მეხსიერებად ყალიბდება.

ქალთა ნარატივები მნიშვნელოვანი წყაროა სოციალური იდენტობის კონსტრუირების პროცესში. განსხვავებული ისტორიული და კულტურული გამოცდილებების ფონზე, ქალები საკუთარ ცხოვრებას წარმოაჩენენ როგორც მუდმივ ბალანსს ტრადიციასა და თანამედროვეობას შორის. მათი მიერ მოყოლილი ამბები ასახავს არა მხოლოდ ინდივიდუალურ გზას, არამედ სოციალური ჯგუფის საერთო გამოცდილებასაც. ქალის პერსპექტივიდან დანახული ისტორია ქმნის ალტერნატიულ ნარატივებს, რომლებიც ხშირად ავსებს ან ეწინააღმდეგება დომინანტურ, „ოფიციალურ“ ისტორიულ აღწერებს. ამგვარად, ქალის ხმა ხდება სოციალური თვითშეგნების ფორმირებისა და იდენტობის განმტკიცების მნიშვნელოვანი ფაქტორი.

ქალთა ნარატივები განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ინტეგრაციისა და კულტურულ-სამშვიდობო პროცესებში. მათი გამოცდილება აერთიანებს სხვადასხვა რელიგიურ, ეთნიკურ და კულტურულ გავლენებს, რაც ხელს უწყობს მრავალფეროვანი საზოგადოების შიგნით თანაცხოვრებისა და ურთიერთპატივისცემის გაძლიერებას. ქალის სიტყვიერ და პრაქტიკულ საქმიანობაში იკვეთება ჰარმონიზაციისკენ მიმართული ტენდენცია: ტრადიციების დაცვა, კულტურული მრავალფეროვნების აღიარება და სოციალური დიალოგის მხარდაჭერა. ამ თვალსაზრისით, აჭარელი ქალების ნარატივებს შეიძლება მივანიჭოთ „კულტურულ-სამშვიდობო“ ფუნქცია, რომელიც ხელს

უწყობს კონფლიქტების პრევენციასა და საზოგადოებაში ინტეგრაციული პროცესების გაძლიერებას.

დასკვნა. აჭარელი ქალების სოციალური და კულტურული ნარატივები ამ ისტორიულ-გეოპოლიტიკურ კონტექსტში გვთავაზობს მრავალმრიან სურათს. ისინი ერთდროულად ითავსებენ თავის თავში გამოცდილებას, რომელიც ფორმირებულია პატრიარქალური ტრადიციების ზეგავლენით და წარმოადგენენ განმათავისუფლებელ რგოლებს თანამედროვე ეპოქაში. ქალთა როლი ოჯახში, ეკონომიკაში, რელიგიურ ცხოვრებასა და საზოგადოებრივ საქმიანობაში ასახავს არა მხოლოდ კონკრეტული ინდივიდების გამოცდილებას, არამედ ფართო სოციალური ტრანსფორმაციების ნიშნებსაც.

აჭარელი ქალების სოციალურ და კულტურულ ნარატივების კვლევა მრავალი ასპექტით ხასიათდება, რაც საშუალებას იძლევა გამოიკვეთოს მათი ძირითადი როლი როგორც ოჯახის, ასევე ფართო საზოგადოებრივი სივრცის განვითარებაში. ისტორიული და გეოპოლიტიკური ფაქტორების ფონზე, აჭარელი ქალები წარმოადგენენ მრავალფეროვან გამოცდილებას, რომელშიც ერთმანეთს ერევა ტრადიციული ღირებულებები, ადმოსავლური და დასავლური კულტურული გავლენები, თანამედროვე საზოგადოებრივი მოთხოვნები და გლობალიზაციის გავლენა.

კვლევის შედეგად გამოკვეთილია რამდენიმე მნიშვნელოვანი მიგნება:

1. **სოციალური როლის ტრანსფორმაცია:** აჭარელი ქალები, მიუხედავად ტრადიციული იერარქიული წყობისა, აქტიურად მონაწილეობდნენ ოჯახური, ეკონომიკური და განათლების პროცესებში, რაც განსაზღვრავს მათ სოციალურ სტატუსსა და ინტელექტუალურ განვითარების დონეს.

2. **კულტურული ნარატივები:** ქალები მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ ტრადიციებისა და ფოლკლორის შენარჩუნებაში, ასევე კულტურული მრავალფეროვნებისა და გარდამავალი პროცესების ინტერპრეტაციაში, რაც აძლიერებს კულტურულ თანხმობას და ინტეგრაციას რეგიონში.

3. **თანამედროვე სოციოკულტურული დინამიკა:** გენდერული თანასწორობა, საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ჩართულობა, მიგრაცია და გლობალიზაცია ქმნის ახალი შესაძლებლობების და გამოწვევების კომპლექსურ სურათს, რაც ქალების სოციალურ ნარატივებს კიდევ უფრო მრავალმრიანს ხდის.

4. **ნარატივების ინტერპრეტაცია:** ქალთა პირადი ისტორიები და გამოცდილებები არა მხოლოდ ინდივიდუალური, არამედ კოლექტიური მეხსიერების წყაროს წარმოადგენენ, ხელს უწყობენ სოციალური იდენტობის ფორმირებას და კულტურულ-სამშვიდობო პროცესების მხარდაჭერას.

ამ კონტექსტში, აჭარელი ქალების ნარატივები წარმოადგენს მნიშვნელოვან იდენტობის, კულტურისა და სოციალური თანხმობის გამომწვევ სეგმენტს, რაც აჩენს როგორც სამეცნიერო ინტერესს, ისე პოლიტიკურად და სოციალურად მნიშვნელოვან დასკვნებს, რომელთა საფუძველზეც შესაძლებელია შემოთავაზებულ იქნეს რამდენიმე რეკომენდაცია.

რეკომენდაციები:

- **ნარატივების პლურალიზმი:** პოლიტიკა და კულტურული პროგრამები უნდა აღიარებდნენ აჭარელი ქალების ნარატივების პლურალიზმს (როგორც რელიგიური, ისე არარელიგიური ალტერნატივები).
- **მემკვიდრეობის ინიციატივები:** აჭარის მუზეუმებმა და ტურისტულმა პროექტებმა, სამეურნეო და კულტურული მასალების დემონსტრირებით, კიდევ უფრო ფართოდ უნდა წარმოაჩინონ რეგიონის ისტორიული მრავალწახნაგობა.
- **სოციალური ხელშეწყობა დასაქმებისთვის:** ადგილობრივი პოლიტიკა უფრო მეტად უნდა იყოს მიმართულიყო ქალთა შესაძლებლობების ზრდაზე, პროფესიული გადამზადებისა თუ ტურიზმის/სერვისების სექტორში ქალთა მხარდაჭერის მიმართულებაზე;

- **გენდერული ინსტიტუციების გაძლიერება:** აჭარის გენდერული საბჭოებისა და სამოქალაქო ორგანიზაციების საქმიანობის მტკიცე მონიტორინგი და რესურსების გაზრდა.

ამრიგად, აჭარელი ქალების ნარატივები მოდელირებულია მრავალსისტემური გავლენებით: ისტორიული (ოსმალური მემკვიდრეობა), საბჭოური (ათეისტური პოლიტიკა და ინტეგრაციული მიდგომები), და დღევანდელი სოციოეკონომიკური რეალობით (ტურიზმი, ურბანიზაცია). ყოველდღიური ცხოვრების დონეზე ქალები ინარჩუნებენ და გარდაქმნიან ტრადიციებსა და პრაქტიკებს, რათა შეინარჩუნონ ოჯახური და სოციალურ-ეკონომიკური ფუნქციები. აღნიშნული მდგომარეობა დასტურდება როგორც ეთნოგრაფიული ქვეტექსტებით, ასევე ახალგაზრდა კვლევებითა და რეგიონალურ ანგარიშებით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- აჭარის ხილული და უხილავი საზღვრები. (n.d.). *Social Justice*. Retrieved from <http://socialjustice.org.ge>
- ეროვნული ბიბლიოთეკა. (n.d.). *ნარკვევები და ადგილობრივი პუბლიკაციები: „ქორწილი აჭარაში“; აჭარის ტურიზმის სახელმძღვანელო/მუზეუმი პოსტები*. Retrieved from <http://kartuli.kvira.ge>
- Darieva, T. (2023). *Claiming the city: Muslim faith-based activism as 'lived ...'* [სტატიული ანალიზი ბათუმში მუსლიმური აქტივიზმის შესახებ]. Taylor & Francis Online.
- Rivera, R. R. (2022). *Memory, history, and time in Adjara, Georgia* [დისერტაცია/ანგარიში]. escholarship.org.
- Transparency International Georgia. (n.d.). *ანალიზი აჭარის გენდერული საბჭოს მუშაობის რეგიონის საკითხებზე*. Retrieved from <https://transparency.ge>
- Women in Georgia: Trace of Islam*. (n.d.). *International Journal of Social Sciences and Humanities (IJSSH)*. Retrieved from <http://ijssh.net>
- ვინერჰოლმ, კ., აბაშიძე, თ., & ჟვანია, ი. (2012). *გენდერული პოლიტიკა*. თბილისი: GFSIS & SIPU.
- სუმბაძე, ნ. (2008). *გენდერი და საზოგადოება - საქართველო*. თბილისი: UNDP
- ხომერიკი, ლ. (2006). *გენდერი და პოლიტიკა*. თბილისი.
- კიკნაძე, თ., & დონაძე, ნ. (2006). *გენდერი-სოციალ-პოლიტიკური სწავლებანი*. თბილისი.
- UNDP. (2008). *გენდერი და საზოგადოება: საქართველო* [ანგარიში მომზადდა და გამოიცა გაეროს განვითარების პროგრამის პროექტის „გენდერი და პოლიტიკა“ ფარგლებში]. თბილისი: UNDP.
- საბედაშვილი, თ. (2006). *ქალთა უფლებების ისტორიული ასპექტები*. თბილისი.
- წერეთელი, მ. (2006). *გენდერი-კულტურული და სოციალური კონსტრუქტი*. თბილისი.

THE SOCIAL AND CULTURAL STORIES OF ADJARIAN WOMEN IN THE BLACK SEA CONTEXT

Khatuna Muradishvili

*Assistant Professor at Batumi Shota
Rustaveli State University*

Email: khatunamuradishvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4415-3079>

Irine Tsintsadze

*Assistant Professor at Batumi
Shota Rustaveli State University*

Email: tsintsadzeirina9@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5627-3230>

Abstract. The Black Sea region, as a geopolitical and cultural crossroads, embodies multilayered civilizational trajectories in which tradition and modernity, East and West, and Christianity and Islam intersect in diverse and dynamic ways. Within this landscape, Adjarian women emerge as distinctive socio-cultural actors who preserve, reinterpret, and transform experiences intimately connected to identity, memory, and narratives of power.

This paper employs a historical methodology and incorporates the personal accounts of Adjarian women across different generations. The study seeks to explore women's narratives through the prisms of religion, family, education, and public roles, thereby uncovering their implicit struggles with gender stereotypes, cultural heritage, and the shifting dynamics of social transformation.

These narratives function not merely as illustrations of regional history but as active components shaping the multilayered civilizational map of the Black Sea. The voices of Adjarian women, positioned at this crossroads, offer new analytical perspectives for understanding the gendered and cultural dimensions of the region.

Keywords: Black Sea region, Adjara, geopolitical region, transformation.

Introduction. The Black Sea region is one of the most unique and fascinating areas of Eurasia. For hundreds of years, it has served as a hub connecting Europe and Asia, as well as the West and the East. This geographic position has given the countries of the Black Sea region important opportunities for economic growth, helping to improve the social and material conditions of their populations. However, this very location has also posed serious challenges regarding security and stability. As a strategic geopolitical area, the Black Sea has consistently been targeted by major powers and used as a stage for the competition of influence.

Historically, the Black Sea region has been one of the most dynamic and diverse areas where the meeting of Eastern and Western civilizations has, for centuries, shaped a unique network of social, economic, and cultural connections. In this context, Georgia is a particularly sensitive and vulnerable region, where the cultures of both neighboring and distant states have left noticeable traces throughout history, especially in peripheral and border areas. Such cultural influence is common, as civilizations throughout history have continually interacted with and influenced each other. However, Georgia stands out as a country with a distinctive culture, its own independent language and writing system, and a strong Christian heritage, while

being surrounded by states with different religious and social structures. These interactions create the diversity that adds unique beauty to Georgia's cultural landscape, while also demanding careful political strategies.

Within Georgia, the southwestern regions stand out for their unique blend of cultures and civilizations. In this paper, we focus on one such region—Adjara. Adjara offers an interesting example because it showcases the coexistence of tradition and modernity, Christian and Islamic cultural heritages, and ongoing globalization processes.

The history of Adjara as an important part of the Black Sea region begins with the civilization of Colchis. Over time, it developed within the changing territorial boundaries of the Byzantine Empire and the Georgian kingdoms. This small region endured the harsh rule of the Ottoman Empire, and in seeking liberation from this control, it eventually became part of the Russian Empire as what was seen as the "best possible option." Later, the region actively took part in the processes surrounding the dissolution of the Soviet Union and faced a specific challenge as a border region responsible for managing land, maritime, and air boundaries.

These historical upheavals—first under the Ottoman Empire and later during the period of Soviet occupation—created serious challenges for the Adjara region in terms of cultural, religious, and social identity. The integration of the region's population with the Georgian state occurred through a complex process marked by struggles, uprisings, submission, and persistent efforts to assert their identity.

Thus, Adjara is one of the most important regions in the Black Sea area, where traces of historical development are clearly visible in the region's social and cultural space. Historical events have greatly shaped the way of life in the area, yet they did not weaken the state-focused identity of the Adjarian people. Despite Ottoman influence, the local residents never saw themselves as part of the Ottoman nation. At the same time, the diverse cultural environment and intercultural exchanges became key factors in social life and cultural growth, which in turn helped drive integration. It is important to highlight that this process mostly occurred in a relatively peaceful setting within the framework of the Georgian state.

The present article is based on available economic and ethnographic studies, local research materials, nuanced journalistic sources, and expert analyses. The final analysis focuses on several thematic blocks: religion and identity, family roles, socio-economic transformations, and women's civic activism.

1. Transformation of Women's Social Roles in Adjara

The development of society within Georgian culture has been shaped by both European and Asian influences. This has mainly been due to Georgia's geographic location and the neighboring civilizations. Despite this complex cultural interaction, Georgian society has always stayed strongly connected to its national heritage. However, as noted earlier, neighboring states have still influenced various parts of Georgian life, including language, clothing traditions, and social structures.

Gender inequality in Georgian society historically existed but was relatively moderate compared to many neighboring countries. When compared with other states in the region, it becomes evident that attitudes toward women and the cultural perception of their role were somewhat different in Georgia. Nevertheless, when examining the history of Adjara, it becomes clear that the aforementioned external influences significantly shaped and altered the socio-cultural environment of Adjarian women.

In Adjara, as in other regions of Georgia, the social role of women was long defined by the traditional hierarchy of the family. A woman's position was primarily associated with the management of the household and family life, which included both child-rearing and the proper allocation of family economic resources. Despite the clearly defined patriarchal order, women held an important function in maintaining social unity within the family and transmitting cultural values from one generation to another. Religious and cultural norms shaped behavioral models for women, who were often perceived in society as "guardians of protection and tradition."

In the realm of economic activity, Adjarian women have historically been actively involved. Their labor was especially vital in agriculture and the production of agricultural goods. Women's participation in the family economy was often crucial, as their work secured daily needs and helped maintain family income. Over time, with the growth of economic processes, women's roles gradually expanded to include involvement in small-scale entrepreneurship, the service sector, and educational activities.

This development became particularly evident during the Soviet period. On the one hand, certain professions became associated with women, while on the other hand the Soviet era symbolically promoted women's professional participation, even presenting figures such as female cosmonauts. Thus, during the Soviet period, cultural differentiation appeared to diminish to some extent. Nevertheless, in Adjara, the social status of women and the realities of their everyday lives remained somewhat distinct.

The issue of women's education in Adjara has long remained an important social challenge. Although traditional cultural norms imposed certain restrictions on women's access to education, gradual progress became visible over time. The efforts of prominent Georgian enlighteners and literacy movements laid the foundation for expanding educational opportunities for women. Later, the Soviet period made a significant contribution to increasing access to education, which in turn promoted women's intellectual development and professional realization.

Education became not only a means for individual development for Adjarian women but also a key source of social mobility. As a result, women gradually became active participants in intellectual and cultural life, which significantly shaped their role in modern society.

Today, as globalization and migration processes increasingly reshape the social landscape of the Black Sea region, the study of women's narratives has become especially important. These narratives show how traditions stay important within new social realities, how identities change, and what role women play in maintaining the region's culture and its future growth.

The experiences of Adjarian women in the Black Sea region are not just important for history and culture but also serve as a crucial area for social research, helping us understand the extent and direction of ongoing changes in the region.

2. Cultural Narratives of Adjarian Women

Historically, Adjarian women have played a vital role in preserving cultural heritage and passing it down through generations. Within the family, women were mainly responsible for maintaining religious rituals, holiday traditions, and everyday customs. Notably, they preserved folkloric heritage—legends, poems, and songs—where women's voices and interpretations were essential in maintaining the continuity of cultural traditions.

In religious matters, including both Muslim and Christian rituals, women often served as moral and spiritual pillars. This role strengthened their status not only within the family but also within the broader social environment.

The geopolitical position of the Black Sea region has turned Adjara into a crossroads of various civilizations. In this setting, Eastern and Western cultural traditions interact, further enriching women's experiences. For example, Ottoman influence was visible not only in religious practices but also in clothing customs and daily social interactions. Meanwhile, Western culture—especially in education and the arts—provided women with new chances to improve their social standing. Amid this cultural diversity, the stories of Adjarian women gain special importance: they both honor tradition and highlight the need for change.

The social and cultural stories of women in Adjara clearly show the clash between Eastern and Western values. Influenced by Eastern traditions, women's roles often centered on caring for the family, obeying authority, and following traditional hierarchies. Yet, with the increasing impact of Western culture—mainly

through education, migration, and cultural exchange—women started to lean more toward independence, personal growth, and active involvement in public life. These two influences blend to form a unique mix that still shapes the social stories of Adjarian women today.

The stories, memories, and everyday experiences shared by women play a crucial role in creating a space of “living memory.” Their narratives reflect not only personal or family histories but also serve as tools for preserving and transforming social culture. Through women’s spoken and practical expressions of experience, traditional values, social changes, and personal emotional layers intersect. Therefore, the narratives of Adjarian women can be seen as a cultural-historical archive that combines collective memory and personal experience.

3. Contemporary Socio-Cultural Dynamics of Adjarian Women

In modern Adjara, like in the rest of Georgia, the issue of gender equality remains a major social challenge. Even though laws and government policies acknowledge the principle of equal opportunities, women still face structural and cultural obstacles in practice. Traditional stereotypes about women’s roles often restrict their participation in public life and their career growth. Juggling family responsibilities with career development is often difficult, especially in rural areas where access to education, jobs, and public participation is limited. Therefore, gender equality in Adjara should be seen not just as a legal matter but also as a deeply rooted cultural and social issue.

Over the past decades, the involvement of Adjarian women in public and political life has increased significantly. While in the past their roles were largely confined to family and cultural spaces, today women are increasingly participating in local self-governance, civil society organizations, and political processes. The non-governmental sector has become an important platform through which women promote the agenda of gender equality and social justice. Nevertheless, the level of women’s representation remains relatively low, indicating that the political empowerment of women is still an ongoing and incomplete process.

Migration and globalization have also had a significant impact on the social and cultural narratives of Adjarian women. Women’s participation in international migration is often linked to economic necessity, creating both opportunities and challenges. On the one hand, migration has provided women with financial resources and new spaces for personal freedom. On the other hand, it has also created risks related to the destabilization of family structures and social isolation.

Globalization processes—particularly in the fields of communication and media—have intensified cultural exchange and strengthened the influence of Western values. This has contributed to the growth of women’s self-awareness and their social activism. At the same time, globalization has also introduced dilemmas of cultural identity, as balancing traditional and modern values remains a complex challenge for women.

4. Interpretation of Narratives

The personal stories of Adjara women create an important network of “living memory” that not only preserves individual experiences but also maintains collective identity. Personal narratives are often linked to historical traumas, social change, and cultural shifts. It was mainly through women that family histories, religious customs, and everyday traditions were kept alive, giving the culture of memory in the region special importance. Their experiences show up in daily practices and oral traditions that, through passing from one generation to the next, become part of collective memory.

Women’s narratives serve as a vital source in shaping social identity. Amid diverse historical and cultural backgrounds, women portray their lives as a constant juggling act between tradition and modernity. The stories they share reveal not only personal journeys but also the collective experiences of a wider social group. History viewed through women’s eyes offers alternative stories that often add to or challenge the

mainstream “official” historical narratives. In this way, women’s voices play a crucial role in fostering social self-awareness and reinforcing identity.

Women’s narratives also gain particular importance in integration and cultural peace-building processes. Their experiences combine various religious, ethnic, and cultural influences, contributing to the strengthening of coexistence and mutual respect within a diverse society. In women’s verbal and practical activities, a tendency toward harmonization can be observed: preserving traditions, recognizing cultural diversity, and supporting social dialogue. From this perspective, the narratives of Adjara women can be assigned a “cultural peace-building” function that contributes to conflict prevention and strengthens integrative processes within society.

Conclusion. The social and cultural narratives of Adjara women within this historical and geopolitical context offer a complex picture. They simultaneously reflect experiences rooted in patriarchal traditions while also showcasing emancipatory elements in the modern era. The roles of women in family, economy, religious life, and public activities illustrate not only the stories of individual women but also broader social changes.

The study of the social and cultural stories of Adjara women reveals many aspects that highlight their important role in developing both family structures and the larger public sphere. Considering the historical and geopolitical background, Adjara women have diverse experiences where traditional values, Eastern and Western cultural influences, modern societal needs, and globalization's effects come together.

The research has identified several important findings:

1. **Transformation of social roles:** Despite traditional hierarchical structures, Adjara women have actively participated in family, economic, and educational processes, which has shaped their social status and level of intellectual development.

2. **Cultural narratives:** Women play a significant role in preserving traditions and folklore, as well as interpreting cultural diversity and transitional processes, which strengthens cultural consensus and integration in the region.

3. **Contemporary socio-cultural dynamics:** Gender equality, participation in public life, migration, and globalization create a complex landscape of new opportunities and challenges, making women’s social narratives even more multilayered.

4. **Interpretation of narratives:** Women’s personal stories and experiences represent not only individual but also collective memory, contributing to the formation of social identity and supporting cultural peace-building processes.

In this context, the narratives of Adjara women constitute an important segment of identity, culture, and social cohesion. This raises both academic interest and politically and socially significant conclusions, based on which several recommendations can be proposed.

Recommendations

- **Pluralism of narratives:** Policies and cultural programs should recognize the pluralism of Adjara women’s narratives, including both religious and non-religious perspectives.
- **Heritage initiatives:** Museums and tourism projects in Adjara should more actively present the historical multidimensionality of the region through the demonstration of economic and cultural materials.
- **Social support for employment:** Local policies should place greater emphasis on expanding women’s opportunities, including professional training and support for women in the tourism and service sectors.
- **Strengthening gender institutions:** The activities of Adjara’s gender councils and civil society organizations should be more firmly monitored and supported with increased resources.

Thus, the stories of Adjara women are influenced by multiple systemic factors: historical (Ottoman heritage), Soviet (atheistic policies and integration efforts), and current socio-economic realities (tourism and urban growth). In daily life, women maintain and adapt traditions and practices to support family and social functions. This is supported by ethnographic evidence as well as recent studies and regional reports.

References

- Visible and Invisible Borders of Adjara*. (n.d.). *Social Justice*. Retrieved from <http://socialjustice.org.ge>
- National Library of Georgia. (n.d.). *Essays and Local Publications: "Wedding in Adjara"; Adjara Tourism Guide / Museum Posts*. Retrieved from <http://kartuli.kvira.ge>
- Darieva, T. (2023). *Claiming the city: Muslim faith-based activism as 'lived ...'* [Ethnographic analysis of Muslim activism in Batumi]. Taylor & Francis Online.
- Rivera, R. R. (2022). *Memory, history, and time in Adjara, Georgia* [Dissertation/report]. escholarship.org.
- Transparency International Georgia. (n.d.). *Analysis of the work of Adjara Gender Council on regional issues*. Retrieved from <https://transparency.ge>
- Women in Georgia: Trace of Islam*. (n.d.). *International Journal of Social Sciences and Humanities (IJSSH)*. Retrieved from <http://ijssh.net>
- Vinnerholm, K., Abashidze, T., & Zhvania, I. (2012). *Gender Politics*. Tbilisi: GFSIS & SIPU.
- Sumbadze, N. (2008). *Gender and Society – Georgia*. Tbilisi: UNDP.
- Khomeriki, L. (2006). *Gender and Politics*. Tbilisi.
- Kiknadze, T., & Donadze, N. (2006). *Gender – Socio-Political Studies*. Tbilisi.
- UNDP. (2008). *Gender and Society: Georgia* [Report prepared and published under the UNDP project "Gender and Politics"]. Tbilisi: UNDP.
- Sabedashvili, T. (2006). *Historical Aspects of Women's Rights*. Tbilisi.
- Tsereteli, M. (2006). *Gender – Cultural and Social Construct*. Tbilisi.

ნინო ხარჩილავა

ბათუმის ხელოვნების სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ასოცირებული პროფესორი,

ელ-ფოსტა: kharchilavanin@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3515-3259>

აბსტრაქტი. XX საუკუნის ბოლოს შექმნილი წინააღმდეგობრივი, პოლიტიკური და სოციალ-ეკონომიკური პროცესები ჩვენი ქვეყნის, მათ შორის აფხაზეთის მრავალეტნიკურ საზოგადოებაზე თავისებურად აისახა. აფხაზეთში კონფლიქტის შედეგად მხოლოდ გალის რაიონში დარჩნენ ქართველები, ხოლო სხვა რაიონებში მცირე ნაწილი. ქართველებსა და აფხაზებს შორის მოხდა იზოლირება. რეგიონში შექმნილმა რთულმა ვითარებამ აფხაზების და იქ დაჩენილი ქართველების ცხოვრების წესზე მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია. თვალმისაცემია სოციალ-პოლიტიკური გარემოთი განპირობებული, ყოველდღიური ყოფის მნიშვნელოვანი ცვლილებები. აფხაზეთში დღემდე მოდწეულია ტრადიციული კულტურის არაერთი მნიშვნელოვანი ელემენტი, რომელიც ქართველი და აფხაზი ხალხის ტრადიციულ ყოფასთან მჭიდროდაა დაკავშირებული. ამ მხარის ისტორიული ძნელბედობით გამოწვეული ყოფის ტრანსფორმაცია მოსახლეობის სულიერ კულტურაზეც აისახა. წეს-ჩვეულებებს განსაკუთრებულ სიცოცხლის უნარიანობას ანიჭებდა ის, რომ მათში საუკუნეების განმავლობაში, ახალი ჩვევების გაჩენასთან ერთად, წინა ეპოქების ტრადიციებიც შენარჩუნდა.

ქართველი და აფხაზი ხალხის ხანგრძლივი და მშვიდობიანი ურთიერთობა XX საუკუნის 90-იან წლებში რუსეთის დესტრუქციული ძალების მიერ ინსპირირებულმა „ქართულ-აფხაზურმა კონფლიქტმა“ დაარღვია და ამ ორი ხალხის ინტეგრაციის პროცესის შეწყვეტა გამოიწვია. აღნიშნული გარემოება თანამედროვე აფხაზეთში მცხოვრები ქართველებისა და აფხაზების ტრადიციული ყოფისა და კულტურის თითქმის ყველა სფეროზე აისახა. რამაც ერთი მხრივ, წარმოშვა ინოვაციური ტენდენციები, მეორეს მხრივ, კი ტრადიციული კულტურა, როგორც ეთნიკური სახის შენარჩუნების ერთ-ერთი მთავარი პირობა ხდება და ყოფითი კულტურისა და წეს-ჩვეულებების კონსერვაციის მექანიზმი ამოქმედდა. დაფიქსირდა კულტურის იმ ელემენტების აღორძინება, რომელიც მეტ-ნაკლებად დავიწყებული იყო და ახალი გარემოებების წყალობით კვლავ გამოცოცხლდა - რევიტალიზაცია და ვითარების გასაუმჯობესებლად ახალი მეთოდების და გზების მოძიება - ინოვაცია. რევიტალიზაციაში იგულისხმება ტრადიციული ინსტიტუტების გამოცოცხლება, რასაც კრიზისულ შემთხვევებში სოციუმის თვითგადარჩენის აუცილებლობას განაპირობებს. მძიმე პოლიტიკური მდგომარეობის გამო საზოგადოება თვითგანადგურების წინაშე დადგა და იძულებული გახდა ხსნის გზა მოეძებნა.

საკვანძო სიტყვები: აფხაზეთი, წეს-ჩვეულებები, რევიტალიზაცია, ინოვაცია.

მეთოდები. კვლევის ემპირიულ საფუძველს წარმოადგენს აფხაზეთის ზოგიერთ რაიონში ქართველთა და აფხაზთა წეს-ჩვეულებებთან დაკავშირებული საკითხების სავსე პირობებში შესწავლა, სავსე მუშაობა შესრულდა უშუალო დაკვირვებისა და ინფორმატორთა ინტერვიუების მეთოდით. მოვახდინე ინდივიდუალური შეხვედრები. მოგვცა მასალების შეგროვების შესაძლებლობა და მონაცემთა ანალიზის საფუძველზე დადგინდა შესასწავლ საკითხთან დაკავშირებით ძირითადი ტენდენციების დინამიკა. ასევე, განხილული და გაანალიზებული იქნა სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული თეორიული მასალები.

მსჯელობა. წინამდებარე კვლევა საინტერესოა, როგორც პრაქტიკული ისე მეცნიერული თვალსაზრისით. სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოდის თანამედროვე აფხაზეთში მცხოვრებ ქართველთა და აფხაზთა კულტურული ტრადიციების შესახებ ეთნოგრაფიული მონაცემები, რითაც გარკვეული წარმოდგენები შეიქმნება ამ ორი ხალხის ეთნოგრაფიულ ყოფაზე. მართებულად მიგვაჩნია, გარკვეული პერიოდის განმავლობაში მათ გვერდით ცხოვრება, კულტურულ-სამეურნეო თვალსაზრისით შემონახულ ტრადიციებსა და ყოფაზე დაკვირვება. რაც ჩვენის აზრით კიდევ უფრო შეუწყობს ხელს გახლეჩილი ეთნოსების გამთლიანებას.

აფხაზეთის ტერიტორია უძველესი დროიდან დასახლებული იყო ეთნიკური ქართველებით. მათი არსებობა ამ ტერიტორიაზე წინ უსწრებდა აფხაზი ხალხის ჩამოყალიბებას. აფხაზების გამოჩენა, საქართველოს უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთ მხარეში, საისტორიო ლიტერატურის, წყაროებისა და აფხაზური ფოლკლორული მონაცემების გათვალისწინებით, ახალი წელთაღრიცხვის I-II საუკუნეში ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიიდან აღრეული მიგრაციული ტალღის შემოჭრასა და დაფუძნებასთანაა დაკავშირებული. მკვიდრი და მოსული ხალხის, კონსოლიდაციის, მოგვიანებით შერწყმა-ასიმილაციას ახალი ეთნიკური ერთობის „აფხაზების“ ჩამოყალიბება უნდა მოჰყოლოდა. ამდენად VIII საუკუნიდან ისინი ენით, პოლიტიკურად, კულტურულად და სოციალურად ქართული სამყაროს ნაწილი გახდნენ. ერთიანი, ქართული ცენტრალიზებული ძლიერი სახელმწიფოს დაშლის შედეგად XVI-XVII საუკუნეებში განახლებულმა ხელახალმა მიგრაციულმა ტალღამ ჩრდილოეთ-დასავლეთ კავკასიიდან კვლავ გამოიწვია ეთნიკური ცვლილებები. საქართველოს ამ მხარეში ჩამოსახლებულმა, ნაწილობრივ მკვიდრმა ქართლმა და ნაწილობრივ გაქართველებულმა ძველმა აფხაზურმა მოსახლეობამ კონსოლიდაციისა და ტრანსფორმაციის შედეგად თანამედროვე „აფხაზური“ ეთნიკური ერთეულის ჩამოყალიბება განაპირობა. თანამედროვე აფხაზები ორ ეთნოგრაფიულ ჯგუფად (ტერიტორიულ-ლოკალურ ერთეულად) იყოფიან - აბჟუებად და ბზიფელებად. ბზიფში ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩერქეზული წარმოშობის ხალხების მიგრაცია - XVI საუკუნეში, ხოლო აბჟუაში ე. ი. ოჩამჩირის რაიონში - XVII საუკუნის ბოლოს მოხდა (ბახია-ოქრუაშვილი, 2011, გვ. 10). განსხვავებული ჯგუფების თანაცხოვრების პრაქტიკა, სოციალურ-ეკონომიკურის გარდა, კულტურული ხასიათის კავშირურობისა და ურთიერთგავლენაშიც გამოიხატება. როგორც ჩანს, ჩრდილო კავკასიიდან მიგრირებულები ახალ ეთნოკოსმოსის შექმნას შეეგუენ და შეითვისეს მკვიდრი მოსახლეობის მიერ საუკუნეების მანძილზე შექმნილი და ადგილობრივ ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოსთან მორგებული ტრადიციული წეს-ჩვეულებები, სადაც შეინიშნება მსგავსებაც და ლოკალური თავისებურებანიც.

მიგრანტ მოსახლეობას უფრო განვითარებულ და მაღალ საფეხურზე მდგომ მკვიდრ მოსახლეობასთან უწევდა ურთიერთობა და მკვიდრი მოსახლეობის მაღალი კულტურა, მათზე დიდ გავლენას ახდენდა. ამიტომ მიგრანტები კულტურის სხვადასხვა ელემენტს შემოქმედებითად ითვისებდნენ და ამით ახალ ტერიტორიაზე, ახალი ტრადიციების ჩამოყალიბების პროცესს უყრიდნენ საფუძველს (ბახია-ოქრუაშვილი, 2011, გვ. 42). მკვიდრსა და მოსულ მოსახლეობას შორის მკვეთრი განსხვავება დაფიქსირდა, როგორც ეთნიკურად, სოციალ-ეკონომიკურად, რელიგიურად და მით უმეტეს, საზოგადოებრივი ყოფის თვალსაზრისით. ქართველებთან მრავალსაუკუნოვანი ტერიტორიული, პოლიტიკურ-ეკონომიკური, სოციალური ურთიერთობების შედეგად, აფხაზთა ხასიათი, ცხოვრების წესი, სულიერი, მატერიალური და სამეურნეო კულტურის ისტორიულად ჩამოყალიბების პროცესი ქართული კულტურის გავლენით მიმდინარეობდა.

XVIII საუკუნიდან მთიელთა მიერ დაკავებულ ტერიტორიებზე ეთნოპოლიტიკური და ეთნოტრანსფორმაციული პროცესების დაწყებამ, მკვიდრ ქართველურ მოსახლეობასთან ჩამოსახლებულთა შერწყმამ, ჯერ ბზიფის, ხოლო, მოგვიანებით აბჟუის აფხაზების ჩამოყალიბება გამოიწვია. ასე, რომ მთიელი კავკასიელების, მთიელი აფხაზების და მკვიდრ ქართველური მოსახლეობის

შერევისა და კონსოლიდაციის ახალმა ეტაპმა საფუძველი დაუდო თანამედროვე აფხაზების ჩამოყალიბების პროცესს. მთის ჩამოწოლის შემდეგ რადიკალურად შეიცვალა აფხაზეთის მოსახლეობის ეთნიკური სახე. ჩამოსახლებულ მთიელთა ადგილობრივ მოსახლეობასთან შერწყმის შედეგად ჩამოყალიბდა თანამედროვე აფხაზური (აფსუა) ეთნოსი. „აფხაზი“ უკვე არ არის კულტურულ-პოლიტიკურად ქართველი, აფხაზთა ტომი ახალი ეთნიკური სახით ჩამოყალიბდა. ამ ახალ ეთნიკურ ჯგუფს ქართველებმა მექანიკურად ისევ „აფხაზი“ უწოდეს, ისინი კი თავიანთ თავს „აფსუას“ უწოდებენ (ხორავა, 2004, გვ. 89).

მიგრანტებმა ჩრდილო კავკასიიდან კულტურის ისეთი ელემენტი ჩამოიტანეს, რომელიც მანამდე საქართველოში ქრისტიანული რელიგიისთვის მიუღებელი იყო. მათ წარმართული რელიგიის აღორძინება მოახერხეს. თანამედროვე სოციალურ-კულტურულ გარემოში აფხაზებში კვლავ შეინიშნება საოჯახო და საგვარეულო რიტუალების ჩატარების ტრადიცია რჩეულ, ე. წ. წმინდა ხეებთან. აღნიშნული გარემოება მიუთითებს იმაზე, რომ ისტორიულად აფხაზთა ტრადიციულ რელიგიურ პრაქტიკაში საკულტო ცენტრის ფუნქციას იმპიათად ასრულებდა სპეციალურად აგებული მატერიალური ნაგებობა. პირიქით, საკრალური სივრცე უმეტესად ბუნებრივ ლანდშაფტთან იყო დაკავშირებული. ასეთ სივრცეებად მიიჩნეოდა მთა, ტყის პირები, ცალკეული ქალები და რჩეული ხეები, რომლებიც ადგილობრივ ტრადიციაში წმინდა ადგილებად აღიქმებოდა. აღნიშნული რელიგიურ-კულტურული წარმოდგენები თაობიდან თაობას ზეპირი გადმოცემით გადაეცემოდა, ხოლო თანამედროვე პირობებში მათი გავრცელება და შენარჩუნება სხვადასხვა საკომუნიკაციო საშუალების, მათ შორის სოციალური ქსელების საშუალებითაც ხდება.

ტრადიციული წეს-ჩვეულებები ყოფა-ცხოვრების ანარეკლია. მის სტრუქტურას შეიძლება გარკვეული საფრთხე დაემუქროს, გარკვეული ცვლილებები განიცადოს, როდესაც იგი სხვა ტერიტორიაზე, სხვა ეთნიკური ერთეულების გარემოცვაში სახლდება, სადაც უმცირესობაშია. ამის შედეგად მისი მომავალი დამოკიდებულია იმაზე თუ რომელი აღმოჩნდება ძლიერი - წარსული, რომელიც თავის თავში მოიცავს ტრადიციებს, ისტორიულ მეხსიერებას, თუ აწმყო, რომელიც უცხო გარემოში ყალიბდება, სხვა ეთნოსისათვის დამახასიათებელი წეს-ჩვეულებებით. ასეთმა უცხო გარემომ შეიძლება ძველი ტრადიციები ჩაანაცვლოს ახლით, ან მოახდინოს სინთეზი. თუმცა შეიძლება აღმოჩნდეს მდგრადი ცვლილებებთან მიმართებაში, გარკვეული დროის განმავლობაში განიცადოს ასიმილაცია, მაგრამ შემოინახოს უმთავრესი ღირებულებები, ისტორიული მეხსიერება, ეროვნული იდენტობის ცალკეული ნიშნები, რომელთა გადაფასებაც არ მოხდა აწმყოსთან დაპირისპირების შედეგად. მიგრანტი მოსახლეობა მთის რეგიონის სოციალურ და ეკონომიკურ ყოფას, მთიდან ჩამოტანილ ტრადიციულ წესებს აფუძნებდა. მთიდან ჩამოწოლილი მოსახლეობის დამკვიდრების შედეგად სოციალ-ეკონომიკრი, რელიგიური და კულტურული ფონი იცვლებოდა.

XX საუკუნის ბოლოს აფხაზეთში რთული ეთნო-პოლიტიკური, კონფლიქტური პროცესი განვითარდა, რომელიც რუსეთის ხელისუფალთა მიერ იყო პროვოცირებული. მკვიდრი ქართული მოსახლეობა აფხაზეთოდან გამოდევნეს, რომელთა უმრავლესობა საქართველოს სხვადასხვა რაიონში ჩასახლდა, მოსახლეობის ნაწილი საზღვარგარეთ სხვადასხვა ქვეყანაში გაიფანტა. აფხაზების გარკვეულმა ნაწილმაც დატოვა აფხაზეთი. დარჩენილი მოსახლეობა, რომელიც მთასა და მთისწინეთში სახლობდა დაბლობში ჩამოსახლდა და ქართველთა კუთვნილი დაკეტილი სახლები დაიკავა. მოსახლეობა აფხაზეთში საგრძნობლად შემცირდა. აფხაზეთში, კერძოდ გალის რაიონში დარჩა ქართული მოსახლეობა, ხოლო აფხაზეთის სხვა რაიონებში აფხაზები ჭარბობენ და ქართველებისგან თითქმის დაცარიელებულია.

XX საუკუნის ბოლოს განვითარებულმა პოლიტიკურმა პროცესებმა, როგორც ქართველების, ისე აფხაზების ბუნებრივი ყოველდღიური განვითარების პროცესი შეაფერხა. შეცვალა მოსახლეობის მენტალიტეტი და ცხოვრების წესი. მათი ეთნიკური კულტურა დაითრგუნა და მის ნაცვლად რუსული

ენისა და კულტურის ელემენტების იძულებითი დანერგვა მოხდა. რაც ტრადიციულ ყოფაში, მატერიალურ და სულიერ კულტურაში აისახება.

საუკუნეების განმავლობაში ქართველი და აფხაზი ხალხის კონტაქტი და კავშირები ღრმავდებოდა. ორი განსხვავებული ეთნიკური ერთობის დანათესავებამ, გვერდიგვერდ ცხოვრებამ ისინი ერთმანეთის მიმართ კეთილად განაწყო. ამიტომ, მთელი ისტორიული თანაცხოვრების მანძილზე ქართველებსა და აფხაზებს შორის კონფლიქტური სიტუაცია არასდროს წამოჭრილა, მაგრამ XIX საუკუნიდან ჯერ რუსეთის მეფის მთავრობის და შემდეგ საბჭოთა იმპერიის მმართველი წრეების რეაქციული პოლიტიკის წყალობით, მათ აფხაზებს ქართველების სახით მტრის ხატი შეუქმნეს (ბახია-ოქრუაშვილი, 2011, გვ. 29). თუ საუკუნეების განმავლობაში ჩამოსახლებულებსა და მკვიდრ მოსახლეობას შორის ურთიერთობას აწესრიგებდა ეკონომიკური, კულტურული კავშირები, სხვადასხვა ყოფითი ინსტიტუტები რუსეთის დესტრუქციულმა ძალამ ქართულ-აფხაზური კონფლიქტის წარმოშობაში თავის როლი ბრწყინვალედ შეასრულა და თანამედროვე ყოფაში აფხაზების ეთნიკური გაქრობა დღეს უფრო დიდი რისკის ქვეშაა, რადგან მათი გარუსების ფაქტი უფრო შორს წასული პროცესია. რადიკალური სოციო-პოლიტიკური ტრანსფორმაცია, რომელსაც თან ეკონომიკური კრიზისიც ახლავს, სოციალური ურთიერთდაპირისპირებულ ტენდეფენციას განაპირობებს: მდგომარეობის გამოსწორების მცდელობას ძველი, ნახევრადდავიწყებული მეთოდების აღორძინებით (რევიტალიზაცია) და ვითრების გასაუმჯობესებლად ახალი მეთოდების და გზების მოძიებას (ინოვაცია).

აფხაზთა ტრადიციულ წეს-ჩვეულებებში ყველაზე მყარი საქორწინო წეს-ჩვეულებები აღმოჩნდა. თავდაპირველად, მათ ურვადის - ქალის მსყიდველობითი ფორმა ჩამოიტანეს. აფხაზები ეგზოგამიას ქორწინების დროს მკაცრად იცავდნენ, მაგრამ ჩამოსახლების დროისათვის მათ დიდ ოჯახში ლევირატული ფორმა იყო გავრცელებული, რაც ურვადთან და ეკონომიკურ მდგომარეობასთან იყო დაკავშირებული. ჩამოსახლების დროისათვის აფხაზური ოჯახი პოლიგამიური იყო, მამაკაცს შეეძლო რამოდენიმე ცოლი ჰყოლოდა. ეს იყო მუსლიმური გავლენა, რომელიც გამოიწვია XVII საუკუნეში თურქების შეჭრამ ჩრდილო კავკასიაში. XIX ს-ში, თითქმის მთლიანად შეიცვალა ქორწინების წესები. ურვადი მზითვის ინსტიტუტმა ჩაანაცვლა, როგორც ქართველებში და მრავალცოლიანობაც გაუქმდა. ასევე გაუქმდა ლევირატული ქორწინების ფორმა (ხარჩილავა, 2016, გვ. 72-93). თანამედროვე ყოფაში, როგორც ძველად აფხაზი სიძე თავის ქორწილში არ მონაწილეობს.

მიგრანტთა თანდათანობით ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლისა და ადაპტაციის, მით უმეტეს მკვიდრი და მოსული მოსახლეობის შერწყმის, ასიმილაციის პროცესის, საერთო ქართულ-აფხაზური ეთნიკური სახის ჩამოყალიბებამ, სამეურნეოსთან ერთად დასახლების ფორმაც შეცვალა. აფხაზებმა ქართული კულტურისა და ყოფის ბევრი ელემენტი გაითავისეს.

ქართულ-აფხაზურმა კულტურულ-ისტორიულმა ურთიერთობებმა, საქართველოს გეოგრაფიულმა გარემომ, სოციალურ-ეკონომიკურმა პირობებმა, მიგრანტთა საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობებზე უდაოდ დიდი გავლენა იქონია. XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან XX საუკუნეში დასახლების ძირითადი ერთეული საკარმიდამო კომპლექსი ჩანს, რომელიც სეგმეტირებული იყო დასავლეთ საქართველოსათვის დამახასიათებელი თავისებურებებით, ეს თავისებურებანი ძირითად ნიშნებსაც ემთხვეოდა, რადგან იგი ერთიან საკარმიდამო კომპლექსში ყველა სამეურნეო ნაკვეთებს, საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობებსაც გულისხმობდა (ბახია-ოქრუაშვილი, 2011, გვ. 40). აფხაზების საცხოვრებელი ნაგებობები კონსტრუქციისა და ფორმის თვალსაზრისით ორ ძირითად ეტაპად დაიყო მრგვალ და ოთხკუთხედად. ძირითად ტიპებს შორის ფორმით რამდენიმე ქვეტიპი გამოეყო, რომელიც აფხაზურ საცხოვრებლებს განვითარებით შეესაბამებოდა (სულ ცხრა ტიპის ნაგებობა) (Аджинджал, 1969, стр. 41-42). ს. ბახია-ოქრუაშვილის აზრით ა. ჯიჯალის ჩამოთვლილი ცხრა ნაგებობებიდან ოთხია საკუთრივ აფხაზური, რომელიც ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიიდანაა

ჩამოტანილი, ხოლო ხუთი ტიპის საცხოვრებელის დასახელება ქართულია (მეგრული) (ბახია-ოქრუაშვილი ს, 2022, გვ. 65). XX საუკუნის პირველ ნახევარში ჩამოყალიბებული აფხაზური სოფლის გარეგნული იერი არ შეცვლილა. საცხოვრებელი სახლები ძირითადად ქვის, აგურის, ან ბეტონის ბლოკის, ორსართულიანი და სტილით და ფუნქციებით სამეგრელოში გავრცელებულ სახლებს ჰგავდა (გვანცელაძე თ, 2011, გვ. 512-522). საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების ნაწილების აღმნიშვნელ ლექსიკაში უმრავლესობა ნასესხებია. სესხება ორივე მიმართულებით მიმდინარეობდა, მაგრამ განსხვავებული ინტენსივობით. ქართველურიდან (მეგრულიდან) აფხაზურში ნასესხობა დომინირებს საყოფაცხოვრებო, სამეურნეო ნაგებობებთან დაკავშირებული ტერმინებში (ბუკია მ, 2013, გვ. 279). ჩვენს მიერ მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალებით თანამედროვე ყოფაში საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობებთან დაკავშირებით დღემდე, არაფერი შეცვლილა, რადგან აფხაზეთში საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობის არათუ განვითარება და მშენებლობები მიმდინარეობს, არამედ XX საუკუნის პირველ ნახევარში დაფიქსირებული ნაგებობების უმრავლესობა განადგურებულია. ამრიგად, თანამედროვე ყოფაში დასახლების ძირითადი ერთეული აფხაზებში საკარმიდამო კომპლექსი, დასავლურ-ქართლი თავისებურებებით ხასიათდება.

მატერიალური კულტურის ძეგლებიდან ეთნიკური თავისებურებებით, თავისი სოციალური და ესთეტიკური ფუნქციით ტანსაცმელი გამოირჩეოდა. აფხაზების სამოსი თავდაპირველად, ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელი მცირე ხალხების ტრადიციული ტანსაცმელი ძირითად ფორმასა და მასალას იმეორებდა. თანამედროვეობაში ქართულ-აფხაზური კულტურული ურთიერთობის კვალი სამოსის დეტალების ტერმინოლოგიასაც ემჩნევა. აფხაზების სამოსს საერთო კავკასიური, საკუთრივ ადიღური და ქართული გავლენა ეტყობა. თუმცა, ქართულის ძლიერი გავლენის მიუხედავად ძალიან ბევრი ტერმინოლოგია, მათ ჩრდილო-დასავლურ კავკასიური შემორჩათ, რაც თავისთავად ამ მოსახლეობასთან აფხაზების გენეტიკურ კავშირზე და მიგრაციის შედეგად აფხაზეთში მათ დაფუძნებაზე მეტყველებს (ბახია-ოქრუაშვილი, 2011, გვ. 59).

თანამედროვე აფხაზი ხალხის ტრადიციული კვების კულტურა და სუფრის წეს-ჩვეულებები, დაგროვილი გამოცდილება საქართველოს გეოგრაფიული გარემო-პირობებთან და ქართველთა კვების კულტურასთანაა დაკავშირებული, მიუხედავად ამისა, კვების კულტურის სისტემა აფხაზური ყოფითი კულტურის თავისებურებებს ამჟღავნებს და ეთნიკური კულტურის ელემენტების მატარებელია. მათი ტრადიციული საკვები საქართველოს ტერიტორიაზე ჩამოსახლების მომენტისათვის, ჩრდილო-კავკასიურ ყოფასთან, მათ ძირითად სამეურნეო საქმიანობასთან - მეცხოველეობასთან იყო დაკავშირებული. ამიტომ მათი დღიური თუ წლიური რაციონი უმეტესად რძის ნაწარმს და ხორცეულს წარმოადგენდა. მოგვიანებით, ადაპტაციის გავლისა და მიწათმოქმედების ათვისებასთან ერთად აფხაზურმა ხალხურმა საკვებწარმოებითმა ტრადიციამ ტრანსფორმაცია განიცადა. ცხადია, საკვების მრავალფეროვნება გეოგრაფიული გარემო პირობებზე, ხალხის სამეურნეო საქმიანობაზე იყო დამოკიდებული.

აფხაზეთში მიცვალებულის დაკრძალვასა და გლოვასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები ტრადიციული ყოფის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილია, რომელიც განსაკუთრებული კონსერვატიულობით ხასიათდება. ეთნოგრაფიულმა ყოფამ ბოლო დრომდე მეტ-ნაკლებად შემოინახა ძველი წეს-ჩვეულებები. ზოგი რიტუალი ინარჩუნებს ადრინდელ სახეს და თითქმის უცვლელად არის შემორჩენილი, მიუხედავად იმისა, რომ ბევრ მათგანს ქრისტიანული მოძღვრება კრძალავს. აფხაზეთში მოპოვებული წეს-ჩვეულებები მთლიანად ემთხვევა ქართველი ერის მატერიალური და სულიერი კულტურის მონაცემებს და ამავე დროს ლოკალური თავისებურებების შემცველიცაა. საინტერესოა მიცვალებულის წეს-ჩვეულებებთან დაკავშირებული ოჯახის გარეთ გარდაცვლილი ადამიანის სულის ოჯახში მიყვანის წესი. ასევე თანამედროვე ყოფაში მიცვალებულთა დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებში მონაწილეობს აფხაზური ა-კმალანტარი და მეგრული კილანტარი, რომე-

ლიც მრავალი ხალხის (მათ შორის, ქართველების) მითოლოგიიდან და ფოლკლორიდან კარგად ცნობილი ხეზე შემომჯდარი ფრინველი მიცვალებულის სულს განასახიერებს, ის მიცვალებულის სულის ნიშანია. აფხაზებში ა-კაღანტარი - მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული სიმბოლო წარმოადგენს ერთ მეტრამდე სიგრძის ცვილის განტოტვილ სანთელს, რომლის ღერძი მთელ სიმაღლეზე სპირალურად წითლად არის შეღებილი და სადგართან თეთრი ლენტის აქვს შემოხვეული. სანთლის თავში დასმულია ცვილისაგან დამზადებული ჩიტის გამოსახულება. ასეთი სანთლის ჩამოქნა აფხაზებმა ორმოცზე ან წლისთავზე იცოდნენ (ანთელავა ნ, 2006, გვ. 76). აფხაზებში კელაპტარი მიცვალებულთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებების ციკლში მეგრულიდან არის შესული და თანამედროვეობაშიც ფიქსირდება, როგორც ქართველებში, ისე აფხაზებში.

აფხაზებს XIX საუკუნეში ჯერ კიდევ ღვინის დაყენების ემპირიული ცოდნა-გამოცდილება აქ ჰქონიათ. რაც შეეხება აფხაზთა ამ მეურნეობრივი დარგის ენობრივი, ფოლკლორული მასალა, რელიგიური წრმენა-წარმოდგენები და მასთან ერთად ინვენტარი, შემდგომშიც მჭირი დარჩა. მათი სპეციალური ტერმინოლოგია მეორადი, გვიან გაჩენილი და აღწერილობითია ან ქართულიდან (მეგრულიდან) არის ნასესხები (ბახია-ოქრუაშვილი, 2011, გვ. 75). მევენახეობა-მეღვინეობა, რომ აფხაზებისათვის ძირითადი დარგი არ ყოფილა ეტყობა სამეურნეო ნაგებობას, ღვინისათვის განკუთვნილ ჭურჭელს, ყურძნისთვის განკუთვნილ კალათების ფორმასა და ტერმინოლოგიას, რომელიც უმეტესად ქართულიდან არის ნასესხები. საკმარისია იმის დამატებაც, რომ აფხაზებს მარნის, საწნახელის, ვაზის სიმბოლიური და ღვთაებრივი გამოსახულება არასოდეს შეუქმნიათ. საკუთარი წარმართული დღესასწაულების დროს, დასაწყისში მათ ჩრილო კავკასიიდან ჩამოტანილი ბუზა (თაფლის სანთლისაგან გაკეთებული მათრობელა სასმისი) თანდათანობით ღვინით შეცვალეს, თუმცა ქელებებში ამ სარიტუალო სასმელს იყენებდნენ. აფხაზებში მარნის კულტიც არ არსებობდა. ზედაშეს კულტურა მხოლოდ აბჟუის აფხაზებში ფიქსირდება, რადგაც მათ მეგრელებთან უფრო ახლო კულტურული ურთიერთობა ჰქონდათ. ჩვეულების თანახმად, მხოლოდ გააფხაზებულ მეგრელებს, ილორის წმინდა გიორგისა და ზოგიერთი სხვა ქრისტიანული წმინდანების სახელზე ჩამარხული ზედაშეები შემორჩათ. ვაზთან და ვენახთან და ყურძენტან, სხვა რელიგიური წრმენა-წარმოდგენები არც ბზიფისა და არც აბჟუის აფხაზების ყოფაში არასდროს დადასტურებულა. 2024 წელს ოჩამჩირის რაიონში მცხოვრები აფხაზებისგან მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალებითაც არ ფიქსირდება ოჯახებში მარანი და მარანთან დაკავშირებული ზედაშეები. სამეცნიერო ლიტერატურიდან ჩანს, რომ აფხაზებში ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში ღვინის დაყენების საკმაოდ პრიმიტიული ხერხი იყო გავრცელებული და მევენახეობა-მეღვინეობა ძირითადი დარგი არ ყოფილა, ამიტომ მასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგია უმეტესად ქართულიდან არის ნასესხები. ზედაშეს კულტურა აბჟუის აფხაზებში გვიან საბჭოთა პერიოდში დაფიქსირდა, რადგან მათ მეგრელებთან უფრო ახლო კულტურული ურთიერთობა ჰქონდათ (ბახია-ოქრუაშვილი, 2020, გვ. 128).

საინტერესოა სამჭედლო და მასთან დაკავშირებული რიტუალები. აფხაზებში სამჭედლო ხელოსნობა ერთ-ერთი ყველაზე განვითარებული საქმე იყო. სამჭედლოს სიმბოლური სალოცავი ნაგებობა, ერთადერთი რელიგიური მატერიალური კულტურის გამოხატულება იყო. სამჭედლოში ჩაფლული იყო საზედაშე ღვინით სავსე ქვევრი, რომელიც სამჭედლოს ღვთაების სახელზე იყო შეწირული, მის შესაწირავად პატრონიმის უხუცესი ლოცულობდა (ბახია-ოქრუაშვილი, 1982, გვ. 183-187). XX საუკუნის შუახანებამდე შემორჩა მცირე ზომის სამეურნეო დანიშნულების უკვე არმქონე სამჭედლოები, სადაც მხოლოდ ლოცვა და მსხვერპლშეწირვა წარმოებდა და გრდემლი, კვერი და მარწუხი კულტის ობიექტებს წარმოადგენდნენ. იმდენად დიდია მოკრძალება და შიში ღვთაება შაშვის წინაშე, რომ სამჭედლოს ნასადგურევიც თანამედროვე აფხაზებში ერთერთ წმინდა ადგილს წარმოადგენს და საოჯახო რიტუალები დღესაც სრულდება (ავტორის საველე-ეთნოგრაფიული დღიური, 2024).

სოციალურ-პოლიტიკური, სამეურნეო, გეოგრაფიული გარემოს რადიკალური ცვლილება ადამიანების ჯგუფში განაპირობებს ცხოვრების წესის ტრასფორმაციას, მის ადაპტაციას, რაც ტრადიციულ ყოფაში, მატერიალურ და სულიერ კულტურაში აისახება. ამ პროცესზე გავლენას ახდენს საუკუნეების მანძილზე გამომუშავებული, ეთნიკურ კულტურაში დამკვიდრებული, სოციონორმატიული და ეთიკური ნორმები. არსებითი მნიშვნელობა აქვს არამართო ფიზიოლოგიურ ადაპტაციას, არამედ კულტურულ-ისტორიულ ასპექტსაც, რაც გულისხმობს, ერთი მხრივ ადგილობრივი მოსახლეობის კულტურულ-სამეურნეო მიღწევათა შეთვისებას და მეორეს მხრივ საკუთარი სპეციფიკის (ეთნიკური ფიზიონომიის) შენარჩუნებას (შუბითიძე, 1998, გვ. 160-161). კონფლიქტის შემდგომი პერიოდი აფხაზეთში მცხოვრები, როგორც ქართველების (უმცირესობა), ისე აფხაზების ყოფა აღმოჩნდა კარდინალური ცვლილებების წინაშე.

აფხაზეთში ქართული საზოგადოება თვითგანადგურების წინაშე დადგა და იძულებული გახდა ხსნის გზა მოეძებნათ. სოციალურ-პოლიტიკური გარემო ცვლილება ადამიანების ჯგუფში განაპირობებს ცხოვრების წესის ტრასფორმაციას, მის ადაპტაციას, რაც ტრადიციულ ყოფაში, მატერიალურ და სულიერ კულტურაში აისახება. რევიტალიზაციაში იგულისხმება კულტურის იმ ელემენტის აღორძინება, რომელიც მეტ-ნაკლებად დავიწყებული იყო და ახალი გარემოებების წყალობით კვლავ გამოცოცხლდა.

დასკვნა. ამრიგად, თანამედროვე აფხაზეთში უმცირესობაში მყოფ ქართველებს შექმნილი მძიმე სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობისა და კარჩაკეტილობის გამო უხდებათ მივიწყებული კულტურული ელემენტების გაცოცხლება. დომინანტი ეთნიკური ჯგუფი - აფხაზები იღებს უმცირესობის ტრადიციას, აკარგვინებს მას თავდაპირველ კონტენტს, აცხადებს მას საკუთარ ეროვნულ მემკვიდრეობად და უგულვებელყოფს მის ნამდვილ წარმოშობას. აფხაზებს უწევთ ტრადიციული ინსტიტუტების გამოცოცხლება ქართული წეს-ჩვეულებების მიკუთვნებულობით, კრიზისული შემთხვევაში სოციუმის გადარჩენისთვის. რადგან უმცირესობა დასუსტებულია, მათი წეს-ჩვეულებები გადადის დომინანტ კულტურაში და თითქმის ისტორიული მეხსიერება იკარგება, ახალი თაობა უკვე ვეღარ ანსხვავებს წარმოშობას, რის გამოც ტრადიცია ან თითქმის ქრება, ან რეალურად სხვა სახელით აგრძელებს არსებობას. აფხაზებს სხვისი კულტურის მითვისებით გააჩნიათ ეროვნული იდენტობის გაძლიერების სურვილი. აფხაზეთში ინოვაციის შეზღუდვის მიზეზებია: გეოგრაფიული იზოლაცია - საზღვრის დაბრკოლებები, რომელიც ხელს უშლის ახალ იდეებსა და ტრადიციებს; პოლიტიკური კონტროლი - ოკუპაცია აკონტროლებს განათლებას, მედიას და კომუნიკაციას, რაც გარე კულტურული ზეგავლენის ბლოკირებას იწვევს. საოკუპაციო პირობებში მცხოვრები ქართული მოსახლეობა ფოკუსირებულია შეინარჩუნოს არსებული, შედეგად, კულტურული ინოვაცია თითქმის არ ხდება, ან ხდება ძალიან ნელა. ოკუპირებულ ტერიტორიაზე დომინანტი ეთნოსი ითვისებს მცირე ეთნოსის წეს-ჩვეულებებს, თუმცა კულტურული ნიშნები ხდება გამომხატველი იდენტობის მტკიცებულების.

გამოყენებული ლიტერატურა:

Аджинджал Я. И. (1969). Из этнографии Абхазии. Сухуми.

ავტორის საველე-ეთნოგრაფიული დღიური (2024).

ანთელავა ნ. (2006). აფხაზური მითები, რიტუალები, სიმბოლოები, ენციკლოპედია. თბილისი.

ბახია-ოქრუაშვილი. (2011). აფხაზეთა ეთნოლოგია. თბილისი.

ბახია-ოქრუაშვილი ს. (1982). პატრონიმიის იდეოლოგიური ურთიერთობის საკითხისათვის აფხაზეთში ძველად, წიგნი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბილისი.

ბახია-ოქრუაშვილი ს. (2020). აფხაზურ-ქართულ ეთნოგრაფიულ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი. თბილისი.

- ბახია-ოქრუაშვილი ს. (2022). ქართველთა და აფხაზთა დასახლების ფორმა და მატერიალური კულტურა. თბილისი.
- ბუკია მ. (2013). ნარკვევები ქართველურ-აფხაზური ლინგვოკულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან, ნაწილი პირველი. თბილისი.
- გვანცელაძე თ. (2011). აფხაზური ენა (სტრუქტურა, ისტორია, ფუნქციონირება). თბილისი.
- შუბითიძე ვ. (1998). ადაპტაციური პროცესები პოლიეთნიკურ რეგიონში, წიგნში: კონფლიქტური სიტუაციები პოლიეთნიკურ საზოგადოებაში. თბილისი.
- ხარჩილავა ნ. (2016). საქორწინო ტრადიციები ისტორიულ სამურზაყანოში. თბილისი.
- ხორავა ბ. (2004). აფხაზთა მუჰაჯირობა. თბილისი.

REVITALIZATION AND INNOVATION OF TRADITIONAL CULTURE IN ABKHAZIA

Nino Kharchilava

LEPL Batumi Art University

Associate Professor at BASU

E-Mail: kharchilavanin@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3515-3259>

Abstract: The contradictory, political and socio-economic processes that emerged at the end of the 20th century had a peculiar effect on the multi-ethnic society of our country, including Abkhazia. As a result of the conflict in Abkhazia, only Georgians remained in the Gali region, and a small part in other regions. Isolation occurred between Georgians and Abkhazians. The difficult situation created in the region had a significant impact on the lifestyle of Abkhazians and Georgians living there. Significant changes in everyday life, caused by the socio-political environment, are noticeable. A number of important elements of traditional culture have survived in Abkhazia to this day, which are closely related to the traditional life of the Georgian and Abkhaz people. The transformation of life caused by the historical difficulties of this region was also reflected in the spiritual culture of the population. What gave customs a special vitality was that over the centuries, along with the emergence of new habits, the traditions of previous eras were also preserved.

The long and peaceful relations between the Georgian and Abkhazian peoples were disrupted by the Georgian-Abkhazian conflict, which was inspired by the destructive forces of Russia in the 1990s and led to the interruption of the integration process of these two peoples. This circumstance was reflected in almost all spheres of the traditional life and culture of the Georgians and Abkhazians living in modern Abkhazia. On the one hand, this gave rise to innovative tendencies, and on the other hand, traditional culture, as one of the main conditions for preserving the ethnic identity, became a mechanism for the conservation of everyday culture and customs. There was a revival of those elements of culture that had been more or less forgotten and were revived thanks to new circumstances again - revitalization and the search for new methods and ways to improve the situation - innovation. Revitalization means the revival of traditional institutions, which in times of crisis, it is determined by the necessity of self-preservation of society. Due to the difficult political situation, society faced self-destruction and was forced to find a way out.

Keywords: Abkhazia, customs, revitalization, innovation.

Methods: The empirical basis of the research is the study of issues related to the customs of Georgians and Abkhazians in some regions of Abkhazia in the field. Field work was carried out by the method of direct observation and interviewing informants. I held individual meetings. We were allowed to collect materials and, based on data analysis, the dynamics of the main trends in relation to the question under study were determined. Also, theoretical materials in the scientific literature were discussed and analyzed.

Discussion: The present study is interesting, both from a practical and scientific point of view. Ethnographic data on the cultural traditions of Georgians and Abkhazians living in modern Abkhazia are being introduced into scientific circulation, which will create certain ideas about the ethnographic life of these two peoples. We consider it appropriate to live next to them for a certain period of time, to observe the traditions and life preserved in cultural and economic terms. Which, in our opinion, will further contribute to the unification of the divided ethnic groups.

The territory of Abkhazia has been inhabited by ethnic Georgians since ancient times. Their existence in this territory preceded the formation of the Abkhaz people. The appearance of the Abkhazians in the extreme northwestern part of Georgia, based on historical literature, sources, and Abkhazian folklore, is associated with the invasion and establishment of an early migration wave from the northwestern Caucasus in the 1st-2nd centuries AD. The consolidation and later assimilation of the indigenous and immigrant peoples was to lead to the formation of a new ethnic unity, the "Abkhazians". Thus, from the 8th century, they became part of the Georgian world linguistically, politically, culturally and socially. As a result of the collapse of the unified, centralized Georgian state, a renewed wave of migration from the North-West Caucasus in the 16th-17th centuries again led to ethnic changes. The ethnically indigenous Kartli people who settled in this part of Georgia and the partially Georgianized ancient Abkhazian Moslems, as a result of consolidation and transformation, led to the formation of the modern "Abkhazian" ethnic unit. Modern Abkhazians are divided into two ethnographic groups (territorial-local units) - Abzhuys and Bzipys. The migration of peoples of Circassian origin from the North Caucasus to Bzipys took place in the 16th century, and to Abzhuys, i.e. in the Ochamchir region, at the end of the 17th century (Bakhia-Okruashvili S, 2011, p. 10). The practice of coexistence of different groups, in addition to socio-economic factors, is also reflected in cultural relations and mutual influence. It seems that migrants from the North Caucasus have adapted to the new ethno-ecosystem and have assimilated traditional customs created by the indigenous population over the centuries and adapted to the local natural-geographical environment, where both similarities and local peculiarities are observed.

The migrant population had to interact with the more developed and higher-level indigenous population, and the high culture of the indigenous population had a great influence on them. Therefore, the migrants creatively assimilated various elements of culture and thus laid the foundation for the process of forming new traditions in the new territory (Bakhia-Okruashvili S, 2011, p. 42). A sharp difference was observed between the indigenous and the arriving population, both ethnically, socio-economically, religiously, and, above all, in terms of the concept of public life. As a result of centuries-old territorial, political-economic, and social relations with the Georgians, the process of historically forming the character, lifestyle, spiritual, material, and economic culture of the Abkhazians proceeded under the leadership of Georgian culture.

The beginning of ethnopolitical and ethnotransformational processes in the territories occupied by the mountaineers since the 18th century, the fusion of the settlers with the indigenous Georgian population, led to the formation of the Bzipi and later Abzhui Abkhazians. Thus, a new stage of mixing and consolidation of the mountain Caucasians, mountain Abkhazians and the indigenous Georgian population laid the foundation for the process of formation of the modern Abkhazians. After the mountaineers' descent, the ethnic face of the Abkhazian population changed radically. As a result of the fusion of the settled mountaineers with the local population, the modern Abkhazian (Apsua) ethnos was formed. Abkhaz is no longer culturally and politically Georgian the Abkhazian tribe has formed a new ethnic form. The Georgians mechanically called this new ethnic group Abkhaz, while they call themselves Apsua (Khorava B, 2004, p. 89).

Migrants brought from the North Caucasus an element of culture that was previously unacceptable to the Christian religion in Georgia. They managed to revive the pagan religion. In the modern socio-cultural environment, the Abkhazians still observe the tradition of conducting family and ancestral rituals near selected, so-called sacred trees. This circumstance indicates that historically, in the traditional religious practice of the Abkhazians, a specially constructed material building rarely served as a cult center. On the contrary, sacred space was mostly associated with the natural landscape. Such spaces included mountains, forest edges, individual groves, and selected trees, which were perceived as sacred places in local tradition. These religious and cultural beliefs were passed down from generation to generation through oral tradition, and in modern conditions, their dissemination and maintenance are carried out through various means of communication, including social networks.

Traditional customs are a reflection of life. Its structure may be threatened by a certain threat, undergo certain changes when it settles in another territory, surrounded by other ethnic units, where it is in the minority. As a result, its future depends on which turns out to be stronger - the past, which includes traditions, historical memory, or the present, which is formed in a foreign environment, with customs characteristic of another ethnic group. Such a foreign environment may replace old traditions with new ones, or synthesize them. However, it may be resistant to changes, undergo assimilation for a certain time, but retain the main values, historical memory, individual signs of national identity, which were not appreciated as a result of confrontation with the present. The migrant population based the social and economic life of the mountain region on traditional rules brought from the mountains. As a result of the settlement of the population descended from the mountains, the socio-economic, religious and cultural background changed.

At the end of the 20th century, a complex ethno-political conflict process developed in Abkhazia, which was provoked by the Russian authorities. The indigenous Georgian population was expelled from Abkhazia, most of whom settled in various regions of Georgia, and part of the population dispersed abroad to various countries. A certain part of the Abkhazians also left Abkhazia. The remaining population, which lived in the mountains and foothills, settled in the lowlands and occupied the closed houses belonging to Georgians. The population in Abkhazia significantly decreased. In Abkhazia, in particular in the Gali region, the Georgian population remained, while in other regions of Abkhazia, Abkhazians predominate and are almost empty of Georgians.

The political processes that developed at the end of the 20th century hindered the natural daily development of both Georgians and Abkhazians. They changed the mentality and lifestyle of the population. Their ethnic culture was suppressed and instead of it, elements of the Russian language and culture were forcibly introduced. Which is reflected in traditional life, material and spiritual culture.

Over the centuries, the contact and ties between the Georgian and Abkhazian peoples have been deepening. The coexistence of two different ethnic groups, living side by side, has made them friendly towards each other. Therefore, throughout their historical coexistence, a conflict situation between Georgians and Abkhazians has never arisen, but since the 19th century, thanks to the reactionary policies of the Russian Tsarist government and then the ruling circles of the Soviet Empire, they have created an image of the Abkhazians as enemies in the form of Georgians (Bakhia-Okruashvili S, 2011, p. 29). If for centuries the relationship between the settlers and the indigenous population was regulated by economic and cultural ties, various everyday institutions, the destructive power of Russia brilliantly played its role in the emergence of the Georgian-Abkhazian conflict, and in modern life, the ethnic disappearance of the Abkhazians is at greater risk today, because the fact of their Russification is a more advanced process. Radical socio-political transformation, accompanied by an economic crisis, leads to two opposing tendencies in society: an attempt to correct the situation by reviving old, half-forgotten methods (revitalization) and the search for new methods and ways to improve the situation (innovation).

Among the traditional customs of the Abkhazians, the most enduring were the wedding customs. Initially, they brought the Urvadi in the form of purchasing a woman. The Abkhazians strictly observed exogamy during marriage, but by the time of settlement, the levirate form was widespread in their large family, which was associated with Urvadi and the economic situation. By the time of settlement, the Abkhazian family was polygamous a man could have several wives. This was a Muslim-Moorish influence, which was caused by the invasion of the Turks in the North Caucasus in the 17th century. In the 19th century, the rules of marriage almost completely changed. Urvadi was replaced by the institution of dowry, as in Georgia, and polygamy was abolished. The levirate form of marriage was also abolished (Kharchilava N, 2016, pp. 72-93). In modern life, as in ancient times, the Abkhazian son-in-law does not participate in his own wedding.

The gradual transition and adaptation of migrants to a settled life, especially the process of assimilation and the formation of a common Georgian-Abkhazian ethnic type, along with the economy, changed the form of settlement. The Abkhazians adopted many elements of Georgian culture and life.

Georgian-Abkhazian cultural and historical relations, the geographical environment of Georgia, and socio-economic conditions undoubtedly had a great influence on the residential and economic structures of migrants. From the second half of the 19th century to the 20th century, the main unit of settlement was the homestead complex, which was segmented by features characteristic of Western Georgia. These features also coincided with the main signs, since it included all agricultural plots, residential and agricultural buildings in a single homestead complex (Bakhia-Okruashvili, 2011, p. 40). The residential buildings of the Abkhazians were divided into two main stages in terms of construction and shape: round and rectangular. Several subtypes were distinguished among the main types in shape, which corresponded to the development of Abkhazian dwellings (a total of nine types of buildings) (Adzhindjal I, 1969, pp. 41-42). According to S. Bakhia-Okruashvili, A. Of the nine buildings listed by Jijali, four are specifically Abkhazian, brought from the North-West Caucasus, while the names of five types of dwellings are Georgian (Megrelian) (Bakhia-Okruashvili S, 2022, p. 65). The appearance of the Abkhazian village formed in the first half of the 20th century did not change. Residential houses were mainly made of stone, brick, or concrete blocks, two-story, and resembled houses common in Samegrelo (Gvanceladze T, 2011, pp. 512-522). The majority of the vocabulary denoting parts of residential and farm buildings is borrowed. Borrowing occurred in both directions, but at different intensities. Borrowings from Kartvelian (Megrelian) into Abkhazian dominate in terms related to household and agricultural buildings (Bukia M, 2013, p. 279). According to the ethnographic materials obtained by us, nothing has changed in relation to residential and agricultural buildings in modern life, because not only is the development and construction of residential and agricultural buildings ongoing in Abkhazia, but most of the buildings recorded in the first half of the 20th century have been destroyed. Thus, in modern life, the main unit of settlement among Abkhazians is the homestead complex, characterized by Western-Kartli features.

Among the monuments of material culture, clothing stood out with its ethnic features, social and aesthetic functions. The Abkhazian clothing initially repeated the traditional clothing of the small peoples of the North-West Caucasus in terms of form and material. In modern times, traces of Georgian-Abkhazian cultural relations are also visible in the terminology of clothing details. Abkhazian clothing seems to have a common Caucasian, specifically Adyghe and Georgian, influence. However, despite the strong Georgian influence, much of their terminology has remained West Caucasian, which in itself indicates the genetic connection of the Abkhazians with this population and their settlement in Abkhazia as a result of migration (Bakhia-Okruashvili S, 2011, p. 59).

The traditional food culture and table customs of the modern Abkhaz people, the accumulated experience, are connected with the geographical environment of Georgia and the food culture of the Georgians nevertheless, the food culture system reveals the peculiarities of the Abkhaz everyday culture and carries elements of ethnic culture. At the time of their arrival in the territory of Georgia, their traditional food was connected with the North Caucasian way of life, with their main agricultural activity - animal husbandry. Therefore, their daily or annual ration consisted mostly of dairy products and meat. Later, with the process of adaptation and the mastery of agriculture, the Abkhazian folk food production tradition transformed. Obviously, the diversity of food depended on the geographical environment and the agricultural activities of the people.

In Abkhazia, the customs related to the burial and mourning of the deceased are one of the important parts of traditional life, which is characterized by special conservatism. Ethnographic life has more or less

preserved the old customs until recently. Some rituals retain their former form and have survived almost unchanged, despite the fact that many of them are prohibited by Christian doctrine. The customs found in Abkhazia completely coincide with the data of the material and spiritual culture of the Georgian nation and at the same time contain local features. The rule of bringing the soul of a person who has died outside the family, associated with the customs of the deceased, to the family is interesting. Also in modern life, the Abkhazian a-kyalantar and the Megrelian kilantar participate in the customs related to the dead, which are well-known from the mythology and folklore of many peoples (including Georgians), a bird perched on a tree, symbolizing the soul of the deceased, it is a sign of the soul of the deceased. Among the Abkhazians, a-kyalantar - a symbol associated with the cult of the deceased - is a branched wax candle up to one meter long, the shaft of which is painted red in a spiral along the entire height and is wrapped with a white ribbon at the base. The head of the candle is decorated with an image of a bird made of wax. The Abkhazians knew how to light such a candle on their fortieth birthday or anniversary (Antelava N, 2006, p. 76). Among the Abkhazians, the kelaptar entered the cycle of customs related to the deceased from Megrelian and is still observed in modern times, both among Georgians and Abkhazians.

The Abkhazians still had empirical knowledge and experience of winemaking in the 19th century. As for the linguistic, folklore material, religious beliefs and accompanying inventory of this economic branch of the Abkhazians, they remained scarce even then. Their special terminology is secondary, newly emerged and descriptive, or is borrowed from Georgian (Megrelian) (Bakhia-Okruashvili S, 2011, p. 75). Viticulture and winemaking, which were not the main branch for the Abkhazians, seem to be the agricultural equipment, the vessels intended for wine, the shape of the baskets intended for grapes and the terminology, which are mostly borrowed from Georgian. It is enough to add that the Abkhazians never created symbolic and divine images of a winepress, a winepress, or a vine. During their pagan holidays, at first they gradually replaced the buza (a glass made of honey wax) brought from the Caucasus with wine, although this ritual drink was used in the Kelekhi. The cult of the winepress did not exist among the Abkhazians either. The culture of the Zedash is recorded only among the Abzhuy Abkhazians, since they had closer cultural relations with the Mingrelians. According to custom, only the Mingrelians who were converted to Abkhazia preserved the Zedashes in the name of St. George of Ilori and some other Christian saints. Other religious beliefs and beliefs related to vines, vineyards, and grapes have never been confirmed in the lives of the Abkhazians of Bzipi or Abzhui. In 2024, ethnographic materials obtained from Abkhazians living in the Ochamchir region did not record marani and marani-related zedashes in families. Scientific literature shows that a rather primitive method of winemaking was widespread among the Abkhazians even in the 19th century, and viticulture and winemaking were not the main field the terminology related to it is mostly borrowed from Georgian. The zedash culture was recorded among the Abzhui Abkhazians in the late Soviet period, because they had closer cultural relations with the Mingrelians (Bakhia-Oqruashvili S, 2020, p. 128).

The smithy and rituals related to it are interesting. Among the Abkhazians, the blacksmith's craft was one of the most developed. The symbolic shrine of the blacksmith's shop was the only expression of religious material culture. A pitcher full of the finest wine was hidden in the blacksmith's shop, which was dedicated to the blacksmith's deity, and the patriarchal elder prayed for its offering (Bakhia-Oqruashvili S, 1982, pp. 183-187). Until the middle of the 20th century, small blacksmith shops, no longer serving an economic purpose, survived, where only prayers and sacrifices were performed, and the ingot, the hammer and the anvil were cult objects. So great is the reverence and fear before the deity Shashvi that the site of the forge is considered one of the most sacred places in modern Abkhazia, and family rituals are still performed today (Author's Field-Ethnographic Diary, 2024).

A radical change in the socio-political, economic, and geographical environment in a group of people leads to a transformation of the way of life, its adaptation, which is reflected in traditional life, material and spiritual culture. This process is dominated by socio-normative and ethical norms developed over centuries and established in ethnic culture. Not only is physiological adaptation of essential importance, but also the cultural-historical aspect, which implies, on the one hand, the assimilation of the cultural-economic achievements of the local population and, on the other hand, the preservation of one's own specificity (ethnic physiognomy) (Shubitidze V, 1998, pp. 160-161). In the post-conflict period, the lives of both Georgians (the minority) and Abkhazians living in Abkhazia faced cardinal changes.

Georgian society in Abkhazia faced self-destruction and was forced to find a way out. The change in the socio-political environment in a group of people determines the transformation of the way of life, its adaptation, which is reflected in traditional life, material and spiritual culture. Revitalization refers to the revival of an element of culture that was more or less forgotten and was revived thanks to new external influences.

Conclusion: Thus, in modern Abkhazia, the Georgians, who are a minority, are forced to revive elements of their forgotten culture due to the difficult socio-political situation and isolation. The dominant ethnic group - the Abkhazians - takes the tradition of the minority, makes it lose its original content, declares it their own national heritage and ignores its true origin. The Abkhazians have to revive traditional institutions with the appropriation of Georgian customs, in order to survive in a society crisis. As the minority is weakened, their customs are transferred to the dominant culture and almost all historical memory is lost. The new generation can no longer distinguish their origin, which is why the tradition either almost disappears or actually continues to exist under a different name. The Abkhazians have a desire to strengthen their national identity by appropriating someone else's culture. The reasons for limiting innovation in Abkhazia are: geographical isolation - border barriers that prevent new ideas and traditions; political control - the occupation controls education, media, and communication, which blocks external cultural influences. The Georgian population living under occupation is focused on preserving the existing, as a result, cultural innovation almost does not occur, or occurs very slowly. In the occupied territory, the dominant ethnos adopts the customs of the smaller ethnos, although cultural signs become expressive evidence of identity.

References:

- Adzhindjal I. (1969). *Iz etnografii Abkhazii. Suxumi*.
- Antelava N. (2006). *Afkhaxuri miTebi, ritualebi, simboloebi*. Tbilisi.
- Author's Field-Ethnographic Diary (2024).
- Bakhia-Okruashvili S. (2011). *AfkhazTa eTnologia*. Tbilisi.
- Bakhia-Oqruashvili S. (2020). *Afkhazur-qarTuli eTnografiuli leqsikoni*. Tbilisi.
- Bakhia-Oqruashvili S. (1982). *Patronimiis ideologiuri urTierTobis sakiTxisaTvis afkhazeTSi Zvelad*. Tbilisi.
- Bakhia-Oqruashvili S. (2022). *QarTvelTa da afkhazTa dasakhlebis forma da materialuri kultura*. Tbilisi.
- Bukia M. (2013). *Narkvevebi qarTvelu-afkhazuri lingvokulturologiuri urTirTobis istoriidan, nawili pirveli*. Tbilisi.
- Gvanceladze T. (2011). *Afkhazuri ena (struqtura, istoria, funqcionireba)*. Tbilisi.
- Kharchilava N. (2016). *Saqorwino tradiciebi istoriul samurzayanoSi*. Tbilisi.
- Khorava B. (2004). *Abkhazta muhajiroba*. Tbilisi.
- Shubitidze V. (1998). *Adaptaciuri procesebi polieTnikur regionSi, wignSi: kofliqturi situaciebi polieTnikur sazogadoebaSi*. Tbilisi.

ანტიკური ტრადიციიდან თანამედროვე დრამაში: მედეას პერსონაჟის რეკონსტრუქცია პაატა ციკოლიას პიესაში

თათია დავითაძე

ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის

სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ელ-ფოსტა: tatia.davidadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7888-719X>

აბსტრაქტი: პაატა ციკოლია რეჟისორია, რომლის ბიოგრაფიას მიეკუთვნება არაერთი ექსპერიმენტული სპექტაკლის დადგმა. შეიძლება ითქვას, რომ ავტორი ყველაზე უფრო რადიკალური მედეას მიმართაა, მისთვის ნაკლებად მნიშვნელოვანია ეროვნული იდენტობის საკითხი, მითოსური არქეტიპები და ა. შ. მას უფრო აინტერესებს, ზოგადად, თანამედროვე ევროპული ლიტერატურის აქტუალური პრობლემები: ემიგრანტის მდგომარეობა უცხო ქვეყანაში, გენდერული უთანასწორობა და სხვ.

პიესაში მოქმედება იწყება კოლხეთის მთებში; უკვე გარდაცვლილია მეფე აიეტი, 40 წელია გასული მედეას ამბიდან, მაგრამ ის არავის დავიწყებია, ახსოვთ მისი ხმა და კივილი: „ეს მე ვარ, მედეა!“

პიესის მთავარი სიუჟეტური სიახლე ისაა, რომ მედეა სამსჯავროზე გაჰყავთ საკუთარ ოჯახის წევრებს; საშინლად დამცირებული მედეა, შერცხვენილი მთელი კოლხეთის წინაშე, განიზრახავს შურისძიებას მთელ სამყაროზე; მედეა არ არის იასონზე შეყვარებული ქალი და არც იასონს გაუტაცებია ოქროს საწმისი, პირიქით, მედეა, რომელიც დაუპირისპირდა მამას და ძმას, გაიქცა კოლხეთიდან და მან თან წაიღო საწმისიც მათ დასასჯელად; მისი მიზანია მისი ოჯახის განადგურება და კოლხეთის დამხობა, ძველი დიდების წართმევა. ავტორი მედეას მიმართ დაუნდობელია, უფრო მეტიც - ცინიკური და სარკასტული. მედეა მისთვის სასტიკი მკვლელია: „ეს მე ვარ, მედეა, სასტიკი მკვლელი“.

საკვანძო სიტყვები: გენდერული უთანასწორობა, ექსპერიმენტული თეატრი, კოლხეთი, მედეა, მითის რეკონსტრუქცია, პაატა ციკოლია, თანამედროვე დრამა, შურისძიება.

პაატა ციკოლია არის რეჟისორი, რომელმაც თანამედროვე სპექტაკლების ექსპერიმენტული დადგმები შემოგვთავაზა. ერთ-ერთია „მედეა“, რომელიც მან ახლებური სტანდარტით წარმოგვიდგინა და სცენისთვის თავისებურად გადააკეთა, რასაც, რა თქმა უნდა, მოყვა საზოგადოების ორაზროვნება, რაც ბუნებრივიც იყო, რადგან, „ფაქტობრივად, პირველად ქართული დრამატურგიის ისტორიაში, ავტორმა ყველაზე უფრო რადიკალური მედეა შემოგვთავაზა, რომელიც ნამდვილად არ მოეწონებოდა მაყურებელს, რომელსაც კოლხი ასული საკუთარ წინაპრად განუსაზღვრავს“ (შამანიძე, 2024: 52).

დღეს უკვე მედეას ისტორიის ძალიან ბევრი ინტერპრეტაცია არსებობს; „ავტორები, რომელთა საშუალო ასაკიც 35 წელია, არსებითად ემიჯნებიან მათ წინამორბედებს და სრულიად თავისუფლები არიან ეთნიკური კომპლექსისგან. მართალია, მათი მიდგომა მედეას პერსონაჟის მიმართ სხვადასხვაგვარია, მაგრამ ის არცერთ შემთხვევაში არაა განპირობებული პერსონაჟის ეთნიკური წარმომავლობით. შეიძლება ითქვას, რომ თანამედროვე ქართული თეატრი და, ზოგადად, ხელოვნება, როგორც არასდროს, მიუახლოვდა მედეას ინტერპრეტაციის ევროპულ მოდელებს - უკანა პლანზეა

გადაწეული მედეას ეთნიკური წარმომავლობა და სულ უფრო მეტადაა ხაზგასმული სხვა შტრიხები; მაგალითად, ემიგრანტის მდგომარეობა უცხო ქვეყანაში, გენდერული უთანასწორობა და სხვა (შამანიდი, 2024:57); რაც შეეხება ციკოლიას მედეას, ასეთი შემზარავი და დაუნდობელი ტექსტი მანამდე არ შექმნილა ქართველი ავტორის მიერ.

თავიდანვე უნდა მივაქციოთ ყურადღება სათაურში არსებულ ინიციალებს, რომლებიც ერთგვარად იწვევს მკითხველის დაინტერესებას; ეს არის მინიშნება, რომ ავტორის მიერ შექმნილი ტექსტი მედეას შესახებ წარმოადგენს „სერიალს“ და ჩვენს წინაშე არის პირველი სეზონის მეექვსე ეპიზოდი, ანუ მწერალი გვიჩვენებს მედეას მითის მხოლოდ ფრაგმენტს, ეს მითი კი აქამდე დიდი ხნის დაწყებულია და, რა თქმა უნდა, ამ ეპიზოდის შემდეგაც გაგრძელდება.

მედეას ისტორიის ჩვენება, თითქმის ეს სერიალია, საკმაოდ საინტერესო ინტერპრეტაციაა და ამით ნათელი ხდება საზოგადოების დამოკიდებულება სატელევიზიო სერიალების მიმართ.

პიესა დაწერილია სამი მსახიობისთვის და ქოროსთვის. მთელი მეექვსე ეპიზოდი, რომელსაც ავტორი გვიჩვენებს, 11 მოქმედებისგან შედგება, თითოეულ ამ მოქმედებას აქვს დასათაურება (1. ეპოპე. მეფე აიეტის დაცვის ყოფილი უფროსი. პანსიონატი „ეგალე“. კოლხეთის მთები. იმ დღიდან გასულია 40 წელი. სადამო; 2. ილუმენია ქალკიოპე. ხალკოტაურუს მონასტერი. კოლხეთის ტყე. ის დღე. დილა; 3. უფლისწული აბსირტო, მეფე აიეტის უფროსი ვაჟი, მხლებლებით. კოლხეთის ტყე. ის დღე. დილა; 4. მეფის ასული მედეა და ეპოპე, მეფე აიეტის დაცვის უფროსი. კოლხეთის ტყე. ის დღე. შუადღე; 5. ჰეკატეს ფესტივალი. კოლხეთის ტყე. ის დღე. შუადღე; 6. ეპოპე. მეფე აიეტის დაცვის ყოფილი უფროსი. პანსიონატი „ეგალე“. კოლხეთის მთები. იმ დღიდან გასულია 40 წელი. სადამო; 7. უფლისწული აბსირტო. სასტუმრო „ფაზიფა“. კოლხეთის მთები. ის დღე. სადამო; 8. არგონავტების მითის შესახებ; 9. ეპოპე. მეფე აიეტის დაცვის ყოფილი უფროსი. პანსიონატი „ეგალე“. კოლხეთის მთები. იმ დღიდან გასულია 40 წელი. სადამო; 10. ეპოპე; აბსირტო და ეპოპე. სასტუმრო „ფაზიფა“. კოლხეთის მთები. იმ დღიდან გასულია 12 წელი. დილა; 11. მედეა, არგო, ის დამე), რომელიც მკითხველს წინასწარ აწვდის ინფორმაციას, თუ რაზე იქნება საუბარი, მოცემულ თავში.

მთელი პიესა ვითარდება კოლხეთის მიწაზე, ანუ სანამ მედეა იასონთან ერთად ჩავა კორინთოსში, რაც, ბუნებრივია, იწვევს მედეას მიერ შვილების მკვლელობის ეპიზოდის ამოვარდნას, ეს კი ავტორის ინდივიდუალური ინტერპრეტაციის გამოვლენაა. „ამ პიესაში შვილების მკვლელობის სცენა არ გვაქვს, მაგრამ ავტორი მიგვანიშნებს, რომ ქალი, რომელიც ასეთი გულგრილობით (თუმცა, მე ვფიქრობ, რომ ძალიანაც წვალობს, როდესაც ამას აკეთებს) აკუწავს მისდამი უპირობო ნდობით აღვსილ საკუთარ, ჯერ კიდევ ბავშვ ძმას, სავარაუდოდ, იმის გამკეთებელიცაა, რაც ასე არ გვინდა გვჯეროდეს ქართველებს - შვილებსაც დახოცავს იასონისადმი შურისძიების გამო“ (შამანიდი, 2024: 56).

საინტერესოა, რომ ციკოლიას პერსონაჟებს აქვთ მობილური ტელეფონები, სოციალური ქსელები, აქვე ყურადსაღებია ფაქტი, რომ საუბარია ქრისტიანულ მონასტრებზე და ტურიზმის პოპულარულ მოდელზე, ანუ ერთგვარი დროის სარტყელი ავტორთან ადრეულია და ძველი მითების სამყაროში შეტანილია თანამედროვე ნიუანსები საკმაოდ დიდი დოზით, თუმცა, პიესა საკმაოდ ბევრი ატრიბუტით ინარჩუნებს არგონავტების მითის ელემენტებს.

პიესის პირველი თავი იწყება კოლხეთის მთებში მაშინ, როდესაც 40 წელია გასული მედეას ამბიდან, გარდაცვლილია მეფე აიეტიც და უკვე ის ჯამი დგას, როცა მედეას სახელის ხსენება დასაშვებია. დიალოგში კარგად ჩანს, რომ მედეა 40 წლის შემდეგაც არავის დავიწყებია, პირიქით - ყველა ნიუანსი კარგად ახსოვთ და არ ავიწყდებათ მისი ხმა და კივილი: „ეს მე ვარ, მედეა!“ (ციკოლია, 2020: 69).

ხალკოტაურის მონასტერი, რომელიც ნახსენებია პიესის მეორე ეპიზოდში, ერთგვარად წარმოადგენს ავტორის ჩანართს და კიდევ ერთ მცდელობას, რომ მითში შეიტანოს ახლებური ინტერპრეტაცია, რადგან იმ დროს ჯერ კიდევ არ არსებობდა ეკლესია-მონასტრები. როგორც პიესიდან ჩანს, ეს მონასტერი მდებარეობს კოლხეთის ტყეში და მისი მმართველი არის იღუმენია ქალკიოპე. მონასტერში ყველას აინტერესებს მედეა და მისი ამბავი, მათ თითქმის შურთ მედეას სიძლიერის და თავისუფალი ცხოვრების. მონაზვნების მთავარ ინტერესს წარმოადგენს, ვის ვინ უყვარს და ვინ ვისი ცოლი იქნება. ასევე, ჩვენდა გასაკვირად, მონაზვნები თავისუფლად სარგებლობენ სოციალური ქსელებით და გამოირჩევიან მუდმივი აქტიურობით.

ციკოლიას პიესაში მესამე ეპიზოდიდან მედეასა და მის უფროსს ძმას - აბსირტოსს შორის გაჩაღებულია სასტიკი ომი - ძმა მუდამ ცდილობს მედეას დამცირებას, შერცხვენას და წამებას, რაც ძალიან ცუდი ხერხებით ხდება: ის ამოსვრილი ყავს შარდში, ნაცემი და შეურაცხყოფილი მედეა ყველას წინაშე და ვერაფრით იცავს თავს. ამ საზარელ სანახაობას კი „ლაივის“ მეშვეობით გადასცემენ და მთელი კოლხეთი თვალს ადევნებს. აფსირტოსს სძულს მედეა და მას მამის გამყიდველ კახპას უწოდებს: „ბერძენის ყ.ზე გაცვალე მამა!“ (ციკოლია: 2020: 19) აბსირტო დაავალებს მეფე აიეტის დაცვის უფროსს - ეპოპეს, რომ მედეა გააუპატიუროს და, მართლაც, მედეას არც ეპოპე დაინდობს, შეიძლება სხვა გზაც არ აქვს, მიუხედავად იმისა, რომ მედეა საკუთარ განავალშია ამოსვრილი და შერცხვენილია, მაინც ცდილობს, მყარად იდგეს, სულიერად არ დაეცეს და კარგად დაიმახსოვროს ყველაფერი, რაც მის გარშემო ხდება, რათა მერე ყველას მისხალ-მისხალ გადაუხადოს სამაგიერო.

პიესის მთავარი ეპიზოდია მედეას სამსჯავროზე გაყვანა საკუთარი ოჯახის წევრების მიერ, ამ ეპიზოდს არცერთ ავტორთან არ ვხვდებით, ანუ ციკოლია ერთადერთია, ვინც მედეას პერსონაჟს დამსახურებული შურისძიების მიზეზს აძლევს; სწორედ ამიტომაც წარმოგვიდგენს იგი ამ ეპიზოდს ასე მწვავედ: „(მედეას) მედეა, დაო, ეს რა დაგმართნია? - (ეპოპეს) ფუჰ, როგორ ყარს. - რა ქენით, სცემეთ? - სცემეთ? - როგორ შეიძლება?! - 13 - უფლისასულის ცემა როგორ გაბედეთ, მონებო?! - რომელმა დაარტყით, ჰა?! ჰა-ჰა-ჰა-ჰა! - პოპიი, შე ბებერო! - (მედეას. მშვიდად) კაბა დაგსვრია, დაო! - ფსელით და ძღრენით. - ჰა-ჰა-ჰა-ჰა! - რომელმა დაარტყით ხელი ჩემს დას? - (დრიალებს) ჰა! - რა სახეები გაქვთ, ბიჭო, რა?! - ჰა-ჰა-ჰა-ჰა! - რაო, შეგეშინდათ? - რამ შეგაშინათ? - უნდა ურტყათ, აბა, რა! - აბა, რისთვის მოათრევდით ტყეში? (მოფერებით) ამას და ამისნაირებს უნდა ურტყა, აბა რა! - (უცებ, მედეას სცემს) უნდა ურტყა, აბა, რა! აბა, რა! აბა, რა! - (დგება. ტელეფონს იმარჯვებს) - მედეა, გაჩერდი ერთი წამი, ვიდეოს გიღებ. - მედეა, ნუ ხოხავ!“ (ციკოლია, 2020: 12).

დამცირებული მედეა, რომელიც შერცხვენილია მთელი კოლხეთის წინაშე საკუთარი ძმის მიერ, რა თქმა უნდა, არ ივნიყებს ამას და იწყებს შურისძიებას მთელ სამყაროზე; თავიდან იწყებს უფროსი ძმის დასჯას და სასტიკი წესებით დახოცავს ახალგაზრდებს. ამ რეალობის შემყურე ხალხი გაოცებული რჩება იქ არსებული რეალობით, რადგან ასეთი სისასტიკე არასდროს უნახავთ არსად: „როგორც ჩანს ჯერ კიდევ ცოცხლები იყვნენ, როცა გენიტალიები დააგლიჯეს და პირებში ჩაუტენეს, რადგან ორი თუ სამი ასფიქსიით იყო გარდაცვლილი, თავისივე გენიტალიებით დამხრჩვალნი“ (ციკოლია, 2020: 37); შემდეგ კი, ოქროს საწმისთან და უმცროს ძმა ეგალესთან ერთად, მიემგზავრება კოლხეთიდან, თუმცა აქ მისი შურისძიება არ მთავრდება. ამ პიესაში მედეა არ არის იასონზე შეყვარებული ქალი და არც ოქროს საწმისის ბერძნებისთვის გადაცემის მიზეზი გამხდარა იასონი, პირიქით - მედეა კოლხეთიდან გაიქცა, რადგან ამით დაუპირისპირდა მამას და ძმას, რათა, სათანადოდ დაესაჯა; ამიტომ მას სჭირდებოდა კოლხეთიდან გაქცევა და, რა თქმა უნდა, ძლიერი საყრდენი ბერძნების მხრიდან. მის მთავარ ამოცანას წარმოადგენდა კოლხეთის დამხობა და საკუთარი ოჯახის განადგურება.

მთელი პიესა აგებულია მწვავე, დაძაბული ეპიზოდებით, რადგან „აქ არჩევანის გაკეთება ცუდსა და იმ მომენტისათვის უფრო ცუდს შორის გვიწევს: აიეტს (გახრწნილი სახელმწიფოს სახეს) მედეა ღალატით უპირისპირდება; მოღალატე მედეას აიეტი (ხელქვეითების ხელით) სჯის; თავის მხრივ, მედეა შურს იძიებს აიეტზე“ (შამანიდი, 2024: 56).

მედეა კლავს (ეს უფრო მსუბუქი ნათქვამია, უფრო სწორად „ჩეხავს და ანაკუწებს“ უმცროს ძმას ეგალეს, რათა მამამისმა სხეულის ნაწილების შეგროვება ვერ შეძლოს და მუდმივად დაეძვბდეს ზღვაში. ამ შემზარავი ფაქტით მედეამ მოახერხა აიეტის განადგურება, რადგან აიეტმა არა მხოლოდ ეგალე, არამედ მედეაც დაკარგა. მძიმე იყო უძლეველი კოლხი მეფისთვის ამ ფაქტთან შეგუება. მრისხანე მედეამ მთელი კოლხეთი დაშალა და ძველი დიდება წაართვა, გააკეთა ის, რაც მტერმა ვერ შეძლო კოლხეთის წინაშე. აიეტი გაწირეს საკუთარმა შვილებმა, ის კი ამისთვის სასჯელს ვერავის დააკისრებდა, რადგან თავად იყო დამნაშავე.

ფინალური, მეთერთმეტე, სცენა - „მედეა, არგო, ის ღამე“ - სრულდება მედეას საოცარი მონოლოგით:

„ახლა ხომ გეცნობით, ეს მე ვარ, მედეა, სასტიკი მკვლეელი!

მე ის არა ვარ, ვინც დამარცხდება.

მე ის არა ვარ, ვისაც წაქეუვს ნახავთ“.

(ციკოლია, 2020: 68)

ჩვენმა უძლეველმა პერსონაჟმა საწადელს მიაღწია, ადასრულა ყველა ჩანაფიქრი და ბოლო მოუღო საკუთარ ოჯახსაც და მთელ კოლხეთსაც; თითქოს ამ ყოველივეს მისთვის უნდა მოეტანა სიმშვიდე, მაგრამ მედეა მაინც ღელავს და თითქოს რაღაცნაირად გრძნობს სამომავლო საფრთხეს, იმას რაც მას მომავალში ელოდება. ამავე დროს მედეამ იცის, რომ უცხო მიწაზე ის არის „გვამი“, თუმცა, მაინც „მედეაა“.

პაატა ციკოლიას პიესა „მედეა“ წარმოადგენს ანტიკური მითის რადიკალურ და დემითოლოგიზებულ რეკონსტრუქციას. ავტორი უარს ამბობს მედეას, როგორც „კოლხი დედოფლისა“ და „ეთნიკური სიმბოლოს“ ტრადიციულ გაგებაზე და პერსონაჟი გადაჰყავს თანამედროვე სოციო-პოლიტიკურ კონტექსტში. ციკოლიას მედეა აღარ არის მხოლოდ იასონისგან მიტოვებული ქალი; ის არის საკუთარი ოჯახის მიერ დამცირებული, „ლაივ-ეთერით“ შერცხვენილი და სისტემური ძალადობის მსხვერპლი, რომელიც საშინელი სისასტიკით პასუხობს სამყაროს. ამ ინტერპრეტაციით, მედეას მითი ტრანსფორმირდება „სერიალის“ ფორმატის მქონე თანამედროვე ტრაგედიადა, სადაც ანტიკური დიდება ჩანაცვლებულია ემიგრაციის, გენდერული უთანასწორობისა და სოციალური გაუცხოების პრობლემებით. საბოლოოდ, ავტორი გვიჩვენებს მედეას, როგორც „სასტიკ მკვლელს“, რომელმაც შურისძიების გზით გაანადგურა საკუთარი იდენტობა და კოლხეთის წარსული დიდება.

ციკოლიას დრამატურგიაში მედეას „სასტიკ მკვლელად“ ჩამოყალიბება არ არის შემთხვევითი აქტი, არამედ ეს არის პასუხი იმ ტოტალურ ძალადობაზე, რომელსაც ციფრული ეპოქის საზოგადოება შობს. „ლაივის“ მეშვეობით მისი დამცირების ჩვენება პიესას სოციალურ-პოლიტიკურ განზომილებას სძენს — აქ ტრაგედია აღარ არის კათარზისის წყარო, ის იქცა სანახაობად, კონტენტად, რომელიც ვირტუალურ სივრცეში მოწონებებსა და კომენტარებს აგროვებს. მედეას სხეული ამ კონტექსტში ხდება ბრძოლის ველი, სადაც ძმა და მამა საკუთარ ძალაუფლებას მისი საჯარო შერცხვენითა და „ციფრული პანოპტიკუმით“ ამტკიცებენ.

განსაკუთრებით საგულისხმოა აბსირტოსის პერსონაჟის ტრანსფორმაცია, რომელიც მოძალადე სისტემის სახედ გვევლინება. მისი სიძულვილი მედეას მიმართ გაჯერებულია ტოქსიკური მასკულინობითა და პატრიარქალური შიშით — შიშით იმისა, რომ ქალმა შეიძლება დაარღვიოს დადგენილი იერარქია. აბსირტოსის მიერ წარმოთქმული უხეში, გინებაზე დაფუძნებული ლექსიკა არის არა მხოლოდ პერსონაჟის დაბალი კულტურის ნიშანი, არამედ ენობრივი ტერორი, რომელიც

მიზნად ისახავს მედეას, როგორც პიროვნების, სრულ გაუქმებასა და მის გადაქცევას უუფლებო ობიექტად.

ამავე დროს, ციკოლიასთან მედეა „უცხოა“ ჯერ კიდევ კოლხეთში ყოფნისას, რაც ემიგრაციის ერთგვარ შინაგან ფორმას წარმოადგენს. მისი კონფლიქტი ოჯახთან და საზოგადოებასთან მას დევნილად აქცევს საკუთარ მიწაზე, ხოლო გადაწყვეტილება, გაჰყვეს ბერძნებს, აღარ არის რომანტიკული სიყვარულის აქტი, არამედ რადიკალური პოლიტიკური გადაწყვეტა. ის ტოვებს გარემოს, სადაც მას მხოლოდ „კახად“ აღიქვამენ, თუმცა ამ გადაწყვეტით ის ვერ პოულობს თავისუფლებას — ის უბრალოდ იცვლის ტყვეობის ფორმას და ერთი მოძალადე სისტემიდან მეორეში გადადის.

სისასტიკე, რომელსაც მედეა ავლენს ძმის მკვლელობისას, პიესაში წარმოჩენილია როგორც გარდაუვალი რეაქცია იმ სისტემურ ბოროტებაზე, რაც მან გამოიარა. ავტორი არ ცდილობს გმირის მორალურ გამართლებას, მაგრამ ის გვიჩვენებს ძალადობის დაუსრულებელ ციკლს: როდესაც ადამიანს ართმევენ ღირსებასა და სხეულის ხელშეუხებლობას, მისი ერთადერთი პასუხი აბსოლუტური ნიჰილიზმი ხდება. გენიტალიების დასახიჩრების შემზარავი აქტი არის სიმბოლური სამაგიერო იმ სექსუალურ და ფიზიკურ დამცირებაზე, რომელიც მედეამ საკუთარი ოჯახის წევრებისა და „დაცვის უფროსის“ მხრიდან იწვნია.

ამ პროცესში ხალკოტაურის მონასტრის მონაზვნები ანტიკური ქოროს ფუნქციას ასრულებენ, თუმცა მათი როლი გაცილებით უფრო ცინიკური და თანამედროვეა. ისინი განასახიერებენ საზოგადოებრივ აზრს, რომელიც რელიგიური ფასადის მიღმა მალავს მდაბალ ინტერესებსა და სხვისი ტრაგედიით ტკობის სურვილს. სოციალური ქსელების აქტიური გამოყენებით ისინი ხდებიან მედეას შერცხვენის „თანამონაწილე მაყურებლები“. ციკოლია ამით ამხელს იმ ფსევდო-მორალს, რომელიც ხშირად თანამედროვე საზოგადოებაში მსხვერპლის დადანაშაულებისა და კოლექტიური თვალთვალის საფუძველი ხდება.

აიეტის სახე კი ამ პიესაში აღარ არის ძლევამოსილი მონარქი, არამედ „გახრწნილი სახელმწიფოს“ მმართველი, რომელიც ვერ აკონტროლებს საკუთარ ოჯახსაც კი. მისი სასჯელი — მედეასა და ეგალეს დაკარგვა — არის ლოგიკური დასასრული იმ ტირანიისა, რომელიც მან თავადვე დაამკვიდრა. მედეას მიერ კოლხეთის „დაშლა“ არ არის მხოლოდ ოჯახური შურისძიება, ეს არის მთელი პოლიტიკური სისტემის კრახი. აიეტის ტრაგედია იმაშია, რომ მან თავად შექმნა ის „მონსტრი“, რომელმაც საბოლოოდ მისი სამეფო და წარსული დიდება ფერფლად აქცია.

პიესაში არსებული დროითი აღრევა — მობილური ტელეფონების, ტურიზმისა და ანტიკური ატრიბუტების თანაარსებობა — ემსახურება მითის მარადიულობის ხაზგასმას. ანაქრონიზმების გამოყენებით ავტორი შლის ზღვარს წარსულსა და აწმყოს შორის, რითაც მკითხველს აიძულებს, მედეას ტრაგედია აღიქვას არა როგორც შორეული ლეგენდა, არამედ როგორც დღევანდელი სოციალური პათოლოგიების ანარეკლი. ეს რეკონსტრუქცია გვაჩვენებს, რომ ტექნოლოგიური პროგრესის მიუხედავად, ადამიანური სისასტიკისა და ძალაუფლებისთვის ბრძოლის მოდელები უცვლელი რჩება.

საბოლოო ჯამში, პაატა ციკოლიას ფინალი გვიტოვებს მედეას, რომელმაც გაიმარჯვა შურისძიებაში, მაგრამ წააგო საკუთარი თავი. მისი ეგზისტენციალური სიცარიელე და აღიარება, რომ ის „გვამია“, მიანიშნებს იმაზე, რომ რადიკალურმა ამბოხმა მისი პიროვნების სრული ეროვნია გამოიწვია. ავტორი გვთავაზობს მედეას სახის სრულიად ახალ, დემითოლოგიზებულ ვერსიას, სადაც ანტიკური გმირობა ჩანაცვლებულია თანამედროვე ადამიანის სიმარტოვითა და იმ ტრაგიკული რეალობით, რომელშიც შურისძიებას სიმშვიდე არ მოაქვს.

ამგვარად, პაატა ციკოლიას „მედეა“ ქართულ ლიტერატურულ და თეატრალურ სივრცეში მკვიდრდება, როგორც პოსტმოდერნული რეკონსტრუქციის თვალსაჩინო ნიმუში, სადაც მითოსური დიდებულება ყოველდღიურობის სიმკაცრითა და ფრაგმენტულობითაა ჩანაცვლებული. ავტორის

მიერ შემოთავაზებული „სერიალის“ ფორმატი და მედეას პერსონაჟის რადიკალური ტრანსფორმაცია ემსახურება არა მხოლოდ ანტიკური სიუჟეტის განახლებას, არამედ იმ ეთნიკური და ნაციონალური კომპლექსების მსხვერველს, რომლებიც ათწლეულების განმავლობაში ზღუდავდა მედეას სახის ობიექტურ აღქმას ქართულ კულტურაში. ციკლიამ მედეა გამოიყვანა „წინაპრის“ სტატიკური როლიდან და აქცია ცოცხალ, ტკივილიან და შემზარავ პერსონაჟად, რომელიც თანამედროვე მაყურებლისთვის სარკესავით ირეკლავს ძალადობის, სოციალური გაუცხოებისა და ციფრული ერისთვის დამახასიათებელი ემპათიის დეფიციტის პრობლემებს. პიესა გვიდასტურებს, რომ მედეას ტრაგედია ამოწურვადი კი არ არის, არამედ მარადიულად რეგენერირებადი პროცესია, რომელიც ყოველ ახალ ეპოქაში პოულობს შესაბამის ენასა და ფორმას საკუთარი თავის ხელახალი იდენტიფიკაციისთვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- გორდეზიანი, 2009: გორდეზიანი რისმაგ, „ბერძნული ლიტერატურა“, გამომცემლობა „ლოგოსი“, თბილისი.
- გორდეზიანი..., 2005: გორდეზიანი რისმაგ, ტონია ნანა, „ანტიკური ლიტერატურა. გამომცემლობა „ლოგოსი“, თბილისი.
- ელიადე, 2009: ელიადე მირჩა, „მითის ასპექტები“, გამომცემლობა „ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, თბილისი.
- ევრიპიდე, 2017: ევრიპიდე „მედეა“, გამომცემლობა „ლოგოსი“, თბილისი.
- შამანიდი, 2024: შამანიდი სოფიო, „აუტანელი“ ქალები“, გამომცემლობა „სულაკაური“, თბილისი.
- ტონია., 2019: ტონია ნანა, კიკნაძე ზურაბ, „მითოლოგიური ენციკლოპედია“, გამომცემლობა „ბაკმი“, თბილისი.
- ციკოლია, 2020: ციკოლია პაატა, „მედეა s01e06“, თბილისი.

FROM ANCIENT TRAGEDY TO MODERN DRAMA: THE RECONSTRUCTION OF MEDEA'S CHARACTER IN PAATA TSIKOLIA'S PLAY

Tatia Davitadze

PhD in Philology, Batumi

Shota Rustaveli State University

Email: tatia.davitadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7888-719X>

Abstract. Paata Tsikolia is a director known for numerous experimental productions. In his work, Tsikolia adopts a radical approach toward the character of Medea, distancing the narrative from traditional concerns of national identity and mythical archetypes. Instead, the author focuses on pressing issues within contemporary European literature, such as the plight of immigrants in foreign lands and gender inequality.

The play is set in the mountains of Colchis, forty years after the original events of the Medea myth. King Aeetes is deceased, yet Medea's legacy remains vivid in the collective memory, haunted by her echoing cry: "It is I, Medea!"

The central narrative innovation of the play lies in Medea being brought to trial by her own family members. Humiliated and shamed before all of Colchis, she conceives a plan for global vengeance. In this interpretation, Medea is not a woman driven by love for Jason, nor is the Golden Fleece stolen by him. On the contrary, Medea—having defied her father and brother—flees Colchis, taking the Fleece herself as a means of punishment. Her ultimate goal is the destruction of her family and the downfall of Colchis, stripping the kingdom of its ancient glory. The author's portrayal of Medea is ruthless, characterized by cynicism and sarcasm; she is depicted as a remorseless perpetrator, declaring: "It is I, Medea, the cruel killer."

Keywords: Paata Tsikolia, Medea, Contemporary Drama, Reconstruction of Myth, Colchis, Revenge, Gender Inequality, Experimental Theater.

Paata Tsikolia is a director who has offered experimental stagings of contemporary plays. One of them is *Medea*, which he presented through a new standard and adapted uniquely for the stage. This, of course, was followed by ambiguity within society, which was natural because, "effectively, for the first time in the history of Georgian dramaturgy, the author offered the most radical Medea, who would certainly not appeal to a spectator who defines the Colchian daughter as their own ancestor" (Shamanidi, 2024:52).

Today, numerous interpretations of Medea's story already exist; "authors, whose average age is 35, essentially distance themselves from their predecessors and are entirely free from ethnic complexes. Although their approach toward the character of Medea varies, it is in no case determined by the character's ethnic origin. It can be said that contemporary Georgian theater and art in general have, as never before, approached European models of Medea's interpretation—the ethnic origin of Medea has been pushed to the background, and other features are increasingly emphasized; for example, the condition of an immigrant in a foreign country, gender inequality, and others" (Shamanidi, 2024:57); as for Tsikolia's *Medea*, such a terrifying and ruthless text has never before been created by a Georgian author.

From the very beginning, we should pay attention to the initials in the title, which somewhat incite the reader's interest; this is an indication that the text created by the author about Medea represents a "series," and we are facing the sixth episode of the first season. This means that the writer shows us only a fragment of the Medea myth, while this myth has begun a long time ago and, of course, will continue even after this

episode. Showing the story of Medea as if it were a series is a quite interesting interpretation, and through this, the society's attitude toward television series becomes clear.

The play is written for three actors and a chorus. The entire sixth episode, which the author presents, consists of 11 acts. Each of these acts has its own title: (1. Epope. Former Chief of King Aeëtes' Guard. "Egale" Boarding House. The Mountains of Colchis. 40 years have passed since that day. Evening; 2. Abbess Chalkiope. Chalkotaurus Monastery. The Forest of Colchis. That day. Morning; 3. Prince Absyrtus, the eldest son of King Aeëtes, with attendants. The Forest of Colchis. That day. Morning; 4. Princess Medea and Epope, Chief of King Aeëtes' Guard. The Forest of Colchis. That day. Afternoon; 5. Hecate Festival. The Forest of Colchis. That day. Afternoon; 6. Epope. Former Chief of King Aeëtes' Guard. "Egale" Boarding House. The Mountains of Colchis. 40 years have passed since that day. Evening; 7. Prince Absyrtus. "Phasifa" Hotel. The Mountains of Colchis. That day. Evening; 8. About the Myth of the Argonauts; 9. Epope. Former Chief of King Aeëtes' Guard. "Egale" Boarding House. The Mountains of Colchis. 40 years have passed since that day. Evening; 10. Epope; Absyrtus and Epope. "Phasifa" Hotel. The Mountains of Colchis. 12 years have passed since that day. Morning; 11. Medea, Argo, that night). These titles provide the reader with preliminary information regarding the subject of each respective chapter.

The entire play unfolds on Colchian land, specifically before Medea travels to Corinth with Jason. This naturally results in the omission of the episode involving the murder of her children, which manifests as the author's individual interpretation. "In this play, we do not have the scene of the children's murder, but the author hints that a woman who, with such indifference (although, I believe she suffers greatly while doing so), dismembers her own younger brother—who is filled with unconditional trust toward her and is still a child—is likely capable of doing what we Georgians so desperately do not want to believe: that she would also kill her children out of revenge against Jason" (Shamanidi, 2024:56).

It is noteworthy that Tsikolia's characters possess mobile phones and use social networks. Additionally, the mention of Christian monasteries and the popular model of tourism is significant; the author blurs the lines of the timeline, heavily integrating contemporary nuances into the world of ancient myths. Nevertheless, the play maintains elements of the Argonaut myth through a considerable number of attributes.

The first chapter of the play begins in the mountains of Colchis when forty years have passed since Medea's story; King Aeëtes has passed away, and the time has come when mentioning Medea's name becomes permissible. The dialogue clearly illustrates that even after forty years, no one has forgotten Medea; on the contrary, every nuance is well-remembered, and they have not forgotten her voice and her scream: "It is I, Medea!" (Tsikolia, 2020: 69).

The Chalkotaurus Monastery, mentioned in the second episode of the play, represents a kind of authorial insertion and another attempt to introduce a new interpretation into the myth, as churches and monasteries did not exist at that time. As seen from the play, this monastery is located in the forest of Colchis and is governed by Abbess Chalkiope. Everyone in the monastery is interested in Medea and her story; they seemingly envy Medea's strength and her free life. The primary interest of the nuns is who loves whom and who will be whose wife. Additionally, to our surprise, the nuns freely use social networks and are distinguished by their constant activity.

From the third episode of Tsikolia's play, a brutal war is ignited between Medea and her elder brother, Absyrtus. The brother constantly attempts to humiliate, shame, and torture Medea, which occurs through horrific means: she is covered in urine, beaten, and insulted before everyone, and she cannot defend herself in any way. This appalling spectacle is broadcast via "Live" stream, and all of Colchis watches. Absyrtus hates Medea and calls her a whore who sold out her father: "You traded your father for a Greek's d**k!" (Tsikolia, 2020: 19). Absyrtus orders the chief of King Aeëtes' guard, Epope, to rape Medea. Indeed, Epope does not

spare Medea—perhaps he has no other choice. Despite being covered in excrement and shamed, Medea still tries to stand firm, not to fall spiritually, and to remember everything happening around her so that later she may repay everyone for every single detail.

The main episode of the play is Medea being brought to trial by her own family members; we do not encounter this episode with any other author. Thus, Tsikolia is the only one who gives the character of Medea a reason for well-deserved revenge. This is precisely why he presents this episode so acutely: "(To Medea) Medea, sister, what has happened to you? – (Epo) Ugh, how it reeks. – What did you do, did you beat her? – Did you beat her? – How is that possible?! – How did you dare beat the princess, you slaves?! – Which one of you hit her, ha?! Ha-ha-ha-ha! – Popi, you old man! – (To Medea, calmly) Your dress is soiled, sister! – With piss and s**t. – Ha-ha-ha-ha! – Which one of you laid a hand on my sister? – (Roars) Ha! – Look at your faces, boys, what?! – Ha-ha-ha-ha! – What, were you afraid? – What frightened you? – You should hit her, of course! – Why else would you drag her to the forest? (Affectionately) You have to hit her and those like her, of course! – (Suddenly hits Medea) You have to hit her, of course! Of course! Of course! – (Stands up, takes out phone) – Medea, stay still for a second, I'm filming a video of you. – Medea, stop crawling!" (Tsikolia, 2020: 12).

Humiliated and shamed before all of Colchis by her own brother, Medea, of course, does not forget this and begins her revenge against the whole world. She starts by punishing her older brother and kills the young men through brutal methods. The people witnessing this reality remain astonished, as they have never seen such cruelty anywhere: "Apparently they were still alive when their genitals were torn off and stuffed into their mouths, because two or three had died of asphyxiation, suffocated by their own genitals" (Tsikolia, 2020: 37). Afterward, along with the Golden Fleece and her younger brother Egale, she departs from Colchis, though her revenge does not end here. In this play, Medea is not a woman in love with Jason, nor was Jason the reason for handing the Golden Fleece to the Greeks; on the contrary, Medea fled Colchis because by doing so she opposed her father and brother to punish them properly. Therefore, she needed to escape Colchis and required strong support from the Greeks. Her main objective was the overthrow of Colchis and the destruction of her own family.

The entire play is built on acute, tense episodes because "here we have to choose between the bad and the currently worse: Medea opposes Aeëtes (the face of a decayed state) through betrayal; Aeëtes punishes the traitor Medea (through his subordinates); in turn, Medea takes revenge on Aeëtes" (Shamanidi, 2024: 56).

Medea kills (this is an understatement; more accurately, she "chops and dismembers") her younger brother, Egale, so that her father cannot collect the body parts and must search for them in the sea forever. With this gruesome act, Medea manages to destroy Aeëtes, as Aeëtes lost not only Egale but Medea as well. It was difficult for the invincible Colchian king to come to terms with this fact. The wrathful Medea dismantled all of Colchis and stripped it of its ancient glory, accomplishing what no enemy had ever been able to do to Colchis. Aeëtes was betrayed by his own children, yet he could impose punishment on no one for this, as he himself was the culprit.

The final, eleventh scene — "Medea, Argo, That Night" — concludes with Medea's remarkable monologue:

"Now you surely recognize me, it is I, Medea, the cruel killer!

I am not the one who will be defeated.

I am not the one you will see fallen." (Tsikolia, 2020:68).

Our invincible character achieved her desire, fulfilled all her plans, and brought an end to both her own family and the whole of Colchis. It would seem that all this should have brought her peace, yet Medea is still anxious and somehow senses a future threat, that which awaits her in the future. At the same time, Medea knows that on foreign land she is a "corpse," although she is still "Medea."

Paata Tsikolia's play *Medea* represents a radical and demythologized reconstruction of the ancient myth. The author rejects the traditional understanding of Medea as the "Colchian Queen" and an "ethnic symbol," moving the character into a modern socio-political context. Tsikolia's Medea is no longer just a woman abandoned by Jason; she is a victim of humiliation by her family, shamed via "Live-stream," and a victim of systemic violence who responds to the world with horrific cruelty. Through this interpretation, the Medea myth is transformed into a modern tragedy with a "series" format, where ancient glory is replaced by the problems of emigration, gender inequality, and social alienation. Ultimately, the author portrays Medea as a "cruel killer" who, through revenge, destroyed her own identity and the past glory of Colchis.

In Tsikolia's dramaturgy, the formation of Medea as a "cruel killer" is not a coincidental act; rather, it is a response to the total violence that the digital age society births. Showing her humiliation through "Live" streaming adds a socio-political dimension to the play—here, tragedy is no longer a source of catharsis; it has become a spectacle, content that gathers likes and comments in the virtual space. In this context, Medea's body becomes a battlefield where the brother and father assert their power through her public shaming and a "digital panopticon."

The transformation of Absyrtus's character is particularly noteworthy, as he emerges as the face of an abusive system. His hatred toward Medea is saturated with toxic masculinity and patriarchal fear—the fear that a woman might disrupt the established hierarchy. The coarse, profanity-based vocabulary utilized by Absyrtus is not merely a sign of the character's lack of culture, but a form of linguistic terror aimed at the total annulment of Medea as a person and her reduction to a powerless object.

Simultaneously, in Tsikolia's work, Medea is an "alien" even while still in Colchis, which represents a sort of internal form of emigration. Her conflict with her family and society turns her into an exile on her own land, while her decision to follow the Greeks is no longer an act of romantic love, but a radical political escape. She leaves an environment where she is perceived only as a "whore," yet through this escape, she finds no freedom—she simply changes the form of her captivity and moves from one abusive system to another.

The cruelty Medea displays during the murder of her brother is presented in the play as an inevitable reaction to the systemic evil she has endured. The author does not attempt a moral justification of the protagonist; rather, he demonstrates the endless cycle of violence: when a person is stripped of their dignity and bodily autonomy, their only response becomes absolute nihilism. The horrifying act of genital mutilation serves as symbolic retribution for the sexual and physical degradation Medea suffered at the hands of her family members and the "chief of the guard."

In this process, the nuns of the Chalkotaurus Monastery perform the function of the ancient Chorus, though their role is far more cynical and modern. They embody public opinion, which hides base interests and a desire to revel in another's tragedy behind a religious facade. Through their active use of social networks, they become "complicit spectators" in Medea's shaming. With this, Tsikolia exposes the pseudo-morality that often becomes the basis for victim-blaming and collective surveillance in modern society.

The figure of Aeëtes in this play is no longer that of a powerful monarch, but the ruler of a "decayed state" who cannot control even his own family. His punishment—the loss of both Medea and Egale—is the logical conclusion of the tyranny that he himself established. The "dismantling" of Colchis by Medea is not merely a family vendetta; it is the collapse of an entire political system. Aeëtes' tragedy lies in the fact that he himself created the "monster" that ultimately reduced his kingdom and past glory to ashes.

The temporal confusion present in the play—the coexistence of mobile phones, tourism, and ancient attributes—serves to emphasize the eternity of the myth. By using anachronisms, the author erases the boundary between the past and the present, thereby forcing the reader to perceive Medea's tragedy not as a distant legend, but as a reflection of contemporary social pathologies. This reconstruction demonstrates

that despite technological progress, the models of human cruelty and the struggle for power remain unchanged.

Ultimately, Paata Tsikolia's finale leaves us with a Medea who has triumphed in her revenge but has lost herself. Her existential void and the admission that she is a "corpse" suggest that her radical rebellion has led to the total erosion of her persona. The author offers an entirely new, demythologized version of Medea's image, where ancient heroism is replaced by the loneliness of the modern individual and the tragic reality in which vengeance fails to bring peace.

Thus, Paata Tsikolia's *Medea* establishes itself in the Georgian literary and theatrical space as a prominent example of postmodern reconstruction, where mythic grandeur is replaced by the harshness and fragmentation of everyday life. The "series" format proposed by the author and the radical transformation of Medea's character serve not only to renew the ancient plot but also to shatter the ethnic and national complexes that for decades restricted the objective perception of Medea's image in Georgian culture. Tsikolia has removed Medea from the static role of an "ancestor" and transformed her into a living, pained, and terrifying character who, like a mirror, reflects the problems of violence, social alienation, and the empathy deficit characteristic of the digital era for the contemporary audience. The play confirms that Medea's tragedy is not exhaustible, but rather a perpetually regenerating process that finds a corresponding language and form in every new epoch for its own re-identification.

References

- Cicolia, 2020: Cicolia, Paata. *Medea s01e06*. Tbilisi.
- Eliade, 2009: Eliade, Mircea. *Aspects of Myth*. Ilia Chavchavadze State University Publishing, Tbilisi.
- Euripides, 2017: Euripides. *Medea*. Logos Publishing, Tbilisi.
- Gordeziani, 2009: Gordeziani, Rismag. *Greek Literature*. Logos Publishing, Tbilisi.
- Gordeziani et al., 2005: Gordeziani, Rismag; Tonia, Nana. *Ancient Literature*. Logos Publishing, Tbilisi.
- Shamanidi, 2024: Shamanidi, Sophio. *"Unbearable" Women*. Sulakauri Publishing, Tbilisi.
- Tonia et al., 2019: Tonia, Nana; Kiknadze, Zurab. *Mythological Encyclopedia*. Bakmi Publishing, Tbilisi.

იგავური ენა, როგორც კინემატოგრაფიული ხერხი, კინორეჟისორ ელდარ შენგელაიას შემოქმედებაში

სოფიო თავაძე

ხელოვნების თეორიისა და ისტორიის აკადემიური დოქტორი;
ბათუმის ხელოვნების სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული
პროფესორი

ელ. ფოსტა: sofotavadze@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9876-4479>

აბსტრაქტი. ელდარ შენგელაია ქართველ კინორეჟისორთა თაობის - ე.წ. „სამოციანელთა“ ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელია, თაობის, რომელმაც უდიდესი გარდატეხა მოახდინა ეროვნულ კინემატოგრაფში და აღნიშნული ათწლეულის ხელოვნების მიმართულება განსაზღვრა. „სამოციანელებმა“ საკუთარი სათქმელით, ინდივიდუალური ხელწერით, მკაფიოდ გამოკვეთილი მოქალაქეობრივი პოზიციითა და ახალი მხატვრული ფორმებით, ქართული კინოს ახალ ეტაპს ჩაუყარეს საფუძველი.

ვინაიდან XX საუკუნის 60-იან წლებში, წინა პერიოდიდან მოყოლებული, ცენზურა კვლავაც ძალაში რჩებოდა, გამოსავალი ტრადიციული აზროვნების ფორმებისადმი ახლებურ მიდგომაში მოიძებნა. „სამოციანელთა“ ფილმებში ნაგულისხმევი რეალობა - სიმბოლოს, მეტაფორის, ალეგორიის ნიშნებით იყო შექმნილი. ამან ხელი შეუწყო იგავური ფორმების დამკვიდრებას, რაც ცენზურისაგან თავდაცვის საშუალებაც იყო და ამავე დროს, ხელოვანთა სათქმელსაც უფრო საინტერესოდ და ორიგინალურად წარმოაჩენდა ეკრანზე. სწორედ იგავი აღმოჩნდა ამ პერიოდის ქართული კინემატოგრაფის ყველაზე ხელსაყრელი ფორმა, რომლის მეშვეობითაც, მკაცრი ცენზურის პირობებში ქართველი კინემატოგრაფისტები ახერხებდნენ, დრამატული ან მსუბუქი ინტონაციებით გადმოეცათ თავიანთი დამოკიდებულება არსებული რეჟიმისა და ყოფის მიმართ. ასეთ ფილმებში მოქმედება ისტორიულად განუსაზღვრელ, პირობით სამყაროში მიმდინარეობს, სადაც რეალობა აბსტრაგირებულია, ხოლო მოქმედების ადგილს არ გააჩნია ზუსტი განზომილება. არ ხდება თითქმის არავითარი ყოფითი ელემენტების გამოყენება, კონკრეტული ნიშნით რაიმეს ასახვა ან სათქმელის პირდაპირ გაცხადება.

ელდარ შენგელაია - თვითმყოფადი, დახვეწილი, ორიგინალური კინემატოგრაფიული ენით მოგვითხრობს იგავურ სიბრძნეს. ნაშრომში განხილულია ფილმი „შერეკილები“, რომელიც კომიკური ელემენტებით შენიღბული ფილმ-იგავია ადამიანთა თავისუფლებისაკენ ლტოლვაზე. გაანალიზებულია იგავის სტრუქტურა, სიმბოლური ენის მნიშვნელობა და მხატვრული ფორმები, რომელთა მეშვეობით ავტორები ალეგორიულად მიუთითებენ საბჭოთა ეპოქის იდეოლოგიურ წნეხზე, ინდივიდისა და სისტემის დაპირისპირების კონტექსტში.

საკვანძო სიტყვები: ელდარ შენგელაია; „სამოციანელები“; იგავური ფორმა; ფილმი „შერეკილები“.

შესავალი. ქართული კინოს აღმავლობის ხანად მიჩნეული XX საუკუნის 60-იანი წლები, დღემდე კინოს თეორიისა და პრაქტიკის ძირითად დასაყრდენ მასალას წარმოადგენს. აღნიშნული პერიოდი მრავალმხრივი სიახლეებით გამოირჩევა: მიმდინარეობს შემოქმედებითი ძიებებისა და განახლების პროცესები, მკვიდრდება ახალი თემატური, ჟანრული თუ სტილისტური ტენდენციები. მიუხედავად იმისა, რომ ქართული კინემატოგრაფი საბჭოეთის კინოხელოვნების ნაწილი იყო, მან შეძლო

წარმოეშვა ცნება „ქართული კინოს ფენომენი“, რაც იმაში მდგომარეობდა, რომ ქართულ კინოს თავისი საკუთარი სახე გააჩნდა, გამოკვეთილი ეროვნული თავისთავადობის ნიშნებით - ფორმით, მხატვრული განსახოვნების მეთოდებით, სულისკვეთებით და სხვ.

როგორც ცნობილია, საბჭოთა კავშირში არსებული კონიუნქტურული მიზეზების გამო, საბჭოთა სისტემა და იდეოლოგია ზღუდავდა ხელოვანის თავისუფლებას. ცალკეულ თემებზე გარკვეული აკრძალვა არსებობდა. შესაბამისად, ხელოვანს მკაცრი ცენზურის პირობებში უხდებოდა მოღვაწეობა. იგი იძულებული იყო, ან დამორჩილებოდა გაბატონებულ იდეოლოგიას, ან მოეძებნა იდეოლოგიური ზემოქმედებისგან თავის დაღწევის გზები, ანუ ახლებური აზროვნებითა და ახალი მხატვრული ფორმების მეშვეობით ეთქვა თავისი სათქმელი და ამგვარად შეენარჩუნებინა ეროვნული ცნობიერება და ტრადიციები.

ქართული კინოს ისტორია - თავისი ეროვნულობის, თვითმყოფადობის, ბუნებრიობის გადარჩენისათვის ბრძოლის ისტორიაა, რომელსაც „მსხვერპლის“ გარეშე არ ჩაუვლია. ამის საზღაური ოფიციალური მითითებების შედეგად გადაკეთებული და ამგვარად დამახინჯებული, განუხორციელებელი ან სულაც განადგურებული ფილმები იყო, რაც ტოტალიტარული სიყალბის ვითარებაში რაიმე ფორმით სიმართლის თქმას და მათ ავტორთა მიერ საკუთარი მეობისა და ღირსების შენარჩუნების მცდელობას მოჰყვებოდა.

ამგვარი რთული და წინააღმდეგობრივი გზის გადალახვა ხვდათ წილად 60-იანი წლების დასაწყისში ქართულ კინემატოგრაფში მოსულ ახალი თაობის წარმომადგენლებს, ე.წ. „სამოციანელებს“, რომელთა შორის იყვნენ: ელდარ და გიორგი შენგელაიები, ოთარ იოსელიანი, მერაბ კოკოჩაშვილი, ლანა ღოღობერიძე, მიხეილ კობახიძე... თითოეული მათგანი გამოირჩეოდა ინდივიდუალური ხელწერით. ახალგაზრდა კინემატოგრაფისტებმა ქართულ კინოში მოიტანეს ახალი თემები, წარმოაჩინეს განსხვავებული სამყარო, დაამკვიდრეს ახალი მხატვრული ფორმები. მათ მნიშვნელოვნად გაამდიდრეს ქართული კინემატოგრაფიული აზროვნება და თვითმყოფადი, მხატვრულად ღირებული ინდივიდუალური კინოსამყარო შექმნეს.

მეთოდები. ნაშრომში წარმოდგენილი საკითხის კვლევის მიზნით, გამოყენებულია სამეცნიერო ლიტერატურის ურთიერთშეჯერებაზე და მათ ანალიზზე დაფუძნებული ისტორიულ-შედარებითი, შინაარსობრივი გააზრების და კვლევის მეთოდი.

მსჯელობა. მხატვრული ნაწარმოების შექმნისას, დრო - ხელოვანის პოზიციის განმსაზღვრელი ის მნიშვნელოვანი ფაქტორია, რომელშიც ყალიბდება თავად ავტორის პიროვნება, თავის შემოქმედებაში მკაფიოდ ავლენს საკუთარ მრწამსს, ეპოქის მენტალიტეტს, ეროვნულ ხასიათს, რაც თანამედროვე ხელოვნების პროცესების შესწავლაში ერთ-ერთ უმთავრეს პირობას წარმოადგენს.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ხელოვნებაში, ახალ ტენდენციათა ჩამოყალიბების რთულ პროცესში, ერთ-ერთ გადამწყვეტ როლს სწორედ ახალი შემოქმედებითი ძალების შემოღობვა თამაშობს, ვინაიდან ყოველი ახალი თაობა ხელოვნებაში არა მარტო ახალი მსოფლშეგრძნებით, ახალი იდეებითა და სინამდვილის ახლებური ხედვით მოდის, არამედ ფორმალური ძიებებისა თუ კინოენის სფეროში ექსპერიმენტირების თვალსაზრისითაც მეტი სითამამე ახასიათებს.

60-იან წლებში მოსულ ყოველ შემოქმედს თან მოჰქონდა ახალი სამყარო და ხასიათები, ინტერესთა სფერო და განსხვავებული ხელწერა. მათ ნაწარმოებებში მხატვრული სიმბოლოებითა და შეფარვით ის ცვლილებებია ნაჩვენები, რასაც მათი აზროვნება გამოხატავდა. „სამოციანელთა“ ფილმებში ასახულ რეალობას, ხშირად ჰქონდა სხვა მნიშვნელობაც. თითოეულ სიტყვაში, ფრაზასა თუ ფორმაში ჩადებული აზრი, რომელშიც ნაგულისხმევი იყო რეალობა, - სიმბოლოს, მეტაფორის თუ ალეგორიის ნიშნებით იყო შექმნილი. ამგვარმა ახლებურმა ხედვამ წარმოშვა ე.წ. „იგავური კინო“. ეს, ერთი მხრივ, ცენზურისაგან თავდაცვის საშუალებას წარმოადგენდა, მეორე მხრივ კი, რეჟისორთა მიერ საკუთარი სათქმელის უფრო საინტერესოდ და ორიგინალურად გამოხატვისათვის იყო გამიზნული.

„სწორედ იგავის/მითის/ლეგენდის „ჩარჩოებში“ მოქცევით, 60-70-იანი წლების საბჭოთა ქართული კინო ახერხებდა „ელაპარაკა“ არსებული იდეოლოგიის, ცენზურის, მხატვრულ მეთოდ - სოც-რეალიზმისათვის - მიუღებელ არა მარტო თემებსა და პრობლემებზე, არამედ უფრო ინტენსიური გაეხადა ძიებები გამომსახველობითი, ფორმისეული მიმართულებითაც; შეექმნა ახალი ქართული კინემატოგრაფის, როგორც ხელოვნების კატეგორიის, განუმეორებელი სახე, რასაც „ქართული კინოს ფენომენს“ უწოდებენ“ (ოჩიაური, 2018, გვ. 113-114).

რას წარმოადგენს იგავი და რა არის მისი ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნები? როგორც ლიტერატურული ჟანრი, იგავის მთავარი ელემენტებია: სიტუაციის პირობითი ხასიათი, პერსონაჟთა სიმბოლურობა, ფარული ფილოსოფიური დისკურსი, სიტუაციითა პოლივალენტურობა, მორალური და ფილოსოფიური დასკვნების სიმწვავე. იგავი მორალისტური, ჭკუის სასწავლებელი, ფილოსოფიური ჟანრია, რომლის ფუნქცია ცოდნის გადაცემა და ორ მოვლენას შორის დიალექტიკური კავშირების (ანუ მსგავსება-განსხვავების) დადგენაა. თუმცა, გარდა ამისა, კინემატოგრაფმა თავის მხრივ, მასში დამატებითი კორექტივები შეიტანა. კინოიგავისათვის დამახასიათებელი ნიშნებია: დიდაქტიკა, მისწრაფება განზოგადებებისაკენ, პარადოქსალურობა, ლაკონიზმი, სიუჟეტის განვითარების პარაბოლური ხასიათი. კინოპრაქტიკიდან ნათელია, რომ იგავი სრულიად სხვადასხვა ჟანრის ფილმებში ავლენს თავის ბუნებას: დრამაში, ყოფით თუ ლირიკულ კომედიებში, ტრაგიკომედიებში. ამდენად, უფრო მართებულია, როდესაც მას ჟანრულ ფორმას უწოდებენ.

„იგავის ფორმა, რის საფუძველზეც ქართული კინო „ფენომენად“ აღიარეს, არ იყო ჩემი აზრით, მხოლოდ სათქმელის შეფარვისათვის „გამოგონილი“ ხერხი, არამედ ეს იყო საგნების, აზროვნების გამოხატვის, მოვლენების ლოგიკური განლაგება, რამაც დროსთან კონტექსტში სწორედ ამგვარი მხატვრული ფორმა მიიღო. ეს იყო აზროვნების წესი, რის ჩამოყალიბებასაც გარკვეულმა ისტორიულ-დროითმა პირობებმა შეუწყო ხელი“ (ოჩიაური, 2004, გვ. 154).

იგავური კინოს თვალსაჩინო ნიმუშებს ვხვდებით ელდარ შენგელაიას შემოქმედებაში, რომელიც ხასიათდება მკვეთრად ინდივიდუალური ნიშნებით, ავტორისათვის ნიშანდობლივი თემატიკით, მხატვრული სახეებითა და კინემატოგრაფიული ხერხებით.

შემოქმედება, უპირველეს ყოვლისა მარადიული ძიება და ახლის აღმოჩენის სურვილია. ყოველი შემოქმედი რეალობას ინდივიდუალურად აღიქვამს და მისი მისიაც არსებულის იმგვარად ასახვას, როცა სინამდვილე - პირდაპირ თუ ირიბად, ხელოვანის სათქმელად გვევლინება. თითოეული შემოქმედის მიზანია, ხელოვნებაში დაამკვიდროს საკუთარი სტილი, ხელწერა, მაგრამ ეს ხორციელდება მხოლოდ მაშინ, როცა ხელოვანი ინდივიდუალური მსოფლშეგრძნება გააჩნია.

„ხელოვანი, უნდა თუ არა მას ეს, ცდილობს თუ არა ამას, მაინც ან იდეოლოგია ან პროპაგანდისტი. იდეოლოგია, თუ ახალი თემები, ახალი პრობლემები, ახალი თვალსაზრისი და სტილისტიკა მოაქვს. პროპაგანდისტია, თუ გატყეპნილი, ძველი, მოყირჩებული გზით დადის, დრომოჭმულსა და გაცვეთილს იმეორებს“ (ბაქრაძე, 1989, გვ. 251).

კრიტიკოს აკაკი ბაქრაძის მიერ გამოთქმული აღნიშნული მოსაზრების კონტექსტში, ელდარ შენგელაია იდეოლოგიად შეიძლება ჩაითვალოს, ვინაიდან მისი შემოქმედება გამოირჩევა აქტუალური თემატიკით, კრიტიკული ხედვით და გამომსახველობითი ხერხების ძიებით.

რეჟისორი აღნიშნავდა: „60-70-იან წლებში საბჭოთა კავშირში არსებობდა ორი სინამდვილე: ყალბი, პროპაგანდისტული, რომელიც კინოში, ლიტერატურასა და პრესაში აისახებოდა და მეორე - რეალური. ჩვენს თაობას რაღაც სხვა უნდა მოეთანა, რომ სიმართლეს დავახლოვებოდით, ყოფის, პრობლემის სიმართლეს. ვიცოდით, რომ მხოლოდ ინდივიდუალური, შემოქმედებითი და მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობა მიგვიყვანდა მიზანთან“ (შენგელაია, 2013, გვ. 116). ეს „რაღაც სხვა“ გზა - იგავური კინო გახდა, რომელიც სათქმელისა და ფორმის გამოხატვის თავისუფლებას იძლეოდა.

როგორც უკვე აღინიშნა, 60-70-იანი წლების ქართულ კინემატოგრაფში იგავური ფორმა გვხვდება სხვადასხვა ჟანრის ფილმებში. განსაკუთრებით ნიშანდობლივი აღმოჩნდა იგავის შერწყმა კომედიის ჟანრთან. კომიკური ელემენტების წყალობით, რეჟისორები ნიღბავდნენ თავიანთ კრიტიკულ პათოსს, რამაც განაპირობა ამ პერიოდის ფილმების ალეგორიულობა, იგავურობა. ელდარ შენგელაიას სახელთან არის დაკავშირებული ქართულ კინემატოგრაფში კინოკომედიის ჟანრული ბუნების ახლებური გააზრება, რაც რეჟისორის შემოქმედებაში ტრადიციული ელემენტების სახეცვლილებების, სხვა ჟანრებთან მათი სინთეზის გზით წარმოჩინდა.

60-70-იანი წლების ქართულ კინემატოგრაფში ერთგვარ მოვლენად იქცა კინოდრამატურგ რევაზ გაბრიადის გამოჩენა, რომლის სახელსაც უკავშირდება კომედიის ჟანრის განვითარების ახალი ნიშნები. დრამატურგმა სრულიად ახლებურად გაიაზრა და წარმოაჩინა ეროვნული ხასიათი. მან ქართულ კინოში გზა გაუხსნა „უბრალო“ ადამიანის სახეს, რომელშიც თავმოყრილია ეროვნული ხასიათის არსებითი ნიშნები: გამორჩეული არტისტიზმი, იუმორის და თვითირონიის გრძნობა, განსაცდელის სიცილით დაძლევის უნარი.

1973 წელს ელდარ შენგელაიასა და რევაზ გაბრიადის შემოქმედებითი თანაავტორობა ზღაპრულ-იგავურ არჩევანში გამოიხატა და შეიქმნა ფილმი „შერეკილები“. ფილმი რეალურისა და გამონაგონის ზღვარზეა აღმოცენებული. მიუხედავად გარეგნული სისადავისა, მისი გამომსახველობითი მხარე ძალზე მეტყველია. იგავის სპეციფიკიდან გამომდინარე, „შერეკილებში“ უარყოფილია დროისა და ადგილის ერთიანობა. ფილმი მოკლებულია დიდაქტიკას, თუმცა, მორალი მასში ერთმნიშვნელოვნადაა ჩამოყალიბებული: დიდი რწმენით, იდეისადმი ერთგულებითა და დაუღალავი შრომით - შეუძლებელიც კი შესაძლებელი გახდება.

მიზანა ბრეგაძეს (მსახიობი აკაკი ბაქრაძე) ქეიფისა და მხიარულების დროს აღმოხდება სული. ობლად დარჩენილ ერთაოზს (მსახიობი დათო ჟღენტი) მამის მევალებები მთელ სარჩო-საბადებელს წაართმევნ. ერთაოზს სახლიდან გამოაქვს ნივთები და მევალებებს ურიგებს. ბოლოს, როცა მოძრავი ქონებიდან აღარაფერი აღარ დარჩება, იგი სახლს დაშლის და ნაწილ-ნაწილ ურიგებს მეზობლებს: ერთს კარი მიაქვს, მეორეს - ფანჯარა, მესამეს კიბე და ბოძები. ამასობაში სახლის დარჩენილი ნაწილიც ჩაინგრევა... ერთაოზს ჩასასესხებელი რჩება: დოლი, ნაბადი, ღვინის ტიკი და სიმღერა „ჩიტი-გვრიტი მოფრინავდა“. ფილმში საინტერესოაა გადაწყვეტილი ქონების „დატაცება-დარბევის“ ეპიზოდი, რომელიც მხიარული ქართული ხალხური მელოდიის ფონზე ვითარდება და კომედიურ ხასიათს ატარებს (კომპოზიტორები: გია ყანჩელი, ჯანსუღ კახიძე).

უსახლკაროდ დარჩენილი ერთაოზი ქალაქს მიაშურებს, სადაც შემთხვევით გაიცნობს მარგალიტას (მსახიობი არიადნა შენგელაია) - მატარებლის მემანქანე ტრიფონის (მსახიობი მერაბ ელიოზიშვილი) ცოლს, რომელიც მეუღლის შინ არყოფნის დროს თავყვანისმცემლებთან ერთობა, რომელთა შორის არიან: ციხის უფროსი ხუტა (მსახიობი ბორის წიფურია) და ფსიქიატრიული საავადმყოფოს მეპატრონე ნოშრევანი (მსახიობი აბრეკ ფხალაძე). ერთაოზს პირველი დანახვის-თანავე შეუყვარდება მარგალიტა, რომელიც საკუთარი თავის გადასარჩენად სარისკო საქმეს ავალებს ერთაოზს, რის გამოც იგი საპყრობილეში აღმოჩნდება. აქედან იწყება ერთაოზის „თავგადასავალი“: საპყრობილეში იგი ხვდება დიდი ხნის წინათ დაპატიმრებულ მოხუც ქრისტეფორეს (მსახიობი ვასილ ჩხაიძე), რომელსაც ცათმფრენის შექმნის იდეა აკვიატებულია და მოსვენებას არ აძლევს. მისი მიზანი წმინდა და სანუკვარი: ქრისტეფორეს სურს, ცათმფრენით გადაუფრინოს თავისი სატრფოს საფლავს (რომელიც მამის წინააღმდეგობის გამო, მდინარის ტალღებში გადაეშვა) და ამით შეასრულოს მისი უკანასკნელი ნატვრა. მეოცნებე ქრისტეფორე ერთაოზსაც „შეიამხანაგებს“ და ორივენი თავგამოდებით მუშაობენ გაფრენის იდეის ხორცშესხმისათვის: ადგენენ ფორმულებს, თანაც საიდუმლო ხვრელებს ამზადებენ გასაქცევად. ორი „შერეკილის“ მიერ ცათმფრენის აგების და გაფრენის მცდელობა - თავისუფლებისაკენ მუდმივი სწრაფვის, სანუკვარი ოცნების ასრულების მეტაფორად აღიქმება.

ადამიანის ცნობიერებაში, სიტყვა „შერეკილი“ არ აღძრავს უარყოფით ემოციას. „შერეკილებად“ იწოდებოდნენ გენიალური ადამიანები, რომლებიც არ ემორჩილებოდნენ დროისა და სივრცის ჩარჩოებს და თავიანთი აზროვნებით მაღლა იდგნენ იმ რეალობაზე, რომელიც ინდივიდის თავისუფლებას ზღუდავდა. ამ თვალსაზრისით, ქრისტეფორე და ერთაოზიც „შერეკილები“ არიან, რომელთაც უნარი შესწევთ არა მარტო იოცნებონ, არამედ ამაღლდნენ კიდევ ირგვლივ არსებულ სინამდვილეზე.

ფილმი „შერეკილები“ გამოირჩევა მხატვრულ-იდეური ჩანაფიქრით, გამომსახველობითი მხარით, აზრობრივი სიღრმით, იუმორით, პირობითობების სიმრავლით, მეტაფორებითა თუ ალეგორიებით, ხასიათთა მასშტაბურობითა და პოეტური განზოგადებით. ზღაპრულ საბურველში გახვეული სიუჟეტი, ამავე დროს, უადრესად ცხოვრებისეული სიმართლის მატარებელია. ფილმის გმირები ხასიათდებიან არა შეძენილი, ხელოვნური კომიკური თვისებებით, არამედ ბუნებრივი კომიზმით. მათში ნათლად იკითხება მინიშნებები. ერთაოზი, ქრისტეფორე, მარგალიტა, ხუტა, ნომრევანი, ტრიფონი - სიმბოლური გმირები არიან, რომლებიც მეტად კოლორიტულ და მთამბეჭდავ მხატვრულ სახეებს წარმოადგენენ.

გულწრფელი, კეთილი, ალაღ-მართალი ერთაოზი, თითქოს ქართული ფოლკლორიდან ამოზრდილი პერსონაჟია, რომელსაც გულუბრყვილობა, ბუნებრიობა და მეტყველი სახე, საოცარ ელფერს სძენს. მის გამომეტყველებაში იკითხება მიაშიტური ცნობისმოყვარეობა და გამოუცდელი ადამიანის შინაგანი ინსტინქტი - ეზიაროს სიახლეს, დაიჯეროს და განიცადოს იგი. სიყვარულში და ცხოვრებასთან დამოკიდებულებაში, ერთაოზი რომანტიკულ ბუნებას ამჟღავნებს: სიცოცხლისადმი სწრაფვას - ოცნება და იმედი ასხამს ფრთებს.

ქრისტეფორე - თავისი აღნაგობით, პლასტიკით, მეტყველი ინტონაციითა (ფილმში პერსონაჟს ახმოვანებს მსახიობი ეროსი მანჯგალაძე) და საოცარი უშუალობით, ტიპური კომედიური პერსონაჟია. მასშიც რომანტიკული ინტონაციაა: იგი ხომ ჭეშმარიტების მაძიებლობისთვის დაისაჯა, ამაღლებულ სიყვარულს შეეწირა. ქრისტეფორე მეოცნებე და იდეალისტია. ის სინამდვილე, რომელმაც მისი სატრფო არ დაინდო, მისთვის მიუღებელი რეალობაა, რომელსაც, რაღაც არ უნდა დაუჯდეს, თავი უნდა დააღწიოს და ისიც თავდაუზოგავად იბრძვის ამ ოცნების განხორციელებისათვის.

ქრისტეფორე და ერთაოზი - ადამიანთა რომანტიულ, ამავე დროს, კომიკური იდეალების ფოლკლორულ-ზღაპრულ განსხეულებას წარმოადგენენ. ხოლო სხვადასხვა წარწერებითა და ფორმულებით აჭრელებული ქვევრის ფორმის საპყრობილე იმ სამყაროს მიკრომოდელია, სადაც ადამიანის მეოცნებე სული შეუპოვრად ებრძვის დამაბრკოლებელ გარემოს. ხუტა და მისი პოლიციელები, ფსიქიატრი ნომრევანი, ტრიფონი და მარგალიტაც - გაფრენის იდეის დამაბრკოლებელ ბარიერებად გვევლინებიან, მაგრამ ეს უფრო ბუნებრივად არსებული მიწიერი სამყაროს პრაგმატულ მოდელს ქმნის, ვიდრე „მოსისხლე მტრის“ ხატს. აღსანიშნავია, რომ ელდარ შენგელაიას ფილმებში, თვით უარყოფითი გმირებიც კი არ იწვევენ გაღიზიანებას, რაც აიხსნება კომიკური ჟანრის ბუნებით, მარჯის ხასიათით.

ელდარ შენგელაია და რევაზ გაბრიაძე ოსტატურად ახერხებენ მსუბუქი, ლაღი და ირონიული ტონით მოგვითხრონ არსებითი სოციალურ-ზნეობრივი პრობლემების შესახებ. ავტორებმა იგავური ფორმით გამოხატეს დაპირისპირება მეოცნებეებსა და ხელისუფალთა ძალების წარმომადგენლებს შორის. „შერეკილებში“ მკაფიოდ იგრძნობა ავტორთა მიერ შენიღბული კრიტიკული პათოსი. თუნდაც ის ფაქტი, რომ ყოვლად უდანამაულო გმირები გამომწყვდელი ჰყავდათ ხეპრე პოლიციელსა და ბრიყვ ექიმს, პირდაპირ აღძრავდა ასოციაციას გასული საუკუნის 70-იანი წლების პოლიტიკურ ვითარებაზე: პოლიტპატიმრებს ხომ, როგორც წესი, ციხეში ან ფსიქიატრიულ კლინიკაში „ამწყსებდნენ“...

თუმცა, აღნიშნული მოტივი არა მხოლოდ საბჭოთა პერიოდის რეალობას გვახსენებს, არამედ პირდაპირ იწვევს ასოციაციას დღევანდელ პოლიტიკურ გარემოსთან. ინდივიდუალური პოზიცია, განსხვავებული აზრი, კრიტიკული განწყობა და პროტესტი კვლავაც აღიქმება მმართველი სისტემის მხრიდან, როგორც საფრთხე. დაპატიმრებები, ადმინისტრაციული დევნა, ცალკეულ შემთხვევებში კი, ფსიქიატრიული დიაგნოზით მანიპულირება კვლავაც გამოიყენება როგორც „განსხვავებულობის“ დათრგუნვის ინსტრუმენტი.

„შერეკილები“ საბოლოოდ აღწევნ მიზანს: ისინი ქმნიან ცათმფრენს, რომელიც ფანტასტიკური ოცნების სინამდვილედ ქცევის სიმბოლოდ აღიქმება. ქრისტეფორე და ერთაოზი გაარღვევენ ამ ქვეყნის საპყრობილის კარებს, აიჭრებიან ლაჟვარდოვან ცაში, ტკბებიან ბუნებისა და დიდებული ტაძრების მშვენიერებით. ოცნების ამ სიმაღლიდან კარგად მოსჩანს ჭეშმარიტი სილამაზე. ეს ზღაპრული მოგზაურობა უკიდუგანო სამყაროში, სადაც არც საზღვრებია და არც რაიმეს შეზღუდვის შესაძლებლობა - ზმანებას, სიზმარს ჰგავს, რომლის შემდგომ, სინამდვილეში არსებული კიდევ უფრო შემზარავი სახით წარმოგვიდგება. ფილმის ფინალი, ყოველივე მიწიერისაგან განთავისუფლებისა და მარადიული თავისუფლების სიმბოლოდ იკითხება.

ფილმის ავტორები ზღაპრის, გროტესკის, ბუფონადისა და ყოფითი კომედიის ელემენტების შერწყმით იგავურ განზოგადებას აღწევენ და სიყვარულზე, თავისუფლებაზე, გაფრენაზე მეოცნებე გმირების რომანტიკულ სამყაროს ქმნიან. მხოლოდ ერთაოზისა და ქრისტეფორეს მსგავს გმირებს შეეძლოთ, 70-იანი წლების სოციალურ-პოლიტიკურ ატმოსფეროში - თავისუფლებაზე, ოცნებაზე, სიყვარულზე, მარადიულობის ფილოსოფიურ პრობლემებზე სილადითა და იუმორით ესაუბრათ.

„შერეკილები“ კომიკური ელემენტებით შენიღბული ფილმ-იგავია ადამიანთა თავისუფლებისაკენ ლტოლვაზე... მიწისქვეშა დილეგში დამწყვდეული პატიმრები ქმნიან ცათმფრენს და მაღლა მიისწრაფვიან. მათ სიყვარული ათავისუფლებს, ხოლო ოცნებას - იმედი და დიდი ძალისხმევა ასხამენ ფრთებს. ცხოვრების უმძიმეს პირობებშიც კი იდეალი შეუზღუდავია - ეს ოპტიმისტური აზრი გასდევს კინონაწარმოებს, რომლის სიმბოლური გმირები, საოცრად თბილი იუმორით არიან შემკულნი სცენარისტისა და რეჟისორის მიერ.

აღსანიშნავია, რომ ქართულმა კინოხელოვნებამ რეჟისორ ელდარ შენგელაიასა და კინოდრამატურგ რევაზ გაბრიადის ურთიერთთანამშრომლობის წყალობით არა მარტო საეტაპო ფილმები შეიძინა, არამედ პირობითი თხრობის სრულიად ახლებურ ხერხებსაც მიაგნო. მათი ფილმების თემატიკა მკვეთრად განასხვავებს და გამოარჩევს ამ ნამუშევრებს იმ პერიოდის საბჭოური კინემატოგრაფის ზოგადი თემატური ერთფეროვნებისაგან. ეკრანზე გამოჩნდა ეროვნული თვითმყოფადობა, პერსონაჟთა კოლორიტული სახეები, მსახიობთა საინტერესო ანსამბლი, კადრის დინამიური კომპოზიცია, ოპერატორული შუქწერის ოსტატობა, კინომეტაფორა.

როგორც აღვნიშნეთ, „შერეკილები“ ზღაპრის პირობით ხერხებს ეყრდნობა. ზღაპრული სტილი, თხრობის იგავური ფორმა, რომანტიული მოტივები, ალეგორიის პოეტურობა - აღნიშნული სამყაროს შესაქმნელად ფართომასშტაბიან მხატვრულ ხედვას მოითხოვდა, რაც ორიგინალურად არის გადაწყვეტილი ფილმის მხატვრების - თენგიზ და რევაზ მირზაშვილების მიერ.

ფილმი „შერეკილები“, თავისი ხალხურობით, სისადავითა და ბუნებრივი კომიზმით, - ეროვნული თვითმყოფადობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო ნიმუშია.

რაც შეეხება იგავურ ფორმას, იგი ქართულ კინოში საბჭოთა კავშირის დაშლის მერე გაქრა, რადგანაც აღარ არსებობდა საჭიროება, იგავური ენით სოცრეალიზმისთვის მიუღებელ თემებზე საუბრისა. ცენზურის გაუქმებას მოყვა იმ ორიენტირის დაკარგვა, რომელსაც ებრძოდნენ ქართველი კინემატოგრაფისტები თავიანთი შემოქმედებით.

დასკვნა. XX საუკუნის 60-70-იანი წლები, ქართულ კინემატოგრაფში მრავალმხრივი ძიებებით აღინიშნება. სწორედ ამ პერიოდში გამოიკვეთა არაერთი თემატური, ჟანრული თუ სტილისტური

ტენდენცია, ჩამოყალიბდა აზროვნებისა და სათქმელის გამოსატყვის ახალი ფორმები. აღნიშნული პერიოდის ქართულ კინოხელოვნებაში შესაძლებელი გახდა ყალბი პათეტიკის ყოველდღიური აკარგინაობით შეცვლა. ვინაიდან საბჭოთა ცენზურა კვლავაც ძალაში რჩებოდა, გამოსავალი ტრადიციულ აზროვნების ფორმებისადმი ახლებურ მიდგომაში მოიძებნა. დამკვიდრდა პირობით-ალეგორიული თემატური აზროვნების პრინციპი, რამაც გაგრძელება ჰპოვა შემდგომი ათწლეულების კინემატოგრაფში.

იდეოლოგიური მოთხოვნები კვლავაც არსებობდა, რაც გარკვეულ ბარიერს უქმნიდა ავტორებს თემატიკის არჩევისას. ამიტომაც რეჟისორები ცდილობდნენ მოეძებნათ ახალი ფორმები და ახალი გამომსახველობითი ხერხები მაყურებელთან დიალოგისთვის. ამ პერიოდს უკავშირდება იგავური ფორმების დამკვიდრება, რომელიც, თავის მხრივ, განვითარებას ჰპოვებს სხვა მხატვრულ ხერხებთან და გამოსახვის საშუალებებთან მიმართებაში.

ელდარ შენგელაია საკუთარი სათქმელის გადმოსაცემად ოსტატურად იყენებს იგავურ ენას, როგორც კინემატოგრაფიულ ხერხს. ფილმი „შერეკილები“ სცდება კონკრეტული ისტორიული პერიოდის საზღვრებს და ალეგორიულად ასახავს ძალაუფლებისა და ინდივიდის მუდმივ დაპირისპირებას. ფილმი არ კარგავს აქტუალობას თანამედროვე პოლიტიკურ კონტექსტში - როცა ავტორიტარიზმის ნიშნები, ინსტიტუციური კრიზისი და თავისუფალი სიტყვის შეზღუდვა ისევ და ისევ რეალობის ნაწილია.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

ბაქრაძე, ა. (1989). *კინო, თეატრი*. თბილისი: ხელოვნება.

ოჩიაური, ლ. (2004, N1). ქართული კინოს პოეტური საწყისების ძიებაში. *თეატრი და ცხოვრება*.

ოჩიაური, ლ. (2018). მითის ინტერპრეტაცია ხელოვნებაში. *XX საუკუნის ხელოვნება*.

შენგელაია, ე. (2013). *მათქმევინეთ ორიოდ სიტყვა!*. თბილისი: ფორმა.

PARABOLIC LANGUAGE AS A CINEMATOGRAPHIC DEVICE IN THE WORKS OF FILM DIRECTOR ELDAR SHENGELAIA

Sopio Tavadze

*PhD in Theory and History of Art
Associate Professor at Batumi Art State University*

E-mail: sofotavadze@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9876-4479>

Abstract. Eldar Shengelaia is one of the most prominent representatives of the generation of Georgian filmmakers known as the "Sixtiers" - a generation that brought about a major turning point in national cinematography and defined the artistic direction of that decade. The "Sixtiers" laid the foundation for a new stage in Georgian cinema with their unique message, individual style, clearly defined civic position, and new artistic forms.

Since censorship remained in force in the 1960s, as it had in the preceding period, a solution was found in a new approach to traditional forms of thinking. The reality implied in the films of the "Sixtiers" was created with signs of the symbol, metaphor, and allegory. This fostered the establishment of parabolic forms, which served both as a means of defense against censorship and, at the same time, presented the artists' message on screen in a more interesting and original way. The parable proved to be the most appropriate form for Georgian cinematography during this period. Through it, under conditions of strict censorship, Georgian filmmakers managed to convey their attitude toward the existing regime and life using dramatic or light-hearted intonations. The action in such films takes place in a historically undetermined, conditional world, where reality is abstracted and the setting lacks precise dimension. There is almost no use of everyday elements, no direct reflection of anything with a specific sign, or direct statement of the message.

Eldar Shengelaia, with his distinctive, refined, and original cinematographic language, narrates parabolic wisdom. This work examines the film "The Eccentrics" (*Sherekilebi*), which is a film-parable disguised with comic elements about human beings' longing for freedom. The article analyzes the structure of the parable, the significance of its symbolic language, and the artistic forms through which the authors allegorically point to the ideological pressure of the Soviet era in the context of the individual versus the system.

Key words: Eldar Shengelaia; "Sixtiers"; parabolic form; film "The Eccentrics".

Introduction. The 1960s, considered the golden age of Georgian cinema, still serve as the main reference material for film theory and practice. This period is distinguished by multifaceted novelties: processes of creative search and renewal are underway, and new thematic, genre, and stylistic tendencies are taking root. Despite Georgian cinematography being part of the Soviet film art, it managed to give rise to the concept of the "Georgian Cinema Phenomenon," which consisted of Georgian cinema possessing its own distinct face with clearly defined signs of national identity - in form, methods of artistic representation, spirit, etc.

As is known, due to conjunctural reasons within the Soviet Union, the Soviet system and ideology restricted the freedom of the artist. Certain topics were subject to prohibition. Consequently, the artist had to work under conditions of strict censorship. They were forced either to submit to the dominant ideology or to find ways to escape ideological influence - that is, to express their message through a new way of thinking and new artistic forms, and thus preserve national consciousness and traditions.

The history of Georgian cinema is also a history of the struggle to save its nationality, originality, and naturalness, a struggle that did not pass without "sacrifices." The price of this was films that were altered, and thus mutilated, unrealized, or even destroyed as a result of official directives, which followed the artists' attempt to tell the truth in some form amid totalitarian falsehood and preserve their own self and dignity.

This kind of difficult and contradictory path was faced by the representatives of the new generation who entered Georgian cinematography in the early 1960s - the so-called "Sixtiers," including: Eldar and Giorgi Shengelaia, Otar Iosseliani, Merab Kokochashvili, Lana Gogoberidze, Mikheil Kobakhidze, and others. Each of them stood out with an individual style. These young filmmakers brought new themes to Georgian cinema, showcased a different world, and established new artistic forms. They significantly enriched Georgian cinematographic thinking and created their own distinctive, artistically valuable individual cinematographic world.

Methods. To study the issue presented in this work, a historical-comparative, content-based understanding, and research method based on the cross-referencing and analysis of scientific literature was used.

Discussion. In the creation of an artistic work, time is the important factor that determines the artist's position, in which the author's personality is shaped, clearly revealing their creed, the mentality of the epoch, and the national character in their work - which is a primary condition for studying modern art processes.

It is noteworthy that in the difficult process of forming new tendencies in art, one of the decisive roles is played by the influx of new creative forces, since every new generation enters art not only with a new worldview, new ideas, and a new vision of reality, but also with greater boldness in terms of formal searches and experimentation in the sphere of film language.

Every artist who emerged in the 1960s brought with them a new outlook and characters, a different sphere of interest, and a unique style. Their works demonstrate the changes that their thinking expressed, through artistic symbols and implications. The reality reflected in the films of the "Sixtiers" often had another meaning. The idea embedded in every word, phrase, or form, which implied reality, was created with the signs of the symbol, metaphor, or allegory. This new vision gave rise to the so-called "Parabolic Cinema." This, on the one hand, was a means of defense against censorship, and on the other hand, it was intended for the directors to express their message in a more interesting and original way.

"It was precisely by confining itself within the 'frames' of the parable/myth/legend that Soviet Georgian cinema of the 1960s and 1970s managed to 'speak' not only about themes and problems unacceptable to the existing ideology, censorship, and artistic method of socialist realism, but also to intensify searches in the expressive, formal direction; to create the unique face of new Georgian cinematography as a category of art, which is called the 'Georgian Cinema Phenomenon'" (Ochiauri, 2018, pp. 113-114).

What constitutes a parable and what are its main characteristics? As a literary genre, the main elements of a parable are: the conditional nature of the situation, the symbolism of the characters, a hidden philosophical discourse, the polyvalence of situations, and the sharpness of moral and philosophical conclusions. The parable is a moralistic, instructive, philosophical genre whose function is to transmit knowledge and establish dialectical connections (i.e., similarity-difference) between two phenomena. However, cinematography, for its part, introduced additional correctives. The characteristics of a film-parable are: didacticism, a striving for generalization, paradoxicality, laconism, and the parabolic nature of plot development. It is clear from the cinematic practice that the parable reveals its nature in completely different genres of film: drama, every-day or lyrical comedies, and tragicomedies. Therefore, it is more accurate to call it a generic form.

"The form of the parable, on the basis of which Georgian cinema was recognized as a 'phenomenon', was not, in my opinion, a device 'invented' merely for concealing the message, but it was a logical arrangement of objects, the expression of thought, and events, which in the context of time took on precisely this

kind of artistic form. It was a way of thinking that certain historical and temporal conditions helped to establish" (Ochiauri, 2004, p. 154).

We find clear examples of parabolic cinema in the works of Eldar Shengelaia, which is characterized by sharply individual features, themes, artistic images, and cinematographic devices characteristic of the author.

Creativity is, first and foremost, an eternal search and a desire to discover the new. Every artist perceives reality individually, and their mission is to reflect the existing in such a way that reality -directly or indirectly - becomes the artist's message. The goal of every creator is to establish their own style and handwriting in art, but this is realized only when the artist possesses an individual worldview.

"Whether they want it or not, whether they try to or not, an artist is either an ideologue or a propagandist. An ideologue, if they bring new themes, new problems, a new point of view, and stylistics. They are a propagandist if they tread the beaten, old, tiresome path, repeating what is outdated and worn out" (Bakradze, 1989, p. 251). In the context of this opinion expressed by critic Akaki Bakradze, Eldar Shengelaia can be considered an ideologue, as his work is distinguished by topical themes, critical vision, and the search for expressive devices.

The film-director noted: "In the 1960s and 1970s, there were two realities in the Soviet Union: the false, propagandistic one that was reflected in cinema, literature, and the press, and the real one. Our generation had to bring something else to get closer to the truth, the truth of life, of the problem. We knew that only individual, creative, and civic responsibility would lead us to our goal" (Shengelaia, 2013, p. 116). This "something else" became the path of parabolic cinema, which allowed for freedom of expression in message and form.

As already noted, the parabolic form is found in various genres of films in Georgian cinematography of the 1960s and 1970s. The combination of the parable with the comedy genre proved particularly significant. Thanks to the comic elements, the directors disguised their critical pathos, which led to the allegorical and parabolic nature of the films of this period. The rethinking of the generic nature of film comedy in Georgian cinematography is associated with the name of Eldar Shengelaia, which was presented in the director's work through the transformation of traditional elements and their synthesis with other genres.

The appearance of film dramatist Revaz Gabriadze became a kind of event in Georgian cinematography of the 1960s and 1970s, and new characteristics in the development of the comedy genre are associated with his name. The dramatist completely reinterpreted and presented the national character. He paved the way in Georgian cinema for the image of the "simple" person, in whom the essential features of the national character are collected: outstanding artistry, a sense of humor and self-irony, and the ability to overcome hardship with laughter.

In 1973, the creative co-authorship of Eldar Shengelaia and Revaz Gabriadze resulted in a fairy-tale-parabolic choice and the creation of the film "The Eccentrics". The film emerged on the border between the real and the imaginary. Despite its external simplicity, its expressive side is very eloquent. Based on the specificity of the parable, the unity of time and place is rejected in *The Eccentrics*. The film is devoid of didacticism, although the moral is clearly established in it: with great faith, dedication to an idea, and tireless work, even the impossible will become possible.

Mizana Bregadze (played by Akaki Bakradze) gives up the ghost during a feast and merrymaking. Ertaoz (played by Dato Jgenti), left an orphan, has his entire livelihood taken away by his father's debtors. Ertaoz takes items out of the house and distributes them to the debtors. Finally, when nothing is left of the movable property, he dismantles the house and gives parts of it to the neighbors: one takes a door, another a window, and a third the stairs and posts. Meanwhile, the remaining part of the house collapses... The only things left for Ertaoz to pawn are: a drum, a felt-cloak, a wine skin, and the song "A Little Bird Was Flying By". The

episode of the property's "seizure-ravaging" is interestingly resolved in the film, unfolding against the background of a joyful Georgian folk melody and having a comedic nature (Composers: Giya Kancheli, Jansug Kakhidze).

Left homeless, Ertaoz heads to the city, where he accidentally meets Margalita (played by Ariadna Shengelaia) - the wife of the train engineer Tripon (played by Merab Eliazishvili), who entertains admirers while her husband is away. Among them are Khuta (played by Boris Tsipuria), the head of the prison, and Noshrevan (played by Abrek Pkhaladze), the owner of a psychiatric hospital. Ertaoz falls in love with Margalita at first sight. To save herself, she assigns Ertaoz a risky task, which leads him to prison. This is where Ertaoz's "adventure" begins: in prison, he meets the elderly Kristepore (played by Vasil Chkhaidze), who was arrested a long time ago and is obsessed with the idea of creating a flying machine and finds no rest. His goal is pure and cherished: Kristepore wants to fly over the grave of his beloved (who threw herself into the river waves due to her father's opposition) with the flying machine and thus fulfill her last wish. The dreamer Kristepore also "befriends" Ertaoz, and the two of them work diligently to realize the idea of flying: they calculate formulas and, at the same time, prepare secret holes for escape. The attempt by the two "Eccentrics" to build a flying machine and take off is perceived as a metaphor for the constant striving for freedom and the fulfillment of a cherished dream.

In human consciousness, the word "eccentric" (*sherekili*) does not evoke negative emotions. "Eccentrics" were called genius people who did not submit to the confines of time and space and whose thinking stood above the reality that restricted individual freedom. In this sense, Kristepore and Ertaoz are also "eccentrics" who have the ability not only to dream but also to rise above the surrounding reality.

The film *The Eccentrics* is distinguished by its artistic and ideological concept, expressive side, intellectual depth, humor, multitude of conventions, metaphors and allegories, magnitude of characters, and poetic generalization. The plot, wrapped in a fairy-tale veil, is at the same time a bearer of profound lifelike truth. The film's heroes are characterized not by acquired, artificial comic qualities, but by natural comicality. Hints are clearly legible in them. Ertaoz, Kristepore, Margalita, Khuta, Noshrevan, Tripon - are symbolic heroes who represent very colorful and impressive artistic images.

The sincere, kind, and honest Ertaoz seems to be a character grown out of Georgian folklore, whose naïveté, naturalness, and expressive face lend him an astonishing charm. His expression shows a naive curiosity and the inner instinct of an inexperienced person to be exposed to novelty, to believe and experience it. In love and in his attitude toward life, Ertaoz shows a romantic nature: the will to live is given wings by dream and hope.

Kristepore - with his physique, plasticity, expressive intonation (the character is voiced in the film by actor Erosi Manjgaladze), and astonishing spontaneity - is a typical comic character. There is also a romantic intonation in him: he was punished for seeking the truth and sacrificed for an elevated love. Kristepore is a dreamer and an idealist. The reality that did not spare his beloved is an unacceptable reality for him, which he must escape at any cost, and he fights selflessly for the realization of this dream.

Kristepore and Ertaoz represent the folkloric-fairy-tale embodiment of human romantic, yet comic, ideals. And the qvevri-shaped prison, covered with various inscriptions and formulas, is a micro-model of a world where the human dreaming soul stubbornly fights against the hindering environment. Khuta and his policemen, the psychiatrist Noshrevan, Tripon, and Margalita also appear as barriers hindering the idea of flying, but this creates a more pragmatic model of the naturally existing earthly world than the image of a "mortal enemy." It should be noted that even the negative characters in Eldar Shengelaia's films do not cause irritation, which is explained by the nature of the comic genre and the nature of the caricature.

Eldar Shengelaia and Revaz Gabriadze masterfully manage to tell about essential social and moral problems with a light, carefree, and ironic tone. The authors expressed the conflict between the dreamers

and the representatives of the authorities in parabolic form. The authors' masked critical pathos is clearly felt in *The Eccentrics*. Even the fact that the utterly innocent heroes were imprisoned by a boorish policeman and a foolish doctor directly aroused association with the political situation of the 1970s of the last century: political prisoners were, as a rule, "placed" in prison or a psychiatric clinic.

However, this motive not only reminds us of the reality of the Soviet period but also directly causes an association with the current political environment. Individual position, dissenting opinion, critical mood, and protest are still perceived by the ruling system as a threat. Arrests, administrative persecution, and in some cases, manipulation with a psychiatric diagnosis are still used as an instrument for suppressing "difference."

The Eccentrics ultimately achieve their goal: they create the flying machine, which is perceived as a symbol of a imaginary dream coming true. Kristepore and Ertaoz break through the doors of this world's prison, soar into the azure sky, enjoying the beauty of nature and magnificent churches. From this height of the dream, the true beauty is clearly visible. This fabulous journey into the boundless world, where there are neither borders nor the possibility of restriction, resembles a vision, a dream, after which the existing reality appears even more terrifying. The film's finale is read as a symbol of eternal freedom and liberation from mundane reality.

The film's authors achieve parabolic generalization by blending elements of the fairy tale, grotesque, buffoonery, and everyday comedy, and create a romantic world of heroes who dream of love, freedom, and flight. Only heroes like Ertaoz and Kristepore could talk about freedom, dreams, love, and the philosophical problems of eternity with carefree lightness and humor in the social and political atmosphere of the 1970s.

The Eccentrics is a film-parable disguised with comic elements about the human longing for freedom... Prisoners confined in an underground dungeon create a flying machine and strive upward. Love liberates them, and hope and great effort give wings to the dream. Even in the direst conditions of life, the ideal is unlimited - this optimistic idea runs through the film, whose symbolic characters are adorned with astonishingly warm humor by the screenwriter and director.

It is noteworthy that Georgian cinema, thanks to the collaboration between director Eldar Shengelaia and film dramatist Revaz Gabriadze, not only acquired pivotal films but also discovered entirely new methods of conditional narration. The themes of their films sharply distinguish and set them apart from the general thematic monotony of Soviet cinematography of that period. National originality, colorful characters, an interesting ensemble of actors, dynamic composition of the frame, mastery of cinematographic lighting, and film metaphor appeared on the screen.

As we noted, *The Eccentrics* relies on the conditional methods of the fairy tale. The fairy-tale style, the parabolic form of narration, romantic motives, and the poetry of allegory required a large-scale artistic vision to create this world, which was originally resolved by the film's artists - Tengiz and Revaz Mirzashvili. The film *The Eccentrics*, with its folksiness, simplicity, and natural comicality, is one of the most prominent examples of national originality.

As for the parabolic form, it disappeared from Georgian cinema after the collapse of the Soviet Union, as there was no longer a need to talk about themes unacceptable to socialist realism using parabolic language. The abolition of censorship led to the loss of the orientation that Georgian filmmakers fought against with their creativity.

Conclusion. The 1960s and 1970s in Georgian cinematography are marked by multifaceted searches. It was during this period that a number of thematic, genre, and stylistic tendencies emerged, and new forms of expression of thought and message were established. In the Georgian film art of this period, it became possible to replace false pathos with the daily ups and downs of life. Since Soviet censorship remained in force, a solution was found in a new approach to traditional forms of thinking. The principle of conditional-

allegorical thematic thinking was established, which found continuation in the cinematography of subsequent decades.

Ideological demands still existed, which created a certain barrier for authors in choosing themes. Therefore, directors tried to find new forms and new expressive devices for dialogue with the audience. The establishment of parabolic forms is associated with this period, which in turn finds development in relation to other artistic devices and means of expression.

Eldar Shengelaia masterfully uses parabolic language as a cinematographic device to convey his message. The film *The Eccentrics* transcends the boundaries of a specific historical period and allegorically reflects the eternal confrontation between power and the individual. The film does not lose its relevance in the contemporary political context - when signs of authoritarianism, institutional crisis, and the restriction of free speech are again part of reality.

References

- Bakradze, A. (1989). *Cinema, Theatre*. Tbilisi: Khelovneba.
- Ochiauri, L. (2004, N1). In Search of the Poetic Origins of Georgian Cinema. *Theatre and Life*.
- Ochiauri, L. (2018). Interpretation of Myth in Art. *Art of the XX Century*.
- Shengelaia, E. (2013). *A Word or Two..!* Tbilisi: Forma.

რატი ჩიბურდანიძე

ხელოვნების თეორიისა და ისტორიის კადემიური

დოქტორი; ბათუმის ხელოვნების

სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ. ფოსტა: ratichib@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7367-0765>

აბსტრაქტი. აჭარის ხელოვნების მუზეუმი თანამედროვე ქართული კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კერაა. მის ფონდებში დაცული ექსპონატები ქმნის სოლიდურ კოლექციას, რომელიც იძლევა ნათელ წარმოდგენას XX საუკუნის ქართული სახვითი ხელოვნების ძირითად ეტაპებზე. ამ მრავალფეროვან კრებულში თავისი განსაკუთრებული ადგილი უკავია „სამოციანელთა“ შემოქმედებითი თაობის გამორჩეულ წარმომადგენელთა ფერწერულ ნიმუშებს, რომლებიც მუზეუმის მუდმივმოქმედ ექსპოზიციაშია გამოფენილი, ეს მხატვრებია: ზურაბ ნიჟარაძე, ნიკოლოზ (კოკა) იგნატოვი, გივი თოიძე, რადიმ თორდია და კოკი მახარაძე.

საკვანძო სიტყვები: „სამოციანელები“; მხატვრული ენის განახლება; ხატოვანი აზროვნება.

შესავალი. როგორც ცნობილია, 1950-60-იანი წლების მიჯნაზე შემოქმედებით ასპარეზზე ახალგაზრდა მხატვართა მთელი პლეადა გომოდის, რომელიც თამამად არღვევს ფორმალურ ძიებებზე დადებულ ტაბუს და ავლენს ამ პერიოდის ხელოვნების საერთო ტენდენციას - მხატვრული ენის განახლებისაკენ ლტოლვას. ეს ავტორები უპირატესად კოლორისტული ამოცანების გადაწყვეტით არიან დაინტერესებულნი, რაც ფერწერის სახვით-დეკორატიული საშუალებების, ფერის თავისთავადი თუ სახვითი თვისებების ხაზგასმას ემსახურება. ყოველივე ამან შედეგად მათ შემოქმედებაში მყარი, გააზრებული ფერადოვანი სისტემის ჩამოყალიბებას ჩაუყარა საფუძველი. „სამოციანელები“ დიდ ყურადღებას უთმობენ ფორმას, როგორც სურათის მხატვრულ-სახეობრივი სტრუქტურის გამოვლენის ერთ-ერთ უმთავრეს საშუალებას. სხვადასხვა მხატვრული პრობლემა-სადმი შემოქმედებითი მიდგომა, სამყაროს უშუალო, ინდივიდუალური აღქმა, ხატოვანი აზროვნება ამ ოსტატთა ინტერესების ძირითად სფეროს განსაზღვრავს.

მეთოდები. წარმოდგენილი საკითხის კვლევის მიზნით ნაშრომში გამოყენებულია სამეცნიერო ლიტერატურის ურთიერთმეჯერებაზე დაფუძნებული და კონკრეტული მხატვრების აღნიშნული ნიმუშების მხატვრულ-სტილისტური და შედარებითი ანალიზის მეთოდი.

მსჯელობა. ზურაბ ნიჟარაძე ღრმა და დახვეწილი ხელოვანია, რომელსაც მაღალი მხატვრული და პროფესიული კულტურა, თავისებური და საინტერესო აზროვნება გამოარჩევს. მხატვრის შემოქმედება მნიშვნელოვან წვლილს წარმოადგენს XX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული ფერწერის განვითარებაში. მისი თამამი ფერადოვანი შეხამებებით შესრულებული ტილოები - თანამედროვეთა პორტრეტები, ნატურმორტები, შიშველი ნატურა თუ თემატური კომპოზიციები დამთვალიერებლის წინაშე ერთიან სისტემად, ინდივიდუალურ სამყაროდ გარდაიქმნება. ზ. ნიჟარაძე კოლორიტის ფაქიზი გრძნობით გამოირჩევა, იგი დიდ ყურადღებას აქცევს ფერადოვან გამას, ფერწერულ ეფექტებს. მხატვრის საყვარელი ფერებია: წითელი, ლურჯი, ყვითელი, მწვანე. მდიდარ ფერადოვნებასთან ერთად მის ნამუშევრებს ახასიათებს ექსპრესიული ფაქტურა, მსუყე, პასტოზური მონასმი. ნაწარმოებებში ფერი ციმციმებს, ანათებს, მაჟორულ ჟღერადობას იძენს. ზ. ნიჟარაძის სურათებში ფერი ფორმის გამოვლენის უმთავრეს კომპონენტს წარმოადგენს, სწორედ ფერთა

ინტენსივობაზე აგებული შეხამებებით აღწევს მხატვარი მისთვის დამახასიათებელი მოცულობითი ფორმის გადმოცემას. ზ. ნიჟარაძის ფერწერული ტილო „ქალი ძაფის გორგლებით“ (ტილო, ზეთი. 81X60. 1991) შიშველი ნატურების ციკლის ერთ-ერთი მომხიბლავი ნიმუშია, იგი გამოირჩევა დახვეწილი ფერადოვნებით, ჟღერადი კოლორიტით, რომანტიკული განწყობილებით. სურათზე გამოსახულია ფეხმორთხმით მჯდომი ფიგურა, რომელსაც ზეაწეულ ხელებში ძაფის გორგლები უჭირავს, სხვადასხვა ფერის ბურთულები განთავსებულია მის ფერხთითაც, რითაც კომპოზიცია გარკვეულ დინამიკურობას იძენს. ნამუშევრის ფონი მომწვანო, მოცისფრო, მოყვითალო ფართო მონასმებით იქნება, რაც სურათს თავისებურ სივრცობრიობას და ჰარმონიულ მთლიანობას ანიჭებს. 1980 წლით თარიღდება ზ. ნიჟარაძის ფერწერული ტილო იგივე სახელწოდებით. ამ ნაწარმოების კომპოზიცია ფაქტობრივად იდენტურია ხელოვნების მუზეუმში დაცული ნიმუშისა. აღსანიშნავია რომ ზ. ნიჟარაძე, როგორც იმპროვიზატორი, არაერთხელ უბრუნდება თავის ცნობილ მოტივებს, ესაა ერთგვარი საავტორო ვარიაციები ისეთ თემებზე, როგორიცაა: „ქალი თუთიყუშით“, „რომაული სცენები“ და ა. შ.

ნიკოლოზ (კოკა) იგნატოვი XX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული მხატვრობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წარმომადგენელია. ხელოვანის მრავალმხრივი შემოქმედება სხვადასხვა სფეროს მოიცავს. იგი ერთნაირი წარმატებით ქმნიდა როგორც მონუმენტურ-დეკორატიული ხელოვნების ისე დაზგური ფერწერისა და გრაფიკის ნიმუშებს, ასრულებდა ილუსტრაციებს, მუშაობდა თეატრსა და კინოში. საინტერესოა, რომ დროთა განმავლობაში ნ. იგნატოვის შემოქმედებაში მისთვის დამახასიათებელი „ტრადიციული“, ინდივიდუალური მანერის პარალელურად ვლინდება თანამედროვე ხელოვნებისათვის დამახასიათებელი ტენდენციები. ასეთია ჯერ კიდევ 1970-იან წლებში შესრულებული დეკორაციები საბალეტო სპექტაკლებისათვის: „ორესტეა“, „წვრილმანები“ (მოცარტის მუსიკაზე), „ჩაკონა“ (ბახის მუსიკაზე) და ა.შ., რომლებსაც ერთგვარი სიურრეალისტური ელფერი დაჰკრავს. გარკვეული კონცეპტუალური მიდგომა იკითხება ავტორის მიერ 1990-იან წლებში ნატურალისტურად შესრულებულ სერიაში „ქვები“. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა მუზეუმში დაცული პანო "მხატვრის სახელოსნოში" (ტილო, აკრილი. 150X250. 1997), რომელიც ავტორისათვის დამახასიათებელი ხატოვანებით, სტილიზაციით, ხაზგასმული დეკორაციულობით გამოირჩევა. აღსანიშნავია, რომ ამ ნაწარმოებში ერთმანეთს ორგანულად ერწყმის დაზგური ფერწერის და კედლის მხატვრობის პრინციპები. ნამუშევრის წინა პლანზე გამოსახულია რეალისტურად შესრულებული პალიტრა, საღებავის ქილები და სხვა სამხატვრო ინვენტარი, სურათის ცენტრში დგას ნატურალისტურად დაწერილი მოლბერტი რომელზეც ჯერ კიდევ დაუხატავი თეთრი ტილოა დამაგრებული, მოლბერტის უკან კი ზემოდან დანახული, „აყირავებული“ მრგვალი მაგიდაა, რომელზეც მწვანე ვაშლია მოთავსებული, სწორედ ეს ფრაგმენტი გადმოაქვს მხატვარს ჯერ კიდევ დაუსრულებელ ტილოზე. კომპოზიციის უკანა პლანზე განზოგადებულად დაწერილი სცენებია წარმოდგენილი, რომლებიც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებს, მატერიალური კულტურის ძეგლებს, ხალხის ყოფა-ცხოვრებას და ფოლკლორულ მოტივებს ასახავს. ყოველივე ეს მთლიანობაში ქმნის ორიგინალურ სიუჟეტურ თხრობას ადამიანის, ბუნების, სამშობლოს თემაზე. ნ. იგნატოვი იმ მხატვართა რიგს განეკუთვნება, რომელმაც თანამოაზრეებთან ერთად შექმნა ახალი ეპოქა და აღმოაჩინა თავისი სამყარო - მონუმენტური, განზოგადებული, აბსტრაქტირებული. მის საუკეთესო ქმნილებებში, თანადროულ დასავლურ ტენდენციებთან ერთად, მკაფიოდ გამოვლენილი ეროვნული საწყისებია წარმოჩენილი.

გივი თოიძის მრავალფეროვანი შემოქმედების ძირითადი თემატიკაა: ძველი თბილისი, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეების პეიზაჟები, ნატურმორტები, პორტრეტები, ჟანრული სცენები. მისი ნამუშევრები გამოირჩევა ინტენსიური კოლორიტითა და ზედმიწევნით გამომსახველი ფერწერული ფაქტურით. ხელოვანის შემოქმედებაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია ძველი თბი-

ლისის თემას, რომელსაც მხატვარი განსაკუთრებული სითბოთი და ლირიზმით გადმოსცემს, ასეთია მუზეუმში გამოფენილი ტილო „ძველი თბილისი, მეჩეთი“ (ტილო, ზეთი. 100X120. 1993), რომელზეც გამოსახულია ძველი თბილისის კოლორიტული კუთხე - აბანოთუბანი. ნაწარმოები მკაფიოდ იყოფა ორ პლანად - წინა პლანზე მოცემულია ერთმანეთთან მიჯრით მდგომი ერთ ორ და სამსართულიანი ძველებური აივნისი და შუაბანდიანი სახლები, მეჩეთის მონუმენტური მინარეთი, რომელთა დიაგონალური თუ ვერტიკალური ხაზები კომპოზიციას დინამიკურობას ანიჭებს. სურათის ქვედა მარჯვენა კუთხეში წარმოდგენილია ჭრელი კაბებით მოსილი ქალთა ფიგურები, რასაც აქ ცოცხალი იმპულსი შემოაქვს - მარცხნივ, პროფილში მდგომ ქალს მხარზე ფიჩხის კონა აქვს შემოდებული, შუა და მარჯვენა პერსონაჟები კი ერთგვაროვან პოზებშია გამოსახული. კომპოზიციის მარჯვენა კიდე მთელ ვერტიკალს დიდი, ნახევრად ფოთლებშემოძარცვული ხე იკავებს, რომელიც თავისებურად კრავს და აერთიანებს კიდეც სურათის სივრცობრივ სტრუქტურას. ამ მიმზიდველ ლანდშაფტს აგვირგვინებს უკანა პლანზე წარმოდგენილი ნარიყალას ციხე მძლავრი კოშკებით და დიდებული გალავნით. გ. თოიძე თბილისისა და საქართველოს ისტორიის თავისებური მემკვიდრეა, რადგან მის ნამუშევრებში ასახული მრავალი ხელი დღეს სამწუხაროდ აღარ არსებობს.

რადიმ თორდიას შემოქმედებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია თავისებური ლირიზმით გამსჭვალულ ქალთა პორტრეტებს და ჟანრულ სცენებს, რომლებიც დახვეწილი ფერადოვნებით და პოეტური განწყობილებით ხასიათდება. მხატვრის კომპოზიციები ლაკონურად არის აგებული, რომლებშიც ნათლად იკითხება სურათის სიბრტყობრივ-რიტმული საწყისი თუ ფერთა გამის გარკვეული პირობითობა. ფერწერული სურათი - „ქალიშვილი თეთრში“ (ტილო, ზეთი. 79X75. 1992) თბილი, ქრომატული კოლორიტით გამოირჩევა. 3/4 ბრუნით წარმოდგენილი პერსონაჟის მჯდომარე ფიგურა, რომელსაც ხელში ფრთაგამილი ჩიტი ჰყავს, თითქოს საკუთარ ფიქრებშია ჩაძირული, მისი სადა „თეთრი“ კაბა მოცისფრო-მოლურჯო, მოყვითალო-მოვარდისფრო ლაქებით არის დამუშავებული ისე, რომ მოდელი თითქოს ფერადოვან ბურუსშია გახვეული, ამ შეგრძნებას აძლიერებს ნამუშევრის სადა ფონიც. აღსანიშნავია, რომ 1988 წელს რ. თორდიას შესრულებული აქვს აბსოლუტურად იდენტური ნაწარმოები ამ მოტივზე, მის ფუნჯს ეკუთვნის სხვადასხვა დროს შესრულებული მსგავსი კომპოზიციები უმნიშვნელო განსხვავებებით: „გოგონა ვარდისფერი ჩიტით“ (1987), „ლოდინი“ (1988), „მელანქოლია“ (1997) და სხვ., რომლებიც მაყურებელში გარკვეულ რომანტიკულ და სიმბოლურ შეგრძნებებს ბადებს. ამ მეთოდით რ. თორდია მიმართავს არაერთხელ განცდილი თემის პერიფრაზირებას, სადაც ამგვარი იდილიური სიუჟეტებისადმი მისი პიროვნული, ჰუმანისტური დამოკიდებულება იკითხება.

კოკი მახარაძე „სამოციანელთა“ თაობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი, ორიგინალური ხედვის მქონე შემოქმედია, რომლის ნამუშევრების მხატვრულ ენას ფორმის განზოგადება, ფერის სახვით-დეკორატიული ჟღერადობის სიმძაფრე და მონასმის ექსპრესიულობა განსაზღვრავს. დროთა განმავლობაში მისი ხელწერა გარკვეულ ცვლილებებს განიცდის კერძოდ, თუკი 1950-60-იან წლებში ხელოვანის ინტერესი „დიდი თემატური სურათის“ შექმნასა და მონუმენტური ფორმის დაზგურ ფერწერაში დამკვიდრების მცდელობით არის განპირობებული, რაც ამავდროულად ამ პერიოდის ქართული მხატვრობის ერთ-ერთი ძირითადი მახასიათებელია, შემოქმედების გვიან ეტაპზე ავტორის ინტერესი უპირატესად სურათის სახვით-პლასტიკური გამომსახველობისა და სიუჟეტის მაქსიმალურად ემოციური ჟღერადობის გამოვლანას ემსახურება. სწორედ ამ ნიშნებით ხასიათდება კ. მახარაძის ფერწერული ტილო „კომპოზიცია ისტორიულ თემაზე“ (ტილო, ზეთი. 60X70. 1986), რომელიც ხელოვნების მუზეუმის მუდმივმოქმედ ექსპოზიციას ამჟღავნებს. სურათზე გამოსახულია მრავალფიგურიანი დინამიკური სცენა, ნამუშევრის წინა პლანზე, ცენტრში, წარმოდგენილია რკალისებურად ჩამწკრივებული ხუთი პერსონაჟი, პოზებიდან და ქესტებიდან გამომდინარე ისინი

თითქოს ბედს შეგუებულნი ტყვეობისთვის არიან განწირულნი. მარჯვენა ქვედა კიდეში მოცემულია წითელი ლაბადით მოსილი დაჩოქილი ქალბატონი, იგი მის გვერდით დაცემულ ქალს ეხმარება. წარმოდგენილი ადამიანების ჯგუფს ალყაში აქცევს ორი მხედარი, რომლებიც გამმაგებით მოაჭენებენ ცხენებს. ნამუშევრის დრამატიზმს კიდევ უფრო ამძაფრებს დაძაბული მუქი კოლორიტი, ფიგურების ექსპრესიული გამომსახველობა და თავისუფალი, პასტოზური მონასმებით შესრულებული ავისმომასწავებელი ფონი. ნიშანდობლივია, რომ აქ სურათის პირობითი სახელწოდება არ იძლევა მისი შინაარსის ზუსტი ინტერპრეტაციის საშუალებას, მაგრამ მხატვრულ-სტილისტური თუ ზოგიერთი კომპოზიციური დეტალის გათვალისწინებით იგი იწვევს გარკვეულ ასოციაციას კ. მახარაძის ცნობილ ბატალურ პანოსთან „კრწანისის ბრძოლა“, რომელიც 1983 წელს არის შესრულებული, შესაძლოა ეს ტილოც ამ მოტივით იყოს შთაგონებული.

დასკვნა. ყოველივე ზემოხსენებულიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ „სამოციანელებმა“ დაარღვიეს ფორმალური ძიებების აკრძალვა. ეს მხატვრები საერთო ამოცანებს ისახავდნენ, მაგრამ მათ განვითარების საკუთარი გზა გაიარეს და შექმნეს ნაწარმოებები, რომლებიც მკაფიოდ ასახავენ თითოეული მათგანის შემოქმედებით მრწამსს. 1950-60-იან წლებში მომხდარმა არსებითმა ძვრებმა, რითაც იმ დროის კულტურული ცხოვრების ყველა სფერო აღინიშნა, განაპირობა მხატვრული გამომსახველობის ახალი ხერხების დამკვიდრება, რაც ხელოვანის თვითმყოფადობის გამოვლენის ფართო შესაძლებლობებს ქმნიდა. სახვით ხელოვნებაში ნათლად გამოიკვეთა მხატვართა მისწრაფება განზოგადებული სახეების შექმნისა და სამყაროს ხატოვან-ესთეტიკური აღქმისაკენ. ამ თაობის საუკეთესო წარმომადგენლები თავიანთ ნამუშევრებში მთელი სისავსით ავლენდნენ საკუთარ მსოფლშეგრძნებას, გამოხატავდნენ საკუთარ დამოკიდებულებას გარემომცველი სამყაროს მიმართ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ოცხელი, ი. (2002). „*გივი თოიძის შემოქმედება*“, სამხატვრო ალბომი გივი თოიძე. თბილისი: ომეგა თეგი.

ქარაია, ი. (2010). „*რადიშ თორდია*“, სამხატვრო ალბომი რადიშ თორდია. თბილისი: მაგთიკომი.

შერვაშიძე, ნ. (2011). „*დრო და შემოქმედი*“, სამხატვრო ალბომი კოკი მახარაძე. თბილისი: მაგთიკომი.

ჯანბერიძე, ნ. (1989). *ძიება და ტრადიცია*. თბილისი: მეცნიერება.

Зингер, Е. (1985). „*Зураб Нижарадзе*“. Москва: Советский Художник.

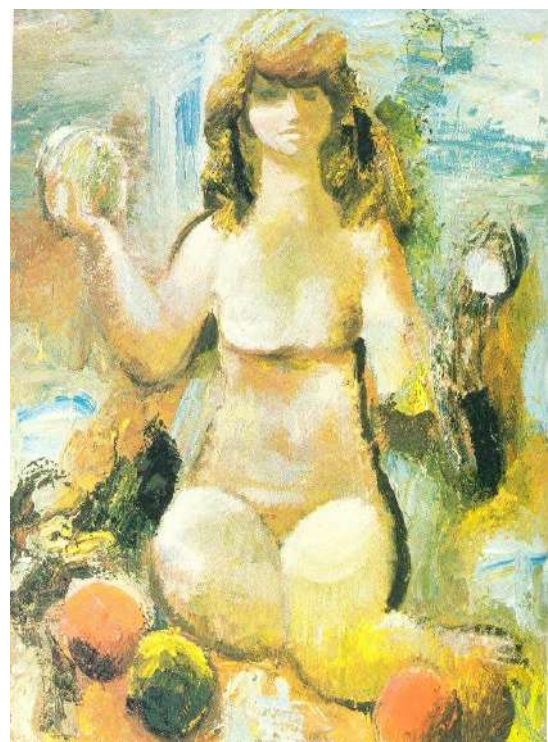
Толстой, В. (1982). „*Николай Игнатов*“. Москва: Советский Художник.

საილუსტრაციო მასალა
ზურაბ ნიჟარაძე
„ქალი ძაფის გორგლებით“

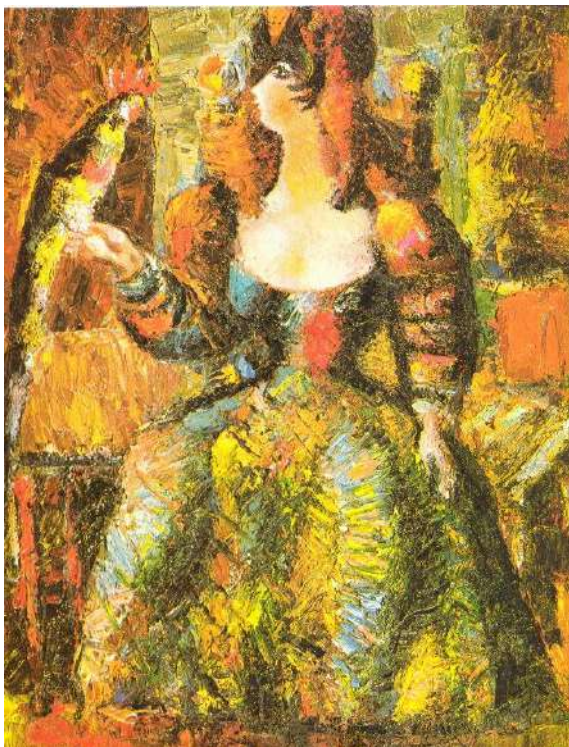
1991

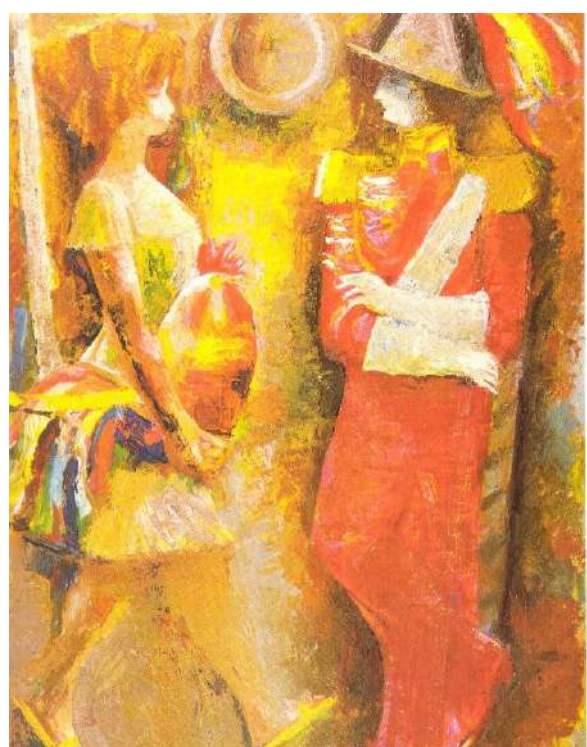
1980

„ქალი თუთიყუშით“ 1974

„რომაული სცენა“ 1968

ნიკოლოზ (კოკა) იგნატოვი
„მხატვრის სახელოსნოში“ 1997

დეკორაციის ესკიზები საბალეტო სპექტაკლისათვის „წვრილმანები“ 1975

სერიიდან „ქვები“ 1990-იანი წწ.

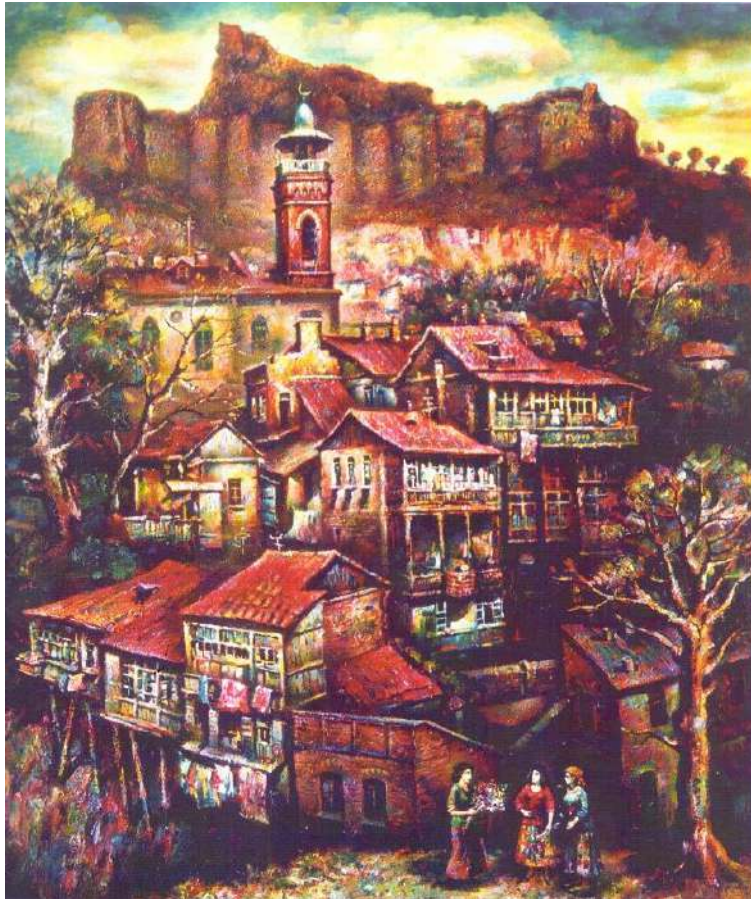

გივი თოიძე

ძველი თბილისი, მეჩეთი 1993

ნარიყალა 1992

რადიმ თორდია
„ქალიშვილი თეთრში“

1992

1988

მელანქოლია 1998

გოგონა ვარდისფერი ჩიტით 1987

კოკი მახარაძე
„კრწანისის ბრძოლა“ 1983

„კომპოზიცია ისტორიულ თემაზე“ 1986

PAINTINGS BY THE "SIXTIES GENERATION" FROM THE AJARA ART MUSEUM

Rati Chiburdanidze

PhD in Theory and History of Art

Professor at Batumi Art State University

E-mail: ratichib@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7367-0765>

Abstract. The Ajara Art Museum is one of the significant centers of contemporary Georgian culture. The exhibits preserved in its collections form a substantial body of work that provides a clear understanding of the main stages of 20th-century Georgian visual art. Within this diverse collection, a special place is occupied by painted works by outstanding representatives of the "Sixties Generation" creative cohort, which are displayed in the museum's permanent exhibition. These artists are: Zurab Nizharadze, Nikoloz (Koka) Ignatov, Givi Toidze, Radish Tordia, and Koki Makharadze.

Keywords: "Sixties Generation"; artistic language renewal; figurative thinking.

Introduction. As is well known, at the turn of the 1950s-60s, an entire pleiad of young artists emerged on the creative stage, boldly breaking the taboo on formal searches and revealing the general tendency of this period's art - the aspiration toward the renewal of artistic language. These authors were primarily interested in solving coloristic problems, which served to emphasize the visual-decorative means of painting, and the intrinsic or visual properties of color. All of this ultimately laid the foundation for the formation of a solid, conscious chromatic system in their work. The "Sixties Generation" paid great attention to form as one of the most important means of revealing the artistic-figurative structure of a painting. Their creative approach to various artistic problems, direct and individual perception of the world, and figurative thinking define the main sphere of these masters' interests.

Methods. For the purpose of the study of the presented topic, the work employs methods based on the correlation of scientific literature and artistic-stylistic and comparative analysis of the mentioned works by specific artists.

Discussion. **Zurab Nizharadze** is a profound and refined artist distinguished by high artistic and professional culture and distinctive, interesting thinking. The artist's work represents a significant contribution to the development of Georgian painting in the second half of the 20th century. His canvases executed with bold chromatic combinations - portraits of contemporaries, still lifes, nude studies, or thematic compositions - transform before the viewer into a unified system, an individual world. Z. Nizharadze is distinguished by a subtle sense of colorism. He pays great attention to the chromatic range and painterly effects. The artist's favorite colors are: red, blue, yellow, green. Along with rich chromaticism, his works are characterized by expressive texture and thick, impasto brushwork. In his works, color shimmers, glows, and acquires a major tonality. In Z. Nizharadze's paintings, color represents the primary component of form revelation. It is precisely through contrasts built on the intensity of colors that the artist achieves the transmission of volumetric form characteristic of his work. Z. Nizharadze's painting "Woman with Balls of Thread" (canvas, oil. 81X60. 1991) is one of the most charming examples of his nude studies cycle, distinguished by refined chromaticism, resonant colorism, and romantic mood. The painting depicts a cross-legged sitting figure holding balls of thread in raised hands, with balls of different colors also placed at her feet, lending a certain dynamism to the composition. The background of the work features broad brushstrokes of greenish, bluish, and yellowish tones, which give the painting a particular spatiality and harmonious wholeness. Z. Nizha-

radze's painting with the same title dates to 1980. The composition of this work is virtually identical to the specimen preserved in the art museum. It should be noted that Z. Nizharadze, as an improviser, repeatedly returns to his familiar motifs. These are a kind of authorial variations on such themes as: "Woman with Parrot," "Roman Scenes," etc.

Nikoloz (Koka) Ignatov is one of the significant representatives of Georgian painting in the second half of the 20th century. The artist's multifaceted work encompasses various spheres. He created with equal success both monumental-decorative art and easel painting and graphic works, created illustrations, and worked in theater and cinema. It is interesting that over time, parallel to N. Ignatov's characteristic "traditional" individual manner, tendencies characteristic of contemporary art emerged in his work. Such are the decorations executed in the 1970s for ballet performances: "Oresteia," "The Trivia" (to Mozart's music), "Chaconne" (to Bach's music), etc., which are tinged with a kind of surrealist coloring. A certain conceptual approach can be discerned in the series "Stones" executed by the author in the 1990s in a naturalistic manner. From this perspective, the panel "In the Artist's Studio" (canvas, acrylic. 150X250. 1997) preserved in the museum is particularly interesting, distinguished by the figurativeness, stylization, and emphasized decorativeness characteristic of the author. It should be noted that in this work, the principles of easel painting and wall painting are organically merged. The foreground of the work depicts a realistically executed palette, paint tubes, and other artistic inventory; in the center of the painting stands a naturalistically painted easel on which a still unpainted white canvas is mounted. Behind the easel is a "bird's-eye view" round table with a green apple placed on it - precisely this fragment is transferred by the artist to the still unfinished canvas. The background of the composition presents generalized scenes depicting various parts of Georgia, monuments of material culture, people's way of life, and folkloric motifs. All of this as a whole creates an original narrative plot on the theme of man, nature, and homeland. N. Ignatov belongs to the ranks of artists who, together with like-minded individuals, created a new epoch and discovered their own world - monumental, generalized, abstracted. In his best creations, along with contemporary Western tendencies, clearly expressed national origins are presented.

The main themes of **Givi Toidze's** diverse work are: old Tbilisi, landscapes of various parts of Georgia, still lifes, portraits, and genre scenes. His works are distinguished by intense colorism and meticulously expressive painterly texture. A special place in the artist's work is occupied by the theme of old Tbilisi, which the artist conveys with particular warmth and lyricism. Such is the canvas "Old Tbilisi, Mosque" (canvas, oil. 100X120. 1993) displayed in the museum, which depicts a colorful district of old Tbilisi - Abanotubani. The work is clearly divided into two planes - the foreground presents one-, two-, and three-story old-fashioned houses with balconies and stained-glass windows standing adjacent to each other, and the monumental minaret of the mosque, whose diagonal or vertical lines lend dynamism to the composition. In the lower right corner of the painting are presented figures of women dressed in colorful dresses, which brings a living impulse here - the woman standing on the left in profile has a bundle of firewood on her shoulder, while the middle and right characters are depicted in uniform poses. The entire vertical of the right edge of the composition is occupied by a large tree half-covered in leaves, which peculiarly frames and also unifies the spatial structure of the painting. This attractive landscape is crowned by the Narikala fortress presented in the background with powerful towers and magnificent walls. G. Toidze is a peculiar chronicler of the history of Tbilisi and Georgia, as many of the views reflected in his works, unfortunately, no longer exist today.

Radish Tordia's work holds an important place for women's portraits and genre scenes imbued with particular lyricism, characterized by refined chromaticism and poetic mood. The artist's compositions are laconically constructed, in which the planar-rhythmic origin of the painting and a certain conventionality of the color scheme are clearly discernible. The painting "Young Lady in White" (canvas, oil. 79X75. 1992) is distinguished by a warm, chromatic colorism. The sitting figure of the character presented in 3/4 turn, holding

a bird with spread wings in her hand, seems immersed in her own thoughts. Her simple "white" dress is treated with bluish, yellowish-pinkish spots so that the model seems wrapped in a chromatic veil. This feeling is strengthened by the simple background of the work. It should be noted that in 1988, R. Tordia created an absolutely identical work on this motif. His brush produced similar compositions executed at different times with insignificant differences: "Girl with Pink Bird" (1987), "Waiting" (1988), "Melancholy" (1997), etc., which evoke certain romantic and symbolic feelings in the viewer. By this method, R. Tordia repeatedly resorts to paraphrasing experienced themes, where his personal, humanistic attitude toward such idyllic subjects is discernible.

Koki Makharadze is one of the significant creators with original vision of the "Sixties Generation," whose works' artistic language is defined by the generalization of form, the intensity of color's visual-decorative resonance, and the expressiveness of brushwork. Over time, his handwriting undergoes certain changes, specifically, if in the 1950s-60s the artist's interest was conditioned by the creation of a "great thematic painting" and the attempt to establish monumental form in easel painting, which is simultaneously one of the main characteristics of Georgian painting of this period, in the late stage of his work, the author's interest primarily serves the revelation of the painting's visual-plastic expressiveness and the maximally emotional resonance of the subject. Precisely these features characterize K. Makharadze's painting "Composition on a Historical Theme" (canvas, oil. 60X70. 1986), which adorns the art museum's permanent exhibition. The painting depicts a multi-figured dynamic scene. In the foreground, in the center, are presented five characters arranged in an arc. Judging from their poses and gestures, they seem resigned to fate and doomed to captivity. In the lower right corner is presented a stooped lady dressed in a red cloak; she is helping a woman who has fallen beside her. Two horsemen encircle the group of presented people, frantically spurring their horses. The drama of the work is further intensified by the tense dark colorism, the expressive rendering of the figures, and the ominous background executed with free, impasto brushstrokes. It is significant that here the conditional title of the painting does not allow for precise interpretation of its content, but considering the artistic-stylistic and certain compositional details, it evokes a certain association with K. Makharadze's famous battle panel "Battle of Krtsanisi," which was created in 1983. Possibly this canvas is also inspired by this motif.

Conclusion. From all of the above, we can conclude that the "Sixties Generation" broke the prohibition on formal quest. These artists set common goals, but they each traveled their own path of development and created works that clearly reflect each of their creative credos. The significant shifts that occurred in the 1950s-60s, which marked all spheres of cultural life at that time, conditioned the establishment of new methods of artistic expression, which created broad possibilities for the revelation of the artist's uniqueness. In visual art, artists' aspiration toward the creation of generalized images and the figurative-aesthetic perception of the world clearly emerged. The best representatives of this generation fully revealed their own worldview in their works and expressed their own attitude toward the surrounding world.

References

- Janberidze, N. (1989). *"Quest and Tradition"*. Tbilisi: Metsniereba.
- Karaia, I. (2010). *"Radish Tordia," Art Album Radish Tordia*. Tbilisi: Magtikomi.
- Otskheli, I. (2002). *"Givi Toidze's Works," Art Album Givi Toidze*. Tbilisi: Omega Tegi.
- Shervashidze, N. (2011). *"Time and Creator," Art Album Koki Makharadze*. Tbilisi: Magticomi.
- Tolstoy, V. (1982). *"Nikolai Ignatov" (In Russian)*. Moscow: Soviet Artist.
- Zinger, E. (1985). *"Zurab Nizharadze" (In Russian)*. Moscow: Soviet Artist.

Illustrative material

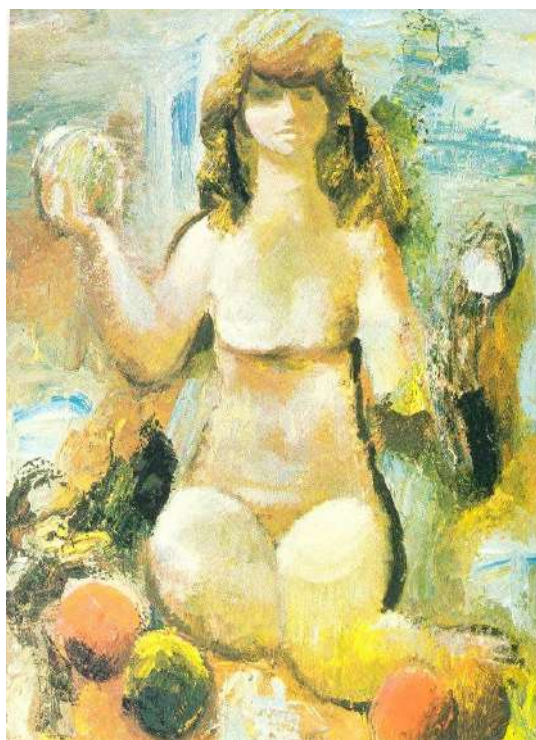
Zurab Nizharadze

„Woman with Balls of Thread“

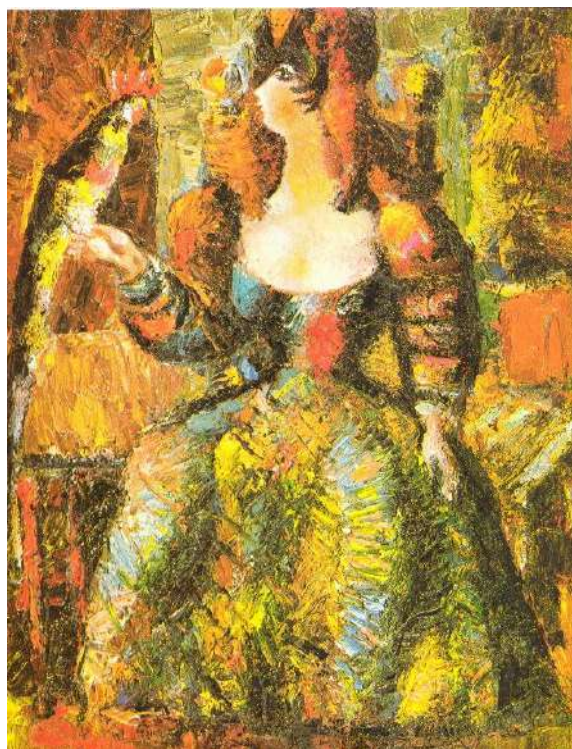
1991

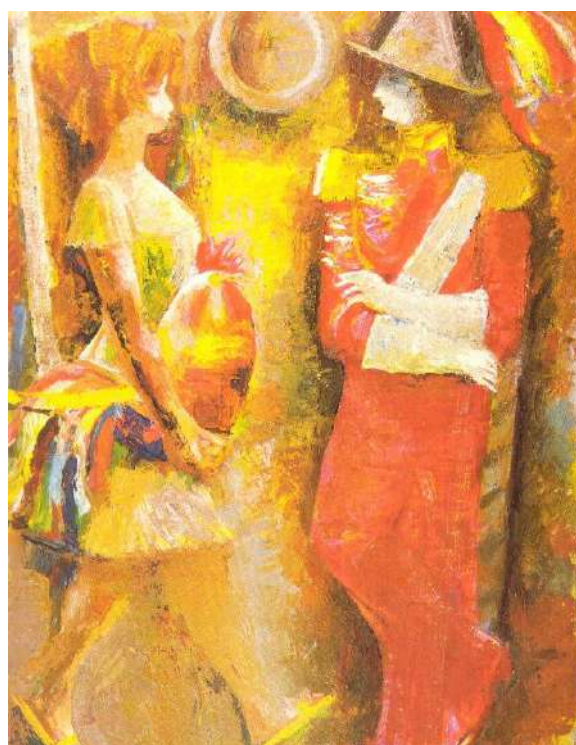
1980

„Woman with Parrot," 1974

"Roman Scenes" 1968

Nikoloz (Koka) Ignatov
"In the Artist's Studio" 1997

Decoration sketches. 1975

the series "Stones" 1990-s.

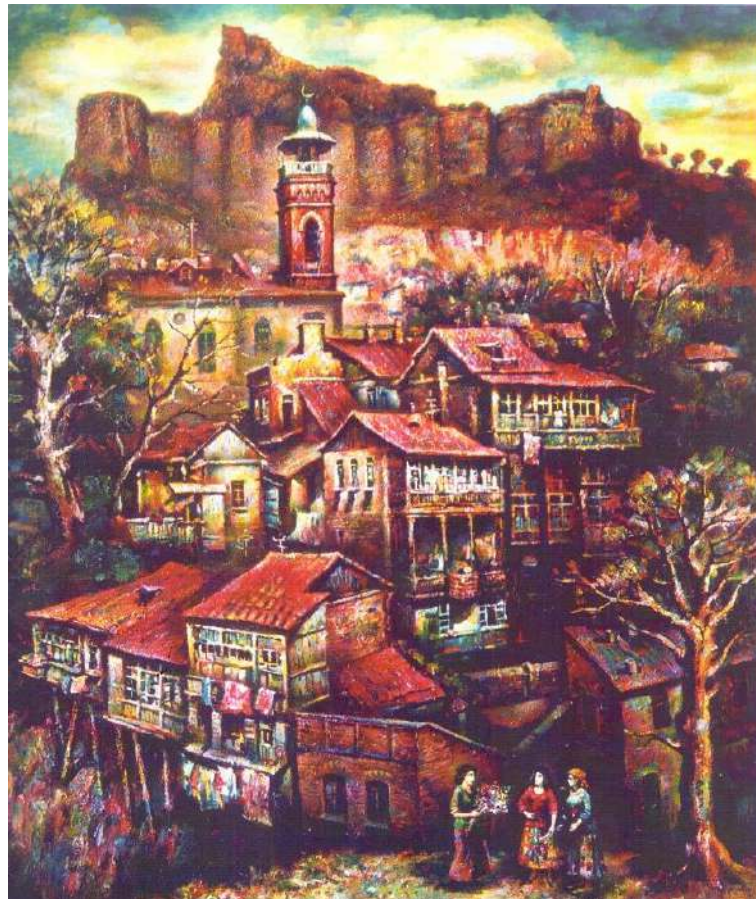

Givi Toidze

"Old Tbilisi, Mosque" 1993

„Narikala“ 1992

Radish Tordia

„Young Lady in White“

1992

1988

„Melancholy“ 1998

„Girl with Pink Bird“ 1987

Koki Makharadze

"Battle of Krtsanisi" 1983

"Composition on a Historical Theme" 1986

მოდერნის სტილი ძველი ბათუმის არქიტექტურაში

მაია ჭიჭილევშვილი

ხელოვნებათმცოდნეობის აკადემიური დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის უფროსი
მეცნიერი თანამშრომელი; ბათუმის ხელოვნების
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: maia.chichileishvili@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2030-9948>

აბსტრაქტი: XX საუკუნის დასაწყისში, საქართველოს ქალაქებსა და დაბებში მოდერნის სტილი გავრცელდა. ძველი ბათუმის (XIX-XX საუკუნეების მიჯნა) არქიტექტურაში წარმოდგენილია მოდერნის სტილში გადაწყვეტილი საზოგადოებრივი შენობები და საცხოვრებელი სახლები. ზოგიერთ მათგანს, მდებარეობის, მასშტაბის, დინამიკური და მხატვრულად გამომსახველი დეკორატიული ფორმების გამო, გამორჩეული ქალაქგეგმარებითი აქცენტის მნიშვნელობა ენიჭება. ნაგებობათა გარკვეული ნაწილს კამერული მასშტაბები, ზომიერ, სწორხაზოვან ფორმებზე დამყარებული საფასადო შემკულობა და ნაკლებად პლასტიკური დეკორი გამოარჩევს. ბათუმის მოდერნულ არქიტექტურაში შეინიშნება ეზოსპირა ფასადების შემინული გალერეებით გახსნის ადგილობრივი ტრადიცია. მოდერნის სტილის შენობები წარმოადგენენ ბათუმის ისტორიული ურბანული ანსამბლის განუყოფელ ნაწილს.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმი, არქიტექტურა, მოდერნის სტილი.

შესავალი: XX საუკუნის დასაწყისიდან საქართველოს ქალაქების არქიტექტურაში იმ დროისათვის დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში ფართოდ გავრცელებული მხატვრული სტილი - „მოდერნი“ მკვიდრდება.¹ შემოქმედებით თავისუფლებასა და მრავალფეროვნებაზე დამყარებული ახალი მიმართულება, დასავლური ორიენტაციის მქონე დამკვეთთა და პროფესიონალ შემსრულებელთა ძალისხმევით, საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებში შექმნილი საინტერესო საცხოვრებელი და საზოგადოებრივი ხუროთმოძღვრული ნიმუშებით წარმოჩინდა. დასავლური ქალაქგეგმარებით, ფუნქციურ, ტექნიკურ, ასევე, კლასიკური არქიტექტურის პრინციპებს ნაზიარები XIX-XX საუკუნის საქართველოს ეკლექტური არქიტექტურა მზად აღმოჩნდა თანამედროვე სიახლეების მისაღებად, რაც, ეროვნული ტენდენციების დამკვიდრების მცდელობების მიუხედავად, განსაზღვრავდა არქიტექტურის კოსმოპოლიტურ ხასიათს. ხანმოკლე პერიოდში, 1900-იანი წლების დასაწყისიდან თითქმის 1920-იან წლებამდე, საქართველოს ქალაქებსა და დაბებში - თბილისი, ბათუმი, ფოთი, ქუთაისი, დუშეთი, ბორჯომი, ქობულეთი, ჩაქვი, მახინჯაური, სოხუმი, ახალი ათონი - მოდერნის სტილის მრავალი საინტერესო საცხოვრებელი და საზოგადოებრივი შენობა აშენდა. მოდერნის პოპულარობა საქართველოში ზენიტს 1910-იან წლებში აღწევს. XIX-XX საუკუნეების საქართველოში გავრცელებულ ამ სტილშიც, ისევე, როგორც ამ პერიოდის სხვა ფსევდო-მხატვრულ სტილისტურ მიმართულებებში, ქართული არაფერი იყო. მოდერნის სახვითი ენა, უმთავრესად, უცხოეთში შე-

¹ არქიტექტურასა და დიზაინში გამოხატული ეს მხატვრული სტილი სხვადასხვა ქვეყანაში განსხვავებული სახელწოდებითაა ცნობილი. „Jugendstil“ გერმანიაში, „Sezessionsstil“ ავსტრიაში, „Stile Liberty“ იტალიაში „Art Nouveau“ საფრანგეთსა და ბელგიაში, „Modernismo“ ესპანეთში, „Glasgow Style“-შოტლანდიაში, რუსეთში „მოდერნი“, საქართველოში იწოდება ორი ფორმით „მოდერნი“, „არტ ნუვო“.

მუშავებული ნიმუშების მიბაძვის შედეგად ფასადთა საერთო კომპოზიციის, კარ-სარკმელთა, კარნიზების, პარაპეტის, აივნის მოაჯირებისა და კედლის სიბრტყეთა დამუშავების თავისებურ ასორტიმენტს ეფუძნებოდა (ბერიძე, 1963: 82-83). თუმცა, მას ახასიათებდა ხაზგასმული სიახლის ძიება, შემოქმედებითი თავისუფლება, ინდივიდუალიზმი, მხატვრული გადაწყვეტის მრავალფეროვნება, მდიდარი დეკორატიული მორთულობისაკენ სწრაფვა, მრუდხაზოვანი ფორმების დინამიკა, არქიტექტურის, ქანდაკებისა და „ფერწერული“ ფორმების სინთეზი და სხვ. XIX საუკუნის სტილისტური სიჭრელის ფონზე მოდერნის ნიმუშები გახდა ხელოვანთა ინდივიდუალური შესაძლებლობების, დამკვეთთა გემოვნებისა და, გარკვეულწილად, მათი სოციალური სტატუსის გამოხატულება. სტილის თავისებურებას განსაზღვრავდა ესთეტიზმი, პლასტიკასა და დეკორატიულობაზე დამყარებული მხატვრული ფორმების, აღმოსავლური კულტურებით (იაპონური) შთაგონებული მოტივების, იუმორისტული, სიმბოლური, ფოლკლორულ-ალეგორიული ელემენტების ერთგვარი სტილიზაცია, საერთო კომპოზიციური პრინციპით გამთლიანება და, ამასთანავე, სხვადასხვა გეოგრაფიულ-კულტურული არეალისათვის დამახასიათებელი ტრადიციების გათვალისწინებაც. ეროვნული თავისებურებების შენარჩუნების, თანამედროვე მოთხოვნებთან შერწყმის, ნაგებობისა და გარემოს სინთეზირების, კლიმატური პირობების გათვალისწინების მცდელობები გამორჩეულ საქართველოს მოდერულ ნაგებობს, კერძოდ კი, საცხოვრებელ სახლებს, რომელთაც მოდერნის მხატვრული პრინციპებისა და თბილისური სახლებისათვის სახასიათო აივნისანი ეზოების სტრუქტურის შერწყმის ტენდენცია ახასიათებს. ამასთანავე, თბილისის ხუროთმოძღვრებაში შეინიშნება სტილის ადრეული და მოგვიანო ეტაპების მხატვრული სახეცვლილებებიც (გენგიური, 2013:2014).

XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში მოღვაწე არქიტექტორები სხვადასხვა სტილში მუშაობის პრაქტიკას მიმართავდნენ. მათ შორის იყვნენ ისეთებიც, რომელთა შემოქმედებაში არტ-ნუვოს მიმართულებას გარკვეული ადგილი ეჭირა. საქართველოში მოდერნის მხატვრული ტენდენციების დამკვიდრება დაკავშირებულია ისეთ არქიტექტორთა სახელებთან როგორიცაა: ს.კლდიაშვილი, ს.კრიჩინსკი, ა.როგოისკი, მ.ნეპრინცევი, ნ.ობოლონსკი, აღ.ოზეროვი, მ.ოჰანჯანოვი, ღ.სარქსიანი, გ.ქურდიანი, ა.შიშკევიჩი, ი.დიცმანი, ე.ფრიკი, კ.ცაარი და სხვ. (გენგიური, 2013:214-226). ბათუმში, საქართველოს სხვა ქალაქების მსგავსად, მოდერნის სტილის საცხოვრებელი და საზოგადოებრივი შენობები 1900-იანი წლების დასაწყისიდან იგება, მაგრამ მოდერნის სტილის პრაქტიკის მქონე არქიტექტორთა შესახებ ისტორიულ-საარქივო ცნობები ძალზე მწირია და აღნიშნული საკითხი ღრმა კვლევას საჭიროებს.

მეთოდოლოგია: კვლევის მეთოდოლოგია მოიცავს საარქივო და სამეცნიერო მონაცემების შესწავლის, მხატვრული ფორმის ხელოვნებათმცოდნეობითი ანალიზის, წერილობითი და ვიზუალური წყაროების კრიტიკული ანალიზის მეთოდებს. მნიშვნელოვანია სამეცნიერო ლიტერატურაში დაცული თოთოეული წყაროს, ფოტომასალისა და ძეგლის ამჟამინდელი მდგომარეობის შედარებითი ანალიზი, ნაგებობის ვიზუალური შეფასება, აღწერა, ფიქსაცია, ავთენტური და რეკონსტრუირებული სამშენებლო ფენების გამიჯვნა, განაშენიანებისა და შენობის მხატვრულ-ისტორიული კონტექსტების წარმოჩენა.

დისკუსია/შედეგები: ძველი ბათუმის არქიტექტურაში წარმოდგენილია მოდერნის სტილით ნაგები საზოგადოებრივი შენობები (კინოთეატრი, მაღაზია, ბანკი და სხვ.) და საცხოვრებელი სახლები. მოდერნის სტილის ნაგებობათა უმეტესი ნაწილი არქიტექტურული თვალსაზრისით გამორჩეულ მემედ აბაშიძის, ყოფილი მარიას პროსპექტზეა შემორჩენილი. მემედ აბაშიძის გამზირის განაშენიანება XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე ჩამოყალიბდა. ამ დროისათვის მას მარიას პროსპექტი ერქვა რუსეთის იმპერატორ ალესანდრე III-ის მეუღლის საპატივცემულოდ, რომელიც ბათუმს 1888 წელს ეწვია. ქუჩა პორტის მიდამოებს ქალაქის სიღრმეში მდებარე ნურის ტბასთან აკავშირებდა. განაშენიანების კაზმულობით გამორჩეული პროსპექტი წარმოადგენდა ქალაქის საქმიან ნაწილს. აქ

თავმოყრილი იყო ბანკები, სხვადასხვა ქვეყნის საკონსულოები, კინოთეატრები, ფოსტა, სამხედრო გუბერნატორის რეზიდენცია, ცხოვრობდნენ ქალაქის წარჩინებული ფენის წარმომადგენლები.

აჭარის სახელმწიფო არქივში დაცული „მარინსკის“ (მარიას) ქუჩაზე (მემედ აბაშიძის ქუჩა №16) მდებარე ნიკიფორ ნიკიფორიძის სახლის პროექტი 1904 წლითაა დათარიღებული. პროექტზე გამოსახული ორსართულიანი, სავაჭრო და საცხოვრებელი ფუნქციის მქონე შენობის ფასადს, „კლასიკურთან“ ერთად, მოდერნის სტილის მხატვრული ელემენტები ამკობს. სარკმელთა მრუდხაზოვანი ფორმები, ლენტებით მორთული საჭეჭი ქვებისა და გირლანდების მოტივები, ვიტრინების აჟურული ცხაურები, აივნის მოაჯირები, ერეკერთა ნიჟარისებური ძირები, აგურის, ქვის წყობისა და გლუვად შეღესილი ზედაპირების მონაცვლეობა მოდერნის თავისებურებებს ავლენს (ასს,ფ. ფონდი-6, ანაწ. 2, საქ. 498). შენობის დღევანდელი სახე ადასტურებს, რომ პროექტი მხოლოდ ნაწილობრივ, რამდენადმე შეკვეცილი სახით განხორციელდა: სიმეტრიის პრინციპს დაქვემდებარებული ცენტრალური და კიდის რიზალიტებს შორის განვითარებული ოთხი ფართო დიობიანი დარბაზის და მეორე სართულის წაგრძელებულ აივნებიანი ფასადის ნაცვლად ერკერებიან როზალიტებს შორის მოქცეული მოკლე მკლავიანი, სავაჭრო-საცხოვრებელი ფუნქციის მქონე ორსართულიანი ნაგებობა აშენდა. თავდაპირველად, ერკერებს შორის წაგრძელებული ლითონის აივანი იყო განთავსებული, რომელიც ამჟამად მორღვეულია. შენობის ფასადი, რიზალიტების პარაპეტი, პროექტის ჩანაფიქრისაგან განსხვავებული, კლასიციზტურ-ბაროკული ელემენტებით შეიმკო და, ძირითადად, ერკერების დეკორსა და მეორე სართულის თაღოვან დიობებს შემორჩა ზომიერად გამოყენებული, მოდერნის სტილის პლასტიკური ფორმები (თავსართები, ნაძერწი ორნამენტები და სხვ.). თანამედროვე პერიოდში დაშენებული მანსარდის ფანჯრების შემკულობაც ძველ მოტივებს იმეორებს და ხაზს უსვამს ფასადის ეკლექტურ ხასიათს. ამჟამად შენობის ფასადი კლასიციზტურ-მოდერნული ელემენტების საინტერესო ნაზავს წარმოადგენს. ამ სახლისათვის ტრადიციული ელემენტია ქუჩისპირა ფასადის პირველ სართულზე ფართო ვიტრინებიანი სავაჭრო ფარდულების, ხოლო მეორე სართულზე საცხოვრებელი კომპარტიმენტების განთავსება.

მოდერნის სტილის ნიმუშია, ამავე შენობის გვერდით, მემედ აბაშიძის ქუჩა № 12-14 მდებარე, 1900-იანი წლების დასაწყისში აგებული ორსართულიანი სახლი, რომელშიც ახლა სასტუმრო ფუნქციონირებს.² შენობის ფასადის კომპოზიციას სწორკუთხა ფანჯრების ირგვლივ განთავსებული დეკორი ქმნის. მოდერნის რეპერტუარს მისდევს დაბალი რელიეფის მქონე ხორკლიანი და გლუვზედაპირიანი სიბრტყეები, გოფირებული, ირიბი და სწორხაზოვანი ღარებით დამუშავებული პანელები, სამმაგი შვეული ხაზების მოტივები. ფასადის გამომსახველობას განსაზღვრავს სხვადასხვა ფაქტურის სიბრტყეთა მონაცვლებით შექმნილი შუქ-ჩრდილის ეფექტები. გეომეტრიული ფორმების დომინანტურობა და ფასადის მხატვრული სისადავე ხელს არ უშლის მოდერნის სტილის მხატვრულ თავისებურებათა წარმოჩენასა, ასევე, შენობის ორგანულ ჩართვას თანადროული ხანის ურბანულ ანსამბლში.

ძველი ბათუმის ურბანული ანსამბლის საინტერესო ნიმუშია 1912 წ. აგებული მ.აბაშიძისა (№10) და გ.მაზნიაშვილის (№1) ქუჩების გადაკვეთაში მდებარე ორსართულიანი საცხოვრებელი სახლი. შენობის კუთხის ნაწილი მაღალი მოცულობით, ორნამენტული დეკორით, ლითონის აივნითა და აქვე დატანილი აგების თარიღით – „1912 წელი“ - არის ხაზგასმული. შენობის პირველ სართული ფართო, ხოლო მეორე – მართკუთხა ფანჯრების რიგითაა წარმოდგენილი. ფასადის ძირითად დეკორს შეადგენს ვერტიკალური ზოლებით, ჰორიზონტალური ღარებითა და წრიული სიბრტყეებით შემკული „პილასტრები“, ფანჯრის ძირებისა და თავსართების ორნამენტული პანელები, ვერტი-

² დიობებით გახსნილი და მარმარილოს ფილებით მოპირკეთებული პირველი სართული ფასადები სახეცვლილია და ავთენტურობას ძირითადად მეორე სართული ინარჩუნებს, შენობის მანსარდა კი ჩვენი საუკუნის 10-იან წლებშია დაშენებული.

კალური სეგმენტების დამაგვირგვინებელი თაღოვანი ფრონტონები, პარაპეტის ლითონის მოაჯირები. ფასადის სტილიზებული ორნამენტული სახეები, სხვადასხვა ფაქტურის გეომეტრიული სიბრტყეების მონაცვლეობა ავლენს გვიანი მოდერნის ნიშნებს. მემედ აბაშიძის ქუჩის აღნიშნული მონაკვეთი ხასიათდება ურბანული ანსამბლის შეგრძნებით, რასაც, თავის მხრივ, მოდერნის სტილის ნაგებობათა გადაწყვეტაც განაპირობებს. აქ უპირატესობა ენიჭება სწორკუთხა ღიობებს, ზომიერად გამოყენებულ ნაკლებად პლასტიკურ ორნამენტულ დეკორს და სხვადასხვა ფაქტურის კედლის სიბრტყეთა გამომსახველობას. მსგავსი მხატვრული პრინციპები ახასიათებს XX საუკუნის 10-იანი წლების თბილისის მოდერნულ არქიტექტურასაც (გენგიური, 2015: 11-12).

მოდერნი და კინო ერთ პერიოდში გავრცელდა ევროპასა და საქართველოშიც. ერთმანეთთან ასოცირებული ეს ორი ტექნიკური ინოვაცია ახალი სანახობრივი ტიპის ნაგებობის შექმნით აღინიშნა. კინოთეატრები, ძირითადად, მოდერნის სტილში შენდებოდა. 1905 წლიდან საქართველოს ქალაქებში: თბილისში, ქუთაისში, ბათუმში აგებულ კინოთეატრებსაც („აპოლო“, „პალასი“; „მონ-პლეზირ“; „აპოლო“, „ილუზიონი“) მოდერნის სტილის არქიტექტურა უდევს საფუძვლად. ისინი საინტერესო სურათს იძლევიან როგორც ნაგებობათა გეგმარების, ასევე, ფასადების მხატვრული და ინდივიდუალური გადაწყვეტის თვალსაზრისით. საარქივო მასალებით „ელექტროთეატრ აპოლო“-სათვის მიწის ნაკვეთი მარიას („მარინსკის“) პროსპექტზე 1909 წელს იქნა გამოყოფილი ქალაქის მერის - ივანე ანდრონიკაშვილისადმი ნიკოლოზ ბროვალის მიმართვის საფუძველზე. შემდგომად კინოთეატრის პროექტი ქალაქის თვითმართველობის მიერ იქნა დამტკიცებული. კინოთეატრი 1909-1910 წლებში აშენდა, რასაც ადასტურებს 1911 წლით დათარიღებული, ბათუმელი ფოტოგრაფის მიხეილ გლაუდანის მიერ გადაღებული ფოტო, რომელზეც ნაგებობა დასრულებული საფასადო დეკორით უკვე ქუჩის განაშენიანებაშია ჩართული (თავაძე, 2015:223-229). კინოთეატრის შენობის ფასადი მოდერნის სტილის ფართო ნახევარწრიული შემინული ღიობებით იყო გახსნილი. კარის სვეტებს შორისი მორკალური სიბრტყეები დეკორატიულ ელემენტებსა და მფლობელის წარწერას - „Кинотеатр Н. Броваль и Ко“ - ეთმობოდა. ფასადის ზედა თაღოვან არეზე რელიეფური ასოებით კინოთეატრის სახელწოდება - „АПОЛЛО“ იყო გამოსახული. ფასადის ტრეხილთაღოვანი, რუსტირებული პილასტრები, ნალისებური ფორმის ფართო ღიობები, მორკალური სიბრტყეები, მრავალფეროვანი ალათები, წრეებისა და ხვიარა მცენარეების მოტივები მოდერნის მხატვრული ფორმებითაა ინსპირირებული. საქართველოს მოდერნული სტილის ნიმუშებში, ტრადიციულ სწორკუთხა ღიობებთან ერთად, გვხვდება მრგვალი, ნალისებური, ელიფსისებური ფორმის ღიობები ორნამენტული ჩარჩოებითა და ფრამუგებით. ასევე, ხშირი მოტივია ფუნქციური თუ დეკორატიული დატვირთვის მქონე სვეტებიც.³ კინოთეატრ „აპოლოს“ საფასადო კომპოზიცია, სვეტების გადამკვეთი მორკალური განიერი ღიობებით, გამორჩეულია ბათუმის მოდერნულ შენობებს შორის, რომელთაც უმეტესად სწორკუთხა ფორმის ღიობები ახასიათებს.

მოდერნის სტილის საფასადო დეკორით გამოირჩეოდა ბათუმში დონდუკოვ-კორსაკოვის (კ.გამსახურდიას) ქუჩაზე მდებარე რუდოლფ ვეიდემანის მფლობელობაში არსებული კინოთეატრი - „ილუზიონი“, რომლის მშენებლობა 1908 წელს დაუწყიათ (თავაძე, 2015:225).⁴ კინოთეატრი ქვით ნაგებ და კრამიტით გადახურულ ნაგებობას წარმოადგენდა მოდერნის სტილში შესრულებული ფერწერული საფასადო დეკორით. აქაც ფასადის ცენტრში გაჭრილი ორფა, ორნამენტულ ალათე-

³ მომრგვალებული, ნალისებური ღიობები გვხვდება თბილისის (ხელათამაშების ატელიე ლეონიძის ქ. №7, შარდენის ქუჩა №7, ბაშის რიგის მთავარი შესასვლელი და სხვ.), ასევე, ქუთაისის (სახლი ნიუპორტის ქუჩაზე. კინოთეატრი „მონ-პლეზირ“ და სხვ.) არქიტექტურაშიც.

⁴ კინოთეატრი „ილუზიონი“ ამჟამად აღარ არსებობს. 1900-იანი წლების დასაწყისში აგებული ბათუმის კინოთეატრების თავდაპირველი სახელწოდებები 1931 წლიდან კომუნისტური შინაარსის შემცველი სახელწოდებებით შეიცვალა: „აპოლოს“ ეწოდა „ინტერნაციონალი“, „პალასს“ - „კომკავშირელი“, „სელექტს“ - „ოქტომბერი“. 1932 წლის დადგენილებით შეიცვალა ამ შენობათა ფასადები (თავაძე, 2015:225).

ბიან კარს, თითქოს კინოკამერასთან ასოცირებული ნალისებური ფორმის წრე-თაღი შემოსაზღვრავს, რომლის ზემოთ მორკალულ და მოჩარჩოებულ მუქ პანელზე განთავსებულია წარწერა - "Театр „Иллюзионъ". კარის ორივე მხარეს, ფასადის გვერდითა სიბრტყეებს დენადი, თავისუფალი ნახატიტ შესრულებული ორნამენტული ღეროებიდან აღმოცენებული გამლილი „ვარდები" და ნემსიყლაპიების ფიგურები, ასევე, სახელწოდების შემცველი წარწერები ამკობს. ბუნების მოტივების, მცენარეების, მწერების, განსაკუთრებით კი, სიმბოლური მნიშვნელობის მქონე „ქალის სახიანი ნემსიყლაპიის" სტილიზებული გამოსახულებანი არტ ნუვოს ოსტატთა (რენე ლალიკი, ლუის ტიფანი, ემილ გალე) საყვარელი მოტივებია, რაც თავის მხრივ ადასტურებს, რომ სიახლეებისადმი ინტერესი XX საუკუნის დასაწყისის ბათუმშიც მაღალი იყო.

მემედ აბაშიძის ქუჩის ისტორიულ განაშენიანებაში შემორჩენილია მოდერნის ელემენტების მქონე ისეთი შენობები, რომელთაც სტილის გვიანი ეტაპის ნიშნები - ფასადის სიმეტრიული, მკაცრი რიტმული სტრუქტურა, სწორხაზოვანი, გეომეტრიული ფორმებისადმი სწავვა და დეკორატიული ელემენტების ზომიერი გამოყენება ახასიათებს. მემედ აბაშიძის ქუჩის №4-ში მდებარე ორსართულიანი სახლი, რომელიც ამჟამად აჭარის ტელევიზიის ერთ-ერთ კორპუსს წარმოადგენს, XX საუკუნის დასაწყისშია აგებული. შენობის პირველი სართული სავაჭრო სათავსებს ეჭირა, მეორეზე - გერმანელი ფოტოგრაფის - მიხეილ გლაუდანის შუშის ჭერი, მდიდრული ავეჯითა და შავი ქანდაკებებით მორთული ფოტოატელიე იყო მოწყობილი. შენობის ფასადის შემკულობა - თაღოვანი ფრონტონით აქცენტირებული რიზალიტის, პორტალის, პარაპეტის, კარნიზის დეკორი, მცენარეულ-ფოთლოვანი პანელები და სხვა დეტალები მოდერნის რეპერტუარს ეფუძნება. გამომსახველი ელემენტია მეორე სართულის ვერტიკალური ღარებისა და მათში ჩართული ბრტყელი ნახევარპილასტრების ფრიზი. აქაც, ისევე, როგორც მემედ აბაშიძის ქუჩაზე მდებარე სხვა საცხოვრებელი სახლების (№10, 12) ფასადების შემკულობაში, უპირატესობა გეომეტრიულ, სწორხაზოვან მხატვრულ ფორმებს ენიჭება. დახვეწილი პროპორციებისა და საფასადო დეკორის მქონე ნაგებობა ძველი ბათუმის ურბანული მეშვიდრეობის საინტერესო ნიმუშია.

გვიანი მოდერნისათვის დამახასიათებელ ტენდენციას ასახავს, მემედ აბაშიძის ქუჩა №49 მდებარე, XX საუკუნის დასაწყისში აგებული, თოჯინების თეატრის შენობა. კამერული პროპორციებისა და აგურისფერი ქვით მოპირკეთებულ ფასადს შენობის პერიმეტრში ჩართული თაღით გახსნილი აივანი ამშვენებს. აივნის ოვალური ღიობი, ჭვირული მოაჯირის დეკორი, ასევე, სხვადასხვა ფაქტურისა და ნახატის ნალესობით გამოყვანილი შენობის მარცხენა ფასადის ხაოებიან-გლუვი სიბრტყეები, გეომეტრიული - სამკუთხა და მართკუთხა ფორმების კომბინაციით შემდგარი შუშაბანდის ალათები მოდერნის სტილის ნიშნებს შეიცავს.⁵

გვიანი მოდერნის მხატვრულ თავისებურებებს ავლენს ი.გოგებაშვილის ქუჩა №16-ში მდებარე, XX საუკუნის დასაწყისში აგებული ორსართულიანი სახლის ექსტერიერი. არათანაბარ სეგმენტებად დაყოფილი შენობის ფასადი, სწორკუთხა ფანჯრების რიტმით, შვეული ზოლებისა და ლომის თავების სკულტპურებით შემკული პილასტრებით, მცენარეულ-ორნამენტული ფრიზითა და სხვა დეტალებით, მოდერნის სტილში შესრულებული ინდივიდუალური მხატვრული გადაწყვეტის ნიმუშია.⁶ შენობის პილასტრებზე გვხვდება მოდერნის არქიტექტურისათვის სახასიათო, საქართველოს მოდერნულ ნიმუშებში ფართოდ გავრცელებული, რომბებებით ან წრეებით დაბოლოებული ვერტიკალური, ვიწრო სისქის ხაზების მოტივი. მოდერნულ შენობებში პოპულარული ეს მოტივი

⁵ სათეატრო ნაგებობის თანამედროვე ადაპტაციის მიზნით, 2011-2012 წლებში, შენობას რეკონსტრუქცია ჩატარდა. აივნის ნაწილის დაზიანების შედეგად დაიკარგა ავთენტური დეკორი, შეიცვალა მოცულობა, ამ პერიოდთან გაჩნდა მანსარდა, მთლიანად განახლდა ინტერიერი და განადგურდა ეზოს ფასადი.

⁶ ამჟამად შენობა სახეცვლილია, XXI საუკუნის 20-იან წლებში განხორციელებული რეკონსტრუქციის შედეგად. სწორედ ამ პერიოდში დააშენეს მას მესამე სართული და მანსარდა.

სხვადასხვა ინტერპრეტაციითაა წარმოდგენილი ავსტრიის, იტალიის, ესპანეთის, რუსეთის, ლიტვის არქიტექტურაში. საქართველოში ასეთი მხატვრული ხერხებით შედგენილი კომპოზიციები გვხვდება არა მარტო ფასადების დეკორში, არამედ კედლის მხატვრობასა და ხის არქიტექტურის ნიმუშებშიც.

გ.მაზნიაშვილისა და ფარნავაზ მეფის ქუჩების გადაკვეთაში (№ 36) მდებარე, XX საუკუნის დასაწყისში აგებული თამბაქოს მრეწველის – ლაზარე ბინიათ-ოღლის სამსართულიანი საცხოვრებელი სახლი მოდერნის სტილის გამორჩეული ნიმუშია. ძველი უბნის მჭიდრო განაშენიანებაში მოქცეული ნაგებობა განსაკუთრებული მხატვრული გამომსახველობითაა გამორჩეული. მის ხასიათს ასიმეტრიული გეგმარება, სხვადასხვა ფერისა და ფაქტურის სამშენებლო მასალა (ქვა, აგური, კერამიკული ფილები, ბეტონი), ღიობთა მრუდი და სწორხაზოვანი მოყვანილობა, ინტერიერის მცენარეულ ორნამენტული და ფიგურული ნაძერწი დეკორი, ასევე, უზოს შემომსაზღვრელი ღობის ტეხილი სილუეტი განსაზღვრავს. ნაგებობა მოდერნის სტილის ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუშია საქართველოში. საცხოვრებელი სახლის არქიტექტურული სტილი მსგავსებას იჩენს საქართველოში მოღვაწე ლიეტუველი არქიტექტორის – ედმუნდ ფრიკის მიერ ფოთსა და ქუთაისში აგებულ შენობებთან (ე.წ. „ჩინური სახლი“ ქუთაისში, ხილკოვსკის სახლი, სამხატვრო სკოლის, კოლხური კულტურის მუზეუმის შენობები ფოთში და სხვ.), რომელთაც მოდერნული და ნეორომანტიკული ელემენტების სინთეზი ახასიათებს (ღვინერია, 2023). ცნობილია, რომ ედმუნდ ფრიკი საქართველოში 1904 წელს, ნიკოლოზ პირველის სამოქალაქო-საინჟინრო ინსტიტუტის დამთავრების შემდეგ ჩამოდის. 1906 წელს იგი ბათუმის ქალაქის გამგეობის ტექნიკოსად იწყებს მუშაობას. ამავე პერიოდიდან იგი მოღვაწეობს ფოთსა და ქუთაისში. ბათუმსა და მის შემოგარენში შემორჩენილი ისტორიული ნაგებობებიდან ედმუნდ ფრიკის სახელთან უნდა იყოს დაკავშირებული ისეთი არქიტექტურული ნიმუშების დაპროექტება და აგება, როგორიცაა ვიკენტი სკარჟინსკის სააგარაკე სახლი „კასტელო მარე“, „ლაო ჯინ ჯაოს სახლი“ ჩაქვში და ბინიათოღლის სახლი ბათუმში, მაზნიაშვილის ქუჩაზე.

მ.კოსტავას (ყოფილი ოგლობჟინსკის) ქ. №20 მდებარე, საგანგებოდ მაღაზიისათვის აგებული ორსართულიანი შენობა ქართველი მეწარმეს - ნიკოლოზ საბაევს (საბაშვილს) ეკუთვნოდა. ნაგებობის პროექტი განხილული და დამტკიცებულია ბათუმის არქიტექტორის, სამოქალაქო ინჟინრისა და ბათუმის საქალაქო სამმართველოს მიერ 1908 წელს, პროექტის ასლზე არქიტექტორის ინციალები დატანილი არ არის (ასს, ფ. ი-6, ა. 2, ს. 505).⁷ მაღაზია წარმოადგენდა ორსართულიან, ფართო ღიობებით გახსნილი ფასადის მქონე ნაგებობას, შიდა სივრცეში გამართული კიბეებითა და ტოსკანურ სვეტებზე დამყარებული ლითონის მოაჯირებიანი ანტრესოლებით. შენობა პროექტის შესაბამისად იქნა აგებული. ფასადის ოთხ სეგმენტად დაყოფილი კომპოზიცია მცირედ შვერილი რიზალიტებითაა ხაზგასმული. რიზალიტები კარის ღიობებით, მრგვალი სარკმლებით, თაღოვანი თავსართებითა და სტილიზებულ „პილასტრებზე“ გამოსახული წრისა და შვეული, სამდარიანი ხაზების მოტივებით, ასევე, გახსნილ-თაღოვანი პარაპეტითაა აქცენტირებული. ტალღისებური, ხვეული წრეებით აღნიშნული სართულების გამყოფი ფრიზი, შენობის სწორკუთხა, წრიული და მრუდხაზოვანი ფორმის ღიობები, ტეხილი კონფიგურაციის კარნიზი, წყვეტილ- ტალღოვანი პარაპეტი, ინტერიერის ლითონისმოაჯირებიანი აივნები და სხვა დეტალები მოდერნის სტილში იყო შესრულებული. მძიმე ფიზიკურ მდგომარეობაში მოღწეული შენობის რეკონსტრუქცია, პროექტის თავისებურებათა მეტნაკლები გათვალისწინებით, XXI საუკუნის 10-იან წლებში განხორციელდა, რამაც გარკვეულწილად შელახა მისი ავთენტურობა. მიუხედავად ამისა, შენობა არტ-ნუვოს საინტერესო ნიმუშად წარმოჩინდება და მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს ქუჩის მასშტაბსა და მხატვრულ სახეს.

⁷ პროექტი შეიცავს მინაწერს, ბათუმის არქიტექტორის, საქალაქო ინჟინრის მიერ განხილვისა და ასლის ორიგინალთან სისწორის, ასევე ბათუმის საქალაქო სამმართველოს მიერ პროექტის დამტკიცების, თანხმობის შესახებ.

ზ.გამსახურდიასა და მ.კოსტავას ქუჩათა გადაკვეთაზე მდებარე, XX საუკუნის დასაწყისში აგებული პ.შპოლიანსკის სახლის მასშტაბური სამსართულიანი შენობა მოდერნის სტილის ერთ-ერთი გამორჩეული ნიმუშია საქართველოში (Всеобщий Адресь ежегодник..., 1902:80; კლდიაშვილი, 1984:53).⁸ ნაგებობა სავაჭრო, საზოგადოებრივი და საცხოვრებელი ფუნქციის სათავსებს შეიცავდა. პირველ სართულზე მაღაზიები და საწყობები იყო განთავსებული, მერე სართულზე გაერთიანებული ბანკის ოფისი მდებარეობდა. ძველი ბათუმის მოდერნულ შენობებს შორის მ.კოსტავას ქუჩაზე მდებარე ნაგებობა გამოირჩევა მოქნილი, დენადი სილუეტითა და პლასტიკურ-დეკორატიული ელემენტების სიუხვით. ფასადების რიზალიტები, რომლებშიც სადარბაზოს შესასვლელები და ეზოსთან დამაკავშირებელი გვირაბია გაჭრილი, მაღალი, მრუდხაზოვანი აწეული პარაპეტიტაა აღნიშნული. ფართო ღიობები და უხვი პლასტიკური დეკორი, არქიტექტურულ ელემენტთა სიმრავლე - ტალღისებური კარნიზები, მრუდი და სწორხაზოვანი ფანჯრები, მრგვალი და სწორკუთხა აივნები, აჟურული მოაჯირები, ნაძერწი კრონშტეინები, დეკორირებული აივნის ძირები, მცენარეულ-მოტივებიანი პანელები, ერთ-ერთი რიზალიტის თაღში გამოსახული მოზაიკური პანო და სხვა დეტალები საფასადო დეკორის მრავალფეროვნებასა და ინდივიდუალიზმს უსვამს ხაზს. მხატვრული ელემენტების კულმინაციას შენობის წახნაგოვანი კუთხე წარმოადგენს, სადაც სკულპტურული სახეები - მასკარონი და გრძელთმიან ქალთა რელიეფური ბიუსტებია გამოსახული. ცნობილია, რომ საფასადო ქანდაკების აყვავება საქართველოში XX საუკუნის დასაწყისიდან იწყება და იგი, უპირველესად, 1900-იანი წლების დასაწყისიდან გავრცელებული მოდერნის სტილის არქიტექტურასთანაა დაკავშირებული (ხომტარია, 2008:16-18). თბილისის არქიტექტურაში გვხვდება ისეთი საინტერესო ნიმუშები, რომლებსაც ახასიათებს ხელოვნების სხვადასხვა სახეების (არქიტექტურა, ქანდაკება, ფერწერა, ვიტრაჟი, მოზაიკა) სინთეზი. მოდერნულ შენობათა საფასადო ქანდაკებები განსხვავებული მხატვრულ-იდეური ფუნქციის მატარებელია. ზოგჯერ ისინი სოციალური მოწოდების ხაზგასმას ემსაუბრებიან და ფიგურული კომპოზიციებისა და ალეგორიული პერსონაჟების წარმოჩენით ხაზს უსვამენ შენობის დანიშნულებას (ზუბალაშვილის „სახალხო სახლი“, ახლანდელი კ. მარჯანიშვილის თეატრი; ქართველი თავადაზნაურობის თეატრი, იგივე საბანკო თეატრი, 1902-1908 წლების რეკონსტრუქცია). უხვი სკულპტურული დეკორი ახასიათებს თბილისის მოდერნის სტილის საზოგადოებრივ შენობებსა და დიდ საცხოვრებელ სახლებს. თბილისური მოდერნული სახლების სკულპტურული შემკულობა უმთავრესად აკადემიური ხელოვნების პრინციპებს ავლენს, თუმცა გვხვდება ისეთებიც, რომლებიც, შესრულების მანერით, მოდერნის სტილის გავლენას აჩვენებს. ასეთია განზოგადებულ-გეომეტრიზირებული ფიგურები, ნაივური ექსპრესიულობით გამორჩეული სახეები, ქალთა გამოსახულებები, რომლებშიც თავს იჩენს მოდერნისათვის დამახასიათებელი იდუმალეობა, პოეტურობა და მგრძნობელობა და სხვ. ბათუმის ამ შენობის კუთხის წახნაგის პილასტრებზე გამოსახული თმაგამლილ ქალთა ფიგურები სწორედ ასეთ სახეებად წარმოგვიდგებიან და თავიანთ დენადი, დინამიკური, ხაზობრივი ტენილი ფორმებითა და სილუეტებით ერთვიან დეკორატიულ „არაბესკებს“. მოდერნის არქიტექტურული დეკორის მოტივია მასკარონები, რომლებიც ზოგჯერ განსაკუთრებული ექსპრესიულობითა და მგრძნობელობით გამოირჩევიან. ფორმის თვალსაზრისით, მასკარონებს ახასიათებს როგორც რეალისტური, ასევე, სტილიზებული და აბსტრაგირებული ფორმები. ბათუმის შენობაზე, აივნის დეკორში ჩასმულ მასკარონს, სახის ნაკვთების მკვეთრი და უტრირებული ფორმების გამო, ექსპრესია და გროტესკულობა გამოარჩევს. შენობის მოხდენილი პროპორციები, დინამიკური ფორმები, უხვი დეკორი ნაგებობას ისტორიული განაშენიანების მკაფიო დომინანტად აქცევს. ბოლო წლებში, ხანგრძლივი რეკონსტ-

⁸ პ.შპოლიანსკი XX საუკუნის დასაწყისში ბათუმელი ებრაელების სალოცავი სახლის ხაზინდარი იყო. იგი ასევე ხელმძღვანელობდა „მარინსკისა“ (მ. აბაშიძე) და ერისთავის (გ. მაზნიაშვილის) ქუჩების კვეთაში მდებარე საურთიერო საკრედიტო ბანკის ბათუმის განყოფილებას.

რუქციით შექმნილი პრობლემებისა და უფუნქციო მდგომარეობაში ყოფნის გამო, მთლიანად განადგურებულია შენობის ინტერიერი და შემინული გალერეებით გადაწყვეტილი ეზოს ფასადი.

ძველი ბათუმის არქიტექტურაში მოდერნული რეკონსტრუქციის ნიმუშია ხარიტონ ახვლედიანის მუზეუმის შენობა, რომელიც პირველი გილდიის ვაჭარს - აშოტ მდოიანცს ეკუთვნოდა (Душкина 2010; Мечхи, 1914).⁹ 1880-იან წლებში აშენებული შენობის ფასადი მოდერნული მხატვრული დეკორითაა გაცხოველებული. ფასადის ძირითად მორთულობას თაღითა და საჭედი ქვით აქცენტირებული, სამნაწილიანი, განიერი და ვიწრო ღიობებით გახნილი კარის დეკორი, სამკუთხა ფრონტონიანი თავსართებით შემკული სწორკუთხა ფანჯრები და კარნიზის დეკორატიული კრონშტეინები შეადგენს. დიდი ღიობებითა და მსხვილი მხატვრული ელემენტებით დამუშავებული ფასადი რუს-ტირებულ-ხორკლიანი სიბრტყეთა მონაკვეთებით მოდერნის სტილის სადა და ნათელ მხატვრულ კომპოზიციას ქმნის. მეორე სართული შენობას 1957 წელს დააშენეს. ამჟამად ნაგებობის არქიტექტურა XX საუკუნის 10-იანი წლების მოდერნისა და XX საუკუნის 50-იანი წლების საბჭოთა კლასიციზმის ნიშნებს შეიცავს.

პ.მელიქიშვილის ქ. №30 მდებარე საცხოვრებელი სახლი მოდერნის სტილის გამორჩეული ნიმუშია. მისი საფასადო დეკორი – სარკმლის საპირეებში ჩახვეული ვარდები, ფანჯრების ქვეშ განთავსებული „შრომანებიანი“ პანელები, რიზალიტისა და პორტალის შემამკობი ელემენტები, აივნის აჟურული მოაჯირები, სადარბაზოს კარის ალატები გამოირჩევა ინდივიდუალური კომპოზიციური გადაწყვეტით, პლასტიკური ძერწვის, ხეზე კვეთისა და ლითონის დამუშავების ოსტატობით. ძლიერ შელახულია სადარბაზოს გვიანი მოხატულობა და ეზოს შუშბანდები. ჩვენი საუკუნის დასაწყისში დაშენებული მანსარდა მოცულობითა და მასშტაბით მეტ-ნაკლებად ერწყმის ისტორიულ ნაგებობას.¹⁰

მოდერნის სტილისათვის დამახასიათებელი ცალკეული დეტალები ძველი ბათუმის სხვა, ფსევდო სტილის ნაგებობებზე გვხვდება (ყოფილი ბანკის - ამჟამინდელი საკონსტიტუციო სასამართლოს შენობა, ყოფილი ფოსტის შენობა, ვახტანგ გორგასლის ქუჩა №54 მდებარე საცხოვრებელი სახლის ამჟამად უკვე განადგურებული მრუდხაზოვანი ფრიზი და სხვ.). ფარნავაზ მეფისა და დემეტრე თავდადებულის ქუჩების გადაკვეთაში შემორჩენილი მოდერნული შენობის ფრაგმენტი, ასევე, ტეხილსილუეტიანი, ხორკლიან-გლუვი ზედაპირების მქონე, ლარნაკებითა და წრეებით დამუშავებული ბეტონის დოზე ადასტურებს, რომ ამ სტილის შენობები ძველი ბათუმის თანამედროვე, ახლად გაშენებულ „ნურიეს“ უბანშიც ფართოდ იქნებოდა წარმოდგენილი. მოდერნის პოპულარობას მოწმობს XX საუკუნის დასაწყისის ერთ-ერთ ფოტოზე გამოსახული ბათუმის სანაპირო ზოლში განთავსებული, სამაშველო სადგურის სათვალთვალო პუნქტის საფასადო დეკორიც.

მოდერნის სტილის პოპულარობას ადასტურებს, ასევე, აჭარის სახელმწიფო არქივში დაცული, 1911 წლით დათარიღებული პროექტი, რომელიც ნ.ბარათაშვილის და მ.აბაშიძის (ყოფილი თბილისისა და მარინის ქუჩები, ახლანდელი ევროპის მოდენის მიმდებარე ტერიტორია) ქუჩების კვეთაში მდებარე სადა, მკაცრი სტილით გადაწყვეტილი ნაგებობის მოდერნული ფორმებით განახლების მცდელობას ასახავს [ასს, ფ. ი-6, ან. 2, ს. 502]. ნაძერწი საპირეების მქონე კარ-ფანჯ-

⁹ წარმოშობით ახალციხელი, პირველი გილდიის ვაჭარი ა.მდოიანცი ბათუმში რამდენიმე სავაჭრო კომპანიას, სანაოსნოს, კუსტარულ საწარმოებს და საკუთარ სახლებს ფლობდა. 1922 წელს ა.მდოიანცის მთელი ქონება კონფისკაციას დაექვემდებარა, ხოლო მის კუთვნილ სახლში გაიხსნა ხაზინა, 1930 წლიდან კი აჭარის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, რომელიც დღესაც ფუნქციონირებს.

¹⁰ ზოგიერთი მოსაზრებითა და შენობის მობინადრეების ინფორმაციით (ადრე არსებული წარწერის თანახმად) ნაგებობა 1840-იან წლებში უნდა იყოს აგებული (უზუნაძე, 1997:36), ფასადის მოდერნული ელემენტებით შემკობა XX ს-ის დასაწყისში უნდა განხორციელებინათ სადარბაზოს კარის, აივნების ლითონის მოაჯირების, მოდერნისათვის დამახასიათებელი სტილიზებული მცენარულ-გეომეტრიული ფორმებით ნასაზრდოები ნაძერწი დეკორის დამატების გზით.

რებით დანაწევებული ნაგებობის ფასადი გაცოცხლებულია მოდერნის სტილისათვის დამახასიათებელი რუსტირებული ცოკოლისა და ფასადის გლუვი სიბრტყეების ფაქტურული კონტრასტით, აივნის ანტაბლემენტის მრუდით, დინამიკური სილუეტით, ტალღისებური პარაპეტით, ლითონის მოაჯირების ალათებითა და კარ-ფანჯრების მორთულობის დეტალებით. იმავე ნიშნებს ავლენს ეზოს ღობე-კედელი, რომლის მსგავსი ნიმუშები დღემდეა შემორჩენილი ბათუმის ძველ უბნებში. პროექტი შედგენილია პანტელეევის (პანტელეევიჩის) მიერ (ჭიჭილეიშვილი, 2009:266-275).

ამასთანავე, ძველი ბათუმის არქიტექტურაში გვხვდება ისეთი შენობები, რომელთა შემკულობაში გამოყენებული აპრობირებული ფორმები (კედლის სიბრტყეთა შერეული ფაქტურა, შვეული ხაზების მოტივები, ღიობების მინიმალისტური დეკორი და სხვ.) და მხატვრული ხერხები ვერ უზრუნველყოფს მოდერნისათვის დამახასიათებელ ინდივიდუალურობასა და პლასტიკურ გამომსახველობას, რაც ეკლექტური ტრადიციების მდგრადობით უნდა იყოს განპირობებული.

ძველი ბათუმის არქიტექტურაში მოდერნის სტილის ელემენტები XX საუკუნის 20-იან წლებამდე ვლინდება. ასეთია საბჭოთა პერიოდთან დაკავშირებული ზუბალაშვილის ქუჩა №39-ში მდებარე სატრანსპორტო უწყების, საზღვაო-სარკინიგზო ცენტრის მუშაკებისათვის აგებული ორსართულიანი სახლის ფასადის შემკულობა (1921-1925 წლები). ვერტიკალური და ჰორიზონტალური აქცენტებით დაბალანსებული მკაფიო სტრუქტურის ფასადს ამკობს ეკლექტური და მოდერნული არქიტექტურის ელემენტები - ფანჯრის საპირეების სწორკუთხა იმპოსტები სამმაგი საჭედი ქვის მოტივებით, ხორკლიან-გლუვზედაპირიანი პილასტრები, სადარბაზოს უჯრედის სწორკუთხა და ოვალური ფორმის ღიობები. სტილისტური თვალსაზრისით, ნაგებობა ეკლექტიზმიდან კონსტრუქტივისტულ არქიტექტურაზე გარდამავალი ეტაპის ნიმუშია.

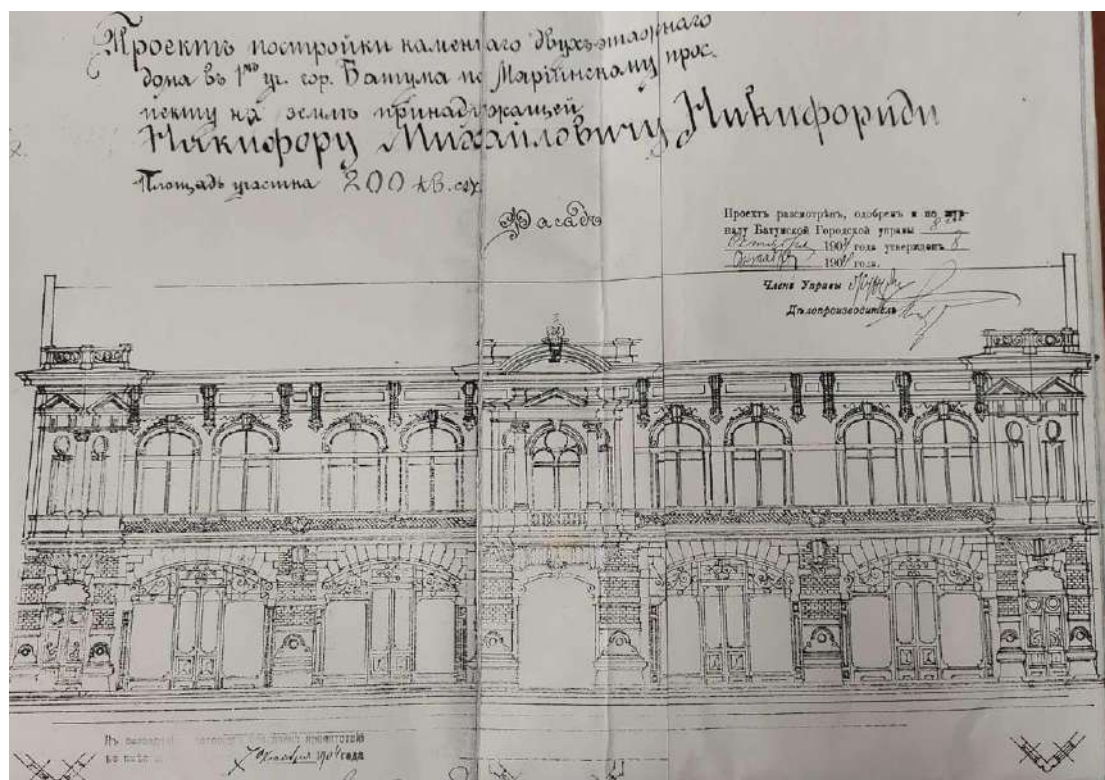
დასკვნა: მოდერნის სტილი ძველი ბათუმის არქიტექტურაში XX საუკუნის დასაწყისიდან მკვიდრდება. ინდივიდუალური მხატვრული გადაწყვეტის მქონე, მეტ-ნაკლებად თავდაპირველი სახით მოდრეული შენობები, ნაგებობათა თანადროული რეკონსტრუქციები, განახლებები, პროექტები, ფოტომასალები ბათუმის არქიტექტურაში სტილის პოპულარობას მოწმობს.

ბათუმის მოდერნული ნიმუშების შესახებ ინფორმაცია ძალზე მწირია. კვლევის ამ ეტაპზე, გამოჩენილების გარდა, თითქმის არ დგინდება ბათუმში მოღვაწე, მოდერნის სტილში მომუშავე არქიტექტორთა და პროექტის ავტორთა ვინაობა. ასევე, არ იკვეთება იმ სახელოსნოების საქმიანობა, რომლებიც უზრუნველყოფდნენ ფასადებისა და ინტერიერების დეკორატიული სამუშაოების შესრულებას.

მოდერნის სტილის შენობები წარმოადგენენ ძველი ბათუმის ურბანული ანსამბლის განუყოფელ ნაწილს. ფუნქციური მრავალფეროვნება, კომერციული და საცხოვრებელი კომპარტიმენტების შერწყმის ტენდენცია ბათუმის მოდერნული შენობების დამახასიათებელი ნიშანია. ზოგიერთ მათგანს, მდებარეობის, მასშტაბის, დენადი დინამიკური და მხატვრულად გამომსახველი დეკორატიული ფორმების გამო, გამორჩეული ქალაქგემარებითი აქცენტის მნიშვნელობა ენიჭება. თუმცა, ძველი ბათუმის არქიტექტურაში უპირატესობა ენიჭება ურბანულ განაშენიანებაში ჩართულ მოდერნული არქიტექტურის ისეთ ნიმუშებს, რომელთაც კამერული მასშტაბები, ზომიერი, სწორხაზოვან ფორმებზე დამყარებული საფასადო შემკულობა და ნაკლებად „ფანტასმაგორიული“ პლასტიკური დეკორი გამოარჩევს. საქართველოს, კერძოდ, თბილისის ინტერნაციონალური მოდერნის ნიშანდობლივი თავისებურება, ეზოს ფასადების ტრადიციული სტრუქტურის შენარჩუნებისა და მოხარატებული აივნებით გადაწყვეტის ტენდენცია, ბათუმის არქიტექტურაში სუსტადაა გამოვლენილი, რაც ავთენტური ურბანული ქსოვილის რღვევითა და ნაგებობათა უხეში რეკონსტრუქციებითაა განპირობებული. ერთეული ნიმუშებით შეგვიძლია განვსაზღვროთ, რომ ბათუმის მოდერნული სახლების შიდა ეზოების ფასადები, ადგილობრივი კლიმატური პირობების გათვალისწინებით, შემინული გალერეებით იქნებოდა წარმოდგენილი.

გამოყენებული ლიტერატურა

- აჭარის საარქივო სამმართველო (ასს): ფონდი ი-6, ან. 2, საქმე, 498;
- აჭარის საარქივო სამმართველო: ფონდი ი-6, ან. 2, საქმე 505;
- აჭარის საარქივო სამმართველო: ფონდი ი-6, ან. 2, საქმე. 502;
- ბერიძე, 1953:- ბერიძე ვ., თბილისის ხუროთმოძღვრება, II, თბილისი, 1963, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“;
- გენგიური, 2013:- გენგიური ნ., რამდენიმე მოსაზრება თბილისის მოდერნის არქიტექტურაზე, საქართველოს სიძველენი, 16, თბილისი 2013, გვ. 214-226;
- გენგიური, 2015:- გენგიური ნ., მოდერნის სტილი საქართველოში — თავისებურებები თბილისის საცხოვრებელი სახლების მიხედვით, ხელოვნებათმცოდნეობითი ეტიუდები VI, თბილისი, გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2015, გვ. 11-18;
- თავაძე, 2015:- თავაძე ს., ბათუმის კინემატოგრაფიული ცხოვრების ისტორიიდან - კინოთეატრების დაარსება და განვითარება, ბათუმი - წარსული და თანამედროვეობა, VI, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, გამომცემლობა „ჯეოპრინტი“, თბილისი, 2015, გვ. 223-229.
- კლდიაშვილი, 1984:- კლდიაშვილი დ., ჩემი ცხოვრების გზაზე, 1984.
- უზუნაძე, 1997:- უზუნაძე რ., ბათუმის ისტორიიდან, გამომცემლობა „აჭარა“, ბათუმი, 1997;
- ღვინერია, 2023:- ღვინერია თ., ედმუნდ ფრიკის არქიტექტურის სტილისტური ინტერპრეტაციები, 2023, II ნაწილი, ელექტრონული ჟურნალი „ARS GEORGICA“, სერია B, გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის კვლევის ეროვნული ცენტრი (გადამოწმებულია 01.05. 2026).
[https://new.georgianart.ge/magazine/2023\(II%E1%83%9C%E1%83%90%E1%83%AC%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%98\)/46](https://new.georgianart.ge/magazine/2023(II%E1%83%9C%E1%83%90%E1%83%AC%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%98)/46)
- ხოშტარია, 2008:- ხოშტარია დ., საფასადო ქანდაკება თბილისში, 2008.
- ჭიჭილეიშვილი, 2009:- ჭიჭილეიშვილი მ., ძველი ბათუმის არქიტექტურის მხატვრული სტილის ზოგიერთი საკითხი, ბათუმი - წარსული და თანამედროვეობა, I, ბათუმი, გამომცემლობა შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2009. გვ. 266-275.
- Всеобщий Адресь ежегодник И.С.Державина на 1902;
- Душкина. 2010:- Душкина Н. Ашот Мндоянц – начальный период жизни и творчества, Москва 2010;
- Месхи, 2014:- Месхи И., Памятная книжка гласных Батумской городской думы на 1914 г. Батуми, 1914.
- Carla McKinney Brenner**, Art Nouveau, National Gallery of Art Washington, Exhibition Catalogue, 2000.
https://www.nga.gov/sites/default/files/migrate_images/content/dam/ngaweb/education/learning-resources/teaching-packets/pdfs/art-nouveau-tp.pdf

ნ. ნიკიფორიძის სახლის პროექტი

მემდ აბაშიძის ქუჩა №16

მემედ აბაშიძის ქუჩა № 14-12

მემედ აბაშიძის ქუჩა № 10

კინოთეატრი „აპოლო“

კინოთეატრი „ილუზიონი“. ყოფილი დონდუკოვ-კორსაკოვის
(კ. გამსახურდიას) ქუჩა

კინოტეატრი „აპოლო“ 1911 წელი, მ. გლაუდანის ფოტო

მემედ აბაშიძის ქუჩა № 41

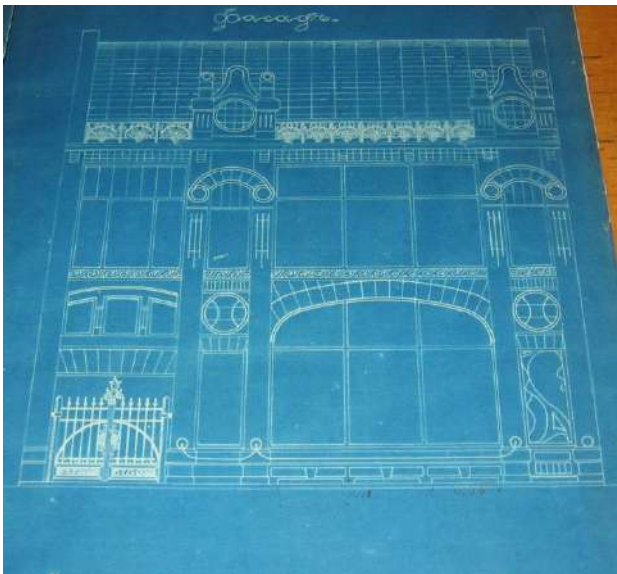
მემედ აბაშიძის ქუჩა № 49

იაკობ გოგებაშვილის ქუჩა № 16

გიორგი მაზნიაშვილის ქუჩა № 36

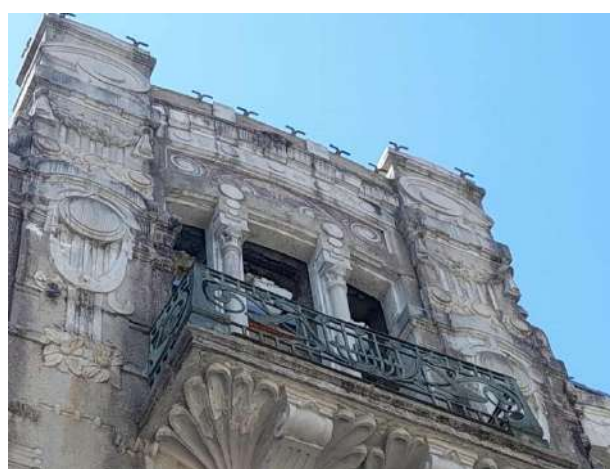
ნ. საბაშვილის მაღაზიის პროექტი (მ. კოსტავას ქ. № 20). 2004 წლის ფოტო.

ნ. საბაშვილის მაღაზიის შენობა რეკონსტრუქციის შემდეგ. 2015 წლის ფოტო.

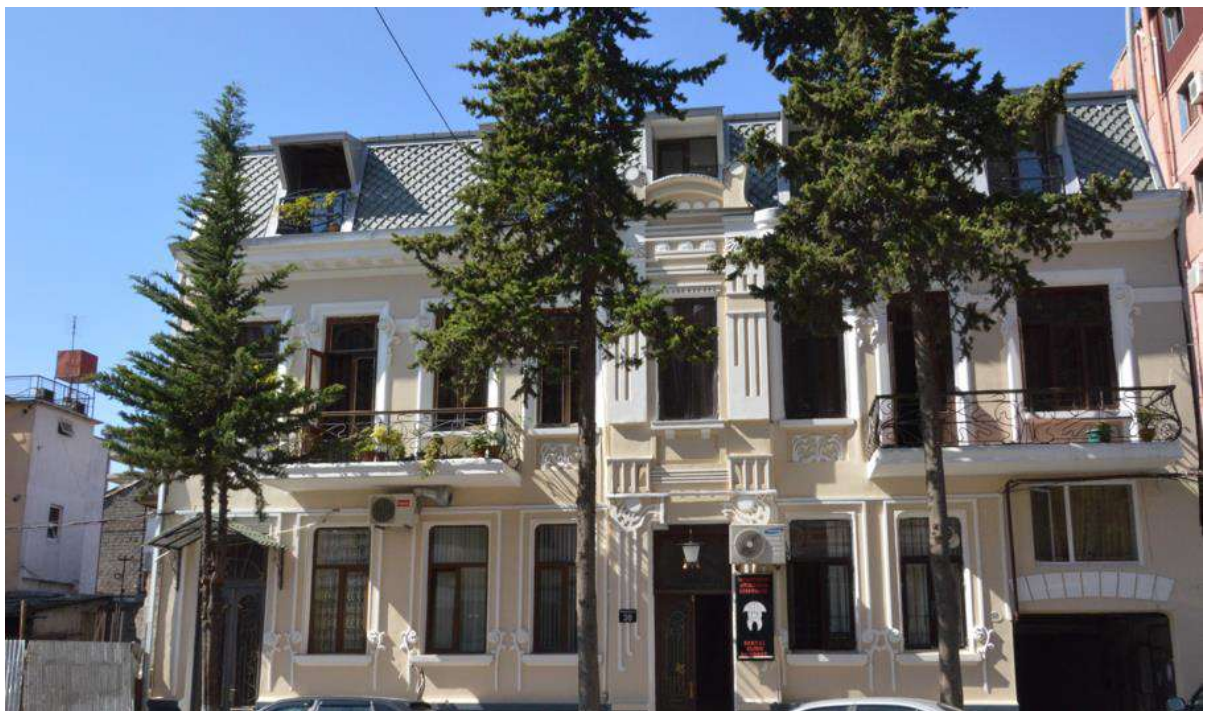
ზვიად გამსახურდიას ქუჩა № 14.

ზ. გამსახურდიას ქუჩა № 14.

ხარიტონ ახვლედიანის ქუჩა № 4 (ხ. ახვლედიანის სახელობის მუზეუმის შენობა)

პეტრე მელიქიშვილის ქუჩა № 30

Наблюдательный пункт
Батумской спасательной станции. Нач. XX в.

ფარნავაზ მეფის ქუჩა № 65 სამაშველო სადგურის სათვალთვალო პუნქტი

STYLE MODERNE IN ARCHITECTURE OF OLD BATUMI

Maia Tchitchileishvili

PhD in Art History and Theory,

Senior Researcher at Niko Berdzenishvili Institute

of Batumi Shota Rustaveli State University;

Professor at Batumi Art State University

E-mail: maia.chichileishvili@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2030-9948>

Abstract. At the beginning of the 20th century, the Art Nouveau style spread throughout the cities and towns of Georgia. The architecture of old Batumi (at the turn of the 19th–20th centuries) features public buildings and residential houses designed in the Art Nouveau style. Owing to their location, scale, dynamic composition, and artistically expressive decorative forms, some of these buildings acquired the significance of prominent urban accents.

Certain buildings are distinguished by their kameral scale, restrained façade decoration based on linear forms, and less plastic ornamentation. In Batumi's Art Nouveau architecture, one may observe the local tradition of opening courtyard façades with glazed galleries. Buildings designed in the Art Nouveau style constitute an integral part of Batumi's historic urban ensemble.

Key words: Batumi; Architecture; Style Moderne.

Introduction: From the early twentieth century onward, the architecture of Georgian cities witnessed the emergence and establishment of Art Nouveau, an artistic style that had already gained widespread popularity across Western Europe.¹ The new movement, based on creative freedom and diversity, found expression in remarkable residential and public architectural examples created in various cities of Georgia through the efforts of Western-oriented patrons and professional architects. Influenced by Western urban planning, functional and technical innovations, as well as the principles of classical architecture, the eclectic architecture of nineteenth- and early twentieth-century Georgia proved receptive to contemporary developments. Despite attempts to establish national tendencies, these developments contributed to the cosmopolitan character of architecture. Within a relatively short period, from the early 1900s until almost the 1920s, numerous noteworthy residential and public buildings in the Art Nouveau style were constructed in the cities and towns of Georgia, including Tbilisi, Batumi, Poti, Kutaisi, Dusheti, Borjomi, Kobuleti, Chakvi, Makhinjauri, Sukhumi, and New Athos. The popularity of Art Nouveau in Georgia reached its peak during the 1910s. As with other pseudo-artistic stylistic trends that spread throughout Georgia in the nineteenth and early twentieth centuries, this style contained nothing specifically Georgian. The visual language of Art Nouveau was based primarily on the imitation of models developed abroad and relied on a distinctive repertoire in the treatment of overall façade composition, doors and windows, cornices, parapets, balcony railings, and wall surfaces (Beridze, 1963, pp. 82–83). However, it was characterized by a pronounced search for novelty, creative freedom, individualism, diversity of artistic expression, a striving for rich decorative ornamentation,

¹ This artistic style, expressed in architecture and design, is known by different names in various countries: “Jugendstil” in Germany, “Sezessionsstil” in Austria, “Stile Liberty” in Italy, “Art Nouveau” in France and Belgium, “Modernismo” in Spain, and the “Glasgow Style” in Scotland. In Russia it is referred to as “Modern,” while in Georgia it is known by two names: “Moderni” and “Art Nouveau.”

the dynamism of curvilinear forms, and the synthesis of architecture, sculpture, and painterly forms. Against the background of the stylistic diversity of the nineteenth century, Art Nouveau buildings became an expression of the individual abilities of architects, the tastes of patrons, and, to a certain extent, their social status. The distinctive character of the style was defined by aestheticism, the stylization of artistic forms based on plasticity and decoration, motifs inspired by Eastern cultures (particularly Japanese art), humorous, symbolic, and folkloric-allegorical elements, their integration through a unified compositional principle, and, at the same time, consideration of traditions characteristic of different geographical and cultural regions. Attempts to preserve national features, integrate them with contemporary requirements, synthesize the building and its environment, and respond to climatic conditions distinguish Georgian Art Nouveau architecture, particularly residential buildings, which reveal a tendency to combine the artistic principles of Art Nouveau with the courtyard-and-balcony structure characteristic of Tbilisi houses. At the same time, artistic transformations corresponding to both the early and the later phases of the style can be observed in the architecture of Tbilisi (Gengiuri, 2013–2014).

At the beginning of the twentieth century, architects working in Georgia commonly practiced in a variety of architectural styles. Among them were architects whose work incorporated elements of the Art Nouveau movement to varying degrees. The establishment of Art Nouveau artistic tendencies in Georgia is associated with such architects as S. Kldiashvili, S. Krichinsky, A. Rogoisky, M. Neprintsev, N. Obolonsky, A. Ozerov, M. Ohanjanov, G. Sargsyan, G. Kurdiani, A. Shimkevich, J. Ditsmann, E. Frick, K. Tsaar, and others (Gengiuri, 2013, pp. 214–226). In Batumi, as in other cities of Georgia, residential and public buildings in the Art Nouveau style began to be constructed in the early 1900s. However, historical and archival information concerning architects who practiced in the Art Nouveau style remains extremely limited, and this issue requires further in-depth research.

Methodology: The research methodology includes the study of archival and scholarly data, art-historical analysis of artistic form, and critical analysis of written and visual sources. It is important to conduct a comparative analysis of each source preserved in the scientific literature, photographic materials, and the current condition of the monuments. The methodology also involves visual assessment, description, and documentation of buildings, the differentiation between authentic and reconstructed building phases, and the presentation of the artistic and historical contexts of urban development and individual structures.

Discussion/Results: The architecture of Old Batumi includes public buildings constructed in the Art Nouveau style (such as cinemas, shops, banks, and others) as well as residential houses. The majority of Art Nouveau buildings, from an architectural point of view, are preserved along the architecturally distinguished Memed Abashidze Avenue, formerly known as Maria Avenue. The development of Memed Abashidze Avenue was formed at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. At that time, it was named Maria Avenue in honor of the wife of the Russian Emperor Alexander III, who visited Batumi in 1888. The street connected the port area with Lake Nuri, located deeper within the city. Distinguished by its ornamental character, the avenue represented the commercial center of the city. It was home to banks, consulates of various countries, cinemas, the post office, the residence of the military governor, and was inhabited by representatives of the city's elite social classes.

A project of a house belonging to Nikifor Nikiforidis, located on “Marinsky” (Maria) Street (Memed Abashidze Street No. 16), preserved in the State Archive of Ajara, is dated to 1904. The façade of the two-storey building, designed for both commercial and residential functions, is decorated with Art Nouveau elements alongside classical features. Curvilinear window forms, ribbon-decorated keystones and garland motifs, openwork grilles of shop windows, balcony railings, oriel windows, shell-shaped bases of brackets, and the alternation of brickwork, stone masonry, and smoothly plastered surfaces all reveal the characteristic

features of Art Nouveau (State Archive of Ajara, Fond 6, Inventory 2, File 498). The current appearance of the building confirms that the project was only partially and somewhat reduced in its implementation. Instead of the four wide shopfront windows developed between the central and corner risalits according to the principle of symmetry, and the elongated balcony façade of the second floor, a two-storey commercial-residential building with short wings between the orielled risalits was constructed. Originally, an elongated metal balcony was placed between the oriels, which has now been demolished. The façade of the building, as well as the parapets of the risalits, were decorated with classical and Baroque elements different from the original design concept, while moderately used plastic forms of the Art Nouveau style (such as window surrounds, stucco ornamentation, etc.) are mainly preserved in the decoration of the oriels and the arched openings of the second floor. The ornamentation of attic windows added in the modern period also repeats older motifs, emphasizing the eclectic character of the façade. At present, the façade represents an interesting combination of classical and Art Nouveau elements. A traditional feature of this house is the arrangement of wide shop units with display windows on the ground floor facing the street, and residential rooms on the upper floor.

An example of the Art Nouveau style is also the two-storey house located at 12–14 Memed Abashidze Street, adjacent to the same building, constructed in the early 1900s, which currently functions as a hotel.² The composition of the building's façade is defined by decoration arranged around rectangular windows. The Art Nouveau repertoire is reflected in low-relief rough and smooth surface planes, panels articulated with corrugated, diagonal, and linear grooves, and motifs of triple vertical lines. The expressiveness of the façade is created through light-and-shadow effects produced by the alternation of surfaces with different textures. The dominance of geometric forms and the overall simplicity of the façade do not diminish the stylistic features of Art Nouveau, while also ensuring the building's organic integration into the contemporary urban ensemble.

A noteworthy example of Old Batumi's urban fabric is the two-storey residential building constructed in 1912 at the corner of **M. Abashidze Street (No. 10)** and **G. Mazniashvili Street (No. 1)**. The corner section of the building is emphasized by a prominent upper volume, ornamental decoration, a metal balcony, and the inscription of the construction date, "1912." The ground floor is articulated by a series of wide openings, while the upper floor is lined with rectangular windows. The façade is decorated with pilasters adorned with vertical bands, horizontal grooves, and circular motifs; ornamental panels placed beneath and above the windows; arched pediments crowning the vertical sections; and metal parapet railings. The stylized ornamental motifs of the façade and the interplay of geometric surfaces with different textures reveal the characteristics of Late Art Nouveau. This section of **Memed Abashidze Street** is distinguished by a strong sense of urban unity, created in part by the consistent design of the Art Nouveau buildings located along it. Rectangular openings, restrained ornamental decoration, and the expressive treatment of wall surfaces through contrasting textures are the dominant features of the streetscape. Similar artistic principles can also be found in the Art Nouveau architecture of **Tbilisi** from the 1910s (Gengiuri, 2015, pp. 11–12).

Art Nouveau and cinema emerged during the same period in both Europe and Georgia. These two closely associated innovations gave rise to a new type of public building—the cinema. Movie theatres were predominantly designed in the Art Nouveau style. Since 1905, cinemas constructed in the Georgian cities of Tbilisi (*Apollo, Palace*), Kutaisi (*Mon-Plaisir*), and Batumi (*Apollo, Illusion*) have also been based on the architectural principles of the Art Nouveau style. These buildings are notable both for their spatial organization and for the artistic and individual character of their façades. Archival documents indicate that a plot of

² The ground floor façades, originally articulated with openings and clad with marble slabs, have been significantly altered, while the building's authenticity is largely preserved on the second floor. The attic level was added in the 2010s.

land on Maria (Mariinsky) Avenue was allocated in 1909 for the construction of the *Electro-Theatre Apollo* following a petition submitted by **Nikolai Broval** to the mayor of Batumi, **Ivane Andronikashvili**. The project was subsequently approved by the municipal authorities. The cinema was built between 1909 and 1910, as confirmed by a photograph taken in 1911 by the Batumi photographer **Mikheil Glaudan**, which shows the completed building already integrated into the streetscape (Tavadze, 2015, pp. 223–229). The façade of the cinema was opened by wide semicircular glazed openings characteristic of the Art Nouveau style. The curved wall surfaces between the entrance columns accommodated decorative elements and the owner's inscription, “Кинотеатръ Н. Броваль и Ко” (“Cinema of N. Broval & Co.”). Above, the name “APOLLO” was displayed in relief letters. Rusticated pilasters, broad horseshoe-shaped openings, curved surfaces, polychrome details, and motifs of circles and intertwining plants reflect the artistic language of Art Nouveau. Alongside the traditional rectangular openings commonly found in Georgian Art Nouveau architecture, architects also employed circular, horseshoe-shaped, and elliptical openings framed by ornamental surrounds and transoms. Columns serving both structural and decorative purposes were likewise a frequent feature. The façade composition of the Apollo Cinema, distinguished by its broad curved openings intersecting the columns, occupies a special place among Batumi's Art Nouveau buildings, which are otherwise characterized mainly by rectangular openings.

Another cinema distinguished by its Art Nouveau façade decoration was the Illusion Cinema, owned by Rudolf Weidemann and located on Dondukov-Korsakov Street (present-day K. Gamsakhurdia Street) in Batumi. Its construction began in 1908 (Tavadze, 2015, p. 225). The building was constructed of stone, roofed with tiles, and decorated with painted Art Nouveau ornamentation on its façade. At the centre of the façade was a double-leaf entrance door with ornamental glazing, framed by a horseshoe-shaped arch resembling the form of a film camera lens. Above it, on a curved dark panel enclosed within a frame, was the inscription “Theatre Illusion” (“Театръ „Иллюзіонъ”). On either side of the entrance, the façade was adorned with freely flowing ornamental stems terminating in blooming roses, dragonfly figures, and inscriptions bearing the cinema's name. Decorative and stylized representations of natural motifs—plants and insects, particularly the symbolic image of the female-headed dragonfly—were among the favourite themes of Art Nouveau masters such as René Lalique, Louis Comfort Tiffany, and Émile Gallé. Their presence in the decoration of the cinema reflects the strong interest in contemporary artistic trends that characterized Batumi at the beginning of the twentieth century.

The historic streetscape of Memed Abashidze Street preserves several buildings incorporating Art Nouveau elements that exhibit characteristics of the style's late phase, including a symmetrical and rigorously ordered façade composition, a preference for linear and geometric forms, and the restrained use of decorative ornament. The two-storey building at No. 4 Memed Abashidze Street, which currently houses one of the buildings of Ajara Television, was constructed in the early twentieth century. Its ground floor accommodated commercial premises, while the upper floor contained the photographic studio of the German photographer Michael Glaudan, distinguished by a glass ceiling, luxurious furnishings, and black sculptures. The decorative treatment of the façade—including the projecting risalit accentuated by an arched pediment, the ornamentation of the portal, parapet, and cornice, as well as the vegetal relief panels and other decorative details—draws upon the Art Nouveau repertoire. A particularly expressive feature is the frieze on the second storey, composed of vertical fluting incorporating flat half-pilasters. As in the façades of the neighbouring residential buildings at Nos. 10 and 12 Memed Abashidze Street, geometric and linear decorative forms predominate. With its refined proportions and sophisticated façade decoration, the building represents a noteworthy example of the urban architectural heritage of Old Batumi.

A building that reflects the characteristic tendencies of late Art Nouveau is the Puppet Theatre at No. 49 Memed Abashidze Street, constructed in the early twentieth century. Distinguished by its modest proportions, the building features a façade clad in reddish stone, embellished by an arcade-like balcony extending along the perimeter of the structure. The oval opening of the balcony, the ornamentation of its openwork balustrade, the juxtaposition of rough-textured and smooth rendered wall surfaces on the left façade, executed in plasters of varying textures and patterns, as well as the transom lights of the enclosed veranda composed of geometric triangular and rectangular forms, all display characteristic features of the Art Nouveau style.³

The exterior of the two-storey house at No. 16 Iakob Gogebashvili Street, constructed in the early twentieth century, exhibits the artistic characteristics of late Art Nouveau. The façade, articulated into asymmetrical sections, is distinguished by the rhythmic arrangement of rectangular windows, pilasters decorated with vertical bands and sculptural lion-head motifs, a vegetal ornamental frieze, and other decorative elements, constituting an individual artistic interpretation of the Art Nouveau style. The pilasters incorporate a motif characteristic of Art Nouveau architecture and widely represented in Georgian examples: slender vertical lines terminating in discs or lozenges. Popular in Art Nouveau architecture, this decorative device appears in various interpretations in the architecture of Austria, Italy, Spain, Russia, and Lithuania. In Georgia, compositions based on this motif occur not only in façade decoration but also in wall painting and examples of wooden architecture.

The three-storey residence of the tobacco industrialist Lazare Biniat-Oghli, situated at the intersection of General Giorgi Mazniashvili and King Parnavaz Streets and constructed in the early twentieth century, is one of the most outstanding examples of Art Nouveau architecture in Batumi. Set within the dense historic urban fabric of the old quarter, the building is distinguished by its remarkable artistic expressiveness. Its architectural character is defined by an asymmetrical plan, the use of building materials of varying colours and textures—including stone, brick, ceramic tiles, and concrete—the combination of curvilinear and rectilinear window openings, the vegetal and figural stucco decoration of the interior, and the broken silhouette of the fence enclosing the courtyard. The building ranks among the finest examples of the Art Nouveau style in Georgia. The architectural design of the residence exhibits close affinities with the buildings designed in Poti and Kutaisi by the Lithuanian architect Edmund Frick, whose works—including the so-called “Chinese House” in Kutaisi, the Khilkovsky House, the School of Fine Arts, and the Kolkhian Culture Museum in Poti—are characterised by a synthesis of Art Nouveau and Neo-Romantic elements. It is known that Edmund Frick arrived in Georgia in 1904, following his graduation from the Nicholas I Institute of Civil Engineering. In 1906, he was appointed technician to the Batumi City Administration, while simultaneously pursuing architectural work in Poti and Kutaisi. Among the surviving historic buildings in Batumi and its environs, the design of Vikenty Skarzhinsky’s country house “Castello Mare,” the “Lao Jin Jao House” in Chakvi, and the Biniat-Oghli House on Mazniashvili Street in Batumi may all be attributed to Edmund Frick (Ghvineria, 2023).

The two-storey building at No. 20 Merab Kostava Street (formerly Oglobzhinsky Street) was purpose-built as a retail establishment and belonged to the Georgian entrepreneur Nikoloz Sabaev (Sabashvili). The design was reviewed and approved by the Batumi City Administration, together with the city architect and civil engineer, in 1908. The surviving copy of the design, however, does not bear the architect's initials (State

³ In 2011–2012, the building underwent reconstruction as part of its adaptation for use as a theatre. As a result of damage to the balcony, its original decorative elements were lost, the building’s volumetric composition was altered, and a mansard storey was added. During the same intervention, the interior was completely renovated, while the courtyard façade was demolished

Archive of Ajara, Fond 6, Inventory 505).⁴ The shop was a two-storey structure with wide openings, featuring interior staircases and mezzanines supported by Tuscan columns and fitted with metal balustrades. It was constructed in accordance with the approved design. Rectangular, circular, and curvilinear openings, a broken-profile cornice, a wavy parapet, interior metal railings, and other architectural details were executed in the Art Nouveau style. The building was reconstructed in the 2010s. It remains an interesting example of Art Nouveau architecture and significantly contributes to the scale and artistic character of the street.

The imposing three-storey residence of P. Shpolyansky, situated at the intersection of Zviad Gamsakhurdia and Merab Kostava Streets and constructed in the early twentieth century, is one of the most distinguished examples of Art Nouveau architecture in Georgia (Всеобщий Адресь ежегодник..., 1902:80; Kldiashvili, 1984, p. 53).⁵ The building combined commercial, public, and residential functions. The ground floor accommodated shops and storage facilities, while the upper floor housed the offices of the Mutual Credit Bank. Among the Art Nouveau buildings of Old Batumi, the structure on Merab Kostava Street is distinguished by its fluid silhouette and the rich use of plastic and decorative architectural elements. The projecting risalits of the façades are accentuated by high, curvilinear raised parapets. Wide openings, an abundance of sculptural decoration, the rich articulation of architectural elements, panels with vegetal motifs, a mosaic panel, and other decorative details emphasise the individuality of the façade composition. The artistic culmination of the design is the chamfered corner of the building, adorned with sculptural ornament in the form of mascarons and relief busts of long-haired women. It is well established that the flourishing of façade sculpture in Georgia began in the early twentieth century and was closely associated with the emergence of Art Nouveau architecture from the beginning of the 1900s (Khoshtaria, 2008, pp. 16–18). In the architecture of Tbilisi, a number of remarkable examples demonstrate the synthesis of different art forms, including architecture, sculpture, painting, stained glass, and mosaic. The façade sculpture of Art Nouveau buildings fulfilled a variety of artistic and symbolic functions. In some cases, it served to emphasise the social role of the building through figural compositions and allegorical figures that highlighted its intended function, as exemplified by the Zubalashvili People's House (now the Kote Marjanishvili Theatre) and the Theatre of the Georgian Nobility, also known as the Bank Theatre (reconstructed between 1902 and 1908). Rich sculptural decoration is likewise a characteristic feature of Tbilisi's Art Nouveau public buildings and large residential houses. The sculptural decoration of Tbilisi's Art Nouveau buildings predominantly reflects the principles of academic art; however, some examples reveal the stylistic influence of Art Nouveau in their manner of execution. These include generalized and geometrized figures, faces distinguished by a naïve expressiveness, and female representations embodying the mystery, poetic sensibility, and emotional refinement characteristic of the style. The figures of long-haired women depicted on the pilasters of the chamfered corner of the Batumi building belong to this latter group. Their fluid, dynamic, and angular linear forms and silhouettes merge seamlessly with the decorative arabesques, becoming an integral part of the overall ornamental composition. Mascarons constitute another characteristic motif of Art Nouveau architectural decoration and frequently serve as important expressive elements of the façade. They range from naturalistic representations to highly stylized and abstracted forms. The mascarons incorporated into the balcony decoration of the Batumi building is distinguished by its expressive and grotesque character, achieved through the sharply modelled and deliberately exaggerated facial features. The building's elegant

⁴ The project bears an annotation indicating that it was reviewed by the Batumi city architect and civil engineer, certifying the conformity of the copy with the original design, and confirming the approval and consent of the Batumi City Administration.

⁵ At the beginning of the twentieth century, P. Shpolyansky served as the treasurer of the Batumi Jewish prayer house. He also headed the Batumi branch of the Mutual Credit Bank, located at the intersection of Mariinskaya Street (now Memed Abashidze Street) and Eristavi Street (now General Mazniashvili Street).

proportions, dynamic forms, and rich decorative treatment establish it as one of the principal architectural landmarks within the historic urban fabric. In recent years, however, prolonged reconstruction works and the building's continued disuse have resulted in the complete loss of its historic interior and the destruction of the courtyard façade with its glazed galleries.

The building of the Khariton Akhvlediani Museum, formerly owned by the first-guild merchant Ashot Mdoiants, represents an example of an Art Nouveau reconstruction in the architecture of Old Batumi (Душкина 2010; Месхи, 1914).⁶ The façade of the building, originally constructed in the 1880s, was later enriched with Art Nouveau decorative ornament. Its principal decorative features include a three-part entrance composition with wide and narrow door openings, accentuated by an arch and rusticated stonework. The façade create a restrained yet expressive Art Nouveau composition. A second storey was added to the building in 1957. Consequently, its present architectural appearance reflects a combination of the Art Nouveau style of the 1910s and the Soviet Neoclassical architecture of the 1950s.

The residential building at No. 30 Petre Melikishvili Street is one of the outstanding examples of Art Nouveau architecture in Batumi. Its façade decoration—including carved roses entwined around the window surrounds, floral panels with lily motifs, decorative elements adorning the risalit and the portal, the balcony railings, and the transom lights above the entrance door—demonstrates an individual compositional approach.⁷

Individual Art Nouveau motifs can also be found on a number of buildings of different architectural styles in Old Batumi, including the former bank building (now the Constitutional Court), the former Post and Telegraph Building, the concrete fence on Demetre Tavdadebuli Street and other examples. The popularity of the Art Nouveau style is further evidenced by the façade decoration of the observation post of the lifeguard station on Batumi's seafront, as depicted in an early twentieth-century photograph.

The popularity of the Art Nouveau style is further confirmed by a design project dated 1911, preserved in the Ajara State Archive, which reflects an attempt to modernise a building located at the intersection of Niko Baratashvili and Memed Abashidze Streets (formerly Tbilisi and Marine Streets, in the area adjacent to present-day Europe Square) by introducing Art Nouveau forms into its originally simple and austere design (State Archive of Ajara, Fond 6, Inventory 502). The façade of the building is enlivened by Art Nouveau elements, including the textural contrast of the wall surfaces, the curved arches of the balcony, a wavy parapet, metal railings, and decorative treatment of doors and windows. The same formal features are also present in the concrete fence, examples of which have been preserved to this day in the historic districts of Batumi. The project was designed by Panteleevich (Panteleyevich) (Chichileishvili, 2009, pp. 266–275).

At the same time, Old Batumi also includes buildings whose decorative treatment employs established forms—such as mixed wall textures, motifs of vertical lines, and minimalistic window decoration—yet these do not achieve the individuality and plastic expressiveness characteristic of Art Nouveau. This may be attributed to the persistence of eclectic traditions.

In the architecture of Old Batumi, elements of the Art Nouveau style can be traced up to the 1920s. One such example is the decorative treatment of the façade of a two-storey residential building located at No. 39 Zubalashvili Street, associated with the Soviet period and constructed for employees of the transport

⁶ Originally from Akhaltsikhe, the first-guild merchant Ashot Mdoiants owned several trading companies, a shipping enterprise, craft workshops, and a number of residential properties in Batumi. In 1922, all of Mdoiants's property was confiscated, and the building formerly belonging to him was converted into the State Treasury. From 1930 onwards, it housed the Adjara Museum of Local Lore, which continues to occupy the building today.

⁷ According to some opinions (based on a former inscription on the building), the structure is believed to have been constructed in the 1840s (Uzunadze, 1997, p. 36), while the Art Nouveau decoration of the façade was most likely added in the early twentieth century.

administration and the maritime-railway centre (1921–1925). The façade, characterised by a clearly articulated structure balanced through vertical and horizontal accents, incorporates both eclectic and Art Nouveau elements. From a stylistic perspective, the building represents a transitional stage from eclecticism to Constructivist architecture.

Conclusion: The Art Nouveau style became established in the architecture of Old Batumi from the early twentieth century onwards. Buildings with individually articulated artistic solutions, preserved to varying degrees in their original form, as well as contemporaneous reconstructions, renovations, architectural projects, and photographic materials, all attest to the popularity of the style in Batumi architecture.

Information on Batumi's Art Nouveau examples remains extremely scarce. At the current stage of research, with few exceptions, the identities of architects and designers working in the Art Nouveau style in Batumi are almost entirely unknown. Likewise, there is little evidence regarding the workshops responsible for executing decorative work on façades and interiors.

Art Nouveau buildings constitute an integral part of the urban ensemble of Old Batumi. Functional diversity and the tendency to combine commercial and residential compartments are characteristic features of Batumi's Art Nouveau architecture. Owing to their location, scale, and fluid, dynamically composed and expressively articulated decorative forms, some of these buildings acquire the significance of prominent urban design accents. However, in the architecture of Old Batumi, priority is given to those examples of Art Nouveau integrated into the urban fabric that are distinguished by their modest scale, restrained façade articulation based on linear forms, and a less “fantasmagorical” use of plastic decoration. A notable characteristic of international Art Nouveau in Georgia, particularly in Tbilisi, is the preservation of traditional courtyard façade structures and the use of ornamented balconies; however, this tendency is only weakly expressed in Batumi architecture, which is largely due to the disruption of the original urban fabric and extensive, often insensitive reconstructions of buildings. Based on a limited number of surviving examples, it can be inferred that the courtyard façades of Batumi's Art Nouveau houses would have been characterised by glazed galleries, adapted to local climatic conditions.

REFERENCES:

- Ajara Archives Administration (AAA: Fund I-6, Inventory (Opis) 2, File 498.
Ajara Archives Administration: Fund I-6, Inventory (Opis) 2, File 505;
Ajara Archives Administration : Fund I-6, Inventory (Opis) 2, File 502;
Beridze, 1963: - Beridze, V. *Architecture of Tbilisi*, Vol. II. Tbilisi: Soviet Georgia Publishing House, 1963. (In Georgian).
Gengiuri, 2013:- Gengiuri, N. “Several Remarks on the Art Nouveau Architecture of Tbilisi.” *Sakartvelos Sidzveleni (Antiquities of Georgia)*, No. 16. Tbilisi, 2013, pp. 214–226. (In Georgian).
Gengiuri, 2015:- Gengiuri, N. “Art Nouveau in Georgia: Characteristics Based on the Residential Architecture of Tbilisi.” *Studies in Art History*, Vol. VI. Tbilisi: Universali Publishing House, 2015, pp. 11–18. (In Georgian).
Tavadze, 2015: - Tavadze, S. “From the History of Cinematic Life in Batumi: The Establishment and Development of Cinemas.” In *Batumi: Past and Present*, Vol. VI, *Proceedings of the International Scientific Conference*. Niko Berdzenishvili Institute, Batumi Shota Rustaveli State University. Tbilisi: Geoprinti Publishing House, 2015, pp. 223–229. (In Georgian).
Kldiashvili, 1984:- Kldiashvili, D. *On the Path of My Life*. Batumi, 1984. (In Georgian).
Uzunadze, 1997: Uzunadze, R. *From the History of Batumi*. Batumi: Ajara Publishing House, 1997. (In Georgian).
Ghvineria, 2023:- Ghvineria, T. “Stylistic Interpretations of Edmund Frick's Architecture.” *ARS GEORGICA*, Series B, Part II. Tbilisi: Giorgi Chubinashvili National Research Centre for Georgian Art History and Heritage Preservation, 2023. (Electronic journal; accessed May 1, 2026). (In Georgian).

[https://new.georgianart.ge/magazine/2023\(II%E1%83%9C%E1%83%90%E1%83%AC%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%98\)/46](https://new.georgianart.ge/magazine/2023(II%E1%83%9C%E1%83%90%E1%83%AC%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%98)/46)

Khoshtaria, 2008:- Khoshtaria, D. *Facade Sculpture in Tbilisi*. Tbilisi, 2008. *(In Georgian)*.

Chichileishvili, 2009: Chichileishvili, M. "Some Issues of the Artistic Style of the Architecture of Old Batumi." In *Batumi: Past and Present*, Vol. I. Batumi: Shota Rustaveli State University Publishing House, 2009, pp. 266–275. *(In Georgian)*.

Всеобщий Адресъ ежегодник И.С.Державина на 1902;

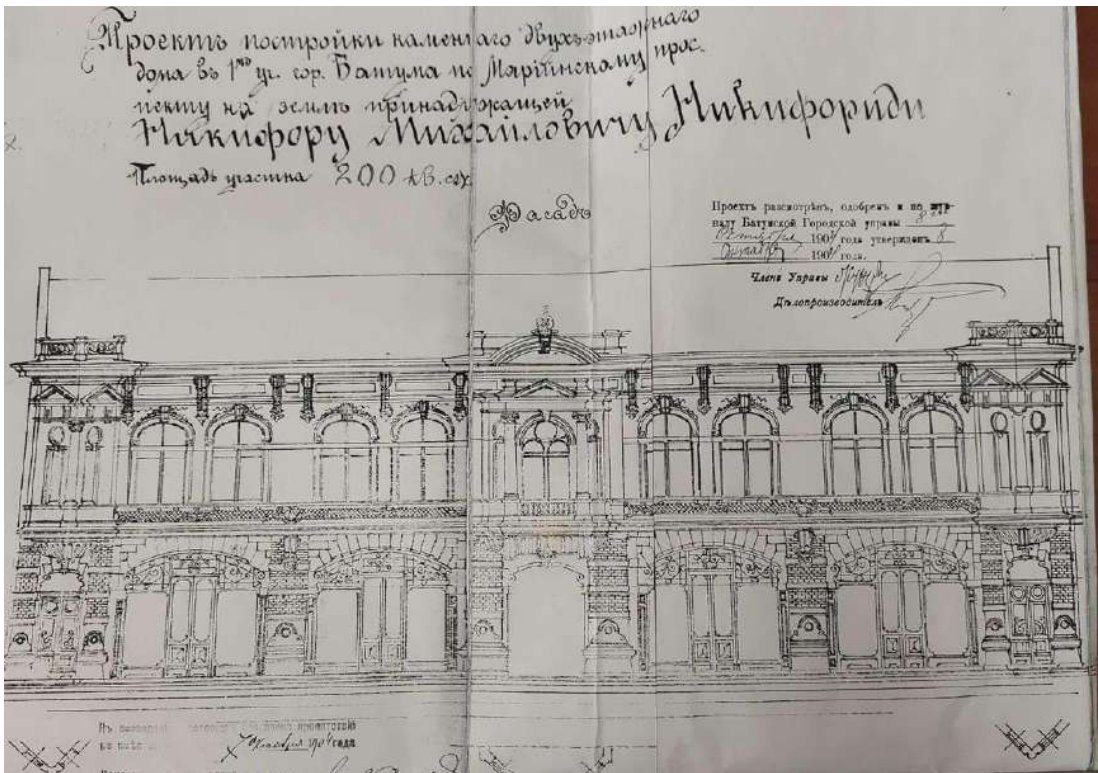
Душкина Н. Ашот Мндоянц – начальный период жизни и творчества, Москва 2010;

Месхи И., Памятная книжка гласных Батумской городской думы на 1914 г. Батуми, 1914.

Carla McKinney Brenner, *Art Nouveau*, National Gallery of Art Washington, Exhibition Catalogue, 2000.

https://www.nga.gov/sites/default/files/migrate_images/content/dam/ngaweb/education/learning-resources/teaching-packets/pdfs/art-nouveau-tp.pdf

Illustrations

Architectural Design of N. Nikiforidis's House

House at 16 Memed Abashidze Street

House at 14-12 Memed Abashidze Street, Batumi

House at 10 Memed Abashidze Street

„Apollo“ Cinema

“Illusion” Cinema, former Dondukhov-Korsakov (K. Gamsakhurdia) Street, Batumi

Apollo Cinema (1911). Photograph by M. Glaudan

Building at 41 Memed Abashidze Street

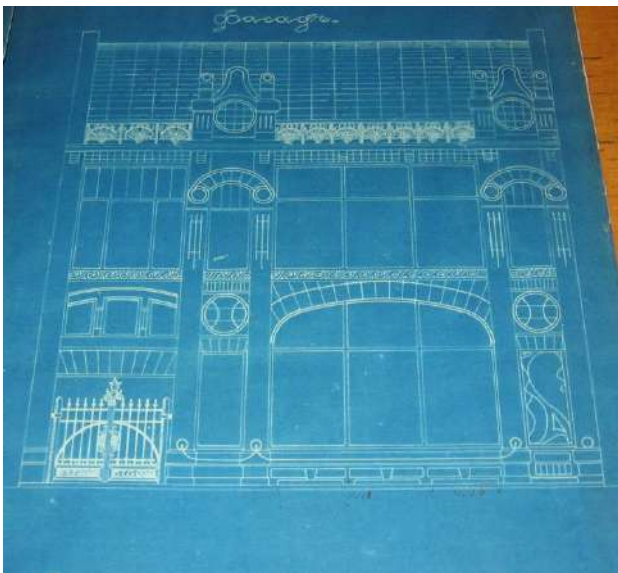
Building at 49 Memed Abashidze Street

Building at 16 Iakob Gogebashvili Street

Building at 36 Giorgi Mazniashvili Street, Batumi

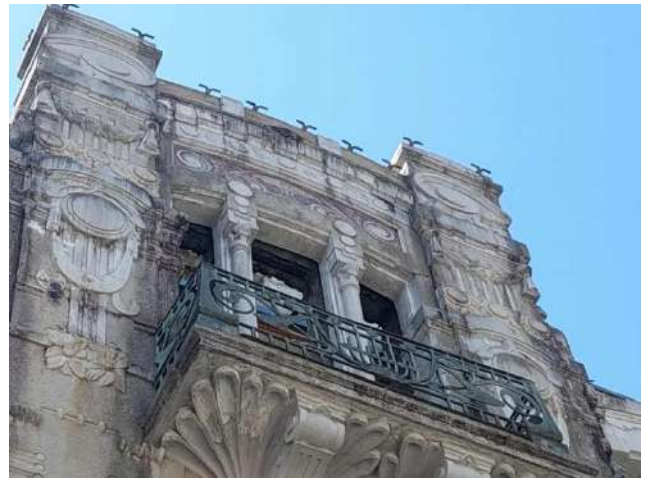
Facade Design of Nikoloz Sabashvili's Shop
(20 M. Kostava Street) Photo taken in 2004

Building of N. Sabashvili's Shop after Reconstruction. Photograph from 2015

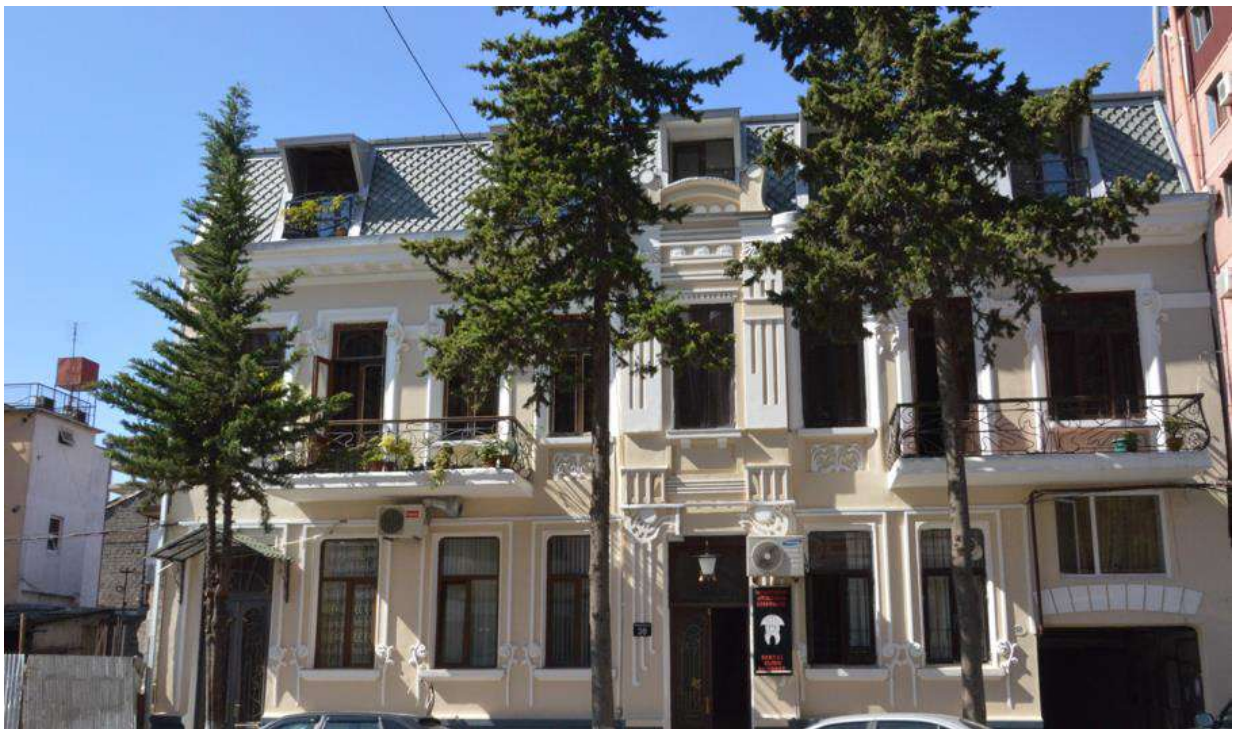
Building at 14 Zviad Gamsakhurdia Street, Batumi

Building at 14 Zviad Gamsakhurdia Street, Batumi

Building of the K. Akhvlediani Museum, 4 K. Akhvlediani Street, Batumi

House at 30 Petre Melikishvili Street, Batumi

Building at 65 Farnavaz Mefe Street, Batumi Lookout Post of the Rescue Station, Batumi

Наблюдательный пункт
Батумской спасательной станции. Нач. XX в.

ბიოეკონომიკაზე დაფუძნებული ტურიზმი: მდგრადი განვითარების მხარდაჭერა

მაია აზმაიფარაშვილი

ეკოლოგიის დოქტორი, გორის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

E-mail: maiaazmaiparashvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7868-5463>

აბსტრაქტი. ბიოეკონომიკა მდგრადი განვითარების ტრანსფორმაციულ ძალად ყალიბდება, რომელიც აერთიანებს ეკონომიკის სექტორებს, ბიოტექნოლოგიების ციფრული მიღწევების, ცირკულარული ეკონომიკის პრინციპებთან ინტეგრირებით. ბიოეკონომიკაზე დაფუძნებული ტურიზმის საჭიროებაზე ახალი კონცეფციები და მოდელები მუშავდება, რომელიც აერთიანებს ბუნებრივი რესურსების მდგრად გამოყენებას, გარემოსდაცვით და ეკონომიკურ მიზნებს. ბიოეკონომიკა გვთავაზობს გადაწყვეტილებებს, რომლებიც არა მხოლოდ ამცირებს გარემოზე ზემოქმედებას, არამედ ხელს უწყობს ეკონომიკურ ზრდას. ბიოეკონომიკის კონცეფცია გულისხმობს ტურისტული სექტორის ისეთ განვითარებას, სადაც მაქსიმალურად გამოიყენება განახლებადი ბიოლოგიური რესურსები და ხდება გარემოს რეგენერაცია. წარმოდგენილი ნაშრომი მიზნად ისახავს ტურიზმის სექტორის გაანალიზებას ბიოეკონომიკის ჭრილში, როგორც ბუნებრივ რესურსებზე დაფუძნებული ეკონომიკური სისტემა, **კრეატიული ტურიზმის ფორმა**, სადაც აქცენტი არა მხოლოდ ნახვაზე, არამედ ახალი უნარების შეძენასა და თვითგამოხატვაზე კეთდება. სტატიაში განვიხილეთ საქართველოსა და ევროპის რეგიონის ქვეყნების ბიოეკონომიკის სტრატეგიები, დაინტერესებული მხარეების მიერ ბიოეკონომიკაზე დაფუძნებული ტურიზმის აღქმა და კონცეფციის განვითარებაზე მოქმედი ბარიერები და დამხმარე პირობები.

საკვანძო სიტყვები: მდგრადი; ტურიზმი; ბიოეკონომიკა; კონცეფცია; გამოწვევები.

შესავალი. ტურიზმი მუდმივ ტრანსფორმაციას განიცდის, ინტერაქციული ტურიზმი არა მხოლოდ ინოვაციური ტექნოლოგიების, არამედ სტრატეგიული ინსტრუმენტის სახით ჩნდება, რომელსაც შეუძლია უფრო პასუხისმგებლიანი, რეგენერაციული მოდელების ჩამოყალიბება, რომლებიც 2026 წელს და მის შემდეგ მდგრადი მომავლისკენ იქნება მიმართული. მსოფლიო ტურიზმის ორგანიზაციის მანდატი განიხილავს პასუხისმგებლიანი, მდგრადი და უნივერსალურად ხელმისაწვდომი ტურიზმის ხელშეწყობას. 2025-2026 წლებში დაფიქსირებული ტენდენციები მიუთითებს მოგზაურობის ახალი ფორმატებისადმი მზარდ ინტერესზე, რომლებიც ამცირებენ ეკოლოგიურ ნაკვალევს და ამავდროულად მხარს უჭერენ ადგილობრივ ბიოეკონომიკას. ეს მოიცავს კონსერვაციასთან დაკავშირებული დასვენების, საზოგადოების მიერ მართულ ტურისტულ პროგრამებსა და აღიარებული მდგრადი განვითარების ჩარჩოებით სერტიფიცირებული განთავსების საშუალებებს. ამ მოდელზე გადასვლა ქვეყნებს ეხმარება კლიმატის ცვლილებასთან ადაპტაციასა და სიღარიბის დაძლევაში, განსაკუთრებით სოფლის მეურნეობის რეგიონებში. ეს მოდელი ქმნის "მწვანე სამუშაო ადგილებს" და ხელს უწყობს ინოვაციების დანერგვას ტურიზმის სერვისებში.

ბიოეკონომიკისადმი ყურადღების ზრდასთან ერთად, კონცეფციის განსხვავებული გააზრება და ინტერპრეტაცია ჩამოყალიბდა. გამოყენებული იქნა ტერმინები „ბიოზე დაფუძნებული ეკონომიკა“, „ბიოზე დაფუძნებული ტურიზმი“, „ცოდნაზე დაფუძნებული ბიოეკონომიკა“ (KBBE). საბოლოოდ ყველა ეს ტერმინი არსებითად აღწერს ერთსა და იმავე კონცეფციას. ამასთანავე, გაეროს მსოფლიო ტურიზმის ორგანიზაცია (UNWTO) ხელს უწყობს პასუხისმგებლიანი ტურიზმის ზრდის საჭიროებას, რადგან ტურიზმის ინდუსტრია ამჟამად გლობალური განვითარების პოლიტიკის ბირთვია, განსაკუთრებით სოფლის რაიონებში, სადაც სამუშაო ადგილების და შესაძლებლობების შექმნა ხელს უწყობს ეკონომიკურ ზრდას, ბუნებრივი და კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნებას.

ევროპის ქვეყნებში სხვადასხვა პერსპექტივიდან შემუშავდა რამდენიმე სტრატეგია, რომლებიც ასახავს პრინციპებს და რეკომენდაციებს ბიოეკონომიკაზე გადასვლისთვის. ბიოეკონომიკა შეიძლება განისაზღვროს, როგორც ეკონომიკა, რომელიც დაფუძნებულია განახლებადი ბიომასის მდგრად წარმოებასა და ბიოზე დაფუძნებულ პროდუქტებად, ქიმიკატებად და ენერგიად გარდაქმნაზე (De Besi, McCormick, 2015). ევროკავშირში ბიოეკონომიკის სავარაუდო ღირებულება 2.7 ტრილიონი ევროა, მათ შორის საქონელი და მომსახურება ევროკავშირის ბიოტექნოლოგიის სექტორის წლიური ზრდის 18%-იანი ტემპი, რომლის ღირებულება 720 მილიარდ ევროს აღემატება ევროკავშირში ბიოეკონომიკაში შექმნილ ყოველ სამუშაო ადგილზე 2.9 დამატებითი სამუშაო ადგილი იქმნება (EU Bioeconomy Strategy, 2025).

ნაშრომში განვიხილეთ ტურიზმი, როგორც ბიოეკონომიკის ნაწილი, ბუნებრივ რესურსებზე დაფუძნებული ეკონომიკური სისტემა, რომელიც განახლებადი რესურსების გამოყენებას, ეკოსისტემური მომსახურების ეფექტიანი მართვის პრინციპებს ითვალისწინებს. ბიოეკონომიკაზე დაფუძნებული ტურიზმი აღიქმება, როგორც განახლებადი ბიოლოგიური რესურსების მდგრადი გამოყენება, ისეთი ტურისტული პროდუქტებისა და სერვისების შესაქმნელად, რომლებიც ამცირებენ გარემოზე ზემოქმედებას და ხელს უწყობენ ადგილობრივ ეკონომიკურ განვითარებას. მდგრადი ტურიზმისა და მასპინძლობის ინდუსტრიის სფერო მჭიდროდ უკავშირდება ბიოეკონომიკის კონცეფციას და ისეთ პრაქტიკას გვთავაზობს როგორიცაა: წყლისა და ენერგიის მოხმარების მინიმიზაცია, დაბინძურების შემცირება, განახლებადი და ადგილობრივი რესურსებისა და პროდუქტების გამოყენება, მყარი ნარჩენების შემცირება და ა.შ. ტურისტული კომპანიების კორპორატიული სოციალური პასუხისმგებლობის პრაქტიკას შეუძლია მნიშვნელოვანი როლი ითამაშოს მდგრადი განვითარებისა და ბიოეკონომიკის მიზნების მიღწევაში. განსაკუთრებით დიდი სასტუმროები, ბაზრის ზეწოლის გამო, უფრო მეტად უჭერენ მხარს ბიოეკონომიკის კონცეფციებს, რათა მათ მიიღონ დაინტერესებული მხარეებიდან მწვანე მიდგომა (Baros, Dávid, 2007). ავტორთა უმეტესობა ტურიზმს სხვა კონცეფციებთან ერთად განიხილავს. მაგ. ტყეზე დაფუძნებული კეთილდღეობის კონცეფცია. ზოგიერთი ავტორი (Stegmann, 2020; Holden, 2022) ასევე ახსენებს ცირკულარულ ბიოეკონომიკას, როგორც გაფართოებად კონცეფციას და მის კავშირს ბიოეკონომიკის კონცეფციასთან (Viaggi, Zavalloni, 2021).

გამოვყოფთ ტურიზმის ფორმებს, რომელიც ბიოეკონომიკის პრინციპებს ეთანხმება: მდგრადი ტურიზმი - ეკოლოგიურად, ეკონომიკურად და სოციალურად პასუხისმგებელი მოდელი; ეკოტურიზმი - ბუნების დაცვისა და საგანმანათლებლო მიზნების ერთიანობა; სოფლის ტურიზმი - მცირე მასშტაბზე ორიენტირებული, აგროკულტურაზე დაფუძნებული აქტივობები; აგროტურიზმი რომელიც პირდაპირი გამოხატულებაა ბიოეკონომიკის განვითარებისთვის. ასევე, ბიოეკონომიკის კონცეფციასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული ტურიზმის რამდენიმე მიმართულება:

- ეკო-გასტროტურიზმი: აქცენტი კეთდება მდგრად კულინარიულ გამოცდილებაზე, სადაც ტურისტები უშუალოდ მონაწილეობენ პროდუქტის წარმოებაში (მაგ. ღვინის გზები, ფერმერული მეურნეობები).
- აგროტურიზმი: ფერმებში სტუმრობა, სადაც დანერგილია რეგენერაციული სოფლის მეურნეობის პრინციპები.
- ტყეზე დაფუძნებული ტურიზმი: ტყის რესურსების მდგრადი გამოყენება დასვენებისა და რეკრეაციისთვის, რაც ხელს უწყობს ბიომრავალფეროვნების შენარჩუნებას.

მეთოდები. ნაშრომში ვიყენებთ თვისებრივი კვლევის მეთოდებს, რომელიც მოიცავს ერთი მხრივ ღია წყაროებში წარმოდგენილი ანალიტიკური მასალის დამუშავებას, მეორე მხრივ ტურიზმის ღირებულების ჯაჭვის სხვადასხვა მხარეებთან განხილვის საკითხებს. სამაგიდო კვლევის ფარგლებში გავანალიზეთ რელევანტური ლიტერატურა, პუბლიკაციები, ანგარიშები, სტრატეგიები, კონცეფციები და სხვა. შედარებითი მეთოდით დავადგინეთ საქართველოსა და ევროპის ქვეყნების მოდელების მსგავსება-განსხვავება.

მსჯელობა. მდგრადი ტურიზმის ბაზარი 2026 წელს 2.3 ტრილიონ აშშ დოლარად არის პროგნოზირებული და მოსალოდნელია, რომ 2036 წლისთვის 17.8 ტრილიონ აშშ დოლარს მიაღწევს, რაც 22.6%-იან CAGR-ს (Compound Annual Growth Rate) ასახავს. Future Market Insights-ის თანახმად, ეს გაფართოება განპირობებულია მოგზაურთა ქვეყნის ფართო ცვლილებით მოგზაურობის მოდელებისკენ, რომლებიც უფრო მეტ ყურადღებას აქცევენ გარემოსდაცვით პასუხისმგებლობას, სოციალურ წვლილს და დანიშნულების ადგილის გრძელვადიან მართვას. მდგრადობა სულ უფრო მეტად ხდება მოგზაურობის შესახებ გადაწყვეტილების მიღების ძირითადი კრიტერიუმი და არა დამატებითი ფაქტორი, რაც გავლენას ახდენს განთავსებაზე, ტრანსპორტზე, ტურებსა და დანიშნულების ადგილზე არსებულ გამოცდილებაზე (Market Forecasts and Trends, 2026-2036).

ევროპის ქვეყნების ბიოეკონომიკის სტრატეგიებში ტურიზმის როლი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია. ფინეთის ტურიზმის სტრატეგია ბიოეკონომიკის სტრატეგიის ეროვნული კონცეფციის ნაწილია. ფინეთში ტურიზმი განიხილება როგორც ტყის ეკოსისტემის სერვისის ნაწილი და ეყრდნობა ველნესსა და ბუნებაზე დაფუძნებულ აქტივობებს. ეკოსისტემური სერვისები მოიცავს ტურიზმის სფეროს და შემდგომი განვითარების პოტენციალს ქმნის. ფინეთი ხედავს ახალი ბიზნეს მოდელების შესაძლებლობებს ბუნების (მიწის, ტყეების და ჰაერის) და ბუნებრივი პროდუქტების კომბინაციაში და ტურიზმს ახალ ფორმებში (მაგ. ჯანმრთელობის ტურიზმი) განიხილავს. ბუნების ტურიზმის იტალიური კონცეფცია ეფუძნება მდგრადობასა და პასუხისმგებლიან მოგზაურობას, რაც გულისხმობს გარემოზე მინიმალურ ზემოქმედებას და ბუნებრივი თუ კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნებას. ასეთი მიდგომა აერთიანებს ეკოლოგიურ დაცვას, ადგილობრივი თემების ეკონომიკურ მხარდაჭერას და ტურისტების ჩართვას ტრადიციული სოფლის ცხოვრებაში. ტურისტებს საშუალება აქვთ იცხოვრონ მოქმედ ფერმებში, გაეცნონ სოფლის მეურნეობას და მიიღონ ეკოლოგიურად სუფთა პროდუქტები. ადგილობრივი წარმოება- აქცენტი კეთდება „ნულოვანი კილომეტრის“ პრინციპზე, რაც საკვების ტრანსპორტირებით გამოწვეული გამონახოლქვის შემცირებას ემსახურება. იტალიამ შეიმუშავა უნიკალური კონცეფციები, რათა თავიდან აიცილოს ახალი მშენებლობები და ბუნებრივი ლანდშაფტის დაზიანება. ბიოეკონომიკურ შესაძლებლობებს შორის განხილულია ეკოტურიზმის და ბუნებრივ რესურსებზე დაფუძნებული აქტივობების განვითარება, რომლებიც დაკავშირებულია ეკოსისტემებთან, სანაპიროსთან და ა.შ.

სლოვენური ბიოეკონომიკის კონცეფცია ასახულია ქვეყნის რამდენიმე სტრატეგიაში, რომლებშიც აქცენტი კეთდება მდგრად ტურიზმსა და ეკოტურიზმზე, რომელიც ეხება ცხოვრების მრავალ სფეროს (საკვები, ტყეზე დაფუძნებული ღირებულებათა ჯაჭვი, ველოსიპედით სეირნობა და ა.შ.). საინტერესოა აქცენტი კეთდება მდგრად ტურიზმზე, სადაც IT-ზე დაფუძნებული მარკეტინგი

და ქსელური კავშირები ხელს უწყობს მიწოდებული მომსახურების ხარისხის გაზრდას. სლოვაკური გაგებით, ტურიზმი აღიქმება, როგორც რეგიონული განვითარების ნაწილი. ის ეფუძნება სლოვაკეთის ბუნებრივ და კულტურულ-ისტორიულ პირობებს. იგი ხაზს უსვამს ბუნებასთან დაკავშირებულ კონცეფციებს (ტყე-მეურნეობა, ბუნების დაცვა, გარემოსდაცვითი განათლება), კულტურულ-ისტორიულ განზომილებას და ტურიზმის კონცეფციას, როგორც მშპ-ს ზრდის მნიშვნელოვან წვლილს (Rinn, Kalábová, Jarský, 2023).

გერმანიის ტურიზმის კონცეფცია ეფუძნება მდგრადობას, ბიომრავალფეროვნების დაცვასა და რეგიონულ განვითარებას, სადაც ტურიზმი განიხილება არა მხოლოდ ეკონომიკურ დარგად, არამედ ბუნების კონსერვაციის ინსტრუმენტად. ქვეყნის სტრატეგია მიზნად ისახავს 2045 წლისთვის კლიმატური ნეიტრალიტეტის მიღწევას და ბუნებრივი რესურსების რაციონალურ გამოყენებას. გერმანიის ეროვნული ტურიზმის სტრატეგია ფოკუსირებულია სამ ძირითად მიზანზე: ეკონომიკური ზრდა: ადგილობრივი დამატებული ღირებულების გაზრდა, განსაკუთრებით სტრუქტურულად სუსტ სოფლის რეგიონებში. ცხოვრების ხარისხი: მოსახლეობისთვის დასვენებისა და რეკრეაციის მაღალი სტანდარტების უზრუნველყოფა. ეკოლოგიური პასუხისმგებლობა: ბუნებისა და კლიმატის დაცვა, რაც გულისხმობს რესურსების დაზოგვასა და ბიომრავალფეროვნების შენარჩუნებას (Making Tourism More Sustainable, Progress Report, 2023).

რაც შეეხება სხვა ქვეყნებს, მაგალითად ჩინეთს აქ ბიოეკონომიკის ღირებულება 2025 წლის ბოლოსთვის 3.3 ტრილიონ აშშ დოლარს შეადგენს. ეს ქვეყანა ორიენტირებულია მაღალტექნოლოგიურ ბიოინდუსტრიაზე. 2024 წელს ბრაზილიამ, როგორც G20-ს (მსოფლიოს წამყვანი განვითარებული და განვითარებადი ეკონომიკების უმნიშვნელოვანესი საერთაშორისო ფორუმი, რომელიც შედგებოდა 19 ქვეყნისგან, ევროკავშირისა და აფრიკის კავშირი) წამოაყენა ბიოეკონომიკის გლობალური ინიციატივა, რომელიც ეფუძნება მაღალი დონის პრინციპების ცოდნისა და ბუნების კომბინაციით წარმოების ახალ პარადიგმებს, სადაც ტურიზმის როლი მნიშვნელოვანია (World Economic Forum, 2025).

თანამედროვე მსოფლიოში, ორი ათეული წლის განმავლობაში, განსაკუთრებული ყურადღების საგანი გახდა ეკონომიკური ზრდის კორელაცია გარემოს დაბინძურებასა და ბუნებრივი რესურსების მარაგების ამოწურვასთან, ასევე კლიმატის ცვლილებებით განპირობებულ ნეგატიურ ზემოქმედებასთან გარემოზე, რომელიც უახლოეს მომავალში ვეღარ უზრუნველყოფს მომავალი თაობების ჯანსაღ ბუნებრივ პირობებში არსებობას. ამიტომ ეკონომიკის მდგრადი განვითარების შენარჩუნება, უკავშირდება ბუნებრივი რესურსების გონივრულ გამოყენებას, ბიოეკონომიკის სტიმულირებასა და მწვანე გადასახადების შემოღებას. ბიოეკონომიკის მხარდამჭერი სახელმწიფო პოლიტიკის შემუშავება და მწვანე გადასახადების შემოღება ქვეყანაში ხელს შეუწყობს აგრარული სექტორის განვითარების სტიმულირებას, გარემოსა და ბიომრავალფეროვნების დეგრადაციის შეფერხებას, სასურსათო უსაფრთხოების მიღწევას, ბუნებრივი რესურსების ეფექტიან მართვას და არაგანახლებად რესურსებზე დამოკიდებულების შემცირებას (ვერულიძე, 2021).

ბიოეკონომიკის ძირითადი იდეა ეს არის ბუნებისადმი სამომხმარებლო დამოკიდებულებაზე უარის თქმა. ბიოეკონომიკის ძირითად ობიექტად უნდა იქცეს ეკოლოგიურ-ეკონომიკური სისტემა და მატერიალური ბალანსი მის ეკონომიკურ და ეკოლოგიურ ქვესისტემებს შორის. ბიოეკონომიკის წყალობით მაკროეკონომიკა შეიძლება შეტანილ იქნას, დედამიწის ბუნების ეკონომიკაში. ეკოლოგიური პრობლემების ზრდის გაცნობიერების შედეგად დასავლურ მეცნიერებაში წარმოიშვა ტერმინი „მწვანე ეკონომიკა“. UNEP-ის განმარტებით, ბიოეკონომიკა პირველ რიგში უნდა იყოს მიმართული ადამიანთა კეთილდღეობის ამაღლებისკენ და სოციალური სამართლიანობის უზრუნველყოფისკენ, ამასთან ხასიათდებოდეს გარემოს რისკების შემცირებითა და ბუნებრივი რესურსების გამოლევის თავიდან აცილებით (ბერიშვილი, 2013).

საქართველოს ბუნებრივი რესურსები ეროვნული სიმდიდრის უმნიშვნელოვანესი კომპონენტი და ქვეყნის მდგრადი განვითარების საფუძველია. სამწუხაროდ, მათ არარაციონალურად, არაეფექტიანად ვიყენებთ. რესურსების მნიშვნელოვანი ნაწილი კომპეტენტური სახელმწიფოებრივი რეგულირების მიღმა დარჩა (ჭითანავა, 2023).

მსოფლიოს განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების ეკონომიკის წინაშე არსებული გამოწვევების ფონზე, საქართველოში სათანადოდ არ არის შეფასებული, გარემოს დაბინძურებისა და ბუნებრივი რესურსების მარაგების ამოწურვის მოსალოდნელი შედეგი, რამაც შესაძლოა შეაფერხოს ან საბოლოოდ შეაჩერებს ეკონომიკის შემდგომი განვითარების შესაძლებლობები, შესაბამისად მოქმედი საგადასახადო სისტემა არ ითვალისწინებს ქვეყნის ეკოლოგიურ ინტერესებს. ამასთანავე, საქართველოში არსებული ეკოლოგიური პოლიტიკა ვერ პასუხობს თანამედროვე გამოწვევებს, რასაც ადასტურებს ეკოლოგიური ეფექტიანობის მსოფლიო ინდექსი. 2024 წლის მონაცემებით წარმოდგენილ კლასიფიკაციაში 77-ე პოზიციაზეა 47,3 ქულით (Environmental Performance Index, 2024). რაც შეეხება, SDGs-ს მიღწევას, ბოლო მონაცემებით საქართველომ 74,91 ქულით 166 შეფასებული ქვეყნიდან 43-ე ადგილი დაიკავა 17 SDG-ის მიღწევისკენ მთლიანი პროგრესის მიხედვით. აგრეთვე, ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ და ეკოლოგიურ გავლენის შეფასებით, საქართველომ 88,16 ქულით, 166 შეფასებული ქვეყნიდან 96-ე ადგილი დაიკავა საერთაშორისო რეიტინგში (SDG Transformation Center, 2024). სხვადასხვა თვალსაზრისით საქართველოში მდგრადი განვითარების მიზნების (SDGs) მიღწევა დღემდე გამოწვევად რჩება. ბიოეკონომიკაზე დაფუძნებული ტურიზმის ახალი კონცეფცია, შესაძლოა გახდეს კატალიზატორი მდგრადი განვითარების მიზნების ეკონომიკური, სოციალური და ეკოლოგიური გამოწვევების, აქტუალური პრობლემების გადაჭრის ეფექტური გზა.

საქართველოში ამჟამად არ არსებობს ერთიანი, დამოუკიდებელი დოკუმენტი „ბიოეკონომიკის კონცეფცია“, თუმცა ბიოეკონომიკის პრინციპები ინტეგრირებულია (Horizon Europe) რამდენიმე სახელმწიფო სტრატეგიაში. აღსანიშნავია, რომ საქართველო ჩართულია ევროპულ ინიციატივებში, რომლებიც მიზნად ისახავს ბიოეკონომიკის სტრატეგიების განვითარებას ასოცირებულ ქვეყნებში. საქართველოს ცირკულარული ეკონომიკის სტრატეგიაში და საგზაო რუკაში გვაქვს ჩანაწერი: საქართველო მიზნად ისახავს 2050 წლისთვის გახდეს რეგიონული ლიდერი ცირკულარულ ინოვაციებში. სოფლის მეურნეობისა და სოფლის განვითარების სტრატეგია (2021–2027) კი ფოკუსირებულია მდგრად სოფლის მეურნეობაზე, რაც შეიძლება ითქვას ბიოეკონომიკის ერთ-ერთი მთავარი საყრდენია. რესურსების ეფექტური გამოყენება, ბიომრავალფეროვნებაზე დაფუძნებული ტურიზმი, ეკოტურიზმის და მდგრადი განვითარების სტრატეგიებში იკითხება.

ვფიქრობთ ტურიზმი უნდა განიხილებოდეს პოლისტური მიდგომით, რომელიც უნდა აერთიანებდეს რეგიონის, მისი ხალხის, ბუნებისა და პროდუქტების საუკეთესო მხარეებს, ბიოეკონომიკაზე დაფუძნებული ტურიზმი ახალი ბიზნეს მოდელებით და ღირებულების ქსელების შექმნით. კლასტერებს, როგორც მრავალი საწარმოს წარმომადგენლებს აერთიანებს, შეუძლიათ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულონ ტურიზმის სექტორსა და ბიოეკონომიკას შორის ინოვაციური პარტნიორობის ხელშეწყობაში ახალი ღირებულებათა ჯაჭვების შექმნით, რადგან ისინი მდგრადი პარტნიორები არიან და უზრუნველყოფენ მოდერნიზაციას ტურიზმის ინდუსტრიაში. ამ თვალსაზრისით პრაქტიკასა და პოლიტიკაში გატარებული ცვლილებები გამოიწვევს გარემოზე ნეგატიური ზეგავლენის შემცირებას და მოუტანს უფრო მეტ ეკონომიკურ სიძლიერეს.

ბიოეკონომიკის კონცეფცია კავშირშია ეკოტურიზმსთან, რომელიც ბუნებასთან და მის რესურსებთან მიმართებაში ყველაზე ხშირად გამოიყენება. ეკოტურიზმი აღარ არის ნიშური სეგმენტი - დღეს უკვე გლობალური ბაზარია. საერთაშორისო კვლევითი კომპანია Fortune Business Insights-ის თანახმად, ეკოტურიზმის გლობალური ბაზარი სწრაფი ტემპით იზრდება, 2025 წელს მისმა მოცუ-

ლობამ დაახლოებით 295 მილიარდ აშშ დოლარს მიაღწია. პროგნოზი კიდევ უფრო ამბიციურია 2034 წლისთვის, ბაზარმა შესაძლოა 1 ტრილიონ დოლარს გადააჭარბოს, საშუალო წლიური ზრდის ტემპით დაახლოებით 16%. მოთხოვნა იზრდება ბუნებაზე დაფუძნებულ გამოცდილებაზე, ინვესტიორები და ტუროპერატორები ხედავენ სტაბილურ ზრდას, ევროპა ლიდერ რეგიონად რჩება, თუმცა ამ მხრივ აზია-წყნარი ოკეანის ბაზარი სწრაფად ვითარდება. ეკოტურიზმი ხდება არა მხოლოდ დასვენება, არამედ ღირებულებებზე დაფუძნებული არჩევანი. გლობალური ტრენდი აჩვენებს, რომ მოგზაურები ეძებენ: ბუნებასთან ავთენტურ კავშირს, აქტიურ გამოცდილებებს, გარემოსდაცვით პასუხისმგებლობას, ადგილობრივი კულტურის სიღრმისეულ გაცნობას. თუ დღეს ეკოტურიზმის ბაზარი გლობალურად ასეთ მასშტაბს აღწევს, მთავარი კითხვა მდგომარეობს შემდეგში: შეუძლია თუ არა საქართველოს ეკოტურიზტული პროდუქტების სტრუქტურირება ისე, რომ ამ მზარდ გლობალურ ბაზარში კონკურენტული ადგილი დაიკავოს.. საქართველოს აქვს უნიკალური ბუნებრივი და კულტურული რესურსი.

თანამედროვე პერიოდში ბიოეკონომიკაზე დაფუძნებული ტურიზმი სცილდება ტრადიციულ ეკოტურიზმს და მოიცავს ასპექტებს: ბიომასალების გამოყენება, მაგალითად სასტუმროებისა და ინფრასტრუქტურის მშენებლობა განახლებადი მასალებით. ცირკულარული მიდგომა: საკვები ნარჩენების კომპოსტირება, წყლის ხელმეორედ გამოყენება და ბიოენერგიის (ბიოგაზი, მზის ენერგია) გამოყენება ტურისტულ ობიექტებში. ადგილობრივი ბიორესურსები: ტურისტებისთვის ადგილობრივი, ეკოლოგიურად სუფთა პროდუქტების შეთავაზება, რაც აძლიერებს რეგიონულ ეკონომიკას და ამცირებს ტრანსპორტირების ნახშირბადის კვალს.

ახალ სტრატეგიაში ჩვენი ქვეყნისთვის ევროპის სატყეო სტრატეგიის მიზნებიდან გამომდინარე აუცილებელ საჭიროებად ჩაითვალა ისეთი მნიშვნელოვანი ამოცანების დასახვა როგორიცაა ტყის რესურსების და ეკოსისტემური სერვისების შეფასება და ტყის არამერქნულ პროდუქტებზე დაფუძნებული ბიოეკონომიკის, მათ შორის ეკოტურიზმის განვითარების ხელშეწყობა; მდგრადი ბიოეკონომიკის განსავითარებლად დამატებითი ღირებულების ტყის პროდუქციის წარმოების და გადამუშავების ხელშეწყობა; ტყის მდგრად მართვაზე დაფუძნებული ბიოეკონომიკის განვითარებისთვის შესაბამისი უნარების და ცოდნის გადრმავება; ტყის ბიომრავალფეროვნების შემცირების პროცესის შეწყობა, მდგრადი და მრავალფუნქციური ტყის ეკოსისტემების უზრუნველყოფა და სხვ. აღნიშნულის განხორციელება კი ეროვნულ დონეზე, ბიოეკონომიკის კონცეფციის განხორციელების შესაძლებლობას იძლევა. (Safeguarding forest resources in Georgia, Green Economy in Eastern Partner Countries, 2025).

მრავალი ორგანიზაციის სტრატეგიაში გვხვდება თანამედროვე ფენომენი მდგრადი ტურიზმი, მდგრადი ტურიზმი ხასიათდება ეკოლოგიური გამძლეობით, ეკონომიკურად მომგებიანია, ეთიკურად და სოციალურად მისაღებია მოსახლეობისთვის. მდგრადი ტურიზმი იძლევა ბუნებრივი რესურსების აღდგენის შესაძლებლობებს და მნიშვნელოვანია მოსახლეობის სარგებელი ამ ფორმის ტურიზმით. მდგრადი ტურიზმი არის გზა, რომელიც გარკვეულ პირობებში შეიძლება აერთიანებდეს ტურიზმის უმეტეს ფორმებს. გლობალური მდგრადი ტურიზმის საბჭოს (GSTC) მიერ დადგენილია მდგრადობის სტანდარტები ტურიზმში და განიხილება ოთხი ძირითადი საყრდენი: მდგრადი მენეჯმენტი, სოციალურ-ეკონომიკური გავლენა, კულტურული გავლენა და გარემოზე ზემოქმედება. ასევე, განიხილება მწვანე ტურიზმი (Law, Delacy, McGrath, 2017), რომელიც მცირე მასშტაბის ტურიზმს გულისხმობს, არის ბუნებრივ ადგილებში მოგზაურობა გარემოზე მინიმალური ზემოქმედებით.

დასკვნები. შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ბიოეკონომიკაზე დაფუძნებული ტურიზმი არის ტურიზმის ინოვაციური კონცეფცია, რომელიც იწვევს ეკონომიკური სარგებლის მაქსიმიზაციას განახლებადი და ბიოლოგიური რესურსების გრძელვადიანი მდგრადი გამოყენებით, ბუნებრივი გარემოს

პატივისცემის პრაქტიკის გამოყენებით და ამ რესურსების ფლანგვის შეზღუდვით. მდგრადი ტურიზმისკენ სწრაფვა არ არის წარმავალი ტენდენცია, არამედ გლობალური სტრატეგიული პრიორიტეტი. შესწავლამ ცხადყო, რომ ბიოეკონომიკა პრიორიტეტული მიმართულებაა ტურიზმის სხვადასხვა ევროპულ სტრატეგიებში. საქართველოში ამჟამად არ გაგვიჩნია „ბიოეკონომიკის კონცეფცია“, თუმცა, ბიოეკონომიკის პრინციპები ინტეგრირებულია სხვადასხვა დოკუმენტებში, სასურველია გააზრება და ინტეგრაცია ტურიზმის დარგში. აღსანიშნავია, რომ საერთაშორისო ტურიზმის ორგანიზაციამ გამოფენა (FITUR) 2026-ის დღის წესრიგში ერთ-ერთ ცენტრალურ თემად მდგრადობა შეიტანეს, რითაც ხაზგასმით აღნიშნეს უფრო ეფექტური, მდგრადი და გრძელვადიანი გარემოსდაცვითი და სოციალური სარგებლის მომტანი მდგრადი ტურიზმის პრაქტიკებისკენ გადასვლის აუცილებლობა. ეკონომიკის სფეროზე ტურიზმის წვლილისა და მზარდი გავლენის გამო, ტურიზმს შეუძლია მნიშვნელოვანი როლი შეასრულოს მდგრადი განვითარების უნივერსალური 2030 წლის დღის წესრიგის წინსვლაში, მათ შორის ბიოეკონომიკის პრინციპების გამოყენებაში. მდგრადი მომავლისკენ გადასვლა უფრო მეტად დამოკიდებულია ბიოეკონომიკის შემდგომ განვითარებაზე. ვფიქრობთ ამაში როგორც საჯარო, ასევე კერძო სექტორებმა მნიშვნელოვანი როლი უნდა შეასრულონ. ამავედროულად, კერძო სექტორის სუბიექტებს, მათ შორის ტურიზმის ინდუსტრიების ინტერესთა ჯგუფებსა და კომპანიებს, აკისრიათ მნიშვნელოვანი ამოცანა, დაიცვან ეს პირობები და ხელი შეუწყონ ბიოეკონომიკის ზრდას აქტიური ჩართულობის, სტრატეგიული ბიზნეს გადაწყვეტილებების, კაპიტალური ინვესტიციების და ბაზარზე ბიოზე დაფუძნებული ინოვაციების შემოტანის გზით. თანამედროვე გამოწვევების გადასაჭრელად, როგორიცაა კლიმატის ცვლილება, ბუნებრივი რესურსების დეფიციტი და გარემოს არამდგრადი მოხმარება, საჭიროა ტრანსფორმაციული ცვლილება, რომელიც მოიცავს გრძელვადიან მდგრად მიდგომებსა და ურთიერთქმედებას საზოგადოების ყველა დონეზე. „მომავალ თაობებს ჩვენ დავუვსებთ „ეკოლოგიურ კაპიტალს“, თუმცა, სამწუხაროდ, ვალის დაბრუნება უკვე აღარ ძალგვიძს“. ამონარიდი გარემოსა და განვითარების მსოფლიო კომისიის (WCED) ბრუნდტლენდის ანგარიშიდან „გარემოსა და განვითარების მსოფლიო კომისია“.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბერიშვილი, ნ. (2013). ბიოეკონომიკის როლი გლობალური ბიზნესის განვითარებაში. ბიოეკონომიკა და სოფლის მეურნეობის მდგრადი განვითარება, თსუ. II
- საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენცია. შრომების კრებული. თბ. ვერულიძე, ვ. (2021). მწვანე გადასახადები, ბიოეკონომიკა და საქართველოს აგრარული სექტორის მდგრადი განვითარება, ეკონომიკა და ბიზნესი, №4.
- საქართველოს სოფლის მეურნეობისა და სოფლის განვითარების 2021–2027 წლების სტრატეგია. <https://mepa.gov.ge/Ge/PublicInformation/20395>
- ჭითანავა, ნ. (2023). ბიზნესი და კანონმდებლობა. ბუნებრივ-რესურსული პოტენციალის ინტეგრირებული მართვის პრობლემები. <https://doi.org/10.52340/bal/2023.02.01>
- Baros, Z., Dávid, L. (2007). Environmentalism and sustainable development from the point of view of tourism. Tour. Int. Multidiscip. J. Tour. 2.
- De Besi M., McCormick, K. (2015). Towards a Bioeconomy in Europe: National, Regional and Industrial Strategies. *Sustainability*. 7(8), 10461-10478; <https://doi.org/10.3390/su70810461>
- Bioeconomy Strategy. (2025). Replacing fossil-based resources with sustainable biological ones for a circular, climate-neutral economy. <https://environment.ec.europa.eu/strategy/bioeconomy>
- Environmental Performance Index. SDG Transformation Center, (2024). <https://epi.yale.edu/country/2024/IND#:~:text=Table title:%20India%20Table content:%20header:%20%7C%20%7C%20rank,%7C%20rank:%20108%20%7C%20Score:%201.9%20%7C>

Law, A., Terry, D., McGrath, M. (2017). A green economy indicator framework for tourism destinations January 2017 *Journal of Sustainable Tourism* 25(4). DOI: 10.1080/09669582.2017.1284857
https://www.researchgate.net/publication/315769830_A_green_economy_indicator_framework_for_tourism_destinations

Making Tourism More Sustainable. Progress Report. (2023).
www.germany.travel/media/en/pdf/5/FB_23_DE_barrierefrei.pdf

Market Forecasts and Trends, (2026-2036). Sustainable Tourism Market Size and Share Forecast Outlook 2026 to 2036.
<https://www.futuremarketinsights.com/reports/sustainable-tourism-sector-overview>

Rinn, R., Kalábová, M., Jarský, V., (2023). Bioeconomy-based tourism: A new concept responding to the support of bioeconomy. *Frontiers in Environmental Science*. [10.3389/fenvs.2023.1122440](https://doi.org/10.3389/fenvs.2023.1122440)

Viaggi, D., and Zavalloni, M. (2021). Bioeconomy and circular economy: Implications for economic evaluation in the post-COVID era. *Circular Econ. Sustain.* 1, 1257–1269. doi:10.1007/s43615-021-00113-1

Sustainable Development Report (2025). Financing Sustainable Development to 2030 and Mid-Century
<https://sdgtransformationcenter.org/reports/sustainable-development-report-2025>

Stegmann, P., Londo, M., and Junginger, M. (2020). The circular bioeconomy: Its elements and role in European bioeconomy clusters. *Resour. Conservation Recycl.* X 6, 100029. doi:10.1016/j.rcrx.2019.100029

Safeguarding forest resources in Georgia, Green Economy in Eastern Partner Countries, (2025).
<https://www.eu4environment.org/news/safeguarding-forest-resources-in-georgia>

Towards a Bioeconomy in Europe: National, Regional and Industrial Strategies. Matteo De Besi and Kees McCormick.

The 2025 EU Bioeconomy Strategy. https://environment.ec.europa.eu/strategy/bioeconomy-strategy/bioeconomy-factsheet_en

World Economic Forum, (2025).
<https://www.weforum.org/stories/2025/11/g20-summit-what-you-need-to-know>

BIOECONOMY-BASED TOURISM: SUPPORTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Maia Azmaiparashvili

Doctor of Ecology, Associate

Professor at Gori State University

E-mail: maiaazmaiparashvili@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7868-5463>

Abstract: The bioeconomy is emerging as a transformative force for sustainable development, uniting economic sectors, integrating the digital achievements of biotechnology with the principles of the circular economy. New concepts and models are being developed for the need for bioeconomy-based tourism, which combines the sustainable use of natural resources, environmental and economic goals. The bioeconomy offers solutions that not only reduce environmental impact, but also promote economic growth. The concept of bioeconomy implies the development of the tourism sector in a way that maximizes the use of renewable biological resources and the regeneration of the environment. The presented paper aims to analyze the tourism sector in the context of bioeconomy, as an economic system based on natural resources, a form of creative tourism, where the emphasis is not only on sightseeing, but also on acquiring new skills and self-expression. In the article, we discussed the bioeconomy strategies of Georgia and countries in the European region, the perception of bioeconomy-based tourism by stakeholders, and the barriers and enabling conditions affecting the development of the concept.

Keywords: sustainable; tourism; bioeconomy; concept; challenges.

Introduction. Tourism is undergoing a constant transformation, with interactive tourism emerging not only as an innovative technology but also as a strategic tool that can shape more responsible, regenerative models that will lead to a sustainable future in 2026 and beyond. The mandate of the World Tourism Organization considers the promotion of responsible, sustainable and universally accessible tourism. Trends observed in 2025-2026 indicate a growing interest in new travel formats that reduce their ecological footprint while supporting local bioeconomies. These include conservation-related holidays, community-led tourism programs, and accommodations certified under recognized sustainable development frameworks. The transition to this model helps countries adapt to climate change and combat poverty, especially in agricultural regions. This model creates "green jobs" and promotes innovation in tourism services.

As attention to the bioeconomy has grown, different understandings and interpretations of the concept have emerged. The terms "bio-based economy", "bio-based tourism", "knowledge-based bioeconomy" (KBBE) have been used. Ultimately, all of these terms essentially describe the same concept. In addition, the United Nations World Tourism Organization (UNWTO) promotes the need to increase responsible tourism, as the tourism industry is currently at the core of global development policies, especially in rural areas, where the creation of jobs and opportunities contributes to economic growth and the preservation of natural and cultural heritage.

Several strategies have been developed in European countries from different perspectives, reflecting principles and recommendations for the transition to a bioeconomy. The bioeconomy can be defined as an economy based on the sustainable production of renewable biomass and its transformation into bio-based products, chemicals and energy (De Besi, McCormick, 2015). The bioeconomy in the EU is estimated to be worth €2.7 trillion, including goods and services. The EU biotechnology sector is growing at an annual rate of

18%, with a value of over €720 billion. For every job created in the bioeconomy in the EU, 2.9 additional jobs are created. (EU Bioeconomy Strategy, 2025).

In this paper, we have discussed tourism as part of the bioeconomy, an economic system based on natural resources that takes into account the principles of the use of renewable resources and the effective management of ecosystem services. Bioeconomy-based tourism is perceived as the sustainable use of renewable biological resources to create tourism products and services that reduce environmental impact and contribute to local economic development. The field of sustainable tourism and hospitality industry is closely related to the concept of bioeconomy and offers practices such as: minimizing water and energy consumption, reducing pollution, using renewable and local resources and products, reducing solid waste, etc. Corporate social responsibility practices of tourism companies can play an important role in achieving the goals of sustainable development and bioeconomy. Especially large hotels, due to market pressure, are increasingly supporting bioeconomy concepts in order to gain a green approach from stakeholders (Baros, Dávid, 2007). Most authors consider tourism in conjunction with other concepts. e.g. the concept of forest-based well-being. Some authors (Stegmann, 2020; Holden, 2022) also mention the circular bioeconomy as an expandable concept and its connection to the bioeconomy concept (Viaggi, Zavalloni, 2021).

We will highlight forms of tourism that are consistent with the principles of bioeconomy: sustainable tourism - an ecologically, economically and socially responsible model; ecotourism - the unity of nature conservation and educational goals; rural tourism - small-scale, agro-based activities; agritourism, which is a direct expression of the development of the bioeconomy. Also, several areas of tourism are closely related to the concept of bioeconomy:

- Eco-gastrotourism: the emphasis is on sustainable culinary experiences, where tourists are directly involved in the production of the product (e.g. wine roads, farms).
- Agritourism: visits to farms where the principles of regenerative agriculture are implemented.
- Forest-based tourism: the sustainable use of forest resources for rest and recreation, which contributes to the preservation of biodiversity.

Methods: In the paper, we use qualitative research methods, which include, on the one hand, the processing of analytical material presented in open sources, and on the other hand, discussing issues with various parties in the tourism value chain. Within the framework of the desk research, we analyzed relevant literature, publications, reports, strategies, concepts, etc. Using a comparative method, we identified the similarities and differences between the models of Georgia and European countries.

Discussion: The sustainable tourism market is projected to be worth \$2.3 trillion in 2026 and is expected to reach \$17.8 trillion by 2036, representing a CAGR (Compound Annual Growth Rate) of 22.6%. According to Future Market Insights, this expansion is driven by a broad shift in traveler behavior towards travel patterns that place greater emphasis on environmental responsibility, social contribution, and long-term destination management. Sustainability is increasingly becoming a primary criterion for travel decisions, rather than an additional factor, influencing accommodation, transportation, tours, and destination experiences (Market Forecasts and Trends, 2026-2036).

The role of tourism in the bioeconomy strategies of European countries is particularly important. The Finnish tourism strategy is part of the national concept of the bioeconomy strategy. In Finland, tourism is considered as part of the forest ecosystem service and relies on wellness and nature-based activities. Ecosystem services encompass the tourism sector and create potential for further development. Finland sees opportunities for new business models in the combination of nature (land, forests and air) and natural products and considers tourism in new forms (e.g. health tourism). The Italian concept of nature tourism is based on sustainability and responsible travel, which implies minimal impact on the environment and the

preservation of natural and cultural heritage. Such an approach combines ecological protection, economic support for local communities and the involvement of tourists in traditional rural life. Tourists have the opportunity to live on working farms, learn about agriculture and get ecologically clean products. Local production - the emphasis is on the principle of "zero kilometers", which serves to reduce emissions caused by food transportation. Italy has developed unique concepts to avoid new construction and damage to the natural landscape. Among the bioeconomic opportunities, the development of ecotourism and natural resource-based activities related to ecosystems, the coast, etc. is considered.

The Slovenian bioeconomy concept is reflected in several country strategies, which focus on sustainable tourism and ecotourism, which touch on many areas of life (food, forest-based value chains, cycling, etc.). An interesting focus is placed on sustainable tourism, where IT-based marketing and network connections help to increase the quality of the services provided. In the Slovak sense, tourism is perceived as part of regional development. It is based on the natural and cultural-historical conditions of Slovakia. It emphasizes nature-related concepts (forestry, nature protection, environmental education), the cultural-historical dimension and the concept of tourism as a significant contributor to GDP growth (Rinn, Kalábová, Jarský, 2023).

Germany's tourism concept is based on sustainability, biodiversity protection and regional development, where tourism is considered not only as an economic sector, but also as a tool for nature conservation. The country's strategy aims to achieve climate neutrality by 2045 and the rational use of natural resources. Germany's national tourism strategy focuses on three main goals: Economic growth: increasing local added value, especially in structurally weak rural regions. Quality of life: ensuring high standards of leisure and recreation for the population. Ecological responsibility: protecting nature and the climate, which means saving resources and preserving biodiversity (Making Tourism More Sustainable, Progress Report, 2023).

As for other countries, for example, China, the value of the bioeconomy here will be 3.3 trillion US dollars by the end of 2025. This country is focused on high-tech bioindustry. In 2024, Brazil, as part of the G20 (the most important international forum of the world's leading developed and emerging economies, consisting of 19 countries, the European Union and the African Union), launched a global bioeconomy initiative, which is based on high-level principles of knowledge and new paradigms of production, combining nature, where the role of tourism is significant (World Economic Forum, 2025).

In the modern world, for two decades, the correlation of economic growth with environmental pollution and depletion of natural resource reserves, as well as the negative impact on the environment caused by climate change, which in the near future will no longer ensure the existence of future generations in healthy natural conditions, has become a subject of special attention. Therefore, maintaining sustainable economic development is associated with the rational use of natural resources, stimulating the bioeconomy, and introducing green taxes. Developing a state policy supporting the bioeconomy and introducing green taxes in the country will contribute to stimulating the development of the agricultural sector, slowing down the degradation of the environment and biodiversity, achieving food security, effective management of natural resources, and reducing dependence on non-renewable resources (Verulidze, 2021).

The main idea of bioeconomy is to abandon the consumerist attitude towards nature. The main object of bioeconomy should be the ecological-economic system and the material balance between its economic and ecological subsystems. Thanks to bioeconomy, macroeconomics can be integrated into the economy of the Earth's nature. As a result of the awareness of growing ecological problems, the term "green economy" emerged in Western science. According to UNEP, bioeconomy should primarily be aimed at increasing human well-being and ensuring social justice, while being characterized by reducing environmental risks and preventing the depletion of natural resources (Berishvili, 2013).

Georgia's natural resources are the most important component of national wealth and the basis for the country's sustainable development. Unfortunately, we use them irrationally and inefficiently. A significant part of the resources has remained beyond competent state regulation (Chitanava, 2023).

Against the backdrop of the challenges facing the economies of developed and developing countries of the world, the expected consequences of environmental pollution and depletion of natural resource reserves have not been adequately assessed in Georgia, which may hinder or ultimately stop the further development of the economy, therefore, the current tax system does not take into account the country's environmental interests. In addition, the existing environmental policy in Georgia cannot respond to modern challenges, as confirmed by the World Environmental Performance Index. According to the 2024 data, it is in 77th position in the classification presented with 47.3 points (Environmental Performance Index, 2024). As for the achievement of SDGs, according to the latest data, Georgia took 43rd place out of 166 assessed countries with 74.91 points in terms of overall progress towards achieving 17 SDGs. Also, according to the country's socio-economic and environmental impact assessment, Georgia ranked 96th out of 166 countries in the international ranking with a score of 88.16 (SDG Transformation Center, 2024). In various respects, achieving the Sustainable Development Goals (SDGs) in Georgia remains a challenge. A new concept of tourism based on bioeconomy can become a catalyst for an effective way to solve the economic, social and environmental challenges of the Sustainable Development Goals, as well as current problems.

Currently, there is no single, independent document "Bioeconomy Concept" in Georgia, although the principles of bioeconomy are integrated into several state strategies (Horizon Europe). It is worth noting that Georgia is involved in European initiatives aimed at developing bioeconomy strategies in associated countries. In the Circular Economy Strategy and Roadmap of Georgia, we have a note: Georgia aims to become a regional leader in circular innovations by 2050. The Agriculture and Rural Development Strategy (2021–2027) focuses on sustainable agriculture, which can be said to be one of the main pillars of the bioeconomy. Efficient use of resources, biodiversity-based tourism, are included in the strategies of ecotourism and sustainable development.

We believe that tourism should be considered in a holistic way, combining the best of a region, its people, nature and products, with bioeconomy-based tourism through new business models and value chains. Clusters, as a group of businesses, can play an important role in fostering innovative partnerships between the tourism sector and the bioeconomy by creating new value chains, as they are sustainable partners and ensure the modernization of the tourism industry. In this regard, changes in practice and policy will lead to a reduction in negative environmental impacts and greater economic strength.

The concept of bioeconomy is related to ecotourism, which is most often used in relation to nature and its resources. Ecotourism is no longer a niche segment - today it is already a global market. According to the international research company Fortune Business Insights, the global market for ecotourism is growing rapidly, in 2025 its volume reached approximately 295 billion US dollars. The forecast is even more ambitious: by 2034 the market may exceed 1 trillion dollars, with an average annual growth rate of about 16%. Demand for nature-based experiences is growing, investors and tour operators see steady growth, Europe remains the leading region, although the Asia-Pacific market is developing rapidly in this regard. Ecotourism is becoming not only a vacation, but also a choice based on values. Global trends show that travelers are looking for: authentic connection with nature, active experiences, environmental responsibility, in-depth acquaintance with local culture. If today the ecotourism market is reaching such a scale globally, the main question is: can Georgia structure its ecotourism products in such a way as to occupy a competitive place in this growing global market. Georgia has unique natural and cultural resources.

In modern times, bioeconomy-based tourism goes beyond traditional ecotourism and includes aspects such as: the use of biomaterials, such as the construction of hotels and infrastructure with renewable materials. Circular approach: composting food waste, reusing water and using bioenergy (biogas, solar energy) in tourist facilities. Local bioresources: offering tourists local, environmentally friendly products, which strengthens the regional economy and reduces the carbon footprint of transportation.

In the new strategy, based on the objectives of the European Forest Strategy, it was considered necessary for our country to set such important tasks as the assessment of forest resources and ecosystem services and the promotion of the development of a bioeconomy based on non-timber forest products, including ecotourism; promotion of the production and processing of value-added forest products for the development of a sustainable bioeconomy; deepening the relevant skills and knowledge for the development of a bioeconomy based on sustainable forest management; slowing down the process of reducing forest biodiversity, ensuring sustainable and multifunctional forest ecosystems, etc. The implementation of the above at the national level provides an opportunity to implement the bioeconomy concept. (Safeguarding forest resources in Georgia, Green Economy in Eastern Partner Countries, 2025).

The modern phenomenon of sustainable tourism is found in the strategies of many organizations. Sustainable tourism is characterized by ecological sustainability, is economically profitable, ethically and socially acceptable to the population. Sustainable tourism provides opportunities for the restoration of natural resources and the benefits of this form of tourism for the population are significant. Sustainable tourism is a path that, under certain conditions, can combine most forms of tourism. The Global Sustainable Tourism Council (GSTC) has established sustainability standards in tourism and considers four main pillars: sustainable management; socio-economic impact; cultural impact; and environmental impact. Green tourism (Law, Delacy, McGrath, 2017) is also considered, which refers to small-scale tourism, i.e. travel to natural places with minimal environmental impact.

Conclusions: We can conclude that bioeconomy-based tourism is an innovative concept of tourism that maximizes economic benefits through the long-term sustainable use of renewable and biological resources, using practices that respect the natural environment and limiting the waste of these resources. The pursuit of sustainable tourism is not a passing trend, but a global strategic priority. The study revealed that bioeconomy is a priority direction in various European tourism strategies. In Georgia, we currently do not have a “bioeconomy concept”, however, the principles of bioeconomy are integrated into various documents, it is desirable to understand and integrate them into the tourism sector. It is noteworthy that the International Tourism Organization (FITUR) has included sustainability as one of the central themes in the agenda of the 2026 exhibition, thus emphasizing the need to move towards more efficient, sustainable and sustainable tourism practices that generate long-term environmental and social benefits. Due to the contribution and growing impact of tourism on the economy, tourism can play an important role in advancing the universal 2030 Agenda for Sustainable Development, including the application of the principles of the bioeconomy. The transition to a sustainable future depends increasingly on the further development of the bioeconomy. We believe that both the public and private sectors have an important role to play in this. At the same time, private sector actors, including tourism industry interest groups and companies, have an important role to play in safeguarding these conditions and fostering the growth of the bioeconomy through active engagement, strategic business decisions, capital investments and the introduction of bio-based innovations to the market. Addressing contemporary challenges such as climate change, natural resource scarcity and unsustainable environmental consumption requires transformative change that involves long-term sustainable approaches and interactions at all levels of society. “We have lent ‘ecological capital’ to future generations, but unfortunately we can no longer repay the debt.” Excerpt from the Brundtland Report of the World

REFERENCES:

- Berishvili, Kh. (2013). The role of bioeconomy in the development of global business. Bioeconomy and sustainable development of agriculture, TSU. II International Scientific-Practical Conference. Proceedings. Tbilisi.
- Verulidze, V. (2021). Green taxes, bioeconomy and sustainable development of the agricultural sector of Georgia, Economics and Business, No. 4.
- Strategy of Agriculture and Rural Development of Georgia for 2021–2027.
<https://mepa.gov.ge/Ge/PublicInformation/20395>
- Chitanava, N. (2023). Business and legislation. Problems of integrated management of natural resource potential. <https://doi.org/10.52340/bal/2023.02.01>
- Baros, Z., Dávid, L. (2007). Environmentalism and sustainable development from the point of view of tourism. Tour. Int. Multidiscip. J. Tour. 2.
- De Besi M., McCormick, K. (2015). Towards a Bioeconomy in Europe: National, Regional and Industrial Strategies. *Sustainability*. 7(8), 10461-10478; <https://doi.org/10.3390/su70810461>
- Bioeconomy Strategy. (2025). Replacing fossil-based resources with sustainable biological ones for a circular, climate-neutral economy. <https://environment.ec.europa.eu/strategy/bioeconomy>
- Environmental Performance Index. SDG Transformation Center, (2024).
<https://epi.yale.edu/country/2024/IND#:~:text=Table title:%20India%20Table content:%20header:%20%7C%20%7C%20rank,%7C%20rank:%20108%20%7C%20Score:%201.9%20%7C>
- Law, A., Terry, D., McGrath, M. (2017). A green economy indicator framework for tourism destinations January 2017 *Journal of Sustainable Tourism* 25(4). DOI: 10.1080/09669582.2017.1284857
https://www.researchgate.net/publication/315769830_A_green_economy_indicator_framework_for_tourism_destinations
- Making Tourism More Sustainable. Progress Report. (2023).
www.germany.travel/media/en/pdf_5/FB_23_DE_barrierefrei.pdf
- Market Forecasts and Trends, (2026-2036). Sustainable Tourism Market Size and Share Forecast Outlook 2026 to 2036.
<https://www.futuremarketinsights.com/reports/sustainable-tourism-sector-overview>
- Rinn, R., Kalábová, M., Jarský, V., (2023). Bioeconomy-based tourism: A new concept responding to the support of bioeconomy. *Frontiers in Environmental Science*. [10.3389/fenvs.2023.1122440](https://doi.org/10.3389/fenvs.2023.1122440)
- Viaggi, D., and Zavalloni, M. (2021). Bioeconomy and circular economy: Implications for economic evaluation in the post-COVID era. *Circular Econ. Sustain.* 1, 1257–1269. doi:10.1007/s43615-021-00113-1
- Sustainable Development Report (2025). Financing Sustainable Development to 2030 and Mid-Century
<https://sdgtransformationcenter.org/reports/sustainable-development-report-2025>
- Stegmann, P., Londo, M., and Junginger, M. (2020). The circular bioeconomy: Its elements and role in European bioeconomy clusters. *Resour. Conservation Recycl.* X 6, 100029. doi:10.1016/j.rcrx.2019.100029
- Safeguarding forest resources in Georgia, Green Economy in Eastern Partner Countries, (2025).
<https://www.eu4environment.org/news/safeguarding-forest-resources-in-georgia>
- Towards a Bioeconomy in Europe: National, Regional and Industrial Strategies. Matteo De Besi and Kees McCormick.
- The 2025 EU Bioeconomy Strategy. https://environment.ec.europa.eu/strategy/bioeconomy-strategy/bioeconomy-factsheet_en
- World Economic Forum, (2025). <https://www.weforum.org/stories/2025/11/g20-summit-what-you-need-to-know>

ქალაქ ბათუმის სინანტროპული ფლორის ზოგადი საკითხები

ირაკლი მიქელაძე

ბიოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის, ფიტოპათოლოგიისა და
ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტის
უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: irakli.mikeladze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1200-6787>

დავით ბარათაშვილი

ბიოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის
შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: baratashvili.daviti@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4912-4330>

მარინე ბაკურიძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის დოქტორანტი
ელ-ფოსტა: bakuridzemarine@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3733-7359>

აბსტრაქტი. ანთროპოგენური ფაქტორების გაძლიერებამ ბუნებრივ და ანთროპოგენურად ტრანსფორმირებულ ეკოსისტემებზე განაპირობა სინანტროპიზაციის პროცესების ინტენსიფიკაცია და სინანტროპული ფლორის ფორმირება ურბანულ ლანდშაფტებში. ნაშრომში წარმოდგენილია ქალაქ ბათუმის სინანტროპული (ანთროპოფიტური) ფლორის გავრცელების თავისებურებებისა და სახეობრივი შემადგენლობის შეფასება არსებული ლიტერატურული მონაცემებისა და მიმდინარე საველე-ფონური დაკვირვებების საფუძველზე. კვლევა განხორციელდა ქალაქ ბათუმის ადმინისტრაციულ საზღვრებში და მოიცავს ურბანულ, ნახევრადურბანულ და პერიურბანულ ზონებს. მცენარეული საფარის შესწავლა ხორციელდებოდა ბოტანიკური ექსპედიციების ფარგლებში სტანდარტული ფლორისტული მეთოდების გამოყენებით. მიღებული მონაცემები იძლევა შესაძლებლობას შეფასდეს სინანტროპული ფლორის სივრცითი განაწილება, ჰაბიტატური სპეციფიკა და კავშირი ურბანიზაციის პროცესებთან. ნაშრომში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ბათუმის, როგორც უცხო წარმოშობისა და პოტენციურად ინვაზიური მცენარეების გავრცელების „ცხელი წერტილის“ როლს, მისი გეოგრაფიული მდებარეობის, სატრანსპორტო კავშირებისა და ტურისტული დატვირთვის ფონზე. კვლევის შედეგები წარმოადგენს საფუძველს ურბანული ფლორის მონიტორინგის, ბიომრავალფეროვნების დაცვისა და ინვაზიური სახეობების მართვის სტრატეგიების შემუშავებისთვის.

საკვანძო სიტყვები: სინანტროპიზაცია; სინანტროპული ფლორა; ურბანული ფლორა; უცხო წარმოშობის მცენარეები; ინვაზიური მცენარეები.

შესავალი. ბუნებრივ ეკოსისტემებზე ანთროპოგენურმა ზეგავლენამ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფენომენის-სინანტროპიზაციის ფორმირება განაპირობა. სინანტროპიზაცია (ბერძნ. *Synanthropos* - „ადამიანთან ერთად მცხოვრები“) არის ეკოლოგიური პროცესი, რომელიც გამოხატავს მცენარეთა და ცხოველთა სახეობების ადაპტაციას ადამიანის მიერ მოდიფიცირებულ გარემო პირობებთან.

ეს პროცესი წარმოადგენს ადამიანის და ბუნების ურთიერთქმედების ერთ-ერთ ყველაზე მკაფიო ფორმას და ასახავს ბიოტური კომპონენტების რეაგირებას ანთროპოგენულ ზეწოლაზე (Kornas, 1966, 1982, 1983; Falinski, 1972; Kowarik, 1990; Binggeli, 1994; Jackowiak, 2023). კორნას თანახმად, სინანტროპიზაცია მცენარეულ საფარში თანამედროვე და ისტორიული ცვლილებების ერთობლიობაა, რომელიც ხასიათდება ადამიანის საქმიანობით და ძირითადად გავლენას ახდენს ფლორასა და მცენარეულობაზე (Kornas, 1966, 1982, 1983).

სინანტროპული სახეობები ადამიანის თანმხლები სახეობებია, რომლებიც ცივილიზაციის განვითარების ყველა ეტაპზე იცვლებოდა, დღესაც იცვლება და მომავალშიც შეიცვლება.

სინანტროპიზაციის პროცესში გამორჩეული როლი ენიჭება ურბანიზაციას, სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაციას, ტრანსპორტის განვითარებას, მიწათსარგებლობის ცვლილებებს და ინფრასტრუქტურულ პროექტებს. ქალაქები, სოფლები და წარმოების ტერიტორიები ქმნიან სპეციალურ გარემოს, სადაც სინანტროპული სახეობები ირჩევენ ჰაბიტატს. ამ პროცესებმა ხელი შეუწვეს მრავალი მცენარეული და ცხოველური სახეობის სწრაფ გავრცელებას. მიუხედავად იმისა, რომ სინანტროპული სახეობების დიდი ნაწილი ადამიანის კეთილდღეობას ემსახურება მაგალითად; სინანტროპული მცენარეები ამცირებენ ეროზიას გზისპირებზე და დეგრადირებულ ტერიტორიებზე; იწვევენ მტრისა და მძიმე მეტალების შთანთქმას, მიკროკლიმატის რეგულაციას, CO₂-ის შთანთქმასა და ჟანგბადის წარმოებას; წარმოადგენენ საკვებ წყაროს დამამტკერიანებლებისთვის და თავშესაფარს მცირე ორგანიზმებისთვის; გააჩნიათ სამკურნალო თვისებები, გამოიყენებიან საკვებად და ა.შ., ხშირად მათ ახლავს არასასურველი სახეობებიც, რომლებიც ვრცელდებიან ანთროპოგენურ ლანდშაფტებში. ხშირად ისინი ბიომრავალფეროვნების შემცირებას, ეკოლოგიური წონასწორობის რღვევას და ინვაზიური პროცესების გააქტიურებას იწვევენ.

მიმდინარე გლობალური კლიმატური ცვლილებების ფონზე კი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სინანტროპული ფლორის სახეობრივი შემადგენლობის დაზუსტება. კლიმატის ცვლილება აღიქმება, როგორც ძირითადი ფაქტორი, რომელმაც შეიძლება გაამწვავოს უცხო სახეობების პრობლემა მომავალში. მაგალითად ძალიან მაღალმა ტემპერატურამ შეიძლება უარყოფითად იმოქმედოს ზოგიერთ უცხო წარმოშობის სახეობაზე, რომლებიც წარსულში იყო შემოტანილი და შეგუებულია არსებულ კლიმატურ პირობებს, თუმცა, ბევრ უცხო სახეობას უმნიშვნელოდ მომატებული ტემპერატურაც კი ხელს უწყობს ან მომავალში შეუწყობს ხელს არსებულ კლიმატთან დაკავშირებული ბარიერის დაძლევაში და ახალი არეალების ათვისებაში. საბოლოო ჯამში კლიმატის ცვლილებამ შეიძლება გავლენა მოახდინოს ინვაზიური სახეობების შემოჭრაზე, დამკვიდრებისა და გავრცელების მაჩვენებლებზე და გამოიწვიოს ეკოლოგიური, ეკონომიკური და ადამიანთა ჯანმრთელობის პრობლემები.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე მიზნად დავისახეთ ქ. ბათუმის სინანტროპული/ანთროპოფიტური ფლორის გავრცელების თავისებურებებისა და სახეობრივი შემადგენლობის არსებული ლიტერატურული მასალების ანალიზი და პრაქტიკული საველე ტრანსექტული კვლევების განხორციელებისათვის მატერიალურ-ტექნიკური საკითხების უზრუნველყოფა.

მეთოდოლოგია. კვლევა მიმდინარეობდა ქალაქ ბათუმის ადმინისტრაციულ საზღვრებში და მიზნად ისახავდა სინანტროპიზაციის პროცესების შესწავლას გრძელვადიანი მონიტორინგის გზით. საკვლევი ტერიტორია დაყოფილია ანთროპოგენური ზემოქმედების ინტენსივობის მიხედვით ურბანულ, ნახევრადურბანულ და პერიურბანულ ზონებად.

მცენარეული საფარის შესწავლა ხორციელდებოდა საველე ბოტანიკური ექსპედიციების ფარგლებში 2024–2025 წლებში და მოიცავს ფონურ დათვალიერებებსა და მარშრუტულ აღრიცხვებს.

თითოეულ ლოკაციაზე ფიქსირდებოდა სინანტროპული მცენარეული სახეობების არსებობა და ჰაბიტატის ტიპი. სახეობების იდენტიფიკაცია მიმდინარეობდა სტანდარტული ფლორისტული მე-

თოდების გამოყენებით და თანამედროვე ტექსონომიურ მონაცემთა ბაზებთან (POWO - <https://powo.science.kew.org/>) შედარებით.

მსჯელობა. სინანტროპიზაცია წარმოადგენს ანთროპოგენური ზეწოლის შედეგს, რომლის საფუძვლები უხსოვარ დროში იღებს სათავეს. მიუხედავად ამისა, მისი მეცნიერული გააზრება და ტერმინოლოგიურ ჩარჩოებში მოქცევა შედარებით გვიანდელი პროცესია. ფლორასა და მცენარეულობაზე ადამიანის საქმიანობით გამოწვეული ცვლილებები უკვე 170 წელზე მეტი ხნის განმავლობაში წარმოადგენს რეგულარული ფიტოსოციოლოგიური კვლევების ობიექტს (Watson, 1847; Candolle, 1855; Jackowiak, 2023). აღნიშნულმა კვლევებმა საფუძველი ჩაუყარა სინანტროპული ფლორის ცნებასა და ანთროპოგენური ტრანსფორმაციის ეკოლოგიური მექანიზმების მეცნიერულ ინტერპრეტაციას.

მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარში ფლორისა და მცენარეულობის ანთროპოგენური ცვლილებები გეობოტანიკური კვლევის ცენტრალურ ფოკუსად იქცა, განსაკუთრებით ცენტრალურ ევროპაში, სადაც ადამიანის საქმიანობის შედეგები სულ უფრო თვალსაჩინო და დრამატული ხდებოდა (Thellung, 1915, 1919, 1925). კვლევამ მოიცვა ჰაბიტატებისა და მცენარეულობის ფართო სპექტრი, მათ შორის ტყეები (Augusto et al., 2003; Zerbe, 2022), მდინარის ხეობები (Tockner & Stanford, 2002; Nobis et al., 2016), წყლის ობიექტები (Gołdyn, 2010; Olson et al., 2014), მდელოები და ბალახოვანი მცენარეები (Pavlu, et al., 2011; Wesche et al., 2012), სასოფლო-სამეურნეო მიწები (Baessler&Klotz, 2006; Rühl et al., 2015), ქალაქები (Jackowiak, 1989; Kowarik, 1995; Pyšek, 1998; Kühn et al, 2004), მდინარეები (Jehlik et al., 2019) და საზღვაო პორტები (Jehlik, 1981), რკინიგზა (Brandes, 1983; Wittig, 2002; Wrzesien, 2006; Jehlik, 2017) და გზები (Lippe & Kowarik, 2007).

საქართველოში გავრცელებული სინანტროპული მცენარეების შესახებ არსებული სამეცნიერო მონაცემები შეზღუდულია. ფლორის კვლევის პირველი სისტემური ცნობები XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან გვხვდება და უკავშირდება კავკასიის, კოლხეთისა და ზოგადად საქართველოს ფლორისა და მცენარეულობის შესწავლას. მიუხედავად ამისა, სინანტროპული ფლორის მიზანმიმართული კვლევები იშვიათად არის წარმოდგენილი, განსაკუთრებით ქალაქ ბათუმისათვის.

ბათუმის სინანტროპული ფლორის შესახებ არსებული მონაცემები ფრაგმენტულია და ძირითადად აჭარის ფლორისტული რაიონის ფარგლებში ჩატარებული ადგილობრივი და უცხო წარმომომის მცენარეთა კვლევებიდან მომდინარეობს (Dmitrieva, 1967; გაბრიჩიძე, 1976; Dmitrieva, 1990a, 1990b; დავითაძე, 2001; დავითაძე, 2002). შედარებით მცირე გამონაკლისს წარმოადგენს ბათუმის ნაგავსაყრელზე და რუდერალურ ჰაბიტატებში ჩატარებული ფლორისტული აღწერები (Mikeladze & Sharabidze, 2020; Mikeladze et al., 2025). ბათუმის რუდერალური ჰაბიტატების ფლორის შესწავლის შედეგად აღწერილია 271 მცენარეული სახეობა, რომლებიც წარმოადგენენ სინანტროპული ფლორის მნიშვნელოვან კომპონენტებს, ვინაიდან რუდერალურ და სინანტროპულ სახეობებს შორის მკვეთრი ზღვრის გავლება პრაქტიკულად შეუძლებელია (მიქელაძე და ზოიძე, 2024). ფონური დათვალიერების შედეგად დადგინდა, რომ სინანტროპული მცენარეების რაოდენობა კიდევ უფრო მეტია.

ფონური ანალიზის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ ბოლო ათწლეულებში ბათუმში განსაკუთრებით ინტენსიური ტემპით მიმდინარეობს ურბანიზაციის პროცესი, რაც გამოიხატება ახალი საცხოვრებელი კვარტლების, სასტუმროების, სანაპირო ინფრასტრუქტურის, რეკრეაციული ზონების, პარკებისა და სკვერების მშენებლობაში. აღნიშნულ პროცესს თან ახლავს მასშტაბური სამშენებლო სამუშაოები და სხვადასხვა ტიპის მასალების ტრანსპორტირება როგორც ქალაქის შიდა სივრცეში, ისე საზღვარგარეთიდან. გამწვანებასა და კერძო მეზაღეობასთან დაკავშირებული მრავალფეროვანი ინტროდუქციის გზები უზრუნველყოფს უცხო წარმომომის სარგავი მასალის უწყვეტ შემოდინებას ურბანულ გარემოში.

ბათუმის, როგორც სინანტროპული მცენარეთა გავრცელების „ცხელი წერტილი“-ის როლი კიდევ უფრო ძლიერდება მისი გეოგრაფიული მდებარეობითა და მაღალი სატრანსპორტო და ტურისტული კავშირებით. შავი ზღვის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საპორტო ქალაქად და სატრანსპორტო კვანძად ყოფნა განაპირობებს ადამიანებისა და ტვირთების ინტენსიურ გადაადგილებას, რაც ზრდის უცხო წარმოშობის მცენარეთა ნიმუშების უნებლიე ინტროდუქციის ალბათობას. ტურისტული ნაკადები კიდევ უფრო აძლიერებს ადამიანის მიერ განპირობებულ დისპერსიას ქალაქისა და მის მიმდებარე ტერიტორიებზე.

კომერციული ინტროდუქციის გზებთან ერთად, ტრადიციულ-კულტურულ პრაქტიკებს კერძოდ, საფლავებსა და მემორიალურ სივრცეებში დეკორატიული მცენარეების დარგვას, შეიძლება მიენიჭოს მნიშვნელოვანი, თუმცა ხშირად შეუფასებელი როლი უცხო სახეობების დამკვიდრებაში. აღნიშნული სახეობების ნაწილი შემდგომში ტოვებს კულტივაციის ადგილს და იკავებს მეზობელ დარღვეულ ჰაბიტატებს (სამშენებლო ტერიტორიები, მიტოვებული ნაკვეთები, გზისპირა ზონები, არხების ნაპირები, სანაპირო ზოლი).

გეოგრაფიული მდებარეობის, სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურის, ტურიზმისა და ადგილობრივი გამწვანების ტრადიციების ერთობლივი ზემოქმედება სინერგიულად უწყობს ხელს სინანტროპული და პოტენციურად ინვაზიური მცენარეთა სახეობების დამკვიდრებასა და გავრცელებას, რაც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ბათუმის სინანტროპული ფლორის სახეობრივ შემადგენლობაზე, სივრცით სტრუქტურასა და დინამიკაზე.

დასკვნები. წარმოდგენილი კვლევა ადასტურებს, რომ სინანტროპიზაცია წარმოადგენს ბათუმის ურბანული ლანდშაფტის ფორმირების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ეკოლოგიურ პროცესს, მჭიდროდ დაკავშირებულ ურბანიზაციის, სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურის განვითარების, ტურისტული აქტივობებისა და გამწვანების პრაქტიკებთან. არსებული ლიტერატურული მონაცემების და საველე დაკვირვებების ანალიზი მიუთითებს, რომ ბათუმის სინანტროპული ფლორა ხასიათდება მაღალი სახეობრივი მრავალფეროვნებით და მოიცავს როგორც ადგილობრივ, ისე უცხო წარმოშობის მცენარეთა მნიშვნელოვან წილს.

ქალაქის გეოგრაფიული მდებარეობა და საპორტო ფუნქცია ქმნის ხელსაყრელ პირობებს უცხო სახეობების უნებლიე ინტროდუქციისა და გავრცელებისთვის, რასაც დამატებით აძლიერებს დეკორატიული მებღეობისა და კულტურულ-ტრადიციული პრაქტიკების როლი. აღნიშნული ფაქტორების სინერგიული ზემოქმედება განაპირობებს ბათუმის, როგორც პოტენციურად ინვაზიური მცენარეების გავრცელების „ცხელი წერტილის“, ჩამოყალიბებას და განსაზღვრავს სინანტროპული ფლორის დინამიკურ ბუნებას.

გლობალური კლიმატური ცვლილებების ფონზე მოსალოდნელია სინანტროპული და უცხო წარმოშობის მცენარეთა შემდგომი გაფართოება და მათი ეკოლოგიური ზემოქმედების გაძლიერება. შესაბამისად, ბათუმის სინანტროპული ფლორის სისტემური შესწავლა და გრძელვადიანი მონიტორინგი წარმოადგენს აუცილებელ წინაპირობას ინვაზიური პროცესების დროული გამოვლენისა და ურბანული ეკოსისტემების მდგრადი მართვისთვის. მიღებული მონაცემები ქმნის სამეცნიერო საფუძველს ქალაქის ურბანული ფლორის დეტალური ინვენტარიზაციის, სივრცითი ანალიზისა და პროგნოზირებისათვის, რაც მნიშვნელოვანია როგორც ბიომრავალფეროვნების დაცვის, ისე მდგრადი ურბანული განვითარების სტრატეგიების დაგეგმვისთვის.

ლიტერატურა:

გაბრიჩიძე, მ. (1976). *ბათუმის მწვანე სამოსი*. ბათუმი, 5-43.

დავითაძე, მ. (2001). *აჭარის ადგილობრივი ფლორა*. ბათუმი. 199გვ.

- დავითაძე, მ. (2002). აჭარის ადგილობრივი ფლორის ბიომორფოლოგიური ანალიზი. ბათუმის უნივერსიტეტის შრომები, 215გვ.
- მიქელაძე, ი., ზოიძე, ლ. (2024). ქალაქ ბათუმის რუდერალური ფლორა: სტრუქტურა და ბიოეკოლოგიური თავისებურებანი. შავიზღვისპირეთი – ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე, 2, 697-710. <https://doi.org/10.61671/bsrcc.v2i2>
- Augusto, L., Dupouey, J., & Ranger, J. (2003). Effects of tree species on understory vegetation and environmental conditions in temperate forests. *Annals of Forest Science*, 60, 823–831. <https://doi.org/10.1016/j.foreco.2003.01.001>
- Baessler, C., & Klotz, S. (2006). Effects of changes in agricultural land-use on landscape structure and arable weed vegetation over the last 50 years. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 115, 43–50.
- Binggeli, P. (1994). The misuse of terminology and anthropometric concepts in the description of introduced species. *Bulletin of the British Ecological Society*, 25, 10–13.
- Brandes, D. (1983). Flora und Vegetation der Bahnhöfe Mitteleuropas. *Phytocoenologia*, 11, 31–115.
- Candolle, M.A. De. (1855). *Géographie botanique raisonnée ou exposition des faits principaux et des lois concentrant la distribution géographique des plantes de l'époque actuelle*. Librairie de Victor Masson.
- Dmitrieva, A. A. (1967). On the issue of alien and feral plants of the Batumi coast. *News of the Batumi Botanical Garden*, 14, 58–65.
- Dmitrieva, A. A. (1990a). *Key to the plants of Adjara* (Vol. 1). Metsniereba.
- Dmitrieva, A. A. (1990b). *Key to the plants of Adjara* (Vol. 2). Metsniereba.
- Faliński, J. B. (1972). Synantropizacja szaty roślinnej-Próba określenia istoty procesu i głównych kierunków badań. *Phytocoenosis*, 1, 157-170.
- Gołdyn, H. (2010). Changes in plant species diversity of aquatic ecosystems in the agricultural landscape in West Poland in the last 30 years. *Biodiversity and Conservation*, 19, 61–80.
- Jackowiak, B. (1989). Dynamik der Gefäßpflanzenflora einer Großstadt am Beispiel von Poznan/Polen. *Braun-Blanquetia*, 3, 89–98.
- Jackowiak, B. (2023). Man-made changes in the flora and vegetation of Poland: Current review. *Diversity*, 15, 618. <https://doi.org/10.3390/d15050618>
- Jehlík, V. (1981). Beitrag zur synanthropen (besonders Adventiv) Flora des Hamburger Hafens. *Tuexenia*, 1, 81-97.
- Jehlík, V., Dostálek, J., Frantík, T. (2019). Alien plants in Central European River ports. *NeoBiota*, 45, 93–115.
- Jehlík, V., Zaliberová, M., Májeková, J. (2017). The influence of the Eastern migration route on the Slovak flora – A comparison after 40 years. *Tuexenia*, 37, 313-332.
- Kornaś, J. (1966). Influence of man and his economic activities on the vegetation of Poland. The synanthropic flora. In W. Szafer (Ed.), *The vegetation of Poland* (pp. 93-137). Pergamon Press-PWN.
- Kornaś, J. (1982). Man's impact upon the flora: Processes and effects. *Memorabilia Zoologica*, 37, 11-30.
- Kornaś, J. (1983). Man's impact upon the flora and vegetation in Central Europe. In W. Holzner, M. J. A. Werger, & I. Ikusima (Eds.), *Man's impact on vegetation* (pp. 277-286). Dr. W. Junk Publishers.
- Kowarik, I. (1990). Some responses of flora and vegetation to urbanization in Central Europe. In H. Sukopp & S. Hejný (Eds.), *Urban ecology: Plants and plant communities in urban environments* (pp. 45-74). SPB Academic Publishing.
- Kowarik, I. (1995). On the role of alien species in urban flora and vegetation. In P. Pyšek, K. Prach, M. Rejmánek, & M. Wade (Eds.), *Plant invasions: General aspects and special problems* (pp. 85–103). SPB Academic Publishing.
- Kühn, I., Brandl, R., & Klotz, S. (2004). The flora of German cities is naturally species rich. *Evolutionary Ecology Research*, 6, 749–764.
- Lippe, M., & Kowarik, I. (2007). Long-distance dispersal of plants by vehicles as a driver of plant invasions. *Conservation Biology*, 21, 986–996.
- Mikeladze, I., Sharabidze, A. (2020). The flora of the Batumi landfill (Adjara, Georgia). *Ukrainian Botanical Journal. Ukr. Bot. J.* 77(6): 428–433. <https://doi.org/10.15407/ukrbotj77.06.428>

- Mikeladze, I., Zoidze, L., Bakuridze, M. (2025). Current condition and bioecological features of widespread alien plants in Seaside Ajara (Georgia, Sakartvelo). *Black Sea Region at the Crossroads of Civilizations*, 3(1), 829-843.
- Nobis, A., Żmihorski, M., & Kotowska, D. (2016). Linking the diversity of native flora to land cover heterogeneity and plant invasions in a river valley. *Biological Conservation*, 203, 17–24.
- Olson, E. R., & Doherty, J. M. (2014). Macrophyte diversity–abundance relationship with respect to invasive and native dominants. *Aquatic Botany*, 119, 111-119.
- Pavlů, L., Pavlů, V., Gaisler, J., Hejcman, M., & Mikulka, J. (2011). Effect of long-term cutting versus abandonment on the vegetation of a mountain hay meadow (Polygono-Trisetion) in Central Europe. *Flora*, 206, 1020-1029.
- Pyšek, P. (1998). Alien and native species in Central European urban floras: A quantitative comparison. *Journal of Biogeography*, 25, 155-163.
- Rühl, A. T., Eckstein, R. L., Otte, A., & Donath, T. W. (2015). Future challenge for endangered arable weed species facing global warming: Low-temperature optima and narrow moisture requirements. *Biological Conservation*, 182, 262-269.
- Thellung, A. (1915). Pflanzenwanderungen unter dem Einfluss des Menschen. *Englers Botanische Jahrbücher*, 53, 37–66.
- Thellung, A. (1919). Zur Terminologie der Adventiv- und Ruderalflora. *Allgemeine Botanische Zeitschrift*, 24, 36-43.
- Thellung, A. (1925). Kulturpflanzen-Eigenschaften bei Unkräutern. *Veröffentlichungen des Geobotanischen Institutes Rübel*, 3, 745-762.
- Tockner, K., & Stanford, J. A. (2002). Riverine flood plains: Present state and future trends. *Environmental Conservation*, 29, 308-330.
- Watson, H. C. (1847). *Cybelle Britannica: Or British plants and their geographical relations* (Vol. IV). Longmans. 344.
- Wesche, K., Krause, B., Culmsee, H., & Leuschner, C. (2012). Fifty years of change in Central European grassland vegetation: Large losses in species richness and animal-pollinated plants. *Biological Conservation*, 150, 76–85.
- Wittig, R. (2002). Ferns in a new role as a frequent constituent of railway flora in Central Europe. *Flora*, 197, 341-350.
- Wrzesień, M. (2006). Kenophytes chorologically related to the habitats of railway grounds in central eastern Poland. *Biodiversity Research and Conservation*, 1, 92-94.
- Zerbe, S. (2002). Restoration of natural broad-leaved woodland in Central Europe on sites with coniferous forest plantations. *Forest Ecology and Management*, 167, 27-42.

GENERAL ASPECTS OF THE SYNANTHROPIC FLORA OF BATUMI (GEORGIA/SAKARTVELO)

Irakli Mikeladze

*PhD in Biology, Senior Researcher, Institute of
Phytopathology and Biodiversity of
Batumi Shota Rustaveli State University
Email: irakli.mikeladze@bsu.edu.ge*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1200-6787>

Davit Baratashvili

*Doctor of Biological Sciences
Full Professor at Faculty of Natural Sciences and
Health Care of Batumi Shota Rustaveli State University
Email: baratashvili.daviti@bsu.edu.ge*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4912-4330>

Marine Bakuridze

*PhD Student at Batumi Shota
Rustaveli State University
Email: bakuridzemarine@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3733-7359>*

Abstract: The intensification of anthropogenic factors in natural and anthropogenically transformed ecosystems has led to the enhancement of synanthropization processes and the formation of synanthropic flora in urban landscapes. This paper presents an assessment of the distribution patterns and species composition of the synanthropic (anthropophytic) flora of Batumi City based on available literature data and ongoing field observations.

The study was conducted within the administrative boundaries of the city and includes urban, semi-urban, and peri-urban zones. Vegetation surveys were carried out during botanical expeditions using standard floristic methods.

The obtained data allow the evaluation of the spatial distribution of synanthropic flora, habitat specificity, and its relationship with urbanization processes. Special attention is paid to Batumi's role as a "hotspot" for the spread of alien and potentially invasive plant species due to its geographical location, transport connections, and tourist activity.

The results provide a basis for urban flora monitoring, biodiversity conservation, and the development of invasive species management strategies.

Keywords: synanthropization; synanthropic flora; urban flora; alien plants; invasive plants.

Introduction. Anthropogenic impact on natural ecosystems has led to the formation of one of the most significant phenomena-synanthropization. Synanthropization (from Greek *synanthropos* - "living together with humans") is an ecological process that reflects the adaptation of plant and animal species to environments modified by human activity.

This process represents one of the clearest forms of interaction between humans and nature and reflects the response of biotic components to anthropogenic pressure (Kornas, 1966, 1982, 1983; Faliński, 1972; Kowarik, 1990; Binggeli, 1994; Jackowiak, 2023). According to Kornas, synanthropization is a complex of modern and historical changes in vegetation caused by human activity, primarily affecting flora and plant communities (Kornas, 1966, 1982, 1983).

Synanthropic species are human-associated species that have changed throughout all stages of civilization development and will continue to change in the future.

A special role in the process of synanthropization is played by urbanization, agricultural intensification, transport development, land-use changes, and infrastructure projects. Cities, villages, and industrial areas create specific environments in which synanthropic species establish their habitats. These processes have facilitated the rapid spread of many plant and animal species.

Although many synanthropic species provide benefits to human well-being, for example, they reduce erosion along roadsides and degraded areas; absorb dust and heavy metals; regulate microclimate; absorb CO₂ and produce oxygen; serve as food sources for pollinators and shelter for small organisms; possess medicinal properties and are used as food. Undesirable species often accompany them in anthropogenic landscapes. These frequently cause biodiversity loss, disruption of ecological balance, and intensification of invasive processes.

In the context of ongoing global climate change, clarifying the species composition of synanthropic flora is especially important. Climate change is considered a major factor that may exacerbate the problem of alien species in the future. For instance, very high temperatures may negatively affect some alien species that were introduced in the past and adapted to existing climatic conditions. However, even slight temperature increases may enable many alien species to overcome climatic barriers and colonize new areas.

Ultimately, climate change may influence the invasion, establishment and spread of invasive species and lead to ecological, economic and human health problems.

Based on the above, the aim of this study is to analyze existing literature on the distribution patterns and species composition of the synanthropic/anthropophytic flora of Batumi and to provide material and technical support for practical transect based field studies.

Methodology. The study was conducted within the administrative boundaries of Batumi City and aimed to investigate synanthropization processes through long-term monitoring. The study area was divided into urban, semi-urban and peri-urban zones according to the intensity of anthropogenic impact.

Vegetation surveys were carried out during botanical field expeditions from 2024 to 2025 and included background inspections and route-based records.

At each location, the presence of synanthropic plant species and the type of habitat were recorded. Species identification was performed using standard floristic methods and compared with modern taxonomic databases (POWO - <https://powo.science.kew.org/>).

Discussion. Synanthropization is the result of anthropogenic pressure and has its roots in ancient times. Nevertheless, its scientific conceptualization and inclusion within terminological frameworks occurred relatively late. Changes in flora and vegetation caused by human activity have been the subject of systematic phytosociological studies for more than 170 years (Watson, 1847; Candolle, 1855; Jackowiak, 2023). These studies laid the foundation for the concept of synanthropic flora and for the scientific interpretation of ecological mechanisms of anthropogenic transformation.

In the second half of the 20th century, anthropogenic changes in flora and vegetation became a central focus of geobotanical research, particularly in Central Europe, where the consequences of human activity became increasingly visible and dramatic (Thellung, 1915, 1919, 1925). Research covered a wide range of habitats and vegetation types, including forests (Augusto et al., 2003; Zerbe, 2022), river valleys (Tockner & Stanford, 2002; Nobis et al., 2016), water bodies (Gołdyn, 2010; Olson et al., 2014), meadows and grasslands (Pavlů et al., 2011; Wesche et al., 2012), agricultural lands (Baessler & Klotz, 2006; Rühl et al., 2015), cities (Jackowiak, 1989; Kowarik, 1995; Pyšek, 1998; Kühn et al., 2004), rivers (Jehlík et al., 2019), seaports (Jehlík, 1981), railways (Brandes, 1983; Wittig, 2002; Wrzesień, 2006; Jehlík, 2017), and roads (Lippe & Kowarik, 2007).

In Georgia, scientific data on synanthropic plants are limited. The first systematic studies of flora date back to the second half of the 19th century and are associated with investigations of the flora and vegetation of the Caucasus, Colchis, and Georgia in general. However, targeted research on synanthropic flora is rare, especially for Batumi City.

Existing data on the synanthropic flora of Batumi are fragmentary and mainly derive from studies of native and alien plants conducted within the Adjara floristic region (Dmitrieva, 1967; Gabrichidze, 1976; Dmitrieva, 1990a, 1990b; Davitadze, 2001; Davitadze, 2002). A relatively small number of studies concern floristic surveys of Batumi's landfill and ruderal habitats (Mikeladze & Sharabidze, 2020; Mikeladze et al., 2025).

As a result of studies on the ruderal habitats of Batumi, 271 plant species have been recorded, representing important elements of the synanthropic flora, since drawing a strict boundary between ruderal and synanthropic species is practically impossible (Mikeladze & Zoidze, 2024). Background surveys further indicate that the number of synanthropic plant species is even higher.

Background analysis indicates that in recent decades Batumi has experienced intensive urbanization expressed in the construction of new residential districts, hotels, coastal infrastructure, recreational zones, parks, and squares. These processes are accompanied by large-scale construction activities and the transport of various materials both within the city and from abroad.

Diverse introduction pathways associated with urban greening and private gardening ensure the continuous inflow of alien planting material into the urban environment.

Batumi's role as a "hotspot" for the spread of synanthropic plants is further strengthened by its geographical location and high transport and tourism connectivity. As one of the major port cities of the Black Sea region and an important transport hub, Batumi experiences intensive movement of people and goods, increasing the probability of unintentional introduction of alien plant species. Tourist flows further enhance human-mediated dispersal within the city and surrounding areas.

In addition to commercial introduction pathways, traditional and cultural practices, particularly the planting of ornamental plants in cemeteries and memorial sites play an important but often underestimated role in the establishment of alien species. Some of these species subsequently escape cultivation and occupy nearby disturbed habitats (construction sites, abandoned plots, roadside zones, canal banks, and coastal areas).

The combined influence of geographical location, transport infrastructure, tourism, and local greening traditions synergistically promotes the establishment and spread of synanthropic and potentially invasive plant species, significantly affecting the species composition, spatial structure, and dynamics of Batumi's synanthropic flora.

Conclusions. The present study confirms that synanthropization represents one of the key ecological processes shaping the urban landscape of Batumi and is closely linked to urbanization, transport infrastructure development, tourism activities, and greening practices.

Analysis of available literature and field observations indicates that Batumi's synanthropic flora is characterized by high species diversity and includes a substantial proportion of both native and alien plant species.

The city's geographical location and port function create favorable conditions for the unintentional introduction and spread of alien species, further reinforced by ornamental gardening and cultural traditions. The synergistic effect of these factors leads to the formation of Batumi as a "hotspot" for potentially invasive plants and determines the dynamic nature of its synanthropic flora.

Under conditions of global climate change, further expansion of synanthropic and alien plant species and an increase in their ecological impact are expected. Therefore, systematic study and long-term monitoring of Batumi's synanthropic flora are essential prerequisites for the timely detection of invasive processes and the sustainable management of urban ecosystems.

The obtained data provide a scientific basis for detailed inventory, spatial analysis, and forecasting of urban flora, which is important for both biodiversity conservation and sustainable urban development strategies.

References:

- Gabrichidze, M. (1976). *The Green Cover of Batumi*. Batumi, pp. 5-43.
- Davitadze, M. (2001). *The Adventive Flora of Adjara*. Batumi, 199 p.
- Davitadze, M. (2002). *Biomorphological Analysis of the Adventive Flora of Adjara*. Proceedings of Batumi University, 215 p.
- Mikeladze, I., Zoidze, L. (2024). *Ruderal flora of Batumi City: Structure and bioecological characteristics*. Black Sea Region at the Crossroads of Civilizations, 2, 697-710. <https://doi.org/10.61671/bsrcc.v2i2>
- Augusto, L., Dupouey, J., & Ranger, J. (2003). Effects of tree species on understory vegetation and environmental conditions in temperate forests. *Annals of Forest Science*, 60, 823-831. <https://doi.org/10.1016/j.foreco.2003.01.001>
- Baessler, C., & Klotz, S. (2006). Effects of changes in agricultural land-use on landscape structure and arable weed vegetation over the last 50 years. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 115, 43-50.
- Binggeli, P. (1994). The misuse of terminology and anthropometric concepts in the description of introduced species. *Bulletin of the British Ecological Society*, 25, 10-13.
- Brandes, D. (1983). Flora und Vegetation der Bahnhöfe Mitteleuropas. *Phytocoenologia*, 11, 31-115.
- Candolle, M.A. De. (1855). *Géographie botanique raisonnée ou exposition des faits principaux et des lois concentrant la distribution géographique des plantes de l'époque actuelle*. Librairie de Victor Masson.
- Dmitrieva, A. A. (1967). On the issue of alien and feral plants of the Batumi coast. *News of the Batumi Botanical Garden*, 14, 58-65.
- Dmitrieva, A. A. (1990a). *Key to the plants of Adjara* (Vol. 1). Metsniereba.
- Dmitrieva, A. A. (1990b). *Key to the plants of Adjara* (Vol. 2). Metsniereba.
- Faliński, J. B. (1972). Synantropizacja szaty roślinnej-Próba określenia istoty procesu i głównych kierunków badań. *Phytocoenosis*, 1, 157-170.
- Gołdyn, H. (2010). Changes in plant species diversity of aquatic ecosystems in the agricultural landscape in West Poland in the last 30 years. *Biodiversity and Conservation*, 19, 61-80.
- Jackowiak, B. (1989). Dynamik der Gefäßpflanzenflora einer Großstadt am Beispiel von Poznan/Polen. *Braun-Blanquetia*, 3, 89-98.
- Jackowiak, B. (2023). Man-made changes in the flora and vegetation of Poland: Current review. *Diversity*, 15, 618. <https://doi.org/10.3390/d15050618>
- Jehlík, V. (1981). Beitrag zur synanthropen (besonders Adventiv) Flora des Hamburger Hafens. *Tuexenia*, 1, 81-97.
- Jehlík, V., Dostálek, J., Frantík, T. (2019). Alien plants in Central European River ports. *NeoBiota*, 45, 93-115.
- Jehlík, V., Zaliberová, M., Májeková, J. (2017). The influence of the Eastern migration route on the Slovak flora - A comparison after 40 years. *Tuexenia*, 37, 313-332.
- Kornaś, J. (1966). Influence of man and his economic activities on the vegetation of Poland. The synanthropic flora. In W. Szafer (Ed.), *The vegetation of Poland* (pp. 93-137). Pergamon Press-PWN.
- Kornaś, J. (1982). Man's impact upon the flora: Processes and effects. *Memorabilia Zoologica*, 37, 11-30.
- Kornaś, J. (1983). Man's impact upon the flora and vegetation in Central Europe. In W. Holzner, M. J. A. Werger, & I. Ikusima (Eds.), *Man's impact on vegetation* (pp. 277-286). Dr. W. Junk Publishers.

- Kowarik, I. (1990). Some responses of flora and vegetation to urbanization in Central Europe. In H. Sukopp & S. Hejný (Eds.), *Urban ecology: Plants and plant communities in urban environments* (pp. 45-74). SPB Academic Publishing.
- Kowarik, I. (1995). On the role of alien species in urban flora and vegetation. In P. Pyšek, K. Prach, M. Rejmánek, & M. Wade (Eds.), *Plant invasions: General aspects and special problems* (pp. 85–103). SPB Academic Publishing.
- Kühn, I., Brandl, R., & Klotz, S. (2004). The flora of German cities is naturally species rich. *Evolutionary Ecology Research*, 6, 749-764.
- Lippe, M., & Kowarik, I. (2007). Long-distance dispersal of plants by vehicles as a driver of plant invasions. *Conservation Biology*, 21, 986-996.
- Mikeladze, I., Sharabidze, A. (2020). The flora of the Batumi landfill (Adjara, Georgia). *Ukrainian Botanical Journal. Ukr. Bot. J.* 77(6): 428-433. <https://doi.org/10.15407/ukrbotj77.06.428>
- Mikeladze, I., Zoidze, L., Bakuridze, M. (2025). Current condition and bioecological features of widespread alien plants in Seaside Ajara (Georgia, Sakartvelo). *Black Sea Region at the Crossroads of Civilizations*, 3(1), 829-843.
- Nobis, A., Żmihorski, M., & Kotowska, D. (2016). Linking the diversity of native flora to land cover heterogeneity and plant invasions in a river valley. *Biological Conservation*, 203, 17-24.
- Olson, E. R., & Doherty, J. M. (2014). Macrophyte diversity-abundance relationship with respect to invasive and native dominants. *Aquatic Botany*, 119, 111-119.
- Pavlů, L., Pavlů, V., Gaisler, J., Hejčman, M., & Mikulka, J. (2011). Effect of long-term cutting versus abandonment on the vegetation of a mountain hay meadow (Polygono-Trisetion) in Central Europe. *Flora*, 206, 1020-1029.
- Pyšek, P. (1998). Alien and native species in Central European urban floras: A quantitative comparison. *Journal of Biogeography*, 25, 155-163.
- Rühl, A.T., Eckstein, R.L., Otte, A., & Donath, T.W. (2015). Future challenge for endangered arable weed species facing global warming: Low-temperature optima and narrow moisture requirements. *Biological Conservation*, 182, 262-269.
- Thellung, A. (1915). Pflanzenwanderungen unter dem Einfluss des Menschen. *Englers Botanische Jahrbücher*, 53, 37-66.
- Thellung, A. (1919). Zur Terminologie der Adventiv- und Ruderalflora. *Allgemeine Botanische Zeitschrift*, 24, 36-43.
- Thellung, A. (1925). Kulturpflanzen-Eigenschaften bei Unkräutern. *Veröffentlichungen des Geobotanischen Institutes Rübel*, 3, 745-762.
- Tockner, K., & Stanford, J. A. (2002). Riverine flood plains: Present state and future trends. *Environmental Conservation*, 29, 308-330.
- Watson, H. C. (1847). *Cybelle Britannica: Or British plants and their geographical relations* (Vol. IV). Longmans. 344.
- Wesche, K., Krause, B., Culmsee, H., & Leuschner, C. (2012). Fifty years of change in Central European grassland vegetation: Large losses in species richness and animal-pollinated plants. *Biological Conservation*, 150, 76–85.
- Wittig, R. (2002). Ferns in a new role as a frequent constituent of railway flora in Central Europe. *Flora*, 197, 341-350.
- Wrzesień, M. (2006). Kenophytes chorologically related to the habitats of railway grounds in central eastern Poland. *Biodiversity Research and Conservation*, 1, 92-94.
- Zerbe, S. (2002). Restoration of natural broad-leaved woodland in Central Europe on sites with coniferous forest plantations. *Forest Ecology and Management*, 167, 27-42.

ფოთლის ფენოტიპური ვარიაციები გუნაზრის პოპულაციებში

დალი ქამადაძე

ბიოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიტოპათოლოგიისა და
ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: Kamadadze.d@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0032-7658>

აბსტრაქტი. ყვავილის მრავალფეროვნებასთან ერთად ფოთლის ფენოტიპურ მრავალფეროვნება განსაკუთრებულად ლამაზი და მიმზიდველია. ქლოროფილის სინთეზი და ფუნქციონირება, რომელიც ფოტოსინთეზისთვის უმნიშვნელოვანესია, დიდწილად განსაზღვრავს ფოთლების მეფერილობას, სხვადასხვა კონცენტრაციით, რაც მწვანე ფერს სხვადასხვა ელფერს ანიჭებს. კომპლექსური გენების ურთიერთქმედება არეგულირებს ქლოროფილის სინთეზს, ხოლო ამ გზების დარღვევამ შეიძლება გამოიწვიოს ქლოროფილის ანომალური წარმოება, რაც გავლენას ახდენს ფოთლების პიგმენტაციაზე.

ნაშრომში წარმოდგენილია აჭარის შავი ზღვის სანაპიროზე ჩატარებული კვლევის შედეგები სადაც აღწერილია, იაპონური კამელიის ჯიშები, ისინი გამოირჩევიან ფოთლების ფენოტიპური ვარიაციებით, რომელიც ვლინდება მწვანე, თეთრი და მწვანე-თეთრი ფერების ნაზავით. მისი ფორმის, ზომის და აგებულების ნებისმიერი გარდაქმნა შეგუებით ხასიათისაა, ის გამოწვეულია ეკოლოგიური ფაქტორების ცვალებადობით ან ორგანიზმში მიმდინარე ასაკობრივი ცვლილებებით. ფოთლის ფენოტიპური ცვალებადობა დამოკიდებულია შინაგან და გარეგან ფაქტორთა ერთობლიობაზე, მცენარის ხნოვანებაზე, ტოტის მდებარეობაზე, ექსპოზიციასა და კრონის ნაწილზე, ფოთლის ასაკზე, გარემო პირობებზე, გენეტიკურ და სხვა ფაქტორებზე.

საკვანძო სიტყვები: კამელია; ცვალებადობა; პიგმენტები; მუტაცია.

შესავალი. კამელია დეკორატიული თვალსაზრისით წარმოადგენს ჩაისებრთა ოჯახის ყველაზე მნიშვნელოვან და კომერციულ გვარს (*Camellia* L.). ამ გვარის კლასიფიკაციის ძირითადი საფუძველია ყვავილის აგებულება, თუმცა ფოთლის ანატომიურ მორფოლოგიური აგებულებაც ერთ-ერთ მნიშვნელოვან როლს თამაშობს სახეობების იდენტიფიკაციასა და კლასიფიკაციაში. აღნიშნულის გათვალისწინებითა და გამოყენებით რიგი მეცნიერების მიერ იდენტიფიცირებული იქნა კამელიის 93 სახეობა. მათ მიერ დადგენილი იქნა, ასევე ამ ნიშნის მიხედვით კამელიის ჯიშებში არსებული გენეტიკური მრავალფეროვნება (Sealy და სხვა 1958; Mugnai და სხვა 2008; Wu და სხვა 2013).

მკვლევარები დიდ ყურადღებას უთმობენ იაპონური კამელიის ფოთლის ფირფიტის შესწავლას, ამდენად მას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ცვალებადობის კანონზომიერების შესწავლისას (Lu და სხვა 2008). მისი ფორმის, ზომის და აგებულების ნებისმიერი გარდაქმნა შეგუებითი ხასიათისაა, ის გამოწვეულია ეკოლოგიური ფაქტორების ცვალებადობით ან ორგანიზმში მიმდინარე ასაკობრივი ცვლილებებით. ფოთლის მორფოლოგიის ცვალებადობა დამოკიდებულია შინაგან და გარეგან ფაქტორთა ერთობლიობაზე, მცენარის ხნოვანებაზე, ტოტის მდებარეობაზე, ექსპოზიციასა და კრონის ნაწილზე. ფოთლის სიდიდე და ფერი დამოკიდებულია ფოთლის ასაკზე, გარემო პირობებზე და სხვა ფაქტორებზე. დიდი მნიშვნელობა აქვს ასევე ფოთლის ნერვაციას, რადგანაც იგი ჯიშისათვის დამახასიათებელი ნიშანია, თუმცა იგი ჯიშის ფარგლებშიც ნაწილობრივ ცვალებადია (Zhongcnen... 2012:126).

იაპონურ კამელიაში ცხადია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ყვავილის მრავალფეროვნება (განსაკუთრებით შეფერილობის მიხედვით), თუმცა როგორც მარადმწვანე დეკორატიული მცენარე ყურადღებას იმსახურებს ფოთლის პიგმენტაციის მხრივაც. ამ მიმართებით განსაკუთრებით აღსანიშნავია ჯიში Eleqans-ი. ყვავილის მრავალფეროვნებასთან ერთად ფოთლის პიგმენტაციის მრავალფეროვნება განსაკუთრებულად ღამაში და მიმზიდველია. იაპონურ კამელიის მიმართ ჭრელ-ფოთლიანობის ხელოვნურად გამოწვევის შესახებ ინფორმაცია არ მოიპოვება, თუმცა მაიონიზებული გამოსხივების (განსაკუთრებით γ-სხივების) ან ქიმიური მუტაგენების გამოყენებით აღნიშნული ცვლილებების ინდუცირება დიდ პრობლემას არ წარმოადგენს. ჩაის მცენარეში ქიმიური და ფიზიკური მუტაგენების ზემოქმედებით მიღებულია ჩაის პლასტი დური ქიმერების დიდი მრავალფეროვნება (ბარათაშვილი, 2009:2).

ნაჩვენებია, რომ თუ დედა მცენარეს აქვს მწვანე ფოთოლი, ხოლო მამა მცენარეს ჭრელი მაშინ F1-თაობაში ვლელულობთ მწვანე ფოთლებიან მცენარეს. რეციპროკული შეჯვარების დროს, როცა დედას აქვს ჭრელი ფოთოლი ხოლო მამას მწვანე, F1-თაობაში მიიღება, როგორც მწვანე, ჭრელი, ასევე თეთრფოთლიანი მცენარეები. ესე იგი ეს ნიშანი მემკვიდრეობს მხოლოდ დედის ხაზით. ნაჩვენებია, რომ ჭრელი ფოთოლი შედგება სამი ტიპის უჯრედისაგან: უჯრედი მწვანე პლასტიდებით, უჯრედი მწვანე და თეთრი პლასტიდებით და უჯრედი თეთრი პლასტიდებით (უკანასკნელი ქლოროფილის სინთეზის უნარს მოკლებულია).

მიტოზური დაყოფის შემდეგ განსაზღვრული ტიპის უჯრედის გამოჩენა, დამოკიდებულია იმაზე თუ, როგორ მოხდა უჯრედის ძვიდის წარმოქმნა. პლასტიდების უუნარობა განახორციელოს ქროლოფილის სინთეზი, განპირობებულია მათი დნმ-ას დარღვევებით (მუტაციებით). რიგ შემთხვევაში მუტაგენურ ფაქტორად შეიძლება მოგვევლინოს ბირთვული გენის ჰომოზიგოტური მდგომარეობა. მაგალითად სიმინდში ასეთ ფაქტორს წარმოადგენს ij გენის ჰომოზიგოტურ მდგომარეობა (გენოტიპი ijij). სხვადასხვა მონაცემების მიხედვით სპონტანური მუტაციების სიხშირე პლასტიდებში ვალეზადობს 0,02-0,5%-მდე.

მეთოდები. კვლევის ობიექტს წარმოადგენს იაპონური კამელიის ჯიშები, სადაც შესწავლილი იქნა სხვადასხვა ჰაბიტატის ინდივიდები, რომლებიც განსხვავდებიან სიმაღლით ზღვის დონიდან, სინათლის პირობებითა და ნიადაგურ-კლიმატური მახასიათებლებით. თითოეული ჯიშიდან აღებული იქნა 5–10 სრულად განვითარებული, ჯანმრთელი ფოთოლი ერთნაირი ფენოლოგიური ფაზიდან (ვეგეტაციის აქტიური პერიოდი), რათა შემცირებულიყო ონტოგენური ვარიაცია (Sultan და სხვა 2000; Valladares და სხვა.2007; Poorter და სხვა 2009).

იაპონური კამელიის ჯიშების იდენტიფიკაცია განხორციელდა კამელიების საერთაშორისო ნომენკლატურის მიხედვით (Trujillo და სხვა 2002; ბარათაშვილ და სხვა 2019).

ყოველ საკვლევ ლოკაციაზე დაფიქსირდა სიმაღლე ზღვის დონიდან, სიმაღლის ინტენსივობა, ჰაერის ტემპერატურა, შედარებით ტენიანობა და ნიადაგის ტენიანობა. აღნიშნული პარამეტრები გამოყენებული იქნა ფოთლის ფენოტიპურ ნიშნებზე გარემო გრადიენტების გაკვლევის შესაფასებლად (Körner, C 2007).

მსჯელობა. იაპონური კამელიის ჯიშებში საკმაოდ იშვიათია ფოთლის შეფერილობის პლასტიდური ცვლილებები. ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენს ჯიშები Pelagia (სურ. 1) და Eleqans-ი (სურ. 2). მათ საკმაოდ ხშირად უვითარდებათ ფოთლები განსხვავებული პლასტიდური კომბინაციით, როგორც სურათზე ჩანს ფოთლის პიგმენტაცია საკმაოდ მრავალფეროვანია და თეთრი, ყვითელი და სხვა ტიპის შეფერილობის შეხამება ყვავილის შეფერილობასთან ერთად კარგ მოზაიკას ქმნის.

საერთაშორისო კლასიფიკაციის მიხედვით ქროლოფილური დეფიციტი კამელიის ფოთლებზე შეიძლება გავავართიანოთ შემდეგ ჯგუფებში:

I. ჯგუფი - ერთ ფერის ტოტები:

1. Albina - თეთრი ფერის.
2. Xantha - ყვითელი ფერის.
3. Viridis - ტოტები ფოთლის ყვითელ-მწვანე შეფერილობის მკრთალ მწვანე შეფერილობაში გადასვლით.

II ჯგუფი - სხვადასხვა შეფერილობის ტოტები:

1. Maculata- ტოტები ქროლოფილის ნაკლებობით ფოთლის ცენტრში ან კიდეებზე.
2. Costata - ტოტები ქროლოფილის ნაკლებობით ფოთლის ძარღვებს შორის.
3. Mixochimera - ტოტები ქლოროფილის უწყესრიგო დეფიციტით ფოთლის ფირფიტის მთელ ფართობზე.

III ჯგუფი - ტოტები ფოთლის ცვალებადი შეფერილობით:

1. Albescens - ტოტები ფოთლის მწვანე შეფერილობის თეთრ და ყვითელ ფერამდე თანდათანობით გადასვლით.
2. Liutescens - ტოტები ფოთლის მწვანე შეფერილობის ყვითელ-მწვანე შეფერილობაში გადასვლით.
3. Viriscens – ტოტები გაფერმკრთალებული ფოთლებით, რომლებიც თანდათან ნობით ღებულობენ ნორმალურ მწვანე შეფერილობას.

სურ. 1 ფოთლის პიგმენტაციის სხვადასხვა ტიპის ცვლილება იაპონური კამელიის ჯიშ Pelagia -ში.

სურ. 2 ფოთლის პიგმენტაციის სხვადასხვა ტიპის ცვლილება იაპონური კამელიის ჯიშ Elegans-ში

როგორც ქლოროფილური ისე სხვა სახის ქიმერობის თვისება მომდევნო გენერაციულ თაობაში არ გადაეცემა. განსაკუთრებით საყურადღებოა იაპონური კამელიის ვეგეტატიურ თაობაში პლასტიდური მემკვიდრეობის შესწავლა.

ბათუმის ბოტანიკურ ბაღსა და აჭარის ზღვის სანაპირო ზოლში გავრცელებული იაპონური კამელიის ჯიშებში ფოთლის პიგმენტაციის ცვალებადობა - თეთრი, ყვითელი და სხვა შეფერილობის სახით საკმაოდ იშვიათ შემთხვევას წარმოადგენს. აღნიშნული შემთხვევა ჩვენს მიერ გამოვლენილი იქნა იაპონური კამელიის ორ ჯიშში: *Pelaqia* -სა და *Eleqans*-ში. პირველ შემთხვევაში ფოთლის პიგმენტაცია უფრო ნაკლებად მრავალფეროვანია და V1 და V2 თაობებში მათი შენარჩუნების პროცენტი შედარებით დაბალია. ასე მაგალითად, ჯიშ *Pelaqia*-ში სხვადასხვა ტიპის ქლოროფილური ცვლილებებით მცენარეთა ვეგეტატიური გამრავლების შემთხვევაში V1 თაობაში ინარჩუნებს ცვლილებებს მცენარეთა 14,2±2,6%, ხოლო V2 თაობაში - 10,4±2,4%. ჯიშ *Eleqans*-ში აღნიშნული ტიპის ცვლილებები შეინარჩუნა მცენარეთა 24,6±3,2% V1-ში და 19,1±3,1% V2 თაობაში (ცხრილი 1).

ცხრილი 1

**პლასტიდური ცვლილებების მემკვიდრეობა იაპონური
კამელიის V1 და V2 თაობებში**

ჯიშის დასახელება	ვეგეტატიური თაობა	განვითარებულ მცენარეთა რაოდენობა		შეინარჩუნა ცვლილებები %					
				სულ		მათ შორის			
		რიცხვი	%	რიცხვი	%	რიცხვი	ერთი ტიპის	რიცხვი	ორი და მეტი ტიპის
Pelaqia	V ₁	171	85,5±2,5	24	14,0±2,6	15	8,8±2,2	9	5,3±1,7
Pelaqia	V ₂	164	82,0±2,7	17	10,4±2,4	10	6,1±1,9	7	4,3±1,9
Eleqans	V ₁	183	91,5±2,0	45	24,6±3,2	22	12±2,4	23	12,6±2,5
Eleqans	V ₂	178	89±2,3	34	19,1±3,1	20	11,2±2,4	14	7,9±2,0

შენიშვნა: თითოეულ ვარიანტში დაკალმებულია 200-200 კალამი

როგორც კვლევის შედეგები ცხადყოფენ ქლოროფილური ცვლილებების ინდუცირება ბუნებრივ პირობებში იაპონური კამელიის გენოტიპური თავისებურებაა და იგი მკვეთრად გამოხატულია ჯიშ *Eleqans*-ში.

დასკვნა. ქლოროფილური ქიმერები იაპონურ კამელიაში საკმაოდ იშვიათ შემთხვევას წარმოადგენს და იგი მკვეთრად გამოხატულია მხოლოდ ორ ჯიშში - *Pelaqia* -სა და *Eleqans*-ში. პირველი ჯიშის შემთხვევაში V1 თაობაში მემკვიდრეობს პლასტიდურ ცვლილებათა 14,2±2,6%, ხოლო V2 თაობაში-10,4±2,4%, მეორე ჯიშის შემთხვევაში აღნიშნული მაჩვენებელი უფრო მაღალია და შეადგენს შესაბამისად 24,6±3,2% და 19,1±3,1%-ს;

აჭარის ბუნებრივ პოპულაციებში *Camellia japonica*-ს ჯიშები ავლენს ფოთლის ფენოტიპური ნიშნების მკვეთრ ვარიაციას, რომელიც დაკავშირებულია გარემო პირობების ჰეტეროგენულობასთან. მიღებული შედეგები ადასტურებს სახეობის მაღალ ადაპტაციურ პოტენციალს და ხაზს უსვამს

კოლხური ტყეების მრავალფეროვანი ჰაბიტატების კონსერვაციის მნიშვნელობას. ფოთლის ფენო-ტიპური ნიშნები შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ეფექტურ ინდიკატორებად პოპულაციების ეკოლოგიური მდგომარეობისა და კლიმატის ცვლილებაზე რეაგირების მონიტორინგში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Sealy 1958 Sealy J. R., A revision of the genus *Camellia*. London, 239 p.
- Mugnai S., Pandolfi C., Azzarello E., Masi E., Mancuso S. *Camellia japonica* L. genotypes identified by an artificial neural network based on phyllometric and fractal parameters. *Plant systematics and evolution* 270: pp. 95–108.
- Wu Jiang., Billur Barshan Özaktas., Nitin Mantri., Zhengming Tao., Hongfei Lu. Classification of *Camellia* species from 3 sections using leaf anatomical data with back propagation neural networks and support vector machines. *Turk J Bot* 37: ,pp. 1093-1103
- Lu Hf., Jiang B., Shen Zg., Shen Jb., Peng Qf et al. Comparative leaf anatomy, FTIR discrimination and biogeographical analysis of *Camellia* section *Tuberculata* (Theaceae) with a discussion of its taxonomic treatments. *Plant Systematics and Evolution* 274: pp. 223–235.
- Zhongcnen X., Xiaoxue Q., xiao W., Zongyou C., Hui T., and Shengfeng C. Nutrient Composition in leaves of cultivated and wild *Camellia nitidissima*. *Pak. J.Bot.* 44(2):, 635-638.
- ბარათაშვილი დ. მუტაციური ცვალებადობის თავისებურებანი ჩაის მცენარეში. ბათუმი, გვ. 244.
- Sultan, S. E. (2000). Phenotypic plasticity for plant development, function and life history. *Trends in Plant Science*, 5(12), 537–542.
- Valladares, F., Gianoli, E., & Gómez, J. M. (2007). Ecological limits to plant phenotypic plasticity. *New Phytologist*, 176(4), 749–763.
- Poorter, H., et al. (2009). Causes and consequences of variation in leaf mass per area (LMA). *New Phytologist*, 182(3), 565–588.
- Trujillo D. J., Trujillo S. M. et.al *Camellia* Nomenclature, Southern California *Camellia* Society. 190 p.
- ბარათაშვილი დ. ქამადაძე დ. იაპონური კამელიის ატლასი. ბსუ. 2019, გვ. 88.
- Körner, C. (2007). The use of 'altitude' in ecological research. *Trends in Ecology & Evolution*, 22(11), 569–574.

LEAF PHENOTYPIC VARIATION IN NATURAL POPULATIONS

Dali Kamadadze

*PhD in Biology, Institute of Phytopathology and
Biodiversity of Batumi Shota Rustaveli State University*

E mail: Kamadadze.d@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0032-7658>

Abstract: Along with the diversity of the flower, the phenotypic diversity of the leaf is particularly beautiful and attractive. The synthesis and functionality of chlorophyll, crucial for photosynthesis, largely dictate leaf coloration, with varying concentrations imparting different shades of green. Complex gene interactions regulate chlorophyll synthesis, and disruptions in these pathways can result in abnormal chlorophyll production, thereby affecting leaf pigmentation.

The paper presents the results of a study conducted on the Black Sea coast of Adjara, describing Japanese camellia varieties that are distinguished by their diverse leaf coloration. Any transformation of its shape, size and structure is adaptive in nature, it is caused by changes in ecological factors or age-related changes in the organism. Phenotypic variation of a leaf depends on a combination of internal and external factors, plant age, branch location, exposure and crown part, leaf age, environmental conditions, genetic and other factors.

Keywords: Camellia, variability, pigments, mutation.

Introduction: Camellia (Camellia L.) is one of the most important and commercially valuable genera of the family Theaceae from an ornamental perspective. The primary basis for classification within the genus is flower structure; however, the anatomical and morphological characteristics of the leaf also play a significant role in species identification and taxonomic differentiation. Based on these features, approximately 93 Camellia species have been identified by various researchers. Using the same traits, genetic diversity among cultivars has also been established (Sealy, 1958; Mugnai et al., 2008; Wu et al., 2013).

Researchers pay particular attention to the study of the leaf blade of Japanese camellia (Camellia japonica L.), as it represents an important source of information for analyzing patterns of variability (Lu et al., 2008). Changes in leaf shape, size, and anatomical structure are generally adaptive in nature and are caused by variation in ecological factors as well as age-related transformations within the plant. Leaf morphological variability depends on the combined influence of internal and external factors, including plant age, branch position, exposure, and the specific part of the crown. Leaf size and coloration vary according to leaf age and environmental conditions. Leaf venation is also of particular importance, as it is a characteristic trait of a cultivar, although a certain degree of variation may also occur within the same cultivar (Zhongchen et al., 2012).

In Japanese camellia, flower diversity—especially in terms of coloration—is clearly of particular importance; however, as an evergreen ornamental plant, it also deserves attention for leaf pigmentation. In this respect, the cultivar *Elegans* is especially noteworthy. Along with floral diversity, variation in leaf pigmentation is particularly beautiful and attractive. There is no available information on the artificial induction of variegated leaves in Japanese camellia; however, inducing such changes through the use of ionizing radiation (especially gamma rays) or chemical mutagens does not present a major difficulty. A wide diversity of plastid

chimeras has been obtained in tea plants under the influence of chemical and physical mutagens (Baratashvili 2009).

It has been shown that if the maternal plant has green leaves and the paternal plant is variegated, the F1 generation produces plants with green leaves. In reciprocal crosses, when the maternal plant is variegated and the paternal plant has green leaves, the F1 generation includes green-leaved, variegated, and white-leaved plants. This indicates that the trait is inherited exclusively through the maternal line. It has been demonstrated that a variegated leaf consists of three types of cells: cells with green plastids, cells with both green and white plastids, and cells with white plastids (the latter lacking the ability to synthesize chlorophyll).

After mitotic division, the appearance of a particular cell type depends on how the cell plate (division wall) is formed. The inability of plastids to carry out chlorophyll synthesis is caused by defects (mutations) in their DNA. In some cases, a homozygous state of a nuclear gene may act as a mutagenic factor. For example, in maize, such a factor is the homozygous condition of the *ij* gene (genotype *ijij*). According to various data, the frequency of spontaneous mutations in plastids ranges from 0.02% to 0.5%.

Method: The research object comprised cultivars of Japanese camellia, in which individuals from different habitats were studied, differing in altitude above sea level, light conditions, and soil–climatic characteristics. From each variety, 5–10 fully developed, healthy leaves from the same phenological phase (active period of vegetation) were taken to reduce ontogenic variation (Sultan et al. 2000; Valladares et al. 2007; Poorter et al. 2009). The identification of Japanese camellia cultivars was carried out according to the International Camellia Nomenclature (Trujillo et al. 2002; Baratashvili et al. 2019).

At each study location, altitude above sea level, light intensity, air temperature, relative humidity, and soil moisture were recorded. These parameters were used to assess the effects of environmental gradients on leaf phenotypic traits (Körner, C., 2007; Grime, J. P., 2001).

Discussion: Plastidial changes in leaf coloration are relatively rare in Japanese camellia cultivars. Exceptions to this are the cultivars *Pelaqia* (Fig. 1) and *Elegans* (Fig. 2). In these cultivars, leaves frequently develop with different plastid combinations. As shown in the figures, leaf pigmentation is highly variable, and the combination of white, yellow, and other color types, together with flower coloration, creates an appealing mosaic pattern.

Fig. 1. Different types of leaf pigmentation changes in the Japanese camellia cultivar *Pelaqia*.

Fig. 2. Different types of leaf pigmentation changes in the Japanese camellia cultivar *Elegans*.

According to the international classification, chlorophyll deficiency in camellia leaves can be grouped as follows:

Group I – Single-color shoots:

1. **Albina** – white-colored shoots.
2. **Xantha** – yellow-colored shoots.
3. **Viridis** – shoots exhibiting a pale green coloration, with the leaf transitioning from yellow to green.

Group II – Multi-colored shoots:

1. **Maculata** – shoots showing chlorophyll deficiency in the center or at the edges of the leaf.
2. **Costata** – shoots showing chlorophyll deficiency between the leaf veins.
3. **Mixochimera** – shoots with an irregular chlorophyll deficiency across the entire leaf blade.

Group III – Shoots with gradually changing leaf coloration:

1. **Albescens** – shoots in which the leaf color gradually transitions from green to white and yellow.
2. **Liutescens** – shoots in which the leaf color gradually shifts from green to yellow-green.
3. **Viriscens** – shoots with pale leaves that gradually acquire a normal green coloration.

Neither chlorophyll-based nor other types of chimeric traits are transmitted to the next generational offspring. Of particular interest is the study of plastid inheritance in vegetative generations of Japanese camellia.

Table 1

Inheritance of plastid changes in V1 and V2 generations of Japanese Camellia

Breed name	Vegetative generation	Number of developed plants		Preserved changes %					
				Total		Among them			
		Number	%	Number	%	Number	One type	Number	Two or more types
Pelaqia	V ₁	171	85,5±2,5	24	14,0±2,6	15	8,8±2,2	9	5,3±1,7
Pelaqia	V ₂	164	82,0±2,7	17	10,4±2,4	10	6,1±1,9	7	4,3±1,9
Elegans	V ₁	183	91,5±2,0	45	24,6±3,2	22	12±2,4	23	12,6±2,5
Elegans	V ₂	178	89±2,3	34	19,1±3,1	20	11,2±2,4	14	7,9±2,0

Note: Each option contains 200-200 pens.

The occurrence of leaf pigmentation variability-including white, yellow, and other color patterns-is relatively rare among Japanese camellia cultivars found in the Batumi Botanical Garden and along the coastal zone of Adjara. In our study, this phenomenon was observed in two Japanese camellia cultivars: *Pelaqia* and *Elegans*. In the first case, leaf pigmentation is less diverse, and the percentage of its retention in the V1 and V2 generations is relatively low. For example, in *Pelaqia*, during vegetative propagation of plants exhibiting different types of chlorophyllin changes, $14.2 \pm 2.6\%$ of plants in the V1 generation retained the changes, while in the V2 generation this percentage decreased to $10.4 \pm 2.4\%$. In the *Elegans* cultivar, these types of changes were retained in $24.6 \pm 3.2\%$ of plants in V1 and $19.1 \pm 3.1\%$ in V2 (Table 1).

As the results of the study show, the induction of chlorophyll changes under natural conditions is a genotypic feature of Japanese camellia and is strongly expressed in the *Elegans* variety.

Conclusion: Chlorophyll chimeras are a rare occurrence in Japanese camellias and are clearly expressed only in two varieties - Pelagia and Eleqans. In the case of the first variety, $14.2 \pm 2.6\%$ of plastid changes are inherited in the V1 generation, and $10.4 \pm 2.4\%$ in the V2 generation, in the case of the second variety, the indicated rate is higher and amounts to $24.6 \pm 3.2\%$ and $19.1 \pm 3.1\%$, respectively.

In natural populations of Adjara, *Camellia japonica* varieties exhibit a sharp variation in leaf phenotypic traits, which is associated with the heterogeneity of environmental conditions. The results obtained confirm the high adaptive potential of the species and emphasize the importance of conserving the diverse habitats of Colchian forests. Leaf phenotypic traits can be used as effective indicators in monitoring the ecological status of populations and their response to climate change.

References:

- Sealy 1958 Sealy J. R., A revision of the genus *Camellia*. London, 239 p.
- Mugnai S., Pandolfi C., Azzarello E., Masi E., Mancuso S. *Camellia japonica* L. genotypes identified by an artificial neural network based on phyllometric and fractal parameters. *Plant systematics and evolution* 270: pp. 95–108.
- Wu Jiang., Billur Barshan Özaktas., Nitin Mantri., Zhengming Tao., Hongfei Lu. Classification of *Camellia* species from 3 sections using leaf anatomical data with back propagation neural networks and support vector machines. *Turk J Bot* 37: ,pp. 1093-1103
- Lu Hf., Jiang B., Shen Zg., Shen Jb., Peng Qf et al. Comparative leaf anatomy, FTIR discrimination and biogeographical analysis of *Camellia* section *Tuberculata* (Theaceae) with a discussion of its taxonomic treatments. *Plant Systematics and Evolution* 274: pp. 223–235.
- Zhongcnen X., Xiaoxue Q., xiao W., Zongyou C., Hui T., and Shengfeng C. Nutrient Composition in leaves of cultivated and wild *Camellia nitidissima*. *Pak. J.Bot.* 44(2):, 635-638.
- ბარათაშვილი დ. მუტაციური ცვალებადობის თავისებურებანი ჩაის მცენარეში. ბათუმი, გვ. 244.
- Sultan, S. E. (2000). Phenotypic plasticity for plant development, function and life history. *Trends in Plant Science*, 5(12), 537–542.
- Valladares, F., Gianoli, E., & Gómez, J. M. (2007). Ecological limits to plant phenotypic plasticity. *New Phytologist*, 176(4), 749–763.
- Poorter, H., et al. (2009). Causes and consequences of variation in leaf mass per area (LMA). *New Phytologist*, 182(3), 565–588.
- Trujillo D. J., Trujillo S. M. et.al *Camellia* Nomenclature, Southern California *Camellia* Society. 190 p.
- Baratashvili D., Kamadadze D. Atlas of *Camellia japonica*. BSU. 2019, 88 p.
- Körner, C. (2007). The use of 'altitude' in ecological research. *Trends in Ecology & Evolution*, 22(11), 569–574.

ანაკლიის ღრმადი ღრმადი პორტის ეკონომიკური პოტენციალი

გიული გიგუაშვილი

ეკონომიკის დოქტორი,
გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: giuligquashvili@gu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5657-7544>

მარიამ სადაგაშვილი

გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტი
ელ-ფოსტა: marisadagashvili24@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4991-4790>

აბსტრაქტი. საქართველოს მდგრადი ეკონომიკური განვითარებისა და მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლების მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს საზღვაო ტრანსპორტის, ღრმადი ღრმადი პორტების მშენებლობა და ექსპლუატაცია. შავი ზღვისპირა აკვატორიაში ანაკლიის ღრმადი პორტის მშენებლობა ერთ-ერთი ყველაზე ამბიციური ინფრასტრუქტურული პროექტია, რომლის მიზანია ქვეყნის გარდაქმნა სამხრეთ კავკასიის მთავარ ლოჯისტიკურ და სავაჭრო ცენტრად. ეს პროექტი დიდ ეკონომიკურ გავლენას მოახდენს მთლიანად რეგიონზე და გადამწყვეტია საქართველოს ეკონომიკური განვითარებისთვის, რამეთუ ის აძლიერებს ქვეყნის პოზიციებს ძირითად საერთაშორისო სავაჭრო მარშრუტებზე, განსაკუთრებით ახალი აბრეშუმის გზის შუა დერეფანში, რომელიც ერთმანეთთან აკავშირებს ევროპისა და აზიის ქვეყნებს.

დიდი საკონტეინერო გემების მართვისა და გაზრდილი ვაჭრობის ხელშეწყობის პოტენციალით, პორტი გაზრდის ინვესტიციებს, შექმნის სამუშაო ადგილებს სხვადასხვა სექტორში, მათ შორის: პორტის ლოჯისტიკაში, მშენებლობაში, ტრანსპორტირებაში, სასაწყობო მეურნეობაში და საკრუიზო ტურიზმის სფეროში; და რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, გააძლიერებს საქართველოს ინტეგრაციას გლობალურ ეკონომიკაში.

ნაშრომში, სამეცნიერო კვლევებზე, პოლიტიკის დოკუმენტებსა და ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიებზე დაყრდნობით, წარმოდგენილია ანაკლიის ღრმადი პორტის მშენებლობის ეკონომიკური და გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა, მშენებლობის მიმდინარე პროცესის ძირითადი გამოწვევები და წარმოდგენილია რეკომენდაციები, საქართველოს, როგორც საზღვაო ქვეყნის კონკურენტუნარიანობის ასამაღლებლად.

საკვანძო სიტყვები: შუა დერეფანი, საზღვაო ტრანსპორტი, ანაკლიის ღრმადი პორტი, საკრუიზო ტურიზმი.

შესავალი. საქართველოს, თავისი ისტორიული და გეოპოლიტიკური მდებარეობის გამო, აქვს უნიკალური შესაძლებლობა აქტიურად ჩაერთოს გლობალურ ეკონომიკაში მრავალფეროვანი პოტენციური შესაძლებლობებით, ეროვნული ინტერესების გათვალისწინებით, და ამით, ერთი მხრივ, თავისი წვლილი შეიტანოს მსოფლიო სავაჭრო ურთიერთობების განვითარებაში, როგორც ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელმა ჰაბმა, და ამასთანავე, განაგრძოს ეკონომიკური ზრდა და უზრუნ-

ველყოს მოსახლეობის კეთილდღეობის ამაღლება. ყოველივე აღნიშნული მიიღწევა აბრეშუმის გზის შუა დერეფანში მისი აქტიური ჩართვით, საქართველოს სატრანსპორტო ქსელის ფართო განვითარებით, რომლის ერთ-ერთი მთავარი შემადგენელი საზღვაო ტრანსპორტი და კერძოდ, საზღვაო პორტების მოწყობა და განვითარებაა. იმ ფონზე, როდესაც გლობალური და რეგიონული ეკონომიკური ძალთა გადანაწილება ახალ რეალობას ქმნის - შუა დერეფნის (Trans-Caspian International Transport Route) აქტივობა სულ უფრო იზრდება, ხოლო რუსულ დერეფნებზე დამოკიდებულება მცირდება, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ანაკლიის პორტის პროექტი (Aguilar, 2025).

2022 წლამდე, ცენტრალური აზიის ქვეყნები და ჩინეთი ევროპას ძირითადად რუსეთზე გამავალი სატრანსპორტო დერეფნით უკავშირდებოდა. რუსეთის მიერ უკრაინაში საომარი მოქმედებების დაწყების შემდეგ, რუსეთის წინააღმდეგ დასავლეთის მიერ დაწესებულმა ეკონომიკურმა სანქციებმა რუსეთზე გამავალი ხსენებული სატრანსპორტო დერეფნის დაბლოკვა გამოიწვია. შედეგად, ე.წ. „შუა დერეფნის“ პროექტის ამოქმედების აუცილებლობა გააქტიურდა.

შუა დერეფანი (ტრანსკასპიური საერთაშორისო სატრანსპორტო მარშრუტი) წარმოადგენს ჩინეთსა და ევროპას შორის ერთ-ერთ ძირითად სავაჭრო კავშირს, რომელიც გადის საქართველოს, აზერბაიჯანისა და ყაზახეთის ტერიტორიებზე. საქართველოს გავლით გამავალი სარკინიგზო, საავტომობილო და საზღვაო-სატრანსპორტო მარშრუტების ქსელი უზრუნველყოფს შედარებით მოკლე და უფრო ეფექტიან სავაჭრო დერეფანს. (Giguashvili et al., 2025). შუა დერეფანი ზრდის საქართველოს როლს ახალ აბრეშუმის გზაზე და ამით ახალ ლოჯისტიკურ შესაძლებლობებს უხსნის ჩვენს ქვეყანას (Giguashvili & Sadagashvili, 2025).

შუა დერეფნის საკვანძო ელემენტი საზღვაო პორტები და შესაბამისი ინფრასტრუქტურაა. საქართველოს საზღვაო შესაძლებლობების გამოყენებით შეუძლია უფრო გავლენიანი როლის შესრულება რეგიონალური დინამიკის ფორმირებაში და ახალი სავაჭრო თუ დიპლომატიური მიმართულებების შექმნაში (Civic IDEA, 2025). ანაკლიის პორტი „ტრანს-ევროპული სატრანსპორტო კავშირის“ სამოქმედო გეგმაში ერთ-ერთ პრიორიტეტულ პროექტადაა აღიარებული, რაც მიუთითებს პორტის სატრანსპორტო და ეკონომიკურ მნიშვნელობაზე.

ნაშრომის მიზანია აბრეშუმის გზის შუა დერეფნის საზღვაო მარშრუტში, ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტის ეკონომიკური პოტენციალის შეფასება და მისი განვითარების სტრატეგიული ანალიზი.

კვლევის ძირითადი ამოცანებია:

1. ანაკლიის პორტის პროექტის ეკონომიკური, ინფრასტრუქტურული და გეოპოლიტიკური საფუძვლების შესწავლა;
2. პორტის მშენებლობის შესაძლო ეკონომიკური ეფექტების შეფასება – დასაქმება, ინვესტიციების მოზიდვა, საგარეო ვაჭრობისა და ტრანზიტის ზრდა;
3. ანაკლიის პორტის კონკურენტული უპირატესობებისა და რისკების იდენტიფიცირება და რეკომენდაციების შემუშავება საქართველოს, როგორც საზღვაო ქვეყნის კონკურენტუნარიანობის ასამაღლებლად.

მეთოდოლოგია. სამეცნიერო ნაშრომი ეფუძნება პოლიტიკის დოკუმენტებსა და ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიებს, სტატისტიკური მონაცემებისა და შესაბამისი კვლევების ანალიზს.

ლიტერატურის მიმოხილვა. საქართველოს ეკონომიკური განვითარების მიმართულებით, მნიშვნელოვანი როლი აკისრია ანაკლიის ღრმაწყლოვანი ნავსადგურის პროექტს, განსაკუთრებით სატრანსპორტო-ლოგისტიკური სექტორის და ზოგადად შუა დერეფნის როლის გაძლიერების კუთხით. ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტროს პროგნოზით, ათასობით ადამიანი დასაქმდება არამხოლოდ პორტში და პორტის მშენებლობაში, არამედ პორტის ოპერირებაში.

არსებული შეფასებით, პორტის პირველი ფაზის გამტარუნარიანობა 600 ათასი კონტეინერი (7,800,000 ტონა) იქნება, ხოლო საორიენტაციო ღირებულება 600 მლნ აშშ დოლარი. სახელმწიფო ასევე განიხილავს პორტის მიმდებარედ თავისუფალი ინდუსტრიული ზონის შექმნას და პორტის მახლობლად სამრეწველო წარმოებისთვის ლოჯისტიკური ზონის განვითარებას, რაც დამატებით სამუშაო ადგილებს შექმნის და ინვესტიციებს მოიზიდავს (<https://www.economy.ge>).

„ეს არის მნიშვნელოვანი სახელმწიფო ტერიტორიები, რომლებიც მოაზრებულია ლოგისტიკური და საწარმო ინფრასტრუქტურის გასაფართოებლად, რაც ეკონომიკური კუთხით ასევე ძალიან მნიშვნელოვანი პროექტია. ჩვენთვის მნიშვნელოვანია შუა დერეფნის განვითარება და საქართველოს დამაკავშირებელი ფუნქციის კიდევ უფრო გაზრდა. შუა დერეფნის კონკურენტუნარიანობაზე ანაკლიის პროექტი პირდაპირ დადებითად აისახება. ეს იქნება უმნიშვნელოვანესი ელემენტი, რაზეც მოლოდინი ბევრ საერთაშორისო კომპანიას აქვს - რომ დერეფანმა სრულფასოვნად შეძლოს ფუნქციონირება. ამისთვის საჭიროა, რომ გვექონდეს ახალი, თანამედროვე, კონკურენტუნარიანი, გამართული საჯარო ინფრასტრუქტურა, რისთვისაც მუშაობა ინტენსიურად მიმდინარეობს“ (დავითაშვილი, 2024).

დისკუსია/შედეგები. საქართველოს მთავრობის ერთ-ერთი მთავარი პრიორიტეტი ქვეყნის სატრანსპორტო და ლოგისტიკური პოტენციალის სრულად გამოყენებაა. ამ მიმართულებით, მთავრობა მიზნად ისახავს სექტორის კონკურენტუნარიანობის გაზრდას და მდგრადი, ეფექტიანი სატრანსპორტო კავშირების შექმნას. საქართველოსთვის, როგორც მცირე ეკონომიკის მქონე ქვეყნისთვის, უმნიშვნელოვანესია ინფრასტრუქტურული პროექტები, რომლებიც ხელს შეუწყობს მის გეოსტრატეგიულ უპირატესობათა ეკონომიკურ კაპიტალიზაციას.

ამჟამად საქართველოში ოთხი ნავსადგურია - ბათუმი (იმართება სს NC "KazMunayGas"-ის შვილობილი კომპანიის მიერ, ფოთი (APM Terminals-ის საკუთრება, რომელიც დანიური Maersk Group-ის დამოუკიდებელი ბიზნეს ერთეულია, სუფსა, და ყულევი (სოკარის საკუთრება) (Civic IDEA, 2025).

ბათუმის პორტი: მდებარეობს შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე, მნიშვნელოვანია ნავთობისა და ნავთობპროდუქტების ექსპორტისთვის. ასევე უზრუნველყოფს კონტეინერებისა და ზოგადი ტვირთების გადაზიდვას. არის საკრუიზო გემების პოპულარული გაჩერების ადგილი, რაც ხელს უწყობს რეგიონის ტურიზმის განვითარებას (**Maritime.ge**)

ბათუმის პორტი

წყარო: Maritime.ge

ფოთის პორტი: საქართველოს ერთ-ერთი ყველაზე დიდი პორტი, არის მნიშვნელოვანი ლოჯისტიკური ცენტრი, რომელიც უზრუნველყოფს სხვადასხვა ტიპის ტვირთების, მათ შორის მეტალების, ნავთობისა და მარცვლეულის ტრანსპორტირებას. მდებარეობს შავი ზღვის აღმოსავლეთ

სანაპიროზე და წარმოადგენს ვაჭრობის მთავარ კარიბჭეს საქართველოში, სომხეთსა და აზერბაიჯანში. პორტს იდეალური ადგილმდებარეობადან გამომდინარე აქვს პოტენციალი, რომ გახდეს ცენტრალური აზიის ვაჭრობის ცენტრი. ის გვთავაზობს პირდაპირ საბორონე მიმოსვლას უკრაინის, რუსეთისა და ბულგარეთის შავი ზღვის პორტებთან, დაკავშირებულია ქვეყნის სარკინიგზო ქსელთან და უკავშირდება საქართველოს ყველა მთავარ ქალაქს. მრავალი დანიშნულების ობიექტს აქვს 15 ნავმისადგომი, ნავმისადგომის მთლიანი სიგრძე 2900 მეტრი, 20-ზე მეტი საკეის ამწე და 17 კმ სარკინიგზო ბილიკი.

ფოთის პორტი

წყარო: Maritime.ge

სუფსის ტერმინალი: საქართველოს შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე ლანჩხუთის რაიონში სუფსის ტერმინალი უზრუნველყოფს ნავთობის დასავლეთ მარშრუტის საექსპორტო მილსადენის (WREP) ტრანსპორტირების ტევადობას ნავთობის ტანკერებში ჩატვირთვამდე, ზღვისპირა დატვირთვის ობიექტების მეშვეობით. 2022 წელს WREP-ის მიერ ექსპორტირებული დაახლოებით 7 მილიონი ბარელი ნედლი ნავთობი აიღეს სუფსის ტერმინალზე და დაიტვირთა ტანკერებზე. ნედლი ნავთობი შემდგომში ტანკერებით ბოსფორის სრუტეების გავლით იგზავნება გლობალურ ბაზრებზე. ტერმინალი სასიცოცხლო მნიშვნელობის რგოლია საქართველოს ეკონომიკაში.

სუფსის ტერმინალი

წყარო: Maritime.ge

ყულევის ტერმინალი: ყულევის ნავთობტერმინალი წარმოადგენს ნავთობის პორტს საქართველოში, შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე. ტერმინალი მდებარეობს ხობის რაიონში, სოფელ ყულევის დასახლებულ პუნქტთან. ტერმინალი ოფიციალურად გაიხსნა 2008 წლის 16 მაისს. ტერმინალს აქვს საკუთარი რკინიგზის სადგური, სადაც 180 ნავთობის ავზის განთავსებაა შესაძლებელი. ტერმინალს აქვს წლიური გადამამუშავებელი სიმძლავრე 10 მილიონი ტონა ნედლი ნავთობისა და რაფინირებული პროდუქტების. სოკარი გეგმავს ტერმინალის გამტარუნარიანობის გაზრდას წელიწადში 20 მილიონ ტონამდე. ამით ყულევი გახდება სამხრეთ კავკასიის ყველაზე დიდი ნავთობტერმინალი.

ყულევის ტერმინალი

წყარო: Maritime.ge

ბოლო წლების განმავლობაში საქართველოში სატვირთო მიმოსვლა მნიშვნელოვნად გაიზარდა და ნავსადგურები გადატვირთულია. ასევე არსებული ნავსადგურების სიღრმე არ არის საკმარისი Panamax ან VLC გემების მისაღებად. ამდენად, საჭირო გახდა ახალი, დრმაწყლოვანი „ანაკლიის ნავსადგურის“ მშენებლობა (ეკონომიკის სამინისტრო, 2023).

Anaklia Deep Sea Port project

წყარო: Economic Outlook 2025

ანაკლიის პორტი საქართველოს შესაძლებლობას მისცემს გადაიქცეს რეგიონულ სატრანზიტო ჰაბად, რომელიც დააკავშირებს ევროპას, აზიასა და შუა აღმოსავლეთს. როგორც ღრმაწყლოვანი პორტი, ის მიიღებს დიდი ტონაჟის გემებს, რაც მნიშვნელოვნად ამცირებს ლოჯისტიკურ ხარჯებს და ზრდის ქვეყნის, როგორც სატრანსპორტო დერეფნის მიზიდველობას. პროექტი მოიზიდავს როგორც სახელმწიფო, ისე კერძო ინვესტიციებს სხვადასხვა ქვეყნებიდან. ანაკლიის პორტი ითვალისწინებს ათასობით ახალ სამუშაო ადგილის შექმნას, რაც დადებითად აისახება ადგილობრივ ეკონომიკაზე.

ანაკლიის პორტის მშენებლობის იდეას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. 2014 წელს საქართველოს მთავრობის მიერ გამოცხადებული წინადადებების კონკურსით დაწყებულმა პროექტმა სწრაფად მიიპყრო გლობალური ყურადღება. 2015 წლისთვის კონკურსში ორი ძირითადი პრეტენდენტი დარჩა: აშშ-ის მხარდაჭერით შექმნილი Anaklia Development Consortium LLC და ჩინეთის სახელმწიფო საკუთრებაში არსებული Power Construction Corporation of China-ს ხელმძღვანელობით ჩამოყალიბებული კონსორციუმი. საბოლოოდ, 2016 წელს ტენდერში გაიმარჯვა Anaklia Development Consortium-მა, რომელიც წარმოადგენდა საქართველოს TBC Holding-ისა და აშშ-ში დაფუძნებული Conti International-ის პარტნიორობას. (Civic IDEA, 2025).

ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტის პროექტს ინიცირებიდან დღემდე გააჩნია მასშტაბური საერთაშორისო მხარდაჭერა, გამოიკვეთა კერძო ბიზნესისა და სახელმწიფოს ინტერესები. თუმცა, ანაკლიის პორტის პროექტის რეალიზაციის მცდელობებს მუდმივად აფერხებდა სხვადასხვა ფაქტორი, მათ შორის, პოლიტიკური არასტაბილურობა, შესაბამისი პოლიტიკური ნების არარსებობა, ეკონომიკური სირთულეები თუ გეოპოლიტიკური გამოწვევები (ხუციბერიძე, 2025).

2023 წელს საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრომ ხელახლა გამოაცხადა საერთაშორისო ტენდერი ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტის პროექტისთვის კერძო ინვესტორის მოსაძებნად. გადახედული პირობებით, პორტის საკუთრების 51% სახელმწიფოს გადაეცა, ხოლო შერჩეულ პარტნიორს დარჩენილი 49% ეკუთვნოდა. 2024 წლის მაისისთვის, ჩინეთის სახელმწიფო საკუთრებაში არსებული საწარმოს - China Communications Construction Company-ის (CCCC) ხელმძღვანელობით ჩინეთ-სინგაპურის კონსორციუმი სასურველ პრეტენდენტად გამოცხადდა (Civic IDEA, 2025). შეთანხმება მოიცავს პორტის განვითარების პირველი ფაზის განხორციელებას, რომლის ინვესტიციის მოცულობა 600 მილიონ დოლარს შეადგენს (GÜNGÖR, 2024).

საქართველოს 2025 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტით გათვალისწინებულ კაპიტალურ პროექტებში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტის მშენებლობას, რომელიც აღჭურვილი იქნება თანამედროვე ტექნიკითა და ინფრასტრუქტურით. უმაღლესი ხარისხის მომსახურებასთან ერთად, ეს ფაქტორები შეუწყობს ხელს პორტის პროდუქტიულობას, ეფექტურობასა და საიმედოობას. 2025-ში ანაკლიის პორტის მშენებლობაზე ბიუჯეტიდან 150 მლნ ლარის დახარჯვა იგეგმება (საქართველოს პარლამენტი, 2024). ხოლო 2026 წელს სახელმწიფო ბიუჯეტში, ანაკლიის პორტის სამშენებლო სამუშაოებისთვის 180 მილიონი ლარია გათვალისწინებული (ტყეშელაშვილი, 2024).

ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტის საზღვაო ინფრასტრუქტურის დაპროექტებისა და მშენებლობის მოსამზადებელი სამუშაოები დასრულების ეტაპზეა. ამასთან, ძირითადი (საბაზისო) პროექტი უკვე დასრულებულია, ხოლო ტალღმჭრელი ნაგებობის (breakwater) დეტალური პროექტირება ამჟამად მიმდინარეობს. საზღვაო ინფრასტრუქტურის სამშენებლო სამუშაოების დასრულება 2027 წლისთვის არის დაგეგმილი (Economic Outlook 2025). პროექტის თანახმად, ანაკლიის პორტში პირველი საკონტეინერო გემები 2029 წელს უნდა შევიდნენ, პირველი ფაზის საინვესტიციო ღირებულება 600 მილიონი დოლარია და ის წლიურად 600,000 კონტეინერის გამტარიანობის ტერმინალის მშენებლობას ითვალისწინებს (ტყეშელაშვილი, 2024).

ანაკლიის პორტის ეკონომიკური პოტენციალის ანალიზი:

ანაკლიის პორტის მშენებლობა ემსახურება რამდენიმე მნიშვნელოვან ეკონომიკურ მიზანს:

1. ინვესტიციების მოზიდვა და დასაქმება – პროექტის განხორციელება მოიცავს როგორც უცხოური, ისე შიდა ინვესტიციების მოზიდვას, რაც ზრდის ეკონომიკურ აქტივობას დასავლეთ საქართველოში. საწყის ეტაპზე მოსალოდნელია ათასობით სამუშაო ადგილის შექმნა, ხოლო ოპერირების პერიოდში – დამატებითი ინდუსტრიული და მომსახურების სექტორების განვითარება.

2. საგარეო ვაჭრობის გაფართოება – ღრმაწყლოვანი პორტის ტევადობა და თანამედროვე ინფრასტრუქტურა საშუალებას მისცემს საქართველოს მიიღოს უფრო დიდი ტონაჟის გემები, რაც ამცირებს ტრანსპორტირების ხარჯებს და ზრდის ქვეყნის კონკურენტუნარიანობას შავი ზღვის ბაზარზე.

3. ტრანზიტული დერეფნის გაძლიერება – ანაკლია წარმოადგენს შუა დერეფნის მნიშვნელოვან კვანძს, რომელიც აზიას ევროპასთან აკავშირებს საქართველოს, აზერბაიჯანის, ყაზახეთისა და თურქეთის გავლით. ამით საქართველო ხდება ევრაზიული სავაჭრო ნაკადების გადამზიდავი და პოტენციურად იღებს დამატებით შემოსავლებს სატრანზიტო საფასურისა და ლოგისტიკური მომსახურების სახით.

4. რეგიონული განვითარების ხელშეწყობა – ანაკლიის პროექტი ასევე განიხილება, როგორც რეგიონული განვითარების კატალიზატორი, კერძოდ, ის ხელს შეუწყობს ისეთი სექტორების განვითარებას, როგორიცაა საერთაშორისო ვაჭრობა, ტვირთბრუნვა, ტრანსპორტი, სამშენებლო მასალები, ენერგეტიკა, ტურიზმი, გადამამუშავებელი მრეწველობა, აგროწარმოება და სხვა. ანაკლიის პორტი გაადვილებს ქართული პროდუქციის: ღვინო, მინერალური წყალი, თხილი თუ თაფლის გატანას საერთაშორისო ბაზრებზე. ყოველივე ეს კი გაამყარებს ქვეყნის ეკონომიკურ სტაბილურობას.

ანაკლიის პორტის მნიშვნელობა სცილდება მხოლოდ ეკონომიკურ განზომილებას. იგი წარმოადგენს სტრატეგიულ პროექტს, რომელიც პირდაპირ უკავშირდება საქართველოს საგარეო პოლიტიკურ კურსს და ევროპულ ინტეგრაციას. პორტის განვითარება აღიქმება როგორც გზა დასავლეთთან ეკონომიკური ინტეგრაციის გაღრმავებისკენ და რუსეთის ეკონომიკური გავლენის შემცირებისკენ სამხრეთ კავკასიაში.

ანაკლიის პორტი საგრძნობლად გაზრდის საქართველოს გეოპოლიტიკურ მნიშვნელობას. ქვეყანა გახდება ევროპასა და აზიას შორის დამაკავშირებელი სატრანსპორტო დერეფნის საკვანძო რგოლი, რაც გაააქტიურებს მის როლს საერთაშორისო ვაჭრობაში და გააძლიერებს მის პოზიციებს საერთაშორისო ასპარეზზე.

ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტის განვითარება წარმოადგენს საქართველოსთვის სტრატეგიულ შესაძლებლობას, არა მხოლოდ სატრანსპორტო-ლოჯისტიკური, არამედ ენერგეტიკული თვალსაზრისითაც. პორტი ხელს შეუწყობს ქვეყნის ენერგორესურსების ტრანზიტის დივერსიფიკაციას, გაზრდის ქვეყნის ენერგეტიკულ უსაფრთხოებას და მოიზიდავს ინვესტიციებს ენერგეტიკის სექტორში. გარდა ამისა, ანაკლიის პორტი ხელს შეუწყობს საქართველოს რეგიონულ ენერგეტიკულ ბაზარზე ინტეგრაციას, რაც გააძლიერებს ქვეყნის პოზიციებს საერთაშორისო ენერგეტიკულ ქსელებში და პორტი გახდება მნიშვნელოვანი სტიმული ქვეყნის ეკონომიკური ზრდისთვის და მდგრადი განვითარებისათვის (ფანცხავა, ჯიშკარიანი, 2025).

საკრუიზო ტურიზმი წარმოადგენს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს და სწრაფად მზარდ ეკონომიკურ სექტორს მსოფლიოში. საქართველოსთვისაც კრიტიკულია მისი როლი, რადგან ამჟამად იგი აქტიურად ვითარდება და გააჩნია მძლავრი პოტენციალი, კიდევ უფრო დიდი წვლილი შეიტანოს ქვეყნის შემოსავლების, დასაქმების და ინვესტიციების გაზრდაში. საქართველოს გააჩნია მსოფლიო საკრუიზო ტურიზმში წარმატებით ინტეგრირებისა და მისგან მაქსიმალური ეფექტის მიღების

რეალური შესაძლებლობები. ჩვენი ქვეყნისთვის ტურიზმი, კერძოდ კი, საკრუიზო ტურიზმი პრიორიტეტია. ანაკლიის პორტის შესაძლებლობები უპრეცედენტოა, ის განვითარების ახალ საფეხურზე გადაიყვანს საკრუიზო ტურიზმს. ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტი, რომელიც დიდ გემებს მიიღებს, უნიკალურ შესაძლებლობას წარმოადგენს საქართველოს საერთაშორისო საკრუიზო მარშრუტებში ინტეგრაციისთვის. ეს ხელს შეუწყობს მეტი საერთაშორისო ტურისტის მოზიდვას, განსაკუთრებით ევროპიდან და აზიიდან.

დასკვნა და რეკომენდაციები. საკითხის სიღრმისეული შესწავლის შემდეგ დგინდება, რომ ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტის პოტენციალი უპრეცედენტოა, ის იძლევა საქართველოს გლობალურ ვაჭრობაში აქტიურად ჩართვის შესაძლებლობას: მიიღოს და მოემსახუროს ყველაზე დიდ გემებს, რომელთა მიღება ვერ ხერხდება საქართველოს სხვა პორტების მიერ. ღრმაწყლოვანი პორტი არის როგორც ჩვენი ქვეყნის მასშტაბით ასევე, საერთაშორისო დონეზე უპრეცედენტო პორტი, თავისი მოცულობით, რომელიც სრულიად შეესაბამება საერთაშორისო პორტების კრიტერიუმებს და შესაძლებლობებს.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ ანაკლიის პორტის მიმდებარედ იგეგმება თავისუფალი ინდუსტრიული ზონის შექმნა, კიდევ უფრო თვალსაჩინო ხდება მისი მნიშვნელობა ინვესტიციების ზრდისა და ქვეყნის ბიუჯეტის შევსების დამატებითი წყაროს შექმნის მიმართულებით.

მიუხედავად იმისა, რომ ანაკლიის პორტი ძირითადად ლოგისტიკური პროექტია, მას პირდაპირი გავლენა აქვს საქართველოს ტურიზმის განვითარებაზე. გაიხსნება ახალი შესაძლებლობა მსოფლიო საკრუიზო ტურიზმში წარმატებით ინტეგრირებისა და მისგან მაქსიმალური ეკონომიკური ეფექტის მიღებისა. საბოლოოდ, შეიძლება ითქვას, რომ მთავარი ეკონომიკური სარგებელი, რომელიც ანაკლიის პორტისგან შეიძლება იქნეს მიღებული, გრძელვადიანი ეკონომიკური მდგრადობაა.

იმისათვის, რომ ანაკლიის პორტი გადაიქცეს რეალურ ეკონომიკურ ძრავად საქართველოსთვის, მნიშვნელოვანია:

- ინსტიტუციური ჩარჩოს განმტკიცება – აუცილებელია სტაბილური და გამჭვირვალე ინსტიტუციური გარემოს შექმნა, რომელიც გაზრდის ინვესტიციების ნდობას და უზრუნველყოფს გრძელვადიან თანამშრომლობას;
- საერთაშორისო პარტნიორობის გაღრმავება – მნიშვნელოვანია მრავალმხრივი თანამშრომლობა საერთაშორისო ფინანსურ ინსტიტუტებთან და კერძო ინვესტიციებთან;
- ინტეგრაცია რეგიონულ დერეფნებში – საჭიროა ანაკლიის პორტის ინტეგრირება შუა დერეფნის სტრატეგიაში აზერბაიჯანთან, ყაზახეთთან და თურქეთთან კოორდინაციით;
- ლოგისტიკური ეკოსისტემის განვითარება – პორტის ირგვლივ უნდა შეიქმნას ინდუსტრიული ზონა და თავისუფალი ეკონომიკური სივრცე, რაც გააძლიერებს რეგიონულ ბიზნეს-კლასტერებს და გაზრდის ეკონომიკურ სარგებელს;
- სოციალური და რეგიონული პოლიტიკის ინტეგრაცია – პროექტი უნდა ითვალისწინებდეს ადგილობრივი მოსახლეობის ჩართულობას, განათლებისა და დასაქმების პროგრამების დანერგვას;
- ეკოლოგიური მდგრადობა – აუცილებელია ეკოლოგიური სტანდარტების მკაცრი დაცვა და გარემოზე ზემოქმედების შეფასება ყველა ფაზაზე, რაც გაზრდის პროექტის გრძელვადიან სიცოცხლისუნარიანობას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Aguiar, P. (2025). The Middle Corridor: A Route Born of the New Eurasian Geopolitics. Backgrounders. <https://www.geopoliticalmonitor.com/the-middle-corridor-a-route-born-of-the-new-eurasian-geopolitics/>
- Civic IDEA (2025). Beijing's Black Sea Push: A New Maritime Frontier. <https://civicidea.ge/en/beijings-black-sea-push-a-new-maritime-frontier/>
- Economic Outlook of Georgia 2025. [https://tbilisisrf.gov.ge/uploads/files/Economic outlook of Georgia 2025.pdf](https://tbilisisrf.gov.ge/uploads/files/Economic_outlook_of_Georgia_2025.pdf)
- Giguashvili, G., Makasarashvili, T. & Khorguashvili T. (2025). THE MIDDLE CORRIDOR – GEORGIA'S ECONOMIC POTENTIAL ON THE NEW SILK ROAD. *The scientific heritage*, №172(172). 10-16. <https://www.scientific-heritage.com/archive/>
- Giguashvili, G., Sadagashvili, M. (2025). THE ROLE OF GEORGIA IN THE MIDDLE CORRIDOR OF THE ANCIENT AND MODERN SILK ROAD, *International Journal of Applied Research and Sustainable Sciences (IJARSS)*. Vol. 3 No. 9, 2025: 777-788. DOI: <https://doi.org/10.59890/ijarss.v3i9.113>
- GÜNGÖR, G. (2024). GEORGIA'S ANAKLIA PORT ON THE MIDDLE CORRIDOR ROUTE. <https://avim.org.tr/en/Yorum/GEORGIA-S-ANAKLIA-PORT-ON-THE-MIDDLE-CORRIDOR-ROUTE#>
- Maritime.ge (2025). საქართველოს ნავსადგურები. <https://maritime.ge/saqarthvelos-navsadgurebi/>
- დავითაშვილი, ლ. (2024). „ანაკლიის ტრანზიტული ნავსადგურის პროექტის გამარჯვებული კერძო ინვესტორი უახლოეს დღეებში გამოცხადდება“. <https://www.economy.ge/?page=news&nw=2526&lang=ge>
- საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო (2023). Anaklia New Deep Sea Port Public and Private Partnership Project. https://www.economy.ge/uploads/files/2017/anaklia_deep_sea_port_development_agency/anaklia_deep_sea_port_soi_20_02_2023.pdf
- საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო. <https://www.economy.ge/>
- საქართველოს პარლამენტი (2024). ინფორმაცია საქართველოს 2025 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტით გათვალისწინებული კაპიტალური პროექტების შესახებ (2025-2028 წლების კაპიტალური ბიუჯეტის დანართი). თბილისი, 2024. გვ. 7. <https://info.parliament.ge/file/1/BillPackageContent/44873>
- ტყეშელაშვილი, მ. (2024). 2025 წელს მთავრობა ანაკლიის პორტის მშენებლობაზე 150 მილიონ ლარს დახარჯავს. <https://bm.ge/news/2025-tsels-mtavroba-anakliis-portis-msheneblobaze-150-milion-lars-dakharjavs>
- ფანცხავა, ე., ჯიშკარიანი, მ. (2025). ანაკლიის პორტი როგორც ენერგეტიკული ჰაბი: სტრატეგიული და ტექნოლოგიური ანალიზი. *ქართული მეცნიერები*. ტომი 7 N 2, 2025 <https://doi.org/10.52340/gs.2025.07.02.24>
- ხუციბერიძე, ლ. (2025). ანაკლიის პორტის განუხორციელებელი პროექტი - სტრატეგიული მნიშვნელობა და გამოწვევები. კვლევითი ინსტიტუტი Gnomon Wise. თბილისი 2025. <https://gnomonwise.org/en/publications/researches/270>

THE ECONOMIC POTENTIAL OF THE ANAKLIA DEEP SEA PORT

Giuli Giguashvili

PhD in Economics,

Professor at Gori State University

E-mail: giuligiguashvili@gu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5657-7544>

Mariam Sadagashvili

Student at Gori State University

E-mail: marisadagashvili24@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4991-4790>

Abstract. A crucial factor in Georgia's sustainable economic development and the improvement of its population's living standards is the development and operation of maritime transport and deep-sea ports. The construction of the Anaklia Deep Sea Port on the Black Sea coast represents one of the country's most ambitious infrastructure projects, aiming to transform Georgia into the primary logistics and trade hub of the South Caucasus. This project will have a significant economic impact on the entire region and is vital for Georgia's economic growth, as it strengthens the country's position along key international trade routes - particularly within the Middle Corridor of the New Silk Road, which connects the nations of Europe and Asia.

With its potential to handle large container vessels and facilitate increased trade flows, the port is expected to attract investment, create jobs across various sectors, including port logistics, construction, transportation, warehousing, and cruise tourism, and, most importantly, enhance Georgia's integration into the global economy.

Based on academic research, policy documents, and national economic development strategies, this paper examines the economic and geopolitical significance of the Anaklia Deep Sea Port project, identifies the main challenges of its construction process, and provides recommendations for strengthening Georgia's competitiveness as a maritime nation.

Keywords: Middle Corridor, Maritime Transport, Anaklia Deep Sea Port, Cruise Tourism.

Introduction. Due to its historical and geopolitical location, Georgia has a unique opportunity to participate in the global economy actively, leveraging its diverse potential while safeguarding its national interests. In doing so, the country can both contribute to the development of international trade relations, as a hub connecting Europe and Asia, and simultaneously continue its economic growth and improve the well-being of its population. That can be achieved through Georgia's active involvement in the Middle Corridor of the Silk Road and the comprehensive development of its transportation network, one of the key components of which is maritime transport, particularly the construction and advancement of seaports. Against the backdrop of shifting global and regional economic power dynamics that are shaping a new reality, with increasing activity along the Middle Corridor (Trans-Caspian International Transport Route) and a decreasing dependence on Russian corridors, the Anaklia Port project has gained exceptional importance (Aguiar, 2025).

Until 2022, Central Asian countries and China were primarily connected to Europe through transport corridors passing through Russia. However, following the onset of Russia's military actions in Ukraine and the subsequent economic sanctions imposed by the West, these routes became obstructed. As a result, the necessity of activating the so-called "Middle Corridor" project became increasingly evident.

The Middle Corridor (Trans-Caspian International Transport Route) serves as one of the main trade links between China and Europe, passing through Georgia, Azerbaijan, and Kazakhstan. The network of rail, road, and maritime transport routes traversing Georgia provides a relatively shorter and more efficient trade corridor (Giguashvili et al., 2025). The Middle Corridor enhances Georgia's role in the New Silk Road, thereby opening new logistical opportunities for the country (Giguashvili & Sadagashvili, 2025).

The key elements of the Middle Corridor are seaports and the corresponding infrastructure. By leveraging its maritime potential, Georgia can play a more significant role in shaping regional dynamics and establishing new trade and diplomatic pathways (Civic IDEA, 2025). The Anaklia Port is recognized as one of the priority projects within the *Trans-European Transport Network (TEN-T)* action plan, underscoring its significance in transportation and economic development.

The purpose of the paper is to assess the economic potential of the Anaklia Deep Sea Port within the maritime route of the Silk Road's Middle Corridor and conduct a strategic analysis of its development.

The main objectives of the research are:

4. To study the economic, infrastructural, and geopolitical foundations of the Anaklia Port project;
5. To evaluate the potential economic effects of port construction — including employment generation, attraction of investments, and the growth of foreign trade and transit;
6. To identify the competitive advantages and risks of the Anaklia Port and develop recommendations for enhancing Georgia's competitiveness as a maritime nation.

Methodology. This scientific paper is based on the analysis of policy documents, national economic development strategies, statistical data, and relevant research studies.

Literature Review. In the context of Georgia's economic development, the Anaklia Deep Sea Port project plays a significant role, particularly in strengthening the transport and logistics sector and, more broadly, in enhancing the role of the Middle Corridor. According to forecasts by the Ministry of Economy and Sustainable Development, thousands of people will be employed not only in the port's construction but also in its operational phase. Current assessments estimate that the port's first phase will have a capacity of 600,000 containers (7,800,000 tons), with an indicative value of USD 600 million. The government also plans to establish a free industrial zone adjacent to the port and develop a logistics zone nearby for industrial production, which will generate additional jobs and attract investments (<https://www.economy.ge>).

"These are important state-owned territories envisioned for the development of logistics and industrial infrastructure, which makes this project highly significant from an economic standpoint. For us, the development of the Middle Corridor and the further strengthening of Georgia's connective function are of utmost importance. The Anaklia project will have a direct positive impact on the competitiveness of the Middle Corridor. It will be a crucial element for many international companies that expect the corridor to function fully. To achieve this, we need new, modern, competitive, and well-functioning public infrastructure, for which active work is underway" (Davitashvili, 2024).

Discussion / Results. One of the main priorities of the Georgian government is to fully utilize the country's transport and logistics potential. In this regard, the government aims to enhance the sector's competitiveness and to establish sustainable and efficient transport links. For Georgia, as a small economy, infrastructure projects that facilitate the economic capitalization of its geostrategic advantages are of vital importance.

Currently, Georgia has four seaports: Batumi (operated by a subsidiary of NC "KazMunayGas"), Poti (owned by APM Terminals, an independent business unit of the Danish Maersk Group), Supsa, and Kulevi (owned by SOCAR) (Civic IDEA, 2025).

Batumi Port: Located on the southeastern coast of the Black Sea, it plays a significant role in the export of oil and oil products. It also handles container and general cargo shipments and operates as a popular stop for cruise ships, contributing to the development of regional tourism (Maritime.ge).

Batumi Port

Source: Maritime.ge

Poti Port: One of the largest ports in Georgia, Poti serves as a significant logistics hub, facilitating the transportation of various types of cargo, including metals, oil, and grain. Located on the eastern coast of the Black Sea, it functions as the main gateway for trade between Georgia, Armenia, and Azerbaijan. Due to its ideal geographic location, the port has the potential to become a central hub for trade in Central Asia. It offers direct ferry connections with the Black Sea ports of Ukraine, Russia, and Bulgaria, is linked to the national railway network, and connects with all major cities in Georgia. The multipurpose terminal includes 15 berths - a total quay length of 2,900 meters, more than 20 gantry cranes, and 17 kilometers of railway tracks.

Poti Port

Source: Maritime.ge

Supsa Terminal: Located on Georgia's Black Sea coast in the Lanchkhuti district, the Supsa Terminal provides export capacity for the Western Route Export Pipeline (WREP), facilitating the transportation of crude oil to tankers via offshore loading facilities. In 2022, approximately 7 million barrels of crude oil, exported through the WREP, were received and loaded onto tankers at the Supsa Terminal. The crude oil is then shipped through the Bosphorus Strait to global markets. The terminal represents a vital link in Georgia's economy.

Supsa Terminal

Source: Maritime.ge

Kulevi Terminal: The Kulevi Oil Terminal is an oil port located on the eastern coast of the Black Sea in Georgia, near the village of Kulevi in the Khobi district. The terminal officially opened on May 16, 2008. It has its own railway station capable of accommodating up to 180 oil tank cars. The terminal's annual processing capacity is 10 million tons of crude oil and refined petroleum products. SOCAR plans to increase the terminal's throughput capacity to 20 million tons per year, making Kulevi the largest oil terminal in the South Caucasus.

Kulevi Terminal

Source: Maritime.ge

In recent years, cargo traffic in Georgia has increased significantly, leading to congestion at the country's ports. Moreover, the depth of the existing ports is insufficient to accommodate Panamax or VLC vessels. Therefore, the construction of a new deep-water port — the Anaklia Port — has become necessary (Ministry of Economy, 2023).

Anaklia Deep Sea Port project

Source: Economic Outlook 2025

The Anaklia Port will enable Georgia to transform into a regional transit hub connecting Europe, Asia, and the Middle East. As a deep-water port, it will be capable of accommodating large-tonnage vessels, significantly reducing logistics costs and increasing the country's attractiveness as a transportation corridor. The project is expected to attract both public and private investments from various countries. Additionally, the Anaklia Port project envisions the creation of thousands of new jobs, which will have a positive impact on the local economy.

The idea of constructing the Anaklia Port has a long history. Initiated in 2014 through a call for proposals announced by the Government of Georgia, the project quickly attracted global attention. By 2015, the contest was narrowed down to two major contenders: the U.S.-backed Anaklia Development Consortium LLC and a consortium led by the Chinese state-owned Power Construction Corporation of China. The Anaklia Development Consortium, a collaboration between Georgia's TBC Holding and U.S.-based Conti International, ultimately won the bid in 2016 (Civic IDEA, 2025).

Since its inception, the Anaklia Deep Sea Port project has received extensive international support, highlighting both private business and state interests. However, attempts to implement the project have been continuously hampered by various factors, including political instability, a lack of political will, economic difficulties, and geopolitical challenges (Khutsiberidze, 2025).

In 2023, the Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia reannounced an international tender to find a private investor for the Anaklia Deep Sea Port project. Under the revised terms, 51% of the port's ownership was allocated to the state, while the selected partner would hold the remaining 49%. By May 2024, a China-Singapore consortium, led by the state-owned China Communications Construction Company (CCCC), was declared the preferred bidder (Civic IDEA, 2025).

The agreement covers the implementation of the port's first development phase, with an investment of USD 600 million (GÜNGÖR, 2024).

In Georgia's 2025 state budget, the construction of the Anaklia Deep Sea Port occupies a significant position among capital projects. The port will be equipped with modern technology and infrastructure. Alongside high-quality services, these factors will enhance the port's productivity, efficiency, and reliability. In 2025, GEL 150 million is planned to be spent from the budget on the construction of the Anaklia Port (Parliament of Georgia, 2024). For 2026, GEL 180 million is allocated in the state budget for construction works at the Anaklia Port (Tqeshelashvili, 2024).

The preparatory works for the design and construction of the marine infrastructure of the Anaklia Deep Sea Port are in the completion phase. Moreover, the basic design is completed, and the detailed design of the breakwater is currently in progress. The marine infrastructure works are scheduled for completion in 2027 (Economic Outlook 2025). According to the project plan, the first container ships are expected to enter the Anaklia Port in 2029. The investment value of the first phase is USD 600 million, which includes the construction of a terminal with an annual capacity of 600,000 containers (Tqeshelashvili, 2024).

Analysis of the Economic Potential of Anaklia Port:

The construction of the Anaklia Port serves several important economic objectives:

1. Attracting investment and creating employment – The project involves mobilizing both foreign and domestic investments, which will increase economic activity in western Georgia. In the initial phase, thousands of jobs are expected to be created, while during the operational phase, additional industrial and service sectors are anticipated to develop.

2. Expansion of foreign trade – The deep-water port's capacity and modern infrastructure will allow Georgia to accommodate larger vessels, reducing transportation costs and enhancing the country's competitiveness in the Black Sea market.

3. Strengthening the transit corridor – Anaklia serves as a key node of the Middle Corridor, connecting Asia to Europe through Georgia, Azerbaijan, Kazakhstan, and Turkey. This positions Georgia as a transit hub for Eurasian trade flows, potentially generating additional revenue from transit fees and logistics services.

4. Promoting regional development – The Anaklia project is also viewed as a catalyst for regional development. It is expected to support the growth of sectors including international trade, cargo turnover, transportation, construction materials, energy, tourism, light industry, agro-production, and more. The port will facilitate the export of Georgian products, such as wine, mineral water, nuts, and honey, to international markets. All of these factors will strengthen the country's economic stability.

The significance of the Anaklia Port extends beyond economic dimensions. It represents a strategic project directly linked to Georgia's foreign policy orientation and European integration. The development of the port is viewed as a pathway to deepening economic integration with the West and reducing Russia's economic influence in the South Caucasus.

The Anaklia Port will significantly enhance Georgia's geopolitical importance. The country will become a key node in the transport corridor connecting Europe and Asia, activating its role in international trade and strengthening its position on the global stage.

The development of the Anaklia Deep Sea Port represents a strategic opportunity for Georgia, not only in terms of transport and logistics but also from an energy perspective. The port will support the diversification of the country's energy transit routes, increase national energy security, and attract investments in the energy sector. Moreover, the Anaklia Port will facilitate Georgia's integration into the regional energy market, strengthening the country's position within international energy networks. The port will thus serve as a significant stimulus for economic growth and sustainable development (Pantskhava & Jishkariani, 2025).

Cruise tourism is one of the most important and rapidly growing economic sectors worldwide. Its role is also critical for Georgia, as it is currently developing actively and holds significant potential, further increasing national revenue, employment, and investment. Georgia has genuine opportunities to successfully integrate into the global cruise tourism market and maximize its benefits. Tourism, particularly cruise tourism, is a priority for the country.

The Anaklia Port offers unprecedented opportunities and will take cruise tourism to a new level of development. By accommodating large vessels, the Anaklia Deep Sea Port provides a unique opportunity for Georgia to integrate into international cruise routes. That will help attract more international tourists, particularly from Europe and Asia.

Conclusion and Recommendations. A thorough analysis indicates that the Anaklia Deep Sea Port possesses unprecedented potential, providing Georgia with the opportunity to actively participate in global trade by accommodating the largest vessels that cannot be handled by the country's other ports. The deep-water port is unprecedented both nationally and internationally in terms of its capacity, fully meeting the standards and capabilities of major international ports.

Considering that a free industrial zone is planned adjacent to the Anaklia Port, its significance as a source for increasing investments and generating additional revenue for the national budget becomes even more evident.

Although the Anaklia Port is primarily a logistics project, it directly impacts the development of tourism in Georgia. It opens new opportunities for successful integration into the global cruise tourism market and for maximizing its economic benefits. Ultimately, the main economic advantage of the Anaklia Port lies in its contribution to long-term economic sustainability.

For the Anaklia Port to become a valid economic engine for Georgia, the following measures are significant:

- **Strengthening the institutional framework** – Establish a stable and transparent institutional environment to increase investor confidence and ensure long-term cooperation.
- **Deepening international partnerships** – Promote multilateral collaboration with global financial institutions and private investors.
- **Integration into regional corridors** – Integrate the Anaklia Port into the Middle Corridor strategy in coordination with Azerbaijan, Kazakhstan, and Turkey.
- **Development of the logistics ecosystem** – Establish an industrial zone and free economic space around the port to strengthen regional business clusters and maximize financial benefits.
- **Integration of social and regional policies** – Ensure local community involvement and implement education and employment programs.
- **Environmental sustainability** – Strictly adhere to ecological standards and conduct environmental impact assessments at all project phases to enhance the long-term viability of the port.

References:

- Aguiar, P. (2025). The Middle Corridor: A Route Born of the New Eurasian Geopolitics. Backgrounders. <https://www.geopoliticalmonitor.com/the-middle-corridor-a-route-born-of-the-new-eurasian-geopolitics/>
- Civic IDEA (2025). Beijing's Black Sea Push: A New Maritime Frontier. <https://civicidea.ge/en/beijings-black-sea-push-a-new-maritime-frontier/>
- Davitashvili, L. (2024). "The winning private investor for the Anaklia Deep Sea Port project will be announced in the coming days." <https://www.economy.ge/?page=news&nw=2526&lang=ge>

- Economic Outlook of Georgia 2025.
[https://tbilisisrf.gov.ge/uploads/files/Economic outlook of Georgia 2025.pdf](https://tbilisisrf.gov.ge/uploads/files/Economic_outlook_of_Georgia_2025.pdf)
- Giguashvili, G., Makasarashvili, T. & Khorguashvili T. (2025). THE MIDDLE CORRIDOR – GEORGIA’S ECONOMIC POTENTIAL ON THE NEW SILK ROAD. *The scientific heritage*, №172(172). 10-16. <https://www.scientific-heritage.com/archive/>
- Giguashvili, G., Sadagashvili, M. (2025). THE ROLE OF GEORGIA IN THE MIDDLE CORRIDOR OF THE ANCIENT AND MODERN SILK ROAD, *International Journal of Applied Research and Sustainable Sciences (IJARSS)*. Vol. 3 No. 9, 2025: 777-788. DOI: <https://doi.org/10.59890/ijarss.v3i9.113>
- GÜNGÖR, G. (2024). GEORGIA’S ANAKLIA PORT ON THE MIDDLE CORRIDOR ROUTE. <https://avim.org.tr/en/Yorum/GEORGIA-S-ANAKLIA-PORT-ON-THE-MIDDLE-CORRIDOR-ROUTE#>
- Khutsiberidze, L. (2025). The Unrealized Anaklia Port Project – Strategic Importance and Challenges. *Research Institute Gnomon Wise*. Tbilisi 2025. <https://gnomonwise.org/en/publications/researches/270>
- Maritime.ge (2025). Ports of Georgia. <https://maritime.ge/saqarthvelos-navsadgurebi/>
- Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia (2023). Anaklia New Deep Sea Port Public and Private Partnership Project. https://www.economy.ge/uploads/files/2017/anaklia_deep_sea_port_development_agency/anaklia_deep_sea_port_soi_20_02_2023.pdf
- Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia. <https://www.economy.ge/>
- Pantskhava, E., & Jishkariani, M. (2025). Anaklia Port as an Energy Hub: Strategic and Technological Analysis. *Georgian Scientists*. Vol. 7 Issue 2, 2025 <https://doi.org/10.52340/g.s.2025.07.02.24>
- Parliament of Georgia (2024). Information on capital projects included in the 2025 state budget of Georgia (Annex to the 2025–2028 capital budget). Tbilisi, 2024, p. 7. <https://info.parliament.ge/file/1/BillPackageContent/44873>
- Tkeshelashvili, Sh. (2024). In 2025, the government will spend GEL 150 million on the construction of the Anaklia Port. <https://bm.ge/news/2025-tsels-mtavroba-anakliis-portis-msheneblobaze-150-milion-lars-dakharjavs>

დიმიტრი უზნაძის იდეები მოსწავლეთა მოქალაქეობრივი აღზრდის საკითხთან მიმართებით

გიორგი ამირანაშვილი

სამართლის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის

სახელობის თბილისის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი

ელ-ფოსტა: giorqi.amiranashvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1097-0126>

აბსტრაქტი. ნაშრომი ეძღვნება გამოჩენილი ქართველი ფსიქოლოგისა და პედაგოგის, დიმიტრი უზნაძის პედაგოგიური მემკვიდრეობის გაანალიზებას მოსწავლეთა მოქალაქეობრივი აღზრდის კონტექსტში. მიუხედავად იმისა, რომ დიმიტრი უზნაძე, ძირითადად, ცნობილია როგორც „განწყობის თეორიის“ ფუძემდებელი, მისი, როგორც სკოლის რეფორმატორისა და პედაგოგიური მოაზროვნის როლი ნაკლებად არის შესწავლილი. კვლევის მიზანია უზნაძის ხედვების წარმოჩენა და მათი კავშირის დადგენა თანამედროვე სამოქალაქო საზოგადოების საჭიროებებთან. ნაშრომში განხილულია მისი მოსაზრებები, რომლის მიხედვითაც, დემოკრატიული სახელმწიფოს მთავარი ამოცანა მოქალაქის აღზრდაა. დიმიტრი უზნაძე მოქალაქეობრივი აღზრდის ორ ძირითად კომპონენტს გამოყოფს: 1) ცოდნის მიწოდება (სამართლებრივი და სოციალური საკითხების შესახებ) და 2) ხასიათისა და ნებისყოფის სამოქალაქო წრთობა. განსაკუთრებული აქცენტი კეთდება მის მიერ შემოთავაზებულ სიახლეზე – მოსწავლეთა თვითმმართველობის დანერგვაზე. მისი ხედვით, სკოლა უნდა იყოს „პატარა სახელმწიფო“, სადაც მოსწავლეები პრაქტიკული საქმიანობით ეუფლებიან დემოკრატიული თანაცხოვრების პრინციპებს. დასკვნის სახით, ნაშრომი ცხადყოფს, რომ უზნაძის იდეები მოქალაქეობრივი აღზრდის შესახებ (აქტიური, შემოქმედი, საზოგადოებრივი ინტერესების გამზიარებელი მოქალაქის ჩამოყალიბება) მნიშვნელოვან აქტუალობას ინარჩუნებს თანამედროვე ქართული სკოლის წინაშე მდგარი გამოწვევების ფონზე.

საკვანძო სიტყვები: დიმიტრი უზნაძე; მოქალაქეობრივი აღზრდა; სკოლის რეფორმა; მოსწავლეთა თვითმმართველობა; დემოკრატიული სკოლა; პედაგოგიკა; ზნეობრივი აღზრდა; მართლმეტყველება.

შესავალი. ჰარმონიულად განვითარებული პიროვნების ჩამოყალიბების საკითხი, მისი ფიზიკური, გონებრივი, ზნეობრივი, ესთეტიკური, შრომითი, მოქალაქეობრივი აღზრდის საკითხები განვითარების ყველა ეტაპზე იპყრობს საზოგადოების ყურადღებას და ინარჩუნებს აქტუალობას. ის ოჯახის, საგანმანათლებლო დაწესებულებებისა და საზოგადოების ერთობლივ საზრუნავს წარმოადგენს. სოციალური სრულფასოვანი წევრი მოქალაქეობრივი თვითშეგნების გარეშე ვერ ჩამოყალიბდება. ხელშეწყობა კი, ადრეული ასაკიდანვე უნდა დაიგეგმოს. სამოქალაქო აღზრდა მჭიდრო კავშირშია ქვეყნის, ოჯახის ტრადიციების, ჰუმანიზმის, მოყვასისადმი ზრუნვის, პატრიოტიზმის, სამშობლოსადმი ერთგულების ჩამოყალიბებასთან, რაც ზნეობრივი აღზრდის ღირებულებებს წარმოადგენს (მაღანია, ახვლედიანი, 2014: 181).

პიროვნების სოციალური კულტურის ფორმირება დაეხმარება ადამიანს, თავი ქვეყნის სრულფასოვან მოქალაქედ იგრძნოს და განუვითაროს საზოგადოების ყველა წევრისადმი: უფროსებისადმი, თანატოლებისა თუ მომავალი თაობისადმი პასუხისმგებლობის განცდა. სკოლა, როგორც სასწავლო და სააღმზრდელო სისტემა, სამოქალაქო აღზრდის კუთხით იყენებს სასწავლო დისციპლინებს, ლიტერატურულ ნაწარმოებებს, სასწავლო, არასასწავლო და საზოგადოებრივად სასარგებლო საქმიანობებს და სხვ. (მალანია, ახვლედიანი, 2014: 182).

მოქალაქეობრივი აღზრდის თვალსაზრისით, ყველაზე ოპტიმალურია უფროსი სასკოლო ასაკი. უფროსი სასკოლო ასაკი არის მოქალაქეობრივი ჩამოყალიბებისა და ცხოვრებისეული გზის არჩევის პერიოდი, როდესაც მკვეთრად ფართოვდება ურთიერთობების სფერო. ამ პერიოდში აღმოცენდება მოსწავლეთა მიერ ზნეობრივი პრინციპების ღრმად დაუფლების არა მარტო შესაძლებლობა, არამედ აუცილებლობაც. ეს განპირობებულია იმით, რომ მხოლოდ ინდივიდუალური განვითარების ამ საფეხურზე ახერხებს ადამიანის საზოგადოებასთან მრავალმხრივ კავშირებში შესვლას. სწორედ აქედან იწყება მოსწავლის ცხოვრებაში თვისებრივად ახალი სვლა დამოუკიდებელი ცხოვრებისაკენ, სერიოზული მზადება საზოგადოებაში შრომითი საქმიანობისათვის. ეს არის ზნეობრივი ძალების აღმავლობის პერიოდი. სწორედ ამ პერიოდში იქმნება სოციალური ოპტიმიზმის გრძნობის აღმოცენების საუკეთესო პირობები. სოციალური ოპტიმიზმი მოქალაქეობრივი შეგნების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კომპონენტია (ორჯონიკიძე, ახვლედიანი, 2014: 287-288).

მოქალაქეობრივ აღზრდაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია სამართლებრივი შეგნების ჩამოყალიბებას. მისი ჩამოყალიბება პირდაპირ არის დაკავშირებული სამართლებრივი ცოდნის გაცემასთან (ორჯონიკიძე, ახვლედიანი, 2014: 289). მოსწავლეთა მოქალაქეობრივი პოზიციის ყველაზე მნიშვნელოვანი დამახასიათებელი ნიშნებია: ძირითადი კანონების ცოდნა და მათი გათვალისწინება საკუთარ მოქმედებებში; მოქალაქეობრივი უფლებებისა და მოვალეობების ცოდნა; სოციალური აქტივობის გამოვლენა საერთო საქმის სასარგებლოდ; ადამიანების მიმართ კეთილგანწყობილება, ჰუმანური ურთიერთობებისადმი მისწრაფება (ორჯონიკიძე, 2002: 136-137).

სკოლაში აღმზრდელობითი მუშაობის, კერძოდ, მოქალაქეობრივი აღზრდის ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანა მოსწავლის პიროვნების ზნეობრივი მიმართულების ჩამოყალიბებაა. ზნეობრივი მიმართულება კი, – როგორც პედაგოგიურ და ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში ცნობილია, – მყარი საზოგადოებრივი პოზიციის გამოვლინებაა, რაც, საერთოდ, მსოფლმხედველობრივ საფუძველზე ყალიბდება (ორჯონიკიძე, ახვლედიანი, 2014: 293). სწავლების აღმზრდელობითი ფუნქცია მდგომარეობს მოსწავლის მეცნიერული მსოფლმხედველობის ფორმირებაში, მორალური, ესთეტიკური და ფიზიკური განვითარებისა და მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობის ჩამოყალიბებაში (ლოსაბერიძე, 2018: 34-35).

უნივერსიტეტის ერთ-ერთი დამფუძნებლის, ფსიქოლოგიური სკოლის დამაარსებლის, უდიდესი მეცნიერისა და ფსიქოლოგის, დიმიტრი უზნაძის ხსენებაზე ყველას, უპირველეს ყოვლისა, „განწყობის თეორია“ და ფსიქოლოგიის მიმართულებით მისი უდიდესი ღვაწლი ახსენდება. მისი ნაშრომები, მსოფლიო მნიშვნელობის კვლევები დღემდე არ კარგავს აქტუალობას. მისმა მოღვაწეობამ სამეცნიერო, საზოგადოებრივი თუ საგანმანათლებლო მიმართულებით, მნიშვნელოვნად განსაზღვრა ქვეყნის განვითარების გზა (მახოხაშვილი, 2021: 3).

თუმცა, დიმიტრი უზნაძის მრავალმხრივ საქმიანობაში არის ისეთი მხარე, რომელიც, სრულიად დაუმსახურებლად, თითქოს, ჩრდილში მოექცა და თანამედროვე ქართული საზოგადოების თვალში უზნაძის ბიოგრაფიული პორტრეტის მკაფიო ნაწილად ვერ იქცა. დიმიტრი უზნაძე სკოლაში – დიმიტრი უზნაძე, როგორც მასწავლებელი – დიმიტრი უზნაძე, როგორც სკოლის ხელმძღვანელი – დიმიტრი უზნაძე, როგორც სკოლის რეფორმატორი – მისი პორტრეტის ეს მხარე დიმიტრი უზნაძემ, როგორც მეცნიერმა გადაფარა და დღეს ცოტამ თუ იცის, რომ ის სკოლა, რომლის შექმნასაც

თანამედროვე საგანმანათლებლო სისტემები ცდილობენ, 100 წლის წინ, დიმიტრი უზნაძის დამსახურებით, უკვე არსებობდა (მახოხაშვილი, 2021: 3).

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია, გაანალიზოს დიმიტრი უზნაძის პედაგოგიური მსოფლმხედველობა მოსწავლეთა მოქალაქეობრივი აღზრდის კონტექსტში. ნაშრომში არის იმის წარმოჩენის მცდელობა, თუ როგორ უკავშირდება უზნაძის ხედვა თანამედროვე სამოქალაქო საზოგადოების საჭიროებებს და როგორ შეიძლება მისი იდეების პრაქტიკული გამოყენება დღევანდელ სკოლაში.

მეთოდები. ნაშრომში გამოყენებულია როგორც თვისებრივი, ისე თეორიული კვლევის მეთოდები, რომლებიც საშუალებას იძლევა დიმიტრი უზნაძის პედაგოგიური მემკვიდრეობის სისტემური ანალიზისთვის მოსწავლეთა მოქალაქეობრივი აღზრდის კონტექსტში.

დოკუმენტების ანალიზი – კვლევის ფარგლებში, შესწავლილ იქნა დიმიტრი უზნაძის ორიგინალური ნაშრომები, კერძოდ, „პედაგოგიური წერილები“ (1915), „სკოლის რეფორმის შესახებ კავკასიაში“ (1917), აგრეთვე, მისი პედაგოგიური მოღვაწეობის ამსახველი სხვა მასალები. გაანალიზდა როგორც პირველადი წყაროები, ისე მეორეული სამეცნიერო ლიტერატურა.

ისტორიული ანალიზი – გამოყენებულ იქნა დიმიტრი უზნაძის პედაგოგიური შეხედულებების განვითარების ისტორიულ კონტექსტში განხილვის მეთოდი, რამაც შესაძლებელი გახადა მისი იდეების ჩასახვის, ჩამოყალიბებისა და ევოლუციის დადგენა XX საუკუნის დასაწყისის საქართველოს საგანმანათლებლო სივრცეში.

კონტენტ-ანალიზი – გამოყენებულ იქნა სამეცნიერო ლიტერატურისა და პირველადი წყაროების შინაარსობრივი ანალიზი მოქალაქეობრივი აღზრდის საკითხზე უზნაძის ძირითადი იდეების, კატეგორიებისა და კონცეფციების გამოსავლენად. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო ისეთ საკვანძო ცნებებს, როგორიცაა: „მოქალაქეობრივი აღზრდა“, „ხასიათის სამოქალაქო წრთობა“, „ნებისყოფა“, „თვითმმართველობა“, „სკოლა, როგორც პატარა სახელმწიფო“.

სინთეზის მეთოდი – გამოყენებულ იქნა უზნაძის პედაგოგიური იდეების განზოგადებისა და სისტემაში მოყვანის მიზნით, რამაც შესაძლებელი გახადა მისი მოქალაქეობრივი აღზრდის კონცეფციის, როგორც ერთიანი თეორიული სისტემის წარმოჩენა.

შედარებითი ანალიზი – განხორციელდა უზნაძის პედაგოგიური შეხედულებების შედარება თანამედროვე საგანმანათლებლო მიდგომებთან მოქალაქეობრივი აღზრდის მიმართულებით, რამაც ცხადყო მისი იდეების აქტუალობა და მათი გამოყენების შესაძლებლობა დღევანდელ სასკოლო პრაქტიკაში.

ბიბლიოგრაფიული კვლევა – შესწავლილ იქნა დიმიტრი უზნაძის შემოქმედებისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო ლიტერატურა, მათ შორის, თანამედროვე ქართველი მკვლევრების (ნ. ბოკუჩავა, ნ. კაკულია, ე. ლოსაბერიძე, ი. მალანია, მ. ახვლედიანი, ლ. მახოხაშვილი, ნ. ორჯონიკიძე, ს. ფანჩულიძე) ნაშრომები, რაც საშუალებას იძლეოდა უზნაძის იდეების მრავალმხრივი გააზრებისა და ინტერპრეტაციისათვის.

აღნიშნული მეთოდების კომპლექსურმა გამოყენებამ შესაძლებელი გახადა დიმიტრი უზნაძის პედაგოგიური მემკვიდრეობის მოქალაქეობრივი აღზრდის ასპექტში ანალიზი და მისი იდეების თანამედროვე საგანმანათლებლო სისტემაში ინტეგრაციის პერსპექტივების გამოკვეთა.

მსჯელობა. 1915 წელს, დიმიტრი უზნაძემ გამოაქვეყნა „პედაგოგიური წერილების“ სერია, რომელშიც უკვე ჩანდა მისი მომავალი ფსიქოლოგიური თეორიის საწყისები. ამ შრომების მიხედვით, სწავლებისა და აღზრდის პროცესი ხელს უწყობდეს მოსწავლის შინაგანი, პიროვნული აქტივობის განვითარებას, რაც მის მოქალაქეობრივ სახეს განსაზღვრავს (ფანჩულიძე, 2013: 18).

1917 წლის 27 მარტს, ქუთაისში კლასიკური გიმნაზიის ეზოში გაიხსნა დასავლეთ საქართველოს სახალხო მასწავლებელთა ყრილობა. ყრილობის მუშაობაში აქტიური მონაწილეობა მიიღო დიმიტრი უზნაძემ. ყრილობაზე მან წაიკითხა მოხსენება ეროვნული სკოლის მნიშვნელობის შესახებ (ფანჩულიძე, 2013: 43).

ყრილობაზე უზნაძის პედაგოგიურ შეხედულებებს მთელი კავკასიის მასწავლებელთა საუკეთესო ნაწილი გაეცნო. ამას დაემატა ისიც, რომ რუსულ ენაზე დაიბეჭდა უზნაძის მიმოხილვა – „კავკასიის სკოლის რეფორმის შესახებ“. მასში განხილულია განათლების სტრუქტურის, აღზრდის მიზნისა და პედაგოგიის პრინციპული საკითხები. შრომაში ნათლად ჩანს, თუ რა საკითხები აწუხებდა მაშინდელ ქართულ პედაგოგიურ აზროვნებას. კერძოდ, „ახალი თაობის მოქალაქეობრივი აღზრდის“ საკითხი, ნებისყოფის მიმართება და ხასიათის მოქალაქეობრივი გამოკვეთილობა, სკოლის დემოკრატიულ პრინციპებზე მოწყობა, სკოლაში თვითმმართველობის შემოღება, ძველი ინტელექტუალური სკოლის შეცდომების გამოსწორება, რადგან მარტო ცოდნა ვერ ქმნის სიცოცხლის მშენებელს (ფანჩულიძე, 2013: 44).

დიმიტრი უზნაძის ნაშრომი – „სკოლის რეფორმის შესახებ კავკასიაში“, რომელიც მან კავკასიის მასწავლებელთა ყრილობაზე მოხსენებად წაიკითხა 1917 წლის მაისში, პირველად, ქართულ ენაზე გამოქვეყნდა 1990 წელს, ჟურნალში „სკოლა და ცხოვრება“. ადვილად დასაანახია, რომ დიდი მეცნიერის მოსაზრებები, სასკოლო სისტემის რეფორმასთან დაკავშირებით, უაღრესად თანამედროვე და დღეისთვისაც აქტუალურია (უზნაძე, 2021: 7) და თანამედროვე სკოლას დღესაც უბიძგებს ინიციატივანი, შემოქმედი ქართველის აღზრდისკენ (კაკულია, 2016: 7).

ზემოაღნიშნულ ნაშრომში დიმიტრი უზნაძე წერს: „...დემოკრატიულად ორგანიზებული სახელმწიფო ესწრაფვის აღზარდოს არა მარტო პიროვნება, არამედ, პირველ ყოვლისა, მოქალაქე. ამიტომ, ახალგაზრდა თაობის მოქალაქეობრივი აღზრდის საკითხი სახალხო განათლების სისტემის უმნიშვნელოვანესი საკითხია. პედაგოგიურ პრაქტიკასა და ლიტერატურაში ამჟამად ამ საკითხზე ენერგიული სჯაბაასია გაჩაღებული. უდავოა, რომ დემოკრატია დაინტერესებულია შეგნებულ მოქალაქეთა აღზრდით, რომლებსაც უნარი ექნებათ შემოქმედებითად ჩაერიონ სახელმწიფოს ცხოვრების განვითარების პროცესში. მაგრამ რა საშუალებები აქვს სახალხო სკოლას ამ მნიშვნელოვანი მიზნის განსახორციელებლად? პირველ ყოვლისა, აუცილებელია მივცეთ ბავშვებს ცოდნის გარკვეული რაოდენობა მოცემულ საკითხზე; სახალხო სკოლის პროგრამაში გათვალისწინებული უნდა იყოს ეს მოსაზრება. მაგრამ ეს არ არის მთავარი. არსებითია არა შეხედულებათა წრის შეთვისება, არამედ ხასიათისა და ნებისყოფის სამოქალაქო წრეობა. ეს მიზანი კი შეიძლება განხორციელდეს სასკოლო ცხოვრების პრაქტიკაში. სკოლა ხომ პატარა სახელმწიფოა და ამ სახელმწიფოს მოქალაქენი მისი აღსაზრდელები არიან. დაე, სკოლა დემოკრატიულად იყოს მოწყობილი, დაე მისი მართვა, არსებითად, მოსწავლეთა ხელში გადავიდეს. მართვის ცოცხალი პრაქტიკა გამოაწრთობს მოზარდი თაობის მოქალაქეობრივ ხასიათს, იგი განავითარებს ბავშვებში მთლიანის ინტერესების მნიშვნელობასა და საერთო საქმისათვის პიროვნების შეზღუდვის აუცილებლობის შეგნებას. იგი განამტკიცებს ბავშვებში იმის რწმენას, რომ შემთხვევითი და დროებითი მხოლოდ იმიტომ არსებობს, რომ განამტკიცოს და განავითაროს მუდმივი და წარუვალი, რომ პრიმატია არა პირადული, რომელიც, არსებითად, შემთხვევითია, არამედ საზოგადოებრივი, რომელიც წარუვალია, მუდმივია და აუცილებელი. ეს რომ გაკეთდება, ხასიათის სამოქალაქო აღზრდა, უეჭველად, უზრუნველყოფილი იქნება. ამრიგად, მთელ რიგ საქმეებში (ექსკურსია, კლასი, დისციპლინა და ა. შ.) თვითმმართველობის შემოღება არის მოქალაქეობრივი გრძნობების აღზრდის უმნიშვნელოვანესი საშუალება. დღეს თუ თანამედროვე სკოლა, მისი ხელმძღვანელები დროისა და ძალების უდიდეს ნაწილს ხარჯავენ სასწავლო პროგრამებისა და სწავლების მეთოდების დამუშავებაზე, მომავლის სკოლა, რომლის მიზანი მოქალაქეობრივად განწყობილი ხასიათის აღზრდა იქნება, აუცილებლად ბევრს იფიქრებს სასკოლო ცხოვრებაში მჩქეფარე პრაქტიკულ საქმიანობაზე, რომელიც დღენიადაგ აღძრავს ბავშვებში თვითმოქმედებას, ინიციატივას, შეუპოვრობას. ყოველივე ეს შეფერილი იქნება საერთო საქმისადმი სამსახურის სურვილით, მუდმივისა და წარუვალის შექმნის მზაობის შეგნებით...“ (უზნაძე, 2021: 15-16).

დიმიტრი უზნაძეს ყურადღების მიღმა არ რჩება ახალგაზრდა თაობის მოქალაქეობრივი აღზრდის საკითხი. ადამიანი, თავისი არსით, სოციალური არსებაა და საზოგადოების წევრია. შესაბამისად, მისი აქტივობა, რომელ მხარესაც არ უნდა იყოს ის მიმართული, სოციალურ-პოლიტიკური ხასიათისაა და გარკვეულ კანონებს ექვემდებარება. მიზანმიმართული და გააზრებული ქცევის განსახორციელებლად, ადამიანი აუცილებლად უნდა ერკვეოდეს პოლიტიკურ და სოციალურ სფეროში (ბოკუჩავა, 2017: 150).

განათლების სისტემა მოვალეა, იზრუნოს არა მარტო პიროვნებათა, არამედ მოქალაქეთა ჩამოყალიბებაზეც, რომლებსაც უნარი ექნებათ, შემოქმედებითად ჩაერიონ სახელმწიფო ცხოვრების განვითარების პროცესში. დიმიტრი უზნაძე აზუსტებს იმ საშუალებებს, რომლებიც განახორციელებინებს სკოლას ამ უმნიშვნელოვანეს მიზანს: 1. ცოდნა. აუცილებელია, ბავშვებს მიეცეთ გარკვეული ინფორმაცია მოცემულ საკითხზე. 2. ხასიათისა და ნებისყოფის სამოქალაქო წრთობა, რომელიც შეიძლება განხორციელდეს სასკოლო ცხოვრებაში თვითმმართველობის შემოღებით გარკვეულ აქტივობებში (ექსკურსია, დისციპლინა, საკლასო საქმიანობები...) (ბოკუჩავა, 2017: 151).

დიმიტრი უზნაძე აღზრდის მიზნის შინაარსის განსაზღვრის დროს პრინციპულ მნიშვნელობას ანიჭებს მოზარდის მომზადებას ცხოვრებისათვის. დიმიტრი უზნაძე გმობს პასიურობას და ავითარებს მოსაზრებას აქტიური პიროვნების აღზრდის შესახებ (ფანჩულიძე, 2025: 37).

დიმიტრი უზნაძე პედაგოგიური პროცესის ძირითად დანიშნულებას მტკიცე ნებისყოფისა და აქტიური ხასიათის აღზრდაში ხედავს. ჯერ კიდევ XX საუკუნის დასაწყისში, აღზრდის მიზნების განსაზღვრისას, უზნაძე იმ თეზისს იზიარებდა, რომელიც პრიორიტეტული გახდა თანამედროვე პედაგოგიკასა და პედაგოგიური ფსიქოლოგიის ყველა პროგრესულ კონცეფციაში. დიმიტრი უზნაძის პრაქტიკულმა ძიებამ განსაზღვრა სასკოლო საქმის და აღზრდის დემოკრატიული ხასიათის განვითარება, რომელიც დღესაც ფართოდ ინერგება და ვრცელდება საქართველოში (ფანჩულიძე, 2025: 40).

სწორედ დღევანდელი, 21-ე საუკუნის, სკოლის მიზანს აღწერდა თითქმის 100 წლის წინ დიმიტრი უზნაძე. დემოკრატიის, განათლებისა და სკოლის, როგორც საზოგადოებრივი ინსტიტუტის ურთიერთკავშირის შესახებ სამეცნიერო დისკუსია საუკუნეზე მეტი ხნისაა. როგორც თეორიის, ისე პრაქტიკული გამოცდილების დონეზე, დემოკრატიული სკოლის უპირატესობა ცხადია. აღნიშნულ უპირატესობას დღეს უფრო თვალსაჩინოს ხდის დემოკრატიულ ღირებულებებზე დაფუძნებული სამოქალაქო საზოგადოების იდეის ფართოდ გავრცელება მსოფლიოში (ფანჩულიძე, 2014: 254).

დიმიტრი უზნაძის აზრით, სამოქალაქო საზოგადოების წევრების გამოწრთობა მხოლოდ დემოკრატიული და თვითმმართველი სკოლის ცხოვრებაში, ყოველდღიურ სასკოლო პრაქტიკაში ხდება. ამრიგად, დიმიტრი უზნაძის პედაგოგიურ კონცეფციას აღზრდის სოციალური ასპექტი შეადგენს (ფანჩულიძე, 2014: 257).

პრაქტიკულადაც, „სინათლის“ სკოლის სისტემაში, დიმიტრი უზნაძემ ყველაფერი გააკეთა იმისათვის, რომ ბავშვის ნებისყოფის გაშლისა და აქტივობის თავისუფალი აღზრდისათვის შესაფერისი პირობა შექმნა. ამასთანავე, სკოლის რეორგანიზაციის პროგრამასაც იგი ამ აქტიური, შემოქმედი, ნებისყოფით აღჭურვილი ადამიანისა და მოქალაქის იდეის მიხედვით აყალიბებდა (ფანჩულიძე, 2014: 258).

დასკვნები. წინამდებარე ნაშრომში განხილული იქნა დიმიტრი უზნაძის პედაგოგიური მემკვიდრეობა მოსწავლეთა მოქალაქეობრივი აღზრდის კონტექსტში. კვლევამ აჩვენა, რომ უზნაძის, როგორც გამოჩენილი ფსიქოლოგის, მეცნიერული მოღვაწეობის პარალელურად, მისი პედაგოგიური შეხედულებები და პრაქტიკული საქმიანობა სასკოლო განათლების რეფორმირების მიმართულებით განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს.

ნაშრომში წარმოჩენილია, რომ დიმიტრი უზნაძე ერთ-ერთი პირველი ქართველი მოაზროვნე იყო, რომელმაც მეცნიერულად დაასაბუთა მოქალაქეობრივი აღზრდის მნიშვნელობა და შესაბამისი პედაგოგიური მექანიზმები შემოგვთავაზა. ჯერ კიდევ XX საუკუნის დასაწყისში, მის ნაშრომებში ნათლად გამოიკვეთა იდეა, რომ დემოკრატიული სახელმწიფოს მთავარი ამოცანა არა მხოლოდ პიროვნების, არამედ, პირველ ყოვლისა, მოქალაქის აღზრდაა.

უზნაძის კონცეფციის თანახმად, მოქალაქეობრივი აღზრდის ორი ძირითადი კომპონენტი არსებობს: 1) ცოდნის გადაცემა – მოსწავლეთა ინფორმირება საზოგადოებრივი ცხოვრების, კანონების, უფლება-მოვალეობების შესახებ; 2) ხასიათისა და ნებისყოფის სამოქალაქო წრთობა. განსაკუთრებული აქცენტი კეთდება მეორე კომპონენტზე, რადგან, უზნაძის აზრით, მხოლოდ ინტელექტუალური ცოდნა ვერ ქმნის სრულფასოვან მოქალაქეს.

აღსანიშნავია უზნაძის მიერ შემოთავაზებული სიახლე – მოსწავლეთა თვითმმართველობის დანერგვა სკოლაში. მისი ხედვით, სკოლა უნდა იყოს „პატარა სახელმწიფო“, სადაც მოსწავლეები პრაქტიკული საქმიანობის გზით უფლებიან დემოკრატიული თანაცხოვრების პრინციპებს, საერთო საქმისათვის პასუხისმგებლობის გრძნობასა და საზოგადოებრივი ინტერესების პრიორიტეტის გააზრებას.

ნაშრომი ცხადყოფს, რომ დიმიტრი უზნაძის პედაგოგიური იდეები, განსაკუთრებით მოქალაქეობრივი აღზრდის კუთხით, განსაკუთრებულ აქტუალობას ინარჩუნებს თანამედროვე ქართული სკოლის წინაშე მდგარი გამოწვევების ფონზე. მის მიერ შემუშავებული პრინციპები – აქტიური, მემოქმედი, ნებისყოფით აღჭურვილი, საზოგადოებრივი ინტერესების გამზიარებელი მოქალაქის აღზრდა – სრულად შეესაბამება თანამედროვე დემოკრატიული საზოგადოების მოთხოვნებს.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ დიმიტრი უზნაძე არა მხოლოდ გამოჩენილი ფსიქოლოგი, არამედ წინდახედული პედაგოგი და სკოლის რეფორმატორი იყო, რომლის იდეებმა შეიძლება მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანოს თანამედროვე ქართული განათლების სისტემის განვითარებასა და მოსწავლეთა მოქალაქეობრივი ცნობიერების ამაღლების პროცესში.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

- ბოკუჩავა, ნ. (2017). დიმიტრი უზნაძის ზოგადპედაგოგიური კონცეფცია. თბილისი: ივერიონი.
- კაკულია, ნ. (2016). დიმიტრი უზნაძე – სულმა იგივეობა და უცვლელობა არ იცის. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- ლოსაბერიძე, ე. (2018). გაკვეთილის დაგეგმვისა და ჩატარების თანამედროვე პედაგოგიური ტექნოლოგიები. ქუთაისი: აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- მალანია, ი., ახვლედიანი მ. (2014). სამოქალაქო აღზრდისათვის. *მასწავლებელთა II კონფერენციის „უნივერსიტეტი სკოლას – სკოლა უნივერსიტეტს (სწავლებისა და განათლების პრობლემები)“ მასალები (6-7 ივნისი, 2014)*. გვ. 181-184. ქესყ: განათლების მეცნიერებანი და ფსიქოლოგია.
- მახოხაშვილი, ლ. (2021). დიმიტრი უზნაძე – მე-20 საუკუნის სკოლის რეფორმატორი. *ჟურნალი „სკოლის მართვა“ (№1: გვ. 3-6)*. თბილისი. მასწავლებლის პროფესიული განვითარების ეროვნული ცენტრი.
- ორჯონიძე, ნ. (2002). მოსწავლეებში ზნეობრივ-სოციალური ორიენტაციების ჩამოყალიბება, როგორც მოქალაქეობრივი აღზრდის პედაგოგიური პირობა. თბილისი: იაკობ გოგებაშვილის სახელობის პედაგოგიკის მეცნიერების ეროვნული ინსტიტუტი.
- ორჯონიძე, ნ. ახვლედიანი, მ. (2014). მოსწავლეებში ზნეობრივ-სოციალური ორიენტაციების ჩამოყალიბება, როგორც მოქალაქეობრივი აღზრდის პედაგოგიური პირობა. *მასწავლებელთა II კონფერენციის „უნივერსიტეტი სკოლას – სკოლა უნივერსიტეტს (სწავლებისა და განათლების პრობლემები)“ მასალები (6-7 ივნისი, 2014)*. გვ. 287-293. ქესყ: განათლების მეცნიერებანი და ფსიქოლოგია.
- უზნაძე, დ. (2021). სკოლის რეფორმის შესახებ კავკასიაში. *ჟურნალი „სკოლის მართვა“ (№1: გვ. 7-20)*. თბილისი. მასწავლებლის პროფესიული განვითარების ეროვნული ცენტრი.

- ფანჩულიძე, ს. (2013). დიმიტრი უზნაძის პედაგოგიკური შეხედულებები. ქუთაისი: აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- ფანჩულიძე, ს. (2014). სამოქალაქო აღზრდა, მოსწავლეთა თვითმმართველობა, შეგნებული დისციპლინისა და ნებისყოფის აღზრდა დიმიტრი უზნაძის პედაგოგიურ ნააზრევში. *მასწავლებელთა II კონფერენციის „უნივერსიტეტი სკოლას – სკოლა უნივერსიტეტს (სწავლებისა და განათლების პრობლემები)“ მასალები (6-7 ივნისი, 2014)*. გვ. 253-258. ქესყ: განათლების მეცნიერებანი და ფსიქოლოგია.
- ფანჩულიძე, ს. (2025). აღზრდის მიზნებისა და ამოცანების პრიორიტეტი დიმიტრი უზნაძის პედაგოგიკურ ნააზრევში. *X საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის „ენა და კულტურა“ შრომები (ნაწილი II) (30 მაისი-1 ივნისი, 2025)*. გვ. 36-41. ქუთაისი: აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

DIMITRI UZNADZE'S IDEAS REGARDING THE CIVIC EDUCATION FOR PUPILS

Giorgi Amiranashvili

PhD in Law, Assistant Professor

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Email: giorgi.amiranashvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1097-0126>

Abstract. The paper is dedicated to analyzing the pedagogical legacy of the eminent Georgian psychologist and educator, Dimitri Uznadze, in the context of civic education for pupils. Although Dimitri Uznadze is primarily known as the founder of the “Theory of Set”, his role as a school reformer and pedagogical thinker has been less studied. The aim of the research is to highlight Uznadze’s views and establish their connection with the needs of contemporary civil society. The paper discusses his opinion, according to which the main task of a democratic state is the education of the citizen. Dimitri Uznadze identifies two main components of civic education: 1) providing knowledge (regarding legal and social issues) and 2) civic training of character and willpower. Special emphasis is placed on the innovation he proposed – the introduction of pupil self-government. In his view, the school should be a “small state”, where pupils learn the principles of democratic coexistence through practical activities. In conclusion, the paper reveals that Uznadze’s ideas on civic education (the formation of an active, creative citizen who shares public interests) retain significant relevance in light of the challenges facing the contemporary Georgian school.

Keywords: Dimitri Uznadze; Civic Education; School Reform; Pupil Self-Government; Democratic School; Pedagogy; Moral Education; Legal Consciousness.

Introduction. The issue of forming a harmoniously developed personality, encompassing their physical, intellectual, moral, aesthetic, labor, and civic education, captures society’s attention at all stages of development and maintains its relevance. It represents a shared concern of the family, educational institutions, and society. A full-fledged member of society cannot be formed without civic self-awareness. Furthermore, support for this must be planned from an early age. Civic education is closely linked to the formation of a country’s and family’s traditions, humanism, care for one’s neighbor, patriotism, and loyalty to the homeland, which constitute the values of moral education (Malania, Akhvlediani, 2014: 181).

The formation of an individual’s social culture will help a person feel like a full-fledged citizen of their country and develop a sense of responsibility towards all members of society: towards elders, peers, and future generations. The school, as an educational and upbringing system, utilizes academic disciplines, literary works, educational, extracurricular, and socially useful activities, among other means, in the context of civic education (Malania, Akhvlediani, 2014: 182).

From the perspective of civic education, the most optimal stage is the upper school age. Upper school age is a period of civic formation and choosing a life path, during which the sphere of relationships expands dramatically. In this period, there arises not only the possibility but also the necessity for pupils to deeply master moral principles. This is conditioned by the fact that it is only at this stage of individual development that a person is able to enter into multifaceted connections with society. It is precisely from this point that a qualitatively new movement in the pupil’s life begins towards an independent life, a serious preparation for labor activity in society. This is a period of ascent for moral forces. It is during this period that the best

conditions are created for the emergence of a sense of social optimism. Social optimism is one of the most important components of civic consciousness (Ordzhonikidze, Akhvlediani, 2014: 287-288).

In civic education, an important place is occupied by the formation of legal consciousness. Its formation is directly linked to the transmission of legal knowledge (Ordzhonikidze, Akhvlediani, 2014: 289). The most significant characteristic features of pupils' civic position are: knowledge of the fundamental laws and taking them into account in one's own actions; knowledge of civic rights and responsibilities; demonstrating social activity for the benefit of the common cause; goodwill towards people, striving for humane relationships (Ordzhonikidze, 2002: 136-137).

One of the primary tasks of educational work in school, specifically civic education, is the formation of the pupil's moral orientation. A moral orientation, as is known in pedagogical and psychological science, is a manifestation of a firm social position, which is generally formed on a worldview basis (Ordzhonikidze, Akhvlediani, 2014: 293). The educational function of teaching lies in the formation of the pupil's scientific worldview, the development of their moral, aesthetic, and physical growth, and the formation of civic responsibility (Losaberidze, 2018: 34-35).

When mentioning Dimitri Uznadze, one of the founders of the university, the founder of a psychological school, a great scientist and psychologist, everyone recalls, first and foremost, the "Theory of Set" and his immense contribution to the field of psychology. His works, research of global significance, have not lost their relevance to this day. His activities in scientific, social, and educational directions significantly determined the path of the country's development (Makhokhashvili, 2021: 3).

However, in Dimitri Uznadze's multifaceted activities, there is one aspect that, quite undeservedly, seems to have fallen into the shadows and has not become a clear part of Uznadze's biographical portrait in the eyes of modern Georgian society. Dimitri Uznadze at school – Dimitri Uznadze as a teacher – Dimitri Uznadze as a school director – Dimitri Uznadze as a school reformer – this side of his portrait was overshadowed by Dimitri Uznadze the scientist, and today few people know that the school which modern educational systems strive to create already existed 100 years ago, thanks to Dimitri Uznadze (Makhokhashvili, 2021: 3).

The aim of this paper is to analyze Dimitri Uznadze's pedagogical worldview in the context of the civic education for pupils. The paper attempts to illustrate how Uznadze's vision relates to the needs of modern civil society and how his ideas can be practically applied in today's schools.

Methods. The paper employs both qualitative and theoretical research methods, which enable a systematic analysis of Dimitri Uznadze's pedagogical legacy within the context of the civic education for pupils.

Document Analysis – Within the framework of the research, original works by Dimitri Uznadze were studied, specifically "Pedagogical Letters" (1915), "On School Reform in the Caucasus" (1917), as well as other materials reflecting his pedagogical activities. Both primary sources and secondary scientific literature were analyzed.

Historical Analysis – The method of examining Dimitri Uznadze's pedagogical views within their historical context of development was employed. This made it possible to trace the origin, formation, and evolution of his ideas within the educational landscape of Georgia at the beginning of the 20th century.

Content Analysis – A content analysis of scientific literature and primary sources was used to identify Uznadze's main ideas, categories, and concepts regarding the issue of civic education. Special attention was paid to key concepts such as: "civic education", "civic training of character", "willpower", "self-government", and "the school as a small state".

Method of Synthesis – This was used to generalize and systematize Uznadze's pedagogical ideas, which made it possible to present his concept of civic education as a unified theoretical system.

Comparative Analysis – A comparison of Uznadze’s pedagogical views with modern educational approaches in the field of civic education was carried out, which revealed the relevance of his ideas and the possibility of their application in contemporary school practice.

Bibliographic Research – Scientific literature dedicated to the work of Dimitri Uznadze was studied, including the works of contemporary Georgian researchers (N. Bokuchava, N. Kakulia, E. Losaberidze, I. Malania, M. Akhvlediani, L. Makhokhashvili, N. Ordzhonikidze, S. Panchulidze). This allowed for a multifaceted understanding and interpretation of Uznadze’s ideas.

The comprehensive use of these methods made it possible to analyze Dimitri Uznadze’s pedagogical legacy in the aspect of civic education and to outline the prospects for integrating his ideas into the modern educational system.

Discussion. In 1915, Dimitri Uznadze published a series of “Pedagogical Letters”, which already showed the beginnings of his future psychological theory. According to these works, the process of teaching and upbringing should facilitate the development of the pupil’s inner, personal activity, which determines their civic character (Panchulidze, 2013: 18).

On 27 March 1917, the Congress of Public School Teachers of Western Georgia was opened in the courtyard of the classical gymnasium in Kutaisi. Dimitri Uznadze actively participated in the work of the congress. At the congress, he delivered a report on the importance of the national school (Panchulidze, 2013: 43).

At the congress, the best part of the teaching community across the Caucasus became acquainted with Uznadze’s pedagogical views. Added to this was the publication of Uznadze’s review in Russian – “On the Reform of the School in the Caucasus”. It discusses fundamental issues of educational structure, the goal of upbringing, and pedagogy. The work clearly shows the concerns of Georgian pedagogical thought at that time. Specifically, the issue of the “civic education of the new generation”, the role of willpower and the civic distinctiveness of character, organizing the school on democratic principles, introducing self-government in schools, and correcting the mistakes of the old intellectual school, because knowledge alone cannot create a builder of life (Panchulidze, 2013: 44).

Dimitri Uznadze’s work – “On the Reform of the School in the Caucasus”, which he presented as a report at the Congress of Teachers of the Caucasus in May 1917, was first published in Georgian in 1990 in the journal “School and Life”. It is easy to see that the great scientist’s opinions regarding the reform of the school system are extremely modern and relevant even today (Uznadze, 2021: 7) and still encourage the modern school towards raising an enterprising, creative Georgian (Kakulia, 2016: 7).

In the aforementioned work, Dimitri Uznadze writes: “...A democratically organized state strives to educate not just an individual, but first and foremost, a citizen. Therefore, the issue of civic education of the younger generation is the most important issue of the public education system. In pedagogical practice and literature, a vigorous debate on this issue is currently underway. It is undeniable that democracy is interested in educating conscious citizens who have the ability to creatively intervene in the development process of the state’s life. But what means does the public school have to implement this important goal? First of all, it is necessary to give children a certain amount of knowledge on the given subject; this consideration must be taken into account in the public school curriculum. But this is not the main thing. Essential is not the assimilation of a circle of views, but the civic training of character and willpower. This goal, however, can be realized in the practice of school life. After all, the school is a small state, and the citizens of this state are its pupils. Let the school be organized democratically, let its management essentially pass into the hands of the pupils. The living practice of governance will train the civic character of the younger generation; it will develop in children the significance of the interests of the whole and the awareness of the necessity of limiting the individual for the common cause. It will strengthen in children the belief that the accidental and temporary

exist only to strengthen and develop the permanent and enduring, that the primacy belongs not to the personal, which is essentially accidental, but to the social, which is enduring, permanent, and necessary. Once this is done, the civic education of character will undoubtedly be ensured. Thus, the introduction of self-government in a whole range of activities (excursions, class, discipline, etc.) is the most important means of cultivating civic feelings. If today the modern school and its leaders spend the greatest part of their time and energy on developing curricula and teaching methods, the school of the future, whose goal will be the education of a civically minded character, will necessarily think a great deal about the bustling practical activities within school life, which daily arouse in children self-activity, initiative, and perseverance. All of this will be colored by the desire to serve the common cause, by the awareness of readiness to create something permanent and enduring..." (Uznadze, 2021: 15-16).

The issue of the civic education of the younger generation does not escape Dimitri Uznadze's attention. A person, by their very essence, is a social being and a member of society. Accordingly, their activity, no matter in what direction it is oriented, is of a socio-political nature and is subject to certain laws. To implement purposeful and conscious behavior, a person must necessarily be knowledgeable in the political and social sphere (Bokuchava, 2017: 150).

The education system is obliged to take care not only of the formation of individuals but also of citizens, who will have the ability to creatively intervene in the development process of state life. Dimitri Uznadze specifies the means by which the school can realize this most important goal: 1. Knowledge. It is necessary to give children certain information on the given subject. 2. The civic training of character and willpower, which can be realized by introducing self-government in certain activities within school life (excursions, discipline, classroom activities, etc.) (Bokuchava, 2017: 151).

Dimitri Uznadze attaches fundamental importance to preparing the adolescent for life when determining the content of the goal of upbringing. Dimitri Uznadze condemns passivity and develops the idea of raising an active personality (Panchulidze, 2025: 37).

Dimitri Uznadze sees the main purpose of the pedagogical process in the upbringing of firm willpower and an active character. As early as the beginning of the 20th century, when defining the goals of upbringing, Uznadze shared the thesis that has become a priority in all progressive concepts of modern pedagogy and pedagogical psychology. Dimitri Uznadze's practical research determined the development of the democratic character of schooling and upbringing, which is still widely implemented and disseminated in Georgia today (Panchulidze, 2025: 40).

It is precisely the goal of today's 21st-century school that Dimitri Uznadze described almost 100 years ago. The scientific discussion on the interconnection of democracy, education, and the school as a social institution is over a century old. Both at the level of theory and practical experience, the advantage of the democratic school is clear. This advantage is made even more evident today by the widespread dissemination of the idea of civil society based on democratic values around the world (Panchulidze, 2014: 254).

According to Dimitri Uznadze, the training of members of civil society occurs only within the life of a democratic and self-governing school, in daily school practice. Thus, the social aspect of upbringing constitutes Dimitri Uznadze's pedagogical concept (Panchulidze, 2014: 257).

In practice as well, within the system of the "Sinatle" (Light) school, Dimitri Uznadze did everything to create suitable conditions for the free development of the child's will and activity. At the same time, he also shaped the school reorganization program according to the idea of this active, creative, strong-willed person and citizen (Panchulidze, 2014: 258).

Conclusions. This paper has examined the pedagogical legacy of Dimitri Uznadze in the context of the civic education for pupils. The research has shown that parallel to Uznadze's scientific work as an eminent

psychologist, his pedagogical views and practical activities directed towards reforming school education deserve special attention.

The paper highlights that Dimitri Uznadze was one of the first Georgian thinkers to scientifically substantiate the importance of civic education and to propose corresponding pedagogical mechanisms. As early as the beginning of the 20th century, his works clearly outlined the idea that the main task of a democratic state is not only the education of an individual, but first and foremost, the education of a citizen.

According to Uznadze's concept, there are two main components of civic education: 1) The transmission of knowledge – informing pupils about social life, laws, rights, and responsibilities; 2) The civic training of character and willpower. Special emphasis is placed on the second component, because, in Uznadze's opinion, only intellectual knowledge cannot create a full-fledged citizen.

Noteworthy is the innovation proposed by Uznadze – the introduction of pupil self-government in schools. In his view, the school should be a "small state", where pupils, through practical activities, master the principles of democratic coexistence, a sense of responsibility for the common cause, and an understanding of the priority of public interests.

The paper reveals that Dimitri Uznadze's pedagogical ideas, especially in the field of civic education, retain particular relevance in light of the challenges facing the contemporary Georgian school. The principles he developed – raising an active, creative, strong-willed citizen who shares public interests – fully correspond to the demands of modern democratic society.

Thus, it can be said that Dimitri Uznadze was not only an eminent psychologist but also a forward-thinking educator and school reformer, whose ideas can make a significant contribution to the development of the modern Georgian education system and the process of raising pupils' civic consciousness.

Bibliography:

- Bokuchava, N. (2017). Dimitri Uznadze's General Pedagogical Concept. Tbilisi: Iverioni.
- Kakulia, N. (2016). Dimitri Uznadze – The Soul Knows Neither Identity nor Immutability. Tbilisi: Tbilisi State University.
- Losaberidze, E. (2018). Modern Pedagogical Technologies for Lesson Planning and Conduct. Kutaisi: Akaki Tsereteli State University.
- Malania, I., & Akhvlediani, M. (2014). For Civic Education. In *Proceedings of the II Teachers' Conference University to School – School to University (Problems of Teaching and Education)" (June 6-7, 2014)*. pp. 181-184. GESJ: Educational Sciences and Psychology.
- Makhokhashvili, L. (2021). Dimitri Uznadze – A School Reformer of the 20th Century. *Journal "School Management" (№1: pp. 3-6)*. Tbilisi: National Center for Teacher Professional Development.
- Ordzhonikidze, N. (2002). Formation of Moral and Social Orientations in Learners as a Pedagogical Condition of Civic Education. Tbilisi: Iakob Gogebashvili National Institute of Pedagogical Sciences.
- Ordzhonikidze, N., & Akhvlediani, M. (2014). Formation of Moral and Social Orientations in Learners as a Pedagogical Condition of Civic Education. In *Proceedings of the II Teachers' Conference "University to School – School to University (Problems of Teaching and Education)" (June 6-7, 2014)*. pp. 287-293. GESJ: Educational Sciences and Psychology.
- Uznadze, D. (2021). On the Reform of the School in the Caucasus. *Journal "School Management" (№1: pp. 7-20)*. Tbilisi: National Center for Teacher Professional Development.
- Panchulidze, S. (2013). Dimitri Uznadze's Pedagogical Views. Kutaisi: Akaki Tsereteli State University.
- Panchulidze, S. (2014). Civic Upbringing, Students' Self-Government, Conceptual Discipline and Upbringing of the Patience in Pedagogical Thinking of Dimitri Uznadze. In *Proceedings of the II Teachers' Conference "University*

- to School – School to University (Problems of Teaching and Education)” (June 6-7, 2014). pp. 253-258. GESJ: Educational Sciences and Psychology.*
- Panchulidze, S. (2025). The Priority of Educational Goals and Objectives in the Pedagogical Thinking of Dimitri Uznadze. In *Proceedings of the X International Scientific Conference “Language and Culture” (Scientific Papers – II) (May 30-June 1, 2025).* pp. 36-41. Kutaisi: Akaki Tsereteli State University.

გვიანი ზრდასრულობა (მოხუცებულობა) და ფსიქოლოგიური კეთილდღეობა

რუსუდან კეჭაყმაძე

ფსიქოლოგიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ. ფოსტა: r.kechakmadze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1046-7264>

ქეთევან ბერიძე

ფსიქოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა
რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი პროფესორი
ელ. ფოსტა: k.beridze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6268-7037>

აბსტრაქტი. წარმოდგენილი სტატია ეხება ფსიქოლოგიური კეთილდღეობის დონის შესწავლას გვიანი ზრდასრულობის (მოხუცებულობის) ასაკში.

გვიანი ზრდასრულობა წარმოადგენს განვითარების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ეტაპს. განვითარების ფსიქოლოგიის მკვლევარებს სხვა საკითხებთან ერთად, აინტერესებთ მოხუცებულების ფსიქოლოგიური კეთილდღეობის შესწავლა.

ფსიქოლოგიური კეთილდღეობა - ეს ადამიანის მთლიანპიროვნული მდგომარეობაა, რომელშიც აისახება ცხოვრებით კმაყოფილება და ფსიქიკური ჯანმრთელობა.

კვლევის მიზანი იყო იმის დადგენა, თუ როგორია ქართველი მოხუცების ფსიქოლოგიური კეთილდღეობის დონე, შეინიშნება თუ არა იგივე ტენდენციები, რაც დადასტურებულია უცხოურ კვლევებში, სადაც ნაჩვენებია, რომ მხოლოდ ასაკი არ განსაზღვრავს ცხოვრებით კმაყოფილებას, უფრო მნიშვნელოვანი ფაქტორებია ჯანმრთელობა, სოციალური ინტეგრაცია, ოჯახური პირობები და ადამიანის მიერ საკუთარი თავის აღქმა.

კვლევაში მონაწილეობა მიიღო 32-მა ადამიანმა, რომელთა ასაკი იყო 60–79 წელი. კვლევის ინსტრუმენტი იყო კეროლ რიფის ფსიქოლოგიური კეთილდღეობის საკვლევი სკალა. ვვარაუდობდით, რომ ქართველ მოხუცთა ფსიქოლოგიური კეთილდღეობის დონე იქნებოდა უფრო დაბალი, ვიდრე ამას აჩვენებს უცხოური კვლევები.

თუმცა, კვლევის შედეგებმა აჩვენა ზომიერი, დადებითი და სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი კავშირი ასაკსა და კეთილდღეობას შორის ($p = .37$; $p = .038$), რაც იმაზე მეტყველებს, რომ ასაკის მატებასთან ერთად კეთილდღეობა პირიქით, იზრდება. მიღებული შედეგები ეხმაურება თანამედროვე კვლევებს, რომლებიც აჩვენებს, რომ ფსიქოლოგიური კეთილდღეობა არაა დამოკიდებული მხოლოდ ასაკზე.

საკვანძო სიტყვები: გვიანი ზრდასრულობა; ფსიქოლოგიური კეთილდღეობა; რიფის მოდელი; წარმატებული დაბერება.

შესავალი. მოხუცებულობის ასაკი ტრადიციულად ასოცირდება ფიზიკური ჯანმრთელობის გაუარესებასთან, ფუნქციური შესაძლებლობების შემცირებასთან, სოციალური როლების ცვლილებასთან და დანაკარგებთან, რაც ხშირად ქმნის წარმოდგენას, თითქოს ასაკის მატებასთან ერთად ფსიქოლოგიური კეთილდღეობის დონე აუცილებლად უნდა იკლებდეს. ასეთი შეხედულება დამყარებულია როგორც სამედიცინო, ისე ზოგადად, საზოგადოების მოსაზრებაზე, რომელიც ყუ-

რადლებას ამახვილებს რისკებზე, ხოლო ნაკლებად - იმ პოტენციალსა და რესურსებზე, რომლებიც შეიძლება არსებობდეს გვიან ასაკშიც.

თანამედროვე პოზიტიური ფსიქოლოგია და განვითარების ფსიქოლოგია ამ საკითხთან დაკავშირებით იძლევა ახლებურ ხედვას. რიფის ფსიქოლოგიური კეთილდღეობის მოდელი აღწერს კეთილდღეობას არა მხოლოდ როგორც ჰედონურ ტკბობას ან „ბედნიერებას“, არამედ როგორც რთულ კონსტრუქტს, რომელიც მოიცავს საკუთარი თავის მიღებას, ცხოვრების მიზნების განცდას, პიროვნულ ზრდას, გარემოსთან ადაპტაციას, დამოუკიდებლობას და პოზიტიურ ურთიერთობებს. ამ მიდგომით, გვიან ზრდასრულობაშიც ადამიანი შეიძლება ინარჩუნებდეს ფსიქოლოგიურ კეთილდღეობას მაშინაც კი, როდესაც ფიზიკური რესურსები კლებულობს: თუ ახერხებს ცხოვრების მიზნის პოვნას, მიზნების გადაფასებას და ემოციური ურთიერთობების შენარჩუნებას.

ფსიქოლოგიური კეთილდღეობა მოხუცებულობაში გულისხმობს ასაკოვანი ადამიანის მიერ საკუთარი ცხოვრების ხარისხის, ცხოვრების აზრისა და მიღწევების კოგნიტურ შეფასებას. ასაკის მატებასთან ერთად, ადამიანები ახლებურად აფასებენ ცხოვრებისეულ პრიორიტეტებს, წარსულ გამოცდილებას და მომავლის პერსპექტივებს. ფსიქოლოგიური კეთილდღეობა და მასთან წარმატებით შეგუება გვიან ზრდასრულობაში დამოკიდებულია მრავალ ფაქტორზე, მაგრამ როგორც ლარსონის მიერ 1978 წელს ჩატარებული კლასიკური გამოკვლევა აჩვენებს, ეს ძალიან ნაკლებადაა დამოკიდებული ასაკზე (Г. Крайр, 2002: стр. 866).

საინტერესოა ჰაიდრიხის და რიფის მიერ 1993 წელს ჩატარებული კვლევა (Г. Крайр, 2002: стр. 867), სადაც ისინი იკვლევდნენ, თუ როგორ ინარჩუნებენ მოხუცები მომავალზე პოზიტიურ შეხედულებას, მიუხედავად სუსტი ჯანმრთელობისა. მათ დაადგინეს, რომ ავადმყოფობებთან ადაპტაციაში გადამწყვეტ როლს თამაშობს სოციალური შედარება. მოხუცები თავის მდგომარეობას ადარებენ სხვა მოხუცების მდგომარეობას და შედეგებიდან გამომდინარე, ახდენენ თავისი მიზნების მოდიფიკაციას.

თანამედროვე კვლევებიც მიუთითებს იმაზე, რომ მოხუცების ფსიქოლოგიური კეთილდღეობა არაა დამოკიდებული მხოლოდ ასაკზე. საინტერესოა ავტორთა ჯგუფის მიერ ჩატარებული მეტა-ანალიზი, სადაც გაანალიზებული იყო 78 ემპირიული კვლევა, რომლებშიც შესწავლილი იყო სოციალური ურთიერთობების მნიშვნელობა მოხუცთა კეთილდღეობაზე (Santini, Z. I., Jose, P. E., Cornwell, E. Y., Koyanagi, A., Nielsen, L., Hinrichsen, C., Meilstrup, C., Madsen, K. R., & Koushede, V. (2022). *Social relationships and well-being in later life: A systematic review and meta-analysis. Aging & Mental Health*, 26(4), 573–589). შედეგების მეტაანალიზით აღმოჩნდა, რომ არსებობს ძლიერი კავშირი ახლო, ემოციურ ურთიერთობებსა და მხარდაჭერის აღქმასთან. კვლევამ ასევე აჩვენა, რომ მარტოობა საგრძნობლად ზრდის დეპრესიული სიმპტომების რისკს და ადაბლებს ცხოვრებით კმაყოფილების გრძნობას.

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, საქართველოში არც ისე ბევრი კვლევაა ჩატარებული. არის რამდენიმე კვლევა, რომელიც ეხება გვიანი ზრდასრულობის ასაკს, მაგრამ არა - კონკრეტულად მოხუცთა ფსიქოლოგიურ კეთილდღეობას.

ინტერესს იწვევს 2017 წლის 12 თებერვალს, ჟურნალ *Journal of Population Ageing* - ში გამოქვეყნებული სტატია: *Migration and the Multi-Dimensional Well-Being of Elderly Persons in Georgia* (2017), რომლის ავტორები არიან Jennifer Waidler, Michaela Vanore, Franziska Gassman & Melissa Siegel, სადაც შესწავლილია ზრდასრული შვილების მიგრაციის გავლენა მოხუცებულთა კეთილდღეობაზე, რომელშიც მონაწილეობა მიიღო 2202-მა ხანდაზმულმა ადამიანმა. შედეგების ანალიზმა აჩვენა, რომ ზრდასრულ შვილთა მიგრაცია მშობლების კეთილდღეობაზე არ აისახება უარყოფითად და მიგრაციის გარდა, კეთილდღეობის დონეზე გავლენას ახდენს სხვა ფაქტორები, როგორიცაა სქესი, სიღარიბე, სოფლად ცხოვრება და სხვა.

უფრო ბოლოდროინდელი კვლევის თანახმად, რომელიც ჩაატარა გაეროს მოსახლეობის ფონდმა (UNFPA) და რომლის ანგარიში გამოქვეყნდა 2022 წლის 6 ოქტომბერს (ი. კაჭკაჭიშვილი, ა. პაპიაშვილი (2022), აღნიშნულია, რომ საქართველოში ხანდაზმულ (65+ ასაკის) ადამიანთა დაახლოებით 52 % თავს გრძნობს ემოციურად მარტოდ, ხოლო 45 % - სოციალურად მარტოსულად.

ვინაიდან მოხუცების ფსიქოლოგიურ კეთილდღეობასთან დაკავშირებული კვლევები საქართველოში ფაქტურად არ გვაქვს, გადაწყვიტეთ გვეკვლია ეს საკითხი, ანუ გვენახა, დაბალია თუ არა ფსიქოლოგიური კეთილდღეობის დონე მოხუცებულობის ასაკში?

მეთოდი. კვლევაში გამოყენებული იყო კ. რიფის ფსიქოლოგიური კეთილდღეობის სკალა, მონაწილეობდა 32 ადამიანი, რომლებიც ეკუთვნოდნენ გვიან ასაკობრივ ჯგუფს (60–79 წელი). გამოიყო შემდეგი ასაკობრივი კატეგორიები:

- 60–65 წელი (17 ცდისპირი);
- 66–70 წელი: (9 ცდისპირი);
- 71–79 წელი: (6 ცდისპირი).

შერჩევა არ იყო ალბათური და შესაბამისად, კვლევა არაა რეპრეზენტატული. დემოგრაფიული ცვლადები მოიცავდა: ოჯახურ მდგომარეობას, დასაქმების სტატუსს, ვისთან ერთად ცხოვრობენ. ეს ცვლადები გამოყენებული იყო აღწერით ანალიზში, თუმცა, ძირითადი აქცენტი გაკეთდა ასაკზე.

როგორც აღვნიშნეთ, კვლევაში გამოყენებული იყო რიფის ფსიქოლოგიური კეთილდღეობის სკალის (Ryff Scales of Psychological Well-Being) ქართულად ადაპტირებული 54 პუნქტიანი ვერსია. სკალა კონცეპტუალურად ეფუძნება რიფის მოდელს, რომელიც გულისხმობს 6 განზომილებას: ავტონომია, გარემოსთან ადაპტაცია, პიროვნული ზრდა, პოზიტიური ურთიერთობები, ცხოვრების მიზანი და საკუთარი თავის მიღება.

პროცედურა და მონაცემთა ანალიზი:

კითხვარის შევსება ხდებოდა ინდივიდუალურად ან მცირე ჯგუფურ ფორმატში, შემფასებლის თანდასწრებით, საჭიროების შემთხვევაში, კითხვების დაზუსტებით. უზრუნველყოფილი იყო მონაწილეთა ანონიმურობა და კონფიდენციალურობა.

მონაცემთა ანალიზი მოიცავდა:

1. აღწერით სტატისტიკას Total_PWB-სთვის (საშუალო, SD, მინ-მაქს, ასიმეტრია);
2. შიდა საიმედოობის შეფასებას Cronbach's α -ით მთელ სკალაზე;
3. ასაკობრივი ჯგუფების შედარებას ერთმიმართულებიანი ANOVA-ს ტესტით (ასაკი – 3 კატეგორია);
4. ასაკის და კეთილდღეობის კავშირის შეფასებას სპირმენის რანგული კორელაციის კოეფიციენტით.

განხილვა. ჩვენ ვვარაუდობდით, რომ ფსიქოლოგიური კეთილდღეობის დონე მოხუცებულობაში იქნებოდა დაბალი, მაგრამ მიღებული შედეგების ანალიზმა აჩვენა საპირისპირო. კერძოდ, კეთილდღეობის საშუალო ქულა აღმოჩნდა $M = 154.66$, $SD = 9.92$ (დიაპაზონი: 126–175). თუ ამ მაჩვენებელს გადავიყვანთ პუნქტის საშუალო შეფასებად, მივიღებთ, რომ ერთი პუნქტის საშუალო ქულა დაახლოებით **2.8–2.9** ფარგლებშია, რაც 5-ბალიანი სკალის კონტექსტში საშუალო ქულაა და ვერ ჩავთვლით „დაბალ კეთილდღეობად“.

კვლევაში მონაწილე ადამიანთა უმეტესობას აქვს კეთილდღეობის შედარებით უფრო მაღალი ქულა, ვიდრე დაბალი ქულები, რაც ეწინააღმდეგება ჩვენს ვარაუდს. აღმოჩნდა, რომ გვიანი ზრდასრულობის ასაკში მყოფი ქართველ ცდისპირების კეთილდღეობის საშუალო მაჩვენებელი არაა დაბალი – პირიქით, აქვთ საკმაოდ მაღალი ქულები.

სკალის შიდა საიმედოობა.

Cronbach's α მთელ 54 პუნქტიან სკალაზე აღმოჩნდა 0.42, რაც კლასიკური კრიტერიუმებით დაბალი საიმედოობაა. ეს შედეგი არ არის გასაკვირი, თუ გავითვალისწინებთ, რომ:

- სკალა მრავალგანზომილებიანია (ექვსი განსხვავებული ფაქტორია);
- შერჩევაში მონაწილეთა რაოდენობა მცირეა და ერთგვაროვანი.

მიუხედავად ამისა, სტატისტიკურად დაკვირვებადი ტენდენციები – განსაკუთრებით ასაკთან კავშირი - თეორიულად დასაბუთებული ჩანს.

ასაკობრივი განსხვავებები: ANOVA-ს შედეგი

ასაკობრივ ჯგუფებს შორის შევადარეთ Total_PWB:

- 60–65: M = 151.59; SD = 7.63
- 66–70: M = 160.78; SD = 8.24
- 71–79: M = 154.17; SD = 14.66

ANOVA-მ აჩვენა: $F(2, 29) = 2.84$; $p = .075$; $\eta^2 = .16$. ეს იმას ნიშნავს, რომ ფორმალურად $p > .05$, მკაცრად თუ ვიტყვით, არ ითვლება მნიშვნელოვან განსხვავებად, თუმცა $\eta^2 = .16$ მიუთითებს საშუალო ზომის ეფექტზე: ასაკით შეიძლება ავსნათ ინდივიდუალურ განსხვავებათა 16%.

კეთილდღეობის ყველაზე მაღალი დონე ფიქსირდება **66–70** წლიანთა ასაკობრივ ჯგუფში, რაც შეიძლება აიხსნას ამ ასაკში შედარებით სტაბილური როლებითა და არსებული რესურსების უკეთ აღსაქმელი ბალანსით: ადამიანი უკვე შორს არის აქტიური კარიერული სტრესისგან, მაგრამ ჯანმრთელობის რადიკალური დაქვეითება ჯერ არ არის შეინიშნება. 71–79 წლის ჯგუფში საშუალო კვლავაც არაა დაბალი, თუმცა, ვარიაცია იზრდება – აქ უკვე მეტად მოქმედებს ინდივიდუალური და ჯანმრთელობის ფაქტორები.

ასაკისა და კეთილდღეობის კორელაცია

Spearman-ის რანგული კორელაციის მიხედვით, $\rho = .37$; $p = .038$.

ეს შედეგი უკვე მნიშვნელოვნად უპირისპირდება ჩვენს ვარაუდს, რადგან მიუთითებს იმაზე, რომ ასაკის მატებასთან ერთად კეთილდღეობის დონე საშუალოდ იზრდება.

მიღებული შედეგები ეხმიანება „მოხუცებულობის პარადოქსს“, რომლის მიხედვითაც, ფიზიკური და კოგნიტური შესაძლებლობების შემცირების მიუხედავად, გვიან ზრდასრულობაში ფსიქოლოგიური კეთილდღეობა ხშირად სტაბილურდება ან მატულობს. სოციომოციური სელექციის თეორიის მიხედვით, გვიან ზრდასრულობაში ადამიანები ყურადღებას ამახვილებენ ემოციურად მნიშვნელოვან ურთიერთობებზე, ცხოვრებისეულ მიზნებზე და პოზიტიურ გამოცდილებაზე, რაც ამადლებს სუბიექტური კეთილდღეობის დონეს. ჩვენს მცირე კვლევაშიც ჩანს მსგავსი ტენდენცია – ასაკში მყოფი ადამიანები, შესაძლოა, უფრო აცნობიერებენ ცხოვრების მნიშვნელობას და აფასებენ არსებულ ახლო ურთიერთობებს, რითიც შეიძლება აიხსნას მათი კეთილდღეობის გაზრდილი მაჩვენებლები.

დასკვნა. დასკვნის სახით, შეიძლება ითქვას შემდეგი: ჩვენი მოსაზრება, რომ გვიან ზრდასრულობაში ქართველი ცდისპირების ფსიქოლოგიური კეთილდღეობის დონე იქნებოდა დაბალი, არ გამართლდა. ემპირიული მონაცემების მიხედვით:

- საშუალო ჯამური ქულა არ მიუთითებს „დაბალ“ დონეზე;
- ასაკობრივ ჯგუფებს შორის ტენდენცია მიდის ზრდისკენ და არა კლებისკენ;
- ასაკისა და კეთილდღეობის კორელაცია პოზიტიურია და სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი.

უფრო მეტიც, აღნიშნული კვლევის შედეგები მეტ-ნაკლებად ემთხვევა თანამედროვე მოხუცებულობის ასაკის კვლევების შედეგებს, სადაც მოხუცებულობა განხილულია როგორც განვითარების არამხოლოდ ფიზიკური და კოგნიტური შესაძლებლობების შესუსტების პერიოდი, არამედ როგორც ადაპტაციის, რესურსების მართვისა და ემოციური სიბრძნის პერიოდი.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მონაწილეთა სიმცირის გამო, აღნიშნულ კვლევას გააჩნია შეზღუდვები: შერჩევა არაა ალბათური, არაა რეპრეზენტატული და ცხადია, მიღებულ შედეგებს ვერ განვაზოგადებთ საქართველოში მცხოვრებ ყველა მოხუცებულ ადამიანზე. საქართველოში მცხოვრები

გვიანი ზრდასრულობის ასაკის მოსახლეობის ფსიქოლოგიური კეთილდღეობის დონის გასაგებად, საჭიროა უფრო მასშტაბური, მრავალფაქტორული კვლევების ჩატარება, რათა უკეთ გავიგოთ, რა პირობებში და როგორ რჩება ან იზრდება ფსიქოლოგიური კეთილდღეობა გვიან ასაკში.

მომავალ კვლევებში მონაწილეთა რაოდენობა უნდა იყოს გაცილებით დიდი, მონაწილეთა შერჩევა უნდა მოხდეს რანდომიზებული ან სტრატეგიზებული შერჩევით, გამოყენებული უნდა იყოს კვლევის სხვა დამატებითი ინსტრუმენტები (დეპრესიის, მარტოობის, სოციალური მხარდაჭერის სკალები), რათა დავინახოთ, რა ფაქტორები დგას ასაკსა და ფსიქოლოგიურ კეთილდღეობას შორის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ი. კაჭკაჭიშვილი, ა. პაპიაშვილი (2022). მარტოობა ხანდაზმულებში - კვლევის ანალიტიკური ანგარიში, საქართველო - 2021წ. UNFPA
- Крайг Г.(2002). Психология развития. Питер, стр. 866
- Santini, Z. I., Jose, P. E., Cornwell, E. Y., Koyanagi, A., Nielsen, L., Hinrichsen, C., Meilstrup, C., Madsen, K. R., & Koushede, V. (2022). *Social relationships and well-being in later life: A systematic review and meta-analysis. Aging & Mental Health, 26*(4), 573–589).
- Baltes, P. B., & Baltes, M. M. (1990). Psychological perspectives on successful aging: The model of selective optimization with compensation. In P. B. Baltes & M. M. Baltes (Eds.), *Successful aging: Perspectives from the behavioral sciences* (pp. 1–34). Cambridge University Press.
- Jennifer Waidler, Michaella Vanore, Franziska Gassman & Melissa Siegel(2017). Migration and the Multi-Dimensional Well-Being of Elderly Persons in Georgia. *Journal of Population Ageing* (pp. 217 – 238).
- Ryff, C. D. (2013). Psychological well-being revisited: Advances in the science and practice of eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics, 83*, 10–28.

LATE ADULthood (OLD AGE) AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

Rusudan Kechakmadze

Associate Professor at Batumi Shota

Rustaveli State University

Email: r.kechakmadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1046-7264>

Ketevan Beridze

Professor Batumi Shota

Rustaveli State University

Email: k.beridze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6268-7037>

Abstract. The present study examines the level of psychological well-being in late adulthood (old age). Late adulthood represents one of the significant stages of human development. Alongside other developmental issues, researchers in developmental psychology are increasingly interested in understanding the psychological well-being of older adults.

Psychological well-being is understood as a holistic personal state reflecting life satisfaction and mental health. The aim of the study was to determine the level of psychological well-being among older adults in Georgia and to explore whether similar patterns emerge as those reported in international research, which suggests that age alone does not determine life satisfaction. Instead, factors such as physical health, social integration, family conditions, and self-perception play a more substantial role.

The sample consisted of 32 participants aged between 60 and 79 years. The research instrument was Carol Ryff's Psychological Well-Being Scale. It was hypothesized that psychological well-being among Georgian older adults would be lower than that reported in international studies.

Contrary to expectations, the results revealed a moderate, positive, and statistically significant correlation between age and psychological well-being ($\rho = .37$; $p = .038$), indicating that well-being tends to increase with age. These findings are consistent with contemporary research suggesting that psychological well-being is not determined solely by chronological age.

Keywords: late adulthood; psychological well-being; Ryff's model; successful aging.

Introduction. Old age has traditionally been associated with declining physical health, reduced functional abilities, changes in social roles, and cumulative losses. Such perspectives often lead to the assumption that psychological well-being must inevitably decrease with advancing age. This view is reinforced by medical and societal discourses that emphasize risks and limitations while neglecting the potential psychological resources that may persist or even strengthen in later life.

Contemporary positive psychology and developmental psychology propose an alternative view. Ryff's model of psychological well-being conceptualizes well-being not merely as hedonic happiness, but as a multidimensional construct encompassing self-acceptance, purpose in life, personal growth, environmental mastery, autonomy, and positive relationships. From this perspective, individuals may maintain or even enhance psychological well-being in late adulthood despite physical decline, provided they find meaning, adjust goals, and sustain emotionally significant relationships.

Psychological well-being in older age involves a cognitive evaluation of one's life quality, personal achievements, and life meaning. With aging, individuals often re-evaluate life priorities, past experiences,

and future perspectives. Classical research by Larson (1978) demonstrated that well-being in old age is only weakly related to chronological age (Craig, 2002).

Heidrich and Ryff (1993) further explored how older adults maintain positive outlooks despite poor health. Their findings indicated that social comparison plays a crucial role: individuals compare themselves with peers and adjust their goals accordingly, which supports adaptive functioning.

Recent meta-analytic evidence also supports the centrality of social relationships. Santini et al. (2022), analyzing 78 empirical studies, found strong associations between emotional closeness, perceived social support, and psychological well-being. Loneliness was identified as a major risk factor for depressive symptoms and reduced life satisfaction.

In Georgia, however, empirical studies specifically addressing psychological well-being in late adulthood remain scarce. One notable large-scale study by Waidler et al. (2017) examined the impact of adult children's migration on elderly well-being and found no direct negative effect. Instead, well-being was influenced by gender, poverty, rural living, and other socio-demographic factors.

According to a recent UNFPA report (Kachkachishvili & Papiashvili, 2022), approximately 52% of older adults in Georgia (65+) report emotional loneliness, while 45% experience social isolation.

Given the limited local evidence, the present study aimed to explore whether psychological well-being among older adults in Georgia is indeed low.

Method

Participants

The sample included 32 individuals aged 60–79 years, divided into three age groups:

- 60–65 years ($n = 17$)
- 66–70 years ($n = 9$)
- 71–79 years ($n = 6$)

The sampling was non-probabilistic; therefore, the study is not representative.

Instrument

The Georgian-adapted 54-item version of Ryff's Psychological Well-Being Scale was used. The scale measures six dimensions: autonomy, environmental mastery, personal growth, positive relations, purpose in life, and self-acceptance.

Procedure and Data Analysis

Participants completed the questionnaire individually or in small groups under researcher supervision. Anonymity and confidentiality were ensured.

Data analysis included:

- Descriptive statistics for total PWB
- Internal reliability (Cronbach's α)
- One-way ANOVA for age group comparisons
- Spearman's rank correlation between age and PWB

Results and Discussion

The average psychological well-being score was $M = 154.66$ ($SD = 9.92$), indicating a moderate-to-high level of well-being. Contrary to the initial hypothesis, most participants demonstrated relatively high well-being.

Internal reliability for the full scale was low ($\alpha = .42$), likely due to the multidimensional structure and small sample size.

ANOVA results showed no statistically significant differences between age groups ($F(2,29)=2.84$; $p=.075$), though the effect size was moderate ($\eta^2=.16$). The highest well-being was observed in the 66–70 age group.

Spearman's correlation revealed a significant positive relationship between age and well-being ($p = .37$; $p = .038$), supporting the "paradox of aging," whereby psychological well-being remains stable or improves despite physical decline.

These findings align with socioemotional selectivity theory, suggesting that older adults prioritize emotionally meaningful goals and relationships, thereby enhancing subjective well-being.

Conclusion. The study does not support the assumption that psychological well-being declines in late adulthood. On the contrary:

- Overall well-being levels were not low.
- Age trends indicated growth rather than decline.
- The correlation between age and well-being was positive.

Late adulthood appears to be not merely a period of loss, but also a phase of emotional regulation, adaptation, and psychological resilience.

However, due to methodological limitations (small, non-representative sample), results cannot be generalized. Future studies should involve larger, randomized samples and include additional measures such as depression, loneliness, and social support.

References

- Baltes, P. B., & Baltes, M. M. (1990). *Successful aging*. Cambridge University Press.
- Craig, G. (2002). *Human Development*. St. Petersburg: Piter.
- Kachkachishvili, I., & Papiashvili, A. (2022). *Loneliness among older adults in Georgia*. UNFPA.
- Ryff, C. D. (2013). Psychological well-being revisited. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 83, 10–28.
- Santini et al. (2022). Social relationships and well-being in later life. *Aging & Mental Health*, 26(4), 573–589.
- Waidler et al. (2017). Migration and multidimensional well-being in Georgia. *Journal of Population Ageing*, 217–238.

ფსიქიკური ჯანმრთელობის პრობლემებისადმი საზოგადოების დამოკიდებულების კვლევა აჭარის რეგიონში

დავით ქათამაძე

სოციალურ მეცნიერებათა დოქტორი (ფსიქოლოგია),
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასისტენტ პროფესორი
ელ-ფოსტა: datokatamadze@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2992-9326>

ნინო რუსიეშვილი

კლინიკური ფსიქოლოგიის მაგისტრი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ფსიქოლოგიის კლინიკის
სპეციალური მასწავლებელი
ელ-ფოსტა: niniarusieshvili@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6370-5553>

აბსტრაქტი. სტატიის მიზანია აჭარის რეგიონის მოსახლეობის ცოდნის, დამოკიდებულებისა და ქცევითი მზაობის შეფასება ფსიქიკური ჯანმრთელობის პრობლემებთან მიმართებით. კვლევა ჩატარდა რაოდენობრივი მეთოდით, 400 რესპონდენტის შერჩევით, რომელიც მოიცავდა სხვადასხვა ასაკობრივ, საგანმანათლებლო და საცხოვრებელ ჯგუფს. შედეგებმა აჩვენა, რომ ინფორმირებულობის დონე რეგიონში განაწილებულია არათანაბრად: მხოლოდ 35%-ს აქვს საკმარისი ცოდნა, 50%-ს - ნაწილობრივი, ხოლო 15%-ს - საერთოდ არ გააჩნია ინფორმაცია მოცემულ საკითხთზე. აღმოჩნდა სტიგმატური დამოკიდებულების მაღალი მაჩვენებელი (განსაკუთრებით 41+ ასაკობრივ ჯგუფებში) და ქალაქის მოსახლეობის შედარებით მაღალი ქცევითი მზაობა ფსიქიკური ჯანმრთელობის მქონე ადამიანებთან ურთიერთობისადმი. მიღებული მონაცემები ადასტურებს სტიგმის შემცირებისა და საზოგადოების განათლების მნიშვნელობას.

საკვანძო სიტყვები: ფსიქიკური ჯანმრთელობა, სტიგმა, დამოკიდებულება, საზოგადოებრივი აღქმა, აჭარა.

შესავალი. ფსიქიკური ჯანმრთელობის საკითხები თანამედროვე მსოფლიო გამოწვევებს შორის ერთ-ერთ წამყვან საკითხად რჩება. მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაციის (WHO, 2022) მონაცემებით, ყოველ ოთხ ადამიანში ერთი ცხოვრების განმავლობაში განიცდის ფსიქიკური ჯანმრთელობის პრობლემებს. ამასთან, OECD-ის (2023) შეფასებით, დეპრესია, შფოთვისითი აშლილობები და სტრესთან დაკავშირებული მდგომარეობები მნიშვნელოვნად ზემოქმედებს შრომითუნარიანობაზე, ეკონომიკურ და საზოგადოებრივ კეთილდღეობაზე.

მიუხედავად იმისა, რომ ფსიქიკური ჯანმრთელობა წარმოადგენს ჯანდაცვის სისტემის ერთ-ერთ მთავარ მიმართულებას, განვითარებად ქვეყნებში - მათ შორის საქართველოში - საზოგადოების ცოდნა ამ სფეროზე ხშირად არასაკმარისია. კულტურული ნორმები, ტრადიციები და სტიგმა მნიშვნელოვნად განაპირობებს ფსიქიკური დარღვევებისადმი დამოკიდებულებას. Link და Phelan (2001) ხაზს უსვამენ სტიგმის სამ კომპონენტს - სტერეოტიპს, წინასწარგანწყობასა და დისტანცირებას - რომლებიც ერთად ქმნიან დამაზიანებელ სოციალურ მექანიზმს. Corrigan (2004) კი მიიჩნევს, რომ სტიგმა ყველაზე დიდი ბარიერია ფსიქიკური ჯანმრთელობის მომსახურებების მიღების გზაზე.

საქართველოს კონტექსტში ეს პრობლემა კიდევ უფრო მძლავრად იჩენს თავს. რეგიონებში, განსაკუთრებით კი აჭარაში, ფსიქიკური ჯანმრთელობის თემაზე ჩუმად საუბრის ტრადიცია კვლავ ძლიერია. კვლევები აჩვენებს, რომ მოსახლეობის დიდი ნაწილი ფსიქიკურ აშლილობებს „სისუსტედ“ ან „სახიფათო მდგომარეობად“ აღიქვამს, რაც ზრდის სოციალური დისტანცირების ალბათობას (გზირიშვილი და სხვ., 2013).

აქედან გამომდინარე, აუცილებელი გახდა გაანალიზდეს:

- რამდენად ინფორმირებულია მოსახლეობა ფსიქიკური ჯანმრთელობის საკითხებზე;
- რამდენად არის სტიგმატური დამოკიდებულება გავრცელებული;
- როგორია ქვევითი მზაობა დახმარების გაწევის ან ფსიქიკური პრობლემების მქონე ადამიანებთან ურთიერთობისას.

ამ კვლევამ უპასუხა სწორედ ამ კითხვებს და წარმოაჩინა აჭარის რეგიონის სოციალური გარემოს რეალური სურათი.

მეთოდოლოგია. ნიმუში. კვლევაში მონაწილეობა მიიღო 400-მა რესპონდენტმა აჭარის მუნიციპალიტეტებიდან (ქობულეთი, ბათუმი, ხელვაჩაური, ქედა, შუახევი, ხულო).

- **სქესი:** ქალები — 56%, კაცები — 44%
- **ასაკი:** 18–25 (24%), 26–40 (34%), 41–60 (28%), 60+ (14%)
- **განათლება:** უმაღლესი — 46%, საშუალო — 32%, პროფესიული/სხვა — 22%
- **საცხოვრებელი ადგილი:** ქალაქი — 64%, სოფელი — 36%

ინსტრუმენტი და პროცედურა

გამოყენებული იყო სტრუქტურირებული კითხვარი, რომელიც შესდგებოდა ოთხი ნაწილისგან:

1. დემოგრაფიული ინფორმაცია
2. ცოდნის დონე (5-ბალიანი ლიკერტის სკალა)
3. დამოკიდებულება/სტიგმა (10 ერთეული; Cronbach's $\alpha = .86$)
4. ქვევითი მზაობა ($\alpha = .79$)

მონაცემები შეგროვდა ონლაინ (Google Forms) და გასაუბრების საფუძველზე.

ანალიზი

გამოყენებულ იქნა:

- აღწერითი სტატისტიკა
- χ^2 ტესტი
- კორელაციური ანალიზი
- ლოგისტიკური რეგრესია

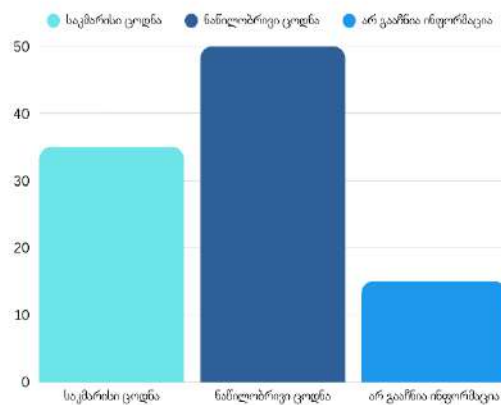
სტატისტიკური მნიშვნელობა შეფასდა $p < .05$ ზღვარზე.

შედეგები

1. ინფორმირებულობის დონე ფსიქიკურ ჯანმრთელობაზე (%)

სურათი 1. ინფორმირებულობის დონე

ფსიქიკურ ჯანმრთელობაზე ინფორმირებულობის დონე (%)

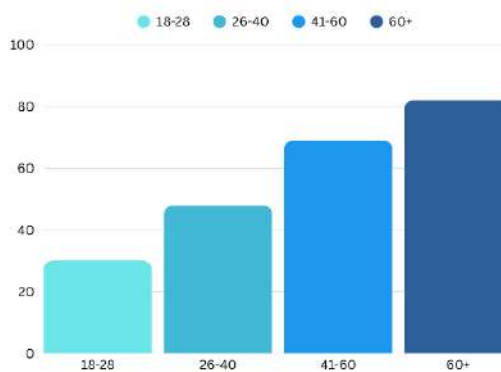
- **35%** — საკმარისი ცოდნა
- **50%** — ნაწილობრივი ცოდნა
- **15%** — საერთოდ არ გააჩნია ინფორმაცია

ინტერპრეტაცია: დაბალი ინფორმირებულობა პირდაპირ კორელაციაშია სტიგმასთან ($r = -0.40$; $p < .001$).

2. სტიგმატური დამოკიდებულება ასაკის მიხედვით (%)

სურათი 2. სტიგმატური დამოკიდებულება ასაკის მიხედვით

სტიგმატური დამოკიდებულება ასაკის მიხედვით (%)

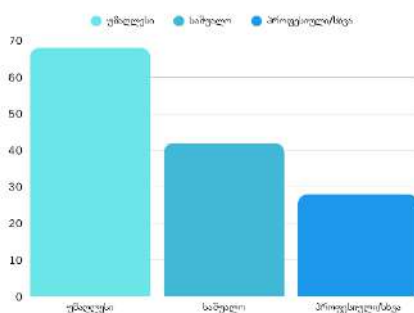
- 18-25: **30%**
- 26-40: **48%**
- 41-60: **69%**
- 60+: **82%**

ინტერპრეტაცია: ასაკის მატებასთან ერთად სტიგმატური დამოკიდებულების მაჩვენებელი მკვეთრად იზრდება ($\chi^2 = 18.9$, $p < .001$).

3. განათლების გავლენა დამოკიდებულებაზე (%)

სურათი 3. განათლების გავლენა დამოკიდებულებაზე

განათლების გავლენა დამოკიდებულებაზე (%)

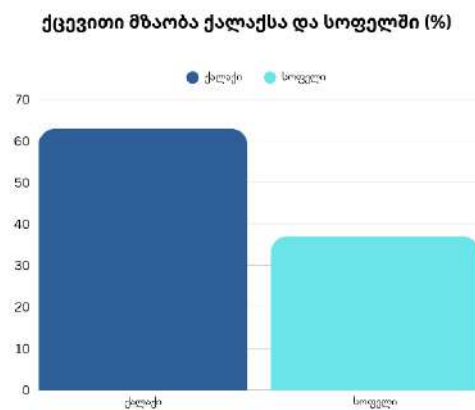

- უმაღლესი განათლება — **68%** მხარდამჭერი დამოკიდებულება
- საშუალო — **42%**
- პროფესიული/სხვა — **28%**

ინტერპრეტაცია: განათლება დამოკიდებულებების ყველაზე ძლიერი პროგნოზირებელი ფაქტორია ($r = .42$; $p < .01$).

4. ქვევითი მზაობა ქალაქსა და სოფელში (%)

სურათი 4. ქვევითი მზაობა ქალაქსა და სოფელში

- ქალაქი — 63%
- სოფელი — 39%

ინტერპრეტაცია: ქალაქის მოსახლეობა უფრო მეტად გამოხატავს ემპათიურ და დახმარების მზაობას ($t = 3.4$; $p < .01$).

განხილვა

კვლევის შედეგები ადასტურებს, რომ აჭარის მოსახლეობის დამოკიდებულება ფსიქიკური ჯანმრთელობის პრობლემების მიმართ მნიშვნელოვნად სტიგმატურია, განსაკუთრებით უფროს ასაკობრივ და ნაკლებად განათლებულ ჯგუფებში.

საერთაშორისო კვლევებთან შედარებით:

- Corrigan (2004) მიუთითებს, რომ სტიგმა ყველაზე ძლიერია იქ, სადაც ცოდნის დონე დაბალია - ჩვენი მონაცემები ამის დამადასტურებელია.
- Pedersen და Paves (2014) ხაზს უსვამენ საზოგადოების აღქმისა და პირადი სტიგმის განსხვავებას; აჭარაში ორივე მაღალია.
- Shim et al. (2022) გამოკვეთა, რომ ახალგაზრდებში ცნობიერების ზრდა სტიგმას ამცირებს - ზუსტად ეს ტენდენცია დაფიქსირდა აჭარაშიც.
- გზირიშვილი (2013) საქართველოში აღწერს სტიგმის კულტურულ ბუნებას - ჩვენი შედეგები ამ ტენდენციას სრულად იმეორებს.

თეორიულად, შედეგები სრულად ემთხვევა Link და Phelan-ის (2001) სტიგმის მოდელს, რომელიც ასახავს სტერეოტიპების, წინასწარგანწყობებისა და სოციალური დისტანცირების ერთობლივ ზეგავლენას.

დასკვნა და რეკომენდაციები. წარმოდგენილმა კვლევამ აჩვენა, რომ აჭარის რეგიონში ფსიქიკური ჯანმრთელობის საკითხებისადმი საზოგადოების დამოკიდებულება რთული და მრავალფაქტორული კონსტრუქციაა, რომელსაც ერთდროულად განსაზღვრავს ინფორმირებულობის დონე, ასაკი, განათლება და საცხოვრებელი გარემო. რაოდენობრივი მონაცემების ანალიზმა ცხადყო რამდენიმე მნიშვნელოვანი ტენდენცია.

პირველ რიგში, აშკარაა **ინფორმაციული ვაკუუმი**: მოსახლეობის მხოლოდ დაახლოებით მესამედი (35%) მიიჩნევს, რომ ფსიქიკური ჯანმრთელობის შესახებ საკმარისი ცოდნა აქვს, ნახევარზე მეტს — ნაწილობრივი წარმოდგენა, ხოლო 15% საერთოდ არ ფლობს ინფორმაციას. ეს შედეგი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია Link და Phelan-ის (2001) სტიგმის მოდელის ჩრდილში, რადგან ინფორმაციის დეფიციტი ქმნის ნიადაგს სტერეოტიპების და მითების გასამყარებლად, რომლებიც შემდეგ უკვე ქცევით დისტანციაში გარდაიქმნება.

მეორე, კვლევის ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო შედეგი იყო **ასაკობრივი განსხვავებები სტიგმის დონეში**. 18–25 ასაკობრივ ჯგუფში შედარებით დაბალია სტიგმატური დამოკიდებულება, მაშინ როდესაც 41–60 და განსაკუთრებით 60+ ასაკობრივ ჯგუფებში სტიგმის მაჩვენებლები მკვეთრად მატულობს. ეს ტენდენცია თანხვედრაშია **კორიგანის** (Corrigan) (2004) და სხვა ავტორების ნაშრომებთან, სადაც ხაზგასმულია, რომ უფროს თაობებში ფსიქიკური ჯანმრთელობის თემაზე ლაპარაკი უფრო მეტად არის დაკავშირებული სირცხვილთან, „იმიჯის დაკარგვის“ შიშთან და დაავადების „დამალვის“ საჭიროებასთან. ჩვენს კვლევაში ასაკის მატება დაკავშირებულია როგორც

სტიგმის ზრდასთან, ისე ქცევითი მზაობის შემცირებასთან – რაც ნიშნავს, რომ უფროსი თაობა ნაკლებად არის მზად ემპათიური და მხარდამჭერი ურთიერთობისთვის.

მესამე მნიშვნელოვანი დასკვნა უკავშირდება **განათლების როლს**. უმაღლესი განათლების მქონე რესპონდენტები გამოხატავენ მნიშვნელოვნად უფრო მხარდამჭერ დამოკიდებულებას, ნაკლებად ეთანხმებიან სტიგმატურ გამონათქვამებს და უფრო ხშირად ამჟღავნებენ ქცევით მზაობას (თანამშრომლობა, მეგობრობა, დახმარება). ეს კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმ ჰიპოთეზას, რომ განათლება ზრდის კრიტიკული აზროვნების ნიმუშებს და ამცირებს მითოლოგიზებულ მიდგომებს ფსიქიკური ჯანმრთელობის მიმართ. განათლების დონე ჩვენს ლოგისტიკურ მოდელშიც წარმოიქმნა სტიგმის მნიშვნელოვანი პროგნოზორად.

მეოთხე, **საცხოვრებელი გარემო** - ქალაქი vs სოფელი - იჩენს გარდამტეხ გავლენას. ქალაქის მოსახლეობა შედარებით უფრო ხშირად ფლობს ინფორმაციას მომსახურებების შესახებ, უფრო მეტად მიიჩნევს ფსიქიკურ ჯანმრთელობას სამკურნალო და არა „სასირცხვილო“ მდგომარეობად, და შესაბამისად უფრო მაღალია ქცევითი მზაობის მაჩვენებლები. სოფლის კონტექსტში სოციალური ქსელების სიმჭიდროვე და „საზოგადოებრივი თვალის“ ეფექტი ხშირად ზრდის შიშს, რომ ფსიქოლოგთან ან ფსიქიატრთან მიმართვა საზოგადოებაში ნეგატიურ შეფასებას გამოიწვევს. შედეგად, სოფლის მოსახლეობა უფრო დიდ დისტანციას ინარჩუნებს ფსიქიკური პრობლემების მქონე პირების მიმართ.

ჯამში, კვლევა მიუთითებს, რომ აჭარის რეგიონში ფსიქიკური ჯანმრთელობის თემაზე დისკურსი ჯერ კიდევ **ტრანზიციულ ეტაპზეა**: ერთი მხრივ, ახალგაზრდებში და განათლებულ ჯგუფებში სტიგმის შემცირების მკაფიო ტენდენცია ჩანს; მეორე მხრივ, ტრადიციულ ჯგუფებში (უფროსი ასაკი, სოფელი, ნაკლები განათლება) კვლავ ძლიერად იჩენს თავს ფსიქიკური ჯანმრთელობის „სირცხვილთან“ და „საფრთხესთან“ ასოცირება. ეს დუალიზმი ქმნის როგორც რისკებს, ისე ცვლილების შესაძლებლობებს.

მნიშვნელოვანია ასევე კვლევის **ლიმიტების გააზრება**. Cross-sectional დიზაინი არ იძლევა მიზეზობრივი კავშირების დადგენის საშუალებას; თვითშეფასებაზე დაფუძნებულმა კითხვარმა შესაძლოა განაპირობოს სოციალური სასურველობის მიკერძოება (მაგალითად, რესპონდენტი რეალურ აზრზე უფრო „სწორ“ პასუხს იძლევა); ნიმუში წარმომადგენლობითია აჭარის მასშტაბით, მაგრამ არა ეროვნული დონით. ამასთან, არ არის გამოყენებული ღრმა თვისებრივი (qualitative) მეთოდები, რომლებიც დამატებით გამოიკვლევდა სტიგმის ნარატიულ და ემოციურ განზომილებებს.

რეკომენდაციები. მიღებული შედეგების საფუძველზე შეიძლება ჩამოყალიბდეს რამდენიმე სტრატეგიული რეკომენდაცია როგორც პოლიტიკის შემუშავებლებისთვის, ისე პრაქტიკოს სპეციალისტებისთვის:

1. საჯარო განათლება და საინფორმაციო კამპანიები

- რეგიონულ დონეზე უნდა დაინერგოს მიზნობრივი კამპანიები (ტელევიზია, რადიო, სოციალური ქსელები), რომლებიც ამცირებენ მითებს („ფსიქიკური აშლილობა = სისუსტე“, „საშიში ადამიანი“ და ა.შ.) და წარმოაჩენენ ფსიქიკურ ჯანმრთელობას როგორც სამკურნალო, ჩვეულებრივ სამედიცინო საკითხს.
- განსაკუთრებული აქცენტი უნდა გაკეთდეს უფროსი თაობისა და სოფლის მოსახლეობისთვის ადაპტირებულ გზავნილებზე.

2. განათლების სისტემაში ინტეგრაცია

- სკოლებსა და უნივერსიტეტებში სასურველია ფსიქიკური ჯანმრთელობის თემებზე მოკლე მოდულების, სემინარებისა და ტრენინგების დანერგვა.
- ეფექტურ პრაქტიკას წარმოადგენს თანატოლთა განათლება (peer education), სადაც ახალგაზრდები თავად ახდენენ ანტისტიგმურ მესიჯების გავრცელებას.

3. პროფესიონალთა ტრენინგი

- ოჯახის ექიმები, პედიატრები, მასწავლებლები და სოციალური მუშაკები უნდა იყვნენ მომზადებულნი ფსიქიკური ჯანმრთელობის თემაზე მგრძნობიარე კომუნიკაციისა და ადრეული იდენტიფიკაციის კუთხით.
- აუცილებელია ტრენინგები, სადაც ყურადღება გამახვილდება არა მხოლოდ დიაგნოსტიკურ ცოდნაზე, არამედ სტიგმის შემცირებაზე ყოველდღიურ პრაქტიკაში.

4. სერვისებზე ხელმისაწვდომობის გაუმჯობესება

- რეგიონში ფსიქოლოგიური და ფსიქოთერაპიული სერვისების გეოგრაფიული და ფინანსური ხელმისაწვდომობის ზრდა ხელს შეუწყობს დახმარების უფრო ადრეულ და ბუნებრივ მიმართვას.
- მნიშვნელოვანია, რომ სერვისების შესახებ ინფორმაცია მოქალაქეებისთვის იყოს მარტივად ხელმისაწვდომი (ცხელი ხაზები, ონლაინ პლატფორმები, ბუკლეტები).

5. დამატებითი კვლევები

- რეკომენდებულია კვლევის გამოვლენა რამდენიმე წლის შემდეგ ტენდენციების დინამიკის შესაფასებლად.
- სასურველია ინტეგრირდეს თვისებრივი მეთოდებიც (ინტერვიუები, ფოკუს ჯგუფები), რათა უკეთ გაიშალოს სტიგმის ემოციური და ნარატიული მხარე.
- მიზანშეწონილია შედარებითი კვლევები საქართველოს სხვა რეგიონებთან, რაც საშუალებას მისცემს პოლიტიკის შემუშავებლებს დაინახონ, სად არის საჭირო ყველაზე მიზანმიმართული ჩარევა.

ბიბლიოგრაფია:

- Corrigan, P. W. (2004). How stigma interferes with mental health care. *American Psychologist*, 59(7), 614–625.
- Link, B. G., & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363–385.
- World Health Organization. (2022). *World mental health report: Transforming mental health for all*.
- OECD. (2023). *Mental Health and Work Report*.
- Pedersen, E. R., & Paves, A. P. (2014). Comparing perceived public stigma and personal stigma. *Psychiatric Services*, 65(4), 490–497.
- Shim, R. et al. (2022). Mental health awareness among youth. *Mental Health Journal*, 9(1), 15–27.
- გზირიშვილი, მ. და სხვ. (2013). საზოგადოების დამოკიდებულება ეპილეფსიისადმი საქართველოში. *სამედიცინო მეცნიერებანი*, 8(2), 33–47.

PUBLIC ATTITUDES TOWARD MENTAL HEALTH PROBLEMS IN THE AJARA REGION

Davit Katamadze

Doctor of Social Sciences (Psychology)

Assistant Professor at Batumi Shota

Rustaveli State University

Email: datoqatamadze@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2992-9326>

Nino Rusieshvili

Master of Clinical Psychology

Special Teacher at the BSU Psychology Clinic

Email: niniarusieshvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6370-5553>

Abstract. The purpose of this study is to assess the level of knowledge, attitudes, and behavioral readiness of the population of the Adjara region toward mental health problems. The research was conducted using a quantitative approach with a sample of 400 respondents representing different age groups, educational levels, and places of residence. The findings indicate that the level of awareness is unevenly distributed: only 35% of respondents demonstrate sufficient knowledge, 50% have partial knowledge, and 15% report no knowledge at all about mental health issues. A high level of stigmatizing attitudes was identified, especially among respondents aged 41 and above, while urban residents demonstrated significantly higher behavioral readiness to interact with individuals experiencing mental health problems. The results highlight the critical importance of reducing stigma and strengthening public education in the field of mental health.

Keywords: mental health, stigma, attitudes, public perception, Adjara region.

Introduction. Mental health issues remain one of the major challenges of the modern world. According to the World Health Organization (WHO, 2022), one in four people experiences mental health problems at some point in their life. In addition, the OECD (2023) reports that depression, anxiety disorders, and stress-related conditions significantly affect work productivity, economic performance, and overall social well-being.

Despite the growing recognition of mental health as a key public health priority, in many developing countries, including Georgia, public awareness remains insufficient. Cultural norms, traditions, and stigma strongly shape social attitudes toward mental disorders. Link and Phelan (2001) conceptualize stigma as consisting of three interrelated components—stereotyping, prejudice, and social distancing—which together create a harmful social mechanism. Corrigan (2004) argues that stigma represents one of the greatest barriers to seeking and receiving mental health care.

In the Georgian context, this problem is particularly evident in the regions. In Adjara, mental health is still often considered a taboo topic, and mental disorders are frequently perceived as personal weakness or dangerous conditions. Previous studies conducted in Georgia demonstrate that such beliefs increase the likelihood of social exclusion and avoidance of individuals with mental health problems (Gzirishvili et al., 2013).

Therefore, this study aims to examine:

- the level of public knowledge about mental health;
- the prevalence of stigmatizing attitudes;

- behavioral readiness to interact with and support individuals experiencing mental health problems.
- The study seeks to provide an evidence-based overview of public perceptions in the Adjara region.

Methodology

Sample

The study included 400 respondents from the municipalities of Adjara (Batumi, Kobuleti, Khelvachauri, Keda, Shuakhevi, and Khulo).

- Gender: Female – 56%, Male – 44%
- Age: 18–25 (24%), 26–40 (34%), 41–60 (28%), 60+ (14%)
- Education: Higher education – 46%, Secondary – 32%, Vocational/other – 22%
- Place of residence: Urban – 64%, Rural – 36%

Instrument and Procedure

A structured questionnaire was used, consisting of four sections:

1. Demographic information
2. Knowledge about mental health (5-point Likert scale)
3. Attitudes and stigma (10 items; Cronbach's $\alpha = .86$)
4. Behavioral readiness ($\alpha = .79$)

Data were collected using both online surveys (Google Forms) and face-to-face interviews.

Data Analysis

The following statistical methods were applied:

- Descriptive statistics
- Chi-square tests
- Correlation analysis
- Logistic regression

Statistical significance was set at $p < .05$.

Results

Level of Awareness about Mental Health (%)

- 35% – sufficient knowledge
- 50% – partial knowledge
- 15% – no knowledge

A significant negative correlation was found between awareness and stigma ($r = -0.40$; $p < .001$), indicating that lower knowledge is associated with higher stigmatizing attitudes.

Stigmatizing Attitudes by Age (%)

- 18–25: 30%
- 26–40: 48%
- 41–60: 69%
- 60+: 82%

Stigma increases significantly with age ($\chi^2 = 18.9$; $p < .001$).

Impact of Education on Attitudes (%)

- Higher education – 68% supportive attitudes
- Secondary – 42%
- Vocational/other – 28%

Education was identified as the strongest predictor of attitudes ($r = .42$; $p < .01$).

Behavioral Readiness in Urban and Rural Areas (%)

- Urban – 63%
- Rural – 39%

Urban respondents demonstrated significantly higher empathy and readiness to provide support ($t = 3.4$; $p < .01$).

Discussion. The findings confirm that public attitudes toward mental health problems in the Adjara region remain significantly stigmatized, particularly among older and less educated groups.

Consistent with Corrigan (2004), stigma was strongest among respondents with limited knowledge. Similarly, Pedersen and Paves (2014) distinguish between perceived public stigma and personal stigma, both of which were found to be high in Adjara. Shim et al. (2022) emphasize that increased mental health awareness among youth reduces stigma—a trend clearly observed in the younger cohort of this study.

The results also align with Link and Phelan's (2001) theoretical model, demonstrating how stereotypes, prejudice, and social distancing operate together to maintain stigma.

Education emerged as a key protective factor, while rural residency was associated with stronger stigma, possibly due to close-knit social structures and fear of negative public judgment.

Conclusion and Recommendations. This study demonstrates that public attitudes toward mental health in Adjara are shaped by multiple factors, including knowledge, age, education, and place of residence. While younger and more educated groups show signs of reduced stigma, traditional groups continue to associate mental health problems with shame and danger.

The findings indicate both risks and opportunities: although stigma remains widespread, clear pathways for change exist through education and awareness initiatives.

Recommendations

1. **Public Education Campaigns** Regional media campaigns should address myths and normalize mental health as a medical and treatable condition.
2. **Integration into Education System** Mental health topics should be integrated into school and university curricula, including peer education programs.
3. **Training of Professionals** Teachers, family doctors, and social workers should receive training in stigma-sensitive communication.
4. **Improving Access to Services** Increasing geographic and financial access to psychological services is essential, particularly in rural areas.
5. **Further Research** Longitudinal and qualitative studies are recommended to explore changes in stigma over time and its emotional dimensions.

References

- Corrigan, P. W. (2004). How stigma interferes with mental health care. *American Psychologist*, 59(7), 614–625.
- Link, B. G., & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363–385.
- World Health Organization. (2022). *World mental health report: Transforming mental health for all*.
- OECD. (2023). *Mental Health and Work Report*.
- Pedersen, E. R., & Paves, A. P. (2014). Comparing perceived public stigma and personal stigma. *Psychiatric Services*, 65(4), 490–497.
- Shim, R. et al. (2022). Mental health awareness among youth. *Mental Health Journal*, 9(1), 15–27.
- Gzirishvili, M. et al. (2013). Public attitudes toward epilepsy in Georgia. *Medical Sciences*, 8(2), 33–47.